DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ISSN: 1308-2140

Volume 7/4 Fall 2012

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

PROF. DR. MEHMET AYDIN ARMAĞANI

EDITOR

Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

1.CİLT

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

PROF. DR. MEHMET AYDIN ARMAĞANI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.
Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları
yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sahibi/Owner
The European Youth, Economic and Social Studies Association
Avrupa Gençlik, Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Derneği

Editor
Sibel ÜST

Guest Editor
Mehmet Dursun ERDEM

Yayın Kurulu Başkanı/Manager of Editorial Board
Ercan ALKAYA

Yayın Kurulu/Editorial Board
Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz BAYRAM-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory
Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator
Yavuz BAYRAM

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process
Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA
Kadri H. YILMAZ

Yabancı Dil Uzmanları
Yusuf AYDIN - Muhammet Raşit MEMİŞ

Tasarım
Ramazan BÖLÜK

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process
Özgür AY
Önder SEZER

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDEMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDİU
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekstan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Mancester Üniversity

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU	Ondokuz Mayıs Ü.
Prof. Dr. İlhan GENÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN	Fatih Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Ü.
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK	Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Menderes COŞKUN	Süleyman Demirel Ü.
Prof. Dr. Metin AKKUŞ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mukim SAĞIR	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU	Girne Amerikan Ü.
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman YILDIZ	Süleyman Demirel Ü.
Prof. Dr. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Songül TAŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK	Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT	Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Alaattin KARACA	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Bahir SELÇUK	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir ÇINAR	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU	Sakarya Üniversitesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ALKAYA	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan AYDIN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma AÇIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacette Üniversitesi
Doç. Dr. Gül TUNÇEL	GaziÜniversitesi
Doç. Dr. Güray KIRPIK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA	Mustafa Kemal Ü.
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail TAŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ	Çankırı Karatekin Ü.
Doç. Dr. Mehmet ÇOG	Karadeniz Teknik Ü.
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ	Fatih Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL	Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GENCER	Abant İzzet Baysal Ü.
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Nadir İLHAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Osman KÖSE	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Sami KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan ŞEN	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut TOK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ	Karadeniz Teknik Ü.
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM	Ondokuz Mayıs Ü.
Doç. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAĞ	Fatih Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN	Gaziosmanpaşa Ü.
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN	Fırat Üniversitesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ	İstanbul Arel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN	Ordu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER	Süleyman Demirel Ü.
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN	Doğu Akdeniz Ü.
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER	TOBB Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY	Abant İzzet Baysal Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlyas KARABIYIK	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER	Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Can DOĞAN	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	Ç. Onsekiz Mart Ü
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	Bozok Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer MALKOÇ	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN	Melikşah Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ	Gaziosmanpaşa Ü.
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR	Çukurova Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ	Osmaniye Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ	Mimar Sinan -GS Ü.
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN	Fatih Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Sibel YILDIZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şaban DOĞAN	Abant İzzet Baysal Ü.
Yrd. Doç. Dr. Şenay YAPICI	Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN-DURMUŞ	TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY	Adnan Menderes Ü.
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra YİĞİT	Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Murat ŞENGÜL	Fırat Üniversitesi
Dr. Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Editörden...

Turkish Studies dergisinin 34. Sayısı Prof. Dr. Mehmet AYDIN armağanı olarak yayımlamanın onuru, gururu ve sevincini yaşamaktayım. Kendi anabilim dalında emek vermiş hocalarımıza *Turkish Studies* dergisinin bir vefa örneği olarak bu sayıları çıkarması, bilim ahlakı adına takdir edilecek bir durumdur. Genelde armağan sayılar emekli olmuş veya vefat etmiş hocalarımız adına çıkarılmaktadır. Ancak bizzat işinin başında çalışırken büyük işler başarıp yol gösterip çığır açan hocalarımıza bu tür sayıların çıkarılmaması bir eksiklikti. Her halde bir akademisyen için en büyük mutluluklardan bir tanesi, yaptıklarının takdirini ve kıymetini çalışırken görme imkânına sahip olmasıdır. Bu anlamda bu geleneği en azından Türklük Bilimi camiasına kazandıran *Turkish Studies* ailesine teşekkür borçluyuz.

Prof. Dr. Mehmet AYDIN 1959 tarihinde Ordu/Aybastı'da doğmuştur. 6 yüksek lisans ve 5 adet doktora öğrencisi yetiştirmiş, yaptığı yayınlarla Türklük Bilimine önemli katkılar sağlamış bir akademisyendir. Yüksek lisans ve doktora öğrencisi olmakla gurur duyduğum hocama armağan sayı çıkarma fikri uzun yıllardır aklımdaydı. Ancak hocamın tevazu yönünü bildiğim ve böyle bir çalışmanın hocamı zor durumda bırakacağını düşünerek armağan sayı fikrini bugüne kadar erteledim. Ancak editör Sibel ÜST hanımın ve Yayın Kurulu Başkanı Ercan ALKAYA'nın teklifleri sonucu bundan bir yıl önce cesaretimi toparlayıp benim misafir editörlüğümde armağan sayı çıkarma kararı aldık. İlk önce hocamdan habersiz bu armağan sayı çalışmalarını yürüttüm. Ancak armağan sayıyı ilan etme durumuna gelince hocama durumu anlatmak zorunda kaldım. Benim ısrarlarıma karşı koyamayan gönül insanı Mehmet AYDIN hocam, böyle bir armağanı çıkarma bahtiyarlığını bana bağışladı.

Akademik dünyada insan birçok bilim adamıyla ve akademisyenle tanışıp dost oluyor, kardeşliğe varan ilişkiler kurabiliyor. Ancak yüksek lisans ve doktora danışmanının insanın akademik hayatında ayrı bir yeri oluyor. Nasıl kan bağı olarak babamızın ismini sürekli taşıyorsak, bilimsel silsilede de danışmanınız adeta bir baba gibi akademik nüfus cüzdanımızda kaydını koruyor. Bu sebeple bir insanın övünebileceği, öğrencisi olmakla gurur duyabileceği, en önemlisi örnek alabileceği bir danışmanının olması kadar akademik hayatta değerli olan başka bir şey yoktur.

Derslerimde, anlatımlarımda, sınav sorularımda, yazılarımda, kitaplarımda her zaman hocamın izlerini görüyorum. Çalışmalarımın eksikleri bana ait olurken ve benim kendimi yeterli düzeyde donatmadığım durumlarda bu eksikler gün yüzüne çıkarken, çalışmalarımın iyi ve güzel yönlerinin tamamının hocamın öğrettiklerinden kaynaklandığını görüyorum. Adeta meslek hayatımın her adımında hocamın izlerini görüyor, dümensiz dalgalı denizlerde bu izler çoğu zaman kutup yıldızı gibi yol gösteriyor. Sadece bana değil, benim yetiştirdiğim öğrencilerime de aslında hocamdan öğrendiklerimi aktarıyorum. Hayatımda bu kadar yer kaplayan doktora babam Mehmet AYDIN'ın beni en çok etkileyen ve hayran bırakan yönü ise doğruluğudur. Akademik hayatım boyunca dosdoğru bir insanla muhatap oldum. Kişisel hayatında, sosyal hayatında ve bilimsel faaliyetlerinde bu doğruluk kavramı hocamın karakterini belirleyen

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"bana göre" en önemli özelliğidir. Yazılarında ve kitaplarındaki titizliği, çevresiyle ilişkilerindeki dürüstlüğü ve bizi iyi yetiştirmek için harcadığı gayretleri düşünüyorum. Evet… Danışmanım Mehmet AYDIN'ın bana ve öğrencilerine bıraktığı en önemli miras akademik hayatın içinde veya dışında dürüst ve doğru olmaktır. Acaba böyle bir mirasın karşılığı var mıdır? Dünyada hocamın hakkını ödeyebileceğim bir durum oluşabilir mi? Maalesef bugüne kadar ben bu konuda aciz kaldım. Bu armağan sayı da hocamın bana verdiklerinin karşılığı olması söz konusu bile değil, belki hocama karşı hissettiğim sevginin, hayranlığın, minnetin bir yansımadır.

Bu sayımızda 195 makale ile hocamıza armağan çıkardık. Hocamın uzak ve yakın çevresinden çok fazla yazı gönderen oldu. Adeta dergimiz bugüne kadar en fazla yazı başvurusu akınıyla karşılaştı. Ancak *Turkish Studies* dergisi akademik bir dergi olması sebebiyle ancak hakemden geçen yazıların bir kısmı yayımlanabildi. Şu an armağan sayıya yazı gönderip hakemden geçemeyen veya henüz hakem süreci tamamlanmış onlarca yazı var. Ancak hakemden geçenlerin bile hepsini yayımlamak mümkün değildi. Bu sebeple hakem sürecini bitirmiş makaleler arasından 195 yazı seçilip 2 cilt olarak yayımlanması kararlaştırıldı. Bu sebeple yazısı reddedilen, hakem süreci devam eden ve hakem süreci bitip bu sayıya konulmayan yazıların sahiplerine de katılımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Çok yoğun bir sayı ve çok yoğun 3 ayı geride bıraktık. Bu süreçte yazıların hakemliğini yapan bütün hakemlerimize müteşekkirim. Yazıların seçimi, tasnifi ve denetlenmesiyle uğraşan kıymetli dostlarım Editör Sibel ÜST hanıma, Yayın Kurulu Başkanı Ercan ALKAYA'ya ve dergideki görevli tüm arkadaşlara çok teşekkür ederim.

Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

26.12.2012-SAMSUN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

PROF. DR. MEHMET AYDIN ARMAĞANI

I. CİLT

Mehmet Dursun ERDEM
Yusuf AYDIN
M. Emre ÇELİK
PROF. DR. MEHMET AYDIN'IN ÖZ GEÇMİŞİ
I- XLIV

Mustafa ARGUNŞAH
AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN TÜRKÇENİN SADELEŞMESİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
AHMET MİTHAT EFENDİ'S VIEWS ABOUT THE SIMPLIFICATION OF TURKISH
1-12

Erdoğan BOZ
TÜRK SÖZLÜKBİLİMİNİN PROBLEMLERİ
THE PROBLEMS OF TURKISH LEXICOGRAPHY
13-20

Ahmet BURAN
BİLİM ALANLARINDA TERİMLERİN ÖNEMİ VE "*KÜÇÜREK ÖYKÜ*" TERİMİ
THE IMPORTANCE OF TERMS IN SCIENCE AND THE TERM 'KÜÇÜREK ÖYKÜ'
21-25

H. İbrahim DELİCE
SÖZCÜK TÜRLERİ NASIL TASNİF EDİLMELİDİR?
HOW MUST PARTS OF SPEECH CATEGORIZE?
27-34

Muhittin ELİAÇIK
ŞEYHÜLİSLAM BOSTANZADE MEHMED EFENDİ VE NAZMEN VERİLMİŞ FETVÂLARI
SHAYKH AL-ISLAM BOSTANZADAH MEHMED EFFENDI AND HIS IN VERSE FATWAS
35-50

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

M. Mehdi ERGÜZEL
Esra KİRİK
SAİT FAİK ABASIYANIK'IN HİKÂYELERİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE
ABOUT THE VOCABULARY OF SAIT FAIK ABASIYANIK'S STORIES
51-68

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ
BALKAN ÜLKELERİNİN ANAYASALARINDA DİL KULLANIMI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER
THE REGULATION AS FOR LANGUAGE USAGE IN THE CONSTITUTIONS OF BALKAN STATES
69-97

Gürer GÜLSEVİN
EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE İKİ DİLLİLERİN TÜRKÇELERİ ÜZERİNE
ON THE TURKISH OF THE BILINGUALS IN THE TRAVEL BOOK (SEYAHATNAME) OF EVLIYA ÇELEBI
99-110

Ahmet GÜNŞEN
BALKAN TÜRK AĞIZLARININ TASNİFLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN ASSESSMENT ON CLASSIFICATION OF BALKAN TURKISH DIALECTS
111-129

Leylâ KARAHAN
AĞIZ ÇALIŞMALARINDA BİLİMSEL NİTELİĞİN KORUNMASI ÜZERİNE BİRKAÇ NOT
A FEW NOTES ON THE PROTECTION OF TECHNICALITY IN DIALECT STUDIES
131-136

H. Ömer KARPUZ
Özgür Kasım AYDEMİR
GENCİNE-İ ADALET'TE İKTİDAR ARACI NİTELİĞİ İLE BİLGİ ÜZERİNE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ
DISCOURSE ANALYSIS ON KNOWLEDGE AS A TOOL OF POWER IN GENCİNE-İ ADALET
137-144

Ece KORKUT
BİLE: KULLANIM DEĞERLERİ
"BİLE" KULLANIMINDA ÖNVARSAYIMLAR VE İMALI ANLAMLAR
EVEN: USE-VALUES PRESUPPOSITIONS AND SUGGESTED MEANINGS IN USES OF "EVEN"
145-162

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fatma SUSAR KIRMIZI
Ceyhun Vedat UYGUR
TÜRK DİLİ EDEBİYATI VE TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ SÖZCÜK DAĞARCIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE GÜNLÜK YAŞAMLARINA YANSIMALARI
EVALUATION OF TURKISH LITERATURE AND TURKISH LANGUAGE TEACHING MAJORS' VOCABULARY KNOWLEDGE AND ITS EFFECT ON THEIR DAILY LIFE
163-178

Funda TOPRAK
HOCA NAZAR HÜVEYDÂ'NIN KIYÂMETNÂMELERİ
KIYAMETNÂMES OF HOCA NAZAR HUVEYDA
179-213

Mustafa UĞURLU
TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA BENZER KELİMELERİN EŞ DEĞERLİK DURUMU
ON THE EQUIVALENCE OF THE SIMILAR WORDS IN THE TURKIC LANGUAGES
215-222

Şebnem YILDIRIM ORHAN
Nevhiz ERCAN
YETİŞKİN ÇALGI ÖĞRETMENİ ÖZELLİKLERİ
QUALITIFICATIONS OF ADULT MUSICAL INSTRUMENT TEACHERS
223-231

Osman YILDIZ
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YETERLİK FİİLLERİNİN FONETİK DURUMU
THE CASE OF PHONETICS OF POTENTIAL VERBS IN THE OLD ANATOLIAN TURKISH
233-252

Erdal AKPINAR
EĞİN TÜRKÜLERİNİN COĞRAFÎ ANALİZİ
GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF EĞİN FOLK SONGS
253-274

Ercan ALKAYA
SİBİRYA TATAR TÜRKÇESİYLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ BENZERLİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION OF SIMILARIES SIBERIAN TATAR TURKISH AND TURKEY TURKISH DIALECTS
275-295

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Fazlı ARSLAN
HASAN ÂLİ YÜCEL'İN MÛSİKÎ DÜNYASI, TÜRK MÛSİKÎSİNE BAKIŞI VE "MİLLÎ MÛSİKÎ" TARTIŞMALARINDAKİ YERİ
HASAN ĀLİ YUCEL'S MUSICAL LIFE, HIS OPINIONS ON TURKISH MUSIC AND HIS ROLE IN THE DISCUSSIONS ON 'NATIONAL MUSIC'
297-308

Erhan AYDIN
SUCİ YAZITI'NIN İLK SATIRIYLA İLGİLİ YENİ BİR ÖNERİ
A NEW SUGGESTION ON THE FIRST LINE OF THE SUCI INSCRIPTION
309-314

Yılmaz DAŞCIOĞLU
Mürsel GÜRSES
MEHMED ENİSÎ YALKI'NIN *ALMAN RUHU* ADLI SEYAHATNAMESİNE İMGEBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM
AN IMAGOLOGIST APPROACH TO MEHMET ENİSİ YALKI'S TRAVELBOOK "ALMAN RUHU"
315-328

Ülkü ELİUZ
ÖMER SEYFETTİN METİNLERİNDE AYDINLANMA VE MİLLİ BİLİNÇ
CLARIFICATION AND NATIONAL CONSCIOUS IN OMER SEYFETTIN'S TEXTS
329-336

Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
ELİF CÜRO
ANADOLU ÖĞRETMEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN UYGULAMALARI İZLEME ETKİNLİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE BU ETKİNLİKLERİN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ
ANATOLIAN TEACHER TRAINING HIGH SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON THE EFFECTIVENESS OF TEACHING PRACTICUM ACTIVITES AND THE IMPACT OF THESE ACTIVITIES ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARD TEACHING PROFESSION
337-366

Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
MACARİSTAN TÜRKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR BİYO-BİYOGRAFİ DENEMESİ
AN ATTEMPT AT A BIOAGRAPY OF HUNGARIAN TURKOLOGY
367-406

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Adem İŞCAN – Esin Yağmur ŞAHİN
Behice VARIŞOĞLU – Fatih KANA – Kübra ŞENGÜL
HİNDİSTAN'DA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN GENÇ-YETİŞKİNLERİN ÖĞRENME GEÇMİŞLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
THE INVESTIGATION OF LEARNING HISTORIES OF YOUNG-ADULT TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE LEARNERS IN INDIA ACCORDING TO SOME VARIABLES
407-416

Füsun KARA
ALMAATADA 1986 ARALIK OLAYLARI: JELTOKSAN
1986 DECEMBER EVENTS IN ALMATY: JELTOKSAN
417-426

Adnan Rüştü KARABEYOĞLU
BÂBÜRNÂME'DEKİ BAZI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE
SOME SENTENCE STRUCTURES IN BÂBÜRNÂME
427-442

Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ
MEHMED TEVFİK' İN *NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF* İ
MEHMED TEVFİK'S NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF
443-465

Melek ÖKSÜZ
TESETTÜR TARTIŞMALARININ DÜNÜ: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ
THE YESTERDAY OF TESETTUR DISCUSSIONS: ERA OF CONSTITUTIONAL MONARCHY II
467-487

Mustafa SARI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA *-dAvUK / -dAyUK* ve *–(y)Uk* BİÇİM BİRİMLERİNİN UZANTILARI
DIMENTIONS OF THE MORHEME S -dAvUK / -dAyUK and –(y)Uk IN DIALECTS OF TURKEY TURKISH
489-498

İ. Gülsel SEV
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE *GİBİ* EDATIYLA KURULAN BENZETMELİ ANLATIMLAR
THE EXPRESSIONS OF SIMILE WITH THE POSTPOSITION OF "GİBİ" IN TURKEY TURKISH
499-512

Serkan ŞEN
"SIK" SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE
ON THE ROOT WORD OF 'SIK'
513-517

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Vefa TAŞDELEN
TÜRKÇEDE ŞİİRİN YÜKLEMİ SORUNU
THE PROBLEM OF POEMS' VERB IN TURKISH
519-522

Perihan YALÇIN
L'EMERGENCE DES SAVOIRS CULTURELS DANS LA DÉMARCHE TRADUCTIVE: LE CAS DE "CINQ VILLES" D'AHMET HAMDİ TANPINAR
ÇEVİRİDE KÜLTÜREL ÖĞELERİN TEZAHÜRÜ : "BEŞ ŞEHİR" - AHMET HAMDİ TANPINAR
533-544

Havva YAMAN
Feridun KARAARSLAN
KONUŞMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE BEYİN FIRTINASI TEKNİĞİNİN ETKİSİ: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI
TO DEVELOP THE SPEECH SKILLS BRAINSTORM OF THE EFFECT: AN ACTION RESEARCH
545-563

Faruk YILDIRIM
DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ GİZLİ DİL VERİLERİ ÜZERİNE
ON THE DATA FROM SOME SECRET LANGUAGES IN DERLEME SÖZLÜĞÜ
565-578

Alpay Doğan YILDIZ
FATMA BARBAROSOĞLU'NUN HİKÂYELERİNE YANSIYAN KADIN KİMLİĞİ
THE WOMEN IDENTITY WHIC IS REFLECTED IN THE STORIES OF FATMA BARBAROSOĞLU
579-588

Sibel YOLERİ
M. Ömer BOSTANCI
DETERMINING THE FACTORS THAT AFFECT BURNOUT AND JOB SATISFACTION AMONG ACADEMICIANS: A SAMPLE APPLICATION ON THE HİTİT UNIVERSITY
AKADEMİSYENLERİN TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: HİTİT ÜNİVERSİTESİ İLE İLGİLİ ÖRNEK BİR UYGULAMA
589-600

Gencay ZAVOTÇU
ZİYA GÖKALP'İN MANZÛMELERİ VE ALA GEYİK HAKKINDA
ABOUT ZİYA GÖKALP POEM AND FALLOW DEER
601-609

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Durmuş AKALIN
MAXİMİLİAN'IN MEKSİKA İMPARATORLUĞU VE MEKSİKA'YA GİDEN MISIR ASKERLERİ
MAXIMILIAN'S MEXICAN EMPIRE AND EGYPTIAN SOLDIERS IN MEXICA
611-627

Dilek AKAN BUDAK
ERZURUM AĞZI SÖZ VARLIĞINDA ESKİ TÜRKÇENİN İZLERİ
REMAINS OF THE OLD TURKISH IN ERZURUM DIALECT
629-646

Yeliz AKAR
"*KONUŞMA*" ADLI KÜÇÜREK ÖYKÜDE KENDİLİK SORUNSALLARI
SELHOOD PROBLEMATICS IN THE MINIMAL STORY NAMED "SPEECH"
647-653

Vesile ALBAYRAK SAK
ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME GELENEĞİ VE BU GELENEKTE MANTIKU'T-TAYR TERCÜMELERİ
THE TRADITION OF TRANSLATION IN CLASSICAL OTTOMAN LITERATURE AND MANTIKU'T- TAYR TRANSLATIONS IN THIS TRADITION
655-669

Hanife ALKAN
LEHÇELER ARASI AKTARMALARDA YALANCI EŞ DEĞERLER SORUNU
(TÜRKİYE TÜRKÇESİ-ÖZBEK TÜRKÇESİ-YENİ UYGUR TÜRKÇESİ FİİL ÖRNEĞİ)
CHALLANGE OF FALSE EQUIVALANCE BETWEEN DIALECTS (VERB SAMPLE OF TURKEY TURKISH-UZBEK TURKISH-MODERN UIGHUR TURKISH)
671-688

Mustafa ALKAN
MİLLİ KÜTÜPHANE 2727 NUMARALI MECMÛ'A'DA KAYITLI MANZUM BİR MELHEME
A MELHEME WRITTEN IN VERSE REGISTERED IN THE PERIODICAL NO:2727 IN THE NATIONAL LIBRARY
689-709

Muhammet Fatih ALKAYIŞ
BİR KİTAP ARKASI SÖZLÜK ÇEVİRİSİ: *KUTADGU BİLİG*
A BACK OF THE BOOK DICTIONARY TRANSLATION: KUTADGU BİLİG
711-738

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Refika ALTIKULAÇ DEMİRBAĞ
AHMET HAŞİM'DE EV-YUVA VE DOĞA İMGESİ
HOME-NEST AND NATURE IMAGES İN AHMET HAŞİM
739-746

Müzeyyen ALTUNBAY
DİL ÖĞRENİMİNDE VE ÖĞRETİMİNDE TİYATRONUN KULLANIMI VE TİYATRONUN TEMEL DİL BECERİLERİNE KATKISI
THE USE OF THEATRE IN TEACHING OF LANGUAGE AND THE CONTRIBUTIONS OF THEATRE TO BASIC LANGUAGE SKILLS
747-760

Hatice ALTUNKAYA
"BEYHUDE ÖMRÜM" ADLI HİKÂYENİN GREIMAS'IN EYLEYENLER MODELİNE GÖRE İNCELENMESİ
ANALYSIS OF STORY "BEYHUDE ÖMRÜM" ACCORDING TO GREIMAS' ACTANTS MODEL
771-771

Ahmet ALVER
12 MART ROMANLARINDA KADIN TANIMLAMALARI
HE CAHARACTERIZATION OF WOMEN IN THE MARCH TWELFTH NOVELS
773-781

Fatih ARSLAN
TEVFİK FİKRET EVRENİNDE GÖZDEN KAÇAN BİR KÜÇÜK KİTAP: FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN *"TEVFİK FİKRET VE AHLÂKI"*
A MINOR BOOK THAT ESCAPES NOTICE IN THE WORLD OF TEVFIK FIKRET: FUAD KÖPRÜLÜ'S "TEVFIK FIKRET AND HIS ETHICS"
783-798

Akif ARSLAN
Yasin KILIÇ
TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ İLE ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜRKÇE BİLİNÇ DÜZEYLERİ (AĞRI İLİ ÖRNEKLEMİ)
A STUDY ON MEASUREMENT OF TURKISH CONSCIOUSNESS LEVELS OF TURKISH TEACHERS AND TEACHER CANDIDATES (THE SAMPLE OF AGRI PROVINCE)
799-806

Erdal ASLAN
İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTAÖĞRETİM TARİH PROGRAMLARINDA DEĞİŞİM II: LİSE
CHANGES IN SECONDARY SCHOOL HISTORY CURRICULUMS IN PROCESS FROM THE EMPIRE TO THE REPUBLIC II: LYCEE
807-841

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Adem AYDEMİR
TÜRKİYE'DE TARİH ÖĞRETİMİ HAKKINDA YAYIMLANMIŞ MAKALELER: BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ
THE ARTICLES PUBLISHED ABOUT HISTORY TEACHING IN TURKEY: AN ESSAY OF BIBLIOGRAPHY
843-863

Abdullah AYDIN
DİVAN ŞAİRLERİNİN GİRİT'TE RUMLARA VE RUMCAYA YAKLAŞIMLARI
THE APPROACHES OF DİVAN POETS TO ROMAIC AND GREEKS IN CRETE
865-882

Timuçin AYKANAT
GELENEKSEL ANLATI FORMLARI OLARAK MESNEVÎLER VE KLÂSİK AŞK MESNEVÎLERİNİN MOTİF YAPISI
MATHNAVI AS A TRADITIONAL NARRATION FORM AND MOTIF STRUCTURE OF CLASSICAL LOVE MATHNAVI
883-906

Hasan BAĞCI
ORTAÖĞRETİM 9. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIM ALAN BİLGİSİ BAŞARI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON 9th GRADE OF SECONDARY EDUCATION STUDENTS ' ACHIEVEMENT LEVELS OF FIELD KNOWLEDGE OF WRITING EXPRESSION
907-919

Savaşkan Cem BAHADIR
HAYÂLÎ BEY'İN BİLİNMEYEN GAZELLERİ
UNKNOWN GHAZALS OF HAYÂLÎ BEY
921-946

Muhammet BAHADIR
KOVADA GÖLÜ HAVZASI EKOSİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ
AN OVERLOOK ON THE ECOSYSTEM OF THE KOVADA LAKE
947-963

Ahmet BALCI – Yusuf UYAR
Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ
İLKÖĞRETİM 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA ALIŞKANLIKLARI, KÜTÜPHANE KULLANMA SIKLIKLARI VE OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ
THE EXAMINATION OF READING HABITS, FREQUENCY TO USE LIBRARY AND ATTITUDES TOWARDS READING OF 6TH GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS
965-985

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Adem BALKAYA
KOZMOGONİ ANLATILARINDA DİKOTOMİK ALGININ NEDENSELLİĞİ
THE CAUSALITY OF DICHOTOMIC PERCEPTION IN COSMOGONY NARRATIVES
987-994

Mehmet Emin BARS
FERHAT İLE ŞİRİN HİKÂYESİ'NDE BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK
MAGICAL REALISM IN THE TALE OF FERHAT AND ŞİRİN
995-1008

Lüftü Kerem BAŞAR
DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SAVAŞÇI EĞİTİMİ
WARRIOR TRAINING IN DEDE KORKUT STORIES
1009-1017

Mehmet BAŞTÜRK
GOGOL'ÜN PALTO'SUNDAN ÇIKAN BİR ESER: ODALARDA
A WORK OF ART RISES UP FROM THE COAT OF GOGOL: IN THE ROOMS
1019-1030

Zekerya BATUR
Zeliha YÜCEL
AHMET EFE'NİN ÇOCUK HİKÂYELERİNDE DEĞER EĞİTİMİ VE HİKÂYELERİN TÜRKÇE EĞİTİMİNE KATKISI
VALUE EDUCATION IN AHMET EFE'S CHILDREN STORIES AND CONTRIBUTIONS OF THESE STORIES TO TURKISH EDUCATION
1031-1049

Ahmet BENZER
BELİRTİLİ AD TAMLAMASINDA İYELİK VE İLGİ EKİ YANILGISI
DELUSION OF POSSESSIVE AND GENITIF SUFFIX IN DETERMINATIVE NOUN PHRASE
1051-1061

H. Kamil BİÇİCİ
OSMANLI DÖNEMİ ORTAKENT BAŞLIKLI MEZAR TAŞLARI
OTTOMAN PERIOD HEADED GRAVESTONES OF ORTAKENT
1063-1105

Mehmet BİRGÜL
ŞEYH GALİP'TE METAFİZİK BUHRAN: VARLIK-YOKLUK YA DA ADEM'DEN ÂDEM'E VAROLUŞ
METAPHYSICAL CRISIS IN SHEIKH GALİP: BEING-NONBEING OR EXISTENCE FROM NONEXISTENCE TO HUMAN
1107-1116

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Serdar BULUT
ANADOLU AĞIZLARINDA KULLANILAN KALIP SÖZLER VE BU KALIP SÖZLERİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ
ANATOLIAN DIALECTS STATIC WORDS USED IN OF THIS USE STATIC WORDS
1117-1155

Betül BÜLBÜL OĞUZ
SOSYAL MEDYA DİLİNİN GÖRÜNTÜSEL GÖSTERGE BOYUTU VE BUNUN DİLE ETKSİ
A THE ICONIC SEMIOTIC DIMENSION OF THE LANGUAGE OF SOCIAL MEDIA AND ITS INFLUENCE TO THE LANGUAGE
1157-1166

Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
ANTROPOLOJİ İLE ANLAMBİLİM İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN ANTHROPOLOGY AND SEMANTICS
1167-1175

Adem ÇATAK
ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA DÜNYA ALGISI
PERCEPTION OF THE WORLD IN ATEBETUL HAKAYİK
1177-1202

Halil ÇETİN
İLHANLI HÂKİMİYETİ ALTINDA ANADOLU'DA SİYASETİN TEMEL DİNAMİĞİ: GÖÇEBE MOĞOL-TÜRKMEN ÇATIŞMASI
THE BASIC DYNAMIC OF POLITICS IN ANATOLIA UNDER THE ILKHANID RULE: THE STRUGGLE OF NOMAD TURCOMANS AND MONGOLS
1203-1216

Engin ÇETİN
UYGURCA KİÇİG ERƊEK, KARAHANLI TÜRKÇESİ ÇIÇALAK VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ SERÇE PARMAK SÖZLERİ ÜZERİNE ON THE
WORDS OF UIGHUR KİÇİG ERƊEK, KARAKHANID ÇIÇALAK AND TURKİSH SERÇE PARMAK
1217-1227

Mehmet ÇİÇEK
OSMANLI TEFSİR LİTERATÜRÜNDEN BİR ÖRNEK: MEHMET ŞAH FENÂRÎ'NİN *ŞERHU'L-MANZÛME*'SİNDE TEFSİR
AN EXAMPLE OF OTTOMAN TAFSIR LITERATURE: TAFSIR IN "SHARH AL-MANẒUMAH" OF MEHMET SHAH FANÂRÎ
1229-1244

Mehmet Nuri ÇINARCI
TE'SÎR-İ TEBRÎZÎ'NİN KÜLLİYATI VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ
TE'SİR-İ TEBRİZİ'S TREATISE AND HIS TURKISH POEMS
1245-1267

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Filiz ÇOLAK
İŞGAL YILLARINDA İZMİR İKTİSADİ BÖLGESİNDE FİYAT HAREKETLERİ
PRICE MOVEMENTS IN İZMİR FINANCIAL DISTRICT DURING THE OCCUPATION YEARS
1269-1280

Zehra D. EROĞLU
GAVSİ HALİD OZANSOY VE EDEBİYATTA KALDIRILAN KAZAN: '1940 TASFİYE HAREKETİ'
GAVSİ HALİD OZANSOY AND CLEARANCE MOVEMENT İN LİTERATURE: CLEARANCE MOVEMENT OF 1940
1281-1311

B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU
TEZKİRE-İ BUĞRA HAN'IN ÇAĞATAYCA YAZILMIŞ BİR NÜSHASI (METİN- DİL İNCELEMESİ- TIPKIBASIM)
A MANUSCRIPT OF TAZKIRA-I BUGHRA KHAN WRITTEN IN CHAGATAY TURKISH (TEXTE- GRAMMAR NOTES- FACSIMILE)
1313-1393

Ayşe DEMİR
MİLLÎ KİMLİK İNŞASINDA İLERİ BİR HAMLE: YENİ LİSAN
AN IMPORTANT BREAKTHROUGH IN CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY: YENİ LİSAN
1395-1403

Cenk DEMİR
AMERİKAN BOARD BELGELERİNE GÖRE TALAS AMERİKAN KIZ VE ERKEK KOLEJLERİ
TALAS AMERICAN GIRLS' AND BOYS' COLLEGES ACCORDING TO THE AMERICAN BOARD DOCUMENTS
1405-1420

Ümit Özgür DEMİRCİ
ıd- FİİLİNİN YAPISI ÜZERİNE
ON THE STRUCTURE of id- VERB
1421-1431

Fethi DEMİR
SALAH BİRSEL'DEN AVANGART BİR POETİKA DENEMESİ: ŞİİRİN İLKELERİ
AN AVANT-GARDE POETICS TRIAL OF SALAH BIRSEL: ŞİİRİN İLKELERİ
1433-1440

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ahmet Yaşar DEMİRKOL
ÖĞRETMEN ADAYLARININ PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CANDIDATE TEACHERS
1441-1451

Semra DEMİR
ÇOK KÜLTÜRLÜ EĞİTİMİN ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ELEMANLARI İÇİN ÖNEM DERECESİ
IMPORTANCE DEGREE OF MULTICULTURAL EDUCATION ACCORDING TO ERCIYES UNIVERSITY FACULTY MEMBERS
1453-1475

Ahmet DEMİRTAŞ
KUTADGU BİLİG'DE "yorı-" FİİLİ ÜZERİNE
ON THE VERB OF "yorı-" IN KUTADGU BILIG
1477-1501

Tuncay DİLCİ
Tahir GÜR
TEKERLEMELERİN EĞİTİM-ÖĞRETİM SÜRECİNDE KULLANIMINA YÖNELİK İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ SİVAS İLİ ÖRNEĞİ
THE VIEWS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE USAGE OF NURSERY RHYMES IN EDUCATIONAL PERIOD: SAMPLE of SIVAS
1503-1518

Mehmet Sait DİLEK
AKDENİZ'DE YAŞANAN GÜVENLİK SORUNU VE BÜYÜK GÜÇLERİN POLİTİKASI (1936-1939)
SECURITY ISSUE IN THE MEDITERRANEAN AND THE POLICY OF GREAT POWERS (1936-1939)
1519-1540

Talat DİNAR
TIBB-I CEDÎD YAZMALARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER
SOME DETERMINATIONS ABOUT TIBB-I JADID MANUSCRIPTS
1541-1546

Hasan DOĞAN
18. YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HAYATININ HAŞMET DİVANI'NDAKİ AKİSLERİ
18. CENTURY TRACES OF OTTOMAN SOCIAL LIFE IN THE HAŞMET'S DİVAN
1547-1584

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
HALİT FAHRİ OZANSOY'UN GÜLİSTANLAR VE HARABELER ADLI ESERİNDE BAHÇE İMAJLARI VE RENKLER
GARDEN IMAGES AND COLORS IN HALİT FAHRİ OZANSOY'S WORK OF GÜLİSTANLAR VE HARABELER
1585-1598

Suat DONUK
ŞERH-İ DU'Â-YI KADEH VE KADEH DUASI MAZMUNU
ŞERH-İ DU'Â-YI KADEH AND THE MAZMUN OF CUP PRAYER
1599-1629

Doğan DUMAN
Erhan TUNA
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İLK VATANDAŞLIK KİTAPLARINDAN BİRİ OLAN "REHBER-İ İTTİHAD"IN İÇERİK ANALİZİ
CONTENT ANALYSIS OF "REHBER-İ İTTİHAD", ONE OF THE FIRST CITIZENSHIP BOOKS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY ERA
1631-1648

Erol DURAN
Betül SEZGİN
İLKÖĞRETİM 4 VE 5. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA ALIŞKANLIKLARININ VE İLGİLERİNİN BELİRLENMESİ
DETERMINATION OF HABITS AND INTERETS IN READING OF ELEMENTARY 4-5. GRADERS
1649-1662

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. CİLT

Ramazan EKİNCİ
OSMANLI KÜLTÜR MERKEZLERİNDEN VARDAR YENİCESİ VE TEZKİRELERE GÖRE VARDAR YENİCESİ ŞAİRLERİ
ONE OF THE OTTOMAN CULTURAL CENTERS VARDAR YENICESI AND VARDAR YENICESI POETS ACCORDING TO TEZKIRES
1663-1679

Mehmet EKİZ
DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK'TE YER ALAN MİMARÎ TERİMLER ÜZERİNE
ABOUT ARCHITECTURAL CONCEPTS IN DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK
1681-1690

Selim EMİROĞLU
TÜRKÇE SÖZLÜKTEKİ AKRABALIK ADLARININ TASNİFİ
CLASSIFICATION OF RELATIVES' NAMES IN TURKISH DICTIONARIES
1691-1710

Cahit EPÇAÇAN
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ELEŞTİREL OKUMA BECERİLERİ İLE OKUMAYA İLİŞKİN TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
RELATIONSHIP BETWEEN CRITICAL READING SKILLS OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS AND THEIR ATTITUDES TOWARD READING
1711-1726

Cem ERDEM
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK YETERLİLİK ALGILARI VE TUTUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
QUALIFICATION PERCEPTION OF THE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION TEACHER CANDIDATES AND ATTITUDES TO TEACHING OCCUPATION
1727-1747

Ahmet GEÇER
TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE MUT'UN SOSYO-EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YAPISI (1844-1845)
SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF MUT ACCORDING TO TEMETTUAT DEFTER (1844-1845)
1749-1777

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şarika GEDİKLİ BERBER
OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇİŞTE YAHUDİLERİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE UYUM SÜRECİ: (MOİZ KOHEN ÖRNEĞİ)
FROM the OTTOMAN EMPIRE to the TURKISH REPUBLIC, ADAPTATION PERIOS OF the JEWS to the TURKISH REPUBLIC (MOIZ KOHEN EXAMPLE)
1779-1800

Engin GÖKÇÜR
AZERBAYCAN TÜRKÇESİ İLE DOĞU ANADOLU AĞIZLARINDAKİ ORTAKLIKLAR ÜZERİNE
ON THE COMMON TRAITS OF THE AZERBAIJAN TURKISH AND THE EASTERN ANATOLIA DIALECTS
1801-1824

Bahadır GÜCÜYETER
İsa YILMAZ
KAZAKİSTAN SOVYET CUMHURİYETİ ÖRNEĞİNDE EDEBİYAT EĞİTİMİ VE İDEOLOJİ
EDUCATION OF LITERATURE AND IDEOLOGY - CASE OF THE SOVIET REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
1825-1834

Metin GÜLER
TÜRKİYE'DEKİ İL VE İLÇE AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARLA İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME
AN ASSESSMENT ON GRADUATE STUDIES CARRIED OUT IN TURKEY ON PROVINCIAL AS WELL AS DISTRICT DIALECTS
1835-1861

Hacer GÜLŞEN
NASRETTİN HOCA VE TILL EULENSPIEGEL ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
A COMPERATIVE RESEARCH ON NASREDDIN HODJA AND TILL EULENSPIEGEL
1863-1874

Ramazan GÜNAY
REASONS BEHIND NON-MUSLIMS' ALLEGIANCE TO THE OTTOMAN STATE
GAYRİMÜSLİMLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE BAĞLILIK NEDENLERİ
1875-1891

Ayşe Eda GÜNDOĞDU
METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA TAHSİN YÜCEL'İN 'YALAN' ADLI ROMANI
TAHSİN YÜCEL'S YALAN IN TERMS OF INTERTEXTUALITY
1893-1903

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Samettin GÜNDÜZ
REŞADİYE YÖRESİNDE YAS GELENEĞİ
THE MOURNING TRADITION IN REŞADİYE REGION
1905-1916

Nail GÜNEY
Talat AYTAN
Abdulvahap ÖZER
TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN KAVRATMA GÜÇLÜKLERİ
COMPREHENSION DIFFICULTIES FOR TURKISH TEACHERS
1917-1937

Özcan GÜNGÖR
"YOLDA CAFERİ" OLMANIN SOSYOLOJİK ANLAMI: ALEVİLİK CAFERİLİK İLİŞKİSİ
SOCIOLOGICAL MEANING OF BEING "JAAFARI ON THE PATH" RELATIONSHIP BETWEEN ALAWISM AND JAAFARISM
1939-1959

Mesut GÜN
İLKÖĞRETİM İKİNCİ KADEME TÜRKÇE DERSİ OKUMA ETKİNLİKLERİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR
THE DIFFICULTIES THAT ARE FACED WHILE THE APPLICATION OF READING ACTIVIES IN TURKISH LESSONS FOR SECONDARY SCHOLLS
1961-1977

Hicran Hanım HALAÇ
1714-1715 YILLARI ARASINDA KONYA'DAKİ MAHALLELERİN KONUT YAYILIMLARININ 45 NUMARALI ŞERİYE SİCİL DEFTERİNDEKİ MENZİL SATIŞ BELGELERİ IŞIĞINDA ÇÖZÜMLEMESİ
THE SOLUTION IN THE LIGHT OF DOCUMENTATION SELL HOUSES THAT IS IN 45 NUMBERED SERIYE REGISTRY NOTEBOOK OF EXPANSION OF THE HOUSES OF DISTRICTS OF KONYA BETWEEN THE YEARS OF 1714 AND 1715
1979-1991

Özgür İLDEŞ
ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'IN TAHKİYELİ ESERLERİNDE "TÜR" MESELESİ
"GENRE" PROBLEM IN ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'S FICTIVE WORKS
1993-2002

Nilüfer İLHAN
YENİNİN İÇİNDE ESKİ: TANZİMAT DÖNEMİ ROMANLARINA DİVAN ŞİİRİNİN YANSIMASI
THE PAST IN THE NEW: REFLECTION OF THE DIVAN POETRY TO THE TANZIMAT PERIOD NOVELS
2003-2017

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birol İPEK
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EDATLAR ÜZERİNE BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ
A BIBLIOGRAPHY STUDY ABOUT PARTICLES IN TURKEY TURKISH
2019-2028

Hayrullah KAHYA
19. YÜZYIL TÜRKİSTAN ŞAİR VE TARİHÇİLERİNDEN MÛNİS'İN AVAZ INAK'A MERSİYESİ
FUNERAL SONG (MERSİYE) THAT WAS WRITTEN BY MUNIS WHO TURKESTAN POETRY AND HISTORIAN IN THE 19TH CENTURY FOR AVAZ INAK
2029-2057

Veysel İbrahim KARACA
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ALINTI SÖZCÜKLERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME
AN ANALYSIS ON PHONETIC OCCURRENCES WHICH OF LOANED WORDS IN TURKEY TURKISH
2059-2090

Fevzi KARADEMİR
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EMİR KİP(Lİk)İ ÜZERİNE
ON THE IMPERATIVE MOOD/ MODALITY IN TURKISH
2091-2138

İlknur KARAGÖZ
BAFRA GÖÇMEN TÜRK AĞIZLARI VE BAZI ÖZELLİKLERİ
THE DIALECT OF TURKISH IMMIGRANTS WHO MIGRATED TO THE BALKANS IN BAFRA AND SOME OF THE CHARACTERISTICS OF THEIR DIALECT
2139-2147

Rezan KARAKAŞ
SİİRT HALK KÜLTÜRÜNÜN ŞİFA DAĞITICILARI: KUTSAL SULAR
HEALING DISTRIBUTORS OF SİİRT FOLK CULTURE: HOLY WATERS
2149-2161

Serdal KARA
SIRALI CÜMLE ÜZERİNE BİR İNCELEME
A STUDY ON THE COORDINATE SENTENCE
2163-2171

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Evren KARATAŞ
MEKTUP ROMAN TEKNİĞİ VE TÜRK ROMANINDAN İKİ ÖRNEK: MEKTUP AŞKLARI VE KEDİ MEKTUPLARI
THE LETTER NOVEL TECHNIQUE AND TWO EXAMPLES OF TURKISH NOVEL
2173-2192

Kadir KARATEKİN- Zihni MEREY
Ö. Faruk SÖNMEZ - Zafer KUŞ
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNE YÖNELİK TUTUMLARI
SOCIAL STUDIES CANDIDATE TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS HUMAN RIGHTS EDUCATION
2193-2207

Gökçe KILIOĞLU
Ufuk KARAKUŞ
Talip ÖZTÜRK
GÜNÜMÜZ DÜNYA SORUNLARINA YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF AN ATTITUDE SCALE INTENDED FOR CONTEMPORARY WORLD ISSUES
2209-2224

Abdulkadir KIRBAŞ
Salih ORHAN
Yakup TOPAL
İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ GÖRSEL ÖGELERE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNDEN HAREKETLE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ
TEACHERS VIEWS MOVING VISUAL ELEMENTS IN ELEMENTARY TURKISH A CRITICAL LOOK AT TEXTBOOKS
2225-2235

Gonca KIZILKAYA CUMAOĞLU
Yelkin DİKER COŞKUN
ÖĞRETMENLERİN AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞI İLE TEKNOLOJİ KULLANIM DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC PROCRASTINATION AND TECHNOLOGY USAGE OF TEACHERS
2237-2247

Turgut KOÇOĞLU
MESNEVÎ ŞÂRİHİ ŞEM'Î ŞEM'ULLAH'IN ŞERH YÖNTEMİ İLE WALTER G. ANDREWS'UN SÖZDİZİMSEL METİN YORUMLAMA YÖNTEMİ ARASINDAKİ BENZERLİK
SIMILARITY BETWEEN COMMENTATOR ŞEM'Î ŞEM'ULLAH'S METHOD OF INTERPRETATION FOR MESNEVÎ AND WALTER G. ANDREWS'S SYNTACTICAL TEXT INTERPRETATION
2249-2258

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Raşit KOÇ
OKUMA YAZMA ÖĞRETİMİ YÖNTEMLERİ VE "SES TEMELLİ CÜMLE YÖNTEMİ" UYGULAMASI
THE METHODS OF TEACHING READING AND WRITING IN TURKISH: PRACTICE THE PHONETIC BASED METHOD
2259-2268

Uğur KURTARAN
OSMANLI SEFERLERİNDE ORGANİZASYON VE LOJİSTİK
THE ORGANIZATION AND LOGISTICS OF THE OTTOMAN FLIGHTS
2269-2286

Murat KÜÇÜK
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA AT, AT DONLARI VE NİŞANELERİ İLE İLGİLİ ADLANDIRMALAR
NAMINGS ABOUT HORSE, HORSE COATS AND MARKINGS IN DIALECTS OF TURKISH
2287-2304

Salim KÜÇÜK
Volkan ODABAŞ
ORDULU ŞAİRLER ÖRNEKLEMİNDE ÖZEL İSİMLERİN KÜLTÜRLER ARASI ÖĞRENMEYE KATKISI
THE CONTRIBUTION OF PROPER NAMES TO INTERCULTURAL LEARNING IN THE SAMPLE OF POETS OF ORDU
2305-2355

Esra LÜLE MERT
TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YABANCI KÖKENLİ SÖZCÜK KULLANIMLARINA İLİŞKİN BİR İNCELEME
A RESEARCH ON THE USE OF FOREIGN ORIGIN WORDS BY TURKISH LANGUAGE TEACHER CANDIDATES
2357-2369

Mediha MANGIR
İLKÖĞRETİM 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ DEYİM VARLIĞININ ÖĞRENCİLERİN ALICI SÖZ VARLIĞINA KATKISI
THE EFFECT OF IDIOMS IN PRIMARY EDUCATION 5. GRADE TURKISH COURSE BOOK ON STUDENTS RECEPTIVE VOCABULARY
2371-2385

Funda MASDAR
ORHAN KEMAL UYARLAMALARINDA ÇUKUROVA GERÇEĞİNİN YANSIMALARI
REFLACTIONS OF CUKUROVA FACT IN ORHAN KEMAL ADAPTATIONS
2387-2400

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Deniz MELANLIOĞLU
YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETENLERİN HÂL EKLERİNİN ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA
THE VIEWS OF INSTRUCTORS THAT TEACH TURKISH TO FOREIGNERS ON TEACHING CASE-ENDINGS: A QUALITATIVE STUDY
2401-2411

Alpaslan OKUR
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA BİLİM VE TEKNOLOJİ
SCIENCE AND TECHNOLOGY IN TURKISH TEXTBOOK
2413-2429

Canan OLPAK KOÇ
ISLAH EDİCİ YENİ YÖNTEMLERİN KURGUSAL DÜZLEMDE KEŞFİ: AVRUPA SARI KÂĞITLARI YIRTABİLDİ Mİ?
GRADING THE DISCOVERY OF NEW METHODS CORRECTIVE FICTION: COULD EUROPE TEAR THE YELLOW PAPER?
2431-2439

İbrahim ONAY
CENGİZ HAN'IN DEVLETİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ETKİSİ VE KATKISI
EFFECT AND CONTRIBUTION OF GENGHIS KHAN'S STATE ON TURKISH CULTURE
2441-2455

Resul ÖZAVŞAR
KISASU'L-ENBİYĀ ÜZERİNE DÜZELTMELER
CORRECTIONS ON KISASU'L-ENBİYĀ
2457-2472

Abdullah ÖZBALAT
BİR ULUS YARATMAK: ERKEN DÖNEM CUMHURİYET ROMANINDA DİN ADAMININ TEMSİLİ
CREATING A NATION: REPRESENTATION OF RELIGIOUS FUNCTIONARY IN NOVEL OF EARLY ERA REPUBLICAN
2473-2483

Mücahit ÖZÇELİK
I. VE II. DÖNEM TBMM'DE NİĞDE MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ
DEPUTIES OF NİĞDE IN THE FIRST AND SECOND PERIOD IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY AND THEIR ACTIVITIES
2485-2500

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hakan ÖZDEMİR
GÜNÜMÜZE GÖRE KLASİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ ESKİCİL UNSURLAR: *İBN-İ KEMÂL* ÖRNEĞİ
ACCORDING TO TODAY ARCHAIC ELEMENTS IN THE CLASSICAL TURKISH LITERATURE: THE EXAMPLE OF İBN-İ KEMÂL
2501-2509

Orhan ÖZDEMİR
BİRİNCİ TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİNDE DİL VE EGEMENLİK İLİŞKİSİ
THE LANGUAGE SOVEREIGNTY RELATIONSHIP IN THE ACADEMIC PAPERS PRESENTED AT THE 1ST TURKISH SYMPOSIUM
2511-2520

İbrahim ÖZEN
HASAN ÂLİ YÜCEL'İN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ
WORKS ABOUT LITERARY HISTORY BY HASAN ÂLİ YÜCEL
2521-2532

Hanife ÖZER
SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ'NDE AİLE TEMİ ÜZERİNDEN TÜRK MODERNLEŞMESİNİN SEYRİ
LOOKING AT THE TURKISH MODERNISATION VIA FAMILY THEME IN SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ
2533-2546

Nazmi ÖZEROL
HAYÂLÎ BEY'İN "DÜNYA" ALGISI
HAYÂLÎ BEY'S "WORLD" PERCEPTION
2547-2559

Mehmet ÖZGER
Murat PARLAKPINAR
ASLI ERDOĞAN'IN ANLATILARINDA ONTOLOJİK SORUNLAR
ONTOLOGICAL PROBLEMS IN ASLI ERDOĞAN'S NARRATIVES
2561-2575

Fatih ÖZKAFA
KÜLTÜREL VE ESTETİK BAKIMDAN "VAV" HARFİNE ANALİTİK BİR YAKLAŞIM
AN ANALYTICAL APPROACH TO LETTER "WAW"AS CULTURAL AND AESTHETIC COMPONENT
2577-2600

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mehmet ÖZMENLİ
ORTAÇAĞ'DA DEVLET, HUKUK, İTAAT VE İSYANA BİR KAÇ ÖRNEK
A FEW EXAMPLES OF THE STATE, LAW, OBEDIENCE AND INSURRECTION IN THE MIDDLE-AGE
2601-2610

Şevket ÖZNUR
GELENEKSEL TÜRK VE RUM DÜĞÜNLERİNDEN BAZI KESİTLER
EPISODES OF TRADITIONAL TURKISH AND GREEK CYPRIOT WEDDINGS
2611-2626

Emre ÖZŞAHİN
CBS KULLANILARAK KIBRIS'TA FIRTINA RİSKİ DUYARLILIK ANALİZİ
STORM RISK SENSITIVITY ANALYSIS IN CYPRUS USING GIS
2627-2642

Faruk ÖZTÜRK
KIRGIZ SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDE HUSEİN [KARASAYEVİÇ] KARASAYEV VE KONSTANTİN [KUZMİÇ] YUDAHİN'İN YERİ
THE PLACE OF HUSEIN [KARASAYEVICH] KARASAYEV AND KONSTANTIN [KUZMICH] YUDAHIN IN KYRGYZ LEXICOGRAPHY
2643-2654

Gülşah PARLAK KALKAN
SOYADLARIMIZ: MARDİN ÖRNEĞİ
OUR SURNAMES: MARDİN MODEL
2655-2674

Adem SAĞIR
BİR YEMEK SOSYOLOJİSİ DENEMESİ ÖRNEĞİ OLARAK TOKAT MUTFAĞI
AS A CASE OF SOCIOLOGY OF FOOD TOKAT CUISINE
2675-2695

Erkan SALAN
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE *-dUK* ve *+lIK* EKLERİNİN İŞLEVSEL DENKLİĞİ
FUNCTIONAL EQUIVALENCE OF -dUK AND +lIK ADJUNCTIONS IN OLD ANATOLIAN TURKISH
2697-2708

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mehmet SAMSAKÇI
"ŞİİR NESİR OLMAYAN SÖZ MÜDÜR?"
NAZIM-NESİR FARKI, ŞİİRDE NESİRLEŞME VE MENSUR ŞİİRİN İMKÂNI ÜZERİNE
"IS THE POETRY THE WORDING WHICH IS NOT A PROSE?"
ON DIFFERENCES OF POETRY AND PROSE, POETRY'S BECOMING PROSE AND POSSIBILITY OF POETRY WRITTEN IN PROSE
2709-2724

Ramazan SARIÇİÇEK
MUSTAFA BİN BÂLÎ VE İLM-İ FİRÂSET'İ
MUSTAFA BİN BÂLÎ AND İLM-İ FİRÂSET
2725-2754

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
HİKÂYET-İ NİL-İ MÜBÂREK ÜZERİNE
THE STORY OF THE HOLY NILE
2755-2770

Servet ŞENGÜL
"SÜRGÜN ÜLKEDEN BAŞKENTLER BAŞKENTİNE" ŞİİRİNİN HERMENEUTİK AÇILIMI
"FROM THE EXILE COUNTRY TO THE CAPITAL OF CAPITALS" HERMENEUTIC COMMENT OF THE POETRY
2771-2791

Mehmet Emin ŞEN
Faruk SALTEKİN
OSMANLI TOPLUMUNDA KADINLARIN MAHKEME ÖNÜNDEKİ HUKUK MÜCADELESİ: 235 NO'LU SEYDİŞEHİR ŞER'İYYE SİCİL DEFTERİNE GÖRE
WOMEN'S LEGAL STRRUGGLE AT COURT IN OTTOMAN: ACCORDING TO 235 SEYDİŞEHİR LEGAL REGISTER
2793-2807

Ufuk ŞİMŞEK
Birgül KÜÇÜK
Yavuz TOPKAYA
CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARININ İDEOLOJİK TEMELLERİ
IDEOLOGIC BASICS OF EDUCATIONAL POLICIES IN REPUBLICAN PERIOD
2809-2823

Erdoğan TAŞTAN
ŞEYH GALİB VE YAYIMLANMAMIŞ ŞİİRLERİ
SHEIKH GALIB AND HIS UNPUBLISHED POEMS
2825-2855

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kasım TATLILIOĞLU
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARDEŞ SAYILARI İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
A RESEARCH OF RELATION BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS' PSYCHOLOGICALLY WELL BEING WİTH THE NUMBER OF BROTHERS
2857-2872

Feyza TOKAT
KARAKALPAK ŞAİR VE OZANI BERDAK'IN "ŞEJİRE" ADLI ŞİİRİ
KARAKALPAK POET AND BARD BERDAK'S POEM "SEJIRE"
2873-2888

Hacer TOKYÜREK
ESKİ UYGURCA METİNLERE GÖRE BUDİZMİN MANİHAİZME ETKİSİ
THE EFFECT OF BUDDHISM ON MANICHAEISM IN OLD UIGHUR TEXTS
2889-2906

Fulya TOPÇUOĞLU ÜNAL
Ahmet SEVER
YARATICI YAZMADA MÜZİĞİN ETKİSİ
THE EFFECT OF MUSIC IN CREATIVE WRITING
2907-2918

Fatma TUNÇ YAŞAR
GEÇ DÖNEM OSMANLI ÂDÂB-I MUÂŞERET KİTAPLARINDA HANE TANZİMİ VE SALON ÂDÂBI
HOUSE DECORATION AND SALON MANNERS IN LATE OTTOMAN ETIQUETTE BOOKS
2919-2938

Muhittin TURAN
HASAN RIZÂYÎ VE KÂN-I MA'ÂNÎ İSİMLİ MANZUM SÖZLÜĞÜ
HASAN RIZÂYÎ AND VERSE DICTIONARY NAMED KÂN-I MA'ÂNÎ
2939-2992

Murat TURNA
ERDEM BAYAZIT'IN ŞİİR DÜNYASI
ERDEM BAYAZIT'S POEM WORLD
2993-3011

Gülden TÜM
IMPACT OF DICTIONARY TYPE AND USAGE TO ENHANCE TURKISH VOCABULARY IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE
YABANCI DİL TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SÖZLÜK TÜRLERİ VE KULLANIMLARININ TÜRKÇE SÖZVARLIĞINI GELİŞTİRMEYE ETKİSİ
3013-3023

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hüseyin Kürşat TÜRKAN
İSKENDERUN MEZAR TAŞI SÖZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
A RESEARCH ON İSKENDERUN GRAVESTONE WORDS
3025-3044

İlhan UÇAR
KUTADGU BİLİG'DE BEDEN DİLİ
BODY LANGUAGE IN KUTADGU BİLİG
3045-3058

Işıl UÇMAN ALTINIŞIK
OSMANLI'DA ZAMAN-MEKÂN KAVRAYIŞININ DEĞİŞİMİ; EDEBİ METİNLER ÜZERİNDEN BİR İRDELEME
CHANGE IN THE OTTOMAN SPACE-TIME CONCEPTION; AN INQUIRY THROUGH OTTOMAN LITERARY TEXTS
3059-3091

Yavuz Sinan ULU
HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN "KAR YAĞARKEN" ADLI ÖYKÜSÜNE YAPISALCI BİR YAKLAŞIM
A STRUCTURALIST APPROACH TO HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'S SHORT STORY "KAR YAĞARKEN" (WHILE IT SNOWS)
3091-3103

Nurdin USEEV
KÖNİ Mİ, KÜNİ Mİ YA DA KÖKTÜRK HARFLİ YENİSEY YAZITLARINDAN E 6 BARIK II YAZITININ KADINA AİT OLDUĞU MESELESİ ÜZERİNE
KÖNİ OR KÜNİ OR ON THE ISSUE OF THAT THE INSCRIPTION E 6 BARIK II, ONE OF THE KOKTURK LETTERED YENISEY INSCRIPTIONS BELONGS TO WOMAN
3105-3112

Ramazan UYKUR
BAKÜ İÇERİ ŞEHER'DE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEN KALMA İKİ MESCİT: SINIG GALA (MUHAMMED) (1078) VE AŞUR (1169) MESCİTLERİ
(TWO MASJID AROUND BAKU İÇERİ ŞEHER REMAINING FROM SELJUKS: SINIG GALA (MUHAMMED) (1078) AND ASHUR (1169) MASJIDS)
3113-3135

Ceren ÜNAL
KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ SIRP KRALI II. STEFAN UROŠ MILUTIN (1282-1321) DÖNEMİNE AİT GÜMÜŞ SİKKE
A SILVER COIN OF SERBIAN KING STEPHEN UROŠ II MILUTIN (1282-1321) FROM KUVA-Yİ MİLLİYE MUSEUM
3137-3149

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

H. Sibel ÜNALAN
MERSİN'DE XIV. YÜZYILDAN BİLİNMEYEN İKİ YAPI: CAMİLİ (GÖKÇELİ) KÖYÜ MERKEZ CAMİSİ VE TÜRBESİ
UNKNOWN TWO BUILDINGS OF THE XIV TH CENTURY IN MERSİN: CAMİLİ (GÖKÇELİ) VILLAGE CENTRAL MOSQUE AND TOMB
3151-3167

Veli ÜNSAL
KIRŞEHİR VE ÇEVRESİNDE İLK TİCARİ FAALİYETLER
FIRST TRADE ACTIVITIES IN KIRŞEHİR AND AROUND
3169-3180

Emek ÜŞENMEZ
ÖZBEK TÜRKOLOG BERDAK YUSUF VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI
UZBEK TURKOLOGIST BERDAK YUSUF AND LEXICAL STUDIES
3181-3188

Yakup Alper VARIŞ
Derya CESUR
ORTAÖĞRETİM MÜZİK DERSİNE YÖNELİK BAŞARI TESTİNİN GELİŞTİRİLMESİ
DEVELOPING THE ACHIEVEMENT TEST FOR THE SECONDARY EDUCATION MUSIC COURSE
3189-3198

Selman YAŞAR
TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ(1930-1938)
THE RELATIONS OF TURKEY-ROMANIA(1930-1938)
3199-3213

Hüseyin YAŞAR
SEZAİ KARAKOÇ'UN MEDENİYET TASAVVURUNDA ANNE
IMAGE OF MOTHER IN THE SEZAI KARAKOC'S IMAGINATION OF CIVILIZATION
3215-3234

Serdar YAVUZ
Mehmet GÜRLEK
İLKÖĞRETİM-ORTAÖĞRETİM VE YÜKSEKÖĞRETİMDE TÜRK DİLİ ALANINDAKİ TERİM FARKLILIKLARI I – SES BİLGİSİ
TERM DIFFERENCES IN THE AREA OF TURKISH LANGUAGE IN PRIMARY EDUCATION-SECONDARY AND HIGHER EDUCATION
3235-3252

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Etem YEŞİLYURT
İbrahim KURT
DEĞERLERİ KAZANDIRMASINDAKİ ETKİLİLİK AÇISINDAN RESMİ VE ÖRTÜK PROGRAM İLE OKUL DIŞI ETMENLERİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ *EVALUATION OF CURRICULUM, HIDDEN CURRICULUM AND OUT-OF-SCHOOL SOURCES IN TERMS OF THEIR EFFICACY FOR GAINING VALUES BASED ON STUDENT VIEWS*
3253-3272

Özgür YILDIZ
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ZİRAİ EĞİTİME BİR BAKIŞ
AN OUTLOOK ON AGRICULTURAL EDUCATION IN THE REIGN OF ABDULHAMİD II
3273-3289

Sibel YILMAZ
EDİP CANSEVER'İN "MENDİLİMDE KAN SESLERİ" ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
A FEATURE ON THE POEM "MENDİLİMDE KAN SESLERİ" BY EDİP CANSEVER
3291-3300

Gökçe YÜKSELEN ABDURRAZAK PELER
GÜNÜMÜZDE KUZEY VE KUZEY BATI ÇİN'DE KONUŞULAN ÇİN-TİBET DİLLERİ DIŞINDAKİ DİLLERİN DURUMU I
ALTAY DİLLERİ 1 - MOĞOLCA
THE PRESENT SITUATION OF NON-SINO-TIBETAN LANGUAGES SPOKEN IN NORTHERN AND NORTH-WESTERN CHINA I
ALTAIC LANGUAGES I – MONGOLIAN
3301-3335

Mahfuz ZARİÇ
AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARI VE LORD RAGLAN'IN KAHRAMAN KALIBI AÇISINDAN AĞRIDAĞI EFSANESİ ROMANI
THE NOVEL AĞRIDAĞI EFSANESI IN TERMS OF 'EPIC LAWS BY AXEL OLRIK' AND 'HERO PATTERN BY LORD RAGLAN'
3337-3349

Mehmet GEDİZLİ
TÜRKÇEDE TEK ŞEKİLLİ VE ÇOK İŞLEVLİ YAPIM EKLERİ
SINGLE SHAPEDAND MULTI-FUNCTIONAL CONSTRUCTION OF ADDITIONALS IN TURKISH
3351-3369

Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4 Fall 2012

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TANITMA-ELEŞTİRİ

Murat AKA
PROF. DR. AHAT ÜSTÜNER, TÜRKÇENİN TARİHÎ GELİŞMESİ,
ELAZIĞ, 2012, 262 S.
3371-3374

Mahmut İNAT
TÜRK EDEBİYATINDA HZ. ALİ VE HZ. FÂTIMA MEVLİDLERİ
HAZIRLAYAN: DR. HAKAN YEKBAŞ, ASİTAN KİTAP, ANKARA, 2012,
494 S.
3375-3378

Sümeyye YILDIZ
CEMAL KURNAZ, MUHTEŞEM YÜZYIL EDEBİYATI, KURGAN
EDEBİYAT YAYINLARI, ANKARA 2011, 208 S.
3379-3381

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. I-XLIV, ANKARA-TURKEY

PROF. DR. MEHMET AYDIN'IN ÖZ GEÇMİŞİ

Mehmet Dursun ERDEM[*]
Yusuf AYDIN[**]
M. Emre ÇELİK[***]

I. HAYATI

19. 04. 1959 tarihinde Ordu'nun Aybastı ilçesine bağlı Pelitözü Kasabası'nda Hasan ile Saliha Aydın'ın ilk erkek evlatları olarak dünyaya geldi. Soğuk bir kış günü dünyaya geldiği halde doğumu kayıtlara Nisan ortaları civarında geçti.

İlkokulu doğduğu kasabada, ortaokulu Niksar'da, amcasının yanında ve liseyi Kayseri'de

[*] Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, E-mek: mdursunerdem@gmail.com
[**] Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
[***] Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bitirdi. Lisede parasız yatılı olarak okudu. Niksar ortaokulunda öğrenciyken katıldığı bilgi yarışmasının ödülü olarak kazandığı Michel Zevaco'nun *Pardayanların Milyonları*'nı bir solukta okuduğunu hatırlayan Aydın lise yıllarının Kayseri'sini özlemektedir.

Babası Hasan Aydın, Mehmet Aydın, kardeşi Orhan Aydın, Duygu Aydın (soldan sağa)

1978 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1982 yılı Haziran döneminde iyi derece ile mezun oldu. Lisans tezini o zaman Doç. olan Prof. Dr. Mertol Tulum yönetiminde hazırladı.

Mehmet Aydın, Rafi Manas, Mahir Ünlü, İstanbul Üniversitesi 1. Sınıf

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1982 yılı Aralık ayında Tuzla Piyade Okulunda (İstanbul) başladığı askerlik hizmetini yedek subay olarak 1984 yılında Çanakkale'de tamamladı. Askere gitmeden üç ay önce Nural Aydın'la hayatını birleştirdi.

Nural Aydın- Mehmet Aydın, Nikâh defterini imzalarken, 1982

1984 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Türk Dili okutmanı olarak göreve başladı.

1986'da Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı.

1985 yılında başladığı Yüksek Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1987 yılında bitirdi. Aydın yüksek lisans tezini Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun yönetiminde hazırladığı halde kayıtlara danışmanı olarak Doç. Dr. Bilge Ercilasun biçiminde geçti. Bunu değiştirmek için çaba gösterdiyse de başarılı olamadı.

1992 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün doktora programını bitirdi. Burada Prof. Dr. Mehmet Akalın'ın yönetiminde hazırlamaya başladığı tezini, hocasının 1991 yılında amansız hastalık sonucu vefatı sebebiyle Prof. Dr. Ahmet Toplaoğlu'nun yönetiminde tamamladı.

1993 yılı başında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Türk Dili Ana Bilim Dalı'nda Yardımcı Doçent (öğretim üyesi) olarak atandı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kardelen okurken, Samsun 1987

1997 yılı sonunda Yüksek Öğretim Kurulu'nun Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili tasarrufu sonucu, kadrosu Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne aktarıldı.

23 Kasım 2000 tarihinde Doçent oldu. Doçent olduktan iki yıl sonra bu kadroya atanabildi. 2008 yılında Türkçe Eğitimi Bölümüne geçti ve Prof. Dr. unvanını aldı. 2008 yılından beri Türkçe Eğitimi Bölümü BaĢkanlığı görevini yürüten Prof. Dr. Mehmet Aydın, 28.08.2012 tarihinde OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğe atanmıĢtır.

Hâlen Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümünde alanıyla ilgili dersler veren ve araĢtırmalar yapan Dr. Mehmet Aydın, evli ve iki kız çocuğu babasıdır.

II. ESERLERİ

1. BÖLÜM ARAŞTIRMAYA DAYALI YAYIN FAALİYETLERİ

1.2. Uluslararası Endeksler Tarafından Taranan Dergilerde Yayımlanan Makaleler

AYDIN, M. "Ordu ve Yöresi Ağızlarında Armut Adları",*Turkish Studies*-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish orT urkic Volum 3/3, Spring 2008, s. 129-1138. www.turkishstudies.net/sayilar/sayi9/0aydinmehmet.pdf

AYDIN, M. "Birkaç ÖRNEK Çerçevesinde Göçlerin Ağızlara Etkisi", TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, p. 1894-1903, TURKEY

www.turkishstudies.net/Makaleler/1306556657_yyayd%C4%B1nmehmet.pdf

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.3. Uluslararası Göndeksler Tarafından Taranan Dergilerde Yayımlanan Tanıtmalar

AYDIN, M. "Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 37 (2006- Bahar), s. 207-211. www.yesevi.edu.tr/yayinlar/view_file.php?file_id=28

AYDIN, M. "David Crystal, Dillerin Katli, çev. Gökhan Cansız, Profil Yayınları, Göstanbul 2007, 230s. Roland Breton, Dünya Dilleri Atlası, çev. Orçun Türkay, NTV Yayınları, Göstanbul 2007, 80 s.", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 45 (2008- Bahar), s. 205-210. www.yesevi.edu.tr/yayinlar

AYDIN, M. "Aslan-Demir, Sema (2008). Türkçede Gösteme Kipliği Semantik Pragmatik Bir Gönceleme. Ankara: Grafiker Yay.", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 51 (2009- Güz), s. 245-248. www.yesevi.edu.tr/yayinlar

AYDIN, M. "Aksan, Doğan (2009). Nazım Hikmet şiirinin Gücü Ankara: Bilgi Yayınevi", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 55 (2010- Güz), s. 265-269. www.yesevi.edu.tr/bilig/

1.4.Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

AYDIN, M. "Gönül Kelimesi Üzerine", Türk Dili Dergisi, S. 566, (şubat- 1999), s. 104-108.

AYDIN, M. "Da/De Edatı ile İlgili YayımlanmıŞ Bir Yazı Üzerine", Türk Dili Dergisi, S. 574, (Ekim- 1999), s. 881- 884.

AYDIN, M. "Anadolu Ağızlarında Gören ~ Ken Zarf-fiilinin Kullanımı ve Görevleri", Türk Dili Dergisi, S. 588, (Aralık-2000), s. 639-645.

AYDIN, M. "Düvlek Kelimesi Üzerine Bir Not", İlmî AraŞtırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S.12, (2001), s. 57-61

AYDIN, M. "Nurullah Ataç'ta Ana Dili Bakımı", Türk Dili Dergisi, S. 610, (Ekim- 2002), s. 841-851.

AYDIN, M. "Dil biliminin Yoksul Akrabası: Anlam bilimi", Türk Dili Dergisi, S. 621, (Eylül-2003), s. 208-211.

AYDIN, M. "Derleme Sözlüğüne Birkaç Katkı Divânü Lügati't-Türk'le Aybastı Ağzındaki Bazı Ortak Ögeler", İlmî AraŞtırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S.19, (Bahar /2005), s. 17-22.

AYDIN, M. "Bir „Reddimiras" Olarak Türk Dili Devrimi", Liberal DüŞünce Dergisi, Cilt:10, S. 37 (KıŞ-2005), s. 117-123.

AYDIN, M. "Edebiyatın Dili Üzerine", Millî Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 34, S. 169, (KıŞ-2006), s. 184-191. yayim.meb.gov.tr/dergiler/169/aydin.pdf

AYDIN, M. "Adbilim Açısından Ordu ve Samsun Ağızlarındaki Bazı Lâkaplar", Türk Dilleri AraŞtırmaları, S. 16, (2006), s. 25-47.

AYDIN, M. "Dîvânü Lûgati't-Türk'te Fiillerden Türetilen İsimler", Akademik AraŞtırmalar Dergisi, S. 39 (Kasım-2008-Ocak 2009), s.182-191.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.5. Hakemli Olmayan Dergilerde Yayımlanan Orijinal Makaleler

AYDIN, M. "Risaletü'n-Nushiyye'de Geçen debit- Fiili Üzerine Bir Not", OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 4, (Aralık -1989), s. 60-62.

AYDIN, M. "Orhun Âbideleri'nin Mesajları", Türk Kültürü, S. 329, (Eylül-1990), s. 1-10.

AYDIN, M. "Ataç-nâme Adını Unutan Adamın Gayri Resmî Hikâyesi", OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 8, (Aralık-1993), s. 23-32.

AYDIN, M. "Divânü Lugâti't-Türk'te Yükleme Hâli Ekleri", Akademik Açı, S. 2, (1996 /2), 83-90.

AYDIN, M. "Yunus Emre'nin Gönlü", T.C. Karaman Valiliği Dil - Kültür ve Sanat Dergisi, (42. Türkçe'nin Yeniden Devlet Dili Oluşunun 725. Yılı Türk Dili Bayramı ve Yunus Emre'yi Anma Etkinlikleri 1-13 Mayıs 2002), s. 58-63.

AYDIN, M. "Türkçenin Geleceği", T.C. Karaman Valiliği Karaman Dil - Kültür ve Sanat Dergisi 2005, (Türkçe'nin Yeniden Devlet Dili Oluşunun 728. Yılı 45. Türk Dili Bayramı ve Yunus Emre'yi Anma Etkinlikleri 1-13 Mayıs 2005), s. 125-131.

AYDIN, M. "Evrensel Dil Karşısında Türkçe", Türk Yurdu, S. 162-163, (şubatMart 2001), s. 50-51.

AYDIN, M. "Ataç Bir Eleştirmen miydi?", Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Yıl: 7, S. 77/ 78/ 79, Eleştiri Özel Sayısı, (Mayıs- Haziran- Temmuz 2003), s. 622-627.

AYDIN, M. "Edebiyattan Geçebilen Bir Toplum", Varlık Dergisi, S. 1153, (Ekim-2003), s. 55-60. (avrupa kültür ağı < www.eurozine com> üyesi)

1.6. Öbür Dergilerde Yayımlanan Tanıtmalar ve Denemeler

AYDIN, M. "Orhon Yenisey Âbidelerinde Kutsal Sayılar", (Yunus Memmedov' dan aktarma), Türk Kültürü Dergisi, S. 290, (Haziran-1987), s. 351-354.

AYDIN, M. "Ayrılmaz Gönül Candan", Türk Edebiyatı Dergisi, (Ağustos-1988), s. 76-77.

AYDIN, M. "Yunus Memmedov, Orhon-Yenisey Âbideleri'nde Adlar", Türk Kültürü Dergisi, S. 296, (Aralık-1987), s. 763-764.

AYDIN, M. "Okuma Suçu", Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, S. 106, (Aralık-1998), s. 3-5.

AYDIN, M. "Okuma Hazzını Paylaşmak", Gösteri Sanat ve Edebiyat Dergisi, S. 211, (Haziran - 1999), s. 38-39.

AYDIN, M. "Arada Zamirler", Yedi İklim, S. 130, (Ocak 2001), s. 35-36)

AYDIN, M. "Adını Arayan Adam: Ataç", Gösteri Sanat ve Edebiyat Dergisi, S. 231, (Eylül - 2001), s. 34-37.

AYDIN, M. "Hamsi tavada, edebiyatta, falda!", Virgül Kitap ve Eleştiri Dergisi, S. 49, (Mart-2002), s. 59-60.

AYDIN, M. "Yarının Dilini Arayan Ataç", E Aylık Kültür Edebiyat Dergisi, S. 37, (Nisan-2002), s. 78-81.

AYDIN, M. "Koridorun ucundaki ışık", Virgül Kitap ve Eleştiri Dergisi, S. 51, (Mayıs – 2002), s. 30.

AYDIN, M. "Ataç'ı Özgürce Tartışabilmek", E Aylık Kültür Edebiyat Dergisi, S. 40, (Temmuz-2002), s. 44-48.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYDIN, M. "Ötekini DıÇlamak", E Aylık Kültür Edebiyat Dergisi, S. 41, (Ağustos-2002), s. 54-57.

AYDIN, M. "Uygulamalı Türk Dili", Varlık Dergisi Kitap Eki, S. 123, (Ağustos-2002), s. 14-15.

AYDIN, M. "UnutulmamıÇBir Yalan", E Aylık Kültür Edebiyat Dergisi, S. 43, (Ekim -2002), s. 92-93.

AYDIN, M. "Kaybolan Seslere Ağıt", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 60, (Mart-2003), s. 57-58.

AYDIN, M. "Seyahatname'deki Diyarbekir Nerede", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 65, (Eylül-2003), s. 34-36.

AYDIN, M. "Dil Devrimi'ne DıÇarıdan da Bakabilmek", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 68, (Aralık-2003), s. 26-28.

AYDIN, M. "Ulusçu Bir Tasarı Olarak Dil Devrimi", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 70, (Şubat-2004), s. 25-29.

AYDIN, M. "Yinelenmeden Yazılan Bir Dilbilgisi Kitabı", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 72, (Nisan-2004), s. 23-24.

AYDIN, M. "Fetvacılıktan Uzak (Ana) Dil(i) Bakımı", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 75, (Temmuz-Ağustos- 2004), s. 46-48.

AYDIN, M. "DüÇünerek DüÇünmek", Hece Aylık Edebiyat Dergisi, S. 95, (Kasım 2004), s. 21-24.

AYDIN, M. "Göl Yol Çöl ve Özellikle Melâl Şairi (Köksüz ve Öksüz) HaÇim" Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 81, (Şubat-2005), s. 25-27.

AYDIN, M. "Seyahatname'de Gezinmek de Pek Seyyahane", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 83, (Nisan-2005), s. 18-19.

AYDIN, M. "Pek Cüretkârâne Bir Yayım: DîvânüLugati't-Türk", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 83, (Temmuz-Ağustos-2005), s. 18-20.

AYDIN, M. "BiÇkek'ten", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 93 (Mart-2006), s. 50.

AYDIN, M. "Bazen Dil Doktoruna da Uğramalı Şişan!", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 97-98, (Temmuz-Ağustos-2006), s. 14-15.

AYDIN, M. "BiÇkek'ten", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 97-98, (TemmuzAğustos-2006), s. 38.

AYDIN, M. "KonuÇ(ama)ma Sorununun Şacı Yok mu, Gerçekten?", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 103, (Ocak-2007), s. 61-63.

AYDIN, M. "Metnin Sesini Duyurabilmek ve de Duyurabilmek Uğruna", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 110, (Eylül-2007), s. 68-69.

AYDIN, M. "DüynöOrdundobu? (Dünya Yerinde mi?), Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 116, (Mart-2008), s. 46-47.

AYDIN, M. "Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 118, (Mayıs-2008), s. 38.

AYDIN, M. "Cengiz Aytmatof için de „ve Kapandı Parantez (1928-2008)", Virgül Kitap ve EleÇtiri Dergisi, S. 120-121, (Temmuz-Ağustos-2008), s. 40.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYDIN, M. "Yoğun Bir Kitap Üzerine", Virgül Kitap ve Eleştiri Dergisi, S. 127, (Mart-Nisan-2009), s. 58.

AYDIN, M. "Tahir Sami Bey Ölmese Olmaz mıydı?", Virgül Kitap ve Eleştiri Dergisi, S. 131, (Kasım-Aralık-2009), s. 18.

AYDIN, M. "Üretici DönüşümlüEylem", Ayraç Kitap Tahlili ve Eleştiri Dergisi,S. 29 (Mart-2012), s. 58-59.

AYDIN, M. "İnsanı DışlayanSanata Övgü", Dil ve Edebiyat Aylık Dil Edebiyat ve Kültür Dergisi, S. 41, (Mayıs-2012), s. 98-99.

1.7. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

AYDIN, M. "Türkçede Eksiltili Anlatımlar ve Metin İlişkisi", Üçüncü. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, Ankara, 1999, s. 143-146.

AYDIN, M. "Derleme Sözlüğüne Birkaç Katkı DivanüLügati't-Türk'le Aybastı Ağzındaki Bazı Ortak Ögeler", Dördüncü Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 25-27 Eylül 2000 Çeşme. [IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000, Ankara 2007, s. 155-159.]

AYDIN, M. "A. Fikri'nin Lugat-ı Garîbesi Üzerine", Uluslararası Gizli Diller Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 13-14 Nisan 2005, İstanbul. [Editörler: Emine Gürsoy Naskali – Erdal Şahin, Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler, Picus Yayınları, İstanbul 2008, s. 81-98.]

AYDIN, M. "Nurullah Ataç'ın Türkçenin Sözvarlığına Katkısı", Beşinci Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-26 Eylül 2004, Ankara.

AYDIN, M. "Diller Arası İlişkiler Açısından Kırgızca Örneği", 1. UluslararasıTürk Dünyası Kültür Kurultayı, 9-15 Nisan 2006 İzmir.

AYDIN, M. "Nurullah Ataç ve Türkçeye Fransızca Yoluyla Giren „Sahip Ol-„ ve „Ait" Yapısı", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri, Editörler: Abdurrahman Özkan- Selami Turan, Isparta 2008, s. 99- 102.

AYDIN, M. "DîvânüLûgati't-Türk'te Fiillerden Türetilen İsimler" KaşgarlıMahmut ve Türk Dünyasının Dili, Edebiyatı, Kültürü ve Tarihi Konferansı 24-28 Nisan 2007 Elaralık Atatürk AlatooÜniversiteti Bişkek / Kırgızistan 2008, s. 61-85.

AYDIN, M. "Ataç, Edward Said'i Okusaydı, Ne Değişirdi?", 2. Uluslar arası Samsun Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Samsun 2009, s. 156-160.

AYDIN, M. "Cümlenin Anlamı ve Eksilti", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27- 28 Ağustos 2007, Bildiriler, C. 1, Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi.2009

AYDIN, M. "Elbistanca Bir Sözlük ve Tahsin Yücel'in DönüşümündekiHikâyeler", Türkiye Türkçesi Ağızları Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri 25-29 Mart 2008 Şanlıurfa, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 101-106.

AYDIN, M. "Seyahatname'deki Yazıcıoğulları ile İlgili Bilgiler Üzerine", Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu, Bilkent Üniversitesi Türk EdebiyatıMerkezi, 3-5 Nisan 2008 Ankara, Çağının SıradışıYazarı Evliyâ Çelebi, Hazırlayan: Nuran Tezcan, YKY 2009, s. 81-87.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYDIN, M. "Yunus Emre Divanı'nda Gönül Sözünün Bağlamları", V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri (25-28 Eylül Kırcaali-Bulgaristan), Ünsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara 2010, s. 365-371.

AYDIN, M. "İlköğretim 6,7,8. Sınıflarda Eş ve Yakın Anlamlı Kelimelerin Öğretimi Yoluyla „Sözvarlığını Zenginleştirme'", III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010 İzmir)Bildiri Kitabı, İzmir 2011, s. 147-151.

AYDIN, M. "Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudsü'ş-şerîf'in Amasya Yazmasında Ünlülerin Yazılışı ile İlgili Sorunlar", Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler, 29-30 Mayıs 2007 Eskişehir, Bildiriler, Hazırlayan: Mehmet Ölmez., Fikret Yıldırım, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Eren Yayınevi, İstanbul 2011, s. 129-136.

AYDIN, M. "Kutadgu Bilig'deki ay-, ayıt-, sözle- ve ti- Fiilleri Bağlamında Eşanlamlılık Sorunu", Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirieri 26-27 Ekim 2009, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 79-85.

AYDIN, M. "Seyahatnâme'deki "Türkmen Lehçesi", Doğumunun 400.Yılında Uluslar arası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri, Hazırlayan: Yusuf Akçay, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 81-92.

1.8. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan henüz bildiri kitabı basılmayan bildiriler

AYDIN, M. "Adbilim Açısından Ordu ve Samsun Yöresinde Lâkaplar", Workshop On Turkish Dialects Orient Institute of the German Oriental Society 19-20 November 2004, İstanbul.

AYDIN, M., "Azırkı Mezgildegi Türk-Kırgız Kotormo Problemalar Cönündö Oylor", Türk Düynösünün Adabiyatı, 22 Aralık 2005 Bişkek (Kırgızistan) .

AYDIN, M. "Kurmaca Metinlerde Ağız Ögelerinin Kullanımı", VI. Uluslar arasıTürk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim 2008, TDK, Ankara.

AYDIN, M. "Ağızlarda Standart Türkiye Türkçesindekilerden Farklı Yapım Ekleri Var mıdır?" II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı 21-23 Mayıs 2009 Kars Kafkas Üniversitesi

AYDIN, M. "Samsun'daki Yörüklerin Ağızları Hangi Ağızlarla İlişkilidir?", III. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı 30 Eylül-1 Ekim 2010 Sakarya

AYDIN, M. "Bir Metin Olarak Seyahatname", Evliya Çelebi ve Seyahatname'si Uluslar arası Toplantı, 26-30 Eylül 2011 İstanbul-Bursa-Kütahya.

AYDIN, M. "Ağız Sözlükçülüğü Açısından Popüler Yayınlar", IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı 27-291 Ekim 2011 Edirne.

1.9. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler

AYDIN, M. "Ana Dili Öğretiminde Sözlük Kullanımı", (1 Haziran 1998'de TÖMER Samsun Şubesi'nin Düzenlediği Dünya'da ve Türkiye'de Ana Dili Öğretimi Semineri'nde Okunan Bildiri), Dil ve İnsan, S. 17, (Ocak- Şubat 1999), s. 41-42.

AYDIN, M. "Aybastı ve Kabataş'ta Eğitim ve Öğretim", Aybastı – Kabataş Kurultayı 1 Belgeler-Bildiriler-Konuşmalar, İstanbul, 2001, s. 51-54.

AYDIN, M. "Aybastı ve Kabataş'ta Yetişkin Eğitimi", Aybastı- Kabataş Kurultayı2, Ankara 2002, s. 49-53.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

AYDIN, M. "Aybastı ve KabataĢ Ağzıyla Ġlgili Yeni GeliĢmeler ve ÇalıĢmalar", Aybastı- KabataĢ Kurultayı 19 Temmuz, KabataĢ 2011

2. ATIFLAR

2.1. Uluslararası Ġndeksler Kapsamındaki Atıflar

AKSOYAK, Ġ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin „Dölek" Redifli Gazeli ve „Dölek" Kelimesi Üzerine", Millî Folklor Uluslar Arası Halk Bilimi Dergisi, (Bahar-2005), sayı: 65, s. 47. [1.3.a.4]

BÖLGÜN, A. Azmi, "XV. Yüzyıla Kadar Yazılan Siyasetnamelerin Türk Kültüründeki Yeri ve Enîsü'l-Celis", Ġstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2006, Sayı: 44, Ġstanbul 2008, s. 44, 19 dipnot.

BOZ, Erdoğan, "Ağız Atlasları", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volum 3/3, Spring 2008, s. 162.

ERDEM, Mehmet Dursun, "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine", Journal of Turkish Studies (Ed. Ġginasi Tekin-Gönül Tekin), 27/II, Harvard University, USA 2003, Dipnot: 18.

GÜNGEN, Ahmet-Erdem, Mehmet Dursun, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür DeğiĢtirme Örnekleri", Turkish Studies/ Türkoloji Dergisi, cilt:1, sayı: 3 (Winter-2007) 9, s. 171-181.

ÜLKER, AyĢe, "Manisa Merkez Köylerinde Davrı / Davırı Edatı", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volum 3/3, Spring, s. 478.

2.2. Ulusal ve Uluslararası Hakemli Dergilerdeki Atıflar

AY, Özgür, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Gereklilik Kipi", I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri I, Ankara 2007, s. 249.

AY, Özgür, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri Üzerine", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-26 Eylül 2004, Ankara 2004, s. 325.

AY, Özgür, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ġstek Kipi Üzerine", I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri, Editörler: Abdurrahman Özkan-Selami Turan, Isparta 2008, s. 95.

DEMĠR, Nurettin, "Türkçede Varyasyon Üzerine", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, S. 17/2 (2010), s. 93-106.

DEMĠR, Nurettin, "Türkçede Varyasyon Üzerine", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, S. 17/2 (2010), s. 93-106.

ERDEM, Mehmet Dursun, "Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar", Ġlmî AraĢtırmalar, sayı: 22, (Güz-2006), s. 85-86.

ERDEM, Mehmet Dursun, "Duhcan / Dükcen sona / sora Zarf-fiili Üzerine", TDAY Belleten 2002/I, Ankara 2002, s. 22.

ERDEM, Mehmet Dursun-GÜL, Münteha, "Kapalı e (é) Sesi Bağlamında Eski Anadolu Türkçesi – Anadolu Ağızları Ġliğkisi", Karadeniz AraĢtırmaları, sayı: 11, (Güz-2006), s. 117.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ERDEM, Mehmet Dursun, "Yelten, Muhammed-Özkan, Mustafa, 2002, Türkçenin Sözlüğü Babıali Kültür Yayınları", Turkish Studies Türkoloji Dergisi 1 (2006), say. 2, s. 297, [Tanıtma].

GÜRSES, Reşide, "Türk Dil Kurumunda Yapılan Ağız Çalışmalarına Genel Bir Bakış", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 607, (Temmuz -2002), s. 178.

KORKMAZ, Zeynep, "75 Yılda Türk Dil Kurumunun Gerçekleştirdiği Dil Bilgisi Çalışmaları ve Beklentilerimiz", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 667, [Özel Sayı], (Temmuz - 2007), s. 90.

NASKALİ, Emine Gürsoy, "Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi", Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2000, s.

SEZER, Önder, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Zarf-fiiller", I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri I, Ankara 2007, s. 1878-1902.

ÖNLER, Zafer, "Eski Türkçeden Günümüze köñül> gönül Kelimesinin Kullanımı", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 24-29 Eylül 2000, II, TDK Yayını, Ankara 2007, s. 1298.

TOKATLI, Suzan, "Anadolu Ağızlarında ki Bağlama Edatı ile Kurulan Cümleler", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 21, (2006-2), s. 465.

2.3. Çalışmaları Üzerine Ulusal Hakemli Dergilerde Tanıtma

ERDEM, Mehmet Dursun, "Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)", Türkbilig Türkoloji Araştırmaları, (2003/5), s. 171-181, [Tanıtma].

www.turkbilig.hacettepe.edu.tr/turkbilig10/turkbiligdizin.pdf

3. DİĞER YAYIN FAALİYETLERİ

3.1. Ulusal Başvuru Kitaplarında Yapılan Atıflar

ALPAY, Necmiye, Dilimiz Dillerimiz Uygulama Üzerine Yazılar, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 192, 197, 297, 308, 313.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük, C. 1, İstanbul 2007, s. 31.

DANKOFF, Robert, Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü, Katkılarla İngilizceden Çev. Semih Tezcan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37, İstanbul 2004, s. 13.

DEMİR, Necati, Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yayını, Ankara 2001, s. 61.

DEMİR, Necati, Tokat İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), Gazi Kitabevi Yayını, Ankara 2007, s. 82.

EKER, Süer, Çağdaş Türk Dili, Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s. 654.

ERDEM, Mehmet Dursun, Müseyyeb-name, Hece Yayınları, Ankara 2007, s. 291.

ERDEM, Mehmet Dursun, Asarcık Ağzı, Serander Yayınevi, Trabzon 2005, s. 51.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ERDEM, Mehmet Dursun, Uzun Firdevsî- Süleymân-nâme (Giriş-Sözdizimi Tenkitli Metin), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2005, s. 232.

GÜL, Münteha, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Başkasına Ait Söz ve Düşünce Aktarımı, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2006, s. 339.

GÜLENSOY, Tuncer-ALKAYA, Ercan; Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 32.

KAÇALİN, Mustafa S., Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 354.

KARAGÖZ, İknur, Tarihi Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2003, s. 345.

KARAKAYA, Zeki, Edebî Bir Söylem Olarak Sözsüz Aktarım, Etüt Yayınları, Samsun 1999, s. 160.

KERMAN, Zeynep-Enginün, İnci, Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 191.

ÖZBAY, Murat, Türkçe Öğretimi Bibliyografyası, Pegem Yayınları, Ankara 2003, s. 50.

ÖZÇELİK, Sadettin, Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/ Metin, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 17.

SAKAL, Fahri, Ağaoğlu Ahmed Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1999, s. 156.

SARIHAN, Aydın, Beyceli Sözlüğü, Ürün Yayınları, Ankara 2003, s. 13.

ÖZÇELİK, Saadettin, Dede Korkut Üzerine Yeni Yayınlar, Gazi Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 16.

YÜCEL, Bilâl, Mahmud Paşa Adnî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 219.

3.2. Alanında Yurtdışı Yayınevlerince Basılmış Kitap Yazarlığı

AYDIN, M. Dilbilim El Kitabı Temel Kavramlar ve Konular, Avrasya Yayınları, Bişkek, Kırgızistan.

3.3. Alanında Kitap Yazarlığı

AYDIN, M., Taşra Yazıları (Deneme), Yedi İklim Yayınları, İstanbul 1997, 113 s. (Popüler Yayın)

AYDIN, M., Aybastı Ağzı (İnceleme- Metin Sözlük), TDK Yayınları: 796, Ankara 2002. XIII+167 s. [Doktora Tezinden Yayıma Hazırlandı].

Cicero'dan Uyarlayan: Marino de Cavalli, Çeviren: Murad Bey, Der-Medh-i Pîrî Yaşlılığa Övgü (Giriş-Metin-Açıklamalar-Dizin- Tıpkıbasım), Hazırlayan: Dr. Mehmet Aydın, TDK Yayınları: 881, Ankara 2007, 248 s. www.tdk.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx?

AYDIN, M. Dilbilim El Kitabı Temel Kavramlar ve Konular, 3F Yayınları, İstanbul.2007, 184 s. (Bu kitabın aynı yıl gözden geçirilmiş bir baskısı daha yapılmıştır). www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=kitap&haberno=6239

3.4. Armağan Kitapta Bölüm

AYDIN, M., "Edebiyat Metnine Bakmak", Prof. Dr. Mustafa Özbalcı Armağanı, Hazırlayanlar: Ahmet Cüneyt Issı- Dinçer Eğitgin, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2008, s. 65-71.

AYDIN, M., "Dert Daima Mevaniden Söyletir", Prof. Dr. Celâl Tarakçı Armağanı, Hazırlayanlar: Ahmet Cüneyt Issı- Dinçer Eğitgin, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2008, s. 24-26. (Mustafa Özbalcı ve Celal Tarakçı Armağanı ortak kitap olarak yayımlanmıştır.)

4. DİĞER BİLİMSEL FAALİYETLER

4.1. Uluslararası İndekslere Kayıtlı Dergilerde Yayın Kurulu Üyeliği

Turkish Studies-International Periodical For The Languages and Historyory Turkic Yayın ve Hakem Kurulu Üyeliği www.turkishstudies.net

4.2.Uluslararası İndekslerce Taranan Dergilerde Hakemlik

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemlik, 8 Makale. www.yesevi.edu.tr/bilig/

Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakem Kurulu Üyeliği. yordam. manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/

Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Hakemlik, 2 Makale.

4.3.Ulusal Dergilerde Hakemlik Yayın Kurulu Üyeliği

OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Yazı Kurulu Üyeliği (1993-1998).

Akademik Açı Dergisi, Yazı Kurulu Üyeliği (1995-1997).

4.4. Uluslararası Sempozyumlarda Oturum Başkanlığı

V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Uluslararası Gizli Diller Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 13-14 Nisan 2005

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27- 28 Ağustos 2007 İstanbul Kültür Üniversitesi.

VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu, Ankara.

"Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig" Sempozyumu, 26-27 Ekim 2009 İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü / Türk Dil Kurumu.

"Yunus Emre Sevgi göleni", 6-8 Mayıs 2010 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi; Eskişehir.

"V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı" 25-28 Eylül Kırcaali-Bulgaristan.

"III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 16-17-18 Aralık 2010 Buca-İzmir".

5. BÖLÜM: EĞİTİM-ÖĞRETİM

5.1. Yönetilen Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

5.1.1. Doktora Tezleri

Öknur KARAGÖZ, Tarihî Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme, Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003.

Ahmet DEMİRTAŞ, Dürr-i Meknun (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım),Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004.

Mehmet Dursun ERDEM, Kitâb-ı Kıssanâme-i Süleymân Aleyhi's-selâm (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım), Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2005.

İbrahim ŞAHİN, Eski Türkçenin Temel Metinlerinde Geçen Yer Adları, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, KTMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,2006. İki Danışman

Gamze DOĞAN İNAN, Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Devrik Cümle Meselesi, Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008.

5.1.2. Yüksek Lisans Tezleri

Necati GÜL, Amme Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995.

Münteha GÜL, Muhammed Yemenî, Fezâ'il-i Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudsü'ş-şerîf (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım), OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001.

Mehmet Dursun ERDEM, Asarcık Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001.

Tatyana POPOVA, Molla Nizāmü'd-dìn Ahunum, Hikmet-i Nizāmü'd-dìn(Cilt: III. 130a-160b Varaklar Arası: İnceleme-Metin-Dizin), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Mehmet Emre ÇELİK, İlköğretim Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Bilgilendirici Metin Yazma Kazanımlarına Ulaşma Düzeyleri, OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun 2010.

Özge Başak UYAR, 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Bilgilendirici Metinlerin Öğrencilerin Sözvarlığına Etkisi, OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun 2012.

6. BÖLÜM: İDARİ VE AKADEMİK GÖREVLER

OMÜ Eğitim Fakütesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü Türk Dili Anabilim Dalı Başkanlığı 1995-1998.

OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Başkanlığı 1998-2003.

OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Fakülte Kurulu Üyeliği (Doçent Temsilcisi) 2003-2006.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Başkanı Vekilliği Mart 2006-Eylül 2006.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ÖSYM Test Hazırlama Komisyonu Başkanlığı 2006.

OMÜ Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Başkanlığı

OMÜ Eğitim Fakültesi Fakülte Kurulu Üyeliği

OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği 2009-

OMÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü 2012-

EĢi Nural Aydın'la birlikte, Samsun 2008

Mehmet hocamızın asistanlık yıllarına iliĢkin neler hatırlıyorsunuz?

EĢimin asistan olduğu yıllarda bir yandan yazması gereken bir tezi bir yandan ilgi göstermesi gereken bir ailesi vardı. O sırada büyük kızımız henüz iki yaĢındaydı. Haklı olarak babasının kendisine daha fazla vakit ayırmasını istiyordu. Bir de babasının odasından gelen daktilo sesleri onun ilgisini çekiyordu. Babası bütün dikkatini çalıĢmasına vermek için bazen Duygu'ya kapısını kapamak zorunda kalıyordu. Yavrumuz babasının kapısında yatıp, Yunus Emre'nin Tapduk Emre'nin kapısında yatığı gibi sabırla bekliyordu. Babası odasından çıkıp onu sevecek ve onunla oynayacaktı. Bu baba için de evlat için de zor bir durum.

Sanırım çocuklarınız uzun bir süre biraz babalarına hasret büyüdüler.

Evet. Yıllar geçti. Ġkinci kızımız Bengü Ezgi dünyaya geldi. Babalarının çalıĢmaları devam etti. ÇalıĢmaları için ayırdığı zamanı çocuklarından çalıyordu veya çalıĢmalarından çaldığı zamanı çocuklarına ayırıyordu. Ben çocuklarıma " Babanız doçent olduğunda size daha çok zaman ayıracak." demiĢtim. Asistanlık, yardımcı doçentlik, derken doçentlik sınavı geldi. Babaları doçent olduğunda çocuklarım evde bayram ediyordu. Ben onların babalarının baĢarısına sevindiğini sanırken onlar " YaĢasın babamız bize kaldı!" diye sevinç çığlıkları atıyorlardı. Yine de babaları bütün iĢ yoğunluğuna rağmen onlara vakit ayırmaya çalıĢıyordu.

Hocamız evde nasıl vakit geçiriyor. Anlatır mısınız?

Bazen kapıdan girince yuvam gibisi yok der. Eve asla eli boĢ gelmez. Bizim için akĢam yemekleri özel saatlerdir. AkĢam yemeğinden sonra birlikte çay içeriz, Mehmet çayı çok sever. Çocuklar evdeyken genelde akĢam yemeğinden sonra okuma saatleri yaparız. Bazen de ortaklaĢa okunan kitaplar üzerinde de tartıĢırız.

Evimiz iki katlı, üst katında eşimin kitaplığı ve benim de terasta bahçem var. Çiçekler ve kitap benim için bir tutku. Mehmet için de kitapları öyle ama onunki başka bir tutku... Sanırım aile olarak biz sevdik mi delicesine seviyoruz. Orta yolumuz yok.

Nişan, Nuray Çoban, Nural Aydın, Mehmet Aydın, Hilmi Delice Meral Delice Temmuz 1981

O zaman kitapların hayatınızda çok büyük önemi var.

Elbette. Biz her yerde kitap okuyacak ortam buluruz. Ailece kitaplar ve kitapçılar tıpkı bir mıknatısçasına bizi çeker. Kitapçılarda olmaktan hepimiz mutlu oluruz. Eşimin mutluluğu daha farklı. Bir gün Ankara'da Kızılay'da dördümüz dolaşıyoruz. Bir süre sonra bir kitapçıya, Sanat Kitapevi 'ne uğradık. Sahaf Ahmet Yüksel Bey'in yeri. Sahaf eşimi tanıyor. Selamlaştık, konuştuk sonra hepimiz bir yere dağıldık. Bir süre sonra Ahmet Bey bize kahve ikram etti. Bir saate yakın hepimiz ayrı ayrı kitapları inceledik. Ayrılırken Ahmet Bey " Ben böyle aileyle karşılaşmadım. Mutlaka aileden biri hadi gidelim" der. "Sizde kimse kimseyi rahatsız etmeden keyifle dolaşıyor, inceliyor, Mehmet Bey çok şanslısınız." dedi. Tabi bence bu şans değil emekti.

Evliliğimizin ilk yıllarında evlilik ve mutluluk üzerine çok kitap okuduk. Kitap okumak bizim için yemek yemek, su içmek gibi bir ihtiyaç. Özellikle eşime kitap okumak konusunda yetişmek imkânsız. O gün okumak istediği kadar okuyamazsa uykusundan çalar ama mutlaka okur. Türkiye'de kendi alanında çıkan tüm kitapların hepsini bilir. Cep telefonunun olmadığı ya da bu kadar yaygınlaşmadığı yıllarda kitapçılar ev telefonundan sık sık Mehmet'i siparişi ettiğiniz kitaplar geldi diye ararlardı. Mehmet kitapların düzenine de oldukça dikkat eder. Yardımcımız bile masasını temizlerken masayı siler, kitapları yerlerine koyar. Hiçbir şeyin yerini değiştirmez.

Tüyap Kitap Fuarında, İstanbul 2011

Eşim kitaplarını paylaşmayı pek sevmez. Hatta bununla ilgili aklıma gelen bir olay var onu anlatayım. Bir gün eşimle Atakum sahilinde yürüyüşeçıktık. Eşimin öğrencisi bir grup gençle karşılaşıp selamlaşık ve konuşmaya başladık. Gençlerden biri bana bana dönüp bir şeyler söyleyecekmiş gibi oldu ve sustu. Ben onu yüreklendirmeye çalışarak "Söyle kızım ne demek istiyorsan." dedim. "Hocamız sizinle bile sözlüklerini paylaşmazmış." dedi çekinerek. Benim edebiyat öğretmeni olduğumu da biliyordu. "Evet, doğru paylaşmaz." dedim. O genç şunu bilmiyordu. Bizim ailede herkesin kitapları ve kitaplığı ayrıdır. Kimse birbirinin kitabını aileden başkasına vermez. En az paylaşmayı seven eşimdir. Bir de kalemlerini, özellikle, kurşun kalemlerini paylaşmayı hiç sevmez. Her zaman çeşit çeşit kalemler alır. Onun kalemleriyle ve çocuklarıyla ilgili çok ilginç anıları vardır.

Bir de kitap tanıtımına özel bir ilgisi vardır. Türkiye'de yeni çıkan kitapların büyük kısmını bilir ve bunlar hakkında çok sayıda tanıtım yazısı yazmıştır, yazmaktan da büyük keyif alıyor. Yeri geldiğinde psikoloji, sanat, tarih, hukuk, felsefe ve daha birçok alandan kitaplar okur. Yemek kitapları alır. Mesela hamsi ile ilgili yemek kitabımız bile vardır. Çok çalışkan bir insan yorgunluk onun lügatinde yok. Çalışma odasının ışığı gece geç saatlere kadar açıktır. Kırgızistan'a gittiğimizde bu komşumuz tarafından hemen fark edilmişti. Döndüğümüzde bize gece geç saate kadar yanan ışığınıza alışmıştık. Karanlık bizi çok huzursuz etti dediler. Çocuklarım anne iyi ki sen akademisyen değilsin diyorlar. Bir akademisyenin eşi ve çocuğu olmak zor çünkü.

Kitaplarını okumanız için vermez miydi?

Hayır verirdi. Mesela kızlarım eşimin kitaplarını okumayı çok sever. O da kızlarına okuyun ancak kitaplarımı getirin diye tembih eder. Kızlarına çok düşkündür, onlara hiç kıyamaz. Bu yüzden kızlarım birçok şeyi babalarıyla rahatça paylaşırlar.

Hocamızla tanışmadan önce kitap okumayı sever miydiniz?

Ben okumayı hep sevdim. Evimizin çatısında eski kitaplar vardı. Eski kitapların arasında dergiler vardı, onlarda Orhan Veli'nin, Melih Cevdet'in şiirleri vardı, onları büyük zevkle okurdum. Bir de Yahya Kemal'in Kendi Gök Kubbemiz kitabını hatırlıyorum. Sayfaları karton gibi kalın bir kitaptı. Artık öyle kitaplar yok. Ağabeyimden bahsetmeden geçemeyeceğim. Benim iyi bir okur olmamda çok emeği var. Çünkü bizim ilk kitaplığımızı ağabeyim kurmuştu.

Çocuklarımın iyi birer okuyucu olmalarında ise babalarının rolü büyük. Babaları onlara çok özenle, çok seçici davranarak kitaplar aldı. Bir de evimizin ortamı önemli tabii.

Nasıl bir ortamı var?

Şöyle söyleyeyim oturma odasında, salonda, kızlarımın odasında her yerde kitaplar, gazeteler var. Evimize girenler burada bir şeyler okumalıyım, çalışmalıyım hissine kapılır. Bu açıdan bence biraz sıra dışı bir ev. Mesela bizde gazete okunduktan sonra bir köşeye atılmaz. Köşe yastığı değildir. Her an birisi okuyacakmış gibi hazır durur. Mehmet gazeteleri ve onların kitap eklerini düzenli bir şekilde takip eder. Evimize çok sayıda sanat ve edebiyat dergisi alır.

Mehmet Hocamızın çocuklarınızın iyi birer okur olmasındaki rolü büyük demişsiniz. Hocamız çocuklarınızın kitap okuması için özel olarak neler yaptı?

Söylediğim gibi çocuklarımın kitap sevgisinde ben de eşim de model olduk, ama babalarının çok emeği var bu konuda. Onlara kitapları sevdirdi. Çocuklarım kitapların arasında büyüdü. Mehmet çocuklarıyla olan özel bağını kitaplarla kurdu. Belki onlara çok zaman ayıramadı ama birlikte oldukları zamanı kaliteli geçirdiler. Daha okuma yazma bilmeden, elleri kalem tutmadan onlara kitaplar ve kalemler verdik. Elleri kalem tutmaya başladıktan sonra onlara boyamaları, çizmeleri, karalamaları için kitaplar alırdık. Bizim kitaplarımıza zarar verdiklerini hatırlamıyorum. Ben şuna inanıyorum çocuklara bir şeyi nedenleriyle açıklarsanız ikna olurlar. Çocuklarımız kendilerine aldığımız boyama ve karalama kitaplarını daha özgür kullanıyorlardı. Sonraları iki kızımız da iyi birer okur ve kitapsever oldular. Bu biraz babalarının aleyhine oldu. Çünkü eşim yeni çıkan bir kitabı aldığında bazen kızlarımızdan kurtaramaz hale geldi.

Babaları hem çocuklarıyla daha çok vakit geçirmek hem de okumak için onlara geceleri masallar okurdu, anlatırdı. Bazen ben de çocuklarıma masal anlatırdım ama o sıralar çok yoğundum hem de kızlarımız da babalarının kendilerine masal okumasından gayet mutluydular.

Çocuklarınıza okuduğunuz ilk kitap neydi?

İlk kitap P. Naili Boratav'ın "*Zaman Zaman İçinde"* adlı masal kitabıydı. şu an öyle kolay kolay baskısını bulabileceğiniz bir kitap değildir. Sanırım başka bir yayınevi bu kitapları yeniden basmış.Kızlarım o kadar sevmişler ki daha sonra küçük kızım bu kitabı İstanbul'da bir sahaftan bulup almış.Büyük kızım ise babasının haberi olmadan evdeki kitabı aldı. Sanırım kitap hala onda. Babasının haberi yok tabii. Bunların yanında eşim çocuklara kitap alırken çok seçici davranırdı.

AyGe Sarısayın'a kitabını imzalatırken, Gstanbul 2010

Nasıl bir seçicilik?

Mehmet kitabın basım kalitesinden puntosuna, içerik olarak çocuğa uygun olmasına kadar birçok Ge ye dikkat eder. Hele korsan kitaplar evimize hiçbir zaman girmedi. Bazen çocuklara aldığı kitapları önce kendi okurdu. Hem okuduklarını onlarla paylaGmak hem de kitapların çocuklara uygun olduğundan emin olmak isterdi Çocuklar belirli bir olgunluğa gelince, yani ilkokul çağları diyebiliriz, birlikte kitapçıya gider her birimiz bir reyona dağılır ve kitapları incelerdik. Bir gün vakit hayli geç olmasına rağmen küçük kızımın uyumadığını gördüm. Sabah erkenden okula gitmesi gerekiyordu. Bundan dolayı kızıma geç olduğunu, artık yatması gerektiğini söyledim. Ancak bir süre sonra odasına döndüğümde kızımı battaniyenin altında fenerle kitap okurken buldum.

Zamanla kızlarımız kendi kütüphanelerini oluGturmaya baGladılar.

Evet. Çocuklarımız yavaGyavaGkendi kütüphanesini oluGturdu. Kitaplar bizde herkesin özel mülküdür. Bir gün olsun kızlarımdan habersiz onların kütüphanesinden baGkasına bir kitap vermedim. EGim sempozyum ve kongre için gittiği yerlerden eli boGdönmez. Aldığı hediyelerin yanında mutlaka kitap da bulunurdu. Özellikle çocuklara kitap alırdı. EGimin aldığı her hediye çok özenle seçilmiG olurdu.

Öyleyse hocam sizin zevklerinizi çok iyi biliyor?

Hem öyle, hem de Mehmet çok zevklidir, aldığının da en iyisini alır. Bu tür Ge ylerde çok rahat alıGveriG eder. EGim için para yalnızca bir araçtır, amaç değil. Bizim mutluluğumuz çok önemser.

Mehmet Hocamız baGkan nasıl çalıGırdı?

Pazar yerlerini gezmeyi de çok sever. Pazar yerlerinde insanlarla muhabbet eder. Onlardan kelimeler öğrenir. Sesleri duyar not alır, daha sonra bunları değerlendirir. Kırgızistan'da

da aynı Çeşyi sürdürdü. Bir de eğim iğini çok keyif alarak yapıyor. Bana göre insanın mutluluğu göle atılan taş gibi. Dalga dalga tüm sevdiklerini, çevresindeki insanları etkiler.

Bişkek Oş yolunda en yüksek nokta, Kırgızistan 2006

Kırgızistan demişken bir yıl Kırgızistan'da kaldınız bu süreci biraz anlatır mısınız?

Tabii. O sıralar büyük kızım üniversitede küçük kızım lisede okuyordu. Eğim üniversitede Kırgızca dersi almış.Kırgızistan'a gitmek, o kültürü görmek, o dili yakından duymak istiyordu. Küçük kızımız gitmek istemedi. Ben Mehmet'in Kırgızistan'a gitmekten çok mutlu olacağını bildiğimden oyumu eğimden yana kullandım. Zaten o da asla yalnız başıma gitmem diyordu. Bizi bırakıp gitmezdi. Aile bütünlüğüne çok değer verir.

Daha sonra?

2005'te ben, eğim ve küçük kızımız Kırgızistan'a gittik. Kırgızistan'da küçük kızım orda bulunan bir Anadolu lisesine devam etti. Büyük kızım üniversite okuduğu için bizimle gelemedi. Ancak yaz tatilinde yanımıza gelip kalabildi.

Eğim için zor bir dönemdi. Bildiği kitapçı yoktu. Kütüphanesi ve kitapları Türkiye'de kalmıştı. Ne olacaktı şimdi? Arkadaşlarından Nüska (Nüsha) kitapevi denen bir yerin adını öğrenmiş. Eve o kadar mutlu geldi ki anlatamam. Öğrendikten sonra eğim "şehre inip biraz dolaşalım." dedi. Eğim ve kızımla Bişkek'e indik. Eğime meclisin çevresinde bir kitapçıyı tarif etmişler. Tarih müzesinin yakınında olduğunu söylemişler. Döne döne aradık, bir türlü bulamadık. Sorduğumuz insanlar ya bilmiyor ya da biz doğru anlatamıyorduk. Henüz yeteri kadar Kırgızca ve Rusça da bilmiyorduk. Ben hayatımda bu kadar üşüdüğümü hatırlamıyorum. Kars'ta ve Erzurum'da kaldım böyle dondurucu soğuk görmedim veya soğuk havada bu kadar uzun süre kitapçı aramadım. Eğimin kitap aşkı yüzünden kızım, eğim ve ben Bişkek'te az kalsın donuyorduk.

Ben orada yabancılara Türkçe okutmanlığı yaptım. Cal kampüsünde, lojmanda kalıyorduk. Kırgız, Kazak, Rus, Tacik, ve daha bir çok milliyetten öğrencilere dilinizi ve kültürünüzü öğretmek çok keyifli bir iş. Ben onları evime davet edip onlara Türk yemeklerini

yapıyordum, onlar da kendi yörelerinin yemeklerini yaptılar. Örneğin, Uygurların kendi kollarına dolayarak yaptıkları, lagman dedikleri, uzun makarna gibi bir yemek var bu yemek ilgimi çekmişti. Hamurunu kendileri açıyorlar ve uzatıyorlardı.

Bişkek'e ilk gittiğimizde her yerde üzerince camcı yazan dükkânlar vardı. Kendi kendime burada ne kadar camcı var diye düşünmüştüm. Sonradan öğrendik ki o dükkânlar camcı dükkânı değil Kırgızların kendilerine özgü samsı dedikleri bir çeşit börek satan börekçilermiş.

Orada durmanın zorlukları neydi peki?

Biz ailece bulunduğumuz yerlerden keyif almasını biliyoruz. Tek sıkıntımız hasta olunca gideceğimiz iyi doktorların ve kullanacağımız ilaçların olmamasıydı. Her an uçağa atlayıp Türkiye'ye gelme şansımızın olmamasıydı. Sırf bu yüzden yapamadığımız şeyler oldu. Bu sebeple, eşim çok istediği halde lojmanın karşısındaki halı sahada hiç futbol oynayamadı.

Kırgızistan'da vaktinizi nasıl geçirdiniz?

Neredeyse her 15 günde çeşitli geziler düzenleniyordu veya üniversitenin çeşitli etkinlikleri oluyordu. Bir gezi dışında neredeyse tüm gezilere katıldık. Gidilecek yer 3800 metre yükseklikte yer alan bir göldü ve bozüyü denilen çadırlarda kalınacaktı. Oranın havasının çok sert olduğunu söylediler. Bize "Kesin hasta olup dönersiniz." denilince gitmekten vazgeçtik. Aslında ben her şeye rağmen o geziye giderdim. Ancak Mehmet gitmemizi istemeyince kaldık. Hasta olmamızı istemiyordu, geziye katılanlar gerçekten de hasta olup döndüler.

Geziler çok güzeldi. Kırgızistan'ın güzelliği el sürülmemiş doğasından geliyor. Özellikle Issık Göl çok güzel. Karşınızda karlı dağlar, göl ve sahil. Havası o kadar değişken ki güneş batınca dişleriniz birbirine vuruyor. Bir de şehirler çok planlı cetvelle çizilmiş gibi. Bahçe onlarda çok önemli. Şehirde başıbaşına parklar var. Her taraf çok yeşil. Bizim şehirlerimiz kalabalık, düzensiz ve beton. Kırgızistan'da şehirler çok planlı ve yeşil. Bayanlar açısından da çok rahat her saat rahatlıkla sokağa çıkabilirsiniz. Kimse rahatsız etmez. Bir keresinde otobüse bindim. Yaşı bayağı ileri bir amca kalkıp bana yer vermek istedi. Ben ilk önce bana gösterilen yere oturmak istemedim. Ama adam çok büyük bir kabahat işlemişim gibi bakınca mecbur kaldım ve oturdum.

EĢ ve küçük kızıyla birlikte, BiĢkek-OĢ yolunda 2007

Çok centilmen bir toplum galiba.

Evet. Kırgızlar doğal, samimi ve içten insanlar.

Peki, Kırgızistan'la kıyasladığınızda ülkemizin artı yönleri neler?

Bu süreçte elbette ülkemin güzelliklerini fark ettim. Kırgızistan da hayat standardı Türkiye ile karĢılaĢtırılamayacak kadar düĢük Bir sallama çayı 6 kiĢinin paylaĢanları, LipoĢka denen küçük ekmekle karın doyuranları gördüm. Her istediğiniz meyve ve sebzeyi bulamıyorsunuz. Bazı sebzeleri hiç bilmiyorlar, bazılarını bilseler de iklim koĢullarından dolayı yetiĢtiremiyorlar. Mesela eĢim lahana çorbasını çok sever. Onun için evimizin balkonunda, saksıda lahana büyüttüm ve çorba yaptım.

Orada birbirimize daha çok vakit ayırdık. Birlikte Rusça öğrendik, Kırgızca öğrendik, gezilere katıldık. Mehmet orada Çinceye varıncaya kadar her dilden çok sayıda kaynak aldı. Hatta Türkiye'ye döneceğimiz zaman havaalanına yanımızda 4 valiz ve 11 büyük koli kitap vardı. Pasaport kontrolünde bizi durdurdular. Kolilerden ĢüphelenmiĢlerdi. Hava alanı müdürü ve beraberindekiler kolinin birini açtılar. Koli kitap dolu. Belki kitapların arasında bireyler vardır diye kolideki kitapları tek tek karıĢtırdılar. Bir Ģey yok. BaĢka bir koli daha açtılar, yine aynı Ģeyler. Bizden bir Ģey çıkmayacağını anlayınca geçmemize izin verdiler. Bu kadar kitabı götüren birini ilk defa görmüĢlerdi sanırım. Zaten uçaktaki kotadan dolayı kitapların bir kısmını alabildik. Geri kalanı kargoyla geldi Türkiye'ye.

BaĢka neler kaldı aklınızda?

Anlatacak çok Ģey var. Mesela Kırgızistan'da önemli konuklara ziyafet verilir. Bu ziyafetler yaklaĢık 5-6 saat kadar sürer. Kuzu piĢirilir, çeĢit çeĢit yemekler konur. Bir gün Çon

Aksu'ya gitmiştik. Orada bizimle birlikte bir akademisyen topluluğuna ziyafet hazırlamıştılar. Küçük kızım Ezgi'ye piştirilip ortaya konan hayvanın kulağını ikram ettiler. Geleneğe göre kuzunun kulağı sofradaki en küçük kişiye verilirmiş, söz dinlesin diye. Orada hayvanın genelde kafa, kulak, dil gibi parçaları konuklara ikram edilir. Masadakiler birlikte olmanın güzelliği ilgili konuşmalar yaparlar. Bunu büyükten küçüğe herkes yapar. Orada insanların konuşmayla bir dertleri yok. Hepsi çok güzel konuşuyor. Sular seller gibi düşüncelerini dile getiriyorlar. Topluluk içinde konuşurken insanlar bizdeki gibi çekingen değiller. Neyse, kızım sakatatı çok sevmez. Tabii kulağı yemeyi reddetti. Size ikram edilen bir şeyi geri çevirmenizi çok büyük kabalık sayıyorlar. Biz ne kadar ısrar ettiysek de kızımız kulağı yemedi. Ancak ayağa kalktı ve çok güzel aksansız Kırgızca konuşmaya başladı. Bu Kırgızların çok hoşuna gitti. Böylece Ezgi'yi affettiler. Kendi dillerini Türkiye'den gelmiş bir hocanın kızından duymak onlar için çok büyük mutluluktu. Özellikle Kırgız akademisyenler bundan çok hoşlanıyor.

Akademisyenler dediniz peki halk?

Aslında halk kendi diline önem vermiyor. Kırgızca bir şey soruyorsunuz size Rusça cevap veriyorlar. Kırgızca Rusçanın gölgesinde kalmış. En ünlü yazarları olan Cengiz Aymatov bile eserlerini Rusça olarak yazıyor, bir başkası onun için Kırgızcaya çeviriyor. Orada Cengiz Aytmatov'u tanıma fırsatımız oldu. İlkokulda Cemile'sini okumuştum. Bu yazarı tanımak beni çok memnun etti. Mehmet'in orada halka ilişkisi gayet iyiydi, güzel dostlukları oldu.

Kızı Duygu Aydın ve yeğeni Esen aydın ile birlikte, Samsun 2010

Duygu Hanım, çocukluğunuzdan babanıza dair neler hatırlıyorsunuz?

Babamın işten geleceği vakti beklerdik. Biz inatla uyumazdık, babamız da bize kitap okurdu. Bize kendi oluşturduğu masalları ve tekerlemeleri anlatırdı.

Peki, genç kızken mesela üniversite okurken nasıl bir baba vardı yanınızda?

Ben çocukken babamla tiyatroya, sinemaya giderdik; kitapçıları gezerdik, birlikte alışveriş yapardık. Üniversiteyi Ankara'da okudum. Babam bize karşı hiç değişmedi, babam Ankara'ya yanıma gelince ilk önce kitapçıları gezer, edebi ya da sanatsal bir etkinlik varsa kaçırmazdık, sonra diğer işleri yapardık. Bir de babamla çok rahat alışveriş çıkarız. Bir filmi ya da diziyi beraber izleriz. Edebi içerikli filmleri severiz, babam özellikle bir roman ya da hikâyeden uyarlanan filmleri sever. Örneğin, Ankara'da babamla Lütfen Beni Öldürme adlı bir filme gitmişlik, film bir romanın karakteriyle romanın yazarı arasındaki ilişkiyi konu alıyor. Bu filmi daha sonra hepimiz izledik.

Bizim de edebiyattan ve sanattan uzak kalmamızı istemezdi. Babam her zaman yanımdaydı ve bana destek oldu. O Kırgızistan'dayken yokluğunu çok hissettim.

Edebiyattan ve sanattan uzak kalmanızı istemezdi dediniz. Edebiyatçı olmanızı istedi mi ya size o yönde telkinlerde bulundu mu?

Bizim birey olarak kendi kararlarımızı vermemizi istemiştir. Edebiyatçı olmamızı isterdi evet ama o yönde bir telkinde bulunmadı. Kendi kararlarımızı kendimiz verdik.

Hocamız dil konusunda çok duyarlı. Siz neler söylersiniz?

Evet, gerçekten öyle. Dil konusunda çok duyarlıdır. Yanlış telaffuz ettiğimiz bir kelime olursa bize doğru telaffuzu öğretir ve yanlışımızı düzeltirdi. Mesela ailecek şimdiki zaman ve gelecek zaman kip ekini asla yuvarlamayız. Tam telaffuz ederiz.

Babanız ve kitaplar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Bana göre babamda olmayan kitap yok gibiydi. Evimize girmeyen sanat ve edebiyat dergisi yoktur. Babam özellikle dergileri de takip eder. Tahsin Yücel'i çok sever. Bana da okumamı tavsiye ederdi. . Bu kitaplardan *Bıyık Söylencesi* adlı kitabın benim üzerimde hala etkisi var.

Babamın kitaplarını aldığımızda kızmasa da çok mutlu olmazdı. İstediğimiz kitabı nerede olursa olsun kendisi arar bulur ve verirdi. Babam bizim duygusal gelişimimize uygun kitaplar alırdı. Çocukluk, genç kızlık, üniversite hazırlık dönemlerinde o dönemlere uygun kitaplar almıştır.

Bir gün babamı İhsan Oktay Anar'ın son kitabını yazlıkta okurken gördüm. Kitabı merak ettim ve babamın elinden aldım. Babam kitabı vermek istemese de kitabı aldım ve okumaya başladım.

Bitirdiniz mi?

Hayır, son 100 sayfası kaldı hala okuyorum. Babam "Kitabı okuduysan ben de okumak istiyorum." diyerek geri istedi ama ben kitabı henüz vermedim.

Ben üniversiteden mezun olduktan sonra Samsun'a geldim ve kitaplarımı da getirdim yanımda, evdeki kitaplığıma koydum. Turgut Uyar'ın *Bütün Şiirler*'i kitabı da bu kitaplarımdan biriydi. Bu kitap babamın nasılsa almadığı bir kitapmış,benim kitaplığımda görünce çok sevindi. Babam Turgut Uyar'ı çok sever. Bu kitabı ona vermemi istedi. Karşılığında ben de sana istediğin bir kitabı alayım dedi, o sıralar ben de Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler'ini almak istiyordum, böylece kitabımı verdim. Babam da bana Karamazov Kardeşler'i aldı.

Babam şiir okumayı çok sever. Bazen evde keyiflendiğinde ezberinden şiirler okur.

Mesela babanız hangi şairlerin şiirlerini okumaktan hoşlanıyor?

Behçet Necatigil'i, Oruç Aruoba'yı, Yahya Kemal'i, Faruk Nafiz'i, Orhan Veli, Fazıl Hüsnü Dağlarca'yı, İsmail Uyaroğlu'nu çok sever. Bir de takip ettiği dergilerde beğendiği şiirler varsa onları okur. Yazarının bilindik olması önemli değildir. Şiir güzel olsun yeter.

Şiir demişken hocamızın müzik zevki nasıl?

Türk türkü dinlemeyi çok sever. Özellikle Erkân Oğur'u, Musa Eroğlu'nu, Arif Sağ'ı, İsmail Hakkı Demircioğlu'nu çok sever.

Küçük kızı Bengü Ezgi Aydın ile, Paris 2011

Ezgi Hanım ablanıza sorduğum soruyu size de sorayım. Çocukluğunuzdan babanıza dair neler hatırlıyorsunuz?

Çok geç geldiğini hatırlıyorum. Çarşamba günleri boştu günüydü. Babam o gün yanımda kalıyordu. O zamanlar en sevdiğimiz gün çarşambaydı. Ben evin ikinci çocuğuyum. Sanırım bunun tadını çıkardım. Ben babamı görmek istediğim zaman kapıda babamın işini bitirmesini beklemezdim. Bu konuda ablamdan daha şanslıyım. Bir de Kırgızistan'dayken çok şanslıydım diyebilirim. Babam bize orada daha fazla zaman ayırdı. Başbaşa kaldık. Belki de hiç olmadığı ve olmayacağı kadar birlikte vakit geçirdik.

Babam biz daha çok küçükken, kitabın değerini bilemeyecek yaştayken elimize kitap verirmiş, "Kitaba şimdi zarar verseler bile bir kitabı elinde tutmanın hazzını yaşasınlar" dermiş. Çocukken hiç kötü kitap okumadım. Babam bizim için en iyi olanları seçmiştir. Kötü kitaplarla hayatımızın daha ileriki dönemlerinde tanıştık. Kitapçıya gittiğimiz zaman beğendiğim bir kitap olursa o kitap olmaz, daha sonra alalım gibi şeyler asla söylemedi. Bir dönem o kadar çok kitap okudum ki hızımı alamayıp ansiklopedi okumaya bile başlamıştım.

Babamla birlikte Michael Ende'nin Momo adlı kitabını okumuştuk, bu kitap üzerine beraber konuşmuştuk. Babam çocuk kitaplarından Küçük *Prens*'i çok sever. Kitapta yer alan suluboya resimleri yazarın kendisi yapıyormuş.Babam bize, kuzenlerime bu kitabın birer nüshasını aldı. Hatta bu kitabın kasetini almıştık, yatarken dinlerdik.

P. Naili Boratav'ın masal kitabı da sizin için çok önemli sanırım.

Evet. O kitabın benim için de ablam için de çok ayrı bir yeri var. Çok uzun süre aramama rağmen bulmadığım bir kitaptı, çok yerde aradım. İstanbul'da eylül ayında Taksim'in arka kısmında sahaf festivali düzenlenir. Kitabın pembe cildini orada buldum, hemen aldım.

Babanızın size anlattığı hikâyeler hakkında neler anlatabilirsiniz?

Çocukken babamın anlattığı hikâyeler hala aklımda. Bazen babam bize kendi oluşturduğu hikâyeleri anlatırdı. Mesela uyuyamayıp babamların yanına gittiğimizde bize kahramanı *Memo* olan bir hikâye anlatırdı. *Memo* diye bir çocuk vardır. Memo'yu çeker verip kandırırlar ve kaçırırlar. Hikâye her zaman bu şekilde gelişirdi. Bazen de babam bize artık yeni bir masal anlatmak istemediği zaman, masalların sonunda tekerlemeler okurdu.

Aklınızda kalan bir tane var mı?

Evet:

"Damdan düşmüş bir kurbağa

Önce kuyruğunu titretti

Bunu gören jandarmalar

Yuğdular, yıkadılar, mezarını kazdılar

Üzerine şöyle bir ibare yazdılar"

Ablamın babam ile ilgili söyledikleri benimkilere benziyor aslında.

Nasıl anlatır mısınız?

Ben üniversiteyi İstanbul'da okuyorum. Babam benim ziyarete geldiği zamanlar ilk önce kitapçıları gezeriz sonra zaman kalırsa başka şeyler yaparız.

Paris'te de altı ay kaldım. Babam beni ziyarete geldiğinde "Baba seni nereye götüreyim" diye sormuştum. O da bana Yahya Kemal'in gönülzelize'de uğradığı kafeye gitmek istediğini söyledi. Yahya Kemal Fransa kaldığı zamanlar bu kafeye gelirmiş.

Paris'te babamla daha çok Egzistansiyalizm de doğuş yeri olarak bilinen ve Jean Paul Sartre Albert Camus, Simone de Beauvoir'in zamanında geldikleri Cafe de Flore'e de oturduk. Yine edebiyat dünyası için çok önemli Le Deux Magot'a gittik. Bir de Paris'te *Latin Quarter* denilen, Sorbonne Üniversitesi'ne yakın bir bölge var. Burada ne kitapçıya ne de seyyar satıcıya benzeyen, daha doğrusu stant denebilecek yerler var. Bu stantlarda ikinci el kitaplar, dergiler satılıyor.

Bir nevi sahaf yani?

Evet, aynen öyle. Öyle babamla Paris'te bu bölgede çok gezdik.

Babanızla olan diyalogunuzda kitabın yeri çok önemli.

Elbette öyle. Kitap bu konuda çok güzel bir araç. Babamla bazı kitapları okuyup tartışmışızdır. Paris'teyken tarih, hatıra ve uluslararası adalet diye bir ders almıştım. O derste Ünlü Fransız düşünür *Paul Riceur'un Hafıza, Tarih ve Unutuş* kitabını aldım. Babam da kitabın Türkçesini aldı. Daha sonra internet yoluyla kitap hakkındaki yorumlarımızı paylaştık.

Sthendal'ın evi, Paris 2011

Babanızın nasıl bir kitap zevki var?

Öncelikle çok zengin bir kütüphanesi ve her çeşit kitabı var. Kütüphanesinde daha çok dilbilim ve felsefe kitaplarının ağırlığı var diyebilirim. Babamın kitap dönemleri vardır. Bir dönem Choderlos de Laclos'un Tehlikeli Alakalar kitabını, bir ara Stefan Zweig'dan Satranç'ı, bir ara da Oğuz Atay'dan Tutunamayanları elinden düşürmüyordu.

Mesela hangi yazarları sever?

Stephan Zweig, Salah Birsel, Abdulhak şinasi Hisar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Tarık Buğra, Haldun Taner, Italo Calvino, Nermi Uygur, Nurullah Ataç, Ferit Edgü ve Behçet Necatigil ilk aklıma gelenler. Babam bu yazarların kitaplarını bizimle bile paylaşmayı çok sevmez. Stephan Zweig'in Satranç adlı kitabını neredeyse sülalemizdeki bütün bireylere okuttu. Babamın önerisiyle Italo Calvino ile tanıştım, yazarı o kadar çok sevdim ki Yapıkredi Yayınlarında Italo Calvino ayın yazarıyken pek çok kitabını aldım. Italo Calvino'nun *"Kesişen Yazgılar Şatosu" ve "Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu"* kitaplarını çok seviyorum. Yazarın çok güzel bir hikâye kitabı var "Sen Alo Demeden Önce" diye, ben de bu kitabı alıp eve getirmiştim sonra da uzun bir süre bulamadım. Bir gün babamın kitaplığında keşfedince, "Baba bu benim kitabım ama" diye sitem ettim, babam da "Evet ben bu kitabı çok sevdim, zaten senin kitaplarının çoğu Samsun'da, bu da burada kalsın." dedi.

Müzik ve babanızla ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Küçükken türkü dinlemeyi sevmezdim. Babam da arabada hep türkü açtığı için çok didiÇerdik. Bir aralar da türkü yerine Orhan Veli'nin Çiirlerini dinlerdik. MüÇfik Kenter'in sesinden bu Çiirleri dinlemek çok büyük bir zevkti. Bir dönem de Sait Faik'in öykülerini dinledik.

Üniversiteyi Ġstanbul'da okuyorsunuz. Eğitiminiz açısından Ġstanbul ortak noktalarınızdan biri. Peki, babanız ve Ġstanbul hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Ġstanbul'un babamın hayatında çok önemli bir yeri var. Babam Ġstanbul'u çok sever. Hayatının bir kısmı da bu Çehirde geçmiÇ zaten. Babam üniversiteyi Ġstanbul'da okumuÇ, doktorasını da Ġstanbul'da yapmıÇ. Babamın hep söylediği bir Çey vardır. Ankara Türkiye'dir, Ġstanbul ise Dünyadır.

PROF. DR. MEHMET AYDIN'IN ALBÜMÜNDEN SEÇMELER

Rektör Prof. Dr. Hüseyin Akan'dan profesörlük diplomasını alırken, Samsun 2008

Öknur karagöz, şeyme B. Kuran, Pınar Çakır, M. Emre Çelik, Şerem Urhan, Yusuf Aydın, R. Esra Çetinkaya, M. Rafet Memiş, Samsun 2011

Yüksek lisans Öğrencisi Özge Başak Uyar'ın yüksek lisans savunmasının ardından, Doç Dr. Rıfat Günday, Öknur Karagöz, Samsun 2011

Endülüs Cumartesi Buluşmalarında, Samsun 2010

Eğitim fakültesi diploma töreni, Samsun 2009

Peter Zieme ve Zafer Önler ile birlikte, Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler Toplantısı, Eskişehir 2007

Murat Özbay, M. Emre Çelik ve Ahmet Kökdemir ile birlikte öğrencisi M. Emre Çelik'in yüksek lisans tez savunmasının ardından, Samsun 2009

Prof. Dr. Recep Tapramaz, Hilmi yavuz ve Prof. Dr Zeki Terzi ile birlikte, Samsun 2010

Endülüs Cumartesi BuluĞmaları, Samsun 2011

Doç. Dr. Faruk Yıldırım ile, Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, Urfa 2009

Doktora Öğrencisi Ezgi Sırtı ve Prof. Dr. Hamza Zülfikar ile, Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, İzmir 2010

Ceval Kaya, Sadettin Özçelik, Halil İbrahim Delice, Erdoğan Boz, Yusuf Tepeli ile birlikte, Türk Dili Kurultayı, Ankara 2012

Türk Dili Kurultayında oturum başkanlığı yaparken, Ankara 2012

Beşir Ayvazoğlu'yla birlikte, Tüyap Kitap Fuarı, İstanbul 2010

Prof. Dr. Mesut Şen ve Prof. Dr. Nuri Yüce ile birlikte, Ihlara vadisi 2012

Samsun şiir AkÇamları, 2010

Yüksek lisans öğrencisi Mazhar Ünal'ın tez savunması jürisi, Samsun 2011

Güray Gülsevin, ġerif Ali Bozkaplan, Mustafa Özkan, Isparta Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 2009

Prof. Dr. Mustafa Özbalcı, Prof. Dr. Hayati Develi Türkçe Topluluğu Etkinliği 2009

ġerif Ali Bozkaplan ve Yasemin Gönülal ile, Ankara 2012

Prof. Dr. Mertol Tulum'un 17. Yüzyıl Türkçesi Sözvarlığı Konferansının ardından, Samsun 2012

M. Emre Çelik, M. Dursun Erdem, Mehmet Aydın, Mustafa ArgunÇah, Serkan Şen ile Samsun 2012

Prof. Dr. Mertol Tulum ve Doç. Dr. Enfel Doğan, Ankara 2012

Zafer KırbaÇ,Duygu Aydın KırbaÇ Mehmet Aydın, Nural Aydın, Bengü Ezgi Aydın

Umay Deniz Çoban, Ahmet Aydın, Nuray Aydın Çoban, Metin Çoban, Duygu Aydın KırbaÇ, Zafer KırbaÇ, Ceren Su Çoban, Gözde Zeynep Aydın, Mehmet Aydın, Nural Aydın, Nuran Aydın, Zeynep Aydın ve Salim Aydın

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte konuklar, Samsun 2013.

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Nural Aydın, Duygu Aydın KırbaÇ, Zafer KırbaÇ, Doç. Dr. Mehmet Dursun Erdem, Prof. Dr. Recep Tapramaz ve ……

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Nural Aydın KonuÇma yaparken.

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Duygu Aydın KırbaÇkonuÇma

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Doç Dr. Mehmet Dursun Erdem konuşma yaparken.

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Zafer Kırbaşkonuşma yaparken.

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Doç. Dr. Önder Duman konuÇma yaparken.

Prof. Dr. Mehmet Aydın onuruna düzenlenen yemekte Prof. Dr. Recep Tapramaz konuÇma yaparken.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1-12, ANKARA-TURKEY

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN TÜRKÇENİN SADELEŞMESİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Mustafa ARGUNŞAH[*]

ÖZET

Ölümünün yüzüncü yılında rahmetle andığımız Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), yazı hayatının hemen başında Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda çok önemli görüşler ortaya koymuştur. Tanzimat Fermanı'nı yayımlayan Mustafa Reşit Paşa ve ilk özel gazeteyi çıkaran Şinasi'den sonra dil meselesine ciddi olarak eğilen Ahmet Mithat Efendi, 1872-1873 yıllarında Basiret gazetesiyle Dağarcık dergisinde yazdığı yazılarında Türk milletin dilsiz olduğunu ve halkın dilini millet dili yapmak gerektiğini savunmuştur. Bunun için dildeki Arapça-Farsça tamlama ve sıfatların atılmasını ilk adım olarak görmüştür. Devrinde Türk aydınlarınca pek kabul görmese de o eserlerinde idealleştirdiği dile yakın bir dil kullanmış, bu sayede romanları devrinde en çok okunan eserler arasında yer almıştır. Ahmet Mithat Efendi, dilin sadeleştirilmesi yanında dil öğretiminin basitleştirilmesini, Arapça ve Farsçanın lüzumsuz kaide ve kurallarının ders kitaplarından çıkarılmasını da ister. O, Türkçenin mükemmel bir imla ve gramer kitabıyla sözlüğünün yazılmasının vaktinin geldiği inancındadır.

Yazar, bir dil uzmanı değildir. Buna rağmen onun daha 1872-73 yılında ileri sürdüğü bu ilk fikirler, kırk yıl süreyle birçok aydın tarafından tartışılmış, 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve arkadaşları tarafından "Yeni Lisan" adıyla sistemleştirilmiştir. Onun ilk adımlarını attığı yeni dil aydınlar ve toplum tarafından benimsenmiş ve millî bir Türk edebiyatının doğuşunu hazırlamıştır.

Bu makalede onun Türkçenin sadeleşmesiyle ilgili görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, kaba Türkçe, Osmanlıcanın ıslahı, Türkçenin sadeleşmesi

AHMET MİTHAT EFENDİ'S VIEWS ABOUT THE SIMPLIFICATION OF TURKISH

ABSTRACT

Ahmet Mithat Efendi, whom we still remember with mercy at his in the centenary of death (1844-1912), revealed very important opinions about the simplification of Turkish. After Mustafa Rashid Pasha who issued Tanzimat edict and Şinasi who published the first private

[*] Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: mustafargunsah@gmail.com

newspaper, Ahmet Mithat Efendi was seriously interested in language problem he supported that the Turkish nation is don't have a language and the language of public have to be done as national language at the articles which he wrote in 1872-873 at Basiret Newspaper and Dagarcık journal. So he sees that Arabic and Persian phrases and adjectives must have disposed for simplification of Turkish as the first step. Many Turkish intellectuals of the periods which is not acceptable in a language close to the language he used in his works idealize, so that his novels was one of the most widely read novels during period. In addition to simplification of the language and teaching of language, Ahmet Mithat Efendi wants to remove unnecessary rules and principles of Arabic and Persian from school books. He believes that the time of writing an excellent spelling, grammar book and dictionary of Turkish.

Writer isn't a language authority. But his ideas that he supported in 1872-1873 were discussed for forty years by intellectuals and this ideas were systematized in 1911 at GençKalemler by ZiyaGökalp, Ömer Seyfettin and Ali Canip as "Yeni Lisan" [New Language]. This ideas which he said that the first time about new language accepted by the intellectuals and prepared the emergence of a national Turkish literature.

His opinions on simplification of Turkish will be discussed in this article.

KeyWords: Ahmet Mithat Efendi, artless Turkish, improvement of Ottoman Turkish, simplification of Turkish.

Giriş

Ahmet Mithat Efendi, yalnız Türk romanının babası değil aynı zamanda sade Türk nesrinin de kurucusudur. O, yazmış olduğu onlarca roman ve hikâye kitabında sanat kaygısı gütmemiş, anlamı ve anlaşılmayı daima öncelemiş; cinas yapmadan, Arapça ve Farsça tamlamalar kullanmadan da eser yazılabileceğini göstermiştir. Türk edebiyatının "hace-i evvel"i, çağdaş Türk dilinin "ilk öğretmeni hatta baş öğretmeni"dir. Osmanlılarda gazete dilinin sadeleşmesini, romanın halka sevdirilmesi ve benimsetilmesini sağlayan öncü isim de odur. Ahmet Mithat Efendi, "Her ferdinin bülbül gibi Türkçe şakıdığı" bir ülkede yaşamak ister. Bunun için de hâlâ ağdalı bir dil kullanan gazeteci ve yazarların dilinin ıslah edilmesinde ısrarcıdır. Osmanlıcanın (bu terim ona aittir) sadeleştirilmesi, Arapça ve Farsça kaide ve tamlamaların dilden atılması çabalarının yanında Türkçenin mükemmel bir imla ve gramer kitabının yazılmasını da hayal etmiş, ancak gerçekleştirememiştir. O, yepyeni bir dilin peşindedir. Yazar, dilsiz olan Türk milleti bir an önce ana diline kavuşmalı, medenî dünya milletlerinden geri kalmamalı; bunun için yapılacak okuma seferberliklerinde kadınlar ve kızlarımız mutlaka ön saflarda olmalıdır, görüşündedir.

Bütün bunları düşünen ve uygulayan, büyük fikir ve edebiyat adamı Ahmet Mithat'tır. Ölümünün yüzüncü yılında edebî kişiliği yanında Türkçenin bugünlere gelmesinde sarf ettiği emeklerini de unutmamalıyız.

İki öncü isim: Mustafa Reşit Paşa ve Şinasi

III. Selim devrinde özellikle Fransa ile ilişkilerin gelişmesi, yeni fikirlerin yavaş yavaş Osmanlı ülkesine girmesine yol açmıştır. Tanzimat aydınlarında görülen zihniyet değişikliği ile bu fikirler daha hızlı yayılmaya başlamış, Fransa'ya giden veya memlekette Fransızca öğrenen gençler, Büyük Devrim'in ortaya attığı yeni düşünceleri yurtta yaymaya çalışmışlardır (Levend 2011, 80).

Fransa'nın etkisiyle gündeme taşıdığımız yeni fikirlerden birisi de dilimizin sadeleştirilmesidir. Mustafa Reşit Paşa, özellikle maarifin halk arasında kolayca yayılabilmesi için bilim ve sanat eserlerinin herkesin anlayabileceği bir dille yazılması gerektiği görüşünü dile ilk getiren kişidir. Onun yetiştirdiği Ahmet Cevdet Paşa da eserlerinde kendisinden önceki nesle göre biraz daha sade bir dil kullanmıştır.

Türkçenin sadeleştirilmesi fikri şinasi'yle gazete sayfalarına taşınmış, oradan birçok Osmanlı aydınının ilgisini çekmiştir. Bu dönemde çıkmaya başlayan gazeteler halka daha kolay ulaşabilmek için dil bahsini içlerine gerçi duymuş, hemen hemen her gazetede halkın anlayacağı bir dil oluşturulması dileği gündeme gelmiştir. şinasi, *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin 22 Ekim 1860'ta yayımlanan ilk sayısında kaleme aldığı "Mukaddime"nin sonunda "umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede" bir lisandan bahseder ve giderek gazeteyi bu yeni lisanla kaleme almak gerektiğini belirtir: *"Tarife hâcet olmadığı üzre, kelâm ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillü, en güzel icâd-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir; bu itibar-ı hakikate mebnî, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur."* (Kaplan vd. 1974, 511). şinasi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazdığı yazılarında da açık bir dil kullanmış ve bir "gazeteci dili"nin meydana gelmesine öncülük etmiştir (Levend 2010, 83).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre şinasi, mensur ibarelerdeki seci ve kafiyeleri kaldırıp onlardan beklenen hizmeti bir nokta içeretine gördürmüştür. Bu yolla kelamları parçaladığı gibi uzun cümleleri de bölerek dilimizi büyük oranda umumileştirmiştir (Ahmet Mithat 1872f, 22). şinasi'nin attığı ilk adımların hemen ardından Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere Tanzimat aydınlarının gündeminin bir bölümünü dil meselesi oluşturmuştur. Bu dönemde Münif Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa vb. yazarlarımız dilimizin sadeleşmesi üzerine epey fikir yürütmüşlerdir.

Çağdaş Türk nesrinin kurucusu Ahmet Mithat

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlıcanın ıslahı ve Türkçenin sadeleştirilmesiyle ilgili ilk yazılarını 1872 yılında yazar. Bu yazılar meslek hayatının henüz başlarında ele alınan, oldukça samimi ve belirlediği kurallar dâhilindedir. Önce bir süre çalıştığı *Basiret* gazetesinde, daha sonra da kendi çıkardığı *Dağarcık* dergisinde yazdığı yazılarda dönemine göre oldukça ileri görüşler ortaya koyar. Yazar, 1872 yılında *Basiret* gazetesinde çoğu imzasız birçok yazı yazmıştır. Bu yazıların bazılarında dil meselesini ele almıştır. *Dağarcık* dergisindeki "Osmanlıcanın Islahı" makalesinde, *"Ancak biz dava ediyoruz ki Şinasi merhumun sadeleştirdiği dereceden birkaç derece daha sadeleşmeğe ve daha ziyade umumileşmeğe lisanımızın istidadı vardır. Vaktiyle bu davamıza dair Basiret'e birkaç bent konulmuştu."* diyerek (Ahmet Mithat 1872f, 22) bu yazılardan bahseder. *Basiret*'teki imzasız yazılarda ileri sürdüğü fikirlerle vermiş olduğu örneklerin "Osmanlıcanın Islahı" adlı makalede de kullanılmış olması bu yazıların ona ait olduğunu göstermektedir.

Ahmet Mithat'ın ileri sürdüğü bu ilk fikirler, hayatı boyunca Osmanlı aydınları tarafından tartışılmıştır. İnişli çıkışlı geçen kırk yılın ardından *Genç Kalemler* dergisinde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip ve arkadaşları tarafından "Yeni Lisan" adıyla sistemleştirilmiş, bu dille millî bir edebiyat meydana getirilmiştir. Caferoğlu, Ahmet Mithat'ın Türkçeciliğini ve Osmanlıcanın sadeleşmesine yaptığı katkıları şöyle ifade etmiştir:

"Kendisinden önce meydana atılan, fakat fikir ve düşüncelerini bir türlü hayata geçiremeyen seleflerine nisbetle daha hazırlıklı olarak işe girişmiş ve ilk hamlede akıcı üslûbu ile bir çok yabancı kelimeleri dilimizden atarak yerine halkın alıştığı kelimeleri getirmeğe muvaffak

olmuştur. Üstelik üslûbundaki fazlalıkları atarak, Osmanlı aydınlarının dilini, bazılarının dedikleri gibi, meddahlarınkine yaklaştırmıştır." (Caferoğlu 1946-47, 2).

Kadınlar da gazete okumalı ama hangi dille?

"Bir Varakacık", Ahmet Mithat Efendi'nin dille ilgili ilk yazısıdır. İmzasız yayımlanan bu ilk makalede o dönemde İstanbul'da çıkan gazetelerin muhtevası ve dili eleştirilir; ayrıca kadın, gençlik ve çocuklar için gazete ihtiyacına da değinilir. Ahmet Mithat, kadınların ve gençlerin eğitimine ve okumasına çok önem veren bir Türk aydınıdır. Toplumun medenileşmesinin önünde en büyük engel olarak duran cehaletin, kadınların eğitilmesiyle aşılacağı fikrini hayatı boyunca eserlerinde işler. Ona göre, kadınlar mutlaka okumalıdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın ilk kadın romancımız olarak yazı hayatına atılmasına yardımcı olduğu gibi onunla ilgili bir de kitap yazarak Türk toplumunun onu tanıması ve içselleştirmesini ister. Fakat 1872 yılında İstanbul'da yayımlanan gazetelerin dili kadınların okumasına ve anlamasına müsait olmadığı gibi yalnız resmî haberler veren içeriği de onlar için cazip değildir.

Yazar aynı makalesinde gözlemlerine dayanarak kadınların gazete okurluğu üzerinde durur. Her gün İstanbul-Üsküdar arasında vapur yolculuğu yapmakta olan yazarın dikkatini kadınlar çeker. Vapura binen kadınların bazılarının ellerinde gazete vardır. Bir an bunun hanımlar arasında moda olduğunu düşünen yazar doğruları öğrenince yanıldığını anlar. Üsküdar iskelesinde, elinde iki gazete olan bir kadın, dağıtıcıdan bir de *Diyojen* gazetesi satın alır. Yazar merakla dağıtıcıya her gün kaç gazete aldığını, kadınlara kaç gazete sattığını sorar. Dağıtıcı, her gün sekiz on kadının evine gazete bıraktığını söyleyince yazar İstanbul'da gazete okuyanların beşte birinin kadın olduğu kanaatine varır. Bunun üzerine bu yazıyı yazarak yüreğindeki arzuyu ilan etmek ister.

İstanbul'da *Basiret*, *Hakayıku'l-vakayi, Ruzname-i Ceride-i Havadis* olmak üzere üç günlük gazete basılmaktadır. *Diyojen* ile *Letaif-i Âsâr*'ı da ekleyince toplam beş gazete vardır. Gazeteler bir milletin medenî gelişmişliğinin ölçüsüdür. Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'da basılan beş gazete neredeyse birbirinin aynıdır. Bunlar resmî haberler yanında Avrupa gazetelerindeki çeşitli olayları anlatan yazıları tercüme etmektedirler. 13 Mayıs cuma günü çıkan gazeteleri değerlendiren yazar, önce *Basiret* sonra *Hakayık*'ı muhteva olarak ortaya koyar ve bunları eleştirir. Diğerlerini saymaya bile gerek görmez. Bu gazetelerde kadınlarımızın okuyacağı hiçbir şey yoktur: "*Hazır hiçbir güne teşvik görmedikleri hâlde mücerret kendi hevesleri ile matbuat okuyan kadınlarımız ve kızlarımız için bir şey yazılmasın mı? Onlar Hakayık ile Basiret'i bugün okuyup yarın içindeki ağır müeddalı [=manalı] şeylerden usanır da okumaktan dahi vazgeçerse yazık değil midir?"* (Ahmet Mithat 1872a, 2).

Ahmet Mithat, günlük gazetelerde mutlaka kadınlara, gençlere ve çocuklara hitap eden sayfaların olmasını istemektedir. Yazar, ideal bir gazetenin nasıl olması gerektiğini de ortaya koyarak hem içeriği hem de dili hakkında önemli açıklamalar yapar:

"Vaktiyle Terakki gazetesi kadınlar için bir nüsha çıkarmakta idi. Epeyce faydası görüldü idi. Keşke o nüsha olsun elimizde kalaydı.

Vaktiyle Mümeyyiz çocuklar için bir nüsha çıkarır ve haylice malumat-ı nafia verir idi.

Keşke o nüsha olsun elimizde kalaydı.

Şimdiki hâlde bütün bütün eli boş kaldık. Ah bir sahib-i himmet olsa da bize bir gazete yapsa, ne icraattan bahsetse, ne politikadan, çünkü bu gibi bentlerden erbabı istifade eder ise de kıraate pek büyük hevesi olan koca bir fırka hiçbir şey anlamamaktadırlar. Bu arzu ettiğim gazete kadınlığa ve gençliğe mahsus olsa, terbiyeden, ahlaktan, hane idaresinden, velhasıl kadınlığın ve gençliğin müstefit olacağı hususattan bahsetse, hem de o kadar sade yazsa, o kadar sade yazsa ki bir yerde okunduğu zaman dinleyenler âdeta laf söyleniyor zanneylese...

İşte her sabah, her akşam Üsküdar vapuruna bindikçe ve bir hanımın elinde gazete veya kitap gördükçe içimi çekerek arzu eylediğim şey budur." (Ahmet Mithat 1872a, 2).

Biz kaba Osmanlıcaya muhtacız

Ahmet Mithat Efendi, "Osmanlıcanın Islahı" adlı makalesinde Şinasi'yle başlayan sadeleşme hareketini daha da ileri götürmeyi düşünmektedir. Son yıllarda bu konuda epey gelişme olmuştur. Ona göre, okurlar, "sadeliği külfete tercih" eden yazarları okumakta, kimi yazarların hâlâ Arapça, Farsça kelime ve kavram dünyasıyla yazdıkları muğlak yazılara itiraz etmekte, eserlerin "herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir Osmanlıca" ile yazılmasını istemektedirler. (Ahmet Mithat 1872f, 20).

Ahmet Mithat Efendi, dilin sadeleştirilmesi fikrinde ısrarcıdır. "Ehemmiyetli Bir Layihadır" başlıklı yazısında halka sade bir dil gerektiğini ileri sürerek, eski dilden lezzet alan birkaç aydının kendisine inanmayacağını, sade dile "Kaba Osmanlıca" diyerek kusur bulacaklarını söyler. Yazar bu konudaki eleştirilere de hazırlıklıdır:

"Vakıa dimağlarına eski lisanın lezzeti bulaşmış ve bu lezzet neden ibaret bulunduğunu kendileri dahi anlamamış birkaç kimse benim tavsiye eylediğim kitabete "Artık bu da pek kaba Türkçe" diye kusur bulacakları şüphesizdir. Lakin bunda hak kazanamazlar. "Kaba Osmanlıca" derler ise doğru söylemiş ve fakat bu söz ile bizi yine ayıplayamamış olurlar.

Çünkü bizim ihtiyacımız ne kaba Arapçayadır ve ne de kaba Farsçayadır. Kaba Osmanlıcaya muhtacız. Bir adamın muhtaç olduğu şeyi ele getirmesi dahi hiçbir vakitte ayıp sayılamaz." (Ahmet Mithat 1872b, 2).

Ahmet Mithat, kaba dile itiraz edeceklere karşı, zarafet ve nezaketin dilde değil, yalnız söylenen söz ve yazılan şeyin hükmünde olduğunu ileri sürer:

"İhtimal ki bu arzumuz bazıları indinde kabul-ı şayan görülmez ve belki de fikrimize itiraz edenler bulunur. Ancak bizim davamız 'lisan demek laf söyleyecek adamın söylediği sözü karşısındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şeydir' tarifi üzerine mebni olup hatta Rumca ve İtalyancanın daha nazik ve Ermenicenin kaba olması gibi fikirleri bile tezyif etmekte bulunduğumuzdan lisanca her türlü zarafet ve nezaketi reddederek zarafet ve nezaketi yalnız söylenen sözün ve yazılan şeyin hükmünde arayanlar için ne kadar itiraz edilse mesmu olamayacağı derkârdır." (Ahmet Mithat 1872d, 1).

Osmanlıca öğrenmek zordur, gramer basitleştirilmelidir

Ahmet Mithat Efendi, döneminde kullanılan dilden hiç de memnun değildir. Çünkü devrin yazarlarının kullandığı dile Türkçe demek zordur. Bu dil Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşmakla kalmaz; Osmanlıların gemicilikte ve sanatta elde ettikleri gelişmeler dolayısıyla Yunanca ve İtalyancadan, son zamanlardaki gelişmelerin gösterdiği lüzum üzerine de Fransızcadan kelimeler almıştır. Yazara göre Osmanlıca, bu altı dilden mürekkep bir dildir. Osmanlıca bu dillerden yalnız kelime almakla kalmamış, gramer birlikleri de almıştır. İşte bu yüzden Türkçe içindeki Arapça unsurların doğru kullanabilmesi için Arapçanın, Farsça unsurlar için de Farsçanın öğrenilmesi gerektiğinden insanlar ömürlerini yalnız dil öğrenmeye adasalar bile bunda başarılı olamayacaklardır. Mithat Efendi, Türk milletinin Anadolu'da altı yüz sene içinde ancak beş altı büyük yazar çıkarabilmesinin sebebini 'dilsiz' olmada bulur. Hatta bu yüzden birçok Osmanlı yazarının da kitaplarını Türkçe değil Arapça kaleme almaya mecbur kaldıklarını belirtir (Ahmet Mithat 1872f, 22).

Ahmet Mithat Efendi, dilin tashih ve ıslaha muhtaç olduğu, bunun zamana yayarak gerçekleştirilmesinin mümkün olabileceği inancındadır. Fakat zaman dardır. Osmanlı milleti her türlü bilim ve sanata hiçbir zamanla kıyaslanamayacak ölçüde muhtaçtır. Fakat bütün bunlara

ulaşmasında en büyük engel önündeki ağır Osmanlıcadır. Çünkü bu dili hakkıyla öğrenmek için bir insanın on, on beş yılını vermesi gerekmektedir. Hâlbuki ömrünün bu kadar zamanını dil öğrenmeye harcayan insanların bilim ve sanat öğrenmeye zamanları kalmayacaktır. Bu yüzden dilin bir an önce sadeleştirilmesi ve tashih edilmesi mecburiyeti vardır.

Osmanlıcanın sadeleştirilmesi dil meselesinin tamamen çözülmesi için yeterli değildir. "Bizde tahsil ve tedris güçtür," diyen Ahmet Mithat Efendi, dilin sadeleştirilmesi yanında dil öğretiminin de basitleştirilmesini ister. Çünkü Osmanlıcayı okuyup yazabilmek için Arapçanın sarf, nahiv, mantık, maani, bedi ve beyanını öğrenmek yetmemekte, bunun yanında Arapça ve Farsçanın gramerini de öğrenmedikçe insan Türkçe öğrenmiş sayılamamaktadır. Yazar, bu kadar teferruatın Türkçe için gereksiz olduğu, Arapça nahvini öğrenmenin Osmanlı dilini öğrenmeye bir fayda sağlamadığı düşüncesindedir:

"Şimdi bir kere insafla düşünelim. Türkçenin bu kadar şeye ihtiyacı nedir? Arabînin sarfı hakkında olan fikrimizi aşağıda söyleyeceğimizden nahvi ele alalım. Nahiv denilen şey âmil-i mamul ve amel-i i'râbı bize öğreterek (zyd) kelimesinin üç harekeden hangisiyle kıraat edilmesi lazım geleceğini göstermeyecek mi? Bu hâlde bizim için cer ve nasb ve cezim harflerinin ne lüzumu var? Hele o koca munsarıf ve gayr-i munsarıf bahsi i'rab ve mahall-i i'rab meselesi Osmanlı lisanının ne işine yarar?

Evet yarar. Eğer kırk yıl daha (ma-bihi'l-iftihar ve'l-ibtihac) tabirini kullanırsak. (Ma) ma-i mevsul, (bihi)deki (be) harf, (h) zamiri (ma)nın zımnında olan şeye raci. Onun müteallakı mahzufdur. (Yekûnü) veyahut (yuhassilü)dür. (El-iftihar)daki elif lam harf-i tariftir, falandır diye tekmil nahvi bu bir tabire sığdırmak ve ondan sonra (ma-bihi'l-iftihar ve'l-ibtihac) ne demek olduğunu anlamak icap eder." (Ahmet Mithat 1872d, 2).

Ahmet Mithat Arapçanın sarfı konusuna da değinir. Okullarda öğretilen üç yüz altmış fiil çekiminden bizim için otuz altısı bile gerekmemektedir. Kullanılan sigalar mastar, ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i alet, ism-i tasgir, ism-i mensub, mübalağa ile ism-i tafdil ve bir de bunların cemleridir. Öyleyse üç yüz altmış siganın on sekiz, yirmiye indirilmesi mümkündür. Fiil çatıları için de durum aynıdır.

Ahmet Mithat, dilimizin gramerinin sadeleştirilmesiyle yazılan şeylerin göze batacak kadar sakil olup olmayacağı sorusunu da "hayır" diye cevaplar.

Yazar, Fransızcanın vaktiyle nasıl sadeleştiği konusunu açar ve Osmanlıca için bu dili örnek gösterir. Fransızların dillerini sadeleştirmeyi nasıl başardığını "kozmografya" kelimesi üzerinden örneklendirir. "Kozmografya" kelimesini öğrenecek bir Fransız çocuğun, bu kelimenin Yunanca kökenli iki kelimeden oluştuğu, kozmos'un "dünya", graf'ın "yazmak" olduğu ve iki kelimenin birlikte "dünyanın türlü türlü hâllerini yazan ve haber veren ilim" anlamına geldiği gibi bitmez tükenmez tarifler içinde yuvarlanmasına gerek yoktur. Ahmet Mithat bunun yerine kozmografya için "dünyanın hâletini haber verir bir ilmin adıdır" denmesinin yeteceğini ve bu kısa bilgiden sonra hemen o ilmin teferruatını öğrenmeye geçilebileceğini söyler. Aynı konuda Fransızcada "gömlek" anlamına gelen *şemiz* sözünü ikinci örnek olarak verir: "*Şemiz demek gömlek demektir, deyivermeli ve gömlek hakkında öğrenilecek daha bir şey var ise o da gömlek ne gibi eczadan yapılır, nasıl biçilir, nasıl dikilir, bunu öğrenmeli" diyerek lisanlarını sadeleştirdikçe sadeleştirmişler."* (Ahmet Mithat 1872d, 2).

Ahmet Mithat'a göre, Türkler dil öğrenirken Fransızların eskiden yaptığı gibi, gramer bilgisinin içinde boğulmakta ve kelimenin anlam dünyasına nüfuz edememektedir. Fransızları örnek göstererek, "*İşte biz de böyle yapmalıyız."* diyen yazar, hem dilin öğretilmesi hem de modern sözlük ve gramer yazımı konusunda önemli dersler verir. Onun Türkçe için verdiği örnek Arapça kökenli "mermi" kelimesidir:

"İşte biz de böyle yapmalıyız. Mesela Topçu Mektebinde bulunan bir çocuk (mermi) aslından (mermevî) idi, bilmem ne oldu gitti de (mermi) kaldı; bunun lügatçe manası 'atılmış' demektir. Istılahça manası dahi 'top ve tüfek tanesi' demek ve bu koca bir tarife girişmeğe hiçbir mecburiyet yoktur. Eğer 'gülle ve kurşun', yahut 'tane' demek kifayet etmez de mutlaka Arapça olarak (mermi) demek dahi lazım gelirse 'mermi demek top ile atılan tane demektir', deyivermeli.

Bundan sonra canı isteyenler yine derin derin okusun, isterse sırf Arapça söylemeğe çalışsın ve söylesin, fakat bakkal veyahut makineci veya asker olacak bir çocuğu öyle bir mecburiyet altında bırakmayıp kendisi Osmanlı olduğu için Osmanlı lisanının tahsilinde hür bırakılmalıdır." (Ahmet Mithat 1872d, 2).

Biz hâlâ analarımızın öğrettiği lisandan hoşnuduz

Ahmet Mithat gazetelerin eski dili kullanmaya devam etmelerini eleştirmektedir. *Hakayıku'l-vakayi* gazetesinin 584 numaralı nüshasında yayımlanan "Medeniyet" adlı yazıyı ele alır, örneklerle dilinin anlaşılmadığını, seci yapmak için dilin zorlandığını, bu tür yazıları halkın değil aydınların bile anlamasının mümkün olmadığını söyler. Yazar, gazeteler *"dallı budaklı sözler söyledikçe ve kafiyeli mafiyeli söz söylüyoruz diye iftihar ettikçe"* halkın onlara şu cevabı verdiğini belirtir:

"Ah, ne kara bahtlı millet imişiz. Bu gazeteler medeniyet caddesinde önümüze düşerek bize delalet etmekte iseler de ne çare ki delillerimizin lisanını anlayamamaktayız. Acaba önümüzde saadet ve selamet gülistanı var da bize onu mu haber vermek istiyorlar yoksa korkunç korkunç çöl ve yaban ellere düşeceğiz de onu mu söylüyorlar, anlayamıyoruz. Lakırtılarını bize gazeteler ağzıyla söyleyen muharrirler ile biz milletimizin mayasını yoğurmuş olan analarımızın kucağında iken analarımızdan öğrenmiş olduğumuz lisanlar ile pek güzel dilleşiyor idik. Acaba bunlar sonra bizden ve lisanımızdan ne kötülük gördüler de bütün bütün değişip gittiler. Şimdi bizi 'ey ihvan-ı vatan' diye çağırıyorlar. Biz hâlâ analarımızın öğrettiği lisandan hoşnuduz. Hem hakkımız da vardır. Çünkü ana lisanımız!!.. 'Göz önüne alsa müteselli ve emîn ve kani-i inkılâbât-ı ittihâdiyye-i rây-ı zemîn ve mukâyese-i ahvâl-i peşîn ve pesîn ile kâmbîn olur' gibi ne demek istediğini söyleyen dahi anlayamayacak surette çapraşık bir ibareden elbette daha fasih ve daha güzeldir." (Ahmet Mithat 1872e, 2).

Ahmet Mithat, gazeteleri Türk milletini medenileştirecek araç olarak görür ve onlara çağrı yapar. Zira, biz zaten cahil büyümüş ve medeniyetin ne demek olduğunu anlayamamış bir milletiz. Bundan dolayı dünyanın her tarafında her medeniyetin elde ettiği haklardan devletimiz bizi mahrum etmektedir, çünkü Türk halkında bu istidadı görmemektedir. Ahmet Mithat bu istidadın ancak gazetecilerin yardımıyla kazanılacağını belirtir ve "*Ee, biz sizin dilinizi anlamaz isek bize o istidat nereden gelecek?"* (Ahmet Mithat 1872e, 2-3) sorusuyla bu olumsuzluktan gazetecileri sorumlu tutar.

Osmanlıcanın tashih ve ıslaha ihtiyacı var

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlıcanın nasıl bir dil olduğunu ve mevcut durumunu doğru biçimde tespit ederek olumsuz durumdan bilginleri ve yazarları sorumlu tutar. Türkçe Anadolu'da Orta Asya'dan geldiği biçimiyle edebî bir dil olamamıştır. Atalarımız Orta Asya'dan getirdikleri dili muhafaza edip daha sonra medenî gelişmelere paralel olarak dilin gelişmesini yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne yazık ki, *"... o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz füzela ve üdeba"* Arap ve Acem dillerinden alınmasına lüzum gördükleri şeyleri Türkleştirmek şöyle dursun belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arapçalaştırmışlar veyahut Farsçalaştırmışlardır. Öyle ki bu iki dilden yalnız kelime girmekle kalmamış, kimi yapılar Türkçenin gramerine kadar sirayet etmiştir. "İşin gelişatı",

"gün be gün" gibi Arapça ve Farsça yapıların zamanımızda dahi kullanılması gibi bir büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir (Ahmet Mithat 1872f, 21).

Ahmet Mithat'a göre, asırlar içerisinde Osmanlı dili öyle bir hâl almıştır ki kaleme alınan bir eseri ne Arap ne Acem ne de Türk anlayacak durumdadır. Osmanlı dili yalnız birkaç kişi arasında kullanılan bir özel dil hâlini almış, azınlığın çoğunluğa tâbi olması gerekirken azınlık çoğunluğu kendisine tâbi etmek iddiasına girerek milleti âdeta dilsiz bırakmıştır (Ahmet Mithat 1872f, 21). Bir milletin dilsiz kalması mümkün değildir. Milletimiz, ana dili olan Türkçeyi kaybederek onun yerine "Osmanlı dili" isminden başka hiçbir isim kabul edemeyecek olan bir dili öğrenmek zorunda kalmıştır.

Yazar, kalem sahiplerine "Bizim kendimize ait bir dilimiz yok mu?" diye sorar. Ona göre bugün millet dilsizdir. Çünkü ne Türkistan'da ne de Osmanlı ülkesinde konuşulan dil bizimdir. Türkistan'daki dil 6-7 yüzyıl önce bizimdi, ama artık değil. Türkistan Türkçesi olmadığı gibi Arapça ve Farsça da bizim dilimiz olamaz. Çünkü, *"Türkistan'dan bir Türk ve Necid'den bir Arap ve Şiraz'dan bir Acem getirsek, edebiyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şüphe yok ki hiç birisi anlayamaz."* (Ahmet Mithat 1872b, 1). Ahmet Mithat, mevcut Türkçeyle ilgili oldukça ümitsizdir. Çünkü yedi yüz binden fazla Müslümanın yaşadığı İstanbul'da bu dili gerçekten anlayan insan sayısı ancak Çinceyi anlayanların sayısı kadardır. Osmanlıca ancak ıslah edilerek yedi bin hatta yedi yüz bin kişinin anladığı bir dil hâline dönüşebilir. Son birkaç yıldır çıkan gazetelerin açık yazmaları sayesinde şimdiden en az yedi yüz kişi yazılanları anlayabilir duruma gelmiştir.

Yazar dilin ıslah edilmesinin gereğini anlatırken verdiği örneklerle durumu biraz daha vahim duruma sokmaktadır:

"Tamam, işte bunlardan hiçbirisinin anlayamadığı lisan bizim lisanımızdır, diyelim. Hayır, onu da diyemeyiz. Çünkü o parçayı bize okudukları zaman biz de anlayamıyoruz. Vakıa anlayabilenlerimiz de var. Mesela yedi yüz binden ziyade İslam bulunan İstanbul şehrinde onu anlayabilecek yedi kişi elbette bulunur. Fakat yüz binde bir kişinin anlayabildiği lisana biz millet lisanı diyebilecek miyiz? Eğer kendimizi sıkıp da arayacak olsak İstanbul'da yedi tane Çince bilen dahi bulunabilir. Hatta yedi değil belki yedi binden ziyade Fransızca bilen dahi vardır. Ancak yedi bin kişinin Fransızca bilmesinden ötürü Fransız lisanı bizim için millet lisanı olamıyor. Bu hâlde İstanbul'da yedi kişinin o ma'hut lisanı bilmesinden dolayı bir millet lisanı olabileceğini iddia eden bulunabilir mi? (...) *Bu hâlde bir gayret daha etmeli, yazılan şeyleri yedi bin kişiye ve eğer benim istediğim kadar gayret edilir ise yedi yüz bin kişiye kadar anlatmalı. İstediğim gayret ise küçük bir şeydir. Arapça ve Farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek, yazdığımız şeyleri bugün yedi yüz kişi anlayabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar. Şimdiki hâlde en açık söylediğimiz söz "devletimizin himmât-ı mahsûsa-ı terakkiperverânesi" değil mi? Bunu İstanbul'da sekiz senecik olsun Babıali'ye devam etmemiş olan bir Osmanlı anlayabilir mi? Fakat "daima ilerlemeğe çalışan devletimizin himmet ve gayreti" denilse elbette daha çok anlayan bulunur."* (Ahmet Mithat 1872b, 1-2).

Bu durumdan rahatsız olan Ahmet Mithat, çözümü halkın kullandığı dili millet dili yapmakta bulur: *"Pekâlâ, ne yapalım? Lisansız mı kalalım? Hayır, halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım."* (Ahmet Mithat 1872b, 1).

Ağır Osmanlıcadan kurtulmak için sadeleşme çalışmalarını devam ettirmek gerekir. Fakat sadeleşme nasıl olacaktır? Ölçüsü nasıl belirlenecektir? Toplumda bu konuda kesinleşmiş fikirler yoktur. Sayıları az da olsa, bazıları dilin arılaştırılmasını, bunun için bütün yabancı unsurların atılarak yalnız Türkçe kelimelerin bırakılmasını istemektedirler. Ahmet Mithat, bu görüşe katılmaz. Çünkü, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin atılması Türkçe sözlüğün tamamen boşalması

anlamına gelir ki geri kalan kelimelerle edebî eser yazabilmek mümkün değildir (Ahmet Mithat 1872f, 21).

Basiret'te yayımlanan "Ehemmiyetli Bir Layiha" adlı makalenin altında, metinde geçen aynı örneklerin daha sonra başka makalelerinde de kullanmış olmasından hareketle Ahmet Mithat'a ait olduğunu tespit ettiğimiz "Basiret'in Notu" (Ahmet Mithat 1872c, 2) isimli küçük bir yazı bulunmaktadır. Burada da Osmanlıcanın sadeleştirilmesini savunurken dilin içindeki bütün kelimeleri atmayı kastetmediğini, "Bir Varakacık" adlı makalede dediği gibi, en azından Arapça ve Farsça tamlamalarla sıfatların mümkün olduğunca kullanılmamasının dili daha da sadeleştireceğini söyler ve lüzumsuz tamlamalara örnekler verir. Ahmet Mithat Efendi, Türkçenin arılaştırılmasından ziyade ıslah edilmesi taraftarıdır. Çünkü dünyadaki bütün dillerde alıntı kelimeler mevcuttur, yalnız kendi malı olan kelimeleri kullanan dil de yoktur. En gelişmiş dillerden birisi olan Arapça dahi başka dillerden aldığı kelimeleri Arapçalaştırmıştır. Türkçeye girmiş ve yaygınlık kazanmış ödünç kelimelerin dilden atılmaması kanaatinde olan yazar, işletilmeyen veya yaygınlık kazanmamış (eşher olmayan) kelimelerin belagatte kullanılmasını yanlış bulur (Yetiş 1995, 544). Ahmet Mithat Efendi, kendi kendisine sorular sorar ve bunların cevaplarını arar. Bu soruların biri, 'acaba dilimiz ıslah edilebilir, milletimiz için umumi bir dil hâline gelebilir mi?' şeklindedir.

Yazar, bazı makale, mektup ve edebî eserlerinde bu soruların cevabını kimi zaman açıktan kimi zaman da yazdıklarıyla vermeye çalışır. Eski dil ıslah edilerek yeni bir dil meydana getirmenin geçmişteki uygulamalarını Türkçe için bir çıkış yolu olarak gösterir. O, Fransızcanın oluşum ve gelişme tarihini bildiği için bu yolun Türkçeye de uygulanabileceğine inanmaktadır. Fransızca, elimizdeki Türkçe kadar bile zengin olmayıp Yunan, Latin ve Cermen kökenli kelimelerden ibaret iken yapılan ıslahatla yalnız Fransız milletince değil, bütün dünyaca kullanılan genel dil hâline gelmiştir. Fransızca gibi Osmanlı dilinin de Osmanlı milleti için ortak bir dil hâlini kazanması mümkündür. Öyleyse Osmanlıcanın acilen ıslah edilmeye ihtiyacı vardır (Ahmet Mithat 1872f, 22). Fakat sohbet ve tartışmalarda sanatlı söz söylemek gayretinde bulunan bazı yazarlar, dilin ıslah edilmesine itiraz etmiştir. Bu itirazlara rağmen dilimizin sadeleşmesine ve genelleşmesine çok ihtiyaç olduğuna inanan Ahmet Mithat, bunlardan çekinmeyerek fikrini açıkça ortaya koyar.

Ahmet Mithat Efendi Osmanlıcanın ıslah edilmesinde ısrarcıdır. Islah çalışmaları bir an önce başlamalı ve tamamlanmalı, halk lüzumsuz Arapça ve Farsça yapılardan kurtarılmalıdır. Islah edilerek halkın anlayabileceği duruma gelen yeni Osmanlıca ile telif ve tercüme eserler yazılmalı, herkes istediği sanatı kendi diliyle okumalı ve öğrenmelidir:

Biz diyoruz ki, lisanımızın ıslahatını ikmal edelim de halkımızı birçok seneler Arabiyat ile uğraşarak nihayet Arapçayı yine öğrenemedikten sonra birçok zamanlar dahi Fransızca ile uğraşmak külfetinden kurtaralım. Terakki eden milletlerde görüldüğü gibi bizde dahi bir kısım ulemamız Arabiyat ve Farisiyatta ve bir kısım ulemamız Latiniyat ve Yunaniyat ve Efrenciyatta son derecelere kadar taammuk etmiş erbab-ı ihtisasattan olsunlar. Fakat cumhur-ı ahalinin ana lisanı olan bir Osmanlıcası bulunsun ki o lisan şimdiki gibi Osmanlıcadan başka bir şey olmasın da telif ve tercümeler meydanı alarak herkes istediği sanatı kendi lisanıyla okusun, öğrensin." (Ahmet Mithat 1872e, 3).

Ahmet Mithat, önce Türkçenin bir sözlüğünün hazırlanmasını, Arapça kelimelere olan ihtiyacın miktarının tespit edilmesini ve ondan sonra gramer ve belagat kitaplarının yazılmasını ister: *"Binaenaleyh biz diyoruz ki, evvela lisanımıza bir kamus yaparak Arabîye bugünkü ihtiyacımız ne nispette ise tayin buyrulup ondan sonra sarf ve nahiv ve belagat mertebelerine varılsın."* (Ahmet Mithat 1872c, 3).

Osmanlıca nasıl ıslah edilir?

Ahmet Mithat Efendi'nin makalelerinde ileri sürdüğü Osmanlıcanın ıslahıyla ilgili görüşlerini aşağıdaki maddelerde toplamak mümkündür:

1. Ahmet Mithat Efendi, Osmanlıcanın "ıslahı ve tashihi" için öncelikle dilimizdeki Arapça ve Farsça tamlamalarla sıfatların atılması gerektiğine inanır. Bunların yanında Arapça eriller, dişiller, tekiller ve çokluklar Osmanlı gramerinden çıkarılmalıdır. Yazar, bu görüşlerini örneklerle destekleyerek anlatır. İşaret edatlarını *"falan-ı mezkûr"* gibi Osmanlı dilinde kaidesi olmayan bir surette yazacağımıza *"mezkûr falan"* yazmalıyız. Yani Arapça ve Farsça tamlamalar yerine Türkçe isim ve sıfat tamlamaları kullanmalıyız. *"A'mâl-i hayriyye"* tamlaması yerine *"hayırlı a'mâl",* hatta *"hayırlı ameller"* demeliyiz. Bu örnekte olduğu gibi, Arapça çokluk yapılarını Türkçeleştirerek kullanmalıyız. Böyle yaparsak teklik şeklini bildiğimiz bir kelimenin çokluğunun hangi vezinde olduğunu bulmak için zihin yormayız. *"Zümre-i üdeba"* yazacağımıza *"edipler zümresi"* desek ve bütün tamlamalarda bu şekli kabul etsek, *"izafet-i lafziyye midir, izafet-i maneviyye midir ve bunların her birinde muzaf ile muzafun ileyhin kaç yerde mutabakatı şarttır? Hiç buralarını da bilmek lazım gelmez idi."* (Ahmet Mithat 1872f, 23). Bütün bunların kısa zamanda gerçekleşmesini beklemediğini, mümkün olduğunca az kullanılmasının bile dilimizi şimdiki derecesinden birkaç derece daha sadeleştireceğini savunur (Ahmet Mithat 1872c, 2).

Devrin bazı yazarları böyle yazılan yazıların göze batacağını, söylenilen sözün kulağı tırmalayacak kadar sakil olacağını iddia ederler. Ahmet Mithat Efendi "Osmanlıcanın Islahı" makalesinin, tarif ettiği dil için örnek oluşturduğunu belirtir ve savunmasını şöyle yapar:

"Hayır, biz iddia ederiz ki olmaz. İşte şu sekiz bentte kullandığımız lisan tarif etmek istediğimiz Osmanlı lisanı olup bu lisan ile yetmiş satır kadar yazı yazdığımız hâlde ne bir sıfat-mevsûf ne bir muzaf-muzafun ileyh ve hatta ne Fârisî ve ne Arabî bir cem dahi getirmeyip doğruca yazıverdik. Hatta Arabî ve Fârisî lügatleri bile az kullandık. Bu yetmiş satırı şu suretle yazdığımız gibi, yedi yüz ve istenilir ise yedi bin ve yetmiş yedi bin satır bile yazabiliriz.

Murat meram anlatmak ise bu suretle daha kolay anlatılabileceği dahi derkârdır." (Ahmet Mithat 1872f, 23).

Ahmet Mithat Efendi, alıntı tamlamalarla Arapça kelimelerin çokluk biçimlerinin atılmasını savunmuş olmasına rağmen hem makalelerinde hem de sonraki yıllarda yazdığı edebî eserlerinde az da olsa bunları kullanmıştır. Bu tamlamalardan kendisi de rahatsızdır. Onun sadeleşmeyi savunduğu makalelerinde kullandığı Farsça tamlamalardan bazıları şunlardır: *Amel-i i'râb, âmil-i ma'mûl, asya-yı vustâ, cem-i kesret, cem-i kıllet, elfâz-ı Arabiyye, erbâb-ı şebâb, Hind-i Kadim, ism-i fail, ism-i mef'ul, izafet-i lafziyye, kesb-i vuzûh, lisan-ı umûmi, mahall-i i'rab, malûmât-ı sahîha ve kaviyye, malûmât-ı nâfia, merhûm-ı müşarün ileyh, mes'ele-i müşkile, müddet-i ömr, terakkiyât-ı ahire, terakkiyât-ı medeniyye.*

2. Dile yerleşmiş Arapça ve Farsça kaideler atılmalıdır. Dilimizle bir ilişkisi olmayan bu yapılar atıldıklarında Türkçede herhangi bir boşluk oluşmayacaktır. *"Memnuniyet-i latuhsi"* ve *"ezcan u dil" gibi* Türkçeyle hiçbir ilgisi bulunmayan tabirleri attığımızda yazı yazmak daha da kolaylaşacaktır. Ahmet Mithat, bu konuda başka örnekler de verir:

"*Biz lisanımızı daha ziyade sadeleştirmek için Arabîden ve Farisîden sıfatlarla izafetler gibi en esaslı olan ve Türkçe için şimdiye kadar en elzem ve en ziyade ehem zannolunan kaideleri atarsak "keen lemyekûn hükmüne girdi" ve "maruzi aleyhi" ve binaen zalik" ve "elhatü hazihi" gibi sırf Arapça olmasından dolayı Osmanlıcaya hiçbir münasebeti bulunmayan tabiratı bütün bütün unutmak dahi bizim için işten bile değildir."* (Ahmet Mithat 1872d, 2).

3. Ahmet Mithat'a göre dilimize girmiş olan bütün Arapça ve Farsça kelimeleri lügatten çıkarmak imkânsızdır. Bu durum Osmanlıcanın tamamen kaybedilmesine yol açabilecektir. O, halkın diline girmiş ve yaygınlaşmış alıntı kelimelerin yasaklanmasından yanadır. Fakat halk tarafından yaygın olarak kullanılan Türkçe bir sözün yerine Arapça ve Farsçasının kullanılmasına karşıdır. Türkçe kökenli "güvercin" ve "örümcek" kelimeleri dururken yerlerine "kebuter" ve "ankebut" gibi Arapça-Farsça kelimeler koyarak halk, sözlüğe bakma mecburiyetinde bırakılmamalıdır.

4. Ahmet Mithat Efendi, yaygınlaşmış Arapça-Farsça kelimelerin yerine bugün kullanımdan düşmüş (mehcur) Türkçe kelimelerin kullanılmasını da doğru bulmaz. Mesela, "âkil" kelimesinin yerine "uslu" kelimesinin kullanılması belagate uygun değildir. Fakat yazar "âkil" ve "akıllı" kelimeleri arasında açık bir tercih de yapmaz (Yetiş 1995, 545).

5. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlıcanın ağırlığı sebebiyle birtakım "kuyruklu kulaklı yanlışlıklar" yapılmaktadır. Aydınlar bile sıfat ile mevsuf arasındaki mutabakatı, tamlayanla tamlanan arasındaki uyumu anlamakta zorlanmaktadır. Osmanlıcada kullanılan *serîü'l-hâme, tophane-i âmire, fes-i İstanbul, rugan-ı sade, feshâne-i âmire, şems-i münîr, anbar-ı mezbur* ve daha bunun gibi nice acayip ve garip tamlamalarla gülünecek sıfatlar dilin güçlüklerinden ileri gelmektedir. Dil sadeleştirildiği zaman bu yanlışlıklar da kalmayacaktır (Ahmet Mithat 1872c, 2).

6. Yıllardır Türkçenin gramerinin yazılması arzu edilmekte, fakat bir türlü yazılamamaktadır. Oysa Arapçanın grameriyle ilgili kütüphaneler dolusu kitap yazılmıştır. Eğer, Türkçenin içindeki mevcut Arapça yapılar bu hâliyle kalacak olursa bunlar ne kadar ayıklanırsa ayıklansın, ne kadar kısaltılırsa kısaltılsın dildeki Arapça kaideler üzerine Farsçanın ve Türkçenin gramer kaideleri de eklenince iki bin beş yüz sayfalık bir gramer kitabı yazmak gerekecek (Ahmet Mithat 1872f, 23-24). Bunu önlemek için, yazılacak Türkçenin grameri kitabına Arapça gramer kaidelerinin hepsi alınmamalıdır. Çok yaygın kimi kurallar konulmalı, teferruat ise kitabın dışında bırakılmalıdır. Ahmet Mithat'ın bu konudaki görüşleri şöyledir:

"Arabî sarfından masdar, ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i zaman veyahut mekân, mübalağa ile ism-i fail, ism-i mensub ve ism-i tafdilin yalnız birer müfred müzekker sigaları ile altı sülasiyi bir itibar ederek bir sülasi mücerred ve sülasi mezidün fihten if'âl, tef'il, müfâ'ale, ifti'âl, infi'âl, tefa'ül ve istif'âl ve bir de rübai mücerred babı ve bunların ise yalnız mastarlarıyla ism-i fail ve ism-i mef'ul sigaları kifayet eder. Ve mu'tel olan kelimeler aslından ne imiş diye araştırılmak lazım gelmeyip onlar Fransızların gayr-ı kıyasi fiilleri gibi hâli üzre kabul olunurlar. Nahivden yukarıda beyan ettiğimiz veçhile sıfat-mevsuf ve muzaf-muzafun ileyh ve sairleri terk edildikten sonra bize lazımlı hiçbir şey kalmaz. Yalnız Türkçe için bir nahve ihtiyaç kalır. Bundan sonra kendimiz için bir de mantık tanzim edebiliriz." (Ahmet Mithat 1872f, 24).

Ahmet Mithat yazdıklarını daha önce sohbetlerde gündeme getirmiş, bunları birçok kimseyle tartışmıştır. Tartışmalarının sonuçlarını da yazıya yansıttığını görürüz. Yukarıdaki görüşlerini bir dereceye kadar kabul edenlerden birisi, yalnız mu'tel olan fiilleri hâliyle kabul etmeye ve i'lali terk eylemeye itiraz etmiştir. Yazar ona da gerekli cevapları Arapça "kale" ve "kavele" kelimeleri üzerinden verir.

7. Osmanlıcanın öğretimi kolaylaştırılmalı, Arapça ve Farsçanın lüzumsuz kaide ve kuralları öğrencilere öğretilmemeli, Türk insanı Türkçeyi öğrenmek için Arapça ve Farsçanın kaidelerini de öğrenerek zaman kaybetmemelidir: *"Eğer yirmi beş otuz yaşına kadar zamanımızı hâlâ lisan tahsili yolunda sarf eder isek otuz beş yaşına girsek bile yine mektep çocuğu hâlinde kalacağız. Eğer lisana ehemmiyet vermeyip de yalnız fenne hasr-ı himmet edecek olur isek "pek çoklarını görmekte olduğumuz veçhile" o zaman dahi iki satır yazı yazıp meramımızı ifadeye muktedir olamayız."* (Ahmet Mithat 1872f, 24-25).

Ahmet Mithat, bütün bunlardan beklentisini Ģucümlede özetler: *"İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini ister isek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz."*

8. Ahmet Mithat Efendi Türkçenin, Arapçanın belagat kitaplarıyla değil, yazılacak millî belagat kitaplarıyla bağımsızlığına kavuşacağını düşünmektedir. 1882 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belagat-i Osmaniye* adlı eseri üzerine yapılan tartışmalara katılan yazar, bir taraftan medrese eğitimini eleştirir, diğer taraftan *Belagat-i Osmaniye*'nin Türkçenin değil Arapçanın belagati olduğunu, hâlbuki belagat-i Osmaniyeden belagat-i Arabiye anlaşılmaması gerektiğini söyler. Bu tartışmalarla Türkçenin millî bir belagate ihtiyacı olduğu konusu gündeme taşınmıştır (Yetiş 2006, 310-311).

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi, çağdaş Türk edebiyatının olduğu kadar çağdaş Türk dilinin de kurucularından birisidir. O, dilin ıslah ve tashih edilmesi konusunu yalnız makalelerinde yazmakla kalmaz, vermiş olduğu onlarca edebî eserde âdeta uygulamasını yaparak sade Türk nesrinin temellerini atar. Onun izinden yürüyenler, söylediklerini ileride sistemleştirecek, toplumun her katmanına kabul ettirecek ve gelişen millî dille millî edebiyatın kurulmasını sağlayacaklardır. Bugün her ne kadar üzerinde durulmasa da, Yeni Lisancıların ileri sürdüğü fikirlerin birçoğunu kırk yıl öncesinde Ahmet Mithat Efendi yazmış, hatta eserlerinde hayata geçirmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat (1872a). "Bir Varakacık", S. 636, **Basiret,** 23 Rebiülevvel 1289 / 19 Mayıs 1288 (31 Mayıs 1872), s. 1-2.

Ahmet Mithat (1872b). "Ehemmiyetli Bir Layihadır", **Basiret,** S. 639, 27 Rebiülevvel 1289 / 23 Mayıs 1288 (2 Haziran 1872), s. 1-2.

Ahmet Mithat (1872c). "Basiret'in Notu", **Basiret,** S. 639, 27 Rebiülevvel 1289 / 23 Mayıs 1288 (2 Haziran 1872), s. 2.

Ahmet Mithat (1872d). "Lisan-ı Osmani" **Basiret,** S. 641, 29 Rebiülevvel 1289 / 25 Mayıs 1288 (4 Haziran 1872), s. 1-2.

Ahmet Mithat (1872e). "Hakayık'a Arıza", **Basiret,** S. 645, 5 Rebiülahir 1289 / 30 Mayıs 1288 (11 Haziran 1872), s. 2-3.

Ahmet Mithat (1872f). "Osmanlıcanın Islahı", **Dağarcık,** S. 1, Ġstanbul: s. 20-25.

CAFEROĞLU Ahmet (1946-47). "Ahmet Mithat Efendi ve Türkçemiz", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** C.1, Ġstanbul: s. 2-8.

KAPLAN Mehmet vd. (1974). **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I,** Ġ.Ġstanbul: Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 511.

LEVEND Agâh Sırrı (2010). **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,** 4. bs., Ankara: Dil Derneği Yayınları.

YETĠŞ Kâzım (2006). "YenileĢme Devri Türk Edebiyatında Millî Rhétorique Meselesi", **Belâgattan Retoriğe,** Ġstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 300-316.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 13-20, ANKARA-TURKEY

TÜRK SÖZLÜKBİLİMİNİN PROBLEMLERİ*

*Erdoğan BOZ***

ÖZET

Yazar Türk Sözlükbiliminin problemlerini; Dilin kendine ait problemler ve sözlükbiliminde ortaya çıkan problemler olmak üzere iki ana başlık altında inceler. Birinci problem üzerinde epeyce geniş durur. Bunu toplam altı alt başlıkta uzun uzun irdeler.

Yazar, dilin kendine ait problemlerini incelemeye geçmeden önce uzunca bir giriş yapar. Bu bölümde; sözlük yazarının çalışmasına başlamadan bir dizi prensip kararlarını almak zorunda olduğunu belirtir. Sonra Türkçe terimine açıklamaya girişir ve Türkçenin son 1000 yıldır geçirdiği serüveni kısaca özetler. Bu arada daha sonra uzun uzun işleyeceği sorunlara temas eder. Bütün bunların sözlük yazarının işini güçleştiren problemler olduğunu belirtir.

Tietze, önce "dilin adı" konusuna açıklık getirir ve buradaki karmaşaya dikkat çeker. Bundan dolayı sözlük yazarının - hali hazırda dilin adlandırılmasında- çıkmaza girdiğini ve kendisinin bir neticeye ulaşmak zorunda olduğunu söyler. İkinci olarak Türkçeyle tarihsel bağlantısı olan lehçelerin (Çağatay, Azeri, Türkmen vd.) cazip sözvarlığının ne olacağıdır? Üçüncü konu ise sözlük yazarının sözlüğünü oluştururken tarihsel olarak ne kadar geri gideceği ve sözlük malzemesinin ne kadar eski olacağıdır. Dördüncü soruna gelince yeni kazanılan sözcük ve deyimlerin ne olacağıdır. Yazar burada özellikle dil anlayışından uzaklaşma (Schizoglottical) gizli tehlikesinden bahseder.

Beşinci olarak ödünçleme sorunu ele alınmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte Arapça ve Farsça Türkçe için bir kültür dili olmuş ve bu dillerden sayısız ödünçleme yapılmıştır. 20. yüzyılın başından itibaren Türk kültürünün yön değiştirmesiyle, Arapça ve Farsça bir kültür dili olarak kaybolmuş fakat daha az oranda da olmak üzere başlıca Fransızca, kısmen İngilizce, Almanca ve Latince yani Batı dilleri devreye girmiştir. Bu konuda son olarak ölçün dışı şekillere, argoya ve bölgesel ağızlara göre sınırlandırma sorununa değinilmiştir.

Tietze, ikinci ana başlıkta sözlükbiliminde ortaya çıkan problemleri sıralarken ilk olarak kapsama sorununa eğilir. Ona göre sözlük yazarının sözlüğünü yazarken hangi materyalleri sözlüğüne alacağı ve hangisini almayacağı oldukça ciddi bir sorundur. Örn.modası geçmiş olan ya da öne sürülen fakat kısa sürede unutulan söz türetmeciliğinin yanı sıra eski kültür dilinden gelen muhtemel materyal dâhil Türkçede aslında hiç var olmamış binlerce madde, anlam ve girişleri gözden çıkarmak zorunda kalacaktır. Yazar bundan başka

---

* Andreas Tietze, "Problems of Turkish Lexicography" *Problems In Lexicography* (Edit. by Fred W. Householder and Sol Saporta), s. 263-272, Indiana University Bloomington, 1976.

** Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, El-mek: dr.erdoganboz@gmail.com

alfabe ve heceleme problemleri ile açıklama ve tanımlama problemlerini de uzun uzun irdeler.

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilimi, Türk Sözlükbilimi, sözlük yazımı, sözlük sorunları

THE PROBLEMS OF TURKISH LEXICOGRAPHY

ABSTRACT

The author analyzes the problems of Turkish lexicography under two topics; language's own problems and problems which appear in lexicography. He discourses broadly about the first problem. He examines this problem under six subtitle.

The author write a long introduction before analyze the language's own problems. In this part; he indicates that dictionary writer should make some principle decisions before starting his work. And than he explains Turkish term and shortly summarizes adventure of Turkish for the last thousand years. By the way he mentions about the problems which will be processed detailed by him. He emphasizes that these are the problems which complicate the work of dictionary writer.

Firstly Tietze classifies to "name of language" and remarks to complexity in here. Fort his reason he says that dictionary writer comes to a deadlock about language name and he should reach a conclusion. Secondly he asks a question; what will happen the substantial vocabulary of dialects that have historical relations with Turkish (Çağatay, Azeri, Turkmen etc.) The third topic how far dictionary writer should go back historically when he forms his dictionary and how old should be dictionary material. The fourth problem is what will be the new words and phrases which is newly acquired. The author especially mentions hidden danger of remove from understanding of the language (Schizolottical).

Borrowing problem is discussed as a fifth topic. After acceptance of Islam by Turkish people, Arabic and Persian became the language of culture for Turkish people and they borrowed numerous words from these languages. Since the fist period of 20. century, Arabic and Persian disappeared as language of culture because of Turkish culture changed its direction towords to west. And west languages started to effect Turkish language in to a lesser extent, mainly French, partially English, German and Latin. Lastly, the author mentions the problem of limitation according to norm non-figures, slang and regional dialects.

In the second main topic, when Tietze order the problems which emerge in lexicography, firstly he deals with the problem of subsumpiton. According to him when dictionary writer writes his dictionary which materials enter or keep out the dictionary is a very serious problem. For example he should dismiss the meanings, entries and thousands of items which actually din not exist in Turkish with the inclusion of outdated, suggested but in a short time disappering and probable materials which come from old culture tradition. Further, the

author longly examines the problems of alphabet and spelling and problems of explanation and definition.

Key Words: Lexicography, Turkish lexicography, dictionary writing, problems of dictionary

Teorik hükümler ve pratik değerlendirmeler arasında orta yol bulmakta zorlanan bir sözlük yazarının önemli problemleri olacaktır. Bununla birlikte sözlük yazarlarının özel problemlerle karşılaşacağı diller de vardır ve Türkçe bunlardan biridir. Şimdi Türk sözlük yazarlarının problemlerini iki başlık altında özetleyeceğim: 1. Dilin kendine ait problemleri, 2. Sözlükbiliminde ortaya çıkan problemler.

1. Dilin kendine ait problemleri

Türkçe, problemleri olan bir dildir. Bu problemler esasında dil dışı kaynaklıdır. Bunlar tarihsel, kültürel ve sosyal olgularla ilişkilidir zira bu olgularla kişilerin dil anlayışı şekillenir, ayrıca bu problemler dili bizzat derinden etkilerler. Sözlük yazarı, çalışmasına başlamadan önce birçok prensip kararı almak zorundadır çünkü işleyeceği dilde bu kararlar doğrultusunda kendi dil anlayışını takip edecektir. Böylece dilin problemleri, sözlük yazarının problemleri olacaktır.

Türkçe, Türk halkının, daha dar anlamda Türklerin dilidir. Bu olduğundan daha basit bir adlandırmadır. Dilbilimsel olarak Türkçe, Altay dillerinin bir kolu olan Türk dillerinin en büyük grubuna dâhildir. Kültürel olarak Türkler, son 1000 yıldır İslam kültür sahasının ayrılmaz bir parçası olmuştur ve yalnızca son yüzyıl içinde, bu kültürel yakınlığa yönelik tavır bir dereceye kadar çelişkilidir. Sosyal olarak, son 500 yılın Türkçesi, başlangıçta Osmanlı hanedanının (bundan dolayı Osmanlıca diye adlandırılır), yargının, bürokrasinin ve başkentin diliydi. Edebi ifade sanatı, başlangıçtan beri klasik kültürel İslam geleneği ile uyumluydu, Farsça ve Arapça sözvarlığının baskın olduğu (biçimbilimsel ve sözdizimsel birimlerin ödünçlenmesi daha az dikkat çekiciydi) gösterişli yazı biçimi ile konuşulan dil arasında her zaman bir uçurum vardı. Yabancı dilsel birimlerin (Hint-Avrupa dili olan Farsça ve Semitik bir dil olan Arapça) kapsamlı kabulü, Türkçenin (ses) yapısında yapısal değişikliklere neden oldu. Türkçe, biri Türkçe kaynaklı sözcükler diğeri ödünç/alıntı sözcükler olmak üzere iki sesbirimsel sistemli bir dil haline geldi,

Son yüzyılın politik değişiklikleriyle birlikte dil anlayışı da değişti. İlk olarak yüksek zümre edebiyatı geleneğinde kırılma ve kopma oldu. Büyük halk kitlelerine fikirlerini yaymak üzere bir itici güç olarak yeni politik grupların belirmesi ve gazeteciliğin gelişmesiyle yazının anlaşılması güç olan eski biçimi çağdışı oldu ve az çok ölçünlü olan konuşma dili, giderek onun yerine kullanılmaya başlandı. Bu yüzyılın başından beri bu gelişmeye milliyetçi amaçlar kısmen renk kattı; Osmanlıca, yabancı unsurlardan arındırılmalı ve yeniden Türkçeleştirilmelidir. 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Türk yaşam tarzında bir devrime yol açtı. 1920 ve 1930'ların Kemalistleri, aşırı şekilde geçmişi, kültürel İslam geleneğini, başkentin hâkimiyetini, entelektüel estetik anlayışını ve bütün bu karşı çıkılabilen faktörlerin sonucu olan eski dili de reddettiler. 1928'de Arap alfabesini feshedip Latin alfabesini getirerek eski kültürel geleneği ve İslam dünyasıyla olan bütün bağları şiddetle ve geri dönülmez bir şekilde kestiler ayrıca dilde yapacakları radikal değişikliği duyurdular. 1935'ten beri birçok (yeni sözcükleri içeren) uzun liste ve yaşamın bütün alanlarında öne sürülebilen yeni söz varlığı ile dolu kitaplar basıldı. 30'lu yılların sonlarında günlük gazeteler, politik durum hakkındaki yorum yazılarını yeni söz varlığı ile yazıyorlardı, yorumcu yazısını (önce) geleneksel dilde yazıyor daha sonra dizgici onu, bütün Arapça ve Farsçaları resmi listelerde önerilmiş Türkçe karşılıklarıyla değiştiriyordu. Ancak yeni kelimeden sonra ayraç içinde veya dipnotta elenmiş sözcüklerin çoğunu ilave ediyordu. Yeni sözcüklerin birçoğu açıklama olmadığı zaman büsbütün anlaşılmaz olduğu için makale

okuyucuları notlara veya resmi sözcük listesinin bir fotokopisine (bu kez Türkçeden Osmanlıcaya olanına) fazlasıyla güvenmek zorundaydılar. Okuyucu her gün bu zorluğa katlanarak zihnindeki bu işlemi başarmayı er geç öğreniyordu: Gözleri bir sözcüğü okuyor fakat mekanik olarak beyni "dil dışı" olarak adlandırılabilen bir zihinsel alışkanlıkla diğer sözcüğü kaydediyordu. Bu soruna harcanan muazzam enerjiye ve güçlü resmi desteğe rağmen hazırlanmış söz dağarcığının aslına bakılırsa bunların yalnızca bir kısmı tutmuştur. Genel dile giren sözcükler oldukça az oldu, büyük çoğunluk özel terminolojiye; başlıca idarecilerin, ordunun, yüksek okul ve üniversitelerde öğretilen bilimin terminolojisine bağlı kaldı. Bu bilimsel terimler dizgesi daha önce de Arapçadan alındığı gibi yapay kalmıştır. Alfabenin değişiminden ve tüm eğitim sisteminin Arap ve Fars dünyasından Batı dünyasına yönelip oraya intibakından sonra terminolojide önceki sistemin devamı imkânsız hâle gelmiştir. Sonuçta doktor, avukat, mühendis vs. genç nesil ile yaşlı nesil arasında büyük bir uçurum oldu; gençler, yaşlı meslektaşlarla olan problemlerini tartışma yolunu bulamadılar. 40'ların ortasında genç nesil (hayata) bir azınlık gibi başladığında, eski nesil ile aralarında büyük bir uçurum vardı. Gençler (70'lerde), eski nesli sayıca geçmeye henüz başladılar ki eski nesil 20 yıl sonra pratik olarak ölecekti. Bundan dolayı hem iletişim için bir kurallar seti olarak, bir sistem olarak hem bu kuralların uygulama sahalarının göreceli dağılımı ile sosyal bir kurum olarak Türk dili hali hazırda bir geçiş devresindedir. Buna rağmen bu gelişme, birinin sonuçlandırabileceği kadar sağlam ve düzgün değildir. Dil ile sürekli oynamak -tarihsel gereklilik olsa bile- değişim ve istikrara karşı zıt tavırlar ortaya çıkarmıştır: Bir tarafta yeni biçimlerin kabul durumu, iyi planlanmış yaratıcılık, geçmiş başarıların cesurca reddi diğer tarafta yeni olan her şeyin küçümsenerek reddi, gelenekçilik ve klasisizmde ısrar. Sürekli dalgalanmalar, halk dilinde, bölgesel ağızlarda, argoda ve Fransızca, Almanca ve İngilizceye sıkı sıkıya bağlı olan düşüncenin yüksek dünyasında karşılıklar arayan ayrıca geleneksellikten mahrum bırakan bir istikrarsızlık hissi oluşturmaktadır. Fakirleşmenin ve kabalaşmanın belli bir düzeyi herkesçe kabul edilmek zorundaydı.

Çelişkili anlayışlarıyla dilin bu durumu, sözlük yazarları için ciddi problemler yaratır. Onlar bu anlayışların hangisini takip edecek, birden fazla anlayışı veya bütün bu anlayışları bir araya getirebilecek mi? Sözlük yazarı çalışmasına başlamadan önce görev sınırları hakkında bir dizi karar vermek zorundadır. Çünkü bu kararların her birinde, karışık kavramlara sahip dilin şu anki yapısında bulunan iç problemler karşısına çıkacaktır.

a. Dilin adı: Türkler dillerini Türkçe olarak adlandırırlar fakat özellikle yaşlı neslin diline veya eski edebiyata atıfta bulundukları zaman Osmanlıcasından bahsederler. İkisi arasındaki yaklaşık sınır çizgisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1923) ya da Arap alfabesinin kaldırılması ve Latin alfabesinin kabulü olabilir. Fakat tabii ki Türkçe terimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan uzun süre önce kullanılmıştır. Aslında bu terim, Miladî 6. yüzyıldan beri Batı'da (Bizans Kronikleri'nde) biliniyordu. Terimlerde bir ayrıma gitmek için Miladî 8. yüzyılın kaya yazıtlarının Türkçesi ile günümüz Türkiye Türkçesi arasında yeteri kadar farklılık vardır. Ancak bilim terminolojisi, bu bağlamda netleşmiş değildir. Tatar, Başkurt, Kırgız, Yakut, Uygur vs. dahil diller grubunun tamamına atıfta bulunduğumuz zaman yapay "Turkic" terimini bir dereceye kadar kullanırız. Fakat bu terim, dilbilimin dışında neredeyse hiç kullanılmaz: Tarihçiler Orta Asya Türk (Turkish) İmparatorluğu'ndan ve antropologlar Türk (Turkish) Şamanist inançlarından bahsederler vs. Hatta dilbilimciler bile tutarlı değildir, sıklıkla 8. yüzyıl yazıtlarının dili "Old-Turkic" yerine (Old Turkish) Eski Türkçe olarak adlandırır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin dili için bilginler farklı terimler kullanıyorlar: Ottoman "Osmanlı", Ottoman-Turkish "Osmanlı Türkçesi", Osmanlı ve hatta Osman dahası Türkçe, Türkiye Türkçesi, İmparatorluk Türkçesi (Reichstürkisch), ve Fransa'da le Turuien (le Parisien veya l'Alsacien modeline göre). Bir çocuk böyle çok fazla ada sahip olduğu zaman onunla ilgili birçok yanlışlık var demektir. Dahası, çocuğun kendisi, belirsiz

Türkçe ve belki de bir terim olarak yaygın kullanılmadığı takdirde zararsız olan Türkiye Türkçesi istisnasıyla, bu adların hiç birini kabul etmez. Dilbilimsel bakış açısına göre, 1923 veya 1927'e kadar kullanılan dil için bir terim ve aynı dilin şu anki durumları için diğer terimleri kullanmakta mazeret olmadığı için en kolay ve en elverişli yol, Osmanlıca terimini kullanmaya devam etmek olacaktır fakat buna dilin yeni anlayışını gerçekleştiren Türklerin kendileri engel olurlar. Bundan dolayı hali hazırda dilin adlandırılmasında, sözlük yazarı çıkmaza girmiştir ve bir neticeye ulaşmak zorundadır.

b. Bağlantılı dillere göre sınırlandırma: Romantik bir şekilde bütün Türk dillerinin birleşmesi noktasında memnuniyet duyan 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sözlük yazarlarının bazılarına göre Çağatay ve diğer Osmanlı olmayan Türk dillerinin cazip söz dağarcığı ve deyimleri, sözlüğe giriş yapma hakkına sahip oldular. Bu davetsiz misafirlerin fazlasıyla gelişi güzel tercihleri, sonraki sözlük yazarları tarafından da çoğu kez benimsenmiştir. Sözlükler genellikle sıkı sıkıya eski sözlüklerin omzunda yükseldiği için daha önceki ölçünlü çalışmalarda kesin olarak onaylanmış olan materyalleri gözden çıkarmak için çok fazla çaba gerekir. Ancak günümüzde, hiç kimse bir Türkiye Türkçesi sözlüğüne Çağatayca veya Tatarca sözcükleri dahil etmeyi düşünmez. Hatta Azerice ve Türkmence gibi Güney Türk dilleri veya Oğuz'un alt grupları bile dikkate alınmaz. (Dilbilimsel zemindeki sınırlandırmanın zor olduğu tek nokta, (Kuzey Bulgaristan, Dobruca ve Moldavya'nın Gagavuz diyalektiğidir. Fakat bu problemin pratikteki önemi kayda değer değildir.)

c. Eski tarihsel aşamalara göre sınırlandırma: Sözlük yazarı dili kapsarken ne kadar geri gitmelidir? Türkçe için, dilin düzenine bağlı olarak çok farklı cevaplar verilebilir, bir yandan M.S. 1300 civarında popüler Anadolu halk şairi Yunus Emre tarafından kullanılan bir sözcük, sözlüğe alınmak için uygun görülebilir; öte yandan daha 1930'larda yaygın kullanılan fakat dil devrimi hareketiyle damgalanmış bir sözcük, demode kabul edilerek reddedilebilir. Atatürk'ün konuşmalarında kullandığı söz dağarcığı, günümüzün genç nesli için ekseriyetle anlaşılmazdır. Bunu ihtiva eden bir sözlük, hali hazırda tarihsel bir sözlük olarak kabul edilir. (1300'den 1930'a) "eski" materyalleri toparlayan bir sözlük yazarı, her bir sözcüğe uygun bir etiket (öğrenilmiş, demode, eskicil, sadece eski neslin bildiği vs.) bulmak için çok dikkatli olmak zorunda kalacaktır.

d. Yeni gelişmelere yönelik sınırlandırma: Yeni kazandırılan sözcük ve deyimler ile ne yapılacağı sorunu aynı derecede zor olacaktır. Herhangi birisi tarafından öne sürülen her şey listelenmek zorunda mıdır? Eğer burada kriter, dilin sözcüğü kabul etme veya asimile etme derecesi ise bu nasıl ölçülebilir? Dil anlayışından uzaklaşma (Schizoglottical) gizli tehlikesinden nasıl sakınılabilir? Bir objektif özelliğin rehberlik edici prensiplerini oluşturmak çok zor olacaktır ve yine burada sözlük yazarı kendi sağduyusuna güvenmek zorunda kalacaktır. Şüphesiz ki bu bakımdan son dönem Türkçe sözlüklerin politikası çarpıcı şekilde değişkenlik gösterir. Kimileri yeni materyallerin tamamını dışarıda bırakırken kimileri bu materyali çapraz referanslarla katı bir şekilde şu anda reddedilmiş eş değerlerine (böylece sözlüğe dilden ayrılmanın prensiplerini takdim ederek) bağlıyorlar, geri kalanlar da yine değişik seçim prensiplerini uyguluyorlar.

e. Diğer dillerden yapılan ödünçlemeler: Yüz yıllardır hatta büyük ölçüde günümüzde Latince (daha küçük çapta Grekçe), herhangi bir kişinin herhangi bir zamanda yeni bir düşünceyi ifade etmek için ödünç alabileceği gereçlerin sözcüksel rezerv deposu olan Avrupa dillerinin uygarlık dili olmuştur. Türkçe için, hem Arapça ikinci derecede hem Farsça yüzyıllardır kültür dili olarak işlev görmüştür. Bir Osmanlı yazarı veya şairi bu dillerden ihtiyaç duyduğu (diğer sözcük türlerinin ödünçlenmesi daha sınırlıydı) herhangi bir ad veya sıfat ödünçleme yapma özgürlüğüne sahipti. Bundan dolayı bir Osmanlıca sözlük hazırlayıcısı eğer sözlüğünün kapsamlı olmasını istemişse Türkçe sözcükler ve Türkçede kullanılan ödünç sözcüklerden başka Arapça veya Farsça sözlüklerde ulaşabildiği bütün ad ve sıfatları sözlüğüne almak zorundaydı. Meninski'nin 1860'ta

yayımlanan Türkçe sözlüğünü **Thesaurus Linguarum orientalium, turcicae, arabicae, persicae** olarak veya Handjeri'nin 1840-41'de yayımlanan sözlüğünün **Dictionnaire francais-arabe-persan et turc** olarak adlandırmasının nedeni budur. Hatta James Redhause (A Turkish-English Lexicon, yay. 1890) bu sözcüklerin veya onların çeşitli anlamlarından hangisinin gerçekte Türkçede kullanılmış olduğunu bulma endişesine kapılmaksızın Arapça Kamus ve Farsça Burhan-ı Katı'nın tüm ad ve sıfat materyallerini sözlüğüne aldı. Redhause, bütün bu materyal en azından potansiyel olarak Osmanlıca'nın bir parçası olduğu için bunu yaparken haklıydı. Günümüzde Türk kültürünün yön değiştirmesinden sonra, bu materyalin potansiyel durumu ortadan kalkmıştır ve sözlük yazarı, bu materyale tarihsel bakış açısından yaklaşmak zorundadır: Sözlük yazarını yönlendiren prensip, aslında neyin kullanılıp kullanılmadığını ve bütünüyle çıkarılması gereken kısmın ne olduğunu ortaya koymak olmalıdır. Bunun için temel ihtiyaç kapsamlı bir örnekli sözlüktür. Ne yazık ki böyle bir şey yok. Şimdiye kadar yapılan bütün çalışmalar Türkçe materyaller üzerinde yoğunlaşmıştır. Uzun yıllar için böyle bir çalışmaya sahip olacağımız ümidi yoktur. Bundan dolayı bu alanda, sözlük yazarı az çok gelişigüzel ikinci yolu izlemek zorunda kalacak ve sonuç dilin anlayışıyla bağdaşmayan bir durum olacaktır

Türk kültürünün yön değiştirmesiyle, Arapça ve Farsça bir kültür dili olarak kayboldu, fakat daha az oranda da olmak üzere başlıca Fransızca, kısmen İngilizce, Almanca ve Latince yani Batı dilleri devreye girdi. Her ne zaman bir Türk bilgini, bilim adamı, bankacı, iş adamı, mühendis ve hatta spor uzmanları çok net bir açıklama yapmak isteseler Fransızca terim kullanırlar (Fransızca bilmiyor ve eğitimi başka dillerle olmuş olsa bile.). Birçok sahada Türkçe terminolojinin karışıklığı ve istikrarsızlığı nedeniyle, söz konusu olay çok sık gerçekleşir. Bundan dolayı Fransızca, bir dereceye kadar modern Türkçenin kültür dilidir: en azından Fransızca soyut adlar, Türkçenin potansiyel söz varlığı olarak düşünülebilir. Bunların ne kadarı sözlüğe alınmalıdır? Kimi sözlük yazarları, büyük bir ihtimalle bir şekilde anlaşıldıkları için "uluslar arası" terimlerin hepsini çıkarmaktadırlar. Bu doğru bir prensip midir? Ayrıca uygulama açısından kötü sonuçlar doğurabilir: Bir otomobil ve bir Türkçe sözlük ile Türkiye'yi dolaşarak seyahat eden ve bir motor sorunu yaşayan bir Amerikalı'yı düşünün, bütün otomobil terminolojisinin, bir şekilde Fransızca olduğunu öğrenmek ona yardım etmeyecektir.

f. Ölçün dışı şekillere, argoya ve bölgesel ağızlara göre sınırlandırma: Ölçün dışılık ve argo söz konusu olduğunda, Türk sözlük yazarının problemleri diğer dillerin sözlük yazarlarıyla az çok aynı olacaktır. Fakat ağızlara karşı tutumunda, anlayış çatışması nedeniyle tekrar başa dönecektir. Son elli yıl içinde Türkçe anlayışında devrim niteliğinde olan değişikliklerden biri, başkentin (İstanbul) kültürel (ve dilbilimsel) hegemonyasının reddidir. Yüzyıllar boyunca İstanbul, merkezî bürokrasi ve yargı şehri olarak, ölçünlü dilini ülkeye dikte ettirmiştir. Buraya bağlı bütün birimlerde, başkent yöneticilerinin temsilcileri, subaylar, öğretmenler, doktorlar vd. ve onların aileleri ölçünlü dili (yerel nüfusça Osmanlı olarak adlandırılırlardı) konuşuyorlardı. Günümüzde zorunlu eğitim, zorunlu askeri hizmet, gazeteler ve radyo ile genelde İstanbul'daki ölçünlü dilin hâkimiyeti o zamana kadar olduğundan daha çok yerleşti. Fakat diğer taraftan, İstanbul'un politik olarak tahttan indirilmesi (ideolojik anlamda) onun desteklediği büyük geleneğin reddi; kırsal bölge ve şehirler arasında çok sıkı ve yakın bir irtibat, özellikle edebiyatta bölgesel söz dağarcığının ölçünlü dili güçlü bir şekilde istilasıyla sonuçlanmıştır. Günümüzde mevcut sözlüklerden herhangi birinin yardımıyla çağdaş bir romanı okumak imkânsız olmuştur. Burada, sözlük yazarları için yeni görevler ortaya çıkar ve tekrar sözlük yazarının bölgesel kaynağın bu yeni materyalini kapsamada nereye kadar gitmesi gerektiği sorunuyla karşılaşılır. Neredeyse sonsuz sayıda tutum söz konusudur: Sözlük yazarı bazı istatistiksel ölçütleri kullanarak edebiyattaki kullanılış sıklığına göre hareket edebilir. Ör. Yerel karakterlerin görüş ve düşünceleri için terimler kabul ederek anlama göre hareket edebilir veya yardımcı eylemler, atasözleri, deyimler vb. belki bütün terimleri

benimseyerek fakat yalnızca sessel farklılıklarını vb. almayarak materyalleri kategorilerine göre ayırabilir.

2. Sözlükbiliminde ortaya çıkan problemler

Bizim gördüğümüz üzere, Türkçenin bugün kendisinin bulunduğu özel durumdan kaynaklanan problemler aynı zamanda sözlük yazarının problemleridir. Fakat ayrıca sözlükbilimi ile çok sıkı bağlantısı olan problemler de vardır. Bunların çok azını listeleyeceğim.

2.1. Kapsama Sorunları: Yukarıda sözlük yazarının görevinin uygun bir şekilde sınırlanması sorununun tespitinde hâli hazırda başa çıkılması gereken zorlukları dolaylı olarak özetledik. O kapsamak istediği alanı nasıl sınırlandıracağına dair kararını verdikten sonra bu saha içindeki materyalleri bir araya getirmek zorunda kalacaktır. Prensipleri, seleflerinin hiçbirinin prensipleriyle muhtemelen örtüşmediği için eski sözlükleri kullanırken çok dikkatli olmak zorunda kalacak. Modası geçmiş olan ya da öne sürülen fakat kısa sürede unutulan söz türetmeciliğinin yanı sıra eski kültür dilinden gelen muhtemel materyal dâhil Türkçede aslında hiç var olmamış binlerce madde, anlam ve girişleri gözden çıkarmak zorunda kalacak. Diğer taraftan, önceki sözlüklere hatta bazen hiçbir hazırlık çalışmasına güvenemeyeceği yeni alanı kapsamak zorluğunu yaşayacak. Bir gazete, hikâye, sokakta yürüyen halkın konuşması, şarkılar, folklorun bütün türleri vd. bitip tükenmek bilmeyen kaynaklar bulacak. Türkçe sözlüğün geleneği öğrenilmiş (learned) sözlük tipinde olmalıdır. Günlük hayatın, pazarcıların, farklı ticaret dallarının, oyunların hatta halk yönetiminin işleyiş biçiminin söz dağarcığı söz konusu olduğunda az sayıda başlangıç çalışması vardır ve sözlük yazarının bizzat kendisi bunları keşfedici olmak zorundadır.

2.2. Alfabe ve heceleme problemleri: 32 yıl önce Arap harflerinden Latin harflerine geçiş, sözlük yazarı için problemlerin diğer bir kaynağıdır. Aşırı derecede teknik olmadan bu problemleri tartışmak zordur. Ancak birkaç ipucu verebilirim. Yeni (Latin) alfabesi, farklı biçimde sembollerle eski (Arap) alfabesinin bir çeviriyazısı değildir. İlişki çok daha karmaşıktır. Ör. Arap alfabesinin bir harfi, Latin alfabesinin dört harfine karşılık gelebilir (iki farklı söylenişe sahip olan k, g, n, ğ'nin durumunda olduğu gibi), bundan başka yeni alfabenin bir harfi, eski alfabenin dört harfine karşılık gelebilir. Ayrıca ünlüler, Arap karakterlerde sıklıkla gösterilmezdi. Sonuç olarak Latin karakterlerde hecelemenin nasıl olacağını bilmek, Arap yazımındaki bir sözcüğün mutlak görüntüsünden anlaşılmaz. Diğer taraftan Arap yazımlı bir metin için Latin yazımlı bir sözlük kullanmak ya da bunun tam tersi pratik olarak imkânsızdır. Her iki yazım için kullanılabilecek olan bir sözlüğü hazırlamanın tek yolu; birinin referanslarının tartışılması ve diğerinin de çapraz referanslar için kullanılabilecek biri Arap biri Latin olan iki tam alfabeyi vermek yoluyla olur (Ör. Bertels'in 1954'te yayımlanan Tacikçe-Rusça Sözlük'ü ve Borovkov'un 1959'da yayımlanan Özbekçe-Rusça Sözlük'ü).

Alfabe değişikliğinin diğer bir sonucu, heceleme alışkanlığı ve heceleme kurallarının dalgalanması ve kuralsızlığıdır. Bu endişeler çoğunlukla önemi fazla olmayan noktaları işaret etmesine rağmen sözlük yazarı için önemli problemlerdir. Sözlük hazırlayıcısı çalışmaya başladığında, bir zamanlar çoğunluk tarafından kabul edilen kurallar setine bağlı olmalı mı veya bütün değişiklikleri göz ardı mı etmeli yoksa onları karşılıklı referanslarla listelemeli mi?

Özel bir problem yabancı sözcükler ve yabancı adlardır. Yeni Türk alfabesi, Latin temelli olmasına rağmen, bazı ekstra harflere (ör. sh için ş, ch için ç) sahiptir ve (sh, ph gibi) bir sesin gösterimi için birleşik harflere izin vermez; "x" ve "w" harfleri yoktur ve "y" yalnızca bir ünsüz olarak bulunur. Bu nedenle Türkçe, İngilizce gibi yabancı sözcüklerin hecelenmesinde çok tutucu değildir; İtalyanca ve diğer dillerde olduğu gibi, Türkçe bilakis sözcüklerin ses resimlerini (Fransızca guichet "gişe" olarak hecelenir, "duy" Fransızca douille'dir. vs.) üretmek eğilimindedir. Özel adlar, bu eğilime ("Austria" için "Avusturya" ölçünlüdür fakat biri "Şikago" yanında

"Chicago", "Kan" yanında "Cannes"i görebilir.) karşı zor bir mücadeleye sahiptirler. Avrupa tarihinin meşhur insanları nasıl adlandırılır ve hecelenir? Büyük imparatoru "Charles V" veya "5'inci Şarl" ya da (daha sık yapıldığı gibi) "Şarlken" olarak adlandırmak daha mı doğrudur?

2.3. Açıklama ve tanımlama problemleri: Bir dilin sözcüksel birimleri, tamamen farklı karakterli diğer dillerin terimleriyle tanımlanmak zorunda kalındığı zaman (ör. bir Altay dili olan Türkçenin birimleri, bir Hint Avrupa dili olan İngilizcede tanımlanmak zorunda kalındığı zaman) bir dizi problem ortaya çıkar. Birkaç örnek vereyim: Türkçe adlar, çokluk için işaretli bir biçime sahiptir; tekil ise, tek bir şeye denk gelen fakat birçok durumda bir çokluğa da atıfta bulunabilen işaretsiz bir biçimdir. Bu yüzden "adam" aynı zamanda hem "man" hem de "men, people" anlamına gelir. Bunun yanı sıra belirtme tanımlığı yoktur. Bir ad, sadece belirsizlik için bir işaretli biçime sahiptir. Bundan dolayı adam "man" veya "the man" hatta "a man" anlamına gelir. Bu durum, hali hazırda sözdizimsel sebeplerle Türkçe "adam"ın (veya başka herhangi bir ad) İngilizcede tam karşılığının olmadığını göstermektedir. Türkçe sıfatlar, karşılaştırma için özel biçimlerini kaybetmiştir. Bundan dolayı Türkçe "çok", "birçok" anlamına gelir fakat aynı zamanda "daha çok" ve hatta "çok fazla" anlamına gelir. Türkçe, sıfat ve belirteç arasında bir ayrım yapmaz. Bu yüzden "çok" aynı zamanda "sayılamayan adlar ve aynı zamanda sıfatlar için kullanılan çok" anlamındadır. Türkçe sıfat ve ad arasında bir ayrım yapmaz yani "çok" aynı zamanda büyük ölçüde "en çok" anlamına gelir. Ayrıca, Türkçe herhangi bir sıfat için İngilizcede tam bir denklik yoktur. Diğer sözcük türlerinden de örnek verebilirim ancak bu verdiğim örnekler yeterli olabilir.

Türkçe eklemeli bir dil olarak en azından Hint-Avrupa dilleri karşısında bir avantaja sahiptir. Türkçe, dikkat çekici bir şekilde bir biçimbirim (=ek) sözlüğü içine sözcüksel sözlüğü entegre etme işini kolaylaştırır. Biz eğer göz ardı edilebilir sayıda istisnai durumları önemsemezsek Türkçe iç-biçimbirimsel değişikliğe sahip değildir ve ara-biçimbirimsel ekleme problemleri çok azdır. Ayrıca, biçimbirimler genelde serbest eklemeleri alıkoymuşlardır ve anlamlarını kaybetmemişlerdir. Onların muhtemel kombinasyon sayıları çok fazladır. Bir biçimbirim sözlüğünde, sınırlı kapasitede olsa da öğrenciler, en karmaşık türevsel ve dilbilgisel biçimleri analiz edebilecek gereçleri bulacaklardır ve hatta eğer şanslıysalar kendileri için aşağı yukarı doğru şekilde ihtiyaç duydukları sözcük biçimini türeteceklerdir.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 21-25, ANKARA-TURKEY

BİLİM ALANLARINDA TERİMLERİN ÖNEMİ VE "*KÜÇÜREK ÖYKÜ*" TERİMİ

Ahmet BURAN[*]

ÖZET

Bir bilim alanından söz edebilmek için gerekli olan en temel unsurlardan biri terimlerdir. Terimler; bilimin bildirişim aracı, özel göstergeleridir. Her ne kadar yöntemleri ve malzemesi bakımından evrensel olsa da, bilim, dili ve terimleri yönünden ulusal olmalıdır. Çünkü insanlar varlığı, dünyayı, eşyayı ve olayları en iyi kendi ana dillerinin sistemi içinde kavrayabilir, anlamlandırabilir ve anlatabilirler. Varlıkların zihnimizdeki tasavvuru olan kavramların, bir zihinden diğer bir zihne ya da bir merkezden diğer bir merkeze iletilebilmesi, üzerinde uzlaşılan göstergelerle sağlanır. Bilim alanlarının bildirişim aracı olan özel göstergeleri, terimlerdir. Dil olmadan nasıl ki düşüncenin işletilmesi ve bildirişimin sağlanması mümkün değilse, terimler olmadan da bilim, sanat ve meslek alanı mensuplarının düşüncelerini işletmesi, anlatması ve anlaşması mümkün değildir. Edebiyat da bir bilim ve sanat dalıdır. Hem bilim dalı olarak hem de sanat dalı olarak edebiyatın kendine özgü terimlerinin olması kaçınılmazdır.

Bu yazıda, dünya edebiyatında 20. yüzyılın son çeyreğinde öne çıkmaya başlayan ve "short short story, flash-fiction story, sudden fiction, quick fiction, fast fiction" vs. gibi terimlerle karşılanan, edebiyatımızda da yeni yeni benimsenip yaygınlaşmaya başlayan "*çok kısa öykü, minimal öykü, öykücük, minicik öykü, hızlı kurgu, mini kurgu, kıpkısa öykü, kısa kısa öykü, küçük öykü, mesel*" gibi terimlerle adlandırılan bir anlatı türü için önerdiğimiz "Küçürek Öykü" teriminin yapısı ve uygunluğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Terim, küçürek öykü, short short story, küçürek öykü terimi.

THE IMPORTANCE OF TERMS IN SCIENCE AND THE TERM 'KÜÇÜREK ÖYKÜ'

ABSTRACT

Terms, as one of the most basic components, have an extraordinary role in scientific communication. Terms are special signs for a branch of science. Even though science is universal with its materials, methods and results, it must be national in terms of language and terminology. Because objects, events, in broad terms the world around us can best be understood and described in native language. The transmission of consepts, as a vision of beings in our

[*] Prof. Dr., Fırat Ü. Gsani ve Sosyal Bil. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl., El-mek: aburan@firat.edu.tr.

mind, is provided by the agreed signs. The special signs of scientific communication are terms. Without language, it is impossible to arrange a communication and it is just like for the members of sciences, arts and same proffesion area, without terms communication is not feasible. Literature is also a branch of science and arts. Therefore, it is inevitable for literature to have peculiar terms.

In this study, we talked about *short short story* (*flash-fiction story, sudden fiction, quick fiction, fast fiction/çok kısa öykü, minimal öykü, öykücük, minicik öykü, hızlı kurgu, mini kurgu, kıpkısa öykü, kısa kısa öykü, küçük öykü, mesel as called in Turkish literature*) which came into prominence by the late 20th. century, and discussed its correspondents in Turkish. And we suggested the term *küçürek öykü* as a correspondent for the term *short short story.*

Key Words: Term, short short story, the term " küçürek öykü".

1. Bilim ve Terim

1.1. Bilim

Bilim; 1."*Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemlerden ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi". 2. "Genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi". 3. "Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan belli bir amaca yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci*" (Türkçe Sözlük 2005: 269) şeklinde tanımlanmaktadır.

Bir bilim alanından söz edebilmek için üç temel unsur gereklidir. Bunlar; "*yöntem, terim* ve *malzeme*"dir. Bilim, bir yöntemli araştırma sürecidir. Bu sürecin bir malzeme üzerinde gerçekleştirilmesi gerekir. Belirli bir yöntemle ele alınan malzemenin, alana ve yönteme uygun göstergelerle işaretlenmesi, temsil ettirilmesi zorunludur. Dildeki her gösterge, göstereni ile birlikte mevcuttur. Varlıkların zihnimizdeki tasavvuru olan kavramların, bir zihinden diğer bir zihne ya da bir merkezden diğer bir merkeze iletilebilmesi için, üzerinde uzlaşılan göstergelere ihtiyaç vardır. Bilim alanlarının bildirişim aracı olan özel göstergeleri, terimlerdir. Dil olmadan nasıl ki düşüncenin iletilmesi ve bildirişimin sağlanması mümkün değilse, terimler olmadan da bilim, sanat ve meslek alanı mensuplarının düşüncelerini iletmesi, anlatması ve anlaşması mümkün değildir.

1.2. Terim

Terimler, "*Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki adlardır*". (Korkmaz 2003: 213). Terimler, bir bilim, sanat, meslek alanının özel dilini oluşturur. Bu özel dil, genel dilin ortak söz varlığından ve kurallarından yararlanılarak oluşturulur. Ancak, sözcüklerin tek anlamlı oluşları ve özel kullanılışları bu özel dili genel dilden ayırır. Bilim, sanat ve meslek alanlarının mensupları, "*bu özel*" dil ile anlaşırlar. Bu özel dil konusunda, aralarında *"referan birliği"* olmayan kişilerin, düşüncelerini doğru anlatabilmeleri ve sağlıklı bir bildirişim kurabilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, her bilim dalının mutlaka kendine özgü terimlerinin bulunması gerekir.

Edebiyat bir bilim ve sanat dalıdır. Hem bilim dalı olarak hem de sanat dalı olarak edebiyatın kendine özgü terimlerinin olması kaçınılmazdır. Bilim, yöntemleri ve malzemesi bakımından evrensel olsa da, dili, terimleri yönünden ulusal olmak zorundadır. Çünkü insanlar varlığı, dünyayı, eşyayı ve olayları, en iyi kendi ana dillerinin sistemi içinde kavrayabilir, anlamlandırabilir ve anlatabilirler.

2. Küçürek Öykü

Küçürek öykü, dünya edebiyatında 20. yüzyılın son çeyreğinde öne çıkmaya başlayan bir anlatı türüdür. Bu anlatı türü için dünya edebiyatında, "*short short story*, *flash-fiction, sudden fiction, quick fiction, fast fiction*" ve benzeri terimler kullanılmaktadır. Türkçede ise "*küçürek öykü"* terimi dışında, çeşitli yayınlarda "*çok kısa öykü, minimal öykü, öykücük, minicik öykü, hızlı kurgu, mini kurgu, kıpkısa öykü, kısa kısa öykü, küçük öykü, mesel*" gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. (Korkmaz, Deveci 2011: 11-12).

Küçürek öykü türünün en başta gelen özelliği, kısa ve mensur oluşudur. Kısalık, küçürek öykünün en belirleyici yanıdır. Nitekim küçürek öykünün bir edebî metin olmasını sağlayan diğer özellikler, genellikle başka edebî metinlerde de vardır. Örneğin az sözle çok şey anlatmak, sözcüklerin duygu ve çağrışım değerlerinden yararlanmak ve alışılmamış bağdaşımlar kullanmak şiirde de görülen özelliklerdir.

Araştırmacılar, küçürek öykünün uzunluğunun, genellikle 250 ila 1500 sözcük arasında olması gerektiğini söylerler. Ancak bu konunun, Türkiye'deki en yetkin isimlerinden biri olan Prof. Dr. Ramazan Korkmaz, bir küçürek öyküdeki sözcük sayısının 100'ü geçmemesi gerektiğini belirtmektedir. (Korkmaz, Deveci 2011: 14).

3. "*Küçük*" Sözcüğünün Kökeni ve "*Küçürek Öykü*" Teriminin Yapısı

3.1. "*Küçük*" Sözcüğünün Kökeni

Türkçede büyük kavramının zıddı olan küçük kavramını anlatan çeşitli sözcükler vardır. *Kiçig, kiçik, kiçi, keçi*[1]*, küçük, ufak, güdük, gücük, uşak, sagir, yavru, cüce* gibi sözcükler bunlardan bazılarıdır. Küçük sözcüğünün Türkçedeki varlığı, eşadlıları ve kökenleri konusunda şunları söyleyebiliriz:

1. Türkçenin en eski yazılı metinlerinde "*büyük"* (<bedük) kavramının zıddı olan "*küçük"* kavramı, "*kiçig*" sözcüğüyle karşılanmıştır. Bu sözcüğün en eski şekli Yenisey yazıtlarında *"ulugumka kiçigimke bökmedim*[2]*"*. (büyüğüme küçüğüme doymadım) biçiminde geçmektedir. Daha sonra, Uygur, Karahanlı, Harezm Türkçelerinde *kiçig*, Çağatay Türkçesinde *kiçik,* Kıpçak Türkçesinde *kiçig* ve *kiçi,* Anadolu Türkçesinde *kiçi/keçi* şeklinde (Uluborlu-Keçiborlu, Keçiören, Kiçikapı) kullanıldığı görülmektedir. (Sertkaya 2011: 713, 409-416).

2. Tarama Sözlüğü'nde, "*küçük yaz"* (Pastırma yazı, yalancı yaz), "*küçük tevbe"* (şaban ayı) gibi örneklerde, büyüğün zıddı olarak tespit edilen bir "*küçük*" sözcüğü daha vardır. Ş. Z. Eyuboğlu (1998: 260) ve Osman Fikri Sertkaya (2011: 409-416), Tarama Sözlüğü"nde tespit edilen ve daha sonra Türkçede büyüğün zıddı olarak kullanılan bu "*küçük*" sözcüğünün Farsça *kûçek* sözcüğünden geldiği kanısındadırlar. Bu görüşe göre, Farsçada *kûçek* biçiminde olan sözcüğün ikinci hecesindeki *düz-geniş e* ünlüsü, "*büyük"* sözcüğünün etkisiyle yuvarlaklaşmış ve Türkçede *küçük* biçimine girmiştir.

Yukarıda verilen bilgilere karşın, şemseddin Sâmî; "*Asıl Türkçesi kiçik ve kiçi olup Farside müstamel ise de Türkçeden mehuz olması muhtemeldir.*" diyerek küçük sözcüğünün Türkçeden Farsçaya geçmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur (Sami: 1192). Türk Dil Kurumunun güncel *Türkçe Sözlüğünde*, T. Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2007: 586-588)* ile S. Nişanyan'ın *Sözlerin Soyağacı* (2002: 260) adlı sözlüğünde, *küçük* sözcüğü Türkçe kökenli olarak gösterilmiştir. Nişanyan, ilgili maddede küçük

[1] *Kiçig>keçi* şeklinden geliştiği ve büyüğün zıddı anlamında kullanılan bu sözcüğün bir de *eçkü>keçi* biçiminde geliştiği ve "küçük başlı hayvan olan keçi" anlamında kullanılan bir eşadlısı vardır. Ancak bu iki sözcüğün kökenleri de anlamları da farklıdır.

[2] 96 numaralı Yenisey yazıtı (Hemçik Bom-Tuva)

sözcüğün kökenini açıkça belirtmemektedir. Ancak, *köçek* sözcüğü hakkında bilgi verirken: " *Türkçe küçük sözcüğünün Farsça telaffuza uydurulmuş biçimi iken özel anlam kazanmıştır."* (www.nisanyansozluk.com) diyerek, küçük sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu ifade etmektedir. Günay Karaağaç ise, *Türkçe Verintiler Sözlüğü (2008: 557)* adlı eserinde, *küçük* sözcüğünün sadece Farsçaya değil, "*Farsçaya, Urducaya, Arapçaya, Macarcaya, Romenceye, Bulgarcaya, Sırpçaya, Arnavutçaya, Yunancaya*" çeşitli değişikliklere uğrayarak geçtiğini belirtmektedir.

Küçük kavramı, insanın ve dilin dünyasında önemli ve temel bir kavramdır. Bu kavramın zıddı *büyük* (<bedük) sözcüğü ile karşılanmakta ve dilimizde işlek bir biçimde kullanılmaktadır. Küçük kavramı için de Eski Türkçede *kiçig* sözcüğü vardı. Temel kavramların karşılıkları olan adlar, diller arasında en az ödünçlenen unsurlardır. Dolayısıyla, bu kavramın yaygın olarak kullanılan Türkçe *kiçig/kiçik/kiçi* sözcüğünden gelen *küçük* sözcüğü ile karşılanması gerekir.

Küçük sözcüğünün kökeni bilimsel anlamda tartışılabilir. Ancak, Şemseddin Sami'nin belirttiği gibi, büyük ihtimalle söz konusu sözcük Türkçe kökenlidir ve Türkçeden Farsçaya geçmiştir. Türkçeden Farsçaya geçen bu sözcük, Farsçada *kûçek* biçimini aldıktan sonra Türkçeye bu haliyle geri dönmüş ve *büyük* sözcüğünün etkisiyle yuvarlaklaşıp *küçük* biçimine girmiştir.

Farsçada *kûçek* sözcüğü boyut itibariyle küçüklükten çok, nitelik olarak küçük olmayı karşılamada kullanılır. Ayrıca, Farsçada *kûçek* sözcüğünden başka, *küçük* anlamında kullanılan *kih, xört* gibi sözcükler de vardır.

Günümüz Türkiye Türkçesinde, *küçük* sözcüğü; " *1. Boyutları benzerlerininkinden daha ufak olan; 2. Eni, boyu az; 3. Daha az yaşlı; 4. Niceliği az olan; 5. Niteliği aşağı olan (Gülensoy, 2007: 586-588)*" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

3. Göktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi metinlerinde bulunmayan ancak Ebu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak* adlı eserinde görülen (XIII yy.) diğer bir eşadlı sözcük ise, köpek yavrusu anlamına gelen "*küçük*"tür (Caferoğlu 1931: 79). Bu kelime Türkiye Türkçesinde, *küçük küçük küçük; küçü küçü küçü* ya da *kuçu kuçu kuçu* şeklinde köpek çağırırken kullanılmaktadır. Tarama Sözlüğü'nde küçük kelimesinin bu anlamdaki kullanılışı tespit edilmemiştir. Dolayısıyla Anadolu Türkçesinin 13 ila 17. yüzyıllar arasındaki yazılı metinlerinde bu kelimenin yer almadığını söyleyebiliriz. *Küçük* sözcüğü köpek yavrusu anlamında, Azerbaycan, Kırgız ve Uygur Türkçelerinde *küçük,* Başkurt Türkçesinde *kösök,* Kazak Türkçesinde *küşik,* Tatar Türkçesinde *köçik,* Türkmen Türkçesinde ise *gücük* biçiminde kullanılmaktadır.

3.2. "*Küçürek Öykü*" Teriminin Yapısı

Küçürek öykü terimin yapısı ile ilgili açıklamaya geçmeden önce, kısaca terimin ortaya çıkış öyküsünü anlatmak istiyorum. Yaklaşık 8-9 yıl önce idi. Prof. Dr. Ramazan Korkmaz ile, çok zaman baş başa kalıp sohbet etme fırsatı bulduğumuz mutat öğlen yemeklerinden birinde idik.

Söz kısa öyküden açılmıştı. Ramazan Korkmaz; "Bu tür, yeni yeni gelişiyor ve Türkiye'de çok fazla yaygınlaşmadı henüz. Batılılar bu anlatı türüne "*short short story*, *flash-fiction, sudden fiction*" diyorlar. Bizde "*kısa, çok kısa öykü*" deniyor ama bunun için ayrı bir terim kullansak çok iyi olacak" dedi. Ben de, yapısını açıklayarak "*küçürek öykü*" terimini önerdim. Ramazan Korkmaz bana ; "*sen uygundur diyorsan, bundan sonraki çalışmalarımda ve öğrencilerime yaptıracağım çalışmalarda bu terimi kullanacağım, sorumluluğu sana ait*" dedi. O günden sonra önce Ramazan Korkmaz ve öğrencileri, ardından başkaları bu terimi kullandı, "*Hece-Öykü- Dergisi*nin 19 ve 20. Sayıları "*Küçürek Öykü Dosyası*" olarak yayınladı, ICANAS-2007'de *Küçürek Öykü Paneli* yapıldı ve terim giderek yaygınlaşıp benimsendi. Prof. Dr. Ramazan Korkmaz ve Mutlu Deveci tarafından" *Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Küçürek Öykü*" adlı bir kitap yayınlandı. Ardından yine 2011 yılında Prof. Dr. Ramazan Korkmaz ve Ardahan

Üniversitesindeki bilim adamlarının öncülüğünde bir "*Uluslararası Küçürek Öykü Sempozyumu"* düzenlendi. Dolayısıyla küçürek öykü teriminin iki sorumlusundan biri olarak, bu terim üzerinde bir yazı kaleme almak da bana düştü.

Bilindiği gibi Türkçede, öteden beri "*kısa hikâye/kısa öykü"* terimi kullanılmakta idi. Bu terim, geleneksel öykü türünün kendi içindeki kısalığını belirtmek için kullanılabilir. Ancak geleneksel öykü türünden farklı nitelikleri bulunan ve "*daha kısa*" olan bu yeni anlatı türünü, özel anlamlı yeni bir terimle karşılamak daha uygun olurdu. Seçilecek terimin, söz konusu yeni anlatı türünü, nitelikleri ve metin özellikleriyle ifade edebilecek, zihinde yarattığı kavram alanı itibariyle de konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak bir sözcük olması gerekirdi.

Türkçede mukayese yapan *+rAk* biçiminde bir isimden isim yapma eki var. Bu ek tarihî metinlerimizde ve çağdaş Türk lehçelerinin bir bölümünde işlek olarak kullanılmaktadır. *+rAk* eki, geldiği kelimeyi, benzerleriyle mukayese ederek daha iyi, daha kötü, daha büyük ya da daha küçük anlamı katmaktadır. *Kamus-ı Türkî'*de *küçürek* sözcüğü yer almakta ve "*Az veya oldukça küçük, az daha küçük, küçükçe*" biçiminde açıklanmaktadır. Biz de, bu çok kısa anlatı türü için, *Kamus-ı Türkî*'deki bu sözcüğün anlamını dikkate alarak "*küçürek öykü*" terimini kullanmanın uygun olacağını düşündük. *Küçük+çük>küçücük* örneğinde olduğu gibi, *küçük+rek>küçürek* sözcüğünde de ekleşme sırasında *küçük* sözcüğünün sonundaki k sesi düşmekte ve *küçürek* yapısı oluşmaktadır. *Küçük* sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki birinci anlamı; "*boyutları benzerlerinden ufak olan"*dır. Küçürek öykünün ilk ve en belirgin özelliği de benzerlerinden daha kısa oluşudur. Bu temel anlamı ifade etmek üzere, "*küçürek*" sözcüğü seçilmiş ve böylece, anlam itibariyle, "*kısa öykü*"den "*daha kısa, daha küçük"* olan, yani Batılıların "*short short story*, *flash-fiction*" dedikleri anlatı türünü karşılayan bir terim oluşturulmuştur.

Küçürek sözcüğünün, terimleşmesinde ve tutunmasında, sözcüğün anlatılmak istenen kavramın temel niteliğini çağrıştırması, genel dilde fazla kullanılmaması, sahip olduğu söyleyiş kolaylığı ve estetiği etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

CAFEROĞLU Ahmet, **Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak,** Evkaf Matbaası, İstanbul, 1931.

GÜLENSOY Tuncer, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 2007.

KARAAĞAÇ Günay, **Türkçe Verintiler Sözlüğü,** TDK Yay., Ankara, 2008.

KORKMAZ Ramazan-DEVECİ Mutlu, **Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür: Küçürek Öykü,** Grafiker Yay., Ankara, 2011.

KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü,** TDK Yay., Ankara, 2003.

NİŞANYAN Sevan, **Sözlerin Soyağacı**, Adam Yay., İstanbul, 2002.

SERTKAYA Osman Fikri, „"Kiçig, Küçük ve Bedük Kelimeleri İle Türevlerinin Etimolojileri"", **Türk Dili,** Mayıs, S. 713, s. 409-416.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî** (Haz. Paşa Yavuzarslan)**,** TDK Yay., Ankara 2010.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 2005.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 27-34, ANKARA-TURKEY

SÖZCÜK TÜRLERİ NASIL TASNİF EDİLMELİDİR?

H. İbrahim DELİCE[*]

ÖZET

Türk dil bilgisinin tartışmalı konularından biri de sözcük türlerinin nasıl tanımlanması ve hangi ilkeler doğrultusunda tasnif edilmesi hususudur.

Bu konu, geleneksel dil bilgisinde -genelde- iki farklı yaklaşımla incelenmektedir.

Bunlardan birinci yaklaşım, Aristo'nun sözcük türleri hakkındaki '*ad* (*onoma*)', '*eylem* (*rhéma*)', '*edat*' (*syndesmoi*) saptamalarını temel alan yaklaşımdır; ki, bu yaklaşıma göre sözcükler önce '*isim*', '*fiil*' ve '*edat*' olmak üzere üç ayrı kategori olarak ele alınır; sonrasında da '*isim*' kendi içinde < ('*isim*', '*zamir*', '*sıfat*' ve '*zarf*'); 'edat'lar kendi içinde > ('*çekim edatı*', '*bağlama edatı*' ve '*ünlem edatı*') olmak üzere çeşitlendirilerek '*isim* (*ad*)', '*zamir*' (*adıl*), '*sıfat*' (*önad*), '*zarf*' (*belirtec*), '*bağlama edatı*' (*bağlaç*), '*çekim edatı*' (*ilgeç*), '*ünlem edatı*' (*ünlem*) ve '*fiil*' (*eylem*) olmak üzere sekiz ayrı grup hâlinde ele alınır.

İkinci farklı yaklaşım ise doğrudan '*ad*', '*sıfat*', '*zamir*', '*zarf*', '*takı*', '*bağlam*', '*ünlem*' ve '*fiil*' şeklinde veya kısmen değişik terimler ile '*ad*', '*sıfat*', '*belirteç*', '*adıl*', '*ilgeç*', '*bağlaç*', '*ünlem*', ve '*eylem*' şeklinde olmak üzere doğrudan sekize ayrılarak incelenmesi şeklindedir.

Bu tasnifler son zamanlarda birtakım eleştirilere tabi tutulmuş ve yeni yeni sözcük türleri sınıflandırılması teklifleri sunulmaktadır.

Bu makale de sözcük türlerini, önce '*sözlüksel anlamlı*' ve '*dil bilgisel anlamlı*' olmak üzere iki ana gruba ayıracak; sonra onları kendi içinde '*isim*', '*zamir*', '*sıfat*', '*zarf*', '*asıl fiil*'i 'sözlüksel anlamlı sözcükler; '*bağlama edatı*', '*çekim edatı*', '*ünlem edatı*', '*pekiştirme edatı*' ve '*yardımcı fiil*'i de '*dil bilgisel anlamlı*' sözcükler' sınıfında alt başlıklara ayırarak on değişik sözcük türünü esas alan yeni bir sınıflandırma teklifi sunacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sözcük, sözcük türleri, kelime, kelime türleri, sözcük sınıflandırması

[*] Prof. Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, El-mek: ibrahimdelice@hotmail.com

HOW MUST PARTS OF SPEECH CATEGORIZE?

ABSTRACT

How parts of speech must be defined and what are rudiments to categorize them is also one of the divisive issues in Turkish grammar works.

This subject is -usually- abstracted accourding to two diffirent approaches in classical grammar.

First approach bases on 'noun (onoma)', 'verb (rhéma)', 'preposition (syndesmoi) ' which is Aristotle's ascertainments about parts of speech. Accourding to this approach, firstly words are dealed in the form of three diffirent categories as noun, verb, preposition. Subsequently, the nouns are diversified within themselves > ('noun', 'pronouns', 'adjective' and 'adverb'); the prepositions are diversified within themselves > ('particle', 'conjunction' and 'interjection') and they are listed in the form of eight categories as 'noun', 'pronouns', 'adjective' 'adverb','particle', 'conjunction', 'interjection' and verb.

Second approach is a scrutiny which directly categorized in the form of eight categories as 'noun', 'adjective' 'pronouns', 'adverb','particle', 'conjunction', 'interjection' and verb.

These categories have been made a criticism recently and it has being offered new classifications of words.

This article would also offer a new category basing on ten diffirent parts of speech which is firstly arranged in two main groups as lexical mean and grammatical mean, subsequently is arranged 'noun', 'pronoun', 'adjective', 'adverb', 'main verb' in words with lexical mean as minor groups and is arranged 'particle', 'conjunction', 'interjection' and 'auxiliary verb' in words with grammatical mean as minor groups.

Key Words: words, parts of speech, classification of words.

Türk dil bilgisinin tartışmalı konularından biri de sözcük türlerinin nasıl tanımlanması ve hangi ilkeler doğrultusunda tasnif edilmesi hususudur.

Bu konu, geleneksel dil bilgisinde -genelde- iki farklı yaklaşımla incelenmektedir.

Bunlardan birinci yaklaşım, Aristo'nun sözcük türleri hakkındaki „*ad*" (*onoma*), „*eylem*" (*rhéma*), „*edat*" (*syndesmoi*) (Atabay vd., 2003: 21) saptamalarını temel alan yaklaşımdır; ki, bu yaklaşıma göre sözcükler önce „*isim*", „*fiil*" ve „*edat*" olmak üzere üç ayrı kategori olarak ele alınır; sonrasında da „isim" kendi içinde < („*isim*" (*ad*), „zamir" (*adıl*), „sıfat" (*önad*) ve „*zarf*" (*belirteç*); „*edat*"lar kendi içinde > („*çekim edatı*", „*bağlama edatı*" ve „*ünlem edatı*") olmak üzere çeşitlendirilerek „*isim*", „*zamir*", „*sıfat*", „*zarf*", „*bağlama edatı*" (*bağlaç*), „*çekim edatı*" (*ilgeç*), „*ünlem edatı*" (*ünlem*) ve „*fiil*" (Ergin, 1994: 276-346) olmak üzere sekiz ayrı grup olarak listelenmesi şeklindedir.

İkinci farklı yaklaşım ise doğrudan „*ad*", „*sıfat*", „*zamir*", „*zarf*", „*takı*", „*bağlam*", „*ünlem*" ve „*fiil*" (Aksan, 1974: 319-488) veya kısmen değişik terimler ile „*ad*", „*sıfat*", „*belirteç*", „*adıl*", „*ilgeç*", „*bağlaç*", „*ünlem*", ve „*eylem*" (Atabay vd., 2003) olmak üzere doğrudan sekize ayrılarak incelenmesi şeklindedir.

Bu tasnifler son zamanlarda birtakım eleştirilere tabi tutulmuş ve yeni yeni sözcük türleri sınıflandırılması teklifleri sunulmaktadır.

Bu tekliflerden biri Mustafa Levent Yener'e aittir. Yener, „Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine" adlı makalesinde sözcük türleri ile görevlerini birbirinden ayırır ve „*sözcük türleri*"ni „*ad*" ve „*eylem*" olmak üzere iki grupta tasnif eder. Sözcüğün görevlerini „*Sözcüğün Dilsel Görevleri*" başlığı altında „*adıl*", „*önad*", „*belirteç*", „*ilgeç*", „*bağlaç*" ve „*ünlem*" olmak üzere altı sınıfa ayırır (2007: 606-623).

Bu yaklaşım, -kanaatimce- sözcüğe daha çok gösterilen-gösteren ilişkisi açısından yaklaşan mantık ve felsefe gibi bilimlerin yaklaşımları ile dilcilerin dil bilgisi ve sözlük bilgisi yaklaşımlarını birleştirmeyi amaçlayarak konuyu daha da karmaşık bir hâle sokmuş gibi görünmektedir. Bizi ilgilendiren sözcüklerin tek başlarına nasıl sınıflandırılması gereğinden ziyade cümle içindeki kullanımlarının nasıl gruplandırılması gereğidir. Aslında, cümle yokken tek sözcük türü vardır; o da isimdir; zira, somut, soyut, eylem ve sözcükler arasında bağıntı kurmaya yarayan sözcüklerin hepsi bir adlandırma ihtiyacının sonrasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, her türlü sözcük -cümle yoksa- bir şeyin karşılığı olarak isimdir.

Diğer bir teklif de Erdoğan Boz'a aittir. Boz da V. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunduğu bildiri ile sözcükleri „*sözlüksel anlamlı birimler*" ve „*dil bilgisel anlamlı birimler*" üst başlıklarını kullanarak „*sözlüksel anlamlı*"ları „*nesneleri/durumları karşılayanlar*" alt başlığı ile „***ad***" ve „*hareketleri (oluş/kılış ve durum) karşılayanlar*" alt başlığı ile „***eylem***"; „*dil bilgisel anlamlı*"ları da „*sözcük düzeyinde dizim dışı anlamsal birimler*" başlığı altında „*adları temsil ediciler*" alt başlığı ile „***adıl***", „*söz öbeği ve tümce düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler*" başlığı altında „*niteleyiciler ve belirticiler*" alt başlığı ile „***sıfat***", „***belirteç***", „*ilgi ve bağ kurucular*" başlığı altında „***ilgeç***", „***bağlaç***", „*yurgulayıcılar/bağ kurucular*" başlığı altında „***vurguç***" ve „*sözcük düzeyinde dizim dışı veya söz öbeği düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler*" başlığı altında „*seslenicier ve tonlayıcılar*" alt başlığı ile „***ünlem***" (2012) olmak üzere dokuz kategori olarak sınıflandırmaktadır.

Sözcükler, cümle bağlamında ya „*soyut*", „*somut*" ve „*oluş-kılış*" anlamları ile ya da „*yüklem veya yüklemler arasında dil bilgisel bağıntı*"lar kuran anlamları ile kullanılmaktadır.

Cümle söz konusu değilken sözcükler ile „*somut*", „*soyut*", „*eylem*" (*oluş-kılış*) ve „*sözdizimsel bağıntı*" adlandırmaları olmak üzere dört grup oluşturulabilir. Bunlar bir tabloyla şöyle gösterilebilir:

Somut	**Soyut**	**Oluş-Kılış**	**Sözdizimsel**
taş	*iyi*	*olmak*	*gibi*
dağ	*tin*	*yapmak*	*İle*
kavak	*huy*	*etmek*	*ve*
yaprak	*sevgi*	*okumak*	*çünkü*
yıldız	*sıkıntı*	*yazmak*	*belki*
armut	*istek*	*bilmek*	*mı*

Sözcüklerin anlam evrenleri doğrultusunda yapılan bu sınıflandırma elbette dil bilgisel anlamda bir sözcük sınıflandırması olmayacaktır; zira, dil bilgisini ilgilendiren sözcüklerin türü, bu dört gruptaki sözcüğün cümle içinde birbiriyle bağıntısı olarak ortaya çıkar ve aynı zamanda cümle bilgisiyle sorgulanır.

Bu bağlamda, sözcüklerin bağımsız biçimbirim olup olmadıklarını da sorgulamak gerekmektedir. Sözcüklerin bu açıdan sınıflandırılması şöyle yapılabilir:

Sözlüksel yahut dil bilgisel bir anlamla cümle içinde yer alan sözcükler, ya tek başlarına kullanılabilen (bağımsız/asıl biçimbirim) ya da kullanılamayan (bağımlı/uydu biçimbirim) bir yapıya sahiptir.

Cümleye tek başına bağımsız bir şekilde katılabilen, bünyesine uydu bir sözcük alabilen ve yine tek başına cümle öğesi olabilen sözcük türleri asıl; tek başına bağımsız bir şekilde cümleye katılamayan ve sadece sözcük öbeği içinde cümlede yer alabilen sözcük türleri de uydu terimleri ile sınıflandırılabilir.

Bazı sözcük türleri ise hem asıl hem de uydu sözcük olarak kullanılabilmektedir. Bu durumda, bağımlı ve bağımsız biçimbirimler oluşları itibariyle üç tür sözcük tipi karşımıza çıkmaktadır: „*Asıl*", „*uydu*" ve „*hem asıl hem uydu*" olarak kullanılan sözcükler.

SÖZCÜK TÜRÜ		
Asıl	**Hem Asıl Hem Uydu**	**Uydu**
asıl fiil	*zarf*	*sıfat*
isim	*bağlama edatı*	*çekim edatı*
zamir	*pekiştirme edatı*	*yardımcı fiil*
	ünlem edatı	

Sözcüklerin uydu olarak kullanımlarını dışarıda tutmak koşulu ile sözlüksel anlam ile dil bilgisel anlam cümle öğeleri ile sorgulanabilir.

Yüklem ve onu tamamlayıcı öğeler mutlaka veriliş anlamlarıyla -yani, sözlüksel anlamlarıyla- kullanılacağı için „*sözlüksel anlam*"ın belirleyicisi olarak önem kazanmaktadır. „*Yüklem*", „*özne*", „*nesne*", „*dolaylı tümleç*" ve „*açıklama tümleci*" sözlük anlamıyla kullanılan sözcüklerden oluşturulur.

Cümle öğesini oluşturan biçimbirimleri yahut cümleleri tamamlamak için kullanılmış olmak da „*dil bilgisel anlam*"ın belirleyicisi olmaktadır. Dolayısıyla, „*ünlem tümleci*", „*pekiştirme tümleci*" ve „*bağlama tümleci*" dil bilgisel anlamıyla kullanılan sözcüklerden oluşacaktır.

Sözcük türleri ile cümle öğeleri arasında „*sözlüksel anlam*" ve „*dil bilgisel anlam*" bağlamında da şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Sözlüksel anlamlı sözcüklerden oluşan cümle öğeleri:

Yüklem	*Asıl Fiil*	*İsim*	*Zamir*
Özne	*İsim*	*Zamir*	
Nesne	*İsim*	*Zamir*	
Dolaylı Tümleç	*İsim*	*Zamir*	
Zarf Tümleci	*Zarf*		
Açıklama Tümleci	*İsim*	*Zamir*	*Zarf*

Dil bilgisel anlamlı sözcüklerden oluşan cümle öğeleri:

Ünlem Tümleci	*Ünlem Edatı*
Pekiştirme Tümleci	*Pekiştirme Edatı*
Bağlama Tümleci	*Bağlama Edatı*

Cümle öğesi oluşturamayan sadece uydu olarak kullanılan sözcükler:

Çekim Edatı (Dil Bilgisel Anlamlı) *Sıfat (Sözlüksel Anlamlı)* *Yardımcı Fiil (Dil Bilgisel Anlamlı)*

Bir sözcük, cümle içinde „*soyut*", „*somut*" ve „*oluş-kılış*" anlamları ile kullanıldığında „*sözlüksel anlamlı*"; „*yüklem veya yüklemler arasında dil bilgisel bağıntı*"lar kuran anlamları ile cümleye girdiklerinde „*dil bilgisel anlamlı*" kullanılmış olur.

Bu bağlamda, sözcükler, „*isim*", „*zamir*", „*sıfat*", „*zarf*" ve „*asıl fiil*"i „*sözlüksel anlamlı sözcükler*"; „*bağlama edatı*", „*çekim edatı*", „*ünlem edatı*", „*pekiştirme edatı*" ve „*yardımcı fiil*"i de „*dil bilgisel anlamlı sözcükler*" olmak üzere on değişik sözcük türünü esas alan bir sınıflandırma ile her türlü dil bilgisel sorun çözümlenmiş olur.

Sözcüklerin dizimsel (yatay) boyutu ile sözcük türleri arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Sözcük türü demek, bir bakıma bir cümlede kullanılabilecek en fazla sözcük türü demektir.

Türkçe bir cümle yapısı içinde on değişik sözcük türü ortaya çıkmaktadır. Yani, yaratıcılığımız ve yeteneğimiz ne kadar iyi olursa olsun kuracağımız bir cümlede ancak on farklı dizisel öğe bulunabilecektir. Değişik bir ifadeyle, Türkçede kurulabilecek tüm cümleler, on sözcük türü kullanılarak oluşturulacaktır: „*isim*", „*zamir*", „*sıfat*", „*zarf*", „*asıl fiil*"; „*yardımcı fiil*", „*bağlama edatı*", „*çekim edatı*", „*ünlem edatı*" ve „*pekiştirme edatı*".

Sözcüklerin türlerinin belirlenmesinde cümleye kattıkları anlamın da büyük bir etkisi bulunmaktadır. Sözcük türü açısından sözcükler üzerinde iki tür anlam söz konusudur:

1. Sözlüksel anlam: Sözcüğün gerçek anlamıdır. Kavramsal adlandırmaların cümlede yine kavram anlamıyla var olması demektir. Cümle içinde de sözlükte bulunan temel, yan, mecaz, argo, terim ve deyim anlamıyla olmak üzere kendi anlamını barındıran sözcükler, cümle içinde „*isim*", „*zamir*", „*sıfat*", „*zarf*" ve „*asıl fiil*" sınıfından birine girecektir.

2. Dil bilgisel anlam: Cümlede sözcükler arasında ilgi, bağ ve bağıntı kurmak amacıyla kullanılan sözcüklerin taşıdığı anlamdır. Bu tür sözcükler, cümlede kavram karşılığı ile değil; dil bilgisel bir bağıntının karşılığı ile kullanılır ve „*bağlaç*", „*ünlem*", „*edat*", „*pekiştireç*" ve „*yardımcı fiil*" adlarıyla karşılanır.

Bir kavrama karşılık olsun diye üretilen sözlük anlamlı sözcükler de öz anlamından uzaklaştırılarak dil bilgisel anlamlı sözcüklere dönüştürülebilir. "*Dur; etrafa iyice bakalım; ondan sonra içeri girelim*." cümlesinde kullanılan „*bakalım*" sözcüğü öz sözlük anlamıyla kullanılmıştır ve „*asıl fiil*"dir. Aynı sözcük, "*Bu işin sonu nereye varacak, bakalım*!" cümlesinde ise öz anlamından uzaklaştırılarak kavramsal değil de görevsel kullanıldığı için dil bilgisel anlam taşımaktadır ve sözcük türü olarak „*pekiştirme edatı*"dır.

Türkçede sözcük türleri, sözcüklerin cümlede kullanılışı ve yüklendiği anlam özellikleri bakımından şu şekilde tablolaştırılabilir:

SÖZLÜKSEL ANLAMLI	DİLBİLGİSEL ANLAMLI
asıl fiil	*bağlama edatı*
isim	*çekim edatı*
sıfat	*pekiştirme edatı*
zamir	*ünlem edatı*
zarf	*yardımcı fiil*

Geleneksel dil bilgisinde sözlük anlamlı sözcüğe anlamlı; dil bilgisel anlamlı sözcüğe görevli sözcük denmekte ve görevli sözcük de "*Tek başlarına anlamı olmayan ancak cümle içinde anlam kazanan sözcükler*." şeklinde tanımlanmaktadır; ancak, her sözcüğün cümleye kattığı mutlaka bir anlam farkı olduğu için anlamsız sözcükten bahsetmek ve o doğrultuda bir başlık açmak doğru değildir.

Sonuçta, kavram ve görev adlarının cümle içinde kullanılışları ile iki farklı sözcük grubu oluşmaktadır ve bu doğrultuda sözcük türleri şöyle ele alınabilir:

1. SÖZLÜKSEL ANLAMLI SÖZCÜKLER

Soyut, somut ve oluş-kılış adlandırmalarını temsil eden ve cümle içinde yüklemin anlamıyla doğrudan ilişki kurabilen sözcükler grubudur.

1.1. İsim (Ad)

Fiil cümlesinden yüklemi „*özne*", „*nesne*", „*dolaylı tümleç*" ve „*açıklama tümleci*" olarak tamamlayan; isim cümlelerinde „*yüklem*" olabilen ve onu „*nesne*", „*dolaylı tümleç*" ve „*açıklama tümleci*" olarak tamamlayan ve sözcük öbekleri içinde yönetici olan sözcük dizisidir.

1.2. Zamir (Adıl)

İsmin yerine kullanıldığı için isimle aynı kategoride değerlendirilmelidir. Her ne kadar anlam bağlamında zikri geçen ismi temsil ettiği için dil bilgisel bir anlam taşıdığı düşünülebilirse de özel isimler nasıl bir değer taşırsa zamirler de öyle bir değer taşımalıdır. Ayrıca, aktardıkları anlam da gerçek dünyada karşılığı somut olarak bulunan varlık anlamıdır. Yani, zamirleri dil bilgisel sözcük değil; de, sözlüksel anlamlı sözcük saymak daha yerinde bir değerlendirme olacaktır.

1.3. Sıfat (Önad)

Kendinden hemen sonra gelen isim veya isim görevindeki biçimbirimi tabanında var olan anlamıyla belirten veya niteleyen olarak tamamladığı için sözlüksel anlamlı sayılmalıdır.

Bu görevin dışında başka kullanımları olmadığı için de tamamen uydu olan bir sözcüktür. Bu sözcük dizisi, bağımsız biçimbirim olmamasına rağmen ilk veriliş anlamlarını muhafaza etmektedir ve bu anlamla cümleye katılmaktadır.

1.4. Zarf (Belirteç)

„*Yüklem*" veya „*yüklemsiyi*" tamamladığında „**asıl**"; „*sıfat*", „*zarf*" ve „*isim*"leri çeşitli açılardan sınırlandıran sözcük olarak kullanıldığında sınırlandırdıkları sözcüğün „**uydu**"su olarak kullanılan bir sözcük dizisidir.

İster „*asıl*" ister „*uydu*" olarak kullanılsın cümle içinde bu sözcük dizisi sözlüksel anlamından bir sapma göstermez. Bu nedenle, „*sözcüksel anlam*"lı grup içinde düşünülmesi gerekir.

1.5. Asıl Fiil (Eylem)

Temel veya iç cümlenin kurucusu (temel cümlede yüklem, iç cümlede ise yüklemsi) olan oluş veya kılış fiilleridir; ki, bu tür sözcükler, tamamen ilk veriliş anlamlarına uygun olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle bu sözcük türleri de „*sözlüksel anlam*"lı sayılmalıdır. .

2. DİLBİLGİSEL ANLAMLI SÖZCÜKLER

Ya yüklem çevresi dışındaki öğeleri oluşturan ya da sözcük öbekleri içinde ilgi, bağıntı, pekiştirme ve ünleme bildiren uydu sözcüklerdir; ki, bu sözcük dizilerinde anlam tamamen „dil bilgisel"dir ve sözlük anlamları ile asla kullanılmaz.

2.1. Yardımcı Fiil

Ya yabancı bir ismin Türkçe cümle içinde yüklem olmasını sağlamak amacıyla ya da asıl fiile çeşitli kip anlamı katmak amacıyla görevsel anlam aktarımı için kullanılan ve tamamen uydu bir biçimbirim olan sözcük dizisidir.

Birinci amaç için kullanılan fiiller, doğrudan fiillerin sözlük anlamlarından dil bilgisel anlama geçirilmeleri ile elde edilir.

İkinci amaç için kullanılan fiiller ise, Türkçenin sistemli yardımcı fiil oluşturma ilkesine uyularak elde edilir; ki, kendinden önceki asıl fiile gelen bir öncül ek (Delice, 2009) ile „*-Ip dur-*", „*-AcAk ol-*", „*-mAyA başla-*" gibi bütünleştirilerek oluşturulur ve „*-Ip dur-*" , „*-AcAk ol-*", „*-mAyA başla-*" gibi yardımcı fiillerin birer parçası olan „*dur-*", „*ol-*", „*başla-*" fiillerinde artık sözlüksel anlam kalmaz; eklendikleri asıl fiillere „*dur-*": „*sürerlilik*"; „*ol-*": „*kararsızlık, yaklaşma*", „*başla-*": „*başlama*" ekleyen anlamları devreye girer.

2.2. Çekim Edatı (İlgeç)

Sondan uydusu olduğu „*isim*" veya „*isim görevindeki biçimbirimler*" ile sonrasındaki „*yüklem*", „*yüklemsi*" ve „*isim*" kavramları arasında *benzerlik*, *birliktelik*, *sebep*, *zaman*, *vasıta* gibi çok çeşitli anlam ilgileri kurmaya yarayan ve bu anlamla cümleye giren tamamen uydu bir sözcük dizisidir ve bu diziyi oluşturan sözcüklerde anlam, kesinlikle „*sözlüksel*"dir. Bu nedenle, bu tür sözcükler, yüklemi doğrudan tamamlayamaz.

2.3. Bağlama Edatı (Bağlaç)

Eş değer biçimbirimleri birbirine bağlamak için kullanılan ve hem „*asıl*" hem de „*uydu*" olarak kullanılabilen sözcük dizisidir.

„*Asıl*" sözcük olarak kullanıldığında „*bağlama tümleci*"ni; „*uydu*" sözcük olarak kullanıldığında ise „*bağlama edatı öbeği*"ni oluşturur. Her iki kullanımında da aktardığı anlam sözlüksel değil; „*dil bilgisel anlam*"dır. Dolayısı ile, „*dil bilgisel anlam*"lı sözcükler grubunda değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.4. Ünlem Edatı (Ünlem)

„*Duygulanma*", „*seslenme*", „*onama/onamama*" ve „*yansıma*"ların cümledeki karşılığı olan ve hem „*asıl*" hem „*uydu*" olarak kullanılabilen sözcük grubudur.

„*Asıl*" olarak kullanıldığında „*ünlem tümleci*"ni; „*uydu*" olarak kullanıldığında da „*ünlem edatı öbeği*"ni oluşturur. Her iki kullanım biçiminde de aktardıkları anlam gerçeklikler dünyasından şeylerin doğrudan adı değil; sembolikler dünyasında dil kullanıcısı ile cümle arasında anlamsal bağın karşılığı olarak bir anlam ifadeleri mevcuttur. Bu nedenle, bu sözcük grubu da tamamen „*dil bilgisel anlamlı*"dır ve yüklemi hiçbir zaman doğrudan tamamlayamaz.

2.5. Pekiştirme Edatı

„*Duygu*", „*ihtimal*", „*şüphe*" ve „*kesinlik*" gibi çeşitli anlamları sözcük, sözcük öbeği ve cümleye katmak amacıyla kullanılan ve hem „*asıl*" hem „*uydu*" olabilen sözcük grubudur.

„*Asıl*" olarak kullanıldığında „*pekiştirme tümleci*"ni; „*uydu*" olarak kullanıldığında da „*pekiştirme edatı öbeği*"ni meydana getirir. Her iki kullanım biçiminde de aktardıkları anlam gerçeklikler dünyasından şeylerin doğrudan adı değil; sembolikler dünyasında dil kullanıcısı ile çeşitli biçimbirimler arasında anlamsal bağın karşılığıdır. Bu nedenle, bu sözcük grubu da tamamen „*dil bilgisel anlamlı*"dır ve yüklemi hiçbir zaman doğrudan tamamlayamaz.

Sonuç

• Var olan sınıflandırmalar, sözcük türlerinin birbirinden net bir şekilde ayırımının yapılmasına ve konunun öğretilmesine yetmemektedir. Dolayısı ile, sözcük türleri yukarıda sınıflandırıldığı gibi yeniden değerlendirilmeli ve sekiz sözcük türü yerine on sözcük türü kullanılmalıdır.

• Sözcük türü, bir sözcüğün sözlük anlamını cümlede taşıyıp taşımadığına göre farklı gruplara ayrılmalıdır. Böylece, bir sözcüğün içinde bulunduğu dizinin tespiti daha kolay olacaktır.

• Sözcük türü, cümle içinde sözcüklerin birbirleriyle olan „*sözlüksel*" veya „*dil bilgisel anlam*" doğrultusunda kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bu nedenle, sözcük türlerini tek tek tanım ve anlam yönüyle değerlendirerek tespit etmek gerekmektedir.

• Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan „*isim*"dir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten „*sözcük türleri*"ni oluşturur. „*İsim* (*ad*)" terimiyle adlandırdığımız sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır. Böyle olunca da „*adlaşmış sıfat*", „*sıfatların başka sözcük türlerine kayması*"ndan bahsedilmesi ve bu tür isimlerle dil bilgisel kategori ve başlıklar oluşturulması doğru olmaz. Zengin'in „Sıfatların Başka Sözcük Türlerine Kayması" başlığını taşıyan makalesi, böyle bir yanlışlığı aktarmaktadır (2003: 83).

KAYNAKÇA

ATABAY, Neşe, ÖZEL, Sevgi, KUTLUK, İbrahim (2003), **Sözcük Türleri**, Papatya Yayıncılık, İstanbul.

BOZ, Erdoğan (2012), "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil bilgisel Anlamsal İşlevli Tasnif Denemesi", **Pamukkale Üniversitesi, V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, Denizli.

DELİCE, H. İbrahim (2009), "Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan Yapılar" **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 4 Issue 3.

ERGİN, Muharrem (1994), Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Basın, Yayın, Tanıtım, İstanbul.

YENER, Mustafa Levent (2007), "Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3 Summer.

ZENGİN, Dursun (2003), "Sıfatların Başka Sözcük Türlerine Kayması" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43,2, 83-99.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 35-50, ANKARA-TURKEY

ŞEYHÜLİSLAM BOSTANZADE MEHMED EFENDİ VE NAZMEN VERİLMİŞ FETVÂLARI

Muhittin ELİAÇIK[*]

ÖZET

Osmanlı'da fetvâların da manzum hâlde verilmiş olması, Klasik Türk Edebiyatı içinde orijinal bir nazım türünün ortaya çıkmasına ve farklı bir türün incelenmesine sebep olmuştur. Fetvâ kelimesi yiğit, genç, kavî anlamına gelen Arapça fetâ kökünden türemiş ve müşkil bir meselenin verilen cevapla güçlü bir şekilde izahının yapılmasını anlatmıştır. İftâ, Osmanlı'da mühim bir halk hizmeti olarak, bir meselenin hükmünün müftü veya şeyhülislamca araştırılarak ortaya konulmasını ifade etmiştir. Osmanlı'da şeyhülislâm veya müftülerin fetvâları genellikle Türkçe ve mensur hâlde verilmiş, ama orijinal bir şekil olarak manzum hâlde verilenlerine de rastlanmıştır. Böyle fetvâlar mensur hâlde verilen fetvâlara göre çok az sayıda olmuş ve Divan şairleri arasında özel ve imtiyazlı bir yerde bulunan şeyhülislâmların kalemlerinden çıkmıştır. Bu şeyhülislâmlardan birisi de Bostanzâde Mehmed Efendi'dir. Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi, Osmanlı'da birçok olayın ilk örneğinin kendi zamanında yaşandığı ilgi çekici bir şeyhülislâmdır. Onun kahve hakkında verdiği 52 beyitlik manzum fetvâ da bu ilgi çekici olaylardan olup, bu fetvâsıyla mühim bir tartışmaya son noktayı koymuştur. Aynı zamanda güçlü bir divan şairi olan Bostanzâde Mehmed Efendi, hatırı sayılır sayıda manzum fetvâ yazmıştır. Bu fetvâların soru ve cevaplarının beyit sayılarının hayli uzun olması da dikkat çekici bir durumdur. Bu makalede onun manzum fetvâlarından tespit edilebilen dört örnek dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fetvâ, manzum fetvâ, Şeyhülislâm, Bostanzâde Mehmed Efendi, kahve.

SHAYKH AL-ISLAM BOSTANZADAH MEHMED EFFENDI AND HIS IN VERSE FATWAS

ABSTRACT

In the Ottoman Empire is seen even fatwas in verse written and it in the classical Turkish literature are instrumental to the emergence of a original poetry species. The word fatwa is derived from feta which means brave, young and strong; a difficult issue in the reply given to making a strong statement describes. Ifta, describes in the Ottoman Empire as an important public service by shayk al Islam to investigate an issue or put forward. In the Ottoman the fatwas of shaykh al Islams or muftis although are usually given Turkish and prose, but the in verse was given even. According to prose fatwas in verse fatwas very little has

[*] Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: meliacik63@yahoo.com

been written and came from pen of shaykh al Islams that has a special place among the poets of the Court. Bostanzādah Mehmed Effendi, one of them. In Ottoman, during the Shaykh al-Islam Bostanzâde Mehmed Effendi time, it has been many events that experienced firstly. His 52 couplet in verse fatwa about coffee is a firstly experienced event and put a stop to an important discussion. Mehmed Effendi, besides being a strong dewan poet he has written many in verse fatwas. The couplet number of the questions and answers of this fatwas are very long and that is very remarkable. In this article, four examples of his in verse fatwas will be presented.

Key Words: Fatwa, fatwas in verse, Shaykh al-Islam, Bostanzadah Mehmed Effendi coffee.

Giriş

İslâm dünyasında nazmen eser kaleme alınması mühim ve kadim bir gelenek olup, bu yazıma ve anlatıma rağbet edilmesinde kısa yoldan anlatım ve ezberletme de etkili olmuş,ama asıl sebep müellifin şair olmasıyla ilgili bulunmuştur. Dinî konuların manzum biçimde yazılma sebepleri "nâzımın şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu,talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme" şeklinde sıralanmaktadır.[1] Her türden dinî eserin telif ve tercümesinde kullanılan nazım, Osmanlı'da fetvâ gibi hassas bir konuda da uygulanmıştır.[2] Bu uygulamada daha ziyade, şeyhülislâm veya müftülerin şairliği ve sualin manzum hâlde sorulması etkili olduğundan, manzum hâlde fetvâ verme, kişisel durum ve tercihle sınırlı olan bir uygulama olmuştur denilebilir.

Fetvâ kelimesi, "yiğit, genç, kavî, delikanlı" anlamındaki fetâ kelimesinden türemiş ve "bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" anlamını bulmuştur.[3] Müşkil bir mesele, verilen güçlü bir cevapla çözülmüş olduğundan cevap da "fetvâ" olmuştur. Bu kelimenin çoğul şekli *fetâvâ* veya *fetâvî* olup, *iftâ* dinî-hukukî bir soruyu cevaplamak, *istiftâ* bir meselenin hukukî hükmünü müftiden sormak demektir. Dinî-hukukî hükmü sorana *müsteftî*, fetvâ verene de *müfti* denilmektedir.[4] İftâ kurumu, Hz. Peygamber zamanından itibaren İslam adliye teşkilâtında önemli bir yer tutmuştur. Hz. Peygamber hem bir kadı ve hem de bir müfti olarak kendisine sorulan sorulara bizzat cevap vermiş,sahabe devrinden sonra da tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde müctehidler yetişmiş,ancak fetvâ verme ve ictihad yapma görevi resmî bir kurum olarak ortada bulunmamıştır. Gayri resmi olarak işleyen fetvâ verme yöntemi ilk defa Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz zamanında iftâ teşkilatı olarak, resmi bir devlet teşkilatı hâline getirilmiştir.[5] İlk dönemlerinde resmi olarak atanmış müftileri bulunmayan Osmanlı Devleti'nde savaş, barış,ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyalık yapanların katli vb. olaylar fetvâ konusu olmuş ve örfî kanunnâmelerde şeyhülislâmın fetvâsı istenmiş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.[6] Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi, kayınpederi şeyh Edebâli (ö.1326)'yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ işlerine bakmakla görevlendirmiş,şeyh Edebâli'nin vefatı üzerine Dursun Fakih

[1] A.Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB, İstanbul 1998, s. 350.
[2] Bu konuyu bütün yönlerden ele alan makalemiz: "*Osmanlıda Manzum Fetvâ Geleneği*" başlığı altında Türkiyat Mecmuası Kasım 2011(S.22) sayısında yayımlanmıştır.
[3] Ebu'l-Ula Mardin, "Fetvâ", C. IV, *İA*, İstanbul 1977, s. 582; Fahrettin Atar, "Fetvâ", C. XII, *DİA*, İstanbul 1995, s. 486.
[4] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, C. I, ss. 246-252, C. VIII, ss. 206, 253-267; Atar, "Fetvâ", a.g.m., s. 487.
[5] F.Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1999, ss. 122-123.
[6] Atar, a.g.m., 1995, s. 490.

onun görevini de üstlenmiştir.[7] Osmanlıda 15.yüzyıl başlarında Meşihat makamı kurulmuş, taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir.

Fetvâ kitaplarında konular "mes'ele - el-cevâb" şeklinde sıralanmış ve bunlar fetvâ verenin bizzat kendisince veya başkalarınca, fıkhî baplara göre düzenlenmiştir. Fetvâ kitaplarında meseleler genellikle Hanefi mezhebine göre cevaplandırılıp mezhep kaidelerine göre deliller getirilmişse de, direkt Kitap ve Sünnet'ten veya diğer kaynaklardan da deliller getirilmiştir.[8] Osmanlı'da kadıların en çok başvurduğu fetvâ kitapları Ebussuud Efendi'nin fetvâları ile Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö.1516) *Mecmua-i İbni'l-Müeyyed*, Sa'di Çelebi'nin (ö.1538) *Fetâvâ-i Sa'diyye*, Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin (ö.1644) *Fetâvâ-i Yahya Efendi*, Balizâde Mustafa Efendi'nin (ö.1658) *Fetâvâ*, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö.1687) *Fetâvâ-i Ankaravi*, Feyzullah Efendi'nin (ö.1703) *Fetâvâ-i Feyziyye*, Menteşizâde Abdurrahim Efendi'nin (ö.1716) *Fetâvâ-i Abdurrahim*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö.1743) *Behcetü'l-fetâvâ*, Dürrizâde Mehmed Efendi'nin (ö.1800) *Neticetü'l-fetâvâ* adlı eserleri olmuştur.[9]

İlk olarak Elvan Fakih'in şeyhülislâm ünvanıyla Rumeli'ye bağlı müftü atandığı Osmanlı'da, ilk devir şeyhülislâm veya müftüleri devlet ve ilmiye teşkilatında manevi bir nüfuza sahipken, daha sonraki şeyhülislâmlar mutlak dînî lider olarak hâssa vezirlerinin üzerinde sadrazama yakın bir nüfuza sahip olmuşlar, hiyerarşi bakımından da ulemanın reisi sayılmışlardır.[10] Osmanlı devlet teşkilatında şeyhülislâmın mevkii, Fatih kanunnamesinde şöyle belirtilmiştir: "Ve şeyhülislâm ulemânun reîsidür ve muallim-i sultânî dahi kezâlik serdâr-ı ulemâdur. Vezîr-i a'zamun, anları riâyeten üstüne olmak münâsibdür ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdur ve tasaddur dahî ederler."[11] Kanuni dönemine kadar dokunulmazlık içinde bulunan şeyhülislâmlar bu dönemden itibaren azil, katil, istifa gibi olayları da yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmların en mühim görevi fetvâ vermek olmuş ve verilen fetvâlar, şahısların özel veya aile hukuku çerçevesinde sordukları sorularla kadı veya devlet kurumlarınca havale edilen resmî sorular olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Osmanlı'da herhangi bir şahıs şer'î bir husus hakkında fetvâ almak istediğinde, fetvâ emini dairesine müracaat ederek sualini yazıyla beyan eder, fetvâ emini kâtibi bu suali şer'î usule göre sâkk usulüyle, özel tabirlerle kaleme alır ve buna *mesele* adı verilirdi. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kağıt üzerine küçük harflerle talik kırması hatla yazılır[12], meselenin az veya çok ehemmiyetine göre verilecek cevap kısaca: vardır - yoktur, olur - olmaz, gelir - gelmez, meşrudur - meşru değildir, caizdir - caiz değildir gibi, suale göre verilir, bazen de yine Fetvâ Kaleminden yazılıp müftü tarafından verilen cevap, gerekçeli ve izahlı olurdu. Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali

[7] Osmanlı ilmiyesi ahî şeyhi şeyh Edebali'nin başkanlığında Dursun Fakih (ö.1327) ile başlamış, Davûd-ı Kayserî (ö.1351) ve Molla Fenârî (ö.1424) ile devam etmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde ilk talebe kanunnâmesi çıkarılmış, Fatih zamanında medreseler derecelendirilmiştir. (Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, s.153-155).

[8] Abdulkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Ali şafak), İstanbul 1995, s.231.

[9] M. Akif Aydın, *Osmanlı'da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi,* C. II, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, s. 416. [Hayri Ergin, 18. yy. Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-fetâvâ Örneği), Gazi Üni., SBE, Ankara 2006, yüksek lisans tezi, s.17-18'den]

[10] Cahit Baltacı, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 51.

[11] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* , C. I, İstanbul 1990, s. 318.

[12] Osmanlı şeyhülislâmlarının fetvâları, padişah fermanlarına benzer şekilde, dikdörtgen ve genellikle kalın kağıtlara yazılmışolup, özel kişilerce istenen fetvâlarda genişlik genellikle 9-10.5 cm.ve uzunluk 19-22.5 cm olurdu. Kimisi daha geniş(12-16 cm.), daha kısa (15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.); kimisi de hacimce daha küçük olabilmiştir. Birçok fetvâda sağ kenarda 1.5-3 cm. kadar boşluk olup, çoğunun da arkasında kağıdın sol üst köşesinde soru soranın adı, ikametgâhı veya mesleğini bildiren kayıtlar bulunmuştur. (Uriel Heyd, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri,* çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 9/1-3, 1995, s.291; Colin Imber, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997. s.56.)

isimler kullanılırdı. Fetvâların altlarına şeyhülislâmların bizzat imza atmaları gerekirdi.[13] şeyhülislâmların fetvâlarında düzenleme yeri ve tarihi yazılmazken vilayet ve kazâ müftüleri verdikleri fetvâlarda ikametgâh, unvan ve fetvâda kullanılan kaynak eser bilgilerini bildirmek zorunda olmuşlardır.[14]

Osmanlı'da bilhassa 17.yüzyıldan itibaren şeyhülislâmların verdiği fetvâlar fetvâhânede muhafaza edilmiş, ilmiyye Salnâmesi'nde de bazı fetvâlarının suretleri bulunmuştur. Fetvâ mecmuaları genellikle soru-cevap tarzında hazırlanmışsa da, bazı fetvâ mecmualarında soru zikredilmeden, sıkça karşılaşılan fıkhî meselelerin cevapları, kısaca "caizdir, sahihdir, mekruhtur" veya "mekruh değildir" şeklinde verilmiştir. Fetvâ mecmualarının çoğunda fetvânın alındığı kaynak belirtilmiş,bir kısmında sadece bazı fetvâların kaynağı belirtilmiş,diğer bir kısmında ise kaynaklara hiç yer verilmemiştir.[15] Bazı fetvâ mecmualarının kenarlarına ilave fetvâların yazıldığı da görülmektedir. Fetvâ kitapları genellikle klâsik fıkıh kitaplarındaki tertibe göre düzenlenmiş ve konular bu kitaplardaki gibi: *tahâret, salât, şehâdât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk, rıdâ*.... şeklinde sıralanmıştır. Osmanlıda büyük müftülerin fetvâları 16.yüzyıldan itibaren derlenmeye başlanmış ve en önemli fetvâ derlemeleri Ebusuûd Efendi'ye ait olanlardan oluşmuştur.

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı Devleti'nde özellikle 16-18.yüzyıllarda şairliği de olan bazı şeyhülislam veya müftüler fetvâlarını manzum hâlde de vermişlerdir. Bu şekilde fetvâ vermede daha çok, meselenin manzum şekilde sorulması etkili olmuş,hatta bazı meseleleler şeyhülislâmın bir şair arkadaşınca veya şeyhülislâm veya müftünün bizzat kendisince de nazmen sorulup cevaplandırılabilmiştir. Gittikçe gelenek hâline gelen nazmen fetvâ verme uygulamasında şeyhülislâm veya müftülerin şairliklerinin bulunması en başta gelen etken olmuştur. Manzum hâlde fetvâ veren şeyhülislâm veya müftülerin şair olmalarının yanında, baba, oğul, kardeş, amca vs. yakınlarından birisinin de şair olması dikkat çekicidir. Mesela, Hoca Sadeddin, Bahâî Mehmed, Ebû Saîd, Bostânzâde Mehmed ve Yenişehirli Abdullah Efendiler hem kendileri şair, hem de yakınlarından birçok ünlü divan şairi çıkmış şeyhülislâmlardır. Yaklaşık 15-20 bin fetvâyı ihtiva eden 800 sayfalık bir fetvâ kitabı tarandığında nazmen verilmiş fetvâ sayısının çok az olduğu ve olanların da bir süs gibi aralara, başa veya sonlara kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Tarafımızca, kütüphanelerde "Mecmû'a-i Fetâvâ, Hulâsatü'l-fetâvâ, Sefîne-i Fetâvâ" vb. adlarla kayıtlı olan fetvâ kitaplarından yaklaşık 5000 yaprak (10000 sayfa) taranmış ve 22 adet manzum fetvâ tespit edilmiştir. Bu fetvâlar şimdilik 220 beyit olup, yapacağımız araştırmalarla bu sayının daha da artacağını umuyoruz.

Manzum fetvâlar edebî sanatlarca fakir olsalar da, çok akıcı bir dille yazılmışlardır. Bu fetvâlar sorulan meseleye en kısa ve anlaşılır yoldan cevap vermeyi esas aldıklarından, edebî zenginlik ve sanat sergileme ikinci planda kalmıştır. Böyle olmakla beraber bu fetvâlar, vezin ve kafiyeden ibaret sıradan manzumeler de değildirler. Bu fetvâlarda müftü veya şeyhülislâmlara atfedilen övgü ve iltifat dolu bazı kalıp sözler de kullanılmış olup bunlardan bazıları şöyledir:

Muhammed Bahâî Efendi için:

"sadefçe-i kevn,,akl-ı küll-fıtrat, *yegâne-i dehr*, *süveydâ,,ukde-güşâ, kalem-perdâz, hallâl-ı müşkilât, keşşâf"* gibi benzetmeler yapılarak şöyle denilmiştir:

-Gökteki meleklerin müşkillerini senin eşiğine gelip sormaları layıktır. Kainatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koymadı. Şimdi ilim, fazl, irfan ve takva gerçekten sahibini bulmuştur.

[13] İH.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 2.bsk., Ankara 1965, s. 200-201.
[14] Mehmet Aksoy, *Şeyhulislamlıktan Bugüne Şeyhulislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş,* Köln, s.36.
[15] Mustafa şahin, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*, Bursa 2000, yüksek Lisans tezi, s. 61, 81, 85, 90, 153, 164.

-Baştan ayağa hep ilim, hüner, fazilet ve olgunluk sahibi olan, müçtehitlerin en sonuncusu saygın "Şeyhülislâm. Olgunluğunun divitialimlik gönlünün süveydası, fetvâ yazan kalemi, güçlük düğümünü açandır.

-Ey dinin hikmetler yapan kalem düzücüsü! Ey Allah'ın hükmünün zâtlarını (divitlerini) süsleyen! Ey devrin müşkilât çözen müftüsü! Şerefli zâtın, zamanın keşşâfı ve en olgunudur.

Bostânzâde Mehmed Efendi için:

"*re'îs-i eimme-i ,ulemâ*, *mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ*, *müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ* gibi benzetme ve tanımlar yapılarak Çöyle denilmiştir:

-Ey ulema zümresinin lideri!Bu işte, fetvânın nasıl olduğunu araştır.

-Ey halkın kendisine tâbi olduğu şeyhülislâm, ey ulemanın imamlarının reisi!

-Fetvâ derneğinin makamını süsleyen, doğru ve yanlışın güçlüğünü çözen müftü!

Ebû Sa'îd Efendi için:

-Dinle ey hakikatleri anlayan ve hak söyleyen müftü! Lütfedip bu iki müşkilimizi çözerek iyilik et ve Rahîm ve Rahmân'ın lütuflarına er.

-Ey mesut ve şerefli, müşkil çözen saygın bilgin!

Hoca Sa'deddîn Efendi için: *"Ey ser-efrâz-ı -i fuzalâ* ; *Müfti-i ,âlem!* "

Muhammed bin Sa'deddîn Efendi için:

-Ey alimler topluluğunun reisi, ey izzet ve ululamaya layık olan zât!
-Bu suale doğru bir cevap verip ahirette bolca sevap bulunuz.

Yenişehirli Abdullah Efendi için: "*kâ'id*-i rekb-i cümle-i fuzalâ, *bahr-ı râ'ik*, *gülşen-i fıkha nehr-i fâ'ik*, *cemîlü'ş-şiyem hıdîv-i kerîm"*

Abdülkerim Efendi için: *,ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs*, *miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs*, *mir'ât-ı cemâl-i ,ilm ü a'mâl*, *mısbâh-ı revâh-ı feyz ü efzâl."*

Manzum fetvâlarda, aşağıdaki örneklerde görülen edebî sanatlar da kullanılmıştır:

Mübalağa:
"Gökteki meleklerin müşkillerini senin eşiğine gelip sormaları layıktır. Kainatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koyamadı. Eğer senin zamanın içtihat devrine yakın olsaydı, fakihler ihtilafa düşmezdi."

Telmih, ta'rîz:

Birinün zikrini tayy eyleyelüm
Gelmeye nâkilüme levs-i *duhân*
"*Birinin zikrini dürelim ki sözüme tütün pisliği gelmesin*."

Tevriye, kinâye, istihdâm:

Hoca Sadeddin Efendi'nin *Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh - Cezm ider ref'ü nasbı cerr-i sarîh* şeklindeki cevabı tevriyeli ve kinayeli bir kullanım içermektedir. Bu beyitte, Arapça bir gramer kaidesi esas alınarak cevap verilmiştir. Arapça bir nahiv kaidesine göre, bir harf-i cerr

(tevriyeli kullanımla: para almak), "ref'" (merfû'; tevriyeli kullanımla:azil)" veya "nasb (mansûb; tevriyeli kullanımla: tayin)"durumunu açıkça cezm etmektedir. Yani, bir imamın menfaat karşılığı para alması kötü ve haram olup, ref'i yani azli kesin, nasbı yani atamayı da yok edilmiş hâle getirmektedir. Bu beyitte istihdam sanatı da olup, birkaç anlamlı cezm kelimesi "kat'î" anlamıyla ref' kelimesini; kesmek ile de nasb kelimesini "istihdam" etmiş olmaktadır.

Manzum fetvâlar genellikle cedîd bahrinden *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* ve remel bahrinden *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa kalıplarla yazılmış,konu kısaca anlatılmış,tasannua girilmemiş,mesele nazmen sorulduğundan cevap da nazmen verilmiştir. Elimizdeki 22 manzum fetvâ toplam 220 beyit olup büyük kısmı, şeyhülislâmlık yapmış olan Ebussu'ûd Efendi (ö.1574), Hoca Sa'deddîn Efendi (ö.1599), Muhammed bin Sa'deddîn Efendi (ö.1615), Muhammed Bahâî Efendi (ö.1653), Ebû Sa'îd Mehmed Efendi (ö.1662), Bostânzâde Mehmed Efendi (ö.1598) ve Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1744)'ye aittir. Kadılık ve müderrislik yapmış olan Seyyid Mehmed Rıza (ö.1671)'ya ait de üç manzum fetvâ vardır. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan birisi de Bostânzâde Mehmed Efendi'dir.

Bostanzade Mehmed Efendi

Osmanlı'da manzum fetvâ veren şeyhülislâmların başta gelenlerinden olan Bostânzâde Mehmed Efendi, Kanunî devri alimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin oğlu olup, 1536'da İstanbul'da doğmuştur. Devrinin bilginlerinden Arapzâde ve Kadızâde Efendilerden ve Gül Hoca Çelebi'den dersler aldıktan sonra mülâzim olmuş, ardından 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesi müderrisliğine tayin edilmiş,daha sonra aralarında Sahn-ı Seman, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye ve Edirne Selimiye medreseleri de bulunan çeşitli medreselerde müderrislikler yapmıştır. 1573'te şam, 1575'te Bursa ve Edirne, 1576'da İstanbul kadılıklarına atanıp, 1577'de Anadolu ve 1580'de Rumeli kazaskeri olmuş,kısa bir mâzuliyetten sonra 1583'te Kahire kadısı ve 1587'de ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1589'da Müeyyedzade Abdülkadir Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş ve üç yıl sonra azledilmiştir. Azil sebebi kaynaklarda, Anadolu kazaskeri ve devrin tanınmış şairi Bakî ile aralarında çıkan bir tartışma olarak gösterilmiştir. Buna göre, Bostanzâde, kardeşi İstanbul Kadısı Mustafa Efendi'yi Anadolu kazaskerliğine getirmek için Bakî aleyhinde bazı kadılara şikâyetler yaptırmış,Bakî de bir divan toplantısında şeyhülislâmı tertipçilik ve insafsızlıkla suçlamıştır. Bu konuşmadan haberdar olan Bostanzâde, Bâkî'nin bazı beyitlerinin küfrü gerektirdiğini, eğer azledilmezse şeyhülislâmlığı bırakıp başka bir ülkeye gideceğini söylemiş ve bu durumdan rahatsız olan III. Murad da Bostanzâde'yi ve kardeşini azletmiştir. Azil sebepleri arasında, Bayezid Medresesi'nde şeyhülislâmların ders vermeleri âdet olduğu halde bunu uzun süre ihmal edip derse gitmemesi de gösterilmiştir. Bostanzâde azledildiği yıl içinde üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine getirilip bir yıl sonra 1593'te de Zekeriyyâ Efendi'nin vefatı üzerine yeniden şeyhülislâm olmuş ve bu ikinci şeyhülislâmlığı vefatına kadar beş yıl sürmüş ve toplamda yaklaşık sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. 1598 vefat edip, şehzade Camii avlusuna defnedilmiştir. "İşleri yapan" bir âlim ve şeyhülislâm olarak tanınmış olup, Osmanlı Devleti'nde azledildikten sonra ikinci kez şeyhülislâmlığa getirilen ilk sima olmuş, mübarek gecelerde minarelerde kandil yakılması âdeti onun zamanında başlamış,şeyhülislâmlara düzenli olarak belirli miktarda arpalık verilmesi de ilk kez onun döneminde gerçekleşmiştir. III. Mehmed'in takdirini kazanmış ve kendisine otuz mülâzemet kontenjanı tanınmış, daha sonra bu uygulama şeyhülislâmlar için âdet olmuştur. Devrinin siyasî olayları ile de yakından ilgilenmiş ve başta Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere birçok tanınmış şahsiyetle ihtilâfa düşmüştür. Türkçe ve Arapça şiirler yazmış,Kanunî için yazdığı mersiye çok beğenilmiştir. *İhyâ'ü ulûmi'd-din*'i *Yenâbiu'l-yakîn fî-İhyâi ulûmi'd-dîn* adıyla tercüme etmiş *Mülteka'l-ebhur*'u da şerhetmiştir.[16]

[16] Mehmet Şeşirli, *Bostânzâde Mehmed Efendi*, DİA, İstanbul 1992, s.311.

Bostanzade Mehmed Efendi'nin Nazmen Verilmiş Fetvâları

Bostânzâde Mehmed Efendi, Osmanlı'nın muhteşem yüzyılına damgasını vuran birkaç mühim şeyhülislâmdan birisidir. 16. yüzyılın ikinci yarısında ilmiyede birçok yüksek görevde bulunmuş ve yaklaşık sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, zamanında birçok "ilk" yaşanmış olup, bunlardan birisi de kahve ile ilgilidir. Osmanlı toplumunda o sıralarda tartışılmakta olan kahvenin hükmü kendisine nazmen sorulmuş, o da verdiği uzun manzum fetvâ ile bu müşkili çözmüştür. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olup:

Lükneti var dime sakın bî-vukûf

Ayrılamaz tatlu dilinden hurûf

Ger desem vech-i yâri mâha teşbîh

Eder erbâb-ı irfan ânı tevcîh

Nazar kılsa dehân-ı yâra bülbül

Didi gonca içün fîhimâfîh

beyitleri ona aittir.

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin verdiği manzum fetvâların dördü elimizdedir. Fetvâ mecmuaları üzerinde yaptığımız inceleme ve araştırmalarda ona ait dört manzum fetvâ tespit edilmiştir. Kahve ile ilgili verdiği fetvâ müstakil bir eser hükmünde olup, yayımlanmıştır.[17] Onun manzum fetvâlarında kendisi için: "re'îs-i eimme-i ʻulemâ, şeyhü'l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm, ser-efrâz-ı zümre-i ʻulemâ" sıfatları kullanılmıştır. Tıpkı diğer fetvâlarda olduğu gibi, iltifatlı, zarif bir hitap ve edebî sanatlarla desteklenmiş bir anlatımı vardır.

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin manzum fetvâlarının konularını şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hind, Zeyd'in Amr'ı döğdüğünü görüp korkudan çocuk düşürse diyet cezası gerekir mi; Zeyd'e ceninin düşmesinin sebebi sensin denilerek diyetin onda birinin yarısını ver denilir mi?

El-cevâb: Cenin bu şekilde düştüğünde, Hind'e hiç gurre yüzü gösterilir mi?

2. Zeyd davâya vekil olsa sulh yapabilir mi?

El-cevâb: Zeyd davâya vekil olduğunda sulh yaparsa asla geçerli olmaz; ama müvekkili hasta ve muhtaç olursa bu müstesnadır.

3. İslâm padişahının, çocukluğundan itibaren gece gündüz besleyip yüksek makamlara getirip herkesten öne geçirdiği bir kulu, İslâm askeri savaşta hezimetlere uğrayıp, sınırlar askersiz kalıp asker zarurete düşmüşken ve düşmanı kovmaya çalışmak farz iken, zeâmet sahiplerini ve sipahilerinden çoğunu adamımdır diyerek zorla seferden alıkoysa ve sefere gelmeyen sipahinin dirligi de başkasına verildiğinde bu kul, adamımın dirligini aldı diye o müslümana sövüp saysa ne gerekir?

El-cevâb: Din düşmanları hücum edip İslâm askeri maglup olsa ve orada toplanılıp cihad yapılması farz-ı ayn olsa; şer'î akdi olmayan ve Mevlâ'nın emrine inanmayıp münafık olan kişi, eğer şefaat helâldir derse kâfir olur ve helâli de harâm hâline gelir; görevli ise şer'î hükümle ebedî

[17] Osmanlı'da 16.yüzyılda kahve hakkındaki tartışmalar artmış ve kahvenin hükmü şair vâiz Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi tarafından şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi'ye nazmen sorulmuş, o da 52 beyitlik manzum fetvâyı vermiştir. (N.Açıkgöz, *Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve),* Akçağ Yay., Ankara 1999, s.33-43). Bu makalede, sualiyle beraber 64 beyit tutan bu fetvânın sadece soru ve cevap kısmı verilmiştir.

azledilir. Seferden kaçan o namerde de, padişâha dirliği borç olup, dirliğini elinden alıp onu katledenin kılıcı sürekli arşta asılı kalır. Dirliğini alana sövenin lanetli olduğunda şüphe mi var?

4. Kahvenin hükmü?

El-cevâb: Kahve hakkında söylenen şüphelerin hepsi boş ve riyâdır. Kahve öncelikle balgamı eritip giderir. Mide bulantısı ve kusmaya mânidir, ağıza da faydası vardır.

Edebî Sanatlar:

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin manzum fetvâlarında bazı edebî sanatlara da rastlanmakta olup, bunları şöyle ifade edebiliriz:

1

Zeyd „Amrı dögerken göricek korku ile

İlkâ-i cenîn itse eger gurre olur mı

Sensin sebeb ilkâ-i cenîne diyü Zeyde

„Öş-i diyetin nısfını var vir dinilür mi

el-cevâb:

Bu vechle vâki' olıcak sıktı cenînün

Hîç Hinde „aceb gurre yüzi gösterilür mi[18]

Bu fetvâda hayalî olarak, "Hind adlı kadının, Zeyd'in „Amr'ı döğdüğünü görüp korkudan çocuk düşürdüğü belirtilmiş ve *gurre gerekir mi; Zeyd'e ceninin düşmesine sebep sensin denilerek diyetin onda birinin yarısını ver denilebilir mi?* diye sorulmuştur. Gurre, düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken tazminattır. Bu soruya: *Ceninin düşmesi bu şekilde gerçekleştiğinde, Hind hiç gurre yüzünü gösterebilir mi?"* Yani, *"bu durumda Hind, (korkudan) hiç düşen cenini gösterebilir mi"* veya *"bu durumda Hind, hiç parlak, güzel yüzünü gösterebilir mi; kendisini belli edip bu durumunu ortaya koyabilir mi?"* diye tevriyeli bir cevap verilmiştir. Burada gurre hem "diyet", hem de "parlak, güzel" anlamındadır. Ayrıca, nüshalarda farklı yazılışlar bulunup, mısraı: "Hîç Hind aceb gurre yüzi gösterebilür mi" şeklinde de okumak mümkündür. Bu takdirde de: "Böyle bir durumda acaba Hind, hiç güzel yüzünü gösterebilir mi?" anlamı çıkar. Yani "Hind, cenini düşürdüğünde bunu saklar ve güzel yüzünü göstermez" denilmiş olur. Bu fetvâda tevriye sanatının güzel ve başarılı bir örneği görülmektedir. Fıkhi bir terim olan *gurre* kelimesi de bu sanatta ustaca kullanılmıştır. *Gurre:* "parlaklık; her şeyin başlangıcı; kameri ayların ilk günleri" demektir. Köle, cariye ve malların en seçkinlerine *gurretü'l-emvâl*; güzel ve parlak yüze *vech-i agarr*; açık ve nurani alına da *cebhe-i garra* denilmiştir. Gurre, fıkhî bir terim olarak "düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken malî bir tazminat" olup, Hanefîlerde 500, şafiîlerde 600 dirhem gümüştür. Fetvânın cevabı nüshalarda farklı şekillerde yazılmış olduğundan, *Ceninin düşmesi bu şekilde gerçekleştiğinde, Hind'e (Hind) hiç gurre yüzü gösterilir mi (gösterebilir mi)?* anlamı da çıkabilmektedir. Parantez içindeki kelimeler nüshalardaki farklı yazılışlardır.

2

Ey ser-efrâz-ı zümre-i „ulemâ

Eyle tahkîk nicedür fetvâ

[18] Nüshada : "Hîç Hinde„aceb gurre yüzi gösterebilür mi" şeklindedir. (BSB cod 266)

Sulha kâdir olur mı Ça῾fer Zeyd

Olsa ancak vekîl bi῾d-da῾vâ

el-cevâb:

Zeyd olıcak vekîl bi῾d-da῾vâ

Nâfiz olmaz iderse sulh aslâ

Meger ola müvekkili a῾ˊraz

Böyledür bunda kavl-i ehl-i hüdâ

Bu fetvâda, Zeyd῾in davâ etmeye vekil olması durumunda sulh yapıp yapamayacağı sorulmuş, cevâbında ise: bu durumda Zeyd῾in sulh yapamayacağı, ama müvekkilinin hasta ve muhtaç olması durumunun müstesna olduğu söylenmiştir. Bu fetvâda, Mehmed Efendi῾ye "ulemâ zümresinin önderi" diye seslenilmiştir. *Meger ola müvekkili a῾ˊraz* cümlesi ise, istisna edatı "meger" ile istisnai bir durumu ortaya koymuştur.

3

Ey re῾îs-i eimme-i ʻulemâ

ġeyhü῾l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm

Bize bu mes῾ele beyânında

Söyle kavl-i esahh ne ise tamâm

Bir kulın ʻâlem-i sabâvetde

Beslese rûz u şeb ġılmân-i İslâm

Virse ana menâsıb-ı ʻulyâ

Cümleden artık eylese ikrâm

Hîn-i ceng ü cidâlde niçe kez

Münhezim olsa ʻasker-i İslâm

Olsa serhad sipâhdan hâlî

ʻAskere gelse ihtiyâc-ı tamâm

Çıdüp bu kulı bu ahvâli

Farz iken def῾-i düşmene ikdâm

Züfâmâ vü sipâhdan niçesin

Âdemümdür diyüp idüp ibrâm

Mâni῾ olup seferden alıkosa

Her birini himâyet itse tamâm

Sefere gelmeyen sipâhînün

Dirligi olsa birine in῾âm

Âdemüm dirligini aldı deyu

Ol müselmâna eylese düşmen
Şerʿile bunlara ne lâzım olur
Eyle kavl-i peyamberi iʿlâm

el-cevâb
Ey suʿâl ideni bu mesʿeleyi
Bu cevâb-ı sahîhi dinle tamâm
Eylese çün hücûm düşmen-i dîn
Olsa maglûb ʿasker-i İslâm
Ol mahalde nefîr-i ʿâmm idüp
Farz-ı ʿayn oluban cihâd tamâm
ʿAkd-i Şerʿîsi olmayan kişiye
Kalmaga kime eylese ikdâm
Emr-i Mevlâya olmayup müʿmin
Ola ehl-i nifâk ol bed-nâm
Ger Şerîʿat halâldur dirise
Kâfir olup halâli ola harâm
Hükm-i Şerʿile ola ʿazl-i ebed
Ehl-i mansıb ise o bed-fercâm
Ġol seferden kaçan muhannese hod
Pâdişâh dirligi olupdur vâm
Dirligin alup anı katl idenün
Kılıcı ʿarşda asılur müdâm
Anı alana şetm eyleyenün
Laʿneti olduğına var mı kelâm
Bunı böyle yazar usûl u fürûʿ
Böyledür emr-i ʿâlim-i ʿallâm
Min-baʿd dirlik virilmeye, sûret-i hatt-ı humâyûn

Bu uzun fetvâda, İslâm padişâhının yanında yetişen ve yüksek makamlara getirilip herkesten öne geçirilmiş bir kulun yaptığı ihanetin hükmü sorulmaktadır. Buna göre, İslâm askeri savaşta hezimetlere uğrayıp, sınırlar askersiz kalıp, asker zora düşüpdüşmanı kovmak farz hâline gelmişken, bu kulun, zeâmet sahiplerini ve sipahilerinden çoğunu adamımdır diyerek zorla seferden alıkoyduğu, sefere gelmeyen sipahinin dirligi başkasına verildiğinde de bu kulun, adamımın dirligini aldı diye o müslümana sövüp saydığı belirtilerek bu davranışının hükmü sorulmuştur. Cevâbı ise şöyledir: Din düşmanları hücum edip İslâm askeri maglup olsa ve orada toplanılıp cihad yapılması farz-ı ayn olsa; şerʿî akdi olmayan ve Mevlâʿnın emrine inanmayıp

münafık olan o kişi, eğer Çerefaat helâldir derse kâfir olur ve helâli de harâm hâline gelir; görevli ise Şer'î hükümle ebediyen azledilir. Seferden kaçan o namerde de padişâh dirliği bir borç olur ve dirliğini elinden alıp onu da katledenin kılıcı sürekli arşta asılı kalır. Dirliğini alana sövenin mel'un olduğunda şüphe mi var? (Hatt-ı humâyûn sureti: *Bundan sonra dirlik verilmesin.*)

Bu uzun fetvâ, nankörlük, yani küfrân-ı nimetin cezasını bildirmektedir. Ümmiyenin başı olduğundan Mehmed Efendi'ye "ulemanın reislerinin reisi" ve halkın kendisine uyduğu Şeyhülislâm diye hitap edilmiştir. Nankörlük eden o hain kul için de kinayeli ve mübalağalı ifadeler kullanılmış ve ortada kalıp kimseden yüz ve yardım göremeyeceği, efendisinin emrine uymadığı için münafıklar zümresine dâhil olacağı, Şefâ'at beklediği takdirde kâfir olacağı, helâlinin harâma dönüşeceği, eğer bir makamda bulunuyorsa Şer'î hükümle ebediyen azledileceği, seferden kaçan bu hainde padişâhın dirliği borç olarak bulunduğundan, dirligini alıp onu katledenin kılıcının arşta ebediyen asılı kalacağı (yani onu öldürenin bir kahraman olacağı) söylenmiş ve sonuç olarak, dirliği alana sövenin lanetli olduğunda hiçbir şüphe bulunmadığı belirtilmiştir. Bu fetvâda geçen: "ikdâm" kelimesi sıdk u sadakati anlatırken, "bed-nâm, bed-fercâm, muhannes" kelimeleri ise ihaneti anlatmaktadır. "Dirligin alup anı katl idenün-Kılıcı „arşda asılur müdâm" beyti, hainlik edip savaşdan kaçmanın ne kadar büyük bir suç olduğunu ve bu büyük suçu işleyeni öldürmenin de ne denli büyük bir sevap olduğunu anlatmaktadır. "Kılıcı arşta asılı kalır" ifadesi ise mecaz ve telmih içerip sevap için kullanılmıştır."Anı alana şetm eyleyenün-La'neti olduğına var mı kelâm" beytinde ise tecâhül yapılmış ve gizlice "elbette söz yok" cevabı verilmiştir.

4

Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ

Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ

Müşkilüm var cenâbuna geldüm

Eylerem hazretünden istiftâ

Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ

Müşkil-endâz-ı mahfel-i „ulemâ

Kahve hakkında zikr olan şübehât

Vahîdür cümlesi medâr-ı riyâ

Evvelâ balgamı izâle eder

Eridip mahv ider komaz aslâ

Gaseyân ile kayye mâni'dür

Nef'i var ağza dahi dir hükemâ

Ey, doğru mu, yanlışmı müşkilini çözen ve fetvâ meclisi makamını süsleyen müftü! Bir müşkilim var, sormak için yanına geldim….

El-cevâb: Ey, doğru mu, yanlışmı diye soran ve ulemâ meclisine müşkil atan, dinle. Kahve hakkında söylenen şüphelerin hepsi boş ve gösterişten ibarettir. Kahve öncelikle balgamı eritip giderir. Mide bulantısı ve kusmaya mânidir, ağıza da faydası vardır.

Yukarıda 23.dipnotta belirtildiği üzere bu fetvâ, Osmanlı'da 16.yüzyılda kahve hakkındaki tartışmaların arttığı bir sırada sorulmuştur. Fetvâyı şâir ve vâiz Şeyhî'nin oğlu Emîr Efendi nazmen sormuş ve Mehmed Efendi de 52 beyitlik bu manzum fetvâsını vermiştir. Mehmed

Efendi‟nin elimizde bulunan manzum fetvalarının arasında en uzun fetvâsı bu fevâ olup, cevabıyla birlikte 64 beyit tutmaktadır. Uzunluğu sebebiyle buraya bütün beyitleri alınmamıştır. Bu fetvâda birtakım tıbbi konulara da değinildiği görülmektedir.

Bostanzade Mehmed Efendi'nin Manzum Fetvâları

1[19]

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Zeyd „Amrı dögerken göricek korku ile

Ilkâ-i cenîn itse eger gurre olur mı

Sensin sebeb ilkâ-i cenîne diyü Zeyde

„Öşri diyetin nısfını var vir dinilür mi

el-cevâb:

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Bu vechle vâki‟ olıcak sıktı cenînün

Hîç Hinde „aceb gurre yüzi gösterilür mi[20]

Bostânzâde

2[21]

fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün

Ey ser-efrâz-ı zümre-i „ulemâ

Eyle tahkîk nicedür fetvâ

Sulha kâdir olur mı Şerî‟an Zeyd

Olsa ancak vekîl bi‟d-da‟vâ

el-cevâb:

Zeyd olıcak vekîl bi‟d-da‟vâ

Nâfiz olmaz iderse sulh aslâ

Meger ola müvekkili a‟raz

Böyledür bunda kavl-i ehl-i hüdâ

Bostânzâde Mehmed

3 [22]

fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün

Ey re‟îs-i eimme-i „ulemâ

[19] Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.
[20] Nüshada : "Hîç Hinde„aceb gurre yüzi gösterebilür mi"şeklindedir. (BSB cod 266)
[21] Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.
[22] yazmalar.gov.tr", 06 Mil Yz A 7468, sf.460, vrk. 456b.

ġeyhü'l-Ġislâm-ı muktedâ-yı enâm
Bize bu mes'ele beyânında
Söyle kavl-i esah ne ise tamâm
Bir kulın ʿâlem-i sabâvetde
Beslese rûz u Ġabd Ġan-i Ġislâm
Virse ana menâsıb-ı ʿulyâ
Cümleden artık eylese ikrâm
Hîn-i ceng ü cidâlde niçe kez
Münhezim olsa ʿasker-i Ġislâm
Olsa serhad sipâhdan hâlî
ʿAskere gelse ihtiyâc-ı tamâm
Ġidüp bu kulı bu ahvâli
Farz iken def'-i düşmene ikdâm
Zü'amâ vü sipâhdan niçesin
Âdemümdür diyüp idüp ibrâm
Mâni' olup seferden alıkosa
Her birini himâyet itse tamâm
Sefere gelmeyen sipâhînün
Dirligi olsa birine in'âm
Âdemüm dirligini aldı deyu
Ol müselmâna eylese düşmân
ġer'ile bunlara ne lâzım olur
Eyle kavl-i peyamberi iʿlâm
el-cevâb
Ey su'âl iden bu mes'eleyi
Bu cevâb-ı sahîhi dinle tamâm
Eylese çün hücûm düşmen-i dîn
Olsa maglûb ʿasker-i Ġislâm
Ol mahalde nefîr-i ʿâmm idüp
Farz-ı ʿayn oluban cihâd tamâm
ʿAkd-i Ġimmî olmayan kişiye
Kalmaga kime eylese ikdâm
Emr-i Mevlâya olmayup mü'min
Ola ehl-i nifâk ol bed-nâm

Ger Çekâ'at halâldur dirise
Kâfir olup halâli ola harâm
Hükm-i Çe'ile ola ,azl-i ebed
Ehl-i mansıb ise o bed-fercâm
ğol seferden kaçan muhannese hod
Pâdiğeh dirligi olupdur vâm
Dirligin alup anı katl idenün
Kılıcı ,arğda asılur müdâm
Anı alana Çetm eyleyenün
La'neti olduğına var mı kelâm
Bunı böyle yazar usûl u fürû'
Böyledür emr-i ,âlim-i ,allâm
Min-ba'd dirlik virilmeye, sûret-i hatt-ı humâyûn
Mehemmed eş-şehîr be-Bostânzâde ,afâ anhumâ
4[23]
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
Müşkilüm var cenâbuna geldüm
Eylerem hazretünden istiftâ
Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
Müşkil-endâz-ı mahfel-i ,ulemâ
Kahve hakkında zikr olan şübehât
Vahîdür cümlesi medâr-ı riyâ

Evvelâ balgamı izâle eder
Eridip mahv ider komaz aslâ
Gaseyân ile kayye mâni'dür
Nef'î var ağza dahi dir hükemâ
Bostânzâde Mehmed Efendi

[23] Osmanlı toplumu kahve ile XVI. asırda tanışmış olup, kahve hakkındaki tartışmalar artınca mükeyyifattan sayılan bu nesnenin hükmü, zamanın şair vâizi Ğâzî Hüseyin Efendi tarafından dönemin şeyhülislamı Bostanzade Mehmed Efendi'ye nazmen sorulmuş ve o da 52 beyitlik bu fetvâsını vermiştir. (Nâmık Açıkgöz, *Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve),* Akçağ Yay., Ankara 1999, s.33-43). Bu manzum fetvâ, sualiyle birlikte 64 beyit tuttuğundan uzunluğu sebebiyle buraya alınmayıp, sadece soru ve cevap kısmı verilmiştir.

Sonuç

Osmanlı'da Şeyhülislâm veya müftülerden bazıları kendilerine sorulan mes'elelere nazmen de cevap vermişlerdir. Böyle fetvâlar Osmanlı müftü ve Şeyhülislâmlarının şâir tabiatlarıyla kıvrak zekâ, berrak dimağ ve parlak hayallerini ortaya koyan nümuneler durumundadır. Bu fetvâlar, aynı zamanda Osmanlı'da şiir ve şairin hangi konumda bulunduğunu gösteren önemli örneklerden de birisi olmaktadır. Beş asırlık bir sürede 129 Şeyhülislâmın görev yaptığı Osmanlı'da manzum hâlde verilmiş fetvâlar 16.yüzyılda Ebussuud Efendi ile başlamış ve bir gelenek ve silsile hâlinde devam etmiştir. İlk manzum fetvâlar Osmanlı'nın muhteşem yüzyılının bilhassa ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Ebussu'ûd Efendi, Hoca Sa'deddîn Efendi, Muhammed bin Sa'deddîn Efendi ve Bostânzâde Mehmed Efendi, padişah ve diğer devlet adamları üzerinde önemli etkileri olan güçlü Şeyhülislâmlardır. Bunlardan Bostânzâde Mehmed Efendi, ayrıca bazı olayların ilk örneklerinin kendi döneminde yaşandığı renkli bir Şeyhülislâm olma vasfına da sahiptir. Bu ilk örnekler, manzum fetvâlarına da yansımış olup, kahvenin hükmünün sorulduğu manzum fetvâsında verdiği uzun cevapla kıvrak zekâsını ve parlak hayalini bir kez daha göstermiştir. Elimizde bulunan diğer fetvâlarında da aynı parlak ve kıvrak üslubu ve cevapları görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

AHMED RİFAT Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl,* İstanbul ts. (1978), s. 23-24.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri,* İstanbul 1990.

AKSOY, Mehmet, *Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş,* Köln,1998.

ASLAN, Nasi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara 2005, s. 73.

ATÂÎ, Nev'îzâde Ataullah, *Zeyl-i Şakâik*, İstanbul 1268. (nşr.A.Özcan İstanbul 1989)

ATAR, Fahrettin, *Fetvâ*, DİA, İstanbul, 1995, XII, 486-496.

AYDIN, M. Akif, *Osmanlı'da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi,* Feza Gazetecilik, İstanbul1999, II.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2001.

BALTACI, Cahit, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976.

BURSALI M.TAHİR, *Osmanlı Müellifleri,* İstanbul 1333-42, I, 256.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB yayını, İstanbul 1998.

ERGİN, Hayri, *18. yy. Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat* (Behcetü'l-fetâvâ Örneği), Yüksek Lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara 2006.

HEYD, Uriel, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, (Çev.Fethi Gedikli),Hukuk Araştırmaları Dergisi, 9/1-3, 1995.

İPŞİRLİ, Mehmet, DİA C.6. İstanbul 1992, s.311.

IMBER, Colin, *Ebussuud:The Islamic Legal Interpretation*, California 1997.

İlmiye Salnamesi, İstanbul, s.304.

KOÇ, Mehmet, *Şeyhu'l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi'nin Talak ile İlgili Fetvâları veTahlili*, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Adana 2008.

MARDİN, Ebu'l-Ula, *Fetvâ*, İA, İstanbul, 1977, IV, 582.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmâni,* İstanbul 1308-15, IV, 133.

NAİMÂ Târihi, İstanbul 1280, I, 142-144.

SELÂNİKİ, *Târih*, (nşr. M. İpşirli), I,II, İstanbul 1989.

ŞAHİN, Mustafa, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*,(Yüksek Lisans tezi), Bursa 2000.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 2002.

UZUNÇARŞILI, İH.,*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK 2.bsk., Ankara 1965.

UZUNÇARŞILI, İH., *Osmanlı Tarihi,* III/2, Ankara 1947-59, s. 455-456; *İlmiye Teşkilâtı,* Ankara 1965, ss. 47, 178, 192, 195, 196.

ÜÇOK, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihâl, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara,1996.

ZEYDAN, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul, 1995

Yazma Eserler:

Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

yazmalar.gov.tr'den taranan eserler:

Câmiü'l-fetâvâ, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüp., 22 Sel 6094.

Fetâvâ, 03 Gedik 18294/1, Afyon Gedik Ahmet PaşaİHK.

Fetâvâ,03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet PaşaİHK.

Fetâvâ, 03 Gedik 18430,18400/1, Afyon Gedik Ahmet PaşaİHK.

el-Fetâvâ, 06 Mil Yz A 7468.

Fetâvâ-yı Nu'mâniye, 19 Hk 1685, Çorum Hasan PaşaİHK, 240 yk.

Fetâvâ-yı Ferâ'iz, 19 Hk 1664

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 51-68, ANKARA-TURKEY

SAİT FAİK ABASIYANIK'IN HİKÂYELERİNİN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

Mehmet Mehdi ERGÜZEL[*]

Esra KİRİK[**]

ÖZET

Toplumun önemli birer ferdi olarak şair ya da yazarların eserlerinden hareketle yapılan söz varlığı çalışmaları, ilgili yazar ya da şairin kavramlar dünyasını ve dünya görüşünü yansıtması açısından oldukça önemlidir. Bütün yazarlar yaşadıkları çevreden ve içinde bulunduğu toplumdan etkilenirler. İyi bir yazar yalnızca üslubuyla değil, kendine has sözcük kullanımıyla da konuşulabilmelidir. Sait Faik de hikâyelerinde şekil ve içerik bakımdan sağlam bir dil kullanmıştır. "Söz varlığı, en kısa tanımıyla kültürün aynasıdır. Bir toplumun yaşayışına, yaşayış şekline, hayata bakış tarzına, maddî ve manevî değerlerine, inançlarına kısacası kültürüne ilişkin ilk bilgileri söz varlığından elde edebiliriz. Söz varlığı toplumun konuştuğu dilin sözcüklerini, deyimlerini, hazır söz kalıplarını, atasözlerini kapsar. Bir dilin söz varlığı, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, dünya görüşünün bir kesitidir" (AKSAN 1997). Bu görüşten hareketle, bu makalede, Sait Faik Abasıyanık'ın kültürünün ve hayata bakış tarzının eserlerindeki yansıması anlatılmaya çalışılacaktır. Sait Faik Abasıyanık'ın on bir kitabı; Alemdağ'da Var Bir Yılan, Havada Bulut, Havuz Başı, Kayıp Aranıyor, Kumpanya, Lüzumsuz Adam, Mahalle Kahvesi, Sarnıç, Semaver, Son Kuşlar ve Şahmerdan'ın genel dizinine ulaşılmıştır. Metinlerde geçen kelime ve kelime gruplarından hareketle söz varlığı ile ilgili kavramlar listesi oluşturulmuş, ayrıca Sait Faik'in üslubu için ipucu veren, üslubunu yansıtan cümlelerden yola çıkılarak genel söz varlığına dair neticelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, kavram, Sait Faik Abasıyanık.

ABOUT THE VOCABULARY OF SAIT FAIK ABASIYANIK'S STORIES

ABSTRACT

As an important member of society, the works of poets or authors mention the presence of motion studies the opinion of the writer or the poet and the world in terms of reflecting the world of concepts is very important. All authors are affected by the society in which they live at the environment. A good writer has to talk about the use of the word not only the style of its own. Sait Faik had used a strong sense of form and content. "The presence of the short description of the culture milieu. Living of a society, life form, your outlook on life style, material and spiritual values, beliefs in short, the culture of the existence of the first information we can get there. The words of the language spoken by the existence of society, statements, these patterns are ready, includes proverbs. The presence of such a language, but also the world of concepts that speak the language of society, a cross-sectional view of the world "(AKSAN 1997). Proceeding from such understanding, in this article, from the books of Sait Faik Abasıyanık the presence of such a culture, and life out of his

[*] Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, El-mek: merguzel@sakarya.edu.tr
[**] ArĢ.Gör., Sakarya Üniversitesi, El-mek: esrakirik@gmail.com

way of looking at the reflection of his work are describe. The eleven books of Sait Faik Abasıyanık, called Alemdağ'da Var Bir Yılan, Havada Bulut, Havuz Başı, Kayıp Aranıyor, Kumpanya, Lüzumsuz Adam, Mahalle Kahvesi, Sarnıç, Semaver, Son Kuşlar and Şahmerdan's general index reached his books. From word groups created a list of related concepts, as well as giving a clue to the style of Sait Faik, the style reflects the sentences tried to reach conclusions based on the general question of vocabulary.

Key Words: Vocabulary, concept, Sait Faik Abasıyanık.

Sait Faik 18 Kasım 1906'da Adapazarı'nda doğdu. 11 Mayıs 1954'te İstanbul'da öldü. Görünürdeki hayatı bundan ibaret. Görünmeyen hayatı ise kitaplarında, yani cümlelerinde, kelimelerinde saklı. Bir yazarın yaşamı, karakteri, kişiliği hakkında en önemli ipuçlarını okura kelimeler verir. Bir başka deyişle biz Sait Faik'i yaşadığı hayattan değil, kelimelerinin içinde gizlenen hayatından tanıyoruz. O nedenle Sait Faik'in söz varlığı, kelime ve kavramlar dünyası bizim için çok önemli.

Söz varlığı deyince, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar olarak değil; aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir (AKSAN 1997; 7). Bir dili zenginleştiren, gücünü arttıran, o dilin en eski dönemlerinden beri kullanılan, ait olduğu toplum ile değişen gelişen kelimeleri anlamak; bunların kullanımlarıyla ilgili doğru bilgilere ulaşmak dilin yazılı ürünlerinin incelenmesinden geçmektedir. Dilin imkânları ve zenginliği araştırılırken yazar ve şairlerin eserlerinde kullandıkları söz varlığı vazgeçilmez bir kaynaktır. Bir bakıma söz varlığı yazar ve şairlerin kültürlerinin ve hayata bakış tarzlarının eserlere yansımasıdır.

Bir yazar veya şairin eserlerinde dili kullanış tarzı, üslûbu onun ifade gücünü ve çağdaşlarından farkını ortaya koyar. Hayat ve insan karşısında alınan tavır, bir edibin dilinde kendine has kavramlara bürünür. Yazar ve şairler, bilinen dile kendi yorumlarını getirirken, kelimelere şahsiyetlerinin ve mizaçlarının rengini de katarlar. İçinde yaşadıkları cemiyetin, dünü, bugünü ve yarını arasında kelimelerle yaptıkları gerilimli yolculuk geçmişten geleceğe, hatıralardan gerçeklere, hasretlerden hayal ve ideallere doğrudur.

Şair ve yazarların söz varlığı, dilin zenginliğinin tespitinde önemli ölçülerden biridir. Çünkü onlar, milletin diline kendi kişiliklerini ve sanatkârlık üslubunu katarlar. Herkesin dili onlarda özel bir söyleyiş kazanır. Onlar herkes gibi olmanın kendilerine has tarafını temsil ederler. Bu bakımdan şair ve yazarların dili kullanış tarzlarının ve söz dağarcıklarının metinler taranarak ortaya konulması, bazı ipuçları bulmak noktasında denenen çalışmalar arasındadır.

Dilbilgisi çalışmalarının, ses ve şekil incelemelerinin yanı sıra, kelime serveti, cümle ve ifade kalıpları yönünde de gelişmesi gerekir. Hem tarihî hem da yakın dönem eserlerini bu açılardan incelemeye ihtiyaç vardır. Bir taraftan her yüzyıla ait söz varlığı ortaya konulurken, diğer taraftan şair ve yazarların özel sözlükleri ve üslup özelliklerini yansıtıcı ifade kalıplarını değerlendirecek çalışmalara gidilmesi beklenmeli, bu yoldaki gayretler ilgi görmelidir. Biz "şair ve yazar sözlükleri" nin ve onlara ait analitik dizinlerin büyük önem arz ettiğini düşünüyoruz.

Sait Faik'in Söz Varlığı Üzerine Bazı Tespitler

Sait Faik rahat yazan, konuşur gibi hikâye eden bir yazarımızdır. Adeta resim yapar gibi anlatıyor. Okuyucuyla sohbet ediyor. Sizi kendi hayatının ortasına çekiyor ve yaşadıklarıyla meşgul ediyor. Bunu yaparken gündelik dilin tabiiliğinden faydalanıyor ve farklı ifade tarzları sunuyor. Hikâyelerinde insanları, anlattığı varlıkları ve olayları kendine has hale getiriyor.

Sait Faik ilk çalışmalarında gözlemlerini ön plana çıkarırken, sonraları hikâyelerini olaydan ayırmıştır. Refik Halit Karay, Ömer Seyfettin, Memduh Şevket Esendal, Sabahattin Ali gibi kendi devrinin önemli isimleri arasından sıyrılmıştır. Kendine has bir tarz oluşturmuştur. İlk dönem hikâye kitaplarında Adapazarı ile İstanbul'daki çocukluk ve ilk gençlik yıllarını anlatmıştır. Sonraki eserlerinde duygusallık hatta şairanelik artmıştır. Sait Faik'in kullandığı en önemli temalar yaşama sevinci, tabiat tutkusu ve özellikle insan sevgisidir. Sait Faik hayatı, insanları ve kâinatı seven bir yazardır. Fakat o aynı zamanda görmesini bilir ve gördüğünü anlatma gücüne sahiptir.

Doğan Aksan'a göre bir sanatçının, bir yazar, ozan ya da düşünürün yapıtlarında geçen öğeleri toplayan sözlükler; hem dil incelemeleri hem de yazın/edebiyat çalışmaları açısından önemlidir; sanatçının kişiliğini, ilgi alanını önem verdiği kavramları yansıttığı kadar, dil içinde kendi kullandığı sözvarlığını belirlemesi dolayısıyla da yararlıdır. Bu tür yapıtların Batıda yayımlanmışçok çok örneği vardır (AKSAN 2011).

Şair ve yazarların fikir ve duygu dünyalarını anlatmada kullandıkları kelime sayısı, kelimelerin sıklık dereceleri, bunların metin içindeki özel anlamları ve kelime gruplarının dağılım özelliklerinin bilinmesi, dil incelemeleri bakımından büyük önem arz etmektedir.

Bir yazar veya şairin kullandığı kelimeler çok değişik açılardan tasnife tabi tutulabilir. Bir bildiri sınırları içinde bunların hepsine yer vermenin imkânı yoktur. Biz Sait Faik'in bütün hikâyelerinin dizininden hareketle, önce genel kelime tablosunu sonra da en çok kullanılan 500 kelimenin dökümünü sunarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Biz burada Sait Faik'in 11 eserinde bulunan 175 hikâyesine dayandık. Bu kitaplardan hazırlanmış dizinlerden 225.025 kelimeden tekrarlar çıkınca madde başı olarak 11.220 kelimeye ulaştık. Bu sonuç şimdiye kadar dizinlerini yaptırdığımız ve söz varlığını incelediğimiz yazar ve şairler içinde ortalamaya yaklaşan bir sayıdır. (16.000) kelimelik dizini olan Yahya Kemal, (15.000) kelimeyle ona yaklaşan Ahmet Hamdi Tanpınar, (15.400) kelimeyle Peyami Safa dikkati çekmektedir. Bu sayı Refik Hâlit ve Reşat Nuri'de (14.000), Hamdullah Suphi ve Arif Nihat Asya'da (13.500), Cemil Meriç'te (12.500), Necip Fazıl'da (13.000), Mehmet Akif'te (13.000), Ömer Seyfettin'de (11.330), Ziya Gökalp'te (11.290) kelime civarındadır. Sadece şairlerin kullandığı kelime sayısı ise belki şiirin bu kadar açılmaya fırsat vermemesi sebebiyle 4 ile 8 bin arasında kalmaktadır. Nefî (4.500), Karacaoğlan (3.600), Yûnus Emre (5.000), Fuzûlî 5.500, Bâkî (5.500), Nedim (7.200), Şeyh Gâlip (7.500), Mehmet Akif (10.000), Yahya Kemal sadece şiirlerinde (5500) gibi…

Sait Faik'in hikâyelerinin dizinine bakıldığında 11.220 sözcüğün var olduğu görülür. Bu sözcüklerin 9.293'ünün isim soylu, 1.927'sinin fiil soylu olduğu tespit edilmiştir. Buna bakarak Sait Faik'in yazı hayatı ya da yaşam tarzının fikir merkezli gibi görünmekle birlikte, fiillerinin diğer yazarlara göre çokluğu sebebiyle hareket üslubu taşıdığı söylenebilir. Benzer bir karşılaştırmayı aynı fikir hareketinin mensupları oldukları halde Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin için yapmıştık. Ziya Gökalp' teki fikir üslubuna mukabil, Ömer Seyfettin'de dikkat çekici bir hareket üslubu kendini göstermekteydi.

Oluşturduğumuz kavram alanı tasnifine göre Sait Faik'in hikâyelerinde kullandığı kelimelerin bir kısmının dağılımını şu şekilde yapabileceğimizi düşündük:

1. İsimler

1.1. Yer ve yön bildiren kelimeler

Özel yer adları (% 5.6)

Adriyatik, Afrika, Arnavutluk, Bağdat, Beyoğlu, Boğaziçi, Büyükada, Cezayir, Çamlıca, Çin, Dağköy, Danimarka, Erzurum, Florya, Fransa, Galata, Geyve, Haydarpaşa, Hereke, Heybeli, Hindistan, İstanbul, Japonya, Kadıköy…

Genel yer ve yön adları (% 6.9)

abdesthane, acente, boğaz, bostan, bölge, bucak, camii, çadır, çiftlik, depo, dükkan, dünya, eczane, elmalık, fakirhane, fundalık, garaj, havuz, hela, hudut, ırmak, kabir, kadırga, kafes…

1.2. Kişi adları (% 6.4)

Agop, Aysel, Beethoven, Bergson, Cemile, Cervantes, Chambery, Davut, Dimitra, Edison, Eleni, Ethem, Fadime, Freud, Gülizar, Habip, Homeros, Hüsnü, İbrahim, İvan, İzlaviç, Jokond, Jouissance…

1.3. Savaş, askerlik ve devlet yönetimiyle ilgili kelimeler (% 4.7)

asker, azad, bâbıâli, birlik, bomba, cenk, cephane, darbe, demokrasi, devlet, diktatör, encümen, er, fırka, gaza, general, harp, hükümet, Hümayun, ıslah, icra, ihtilal, imparatorluk, istiklal, ittihatçı, jandarma, kabine, kadro…

1.4. Kurum-kuruluş, topluluk adları ve ilgili kelimeler (% 1.2)

ahali, aile, akraba, cemiyet, Cezayirliler, çete, Çinliler, devlet, demiryolları, denizyolları, ekip, elâlem, eğraf, Fatmalar, grup, güruh, halk, havali, heyet, insanoğlu, İspanyollar, İsveçliler, jüri, kabile…

1.5. Millet, kavim adları ve ilgili kelimeler (% 3.2)

Alman, Amerikalı, Arap, Arnavut, Bağdadi, Boşnak, Burgazlı, Cezayirli, Çerkez, çingene, Çinli, Danimarkalı, fellah, Fransız, Grek, Gürcü, Hırvat, Hint, İngiliz, İspanyol, İtalyan, İzmirli, Japon, Kadıköylü…

1.6. Yazı, ilim ve sanatla ilgili kelimeler (% 4.7)

âlim, asar, aydın, baskı, başmuharrir, bent, bestekâr, beyit, cahiliyet, caz, çini, davul, def, dans, direktör, edebiyat, entelektüel, figüran, film, fotoğraf, gazel, gazete, gitarcı, gramer, heykel, heykeltıraş, hikâye, idadi, ilkokul, ilmi, image, imla, jest, kafa…

1.7. Meslek-meşguliyet adları ve ilgili kelimeler (% 8.8)

arkeolog, avukat, bahçıvan, büyücü, ciğerci, çamaşırcı, çırak, çilingir, dadı, dülgerlik, ebe, eczacı, fabrikatör, falcı, filozof, gangster, gitarist, golf, hastabakıcı, hoca, ırgat, ıtriyatçı, imam, işadamı, işkembeci, izci, jandarma, jimnastik, kaçakçı…

1.8. Bitki, meyve, sebze, çiçek adları ve ilgili kelimeler (% 3.7)

ahududu, asma, ayva, bostan, böğürtlen, budak, buğday, ceviz, çağla, çınar, çuha, defne, dişbudak, domates, dut, elma, enginar, erik, fesleğen, funda, gelincik, hanımeli, hindiba, hurma, ıhlamur, ısırgan, ıtriyat, iğde, incir, kabak, kadıngöbeği,…

1.9. Vücut bölümleri ve organ adları (% 2.5)

adale, avuç, ayak, bacak, bademcik, baldır, balgam, başak, bel, beyin, boyun, böbrek, burun, ciğer, çehre, damak, dil, diş, diz, dudak, ense, geniz, gırtlak, göbek, gözkapağı, iskelet, işkembe, kaburga, kafatası…

1.10. Cevher adları, değerli taşlar ve ilgili kelimeler (% 1.3)

akik, alaminyum, altın, atom, bakır, bronz, cam, cıva, civa, çakıl, çelik, çinko, define, demir, elektrik, elmas, enerji, fosfat, fosfor, fosforlu, gaz, gazyağı, gümüş, hidrojen, inci, ispirto…

1.11. Hayvan adları ve ilgili kelimeler (% 1.5)

alageyik, arı, arslan, at, ateşböceği, ayıbalığı, balık, balena, bıldırcın, bülbül, ceylan, civciv, çakal, çalıkuşu, çiyan, dana, eşek, fil, fok, gelincik, güneşbalığı, hezaran, horoz, ıstakoz, inek, istavrit, istrongilos…

1.12. Hastalık adları ve ilgili kelimeler (% 1.1)

aksırık, ameliyat, antibiyotik, araz, aspirin, ağrı,aybaşı,basur, bel soğukluğu, çarpıntı, çıban, çıkık, ecza, gebe, hamile, hap, hasta, hastabakıcı, iğne, ilaç, irinli…

1.13. Zaman kavramıyla ilgili kelimeler (% 3.2)

akşam, ati, aybaşı, bahar, birden, cuma, cumartesi, çağ, çarşamba, dakika, demin, devir, dün, ebediyet, erken, evvel, Eylül, gece, geç, gün, gündüz, güz, hafta, haziran, hemen, henüz, ikindi, ilkbahar, ilkçağ, istikbal…

1.14. Ev, giyim ve yaşamayla(araç-gereç, sosyal hayat…) ilgili kelimeler (% 9.5)

ağ, akvaryum, baca, büst, cepken, cıgara, cumba, cüzdan, çakmak, çizme, çul, dümbelek, dürbün, elbise, eteklik, fincan, gelinlik, gem, gramofon, güğüm, hoparlör, hortum, ibrik, iğnedanlık, ip, iskarpin, jilet, kadeh, kadife…

1.15. Renk adları ve ilgili kelimeler (% 0.5)

al, alaca, apak, bembeyaz, beyaz, boya, boz, bronz, çakır, çivit, eflatun, fildiği, gri…

1.16. Akrabalık ve yakınlık bildiren kelimeler (% 2.8)

abla, ağababa, aile, akraba, amca, arkadaş, baba, bacı, bey, beybaba, birader, büyükana, büyükbaba, çocuk, damat, dede, dost, efrad, el, elalem, elti, emmi, eş, evlat, gelin, görümce, hatun, hemşeri…

1.17. Yiyecek ve içecek kavramı ile ilgili kelimeler (% 1.6)

ayran, baklava, bal, bira, bisküvi, bonfile, börek, çikolata, çorba, çörek, dolma, dondurma, döğme, et, gazoz, hamur, haşlama, havyar, helva, hurma, ızgara, içki, irmik, içkembe…

1.18. Dinî-folklorik, manevî hayat ve doğum-ölümle ilgili kelimeler (%4.0)

abdest, ahret, Azrail, bağlama, bilmece, bohça, Cebrail, cenaze, Cennet, çeyiz, deyiş, düğün, ecel, evliya, ezan, fal, farz, gelin, güvey, Hristiyan, Hızır, huri, ihvan, ilahi, iman, İncil, içleme, kabir, kader…

1.19. Unvanlar (% 0.9)

ağa, Akzadeler, bey, beyefendi, deli, doçent, don, dük, efendi, Eskicizade, eşrafzade, Haleplioğlu, hanım, hanımefendi, hatun, hazret, herifçioğlu, paşa…

1.20. Ölçü-miktar bildiren ve ilgili kelimeler (% 3.6)

altışar, arşın, barem, battal, buçuk, çap, çeyrek, demet, derece, dirhem, dokuz, dönüm, duble, düzine, elli, ender, epey, fazla, gani, gram, hat, hayli, hendese, hiç, hiza, hudut, ikinci, ilk, kadar…

1.21. Tabiatla ilgili kelimeler (% 2.7)

atmosfer, ay, bağ, bora, bozkır, çamur, çiy, çöl, dağ, dalga, damla, dere, don, dünya, ebemkuşağı, fecir, felek, fırtına, gece, gök, gölge, günbatısı, güneş, hava, hilal, hortum, ırmak, ilkbahar…

1.22. Birleşik isimler ve çeşitli kelime grupları (% 11.6)

giderayak, işadamı, işgüzar, kadıngöbeği, haremağası, ahududu, çakaleriği, devedikeni, ebegümeci, hanımeli, Akdeniz, Büyükada, Canveremez, Çerkesköy, Dolapdere, Eczacıbaşı, Fenerbahçe, Gülhane, Heybeliada, Karagümrüklü, Rumelili, şehreminli, tahtabitli, sümüklüböcek, tokgözlü…

1.23. İkilemeler, pekiştirmeler ve tekrar grupları (%2)

apar topar, ara sıra, apaydınlık, arka üstü, bambaşka, basbayağı, bembeyaz, buram buram, cıvıl cıvıl, çarçabuk, fıkır fıkır, fitil fitil, gürül gürül, haşır neşir, hıncahınç, homur homur, içli dışlı…

1.24.Arapça-Farsça yapıdaki kelime grupları (% 1.5)

ceylanibahri, çarkıfelek, darüdünya, darulmuallimat, daüssıla, fecrikâzib, fevkaledeb, hayalperest, hercaimeşrep, hüvelbaki, izzetinefis, kablelvuku, emirber, abdesthane, cambazhane, bahçıvan, günahkâr…

1.25.Ünlemler, Yansıma Sesler (% 1.1)

ah, aha, aman, bom, bre, cık, cumburlop, çın, çıt, çüş, dank, deh, evet, ey, eyvah, fır, gürül, hah, hav hav, hay, hey, hışır, hişt, hoh…

1.26.-lIk ekiyle yapılmış kelimeler (604)

abazalık, acılık, açıklık, açlık, adamlık, anlamamazlık, anlaşmazlık, anlayışsızlık, aptallık, apaydınlık, ardiyelik, arkalık, arkalıksız, arkadaşlık, asırlık, açimalık, açıksızlık, ağaçlık, ağaçlıklı, ağaçsızlık, ağırbaşlılık, ağırlık, ağırlıksız, ağızlık, ahbaplık, ahlâksızlık, ahmaklık, akıllılık, akılsızlık, akrabalık,

akçamlık, alacakaranlık, alafrangalık, alakasızlık, alçaklık, algınlık, alıcılık, allık, Almanlık, altmışlık, analık, arabacılık, aralık, ağabeylik, ağırlık, âşinâlık, açıksızlık, atıcılık, ayakkabısızlık, aydınlık, aykırılık, aylık, azgınlık, babalık, bağlık, bahtiyarlık, bahtsızlık, bakanlık, bakkallık, başkalık, başlık, bataklık, bayağılık, bedbahtlık, bekarlık, beyazlık, bıkkınlık, boyacılık, budalalık, cambazlık, canlılık, cıgarasızlık, cılızlık, çalılık, çamaşırlık, çamlık, çaydanlık, çayırlık, çılgınlık, çımacılık, çıplaklık, çıraklık, çobanlık, dakikalık, dalgıçlık, dalgınlık, damızlık, dayanıklık, delikanlılık, doğramacılık, dolandırıcılık, dünyalık, düşmanlık, düşmansızlık, elmalık, fedâkarlık, fenâlık, ferahlık, fıkılık, franklık, fukaralık, fundalık, gazetadanlık, gıdasızlık, gramlık, haftalık, haksızlık, hamallık, haraplık, harçlık, hassaslık, hastalık, haşarlık, havasızlık, Havvalık, hayranlık, hayvanlık, hesapsızlık, hırçınlık, hırsızlık, hıyarlık, hocalık, hokkabazlık, hovardalık, ılıklık, ıslaklık, ıssızlık, iğnedanlık, ihtiyarlık, insafsızlık, insanlık, intibaksızlık, kaçıklık, kadınlık, kahramanlık, kaldırmamazlık, kalınlık, kancıklık, kapıcılık, kaptırmamazlık, karışıklık, karşılık, kayalık, kayıtsızlık, kenarlık, kırmamazlık, kırmızılık, kıskançlık, kıskançlık, kışlık, kıtlık, kızgınlık, kızıllık, kızlık, kibarlık, kiralık, kitaplık, kocamanlık, kolaylık, koparıcılık, korkaklık, krallık, kratlık, kulaçlık, kurnazlık, limanlık, liralık, mânâsızlık, manavlık, masallık, maskaralık, meslektaşlık, meydanlık, mezarlık, mısırlık, mızıkçılık, minnettârlık, müsamahasızlık, nalbantlık, okkalık, ortalık, oynaklık, pahalılık, papazlık, paralık, parlaklık, parmaklık, pasaklılık, paşalık, pazarlık, pilavlık, pişmanlık, pişmanlıksız, rahatlık, rahatsızlık, razılık, ressamlık, riyakarlık, sabahsızlık, sabırsızlık, saflık, sağlık, sahanlık, sakatlık, salaklık, samanlık, sandalcılık, sarılık, sarışınlık, satılık, satırlık, sazlık, sıcaklık, siyahlık, sokulganlık, sultanlık, şaklabanlık, şantajcılık, şaşkınlık, şiklık, şişmanlık, tahsildarlık, tanımamazlık, tanınmışlık, taşkınlık, taşlık, tatlılık, tenhalık, tıkanıklık, topraklık, tuhaflık, tulumbacılık, uçarlık, ufaklık, ukalalık, ustalık, uşaklık, uyanıklık, uzaklık, varlık, yabancılık, yakınlık, yalancılık, yalnızlık, yanlışlık, yapışkanlık, yaramazlık, yazıcılık, yazlık, yazmışlık, yıllık, yırtıcılık, yoldaşlık, yorgancılık, yumurtalık, yuvarlaklık, zayıflık, acayiplik, acemilik, adilik, afişçilik, ağabeylik, aksilik, anarşistlik, ardiyelik, artistlik, askerlik, bahçelik, beceriksizlik, beğenmişlik, benlik, beraberlik, beşlik, beylik, biletçilik, bilgiçlik, bilgisizlik, binlik, bitkinlik, birincilik, birlik, böceklik, böylelik, cahillik, cemallik, cibinlik, ciddilik, cömertlik, çaresizlik, çekingenlik, çekmemezlik, çeviklik, çiftlik, çimenlik, değişiklik, delikanlılık, delilik, demircilik, derecelik, derinlik, dertsizlik, dilencilik, dirhemlik, döşemecilik, drahmilik, dülgerlik, düşüncesizlik, düşünmeklik, edepsizlik, eğrilik, eksiklik, ekşilik, elbirliği, ellilik, emanetçilik, emeklilik, enayilik, enerjisizlik, enlilik, erkeklik, eroincilik, esirlik, eskicilik, eskilik, eşeklik, esmerlik, esrarkeşlik, eşşeklik, eteklik, eziklik, fakirlik, faziletsizlik, fevkaladelik, fikirsizlik, fişeklik, gariplik, gazetecilik, gecelik, geçimsizlik, gelinlik, gemicilik, Gemlik, gençlik, genişlik, gevezelik, gibilik, gölgelik, görmemezlik, gübrelik, gündelik, güneşlik, güzellik, habersizlik, hafiflik, hakemlik, hanelik, hareketsizlik, hergelelik, heveslenmeklik, hıyanetlik, hiçlik, hikayecilik, hissizlik, hürmetsizlik, ikilik, ilahilik, ilgisizlik, ilişiklik, ipincelik, iplik, irilik, iptidailik, iradesizlik, irilik, isteksizlik, işitmemezlik, işsizlik, iyilik, kahpelik, kardeşlik, katillik, kelimelik, kendilik, kepazelik, keskinlik, kesiklik, kestanecilik, kıymetsizlik, kilometrelik, kimsesizlik, kişilik, komserlik, köpeklik, kraliçelik, kudretsizlik, küfecilik, külhanbeylik, lacivertlik, laubalilik, Lehlilik, makinistlik, mavilik, mesuliyetsizlik, metrelik, meyvelik, milimetrelik, milletvekillik, miniminilik, misafirlik, misafirperverlik, miskinlik, muallimlik, muhabirlik, muhbirlik, muziplik, münasebetsizlik, müvezzilik, namzetlik, nikbinlik, ölmezlik, önemlilik, pembelik, perdelik, pislik, polislik, reislik, rezillik, saatlik, sabitlik, sadelik, sahiplik, sallapatilik, samimilik, saniyelik, seferberlik, seksenlik, senelik, serinlik, sersemlik, serserilik, sertlik, sessizlik, sevimlilik, sevimsizlik, sevmemeklik, sinirlilik, sinirsizlik, şahitlik, şairlik, şenlik, şerefsizlik, şimdilik, tabiîlik, tâbilik, talebelik, talihsizlik, tecrübesizlik, teklik, tembellik, temizlik, temsilcilik, terbiyelilik, terbiyesizlik, terslik, terzilik, tımarhanelik, tiryakilik, ümitsizlik, vahşilik, viranelik, yankesicilik, yarenlik, yedilik, yenilik, yeşillik, yetmişlik, yirmibeşlik, yüreklilik, zalimlik, zariflik, zenginlik, zevksizlik, zeytinlik, zillik, züppelik, Arnavutluk, arzusuzluk, belsoğukluğu, boşluk, bozukluk, buçukluk, buruşukluk, coşkunluk, çabukluk, çocukluk, çoğunluk, çokluk, dedikoduculuk, despotluk, doğruluk, dostluk, dostsuzluk, durgunluk, dutluk, filozofluk, garsonluk, gevurluk, hoşnutluluk, hoşnutsuzluk, huzursuzluk, imparatorluk, kiloluk, kodoşluk, komisyonculuk, konsolosluk, korkuluk, korkunçluk, koruluk, kozluk, kumluk, kuruşluk, kusursuzluk, mahcupluk, mahmurluk, mahzunluk, marangozluk, mebusluk, mesutluk, milyonluk, morluk, mumluk, namussuzluk, odunluk, onluk, orospuluk, ovluk, oyluk, oyunculuk, oyunluk, Robensonluk, sarhoşluk, soğukluk, solukluk, sporculuk, sululuk, susuzluk, şuhluk, telefonculuk, tiyatrosuzluk, tokluk, tombulluk, tonluk, topluluk, toyluk, tutkunluk, uçukluk, uğursuzluk, umutsuzluk, uykusuzluk, uyuşukluk, uzunluk, yağmurluk, yokluk, yoksuzluk, yolculuk, yorgunluk, zorluk, açgözlük, aktörlük, bönlük, büyüklük, büzüklük, çöpçülük, çöplük, dönümlük, dürüstlük, düşkünlük, düzlük,

görücülük, gözlük, gözlüklü, güçlük, günlük, ikiyüzlülük, kömürlük, körlük, kötülük, köylük, köylülük, küllük, küçüklük, müdürlük, nankörlük, ölülük, ölümsüzlük, önlük, önlüksüz, özgürlük, özgörürlük, raportörlük, rejisörlük, tahammülsüzlük, üstünlük, yüzlük.

1.27.-lI ekiyle yapılmış kelimeler (873)

anlamlı, anlayıĢlı, arabalı, ardiyeli, arızalı, Arnavut kaldırımlı, âĢıklı, adalı, adamakıllı, Adanalı, Adapazarlı, afatlı, Afrikalı, ağaçlı, ağaçlıklı, ağdalı, ağırbaĢlı, ağızlı, ağlamaklı, ahlâklı, Akçakocalı, akıllı, akıllılık, Aksaraylı, alakalı, allı, altınlı, alyanslı, Amerikalı, asılı, asmalı, Asmalımescit, Aspasyalı, atkılı, atlı, Avrupalı, Avustralyalı, ayakkabılı, ayaklı, aylıklı, aylıklı, aynalı, azılı, bacaklı, bacalı, badanalı, bağlı, bahçeli, bakıĢlı, baldırlı, balgamlı, Balıkesirli, balıklı, ballı, baltalı, bandıralı, bardaklı, barklı, baĢlı, bayraklı, belalı, beyazlı, Beypazarlı, bıçaklı, bıyıklı, Bizanslı, Bosnalı, boyalı, budaklı, buharlı, buralı, Burgazlı, Bursalı, buzağılı, camlı, canlı, canlılık, capcanlı, cıgaralı, cıvalı, cilalı, cimdallı, cumbalı, cüzamlı, çakıllı, çalgılı, çalılıklı, Çamlıca, Çamlıcalı, çardaklı, çarklı, çarĢaflı, çatırtılı, ÇeĢmemeydanlı, çıkrıklı, çıngıraklı, çıtırtılı, çoraplı, Dadaylı, Dağlıdere, dalgalı, dallı, damarlı, damlalı, Danimarkalı, danslı, dantelalı, dayalı, delikanlı, denizaltılı, devamlı, Diyarbakırlı, dokunaklı, dondurmalı, dudaklı, dumanlı, dünyalı, Edirnekapılı, Efganlı, Elmalı, egzamalı, enginarlı, esaslı, esrarlı, farklı, Faslı, faydalı, fırtınalı, fıstıklı, fistanlı, fiyakalı, Floranslı, fraklı, formalı, fülokalı, gamlı, gazlı, Grenobleli, haklı, halılı, halkalı, harlı, hasırlı, hastalıklı, hatıralı, hatırlı, hatlı, hayırlı, hesaplı, heyecanlı, hırkalı, hırslı, hızlı, hızlıca, Hollandalı, hülyalı, ıspanaklı, ıĢıklı, ıztıraplı, içli dıĢlı, ihtiraslı, imajlı, imalı, imtihanlı, inkibazlı, insaflı, istidatlı, iĢtahlı, itinâlı, kabartılı, kaçlı, kadınlı, kahkahalı, kakmalı, kalaylı, kalçalı, kalpaklı, kanatlı, kanlı, Kanlıca, kapalı, kapılı, kaplı, kaplıca, Karahisarlı, Karamanlı, kararlı, karasevdalı, kardiyalı, karlı, karĢılıklı, Kartacalı, kasabalı, Kasımpaşalı, kaĢlı, katırlı, Katinalı, kavgalı, katlı, katranlı, kayalı, kaymaklı, kazançlı, kazlı, kılçıklı, kılıklı, kıllı, kınalı, Kınalıada, kırmızılı, kıskançlı, kıvılcımlı, Kirazlı, kolalı, Korsikalı, kravatlı, kumarlı, Kumkapılı, kuşaklı, külahlı, levhalı, limonatalı, Lozanlı, Lüleburgazlı, maaĢlı, Makedonyalı, mânâlı, mangallı, Manavgatlı, mantarlı, manzaralı, masallı, Marsilyalı, masraflı, mehtaplı, meraklı, Milaslı, mintanlı, muhataralı, mübalağalı, münakaĢalı, nacaklı, nasırlı, nazlı, nikahlı, niĢanlı, numaralı, ocaklı, odalı, okkalı, oralı, ormanlı, ortancalı, Osmanlı, oyalı, pahalı, pamplımuslu, papatyalı, parıltılı, parmaklı, paslı, parmaklıklı, pasaklı, paslı, patırtılı, pazarlıklı, perukalı, pırıltılı, pijamalı, pikaplı, posbıyıklı, poyrazlı, pudralı, rastıklı, rakılı, rayihalı, raylı, Romalı, röportajlı, rüyalı, rüzgarlı, sabıkalı, saçlı, sağanaklı, sağlı, sakallı, Sakızlı, saklı, saksılı, sarıklı, sarılı, sarmaĢıklı, sarımsaklı, sarsıntılı, satıhlı, sayılı, sazlı, sevdalı, sıfatlı, sıkıntılı, sıralı, sırmalı, sıtmalı, sıvalı, silahlı, Sicilyalı, Silivrikapılı, Sivaslı, siyahlı, sobalı, soğanlı, sofalı, Soyadlı, suratlı, sustalı, Şalvarlı, Şanjanlı, Şanlı, Şapkalı, Şarkılı, şarklı, ŞaĢalı, tabiatlı, tahtalı, takılı, taraflı, taralı, taĢralı, tatlı, tatlıca, tavırlı, tavanlı, tereyağlı, tıraĢlı, tırnaklı, tırtıllı, tokmaklı, Topkapılı, uçaklı, üniformalı, Üsküdarlı, Vanlı, varlıklı, Viyanalı, yağlı, yağlıboya, yağlıca, yakılı, yakıĢıklı, yalaklı, yaldızlı, yamalı, yamçılı, yanaklı, yapılı, yapraklı, yaradılıĢlı, yaralı, yasaklı, yaĢlı, yaĢlıca, yataklı, yayılı, yaylı, yazılı, yıkılı, yıldızlı, yorganlı, Yunanlı, zararlı, zavallı, zavallıcık, Zehralı, zeytinyağlı, zırhlı, ziyâlı, Zonguldaklı, adaletli, ağustosböcekli, aksantonikli, ardiyeli, ateĢli, azametli, bahçeli, bahriyeli, Balıkesirli, becerikli, benekli, bereketli, biçimli, biçkili, bilekli, birli, bisikletli, bitli, Boğaziçili, briyantinli, ceketli, cepli, cerahatli, Cezayirli, ciltli, cilveli, civcivli, cüsseli, çareli, çehreli, çemberli, çemenli, çentikli, çerçeveli, çevrili, çiçekli, çiftetelli, çilli, Çinli, çitili, çivili, çizgili, çizikli, çizmeli, daireli, davetli, dehlizli, dehĢetli, delikanlı, delikli, demirli, derili, derli, dertli, dikenli, dikili, dikkatli, dilli, diĢli, dizili, düğmeli, düĢünceli, ecinnili, eğlenceli, ehemmiyetli, elbiseli, elektrikli, elemli, elveriĢli, emekli, emzikli, enlilik, enseli, erkekli, EskiĢehirli, etekli, etli, evli, faziletli, fenerli, feraceli, fesleğenli, fesli, fıskiyeli, fiĢekli, Finikeli, firengili, Frijiderli, geceli, gedikli, Gemlikli, giyimli, gizli, gizlice, göbekli, gölgeli, gömlekli, gösteriĢli, grevli, güneĢli, haleli, Haleplizade, halli, hallice, haneli, hararetli, hareketli, hareli, haĢmetli, Hersekli, Heybeli, Heybeliada, Heybelili, heybetli, hiddetli, hindistancevizli, hisli, hücreli, hünerli, hürmetlice, içkili, içlidıĢlı, idareli, iğneli, ikili, ikiyüzlü, ilgili, ilikli, iliĢkili, ipekli, iplikli, iradeli, irinli, isimli, Ġskenderiyeli, istekli, istifadeli, Ġsveçli, Ġsviçreli, iĢaretli, iĢkilli, iĢtemeli, izinli, Ġzmirli, Ġzmitli, kabahatli, kafesli, kahverenkli, kaloriferli, kalpli, kameriyeli, kanserli Karadenizli, Karamürselli, karanfilli, kasketli, kasvetli, katmerli, kederli, kelepçeli, kemikli, kerevetli, keneli, kepekli, kerevetli, kerli ferli, keyifli, kıyafetli, kıymetli, kibirli, kilimli, kilitli, killi, kinayeli, kininli, kireçli, kirli, kolejli, köpekli, Korentli, köĢeli, kubbeli, kudretli, kuleli, kulübeli, kuvvetli, külliyetli, küpeli, kütüphaneli, lastikli, Lehli, lekeli, lezzetli, liseli, mahalleli, mahkemeli, makineli, maskeli, mektepli, meltemli, memeli, memleketli, menekĢeli, merdivenli, merhametli, mescitli, meĢakkatli, meziyetli, misilli, muhabereli, mukayeseli, münasebetli, mürekkepli, müzikli, nahiyeli, Napolili, nefesli, nemli, neĢeli, nezleli,

niyetli, Norveçliler, oksijenli, ondüleli, otuz birli, önemli, Pandeli, parazitli, Parisli, pelteli, pencereli, perçemli, peynirli, pideli, pireli, pislikli, Portekizli, radyoaktiviteli, rahmetli, reçelli, renkli, resimli, Rumelili, rutubetli, saatli, sebepli, sedirli, sekizli, Serezli, serili, sesli, sevgili, sevimli, sevinçli, sıhhatli, sihirli, sinekli, sinirli, sisli, sivilceli, Sulukuleli, süratli, sürekli, sürmeli, şahnişi, şahsiyetli, şefkatli, şehirli, Sehreminli, şehvetli, şekerli, şemsiyeli, şekilli, şerefli, şiddetli, şimalli, şimşekli, şişi, şiveli, şöhretli, şüpheli, tahsilli, tahtabitli, talihli, taneli, tarihli, tashihli, tehirli, tehlikeli, tekerlekli, tembihli, temelli, temkinli, tenli, Tepedelenli, tepeli, terbiyeli, tepkili, terli, tertipli, tüfekli Türkiyeli, ümitli, üniversiteli, ürpertili, valanseli, veremli, verimli, vinçli, vişneli, vitrinli, yeldirmeli, yelekli, yelkenli, yemekli, yerli, yeşilli, yürekli, zehirli, zeminli, zevkli, ziftli, Afyonlu, Anadolulu, anasonlu, arzulu, balkonlu, banyolu, bastonlu, Bolulu, borçlu, boncuklu, borulu, boslu, boylu, boynuzlu, boyunlu, buğulu, bulutlu, burunlu, buzlu, cenuplu, çamurlu, çocuklu, çoluklu, Çorlulu, çörekotlu, çubuklu, dekorlu, doğumlu, dokuzlu, dolu, doludizgin, duygulu, Erzurumlu, fosforlu, gazinolu, gazozlu, gocuklu, gururlu, Hayrabolulu, homurtulu, Honolulu, hoşnutluluk, hotozlu, hudutlu, huylu, İmrozlu, İstanbullu, ispirtolu, kabuklu, kokorozlu, kokulu, kollu, koltuklu, konçlu, korkulu, korlu, koyunlu, kulplu, kumlu, kurtlu, kusmuklu, kusurlu, kuşkulu, limonlu, lodoslu, lüzumlu, magnezyumlu, mantolu, mektuplu, mevzulu, molozlu, motorlu, Mudurnulu, mutlu, namuslu, nohutlu, nüfuslu, omuzlu, onlu, pabuçlu, pamuklu, pantolonlu, pipolu, poturlu, puslu, ruhlu, rujlu, Safranbolulu, sagapolu, Samsunlu, sollu, sucuklu, suçlu, sulu, Sulukule, sunturlu, taratorlu, telaffuzlu, toplu, tozlu, Trabzonlu, Tunuslu, turunculu, tuzlu, uçurumlu, uğultulu, uğurlu, uslu, usturuplu, uykulu, uyuzlu, vücutlu, yağmurlu, yoğurtlu, yollu, yosunlu, açgözlü, Bakırköylü, bağörtülü, böğürtülü, büğülü, büyüklü, büyülü, cingözlü, Dağköylü, glayöllü, gömülü, gönüllü, götlü, gözlü, gözlüklü, güçlü, güleryüzlü, gülüşlü, gündüzlü, gürültülü, hüzünlü, ikiyüzlü, köprülü, Kadıköylü, Karagümrüklü, kostümlü, köklü, köpüklü, köylü, küçüklü, küflü, kükürtlü, küllü, kürklü, ölümlü, örgülü, örtülü, örülü, pardösülü, pörtüklü, pürüzlü, püsküllü, sözlü, sümbüllü, sümüklü, sümüklüböcek, süslü, sütlü, tokgözlü, tükürüklü, türlü, tütünlü, tüylü, üçlü, üzüntülü, yüklü, yünlü, yürüyüşlü, yüzlü, zülüflü.

2. Fiiller (1.927)

2.1. Basit ve türemiş fiiller (1.501)

aban-, acı-, acık-, acıktır-, acın-, acındır-, acıt-, aç- (215), açıkla-, açıl- (80), açtır-, adımla-, adileş, adlandırıl-, afalla-, ağar-, ağırlaş, ağırlaştır-, ağla-, ağlan-, ağlaş, ağlat-, ağrı-, ağrıt-, ak- (73), akıllan-, akıt-, aksa-, aksat-, akset-, aksettir-, aksır-, aksileş, aktar-, aktarıl-, al- (866), alakalandır-, alçal-, aldan-, aldat-, aldatıl-, aldır-, alevlen-, alıklaş, alın-, alış, alışıl-, alıştır-, âlimleş, alkışla-, alkışlan-, an-, andır-, anıl-, anır-, anla- (304), anlaş, anlaşıl-, anlat- (267), anlattır-, anlatıl-, aptallaş, ara- (120), aran-, araştır-, arsızlaş, art-, arzula-, arzulan-, asfaltla-, asfaltlan-, asıl-, aş, aşın-, aşınla-, aşınlan-, aşılandır-, aşın-, aşındır-, aşır-, aşırıl-, at- (290), ateşle, atıl-, atıştır-, atla- (74), atlaş, atlat-, atlatıl-, avla-, avlan-, avuçla-, avun-, avut-, ay-, ayaklan-, ayaklandır-, ayarla-, ayarlan-, ayart-, aydınlan-, aydınlat-, aydır-, ayıkla-, ayıl-, ayılt-, ayır-, ayırt-, ayrıl- (79), azal-, azaltıl-, azarla-, azıt-, bağdaş, bağır- (130), bağırıl-, bağırış, bağışla-, bağla-, bağlan-, bağlat-, bak- (1134), bakıl-, bakın-, bakış, baktır-, ban-, barın-, barış, barklan-, bas-, basıl-, bastır-, bastırıl-, başar-, başla- (342), başlan-, başlanıl-, başlat-, bat-, batır-, batırıl-, bayıl-, beğen-, beğendir-, beğenil-, bekle- (269), beklen-, beklenil-, bekleş, beklet-, belir-, belirsizleş, belirt-, belle-, benimse-, benirle-, benze- (171), benzet-, besle-, beslen-, bestele-, bestelen-, beyazlan-, beyazlaş, beyazlat-, bez-, bezdir-, bıçakla-, bıçaklan-, bık-, bıkıl-, bırak- (332), bırakıl-, bıraktır-, biç-, biçil-, bil- (768), bildir-, birik-, biriktir-, birleş, birleştir-, bit- (99), bitir-, bitiştir-, bocala-, boğ-, boğazla-, boğazlaş, boğul-, boğuş, boğa-, boğal-, boğalt-, boğaltıl-, boğan-, boya-, boyan-, boyat-, boyla-, boz-, bozdur-, bozdurt-, bozdurul-, bozul-, böbürlen-, böğür-, böl-, bölün-, bört-, budaklan-, budalalaş, budan-, budat-, buğula-, buğulan-, buharlaş, bul-, bulan-, bulandır-, bulaş, buldur-, bulun-, bulundur-, buluş, buluştur-, -buna-, bunal-, bur-, burkul-, buruştur-, buruş, buyur-, buyurul-, bük-, bükül-, bürü-, bürün-, büyü-, büyüle-, büyülen-, büyült-, büyüt-, büyütül-, büz-, büzül-, camlaş, canlan-, canlandır-, cay-, cezalandır-, Cezayirlileş, cıvı-, cıvılda-, cıvıldaş, cıvıt-, cızırda-, ciddileş, çabala-, çabuklaş, çağır- (80), çağırıl-, çağırış, çağırt-, çak-, çakıl-, çakıştır-, çal- (118), çalın-, çalış (264), çalışıl-, çalıştır-, çalkala-, çalkalan-, çamurlan-,çarp-, çarpış, çat-, çatallaş, çatış, çatla-, çatırdat-, çatırda-, çatlat-, çek- (267),çekin-, çekiştir-, çektir-, çerçevele-, çerçevelen-, çevir- (84), çeviril-, çevirt-, çevrelen-, çık- (256), çıkar-, çıkarıl-, çıkart-, çıkıl-, çıkış, çıldır-, çıldırt-, çıngırdat-, çınlat-, çırp-, çırpın-, çiçeklen-, çiftleş, çiğne-, çiğnen-, çimdikle-, çirkinle-, çirkinleş, çirkinleştir-, çirkinleyiver-, çisele-, çivile-, çivilen-, çiz-, çizgile-, çizgilen-, çiziktir-, çizil-, çoğal-, çoğaltıl-, çocuklaş, çök-, çökert-, çömel-, çöreklen-, çözül-, çürü-, çürüt-, çullan-, dadan-, dağıl-, dağıt-, dağıtıl-, dal- (133), dalaş, daldır-, dalgalan-, dalın-, damlatıl-, damlat-, damla-

, daral-, darıl-, darılt-, davran-, daya-, dayan- (62), dayanıl-, dayat-, de- (3466), debelen-, dedirt-, değ-, değiş- (66), değiştir-, değiştiril-, demirle-, demle-, değiştirt-, del-, delin-, delir-, demlen-, den-, dene-, denil-, depreş- , derilen-, derlen-, dertlen-, devir-, didikle-, didin-, didiş-, dik-, dikil-, diktir-, dile-, dilen-, din-, dinle- (139), dinlen-, dinlendir-, dinlenil-, dinlet-, dire-, diren-, diret-, diz-, dizdir-, dizil-, doğ- (115), doğra-, doğrul-, doğrult-, doğul-, doğur-, doku-, dokun-, dokundur-, dokunul-, dol-, dola-, dolan-, dolandır-, dolaş- (128), dolaşıl-, dolaştır-, doldur-, doldurt-, doldurul-, don-, donan-, dondur-, doy-, doyul-, doyur-, dök-, dökül-, dökün-, dön- (480), döndür-, dönül-, döv-, dövdür-, dövdürt-, dövüş-, dur- (439), durakla-, durdur-, durdurt-, durgunlaş-, durul-, duy- (299), duyul-, duyur-, düğümle-, düğümlen-, dür-, dürt-, düş- (233), düşün- (553), düşündür-, düşündürt-, düşünül-, düşür-, düşürül-, düz-, düzel-, düzelt-, düzelttir-, düzle-, düzül-, edil-, edin-, efkarlan-, eğil-, eğlen-, eğlendir-, eğlenil-, eğrilt-, ekil-, ek-, ekle-, eklen-, eksil-, ekş-, ektir-, ele-, elle-, em-, emekle-, emil-, emret-, er-, eri-, erdiril-, eril-, eriş-, erit-, es-, esâtîrleş-, eseflen-, esirge-, eski-, esne-, eşele-, et- (1650), etekle-, ettir-, ever-, evir-, evlendir-, eyle-, ezberle-, ezberlen-, ezil-, faydalan-, ferâhla-, ferâhlan-, fırla-, fırlat-, fısılda-, fısıldaş-, fısla-, fışkır-, fışkırda-, fışkırt-, filozoflaş-, filizlen-, fiskelen-, gagala-, gagalaş-, garipse-, geber-, gebert, gecele-, gecik-, geç- (689), geçin-, geçindir-, geçir- (107), geçiril-, geçirt-, geçiştir-, gel- (1443), gelin-, geliş-, genişle-, genişlet-, gerek-, geril-, gerile-, gerin-, getir- (184), getiril-, getirt-, gevele-, gevre-, gevşe-, gez-, gezdir-, gezin-, gıcıkla-, gıcıklan-, gıcırda-, gıcırdat-, gıdıkla-, gider-, gidil-, gir- (379), giril-, giriş-, git- (1154), giy-, giydir-, giyin-, giyil-, gizle-, gizlen-, göçür-, gömül-, gönder-, gönderil-, gör- (1089), gördür-, görül-, görün-, görüş-, göster- (173), gösteril-, götür- (156), götürül-, gözet-, gözetle-, gözetlen-, gözle-, gözük- (176), gül- (364), güldür-, gülümse-, gülün-, gülüş-, gümle-, gürle-, güt-, güven-, güvenil-, güver-, hafifle-, hafifleş-, hafiflet-, hapşır-, hararetlen-, harca-, harcan-, harcat-, haşla-, hastalan-, haşlan-, hatırla- (160), hatırlat-, havaleş-, havalan-, hayıflan-, havla-, haykır-, haykırış-, hazırlan-, hazırlat-, hesapla-, heyecanlan-, hışırda-, hızlan-, hohla-, homurdan-, homurda-, homurdanıl-, horla-, hoşlan-, höpürdetil-, hurdalaş-, hurmalaş-, hülyalan-, hüzünlen-, ısın-, ısır-, ısıt-, ısla-, ıslan-, ıslat-, ıslatıl-, ısmarla-, ısmarlan-, ısmarlat-, ışı-, ışıklan-, ışılda-, i- (522), iç- (312), içerle-, içil-, içir-, içlen-, iğnelen-, iğren-, iğrendir-, iğrenil-, ihtiyarla-, ilaveleş-, ilerle-, ilerlet-, ilet-, ilikle-, iliş-, iliştir-, iliştiril-, ilgilen-, ilgilendir-, imren-, imrendir-, imzalat-, in- (193), inan-, inandır-, incel-, incele-, incileş-, incin-, inci-, indir-, indiril-, inil- , inle-, inletil-, irkil-, iste- (631), isten-, istenil-, istet-, içe-, içet-, içit-, içtil-, içe-, içen-, içenil-, içet-, it-, itelen-, itil-, itiş- iyileş-, kabar-, kabart-, kabullen-, kaç- (112), kaçıl-, kaçın-, kaçır-, kaçırıl-, kaçırt-, kaçış-, kak-, kakalan-, kakıl-, kakış-, kal-(437), kalabalıklaş-, kalayla-, kalaylan-, kalk- (261), kaldırıl-, kalınlaş-, kaldır- (105), kalkıl-, kalkış-, kamaş-, kamaştır-, kamburlaş-, kamçıla-, kan-, kana-, kandırıl-, kanıksa-, kanlan-, kandır-, kanıksa-, kanlan-, kap-, kapa-, kapan-, kapat-, kapıl-, kapılan-, kapışıl-, kapla-, kaplan-, kapla-, kaptır-, karala-, karar-, kararla-, kararlaş-, kararlaştır-, karart-, karıncalan-, karış-, karıştır-, karıştırıl-, karşıla-, karşılaş-, kas-, kastet-, kaşın-, kaşınıl-, katıl-, kat-, katılaş-, katış-, katla-, katlan-, kavra-, kavrul-, kavur-, kavuş-, kay-, kaydır-, kayna-, kaynaş-, kaytar-, kaz-, kazan-, kazandır-, kazanıl-, kazı-, kazıl-, kederlen-, kekele-, kekemeleş-, kemir-, kemiril-, kesil- (93), kestir-, keyiflen-, kıl-, kıldır-, kımılda-, kımıldan-, kıpırda-, kıpırdan-, kıpırdat-, kıpırdaş-, kır-, kırıl-, kırıştır-, kırış-, kırlaş-, kırmızılaş-, kırp-, kırpıl-, kırpış-, kırpıştır-, kıs-, kısalt-, kısaltıl-, kıskan-, kıskanıl-, kıstır-, kıvrıl-, kıy-, kıydır-, kıyıl-, kız-, kızar-, kızart-, kızdır-, kızdırıl-, kilitle-, kilitlen-, kirala-, kirlen-, kirlet-, kişne-, ko-, kok-, kokla-, kocamanlaş-, koklan-, koklaş-, koklat-, kokuş-, kokut-, koltuklaş-, kon-,konul-, konuş- (396), konuştur-, konuşturt-, konuşul-, kopar-, kop-, koparıl-, kopart-, kork-, korkut-, korlaş-, koru-, koş- (207), koşul-, koşuş-, kov-, kovala-, kovdur-, kovdurt-, kovul-, koy- (151), koydur-, koydurt-, koyulaş-, koyul-, köhne-, köpür-, körlen-, kucakla-, kucaklan-, kudur-, kudurt-, kullan-, kullanıl-, kur-, kurdurt-, kurtar-, kurtarıl-, kurtulun-, kuru-, kurul-, kurula-, kurun-, kus-, kuşan-, küçül-, küçült-, küçümse-, küllen-, küflen-, küre-, küs-, lanetle-, mahmuzla-, mavileş-, meraklan-, mıhla-, minârele-, minderleş-, modernleştir-, nazikleştir-, nazlan-, neşelen-, neticelen-, neticelendir-, nihayetlen-, nikâhla-, nişanlan-, normalleş-, nöbetleş-, numarala-, okşa-, okşan-, oku- (231), okun-, okut-, ol- (3404), onarıl-, ortakla-, otla-, otur- (473), oturtul-, oturt-, oturul-, oturuş-, ovala-, ovuşturur-, oyala-, oyna-(168), ov-, oynan-, oynaş-, oynat-, oynatıl-, oyul-, öde-, öden-, öde, öğren- (96), öğret-, öğrenil-, öğür-, öğürt-, öğüt-, öğüttür-, öksür-, öl- (213), ölç-, ölçül-, ölçüş-, öldür-, öldürt-, öldürül-, ölün-, ,öp-, öptür-, öpüş-, öpül-, ör-, ört-, öt-, örtül-, örül-, öt-, ördekleş-, öttür-, öv-, ötüş-, övün-, özen-, özle-, özlen-, paketleş-, parçala-, parılda-, parla-, parlat-, parlatıl-, paslan-, patakla-, patla-, patlan-, patlat-, patlatıl-, paylaş-, paylaşıl-, pembeleş-, pençeleş-, pırılda-, pinekle-, piş-, pişiril-, pişir-, püfle-, püskür- , rahatla-, rastla-, rastlan-, rastlaş-, resimle-, resimlen-, rüzgarlan-, sabahla-, sabırsızlan-, saç-, sağ-, sağıl-, sağla-, sağlamlaş-, sakinle-, sakinleş-, sakla-, saklan-, saklat-, sal-, sakinleştir-, saldır-, salın-, salla-, sallan-, san- (162), sancılan-, sandır-, sanıl-, sap-, sapıl-, sapla-, saplan-, sar-, sarar-, sarart-, sarıl-, sarın-, sark-,

sarkıt-, sars-, sarsıl-, sat-, satıl-, savaş, sav-, savrul-, savun-, savur-, savurul-, savuş, say-, saydır-, sayıkla-, sayıl-, seç-, seçil-, sek-, selamla-, selamlaş, ser-, seril-, serinle-, serinlenil-, serinlet-, serp-, serpil-, serpiştiril-, sersemleş, sersemlet-, serserileş, sertleş, seslen-, sev- (394), sevdalan-, sevdir-, sevdirt-, sevil-, sevin-, seviş, sevindir-, seyir-, seyrekleş, seyrel-, sez-, sezil-, sezinle-, sıçra-, sığ-, sıçrat-, sığın-, sıkıl-, sıkış, sıkıştır-, sıkıştırıl-, sıklaştır-, sına-, sırala-, sıralan-, sırıt-, sırnaş, sıva-, sıyır-, sıyrıl-, sız-, sızdır-, sıvan-, sıvazla-, sil-, sildir-, silin-, silk-, silkele-, silkin-, sin-, sindir-, sinirlen-, sinirlendir-, siyahlaş, siyahlat-, soğu-, sok-, sokul-, sol-, solu-, somurt-, sor- (250), sordur-, sorul-, soruştur-, soy-, soyun-, sök-, söktür-, sökül-, sön-, söndür-, söndürül-, sövüş, söyle- (596), söv-, söylen-, söylenil, söyleş, söylet-, sözleş, sun-, sunul-, sulula, sus- (137), susa-, sustur-, susul-, sümkür-, süpür-, süpürül-, sür- (83), sürç-, sürtül-, sürün-, sürt-, sürtün-, sürü-, sürükle-, sürüklen-, sürül-, sürün-, sürüştür-, süsle-, süslen-, süz-, süzül-, şairleş, şakala, şakı-, şakırda-, şakırdat-, şaklat-, şapırdat-, şartla-, şaş, şaşala-, şaşır-, şaşırt-, şıkırda-, şıkırdat-, şiddetlen-, şıngırda-, şıngırdat-, şiş, şişir-, şişmanla-, şişmanlat-, tak- (68), takıl-, takın-, takırdat-, takıştır-, taktır-,tamamlat-, tamamla-, tanı- (130), tanın-, tanış, tanıt-, tanıştır-, tanıtıl-, tara-, tap-, taran-, tart-, tartıl-, tasla-, taş-ı, taşla-, taşın-, taş, tat-, tatlıla, tattır-, tavanla, tazele-, tazelen-, tazelendiril-, tekrarla-, tekrarlan-, tekrarlat-, telefonla, tellendir-, tembelleş, tembihle-, temizle-, temizlen-, temizleş, tenhala, tepele-, tepin-, terlet-, terle-, tık-, tıka-, tıkan-, tırmala-, tiksin-, tiksindir-, tırman-, titizlen-, titre-, titreş, tokala, tokatla-, tokatla, tokurdat-, topalla-, topallat-, toparla-, toparlan-, topla-, toplan-, toplanıl-, toplat-, tosla-, toz-, tozlan-, törpüle-, tut- (275), tuttur-, tutturul-, tutul-, tutun-, tutuş, tutuştur-, tüken-, tükür-, tükürükle-, tükürül-, tüne-, türe-, Türkçeleştir-, tüt-, tütsüle-, tüttür-, tüy-, ucuzla-, uç-, uçlan-, uçukla-, uçuklat-, uçur-, uçuş, ufal-, uğra-, uğraş, uğraşıl-, uğraştır-, uğrat-, uğulda-, uğuştur-, ula, ulaştır-, ulu-, um-, umul-, umursa-, unut- (96), unuttur-, unutul-, usan-, usanıl-, utan-, utanıl-, uy-, uyan- (83), uyandır-, uyandırıl-, uydur-, uydurul-, uyu- (231), uyukla-, uyun-, uyuş, uyuştur-, uyut-, uza-, uzakla, uzaklaştır-, uzan-, uzat-, uzatıl-, üfle-, üflen-, üfür-, üfürül-, ümitlen-, ürk-, ürküt-, ürpert-, üşü-, üşüş, üşüt-, ütüle-, üz-, üzül-, var- (147), vardır-, varıl-, vasıflandır-, ver- (870), verdir-, verdiril-, verdirt-, veril-, veriştir-, vınla-, viyakla-, vur-, vurul-, yadırga-, yadırgan-, yabancıla, yağ- (99), yağdır-, yağla-, yağlan-, yak- (118), yakala-, yakalan-, yakamozlan-, yakar-, yakıl-, yakınla, yakınlaştır-, yakış, yakıştır-, yakla, yaklaştır-, yaktır-, yala-, yalan-, yalanlan-, yaldızlat-, yalpala-, yalvar-, yama-, yamalan-, yaman-, yan- (143), yanaş, yanaştır-, yanıl-, yap- (927), yapıl-, yapıştır-, yapışkanlaştır-, yaptır-, yaptırıl-, yaptırt-, yar-, yara-, yarala-, yaraş, yarat-, yaratıl-, yardımla, yarıl-, yaslan-yaşa- (192), yaşa-n, yaşar-, yaşat-, yat- (178), yatır-, yatırıl-, yatış, yatıştır-, yavaşla-, yavaşlat-, yay-, yayıl-, yayvanla, yaz- (223), yazdır-, yazdırıl-, yazıl-, ye- (326), yelten-, yen-, yer-, yerleş, yerleştir-, yerleştiril-, yeş-er-, yet-, yetin-, yetiş, yetiştir-, yığ-, yığıl-, yık-, yıka-, yıkan-, yıkat-, yıkıl-, yıl-, yıldır-, yıldızlan-, yıldızla, yılış, yıprat-, yıpran-, yırt-, yırtıl-, yırtın-, yitir-, yoğur-, yoğurul-, yokla-, yol-, yolla-, yollan-, yont-, yor-, yönel-, yorul-, yum-, yumrukla-, yumruklat-, yumul-, yumurtla-, yumuşa-, yumuşat-, yut-, yutkun-, yuttur-, yutturul-, yuvarla-, yuvarlaklan-, yuvarlan-, yüklen-, yüklet-, yükletil-, yüksel-, yükselt-, yürü- (244), yürüt-, yürütül-, yüz-, zayıfla-, zehirlen-, zevklen-, zıkkımlan-, zımbala-, zıngırda-, zıpla-, zırla-, zırlan-, zonkla-, zorla-.

2.2. Birleşik fiiller (426)

açabil-, açılabil-, açılıver-, açıver-, addet-, affedil-, affet-, alabil-, alıkoy-, alınabil-, alışmayagör-, alıver-, almayıver-, anlaşılabil-, anlaşılıver-, anlatabil-, anlayabil-, anlayıver-, artakal-, asabil-, asılabil-, aşık at-, atabil-, atılabil-, atıver-, atlatabil-, atlayabil-, atlayıver-, ayarlayabil-, ayırıver-, ayrılabil-, azıtabil-, bağırabil-, bağışlanabil-, bahsedil-, bahset-, bahşet-,bakabil-, bakadur-, bakakal-, bakılabil-, bakıver-, bastırıver-, bağlayabil-, bağlayıver-, beklenebil-,bekleyebil-, beliriver-, benzetebil-, benzetilebil-, bezeyebil-, bıçaklanıver-,bırakabil-, bırakılabil-, bırakıver-, biçiver-, bilebil-, bin-, bitirebil-, bitirilebil-, bitiver-, boşaltıver-, boşver-, bozabil-, bozuluver, bozuver-, bulabil-, bulunabil-, bulaşabil-, buluver-, büyüyüver-, canlanıver-, cayabil-, çağırabil-, çağırıver-, çalabil-, çalınabil-, çarpayaz-, çekebil-, çekiştirebil-, çekiver-, çevirebil-, çıkabil-, çıkagel-, çıkarabil-, çıkarıver-, çıkartabil-, çıkıver-, çiziliver-,çökebil-, çöküver-, çürüyüver-, dağıtıver-, dalabil-, dayanabil-, defedil-, defet-, defol-, değdirebil-, değişiver-, değiştirebil-, değiştiriver-, denilebil-, devirebil-, deviriver-, deyiver-, dikilekal-, dikiliver-, dinleyebil-, dizdirebil-, doğabil-, doğrultabil-, doğurabil-, doğuver-, dokunabil-, dokunuver-, dolaşabil-, dolduruver-, doluver-, donakal-, donuver-,doyabil-, dökebil-, döktürebil-, dökülüver-, döndüriver-, dönebil-, dönüver-, dövebil-, dövüşebil-, durduruver-, duruver-, duyabil-,duyulabil-, duyuver-, düşmeyegör-, düşünebil-, düşünülebil-, düşüriver-, düşüver-, düzeltebil-, edebil-, edegel-, edilebil-, ediver-, eğlenebil-, eritiver-, eriyiver-, esiver-, eziliver-, farzet-, ferâhlayabil-, ferâhlayıver-, fırlatılıver-, fırlayıver-, fışkırıver-, geçebil-, geçebil-, geçinebil-,

geçirebil-, geçiver-, gelebil-, geliştirebil-, geliver-, getirebil-, getiriver-, gezebil-, gidebil-, giderebil-, gidilebil-, gidiver-, girebil-, giriver-, gitmeyiver-, giyinebil-, gömebil-, gönderiver-, görebil-, görülebil-, görüver-, götürebil-, gözükebil-, gözüküver-, güldürebil-, gülebil-, gülümseyiver-, gülüver-, halledil-, hallet-, halledebil-, hamdol-, hapsedil-, hapset-, hapsol-, harcatıver-, harcayabil-, hatırlayıver-, hayıret-, hayırol-, hazırlayabil-, hazmedilebil-, hazmet-, hesaplayabil-, hissettir-, hissedil-, hisset- (60), hissettir-, hoşgör-, hoşlanmayabil-, ısıtabil-, ısmarlayabil-, içilebil-, içirebil-, ihtiyarlatıver-, inanabil-, inandırabil-, incelenebil-, indirebil-, inebil-, iniver-, istenebil-, iştitilebil-, içletebil-, içleyebil-, itebil-, itiver-, iyileşebil-, kabarıver-, kaçırabil-, kçırıver-, kaçıver-, kahret-, kalabil-, kalakal-, kaldırabil-, kaldırıver-, kandırabil-, kapılabil-, kapıver-, kaplatabil-, kaplayıver-, kararıver-, karıştırıver-, kaçıver-, katılabil-, katlanabil-, kavrayabil-, kaybedil-, kaybet-, kaybettir-, kaybol-, kayboluver-, kaydedil-, kaydet-, kaydırıver-, kazabil-, kazıyıver-, kesilebil-, kesiver-, keşfedil-, keşfet-, kırılıver-, kırıver-, kızıver-, kokabil-, kokalayabil-, konuşabil-, konuşulabil-, koyabil-, koyuver-, koyver-, körol-, kucaklayabil-, kullanıver-, kurabil-, kurtarabil-, kurulabil-, küçülüver-, lütfet-, mafet-, mahvet-, mahvol-, methet-, neşredil-, neşret-, okunuver-, okuyabil-, olabil-, olagel-, olmayabil-, olunabil-, oturabil-, oturuver-, oynayabil-, ödeyebil-, öğrenebil-, öğrenilebil-, öğretiver-, ölçülebil-, ölçüşebil-, öldürebil-, ölebil-, öpüver-, öpebil-, örtüver-, övünebil-, parıldayıver-, parlayıver-, rastgel-, rastla-, rastgetir-, rastlanabil-, reddet-, sabredebil-, sağol-, saklayabil-, salıver-, salıveril-, sapıver-, sarılıver-, satabil-, sayabil-, savurabil-, seçebil-, seslenebil-, sevebil-, seviver-, seyredil-, seyredebil-, seyret- (157), seyrettir-, sezebil-, sıkabil-, sıkıver-, sırrol-, siliniver-, siliver-, sivriliver-, soluver-, sorabil-, sorulabil-, sönüver-, söylenebil-, söyleyebil-, söyleyegel-, söyleyiver-, susuver-, süregel-, şairleşebil-, şaşırakal-, şaşırıver-, şükret-, tadabil-, takınabil-, takınıver-, tanıtabil-, tavsayıver-, temizleyiver-, tenhalaştırabil-, tıkayıver-, tutabil-, tutturabil-, tutamayıver-, tütüver-, uçurabil-, uçuver-, uçuruver-, ulaştırabil-, ulaşabil-, umabil-, unutuluver-, unutuver-, uyanıver-, uydurabil-, uydurulabil-, uyuyabil-, uyuyuver-, uzaklaşabil-, uzanılabil-, uzanabil-, uzatabil-, üzülüver-, üzülebil-, varabil-, varılabil-, varol-, vazgeç-, vazgeçilebil-, vazgeçir-, verebil-, veriver-, vurabil-, vuruver-, yağabil-, yakabil-, yakalayabil-, yakalayıver-, yakılabil-, yaldızlatabil-, yangel-, yapabil-, yapılabil-, yaşanabil-, yaşayabil-, yatabil-, yayılıver-, yatıştırıver-, yazabil-, yazıver-, yerleşebil-, yetişebil-, yetiştirebil-, yıkanabil-, yıkılıver-, yığılıver-, yığıver-, yiyebil-, yumuşayıver-, yutuver-, yuvarlayıver-, yükleyebil-, yükseliver-, yürüyebil-, yüzdürebil-, yüzebil-, yüzül-, zannedil-, zannet-, zannettir-, zaptedil-, zaptet-, zemmet-, zulümet-.

Bir yazar veya şairin üslubunun özelliklerini tayin hususunda, kullandığı kelimelerin sıklık sayısından da istifade edilmektedir. Hangi kelimeler çok kullanılıyorsa o yazarın dünyası veya ilgi sahasına dair ipuçları sunuluyor demektir.

Sait Faik'in eserlerinde en çok geçen 500 kelimenin sıklık sayıları ve kelime çeşitlerine göre listesini şu şekilde veriyoruz:

Yer isimleri (27)

ada 112	kahve 379	meydan 76	tepe 78
deniz 405	kasaba 144	meyhâne 72	tiyatro 103
dükkan 113	köy 324	park 46	yazıhane 31
dünya 278	kulübe 72	sinema 141	yer 727
ev 708	lokanta 53	sokak 324	yokuş 58
gökyüzü 44	mahalle 167	şehir 330	yol 349
İstanbul 198	mektep 98	tarla 62	

Şahıs isimleri (19)

Ahmet 191	Halit 173	Nevin 202	Recep 42
Ali 152	Hüseyin70	Ömer 38	Rıza 68
Allah 150	Mehmet73	Özdemir88	Rüstem 39
Ayşe 58	Necmi 54	Recai 22	Saffet 190

Salih 36
Suat 32 Yakup 29

Eşya isimleri (24)

ayna 105	masa 158	para 467	soba 89
cam 107	mektup 83	pencere 126	tahta 81
gömlek 57	ne 2173	perde 50	top 41
kadeh 60	otomobil 85	saat 313	tramvay 88
kapı 288	paket 65	sandal 117	tren 57
kürek 46	pantolon 59	sandalye 47	yatak 11

Somut isimler (111)

adam 1004	diğ112	iskele 92	oğlan 73
adım 105	dost 109	kadın 668	oğul 171
ağa 118	dudak 147	kafa 330	omuz 64
ağabey 78	duvar 95	kağıt 114	paket 65
ağaç 226	efendi 323	kalp 45	para 467
ağız 217	ekmek 105	kan 66	parmak 97
altın 67	el 771	kar 121	pencere 126
ana 228	elbise 57	karanlık 127	rakı 99
arkadağ 341	erkek 204	kardeğ 76	resim 84
avuç 66	gazete 135	karı 183	rüzgar 145
ay 166	göz 870	kaya 76	saat 313
ayak 312	güneğ 145	kayık 81	saç 206
baba 333	halk 58	kız 724	sahip 95
bacak 79	hanım 155	kiğ 93	sakal 46
bahçe 136	hava 243	kitap 95	sarhoğ 61
bey 358	hayvan 98	koku 194	sevgili 123
bıyık 53	herif 121	kol 136	sıra 195
burun 137	hesap 66	köprü 84	sırt 120
canlı 77	hikâye 198	kör 70	sinema 141
cep 125	ılık 60	köylü 106	sis 56
cıgara 224	ıslak 41	kulak 119	söz 120
cümle 67	ıslık 40	kuruğ 113	su 382
çocuk 824	ığk 272	laf 102	surat 61
deli 93	ihtiyar 263	lira 174	şekil 122
delikanlı 178	insan 1057	mal 48	şğe 63
deri 63	insanoğlu 60	mektup 83	tahta 81
dil 56	isim 186	merdiven 48	tağ 102

ter 48 tramvay 88 yaprak 70 yemek 117
tiyatro 103 vapur 217 yatak 110 yüz 823
top 41 yağmur 147 yazı 123

Soyut isimler (58)

acaba 86 garip 127 iyi 348 ses 385
acı 85 genç 320 kolay 47 sevinç 61
açık 98 güzel 499 korku 73 Şarap 90
adeta 108 güzellik 62 korkunç 97 Şarkı 84
akıl 122 hakikat 57 kötü 147 Şey 1264
arzu 112 hâl 411 merak 83 tahmin 33
asıl 64 hayal 109 mesele 137 tat 41
aşk 98 hayır 127 mesut 70 tuhaf 91
can 196 hayret 64 muhakkak 56 var 1244
cevap 114 his 67 nefes 58 vücut 97
doğru 443 hoş 85 ölüm 68 yalan 81
dostluk 53 hülya 41 ömür 61 zaman 1085
emin 115 ıztıraplı 522 önsezi 77 zevk 79
evet 103 iç 1222 rahat 50
fikir 95 ince 87 rüya 92

Hayvan isimleri (8)

balık 340 kırlangıç 46 kuş 136 tavşan 30
eşek 56 köpek 159 martı 96 tavuk 22

Meslek isimleri (9)

bakkal 35 garson 70 talebe 65
balıkçı 200 işçi 556 tüccar 37
doktor 101 reis 73 usta 84

Renk isimleri (10)

al 71 kara 176 renk 169 yeşil
beyaz 218 kırmızı 179 sarı 177
esmer 97 mavi 139 siyah 81
95

Sayı isimleri (19)

altı 70 bir 10047 dört 268 kaç 76
beş 383 birer 79 elli 89 kırk 94
bin 140 dokuz 53 iki 858 on 397

otuz 74 seksen 30 üçüncü 43 yirmi 151
sekiz 84 üç 357 yedi 101

Zarflar (123)

acayip 60 fazla 139 orta 143 taze 45
ağır 190 fena 101 ölü 82 tek 116
akşam 435 gece 334 ön 390 tekrar 110
alt 246 gün 899 önce 96 temiz 52
an 81 hafif 71 öte 128 türlü 147
ara 415 hafta 73 öteki 282 uç 70
arka 221 hâlâ 162 öyle 465 ufak 48
aşağı 118 hemen 184 parça 118 uzak 185
aynı 176 hep 180 parlak 42 uzun 230
az 87 her 732 pek 310 üst 480
bağ 471 hiç 453 pırıl 102 üzeri 188
bazen 121 hiçbir 328 pis 63 vakit 103
bazı 101 içeri 112 saat 313 yaka 55
beraber 215 ileri 56 sabah 242 yakın 97
biraz 352 ilk 182 sabahleyin 62 yalnız 384
birdenbire 250 kalın 88 sahi 75 yan 500
bol 77 kenar 270 sene 259 yarı 175
bütün 443 kış 173 sessiz yarım 83
büyük 385 koca 91 sıcak 107 yarın 96
çok 575 kocaman 168 sıra 195 yaş 264
dakika 131 köşe 82 soğuk 116 yavaş 46
devam 77 küçücük 49 sol 51 yaz 159
dışarı 118 küçük 497 son 186 yeni 229
dip 104 lâzım 136 sonbahar 39 yer 727
dolu 135 müddet 69 sonra 1147 yok 861
en 316 müthiş 66 şimdi 475 yukarı 127
eski 168 nasıl 347 şöyle 56 yumuşak 48
etraf 161 neden 155 tam 176 zaman 1085
evvel 146 niçin 79 tamam 42 zengin 82
evvela 47 nihâyet 101 taraf 324 zor 55
fark 103 ora 306 tatlı 144

Edat, bağlaç ve zamirler (59)

ama 987 başka 490 ben 2503 bile 492
artık 233 belki 314 beri 81 birbiri 173

birkaç 120
birtakım 76
biz 626
böyle 460
bu 3385
bura 256
çünkü 63
da 1613
daha 866
de 1838
defa 159
değil 766
fakat 271
gene 42
gibi 1821
hadi 101
hâlbuki 88
hâlde 224
hangi 86
hani 116
hatta 156
hem 277
hepsi 132
herhalde 60
herkes 129
için 912
ile 625
ise 180
kadar 990
karşı 295
köyle 138
Çu 479
üzere 114
ve 1599
veya 43
ya 320
yâhut 113
yani 91
yine 469
sakin 78
sanki 220

Ünlemler (10)

ah 78
be 222
hey 35
hiçş 47
içşe 325
ta 72
ulan 87
vay 47
ya 320
yâhû 88

Fiiller (87)

aç- (215)
açıl- (80)
ak- (73)
al- (866)
anla- (304)
anlat- (267)
ara- (120)
at- (290)
atla- (74)
ayrıl- (79)
bak- (1134)
başla- (342)
bekle- (269)
benze- (171)
bırak- (332)
bil- (768)
bit- (99)
çağır- (80)
çal- (118)
çalış- (264)
çek- (267)
çevir- (84)
çık- (256)
dal- (133)
dayan- (62)
de- (3466)
değiş- (66)
dinle- (139)
doğ- (115)
dolaş- (128)
dön- (480)
dur- (439)
duy- (299)
düşün- (553)
et- (1650)
geç- (689)
geçir- (107)
gel- (1443)
getir- (184)
gir- (379)
göster- (173)
götür- (156)
gözük- (176)
gül- (364)
hatırla- (160)
hisset- (60)
i- (522)
iç- (312)
in- (193)
iste- (631)
kaç- (112)
kal-(437)
kaldır- (105)
kalk- (261)
kesil- (93)
konuş- (396)
koş- (207)
koy- (151)
oku- (231)
ol- (3404)
otur- (473)
san- (162)
sev- (394)
sor- (250)
söyle- (596)
sus- (137)
sür- (83)
tak- (68)
tanı- (130)
tut- (275)
unut- (96)
uyan- (83)
uyu- (231)
var- (147)
ver- (870)
yağ- (99)
yak- (118)
yan- (143)
yap- (927)
yap- (927)
yaşa- (192)
yaşa- (192)
yat- (178)
yaz- (223)
ye- (326)
yürü- (244)

Sonuç

Şair ve yazarların sözvarlığının tespiti, kendi devirleri içinde dili kullanış tarzları, dilin kelimelerine hâkimiyetleri, kelime gruplarını oluşturma esneklik ve kıvraklıkları, dil incelemeleri için yeni ve farklı yorumlarla karşılaştırmalar yapılmasına imkân vermektedir. "Bir yazar veya şair, eserlerinde kaç kelime kullanabilmektedir, bunları hangi sıklık derecesiyle eserinde yansıtmaktadır, hangi kelimeler ve kavramlar üzerinde yoğunlaşmaktadır?" gibi sorulara gelen cevaplar, onun kelime ve kavramlar dünyasını tespit ve tayinde ipuçları sunmakta, değerlendirme yapabilmek için malzeme vermektedir.

Biz Sait Faik'in kelime ve kavramlar dünyasını daha iyi anlamak için öncelikle isimler ve fiiller olmak üzere iki temel alan belirledik. İsimleri kendi içinde 26 başlık altında tasnif ettik. Şüphesiz tasnif etme sürecinde daha fazla kavram alanı kullanılabilirdi. Ancak biz bu başlıkları belirlerken daha önce oluşturduğumuz dizinde, Sait Faik'in en çok üzerinde durduğunu gözlemlediğimiz konu ve kavramları temel aldık. Kavram alanı tasnifimize göre Sait Faik'in kullandığı kelimelerin yaklaşık olarak yüzdelik oranlarını ortaya çıkardık. Buna göre Sait Faik, özel yön ve yer bildiren kelimelerden özel yer adlarını % 5.6; genel yer ve yön adlarını % 6.9; kişi adlarını % 6.4; savaş, askerlik ve devlet yönetimiyle ilgili kelimeleri % 4.7; kurum-kuruluş, topluluk adları ve ilgili kelimeleri % 1.2; millet, kavim adları ve ilgili kelimeleri % 3.2; yazı, ilim ve sanatla ilgili kelimeleri %4.7; meslek-meşguliyet adları ve ilgili kelimeleri % 8.8; bitki, meyve, sebze, çiçek adları ve ilgili kelimeleri % 3.7; vücut bölümleri ve organ adlarını % 2.5; cevher adları, değerli taşlar ve ilgili kelimeleri % 1.3; hayvan adları ve ilgili kelimeleri % 1.5; hastalık adları ve ilgili kelimeleri % 1.1; zaman kavramıyla ilgili kelimeleri % 3.2; ev, giyim ve yaşamayla (araç-gereç, sosyal hayat…) ilgili kelimeleri % 9.5; renk adları ve ilgili kelimeleri % 0.5; akrabalık ve yakınlık bildiren kelimeleri % 2.8; yiyecek ve içecek kavramı ile ilgili kelimeleri % 1.6; dinî-folklorik, manevî hayat ve doğum-ölümle ilgili kelimeleri % 4.0; unvanları % 0.9; ölçü-miktar bildiren ve ilgili kelimeleri % 3.6; tabiatla ilgili kelimeleri 2.7; birleşik isimleri % 11.6; ikilemeler ve çeşitli kelime gruplarını % 1.5; Arapça-Farsça yapıdaki kelime gruplarını % 1.5 ve son olarak ünlemleri % 1.1 oranında kullanmıştır.

Görüldüğü üzere Sait Faik isimler anlamında oldukça farklı çeşitteki kavramı kullanıyor. Bunlara bakıldığında en önemli oranı % 12.5'lik oranla yer ve yön bildiren kelimeler oluşturuyor. % 9.5 oranındaki ev, giyim ve yaşamayla (araç-gereç, sosyal hayat…) ilgili kelimelerin, % 8.8 oranındaki meslek adlarının, % 6.4 oranındaki kişi adlarının, % 4.7 oranındaki yazı, ilim ve sanatla ilgili kelimelerin, % 4.0 oranındaki dinî-folklorik, manevî hayat ve doğum-ölümle ilgili kelimelerin en sık kullanılan kelimeler olması, yazarımızın dünya görüşünü bize yansıtması bakımından dikkate değer. Sait Faik insan merkezli hikâyelerinde, konu edindiği kişilerin yaşadığı yerleri, uğraşlarını ve hayat hikâyelerini bir hayli önemsemiş; Nitekim bunu hikâyelerinde açıkça görmek mümkündür.

Yine hikâyelerinde yabancı sözcük kullanımının çok fazla olmadığını görüyoruz. Bu da yazarımızın anlaşılabilirliğini artırıyor. Denilebilir ki Sait Faik kullandığı dil ve üslup bakımından günümüz okur-yazarlarınca rahat anlaşılabilir bir edebi şahsiyettir.

-lI ve –lIk eki ile yapılan isimlerin ise (Türkçeleşmiş isimler dahil olmak üzere) 1477 kelimeyle büyük bir yekûn oluşturduğunu görüyoruz. –lI eki ile yapılan isimler 11.200 kelimelik dizinimizde 873 kelime iken; -lIk eki ile yapılan isimler 604 kelimedir.

İkinci temel alan olarak belirlediğimiz fiillerde ise 1927 farklı fiil kullanılmıştır. Bunların 1.501 kadarı basit ve türemiş 426'sı ise birleşik fiildir. Sait Faik genel dizininde % 20 gibi önemli bir oranla fiilleri kullanmıştır. Bu da bize yazarımızın fikirden çok harekete önem verdiğini, dünya görüşünün bu kurgu üzerine oluştuğunu gösteriyor.

Sait Faik'in hikâyelerinde öncelik verdiği ve sıklık sayısı bakımından ön sırada gelen ilk 500 kelime, fikir yapısının da ipuçlarını sunmaktadır. Bu kelimeler içinde zaman, durum, nitelik ve nicelik bildiren zarfların sayısı 123 (% 21), fiillerin sayısı ise 87 (% 15)'dir. Buradan da Sait Faik'in hareket merkezli bir yazın anlayışı benimsediği görülüyor. Bakıldığında 500 kelimeden en sık kullanılanların 111'inin somut ve 58'inin soyut kelimeden oluşması yazarın üslubunun maddî âleme dönük olduğunu gösteriyor. İlk 500'lük dilimde hayvan, meslek, renk ve sayı isimlerinin toplamının ancak % 7 oranında olduğunu görüyoruz. Özellikle hayvan ve meslek isimlerini çok kullanan Sait Faik, bu isimleri çeşitli kullandığı, sık tekrarlamadığı için ortaya bu oranın çıktığını söyleyebiliriz. Edat, bağlaç ve zamirlerin %

11'lik bir dilimi teşkil ettiğini tablodan okuyabiliyoruz. Sait Faik'in insan, hatta "ben" merkezli yazın anlayışı hakkında bir fikir vermesi bakımından, bu sonuç da dikkat çekicidir. Yer, şahıs ve eşya isimleri de % 13'lük oranıyla sıklıkta en çok geçen kelimeler arasına giriyor. Bunu daha önceki kavram alanı listemizde de görmüştük.

Sait Faik'in sıklık düzeninde ilk % 10'luk dilime giren kelimeleri de şöyle vermek mümkün: 10047 bir, de- (3466), 3385 bu, ol- (3404), 2173 ne, 1838 de, 1821 gibi, et- (1650), 1613 da, 1599 ve, gel- (1443), 1264 şey, 1244 var, 1222 iç, 1147 sonra, bak- (1134), 1101 sen, 1085 zaman, 1057 insan, 1004 adam, bil- (768), 990 kadar, 987 ama, yap- (927), 912 için, 899 kendi, 899 gün, 870 göz, ver- (870), 866 daha, al- (866), 861 yok, 824 çocuk, 823 yüz, 819 mi, 771 el, 766 değil, 732 her, 727 yer, 724 kız, 714 mı, 708 ev, geç- (689), 668 kadın, 638 ki, iste- (631), 626 biz, 625 ile, söyle- (596), 575 çok, 569 yine, 556 iş, düşün- (553), 522 ıztıraplı, i- (522), 500 yan, 499 güzel, 497 küçük, 480 üst, 479 şu, 475 şimdi, 471 baş,469 yine, 467 para, 465 öyle, 443 doğru…

Sait Faik, Cumhuriyet dönemi edebiyatımızın, çağdaşlarına ve sonraki nesil edebiyatçılarına etkisi çok olmuş en önemli hikâyecilerinden birisidir. Onun hikâyelerinin gerek biçim, gerekse içerik bakımından modern Türk hikâyesine büyük katkılarda bulunduğu ve yakın dönem edebiyatımızda "Sait Faik hikâyeciliği" diye adlandırılan bir tarz oluşturduğu bugüne kadar birçok edebiyat tarihçisi ve araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (ANDI 2005; 64). Sait Faik'in 20. yüzyıl Türk fikir ve edebiyat hayatının zirvelerinden biri olması hasebiyle kelime kadrosunun yahut söz varlığının bilinmesi gereken şahsiyetler arasında olduğu malumdur. Onun 11.200 kelimelik özel sözlüğünün farklı açılardan incelemelere tabii tutulması şarttır. Hem metindeki anlamları hem de edebî, felsefî, dinî, tarihî özellikleri dolayısıyla kavram tasnifleri yapıldığında Türkçeye hizmetin bir gereği daha yerine getirilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Alemdağ'da Var Bir Yılan,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Havada Bulut,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Havuz Başı,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Kayıp Aranıyor,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Kumpanya,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Lüzumsuz Adam,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Mahalle Kahvesi,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Sarnıç,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Semaver,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Son Kuşlar,** YKY, İstanbul.

ABASIYANIK, Sait Faik (2004). **Şahmerdan**, YKY, İstanbul.

AFAL, Aylin (2007). **Tanpınar'ın Makalelerinin Söz Varlığı,** SAÜ- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

AKSAN, Doğan (1997). **Türkçenin Söz Varlığı,** TDK Yayınları, Ankara.

AKSAN, Doğan (2011). **Her Yönüyle Dil ve Ana Çizgileriyle Dilbilim,** TDK Yayınları, Ankara.

ANDI, Fatih (2005). *"Sait Faik Abasıyanık'ın Şiirleri",* (Ed. M. Mehdi ERGÜZEL) **Sait Faik Abasıyanık'ı Anma Günleri (18-19 Ekim 2004) Bildiriler Kitabı,** Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya.

CABAR, Ayşen (2008). **Yahya Kemal'in Şiirlerinin Dizini**, SAÜ- Lisans Tezi, Sakarya.

ÇÖKSE, Bahar (2011). **Ziya Gökalp Nesirlerinin İndeksi,** SAÜ-Bitirme Ödevi, Sakarya.

DURMAZ, Canan (2008). **Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n - Nushiyye'de Söz Varlığı,** SAÜ-Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

ERGÜZEL, M. Mehdi (2005). *"Sait Faik'in Hikâyelerinde Kavramlar ve İfade Kalıpları",* **Sait Faik Abasıyanık'ı Anma Günleri (18-19 Ekim 2004) Bildiriler Kitabı,** 2005. (Editör M. Mehdi ERGÜZEL), Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya.

ERGÜZEL, M. Mehdi (2007). **Dil ve Kültür Üzerine Yazılar I,** TEDEV Yayınları, İstanbul.

ERGÜZEL, M. Mehdi (2010). Türkçenin Söz Varlığının Tespitinde Şair ve Yazar Sözlüklerinin Önemi, **III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu,** Ege Üniversitesi, 16-18 Aralık 2010, İzmir, Sunulmuş bildiri.

ERGÜZEL, M. Mehdi ve AYDIN, Ayşe (2012). "*Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eserlerinin Söz Varlığı Üzerine",* **Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu,** 7-9 Mayıs 2012, İstanbul, Sunulmuş bildiri.

ERGÜZEL, M. Mehdi ve CEVHER, Özlem Yahşi. "*Peyami Safa'nın Söz Varlığı Üzerine Bazı Tespitler",* **XI. Uluslararası Dil-Yazın-Deyişbilim Sempozyumu,** Sakarya Üniversitesi, 13-14 Ekim 2011, Sakarya, Sunulmuş bildiri.

ERGÜZEL, M. Mehdi ve CEVHER, Özlem Yahşi. *Ziya "Gökalp ve Ömer Seyfettin'in Söz Varlığı Üzerine Bazı Tespitler",* **Yüzüncü Yıldönümü Dolayısıyla Yeni Lisan Hareketi Uluslararası Sempozyumu,** Kocaeli Üniversitesi, 11-13 Nisan 201, Sunulmuş Bildiri.

ERTUĞRUL, Elif, (2008). **Fuzuli Divanında Kelime Grupları ve Söz Varlığı,** SAÜ Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

KAHRAMAN, Sercan (2007). **Peyami Safa'nın 12 Romanındaki Kelime Kadrosu ve Sıklık Sayıları,** SAÜ-Bitirme Ödevi, Sakarya.

KIR, Ebru (2008). **Yahya Kemal'in Nesirlerinin Dizini,** SAÜ-Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2000). **Yaşar Kemal Sözlüğü,** Y.Kredi Yayınları, İstanbul.

SEVİNDİM, Yasemin (2007). **Nef'î Divanının Söz Varlığı,** SAÜ-Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

TOKGÖZ, Fatma (2009). **Ömer Seyfettin'in Şiirler ve Mensur Şiirler İndeksi,** SAÜ-Bitirme Ödevi, Sakarya.

TOPALOĞLU, H.Damla (2010). **Ömer Seyfettin Hikâyeler İndeksi,** SAÜ-Bitirme Ödevi, Sakarya.

YILMAZ, Zeynep (2010). **Tanpınar'ın Edebiyat Tarihi'nin Dizini,** SAÜ-Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 69-97, ANKARA-TURKEY

BALKAN ÜLKELERİNİN ANAYASALARINDA DİL KULLANIMI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ[*]

ÖZET

Çok kültürlülük ve çok dillilik açısından ilgi çekici bölgelerden biri de Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Balkanlardır. Bölge; Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Türkiye'nin Avrupa yakası ile Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsız devletler olarak ortaya çıkan Makedonya, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan ve Karadağ'ı içine almaktadır. 1990 yılına kadar bölge ülkeleri Yunanistan hariç Komünist sistemle yönetilmekteydi. Yugoslavya'nın parçalanması ile ortaya çıkan yeni devletler yeni anayasalarını da oluşturmuşlardır. Çok etnili ve çok dilli olan bölge ülkelerinin anayasalarında dil kullanımı ile ilgili özgürlüklere yer veren maddeler bulunmaktadır.

Etnik çeşitliliğe sahip ülkelerdeki standart ve yerel dillerin durumu her zaman için sorun oluşturmuştur. Milletler uzun birliktelikler sonucu oluşturdukları ortak yasalarında milli birliklerini bozmadan bu sorunu nasıl çözecekleri önemli bir sorudur. Dünyanın birçok ülkesinde karşılaşılan bu durum, acaba Balkan ülkelerinde nasıl bir sonuç doğurmuştur. Özellikle Balkan bölgesi birçok etnik grubu ve dili içinde barındırmaktadır. Bu coğrafyada dinden sonra etnik kimliğin en önemli belirleyicisi, dil olmuştur. Balkan yarımadası da dünyanın en çok bilinen dilbilim bölgelerindendir. Tarihte dönem dönem bölgedeki etnik çeşitlilik, din ve dil farklılıkları bazı devletler tarafından istismar edilmiş ve bu ülkeler kendi çıkarları için bu özellikleri kullanarak bölge halklarını kışkırtmışlardır. Bu makalede Balkan ülkelerinin anayasaları incelenerek standart dilin yanında diğer dil konuşurlarının ihtiyaçlarına nasıl cevap verildiği araştırılacaktır. Bu nüfus gruplarının bazıları, bugün yaşadıkları topraklarda azınlık durumunda bulunmakta ve ülkelerinden dil hakkı talep etmektedirler. Ancak dil politikaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Meselâ Eski Yugoslavya zamanında, ülkede konuşulan birçok dile yasal eşitlik tanınmaktayken; kurulan yeni devletler, oluşturdukları anayasalarda sadece çoğunluğun diline özel yer vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, antropoloji, Sırpça, Hırvatça, Makedonca, Bulgarca, Slovenler, Romence, Ulahça, Rumca, Arnavutça, Türkçe, Macarca, Çingene Dili

[*] Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: batsiz@yahoo.com

THE REGULATION AS FOR LANGUAGE USAGE IN THE CONSTITUTIONS OF BALKAN STATES

ABSTRACT

One of the regions of interest for multiculturalism and multilingualism is the Balkans in southeastern Europe. Region includes Greece, Bulgaria, Albania, Romania, on the European side of Turkey as independent states that emerged after the collapse of Yugoslavia, Macedonia, Croatia, Slovenia, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, Serbia and Montenegro. System ruled by the Communist countries of the region until 1990, except for Greece. The breakup of Yugoslavia and the emergence of new states created new constitutions. The constitution of countries which multi-ethnic and multi-lingual include freedom of language use.

Status of local languages in countries with ethnic diversity is always a problem for the standard and established. Nations as a result of partnerships formed by a long common law without national associations is an important question how to solve this problem. Encountered this situation in many countries of the world, how the Balkan countries were effected. Especially in the Balkan region contains many ethnic groups and languages. This is the most important determinant of geography, religion, ethnic identity, then, has been the language. The world's most well-known linguistic regions of the Balkan Peninsula. Ethnic diversity in the region from time to time in history, religion, and language differences have been exploited by some states and using these features to their own interests, these countries incited the people of the region. This article examined the constitutions of the Balkan countries respond to the needs of its neighborhoods given in standard language, as well as other languages will be investigated. Some of these population groups, there are now in a minority in their regions and countries are demanding the right language. However, the language policies vary from country to country. For example, the former Yugoslavia, in time, many languages spoken in the country have legal equality, established new states constitutions created a special place for the language of the majority.

Key Words: Linguistics, anthropology, Serbian, Croatian, Macedonian, Bulgarian, Slovenes, Romanian, Aromanian, Greek, Albanian, Turkish, Hungarian, Gypsy Language

Avrupa'nın güneydoğusunda bulunan Balkan Yarımadası; Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Türkiye'nin Avrupa yakası ile Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsız devletler olarak ortaya çıkan Makedonya, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Kosova, Sırbistan ve Karadağ'ı içine alan bir bölgedir Milliyetçilik kuramları açısından bakıldığında, bir coğrafya üzerinde ilk olmak ya da tarihsel geçmişi ilk bakımından önde bulunmak, o coğrafya üzerindeki hak taleplerine meşru bir zemin hazırlamaktadır. Çünkü "doğduğu evde oturmak", topluluk üyelerinin temel hakkı olarak görülmekte ve dışarıdakilerin de bu hakkı kabul etmeleri beklenmektedir (Smith 2002: 54-55). Ancak Balkanlarda çok fazla hak talebi vardır ve bu sebeple de halklar birbiriyle anlaşmazlık içindedir. Balkan coğrafyasında kimliği oluşturmada kullanılan

"düşman" ya da "öteki" genellikle yan komşu olmaktadır. Yan komşu, hem sınırların diğer tarafındaki devlet/millet hem de –Balkanlardaki halkların iç içe geçmişliğinin bir sonucu olarak- o milletin bu devlet içerisindeki azınlık olarak kalan unsurları yani yan evdeki insan anlamında kullanılabilir. (Yaşın 2011:353-354)

Bu coğrafyada dinden sonra etnik kimliğin en önemli belirleyicisi, dil olmuştur. Özellikle, "Modern Sırp İdeolojisi"ni oluşturan XIX.Yüzyıl dilbilim reformisti Vuk Stefanoviç Karadziç, "Merkezî Güney Slav diyalekti"yle konuşan herkesi "Sırp" olarak tanımlamıştır. Bu görüş, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın oluşmasındaki politik konseptin temelini oluşturmuştur. Keza tarihte dönem dönem bölgedeki etnik çeşitlilik, din ve dil farklılıkları bazı devletler tarafından istismar edilmiş ve bu ülkeler kendi çıkarları için bu özellikleri kullanarak bölge halklarını kışkırtmışlardır. Bazı Balkan ülkeleri açısından bu sorun AB'ye üye olmaları ile nispeten çözülmüşse de, Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilân eden ülkeler için hâla riskler mevcuttur. (Üçyıldız ,2006:13)

Bir milletler mozaiği oluşturan Balkan yarımadasında doğal olarak pek çok dil konuşulmaktadır. Temas sonucu ortaya çıkan, ortak yapısal özellikler taşıyan ve en az üç dilin bulunduğu coğrafî bölgelere *dilbilim bölgesi* denmektedir.[1] (ayrıntılı bilgi için bkz. Friedman 2006). Balkan yarımadası da dünyanın en çok bilinen dilbilim bölgelerindendir. Bu bölgede konuşulan dilleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Slav Dilleri Topluluğu:

Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Hırvatistan'da yaklaşık 20 milyon kişi tarafından konuşulan Sırpça ve Hırvatça ağızları.

Eski Yugoslavya ile Bulgaristan'da yaşayan, toplam olarak 9 milyona yaklaşan Slavların konuştuğu Makedonca ve Bulgarca.

Slovenler ve sayıları çok düşükolan Çeklerle Slovakların konuştuğu diller.

2. Latin Kökenli Diller:

Romence: Konuşurlarının 19 milyonu Romanya'da, yarım milyonu Sırbistan'ın Voyvodina bölgesi ile Bulgaristan'da Timok nehri civarında bulunmaktadır.

Ulahça: Ulahların önemli bir kısmı, Yunanistan'da yaşamaktadır. Diğerleri ise Dinar dağları ile İtalya sınırı civarındadır.

Rumca: Konuşurlarının tamamı 9,5 milyon kadar olan Rumca, en fazla Yunanistan'da; daha sonra Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan'daki azınlıklar tarafından konuşulmaktadır.

Arnavutça: Daha çok Arnavutluk ve Kosova'da, sayıları 5 milyon civarında olan bir grup tarafından konuşulmaktadır.

Türkçe: Konuşanlarının sayısı, 9 milyon dolayındadır. Bu sayının 6 milyonu, Türkiye'nin Avrupa kesimindeki topraklarda; 1,5 milyon kadarı Bulgaristan'da; geri kalanı ise Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesi ile; Makedonya'nın Üsküp, Priştine ve Romanya'nın Dobruca çevrelerinde yaşamaktadır.

Macarca: Toplam 3 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Bunların 2 milyon kadarı Romanya'nın Erdel-Transilvanya bölgesine, kalanı ise Voyvodina ve Hırvatistan'a yerleşmişlerdir.

[1] İng. l*inguistik area,* Alm. *sprachbund*

Çingene Azınlığın Dili: Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte 1-3 milyon kadar oldukları tahmin edilen Çingenelerin, kendilerine has bir dilleri vardır ancak bu dil yazılı olarak mevcut değildir. (Karpat 1992: 27).

Bu nüfus gruplarının bazıları, bugün yaşadıkları topraklarda azınlık durumunda bulunmakta ve ülkelerinden dil hakkı talep etmektedirler. Ancak dil politikaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Meselâ Eski Yugoslavya zamanında, ülkede konuşulan birçok dile yasal eşitlik tanınmaktayken; kurulan yeni devletler, oluşturdukları anayasalarda sadece çoğunluğun diline özel yer vermişlerdir. Aslında Yugoslavya'nın yıkılışıyla kurulan bu yeni devletlerin çoğu dillerine Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Karadağ dili gibi isimler vermişse olsalar da temelde bu diller, tek bir dile (Sırpçaya) dayanmaktadır. Çünkü Sırpçanın bir şivesi iken standartlaştırılıp yazı dili hâline getirilmişlerdir. Dolayısıyla Sırpça bilen birisi Hırvatça, Karadağca ve Boşnakçayı da rahatlıkla anlayıp konuşabilmektedir. Bölünüp çoğalmanın sebebi, her milletin kendine ait olanı istemesiyle ilgilidir.

ROMANYA

Romanya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından bağımsızlığını kazanıp Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir Balkan ülkesidir. Buradaki nüfusun çoğunluğunu Romenler oluşturmaktadır. Bunlar, tarih boyunca kendilerini *Roman* ya da *Rumen* olarak tanımlamalarına rağmen başka uluslar tarafından *Ulah* veya *Vlak* şeklinde de adlandırılmışlardır. Bu kurucu unsur dışında Macarlar, Çingeneler, Almanlar, Ruslar, Ukraynalılar, Türkler, Kırım Tatarları, Slovenler, İtalyanlar, Ruthenler, Gagavuzlar, Ermeniler, Yahudiler ve Makedonlar gibi çok çeşitli etnik topluluklar da bu ülkede yaşamaktadır. Romenler, bunları hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Değişik dönemlerde bu halklara karşı birtakım asimilasyon politikaları yürütülmüş olsa da asla diğer Balkan ülkelerindeki gibi büyük çaplı faaliyetlerde bulunulmamıştır. Dolayısıyla bu ülke hiçbir dönemde çok büyük etnik çatışmalara sahne olmamıştır. Ülkenin resmî dili, Romencedir. Bu dil Latin kökenli olup Moldovaca ile aynı dildir. Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcaya benzemektedir. Konuşurlarının büyük çoğunluğu, Romanya başta olmak üzere Moldova, Bulgaristan, Kanada, ABD, Rusya, İspanya, Ukrayna, Sırbistan, Macaristan gibi ülkelerde bulunmaktadır.

Romanya'daki milliyetler 1993 yılında "milli azınlık" olarak tanınmış ve bunların hakları anayasa ile belirlenmiştir. Böylece bu halklar, kendi kuruluşlarını oluşturarak milliyetlerini temsil etme, onların haklarını koruma ve geliştirme yolunda faaliyetlerde bulunmakta; ayrıca ülkenin siyasî, sosyal ve kültürel alanlarında kendilerini gösterebilmektedirler. Azınlıkların ana dili eğitimiyle ilgili olarak anayasanın 32. maddesinin 3. bendinde şöyle denilmektedir*: "Millî azınlıkların kendi dillerini öğrenme ve bu dilde eğitim yapma hakları sağlanmaktadır; bu hakları gerçekleştirme yönleri kanunlarla belirtilmektedir."* Ayrıca bu konuda imzalanmış birtakım uluslar arası antlaşmalar da önem taşımaktadır. Buna göre Romanya'daki azınlıkların ana dili eğitimi üç şekilde yapılabilmektedir: ana dilinde eğitim, kısmen ana dilinde eğitim ve Romen okullarında ana dili dersi eğitimi. Romanya Anayasası, ulusal azınlıkların kendilerinden çok ulusal azınlıklara mensup kişilere bireysel hakları tanımakla sınırlı kalmıştır. Romanya Anayasası tüm azınlıklara eşit haklar vermesine karşın etnik Romenlerin birliğini devletin temeli haline getirir. Romenceyi ülkenin resmi dili, "Uyanın Romanyalılar"ı milli marşı vs. olarak kabul eder. (Parekh 2002:297)

Anayasanın 3. maddesi 1. paragrafına göre Romanya'da devlet Romen halkının birliği ve vatandaşların dayanışması üzerine kurulmuştur. Aynı maddenin 2. paragrafında ırkı, etnik ve toplumsal kökeni dili, dini, cinsiyeti ne olursa olsun tüm vatandaşların ortak ve bölünmez vatanının Romanya olduğuna dikkat çekilerek dil farklılığının vatan kavramı içerisinde eritildiği dikkati çeker. 6. maddesinin 1. paragrafı Devlet, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliğini koruma, geliştirme ve ifade hakkını tanır ve garanti eder. ifadesiyle ulusal azınlıkların diğer haklarıyla birlikte dilsel kimlik hakkını da anayasal güvence altına almaktadır.

Romanya'da resmi dilin Romence olduğu Anayasanın 13. maddesinde yer almaktadır. Balkan ülkelerinin anayasalarının hemen hemen tamamında olduğu gibi Romanya Anayasasında da gözaltına alınan veya tutuklanan kişilere anladığı dilde bilgi verilmesi ve konuştuğu dilde savunma hakkı verilmektedir.(Madde:23) Romanya'da eğitimin bütün kademelerinde eğitim dili olarak Romencenin kullanılacağı Anayasa'nın 32. maddesi uyarınca belirlenmişolup yasal düzenlemeler içinde uluslar arası bir dilin de eğitim dili olarak kullanılacağı ve etnik azınlıkların kendi ana dillerinde eğitim hakkı olduğu anayasal güvence altındadır hükmü aynı maddede ifade olunmuştur. Mahalli idarelere ilişkin düzenlemelerin yer aldığı Anayasa'nın 120. maddesinde azınlıklara ilişkin düzenlemeye de yer verilmiştir: "Bir ulusal azınlığa mensup vatandaşların önemli bir ağırlığa sahip olduğu yerel-idari birimlerde, kanunda belirtilen hükümler doğrultusunda, yerel kamu idaresi makamları ve mahallinden yürütülen kamu hizmetleriyle ilişkilerde bu ulusal azınlığın dilinin sözel ve yazılı kullanımına yönelik düzenleme yapılır." "Anadilin ve Tercümanın Mahkemede Kullanımı" başlığını taşıyan Anayasa'nın 128. maddesine göre Romanya'da hukuk dili Romencedir. Ancak "Ulusal azınlıklara mensup Romanya vatandaşları, kanun hükümleri uyarınca, mahkeme önünde kendi anadillerinde ifade hakkına sahiptir." Aynı maddenin devamında bu hakkın kullanımı, adaletin tam işlemesinin engellenmemesi ve ilgili kişiye ek masraflar çıkmaması koşullarına bağlanmıştır. Romen dilini anlamayan yabancı ülke vatandaşları ve vatansızlar için de mahkemelerde ücretsiz tercüman sağlanması aynı madde içinde yer almaktadır. Romanya Anayasası sadece ülke içindeki azınlıklara ilişkin düzenleme yapmamakta, ülke sınırları dışında yaşayan Rumen azınlığa ilişkin de düzenlemeye yer vermektedir. Bu düzenleme Anayasa'nın 7. maddesinde "Devlet yurtdışında yaşayan [etnik] Rumenlerle bağların güçlendirilmesini destekler ve vatandaşı oldukları devletin mevzuatına uygun olarak onların etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliğinin korunması, geliştirilmesi ve ifade edilmesi doğrultusunda hareket eder." şeklinde ifade edilmiştir. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa şartı ile Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi onaylayan Romanya Sözleşmeler temelinde ülkedeki azınlıkların dil haklarını tanımayı yükümlenmiştir. (Aydın 2011:24-25)

YUNANİSTAN

Rum Ortodoks kilisesinin Yunan Milliyetçiliği ideolojiyle çok yakın bir bağlantısı vardır. Yunan Anayasası'nın 3. maddesine göre, Ortodoks dini resmi dindir ve Yunan etnik yapısıyla bütünleşmiştir. Yunan tarihçi Antonis Liakos'a göre, Ortodoks kilisesi bir kahraman rolüne bürünerek konumunu devlet ve ülke sorunlarına müdahale etme alanında öncelikli bir şekilde kullanmaktadır, tıpkı diğer siyasi gruplar gibi kısacası eylemlerinde dini rolünün dışına çıkıyor. Yunan toplumunda Ortodoks kilisesinin ve onun egemen rolü Yunanistan'da var olan dini azınlıkların yaşamlarına olumsuz ve onları toplumsal hayattan izole eden bir etkide bulunmuştur. Rum Ortodoks kilisesi ve resmi çevresi milliyetçi akımlar tarafından yönlendirilen bu politikaları motive etmektedir. Onlara göre özgür dini azınlıklar Yunan devleti ve ulusunun bütünleşmesi ve bütünlüğü için bir tehditten başka bir şey değildir

Aslında Yunanistan'da dini azınlıklar çok azdır ve Rum Ortodoks kilisesinin hegemonyası için pek de bir tehdit oluşturdukları söylenemez. 1983'deki Yunanistan resmi istatistiklerine göre Yunanlıların %98'i Ortodoks dinine mensuptur. Resmi olmayan kaynaklara göre ise Yunanistan'da 500.000 Paleoimerolojites, ki nüfusun yüzde beşini oluşturur, 132.000 Müslüman (Türkçe konuşan ve Pomak), 52.000 Katolik, 5-6 bin civarında Yahudi, yaklaşık 20.000 Protestan ve 24.000'in üzerindeyse Yehova şahidi bulunmaktadır. Her ne kadar resmi rakamlar olmasa da, bu kaynaklar Yunanistan nüfusunun sadece %10'unun diğer dinlere mensup, geri kalan nüfusun ise Ortodoks olduğunu doğrulamaktadır. Sadece Müslüman azınlık resmi olarak Yunanistan'da tanınmaktadır. Yunanistan Temel İnsan Hakları ve Hakların Korunmasına ve dini inançlara özgürlük içeren Avrupa Konvensiyonu anlaşmasını imzalamıştır. Yunanistan Anayasası'nda bu anlaşmanın dini özgürlükler bölümüyle ilgili bazı kısıtlamalar ve muhalif

akımlar mevcuttur. Bazı Yunan bilim adamları sözleşmede var olan dini özgürlüğün, Yunan Anayasası, yasalar ve mahkemeler tarafından ihlal edildiğini savunmuştur. Yunan Ulusal kimliğinin ideolojisi Yunanistan'daki dini özgürlük ve yayılmacılığa kısıtlamalar getirmektedir. Bu ideoloji Yunanistan'ın Avrupa Birliğine entegrasyonu sürecinde sorunlara neden olduğu için bu süreçte akut gerilimler yaşanmıştır. Yunan Anayasası'nın hangi maddesi dini özgürlü kısıtlamaktadır? Anayasa'nın 13. maddesi dini özgürlüğü evrensel bir ilke olarak görmemektedir. Ama bu maddenin 2. ve 3. fıkralarında din alanındaki kısıtlamaların hukuki dayanak olarak mahkemece kullanılmasını sağlayacak iki formül mevcuttur. Birinci formül ifade özgürlüğüne dayanır "Her tanınmış din özgürdür" ilkesi vardır. "tanınmış" ifadesi kısıtlamaların kaynaklandığı alana dayanır. Bir dinin tanınması için, öncelikle bürokratik ve idari kanallara sunulmalı ve mahkemelerce kabul edilmelidir. Dini bir azınlığın ibadethane kurmak ve eğitim yapmak için Diyanet İşleri'nden izin almalıdır. Başkanlık ise böyle bir izni vermeden önce Ortodoks piskoposlara danışmak zorundadır. Doğal olarak, mahkeme de aynı şeyi yapar. Başka bir açıdan da din özgürlüğü eksikliğini görmekteyiz. Ortodoks olmayan insanlar kamu sektöründeki işlerde, orduda, poliste, mahkemelerde, eğitim vb konularda ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar. Protestan, Evangalist, Yehova şahitleri ve Paleoimerolojitler için ayrım özellikle uygulanmaktadır, çünkü bu azınlıkların ritüelleri Ortodoks kilisesi ve Julian Takvimine dahil olanlar için tamamen farklıdır (Rus Ortodokslar gibi). Yunan Anayasası'nın 23. maddesinin 2. fıkrası dini propaganda yapmanın yasak olduğunu söylemektedir. Bu dini inançların ifade edilmesinde çok ciddi bir kısıtlamadır. Bu maddeler İnsan haklarıyla ilgili Avrupa Konvensiyonunun "herkes düşünce, düşüncelerini ifade etme ve inanç özgürlüğüne sahiptir" ifadesinin yer aldığı 9. maddeyle çelişmektedir. Bu hak aynı zamanda din değişikliği, inanç ve din özgürlüğünü kapsamaktadır. Yine bu maddeye göre herkes ibadet etme, dinini uygulama ve öğretme hakkına sahiptir. Anayasanın bu maddesine dayanarak, Eylül 1983'de Yunan Ortodoks Kilisesi piskopos Serafin aracılığıyla bir genelge yayınladı "Dalalete karşı kampanya". Bu kampanya Protestanlığın yayılması, çok uluslu örgütler ve aynı zamanda doğu dinlerine karşı yürütülmüştü. Katolikler, Yahudiler ve Müslümanlar kafir olarak sınıflandırılmadı. Bu değişime karşı inkar kampanyası iletişim ve ifade özgürlüğü gibi dini özgürlüğü de yakından ilgilendiren konularda ciddi bir ihlali de beraberinde getirdi. Yunanistan Avrupa Topluluğunun İnsan Hakları Konvansiyonunu imzalayan tek üyesidir; ancak dini kısıtlamaları da ihmal etmemiştir. Sonuç olarak, Pollis Eğer Din ve Eğitim Bakanlığı ibadethanelerin kurulmasına izin verilmesi konusunda sahip olduğu haktan feragat etmez, mahkemeler de "tanınmış" ifadesini yeniden yorumlamazsa hiç bir şeyin dinsel özgürlük konusunda Avrupa normlarına uygun olmayacağını söylemektedir. Sadece bu da değil, dinle ilgili sorunları çözmek için Yunan Ortodoks kilisesinin egemenliği ortadan kaldırılmalı ve kısıtlayıcı düzenlemeler yasaklanmalıdır.(Milo1997:113)

Yunanistan toprakları üzerinde, 1923 Lozan Antlaşması ile tanıdığı Trakya'daki "Müslüman" azınlık dışında hiçbir azınlığın varlığını kabul etmemektedir. Bu kategori Türkleri, Pomakları ve Romanları kapsamaktadır. Dolayısıyla, Müslüman azınlığın konuştukları dışında hiçbir azınlık dili resmen tanınmamaktadır. Tanınan azınlıkların dilsel hakları hususunda, Lozan Antlaşması Müslümanların kendi dillerinde eğitim hakkını garanti altına almışsa da, Pomaklar ve Trakya'daki Müslüman Romanlar kendi dillerinde eğitim görememektedirler. Dolayısıyla, bu gruplara mensup kişiler, derslerin Yunanca ve Türkçe olmak üzere eşit olarak bölündüğü, Müslüman okullarına gitmektedirler. Sonuç olarak, Yunanistan'da hukuki olarak tanınan tek azınlık dilinin Türkçe olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, Türkçe için verilen haklar da kısmidir ve örneğin, Trakya'daki mahkeme ve oy merkezlerinde sağlanan tercüman yardımı dışında, dilin kamu otoriteleri önünde kullanımı hakkını kapsamamaktadır. Yunanistan"da en önemli azınlık dillerinden biri de Slav-Makedoncadır. Yunanistan, Slav-Makedoncanın okullarda öğretilmesine, bu dilde yayın yapılmasına ve hukuk ve kamu hayatında kullanılmasına sürekli olarak karşı çıkmaktadır.

(Özerman 2003) Bu yapısı ile de zaten Yunanistan Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri şartı"nı imzalamaktan imtina eden diğer bir ülkedir.

9 Haziran 1975 tarihinde Yunan Parlamentosu tarafından kabul edilen Yunan Anayasası insan haklarına saygılı, modern bir anayasadır. Bu Anayasa"nın 4/1 maddesi bütün Yunanlıların yasa önünde eşit olduklarını ilan etmektedir. Madde 5/1"e göre herkes kişiliğini özgür biçimde geliştirme ve ülkedeki toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşama katılma hakkına sahiptir. Madde 5/2"ye göre Yunanistan topraklarında yaşayan herkesin yaşamı, onuru ve özgürlüğü, milliyetine, ırkına, diline ve dinsel, siyasal inançlarına bakılmaksızın tam koruma altındadır. (Gül2007:74) Ancak azınlığa karşı yürütülen uygulamalarda ciddi anayasa ihlalleri yapıldığı görülmektedir. Yunanistan"da Ulus inşasının ve modernleşmenin en önemli aracı olarak eğitim hızla yaygınlaştırıldı. Eğitim dili ise halkın konuştuğu Demotiki dilinden oldukça farklı antik Yunancadan birçok kelimenin devşirilerek tedavüle sokulduğu Katarevusa idi. Katarevusa ulus devletin elitleri ile geniş halk kitleleri arasındaki farkın bir timsali olmuştu.(Koyuncu 2007:503)

Yunanistan Anayasası"nda resmi dile ve azınlıklara ilişkin bir düzenleme yer almamıştır. Ancak Yunanistan imzaladığı Lozan BarışAntlaşması"nın 45. maddesi ile Yunanistan"da yaşayan Müslüman azınlığa Türkiye"de yaşayan Gayrimüslimlere tanınan hakların aynısını garanti etmiştir. Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa şartı"nı imzalamayan Yunanistan, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme"yi 22 Eylül 1997 tarihinde imzalamış fakat henüz onaylamamıştır. (Aydın 2011:28)

Yunanistan, 1829 yılında bağımsızlığını kazanan ilk Balkan ülkesidir. Ülkenin tek resmî dili, Yunancadır. Burada bulunan başlıca azınlık grupları Türkler, Pomaklar, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlardır. Daha önce hep beraber ortak bir devletin vatandaşı iken Yunanistan"ın bağımsızlığını ilân etmesiyle birlikte kurucu unsur dışındaki diğer topluluklar azınlık, dilleri ise birer azınlık dili konumunu almıştır.Anayasa olarak 11 Haziran 1975 tarihinde kabul etmiştir. Yunan Anayasası"nda dille ilgili hükümler bulunmaz. Dille ilgili 3. maddede geçen İncil"in başka dillere çevirisinde Yunan Kilisesine verilen yetkiye vurgu vardır.

Balkan Savaşlarının ardından Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan 1913 tarihli Atina Antlaşması, ardından Yunan Sevr"i olarak anılan antlaşma ve son olarak Lozan Antlaşması ile ülkedeki Türk azınlığa önemli haklar tanınmışolmasın rağmen, Yunan hükümeti bunlara çok fazla bağlılık göstermemiştir. Daha çok Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türk nüfusun sayısı, 150 bin dolayındadır. Yunanistan, bu nüfusu etnik değil; dinî bir topluluk olarak kabul etmekte ve onları "Yunan Müslümanları" diye adlandırmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasında Milletler Cemiyeti gözetiminde yapılan "zorunlu mübadele" ile iki ülke, kendi ulusal devletlerini oluşturma yolunda önemli aşama kaydetmişlerdir. (Nüfus mübadelesi fikri, I. Dünya Savaşının ardından ilk olarak Paris"te Venizelos tarafından dile getirilmiştir. Neuilly Anlaşmasına konan bir madde ile Makedonya"da yaşayan Bulgar kökenliler ile Bulgaristan"da yaşayan Yunanlılar yer değiştirmek zorunda kalmışlardır.) Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan mübadele, Yunan-Bulgar mübadelesine kıyasla çok daha geniş kapsamlı olmuştur. Aslında Türkiye, iki ülke için de tam bir değişimden yana olmuştur. Ancak Yunanistan, Elenizm"in İstanbul"dan vazgeçmediğinin simgesi olarak Patrikhanenin İstanbul"da kalmasını istemiş; patrikhaneye bir cemaat gerekeceği için de İmroz, Bozcaada ve İstanbul"da yaklaşık 120 bin kadar Rum nüfusun kalmasını talep etmiştir. Buna karşılık Türkiye de aynı miktarda Türk nüfusun Batı Trakya"da bırakılmasını istemiştir (Kutlu 2007: 527).

Dağlık bölgelerde yaşayan Ulahlar, asimilasyon çabalarına direnç göstermişlerdir. Arnavut ve Makedonlar ise daha çok ana vatan sınırına yakın yerlerde yaşamaktadır. Yunanistan, bu halkların kimliklerini de kabul etmemekte ve dilsel haklarını baskı altında tutmaktadır. 2002

yılında Selanik'teki bir kitap fuarında Ulahça kitapların yakılması, ülkedeki ırkçılığın boyutlarını göstermesi açısından ilgi çekici bir örnektir. Daha çok Türklerle birlikte hareket eden Pomaklara karşı da son dönemlerde farklı politikalar izlenmektedir. Pomak kültürü, dili ve edebiyatı canlandırılarak Pomak kimliğinin oluşmasına çalışılmakta; böylece bu topluluğun, kendileri gibi Müslüman olan Türklerden uzaklaştırılması hedeflenmektedir. (Gökdağ 2011: 12)

BULGARİSTAN

Bulgar Anayasası, Bulgarca dışındaki dillerin kullanımını tanır Bulgaristan Anayasası (md.36/1) devletin resmi dilinin öğrenilmesini vatandaşları için bir zorunluluk olarak emretmektedir. Bulgaristan Anayasası'nın 3 üncü maddesinde resmi dilin Bulgarca olduğu belirtilmiştir. Bulgaristan Anayasası azınlıklara ilişkin açık düzenlemelere yer vermese de 36. maddenin 2. fıkrasında "Anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar, Bulgar dilinin zorunlu öğreniminin yanında kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakkına sahiptir." hükmü ile ülkede azınlıkların dil haklarına sahip olduğunu üstü kapalı olarak kabul etmiştir. Benzer şekilde Anayasa'nın 54. maddesinde "Herkes, kanunla tanınan ve teminat altına alınan, ulusal ve evrensel insani kültürel değerlerden yararlanma ve kendi etnik kimliğine uygun olarak kendi kültürünü geliştirme hakkına sahiptir." hükmü yer almaktadır. Bu hükümle de azınlıkların kendi kültürlerini geliştirme hakkı çerçevesinde dil haklarına sahip olduğu üstü kapalı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'ye taraf bir ülke olarak Çerçeve Sözleşme'de dil haklarıyla ilgili düzenlemeleri yükümlenmiştir.(Aydın 2011: 11)

Bulgaristan'da bulunan azınlık gruplarının başlıcaları Türkler, Çingeneler, Ulahlar, Ermeniler, Karakaçanlar, Yunanlılar ve Yahudilerdir. Ülkede bulunan Makedonlar ise azınlık olarak kabul edilmemektedir.

Nüfusun % 10'unu oluşturan Türk azınlık, yoğun olarak Sofya, Şumnu, Kırcaali, Filibe, Dobruca bölgelerinde yaşamaktadır. Türklerin azınlık hakları, imzalanan antlaşmalarda garanti altına alınmasına rağmen, bu haklara genellikle uyulmamıştır. Hatta buradaki Türkler, asimilasyon politikalarının bir neticesi olarak büyük işkenceler bile görmüşlerdir. Türk okulları, 1975'te Bulgar okulları içinde eritilmiş ve 1970'li yılların başında Türkçe ile eğitim yapılması yasaklanmıştır. Bulgar hükümeti, Türklerin Osmanlı döneminde zorla İslâmlaştırılmış Bulgarlar oldukları gerekçesiyle adlarını Bulgarlaştırmaya çalışmış ve Todor Jivkov'un başını çektiği Türk karşıtlığı çerçevesinde 1983'te bunun için çalışmaya başlamıştır. Ancak adlarını değiştirmek istemeyen binden fazla insan öldürülmüş ve pek çok kişi de tutuklanmıştır. Bulgar yönetimi, bununla yetinmeyerek camileri kapatmış; Türkçe konuşulmasını yasaklamış, mevlit ve sünnet törenlerini engellemiş, Müslümanların İslamî kurallara göre gömülmesine karşı çıkmıştır. Bütün bu yaşananlar, ülkedeki Türkleri harekete geçirmiş ve 1988'de Şumnu civarında büyük bir protesto hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da hükümet, çok sayıda Türkü sürme kararı almış ve 300 binden fazla Türk, Türkiye'ye göç etmiştir. Aslında buradaki Müslüman nüfus, ilk kez 1877-1878 Rus işgali sırasında göçe zorlanmış ve o tarihten sonra da belli aralıklarla bu hareket devam etmiştir. Ancak bir süre sonra durum karmaşık bir hâl almaya başlayınca Türk makamları, sınırı kapatmak zorunda kalmış ve hatta 130 bin kadar göçmen, ekonomik imkansızlıklardan dolayı geri dönmüştür (ayrıntılı bilgi için bkz. Karpat 1992 ve 2004: 316; Yerasimos 2002: 38-39).

Türk lider Ahmet Doğan'ın Haklar ve Özgürlükler Hareketini kurmasıyla birlikte Bulgaristan'daki Türklerin durumunda birçok açıdan iyileşme görülmüştür. Mesela 1990 yılında 15 günde bir çıkan ilk Türk gazetesi yayımlanmış; aynı yıl Türkler, adlarını kullanabilme özgürlüğüne kavuşmuş; bir yıl sonra, yani 1991'de ise ana dilde eğitim yapabilme hakkını elde etmişlerdir. Ancak uygulamalardaki bazı sınırlamalar sebebiyle her geçen sene Türkçe dersi alan öğrencilerin sayısında azalmalar görülmüştür. 1993 yılında 92166 öğrencinin Türkçe eğitim alması için aileler

dilekçe vermiştir. 1994 te yaklaşık 80.000 öğrenci 1. sınıftan 8. sınıfa kadar zorunlu seçmeli olan bazı dersleri Türkçe okumuştur. 1995'te bu sayı 55041, 1998 de ise 40.000'e düşmüştür. Türkçe eğitim alan öğrencilerin sayısı 1999-2000 döneminde 37437, 2000-2001'de 34860, 2002-2003'te 31349, 2004-2005 döneminde ise 27751 olmuştur. (Haksöz 2007:68). Ulusal Kanal'da Türkçe haber bülteni, DGB Milletvekili Ekaterina Mihaylova ve HOH Milletvekili Güner Tahir'in Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ne dayanarak, azınlıkların anadilinde haber yapılması icin parlamentoya sundukları Radyo ve Televizyon Kanunu'nda değişikliğin kabul edilmesiyle 23 Ekim 2000 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Türkçe dilinde yapılan haber bülteni daha ilk günlerde diğer parlamento grupları ve kamuoyundan tepki almaya başlamıştır. (Capital Gazetesi, 30 Ekim 2000, s. 5). 14 Aralık 2009 tarihinde, ATAKA Partisi, hafta içi her gün Bulgar Ulusal Kanalı'nda verilen beş dakikalık Türkçe dilindeki haber bülteninin kaldırılıp kaldırılmamasıyla ilgili referandum teklifi getirmiş, Başbakan Borisov da bu girişimi desteklemiştir. ATAKA lideri Siderov'a göre, Bulgaristan'ın resmi dili Bulgarca olduğundan, Ulusal Kanal'da yabancı dilde, özellikle Türkçe yayın yapılması söz konusu olamaz. (Süleymanova, 2010:38) Bu olumsuzluğa rağmen Bulgaristan Türklerinin önündeki dilsel ve kültürel engellerin göreceli olarak geçmiş yıllara göre azalmış olması, sevindiricidir.

Ülkesindeki azınlıkları "ana dili Bulgarca olmayan Bulgar vatandaşları" şeklinde tanımlayan Bulgaristan'da, Pomaklar da Bulgar olarak kabul edilmektedirler. Ancak Türklere uygulanan politikalar, zamanında bu topluluğa karşı da yürütülmüştür. Pomakların adları da zorla değiştirilmek istenmiş ve direnenlerden çoğu öldürülmüş ya da sürülmüştür. Durumları 1990 yılında düzelme gösteren Pomak oylarının çoğu, mecliste temsil hakkı kazanan Haklar ve Özgürlükler Hareketine yönelmiştir. Pomaklar, bir kısmı Balkan savaşları sırasında Türkiye'ye de göçmüş bulunan Müslüman bir Türk toplumudur. Pomakçanın söz varlığı Türkçe, Bulgarca ve az miktarda da Yunanca kelimelerden oluştuğu için özellikle Bulgaristan ve Yunanistan, Balkanlardaki bu Türk toplumunu kendilerine mal etmeye çalışmaktadırlar.

Ülkedeki bir başka azınlık grubunu da Makedonlar oluşturur. Ancak Bulgaristan, Makedon ulusal kimliğini tanımamaktadır. Bulgaristan'a göre Makedonlar Bulgar; Makedonca ise Bulgarcadır. Buna rağmen 1989 yılından itibaren Bulgaristan Makedonyası için özerklik talebiyle birçok hareket oluşmuştur.

Ülkede 600 bin civarında bulunan Çingeneler Hıristiyan ve Müslüman olarak ikiye ayrılır. 20 bin dolaylarında Ermeni ile az sayıda Yahudi de ülkedeki diğer azınlık gruplarıdır. (Yerasimos 2002: 38-41).

ARNAVUTLUK

Arnavutluk Anayasası'nda dil kullanımı ile ilgili özgürlüklerden yana, bir çok maddenin yer aldığını görüyoruz."Arnavutluk Cumhuriyeti'nin resmi dili Arnavutçadır" hükmü Arnavutluk Anayasası'nın 14. maddesinde yer almaktadır. Birçok Balkan ülkesinin anayasasında gördüğümüz "Kanun önünde herkesin eşit olması" ve "Hiç kimsenin soy, cinsiyet, dil, din, etnisite, politik, dini veya felsefi inanç, sosyal statü gibi nedenlerle ayrımcılığa tabii tutulamaz" cümlelerine Arnavutluk Anayasası'nın 18. maddesinde rastlamaktayız. Arnavutçayı bilmeyen şahıslar için mahkemelerde neyle suçlandığı anladığı dilde kendisine bildirilir ve ihtiyaç halinde tercüman yardımı yapılır hükmü Anayasa'nın 28 ve 31 maddelerinde belirtilmiştir. Anayasa'nın 59. maddesine göre Arnavutluk dilinin korunması anayasa ve devlet güvencesi altındadır.

Arnavut halkı, M.Ö. 2000 yıllarında Balkan Yarımadasına yerleşen İlliryalıların torunlarıdır. 1468 yılında Osmanlı idaresine geçen Arnavutluk, 1912'de bağımsızlığını ilân etmiştir. Ülkenin dili, bir Hint-Avrupa dili olan ve 5-6 milyon kişi tarafından konuşulan Arnavutçadır. Halkın büyük bir çoğunluğu ülke sınırları dışında yaşamaktadır. Mesela Kosova

nüfusunun % 80'den fazlası Arnavut asıllıdır. Arnavut aydınları 1870'lerin sonunda standart bir edebi dil üzerinde anlaşmayı başarınca, Arnavutlar iki farklı lehçe konuşmalarına ve üç ayrı dine mensup olmalarına rağmen, bir Arnavut ulusunun yaratılmasını olanaklı kıldılar. (Wachtel 2009:91) Arnavutluk'ta etnik sorun, daha çok dinsel bir karakter taşımaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında ülkedeki nüfusun % 70'ten fazlası Müslüman, % 17'si Ortodoks, % 10'u da Katoliklerden oluşmaktadır. En önemli etnik azınlık, Yunanlılardır. 1992 yılında Yunanca konuşanların sayısı, 57 bin olarak tahmin edilmesine rağmen Yunanistan'a göre bu sayı 400 bin kadardır. Çünkü Yunanistan, Ortodoks Arnavutları da "Yunanlı" kabul etmekte ve Yunan kökenlilerle birlikte bunlara da sahip çıkmaktadır (Yerasimos 2002: 42). Üstikrar ve Ortaklık 2006 raporu ise, 1 Ekim 2005 – 30 Eylül 2006 zaman dilimini değerlendirmektedir. Rapor azınlıklar konusunda ise, Arnavutluk hükümetinin üç milli azınlık (Yunan, Makedon ve Karadağlı) ve iki etno-dil azınlık (Vllah ve Rom) tanıdığı belirtilmiştir. Arnavutluk'ta azınlıklara karşı toleranslı davranışların ve haklarının korunduğu gözetilmiş olmasına rağmen, azınlıkların talep ettiği bölgelerde kendi dillerinde eğitim olanağı hala sağlanmadığı için tenkitler yapılmıştır. (Brahaj 2009:73)

KARADAĞ

Yeni kurulan bir ülke olarak Karadağ Anayasası'nda dilsel haklar ve özgürlüklere dair çok sayıda madde bulunmaktadır. Anayasa'nın 13. maddesi ile ülkede kullanılan resmi dilin Karadağca olduğu, Latin ve Kiril alfabesinin eşit olarak kullanılacak yazılar olduğu, ayrıca Arnavutça, Sırpça, Boşnakça ve Hırvatçanın da resmi kullanımının olduğu belirlenmiştir. Anayasa'nın 25. maddesinde savaş ve olağanüstü durumlarda özgürlüklerin kısıtlanabileceği ancak dil, din etnik köken ve diğer özelliklerinden dolayı kimsenin özgürlüğünün kısıtlanamayacağı vurgulanmaktadır. 29. Ve 37. maddelere göre gözaltı ve tutuklanma nedenleri kişiye kendi ana dilinde veya bildiği dilde bildirilecektir. Savunma hakkı da aynı şekilde ana dilde veya bildiği dilde olacaktır. Dilinden ve diğer özelliklerinden dolayı baskı ve zulüm korkusu yaşayan yabancılardan makul sayıda kişi Karadağ'a iltica edebilir. (Madde 44) Karadağ'da milli azınlıkların kimliklerinin korunması Anayasa'nın 79. maddesiyle özgürlük temelli olarak düzenlenmiştir. 13 ayrı fıkradan oluşan 79. maddenin birçok fıkrası dilsel kimlikle ilgilidir. Bu fıkralarda hayatın her alanında azınlıkların kendi dil ve alfabesini kullanması, eğitimde kendi dil ve alfabesini kullanması, mahkemelerde azınlık dillerinin de kullanılması, azınlıkların ad ve soyadlarının resmi belgelerde kendi dil ve alfabeleriyle yazılması, yer adlarında resmi dille birlikte azınlık dillerinin de kullanılması ve kendi dillerinde bilgi edinme hakkı verilmiştir.

Karadağ, Yugoslavya'nın kurucu cumhuriyetleri dağıldıktan sonra, önce *Yugoslavya Federal Cumhuriyeti*; daha sonra da *Sırbistan-Karadağ* adı altında varlığını sürdürmüş bir devlettir. Sırbistan ile meydana getirdiği bu iki birleşme de Yugoslavya'yı yaşatma çabasının bir yansımasıdır. Aslında bu çabadaki ana rol Sırbistan'a aittir, çünkü Yugoslavya ülkelerinin dağılmasını asıl istemeyen devlet Sırbistan'dır. Ancak bu amaçla kurulan son birliktelik, 3 Haziran 2006'ya kadar devam edebilmiştir. Karadağ bu tarihte resmen Sırbistan'dan ayrılmış ve bağımsız bir ülke olarak Balkan coğrafyasındaki yerini almıştır. Bu bağımsızlık, "Büyük Sırbistan" hayalini ortadan kaldırdığı düşüncesiyle özellikle Hırvatistan ve Bosna Hersek gibi komşu ülkeler tarafından sevinçle karşılanmıştır. En çok sevinenlerden biri de Kosova olmuştur. Çünkü bu durum, Kosova'nın bağımsızlık yolunu açan önemli bir gelişme olarak görülmüştür (Türbedar 2006: 75).

Karadağ'da Sırpçanın Şekav lehçesi konuşulmaktadır. Kiril ve Latin alfabelerinin kullanımı eşit statüdedir; ancak Latin alfabesi daha yaygındır. Ulusal ve etnik azınlıkların yoğun yaşadıkları yerlerde onların dilleri ve alfabeleri resmî olarak kullanılmaktadır. Ekim 2007'de yürürlüğe giren yeni anayasa ile ülkede yaşayan bütün milletler Karadağ vatandaşı kabul edilmiş; dolayısıyla nüfusun % 43'ünü oluşturan Karadağlılara herhangi bir ayrıcalık tanınmamıştır. Bu

Anayasa'da devletin resmî dili, Karadağ dili olarak belirtilmiş ancak Sırpça, Boşnakça, Hırvatça ve Arnavutça da resmî diller olarak kabul edilmiştir.

Karadağcaya ait temel unsurlar yani en küçük ortak paydalar şöyle sıralanabilir:

1. Štokavian-ijekavian dialektine istinaden; Ortak Slavic Jat'ın yansıması bütün Slavik konuşmacılar tarafından paylaşılır. Karadağ sınırları içinde başka dillere kendi ulusal bağlılıklarının bir önemi yoktur (Sırpça, Boşnakça, Hırvatça)

2. Tipik Karadağca ve komşu diyalektlerin sesletim sistemini belirleyen iki yeni "Karadağca" sesletim: yeni spirant jotasyonlarının sonuçları + örneğin "jat" kelimesinin orjinalinin kısaltılması ś ve ź sesleriyle yapılmıştır. (Karadağca) *śedi* (< **sjedi*) „sit down!" and *źenica* „pupil [of eye]"

3. Edebi unsurlar, özellikle "hyper-ijekavianisms" Kuzeybatı Karadağ lehçesinin tipik özelliğini oluşturur.

4. Boşnakça ile kodlama paralellikleri: Geçmişteki yazarlardan ve etnik dilin konumunu yükselten kombinasyonlardan alınan ilhamla Karadağ kimliğinin dilsel olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Sırpça ile Karadağca arasında dilsel ve dilsel olmayan sınırlar yumuşaktır: Bu nedende, etnik-dilsel göstergeler daha belirgin ve ikonik yani simgeseldir. Karadağca Karadağ alfabesine yeni eklenen ś ve ź harfleriyle iki ikonik harfe kavuşmuştur. Sırplar erasure ideolojisini bizzat izlemektedirler. Eski Sırpça-Karadağca dilbilimciler Sırpça ve Karadağ lehçeleri arasında bir sınır olmadığını öne sürmüşlerdir. Çoğu geleneksel diyalet çalışması bu bölgede konuşulan dilde "Sırbistan'daki Sancak bölgesinin bir uzantısı olarak "Zeta-Lovcen" diyalektinin bulunduğunu ortaya koymuştur. jat'ın ijekavian refleksleri de dahil temel özellikler politik/etnik sınırları oluşturmaktadır. Bütün bölge komşu Hırvatistan, Hersek ve Sırbistan da dahil olmak üzere "ijekavian"dır. Sırbistan Karadağcayı bir dil olarak tanımamaktadır; 2007'deki Karadağ Anayasası Karadağcayı resmi dil olarak ilan etmiş,Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçayı kendi dilinden sonraki resmi diller olarak tanımıştır. Bölgeye sonradan katılan bir dil olarak Karadağca hala eski Yugoslav Cumhuriyetleri tarafından tanınmamakta ve azınlık dili olarak içe dahil görmemektedir. Sonuç olarak Sırbistan Sırp/Karadağ siyasi sınırını tanısa da, Sırbistan'da birçok kişi hala Sırbistan+Karadağ Ortodoks birliğine ve Sırplar ve Karadağlılar için tek bir dilin varlığına inanmaktadır. (Greenberg 2010)

SLOVENYA

Slovenya Anayasası, *"İtalyan ve Macar otokton ulusal topluluklarının hakları"nı* güvence altına alır (m.4) Slovenya Anayasası, azınlıkların korunmasını düzenleyen hükümlerde, farklı türdeki azınlık grupları arasında bir ayrıma gitmiştir. Örneğin 61. maddede "herkes serbestçe ulusal grubu veya yerleşik etnik topluluğu ile tanınma, kendi kültürünü ifade etme ve geliştirme, kendi dilini kullanma ve yazma yetkisine sahiptir" denilmektedir. Slovenya Anayasası'nın 11. maddesine göre, "Slovenya'nın resmi dili Slovencedir. İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının bulunduğu bölgelerde, İtalyanca ve Macarca ayrıca resmi dil olacaktır." Bu hükme ek olarak, "Slovenya'daki İtalyan ve Macar Etnik Toplulukların Özel Hakları" başlığı altında özel haklar sınıflandırılmıştır(m.64). İtalyan ve Macar azınlıkların, Slovenya'da yüzyıllardır yaşayan yerli gruplar oldukları için bu ek haklara sahiplerdir şeklindeki görüş eksik bir görüştür. Macar ve İtalyan azınlığın eski Yugoslavya'dan miras kalan Hırvat ve Sırp azınlıklar ile kıyaslandığında, etnik Slovenlerle geçmişe daha az çatışmacı ilişkileri olması ikinci bir sebep olarak görülmektedir.

Anayasa'nın 11. maddesinde Slovencenin resmi dil olduğu belirtildikten sonra İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının yerleşik olduğu belediyelerde İtalyanca ve Macarcanın da resmi dil

olduğu hükme bağlanmıştır. Slovenya Anayasası'nda azınlıklarla ilgili ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Bir yandan azınlıkların tümünü ilgilendiren konular düzenlenirken, diğer yandan ülkede yaşayan İtalyan ve Macar ulusal toplulukları ile Romanlara ilişkin özel düzenlemelere yer verilmiştir.

Slovenya Anayasası'nda azınlıklarla ilgili genel düzenleme 61. maddede yapılmıştır. Anayasa bu madde ile "herkesin kendi ulusu veya ulusal topluluğu ile bağını özgürce ifade etme, kendi kültürünü geliştirme ve ifade etme ile kendi dilini ve yazısını kullanma hakkı olduğunu" kabul etmiştir.

Ülkede yaşayan Macar ve İtalyan ulusal topluluklarına ilişkin düzenlemeler Anayasa'nın 5 ve 64. maddelerinde yer almıştır. Slovenya Anayasası'nın 5. maddesi ile ülkedeki "kadim (otokton) İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının hakları garanti altına alınmıştır. Slovenya Anayasası'nın 64. maddesi Slovenya'daki kadim İtalyan ve Macar ulusal topluluklarının özel haklarını ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Madde 64'e göre: Kadim İtalyan ve Macar ulusal toplulukları ve bunların üyelerinin, özgürce kendi ulusal sembollerini kullanma hakkının yanı sıra ulusal kimliklerini muhafaza edebilmeleri için örgüt kurma ve ekonomik, kültürel, bilimsel ve araştırma faaliyetleri ile birlikte kamu medyası ve yayıncılığı alanlarında faaliyette bulunma hakkı garanti edilmiştir. Kanunlara uygun olarak, bu iki ulusal topluluk ve bunların üyeleri kendi dillerinde eğitim hakkı ile birlikte bu yönde eğitim kurumları kurma ve geliştirme hakkına sahiptir. İki dilli okulların zorunlu olduğu coğrafi bölgeler kanunla belirlenir. Bu ulusal topluluklar ve bunların üyelerinin kökenleri olan milletlerle ve bunların ülkeleriyle münasebetlerini geliştirme hakkı garanti altına alınmıştır. Devlet bu hakların kullanılması için maddi ve moral desteği sağlar. Haklarını kullanmaları için bu toplulukların üyeleri yaşadıkları coğrafi bölgelerde kendi kendini yönetim kurumları oluştururlar. Kendi kendini yöneten ulusal toplulukların önerisi üzerine devlet bu toplulukları ulusal mevzuat uyarınca bazı fonksiyonları yerine getirmek için yetkilendirebilir ve bu fonksiyonların icrası için kaynak sağlar. Bu iki ulusal topluluk yerinden yönetim temsil organlarında ve Ulusal Asamble'de doğrudan temsil edilir. İtalyan ve Macar ulusal toplulukların konumu ve yaşadıkları coğrafi bölgelerde haklarının kullanılması biçimi, bu hakların kullanılmasında kendi kendini yöneten yerel toplulukların sorumlulukları ve bu coğrafi bölgelerin dışında bu ulusal toplulukların üyelerinin kullandıkları hakların hepsi kanunla düzenlenir. Her iki ulusal topluluğun ve bunların üyelerinin hakları bu toplulukların üyelerinin sayısına bakılmaksızın garanti altına alınır. Münhasıran ulusal toplulukların anayasadan kaynaklanan hakların kullanılması ve bu toplulukların konumuyla ilgili kanunlar, yönetmelikler ve diğer genel hukuki hükümler, bu ulusal toplulukların temsilcilerinin rızası olmadan kabul edilemez. Kadim Macar ve İtalyan ulusal topluluklarından ayrı olarak, Slovenya Anayasası'nın 65. maddesi Slovenya'daki Roman topluluğunun statüsünü ve özel haklarıyla ilgili olarak düzenlemenin kanunla yapılacağını belirtmektedir. Slovenya Anayasası, sınırları dışında yaşayan etnik Slovenlerle ilgili düzenleme de yapmıştır. Anayasa'nın 5. maddesinde yer alan bu düzenlemeye göre, "[Slovenya] komşu ülkelerdeki kadim Sloven ulusal azınlığı ve yurtdışındaki Sloven göçmenler ve işçiler ile irtibatını korur ve anavatanları ile ilişkilerini geliştirir." Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı onaylayan Slovenya, ülkede yaşayan İtalyan, Macar ve Roman azınlıklara dil hakları da dahil olmak üzere Sözleşmelerde belirtilen hakların uygulanacağını beyan etmiştir. (Aydın 2011: 26-27)

Slovenya, 1991'de bağımsızlığını ilân eden ilk Yugoslavya ülkesidir. Ülkedeki nüfusun büyük kısmını Slovenlerin oluşturduğu Slovenya, Balkan Yarımadasındaki en katışıksız, yani azınlık nüfusun en az olduğu ülkedir. Nüfusun % 90'ını Slovenler; geri kalanını ise küçük gruplar hâlinde Macar, İtalyan, Sırp ve Boşnaklar oluşturur. Ülkenin resmî dili Slovencedir. Bu dil Slavik özellikler taşımakla birlikte Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ve Karadağcadan önemli farklılıklar gösterir. İtalyan ve Macar azınlıklarının yaşadığı bölgelerde İtalyanca ve Macarca da resmî dil

olarak kabul edilir. Anayasa'nın 11. maddesinde bu hak belirtilmiştir. 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne katılan Slovenya, azınlıklar ve dillerinin isimlerini anayasasında belirten tek ülkedir.

KOSOVA

Kosova Anayasası'nda dille ilgili maddelerin sayısı diğer anayasalara göre oldukça çoktur. Avrupa Birliği'nin danışmanlığı altında hazırlanmış Kosova Anayasası Kopenhang kriterlerinin ruhuna uygun olarak azınlık haklarını öne çıkarması bakımından dikkati çekmektedir. Anayasanın dille ilgili hükümleri şu şekildedir: **5**. maddenin 1. ve 2. fıkralarında Kosova'da konuşulan dillerin resmi ve yerel kullanımı belirlenmiştir.1. Kosova Cumhuriyeti resmi dilleri Arnavutça ve Sırpçadır. 2. Türkçe, Boşnakça ve Romca belediyeler seviyesinde resmi statüye sahiptir veya yasaya uygun şekilde her hangi bir seviyede resmi kullanımda olacaklardır. Anayasa'nın 24, 29 ve 30. maddelerinin değişik fıkralarında yargısal alanda dil kullanımına özgürlükler temelinde yer verilmiştir. 24. maddenin 2. fıkrası "Hiç kimseye ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş veya milli köken, sosyal sınıf, bir topluluğa olan bağlılık, mülk, ekonomik ve sosyal durum, cinsel tercih, doğum, özürlü veya başka herhangi bir statüden dolayı ayrım yapılamaz." şeklindedir. 29. maddenin 2. fıkrasında "Özgürlükten yoksun bırakılan herkese, kendi anlayacağı dilde, özgürlükten yoksun bırakılmasının nedenleri bildirilmelidir." denilmektedir. 30. maddenin 1. ve 4. fıkralarına göre ceza gerektiren suçlarla suçlanan herkes, aşağıdaki asgari haklara sahiptir:(1) "Kendi anladığı dilde, kendine yönelik suçlamanın türü ve nedeni hakkında bilgilendirilme;" (4) "Yargılamanın yapıldığı dili anlamadığı veya konuşmadığı durumlarda, ücretsiz tercüme desteğine sahip olma;" şeklinde belirlenerek anayasasal hakka dönüştürülmüştür. Anayasa'nın 57. maddesi dilsel ve diğer toplulukların özel haklarını " Herhangi bir ulusal veya etnik, dilsel veya dini gruba (topluluk) mensup olup Kosova Cumhuriyetinde geleneksel olarak bulunan mukimler, bu Anayasa'nın II. kısmında belirlenen temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, bu Anayasayla belirlenen özel haklara da sahip olacaklardır." cümlelerinde dile getirilmiştir. 58. maddenin 3 fıkrasıyla devletin dilsel ve diğer haklar karşısındaki sorumlulukları belirlenmiştir: 1. Kosova Cumhuriyeti, toplulukların ve topluluk mensuplarının kendi kimliklerini koruma, güvenceye bağlama ve geliştirme için gerekli koşulları sağlar. Hükümet, mali yardımlar dâhil, topluluk ve topluluk mensuplarının kültürel girişimlerini ayrıca destekleyecektir. 2. Kosova Cumhuriyeti, hoşgörü ve diyalog havasını teşvik edecek, topluluklar arasında barışmayı destekleyecek ve Avrupa Konseyi Ulusal Topluluklar Çerçeve Sözleşmesi ile Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Bildirgesi ile belirlenen standartlara saygı gösterecektir. 3. Kosova Cumhuriyeti, milli, etnik, kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerinden dolayı tehdit veya ayrımcılık, düşmanlık veya şiddete maruz kalabilecek kişilerin korunması için, tüm gerekleri önlemleri alacaktır.

Kosova'da Yaşayan Topluluk ve Topluluk Mensuplarının Hakları Anayasa'nın 59. maddesinin değişik fıkralarında anayasal teninat altına alınmıştır: Buna göre topluluk mensupları bireysel veya topluluk olarak: (1) kültürlerini beyan etme ve geliştirme ve kimliklerinin öz niteliklerini yani din, dil, gelenek ve kültürlerini koruma; (2) kendi tercihlerine göre Kosova Cumhuriyeti resmi dillerinden birinde, devlet okullarının her seviyesinde öğrenim görme; (3) yasalarla belirlendiği ölçüde kendi dillerinde ilk ve ortaöğretim seviyesinde öğrenim görme. Bu amaca yönelik kurulacak sınıf şubeleri veya ayrı okullar için gerekli sayı sınırı, sıradan eğitim kurumları için belirlenenden daha düşük olacaktır; (5) özel ve kamusal yaşamda dillerini ve yazılarını özgürce kullanma; (6) ilgili alanlarda nüfusun yeterli bir kısmını temsil ettikleri yerlerde, yasalara uygun şekilde belediye otoriteleri veya merkezi yönetimin yerel ofisleriyle olan ilişkilerinde dillerini ve yazılarını kullanma; (8) kişi isimlerini, kendi dillerinde yazıldığı asıl şekliyle kayıt ettirme ve zorla değiştirilmişisimleri asıl şekline dönüştürme; (9) ilgili bölgenin çok etnikli ve çok dilli yapısını yansıttığı ve duyarlı oldukları yerel isimler, cadde isimleri ve diğer topografya göstergelerine sahip olma; (10) yasa ve uluslararası standartlara uygun şekilde kamusal

yayım araçlarına ve kendi dillerinde yayımlara eriğim ve bu araçlarda temsil edilme güvencesine sahip olma; (11) yasa ve uluslararası standartlara uygun çekilde kendi dillerinde bilgi sunan basım yayım araçlarını kurma, günlük gazete, kablolu yayım ve elektronik haberleğme için ayrılacak bir frekans bandından yararlanma; Sırpça yayım yapan lisanslı ve tüm Kosova'yı kapsayacak bir televizyon kanalına Kosova'daki Sırp topluluğunun tamamının eriğimini sağlamak amacıyla Kosova Cumhuriyeti, bir uluslararası frekans planın sağlanması için tüm gerekli önlemleri alacak. (12) Kosova Cumhuriyeti içerisinde engellenmeden aralarında iliğki kurma ve özellikle ortak etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliğe sahip herhangi bir ülkedeki kiğilerle, yasayla uluslararası standartlara uygun çekilde özgürce iliğki kurup, mevcut iliğkileri koruma;

Anayasa'nın 81. maddesine göre aralarında dillerin kullanımı yasasının da olduğu bir çok yasanın onaylanması, değiğtirilmesi veya yürürlükten kaldırılması için, Meclis üyeleri mevcut ve oy kullanabilenlerin çoğunluğunun oyu ve çoğunluk olmayan topluluklara ayrılmığ ve güvenceye bağlanmığ sandalyelere sahip mevcut ve oy kullanabilen Meclis üyelerinin çoğunluğunun oyu gereklidir: hükmüyle karara bağlanmığtır.

Fiilen Birleğmiğ Milletlerin himayesinde, resmen Sırbistan idaresinde bulunan Kosova, 17 şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilân ederek Sırbistan'dan ayrılmığtır. Kosova'yı ilk tanıyan devlet ABD, daha sonra Arnavutluk olmuğtur. Türkiye, İngiltere, Almanya ve Afganistan da ülkeyi ilk tanıyanlar arasındandır. Kosova'yı hâlâ Sırbistan'ın özerk bir bölgesi olarak gören Sırbistan ve Rusya ise bu bağımsızlığı tanımayacaklarını duyurmuğlardır.

2 milyonluk nüfusun % 88'ini Arnavutlar, % 8'ini Sırplar, geri kalanını ise Türkler, Boğnaklar ve Goralılar oluğturmaktadır. Fakat çoğunluğu teğkil etmelerine rağmen Arnavutlar, bağımsızlığa kadar ülkede azınlık muamelesi görmüğlerdir.

Sırplar ve Arnavutlar, yıllarca aynı toprakları paylağmalarına rağmen birbirlerine düğman iki toplum gibi yağamığlardır. Aralarındaki sorunların ana kaynağı, Kosova'nın en eski sakinlerinin kimler olduğu meselesine dayanmaktadır. Bu sebeple taraflar, birbirlerine karğı üstünlük elde etme çabası içinde bulunmuğ; dil, din, kültür bakımından da farklı yağadıkları için aralarında daima bir kopukluk ve soğukluk hâkim olmuğtur.

Arnavutlar, köklerinin İliryalılara dayandığını ve daha antik dönemlerden itibaren Kosova'da yağamaya başladıklarını; Sırpların bu bölgeye sonradan geldiklerini söylemektedir. Sırplar da benzer bir çekilde Kosova'yı kendi toprakları olarak görmektedir. Onlara göre Sırp kimliğini çekillendirmede önemli bir yeri olan kilise ve manastırların en büyükleri Kosova'da inğa edilmiğtir. Meselâ Sırp Ortodoks kilisesinin patrikhanesi 1219 yılında Kosova'da yapılmığtır. Dolayısıyla bu bölgenin gerçek sahipleri Sırplardır (Türbedar 2007: 80).

Ülkede resmî olarak konuğulan diller Arnavutça ve Sırpçadır. Yerel dil olarak kabul edilen Türkçe, sadece Prizren Belediyesinde resmî dil statüsüne sahiptir. Burada yağayan etnik grupların dille ilgili hakları 2007 yılında hazırlanan *Kosova Statüsü Genel Anlaşma Önergesi* ile belirlenmiğtir. Buna göre Kosova'da Sırpça ve Arnavutça resmî dil olarak tanınacak; ülkede yağayan herkes hiçbir ayrılık gözetilmeksizin yasalar önünde eğit haklara sahip olacak; ulusal ve etnik azınlıkların kültür, dil, din ve kimliklerinin korunması garanti altına alınacak; topluluklar, temsil etme ve edilme haklarına sahip olacak; kendi eğitim kurumlarını oluğturabilecek; dillerini, yazılarını ve alfabelerini özgürce kullanabileceklerdir.

Türkler bugün Prizren Mamuğa, Priğtine, Gilan, Dohırçan, Mitroviça ve Vıçıtırn gibi yerleğim merkezlerinde toplam 11 ilköğretim okulunda ve 6 lise ile Priğtine Üniversitesinde eğitim görmektedirler. Ayrıca Türklere yönelik yayın organları da bulunmaktadır. Meselâ haftalık Tan Gazetesi ile Türk Demokratik Birliğine ait Sesimiz Gazetesi; Çevren, Çığ, Kuğ, Bay, İnci dergileri; günde yarım saat haber yayını yapan Priğtine Televizyonu ve yerel radyolar bulunmaktadır. Kosova

ve Sancak Türkleri, Balkanlardaki diğer Türk toplulukları gibi dil ve kültürlerine bağlı kalmaya çalışmakta; Türkiye'ye bağlılıklarını sürdürmektedirler. Kosova'da yaşayan Türklerin çoğu eski Yugoslavya dönemindeki haklarından daha geride olduklarını düşünmektedirler. Dinsel bakımdan aynı inancı paylaşan Arnavut çoğunluğun arasında dillerini kaybetmenin daha kolay olacağını ileri süren Türk toplumu temsilcileri Türkçenin resmi dil statüsünde olmasını talep etmektedirler. Din birlikteliğinin asimilasyonu hızlandıracağını belirten KDTP Prizren şube Başkanı Orhan Lopar "Kosova'da Türkçeyi yaşatmak için gerekirse savaşırız" demektedir. Biz Kosovalı Türklerin burada inandığımız mücadelesini verdiğimiz bir davamız var. Kosova'da Türkçeyi yaşatmak içi gerekirse savaşacağız. Bizi Sırplardan ayıran çizgi dilimiz ve dinimizin farklı olmasıdır. Ancak Arnavutlardan ayıran çizgide sadece dil farklılığı var din aynı. Bizim dilimiz ortadan kalkarsa ilerde bizim Arnavut'tan hiçbir farkımız olmayacak. (Tokmak, 2010:30) Kosova'da savaşın ardından bölgedeki Türklerin en önemli mücadelesi, 1974 Kosova Anayasası'ndan kaynaklanan Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesidir. Bu mücadele sonuçsuz kalmamış ve 22 Eylül 2006 tarihinde mecliste 59 kabul, 7 red, 3 çekimser oyla Prizren'de Arnavutça ve Sırpça ile birlikte Türkçe de resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ancak şuda bir gerçektir ki tek bir Sırp'ın bulunmadığı yerlerde Sırpça resmi dil olarak kabul edilmesine rağmen birçok Türk'ün yaşadığı bölgelerde Türkçe resmi dil olarak kullanılamamaktadır.

Yapılan gözlemler ve görüşmeler neticesinde Gjakova, Nobırda, Yanova ve Dobruçan gibi belediyelerde henüz Türkçenin resmiyetinin onaylanmadığı, Vuçıtırın Belediyesinde Türkçenin resmiyeti onaylanmışolmasına rağmen Türkçenin resmi dil olarak kullanımına dair her hangi bir girişimin olmadığı, hala yerel kurum tabelalarında, belgeler ve yol işaretlerinde Türkçeye yer verilmediği, yerel kurumlarda Türkçe tercümanların istihdam edilmediği, aynı durumun Mitroviça Belediyesinde de geçerli olduğu, Gilan Belediyesinde vergi faturaları ve belediye mührü dışında Türkçenin kullanılmadığı, hiçbir belgenin Türkçe olarak verilmediği sadece belediye tabelasında Türkçe dahil dört dilin yer aldığı anlaşılmıştır.

Başkent Priştine Belediyesinde ise Türkçe resmi dil olarak kabul edilmesine rağmen henüz Belediye müdürlüklerinin ve evraklarının logo ve mühürlerinde, kamusal alanlardaki tabela ve işaretlerde, cadde ve sokak isimlerinde Türkçenin kullanılmadığı görülmektedir

Prizren"de ise Bağımsızlık öncesinde Belediye kurum ve faaliyetlerinde yer verilen Türkçe kullanımının bağımsızlık sonrasında akamete uğradığı ifade edilmektedir. Anayasa Mahkemesi kararına rağmen yaşanan Belediye Logosu ile ilgili kriz yeni yönetimin Türkçenin kullanımı ile ilgili isteksizliğini ifade etmektedir. Kosova"da Türkçenin uygulamada da etkili bir biçimde kullanıldığı tek belediye Türk nüfusun yoğun bir biçimde yaşadığı Mamuşa Belediyesidir.

Tarihi süreç içinde Kosova Türk kimliğinin en önemli ifade biçimi olan Türkçenin kullanımı ile ilgili yasal çerçevenin zaman içinde aşındığı, Kosova savaşı, UNMİK yönetimi ve bağımsızlık sonrası yasal düzenlemelerin Yugoslavya döneminin oldukça gerisinde kaldığı, hali hazırda yasalar çerçevesinde tanınan hakların ise uygulamada etkin bir biçimde ifadesini bulamadığı tespit edilmiştir. Söz konusu sıkıntılar aynı zamanda Türkçe eğitim ve basın yayın alanında da devam etmektedir. (Oruç 2011:182)

BOSNA HERSEK

Anayasa'nın 65. Maddesine göre Bosna Hersek Federasyonu'nun resmi dilleri Boşnakça, Hırvatça ve Sırpçadır. Resmi alfabe olarak Latin ve Kiril eşit statüdedir. Diğer diller iletişim ve eğitim aracı olarak kullanılabilir. Kiril alfabesi Sırplar için Anayasa'ya konulmuştur. Hırvatlar ve Boşnaklar Latin alfabesini kullanırlar.

Bosna Hersek, 1992 yılında bağımsızlığını ilân etmesine rağmen ülkedeki Sırplar tarafından tanınmamış ve bu durum, 1995 yılına kadar sürecek bir savaşa yol açmıştır. Fakat savaş sonunda imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile bağımsızlık, resmen ilân edilmiştir. Ülkede üç ayrı ulus; üç ayrı dinin etkisi hüküm sürmektedir. Bunlar Ortodoks Sırplar, Müslüman Boşnaklar ve Katolik Hırvatlardır.

Ancak bu üç millet de ülkede çoğunluk konumunda değildir. Dolayısıyla her halk, kendi azınlık psikolojisini yaşamaktadır. Hırvat ve Sırplar, Hırvatistan ve Sırbistan'daki soydaşlarından ayrı olma, Müslüman toplum ise diğer iki toplum arasında yalnız kalma ve kuşatılmışlık psikolojisi içindedir. Meselâ duvarlara biz "Kızılderili değiliz!" diye yazan Mostarlı Hırvat'ın hareketi, bu psikolojinin bir göstergesidir (Eker 2006: 74).

Ülkede, etnik kimlik göz önünde tutulmadan bütün halka "Bosnalı" denmektedir. Ancak Yugoslavya döneminde sadece Müslüman Slavları ifade etmek için "Boşnak" kelimesi kullanılmıştır. Dolayısıyla Sırp ve Hırvatların çoğu, Müslümanları çağrıştırdığı için "Bosnalı" adını kabul etmemektedirler. Sancak Müslümanları ise farklı bir coğrafyada yaşamalarına rağmen kendilerini Boşnak olarak adlandırmaktadırlar.

Dil, aynı zamanda Eski Yugoslavya'nın da resmî dili olan Sırp-Hırvatça adını taşırken, parçalanmanın ardından Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça olmak üzere üçe ayrılmıştır. Sırplar, bu dillerin üçünü de Sırpçanın birer ağzı olarak kabul etmektedir.

Boşnakçada çok sayıda Türkçe kelime ve ifade kalıbı bulunmaktadır. Bu durum, Boşnakların Müslüman olmalarıyla ve Türklerin uzun yıllar bu topraklarda hakimiyet sürmeleriyle ilgilidir. Ülkedeki Boşnaklar, genelde Latin ve nadir olarak da Kiril alfabesini kullanırlar. Dinî alanda Arap alfabesi hâlâ işlevseldir. Sırpların alfabesi Kiril'dir; Hırvatlar ise Latin harfleri ile yazmaktadırlar. Fakat bu dillerin ve alfabelerin kullanımı, resmî olarak eşit statüdedir.

Boşnakçanın adlandırılması Sırplar ve Hırvatlarla Boşnakları çoğu zaman karşıkarşıya getirmiştir. Boşnaklar bütün Bosna'da aynı dilin konuşulduğunu, dolayısıyla ülkenin bir bütün olduğunu anlatmak için dillerine "Bosanski" (Bosnaca) diyorlar. Hırvatlar ise buna karşı çıkıp Boşnakçayı "Boşnakça" (Boşnakça) olarak adlandırıyorlar. Hırvatların karşı çıkışının altında Bosna'daki Hırvatların Bosanski adı altında Boşnaklarla aynı dili konuştuğuna reddiye bulunmaktadır. Hırvatlar kendi dillerini tavizsiz Hırvatça olarak adlandırınca, Boşnakların dilinin de Boşnakça olması gerektiğini söylüyorlar. Bu konuda taraflar taraflar bazen büyük tartışmaların içine giriyorlar. Mesela çok küçük bir olayda Mostar'da bulunan AGİT'in basın kurulu bir Hırvat'a uyup resmi açıklamasında Boşnak dilini "Boşnakça" şeklinde ifade edince Boşnak tarafı kıyameti kopardı. Ülkede dil meselesi dört yıl süren savaş sonunda Bosna'nın iki yönetim bölümünden, Sırp Cumhuriyeti ve Boşnak-Hırvat Federasyonu'ndan oluşan bir devlet haline gelmesiyle nispeten çözümlenmiş görünüyor. Sırp Cumhuriyeti Anayasası'nda resmi dil Sırpça, Federasyon Anayasası'nda Boşnakça ve Hırvatça olarak geçiyor. Bunların üzerinde olan Bosna Anayasası'nda dolayısıyla iki birimin anayasası da tanınarak, her üç dil resmi kabul ediliyor. Böylece tüm vatandaşları ağız ve vurgu olarak birbiriyle aynı dili (Bosanski) konuşan ve insanların konuşmasından milli kimliği anlaşılmayan ülkede tüm resmi işlemler birbirinin aynı ve kopyası üç dil üzerinden yapılmak durumunda bulunuyor. (Karatay 1999: 294)

Eğer Yugoslavya parçalanmasaydı, 1974 Anayasası'nda yer alan "Sırpça-Hırvatça" çerçevesi içinde Boşnakça formülü başarılı olabilirdi. Ama Hırvatistan'ın 1991'de Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmesi kendi dilinin "Batı Varyantı" geliştirmesine ve Hırvatça olarak konuşulmasına olanak sağladı. Bu beklenmedik durum kendi dilleri olarak Sırpçayı kullanan Yugoslavya'daki Sırp toplulukların tepkisine yol açtı. 1992'ye gelindiğinde, Bosna Hersek de bağımsızlığını ilan etmesi, onlar için de yeni bir resmi dil ihtiyacının doğmasına neden oldu, bu

nedenle Sırpça-Hırvatça konsepti terk edildi, artık ne Sırpça ne de Sırpça-Hırvatça bu ülkeler için uygundu. Bosna'nın konuşabileceği tek bir dil vardı artık, o da Boşnakça

Bosna Hersek Anayasası 1995 Dayton Barış Anlaşması'nın bir ürünüdür. Bu anlaşmada resmi dillerden söz edilmemiştir, fakat bu önemli konu hem anayasalarda hem de kamu da fazlasıyla ele alınmıştır. Bosna Hersek Federasyonunun orijinal Anayasası'nın 1. maddesinde (Dayton 1995), Federasyonun resmi dilinin Boşnakça ve Hırvatça olacağı resmi metinlerde ise Latince alfabenin kullanılacağı ifade edilmektedir. Bu nedenle başlarda federasyon içinde Sırp diline karşılık oluşturmak için herhangi bir çeşitin yapılmasına gerek olmadığı öngörülmekteydi. İfade tarzı aynı zamanda anlaşmada dille ilgili konularda bir eksikliği işaret ediyordu, federasyonun Hırvat unsuru Boşnakça ifadesini kabul etmekte pek istekli değildi, ama 29 Mart 2002'de anayasada bir değişiklik yapıldı ve yukarıda sözü edilen madde "Bosna Hersek Federasyonunun resmi dilleri: Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça olacak, resmi metinlerde Latin ve Kiril alfabeleri kullanılacaktır" şeklinde oluştu. 1995 Dayton, Sırp Cumhuriyeti Anayasası sadece Sırpçanın resmi dil olarak kullanılmasına izin verdi. "Latin alfabesi kanun maddesinde belirtildiği gibi kullanılsa da, Cumhuriyet içinde ijekavian Sırpça, ekavian diyalekti ve Kiril alfabesi kullanılacaktır" ifadesine yer verildi.

Aslında, 1992'den Dayton'a kadar uzanan süreçte, ijekavian'ın kullanımı "Batı Varyantı" önerisiyle beraber pek de hoş karşılanmamıştır (örneğin Hırvatça), bu nedenle Dayton'daki ifade tarzı aslında bir rahatlamayı da beraberinde getirdi. Yine de, Dayton sonrası Sırp Cumhuriyetinin tek resmi dili Sırpçaydı. Bu durum 2004'de Anayasa'nın LXXI. maddesinde yapılan bir değişikle sona erdi. Bu değişiklikte, "Sırp Cumhuriyetinin resmi dilleri: Sırpların Dili, Boşnakların dili ve Hırvatların dilidir. Resmi yazı da Kiril ve Latin Alfabesi kullanılacak" deniyordu. Dayton'a ek olarak, 2004'de yapılan bu değişiklikle üç resmi dil ve iki alfabenin kullanılması anayasal güvence altına alındı. Ancak unutulmamalıdır ki, dillerin isimleri bu değişiklikte yer almamıştır. Sırp toplumu kendi toplumu için "Boşnakça" gibi terimlerin kullanılmasına sıcak bakmıyor, Hırvatça Boşnakça olarak bu dillerin kendi toplulukları içinde konuşulmasını tercih ediyordu. Bu nedenle özünde yanıtlanması gereken soru bu dil için uygun ifadesin "Bosnalı" mı yoksa "Boşnakça" ifadesinin çok daha uygun olup olmadığı mı şeklindedir, çünkü özünde bu dili konuşan Boşnak halkıydı. "Bosnalı" terimi (bosanski) orijinalinde doğrudan Slavik toponym Bosna'dan gelmektedir. "Bosniak" terimi (isim=Bošnjak / sıfat = bošnjački) Bosna'da yaşayanları ifade eder ve daha etnik bir karaktere sahiptir. Bu nedenledir ki Sırp ve Hırvat halkları hem içeride hem de dışarıda dil etiketi olarak Boşnakçayı desteklemiştir ve Boşnakçanın çok daha kapsamlı olacağını öne sürmüşlerdir. İstatistiksel olarak bakıldığında Bosna Hersek nüfusunun yüzde ellisi Boşnak olduğundan, dil etiketi olarak neden Boşnakçanın tercih edildiğinin nedenini de açıklamaktadır. 19. yüzyılda Bosanski daha net daha belirgin olarak kullanılsa da, tarihe dayanarak bu ikilem çözülmeye çalışılırsa, her iki terimin de aslında tarihte aynı şekilde kullanıldığı görülecektir. Son yıllarda Boşnakça resmi dil olarak özellikle uygulamada Bosna Hersek'in sınırlarını aşan bir gelişme göstermiştir. Novi Pazar kasabası civarında, Boşnak nüfusun yoğun olduğu Sırbistan'ın Sancak bölgesinde, Boşnak dili şubat 2005'den bu yana ilkokullarda okutulmaktadır. Bu önemli gelişme Sırp ve Boşnak dillerinin birbirinden ayrı yönlerini ortaya koymaktadır. Yine de son zamanlarda, Haziran 2006'da, Arnavutluk Eğitim ve Bilim Bakanlığı Boşnakçanın yabancı dil olarak Durres kırsalında Borake köyünde yabancı dil olarak öğretileceğini ilan etti.

Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçayı ayrı diller olarak tanımaktadır, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Coğrafi İsimler (BGN) veya Birleşik Krallık Daimi Komitesi Coğrafi İsimlerinde (PCGN) yaptığı gibi. Boşnakça 1992'den beri gerçekten inanılmaz bir gelişim gösterdi, eğer siyasi bir yönlendirme ve destek, ahlamijado geleneğinden gelmek gibi tarihsellik veya ne derseniz deyin algılanamaz bir dil olsaydı bu

geliştirmin yaşanması imkansız olurdu. Şu anda sadece Bosna'nın resmi dili değil, aynı zamanda ufkunu Sırbistan ve Arnavutluğa doğru da genişletiyor.

Sosyolojik bir kavram olarak çok ırklı toplum var olan farklı etnik gruplar ve birbirleriyle ilişkilerini incelese de, yasal olarak, "çok ırklı bir devlet" etnik çeşitliliği nüfus olarak tanımak zorundadır. Ancak, bu anayasal sistemin genel yönelimine bağlıdır, yani bu tanıma ifadesinin etnik nüfusu teminat altına alıp almayacağı, koruyup korumayacağı, hatta destekleyip desteklemeyeceği anayasalardaki maddelerle belirlenir: Klasik liberal anayasal anlayışa göre, sadece bireysel haklar tanınabilir; Bu tür sistemlerde, azınlık grubunun üyeleri aynı şekilde, dil kullanımı, dini veya siyasi katılım gibi başka haklara da sahip olabilirler. Çok ırklı bir sistemin kendine has özelliği, sosyal veya demografik konum itibariyle bağımsız olmaları ve bunun yasal bir zemine dayanmasıdır.

Ana başlık altında askeri ve çeşitli toplumsal konularda Uluslararası Barışı Anlaşması için komşuların araya girmesi ve Uluslararası toplumun baskısı son derece önemli olsa da, Bosna vatandaşlarına bu anlamda herhangi bir müdahale olmamıştır. Bu yeniden yapılanma ve normalleşme için temel olmasına rağmen, "Dayton Anayasası" hiç bir zaman Bosna Hersek nüfusu tarafından onaylanmamıştır; hatta şuanda, yerel dilde resmi versiyonunun İngilizcesi bile mevcut değildir. Anayasanın bu mevcut şartlarına bakıldığında, nüfus veya politikacılar tarafından kabul görmemesinde şaşılacak bir şey yoktur. (Language Evolution in Bosnia 2006:10-11)

SIRBİSTAN

Sırbistan Anayasası'nın 8. maddesinde ülkenin resmi dili Sırp-Hırvat dili ve yazısı Kiril alfabesi olarak belirlenmiştir. Latin alfabesinin kullanımı kanunla belirlenir. Ulusal azınlıklar yaşadıkları bölgelerde kendi dillerini ve alfabelerini kullanırlar.

32. maddede ulusal azınlık ve diğer ulusların kendi dillerinde eğitim hakkı olduğu vurgulanır. 49. maddede kişinin dilini ve yazısını kullanma özgürlüğü güvence altına alınacaktır denilmektedir. 123. maddede ulusal azınlıkların mahkemelerde kendi dilinde savunma yapması belirtilmiştir.

Sırbistan'da azınlıkların durumu 2006 yılında kabul edilen Anayasa'da belirlenmiştir: Azınlıkların özgürlüklerinin ve haklarının korunması hakkındaki kanunu (2002), resmi dilin ve alfabenin kullanılması hakkında kanun, Eğitim sistemi ve geliştirilmesi hakkındaki kanun bunlardan bir kaçını oluşturur (2002/6/7). Ayrıca, Sırbistan'ın Hırvatistan, Makedonya, Macaristan ve Romanya ile azınlıkların korunmasına ilişkin ikili anlaşmaları vardır. Bu anlaşma ulasal azınlıkların durumuyla ilgili olarak bütün yasal faaliyetlerle de ilgilidir.

2006 Sırp Cumhuriyeti Anayasası azınlıkların korunması politikalarının oluşturulması, kimliklerinin ve entegrasyonlarının teminat altına alınması ve bu konuda yasal düzenlemeler yapılması açısından bir temel oluşturmuştur. Bu anayasa belgesindeki farklı maddeler insan ve azınlık haklarının garanti altına alınmasına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle anayasa vatandaşların eşitliği, ulusal kimliğin özgür bir şekilde ifade edilmesi, ayrımcılığın yasaklanması, ırkçılığın, kin ve nefretin teşvik edilmesinin yasaklanması, azınlıkların diğer farklı kolektif haklarının tanınması (bilgilendirme, kültür, eğitim, resmi dilin kullanılması), özerk yönetim hakkı, hoşgörünün geliştirilmesi, pozitif ayrımcılığa karşı önlemler, kazanılmış haklar, kamu işlerinde eşit haklar, özerk bölgelerin yönetiminde söz sahibi olma ve azınlıkların haklarını koruma, asimilasyonun yasaklanması, başka ülkelerden vatandaşlarla işbirliği, ve bütün bu hakların teminat altına alınıp uygulanması yine bu anayasada yer alan önemli konu başlıklarıdır.

Bu anayasaya göre, bütün vatandaşlar ırkına, cinsiyetine, doğumuna, diline, ulusal kimliklerine, siyasi, dini ve diğer inançlarına bakılmaksızın kanun önünde eşittir. Yine, Anayasa maddelerinden birine göre, her türlü ırkçı provokasyon, ulusal, dinsel ve diğer hoşgörüsüzlükler

kanunla cezalandırılır. Ayrıca, farklılıklara saygı, eğitim, kültür ve hoşgörü, etnik gruplar arası diyalog anlayışı ve insanlar arasında işbirliği ruhunun kamu alanlarında teşvik edilmesi de bu anayasada yer almıştır. Yine de, Sırbistan Cumhuriyetinin bütün vatandaşlarıyla demokratik bir devlet olduğunu ifade eden 1990 Anayasası'nın aksine, bu anayasada sivil devlet kavramı, Sırbistan Halk Devleti olarak değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Sırpça dili ve Kiril alfabesinin kullanılması konusunda ısrar edilmiş, azınlıkların hakları özel kanunlarla düzenlenmiştir.

Vojvodina'da kullanılan yedi resmi dil vardır (Sırpça, Hırvatça, Romence, Rutence, Macarca, Slovakça ve Çekce), Sırbistan'da ise bu rakam dörttür (Sırpça, Boşnakça, Arnavutça ve Bulgarca.

Eğitim ve Terbiye Sisteminin Temelleri Hakkında Kanun(2004) eğitimin amacının sivil ve ulusal bilinci geliştirmekle birlikte Sırbistan gelenek ve kültürünü geliştirmek, aynı şekilde azınlık gelenek ve kültürünün de geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Azınlıklar hem kendi dillerinde veya her iki dilde eğitim yapma hakkına sahiptir. Eğitim dili olarak Sırpçayı seçmeleri kendi ulusal dil ve kültürlerini de konu olarak öğrenmelerini sağlamaktadır. Bu kanun azınlık dilinde eğitim yapılabilmesi için sınıftaki öğrenci sayısının ne kadar olması gerektiğini de belirlemiştir, bu öğrenci sayısı en az 15'tir, ancak bakanlığın izniyle, daha da az olma imkanı olabilmektedir. Kanun Sırp dilinin de öğrenilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu kanuna istinaden bakıldığında Vojvodina'nın çok daha fazla başarıları olduğu görülür. (Gojkovic2009:4-7)

2006'da Sırbistan Cumhuriyeti azınlık dilleri olarak (diğerleri arasında) Boşnakça ve Hırvatça dillerini tanıdı. Yeni sınırlar yeni iç ve dış grupların oluşmasını sağladı. Sancak bölgesindeki Müslüman Slavlar Yugoslavya'da Müslüman Ulusal bir grup olarak belirlenmiş ve şu anda Boşnak olarak tanımlanmaktadırlar. Sırbistan Boşnakçayı azınlık dili olarak tanımıştır, ama Sırplar ve Boşnaklar arasındaki sınır giderek büyümektedir, Sırbistan'daki Boşnaklar olarak dil ve kültürel açıdan yol gösterici olarak Sarajevo görülmekte ve Boşnakçanın dil özellikleri bu bölgede ikonlaştırılmakta yani sembolleştirilmektedir. Kuzey Kosova: Sırplar hem dilsel hem de siyasi olarak Kosova sınırının yasa dışı olduğunu iddia ettikleri için erasure idelojisini benimsemişlerdir. Kosovalı Arnavutlar ve Sırplar arasındaki sınır siyasi bir sınır olarak görülmese de, Kuzey Kosova'ya kadar uzanmaktadır (örneğin, Mitrovica). Kosova'da kalan Sırplar azınlık olarak kabul edilmekte ve Kosova Anayasası tarafından korunmaktadırlar; ancak Kosova devletinde sembolik olarak yer almaktadırlar. Güney Sırbistan/Doğu Kosova: Sırbistan sürekli olarak etnik gerilime sahne oldu. Sırbistan Arnavutçayı bir azınlık dili olarak tanırken, Arnavutlar Sırp dilini kabullenmekte hiç de istekli değillerdi ve bölgede özerklik için lobi faaliyetlerine başladılar. (Greenberg 2010)

Sırbistan'da dil üzerinden yürütülen milliyetçilik 19. yüzyılda başlamıştır. Dilbilimci V. Karadziç Alman romantizminin izinden giderek linguistik alanda Sırp kimliğinin temellerini atmıştır. Dönemin Tuna kuşağında yaşayan hali vakti yerinde Sırp orta sınıfının benimsediği ağdalı Slavo-Sırp edebi dili yerine Sırp kitlelerinin doğal lehçesi olan Stokavcayı hakim kılmak için çalışmıştır. Daha sonra da ifade edileceği gibi Stokavcayı konuşan herkes Sırptı, Sırp olmalıydı. Bu Katolik Hırvatları ve Bosnalı Müslümanların da Sırplaştırılmasını savunan modern bir Sırp ulusçu ideolojisinin kaynaklarından biri haline geldi. Bütün güney Slavlarının birleştirilmesi fikri Garaşanin planından itibaren 1941 yılına kadar Sırplar arasında etkili bir ideolojik vurgu olarak varlığını sürdürdü. Hırvat, Boşnak ve hatta Bulgar topraklarını da birleştirmeyi hedefleyen "Büyük Sırbistan" fikri bu kaynaktan beslenmiştir.

3 Haziran 2006'da Sırbistan-Karadağ birliğinin resmen sona ermesiyle tek başına bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Nüfusunun % 82'si Sırp'tır; geri kalan %18'lik kısım ise Macar, Boşnak, Roman ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır.

Eski Yugoslavya Federasyonunun en geniş ulusunu oluşturan Sırplar, bugün Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Kosova başta olmak üzere Balkanlarda yaygın olarak yaşayan bir topluluktur.

Ülkenin resmî dili, Slav dillerinin güney koluna mensup olan Sırpçadır. Anayasa'nın 8. maddesinde bu dille ilgili şöyle bir tanımlama yapılmaktadır: "Sırp linguistik vurgularını ekav ve ijekav olarak temsil eden dile Sırp dili denir." Sırpça konuşanların büyük çoğunluğu Sırbistan dışında Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da yaşamaktadır. Hem Kiril, hem de Latin alfabesinin kullanıldığı bu dilde her ses için bir harf seçilmiştir; bu yüzden de yazıldığı gibi okunan bir dildir.

Sırbistan'ın en önemli sorunlarından birisini, uzun zamana kadar Kosova sorunu teşkil etmekteydi. Bu sorun, Sırpların büyük tepkisine yol açmışsa da Kosova'nın bağımsızlık ilânıyla şu an için son şeklini almış görünmektedir. Böylece iki özerk bölgesinden birini kaybeden Sırbistan'ın elinde sadece Voyvodina kalmıştır.

Osmanlı döneminde Banat olarak bilinen Voyvodina, Sırbistan'da etnik çeşitliliğin en yoğun olduğu bölgedir. 2 milyonluk nüfusun büyük bölümünü Sırplar oluştururken; en fazla etnik azınlığı ise Macarlar meydana getirmektedir. Bunlar dışında Ruthenler de bölgede kamuoyu oluşturabilen bir halk topluluğudur. Ancak Voyvodina'daki azınlıklar, özellikle 1990 sonrasında çeşitli baskılarla karşılaşmışlardır. Meselâ 1989'daki anayasa değişikliğiyle dönüşümlü parti ve vilayet meclisi hakları ellerinden alınmış; bölgedeki okullarının sayısı azaltılmış ve kapatılan okulların yerlerine Sırp akademisinin şubeleri açılmış; başta Macarlar olmak üzere devlet kademelerinde görev yapan memurlar görevlerinden alınmıştır. Ayrıca bölgeyi terk etmeye zorlanmışlar; kimi zaman da şiddete maruz kalmışlardır. Hırvatistan ve Bosna'daki savaş sırasında on binlerce gencin silah altına alınmak istenmesi ise özellikle pek çok Macar'ın bölgeden ayrılmasına sebep olmuştur.

HIRVATİSTAN

Hırvatistan Anayasası kültürel özerklik hakkını tanıyan nadir anayasalardan biridir. Dil kullanımı ve hakları ile ilgili hususlar anayasanın değişik maddelerinde karşımıza çıkar. Anayasa'nın 12. Maddesine göre Hırvatistan'da resmi dil Hırvatça, resmi yazı Latin alfabesidir. Lokal birimlerde başka bir dil ve Kiril alfabesi yasal çerçeve içinde Hırvatça ve Latin alfabesiyle ile birlikte kullanılabilir. Anayasa'nın 15. maddesi ulusal azınlık mensuplarının dil ve alfabelerini kullanmalarını güvence altına almaktadır. 29. maddede mahkemelerde ne ile suçlandığı anladığı dilde kişiye ifade edilir ve mahkemede kullanılan dili anlamadığı takdirde tercüman ihtiyacı karşılanır.

1991 yılında Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilân eden Hırvatistan'da nüfusun büyük çoğunluğunu Hırvatlar oluşturur. Kendi ülkeleri dışında en fazla Bosna-Hersek ve Slovenya'da bulunmaktadırlar. Ülkenin resmî dili Hırvatçadır. Konuşurları, Hırvatistan başta olmak üzere Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'da yaşamaktadır. Latin alfabesi kullanılmaktadır, ancak bazı azınlık grupları Kiril alfabesi ile de yazmaktadır. Meselâ ülkede azınlık statüsünde bulunan Sırplar, alfabelerinden sadece Kiril alfabesi olarak söz etmektedirler.

Eski Hırvat dilini canlandırmak; bu bağlamda yeni kelimeler oluşturmak; Hırvatçayı Boşnakça, Sırpça, Karadağca gibi varyantlarından farklılaştırarak yerel özellikler kazandırmak; bağımsızlık sonrasında Hırvatistan dil politikasının en önemli gündemini teşkil etmektedir. Bunlar, aynı zamanda devlet olmayı simgelemesi bakımından da dikkat çekici çalışmalardır.

Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası Hırvatistan'ın, Hırvatlar ve Hırvat vatandaşı olan diğer azınlıklar tarafından kurulan bir devlet olduğunu ifade eder. Özgür dünya ve Birleşmiş

Milletlerin demokratik standartlarına istinaden uluslararası haklar açısından bütün vatandaşlarına eşit muamele edileceğini teminat altına alır. Anayasa; Hırvat dili ve Latin alfabesinin yanı sıra, diğer diller, Kiril alfabesi ve diğer alfabelerin de resmi olarak kullanılmasını garanti ettiği gibi anayasaya dayanarak bu konuda yasal düzenlemeler yapılabilme yetkisini de vermektedir.

Üç siyasette azınlık hakları sorunu ve azınlıkların durumu merkezi Zagreb hükümetinin siyasetinden daha farklı bir şekilde iyileştirildi. Hırvat devletinin oluşmasından itibaren, merkezi otoritenin bu konudaki tutumu uluslararası toplumun baskısına bağlı olarak gelişmiştir. Uzun vadeli, tutarlı ve sistematik bir şekilde azınlıkların korunması politikası ve Avrupa standartlarına uygunluğu bir öncelik olmamıştır. Yerel yönetimler ve otoriteler bu soruna farklı şekillerde yaklaşmışlardır. Bazı bölgelerde ya hiç azınlık grubu yok ya da sayıları çok azdır. Bazı bölgeler de ise büyük ulusal azınlıklar vardır, ama kolektif haklarının oluşması sadece teoride mevcuttur.

Ülkenin 3. büyük şehri olan Rijeka'daki olumlu uygulama hem Hırvatistan hem de azınlıklar için çok önemlidir. Azınlıkların faaliyetlerini desteklemek için üç hedef vardır: Bunlar azınlıkların kimliklerini, kültürlerini, dil ve dinlerini koruma hedefidir. Rijeka'daki yerel yönetim demokratiktir, bir yandan azınlıkların haklarına saygı duyarken diğer yandan Avrupa standartlarına uygun olarak vatandaşlarını desteklemektedir. Etnik azınlıkların ve yerel hükümetin ortak paydası temel ilkeler ışığında sosyal uyuma ve birliğe katkıda bulunmaktır: eşitlik ve ayrımcılık yapmadan anlayışilkesi geçerlidir.

Hem batılı gözlemcilerin hem de resmi söylemin aksine, 1990'da Yugoslavya'da yapılan özgür seçimlerde milliyetçiliğin anayasallaştırılması demokratik sosyalizm ilkesinin yerini alamadı. Bunun yerine, daha ileri hedeflere ulaşmak için bir geçişdöneminin oluşturulması, anayasal olarak nüfusun haklarının geliştirilmesi işçi sınıfı ve çalışanların haklarının verilmesi ve etnik bir ulus olarak rejimin tanımlanması ilkeleri benimsendi. Bu anlamda, aslında devlet sosyalizminden devlet şovenizmine bir geçişten söz edilebilir. Sosyalizmin "sınıf düşmanı" ifadesinin yerini yerel şovenizm tarafından tanımlanan ulusal düşman ifadesi almış oldu. Beklendiği gibi, bu ulusal düşmanlar öncelikle doğaldır ki çoğunluğun üyesiydiler ve ne kadarının gerçekten azınlık haklarını destekleyeceğini kestirmek son derece zordu. İktidarı ele geçirince, zafer kazanmış milliyetçiler anayasal milliyetçilik sisteminin temellerini atmaya başladılar, bunun anlamı anayasal ve yasal sistemlerin artık azınlığın değil çoğunluğun isteklerine göre oluşmasından başka bir şey değildi. Bu nedenle, örneğin, Hırvatistan Anayasası tam bağımsızlığın elde edilmesi uğruna (1990) Hırvat ulusunun millet olarak nasıl bugünlere geldiğinin tarihsel özetini verir. Bu Anayasa'da tam devlet egemenliği ifadesine yer verilmiş ve bunun vazgeçilemez olduğuna vurgu yapılmıştır. Hırvatistan Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak kuruldu. Hırvat halkı, devleti ve azınlıklar bu devletin sınırları içinde yaşayacaktır (Hırvatistan Cumhuriyeti Anayasası, önsöz 1990). Tüm bu metinlerde, "Hırvat Milleti" (Hrvatski narod) etnik olarak belirtilmemiş ve etnik Hırvat terimi bu metinlerden çıkarılmıştır. Egemenliği ön plana çıkaran bu dışlayıcı tanım ülke bayrağındaki amblemlerle de güçlendirilmiş, (11. madde) bununla birlikte resmi dilin Hırvatça olduğu ve latin alfabesinin kullanılacağı ifade edilmiştir. (12.madde), Böylece Sırp diyalekti ve Kiril alfabesinin sadece geleneksel olarak yazıda kullanılmasının da önü açılmıştır. Buna benzer anayasal milliyetçi yaklaşımlar diğer cumhuriyetlerde de görülmektedir.(Hayden 1992a:658-663).

MAKEDONYA

Makedonya'da 1991'de kabul edilen anayasa, daha sonra özellikle Makedon ve Arnavut toplumu arasında ilişkileri düzenleyen 2001 tarihli Ohri Çerçeve Anlaşması ve bu anlaşmaya göre yapılan anayasa değişiklikleri üzerinden Makedonya'nın dil kullanımına ait politikasını takip etmek mümkündür. Makedonya Anayasası, ülkede yaşayan halkların varlığını kabul eden ve haklarını anayasal güvence altında tutan bir metindir. Makedonya Anayasası, "Cumhuriyet, halkların etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerinin korunacağını garanti eder" demektedir (m.48/2). Azınlıklara

ana dilde eğitim hakkını tanıyan Makedonya Anayasası'nın m.48/4 hükümleri, bu hakkın devletin resmi dilinin öğretilmesi ile beraber kullanılacağını belirtmektedir.

Anayasa'nın 3. maddesine göre Makedonya Cumhuriyeti bölünmezdir. Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırları değiştirilemez. Makedonya Cumhuriyeti halkı Makedonya Cumhuriyeti vatandaşıdır. Resmî dil Makedoncadır. Anayasa'nın 7. maddesi milliyetlerin yaşadığı yerel yönetim birimlerinde Makedon dili ve onun Kiril alfabesi yanında milliyet dilleri ve alfabelerinin kullanılma şartlarını düzenlemektedir. Bu Madde, milliyet dilinin kullanılabilmesi için milliyetin yerel yönetim biriminde çoğunlukta veya önemli bir sayıda olması gerektiğini belirttikten sonra, bu hakkın kanuna uygun olarak kullanılabileceğini bildirmektedir. 2001 yılında kabul edilen anayasa değişikliğinin V. hükmüne göre, vatandaşların en az %20'sinin kullandığı bir dil de resmî dil olarak kabul edilmektedir. Aynı hükümde farklı etnik mensubiyeti olan vatandaşların kimlik, pasaport ve benzeri evraklarının Makedoncanın yanı sıra kendi ana dilinde yazılmasına da izin verilmektedir. Halkın % 20'sinin kullandığı dilin resmî dil olarak kamu kurum ve kuruluşlarında kullanılması da kabul edilmiştir.

Makedonya Cumhuriyeti'nde temel insan hak ve özgürlükleri anayasa ile koruma altında alınmıştır. 8. madde herkesin milli kimliğini açıklama hürriyetine sahip olduğu hükmüne yer verir., Makedonya Cumhuriyeti vatandaşları hak ve özgürlükleri bakımından dil, din, cinsiyet, ırk, etnik mensubiyet, siyasi tercih ve benzeri konularda ayrım yapılmadan eşittirler. (9.madde) Makedonya'da etnik mensubiyetin serbestçe ifade edilmesi de anayasa ile koruma altına alınmıştır. Bütün milletler kendi etnik mensubiyetlerini koruma ve geliştirme hakkına sahiptirler. Anadilde eğitim hakkı anayasal bir haktır. Bütün vatandaşlar kendi etnik kimliklerini, örf ve adetlerini koruma ve geliştirme hakkına sahiptirler. (2001 değişikliği VIII. Hüküm). Bütün etnik grupların dil, din ve kültürel değerleri anayasa ile koruma altına alınmıştır. Hatta etnik gruplar etnik sembollerini de kullanma hakkına sahiptirler. Anadilinde sekiz yıllık ilkokul ve lise eğitimi de anayasal haklardan biridir.

Eğitim ve dil kullanımı açısından Ohri Çerçeve Anlaşması, anayasa ile garanti altına alınan anadilinde eğitimi bir kez daha vurgulamaktadır. Böylece Ohri Çerçeve Anlaşmasında sekiz yıllık ilkokul ve lise eğitiminin anadilinde okuma hakkı olduğu, ama aynı zamanda ülke genelinde eğitim alanında belli standartların kullanılacağı, daha doğrusu genel bir müfredat çerçevesinde eğitim verileceği belirtilmektedir. Diğer yandan Çerçeve Anlaşmasına bağlı olan bir diğer yenilik, Makedonya genelinde % 20'yi oluşturan etnik grubun anadilinde üniversite eğitiminin de belli şartlar altında devlet tarafından desteklenecek olmasıdır. Devlet üniversitelerinde çoğunluk olmayan etnik grupların özel kontenjanlar aracılığıyla üniversitelere kayıt olmaları yani pozitif ayrımcılığa tâbi tutulmaları da bu ilkede ifade edilmiştir.

Anlaşmanın içerdiği önemli konulardan biri dil kullanımıdır. Çünkü dil, kültürün en önemli unsurlarından biridir. Hatta birçok ulusçuluk teorisine göre, ulusun tanımlanmasında değişmeyen somut unsur dildir ve dolayısıyla dil etnik kimliğin temel taşıdır. Ohri Çerçeve Anlaşmasının dil uygulamasının kullanıma geçmesi için yeni dil kullanma yasasının getirilmesi gerekiyordu. 2005 yılında uluslararası baskı sonucu kabul edilen bu yasa, Ohri Çerçeve Anlaşmasının % 20'lik oran doğrultusunda dil kullanma imkanlarının yasal altyapısını sağlamıştır. Dil kullanımında resmî dilin Makedonca olduğu vurgulanmaktadır. Ancak % 20 ve üzeri bir kullanıma sahip dillerin de resmî dil olarak kullanılmasına izin verilmektedir.

Diğer yandan Arnavutlar Arnavutçanın meclis ve hükümet toplantılarında resmî dil olarak kullanımı için çaba harcarken, Gostivar belediyesinde Arnavut belediye başkanı, belediye konsey üyelerinin çoğunluk oyuyla yıllarca resmî dil olarak kullanılma geleneği olan Türkçenin kullanımdan kaldırılmasına karar verdi. Ama yapılan çok yönlü baskı sonucu, Türkçe birkaç yıl ara verildikten sonra tekrar resmî dil olarak kullanılmaya başlandı.

Ohri Çerçeve Anlaşmasının imzalandığı günden bu yana geçen zamanda yaşanılanlara bakıldığında anlaşmanın "hakça temsil ilkesinin" pek de hakça olmadığı ortaya çıkıyor. Anlaşmanın her ne kadar Makedonya'daki bütün azınlıklar için geçerli olduğu söylenilse de, bu genel olarak Arnavutlar için düzenlenmiştir. Çünkü anlaşmada genel olarak % 20'lik bir oran dikkate alınmıştır. Bu oran ise 2002 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Makedonya'daki Arnavutların nüfus oranıdır.

20. yy.ın sonlarına kadar Yugoslavya'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Makedonya, 10 Eylül 1991 yılında bağımsızlığı ilân etmiş ve ilk olarak Türkiye tarafından tanınmış bir ülkedir. Etnik bakımdan bölgenin en karışık ülkesi olan Makedonya, ayrı bir ulus ve kimlik olduğunu kabul etmeyen komşu ülkelere karşı uzun süre mücadele vermek zorunda kalmış; ülkesindeki azınlık nüfus sebebiyle de birtakım sıkıntılarla karşı karşıya gelmiştir. Meselâ bu bağımsızlığa Yunanistan büyük tepki göstermiş, hatta Makedonların Slavlaştırılmış Yunanlar olduklarını öne sürmüştür. Bulgaristan ise bağımsız Makedonya'yı tanıyan ikinci ülke olmasına rağmen Makedonları ayrı bir millet olarak kabul etmemiş; onların aslında Bulgar olduklarını iddia etmiştir (Özönder 2001: 205).

Ülkede konuşulan dil, Makedoncadır. Aslında standart dil olarak başlangıçta Kuzey Makedonya ağzı seçilmiştir; ancak bu ağzın Sırpçaya olan yakınlığı sebebiyle Bitola-Veles varyantlarında karar kılınmıştır. Bulgar edebî diline daha yakın olmasına rağmen Yugoslavya'ya göre bu ağızlar, Bulgarcadan ayrı birer dildi. Çünkü Bulgarca, doğu Bulgar dillerini temel almaktaydı. Ancak bu iddia, Bulgarların şiddetli itirazlarına yol açmış ve Bulgaristan'a göre bir batı Bulgar ağzı olan Makedoncanın kullanımı, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine uzun süre engel olmuştur.

Makedonya toprakları üç parçadan oluşmaktadır: Vardar Makedonyası (Kuzey Makedonya olarak da bilinen bu topraklar, bağımsız Makedonya'nın vatanıdır); Ege Makedonyası (Yunanistan'a dahildir.); Pirin Makedonyası (Bulgaristan'a dahildir). Bulgaristan ve Yunanistan, bağımsız Makedonya'nın günün birinde tarihsel sınırlarına ulaşacağı endişesi içindedir ve hatta Yunanistan bu korkunun etkisiyle uzunca bir süre Makedonya'yı tanınmak istememiştir. Ancak işin ilginç tarafı, Makedon milliyetçiliğinin bütün Makedonları bir çatı altında toplamak için Pirin ve Ege Makedonyalarında hak iddia etmesi gibi Bulgar ve Yunan milliyetçiliği de Büyük Bulgaristan ve Büyük Yunanistan idealleri doğrultusunda Makedonya'ya açılmak istemektedir. Buna ilâve olarak Sırpların da bölgeye "Güney Sırbistan" olarak bakması, sorunları daha da karmaşık hâle getirmektedir (Öztürk 1999: 239).

1974 Yugoslav Anayasası'na göre Makedonya Cumhuriyeti'nin üç kurucu milletinden biri Arnavutlardı. 1991'de Makedonya'nın bağımsızlığını ilân etmesi ile başlayan yeniden yapılanma sürecinde kabul edilen 1991 Anayasası ise, ülkede Makedonlardan sonra en kalabalık grubu oluşturan ve dolayısıyla ikinci kurucu ulus konumunda olmak isteyen Arnavutları tatmin etmemiştir. Arnavutlar, yeni anayasanın kendilerini "azınlık" konumuna getirdiğini ileri sürerek "kurucu millet" statüsünü yeniden kazanmayı, bir Arnavut üniversitesinin açılmasını, devlet organlarında etnik ayrımcılık yapılmamasını, Arnavutçanın resmî dil olarak kabul edilmesini, kamu sektöründeki istihdam olanaklarından eşit şartlarda yararlanmayı, Arnavutça eğitim veren üniversitelerin devlet tarafından finanse edilmesini ve Arnavut bayrağının ve diğer sembollerinin kullanımının serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Makedonlar açısından ise, o yıllarda Arnavutların "kurucu ulus" olarak tanınmaları ve Arnavutçanın resmî bir dil olarak kabul edilmesi söz konusu bile değildi. Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin özerkliği ve eğitimin tüm düzeylerinde Arnavutçanın kullanılması taleplerinin gerçekleşmesi de imkânsız görünüyordu. Makedonlar bu taleplerin ayrılmalara yol açacağını düşünüyorlardı. Ohri Çerçeve Anlaşması, Anayasa'ya Makedonya Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarına eşit hak ve sorumluluk veren bir devlet olduğu ifadesinin konulmasını, Arnavutçanın ülkede resmî dil olarak kullanılmasını,

Makedonlardan farklı dilleri konuşanlara da üniversite eğitimi olanaklarının sağlanmasını, kamu kurumlarında "eşit temsiliyet"in anayasal prensiplerden biri hâline gelmesini ve KLA'nın silahlarının NATO birlikleri tarafından toplanmasını sağlamıştır. Anlaşmada hiçbir etnik grup ayrımı yapılmamış, sadece "Makedonya Vatandaşları" ifadesi kullanılmıştır. (Üçyıldız 2010: 66) Ülkedeki en büyük azınlık grubu Arnavutlar oluşturmaktadır. Ocak 1992'de Arnavutların ülkede özerklik için bir referandum düzenlemeleri Makedonya'nın, bağımsızlık sonrasında ilk ciddi etnik sorununu da Arnavutlarla yaşamasına neden olmuştur. 1995 yılında yasa dışı olarak Tetova Arnavut Üniversitesinin kurulması, Makedonların büyük tepkisine yol açan bir başka olay olmuş; 1997'de Üsküp'te bu üniversitenin resmen açılması ise Arnavut karşıtı gösterilerin yaşanmasına yol açmıştır. Ancak Makedonya yönetimi, 2004 yılında bu üniversiteyi onaylamış ve böylece ana dille eğitime de izin verilmiştir. Ülkedeki Arnavut azınlık, Ohri Anlaşmasının verdiği avantajla, nüfusunun yüzde 20'ye ulaştığı belediyelerde Arnavutçayı Makedoncanın yanında ikinci resmi dil olarak ilan etti. Okullarda kendi dillerini öğretme, oy pusulalarını, seçmen kayıtlarını, nüfus kayıtlarını kendi dillerinde hazırlama ve yerel idarelerde temsil hakkını kazandılar. (Yaşın 2011:362)

Ülkedeki Türkler daha çok Üsküp, Manastır, Gostivar, Kalkandelen, Ohri ve Resne şehirlerinde yaşamaktadır. Buralardaki Türklerin eğitim sorunları da diğer Balkan ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Balkan savaşları ile başlamıştır. Çünkü savaş sonrası Türkiye ile bağlar kopmuş, eğitim ve kültür alanında yardım alamayan Türkler, Türkçe bilmeden öğrenim görmüşlerdir. Ayrıca Türkçe ile eğitim görülebilmesi için belli sayıda öğrenci bulunması şartı da yerine getirilememiştir. Çünkü Türk nüfusun Makedonya'da dağınık olarak bulunması, bu durumu zorlaştırmıştır. Bununla birlikte Temmuz 1992'de kurulan Türk Demokratik Partisi, dil, eğitim ve kamu hakları konusunda Türk azınlığı memnun eden birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Meselâ 2005 yılında Gostivar Belediyesinde Makedonca ve Arnavutçanın yanı sıra Türkçenin de resmî dil olması sağlanmıştır. 2001 yılında yapılan Ohri Çerçeve Anlaşması Makedonya ve Arnavut yetkililer arasında yapılmıştır. Bu görüşmelere Türk, Arnavut, Sırp, Ulah, Torbeş ve diğer azınlıklar dahil edilmemiştir. Her ne kadar anlaşmanın içeriği halkların ortak katılımı, beraberce yasama ve yerel idarelere daha fazla yetki verilmesi seklinde açıklansa da, daha çok Arnavut çıkarları gözetilerek anlaşmaya varılmıştır. Örnek vermek gerekirse 1996 yılında çıkarılan Yerel Yönetimler Yasasına göre belediyelerde %20'lik nüfusa sahip milliyetlerin, dillerini resmi dil olarak kullanılabilme imkanı verilmiştir. Fakat Ohri Anlasması sonrasında yapılan değişikliklerle belediyelerin sınırları tekrar belirlenip 123'den 87'ye düşürülünce Türkler %20 sınırının üzerinde oldukları yerlerde bu sınırın altına inmiştir. Aşağı Banitsa Belediyesi'nde Türklerin nüfusu %29.23 iken bu belediyenin Gostivar Belediyesi'ne eklenmesi ile Türkçenin resmi kullanımı ortadan kalkmıştır. Yine Vrapçiste Belediyesi'nde Türklerin nüfusu %36.48 iken bu belediyeye Negotin Belediyesi'nin eklenmesi ile Türklerin belediyedeki nüfusu %12.34'e düşmüştür. Fakat TDP'nin, Arnavutların DUI (Demokratik Bütünleşme Birliği) partisi ile yerel çapta başlattığı işbirliği sayesinde Vrapçiste ve Gostivar Belediyelerinde, Belediye Meclis kararıyla Türkçenin resmi dil olarak kullanılması da kabul edilmiştir. Günümüzde Türkçenin resmi dil olarak kullanıldığı altı belediye vardır. Bunlar; Merkez Jupa, Plasnitsa, Mavrova-Rostuse, Vranestitsa, Vrapçiste ve Gostivar'dır. Yerel belediyelerde %20'nin üzerinde nüfusu olan azınlıkların, resmi dairelerde, kendi anadillerinin kullanılabilmesine imkan verilmesi önemli bir gelişmedir. Fakat Türk toplumunun ülke genelinde dağınık halde yaşaması Türklerin bu hakkı kullanmasını sınırlamaktadır. (Kır 2008:73)

Avarların torunları olarak bilinen Pomaklar, Makedonya'da *Torbeş* diye adlandırılmakta ve Pirin ile Vardar Ovasında yaşamaktadırlar. Makedonya, bunların Müslüman Makedonlar olduğunu iddia etmektedir. Kelimenin kökeni, bazılarına göre "dört-beşler" şeklinde açıklanmaktadır. Kumanlar, Balkanlar'a ilk gelişlerinden Osmanlı sonrasına kadar (hatta günümüze

kadar) saflarını dört-beş kez değiştirmeye zorlanmışlar ve bundan dolayı da "dört-beşler" olarak anılmışlardır. *Torbeş* kelimesinin de buradan çıktığı düşünülmektedir. Fakat Osmanlı arşivlerinde bu adlandırma yer almamakta; bunlar aslen *Türkbaş* olarak nitelendirilmektedirler (ayrıntılı bilgi için bkz. Çavuşoğlu 1993; Memişoğlu 1999).

Makedonya'daki önemli bir azınlık topluluğunu da Sırplar oluşturmaktadır. Bu nüfus, başlangıçta Sırbistan ile Makedonya arasında bir sorun teşkil etmekteyken, iki ülkenin Arnavut karşıtlığında birleşmeleri nedeniyle sorun şimdilik askıya alınmıştır (Öztürk 1999: 238).

Etnik Arnavutlar, genellikle en büyük etnik grup oldukları şeklinde bir algı vardır, Etnik Makedonlar, genellikle ülkenin sembolik unsurları içinde yer alırlar. Bunun nedeni Makedon kimliğinin komşuları tarafından pek kabul görmeyişidir "Makedonya Cumhuriyeti", Makedon kilisesi veya Makedon dilinin bağımsızlığı, Makedon ulusunun kimliğiyle ilgili bir çok sorun yaşanmıştır. Bu konuyu ontolojik güven kavramı olarak işlemeye çalışacağım, Ontolojik güven kavramı ulus devletlerin güven oluşturma konusunda yaşadıkları sorunları içermektedir, çünkü bu uluslar benlik kavramlarını sürdürmek isterler, bunun yanı sıra siyasi kimlikleri üzerinden daha fazla etkin olup olamayacaklarını sürekli olarak sorgularlar. Burada Mitzen'e itiraz toplumlar için ontolojik güvenliğin, topsal anlaşmazlıklar gibi öz kimlik tartışmalarının siyasi süreçleri baltaladığı, gizlediği yönündedir. Mitzen ana dil üzerinde durmadan, ontolojik güvenlik anlayışının kendi kendine anadile entegre olma ihtiyacından söz ediyor. Örneğin, anlatı olmadan ülkeleri sadece mekansal olarak biliriz, bir fikir olarak değil. Devletlerin varlık nedeni ontolojik güvenliktir çünkü geçmişten günümüze, günümüzden geleceğe anlatılarla, dilden dile, geçmişi tarihsel olaylarla bugünkü varlık nedenlerini anlayabilirler. Ontolojik güven tarihten gelen bu anlatılanların kendi özünü yansıtmasıyla ortaya çıkar. Kendine bağlı davranışı anlamak için, bu kavramı kendi içinde değerlendirmek gerekir..

Etnik Arnavutlar bu hükümleri Makedonlara verilmiş tercihli bir statü olarak algılamakta kendilerinin ikinci sınıf vatandaşlar olarak görüldüklerine inanmaktadır. Bu nedenle sürekli olarak bu konuda bir değişiklik yapılmasını talep etmişler, Arnavut dilinin her seviyede kullanılmasını, hatta Arnavut dilini öğreten bir üniversite kurulmasını bile istemişlerdir. Yunanistan Makedonların haklarının verilmesini ilişkin maddeyi yurt dışında bir provokasyon malzemesi olarak kullanmış ve kendi iç işlerine müdahale edildiğini iddia etmiştir, çünkü Makedon azınlığını tanımamaktadır. Hemen kabul edilmesinden sonra, Makedonya başkalarının iç işlerine karışmayacağını, ve komşularından herhangi toprak talebinin olmayacağını da kapsayan anayasal bir değişikliğe gitti.

13 Ağustos 2001 tarihinde imzalanan Çerçeve Anlaşması gereğince, Makedon ve etnik Arnavut siyasi partileri, Etnik Arnavut isyancılarla silahlı mücadele yapma kararı aldı. Her ne kadar bu süreç kamuoyundan saklanmaya çalışılsa da, Amerikan ve Avrupalı özel temsilciler aracılığıyla daha kolay bir hale getirildi. Etnik Arnavutların şikayetleri işaret edilerek onlara geniş haklar verildi, hem de nüfusun %20'sinden daha azını oluşturmalarına ve bu hakların herhangi bir resmiyet kazanmamasına rağmen (Türkler ve Romanların hakları yerel seviyede kalmasına karşın, Ulusal düzeyde bu kriteri yerine getiren sadece onlardı). Anlaşma daha önce anayasa metninde yer alan etnik ifadelerin yerine sivil ifadeler konulmak suretiyle yeni bir anayasa değişikliğiyle sonuçlandı. Bunun yanı sıra anayasada azınlıkların dil ve simgelerini kullanabilmeleri isyancıların sürekli şikayet ettikleri konularda değiştirilerek genel af ilan edildi.

Bir sonraki adım çerçeve anlaşmasıyla mutabık kalınan konularla ilgili anayasal değişikliklere gitmekti hem de hükümlerin son derece tartışılır ve çifte çoğunluk oylama kanunun bazı bölgelerde hala uygulanıyor olmasına karşın, bunlar anayasa da gerekli değişikliklerin yapılması için büyük sorunlardı ve giderek de içinden çıkılmaz bir hale geliyorlardı. Makedon delegeler önsözdeki Makedon halkı ibaresinin silinmesini veya tamamen sivil terimler kullanılmasını istemediler. Süreç çözüm önerilerinin oluşturulması ve bir anlaşmaya varılması için

iki hafta süreyle durduruldu. Sonunda bir uzlaşma sağlandı, bu uzlaşmaya göre Vlah, Sırp, Romen, Boşnaklar, Türkler ve diğerleri belirlenen sınırlar içinde eskiden olduğu gibi yaşamaya devam edecekler, Makedonların hakları genişletilecekti. Ancak ontolojik güvenlik sebebiyle Bulgaristan ve Yunanistan Makedon devletinin varlığını tanımadı, hatta daha da ileri giderek anayasalarında geçen Makedon isimlerini bile sildiler. Yerel yönetimlerde nüfusun en az %20'sini oluşturmak kaydıyla kendi dillerini konuşabilecek, kendi alfabelerini kullanabileceklerdi. Alfabe ve dilleri resmi dil olacak, buna ek olarak Makedon dili ve Kiril alfabesi de kullanılabilecekti. Bir çok değişiklik aynı şekilde kabul edilmiştir.

Yerel yönetimin sınırlarının veya demokratik ilkeler tartışılabilir, ama referandumun neden başarısız olduğunu anlamak gerçekten çok zor, burada ABD'nin Makedonya'yı ve Anayasası'nı tanıması, Makedonya'nın Anayasa'da isminin kalması, ülkede oluşan coşku ve sevinç neden bu insanların referandum istendiğinde sorunları unuttuğunu ve umulmadık bir şekilde oylarını kullandıklarını açıklamaya yetmiyor. Yani bir gecede Makedon kimliği, Makedonya sorunu, Makedon azınlık veya çoğunluk tehdit olarak görüldü ve her şey değişti. Avrupa Birliği Makedonya'nın ontolojik güvenliğine değinmedi, ancak olayı sadece bir iç mesele olarak ele alıp ellerinde sopayla dolaşanları cesaretlendirip referandumun başarısız olması için çabaladı. Bütün tehditler verilen para ve sözler ülkenin istikrarı için yeterli olmadı ve diplomatik çabanın yetersizliği sorunun çözüme kavuşmasındaki en büyük engel oldu. (Lesnikovski 2011:11)

Yeni bağımsız Makedonya'da Sırpça-Hırvatça ortak dil olmaktan çıktı. 2001'de Makedonya'daki etnik grup isyanından sonra, Arnavutça Makedonya'da yükselişe geçti, Arnavutça giderek daha güçlü bir statüye büründü ve Makedonya'nın yarı resmi dili haline geldi; İki grup dil paradigması ve uygulanan politikaları bahane göstererek bu asimilasyonu reddetti.

1991'den sonra, Arnavut nüfusu Makedonya'nın yeni dilini genellikle öğrenmedi. Dille ilgili mağduriyetler 2001'de patlak veren etnik çatışmalara kadar devam etti. Bu nedenle Ohri Çerçeve Anlaşmasının bir sonucu olarak, Arnavutça Makedoncadan sonra ikinci resmi dil haline gelmiştir. 2010 yılında bütün etnik gruplar için Makedoncanın birinci sınıftan itibaren okutulmaya başlanması kararı tartışmalara neden olmuştur. Makedonya'daki Arnavutlar ve Makedonlar arasında çok sert bir sınır vardır; Bu sınır ne siyasi ne de askeridir. Ohri Anlaşması çözüm için bir girişimdir; ancak iki taraf da "dil seçimi" konusunda baskıcı olmuş ve ülke gelecekte yeni bir iç sınırların oluşmasının işaretlerini gösteren dil konfederasyonuna yönelmiştir. (Greenberg 2010:2)

SONUÇ

1990'lara kadar Balkanlarda demokrasi ile idare edilen tek ülke vardı. O da Yunanistan. Ancak Yunanistan'ın demokrasiye geçişi de çok yenidir. Yunanistan hariç Sosyalist-Komünist sistemlerle yönetilen Balkan ülkeleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birer birer çoğulcu parlamenter sisteme geçmişlerdir. Özellikle çok uluslu Yugoslavya'nın dağılmasıyla altı ayrı Cumhuriyetin ortaya çıkışı birçok etnik sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu etnik sorunlar Sırbistan, Hırvatistan, Kosova, Bosna-Hersek ve Makedonya'da kanlı çatışmalara neden olmuş yüz binlerce insan ölürken, milyonlarca insan yaralanmış ve göçe mecbur olmuşlardır. Bugün birçoğu Avrupa Birliği ülkesi olan bu ülkelerin kalanları da aday statüsündedir. Balkan ülkelerinin anayasaları Yunanistan hariç çok yenidir. Çok kültürlü çok dilli toplumları bir arada tutmayı amaçlayan bu anayasalar dış dinamiklerin de baskısıyla bu ülkelerde yürürlüğe girmişlerdir. Halklar ve diller tanınmış olup eğitim ve hukuk alanında dil kullanımının önündeki engeller kaldırılmıştır. Anayasa ve diğer hukuki metinlerde çok dillilik teminat altına alınmış olsa da gerçekte etnik karmaşa ve sorunlar devam edecek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Albanian Constitution
http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan013810.pdf

AYDIN, Aziz (2011), **AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları**; https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/dil_haklari.pdf

BRAHAJ, Sokol (2009), **Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayımlanmamıŞ Yüksek Lisans Tezi

Constitution of Bosnia And Herzegovina http://www.advokat prnjavorac.com/legislation/constitution_fbih.pdf

Constitution of Romania http://www.cdep.ro/pdfs/constitutie_en.pdf

Constitution of the Republic of Bulgaria
http://www.nrs.bg/documents/pdf/Constitution_of_the_Republic_of_Bulgaria.pdf

Constitution of the Republic of Slovenia
http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014895.pdf

Constitution of the Republic of Kosovo
http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf

Constitution of the Republic of Macedonia
http://www.slvesnik.com.mk/WBStorage/Files/USTAV-eng.pdf

Constitution of the Republic Of Serbia
http://www.parlament.rs/upload/documents/Constitution_%20of_Serbia_pdf.pdf

ÇAVUŞOĞLU, Halim (1993), **Balkanlarda Pomak Türkleri**, Köksav Yayınları, Ankara.

EKER, Süer (2006), *"Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine"*, **Milli Folklor**, S. 72.

FRIEDMAN, V. A. (2006), "*Balkans as a Linguistic Area*" (ed. Keith Brown), **Encyclopedia of Language and Linguistics,** 2nd Edition, Oxford.

GREENBERG, Robert (2010) "*The Redrawing of Ethnic and Linguistic Borders in the Balkans: Implications for Serbia, Macedonia, and Montenegro";* http://www.borderstudies.jp/events/detail/100218/RG_sapporohandout_3_.pdf

GOJKOVİĆ, Nevena; "*System of Minorities' Protection in Serbia"*; http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Gojkovic_en.pdf

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, (2012); *"Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları*", **Karadeniz Araştırmalar**, S. 32, s.1-27

GÜL, Nihat; (2007); **Balkan Harbi ve Takip Eden On Yıllık Süreçte Yunan Dış Politikası Esasları Ekseninde Türk ve Gayrimüslimleri Hedef Alan Baskıcı ve Asimilasyona Matuf Uygulamalar ve Günümüze Yansımaları,** Trakya Üniversitesi, YayımlanmamıŞ Yüksek Lisans Tezi.

HAKSÖZ, Cengiz (2007), **Linguistic Rights Of The Turkish Minority In Bulgaria**, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, YayımlanmamıŞ Yüksek Lisans Tezi

HAYDEN Robert M. "*İmagined Communities And Real Victims: Self-Determination And Ethnic Cleansing İn Yugoslavia"*; **American Ethnologist**, 23(4): 783–801.

KARATAY, Osman (1999), "*Bir Siyaset Dili ve Dil Siyaseti: Boşnakça*;" **Avrasya Dosyası**, C.5 (Yaz, 1999), s.283-295.

KARPAT, Kemal H. (1992), "Balkan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 5**, İstanbul.

KARPAT, Kemal H. (2004), **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk** (çeviren:Recep Boztemur), İnge Kitabevi, Ankara.

KIR, Alpaslan (2008), **Türkiye'nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri,** Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KOYUNCU, Açkın; (2006), "*Yunanistan'da Bağımsız Devlet",* **Balkanlar El Kitabı I**, Derleyenler, O. Karatay, B. A. Gökdağ, Çorum, s.488-514

KUTLU, Sacit (2007), **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Language Evolution in Bosnia (2006); http://www.pcgn.org.uk/Bosnia-Aug06.pdf

LESNİKOVSKİ, Ladislav (2011); *Macedonia's Ontological Insecurity and the Challenges of Stabilizing Inter-ethnic Relations,* **Eurasia Border Review;** Volume 2 No. 1 Summer 2011 s.61-72

MEMİŞOĞLU, Hüseyin (1999), **Balkanlarda Pomak Kültürü** ,Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

MİLLO, Paskal. (1997); "*Constitutional Rights and Minorities in the Balkans: A Comparative Analysis*," in **Perceptions** 2(3), on http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/113/113-2.html

ORUÇ, Zülküf, (2011); **Balkanlarda Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk Çerçevesinde Balkan Türklerinin Kimlik Ve Yönetim Sorunları ,(Kosova Ve Makedonya Örneği),** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

ÖZERMAN,Elif (2004) "*Avrupa'da Dil Hakları: Genel Bir Çerçeve*", Çeviren: Burcu Toksabay, www.hyd.org.tr/staticfiles/files/**dil_haklari_genel_cerceve**.doc

ÖZÖNDER, Cihat (2001), *"Balkan Gelişmeleri: Makedonya Sorunu*", **Kök Araştırmalar***,* III/1.

ÖZTÜRK, Osman Metin (1999), "*Balkanlar: Genel Durum ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme"*, **Kök Araştırmalar***,* I/2.

PAREKH, Bhikhu, (2002); **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori, çev: Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara,

SMITH, Anthony D. (2002), **Ulusların Etnik Kökeni** (çev. Sonay Bayramoğlu- Hülya Kendir), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

SÜLEYMANOVA, Aylin (2010), **Bulgaristan Hak Ve Özgürlükler Hareketi'nin Üye Profilindeki Değişimi Ve Azınlıklar Üzerindeki Etkisi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

The Constitution of Greece http://www.photius.com/countries/greece/government/syntagma.pdf

The Constitution of Montenegro
http://www.comparativeconstitutionsproject.org/files/Montenegro_2007.pdf

The Constitution of the Republic of Croatia http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/--ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_127452.pdf

TOKMAK, Elif (2010), **Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu Ve Kosova Basını,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

TÜRBEDAR, Erhan (2006), "*Sırbistan ve Karadağ'ın Yolları Ayrıldı*", **Stratejik Analiz,** Haziran**.**

TÜRBEDAR, Erhan (2007), "*Kosova Sorunu"*, **Balkanlar El Kitabı I,** Karam & Vadi Yayınları, Çorum/Ankara.

ÜÇYILDIZ, Ceyda (2006), **Eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin Yeniden Yapılanmasında AB'nin Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

WACHTEL, Andrew Baruch (2009), **Dünya Tarihinde Balkanlar**, Doğan Kitap Yay. İstanbul.

YAğIN, Gözde Kılıç (2011), "*Makedonya Örneğinde Yeni Devlet Modeli",* **Kamu Ruhu: Postmodern Kimliksizliğe Karşı Duruşlar,** Editörler: İkbal Vurucu- Mustafa Yiğit, Palet Yayınları, Konya, s.350-367.

YERASIMOS, Stefanos (2002), **Milliyetler ve Sınırlar. Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu** (çeviren: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or TurkicVolume 7/4, Fall 2012, p. 99-110, ANKARA-TURKEY*

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE İKİ DİLLİLERİN TÜRKÇELERİ ÜZERİNE*

*Gürer GÜLSEVİN***

ÖZET

17. yüzyılda yazılmış olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, sadece Osmanlı topraklarında değil bütün bölgede yaşayan halklar, kültürler, diller, lehçeler üzerine bilgiler sunan en zengin hazinedir. İçeriğinin zenginliğinden dolayı da pek çok alanda titiz araştırmalara konu olmuştur. Evliya Çelebi tarihçilerin, dilcilerin, etnologların, sosyologların vs. en önemli kaynağı olsa da kendisi ne dilbilimcidir, ne tarihçidir ne etnologdur ne de sosyologdur. Evliya Çelebi'nin anlattığı diller, lehçeler ve ağızlar farklı farklı araştırmacılar tarafından incelenmiştir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde, o dönemindeki edebî Türkçe, birçok yabancı dil, Türk dilinin bazı lehçeleri ve ağızları üzerine çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Hatta Seyahatname'de tanıtılan dillerden bazıları hakkındaki mevcut en eski bilgilerimiz Evliya Çelebi'nin orada bahsettiklerine dayanmaktadır. Bunların yanı sıra, Osmanlı Devletinde yaşayan iki dilli halkların Türkçeleri hakkında sunduğu veriler ise başka kaynaklarda ulaşılamayacak zenginliktedir. Seyahatname'de, iki dilliler doğal olarak edebî Türkçe ile konuşturulmuştur. Ancak, bu hacimli eserde iki dillilerin azımsanamayacak ölçüde edebî dil dışındaki konuşma örnekleri de vardır.

Bu makalede önce Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bulduğumuz yukarıdaki dil tipleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra, eserin muhtelif yerlerinde iki dillilerin Evliya Çelebi tarafından nakledildiği şekliyle Türkçe konuşmaları, cümleleri incelenmiştir. Seyahatname'de sunulan şekilleriyle, iki dillilerin ne zaman edebî Türkçe, ne zaman veya hangi şartlarda özel bir ağız ile konuşturuldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise iki dillilerin Türkçe konuşma tarzları sınıflandırılarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, iki dillilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda iki dillilik

* Bu makale, 2011 yılında sunulan "*Evliya Çelebi Seyahatnamesi"nde İki Dillilerin Türkçeleri Üzerine*" (Türk Dil Kurumu, 26-30 Eylül 2011 İstanbul) başlıklı bildirinin gözden geçirilip tamamen yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, El-mek: gurergulsevin@gmail.com

ON THE TURKISH OF THE BILINGUALS IN THE TRAVEL BOOK (SEYAHATNAME) OF EVLIYA ÇELEBI

ABSTRACT

Written in the 17th century, the tarvel book of Evliya Çelebi is the richest source as it gives information about the peoples, cultures, languages, and dialects existing not only within the Ottoman border but in the whole region. Due to the rich content it has, the Travel Book of Evliya Çelebi has been studied meticulouly in many fields. Though Evliya Çelebi serves as an important source for the historians, ethnologists, sociologists, linguists, etc., he was neither a linguist nor a historian or a socilogist. The languages, dialects or accents that Evliya Çelebi mentioned in his book have been studie by several researchers.

There is so much and significant information in his book about the literary Turkish of that time, many foreign languages, some dialects of Turkish. Besides, the information he gave about the Turkish of the bilinguals living in the Ottoman Empire is so rich that it is next to impossible to find such information in another source. In the Travel Book of Evliya Çelebi, the bilinguals were given as speaking literary Turkish; however, there are a number of samples in which they speak without using the literary language.

In this article, I have given brief information about the language types found in the Travel Book of Evliya Çelebi. Then, I have studied the speeches and sentences of the bilinguals in the book as shown by Evliya Çelebi. I have tried to show, as presented in the book, when and under what circumstances the bilinguals were made to speak literary Turkish and a specific dialect.

Key Words: The Travel Book of Evliya Çelebi, Bilingualism, Bilingualism in the Ottoman Empire

17. yüzyılda yazılmıÇolan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, sadece Osmanlı topraklarında değil bütün bölgede yaÇayan halklar, kültürler, diller, lehçeler üzerine bilgiler sunan en zengin hazinedir. Çeriğinin zenginliğinden dolayı da pek çok alanda titiz araÇtırmalara konu olmuÇtur. Evliya Çelebi tarihçilerin, dilcilerin, etnologların, sosyologların vs. en önemli kaynağı olsa da kendisi ne dilbilimcidir, ne tarihçidir ne etnologdur ne de sosyologdur. Evliya Çelebi"nin anlattığı diller, lehçeler ve ağızlar farklı farklı araÇtırmacılar tarafından incelenmiÇtir.

Seyahatname"de 6 tip dil (dil-lehçe-ağız) görülmektedir. Bunlar:

1. Dönemin edebî Türkçesi

2. Yabancı diller

3. Türkçenin lehçeleri

4. TürkçeninAğızları

5. Evliya Çelebi'nin kendine özgü sözvarlığı ile ortaya çıkan kişisel dili-üslubu

6. Osmanlı Devleti'ndeki iki dillilerin (Boşnak, Ermeni vs.) Türkçeleri

Bu makalede önce Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bulduğumuz yukarıdaki dil tipleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Daha sonra, eserin muhtelif yerlerinde iki dillilerin Evliya Çelebi tarafından nakledildiği şekliyle Türkçe konuşmalarını, cümlelerini inceleyeceğiz. Seyahatname'de sunulan şekilleriyle, iki dillilerin ne zaman edebî Türkçe, ne zaman veya hangi şartlarda özel bir ağızla, yani "kırık Türkçe" ile konuşturuldukları anlaşılmaya çalışılacaktır.

A. Seyahatname'deki Dil Tipleri:

Dönemin Edebî Türkçesi: 17. yüzyılın Türkçesini temsil eden birçok yazılı metin vardır. Hatta o dönemde yazılmış dilbilgisi kitapları ve sözlükler bile bulunmaktadır. Seyahatname, diğer metinlerde bulunmayan söz varlığını da içermesi bakımından bir zenginlik oluşturmaktadır. Seyahatnamedeki bu dil, Hayati Develi (DEVELİ 1995) ve Musa Duman'ın (DUMAN 1995) çalışmalarıyla ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.

Yabancı Diller*:* Dolaştığı yerlerde bizzat tanıştığını söylediği dillerle ilgili bilgileri, (bir küçük kusur dışında) araştırmacılar tarafından "güvenilir" kabul edilmektedir. "*Evliya'nın kulağı kuvvetlidir ve işittiklerini Arap yazısı olanak verdiği ölçüde en mükemmel biçimde kaydetmiştir. Derleyip bize bıraktığı dil örnekleri üzerinde, yazarın kendi elinden çıkmış (hatt-ı dest) yazmadaki yazılışları göz önünde tutarak çalışmış olan bilginler, onun kaydettiği biçimlerin doğruluğunu, en azından hangi dil söz konusuysa o dilde, onyedinci yüzyıl ortasında mevcut yanbiçimlerinden birini tanıkladığını kabul ederek Evliya'nın güvenilirliği konusunda birleşirler. Halasi-Kun Macarca, Dankoff Ermenice, Lazaresku-Zobian Rumence, Bruinessen Kürtçe, Provosi Ubıkça, Boeschoten İtalyanca, Elsie Arnavutça dil örnekleri konusunda bu görüştedir.*" (DANKOFF 2004: 57). Evliya Çelebi, bir seyyahın gezdiği yerlerde ihtiyaçlarını görebilmek ve kendisine zararı olabilecek sözlerden (daha doğrusu muhatap olacağı argo ve küfürlerden) haberdar olacak düzeyde yabancı dilleri bilmesi gerektiğini söyler. Bu dillerin sayısı Evliya'ya göre 140 (bazı yerlerde 147)'tır (III 29a). Fakat eserinde 34 yabancı dilden örnekler verir. Seyahatname'de diller hakkında verilen bilgiler, birçok araştırmacı tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir (DUMAN 1995; DANKOFF 2004; TEKCAN 2005; GÜLSEVİN 2011). Bu dillerden bazılarının bilinen en eski yazılı malzemesi de Evliya Çelebi'nin yazdıklarıdır. Özellikle Kafkas dilleri için, en eski yazılı kayıtlar da olması nedeniyle, birçok araştırmaya konu olmuştur (EREN 1971: 113).

Türkçenin Lehçeleri*:* Evliya Çelebi, Türk dilinin Nogay ve Kırım Tatar lehçelerini de eserinde anlatmıştır. Hem bunlar için özel bölümlerde kelime listeleri vermiş, hem de yeri geldikçe muhtelif bölümlerde örnekler göstermiştir. Tatarca ve Nogayca olarak verdiği malzeme gerçekten o lehçeleri temsil etmekle birlikte, içlerinde bazı "kurmaca" ya da "aşırı doğrulama" denilebilecek şekillere de rastlanır.

Türkçenin Ağızları*:* Gezdiği yerlerde, yeri geldikçe mahalli diyalektler hakkında da bilgiler vermiştir. Muhtelif araştırmacılar bu konu üzerinde çalışmıştır (EREN 1972). *Kayseri ağzıyla* (Ayrıca açıklama gereksinimi duymadığı yerlerden):

> ***Der-vasf-ı lehce-i ahâlî-i lisân:*** *Evvelâ şehr zurefâları Fârisî ve Arabî kelimât ederler, ammâ elsine-i nâsı Etrâk lisânıdır. "Abba", "Bre alatla", "Bre götüberi" şekilli sözleri vardır ve ekseriyâ Ermenî lisânın re,âyâlarıyla kelimât ederler, ammâ lisân-ı Kürd ve lisân-ı Urûm kelimât edemezler.* **(III 65b)**

Azerbaycan-Türkmen ağzıyla: Evliya Çelebi'nin "Türkmence" dediği, bugün Azerbaycan diyalekti olarak kullanılan bu ağzın özellikleri Hayati Develi (DEVELİ 2004) ve Mehmet Aydın (AYDIN 2011) tarafından incelenmiştir. Evliya bu şiveyi bazen "Kürt lehçesi" olarak da adlandırmıştır:

*Şükür Hudâ'ya kim bu günleri gördüm. **Ben kande gitsem**?" dedim. Hemân İpşir Paşa eyitdi "Evliyâ şimdi sana Kudde Kethüdâ feryâd edüp ne dedi?" Ben eyitdim "Sultânım **Kürd lisânı üzre** ,**Hey Evliyâcıh, hey Evliyâcıh, menim hâlime pes kim vâkıf-ı esrâr değil misin. Kanı hukûk-ı ni'met-i sâbıka'**, deyü feryâd etdi, meğer hapis imiş" dedim. Hemân İpşir eyitdi "Var imdi Evliyâ, benim iznimle Kudde'ye ve defterdâra ve Mevkûfâtî Mehemmed Efendi'ye buluş.* **(III 184b)**

***Evliya Çelebi'nin Kendine Özgü Sözvarlığı İle Ortaya Çıkan Kişisel Dili**:* Her iyi yazarın bir üslubu vardır ve her yazar dili kullanırken belirli ölçülerde özel tasarruflarda bulunabilir. Ancak Evliya Çelebi hem yazım özellikleri hem kelime türetme (daha güzel bir tabirle ‚*kelime uydurma'*) hem de uydurma etimolojilerle kelimeye yeni çekil verme bakımından son derece yaratıcı bir karakter olarak görülmektedir. Türkçede sayı adları ile yapılan tamlamalarda çokluk ekini de kullanmak (*iki köprüler*, vb.) onun için sıradan bir tercihtir. Türkçe *+lAr* ekinin yanı sıra yabancı asıllı olan *+ān, +āt, +īn* da bolca diline işlemiştir. Arapça ‚*kırık çokluk*'ların ardına bazen diğer çoklukları eklediği gibi, bazen de üç ayrı çokluk yapısını aynı kelimede işletmektedir (*ḥavādisātlar*, *meşāyiḫātlar*). Arapça veya Farsça olmayan kelimelerde Arapça veya Farsça çokluk çekimlerini de kullanmak onun için sıradan bir tercihtir (*sucāyık*). Bazen de Türkçe kelimeleri Arapça ya da Farsça eklerle genişletebilmektedir (*ormanistān, yaylagāh, Yeniçeriyân*). Evliya Çelebi'nin dili denilince en özgün kullanımları, Türkçe kök ve gövdelerden Arapça kurallara göre kelime uydurmasıdır (*meskeş*).

B. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Osmanlı Devleti'ndeki İki Dillilerin (Boşnak, Ermeni vs.) Türkçeleri:

Seyahatname'de yukarıdaki "diller"in dışında, iki-çok dillilerin konuşmaları da bulunmaktadır. Osmanlı'daki iki dillilik üzerine Hayati Develi özgün açıklamalar yapmıştır (DEVELİ 2009). Biz de bir bildirimizde Seyahatname'deki iki dillilik üzerinde kısaca durmuştuk (GÜLSEVİN 2011).

Bu çalışmaya başlamamın sebebi şu olmuştu: Metni okurken bir yerde Abaza konuşurların ağzından şöyle cümleler verildiğini görmüştüm:

*Bir gün İbrâhîm Hân: "A Seydî! Benim musâhiblerime sakın cirid vurma" buyururlar. Seydî eydür: **"Valaha pâdişâham! Onlar beni vururdur. Beni de onları hap vururdur. Cilîde horta yokıdır. Onlar beni baş vurursa, ben onları diş vurur"** deyü Abazaca lehce-i mahsûsiyle kelimât etdiğinden İbrâhîm Hân bin altun ve bir semmûr hil,at-i fâhire ihsân edüp masıtcıbaşı mertebesinde bıçaklı olur. Hikmet-i Hudâ bir gün Çemensofa nâm meydân-ı ma,rekede cirît oynarken musâhib-i şehriyârîlerden bir kaçı cirîd hamlesi teklîfinde Seydî ile azğaşup Seydî dahi birin avlayup cirîd ile atından yıkup ol sâ,at musâhib cân verir.* **(II.335a.**

Başka bir yerde bir Çerkez'in Türkçe cümleleri olarak da şunlar yazılmıştı:

*Hemân İsmâ,îl Paşa'nın aklı başına gelüp Boşnak lehcesi üzre eydir: "Bak a cânum, Seydüm Ahmed Paşa, sen benüm dünyâ ve âhiret bürâderümsün" deyü Boşnakca kelimâtlar etdikde, Seydî eydir: **"Ben köpek ile kardaş mı olur? Yokdur ve illâ ha ölürüm yokdur"** deyü Çerkes lisânı üzre ol dahi niçe gûne ta,n-âmîz sözler söyleyüp bebr ü pelenk-vâr Rüstemâne apul apul hırâmânî reftâr ederek yine ibrişim haliçeler üzre yâr-ı kadîmi olan Kocadağlı doru atına bilâ-rikâb şâhbâz-ı evc-i istiğnâ gibi süvâr olup yine bî-bâk ü bî-pervâ alayıyla serâperdesine revâne olmada.* ***(V.184b.***

Hem bir Abaza'nın hem de bir Çerkez'in Türkçelerinde birbirine benzeyen yapı hissediliyordu.[1] Bu örnekleri görünce şöyle düşündüm: "Acaba Evliya Çelebi'nin zihninde bir *„iki dillilerin Türkçe konuşması"* modeli vardı da muhtelif halktan kişileri hep aynı şekilde mi konuşturuyordu?" Ancak, başka yerlerde bir Boşnak veya bir Laz'ın da Türkçe konuşmaları naklediliyor ama onlar bugünkü Batı Rumeli veya Doğu Karadeniz ağızlarına benziyordu. Her hâlükarda, bu konuda, yani Seyahatname'deki iki dillilerin Türkçelerini müstakil olarak incelemeden karar vermek mümkün değildi.

Bu gözle Seyahatname'yi inceleyince, konuya başlamama sebep olan örneğin aldatıcı olduğunu, daha doğrusu hükümsüz olduğunu anladım. Çünkü, Abaza için verdiği örnek de Çerkez için verdiği örnek de Seydi Paşa ile ilgili idi. Aynı kişi nasıl olur da hem Abaza hem de Çerkez olarak gösterilebilir gibi bir soruyu, Seyahatname uzmanları hemen çözebilir. Evliya, eserinin başka bir yerinde Seydi Paşa'yı anlatırken onun etnik yapısı hakkında şunları kaydetmiştir:

> ***Ammâ ahvâl-i Seydî Ahmed Paşa:*** *Kendilerinin takrîri üzre Abaza kavmi ile Çerâkise mâbeyninde bir gûne kavm vardır. Dağıstânlar içinde olur. Abazaca ve Çerkesce lisânı bilirler.* ***Sadşe*** *kavmi derler bir şecî„ yarâr, bahâdır, hırsız kavm-i fetâ yiğitlerdir. Bu Seydî Ahmed Paşa anlardandır. Hattâ lehçe-i mahsûsu ol kavmden olmasın gösterirdi. Ammâ bu* ***Sadşe*** *kavminin ekseriyyâ ihtilâtları Abaza tâ'ifeleriyledir. Zîrâ Abaza diyârı Karadeniz sâhilinde olmağıla iskeleleri vardır.***(II.334b.**

Yani Evliya Çelebi, *Abaza* ile *Çerkez* arasında bir türlü kavim daha olduğunu ve Seydi Paşa'nın da *Sadşe* denilen o kavme mensup olduğunu söylemektedir. Demek ki üslup benzerliğine bakarak hem Abazaların hem de Çerkezlerin aynı tarzda konuşturulduğunu düşünmem bir yanlış anlama sonucu olmuştur. Bana bunu düşündüren cümleler aynı kişiye aittir.

Seyahatname'yi bu amaçla inceleyince, yine de bu yönden, yani iki dillilerin Türkçeleri bakımından müstakil olarak incelenmesi gerektiğini anladım. Çalışmam boyunca malzemeden hareketle ulaştığım yargılar şunlardır:

I. Büyük çoğunlukla iki dilliler de edebî Osmanlı Türkçesi ile (yani Evliya Çelebi'nin ağzından) konuşturulmuştur.

Birkaç örnek:

Abaza: *Hemân Abaza Paşa,* ***"Pâdişâhım izn-i şerîfinle ben anlara bir kerre görüneyim, ol ân ben anlara çorba tâsların bile yutdurayım"*** *dedikde, izn-i pâdişâhîyle Abaza dîvâna çıkınca yeniçeri mâbeyninde bir güft [u] gû olup, "Bire Abaza geliyor" deyü cümle yeniçeriler çorba ile tâsları yutayazdılar. Yeniçeriyânın tâ bu mertebe Abaza gözlerin korkutmuş idi.* ***(I. 66b.)***

Arnavut: *Bu mahalde mukaddemâ "Kâfir geliyor" deyü haber eden âdemleri vezîria„ zama götüren Arnavud Ali Aga Sadrıa„ zam'dan gelüp, "****Paşa karındaşım berhordâr olsun. Eger kâfir gelirse göreyim anı, bir nâm verüp gazâ etsin. İnşâallâh üç tug ile ana Bagdâd'ı veririm****" deyü haberler geldi, ammâ Paşa"nın kayınbabası Re"îs Efendi'den bir ta„ rîh-âmîz tezkire gelüp böyle tahrîr etmiş kim,****(VI.101b.)***

Boşnak: *Der-fasl-ı ahâlî-i lehce-i mahsûs-ı ıstılâhât: Evvelâ her sabâh yedikleri ta„ âm-ı futûra ruçka der[ler]. Osmânlı mâbeyninde bir ma„ yûb şeydir. Hattâ bir gün Hacı Beşâret nâm dostumuz bir gün ale"s-sabâh bu hakîre der kim, "****Gele Evliyâ Çelebi, bizüm odalı düşmanlar hammâma gitdiler. Odam tenhâdur. Seni bize götüre, sana ruçka yedireyim****" dedikde, hakîr şaşup gûnâ-gûn fikr-i fâside vardığım Hacı Beşâret duyup, "****Bire bizim diyârda ruçka kahvealtı ta'âmına derler****" dedi* ***(V.131b.)***

[1] Burada akıllara şu gelebilir: Günümüzde "Çerkez" kavramı, bazen sadece dar anlamda bir kavmi, bazen de genel anlamda Kafyasya'daki pek çok farklı kavmi karşılayabilmektedir. Aynı durum elbette 17. yüzyıl için de geçerli olabilir. Ancak, yukarıdaki örnek o tarz bir tasarruf değildir.

Çerkez: *Çerkeslerden su"â etdik,* ***"Vallâhi yılda bir kerre bu kara koncoloz gecelerinde bir Çerkez oburlarıyla Abaza oburları gökyüzünde uçup ceng-i azîm ederler. Şimdi taşra çıkup kor[k]mayup temâşâ edin"*** *dediler. Meğer obur demek sehhâr câzûlara derlermiş.* ***(VII.151b.)***

Ermeni: *Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup* ***"Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene hizmet ideyim"*** *deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince…* ***(II. 239a-b.)***

Gürcü: *Gürcî Paşa eydir:* ***"Vallâhi Evliyâm eğer bizim elçi paşamız ırz-ı Âl-i Osmân'ı gözedüp eğer Budin'e cemî'i kâfire karşu dârât u azametiyle gelirse hoş geldi ve illâ bir mekeroz ve apordos gelirse gidinin Bekir Paşa gibi boynun urup yerine benim Mehemmed Kethudâ'mı bin kîse masrûf eyleyüp Nemse kralına gönderirim"****, deyü yemîn-i muğallazalar etdi.* ***(VII.34a.)***

Kürt: *Hemân nutka gelüp eydür:* ***"Çünkü bana kardaş dedi. Kabûl etdik artık biz senden, sen benden emîn ol ve ta'âmın dahi yedik. Ben İzolı Kürdü kabîlesindenim ve Gürcî Nebî'nin baş bölükbaşısıyım. İsmime Çomar Bölükbaşı derler. Üsküdar cenginde bozulup gice gice dağdan dağa kaça kaça bu mahalle gelüp sana dûş geldim"*** *dedükde hemân kalkup …* ***(III.33b.)***

Laz *(Mikril)*: *Sahrâ-yı Boğdu; Selîm Hân-ı Evvel, şehzâdeliği âleminde bu ferah-fezâya Tarabefzûn hâkimiyken gelüp meks etdüğü nehr-i Zubad kenarında bir soffa-i âlîsi vardır. Sâfî çimşir dırahtı hıyâbânıdır, anda meks edüp yine guzât-ı muvahhidîn cânib-i erba,,aya şebhûnlar salup nısfu'l-leyde Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil tutulup serdâr Seydî Ahmed Paşa huzûrunda söyledip* ***"Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz.Gönye kal'asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal'ayı alır mı, varup göresiz, deyü bizi gönderdiler. Emr Hudâ'nın işte giriftâr-ı bend-i esîr olduk. Emr sizindir"*** *deyü şâfî haber verüp niçe ganâ"imlikuralar kulağızlayıp, anları Seydî Paşa vesîle eyleyüp önü sıra götürürdü.* ***(II.331b.)***

Bu çok normaldir. Bazen hiç Türkçe bilmeyen yabancıların konuÇmalarını bile nakledilirken, doğal olarak Evliya'nın Türkçesiyle karÇılaÇmaktayız.

II. Edebî Osmanlı Türkçesi dışında konuşturulmuş olan örnekler de vardır. Bunlar:

1. Anlatıma biraz daha renk katılmak istenildiğinde görülebilmektedir:

Abaza: *Hikmet-i Hudâ-yı mudhike-i garîbe: İç ağalarından Abaza Merşan Yûsuf ve Abaza Arıt Alî ve Abaza Kamış Velî bunlar bostâncılar imiş. Tecdîd-i vuzû,, etmeğe paşa yanından taşra çıkup âbdest almağa bu Abazalar çömelüp dururlar, ammâ bunlar aslâ Türkçe bilmezler. Abaza lisân-ı lehcesiyle bunlar kâfire derler kim,*

"Bak bak âdemdir, bu karalık gecedir, dâ'vâcı arz-ı hâldir, olur mudur?"

Tercüme: "Baka baka âdem, bu karanlık gecede da[,]vâcı arz-ı hâli olur mu?"

"Âdem ne vardır? Paşa hasta yatır mıdır? Bu gece dîvândır, yokumdur?"

Tercüme: "Bire âdem, ne var? Paşa hasta yatıyor. Bu gece dîvân yokdur" Biri dahi darılup, eydir:

"Dîvâne efendisi yokdur. Sen ne bu kadar gece gelirdir?"

Tercüme: "Dîvân efendisi yokdur. Sen ne bu kadar kim gece gelirsin?"

"Sabâhdır, olur mudur, dîvân kindisi olurum. Haçan dabul dubul dum dum çalardır, o zemen arz-ı hâldir, hâzır yapdır"

Tercüme: "Sabâh oldukda kindi dîvânı olup davul ve zurna dum dum çalınır. Ol zamân gelüp arz-ı hâlini getir" derler.

Bu Abaza lehceleriyle mezkûr Uskok keferesiyle söyleşirlerken meğer paşa bu kelimât-ı turrehât-ı kalenderîleri yatdığı obadan istimâ,,edüp görse kim bir fedâ"îUskok kâfiri pür-silâh ve âteş-pâredir. ***(V.143a.)***

2. Ġstanbul'da yaÇayan iki dilli esnafın sözleri kendilerine özgü ağızlarıyla nakledilebilmektedir:

Ermeni: *Badanacı Ermenîler dahi arkalarında destiler ile mermer kirecinden cüllâb olmuş beyâz badana ile ellerinde uzun sırıklar ucunda domuz fırçalarıyla* ***"Kararmış evleri ve dîvârları ağardarak seksen ahçanı alup ağardıram, yatmiş ahça disan olmaz"*** *deyü Ermenî lehcesiyle kelimât ederek geçerler.* ***(I.205a.)***

Lağımcı Ermenîler dahi ırgatlar gibi dükkânları yokdur, ancak köşeden köşeye durup ve karârgâh-ı kadîmleri Parmakkapu'da ırgat bâzârıdır, andan lağımcılar alayda ***"Şurada bir kâriz vardır, açup ayırdlasah, çoh kâriz bâdâmı çıhardı, harnımız acdur bâdâm yisah"*** *deyü Ermenî elfâzıyla kelimât ederek ...* ***(I.205b.)***

Laz:*Esnâf-ı tâcirân-ı kazancıyân: Dükkân 300, neferât 500, bunların pîri Sa„d ibn Ubeydî-i Hüzzercî'dir, Selmân-ı Pâk'ın şed bağladuğı otuzuncu pîrdir kim cümle ehl-i hıreflerin tâcirleri silsilesi bu Ubeyd'e çıkar. Kabri Yemen şehirlerinde Zebîd'de yatır. Bunlar dahi dükkânların kalaylı pâk bakır âvânlarıyla zeyn edüp ubûr ederler. Ammâ bunlar cümle Laz tâ¨ifesidir,* ***"Tavalar, tençereler pakur avadanlıklarına hurtavâtlar alırum"*** *deyü Laz kavmi lehcesiyle feryâd [u] figân ederek geçerler.* ***(I.185b.)***

Rum:*Ammâ bu İslâmbol işkembecileri cümle Urum kefereleridir. Cümle tekâlif-i örfiyyeden berîlerdir kim yeniçerilerin Zağarcılar ocağı'na ve Samsonhâne ocağı'na beher yevm altışar hımâr yükü pâk olmuş işkembe ta„yîn verüp anlar dahi zağarlara ve samsonlara nafaka verirler. Bunların dükkânlarında vakt-i seher olunca niçe yüz fukarâ ve mahmûr-ı evgâr yârânlar cem„ olup def„-i humâr için zerâfet ü kabâhat çorbası ya„nî işkembe aşı yerler. Hakkâ ki ale's-seher def„-i humâr için paça ve işkembe eydir, derler. Bu işkembeciyân dahi cümle tebdîl-i libâs edüp arabalar üzre dükkânların fağfûrî çini tabaklar ve pâk peşkirler ve leğen ü ibrîkler ile müzeyyen edüp ellerinde işkembe kancasıyla kazganlar içinden pişmiş işkembeleri ve kırkbayırı ve şirdenleri ve döş başları ve yatak yerleri ve bodanalardan çengâller ile çıkarup bıçaklar ile doğrayup kâseler içre koyup ve üzerlerine ma„denîvâz ve biber ve darçın ve karanfîl misilli bahârlar saçup,* ***"Vere bizim Mahmûr Beşe'ye, vere Asan Beşe'ye, ala iki ahça Ahmet Beşe'den"*** *deyü lehce-i mahsûsaları ile kelimât ederek dükkânları üzre ve ba„zıları işkembe hımârları üzre Urumca hoş-âvâz ile gûnâ-gûn murabba„ları beşer onar Urumlar okuyarak ubûr eder.* ***(I.170b.)***

3. Edebî Osmanlı Türkçesi ile konuşurken bile, özellikle konuşucu heyecanlandıysa veya heyecanlandırıldıysa birden „ağız özellikleri" ile konuşmaya başlandığı örnekler vardır.

Laz:*Hüseyin Ağa gâyet muhteşemâne sofa kaplı kakum kürk ve destâr-ı musâhib ile ardında on iki aded elvân akmişe-i fâhire siyâblı muhteşem hizmetkârlarıyla Hüseyin Ağa tarafeynine selâm vererek Bâb-ı hümâyûn önünde âbdest musluklarına varınca bir alay asker-i Cemâpuru sökerek giderken "Dur a ağa! Nereye gidersin" dediler.* ***"İleride zorbabaşınıza giderim"*** *deyince aklım gitdi. Anlar da "İşte biz zorbabaşıyız. Söyleyeceğin var ise bize söyle! Ne dersin?" dediler. Hemân Hüseyin Ağa eydür* ***"Bre ben sözümü âdem ağızlı âdeme söylerim"*** *deyü ileri gitmeğe kasd edince içlerinden biri "Bre avretin fîlân etdiğim. Bizi beğenemedin mi? Ne herzekârlık edersin?" dediler. Hakîr eyitdim "Gâzîler, murâdı sizi beğenmemek değildir. Ancak dînimiz direği müftî hazretlerine gider. Vezîr sizlere selâm etdi. Cümle ümmet-i Muhammed'in murâdları üzre sâlyâne olunan altunu kaldırdım, deyü bu ağayı Ayasofya içinde şeyhülislâmımıza gönderdi" dediğimde "Hay Allah vezîrden râzı olsun" deyü taraf taraf, "ma„kûl ma„kûl ağaya yol verin" deyü râh küşâde edüp dahi ileri giderken hemân yine Hüseyin Ağa* ***"Bre âdemler! Bu fesâd içün ne cem' olmışsız. Kadızâde hazretleri bu Ayasofya câmi'i'nde her cum'a günü kürsîde va'z [u] nasîhat edüp, cem'iyyet memnû'dur, deyü kahvehâneleri men' etdirmedi mi? Ya siz ne cem' olmuşsuz, dağılın, varın yerlü yerinize. Yohsa şimdi Bâb-ı hümâyûn kullelerindeki toplara âteş edüp vezîr sarâyından hâzır-bâş olan asker iki tarafından sizi çevirirse cümleniz helâk olur"*** *dedikde hakîr sehel gerice kaldım. Hemân askerden biri Hüseyin Ağa'nın başından musâhib sarığın tüfenk ucuyla kakup düşürdü. Hemân Hüseyin Ağa Laz âdemi olmağıla lehçe-i mahsûsasıyla* ***"Bak a asılacağı! Ben pâdişâhın telhîscisi olam, iki pâdişâhın mâbeynlerin sulh [u] salâha kâdir olam, ben sizi ıslâh etmeğe gelmede, [siz] benim başımdan sarığımı düşürürsüz"*** *deyü bir âdeme dest-dırâzlık edüp urunca gördüm ki âteş-i hâr-ı hâşâk tutuşdu. Hemân hakîr sâ¨ir halk içinde kendümü pinhâne çeküp anı gördüm "Bre vur gidiyi" oldu. İbtidâ Hüseyin Ağa'ya sille ve tabanca ve sademe ve pontal ve muşta urarak sonra matrak-ı tırtaka tak tak urarak Hüseyin Ağa kaçarak arkasından kakum kürkü almışlar. Meyân kemer yine musluklar yanına geldikde "Bre pârele gidiyi" deyince azamet-i Hudâ, Hüseyin Ağa'ya kılıç üşürüp cân havliyle yokuş aşağı Melek Paşa'nın harem kapusu önüne gelince kılıç üşürüp niçe yerden zahm-ı hurde edüp leşin harem kapusu önünde bırağup koynundan bir telhis kisesin ve sâ„atı ve bıçağ [u] hançer yağma edüp Melek sarâyından kurşum ile ururlar deyü kâtiller firâr edüp na„şı Hüseyin Ağa meydânda çabalayarak debelenerek kaldı. Hakîr hemân yokuş aşağı seğirdüp fi'l-hâl bizim sarây kapusuna gelüp "Bre yıldırım kapucu, açın kapuyu. Ben Evliyâ Çelebi'yim" deyü depe olanca feryâd etdim. Hele bin mihnet ile kapuyu açup hakîri alup paşa huzûruna varup vâkıf-ı esrâr olduğu minvâl-i meşrûh üzre paşaya bir bir takrîr edüp "İşte leşi bizim iç ağalarının pençereleri önünde çabalayup yatar" dedim. Paşa eyitdi "Ben demedim mi, foduldur. İşte gördün mü?" deyüp* ***... (III.103b.)***

Çerkez:*Seydî Paşa eydir: "Bu kahve teklîfin ko. Şimdi sen benim başım mı alırsın, yohsa şimdi ben senin başın mı alayım?" deyü Seydî ukâb-vâr yerinden pertâb edince, hemân fakîr İsmâ„îl Paşa şaşdığından yanındaki yasdığı siper-misâl dutup ayağ üzre kalkup ma„hûd ip meydânda kaldı. Hemân İsmâ„îl Paşa'nın aklı başına gelüp Boşnak lehcesi üzre eydir: "Bak a cânum, Seydüm Ahmed Paşa, sen benüm dünyâ ve âhiret bürâderümsün" deyü*

*Boşnakca kelimâtlar etdikde, Seydî eydir: "**Ben köpek ile kardaş mı olur? Yokdur ve illâ ha ölürüm yokdur**" deyü Çerkes lisânı üzre ol dahi niçe gûne ta„n-âmîz sözler söyleyüp ... **(V.184b.)***

Boşnak: *İsmâ„îl Paşa eydir:"Tîz elhamdülillâh şu kâfir Seydî geldi. Bir[e] tîz ip hâzırlan. Cümle ağavât ve levendât ve iç ağaları hâzır-bâş olsunlar" deyü İsmâ„îl Paşa fermân edince ...Seydî kalup feth-i kelâmı bu olur kim, "İsmâ„îl Paşa karındaşım, aşk olsun ve beni öldürmeğe niyyet etmişsin. Gazân kutlu olacak ola. Bu yanındaki ip nedir?" dedikde, hemân İsmâ„îl Paşa eydir: "Hayır bir şey ölçmek içün getirdmişdim" dedi. İsmâ„îl Paşa'ya telâş el verüp eydir: "Bire tîz paşa karındaşımıza kahve ve şerbet getirin" dedikde, hemân, Seydî Paşaeydir: "Bu kahve teklîfin ko. Şimdi sen benim başım mı alırsın, yohsa şimdi ben senin başın mı alayım?" deyü Seydî ukâb-vâr yerinden pertâb edince, hemân fakîr İsmâ„îl Paşa şaşdığından yanındaki yasdığı siper-misâl dutup ayağ üzre kalkup ma„hûd ip meydânda kaldı. Hemân İsmâ„îl Paşa'nın aklı başına gelüp Boşnak lehcesi üzre eydir: "**Bak a cânum, Seydüm Ahmed Paşa, sen benüm dünyâ ve âhiret bürâderümsün**" deyü Boşnakca kelimâtlar etdikde, Seydî eydir: "**Ben köpek ile kardaş mı olur? Yokdur ve illâ ha ölürüm yokdur**" deyü Çerkes lisânı üzre ol dahi niçe gûne ta„n-âmîz sözler söyleyüp bebr ü pelenk-vâr Rüstemâne apul apul hırâmânî reftâr ederek yine ibrişim haliçeler üzre yâr-ı kadîmi olan Kocadağlı doru atına bilâ-rikâb şâhbâz-ı evc-i istiğnâ gibi süvâr olup yine bî-bâk ü bî-pervâ alayıyla serâperdesine revâne olmada.**(V.184b.)***

4. Bazen o iki dillilerin konuÇma özelliklerini bizzat tanımlamak için örnekler vermiÇtir:

Boşnak: *Der-lehce-i mahsûs-ı ehl-i beled-i ıstılâhât:Cümle ahâlî-i Budin Boşnak ve Bosnavîlerdir. Ba„zı lehçe-i mahsûsaları var: Meselâ **vefebiha ve muhassal-ı çelâm ve zâhirâ ve demişüm ve şâyed gelmeyesün ve sinkociyi sevmişüm, yâ dahi sağ mısun** kelimâtların çok isti„mâl ederler, ammâ fasîh {Macarca bilirler, deyü nakl etdiler}. **(VI.88a.)***

Kürt: *Lehce-i mahsûs-ı ahâlî ıstılâhât: Bu şehr-i Musul halkı gâyet tîz-fehm ü pâk-tabî„at olduklarından ecdâdlarından berü cümlesi fesâhat üzre Kürd lisânının envâ„ını bilirler ve zarâfet üzre lisân-ı Fârisî tekellüm ederler ve belâğat üzre Mevâl Urbânı gibi Arabî kelimât ederler ve lisân-ı Ermenî'[y]i râhibân-ı Mıkdısî kadar bilirler ammâ kendülerinin lehceleri Kürd lisânına karîb olup, "**Hey gözüm varmışıh. Bre cânım haradaydın**?" deyü kelimât ederler. **(IV.403a.)***

*Lehce-i mahsûs-ı Kürdistân: Ahâlîsinin lisânları Kürd ve Türk lisânı üzre tekellüm ederler, ammâ ba„zı ıstılâhlarında niçe gûne kelâmları var. Meselâ; "**hele met safâyı getir**", ya„nî "elbette bardağı getir", "**hemesi pozandadır**", "cümlesi bâğdadır" demekdir. **(IV.194b.)***

Rum: *(Zemîn-i kal„a-i Serfice)...Ve halkının ekseri Rûm kefereleri olmağile müslimleri az olup anların dahi kelimâtları Rûm lehceleri gibi "**varmisik, gelmisik, Mavro âfendimişdir ve cânımız ağacığımızdır**" deyü kelimât ederler, ammâ bu şehir etrâfında olan re„âyâların başlarında bir gûne çalma acîb ü garîb hey'et sarıkları vardır. **(V.181a.)***

*(Evsâf-ı Verebiye Ovası, ya„nî kal„a-i Vardar Yenicesi)... Ammâ ıstılâhât-ı lisânları Rûm lehçelerine yakın, **varmısık, gelmısık ve onlar ile görismısık ve şöyle etmısık ve böyle etmısık**, el-hâsıl sık lafzını sık sık isti„mâl ederler. Zenâneleri dahi cümle çuka ferrâceler geyüp yassı başlarına beyâz dülbend ızâr bürünüp yüzlerine kıl nikâb dutuk edinüp mü'eddebâne gezerler. **(VIII.231a.)***

*(Evsâf-ı (---), ya„nî kal„a-i Gölikesri)... Medresesi ve dârü'l-kurrâ ve dârü'l-hadîsi yokdur, ammâ bir mektebi var, zîrâ müselmânı gâyet azdır. Olanları da kavm-i haylâzdır. Lisânları Urûm lehcesi üzre olup "**varmisik, gelmisik, o bizim afendimisdir, ya niçi bize gelememişsiz, hasretiniz anmisik, belkim bize gelmemiş deyü çok bakmisik**" deyü bu gûne kelimât ederler, ammâ gâyet ehl-i tab„ geçinüp fodul ve ehl-i zevk âdemlerdir, ammâ ehl-i sünnet ve'l-cemâ„atden geçinir âdemlerdir. **(V.178a.)***

5. Çki dillilerin ağız özellikleriyle konuÇturulduğu yerlerde, genellikle iki dillilerin yaÇadığı bölgelerde konuÇulan Türkçenin ağzı kullanılmıÇtır.

Boşnak: Batı Rumeli Türkçesi ağzıyla:

Andan sebükbâr olup bir dereye gelüp pâk âbdest alup iki rek„at hâcet namâzı kılup cemî„i ervâh-ı enbiyâ ve evliyâdan bu Evliyâ-yı bî-riyâ-yı za„îfruhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp âlem-i hayretde iken Boşnak lisânı ve lehcesi ile,

"Bre Meho" deyü bir sadâ zâhir oldu. Ol sadâya karşılık bir sadâ dahi;
"İşto veliş?" ya„nî {lisân-ı Boşnakca} "Ne dersin?", dedi.

"Hodamu sinko, hodamu" dedi; ya„nî "Beri gel cânım oğul, gel" dedi.
Hakîr bu Boşnak lisânı istimâ„edüp cânım yerine gelüp tâze cân buldum, ammâ efkâr-ı fâsideye düşdüm,

"Âyâ bu dağların re,,âyâsı cümle Hırvat Uskok mudur? Kâfire tâbi,,olup âl-i Osmân'ı kılıcdan geçirdiler. Âyâ bu sadâ anlardan mı ki" deyü fikir ederken bu evvelki istimâ,,etdiğim sadâ sâhibleri meğer oğlu ile dağa gelüp odun keserken vakt-i zuhur olup ezân okudu. Hemân hakîr bildim ki ümmet-i Muhammed'dendir. İleri varup bunlara selâm verüp âşinâlık etdim.

Hemân koca herîf Boşnak lehcesi ile,

***"Ya sen safâ celdun. Ya sağ misun? Ya sen bu dağlarda nişlerisun**?" dedi. Ha[k]îr hemân,*

"Birkaç yoldaşımız var, anlar ile bu bildiğimiz dağlardır, av avlamağa çıkdık. Hilevne kal,,ası yeniçerindeniz" dedim.

***"Ya bozulan askerden haberiniz var mı**?" dedi.*

"Yedi gündür anlar bozulup Kinin kal,,asına ve Hilevne kal,asına geldiler" dedim.

***"Baka seyrânı"**, dedi.*

***"Ya kâfir Kilis kal'asın nice aldı?"** dedi.*

Hakîrse cân bâzârındayım kim tenim kal,ası muhâfazasına me"mûr olup cân çekişirim. ***(X.124a.)***

*Hemân bunlar hakîri görünce Boşnak lehcesi üzre biri eydir: **"Bire cele cânum, hoço çelo Allâhı seversen kazı yiğit bir manca yeyelüz"** dedikde, gördüm ki ortada beyâz nân pâreler ve kebâb pâreler ve gûnâ-gûn ni,,mâ-i nefîseler var. Hemân atdan inüp eyitdim,"Gâzîler şikârınız çok ola ve gazâlarınız kutlu ve kollarınız kuvvetli ve kullarınızın yüzleri ve gözleri nûrlu ola" deyüp ekmek yemeğe başladım, zîrâ kelb-i sarîhden ziyâde karnım aç idi. Biri eydir:**"Bak a kazı yiğit, bu ta'âm bizüm değildür, Allâh efendimizindür. Bu esîrlerimizin bâğlarıdır. Bunda cümlesi manca yeyüp şarâb içerken Allâhumuz bu mancayı ve bu şarâb bize ihsân eyledi. İçe benüm elimden şu şarâbı"** deyü bir çanak şarâb sundukda, hakîr eyitdim: "İçmem gâzîler ve âbâ vü ecdâdım dahi tütün ve kahve dahi içmemişlerdir, değil ki ben şarâb içem" **"Bire âdem, dînin aşkına ve Alî Murtazâ aşkına içe şu şarâbı, bula sevâbı yeye kebâbı, bağışlaya babam ervâhına sevâbı"** deyüp niçe yemîn-i mugallazalar verdiler. Hakîr eyitdim: "Bire kardaşlar, şarâb harâmdır. Ben bunu içmem, ammâ ekmek yerim" dediğimde,**"Kim bok yemiş kim bu şarâb harâmdır. Bu şarâb gazâ mâlıdır. Gazâ mâlına harâm diyen şu esîrlerimüz gibi kâfir olurlar. Bu bizüm kanımız bahâsı mâlımız şarâbımız, helâl-i zülâl gazâ mâlıdır"** dediler.* ***(V.146a.)***

Ermeni: Orta Anadolu Türkçesi ağzıyla (Sivas, Kayseri vb.):

*Badanacı Ermenîler dahi arkalarında destiler ile mermer kirecinden cüllâb olmuş beyâz badana ile ellerinde uzun sırıklar ucunda domuz fırçalarıyla **"Kararmış evleri ve dîvârları ağardarak seksen ahçanı alup ağardıram, yatmiş ahça disan olmaz"** deyü Ermenî lehcesiyle kelimât ederek geçerler.* ***(I.205a.)***

*Lağımcı Ermenîler dahi ırgatlar gibi dükkânları yokdur, ancak köşeden köşeye durup ve karârgâh-ı kadîmleri Parmakkapu'da ırgat bâzârıdır, andan lağımcılar alayda **"Şurada bir kâriz vardır, açup ayırdlasah, çoh kâriz bâdâmı çıhardı, harnımız acdur bâdâm yisah"** deyü Ermenî elfâzıyla kelimât ederek ...* ***(I.205b.)***

Kürt: Doğu-Güneydoğu Ağzı (Evliya Çelebi'nin terimiyle "Türkmence", günümüzdeki anlayışıyla "Azerbaycan Türkçesi")

*Manzara-i ibret-nümâ ve mine'l-garâ"ib ü acâ"ib san,at-ı ilm-i simyâ:Mukaddemâ şehr-i Bitlîs'e alây-ı azîm ile girerken esb-i lâğara süvâr olan Monlâ Muhammed meydân-ı muhabbete yine ol kirli ve bezirli ve pelâs pelâs destârıyla ve hırka-i hezârpâre-i nemed peşmînesiyle huzûr-ı paşaya gelüp yüz du,âdan sonra Kürd lehcesiyle **"Meni bu siyaset meydâna ne çağırmışsuz. Ziyâfet meydânına çağırmışsuz kim pelâs pelâs esbâbı vardır, dersüz. Şimdi menden ma'rifet istersiz"** deyü gazabâne niçe kelimât-ı zebân-dırâzlıklar edüp eydür: **"Hayya ale's-salâ, hân ocağı dâ'im ola, Melek Ahmed Hân kâ'im ola, rûh-ı Fisagores-i Tevhidî ve Ebû Alî Sînâ ve bürâder-i cân-berâberi Ebü'l-Hâris ervâhları şâd ola."** deyüp meydân-ı muhabbete bir çuval koyup pehlivân ve nökerün yârdihleri dâ"ire ve kudüme el urdular. Hemân Monlâ Muhammed el kaldırup eydür: "Eyâ huzzârân yârân-ı ihvânân! Bilin, âgâh olun! Eğer katı yürekli merd-i Hudâ kişiler iseniz benim temâşâma sâbit-kadem olun. Ve illâ bir kadem-i mukaddem taşra çıhmağa tekaddüm edin." deyü hemân anadan doğma uryân olup şallak u mellak bu meydânda bir hayli deverân etdi. Ba,dehû mezkûr çuvalının yanına gelüp eydür: **"Cânım! Hânum. Ve Melek Ahmed be cânânum! Huzûrunuzda kim böyle çılbah gezmemiz terk-i edepdür ammâ meni sâhib-i zeker ve sâhib-i dübür ve kubur sanırsuz. Yok kişiler. Eyle {zekerli değilem} cümle {yârâna} safâ-nazar!"** deyüp cümle huzzâr-ı meclisin huzûrlarına varup deverân etdi.* ***(IV.231a.)***

Laz: Doğu Karadeniz Türkiye Türkçesi ağzıyla:

Esnâf-ı tâcirân-ı kazancıyân: Dükkân 300, neferât 500, bunların pîri Sa,d ibn Ubeydî-i Hüzzercî'dir, Selmân-ı Pâk'ın şed bağladuğı otuzuncu pîrdir kim cümle ehl-i hıreflerin tâcirleri silsilesi bu Ubeyd'e çıkar. Kabri Yemen şehirlerinde Zebîd'de yatır. Bunlar dahi dükkânların kalaylı pâk bakır âvânlarıyla zeyn edüp ubûr ederler. Ammâ

*bunlar cümle Laz tâ¨ifesidir, **"Tavalar, tençereler pakur avadanlıklarına hurtavâtlar alırum"** deyü Laz kavmi lehcesiyle feryâd [u] fiġân ederek geçerler. **(I.185b.)***

Çerkez**:** Kafyasya‟daki Kıpçak Türkçesi ağzıyla

*Hikâyet-i sergüzeşt-i latîfe-i acîbe. Hudâ'ya ayândır kim böyle olmuşdur. Bir gün bu diyârda bir kabakda mihmân olup konak-bânımız olan Çerkes âdemlik edüp fi'l-hâl taşra çıkup sehel eğlenüp geldi ve meydân-ı mahabbete sığın derisinden sofra getirüp bir ağaç tekne latîf revâk gibi bal ve bir tekne peynir ve bir tekne pasta getirüp **"Aşan konaklar halâl bolsun. Benim babası cânı savasın"**, ya„nî **"Balı yeyin helâl olsun. Atam cânına değsin"** dedi.*

*Biz dahi Mânoğlu hapsinden çıkmış gibi def„-i cû„ etmeğe bala eyle girişdik kim ellerimizin varup gelmesine göz ermez. Ammâ pek acâ¨ibkılları çok, bal kıllarını ağzımızdan çıkarup sofraya kılları kodukça Çerkez eydir: **"Aşan bu bal benim babası baldır"** der.*

Biz dahi sehel def„-i cû„ edüp âheste âheste kılları ayırtlayup yine bal yerken ta„âm üstüne Tamanlı Alî Cân Beğ gelüp,

"Ne yersiz Evliyâ Efendi?" dedikde,

"Buyurun siz de" deyü Alî Cân'ı ta„âma teklîf edüp,

"Bir kıllı baldır, ammâ acebâ keçi tulumundan mıdır? Yohsa koyun tulumundan mıdır?" dediğimde hemân Alî Cân ev sâhibimize Çerkezce,

"Bu bal neredendir?" dedikde hemân Çerkez ağlamağa başladı ve,

***"Benim babası mezârından çıkardım"** dediğin hakîr anladım, ammâ mezâyâ-yı kelâma bir hoş nâ¨il olamadım. Hemân Alî Cân eydir:*

"Geçen aylarda babası ölmüş. İşte taşra havlısındaki büyük ağacın dalına babasının leşin sandûk ile komuş. Bal arıları babasının siki ve taşağı ve budu arasında arılar bal yapmış. Size mahabbeten babası taşağı kıllarıyla balı getirmiş. Kılların çıkarup balın yersiz. Arı boku yeyeceğinize karı boku yeyin" deyüp Alî Cân taşra çıkınca hemân hakîr kusa kusa ciğerim taşra çıkayazup taşra çıkdım.

"Bire meded kâfir gidi, bize ne reng etdi" deyüp söğerken anı gördüm.

*Ev sâhibimiz Çerkes dahi taşra çıkup babasının olduğu ağaca çıkup ağlayarak babası sandûkunun kapağını yine berk ederken kendi dahi bir hayli bal boku yeyüp ağaçdan aşağı enüp eydir: **"Hacı haçan bal ister ben seni babası cânı bal çok getirirdir. Hemân du‘â eyle"** der. Bir acîb ü garîb derd-i serimiz etdi. **(VII.155a-b.)***

6. İki dillilerin ağız özellikleriyle konuşturulduğu yerlerde, bazı örneklerde hem ağız hem edebî dil karışık olarak görülmektedir.

Boşnak: Aşağıdaki örnekte, edebî dilde /g-/ başlayan "*gör-*" ve "*göster-*" kelimeleri /g-/ ile; edebî dildeki "gün" kelimesi ise Batı Rumeli Türkçesine uygun olarak /ç-/ ile verilmiştir.[2]

…**dediğimde Boşnak âdemi olmağıla eydür "**Benüm oğlum katlana, birkaç çün. Görelim, âyine-i devrân ne sûret gösterir,** deyü bu mısra„ı terennüm etdi. Âhir, hakîr birkaç gün sabr etmeğe rızâ verdim. **(II.362b.)

7. Yabancı dilin veya lehçenin konuşulduğu bölgede Evliya Çelebi kendi dilini bile kullanırken zaman zaman oranın dil veya lehçesine ait kelime veya şekilleri kullanabilmiştir. Çerkez bir aileye misafir olduğunda ev sahibini Kıpçak Türkçesinin ağız özellikleriyle konuşturmakla kalmamış, hikâyeyi anlatırken, o bölgenin dilinde „köy" anlamına gelen "kabak" ve Tatarcada "ev sahibi" anlamına gelen "konak-bân" kelimelerini de kendi edebî Türkçesi içinde kullanmıştır.

*Hikâyet-i sergüzeşt-i latîfe-i acîbe. Hudâ'ya ayândır kim böyle olmuşdur. Bir gün bu diyârda bir **kabakda** mihmân olup konak-bânımız olan Çerkes âdemlik edüp fi'l-hâl taşra çıkup sehel eğlenüp geldi ve meydân-ı mahabbete sığın derisinden sofra getirüp bir ağaç tekne latîf revâk gibi bal ve bir tekne peynir ve bir tekne pasta getirüp "Aşan konaklar halâl bolsun. Benim babası cânı savasın", ya„nî "Balı yeyin helâl olsun. Atam cânına değsin" dedi. **(VII.155a.)***

[2] Burada kelimenin "*çün*" olarak verilmesi, edebî dildeki "*gün*" şeklinden değil, daha eskicil olan "*kün*" şeklinden bir değişime uğrama olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde, o dönemindeki edebî Türkçe, birçok yabancı dil, Türk dilinin bazı lehçeleri ve ağızları üzerine çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Osmanlı Devletinde yaşayan iki dilli halkların Türkçeleri hakkında sunduğu veriler ise başka kaynaklarda ulaşılamayacak zenginliktedir.

Evliya Çelebi'nin yazdıkları şekiller elbette dijital kayıtlara dayanan transkripsiyonlar değildir. Buna rağmen, çok geniş bir coğrafyada 50 yıla yakın süre zarfında pek çok farklı dil, lehçe veya ağızla karşılaşmış olan Evliya Çelebi'nin kendi gözlemlerini, oldukça da başarılı bir biçimde kaydettiği anlaşılmaktadır.

Seyahatname'de, iki dilliler doğal olarak edebî Türkçe ile konuşturulmuştur. Ancak, bu hacimli eserde iki dillilerin azımsanamayacak ölçüde edebî dil dışındaki konuşma örnekleri de vardır. Evliya Çelebi'nin iki dillileri "kırık Türkçe" diye adlandırabileceğimiz tarzda konuşturduğu örnekler incelendiğinde şunlar söylenebilir:

A. Büyük çoğunlukla iki dilliler de edebî Osmanlı Türkçesi ile (yani Evliya Çelebi'nin ağzından) konuşturulmuştur.

B. Edebî Osmanlı Türkçesi dışında konuşturulmuş olan örnekler de vardır. Bunlar:

1. Anlatıma biraz daha renk katılmak istenildiğinde görülebilmektedir.

2. İstanbul'da yaşayan iki dilli esnafın sözleri kendilerine özgü ağızlarıyla nakledilebilmektedir.

3. Edebî Osmanlı Türkçesi ile konuşuken bile, özellikle konuşucu heyecanlandıysa veya heyecanlandırıldıysa birden ‚ağız özellikleri" ile konuşturulmaya başlandığı örnekler vardır.

4. Bazen o iki dillilerin konuşma özelliklerini bizzat tanımlamak için örnekler vermiştir.

5. İki dillilerin ağız özellikleriyle konuşturulduğu yerlerde, genellikle iki dillilerin yaşadığı bölgelerde konuşulan Türkçenin ağzı kullanılmıştır.

6. İki dillilerin ağız özellikleriyle konuşturulduğu yerlerde, bazı örneklerde hem ağız hem edebî dil karışık olarak görülmektedir.

7. Yabancı dilin veya lehçenin konuşulduğu bölgede Evliya Çelebi kendi dilini bile kullanırken zaman zaman oranın dil veya lehçesine ait kelime veya şekilleri kullanabilmiştir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet (2012). "Seyahatname'deki Türkmen Lehçesi", **Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu**, Kütahya 2011, Bildiriler: İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul 2012, s.81-91

DANKOFF, Robert (2004). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, (Çev.: Semih TEZCAN), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37, İstanbul 2004

DEVELİ, Hayati (1995). **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumları,** Ankara: Türk Dil Kurumu

DEVELİ, Hayati (2004). "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Ağzı", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Ankara: Türk Dil Kurumu, s.767-786

DEVELİ, Hayati (2009). **Osmanlı'nın Dili**, (Dördüncü baskı), İstanbul: Kesit Yayınları

DUMAN, Musa (1995). **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri,** Ankara: Türk Dil Kurumu

DUMAN, Musa (1995). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi", **TDAY Belleten 1995**, s.153-178

EREN, Hasan (1972). "Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları", **Bilimsel Bildiriler 1972**, Türk Dil Kurumu 1975, s.113-119

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap, (Haz.: Robert DANKOFF - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: II. Kitap, (Haz.: Zekeriya KURŞUN - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap, (Haz.: SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IV. Kitap, (Haz.: YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: V. Kitap, (Haz.: YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - İBRAHİM SEZGİN) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VI. Kitap, (Haz.: SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VII. Kitap, (Haz.: YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - ROBERT DANKOFF) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: VIII. Kitap, (Haz.: SEYIT ALI KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI - ROBERT DANKOFF)Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: IX. Kitap, (Haz.: YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN - ROBERT DANKOFF) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: X. Kitap, (Haz.: SEYİT ALİ KAHRAMAN - YÜCEL DAĞLI - ROBERT DANKOFF) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007

GÜLSEVİN, Gürer (2011). **"**Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Diller ve Osmanlı'da İki Dillilik", **Doğumunun 400. Yılında Uluslararsı Evliya Çelebi Sempozyumu**, 23-26 Mart 2011, Kütahya Valiliği, İstanbul 2012, s.183-215

TEKCAN, Münevver (2005). "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Diller ve Türk Lehçeleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** Sayı 27, Erzurum 2005 s.67-75

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 111-129, ANKARA-TURKEY

BALKAN TÜRK AĞIZLARININ TASNİFLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet GÜNŞEN[*]

ÖZET

Balkan Türk ağızları, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara yerleşen Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan götürerek iskân ettirdiği Türklerce, bu coğrafyada farklı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturulan ağızlardır.

Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde farklı Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde dallanmıştır.

Dil araştırmaları içinde çağımızda önemli bir yer edinmiş olan ağız araştırmalarının nihai hedefi, belli bir dil coğrafyasında mevcut ağızların temel ölçütlere göre kendi aralarında hatta kendi içlerinde sınıflandırılması ve nihayet ağız atlaslarının oluşturulmasıdır. Batı ülkeleri ile bazı Türk devletleri bu konuda önemli mesafeler almışken, maalesef, aynı şeyi Türkiye Türkçesi ağızları için söyleyemiyoruz. Uzun bir sürecin ardından, Anadolu ağızlarının sınıflandırılması sorununu büyük oranda çözmüş olmakla birlikte, Balkan Türk ağızları için aynı şeyleri söyleyemiyoruz. I. Kunos'un derlemeleri, T. Kowalski'nin incelemeleri ile başlatılabilecek Balkan Türk ağızları araştırmalarında, başta J. Németh olmak üzere, D. Gacanov, G. Hazai, M. Mollava ve I. Dryga gibi araştırmacıların tasnif denemeleri de vardır. Ancak bu konuda son noktanın konulduğunu söyleyebilmek için henüz çok erkendir. Anadolu ağızlarına göre daha az incelenen Balkan Türk ağızlarının bu konuda alacağı daha çok mesafe vardır.

Bu çalışmada, Balkan Türk ağızları üzerinde şimdiye kadar yapılmış sınıflandırma çalışmaları tanıtılarak, bu çalışmalarda esas alınan temel ölçütler ile sınıflandırmayı yapan araştırmacıların kullandıkları ortak ve farklı ölçütlerin neler olduğu değerlendirilecek, ana ağız grupları ile alt ağız grupları için kullanılabilecek daha başka ölçütlerin olup olamayacağı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Balkan Türk ağızları, ağız, tasnif, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, söz dizimi.

[*] Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gunsenahmet@gmail.com

AN ASSESSMENT ON CLASSIFICATION OF BALKAN TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

Balkan Turkish dialects are the dialects established in various historical, geographical, social and cultural conditions by the Turks, who had been moved from Anatolian and settled in the Balkans from the mid 14th century.

Balkan Turkish dialects, just like Anatolian dialects, have had number of branches due to the fact that they belonged to different Turkish tribes and lived within various political, social, cultural and geographical conditions on the one hand and interacted with different languages and cultures, mainly like Slavic ones, on the other.

The ultimate objective of the researches on dialects, which have gained great significance nowadays, is to classify the existing dialects in a certain geography of language upon certain criteria within themselves and even within the sub-dialects and eventually to form the atlases of the dialects. While the Western countries and some Turkish states have taken great steps in this field, unfortunately it is hard to say the same for the dialects of Turkey Turkish yet. Although the classification problem of the dialects of Turkey Turkish has widely been solved after quite a long process, it is yet not possible to argue the same for Balkan Turkish dialects. The researches on Balkan Turkish dialects started with compilations of I. Kunos and the researches of T. Kowalski and there have been some classification attempts later by mainly J. Németh, D. Gacanov, G. Hazai, M. Mollava and I. Dryga. However it is too early to claim that the last word has been spoken out on this matter yet. There are still a lot to do with Balkan Turkish dialects which are less-researches compared to Anatolian dialects.

In this paper the researches on Balkan Turkish dialects up the present day is going to be introduced, the basic criteria and the common and differing criteria used by the researchers who made the classification is going to be assessed and finally it is going to be discussed whether some other criteria can be used for the mainstream dialect groups and for the sub-dialect groups.

Key Words: Dialects of Turkey Turkish, Balkan Turkish dialects, dialect, classification, phonetics, morphology, vocabulary, syntax.

0. Giriş

Türklerin Balkan coğrafyasında görülüşü her ne kadar 4. yüzyıla kadar iniyorsa da, Türk dili ve kültürünün bu coğrafyaya hâkimiyeti, 14. yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı Türkleri ile gerçekleşmiştir.

Balkan Türklüğü, kuzeyden gelen Hazar, Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak ve eski Bulgarlar ile esas itibarıyla güneyden gelen Oğuz Türklerinden oluşur. Balkanlara daha önce kuzeyden inen Türk boyları büyük oranda yerli Slav halkları arasında erirken, bugün Gagavuzlarla birlikte Nogay ve Kırım Tatarları dışında, esas itibarıyla Balkan Türklüğü güneyden gelen Osmanlı/Oğuz Türklüğünden oluşmaktadır.

Rumeli veya Balkan Türk ağızları, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara yerleşen Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan götürerek iskân ettirdiği Türklerin, bu coğrafyada önce hâkim unsur sonra da azınlık olarak farklı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturdukları ağızları ifade eder.

M. Mollova; Gagavuz, Nogay ve Kırım Tatarları yanında, kuzeyden gelen eski Türk boylarının bir kısmının Osmanlı Türkleriyle karışmasının neticesi olarak, Balkan Türk ağızlarının Anadolu Türk ağızlarından epey farklılaştığını söyler (1999: 167). Ancak, Balkan Türk ağızları her ne kadar tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel etkenler ve yabancı dillerle dil ilişkileri vb. sebeplere bağlı olarak Anadolu ağızlarından farklı bir ağızlar topluluğu hâlinde karşımıza çıksa da, Türkiye Türkçesine bağlı bir ağızlar adacığı konumundadır.

Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde değişik Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde kollara ayrılmıştır. Zira, bir dilin alt varyantı olan ağızlar; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimine kadar az çok üst dilden farklılık gösterir.

Dil araştırmaları içinde çağımızda önemli bir yer edinmiş olan ağız araştırmalarının nihai hedefi, belli bir dil coğrafyasında mevcut ağızların esas alınan birtakım ölçütlere göre kendi aralarında hatta kendi içlerinde sınıflandırılması ve nihayet ağız atlaslarının oluşturulmasıdır.

Batı ülkeleri ve hatta diğer birtakım Türk boyları bu konuda önemli mesafeler almışken, maalesef, aynı şeyi Türkiye Türkçesi ağızları için söyleyemiyoruz. Uzun bir sürecin ardından, Anadolu ağızlarının sınıflandırılması sorununu büyük oranda çözmeyi başarmış olmakla birlikte, aynı şeyi Balkan Türk ağızları için söyleyememekteyiz. I. Kúnos'un derlemeleri, T. Kowalski'nin incelemeleri ile başlatılabilecek Rumeli ağızları araştırmalarında, I. Kúnos, T. Kowalski, G. Németh, G. Hazai, E. Boyev, M. Mollava ve I. Dryga gibi araştırmacıların sınıflandırma denemelerini görmekteyiz. Ancak bu konuda son noktanın konulduğunu söyleyebilmek için henüz çok erken. Anadolu ağızlarına göre daha az incelenen Rumeli ağızlarının bu konuda alacağı daha çok mesafe var gibi görünüyor.

Bu çalışmada, Balkan Türk ağızları üzerinde şimdiye kadar yapılmış sınıflandırma çalışmaları tanıtılarak, bu çalışmalarda esas alınan temel ölçütler ile sınıflandırmayı yapan araştırmacıların kullandıkları ortak ve farklı ölçütlerin neler olduğu, ana ağız grupları ile alt ağız grupları için kullanılabilecek daha başka ölçütlerin olup olamayacağı tartışılacaktır. Ancak bu konuya girmeden önce, Balkan Türk ağızları araştırmalarının tarihçesi hakkında özet bir bilgi sunmak yararlı olacaktır. Zira aşağıda isimlerini anacağımız birçok araştırmacının derleme ve inceleme çalışmalarının verileri ışığında Balkan Türk ağızlarının sınıflandırılması denemelerine girişilmiştir.

1. Balkan Türk Ağızları Üzerindeki Çalışmaların Kısa Tarihçesi

Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaların, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalarla başladığını söyleyebiliriz. V. Moşkov'un Bulgarsitan'da Kaspiçan ilçesi yakınındaki Pamukça köyü ağzı ile Besarabya'nın Beşalma köyü Gagavuz ağzını karşılaştırdığı çalışmasını (Moşkov 1904) bir yana bırakırsak, kronolojik olarak Balkan Türk ağızları üzerindeki çalışmalar, Ignácz Kúnos'un 1906 yılında 300 kadar atasözü derlemesine dayanan "Rumelisch-türkische Sprichwörter" adlı makalesiyle başlatılabilir (Németh 1981: 113).

Daha sonra Bulgar araştırmacılardan D. G. Gacanov'u görürüz. Sofya Üniversitesi öğretim üyesi Gacanov, 1910 ve 1911 yıllarında Viyana Şimler Akademisine gönderdiği Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait iki ayrı raporu yayımlar. Bu çalışmalarında Gacanov,

ünlü önündeki /r/ ünsüzünün yitimi ve Şimdiki zaman eki {-(X)yor}un değişimlerini esas almıştır (Olcay 1995: 11; Németh 1981: 115).

V. Moşkov ve D. G. Gacanov metin yayımlamazken, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait ilk metinler St. Mladenov ve S. Çilingirov tarafından derlenip yayımlanmıştır (Németh 1981: 115; Mladenov 1914; Olcay 1995: 11).

Ancak, Osmanlı Türkçesi ağız araştırmalarının ilk yöntemli araştırmacısı Polonyalı Tadeusz Kowalski olur. Kowalski için 1929 yılında Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarından başlar. Başkaca çalışmalarının yanında Kowalski'nin 1931 yılında *Encyclopédie de I'slâm* için yazdığı "Dialectes turks-osmanlis" adlı ansiklopedi maddesi ile 1933 yılında yayımladığı "Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du nord-est" adlı Kuzeydoğu Bulagaristan Türklerini ve Türkçelerini konu alan makalesi bu konuda çığır açıcı çalışmalardır (Olcay 1995: 11-12; Németh 1981: 115; Kowalski 1933).

1927 yılından itibaren bu alanda önemli bir isim devreye girer: Gyula Németh. Németh 1927-1938 yılları arasında Bulgaristan'ı bir uçtan bir uca dolaşıp metinler derlemiştir. Németh'in bu konudaki en önemli çalışmalarından biri, ki asıl konumuzla doğrudan ilgili olan ve aşağıda tekrar ele alacağımız, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine" adlı çalışmasıdır (Németh 1981).

Balkan Türk ağızları üzerinde önemli isimlerden biri de Macar Türkolog J. Eckmann'dır. Eckmann, Kuzeydoğu Bulgaristan'dan Makedonya'ya, hatta Doğu Trakya ağızlarına kadar Balkan Türk ağızlarına ait birçok derleme ve değerli incelemeye imza atmıştır ki, fikir vermesi için kaynakçadaki çalışmalarına bakmak yeterli olacaktır.

Németh'in öğrencilerinden G. Hazai, Azerbaycanlı Türkolog M. Şiraliyev, Rus Türkolog V. G. Guzev, Macar Suzanne Kakuk, Şiraliyev'in öğrencilerinden Türk asıllı Bulgar vatandaşı Mefküre Mollova, Kosova'dan Nimetullah Hafız, Makedonya'dan Victor A. Friedman, Ukrayna'dan Iryna Dryga, Makedonya'dan Oktay Ahmed, Türkiye'den Selâhattin Olcay, Tuncer Gülensoy, Ahmet Günşen ve Gürer Gülsevin Balkan Türk ağızları üzerinde ilk anda akla gelebilecek araştırmacılardır.

2. Balkan Türk Ağızları Üzerinde Tasnif Çalışmaları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Balkan Türk ağızları esas itibarıyla Türkiye Türkçesine bağlı, onun varyantları konumundaki ağızlar topluluğudur. Hâl böyle iken Türkiye Türkçesi ağızları karşılığı olarak çok zaman "Anadolu ağızları" terimi yeterli görülmüş;"Anadolu ve Rumeli ağızları" başlıklı birçok çalışmada, Rumeli/Balkan Türk ağızları hiç gündeme getirilmezken, Türkiye Türkçesi veya Anadolu ve Rumeli ağızlarını sınıflandırma denemelerinde de çok zaman Rumeli ağızlarından söz edilmemiştir. Mesela Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaları başlatan ilk isimlerden biri olan I. Kúnos'un 1896 yılında yaptığı ve Osmanlı-Türk ağızlarını yedi ağız bölgesine ayırdığı sınıflandırması (Kowalski 1934: 996) ile Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki çalışmaların yerli kurucusu A. Caferoğlu'nun 1946 yılında yaptığı ve Türkiye Türkçesi ağızlarını dokuz bölgeye ayırdığı sınıflandırmasında (Caferoğlu 1946: 561-568) Rumeli veya Balkan Türk ağızlarından söz edilmemiştir.

Caferoğlu, *Fundemanta I*'de yayımlanan "Anadolu ve Rumeli Ağızları" (Die anatolischen und rumelischen Dialekte) adlı çalışmasında da, Türkiye Türkçesi ağızlarını yeniden tasnif etmiştir. Ancak yine Caferoğlu'nun, eşzamanlı bir yaklaşımla ve ağızların birtakım genel özelliklerini dikkate alarak yaptığı bu tasnifinde de Rumeli ağızlarına yer vermemiş olduğunu görüyoruz (Caferoğlu 1959: 239-260).

Gelgelelim, Balkan Türk ağızlarını, tasnif eden değilse de, bölgesel olarak gruplandıran ilk yerli araştırmacının da A. Caferoğlu olduğunu belirtelim. Caferoğlu, 1957'de "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu" adlı çalışmasında, asıl hudutlarını çizmenin güçlüğünü de itiraf etmekle birlikte, Balkan Türk ağızlarını şu bölge adlarıyla gruplandırmıştır:

1. Makedonya,

2. Güneydoğu Bulgaristan,

3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan,

4. Dobruca ve Romanya Besarabyası (1960: 66).

Caferoğlu'nun bu gruplandırmasında herhangi bir bilimsel/dilsel ölçüt söz konusu değildir. Burada ancak Türklerin meskûn oldukları bölgelere dayalı bir gruplandırmadan söz edilebilir.

Caferoğlu, bu çalışmasında şimdiki zaman eki {-(X)yor}un coğrafi dağılımını verirken, Trabzon, Rize, Sivas ve civarı ile Kırım'da kullanılan [-yer][-yir] alafonlarındaki /r/nin düşürüldüğü biçimin Deliorman Türk ağızları ile Gagavuz Türkçesinde de kullanıldığını belirtir (1960: 70).

Caferoğlu, söz konusu çalışmasında ağız araştırmalarında, tabi sınıflandırma çalışmalarında, etnik yapının, arkaik unsurların ve alıntı unsurların durumunun da dikkate alınması gerektiğini belirtir (1960: 66-67).

Türkiye Türkologlarınca yapılan tasnif denemelerinde Balkan Türk ağızlarına yer veren ikinci araştırmacı, bir Balkan Türk'ü de olan, Tahsin Banguoğlu'dur. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde sınırlarının kesin olmadığını belirterek Türkiye Türkçesi ağızlarını, *Deliorman, Makedonya, İstanbul, Aydın, Karaman, Ankara, Kastamonu, Karadeniz, Harput, Erzurum* olmak üzere on ağız bölgesine ayırır (Banguoğlu 1986: 17). Üç ve bölge adı kullanılarak yapılan bu tasnifte Banguoğlu, İstanbul'u bir yana bırakırsak, Rumeli ağızları olarak Deliorman ve Makedonya ağızlarına yer vermiştir ki, bu iki ağız bölgesinin, aşağıda üzerinde duracağımız şekilde *Doğu* (Deliorman) ve *Batı* (Makedonya) Rumeli ağızlarını işaret etmekte olduğunu düşünebiliriz.

T. Banguoğlu'nun, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Anadolu ve Rumeli Ağızları" başlıklı çalışmasında da bir tasnifi vardır. Banguoğlu, "sınırları belirsiz coğrafi bölgelere göre kabataslak" kaydıyla Türkiye Türkçesi ağızlarını yedi ağız bölgesine ayırır ve "Rumeli ağızları"na beşinci grup olarak yer verir (Banguoğlu 1977: 133).

Ne yazık ki, Türkiye Türkolojisinde Ahmet Caferoğlu ve Tahsin Banguoğlu'na ait bu tasnif denemelerinin dışında, doğrudan veya dolaylı olarak Balkan Türk ağızlarına yer veren başka bir tasnife rastlamıyoruz. Ancak, aynı kısırlığı Anadolu ağızları için de uzun yıllar yaşadığımızı itiraf etmeliyiz. Zira, Leyla Karahan'ın Anadolu ağızlarını tasnifine kadar yöntem ve ölçütleri belirleme konusunda bile uzun bir zaman geçmiştir.

Sınıflandırma denemelerinde başlangıçta herhangi bir ölçütten ziyade genellikle coğrafi bölgeler ve birtakım genel özellikler söz konusu iken, zaman içerisinde ilerleyen çalışmalarda birtakım ölçütler konulmaya başlanmıştır. Caferoğlu'nun 1946'da yaptığı ilk sınıflandırmada gündeme getirdiği eş zamanlı ve art zamanlı yöntemlerden birlikte yararlanma teklifleri (1946: 561-568) ile Z. Korkmaz'ın (1971) her ilin idari bölgesinde konuşulan ağızla o ağzı konuşan topluluğun etnik yapısı arasındaki bağlantıların belirlenmesi şeklindeki görüşleri ağız araştırmalarındaki derleme ve inceleme çalışmalarına ve bu arada sınıflandırma denemelerine bilimsel bir yön ve bakış açısı kazandırmıştır.

Ancak, Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak temel alınması gereken ölçütlerle ilgili ilk ciddi teklif ve görüşler Macar Türkolog G. Hazai'ye aittir. Hazai, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine" adlı çalışmasında, Türkiye Türkçesi ağızlarının kuramsal olarak *ses bilimi* (fonoloji), *biçim bilimi* (morfoloji) ve *biçimsel ses bilimi* (morfofonoloji) olmak üzere üç ölçüte dayandırılarak sınıflandırılabileceğini belirtir (Şimşek 2000: 7; Hazai 1971: 84-86).

Hazai'ye göre, Eski Anadolu ve Rumeli Türkçesinin İstanbul ağzına dayanan edebî dille karşılaştırmasından çıkan bu üç ölçüte ait özelliklerin varlığı ve yokluğunun saptanması, ağızların yapılarının "tarihsel özelliğini" kesin çizgilerle belirginleştirmekte, başka bir deyişle dilin gelişmesi boyunca aldığı, yeri ve edebiyat dilinin temelini oluşturan ağızlarla ilişkilerini belirtmektedir. Böylece Hazai, ağızların sınıflandırılmasında eş zamanlı dil ölçütlerinin yanında, art zamanlı açıdan da dil tarihi verilerinden de yararlanılabileceğini söylemektedir (Şimşek 2000: 7-8).

Yabancı Türkologlardan E. Piet Kral'ın Türkiye Türkçesi ağızlarını tasnif eden yüksek lisans çalışmasında, Rumeli ağızlarına yer verdiğini görüyoruz (Kral 1980). Kral, tasnifinde Türkiye Türkçesi ağızlarını on dört ağız bölgesine ayırmış ve birinci sırada "Rumeli Grubu"na yer vermiştir. Bu grubu "Edirne" ve "Marmara (hipotetik)" olmak üzere iki alt ağzın temsil ettiğine bakılırsa, Kral'ın Rumeli Grubu'nu Türkiye'nin millî sınırları içinde gördüğü, sınır ötesine geçmediği anlaşılmaktadır (Buran 2011: 44).

Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasına dönük bu süreç, ilk ve tek ürününü 1996 yılında Leylâ Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı çalışmasıyla vermiştir. Karahan, Anadolu ağızlarını üç ana ağız grubuna ayırırken ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimine ait toplam yirmi üç ölçüt kullanırken, her ana ağız grubunu da yine aynı ölçütlerle kendi içinde alt gruplara ayırmıştır. Kanaatimizce, Karahan'ın bu çalışması, Balkan Türk ağızlarını sınıflandırılması çalışmalarında da bir model olacak niteliktedir.

Bu giriş bilgilerinden sonra, tekrar Balkan Türk ağızlarının tasnifi konusuna dönebiliriz.

20. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Balkan Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmaları belli bir nicelik ve niteliğe ulaşınca, bu coğrafyaya yayılmış Türk topluluklarının ağızları üzerinde de birtakım ortaklık ve ayrılıkların farkına varılmış, böylece ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar uzanan birtakım ölçütlerle tasnif denemelerine girişilmiştir. Mollova'nın (1999: 167) da dediği gibi, Balkanlardaki Türk ağızlarının sınıflandırılması hususunda başlangıçta I. Berezin, I. Kúnos, D. Gacanov, T. Kowalski, N. K. Dimitriev gibi bir hayli bilgin fikir yürütmüştür. Fakat bu alanda ilk ciddi denemeyi Macar Türkolog Németh yapmıştır.

2.1. Gyula Németh'in Sınıflandırması

Balkan Türk ağızları üzerinde bilimsel yöntem ve gramerlik ölçütler kullanarak ilk sınıflandırma denemesini yapan Macar Türkolog G. Németh olmuştur. Németh'in sınıflandırması, kendisinden sonra sınıflandırma denemesi yapan araştırmacılarca tamamlanma ihtiyacı duyulsa da, hep örnek veya temel alınmış başarılı bir denemedir. G. Németh, Balkan Türk ağızlarını ***Batı Rumeli*** ve ***Doğu Rumeli*** olmak üzere iki ana gruba ayırır. Bu iki ağız bölgesini ayıran sınır da, Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Küstendil'de yine güneye doğru ilerler. Batı ağız bölgesi Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Küstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanır. Romanya'da Tuna'nın öte yakasında devamı yok denecek az iken, kuzeyde Adakale'yi içine alır. Bosna ve Arnavutluk'ta konuşulduğu da muhakkaktır (Németh 1981: 119-120).

Németh, tasnifinde geçiş ağızlarından da söz eder. Mesela, Lom'un çok daha doğusundaki Orechovo'da ve Güneybatı Bulgaristan'da Blageovgrad'da, daha ötede Goce Delçec çevresinde de Batı Rumeli ağızları özelliklerini bulduğunu belirtir (1981: 120).

Németh, Batı ve Doğu Rumeli ağızlarını birbirinden ayıran ölçütleri Batı Rumeli ağızlarının özelliklerine bağlı olarak verir; Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan karakteristik özellikleri sekiz maddede toplar. Bu sekiz ölçütün altısı fonetik ikisi de morfofonetik özelliktir.

Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan fonetik özellikleri şunlardır:

1. Batı Rumeli ağız alanında Doğu Rumeli ağızlarının sözcük sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ sesi çok heceli sözcüklerde /i/ biçiminde ortaya çıkar (*ḳuyi* "kuyu", *doġri* "doğru", *ḳızi* "kızı", *yarisını* "yarısını", *küpri* "köprü", *uli* "ölü", *burni* "burnu", *alti* "altı" vb.).

2. Batı Rumeli ağız alanında, Doğu Rumeli ağızlarının /i/ sesinin ilk hecede ve kapalı hecede değil, belli durumlarda kurallı olarak /ı/ biçiminde ortaya çıkar (*gelinım, benım, senın, verdıḳ, çeḳılır, evında, evımız, rengımi, elında* vb.).

3. Eski Türkçe /ö/ ve /ü/'nün /o/ ve /u/ ile ya da herhangi bir geçiş sesiyle karşılanması Batı Rumeli ağızlarında dar alanlarda yaygındır (*boyle* "böyle", *dort* "dört", *soz* "söz", *uç* "üç", *yuru-* "yürü-", *duşunur* "düşünür" vb.).

Németh'e göre Vidin, Adakale, Lom ağızlarında görülen bu değişim, Kuzeybatı Bulgaristan'ın diğer kesimlerinde ve Makedonya'da yoktur.

4. Batı Rumeli ağızlarında /a/-/e/ vokalizmli çekim ve türetme eklerinin çok zaman dil uyumunun dışında kaldığı görülür (*baḳarler, tutarler, dururler; sarayler, padişahler, luḳumler; olursem, baḳmasem, yaparseler, varse, alırse, olurse, alamasek; one ḳadar, altiye, doḳuze, otuze, ḳırke; aldıḳten sora, olduḳten sora, bayramden sonra, yaptıḳten sora; yalnısçe, ortancesi, ḳaraca, ḳarımca* "karınca", *hacre-* "harca-"; *ḳızlen* "kızla", *ḳollen* "kolla", *pilavlen* "pilavla" vb.).

5. Eski Osmanlıcadaki /ö/ sesi, Batı Rumeli ağızlarında, sık kullanılan birtakım sözcüklerde /ü/, /w/ ve /u/ ile karşılanır (*küpri* "köprü", *ürdek* "ördek", *urdek* "ördek", *kupri* "köprü", *uldi* "öldü", *urti* "örtü" vb.)

6. Gerek kalın gerekse ince sıradan kelimelerde sürekli ve süreksiz ön damak /g/ veya /ğ/ ünsüzleri, Doğu Rumeli ağızlarında eriyip kaybolurken, Batı Rumeli ağızlarında varlıklarını korur, hatta daha çok süreksiz biçimleri ile kullanılırlar (*aġaç, begen-, saġ, aġla-, ayaġa, degenek, eger, etegından, urdege, buzagi, baġ, baġa* vb.).

7. Németh'in Batı Rumeli ağızları için karakteristik olduğunu belirttiği morfofonolojik özellik de, duyulan geçmiş zaman ekinin Batı Rumeli ağızlarında daima tek şekilli, yani *-miş* olarak kullanılması, dolayısıyla uyum dışı kalmasıdır *(almiş, ḳalmiş, yapmiş, olmiş, ö/ülmiş, durmiş* vb.).

8. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan sonuncu ölçütü ise şimdiki zaman kipi için *-(A)y* ekinin kullanılıyor olmasıdır (*sevey, yapay, sorāyım, tutmay, oḳuysın, araysın, göriysın, baḳay, dey, aġlay, geliy* vb.) (Németh 1981: 119-128).[1]

[1] M. Mollova ise, Doğu Rumeli ağızlarında 20'den fazla şimdiki zaman şekli vardır, dedikten sonra Türk ağızlarının tasnifinde şimdiki zamanı ölçüt olarak kullanmanın doğru olmadığını belirtir (Mollova 1999: 168).

2.2. Emil Boyev'in Sınıflandırması

Bulgar Türkolog Emil Boyev, Balkan Türk ağızlarının tamamını değilse de, Bulgaristan Türk ağızlarını sınıflandırır. G. Németh'in tasnifini zamanına göre değerli bulan, ancak bugünkü malzemeye göre onu tamamlama ihtiyacı duyduğunu belirten E. Boyev, Bulgaristan Türk ağızlarının;

1. Batı Bulgaristan Türk ağızları,

2. Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları,

3. Doğu Rodoplar ve Gerlovo Türk ağızları

olmak üzere üç gruba ayrılması gerektiğini belirtir (Boyev 1968: 176).

Bu ağız gruplarının içinde başka başka alt ağız gruplarının da tespit edildiğini belirten Boyev'e göre, üç ana ağız grubunun şekillenmesinde Pirin Dağı ile Rodop Dağları arasındaki ağızların, Yörük ağızları, Koca Balkan ağızları ve Orta Rodop ağızları özel bir yer almaktadır. Bulgaristan Türk ağızlarının bölümlenmesinde bu ağızları yaşatan Türk uruklarının tarihinin de dikkate alınması gerektiğini söyleyen Boyev, sadece ses bilgisi özelliklerinin ağızların hakiki tablosunu çizemeyeceğini, şekil bilgisi ve söz bilgisi özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret eder (Boyev 1968: 176). Böylece Boyev'in yukarıdaki tasnifi, açıkça bir ölçütten söz etmese de, ses bilgisi özellikleri yanında, şekil bilgisi ve söz varlığına ait birtakım ölçütleri kullanarak yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Ama Bulgaristan Türk ağızlarını gruplandıran bu ayrıcı özelliklerin neler olduğunu bilemiyoruz.

2.3. N. K. Dimitriev'in Sınıflandırması

Németh'in verdiği bilgilere göre, Rus Türkolog N. K. Dmitriev de, Balkan Türk ağızlarını;

1. Tuna, 2. Edirne, 3. Makedonya, 4. Adakale, 5. Bosna ağzı olmak üzere beş bölgeye ayırır (Németh 1981: 130).

Bu sınıflandırma, A. Caferoğlu'nun yaptığı gibi, Balkan Türk ağızlarının konuşulduğu bölgelere göre gruplandırılmasından ibarettir. Zaten Németh de, ilk iki grubun Doğu Rumeli, diğer üç grubun Batı Rumeli ağızlarını oluşturduğunu söylüyor (Németh 1981: 130).

2.4. Mefküre Mollova'nın Sınıflandırması

Balkan Türk ağızları üzerine çalışan önemli isimlerden biri de Bulgaristan Türklerinden olan Mefküre Mollova'dır. Mollova'nın derleme ve inceleme çalışmalarından başka, konumuzla ilgili olarak, Balkan Türk ağızlarını sınıflandırma denemelerine de giriştiğini görüyoruz.

Mollova, Németh (1981)'in tasnifine büyük oranda katılmakla birlikte, onun sınıflandırmasını kendisine göre tamamlamış, Balkan Türk ağızlarını Németh'ten farklı olarak iki değil de, *Batı uç zonu, Doğu Rodoplar zonu ve Merkez zon* olmak üzere üç ağız bölgesine ayırmıştır (Mollova 1999).

Mollova (1999)'nın ***Batı uç zonu*** olarak verdiği ağız bölgesi, Németh'in Batı Rumeli grubuna yakın olmakla birlikte tamamen örtüşmemektedir. Németh'e göre iki sahayı ayıran çizgi Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Köstendil'de yine güneye doğru ilerler, Yunanistan'da Selanik'ten geçerek Ege Denizi'ne ulaşır (Németh 1981: 119; Mollova 1999: 168). Mollova'nın sınırı biraz daha doğudan geçerek Batı uç zonunda Nevrokop, Blagoevgrad (Cuma-i Balâ), Devin kasabaları ve onların etrafındaki köyleri içine alır. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından ayıran özellikler olarak gösterdiği sekiz ölçütten ilk altısı

Mollova'nın Batı uç zonu için de geçerlidir. Mollova, bu ölçütlere daha başka ölçütler de ekleyerek Batı uç zonunu diğer iki ağız bölgesinden ayıran özellikleri ortaya koymuştur. Mollova'nın ortaya koyduğu ölçütlerin hepsi ses bilgisine aittir ve şunlardır:

1. /ö/, /ü/ ve geniş /ä/ ünlüsü dışındaki ünlüler bulunur. Yalnız /ü/ sesi Batı bölgesinin güney kısmında kullanılır.

2. /g/, /k/, /l/ ünsüzleri kelime ve hece başında yumuşak (k'eçi, g'it, l'eş vb.), kelime ve hece sonunda katıdır (ekmek, el vb.).

3. Slav dillerinden geçen ț (ц: ts) ünsüzü sadece bu ağız bölgesinde kullanılır (ț i "yatsı").

4. Diğer zonlarda /ı/ ünlüsü her pozisyonda kullanılırken, Batı uç zonunda kelime başında ve sonunda kullanılmaz (ılık "ılık", alti "altı").

5. /u/, /ü/, /ı/, /i/ yüksek ünlülerin ünlü uyumuna bağlı olmayan morfemlerin de etkisiyle kullanım dağlımı diğerlerinden farklıdır (almiş 'almış', bilmişik "bilmişik", elım "elim").

6. Diğer zonların tersine, Batı uç zonunda alçak ünlülerin dağılımında bir konservatizm vardır (g'uzal "güzel" < gözal, bilma "bilme", ben da "ben de", atlen "atla").

7. Batı uç zonunda /y/ yarım seslisiyle temasta ünlülerin distribüsyonu başkadır. Burada *ayı, eyi, ıyı* sekansları yoktur (anay < anayı, iney < ineyi "iğneyi", tapi/tapiy < tapıyı).

8. Batı uç zonunda kalınlık-incelik (palato-eveler) uyumu, yalnız görünüşte vardır (*bildım, bildın, bildık, bildınıs, aldi, almiş*).

9. Batı uç zonunda balio-veler ünlü uyumu sınırlıdır; labio-palatal ünlü uyumu ise yoktur (buldum, sınırlıdır; buldı, bulmiş, üldum/uldum/ yuldum "öldüm").

10. Diğer ağız bölgelerinin tersine, Batı uç zonunda senharmonizm denilen ünlü-ünsüz uyumu yoktur. Burada her ünsüz kendine has fonem kıymetini olduğu gibi muhafaza eder (*el, ekmek, bil'*de /l/, /k/ ünsüzleri kalındır).

11. Batı uç zonunda konson jemineleri yok gibidir (nali < nallı/nalli, tusus < tuzsuz, onar < onlar/onnar).

12. Batı uç zonunda /a/ ve /e/ ünlülerinin uzun şekilleri vardır, ama /u/, /o/, /ı/, /i/ ünlülerinin ise uzun şekilleri yoktur (*dā/daa* < *daha*, *nerē/neree* < *nereye* vb. fakat *onun aldi kitap*; *aldi* < *aldıgı*).

13. Batı uç zonunda kelime başında ve sonunda ünsüz yığılması mevcuttur. Kelime sonunda ünsüz yığılması daha sınırlıdır ve ancak iki ünsüzden birincisi /y/ ise olur (*plan, skele, Struma*; *kayk/kaik* < *kayık, boyn/boin* < *boyun*).

14. Batı uç zonunda öteki zonlara yabancı olan *u (ü), yu* ünlülü kelimeler mevcuttur (*ur-/yur-* "örmek", *ul-/yul-* "ölmek", *urdek/yurdek* "ördek", *k'upri* "köprü"; bölgenin güneyinde *ür-, ül-, ürdek*, *küpri*).

15. Batı uç zonunda vurgulu hecenin önünde veya arkasında gelen hecelerdeki /a/ ve /e/ ünlüleri daralır ve /a/ ünlüsü /ı/ gibi, /e/ ünlüsü /i/ gibi işitilir (*kąrşı/karşi, ėkin/ikin, ąnąler/anıler* "analar", *sėnėler/sėniler, késer* "kesiyor; keser").

Mollova, Batı uç bölgesini kendi içinde güneydoğu ve kuzeybatı olmak üzere ikiye ayırır. Aradaki sınır Bulgaristan'da Dolni Cibăr, Vraca ve Samokov'un doğusundan, Gorna Džumaja (Cuma-i Balâ), Blagoevgrad'ın kuzeyinden eski Yugoslavya Makedonya'sında Koçani beldesine uzanır. Güneydoğu alt ağız grubunda kalın sıradan kelimelerde /ğ/ kaybolurken (*āç/aaç* < *ağaç*), kuzeybatı alt ağız grubunda kelime içinde /g/ olarak (*ag̣aç*), kelime sonunda /k̦ / olarak (*dak̦* < *dağ,*

yaḳ < yağ, ik < iğ) olarak muhafaza edilir. Üçüncü sıradan kelimelerde /ğ/ kuzeybatı alt ağız grubunda yine /g/ olur (*begen-, degış-*), güneydoğu alt ağız grubunda ise ya kaybolmuş yahut da /y/ ye dönmüştür (*bēn-, been-, beyen-, biyen- < beğen-; deiş-, deeş-, diş- <değiş-*).

Mollova eski Yugoslavya Makedonyası'nda "Yürüklük" denilen bölgede yaşayan köylü Yörüklerin ağızlarını Merkez bölgenin özel bir parçası olarak görmekle birlikte, Batı uç bölgesinin güneydoğu alt ağız grubuna pek yakın olduğunu da belirtir (Mollova 1999: 172).

Mollova'ya göre, geçmişte Batı uç ağız bölgesinin kuzey kısmında esasen o zamanın edebî Türkçesi kullanılmıştır. Burası eskiden olduğu gibi bugün de pek az Türk'le meskûndur. Bu Türkler eskiden başlıca memur zümresine mensup olup kasabalara yerleşmişlerdir.[2] Burada başlıca Türk ağızlarına ait özelliklerin bulunmaması, bu ağızları diğerlerinden farklı kılan özelliklerin çoğunun eski edebî dile ait özellikler olmasındandır (*analer, anaden, varse, aġaç, begen-, belki alti, oldi şekilleri*). Bu bölgede ağız özellikleri, bura Türkçesinin öteki bölgelerde konuşulan Türkçeden tedricî bir surette kopması sonucu 17. yüzyıla doğru oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu ağız bölgesi bugünkü hâliyle arkaizmlerden ve neolojizmlerden oluşur ki, bizce de çok önemli ve yerinde bir tespittir (Mollova 1999: 174).

Mollova'nın Németh'ten farklı olarak varlığını ileri sürdüğü Balkan ağız grubu ***Doğu Rodoplar zonu***dur. Bu ağız bölgesi esas itibarıyla Bulgaristan'da Kırcalı (Kırcaali), Ardino, Momçilgrad, Krummovgrad kasabaları ve onun etrafındaki bin kadar küçük köyde konuşulan ağızlardan oluşur(Mollova 1999: 172).

Mollova'nın, ilk defa, hocası Azerbaycanlı Türkolog Mämmädaga ġiralioğlu ġiraliyev tarafından tespit edildiğini söylediği bu bölge ağızlarını diğer bölge ağızlarından ayıran sekiz özelliğin hepsi yine ses bilgisine aittir.

1. Kalın sıra kelimelerde kelime başında ġ - < ḳ - değişiminin oranı % 55 civarındadır (*ġara, ġoyun, ġuzu;* fakat *ḳaç, ḳaşık, ḳoku, ḳum, ḳutu*).

2. Kelime başında /p/ yerine /b/ ile kullanılan kelimeler vardır: *biş-, barmaḳ, bazar* (Far. bazār), *biliç* "piliç".

Fakat bazı kelimelerde de aksine /b-/ yerine /p-/ kullanılır: *paklava, patla, palçık, pademcik* vb.

3. Kelime başında /t/ yerine /d/ ve bazen de aksine /d/ yerine /t/ kullanılması, Doğu Rodoplar bölgesi ağızlarını diğer bölge ağızlarından ayırır (*daş, davşan, duş, daban, dan, darak, dırnaḳ, duzaḳ,* fakat *teş-, tik-, tüş-, türt-*…vb.).

4. Doğu Rodoplar zonunda yarı tonlu-yarı tonsuz ünsüzler mevcuttur (*demeK, araP, hiÇ*).

5. Doğu Rodoplar zonunda pozisyonel bir /ğ/ sesi mevcuttur, etimolojik /g/ ise kaybolmuştur (*a'ç* "ağaç", *yoğ* "yok", *vağıt* "vakit", *ḳorḳağın* "korkağım").

6. Doğu Rodoplar zonunda sandhi denilen ulama olayı çok gelişmiştir: *ayağaltı < ayak altı, ücay < üç ay, dörday < dört ay, sınıvodası < sınıf odası.*

7. Doğu Rodoplar zonunda tonsuz bir ünsüzle biten bir kelimeye ünsüz başlayan bir ek geldiğinde ikinci ünsüz daima yarı tonlu-yarı tonsuz olur (*daşTa, atTı, çorapPa* "çoraplar").

[2] Bugün Makedonya ve Kosova'da "kasabalı" tabiri vardır ki, Türk olsun, Müslüman Arnavut veya Boşnak olsun, kendilerini "kasabalı" sayanlar, Kalkandelen (Tetova), Priştine ve Prizren gibi şehirlerde aynı semt veya mahallelerde otururlar ve Türkçe konuşarak Osmanlı kültür ve hayatını sürdürürler. Kendilerini köylerde yaşayan veya sonradan şehirlere göç eden ve Türkçe bilmeyenlere göre üstün veya ayrıcalıklı görürler. Mesela bugün Prizren'de Kurila Mahallesinde yaşayan Türk, Arnavut ve Boşnak Müslümanlarında Türkçe ve Osmanlı kimliği hâkimdir. A.G.

8. Doğu Rodoplar zonunda ünsüz benzeşmesi de çok gelişmiştir: *beşşüz < beş yüz, çam ma < çam var, bän ni < ben mi, şoşa < şose, ezzanä < eczane < eczane, telle- < terle-* vb.

Mollova'ya göre Doğu Rodoplar Türk ağızları eskidir ve bu ağızları konuşan Türkler güneyden Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. Dilleri Asya'dan getirdikleri dilin aynısı olmasa da, az değişmiştir (Mollova 1999: 174).

Mollova'ya göre Merkez zon ve Batı uç zonu Balkanlara has ağız bölgeleri iken, Doğu Rodoplar zonu ise yarı Balkanik yarı Aziyatik bir ağız bölgesidir. Zira bu ağız bölgesinde Anadolu ağızlarına has çizgiler çoktur. Buna rağmen bugün hiçbir Balkan Türk ağzını hiçbir şekilde Gu veya bu Anadolu ağzına bağlamak mümkün görülmemektedir (Mollova 1999: 175).

Mollova'nın Balkan ağızlarının üçüncü kolu olarak gösterdiği ağız bölgesi **Merkez zon** adıyla anılmaktadır (1999: 174). Bu ağız bölgesi Balkanlarda diğer iki ağız bölgesinin dışında kalan bölgeleri içine alır. Yani Romanya Dobrucası, Bulgaristan'ın Doğu Rodoplar zonu ve batı uç zonu haricinde Türklerle meskûn diğer bölgeleri, Yunanistan'da Batı Trakya ve Türkiye'de Doğu Trakya Merkez zonun konuşulduğu ağız coğrafyasıdır. Mollova, Yugoslavya Makedonya'sında yaşayan Yörüklerin ağzını da bu ağız bölgesi içinde değerlendirir.

Mollova'ya göre, öteki iki bölgenin genel çizgilerine karşıkoyacak özellikleri olmayan Merkez zonu kâh Doğu Rodoplar ile birleşerek Batı uç zona karşıkoyar, kâh Batı uç zonuyla birleşerek Doğu Rodoplar zonuna karşıkoyar. Bu sebeple tasnifte onu ayrıca incelemek mümkün değildir (Mollova 1999: 174). Buradan, Mollova'nın Németh'in Doğu Rumeli olarak belirttiği ağız bölgesini Doğu Rodoplar ve Merkez olmak üzere iki ağız bölgesi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Yine Mollova'ya göre, Merkez bölge, standart Türkçenin ağızlar bölgesidir. Ancak bu ağız bölgesinde de, genel yapı ve bütünlüğü bozmayan, birtakım yerel unsurlar ile bazı fonetik incelikler söz konusudur (Mollova 1999: 175).

Mollova, Moşlakov ve Kowalski'nin daha önceki tespitlerini de göz önünde bulundurarak, Gagavuz Türkçesini de Merkez zona dâhil eder (Mollova 1999: 175).

Mollova'nın diğer bir önemli tespit ve sınıflaması da, Batı veya Oğuz Türkçesini iki büyük grup hâlinde düşünüp Balkanlardaki Merkez zon Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Batı uç zonu Türkçesini birinci, Doğu Rodoplar Türkçesi ile Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Türkmen Türkçesini ikinci kola dâhil etmesidir. Mollova, bunlardan birinci kola *ka grubu*, ikincisine de *ga grubu* adını da vermekte, *ka grubu*na Avrupa Oğuzcası, *ga grubu*na da Asya Oğuzcası demektedir. Dil coğrafyası verilerine göre bunlardan *ka Oğuzcası*nı kullanan Türklerin Balkanlara Osmanlılardan daha önce Rus steplerinden gelerek yerleştiklerini, Doğu Rodoplardaki Türklerin ise Anadolu'yu aşarak Osmanlı Döneminde güneyden geldiklerini iddia etmektedir. Bunlardan *ka grubu* ile *ga grubu* Balkanlarda tekrar karşılaşmışlar, fakat birleşmemişlerdir (Mollova 1999: 175-176).

2.5. E. A. Grunina'nın Sınıflandırması

Rus Türkologlardan E. A. Grunina'nın 1998'de "Dünya Dilleri. Türk Lehçeleri" ansiklopedisine yazmış olduğu "Modern Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı makalesinde, önce Türkiye Türkçesi ağızlarını Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki gruba ayırdıktan sonra, Anadolu ağızlarını da kendi içinde altı gruba, Balkan/Rumeli/Avrupa Türk ağızlarını ise;

1. Doğu (Doğu Trakya),

2. Batı (Makedon) olmak üzere iki ana ağız grubuna ayırdığını öğreniyoruz (Dryga 2009: 194).

2.6. Iryna Dryga'nın Sınıflandırması

Balkan Türk ağızlarının son ve ayrıntılı sınıflandırma denemelerinden biri de Iryna Dryga'ya aittir (2009). Driga, 2003-2004 yılları arasında RF Moskova Devlet Üniversitesinde yürütülen "Türk Dillerinin Tarihî Karşılaştırmalı Grameri" çalışmalarında diyalektoloji cildinin Türkiye Türkçesi ağızları kısmını üstlenen hocası E. A. Grunina'nın yanında bulunduğunu ve kendisinin de bu çalışmalara katkı sağladığını söylemiş;20. yüzyılın başı ve ortalarında yapılmış sınıflandırmaların tatmin edici olmadığına inanarak, kendilerinin Balkan Yarımadası ve Trakya'da mevcut Türk ağızlarının kaydı için coğrafi metodu uygulayıp alan araştırması yapılması gereken şu coğrafi bölgeleri tespit ettiklerini belirtmiştir:

1. Bulgaristan'da a. Deliorman, Gerlovo, Tozluk, Varna-Burgaz; b. Vidin-Küstendil-Mihaylovgrad.

2. Makedonya: Gostivar, Ohrid, Nevrokop.

3. Kosova: Prizren, Priştine, Mamuşa

4. Romanya: Kuzey, güney, kuzeybatısı (Köstence, Vama Veche, Negru Voda, Tuzla).

5. Arnavutluk: Tirana, Elbasan, Şkoder, Kruja, Korça.

6. Yunanistan: Selanik, Komotini, Batı Trakya (Driga 2009: 194).

Dryga, çalışmalarında gerek Balkanlarda gerekse Besarabya'da kullanılan Gagavuzca ve Azak'ta kullanılan Urumca'nın verilerinden de karşılaştırmalı olarak yararlandıklarını, bütün bu bölgeleri adım adım dolaştıklarını, ancak bir tek Yunanistan'a gidemediklerini belirtmiştir (Driga 2009: 194).

Dryga; Hazai, Németh, Mollova ve hocası Grunina'nın Rumeli ağızları üzerindeki izlenim ve sınıflandırma denemelerinin oluşturduğu birikimle Rumeli ağızlarının bugünlük şöyle tasnif edilebileceğini belirtir:

1. Batı Rumeli ağızları (ka- grubu, e- grubu),

2. Doğu Rumeli ağızları: Deliorman, Doğu Rodop, Gerlovo, Tuzluk, Varna, Dobruca (ga-'nın kalıntıları, a- grubu),

3. Mizya ve Trakya ağızları,

4. Orta Rodop ve Yörükler grubu (Dryga 2009: 196).

Dryga, Balkan Türkolojisinin bugün karşıkarşıya olduğu ve hâlen çözemediği bir sorun olarak, Rumeli'de konuşulmakta olan üç Türk lehçesinin, yani Türkçe, Gagavuzca ve Kırım Tatarcasının yayılış alanlarının tam olarak netleştirilememiş olduğuna dikkati çeker, Deliorman ve Gerlovo Türk ağızları arasında görülen "konuşma temposu" farklılığından hareketle, Rumeli ağızlarının akustik parametrelerini konu alan bir çalışmanın yapılmadığını da dile getirir (Dryga 2009: 196).

Dryga, kendisinden önce yapılmış çalışmalar ve kendi çalışmalarının sunduğu malzemenin ışığında Balkanlarda konuşulan Rumeli ağızlarını 20 genel ölçüte göre karşılaştırmıştır. Dryga'nın yukarıda belirtilen altı bölgeye dayalı olarak karşılaştırmalı ve karışık bir şekilde sunduğu bu ölçütleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Ses bilgisine ait ölçütler,

2. Şekil bilgisine ait ölçütler,

3. Kelime/tür bilgisine ait ölçütler,

4. Söz dizimine ait ölçütler,

5. Arkaik unsurlara ait ölçütler.

Bu yirmi ölçütü, yukarıdaki başlıklara taksim ederek şöyle verebiliriz:

1. Ses bilgisine ait ölçütler:

1.1. Ünlü ve ünsüzlerde uyumlanmaya yönelik ilerleyici benzeşmeler (1)[*],

1.2. Çekili ünlü, diftongların tek ünlüleşmesi (2),

1.3. /ɯ, ts/ ünsüzü (3),

1.4. Ünsüzlerin benzeşimi (4),

1.5. Yarı ötümlü /ğ/ (5),

1.6. /ö/ ünlüsü (6),

1.7. Vurgunun kayması (7),

1.8. Son ses ile ön ses arasındaki ulamalar (19).

2. Şekil bilgisine ait ölçütler:

2.1. Durum yönetme ve değişkenliği (9),

2.2. Sürerlik/presence (10),

2.3. Araç durumu ve onun değiştiricileri /yan cümleleri (11),

2.4. Non-finite eylem formları (eylemlik, ortaç ve ulaç) repertuvarı (16),

2.5. Deminutatif anlamların küçültme ekleriyle morfolojik/leksik ifadesi (17),

3. Kelime/tür bilgisine ait ölçütler:

3.1. Bağlaç sistemi (12),

3.2. Da/ta bağlacının eşbağlımlılığı (14).

4. Söz dizimine ait ölçütler:

4.1. Cümlenin devrikleşmesi (8),

4.2. Ad ve sıfat tamlamaları arasındaki ayırım/değişirilebilirliği (13),

4.3. Soru titremlemesinin *mı* soru ekiyle ifade edilmesi (15)

4.4. Kişili bağımlanma (20).

5. Arkaik unsurlara ait ölçütler:

5.1. Eskil biçimlerin saklanmışlığı ve çok anlamlılığın gelişmişliği (18).

Görüldüğü gibi, Dryagin'nin kullandığı ölçütlerin sekizi ses bilgisi, beşi şekil bilgisi, dördü söz dizimi, ikisi tür bilgisi ve biri de arkaik/eskicil biçimler ile ilgilidir. Bunlardan ses bilgisine ait

[*] Parantez içindeki rakamlar, Dryagin'nin sınıflandırmasındaki ölçütlerin sıra numarasını gösterir.

"vurgunun kayması" (7) ile şekil bilgisine ait olarak gösterdiğimiz "durum yönetme değişkenliği" (9), "sürerlik/presence" (10), "araç durumu ve onun değiştiricileri /yan cümleleri" (11), hatta kelime/tür bilgisine ait olarak gösterdiğimiz ölçütler bir yönüyle de söz dizimine ait özellikleri içerirler. Buna göre, Dryga'nın açıkça ön plana çıkarak, Balkan Türk ağızlarının tasnifinde ilk defa söz dizimine ait ölçütleri kullanmış olduğu dikkati çekmektedir. Tabi şimdiye kadar Balkan Türk ağızlarının tasnifinde bu kadar çok ölçüte yer verilmemiş olduğunu da belirtmeliyiz.

Dryga'nın Balkan Türk ağızlarında karşılaştırmalı olarak kullandığı bu ölçütlerin, tartışılmaya açık olmakla birlikte, hem Balkan Türk ağızlarının kendi içindeki tasnifinde hem de Balkan Türk ağızlarını Anadolu ağızlarından farklı kılan özellikler olarak da kullanılıp algılanabileceğini belirtmeliyiz. Nitekim Dryga, çalışmasının sonunda, ağız farklılıklarının oluşmasında dinî ve kültürel izolasyonun artmasıyla söz dizimsel unsurların belirginleştiğinden de söz eder (Dryga 2009: 201)

3. Sonuç

Németh'in tasnifinden sonra, büyük oranda halledildiği sanılan Balkan Türk ağızlarının tasnifi sorununun, son zamanlarda artan tasnif denemelerine bakılırsa, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının önünde çözülmesi gereken bir sorun olarak durduğu anlaşılmaktadır. Belki daha doğru bir değerlendirme ile henüz bu aşamaya gelinemediği söylenilebilir. Zira, başta Batı Trakya bölgesi olmak üzere, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Romanya, hatta Arnavutluk Türk ağızlarına ait derleme ve inceleme çalışmalarının tamamlandığını söylemekten uzak olduğumuzu kabul etmeliyiz.

Yukarıdaki sınıflandırmaları ana hatlarıyla değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz:

1. Bu sınıflandırmalarda, üzerinde en çok çalışılan Bulgaristan Türk ağızlarının sınıflandırmaların merkezinde bulunduğu, nispeten Makedonya Türk ağızlarının dikkate alındığı, buna karşılık Kosova Türk ağızları ile Yunanistan'daki Batı Trakya Türk ağızlarından hiç söz edilmediği, Türkiye sınırları içinde kalan Doğu Trakya ağızlarına ise çok az yer verildiği görülmektedir.

2. Németh'in tasnifinden ve bölge ağızlarının sınırlarını çizmesinden itibaren, biraz da simetrisi olan Doğu Trakya ağızları ile birlikte düşünülen Batı Trakya Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmalarının yetersizliği, dolayısıyla tasnif çalışmalarında da kendisini hissettiriyor. Âdeta toptancı bir anlayışla Doğu Rumeli veya Mollova'nın tasnifinde Merkez bölge ağızlarına dâhil edilen Batı Trakya Türk ağızlarının hangi özellikleriyle Doğu Rumeli ağızları veya Merkez bölge ağızları içinde yer aldığı, diğer ağız bölgeleriyle birleşen özelliklerinin bulunup bulunmadığı pek bilinmemektedir.

3. Balkan Türk ağızları üzerinde çalışmalar gibi, bu ağızları tasnif denemelerine girişenlerin de genellikle yabancı Türkologlar olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye Türkolojisi, ağız araştırmaları konusunda da oldukça ileri düzeye ulaşmıştır. Daha da önemlisi, gerek Türkiye'de (Doğu Trakya) gerekse Bulgaristan, Makedonya ve Kosova'da Balkan Türk ağızları içinde doğup büyümüş birçok Türkolog vardır. Kanaatimizce Balkanlardaki en küçük yerleşim birimine kadar bütün ağız bölgelerine ait derleme ve inceleme çalışmaları bu Türkologlarca bir an önce tamamlanıp mevcut veriler ışığında, daha önceki deneyimlerden de yararlanılarak, Balkan Türk ağızlarının ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine uzanan sağlam ölçütler konularak ana ağız bölgeleri ve bunlara bağlı alt ağız bölgeleri belirlenebilir. Bu süreçte Balkan Türk ağızlarına ait veriler toplanırken eşzamanlı olduğu kadar, art zamanlı bakış açısıyla başta transkripsiyon metinleri olmak üzere, Balkanlarda telif ve tercüme edilmiş tarihî metinlerden de yararlanılabilir.

4. Herhangi bir dillik ölçüt kullanmadan salt coğrafî bir, ülke ve bölge adına dayalı yapılan tasnifleri (Caferoğlu, Banguoğlu, Dimitriev ve Boyev'in tasnifleri) meseleyi çözmekten çok uzak kalırken, kullandığı ölçüt ve yöntemler bakımdan bunlardan çok daha sağlam sonuçlara ulaşan tasnif denemelerinin de, çoğunlukla ses bilgisi, nispeten çekil şekil bilgisine ait ölçütlerle yetinmiş oldukları gözlenmektedir. Oysa dil etkileşimine açık olan, iki ve çok dilliliğin hâkim olduğu bölgede söz dizimine ait veri ve ölçütlerin kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Bölgenin tamamında görülen Türkçenin söz diziminden farklılaşan yapıların varlığı, özellikle Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, yani Batı Rumeli ağızlarında bölgenin baskın dillerinin etkisiyle Türkçenin söz diziminden oldukça uzaklaşmıştır (bak. Günşen 2010; Friedman 2002). Balkan Türk ağızlarının tasnifinde, çok doğru ve yerinde bir tespit olarak, söz dizimini bir ölçüt olarak kullanan ilk ve tek araştırmacı, I. Dryga'dır (Dryga 2009).

5. Kanaatimizce Balkanlarda Németh'in iki ana ağız grubuna ayırdığı sınıflandırma esas itibarıyla doğru görünmekte ve geçerliliğini korumaktadır. Ancak Németh'in çizdiği ağız sınırının her iki yakasında geçiş ağızlarından söz edilebileceği gibi, her iki ana ağız grubu içinde de alt ağız gruplarından söz edilebilir.

Bu anlamda, Mefküre Mollova'nın Balkan Türk ağızları içinde üçüncü bir ağız bölgesi olarak gösterdiği Doğu Rodoplar ağız bölgesi üzerinde durmak gerekmektedir. Gerçekten Doğu Rodoplar ağız bölgesi ayrı bir ağız bölgesi midir, yoksa Doğu Rumeli ağızları içinde bir alt ağız bölgesi midir? Bizce de, birtakım farklı fonetik, morfolojik ve morfofonolojik özellikler gösteriyor olsa da, Rodoplar bölgesi Türk ağızları Doğu Rumeli ağızlarının bir alt ağız bölgesidir. Nitekim, G. Hazai de, "Rodop Türk Ağızları" adlı çalışmasında, Kowalski ve Eckmann tarafından belirtilmiş olan Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait özelliklerin, ana hatlarıyla Rodop Türk ağızlarında da görüldüğünü, iki bölge ağızlarının karşılaştırılmasından iki ağız bölgesinin birbirine gayet yakın olduğunu, hatta belki de bir tek ağız bölgesi olarak sayılabileceğini belirttikten sonra, "*Nihayet, incelemelerimin sonucu hakkında şöyle bir özet verebiliriz: Rodop Türk ağızlarının T. Kowalski tarafından 'Tuna Türkçesi' diye adlandırılan ağız kümesine bağlı olduğu söylenebilir. Rodop ağızları hakkında topladığım materyal, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları etki alanının, şimdiye kadarki incelemelere dayanan tahminlerden daha geniş olduğu iddiasını haklı göstermektedir. Bu bakımdan, Kowalski tarafından ileri sürülen 'Tuna Türkçesi' kavramı yerine, daha geniş bir Doğu Rumeli ağız kümesi kavramını ortaya atmak belki maksada daha uygun olur. Bu takdirde, biz, yukarıda gösterdiğimiz gibi, bu Doğu Rumeli ağız kümesi içinde Rodop ağızlarının ayrı bir alt bölüm teşkil edebileceğini ve önemli bir yer tutacağı fikrindeyiz*." diyerek, bugün gelinen noktada bizim de katıldığımız, kanaatini netleştirmektedir (Hazai 1968: 128-130).

Doğu Trakya Yerli Ağzı adlı çalışmasında Selâhattin Olcay da, J. Eckmann'ın Razgrad, Hazai'nin Rodop, Kowalski'nin Kuzeydoğu Bulgaristan, Eckmann ve Mansuroğlu ile birlikte kendisinin Doğu Trakya ağızları ile ilgili sundukları verilere dayalı olarak Gacal ağzı olarak da bilinen Doğu Trakya yerli ağzı ile Kuzey-Doğu Bulgaristan Türk ağızları arasında, on biri ses bilgisi, ikisi de şekil bilgisine ait toplam on üç noktada benzerlik veya ortaklıklar tespit ettikten sonra; "*Böylece, J. Németh'in sekiz esasa dayanarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdığı Balkan Türk Ağızları'nın doğuda kalan grubu, Rodop dağları üzerinden Doğu Trakya'ya, hattâ İstanbul'a kadar yayılmış oluyor.*" diyerek, Németh ve Hazai ile birleşerek, Doğu Rodop Türk ağızlarını Doğu Rumeli ağızları içinde görmüş, hatta Doğu Rumeli ağızlarının sınırını İstanbul'a kadar genişletmiştir (Olcay 1995: 13-15).

6. Ayırıcı özellikleri ve sınırları ilk defa Németh tarafından belirlenen Batı ve Doğu Rumeli ağızlarının her biri içinde, tıpkı Anadolu ağızlarında olduğu gibi, Anadolu'daki kökenlerine, etnik farklılıkları, ilişki içinde bulundukları dillerin etkilerine vb. sebeplere bağlı olarak alt ağız gruplarının bulunacağı muhakkaktır. Bunun için öncelikle tasnif için esas alınacak

sağlam ölçütlerin bir an önce belirlenerek hem ana ağız gruplarının kesinleştirilmesi hem de alt ağız gruplarının belirlenmesinde kullanılması gerekmektedir.

7. Balkan Türk ağızlarının incelenme ve sınıflandırma çalışmalarında, bu Türk ağızları üzerindeki çoğunluğu Slav kökenli olan ilişkili dillerinin etkisini hiçbir şekilde göz ardı etmemek gerekir. Tietze'nin (1960: 74) de belirttiği gibi; "*Anadolu'ya yerleştikten birkaç asır sonra Türkler Anadolu'nun kuzeybatı ucundan Rumeli'ye geçtiler ve Balkan yarımadasında geniş bir sahada yerleştiler. Bu yerleşme esnasında da Anadolu'daki yerleşme safhasına benzer hâller meydana geldi. Yerli ahaliyi teşkil eden Rumlardan, İslavlardan (Bulgarlar, Makedonyalılar, Sırplar), Arnavutlardan ve Balkan Latin dillerinden (Kutsovlahlar, Aromunlar, Rumenler) yine bir miktar dil unsurları alındı*."

Hâl böyle olunca, Balkan Türk ağızlarının ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar, ilişkili dillerine ve bunların baskı veya etkileme gücüne göre, bölge bölge ana ve alt ağız grupları bağlamında farklılaşmaları görülmektedir (Günşen 2009; Günşen 2010). Dolayısıyla tasnif çalışmalarında bu hususun da dikkate alınması zorunlu görünüyor.

8 Batı Trakya ağızları yanında, Makedonya'daki Yörük ağızları hakkında da elimizde, derleme ve inceleme anlamında, yeterli veri bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, Makedonya, hatta Bulgaristan'da nispeten kapalı bir toplum özelliği gösteregelmiş olan Yörüklerin ağızları ortaya konulmadan yapılacak her tasnif, önemli bir bölümüyle eksik kalacaktır.

9. Yüz yılı aşan bir süreden bu yana devam eden göçler sebebiyle, Türkiye'nin başta batı bölgeleri olmak üzere, çok değişik bölgelerine yerleşen Balkan göçmenlerinin ağızlarına ait derleme ve inceleme çalışmalarının da tamamlandığı söylenemez. Edirne'den başlayarak tüm Trakya bölgesi, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Manisa, İzmir vb. illerimizde yaşayan göçmenlerin ağızlarına ait üniversitelerimizde yürütülen çalışmaların bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Bu, söz konusu göçmenlerin geldikleri ağız bölgelerinin sınırlarını belirlemede ve belirlenmiş sınırların teyit edilmesinde büyük önem arz etmektedir.

10. Balkanlarda Türkçe veya Türk ağızları denilince, öncelikle, Osmanlı döneminde Anadolu'da bölgeye göç eden ve esas itibarıyla bugün Türkiye Türkçesine bağlı bir Türkçe akla gelir. Ancak, Türkçe Balkanlarda Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi olmak üzere üç Türk lehçesi ile temsil edilmektedir. Ana grup Anadolu mahreçli Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, daha çok Balkanların kuzeydoğusunda Gagavuz ve Kırım Tatar Türkçeleri de konuşulmaktadır. Bu iki kolun da coğrafi alanlarının tam anlamıyla tespit edilmiş olduğunu söyleyemiyoruz. Mesela, Moşkov ve Dmitriev gibi Türkologların araştırmalarından sonra Bulgaristan, Besarabya ve özellikle Yunanistan'da yaşayan Gagavuz Türklerinin ağızları ve bu ağızların Moldavya'da yaşayan ana kitlenin Türkçesiyle birleşen ve ayrılan taraflarının ortaya konulmadığı görülmektedir. Gagavuzlarla birlikte, göçlerle Trakya bölgesine kadar uzanan Kırım Tatar Türkçesiyle de ilgili belirsizlik ve eksikliklerimiz söz konudur.

11. Son söz olarak şunu da eklemeliyiz: Balkan Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmaları yanında, Balkan Türk ağızlarının tasnifi işi bitmeden Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi de tamamlanmış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

ALŞ Nigâr (2004). ***Bulgaristan Kırcaali Bölgesi Türk Ağızları***, C. 1-2, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

BANGUOĞLU, Tahsin (1986). ***Türkçenin Grameri***, Ankara: TDK Yay.,

BANGUOĞLU, Tahsin (1977). "Anadolu ve Rumeli Ağızları", ***Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi***, C 1, İstanbul: Dergâh Yay., s. 132-134.

BOYEV, Emil (1968). "Bulgaristan Türk Diyalektolojisiyle İlgili Çalışmalar", ***XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966***, Ankara: TDK Yay., s. 171-178.

BURAN, Ahmet (1996). ***Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri***, Ankara: TDK Yay.

BURAN, Ahmet (2007). "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler", ***II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006), Bildiriler***, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 31-47.

BURAN, Ahmet (2010). "Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar", ***Diyalektoloji***, Kış/Winter2010, Sayı/Number: 1, Sayfa/Page: 15-20.

BURAN, Ahmet (2011). "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", ***Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 6/1 Winter 2011, p.41-54.

CAFEROĞLU, Ahmet (1960). "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu", ***VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957***, Ankara: TDK Yay., s. 65-70.

DALLI, Hüseyin (1991). ***Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar***, Ankara: TDK Yay.

DRYGA, Iryna (2009). "Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair", ***Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa***, Ankara: TDK Yay., s. 193-202.

ECKMANN, Janos (1988). "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", ***TDAY Belleten 1960***, Ankara: TDK Yay., s. 189-204.

ECKMANN, Janos (2004). "Edirne Ağzı", çev.: Oğuzhan Durmuş, ***İlmî Araştırmalar***, Sayı: 18, İstanbul: Gökkubbe Yay., s. 135-150.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000). "Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış", ***Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri***, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 1-3.

FRIEDMAN, Victor A. (2002). "Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi", çev.: Babür Turna, ***Türkler*** (Ansiklopedisi), 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 455-463.

GÜLENSOY, Tuncer (1985). "Anadolu Ağızlarında şimdiki Zaman Eki", ***Türk Kültürü Araştırmaları***, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara: TKAE Yay., s. 281-295.

GÜLENSOY, Tuncer (1993). ***Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme***, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.

GÜLENSOY, Tuncer- AALKAYA, Ercan (2003). ***Türkiye Türkçesi Ağızları***, Ankara: Akçağ Yay.

GÜNGEN, Ahmet (2004). "Edirne ve Yöresi Ağızlarında „Aile" ve „Topluluk" Gösterenleri Yapan -mn (-ıyn ~ iyn, -ıyl, -ıylı ~ -ıylın) Eki Üzerine", ***Türk Dili***, Sayı: 626, Ankara: TDK Yay., s. 150-162.

GÜNŞEN, Ahmet (2007). "Anadolu Ağızlarında Tasvir Fiilleri: Orta Anadolu Ağızları", ***II. Kayseri veYöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006), Bildiriler***, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 88-104.

GÜNŞEN, Ahmet (2004). "Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk Yapan Ekler Üzerine", ***Türk Dili***,Sayı: 626, Şubat 2004, s. 150-162.

GÜNŞEN, Ahmet (2008). "Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler", ***International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,*** Volume 3/3, Spring 2008, s. 402-470.

GÜNŞEN, Ahmet (2009). "Dil EtkileşimiAçısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları", ***InternationalPeriodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,*** Volume 4/8, Fall 2009, s. 225-254.

GÜNŞEN, Ahmet (2010). "Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I: Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,*** Volume 5/1Winter 2010, s. 462-494.

HAYASI, Tooru (2000). "Bolu İli Ağzında Belli Bir Dağılım Eğilimi Göstermeyen Sözcükler ve Yorumlamada Sorunlar", ***Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri***, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 47-63.

HAZAI, G. (1960). "Rodop Türk Ağızları", ***VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957***, Ankara: TDK Yay., s. 127-130.

HAZAI, G. (1971). "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine", ***Voprosi Tyurkologi***, haz.: M. Ş. Şiralieva-K. Şestidesyatiletiyo Baku: Akademika AN Azerbaycan SSR, s. 84-86.

HAZAI, G. (1988). "Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine", ***TDAY Belleten 1960***, Ankara: TDK Yay.,s. 205-211.

İMER, Kâmile (2000). "Türkçe'nin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler", ***Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri***, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 5-16.

KALAY, Emin (1998). ***Edirne İli Ağızları***, Ankara: TDK Yay.

KARAHAN, Leylâ (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara: TDK Yay.

KARAHAN, Leylâ (2000). "Ağız AraştırmalarındaSorunlar", ***Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri***, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 21-26.

KORKMAZ, Zeynep (2003). ***Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi***), Ankara: TDK Yay.

KORKMAZ, Zeynep (2007). "NevşehirYöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine", ***Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları***, Volume 2 / Spring 2007, s. 492-501.

KOWALSKİ, Tedauzs (1933). "Les Turcs Et La Langue Turque De La Bulgarie Du Nord-est",

KOWALSKİ, Tedauzs (1934). "Osmanisch-Turkische Dialekte", ***Enzyklopädie des Islam***, IV (S, Z), Leipzig: Leiden, s. 991-1011.

KRAL, Piet (1980). ***De in Turkije gesproken Turkse dialekten met een overzicht van de verwantschapstermen in Turkije***, M.A. thesis, Leiden University.

MANSUROĞLU, Mecdut (1988). "Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri", ***TDAY Belleten 1960***, Ankara: TDK Yay., s. 181-187.

MENZ, Astrid (2000). "On Some Features of Rumelian Turkish Dialects", ***Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri***, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 99-106.

MLADENOV, St. (1914). "Ein Beitrag zum türkischen Sprichwörterschatz", ***ZDMG***, LXVIII, s. 687-694.

MOLLOVA, Mefküre (1999). "Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi", ***TDAY Belleten 1996***, Ankara: TDK Yay., s. 167-176.

NÉMETH, Gyula (1983). "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", ***TDAY Belleten 1980-1981***, Ankara: TDK Yay., s. 113-167.

RÜZA MOLLOVA, Mefküre (2003). ***Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü***, Ankara: TDK Yay.

OLCAY, Selâhattin (1995). ***Doğu Trakya Yerli Ağzı***, Ankara: TDK Yay.

SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, Hayriye (1998). ***Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri***, Ankara: TDK Yay.

TIETZE, Andreas (1960). "Anadolu Türkçesinin Tabakalaşması", ***VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957***, Ankara: TDK Yay., s. 71-76.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 131-136, ANKARA-TURKEY

AĞIZ ÇALIŞMALARINDA BİLİMSEL NİTELİĞİN KORUNMASI ÜZERİNE BİRKAÇ NOT*

*Leylâ KARAHAN***

ÖZET

Son yıllarda ağız araştırmaları alanında pek çok çalışma yayımlandı. Ağız araştırmalarındaki artışın ve bu artışın doğurabileceği denetimsizliğin kaliteyi olumsuz etkilememesi için birtakım önlemler alınması gerekmektedir. Bu yazıda, veri toplama, yazıya aktarma, inceleme yapma, sözlük hazırlama gibi aşamalarda dikkat edilecek hususlara işaret edilmiştir.

Ağız araştırmaları alanının sorunları birçok toplantıda tartışıldı; konuyla ilgili çeşitli yayınlar yapıldı. Zeynep Korkmaz'ın Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar (1976), Tuncer Gülensoy'un Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu (1997), Leylâ Karahan'ın Ağız Araştırmalarında Sorunlar (1998), Nurettin Demir'in Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunu (2006), Ali Akar'ın Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları (2006), Muharrem Öçalan'ın Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri (2006) bunlardan bazıları... Çözülemeyen sorunları tekrar tekrar gündeme getirmenin, yeni sorunlara çözüm aramanın, ağız araştırmalarının daha nitelikli olması yolunda alan uzmanlarına düşen önemli bir sorumluluk olduğu görüşündeyim.

Türkiye'de1980'li yıllardan itibaren üniversite sayısının artması ile bölge, il, ilçe ve hatta köylerle sınırlı pek çok ağız çalışması yapıldı. Ağız araştırmalarındaki artışın ve bunun doğurabileceği denetimsizliğin kaliteyi olumsuz etkileyebileceği endişesini taşımamak mümkün değil. Son zamanlarda hazırlamakta olduğum bir gramere malzeme bulmak üzere çok sayıda ağız çalışması inceledim ve bazılarında bu endişemi haklı kılacak izler buldum. Bu durum, beni "Daha nitelikli çalışmalar nasıl yapılabilir?" sorusu üzerinde düşünmeye sevk etti. Düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istedim.

Anahtar Kelimeler: ağız, ağız araştırmaları, bilimsel nitelik

* IV. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildiri metnidir (27-29 Ekim 2011, Edirne).

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, El-mek: leylakarahan@yahoo.com

A FEW NOTES ON THE PROTECTION OF TECHNICALITY IN DIALECT STUDIES

ABSTRACT

A great number of studies on the dialect researches have recently been published. It is necessary to take some precautions to prevent some negative effects which are resulted from the increase in the dialect studies and therefore the unrestraints. This paper aims at pointing out the stages to be considered in terms of data collection, transferring onto paper, conducting investigations, and glossary preparation.

In a lot of meeting the problems of dialect research were discussed, and various publications have made. For example some of them : Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar from Zeynep Korkmaz (1976), Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu from Tuncer Gülensoy (1997), Ağız Araştırmalarında Sorunlar from Leylâ Karahan (1998), Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunu from Nurettin Demir (2006), Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları from Ali Akar (2006), Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri from Muharrem Öçalan (2006) . In my opinion bring unsolved problems into the agenda and try to find a solution for them is a responsibility of domain experts in the process of making dialect research more accurate and liable.

As from 1980s with the increase in the number of universities in Turkey a lot of dialect research restricted with cities, regions, towns even villages, have been made. It is impossible not to consider the deterioration in dialect research resulted from the increase. I have investigated a lot of dialect research in order to find materials form my grammar and I have found something which verifies my concerns. This situation prompted me to ask following question: How more qualified researches can be made. I wanted to share my opinions with you.

Key Words: dialect, dialect researches, technicality

Ağız araştırmaları alanının sorunları birçok toplantıda tartışıldı; konuyla ilgili çeşitli yayınlar yapıldı. Zeynep Korkmaz'ın *Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar* (1976), Tuncer Gülensoy'un *Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu* (1997), Leylâ Karahan'ın *Ağız Araştırmalarında Sorunlar* (1998), Nurettin Demir'in *Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunu* (2006), Ali Akar'ın *Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları* (2006), Muharrem Öçalan'ın *Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri* (2006) bunlardan bazıları… Çözülemeyen sorunları tekrar tekrar gündeme getirmenin, yeni sorunlara çözüm aramanın, ağız araştırmalarının daha nitelikli olması yolunda alan uzmanlarına düşen önemli bir sorumluluk olduğu görüşündeyim.

Türkiye'de1980'li yıllardan itibaren üniversite sayısının artması ile bölge, il, ilçe ve hatta köylerle sınırlı pek çok ağız çalışması yapıldı. Ağız araştırmalarındaki artışın ve bunun doğurabileceği denetimsizliğin kaliteyi olumsuz etkileyebileceği endişesini taşımamak mümkün değil. Son zamanlarda hazırlamakta olduğum bir gramere malzeme bulmak üzere çok sayıda ağız çalışması inceledim ve bazılarında bu endişemi haklı kılacak izler buldum. Bu durum, beni *"Daha*

nitelikli çalışmalar nasıl yapılabilir?" sorusu üzerinde düşünmeye sevk etti. Düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istedim.

Metne dayalı ağız araştırmaları, çok aşamalı bir süreçte gerçekleşir. Atılacak her adım, nitelik bakımından sonraki adımı etkiler. Mesela kaynak kişilerin seçimindeki isabetsizlik, derlenen malzemenin yörenin ağzını tam olarak yansıtamaması sonucunu doğurabilir. Veya iyi bir malzemeyi yazıya aktarırken yapılacak yanlışlıklar, ağız özelliklerinin metinde kaybolmasına veya değiştirilmesine sebep olabilir. Böyle çalışmalar, sınıflandırma ve gramer çalışmalarını da olumsuz etkileyecektir. Bunun için her aşama aynı ölçüde titizlik ister.

Bu yazıda, ağız çalışmalarının sadece metin ve inceleme bölümleri hakkındaki bazı endişelerimi dile getirmek istiyorum. İnceleme bölümleri ile ilgili olarak daha önce Gürer Gülsevin iki yazı yazmış ve bu bölümlerde ses değişmelerinin karakteristik olan ve olmayan ayrımı yapılmadan sıralanmasını ve eklerin işlevlerinin dikkate alınmamasını eleştirmişti (2004 ve 2007: 727-740). Ben de bu sorunlara bazı ilavelerde bulunacağım.

Dil incelemeleri, genellikle metinler üzerinde yapılır. Transkripsiyonlanmış metinler üzerinde yapılan incelemelerin doğru ve tatmin edici olabilmesinin şartlarından biri, metnin doğru okunmasıdır. Çalışmanın sonuna eklenen orijinal metin, okuyucuya tereddütlü hususlarda kontrol imkânı verir. Metin eklenmese bile, kütüphanelerde orijinal nüshaya ulaşmak zor değildir.

Ağız çalışmaları da metne dayalı olarak yapılır. Araştırmacı, derlemelerini önce yazıya aktarır. Sonra da bu metinden hareketle yörenin ağız özelliklerini tespit eder, inceler. Tatmin edici bir incelemenin ortaya çıkabilmesi için -araştırıcının alan yeterliliğini varsayalım- mutlaka sağlam bir metne ihtiyaç vardır. Araştırmacı, kayıt altına alınmış malzeme ile metin arasında bir aracı durumundadır. Duyduğunu, sesleri ayırt edebilme yetisi nispetinde yazıya aktarır. Var olan sesin duyulamaması veya farklı yorumlanması, -eğer kayıt cihazında bir problem yoksa- bilgi eksikliğinden, tecrübesizlikten veya işitme kusurundan kaynaklanan bir araştırmacı hatasıdır.

Kişiden kişiye değişen duyma ve algılama yetisinin ağız araştırmalarını etkilediği varsayımını araştırmak üzere, bir grup yüksek lisans öğrencisine aynı CD'den çözümleme ve transkripsiyonlama çalışması yaptırdım. Öğrencilerin hazırladığı metinler arasında, özellikle ses düşmelerinin ve ünlü uzunluklarının algılanmasında, birden fazla boğumlanma noktası olabilen mesela *a, e, o, u* gibi ünlülerle *g, k* gibi ünsüzlerin ayırdedilmesinde veya transkripsiyonlanmasında farklılıklar olduğunu gördüm. Bunlardan hangisinin gerçeğe daha yakın bir çözümleme metni olduğunu yaklaşık olarak anlamak elbette mümkündür. Ancak sonuçları, fonetik laboratuvarlarında test etme imkânı olabilseydi, araştırma bilimsel bir zemine oturtulabilirdi. Korkmaz da Güney-Batı Anadolu Ağızları adlı eserinin ön sözünde araştırmasının *"bazı ses bilgisi olaylarının işitme bakımından diğer kulaklara göre kaygınlık göstermesi dolayısıyla"* bölge ağzının fonetik yapısını en ince ayrıntısıyla aksettirmek imkânından henüz uzak bulunduğunu, ne kadar titiz çalışılırsa çalışılsın böyle eserlerde yanılmalar olabileceğini belirterek fonetik laboratuvarların lüzumuna değinmiştir (1956: XII). Korkmaz'ın dediği gibi, ağız araştırmaları, fonetik laboratuvarlarının verilerinden faydalanana kadar, çözümleme hataları hep olacaktır. Önemli olan gereken titizliği gösterip bu hataları mümkün olduğunca azaltmaktır.

Bugüne kadar yapılmış ağız çalışmalarında incelemeye esas olan metinlerin sağlamlık derecesi nedir? Kayıtlar iyi çözümlenmiş midir? Yöre ağzının sesleri yazıda tam olarak yansıtılabilmiş midir? Bu soruların cevabı, derlemelerin yapıldığı kaset veya CD'lerdedir. Mesela yörede duyulması gereken bir sesin duyulmaması olağan iken duyulmaması gereken bir sese metinde rastlanması, şaşırtıcı ve mutlaka sorgulanması gereken bir husustur. Tereddütlü durumlarda araştırmayı kullananlar kendisine sunulan bilgiyi sorgulama ihtiyacı hissedebilir. Ancak malzeme araştırıcının elinde olduğu için, kullanılması -ikili ilişkiler dışında- mümkün

olmamaktadır. O zaman araştırıcının sunduğu metne güvenmekten başka bir yol kalmaz ki bu da bilimsel bir tavır değildir. Kaynağın görülemediği bu tür çalışmalarda ortaya çıkan tereddütler giderilmezse yanlışlar, başka çalışmalarda da kullanılarak yayılacak, ağızlar hakkında yanlış hükümler verilmesine sebep olacaktır. Araştırıcılara metni gerektiğinde sorgulayabilme imkânlarının sağlanması, ağız çalışmalarında bilimsel niteliğin korunmasında önemli bir adım olabilir. Eski teknoloji ile kasetleri kullanıcıya sunmak mümkün değilken yeni teknoloji, CD'lerle bu zorluğu ortadan kaldırmıştır. Ağız çalışmalarının sonuna ana kaynağın yani CD'lerin eklenmesi hem teknolojik ve fizikî, hem de ekonomik olarak zor değildir. Bugün ağızlar hakkında yapılan tezlere nasıl elektronik ortamda ulaşmak mümkünse, bu tezlere ait ses kayıtlarına da ulaşmak mümkün olabilir.

İnceleme bölümleri, genellikle ağız çalışmalarının en çok okunan bölümleridir. Bir yörenin ağız özelliklerini öğrenmek için, o yörenin ağzı hakkında yazılan eserin metin değil, genellikle inceleme bölümü okunur. Bu bölüm, araştırıcının gramer bilgisi hazırlarken izlediği yöntem ve titizliği oranında başarılıdır.

İnceleme bölümü, derleme metinlerinden alınan örneklerle hazırlanır. Yani yörenin ağız özelliklerini ancak metinlerdeki kadarıyla yansıtmak mümkündür. Ö. Asım Aksoy'un dediği gibi bir ağız, *"özelliklerini bir bir, sırasıyla önümüze dökmez. Bunlar biz istediğimiz vakit değil, rastgele ortaya çıkarlar... Konuşulan ağzın eksiksiz olarak dikkat süzgecimizden geçmesi için gereken vakit, bizim ömrümüzden çok uzundur (Aksoy 1945: IX)"*. İnceleme bölümü için bazı çalışmalarda soruşturma yoluyla elde edilen örneklerden de faydalanıldığı görülmektedir.

Araştırıcı inceleme bölümünü hazırlarken ya metinlerin tamamını kullanır ya da metin sayısı fazla ise tesadüfi yöntemle seçtiklerini kullanır ki bu durumda herhangi bir özelliği gözden kaçırma ihtimali yüksektir. Araştırmayı kullananların eser karşısındaki tavırlarını belirlemeleri için araştırmayı hazırlayanın bu konudaki tercihini bilmeleri gerekir. İncelediğim eserlerin ön söz ve girişlerinde, yöntemle ilgili açıklayıcı bir ifadeye rastlamadım. Sadece Gürer Gülsevin'in Uşak İli Ağızları adlı eserinin *"Araştırmada Kullanılan Materyal ve Yöntem"* (2002: 2) bölümünde *"dil özelliklerinin belirlenebilmesi için on bine yakın gramer ve sözlük fişi yazdık"* şeklinde bir ifade yer almaktadır ki bu ifadeyle araştırıcı, inceleme bölümü için muhtemelen metinlerin tamamını kullanmış olduğuna işaret etmektedir. Hiçbir açıklama bulunmayan çalışmalarda araştırıcının bütün metni kullandığını varsaymaktan başka çare yoktur.

Hazırlamakta olduğum gramer için ağızlarla ilgili çalışmaların inceleme bölümlerini fişledim. Zaman zaman bazen şüphe, bazen merakla çoğu zaman da gerekli olduğu için metin bölümlerini de okudum. Bu, beni şu gerçekle karşılaştırdı: Metin içinde geçen birçok ilgi çekici, hatta karakteristik sayılabilecek örneği inceleme bölümünde bulamadım. Metinleri okumasaydım, belki de yörenin o özelliğini fark etmeyecektim. Hâlâ da metinlerden inceleme bölümüne yansımayan bazı özellikleri kaçırdığımı düşünüyorum.

Neden bu örnekleri inceleme bölümünde bulamadım? Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Araştırıcı metinlerin tamamını fişlemeyi gerekli görmeyebilir; böylece özelliklerin bir kısmı gözden kaçmıştır. Tamamını fişlediği hâlde gramer bilgisinin yetmediği örnekleri göz ardı etmiş olabilir. Burada, bazı çalışmalarda sezinlediğim, pratik ve çabuk, kolaycı ama asla bilimsel olmayan şu yöntemi de sebepler arasında sayabiliriz: Bilinen, kullanım sıklığı fazla olan kelimelerin veya yakın bir yöreye ait ağız çalışmasındaki örneklerin bilgisayarın "bul" düğmesi marifetiyle metinlerden bulunması ve bunların inceleme bölümünün -hemen hemen bütün çalışmalarda kullanılan- şablonu üzerine oturtulmasıdır. Hatta açıklama ve örnekler arasındaki çelişkiler, sadece örneklerin değil örneklerin başında yer alan açıklamaların da kopyala-yapıştır yöntemiyle başka araştırmalardan aktarıldığı intibaını uyandırmaktadır. Sebep ne olursa olsun, inceleme bölümlerinin yetersizliği, ağız araştırmalarının önemli bir sorunudur. Ağız çalışmalarının

inceleme bölümlerinin nitelikli olması elbette araştırıcının niyeti, bilgi ve birikimine bağlıdır. Ancak hem çalışmanın değerini artıracak hem de kullanıcıya kontrol imkânı verecek birtakım tedbirler almak mümkündür. Bu tedbirlerden biri de her ağız çalışmasının sonuna bir gramatikal dizinin eklenmesi olabilir.

Ağız çalışmaları genellikle inceleme, metin ve sözlük bölümlerinden meydana gelir. Zeynep Korkmaz'ın 1956 yılında yayımlanan Güneybatı Anadolu Ağızları ile 1963'te yayımlanan Nevşehir ve Yöresi Ağızları adlı eserleri, yöntem ve planı bakımından daha sonra yapılan metne dayalı ağız çalışmalarına örnek teşkil etmiş ve Türkiye'deki ağız araştırmaları alanında âdeta bir gelenek oluşturmuştur. Korkmaz'ın eserlerinde, ses özelliklerinin ele alındığı bir inceleme bölümü ile bir metin bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlere sonraki bazı çalışmalarda bir de sözlük eklenmiş, bazılarının inceleme bölümleri yöre ağzının şekil özelliklerine de yer verilerek genişletilmiştir. Ama birkaç eser dışında bu çalışmaların hiçbirinde dizine yer verilmemiştir. Bunda ağız araştırmalarında örnek alınan mesela Zeynep Korkmaz'ın, Turgut Günay'ın, Efrasiyap Gemalmaz'ın, Ahmet B. Ercilasun'un, Tuncer Gülensoy'un eserlerinin etkili olduğu düşünülebilir. Bu eserlerde dizin yoktur. Fişleme yolu ile dizin yapmak, son derece zahmetli bir iştir. Eğer bugünkü teknolojik imkânlar ve dizin programları bu eserler hazırlanırken mevcut olsaydı belki bu eserlerde de bir dizin bulunabilirdi.

İncelediğim yaklaşık yüz civarındaki araştırmanın sadece birkaçında dizine rastlayabildim. Mesela Selahattin Olcay'ın Doğu Trakya Yerli Ağzı (1966), Canan İleri'nin Eskişehir Alpu İlçesi Merkez Ağızları (2009) ve Hakan Akça'nın Ankara İli Ağızları'nda (2009) metinlerin gramatikal dizini yapılmıştır. Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum İli Ağızları (1978) ile Faruk Yıldırım'ın Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları (2006) adlı eserlerindeki dizinler ise metinlerin değil, inceleme bölümündeki ses ve şekil özelliklerinin dizinidir. Hemen hemen bütün çalışmaların sonuna yöreye özgü kelimeleri ihtiva eden bir sözlük eklenmişse de sözlük, dizinin işlevini karşılayamaz. Halbuki tarihî metin incelemelerinde gramatikal dizin ne kadar önemliyse bir ağız araştırmasında da o derece önemlidir. Dizin, sadece özensiz yapılan, yanlışlarla dolu bir ağız incelemesi için değil her ağız çalışması için önemli bir ihtiyaçtır.

Ağız çalışmalarında neden gramatikal dizine ihtiyaç vardır?

1. Araştırıcı, gramatikal dizin yardımıyla inceleme bölümünü hazırlar; böylece ağzın özellikleri metinler ölçüsünde incelemeye yansıtılmış olur. Yani bir taraftan araştırıcının işi kolaylaşırken diğer taraftan da incelemenin daha nitelikli olması sağlanır.

2. Dizin, bütün araştırıcılar için önemlidir. İnceleme bölümü olmasa da gramatikal dizin yardımıyla yörenin ağız özelliklerini tespit etmek mümkündür.

3. Dizin, çalışmayı kullanacak araştırıcılara, inceleme bölümündeki bilgilerle ilgili ortaya çıkabilecek tereddütleri sorgulama ve kontrol imkânı verir. Karakteristik özelliklerin vurgulanmadığı, kaynak kişiye mahsus kullanımları yörenin ağız özelliği imiş gibi sunan çalışmalarda, gramatikal dizin yardımıyla bu sorunu çözmek mümkündür.

4. Dizin, araştırıcının görmediği, önemsemediği veya çözemediği, metin içinde bulmanın zor olduğu örneklerin kolayca bulunmasını sağlar.

5. Dizin, ağız araştırmalarında bugüne kadar yapılmayan sıklık çalışmaları için önemlidir. Standart dilde olmayan kelime ve eklerin kullanım sıklığı, ağız özelliklerinin yörede hangi yaş grubundaki insanlarda korunduğunun tespiti ve korunma derecesi, ağız araştırmaları alanının gündemine girdiğinde mutlak surettte gramatikal dizine ihtiyaç duyulacaktır.

6. Dizin, çözümleme sırasında yapılacak muhtemel hataların araştırıcı tarafından fark edilmesine yardımcı olacağı için de önemlidir.

Sonuç olarak; ağız metinlerinin kullanıcıya bir CD ile sunulması ve gramatikal dizininin hazırlanması, ağız araştırmalarında bilimsel niteliğin korunmasına katkısı olabilecek iki önemli hususdur.

KAYNAKÇA

AKAR, Ali (2006), Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları, Turkish Studies /Türkoloji Dergisi, S. 2, s. 41-53.

AKÇA, Hakan (2009), Ankara İli Ağızları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

AKSOY, Ömer Asım (1945), Gaziantep Ağzı, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DEMİR, Nurettin (2006), Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunu, II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Bildiriler, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 63-72.

GEMALMAZ, Efrasiyap (1978), Erzurum İli Ağızları, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum

GÜLENSOY, Tuncer (1997), Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu, Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, 9 Mayıs 1997, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLSEVİN, Gürer (2007), Ağız Araştırmalarında Ses Özelliklerinin Sınıflandırılması Üzerine Düşünceler ve Uşak İli Ağzı Örneği", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.727-740.

GÜLSEVİN, Gürer (2004), Türkiye'deki Diyalektoloji Yayımlarında Yöntem Sorunu, Workshop on Turkish Dialects Orient Instute, 19-20 November 2004, İstanbul.

GÜLSEVİN, Gürer (2002), Uşak İli Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

İLERİ, Canan (2009), Eskişehir Alpu İlçesi Merkez Ağızları, Ürün Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Leylâ (1998), Ağız Araştırmalarında Sorunlar, Türkçenin Ağızları, Çalıştay Bildirileri, 12-12 Ekim 1998, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 21-26.

KORKMAZ, Zeynep (1956), Güney-Batı Anadolu Ağızları, DTCF Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1966), Nevşehir Yöresi Ağızları, DTCF Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (1976), Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar, TDAY-Belleten, 1975-76, s. 143-172.

OLCAY, Selahattin (1966), Doğu Trakya Yerli Ağzı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖÇALAN, Muharrem (2006), Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri için Yenilik Önerileri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 20, s. 69-88.

YILDIRIM, Faruk (2006), Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 137-144, ANKARA-TURKEY

GENCİNE-İ ADALET'TE İKTİDAR ARACI NİTELİĞİ İLE BİLGİ ÜZERİNE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

H. Ömer KARPUZ[*]

Özgür Kasım AYDEMİR[**]

ÖZET

El yazması eserler kültür hazinemizin önemli unsurlarındandır. Bu eserlerin dilbilgisi özelliklerinin yanında içeriklerine ilişkin çözümlemelerin de yapılması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu doğrultuda gerçekleştirmeye çalıştığımız çalışmamız, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti Padişahı Sultan I. Ahmed'e sunulmuş telif bir siyasetname özelliğine sahip Gencine-i Adalet adlı 360 sayfalık talik hatlı metin üzerinedir. Toplumsal özellikleri ve ülküsel devlet yönetimi kurgusuyla iktidar kavramının çok yönlü özelliklerini barındıran bu tarihsel metin; gerek iktidar felsefesi, gerek söylem çözümlemesi alanlarındaki öncü görüşlerin sahibi Michel Foucault'un kurgusu ve yöntemi ile söylem çözümlemesine tâbi tutulmuştur. Öncelikle iktidar kavramı ve iktidar felsefesi ile söylem kavramı ve söylem çözümlemesi üzerine ana hatlarıyla teorik bilgi verilmiştir. Bu bilgilere bağlı olarak işletilen kurgu ve yöntem, felsefe ile dilbilimin kesişim alanı içerisinde tanıtılmıştır. Ardından, uygulamalara geçilen alt bölümde, Gencine-i Adalet'den dayanak alınarak iktidar felsefesinin temel birimlerine dayalı söylem çözümlemeleri gerçekleştirilmiştir. Siyasetnâmelerin genel itibariyle kuramsal ağırlıklı bir içeriğe sahip olmalarına karşın Gencine-i Adalet'te belirtilen kuramlar, özellikle dördüncü bölüm içerisinde tarihsel nitelikli hikâye uygulamalarıyla desteklenmiştir. Hikâyelerde Arapça ve Farsça sözcüklerin ve tamlamaların yerini Türkçe sözcükler ve tamlamalar almıştır. Böylelikle uygulamalarla desteklenen kuramlar, hikâyelere dayalı işletimlerindeki ifadelerinde daha yalın bir dil ile sunulmuştur. Kuramsal ifadelerin, anlaşılması daha güç bir dille yazılmasını; öznenin gerçekliğin anlatıcılarına duyduğu gereksinimin vurgulanması gerekçesi ile açıklayabiliriz. Bu gerekçe metin içerisinde kullanılan "yani, manası, demektir" sözcükleri ile "bilgi" daha belirgin bir şekilde algılatılmakta ve böylelikle iktidarın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasetnâme, Gencine-i Adalet, Kâtibî, iktidar felsefesi, bilgi, söylem çözümlemesi.

[*] Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, homerkar@yahoo.com
[**] Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, okaydemir@gmail.com

DISCOURSE ANALYSIS ON KNOWLEDGE AS A TOOL OF POWER IN GENCİNE-İ ADALET

ABSTRACT

Manuscript pieces are one of the significant elements of our cultural treasury. We think that besides their grammar features, contextual analysis of these pieces also needs to be done. Our study, we try to do accordingly, is about 360-page text of talik calligraphy, entitled Gencine-i Adalet, which had a characteristic of copyright book of government and which was presented to Ottoman Empire Sultan 1st Ahmet in the 17th century. Along with its social features and nationalistic state government construction This historical text,, including multi-directional characteristics of Power concept, is analysed discursively according to Michel Foucault's theory and methods who is the owner of the leading views in both the fields' of philosophy of power and discourse analysis. Firstly we give a general theoretical information about power concept and philosophy of power and then discourse concept and discourse analysis. Depending on these information we work on theory and method and introduce them within the intersection line of philosophy and linguistics. After this, in the subchapter where we passed to the applications, base units of power philosophy, depending on Gencine-i Adalet and taken from it, are analysed discursively. Although Political Treatises (Siyasetname) generally have theoretical content, the theories in Gencine-i Adalet especially in fourth part supported by story applications having historical aspects. In stories Arabic and Persian words and noun phrases replaced by Turkish ones. Thus theories supported by applications presented in a more simple language. The fact that theoretical expression are written in a intricate way can be explained with the necessity of narrators the subject reality have. This rationale is used in the text, "ie, meaning, means" with the words "information" and thus making government more powerful is aimed.

Key Words: Siyasetnâme, Gencine-i Adalet, Kâtibî, philosophy of political power, knowledge, discourse analysis.

I. Giriş:

Gencine-i Adâlet (G.A.)[1], 1603-1617 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne Padişah olan Sultan 1. Ahmed'e sunulmuştur. Bu bilgi ve eserin adı, 005a numaralı sayfada kırmızı mürekkeb ile vurgulanarak belirtilmiştir. 17. yüzyılda Kâtibî tarafından yazılmış olan eser hakkında yalnızca Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'ndan bilgi edinebildik. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğunda, eserin, yaşamı hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Kâtibî tarafından telif edildiğinin, 162b'deki manzumeden anlaşıldığı bildirilmektedir. Biz, 162b'de böyle bir manzume bulamadık. 164a, 167a, 172a, 175b, 178a'da da manzumeler bulunmasına karşın, müellife ilişkin bilgi içeren manzumeler 172b'de ve 176a'da yer almaktadır. Kâtibî mahlası ise eserin 172a sayfasının onaltıncı satırında ve 175b'nin onsekizinci satırında kullanılmıştır. G.A., Topkapı Sarayı Müzesi, I. Ahmed Yazma Eserler Kitaplığı'nda Bağdat 348 envanter numarasıyla

[1] Gencine-i Adalet, bundan sonra G.A. olarak belirtilecektir.

kayıtlı bulunmaktadır. Babasının ölümü sonucu henüz 14 yaşındayken tahta çıkmasına karşın, yenileşme hareketlerinin ve isyanların yoğunluk kazandığı bir dönemde adaletli oluşuyla öne çıkan ve kudretli bir yönetim gösteren Sultan 1. Ahmed Han'a sunulmuş olan G.A., dönemin devlet ve devleti var eden toplum yapısına ilişkin bilgileri tarihsel dayanaklarıyla, edimsel ve edinçsel boyutta, iktidar ülküsüne dayalı olarak sunmaktadır. Eser, genellikle ilmiye sınıfı arasında kullanılmış bulunan talik hatla yazılmıştır. Aharlı elvan kağıt üzerine, birkaç satırlık istisnası bulunmakla birlikte hareke kullanılmadan yazılmış bulunan eserin cetvelleri yaldızlıdır. 215 mm. boyundaki ve 133 mm. boyundaki G.A., yine istisnai nitelikli olarak değerlendirdiğimiz 074a ve 074b sayfaları dışında, sayfada 21 satır barındıran mensur bir el yazması metin niteliğindedir. Belirtmiş olduğumuz iki sayfada ise 22 satır bulunmaktadır. Toplam 360 sayfalık, telif eser niteliğindeki Gencine-i Adalet'in, tek nüsha olduğunu belirtebiliriz. Eserin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Bölümü'nde sonradan kopya edilmiş 24 varaklık bir kısmının bulunduğu tarafımızca belirlenmiştir. Tam nüsha özelliği taşımayan bu el yazmasının yazıldığı yıl ise bilinmemektedir.

Devlet adamlarına yol gösterme ve önerilerde bulunma amacıyla yazılan siyasetnâmeler genellikle teorik özelliklere sahiptirler. Ancak G.A.'nın dört ana bölümünden birisi tamamen tarihsel uygulamalara ayrılmıştır. Böylelikle teorik bilgilerin aktarımı sağlamlaştırılmış, somut örneklere dayandırılan Arapça ve Farsça sözcük kullanımının azaldığı, anlaşılırlığın arttığı bu bölüm aracılığı ile teorinin alımlanması sağlanmaya çalışılmıştır. Aktarılan bilgilerin eserin yazılış amacı doğrultusunda iktidar kavramı ile ilişkili olduğunu ve genelde siyasetnamelerin, özelde ise G.A.'nın bilgi ile iktidar ilişkisini felsefi dayanaklarıyla dilbilimsel yöntemler doğrultusunda çözümlemeden eser(ler)in ana kurgusunun dahi çözümlenemeyeceğini düşünmekteyiz.

II. Kullanılan Yöntem:

Dilbilim alt dalı niteliğindeki söylem çözümlemesi, yorum çalışmalarının dünyada yoğunluk kazandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılın sonu itibariyle sosyal bilimlerin önemli dayanak noktalarından biri haline gelen söylem; daha çok rasyonalizmin, determinizmin, pozitivizmin ve empirizmin tek düze çözümlemelerinin devrini kapatarak, kendi çağını başlatmıştır. Konuyu daha iyi açıklayabilmek amacıyla Lütfiye Oktar'ın şu tespitini paylaşmayı yararlı buluyoruz:

"*Söylem hem sosyal bilimciler hem de dilbilimciler tarafından kullanılan toplumsal bir ulamdır. Dilbilimcilerin çoğu söylem kavramıyla sözlü ve yazılı dil kullanımını kastetmektedir. Ancak Fairlough, sosyal bilimsel yaklaşımı da katmak amacıyla söylemi, yani dil kullanımını, toplumsal pratiğin bir biçimi olarak tanımlamaktadır. Söylemi toplumsal pratik olarak tanımlama, belli bir söylem olgusuyla, söylemi biçimlendiren durumlar, koşullar, kurumlar ve toplumsal yapılar aarasındaki diyalektik ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu diyalektik ilişki iki yönlüdür. Bir yandan söylem, durumlar, koşullar, kurumlar ve toplumsal yapılarla biçimlendirilir. Öte yandan söylemin kendisi durumları, koşulları, kurumları ve toplumsal yapıları biçimlendirir. (...) Eleştirel söylem çözümlemesi yönteminin en can alıcı özelliği de, söylemin bu iki yönünü, yani toplumsal olarak şekillenen ve toplumsal kimlikleri, toplumsal ilişkileri ve bilgi ve inanç dizgelerini kurgulayan yönleri arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmayı hedeflemesidir* (Oktar 1999: 282)."

Söylem çözümlemelerine yeni bir yaklaşım kazandıran Michel Foucault da söylem ile toplumsal dokunun ayrıştırılamazlığına vurgu yapmış ve söylemi bir anlamda toplumsal erk tarafından kurgulanmış ve toplumu kurgulayan bir iktidar alanı olarak konumlandırmıştır. İktidarın ancak ve ancak öznenin özgürlüğü ile var olabileceğini belirten Foucault, bir anlamda söylemi de özgür öznenin mücadelesi olarak görmektedir. Bu mücadelede ise özneliği ve nesneliği belirleyen iktidarın elindeki en büyük güç "bilgi"dir. Özgürlüğe yönlendirilen öznenin aslında tâbiyete yönlendirilmiş olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu konuya ilişkin, M. Foucault'un iktidar

kurgusunda, Nietzsche aracılığıyla etkide bulunan Adorno ve Horkheimer, "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde modern öznenin sürekli üretildiğini, bu üretim aşamasında özne adlandırmasının dahi bir aldatmaca olduğunu, öznenin kendisinin modernitenin erki tarafından üretildiğini belirtmektedir. Foucault'ya bu görüşü benimseyip geliştirerek, öznenin tâbiyetinin sıklıkla tekrarlatıldığını ve özgürlüğün de bu tekrarlanma süreçlerine ilişkin olduğunu belirtmiştir. Daha yalın bir ifade ile, iktidar farklı içeriğe ve işleve sahip bilgiler aracılığıyla özneyi sürekli –kendi rızasıyla- tâbiyete yönlendirmektedir. Öznenin özgürlüğü ise bu tâbiyeti onaylama sürecine özgüdür. Bilginin biçimlendirdiği iktidar yapısına yönelik söylem çözümlememizde gerek iktidar felsefesine gerek söylem çözümlemesine ilişkin olarak Fransız düşünür Michel Foucault'nun yaklaşımı ve yöntemi kullanılmıştır. Belirtilen yönteme ilişkin teorik dayanaklar, makalemizin bulgular bölümünde ele alınmış ve metinden alıntılar ile somutlanmıştır.

III. Bulgular:

G.A.'nın ana söylem yapısının, siyasetnamelerin özelliğiyle örtüşen öğretisel özellikli olduğunu belirtebiliriz. Farklı kökenli dil birlikleri ile ve zengin sözcük varlığı ile işletilen bu öğretisel yapı, doğrudan ideolojik olmasa da, yazılış amacı olarak özetlenebilecek başlığıyla uyumlu bir amaca hizmet etmektedir, vurgu yapmaktadır. Nitekim Büyükkantarcıoğlu'nun belirttiği; "*Söylem ideolojinin toplum içindeki pratiklerini düzenleme işlevi taşıdığından, örneğin, iyi kurgulanmış ikna edici bir söylem bireyin zihinsel süreçlerini etkileyerek değerlerin benimsenmesini ve devamını sağlar* (Büyükkantarcıoğlu 2006: 119)" yargısı çoğu dilbilimci tarafından da benimsenmiş ve kabul edilmiştir. Geniş anlatım birliklerinin, sözcelerin çıkarımlarının yanı sıra, eser içerisinde "bil ki" ifadesinin 70 kez yinelenmesi, ikna edici işlevsel söylem yapısının somutlanmasıdır. Bu ifade, hem yazara Sultan 1. Ahmed'e, emir kipinde seslenme olanağı sağlamakta hem de öğreti içeriğine yüklenen önemi bildirmektedir. Bu ifadedeki emir formunun, G.A.'da toplam 2260 kez işletilen kuvvetlendirme eki (+dUr) ile örtüşür bir işlevi vardır ki bunu da özneyi bilgi aracılığıyla iktidarın "teba"sı ya da "reaya"sı kılabilme amacı olarak değerlendirmekteyiz. Bilgi, iktidarın önemli güçlerinden birisi niteliğinde ele alınmıştır. Güce dönüştürülebilecek olan bilginin sınırları eserimizde belirgin olarak belirtilmiştir. Öncelikle, iktidarın uygulatıcılarından olan bilginin doğruluğu vurgulanmıştır. Bilgi yapısının doğruluğuna yapılan vurgu 35 kez yinelenen "hakikat" sözcüğüyle de açığa çıkarılmaktadır. Ancak erkin uygulatıcısı olduğu kadar, edimselliği yönüyle görünüm kipi niteliğine de sahip olan hakikatin etkinliğinin, eserin genel niteliğine bağlı olarak salt bu dünya ile sınırlı olmadığını belirtebiliriz. "*ḥaḳīḳat dünyāda güzār-ı aḫret ve ʿuḳbāda bir ṣırāṭdur* (035a/21-035b/01)" ifadesi ile, belirtilen bağlamdaki söylem somutlanmıştır. Bilginin/gücün hakikate dayanmalığının belirleyicisi ise yine her iki dünyaya yönelik olan ilimdir. G.A.'da 50 kez yinelenen âlim sözcüğü ile genel söylemde ilme sahip olan özne vurgulanmış olurken 75 kez yinelenen ilim sözcüğünün kavram alanının, konumlatıcılığı da belirtilmiştir. "*bilgil ki ʿilm ḥaḳḳ taʿ ḥażretine yaḳın olmaḳlıġuñ ulu vesīlesidür, ve şerīf āletidür* (065b/05-06)" ifadesiyle bu konum, açıklıkla dile getirilen bir sözce ve genel söylem özelliği kazanmıştır. Ğme vâkıf olup olmama, bireyler arasındaki değer farklılığına da neden olmaktadır. "*ʿālim olan ḫaṭrı cāhil olan ḫaṭrına ġālibdür* (097a/19)" sözcesi, belirtilen savımızın anlamsal odak noktalarındandır. Ancak bireyin, ilimden aldığı gücü edimselleştirmeyişi; erkten tamamen yoksun kalmayı hâttâ özelde Descartes'in varlığı koşullandırıcı niteliğinden ("cogito ergo sum"; düşünüyorum o halde varım), genelde ise insanlık özelliğinden mahrum kalmayı koşullamaktadır. "*her kişi ki ʿilmiyile ʿamel itmeye ve cāh u māl-ı dünyāya vesīle ḳıla ol ḥaḳīḳatde cāhildür ʿālim degildür. ve ḥaḳḳ taʿ anuñ miṣlini ḫāṣā eşege temsīl ider* (065b/16-066a/02)" ifadesi ile belirtmiş olduğumuz doğrultudaki söylem açıklıkla somutlanmaktadır. Böylelikle bilginin edime dönüştürülme sorumluluğu da bir kez daha vurgulanmıştır. G.A.'da; 13 kez işletilen "*bilgil*" ve 70 kez işletilen "*bil ki*" ifadeleri ile sadece bilgi/güç sunulmamakta, aynı zamanda iktidar evreninde bir sorumluluk da yüklenmektedir. Böylelikle genelde siyasetnamelerin,

özelde ise G.A.'nın öğretisel (didaktik) özelliklerinin, sunulduğu kişinin iktidarını güçlendirmesi yanında ilgili kişiye aktarılan "bilgi" aracılığıyla yüklenen sorumlulukla, bireysel ya da toplumsal nitelikli kişiyi iktidara tâbi kıldığını ve asıl iktidar yapısının güçlendirildiğini belirtebiliriz. İktidarın uygulatıcısı ve edimsel boyuttaki görünüm kipi olan gerçekliğin, metnimize dayalı söylemdeki ülküsel özellikleri sırasıyla şunlardır:

a.) Salt bu dünya ile sınırlanmamış bir doğruluğu bulunmalıdır.

b.) Doğruluğun ölçütü her iki dünyaya yönelik ilim olmalıdır.

c.) Her edimin kaynağı olmalıdır.

Belirtilen özellikler, iktidarın oluş(tur)umundaki işlevsel bilgi birimlerdir. İlgili bilgi birimlerin açıklamaları ve tarihsel, kültürel dayanakları niteliğindeki hikayeleri de, belirtmiş olduğumuz iktidarın kendisini güçlendiren bilgi-erk aracı olarak değerlendirmekteyiz. Bir anlamda söylemdeki iktidar kurgusunun yöntemlerinden biri olarak ele aldığımız bilgi yapısı; daha genel bir söylem çözümleme yöntemi içerisinde de ele alınmıştır. Yönteme dayalı söylem çalışmaları ile öne çıkan dilbilimci Ruth Wodak'a göre "*Söylemde göndergesel, yüklemsel, kanıtlama, çerçeveleme ve pekiştirme stratejileri olmak üzere beş strateji bulunmaktadır* (Wodak 2000: 44-45)". Bilgi aktarımları, bireysel iktidar merkezlerinden alıntılandığı için, bu bilgi/güç kullanımındaki aktarımları, Wodak'ın göndergesel stratejileri içerisindeki "bireyselleştirme" stratejisi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu yöntemin dilsel aracı ise; aktarımı açıkça bildiren ifadelerdir. Bu ifadelerden "rivayet" sözcüğü metin içerisinde 90 kez işletilmiştir. "*ḥażret-i fużāla bin ʿubeyd. ʿaleyhi'r-rıḍvān min allahü'l-ḥamīd şöyle temhīd-i muḳaddemāt rivāyet ider*(010b/03-04)", "*resūlullah ʿaleyhi's-selām ḥażretinden rivāyet ḳılur* (068a/15)" ve "*ḥasan raḍyallahu ʿanhdan rivāyetdür ki* (084b/09)" örneklerinde olduğu gibi belirli bir iktidar uygulayıcısına gönderimde bulunur. "Rivayet" sözcüğü; "*ve bir rivāyetde* (084b/05)", "*şöyle rivāyet iderler ki* (151b/16)" ve "*rivāyetdür ki* (153a/03)" bağlamlarında ise bilginin anonim bir toplumsal kaynağına göndermede bulunmaktadır. Metin içerisinde "buyur-" sözcüğü "324" kez işletilmiştir. "*ve ʿabdullah bin mübārek buyurmışlardur ki* (004b/14)", "*resūl-ı müştebā. ve ḥabīb-i murtaża buyurmışlar* (010b/08)" ve "*ḥażret-i ʿīsa buyurdılar ki* (013a/10)" örneklerinde de belirli bir iktidar uygulayıcısına göndermede bulunulmaktadır. "Buyur-" sözcüğü; "*buyurmışlardur* (014a/10)", "*buyurdılar* (030a/19)" ve "ve buyurdılar ki (043b/03)" bağlamlarında ise bilginin anonim bir toplumsal kaynağına göndermede bulunmaktadır. Özel adlarıyla ya da ön adlarıyla daha da belirli kılınan birey; aktarımlarıyla, Foucault'nun genellikle peygamberlere, hükümdarlara vb. yüklediği "gerçekliğin anlatıcısı" konumuna yerleşmektedir. Böylelikle onlar, Katibî'nin belirttiği ana savlarının gerçekliğini dinsel, tarihsel ve kültürel erkin yansıtıcıları olarak onayla(t)maktadırlar.

Yöneticinin halka ilişkin bilgi sahibi olmaması, özellikle de onların geçim düzeylerini tam olarak bilmemesi, G.A.'nın söylemi içerisinde bir felaketi koşullamaktadır. İktidarın sürekliliğini koruyabilmesini ve kendisini daha güçlü kılabilmesini koşullayan bilginin, yönetilenlerin maddi güçlerine ilişkin özelliği de içermesi gerekmektedir. Bu yöndeki işlevsel bilgiye sahip olunmasının gerekliliği "*memleket şol vaḳt ḫarāb olur ki reʿāyā faḳīr ü ʿāciz ola teklīf olınan nesneye ṭāḳāt getürmeyeler müteferriḳ olup memleket ḫarāba müteveccih olur ve reʿāyānuñ faḳīr ü ʿāciz olmasına sebeb olur ki vālilerüñ kendü beḳālarına iʿtimād idüp kendülerüñ ḫāllerine baḳūb cemʿ-i māl itmege meşġūl olup reʿāyāya faḳr u fāḳa müstevlī olur* (128b/21-129a/05)" ifadesinde belirtilmiştir. Ülküsel iktidar kurgusu gereği, ilgili kitlenin durumuna, özelliklerin ve genel anlamda yönetimin yönetilen üzerindeki yansımasına ilişkin sağlıklı bilgi alabilmek adına, kimi zaman aracıların dahi aradan kaldırılması gerekmektedir. G.A.'nın söyleminde kullanılan "*raʿiyyete çoḳ zamān gözükmemek eyleme bilki her gāh ḫāllerin tefaḥḥuż eyle zīrā vālī olan aḥvāli yoḳlamasa ekṣer ḥāle vāḳıf olup naẓarında eyü yavuz büyük küçik birbirinden mümtāz olup ḥaḳḳı bāṭıldan farḳ olmaz* (131a/11-15)" ve "*gerekdür ki gāh gāh erbāb-ı ḥācet içün meclis-i ʿām idüp*

kendüñ oturasın ve ḳapucılaruña ve çavuşlaruña tehdīd idesin ki ḳaṭʿā bir kimseʾyi saña buluşmaḳdan menʿ itmeyeler sen daḫı meclisüñde tevāżuʿ u meskenet göster ki ḥācetlüler gelüp saña ḥācetlerin ʿarża ḳādir olalar seni görüp vaḥşetlerinden ʿarż-ı ḥālde ʿāciz olmayalar (130b/03-08)" sözcelerinde belirtmiş olduğumuz bilgi somutlanmaktadır. Ayrıca alıntılanan son metinde de belirtildiği üzere, bu bilgi edinimi bağlamında yöneten, karşısındakine yönelik kendisini üstün görmemeli, gerek edindiği bilgiyi kullanabilmek için gerekse kullanabileceği bilgiyi edinebilmek için öznelerarası empatik iktidar işletimine bağlı kalmalıdır.

Bilginin güce dönüşümü doğruluğu ile ilgilidir. Doğru bilginin edinimi̇nde yöneticinin/öznenin tek kaynağa göre hüküm vermemesi, davranış sergilememesi gerekmektedir. Bu nedenle, edindiği bilgileri doğrulatmasının, sınamasının gerekliliği vurgulanmıştır. "*bir vaḳtde āẕarbaycān begi bir ḳarı ḫātunuñ milkini be-ġayr ḥaḳḳın ẓulile elinden almış idi ol maẓlūma daḫı süri nürek nūşirevānuñ ḳapusına gelüpbir geçit yirinde oturdı nūşirevān gerçeriken ḥālin ʿarż eyledi nūşirevān bilüp ḳullarına emr eyledi ḳarıcugı bir yire ḳondurup yiyicegin virdiler ve kendünüñ muʿtemedlerinden birisin āẕarbaycāna gönderdi tā ki ḳarınuñ ḥālin tefaḥḥuṣ idebile muʿtemed varup sorup bildi nūşirevāna ḳarı ṣādıḳadur didi nūşirevān daḫı emīr-i āẕarbaycān gelince ḳarıcuguñ esbābın tertīb idüp ṣabr eyledi tā ki emīr geldi dīvān oldı ḳarıʾyı daʿvet eylediler geldi şikāyet eyledi ol muʿtemed daḫı daʿvāya muṭābıḳ şehādet eyledi nūşirevān buyurdı derisin yüzdiler başından çıḳardılar tā ki ġayrısı ʿibret alup bir kimesne daḫı ẓulm eylemesün ve ol ḳarıya yirin yine buyurdı virdiler bu siyāsetile heybeti göñüllerde mütemekkin oldı ve devrinde kimesne ẓulm idemedi.*(146a/11-146b/05)" mutemedinin yanı sıra bilginin, karşı kaynaktan (Azerbaycan emirinden) yüzleştime yoluyla doğrulatılmasının ardından, bilginin gereği yerine getirilmiştir. Bilginin gereğine ilişkin taraflardan birinin yaşlı bir kadın, diğerinin ise bir melik olarak seçilmesi karşıtlık aracılığıyla sözcenin işlevselliğini artırma amacından kaynaklanmaktadır. Yaptırımın sertliği de ibret verici oluşu doğrultusunda, yönetenin başına gelebilecek en büyük kaybın ve ıstırabın, yönetimi altındakilere âdil davranmayışıyla gerçekleştirileceği bilgisine dayanmaktadır. G.A.'nın söyleminde, hikaye yapısı içerisinde, belirtilen özellikteki sözcelerde kimi zaman bilgi doğrulama amacıyla yönetenin güvendiği kişi değil de doğrudan ülke yöneticisi dahi yerinde araştırma ve sorgulama yapabilmektedir. Eserde, hikâye yapısı içerisinde işletilen "*müselmānlaruñ ʿali adlu bir ḫaṭībleri vāridı aradan ġıybet idüp ol memleket pādşāhınuñ taḫtı olduġı şehre varur ve muḳarriblerine ḥālin ʿarż ider diñlemezler bir gün pādşāhuñ şikārı yolında bir aġac ardında oturur pādşāh ava giderken bunı görüp daʿvet ider ve ḥālin ṣorar bu daḫı bir bir ḥikāyet ider pādşāh bunı buyurur ḫāṣekileri bir yere ḳondururlar yimesin içmesin virürler kendü avdan dönüp taḫtına geldükde vezīrine aydur benüm bir mühim maṣlaḥatum oldı sen yerüme ḫalḳuñ maṣlaḥatın görivir olmasın ki kimesne üzerime gele diyü* [2] *(tenbīh eyledi daḫı ṣaḥ) bir hecīne süvār olup müselmānlar olduġı şehre ḳırḳ ferseng ırāġ imiş melik bir günde ve bir gicede gelüp kendüzin bāzergān şekline ḳoyar bāzār yerine varur ḫaṭībüñ didiklerin işidür bilür ki taḫḳīḳdür siyāset buyurur ve yine ol arada bir ḫūb ve ʿālī mescid yapdurur ve ḳubbesini altun ile ṣıvadur ve aydur ki bir ṭaʾifeye ki ben āmān virmiş olan yüzleri ṣuyıyıla olalar kimesneye taʿanları olmaya mażarratları daḫı olmaya kendü ḥāllerine meşġul iken taʿaddī idenlerüñ ḥāli budur diyü ḥaḳların alıvirür rivāyet iderler ki nice müddet ol mescid kāfirler arasında maʿmūr ḳalmışdur kāfir iken ol şehr-i yāruñ ʿadlı berekātında* (146b/12-147a/09)" ifadesi, savımızın dayanaklarındandır.

İktidara hizmet eden ve güç niteliğindeki bilgi bu hizmetini G.A.'nın söylemi içerisinde kimi zaman, doğrudan özel toplumsal yönetim araçları üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin maddi gücüne ve hakimiyet alanına ilişkin bilgileri de barındıran G.A.'nın söylemi, bilgi aracılığıyla iktidarının gücünü ve ihtişamını, özneye bir cazibe unsuru niteliğiyle sunmaktadır. Osmanlı Devleti'ne ait olan bu güç, karşılaştırmaya dayalı olarak daha da

[2] Metinde derkenar nitelikli olan ifade, tarafımızca bağlamdan hareketle buraya eklenmiştir.

belirgin kılınmıştır. "*mıṣr ḫazīnesi ki her sene yüz elli biñ altundur bi'ẕ-ẕāt pādşāhumuz ḫażretlerine ceb ḫarçlugı içündür* (140b/04-05)" ifadesi, görüşümüzün dayanağı niteliğindedir. Devlet yapısına ilişkin bilgi, kimi zaman gösterilen boyutunda "özel" önadı ile nitelenmektedir. Özel bilgi, doğası gereği genel dolaşımdan, aktarımdan, korunmalıdır. G.A.'nın söyleminde işletilen "*eṭrāf-ı eknāfdan elçi gelse çoḳluḳ gezdürmeyeler ki aḥvāle vāḳıf olmaya anuñiçün elçi yanında ḳonulan kimesneye muḥkem ışmarlamaḳ gerekdür* (137b/02-04)" ifadesi ile, bilginin özelliği ve özelliğine dayalı işlevselliği bağlamında paylaşıma açılıp açılmayacağının belirlendiği somutlanmıştır.

Bilgi, bir yandan iktidarın önemli uygulayıcısı olarak sıklıkla işletilirken bir yandan da okur için bilmesinin gerekliliğinden öte zorunluluğu vurgulanmaktadır ki belirtmiş olduğumuz ikinci kullanım da yine özneyi iktidara tâbi kılma amacı doğrultusunda açığa çıkmıştır. Bilgiye ulaşmanın zorunluluğu, G.A.'nın söyleminde, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kullanılagelen emir kipi biçimi –ġıl/gil+ø ile desteklenmiştir. Metinde emir eki, –ġ ıl biçimi- 3 kez işletilmiştir. Sırasıyla sakla-, san- ve inan- eylemleriyle kullanılmış olan emir kipinin eklenmiş olduğu ikinci ve üçüncü sözcükler doğrudan, birinci sözcük ise dolaylı olarak bilgi ile ilişkilidirler. "*dükeli ʿālimleri azmaḳdan* ***şaḳlagıl*** (070a/20-21)" ifadesi, bilgi sahiplerinin korunumuna vurgu yapmaktadır. "*allah taʿ dedi sen yā muḥammed* ***şanmagıl*** *allahı kim ġāfildür.* (089a/02-03)" ifadesinde, G.A.'nın üst söylemindeki mutlak bilgi sahibince bir bilgi düzeltimi, doğru bilgiye yönlendirim gerçekleştirilmiştir. "*kendüñ gözet eyligi vezīre* ***inanmagıl*** (178a/19)" ifadesinde güvenilir kişi de olsa dolaylı bilginin sorgulanır doğruluğu karşısında, birinci elden edinilen bilginin doğruluğunun üstünlüğü belirtilmişti. Bu bağlamada –ġıl emir kipinin üç işletiminde de Foucault'nun iktidarın kavramındaki önemli bir erke, bilgiye, yönelik olarak kullanıldığını belirtebiliriz. Emir kipinin –gil biçimi ile G.A.'daki toplam işletim değeri 17'dir. Belirtilen 17 işletimin 13'ü bil- eylemi üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu geçiş değeri, öznenin bilgi edin(dir)imi yoluyla iktidara tâbi kılınışının, söylemdeki en güçlü yansıması niteliğine sahiptir. Emir kipinin –gil biçimi ile diğer işletimleri, metin içerisindeki sırasıyla; bekle-, (terk) eyle-, (emr) it-, di- eylemleri üzerine gerçekleştirilmiştir. "*faẓluñ birle pādşāhları* ***beklegil*** *ẓulmden* (070a/20)" bağlamında kullanılmıştır. "dāʾimā allahdan ḳorḳmagı ***terk eylemegil*** *didi* (075b/08)" ifadesinde; iktidarın erkini sağlayıcı, bilgi/güç işlevini koşullayan bir kullanımla işletilmiştir. "*ṣulṭān emr ider çāvuş başına vār āġaya* ***digil*** (150a/20)" ifadesinde dönemin toplumsal tabakalaşma yapısı içerisinde bir buyurumu vurgulamaktadır. Ancak 151-b/02-03'deki "*köy ketḫudāsı ḫūb-ı vechile söylemek diledi beg ḳaḳıdı ṭoġrusın* ***digil*** *didi yoḫsa saña edeb iderüm didi*" ifadelerinde di-(de-) eyleminin üzerine eklenen emir kipi eki, yine "doğru bilgi istemi"ni vurgulamaktadır. Örneklerde de belirtildiği üzere G.A. içerisinde toplam 20 kez işletilen "-ġıl/gil+ø" emir kipi ikinci teklik kişi eki bu iletimlerinin %95'ine karşılık gelen 19'unda doğrudan ya da dolaylı olarak iktidar aracı olarak bilgi işletimi bağlamındaki söylemi kurgulamıştır. Bu değer, bilginin, iktidar için sahip olduğu öneme vurgu yapan M. Foucault'nun savunumunu G.A.'nın söylem alanı içerisinde doğrulamaktadır.

IV. Sonuç:

Siyasetnâmelerin genel itibariyle kuramsal ağırlıklı bir içeriğe sahip olmalarına karşın Gencine-i Adalet'te belirtilen kuramlar, özellikle dördüncü bölüm içerisinde tarihsel nitelikli hikâye uygulamalarıyla desteklenmiştir. Hikâyelerde Arapça ve Farsça sözcüklerin ve tamlamaların yerini Türkçe sözcükler ve tamlamalar almıştır. Böylelikle uygulamalarla desteklenen kuramlar, hikâyelere dayalı işletimlerindeki ifadelerinde daha yalın bir dil ile sunulmuştur. Kuramsal ifadelerin, anlaşılması daha güç bir dille yazılmasını; öznenin gerçekliğin anlatıcılarına duyduğu gereksinimin vurgulanması gerekçesi ile açıklayabiliriz. Bu gerekçe metin içerisinde kullanılan "yani, manası, demektir" sözcükleri ile "bilgi" daha belirgin bir şekilde algılatılmakta ve böylelikle iktidarın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Söylem çözümlemesinde de iktidar felsefesinde de benimsenen yöntemin ve ana düşünsel kurgunun oluşturucusu Michel Foucault için iktidarın önemli araçlarından biri olan "bilgi", Gencine-i Adalet'in söyleminde de belirtilen doğrultuda kullanılmıştır. Eserin söyleminde iktidarın önemli aracı niteliğine sahip olan bilgi, işlevselliği doğrultusunda kullanılırken, özne de bilgi edinimi yoluyla iktidara tâbi olmaya yönlendirilmiştir. Bu yönlendirimin çoğunlukla emir kipinde yapılması ve emir kipinin de çoğunlukla bilgi edin(dir)imine yönelik ifadelerde kullanılması, ülküsel iktidar kurgusu içerisinde bilginin sahip olduğu önemi vurgulamaktadır.

Eserde Osmanlı Devleti'nin gücü, karşılaştırmalara dayalı maddi ifadelerle, hazine zenginliği ile bildirilerek padişahın iktidarı, özneye bir güç ve cazibe unsuru özellikleri ile sunulmaktadır. Belirtilen bilgiler, eserin genelinde sunulan bilgiler gibi öznenin iktidara tâbiyetine uç vermektedir.

G.A.'da bilgi gerek teorik gerek uygulamalı yönüyle dinsel ya da din dışı tarihsel dayanaklarla bir iktidar uygulatıcısı niteliğinde yaşamın her alanına yönelik olarak kurgulanmış ve Foucault'nun belirttiği özellikleri taşıyan Osmanlı Padişahı I. Ahmed Han'a sunularak padişahın, iktidarın yapısı içerisinde daha muktedir konumda olmasına, kendisine de "bilgi"ler sunularak yardımcı olunmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ADORNO T.W., HORKHEİMER M. (1989). *Dialectic of Enlightenment*, Verso, Londra.

AYDEMİR Ö.K. (2010). *Gencine-i Adalet'in Dilbilgisi Özellikleri ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

BÜYÜKKANTARCIOĞLU N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT M. (1994). *The Archeology of Knowledge*, Çeviren: A. M. Sheridan Smith, Routledge Press, London.

FOUCAULT M. (1998). *Politics Philosophy Culture Interviews And Other Writings*, Çeviren: Alan Sheridan, Routledge Yayınları, New York-London.

FOUCAULT M. (2003). *İktidarın Gözü*, Çeviren: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

KARPUZ H. Ö., AYDEMİR Ö.K. 2011. *Katibi ve Gencine-i Adalet'i*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Prof. Dr. Gürer Gülsevin Armağanı, Volume:6/1, Winter, Turkey, pp. 74-85.

OKTAR L. vd. (1999). Gazete Söylemi ve İdeoloji İlişkisinin Dilbilimsel ve Toplumsal Çözümlemesi, *12. Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitabı*, Mersin Üniversitesi, Ankara, s.281-316.

WODAK R., MEYER M. (2001). *Methods of Discourse Analysis*, Sage Publications, London.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 145-162, ANKARA-TURKEY

BİLE: KULLANIM DEĞERLERİ

"BİLE" KULLANIMINDA ÖNVARSAYIMLAR VE İMALI ANLAMLAR

Ece KORKUT[*]

ÖZET

Bu makalede zarf ve bağlaç işlevleriyle ele alınan "bile" sözcüğünün kullanım değerleri incelenmiştir. 22-29 Temmuz 2012 tarihleri arasında Cumhuriyet Haber Portalı'nda yer alan 84 sözceden oluşturulan bütüncede bulunan 87 "bile" kullanımı, sözce içinde üstlendiği değerler açısından sınıflandırılmış, ayrıca "önvarsayım" ve "imalı anlam" açısından değerlendirilmiştir. Önvarsayım, bir sözce üretilirken gerçek olduğu varsayılan bilgidir ve verili bilgiden hareketle bulunabilir. İmalı anlamlar ise, bağlama ve iletişim durumuna bağlı olarak değişebilen örtük anlamlardır. Yapılan inceleme sonucunda, biri "bile-zarf" ("zaman" değeri), diğerleri "bile-bağlaç"la ilintili olmak üzere 7 kullanım değerine ulaşılmıştır: 1. zaman; 2. ihtimal / varsayım; 3. olması beklenirken olmayan; 4. düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi; 5. düşünülebilen en alt sınır; 6. düşünülebilecek en *olumsuz* durum, olgu, kişi; 7. karşılaştırmada artan kapsam, önem (*üstelik*). Her kullanım değeri en az bir, en çok altı sözdizimi şeklinde gerçekleşmektedir. Elde edilen sonuçlar karşılaştırılmış ve bulgular sayısal olarak gösterilmiştir. Tüm kullanımlarda önvarsayım söz konusu olmasına karşın, sadece 2 kullanım değerinde (3. ve 4. değerler) imalı anlamın sıkılıkla yer aldığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra, kimi kalıplaşmış kullanımlarda genel geçer ve kültürel bir önvarsayıma, kimi kullanımlarda ise öznel değer yargılarına ve örtük anlamlara rastlanmıştır. Son olarak, bazı sorunlu kullanımlar ele alınmış ve çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *bile*, kullanım değeri, önvarsayım, imalı anlam

EVEN: USE-VALUES PRESUPPOSITIONS AND SUGGESTED MEANINGS IN USES OF "EVEN"

ABSTRACT

In this article, different values of the word "even" in Turkish were studied and discussed, with the adverb and conjunction functions. 87 usages of "even" in the corpus obtained from *Cumhuriyet* news portal between 22 to 29 July 2012 is classified in terms of the values assumed in the utterance, and also is evaluated in terms of "presupposition" and "implied meaning" (implicit). Presupposition, producing an utterance, is

[*] Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi. Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: ece13tr@yahoo.fr

supposed as a true knowledge, and it can be found in the information given. As a result of the examination, it is reached in all to 7 use values: one to be associated with the "even-adverb" ("time" value), others whit the “even-conjunction”: 1. time; 2. probability / hypothesis; 3. expected to be, but not realized; 4. considered as the last (most surprisingly) situation, case or person; 5. the lower limit to be thought; 6. the most unfavorable situation, case or person to be thought; 7. in the comparison, the increased content or importance. Each use-value of “even” takes one syntax up to six. The results obtained are compared and shown numerically. Although the presupposition in all uses, suggestive significance used frequently was determined in only 2 use-values (third and fourth values). In addition, in some stereotypes were found a cultural presupposition generally accepted, and in the outers, subjective value judgments and implicit meanings. Finally, some problematic uses have been examined and analyzed.

Key Words: *even*, use-value, presupposition, suggested meaning

Giriş:

Bu makalenin çıkış noktası bir gazete başlığıdır: “Pişman bile değil”. Geçmişte üç kişiyi öldürmekten hüküm giymiş bir kişinin, bir yasa değişikliğinden yararlanarak yıllar sonra serbest kalmasının ardından verdiği kısa demeç, bir gazetecinin yorumuyla haber başlığına bu şekilde yansımıştır (Temmuz 2012). Birden çok kişinin yaşamına son verdiğini kabul eden kişi, eyleminden söz ederken öyle ifadeler kullanmış ki, gazeteci bu söylemi *özetleyerek aktarırken* “pişman **bile** değil” başlığını uygun görmüştür. Ona göre, bu boyutta bir eylemi gerçekleştirmiş olan birinin en azından (alt sınır olarak) (Bkz. 5.) pişmanlık hissetmesi ya da bunu ifade etmesi gerekiyordu. Dolayısıyla, bu örnekteki “bile” kullanımı gazetecinin, yani sözcelem öznesinin şu öznel yargısını ortaya koymaktadır: sözü edilen kişi asgari insanlık duygularından bile yoksundur.

“Bile”nin söylem içinde kazandığı değerlere geçmeden önce, dilde yerleşmiş kullanımlarına bir göz atalım. Tüm kalıplaşmış sözlerde olduğu gibi, Türkçe “deyimler”, “atasözleri”, “özdeyişler” de ortak kültürü dile getirir ve ortak değer yargılarının ürünü olarak kabul edilir. Örneğin “dünya Sultan Süleyman’a bile kalmamış”, “bu söylediğine kargalar bile güler”; “bu, şeytanın bile aklına gelmez”... Bu tür kalıplaşmış sözlerde yer alan “bile” sözcüğünün anlamında büyük bir çeşitlilik gözlenmezken, gerçek bir sözcelem öznesi tarafından, her defasında özel bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirilen sözceler ya da söylemler için aynı şey geçerli değildir.

“Bile” Türkçede bağlaç ve zarf olarak kullanılmaktadır: “Bana *cevap bile* vermedi” (bağlaç); “Cevap vermek şöyle dursun, dönüp de *bakmadı bile*” (zarf). Bu makalede, zarf ve (de, dahi yerine) bağlaç olarak kullanılan “bile”nin söylem içinde, bağlama ve sözcelem durumuna göre aldığı değerler, önvarsayımlar ve imalı anlamlar ele alınacaktır.

*Önvarsayım*a, bir ifadede dilsel olarak yer alan bir bilgiden hareketle ulaşılabilir. Ducrot’nun (1969, 34) verdiği “Jacques sigara içmeye *devam ediyor*” örneğinde (verili bilgi: Jacques halen sigara içiyor) “devam etmek” fiili nedeniyle, Jacques’in daha önce de sigara içtiği önvarsayılır. Bir başka örnekte (Bracops 2010, 168), “Dilbilim sınavın iyi geçti mi?” sözcesinin önvarsayımı şudur “Dilbilim sınavına girdin”. Sonuç olarak önvarsayım, çoğu zaman verili bilgiden hareketle oluşturulur.

Önvarsayıma başka örnekler verelim:

a) "Nasılsın?" sorusuna "*Daha* iyiyim" diye cevap verildiğini düşünelim. "Daha" sözcüğüne dayanarak, cevap veren kişinin önceden iyi olmadığını önvarsayarız (Sculfort 2008). Eğer bundan haberimiz yoksa şöyle sorular yöneltebiliriz: –Hasta mıydın? / –Kötü müydün? / –Neyin vardı?

b) –*Bugün* nasılsın?

Önvarsayım: Dün iyi değildin.

c) "Oğlu yurt dışına lisansüstü eğitim yapmaya gitti."

Önvarsayımlar: Onun bir oğlu var. + Yurt içinde bir lisans programından mezun.

İletişimde kimi durumlarda ise dilsel veriler yeterli bilgiyi sunmaz. Konuşan/yazan özne belli bir anlamı açıkça söylemez, ama sözleriyle "sezdirir", ima eder. Alıcı (dinleyici/okuyucu), konuşan özne ile arasındaki ilişkiye, bağlama ve sözcelem durumuna göre, bir ya da birden çok imalı anlama ulaşabilir (veya ulaşamaz); yani imalı anlam (dolaylı anlam; sezdirilen anlam) için alıcının yorumu, çıkarımı, irdelemesi gereklidir. Örneğin –"Rüzgâr çıktı" sözcesinde alıcıya sezdirilen anlamlar (imalı anlamlar) şunlardan biri olabilir: gemsiyeni kapa. / Pencereyi kapa. / Yakanı kaldır. / Eve dönelim. /…

Yukarıda verdiğimiz son örnekte ise (c), imalı anlamlar sözcelem ve iletişim durumlarına, bağlama ve ortak kültüre göre şağıdakilerden biri olabilir:

–Oğlu için her fedakârlığı yapıyor.

–Yurt dışında lisansüstü eğitim yapmak yurt içinde yapmaktan daha değerlidir.

–Üniversiteye birlikte başladılar ama senin kızın hâlâ lisans programından mezun olamadı! (kötü ima: Fr. *insinuation*).

Ducrot'nun verdiği diğer bir örnekte (1977, 173, aktaran Kerbrat-Orecchioni 1986, 21), "Jacques sigarayı bıraktı" sözcesinin önvarsayımı Jacques'ın daha önce sigara içtiği şeklindedir, ancak sözcelem durumuna göre, konuşan özne örtük olarak başka içerikler de sezdiriyor olabilir; örneğin bu sözce çok sigara içen birine söylenmişse, "konuşucu muhatabına, onun da [Jacques'ın yaptığı gibi] kendinin ve başkalarının sağlığına zararlı olan bu uygulamayı bırakmasını tavsiye ediyor" (Amossy 2010, 145) olabilir.

Kerbrat-Orecchioni'nin (1986, 39) verdiği bir örnekte ise, "Saat 8" gibi bir cümle, sözcelem koşullarına göre ve örtük olarak "acele et" anlamına da gelebilir, "acele etme" anlamına da.

Türkçe sözlükler, "bile" için başlıca iki güncel anlam vermektedir:

BİLE *(TDK)*	**1.** *bağlaç* Da, de, dahi. "*Dayak yemedim, azar bile işitmedim.*" - A. Kutlu **2.** *zarf* Üstelik. "*Türkü çağırmak şöyle dursun, konuşamıyorduk bile.*" - A. Erhat
BİLE *(Türk Dil Derneği)*	**1.** *bağ.* Aynı zamanda, -de (-da), dahi: *"Asıl kırgınlık nedenini kendine bile açmaktan çekiniyor." -A. Ağaoğlu. "Bu büyük yapıtı hiç okumamış üniversite öğretim üyelerine bile rastlayıp şaşkınlık ve üzüntü içinde kaldığım olmuştur." - H. V. Velidedeoğlu.* **2.** *il.* Üstelik: *Ablam evlendi de çocuğu oldu bile.*

Kuşkusuz bu sözlük anlamları, "bile" sözcüğünün farklı sözcelerde yüklendiği kullanım değerlerini açıklamak için yeterli değildir. Bunun için, gerçek metin ve söylemlerin incelenmesi gerekir. Bu makalede kullanılacak olan bütünce 22-29 Temmuz 2012 tarihleri arasında Cumhuriyet

Haber Portalı'nda yer alan tüm haber ve köşe yazılarından oluşturulmuştur. 84 sözcede yer alan (son bölümde yer alan sorunlu durumlarla birlikte) 87 "bile" kullanımından oluşan bütüncede 7 kullanım değeri saptanmıştır: zaman; ihtimal / varsayım; olması beklenirken olmayan; düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi; düşünülebilen en alt sınır; düşünülebilecek en olumsuz durum, olgu, kişi; karşılaştırmada artan kapsam, önem.

BİLE$_{zarf}$:

1. Kullanım Değeri: Zaman

1.1. Vaktinden, Beklenenden Önce: *Şimdiden; Çoktan*

[çoktan]... fiil (-di) + bile

1. (…) RTE, TV 24'teki açıklamalarından anlaşıldığına göre Kuzey Kürt aşiret reisine güvendiği için bin pişman ama...

...atı alan değil Üsküdar'ı geçmek; Erbil'den çıktı, *çoktan Kamışlı'ya vardı* ***bile$_1$***! (Cüneyt Arcayürek, 27.07.12)

"Atı alan Üsküdar'ı geçti" deyimi, "fırsatın kaçırılıp artık yapılacak bir şeyin kalmadığını anlatan bir söz"dür (*TDK Sözlük*). "*... değil* Üsküdar'ı geçmek; ... *bile*" kullanımından, Üsküdar'la karşılaştırıldığında Erbil ve Kamışlı'nın çok daha uzak olduğu gerçeği vurgulanıyor; ayrıca *varmak* eylemi de *geçmek* eyleminden daha ileri bir noktayı (son noktayı) göstermektedir. Dolayısıyla, *bile* zarfı, karşılaştırma[1] yoluyla, terör bağlamında sözü edilen durumu anlatmak için "Atı alan Üsküdar'ı geçti" deyiminin bile yetersiz kaldığını, Türkiye politikası açısından fırsatın *çoktan* kaçırıldığını ifade etmeye yarıyor. Benzer bir değerlendirme aşağıdaki iki örnek için de geçerlidir:

2. PKK ve PYD'yi örtülü destekleyen kalemler, Türkiye'yi kan gölünün içine çekmek isteyenler, her zaman olduğu gibi "demokrasi, özgürlük, barış" maskesiyle yeni bir *yol haritasını çizdiler* ***bile$_2$***. (Hikmet Çetinkaya, 28.07.12)

3. Zaten Rusya bu konuda görüşünü *belli etti* ***bile$_3$***:
"Türkiye'nin yeni komşusu El Kaide!" (Hikmet Çetinkaya, 27.07.12)

1.2. *Daha Önce* Gerçekleşmiş Olması Gerekirken Gerçekleş(e)memiş Olan

[henüz; *daha*] fiil (-medi) …bile

4. Sanırım, başımıza gelecekleri biraz olsun anlatabildim!.. Üstelik **daha**, parçalanan Suriye'nin en az üç ya da dörde bölüneceğini, bir kısmına şimdiden El Kaide'nin çöreklenmeye başladığını, Türk ordusunun fena bir provokasyonla bu savaşın içine çekilmesinin an meselesi olduğunu, bir kan denizinin içinde boğulma olasılığını *anlatmadım* ***bile$_4$***!... (Ümit Zileli, 26.07.12)

BİLE$_{bağlaç}$:

2. Kullanım Değeri: İhtimalinde De; -dığı Durumda Da; Diyelim Ki, Varsayalım Ki

(fiil) -ise + bile + fiil

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, bu grupta yer alan ve "de, dahi"nin eşanlamlısı olarak kullanılan "bile" bağlacı, çoğu durumda bir "ihtimal" veya varsayım değeri taşır; önvarsayımları (önv.) çok açıktır ve çoğu zaman imalı anlam içermez; dolayısıyla nadiren (örn. 8, 10) sözcelem öznesinin öznel bir yargısını taşır:

5. "Kapitalist Uygarlık Titanic'e Benziyor": Yazar, modern uygarlığın ortalama küresel sıcaklığı çoktan 0.8°C artırmış olduğuna, bundan böyle atmosfere hiç Co2 *gazı*

[1] Bu kullanımın bir diğer değeri "karşılaştırmada artan kapsam, önem"dir (Bkz. 7. kullanım değeri).

salınmasa ***bile***$_5$ [da; dahi] yüzyılın ortasına kadar ısının bir o kadar daha artarak Kopenhag hedefinin 3/4'üne ulaşacağına işaret ediyor. (Ergin Yıldızoğlu, 23.07.12) (Çok zayıf bir ihtimal) (Önv. Atmosfere CO2 salınmaktadır.)

6. Felipe Melo, twitter hesabından dün akşam ise "Galatasaray'la *anlaşamasam* ***bile***$_6$ [da; dahi], asla Fenerbahçe'de oynamam" diye yazdı. (26.07.12.) (Zayıf ya da güçlü bir ihtimal) (Önv. Melo GS ile anlaşmak için adım atmıştır.)

7. Ancak tüm tercih listesini kullanmak zorunda değilsiniz. Çünkü istemediğiniz bir programa yerleşebileceğiniz, gitmeseniz yani *kayıt yaptırmasanız* ***bile***$_7$ [da; dahi], gelecek yıl sınava girdiğinizde Ağırlıklı Ortaöğretim Başarı Puanı'nızın (AOBP) çarpılacağı katsayının yarıya düşeceğini unutmayın. (23.07.12) (Durumunda da) (Önv. Üniversite sınavına girdiniz.)

8. Baba Esad zamanından beri var olan şam merkezli daha küçük bir Alevi devleti kurma planının belki de yaklaştığı günlerde, bu yeni devletin sınırlarının dışında kalan, yani Suriye Kürdistanı olarak bilinen bölgeler bunlar. *Batılıları değilse* ***bile***$_8$ [olmasa da] *Türkiye'yi çok zor durumda bırakacak* taktik açıdan başarılı bir adım bu. (…) (Mustafa Kemal Erdemol, 24.07.12) (*Öznel* bir ihtimal değerlendirmesi; dışarıda bırakma) (Önv. Durum Batı'yı ve Türkiye'yi ilgilendirmektedir.)

9. B virüsü hepatitinde, hasta görünürde *iyileşmiş olsa* ***bile***$_9$ [da; dahi], virüs, 6 aydan sonra hala kanda bulunmaya devam ediyorsa, hastalık kronik döneme geçmiş demektir. (28.07.12) (İhtimal) (Önv. Hasta iyileşmiş görünebilir.)

10. Ana muhalefet, aynı zamanda yeni bir iktidar doğurması beklenen bir anadır. şimdiye kadar cumhuriyetçi kesime *önderlik edememiş olsa* ***bile***$_{10}$ [da; dahi], artık "öncülük" etmesi, ülkenin ve toplumun özlediklerini somut hedeflere dönüştürmesi, iktidarı ele geçirirken kendi hedeflerini gündeme getirmesi, toplumun ilgisini kendinden yana çekerek yapılması gerekenler listesinde öne alması beklenir. (Mümtaz Soysal, 28.07.12) (Geçmişle ilgili *öznel* bir yargı) (Önv. Ana muhalefet -CHP- cumhuriyetçi kesime önderlik etmelidir.)

3. Kullanım Değeri: Olması Beklenirken Olmayan

3.1. ad + bile + fiil

Bir önceki grubun aksine, bu grupta belli bir örtük anlam söz konusudur:

11. 16 yaşında dünyanın en iyilerinden biri
Milli yüzücü Hazal Sarıkaya, Londra Olimpiyatları'nda Türkiye'yi temsil etmek için gün sayıyor: "Zaten 13 yaşıma geldiğimde milli takıma seçildim. *Şu an* ***bile***$_{11}$ [dahi] bir tek pazar günü tamamen bana ait." (22.07.12)

Önvarsayım: Çok uzun zaman çok çalışmışım.

İmalı anlamlar: şu an biraz daha az çalışıyor olmalıydım, ama hâlâ çok çalışıyorum. / şu an (artık) bir tek Pazar günü değil, daha çok gün bana ait olmalıydı, ama değil.

Örtük anlamlar: Yıllarca çok çalışıp, hâlâ kendime çok az zaman ayırdığım için Olimpiyatlara gitmeyi hak ettim. / Olimpiyatlara katılabilmek için çok çalışmış olmak gerek.

12. Eğitim Sen, 2 milyondan fazla öğrenciyi bir okula yerleştiren bakanlığın, bu öğrencileri hangi sınıfta okutacağını düşünmediğini açıkladı. Eğitim Sen'den yapılan açıklamada, *mevcut yapının* ***bile***$_{12}$ [dahi] mevcut öğrenciler için uygun olmadığı belirtilerek (…) (25.07.12)

Önvarsayım: Eğitimde mevcut yapının mevcut öğrenciler için uygun olması beklenir (gerekir), ama değil. / Eğitimde mevcut yapı sorunlu.

İmalı anlam: Yeni yapı daha da sorunlu olacaktır.

Örtük anlam: Önlem alınmalıdır.

3.2. a) [henüz; daha] **zaman ifadesi + bile + ulaç**

Bu grupta yer alan kullanımlarda, –meden ekiyle türetilmiş durum ulacı (zarf-fiil; bağ-fiil) bir yan cümle oluşturur.

13. BDP: "Olağan kongremizin *üzerinden* [henüz; daha] *bir yıl* ***bile***$_{13}$ *geçmeden* Parti Meclisimizin 80 asil ve 40 yedekten oluşan 120 kişilik kadrosundan 56 kişi çalışamaz hale gelmiştir[2]. (27.07.12)

Önvarsayım: Olağan kongreden sonra Parti Meclisi (bir yıldan çok daha) uzun zaman çalışmış olmalıdır, ama çalışamamıştır.

İmalı anlam: BDP Parti Meclisine karşı hızlı ve kasıtlı bir operasyon gerçekleştiriliyor.

b) [henüz; daha] **ad + bile + ulaç**

14. [Henüz; daha] Anlamları üzerinde kara kara *düşünme fırsatımız* ***bile***$_{14}$ *olmadan* aynı hafta sonu ana haberleri içinde en uzun sınırımızın çoğunluk bölümünde, Kuzey Irak Kürdistanı'nın oluşumunun benzeri bir oluşumla, sallanan bayraklarıyla birlikte yüz yüze kaldık. (Şükran Soner, 24.07.12)

Önvarsayım: Olanlar üzerine uzun uzun düşünmek ve anlamak için zaman gerekir. / Düşünmeye ve anlamaya fırsatımız olması gerekirdi, ama olmadı.

İmalı anlam: Olaylar fazlasıyla hızlı gelişmiştir.

4. Kullanım Değeri: Düşünülebilecek En Son (En Şaşırtıcı) Durum, Olgu, Kişi

Sözce içindeki dilbilgisel işlevi bağlaç olan "bile" kullanımı, kimi zaman ortak kültürün ürünü olan, toplumca kabul edilmiş genel geçer bir gerçeklik olarak (örneğin atasözlerinde: "Kadı kızında bile kusur olur" -önvarsayım: Kadı kızının kusursuz olması beklenir-; "Dünya Sultan Süleyman'a bile kalmamış") çoğu zaman da sadece sözcelem öznesi için geçerli olan "en düşünülmeyecek durum, olgu veya kişi"yi belirtir.

4.1. ad + bile + fiil

15. Aziz Yıldırım: "Bir diğer kanıtı da bu 'alınma' tehditlerinin, sayın Başbakanımızın deyimiyle *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nı* ***bile***$_{15}$ [dahi] *tehdit edecek* boyut ve keyfiyete ulaşmış gerçeğidir." (28.07.12)

Önvarsayım: *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı* tehdit edilemeyecek bir kişiliktir.

İmalı anlam: Keyfi tutuklamalar ("alınma"lar) şaşırtıcı bir şekilde *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nı* bile tehdit ediyorsa, yurttaşları daha fazla tehdit etmektedir.

16. Başkan Çalmuk, doğruyu söylemen için yemin edeceksin demesi üzerine tanık Çakıcı, "Ben yalan söylemem, *öldüreceğim adama* ***bile***$_{16}$ [dahi] önceden haber veririm" dedi. (26.07.12.)

Önvarsayım: Normal olarak insan öldüreceğe kişiye önceden haber vermez.

İmalı anlam: Konuşucu açısından, birine "seni öldüreceğim, haberin olsun" demek dürüstlüktür. Konuşucu dürüst bir insandır, doğru söyleyeceğine dair yemin etmeye ihtiyacı yoktur.

17. "21'inci yüzyılda, kitap yakmaların sanallaşabileceğini hiç aklıma

[2] Bu kullanımın diğer değerleri "zaman" ve "düşünülebilen en alt sınır"dır.

getirmemiştim. „Bu arkadaşlar yazdıklarıyla ilgili tutuklanmadılar" diyenler şimdi Ahmet Şık'ın *basılmamış kitabının kopyalarının* ***bile***$_{17}$ [dahi] *silinmesi* kararı karşısında ne düşünüyorlar? „Cezaevlerinde gazetecilik yaptıkları için tutuklu kimse yok'ta ısrarlılar mı hâlâ?" 27 Mart 2011 "İleri demokrasi sansürü". (Ferai Tınç, akt. Nilgün Cerrahoğlu, 28.07.12)

Önvarsayım: Kitaplar yakılmaz, yok edilemez.

İmalı anlam: Hele (üstelik) yazılmamış bir kitabın kopyalarının yok edilmesi, silinmesi akıl almaz bir uygulamadır. Hükümet, diğer taraftan 21. yüzyılda şaşırtıcı ve gerici bir sansür uygulamaktadır.

18. CHP milletvekili Umut Oran: (…) Van'da canını, *malını kaybetmiş depremzedeye* ***bile***$_{18}$ [dahi] *copunu, biber gazını kullanmaktan sakınmayan* bir kolluk kuvvetini ve artık kırdığı potlarla halk kahramanı haline gelen İçişleri Bakanı'nı, Başbakan'ı bu ülke asla unutmayacak. (…) (26.07.12)

Önvarsayım: Büyük bir depremde canını, malını kaybetmiş insanlara kötü muamele edilemez. (Burada "canını kaybetmiş" ifadesi mecazi (değişmeceli) bir anlamda kullanılmış olsa gerek. Canını kaybetmiş bir insan derken, o kişinin yakınları kastediliyor olmalı.)

İmalı anlam: Büyük bir depremde canını, malını kaybetmiş insanlara kötü muamele etmekten çekinmeyen bir kolluk kuvveti, herkese kötü muamele eder.

19. Bu nedenle Topbaş'tan asıl beklenen "Çamlıca'ya *Osmanlı* ***bile***$_{19}$ [dahi] *cami yapmadı*; çünkü orası doğal haliyle yaşatılması gereken, şarkılarıyla kent kültüründe yer etmiş bir mesire alanıdır" demesiydi... (Oktay Ekinci, 25.07.12)

Laik Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştırıldığı bu sözcede:

Önvarsayım: Çamlıca doğal haliyle kalması gereken bir yerdir.

İmalı anlam: Çamlıca Tepesi'ne cami yaparak doğayı bozmaya bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu bile kalkışmamışken, 2012'deki laik bir hükümetin kalkışması şaşırtıcıdır.

20. (…) Mesela, eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, örnek demokrat *Vural Savaş* ***bile***$_{20}$ [dahi], iki yıl kadar önce "Türkiye artık anti-demokratik şekilde yargı yapısına sızan ve Cumhuriyet'i bitirecek bir yapıya geri dönülmez bir şekilde teslim oldu" diyerek bu mücadele arenasındaki fiili çabalarına nokta koydu. Geçen haftaki yazımda da AKP'nin artık laikliği Anayasa'dan basın özgürlüğü ile birlikte kaldırmakta olduğunu hatırlatan bir ikazı kaleme almıştım. (…) (Bedri Baykam, 24.07.12)

Önvarsayım: Demokratlar mücadeleyi bırakmaz. / (Verili bilgi: Vural Savaş demokrattır.)

İmalı anlam: Örnek demokrat olarak nitelenen Vural Savaş mücadeleyi bıraktıysa, diğer herkes mücadeleyi bırakabilir ve bu durumda Türkiye Cumhuriyeti tehlikededir.

21. 'AKP, tehditle ramazan çadırı kurduruyor': CHP İstanbul Milletvekili Gürsel Tekin, AKP'li bir belediyenin Ramazan boyunca kuracağı çadırlar için iş adamına baskı yaptığını iddia ederek (…) "*Mübarek Ramazan ayını* ***bile***$_{21}$ [dahi] bu şekilde oy için kullananları kınıyorum." dedi. (24.07.12)

Önvarsayım: Ramazan ayı mübarektir ve bu ay içinde kirli siyaset yapılamaz.

İmalı anlam: Mübarek kabul edilen bir ayda bile oy hesabı yapanların dini değerlerle ilgisi yoktur ve bunu her zaman yaparlar.

22. CHP Grup Başkanvekili Emine Ülker Tarhan, "Meclis 24. dönem çalışmaları aslında demokrasi adına umut vermemiştir. Çünkü gücün tek kişide toplandığı, *yasamanın*

iktidar milletvekillerini ***bile***$_{22}$ [dahi] *inciten* bir anlayışla, tek kişinin iradesine tabi kılındığı talihsiz bir dönemi olarak görüyorum" dedi. (23.07.12)

Önvarsayım: Yasama iktidar milletvekillerini incitmez.

İmalı anlam: Yasama iktidar milletvekillerini incitiyorsa, diğer vatandaşları daha çok incitmektedir.

23. CIA, Suriye'nin kimyasal ve biyolojik silahları olduğunda ısrarlı.

İnsan ister istemez, 2002 yılını düşünüyor.

O zaman da CIA Irak'ın kitle imha silahlara ve kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olduğunu ileri sürmüştü.

Gerçi, ABD'nin *BM'deki eski temsilcileri* ***bile***$_{23}$ [dahi] bunları yalanlamıştı, ama ne gam!

Bu bahane ile Irak'a müdahale edildi. (Ali Sirmen, 24.07.12)

Önvarsayımlar: BM güvenilir bir kuruluştur. Normal koşullarda BM'deki Amerikalı temsilciler ABD aleyhine açıklama yapmazlar.

İmalı anlam: Normal koşullarda ABD aleyhine ifade vermeyen Amerikalı BM temsilcileri ABD aleyhine açıklama yapmışlarsa, CIA'in ileri sürdüğü bilgi yanlıştır; yalnızca müdahale için bir bahanedir.

24. TKP'nin *sosyalizm için* ***bile***$_{24}$ [dahi] *uygun gördüğü* kaynağı, temeli [Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşını ve Devrimleri], CHP sosyal demokrasi için neden kullanmasın?

Bırakınız sosyalizmi ve sosyal demokrasiyi, *Erbakan* ***bile***$_{25}$ [dahi], kendi görüşlerinin siyaset sahnesindeki temsilini, Atatürk'e bağlamıyor muydu? (Emre Kongar, 24.07.12)

Bile$_{24}$:

Verili bilgi: CHP Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşını ve Devrimleri'ni sosyal demokrasi için kullanmıyor.

Önvarsayım: Sosyal demokrasi (ya da demokratik sosyalizm) komünizmden ve sosyalizmden daha liberal bir siyasi ve ideolojik akımdır.

İmalı anlam: Atatürk'ü referans alma konusunda, CHP Türkiye'deki komünist ve sosyalist partilerden farklıdır ve geridedir. Bu durum çelişkiyi gerektirir.

Bile$_{25}$:

Verili bilgi: Erbakan Atatürk'ü referans alıyordu.

Önvarsayım: İslamcı politikacı Erbakan'ın sosyalizm ve sosyal demokrasiyle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

İmalı anlam: İslamcı politikacı Erbakan bile Atatürk'ü referans alırken sosyal demokrat CHP'nin almaması kabul edilemez. Bu durum çelişkiyi gerektirir.

25. İstanbul'daki belli başlı klasik-caz müziği satan dükkânlara sordum ve en sonunda Lale Plak'tan bilgi aldım. Yarım yüzyıldan fazla Tünel Meydanı'nda müzikseverlere hizmet sunan *bu dükkânda* ***bile***$_{26}$ [dahi] ne yazık ki şu anda Mimaroğlu'na ait hiçbir kayıt yok. (Evin İyasoğlu, 26.07.12)

Önvarsayım: Yarım yüzyıldan fazla zamandır müzikseverlere hizmet sunan bir dükkânda Mimaroğlu'na ait kayıt(lar) olmalı(ydı).

İmalı anlamlar: 1) Böyle bir dükkânda bile Mimaroğlu'na ait hiçbir kayıt yoksa başka yerde olma ihtimali zayıftır. 2) Mimaroğlu Türkiye'de unutulmuştur. Bu durum şaşırtıcıdır.

26. Tüketiciler Birliği Genel Başkanı Nazım Kaya, "(...) *İstanbul gibi bir yerde* ***bile***$_{27}$ [dahi] marka damacana sularında sağlığı tehdit eden maddeler çıkıyor" diye konuştu. (28.07.12)

Önvarsayım: İstanbul büyük ve önemli bir şehirdir.

İmalı anlamlar: İstanbul'da sağlığı tehdit eden damacana suyu olması şaşırtıcıdır. / Burada bile varsa, Türkiye'nin her yerinde vardır.

Benzer örnekler:

27. Yine kimi mahkemeler bilirkişi raporlarının gecikecek olmasını dikkate alarak doğacak mağduriyeti önlemek amacıyla sanıklar için salıverme kararı verirken, özel yetkili mahkemelerin uzun süreler içinde bilirkişi raporunun gönderilmemiş olmasını, *tutuklulukları beş yılı aşan sanıklar için* ***bile***$_{28}$ [dahi] tutukluluğun devamına gerekçe göstermesi de anımsatılması gereken ayrı bir çelişkiyi oluşturmaktadır. (24.07.12)

28. AKP hükümeti Esad'ın gideceğini, Suriye'nin parçalanmayacağını, Müslüman Kardeşlerin yönetime geleceğini düşünürken, tahminlerini ve planlarını bu yönde şekillendirirken, aslında gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel olmasına rağmen nasıl oluyorsa hiç beklemedikleri bir senaryoyla karşılaştılar. Esad'ın bölgeden çekilirken arkasında bıraktığı boşluğun Kürtlerin ve El Kaide'nin eline verilebileceği gibi *sokak aralarında* ***bile***$_{29}$ [dahi] *konuşulan* bir ihtimali öngöremediler. (Sadık Çelik, 28.07.12)

4.1.1. hatta + ad + bile + fiil / ad + bile…; hatta + ad + fiil

"Bile"nin "hatta" ile kullanılması durumunda en az iki gösterge yer alır: "yollarını bile, hatta camilerine..."; 1.7 metre... hatta 5.5 metre... bile"; "her şeyimizi... hatta özgürlüğümü bile"; "dik yamaçlarda... [hatta] 2 bin metre yükseklikte bile"; "Nazım Oratoryosu'nu kaç kez beraber söylemiştik seninle. [Hatta] CD kaydı bile yapmıştık."

29. Bugün de öyledir... Yurdun özelikle geri kalmış yörelerinde "asker" sanki belediye gibidir. Bulunduğu köyün, kasabanın *yollarını* ***bile***$_{30}$ [dahi] *yapar*; ***hatta*** *camilerine de bakar...*

Dahası, *tarihi eserlerin korunmasını* ***bile***$_{31}$ [dahi] asker üstlenir. (Oktay Ekinci, 29.07.12)

Önvarsayımlar: Normal koşullarda asker belediyenin görevlerini üstlenmez. / Bazı belediyeler üstlerine düşen görevi yap(a)maz.

İmalı anlam: Türk askeri görevi olmayan konularda bile sivil yaşama yardımcı olur.

Benzer örnekler:

30. Kızıl Yao kadınları için saçın çok büyük bir rolü var. Onlar sahip oldukları uzun saçın, uzun ömür ve zenginlik getirdiğine inanıyor. Huangluo'da 120 kadının ortalama saç uzunluğu 1.7 metre. ***Hatta*** *aralarında ortalaması 5.5 metre olan bir azınlık grup* ***bile***$_{32}$ [dahi] *var.* (28.07.12)

31. Özkan salondan çıkarılırken Mustafa Balbay da… bir sandalyenin üzerine çıkarak seyircilere şunları söyledi: „Biz hukuk ve adaleti size emanet ediyoruz. Herkesten rica ediyorum son 10 duruşmanın zabıtlarına bakılsın. *Her şeyimizi alabilirler* ***hatta*** *özgürlüğümü* ***bile***$_{33}$ [dahi] ama moral gücümüzü asla alamazlar. (Emre Kongar, 29.07.12) (Önvarsayım olarak, konuşucu için "özgürlük" en son "alınacak" şeydir.)

32. 1 milyon kiraz ağacının bulunduğu ilçede [Konya, Hadim], dik yamaçlarda, [hatta] *2 bin metre yükseklikte* ***bile***$_{34}$ [dahi] kiraz bahçeleri yer alıyor. (25.07.12)

33. Fazlı'yı hatırlar mısın Sertab? Hani onun Nazım Oratoryosu'nu kaç kez beraber söylemiştik seninle. [Hatta] *CD kaydı* ***bile*** *yapmıştık*. (…) (23.07.12)

34. Dolayısıyla geçmişte yer yer Avrupa kentlerinde de gözlendiği gibi (1) otosunu evinin önünde, varsa garajında bırakarak işine kamu araçları (metrobüs, otobüs, tramvay, vapur vb.) ile giden vatandaş sayısı artmaktadır. (...) Oysa bu gün bırakın sokakları, [hatta] kaldırımlar ***bile*** yayadan çok otolara mekân olmaktadır. (1. (1) (Prof. Dr. Sümer GÜREL, 24.07.12)

4.2. adıl (BEN) + bile + fiil

35. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler profesörü Büşra Ersanlı sonunda; "Beş yıl önce Yeni şafak'ta „Gelmiş geçmişin en demokratik hükümet" diye yazdım. Pişman anım. *Beni* ***bile*** [dahi] tutukladıklarında şaşırdım" demek konumunda kaldı. (Nilgün Cerrahoğlu, 26.07.12)

Önvarsayım (öznel): Aktarılan söylemdeki konuşucu açısından: Hükümeti demokratik olarak ilan etmiş olan "ben"i (= Büşra Ersanlı) tutuklamamaları gerekirdi[3]. Başkalarının yanında, onu bile tutuklamış olmaları şaşırtıcıdır.

36. Kabul edelim ki aynı zamanda keyfimize de düşkünüz. *Ben* ***bile*** [dahi] evden kalkıp on beş dakikalık yere yürüyeceğime araba çağırıyorum. (Kürşat Başar, 26.07.12)

Önvarsayım: Ben (Kürşat Başar) başkalarını kendimden ve keyfimden daha çok düşünürüm. Herkesten farklıyım.

İmalı anlam: Konuşucu açısından: Her yere arabayla gidip trafik sıkışıklığına neden olan insanları eleştiren "ben", eleştirdiğim insanlar gibi davranmamalıyım. Benim bunun tersine davranmam şaşırtıcıdır.

4.3. hatta + ortaç + bile + fiil

37. (…) Tüm bu gelişmeler sürpriz değil, çünkü Suriye'deki Kürt grupları ülkedeki muhalefet gruplarının içinde hiçbir zaman yer almadılar. ***Hatta*** *yer yer Esad'ı destekledikleri* [zamanlar] ***bile*** [dahi] *oldu*. şimdi ise… (Mustafa Kemal Erdemol, 24.07.12) (*destekledikleri* [zamanlar] : ortaç, sıfat fiil)

Önvarsayım (öznel): (konuşucu açısından) Suriye'deki Kürt grupların Esad'ı desteklemeleri şaşırtıcıdır.

5. Kullanım Değeri: Düşünülebilen En Alt Sınır

En alt sınır çoğu zaman genel ve kalıplaşmış sözlerden oluşur: (Deyimler): "Adı bile okunmamak"; "Adım bile atmamak"; "Burnunun ucunu bile görmemek"; "Aklının ucundan bile geçmemek"; "(kazadan) Burnu bile kanamadan kurtulmak"; "Dişinin kovuğuna bile gitmemek"; "Kılını bile kıpırdatmamak"; "Parmağını bile oynatmamak"; "Karıncayı bile incitmemek"; "Zırnık bile koklatmamak"; (Atasözleri) (bunu) (Mısır'daki) "Sağır sultan bile duydu" (duymayan kalmadı). Bu durumda, düşünülebilecek en alt sınırdan bir olgu ile "bile" kullanımı, "abartı" betisiyle anlatımı güçlendirme işlevi taşır.

"Bile"'nin bu kullanım değerine metinlerinde ve söylemlerde de sıklıkla karşılaşılır: örneğin Anayasa metninde "Değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi [bile] edilemez ilk üç maddesi" ifadesi yer alır; "bile" ile kullanılan ve en alt sınırı gösteren sözceler (söylemler),

[3] Aynı konudaki bir başka haber şöyle: "KCK davasında 8.5 ay tutuklu kalan Büşra Ersanlı"; "Çünkü ifade özgürlüğü ile doğrudan bağlı olan *beni bile* tutukladılar. Yani şaşırdım." (demokrathaber.net)

konuşan öznenin öznel değerlendirmesini ortaya koyar: "istifa bile etmedi"; "bir mahkeme kararı bile olmadan". Bu kullanımlarda önvarsayımlar çok açıktır ve çoğu zaman imalı bir anlatım söz konusu değildir. Aşağıdaki sözceler bu duruma örnek oluşturmaktadır:

5.1. isim-fiil + bile + fiil

38. Ağır sıcaklar tüm Türkiye'de etkisini sürdürüyor. *Nefes almayı* ***bile***$_{40}$ [dahi] *güçleştiren* yüksek nem dolayısıyla yurttaşlar zor anlar yaşıyor. (26.07.12)

39. Yani Suriye yangınına benzinle koşanlar, ne olacağını sanıyorlardı ki?
Bugün olanları görememiş olmanın izahı, gaflet mi, dalalet mi, yoksa?.. "Yoksa..."nın ne olduğunu *telaffuz etmeye* ***bile***$_{41}$ [dahi] *utanıyorum*. (Ali Sirmen, 28.07.12)

40. RTE: (PKK'nın elindeki bölgeden Türkiye'ye saldırı olursa sıcak takip olur mu?) Onu *konuşmaya* ***bile***$_{42}$ [dahi] *gerek yok*. O zaten görevidir, yapılması gerekendir. (25.07.12)

41. Balkan turu kapsamında Sırbistan'ı ziyaret eden Ban Ki-mun, başkent Belgrad'da düzenlediği basın toplantısında, "Birinin kimyasal silah kullanmayı *düşünmesi* ***bile***$_{43}$ [dahi] gerçekten korkunç olurdu. Böyle bir şeyi önlemek için gerekli tedbirler alınacak." dedi. (23.07.12)

42. "Ayrıca milletvekili seçildiği halde *yemin etmesine* ***bile***$_{44}$ [dahi] *izin verilmeyen* tutuklu gazeteci ve milletvekili ayıbından kurtulalım" ifadelerini kullanan Genel Başkan Kılıçdaroğlu (…) (24.077.12)

43. Ordumuzun nerdeyse üçte biri, donanmamızın yarıya yakını!..
Sen, ben, o, öteki beriki bu gerçekler karşısında ne yapıyoruz? *Düşünmek* ***bile***$_{45}$ [dahi] *çıldırtıcı!*.. (Oktay Akbal, 26.07.12)

44. "Oruç tutun oruç, Yezid'in oğulları" diyerek saldırdılar
Mecidiyeköy'de bir grup, Trump Towers'da bulunan kafelerde oturanlara saldırmak istedi. (…) "Bir grup serseri" diye tanımlıyor güvenlikçi [sırf, sadece] "*Dikkat çekmek için* ***bile***$_{46}$ [dahi] *böyle yapmış olabilirler*" diyor. [sadece... için bile] (24.07.12)

5.2. ortaç + bile + fiil

45. Maliye, vergi dairelerine "Performansınızı artırın" dedi, binlerce mükellefe yazı gitti. *1 lira borcu olan* ***bile***$_{47}$ [dahi] hacizle karşı karşıya. (22.07.12) ("olan" -mükellef-: ortaç / sıfat-fiil)

5.3. ad + bile + fiil

46. Birçok ilin vergi dairesi başkanlıkları tarama yaparak devlete *1 lira* ***bile***$_{48}$ [dahi] *borcu olan* mükellefleri tespit etti. (22.07.12)

47. Sanohaler, Türkiye ve Avrupa'da patent koruması altına alınan ilk „Kuru Toz İnhaler Cihazı." Ahmet Toksöz bu solunum cihazının bir ay önce piyasaya çıktığını belirterek "Kullanımı son derece kolay. *4 yaşından itibaren çocuklar* ***bile***$_{49}$ [dahi] kullanabilir" diyor. (Özlem Yüzak, 25.07.12)

48. Barzani'nin ABD'den habersiz *adım* ***bile***$_{50}$ [dahi] *atmayacağı* bilinen bir gerçekti... (Hikmet Çetinkaya, 26.07.12)

49. Anayasaya seçim ayarı: Yeni anayasa için AKP'nin *bir fireye* ***bile***$_{51}$ [dahi] *tahammülü yok*. Oysa 10-15 arasında isim belediyeler için milletvekilliğinden ayrılacak. Bu nedenle Erdoğan, yeni anayasanın yerel seçimlerden önce mutlaka bitirilmesini istiyor. (23.07.12)

50. Bu dışpolitikanın "Türkiye'yi bir Gayya Kuyusu içerisine çektiğini" ileri süren (Oktay) Vural, "Türk dışpolitikası, Türkiye'nin birlik ve beraberliğini haleldar edecek bu

gelişmeler karşısında öngörüsüz kalmıştır. *Burnunun ucunu* ***bile***$_{52}$ [dahi] *görememiştir*" dedi. (27.07.12)

51. Gazetecilerin aylardır yanıtını aradığı "Esad Rusya'ya sığınır mı?" sorusuna Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, oldukça asabi bir ses tonuyla yanıt verdi.

"Kötü niyetli çevreler..." (…) "Böyle bir şıkkı *aklımızın ucundan* ***bile***$_{53}$ [dahi] *geçirmiyoruz*. Dünya kamuoyuna bu fikri empoze etmek isteyenler çok kötü niyetli çevreleridir" diyen Lavrov, Rusya'nın ne Suriye'deki rejimin ne de Beşşar Esad'ın yakın dostu olmadığını söyledi. (28.07.12)

52. Çok büyük bir mekân değil üçüncü Pastanesi, birkaç masası var ve genellikle yer bulmanız oldukça zor. İçeri girdiğinizde sol taraftaki tezgâhın üzerinde duran profiterollerin *görüntüsü* ***bile***$_{54}$ [dahi] *yetiyor* ağzınızı sulandırmaya. (Özge Keskin, 28.07.12)

53. CHP'nin PM bildirisi: "Suriye'de taraflar arasında diyalog sağlayacak bir sürecin oluşturulması için CHP uluslararası bir konferans toplanması önerisinde bulunmuş, bu öneri AKP tarafından *dikkate* ***bile***$_{55}$ [dahi] *alınmazken*, Rusya, BM Genel Sekreteri ve Arap Birliği Özel Temsilcisi Kofi Annan tarafından biçim değişikliğiyle gündeme taşınmış ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. (…)" (28.07.12)

54. Gazetecilerin aylardır yanıtını aradığı "Esad Rusya'ya sığınır mı?" sorusuna Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, oldukça asabi bir ses tonuyla yanıt verdi.

"Kötü niyetli çevreler..." (…) "Böyle bir şıkkı *aklımızın ucundan* ***bile***$_{56}$ [dahi] *geçirmiyoruz*. Dünya kamuoyuna bu fikri empoze etmek isteyenler çok kötü niyetli çevreleridir" diyen Lavrov, Rusya'nın ne Suriye'deki rejimin ne de Beşşar Esad'ın yakın dostu olmadığını söyledi. (28.07.12)

55. Son yüzyılda, Tuna boylarından Vardar Ovası'na, Rumeli'de kurulan on kadar ulusal devlet olmadık serüvenler yaşadı. (…) Bugün yolları bu ülkelere düşenlerin *üstünkörü bir bakışla* ***bile***$_{57}$ [dahi] tanık oldukları şey, şizofrenik (gerçekle ilişkinin kaybolduğu) bir yaşam biçiminin egemenliğidir. (Turgay Fişekçi, 25.07.12)

56. Hukuk devleti düzeninin en kötü işlemesi halinde bile, "dahası olamaz" denilebilecek bir konumda, akıla, bilgiye dayalı sağlıklı bir öngörü yapılabilecek bir konum için bile öngörü yapamamak ne anlama geliyor? Hukuk devleti düzeninin işleyişine ilişkin *güven duygusu kırıntısının* ***bile***$_{58}$ [dahi] *kalmaması*, değil mi? (Şükran Soner, 28.07.12)

57. Tarihsel bir abideye saldıran RTE'ye "Sen Önönü'nün *tırnağı* ***bile***$_{59}$ [dahi] *olamazsın*" diyorlar…
…tırnağa haksızlık ediyorlar! (Cüneyt Arcayürek, 28.07.12)

58. Hatta niçin orada tutulduklarını, *kendilerine* ***bile***$_{60}$ [dahi] *anlatamamanın* travmasını yaşıyorlar! (Orhan Birgit, 27.07.12)

59. Şimdiye kadar ben, Fransız, İngiliz ve Amerikan gazetelerinde, Suriye hakkında Türk basınından çok daha fazla sayıda ve derinlikli haber, analiz okudum. Bizde medyada *Suriye uzmanı* ***bile***$_{61}$ [dahi] *yok*. Hatta Suriye konusuyla Davutoğlu'ndan başka bir kimse ilgileniyor mu, onu bile bilmiyoruz. (Gazeteci "Ragıp Duran'ın Samandağ Özlenimleri", 23.07.12)

60. Dolayısıyla geçmişte yer yer Avrupa kentlerinde de gözlendiği gibi$_{(1)}$ otosunu evinin önünde, varsa garajında bırakarak işine kamu araçları (metrobüs, otobüs, tramvay, vapur vb.) ile giden vatandaş sayısı artmaktadır. (...) ($_{(1)}$ Yazar, *1960'larda* ***bile***$_{62}$ [dahi] Danimarka'da bu duruma tanık olmuştur.) (Prof. Dr. Sümer Gürel, 24.07.12)

61. Balbay'lar, Özkan'lar, önde gelen adlar. Daha yüzlerce, binlercesi var Balbay gibi. Özkan gibi suçu muçu olmadan suçlu sayılanlar!.. *Bir mahkeme kararı* ***bile***$_{63}$ [dahi]

olmadan, herhangi bir yargıcın "Evladım içeride sen bu suçu işlemişsin, bu yüzden seni mahkûm ediyorum" diye bir konuşmasını duymadan... (Oktay Akbal, 24.07.12)

62. Hukuk devleti düzeninin en kötü işlemesi halinde bile, "dahası olamaz" denilebilecek bir konumda, akıla, bilgiye dayalı sağlıklı bir öngörü yapılabilecek bir konum için ***bile***$_{64}$ [dahi] öngörü yapamamak ne anlama geliyor? (Şükran Soner, 28.07.12)

63. Geçenlerde Samsun'da TOKİ'nin binasını sel aldı. Duydun mu Sertab? İnsanlar öldü. Senin beyefendi "TOKİ'nin suçu yok" dedi. Beyefendinin TOKİ'cisi *istifa* ***bile***$_{65}$ *etmedi*[4]. (23.07.12)

64. Tutuklandıktan sekiz ay sonra (iddianamede tek olmama rağmen sekiz ay sonra) ilk mahkemeye çıktım. Yani 10 dakika içinde beni yargılayıp, suçlu bulan, *yüzüme* ***bile***$_{66}$ [dahi] *bakmadan beni tutuklayanlar*, sekiz ay boyunca ne yaptığımı araştırdılar." (24.07.12)

65. Bu devletlerin beklemedikleri sonuçlar, beklemedikleri haritalar da var emperyalist çekmecelerde. Boyutlardan birisi ve en tehlikelisi budur.
Ama ufku dar medyanın *umurunda* ***bile***$_{67}$ [dahi] *değildir*. (Güray Öz 25.07.12)

66. Suriye sınırında özerk bir Kürt bölgesinin oluşması Büyük Kürdistan hayalini canlandırıyor. Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de aynı şekilde Araplar birbirlerini kırarken, Kürtler bir anlamda *kıllarını* ***bile***$_{68}$ *kımıldatmalarına* gerek kalmadan bağımsız devlet olma yolunda otonom bölge oluşturmaktalar. (Sadık Çelik, 28.07.12) (…)

67. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş: Biz cami mimarisinde Mimar Sinan ile doruk noktaya ulaşmışız. *Taklidini* ***bile***$_{69}$ [dahi] *başaramayız*. Bu ayrı bir şey. Geleneksel cami mimarisini tekrarlayabilirsiniz, benzer yapıyı yapabilirsiniz ya da farklı bir şey yapabilirsiniz. Dernekte düşünülen, bir proje yarışması." (25.07.12)

68. Silivri zulümhanesinde kimi beş, kimileri de dört yıldır "tutuklu" olanlar, bu zoraki misafirliğin ne kadar süreceğini *bilme hakkına* ***bile***$_{70}$ *sahip değiller*.

69. "Sözde oyun kurucusuydu, oyuncak oldu": Kılıçdaroğlu, "Bu çapsız kadronun bırakınız derin, *asgari bir stratejik plana* ***bile***$_{71}$ [dahi] *sahip olmadığını* görüyoruz." (28.07.12)

70. Tezcan, geçen yılki rekoltenin 120 bin ton civarında olduğuna dikkati çekerek, "Türkiye'nin yemeklik yağ ihtiyacına sağladığı katkı nedeniyle stratejik ürünler arasında yer alan ayçiçeğinde bu yıl, Temmuzun ilk günlerinde çok şiddetli poyraz nedeniyle rekolte kaybı oldu. Ekim alanları yüzde 25 artmasına karşın rekolte *geçen yılki rekoltenin altına* ***bile***$_{72}$ [dahi] *düşebilir* veya aynı oranda olabilir" dedi. (26.07.12.)

5.4. adıl + bile + fiil

71. CHP Milletvekili Ören, Çaldağı'nda gerçekleştirilen işlemi doğa katliamı olarak niteleyerek, "şirket henüz tam kapasitesinin *200'de 1'i kadar* uygulama yapıyor. Ancak *bu* ***bile***$_{73}$ [dahi] Turgutlu için büyük risk oluşturuyor" dedi. (Ozan, Yayman, 27.07.12)

72. Hatta Suriye konusuyla Davutoğlu'ndan başka bir kimse ilgileniyor mu, *onu* ***bile***$_{74}$ [dahi] *bilmiyoruz*. (Gazeteci "Ragıp Duran'ın Samandağ Gözlenimleri", 23.07.12)

5.5. sıfat + bile + fiil

73. [İlhan Mimaroğlu'nun] Kitaplarının yayıncısı Pan Yayıncılık'ın ev sahipliğinde gerçekleşen anma toplantısıyla da *ufacık* ***bile***$_{75}$ [da; dahi] *olsa* bir vefa borcu ödediklerini

[4] Benzer bir kullanım: "*X pişman* ***bile*** [dahi] değil: Üç solcu aydının katili ülkücü, „O günün şartlarında öyle gerekiyordu" dedi, Erdoğan'a minnet borcu olduğunu söyledi." (14.7.12)

düşünüyor. (26.07.12)

5.6. cümle + bile + fiil

74. Son olarak Başbakan ile yaptığı telefon görüşmesi basına "sızan" Erener'e ilişkin açık bir mektup yayınlayan Güvenç Dağüstün, Erener'in iktidar gemisine binmesini üzüntüyle karşıladığını dile getirdi. İşte Dağüstün'ün Erener'e yazdığı açık mektup:

Bizim bir sürü arkadaşımız hapiste be Sertab. Gazeteciler, aydınlar, sanatçılar... Hala yüzlerine hüküm okunmadı ama hala içerdeler. Senin beyefendi "içeride gazetecilik faaliyetinden dolayı yatan gazeteci yoktur" ***bile***$_{76}$ [dahi] *dedi*. (…) (23.07.12)

6. Kullanım Değeri: Düşünülebilecek En *Olumsuz* Durum, Olgu, Kişi

Olumsuzluk "ölüm", "dayak" gibi genel ve tartışılmayacak kavram veya eylemler olabileceği gibi, öznel de olabilir. Örneğin "4+4+4'ü bile [dahi] sollayıp..." (Bkz. 79)

ad + bile + fiil (olumlu ya da olumsuz)

75. Sıraya dizilen polisler içinde 8 numaralı şüpheli Murat Emer'di. Emer, o anı anlatırken "Yerin dibine girdiğimi hissettim. Vatan haini miyim diye düşündüm. *Vatan hainine* ***bile***$_{77}$ [dahi] *reva görülmez* dedim kendi kendime" dedi. (28.07.12)

Önvarsayım: "[böyle küçültücü bir muamele] vatan hainine bile reva görülmez" sözcesinde, *vatan haini* ortak kültürde en kötü muameleyi hak eden kişi olarak kabul edilir.

Diğer örnekler:

76. Aşırı sıcaklar, vücutta birçok olumsuzluğa yol açabiliyor, önlem alınmazsa *ölümle* ***bile***$_{78}$ [dahi] *sonuçlanabiliyor*. (26.07.12.)

77. Hukuk devleti düzeninin *en kötü işlemesi halinde* ***bile***$_{79}$ [dahi], "dahası olamaz" denilebilecek bir konumda, akıla, bilgiye dayalı sağlıklı bir öngörü yapılabilecek bir konum için bile öngörü yapamamak ne anlama geliyor? (Şükran Soner, 28.07.12)

78. Makinalı tüfek muamelesi: Bir kadın için *dayaktan* ***bile***$_{80}$ [dahi] *kötü olan şey* aldatılmaktır. Erkek karısını aldatmayacak, kadın erkeğine makinalı tüfek muamelesi yapmayacaktır. (…) (23.07.12)

79. (…) Yaptığım kurultay konuşmasında CHP'nin üzerine gökdelen yıkılırken kendini çemsiye ile korumaya çalıştığını, bu seferki değişikliğin 4+4+4'ü ***bile***$_{81}$ [dahi] sollayıp nihai darbeyi indireceğini vurguladım. (Bedri Baykam, 24.07.12) (Önvarsayım: Konuşucu açısından, "4+4+4" diğer örneklerdeki vatan haini, ölüm, dayak gibi olumsuz bir durumdur.)

7. Kullanım Değeri: Karşılaştırmada Artan Kapsam, Önem (*Üstelik*)

değil + ad ... ad + bile + fiil / -den öte... ad + bile + fiil

80. **Şam-ar Oğlanı!**

Türkiye'nin Ortadoğu'daki başlıca özelliklerinden biri şuydu:

Birbiri ile savaş halinde olanlar dahil, tüm ülkelerle eşitmesafede görüşme gücü.

Evet, bu bir güçtü.

Türkiye'nin bu gücüne sahip ülke, kimi zamanlar *değil bölgemizde, dünyada* ***bile***$_{82}$ [dahi] *yoktu.* Türkiye bu yanıyla salt *güvenilir bir ülke olmaktan öte, uluslararası bir kurum kimliğine* ***bile***$_{83}$ [dahi] *bürünebiliyordu*. (Mustafa Balbay, 28.07.12)

Bu alıntıda iki karşılaştırma söz konusu. Üçlü karşılaştırmada ikinci gösterge (dünya) birincisinden (bölgemiz) daha *büyük*; ikinci karşılaştırmada ise ikinci gösterge (uluslararası bir kurum kimliği) birincisinden (güvenilir bir ülke) daha *önemli* bir boyuttadır. Bile zarfı 2. göstergelerden sonra yer almaktadır:

(değil) "bölgemizde" > "dünyada" (bile);

"güvenilir bir ülke" (olmaktan öte) > "uluslararası bir kurum kimliğine" (bile)

Sorunlu Durumlar:

Öncelikle, *Türk Dil Derneği Sözlüğü*'nün örneği olan "Ablam evlendi de *çocuğu oldu bile*" ($bile_{zarf}$) cümlesi, "Ablam evlendi de *çocuğu bile* oldu" ($bile_{bağlaç}$) cümlesiyle karşılaştırıldığında sorunlu gözükmektedir. İkinci cümlenin daha tutarlı bir kullanım olduğu düşünülmektedir: birinci cümlede, evlenen birinin çocuğunun olması kesin bir önvarsayım olarak görülürken, ikinci cümlede sadece "zaman" (çoktan) değeri vurgulanmaktadır. Bütüncede yer alan sorunlu kullanımlar ise şunlardır:

> 81. Sıradaki: Irak halledildi, Suriye hallediliyor, İran zaten asıl hedef, peki ya Türkiye? (…) Oysa *küresel gücün askeri merkezlerinde* ***bile***$_{84}$ bu dört ülkenin sınır değişikliğini gösteren haritalar orta yerde duruyor... (Serdar Kızık, 24.07.12) [haritalar **bile**] (4.2. Düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) şey).

Küresel güç ABD, diplomatik yollardan ziyade askeri yöntemlerle birçok ülkenin sınırlarına müdahale etmektedir. Dolayısıyla burada şaşırtıcı olan, sınır değişikliğini gösteren haritaların askeri *merkezlerde bile* bulunması değil, bu merkezlerde ***haritaların bile*** hazırlanmış olması ve bunun kimseden saklanmamasıdır.

> 82. Kilo kontrolü açısından ambalajlı dondurmayı ve diğer gıda ürünlerini alırken mutlaka etiketini, besin ögelerini okumak gerektiğine de dikkati çeken Prof. Dr. Funda Elmacıoğlu, "Ambalajların üzerinde besin ögelerini içeren bilgiler okunaklı değil. Besin ögelerini okumakta *ben* ***bile***$_{85}$ *zorlanıyorum*. Gerekirse çantada büyüteç taşımak mı lazım? Bende var. Toplum bunları okumaya gayret ederse beslenmede kendileri için çok önemli çığır açmış olurlar" dedi. (23.07.12) (4.2. Düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) kişi)

Buradaki sorun bağlamla ilintilidir. Konuşan özne (Ben= uzman) gözlerinin güçlü olmasını değil, besin konusundaki uzmanlığını vurgulamaktadır.

> 83. **Meyve Sineğinin Demokrasiye Katkısı**
>
> (…) Son gruptakiler ise sigaraya karşı aşırı bağımlılık geliştiriyor, kanser ya da kalp hastası olduklarında bile bırakmakta sorun yaşıyorlarmış. (…) Nereden çıktı diyeceksiniz ama meyve sineği gibi *ilgisiz küçücük bir yaratık ile genetik benzerliğimiz* ***bile***$_{86}$ [dahi] *yüzde 60'a yaklaşıyormuş*. (…) (Prof. Dr. Coşkun TECİMER, 22.07.12) **("yaratıkla bile...")** (4.2. Düşünülebilecek en son (şaşırtıcı) şey).

Bu sözcede şaşırtıcı olan, sinekle (diğer durumlar arasında) "benzerliğimiz"in yüksek olması değil, (diğer yaratıklar arasında) küçücük bir "sinek"le olan büyük benzerliğimizdir.

> 84. Bir tek çocuğun, bir tek gencin haksızlığa uğraması, ruh sağlığının bozulması, *düş kırıklığı yaşaması* ***bile***$_{87}$, her türlü yaldızlı koltuktan daha önemli değil mi sizce!? Zaten arapsaçına dönüştürülmüş çağdaşlıktan, bilimsellikten, olanak eşitliğinden, insan hak ve özgürlüklerinden uzaklaştırılmış bir eğitim-öğretim dizgemizin orta yerine tüy diktiniz iyice… (Işık Kansu, 28.07.12) ["Bir tek çocuğun, bir tek gencin **bile**"] (5.3. Düşünülebilecek en alt sınır)

Bu sözcede en alt sınır olarak kabul edilmesi gereken şey, "haksızlığa uğramak, ruh sağlığının bozulması, düş kırıklığı yaşanması" gibi oldukça önemli durumlar olamayacağına göre, bunları "bir tek çocuğun bile" yaşaması olmalıdır.

Aşağıdaki sözcede "bile"nin kullanımı anlaşılamadığı için değerlendirmeye alınmamıştır:

Dolayısıyla geçmiş ile yer yer Avrupa kentlerinde de gözlendiği gibi otosunu evinin önünde, varsa garajında bırakarak işine kamu araçları (metrobüs, otobüs, tramvay, vapur vb.) ile giden vatandaş sayısı artmaktadır. Ancak *bu durum* ***bile*** TV ekranlarında oto satış reklamlarının alıcıyı tahrik eden (yüzde 0 faizle kredi!) iletilerine engel olamamaktadır. (…) (Prof. Dr. Sümer GÜREL, 24.07.12)

Toplu taşıma araçlarını kullanan insanların sayısı arttıkça, otomotiv sektörünün daha cazip araba fiyatları sunarak müşteri çekmeye çalışması ve insanları toplu taşıma araçlarını kullanmaktan vazgeçirmek istemesi ekonomi açısından doğal bir girişimdir. Dolayısıyla bu sözcede "bile"nin kullanım amacı ve değeri anlaşılamamıştır.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde "bile" kullanımı yaygındır ve pek çok kullanım değerine sahiptir. "Bile" sözcüğünün bu bütüncede yer almayan başka kullanım değerleri de olabilir. Bu makalede 8 günle sınırlandırılarak oluşturulan bütünce kapsamında sonuç gözlemleri ve elde edilen rakamsal sonuçlar şunlardır:

1."Bile" sözcüğü zarf ve bağlaç dilbilgisel işlevleri ile toplam 7 kullanım değerine sahiptir. Bunlardan biri bile-bağlaç ("zaman") (bütüncedeki ilk 4 kullanım), kalan altısı ise bile-zarf olarak gerçekleşmiştir (83 kullanım). Bu durumda, *bile-zarf yalnızca "zaman" değeri* taşırken, bile-bağlaç altı kullanım değeri taşımaktadır;

2. bunlar arasından *sözdizimi* açısından en çok çeşitlilik gösteren değer "5. düşünülebilen en alt sınır"dır (6 sözdizimi); ardından gelen kullanım değerleri ise şunlardır: "4. düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi"dir (3 sözdizimi); "1. zaman" (2 sözdizimi); "3. olması beklenirken olmayan (2 sözdizimi). Kalan 3 kullanım değeri (2., 6., 7.) bir tek sözdizimle gerçekleşmiştir.

3. Tüm kullanım değerlerinde bir önvarsayım bulunmasına karşın, "zaman" (1.), "ihtimal/varsayım" (2.), "düşünülebilen en alt sınır" (5.), "düşünülebilen en olumsuz durum, olgu, kişi" (6.) ve "karşılaştırmada artan kapsam, önem" (7.) değerlerinde imalı anlama rastlanmamıştır. En çok imalı anlam "olması gerekirken olmayan" (3.) ve "düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi" (4.) değerlerinde saptanmıştır.

Kullanım değeri	İşlevi	Sözdizimi	Örnek
BİLE$_{zarf}$ **1. Zaman**	ZARF		
1.1. (vaktinden, beklenenden önce: *Şimdiden; çoktan*)		1.1. [Çoktan]... fiil (-di) + bile	⇒ *fiil olumlu:* vardı bile; çizdiler bile; belli etti bile
1.2. (*daha önce* gerçekleşmiş olması gerekirken gerçekleş(e)memiş olan)		1.2. [Henüz; daha] fiil (-me-di) + bile	⇒ *fiil olumsuz:* anlatamadım + bile
2. İhtimalinde de; -dığı durumda da; diyelim ki, varsayalım ki...)	BAĞLAÇ	(fiil) -ise + bile + fiil	iyileşmiş olsa bile; kayıt yaptırmasanız bile;
3. Olması beklenirken olmayan (İmalı anlamlar)		3.1. ad + bile + fiil	şu an bile…bana ait(tir); mevcut yapının bile...olmadığı belirtilerek
		3.2. a) [Henüz; daha] zaman ifadesi + bile + ulaç	bir yıl bile geçmeden
		b) [Henüz; daha] ad + bile + ulaç	fırsatımız bile olmadan; ⇒ *ulaç olumsuz*

4. Düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi (İmalı anlamlar)		4.1. ad + bile + fiil (olumlu ya da olumsuz)	(asker) kasabanın yollarını bile yapar / Çamlıca'ya Osmanlı bile cami yapmadı.
		4.2. adıl (ben) + bile + fiil	Ben bile... araba çağırıyorum
		4.3. hatta + ortaç + bile + fiil	Hatta... destekledikleri [zamanlar] bile oldu
5. Düşünülebilen en alt sınır		5.1. isim-fiil + bile + fiil	Düşünmek bile çıldırtıcı
		5.2. ortaç + bile + fiil	1 lira borcu olan (kişi) bile
		5.3. ad + bile + fiil	1 lira bile borcu olan
		5.4. adıl (bu. o) + bile + fiil	onu bile bilmiyoruz
		5.5. sıfat + bile + fiil	ufacık bile olsa...
		5.6. cümle + bile + fiil	"..." bile dedi.
6. Düşünülebilecek en *olumsuz* durum, olgu, kişi		ad + bile + fiil	ölümle bile sonuçlanabiliyor/ vatan hainine bile reva görülmez
7. Karşılaştırmada artan kapsam, önem		değil + ad ... ad + bile + fiil / -dan öte... ad + bile + fiil	değil bölgemizde, dünyada bile...

4. İncelemeye konu edilen bütüncede 84 sözce bulunmaktadır. 84 sözcede 87 "bile" kullanımı saptanmıştır. Bütünce dikkate alındığında, "bile" daha çok zarf olarak kullanılmıştır: 4 kullanımla, zarf olarak "bile" kullanımı bütüncenin %4.59'unu oluşturmaktadır. Kalan %95.41'i, 83 kullanımla bile-bağlaç olarak gerçekleşmiştir.

Kullanım değeri (K. D.)	Kullanım sayısı (-/87)	Kullanım yüzdesi %
1. Düşünülebilen en alt sınır (5. K. D.)	38	43.67
2. Düşünülebilecek en son (en şaşırtıcı) durum, olgu, kişi (4. K. D.)	28	32.18
3. Olasılık / varsayım (2. K. D.)	6	6.89
4. Düşünülebilecek en *olumsuz* durum, olgu, kişi (6. K. D.)	5	5.74
5. Zaman (1. K. D.)	*4*	*4.59*
6. Olması beklenirken olmayan (3. K. D.)	*4*	*4.59*
7. Karşılaştırmada artan kapsam, önem (7. K. D.)	1	1.14

5. Aynı sözce birden çok kullanım değeri içerebilir. Örneğin 1. sözcenin değerleri "zaman" ve "karşılaştırmada artan kapsam, önem"dir; 13. sözcenin değerleri ise "olması beklenirken olmayan", "zaman" ve "düşünülebilen en alt sınır"dır.

6. Aynı sözcede birden fazla önvarsayım (örn. 23, 29) ve / veya imalı anlam (örn. 11., 12.) söz konusu olabilir

7. "Bile" bağlaç olarak kullanıldığında,

a) bir topluluğun ortak kültüründe kabul görmüş olguları dile getirdiği zaman (örneğin deyimlerde, atasözlerinde, genel geçer değer yargılarında) göreceli olarak nesnel bir gerçeği;

b) konuşan özne, sözcelem öznesi ya da yorumlayan öznenin kişisel değerlendirmesini dile getirdiği zaman ise "öznel" bir tutumu, konumlanmayı ya da yargıyı dile getirir. Bir sözcenin anlamını doğru algılamak için özel olarak değerlendirme ya da çözümleme gerektiren kullanımlar bu son ulam için geçerlidir.

KAYNAKÇA

AMOSSY, Ruth (2010, 3. baskı). **L'argumentation dans le discours**, Paris: Armand Colin.

ATABAY, Neşe – KUTLUK, İbrahim ve ÖZEL, Sevgi (1983). **Sözcük Türleri** (yön. ve yay. haz. Doğan Aksan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BRACOPS, Martine (2010). **Introduction à la pragmatique**, Bruxelles: De boeck - Duculot.

DUCROT, Oswald (1969). "Présupposés et sous-entendus". **Langue française**, n°4, s. 30-43.

KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine (1986). **L'implicite**, Paris: Armand Colin.

SCULFORT, Anne (2008). "L'implicite. Présupposé et sous-entendus dans l'énoncé". http:www.sculfort.fr

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 163-178, ANKARA-TURKEY

TÜRK DİLİ EDEBİYATI VE TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ SÖZCÜK DAĞARCIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE GÜNLÜK YAŞAMLARINA YANSIMALARI*

*Fatma SUSAR KIRMIZI***
*Ceyhun Vedat UYGUR****

ÖZET

Sözcük dağarcığı yaşam boyunca edinilen kelimelerin tümüdür. Ana dili eğitimi açısından önemli olan öğrenende, kullanılan aktif sözcük dağarcığı geliştirmektir. Kişi kullandığı sözcük kadar kendini ifade etme şansına sahiptir. Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin sözcük dağarcıklarının yeterliliğini değerlendirmek ve sözcük dağarcıklarının günlük yaşamlarını nasıl etkilediğini tespit etmektir. Bu çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Araştırma Denizli'de, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ile Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümlerinde, 3. ve 4. sınıflarda gerçekleştirilmiştir (n=204). Örneklemin belirlenmesinde nitel araştırmada sıkça başvurulan "kolay ulaşılabilir durum örneklemesinden" yararlanılmıştır. Öğrencilerin Cumhuriyet dönemi edebiyatına ilişkin sözcük dağarcığını belirlemek için beş metinden yararlanılmıştır. Metinlerde geçen ve öğrencilerin bilmesi gerektiği düşünülen sözcüklere ilişkin bir sözcük havuzu oluşturulmuş daha sonra öğrencilerin bu sözcüklerden ne kadarını bilip bilmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun dışında öğrencilerin sözcük dağarcıklarının günlük yaşamlarına etkilerini belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilen "yarı yapılandırılmış görüşme formu" kullanılmıştır. Öğrencilerin görüşlerini içeren yazılı formlar nitel veri seti olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu araştırma kapsamında öğrencilerin en çok bilemediği üç sözcük, *şekva, müstevlî ve müsavat*tır. Genel olarak Eğitim Fakültesi öğrencileri sözcük dağarcığının statü kazandırmada etkili olduğunu ifade etmektedir. Öğrenciler öğrendikleri yeni sözcükleri şiir, düz yazı, sınavlar ya da yazı çalışmalarının farklı bir türünde hatta internet yazılarında bile kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözcük dağarcığı, sözcük havuzu, nitel araştırma, üniversite öğrencisi.

---

* Bu çalışma, 13-14 Ekim 2011 tarihlerinde Sakarya Üniversitesinde düzenlenen "XI. Uluslararası Dil- Yazın – Değerbilim Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Ü. Eğt. Fak. İlköğretim Böl. Sınıf Öğretmenliği ABD. El-mek: fsusar@pau.edu.tr
*** Prof. Dr., Pamukkale Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: vuygur@pamukkale.edu.tr

EVALUATION OF TURKISH LITERATURE AND TURKISH LANGUAGE TEACHING MAJORS' VOCABULARY KNOWLEDGE AND ITS EFFECT ON THEIR DAILY LIFE

ABSTRACT

Vocabulary knowledge includes all the words one acquires during his or her lifetime. In terms of first language education, the active words used improve vocabulary knowledge. One has the ability to express him/herself as much as his or her vocabulary allows. The aim of this study is to evaluate university students' vocabulary knowledge and to determine how their vocabulary knowledge affects their daily life. In this study, qualitative and quantitative research methods were used together. The study was conducted with 3rd and 4th year students (n=204) at the Turkish Language and Literature Department of the Faculty of Science and Literature and the Turkish Language Teaching Department of the Faculty of Education, Pamukkale University, Denizli. To measure the students' vocabulary knowledge on Republican period literature, five texts of the period were used. For identifying the sample, convenient sampling was employed in the study. Firstly, a vocabulary pool was created including the words in the texts and the ones that the students should know, then it was tried to determine to what extent they know these words. In addition to this, to identify the effect of students' vocabulary knowledge on their daily life, "semi-structured interview form" was used. The written forms including the students' opinions were evaluated in the study as the qualitative data set. In the study, three most frequent unknown words are 'şekva' (complaint), 'müstevlî' (occupant), and 'müsavat' (equality). The students at the Faculty of Education think that vocabulary knowledge is, in general, necessary for having a respectable social status. The students use the new words they have learnt in poetry, prose, exams or a different type of writing, or even writing online.

Key Words: Vocabulary knowledge, vocabulary pool, qualitative study, university student.

Giriş

Dilin anlamlı yapı taşları sözcüklerdir. Cümleler bu anlamlı yapı taşlarının yardımıyla kurulur. Düşünceleri etkili bir dille anlatmak iyi cümle kurmaya, iyi cümle kurma ise iyi ve geniş bir sözcük bilgisine bağlıdır. Üst düzey düşünme becerisine sahip olmak, bu düşünceleri yazı, söz ya da görsellerle anlatmak sözcük dağarcığı ile yakından bağlantılıdır. İletişim kurma ve kitle iletişim araçlarını yetkin bir şekilde kullanma da yine sözcük dağarcığının genişliği ile doğru orantılıdır. Sözcük, kavram zenginliği ve bilişüstü düşünme becerisi demektir. Sorgulama ve farkındalığın temelinde de yine sözcükler ve sözcükleri kullanma yetisi vardır. Ne kadar çok sözcük bilinirse ve günlük yaşama ne kadar etkili yansıtılırsa o kadar iyi bir iletişim ortaya çıkar. Bireylerin zengin bir sözcük dağarcığına sahip olması ise iyi bir dil eğitiminden geçmektedir. "Kişinin hayatı boyunca kazandığı bildiği ve kullandığı kelimelerin hepsine kelime serveti denilir" (Karakuş 2000: 127).

"Her dil etkinliği önce bireysel sonra da toplumsal özellikler arz eder. Dil, toplumsal bir kurumdur ancak bireyden bireye farklılık gösteren özellikler taşır. Bireyler arasındaki duyuş ve düşünüş ayrılıkları bireye özgü de bir dilin olduğunu kabul ettirmektedir. Aynı aile ya da sınıftaki çocukların, farklı kelime hazinesine sahip olmaları, onların bireysel özelliklerinden kaynaklanmaktadır" (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008a: 30). Her birey kendi sözcük hazinesini kendisi geliştirmekte elbette eğitim kurumlarından da önemli ölçüde yardım almaktadır. Okullarda temel dil becerilerinin kazandırılması sözcük bilgisinin kazandırılmasına bağlıdır (Budak, 2000: 19-25). Öğrencilerin etken ve edilgen dağarcığında var olan kelime sayısı, okuduğunu anlama becerisine doğrudan etki etmekte; diğer yandan okuma etkinlikleri, onların yeni kelimeler öğrenmesine zemin hazırlamaktadır. Bireylerin doğdukları andan başlayarak edindikleri kelimelerden oluşan kelime dağarcığı, resmî öğretim süreciyle birlikte artarak gelişimini sürdürmektedir (Yaman, 201:, 735-751).

Bir dildeki sözcük sayısı ne kadar çok olursa olsun, günlük yaşamda kullanılan sözcük sayısı sanılanın oldukça altındadır. Diğer taraftan günlük yaşamda birkaç bini geçmeyen sözcük kullanımı kişinin öğrenim düzeyine, okumaya olan eğilimine ve kişisel yeteneklerine bağlıdır (Aksan, 1991). "Dünya ölçülerine göre, ortaokul düzeyinde öğrenim görmüş çocukların sözcük dağarcığı dört bin sözcük iken, ülkemizde ortaokul öğrencilerinin ulaşabildiği ortalama sözcük dağarcığı iki bine kadar düşmektedir. Yine dünya ölçülerine göre, lise öğrencilerinin duygu, düşünce ve tasarımlarını anlatırken kullandıkları sözcük sayısı beş bine kadar çıkmaktadır. Ülkemizde ise, lise öğrencileri bu rakamın ancak yarısına ulaşabilmektedir. Bu durum anlama sürecinde sorunlar yaratırken; yazıda ve sözde de kuru, yapay ve tekdüze bir anlatımı ortaya çıkarmaktadır" (Sever 2004: 121).

"Dil becerilerinin kazandırılması ve geliştirilmesi için kelime hazinesinin zenginleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü insanlar ancak bildikleri kelimelerle konuşma, yazma, okuma ve dinleme becerilerini kullanabilirler. Bu nedenle dil derslerinin amacına ulaşması için öğrencilerin kelime hazinelerinin zenginleştirilmesine önem verilmelidir" (Özbay, Büyükikiz ve Uyar 2011: 151). "İnsanların düşünce dünyasını ve anlam evrenini çekillendiren sözcüklerin hepsini içeren söz dağarcığı, insan hayatında çok önemli bir konuma sahiptir. Çünkü insanlar en basit duygu düşünce ve hayallerden tutun da en karmaşık ruh hallerinin ifadelerine kadar söz dağarcığından faydalanır. Bu yönüyle insanların iletişim kurabilmeleri, fikir üretebilmeleri ve bunları aktarabilmeleri için zengin bir söz dağarcığına sahip olmaları gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki insanlar ancak tanıdıkları kavramlar ve bildikleri sözcükler oranında düşünebilirler. Bu yüzden söz dağarcığının zenginliği aynı zamanda fikir, ruh, bilim ve sanat dünyasının da zenginliği demektir (Yalçın ve Özek 2006: 130-140; İnce, 2006). Dilin, dolayısıyla anlatımın etkili olması, metinlerde kullanılan söz öbekleri ve kelimelerle yakından ilgilidir. Sözün etkili olabilmesi için yerinde kullanılmış olması ve orada kullanılabilecek en uygun söz olması gereklidir. İnsanın duyduğunu, gördüklerini, düşündüklerini, hayallerini ve duygularını tam ve doğru ifade edebilmesi için iyi bir sözcük dağarcının olması gerekir (Demir, 2010: 201-223; Özbay ve Melanlıoğlu, 2008b: 49-58; Çeçen, 2007: 116-137; Karakuş, 2005).

Bireyde kelime hazinesi, aktif ve pasif kelimeler olmak üzere iki türlü işleyiş gösterir. Aktif kelimelerin sayısı, pasiflere göre daha az olmaktadır. Çünkü insanlar dinleyerek, okuyarak, görerek değişik konularda binlerce kelimeyi anlamakta ancak uğraşları ve ilgileri doğrultusundaki kelimeleri seçerek kullanmaktadırlar. İnsanların anlamak için zihinsel süreçlere işledikleri kelimeler pasif, anlatmak için zihinde işleyerek yeni yapılar oluşturduğu kelimeler ise aktif kelime olarak adlandırılabilir (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008a, 35). Ana dili öğretiminde aktif kelime serveti geliştirilmelidir. Kelime serveti (vocabularie) bir dilin zenginliğini belirlemede tek etken değildir; fakat en önemli etkendir (Çiftçi, 1998).

Son yıllarda öğrencilerin sözcük dağarcığının geliştirilmesine ilişkin olarak yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır. Özbay, Büyükikiz ve Uyar (2011: 149-173) yaptıkları çalışmayla 7. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımda kullandıkları sözcük dağarcıklarını tespit etmeye çalışmışlardır. 394 öğrenciye yazdırılın metin üzerinden öğrencilerin sözcük dağarcığı belirlenmek istenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin kelime hazinesi, cinsiyet, okul öncesi eğitim alma, sosyoekonomik düzey ve akademik başarı değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yaman ve Gülcan (2009: 59-71) sözcük dağarcını zenginleştirmede deyim öğretimi ve gösteri tekniğinden yararlanmıştır. İstanbul Gaziosmanpaşa'da 80 öğrenci ile yapılan çalışma 7. sınıflarla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öğrencilerin bağlamdan hareketle deyimlerin anlamını belirlemesine yönelik akademik başarı testi kullanılmıştır. Veriler nicel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda gösteri tekniğiyle yapılan deyim öğretiminin geleneksel yönteme göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Acat (2008: 1-16) ilköğretim 4. sınıf öğrencileri ile yaptığı çalışmasında kavram haritalarının sözcük dağarcığını geliştirmeye etkisini araştırmıştır. Deney (n=43) ve kontrol (n=43) grubu oluşturularak yapılan çalışmada deneysel desen kullanılmıştır. Öğrencilerin, kelimeleri cümlede kullanma düzeylerini belirlemek amacıyla gözlem formu geliştirilmiş ve kavram haritalarının, Türkçe dersinde anlamı bilinmeyen kelimelerin öğretimi çalışmalarında, kelimelerin anlamlarını belirleyebilme ile ilgili davranışları kazandırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karahan (2007) köy ilköğretim okullarında 5. sınıflarda, yaptığı çalışmayla öğrencilerin sözcük dağarcığını tespit etmeye çalışmıştır. Toplam 255 öğrenciye anı, gezi ve serbest konulu yazı yazdırılmış elde edilen yazılardan sözcük sayma yoluna gidilmiştir. Araştırma sonucunda bütün türlerde, kızların ve erkeklerin yazılarında toplam 18170 adet kelime kullanıldığı, bu kelime havuzundan 2310 çeşit kelime çıktığı tespit edilmiştir. Avkapan (2006) 11. sınıf öğrencilerinin sözcük dağarcıklarını tespit etmek amacıyla 200 öğrenciye yazılı anlatım yaptırmıştır. Ayrıca 11. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı kitaplarının sözcük dağarcığını belirleyebilmek amacıyla da MEB'in kitaplarını incelemiştir. Öğrencilerin okullara göre kelime sıklık ve yaygınlık listeleri ile Türk Dili ve Edebiyatı 11. sınıf ders kitaplarının kelime sıklık listeleri oluşturulmuştur. Araştırmaya göre, MEB'in kitabında 26.856 kelime yer alırken, öğrenciler yazılarında 45.951 kelime kullanmaktadır.

Özellikle Eğitim Fakültelerinin Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümleri ile Fen Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin, öğrencilerinin sözcük dağarcıklarını geliştirmede önemli bir görev üstlendiği (üstlenmesi gerektiği) inancı, kabul görmektedir. Zira bu kurumlar öğrencilerine yalnızca yaşam boyu kullanabilecekleri kelimeler değil, Türkçenin temel eserlerinde yer alan sözcükleri öğretmekle yükümlüdür. Ancak bu sözcüklerin en azından bir kısmının öğrencilerin günlük yaşamlarına etki etmesi tamamen kişinin istek ve çabasına bağlıdır.

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin sözcük dağarcığının ne durumda olduğu ve sözcük dağarcıklarını günlük yaşamlarında nasıl kullandıklarını belirlemeye yöneliktir. Araştırmanın amacı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Türkçe Öğretmenliği Bölümünde eğitim gören öğrencilerin (öğretmen adaylarının) sözcük dağarcıklarının değerlendirilmesi gerçekleştirmek ve bunun günlük yaşamlarına olan etkisini belirlemektir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda şu alt problemler belirlenmiştir: 1. Belirlenen metinler kapsamında Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi öğrencilerinin sözcük dağarcıkları ne düzeydedir? 2. Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü ile Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi öğrencilerinin sözcük dağarcığını günlük yaşamlarını nasıl etkilemektedir?

Yöntem

Araştırma problemine yanıt vermek için bilinmeyen kelimelerden oluşan bir sözcük havuzu oluşturulmuş ve bu havuz kapsamında öğrencilerin sözcük dağarcığına ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Diğer taraftan öğrencilerin görüş ve düşüncelerinin belirlenmesinde ise nitel araştırma yöntemi de kullanılmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olan "bütüncül çoklu durum"a başvurulmuştur. Bütüncül çoklu durum deseninde her bir durum kendi içinde bütüncül olarak ele alınır ve daha sonra birbirleri ile karşılaştırılır (Yıldırım ve şimşek 2008: 291).

Bu araştırmada da Türk Dili ve Türkçe Öğretmenliği öğrencilerinin sözcük dağarcıklarının günlük yaşamlarına etkisi karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınacağından bütüncül çoklu durum deseni tercih edilmiştir. Verilerin elde edilmesinde görüşme tekniğine başvurularak araştırmacılar tarafından geliştirilen "yarı yapılandırılmış görüşme formundan" yararlanılmıştır (Cemaloğlu, 2011; Yıldırım ve şimşek, 2008; Kuş, 2009; Çepni, 2001).

Evren ve Örneklem

Araştırma Denizli'de, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü 3. ve 4. sınıf öğrencileri ile 2010-2011 öğretim yılının bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Örneklemin belirlenmesinde nitel araştırmada başvurulan *"kolay ulaşılabilir durum örneklemesinden"* yararlanılmıştır. Bu örnekleme daha çok erişilmesi kolay olan durumlarda başvurulur (Yıldırım ve şimşek, 2008: 113). Eğitim Fakültesinden 89, Fen-Edebiyat Fakültesinden 115 olmak üzere toplam 204 öğrenci ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Eğitim Fakültesi öğrencilerinden 64'ü 3. sınıf, 25'i ise 4. sınıfta eğitim görmektedir. Fen-Edebiyat Fakültesi katılımcılarının da 35'i 4. sınıf, 79'u 3.öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişkin veri toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ve Cumhuriyet dönemine ait beş eserin, seçilmiş bölümlerinden yararlanılmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Çalışmanın amacı doğrultusunda, sözcük dağarcığının öğrencilerin günlük yaşamını nasıl etkilediğini belirlemeye yönelik açık uçlu sorular oluşturulmuştur. Öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla sekiz soruluk kişisel bilgi formu hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu ve açık uçlu sorular bir araya toplanmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu elde edilmiştir. Geliştirilen form, öğrencilerin görüş ve düşüncelerini belirlemede yeterli olup olmadığını tespit etmek amacıyla uzman görüşüne sunulmuştur. Alanında uzman dört ayrı öğretim elemanı, formu inceleyerek görüşlerini bildirmiştir. Bu görüş ve düşünceler ışığında toplam 6 soru ve kişisel bilgi formundan oluşan "yarı yapılandırılmış görüşme formu" elde edilmiştir. Ancak bu araştırma kapsamında sorulardan iki tanesi değerlendirmeye alınmış, çözümleme ve yorumlamalar bunlar üzerinden yapılmıştır. Söz konusu sorular şunlardır:

1. Kelime hazinenizin geniş(liği yaşamınızı nasıl etkiliyor?

2. Okuduğunuz metinlerden, kitaplardan öğrendiğiniz sözcükleri günlük yaşantınızda kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız nasıl/nerelerde kullanıyorsunuz?

Formun uygulanmasından sonra elde edilen nitel veri seti büyük bir duyarlılıkla her iki araştırmacı tarafından satır satır okunmuş ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamında yer alan yazılar her iki araştırmacı tarafından kodlanmış ve daha sonra bu verilerin güvenirlik katsayısı her bir soru için ayrı ayrı hesaplanmıştır. "Güvenirlik=Görüş Birliği/Görüş

Ayrılığı+GörüĢ Birliği x 100" formülüyle gerçekleĢtirilen bu hesaplama sonucunda üç soru için elde edilen görüĢbirliği yüzdesine iliĢkin değerler Ģunlardır: Birinci soru için 76, 74; ikinci soru için 85, 92; üçüncü soru için 84, 54.

Cumhuriyet Dönemi Eserlerinden Beş Örnek ve Sözcük Havuzu

AraĢtırmanın amacı doğrultusunda öğrencilerin sözcük dağarcığına iliĢkin bir değerlendirme yapılması kararlaĢtırılmıĢtır. Bunun için de Cumhuriyet dönemi eserlerinden bazıları seçilmiĢtir. Seçilen metinlerde özellikle Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Türkçe Öğretmenliği Bölümü öğrencilerinin bilmesi gerektiği kabul edilen sözcükler belirlenmiĢ ve bunlar bir araya getirilerek bir sözcük havuzu oluĢturulmuĢtur. Seçilen bu eserler, Yeni Türk edebiyatı alanında uzman üç öğretim üyesine sunularak uzman görüĢü alınmıĢtır. Uzmanlar eserleri öğrencilerin sözcük hazinelerini belirleme ve bir ders saatinde onların okumasına uygun olup olama açısından incelemiĢ, araĢtırmacılara konuya iliĢkin görüĢ ve düĢünceleri iletmiĢtir. Uzman görüĢleri sonucunda elde edilen veriler ıĢığında Cumhuriyet dönemine iliĢkin beĢ metnin ve bu metinlerde geçen bazı kelimelerin, öğrencilerin sözcük dağarcığını belirlemede yardımcı olacağı sonucuna varılmıĢtır. Söz Konusu Metinler Ģunlardır: Mustafa Kemal Atatürk'ten Gençliğe Hitabe (www.istanbul.gov.tr, 2012), Yahya Kemal Beyatlı'dan Açık Deniz, Süleymâniye'de Bayram Sabahı, Vuslat (Beyatlı 2007), Ahmet Hamdi Tanpınar'dan Ġstanbul (Tanpınar 2010). Belirlenen metinlerde geçen, öğrencilerin bilmesi gerektiği düĢünülen sözcüklerin oluĢturduğu havuz aĢağıda tablo halinde sunulmuĢtur.

Tablo 1:Cumhuriyet Dönemine ĠliĢkin BeĢ Eserden OluĢturulan Sözcük Havuzu

Eserin Adı	**Kelimeler**	**Sözcük Sayısı**
Gençliğe Hitabe	mevcudiyet, yegâne, bedhah, Ģerâit, namüsait, mahiyet, tezahür, cebren, emsal, mümessil, tersane, bilfiil, elîm, gaflet, dalâlet, müstevlî, tevhit, bîtap, ahval	19
Açık Deniz	lâhza, melâl, hulyâ, lâl, Ģimâl, akis, bakıyye, fatihane, Ģekva, serhad, med, muztarip	12
Süleymâniye'de Bayram Sabahı	mehâbetli, sarp, mâbed, serdâr, uhrevî, nefer, vâris, hendese, cumhûr, mağfiret iklimi, velvele, esvap, vecd, mü'min, bâni, ervâh	16
Vuslat	haz, müsâvi, ikbal, lahza, efsun, râyiha,	6
Ġstanbul	iĢ, orta, müsavat, terkip, simsar, enfüsî, münferit	6
Toplam Sözcük Sayısı		**59**

Tablo 1'de de görüldüğü gibi sözcük havuzunda toplam 59 kelime yer almaktadır. Elbette ki öğrencilerin sözcük dağarcığına iliĢkin elde edilen sayısal sonuçlar onun bütünsel anlamda sözcük bilgisini yansıtmamaktadır. Bilinmeyen sözcükler yalnızca sunulan metinler kapsamında geçerlidir. Diğer taraftan sözcük bilgisine iliĢkin olarak yapılan çalıĢmalar daha çok metinlerin güçlükleri ile iliĢkilendirilmektedir. Ancak bu çalıĢmada öğrencilerin eğitim aldıkları bölümler ve sınıf düzeyleri göz önüne alınarak bu değerlendirmeye gidilmemiĢtir. Elde edilen sonuçlar öğrencilerin sözcük dağarcıkları ile iliĢkilendirilmiĢtir.

Verilen Toplanması ve Çözümlenmesi

AraĢtırmanın amacı gereği öğrencilerin sözcük dağarcıklarına iliĢkin bir öngörü ortaya konulmak istenmiĢtir. Elbette ki kiĢilerin sözcük dağarcığını genel olarak belirlemek olanaksız olduğundan bu iĢlem Cumhuriyet dönemi metinlerinden beĢ tanesi seçilerek gerçekleĢtirilmiĢtir. Bu metinlerde geçen ve öğrencilerin bilmesi gerektiği düĢünülen kelimeler bir havuzda toplanmıĢ ve böylece sözcük havuzu oluĢturulmuĢtur. Daha sonra seçilen metinler öğrencilere dağıtılmıĢ ve bunları okuyarak anlamını bilmedikleri sözcüklerin altını çizmeleri istenmiĢtir. Öğrenciler metinleri tek tek okuyarak bilmedikleri sözcüklerin altını çizmiĢlerdir. Daha önce oluĢturulmuĢ olan sözcük

havuzu ve her bir öğrencinin anlamını bilmediği sözcük/sözcükler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Böylece kaç öğrencinin kaç ya da hangi sözcüğü bilemediği tespit edilmiştir.

Öğrencilerden elde edilen nitel veriler içerik analizi yapılarak açık kodlama yöntemiyle değerlendirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel veri setinde yer alan veriler bilgisayar ortamına aktarılmış, okunan metinler satır satır birkaç kez okunmuştur. Verilerin okunması sırasında konuya ilişkin kodlar belirlenmiş, belirlenen bu kodlardan birbiri ile ilişkili olanlar bir araya getirilmiştir. Bir araya gelen kodlar isimlendirilerek temalar oluşturulmuştur. Belirlenen temalar altındaki kodlar birbirleriyle ilişkili biçimde açıklanarak yorumlanmış ve araştırmanın amacı doğrultusunda sonuçlar ortaya konulmuştur. Araştırmacı tarafından yapılan yorumları desteklemek ve öğrencilerin düşüncelerini ortaya koymak açısından alıntılara da yer verilmiştir. Alıntılarda katılımcıları tanıtan kısaltmalara da yer verilmiştir. Alıntılarda kullanılan kısaltmalar, Eğitim Fakültesi ve öğrencinin sınıf düzeyi (EF3 ya da 4), Fen Edebiyat ve öğrencinin sınıf düzeyi (FE3 ya da 4) bayan (B), erkek (E), sıra numarası (1,2,3…), öğrencinin Bilmediği Kelime Sayısı (BKS1,2,,3…) şeklinde ifade edilmiştir. Örneğin: (EF3, E, 1, BKS10); EF3: Eğitim Fakültesi 3. sınıf, E: Erkek, 1: 1. sıra, BKS10: öğrencinin bilmediği kelime sayısı 10.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemine yanıt vermek amacıyla Cumhuriyet dönemine ilişkin beş metin üzerinde sözcük havuzu oluşturulmuş. Bu sözcük havuzu kapsamında öğrencilerin bilmediği sözcükler tespit edilmiştir. Sözcük havuzunda yer alan ve öğrencilerin en çok bilemediği 10 sözcük ve öğrenci sayılarına ilişkin veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Anlamını Bilinmeyen İlk On Sözcüğe İlişkin Öğrenci Sayıları

Metinlerin İsimleri	**Sözcükler**	**Sözcükleri Bilemeyen Öğrencilerin Sayıları**
Gençliğe Hitabe	Şerâit	75
	müstevlî	120
Açık Deniz	Şikva	143
Süleymaniye'de Bayram Sabahı	bâni	99
	ervâh	96
	mehâbetli	97
Vuslat	müsâvi	98
İstanbul	müsavat	113
	enfüsî	95
	münferit	78

Tablo 2'de de görüldüğü gibi öğrencilerin en çok bilemediği sözcük Şikva'dır (143). Hemen ardından müstevlî (120) ve müsavat (113) sözcükleri gelmektedir. Toplam öğrenci sayısının 204 olduğu, öğrencilerin fen edebiyat ve eğitim fakültelerinde eğitimlerine devam ettiği ve oldukça bilinen metinler seçildiği göz önüne alınırsa hiç de az bir rakam olmadığı söylenebilir. Diğer anlamı bilinmeyen sözcüklere ilişkin öğrenci sayıları şu şekildedir:

Gençliğe Hitabe: mevcudiyet (3), yegâne (2), bedhah (33), namüsait (8), mahiyet (12), tezahür (35), cebren (25), emsal (0), mümessil (36), tersane (0), bilfiil (13), elîm (16), gaflet (4), dalâlet (24), tevhit (13), bîtap (2), ahval (23).

Açık Deniz: lâhza (43), melâl (62), hulyâ (1), lâl (11), şimâl (51), akis (9), bakıyye (52), fatihane (18), serhad (40), med (35), muztarip (20).

Süleymâniye'de Bayram Sabahı: sarp (6), mâbed (4), serdâr (38), uhrevî (48), nefer (1), vâris (1), hendese (66), cumhûr (20), mağfiret iklimi (36), velvele (7), esvap (37), vecd (30), mü'min (0).

Vuslat: haz (0), ikbal (15), lahza (29), efsun (29), râyiha (61). *İstanbul:* içporta (7), terkip (21), simsar (35).

Araştırmanın ikinci alt problemine yanıt vermek için görüşme formunda yer alan iki sorudan yararlanılmıştır. Bu sorulardan birincisi "Kelime hazinenizin genişliği yaşamınızı nasıl etkiliyor?" şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu sorudan elde edilen kodların bir araya getirilmesi sonucunda "iletişim kurma becerisini geliştirme" ve "anlama becerisini geliştirme" temaları ortaya çıkmıştır. İletişim kurma becerisini geliştirme teması kapsamında yer alan kodlar konuşma becerisini geliştirme, statü kazandırma, yazma becerisini geliştirme; anlama becerisini geliştirme teması kapsamında yer alan kodlar ise okuduğu metni anlama ve bulmaca çözmedir.

İletişim kurma becerisini geliştirme temasının "konuşma becerisi geliştirme" koduna ilişkin yapılan incelemelerden elde edilen bazı alıntılar şunlardır:

> *"(...)*Her türlü konuşmayı anlayabiliyorum. İnsanlarla sadece İstanbul Türkçesi hakkında değil Eski Türkçe hakkında da konuşabiliyorum. Bazen öğrendiğim Göktürkçe veya Osmanlıca kelimeleri kullanıyorum arkadaşlarımla konuşurken. *(...) [*EF4, B, 89, BKS13*]" "(...)*Konuşurken daha hızlı düşünüp, kendimi daha iyi ifade etmemi sağlıyor.*(...) [*EF3, B, 6, BKS23*]" "(...)*Konuşmalarımda sıkıntıya düşmeden daha rahat ifade ediyorum kendimi. Düşüncelerimin toparlanmasında ve ifadeye dökülmesinde öğrendiğim yeni kelimeler elbette yardımcı oluyor. *(...) [*EF4, B, 65, BKS14 *]""(...)*Türkçeyi doğru ve düzgün kullanmamı sağlıyor. Telaffuzum düzeliyor. Düşüncelerimi daha iyi aktarıyorum ve akıcı konuşuyorum. *(...) [*EF3, B, 26, BKS23*]""(...)*Günlük yaşamda kullandığımız kelimelerle sınırlı aslında yaşantımız. Ne kadar çok konuşabiliyorsak; ama dolu konuşabiliyorsak bir o kadar da büyük bir hazineye sahibiz aslında. Bazı durumlarda yetersiz kalıyoruz, anlatmak istediğimizi tam anlamıyla anlatamıyoruz. Çoğu bu anlarda anlıyoruz ki okumak, araştırmak, tartışmak zorundayız. *(...) [*EF3, B, 32, BKS20*]" "(...)*Kelime hazinem ne kadar geniş seyaşamda kendimi arkadaşlarıma, aileme o kadar iyi ifade edebiliyorum. Güzel ifade edişimde benim onlarla aramdaki etkileşimi kuvvetlendiriyor. *(...) [*EF3, B, 58, BKS17*]" "(...)*Toplumda insan kendine daha fazla güvenerek konuşuyor. Sohbete yabancı kalmıyor. Acaba bu neydi gibi bocalamıyor. *(...) [*EF3, B, 44, BKS11*]""(...)*Toplum karşısında konuşma yaparken daha iyi açıklayabiliyor insan kendisini. Doğru kelimeyi doğru zamanda söylemek konuşmanın etkisini arttırıyor ve konuşmaya özgüven artıyor. İnsanlar arasında etkili konuşan kişiler hep sivrilmiştir zaten ama her şey kelime bilmek değil doğru kullanmaktır bence. *(...) [*EF3, E, 50, BKS18*]""(...)*Kelime haznesinin genişliği demek iletişiminin daha rahat yapılabileceği demektir. *(...) [*FE4,B,108, BKS2*]" "(...)*Herhangi bir şeyi ifade ederken daha açık, lafı dolandırmadan aktarabiliyorum ve düşüncelerimi en etkili kelimeleri kullanarak ifade edebiliyorum. Bu da yaşamımda insanlar tarafından daha çok anlaşılmama fayda sağlıyor. *(...) [*FE4,B,109, BKS1*]" "(...)*Bir ortama girdiğimde kendime güven veriyor. Her ortam bilgim dahilinde konuşurum ve insanlar konuşmamdan sıkılmıyor. *(...) [*FE4,B,123, BKS7*]""(...)*Kendimi ifade etme şansın artar. Görünmeyenin arkasındaki görüneni görüp, dile getirme başkalarına gösterme gücün fazladır kelime hazinen geniş se eğer. *(...) [*FE3,B,132, BKS8*]""(...)*Hayatın her alanında insana nüfuz eder. Gerek mesleki hayatta gerek normal günlük konuşmada kelime hazinesi önemlidir. Bazı şeyleri daha iyi ifade etmemize yarar. Güzel bir konuşma ve iyi bir üsluba sahip olmamızı sağlar. *(...) [*FE3,E,169, BKS2*]"*

Bulunduğu yaş ve sınıf seviyesine uygun kelime dağarcığına sahip olan öğrencilerin anlama, anlatma ve öğrenme alanlarına yönelik dil becerilerini (okuma, dinleme, konuşma ve yazma) geliştirmede, temel dil bilgisi konu, kavram ve kurallarını kavramada büyük avantaja sahiptir (Göçer, 2010: 1009). Öğrenciler, bildikleri sözcük sayısına bağlı olarak hem kendilerini daha iyi, daha doğru sözcüklerle ifade edebilmekte hem de başkalarının konuştuklarını daha rahat anlayabilmektedir. Bu durum, kendisine güvenen, kültürüyle barışık, toplumla "entegre" bir gençlik oluşturmaktadır. Öğrencilerimiz, düşünce kapasitelerinin, bildikleri sözcük sayısıyla doğru orantılı olduğunu anlamışlardır. Çünkü insan, kelimelerle düşünür ve kelimelerle konuşur. Öğrenciler, aldıkları bazı derslerin (Osmanlı Türkçesi gibi), telaffuzlarını (söyleyiş biçimlerini, sesletimlerini) düzelttiklerini de fark etmişlerdir. "Konuşma becerisini geliştirme" bağlamında,

Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü ve Fen Edebiyat Türk Dili Edebiyatı Bölümü öğrencileri arasındaki niteliksel bir fark olduğu söylenemez.

İletişim kurma becerisini geliştirme temasının "statü kazandırma" koduna görüş ve düşünceleri içeren alıntılardan bazıları şunlardır:

> *"(...)*Farklı konuşma tarzımız hemen göze çarpıyor ve bu bizi diğer insanlardan ayırt ediyor. Arkadaş ortamlarında ve çevremizde kullanıyoruz. *(...) [*FE3,B,161, BKS0*]""(...)*Kelime haznesi geniş olan insanın konuşması da düzgün olur ve çevresindeki insanlar tarafından takdir edilir. *(...) [*FE4,B,106, BKS12*]" "(...)*Kelime hazinesi benden dar olanlar tarafından saygı görüyorum örnek alınıyorum. Kelime hazinesi benden daha geniş olanlar tarafından daha fazla kelime öğrenmem konusunda teşvik ediliyorum *(...) [*EF4, E, 88, BKS4*]""(...)*Sosyal statümün artmasını sağlıyor. Farklı kelimelerle konuşmak tek düzelikten sıyrılıp kendi kişiliğimizi daha marjinal hale getirmemize yardımcı oluyor. *(...) [*EF4, B, 66, BKS29*]""(...)*Çok olumlu yönde etkiliyor. Toplum içinde kendime güvenerek istediğim her türlü isteği ve düşüncelerimi zengin bir yelpazeyle ifade edebiliyorum. Dili iyi kullanmam bana itibar kazandırıyor. *(...) [*EF3, E, 60, BKS21*]""(...)*Toplum içinde konuşurken daha çok dikkate alınmamıza ve statü kazanmamıza yarar. *(...) [*EF3, E, 10, BKS28*]"*

Toplumda rahat iletişim kurabilen insanlar, kendilerini en iyi, en doğru ve en etkili bir biçimde ifade edebilen insanlardır diyebiliriz. Toplumun diğer bireylerinden sözcük, ifade, anlama becerisi bakımlarından ayrılan ve belirginleşen insanlar, kendilerini daha farklı hissetmektedirler. "Aydın" tipinin başlangıç aşamasındaki bireyleri olarak nitelendirebileceğimiz bu vasıftaki kişiler, toplumda farklı statüde bulunduklarını somut olarak hissetmektedirler. Bu durum, zaten kendilerini öğretmen adayı olarak gören öğrencilerin, "ilk statü" duygusunu yaşadıkları bir aşama olarak kabul edilebilir. O halde, sözcük dağarcığının önemini kavratan bir "formasyon" eğitimi, özellikle öğretmen adayları için ihmal edilemeyecek bir olgudur. "Anadili düşünün ve duygu evrenini oluşturur, geliştirir. Anadilinde yetkinleşme bireyin sosyal bir varlık olarak toplumda yer edinmesine, gelişmesine, evreni algılama ve yorumlamasına ışık tutar" (Tosun, 1983: 220).

İletişim kurma becerisini geliştirme temasının "yazma becerisini geliştirme" kodu kapsamında yapılan alıntılar ve yorumları aşağıda yer almaktadır. Alıntılardan da anlaşılacağı gibi bu yönde fikir ortaya koyan öğrencilerin sayısı oldukça azdır:

> *"(...)*Yazılan metinleri anlamakta zorlanmıyorum. Hayatımı kolaylaştırıyor. Ayrıca yazma etkinliklerini daha kolay sürdürmemi sağlıyor. *(...) [*EF2, B, 4, BKS7*]""(...)*şiir, makale, kompozisyon ve yahut şiirsi sözü yazmak istediğimde yardımcı oluyor. *(...) [*EF3, E, 22, BKS10*]" "(...)*.Kişi kendini daha iyi ifade ediyor. Daha rahat konuşabiliyor. Yazılı ve sözlü anlatımlarda başarı sağlıyor. Her anlamda işimize yarıyor. *(...) [*EF4, B, 87, BKS26*]""(...)*Yazı derslerinde, sunumlarda etkileyici olabilmemi sağlıyor. *(...) [*EF4, E, 85, BKS9*]"*

Sözcük dağarcığının geniş oluşu, yazmayı düşünen veya zaten yazan öğrenciler için teşvik edici bir unsur olmaktadır. Çünkü yazmak, konuşmaktan daha "kalıcı" bir olgudur. Üç beş kafiye ile şiir yazılamayacağını ya da "sığ" (anlam derinliği olmayan) sözcüklerle hikâye, deneme vs. nesir örnekleri verilemeyeceğini, sözcük dağarcığı geniş insanlar daha iyi anlamaktadırlar. Yazmanın sorumluluğu ve yükü daha ağırdır. Olgunlaşan meyvenin ağacı sarkması gibi, sözcük dağarcığı fazla öğrenciler de yazmanın sorumluluğunu, ciddiyetini ve önemini daha iyi anlamış olmaktadır. Geleceğin şair veya yazarları, "sözcük dünyası geniş" bir iklimde yetişecektir. "Sözcük dağarcığı fakir bir öğrenci, duygu ve düşüncelerini yazmakta güçlük çeker. Hep belli sözcüklerle yazdığı için kendini klişe sözcüklerden kurtaramaz. Sözcük dağarcığı zengin bir öğrenci okulda olduğu kadar hayatta da anlatım kolaylığı kazanır" (Çeçen, 2007: 117)

Araştırmanın ikinci alt problemine yanıt vermek amacıyla görüşme formunda yer alan ikinci soru "Okuduğunuz metinlerden, kitaplardan öğrendiğiniz sözcükleri günlük yaşantınızda kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız nasıl/nerelerde kullanıyorsunuz?" şeklindedir. Bu soruya verilen yanıtlardan elde edilen verilerden "Öğrenilen kelimeleri günlük yaşama taşımadaki

farklılıklar" ve "Öğrenilen kelimeleri günlük yaşamda kullanma" temaları çıkarılmıştır. Öğrenilen kelimeleri günlük yaşama taşımadaki farklılıklar teması kapsamında "yazı yazarken kullanma ve öğrenilen kelimeleri farklı durumlarda kullanma" kodları belirlenmiştir. Öğrenilen kelimeleri günlük yaşamda kullanma teması kapsamında ise "öğrenilen kelimeleri kullanmama, kelimeleri kullanma ve kelimeleri kısmen kullanma" kodları tespit edilmiştir.

Öğrenilen kelimeleri günlük yaşama taşımadaki farklılıklar temasının "yazı yazarken kullanma" koduna ilişkin görüş ve düşüncelere ilişkin olarak yapılan alıntılar şunlardır:

> *"(...)*Bazen şiirya da düz yazı yazarken kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 15, BKS24*]" "(...)*Sohbet ortamlarında, internet sitemdeki yazılarımda sık sık kullanmaktayım. *(...) [*EF4, E, 84 BKS8 *]""(...)*Bunu gerek sınavlarda, gerek konuşma yaparken ve yazı yazarken kullanıyorum. *(...) [*FE4,B,106, BKS12*]""(...)*şiirlerimde yeri geldiğince bu kelimeleri kullanmak başka çağrışımlara ve imgelere kapı açtığı için çok işime yarıyor. *(...) [*FE4,E,113, BKS1*]""(...)*Alanla ilgili yazılacak(tez) gibi yazılarda bu kelimeleri kullanırım. *(...) [*FE3,E,144, BKS0*]""(...)*Günlük konuşmalarda kullanıyorum olmazsa yazılarımda değerlendiriyorum.*(...)* FE3, B,188, BKS11*]" "(...)*Günlük yaşamda pek kullanmasam da yazı yazarken, kompozisyon ya da şiirlerimde kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 46, BKS19*]"*

Öğrenciler, kelime dağarcığında bulunan sözcükleri, fırsat yaratarak, günlük yaşamlarının bir parçası haline getirerek veya yazılı metinler (şiir, yazı vs.) oluşturmak suretiyle kullanma yoluna gitmektedirler. Başka bir deyişle "dağarcık"taki her söz, yeri ve zamanı geldiğinde devreye sokulmakta, "işe yarar" hale getirilmekte, âtıl bırakılmamaktadır. Bu durum, yazma, konuşma gibi zihinsel etkinlik için hazır bir zemin oluşturmakta; yazmamak veya konuşmamak için "bahane" kalmamaktadır. Başka bir deyişle dağarcıktaki her sözcük, zihinsel faaliyet için itici, ateşleyici, bitmeyen bir enerji parçacığı rolünü üstlenmiş olmaktadır.

Öğrenilen kelimeleri günlük yaşama taşımadaki farklılıklar temasının "öğrenilen kelimeleri farklı durumlarda kullanma" koduna ilişkin olarak yapılan alıntılar şunlardır:

> *"(...)*Günlük konuşmalarda, sunumlarda, ders anlatırken kullanıyorum. *(...) [*EF4, E, 88, BKS4*]""(...)*Bir sunum veya konuşma sırasında uygun düşüyorsa kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 63, BKS20*]""(...)*Daha çok internette kullanmayı tercih ediyorum *(...) [*EF3, E, 59, BKS1017*]"* Çok sık olmasa da kullanıyorum. Genellikle arkadaş ortamında konuşurken kullanıyorum. EF3, E, 33, BKS15 *"(...)*Ders anlatımımız sırasında, arkadaşsohbetlerinde kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 32, BKS20 *]""(...)*Günlük yaşamdan ziyade okul içinde kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 27, BKS9*]" "(...)*Bilimsel konuşmalarda işime yarıyor. *(...) [*EF3, E, 22, BKS10*]""(...)*Ders ortamında, tartışma ortamında kullanıyorum *(...) [*EF3, E, 14, BKS34*]"*

Dilin, düşünce ve duyguların aktarılmasında en önemli öğe olması, bu aracın etkili bir biçimde kullanılmasını önemli kılmaktadır. Düşünce ve duyguların etkili bir biçimde aktarılması ancak sözcük zenginliği ile mümkündür. Düşünce ve duygularını etkili bir şekilde aktarabilenler toplumda ayrıcalıklı bir yere sahip olmaktadırlar (Keklik, 2011: 80-95; Karahan, 2007). Yukarıda da ifade edildiği gibi öğrenilen kelimeler, konuşan veya yazmak isteyen kişi tarafından uygun ortamlar oluştuğunda devreye sokulmaktadır. Böylelikle öğrenci, zihnindekini ifade etmede, kendisini anlatmada veya bilgiyi aktarmada kendisini daha rahat hissetmektedir.

Öğrenilen kelimeleri günlük yaşamda kullanma temasının kapsamında belirlenen "öğrenilen kelimeleri kullanmama" koduna ilişkin yapılan alıntılar şunlardır:

> *"(...)*Genelde kullanmıyorum. Çünkü o kelimeyi sadece sizin bilmeniz kullanılır etmiyor. *(...) [*EF3, E, 1*]""(...)*Gündelik hayatta kullanmıyorum. İnsanların beni ukala görmesini istemiyorum. Onların yerine kişilerin bildiği sözcükleri kullanmaya dikkat ediyorum. *(...) [*EF3, E, 3, BKS0*]""(...)*Kendime yakın olanları kullanıyorum. Ama eski edebiyatımıza ait sözcüklerin çoğunu konuşmamda ya da yazmamda kullanmıyorum*(...) [*EF2, B, 4, BKS7*]" "(...)*Zamanı geçmiş kelimler günümüzde çok fazla kullanılmıyor. Çoğu kişide anlamıyor.*(...) [*EF3, E, 11, BKS22*]"*

*"(...)*Çok fazla kullanmıyorum. Düşündüğümüz zaman zaten çok fazla da konuşmuyoruz. Günlük konuşmalarımız çok kısıtlı ve sıradan şeyler. *(...) [*EF3, B, 13, BKS10*]""(...)*Çok sık kullandığımı söyleyemem. Hele ki kendi dilimizde bir karşılığı varsa özellikle Türkçe olanı kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 42, BKS16*]""(...)*Pek kullandığım söylenemez. Kullansam da karşımdaki insan anlamadığında pek bir işeyaramıyor. *(...) [*FE4,E,102, BKS13*]"* Pek kullanmıyorum. Kullandığım zaman arkadaşlara hava attığımı sanıyor.FE4,E,120, BKS6 *"(...)*Öğrendiğim kelimeler genellikle yabancı kökenlidir, bu sebeple zorda kalmadıkça Türkçe dışında kelime kullanmamaya özen gösteriyorum.*(...) [*FE4,B,108, BKS2*]" "(...)*Günlük dilde kullanma ihtiyacı duymuyorum. Çünkü kitabi dil ile günlük yaşantımızda kullandığımız dil arasında belli nüans farklılıkları vardır. *(...) [*FE4,E,122, BKS2*]"*

Öğrenilen sözcüklerin günlük yaşamda kullanılmaması şusebeplere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır: 1) Konuşulan kişiveya topluluğun (muhatap) bilgi veya kültür seviyesi buna uygun değildir. 2) Öğrenilmişher sözcük, günlük yaşamda kullanılmak zorunda değildir. Çünkü bunların bir kısmı meslekî özellik taşır. Bir doktorun, günlük yaşamında tıp terimlerini veya sözcüklerini kulan(a)maması gibi. 3) Sözcüğün Türkçesi varsa ve toplumda kullanılıyorsa, öğrenci, yabancı olanını değil Türkçesini "tercih" etmektedir. Bu da son derece doğaldır. Toplumların, dili kullanma tercihleri olduğu kadar, bireylerin de tercihleri vardır. Tercih edilen sözcük, diğerini (genel anlamda) kullanımdan düşürmez. Kişi, konuşurken veya yazarken "vuslat"ı da "kavuşma"yı da tercih edebilir. 4) Günlük dil, her sözcüğü kullanmaya her zaman fırsat vermez.

Öğrenilen kelimeleri günlük yaşamda kullanma temasının içerisinde yer alan "kelimeyi kullanma" koduna ilişkin olarak şu alıntılar yapılmıştır:

*"(...)*Öğrendiğim kelimeleri genelde başkalarına anlatmaya çalışıyorum. Böylece önce anlamı kafamda bütünleşiyor. Sonra zaten konuşurken kullanıyorum. *(...) [*EF2, B, 6, BKS23*]" "(...)*Eğer ortama uygunsa yeni öğrendiğim kelimeler dilime yerleşsin diye sık sık kullanmaya çalışırım. Fakat anlamını bilmeden böyle bir şey yapma yoluna gitmem. Aynı zamanda karşımızdaki insanlar tarafından da anlaşılması gerekiyor diye düşünüyorum. *(...) [*EF2, B, 7, BKS28*]""(...)*Evet kullanmaya çalışıyorum. Çünkü okuduğum metindeki bilgileri başkalarına anlatabilmem için o kelimeleri ihtiyacım oluyor. *(...) [*EF3, B, 26, BKS23*]""(...)*Evet öğrenilen her kelime bir zaman gerekli olabiliyor. Yeri geldiğinde elimden geldiğince doğru bir şekilde cümlelere dâhil etmeye çalışıyorum. *(...) [*EF3, B, 29, BKS12*]""(...)*Evet kullanıyorum. Bölümümde bunlar bazen gerekiyor. Bende tam yeri ve zamanında gayret ediyorum konuşmamda ve yazmamda kullanmak için. *(...) [*EF3, E, 38, BKS22*]""(...)*Kullanıyorum. Her yerde özellikle de arkadaşlarımla sohbet sırasında bile kültürlü insanların ortamı oluşmasına fırsat veriyor. *(...) [*EF4, B, 68, BKS14*]" "(...)*Kullanmaya çalışıyorum; çünkü bu kelimeleri hayatımıza sokmayınca suya yazı yazmak gibi unutulup gidiyor. *(...) [*FE4,B,104, BKS8*]" "(...)*Günlük yaşamda kullanıyorum. Kelimeyi kullanacağım ortamı oluşturup, daha sonra kelimeyi kullanırım ve bu benim çok hoşuma gider. *(...) [*FE3,E,155, BKS0 *]"*

Öğrenci, yeni öğrendiği bir sözcüğü zihnine daha iyi yerleştirmek için kullanmayı tercih edebilmektedir. "Sözcüğü kullanma" nedeni, yukarıda da ifade edildiği gibi kendisini ispat ya da kendisinin farklı olduğunu ortaya koyma şeklinde de tezahür edebiliyor. Mesleki formasyonun bir gereği olarak da sözcükler kullanım alanına çıkabilmektedir. Yani nedeni ne olursa olsun, sözcük "tutabilme" veya onları kullanabilmenin kendince geçerli nedenleri bulunmaktadır. "Bir insan kaç kelime biliyorsa o derece zeki ve akıllıdır, denilebilir. Çünkü kelimelerle düşünür, kelimelerle kavramlar teşkil eder, fikir ve düşüncelerini, mesajlarını başkasına kelimelerle iletir" (Koçak, 1999: 27).

Öğrenilen kelimeleri günlük yaşamda kullanma temasına uygun olarak belirlenen "kelimeleri kısmen kullanma" koduna yönelik olarak tespit edilen alıntılar şunlardır:

*"(...)*Çok az derece de kullanıyorum. Genelde günlük hayatımda kullanabileceğim sözcükleri seçiyorum aralarından. Öğrendiğim yeni sözcükleri cümle içinde kullanmaktan da hoşlanıyorum. *(...) [*EF3, E, 10, BKS28*]" "(...)*Çok nadir olarak kullanıyorum. *(...) [*EF3, B, 17, BKS23*]" "(...)*Pek fazla kullanmıyorum. Çünkü yerine bazen tam oturmuyor. *(...) [*EF3, E, 20, BKS12*]" "(...)*Kısmen kullanıyorum.

Genellikle söylediğim kelimenin hem öz Türkçede hem de eski şeklini kullanıyorum. Genellikle arkadaşlarımla yaptığım konuşmalarımda. *(...) [*EF3, B, 45, BKS10*]""(...)*Evet kısmen kullandığımı düşünüyorum. şu an öğrenciyim bu kelimeleri sınav kâğıdında yeri geldikçe kullanarak pekiştiriyorum. *(...) [*FE4,B,119, BKS3*]" "(...)*Bazen kullanıyorum. Kullanırken özel bir çaba harcamıyorum. Bu kendiliğinden oluyor. *(...) [*FE3,B,159, BKS3*]""(...)*Öğrendiğim kelimeleri denemek için yazdığım deneme ve hikâyelerde kullanıyorum; ancak günlük hayatımızda herkesin eğitim seviyesinden kaynaklanan bir eksikliklerden dolayı sade bir dil kullanıyorum. Öğrendiğim kelimeleri günlük konuşma diliyle aktarmıyorum. *(...) [*FE3,B,164, BKS0*]""(...)*Sürekli olmasa da çoğu zaman kullanıyorum. Edebiyatsever arkadaşlarla konuşurken kullanıyorum. Bu onların da hoşuna gidiyor. Hem ben kelime öğrenmiş oluyorlar hem de ben o kelimeyi dilime oturtmuş oluyorum. *(...) [*FE3,B, 200, BKS6 *]""(...)*Çok az da olsa o durumu karşılayan yeni bir sözcük olmadığı zaman kullanıyorum. Etrafımdakilerin gözünü boyamak istediğimde… *(...) [*FE3,E, 204, BKS10*]"*

Öğrenilmiş sözcüklerin her zaman kullanılmaması da doğaldır ve bunun geçerli nedenleri bulunmaktadır: Her bir sözcük, ortamını bulduğunda dile gelir; elverişli ortam oluşmamışsa, sözcüğün kullanımını bekleyemeyiz. Uygun muhatap yoksa sözcüğün Türkçesi kullanımdaysa, Türkçe kökenli olmayan sözcüğün kullanılmaması da normal karşılanmalıdır. Ama bu durum, o sözcüğün (en azından her zaman için) gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir. Gereksiz olsaydı, "kısmen" de olsa kullanılmazdı.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yapılan alan taramasında söz konusu çalışmaya benzer içerikli başka bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışma özgün bir nitelik taşımaktadır. Araştırmada bilinmeyen kelimelere ilişkin oluşturulan sözcük havuzu öğrencilerin sözcük hazinesine ilişkin belirli ölçülerde bir sonuç vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi konuya ilişkin ortaya çıkan sayısal veriler yalnızca beş metin kapsamında değerlendirilmiştir. Elbette ki katılımcıların sözcük dağarcığına ilişkin gerçekçi bir rakam ortaya koymak pek mümkün değildir. Araştırmanın sonuçlarına göre en çok bilinmeyen dört sözcük şekva (143), müstevlî (120), müsavat (113), bânidir (99). Öğrencilerin tümünün bildiği kelimelerse emsal, tersane, haz ve mü'min'dir. En çok bilinen sözcükler ise mevcudiyet (3), yegâne (2), gaflet (4), hulyâ (1), sarp (6), mâbed (4), nefer (1), vâris (1), işgal (7) olarak sıralanabilir. Elbette ki bu sözcüklerin günlük yaşamda oldukça sık kullanıldığı, göz önüne alınması gereken bir durumdur.

Öğrencilerin görüş ve düşüncelerinden yola çıkılarak "konuşma becerisi geliştirme" koduna ilişkin olarak şu sonuçlar ortaya konulabilir: Sözcük dağarcığının genişliği öğrencilerin daha etkili düşünmesini ve konuşmasını sağlamaktadır. Hem İstanbul Türkçesinin hem de daha eski dönem Türkçesinin (Osmanlı) kısmen de olsa halen kullanılan sözcüklerine yabancı kalmamalarına yardımcı olmaktadır. Sözcüklerin daha etkili telaffuz edilmesini sağlamaktadır. Arkadaş ve toplum ile olan iletişimin daha etkili olmasını sağlamaktadır. Üst düzey düşünme ve konuşma becerisini arttırmakta, kendine güven vermektedir. "İnsan düşünürken de konuşurken de yazarken de kelimeleri kullanır. Kişi kullandığı ve bildiği kelimeler kadar vardır. Kendini ifade edebildiği kadar düşünür ve bunu kelimeler sağlar. Kişinin sahip olduğu söz varlığı onun dünyaya bakışını ve yorumlayışını gösterir" (Açıkgöz, 2008: 17).

Statü kazandırma koduna ilişkin elde edilen verilere yönelik olarak yapılan çözümlemelerden şu sonuçlar çıkarılabilir: Genel olarak Eğitim Fakültesi öğrencileri sözcük dağarcığının statü kazandırmada etkili olduğunu ifade etmektedir. Eğitim Fakültesi öğrencileri öğretmen olmaya bir adım daha yakındır. Bu nedenle statü kavramını onlar tarafından daha fazla önemsenmiş olabilir. Sözcük dağarcığının zenginliği toplum içinde saygı görmeye neden olduğu kadar kişisel öz güveni de desteklemektedir. Çok sözcük bilen kişi aynı zamanda öğrenmeye de yatkındır. Dinleyen, konuşan, yazan, okuyan kişi toplum tarafından da önemsenir. Aydın karakterli insanlar ancak iyi bir anadili eğitimi ile yetiştirilebilir. Elde edilen sonuçlar daha önce yapılan ve

dil kullanımının toplumda yer edinmede etkili olduğu görüşünü ortaya koyan çalışmaları desteklemektedir (Sağır, 2002; Tosun, 1983: 220; Karahan, 2011).

Elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda yazma becerisini geliştirme koduna yönelik olarak şu sonuçlar ortaya konulabilir: Sözcük dağarcığının genişliği öğrencilerin düşüncelerini yazılı olarak daha etkili ifade etmesini sağlamaktadır. Yalnızca düz yazı değil farklı türlerde yazılı ürün ortaya koymalarında bir farklılık yaratmaktadır. "Okullardaki öğretme - öğrenme sürecinde yazılı kaynaklardan yararlanma önemli bir yer tutar. Okuma, gözlem ve düşünce gücü ile birleşince sözlü ve yazılı anlatım da güç kazanır. Öğrencilerin, okuduklarını ve dinlediklerini tam ve doğru olarak anlaması; anladıklarını, düşünüp tasarladıklarını söz ve yazı ile etkili biçimde anlatması, büyük ölçüde sözcük dağarcıklarının zenginliğine bağlanabilir" (Sever, 2004: 45).

Yazı yazarken kullanma koduna ilişkin olarak yapılan çözümlemelere ilişkin olarak şu sonuçlar ortaya konulabilir. Öğrenciler öğrendikleri yeni sözcükleri şiir, düz yazı, sınavlar ya da yazı çalışmalarının farklı bir türünde hatta internet yazılarında bile kullanmaktadır. Öğrenilen sözcükler öğrencilerin yazma çalışmalarında daha etkili olmalarında büyük bir kolaylık sağlamaktadır. "Ana dili eğitimi bütün bilim dallarının kapısını açar" (Marshall, 1994: 4).

Öğrenilen kelimeleri farklı durumlarda kullanma koduna ilişkin olarak ortaya konulabilecek sonuçlar şunlardır: Kişinin çok sözcük bilmesi, çok kavram tanıması ve çok bilgi kazanmış olması demektir. Çeşitli konuları öğrenmeye ilgisi olanların sözcük öğrenmeye de ilgi duydukları saptanmıştır. Kişi sözcük bilgisi kadar dinler, konuşur, okur ve yazar (Göğüş, 1978; Sağır, 2002; Adıgüzel 2004). Öğrenciler günlük konuşmalarının yanı sıra çalışmalarını zenginleştirmek ve dili daha etkili kullanmak açısından derslere yönelik sunumlarında da yeni öğrendikleri sözcüklere yer vermektedir. İnternet üzerinden yapılan yazışma ve konuşmalarında bu sözcükleri kullanmaktadırlar. Bilimsel ortamda ya da derslerde yapılan tartışmalarda bu sözcüklere yer vermektedirler. Bu bilimsel veriler ışığında yeni öğrenilen sözcüklerin yaşamın her alanında kullanıldığı ifade edilebilir.

Öğrenilen kelimeleri kullanmama koduna ilişkin olarak ortaya çıkan sonuçlar şunlardır: Öğrencilerin bir kısmı yeni öğrendikleri sözcüklere günlük yaşamlarında yer vermemektedir; çünkü söz konusu sözcüklerin anlamları başkaları tarafından bilinmemektedir. Öğrenciler, bu sözcükleri kullandıklarında başkaları tarafından kendini beğenen kişiler olarak algılandıklarını düşünmektedir. Bazı öğrenciler eski dönem Türkçesine ilişkin öğrendikleri sözcükleri modası geçmiş olarak değerlendirmektedir. Bazı öğrencilerse öz Türkçe sözcükler kullanmayı tercih ettiği için yeni kelimeleri günlük yaşamına yansıtmamaktadır.

Elde edilen veriler ışığında kelimeyi kullanma koduna ilişkin olarak ortaya konulabilecek sonuçlar şunlardır: Öğrencilerin büyük bir kısmı yeni öğrendikleri sözcükleri günlük yaşamda kullandıklarını ifade etmektedir. Öğrenciler sözcüğün anlamını zihninde daha da pekiştirmek için sözcükleri kullanmaktadır. Öğrenciler bölümlerine yönelik olarak yaptıkları çalışmalarında hem yazılı hem de sözlü olarak bu sözcüklere yer vermektedir. Sözcükler arkadaş ortamlarındaki sohbetlerde de kullanılırken üst düzey tartışmaların yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Ne kadar çok sözcük bilinirse birey o kadar çok düşünce üretmekte; bu da onun üst düzey bir iletişim kurmasına yardımcı olmaktadır. Bazı öğrenciler ise bu sözcükleri kullanmak için ortam oluşturma çabası içine girmektedir. "Sözcük dağarcığı bireyin hem topluma hem de dünyaya uyumunu sağlamaktadır" (Açıkgöz, 2008: 24).

Kelimeleri kısmen kullanma koduna yönelik olarak tespit edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir: Öğrencilerin oldukça az bir kısmı da kelimeleri kullanmada ihtiyatlı davranmaktadır.

Bu öğrencilerden bazıları yalnızca günlük yaşamda kullanılabilir olan sözcükleri tercih etmektedir. Bu kelimeler günlük yaşamda istenilen anlamı vermeye uygun değildir. Sözcüğün hem eski hem de yeni hali eşzamanlı olarak kullanılabilmektedir. Öğrenilen yeni sözcüklerin kullanımı günlük yaşamın belirli boyutlarında olmaktadır. Örneğin sınavlar, kişisel yazılar ya da arkadaş sohbetleri. İletişim kurulan kişilerin eğitim seviyesi öğrenilen yeni sözcüklerin kullanımında önemli bir belirleyici olarak görülmektedir.

Araştırmanın nicel ve nitel verilerinden elde edilen veriler ışığında şu öneriler geliştirilebilir: Sözcük havuzu kapsamında ortaya konulan sayısal veriler Cumhuriyet dönemine ait beş eserde geçen kelimelerle sınırlıdır. Öğrencilerin sözcük dağarcığının tahmini olarak belirlenmesine ilişkin daha kapsamlı ve farklı dönemlerin eserlerini içeren çalışmalara yer verilmelidir. Özellikle Fen-Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri ile Eğitim Fakültelerinin Türkçe Eğitimi Bölümleri ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümleri, bu tür çalışmaların sık aralıklarla yapılaması gereken bölümleridir. Elde edilen sonuçlar ilgili kurumlarla paylaşılmalı. Öğretmen adaylarının sözcük dağarcığının geliştirilmesi yönünde gereken adımlar atılmalıdır.

Fen Edebiyat ve Eğitim Fakültesi öğrencileri yeni öğrendikleri sözcükleri hem okulda hem de okul dışı zamanlarda gerçekleştirdikleri yazma çalışmalarında kullandıklarını ya da kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Eğitim kurumlarının görevi, "Eski Türkçe" ya da "Osmanlıca" sözcükleri, en azından kültürümüzün, edebiyatımızın parçası bağlamında sunmak ve öğrencilerin bunu fark etmesini sağlamaktır. Öğrenci yer, zaman ve duruma göre gereksinim duyması halinde bunları kullanma ya da kullanmama seçimine kendisi karar verir. Kullanmasa dahi edebiyatımızın en seçkin örneklerini anlama gayretine sokar. Ancak unutulmaması gerek nokta, kültüre mal olmuş sözcükler duygu ve düşünceleri etkili bir şekilde anlatacaksa ifade edilmelidir. Zira bu öğrenci gurubunun ilerde Türkçe ya da Türk Dili Edebiyatı öğretmeni olacağı unutulmamalıdır.

Yeni öğrenilen kelimelerin günlük yaşamda kullanılması elbette ki kişinin isteğine bağlıdır. Eğitim kurumları açısından da önemli olan Eski Türkçe ya da Osmanlıca kelimelerle konuşan bireyler yetiştirmek değil, Türkçeyi etkili ve yerinde kullanan yurttaşlar yetiştirmektir. Çünkü etkili konuşmak etkili düşünmekle paralel giden bir beceridir. Unutmamalıdır ki her kelime, kökeni ne olursa olsun, geçtiği dilde farklı anlamlar kazanabilir; o kelimeler asırlar içinde anlam derinliğine ulaşır, o kelimeyle ilgili atasözleri, deyimler, vs. oluşabilir. Bu açıdan bakılırsa "makas", artık Arapçanın "mikraz"ı değildir; "merdiven", Farsçanın "nerdüban"ı değildir. Farsçanın "ön" anlamına gelen "pîş", "peşimden gel" ifadesinde "arka" anlamını kazanmış bir Türkçe kelimedir. Arapça "eser"i, sadece "yapıt" anlamında öğretemeyiz öğrencilerimize. "Yüzünde üzüntü eseri var" cümlesindeki anlam farklılığını öğretmeliyiz gençlerimize. Bunları kültürümüzün birer parçası olarak kabul etmeli; zamanımızdan eskiye düşmüş de olsa, edebî eserlerimizdeki kelimeleri, öğrencilerimize bu anlam derinlikleri ve çeşitliliği ile öğrenme bilinci vermeliyiz.

Nitelikli bir konuşma becerisi geliştirilirken toplumda sosyal farklılıkları belirginleştirmek doğru değildir. Elbette ki eğitimli insan duygu ve düşüncelerini diğerlerinden daha iyi ifade etmelidir. Ancak bu yapılırken sosyal farklılaşma adına birbirinden kopuk iletişim kuramayan insan grupları da oluşturulmamalıdır. Gereken sözcükler uygun durumlarda kullanılabilmelidir.

KAYNAKÇA

ACAT, M. Bahaddin, "Anlamı Bilinmeyen Kelimelerin Öğretiminde Kavram Haritalarının Etkililiği", **Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research**, S:33, 2088, s. (1-16).

AÇIKGÖZ, Berna, **İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kelime Serveti Bakımından Değerlendirilmesi**, Kocatepe Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2008.

ADIGÜZEL, M.Sani, **Türkçe Öğretim Yöntemleri,** Yeryüzü Yayınları, Ankara, 2004.

AKSAN, Doğan, **Türk Dili ve Edebiyatı, Dil, Anlam, Sözcük**, Anadolu Üniversitesi Yayınları (No:397), Eskişehir: 1991.

AVKAPAN, Altan, **Orta Öğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında kelime Hazinesinin Öğretimi Üzerine Bir Araştırma**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.

BEYATLI, Yahya Kemal, **Kendi Gök Kubbemiz (100 Temel Eser)**, Fetih Yayınları, İstanbul, 2007.

BUDAK, Yusuf, "Sözcük Öğretimi ve Sözlüğün Görevi", **Dil Dergisi**, S:92, 2000, s. (19-25).

CEMALOĞLU, Necati. Veri Toplama Teknikleri: Nitel-Nicel, (Ed. TANRIÖĞEN Abdurrahman), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. (133-164).

ÇEÇEN, Mehmet Akif, "Kelime Hazinesini Geliştirmede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", **Journal of Turkish Linguistcs**, C:1, S:1, 2007, s. (116-137).

ÇEPNİ, Salih, **Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş**, Erol Ofset, Trabzon, 2001.

ÇİFTÇİ, Musa. "Türkçe Öğretiminde Temel İlkeler", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S: 1, 1998, s. (59-71).

DEMİR, Tazegül, "Türkçe Öğretimde Anlama ve Zihinde Yeniden Yapılandırma", **TÜBAR**, S: 27, 2010, s. (201- 223).

GÖÇER, Ali, "Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı", **Turkish Studies (International Periodical For the Languages),** C:1, S:5, 2010, s. (1007-1036).

GÖĞÜŞ, Behçet, **Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi,** Gül Yayınevi, Ankara, 1978.

İNCE, Halide Gamze, **Türkçede Kelime Öğretimi,** Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu, 2006.

KARAHAN, Ali, **Uşak Ulubey İlçesi Köy İlköğretim Okulları 5. Sınıfların Yazılı Anlatımlarındaki Kelime Servetinin Belirlenmesi,** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2007.

KARAKUŞ, İdris, **Türkçe- Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi,** Can Basım Yayım, Ankara, 2005.

KARAKUŞ, İdris, **Türkçe Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi (Öğretmen El Kitabı),** Sistem Ofset Yayınları, Ankara, 2000.

KEKLİK, Saadettin, "Türkçede On Bir Yaşına Kadar Çocuklara Öğretilmesi Gereken, Birleşim Gücü Yüksek Çok Bin Kelime", **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S:** 4, C:2, 2011, s. (80-95).

KOÇAK, Hikmet, **Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinin Kelime Hazinesi İle İlgili Bir Araştırma**., Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

KUş, Elif, **Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri (3. Baskı),** Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.

MARSHALL, Julia, **Anadili ve Yazın Öğretimi (Çev: Cahit Külebi),** Bağlık Yayınları, Ankara, 1994.

ÖZBAY, Murat, BÜYÜKİKİZ, Kadir Kaan ve UYAR, Yusuf, "İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarındaki kelime hazineleri üzerine bir inceleme", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C:8, S:15, 2011, s. (149-173).

ÖZBAY, Murat ve MELANLIOĞLU, Deniz, "Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C:1, S:5, 2008a, s. (30-45).

ÖZBAY, Murat ve MELANLIOĞLU, Deniz, "Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügat-it Türk". **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C:5, S:10, 2008b s. (49-58)..

SAĞIR, Mukim, **Türkçe Dilbilgisi Öğretimi,** Nobel Yayıncılık, Ankara, 2002.

SEVER, Sedat, **Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme,** Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir (100 Temel Eser),** Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

TOSUN, Cengiz, "Anadiliyle Amaç Dilin İlişkileri Ve Etkileşim Alanları Üzerine", **Türk Dili Dergisi,** Dil Öğretimi Özel Sayısı, 1983, s. (220).

YALÇIN, Süleyman Kaan ve ÖZEK, Fatih, "Söz Varlığının Temel Dil Becerilerinin ve Akademik disiplinlerin Kazanımına Olan Etkileri", **Milli Eğitim,** C:35, S:171, 2006, s. (130-140).

YAMAN, Havva, "İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Sözlük Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme", **TÜBAR**, S:27, 2010, s. (735-751).

YAMAN, Havva ve GÜLCAN, Fatma, "Sözcük Dağarcığını Zenginleştirme Etkinliği Olarak Deyim Öğretimi: Gösteri Tekniği Uygulaması", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, S:2, 2009, s. (59-71).

YILDIRIM, Ali ve Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. baskı),** Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.

YILDIRIM, Ali ve Şimşek, Hasan, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, www.**istanbul**.gov.tr, (ET: 15.03.2012).

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 179-213, ANKARA-TURKEY

HOCA NAZAR HÜVEYDÂ'NIN KIYÂMETNÂMELERİ

Funda TOPRAK[*]

ÖZET

Bu çalışmamız, Hoca Nazar HüveydÀ'nın kıyamet-nÀme adı altında yazdığı küçük mesnevileri üzerine bir incelemedir. Çağatay edebiyatında da rastlanan bu türün konusu kıyamet öncesi ve sonrasında yaşananlardır. Elimizde bu şekilde yazılmış altı adet kıyametnâme örneği bulunmaktadır. Bu kıyametnâmeler, Hoca Nazar HüveydÀ'nın *Râhat-ı Dil* adlı mesnevisi içerisinde sayfa kenarlarına yazılan haşiyeler şeklindedir.

HüveydÀ, 18. yüzyıl Çağatay edebiyatının son temsilcilerinden olup eseri günümüze ulaşmıştır. HüveydÀ mahlasıyla tanınıp asıl adı, Hocanazar Gayibnazaroğlu'dur. Doğum yılı belli değildir. Hokand Hanlığı topraklarında, Fergana şehri yakınlarındaki Çimyan köyünde yaşamış, 1781 yılında Fergana'da vefat etmiştir. *Râhat-ı Dil* adı verdiği eserin içerisinde sayfa kenarlarına haşiye olarak yazılmış altı kıyametnÀmesi vardır. Burada, kıyametnÀmelerin çeviriyazısı yapılmış, mümkün olduğunca metne bağlı kalınarak nesre çevrilmeye çalışılmıştır. Özellikle deyimlerin ve mahalli ifadelerin çevrilmesinde Türkiye Türkçesine en yakın anlamı yakalamaya gayret edilmiştir. Birinci KıyametnÀme 46, ikincisi 53, üçüncüsü 39, dördüncüsü 26, beşincisi 81 ve son altıncı KıyametnÀme ise 36 beyitten oluşmaktadır.

KıyametnÀmeler, kıyamet denilen ve İsrafil'in Sur'a üflemesi, ölülerin dirilip mezarlarından çıkmaları ve bir araya toplanması sonrasındaki dönemden başlayarak gelişeceğine inanılan olayları anlatırlar. Diyaloglar ya da monologlarla eserdeki anlatıma canlılık kazandırılmıştır. Kıyamet eziyetleri, insanları 'keşke insan olmasaydık' 'keşke toprak olsaydık' fikrine götürmekte ve bu fikir hepsinde sık sık tekrarlanmaktadır. Çağatay edebiyatı içerisinde görülen bu türün Anadolu sahasında da takibi araştırmacılarca yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kıyamet, Kıyamet Mesnevileri, Kıyametnâme, Cehennem

KIYAMETNÂMES OF HOCA NAZAR HUVEYDA

ABSTRACT

This study is a research about small mathnawis which has been written by Hoca Nazar HuveydÀ under the name: KıyametnÀme. The subject of his genre, that we find them in the Chaghatai Literature, consist of events which occure before the Doomsday and after it. There

[*] Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü El-mek: funda1972@yahoo.com

are, in our hands, six sample of KıyametnÀme, written in this style. These KıyametnÀmes has been written as marginalia at the edge of page within HuveydÀ's mathnawi named *Râhat-ı Dil*.

HuveydÀ is one of the last representatives of the Chaghatai Literature and his work has reached present-day. His real name is Hocanazar Gayibnazaroğlu, but he is known as HuveydÀ, his pseudonym. The year of birth is not known. He have lived in the village, Chimyan, nearby Fergana, during the reign of the Hokand Khanate. He died in 1781.

He has six Kıyametnâmes, which he has written as marginalia on the edge of page within his work, *Râhat-ı Dil*. In our work, we trancribed those KıyametnÀmes and we tried, as much as possible, to convert them to prose, abiding by the original text. In particular, we tried to catch the nearest meaning in the Turkey's Turkish when we translated the local idioms and expressions. The first KıyametnÀme consist of 46 couplets, the second consist of 53 couplets, the third consist of 39 couplets, the fourth consist of 26 couplets, the fifth consist of 85 couplets and the sixth and the last KıyametnÀme consist of 36 couplets.

The KıyametnÀmes narrate those events that occure during the Doomsday which begins shortly after blowing of Israfel in Sur, then resuscitate and standing-up of deads from their graves and their convention. The poet had tried to give vividness and liveliness to his work. Grinds and agonies in Doomsday lead the people to the idea: *We wish we weren't human* or *We wish we were soul*. This idea is being repeated in HuvaydÀ's work often. This genre, which is being seen in the Chaghatai Literature, should be studied, in Anatolian field by researchers.

Key Words: Doomsday, Doomsday mathnawis, KıyametnÀme, the Hell.

Hoca Nazar Hüveydā'nın Kıyāmetnāmeleri

Klasik edebiyatımızda Ahval-i Kıyamet adı altında eserler mevcuttur. Ancak konusu kıyamet olan bu eserler genellikle mesneviler içerisinde değerlendirilmişlerdir. Çağatay edebiyatında ise bu mesneviler bir tür olarak kabul edilebilir.

Kıyamet, kelime manası itibariyle; bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulmadır. Istılahi manada kıyametname ise; Kur'an-ı Kerim'in hükümleri doğrultusunda haşr ve mahşer hakkındaki ayetlerin muhtevaları çerçevesinde yazılan ve bu alemin azamet ve kudretini sahneleyerek tasvir eden manzum ve mensur eserlerdir (Güzel 2004:742)

Bu çalışmamız son dönem Çağatay şairlerinden olan Hoca Nazar Hüveydā'nın Kıyamet-nāme adı altında yazdığı küçük mesnevileri üzerine bir incelemedir. Çağatay edebiyatında örneği bulunan bu türün, konusu kıyamet öncesi ve sonrasında yaşananlardır. Elimizde bu şekilde kaleme alınmış altı adet kıyametnāme örneği bulunmaktadır. Bu kıyametnāmeler Hoca Nazar Hüveydā'nın Rahat-ı Dil adlı mesnevisi içerisinde sayfa kenarlarına yazılan haşiyeler şeklindedir.

Hoca Nazar Hüveydā 18. yüzyıl son dönem Çağatay edebiyatı temsilcilerinden olup eseri günümüze ulaşmış şairlerimizdendir. Son Şeybânî hükümdarı Abdullah Han ile oğlu

Abdülmümin'in 1598'de ölümü üzerine Türkistan coğrafyasında yaklaşık 250 yıl süren Türk siyasi birliği, Buhara, Harezm ve XVIII. yüzyılda da Hokand'da üç ayrı hanlığın kurulmasıyla son bulur. Şeybânîler'den sonra iktidar olan Astarhanlar da söz konusu şartları düzeltebilmek için birtakım önlemler alsalar da çok fazla başarılı olamazlar. Hanlıklar arasındaki siyasi çekişmeler ve savaşlar Orta Asya Türk birliğini derinden sarsar ve Rusların Türkistan coğrafyası üzerindeki istilacı emellerini gerçekleştirmesine zemin hazırlar. Bütün bunların sonucunda 1868'de Buhara, 1873'te Harezm ve 1876'da da Hokand, Rus Çarlığı'na bağlanır.

Türkistan coğrafyasının üç hanlığa bölünmesi ile Harezm, Buhara ve Hokand'da edebî muhitler oluşmuştur. Genellikle hanlık saraylarında ve din adamlarının etkili oldukları yerlerde gelişen bu devir edebiyatı, saray ve tasavvuf edebiyatı olarak iki ana kola ayrılır (Tekin 2011:1844).

Hüveydā son dönem Çağatay şiirinin Hokand Hanlığı edebī muhiti temsilcilerindendir. Eckmann'ın son dönem Çağatay şairleri arasında saydığı Hüveydā üzerine Özbekistan ve Afganistan'da yayın ve incelemeler yapılmasına rağmen ülkemizde antolojilerde geçen kısa bilgiler dışında üzerinde çalışma yapılmamıştır. Hanlıklar dönemi edebiyatının 'bir gerileme ve çöküş devri' edebiyatı olduğunu söyleyen Fuad Köprülü, mevcut şairlerin öncekileri taklitten öteye gidemediklerini savunur (Köprülü 1993:319).

Hüveydā mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Hocanazar Gāyibnazaroğlu'dur, doğum yılı belli değildir. Hokand Hanlığı topraklarında, şimdiki Fergana şehri yakınlarındaki Çimyan köyünde yaşamış 1781 yılında Fergana'da vefat etmiştir. Hokand medreselerinde tahsil görmüş, dinî ilimleri, Arapça ve Farsçayı iyice öğrenmiştir. Hüveydā'nın en mükemmel "Divan"ı, 19. yüzyılda Selāhüddin Sakib ve Mirza Ümid Marginanî tarafından istinsah edilmiş nüshadır. (Semerkand Üniversitesi Kütüphanesi, no: 3903). Şairin "Divan"dan başka "Râhat-ı Dil" ve "İbrahim Edhem" destanı da halk arasında çok sevilen, her zaman okunan eserlerdir. Hüveydā'nın eserleri yüzyılımızın başında birkaç defa taş basma usulüyle yayımlanmıştır.

Hüveydā'nın Rāhat-ı Dil adı verdiği eserin içerisinde sayfa kenarlarına haşiye olarak yazılmış altı kıyametnāmesi vardır. Bu kıyametnāmelerin çeviri yazısı yapılmış, mümkün olduğunca metne bağlı kalarak nesre çevrilmeye çalışılmıştır. Özellikle deyimlerin ve mahalli ifadelerin çevrilmesinde Türkiye Türkçesine en yakın anlamı yakalamaya gayret edilmiştir. Hüveydā'nın şiirlerinde dil özellikleri başka bir çalışmamızda ele alındığı için bu metinlerin dil özelliklerine fazla değinilmemiştir. Beyitlerde geçen ana fikirle ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler metne katkı amacıyla tespit edilmiştir. Metin bütünlüğünü bozmamak için hadis, ayet ve diğer açıklamalarda dipnot sistemi kullanılmıştır.

Ḳıyāmet-nāme I

Ḳıyāmet ḫaṭırımġa kildi derḫāl
Anı vehmi bile ʿaḳlım irür lāl
(Kıyamet hemen aklıma geldi ve onun korkusuyla aklım dilsiz oldu 'aklım düşünemez hale geldi')

Ḫaberde kilmiş ol nāgeh ḳıyāmet
Bolurmış anda kim türlük ʿalāmet
(Haber verilmiştir ki ansızın kıyamet gelirmiş ve onda çeşitli belirtiler olurmuş)

Ki İsrāfil demide iylegey Ṣūr
Çıḳıp turġay ḫalāyıḳ ber ser-i gūr
(İsrafil nefesiyle Sur'u üflediğinde insanlar mezarlarının başlarına çıkacaklardır)[1]

Turar baʿẕı ḫalāyıḳ şad u ḫürrem
Ḳıyāmet vehmidin zerre yimey ġam
(Bazı insanlar kıyamet korkusundan endişe etmeden mutlu mesut duracaklardır)

28

Turar yirge batıp baʿẕı tiziçe
Yine baʿẕıları batıp biliçe
(Bazıları ise bellerine yine bazıları dizlerine kadar yere batacaklardır)

Turar baʿẕı kişi boynıça batıp
Turar rüsvā bolup ildin uyatıp
(Bazı insanlar boylarına kadar batacaklar diğer insanlardan utanıp rüsva olacaklardır)

Uşal künni ḫudāyā iyle āsān
Egerçe mende yoḳtur ġayrı noḳṣān
(Ey Hudā, bende kusurdan başka bir şey yoksa da, o günü kolay eyle)

Ayırma bizni rāh-ı bendelikdin
Emān itgil uşal şermendelikdin
(Kulluk yolundan bizi ayırma, o şekilde bir utançtan bizi koru)

Turar baʿẕı ġubār ālūdeter hāḳ
Yüzide bolmaġay bir zerre revnāḳ
(Bazı kabirlerdekilerin toprakları tozludur, yüzlerinde bir zerre ışıltı yoktur)

Alar fācir irür yā ehl-i kāfir
Veyā ẓālim veyā sulṭān-ı cābir
(Onlar küfr ehli ve facir insanlardır ya da zalim ve gaddar hükümdarlardır)

Alarġa ḥaḳ ʿaẕāb-ı saḫt birgey
Alarnı ḥālini bir özi bilgey
(Onlara Hak, zorlu bir azap verecek, onların halini sadece kendisi bilecek)

ʿAceb ġam tüşgey ādemniṉg başıġa
Kilalmas bir bireviniṉg ḳaşıġa
(Şaşılacak bir üzüntü insanın başına gelecek, birbirlerinin karşısına çıkamayacaklar)

Közin yitmes açıp baḳarġa ḥāli
Tekellüm ḳılġanı yitmes mecāli
(Açıp bakmaya gözü yetmez, konuşmaya mecāli yoktur)

[1] Sûr'a üfürülmüştür, bir de ne baksınlar kabirlerinden Rablerine doğru akın ediyorlar. (YASİN/51) Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakıvermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler, Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır. (KEHF/99)

29

Bolur her kim özi birle giriftār
Bolalmas birbirevidin ḫaberdār
(Her insan kendisiyle başbaşadır, birbirinden haberdar olamaz)

Bilalmas birbirini ḥālini hīç
Ayırmas irte müdür ya irür keç
(Birbirinin halini hiç bilemez, gece mi sabah mı ayıramaz)

Özini bilmes ir mü yatışıdur
Yanıdaġını bilmes ne kişidür
(Kendisini bilmez erken mi ölmüştür, yanındakinin kim olduğunu (da) bilmez)

Heme öz ḥāliġa bolġusı ḥayrān
Turarlar titreşip bir ölmegen cān
(Kendi durumuna şaşkınlık içerisinde, titreyip ölmeyen bir can (gibi)dirler.)

Tüşer ol kün be-ġayet kāhiş-i ġam
Digeyler kāşkī bolmasak ādem
(O gün gam oldukça yoğun olur, insanlar keşke insan olmasaydık diyeceklerdir)

Ki şāyed tüşmegey irdi bu miḥnet
Heme yıġlap ḳılur āh u nedāmet
(Bu sıkıntı belki olmasaydı hepsi āh çekip pişmanlıkla ağlayacaklardı)

Dirīġā ṣad dirīġā bilmedük biz
Ḳıyāmet tüşesidin ḳılmaduk biz
(Yazık yüzlece yazık biz kıyamet hazırlığını yapamadık)

Bolurlar ol küni bī-ḥad peşīmān
Ḳılurlar yıġlaşıp bisyār armān
(O gün çok pişman olurlar, ağlayarak çare ararlar)

Uşal kün cümle cānıdın toyarlar
Heme ḥasret otı birle küyerler
(O gün, herkes canından doyar, hasret ateşi ile yanarlar)

30

ʿAceb ḳatıġ kün irür iy birāder
Yaş oġlannı ḳarıtgey vehm-i maḫşer
(Ey kardeş, kıyamet endişesi öylesine zordur ki genç çocuğu yaşlandırır)

Eger yüz miñg fiġān u nāle ḳılsun
Közini yaşını çün jāle ḳılsun

Ḳabūl itmes anı ḫallāḳ-ı maʿbūd
Uşal kün ki nedāmet ḳılmagey sūd

(O gün yüz bin kez feryat ve inleyişte bulunsan, köz yaşını jale gibi akıtsan da yaratılanları var eden bunları kabul etmez, o gün pişmanlık fayda vermeyecektir.)

Ayaġın yirge ḳoysa cezze küygey
Basalmay yirge yüziçe yıḳılgey
(Ayağını yere koyduğunda toprak yanacak yere ayağını basamayarak yüzü üstü düşecek)

Bolup bī-ḫūd ḳılalmas közini bāz
Kebāb-āsā kilür cismidin āvāz
(Bayılacak tekrar gözünü açamayacak, vücudundan yanmış et gibi ses çıkacak)

İlāhī cümle mü'mīnni ḳılıp şād
ʿAẕāb-ı saḫt-ı maḫşerdin ḳıl azād
(İlāhi, sen bütün müminleri mutlu et, mahşerin zorlu azabından koru)

İlāhī hīç ḳuluñgnı ḳılma ẕālim
Dil-azār itmegil ḳılġıl mülāyim
(İlahi kullarının hiçbirini zalim kılma ve onları gönül kırıcı değil yumuşak huylu eyle)

İlāhī cümleni inṣāfını bir
Ḳara dil ḳılma dilniñg ṣāfını bir
(İlahi, herkese insafından ver, gönlünü karartma gönlün safını ver)

İlāhī ḳorḳa men rūz-i ḳıyāmet
Mebādā bolmaġaymen dip ḫacālet
(İlahi, ben kıyamet gününden korkarım, sakın, o gün utanç içinde olmayayım!)

31
Sini aldıñgda āsāndur heme kār
İrür bir zerre iş bendeñgġa düşvār
(Bir küçük iş bile kuluna zordur ancak senin önünde bütün işler kolaydır)

Be-ḥaḳḳ-i seyyīd-i evlād- ādem
Heme müʾmīnni ḳılġıl anda bī-ġam
(İnsanoğlunun seyidinin hakkı için (peygamberin hatırı için) bütün müminleri orada kedersiz eyle)

Günāhım vehmidin yoḳdur yüregim
Velīkin köpdürür sendin tilekim
(Günahımın endişesini çekmeye yüreğim dayanmaz, ama senden dileğim çoktur)

Turarlar baʿzılar kül gül-i şügufte
Alarnıñg yüzi çün māh-i du-hefte [2]
(Bazılarının yüzü açılmış gül gibidir, onların yüzü iki haftalık ay gibidir)

[2] Yüzler var ki, o gün parıl parıl, güler, sevinir. (ABESE/38-39)

Alar teñgri yolıda saʿy ḳılġan
Ḫudānı emrini tün ü kün bitürgen
(Onlar Tanrı yolunda gayret eden ve Allahın emrini gece gündüz tamamlayanlardır)

Ḫudā rāẕı irür ol bendelerdin
Alar hem rāẕı bolġaylar ḫudādın
(Allah o kullarından razıdır, onlar da Allahtan razı olacaklardır)

Behişt-i ʿāliyeniñg sāyeside
Turarlar ʿarş-ı āʿzām pāyeside
(Yüce cennetin gölgesinde arş-ı azamın altında dururlar)

Ferişteler ḳılıban dest elif lām
Alarnı ḥidmetin eyler bā-tamām
(Melekler Allahı tazim ederek onların bütün hizmetlerini görürler)

Urarlar her biriġa hāli çādır
Faḳīrler bolġusı ol kün ekābir
(Herbirine bir çadır kurarlar, o gün fakirler ekâbir (ileri gelenler) olurlar)

32

Ebūbekr ü ʿÖmer ü ʿOsmān u Ḫaydār
Bolurlar kāsedār-ı ḫavz-ı kevṯer
(Ebubekir, Ömer, Osman ve Haydar, Kevser havuzundan kâseyi doldurup dağıtandırlar)

Birürler her biriġa kāse-i āb
Ki aṣlā susamay bolġusı sīr-āb
(Her birine bir kâse su verirler, bu sudan içenler doyarlar ve asla susamazlar)

Duʿāmızı ḫudāya müstecāb it
Uşal kün lāyıḳ-ı āb-ı şarāb it
(Duamız da Allah tarafından makbul olsun, o gün bu içeceğe layık olalım)

Velī mende yoḳ irür zerre ṭāʿat
Ḳolumda yoḳ irür ḳılsam seḫāvet
(Ancak bende zerre tāat yoktur, cömertlik etmek de elimde değildir)

Mini kārım devāmet boldı ʿisyān
Eger ʿafv iyleseñg aldıñgda āsān
(Benim işim sürekli isyan oldu, eğer sen affeylesen senin için kolaydır)

Ḫudāvendā be-ḥaḳḳ-i seyyid-i nās
Ḥeme müʾminge birgil hürmet-i ḫāṣ
(Ey Allahım, insanların seyyidinin hakkı için (Hazret-i Muhammed hakkı için) bütün müminlere özel hürmetinden ver)

Hüveydānı ṭufeyli yaḫşı ḳullar
Kerem ḳıl bolmasın ġam-gīn köñgüller

(Hüveydā (gibi) asalak (kötü) ve iyi bütün kullarına Allahım kerem et, gönülleri dertli olmasın)

Birinci Kıyametnāme 46 beyitlik bir eserdir. Kendi içinde kafiyeli mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. Eserin 27 ile 32 sayfaları arasında yer almakta olup sayfa kenarlarına haşiye şeklinde kaleme alınmıştır. Eserde şair kıyameti hatırlayarak metne giriş yapmaktadır. Kıyametin ilk belirtisi olan Sur'un üflenmesiyle başlayan hikâye ölülerin mezarlarında diriltilmesi, diriltilenlerin bazılarının mutlu bazılarının ise üzgün olmasıyla devam etmektedir. Bu kısa mesnevinin 7-8. beyitlerinde dua yer almaktadır. Konuşmaya dahi mecali olmayan günahkārların durumu anlatılarak bu kişilerin gece gündüzü ayırmaktan aciz olduklarını belirtilir. 18. beyitte diğer Kıyametnāmelerde de sıkça tekrarlanan 'keşke insan olmasaydık' fikrini ve sonrasında gelen pişmanlık duygusunu görmekteyiz (19-20-21). Kıyamet gününün zorluğu ve pişmanlığın o gün artık fayda etmeyeceği de arkasından eklenmektedir. 25-26. beyitler kıyametin en belirgin özelliği olan aşırı sıcaklık alametinin anlatıldığı beyitlerdir. 27-30. beyitler arası şair tekrar dua etmekte, yalvarmakta 31-32 beyitlerde ise peygamberin şefaati istenmektedir. Kıyamet sadece kötüler için kurulmayacaktır. Kıyamette cennetlikler için güzel müjdeler 34-41. beyitler arası verilmekte olup dört halifenin burada Kevser Havuzu'nun suyunu kaselerle dağıttıkları ifade edilmektedir. 43-44. beyitlerde şair kendini de günahkārlar arasında görmekte 45-46. beyitlerde ise peygamberden şefaat bir kez daha istenmektedir.

Dil özellikleri açısından dikkate değer bir nokta bazı sözcüklerin şairin kendi tasarrufuyla farklı şekilde kullanılmasıdır. Bu sözcüklerden biri **devāmet** sözcüğüdür. Arapça **devām** sözcüğüne mastar eki getirilerek Arapçada olmayan bir şekil oluşturulmuştur. Şairin divanında da sıkça rastlanılan bu sözcük 'sürekli, devamlı' anlamına gelmektedir.(44.Beyit)

Dest elif lām kıl- deyimi ilginç bir kullanımdır. Metinden yola çıkarak bu deyimi *Allahı tazim etmek, yüceltmek* şeklinde anlamlandırdık.

Bolalmas birbirevidin ḫaberdār mısraında da görüldüğü üzere olumsuz yeterlilik için *al-* fiili kullanılmıştır. Ayrıca bu mısrada arkaik bir ek olarak +agu/+egü>+av/+ev birliktelik (comitative) ekini görebilmekteyiz. (13.Beyit)

Ḳıyāmet-nāme II
Ḫalāyıḳ-ı evvelīn ü āḫīrīni
Yıġılıp bolġusı ʿālī yıġını
(İnsanların en ilki ve en sonuncusu toplanıp büyük bir yığın olacaklardır) [3]

33
Bolur birbirge düşmen dost digenler
Biribirge muvāfıḳ kilmegenler
(Birbirlerine dost diyenler düşman olur, birbirine uygun gelmezler)

Turarlar titreşip ac u bürehne
Tüşüp turġay tili susap tiziġa
(Aç ve çıplak olarak titreşip dururlar, susuzluktan dili dizine kadar düşecektir)

[3] Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakıvermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler, Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır. (KEHF/99)

Bu ḥāl ile turup yitmiş miṅg il zār
Ḫalāyıḳ yıġlaşurlar ança miḳdār
(Bu durumda ağlayarak yetmiş bin yıl süresince duracaklardır)

Alarnı közlerini nūrı sızġay
Başıġa şems ḳaddi nīze kilgey
(Güneş bir mızrak boyu kadar başlarına yakın gelecek, onların gözlerini nuru sızıp eriyecek)

Ḫalāyıḳ yıġlap aytur iy ilāhī
İrürsen cümleni püşt ü penāhı
(İnsanlar ağlayıp 'ey Rabbim sen herkesin dayandığı sığındığısın' diye söylerler)

Digeyler bizni ḳutḳar bu belādın
Ḫalāṣ itgil digeyler bu cefādın
('Bizi bu beladan kurtar, bu cefadan halas et' diyeceklerdir)

Uşal demde nidā kilgey ḫudādın
Kerīm u ḳādir ü ber-ḥaḳḳ ḫudādın
(O vakit kerim, kadir ve hak sahibi Allahtan bir nidâ gelecektir)

Maṅga ayġıl digey iy bende-i zār
Ne kiltürdüṅg ne türlük işleriṅg bar
(Ey ağlayan kul bana ne getirdin ne çeşit amellerin var bana söyle)

Bu kün sizlerge men ḳażı bolur men
Ne ḳılgan işleriṅg bir bir sorar men
(Sizlere bugün ben kadı olurum, yaptığınız amelleri tek tek sorarım)

34

Fiġanlar iylesen taşḳa urup baş
Aḳuzsaṅg közleriṅgdin seyl dik yaş

Bu künki tövbe vü āh u nedāmet
İcābet bolmaġay hem āh u ḥasret

(Gözlerinden sel gibi yaş akıtsan, figanlar eyleyip başını taşa vursan da bu gün edilen ah ve pişmanlık fayda etmeyecek sonuç vermeyecektir)

Tapılmas imdi yirsizge fācirġa
Kitalmassiz bu yirdin özge yirge
(Kötü huylu azgın insanlar bu yerden başka gidecek yer bulamayacaklardır)

Heme ʿömriṅgdeki ḳılġan günāhıṅg
Cemiʿ iylegen fiʿl-i tebāhıṅg
(Bütün ömründeki işlediğin günahlarını ve kötü işlerini toplayan,

Kirāmen Kātibīn atlıġ ferişte
Ne ḳılġanıṅgnı ḳılġandur nüvişte

(Kiramen Katibin adlı melek bütün yaptıklarını yazmaktadır)

İlikiṉġa biriban defteriṉġni
Sorarmen zerreçe ḫayr u şerriṉġni
(Defterini eline vererek bir parça bile olsa güzel ve kötü amellerini sorarım)

Ḫalāyıḳlar boluban anda ḫayrān
Turarlar titreşip nālān u giryān
(O anda insanlar bayılmışlardır, ağlayıp inleyerek titreşmektedirler)

Uşal ḥālet ḫudādın emr bolġay
Heme ilni ḥisāb aldıġa sürġay
(O durumda Allahtan emir gelecek bütün halkı hesap önüne sürecek)

Ferişteler kitürgey bir girūh il
Alarnı yüzlerini ḳapḳara bil [4]
(Melekler bir topluluk getirecekler ki onların yüzlerini kapkara bil)

35
Alardın alġusı birbir hisābı
Biralmaslar hisābıġa cevābı
(Onlardan hesabı birbir alacak, hesaba cevabı veremezler)

Alar yıġḳan irür māl-ı ḥarāma
Taṣarruf iylegen kār-ı ḥarāma
(Onlar haram malı toplayanlar, haram işi seçenler,

Ḫudāyımdın uşal dem kilgey āvāz
Bularnı uşbu yirdin ḳaytarıṉġ bāz
(Allahımdan o vakit ses gelecek ‘bunları buradan tekrar geri gönderin’)

Bularnı iltiben taşlap tamuġḳa
Ḳılıṉġ heme barın tersā vü muġḳa
(Bunları cehenneme kovup iletin hepsi hiristiyan ve zerdüştilerle birlikte olsun)

Ayırıp ildin ol ilni sürerler
Baḳıp her yana ilġa tirmülerler[5]
(Ayırıp onları diğerlerinden sürerler, onlar etraflarına özlemle, göz yaşı dökerek bakarlar)

Bolurlar āh urup yolġa revāne
Ḳılıp köp nāle vü āh ü fiġāne
(Ah edip yola koyulurlar çok feryat figan ederler)

[4] Hem o kıyamet günü görürsün ki, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzleri kararmıştır. Kibirlenenlerin yeri cehennem değil mi? (ZÜMER/60)

[5] Çağatay sahasında bu fiil tilmür- şeklinde yaşamaktadır. Ancak metnimizde tirmür- şeklinde yazılmıştır, müstensih hatası olduğunu düşünmekle birlite metne sadık kalınarak tirmür- şeklinde yazılmıştır. Anlamlandırmada tilmür- fiilinin anlamı esas alınmıştır. (bkz. tilmür-“göz yaşarmak (NSÇT 2011 :444)

Alarnı iltiben dūzāḫḳa salġay
Ḫudādın özge ḥālini ne bilgey[6]
(Onları cehenneme gönderecekler, Allahtan başka onların halini kim bilecek?)

Heme müʾmin ḳuluñgnı iy ilāhī
Uşal dermāndelikdin bir penāhı
(Ey Allahım, bütün mümin kulunu bu şekilde utançtan sen koru)

Ḫudāvendā salıp türlüg ʿazābı
Men-i biçāreni ḳılma ḫarābı
(Allahım, sen türlü azaplar gönderip ben zavallıyı harap kılma)

36

Ḥarām aşlar yidim farḳ itmedim men
Yaman işler ḳılıp terk itmedim men
(Ben, haram yemekler yiyip fark etmedim, kötü işler yapıp terk etmedim)

Ḳara saçım aḳardı köp ḳılıp şer
İlahī ḳılma rüsvā rūz-ı maḥşer
(Kara saçım çok kötülük ederek ağardı, Allahım mahşer günü bizi rüsva etme)

Yine özge ḫalāyıḳnı kitürgey
Alardın hem ḥesābı birbir alġay
(Yine başka insanları getirecek onlardan da hesabını bir bir alacak)

Alar birgey ḥisābıġa cevābı
Alarnıñg köp bolur cūd u ṣevābı
(Onlar hesaba cevap vereceklerdir çünkü onların sevap ve cömertlikleri çoktur)

Alar yıġḳan irürler māl-ı ḥelāle
Taṣadduḳ iylegen üftāde ḫāle
(Onlar helal mal toplayanlar, düşkün durumdakilere sadaka verenler(dir))

Köñgül almaḳ heme işdin ziyāde
Ne ḥācet iylemek Kaʿbe-arada
(Gönül almak bütün işlerden üstündür, Kâbe içinde dilekte bulunmaya ne gerek vardır)

Birāderler işitiñg iyleyiñg pend
Bu yıġḳan malıñgız sizlerġadür bend
(Kardeşler işitin ve nasihat alın, bu topladığınız malınız sizlere bir benddir, engeldir)

Özüñglerni ḳılıñglar andın āzād
Mebādā birmegey dīniñgni ber-bād
(Kendinizi ondan kurtarın, sakın ola ki dininizi kötülüğe vermeyiniz)

[6] Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın şanı yücedir. Kıyâmet saatinin bilgisi de yalnız onun yanındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz. (ZUHRUF/85)

Birāderler kilin̄g zinhār zinhār
Kön̄gülni birmen̄giz dünyāġa bisyār
(Kardeşler gelin ve sakın ola ki dünyaya çok fazla gönül vermeyiniz)

37

Tiriglik dünyāda ḫāb u ḫayāli
Ki uyġansan̄g körünmes mülk ü mālı
(Yaşam dünyada bir uyku ve hayaldir, uyandığın zaman mal ve mülk görünmez)

Bu biş künlük öter dünyāġa sizler
Dīn ü imānın̄gızını birmen̄gizler
(Bu beş günlük geçici dünyaya din ve imanınızı vermeyiniz)

Resūl aydı ki her kim ümmetimdür
Ḳıyāmet kün ümīd-i şefḳātimdür
(Resul, 'ümmetim olan herkes kıyamet günü şefkat ümidimdir' dedi)

Kön̄gülni birmesün dünyāġa zinhār
Anı aldar didi dünyā-yı mekkār
('Hilekār dünyaya sakın gönül vermesin çünkü o sizi aldatır' dedi)

Ḥarām ile helāl işni ayırmas
ʿAẕāb-ı āḫiret kön̄gliġa kilmes
(Haram ve helal işi ayırmaz, ahiretin azabını gönlüne düşürmez)

Ḳılıpdur vaʿde ol sulṭān-ı ebrār
Saçıp şīrīn lebidin dürr-i şehvār
(Salih kimselerin sultanı tatlı dudağından şah incisi saçarak vadetmiştir)

Ḳabūl itse didi sözümni her nās
Bolur ferzendim ü hem ümmet-i ḫāṣ
('Her insan sözümü kabul etse benim evladım ve ümmetlerim en iyisi olur' dedi)

Ḥasan birle Hüseyinimdin ziyāde
Körermen dip peyāmber ḳıldı vaʿde
(Onları Hasan ile Hüseyinimden daha fazla severim deyip peygamber vadetmişti)

Didiler kim mini sözümni tutmas
Man̄ga ümmet ḫudāġa bende irmes
('Benim sözümü tutmayan ise bana ümmet Allaha da kul değildir' buyurdular)

38

Yine aydı ki men bī-zār andın
Ḫudā bī-zār bolġay ol yamandın
('Yine o kişilerden ben bezgin olurum, Allah da o kötülerden bıkmış olur' dedi)

Alar hergīz ḫudāġa bende irmes
ʿAzāb-ı saḫtdın hergīz ḳutulmas
(Onlar asla Allaha kul değildirler ve çetin azaptan kurtulamayacaklardır)

Ḫudāyā ʿāṣilerdin ʿāsidürmen
Ḫalāyıḳlar ara rüsvāsıdurmen
(Ey Allahım, insanlar arasında rüsvayım, asi olanlardan daha asiyim)

Körüp fiʿl-i bedimni köp ḫacilmen
Ne til birle diyeyin men sa͡ŋga ḳul men
(Kötü işlerimi görüp çok utanıyorum, sana kulum diye hangi dil ile diyeyim?)

Ḳolumda bolmasa bir yaḫşı kārım
Neçük ḳul men diyeyin perverdigārım
(Ey koruyanım, besleyenim, elimde sana layık iyi bir işim (amelim) olmasa nasıl sana kulum ben diyeyim?)

Bu dünyānı bili͡ŋg çün üstüḫānı
Niçe itler kömürüp kitmiş anı
(Bu dünyayı kemiklerini birçok köpeğin kemirip gittiği bir şey bilin)

Alar kim boldılar dünyāġa ṭālib
Necāset ṭālibi bolġay ekālīb[7]
(Onlar ki dünyayı istediler, köpekler pisliği isteyenlerdir)

İkinci Kıyametnāme 53 beyitten oluşmakta, haşiye olarak eserin 32 ile 38. sayfalarında yer almaktadır. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. Bu mesnevi konu olarak Sur'un üflenmesinden sonra halkın toplanmasıyla başlar. Bu mesnevinin önemli özelliklerinden biri belki de Sur'un üflenmesinden sonra kıyametin ilk aşaması için bir sürenin veriliyor olmasıdır. Kıyametin bu ilk kısmı metne göre yetmişbin yıl sürecektir. Güneşin mızrak boyu kadar dünyaya yaklaşacağı bu dönem elbette ki çok sıcak olacaktır. Metinde 6-7. beyitlerde yine bir yalvarma ve yakarış yer almaktadır. 8-16. beyitlerde ise Allahın ağzından kullarının bu yakarışına cevap verilmektedir ki bu oldukça ilginçtir. Allah kullarına artık pişmanlık için geç kalındığını Kiramen Katibi meleğinin amelleri yazdığını bundan sonra hesap günü başladığını söylemektedir. Cehennemlik insanların özelliklerine göre saflara ayrıldığı bu dönemde haram mal toplayanlar Hristiyan ve ateşperestlerle bir arada bulunacaklardır. Burada üç büyük hak dinden biri olan Hristiyanlara da iyi gözle bakılmadığını görmekteyiz. 18-26. beyitlerde bu insanların cehenneme sürüleceği fikri yer alır. 27-30. beyitte şair kendisinin de günah işleyenlerden olduğunu kıyamet günü rüsva olmaktan korktuğunu ifade eder. Eser kıyamete iyiler ve kötüler olmak üzere düalist bir yaklaşımla bakmakta hep bu yaklaşımla karşılaştırmaya gitmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak 31-34. beyitlerde cennetlik kulların özellikleri belirtilerek "gönül alma" nın Kâ'be de dua etmeden daha makbul olduğu fikri işlenmektedir. Aynı fikri aşağıdaki mısralarda Yunus Emre'de de buluruz.

Ak sakallı bir koca
Hiç bilmez kim hāl nice
Emek vermesin Hacc'a
Bir gönül yıkar ise

35-38. beyitler pend name özelliği gösterir yani öğütler verilir.Bu beyitlerde dünyanın geçiciliği vurgulanarak dünya malına gönül vermemek ana fikri işlenir. 39.beyitten sonra Hazret-i

[7] Burada *ekālib*, 'köpek' anlamına gelen *kelb* kelimesinin çoğulu anlamında, vezin gereği yanlış kullanılmıştır.

Muhammed konuşturularak aynı görüşler onun ağzından desteklenir. 48-50 beyitler yine şairin kendisini küçük, zavallı ve günahkâr görüp yalvarışlarını dile getirdiği beyitlerdir. Şair bütün Kıyametnâmelerde bu duygunun etkisinde kalmıştır. Son beyitlerde ise tekrar dünyanın geçiciliği ve pisliği tekrarlanmaktadır.

Bu kıyametnâmenin ikinci beytinde aynı sözcüğün iki farklı yazımı tespit edilmiştir.

Bolur ***birbirge*** düşmen dost digenler

Biribirge muvâfıḳ kilmegenler

Digeyler bizni ḳutḳar bu belādın mısraında kurtar- fiilinin eski Türkçedeki ***kutkar-*** biçimi tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan *başını taşa vur-* deyimi de ikinci kıyametnâmede geçmektedir.

Çağatay Türkçesinin tipik kullanımlarından biri de ***men-i biçāre*** 'zavallı ben, hakir ben, çaresiz olan ben' şeklinde aktarılabilecek zamirli tamlamadır. Şair tevazu gereği bu ifadeye sık sık başvurur.

Geniş zamanın olumsuz çokluk ikinci şahıs çekiminde ek yığılması görülmektedir. Fazladan getirilen çokluk eki ifadeye nezaket, saygı anlamı verebilmek için tercih edilmiştir. ***birmeñgizler***

Kıyāmet-nāme III

46

Turar bir ṣaf boluban cümle ins
Bölük bölük boluban her ḳayu cins
(Bütün insanlar saf; her çeşit cins bölük bölük olmaktadırlar)

Melāʾikler kilip ṣaflarnı tüzġay
Alarġa ḥaḳ teʿālā emr ḳılġay
(Onlara Hak Teala emr edecek ve melekler gelip bu safları düzeltecekler)

Digey eyleñg tamuġnı işikiñg vā
Salıñg her ḳaysı safdın bolsa bī-cā
(Cehennem eşiğini geriye kadar açın, her çeşit saftan yersiz de olsalar gönderin)

47

Kilip turġay alıp gürzini Mālik
Bolurlar heybetidin anı hālik
(Mālik gürzünü alıp gelecek, yaratılmışlar onun heybetinden korkarlar)

Uşal demde ḫudāyım emri birlen
Urar fācir ilini gürzi birlen
(O vakit Allahımın emri ile Malik günahkâr topluluğuna gürzü ile vurur)

Alar ol dem tariġ dik pāre bolġay
Ḫudā emri bilen ḳaytıp tirilgey
(Onlar o an darı (buğday) gibi parçalanacaklar, Allah emri ile tekrar dirilecekler)

Kilip nīyze boyı hūrşīd-i tābān
Timur yaṅglıġ ḳılur ʿālemni tefsān [8]
(Parlayan güneş mızrak boyuna gelip demir gibi kâinatı buharlaştırır)

Bolup kün ısıġıdın cümle ḫayrān
Ḳılurlar ḥasretā dip āh u efgān
(Güneşin sıcağından herkes bayılır, yazık eyvah deyip ah ve figan ederler)

Digeyler āh tefsān-ı ḳıyāmet
Ḳılurlar bī-nihāyet āh u ḥasret
(Kıyametin hararetinden ah edecek, sonsuz elemle inleyecekler)

Kilür teṅgri teʿālādın ḫiṭābı
Bu ilge köp ḳılıp ḳahr u ʿitābı
(Tanrıdan çok kahır ve azarlamayla bu topluluğa hitap gelir)

Saṅga ḳılmap mu dip iy bendeler ahd
Maṅga ḳıl dip ʿibādet iyleben cehd
(Ey kullarım bana ibadet etmeye gayret edin diye size ahd etmemiş miydim?)

Nige şeyṭānġa ḳıldıṅg bendelikni
Bu kün körkünturur şermendelikni
(Niçin şeytana kulluk ettin, bu gün utancın sana gösterilmektedir)

48

Aramızda imes mü irdi düşmen
Nige düşmenge ḳulluḳ iyledinṅg sen
(Düşman aramızda değil miydi niçin düşmana sen kulluk eyledin?)

Saṅga körsetmedim mü toġrı yolnı
Ḳoyup ol yolnı tuttuṅg egri yolnı
(Sana doğru yolu göstermemiş miydim doğru yolu bırakıp eğri yola saptın)

Maṅga ayġıl bu kün ḳılġan işiṅgni
Keçürdüṅg ne ḳılıp yaz u ḳışıṅgnı
(Bu gün yaptığın amelini bana göster, yaz ve kışını neyle geçirdin?)

Maṅga ḳulluḳ ḳılurġa iyledinṅg ʿār
Bu kün sen sen cehennemġa sezāvār [9]
(Bana kulluk eyleyeni ayıpladın bu gün sensin cehennemlik olan)

Baḳıp yirge ne diyerin bilmes ādem
Bolurlar köp ḫacil ferzend-i ādem [10]

[8] O gün gök erimiş bir maden gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur. (MEARİC/8-9)
[9] Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman onları bir görsen! Rableri onlara şöyle der: "Bu, bir gerçek değil midir?". Onlar da: "Rabbimize yemin ederiz ki gerçektir" derler. Rableri de onlara: "Öyleyse inkârınız sebebiyle azabı tadın!" der. (EN'AM/30)
[10] Sûr'a üfürüldüğü gün Allah'ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler. (NEML/87)

(İnsan, yere bakıp ne diyeceğini bilemez, insanoğlu çok utanır)

Ḫudā emri bilen Cibril-i hādi
Melāʾikler seri ḳılġay münādi
(Allahın emri ile yol gösteren Cebrāyil meleklere doğru seslenecek)

Digey ol dem felānını tutuŋlar
Aŋa yüz miŋ ʿuḳubetler itiŋler
('O an, falan kimseyi tutun ve ona yüz bin ceza verin' diyecek)

Kilip yüz miŋ ferişte anı tutḳay
Uşal bī-çāre özini unıtḳay
(Gelip yüz bin melek onu tutacak o zaman zavallı kendini unutacak)

ʿAzāb iylep ḳılurlar pāre pāre
Ḫudāyım emri bolġan soŋ ne çāre
(Allahımın emri olduktan sonra çare yoktur onlar (günahkāra) azap kılıp (onu) parça parça ederler)

49
Melāʾiklerġa yıġlar yalbarıban
Helāk olduḳ ʿāzāb-ı saḫt birlen
(Meleklere 'çetin azap ile helak olduk' diye yalvararak ağlarlar)

Ḳılıŋlar raḥm biziŋ ḥālimizġa
Şikeste muẕdārib aḥvālimizġa
(Bizim perişan, muzdarip durumlarımıza merhamet edin, acıyın)

Melāʾikler digey iy bende-i zār
Ḫudādın özge yoḳdur ḥākim-i kār
(Melekler, 'ey ağlayan kul, Allahtan başka güç sahibi yoktur' diyecek)

Ḫudā raḥm itmese ḥaliŋġa ḥāli
Ne dip saŋa teraḥḥum biz ḳılalı
(Allah senin durumuna acımazsa sana biz ne diyip acıyalım)

Melāʾikler ḳılur mundaġ cevābı
Anıŋ kem bolmaġay zerre ʿaẕābı
(Melekler bu şekilde cevap verirler ve onun azabı bir zerre kadar bile azalmaz)

İlāhī cümleġa ḳılġıl teraḥḥum
Güneh baḥride gerçi bolsalar gum
(Allahım herkese günah denizinde kaybolmuş olsa da rahmet et)

İlāhī ḳılmasun Cibrīl-i hādi
Meniŋ dik ʿāṣini tut dip münādi
(Allahım, yol gösteren Cebrāil benim gibi asiyi tutun diyerek seslenmesin)

Egerçe mende yoḳdur kār-ı lāyıḳ
Uşal kün ḳılma rüsvā-yı ḫalāyıḳ
(Gerçi bende sana layık bir iş yoktur ama o gün beni insanların rüsvası etme)

Güneh birle ḳara saçım aḳardı
Seḥerler çikmedim bir āh-ı serdi
(Saçımı günahlarla ağarttım, seher vakitleri bir içten āh çekmedim)

50

Bolubdur nefs-i serkeş maṅga ġālib
Mini ḳılmadı ḥaḳ yolıġa ṭālib
(Kötü nefsim beni yendi ve beni doğru yolu isteyenlerden etmedi)

Körüp saçım aḳını ʿibret alsam
Ḳanı fehm ü ferāset tövbe ḳılsam
(Saçımın beyazını görerek ibret alsam, tövbe edecek anlayış ve düşünce bende nerede?)

Burundın ḳıl Hüveydā iḫtiyāṭı
Mebādā bolmaġay men dip uyatı
(Hüveydā önceden ihtiyatlı ol, sakın sonra ben deyip utanmayayım)

Resūllullah digeyler iy ḫalāyıḳ
Siz anda ḳılmadıṅgız kār-ı lāyıḳ
(Resulullah, 'ey insanlar siz orada uygun bir iş yapmadınız' diyecekler)

Tün ü kün cehd itip ḳılmay ṣalātı
Keçürdüṅg bi-ḫaberlıḳda ḥayātı
(Gece gündüz gayret edip namaz kılmadan ömrünü habersizce tükettin)

Ḳıyāmetni zamānı ḳılmadıṅg yād
Nitersen uş bu kün iy ādem-i zād
(Ey insanoğlu, kıyamet zamanını hatırlamadın, bu gün ne yaparsın?)

Bu künki tövbe vü āh u nedāmet
Asıġ ḳılmas saṅga bu āh u ḥasret
(Bu gün yaptığın tövbe ve pişmanlık, ağlayışlar sana fayda etmez)

Ḳılurġa tövbe evvel kildi ʿārıṅg
Vefā ḳılmas bu künki āh u zārıṅg
(Tövbe etmeye ilk defa utanarak geldin (ama) bugünkü āh ve ağlayışın sana vefa etmez)

Burundın ḳılmadıṅg āh u nedāmet
Nige yıġlarsen iy şermende ümmet
(Ey utanmış ümmet, önceden ah edip pişmanlık göstermedin, şimdi niçin ağlarsın?)

51

Hüveydā ḳalma mundaġ serzenişge
Rücūʿiyle hemīşe yaḫşı işge

(Hüveydā bu şekilde yalvarmaya kalmadan daima iyi işe dön, iyi işler yap)

Bu kün fiʿl-i bediñgdin yanmadın hiç
Dirigā yaḫşı işler ḳılmadıñg hiç
(Bu gün kötü amellerinden dönmedin, yazık ki hiç güzel ameller yapmadın)

Ki ḥālā her ne işlerni ḳılursen
Ne iş başıñgge kilgende bilürsen
(Başına ne geleceğini bildiğin halde hālā hangi işlerle uğraşıyorsun?)

Hoca Nazar Hüveydā'nın üçüncü kıyametnāmesi 39 beyitlik bir mesnevidir. 46 ve 51. sayfaların sayfa kenarlarında haşiye şeklindedir. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. İnsanların saflar halinde dizilmeleri meleklerin bu safları düzeltip ayırmalarının anlatıldığı ilk üç beyitten sonra Malik adlı heybetli meleğin gürzüyle gelip günahkārlara vurması onları un ufak ettikten sonra Allahın kudretiyle tekrar dirilmeleri dile getirilir. 7-8-9. beyitlerde ikinci kıyametnāmede de tekrarlanan güneşin mızrak boyu kadar yaklaşması ve bunun sonuçları belirtilir. 10-16 beyitler arası Allahın kullanıa hitabı ve onun ağzından günahların niçin işlendiğinin sorulmasını görmekteyiz. 18-21. beyitlerde Cebrāyilin diğer meleklere seslenerek cehennemliklere eziyet etmelerini istemesi onların da bu emre uymaları anlatılır. 22-23. beyitlerde günahkārların eziyetten bunalıp meleklere yalvarmasını, 24- 25. beyitlerde ise meleklerin cevabını buluruz. Şair 27-28. beyitlerde dua ve yakarışta bulunmakta 29-33. beyitlerde ise kendisini değersiz ve günahkār görerek pişmanlığını ifade etmektedir. 34-39. beyitler Hazret-i Peygamberin günahkār ümmetine hesap sorduğu beyitlerdir. 40 ve 43. beyitlerde ise şair, Hüveydā mahlasını kullanarak kendisiyle adeta bir hesaplaşma yaşamakta başına ne geleceğini bilmesine rağmen kötü işlere niçin devam ettiğini sorgulamaktadır.

Bu Kıyametnāme'nin 12. beytinde ***körkün-*** "gösteril-, ortaya seril-ˀ fiili tur- yardımcı fiiliyle arkaik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nige şeyṭānġa ḳıldıñg bendelikni
Bu kün körkünturur şermendelikni

19. beyitte emir kipinin ikinci çokluk şeklinde fazladan getirilen çokluk ekiyle nezaket biçiminin yapıldığını görmekteyiz.

Digey ol dem felānını ***tutuñglar***
Añga yüz miñg ʿuḳubetler ***itiñgler***

Çağatay Türkçesinin ilk dönem metinlerinde tespit ettiğimiz son dönemlere yaklaştıkça azalan bir seyir izleyen –IbAn/-UbAn zarf fiil ekini, Hüveydā'nın şiirlerinde çok sık görebilmekteyiz. Bu anlamda Hüveydā, klasik öncesi dönemin özelliklerini devam ettirmektedir denilebilir.

Melāˀiklerġa yıġlar ***yalbarıban***

Ḳıyāmet-nāme IV
Kitābda bitipdür Kaʿbu'l-Aḥbār
İşitiñgler bu sözlerni eyā yār
(Ey dost Kaʿbu'l-Aḥbār, kitabında yazmıştır, bu sözleri dinleyiniz)

Yaratmış teñri bir cemʿi ferişte
Mü'ekkildür alar bil uşbu işde
(Tanrı bir melek topluluğu yaratmıştır, bil ki; onlar da bu işte vekil kılınmışlardır)

Turar her bende-i müʾmin namāza
Ḳılıp ḳulluḳ ḫudā-yı bi-niyāza
(Her mümin kul, duaya ihitiyacı olmayan Allaha kulluk edip namaza durur)

Bolur evvelġısı hem reh ḳıyāma
Nigehbānı bolup her ḫāṣ u ʿāma
(İlki kıyama durulduğunda asil ve sıradan her insana gözleyici olur)

İkincisi ḳıraʿatde turar ol
Üçüncüni rükūʿ üstide bilgil
(İkincisi kıraat zamanında durur, üçüncüsünü rükū üstünde bil)

52

Yine törtünçüsi secdede turġay
Beşincini biliñg tesbiḥde bolġay
(Dördüncüsü secdede duracak, beşincisi tesbihde olacak bilin.)

Turar altınçısı teḥlīlde iy yār
Yitinçini teşeḥüdde bil iẓhār
(Ey dost altıncısını tehlīlde, yedincisini ise açıkça teşehhüdde bil.)

Alar baş köterip rūz-ı ḳıyāmet
Ḫudāyā sañga ḳılduk dip ʿibādet
(Kıyamet günü ey Allahım sana ibadet kıldık deyip onlar baş kaldırırlar.)

Başımızdın ḳıyāmet āftābın
Köterip sāye ḳıl raḥmet seḥābın
(Başımızdan kıyamet güneşini uzaklaştırıp rahmet bulutunu bize gölge et)

Diben teñri teʿālādın dilerler
Uşal ḳulnıñg günāhın ötünerler
(Deyip Tanrı teʾālādan dilerler, o kulun günahı için ricāda bulunurlar)

Kişi kim teñriġa iyler ʿibādet
Namāzı iyler ol künde şefāʿat
(Tanrıya ibadet eden kişinin namazı o günde ona şefaat eder)

İlahī raḥm ḳıl cümle ḳuluñgġa
Birip tevfīḳ salġıl tüzülüñgġa
(Ey Rabbim, bütün kullarına muvaffakiyet vererek merhamet et, onları dertten kurtar)

Ḳıyāmet ısıġıdın teşne bolmay
Kişi ḳalmas uşal künde yıḳılmay
(İşte o günde, kıyametin sıcağından susamayan düşmeyen kişi yoktur)

Ḫalāyıḳ ḳılġusı yekbāre feryād
Ḥaḳīḳat pādşāhiġa ḳılıp dād
(İnsanların hepsi birden feryad edip hakikat padişahından yardım ister)

53

Digeyler ḳadirā perverdigerā
Raḥīmā maġfiretlıḳ bir ü barā
(Ey kadir, rahmet eden, koruyan gözeten, herkese bağışlamanı ver)

Necātı bir ḳıyāmet ısıġıdın
Çıdalmasmiz ʿaẕābın ḳatıġıdın
(Kıyametin sıcağından kurtuluş ver, çetin azaba dayanamayız)

Peyāmberler şehīd ü evliyālar
Tilep her kim özini yalbaralar
(Herkes kendi peygamberleri, şehid ve evliyalarını isteyip yalvarırlar)

Heme özi bilen bolġay giriftār
Resūllah bolur ümmet üçün zār
(Hepsi kendisiyle meşgul olacak, sadece Resullulah ümmeti için ağlar)

Yügürüp her ṭaraf oftān u ḫīẕān
Ḳılur yā ümmeti dip āh u efġān
(Ya ümmetim diyerek ağlayıp figanla düşe kalka her tarafa koşuşturur)

Hemīşe kār u barı boldı ümmet
Çikip evveldin āḫirġa meşaḳḳat
(En başından sonuna kadar sıkıntı çekip daima ümmetini düşündü)

Ḫalāyıḳlar barı ol dem yıġılġay
Terāẕūnı ḳaşıda ḥāẕır olġay
(İnsanların hepsi o an toplanacak, terazinin karşısında hazır olacak)

Terāzūġa salıp tartḳaylar aʿmāl
Ṣevāb ile günāhını uşal ḥāl [11]
(Amellerini teraziye çıkarıp sevap ve günahını o durumda ölçecekler)

Aġır kilse ṣevābıdın günāhı
Urar bende ḳılıp efsūs u āhı
(Sevabından günahı ağır gelince kul, ağlayıp inlemeye başlar)

54

Bolur vehm ile hemçün bīd-i lerzān
Tapılmas cā bulay dise girizān[12]

[11] Biz kıyamet günü için doğru teraziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Yapılan amel, bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirir (tartıya koyarız.). Hesap görenler olarak da biz kâfiyiz. (ENBİYA/47)
[12] Günahkârlar ateşi görmüşler de artık ona düşeceklerini anlamışlardır. Fakat ondan kaçıp sığınacak bir yer bulamazlar. (KEHF/53)

(Endişeyle titreyen bir söğüt ağacı gibi olur, kaçacak yer bulayım dese bulamaz)

Çenān titrep ḳılur feryād u zārı
Ḳılıp köz yaşını ebr-i bahārı
(Öylesine titreyerek ağlar ki, gözyaşını bahar bulutu gibi döker)

ʿİlācın ḳılmasaŋ evveldin iy yār
İş ötgen soŋ peşimānlıḳ ne der-kār
(Ey dost, çaresini önceden yapmazsan iş işten geçtikten sonra fayda yoktur)

Alarge ḥaḳ teʿālā kahr ḳılġay
Melāʾiklerġa ol dem emr ḳılġay
(Meleklerine Hak Teʿālā emr edecek, onlara (günahkārlara) eziyet edecek)

Bularġa açıŋıġız duzāḫnı bābı
Ḳılıŋlar cümlesi ḳatıġ ʿaẕābı
(Cehennemin kapısını bunlara açınız, hepsine çetin azap ediniz)

Ḫalāyıḳ barçası yıġlap turarlar
Bāri taḳṣīr dip titrep turarlar
(İnsanların hepsi kusurluyuz deyip titreyerek ağlaşmaktadırlar)

Ḫudāyā bir digeyler bizge ruḫṣāt
Tileylük yār u dostdın ḫayr u ṭāʿat
(Ey Allahım bize izin ver sevdiklerimizden hayr ve tāat isteyelim diyecekler)

Alarġa ḥaḳ teʿālā ruḫṣat birgey
Bolur ḫayrān ḳıyan barurnı bilmey
(Onlara Hak Teʿālā izin verecek (ama) şaşkın bir halde ne tarafa varacaklarını bilmeyeceker)

Bolup dermānde ü bīçāre ü zār
Atasınıŋ barur aldıġa nā-çār
(Ümitsiz ağlayarak çaresizce babasının önüne varır)

55

Aḳuzup közidin aldıda ābı
Digey birgil maŋa zerre ṣevābı
(Gözünden yaş akıtıp önünde bana bir parça sevap ver diyecek)

Atası ayġay iy fe(r)zāne ferzend
İrürsen ḳurretü'l ʿaynım cigerbend
(Babası, 'ey benim gözümün bebeği, ciğer bağım evladım' diyecek,

Men öz ḥālim bile dermāndedürmen
Seniŋ dik mübtelā-yı ġamdedürmen
(Ben kendim de ümitsizim senin gibi gamın mübtelasıyım (aynı derde sahibim)

Biralmasmen digey saṅg̱a s̱evābı
Birür oġlıġa ol dem bul cevābı
(Sevabı sana verememdiye o an oğluna bu cevabı verir)

Bolup nevmīd atasıdın uşal dem
Ḳılur köz yaşını çün āb-ı zemzem
(Babasından o an ümitsiz olunca gözyaşını zemzem suyu gibi akıtır)

Barur yıġlap anasınıṅg̱ ḳaşıġa
Bolup höl pāyı tā ser köz yaşıġa
(Annesinin karşısına baştan ayağa kadar gözyaşıyla ıslanmış bir halde varır)

Anasıġa digey ḥālini ol ḥāl
Gehī hālide bolup gāh bī-ḥāl
(Bazen ayık bazen baygın durumda halini anasına diyecek)

Digey köp mihribānlıḳ ḳılġay irdiṅg̱
Miniṅg̱ üçün ġam ġuṣṣā yir irdiṅg̱
(Çok sevgi göstermiştin benim için sıkıntı çekmiştin diyecek)

Kilipdür iy ana aldınṅg̱ġa oġul
Tüşüpdür oġluṅg̱e bes kār-ı müşkil
(Ey ana, evlat önüne gelmiştir, oğlun çok zor bir duruma düşmüştür)

56

Maṅg̱a birgil bu kün zerre s̱evābı
Sebük bolsun başımdın ḥaḳ ʿaz̲ābı
(Bana bugün bir parça sevap ver, başımdan Allahın azabı uzaklaşsın)

Digey oġlıġa ol demde anası
Sen irdiṅg̱ iki közümni ḳarası
(Anası o vakit oğluna sen iki gözümün karası idin diyecek)

Men öz ḥālimġā ser gerdān irürmen
Seniṅg̱ dik ġam bilen ḫayrān irürmen
(Ben de kendi durumumla başı dönmüş haldeyim, senin gibi gamla şaşkın durumdayım)

Biralmasmen digey saṅg̱a s̱evābı
İrür ḥālim saṅg̱a oḥşaş ḫarābı
(Sana sevabı veremem, halim sana benzer haraptır)

Bolup nevmīd anasıdın uşal kes
Anıṅg̱ feryādıġa hiç kişi yitmes
(O kişi annesinden ümitsiz olur onun feryadını kimse duymaz)

Besi iz̲āʾ ü külfet tartıp u ġam
Ẓaʿifiniṅg̱ ḳaşıġa kilgey ol dem
(Çok eza cefa gam çekip eşinin karşısına gelecek o vakit)

Ẕaʿifiġa digey közdin töküp yaş
Ḳoyup bir bālıñ üzre ikimiz baş
(Eşine gözünden yaş dökürek bir yastığın üzerine ikimiz baş koyduk diyecek)

Sini dip tartıp irdim köp meşaḳḳat
Körüp ısıġ savuġını bī-nihāyet
(Sen diyerek çok sıkıntı çekmiştim, sonsuz sıcak ve soğukluğunu görmüştüm)

Ṣevābımdın günāhım kildi vezmīn
Tapalmasmen bu derdimniñ ʿilācın
(Sevabımdan günahım ağır geldi, bu derdimin çaresini bulamıyorum)

57

ʿİlācım tapmadım dermānde boldum
Ümīd iylep sini aldıñġa kildim
(Dedimin ilacını bulamadım aciz durumdayım, ümit ederek senin önüne geldim)

Ne bolġay zerre'i birseñ ṣevābı
Yeñgil bolsa ḳıyāmetniñ ʿazābı
(Bir parça sevap versen de kıyametin azabı hafiflese ne olacak?)

Digey cüfti seniñ dik köp kişi bar
Kişi birle kişiniñ ne işi bar
(Eşi, senin gibi çok insan var, (burada) insanın insanla ne işi olabilir diyecek)

Seniñ dik merdni körgen imesmen
Niçük ādem irürsen tanımasmen
(Senin gibi adamı görmüş değilim, nasıl bir insansın tanımam)

Men öz ḥālim bilen dermāndedürmen
Ṣevābım yoḳ besi ermāndedürmen
(Kendi halimle acizim, sevabım yok çok pişman durumdayım)

Ṣevābımdın saña birsem bu hālet
Menim tartḳumturur sen dik hecālet
(Bu durumda sana sevabımdan versem, senin gibi utanç çekeceğim)

Bolup şermende ü bīçāre vü zār
Kilür oġlını aldıġa bolup ḫār
(Utanmış, çaresiz ve ağlayarak oğlunun yanına gelir)

Digey oġlum körer közüm ciger-bend
İrürsen rişte-i cānımġa peyvend
(Oğlum gören gözüm ciğerbendim, sen benim can ipimi bağlamışsındır 'sen benim canımsın')

Ṣevābından maña bir zerre birgil
Atañ dermānde irür yari birgil
(Sevabından bana bir parça ver, baban çaresizdir yardım et)

58
Digey oġlı minim ḥālimġa ḥayrān
Bolup titrep turupmen zār u giryān
(Oğlu ‘ben kendi halime şaşkınım ağlayıp inlemekteyim’ diyecek)

Biralmasmen digey bir zerre ṭāʿat
Orun tapmas siniṉg sözüṉg bu sāʿat
(Bir parça taat veremem senin sözün bu saatde yer bumaz ‘sözün yersizdir’)

Serāsīme bolup ferzend-i ādem
Ḳayan barurını bilmey uşal dem
(İnsanoğlu sersem olup nereye gideceğini bilmez o zaman)

Tüşer ḳatıġ meşaḳḳatler araġa
Ata oġulġa baḳmas ḳız anaġa
(Çok sıkıntılar araya girer, baba oğlula, kız anaya bakmaz)

ʿİlācın tapmayın bī-çāre ādem
Turarlar ser-nīgūn bolup uşaldem
(Zavallı insanlar çaresini bulamadan o zaman talihisiz olurlar)

Kilür ol demde teṉgridin ḫiṭābı
Diben iy bende taptıṉg mu ṣevābı
(O an, Tanrıdan ‘ey kul sevabı buldun mu?’ diyerek hitap gelir)

Ne dir sözüni bilmes bende-i zār
Boluban ser-nīgūn vehm ile yıġlar
(Ağlayan kul diyecek sözünü bilemez, üzüntü ve kederle ağlar)

Digeyler ḳādirā perverdigārā
Tüvānā sensin vü biz nā-tüvānā
(Ey kādir, ey besleyen, koruyan güçlü olan sensin bizler güçsüzüz)

Boyun sundum sini aldıṉga kildim
Üzüldi sendin özgedin ümīdim
(Boyun büküp senin önüne geldim, senden başkasından ümidim kesildi)

59
Saṉga kildim sıġınıp sen bilürsen
Ne ḳılsaṉg pādşāsen sen ḳılursen
(Sen bilirsin sana sığınıp geldim, sen padişahsın ne istersen sen yaparsın)

Turarlar yıġlaşıp bīçāre bolup
Ḫudānıṉg zāt-ı pākiġa sıġınıp
(Çaresizce ağlaşarak Allahın temiz zatına sığınırlar)

Nidā kilgey ḫudāyımdın uşaldem
Digey iy ʿāṣī şermende ādem

(O vakit Allahımdan nida gelecek, ey asi ve günahkār insan diyecek)

Uşal yalġançı dünyāda yürüdiñ
Niçe müddet ḫayāt u ʿömr sürdüñ
(İşte bu yalancı dünyada yürüdün uzun müddet ömür sürdün)

Meni hergiz köñülġa almadıñlar
ʿAẕāb-ı āhiretni bilmediñler
(Beni asla gönlüne almadın 'beni düşünmedin', ahiret azabını bilmedin)

Atam anam oġul ḳız dip meşaḳḳat
Öyüm dip tarttıñız bisyār mihnet
(Anam babam oğlum kızım evim diyerek çok sıkıntı eziyet çektiniz)

Öyüm dip ḫatunum dip köp yügürdüñ
Ne iş ḳıldıñ vefā andın ne kördüñ
(Evim eşim deyip çok koştun, ona ne yaptın nasıl vefa gördün)

Ḳanı birmediler zerre ṣevābı
Tüzük hem birmedi saña cevābı
(Hani (sana) bir parça sevap bile vermediler, cevabı bile sana sağlam 'tam' vermedi)

Kiliñler imdi ḳıldım sizni raḥmet
Bağışladım barıñġa ḥūr u cennet
(Geliniz şimdi size rahmet kıldım size huri ve cennet bağışladım)

60

İlāḥī cümleġa raḥmet naṣīb it
Yıraġ itme cemāliñġa ḳarīb it
(Allahım herkese rahmetini nasip et, (senden bizi) uzak tutma cemaline yakın tut)

Eger faẕlıñġa alsañ iy ilāhım
Bolur bir zerreçe kūh-ı günāhım
(Ey rabbim, eğer fazlına alsan günah dağım bir zerre kadar olur)

Eger ʿadlıñġa alsañ iy yaratḳan
Günāhım sanıġa hīç bolmaġay san
(Ey Yaradan, eğer adaletine alsan günahım sayısına hiç denk olmayacak)

İlāhī luṭf u faẕlıñdın ʿaṭā ḳıl
Güneh gerdin cebīnimdin ṣafā ḳıl
(Ey Allahım lutf ve fazlından hediye ihsan et, alnımdaki günah tozunu sil)

Uşal kün bolmasa faẕlıñdın ümīd
Bolur men ḫalḳ ara rüsvā-yı cāvīd
(O gün fazlından ümidim olmasa halk içinde sonsuz rüsva olurum)

Miniñ yoḳ sindin özge hīç rabbīm
İrürsen iki ʿālemde mürebbīm

(Benim senden başka rabbim yoktur, sen iki âlemde mürebbimsin)

Resūlıñg ḥaḳ seni vāḥıd bilürmen
Tevekkül zāt-ı pākiñgġa ḳılurmen
(Resulünü gerçek seni tek bilirim, temiz zatına tevekkül ederim)

Hoca Nazar Hüveydā'nın bu dördüncü kıyametnāmesi en uzun kıyametnāmesi olup 81 beyittir. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. Bu kıyametnāmenin diğer üç kıyametnāmeden iki farklı özelliği bulunmaktadır. Birincisi Kaʿbu'l-Aḥbār'dan rivayet edildiğini yani kaynağını belirtmesi diğeri ise diyalogların eserin genelinde dikkat çekici bir oranda olmasıdır.

İlk 11 beyitte namazın rükunlarında görevli meleklerin kıyamet günü günahkār kulun bağışlanmasını isteyecekleri, insanların dünyada kıldıkları namazın kıyamet günü onlara şefaat edeceği fikri işlenmektedir. 12. beyit dua beyti, 13-16. beyitler ise kıyamet azabı ve bu azaptan bunalan insanların yakarışını ele alır. 17-19. beyitlerde bütün evliya ve peygamberler kendi işleriyle meşgul iken sadece Hazret-i Muhammed'in kulları için koşturması, ağlayıp endişe duyması fikrini görmekteyiz. 20-24 beyitler kıyamette kurulacağına inanılan teraziden bahs eder. Bu terazide ameller tartılacak günahı sevabından fazla gelenler cehenneme gönderileceklerdir. 25.beyitte Türkiye Türkçesiyle 'son pişmanlık fayda etmez' atasözünün Çağatay Türkçesindeki şekli karşımıza çıkmaktadır. 26-28. beyitler cehenneme gidecek kulların Allah'a yalvarıp sevdiklerinden sevap isteyebilmek için süre talep etmeleri 29. beyit ise Allahın onlara bu süreyi tanımasını anlatmaktadır. Mesnevi bundan sonra diyaloglarla devam eder. 62. beyte kadar günahkār kul sırasıyla baba, ana, eş ve evladının yanına gider onlara durumunu anlatarak kendisine sevaplarından vermelerini ister. Onlar ise kendi durumlarının daha kötü olduğunu söyleyerek olumsuz cevap verirler hatta eşi kendisini tanımaz bile. Bu durum eş fikrine şairin çok da olumlu bakmadığının bir göstergesi olabilir. 63. beyitte Allah kuluna sevabı bulup bulamadığını sormaktadır. 64. beyitte kul bu soruya cevap veremez ve sonraki beyitlerde Allahın büyüklüğüne boyun eğdiğini, ona sığındığını belirten kula, Allah 68-74 beyitlerde cevap verir. Allahın rahmetiyle günahkār kullar bağışlanır ve cennete girmelerine izin verilir, 'Allah herkesten ve her şeyden daha büyük ve merhamet sahibidir' fikri işlenir. 75-81. beyitlerde ise dua edilerek Allahın birliği ve peygamberinin kabulü bir kez daha vurgulanır.

Diben teñgri teʿālādın ***dilerler***
Uşal ḳulnıñg günāhın ***ötünerler***

Beytinde hem dile- hem de ötün- 'rica etmek, istemek, dilemek' fiillerinin bir arada kullanıldığını görmekteyiz. Bu kıyametnāme'de **üzül-**'kesil-, kop-ˀ, **tap-**'bul-ˀ, **tüzük** 'doğru, gerçek', **tart-'**çek-ˀ, **höl** 'ıslak'<öl-, **çıda-'**dayan-, tahammül et-' gibi çok sayıda arkaik söz varlığı bulunmaktadır.

Klasik dönem metinlerinde ek uyumsuzluğu konusunda Çağataycanın aslî kelimelerinde ek uyumsuzluğunun olmadığını belirten Eckmann, klasik devirde istinsah edilmiş yazmalarda ek uyumsuzluğunun nispeten az olduğunu ve müstensih tarafından yapılmış bir hataya bağlanabileceğini belirtir. Alıntı kelimelerde eklerin uyumsuzluğu, özellikle /i/ ünlüsünü bulunduran kelimelerin tercihen kalın ünlülü ekler almaları genel kural gibidir diyen Eckmann, *adem*ġa, *ataġa, satġuçı, mestlıḳ, muʿabbirġa* gibi örnekleri verir (Eckmann 1988:12vd.).

Hüveyda da ise ek uyumsuzluğu örneğinin sayısı oldukça fazladır. ***cemāliñgġa, oġluñge*** vb.

Ḳıyāmet-nāme V

Rivāyet iylediler ʿİbn-i ʿAbbās
Resūlulahdın ol zübde-i nās
(İbn-i Abbas, insanların özü resullullahdan rivayet etmişlerdi)

61

Uşal rūzi bolup rūz-i ḳıyāmet
Besī bolġay didi köp āh u ḥasret
(O kıyamet gününde çok ah ve hasret olacak dedi)

Hevā tefsān bolur manende-i ṭās
Kömür yaṉ̄ġlıġ bolurlar cürmlıġ nās
(Hava bir tas gibi ısınır suçlu insanlar kömür gibi olurlar)

Miṉ̄g illıḳ yol ṣırāṭ köfrügi bolġay
Cehennem üstide tartuḳlıḳ olgay
(Cehennemim üstünde çekilmiş olan Sırat köprüsü bin yıllık yol olacak)

Ḳılıçdın ötkür ü çün mūy-ı bārik
Ḳaraṉ̄ġu giceden bolġusı tārik
(İnce kıl gibi kılıçtan keskin, karanlık geceden daha karanlık olacak)

Anıṉ̄g dik bolmaġay hergīz ḳaraṉ̄ġġu
Tüşer ādem başıġa ṭurfe ḳayġu
(Asla onun gibi karanlık olmayacak, insanoğlunun başına kaygısı düşecek)

Ki ḳalmas zühre öter ü barurġa
Yaḳın yitgey yüregi yarılurġa
(Zühre geçer ve varacağı yere ulaşır, yüreği yarılmışa yaklaşacak)

Eger ötmey dise ḳoymas müʾekkel
Bolur ferzend-i ādem ḫāli müşkil
(İnsanoğlunun durumu çok zor olacak eğer (Zühre) geçmeyeyim dese de yerine vekil bırakmaz)[13]

Tükel otdın tükel muzdın melāʾik
Yaratıpdur anı ṣulṭān-ı mālik
(Sultan-ı Malik (Allah) meleklerin tamamını ateş ve buzdan yaratmıştır)

Yarım otdın yarım muzdın ferişte
Ḫudāyım iylegen mundaġ sirişte
(Yarısı ateş yarısı buzdan olan melek, Allahım bunun gibi karışım yapandır)

[13]Zühre, Venüs gezegenidir. Halk arasında **Çolpan** veya **Çoban Yıldızı** olarak da bilinir. Güneş Sisteminde, Güneşe uzaklık bakımından ikinci sıradaki gezegen. Ayrıca Zühre, Roma Astrolojisi'nde Lucifer isimleriyle bilinir. Kendi ekseni etrafında, Güneş Sistemindeki diğer tüm gezegenlerin aksi istikametinde döner. Venüs, saat yönünde dönen tek gezegendir.
Büyüklüğü açısından Dünya ile benzerlik gösterdiğinden Dünya ile kardeş gezegen olarak da bilinmektedir. Gökyüzünde Güneş'e yakın konumda bulunduğundan ve yörüngesi Dünya'nınkine göre Güneş'e daha yakın olduğundan yeryüzünden sadece Güneş doğmadan önce veya battıktan sonra görülebilir. Bu yüzden **Venüs Akşam Yıldızı**, **Sabah Yıldızı** veya **Tan Yıldızı** olarak da isimlendirilir. Bir diğer adı da 'Çoban Yıldızı'dır. Görülebildiği zamanlar, gökyüzündeki en parlak cisim olarak dikkat çeker.

62

Alarnı ilkide otluġ ʿamūdlar
Ḫalāyıḳnı urup ḳoy dik sürerler
(Onların elinde ateşten direkler, insanları vurup koyun gibi sürerler)

Ḳara künler tüşer ādem başıġa
Aḳar deryā bolur közniṉg yaşıġa
(İnsanın başına kara günler düşer, gözyaşı akan deniz olur)

Heme ḳaygu bilen çün bīd-i lerzān
Turarlar şunça kim bir ölmegen cān
(Hepsi kaygı ile titreyerek, ölmeyen can (can çekişen bir insan) gibi olurlar)

Digeyler āh ādem bolmaġayduk
Munıṉg dik miḥnet ü ġām çikmegeydük
(Keşke ah insan olmasaydık, bunun gibi gam ve eziyet çekmeseydik)

Uşal kün cümle cānıdın kiçerler
Gehī otġa gehī suġa ḳaçarlar
(O gün hepis canlarından vazgeçmiş halde bazen ateşe bazen suya doğru kaçarlar)

Eger ötmey dise ḳavlap urarlar
Heme vā-ḥasretā dip āh urarlar
(Eğer geçmem dese kovalayıp vururlar, hepsi eyvah eyvah deyip ah çekerler)

Ḳadem ḳoysa yıḳılur baʿẕı ādem
Kiter ḥasret bilen sūy-ı cehennem
(Bazı insanlar ayak bassa yıkılır bazen de cehennem kıyısı hasretle onu bekler (hasretle cehennemin kıyısına gider))

Tökülgey ḳar yaṉglıġ ādem-i zār
Cehennemġa diben vā-ḥasretā dād
(Ağlayan insanlar cehenneme eyvah imdat deyip kar gibi dökülecek)

Ḳayu ḳulġa ḫudāyım ḳılsa āsān
Yumup köz açḳuça ötgey ol insān
(Allahım hangi kula kolay yaparsa o insan göz yumup açıncaya kadar geçecek)

63

Ötarġa[14] baʿẕı ādem ḳılsa engīz
Ötar barḳ-ı dıraḥşāndın bolup tīz
(Bazı insanlar geçmeye başlayınca parlak güneş ışığından daha çabuk geçerler)

Ötar baʿẕı imeklep baʿẕı ḳāyim
Ḳuçup yatḳay ötalmay baʿẕı dāʾyim
(Bazıları emekleyip bazıları ayakta geçer, bazıları dayima geçemeden (mezarda) yatacak)

[14] Öter fiili son dönem Çağatay eserlerinde yaygın olarak görülen ek uyumsuzluğu sebebiyle metinde **ötar** şeklinde yazılmıştır. Metinde yazımdaki şekil esas alınmıştır.

Meşaḳḳatsiz ötar baʿẕı müselmān
Cefā cürmiġa lāyıḳ körgey insān
(Bazı Müslümanlar sıkıntısızca geçer, bazıları ise sıkıntı ve eziyete layık olacaklar)

İrür fācirġa ol köfrüġ bahāne
Velī ḫūblarġadur rāh-ı revāne
(Günahkāra o köprü bir bahanedir ancak iyilere rahatça geçilen bir yoldur)

Heme müʾmīn ḳulıṅġa iy yaratgan
Uşal köfrüg cefāsını ḳıl āsān
(Ey Yaradan, bütün mümin kullarına köprü eziyetini kolaylaştır)

Miniṅg dik ʿāṣī bī-çārelerni
Güneh deştide āvārelerni
(Benim gibi çaresiz asileri, günah çölünde boş gezenleri)

Uşandaġ cisrdin ötker selāmet
Örüṅg faẕlıṅg bilen rūz-ı ḳıyāmet
(Kıyamet günü yüce fazlın ile bunun gibi köprüden selametle geçir)

Beşinci Kıyametnāme 26 beyitlik kısa bir mesnevidir. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. Konusu daha çok kıyamet günü kurulacağına inanılan sırat köprüsü üzerinedir. ***Köprü*** ve ***cisr*** eş anlamlı sözcüklerinin her ikisi de tercih edilmiştir. Dördüncü, beşinci ve altıncı Kıyametnāmelerde rivayet edilen kaynak ilk beyitte verilmiş, böylece şair sözlerini delillendirmeye çalışmıştır. Beşinci Kıyametnāme İbn-i Abbas'dan verilen bir rivayete dayanmaktadır. Beşinci Kıyametnāmenin önemli özelliklerinden biri de köprü sürecinin zaman dilimiyle ifade edilmiş olmasıdır. Bu süre bin yıllık yol olarak tarif edilmiştir. İlk yedi beyitte sırat köprüsünün 'kıldan ince, kılıçtan keskin ve çok karanlık' olması özellikleri anlatılır. Daha sonraki beyitlerde ise köprü üzerinde insanları ellerindeki ateşten direkler ile dövüp süren yarısı ateşten yarısı buzdan yaratılmış meleklerin verlığından söz edilir. Ateş ve buzun aynı varlıkta birleşebilmesi Allahın hikmetlerindendir. 12-19. beyitlerde köprüdeki bu azaptan bıkan insanların daha önceki kıyametnāmelerde de sıkça tekrarlanan 'keşke insan olmasaydık' fikriyle adeta can çekişmeleri tasvir edilir. 20-23. beyitlerde köprünün günahkār olmayan insanlar için geçmesi hızlı ve kolay bir mekân olduğu fikriyle karşılaştırmaya gidilmektedir.24 -26. beyitler ise şairin Allaha yalvarıp köprü cefasını kolaylaştırma için ettiği dua beyitleridir.

Köprü sözcüğü p>f değişimi ile ***köfrüg*** biçiminde karşımıza çıkmaktadır ki Çağatay Türkçesinin belirgin özelliklerinden biridir. Arapça ***cisr*** sözcüğü de vezin gereği bir yerde köfrüg sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Önseste b>m değişimi de Hüveydā da dikkat çekicidir. ***Buz> muz*** , ***ben>men.***

Ḳıyāmetnāme VI
Rivāyet iyledi Ebū Hureyreh
Raẓiyallahu anhū ḳuddise sırruh
(Ebu Hureyre -Allah kendisinden razı olsun ve sırrı mukaddes olsun- rivayet eyledi)

64
Resūlulahdın mundaġ işittim
Alarnıṅg sözleriṅg semʿ imde tuttım

(Resulllahtan kulağımda tutarak bu şekilde işittim)

Miñg il ḳılġusıdur duzāḫnı tefsān
Ki aḳ olġay didi ḥaẕret uşal ān
(Hazret-i (peygamber)hararetli cehennem bin yıl sürecek, o zaman ak olacak dedi)

Ḳızıtġaylar didiler bāz miñg yıl
Ḳızıl bolġay temür dik didiler sel
(Tekrar bin yıl ısıtacaklar, demir sel gibi (akacak) kızıl olacak)

Yine miñg yılda bolġay didiler esved
Munıñg dik aydılar sulṭān-ı sermed [15]
(Sultanların öncüsü yine bin yıl siyah olacak diye bunun gibi söylediler)

Ki bir kün Cibrʾil-i Sidre pervāz
Kilip irdi resūlġa ayġalı rāz
(Ki bir gün Sidre'de kanat çırpan Cebrāil resūle bir sır söylemek için gelmişti)

Didi Cibr'ilġa ḥażret bilürsiz
Mañga kilgen imes Mikā'il hergīz
(Hazret-(i peygamber) Cebrāyile, Mikail bana gelmez bilirsiniz dedi)

Didi Cibr'il ol dem yā Muḥammed
İrürsiz cümle ʿālemġa ser-med
(Cebrāil o an dedi 'yā Muhammed siz kainata öncüsünüz')

Yed-i ḳudret bilen ḫallāḳ-ı maʿbūd
Uşal kün kim tamuġnı ḳıldı mevcūd
(Yaratılanların yaratıcısının kudret eliyle cehennemi yarattığı gün(dür)

Ki Mikāʾil hīç körgen imesdür
ʿAzāb-ı saḫtdın bilgen imesdür
(Mikail zorlu çetin azabı görmemiştir ve bilmemiştir)

65

Körüp ḳorḳup melāʾikler tamāmı
Henüz köz yaşı iyler ḥāṣ u ʿāmı
(Bütün melekler görmüş korkmuşlardır seçkin ve sıradanların hepsi gözyaşı dökerler)

Çü Mikāʾil bularnı bilmes iy yār
İmes aḥvāl-i ādemdin ḥaberdār
(Ey sevgili, Mikail bunları bilmez, insanoğlunun durumundan haberdar değildir)

[15] **Ravi:** Ebu Hureyre**Tanım:** Resulullah (sav) buyurdular ki: "Cehennem ateşi bin yıl yakıldı. Öyle ki kıpkırmızı oldu. Sonra bin yıl daha yakıldı, öyle ki beyazlaştı. Sonra bin yıl daha yakıldı. Şimdi o siyah ve karanlıktır." [Metin Tirmizi'ye aittir.] **Kaynak:** Tirmizi, Cehennem 8, (2594); Muvatta, Cehennem 2, (2, 994)

Ḫalāyıḳlar ḳalur duzaḫda miṅg yıl
Figān u nāleler bisyār bilgil
(İnsanlar cehennemde bin yıl kalırlar, ağlayış inleyişleri de çok olur bil)

Alarnıṅg dādıġa hiç kişi yitmes
Kişi hālin sorap aldıġa kilmes
(Kimse onların halini sorup yardımına gelemez)

Digeyler āh ādem bolmaġayduk
Munıṅg dik miḥnet ü ġam körmeġaydük
(Onlar keşke insan olmasaydık bunun gibi bir eziyeti ve sıkıntıyı çekmeseydik diyecekler)

Namāz u rūze hergiz ḳılmaduḳ biz
Bu miḥnet bar ikenin bilmedük biz
(Namaz kılıp oruç tutmadık, biz böyle bir sıkıntının varlığını bilemedik)

Ḳılıpmiz nefs ü şeyṭānġa ʿibādet
Köṅgülge kilmedi rūz-ı ḳıyāmet
(Kıyamet günün hatırımıza getirmeyip nefis ve şeytana ibadet ettik)

Diben yıġlap ḳılurlar āh u ḥasret
Alarnı ḥasreti bolmas icābet
(Diyerek ağlayıp ah ederler, onların bu ağlayışları kabul edilmez)

Yine miṅg yıl ḫalāyıḳ nāle iylep
Közini yaşını çün jāle iylep
(Yine insanlar bin yıl daha göz yaşlarını çiğ gibi döküp inleyerek)

66

Ḫudāġa yalbarurlar cümle merdüm
Ki şāyed teṅgri ḳılġay dip teraḥḥum
(Tanrı acır diye Allaha bütün insanlar yalvarırlar)

Alarnıṅg nālesini sūdı bolmas
ʿAẕāb-ı saḫtdın ẕerre ḳutulmas
(Onların inleyişinin faydası olmaz, katı azaptan bir parça bile kurtulmaz)

Uşal dem teṅgri taḳdiri bilen rast
Tamuġ üzre çıḳar bir ebr-i bi-ḫast[16]
(O vakit Tanrı'nın takdiri ile cehennem üzerine aniden bir bulut çıkar)

Körüp yıġlap anı cümle ḫalāyıḳ
Bolurlar köz yaşı birle ġarāyıḳ
(Bütün insanlar onu görüp gözyaşlarına boğularak ağlarlar)

[16] *Nahast* sözcüğü *bihast* şeklinde 'aniden' anlamında kullanılmıştır.

Digeyler ḳādirā perverdigerā
Nihān sırlar sa‍ng‍adur āşkārā
(Ey besleyen, gücü yeten koruyan gizli sırlar senin için açıktır, bellidir)

Ne bolġay şol bulutdın yaġsa yamġur
Bizi‍ng susaġımızını iylese dūr
(Şu bulutdan aniden bir yağmur yağsa da bizim susuzluğumuzu giderse)

Cehennem otıġa dermāndedür miz
Çikip yüz mi‍ng ʿaẕābı‍ng teşnedür miz
(Cehennem ateşiyle çaresiziz, yüz bin azap ile susamışız)

Hemesi yıġlap ayturlar ilāhā
Diben ***yā leyteni kuntu turābā***
(Hepsi ağlayarak ey rabbimiz 'keşke toprak olaydık' derler)[17]

Uşal demde ḫudāyım ḳılġay āvāz
Digey iy Cibri'l-i maḫrem-i rāz
(O vakit Allahım seslenecek 'ey gizli sırlara vakıf Cebrāil' diyecek)

67
Ne ayturlar ḫalāyıḳ nāle iylep
Közini yaşını çün jāle iylep
(İnsanlar ağlayıp gözyaşlarını jale gibi akıtarak ne söylerler)

Digey Cibr'il iy dānā-yı esrār
Sa‍ng‍a pinhān imesdür ẕerreçe kār
(Cebrāyil, 'ey sırları bilen, sana gizli değildir hiçbir iş' diyecek)

Tamuġ içideki bī-çāre ḳullar
Barısı yıġlaşıp yamġur tilerler
(Cehennem içindeki çaresiz kulların hepsi ağlaşıp yağmur isterler)

Alarġa ḫaḳ teʿālā ḳahr ḳılġay
Uşal dem ol bulutġa emr bolġay
(O vakit o buluta emr olunacak, onlara Hak Teʿālā kahr edecek)

Yılan birle çıyan yaġ dip alarġa
Mini‍ng emrimni tutmas bendelerġa
(Benim emrimi tutmayan kullarıma yılan ve akrep yağ(dır))

Yaġılġay taġlar dik gejdüm ü mār
Ḳılurlar ḫasretā dip nāle ü zār
(Dağları kadar akrep ve yılan yağacak (onlar ise) eyvah diyerek ağlayıp inlerler)

Figanlar iylegey pīr ü şebābı
ʿAẕāb üzre bolupdur dip ʿaẕābı

[17] Nebe Suresi 40.ayet.

(Azap azap üstüne olmuştur diyerek genci yaşlısı figan edecekler)

Digeyler kāşkī tofraḳ bolsak[18]
Munıñg dik miḥnet ü ġamdın ḳutulsaḳ
(Keşke toprak olsak da bunun gibi bir eziyetten kurtulsak diyecekler)

Figānlar iylegeyler bāz miñg yıl
Yılan birle çıyannı zehridin il
(Yılan ve akreblerin zehrinden halk tekrar bin yıl daha inleyecekler)

Hüveydā'nın altıncı kıyametnāmesi 36 beyitten oluşmaktadır. Aruzun feʿilātün feʿilātün feʿilün vezni kullanılmıştır. Bu kıyametnāme konusunu cehennemden almaktadır. Mesnevide dikkat çeken özellik cehennemin hazırlanış süresi ve bu sürede değişen renklerini (beyaz, kızıl ve siyah) vermesidir. Bu süre üçbin yıldır. İnsanlar ise cehennemde üçbin yıl kalacaklardır. Dolayısıyla cehennemim süresi, hazırlanışıyla beraber toplamda altıbin yıl olarak ifade edilmektedir. Bu kıyametnāmede de 'keşke insan olmasaydık' *'keşke toprak olsaydık'* ayetine dayanan cümleler daha önceki kıyametnāmelerde olduğu gibi tekrarlanmaktadır. Bu ifade Kur'an-ı Kerimde Nebe Suresi 40 ayette geçmektedir. Eserin 63-67. sayfaları arasında haşiye olarak yazılan bu mesnevideki rivayetlerin kaynağı Ebu Hureyre olarak verilmektedir. İlk beş beyitte cehennemin biner yıllık üç dönemde oluşacağı ilk dönemde ak, ikinci dönemde kızıl üçüncü dönemde ise siyah olacağı belirtilmektedir. Bunlar fiziksel olarak ateşin yanma evrelerini gösterir, kızlık dönemi ateşin en kızgın olduğu dönem siyahlık dönemi ise kömürleşmiş halini göstermektedir. Bu cehennem tasvirinden sonra konuyla pek de ilgisi olmayan diyaloglar yer alır. Bu diyaloglar Hazret-i Muhammed ve Cebrāil arasında geçmektedir. Hazret-i Muhammed Cebrāil'e Mikail'in niçin kendisiyle konuşmadığını sorar. Cebrāil de ona Mikail'in cehennem ahvalini bilmediğini ve oradaki insanların durmundan habersiz olduğunu belirtir. 12. beyitte insanların cehennemde bin yıl kalacakları 13ve 14. beyitlerde ise çektikleri azaptan dolayı insan olmayı istememeleri ifade edilmektedir. 15-16. beyitler namaz, oruç gibi ibadetlerini yerine getirmeyenlerin, nefsine ve şeytana uyanların pişmanlığının anlatıldığı beyitlerdir. Arkasından bir kez daha bin yıllık süre zikredilirek yalvarış ve pişmanlıkların fayda etmeyeceği fikri vurgulanır. 21. beyitte cehennemin üzerinde ansızın ortaya çıkan bir buluttan bahs edilir. Bu bulutu görenler umutlanarak yağmur yağdırması için Allaha yalvarırlar ancak buluttan Cebrāyilin emri ile yılan ve akrepler yağmaya başlar. Bu cehennemde olanlar için eziyet üstüne eziyet halini alır. Ve bu süre de tam bin yıllık bir dönem olarak belirtilmektedir. Bu kıyametnāmede Hüveydā'nın mahlasla duası yoktur. Sanki eksik bırakılmış izlenimi vermektedir. Mesnevide hem *duzah* hem *tamug* hem de *cehennem* eş anlamlı sözcüklerini bulabilmekteyiz. Yine *yılan* ve *mar*, *gejdüm* ve *çıyan* eş anlamlı sözcükleri metinde kullanılmıştır.

+gAn imes yapısı bu kıyametnāmede dikkati çeken yapılardandır. Sıfat fiil ekinin üzerine getirilen olumsuzluk edatı imes sözcüğü hem belirsiz geçmiş zaman hem de belirsiz geniş zaman ifade etmektedir.

Ki Mikā'il hīç körgen imesdür
ʿAzāb-ı saḥtdın bilgen imesdür
veya
Didi Cibr'ilġa ḥażret bilürsiz
Mañga kilgen imes Mikā'il hergīz

[18] Nebe Suresi 40.Ayet.

Birinci çokluk şahıs zamirlerinde hem *biz* hem de *miz* şeklini bulabilmekteyiz. Birinci tekik şahıs için ise daima *men* şekli görülmektedir.

Cehennem otıġa *dermāndedür miz*
Namāz u rūze hergiz *ḳılmaduḳ biz*

Yukarıda özellikleriyle verilmeye çalışılan altı kıyametnāme'den yola çıkarak kıyametnāmelerin özelliklerini şu şekilde belirleyebiliriz.

1.Kıyametnāmeler şekil olarak mesnevi tarzında yazılmışlardır. Genellikle aruzun feʿ ilātün feʿ ilātün feʿ ilün vezniyle yazılırlar ki bu vezin 11'li hece ölçüsüne ve 6+5 durak sistemine de uygunluk gösterdiğinden tercih edilmiş olmalıdır.

2. Kıyamet adı verilen ve İsrafil'in Sur'u üflemesi, ölülerin dirilip mezarlarından çıkmaları ve bir araya toplanması sonrasındaki dönemden başlayarak gelişeceğine inanılan olayları anlatırlar.

3. Kıyamet sürecinde insanların iyiler ve kötüler olarak ayrılacakları düşünüldüğünden her iki grup için bu süreçte yaşananlar anlatılır ve sık sık karşılaştırmalı anlatıma başvurulur.

4. Kıyamet süreci zaman dilimi olarak belirtilmektedir.

5. Karşılıklı diyaloglar ya da monologlarla eserdeki anlatıma canlılık kazandırılmıştır. Bu diyaloglar bazen Allah ile kulları, bazen peygamber ile ümmeti ya da meleklerle bazen de aile üyeleri arasında geçmektedir. Diyaloglardaki uslup konuşanın şahsiyetine göre değişmektedir. Örneğin Allahın kullarıyla gerçekleştirdiği diyalog hesap sorma, sorgulama uslubuyla gerçekleşirken aile üyeleri arasında samimi, içten duygusal konuşmalar görülmektedir.

6. Kıyametnāmelerin hepsinde günahkārlar için korkunç bir azap ve eziyet tasviri yapılmaktadır. İnsanlar aç, susuz, sıcaktan gözlerinin nurunu kaybedecek kadar bunalmış durumdadırlar üstelik melekler tarafından sürekli dövülmektedirler.

7. Kıyamet eziyetleri, insanları 'keşke insan olmasaydık' 'keşke toprak olsaydık' fikrine götürmekte ve bu fikir hepsinde sık sık tekrarlanmaktadır.

8. Bütün kıyametnāmelerde 'son pişmanlık fayda etmez'; 'yalvarış ve yakarışlar artık işe yaramaz'şeklinde özetleyebileceğimiz düşünceler tekrarlanır.

10. Kıyametnāmelerde şair kendisini de günahkār ve asi kullardan görmekte, saçını sakalını kötü işlerle ağarttığını, nefsine uyduğunu belirtmektedir. Bu düşünce şekli şairin bir tevazu gösterme biçimi olarak düşünülebilir. Şair, bu özelliklerinden dolayı önce bütün kullar sonra da kendisi için bağışlanmayı, kıyamet azabının azalmasını dilemekte ve Allaha yalvarmaktadır. Dua bölümleri genellikle pişmanlık fikrinden sonra mesnevilerin içerisine dağıltılmış olarak sık sık tekrarlanmaktadır.

Hüveydā'nın kıyametnāme başlığı ile verdiği altı küçük mesnevisi klasik edebiyatımız içerisinde oldukça ilginç bir tür olarak görülmektedir. Orta Asya sahasında yazılan bu mesnevilerin Anadolu sahasında da takibinin araştırmacılarca yapılması ve klasik edebiyat içerisindeki yerinin tayin edilmesinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

ECKMANN, Janos (1996). Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. TDK Yay.635, Ankara.

GÜZEL, Abdurrahman (2004).Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı, Akçağ Yay. Ankara.

KÖPRÜLÜ, Fuad (1993). 'Çağatay Edebiyatı', İslam Ansiklopedisi, III. C, s.316-319.

TEKİN, Feridun (2011). '*Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı*'. Turkish Studies, Vol.6/1 s.1843-1850.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı (1996). Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i TerÀkime, Simurg Yay. Ankara.

KİTAB-I İŞAN HÜVEYDA ÇİMYANİ, Tıpkı basım Mezar-ı Şerif Afganistan.

NSÇT, Niyazi Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, Haz. Mustafa S. Kaçalin, TDK Yay, 2011, Ankara.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 215-222, ANKARA-TURKEY

TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA BENZER KELİMELERİN EŞ DEĞERLİK DURUMU

*Mustafa UĞURLU**

ÖZET

Türk Dünyasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ve kendilerine mahsus kelime hazineleri olan birçok "lehçe" bulunmaktadır. Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin önemli bir bölümü, "temel lehçe" düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de "Genel Türkçe" düzeyinde birbiriyle benzeşir. Ancak "benzer" kelimelerin kavram alanı bakımından örtüşmesi, yani "eş değer" olması ise özü itibariyle benzeşmeye bağlı değildir.

Bu çalışmada, Türk lehçelerinden seçilmiş örnekler çerçevesinde benzer olan kelimelerin eş değerlik durumları incelenmiştir. Buna göre; Türk lehçeleri arasında benzer olan bazı kelimeler, "bire bir" veya "bire çok" eş değer olabilir. Diğer taraftan bazı benzer olanlar ise eş değer olmayabilir.

Türk lehçelerinin kelime hazinelerinin benzeşmesinde ve örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarındaki göç ve karışmaların; kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin; dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır. Bu hususta Türkçe, dünyanın sayılı dillerindendir. Çünkü şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafî sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak hem kendi içinde hem de diğer birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmiştir. Meselâ, kaynak bakımından aynı temel lehçeye dayanmayan Türkiye ve Özbek Türkçelerinin benzeşme ve örtüşme oranını, tarihî ve sosyal sebeplerle kelime hazinelerinde bulunan Arapça ve Farsça unsurlar yükseltmiştir. Yine, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine birçok "Osmanlı unsuru"nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını arttırmıştır. Ayrıca, Rus Çarlığı'nın ve Sovyetler Birliği'nin siyasî hâkimiyeti altında yaşamış Türk topluluklarının lehçelerinde bulunan Rusça unsurlar, bir miktar benzerlik sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Kelime benzerliği ("Kökteşlik; Sesteşlik"), Kelime eş değerliği, Yalancı eş değerlik

* Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Elmek: muugurlu@mu.edu.tr

ON THE EQUIVALENCE OF THE SIMILAR WORDS IN THE TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

Today there are a large number of Turkic languages which arose out of historical and political reasons in the Turkic area ("Turcia"). A great amount and portion of the vocabularies is similar ("Homonym; Paronym") to each other, to some extent, at the level of "primary branch" and to a lesser degree at the level of "Common Turkic." However, overlapping of similar words in terms of conceptual scope; that is, their "equivalence" is not something inherently associated with similarity.

In this study, within the context of the samples selected from Turkic languages, the state of equivalence of the similar words was investigated. As a result, some similar words in the Turkic languages can be "one-to-one," or "one-to-many" equivalent. On the other hand, some similar words may not be equivalent.

Turkish dialects resemble each other because they derived from some source and the societies interacted with each other culturally, economically, and they effected from other societies in terms of religion and policy. From this point of view Turkish is one of the most prominent languages in the World. Because Turks have been in contact with various languages with different frequencies in their geography and life style. For example the Turkish and the Uzbek Turkish are not based on the same source, but they have been resembled each other due to the Arabic and Persian words included in these languages. The intense relationships between Kazan and İstanbul, the two important central cities, have caused to inclusion a lot of Ottoman Turkish words in to the Kazan Turkish. And the Russian words are to some extend the same in Turkish societies which lived under the soviet rule and Russian Czardom.

Key Words: Turkic languages, Homonymy, Paronymy, Lexical equivalence, False equivalence (= "false friends")

Giriş

Türk Lehçeleri[1]

Bugün Türk Dünyasında ("Turcia") tahminlere göre yaklaşık yüz seksen milyon[2] insan yaşamaktadır. Bunların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan "dil alanları"nı, bir başka deyişle "lehçeleri" oluşturmaktadır. Asıl Türk kütlesinin yaşadığı sahalarda, dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir. Kaynak bakımından bu dil alanları; Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi "temel lehçe"lere; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki "ikincil lehçe"lere bölünmektedir[3].

[1] Krş. "Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Türksprachen; Turkic languages".

[2] Türk Dünyası'nda çeşitli sebeplerle güvenilir nüfus sayımları da yapılmamıştır. Bu yüzden "Türkler", araştırıcılara göre "azalmakta" veya "çoğalmaktadır".

[3] Türk lehçelerinin coğrafî konumlarını, fonetik ve etnik vb. yönlerini dikkate alarak yapılan birçok tasnif denemesi vardır; meselâ bk. Arat 1976 ve Tekin 1991.

Bu dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak "yazı dili" hâline getirilmiştir[4]; bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bazıları, kendi topluluğunun "ikinci dili" durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmiştir.

Türk Lehçelerinin Kelime Hazineleri ve Benzer Kelimeleri

Türk lehçelerinin kendilerine mahsus kelime hazineleri vardır. Ancak bu lehçelerle üretilmiş sözlerde veya metinlerde, "benzer" kelimelerin çokluğu ve sıklığı, uzman olmayanların bile, hemen dikkatini çeker[5]. Benzer kelimelerin gerçekten "benzer" olması, yani "eşdeğer" olması veya kavram alanları bakımından örtüşmesi ise özü itibariyle iki farklı durumdur: Benzeşme örtüşmeyi gerektirmez. Elbette Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin önemli bir bölümü, temel lehçe düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de "Genel Türkçe" düzeyinde birbiriyle hem benzeşir hem de örtüşür Meselâ, Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin; Kıpçakçaya dayanan Kazak ve Karakalpak Türkçelerinin kendi aralarındaki benzeşme ve örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, bu dördünün örtüşen veya benzer ve ortak olan kelimeleri söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir. Bütün Türk lehçelerindeki örtüşen veya benzer kelimelerin oranı ise daha da düşüktür.

Türk lehçelerinin kelime hazinelerinin benzeşmesinde ve örtüşmesinde, kaynak bakımından aynı gruba girmenin yanı sıra, tarih boyunca toplulukların kendi aralarındaki göç ve karışmaların; kurdukları iktisadî, kültürel münasebetlerin; dinî, siyasî yönlerden maruz kaldıkları yabancı etkilerin de önemli rolü vardır. Bu hususta Türkçe, dünyanın sayılı dillerindendir. Çünkü şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafî sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak hem kendi içinde hem de diğer birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmiştir. Meselâ, kaynak bakımından aynı temel lehçeye dayanmayan Türkiye ve Özbek Türkçelerinin benzeşme ve örtüşme oranını, tarihî ve sosyal sebeplerle kelime hazinelerinde bulunan Arapça ve Farsça unsurlar yükseltmiştir. Yine, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine birçok "Osmanlı unsuru"nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını arttırmıştır. Ayrıca, Rus Çarlığı'nın ve Sovyetler Birliği'nin siyasî hâkimiyeti altında yaşamış Türk toplulukların lehçelerinde bulunan Rusça unsurlar, bir miktar benzerlik sağlamaktadır.

Kelime Benzerliği ve Eş Değerliği

Bu çalışmada "kelime benzerliği" terimiyle, kaynak anlam birliğindeki[6] bir "kelime"nin[7] hedef anlam birliğindeki bir kelime ile ses bakımından aynı veya uzmanlık gerektirmeyecek şekilde "dönüştürülebilecek" olması durumu ifade edilmektedir. Bir başka deyişle kelime benzerliği, "tam benzerlik" ve "kabul edilebilir benzerlik"[8] durumlarını kapsamaktadır. Benzerlik yönünden, köken bakımından aynı ("köşteş"; "Paronym") veya ayrı ("seşteş"; "Homonym") keli-

[4] Bir "dil alanı", yani "lehçe"nin kullanım alanı ile kendisini temsil eden yazı dilinin kullanım alanı, birçok durumda örtüşmemektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği zamanında meydana getirilen yazı dillerinin, adını taşıdığı lehçeleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmalı bir konudur; bk. Ercilasun 1993 a ve Johanson 1993.

[5] Yazılı metinlerde bu durum, elbette alfabesi uyarlanmış olanlar için geçerlidir. Yoksa, Türk Dünyasında çeşitli sebeplerle kullanılan alfabeler göz önüne alınırsa, "en yakın" lehçelerin konuşurları bile birbirlerini kolay okuyamaz.

[6] Bu bağlamda "lehçe" için kullanılmaktadır.

[7] Bu çalışmada *"kelime" ("Wort")* terimi; ses dizgesi, kavram, mahiyet bilgisi, çağrışımları vb. yönlerini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için burada tartışmalara değinilmeyecektir; bk. *"Wort"* (Bußmann 1983: 585); *"kelime"* Aksan 1978: 32 vd. Ayrıca, *"kavram", "varlık", "ses dizgesi"* ilişkileri ve bunlarla ilgili farklı terimler için bk. Aksan 1978: 17 vd.

[8] Buna "göreceli benzerlik" de denilebilir; çünkü "dönüştürebilme" yeteneği, kişilerin lehçeler hakkındaki bilgi birikimine göre değişmektedir.

meler arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Örnek olarak Ttü. *at* ~ Az. *at* (LS: 32) kelimeleri, köken ve ses bakımından aynıdır; Ttü. *yıldız* ~ Özb. *yulduz* (LS: 988-989) kelimeleri, köken bakımından aynı ve ses bakımından kolayca dönüşürülebilecek durumdadır; Ttü. *cüce* "kısa" ~ Az. *cüce* "civciv" (LS: 106) kelimeleri, köken ve ses bakımından aynıdır; Ttü. *pişik* "kızartı" (TS: 1611) ~ Az. *pişik* "kedi" (LS: 462) kelimeleri ise ses bakımından aynı, yani "tam benzer", olmalarına rağmen köken bakımından farklıdır. Ttü. *ayak* ≠ Çuv. *ura* "ayak" (Bayram 2007: 250) kelimeleri ise, aynı kökenden gelmelerine rağmen, ancak bir uzmana benzer gözükebilir. Ttü. *bardak* ≠ Kaz. *sıtakan* "bardak" (LS: 50) kelimelerinin ise hem kökenleri farklıdır hem de benzerlikleri yoktur.

"Kelime eşdeğerliği" ("lexikalische Äquivalenz") terimi ise, kaynak anlatım birliğindeki bir kelimenin "kavram alanı"yla ("Wortfeld")[9] hedef anlatım birliğindeki bir kelimenin kavram alanının birbirlerine "eşdeğer" veya "denk" olma durumunu; bir başka deyişle birbiriyle "örtüşmesi"ni ifade etmektedir. Bu terim ile "tam eşdeğerlik"in yanı sıra, "kabul edilebilir eşdeğerlik" de kastedilmektedir.

"Tam eşdeğerlik"; kaynak anlatım birliğinde bir kelimenin bütünüyle, yani ses, düz anlam, çağrışım, metin türüne uygunluk, kullanım şekli vb. yönlerden, "hedef anlatım birliği"nde bir eşdeğerinin ("formale, denotative, konnotative, textnormative, pragmatische usw. Äquivalenz") olmasıyla mümkündür. İki ayrı anlatım birliğinde sözlük karşılıkları aynı olan iki kelimenin, belirtilen yönlerden tamamen örtüşmesine "normal" şartlarda sıkça rastlanmaz. Bu husus, iki yabancı dili birbirine çevirirken de başlıca zorluğu teşkil etmektedir. İki dilin dayandığı kültürlerin farklı olması durumunda ise örtüşme, hemen hemen imkânsız hâle gelmektedir. Onun için iki dilin birbirine "gerçekten" çevrilemeyeceği fikri birçok araştırıcı tarafından benimsenmiştir[10].

"Kabul edilebilir eşdeğerlik" ise, kaynak anlatım birliğinde bir kelimenin hedef anlatım birliğinde bir kelimeye düz anlamı; metin bağlamında kullanılışı, yarattığı etki vb. yönlerden benzer olma durumudur. Elbette, hedef anlatım birliğinde seçilen kabul edilebilir eşdeğer kelime, çağrışım vb. yönlerden ne kadar kaynak anlatım birliğindekine benzer olursa o kadar başarılı bir tercüme veya aktarma söz konusudur.

"Yalancı eşdeğerlik" ise, kaynak anlatım birliğindeki bir kelimenin, ses ve yapı veya sadece ses bakımından aynı olan veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği kolayca bilinen, yani benzer şeklinin, hedef lehçede bulunması; ancak bu iki kelimenin kavram alanlarının birbirine eşdeğer olmaması durumudur. Bu tür kelimeler, "kavram alanları hiç örtüşmeyenler" ve "kavram alanları tam örtüşmeyenler" veya "tam yalancı eşdeğer" ve "kısmî yalancı eşdeğer" olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Yukarıda zikredilen kelimelerin, eşdeğerlik durumları ise şöyledir: Ttü. *at* ≡ Az. *at,* Ttü. *yıldız* ≡ Özb. *yulduz,* Ttü. *bardak* ≡ Kaz. *sıtakan* ve Ttü. *ayak* ≡ Çuv. *ura* kelimeleri, eşdeğerdir[11]. Buna karşılık Ttü. *pişik* ≠ Az. *pişik* ve Ttü. *cüce* ≠ Az. *cüce* kelimeleri, eşdeğer değildir. Görüleceği üzere, Türk lehçeleri arasında benzer olan veya olmayan kelimeler, eşdeğer olabilir. Diğer taraftan benzer olanlar eşdeğer olmayabilir.

[9] Bk. Almanca *"Bedeutungsfeld, lexikalisches Feld, Sinnbezirk"*; İngilizce *"lexical / semantic field"* (Bußmann 1983: 589).

[10] Bu görüşü savunanlardan W. von Humboldt; "Alles Übersetzen scheint mir schlechterdings ein Versuch zur Auflösung einer unmöglichen Aufgabe" demektedir; bk. Koller 1987: 134 vd.

[11] Benzer ve eşdeğer bir kelimeden türemiş şekiller, her zaman eşdeğer olmayabilir; bk. Uğurlu 2002.

Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu

Türk lehçeleri arasında benzer olan kelimeler, kaynakları veya köken bakımından aynı ve ayrı olanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir:

Köken Bakımından Aynı Olanlar

Türk lehçeleri arasında ses bakımından aynı, yani tam benzer ve kabul edilebilir benzer olan kelimelerin çoğunluğu, tabiî olarak, aynı kaynaktan gelen, özellikle Türkçe kökenli kelimelerdir: Örnek: Ttü. *at* ~ Kaz. *at* ~ Kırg. *at* "at" (LS: 32). Türk lehçelerinde aynı yabancı dilden kopyalanan ve benzer olan kelimeler de vardır. Örnek: Ttü. *cüce*[12] "kısa" ~ Az. *cüce* "civciv" (LS: 106).

Köken Bakımından Ayrı Olanlar

Bunlar sayıca az ve çoğu kere çeşitli ses değişiklikleri sonucunda benzer olmuş kelimelerdir. Örnek: Ttü. *pişik* "kızartı" (TS: 1611) *[< piş-i-k]* ~ Az. *pişik* "kedi" (LS: 462). Ttü. *sapak* "sapak" (TS: 1700) ~ Türkm. *sapak* "ders" (LS: 166); krş. Az. *savad* "okuma-yazma" (Altaylı 1994: 1019). Görüleceği üzere Türkm. *sapak* kelimesi, Arapça *sevād* "siyah > yazı yazma" şeklinden ses değişmeleri yoluyla oluşmuş ve Ttü. *sapak [< sap-ak]* kelimesiyle tam benzer veya sesteş hâle gelmiştir.

Bu çalışmada, Türk lehçelerinden seçilmiş bazı örnekler çerçevesinde benzer olan kelimelerin eşdeğerlik durumları incelenecektir. Bundan çıkan sonucun, sadece bu kelimeler ve lehçeler için değil; bütün Türk lehçeleri için geçerli olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, buradaki durumlar, diğer metinlerdeki veya lehçelerdeki durumları temsil edebilir.

Türk lehçeleri arasında kaynakları aynı veya ayrı olan benzer olan kelimeler arasındaki eş değerlik[13], üç bölümde incelenebilir:

a. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçede benzer bir kelime eş değer olabilir: 1 ≡ 1

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanıyla hedef lehçede benzer bir kelimenin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtüşebilir; bu durumda, "bire bir" eş değerlik söz konusudur. Örnek: Ttü. *at* ≡ Kaz. *at* "at" (LS: 32)

Kaz. *Mına at meniki: Bu at benimki!; Jası ülken jayawğa jası kişi at üstinen kol berse, ädepsizdik bolar edi: Yaşı küçük olan birisi, yaşça büyük bir yayaya atın üzerinden elini uzatırsa, ayıp sayılırdı.* (Koç 2004: 202; 367) gibi cümlelerde *at* kelimesi Ttü.ne *at* kelimesiyle bire bir aktarılır. Buna rağmen bu kelime, çağrışım, kullanım sıklığı vb. yönlerden tam veya "aynı" değildir[14]. Dolayısıyla burada kabul edilebilir eş değerlik söz konusudur. Çünkü, bir Türkiyelinin *at*'tan anladığı ile, bu hayvanın etini yiyen, sütünü içen bir Kazak'ın anladığı aynı değildir. Bir Kazak için bu kavramın çağrışımı *kazı*[15], en lezzetli yemek iken, bir Türkiyeli için herhâlde[16] tiksindirici bir şeydir. Yine, *Atı alan Üsküdar'ı geçti* "Fırsat kaçırıldı; Yapabilecek bir şey kalmadı" gibi bir söz üretimi, sadece Ttü.nde vardır.

[12] Bk. *cüce* < Farsça *cūce* "civciv" (Ayverdi 2006: 504)
[13] Genel olarak kelime eş değerliği için bk. Uğurlu 2004.
[14] Krş. Ercilasun 1993 b: 90 vd.
[15] Bk. *"kazı:* atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk" (Oraltay 1984: 154).
[16] Burada, at keserken görevlilerce "yakalanan" Türkiyeli sucuk üreticilerinin, gazete haberlerine konu olması hatırlanabilir.

b. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçede benzer bir kelime ve "benzemez" başka kelimeler birlikte eş değer olabilir: $1 \equiv 1^n$

Kaynak lehçedeki benzer bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçede benzer olan bir kelimenin değil, onunla birlikte başka kelime veya kelimelerin kavram alanı, tamamen veya kabul edilebilir bir şekilde örtebilir; bu durumda, "bire çok" eşdeğerlik; kısmî yalancı eşdeğerlik söz konusudur. Örnek: Kaz. *ayak*[17] ≡ Ttü. *ayak* + *son*[18] (LS: 34; 788). Bir başka deyişle, Kaz.nde *ayak* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *ayak* ve *son* kelimeleri birlikte örtmektedir.

Kaz. *Aysuluv-av, ayağıñ taldı ğoy otırsayşı, dedi Sapar* (Iskakov 1974, 545) cümlesi, Ttü.ne de aynı kelime ile aktarılabilir: *A, Aysuluv, ayakların yoruldu ya, otursana, dedi Sapar.*

Bu kelime, *stol* "masa", *orındık* "sandalye", *kerevet* "karyola" gibi bir kelime ile birlikte kullanıldığı zaman da Ttü.ne aynı kelime ile aktarılabilir: Kaz. *Astıñızdağı kerevettiñ bir ayağı sınıp tur. Kozğala berme, kulap kalasıñ* (Iskakov 1974, 545) cümlesi Ttü.ne şöyle aktarılabilir: *Altınızdaki karyolanın bir ayağı kırık. Kımıldama, düşersin.*

Ancak bu kelime Kaz.nde, *söz* "söz, konuşma", *okuv jılı* "eğitim-öğretim yılı" gibi bir kelime ile birlikte de kullanılabilir; bu durumda Ttü.ne *ayak* kelimesiyle aktarılamaz: Kaz. *okuv jılınıñ ayağı* (Januzakov 1999, 61) ibaresi, **öğretim yılının ayağı* şeklinde değil, *öğretim yılının sonu;* Kaz. *söz ayağı* (Januzakov 1999, 61) **sözün ayağı* şeklinde değil, *sözün sonu* şeklinde doğru olarak aktarılabilir. Meselâ Kaz. *Okuv jılı ayağında balalarğa jazğı demalıs kezinde oqıytın kitaptarınıñ tizimi beriledi* (Rahmetova 1991, 86) cümlesi, Ttü.ne *Eğitim-öğretim yılının sonunda çocuklara yaz tatilinde okuyacakları kitapların listesi verilir* şeklinde aktarılabilir.

c. Kaynak lehçedeki benzer bir kelimeye, hedef lehçedeki benzer kelime eş değer olmayabilir: $1 \equiv \varnothing$

Kaynak lehçedeki bir kelimenin kavram alanını, hedef lehçedeki benzerinin kavram alanı kabul edilebilir bir şekilde örtmeyebilir. Bu durumda "bire hiç" eşdeğerlik söz konusudur. Bir başka deyişle bu durumda kavram alanlarının hiç örtüşmemesi, yani tam yalancı eşdeğerlik söz konusudur[19]. Örnek: Kaz. *kaldır-* ≠ Ttü. *kaldır-* (LS: 66; 428). Çünkü Kaz.nde *kaldır-* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *bırak-* kelimesi; Ttü.nde *kaldır-* kelimesinin kavram alanını, Kaz.nde *köter-* kelimesi örtmektedir. Oysa her iki lehçedeki *kaldır-* kelimesinin kaynağı aynıdır.

Kaz. *Jeti küşiktiñ beşewin közderine qarap otırıp öltirdi de, eki kişkenesin tiri qaldırdı* (Avezov 1967: 312) cümlesi, *Yedi yavrunun beşini gözlerine baka baka öldürdüler de iki küçüğünü yukarı kaldırdılar* şeklinde değil, *Yedi yavrunun beşini gözlerine baka baka öldürdüler de iki küçüğünü canlı bıraktılar* şeklinde aktarılabilir.

Yalancı eşdeğer olan ve ayrı kaynaklardan gelen benzer kelimeler de vardır. Örnek: Az. *pişik* "kedi" (LS: 462) ≠ Ttü. *pişik* "kızartı" (TS: 1611). Çünkü Az.nde *pişik* kelimesinin kavram alanını, Ttü.nde *kedi* kelimesi; Ttü.nde *pişik* kelimesinin kavram alanını, Az.nde *bişmece* kelimesi örtmektedir. Ttü. *pişik* kelimesi *piş-* fiilinin bir türevi, yani *[< piş-i-k]*, iken Az. *pişik*, "yansıma"[20] ("Onomatopöie") bir kelimedir.

[17] *"ayak:* adam men jan-januvarlardıñ jürüv-turuv kızmetin atkaratın dene müşesi; orındık, kerevet sıyaktı zattardıñ tiregi; tayanışı; bir närseniñ songı, jağı" (Januzakov 1999, 61).
[18] Kaz.nde, Ttü.ne aynı veya başka şekillerde aktarılabilen *soñ* kelimesi de bulunmaktadır (LS: 788).
[19] Bunlar, özellikle de hedef lehçede "utandırıcı, şaşırtıcı" vs. bir anlamı olduğu durumlarda, Türk lehçeleriyle uzaktan-yakından ilgilenen "meraklılar" ve bilginimsilerin bile dikkatini çekmiştir.
[20] Bk. "yansılama" (Korkmaz 1992: 170).

Az. *Pişiyim yadıma düşdü.* cümlesi[21], Ttü.ne *Pişiğimi hatırladım* şeklinde değil, *Kedimi hatırladım* şeklinde aktarılabilir.

Sonuç

Sonuç olarak şöyle denebilir: Her bir Türk lehçesinin, kendisine mahsus kelime hazinesi vardır; ancak bu kelimelerin önemli bir bölümü, "temel lehçe" düzeyinde; bundan daha az bir bölümü de "Genel Türkçe" düzeyinde birbirine benzer. "Benzer" kelimeler, aynı kaynaktan ve her durumda birbirlerine "eş değer" olmayabilir; çünkü benzer olma ve eş değerlik özü itibariyle iki farklı olgudur. Dolayısıyla Türk lehçeleri arasında benzer olan veya olmayan kelimeler, eş değer olabilir. Diğer taraftan benzer olanlar eş değer olmayabilir. Bir başka deyişle benzer kelimeler arasında "bire bir", "bire çok" ve "bire hiç" eş değerlik olabilir. Türk lehçeleri arasında başarılı bir aktarma yapmak, bunlara gerekli dikkat ve özenin gösterilmesiyle, yani kaynak lehçedeki bir kelimenin hedef lehçedeki eş değerinin bilinmesiyle mümkündür.

KAYNAKÇA

AKSAN, d., 19782, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi -Ana Çizgileriyle-*, (= Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 217), Ankara.

ALTAYLI, S., 1994, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2618), İstanbul.

ARAT, R. R.- A. TEMİR, 1976, "Türk şivelerinin Tasnifi", *Türk Dünyası El Kitabı*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 45), Ankara, s. 305-327.

AVEZOV, M, 1967, "Kökserek", *Şığarmalar I*, Almatı, 1967, s. 331-336.

AYVERDİ, İ. ve diğerleri, 20062, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul.

BAYRAM, B., 2007, *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi. Sözlük*, Konya.

BUßMANN, H., 1983, *Lexicon der Sprachwissenschaft*, (= Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.

ERCİLASUN, A. B., 1993 a, "Türk Dünyasının Dil Birliği Mes'elesi", *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 65-75.

ERCİLASUN, A. B., 1993 b, "Türk Lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar", *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, (= Akçağ Yayınları 93), Ankara, s. 76-99.

ISKAKOV, A. I., 1974, *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi 1,* Almatı.

JANUZAKOV, T., 1999, *Kazak Tiliniñ Sözdigi,* Almatı.

JOHANSON, L., 1993, "Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme", *Türk Kültürü Araştırmaları 30*, s. 165-178.

KOÇ, K.-O. DOĞAN, 2004, *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara.

KOLLER, W., 19873, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, (= Quelle und Meyer, Uni-Taschenbücher 189), Heidelberg-Wiesbaden.

[21] http://big.az/index.php?name=News&op=Article&sid=5499.

LS = ERCİLASUN, A. B. ve diğerleri, 1991, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.

ORALTAY, H. ve diğerleri [Çeviren], 1984, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.

RAHMETOVA, S. 1991, *Kazak Tilin Okıtuv Metodikası,* Almatı.

TEKİN, T., 1991, "A New Classification of the Turkic Languages", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s. 5-18.

TS = AKALIN, Ş. H. ve diğerleri, 200510, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

UĞURLU, M., 2002, "Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eşdeğerliği. "Camiyla" Romanındaki Meseleler Üzerine", *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson* [Yayımlayan: Nurettin Demir-Fikret Turan], Ankara, s. 389-401.

UĞURLU, M., 2004, "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eşdeğerliği", *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 29 (Bahar 2004)*, s. 29-40.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 223-231, ANKARA-TURKEY

YETİŞKİN ÇALGI ÖĞRETMENİ ÖZELLİKLERİ*

*Şebnem YILDIRIM ORHAN***
*Nevhiz ERCAN****

ÖZET

Bu çalışmada, 22 yaş sonrasında müziğe amatör olarak yaklaşan yetişkin öğrencilere eğitim veren çalgı öğretmeninin özellikleri üzerinde durulmuştur. Araştırma, genel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Yetişkin, çalgı eğitimi, amatör çalgı eğitimi ve öğretmen başlıkları ile literatür taraması yapıldıktan sonra 22 yaş üstü, meslek sahibi amatör çalgı eğitimi alan 33 yetişkine çalgı öğretmeninin hangi karakteristik özelliklere ve mesleki becerilere sahip olması ile ilgili sorular sorulmuştur. Araştırmada kuramsal veriler alan araştırması/belgesel kaynak tarama yoluyla, nicel veriler ise uzman görüşüne dayalı oluşturulan anket ve görüşme ile elde edilmiştir.

Anket aracılığıyla elde edilen nicel veriler; frekans (f) ve yüzde (%) dağılımı ile tablolaştırılmıştır. Ankette yer alan açık uçlu sorular ve görüşme yoluyla elde edilen cevaplardaki benzer ifadeler bir araya getirilerek bulgularda tablolaştırılmıştır. Tablolar yetişkinlerin kendi ifadelerine göre oluşturulmuştur.

Anket ve görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre; yetişkin çalgı öğretmeninin karakteristik özellikleri konusunda %90 oranında güler yüzlü, hoşgörülü, dostça davranan, sabırlı, empati kurabilen, sevecen, idealist, esnek ve geçimli olması ile mesleki beceriler konusunda öncelikle öğretmeninin çalgısını en üst düzeyde öğretebilme becerisine sahip olmasını, ankete katılan yetişkinlerin %76'sının derse çalışamadan gittiklerinde öğretmenin tavrının olumlu olması, %24'ünün ise olumsuz olması görüşünde oldukları, çalgı öğretmeninin çalgıyı sevdirebilmesini, sonra çalgısını iyi düzeyde çalması ile deneyimli olmasını önemsedikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin, yetişkin eğitimi, amatör çalgı eğitimi, hobi, çalgı öğretmeni

---

(Eylül-2012 ODTÜ Uygulamalı Eğitim Kongresinde Poster olarak sunulmuştur). (Presented as a poster in September 2012 METU Applied Education Congress)

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği Bölümü, El-mek: s.y.orhan@hotmail.com
*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği Bölümü, El-mek: nevhizercan1953@gmail.com

QUALITIFICATIONS OF ADULT MUSICAL INSTRUMENT TEACHERS

ABSTRACT

This study focuses on the qualificiations of adult musical instrument teachers who teaches adult students aged 22 and older who started music as amateurs. This research is a descriptive research designed as a relational survey method. After doing a literature review in topics of adult, instrument education, amateur instrument education and teacher, 33 proffesional adults aged 22 and older were asked which personality traits and proffesional skills they want in musical instrument teachers. Theoretical data of this study is acquired from field researches and documentary literature surveys, quantitive data is collected from questionnaire and interviews formed with experts' opinions. Similar statements from the interviews and open-ended questions are given together in the tables. Tables are created with statements of adults' own opinions.

The data acquired through the questionnaire is analyzed by means of frequency and percentage values and shown in tables. As results of questionnaires and interviews, the outcome of adult musical instrument teachers' personal charecteristics must be genial, leniant, friendly, patient, tender, idealist, flexible, compatible with the attribute to emphaty for the %90, for the %76 teachers should show negative attitude in the lessons when the student didn't study, although %24 states that teacher should show positive attitude About the proffesional skils, first the teacher to have the ability of teaching the instrument in the best level, making the musical instrument loveble, after playing the musical instrument in a good level and being experienced.

Key Words: Adult, adult education, amateur adult instrument education, hobby, musical instrument teacher.

1.Giriş

Değişen ve gelişen dünyayla paralel olarak sanat/ müzik alanında da değişim ve gelişimler olmaktadır. Gelişmelerin hızla yaşandığı çağımızda bu gelişmelere uyum sağlayabilmek, bir çağdaşlaşma ölçütüdür. Amatör çalgı eğitimi almak çağdaşlaşmanın gereklerinden biri sayılabilir. Çalgı eğitimi alan birey kendine katkı sağladığı gibi etrafındakileri de etkiler ve eğitir. Yaşamın içindeki her an kültürleme sürecidir. Gittiğimiz her konser, dinlediğimiz her CD ya da çocuğumuzu götürdüğümüz için her çalışmasını izlemek durumunda kaldığımız koro çalışması, çalgı dersi yetişkinler için kültürleme sürecidir. Çocuk yaşlarda bu imkanı bulamamış ya da yeterince ilgilenmemiş veya ailesi destek vermemiş yetişkin, kendi sosyal statüsü, eğitimi ve toplum içindeki rolünü tamamladıktan sonra bu ihtiyacını- eksiğini- dileğini-tutkusunu gerçekleştirme imkanı bulur. Kültürleme, eğitimden daha geniş bir anlam içerir. Eğitim, kültürlemenin bilinçli, amaçlı veya istendik şartlandırmalarını içermektedir.

Amatör çalgı eğitimi, insanın kendisini fark etmesi- algılayabilmesi, tanıyıp tanımlayabilmesi var olan becerilerini aldığı eğitim aracılığıyla geliştirmesi ve bu sayede kendisini gerçekleştirme imkanı vermesi bakımından müzik eğitiminin önemli bir boyutudur.

Bireyin yaşamında, çalgı eğitiminin değişik işlevleri bulunmaktadır. Bu eğitimin, özellikle psikolojik boyutu bulunan bir eğitim biçimi olduğu söylenebilir. Sanatsal bir alan niteliğindeki müzik alanında, insanların müzik zevki edinmelerine katkı oluşturması, kişilik gelişimindeki etkili durumu, boş zamanları olumlu biçimde değerlendirme amacı taşıyan düşünceyi gerçekleştirmede en iyi araçlardan biri olmasından dolayı, çalgı eğitiminin kendine özgü yanları vardır (Uslu,2006). Çalgı eğitimi bireyseldir. Bireysel eğitimde kişiye özel yaklaşım geliştirebilmek oldukça önemlidir. Çalgı öğretmeni kişinin yeteneği, fiziksel özellikleri, ilgisi , yatkınlığı ve zekasına göre en uygun özel eğitimi vermelidir.

Türkiye'de müziğe amatörce ilgi duyan geniş bir kitlenin olduğu söylenebilir. Bu eğitimin süreci, verildiği ortam,niteliği,etkili olması – verimliliği, yaygınlığı gibi konularda eksikler olmakla beraber bireysel özel dersler,özel dershaneler, dernek, belediye, halk evleri gibi kurum ve kuruluşlarda amatör müzik / çalgı eğitimi verilmektedir.

Öğretmenlik,bilgi ve deneyimin bütünüdür. Öğrenme süreci en genel anlamda bir iletişim sürecidir. Bu süreçte, bilgi alışverişinin yeterli ve anlamlı olması, öğretmenin yeterlikleri ile ilgilidir.Bu yeterlilikler mesleki olduğu kadar iletişim becerileri ile de ilgilidir.Öğretmenin mutlu olması, neşeli,istekli ve kendine güvenli olması öğrenci motivasyonunu olumlu etkiler. Öğretmenin duygu durumu, derse kaygılı gelip gelmemesi dersin başarısını etkileyen faktörlerdendir. Bu sebeple öğrenciyle derste buluştuğumuzda, çalgımızın başına geçer geçmez olumsuz duygulardan arınmamız gerekir.

Amatör müzik eğitimi veren eğitimcilerin büyük bir çoğunluğu mesleki müzik eğitimi verenkurumlardan mezunlardır. Bu eğitimi verenler arasında halk tabiriyle "alaylı" olarak bilinen kendi çabalarıyla, amatörce, dernek veya belediye konservatuvarlarından eğitim almış veya özel dersler alarak müzik eğitimini geliştirmiş eğitimciler de bulunmaktadır (Türkmen,2010).

Yetişkin; Yetişmiş, olgunlaşmış, (kız için) evlenme çağına gelmiş, kanunların belirttiği belli bir yaşı aşmış, toplumsal sorumluluklarını bilme durumunda olan genç, beden, ruh ve duygu bakımlarından olgunluğa erişmiş olan kimse, gelişimin herhangi bir yönünde veya tümünde duraklama düzeyine erişmiş olan (TDK,1998:2443).

Yetişkin bilgiyi almada hazır bulunuşluğu, öğrenme isteği bakımından ideal bir öğrencidir. Uygun bir ortam varsa doğru yöntem ve kişiye özel programla her yetişkin belirli düzeyde çalgı çalabilir. Bunu gerçekleştirecek kişi-kişiler, bu işe istek duyup zaman ayıran yetişkin ile alanında uzman öğretmendir. Yetişkinler öğrenme faaliyetine çok çeşitli nedenlerle başlayabilirler. Özellikle yeni beceriler kazanıp kişisel ve sosyal gelişimlerine yatırım yaparak boş zamanlarını üretken hale getirip iyi değerlendirmek isterler.

Yetişkinlere öğretmenlik yapmak öğretmenin mesleki sosyalizasyonuna büyük ölçüde katkı sağlar. Farklı meslek gruplarından, farklı deneyimlerle yoğrulmuş yetişkin bu anlamda öğretmenin de öğretmenidir. Öğretmen yetişkin öğrencisine derse hazırlanarak ve dersi planlayarak gitmek durumundadır. Çünkü yetişkin öğrenci ne istediğini bilir,sorgular ve amacına yönelik olarak dersin programlamasında rolü olsun ister. Ancak planlananın dışına çıkma ihtimali hiçbir zaman unutulmamalıdır. Her beklentiyi karşılayacak yeterlilik yetişkin çalgı öğretmeni için önemli bir meziyettir. Şüphesiz her konuda tam bir yeterlilik herkese mahsus değildir. O zaman devreye öğrenciyi ikna etme becerisi girer. Öğretmenine inanan öğrenci için bu durum problem olmaz.

Problem cümlesi

Yetişkin çalgı öğretmeninin özellikleri nelerdir?

Alt problemler

1-Yetişkin çalgı öğretmeni hangi karakteristik özelliklere sahip olmalıdır?

2- Yetişkin çalgı öğretmenini hangi mesleki becerilere sahip olmalıdır?

2.Araştırmanın önemi

Bu araştırma; amatör çalgı eğitimi alan yetişkin öğrencilere ders veren öğretmen özelliklerinin belirlenmesi ve bu alanda çalışmak isteyenlere ışık tutması bakımından önemlidir.

3.Yöntem

Bu bölümde araştırmanın yöntemi ve modeli, evren ve örneklemi, verilerin toplanması, toplanan verilerin analizi ve çözümlenmesinde kullanılan yöntem ve teknikler yer almakta ve açıklanmaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma, genel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır.“Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olaya ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedef alır” (Kaptan,1989;34).

3.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini amatör müzik eğitimi alan yetişkinler, örneklemini ise araştırmaya gönüllü olarak katılan özel dershane ve halk evlerinde amatör çalgı eğitimi alan 22 yaş üstü 33 meslek sahibi yetişkin oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada kuramsal veriler alan araştırması/belgesel kaynak tarama yoluyla, nicel veriler ise uzman görüşüne dayalı oluşturulan anket ve görüşme ile elde edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Anket aracılığıyla elde edilen nicel veriler; frekans (f) ve yüzde (%) dağılımı ile tablolaştırılmıştır. Ankette yer alan açık uçlu sorular ve görüşme yoluyla elde edilen cevaplardaki benzer ifadeler bir araya getirilerek bulgularda tablolaştırılmıştır. Tablolar yetişkinlerin kendi ifadelerine göre oluşturulmuştur.

4.BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, araştırma verilerinden elde edilen bulgular yorumlanarak tablolar halinde gösterilmiştir.

4.1 Anket uygulanan yetişkinlerin demografik özellikleri

Tablo 3. Ankete katılan yetişkinlerin cinsiyetleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	18	55
Erkek	15	45
Toplam	33	100

Tablo.4. Ankete katılan yetişkinlerin yaş aralığı

Yaş	f	%
22-32	10	33
33-42	9	27
43-52	8	24
53-62	4	12
63-70	2	6
Toplam	33	100

Tablo 5. Ankete katılan yetişkinlerin eğitim durumu

Eğitim durumu	f	%
Lise	4	12
Lisans	14	42
Yüksek lisans	6	18
Doktora	9	27
Toplam	33	100

Tablo 6. Ankete katılan yetişkinlerin meslekleri

Meslek	f	%
Tıp doktoru	7	21
Mühendis	7	21
İşletmeci	3	9
Müfettiş	1	3
Eczacı	1	3
Öğretmen	3	9
Avukat	1	3
Hemşire	1	3
Gazeteci	1	3

İşsiz	1	3
Mimar	1	3
Veteriner	1	3
Emekli	2	6
Kamu yönetimi-arş gör.	1	3
Yönetici	1	3
Diş hekimi	1	3
Toplam	33	100

Tablo 7. Ankete katılan yetişkinlerin çaldıkları çalgılar

Çalgı adı	f	%
Keman	6	18
Piyano	6	18
Viyolonsel	7	21
Flüt	1	3
Gitar	1	3
Ud	2	6
Bağlama	3	9
Akordeon	5	15
Klasik kemençe	1	3
Darbuka	1	3
Kanun	2	6
Bateri	2	6
Toplam	33	100

1.Alt Probleme ilişkin bulgular

1.1.Yetişkin çalgı öğretmeninin karakteristik özellikleri

Açık uçlu sorulardan elde edilen cevaplara ilişkin uygulanan içerik analizi sonucunda; yetişkin çalgı öğretmeninin karakteristik özelliklerine dair %90 oranında güler yüzlü, hoşgörülü, dostça davranan, sabırlı, empati kurabilen, sevecen,idealist,esnek ve geçimli olması talep edilmektedir. Bu görüşlerin yanı sıra % 10 oranında ise disiplinli, otoriter, lider, demokratik olmalı verilerine ulaşılmıştır.

1.2.Tablo. 8. Ankete katılan yetişkinlerin derse çalışmadan gittiğinde öğretmenin tavrı konusunda beklentisine ilişkin görüşleri.

Tutum	f	%
Teşvik (motive) edici olmalı	**7**	**21**
Hoşgörülü olmalı	**7**	**21**
Tatlı sert olmalı	**4**	**12**
Kızmalı-sert olmalı	**4**	**12**
Utandırmamalı	**3**	**10**
Baskı yapmamalı	**2**	**6**
Yardımcı olmalı	**2**	**6**
Israrcı olmalı	**2**	**6**
Eleştirmeli	**2**	**6**
Toplam	33	100

Teşvik etme, hoşgörülü olma, utandırmamalı, baskı yapmamalı yardımcı olmalı ifadelerini olumlu tutum, kızmalı- sert olmalı, ısrarcı olmalı ve eleştirmeli tavırları da olumsuz tutum olarak kabul edersek; ankete katılan yetişkinlerin %76'sının derse çalışamadan gittiklerinde öğretmenin tavrının olumlu olması, %24'ünün ise olumsuz olması görüşünde olduğu tablo 8'de görülmektedir.

Görüşmelerde yetişkinlerin büyük bir kısmı (%80'i) farklı sorumlulukları olduğunu dolayısıyla çalışamamalarının haklı sebepleri olabileceğini, bu işi keyif için yaptıklarının unutulmaması gerektiğini ifade ettikleri gibi, %20'si de sanatın ancak disiplinle sürdürülebileceğini bu sebeple öğretmenin bu konuda çok disiplinli olup öğrencisine yetişkin de olsa taviz vermemesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

2.Alt probleme ilişkin bulgular

Tablo 9. Yetişkin çalgı öğretmeninin sahip olması gereken mesleki beceriler

Beklentiler	f	%
Çalgısını iyi düzeyde çalabilmeli	4	12
Çalgısını en üst düzeyde öğretebilmeli	6	18
Çalgıyı sevdirebilmeli	5	15
Eser seçimini doğru yapabilmeli	3	9

Deneyimli olmalı	4	12
Yetişkin psikolojisinden anlamalı	5	15
Kişiye özel program verebilmeli	4	12
Yeniliklere açık, kendini yenileyen	2	6
Toplam	33	100

Tablo 9'da görüldüğü gibi yetişkin öğrencilerin öncelikle öğretmeninin çalgısını en üst düzeyde öğretebilme becerisine sahip olmasını, çalgıyı sevdirebilmesini ve sonrasında çalgısını iyi düzeyde çalması ve deneyimli olmasını önemsediklerini ifade etmişlerdir. Bu durumda çalgı öğretmeninin iyi çalıcı olmasından çok, iyi öğreten olması yetişkininin öğretmeninden beklentisidir diyebiliriz. Ayrıca çalgısını seven öğretmen bunu öğrencisine yansıtır. Çalgı çalmadaki süreklilik bu sevgiyle doğru orantılıdır. Yetişkin öğrencinin öğretmeninden özellikle diğer bir beklentisi de bu yöndedir.

5-Sonuç ve Öneriler

5.1.Sonuçlar

I. Alt probleme ilişkin sonuçlar

Yetişkin çalgı öğretmeninin karakteristik özellikleri konusunda %90 oranında güler yüzlü, hoşgörülü, dostça davranan, sabırlı, empati kurabilen, sevecen, idealist, esnek ve geçimli olması, % 10 oranında ise disiplinli, otoriter, lider, demokratik olması,

Yetişkinlerin %24'ü derse hazırlıksız gittiklerinde öğretmenin tavrının olumsuz olması %76'sının da olumlu olması görüşünde olduklarına ulaşılmıştır.

II. Alt probleme ilişkin sonuçlar:

Yetişkin öğrencilerin öncelikle öğretmeninin çalgısını en üst düzeyde öğretebilme becerisine sahip olmasını, çalgıyı sevdirebilmesini ve sonrasında çalgısını iyi düzeyde çalması ile deneyimli olmasını önemsedikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

5.2.Öneriler:

Yetişkinlerden elde edilen veriler ışığında yetişkinlerle çalışacak çalgı öğretmenlerine;

-Yetişkin psikolojisi konusunda birikim sağlaması,

- Alanına hakim, öğretmenlik mesleğini seven ve kendi sahasında söz sahibi olması,

- Çalgısını iyi çalmasının yanı sıra genel kültürü yüksek, iletişimi güçlü, empati kurabilen de olması,

-Her öğrenci ayrı bir örneklem olduğundan her öğrenci için ayrı program düşünmesi,

-Dersle ilgili öğrencisinin beklentisini öğrenmesi,

-Öğretmen öğrencisini eleştirirken karşısındaki öğrencinin yetişkin olduğunu göz önünde bulundurması ve uygun bir iletişim dili kullanması önerilir.

KAYNAKÇA

CLAVIER, (2003). "Questions and Answers" Mart sayısı.

ERCAN, N.(1998) Yetişkinlerde Piyano Eğitimi ve Karşılaşılan Sorunlar, GÜGEF dergisi, cilt 18,sayı 2

HOLT, J.(2011).Never too late: My Musical life story

JOHNSON, R.(1996). The Adult Student: Motivation and Detention American Music Teacher, October- November.

KAPTAN, S. (1989). Bilimsel Araştırma Gözlem ve Teknikleri. Tek ışık Aş.,Ankara.

LEWIS, M.B(1996). (Çeviren)Eskioğlu I.(2002) "Yetişkin Öğrencilerin Özel İhtiyaçları", "Piyano eğitiminde ilke ve yöntemler" yüksek lisans dersi ders ödevi

MACH, E.(1990)."Well Tempered Keyboard Teacher- The Adult as a student" sy :15

MYRA, B.- T.(2007). "Joyfull Teaching with Adult Students" Clavier, Mayıs/ Haziran.

ONUR, B.(2006). " Gelişim Psikolojisi" Yetişkinlik-Yaşlılık- Ölüm

ORHAN, YILDIRIM Ş. (2012). **"**Yetişkin Öğrencilere Uygulanan Amatör Çalgı Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" NWSA, Ekim sayısı, 2012

Türk Dil Kurumu (1998),Türkçe Sözlük

TÜRKMEN, U. (2010). Çocuğun Bireysel Toplumsal ve Kültürel Gelişiminde Amatör Müzik Eğitiminin Yeri Problemleri ve Çözüm Önerileri, İlköğretim online,9 (3)

USLU, M. (2006).Türkiye'de Çalgı Eğitiminin Yaygınlaştırılmasında ve Geliştirilmesinde Çoksesli Müzik Eğitimi Görüşü, Müzik ve Bilim Dergisi: Mart sayısı.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 233-252, ANKARA-TURKEY

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE YETERLİK FİİİLLERİNİN FONETİK DURUMU

Osman YILDIZ[*]

ÖZET

Eski Türkçede *u-*, ünlüler ile yapılan zarf-fiillerden sonra hem olumlu hem de olumsuz yeterlik fiilini müştereken karşılayan yardımcı fiildir. Eski Anadolu Türkçesinde *bil-* olumlu ifadelerin tek ve kesin 'iktidar' ve 'imkân' fiili hâlindedir. Olumsuz ifadeler için bu sahada birden çok yeterlik şekilleri kullanılsa da hâkim şekil kendisinden önceki ünlü zarf-fiil ekiyle kaynaşmış olan eski *u-ma-*'tır. Geçişme hadisesi sonucu *-(y)A/U/I u-ma- > -(y)UmA-* şeklini alan olumsuz yeterlik fiilinde dudak uyumunun gelişmesine paralel olarak önce yuvarlak ünlü düzleşmiş daha sonra da bu ünlü genişlemiştir: *-(y)UmA- > -(y)ImA- > -(y)AmA-*. Eski Anadolu Türkçesi devresinin başlangıcından sonuna kadar *u-* yardımcı fiilinin izini taşımakta olan bu üç aşama sahaya ait hemen her eserde karışık olarak yer almıştır. Dolayısıyla bu üç aşamayı, kullanıldığı devirler ve eserler bakımından bir tarih sırasına sokmaya imkân yoktur. Bugün karşımıza çıkan bu durumda, şüphesiz, en önemli sebep: telif tarihleri ne olursa olsun şu an elimizdeki eserlerin genellikle müstensihler elinden çıkan kopya nüshalar olmalarıdır. Ama derlediğimiz malzemeden hareketle Eski Anadolu Türkçesi için şunu rahatlıkla söylemek mümkündür: Bu tarihî lehçede yeterlik fiilleri dudak uyumu bakımından, büyük bir ilerleme yolundadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz grubu yazı dilleri, yeterlik fiili, biçim bilimsel sesbilim, ana fiili yardımcı fiile bağlayan ünlü zarf-fiil ekleri.

THE CASE OF PHONETICS OF POTENTIAL VERBS IN THE OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

In the Old Turkish, *u-* is the auxiliary verb corresponding to positive and negative adequacy verb in common after the verbal-adverbs made by vowels. In the Old Anatolian Turkish, *bil-* is absolutely in the case of "power" and "probability" verb of positive phrases. Although more than one forms of potential verb are used for the negative phrases, the dominant form is old *u-ma-*, which is in fusion with the vowel verbal-adverb affix before itself. As a result of contraction, in the negative potential verb verb taking the form of *-(y) A/U/I u-ma->-(y) UmA-*, the round vowel first has become flat then broad as parallel to

[*] Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: osmanyildiz@hotmail.com

the development of labial harmony: *-(y)UmA-* > *-(y) ImA-* > *(y) AmA-*. Bearing the trace of the auxiliary verb *u-* from the beginning to the end of the phase of Old Anatolian Turkish, the related three phases take place as mixed in almost all works belonging to the field. For this reason, it is impossible to classify chronologically in terms of period and work. The most important reason for this is undoubtedly the fact that the present works are generally the copies by copyists whatever the publishing time is. However, depending on the materials compiled, it is certainly possible for the Old Anatolian Turkish to say that the potential verbs in this dialect are in big progress in terms of labial harmony.

Key-words: Old Anatolian Turkish, written languages of Oghuz group, potential verb, morphophonology, vowel verbal-adverb affixes binding the main verb to the auxiliary verb.

Ø. Konuyu ele alış nedeni:

Yeterlik fiilleri, genel itibarıyla, ya bir oluş ve kılışı gerçekleştirme güç ve yeterliğini yani „yapabilme iktidarını" yahut da bir oluş ve kılışın gerçekleşme olasılığının (imkân ve ihtimalinin) bulunduğunu gösterir. Türkiye Türkçesinde *-(y)A bil-* ≠ *-(y)AmA-* ~ *-(y)AmI-* şekillerinde gördüğümüz bu tasvir fiilleri, Köktürk metinlerinden itibaren dil bilgisel işlevlerini[1] muhafaza etmektedirler. Ancak bu tasvir fiilleri geçmişten günümüze kendilerini teşkil eden unsurları bakımından çok büyük değişimler geçirmişlerdir. Eski Türkçe devresinde olumlu ve olumsuz yeterlik fiili için *u-* yardımcı fiili kullanılırken bu fiil, Orta Türkçe devresinde unutulmaya yüz tutmuş ve yerini *bil-* yardımcı fiiline bırakmıştır. Yine aynı devrede *bil-* ile birlikte *al-* yardımcı fiili de eski metinlerimizde görülmeye başlanmış; Çağatay Türkçesiyle birlikte *al-* fiili, Oğuz Türkçesi dışındaki Türk dilinin yeterlik fiillerini meydana getiren esas yardımcı fiil olmuştur.

Eski Anadolu Türkçesine gelince, yeterlik fiillerinin yapısı karışık bir seyir izlemiştir. Bu sahada olumlu yeterlikte *bil-* yardımcı fiili kullanılırken olumsuz yeterlikte ise, genellikle, Eski Türkçe devresindeki *u-* yardımcı fiiliyle meydana getirilen eski şekil varlığını sürdürmüştür.

Yeterlik fiillerindeki yardımcı fiiller gibi zarf-fiiller de Türk dilinin tarihî gelişim süreci içerisinde önemli değişikliklere uğramışlardır. Eski Anadolu Türkçesi dışındaki Orta Türkçe lehçelerinde olumlu ve olumsuz yeterlikte başlangıçta *-(y)A, -(y)U* ve *-(y)I* zarf-fiilleri kullanılırken, daha sonraları özellikle Çağatay Türkçesinde ünsüzle biten fiillere *-A*, ünlüyle biten fiillere de *-y* zarf-fiilleri getirilir olmuştur.

Eski Anadolu Türkçesinde ise olumlu ifadelerdeki *bil-* tasvir fiilinin öncesinde bulunan zarf-fiil ekleri *-(y)A*, *-(y)U* ve *-(y)I* şekillerindedir. Bu sahadaki olumsuz yeterlik fiillerinde geçişme hadisesi cereyan etmiş ve zarf-fiil ekleri *u-* yardımcı fiiliyle kaynaşmışlardır.

Kısaca anlatmaya çalıştığımız yeterlik ifadesinin tarihî gelişimi ve bilhassa Türkiye Türkçesindeki durum ile mukayesesi üzerine Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesinde "iktidar" ve "imkân" gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri* (TDAY-B 1959, s. 107-124) başlıklı çok değerli bir makalesi vardır. Yine aynı konuda Nesrin Bayraktar'ın *Türkçede Fiilimsiler* (TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 279-292) adlı kitabında gayet doyurucu bilgiler bulunmaktadır.

Biz burada gerek yukarıda adlarını belirttiğimiz yayınlar gerekse Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılmış çalışmalarda yeterkadar aydınlatılmadığını düşündüğümüz sahaya ait yeterlik fiillerinin *biçimsel sesbilimi* üzerinde duracağız. Yazımızda özellikle Eski Anadolu Türkçesi

[1] Bu konuda bk. Funda Kara, *"Bil-" Tasvir Fiilinin İşlevleri", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*** , Volume 6/1 Winter 2011, p. 1381-1397.

devresinde kullanılmış olan yeterlik fiili şekillerinin gelişimi ve bunların fiillere getirilmesinde belirli bir kuralın olup olmadığı sorgulanacaktır. Konuya ilişkin değerlendirmeler, bu sahada yazılmış birçok eserin taranmasıyla elde ettiğimiz bilgilere dayalı olarak istatistikî bir surette belirtilecek ve bu hususta genel eğilimlerin belirlenmesine gayret edilecektir.

1. Morfemlerin Dağılımı ve Uyum Durumu:

1.1. Olumlu Yeterlik Fiilleri:

Morfem		-(y)Ubil-				-(y)Ibil-				-(y)Abil-	
Hece Durumu		TH		ÇH		TH		ÇH		TH	ÇH
Uyum Durumu		+	x	+	x	+	x	+	x	+	+
ESERLER	KEM	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
	YZ	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	SVTM	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	YED	7	-	-	4	5	-	2	1	9	-
	G	-	-	-	1	-	-	-	-	4	-
	ADD	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	GM	-	-	-	2	-	2	-	-	9	-
	SN	-	-	-	5	13	9	6	-	3	-
	KBD	-	-	-	-	1	-	4	-	21	3
	DK	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	KM	-	1	-	2	1	-	-	-	8	-
	MF	-	-	-	-	1	-	-	-	2	-
	MT	-	-	-	1	1	-	1	2	2	1
	KG	-	-	-	3	1	-	-	-	1	-
	KY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	KT	-	-	-	-	-	-	4	-	3	2
	TM	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-

Morfem	-(y)Ubil-				-(y)Ibil-				-(y)Abil-	
Hece Durumu	TH		ÇH		TH		ÇH		TH	ÇH
Uyum Durumu	+	x	+	x	+	x	+	x	+	+
	7	1	-	19	23	11	17	4	68	7
	%87,5	%12,5	-	%100	%67,65	%32,35	%80,95	%19,05	%100	%100
Hece Durumuna Göre Kullanım	8		19		34		21		68	7
	%29,63		%70,37		%61,82		%38,18		%90,7	%9,3
Morfemin Kullanımı	27				55				75	
	%17,3				%35,25				%47,45	
Toplam Kullanım	157									

1.2. Olumsuz Yeterlik Fiilleri:

Morfem		-(y)U						-(y)I							-(y)A			
		…mA-				…bilme-		…mA-				…bilme-			…mA-		…bilme-	-emme
Hece Durumu		TH		ÇH		TH	ÇH	TH		ÇH		TH		ÇH	TH	ÇH	TH	TH
Uyum Durumu		+	x	+	x	x	x	+	x	+	x	+	x	+	+	+	+	+
ESERLER	KEM	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	2	-	-	-
	Ç	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	HDM	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	YZ	-	-	-	-	-	-	3	1	-	-	-	-	-	8	1	-	-
	SVTM	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
	YED	1	-	-	-	-	1	21	19	8	3	-	-	-	49	13	-	1
	G	-	6	-	5	-	-	18	11	11	4	-	-	-	82	2	1	-
	ND	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	40	2	5	-
	ADD	-	-	-	-	-	-	4	7	5	-	-	-	-	10	1	-	-
	GM	-	1	-	-	-	-	23	13	8	1	-	-	-	26	-	1	-
	SN	-	1	1	-	-	-	33	47	16	12	1	-	-	30	-	-	-
	KBD	-	4	-	1	-	-	140	125	57	13	-	1	-	52	5	-	-
	DK	-	-	-	-	-	-	18	7	-	7	-	-	1	17	2	14	-
	KM	-	-	-	-	-	-	-	2	3	1	-	-	-	8	-	-	-
	MF	-	-	-	1	-	-	3	5	7	-	-	-	-	5	-	-	-
	MT	1	-	-	-	-	-	1	2	2	1	-	-	-	8	1	-	-
	KG	-	2	-	1	-	-	4	1	3	1	-	-	-	4	1	3	-
	KY	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	2	-	-
	KT	-	-	-	-	-	-	1	3	4	-	-	-	-	5	1	1	-
	TM	-	-	-	-	-	-	1	2	1	1	-	-	-	3	4	-	-

Morfem	**-(y)U(bil)mA-**				**-(y)I(bil)mA-**				**-(y)A(bil)mA-**	
Hece Durumu	**TH**		**ÇH**		**TH**		**ÇH**		**TH**	**ÇH**
Uyum Durumu	+	**x**	+	**x**	+	**x**	+	**x**	+	**x**
	3	15	1	9	273	441	127	44	384	31
	%16,7	%83,3	%10	%90	%38,25	%61,75	%74,55	%25,45	%100	%100
Hece Durumuna Göre Kullanım	18		10		714		171		387	35
	%64,3		%35,7		%80,67		%19,33		%91,7	%8,3
Morfemin Kullanımı	28				885				422	
	%2,1				%66,3				%31,6	
Toplam Kullanım	1335									

TH: Tek heceli fiiller, **ÇH**: Çok heceli fiiller, +: Uyuma dâhil, **x**: Uyum dışı.

2. Zarf-fiil Eklerinin Fiillere Göre Kullanılışı:

2.1. Sürekli Aynı Zarf-fiil Ekini Alan Fiiller:

2.1.1. Olumlularda Sürekli Aynı Zarf-fiil Ekini Alan Fiiller:

2.1.1.1. Tek Heceli Fiiller:

Fiil	-(y)Ibil-	-(y)Abil-
aḫ-	1	-
çal-	-	2
çık- (krş. çıḫ-)	1	-
dart- (krş. tart-)	-	1
dil-	-	1
er- (krş. ir-)	-	1
eş-	-	1
iç-	-	1
il-	-	1
it- "itmek"	-	6
nit-	-	1
sev-	-	1
sil-	-	1
sür-	-	1
şeş-	-	1
tut- (krş. dut-)	-	1
uç-	-	1
yap-	-	1
yıg-	-	1
yıl-	-	1
yüz-	-	1

2.1.1.2. Çok Heceli Fiiller:

Fiil	-(y)Ubil-	-(y)Ibil-	-(y)Abil-
ayır-	-	1	-
baġla-	1	-	-
barış-	-	1	-
bekle-	1	-	-
beŋzet-	-	1	-
boguzla-	1	-	-
degir-	-	-	1
dölen-	-	1	-
düket-	-	1	-
gizlen-	1	-	-
götür-	-	1	-
inan-	-	1	-
kurtar-	-	-	1
kurtul- (krş. kurtıl-)	-	-	1
oŋalt-	-	-	1
öldür-	-	1	-
sakla- (krş. saḫla-)	1	-	-
saklan-	-	1	-
ulaş-	1	-	-

2.1.2. Olumsuzlarda Sürekli Aynı Zarf-fiil Ekini Alan Fiiller:

2.1.2.1. Tek Heceli Fiiller:

Fiil	-(y)ImA-	-(y)AmA-	-(y)Abilme-
aŋ-	-	1	-
at-	1	-	-
bak- (krş. baḫ-)	-	2	-
ban-	-	1	-
bas-	-	2	-
bin-	-	1	1
çıḫ- (krş. çık-)	1	-	-
çık- (krş. çıḫ-)	-	6	-
dart- (krş. tart-)	-	2	-
dė- (krş. di-)	-	1	-
dın-	-	1	-
dil-	-	3	-
doy- (krş. toy-)	-	4	-
dön-	-	2	6
düş-	-	1	-
ėt- (krş. it- "etmek")	-	1	-
giç- (krş. geç-)	-	1	-
göŋ-	1	-	-
ır-	-	1	-
iç-	-	5	-
ilt-	-	4	-
in-	-	4	-
it- "itmek"	-	7	-
kal-	3	-	-
kalḫ-	-	1	-
kan-	1	-	-
kes-	-	-	1
kıy-	-	8	2
kon-	1	-	-
köy-	1	-	-
kuç-	-	1	-
on-	-	1	-
ög-	-	-	1
ört-	-	1	-
sanç-	1	-	-
sev-	-	2	-
sıġ-	-	2	-
sıy-	1	-	-
soy-	-	1	-
sök-	-	2	-
süs-	-	1	-
tart- (krş. dart)	1	-	-
tit-	-	1	-
toz-	1	-	-
tut- (krş. dut-)	-	4	1
tuy-	-	1	-
uç-	-	3	-
ut-	-	1	-
yaḫ-	-	1	-
yan-	-	1	-
yar-	-	3	-
yen- (krş. yeŋ- ~ yiŋ-)	-	1	-
yeŋ- (krş. yen- ~ yiŋ-)	3	-	-
yıg-	-	-	1

yık-	-	1	-
yi-	-	1	1
yit-	-	1	-
yor-	-	1	1
yut-	1	-	-
yüz-	-	4	1

2.1.2.2. Çok Heceli Fiiller:

Fiil	-(y)UmA-	-(y)ImA-	-(y)Ibilme-	-(y)AmA-
aḫıt-	-	1	-	-
alda-	-	1	-	-
aŋışdur-	-	1	-	-
aŋlat-	-	1	-	-
arıt-	-	-	-	1
apar-	-	1	-	-
artur-	-	1	-	-
aşur-	-	1	-	-
avla-	-	1	-	-
ayıl-	-	-	-	1
ayır-	-	1	-	-
becer-	-	-	1	-
beŋzet-	-	6	-	-
bildür-	-	1	-	-
bile-	1	-	-	-
biliş-	-	1	-	-
birik-	-	1	-	-
bitür-	-	1	-	-
böge-	-	1	-	-
buluş-	-	2	-	-
çıkar-	-	3	-	-
degşür-	-	1	-	-
depren-	-	2	-	-
dile-	-	1	-	-
diŋlen-	-	1	-	-
diril-	-	2	-	-
dirşür-	-	2	-	-
dölen-	-	1	-	-
dönder- (krş. döndür-)	-	2	-	-
egle-	-	1	-	-
erit-	-	-	-	1
görin-	-	1	-	-
gösder- (krş. göster-)	-	1	-	-
göster- (krş. gösder-)	-	3	-	-
götür-	-	2	-	-
güven-	-	1	-	-
ınandur-	-	1	-	-
ıŋran-	-	1	-	-
inan-	-	2	-	-
indür-	-	1	-	-
irgür-	-	1	-	-
karar-	-	1	-	-
kaşın-	-	1	-	-
kavşur-	-	1	-	-
kay(ı)k-	-	1	-	-
kesdür-	-	-	-	1

kımrat-	-	1	-	-
kızart-	-	2	-	-
konakla-	-	-	-	1
korkut-	-	1	-	-
kurtar-	-	1	-	-
oyna-	-	5	-	-
ögren-	-	2	-	-
öldür-	-	2	-	-
öŋer-	-	-	-	1
sakla- (krş. saḫla-)	-	1	-	-
saklan-	-	1	-	-
söyündür-	-	-	-	2
suvar-	-	1	-	-
tolaş-	-	1	-	-
turış-	-	2	-	-
uçur-	-	1	-	-
ulaş-	-	1	-	-
üleş-	-	1	-	-
yara-	-	1	-	-
yören-	-	1	-	-
yöri- (krş. yüri-)	-	1	-	-
yüri- (krş. yöri-)	-	1	-	-

2.2. Zarf-fiil Eklerinin Nöbetleşmeli Kullanıldığı Fiiller:

2.2.1. Olumlu Yeterlik Fiilleri:

-(y)U ~ -(y)I ~ -(y)A

Tek Heceli Fiiller

Fiiller / Morfem	-(y)Ubil-	-(y)Ibil-	-(y)Abil-	Toplam
ol-	7 (%41,2)	7 (%41,2)	3 (%17,6)	17

-(y)U ~ -(y)A
Tek Heceli Fiiller

Fiiller / Morfem	-(y)Ubil-	-(y)Abil-	Toplam
gel-	1 (%33,3)	2 (%66,7)	3

Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)Ubil-	-(y)Abil-	Toplam
okı-	1(%50)	1 (%50)	2
söyle-	1 (%50)	1 (%50)	2

-(y)U ~ (y)I
Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)Ubil-	-(y)Ibil-	Toplam
aŋla-	1 (%50)	1 (%50)	2
başar-	1 (%16,7)	5 (%83,3)	6
gizle-	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3
saĥla- (krş. sakla-)	1 (%50)	1 (%50)	2

-(y)I ~ -(y)A
Tek Heceli Fiiller

Fiiller / Morfem	-(y)Ibil-	-(y)Abil-	Toplam
düz-	1 (%33,3)	2 (%66,7)	3
eyt-	4 (66,7)	2 (%33,3)	6
gör-	2 (%25)	6 (%75)	8
ir- (krş. er-)	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3
it- "et-" (krş. êt-)	3 (%27,3)	8 (%72,7)	11
var-	4 (%80)	1 (%20)	5

Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)Ibil-	-(y)Abil-	Toplam
getür-	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3

2.2.2. Olumsuz Yeterlik Fiilleri:

-(y)U ~ -(y)I ~ -(y)A

Tek Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)U		-(y)I		-(y)A		Toplam	Oran		
	…mA-	…bilme-	…mA-	…bilme-	…mA-	...bilme-		-(y)U	-(y)I	-(y)A
al-	1	-	29	-	5	1	36	%2,8	%80,5	%16,7
bil-	6	-	84	-	10	-	100	%6	%84	%10
bul-	1	-	103	-	9	-	113	%0,9	%91,1	%8
di- (krş. dė-)	5	1	29	1	9	1	46	%13	%65,2	%21,8
eyt-	1	-	8	-	5	-	14	%7,1	%57,2	%35,7
kıl-	1	-	16	-	1	-	18	%5,6	%88,8	%5,6
ol-	1	-	42	-	16	-	59	%1,7	%71,2	%27,1
tur- (krş. dur)	1	-	9	-	5	-	15	%6,7	%60	%33,3

Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)UmA-	-(y)ImA-	-(y)AmA-	Toplam
aŋla-	2 (%16,7)	9 (%75)	1 (%8,3)	12
söyle-	2 (%22,2)	5 (%55,6)	2 (%22,2)	9

-(y)U ~ -(y)I
Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)UmA-	-(y)ImA-	Toplam
beŋze-	1 (%33,3)	2 (%66,7)	3
işle-	1 (%50)	1 (%50)	2
otur-	1 (%50)	1 (%50)	2

-(y)U ~ -(y)A
Çok Heceli Fiillerde

Fiil / Morfem	-(y)UmA-	-(y)Ubilme-	-(y)AmA-	Toplam	Oran	
					-(y)U	-(y)A
okı-	1	1	2	4	%50	%50

-(y)I ~ -(y)A
Tek Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)I		-(y)A			Toplam	Oran	
	…mA-	…bilme-	…mA-	...bilme-	-emme-		-(y)I	-(y)A
aç-	1	-	10	-	-	11	%9,1	%90,9
baḫ- (krş. bak-)	5	-	1	-	-	6	%83,3	%16,7
çek-	2	-	1	-	-	3	%66,7	%33,3
dir-	1	-	5	2	-	8	%12,5	%87,5
döy-	25	-	7	-	-	32	%78,1	%21,9
dur- (krş. tur-)	2	-	1	-	-	3	%66,7	%33,3
dut- (krş. tut-)	1	-	2	1	-	4	%25	%75
geç- (krş. giç-)	2	-	10	-	1	13	%15,4	%84,6
gel-	25	-	2	-	-	27	%92,6	%7,4
gir-	1	-	5	-	-	6	%16,7	%83,3
git-	1	-	11	-	-	12	%8,3	%91,7
gör-	38	-	40	1	-	79	%48,1	%51,9
ir- (krş. er-)	12	-	39	-	-	51	%23,5	%76,5
it- "et-" (krş. ėt-)	14	-	34	1	-	49	%29,8	%70,2
koy-	5	-	5	-	-	10	%50	%50
saç-	1	-	1	-	-	2	%50	%50
say-	1	-	1	-	-	2	%50	%50
seç-	3	-	6	-	-	9	%33,3	%66,7
sor-	2	-	1	-	-	3	%66,7	%33,3
toy- (krş. doy-)	1	-	1	-	-	2	%50	%50
ur-	13	-	1	-	-	14	%92,85	%7,15
var-	11	-	4	1	-	16	%68,75	%31,25
vir-	9	-	3	1	-	13	%69,2	%30,8
yaz-	3	-	7	-	-	10	%30	%70
yiŋ- (krş. yen-~yeŋ-)	2	-	7	-	-	9	%22,2	%77,8
yu-	1	1	2	-	-	4	%50	%50

Çok Heceli Fiiller

Fiil / Morfem	-(y)ImA-	-(y)AmA-	Toplam
ayrıl-	8 (%88,9)	1 (%11,1)	9
başar-	8 (%72,7)	3 (%27,3)	11
divşür-	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3
döndür- (krş. dönder-)	4 (%66,7)	2 (%33,3)	6
eglen-	5 (%83,3)	1 (%16,7)	6
eyle-	8 (%80)	2 (%20)	10
gider-	3 (%75)	1 (%25)	4
gizle-	3 (%75)	1 (%25)	4
içür-	1 (%50)	1 (%50)	2
ilet-	1 (%50)	1 (%50)	2
iriş-	2 (%50)	2 (%50)	4
işit-	3 (%75)	1 (%25)	4
katlan-	13 (%86,7)	2 (%13,3)	15
kurtıl- (krş. kurtul-)	1 (%50)	1 (%50)	2
toğur-	1 (%50)	1 (%50)	2
yitür-	2 (%66,7)	1 (%33,3)	3

3. DEĞERLENDİRMELER:

Yukarıdaki tablolarda ortaya konan istatistikî bilgileri şöyle yorumlayıp bir sonuca bağlayabiliriz:

3.1. Eski Anadolu Türkçesi, bütün Orta Türkçe lehçeleri gibi olumlu yeterlikte *bil-* yardımcı fiilini tercih ederken olumsuz yeterlikte Karahanlı Türkçesiyle birlikte daha çok eski *u-ma-* şeklini kullanmayı sürdürür[2].

3.2. Eski Anadolu Türkçesinde, genellikle, yeterlik fiilinin olumlusu için tek heceli fiillerde *-(y)A bil-*, çok heceli fiillerde *-(y)I bil-* morfemleri kullanılır. *-(y)U bil-* morfemi tek heceli fiillere hemen hemen hiç getirilmez.

Yeterlik fiilinin olumsuzunda birçok morfem kullanılır: *-(y)UmA-, -(y)ImA-, -(y)AmA-, -(y)U bilme-, -(y)I bilme-, -(y)A bilme-, -emme-*[3]. Ancak bunlar içerisinde sahayı en iyi yansıtan şekiller, Eski Türkçedeki *u-* fiilinin ekleşmiş olduğu *-(y)UmA-, -(y)ImA-* ve *-(y)AmA-* morfemleridir. Diğer morfemler, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış hemen her eserde görülebilen ikincil şekillerdir. Bu birden çok morfemin karışık olarak yan yana kullanılıyor olması, söz konusu lehçenin yürürlükte olduğu dönemde henüz bir diyalekt ayrışmasının yaşanmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bilindiği üzere, daha sonraları ayrı bir mecrada varlığını sürdürecek olan Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde yeterlik fiilinin olumsuzu *bil-me-* fiiliyle yapılmaktadır.

Azeri sahasının ilk temsilcilerinden *Seyyid Nesimî* ve *Kadı Burhaneddin*'in dilinde yeterlik fiili şekilleri diğer Anadolu sahası ediplerinden farklı değildir. XV-XVI. yüzyıllarda Azeri sahasında yazıya geçirilen *Dede Korkut* hikâyelerinde *u-ma-*'lı şekillere kıyasla *bil-me-*'li şekiller sayıca biraz artmıştır; ancak yine de *u-ma-*'tan gelen şekiller daha ağırlıklıdır. Söz gelişi *Nesimî Divanı*'nda yeterlik fiillerinin olumsuzu için *-(y)AmA-* kırk üç (43) örnekte, *-(y)e bilme-* beş (5) örnekte, *-ImA-* iki (2) ve *-yü bilme-* bir (1) örnekte geçmektedir. Aynı dil bilgisel ögenin *Kadı Burhaneddin Divanı* ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki kullanımı şöyledir:

Kadı Burhaneddin Divanı:

-(y)ImA- üç yüz otuz dört (334) örnek

-(y)AmA- elli yedi (57) örnek

-yüme beş (5) örnek

-yı bilme- bir (1) örnek

Dede Korkut Hikâyeleri:

-ImA- otuz iki (32) örnek

-AmA- on dokuz (19) örnek

-(y)A bilme- on dört (14) örnek

-i bilme- bir (1) örnek.

3.3. Eski Anadolu Türkçesi için karakteristik olan olumsuz yeterlik şekilleri, *geçişme* ve *ünlü benzeşmeleri* sonucunda üç aşamada ortaya çıkmıştır: *-(y)U u-ma- ~ -(y)A u-ma- > -(y)UmA- > -(y)ImA- > -(y)AmA-*.

---

[2] Bk. Ahmet B. Ercilasun, ***Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-***, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 155-158; Nesrin Bayraktar, ***Türkçede Fiilimsiler***, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 279-293.

[3] Azeri sahasına ait bir dil özelliğidir. Eski *u-* "muktedir olmak" fiilinin olumsuzu ile asıl fiilin zarf-fiil şeklinin geçişmesi sonucu başlangıçta olumsuz yeterlik fiilinin ünlülerinde uzunluk oluşmuştur. Bu uzun ünlüler normalleşince, ekteki *m* ünsüzü ikizleşmiştir. Bk. Muharrem Ergin, ***Azeri Türkçesi***, Ebru Yayınları, İstanbul 1981, s. 115.

Geçişme hadisesinde, genellikle, yan yana gelen ünlülerden *açıklık derecesi* yüksek olan baskın ünlü ayakta kalır. Birinci aşamada olumsuzluk ekinden önce *A* yerine *U*"nun gelmesi, şüphesiz, *u-* fiilinin daha ekleşmemesi ile ilgili olmalıdır. İşlevleri hissedilmez hâle gelen *u-* fiili, kendisinden önceki ünlü zarf-fiil ekleriyle kaynaşmak suretiyle ekleşmiştir [4].

3.4. Eski Anadolu Türkçesinde yeterlik fiillerinin teşkilinde görev alan zarf-fiillerin kullanımı belirli bir kural dâhilindedir, denilebilir. Ana fiillerin tek veya çok heceli olması bağlayıcı zarf-fiillerin türünü değiştirebilmektedir. Hangi fiillere hangi zarf-fiilin bağlanacağı, bazen sürekli bazen de nöbetleşmeli bir şekilde gerçekleşir.

Olumlu ifadelerde tek heceli fiillere, genellikle, *-(y)A*, çok heceli fiillere *-(y)I* zarf-fiilleri getirilir. Tek heceli fiillerde *-(y)U,* çok heceli fiillerde *-(y)A* ekleri nadiren kullanılır. Bu eğilimi, geniş zaman eklerinde de görmekteyiz. Bilindiği gibi Türkçede geniş zaman ekleri, ekseriyetle, ünsüzle biten tek heceli fillere *-Ar*, ünsüzle biten çok heceli fiillere de *-I4r* şekillerinde getirilir. Ünlü zarf-fiil ekleri ve geniş zaman ekleri arasındaki bu kullanım paralelliğini, daha asırlar öncesinde *Ebû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk* adlı eserinde kaydetmiştir[5].

Olumsuz ifadelerde, genellikle, fiillerin hece sayısı ne olursa olsun en çok *-(y)I* zarf-fiili kullanılmaktadır. Bu eki sırasıyla *-(y)A* ve *-(y)U* zarf-fiilleri izlemektedir. Bu durum, bize Eski Anadolu Türkçesinde *u-ma-*"tan gelen birinci aşamanın geride kaldığını, ikinci aşamanın revaçta olduğunu ancak son aşamaya doğru bir ilerlemenin yaşandığını gösterir.

3.5. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yeterlik fiillerinin kuruluşunda bazı fiiller sürekli aynı zarf-fiil eklerini alırlar. Bazı fiiller ise kimi zaman iki kimi zaman üç zarf-fiil ekine nöbetleşmeli olarak bağlanırlar.

Olumlu yeterlikte sürekli aynı zarf-fiil ekleriyle çekimlenen fiiller:

aḫ-, çal-, çık-, er-, eş-, il-, nit-, sil-, sür-, şeş-, yap-, yıl-; baġla-, barış-, bekle-, boguzla-, degir-, düket-, gizlen-, kurtul-, oŋalt-.

Olumsuz yeterlikte sürekli aynı zarf-fiil ekleriyle çekimlenen fiiller:

aŋ-, at-, bak-, ban-, bas-, bin-, çıḫ-, çık-, dė-, dın-, doy-, dön-, düş-, ėt-, giç-, göŋ-, ır-, ilt-, in-, kal-, kalḫ-, kan-, kes-, kıy-, kon-, köy-, kuç-, on-, ög-, ört-, sanç-, sıġ-, sıy-, soy-, sök-, süs-, tart-, tit-, toz-, tuy-, ut-, yaḫ-, yan-, yar-, yen-, yeŋ-, yık-, yi-, yit-, yor-, yut-; aḫıt-, alda-, aŋışdur-, aŋlat-, arıt-, apar-, artur-, aşur-, avla-, ayıl-, becer-, bildür-, bile-, biliş-, birik-, bitür-, böge-, buluş-, çıkar-, degşür-, depren-, dile-, diŋlen-, diril-, dirşür-, dönder-, egle-, erit-, görin-, gösder-, göster-, güven-, ınandur-, ıŋran-, indür-, irgür-, karar-, kaşın-, kavşur-, kay(ı)k-, kesdür-, kımrat-, kızart-, konakla-, korkut-, oyna-, ögren-, öŋer-, söyündür-, suvar-, tolaş-, turış-, uçur-, üleş-, yara-, yören-, yöri-, yüri-.

Hem olumlu hem olumsuz yeterlikte sürekli aynı zarf-fiil ekleriyle çekimlenen fiiller:

dart-, dil-, iç-, it- "itmek", sev-, tut-, uç-, yıg-, yüz-; *ayır-, beŋzet-, dölen-, götür-, inan-, kurtar-, öldür-, sakla-, saklan-, ulaş-*.

Olumlu yeterlikte zarf-fiil eklerini nöbetleşmeli olarak alan fiiller:

düz-, gel-, gör-; getür-, *saḫla-*.

[4] Bk. Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde „İktidar" ve „İmkân" Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", ***TDAY-B 1959***, s. 109-115.

[5] Bk. Ahmet B. Ercilasun, ***Kutadgu Bilig –Fiil-***, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 181 ve dipnot: 110; Tahir N. Gencan, "Türkçe"de Geniş Zaman Kipi", ***I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler***, İstanbul 1979, s. 451-456; Gürer Gülsevin, ***Eski Anadolu Türkçesinde Ekler***, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 130.

Olumsuz yeterlikte zarf-fiil eklerini nöbetleşmeli olarak alan fiiller:

aç-, al-, baḫ-, bil-, bul-, çek-, di-, dir-, döy-, dur-, dut-, geç-, gel-, gir-, git-, gör-, kıl-, koy-, saç-, say-, seç-, sor-, toy-, tur-, ur-, vir-, yaz-, yiŋ-, yu-; *ayrıl-, başar-, beŋze-, divşür-, döndür-, eglen-, eyle-, gider-, içür-, ilet-, iriş-, işit-, işle-, katlan-, kurtıl-, otur-, toġur-, yitür-*.

Hem olumlu hem olumsuz yeterlikte zarf-fiil eklerini nöbetleşmeli olarak alan fiiller:

eyt-, ir-, it- "etmek", ol-, var-; *aŋla-, başar-, gizle-, okı-, söyle-*.

3.6. Olumlu yeterlik fiillerinde zarf-fiil ekleri genellikle dudak uyumuna tabidir. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış taradığımız metinlerde toplam yüz elli yedi (157) örnekten yüz yirmi iki (122) tanesi uyumlu, otuz beş (35) tanesi uyumsuzdur.

Olumsuz yeterlik fiillerinde ise zarf-fiil eklerinin uyum durumu biraz karışıktır. Yine de uyumlu olan örneklerin sayısı uyumsuzlara oranla daha fazladır. Sayılarla ifade etmek gerekirse, toplam bin üç yüz otuz beş (1335) örnekten sekiz yüz altmış altı (866) tanesi uyumlu, beş yüz dokuz (509) tanesi uyumsuzdur. *-mA-* eki ve *bilme-* fiilinin önündeki *-(y)A*, [dört yüz yirmi iki (422) yerde geçmektedir.] her şartta dudak uyumuna tabidir. *-(y)I*, sekiz yüz seksen beş (885) örnekten dört yüz seksen beş (485) tanesinde uyumsuz, dört yüz (400) tanesinde uyumludur. En az kullanılan *-(y)U* ise, yirmi sekiz (28) örnekten yirmi dört (24) tanesinde uyumsuz, dört (4) tanesinde uyumludur.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yeterlik fiili morfemleri ve onların dudak uyumu bakımından gelişimlerini takip edebilmek imkânı yok gibidir. Çünkü günümüze ulaşan sahaya ait metinler, geneli itibarıyla müellif hattı değil telif tarihlerinden çok sonra kopya edilmiş nüshalardır. Örneğin *Seyyid Nesimî*'nin XIV. yüzyılda yaşamış olduğu kabul edilir. Ancak onun *Türkçe Divan*'ının elimizdeki en eski nüshası olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi nüshası 874/1469-1470 tarihinde istinsah edilmiştir[6]. Bu eserde yeterlik fiilinin olumsuzu için *-yü bilme-, -(y)e bilme-, -ImA-* ve *-(y)AmA-* morfemleri karışık olarak kullanılmıştır. Şimdi eserdeki bu morfemlere bakarak bunlardan hangisinin *Seyyid Nesimî*'ye hangisinin eserin müstensihine ait dil özellikleri olduğunu kestirebilmemiz mümkün değildir. Müstensihlerin elinden çıkan kopya nüshalar kopya edildikleri dönemin mahsulleridir ve müelliflerin dil özellikleri bu eserlerde doğal olarak az veya çok değişikliğe uğramıştır.

3.7. Yeterlik fiilinin olumlu şekli Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi bu lehçenin bugünkü temsilcileri olan *Türkiye Türkçesi*, *Azerbaycan Türkçesi*, *Türkmen Türkçesi* ve *Gagavuz Türkçesi*nde de *bil-* yardımcı fiili ile yapılır. Eski Anadolu Türkçesinde olumlu yeterlikte kullanılan zarf-fiil eklerinden *-(y)U* ve *-(y)I* zamanla unutulmuş ve bu eklerin görevini çağdaş Oğuz grubu yazı dillerinde tek başına *-(y)A* zarf-fiil eki üstlenmiştir. Ancak Türkmen Türkçesinde olumlu yeterlikte ana fiili yardımcı fiile bağlayan ek Eski Anadolu Türkçesinde bu görevde hiç kullanılmayan *-(I)p* zarf-fiilidir:

gelebilirim (TT, GT)

gele bilerem (AT)

gelip bilerin

başlayabiliyorum (TT) başlabilerim (GT)

başlaya bilirem (AT)

[6] Hüseyin Ayan, ***Nesîmî***, I, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 108.

başlap bilyärin (TmT)

Çağdaş Oğuz grubu yazı dillerinde, olumsuz yeterlik fiili iki farklı şekil ile karşılanır. *Türkiye Türkçesi* ve *Gagavuz Türkçesi*nde, *-(y)AmA-*, *Azerbaycan Türkçesi* ve *Türkmen Türkçesi*nde ise *bilme-* şekli kullanılır:

alamadım (TT, GT)

ala bilmedim (AT)

alıp bilmedim (TmT)

göremedik (TT, GT)

göre bilmedik (AT)

görüp bilmedik (TmT) [7]

4. KISALTMALAR:

ADD: Ahmed-i Dâ î Divanı.

Ç: Çarh-nâme.

DK: Dede Korkut.

G: Garib-nâme.

GM: Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı.

HDM: Hoca Dehhanî'nin Manzumeleri.

KBD: Kadı Burhaneddin Divanı.

KEM: Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe.

KG: Kitâb-ı Gunya.

KM: Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ.

KT: Kabus-nâme Tercümesi.

KY: Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf.

MF: Miftâhu'l-Ferec.

MT: Marzubân-Nâme Tercümesi.

ND: Nesîmî Divanı.

SN: Süheyl ü Nev-Bahâr.

SVTM: Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri.

TM: Tuhfe-i Murâdî.

YED: Yunus Emre Divanı.

YZ: Yûsuf u Zelîhâ, Şeyyâd Hamza.

[7] Bk. Ayşe İlker, ***Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil***, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 140.

5. KAYNAKÇA

Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım), Hazr. Mehmet Özmen, TDK Yayınları, Ankara 2001.

Anadolu Türkçesi. (XIII. Asır) Dehhani ve Manzumeleri, Hazr. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul 1947.

Âşık Paşa, garib-nâme, I/1, Hazr. Kemal Yavuz, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Nesrin Bayraktar, ***Türkçede Fiilimsiler***, TDK Yayınları, Ankara 2004.

Cemālī-i Karamanī, Miftāhu'l-Ferec (Dil Özellikleri- Metin-Söz Di-zini), I, Hazr. Osman Yıldız, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Malatya 1993.

Çarhname, Hazr. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat FakültesiYayınları, İstanbul 1956.

Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile), Hazr. Muharrem Ergin, TDK Yayınları, Ankara 1994.

Ahmet Bican Ercilasun, ***Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-***, Gazi ÜniversitesiYayınları, Ankara 1984.

Muharrem Ergin, ***Azeri Türkçesi***, Ebru Yayınları, İstanbul 1981.

Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf, Hazr. Leylâ Karahan, TDK Yayınla- rı, Ankara 1994.

Tahir N. Gencan, "Türkçe'de Geniş Zaman Kipi", ***I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler***, İstanbul 1979, s. 451-456.

Gürer Gülsevin, ***Eski Anadolu Türkçesinde Ekler***, TDK Yayınları, Ankara 1997.

Ayşe İlker, ***Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil***, TDK Yayınları, Ankara 1997.

Funda Kara, "*"Bil-" Tasvir Fiilinin İşlevleri",* ***Turkish Studies- In-ternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 6/1 Winter 2011, p. 1381-1397.

Kadı Burhaneddin Divanı, Hazr. Muharrem Ergin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Kitābu Evsāfı Mesācidi'ş-Şerīfe, Hazr. Hasibe Mazıoğlu, TDK Yayınları, Ankara 1974.

Kitab-ı Gunya, Hazr. Muzaffer Akkuş, TDK Yayınları, Ankara 1995.

Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde "iktidar" ve "imkân" gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri", ***TDAY-B 1959***, TDK Yayınları, Ankara 1988 (2. baskı), s. 107-124.

Mantıku't-Tayr (Gülşen-nâme)-Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma-, II, Hazr. Kemal Yavuz, Ankara 2007.

Mes'ūd Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük), Hazr. Cem Dilçin, TDK Yayınları, Ankara 1991.

Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin- Dizin, Hazr. Mustafa Argunşah, TDK Yayınları, Ankara 1999.

Nesîmî, I, Hazr. Hüseyin Ayan, TDK Yayınları, Ankara 2002.

Sadru'd-dīn Şeyhoğlu, Marzubān-Nāme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Hazr. Zeynep Korkmaz, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Anka-ra 1973.

Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri, Hazr. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.

Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks), Hazr. Kemal Yavuz, TDK Yayınları, Ankara 1991.

Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım), Hazr. Enfel Doğan, Mavi Yayınla- rı, İstanbul 2011.

Yunus Emre Divanı, II, Hazr. Mustafa Tatçı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Yūsuf u Zelīḫā (Destān-ı Yūsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler, Hazr. Osman YILDIZ, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 253-274, ANKARA-TURKEY

EĞİN TÜRKÜLERİNİN COĞRAFÎ ANALİZİ

Erdal AKPINAR[*]

ÖZET

Bu araştırmada Eğin türküleri coğrafî bakımdan analiz edilmektedir. Eğin, Erzincan'a bağlı Kemaliye ilçesinin eski adı olup, doğal güzellikleri ve otantik kültürüyle Türkiye'nin dikkat çeken yörelerinden birisidir. Uzun bir tarihî geçmişin ve zengin kültürel mirasın ürünü olan Eğin türküleri, konunun uzmanları tarafından derlenmiş ve kayda geçirilmiştir. Bu çalışmamızda yazılı kaynaklarda yer alan Eğin türkülerinin temaları ve ifade özellikleri coğrafî bakış açısıyla incelenmektedir.

Çalışmada materyal olarak yazılı literatür yanında, sahada tarafımızdan yapılan gözlemler sonucu elde edilen veriler kullanılmıştır. Analiz edilecek türkülerin seçiminde Taş-Turhan, Tarlabaşı ve Gökçe'nin eserlerinden yararlanılmıştır. Türküler öncelikli olarak temalarına ve içerdikleri coğrafî motiflere göre sınıflandırılmışlardır. Daha sonra doğal ve sosyoekonomik özelliklerin toplam 86 Eğin türküsü üzerindeki etkisi coğrafî bakış açısıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Kemaliye, sözlü kültürün temel unsurlarından olan türküler bakımından oldukça zengindir. Bulgularımıza göre bu zenginliğin ortaya çıkmasında çok çeşitli faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerin pek çoğu coğrafya biliminin ilgi alanına girmektedir. Başlıcaları; konum, yerşekilleri, iklim, bitki örtüsü, yaban hayatı, hidrografik özellikler, göçler, ulaşım, meskenler, mimari yapı ve geçim kaynaklarıdır. Bunlar bazen tek, bazen ise bir bütün halinde Eğin türkülerinin dizelerine yansımıştır. Nitekim türkülerde kullanılan sözcüklerin ve motiflerin büyük bir bölümü yöreyle ilgili olduğu gibi, işlenen temalar da genellikle yöreseldir. Ancak bu yerel motifler ve temalar ulusal kültürden kopuk değildir. Eğin türkülerinin Türk Halk Müziği içerisinde özel bir yerinin olması, yerel motifleri ve temaları başarılı bir şekilde işlemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğin, Türkü, Kemaliye, Erzincan, Halk kültürü.

GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF EĞİN FOLK SONGS

ABSTRACT

In this study, Eğin folk songs were analyzed from the geographical perspective. Eğin, the ancient name of Kemaliye district of Erzincan, is one of Turkey's attractive places, which is famous with natural beauties

[*] Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: eakpinar@erzincan.edu.tr

and authentic culture. Eğin folk songs having a long history and product of a rich cultural heritage were compiled and recorded by the experts. In this study, themes and expression features of Eğin folk songs written in the texts were analyzed with a geographical point of view.

The data gathered from the written literature and our observations in the area were used in this study. In the selection process of the folk songs, the works of Taş-Turhan, Tarlabaşı and Gökçe were considered. The folk songs firstly were categorized according to their themes and geographical motifs. Then, the effects of natural and socio-economic features on totally 86 Eğin folk songs were analyzed from geographical perspective and were interpreted.

Kemaliye is a rich district from the point of folk songs which are main features of oral culture. According to our findings, there are various factors which are effective on this richness. Most of these factors are related to geography science. The primary ones are location, landforms, climate, vegetation cover, wild life, hydrographic features, migrations, transportation, dwellings, architectural construct and source of living. These factors are reflected on Eğin folk songs' verses sometimes as a whole or one by one. Most of the words used in the folk songs are related to the region, and the themes are generally concerned with the region. But, these local motifs and themes are not different from national culture. The special place of Eğin folk songs in Turkish Folk Music derives from their successful use of local motifs and themes.

Key Words: Eğin, Folk song, Kemaliye, Erzincan, Folk culture.

1. Giriş

Eğin Türkülerinin Coğrafî Analizi isimli bu araştırma, esas itibariyle bir Kültürel Coğrafya çalışmasıdır. Kültür, sosyal bilimlerin temel kavramlarından biri olup, 164 farklı tanımı yapılmıştır (Kroeber ve Cluckhon, 1952). Her disiplin kavramı kendi bakışaçısıyla tanımlamış ve yorumlamıştır. Coğrafyacılar ise bir yandan doğal çevre faktörlerinin toplumların kültürel özelliklerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışırken, diğer yandan kültürel farklılıkların mekânın organizasyonunda ve doğal kaynaklardan yararlanma biçimlerinde ne gibi değişikliklere yol açtığını açıklama çabasına girmişlerdir. Bu çabaların bir sonucu olarak XX. Yüzyılın başlarında *Kültürel Coğrafya* adı altında yeni bir disiplin ortaya çıkmıştır. Kültürel Coğrafya başlangıçta determinist bakışaçısının etkisiyle doğal çevre faktörlerinin kültür üzerindeki etkilerini ön plâna çıkarıp, *landspace* ve *peyzaj* kavramları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak 1950'li yıllardan sonra bu durum değişmiş, kültürel unsurların bizatihi kendileri coğrafi araştırmalara konu olmuşlardır. İnsan, yeryüzünün şekillenmesindeki temel unsur olarak kabul edilmiş, dolayısıyla insan kültürünün etkisi üzerinde durulmuştur (Arı ve Köse, 2005; 54). Nitekim Kimlik (identity), temsil (representation), sembolleştirme (symbolism), anlamsallaştırma (meaning) ve tasavvur etme (imagination) gibi kavramlar yeni Kültürel Coğrafya'nın ana eksenini oluşturmaktadır (Arı, 2005; 330).

Kültür ve medeniyet söz konusu olunca, çalışma hangi disiplinde yapılırsa yapılsın, coğrafyaya eğilmek bir zorunluluktur (Coşkun, 2010; 846). İnsan, ortam (mekân-çevre) ve zaman, edebiyat ile coğrafyayı birleştiren ortak unsurlardır. İnsan, gönlündeki duyguyu, kafasındaki düşünceyi, ürettiği bilgiyi başkalarıyla paylaşmak ve gelecek nesillere aktarmak için adına edebiyat denilen sanat dalını oluşturmuştur. İnsanoğlu, ruhsal dünya ile bedensel olarak yaşadığı dünyayı

(coğrafi ortamı) birleştirerek edebiyata konu olan eserleri bu ortamda ortaya koymuştur. Bu itibarla coğrafi ortamla ilgili doğal ve beşeri unsurlar, doğrudan veya dolaylı olarak edebi eserlerde yer almıştır (Özçağlar, 2011; 101). Edebî eserde tema olarak mekânın işlenmesi, *coğrafya merkezli okuma* olarak tanımlanmaktadır. Coğrafya merkezli okuma, bir başka ifadeyle *géolittéeriarée* yaklaşımla metni değerlendirme, okuma türlerinden birisidir. Toprak ve iklim şartlarıyla sosyal realiteyi şekillendiren coğrafya, insanların duyuş tarzı, dünya görüşü ve yaşama biçimi üzerinde etkili olmaktadır (Kefeli, 2009; 424).

Toplumların geçmişi ve günümüz yaşantısı ile ilgili temel bilgilerini, çok çeşitli kültürel kaynaklardan elde etmek mümkündür. Kıyafetler, meskenler ve gündelik hayatta kullandığımız araç-gereçler başlıca maddi kültür öğeleridir. Folklor, halk şarkıları, masallar, inançlar, atasözleri, alışkanlıklar, gelenekler ve toplumsal normlar ise maddi olmayan kültür öğelerini meydana getirirler. Maddî olmayan kültür öğeleri genellikle *halk kültürü* kapsamında ele alınmakta olup, yazılı ya da sözlü olarak gelenek şeklinde nesilden nesile aktarılırlar (Tümertekin ve Özgüç, 2002; 136). Toplumun çeşitli özelliklerini yansıtması bakımından son derece önemlidirler. Bu kapsamda türküler, atasözleri, özdeyişler, maniler ve masallar Türk sözlü kültür mirasının temel unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır (Başgöbüyük ve Akpınar, 2010).

Türkçe sözlükte türkü, *hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş koşu* (TDK, 1983; 1215) olarak tanımlanmakta olup; Anadolu'da *deyiş, hava, ağıt, deme*, *ninni* gibi isimler almaktadır. Halk türküleri bir yandan bütün insanlarda ortak olan duygu ve düşünceleri aksettirirken, diğer taraftan mahallî ve millîdirler. Kökleri vücut buldukları toplumun içindedir. Konularıyla, ifade özellikleriyle, duygu ve düşünce tarzlarıyla bu millete bağlıdırlar (Gökçe, 1982; 13). Boratav türküyü; *"düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleşmelere, bozulmalara, kırpılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiye koşulmuş olarak söylenen şiir"* (Boratav, 1992; 150) şeklinde tanımlamaktadır.

Türkülerin ana unsuru söz ve ezgidir. Türkülerin sözlerinde, insanların başlarından geçen olaylar, bu olayların toplum içerisindeki etkileri ve bıraktığı izler dile getirilir. Bu olaylar tarihî olaylar olabileceği gibi; sel baskını, yangın, deprem gibi tabii afetler de olabilir. Bunlar, belli kurallar ve ölçüler içerisinde anlatılır. Olayı ya da duyguyu ifade eden sözlerin içeriğine uygun olarak, çeşitli ritimler ve ezgi motifleri seçilir. Bu ritimler ve ezgi motifleri giderek türkünün temelini oluşturur. Türkünün teması, sadece birkaç kişiyi ilgilendiren basit bir olay olabileceği gibi, toplumun tamamını ilgilendiren büyük bir olay da olabilir. Aşk, sevda, gurbet, ayrılık gibi duygular; seferberlik, tabiî afetler, oymak kavgaları, eşkıya baskınları, bir kalenin düşmesi, bir vatan parçasının düşman işgaline uğraması ya da elden çıkması gibi olaylar türkülerin doğuşunu hazırlayan başlıca etkenlerdir. Bu ve benzeri nedenlerle ortaya çıkan türküler, zamanla halkın dilinde ve geniş bir coğrafyada kendilerine yer bulduklarında değişime uğrayabilirler. Hatta ilk söyleyenleri bile unutulmak suretiyle halka mal olurlar (Taşçı ve Turhan, 2004; 41).

Halkın hissiyatının ortak ürünleri olan türküler, araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmışlardır. Türküyü *halk şarkısı* olarak isimlendiren Krappe, sınıflandırma yaparken, aşk türküsünün bunların en eski tipi olduğunu ifade eder. Aşk türküsünün alt tiplerinden biri, *pastoral* adı verilen türküdür. Bu tip türkünün antik dönemde ortaya çıktığına dair kesin deliller olduğunu iddia edilir. Saz şairlerinin söyledikleri türkülerin, primitif modellerin etkisi altında yüzyıllar sonra yeniden şekillenmesiyle ortaya çıkan pastoral türkü, açık alanlarda ve gün içinde kadının çalışması sırasında söylediği türkülerdir. Bu tür türkülerde koyun sürüleri ve onların zillerinin çıngırtısı tamamlayıcı unsurlardır. XX. yüzyılda değişerek varlığını sürdürdüğü tespit edilen bu tip türkü, tarım ve hayvancılık ile uğraşan toplumlarda yaygın bir türdür. Pastoral türkü de dahil olmak üzere, aşk türküsünün alt tiplerinden bazıları, tamamen kadınların yaratıcılıkları ve icraları sayesinde

varlıklarını sürdürürmüşlerdir. Bu alt tipler; ağıt (complaint), dokumacılık türküsü (wearing song) ve su taşıyan kadının türküsü (water-carrying women) şeklinde sınıflandırılabilir (Krappe, 1964; 153-171).

Türkü de diğer müzik formları gibi, müzikal cümlelerden oluşmaktadır. Motiflerin art arda dizilip birleşmeleri ile müzikal bir anlam ifade eden cümleler meydana gelir. Motifi türkünün ana fikri ve içlenen olayın karakteristiği belirler. Ana fikir hem motifi, hem de ritmi etkiler. Cümle ise motiflerden oluşan ve kendi başına belirli bir müzikal anlam ifade eden, art arda dizilişiyle türkünün tümünü oluşturan bölümdür (Feyzioğlu, 2012; 189).

Eğin türküleri ile ilgili ilk yazılı metinler, Tanzimat Dönemi'ne aittir. Rıza Tevfik, Peyam gazetesinin 1329 şubat ve 20 Sayılı Edebiyat Eki'ndeki *Folklor* makalesinde Eğin türkülerinden, *"…bir Türk zevcei metrûkesinin figânı hasreti"* olarak bahseder. Ahmet Talât, *Halk Şiirinde Şekil ve Nev'i* adlı kitabında, *"Hicran ifade eden bu şiirin emsaline aruz şiirlerinde bile ender tesadüf olunur. O kadar hissî ve samimî, o kadar sade ve revandır"* demektedir (Gökçe, 1982; 13-14). Eğin türküleri üzerine ilk ciddi araştırma ise Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'ın Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Enver Gökçe'ye bitirme tezi olarak yaptırdığı *Eğin Türküleri* isimli çalışmadır. Bunların dışında Rıza Tevfik, M. Hilmi Gür, Mustafa Özgül, Fahri Tas, Salih Turhan ve Burhan Tarlabaşı gibi yazar ve sanatçılar tarafından yapılan araştırmalar da vardır.

Cumhuriyetin ilânından sonra yörede ilk türkü derlemesini Muzaffer Sarısözen başkanlığındaki bir heyet gerçekleştirmiştir. O dönemde Kemaliye, Malatya iline bağlıdır. Ancak ilçe, gerek Erzincan, gerekse yakın çevresindeki Malatya ve Elazığ yörelerinden oldukça farklıdır. Bu farklılık türkülerde gerek söyleyiş biçimi (ağız), gerek musiki olarak kendini hemen belli etmektedir. Kemaliye ezgilerinde kullanılan çalgı aletlerinin, Yukarı Fırat Havzası'nın diğer yerleşmelerinde kullanılan davul, zurna ve sazdan farklı olması; ince saz denilen klarnet (gırnata), kaval, keman, cümbüş ve def kullanılması bu farklılığın en bariz örneğidir.

Eğin türkülerindeki özgün müzikal yapı ve ifade biçimi Türk halk müziğinde *üslup ve tavır* denilen özelliklerden kaynaklanmaktadır. Bu halk ezgilerinin sesleri gibi, söyleniş biçimleri de önemlidir. Çünkü halk bunları bu haliyle söylemiş ve benimsemiştir. Esasen Türk halkı, yörelere göre çok değişik, her biri diğerinden farklı söyleyiş biçimleri geliştirmiştir. Ezgilerini kendi duygularına göre farklı motiflerle bezemiş, bu durum ağızları doğurmuştur. Bu ağızlar zamanla çıktıkları veya yaygın bir biçimde benimsendikleri yörenin veya türkü yakıcısının adını almışlardır. Bu nedenle halk müziğinde *Eğin ağzı, Sümmani ağzı, Azeri ağzı, Abdal ağzı, Çamşı ağzı, Arguvan ağzı* gibi bölgesel ve yöresel ağızlara rastlanmaktadır. Hatta ağız farklılıkları aynı yöre içerisinde dahi değişiklik gösterebilir. Nitekim Eğin türkülerinde *Eğin ağzı, Sandık ağzı, Apçağa ağzı, Venk ağzı, Kavas ağzı* gibi yerel farklılardan kaynaklanan ağızlara rastlanmaktadır (Taş ve Turhan, 2004; 34).

Eğin Havaları olarak ün yapmış Eğin türkülerinin Türk Halk Müziği içerisinde özel bir yeri vardır. Gurbet, hasret, maişet ve Eğin temalarının bolca işlendiği onlarca türkü söz konusudur. Yöre insanı âdeta türküleriyle bütünleşmiştir. Kemaliye Kültür Turizm ve Folklor Derneği ekibi Cuma günleri ilçe merkezinde halk müziği dinletisi sunmaktadır. Kemaliye'de nispeten kalabalık nüfuslu hemen her köyün bir halk oyunu ekibi vardır. Davul ve klarnet eşliğinde oynanan Eğin Halayı, Tek Ayak, İki Ayak, Üç Ayak, Sıklama, Gecegü, Hayriye, Havaçor, Tamzara, Sinanlı, Aksak, Tirnana ve Kasap gibi halk oyunları yöre kültürünün zenginlikleri arasındadır (Tarlabası, 1995: 26-42).

2. Yöntem ve Materyal

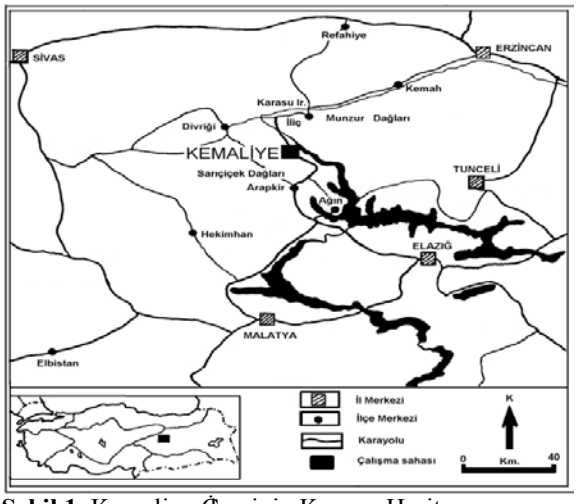
Çalışmamızda Kemaliye ilçesinin doğal çevre ve sosyoekonomik özelliklerinin tespiti kapsamında yazılı literatür yanında, sahada yıllardır sürdürmekte olduğumuz gözlemler sonucu elde edilen bulgular kullanılmıştır. Araştırmamıza konu olan türkülerin seçiminde ise TRT Halk Müziği repertuarında kayıtlı Fahri Taş ve Salih Turhan'ın birlikte hazırlamış oldukları iki ciltlik *Erzincan'a Girdim Ne Güzel Bağlar: Erzincan Türküleri 1-2 (Ankara, 2004)* ve Burhan Tarlabaşı'nın *Eğin Havaları (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995)* eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Enver Gökçe'nin *Eğin Türküleri (Yaba Yayınları, Ankara, 1982)* eserinden faydalanılmıştır.

Türküler, öncelikli olarak temalarına ve içerdikleri coğrafî motiflere göre sınıflandırılmışlardır. Yapısı itibariyle birden fazla kategoriye girenler, en fazla ilgili oldukları gruba dahil edilmişlerdir. Yazım aşamasında ise türküler kaynaklardan aktarılırken, Türkçe yazım kurallarına riayet edilmiştir. Teknik bakımdan okumayı kolaylaştırmak için dipnotlar parantez içinde, metinde kullanılan dizelerin hangi kaynaktan alındığı ise sayfa altında gösterilmiştir. Son aşamada doğal ve sosyoekonomik özelliklerin toplam 86 Eğin türküsü üzerindeki etkisi coğrafî bakış açısıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

3. Eğin Türkülerinin Coğrafî Analizi

3.1 Konum, Mevki ve Yer Adları

Araştırmamıza konu olan Kemaliye ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Erzincan ilinin güneybatısında yer alır. Kuzeyde İliç (Erzincan), güneyde Arapkir (Malatya) ve Ağın (Elazığ), batıda Divriği (Sivas), doğuda Çemişkezek ve Ovacık (Tunceli) ilçeleri ile sınırlanmış olup, 1168 km² yönetim alanına sahiptir (Şekil 1). Kemaliye bu konumuyla doğal ve beşerî çevre özellikleri bakımından Erzincan, Elâzığ ve Malatya illeri arasında bir geçiş sahası durumundadır. Bu konumun da etkisiyle XIX. yüzyılın ilk yarısında önce Harput, daha sonra 1878'de Mamuret'ul Aziz (Elazığ) vilayetine bağlanmıştır. Bir süre sonra Malatya'ya bağlanan Eğin'in adı, 1922 yılında Kemaliye olarak değiştirilmiş,11 Mayıs 1938'de Erzincan'a bağlanmıştır. İlçe toprakları, batıda Yama dağından başlayıp, doğuda Munzur dağları ile devam eden ve İç Doğu Toroslar olarak nitelendirilen engebeli sahada bulunmaktadır. İlçe merkezi olan Kemaliye kasabası, Karasu ırmağı tarafından açılmış kuzey-güney doğrultulu vadinin batı yamacında yer alır.

Şekil 1. Kemaliye İlçesinin Konum Haritası

Türküler içinden çıktıkları bölgeleri, şehirleri, muhit adlarını ve özelliklerini içinde barındıran eserlerdir. Şöylerinde büyük şehirlerin hanlarında veya yıkıntılarında söylenenler yanında, küçük ve unutulmuş kasabaların bir göz odalarında, damlarında, yazılarında, ak doruklu dağlarında, sarıçiçekli yaylalarında, boz bulanık subaşılarında söylenenlerine de rastlamak mümkündür (Congur, 2010; 96).

"Eğin dedikleri bir küçük şehir
Ana ben cahilim çekemem kahır
Yediğim içtiğim ağuylan zehir
Yen gel ağam, yen gel Eğinli misin?
Sılaya gelmeye de yeminli misin?..."[1]

İkamet edilen veya bir olayın yaşandığı kent, kasaba, köy, yayla, mahalle, sokak, dağ ve tepe gibi pek çok konum, mevki ve yer adı türkü sözlerine az ya da çok yansımıştır. Özellikle gurbet ve hasret temalarının ağırlık kazandığı türkülerde, yer ve mevki adlarına çok daha fazla yer verilmektedir. Eğin türkülerinde Eğin, Fırat, İstanbul, Kadıgölü ve Koçan gibi yöresel yer adları yanında; köylerin, komşu şehirlerin, türkünün ortaya çıktığı dönemde Osmanlı toprağı olan şam ve Mısır gibi memleketlerin adlarına da rastlanabilmektedir. Örneğin aşağıdaki meşhur türküdeki gibi Eğin, sevgiliye seslenilen, uzaktaki yâre sitem edilen, âdeta gurbet ve hasretle bütünleşmiş mekânın adıdır.

"…Eğin'in altından akan Fırat'tır
Ağamın bindiği demir kırattır
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Sılaya gelmesi hayli murattır…"[2]

Eğin, türkülerde çokça seslendirilen gurbete sitemin ve ayrılık acısından çekilen ıstırabın simgesi olmuştur. Ağasına seslenen Eğinli kadın, geçim derdiyle kendisini bırakıp gittiğinden dolayı özlemini ve sitemini dillendirirken Eğin'e atıf yapar. Eğin türkülerinde, yöreyle özdeşleşmiş bir diğer sembol ise Fırat'tır. İlçe merkezi olan Kemaliye kasabası, Fırat'ın kıyısında yer almaktadır. Dolayısıyla Fırat, sıradan bir ırmak olmanın çok ötesine geçmiş,yöre halkı ve kültürü ile âdeta bütünleşmiştir.

"Fırat kenarında kayık değilim
Sen de ayrılalı ayık değilim
Bir çift selamına layık değilim
Yen gel ağam Yen gel Eğinli misin?
Sılaya dönmeye yeminli misin?"[3]

Eğin ve Fırat kadar yoğun olmamakla birlikte, yörenin bazı türkülerinde köy ve mevki adlarına da rastlanabilmektedir. Abrenk (Harmankaya), Apçağa, Şirsor (Başaran), Başyartinik (Başpınar), Ehnesor (Armağan), Gecegü (Kabataş), Gemirgâp (Toybelen), Gerişla (Yuva), Hapanos (Kozlupınar), Hosta ve Venk (Yaka) bunlar arasındadır.

"Hapanos'la Başarı'nın arası
Görü döndü düğüncünün yarısı…"[4]

"Hosta'dan giden yârim
Bana zulmeden yârim…"[5]

[1] Eğin dedikleri küçük bir şehir, Tarlabaşı,s. 142, Taş ve Turhan, s. 332.
[2] Yeşilkurbağalar, Tarlabaşı,s. 12.
[3] Eğin dedikleri küçük bir şehir, Tarlabaşı,s. 142, Taş ve Turhan, s. 332.
[4] Çelemi, Tarlabaşı,s. 53, Taş ve Turhan, s. 479.
[5] Hosta'nın bademleri, Tarlabaşı,s. 62, Taş ve Turhan, s. 503-504.

"Gecegü olukludur
Suları soğukludur…"[6]

"Ehnesor dere içi
Geçti gelinin göçü…"[7]

"Mahzunlanmış yine pınarın başı
Altmışbeş geçmiş nemin yaşı…"

"Başpınar denilen ulu bir yârmış
Vatanı uğruna çok hitler vermiş…"[8]

Kemaliye'de bazı yer adları sıladakilerin de, gurbettekilerin de dilinden düşmez. Yama dağının yamacına yaslı Kemaliye kasabasının yerleşim sınırının hemen üzerinde yer alan *Zincirli kaya*, kasabanın içinden çıkan ve birkaç metre aktıktan sonra Fırat'a katılan *Kadıgölü kaynağı*, ilkbaharla birlikte Hotar dağının doruklarından çağlayan *Koçan şelalesi*, dağ keçilerinin ve kekliklerin yuvalandığı *Karanlık kanyon* bunlardan bazılarıdır.

"Eğin'in başı bayır
Mevlam Eğin'i kayır."[9]

"Zincirli höyük kaya
Yiğit vurgundur taya…"[10]

"Meşenin orta beli
Fışkırır Kadı gölü…"[11]

Kemaliye ilçesi 1938 yılında Erzincan'a bağlanmıştır. Ancak Erzincan ile bu tarihten önce de ilişkiler vardır. Nitekim Eğin türkülerinde Erzincan il merkezi; bazen yâri ayıran, bazen de gurbet elden haber beklenilen bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Erzincan'da bir kuş var
Kanadında gümüş var
Gitti yârim gelmedi
Elbet bunda bir iş var".[12]

Kemaliye, Erzincan'dan önce Malatya vilayetine bağlıdır. Gerek bu durum, gerekse Malatya ile olan ulaşım kolaylığı ve kültürel yakınlık Eğin türkülerine yansımıştır. Türkülerde bölge illeri olan Sivas, Erzurum ve Kars gibi yer adlarına ise bazı müşterek yaşanmalar nedeniyle sınırlı ölçüde yer verilmiştir. Diğer yandan İstanbul, Eğin türkülerinin mihenk taşıdır. Ayrılık, gurbet ve hasret sözcükleri âdeta İstanbul ile sembolleşir. Gurbet ve ayrılık türküsü olarak nitelendirilebilecek pek çok Eğin türküsünde İstanbul; hem gurbettekiler, hem de sıladakiler için onulmaz bir acıdır. Ömrü yârinin, kardeşinin veya evladının yolunu beklemekle geçmiş Eğinli kadının ıstırabını anlatan kıtalarda daima İstanbul'u görürüz (Gökçe, 1982, 18-19). İstanbul, türkülerde dertlerini döken kadının uzak illerde maişet derdine düşen veya oralara yerleşen ağasına hitabındaki sitem ve özlemdir. Eğin türkülerinde her şeyden çok, İstanbul'a sitem vardır.

[6] Gecegü olukludur, Tarlabaşı, s. 64.
[7] Ehnesor dere içi (Oynak Halay), Tarlabaşı, s. 65, Taş ve Turhan, s. 335.
[8] Mahzunlanmış yine pınarın başı, Taş ve Turhan, s. 584.
[9] Elinde süt küleği, Tarlabaşı, s. 59; Taş ve Turhan, s. 347.
[10] Elinde düdük kaval, Tarlabaşı, s. 55, Taş ve Turhan, s. 344.
[11] Meşenin tepesinden, Tarlabaşı, s. 63, Taş ve Turhan, s. 594-595.
[12] Erzincan'da bir kuş var, Taş ve Turhan, s. 359-360.

"Üstanbul içinde aynalı çeşme
Gözümün yaşıdır eğilip içme…
Üstanbul içinde öter bir keklik
Sana vetan oldu bize hasretlik.."[13]

"Malatya dağları kardır geçilmez
Soğuktur suları bir tas içilmez"[14]

"Gemim gelir Sivas'tan
Tahtaları kirazdan…"[15]

"Erzurum'da Gülahmet'te evim var
Sırma saçlı top kâküllü yârim var…"[16]

"Kars'ın kalesinde toplar atılır
Topun şiddetinden ay gün tutulur"[17]

Eğin türkülerinde Anadolu dışında, eski Osmanlı toprağı olan Suriye ve Mısır gibi uzak diyarlara ait yer adlarına da rastlanmaktadır. Kemaliye insanının buralarla olan ilişkisi daha ziyade askerlik, savaşlar ve memuriyet görevi gibi nedenlere bağlıdır.

"Bebeğin beşiği çamdan
Yuvarlandı düştüğü damdan
Bey babası gelir Şam'dan…"[18]

3.2. Yerşekilleri

İçe arazisinin büyük bir bölümü dağlık sahalar, yüksek plato düzlükleri, dar ve derin yarılmış vadilerden oluşmaktadır. Fırat'ın iki büyük kolundan biri olan Karasu ırmağı, İliç'in Bağıştaşköyü ile Kemaliye'nin Dutluca köyü arasında Munzur dağlarını yarmak suretiyle oldukça uzun ve derin bir boğaz (Karanlık Kanyon) oluşturmuştur. Gerek bu boğaz, gerekse yan dereler tarafından açılmış diğer vadiler yörede oldukça sarp bir rölyef yapısı meydana getirmektedir. Nitekim yörede sıklıkla dik yamaçlı kanyonlara, mağaralara ve çağlayanlara rastlanır. Keban barajı gölü kıyısında 825 m civarında olan yükselti, Munzur dağlarında 3000 m.yi bulur (Akpınar, 2004; 212). Arızalı arazi yapısı hayatı ve geçimi her bakımdan zorlaştırmaktadır. Çevredeki il ve ilçe merkezleriyle olan ulaşım güçlüğü yanında, özellikle Fırat ırmağından kaynaklanan ilçe içi ulaşım sorunları da söz konusudur. Yıllarca Fırat'ın iki yakasındaki köylerin birbirleriyle ve ilçe merkeziyle olan ulaşım bağlantısı ilkel yöntemlerle yürütülmüş, bu durum kitaplara ve filmlere dahi konu olmuştur. Dağlık, engebeli bir topoğrafyanın hâkim olduğu yörede, yüksek dağ kütleleri tüm heybetiyle karşımıza çıkar. Bunların başında Munzur dağları gelir.

"Munzur dağı silelenmiş karınan
Aram açık ela gözlü yârınan…"[19]

"Munzur dağı senden ulu var mıdır?
Başındaki bora mıdır kar mıdır?
Mevla'yı seversen doğrusun söyle
Senden aşıp giden ağam sağ mıdır?"[20]

[13] Sabahtan açılır muhabbet gülü, Taş ve Turhan, s. 636.
[14] Bahçeye indim de taş bulamadım, Tarlabaşı, s. 47-48; Taş ve Turhan, s. 125-126.
[15] Eğin çiftetellisi, Tarlabaşı, s. 139.
[16] Erzurum'da Gül Ahmet, Tarlabaşı, s. 47; Taş ve Turhan, s. 375-376.
[17] Kars'ın kalesinde toplar atılır, Tarlabaşı, s. 60; Taş ve Turhan, s. 405.
[18] Bebeğin beşiği çamdan, Tarlabaşı, s. 141; Taş ve Turhan, s. 146.
[19] Munzur dağı silelenmiş karınan, Tarlabaşı, s. 141; Taş ve Turhan, s. 600.

Kemaliye'nin arızalı topografyasında tepe, yamaç ve vadi olarak karşımıza çıkan yerler, Eğin türkülerinde *bayır* veya *gedik* adını alır. Sarp arazi yapısı tarımsal faaliyetleri sınırlandırmak ve geçimi zorlaştırmak suretiyle içgöçün, dolayısıyla gurbetin ve hasretin temel nedenlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla türkülerde ayrılık ve özlem temaları işlenirken, yüzey şekillerine oldukça fazla vurgu yapılır. Kartal yuvası, yüce dağ başı, kayalık, taş, tepe, gedik, yayla, iniş-çıkış, yokuş ve derin dere gibi morfolojik kökenli sözcük ve terimlere sıklıkla rastlamak mümkündür. *Düzlük* ifade eden sözcüklere ve tarımsal faaliyetin temel kaynağı olan *toprak* sözcüğüne ise nispeten az yer verilmiştir.

"Bayırda dut dizildi
Dalı üzüm üzümdü…"[21]

"Engin dereleri gölge basar mı?
Güzel sevenleri beyler asar mı?…"[22]

"Kahve pişer taş maz mı?
Ay gedikten aşmaz mı?"[23]

"Uç da gel uç da gel
Toprak yola düşde gel…"[24]

"Gelin yokuşa dikildi
Cebinden yemiş döküldü…"[25]

"Kartal yuvasında vurdular beni
Ölmeden kabire koydular beni…"[26]

"Kayalar gölgelendi
Güzeller suya indi…"[27]

"Tepenin başında yedik kirazı
Döküldü seçildi kaldı beyazı…"[28]

3.3. İklim

İklim, doğal ve beşerî hayatı etkileyen coğrafî faktörlerin başında gelir. Ekonomik faaliyetler ve geçim kaynakları ile birlikte, folklor ve kültür de klimatik faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Bu çerçevede atasözleri, deyimler, takvimlerdeki sayılı günler, beslenme alışkanlıkları, giyim kuşam özellikleri ve musiki üzerinde iklimin etkisini gözlemlemek mümkündür. Yörenin iklim özelliklerinin Eğin türkülerine belirgin bir şekilde yansıdığını söylemek mümkündür.

Yörenin özellikle Fırat vadisi kesiminde, korunaklı rölyef yapısı ve Keban barajı gölünün de etkisiyle, nispeten mutedil karasal iklim koşulları hüküm sürmektedir. Aylık ortalama sıcaklıklar 0.3 °C (ocak) ile 26.9 °C (ağustos) arasında değişmekte olup, yıllık ortalama sıcaklık 13.3 °C kadardır. Yıllık yağış miktarının 782.7 mm.yi bulduğu Kemaliye'de, yağışın mevsimlere göre

[20] Munzur dağı ışılışılıdır, Tarlabaşı, s. 56; Taş ve Turhan, s. 597-598.
[21] Ah elmadan, Tarlabaşı, s. 51; Taş ve Turhan, s. 90.
[22] Engin dereleri gölge basar mı, Tarlabaşı, s. 53; Taş ve Turhan, s. 351.
[23] Eminem, Tarlabaşı, s. 57.
[24] Duran ağabey, Tarlabaşı, s. 63.
[25] Sen ağla bacım, Tarlabaşı, s. 108; Taş ve Turhan, s. 668.
[26] Kartal yuvasında vurdular beni, Tarlabaşı, s. 50.
[27] Adalarda vardır kamış, Tarlabaşı, s. 132.
[28] Atlarını tepe tepe geldiler, Taş ve Turhan, s. 113.

dağılıGıoldukça düzensizdir. KıG(% 43.4) ve ilkbahar (% 34.3) mevsimleri yağıGıl, yaz mevsimi (% 4) ise kurak geçer. Gçe merkezinde kar yağıGı ve karın yerde kalma süresi düGük olmakla birlikte, yörenin yüksek kesimlerinde bu değerler artmaktadır. Dolayısıyla karın, yörede doğal ve beGerî hayatı etkileyen önemli bir yağıG tipi olduğu söylenebilir.

"…Güzeldir baharı, sert geçer kıG
Hasretinle kan ağlıyor gözlerim"[29]

"Munzur dağı senden ulu var mıdır?
BaGındaki bora mıdır kar mıdır?..."[30]

"Hapanos'tan yüklediler çelemi
Kar yağa ki dünürcüler öle mi"[31]

Yörenin iklim koGullarına bağlı olarak, *Fırat kenarının ince dumanı* (TarlabaG, 1995; 160) dizesiyle ırmak yüzeyindeki buharlaGmadan bahseden mâni yanında; kar, bora ve soğuktan suların donması, bülbüle baharın geldiğinin hatırlatılması, sevgilinin kâküllerinin rüzgârla dalgalanması, mevsimlerin dillendirilmesi gibi motiflerle süslenmiG türkülere de rastlanmaktadır. AGılmaz dağların karlı boralı olması yolcuları ve gurbetten gelecekleri bekleyen tehlikelerin habercisidir. Özellikle soğuk kıG koGullarının yaGama olumsuz etkilerinin iGlendiği türküler ile birlikte, baharın geliGiyle birlikte gurbetin ve hasretin sona eriGini anlatan neGeli dizelere de yer verilir. Dolayısıyla Eğin türkülerinde ilkbahar, sevincin ve mutluluğun bir diğer adıdır.

"Hasret ellerinde yağmur dururken
Bir lâhza hayalin gitmez gözümden…"[32]

"Damda durma kâküllerin yel alır
Serin durma sevdiğini el alır aman hey…"[33]

"Evlerinin önü harman yol üstü
Çık salın sevdiğim serin yel esti…"[34]

3.4. Bitki ve Hayvan Motifleri

Kemaliye ilçesi öbekler halinde tutunabilmiG ormanlar ile step elemanlarından ve farklı flora bölgelerine mensup bitkilerinden oluGan zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Yörede baGıa Fırat ırmağı ve kolları tarafından açılmıG derin ve dar tabanlı vadiler olmak üzere, korunaklı rölyef yapısı bitki deseninin zenginleGmesine olanak tanımıGtır. Yöre, floristik bakımdan *Anadolu Diyagonalı* olarak adlandırılan kuzey-güney geçiG koridorunda yer almaktadır. Bu durum bitki çeGitliliğini, özellikle de relik ve endemik bitki varlığını artırmıGtır. Gerçekten de Kemaliye, endemik bitkiler bakımından Anadolu'nun en zengin yörelerinden birisidir. Diğer yandan meyvecilik, yörenin temel geçim kaynakları arasındadır. Bunların bir sonucu olarak Kemaliye ilçesi oldukça yeGil bir görünüme sahiptir. Bu durum kültürel yaGama yansımıG olup; doğal manzara güzelliği, su ve yeGille bürünmüG görünüm türkülerde sıklıkla iGlenmiGtir.

"…YeGil yaprak ile bezendi dağlar
Anadan ayrılan ah eder ağlar"[35]

[29] MahzunlanmıG yine pınarın baGı, TaG ve Turhan, s. 584.
[30] Munzur dağı ıGılıGılıG ldar, TarlabaGı, s. 56; TaG ve Turhan, s. 597-598.
[31] Hapanos'tan yüklediler çelemi, TarlabaGı, s. 53; TaG ve Turhan, s. 479.
[32] Hasret ellerinde yağmur dururken, TaG ve Turhan, s. 484.
[33] Damda durma kâküllerin yel alır, TaG ve Turhan, s. 303.
[34] Kız hazneden, TarlabaGı, s. 54; TaG ve Turhan, s. 421.
[35] Kızardı kayalar, TarlabaGı, s. 105.

"Yaylalar yaylalar
Çimenli yaylalar…"[36]

"Meçetin tepesinden
Nişan alırım nişan…"[37]

"Sabahın seher vaktinde görebilsem yârimi
Gül dalına bülbül konmuş çeker ah-ü zarını…"[38]

Kemaliye ilçesinde karasal iklim koşullarına bağlı olarak, hâkim bitki örtüsü steptir. Yörenin dağları, yaylaları ve akarsu kenarları ilkbahardan itibaren yeşil bir örtüyle kaplanmakta, başta Sarıçiçek yaylası olmak üzere sonbahar sonlarına kadar rengârenk görünümünü korumaktadır. Bu manzaraya bağlı olarak gonca, gül, sümbül, lale, gelincik, yonca, yasemin, menekşe, sazlık ve meşelik gibi floristik ögelere, Eğin türkülerinde sıkça yer verilmiştir.

"Ağam yine yaseminim suya düşü sümbülümsün
Sen benim iki meşrep arasında bir gülümsün…"[39]

"Bahçeye indim de gülleri derem
Gül bahanesiyle yârimi görem…"[40]

"…Ben bir gonca gül idim
Niye soldurdun beni"[41]

"Ağağdan bohça gelir mum ilen
Çiçin doldururlar gonca gül ilen…"[42]

"Süpürgesi yoncadan
Gayet beli inceden.."[43]

"Has bahçeye ince evlek çekmedim
Ortasına mor menekşe dikmedim…"[44]

"…Bizim dağlar buradır
Gülü sıra sıradır…"[45]

"Yabani güllerin dikeni çoktur
Yasemin güllere diyecek yoktur…"[46]

"Derelerde saz olur
Gül açılır yaz olur…"[47]

"Çayırlar, çimenler yemyeşil olmuş
Her yer gelincikle, güllerle dolmuş."[48]

[36] Yaylalar, Tarlabaşı, s. 51.
[37] Meşenin tepesinden, Tarlabaşı, s. 63; Taş ve Turhan, s. 594-595.
[38] Sabahın seher vaktinde, Tarlabaşı, s. 140; Taş ve Turhan, s. 6534-635.
[39] Maya, Tarlabaşı, s. 12 .
[40] Bahçeye indim de taş bulamadım, Tarlabaşı, s. 47-48; Taş ve Turhan, s. 125-126.
[41] Oğlan gider işine, Tarlabaşı, s. 49; Taş ve Turhan, s. 617.
[42] Bohça gelin, Tarlabaşı, s. 107; Taş ve Turhan, s. 222.
[43] Süpürgesi yoncadan, Tarlabaşı, s. 121; Taş ve Turhan, s. 694-695.
[44] Ağağdan gelir benim şükran'ım, Taş ve Turhan, s. 105.
[45] Bizim dağlar buradır, Taş ve Turhan, s. 220-221.
[46] Bülbül yuva yapmış gülün üstüne, Taş ve Turhan, s. 273.
[47] Gurbete gidişimdir, Tarlabaşı, s. 61; Taş ve Turhan, s. 461.
[48] Hasret ellerinde yağmur dururken, Taş ve Turhan, s. 484.

Kemaliye'nin geçim kaynakları arasında, dik yamaçlara ve Fırat ırmağı kıyılarına kurulmuş küçük meyve bahçeleri, bağlar ve sebze tarlaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bahçelerde ve tarlalarda başta dut ve ceviz olmak üzere üzüm, ayva, nar, kiraz, vişne, badem, reyhan ve lahana gibi pek çok meyve ve sebze yetiştirilir. Bunların bir kısmı doğrudan tüketilmekte, bir kısmı ise işlenmek suretiyle kışlık yiyeceğe dönüştürülmekte veya ticari olarak pazarlanmaktadır.

"Kız bostanda lahana
Pezüğü yedi dana…"[49]

"Arustahta üzüm var
Sana bir çift sözüm var…"[50]

"Hıyar ektim duvara
Kim kaza, kim suvara…"[51]

Eğin türkülerinde bitki motiflerinin yanında yine büyük bir bölümü step bölgelerinin yaban türleri olan hayvan motiflerine de rastlanmaktadır. Bunların başında ise hiç kuşkusuz bülbül gelir. Divan Edebiyatı'nda, Türk Sanat Müziği'nde ve Türk Halk Müziği'nde âdeta sevginin, aşkın ve hasretin simgesi haline gelen bülbül, Eğin türkülerinin de vazgeçilmiş öğesidir.

"Bülbül yuvada inler
Öter kalbini dinler…"[52]

"Bülbül yuva yapmış gülün üstüne
Ben kara giymem alın üstüne…"[53]

"Sabahın seher vaktinde görebilsem yârimi
Gül dalına bülbül konmuş çeker ah-u zarımı…"[54]

Yörede hayvancılık faaliyeti de yapılmakta olup, bazı evcil hayvan isimleri türkülere yansımıştır. Örneğin yârin gurbete gidiş gelişinde kullandığı binek hayvanlarından katıra ve katırcıya sıklıkla rastlanır. Koyun, inek, deve, at, kaz ve ördek Eğin türkülerinde geçen başlıca evcil hayvanlardır.

"Elinde düdük kaval
Önünde sürü davar…"[55]

"Deveyi deveye çattım
Yuların boynuna attım…"[56]

"Al at getirin ki hanım kız bine
Hanım kız gariptir nereye ine"[57]

Yörede engebeli arazi yapısı ve sulak alanların varlığının da etkisiyle zengin bir yaban hayatı söz konusudur. Özellikle dağ keçisi ve geyik avı önemlidir. Ayrıca Fırat ırmağında ve Keban

[49] Kız bostanda Lahana, Tarlabaşı, s. 27; Taş ve Turhan, s. 420.
[50] Hop hop niye, Tarlabaşı, s. 48.
[51] Büyük cevizin dibi, Tarlabaşı, s. 64.
[52] Gurbete gidişindir, Tarlabaşı, s. 61; Taş ve Turhan, s. 461.
[53] Bülbül yuva yapmış gülün üstüne, Taş ve Turhan, s. 273.
[54] Sabahın seher vaktinde görebilsem yârimi, Tarlabaşı, s. 140; Taş ve Turhan, s. 634-635.
[55] Elinde düdük kaval, Tarlabaşı, s. 55; Taş ve Turhan, s. 344.
[56] Bebeğin beşiğ çamdan, Tarlabaşı, s. 141; Taş ve Turhan, s. 146.
[57] Kız hazneden, Tarlabaşı, s. 54; Taş ve Turhan, s. 421.

barajı gölünde balıkçılık da yapılır. Dağ keçisi, geyik, BaykuG,kurt, kartal, tavGan, balık, kurbağa, bülbül ve keklik yörenin yaban hayvanları arasında yer almakta olup, türkülere yansıtılmıGtır.

"Munzur dağı ıGıl ıGıl ıGıldar
Geyikleri suya düGmüG mGıldar"[58]

"Keklik taGta ne gezer
Kalem kaGıda ne gezer..."[59]

"Kekliğin sürüsünü
Av ettim birisini…"[60]

"Yüce dağ baGında tombul tavGan
Yol ver dağlar yol ver yâre kavuGam …"[61]

"YeGil kurbağalar öter göllerde
Kırıldı kanadım kaldım çöllerde…"[62]

3.5. Eğin Türkülerinde Su

Kemaliye ilçesi akarsuları, kaynakları ve gölleriyle ülkemizin su potansiyeli en yüksek yörelerinden birisidir. Ilçenin suları Fırat'ın kolu olan Karasu ırmağı tarafından boGaltılmaktadır. Karasu, Erzincan ovasından çıktıktan sonra, Kemah boğazına yerleGir. Ilıç'in BağıGıaG köyü yakınında ani bir dirsekle güneye yönelen ırmak, Munzur dağları ile Harmancık dağı arasındaki kanyon vadiye yerleGmekte ve Kemaliye'yi kuzey-güney yönünde kat ederek Keban baraj gölüne dökülmektedir. Karasu'ya ilçe sınırları içerisinde basta Çatlı, Miran ve Dilli çayları olmak üzere irili ufaklı pek çok dere katılır. Irmağın rejimi düzensiz olup, en yüksek akım değerlerine yağıGların ve kar erimelerinin de etkisiyle ilkbahar aylarında ve yaz baslarında eriGilir. Yörede Karasu'dan ziyade, *Fırat* olarak bilinmekte ve o Gekilde adlandırılmaktadır. Kemaliye ilçesinde ayrıca basta Kadıgölü olmak üzere yüzlerce soğuk su kaynağı vardır.

"Fırat kenarında kayık değilim
Sen de ayrılalı ayık değilim "[63]

"gu Eğin'in Kadı gölü baGında
Bir kınalı keklik öter taGında…"[64]

"KarGıda kayaların suyu akmasın
Akıp akıp yüreğimi yakmasın…"[65]

"Ilıdım derelere çağırdım ana
Üç bölük saçlarım boyandı kana"[66]

Esasen yöre, kültürel özellikleri itibariyle âdeta su ile özdeGleGmiGtir. Özellikle Kemaliye kasabası; kısa aralıklarla dağılmıG onlarca çeGmesi, yamaç aGağı çağlayarak akan Kadıgölü kaynağı, kıyısında yer aldığı Fırat ırmağı ve Keban Barajı gölü ile tam bir su kentidir. Eğin türkülerinde

[58] Munzur dağı ıGılıGılıGıldar, TarlabaGı, s. 56; TaG ve Turhan, s. 597-598.
[59] Keklik taGta ne gezer, TaG ve Turhan, s. 545-546.
[60] Kekliğim ize geldik, TarlabaGı, s. 58-59; TaG ve Turhan, s. 541.
[61] Eğin'in altından, TarlabaGı, s. 57.
[62] YeGilkurbağalar öter göllerde, TaG ve Turhan, s. 962.
[63] Eğin Dedikleri, TarlabaGı, s. 142; TaG ve Turhan, s. 332.
[64] gu Eğin'in Kadıgölü baGında (Eğin Havası), TaG ve Turhan, s. 949.
[65] KarGıda kayaların suyu akmasın, TaGve Turhan, s. 537.
[66] Kartal yuvasında, TarlabaGı, s. 50.

Fırat ırmağı, Koçan Çeşmesi, Kadıgölü ve diğer soğuk su kaynakları, su ile ilgili menkıbeler ve mahzun pınarlar sık sık dile gelir.

"Tamzara'dan geçtin mi?
Buzlu sular içtin mi?"[67]

"Eğin'in altından susuz çaylara
Yalvarırım yıldızlara aylara…"[68]

"Doldur pınar doldur ben gider oldum
Anamı babamı terk eder oldum"[69]

"Su gelir ince arktan
Korkmaz mısın Allah'tan…"[70]

3.6. Göç ve Gurbet

Kemaliye ilçesi, nüfus bakımından oldukça tenhadır. 2011 sayımına göre 5000 nüfusun yasadığı ilçede, km²'ye sadece 4.3 kişi düşmektedir. Esasen Kemaliye kasabası ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle kuzey-güney ticaret yolları üzerinde olmasının da etkisiyle kalabalık bir nüfus kitlesi barındırmıştır. Nitekim Evliya Çelebi Kemaliye kasabasının 1000 konutlu bir yerleşime olduğunu ifade eder ki, bu XVI. Yüzyıl koşullarında en az 5000 nüfus anlamına gelir. Osmanlı döneminde başlayan, Cumhuriyet Dönemi'nde, özellikle de 1960'lı yıllarda hızlanan göç dalgası Kemaliye'nin âdeta boşalmasına yol açmıştır. Ancak sunu belirtmek gerekir ki, göç eden nüfus memleketiyle bağını korumakta olup, yaz aylarında Kemaliye'nin nüfusu 2-3 kat artmaktadır.

Esasen yörenin son 250 yıllık tarihinde, sosyoekonomik ve kültürel yaşamı en fazla etkileyen olgunun göç ve gurbet olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dahi göç olgusunun belirgin olduğu yazılıdır (Arıkan, 1994; 467-480). Belli ki bu dönemde yörede yaşanan bazı olumsuzluklar göçü başlatmıştır. Tarihî belgelerde *ehl-i örfün, naiplerin, voyvodaların vb. reaya üzerindeki baskılarının ve bunların kendi aralarındaki post kavgalarının huzursuzluğa yol açtığı* kayıtlıdır. Bütün bunların yanında kasabanın ve ona bağlı köylerin dağlık, kıraç ve hatta verimsiz oluşuda, bu göçlerin başlamasında belirleyici olmuştur. İstanbul'a göç eden Eğin ve çevre köyler halkı, burada çeşitli semtlere yerleşmek değişik işlerle uğraşmışlardır. Şamdanizade Süleyman Efendi'nin *"İstanbul sarraflarının ekserisi Eğinlidir"* sözü dikkat çekicidir. Bu durum, Eğinlilerin İstanbul'da kasaplık, kömürcülük vb. yanında, ince işleri de yaptığını göstermektedir. Bu geleneğin XIX. Yüzyılda da devam ettiğini belirtmek gerekir (Arıkan, 20-28).

Kısacası yörede göç hareketinin Anadolu'da yaklaşık 1950'lerde başlayan iç göçlerden çok daha uzun bir geçmişi vardır. Kuşkusuz bunda Kemaliye'nin kervan yolları üzerinde bulunmasından ve uzak diyarlar ile yüzyıllardır ilişkili olmasından kaynaklanan bağlantılarının payı büyüktür. Dolayısıyla yöre insanı göçle ve gurbetle çok daha erken ve yoğun bir şekilde tanışmış, bir süre sonra neredeyse gurbetçisi olmayan hane kalmamış, Kemaliye sessizliğe bürünmüştür. Nüfus hareketleri içerisinde göçün özel bir önemi vardır. Bu özelliği nedeniyle pek çok disiplin ile birlikte Kültürel Coğrafya'nın, hatta Coğrafya Eğitimi'nin de ilgi alanına girmektedir (Gülüm ve Ulusoy, 2008, 112-127). Kemaliye'nin bu durumu türkülere, mânilere ve

[67] Tamzara, Tarlabaşı, s. 26
[68] Eğin'in altından akan Fırat'tır, Tarlabaşı, s. 57; Taş ve Turhan, s. 334.
[69] Kızardı kayalar, Tarlabaşı, s. 105.
[70] Köprüyü geçti gelin, Tarlabaşı, s. 120-121; Taş ve Turhan, s. 571-572.

diğer halk kültürü unsurlarına genellikle acı, özlem ve keder olarak yansımış, anlam ve ezgi bakımından ağıt kıvamında dizeler ortaya çıkmıştır.

"Gurbete göç etmiş köyün atası
Böyleymiş demek ki alın yazısı
Burnumda tütüyor suyu havası
Bunun için sitem eder sözlerim"[71]

Türkünün yaratılış hikâyesi ve kaynak kişilerce açıklanan yaratılış bağlamı, bize türkünün sözlerinde anlatılanların gerçek olaylara dayandırıldığını gösterir (Mirzaoğlu, 2003; 86-93). Gurbet, Anadolu'da ve türkülerimizde ayrılığın ve kimsesizliğin bir diğer adı olmuştur. Güzel, yüce, ulvi, afif taraflarıyla kırılan, küsen, kaçan, dışına kaçmak istedikçe kendi içine büzülen, küçük ilgiler bekleyen yönleriyle insanın yer aldığı bu türkülerde sevgiye, özleme, acıya ve kedere dair pek çok şeyle karşılaşmak mümkündür (Çongur, 2010, 95). Gurbet, Kemaliye insanının, özellikle de kadınının en büyük ıstırabıdır. Gurbete ve gurbettekilere mânilerle ve türkülerle seslenilir. Göç ve gurbet olgusu pek çok Eğin türküsünün ana temasıdır. Göç hareketinin başladığı ilk yıllarda türkülerdeki gurbetin ana adresi ise İstanbul'dur. Daha sonra İstanbul'un tekelinden çıkmış, diğer büyük kentlere, gecekondu çevrelerine ve Almanya'ya kadar yayılmış, *İstanbulcular* katarına *Almancılar* eklenmiştir (Gökçe, 1982; 7)

"Erzincan'a varayım
Yol üstünde durayım
Gelen geçen yolculardan
Ben yârimi sorayım".[72]

"Erzincan üstü bağdır/bağlar
Yüreğim üstü dağdır/Yanar yüreğim dağlar
Yârim gitti /gitti yârim gelmedi
Ne ölüdür ne sağdır/sağlar…"[73]

Eğin türkülerinde genellikle nedeni gurbet olan ayrılığın acı çeken taraflarından biri erkek, diğeri ise kadındır. Büyük heveslerle gurbete çıkan gençlerin sılaya seslendikleri özlem dolu dizelerde lirizmin engin çağıltısı hissedilir. Erkek, maişet derdiyle gurbete gidişinin acısını yiğitlik kılıfıyla örtmeye çalışır. Kadın ise çok daha acılı olup; karşımıza namus, cefa, vefa ve sadakat timsali olarak çıkar. Kadere, alın yazısına olan iman ve tevekkül Kemaliyeli kadının temel özellikleri olarak dizelere yansımıştır (Gökçe, 1983; 65-66).

"Eğinim Eğinim yeşil Eğinim
Yâd ellerde olsam yine seninim…"[74]

"Şen/çöl kalasın İstanbul
Yâr görmedim doyumca"[75]

3.7. Meskenler ve Mimari Yapı

Yörede yerleşme tarihi, Romalılar Dönemine kadar gider. Tarihî kayıtlarda eski adı *Eğin* olan ve Roma dilinde *kaynak* anlamına gelen Kemaliye'nin Romalılar tarafından kurulduğu; Pers,

[71] Mahzunlanmışiyine pınarın başı,Taş ve Turhan, s. 584.
[72] Erzincan'da bir kuş var, Taş ve Turhan, s. 359-360.
[73] Kemerim yar küpem yar, Taş ve Turhan, s. 549.
[74] Anam Eğinli misin, Tarlabaşı,s. 142, Taş ve Turhan, s. 333.
[75] Gurbete gidişimdir, Tarlabaşı,s. 61; Taş ve Turhan, s. 461.

Sasani, Bizans ve Arap hâkimiyetinin ardından, 1100 yılında GümüGTigin tarafından fethedilerek Selçuklu topraklarına katıldığı belirtilmektedir. Kemaliye ve çevresinde Türk hâkimiyetiyle birlikte özellikle mimari, el sanatları, ticaret ve imalat alanında çok parlak bir dönem yaGanmıG,bu durum Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sürmüGtür. Nitekim 1830'larda yöreyi gezen Alman yazar Moltke, Kemaliye'yi Asya'nın en güzel Gehri olarak nitelendirmektedir (Moltke, 1969, 246-247).

Gçenin en büyük yerleGmesi olan Kemaliye kasabası Karasu ırmağının kıyısında, Harmancık dağının doğu yamacında kurulmuGtur. Kasaba, TaGdibi mahallesinde bir kale yerleGmesi olarak ortaya çıkmıG, zaman içerisinde özellikle kuzey-güney yönünde geniGlemiGtir. Kasabanın kurulusu ve geliGiminde basta Kadıgölü olmak üzere soğuk su kaynaklarının rolü büyüktür. Günümüz itibariyle Kemaliye, bir kısmı merkezden uzak on mahalleden oluGan gevsek dokulu bir yerleGmedir. Kasaba ve çevresinde ekip-biçme faaliyetleri oldukça sınırlıdır. Gçenin köyleri genellikle az nüfuslu, hayvancılık ve meyve yetiGtiriciliğinin ön plâna çıktığı yerleGmelerdir. Diğer yandan köyler; özgün mimarileri, zengin kültürleri ve doğal görünümleriyle dikkat çekerler.

Mimari özellikleriyle ilgi çeken Kemaliye evlerinin en güzel örneklerini ilçe merkezi ile Apçağa, BaGpınar, Ergü, Ocak, Salihli, Sırakonak, YeGilyamaç, YeGilyurt ve Yuva köylerinde görmek mümkündür. Konut mimarisi üzerinde eğimli arazi yapısı, mutedil karasal iklim koGulları, ahGap ve taGmateryalin bolluğu gibi doğal çevre faktörleri etkili olmuGtur. Buna zengin tarih ve kültür birikimini de eklemek gerekir. Çoğunlukla üç kattan oluGan konutlarda kat sayısını ve konumunu arazinin eğimi belirler. Konutun tabanında yer alan kaçak katın altındaki yer katı (soğukluk), kaçak kat ve alt katının üstünde yer alan ana kat ile kimi zaman kat sayısı dörde kadar çıkmaktadır. Sokak dokusunu merdiven biçimli taGyollar tamamlar (Alper, 1990).

"Damda durma kâküllerin yel alır
Serin durma sevdiğini el alır …"[76]

"Evlerinin önü kaldırım iniG
Sana bir at getirdik eyeri gümüG..."[77]

Evlerde oturma alanları ana katlar olurken, alt kat ve diğer katlar hizmet birimi olarak kullanılır. Kaçak katlarda samanlık ve ahır, kaçak katın altındaki soğukluk ise kiler görevi görür. Odalardaki yüklük, lambalık, dolap ve çiçeklik ahGap ağırlıklıdır. Evlerde dam (yetme) denilen kısmın zemini ise rıhtım adı verilen ve dere taGlarının yan yana dizilmesiyle oluGturulan bir kaplamadan oluGur. Eğin türkülerinde ve manilerinde mimariye ve meskene iliGkin pek çok bilgiye ve sözcüğe rastlanmaktadır. Yapımında Refahiye ormanlarından getirilen çamların kullanıldığı evler, yamaçta yer alan ve önü iniGve kaldırım taGıyla kaplı olan meskenlerin loğ ile sıkıGtırılan toprak damları (yetme), arustah (tavan arası), mutfak, eGik, kanatlı kapı, tül perde, minder, kilim, çengel ve mangal bunlardan bazılarıdır.

"…Loğlar olmuG ayrı oturak taGı
Onun için kan ağlıyor gözlerim"[78]

"Bir kuG konmuG kanatlının baGına
Merhamet et gözlerimin yaGına…"[79]

"Odada mavi minder
Minderin devrin döndür…"[80]

[76] Damda durma kâküllerin yel alır, TaG ve Turhan, s. 303.
[77] Harmandan dolayı geldik geline, TaGve Turhan, s. 482.
[78] Mahzunlanmıgyine pınarın baGı,TaGve Turhan, s. 584.
[79] Sabahtan açılır muhabbet gülü, TaG ve Turhan, s. 636.
[80] Elinde süt küleği, TarlabaGı,s. 59; TaG ve Turhan, s. 347.

"Eğik üstünde durdum canım
Turalı para buldum…"[81]

"Arustahta üzüm var
Sana bir çift sözüm var…"[82]

"Ateğ koydum mangala
Zülfün geçmiğ çangala…"[83]

3.8. Geçim Kaynakları ve Maişet Olgusu

Halk türkülerinde günlük yaşama, ekonomik faaliyetlere ve geçim kaynağına iliğkin unsurlara sıklıkla rastlanmaktadır (Mirzaoğlu, 2012, 159-182). Bu kapsamda Eğin türkülerinde yörenin ekonomik faaliyetlerine ve halkın geçim kaynaklarına dair pek çok unsuru bulmak mümkündür. Hiç kuğkusuz bunların başında gurbetçilik kökenli olanlar gelir. Kemaliyeli gençlerin evlerini geçindirebilmek veya evlenebilmek için baba ocaklarını terk edip, gurbette maişet kavgasına düğmeleri türkülerde sıklıkla işlenen konulardandır. Ekonomik kaygıların zorunlu kıldığı göç nedeniyle ortaya çıkmığ mesleklerden biri de mekkâreciliktir. Katırlarını kira ile işleten veya katırlarla eğya taşıyan kimselerin yaptığı bu işkoluna *katırcılık,* bu işi yapan kimselere de *katırcı* denilmektedir. Katırcılar mânilerin ve türkülerin önde gelen kahramanlarıdır.

"Yine mi gurbete canımın içi
Dar mı geldi sana Eğin 'in içi
Sana yalvarıram ağa katırcı
Hoğ götür ağamı, olursun hacı..."

"Katırcı katırın kala miriye
Götürme ağamı döndür geriye
Kalem kağlarına ela gözüne
Vermiğim gönlümü almam geriye..."

Meyve yetiğtiriciliği, ticaret, halıcılık, gurbetçilik, turizm, hayvancılık ve toplum hizmetleri Kemaliye halkının başlıca geçim kaynaklarıdır. Dağlık ve arızalı arazi yapısı nedeniyle ekip-biçme faaliyetleri oldukça sınırlıdır. Hayvancılık köylerde yapılmakta olup, ilçe merkezinde yok denecek kadar azdır. Tarihî çağlarda kervan yolu güzergâhında yer alması ilçede ticaretin ve bazı zanaatların geliğmesine olanak tanımığtır. Ayakkabı ve bez imalatı, oymacılık, halıcılık bunların başında gelir. Selçuklu ve Osmanlı devletleri zamanında ekonomik bakımdan müreffeh bir dönem geçiren Kemaliye, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküğ sürecine paralel olarak gerilemeye başlamığtır. Bu durum göç hareketini başlatmığ zamanla gurbetçilik temel geçim kaynaklarından birine dönüğmüğtür.

"Ekin ektim yerlere
Su topladım göllere…"[84]

"Sarı kilim örmezler
Seni bana vermezler…"[85]

[81] Eğiküstünde durdum, Tarlabağı, s. 106; Tağ ve Turhan, s. 377-378.
[82] Hop hop niye, Tarlabağı, s. 48.
[83] Eğin Çiftetellisi, Tarlabağı, s. 139.
[84] Pencerede tül perde, Tağ ve Turhan, s. 626-628.
[85] Sarı kilim örmezler, Tarlabağı, s. 61; Tağ ve Turhan, s. 657.

"Erzincan üstü bağlar
Yanar yüreğim dağlar…"[86]

"Bağa indim üzüme
Diken battı gözüme…"[87]

"Dağlara ektim ekin
Kaybettim elimdekin…"[88]

Anadolu insanı meyveye türkülerinde sıklıkla yer vermiştir. Fidanın toprağa dikimi, yeşermesi, bakımı, sulanması, çiçek açması, ürün vermesi, hasatı gibi bütün süreçleri mısralarında nakışlı gibi işlemiştir. Tohumdur, dallanır, tomurcuklanır, çiçek açar, derken meyve olur; tatlanır, toplanır, yenilir, içilir ve sonunda bir gün söze dökülür, nağme katılır ve türkü olur. Genellikle halk türkülerinin birer hikâyesi vardır. Bu hikâyelerde de meyve adları hem gerçek anlamlarında, hem de benzetme sanatı ile kullanılmıştır (Uçaner, 2008; 282-318). Eğin türkülerinde dut, elma, üzüm, ayva, nar, badem, ceviz, şeftali, kiraz, vişne ve bostan gibi meyvelere sebzelere çokça rastlamak mümkündür.

"Eğinim Eğinim başımın tacı
Dünyaya bedeldir bir dut ağacı"[89]

"Bayırda dut bizimdir
Dalı üzüm üzümdür…"[90]

"Güvey benziyor kiraz dalına
Giyine kuşana çıka salona…"[91]

"Karşiki dağlara kara giderim
Ayvadan usandım nara giderim…"[92]

"Büyük cevizin dibi
Ne bakarsın el gibi…"[93]

"Hosta'nın bademleri
Çevirin gidenleri…"[94]

"Bahçe barsız olur mu?
Avya narsız olur mu?..."[95]

Tarla tarımına dayalı ekonomik faaliyetlerin ağırlıkta olduğu güneydeki köylerden derlenmiştürkülerde tarla, hozan, ekin, harman, orak ve mercimek gibi ekip-biçme kültürüne ait ifadelere daha fazla rastlanmaktadır.

"Mercimek kilelendi
Ölçtükçe silelendi…"[96]

[86] Kemerim yar küpem yar, Taş ve Turhan, s. 549.
[87] Bağa indim üzüme, Taş ve Turhan, s. 117.
[88] Duran ağabey, Tarlabaşı, s. 63; Taş ve Turhan, s. 87.
[89] Anam Eğinli misin, Tarlabaşı, s. 142.
[90] Ah elmadan, Tarlabaşı, s. 51; Taş ve Turhan, s. 90.
[91] Bohça gelin, Tarlabaşı, s. 107; Taş ve Turhan, s. 222.
[92] Engin dereleri gölge basar mı, Tarlabaşı, s. 53; Taş ve Turhan, s. 351.
[93] Büyük cevizin dibi, Tarlabaşı, s. 64.
[94] Hosta'nın bademleri, Tarlabaşı, s. 62; Taş ve Turhan, s. 503-504.
[95] Elinde süt küleği, B. Tarlabaşı, s. 59; Taş ve Turhan, s. 347.
[96] Eğiküstünde durdum, Tarlabaşı, s. 106; Taş ve Turhan, s. 377-378.

"Elinde gümüş oltak
Ağam tarlan ne ırak…"[97]

"Ekini derem de hozan olursa
Dökülür yaprağı gazel olursa…"[98]

"Evlerinin önü harman değil mi?
Harmanda okunan ferman değil mi?
Şeftalisi derde derman değil mi?"[99]

"Hapanostan yüklediler çelemi
Kar yağa ki dünürcüler öle mi?"·

"Kız bostanda lahana
Pezüğü yedi dana…"[100]

Kemaliye'de geçmiş yıllarda hayvancılık ve yaylacılık ekonomik faaliyetler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum Eğin türkülerine de yansımış olup, hayvancılık temalı dizeler oldukça fazladır. Sürü davar, keçi, inek ve dana gibi etinden, sütünden ve yağından faydalanılan hayvanlar yanında, at ve katır gibi gücünden yararlanılan hayvanlar da Eğin türkülerinde geçmektedir. Ayrıca hayvancılığa bağlı olarak ortaya çıkan çobanlık, nalbantlık, yün eğirme ve dokumacılık gibi iş ve zanaatlara da yer verilmektedir.

"Karşıda ot bitmez mi?
Süpürseler gitmez mi?..."[101]

"Elinde düdük kaval
Önünde sürü davar
Çoban davar susamış
Git bizim çayda suvar..."[102]

"Elinde süt küleği
Sütten beyaz bileği …"[103]

"Hosta'ya keçi geldi
El attım saçı geldi…"[104]

"Kır atımı çekin nalbant nallasın
Kesin kurbanımı kanı damlasın…"[105]

"Kervan geçer dere tepe yol eyler
Rüzgâr eser her tarafı toz eyler…"[106]

"Sarı kilim örmezler
Seni bana vermezler…"[107]

[97] Elinde düdük kaval, Tarlabaşı, s. 55; Taş ve Turhan, s. 344.
[98] Gideyim gideyim haberin olsun, Taşve Turhan, s. 923.
[99] Kız hazneden, Tarlabaşı, s. 54; Taş ve Turhan, s. 421.
[100] Kız bostanda lahana, Tarlabaşı, s. 27; Taş ve Turhan, s. 420.
[101] Oğlan gider işine, Tarlabaşı, s. 49; Taş ve Turhan, s. 617.
[102] Elinde düdük kaval, Tarlabaşı, s. 55; Taş ve Turhan, s. 344.
[103] Elinde süt küleği, Tarlabaşı, s. 59; Taş ve Turhan, s. 347.
[104] Hosta'nın bademleri, Tarlabaşı, s. 62; Taş ve Turhan, s. 503-504.
[105] Karşıda kayaların suyu akmasın, Taşve Turhan, s. 537.
[106] Munzur dağı ışılışılıdır, Tarlabaşı, s. 56; Taş ve Turhan, s. 597-598.
[107] Sarı kilim örmezler, Tarlabaşı, s. 61; Taş ve Turhan, s. 657.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Eğin türküleri coğrafî bakımdan analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz sürecinde türkülerin müzikal ve ritmik özelliklerinden ziyade, sözleri ve anlamları üzerinde durulmuştur. Kemaliye, yazılı ve sözlü halk kültürü bakımından Türkiye'nin en zengin yörelerinden birisidir. Türküler bu zenginliğin en önemli unsurlarıdır. Yörede yüzyıllardır söylenilen yüzlerce türkü, uzmanlar tarafından derlenmiş ve yazıya aktarılmıştır. Tespitlerimize göre, bu zenginliğin ortaya çıkmasında çok çeşitli faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerin bir kısmı, coğrafya biliminin araştırma ilgi alanına girmektedir. Bunlar; konum özellikleri, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü, yaban hayatı, hidrografik özellikler, göçler, ulaşım, meskenler, mimari yapı ve geçim kaynaklarıdır.

Bu faktörler bazen tek, bazen ise bir bütün halinde Eğin türkülerine yansımıştır. Nitekim türkülerde kullanılan sözcüklerin ve motiflerin büyük bir bölümü yerel olduğu gibi, işlenen temalar da genellikle yöreseldir. Ancak bu yerel motifler ve temalar ulusal kültürden kopuk veya uzak değildir. Esasen Eğin türkülerinin Türk Halk Müziği içerisinde özel bir yerinin olması, yerel motifleri ve temaları başarılı bir şekilde işlemiş olmasından kaynaklanmaktadır Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren Anadolu insanının yaşamının bir parçası haline gelen *göç ve gurbet* konusu, en belirgin ve başarılı bir şekilde Eğin türkülerinde işlenmiştir. Yine göçün ve gurbetin doğal bir uzantısı olan *hasret* teması, Anadolu halkının ortak sesi olabilecek bir kıvamda Eğin türkülerinde dile getirilmiştir.

Eğin türküleri *memleket* temasının güzellikle ve incelikle ele alındığı sözlü metinlerimiz arasında ilk sıralarda yer alır. Özellikle Kemaliye'nin anlatıldığı türküler, memleket sevgisinin ve hasretinin doruğa çıktığı şaheserlerdir. Bunların başında meşhur *Eğin dedikleri küçük bir şehir* türküsü gelir. Diğer yandan heybetli görünümüyle ve aşılmazlığıyla türkülerimizin çile sembollerinden biri olan *dağ* motifi, Kemaliye'de de çok sayıda türkünün konusu olmuştur. *Su* ve *susuzluk* temaları türkülerimizde çokça işlenmektedir. Araştırma sahasının gerek kaynak suları, gerekse akarsular bakımından çok zengin oluşu Eğin türkülerinde fazlasıyla ifade edilmiştir. Arızalı arazi yapısından, zorlu kışkoşullarından, geçim sıkıntısından ve ulaşım güçlüğünden kaynaklanan olumsuzluklar yanında; su bolluğunun, zengin kültürel mirasın ve doğal manzaranın getirdiği güzellikler de sıklıkla anlatılmıştır.

Türküler hiç kuşkusuz ulusal kültürümüzün en önemli unsurları arasında yer alır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, son yıllarda büyük bir kısmı büyük kentlere göç etmiş ve modern kültürle tanışmış Anadolu halkı; geçmişiyle, memleketiyle ve farklı yörelerin insanıyla en sağlıklı iletişimi folklor ve türkü gibi halk kültürü ögeleri üzerinden kurmaktadır. Bu durum, türkülerimize bir müzik türü olmanın ötesinde özel bir anlam vermemiz gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda farklı disiplinler tarafından türkülerimizle ilgili yeni çalışmalar yapılması gereklidir. Bu kapsamda Eğin türkülerinin özellikle antropoloji, sosyoloji ve halk bilimi gibi sosyal disiplinler tarafından ayrıntılı olarak araştırılması faydalı olacaktır.

Katkı Belirtme: Çalışmada analiz edilen türkülerin kaynaklardan seçimindeki katkıları dolayısıyla Halk Bilimi uzmanı Fevzi Sarıçiçek'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

AKPINAR, E., 2004, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Alternatif Turizm Merkezi Olmaya Aday Bir İlçe: Kemaliye", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (2).

ALPER, B., 1990, Kemaliye (Eğin) Yerleşme Dokusu ve Evleri Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

ARI, Y., KÖSE, A., 2005, "İnsan-Çevre Etkileşimini Yorumlamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya", Türk Coğrafya Kurumu Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul.

ARI, Y., 2005, "Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı", Doğu Coğrafya Dergisi, 10 (13).

ARIKAN, Z., 1994, "Tanzimat Döneminde Eğin ve Çevresinden İstanbul'a Yönelik Göçler", Türk Tarih Kurumu, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara.

ARIKAN, Z., 1999, "Eğin Kasabasının Tarihsel Gelişimi", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1268/14597.pdf

BAĞIBÜYÜK, A., AKPINAR, E., 2010, "Erzincan Atasözlerinin Coğrafi Analizi", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010.

BORATAV, P. N., 1992, Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

CONGUR, H., R., 2010, Türkiye'nin Muhtarı Fethi Gemuhluoğlu, Manas Yayıncılık, Elazığ.

COĞKUN, S., 2010, "Sezai Karakoç'un şiirleri Üzerinde Edebiyat- Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010.

FEYZİOĞLU, N., 2012, "On Erzurum Türküsü Üzerinde Bir Metot Denemesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1).

GÖKÇE, E., 1982, Eğin Türküleri, YABA Yayınları, Ankara.

GÜLÜM, K., ULUSOY, K., 2008, "Sosyal Bilgiler Dersinde Göç Konusunun Öğretiminde Halk Türkülerinin Kullanılması (Örnek Bir Çalışma)", Elektronik sosyal Bilimler Dergisi, 7 (26).

KEFELİ, E., 2009, "Coğrafya Merkezli Okuma", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/1, Winter 2009.

KRAPPE, H. A.,1964, The Folk-Song, "The Science of Folklore", Newyork: Norton.

KROEBER, A., CLUCKHON, C., 1952, Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions, Harward University Printing Office, USA.

MİRZAOĞLU, F. G., 2003, "Güdüğü'nün Çeşnisi: Bir Türkünün Yaratılış Hikâyesi Bağlamında Tema, Şiirâ ve Müzikal Yapı", Türkbilig, Sayı: 5.

MİRZAOĞLU, F. G., 2012, "Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri", bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 62

MOLTKE, H. V., 1969, Türkiye Mektupları (Çeviri: H. Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul.

ÖZÇAĞLAR, A., 2011, "Edebiyat-Coğrafya İlişkisi", Edebiyat ve Bilim-I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 407.

TARLABAĞI, B., 1995, Eğin Havaları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1759, Halk Müziği ve Oyunları Dizisi: 14, Ankara.

TAĞ, F., TURHAN, S., 2004, Erzincan'a Girdim Ne Güzel Bağlar: Erzincan Türküleri 1-2, Ankara.

TDK, 1983, Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 2002, Beşeri Coğrafya (İnsan- Kültür-Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul.

UÇANER, B., 2008, "Meyvelerin Türküsü", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/5 Fall 2008.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 275-295, ANKARA-TURKEY

SİBİRYA TATAR TÜRKÇESİYLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ BENZERLİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

*Ercan ALKAYA***

ÖZET

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin günümüzdeki önemli kollarından birini oluşturan Tatar Türkçesi 1. Orta diyalekt, 2. Batı (Mişer) diyalekti, 3. Doğu (Batı Sibirya) diyalekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılmaktadır. Tatar dil biliminde daha çok Batı Sibirya Tatarları olarak adlandırılan Sibirya Tatarları 300 bine yaklaşan nüfuslarıyla bugün Batı Sibirya'nın Tümen, Baraba, Omsk gibi bölgelerinde oldukça büyük bir alanda dağınık olarak yaşamaktadırlar. Sibirya Tatar ağızları da kendi içinde 1. Tobol-İrtiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz ve Tara), 2. Baraba Ağzı, 3. Tom ağzı olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Sibirya Tatar Türkçesi ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından Oğuzca unsurlarla benzerlikler görülmektedir. Sibirya Tatarları üzerine incelemeleri bulunan D. G. Tumaşeva, D. M. Nasilov, Abdülkadir İnan ve Mustafa Öner gibi bilim adamları, Sibirya Tatarlarının dillerinin oluşumunda Kıpçak, Karluk, Uygur dil özelliklerinin yanı sıra Oğuz unsurunun da katkısı olduğuna dikkati çekmektedirler.

Bu çalışmada Sibirya Tatar Türkçesinde görülen ses bilgisi, şekil bilgisi ve özellikle de söz varlığıyla ilgili Oğuzca (daha çok Türkiye Türkçesi ve ağızları) unsurlar üzerinde durulmuştur. Sibirya Tatar ağızlarında görülen ve Oğuzca söz varlığının bilinen unsurlarından olan; *arı* "arı", *inek* "inek", *bura/pura* **"**bura, burası", *quça* "koca, eş", *nene* "nine", *tete* "dede" gibi pek çok kelime gösterilmiş, bu kelimelerin Türkiye Türkçesinin hangi ağızlarında bulunduğuna yer verilmiş ve konuyla ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Sibirya Tatar Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları, Fonetik, Morfoloji, Söz varlığı

AN EVALUATION OF SIMILARIES SIBERIAN TATAR TURKISH AND TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

Tatar Turkish, one of the important branches of Kipchak dialects of Turkish, is regarded as been separated into three branches: 1. Middle dialect, 2. Western (Misher) dialect, 3. Eastern (West Siberia) dialect.

* Bu makale, 21-23 Mayıs 2009 tarihleri arasında Kars'ta düzenlenen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş biçimidir.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: ealkaya16@gmail.com

Siberian Tatars, known as Western Siberian Tatars, today, is scattered around Tumen, Baraba, Omsk region with their 300.000 population. Siberian Tatar dialects can also be considered as been separated into there branches: 1. Tobol-Irtish Region dialects (Tumen, Tobol, Saz region, Tevriz and Tara), 2. Baraba dialect, 3. Tom dialect.

Siberian Tatar Turkish and Oguz Turkish have shown similarities in terms of vocabulary, phonetic and morphology. Scientists who has studied on Siberian Tatars such as D. G. Tumaşeva, D. M. Nasilov, Abdulkadir Inan and Mustafa Oner, have emphasised that besides Kipchak, Karluk, Uigur Turkish, Oguz Turkish also has some impacts on formation of Siberian Tatar dialects.

In this study, the focus is Oguz Turkish (speically Turkey Turkish and its dialects) elements, seen in Siberian Tatar Turkish in terms of phonetic, morphology and vocabulary. A number of words in Sberian Tatar Turkish such as *arı* 'bee', *inek* 'cow', *bura/pura* 'here', *quça* 'husband', *nene* 'grandmother', *tete* 'grandfather' is given. Their place in Turkey Turkish dialects has been analysed and evaluations have been conducted regarding the topic.

Key Words: Turkish, Siberian Tatar Turkish, Turkey Turkish dialects, Phonetic, Morphology, Vocabulary

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin günümüzdeki önemli kollarından birini oluşturan Tatar Türkçesi 1. Orta (Kazan) diyalekt, 2. Batı (Mişer) diyalekti, 3. Doğu (Batı Sibirya) diyalekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılmaktadır[1]. Tatar dil biliminde daha çok Batı Sibirya Tatarları olarak adlandırılan Sibirya Tatarları 300 bine yaklaşan nüfuslarıyla bugün Batı Sibirya'nın Tümen, Baraba, Omsk gibi bölgelerinde oldukça geniş bir alanda dağınık olarak yaşamaktadırlar[2]. Sibirya Tatar ağızları da kendi içinde 1. Tobol-İrtiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz ve Tara), 2. Baraba Ağzı, 3. Tom ağzı olmak üzere üçe ayrılmaktadır[3].

Sibirya Tatarlarının etnik şekillenmesinde Tatar kabileleri her zaman asıl rol oynayan unsurların başında gelirler. Tatarlar; Göktürk, Uygur, Kimek kağanlıkları içinde de yer alıp, bu imparatorlukları meydana getiren grupların en önemlilerinden olmuşlardır. Altın Orda devrinde Sibirya Tatarlarının arasına İdil-Ural Tatarları da katılır. Bu münasebetler İbak ve Köçüm Han zamanında yoğunlaşır[4]. Bunun dışında Sibirya Tatarlarının şekillenmesinde Kazak, Kırgız, Nogay, Özbek, *Oğuz,* Uygur gibi Türk boylarının etkisi olduğu da bilinmektedir[5].

D. M. Nasilov, Sibirya Türk halklarının oluşumunda, geniş Sibirya topraklarında eski devirlerde yaşayan Ugor, Samoyed, Ket ve bunların akrabası olan başka halkların katkısı olduğunu belirtir. Türklerin, Türk kağanlıkları zamanında Batı Sibirya ovasına gelmeye başlayıp, Uygur ve Kırgız kağanlıkları zamanında gelmeye devam etmiş oldukları tahmin edilir. Ondan sonraki

[1] L. T. Maxmutova (Red.), **Tatar Tĭlĭnĭn Dialektologik Süzlĭgĭ,** Kazan 1969, s. 613.

[2] Ercan Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi,** Turkish Studies Yay., Ankara 2008, s. 29-32.

[3] D. G. Tumaşeva, **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977; Ferit Yusupov, "Sĭbĭr Tatarları", **Miras,** Kazan 2003/12, s. 35-39.

[4] Ferit Yusupov, **agm.,** s. 29.

[5] Ferit Yusupov, **agm.,** s. 29-42.

aşamalarda etnik sürece, Moğol kavimleri de katılır[6]. 13. yüzyılda Batı Sibirya'dan İdil'e kadar uzanan sahadaki göçebe Türk-Kıpçak boyları Moğolların hâkimiyeti altına girer[7]. Bu karışık tarihî süreçler, Sibirya Tatarlarının ve dillerinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. A. P. Dulzon da Obi'de Samoyedlerin, Tobol-İrtiş bölgesinde Ugorların, Yenisey'de de Yenisey halklarının Türkleşmesi neticesinde Sibirya'da Türk lehçelerinin yayıldığını söyleyerek, adı geçen halkların Sibirya Tatarlarının oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtir[8].

Çeşitli Türk kavimlerinin etkileşme süreci, bundan sonra da devam etmiştir. Kazak, Nogay, Özbek ve Uygur Türkleri, Sibirya Türklerinin oluşmasına katkıda bulunurlar[9]. Bu ilişkiler özellikle, 13. asırdan başlayarak canlanır. Sibirya dışından gelen Tatarların etkisi, Sibirya Hanlığı kurulduktan sonra, 16. asırdan itibaren artmış; Sibirya, Rusya'ya bağlandıktan sonra daha da etkili olmuştur. Bu etki halen daha devam etmektedir. Bunun neticesinde Tatar edebî dili, Sibirya Tatarları arasında yaygınlaşmıştır. Nasilov, Sibirya bölgesi Türkçesinin oluşumunda ***Oğuz,*** Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesinin önemli payı olduğunu belirtmektedir[10].

D. G. Tumaşeva "Könbatış Sĭbĭrdegĭ Törki Kabile-Iru Atamaları" adlı yazısında Sibirya Tatarlarının oluşumunu onomastik verilere göre incelerken, Sibirya Tatarlarının teşekkülünde 1. Fin-Ugor ve Bulgar-Ugor, 2. Eski Türk ve Eski Kıpçak, 3. Kıpçak-Nogay kabileleri olmak üzere üç tabaka belirlemiştir. Tumaşeva, bilhassa Saz yöresi ağzında Ugor, Altay, Kırgız tesiriyle birlikte *eski Oğuzca* özelliklerin de bulunduğunu belirterek bu tesirin *Oğuz* asıllı *Uz ve Peçenek* boylarının etkisiyle olması gerektiğini söyleyerek, Sibirya Tatarlarının oluşumunda *Oğuz* unsurunun bulunduğunu da vurgulamıştır[11]. Abdulkadir İnan, *Oğuz* boylarıyla Kıpçakların çok eski çağlardan beri komşu, hatta karışık olarak yaşadıklarını belirtip 11. yüzyılda eser veren tarihçi Gardizi'ye atfen İrtiş boylarındaki Kıpçak-Kimekler zümresinde bir *Bayındır* boyu bulunduğunu kaydetmekte ve Kıpçak-*Oğuz* bağlantısına değinmektedir[12]. Ahmet B. Ercilasun, Oğuzların 10. yüzyıl başlarında "İdil-Seyhun-İrtiş" arasında bulunduklarını ve İşim çevresindeki Kıpçaklarla bir arada yaşadıklarını belirterek Türk boy ve oymaklarının bir arada bulunmalarına değinir[13]. Ercilasun'un belirttiği yerler bugün Sibirya Tatarlarının yurt tuttuğu yerlerdendir. Mustafa Öner de Sibirya Tatar Türkçesinin söz varlığının *eski ve çağdaş Oğuzca* verilerle karşılaştırmalı olarak ele alınmasının gerektiğini belirterek, *Oğuz* etkisine dikkat çekmiştir[14].

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Sibirya Tatarlarının dil yapısının ve söz varlığının oluşmasında bir Oğuz unsurunun bulunduğu görülmektedir. Sibirya Tatar ağızları incelendiğinde ses bilgisi, şekil bilgisi ve özellikle de söz varlığı bakımından Oğuzca özelliklere rastlanmaktadır. Bu çalışmada da Sibirya Tatar Türkçesinde görülen ve Oğuzca unsurlarla

---

[6] D. M. Nasilov, "Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, **Sibirya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 51.

[7] Leysen Şahin, "Sibirya Tatar Türkleri", **Türk Dünyası Kültür Atlası Türk Devlet ve Toplulukları,** Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 85.

[8] A. P. Dulzon, "Sibirya Türklerinin Etnolingüistik Dağılımı" (Çev. F. Sema Barutçu-Özönder), **Tuncer Gülensoy Armağanı** (Haz. Ahmet Buran), Kayseri 1995, s. 102

[9] Leysen Şahin, "Sibirya Türk Toplulukları Tarihi", **Türkler,** 20. C, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 734.

[10] D. M. Nasilov, **agm.,** s. 52.

[11] D. G. Tumaşeva, "Könbatış Sĭbĭrdegĭ Törki Kabile-Iru Atamaları", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 85-92.

[12] Abdülkadir İnan, "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Halis Türkçe'", **Makaleler ve İncelemeler,** C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 82.

[13] Ahmet B. Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,** Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 360

[14] Mustafa Öner, "Sibirya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar", **46. Uluslararası Altayistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat,** 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent İnternational Altaistic Conferance, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 343.

benzerlik gösterdiği düşünülen çeşitli ses, şekil ve söz varlığı unsurları, bilhassa Türkiye Türkçesi ve ağızları ölçüt alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. Ses Bilgisi Unsurları

1. /y-/~/c-/ Sesinin Durumu

Eski Türkçede bulunmayan /c/ sesi, Sibirya Tatar Türkçesinde de çok az görülen bir ünsüzdür. Bir Kıpçak özelliği olarak bilinen kelime başı y->c-/j- değişimi bazı Kıpçak lehçelerinde düzenli olarak görülmektedir. Kelime başı y- sesi Kazak[15] ve Karakalpak[16] Türkçelerinde düzenli olarak j-'ye, Kırgız Türkçesinde ise c-'ye dönüşmektedir. Tatar Türkçesinde y->c- değişimi sistemli olmayıp yazı dilinde daha çok dar ünlülü kelimelerde (yet->cit-, yer>cir, yıg->cıy vb.) gerçekleşmiştir[17]. Tatar yazı dilindeki bu durum Sibirya Tatar ağızlarında görülmez. STT edebî dildeki bütün /c/leri /y/ olarak koruduğu için araştırmacılar tarafından "y'leştirici" diyalekt olarak da adlandırılmaktadır[18]. STT'de olduğu gibi Mişer Tatarlarının ağzında da edebî dildeki kelime başı /c/ler /y/ olarak korunmuştur.: cin~yin "yen", cir~yir "yer", cilke~yilke "omuz"[19]. STT ve Mişer ağzı bu yönüyle Başkurt Türkçesiyle ortaklaşmaktadır. /y/ sesini koruması bakımından Sibirya Tatar Türkçesi, Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz Türkçeleriyle ve yine Karay, Başkurt, Özbek, Kumuk, Kırım Tatar, Uygur ve Çulım gibi Türk lehçeleriyle ortaklık göstermektedir[20].

Tatar yazı dilinde kelime başında c- olarak görülen kelimeler STT'de y- olarak görülmektedir: yılıt- (YBT, 148): ılıt-, ısıt-. (Tat. cılıt-), yer (YBT, 144): Yer. (Tat. cir), yĭt- (YBT, 145): Yet- (Tat. cit-), yĭttĭ (SDST, 80): Yedi (Tat. cidĭ), yĭlek (SDST, 77) (Tüm.): Meyve, çilek. (Tat. cilek), yĭñke (SDST, 80): Yenge (Tat. ciñgi), yıy- (SDST, 89): Yığ-, topla- (Tat. cıy-), yıru (SDST, 91): Şarkı (Tat. cır).

2 . k>h Değişmesi

Kelime içi ve sonunda k>h değişimi, Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde karakteristik bir özelliktir. Ön seste ise Hakas, Tuva, Yakut ve Çuvaş lehçelerinde görülür[21]. STT'de k>h değişmesi seyrek olarak görülür. Tevriz ağzında iç seste ve son seste birkaç örnekte tespit edilmiştir.

çihmen (<çekmen/çebken, TTES, 234) (SDM, 87) "çuha cepken", sühmen (SDM, 87) "çuha cepken", sühmen (<çekmen/çebken, TTES, 234) (SDM, 87) "çuha cepken".

bih (<bek. EUTS, 25) (SDM, 86) "pek, çok", pih (<bek. EUTS, 25) (SDM, 86) "pek, çok", pih (SDM, 86) "pek, çok".

3. q>x Değişmesi

Saz, Tevriz ve nadiren de Baraba yöresinde bu sızıcılaşma olayına rastlanır q>x değişmesi Eski Türkçeye değin uzanmaktadır. Kaşgarlı, madde başı olarak verdiği kayu "hani"

[15] Kenan Koç-Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 85
[16] Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001, s. 27.
[17] Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi,** TDK Yay., Ankara 1998, s. 18
[18] G. X. Exetov, **Tatar Dialektologiyesĭ,** Kazan 1984, s. 129.
[19] Ercan Alkaya, "Mişer Tatarları", **Türkler,** 20. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 61
[20] X. Ç. Alişina, **Tobolo-İrtışskiy Dialekt Yazıka Sibirskix Tatar,** Kazan 1994, s. 18.
[21] Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine", **TDAY-B 2001/I-II,** TDK Yay., Ankara, 2003, s. 130.

kelimesini açıklarken *"Oğuzlar ve Kıpçaklar q'yı x'ya çevirirler. Bunlar Xalaçlardan bir bölüktür. Bunlar, Türklerin "kızım" dediği yerde "xızım" derler. Ve yine öbür Türklerin "qanda erding" dedikleri yerde "xanda erding" derler ki, "nerede idin" demektir."* (DLT III, 218-219) diyerek, Eski Türkçedeki bir ağız farklılığına dikkat çekmektedir. A. von Gabain de Brahmi yazmalarında /q/ yerine yer yer /h/ (hāri- "yaşlanmak", taşhārū "dışarı") yazıldığını söyleyerek sızıcılaşma olayına yer vermektedir[22]. Karahanlı dönemine ait Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık gibi eserlerde de /q/ ve /x/nin birlikte görüldüğü "qalı~xalı "eğer", qulqaq~qulxaq, yaqşı~yaxşı" gibi örnekler bulunmaktadır[23]. Yine Kıpçak dönemi eserlerinde bu sızıcılaşma olayı görülmektedir: qanat>xanat, qanı>xanı; aq>ax, oq>ox, buyruq>buyrux vb[24].

Bu sızıcılaşma Yakut, Hakas, Çuvaş ve Tuva lehçelerinde yaygın; Azeri, Özbek, Balkar, Kumuk ve Karay Türkçesinde de kısmi olarak görülmektedir. S. Serebrenikov, Kazan Tatar Türkçesi ve Çuvaşçadaki sızıcılaşma olayını, Fin-Ugor dillerinin tesiriyle açıklamaktadır[25].

STT'deki q>x sızıcılaşması Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bir ses olayıdır. L. Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarından Doğu grubu ağızlarının karakteristik bir ses değişimi özelliği olan q>x ses değişiminin Kuzeydoğu ve Batı grubu ağızlarında da sıkça görüldüğünü belirtmektedir[26].

xun- (ZGTİY, 154) "kon-", xal- (ZGTİY, 157), xarındaş (<qarındaş. EUTS, 112) (SDM, 105) "kardeş".

yaxşı (CTD, 96) "iyi, güzel", saxla- (CTD, 97) "sakla-, koru-", axsax (<aqsaq) (ETD, 132) "aksak", tulxın (<tolqun) (ETD, 132) "dalga", quyatxan (<koya turğan) (SDM, 87) "koymuş", qaytxan (<qayt-qan) (ETD, 132) "dönmüş".

ßalıx (ZGTİY, 153) "balık", aralıx (ZGTİY, 153) "ara, zaman", ax (SDM, 88) "ak, beyaz", ayax parmax (ETD, 132) "ayak parmağı".

Bu ses değişimi STT'deki alıntı kelimelerde de görülür: xeder (<Ar. qadar) (SDM, 79) "kadar", vaxıt (<Ar. vaqt) (SDM, 100) "vakit", taxya (<Ar. ṭāqiye) "takke, başlık", axıl (<Ar. 'aql) (/CTD, 97) "akıl".

4. b>Ø Düşmesi

bol- fiilinin başında bulunan b- sesi Eski Türkçeden itibaren Türkçede korunurken günümüzde yalnızca Oğuz grubu lehçelerinden Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde düşerek ol- biçimine dönüşmüştür. STT'de bol- fiilindeki b- sesi korunurken bazı örneklerde kullanılmadığı görülmektedir: Sis kilĭrsĭs, men **ul**man. (KST, 61) "Siz gelirsiniz, ben olmam", pir-éki semiya **ol**ıp (YBT, 28) "bir iki aile olup". Çok az örneğine rastladığımız bu ses olayı bir Oğuz etkisi olarak düşünülebilir.

[22] A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988., s. 4.
[23] Mecdut Mansuroğlu, "Karahanlıca", **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 140
[24] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 17.
[25] G. X. Exetov, **age.,** s. 132.
[26] Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** Ankara 1996, s. 128

5. h, ḥ>Ø Düşmesi

Türkçede /h/, /ḥ/ sesi ile kelime başlamadığı için bazı alıntı kelimelerde bulunan kelime başı, içi ve sonu /h/,/ḥ/ sesleri düşer. Bu durum Kıpçak Türkçesi eserlerinde dahi görülmektedir: Far. hanuz>anuz "henüz", Far. heç>eç "hiç", Far. hemişe>hamaşa>amaşa "daima"[27].

awa (<Ar. hevā) (YBT, 70) "hava", eybet (<Ar. heybet) (YBT, 119) "iyi, hoş", er (<Far. her) (YBT, 28) "her", iç (<Far. hīç) (SDM, 109) "hiç", alqa (<Ar. ḥalqa) (SDM, 81) "küpe", isep (<Ar. ḥisāb) (SDM, 56) "hesap", ezirlen- (Ar.< ḥāżir-la-n-) (YBT, 27) "hazırlan-", erem (<Ar. ḥarām) (YBT, 95) "haram", elwe (BST, 138) (Ar., ḥelvā) "helva".

şeer (<şeher<Far. şehr) (ETD, 187) "şehir", seerlĭ (<Far. zehr (>zeher-lĭ) (SDM, 129) "zehirli", baa (<Far. baha) (SDST, 40) "paha, değer".

qona (<Far. günāh) (ETD, 129) "günah, alla (< Ar. Allah) (SDM, 20) "Allah, Tanrı".

Ön, iç ve son seste /h/ düşmesi Gagavuz Türkçesindeki en yaygın ünsüz düşmelerinden biridir. angısı<hangisi, azırlama-<hazırla-, arman<harman; pelivan<pehlivan, anatar<anahtar; sefta<siftah, evalla<eyvallah[28]. Aynı şekilde /h/ düşmesi Türkiye Türkçesinin Rumeli ağızlarının karakteristik özelliklerindendir. aydi<haydi, alka<halka, angi<hangi, avlu<havlu, izmed<hizmet gibi ön seste ve yine nasiat<nasihat, saroş<sarhoş, tecizat<techizat gibi iç ses düşmeleri bu ağızlarda görülür[29]. Sibirya Tatar ağızları alıntı kelimelerdeki /h/, / ḥ / seslerinin düşmesi bakımından Gagavuz Türkçesi ve kimi Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ortaklık göstermektedir.

6. Ayın (') Sesinin Durumu

Arapça kelimelerde bulunan ayın (') sesi. Tatar yazı dilinde /ğ/ye dönüşür. Sibirya Tatar ağızlarında da büyük oranda bu dönüşüm görülür. ğaşıyq (<Ar. 'āşiq) (SDM, 114) "âşık", sağat (<Ar. sā'at) (YBT, 70) "saat", çemiğ (<Ar. cemī') (SDM, 81) "bütün" vb. Ancak Tobol-İrtiş ve Baraba ağızlarında kimi zaman ayın (') sesinin Oğuz grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi düştüğü görülmektedir: azap (SDST, 17), azis (SDST, 17), aşıq (SDST, 35), ayıp (SDST, 20) gibi.

Arapçadaki ayın (') sesi Tatar Türkçesinin dışında diğer Kıpçak lehçelerinde de /ğ/ye dönüşmektedir. Karakalpak: ağla (<a'lâ) "yüce", aġza "üye"[30]; Kazak: ğadalet, qanağat[31], Nogay: yamagat "cemaat", kanagat[32], Başkurt: veğez "vaaz", ğalim, duğa[33], Kırgız mugalim, tabiygat[34] gibi. Türkmen Türkçesinde de aynı ses değişimi görülürken diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde ayın sesi düşmektedir. Sibirya Tatar Türkçesinde kimi zaman ayın sesinin düşmesi Oğuzcayla paralellik göstermektedir.

[27] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **age.,** s. 21.
[28] Nevzat Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1996, 84
[29] Selahattin Olcay, **Doğu Trakya Yerli Ağzı,** TDK Yay., Ankara 1995, s. 22
[30] Ceyhun Vedat Uygur, **age.,** s. 32.
[31] Kenan Koç-Oğuz Doğan, **age.,** s. 87.
[32] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., s. 629.
[33] Habibe Yazıcı Ersoy, "Başkurt Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 761.
[34] Ahmet Buran-Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri,** Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 325.

II. Şekil Bilgisi Unsurları

1. I. Tip Gelecek Zamanın (Geniş Zaman) Olumsuz Çekimi

Sibirya Tatar Türkçesinin en büyük ağız grubunu oluşturan Tobol-İrtiş bölgesi ağızlarında I. tip gelecek zamanın olumsuzluğu ağızlara göre farklılık göstermektedir. Ağızlara göre olumsuz çekim şu şekildedir:

Tobol-İrtiş (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz, Tara)

qayt-mar-ım/qayt-mas-mın/qayt-mass-ım/qayt-ma-n/qayt-mas-tı-m "dönmem"

qayt-mas-sıŋ/qayt-mar-sıŋ

qayt-mas/qayt-mar

qayt-mas-pıs/qayt-mar-vıs

qayt-mas-sıs/qayt-mar-sıs

qayt-mas-lar/qayt-mar-lar[35]

Tobol-İrtiş ağızlarından Tümen, Tobol, Tara ve Tevriz ağızlarında olumsuzluk -mAs ekiyle yapılmaktadır. Saz yöresi ağzında olumsuzluk eki Oğuz grubu Türk lehçelerine (Azerbaycan, Gagavuz, Türkmen) has olan -mAr şekliyle kurulmaktadır. Saz yöresi ağzında bütün şahıslarda bu ek, kullanımı bakımından Gagavuz Türkçesiyle ortaklaşmaktadır. Gagavuz Türkçesinde de -mAr olumsuzluk eki bütün şahıslarda kullanılmaktadır[36]. Tumaşeva, Saz yöresi ağızlarında -mAz yerine kullanılan -mAr olumsuzluk şeklinin 10. yüzyılda Ural ve İdil üzerinden Doğu Avrupa'ya giden Oğuz asıllı Uz ve Peçeneklerin bir kalıntısı olabileceğini belirterek, Sibirya Tatar Türkçesinde bir Oğuz etkisinin bulunduğuna dikkat çekmektedir[37].

Yine I. tip gelecek zamanın olumsuz çekiminde I. teklik ve çokluk şahısta ***al-mas-mın*** "almam", ***al-mas-pıs*** "almayız" örneğinde olduğu gibi -mAs eki kullanılırken Baraba ve Tom gibi ağızlarda al-ma-n/al-ma-m "almam" ve al-ma-bıs "almayız" örneklerinde görüldüğü gibi olumsuzluk ekinin sonunda z (s) bulunmamaktadır[38]. I. şahıslarda olumsuzluk ekinin sonunda bulunan /z/nin kullanılmadığı lehçeler arasında Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesi vardır. Ahmet B. Ercilasun /z/ sesinin düşürüldüğü bu tür I. şahıslardaki kullanımları Oğuzcanın etkisine bağlamaktadır[39].

2. Emir Kipinin Çokluk 2. Şahısta Kullanımı

II. çokluk şahıs emir kipi için Tobol-İrtiş ağızlarında **-(ı)ŋ/-(ĭ)ŋ** (Tevriz ve Tara ağzında ayrıca -IŋlAr), Baraba ağzında **-(ı)ŋ/-(ĭ)ŋ;** -IŋIs(lar); -IgIs; -IŋnAr, Tom ağzında -IŋnAr ve seyrek olarak da -(ı)ŋ/-(ĭ)ŋ biçimi kullanılır. Sonuna çokluk eki almış biçimler kipin nezaket çekimini yapmaktadır. Tobol-İrtiş ağızlarında ve Baraba ağzında kullanılan emir kipinin çokluk 2. şahsında kullanılan **-(ı)ŋ/-(ĭ)ŋ** eki Oğuzcayla benzerlik gösterir: kit-**ĭŋ** "gidin, gidiniz". Sĭs anta pĭrey nimenĭ

[35] G. X. Exetov, **age.,** s. 159-161.
[36] Nevzat Özkan, **age.,** s. 146.
[37] D. G. Tumaşeva, "Könbatış Sĭbĭrdegĭ Törki Kabile-Iru Atamaları", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 87.
[38] D. G. Tumaşeva, **age.,** 1977, 204; D. G. Tumaşeva, **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968, s. 57.
[39] **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 392.

köytĭrĭp quyma**ñ** (KST, 35) "Siz orada herhangi bir şeyi yakmayınız".; Mĭne sĭske yĭr, al**ın**, tsatsın, tuy**ın** (KST, 35). "İşte size yer, alın, ekin, doyun".

Çokluk 2. şahsın eki Oğuz grubu Türk lehçelerinde şu şekildedir[40]:

Türkiye Türkçesi: -(y)Xn: alın, gelin, okuyun, görün.

Gagavuz Türkçesi: -(y)Xn: alın, başlayın, işleyin, görün

Azerbaycan Türkçesi: -(y)Xn: alın, işleyin, qoyun, görün

Türkmen Türkçesi: -Xñ, -ñ: başlaañ, alıñ, biliñ, görüñ, turuñ.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi kimi Sibirya Tatar ağızlarında emir kipinin 2. çokluktaki kullanımı Oğuz grubu lehçeleriyle özellikle de ekin sonundaki -ñ ünsüzünün aynı olması dolayısıyla Türkmen Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

3. -maq kerek Yapısıyla Kurulan Gereklilik Kipi

Sibirya Tatar Türkçesinde III. tip gereklilik kipi -maq/-mek fiil ismi ekinin üzerine *kerek* kelimesinin getirilmesiyle yapılır. Fiil isimleriyle kurulan ve Uygur Türkçesinden itibaren görülen bu yapı gereklilik kipleri içinde en eski olanıdır. Tatar yazı dilinde görülmeyen bu gereklilik çekimi bugün Oğuz grubu lehçeleriyle (Türkmen Türkçesi hariç) Uygur, Özbek, Kırım Tatar, Başkurt, Kumuk, Nogay, Karakalpak ve Çuvaş lehçelerinde görülür[41]. Özellikle Baraba Tatar ağzında kullanımı görülen bu kip, kullanımı ve işlevi bakımından Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçeleriyle benzerlik göstermektedir.

Taw-alıp eytti: "Min sini istep paramın. Şol yerde **atışmaq kerek**, körüşeyik!" - tédi. (YBT, 70) "Tav Alp dedi: 'Ben seni arıyorum. Şu yerde karşılaşmak gerek, güreşelim!', dedi".

Qelĭyenĭ alğaltım, tuylap, kĭşĭ çaqırıp **almaq kerek**, titĭ. (YST, 73) "Aliye'yi almak istiyorum, ama düğün yapıp insanları çağırmak gerek, dedi".

Nitsĭk **pĭlmek kerek**. (ETD, 150) "Nasıl bilmek gerek".

Pĭtsen **tsapmaq** kerek. (DST, 196) "Ot biçmek gerek".

4. -maq/-mek İsim-fiil eki

Sibirya Tatar Türkçesinde kullanımı görülen isim-fiil eklerinden biri de -maq/mek'tir. Baraba ağzında ve daha seyrek olmak üzere Tobol-İrtiş ağızlarında kullanımı görülür. Kullanımı ve işlevi itibariyle Oğuz grubu Türk lehçeleriyle ortaklık göstermektedir. Tatar yazı dilinde kullanılmayan bu isim-fiil eki özellikle orta ağız bölgesinde yaygın olarak kullanılmaktadır[42].

Ülmekten paşqa çara yuq iken miŋe. (KST, 74) "Bana ölmekten başka çare yok".

Yıl **kĭtmek**ni ay, ay **kĭtmek**ni kөn öytip üne poyı yol osatılar. (YBT, 77) "Yıl gitmeyi ay, ay gitmeyi gün edip iğne boyu yol alıyorlar".

Pĭtsen **tsapmaqqa** kite kĭşĭ. (NFG, 225) "Kişiler ot biçmeye gidiyor".

[40] **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 703-712
[41] **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil,** TDK Yay., Ankara 2006, s. 505-565.
[42] F. Y. Yusupov, **Neliçniye Formı Glagola V Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985, s. 222.

Bu i̇şlerge ni xel iti̇p **tüzmek** kirek? (NFG, 226) "Bu işlere nasıl edip dayanmak lazım?".

Alarnıŋ eybi̇rlerin niçi̇k **almaq** kirek? (NFG, 226) "Onların eşyalarını nasıl almak gerek".

Şol yerde atış**maq** kerek. (YBT, 70) "Şu yerde karşılaşmak gerek".

5. -Ar ... mAs Zarf-fiil Eki

Geniş zaman ekinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulan bir zarf-fiil ekidir. Günümüzde yalnız Türkiye Türkçesi (gelir gelmez, görür görmez), Azerbaycan Türkçesi (görer-görmez, açılar-açılmaz[43]), Gagavuz Türkçesi (geçer-geçmeez, ister-istemez[44]) gibi Oğuz grubu Türk lehçelerinde ve kısmen Oğuz grubu lehçelerinin etkisinde kalan Kırım Tatar Türkçesi (bitirir-bitirmez, kirer-kirmez[45]) ve Nogay Türkçesinde (yeter yetpes[46]) kullanımı görülen bu ekin kullanımına daha önceki dönemlerde rastlanmamıştır[47]. Daha çok Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanımı görülen bu zarf-fiil şeklinin, STT'de iki örnekte tespit edilen kullanımı Oğuz grubundaki kullanımlarla benzeşmektedir.

Pi̇s öyge **ki̇rer-ki̇rmes** yaŋalıqların kepley ğuytı. (Tİ̇D, 71) "Biz eve girer girmez yenilikleri söyleyiverdi".

Öyleri̇ne **yi̇ter-yi̇tmes** küri̇p quytı: qunaqlar kili̇pler titi̇. (Tİ̇D, 72) "Evlerine ulaşır ulaşmaz gördü: Konuklar gelmişler, dedi".

6. -IşIn Zarf-fiil Eki

-ışın/-i̇şi̇n zarf fiil eki Sibirya Tatar Türkçesinde Tobol-İrtiş ağızlarında kullanımı olan bir ektir. Tobol-İrtiş ağızları içinde de bilhassa Tobol ve Saz yöresi ağızlarında kullanımı görülmektedir. Ekin yapısının genellikle -Iş fiilden isim yapma ekiyle eski +(I)n vasıta hâl ekinin birleşmesiyle (-Iş+In) meydana geldiği kabul edilmektedir[48]. -IşIn eki bugün özellikle Türkiye Türkçesinin Orta Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgesi ağızlarıyla Türkmen Türkçesinde[49], Sibirya Tatar Türkçesindeki işleviyle kullanılmaktadır. Sibirya Tatar Türkçesinde bu ek özellikle qayt-, kit-, bar-, kil- fiillerinden sonra kullanılmaktadır.

Qaytışın pi̇s te kürgen ayunı. (KST, 60) "Dönerken biz de ayıyı gördük".

Kiti̇şi̇n töşersi̇s, teni̇ği̇ske sawlıq ki̇rse. (KST, 60) "Allah sağlık verirse, gittiğinizde girersiniz".

Si̇sx'e **x'ili̇şi̇n** qeli̇m pötöf x'itti̇. (ZGTİ̇Y, 72) "Size gelirken hâlim kalmadı".

[43] Yavuz Kartallıoğlu-Hüseyin Yıldırım, "Azerbaycan Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 214.
[44] Nevzat Özkan, **age.,** s. 174.
[45] Zühâl Yüksel, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri,** Ankara 2005, s. 436.
[46] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türkçesi", **age.,** s. 662.
[47] Nesrin Bayraktar, **Türkçede Fiilimsiler,** TDK Yay., Ankara 2004, s. 251.
[48] F. Y. Yusupov, **age.,** 1985, s. 181; Leylâ Karahan, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri,", **TKA** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl: XXXII/1-2, 1994, Ankara 1996, s. 226-227; Necati Demir, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** S. 8, Sivas 1999, s. 331.
[49] Faruk Yıldırım, "-(y)XşXn Zarf-fiili Üzerine", **Turcology In Turkey** (Ed. László Károly), Szeged 2007, s. 505-519.

Ul kitapnı ĭşke **barışın** pirem tip atap quytı. (NFG, 181) “O, kitabı işe giderken vereyim diye söyledi”.

Monta **kilĭşĭn** magasintan patinka aldım. (NFG, 181) “Buraya gelirken mağazadan ayakkabı aldım”.

Yulta **kilĭşĭn** pĭ öyge xat yasat. (NFG, 181) “Yolda gelirken bu eve mektup yazıyor”.

Yemgetümge **parışın** Mexlĭge kĭrĭrsĭn. (NFG, 181) “Yemgetüm’e giderken Mehli’ye uğrarsın”.

Pĭs **qaytışın** kepleşf utırat it. (NFG, 181) “Biz döndüğümüzde konuşuyordu”.

-IşIn ekinin seyrek olarak bulunma hâl ekiyle genişlemiş -IşIntA biçimi de görülmektedir: Annan çığıp **qaytışınta** astığan kürtĭk. (KST, 60) “Ordan çıkıp dönerken ahududu çileği gördük”; Bağaytan **qaytışınta** palıq satıp altım. (NFG, 181) “Bagay’dan dönerken balık satın aldım”.

III. Söz Varlığı Unsurları

Sibirya Tatar Türkçesinin söz varlığına bakıldığında Oğuz grubuyla ortaklaşan çok sayıda kelimeye rastlanmaktadır. Bu bölümde daha çok Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarında görülen ortak kelimeler üzerinde durulmuştur. Sibirya Tatar Türkçesinden alınan ve madde başı olarak verilen kelimelerin Tatar yazı dilinde olmamasına dikkat edilmiş ve bu yapılırken de Tatar Türkçesi yazı diliyle ilgili sözlükler esas alınmıştır. Sibirya Tatar Türkçesindeki kelime ve anlamı verildikten sonra, aynı kelimenin Türkiye Türkçesi yazı dilinde veya Türkiye Türkçesi ağızlarındaki şekil ve anlam bakımından dengi olan kelime verilerek aradaki benzerliklerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca, madde başı olan verilen kelimenin Sibirya Tatar Türkçesinin hangi ağzında görüldüğü belirtilmiş yine bu kelimenin şekil ve anlam itibariyle karşılığı Türkiye Türkçesinin hangi ağzında veya ağızlarında bulunduğu da belirtilmiştir.

Türkçe Kelimelerdeki Ortaklıklar

alaşa (GTD, 47; SDST, 22) (Tüm., Tob., Bar.): Basık, düşük, kısa. // **Alaşa:** Alçak, engin, basık (Kas., Kon.; DS, C. 1).

arı (SDST, 28) (Bar.): Arı, bal yapan böcek. (Tat. bal kortı; TTSöz., 45).

arış (DZT, 93) (Tob.-İrt., Bar.): Araba oku. // **Arış:** 1. Araba, kağnı oku (İzm., Bal., Çan., Bur., Esk., Koc., Sak., İst., Çor., Ama., Gir., Tok., Kon., Ada., Ed., Kırk., Tek.), 2. Düven oku (Bur., Koc.) (DS, C. 1).

armağan (SDST, 27) (Tob.): Armağan, hediye.

ĭt poron (DZT, 99) (Tob., Tüm.): Yabani gül. // **İtburnu:** 1. Yabani gül ve meyvesi (Küt., Kars, Gaz., Kon., Ada.) (DS, C. 7), 2. Bir böğürtlen çeşidi (El.-EYAD, 235).

at qȯy- (SDST, 30) (Tev.): Ad koy-, isim ver-. (Tat. at kuş-, ata-; TTAS, 53).

bȯra (SDST, 45) (Tüm.) Kil bȯrağa (gel buraya), **pura** (SDST, 179) (Tüm., Tob.): Bura, bu ara. (Tat. bu cir, birĭ; TTSöz., 96).

batırda- (SDST, 42) (Tüm.): Patırda-, tıkırda-. (Tat. tavışlan-, şavşu kubar-; TTSöz., 337).

bileklĭk (SDST, 44) (Tob.): Bileklik, bilezik. (Tat. bĭlekse; TTS, 48).

büldürtsün (SDST, 48) (Tob.): Bıldırcın. (Tat. büdene, bıtbıldık; TTAS, 107).

çaç-paş (YBT, 88) (Bar.): Saç baş.

çoçıq (YBT, 197) (Bar.): Meme. // **Çüçük:** meme (Çor.; DS, C. 3), **çiçik:** meme (İst., Bit., Mal.; DS, C. 3; **cicik:** meme (Af., Den., Çan. , Çor., Sam., Ama., Tok., Gir., Or., Art., Erz., Bit., Mal., Siv., Yoz., Ank., Kay.; DS, C. 3).

çüre (YBT, 197) (Bar.): Çevre. (Tat. tire-yün, tire-yak, tire, tirelĭk; TTSöz., 122).

eyĭr- (SDM, 87) (Tüm.): Eğir-. (Tat. ĭrle-; TTSöz., 160).

igin (SDST, 53) (Bar.): 1.omuz, omuz başı. // **Eğin:** 1. sırt, arka. (İzm.; DS, C. 5). 2. boy, bos, endam. (Çor.; DS, C. 5).

ilĭk/ilek (KST, 112) (Tüm.): Kır keçisi, dağkeçisi. // **Elik:** Dağ keçisi, karaca (Bur., Bol., Zon., Kas., Çnk., Çor., Sin., Sam., Ama., Tok., Or., Gir., Erz., Siv., Kay.; DS, C. 5) **elik keçi** (Or.; DS, C.5).

imgekle- (KST, 112) (Tüm.): Emeklemek, dört ayak üstünde yürümek. (Tat. mükele-, mükelep yörü-; TTSöz., 163).

inanıtslı (SDST, 55) (Tob.): İnanılır, güvenilir (Kök inan-, Tat. ışanıçlı; TTS, 424. kök ışan-)

indir- (YBT, 139) (Bar.): İndir-, aşağı indir-, götür-. (Tat. töşĭr-).

inek (SDST, 56) (Tob.): İnek (Tat. sıyır).

inelik (SDST, 56) (Bar.): İğnelik. (Tat. ine kapçığı; SDST, 56).

itmek (SDST, 61) (Tüm.): Ekmek // **Etmek:** ekmek (Bol., Art., Ank.; DS, C. 5); **etmak** (İç.), **etmeh** (Kars), **idmek** (Ed.), **itmek** (Kır.) (DS, C. 5).

kөprü (SDST, 104) (Bar.); **küprĭ** (SDST, 109) (Bar.): Köprü. (Tat. küpĭr; TTS, 201).

kemşĭk (KST, 142) (Tüm.): Eğri. // **Kemçik:** 1. Eğri şey (Af., Kay., DS, C. 8), 2. Ağzı eğri (kimse) (Kay., DS, C. 12).

kermek (YBT, 158) (Bar.): Kabuk. //**Kerme:** 1.Yara üstünde oluşan kabuk (El., Mal., DS, C. 12), 2.

kerme: Yara kabuğu (Kay.; DS, C. 8.), 3. Deride kalınlaşmış kir tabakası (Tok.; DS, C. 8).

kertsek (SDST, 96) (Tob.): Gerçek, doğru. M. Öner, kirtü "yemin, ant; gerçeklik" kelimesinin genişlemiş şekli olan ve Sibirya Tatar Türkçesinde bulunan kerçek/kirçek (kirtü+çek>*kirtçek>kirçek) kelimesinin yalnız Türkiye, Gagavuz ve Türkmen Türkçelerinde bulunduğunu belirterek Oğuz unsuruna dikkat çekmiştir[50].

keygĭne (SDST, 93) (Tar.): 1. Kurutulmuş etin kızdırılması. 2. Tavada pişirilmiş yumurta. // TT. Kaygana.

[50] Mustafa Öner, **agm.,** s. 341-342.

könnök (KST, 137) (Tüm.): Şemsiye. // **Günlük:** Şemsiye (Den., Çor., Trb., Art., Kars, Gaz., Kon., Ada.; DS, C. 6).

körte (DZT, 114) (Tob., Tüm.): Palto. // **Kürde:** Kadın ceketi, uzun hırka. (Isp., Küt., Brd., Bil.) (DS, C. 8).

köse- (KST, 137) (Tüm.): Dile-, arzu et-. // **küse(n)-:** Beğen-, imren- (Kon., Bay., Kars) (DS, C. 8).

kügǐl (SDST, 106) (Bar.); **kögel,** (YBT 160) (Bar.): Ördek. // **Gövel:** 1. Yeşil başlı ördek (Af., Van, Kay., Ada., Ank.; DS, C. 6), 2. Güzel kuş (Ada.; DS, C. 6).

kürǐmlǐk (KST, 140): (Tar.): 1. Geline verilen düğün hediyesi, 2. Damat evinde kızı görmek için verilen hediye, görümlük, yüz görümlüğü.

küs aydın (KST, 140) (Tüm.); **küs aytın** (SDST, 110) (Tüm., Tob.): Kutlama için söylenen "gözünüz aydın" anlamında deyim.

qȯyın (SDST, 131) (Bar.): Koyun. (Tat. sarık; TTSöz., 266)

qal (SDST, 116) (Tar.): Ahmak, aptal, düşüncesiz. //**Kal:** olgunlaşmamış, çiğ, pişmemiş (Er.; EİA III, 191).

qançıq (YBT, 151) (Bar.); **qantsıq** (SDST, 118) (Tom, Tüm., Tob.): Ana hayvan (kedi, köpek, ördek vb.), dişi köpek, kancık.

qañğa (SDST, 119) (Tob.): Eğerin ağaçtan yapılan kalıbı. // **Kamga/kamğa/kamka:** Yonga, iri talaş, ağaç kabuğu, ağaç kırıntısı (Bal., Esk., Çor., Sam., Ama., El., Mal., Ur., Gaz., Siv., Yoz., Kay., Nev., Niğ., İç., Erz., Hat., Kah., Ada., Ank.; DS, C. 8).

qarıştır- (BST, 139) (Tar.): Karıştır-, ekle-. (Tat. katıştır-, katnaştır-; TTAS, 242).

qay (SDST, 114) (Tar., Tüm.): 1. İlk yağan kar, 2. Mayıs ayı ortasında yağan kar, 3. Baharda yağışlı, fırtınalı, karlı hava, 4. Bir kişi öldükten sonra ilk kar veya yağmur. // **Kay:** 1. yağmur, yaz yağmuru. (İzm., Esk., Or.; DS, C. 8) 2. Nem (Kon. ; DS, C. 8), 3. Yağmurdan önce esen şiddetli yel (Çan. ; DS, C. 8), 4. Fırtına (Çor.; DS, C. 8).

qazaq (KST, 144) (Tüm.): Keski, iskarpela. // **Kazak:** Tekneden hamur kazımaya yarayan demir araç. (Isp.; DS, C. 8).

qılan (SDST, 139) (Bar.): At kılı.// **Kılan:** Sert keçi kılı. (Bol., Art.; DS, C. 89).

qırsıs (SDST, 141) (Tüm., Tob.): Yalancı, sözünde durmayan. Kelime "hırlı hırsız" ikilemesinde "hırsız" biçimiyle TT.de yaşamaktadır.***hırlı*** kelimesi Türkçe sözlükte "İşinde doğru, uslu iyi (kimse)" anlamıyla verilmektedir. Dolayısıyla TT. deki "hırsız" kelimesinin anlamı, Sibirya Tatar Türkçesindeki anlamla örtüşmektedir.

qırtış (SDST, 142) (Tüm., Tob.): Sınır, tarla sınırı. // **Kırtış:** İki tarla arasındaki ırmak seti. (Kon.; DS, C. 8).

qısıltsa (SDST, 143) (Tüm., Tob.): Pancar. // **Kızılca:** pancar (Siv.; DS, C. 8).

qısqaç (SDST, 142) (Bar.): Maşa, kıskaç. (Tat. kıskıç) // **Kıskaç:** maşa (Den., Çan., Bil., Esk., Sak., Koc., Ama., Or., Trb., Riz., Kah., Siv., Kır., Niğ., Kon., İç., Muğ., Kırk., Tek., Af., Ada.; DS, C. 8)

qıyıq (SDST, 139) (Tüm., Tob.): Kumaş, bez parçası. // **Kıyık:** Köşeli kesilmiş kumaş parçası (Tok., Esk.; DS, C. 8).

qorşaq (KST, 153) (Tev.): Kuşak. (Tat. korşaw: çember, kuşak;TTS,167). // **Kurşak:** 1. Kadınların arkadan bellerine bağladıkları işlemeli kuşak (Art., DS, C. 8), 2. **kurşak/gurşah:** Kuşak, bele sarılan kumaş (Kars, DS, C. 12).

quça (SDM, 130) (Bar.): Koca, eş.

qulaq (SDST, 133) (Tev., Tar, Tüm., Tob): Tek kollu kişi. // **Kolak:** çolak (Brd., İzm., Esk., Ank., Ant., Muğ.; DS, C. 8).

qutsa (SDST, 136) (Tüm., Tob.): Büyük, yaşlı kişi. Koca.

mişek (SDST, 151) (Sib.): Kedi. (Tat. meçi̇̆, pi̇̆si; (TTSöz., 249) // **Mişik:** Kedi (Den., Trb.; DS, C. 9).

möyöş (SDST, 154) (Tüm.): Köşe. // **Müyüş:** köşe. (Yal.; DS, C. 9) (<ET. müñüş; TTES, 146).

nene (SDST, 158) (Tar., Tüm.): Nine.

o̊ba (Bar.) (SDST, 162), **uba** (SDST, 224) (Bar., Tüm.): Tepe, yüksek yer; yığın.// **Oba:** 1. Tepe (Isp.; DS, C. 9), 2. Yazın hayvanlarla çıkılan yayla, yaylak (Trb., El., Siv., Niğ. ; DS, C. 9).

pağımtsı (SDST, 166) (Tüm.): Falcı. (Tat. baguçı; TTS, 41). // **Bakımcı/bahımcı:** falcı (Bur., Man., Küt., Zon., Kas., Gaz., Kah., Hat., Siv., Kon., İç.; DS, C. 2.) (Kay.; DS, C. 12), (Ad., Osm.; AOİA II, 457).

patar (SDST, 169) (Tüm., Tob.): Kara ördeğin bir türü. // **Patar:** Erkek ördek. (Bur.; DS, C. 9).

pük (SDST, 180) (Bar.): Irmağın kıvrımı, büküntü yeri, bük. // **Bük:** dönemeç (TS, 333).

püyük (SDST, 180) (Bar.): Büyük, iri. (Tat. zur; TTS, 99)

sağır (SDST, 183) (Tar.) / **qolaq sağır** (SDST, 127) (Tar.): Sağır.

si̇̆mki̇̆r- (KST, 190) (Tar.): Sümkür-. (Tat. si̇̆ñgi̇̆r-; TTS, 270).

sımraq (SDST, (Tüm., Tob., Bar.): Emzik. // **Somruk/sormuk:** Bebeklere. tülbent içine tatlı konularak yapılan emzik. (Uş., Af., Den., Esk., Sam., Siv., Ank., Kay., Niğ., İç., Küt., Koc., Bol., İst., Kas., Çor., Ama., Yoz., Kır., Kon., Ada.; DS, C. 10).

sıtıq (SDST, 198) (Tob., Tar.): Sürekli ağlayan, ağlak. // **Sıdık/sıdak:** Yerli yersiz ağlayan, sulu gözlü (İzm., Af., Ayd., Muğ.; DS, C. 10).

söyri̇̆ (SDST, 192) (Tar.): Sivri. (Tat. oçlı; TTS, 236).

suluq (SDST, 194) (Tob.): Soluk, solmuş. (Tat. sulgan; TTS, 279).

sürgüts (SDST, 195) (Tom.): Kar küreme küreği. // **Sürgüç:** Damlarda kar süpürmeye yarayan tahta araç. (Kay.; DS, C. 10).

sürü (SDST, 196) (Tob.): Sürü, hayvan sürüsü. (Tat. kötü; TTS, 195).

şağır (SDST, 248) (Tüm., Tob.): Olgunlaşmamış, pişmemiş. // **Çakır:** Yeni olgunlaşmaya başlamış meyve (Isp., Brd., Den., Ant., İzm.; DS, C. 3).

şıñğırtaq (DZT, 104) (Tar.): Çıngırak, çan. (Tat. kuñraw). // **Çınkırdak:** Çıngırak. (Niğ.; DS, C. 3).

şijik (SDST, 250) (Bar.): Büyümeye başlamış iki yaşındaki koyun // **Şişik:** Kuzulama dönemine girmiş ya da doğurmuş sütlü koyun (Kas.; DS, C. 10) /**şişek:** 1. Bir iki yaşında koyun, 2. Kuzulama dönemine girmiş veya doğurmuş koyun (TS, 1870).

tĭlĭk (SDM, 19) (Tüm.): Yırtmaç, yarık.//TT. delik. (Tat. tişĭk; TTS, 140).

tap taqır (YBT, 105) (Bar.): Dümdüz, tamtakır.

tĭrsex/tĭrĭskek (KST, 200) (Tev., Tob.): Arpacık, itdirseği. // **Dirsek:** arpacık (göz hastalığı) (Ank., DS, C. 4).

tĭsme (SDST, 209) (Sib.): Ağaç çit. // **Dizme:** Bahçe ve tarla kenarındaki parmaklık, çit, tahta perde. (İç., Ant., Ed.; DS, C. 4).

tepe (SDST, 207) (Bar.): Tepe. (Tat. kalkulık).

tete (SDST, 208) (Tar., Tüm.): Dede.

törme (DZT, 93) (Tob.-İrt.): Hamurun içine çökelek konarak yapılan yemek. // **Dürme:** 1. Hamurdan yapılan gözleme (Bol.; DS, C. 4), 2. İçine katık konularak sarılmış yufka ekmeği (Isp., Muğ.; DS, C. 4).

tsabalaq (SDST, 232) (Tob.): Yanağa vurulan tokat, şaplak.//TT. şaplak.

tsala (KST, 216) (Sib.): Azıcık, bir an, bir ara. // **Çala:** Bir an, bir ara (Isp., Bil., Esk., Çor., Kars, Gaz., Siv., Ank., Niğ., Hat., İç., Ed.; DS, C. 3).

tsalıq (KST, 216) (Tar.): Azarlayan, yersiz çıkışlar yapan. // **Çalık:** Kaba, patavatsız (Muğ.; DS, C. 3).

tseynem (SDST, 236) (Tom., Tüm.): Bir lokma, bir ağız dolusu. // **Çeynem:** bir ağız dolusu (Tok., Van, Mal., Dyb., Gaz..; DS, C. 3).

tsım (DZT, 101) (Tüm.): Çim, çimen (Tat. çirem).

tsıt (KST, 223) (Tüm.): Çit. (Tat. çiten).

tsitse (KST, 219) (Tüm.): En küçük hala veya teyze. // **Çiçe:** 1. Hala (Bur., Kon., Ada.; DS, C. 3.), 2. Teyze (Güm.; DS, C. 3).

tsitsi (KST, 219) (Tar.): Babadan veya anneden büyük olan kadın. // **Çiçi/cici:** Yenge. (Af., Den., Man., Siv., Kon., Ada.; Tok., Art., Kır., Nev.; DS, C. 39).

tsoñqor/**tsoñğor** (SDST, 240) (Tüm.): Çukur. (Tat. çokır) // **Çunkur/çungur:** çukur, derin (Kah.; DS, C. 3).

tsudzuq (SDST, 242) (Bar.): Sucuk (Tat. kolbasa).

tsuq (SDST, 241) (Tar., Bar.): Çok. (Tat. küp). Tatar yazı dilinde çuk (çok) kelimesi yerine "küp" kelimesi kullanılırken "çuk" kelimesinin *çuk-çuk* "çok çok, pek çok" (TTS, s. 400) ikilemesinde bulunduğu görülmektedir.

tüşeme (SDST, 222) (Tüm., Tob.): Yere serilen kilim. // **Döşeme:** halı, kilim, çul (Den., Esk., Siv.; DS, C. 4).

ul- (KST, 61) (Tob.): Ol- (Tat. bul-).

ulaq (SDST, 225) (Tob.): Keçi yavrusu, oğlak.

üdüş (SDST, 228) (Bar.): Borç, verecek. // **Ödüş:** Ödünç (Er., EİA III, 251)

ürme (SDST, 230) (Tüm., Tob.): Söğüt çubuklarından yapılan küfe. // **Örme:** sepet (Bol.; DS, C. 9).

ürt (SDST, 230) (Tob., Tar.): 1. Yangın, 2. Ormanda yakılan yer. **/ ürt sal-:** ateş sal- (SDST, 230 // **Ört:** ateş (Ada., Osm.; AOİA II, 485).

yalan (SDST, 66) (Bar.): Yalan (Tat. yalgan).

yalın (KST, 118) (Tüm.): Alev. // **Yalın:** Alev (Isp., Brd., Den., İzm., Man., Bur., Küt., İst., Zon., Çnk., Çor., El., Mal., Gaz., Siv., Ank., Kon., İç., Ant., Muğ., Kırk.; DS, C. 11).

yapraq (SDST, 69) (Tom, Tob., Tar.): Yaprak (Tat. yafrak; TTSöz., 472).

yaramsaq (KST, 119) (Tar.): Dalkavuk, yardakçı. // **Yaramsuh:** Dalkavuk (Or., Ayb. A., 159).

yas (SDST, 71) (Tüm., Tob.): Yas, matem.

yaşlu (SDST, 73) (Bar.): Yaşlı, ihtiyar. (Tat. kart, küp yeşlĭ; TTSöz.,474)

yatağan (KST, 120) (Tar.): Evden çıkmayan. // **Yatağan:** Çok yatan, çok uyuyan, tembel. (Isp., Çor., Esk., Tok., Kars; DS, C. 11).

yĭtĭr- (SDST, 80) (Bar.): Yitir-, kaybet- (Tat. yugalt-; TTSöz., 480).

yĭtĭr- (SDST, 80 (Tüm.); (**yidĭr-** BST, 16) (Tar.): Yedir- (Tat. aşat-; TTSöz., 476).

yayğın (SDST, 65) (Bar.): Taşkın, sel. / **Yaygın:** Yatağından çıkan akarsuyun yayıldığı yer. (Ed.; DS, C. 11).

yekte (SDST, 75; **yĭkte,** 77) (Tüm.; Tob.): Ceket, elbise, kaftan. // **Yekte/yikte:** 1. Eteklik (Af., Isp., Ayd., Kon.; DS., C. 11), 2. **yekte:** ferace (Çan., Kon.; DS., C. 11).

yerĭk (BST, 142) (Bar.): Aşeren kadının istediği, aşerdiği yiyecek. // **Yerik:** Aşeren (gebe kadın) (Af., Den., Or., Gir., Mal., Ur.; DS, C. 11).

yomar (SDST, 82) (Tom): Bağırsak. // **Yumur:** Hayvanlarda midenin bir parçası (Brd.; DS, C. 11).

yomrıq (SDST, 82) (Tüm., Tob.): Yumruk. (Tat. yodrık).

Alıntı Kelimelerdeki Ortaklıklar

Sibirya Tatar Türkçesinde Türkçe kelimelerin dışında kimi alıntı kelimelerde benzerlikler görülmektedir. Tatar yazı dilinde bulunmayan kimi alıntılar, Sibirya Tatar Türkçesinde görülmekte ve Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla paralellik göstermektedir. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Yunanca ve Moğolca gibi ortak alıntılar da bulunmaktadır.

amrut (<Far. emrûd) (SDST, 24) (Tob.): Armut.

çĭrkin (<Far. çirkîn) (KST, 225) (Tar.); **tsĭrkĭn** (KST, 218) (Tüm.): Pis, çirkin; kirli.

daya (<Far. dâye) (SDST, 49) (Tob.): Anne, doyuran. // TT. Çocuk bakıcısı, sütnine, dadı (TS, 480).

xarac (<Ar. xarâc) (SDST, 231) (Tob.): Vergi, toprak vergisi.

kepkĭr (<Far. kef-gîr) (KST, 143) (Sib.): Delikli kepçe, süzgeç, kevgir..

köye (<Moğ. köge. MTS I, 760) (GTD, 10) (Tob.-İrt.): Kurum, is.// **Küye:** Yanık, is. (Bur.). (DS, C. 8).

küse (<Far. kûze: Su testisi; OTL, 636) (SDST, 111) (Sib.): Su kaynatılan pik ya da deminden yapılan demlik. // **Küze:** 1. Üstü geniş ağızlı, iki delikli, kapaklı, ağaçtan su kabı (Er.), 2. Ağaç testi (Er.; EİA III, 209), 3. Küçük testi (Kars; KİA, 380).

qaqul (<Far. kâkul) (SDST, 116) (Tob., Tar.): **kegĭl** (SDST, 93) (Bar.); Alnın üzerine düşen kısa kesilmiş saç, perçem; TS, 1039): Atın alnındaki saç, kakül.

lexene (<Yun.) (SDST, 145) (Tob.): Lahana. (Tat. kebĭste; TTSöz., 277).

neşter (< Far. nîşter) (SDST, 158) (Tob.): Küçük bıçak, cerrahide kullanılır, neşter.

ostara (<Far. usturre) (SDST, 161) (Tob.): Saç kesilen bıçak, ustura.

petĭr (<Ar. fatîr) (SDST, 171) (Sib.): Mayasız hamurdan pişirilen ekmek.// **Fetir:** 1. Saçta pişirilen mayasız yufka ekmeği, bazlama. (Çnk., Sam., Ama., Gir., Güm., Art., Kars, Er., Erz., Van, Bit., Mar., Dyb., El., Mal., Ur., Gaz., Siv.; DS, C. 5.), 2. Mayasız, kalınca sac ekmeği (El.; DS, C. 5).

pıyas (<Far. piyâz) (SDST, 180) (Tob., Tüm., Tom): Soğan. // TT. **Piyaz:** Kebap, ızgara, köfte, balık vb.nin yanına katılan, ince doğranmış ve tuzla öldürülmüş maydanozlu soğan. (TS, 1613).

santala (<Ar. sandaliyye) (SDST, 185) (Tob.): Sandalye, oturak.

şalğam (<Far. şelgam) (KST, 227) (Tüm.): Şalgam. (Tat. şalkan; TTS, 409).

şire (<Far. şîre) (SDST, 251) (Tüm., Tob.): Meyve suyu. (Şıra) // **Şire:** Üzüm ve öteki meyvelerin suyu (Isp., Kars, Hat., Siv., Ank.; DS, C. 10).

şur (Far. şûr: tuzlu; OTL, 1200) (SDST, 251) (Tar., Bar., Tom): Tuzlu su. // **Şur/şor:** Tuzlu. (Bit., Ur., Bur., Zon., Gir., Trb., Art., Kars, Van, Bit., Dyb., Ank., El., Kon.; DS, C. 10).

torop (<Far. turb, turub) (DZT, 100) (Tüm., Tob.) Turp. (Tat. torma; TTSöz., 448).

tsemper (Far.<çenber) (KST, 224) (Tüm.): Çember. (Tat. kırşaw; TTSöz, 120).

Yukarıda ele alınan söz varlığı unsurlarına bakıldığında Sibirya Tatar ağızlarında bulunan ve madde başı olarak alınan 107 Türkçe ve 19 alıntı kelime olmak üzere 126 kelimenin Türkiye Türkçesi ve ağızlarında da bulunduğu görülmektedir. Madde başı olan kelimenin bazen birkaç Sibirya Tatar ağzında bulunduğu hesaba katıldığında bu 126 kelimenin, Sibirya Tatar Türkçesine ait üç bölge ağzında 180 kez geçtiği görülmektedir. 180 kelimenin 130'u en büyük ağız bölgesini oluşturan Tobol-İrtiş ağızlarında (Tobol-İrtiş genel 3, Tümen 51, Tobol 47, Tara 25, Tevriz 4), 37'si Baraba ağzında, 7'si de Tom bölgesi ağzında bulunmaktadır. 6 kelime ise Sibirya Tatar ağızlarının tamamında ortaktır. Buna göre Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarıyla Türkiye Türkçesi arasında en fazla benzerliğin görüldüğü ağız bölgesi % 72 ile Tobol-İrtiş bölgesi ağızlarıdır. Bu oran Baraba ağızlarında % 21, Tom bölgesi ağızlarında ise % 4 civarındadır.

Sibirya Tatar Türkçesinde madde başı olarak alınan 126 kelimenin Türkiye Türkçesinin 51 ağzında (bir kelimenin birden fazla ağızda bulunduğu hesaba katıldığında) 296 kez geçtiği görülmektedir. 296 kelimenin il ağızlarına göre dağılımı şöyledir: Konya 16, Sivas 14, Çorum 12,

Adana 11, Ankara 11, Kars 11, Denizli 10, Eskişehir 10, Kayseri 10, Afyon 9, Bursa 9, Artvin 8, Elazığ 8, Gaziantep 8, Malatya 8, Tokat 8, Amasya 7, İzmir 7, Ordu 7, Bolu 6, Giresun 6, Bitlis 5, Çanakkale 5, Edirne 5, Erzurum 5, Kastamonu 5, Kütahya 5, Samsun 5, Trabzon 5, Antalya 4, Erzincan 4, İstanbul 4, Kahramanmaraş 4, Kırşehir 4, Kocaeli 4, Van 4, Zonguldak 4, Çankırı 3, Diyarbakır 3, Kırklareli 3, Yozgat 3, Aydın 2, Balıkesir 2, Gümüşhane 2, Osmaniye 2, Sakarya 2, Tekirdağ 2, Bayburt 1, Mardin 1, Uşak 1, Yalova 1.

296 kelimenin Leylâ Karahan'ın belirlediği ağız gruplarına göre dağılımı ve yüzdelik oranı ise şöyledir:

I. Doğu Grubu Ağızları: Kars 11, Elazığ 8, Bitlis 5, Erzurum 5, Erzincan 4, Van 4, Diyarbakır 3, Gümüşhane 2, Bayburt 1, Mardin 1. Toplam **44** kelime: **% 14.8**

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Artvin 8, Trabzon 5. Toplam **13** kelime: **% 4.3**

3. Batı Grubu Ağızları: Konya 16, Sivas 14, Çorum 12, Ankara 11, Adana 11, Eskişehir 10, Kayseri 10, Denizli 10, Afyon 9, Bursa 9, Gaziantep 8, Malatya 8, Kırşehir 4, Çankırı 3, Yozgat 3, Tokat 8, Amasya 7, İzmir 7, Ordu 7, Bolu 6, Giresun 6, Çanakkale 5, Kastamonu 5, Kütahya 5, Samsun 5, Zonguldak 4, Kocaeli 4, Antalya 4, İstanbul 4, Kahramanmaraş 4, Balıkesir 2, Sakarya 2, Aydın 2, Osmaniye 2, Uşak 1, Yalova 1. Toplam **229** kelime: **% 77.3**

Leylâ Karahan'ın tasnifinde yer almayan ve daha çok Rumeli ağızları olarak bilinen Edirne (5), Kırklareli (3), Tekirdağ (2) ağızlarında kullanımı görülen 10 kelime daha bulunmaktadır. Bunların da dağılımı şu şekildedir:

Rumeli Grubu: Edirne 5, Kırklareli 3, Tekirdağ 2. Toplam **10** kelime: **% 3.3**

Sibirya Tatar ağızlarındaki kelimeler, Türkiye Türkçesi ağızlarından en çok Konya, Sivas, Çorum, Ankara, Adana, Denizli, Eskişehir, Kayseri, Afyon gibi illerde görülmektedir. Ağız gruplarına göre ise en fazla Batı grubu ağızlarında Sibirya Tatar Türkçesinin söz varlığına rastlanmaktadır. Batı grubu ağızlarından sonra ise Doğu grubu ağızları, Kuzeydoğu grubu ağızları ve Rumeli bölgesi ağızları gelmektedir. Tatar Türklerinin 19. yüzyıldan itibaren Türkiye'ye göç ettikleri bilinmektedir. Sibirya Tatarlarının bir bölümü 1900'lü yıllarda Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bugün Konya ilinin Cihanbeyli ilçesinin Böğrüdelik köyünde yaşamaktadırlar[51]. Bunun yanı sıra İdil-Ural Bölgesinden göç eden Tatarlar da Türkiye'de Eskişehir ve Kütahya başta olmak olmak üzere Bursa, Samsun, Ankara, Aydın, İstanbul, Trabzon, Sivas, Konya gibi illere yerleşmişlerdir[52]. Bu bağlamda Batı grubu ağız bölgesinde bulunan illerde (Konya, Ankara, Sivas gibi) Sibirya Tatar Türkçesiyle benzerliklerin daha fazla görülmesi olağan karşılanabilecekken Doğu grubu, Kuzeydoğu grubu ve Rumeli bölgesi ağızlarında görülen ortak unsurlar ilgi çekicidir.

Sonuç olarak, Sibirya Tatarlarının etnik esasını Kimek-Kıpçak boyları oluşturur. Günümüz Sibirya Tatarlarının oluşumunda en önemli tabakayı Kıpçaklar teşkil etmektedir. Bununla birlikte devam eden tarihî süreçte İdil-Ural bölgesinden gelen Tatar Türkleri, Nogay, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Özbek, kısmen Oğuz boyları Sibirya Tatar Türklerinin oluşumuna katkıda bulunur. Bunun yanında kısmen Moğol etkisi ve Türk olmayan yerli halklardan Hantıy, Mansıy, Ugor, Samoyed, Ket gibi halkların da Sibirya Tatar Türklerinin oluşumuna katkıda bulundukları düşünülmektedir.

[51] Mehmet Akalın, "Böğrüdelik Tatar Ağzı", **Dil Yazıları** (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara 2001, s. 22-24; http://www.cihanbeyli.gov.tr/haber/Web%20Sitelerim1/Ksbky/ky/bogrudelik.htm

[52] Arzu Kılınç Ocaklı, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler", **Türkler,** C. 13, **Yeni Türkiye** Yay., Ankara, s. 896-905.

Sibirya bölgesi Türkçesinin oluşumunda Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesinin önemli payı olduğunu bilinmektedir. Bu birleşme ve bir arada yaşama neticesinde Türk boyları arasında bir kaynaşma meydana gelmiş ve karşılıklı olarak ortak unsurlar ortaya çıkmıştır. İncelememizde de görüldüğü gibi Sibirya Tatar Türkçesiyle Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında ses, şekil ve söz varlığı bakımından azımsanmayacak oranda benzerlikler bulunmaktadır.

METİN TARAMASI YAPILAN ESERLER VE KISALTMALARI

AOİA II: YILDIRIM Faruk, **Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları II,** TDK Yay., Ankara 2006.

Ayb. A.: AYDIN Mehmet, **Aybastı Ağzı,** TDK Yay., Ankara 2002.

BST: BAYAZİTOVA F. S., **Sïbïr Tatarları,** Kazan 2001.

CTD: CELEY L., **Tatar Dialektologiyesï,** Kazan 1947.

DLT: Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** (Çev. Besim Atalay), C. I-III, TDK Yay., Ankara 1992.

DS: Derleme Sözlüğü, 12 Cilt, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1993.

DST: TUMAŞEVA D. G., **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977.

DZT: AXATOV G. X., **Dialekt Zapadnosibirskix Tatar,** Ufa 1963.

EİA III: GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları,** III. Cilt, TDK Yay., Ankara 1995.

ETD: EXETOV G. X., **Tatar Dialektologiyesi,** Kazan 1984.

EUTS: CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

EYAD: GÜLENSOY Tuncer - BURAN Ahmet, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler 1,** TDK Yay., Ankara 1994.

GTD: AXATOV G. X., **Tatarskaya Dialektologiya,** Ufa 1977.

KİA: ERCİLASUN Ahmet B., **Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi),** TDK Yay., Ankara 2002.

KST: TUMAŞEVA D. G., **Könbatış Sïbïr Tatarları Tïlï,** Kazan 1961.

MTS I: LESSİNG Ferdinand D., **Moğolca-Türkçe Sözlük** (Çev. Günay Karaağaç)**,** 2 Cilt, TDK Yay., Ankara 2003.

NFG: YUSUPOV F. Y., **Neliçniye Formı Glagola v Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985.

OTL: DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Aydın Kitabevi, Ankara 1990.

SDM: RAMAZANOVA D. B., **Sïbïr Dialektlarınnan Materiallar,** Kazan 2001.

SDST: TUMAŞEVA D. G., **Slovar Dialektov Sibirskix Tatar,** Kazan 1992.

TİD: ALİŞİNA X. Ç., **Tobolo-İrtışskiy Dialekt Yazıka Sibirskix Tatar,** Kazan 1994.

TS: Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK Yay., Ankara 2005.

TTAS: GANİYEV F. (Baş Red.), **Tatar Tïlïnïñ Añlatmalı Süzlïgï,** Kazan 2005.

TTES: EXMETYANOV R., **Tatar Tïlïnïŋ Kıskaça Tarixi-Etimologik Süzlïgï,** Kazan 2001.

TTS: GANİYEV F. - EXMETYANOV R. - AÇIKGÖZ H., **Tatarca-Türkçe Sözlük,** Kazan-Moskova, 1997.

TTSöz.: EXMETYANOV R. - MÖXEMMETDİNOV R. - NURİYEVA F. - GANİYEV F., **Türkçe-Tatarca Sözlük,** Kazan-Moskova, 1998.

YBT: DMİTRİYEVA L. V., **Yazık Barabinskix Tatar,** Leningrad 1981.

YST: TUMAŞEVA D. G., **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968.

ZGTİY: BARSUKOVA R. S., **Zabolotnıy Govor Tobolo-İrtışskogo Yazıka v sravnitelnom osveşçenii,** Kazan 2004.

KAYNAKÇA

AKALIN Mehmet, "Böğrüdelik Tatar Ağzı", **Dil Yazıları** (Haz. Recep Toparlı), TDK Yay., Ankara 2001, s. 21-140.

ALİŞİNA X. Ç., **Tobolo-İrtışskiy Dialekt Yazıka Sibirskix Tatar,** Kazan 1994.

ALKAYA Ercan, "Mişer Tatarları", **Türkler,** 20. Cilt, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 58-63.

ALKAYA Ercan, **Sibirya Tatar Türkçesi,** Turkish Studies Yay., Ankara 2008.

BAYRAKTAR Nesrin, **Türkçede Fiilimsiler,** TDK Yay., Ankara 2004.

BURAN Ahmet - ALKAYA Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri,** Akçağ Yay., Ankara 2007.

BURAN Ahmet - İLHAN Nadir, **Elazığ Yöresi Söz Varlığı,** TDK Yay., Ankara 2008.

DEMİR Necati, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları,** S. 8, Sivas 1999, s. 313-334.

DULZON A. P., "Sibirya Türklerinin Etnolingüistik Dağılımı" (Çev. F. Sema Barutçu-Özönder), **Tuncer Gülensoy Armağanı** (Haz. Ahmet Buran), Kayseri 1995, s. 102-110.

ERCİLASUN Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,** Akçağ Yay., Ankara 2004.

ERGÖNENÇ AKBABA Dilek, "Nogay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 623-678.

EXETOV G. X., **Tatar Dialektologiyesi̊,** Kazan 1984.

GABAİN A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988.

GÜLSEVİN Gürer, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine", **TDAY-B 2001/I-II,** TDK Yay., Ankara, 2003, 129-146.

İNAN Abdülkadir, "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Halis Türkçe'", **Makaleler ve İncelemeler,** C. II, TTK Yay., Ankara 1998, s. 82-107.

KARAHAN Leylâ, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri,", **TKA** (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan), Yıl: XXXII/1-2, 1994, Ankara 1996, s. 205-236.

KARAHAN Leylâ, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,** Ankara 1996.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil, TDK Yay., Ankara 2006.

KARTALLIOĞLU Yavuz - YILDIRIM Hüseyin, "Azerbaycan Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 171-230.

KOÇ Kenan - DOĞAN Oğuz, **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

MANSUROĞLU Mecdut, "Karahanlıca", **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 133-171.

MAXMUTOVA L. T. (Red.), **Tatar Tĕlĕnĕn Dialektologik Süzlĕgĕ,** Kazan 1969.

NASİLOV D. M., "Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, **Sibirya Araştırmaları** (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 51-55.

OCAKLI Arzu Kılınç, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler", **Türkler,** C. 13, **Yeni Türkiye** Yay., Ankara, s. 896-905.

OLCAY Selahattin, **Doğu Trakya Yerli Ağzı,** TDK Yay., Ankara 1995.

ÖNER Mustafa, "Sibirya Tatarcası Söz Varlığı Üzerine Notlar", **46. Uluslararası Altayistik Konferansı Bildirileri /Altay Dünyasında Gündelik Hayat,** 22-27 Haziran 2003 (Proceedings Of 45 Meeting Of The Permanent İnternational Altaistic Conferance, June 22-27, 2003), TDK Yay., Ankara 2007, s. 339-346.

ÖNER Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi,** TDK Yay., Ankara 1998.

ÖZKAN Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1996.

ŞAHİN Leysen, "Sibirya Tatar Türkleri", **Türk Dünyası Kültür Atlası Türk Devlet ve Toplulukları,** Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 85-90.

ŞAHİN Leysen, "Sibirya Türk Toplulukları Tarihi", **Türkler,** 20. C, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 734-742.

TUMAŞEVA D. G., "Könbatış Sĭbĭrdegĭ Törki Kabile-Iru Atamaları", **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 85-92.

TUMAŞEVA D. G., **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977.

TUMAŞEVA D. G., **Könbatış Sĭbĭr Tatarları Tĭlĭ,** Kazan 1961.

TUMAŞEVA D. G., **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968.

UYGUR Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001, s. 27.

YAZICI ERSOY Habibe, "Başkurt Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 749-810.

YILDIRIM Faruk, "-(y)XşXn Zarf-fiili Üzerine", **Turcology In Turkey** (Ed. László Károly), Szeged 2007, s. 505-519.

YUSUPOV F. Y., **Neliçniye Formı Glagola V Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985.

YUSUPOV Ferit, "Sĭbĭr Tatarları", **Miras,** Kazan 2003/12, s. 29-42.

YÜKSEL Zühâl, **Kırım Tatar Türkçesi Grameri,** Ankara 2005.

KISALTMALAR

Ada.: Adana

Af.: Afyon

Ama.: Amasya

Ank.: Ankara

Ant.: Antalya

Art.: Artvin

Ayd.: Aydın
Bal.: Balıkesir
Bay.: Bayburt
Bit.: Bitlis
Bol.: Bolu
Bur.: Bursa
Çan.: Çanakkale
Çnk.: Çankırı
Çor.: Çorum
Den.: Denizli
Dyb.: Diyarbakır
Ed.: Edirne
El.: Elazığ
Er.: Erzurum
Erz.: Erzincan
Esk.: Eskişehir
Gaz.: Gaziantep
Gir.: Giresun
Güm.: Gümüşhane
İst.: İstanbul
İzm.: İzmir
Kah. Kahramanmaraş
Kas.: Kastamonu
Kay.: Kayseri
Kır.: Kırşehir
Kırk.: Kırklareli
Koc.: Kocaeli
Kon.: Konya
Küt.: Kütahya
Mal.: Malatya
Mar.: Mardin
Or.: Ordu
Osm.: Osmaniye
Sak.: Sakarya
Sam.: Samsun
Siv.: Sivas
Tek.: Tekirdağ
Tok.: Tokat
Uş.: Uşak
Yal.: Yalova
Yoz.: Yozgat
Zon.: Zonguldak
Bar.: Baraba
Ar.: Arapça
Far.: Farsça
Moğ.: Moğolca
ET: Eski Türkçe
STT: Sibirya Tatar Türkçesi
Tar.: Tara
Tat.: Tatar Türkçesi
Tev.: Tevriz
Tob.: Tobol
Tob.-İrt.: Tobol-İrtiş
TT: Türkiye Türkçesi
Tüm.: Tümen
Sib.: Sibir

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 297-308, ANKARA-TURKEY

HASAN ÂLİ YÜCEL'İN MÛSİKÎ DÜNYASI, TÜRK MÛSİKÎSİNE BAKIŞI VE "MİLLÎ MÛSİKÎ" TARTIŞMALARINDAKİ YERİ

Fazlı ARSLAN[*]

ÖZET

Hasan Âli Yücel (ö.1961), Mevlevi bir ailede, Mevlevilik terbiyesi ile yetişmiştir. Küçük yaşlarda aldığı bu eğitim, yaşamı boyunca, tüm hayatında etkili olacaktır. O, hem Osmanlı'nın son dönemini, hem Cumhuriyet Dönemi'ni ve sonraki yılları tecrübe etmiştir. Eğitimci, fikir adamı, şair ve devlet adamı olan Hasan Âli Yücel, 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmış, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarına da büyük ölçüde yön vermiştir. Milli Eğitim Bakanlığı döneminde, Maarif ve Ahlak Şurasını toplamak, Tercüme Kongresi yapmak, Felsefe Terimleri Komisyonu kurmak, Köy Enstitüleri, Ankara Devlet Konservatuvarı açmak gibi birçok ilklere imza atmıştır. Yayın faaliyetlerine de büyük önem vermiş, bakanlığı döneminde dünya klasiklerinin birçoğu ve *İslam Ansiklopedisi* tercüme edilmiş, *İnönü ve Sanat Ansiklopedileri, İlköğretim, Güzel Sanatlar, Tercüme, Tarih Belgeleri, Köy Enstitüleri, Kültür Bakanlığı Dergileri* çıkarılmıştır. Hasan Âli Yücel, mûsikî sahasında da fikirler ileri sürmüş, bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalara girmiştir. Türk mûsikîsi penceresinden bakıldığında, "millî mûsikî" tartışmalarında Hasan Âli Yücel nerede durmaktadır? Necip Asım'ın ilk kez dile getirdiği ve Ziya Gökalp'in sistemleştirerek sürdürdüğü "millî mûsikî" tartışmalarında Hasan Âli Yücel'in yeri nedir ve o fikirlere katkısı ne olmuştur? Bu makalede Hasan Âli Yücel'in kısa biyografisinin ardından mûsikî dünyasına girilecek ve yukarıda andığımız soruların yanıtları aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Âli Yücel, millî mûsikî, kültür, sanat, eğitim

HASAN ĀLİ YUCEL'S MUSICAL LIFE, HIS OPINIONS ON TURKISH MUSIC AND HIS ROLE IN THE DISCUSSIONS ON 'NATIONAL MUSIC'

ABSTRACT

Hasan Āli Yucel (d. 1961) was born in a Mawlawī family and was grown up in a culture of Mawlawiya. The education he had at his young age has influenced him throughout his whole life. Hasan Āli Yucel, who lived in the late Ottoman period and the early period of Turkish Republic, had a great role in the cultural policies of the new state. He has served as the Ministry of Education between 1938-1946. During his work at the Ministry of Education, Hasan Āli Yucel has introduced many innovations and also began to debate about the actual problems at the field of music. If you view him from the standpoint of traditional Turkish music, following questions emerges: What was the position of Hasan Āli Yucel about the "national music"? What is the contribution of Hasan Āli Yucel to the discussion about the concept of the "national music", the question of which was set by Necip Asım, and systematized by Ziya Gokalp and how close the position of Hasan Āli Yucel was to these concepts? This article focuses on his brief biography and his musical world while searching answers for the questions posed above.

Key Words: Hasan Āli Yucel, national music, culture, education, art.

[*] Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, El-mek: fazli.arslan@hotmail.com

Giriş- Hasan Âli Yücel'in Kısa Yaşam Öyküsü

Çalışmanın devam eden bölümlerine temel olması düşüncesiyle Hasan Âli'nin yaşam öyküsüne kısaca değinmekte yarar var: 17 Aralık 1897 yılında İstanbul'da doğan Hasan Âli, 1901'de Laleli'deki Yolgeçen Mektebine girer. Ardından Topkapı'daki Taşmektepe, dokuz yaşında iken okul değiştirerek Yusufpaşa'daki Mekteb-i Osmanîye devam eder. 1911'de bu okuldan mezun olur. 1912'de Vefa İdadisine kaydolur. 1915'te lise son sınıfta askere çağırılır. Pendik'te bulunan kıtasına yedek subay olarak teslim olur. Bir Alman subayının Türkleri hakir gören konuşmasına dayanamayıp komutanına itiraz eder. 1918'de terhis edilir. 1919 yılında Hukuk Fakültesine kaydolur ve bir hocası ile yaptığı tartışmanın ardından buradan ayrılarak Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümüne kaydolur. Aynı zamanda öğretmen olabilmek için Darülmuallimin-i Âliyye (Yüksek Öğretmen Okulu) öğrencisi olur. Küçük yaşlarda yazmaya başlar. İlk yazısı 17 Ekim 1913 tarihinde *Mektepli Dergisi*'nde yayımlanır. Öğrenimi sırasında *İfham* gazetesinde yazar, *Türk Sesi* gazetesinin kurucuları arasına katılır, orada Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar ile tanışır. 1921'de Felsefe Bölümünden mezun olur. 1921'de İzmir Erkek Muallim Mektebine öğretmen atanır. 1924'te Kuleli Askeri Lisesi Edebiyat öğretmenliği, İstanbul Erkek Lisesinde Felsefe öğretmenliği yapar. 1924'te müfettiş olur. 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürü, 1933'te Orta Tedrisat Umum Müdürü, 1938'de Maarif Vekili olur. 7 yıl 7 ay süren Milli Eğitim Bakanlığı görevinden 5 Ağustos 1946 tarihinde istifa eder. Yayın hayatına devam eder, gazetecilik ve köşe yazarlığı yapar. 1960'lı yıllarda İş Bankası Kültür Yayınlarında çeşitli kitap dizileri çıkarır. 26 şubat 1961'de vefat eder. (Yücel 1998: 43,76, 103; Çağlar 1937: 5; Uluköse 2008: 14-32; Boybeyi, 1998: 152-154; Çıkar 1997: 13-71).

İlk Mûsikî Okulu: Ailesi ve Yenikapı Mevlevihanesi

Hasan Âli'nin çocukluk ve ilk gençlik yılları Mevlâna atmosferi içinde geçmiştir (Akaydın 1961: 24). Zevk-i seliminin oluştuğu aile ortamına ve yetiştiği çevreye bir göz attığımızda orada dönemin meşhur mûsikîşinasları olan babası Neyzen Ali Rıza ve amcası Udi İzzet Beyleri görmekteyiz (Özalp 1993: 13; Öztuna 1990: 504) Hasan Âli'nin kendi ifadesiyle, "son derece ölçülü bir hayat ve zevk standardına sahip" Posta Telgraf Nezareti görevinde bulunan babası, mûsikî ile de ilgilenirdi, ney çalardı. Ali Rıza Bey, ustası Mevlevi Hakkı Dedeyle İstanbul'un çeşitli semtlerine beraberce gidip ney meşkederlerdi. Hasan Âli, meşk fasılalarında içilen kahveden çaydan, yazın şerbet, dondurma, ayrandan bahseder (aktaran Uluköse 2008: 22). Aynı zamanda bir Mevlevi dervişi olan Ali Rıza Bey dergâhlarda neyzenlik yapar, dinî ve din dışı eserler besteler (Öztuna 1990a: 52-53; Çıkar 1997: 17). Hasan Âli'nin anneannesi Ayşe Hanım da Cerrahpaşa Basmakçı Tekkesine bağlıdır. Kadirî dervişidir ve son derece kültürlü bir hanımefendidir. Hasan Âli ile tarihi olayları tartışır. Ona Kur'an okutturur ve şarkı söyletir (Yücel 1998: 32-33). Hasan Âli'nin ikinci bir anneannesi de -kendisi böyle diyor- Etiyopya'dan köle olarak İstanbul'a gelen Gülşen Bacı'dır. Gülşen Bacı'nın kocası Hasan Dede çok iyi bir müezzindir. Yenikapı Mevlevihanesi kudümzenlerinden olan Hasan Dede Arapçayı iyi bilir, naat ve ayin okur (Yücel 1998: 22). Hasan Âli, mûsikî yaşamında derin izler bırakan Hasan Dede'yi şöyle anlatır:

> Bana ilk naat-ı Mevlana'yı meşkeden, beni namazda müezzinliğe, tekkenin minaresinde ezan okumaya alıştıran Hasan Dede olmuştur. Hele yaz sabahları tekkenin yüksek minaresinin şerefesinden Essalât verdiğim zaman, sesimin geri gelen "Allahu ekber"lerini dinlerken nasıl vecde gelir, nasıl kendimi kaybeder gibi olurdum, anlatamam. İlk subh'un yüce duygular tecrübesini bu minarenin şerefesinde yapmışımdır…Ben sahici Müslümanlığı Hasan Dede ve Gülşen Bacı'nın evinde bağrıma sindirmişimdir (Yücel 1998: 23-24).

Hasan Âli, kültürlü bir ailede, mûsikî kültürünü özümseyerek büyür. Ailesi ile Yenikapı Mevlevihanesini sık sık ziyaret eder. Mevlevihanenin şeyhi olan Mehmed Celaleddin Dede (ö. 1907) din ve hayat ile ilgili içerinde ailenin bağdanışmanı gibidir (Çıkar 1997: 18). Şeyh Efendi, Hasan Âli'ye, çok istediği için bir sikke yaptırmış ve onun tekkedeki ayinlere katılmasına izin vermiştir. Mevlevihanedeki ayinler, Hasan Âli'nin mûsikî yeteneğinin daha ilk çocukluk yaşlarında ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur (Çıkar 1997: 20). Celaleddin Dede tarafından yönetilen bu tekkenin atmosferini Hasan Âli sevmiş ve benimsemiştir. O mekân için Hasan Âli, "insanları kibar, bahçesi ve avluları büyük; herkesin hareketleri ölçülü ve sakin…içinde çocuğun ve erginin rahat nefes alabileceği bir yerdi" der (Yücel 1998: 55). Celaleddin Dede ona yakın ilgi gösterir ve bizzat evlerine misafir olarak geldiğinde Hasan Âli'yi

yanına çağırır ona mûsikî bilgisi verir, yazı yazdırırdı (Uluköse 2008: 18). Sayar'ın ifadesiyle (2002: 45) "Yenikapı Mevlevihanesinde zevk-i selimini inşa etmiş şairlik ve bestakârlığının ilk tohumları burada çiçeklenmiştir."

Kızı ile yapılan bir röportajdan Hasan Âli'nin Zekâi Dede'nin oğlu Ahmed Irsoy'dan da usûl meşkettiği nakledilir (Sayar 2002: 45).

Mûsikî Kabiliyeti

Hasan Âli, sesinin güzelliği ile hep dikkat çekmiştir. Birkaç örnek verelim: Yolgeçen Mektebinden Taşmektepe nakledilince ilk gün babasıyla mektebe varır varmaz, hoca rahle üzerinde duran Kur'an-ı Kerim'den bir yer göstererek Hasan Âli'den okumasını ister. Devamını Hasan Âli şöyle anlatır: "Eûzu-besmeleyi çekip gürül gürül okumaya başladım. Sesim güzeldi. Mekke hafızı gibi okuyordum. Her tarafı pencereli, kalın demir parmaklıklı bu geniş dershanede çıt yoktu" (Yücel 1998: 76). Mevlevihanede ve ailesinde aldığı mûsikî sevgisi okulda da onunla beraber olacaktır: şöyle ki; dokuz yaşındayken Topkapı Semti'ndeki Taşmektepten daha iyi bir eğitim alması için Mekteb-i Osmanîye gönderilir. Okulda en çok mûsikî dersini sevmekte ve şarkı söyleme yeteneği ile dikkat çekmektedir. Hatta Kur'an hocası onun güzel sesinden istifade eder, sık sık camiye ezan okumaya gönderir ve derslerde Kur'an okutur. Mûsikî öğretmeni de babasına haber göndererek Hasan Âli'nin mûsikî eğitimi ile ilgilenmesini ister. (Yücel 1998: 106-112) Mûsikî kabiliyetine okul yıllarından bir örnek de şöyledir: Hasan Âli Mekteb-i Osmani'de derse udla gelen bir hocasından bahseder. Ülk meşkettikleri şarkı şudur:

Sabâ taraf-ı vefadan peyam yok mu?

O yâr-i bî vefadan selam yok mu?[1]

Hasan Âli meşkin çok zahmetli, sabır isteyen bir iş olduğunu ve şarkının ilk mısraının yüzlerce kez söyletildiğini belirtir. En iyi bildiği bu şarkıyı bir gün yine meşk ederlerken okuma bittikten sonra Hasan Âli mırıldanmaya devam eder. Hocası şarkıyı okumasını ister ve Hasan Âli okur. Hocasının takdirini kazanır. Hocası bunun üzerine şarkının bestelendiği makam olan rast hakkında bilgi verir ve rastın makamların esası olduğunu ifade eder. Babasına da haber göndererek çocuğun mûsikî yeteneği ile alakadar olmasını ister. Hasan Âli devamla şöyle der: "Fakat nedense ne babam ne kendim bu tarafa çok meyil göstermedik. Aksi olsaydı şimdi radyoda *iki şarkım* dolayısıyla adım söylenmekle kalmazdı; Münir Nurettin'e rakip olurdum. Galiba fena da olmazdı!.." (Yücel 1998: 111-112).

Hasan Âli, annesinden hatıralar naklederken annesinin de dinlediği, bildiği şarkıların sözlerini aktarır (Yücel 1998: 144).

Tanpınar, (1961: 17) Yüksek Muallim Mektebinde tanıdığı Hasan Âli'nin mûsikî yönünü şöyle anlatır:

> Sesinin güzelliği, konuşmasının rahatlığıyla küçük topluluğumuzda söz daima sonuna doğru kendisinin olurdu. Konuşması bittiği zaman musikisi başladı. Eski musikimizi ne derecede bilirdi bunu tayin edemem. Fakat birkaç dededen Mevlevi bu İstanbul çocuğunun sesinde, bu musiki ve onun beslediği yerli hassasiyet, erimiş akmaya hazır bir altın gibi daima mevcuttu. Şiirde olduğu gibi musikide de şaşırtacak bir icat daha doğrusu benimseme kabiliyeti vardı. Daha talebeliğimiz zamanında bir şarkısı İstanbul'un günlük hayatına girmişti. Bu şarkının başladığı "Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz" mısraını hepimiz kendisi için tekrar edebilirdik.

Öztuna (1990b: 504) Yücel'in bu suznak şarkısını andıktan sonra "Bu kadar düzgün şarkı besteleyen bir müzisyenin başka parçaları da olacağı muhakkaksa da bunlar bilinmiyor" diyor.

Hasan Âli, yakın çevresine de şarkı söylemiş ve özellikle çocuklarını bu yönden etkilemiştir. Kızı Canan Eronat, mûsikîyi babasının sesinden sevdiğini ifade eder ve bu hususta şöyle der: "Bazen bu

[1] Hafız Hüsnü Efendi'nin rast şarkısı. 1858 Üsküdar doğumlu H. H. Efendi, Enderun'da yetişmiş, Hırka-i Saadet Dairesi müezzinliği, Enderûn'da Kur'an-ı Kerim hocalığı yapmış bir musikişinastır. 1919 yılında ölmüştür (Önal 1958: 187).

toplantılar müzikli olurdu. Şarkılara babam da katılırdı. Evde fırsat buldukça şarkı söylerdi. Onun çok güzel bir sesi olduğunu bilmem biliyor muydunuz? Usûl bilir, müzikten adamakıllı anlardı. Ömrümde duyduğum ilk güzel ses. Ben müziği babamın sesiyle sevdim…onun güzelliklerini paylaşmamızı, müzik dinlememizi unutamıyorum. Şarkı söylemelerimizi çok özlüyorum" (Eronat 1993: 17).

Şiir ve mûsikînin onun yaşamına girmesinde, ailesinin ve Mevleviliğin önemli katkısı açıkâdır. Çocuk yaştan itibaren ailesinden ve Mevlevihane'den benliğine aldığı ses, onda sağlam bir zevk yaratmıştır. Yaşamının ileriki dönemlerinde de küçük yaşta benimsediği yaşam tarzına ilişkin ögeler hep olagelmiştir.

Besteleri ve Bestelenen Şiirleri

Hasan Âli'nin, bestesi kendisine ait, tespit edilen tek eseri vardır. Birçok şiiri de başkaları tarafından bestelenmiştir. Kendisine ait olan tek beste, suznak makamındaki şu eserdir.

Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz,

Akşkın beni sermest ediyorken keder olmaz.

Ölsem de senin uğruna canım heder olmaz,

Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz?[2]

Özalp (1993: 14) bu şarkı dışında yedi adet şiirinin de değişik mûsikîşinaslar tarafından bestelendiğini belirtir, güfteleri ve bestekârları zikreder.

Bakanlığı Dönemindeki İlmî-Kültürel Çalışmalar ve Mûsikîye İlişkin Yaptıkları

Hasan Âli Yücel'in, Milli Eğitim Bakanlığı döneminde unutulmaz çalışmalara imza atılmıştır: Maarif ve Ahlak şurası toplanmış, Tercüme Kongresi yapılmış, Felsefe Terimleri Komisyonu kurulmuş, Köy Enstitüleri açılmış, Dünya klasiklerinin birçoğu Türkçe'ye tercüme edilmiş, Ankara Devlet Konservatuvarı açılmıştır. *İslam Ansiklopedisi* tercüme edilmiş, *İnönü ve Sanat Ansiklopedileri* yayımlanmıştır. *İlköğretim, Güzel Sanatlar, Tercüme, Tarih Belgeleri, Köy Enstitüleri, Kültür Bakanlığı Dergileri* çıkarılmıştır. (Özdemir 1961: 12; Başaran 2009: 57-58; Uluköse 2008: 88) Cevat Dursunoğlu (1961: 9) onun bu çalışmaları için, "Milli Eğitim tarihimizde onu şeref sayfasına yazdıracak olan başarılar" ifadesini kullanır.

Türkiye'de mûsikî, tiyatro, opera ve bale kültürünü geliştirmek ve bu alanda yetenekli öğrencileri yetiştirmek için açılacak olan Devlet Konservatuvarının kuruluş yasası Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde, onun öncülüğünde 20 Mayıs 1940 tarihinde çıkarılır. (Gökyay 1941: 54) Aynı yıl Ankara'da eski Muallim Mektebi'nin sahası üzerine inşa edilen Ankara Devlet Konservatuarı açılır. (Çıkar 1997: 94-95) Bundan önce kurulan ilk resmi kurum Atatürk'ün öncülüğünde 1924 yılında Ankara Cebeci'de açılan Mûsikî Muallim Mektebi idi. Bunu izleyen yıllarda devletin mûsiki sahasındaki reformlarının geliştirerek devam ettirilmesi için Hasan Âli Yücel bir konservatuvar açmayı amaçlamıştır. Kurulan bu konservatuvar mûsikî ve temsil olarak iki ana bölümden oluşur (Gökyay 1941: 54) Öte Hasan Âli Yücel'in Türk mûsikîsi veya millî mûsikî konusundaki fikirlerini, Konservatuvar yasası çıkarılırken TBMM'de yapılan tartışmalarda derli toplu görme imkânına sahibiz.

Bir Tartışmanın Özeti ve Hasan Âli Yücel'in Türk Mûsikîsine Bakışı

[2] Buraya Behçet Kemal Çağlar'ın naklettiği dörtlüğü aldık (Çağlar 1937: 77). Özalp, (1993: 14) son mısraı "Sen saçlarını ördüğün zaman neler olmaz" şeklinde veriyor ve son satırdaki "ördüğün" kelimesinin bazen "öptüğün" şeklinde de söylendiğini belirtiyor. TRT repertuarında ise eserin son mısraı "Sen saçlarını çözdüğün akşam seher olmaz." şeklindedir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede Hasan Âli Yücel'in kızı Canan Eronat bestesi kendine ait iki eserinden birisi de "Gözlerinden içti gönlüm neşeyi" adlı şarkı olduğunu ve bu şarkıyı annesi için bestelediğini söylemiştir. Çağlar, kitabında Üç şarkı başlığı altında, "Gülkam arayan gözlere bir pembe şafaksın", "Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz" ve "Gözlerimden içti gönlüm neşeyi" mısraları" ile başlayan şiirleri yazmıştır. Hasan Âli Yücel'in kendisi "Radyo'da iki şarkısı dolayısıyla adının anıldığını" ifade ediyordu. Bu durumda kızının söylediğinin doğru olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir veya Hasan Âli'nin kastettiği başkaları tarafından bestelenmiş diğer bir şiiri olabilir. Nitekim sonraki yıllarda başka besteciler Yücel'in birçok şiirini bestelemişlerdir. Yılmaz Karakoyunlu da (1999: 265) Hasan Âli Yücel'in tek bestesinden söz eder ve onun notasını koyar.

13 ve 15 Mayıs 1940 tarihlerinde yapılan Devlet Konservatuvarı Kanunu görüşmelerinde özellikle Osman Şevki Uludağ, Ali Süha Delilbaşı,Süreyya Örgeevren, Saim Ali Dilemre ve Hasan Âli Yücel önemli konuşmalar yapmışlardır (Yıldızeli 2009: 68). Daha sonra Konservatuvarın diploma töreninde Hasan Âli Yücel, bu kanun görüşülürken yapılan tartışmaları "esaslı" tartışmalar olarak nitelendirecektir (Gökyay 1941: 53). Tartışmanın hangi noktalarda döndüğünü görebilmek için evvela Hasan Âli Yücel'den önce söz alan milletvekillerinden özellikle Osman Şevki Uludağ'ın görüşlerinden alıntılar yapalım:

Uludağ ve arkadaşlarının söylediklerine bakılırsa tartışma "millî mûsikî" kavramı ekseninde sürüyor. İlgili kanun maddesinde "millî mûsikî" tabirinin olmaması eleştiriliyor. Az önce bahsi geçen diploma töreninde Hasan Âli Yücel "konservatuvarın ismi üzerinde tereddütler yaşandığını" hatırlatırken bu hususa işaret ediyor aslında. Uludağ ve arkadaşlar "millî" olarak tanımladıkları mûsikînin öneminden söz ederler. Bu mûsikî neden önemliydi? Bazı vekillerde "biz"e ait olan mûsikîye düşmanlık edileceği ve onun ortadan kaldırılacağı yönünde bir düşünce hâkimdir. Bu sebeple Türk mûsikîsini -burada kastedilen 1926'dan itibaren eğitim öğretim kurumlarından kaldırılan, Osmanlı'dan tevarüs edilen, az sonra göreceğimiz gibi çeşitli adlarla anılan Türk klasik mûsikîsidir- "savunma" yoluna giderler. Örneklerle, delillerle millî mûsikînin önemine değinirler: şöyle ki Türkiye'de yaşayan azınlık bestecilerin dahi kendi ibadethanelerinde Türk mûsikî üstadlarının eserlerini kullandıklarını belirtirler. Uludağ, *Anadolu halk şarkıları* ve *işlenmiş sanat mûsikîsi* adını verdiği şarkıların yekûnuna dikkat çeker. Türk mûsikîsinin komşulara olan tesirlerinden söz eder. Bunları dile getirirken aslında Uludağ ve arkadaşlar, mazisi 19. yüzyılın son çeyreğine uzanan "Türk mûsikîsinin Arap, Bizans ve Acem kırması melez bir mûsikî olduğu ve bu sebeple Türk milletine ait olamayacağı" fikrine karşı mücadele etmektedirler. Uludağ, Türk mûsikîsinin Arap ve Fars'ın tesirinde kalmasının doğal olduğunu ancak "Türk bir almışsa üç vermiştir" diyerek Türk mûsikîsinin onlardan daha zengin olduğunu vurgular. Yapılan bu girişimlerin tamamen Türk mûsikîsini dışlamaya dönük çalışmalar olduğunu vurgulayan Uludağ "bu kadar zengin olan Türk musikisini bertaraf edip onun üzerine bütün Avrupa musikisi ikame edilemez." diyerek kanundaki "millî mûsikî" ibaresinin olmamasını eleştiriyor. Ayrıca Batı mûsikîsinin teknik ve riyaziyesinin ancak Türk mûsikîsini ıslah için alınabileceğini yoksa Avrupa'dan hiçbir zaman nağme alınamayacağını söyler (Eronat 1999: 147-149).

Bilindiği gibi 1926'dan başlayarak Türk mûsikîsi, eğitim öğretim kurumlarından kaldırılmıştı. 19. yüzyılın sonlarından başlayan ve Cumhuriyetle devam eden mûsikî politikası, Batı tekniği ile türküleri armonize ederek yeniden ihya etmek, çoksesli yeni millî bir mûsikî yaratmaktı. (Gökalp 1990: 139-140; Tura 1988: 40; Arslan 2009a: 35-58) Bu düşünce ile Osmanlı'dan intikal eden mûsikî kaldırılmıştı. Geleneksel olan mûsikînin büyük bir bölümü bütünüyle yok sayılarak halk ezgileri ile tamamen yeni bir mûsikî yaratılacaktı. Göğe Uludağ ve aynı fikirdeki arkadaşlarının yegâne çabası yeni kurulacak olan konservatuara Türk mûsikîsi öğretimini koydurmaktır. Kanunun bu yönde ıslahı için çalışan milletvekillerinin de konuşmalarına bakıldığı zaman konservatuarda Türk mûsikîsi eğitiminin yapılmayacağına kesin olarak inananlar var.

Uludağ o güne kadarki mûsikî eğitim politikasını da eleştirerek "millî karakter"in Ankara Mûsikî Muallim Mektebinde de olmadığını vurgular. Dönemin müzik adamlarının halk mûsikîsi eserlerini armonize ederek bunları Avrupakâri terennüm etmelerinin de doğru bir yol olmadığını ifade eder ve fikrini, İsviçreli şarkıcılar'ın "ahenk ve polifoni bakımından Türk mûsikîsi ile Avrupanınkini mezcetmenin imkânsız olduğu" görüşü ile destekler. Bütün bu yapılanların akıntıya kürek çekmek olduğunu belirtir ve der ki: "Bir müessese ki orada Türk musikisinin tarihi ve nazariyatı okunmaz, bir müessese ki orada Türklerin asırlardan beri üzerinde çalıştığı musikinin ana hatları dahi olsun malumatı verilmezse o müessese opera değil bir marş bile yapamaz" (Eronat 1999: 150). Sonunda; "Türk musikisinin nazariyat ve tarihinin dahi yer almadığı bu müessesenin Türk musikisi kültürüne hizmet edeceğine ve memlekette musiki terbiyesinin arzu edildiği şekilde ıslah edileceğine emniyetim yoktur" diyerek konuşmasını bitirir. Uludağ'ın bu ve diğer ifadeleri, dönemin hâkim siyasi anlayışının Türk mûsikîsine bakışını açıkça ortaya koymaktadır.

Hasan Âli Yücel'in, söylediklerine karşı çıkanlardan biri de Antalya milletvekili Rasih Kaplan'dır. Kaplan, bir yanlıştan kurtulurken başka bir yanlışa saplanıldığını ifade eder. Ona göre Türk edebiyatı ve Türk musikisi dün Acem ve Arap siyasilerinin mağduru olmuştu bugün de Frenk mukallidliğine kurban gidiyor: "Oysa bir millet kendi edebiyatını da musikisini de kendisi yapmalı, kendi nağmelerini terennüm etmelidir. Musikide de her sahada olduğu gibi daha müterakki olan tekniği almalıyız. Fakat his alınmaz. Musiki histir,

ilim değildir." Burada Rasih Kaplan dil ve mûsikî ilişkisine değinir ve Batı mûsikîsi tekniği Türk'ün nağmesine tatbik edildiğinde ses düşmelerinin meydana geleceğini ve dilimizin Türkçe'den başka bir şekle gireceğini belirtir. Hasan Âli Yücel'in "Mısır'ı açarlar, dinlerler veya kendileri çiftetelli çalarlar" sözüne Kaplan karşı çıkar ve kendi mûsikîmizi dışarıdan değil, kendi radyomuzdan dinlemek, kendi eğitimimizde görmek istiyoruz, der (Eronat 1999: 164).

Konservatuar Kanunu görüşmelerinde yapılan tartışmalarda, bu kanunda "millî" kelimesinin bulunmasını, başka bir ifadeyle en azından Türk ve Batı mûsikîsinin aynı oranda öğretilmesini isteyenler "tutucu" olarak vasıflandırılır. (Çıkar 1997: 95) Oysa talep çok nettir. Uludağ ve onun gibi düşünenlerin önerileri, Konservatuvarın Türk ve Garp mûsikîsi olmak üzere iki bölüme ayrılması, Türk mûsikîsi eğitiminin de verilmesidir.

Hasan Âli Yücel'in Cevapları, Tepkiler, Değerlendirmeler

Uludağ ve arkadaşlarının özetle verdiğimiz yukarıdaki düşüncelerine Hasan Âli Yücel hangi cevapları vermiştir? O, Konservatuarın adında "millî" olmadığı için gayrı millî sayılamayacağını vurgular ve böyle bir ayırıma gerek olmadığı savunur. Bu hususu şöyle açıklar Hasan Âli Yücel:

> Biz bir şeyin millî olmasını, bu sıfatın üstüne yazılmasıyla anlamıyoruz. Güzel Sanatlar Akademisi var. Elbette orada yapılan resimlerin ve ressamların bizim ruhumuza uyan bizim renklerimizi, bizim ışıklarımızı ifade etmesini istiyoruz. Bunu göstermek için Güzel Sanatlar Millî Akademisi mi demek lazımdır? İstanbul Üniversitesi bir millî müessesedir. Bunun tevsikına mı ihtiyaç vardır? İstanbul millî üniversitesi mi demek lazımdır?...Millî telefon, millî otomobil nasıl demiyorsak öylece konservatuvar da öyle demiyoruz…Millî tabirini burada tekrar etmedik diye gayr-i millî bir iş yaptığımız zehabına düşmek bize bühtan olur (Eronat 1999: 157).
>
> Biz Türk'üz; yalnız musikimiz değil her şeyimiz millîdir. Çünkü millîyiz ve tepeden tırnağa kadar bu cemiyetin insanı bu tarihin insanı ve millî istikbalin insanıyız...Onun için Tanzimat'ın düştüğü hataya biz asla düşmeyeceğiz. Türk konservatuvarı, Garp konservatuvarı, bizde böyle ikilik olamaz. Bizde her şey birdir ve ancak o zaman millîdir. Çift millî olamaz. Bilesiniz biz böyle düşünüyoruz" (Eronat 1999: 172-173).

Hasan Âli Yücel'e karşı çıkanlardan Muhittin Baha Pars, onun bu ifadelerinin aydınlatıcı olmadığını belirterek çok net bir soru soruyor: "Çocukluğundan beri millî musikiyi anlamayan bir gencin, bu mektebi bitirdikten sonra bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman musikişinasından farkı olacak mıdır, olmayacak mıdır? Yani bu program bir Türk gencini, bir Türk genci olarak millî mûsikîmizin ruhunu anlayarak yetiştirebilecek midir? Teknik itibarı ile değil fakat ruh itibarile" (Eronat 1999: 197-198). Konservatuvarda Türk ve Batı mûsikîsi eğitiminin birlikte verilmesini isteyenlerin gerekçeleri Pars'ın bu sözlerinde ifadesini buluyordu. Bu talebin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğinin cevabı Hasan Âli Yücel'in ifadelerinde net olarak bulunmamaktadır. O "Türk konservatuvarı Garp konservatuvarı diye bir ikilik olmaz" derken Musa Süreyya'nın sözlerini tekrar ediyordu (Tanrıkorur 1997) ancak bu konservatuvarın hangi tür eğitim vereceğine dair sözlerinde bir açıklık yok. Bunun yanında konservatuvar kuruluşunda görevlendirilen hocalar Paul Hindemith, Ernst Praetorius, Prof. Carl Ebert isimleri (Çıkar 1997: 95) yeni programın ve müfredatın nasıl olacağını göstermekteydi. Hem Ankara hem İstanbul Konservatuvarlarında programın tamamen Batı mûsikîne yönelik olduğunu yıllar sonra Uludağ yine yazacak ve eleştirilerine devam edecektir (Yıldızeli: 2009: 189). Birbiriyle temelde farklı iki mûsikî türünden birinin tamamen dışlanması öteki mûsikînin ölmesini istemek ile eş değerdi. Devletin politikası buydu ve Hasan Âli Yücel bu politikayı konservatuar sahasında da yürütmek istiyordu.

Görüşmelerde kanun aleyhinde konuşmalara cevap veren Hasan Âli Yücel'in mûsikî fikirlerinden bazı iktibaslar yaparak onun düşüncelerini etraflıca görme imkânını elde edelim:

Hasan Âli Yücel, Batılı eğitimi medeni olmanın şartı olarak kabul ediyor ve hem Türklüğü koruyacaklarını hem de medeni olacaklarını vurguluyordu. "Medeni olmak Türk olmaya mani değildir" diyordu (Eronat 1999: 172). Hasan Âli Yücel'e göre ilim ve sanatta her zaman en ileri tekniği kullanmak zorundayız ancak millî olan sanata da sırt çeviremeyiz. Bu hususta verdiği örnek sadece türkülerin derlenmesi için yapılan faaliyetlerdir. Kendimize ait olan ruhumuzdan asla vazgeçmeyeceğimizi dile getiriyor ancak düşüncelerinde ötekileştirilen mûsikîyi görmek için çabaya gerek yoktur. Bir yandan "Bizim

zevklerimizi dile getirecek sanatkârlar yetiştireceğiz" derken diğer yandan "Bugün hicazdan marş bestelenebilir mi?" diyerek mazimizden tegafül edileceğini ilan ediyor. "Şimdi insanlar dışarıda çiftetelli çalmasınlar diye karar verecek zihniyette değiliz" derken eğitim öğretim kurumlarında bunun olmayacağı açıklanmış oluyor aslında. Çiftetelli sadece dışarıda öğrenilir, öğretilir. Oysa halk türkülerinin derlenmesinden söz ederek onlara verdiği değere atıf yapıyordu. Resmi kurumlarda ne tür yasakların olabileceği de bu ifadelerden açıkça ortaya çıkıyordu. Ona göre isteyen radyosunu açıp opera dinleyecekti isteyen de Mısır radyolarından peşrev ve saz semaisi dinleyecekti:

> "Musiki anlayışımıza gelince, biz ilimde ve sanatta daima en ileri tekniği ve en müterakki olan metodu kendimize mesned almışızdır. Ordu yaptığımız zaman biz en ileriyi kabul etmişizdir. Sanat da ilim de bunun istisnasını teşkil etmez. Bu demek değildir ki bizim olan sanat eserlerinden tegafül etmekteyiz, onları küçük görmekteyiz onlara alakasız durmaktayız. Biz Konservatuvarda her sene o işle meşgul olan arkadaşları memleketin dört bucağına gönderiyor oradan halk türkülerini topluyor burada gelen saz şairlerini dinliyor ve onların plaklarını alıyoruz…sonra bizim büyük müzik adamlarımızdan asla gafil bulunmuyoruz. Itri, Dede Efendi, Zaharya'yı biliyoruz. Amma bunları bilişimiz edebiyatımızda Baki'yi bilişimiz, Fuzuli'yi bilişimiz, şeyh Galip'i bilişimiz gibidir. Bugün okullarımızda Baki'den haber veriyoruz, Fuzuli'den haber veriyoruz, şeyh Galip'ten haber veriyoruz; fakat hangi çocuğumuza Fuzuli gibi yaz, Baki gibi yaz şeyh Galip gibi yaz diyoruz? Böyle dersek gülünç oluruz. Bugün Itri gibi söyle, şeyh Galip gibi yaz demeğe imkân yoktur. Bunları bilecek, halk müziğini bilecek fakat bugünün medeni dünyanın kullandığı usûlleri kullanarak, medeni dünyanın kullandığı aletleri kullanarak Türk ruhunu, bizim ruhumuzu, bizim daussılamızı, bizim ıstıraplarımızı, bizim zevklerimizi ve iştiyaklarımızı söyleyecek sanatkâr istiyoruz. Bugün hicazdan marş nihavendden senfoni, hüseyni faslından bir opera bestelenebilir mi? Bizim müzik anlayışımız, bütün sahalarda olduğu gibi asla mazimizden tegafül etmeksizin bugünkü medeniyetin en ileri ve mütekâmil vesaitini alarak kendi ruhumuzu terennüm etmektir. Devlet Konservatuvarının da yapacağı şey budur. Sonra bizde asla inhisar zihniyeti yoktur. Dışarıda çiftetelli çalmasınlar diye karar verecek zihniyette insanlar değiliz. Ne isterlerse yapsınlar. İsteyen radyosunu çevirdiği zaman opera dinlemek isteyen onu dinler, isteyen Mısır'ı açıp çalınmakta olan herhangi bir peşrevi ve saz semaisini dinler. Hiç kimseye mutlaka bunu dinleyin demiyoruz" (Eronat 1999: 157-158).

Osman Şevki Uludağ, Hasan Âli Yücel'in, mazimizin büyük adamlarını tanıdığı yönündeki sözlerini yeterli bulmaz ve konservatuvarda, adını andığı Itri'nin Nevakârını icra edecek kimselerin çıkıp çıkmayacağını sorar. Bu tartışmalarda kısmen de olsa mûsikî tekniği açısından bazı ifadelere yer verilir. Uludağ, mûsikîmizin major ve minorun sınırlı çerçevesine sıkıştırılmasını istemediğini, Avrupa'da majorün ve minorun dar çerçevesi içinden sıyrılmak için çalışmalar yapıldığını, onların patlatmak istediği çemberin içine bizim kendiliğimizden giremeyeceğimizi vurgular. (Eronat 1999: 166).

Hasan Âli Yücel santura, tanbura, yahut orga ne hususi bir dostluğun ve ne de bir düşmanlığın olduğunu belirterek eski bestekârlarımızı tanıdığını, bildiğini ve Rauf Yekta (ö. 1935) gibi mûsikîşinaslarla diyaloglarını dile getirerek konuyla ne kadar alakadar olduğunu söyler (Eronat 1999: 172,196). Bu hususta taraf tutmadığını, inhisarcı olmadığını dile getirir. Konservatuvar görüşmelerinde de, türkülerin derlenmesi münasebetiyle *Ulus* gazetesine verdiği demeçte de inhisarcı zihniyete sahip olmadıklarını belirtir. Hatta *Ulus*'a verdiği demeçte kendi ifadesiyle "Osmanlı aristokrat müziğinin" ve dini eserlerin prototiplerini çalarak konservatuvar talebesine dinlettiklerini söylemiştir (Yücel 1993: 62). Konservatuvarda Türk mûsikîsine ilişkin faaliyet bunlarla sınırlıdır. Türkü derlemelerinin amacı da hayallerindeki çok sesli yeni mûsikîyi yaratabilmek için nağmelerinden yararlanmak ve onlardan ilham almaktır. Bu fikir yeni değildir. Daha önce belirtildiği gibi Necip Asım ile başlar(Aksoy 2008: 142) Ziya Gökalp ile sistemleştirilir (Gökalp 1990: 139) Hasan Âli Yücel'e kadar gelir ve sonraki yıllarda devam eder. Nitekim Hasan Âli Yücel bu demecinde açıkça "bunları yarının büyük kompozitorlerine birer duygu unsuru olmak üzere" topladıklarını ifade ediyordu. Amaç halk ezgilerini kullanarak çok sesli yeni "millî mûsikî" yaratmaktı.

Hasan Âli Yücel'in, acı ama gerçek bir fikri de Türk mûsikîsine ait okutulacak bir malzemenin olmadığını dile getirmesidir. Mûsikî tarihimizin tedkik edilmiş olan kısımlarını okutacaklarına söz veriyor. Vekillere, Rauf Yekta gibi tanıdığı mûsikî bilginlerini ve onların araştırmalarını örnek göstererek Türk

mûsikîsinin henüz bir ilim halinde olmadığını söylüyor. "Varsa kitabı söylesinler ben de okuyayım, mektepte de okutayım. Bu daha tedkik mevzuudur" diyerek (Eronat 1999: 197) bu hususdaki ciddi boşluğa dikkat çekmiş asırların ihmalini haklı olarak dile getirmiştir. Rauf Yektâ'nın 19. asrın sonlarında Türk mûsikîsinin nazariyatına vakıf İstanbul'da iki kişinin olduğunu söylemesi bu hakikatin başka bir lisanla beyanı idi (Yekta 1899: 3; Arslan 2009b: 367). Öztuna (1987: 41) yarım asır sonra Türk müzikolojisinin malzemesinin yayımlanmadığını, tasnif edilmediğini, değerlendirilmediğini, bir edition critique'inin bile olmadığını yazmıştır.

Hasan Âli Yücel'in mûsikî düşüncelerini meclisteki tartışmalardan başka bir de 1941 Temmuz'unda Konservatuvar, ilk mezunlarını verirken düzenlenen törende yaptığı konuşmada kısmen bulabiliyoruz. Onun buradaki sözlerinden de anlaşılmaktadır ki Konservatuvarın "millî" olmadığına yönelik eleştirilergeçen zaman içerisinde devam etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde başlayan "mûsikîde milliyet" diğer bir ifadeyle hangi mûsikînin millî olup olmadığı yönündeki tartışmaların devamı Hasan Âli Yücel'in ifadelerinde yer buluyor: Hasan Âli Yücel, Türk hümanizmasının sadece insanoğlunun eserine kıymet veren, zaman ve mekân hududu tanımayan hür bir anlayış ve duyuş olduğunu, bu sebeple hangi milletten olursa olsun insanlığa yeni bir düşünüş yeni bir duyuş getiren her esere saygı gösterilip hayran olunması gerektiğini vurgular ve der ki: "Müellif bizden olmayabilir, bestekâr başka milletten olabilir. Fakat o sözleri ve sesleri anlayan ve canlandıran biziz. Onun için Devlet Konservatuvarının temsil ettiği piyesler, oynadığı operalar bizimdir, Türk'tür ve millîdir" (Yücel 1993: 99).

Değerlendirme-Sonuç

Hasan Âli Yücel'in millî mûsikî tartışmalarında nerde durduğunu iyi tespit edebilmek için konuşmalarına bütünsellik içinde bakmak gerekir. Evvela şu tespiti yapmakta yarar var: Dönemin hakim anlayışına göre "millî mûsikî" denince akla gelen, Ziya Gökalp'in eserinde ifadesini bulan, armonize edilmiş yeniden işlenmiş halk ezgilerinin oluşturduğu mûsikî idi. Oysa Uludağ ve arkadaşlarının konservatuvarda görmek istediği millî mûsikî Türk'e, Osmanlı'ya ait olan klasik Türk mûsikîsi idi. Konservatuvarda olmayan millî mûsikî buydu. Bu ayırımı gözden uzak tutmamak gerekir.

Yukarıdaki tartışmadan Hasan Âli Yücel'in, dönemin hâkim sanat siyasetine uygun hareket ettiğini kolayca çıkarabiliyoruz. Gökalp'in sistemleştirdiği "millî mûsikî" kavramına fikir planında bir ekleme veya çıkarımı yoktur. Aynı politikanın pratiğe geçirilmesi için çalışmıştır. Mûsikîde devrim isteyen ancak yeterli teknik bilgiye sahip olmayan Hasan Âli Yücel'in, Necip Asım'dan Gökalp'e, Baltacıoğlu'na (Arslan 2010: 253-260) kadar birçok aydın gibi bu ikiliğin fikri sıkıntısını çektiği görülüyor. Mûsikî bilmemelerine rağmen girişikleri bu yol mûsikî ilmini bilenler tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Yekta 1925: 122-124; Tura 1988: 46).

Hasan Âli Yücel'in, fikirlerini sunuş tarzına gelince, dönemin bazı aydınlarına göre nispeten mutedil olduğu görülmektedir. Oysa biliyoruz ki o yıllarda Türk mûsikîsine karşı ilmî olmayan, hakarete varan ifadeleri kullanan yazarlar, devlet adamları vardı. Mesela, aldıkları kararla, Türk mûsikîsi eğitim-öğretimini Darülelhandan kaldıran Sanayi-i Nefise Eencümeninden biri olan ünlü pedagog İsmail Hakkı Baltacıoğlu, (Balkılıç: 2009: 81) *Sanat* adlı kitabında, zihninde "medeni" olarak yer eden mûsikîyi tanımlarken, "mahalle mekteplerinde okutulan ilahileri, oturduğu yerde kımıldatmayan, bağırtan, güftesiyle bestesiyle, bütün varlığıyla daha küçük yaşta iken ataleti, esareti, miskin kanaati, aczi telkin eden, çocukların kalbini ölümle, mezarla titreten sakat musikiyi" kastetmediğini, "canlı, hareketli, ahlaki, medeni musikiyi" kastettiğini belirtir. Ona göre mûsikî hareketinde her Türk'ün vazifesi, "bugünkü Türk milletinin medeni ihtiyaklarıyla alakası olmayan ölü ve müstehase bir harsın vücudunu" yok etmektir. (Baltacıoğlu 1934: 152) Bir başka ifadesinde şunları söylüyor Baltacıoğlu: "Musiki sahasında medeniliğin yalnız bir şekli vardır. O da Garp musikilerine has olan beynelmilel tekniği aynen ve harfiyen kabul etmektir. Bizde dümtek fassallığı, sanat vadisinde bir irtica tecrübesi ve şikâr bir tekâmül düşmanlığından başka hiçbir şey ifade etmez" (1934: 154).

Dönemin siyaseti içinde yer alanlar yanında, ilmi mahfillerde söz söyleyenlerin de buna yakın ifadeleri yazmaktan geri durmadıklarına şahit oluyoruz. Mesela Türk Beşlerinden Hasan Ferit Alnar, (ö.

1978) 1930'da yazdığı bir raporda sırf "Türk müziğinin kreşendo dekreşendoyu (gerilme ve gevşeme)[3] ihmal ettiği için çok ilkel kaldığını ve Türk müziğinin bu *uyuşturucu* özelliğinin bu gerilme ve gevşemenin yokluğundan ileri geldiğini" ifade ediyordu (2003: 151). Sadi Yaver Ataman, (1991: 21) Atatürk'ün alaturka mûsikîyi çok sevdiğini ancak "inleyen ve ağlayan nağmelerin Türk halkına dinletilmesine karşı olduğunu" yazar. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Hasan Âli Yücel'in ifadelerine gelince, tahrik edici değildir. Buna belki gerek de yoktur çünkü dönemin siyasi anlayışına uygun olarak tasarlanan Konservatuvar yasası zaten çıkarılacaktır. Yasanın Meclis'ten geçmesinde de bir zorluk yaşanmayacaktır.

Hasan Âli Yücel'in Türk mûsikîsi konusundaki düşüncelerine bütünsel olarak yaklaşıp 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak onun dönemine kadar gelen diğer düşünürlerin fikirleri bir araya getirildiği zaman Batılılaşmanın etkisiyle ortaya konan kültür politikalarının birbiriyle benzeştiği ve Batılılaşmanın her alanda birbirini sardığı gözlemlenmektedir. Biri diğerinden ayrılmayan bu kültür alanları ne yazık ki Batılılaşma açısından aynı sonuçları vermemiş ve amaçlanan hedef *her ne ise* o elde edilememiştir. Çağdaşlaşmanın sadece geleneğin tamamen tasfiyesi ile sağlanacağı sanılmış ancak bu, Hilmi Yavuz'un ifadesiyle aklı evvellik olmuş elmalarla armutlar, modernleşmeyle çağdaşlaşma birbirlerine karıştırılmıştır. Tasfiyecilik yeniyi yaratmak için yeterli olmamış fesin yerini şapkanın alması kafanın içini değiştirmemiştir (2010: 90). Değiştirilmek veya unutturulmak istenen kültür bambaşka bir şekilde yozlaşarak karşımıza çıkmıştır. Yani aslî mûsikî yozlaşmış Batılı standartlara uygun bir mûsikî yaratılmak istenirken toplum başka mûsikîlerden iktibaslarla kendine yabancı başka mûsikîlerin etkisinde kalmıştır. Aydınlar da, atmosferinde büyüdükleri bir mûsikînin nasıl geliştirileceğini, tam olarak hesaplayamamak gibi bir girdabın içine düşmüşlerdir. Bu girdaba basit bir örnek olması açısından Osmanlıdan tevarüs edilen geleneksel mûsikînin nasıl adlandırılacağı konusundaki kafa karışıklığına bakmak, meselenin vehametini gözler önüne sermeye yetecektir: Yukarıdaki tartışmada Meclis'te konuşan bütün milletvekilleri bu mûsikî için farklı isimler kullanıyor. Öyle ki geleneksel Türk mûsikîsinin lehinde olanlar bile bu zihin karmaşasından nasibini almıştır. Mesela Uludağ *işlenmiş sanat musikisi* (Eronat 1999: 147-149) terimini kullanıyor. Aslında Uludağ'ın bu vurguyu neden yaptığını anlayabiliyoruz. Nitekim karşı taraf, türkülerin hiçbir harici müdaheleye maruz kalmadığını, en saf şekliyle halk ağzında bulunduklarını dile getiriyorlardı. Türküleri belli bir işleme tabi tutarak geliştirmeyi hedefleyenler aslında onların bu haliyle "ilkel" olduklarını da kabul etmiş oluyorlardı. Çünkü bu haliyle dünyaya dinletilemezlerdi. Uludağ ise aynı kaynaktan beslenen, üstelik de işlenmiş belli bir gelişme göstermiş mûsikînin karşısında olunmamasını istiyordu ve ifadesini bu bağlamda kullanıyordu. Gelelim vekillerin Türk musikisine taktıkları isimlere: Onu, "Enderun musikisi", "divan edebiyatı musikisi" "Türk musikisi", "şark musikisi", "alaturka" "eski musiki" olarak adlandıranlar vardı (Eronat 1999: 149-152). Yücel'in kendisi bir yerde "Osmanlı aristokrat musikisi" ifadesini kullanır. (Yücel 1993: 62). Kütahya milletvekili Ali Süha Delilbaşı bir yerde "cemaat musikisi" diye bir nitelendirme yapmış ancak bununla tam olarak neyi kastettiğini anlayamadık[4] (Eronat 1999: 154). Bu terminoloji karmaşası bile zihinlerde nasıl bir travma yaratıldığını ortaya koymak için yeterlidir.

Bu tartışma içerisinde bazı vekiller bir taraftan kendi mûsikîlerini kaybettiklerine inanarak tıpkı sevgilisini kaybetmiş bir adam gibi üzüldüklerini söylerken bir taraftan da bu kaybedişin zorunlu olduğunu, kabullenmekten başka yol olmadığını itiraf etmişlerdir. Bu mûsikî Ali Süha Delilbaşı'nın yerinde tespitiyle pek tabii ki "büyük bir ıstırab, anarşi ve çöküş içinde" olacaktır (Eronat 1999: 154).

Çıkar, (1997: 98) Hasan Âli Yücel'in Ankara Devlet Konservatuvarının kurulmasında ve onun programının uygulamasında büyük bir özveri ile çalıştığını belirttikten sonra şöyle bir soru sorar: "Mevlevi bir çevrede yetişmiş ve ilk müzik eğitimini geleneksel müziğimizin önde gelen bir müzik okulunda almış olmasına rağmen Yücel, Batı müziğini nasıl bu denli benimseyerek ona hız vermiştir?" Çıkar'ın bu sorusuna aslında Osmanlı'nın son döneminde yaşamış birçok aydın ve mûsikîşinas muhataptır. İkinci Abdülhaimt'ten Atatürk'e kadar Türk ve Batı mûsikîsini tercihte bu ikilik hep yaşanmıştır. (Aksoy 2008: 176) Atatürk, Türk mûsikîsini severek dinlerken halka öğretmeye, telkin etmeye çalıştığı Batı mûsikîsi idi. Çünkü toplumu tüm yönleri ile Batılılaştırmak gerekiyordu. Buna mûsikî anlayışı da dahildi. Dolayısıyla Hasan Âli Yücel'in bu

[3] Alnar'ın kendi ifadesidir. Bu notları okuyan Osman Zeki Üngör, Alnar'ın bu terimleri yanlış yerde kullandığını yazacaktır. Zeki Üngör'ün Alnar'a cevabı için (Alnar 2003: s. 164).

[4] Rasih Kaplan, "Garp tekniği üzerine konmuş yüksek cemiyete ve cemaate ait bir musiki mi yapacağız? derken acaba bu tanımlamaya açıklık getirmiş olur mu? (Bkz. Eronat 1999: 165)

zihin dünyasını anlamak zor değil. Ancak Mevlevilik kültürü içerisinde yetiştirilmesine rağmen Hasan Âli Yücel'in bazı icraatı, millî kültür aleyhinde bulunmuş ve doğal olarak bu açıdan eleştirilmiştir. Mesela Öztuna, (1990b: 504) Cumhuriyet tarihinde "Türk kültürünü ve Türk mûsikîsini gerçekten bilen tek Eğitim Bakanı olarak nitelendirdiği Yücel'in ne yazık ki icraatının bu kültür aleyhinde tezahür ettiğini" ifade ederek bu ikiliğe parmak basar.

Bu çalışmada Hasan Âli Yücel'in mûsikî yönünü tam olarak ortaya koymak ve Türk mûsikîsine bakışını doğru değerlendirebilmek için fikirlerini bir araya getirmeyi amaçladık. Nitekim günümüzden bakılarak yapılan değerlendirmelerin sağlıklı olabilmesi için olayların yaşandığı, olguların tartışıldığı dönemlere zaman içinde yolculuk yapmak, her dönemi ve insanlarını kendi şartları içinde ele alarak değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde toptan red veya toptan kabul gibi gayr-ı ilmî bir yola girilmiş olur. Hasan Âli Yücel'in tüm fikirlerini doğru ve tüm yaptıklarını hatasız gören mantıkla, bakanlık görevinden sonra ona yapılan saldırılar hep bu toptancı anlayışın ürünüdür. Hasan Âli Yücel'in yukarıda bir kısmını saydığımız ilmî-kültürel faaliyetlerini göz ardı eden bir kesim, Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle "her yapılanı kötüleyen „snob'lar" olarak nitelendirilmişlerdir. Bunun yanında Hasan Âli Yücel'in her yaptığını onaylamayanlar da "sinsi gerici hareketler" olarak tanımlanmıştır (Ülken 1961: 20). Bu bakış açısıyla hataya düşmek kaçınılmazdır ki Ülken de kanaatimizce onun konumunu tespitte pek isabetli değildir: Ülken'e göre, sinsi gericilerin baskıları sonucunda Mevlevi bir babanın oğlu *tasavvuftan medet umar, onun dünyası olmamasına rağmen* kendini mistisizme verir. Oysa Mevlevihane çevresinde geçen yılları Hasan Âli Yücel hep özlemle anmıştır. Bedîî Faik'e göre o bir rinddir, bir gönül ve ruh adamıdır, (Bedîî Faik 1961: 8) Sayar'a göre Mevlevidir. (Sayar 2002) Sonuç olarak yapılması gereken, hadiselere çok yönlü bakabilmek, eleştirilerde mutedil olmak ve bilimsel tarafsızlığı elden bırakmamaktır. Çünkü ülkelerin ilmî-kültürel yönden terakkisi için yapılan plan-programlar ancak tarihsel olgular sağlıklı değerlendirilirse başarılı olabilir.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat Efendi (1899), "Fisagor Gamı", *İkdam*, no: 1668 (28 şubat 1899).

AKSOY, Bülent (2008). *Geçmişin Musıki Mirasına Bakışlar,* İstanbul: Pan Yayıncılık.

ALNAR, Hasan Ferit (2003). "Türk Musikisinin Hangi Dereceye Kadar Tekâmül Etmesi Mümkündür ve Bu İmkân Nasıl "Eser" Haline Getirilebilir?" *Musikişinas,* sayı, 6 (Bahar), ss. 150-163.

ARSLAN, Fazlı (2009a). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Mûsikîsi Siyasetinde Necip Asım", *Doğu Araştırmaları,* 2009/1: 35-58.

ARSLAN, Fazlı (2009b). *Başmuharrir'in Mûsikîşinaslığı Ahmet Mithat ve Müzik,* Ankara: Yayın Evi Yayınları.

ARSLAN, Fazlı (2010). "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Türk Mûsikîsinin Terakkisi Üstüne Fikirleri", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., ss. 253-260.

ATAMAN, Sadi Yaver (1991). *Atatürk ve Türk Musikisi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BALKILIÇ, Özgür (2009). *Cumhuriyet Halk ve Müzik,* Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı (1934). *Sanat,* İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.

BAŞARAN, Mehmet (2009). *Öğretmenim Hasan Âli Yücel,* İstanbul: İş Bankası Yay.

Bedîî Faik (1961: 8). "Yücel", *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), s. 8-9.

BOYBEYİ, Songül (1998). "Hasan Âli Yücel'in Biyografisi", *100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel,* Ankara: Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı.

ÇAĞLAR, Behcet Kemal (1937). *Hasan Âli Yücel Hayatı ve Eserleri,* İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi.

ÇIKAR, Mustafa (1997). *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu,* Ankara: İş Bankası Kültür Yay.

DEMİRTAŞ, Feyza (2010). Hasan Âli Yücel'in Eğitim Anlayışında Din, İstanbul: YLT.

DURSUNOĞLU, Cevat (1961). "Hasan Âli Yücel", *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), s. 9.

ERONAT, Canan (1993). "Babam Hasan Âli Yücel", *Hasan Âli Yücel Anma Toplantısı,* Ankara: TED Yayınları, ss.12-20.

ERONAT, Canan (1999). *Hasan Âli Yücel'in TBMM Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler,* Ankara: TBMM Yayınları.

GÖKALP, Ziya (1990). *Türkçülüğün Esasları,* Ankara: Kültür Bakanlığı yay.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1941). *Devlet Konservatuvarı Tarihçesi,* Ankara: Maarif Matbaası.

İLAYDIN, Hikmet (1961). "Hasan Âli Yücel'e Dair" *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), ss. 23-24.

İĞDEMİR, Uluğ (1961). "Yücel'in Arkasından" *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), s. 12.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1958). *Hoş Sada Son Asır Türk Musikişinasları,* İstanbul: Maarif Basımevi.

KARAKOYUNLU, Yılmaz (1999). *Parlamenter Bestekârlar,* Ankara: TBMM Yayınları.

ÖZALP, Nazmi (1993). "Hasan Âli Yücel ve Musiki", *Mavi Nota,* Sayı: 6 (Haziran 1993).

ÖZTUNA, Yılmaz (1987). *Türk Musikisi Teknik ve Tarih,* İstanbul: Türkpetrol Vakfı Neşriyatı.

ÖZTUNA, Yılmaz (1990a). *Türk Musikisi Ansiklopedisi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., c. I.

ÖZTUNA, Yılmaz (1990b). *Türk Musikisi Ansiklopedisi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., c. II.

SAYAR, Ahmet Güner (2002). *Hasan Âli Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevleviliği,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

SAYGUN, A. Adnan (1987). *Atatürk ve Musıki,* Ankara: Sevda-Cenab And Müzik Vakfı Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1961). "Düşünceler Dostum Hasan Âli Yücel" *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), ss. 16-18.

TANRIKORUR, Cinuçen (1997). "Meşum Karar 71 Yaşında" *Aksiyon,* sayı: 136, (12-18/07/1997) http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-2770-12-mesum-karar-71-yasinda---i.html (15.01.2012)

TURA, Yalçın (1988). *Türk Musikisinin Mes'eleleri,* İstanbul: Pan Yayıncılık.

ULUKÖSE, Güven (2008). *Hasan Âli Yücel,* İstanbul: Kastaş Yayınevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1961). "Hasan Âli Yücel", *Unesco Haberleri,* sayı, 34 (Mart), ss. 20-22.

YAVUZ, Hilmi (2010).*Alafrangalığın Tarihi,* İstanbul: Timaş Yayınları.
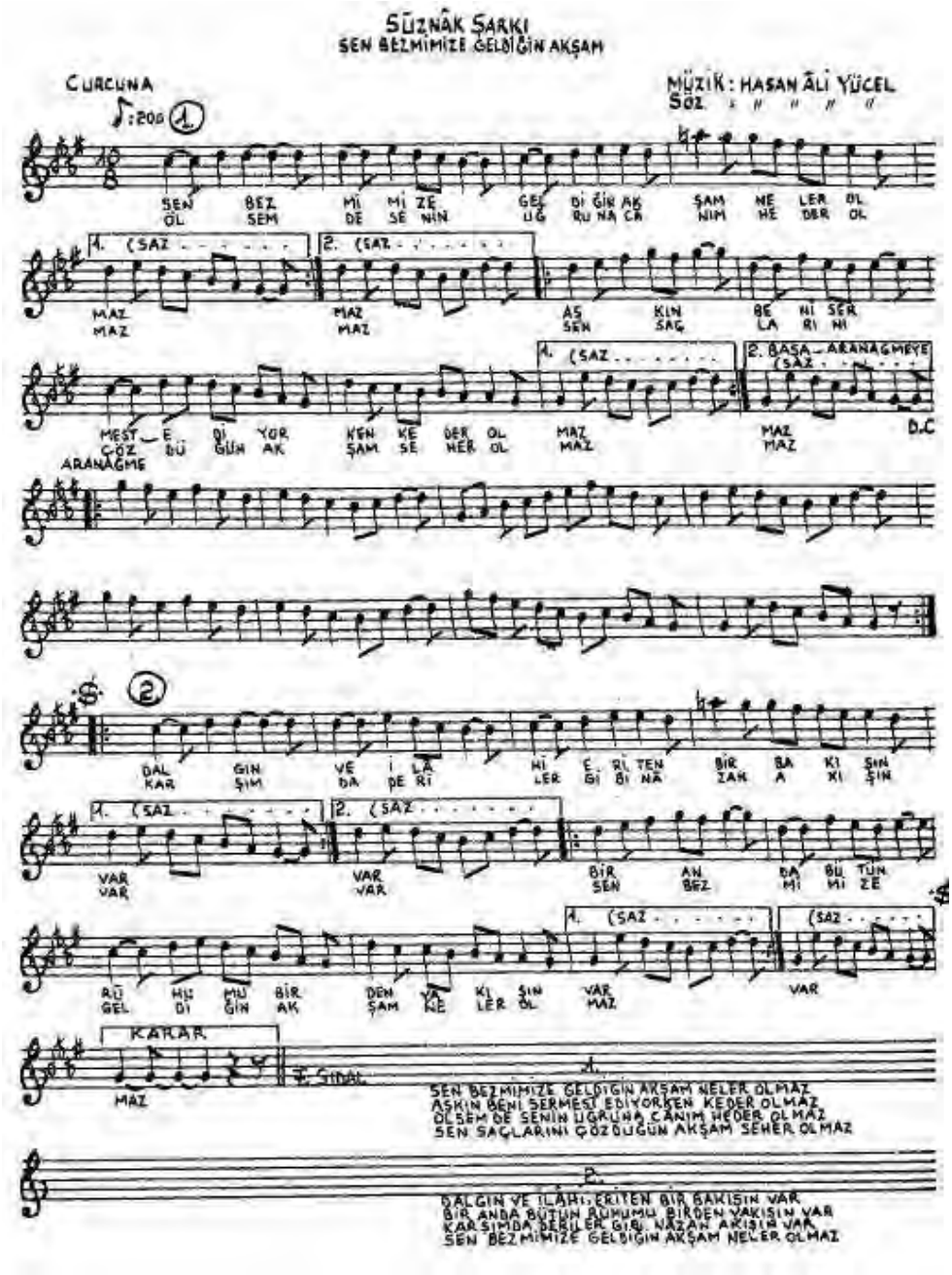
YEKTA, Rauf (1899). "Fisagor Gamı", *İkdam*, no: 1668 (28 şubat 1899). ss. 3-4.

YEKTA, Rauf (1925). "Ziya Gökalp Bey ve Millî Mûsikîmiz Hakkındaki Fikirleri", *Servet-i Fünûn,* no: 1480 (1925), ss. 122-124.

YILDIZELİ, İrfem Ela (2009). *Bir Kültür Savaşçısı Dr. Osman Şevki Uludağ,* İstanbul: Pan Yayıncılık.

YÜCEL, Hasan Âli (1993). *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

YÜCEL, Hasan Âli (1998). *Geçtiğim Günlerden.* İstanbul: İletişim Yayınları

Hasan Âli Yücel"in Suznak Şarkısı. TRT repertuar no: 9323

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 309-314, ANKARA-TURKEY

SUCİ YAZITI'NIN İLK SATIRIYLA İLGİLİ YENİ BİR ÖNERİ

Erhan AYDIN[*]

teŋrim yüz yaşayın a

ÖZET

Suci Yazıtı Moğolistan'da bulunan ancak daha sonra kaybolan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen önemli yazıtlardan biridir. Yazıt 11 satırdan oluşmakta olup ilk dokuz satır aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. İlk zamanlar Yenisey bölgesi yazıtlarından biri olarak değerlendirilen yazıtla ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir bölümünün yazıtın ilk satırıyla ilgili olduğu söylenebilir. Yazıtın ilk satırından hareket ederek çeşitli tarihlendirme önerileri ortaya atılmıştır. Bu önerilerin, yazıtın ya Uygur Kağanlığı dönemine ya da Moğolistan'daki Kırgız egemenliği dönemine ait olduğu yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Yazıtta Kırgızların adının geçmesi ve yazıt kahramanının Kırgız olması yazıtın değerini artırmaktadır. Bu makalede yazıtın ilk satırının sonunun kel[tim] 'geldim' biçiminde tamamlanmasından kaynaklanan bir anlamlandırma sorunu üzerinde durulmuştur. kel[tim] 'geldim' biçiminde tamamlanan satırdan yazıt kahramanının nereden nereye geldiği gibi karmaşık bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Satırın sonunun kel[igme] 'gelen' biçiminde tamamlanması durumunda, kel[igme] 'gelen' sözcüğünün, ikinci satırın başında bulunan kırkız oglı ad tamlamasının sıfatı olduğu ortaya çıkmakta, böylelikle yazıt kahramanı bir yerden bir yere gitmemekte, kel– fiili ile Kırgızların orta ve kuzey Moğolistan'ı ele geçirme amaçlı gelişlerinden söz edildiği anlaşılmaktadır. Önceleri Klyaştornıy, Bazin ve Mori tarafından önerilen ata 'atarak, sürerek' zarfının satırın anlamsal bağlamına da uyduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Yazıtları, Moğolistan Yazıtları, Eski Türkçe, Suci Yazıtı, Kırgızlar.

A NEW SUGGESTION ON THE FIRST LINE OF THE SUCI INSCRIPTION

ABSTRACT

Suci Inscription is an important inscription, which later disappeared and today it is not known where it is located. The inscription is made up of 11 lines; the first nine are from bottom to top, and the 10th and 11th lines are from right to left. There are a number of studies on the inscriptions, which was once thought to be an inscription from the area of Yenisei. It can be well said that the great majority of these studies deal with the first line of the inscription. Benefitting from the first line of the inscription, a number of dates have been suggested about the period of the inscription. According to these suggestions, the inscription either belongs to the period of Uighur Khanate or to the period of the Kyrgyz rule in Mongolia. The fact that in the inscription the name of the Kirgiz is mentioned and the hero of the inscription is Kirgiz increase the significance of the inscription. In this article an emphasis has been made on the

[*] Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: erhana@erciyes.edu.tr

problem of the interpretation at the end of the first line of the inscription, which results from the *kel[tim]* 'I came' completion of the line. A complicated situation about whence the hero of the inscription came to arises from the *kel[tim]* 'I came' completion. If the end of the line is completed as *kel[igme]* 'coming', then it appears that the word is the adjective of the noun phrase of *kırkız oglı*, which is at the beginning of the second line. As a result, the hero of the inscription is not going from somewhere to somewhere; from the verb *kel–* it is understood that it mentions that the Kirgiz came for the purpose of capturing middle and North Mongolia. It also seems that it is meaningfully suitable with the adverb *ata* 'driving, expelling' as previously suggested by Klyaştornıy, Bazin and Mori.

Key Words: Old Turkic Inscriptions, Inscriptions of Mongolia, Old Turkish, Inscription of Suci, The Kirgiz.

Giriş

Suci Yazıtı'nı 1900 yılında G. J. Ramstedt, Ulan Batur (Urga)'dan Handu–Wang Manastırı'na giderken kuzey Moğolistan'da Ar–Ashatu dağı, Dolon Huduk civarında, Sudcin–Dava'da bulmuştur. Ramstedt, 1909 yılında S. Pälsi ile birlikte yazıtı yeniden görmüş ve incelemiştir (Ramstedt 1913: 3).

Yazıt 11 satırdan oluşmakta olup ilk dokuz satır aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. Yazıtın bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

Yazıt L. Bazin tarafından yazıtın ilk satırından hareket edilerek 840'tan sonraki yani Ötüken ve civarındaki Kırgız egemenliği dönemine yerleştirilmek istenir (1991: 96–97). O. F. Sertkaya, Suci Yazıtı'nın 840 yılından sonra yazılmış olduğunu belirtmekte (1992: 333) ise de yazıtın tarihlendirilmesi konusunu ele aldığı bir başka makalesinde yazıtın ilk iki satırından hareket ederek yazıt sahibinin Kırgızlara gönderilen bir elçi olabileceğini öne sürerek yazıtı, 780'i geçmemek üzere tarihlendirir ve Uygur Kağanlığı yazıtlarından sayar (2001: 309). İlk zamanlar Yenisey yazıtı olduğu düşünülerek S. Ye. Malov tarafından 47 numara ile numaralandırılır (1952: 84–90). Yazıttaki Mani dinini çağrıştıran bir iki sözcükle beraber yazıtın bulunduğu yer de dikkate alındığında yazıtın Yenisey bölgesi yazıtlarından olmadığı öne sürülebilir.

Yazıt üzerinde yapılan ilk çalışma G. J. Ramstedt'e aittir (1913: 3–9). Ramstedt'ten sonra Malov (1926: 65–66), Orkun (1936: 155–159), Malov (1951: 76–77), Malov (1952: 84–90), Batmanov (1959: 168), Aydarov (1971: 353–354), Tekin (2000: 230), Sertkaya (2001: 307–312), Berta (2004: 315–323) ve Şirin User (2009: 474) tarafından bütünüyle yayımlanmıştır.

1. Yazıtla İlgili Sorunlar

Yazıtla ilgili çözümlenmeyi bekleyen sorunlar bulunmaktadır. Elbette en büyük sorun yazıtın bugün nerede olduğunun bilinmemesidir. Bu nedenle yazıtın ilk fotoğrafını alan Ramstedt'e güvenmekten başka çare yok gibidir. Yazıttaki sorunların başında yazıtın ilk iki satırı gelir. Diğer çözüm bekleyen sorunlardan biri, yazıtın 6. satırının sonunda bulunan ve silinmiş yerler onarılarak naşirlerin büyük bir bölümünce *oglumın* ‗çocuklarımı' okunan ibarenin Á. Berta tarafından *bagladım* okunmasıdır. H. Şirin User de bu konuyu bir makalesinde işlemiştir (2008: 142–143). İyice görünmeyen harflere tahmini ses değerleri veren Berta ve Şirin User'in okuma ve anlamlandırmaları yalnızca bir öneridir. Yazıtta önemli sorunlardan biri de yazıtın 7. satırında geçen *mar* ve 9. satırında geçen *marımınça* sözleridir. Neredeyse bütün naşirlerce Süryanice *mar* ‗usta, hoca, öğretmen' sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. G. Clauson TT III'te tespit edilen *marım* (Skr. *marmā*) ile Suci'deki *marım* biçimini aynı sanmış ve sözlüğüne de bu şekilde almıştır (ED 772a). Ancak Suci'deki biçim Süryanice *mar* ‗hoca, usta' sözcüğü olmalıdır. Ardındaki *+m* ise Tü. teklik 1. kişi iyelik ekidir. Sözcük için ayrıca krş. (Erdal 2004: 183). Yazıtın 9. satırındaki *marımınça* içinse *mar* sözcüğünün arkasındaki *+m* ekinin 1. kişi iyelik eki, *+In*'ın belirtme durumu eki ve *+çA* ekininse eşitlik eki olduğu söylenebilir (Erdal 2004: 183). Sertkaya ise yazıtta iki yerde geçen *mar* sözcüğünü *amır* okur ve Radloff sözlüğündeki anlamları verir: ‗sükûnet, sakinlik; sulh, barış; dinlenme, istirahat etme'. Bu okuyuşun daha önce L. Bazin tarafından dile getirildiğini belirten Sertkaya *marımınça* okunagelen yapıyı ise *amırımınça* ‗(benim) sağ, hayatta olduğum zamanki gibi' biçiminde anlamlandırır (2012: 443–444). Belki sözcük olarak bu anlam uygun gibi görünse de satırın anlamsal bütünlüğü ile uyuşmadığını söylemek gerekir.

Yine de bu okuma ve anlamlandırma farklı bir görüş olarak değerlendirilebilir. Yazıt üzerinde çalışanlarca dile getirilen diğer sorunlar ise daha çok runiform alfabede iki ünlünün bir işaretle gösterilmesi ile ilgilidir.

2. Yazıtın İlk Satırı

Yazıtın ilk satırını oluşturan *uygur yėrinte yaglakar kanta kel[tim]* "Uygur ülkesinde Yaglakar Han'dan geldim" ile 2. satırdaki *kırkız oglı men buyla kutlug yargan men* "Kırkız oğluyum (Kırgızlardanım). Buyla Kutlug Yargan'ım" cümlesinde, yazıt sahibinin Kırgız olduğu, Buyla Kutlug Yargan unvanına sahip olduğu ve en önemlisi Uygur ülkesinde Yaglakar Han'ın yanına herhangi bir nedenle (elçilik?) gittiği ve oradan geri döndüğü düşünülmüştür. Yazıtın hangi dönemde dikildiğinin anlaşılabilmesi için yanıt arayan sorular bulunmaktadır:

1. Yazıt kahramanı nereye gitmiştir veya Yaglakar Han nerede oturmaktadır?

2. Yazıt kahramanı nerede oturmaktadır ve nereden nereye gelmiştir?

Yazıt üzerinde çalışanların ilk satırın son bölümünü üç farklı biçimde okudukları ve anlamlandırdıkları görülmektedir. İlk zamanlar, sözcükleri ayırt etmede kullanılan üst üste iki noktadan hareket edilerek *kan ata* "han baba' biçiminde okunduğu ve anlamlandırıldığı bilinmektedir. Ancak bazı araştırmacılarca, üst üste iki noktanın, sözcüğün içerisine de konduğunda dair örneklerin bulunmasından dolayı ibare, *kanta* "handan' biçiminde okunur ve anlamlandırılır. Yazıt kahramanının Kırgız olduğu ve Uygur Kağanlığı'na gönderilmiş bir elçi olabileceği düşünülür. Ancak ilerleyen satırlar da göz önüne alındığında yazıt kahramanının nereden geldiği ve nereye gittiği belirsizdir. Ayrıca yazıt kahramanının nerede oturduğu da önemli bir sorun olmakla birlikte yazıtın dikildiği yer de satır üzerinde anlaşmaya engel olur. Üçüncü görüş ise daha çok S. G. Klyaştornıy (1959: 162–163) ve ardından L. Bazin (1991: 96–97)'in önerdiği *kan ata* ibaresindeki *at–* fiiline zarf–fiil eki getirilerek yapılmış olduğu ve fiilin "atmak, kovmak, sürmek' anlamında olabileceğidir. Bazin *at–* fiiline "jeter, rejeter' anlamını verir ve satırı bütünüyle "Du pays des Uygur, je suis parvenu à rejeter le Khan Yaglakar" biçiminde anlamlandırır. Bazin'in, yazıtın Uygur Kağanlığı yazıtlarından sayılmasına temel itirazı, Uygurlardan bir hanın nasıl hem Kırgız olduğu hem de yüksek bir unvana sahip olmasınadır. Bu nedenle yazıtın 840'tan sonraki bir dönemde, orta ve kuzey Moğolistan'ı ele geçiren Kırgızlara ait olması gerektiğini belirtir (1991: 97). Benzer bir görüş de M. Mori[1]'ye aittir. Mori de satırda *at–* fiilinin olması gerektiğini belirtir (1992: 158–161). *at–* için bk. (ED 36a–b).

Yazıtın ilk satırıyla ilgili üzerinde durulması gereken bir başka ve önemli konu da satırın sonunun nasıl bittiğidir. Ramstedt'in verdiği runiform metinde satır, *k* ve *l* harfleri ile bitmektedir. Ramstedt satır sonunun, *t* ve *m* harfleriyle tamamlanabileceğini ihtiyatla belirtir (1913: 6). Satırın sonundaki eksik bölüm Malov'da da aynıdır (1926: 66). İlk naşirlerden sonraki araştırmacıların neredeyse tamamı satırı, *kel[tim]* biçiminde tamamlamıştır. N. Bazılhan'ın verdiği çizimde ise *t* ve *m* harflerinin izleri olduğu belirtilmiştir: http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif. Tabii hangi tarihte kaybolduğu bilinmese de yazıtın hâlen kayıp olması, Bazılhan'ın bu iki harfin izlerini, yazıtı görerek mi belirlediği sorusunu akla getirmektedir. Satır, *keltim* "geldim' biçiminde tamamlandığında yukarıda da sözü edilen çeşitli sorular akla gelmektedir. Yani yazıt kahramanı nereden, nereye gelmiştir? Ramstedt'in verdiği fotoğrafın güvenirliğinden hareket ederek satırın sonu *keltim* değil de *keligme* biçiminde tamamlanabilir. Bu durumda Klyaştornıy, Bazin ve Mori'nin önerdiği *at–* fiili satırın anlamsal bağlamıyla daha uyumlu hâle gelmiş olur: (1) *uygur yėrinte yaglakar kan ata kel[igme]* (2) *kırkız oglı men buyla kutlug yargan* "Uygur ülkesindeki Yağlakar hanını sürerek gelen (2) Kırgız oğluyum (Kırgızlardanım?). (Ben) Buyla Kutlug Yargan('ım)."

3. Sonuç

Suci Yazıtı Moğolistan'da bulunan ancak daha sonra kaybolan ve bugün nerede olduğu bilinmeyen önemli yazıtlardandır. Yazıtta Kırgızların adının geçmesi ve yazıt kahramanının Kırgız olması yazıtın değerini daha da artırmaktadır. Yazıttaki sorunlarla ilgili çok şey söylenmiştir. Bunların büyük bir bölümünü ise yazıtın ilk satırı ile ilgili söylenenler oluşturmaktadır. Bu makalede yazıtın ilk satırının sonunun *kel[tim]* "geldim' biçiminde tamamlanmasından kaynaklanan bir anlamlandırma sorununun varlığı üzerinde durulmuştur. *kel[tim]* "geldim' biçiminde tamamlanan satırdan yazıt kahramanının nereden nereye

[1] M. Mori'nin 1992'de yayımlanan makalesinin varlığından haberdar ederek makalenin içeriği hakkında bilgilendiren meslektaşım Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e teşekkür ederim.

geldiği gibi karmaşık bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Satırın sonunun *kel[igme]* ‗gelen' biçiminde tamamlanması durumunda *kel[igme]* ‗gelen' sözcüğünün, ikinci satırın başında bulunan *kırkız oglı* ad tamlamasının sıfatı durumunda olduğu açığa çıkmış olmakta, böylelikle yazıt kahramanı bir yerden bir yere gitmemekte, *kel–* fiili ile Kırgızların orta ve kuzey Moğolistan'ı ele geçirme amaçlı gelişinden söz edildiği ortaya çıkmaktadır. Daha önceleri Klyaştornıy, Bazin ve Mori tarafından önerilen *ata* ‗atarak, sürerek' zarfının satırın anlamsal bağlamına da uyduğu görülmektedir.

4. Kaynakça

AYDAROV, G. 1971. *Yazık Orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma–ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

BATMANOV, I. A. 1959. *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Frunze.

BAZIN, L. 1991. *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BERTA, Á. 2004. *Szavaimat Jól Halljátok*... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate.

ED: CLAUSON, G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre–Thirteenth–Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

ERDAL, M. 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden–Boston: Brill.

KLYAŞTORNIY, S. G. 1959. Istoriko–kul'turnoye znaçeniye Sudjinskoy nadpisi. *Problemı Vostokovedeniya* 1959/5, 162–169.

MALOV, S. Ye. 1926. *Obraztsı drevnetyuretskoy pis'mennosti s predisloviem i slovarem*. Taşkent.

MALOV, S. Ye. 1951. *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, *tekstı i issledovaniya*. Moskva–Leningrad.

MALOV, S. Ye. 1952. *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov*, *tekstı i perevodı*. Moskva–Leningrad.

MORI, M. 1992. ―スージ碑文の一解釈 ＝ 最初の三行について (Sūci hibunno içi kaişaku ―saişono sangyōni tsuite―)", 古代トルコ民族史研究 /**2**/. *Kodai toruko minzokuşi kenkyū* II, Tōkyō, 158-176.

ORKUN, H. N. 1936. *Eski Türk Yazıtları* I. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

RAMSTEDT, G. J. 1913. Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord–Mongolei. *Journal de la Société Finno–Ougrienne* 30/3, 1–63.

SERTKAYA, O. F. 1992. Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri. *Türk Kültürü Araştırmaları* 28/1–2 (1990) (Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 325–334.

SERTKAYA, O. F. 2001. Suuci < Sugeci / (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2000, 307–312.

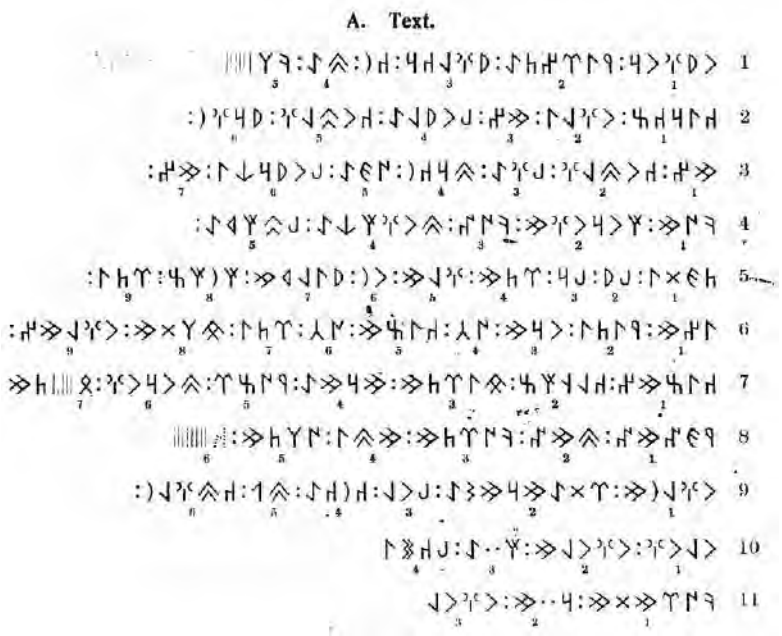
SERTKAYA, O. F. 2012. Erzurumlu *Emrah* ile Yunus *Emre*'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? veya Süryani Kökenli *Mar* ―Öğretmen, Üstad" Kelimesi Göktürkçede Geçer mi?. *Türk Dili* 726, 442–446.

ŞİRİN USER, H. 2008. Kan ağla– ve baş bağla– Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması. *Türkbilig* 16, 137–145.

ŞİRİN USER, H. 2009. *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.

TEKİN, T. 2000. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.

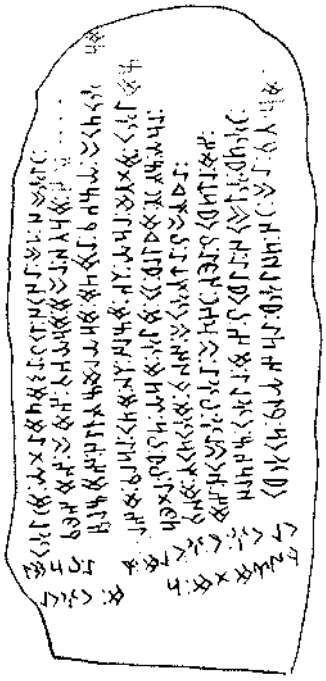
http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif

Ramstedt'in verdiği metin

Malov (1926)'un verdiği metin

Bazılhan‘ın verdiği metin (http://irq.kaznpu.kz/show_big.php?fn=copies/440.gif)

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 315-328, ANKARA-TURKEY

MEHMED ENİSÎ YALKI'NIN *ALMAN RUHU* ADLI SEYAHATNAMESİNE İMGEBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM*

*Yılmaz DAŞCIOĞLU***

*Mürsel GÜRSES****

ÖZET

II. Meşrutiyet dönemi, Tanzimat ile Cumhuriyet arasındaki geçişi sağlaması yönüyle son derece önemli bir evre olduğu gibi, yeni bir ulusun kimliğinin oluşumunda rol oynayan etkenleri barındırması yönüyle de öncü bir dönemdir. Bir ulusun kimliğinin oluşmasında edebiyat eserlerinin çok önemli bir görev üstlendiği açık bir gerçektir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet dönemi gibi kritik bir zaman zarfında ortaya konan kimi edebi eserlerin, Cumhuriyetle birlikte sistematik hale getirilen batı tipi Türk kimliğinin inşasında önemli bir görev üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte büyük bir artış gösteren yurt dışı seyahatnamelerinden birisi imgebilimsel yöntemle incelenmektedir. Meşrutiyet dönemi isimlerinden gazeteci-yazar Mehmed Enisî Yalkı'nın, henüz Latin alfabesine aktarılmayan *Alman Ruhu* adlı seyahatnamesinde yeni bir ulusun, batı tipi Türk'ün inşası için teklif ettiği Alman/Almanya modeli çeşitli imgeler aracılığıyla çözümlenmektedir. Bütün bir seyahatname boyunca "Alman gibi çalış", "Alman gibi metin ol", "Alman gibi ruhunu kuvvetlendir", "Alman gibi adalete hizmet et" nidalarının bir arka fon olarak çınlaması, Almanya'nın model alınmasının teklif edilmesinin açık işaretleridir. Çalışmanın sonunda, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar uzanan yeni bir ulusun inşası bunalımını yaşayan Osmanlı aydınının, seyahatnameyi bir edebi tür gibi kullanmaktan çok, toplumu eğitmek, ona yön vermek, ona alternatif yaşam ve kültür sunmak kaygısıyla kaleme aldığı tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: seyahatname, imge, imgebilim, "öteki"

AN IMAGOLOGIST APPROACH TO MEHMET ENİSİ YALKI'S TRAVELBOOK "ALMAN RUHU"

ABSTRACT

The period of second constitutional is very important in terms of providing transition between Reorganization and Republic period. Besides this, it is a pioneer period in that it encloses determinants which play an important role in bulding a new national identity. It is a clear fact that literary works take a crucial assignment in creation of a new national identity. In this respect, to asses that some literary works published during second contitutional had very important functions to build up western-type turkish identity which was systematized later by Republic period would not be wrong. In this research, one of abroad travelbook after second constitutional is scrutinized, using imagology

---

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen, *Evliya Çelebi'nin Doğumunun 400. Yılı Münasebetiyle Seyyahlar ve Seyahatnameler Sempozyumu*'nda (23-24 Mayıs 2011) bildiri olarak sunulmuş ve yayımlanmamış metin geliştirilerek hazırlanmıştır.

** Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: ydascioglu@gmail.com

*** Bilecik Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. El-mek: mursel77@hotmail.com

as a method. Mehmed Enisi Yalkı, jounalist and writer from the time of constitutional, proposes German/Germany model in order to build up a new nation, a western type Turk, in his travelbook *Alman Ruhu* which is still not transcripted from Arabic Alphabet to Latin. This model is analysed in terms of imagery. Being resound as a background, the exclamations such as work like a German, immovable like a German, fortify your spirit like a German, run after justice like a German are the signs of proposing Germany as a model. At the end of research it is determined that ottoman intellectuals who experienced the crisis of building a new nation wrote travelbook to educate and direct society, to present an alternative life or culture for it rather than literary concern during the time from Reorganization to Republic.

Key Words: Travelbook, image, imagology, "the other"

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi (1908-1923) Türk tarihi, siyaseti, edebiyatı, kültürel hayatı açısından büyük önemi olan bir zaman dilimidir. II. Meşrutiyet üzerine araştırma yapan birçok araştırmacı bu dönemin Türk tarihi içindeki yerini ve önemini sık sık dile getirmişlerdir. Örneğin Mümtaz Turhan,

> "Memleketi gelecek değişmelere zihnen hazırlayan, ictimaî şuur ve benliği kuvvetlendirmek suretiyle milli mukavemeti arttıran, milliyetçiliğin temellerini atan, milli bir edebiyat ve fikir hareketini meydana getiren böyle bir devir olmadan bugünkü inkılâbın vukuunu düşünmek, ictimaî oluş ve tarihi realiteyi kavrama bakımından kolay değildir. Onun için bu devrin garplılaşma hareketimizde mühim bir mevkii olması icap eder." (Turhan 1969, 273)

ya da "bugün kabul edilmiş hiçbir unsur yoktur ki o vakit üzerinde konuşulmamış, yazılmamış ve münakaşa edilmemiş olsun" (Turhan 1969, 291) diyerek bu dönemin önemini ortaya koymaktadır. Ahmet Turan Alkan ise onu "konsantre Cumhuriyet tarihi" (Alkan 1992, i) olarak nitelendirirken on beş yıllık zaman dilimine bütün bir cumhuriyet tarihinin sığdırılmış olmasına gönderme yapmaktadır. Hilmi Ziya Ülken bu dönemin ilk günlerinde "fikir hayatının bir anarşi manzarası" (Ülken 2005, 139) gösterdiğini dile getirirken dönemin kaotik düşünce yapısına gönderme yapmakta, Celalettin Vatandaş," II. Meşrutiyet'in Türk siyasi hayatına getirdiği en mühim yeniliklerden birisi Millî Hâkimiyet prensibidir." (Vatandaş 2008, 58) derken milli hâkimiyet düşüncesini öne çıkartmaktadır. Baran Hocaoğlu da, "parlamenter ve anayasal düzen içerisinde farklı düşünce ve ideolojilere sahip partilerin temsil hakkı elde ettiği çok sesli, kozmopolit ve çoğulcu bir dönem" (Hocaoğlu 2010, 15) olarak adlandırdığı bu dönemde çok partili hayata geçiş öncüllemektedir. II. Meşrutiyet'in imparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi olduğunu, Türk inkılâbının hazırlayıcısı olduğunu ise Tarık Zafer Tunaya şu sözleriyle dile getirmiştir:

> "II. Meşrutiyet on senelik fiili ömrüne karşılık birkaç devletin tarihini dolduracak kadar siyasal ve sosyal olaylara sahne olmuştur. Onun asıl önemi, kendisinden sonra gerçekleşen hareketlerin insanlarını yetiştirmesi, imparatorlukla cumhuriyet rejimi arasında bir geçiş devresi mahiyetine sahip olmasıdır." (Tunaya 1989, 176)

Araştırmacıların hemen hepsi çeşitli ifadelerle bu dönemin önemini vurgulamışlar ve Tanzimat'ın Meşrutiyet'i hazırladığı gibi, Meşrutiyet'in de Cumhuriyet'i hazırladığını dile getirmek istemişlerdir.

Hiç kuşkusuz bu kadar önemli bir dönemde basılan kitapların, yayımlanan gazete ve dergilerin incelenmesi, gerek o dönemi gerekse cumhuriyetin kuruluş felsefesini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Meşrutiyet döneminde ortaya konan gezi kitapları da bu bağlamda değerlendirilmeli ve dönem paradigmasını anlamada önemi bulunduğu kabul edilmelidir. Yüzyıllar boyunca gezi konusunda isteksiz davranan Türklerin bu dönemde hızla geziye yönelmesi, yayımladıkları kitaplarla izlenimlerini paylaşması ve "öteki" milletler hakkında imgeler oluşturması Türk aydınının bu dönemde ne tür bir düşünce yapısında olduğunun ipuçlarını vermektedir.

İncelemeye geçmeden önce hakkında çok sınırlı bir bilgiye sahip olduğumuz Mehmed Enisî Yalkı'yı ve yöntemimiz olan imgebilimsel yöntemi kısaca tanıtmakta yarar vardır.

Mehmed Enisî'nin *Avrupa Hatıratım* adlı eserini günümüz Türkçesine aktaran Ahmet Özalp, Enisî'nin 1870 doğumlu olduğunu, on dokuz yaşındayken ilk çalışması *Vâveylâ-yı Şebâb* (Cemal Efendi Matbaası, 1889)ı, bundan iki yıl sonra 1891 yılında *İki Levha* (Bahriye Matbaası, 1891) adlı eserini yayımladığını söylemektedir. (Özalp 2008, 14) Mehmed Enisî'nin bir deniz subayı olduğu, donanmada staj yapmak üzere iki yıllığına Fransa'ya gittiği *Avrupa Hatıratım* adlı eserinden anlaşılmaktadır. Enisî, bu staj hatıralarını 1911 yılında *Avrupa Hatıratım*[1] (Matbaa-ı Ebuzziya, 1911) adıyla yayımlamıştır. *Avrupa Hatıratım*'dan bir yıl sonra *Ümide Doğru Harâbe-i Hanmân Üzerine* (Matbaa-ı Ebuzziya, 1912) adlı çalışması ortaya çıkar. Sonra sırasıyla *Alman Ruhu* (Nefaset Matbaası, 1330), *Maymunun Defteri* (Minber Matbaası, 1922), *Sosyalistlerin Allah'ı* (Cihan Matbaası, 1927) yayımlanır.

> "1926-1928 yıllarında *İçtihad* dergisinde çoğu sanat-edebiyat ağırlıklı yazılar yazdığını saptadığımız Enisî, sonraki yıllarda her şeyden eteğini çekmiş sırrakadem basmış gibidir. Ne bir yazı, ne de bir kitap kaydı bulunmaktadır bu yıllara ait. Bir soyadı (Yalkı) aldığına göre en azından 1934'e kadar yaşadığı kesin olan yazarın bu yılları ancak çok ciddi bir araştırma ile çözülebilecek bir bilmece durumundadır bizim için." (Özalp 2008, 14)

Özalp'ın yukarıdaki ifadelerine ek olarak, biz Mehmed Enisî'nin 1934 yılında Lord Byron'un *Sardanapal* (Hilmi Kütüphanesi, 1934) adlı beş perdelik tiyatrosunu çevirdiğini, yine aynı yıl Lord Lytton'ın *Pompei'nin Son Günleri* (Hilmi Kütüphanesi, 1934) adlı eserini tercüme ettiğini gördük. *Temrin* dergisinde Tahsin Yıldırım "Edebiyatçı Bir Jöntürk: Ali Fahri Ağababa" adlı yazısında Ali Fahri ile Mehmed Enisî'nin kardeş olduklarını, Mehmed Enisî'nin Ali Fahri'nin ölümünün ardından *İçtihad* dergisinde bir mektup yayınlayarak üzüntülerini ifade ettiğini yazar. (http://www.temrindergisi.com/edebiyatci_bir_jon_turk.php) Kim olduğunu ve neler yazdığını kısmen bildiğimiz Enisî'nin *Alman Ruhu* (1330) adlı gezi kitabı, onun kim olduğuna dair ipuçları vermesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başladığı ilk aylarda Türklerin Almanya'yı nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

İnceleme yöntemimiz imgebilimsel yöntemdir. İmgebilime geçmeden önce bir imge tanımı yapmak yararlı olacaktır. "İmge" sözlüklerde hayal, hayal etme, resim, düş, heykel, görüş, görme, uzak görüş, düşsel görüntü gibi anlamlara gelmektedir. (Meydan Larousse 1990, 286) İngilizcedeki "image" sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmakta olan kavram, İngilizce-Türkçe sözlükte, 1-resim, 2-görüntü, hayal, imge, 3-fikir, kavram, izlenim, 4-şekil, suret, görünüş, bir şeyin benzeri, 5-aynı, tıpkı, benzer, kopya, 6-simge, sembol, timsal, remiz, işaret, alamet, 7- örnek, numune, mücessem şekil, 8-tasvir, bir şeyin yazı veya sözle tanıtımı, 9-put, sanem, tapıt, heykel, 10-benzetiş, teşbih, mecaz, 11-(bir kimse hakkında) toplumun kanaati, kamuoyu gibi çok değişik anlamlara gelmektedir. (Atalay 1999, 1750)

Bu anlamların dışında psikolojide "Duyu organlarının dışarıdan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj" ya da "Duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar" (http://tdkterim.gov.tr/bts/) anlamlarına gelmesi onun insan psikolojisiyle bağlantısını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda tek bir imge tanımı yapmanın da ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zorluğuna rağmen genel olarak imge, "dış dünyadan gelen uyarıcıların etkisiyle algılama, yordama ve dışavurum süreçlerinin gerçekleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan öznel bir doğrunun sembolik ifadesi" (Ulağlı 2006, 5) olarak tanımlanabilir. "Bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlarla dışa vurumu" (Ulağlı 2006, 4) olarak ortaya çıkan imgeler kalıp yargılardan, korkulardan ve nefretlerden beslenir. Bireyin bir başkası için oluşturduğu imgeler bilinçaltıyla, değer yargılarıyla, düşünce ve inanç dünyasıyla, önyargılarla, stereotiplerle, deneyimlerle, korkularla, rekabetle ve daha pek çok etkenle hayat bulduğundan, nesnellikten oldukça uzak bir görünümdedir.

İmgebilim ise kısaca "diğer sosyal bilimlerin verilerini kendi içinde değerlendirip, incelenen kavrama, disiplinler arası bakış ve analiz olanağı veren yeni bir bilim dalıdır." (Ulağlı 2006, 45) *İmgebilim-"Öteki"nin Bilimine Giriş* kitabının yazarı Serhat Ulağlı, bu bilim dalını enine boyuna incelemiş ve kavramın psikanalizmden esinlenerek ortaya çıktığını belirtmiştir. Onun dediğine göre,

[1] *Avrupa Hatıratım*, 2008 yılında N. Ahmet Özalp tarafından *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü* adıyla günümüz alfabesine aktarılmıştır.

> "20. yüzyılın başlarında Freud'un, bireyin davranış ve düşünüş tutumlarını etkileyen bilinçaltındaki bastırılmış dürtüler olduğunu varsayan, psikanalist yaklaşımında kullanılan imge incelemesi kuramından esinlenen imgebilim (Fr. İmagologie, İng. imagology) kuramı, adını Latince'de imge anlamına gelen 'imago' ve bilim anlamına gelen 'logos' kelimelerinden alır." (Ulağlı 2006, 22)

İmgebilimin gelişmesinde Walter Lippman, J.M.Carré, Rene Wellek, Hugo Dyserinck ve Daniel Henri Pageaux gibi edebiyat araştırmacıları ile Katz, Barly, Gilbet, Bayton, Bruner ve Campell gibi sosyal psikologların büyük emeği vardır. (Ulağlı 2006, 23)

Ulağlı'ya göre imgebilimin en önemli özelliği, imgenin kendisinden daha çok doğuş nedeni üzerinde durmasıdır. İmgenin neyi temsil ettiği bir imgebilim araştırmacısının tek araştırma konusu değildir. İmgebilim araştırmacısı öncelikle gerçekle kurgusal arasındaki bağıntıyı vermeye çalışmalıdır. Bir başka deyişle yazar tarafından esere taşınan olguların ya da betimlemelerin tarihsel, sosyolojik gerçekliği imgebilimcinin inceleme konusu değildir. İmge araştırmacısı sunum nasıl yapılmış ve yazarın bu olguyu olduğundan farklı veya aynen görmesini sağlayan faktör nedir gibi sorular üzerinde durmalı ve bu sorulara bir yanıt aramalıdır. Diğer bir deyişle imgebilimcinin amacı, yazar tarafından aktarılan bir imgeyi desteklemek veya karşı çıkmaktan çok, onu doğuran mantaliteyi ortaya koyabilmek olmalıdır. (Ulağlı 2006, 46) Aynı konuya benzer sözlerle değinen Herkül Millas da, imge araştırmasının amacının, imgenin gerçeklikle uyumunu ya da uyumsuzluğunu değil, onun mantığını bulup göstermek olduğunu belirtmiştir. Ona göre, "İmajın gerçeklikle ilişkisi o denli önemli değildir; önemli ve temel olan bu imajların hangi model ve proje içinde oluştuğu, hangi toplumsal gereksinimlere yanıt verdiği, hangi ideolojilere, nasıl hizmet ettiğidir." (Millas 2000, 6)

İmgebilimin bir diğer özelliği disiplinlerarasılığa önem vermesidir.

> "Bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. İncelenecek olan imgeyi yalnız bir bilim dalının verilerine göre açıklamaya çalışmak onu oluşturan diğer faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelebilir. Epistemolojik bir yöntem uygulanarak disiplinlerarası bir inceleme yapılmalıdır. Tarih, sosyoloji, teoloji, psikoloji, etnoloji ve politoloji gibi bilimlerin verilerinden faydalanarak imgenin oluşumundaki bütün faktörler göz önüne serilmelidir." (Ulağlı 2006, 47)

Millas'a göre de imge araştırmaları birkaç bilim dalının yöntemlerini ve bulgularını içeren çalışmalardır.

> "Bir imaj çalışması şu alanları kapsayabilir: 1)bütün olaylar tarihsel bir çerçeve içinde geliştiklerine göre tarih ve tarih bilimini; 2)ilgili ülkenin edebiyat ve kültür tarihini; 3)özellikle bilinçaltı, peşin yargı, fobiler gibi konuların işlenişi açısından ruhbilimi ve toplumsal ruhbilimi; 4)kullanılan sözcüklerin ve kavramların açıklanmasına ışık tuttuğu derecede felsefe ve semiyolojiyi; 5)ulusal düzeyde ilişkilerin gelişimini açıkladığı derecede uluslar arası ilişkileri; 6)ulusal kimlik, yurttaşlık, düşman/dost gibi kavramlara açıklık getirdiği derecede siyaset bilimini. (Millas 2000, 3)

İmge araştırmalarının temel amaçlarından biri "öteki"nin imgesiyle birlikte onu imgeleyenin düşünce yapısını ortaya çıkartmak olmalıdır. "Öteki"nin imgesi her şeyden önce yazarın öznel algılarıyla oluşmuştur. Bu yönüyle "Öteki"," ben" in kurgusundan, yazarın algısından ibarettir. Bir başka deyişle "öteki", "ben"i ele verendir. "Öteki" bu konumuyla aslında "öteki"ni değil, o imgeyi oluşturan toplumu açıklamaktadır. Dolayısıyla "öteki" yazarın ve yazarın yetiştiği toplumun ne olduğu konusunda çok önemli ipuçları barındırmaktadır.

Ulağlı'nın da belirttiği gibi, edebi metinlerde imgeler, yazar ile bilinçaltı, yazar ile toplum ve son olarak yazar ile okur arasındaki ilişkiyi ortaya koyan elemanlardır. Yazarın geçmişinden, bastırılmış dürtülerinden, inançlarından ve deneyimlerinden oluşan imgeler yazarın kişiliğini bizlere tanıtan anlamlı yapılardır. Yazar eserine yerleştirdiği imgeler ile okuruna kendi toplumunun siyasal, sosyal ve kültürel tablosunu sunar. (Ulağlı 2006, 4) Bütün bunlar dikkate alındığında imgebilimsel yöntemin "öteki"nin imgesini vermekle yetinmediği, "öteki"ne bakarak "biz"im kimliğimizi de ortaya koyduğu meydana çıkmaktadır. Bu çalışmada da imgebilimsel yöntem uygulanarak *Alman Ruhu*'ndaki "öteki" algısı tespit edilmiş, bununla da yetinilmeyerek "öteki" üzerinden biz'im kimliğimiz okunmaya çalışılmış ve yazarın neden bu tür imgeler geliştirdiği üzerine yargılarda bulunulmuştur.

Bilindiği gibi seyahat hatırası olarak kaleme alınan eserler 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra belirgin bir artış göstermiştir." Tanzimat döneminde dışa açılmanın nispeten genişlemesi sayesinde devlet adamları, denizciler, askerler, memurlar, edebiyatçılar, doktorlar dünyanın kimi zaman en uç noktalarına kadar seyahat etmişler ve bu seyahatlerinin hatıralarını kaleme almışlardır." (Asiltürk 2000, 36)

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra ise seyahatnamelerin sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. Meşrutiyetin getirdiği serbestlikten yararlanan pek çok gazeteci ve yazarın seyahate çıktığı dikkat çekmektedir. Ahmet Cihan Tokgöz bu durumu *Matbuat Hatıralarım*'da şöyle anlatır:

> "31 Mart'ın heyecanlı haftaları geçip de işlerdoğal akışına girdikten sonra, uzun yıllardır gezi özgürlüğünden yoksun bırakılan Türklerde geziye çıkma istekleri uyanmıştı. Sırasıyla Avusturya, İtalya, Fransa ve Almanya'ya yolculuklar düzenlendi. Bunları düzenleyen gruplar ve komiteler çok yolcu kaydederek ucuzluklar sağladığı için katılanlar çok olmuştu." (Tokgöz 1993, 204)

Yapılan gezilerin nicelik bakımından çokluğu seyahatnamelerin sayısında da belirgin bir artışı beraberinde getirmiştir. Ancak her geziye çıkan da hatıralarını kaleme almamıştır. Aksi takdirde II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'e kadar yurt dışına yapılan gezilerin anlatıldığı seyahatname sayısının kırk kitapla sınırlı kalmaması gerekirdi.[2]

Bu gezilerin "sırf" gezmek amacıyla yapıldığını düşünmek, geziye katılanların da sadece eğlenmek, değişik coğrafyalar görmek niyetinde olduğunu varsaymak dönem aydını için haksızlık olur. Son dönem Osmanlı aydınları gezip gördükleri yerleri büyük bir dikkatle gözlemlemişler, hiçbir ayrıntıyı kaçırmamaya çalışmışlar, seyahatnamelerini oluştururken edebiyatı değil, toplumsal faydayı ön plana çıkartmışlardır." Dönemin aydınları, içinde bulundukları buhran ortamından kolayca ve en az hasarlı şekilde kurtulabilmek, kültürel ve toplumsal devamlılığı sağlayabilmek için olağanüstü bir gayret, zindelik ve üretkenlik göstermişlerdir." (Gündüz 2006, 127) Dönem seyahatnamelerin varlığının ve nicelik bakımından çokluğunun en önemli sebebi bu toplumsal fayda anlayışıdır. *Alman Ruhu* da işte böyle bir ortamda bu tip kaygılarla kaleme alınmıştır. Bu kısa bilgilendirmeden sonra incelememize geçebiliriz.

Her seyahatin elbette görünür ve görünmez birtakım sebepleri vardır. Yazarı seyahate iten karşı konulamaz bir gezi isteği olabileceği gibi zorunlu resmi bir iş de olabilmektedir. Örneğin Ahmet Rasim Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya ve Galiçya cephelerinde savaşan Osmanlı askerlerine ulaştırılması gereken tütün paketlerini götürmekle görevlendirilmiş ve burada bulunduğu iki aylık sürede gönderdiği mektuplarla *Romanya Mektupları*'nı (1333) oluşturmuştur. Dr. Şerafeddin Mağmumi'nin gezi kitaplarının önemli bir bölümü seyyar sağlık müfettişliği yapmak amacıyla gittiği coğrafyaların izlenimlerini anlatır. Abdülgani Senî *Yemen Yolunda* (1325) ve *Yemen Yolunda-Yemenden Avdet* (1330) adlı eserlerinde mektupçuluk göreviyle gittiği Yemen'i anlatırken, Cenab Şahabeddin *Hac Yolunda* (1325) adlı eserini sıhhiye müfettişliği göreviyle Hicaz'a giderken oluşturmuştur. Mehmed Enisî'nin hangi sebeple Almanya'da bulunduğunu tespit etmek zor görünse de kitabın girişinde seyahat etmeyi ne kadar çok sevdiğini, mümkün olsa bütün ömrünü seyahat üzerinde geçirmek istediğini belirten yazar,

> "Medeniyetin olanca bedâyi ve hevârıkıyle zinetlenmişolan muazzam beldeleri görmek, oraların şerâit-i hayâtiyesini tedkîk etmek, bir müddet o şerâit dâhilinde, o intizam ve umran içinde yaşamak, oralardaki milletlerin esbâb-ı terakkiyât ve tekemmülâtı, tarihleri, âdetleri hakkında tetebbuatta bulunmak hakikaten arzu edilir şeylerdendir." (Mehmed Enisî 1330, 3)

[2] Gezi kitapları bibliyografyalarını ve aşağıda belirttiğimiz kaynakları tarayarak II. Meşrutiyet döneminde kırk gezi kitabı yayımlandığını tespit ettik. Gezi ve hatıra kitapları bibliyografyaları için bkz. Baki Asiltürk "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2*, İstanbul 2000, s.209-240, İbrahim Olgun, "Gezi Kaynakçası", *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* Mart 1973, s.717-726, Nurullah Çetin,"Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış", *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2006, s.17-42, Murat Hanilçe, "II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi", *bilig Güz/2008*, s. 147-166, Cevdet Türkay, *İstanbul Kütüphaneleri'nde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1958, https://www.yazmalar.gov.tr/

diyerek Almanya'ya sadece seyahat niyetiyle gittiğini belirtmek ister gibidir. Bu cümleden, burada bulunuşunun görünürdeki nedeni seyahat olsa bile, yazarın beldeleri görmekle yetinmediğini, halkın nasıl yaşadığını, kalkınma sebeplerinin neler olduğunu araştırma gibi bir isteği olduğunu çıkartmak güç değildir.

Eserine önce Berlin'i tanıtmakla başlayan Enisî, Berlin'in temiz, güzel ve mamur olduğunu beyan eder. Yaklaşık bir milyon sekiz yüz bin insanın yaşadığı bu kentte insanlar "âşiyâne-i sa'ylerini, destgâh-ı sanatlarını kurmuş karıncalar gibi fa'âl bir çalışma neticesi olarak maksâd-ı mevcûdiyeti, zevk-i maişet idrak etmişlerdir." (sf 4) Büyük asker, büyük âlim ve metin ruh yetiştirmekle şöhret kazanmış olan kent, tam altmış dört buçuk kilometre dört köşe bir alana yayılmıştır.

> "Altmış dört buçuk kilometre terbiinde bir meydan tasavvur ederek bunun üzerini müteaddid parklarla, âli binalarla, saatlerce uzamış asfalt yollarla, darülfünûnlarla, ziraat, ulûm-ı fünûn, hıref ve sanayi, âsâr-ı atika müzeleriyle, hayvânât ve nebâtât bahçeleriyle, ahâlinin tenezzühüne mahsûs mesirelerle, tiyatrolarla, ticârethânelerle, dârülmûsıkîlerle, muazzam otellerle, her tarafa tekmil mülhakâta merbût ve mümtedd turuk-ı muntazâma ve şebeke-i hududiye ile ve daha bu gibi ta'dad edilemeyecek müessesât-ı âliye ve iktisâdiye ile eazım ve ekâbirin heykelleriyle tezyin ediniz… İşte o vakit altmış dört buçuk kilometre merbaa yayılmış cezr u medd-i ticâretle muttasıl dalgalanmakta bulunmuş olan Berlin'i anlayabilirsiniz." (Mehmed Enisî 1330, 4)

Üstelik Berlin çok sayıda parktan, büyük binalardan, saatlerce uzamış asfalt yollardan, mesirelerden, tiyatrolardan ibaret değildir. Berlin'in üstü kadar, altı da zengindir. Yazar," sonra da ma'mur ve muhteşem zemînin üstünden altına giriniz; örümcek ağı gibi yolların ve bu yollar üzerinde şimşek sür'atinde lâyenkati cihât-ı muhtelifeye seyr ü sefer eden elektrik trenlerinin, harekât-ı müdhişe-i medenîyenin derecesini görünüz." (s. 5) diyerek, Avrupa'da daha 1860'larda başlayan metro faaliyetlerinin, Berlin'de de söz konusu olduğunu dile getirmiştir. Daha o dönemde Berlin ulaşımında metro yerini almıştır; şehrin altı da üstü de modern bir medeniyetin varlığının delilleriyle doludur.

Berlin'in doğal bir güzelliği de vardır. İçinden Spree Nehri geçmektedir. Nehrin üzerine mimarideki üsluplarını gösteren çok sayıda köprü inşa edilmiştir ki bu köprüler üzerinde faaliyet eksik olmaz.

Yazar Berlin hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Berlin ve Almanya'nın tarihçesi hakkında bilgi vermektedir. On ikinci yüzyılı Berlin'in başlangıcı olarak alan yazar, o dönemde burasının Berlin ve Köln (Cölln) adında iki şehirden ibaret olduğunu anlatır. 14. yüzyılın ilk senelerinde-1307-bu iki şehrin birleştirildiğini söyleyerek, sonrasında kentin sürekli büyüdüğünden bahseder. Berlin'in gelişme ve büyümesini duraklatan ilk unsur kentte ihtilallerin yaşanmasıdır. Bu ihtilal döneminde Hohenzollern hanedanının ilk temsilcisi Kont Friedrich yönetimi devralmış ve ihtilal ateşini söndürmüştür. İkinci Friedrich'in iktidar olduğu dönemde uzun savaşlar yapılmış ve kente kuvvetli bir kale inşa edilmiştir.

Yazara göre, Hohenzollern hanedanının büyümesi, kentin önem kazanması, İkinci Electeur Joachim zamanında şehrin ileri gelenlerinin Protestanlığa geçmesi art arda gelir. 17. yüzyılın sonuna kadar Berlin gelişip büyürken meşhur Otuz Yıl Savaşları patlak verir. " Bu hûn ve ateşhengâmesinde Berlin pek çok ıztırabâta giriftâr olmuş birçok defa düşmanlar tarafından taht-ı işgâle alınmıştır ki muharebe hitame bulunca bir büyük intizamsızlık içinde kalmıştır." (s. 10) Savaşın sonlarına doğru, 1640 yılında, tahta Büyük Electeur Guillaume çıkmış ve şehri yeniden büyütmüş, sokakları temizletmiş, her tarafta tekrar çalışma başlatmıştır. Friedrich Guillaume'un ticareti himaye etmesi şehrin gelişimine çok ciddi katkı sağladığı gibi, 1685 yılında Fransa'dan kovulan Protestan Fransızlara Almanya'nın kapılarını açması, onlara bir koloni kurması da şehrin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. " Bu Fransız Protestan mültecileri Almanya'da yani yeni vatanlarında vücûdlarıyla beraber getirdikleri ulûm ve sanâyii tatbîke başlamışlar ve bu zekâ ve faâliyetleriyle yeni bir saâdet ve terakkî devrinin mukaddemesini hazırlamışlardır." (s. 11)

Yazar, bu gelişmelerden sonra Berlin'in nüfusunun gittikçe arttığını, Friedrich Guillaume'un akıllıca siyaseti sayesinde birçok yabancı sanayici kente yatırım yapınca da kentin gittikçe büyüdüğünü belirtmiştir. Ardından gelen Üçüncü Electeur Friedrich ve 1701 yılında kral olan Birinci Friedrich zamanlarında Berlin hem ekonomik anlamda kalkınmış hem de kente pek çok mimari eser kazandırılmıştır.

Enisî'ye göre, Yedi Yıl Savaşları'nın verdiği zarara rağmen Berlin gelişip büyümesine devam etmiş İkinci Friedrich Guillaume zamanında meşhur Brandenburg limanı, topçu okulu ve diğer eserler inşa edilmiş on dokuzuncu yüzyılın başlarında saltanatta bulunan Üçüncü Friedrich Guillaume zamanında kentin

gelişmesinde büyük bir hız görülmüştür. Napolyon savaşının verdiği zarar gelişmeyi kısmen durdursa da savaştan sonra kent, ilim, fen ve sanayi anlamında tekrar hızla kalkınmasını sürdürmüştür. Bunun yanı sıra kente pek çok binalar, oteller, meydanlar yapılmış heykeller dikilmiştir. Bu dönem aynı zamanda Bismarck, Moltke ve Goethe gibi önemli devlet adamı ve yazarların var olduğu dönemdir. Onlar da memleketlerine hizmet vermektedirler. Bismarck'ın Almanya İmparatorluğu ile Prusya Krallığını birleştirmesi ise Alman gücünün zirveye çıkmasının yolunu açmıştır.

Yazarın eserini kaleme aldığı 1914 yılında ise tahtta İmparator İkinci Guillaume vardır ve yirmi altı yıldır, "ecdâdının bıraktığı binâ-yı ittihâdı, malikâne-i askeriyeti gayet vâkıfâne mesai ile kat kat kuvvetlendirmiştir." (s. 15)

Kısaca tarihçesini anlattığı Berlin odaklı Almanya, geçirdiği zor günlerden her seferinde zaferle çıkmasını bilmiş azimle çalışması, olağanüstü gayreti sayesinde Almanya'nın ilerlemesi sürekli devam etmiştir. Bu başardaki en önemli etken Almanların yüzyıllarca bıkmadan usanmadan çalışması ve öncekinin bıraktığına sonrakinin pek çok şey eklemesidir. Alman halkının bilim ve eğitime saygı göstermesi gelişmeyi, kalkınmayı, medenileşmeyi beraberinde getirmiş kesintisiz bir çalışmayla da o günkü büyük gücü meydana getirmişlerdir. Yazarın eser boyunca Almanları "kavm-ı fâzıl", Almanya'yı "şevketli" bir imparatorluk, Berlin'i "belde-i muazzama" olarak nitelemesi oluşturulmaya çalışılan Alman imgesinin önemli ipuçlarıdır. Aşağıda, bu ipuçlarından da yararlanarak tespit ettiğimiz imgeleri anlamlandırmaya, imgenin ortaya çıkış nedenini, mesajının ne olduğunu kavramaya çalışacağız.

Mehmed Enisî Yalkı'nın *Alman Ruhu* adlı eserinde öne çıkan imgeler Alman imgesi, Almanya imgesi, İngiltere imgesi ve Türk imgesi olarak sıralanabilir. Her bir imgeye yazarın ruhunun sindiğini varsaydığımızda *Alman Ruhu*'nun aslında kimin ruhu olduğunu anlamamız zor olmayacaktır.

1-Alman İmgesi:

Öncelikle belirtmek gerekir ki her anlatı bir dil işidir ve gezi anlatısı türünün de kendine özgü bir dili vardır. Yazarın amacı doğrultusunda dilin kullanımlarının farklılaştığı görülse de Aktulum'un dediği gibi "her yolculuk anlatısı öncelikli olarak betimsel bir söylem üzerine kurulur." (Aktulum 2006, 48) Gezi kitaplarında betimlemenin ön plana çıkması, hatta çoğu kez tamamen betimlemelerden kurulması betimlemeyi iyi okumayı gerektirmektedir. Bu kitaplarda betimlemeyi yapan özne hem gören hem de gösterendir. Böylelikle betimlemeler sonucu ortaya çıkacak olan imgeler öznelliğini betimleyenden alacaktır. "Betimleyici ise imgelemini devreye sokmaktan çok okuduğu kitaplardan edindiği bilgileri stoklayan kişidir, bilimsel bir görev üstlenen, kurumlaşmış bilgi konusunda ortaya çıkan boşlukları doldurmaya uğraşan gezgindir." (Aktulum 2006, 49) Buradan betimleyicinin gördüğü gerçekleri salt gerçeklik biçiminde değil kendi dünyasında yeniden şekillendirerek betimlediği sonucu çıkmaktadır.

Yazarın oluşturduğu Alman imgesi yukarıda bahsedilen niteliklerle var edildiğinden objektif görünümlü subjektif yargılardan oluşur. Yazara göre Almanlar kusursuz bir millettir. Bütün imgelem bu tezi savunmaya yönelik betimlemelerle kurulur.

Yazar Almanları medeni bir millet, hatta Avrupa'daki diğer medeni milletlerden de üstün bir millet yapan dört neden sayar: "Sa'y, sebat, vaktin nakit olduğunu bilmek ve özellikle de vatan muhabbeti." Bu dört özellik birbirinden çıkarak ve yine birbirini tamamlayarak modern Almanya'nın temelini oluşturmuşlardır.

Yazara göre, öncelikle Almanlar çok çalışkan insanlardır. Onları bu kadar üstün duruma getiren bıkmadan usanmadan çalışmalarıdır. Karınca gibi çalışkan Almanlar çalışmayı var olmanın gayesi gibi görürler ve çalışma sonucunda elde ettikleri ücretten mutluluk duyarlar. Aynı zamanda "Alman gibi çalışmak en âli, en dûr endîş bir çalışmaktır." (s. 6) Bugün hangi devlete ya da hangi bireye söylenirse söylensin "Alman gibi çalış" denilebilir. Çünkü Almanlar çok büyük bir gayretle, ilerisini düşünerek, bilinçli bir şekilde çalışırlar.

Yine yazara göre Almanlar çok sabırlıdırlar. Uzun süre, her türlü zorluğa göğüs gererek çalışırlar, böylelikle çalışmaya karşı sebat ederler. Üçüncüsü vaktin nakit olduğunu bilirler. Savaş zamanlarında sıkıntı çekseler de barış zamanlarını çok iyi değerlendirirler. Bir yandan ekonomik anlamda gelişmeyi sağlarlar öte

yandan çıkması muhtemel sonraki savaş için hazırlık yaparlar. Son olarak da vatanlarını çok severler. Bu vatan sevgisiyle kendini feda edercesine çalışırlar.

Yazarın Almanlara ait özellikleri şu şekilde özetlediğini görüyoruz:

Kanuna riayet: Kanunlara uyma Almanların en belirgin özelliklerindendir. Bütün Almanlar kanun karşısında eşittir, bir çiftçi ile imparator kanun karşısında birbirinden farksızdır. Örneğin Büyük Friedrich, Potsdam'daki Sanssouci sarayının yakınındaki değirmeni, sahibi rıza göstermediği için kaldırtamamıştır; hatta faaliyetini bile durduramamıştır.

Üstün verdiği emri derhal yerine getirme: Bir Alman askeri, üstünden aldığı emrin zorluğunu, tehlikesini düşünmeden derhal yerine getirir. Karşısına ölüm bile çıksa emri ertelemez, onu uygulamaktan vazgeçmez. Yazara göre, bu sayede Alman denizaltıları İngiliz savaş gemilerini batırmayı başarmış, Alman orduları dünyanın en büyük ordularını hüsrandan hüsrana uğratmıştır.

İktisadi hayata değer verme: Almanlar ekonomiyi, paranın gücünü önemserler. Bu özelliği sayesinde Almanya, en zengin devletlerle, en tehlikeli zamanlarda bile rekabet edebilecek gücü yakalamış, milletler arasındaki itibarını en üst seviyede tutabilmiştir.

Kazandığını muhafaza etmesini bilmek: Almanlar bir marklık bir kazancı bile kaçırmak istemezler. En küçük bir kazanç bile belli bir emeğin ürünüdür, emek ise değerlidir. Çalışmayla, emekle kazanılmış hiçbir şeyi heba etmezler.

Sabırla ve son derece emin adımlarla geleceğin mutlu günlerine çalışarak gitmek: Almanların en belirgin özellikleri çalışkan olmalarıdır. Bu çalışkanlık ise belli bir ülküyle vardır. Geleceğin mutlu günlerini düşünerek sabırla çalışırlar. Buna Almanya'nın o günkü durumu şahitlik eder.

Kendinden çok milletini sevmek: Bu tür bir milliyetçilik Almanlarda çok belirgindir. Onlar milletinin mutluluğu için kendilerini feda edercesine çalışırlar. Ancak Almanlarda millet sevgisi kuru bir milliyetçilik şeklinde değil, milletinin mutluluğu için çalışmak biçiminde görülür.

Birlik-beraberlik düşüncesi: Alman milliyetçiliğinin ürünü olan bu birlik düşüncesi, hiçbir ihtirasa çarpmadan ortaya çıkar. Bu, tek vücut Alman milletinin, millet olma şuurunun derecesini gösterir. Bu birliktelik duygusu kahramanca düşüncelerin doğmasına vesile olmaktadır.

Üstün bir ahlak: Bu ahlak anlayışı Almanların sosyal hayatını düzenler, genç ruhları önce milletinin sonra da kendisinin büyük ülküleri için hazırlar. Almanların sosyal hayatı dengelidir. Çünkü Almanların hepsi-bakkalından gazinocusuna, garsonuna varıncaya kadar-askerdir. Bu askerlik süresince aldıkları eğitim, terbiye, onların tavır ve davranışlarındaki olgunluğu besler. Yazara göre, Almanların sefahatinde bile denge vardır. Paris'teki "sefahât-i rezilâne" Berlin'de kesinlikle bulunmaz. Bu yönüyle Avrupa'nın diğer modern ülkelerindeki ahlak çöküntüsü Almanlarda yoktur.

Tasarrufa uymak: Her Almanın ruhunda bu güzel özellik vardır. Almanlar bilir ki gelecekten emin olmak için bugünün varlıklarından saklamak gereklidir. Onlar bunu uygulamakta da başarılıdırlar.

Girişimci düşünceye sahip olmak: Almanlar girişimci bir özelliğe de sahiptir. Bu özellikleri sayesinde dünyanın her köşesine sokulmuşlar, her işe başvurmuşlardır. İngiltere'de bütün büyük otelleri, ticareti ellerine almış yetmiş seksen bin Alman vardır. New York pazarlarında, Kanada topraklarında, Pampa ovalarında büyük işler başarmış Alman girişimcileri görmek, Asya'nın her köşesinde, Çin ve Hint ticaret merkezlerinde yine onlarla karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Almanlar, girişimcilikleri sayesinde hem para kazanırlar hem de dünyanın her köşesine milletlerinin yayılmasına hizmet ederler.

Askerliği sevmek: Bu, Almanlara atalarından kalmış en değerli hazinedir. Hem günü hem de geleceği güvence altına almanın en çıkar yolu askerliği sevmektir. Almanların hepsi askerdir. Hem mesleklerini yerine getirir hem de askerlik mesleğini icra ederler. Güvenliklerini her şeyin üstünde tutarlar, kentlerinin de belirgin bir özelliği bu güvenlik endişesiyle aldıkları tedbirlerdir. Almanlar askerliğe, kendi güvenliklerine değer verdikleri için muhteşem ordular, muazzam donanmalar vücuda getirmişlerdir.

Düşmanını sürekli gözetlemek: Almanlar düşmanlarının durumu hakkında bilgi toplamaya, istihbarata değer verirler. Bu özellik, kendi güvenliği için her millete hatta her insana gereklidir.

Mehmed Enisî'ye göre Almanlar tam anlamıyla hayat adamıdır, iş adamıdır. Hayatın bütün güçlerinden çalışmayla, sebatla yararlanmaya çalışırlar. Onlar el attıkları her işte başarılıdır. Metin bir ruha, çelik gibi bir iradeye sahiptirler. Bilime ve eğitime önem verirler. Almanlar bilimsel çalışmalarını özgürce yapabilmektedirler. Almanlarda gerçeğe ulaşma aşkı vardır. Büyük tarihçiler, doğa bilginleri, farklı alanlarda önemli bilim adamları yetiştiren Alman milleti, insanın aciz olduğunu, insanoğlunun bu kadar ilerlemesine neden olan zekâsının ve gücünün çok ötesinde onu yaratan bir büyük yaratıcı olduğuna inanır. Burada bilim ile inanç çarpışmaz, birbiriyle rekabet etmez. Bilimin amacı yaratıcıyı inkâr etmek değildir.

Yazar Alman kadınlarını da ayrıca betimler. Bu betimleme yine kusursuz Alman imgesi çerçevesindedir. Alman kadını sadedir, tasarruf yapmasını bilir. İyi bir anadır, ülkesinin nüfusuna katkıda bulunmak amacıyla çok çocuk doğurur. Çocuklarını milli ninnilerle büyütür, ruhlarına vatan sevgisini aşılar. Kocasının gelirini iyi idare eder. Onun kilerinde bir defter, iki gözlü bir terazi, bir küçük kantar vardır. Aldığını tartarak hesaba geçirir, kullandıklarını ve kalanları dikkatlice takip eder, deftere yazar. En küçük bir şeyi bile zayi etmez.

Alman kadını el işi yapar, dikiş diker. Ürettiğini satar, paraya çevirir. Ticaretle meşgul olur. Hayatın dertlerini yalnız kocasının üzerine yüklemez, ona yardım eder. Bunun için ailesine sevinç ve mutluluk daha kolay, daha çabuk girer.

Alman kızları da yazarın dikkatinden kaçmaz. Alman üniversitelerinde öğrencilerin yarıdan fazlasını kızlar oluşturmaktadır. Kızlar buralardan mezun olunca ev süsü gibi durmazlar. Doktor, diş, göz, piyanist, öğretmen, yazar, kimyager gibi çok değişik meslek sahibi olarak hayatın her alanına yayılırlar.

Görüldüğü gibi yazar, bir toplum üzerine imge meydana getirirken izlenim oluşturma eyleminden yola çıkmıştır. Karşıdaki toplumun en belirgin özelliğinden yola çıkarak, o toplum ile ilgili değerlendirmeye varmıştır." Kişi ve olayları anlama ve tanıma girişiminin farklı sosyal-psikolojik süreçler içinde" (Kağıtçıbaşı 1999, 217) gerçekleşebileceğini düşünen Çiğdem Kağıtçıbaşı, kişileri ve olayları algılama sürecinin iki aşamalı olduğunu savunur. İzlenim oluşturma sürecinde, başkalarını tanımaya veya algılamaya çalışırken, en belirgin özelliklerinden yola çıkarak, o kişi hakkında bir fikir sahibi oluruz. Atıfta bulunma sürecinde ise izlenim oluşturma sürecinde edindiğimiz ön bilgiler doğrultusunda karşıdakini tanımlamaya çalışırız. Kağıtçıbaşı'nın bir insanı tanımak ve davranışlarının nedenlerini açıklamak için oluşturduğu bu yaklaşımı, yazar Mehmed Enisî'ye uyguladığımızda yazarın izlenim oluşturma sürecinde Almanların çalışkanlığını temel aldığını görürüz. Yazar böyle olumlu bir izlenim oluşturma yöntemiyle Almanlara ait tüm özellikleri de olumlu görür, onlar bütün bu kalkınmışlıklarını çalışkan olmalarına borçludur. Atıfta bulunma aşamasında çalışkan Alman izlenimi, sürekli diğer özelliklerinin kökeni olarak görülmekte, böylece Alman sihirli değneğinin çalışmaktan ibaret olduğu savı ortaya konmaktadır. Öteki'nin her şeyi yazara değerli ve olumlu görünmekte, erkeğiyle kadınıyla yukarıda saydığımız olumlu özelliklere sahip Alman imgesi, kusursuz, ideal, örnek bir tip olmaktadır.

2-Almanya İmgesi:

Yazarın Almanya imgesi de Alman imgesinden çok farklı değildir. Neticede Almanya'yı bu çalışkan Almanlar kurmuştur. Ona göre, Almanya" Şevketli" bir ülkedir. Medeniyetin bütün güzellikleri ve harikaları ile süslenmiş gücünü milletinden alan bu devlet," süfliyât-ı beşeriye ile ulivviyât-ı beşeriye yani akvâm-ı fâzıla ile milel atlâ" (s. 5) arasındaki farkı gösteren bin bir türlü örnekle doludur.

Birkaç örnek üzerinden Almanya anlatılacaksa önce askerliğe, güvenliğe verdiği değer belirtilmelidir." Almanya'da askerliğe hürmet ecdâddan mürûstur. Hatta eski hükümdarlar kitap ve mûsıkî gibi şeylere ehemmiyet vermezler, askerliğe, meziyet-i askeriyeye rağbet-i mahsûsada bulunurlar idi." (s.12) Bu özellik Almanya'da o denli belirgindir ki Almanya'nın ekonomik kalkınmayla askeri kalkınmayı her devirde beraberinde götürmesini doğurmuştur. Yazar, Berlin'i tanıtırken" Bu pâyitaht-ı âli, Prusya Krallığıyla Almanya İmparatorluğunun şevket ve faâliyetini tevhid ettiği, bir riâyet-i sa'y altına aldığı, merkez-i muallâ-yı askeri ve medenidir." (s. 4) der. Yani Almanya'nın en dikkat çekici özellikleri medeniyeti ve büyük askeri gücüdür. İkisi birbirinden ayrılmaz. Almanlar hem bilim ve teknolojiye hem de askeri güce eğitoranda değer vermişler, bu güçlü Almanya kalem ve kılıcın birleşmesi sonucu meydana gelmiştir.

"Gerek Berlin'e ve gerekse yine bu tesbit üzere ma'mûr u müterakkî olan sâir Almanya vilâyet u arâziyesine hasûdâne, istirkabkârâne, istilâcüyâne nazarlar, bed hevâhâne fikirler besleyenlere, Almanya sa'y-ı muazzamını durdurmak, ibre-i ticâretini kırmak isteyenlere karşı ilk dakikasında en müessir darbeyi vurmak için iyice düşünülmüş, Almanya malikâne-i kemâlâtının etrafında milyonlarca süngüden bir duvar-ı rasîn yapılmış, sa'y ve marifete taarruz edenleri tedip ve tecziye için semasına zeplin balonlarından bir kubbe-i satvet çekilmiş ve insaniyetin azâmet-i merâmını, uluvviyet-i azmini âmâk-ı deryâda tecsim etmek ister gibi sahilleri de tahtelbahirlerle taht-ı muhâfazâya alınmıştır. Evet sa'y ve marifete taarruz edenlere hadlerini bildirmek için Almanya'da bütün vasıtalar ihzâr edilmiştir, bütün ruhlar hâl-i teyakkuzdadır." (Mehmed Enisî 1330, 5)

Alıntıda da görüldüğü gibi Almanya karadan, havadan ve denizden kendi güvenliğini sağlayacak tedbirleri almıştır. Her an bir saldırı olacak gibi teyakkuzda bulunmaktadır. Berlin'de denizden otuz yedi metre yüksekte büyük bir askeri sığınak kurulmuştur. Barış günlerinde bile burada yirmi beş bin kişilik bir ordu hazır bulunmaktadır.

"Almanya'nın akla hayret veren azâmet-i mehibe-i askeriyesi" (s. 15) Almanların askerlik konusundaki üstün başarısının sonucudur. Çok eski dönemlerden itibaren Almanya askerlik ve güvenlik içinde uzman olsa da özellikle Bismarck'ın iki imparatorluğu birleştirmesi sonucunda ordusu daha bir güç kazanmış, 1871'de Fransa'ya karşı kazandığı büyük zafer sonunda sınırları iyice genişlemiş, rakiplerinin gözünde önemi bir kat daha artmıştır.

Yazara göre, dönem imparatoru İkinci Guillaume tahta geçtikten sonra barış günlerini iyi değerlendirerek "muhteşem bir ordu", "muazzam bir donanma" oluşturmuştur. Düşmanlarının cinayet ve kıskançlıklarını cezalandırmak için hazırlanan ordu ile "hiç şüphe edilemez ki Almanya'nın önünde zafer ufukları açılmaktadır." (s. 16)

Almanya "Şevket-i askeriye ve saltanât-ı iktisâdiyesi"nin bir başka göstergesi bütün kentler ve kasabalar arasında ulaşım ve nakliye araçlarının bulunmasıdır. Bu ulaşım sayesinde en ücra köşeye kadar güvenlik götürülebilmekte, yine ulaşım sayesinde ekonomik hareketlilik sağlanmaktadır.

Yazara göre, Almanya temiz ve düzenlidir. Bu düzen daha ilk dakikada göze çarpar. Bu temizlik ve düzen medeniyetin ilerlemişliğin göstergesidir. Berlin'in temizliği ise dillere destandır. Bugün Avrupa'da Berlin kadar temiz bir başkent yoktur. Berlin Almanya'nın tertemiz bir kalbidir. Bu öyle bir kalptir ki ait olduğu vücudun her köşesine sağlam damarlarla tertemiz bir kan sevk eder ve o vücudu sağlam, aktif kılar.

"Bu kalbin içinde koca Almanya'nın divân-ı meşveret vardır ki buradan çıkan rey ve hükümler, âli kanûnlar Almanya'yı teşkîl eden yirmi altı hükûmet-i müttehidenin saâdetini te'min, istikbâlini tanzîm eder, öyle bir divân-ı meşveret ki burada umûmiyet-i milliyenin menâfi-i hakikîyesi nazar-ı itibârda tutulur, ihtirâsât-ı hasîsenin yeri yoktur; buranın kubbe-i muhteşemesi içinde Walpole'lerin, Gladstone'ların desâisi değil, hak ve hakikâtı sevenlerin, hukûk-ı âliye-i medeniyete hürmet gösterenlerin sadaları aks eder." (s. 17-18)

Berlin'deki millet meclisinin betimlendiği yukarıdaki satırlarda gerçeğin tek bir bakış açısının süzgecinden geçtiği net biçimde görülebilmektedir. Yazar olanca öznelliğiyle millet meclisinin etkinliklerini övmekte, buradan çıkan kanunların Almanya'yı oluşturan yirmi altı eyaletin mutluluğunu sağladığını, geleceğini düzenlediğini belirtmektedir. Enisî'ye göre, bu mecliste gerçek anlamda demokrasi vardır, bütün milletin menfaati gözetilmektedir. İngiltere meclisindeki Robert Walpole, William Ewart Gladstone gibi hileciler Almanya meclisinde bulunmaz. Burada sadece hukuka saygı gösteren, hak ve hakikati seven milletvekilleri vardır.

Enisî'nin meşrutiyetin yararlarını saydığı, Almanya tipi bir meclisin ne büyük işler yapabileceğini vurguladığı eserinde, aynısını ülkemizden de beklediğini çıkartmak zor değildir. Aslında seyahatnamenin yazılış amacı da budur, Almanya'dakinin aynısını Türkiye'de de görmek.

3-İngiltere İmgesi:

Daha önce de değinildiği gibi gezi yazılarında en çok başvurulan yöntem betimlemedir. Bu yazı türünde betimlemeyi yapan öznenin betimsel bir yöntem olarak "sıralama" ve "karşılaştırma" ya daha yoğun olarak başvurduğu dikkat çeker. Yukarıda izah edilen Alman ve Almanya imgesinde yazar sıralama yöntemiyle gerçeğin zenginliğini, gerçeklik içindeki çeşitliliği sunmaya çalışır. Örneğin "Herkes işitmiştir ve

gelenler görmüştür ki Berlin güzeldir, temizdir, mamurdur." ifadesinde olduğu gibi yazarın okuyucuya olabildiğince ayrıntılı bilgi vermek istediği, okurun gözünde tanımadığı bir kenti betimlemeler aracılığıyla canlı kılmaya çalıştığı dikkati çekmektedir. Alman ve Almanya imgelerinde buna benzer pek çok sıralama yöntemiyle okuyucusunu yabancı bir dünya içinde yaşatmak isteyen yazar, sıralamanın vurgusal gücünden yararlanır. Her seferinde farklı bir özelliğin ön plana çıktığı sıralamalar olumlu özelliklerin yansıtılmasında temel işlev üstlenmiştir.

Yazarın ikinci bir betimsel yöntem olarak "karşılaştırma"ya yer vermesi Almanya imgesinin karşısına İngiltere imgesini çıkartmasına neden olur. "Karşılaştırmaya öncelikle birbirinden uzak iki gerçeği yaklaştırmak ereğiyle başvurulur." (Aktulum 2006, 59) Yazarın yaptığı da Almanya ile İngiltere'yi-birbirinden uzak ve birbirine rakip iki gerçeği-yaklaştırmaktır. Daha önceden gezdiği ya da kitaplardan öğrendiği İngiltere ile o gün gördüğü yer arasındaki farklılıklar karşılaştırmanın ana damarını oluşturur.

Eser boyunca yer yer görünüp kaybolan İngiltere imgesi, her seferinde olumsuz ifadelerle betimlenir. Almanya'nın çevketli gücü karşısında İngiltere cılız bir görünüm sergiler. İngiltere'nin gücünü betimlediği satırlarda bile yazar Almanya taraftarıdır. Onu diğerinden daha üstün şekilde betimlemektedir.

Özellikle askeri alanda Almanya İngiltere'den çok daha güçlüdür. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında Alman denizaltılarının İngiliz savaşgemilerini batırmadaki başarısı yazarın Almanya-İngiltere karşılaştırmasında öne aldığı bir unsurdur. Yine ona göre Alman gemileri İngiltere sahillerine torpido dökmüş dünyanın en büyük ordularını hüsrandan hüsrana uğratmıştır. Almanlar askerlikteki yetenekleri sayesinde "mağrur İngiltere'nin taht-ı muhafazada bulunan sevâhilini, şehirlerini, gaz depolarını birkaç Alman kruvazörü bombardıman etmiş İngiltere hâkimiyet-i bahriyesini çocuk oyuncağına çevirmiştir." (s. 20) Küçük bir Alman kruvazör filosu gibi sularında koca İngiliz donanmasına karşı zafer kazanmış Falkland adaları civarında kırk kadar İngiliz, Fransız ve Japon büyük savaşgemilerinden oluşan müttefik donanmaya karşı birkaç kruvazörden ibaret olan hafif Alman filosu kahramanca mücadele etmiştir.

İngiltere imgesi güçlü Almanya karşısında silik kalmaktadır. Yazarın İngiltere'yi "mağrur" olarak nitelemesi, Almanların İngilizler karşısında aldığı başarılardan ötürü "İngiltere hâkimiyet-i bahriyesini çocuk oyuncağına çevirmesi" şeklinde ifade etmesi, bir Alman kruvazör filosunun İngiliz donanması karşısında zafer kazanmasını "küçük" bir filo ile "koca" bir İngiliz donanması mücadelesi olarak anlatması hep düşman ve güçsüz İngiltere imgesini oluşturmaya yönelik nitelemelerdir. Yazar iki "öteki" hakkında nitelemede bulunurken kendi bilinçaltını boşaltmakta, düşüncelerini okuyucusuna aktarırken objektifliği bir kenara bırakmaktadır. Gerçeğin niteliği karşısında yazar imgelemini serbest bırakmakta, betimlemelerine kişisel bir görünüm katmaktadır. "Karşılaştırma böylelikle gerçeği saptıran, onu gerçek görünümünden çekip alan bir yol olur." (Aktulum 2006, 61) Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında yazıldığını düşündüğümüz eserde, yazar Almanya-İngiltere mücadelesini dile getirmekte, çalışkan ve askeri alanda yetkin Almanya karşısında İngiltere'ye hiçbir şans tanımamaktadır. "Hiç şüphe edilemez ki Almanya'nın önünde zafer ufukları açılmaktadır." (s. 16) diyen yazarın karşılaştırma yaparken dış gerçekliği bütünüyle öznel bir dönüşüme uğratması söz konusudur. Kullandığı sözcüklerde belli bir abartma bulunması olumsuz İngiltere imgesinin oluşumunda önemli bir etken olmaktadır.

İngiltere demokrasisi de yapılan karşılaştırmada olumsuz örnek biçiminde sunulur. Almanya millet meclisinde kanunlar çıkartılırken bütün bir milletin yararı gözetilir, kesinlikle hak ve hakikatten ödün verilmez. Yirmi altı eyaletin mutluluk kaynağı, meclisin bu sağlam, demokratik yapısıdır. Öte yandan İngiltere meclisinde Robert Walpole ve William Ewart Gladstone gibi hileci başbakanlar vardır. Robert Walpole, Hannover Sülalesi döneminde yirmi yıl İngiltere başbakanlığı yapmıştır ve döneminde rüşvet alması ile tanınmıştır. William Ewart Gladstone ise 1868-1894 arasında aralıklarla başbakan olmuştur. O da popülist konuşmaları ve rakipleri ile girdiği politik tartışmalarıyla ünlüdür.[3] Ayrıca Gladstone, Türkler hakkında çok olumsuz ifadeler kullanarak, Türklerin dünyadan silinmesinin gerekliliğini anlatan bir kitapçık da yayımlamıştır.

[3] William Ewart Gladstone hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Taha Niyazi Karaca, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı: Büyük Oyun,* Timaş Yay. İstanbul, 2011,

Yazarın İngiltere meclisinden bu iki kötü örneği çekip çıkartması İngiltere imgesini oluşturmanın bir başka yöntemidir. Yüzyıllardır var olan İngiltere Meclisi, 1700lü yılların başında karşılaşılan kötü bir örnekle ve 1800lü yılların sonundaki olumsuz bir örnekle başştan sona karalanmıştır. Gezginin imge oluştururken kendi damgasını nasıl vurduğunu göstermesi bakımından İngiltere imgesi dikkat çekicidir.

3-Türk İmgesi:

Aslında eserde Türk'ten bahsedilmemektedir. Yazarın başştan sona anlattığı " mükemmel öteki" imgesi, Türkün ne olmadığına işaret etmektedir. " Biz" ile " öteki" arasındaki farkları algılamak için " biz" in konumunu belirginleştirmek ereğiyle yazar eserin sonunda Türklere seslenir:

> " Ey mert ve zeki Türk! Ey necîb ve kanaâtkâr Türk! Fıtrat sana da birçok mevhibelerde bulunmuştur. Ecdâdından birçok fezâil tevârüs ettin. Kanında pek âli istidâtlar vardır; şehâmet ve şecaâta muhabbet, milliyete perestiş, mehâsin-i kahramanâneye hürmet duyarsın. Bu mahsûsât-ı mevrûsiyeyi iyi muhafaza et ve iyi kullan. Senin şan ile dolu bir tarihin, zaferle şâşalanmış bir mâzin var, unutma bunları! Sen o tarihin çocuğu, sen o mâzinin evladısın, hatırından çıkarma bunları! Bunların gönlünde, rûhunda uyandıracağı haklı gururu çiğnemek isteyenlere karşı pâk bir cebhe, münevver bir dimağ, kavî bir göğüs, sağlam bir vücûd göstermek için müttefikin olan Almanlar gibi çalış! (s.24)

Alıntının işaret ettiği gibi " öteki" ni başarılı ve büyük yapan en önemli unsur çalışmaktır. "Biz" im aslında çalışmaktan başka eksiğimiz yoktur. Yazar seslenmesinde Türkün ufkunu darlaştıran gafleti atmasını, ekonomik hayata atılmasını, tasarrufa dikkat etmesini salık vermekte, böylelikle geleceğe emin adımlarla yürünebileceğine inanmaktadır. Türkün girişimde bulunmaktan, durmadan çalışmaktan, gayret etmekten, öğrenmekten ve uygulamaktan başka çaresi yoktur. " Sade tefekkür ve istirahât adamı değil, işadamı da ol!" (s. 25) ikazı " biz" im " öteki" karşısındaki en önemli eksiğimiz olarak dikkate sunulmaktadır.

Yazara göre, Türk gencinden beklenen vatana, millete faydalı olmak için neler yapabileceğini düşünmesi, vatana olan borcunu ödemesi, omzunda silah taşımaya, elinde zafer sancağı tutmaya arzu göstermesidir. Türk kadınından beklenen, Alman kadınları gibi ailenin ekonomisine katkıda bulunması, hayat mücadelesinde eşine yardımcı olması, yaptığı el işini satmayı da öğrenmesi, çocuklarını ciddi, vatanperver, oğlansa iyi asker, kızsa iyi anne olmak üzere terbiye etmesidir. Türk kızından beklenen, mutlaka eğitim görmesi, hayatın her alanında bulunması, çalışkan, ciddi, zarif olması; evin süsü olmaktan çıkmasıdır.

Ulağlı'nın dediği gibi bir yazar neyi nasıl anlatırsa anlatsın, ilk bakışta kendisini ve kendi doğrularını anlatır. " Yazarın öteki diye tanımladığı aslında kendinden başkası değildir. Yazar, bir başkasını anlatırken kendinden yola çıkarak ürettiği çeşitli çıkarımlar ile karşıdakini açıklar." (Ulağlı 2006, 87) Enisî'nin yaptığı da budur. " Öteki" ni oluştururken kendinden yola çıkar ve olumsuz Türk imgesinin karşısına kusursuz Alman imgesini kurar. Bu imge, " biz" de görülen eksiklerin tamamlandığı-aynı zamanda tamamlandığı takdirde olunabilmesi mümkün- kusursuz bir toplumdur. Sadece eserin son kısmında öğütler biçiminde kurulan bir Türk imgesi değildir bu. Eserin başından sonuna kadar kurulan, Alman gibi çalışkan " olmayan" , Alman gibi ruhunu " kuvvetlendirmeyen" , Alman gibi adalete hizmet " etmeyen" , Alman gibi tasarruf" yapmayan" , kısacası Alman " olamayan" bir Türk imgesidir bu.

Yazar, *Alman Ruhu*'nda, kendinden yola çıkarak Alman imgesini oluşturduğu gibi, Alman üzerinden de Türkü oluşturmaktadır. Bu eserde Türk imgesinin en önemli özelliği Alman gibi olmamasıdır. Eğer imge, yazarın kendi algıladığı öznel gerçeği sunmak için kullandığı bir araç ise, bu araç aynı zamanda yeni bir kimlik inşa etme göreviyle de yükümlüdür. Yani oluşturulan Alman imgesinden modern yeni bir Türk kimliği çıkartma görevidir bu. Türk ne kadar tembelse, Alman o kadar çalışkandır, Türk ne kadar geriyse, Alman o kadar ileridir. Bu çatışmanın üstün tarafı olan modern Almanya imgesi örnek alınarak yeni bir Türkiye inşa edilmeli," Alman Ruhu" ndan yararlanılarak Türk ruhu kurulmalıdır.

Sonuç:

V. Doğan Günay, *Göstergebilim Yazıları* adlı eserinde" Çoğunlukla sözceleyen sözcesini belirttiği şeyin dışında bir anlatımı aktarmak için kullanır. Sözceleyenin amacı, alıcısına söylenen şeyi değil, söylenmek istenen konusunda bilgilendirmek, söylenmek isteneni sezdirmektir." (Günay 2002, 18) der. *Alman Ruhu*'nda yazar, eserin başından sonuna kadar oluşturduğu Almanya ve Alman imgeleriyle aslında söylemek istediğini sezdirmektedir. Bu, Osmanlının son günlerinde, Osmanlı yerine yeni bir ulus inşa

etmenin teklifidir. Buna göre modern bir ulus olmanın yolu Alman gibi olmaktan, onlara benzemekten geçer. Bu Alman imgesi sadece yazarın değil, o dönem toplumunun, idaresinin, ideolojilerinin de imgesidir. Mete Tunçay'ın dile getirdiği gibi, " II. Abdülhamit Almancı bir dış politika izlediği için, ona karşı İngiltere ve Fransa'ya doğal bir eğilim duyan İttihat ve Terakki, İtilaf devletlerinden yüz bulamayınca, ister istemez yine Almanya'ya yanaşmış" (Tunçay 1997, 41) ve İttihat ve Terakki önde gelenleri türlü bocalamalardan sonra çıkacak savaşta Almanya tarafında olmayı savunmuşlardır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı patlak verince bu idealleri gerçekleşecek ve Osmanlı devleti Almanya müttefiki olarak savaşa dâhil olacaktır.

Savaşın ilk aylarında yayımlandığını düşündüğümüz bu seyahatnamede imgelerin rastlantısal ve keyfi olmadığını, yazarın metinde bütün elemanları belli bir mantık dizgesinde birbirine bağladığını düşünmekteyiz. Bu öznel imgelerden yola çıkarak Mehmed Enisî'nin İttihat ve Terakki yanlısı bir Türk milliyetçisi olduğunu, Batılılaşmanın yolunun Almanya gibi olmaktan geçtiğini düşündüğünü söyleyebiliriz. Yazar, henüz çıkan savaşta Almanya yanında yer alınması gerektiğine, savaşın mutlaka Almanya lehine sonuçlanacağına inanmaktadır. Bu, onun dönem paradigmasına uygun hareket ettiğini, ortalama bir İttihat Terakki yanlısının Batılılaşma ve yeni bir ulus inşa etme idealinde, Almanya merkezci bakışaçısına sahip olduğunu göstermektedir. Yine Enisî'nin Almanya'yı aşırı derecede övmesinden, Osmanlı Devleti'ni Almanya yanında savaşa girmeye özendirdiği görülmektedir. Elimizde kesin deliller olmamakla birlikte Mehmed Enisî'nin Almanya'ya İttihat ve Terakki tarafından bilinçli olarak gönderildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu broşür niteliğindeki kısa seyahatnamesiyle kamuoyu oluşturmaya çalışan yazar, yenilmez Alman imgesiyle Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya yanında girmesini Türk toplumuna empoze etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

AKTULUM, Kubilay (2006), " Theophile Gautıer'nin İstanbul'unda Betimlemenin Kimi Görünümleri" , *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyum Kitabı*, Ankara

ALKAN, Ahmet Turan (1992), *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat. Ankara.

ASİLTÜRK, Baki (2000), *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay. İstanbul

ATALAY, Hamit (1999), *TDK İngilizce -Türkçe Sözlük,* 1.cilt, TDK Yay. Ankara

GÜNAY, V. Doğan (2002), *Göstergebilim Yazıları*, Multilingual, İstanbul

GÜNDÜZ, Mustafa (2006), " Son Dönem Osmanlı Seyyahlarının Gözlemlerinde Sosyolojik Temalar" , *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyum Kitabı*, Ankara

HOCAOĞLU, Baran (2010), *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Kitap Yay. İstanbul.

(http://tdkterim.gov.tr/bts/)

(http://www.temrindergisi.com/edebiyatci_bir_jon_turk.php)

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1999), *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay. İstanbul

Mehmed Enisî (YALKI) (1330), *Alman Ruhu*, Nefaset Matbaası, İstanbul

Mehmed Enisî (YALKI) (2008), *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü, Avrupa Hatıratım*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay. İstanbul

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. VI, Meydan Yay. İstanbul, 1990

MİLLAS, Herkül (2000), *Türk Romanı ve "Öteki"-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniv. Yay. İstanbul.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan (1993), *Matbuat Hatıralarım*, Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yay. İstanbul

TUNAYA, Tarık Zafer (1989), *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yay. İstanbul.

TUNÇAY, Mete; KOÇAK, Cemil vd (1997), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul

TURHAN, Mümtaz (1969), *Kültür Değişmeleri*, MEB Yay. Ankara.

ULAĞLI, Serhat (2006), *İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yay. Ankara

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay. İstanbul.

VATANDAŞ, Celalettin (2008), "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyeti Hazırlayan Şartlar", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Ed. Asım Öz, Pınar Yay. İstanbul.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 329-336, ANKARA-TURKEY

ÖMER SEYFETTİN METİNLERİNDE AYDINLANMA VE MİLLİ BİLİNÇ

Ülkü ELİUZ[*]

ÖZET

Aydınlanma, bireyin kendilik değerlerini farkındalığında yaşadığı düşünsel bir değişim sürecidir. Yaşadıklarını ve düşünsel değişiminin sınırlarını ayırdındaki birey, öncelikle sorgulama aşaması yaşar. Kimlik sorgulaması yaparak bilinçlenme yolunda adım atmak isteyen aydınlanma sürecindeki birey, kendilik değerlerinin ayırıcı niteliklerini eylemsel düzeyden düşünsel düzleme taşıma gayreti içerisine girer. Dolayısıyla aydınlanma, bireyin kendine dönük farkındalığı olarak açımlanabilecek bir dönüşüm niteliği kazanır.

Birey olmak, kendilik değerlerinin farkında olarak ileriye dönük atılımlarda bulunmaktır. Bunu gerçekleştirmeyi başaran birey, ait olduğu milletin değerler dizgesini de içselleştirir. 36 yıllık yaşamında 150 öykü ve birçok makale, broşür ile imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinin yaşandığı travmatik kırılma anında sağduyulu bir ses olarak kaosu aşmaya çalışan Ömer Seyfettin metinleri bu bağlamda, kendi olmayı seçen ve bu seçimine milli değerler ile boyut kazandıran bireylerin öyküsünün anlatımıdır.

Diriliş yıllarının diriliş öykülerini kaleme alan yazarın eserlerinin ana matrisi, bireyin şey'ler dünyasından kurtularak kendilik dönüşümünü gerçekleştirmesidir. Bireysel ve toplumsal çözülmeyi engelleme hedefindeki sanatkar, her metninde bireysel, milli ya da evrensel boyutta kendine dönüş çağrısı yapar; kolektifin öze dönüş olanaklarını sıralar. İçsel dönüşüm ve aydınlanma mesajlarının metinleştiği eserler aracılığıyla zihinsel ve algısal değer halinde yeni'den doğuş ve yalıtık sınırlamaları aşan bir söylemle aktarılır.

Bu çalışmada Ömer Seyfettin metinlerinde, aydınlanma ve milli bilincin görünümleri tespit edilerek kurgusal düzlemde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: birey, millet, seçim, aydınlanma, millî bilinç.

CLARIFICATION AND NATIONAL CONSCIOUS IN OMER SEYFETTIN'S TEXTS

ABSTRACT

Enlightnment is an intellectual process of change that individual's self-awareness of values. Individual, edge of the exchange of experiences and intellectual boundaries, firstly, live inquiry stage. Individual in the process of enlightenment who want to take a step towards awareness doing questioning of identity effort goes into operational level to intellectual level characteristics of the differential values of self. So,

[*] Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniv. Fen-Ed. Fak TDE Bölümü, El-mek: ulku.eliuz@mynet.com

enlightenment get the nature of the conversion what individual's own self-awareness.

While values of self-aware, be an individual is to leaps forward individual who manage this, internalize the values in the string belongs to the nation. In this context, Ömer Seyfettin's texts, in 36 year-life, at the time of traumatic fracture the transition from empire to nation-state with 150 story and plenty of article, as sound common sense are depiction of the story, national values and the size of their own who choose to be and this gives individuals the choice.

The author write years of the resurrection, the resurrection stories. Main matrix of his works the transformation of the world get rid of the self-realization of the individual things. Blocking the target individual and social disintegration artist, call fort he return to youeself in individual, national or global scale; organize the return loop facilities of collective. By means of works with inner transformation and enlightenment posts, being mental and perceptual value, rebirth and isolated transfer exceeding the limitations of a discourse.

In this study, views of national consciousness and enlightenment will be determine and will be evaluate in fictional plane.

Key Words: person, public, election, clarification, national conscious.

Giriş

Aydınlanma ve Millî Bilinç Bağıntısı

Aydınlanma, bireyin kendilik değerlerini farkındalığında yaşadığı düşünsel bir değişim sürecidir. Bu değişim sürecinde birey, *"benlik bilinci"* (Stevens 1999, 63)'ni sorgulayarak kendilik değerlerinin ayırıcı niteliklerini eylemsel düzeyden düşünsel düzleme taşıma gayreti içerisine girer. Aydınlanma sürecinde birey, kimlik sorgulaması yaparak bilinçlenme yolunda adım atmış olur: "Bilinçli olmak, içinde bulunduğu ilişkileri nedeniyle dış dünyayı algılamak ve onu tanımak demektir. (...) Bireyin kendini dış dünya ile ilişki içinde görmesi, kendisini çevresi içinde tanıması anlamına gelir." (Jung 2001, 71) Bilincin merkezi olan *ben*, bireyin yaşadığı çevre içinde kendini keşfetmesine olanak verir. Benlik bilincinin farkındalığı ile şekillenen bu keşif, bilinçli olma girişimleri ile belirginleşir. Yaşadıklarını ve düşünsel değişiminin sınırlarını ayırdındaki birey, öncelikle sorgulama aşaması yaşar. Dolayısıyla aydınlanma, bireyin kendine dönük farkındalığı olarak açımlanabilecek bir dönüşüm niteliği kazanır.

Kendi ve Milleti Adına Aydınlanmanın Sesi:

Ömer Seyfettin

Ömer Seyfettin, 36 yıllık yaşamında 150 öykü ve birçok makale, broşür ile imparatorluktan millî devlete geçiş sürecinin yaşandığı travmatik kırılma anında sağduyulu bir ses olarak kaosu aşmaya çalışır. Diriliş yıllarının diriliş öykülerini kaleme alan yazarın eserlerinin ana matrisi, bireyin şey'ler dünyasından kurtularak kendilik dönüşümünü gerçekleştirmesidir. Bireysel ve toplumsal çözülmeyi engelleme hedefindeki sanatkâr, her metninde bireysel, millî ya da evrensel boyutta kendine dönüş çağrısı yapar; kolektifin ve kutsalın bağıntısında öze dönüş olanaklarını sıralar.

Edebî eser ile ideoloji sentezini başarı ile yerine getiren Ömer Seyfettin'in bireysel çözülmeyi engellemek yönünde çağrı metinler toplamı olan 150 öyküsü, bireyin öze dönüş olanaklarının birey ve toplum merkezli anlatımları halindedir. İnsan ve insanın varlık mücadelesi ile bu mücadelenin mitik, tarihsel ve sosyolojik görünümleri, sanatkârın dolaysıyla eserlerinin temel problematiği halindedir. İçsel dönüşüm ve aydınlanma mesajlarının metinleştiği bu eserler

aracılığıyla zihinsel ve algısal değer halinde yeni'den doğuş ve yalıtık sınırlamaları aşan bir söylemle aktarılır. Eserlerde, yolculuğun aktarıcısı (sanatkâr) ve özneleri (eserlerin hem aktardığı hem seslendiği bireyler), *olmazsa olmaz* yaşam ilkelerini birey-toplum merkezli düşünsel ve duygusal bir yolculuk içinde yaşarlar.

Millî olana düşünsel yaklaşan Ömer Seyfettin, var oluş serüvenimizin değerler dizgemizi söze dönüştüren metinler kurgularken duygusal, etik, sosyal görünümlerini sunar. Okur merkezli bir aktarımın hedeflendiği metinlerinde, hissetme, hissettirme, sezdirme, uyarma işlevi ön plandadır. Kolektif biyografyamızı hatıralar ve hareketlerden oluşan somut hamurda yeni'den yoğuran sanatkâr, bireyin şey'ler dünyasına gömülmekten kurtaracak ebedi değişmezlerin çağrısını yapar ve aydınlanmış bir bilinçle geleceğe yönelir.

Kolektif Doğurgan İmgelerin Yazınsal Uzamı:

Ömer Seyfettin Metinleri

Yaşamdaki uzam boyutuna, bireyin tarihselliğini sağlayan mekânlar aracılığıyla kuramsal bir yorum kazandıran Ömer Seyfettin, tarihî, sosyal, ahlaki nitelikli eserlerinde millî kültür ve millî tarih içinde varolan millî ruhu, uyandırmak ve harekete geçirmek ister. Bu metinlere millî bilinç ve ortak psişik mirası şekillendiren geçmiş değerlere ait kolektif bilinçdışı kaynaklık eder.

Toprağı ve toprağa dönüşenleri merkeze yerleştiren sanatkâr, kolektifin ortak izdüşümlerini bireyi kuran bir içtenlik imgeleri olarak algılar. Çocukluk, hatıra, bireysel geçmiş, toplumsal geçmiş, tarih, vatan ve gelecek fenomenleri etrafında şekillenen eserlerde varoluşsal kaygıları farkındalığında bilinçli bir aydın olarak sadece millî değil evrensel diriliş öyküleri kurgular.

Ömer Seyfettin kişilerinin bireyleşme serüveni, düşünsel ve duygusal değişim ile boyut kazanan bir yeniden doğuş öyküsü olarak metinleşir. Yazar, "ortak mutluluk adına kahramanca bir eylem başarmış olan insanın büyüklüğünü ve yüceliğini gösterme, sanatsal araçlar yoluyla bu karakterleri halkın bilincinde kökleştirme çabası" (Pospelov 1995, 144) içindedir. Tarihsel malzemenin bir araç olarak kullanıldığı eserlerde, özerkleşme, özgünleşme ve kendi içinde bütünleşme aşamalarını yaşayan karakterler, toplumsal bir değerin, bir değer yoğunluğunun bireyleşmesi olarak kurgusal dünyanın merkezinde yer alırlar. Ülkücü tipler olan karakterlerin kendi oluş atılımları, toplumsal ve evrensel göndergeleriyle kendini, çevresini, milletini korumak ve yeniden kurmak isteyen bireyin düşünsel başkaldırısının eylemsel düzeye taşınmasıdır.

Aydınlanma ve millî bilinç, klasik vaka anlatıcısı olan sanatkârın, yaşamının ve eserlerinin bütün ideolojisini yansıtan ana temlerindendir. Bu temi sanatkâr, millî mücadelenin düşünsel başlangıç metinlerinden olan 11 Nisan 1911 tarihli Genç Kalemler dergisinde yayımlanan Yeni Lisan makalesinden başlayarak tüm öykülerinin arkaplanına yerleştirir. Yeni Lisan makalesindeki "uyanınız" sözcüğü, bu bağlamda çok önemli ve dikkate değerdir. Uyanmak-uyumak ikilemindeki bireylere dönük olan bu uyarı kipinin emir nitelikli olması, zorunluluğu ve kaçınılmazlığı imler. O dönemde intibah sözcüğünün kullanımı yaygınken sanatkârın Türkçe *uyanmak* fiilini tercihi, benimsediği ve benimsetmeye çalıştığı değerler dizgesine dönük mesajları içerir.

Mitik, dinî göndergeleri ile ebedi bir trajedi olan *Ashab-ı Kehf* öyküsü, bu temin kurgulandığı metinlerdendir. Eserde, Osmanlıcılıktan milliyetçiliğe geçiş serüveni ve bu geçişin birey ve millet yaşamındaki yansımaları işaret edilir. Kuran-ı Kerim (Kehf suresi) dahil olmak üzere evrensel ve trajik bir imge olarak varlık bulan Yedi Uyurlar, ümmet zihniyetinden millî kimliğe geçiş serüvenine dönük mesajlara sahiptir. Mağaralarında "üç yüzyıl+dokuz" süresince uyuyan bu kişiler ile Türk milletinin asırları alan uyku hali arasında bağlantı kuran yazar, bu tehlikeli fark edemeyişi ve sonuçlarını şu şekilde ifade eder:

"Gayet muktedir Avrupalı bir muharrir diyor ki:

-Türkler çok âlicenaptır. Kendi milliyetlerini, tarihlerini, ananelerini asla yadetmezler. Onlar şimdi yalnız, rahatça yaşamak istiyorlar. Eğer Türkiye'deki Hristiyanlar fazla

mutaassıp milliyetperverlik göstermeyip onları uyandırmasalar, Meşrutiyet sayesinde yarım asır içinde bir Türk kalmayacak." (C.3, s.101)[*]

Fiziksel değil, eylemsel bir yok oluşa dönüşen bu uyku hali, eylem ve hareket değil uyuşukluk, hareketsizlik yani fiziksel ölümle örtüşen nitelikler taşır. Türkleri yaşatmaya; var olmaya dönük olan bu çağrı, yok olma aşamasındaki özneyi, nesnelleşmekten kurtarmak adınadır. Millî bilinç yaratımının hedeflendiği eserde fark ediş, zamana ve mekâna hakim olan uyku halinin aşılmasının elzem olduğunu işaret eder. Olması gerek sesine kendini kapatan Türk insanının genel durumu bir uyku görünümündedir ki, bu uyku ölümle/ yokoluşla eşdeğerdedir.

Ömer Seyfettin'in eserlerinde benimsenen değerlerin temsilcisi yani tematik güce ait değerlerin özneleri hep eylemleriyle var olmayı başarırlar. İçinde bulundukları acılardan, bu acılara gömülüp yok olmaktan ancak yaşarken ölüm olan uyku halinden çıkarak kurtulurlar. *Çanakkale'den Sonra* öyküsünde insan- hayvan zıtlığı içselin dışsalla kurduğu gizil öğeler taşıyan bir ilişkiler ağı, yaşamın bütün izlerini taşıyan ve yansıtan bir özdeşim alanı olarak sunulur:

"-Aceleye lüzum yok. Mademki talihimiz böyle... Bir köşeye çekilip ölümü beklemeli… demişti. İşte, hep o ölümü bekliyordu! Zira kendisine "insan" nazarıyle bakmıyordu. İnsan olmak için mutlaka bir içtimaiyetin, bir milliyetin içinde bulunmak lazımdı… Düşünüyordu: Kendisinin bir milliyeti yoktu, bir içtimaiyeti yoktu. Yalnız, hararetini hissedemediği, lisanından ve duasından bir şey anlayamadığı müphem bir dini vardı. Mabedinde ulviyet duymuyor, önünde derin bir ezeliyet görmüyor, semasında ilahi bir mefkurenin nihayetsizliklerine dalamıyor, siyah toprağın üzerinde bir hayvan gibi, bir fert gibi kalıyordu." (C.2, s.45)

Eserin *"meraklı, deli, feylezof, bedbin, derviş, sinirli ve ilah"* (C. 2, s.44) olarak nitelenen başkişisi, kendine dışarıdan bakar ve en uç noktada olduğunu fark eder. İnsan olmanın ayrıcalığa dönüştüğü noktada, insan kendine dönüşü ifade eden uyarıyı duymaz ve harekete geçmez ise, dünya yaşamında cezalandırılacaktır. Yaşamdaki ölüm hali ve bunun yaygınlaşması karşısındaki endişelerini dile getirirken çözümsüzlük içeren bedenin ölümünü kurtuluş olarak görür ve bunu tercih eder:

"-Yarın Ruslar gelecek. İstanbul'u alacak. İngilizler ve Fransızlar Anadolu'yu yağma edecekler. Namımız tarihten silinecek…" (C.2, s.45)

Çözüm üretme çabasının öncelenmediği bu bakış açısında bedensel tükenişe razı olunur ve tinsel tükenişi önleyebilme umudu kalmaz. Yok edici özün ifadesi olan ölüm, herkes içindir; fakat yaşamak, sadece yaşamın içselleştirdiği varoluş kaygılarını eyleme dönüştürebilenler içindir. Çünkü "zamanın yaptıklarından kurtulup iyileşmek için" (Eliade 1998, 85) çalışmak, mücadele etmek şarttır; özne-nesne ayrışımı da bu ayrıntıdadır:

"-Uyanınız! Kendinizi biliniz. Hayvanlar gibi gayesiz, teşkilatsız, medeniyetsiz yaşamayınız. Bir millet olunuz…" (C.2, s.46)

Ölümün değil; yaşamın silen, yok eden, yutan kesinliği gizli olduğu bu ayrıntıyı bilen fakat önceleri dile getirmeye bile cesaret edemeyen başkişi, sonrasında dirilişi yaşar; umutsuz, karamsar, tembel kavramlarını işaret eden hayvan olma halinden kurtulur. Yaşamının fiziksel ve tinsel aydınlanmasının yani yeniden doğumunun yaşandığı bu dönemin imgesi ise adını *Mefkure* olarak koyduğu kızıdır.

Mekânın bireyi kuran gücünün farkındalığındaki Ömer Seyfettin, *Kızılelma Neresi* ve *Nadan* adlı öykülerde ise, ontolojik anlamda kendilik sınırlarını keşfeden birey için kurtarıcı sığınak ve zamansal sürekliğinin de göstergesi "millî evi/ vatanı" tasvir eder. Böylece bir iç imkânlar manzumesi halinde kutsanan mekân, bireysel ve toplumsal gelişimin ve "yeni"lenmenin dönüştürücü değeri haline gelir. Artık bu mekân, "bir imge hazinesi" (Bachelard 1996, 80) niteliği ile bireyin kaotik boşluklarda yitip gitmesini engelleyen kurtarıcıdır.

[*] Metin alıntıları **Ömer Seyfettin - Bütün Eserleri, Cilt: 1-2-3-4 (Haz. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul-1999** adlı eserdendir.

Ömer Seyfettin, Türk tarihini, kültürünü ve medeniyetini şimdi'de yeni'lemeyi hedefler. Bu hedefin değişmez kaynakları, millet, ülkü, vatan, tarih, dil; taşıyıcıları ise, yoğunlaşmış değerlerin kişileşmiş hali olan tiplerdir. Kolektif ruhun bireyleri olan Ömer Seyfettin tipleri, geçmişi anlamlandırma, şimdi'deki varlığı kutsama ve geleceğe yönelme gücüne sahiptirler. Yazarın tezinin net bir şekilde aktarıldığı *Başını Vermeyen Şehit, Pembe İncili Kaftan, Teselli, Kütük, Vire, Topuz, Primo Türk Çocuğu, Hürriyete Layık Bir Kahraman, Büyücü, Teke Tek, İlk Düşen Ak, Ferman, Uzun Ömür, Koleksiyon* gibi birçok öyküde tarihselliğini kavrayan bireylerin serüveni kurgulanır. Öykü kişileri, özgürlük, farkındalık, seçim ve sorumluluk bağdaşımında kahramanlığa yükselen, vatan ve millet sevgisi ile yeniden doğan dinî, millî, tarihî ve etik kaygılara sahip aydınlanmış bireylerdir. Onlar, öznel değerler ve evrensel mesajlar ile insanın yaşamdaki anlam arayışı ile benliğini bütünleyip kendini gerçekleştirme macerasında yeniden doğarlar. Bu öykülerdeki karakterler aracılığıyla şimdi, geçmişin anı sığınaklarından ve tarihin kutlu sayfalarından beslenen bir bakış açısıyla anlamlandırılır. Birey olmanın, millî değerlere sahip olma ve birey için varoluşun teminatı olan bu değerlere bağlılık ile tanımlanır.

Ömer Seyfettin'in Peçevi Tarihi'nden alarak kurguladığı *Başını Vermeyen Şehit* geçmişe bilinçli ve aydınlık bir yönelişin öyküsüdür. Türk-İslam ruhunun kişileşmiş temsilcileri Kuru Kadı, Deli Hüsrev, Deli Mehmet'in öyküsünün anlatıldığı eser, biçim ve içerik bakımından destanî niteliklere sahiptir. Eserde anlatıcı ve kişileri, millî duyuş adına eylemlerde bulunan, konuşan kimliklerdir. Maddi orantısızlığın netleştiği bir savaştan görüntüde güçsüz, zayıf olan tarafın kazanmasının içsel sebeplerini destanî unsurlarla aktaran sanatkâr, kişinin millî değerlere tutunarak yapabileceklerinin sınırını işaret eder. Bedensel tükenişin anlamını yitirdiği bu noktada zafer, ebedileşme arzusunu din ve millet merkezli kutsayan tiplerin olur. Alp ve eren tiplerinin birleşimi alperen kahramanlar aracılığıyla millî bilincin kişi düzlemindeki arketip görünümleri yaratılır. Değer duygusuna sahip bu arketipler, din ve millet adına olağanüstü eylemlerde bulunurlar ve bu millî bilinç yaşaması ve yaşatılması noktasında onlardan beklenmektedir. İçinde bulundukları potansiyel tehditlere her türlü şart ve durumda "dur" diyebilen bu tipler, *"bireysel, sosyal ve sosyogenetik"* (Assmann 2001, 131) kodların kendilerinden beklediklerini yerine getirirler. Onlar için bu durumun şaşırtıcı ve olağanüstü bir yönü yoktur; mit ve gelecek onlara bu görevi yüklemiştir.

Millî değerlere bağlı ve mitin dönüştürülmüş tiplerinden birinin öyküsü olan *Pembe İncili Kaftan*'da da hayatın kaba realitesine karşı içinde var olan yüksek insani özü sürekli koruyan ve geliştiren Muhsin Çelebi'nin öyküsü anlatılır. Muhsin Çelebi, ben bilincini biz bilincine dönüştüren olması gerek sesine duyarlı bir "ülkücü tiptir." (Eliuz 1999, 141) eserin başkişisinin kimliğinde temsil edilen bireysel ile kolektifin kökensel buluşması raslantı değildir. Tarihsel süreçte kazanılmış değerleri koruma adına kendi maddi olanaklarını feda eden ve kullanan başkişi, bireyseli ülkü uğruna terk eder. Onun varlığı hem kurguda hem kurgunun hedefi okuyucu/alıcı için "uyarı temelli bu sarsıntı kalıntısı" (Sartre 2006, 35) niteliğindedir. Bu tip için önemli olan kolektifin çıkarlarıdır; bu yönüyle millî değerlerin koruyucusu kimliğindedir.

Ferman öyküsünün başkisi Tosun Paşa da, ülkücü bir tip olarak kendi varlığından kolektifin devamı için vazgeçer. Belleksel kurgunun aydınlanmış tipi olan başkişi, kendisine hazırlanan bir tuzak sonucu verilen ölüm emrinden ve ölüm emrinin uygulanmasından korkmaz. Çünkü onun için önemli olan padişahın şahsında devletin varlığının sarsılmamasıdır; kendi canının bu noktada önemi yoktur. Bir diğer yeni'lenme öyküsü olan *Teselli*'nin başkişisi İskender Paşa, millî bilinci şu şekilde ifade eder:

> *"başını aydınlık pencereye çevirdi. Ufukta, yolun ta nihayetinde yarım batmış güneş tıpkı yaklaşılmış bir cennet kapısı gibi duruyordu. Baktı, baktı: Bu ulvi kapının içinde, hatt-ı şerifin hareketinden bahsettiği büyük orduyu ince mızraklarıyla, bayraklarıyla görüyor gibi oldu. (..) Sevinçten, heyecandan gözleri yaşardı. İşte, yarın, şüphesiz kendisi de… onlarla beraber kendisi de, şimdi elinde tuttuğu şu altın saplı keskin kılıcı hak uğrunda, hakikat uğrunda sallayacaktı."* (C.2, s. 123)

İskender Paşa, umutsuz bir ruh hali içerisinde iken bir rüya görür ve uyanır. Psikolojik olarak sağlıklı ruh hallerinin, insani yönelimlerini sürdüren, varolma mücadelesi veren insanların yaşam belirtisi olan rüyanın yorumu ile yeni'lenir. Kolektif bilincin geleceğe yönelik yüce ideallerini taşıyan bir arketip olan başkişi, rüyasının mesajını çözdüğünde, kaostan kosmosa ulaşabileceğini hisseder. O, yaşadığı karışıklığın, çözümsüzlüğün çözümünü rüyası aracılığıyla bulmaya çalışır.

Kütük öyküsünün Arslan Bey'i ve *Vire* öyküsünün Barhan Bey'i ise zekâları ile düşman karşısında zaferi kazanırlar. Onların zekâsı, zor şartlar altında kendi varlığından öte temsil ettiği milletinin varlığı için kaygılanma ile trajik bir kırılma anında çözüm üretir. Millî yokoluşu engellemek için ise destan kahramanlarına özgü zihinsel bir aydınlanma yaşar. *Topuz*'daki Türk elçisi de kolektif bilinçaltının yönlendirdiği şekilde davranır. Düşmanı en zayıf ve rahatlamış anında tek bir darbe ile yenilgiye uğratır. Eserdeki topuz imgesi, millî bilince ait değerlerin gücü ile donatılmıştır. Üç metinde de yenilgiden zafere ülküleşmiş öznelerin zekâsı ve cesareti ile ulaşılır. Benzer bir şekilde *Teke Tek* öyküsündeki Kasım karakteri de cesareti ile düşman karşısında başarı kazanır.

Forsa'da ise millî bilinç kolektif oluşumun gerçekleştiği mekân yani vatan aracılığı ile yansıtılır. Başkişi Kara Memiş, yüce ve kutsal değerleri koruyan, taşıyan, özgürlüğün, varoluşun güvencesi olan bu içtenlik mekânına/vatanına hasret durumda yıllar geçirir. Ona kavuşmak ister:

> *"-Vurulursun! Vatana hasret gidersin! diye onu gemide bırakmak istedi. Kara Memiş, o vakit birdenbire gençleşmiş bir kaplan gibi doğruldu. Duramıyordu. Kalkan, kılıç istedi. Sonra geminin kıçında sallanan sancağı göstererek:*
>
> *-Şehit olursam bunu üzerime örtün! Vatan al bayrağın dalgalandığı yer değil midir? dedi."* (C. 3, s. 173)

Vatanın bir fikir olmanın ötesinde, fikrin eyleme/ gerçeğe dönüştüğü, yaşam bulduğu varlık alanlarının simgesi olduğunun ifade edildiği bu ifadelerde, bu kutsi mekân yüksek bir cevher olan milletin varlığı ile varlık bulan evrensel bir unsurdur. Fiziki niteliklerin aşıldığı iç dinamikleri ile bireylerin milletleşmesini sağlayan ve kendiliğini sürekli kılan vatan, kolektif ruhun sindiği, içselleştiği bir değerdir; bireysel ve toplumsal kimliğin kazanılmasında da etkin bir rol üstlenir. Dinin, namusun, birliğin, ülkünün anlamını bulduğu bu kutsi mekân için, her şey feda edilir:

> *"Bizim bir ruhumuz var ki "öldü, öldü" sanılır da yine ölmez. En umulmadık zamanda birdenbire dirilir. Bugünün İstanbulluları bizim bu ölmez ruhumuzu bilmiyorlar. Türkleri komşu milletler gibi sanıyorlar. Anadolu'yu, Azerbaycan'ı, Kafkasya'yı, Türkistan'ı, Buhara'yı, dolduran fertlerin "dini bir dili bir" kardeş olduklarını İstanbullular anlamıyorlar. İstanbullular "Wilson Umdeleri"ne akıl erdiremiyorlar. Milleti ırktan ayırt edemiyorlar. Hepsinin müfekkiresi "devlet mefhumu" içinde zebun! Hâlbuki siyasi hudutların ne ehemmiyeti olabilir. Bunları insanlar yapar. Milliyeti, milliyet denen birliği Allah yapmıştır. Hiçbir kuvvet onu parçalayamaz!"* (C. 3, s. 176)

Birey için vatan "bilinçli bir tarih varlığı, sürekli gelişen, boyuna kendini besleyerek yenileyen bir özün taşıyıcısı" (Nietzsche 1998, 49) niteliğindedir. Vatan kavramı ile simgeleştirilen değerler dizgesinden uzaklaşmak yok olmak, yok kişiye dönüşmek, ötekileşmek demektir. Bu ise, fiziksel ölümü aşan geri döndürülemez bir tükeniş içinde olmak demektir.

Primo Türk Çocuğu öyküsünde millî kimlik ile ad alma bağıntısında tarihsel birikimler ve deneyimler sembolik olarak ifade edilir. Bilinçaltındaki temel öze dönüş imgeleri, Oğuz ismi ile yansıtılır ve ebedi değişmezlerin sesi, çağrısı dramatik düzleme taşınır:

> *"-Oh Oğuz, Oğuz… Oğuz koyalım. diye ellerini çırptı ve babasının boynuna sarılarak*
>
> *-Bu büyük bir adamın adımıdır?*
>
> *-En büyük Türk'ün adı.(..)*
>
> *- Oğuz… Oğuz… Beni bir kere çağırınız bakayım.*

- Oğuz…

-Buradayım…

Minimini vücudu dimdik oldu. Göğsünü ileri çıkardı ve bir karhama vaziyeti aldı." (C.2, s.266)

Ödünlenen millî bilinç ve kolektif mirasın simgesi olan ad alma ritüeli ile yeniden doğan ve varlığını duyumsayan başkişi, öze, kendine dönüşü yaşar. Aldığı isim, zamanın kurucu niteliği kazanarak, geçmişten öykü şimdisine taşınan yaşatıcı, kurtarıcı ve koruyucu bir değer imgesi olur. Bu aşamadan itibaren başkişi, aydınlanma yaşar; yaşı küçük olmasına rağmen ait olduğu milletin mevcut olduğu şartlar üzerine problematik değerlendirmeler yapar. Böylece millî bilinç, bireysel çözülmeyi engelleyen ve millî bütünleşmeyi sağlayan bir varlık güvencesi niteliğini yeniden kazanır. Başkişini aydınlanmasında birey ile millî kimlik kavramları birbiriyle içsel bağdaşım ve etkileşim içerisinde sunulur.

Türk milliyetçiliği ülküsüne hizmet eden sanatkâr, Hürriyete Layık Bir Kahraman adlı öykünün girişinde başkişi Efruz'a hitap eder:

"Herkes seni –bizzat kendi kadar- tanır, Efruzcuğum, bugün hiç kimse sana yabancı değildir; çünkü sen ‚hepimiz" değilsen bile ‚hepimizden bir parça'sın…" (C.4, s. 28)

Kapalı uçlu imler ile birey-toplum bağıntısını işaret eden yazar, Başkişinin şahsında bütün toplumun içinde bulunduğu kaosu anlatır. Bu kaos içerisinde kendiliğini arayan birey, herkesten bir parça taşır. Devrin tinsel niteliklerine sözcülük eden başkişi, yalıtık zamanların içerisinde bireysel varoluş değerlerini yıkan gücü kendi şahsında deneyimler.

Büyücü öyküsünün başkişisi Doğan da, millî duyuşun sesini gizil anlamları okuyarak ebedileştiren bir tiptir. Onun yetiştiği mekân ve o mekânın yaşatıcı değerleri bireysel ve millî anlamda kendini gerçekleştirme olanaklarını içinde barındırır:

"bu şehir, fasılalı fakat mütarekesiz din muharebeleri yüzünden adeta bir Türk ordugâhına dönmüştü. Sıkışan halifelerin, ürkmüş emirlerin seyrek saflarını doldurmak için Turan'dan taşan bahadırlar tufanı sanki burada birikmiş, sakin olmuştu. Doğu tarafında kocaman bir Türk mahallesi vardı. Kılıçla, kalkanla, tolgayla, eğersiz atlar üzerinde gelenlerin çocukları Arapça öğrenip medreselerde âlim oluyorlar, medeni bir zevk içinde; şiir, edebiyat, hikmet, ticaret sahasında yaşıyorlardı. Doğan Bey de bunlardan biriydi. Babası, Alp Arslan'in en eski kumandanlarındandı." (C.2, s.168)

Kolektif bilinçaltının doğurgan imgelerinin dinî değerlerle boyut kazandığı Doğan tipi ve onunla aynı serüvenin içerisinde olan karakterler topraktaki yaratma gücünü kendiliklerine taşırlar. Yaşanan yeni'lenmede bellek mekânlarından bireye, tozlaşma halinde taşınan kendi oluş çağrıları onun geleceğe dönük eylemlerinin hazırlayıcısı olur. Geçmiş ve geleceği anda birleştirerek zaman boyutlu bir tipe dönüşen Doğan, kolektifin ve kutsalın sembolik mesajlarını okuyan ve dönüştüren bir tip olarak eserdeki varoluşunu tamamlar.

İlk Düşen Ak öyküsünde ise kendi ve milleti adına bir ülküye sahip olmadan yaşayan fakat bir süre sonra tükendiğini, yok olduğunu fark eden başkişininin aydınlanması anlatılır. Başkişi fiziksel ve ruhsal anlamda sıkıntısız görünen bir yaşam sürerken günden güne eksildiğini fark eder. Bu fark ediş ile sorunun fiziksel olup almadığını anlamak üzere doktora gider ve doktorun sarsıcı uyarıları ile kendiliği başlar:

"O halde işte hastalığınızın bir sebebi daha. Ne milliyetperverim diyorsunuz, ne de kozmopolit! Yani Araf'tasınız. Halbuki Araf insanlara mahsus değildir. Hayvanlar orada istirahat eder. Ama insan için ya cennet lazımdır, ya cehennem!(..)

Bu tuhaf doktor, bana idealin insana tıpkı kalp gibi, ciğer gibi lazım olduğunu anlattı. İnsan "mefkure"siz yaşayamazmış. Mefkure iflas eder etmez insan ya deli olur, yahut intihar edermiş. Mefkure birdenbire kaybolmayıp yavaş yavaş zayıflarsa, şeker hastalığı, nevrasteni, isteri başlarmış." (C.3, s.345)

Doktorun, saadet yani işsizlik hastalığı teşhisi koyduğu ve manevi jimnastik önerdiği başkişi, bu uyarı temelli tıbbi muayene sonrasında iki aylık bir düşünme ve ayrıştırma sürecine girer. Ezbere gören, ezbere düşünen edilgen etkinlikteki başkişinin tüm yaratıcı yeteneklerini felç halinde iken problem yitiminden kurtulur. Çünkü problem yitimine uğramak, anlam ve istenç körlüğüdür ve ebediyyen kaybetmiş bir ötekilik halidir. Başkişi ötekilikten, şey'lere gömülmekten kurtularak kendilik değerlerine tutunduğunda ise aydınlanma reçetesini yazar:

> *"1) Dili, dini ‚bir" olan insanlar bir millettendir. Türkler de bir millettir. Fakat şimdiye kadar ‚ümmet" teşkilatıyla yaşadıkları için kendi milliyetlermiş, harslarını ihmal etmişler. Araba, Aceme benzemeğe çalışmışlar.*
>
> *2) Millet haline geçince asrileşmek lazım. O vakit de Frengi taklide kalkmışlar.*
>
> *3) Halbuki Türkler de, öteki milletler gibi harsın her sahasında ayrı, hususi bir şahsiyet sahibidirler. Bu şahsiyeti bulunca terakki edebilirler."* (C.3, s.346)

Bu fark edişin sembolik görüntüsü ise, başkişinin saçlarında ak bir tel olur. Başkişi problematik nitelikli düşünsel yolculuğun içindedir ve ilk düşen ak, düşünsel anlamda uyanışın işaretidir.

Sonuç

Yüksek değerlerin silinmeye çalışıldığı bir zaman ve mekânda aydınlık ve güçlü bir direnişin sesi olan Ömer Seyfettin, insanın ontik anlamlar bütününe ve özgür içkinliğin derinliklerindeki aşkınlık ile kendi doğumunu gerçekleştirme gücüne sahip olduğunu ifade eder. Ülküleşmiş bir öznenin sesi olan çağrılarıyla, kendi ve milleti adına sınırlanmışlığı ve ölümlülüğü aşmak temel hedefindir. Millî ve dinî bir bilince sahip olan sanatkârın poetik atılımı, her şeye, her türlü olumsuzluğa *rağmen varolmak* üzerine inşa edilir.

Türk kültüründe insanın kendini yeni'leme edimi özgün bir dönüşüm içinde kurgulandığı eserlerde, evrensel bir diriliş öyküsü sunulur. En derin ve yüksek duyguları simgesel düzlemde söyleme taşıyan Ömer Seyfettin, varoluşsal kodların kendi oluş sürecindeki hayati etkisinin ve öneminin farkındalığındadır. Onun metinleri, var oluş olanaklarına dönüşün şart olduğu serüvenimizin birey-toplum, yaşam-ölüm ikiliklerine sinen görünümlerinden oluşur.

Özgür yaşayış düzenini bireysel oluşumlarla toplumsala taşıyan ve maddi değerlerin değil tinsel varoluşun öncelik taşıdığı yüksek değerler dizgesini yansıtan Ömer Seyfettin tipleri, Türk milletinin her döneminde yaşama ve millete mal edilmiş kahramanlarıdır. Ben'den biz'e dönüşen kendi olma/kendini gerçekleştirme öyküleri, temel gerçek olan değişimin tarihsel zorunluluklar içerisinde bireysel, millî ve evrensel bir şekilde sentezlenerek kurgulanışıdır.

KAYNAKÇA

ASSMANN, Jan, **Kültürel Bellek** (Çev.Ayşe Tekin), Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.

BACHELARD, Gaston, **Mekânın Poetikası** (Çev. Aykut Derman), Kesit Yay., Ankara 1996.

ELİADE, Mircae, **Mitlerin Özellikleri** (Çev. Sema Rıfat), İstanbul 1998.

ELİUZ, Ülkü, "Dede Korkut Hikayeleri'nde Tipler", **Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri** (19-21 Ekim 1999, Ankara), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999, s.139-156.

JUNG, Carl Gustav, **İnsan Ruhuna Yöneliş** (Çev. Engin Büyükinal), Say Yay., İstanbul 2001.

NIETZSCHE, Friedrich, **Tarih Üzerine** (Çev. Nejat Bozkurt), Say Yay., İstanbul 1998.

Ömer Seyfettin - Bütün Eserleri, Cilt: 1-2-3-4 (Haz. Hülya Argunşah), Dergah Yay., İstanbul 1999.

SARTRE JEAN, Paul, **İmgelem** (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yay., İstanbul 2006.

STEVENS, A., **Jung** (Çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul 1999.

POSPELOV, Gennadiy N., *Edebiyat Bilimi* (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul 1995.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 337-366, ANKARA-TURKEY

ANADOLU ÖĞRETMEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN UYGULAMALARI İZLEME ETKİNLİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE BU ETKİNLİKLERİN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ

*Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ**

*Elif CÜRO***

ÖZET

Öğretmenlik mesleği toplumda önemli bir yere sahiptir, çünkü öğretmenler bireyleri gelecek için yetiştirip onları geleceğe hazırlamaktadırlar. Bir ülkenin gelişmesi büyük oranda iyi yetişmiş bireylere bağlıdır. Geleceğin kuşaklarını yetiştiren kişiler olarak öğretmenler bu görevi yerin getirmektedirler. Bu anlamda nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi önem kazanmaktadır. Anadolu Öğretmen Liseleri öğretmen yetiştiren fakültelerin kaynağını oluşturmaktadır. Uygulamaları İzleme Etkinlikleri Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerini öğretmenlik mesleğine hazırlamak için yürütülen derslerden biridir. Bu ders ne kadar iyi düzenlenir ve yürütülürse, öğrenciler mesleğe o kadar iyi hazırlanacaktır. Nitel ve nicel desenlerin kullanıldığı bu araştırmanın amacı Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinin Uygulamaları İzleme Etkinliklerine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bunun yanı sıra, Uygulamaları İzleme Etkinliklerinden sonra öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının değişip değişmediği de araştırma ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinin Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin etkililiğine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma grubunu 2009–2010 eğitim-öğretim yılında Ergani Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören 11. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Tüm 11. Sınıf öğrencileri araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışma grubunda toplam 63 erkek, 17 kız öğrenci bulunmaktadır. Araştırmanın nicel verileri Semerci (1999) tarafından geliştirilen Öğretmenlik Mesleği Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,68, KMO değeri 0,88, Bartlett's testi ise 8980,25 olarak hesaplanmıştır Nicel verilerin analizinde eşli gruplar t testi kullanılmıştır. Nitel bölümde altı yarı yapılandırılmış sorudan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Seksen öğrenci ile görüşülmüş ve verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, öğrencilerin Uygulamaları İzleme Etkinlikleri Dersinde kalabalık sınıflar ve fiziki donanım eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak, öğrenciler bu etkinliklerle öğretmenlik mesleği hakkında daha fazla bilgi sahibi olduklarını ve bu etkinliklerin öğretmenlik mesleğini sevmelerini sağladığını da ifade etmişlerdir. Uygulamaları İzleme Etkinliklerinden önce ve sonra öğrencilerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Elazığ, El-mek: nurigomleksiz@yahoo.com
** Anadolu Öğretmen Lisesi Rehber Öğretmeni, Ergani, El-mek: e-curo@hotmail.com

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak öğrencilerin etkinlikler hakkında bilgilendirilmeleri, uygulama okullarının seçimine dikkat edilmesi ve Anadolu Öğretmen Lisesi ile uygulama okulu arasında etkili bir iletişimin kurulması gibi önerilerde bulunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu öğretmen lisesi, Uygulama okulu, Öğretmenlik mesleği, Uygulamaları izleme etkinlikleri, tutum

ANATOLIAN TEACHER TRAINING HIGH SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON THE EFFECTIVENESS OF TEACHING PRACTICUM ACTIVITES AND THE IMPACT OF THESE ACTIVITIES ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARD TEACHING PROFESSION

ABSTRACT

Teaching profession has an important place in the society because teachers train individuals and prepare them for the future. The development of a nation is mostly based on training well-qualified persons. Teachers, as the trainers of future generations, perform that task. In this sense, training well-qualified teachers of future gains importance. Anatolian Teacher Training High Schools are thought as the source of teacher training faculties. Teaching Practicum Activities Course is among the courses conducted to prepare students for the teaching profession in Anatolian Teacher Training High Schools. The better these courses are organized and conducted, the better students will be prepared for the future. The aim of this quantitative and qualitative study is to explore Anatolian Teacher Training High School students' opinions toward Teaching Practicum Activities Course. It was also aimed to see if students' attitudes toward teaching profession changed after Teaching Practicum Activities Course. In qualitative part of the study, it was aimed to determine Anatolian Teacher Training High School students' views on the effectiveness of Teaching Practicum Activities Course. Study group included 11th grade students enrolled at Ergani Anatolian Teacher Training High School in 2009-2010 academic year. All 11th graders were chosen as the sample of the study. There are totally 63 male, 17 female students. Quantitative data were collected by using Attitude Scale for Teaching Profession developed by Semerci (2009). Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was calculated to be 0.68, KMO value was measured to be 0,88, Bartlett's test was calculated to be 8980,25. Paired groups t test was used to analyze the quantitative data. In qualitative part of the study, an interview form including six semi-structured questions was used. Eighty students were interviewed and content analysis method was used to analyze the qualitative data. Results of the study proved that students had some problems during Teaching Practicum Activities Course such as crowded classrooms, insufficiency of the physical equipment of the schools. But it was also determined that these activities contributed them having more information about teaching profession in practice. They also emphasized that they enjoyed teaching profession. No statistically significant difference was found among students' attitudes toward teaching profession before and after Teaching Practicum Activities

Course. Based on the results of the study, it is suggested that students should be informed about the activities, practice schools should be selected carefully and there should be effective communication between Anatolian Teacher Training High Schools and practice schools.

Key Words: Anatolian teacher training high school, Practice school, Teaching profession, Teaching practicum activities, Attitude

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişme ve gelişmeler karşısında toplumların siyasal, kültürel ve ekonomik yapısında da değişimler yaşanmakta olup, bu gelişmeler bireylerin de değişimini zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle toplumlar okullarda verilen eğitim yoluyla, bireyleri yaşanan değişim ve gelişimlere uyum sağlamaları ve çağın gereklerini yerine getirmeleri için gereksinim duydukları temel bilgi, beceri, tutum, alışkanlık ve değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Okulların en önemli bileşeni ve paydaşı olan öğretmenler okulun ve okulda verilen eğitimin niteliğinin en önemli göstergesidir. Bu bağlamda okullarda nitelikli eğitim verilebilmesi için öğretmenlerin çağdaş gelişmeleri takip etmeleri, yeniliklere uyum sağlamaları ve değişime açık olmaları oldukça önemlidir (Adıgüzel, 2009: 90).

Öğretmenler okullarda uygulanan eğitim programları ile hem bireylerin topluma uyum sağlamaları için gerekli bilgi-beceri ve tutumları kazanmakta hem de bir üst öğretim kademesine hazırlanmaktadır (Adıgüzel, 2009: 90). Ayrıca öğretmen, öğretmenlik meslek bilgilerini kullanarak bireye bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanlarda bilgi-beceri-tutum kazandırarak hem bireyin hem de toplumun yaşam kalitesinin yükselmesini sağlayacak gelişme ve değişmelerin oluşmasına rehberlik yapan kişidir (şahin, 2004: 282). 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 43. Maddesinde; "*Öğretmenlik mesleği, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği*" olarak tanımlanmaktadır. Buna bağlı olarak devletin öğretmenlerden temel beklentisi, görevlerini Türk Milli Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun biçimde yerine getirmeleridir.(MEB, 1987: 21). Öğretmenlik mesleği sadece kişinin kazanç kapısı olarak değil, gönül gücü ile tercih edeceği bir meslek olarak nitelendirilmektedir. Bundan dolayı öğretmenlik mesleği kendine has kutsal bir meslektir (Binbaşıoğlu, 1995: 524).

Öğretmenlik, toplum açısından çok önemlidir. Çünkü öğretmenin eğitimin toplumsal görevini yerine getirmede etkisi büyüktür. Eğitimin toplumsal amacı toplumun sürekliliğini ve gelişmesini sağlayacak olan bireyler yetiştirmektir. Bu görevi eğitim kurumlarında öğretmenler gerçekleştirmektedirler (Aküzüm, 2006: 21). Bunun yanında öğretmenler toplumun gelişmişlik düzeyini, insana, doğaya verilen değeri etkileme gücüne sahiptir. Çünkü bireylerin olumlu ve olumsuz bilgi-beceri ve tutum kazanmalarında öğretmenler en çok etkiye sahiptirler. Ayrıca öğretmenler bir toplumda yeni nesillerin yaratıcı, verimli, yapıcı, üretken, meslek sahibi, ülkesine karşı sorumluluklarının bilincine varmış etkin vatandaşlar olarak yetiştirilmesinde etkisi olan kişilerden biri olarak da belirtilmektedir. Bu nedenle iyi insan veya iyi vatandaş yetiştirmek için öğretmene her zaman ihtiyaç olacaktır (Yıldız, 2006:1).

Öğretmen her şeyden önce mesleğini isteyerek ve severek tercih etmiş ve mesleğine gönül vermiş bir insan olmalıdır. Sevilmeden yapılan hiçbir meslekte başarılı olmak mümkün değildir. Öğretmenlik mesleğinin yerine getirilmesinde iki temel nitelik önemlidir. Bunlar kişisel nitelikler ve mesleki nitelikler olarak belirtilmektedir. Öğretmenin kişisel nitelikleri öğrencilerin okula ve derse karşı tutumlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı iyi bir öğretmen öğrencilere karşı; hoşgörülü olma, sabırlı olma, esnek olma, sevecen olma, anlayışlı

olma, esprili olma, güvenilir olma, açık fikirli olma, cesaretlendirici olma, destekleyici olma ve iliğkilerinde sıcak olma gibi kişisel özelliklere sahip olması gerekir (Erden, 2004). Arendes (1997), öğretmenlerin kişisel niteliklerini güdüleyicilik, başarıya odaklanmışlık ve profesyonellik olmak üzere üç grupta belirtmiştir (Akt. Demirel, 2006) Bir öğretmenin sahip olduğu kişisel özellikler ne kadar olumlu olursa olsun, mesleki niteliklere sahip olmadığı sürece öğretmenlik mesleğini etkili yerine getiremez (Erden, 2004). Kısaca öğretmenin kişisel niteliklerinin önemli olduğu, fakat bu özelliklerin mesleki niteliklerle tamamlandığı zaman bir anlamı olduğu belirtilebilir (Çelikten, şanal ve Yeni, 2005).

Öğretmenler mesleki anlamda genel kültür, mesleki bilgi, alan bilgisi ve etik değerlere sahip olmak üzere dört ana alanda yeterli bilgi ve becerilere sahip olmaları gerekmektedir (şişman ve Acat, 2003: 237):

Alan Bilgisi: Öğretmen yetiştirme programlarının amaçlarından biri öğretmen adaylarının belli bir konu alanında uzmanlaşmasını sağlamaktır. Öğretmenin mesleki alandaki başarısının bir kısmı kendi öğretim alanının çok iyi bilmesi ile ilgilidir. Öğretmen kendi öğretim alanını iyi bilmezse neyi nasıl öğreteceğini de bilmesi zordur.

Öğretmenlik Meslek Formasyon Bilgisi: Öğretimin ön koşulu olmasına rağmen öğretmenin kendi öğretim alanını çok iyi bilmesi etkili bir öğretim hizmeti sunmak için yeterli olmamaktadır. Öğretmen kendi öğretim alanında sahip olduğu bilgisini nasıl öğretebileceğini de bilmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile öğretmen hem kendi öğretim alanındaki uzmanlık bilgisine hem de öğretmenlik mesleği ile ilgili temel bilgi ve becerilere sahip olmalıdır.

Genel Kültür Bilgisi: Öğretmenlik mesleğini etkili ve başarılı bir şekilde yapabilmeleri için öğretmen adaylarının öğretim alanı ile ilgili uzmanlık bilgisi ve meslekle ilgili bilgi ve becerilerin yanında geniş bir dünya görüşüne ve genel kültüre sahip olmaları gereksinimi vardır.

Etik Değerlere Sahip Olma: Her meslekte olduğu gibi öğretmenlik mesleğini yaparken uyulması gereken bazı etik kurallar, mesleğe ve insana iliğkin bazı değerler bulunmaktadır. Öğretmenlik mesleği ile ilgili temel değerler ya da kurallar, mesleğe bağlılığın temel ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Öğretim alanı ile ilgili yeterli birikimlere sahip olan bir öğretmen bu bilgileri etkili biçimde öğrencilere aktarmak için öğretmenlik meslek bilgisine ihtiyaç duyar. Bunun yanında öğretmenin mesleğini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için de her türlü genel kültür bilgisine sahip olması gerekir (Gelen ve Özer, 2008: 43). Ayrıca şişman ve Acat, (2003) bunların yanında etik değerlere de sahip olunması gerektiğini belirtmişlerdir. Arendes (1997), mesleki nitelikleri; öğretim etkinliklerini planlama, öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanma, etkili iletişim kurma, sınıf yönetimi, zamanı etkili kullanma, öğrenmeleri değerlendirme, rehberlik yapma olmak üzere de yedi grupta toplamıştır (Akt. Demirel, 2006). Bunların yanında öğretmen, güler yüzlü, sevecen, insan iliğkilerinde başarılı, öğrencileri bir birey olarak görme ve değer verme, öğrenciler arasında ayrım yapmama, işini önemseme, öğrencilerin başarısını arttırmaya istekli olma gibi hem kişisel hem de mesleki yayınları okuma, toplantılara katılma, farklı yöntemlere yer verme gibi mesleki niteliklere sahip olması da istenilmektedir. Ayrıca öğretmenin sınıf yönetimi, organizasyon, öğretimi planlama, gerçekleştirme, değerlendirme gibi becerilere sahip olması mesleki yaşamında oldukça önemlidir (Korkmaz, 2009: 17).

Bazı mesleklerden farklı olarak öğretmenlik mesleği çok fazla insanla iliğki ve etkileşim içinde olma zorunluluğunu gerektirmektedir. Öğretmenler okul ve sınıfta bulunan öğretmen ve öğrenciler dışında veliler ve toplumla da iletişim ve etkileşim içinde olmak zorundalar. Bu nedenle toplumun önemseyip değerli gördükleri öğretmenlerden hem beklentileri artmakta hem de onlara atfedilen özelliklerde artışlar görülmektedir. Toplumun öğretmenlerde olmasını istediği özelliklerin

başında topluma örnek olması, her şeyi doğru yapan ve doğru söyleyen bireyler olması gelmektedir (Korkmaz, 2009: 16).

Eğitimde yeni yaklaşımların oluşması sonucu öğrenme, etkin öğrenme, yaşam boyu öğrenme gibi kavramların ön plana çıkarak okulun işlevinde değişimler oluşturmuştur. Eskiden okullar öğrenme için en önemli kaynak olarak kabul edilmekte iken günümüzde öğrenme ve etkin öğrenme kavramlarının meydana getirdiği sonuçların etkisiyle tek kaynak olarak görülmemektedir. Yaşam boyu öğrenmenin öneminin üzerinde durulmasından dolayı okulların toplumla bütünleşmesi gereken kurumlar olması gerekmektedir. Aslında öğrenciye kazandırılmak istenen kazanımların değişmesinden dolayı okulların işlevinde değişiklik oluşmuştur. Okulların işlevinin değişmesi ile birlikte öğrenme süreci ve öğretmenin görev ve sorumlukları da değişmiştir. Günümüzde öğretmenden, hem kendi öğretim alanı ile ilgili bilgilere çok iyi sahip olması hem de öğrencilerinin öğrenmelerini kolaylaştırıcı olma, etkili bir öğretici olma, grup çalışmalarını düzenleme, öğrencilerinin ilgisini çekme gibi özelliklere sahip olması beklenmektedir. Ayrıca öğretmenler, öğrencinin daha etkin olmasını sağlamak, problem çözme, araştırma, sorgulama, etkili iletişim, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, analitik düşünme, yansıtıcı düşünme ve karar verme gibi becerileri kazandıracak öğrenme-öğretme etkinliklerini düzenlerken, öğrencilerin psikolojik durumlarını, sosyal etkileşimlerini, cinsel ve kültürel eğilimlerini de göz önünde bulundurması gibi özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bunlar öğretmenin artan sorumluluklarından yalnızca birkaçı olarak belirtilmektedir (Eacute ve Esteve, 2000; Gürkan, 2001'den Akt: Karacaoğlu, 2008: 71). Günümüzde eğitim bilimindeki gelişmeler doğrultusunda öğretmenlerin; çoklu zekâ, öğrenme stilleri, öğrenmeyi öğrenme/öğretme, disiplinler arası yaklaşım, etkin öğrenme, öğrenci merkezli eğitim, etkili iletişim, çoklu değerlendirme vb. eğitim yaklaşımlarının gerektirdiği becerilere de sahip olmaları gerekmektedir. Öğretmen programlarının felsefesi ve vizyonu incelendiğinde öğretmenlerin bir rehber konumunda olmalarının da beklenildiği görülmektedir. Bu rehberlik görevinin temelinde ise öğrencilerin giriş bilgileri, öğrenme stilleri ve sosyal becerileri gibi özellikleri hakkında öğretmenlerin bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Yenilmez ve Ersoy, 2008: 590).

Öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarına öğrenci hazırlayan programların uygulandığı eğitim kurumlarından biri de Anadolu Öğretmen Liseleridir. Anadolu Öğretmen Liseleri öğrencilerine öğretmenlik mesleğiyle ilgili bilgi, beceri ve tutumları kazandırmayı amaçlamaktadır (Çeliköz ve Çetin, 2004). Anadolu Öğretmen Liseleri, Millî Eğitimin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak (MEB, 2011);

a) Öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarına öğrenci hazırlamak,

b) Öğrencilerine;

1) Öğretmenlik mesleğini sevdirmek,

2) Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği bilgi, beceri, tutum ve davranışları kazandırmak,

3) Orta öğretim düzeyinde ortak bir genel kültür vermek,

4) Ülke kalkınmasına sosyal, kültürel ve ekonomik yönden katkıda bulunma bilincini ve gücünü kazandırmak,

5) Dünyadaki gelişme ve değişmeleri izleyebilecek düzeyde yabancı dil öğrenmelerini sağlamak yükümlülüğüne sahiptir.

Anadolu Öğretmen Liselerinde hem genel lise programı uygulanmakta hem de eğitim fakültelerine hazırlık niteliğinde öğretmenlik meslek bilgisi dersleri ve bunlara ilişkin uygulamalara yer verilmektedir (Gelişli, 2000). Öğretim programları, ortak genel kültür derslerinden, öğrencilerin

bireysel ilgi ve yeteneklerini tanıyıp anlamalarına, geliştirmelerine ve yöneldikleri alanlarda çalışmalarına imkân sağlayan dersler ile öğretmenlik mesleğiyle ilgili derslerden oluşur. Öğretim programları öğrenciler arasındaki bireysel farklılıklar, bilimsel gelişmeler ve ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli geliştirilmektedir (MEB, 2011).

Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği nitelikleri öğretmen adaylarına kazandırmak ve çok yönlü yetiştirebilmek için hizmet öncesi eğitiminde kazanması gereken teorik bilgi ve uygulama bütünlüğünün sağlanması çok önemlidir (Özkan, Albayrak ve Berber, 2005). Öğretmenlik mesleği ile ilgili dersler 10. sınıfta itibaren verilemeye başlanılmaktadır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı Anadolu Öğretmen Liseleri Yönetmeliği"nde yapılan yeni bir düzenleme ile Anadolu Öğretmen Liselerinde öğrenim gören 11. sınıf öğrencilerinin, 2007- 2008 öğretim yılından itibaren, beş gün süreyle ilköğretim okullarında gerçekleştirilecek, „Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri"ne katılmaları zorunluluğu getirilmiştir. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin amacı, *"Anadolu öğretmen lisesinde öğrenim gören öğrencilerin, öğretmenlik mesleğine yönlendirilmelerine yönelik çalışmalara katkıda bulunmak, öğretmenlik mesleğine ilişkin kazandıkları bilgi, beceri, tutum ve davranışları pekiştirmek üzere, ilköğretim okullarında yapacakları uygulamaları izleme etkinliklerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir"(*MEB,2007).

Anadolu Öğretmen Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin öğrendiği öğretmenlik mesleği ile ilgili bilgi-beceri ve tutumları pekiştirmek amacıyla yapılan Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine ilişkin görüşleri ve bu etkinliklerin öğretmenlik mesleğine olan tutumuna etkisinin belirlenmesi son derece önemlidir. Bu çalışmada Eğitim Fakültelerine öğrenci sağlamada önemli kaynak olan Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine ilişkin görüşleri ve tutumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın nicel boyutunda şu soruya cevap aranmıştır:

1. Anadolu Öğretmen Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinden önce ve sonra değişmekte midir?

Araştırmanın nitel boyutunda ise şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce öğrencilerin okul tarafından bilgilendirilmelerine ve bunun yeterliliğine ilişkin görüşleri nedir?

2. Öğrencilerin Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri nedir?

3. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine bakış açılarındaki etkilerine ilişkin görüşler nelerdir?

4. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin Anadolu Öğretmen Lisesi programında gerekliliğine ilişkin öğrenci görüşleri nedir?

5. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerindeki gözlemler sonucunda, öğretmenlik mesleğinin öğrencilerin kendilerine uygunluğuna ilişkin görüşleri nedir?

6. Uygulama Gözleme Etkinliklerinin etkili bir biçimde yerine getirilmesi için öğrenciler ne tür önerilerde bulunmaktadır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel ve nitel verilerin bir arada bulunduğu karma araştırma deseni kullanılmıştır. Bu araştırma deseninde nicel yöntemle sayılar, nitel yöntemle de kelimeler toplanarak ortaya yeni ve bağımsız bir şeyler çıkarmaya çalışılır. Nitel ve nicel veriler birlikte ya da

ardışık olarak toplanır, analiz edilir ve toplanan bilgiler birleştirilir (Creswell, Plano-Clark, Gutmann ve Hanson, 2003: 212; (Creswell ve Plano Clark, 2011: 4). Nicel boyutta betimsel araştırma yönteminden, nitel boyutta ise görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel nitelikteki araştırmalar olayların, varlıkların, kurumların, grupların, objelerin ve çeşitli alanların "ne" olduğu ortaya koymaya çalışır ve var olan durumların daha önceki koşullarla ilişkileri dikkate alınarak, olaylar arasındaki ilişkileri açıklar" (Kaptan, 1998: 59). Bu çerçevede çalışmada ile Ergani Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Uygulamaları İzleme Etkinliklerine ilişkin görüşleri ve bu etkinliklerin öğretmenlik mesleği ile ilgili tutumlarına etkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2009-2010 eğitim-öğretim yılında, Ergani Anadolu Öğretmen Lisesinde 11. sınıfında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi olarak ise bu okulda öğrenim görmekte olan tüm 11. sınıf öğrencileri alınmıştır. Dolayısıyla örneklem seçimine gidilmemiştir. Araştırmada yer alan 11. Sınıf öğrencilerine ilişkin kişisel bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1: Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

	Mevcut Öğrenci Sayısı		Ulaşılan Öğrenci Sayısı	
	f	%	f	%
Cinsiyet				
Erkek	63	78,75	63	78,75
Kız	17	21,25	17	21,25
Bölüm				
Fen	46	57,50	46	57,50
Türkçe-Matematik	29	36,25	26	36,25
Sözel	5	6,25	5	6,25
Toplam	80	100,0	80	100,0

Çizelge 1 incelediğinde araştırma evreninde yer alan 80 öğrenciden yüzde 78,75'inin (n=63) erkek, yüzde 21,25'inin de (n=17) kız öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Öğrencilerin yüzde 57,50'si (n=46) Fen bilimleri, yüzde 36,25'i (n=29) Türkçe-Matematik, yüzde 6,25'i (n=5) Sözel alanında öğrenim görmektedir. Çalışma evreninde yer alan bütün öğrencilere ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verileri Semerci (1999) tarafından geliştirilen, 8'i olumsuz, 22'si ise olumlu 30 maddelik beşli Likert tipi "Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği" ile toplanmıştır. Tek faktörden oluşan ölçeğin KMO değeri 0,88, Bartlett testi 8980,25 ve Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0,68'dir (Semerci, 1999: 54). Ölçekteki olumlu cümleler "Tamamen katılıyorum" seçeneğinden "şiddetle reddediyorum" seçeneğine doğru 5, 4, 3, 2, 1 seklinde puanlanırken, olumsuz cümleler de dönüştürülerek bunun tam tersi bir yol izlenmiş "Tamamen

katılıyorum" seçeneğinden "şiddetle reddediyorum" seçeneğine doğru 1, 2, 3, 4, 5 seklinde puanlanmıştır.

Araştırmanın nitel kısmına ait veriler ise yarı yapılandırılmış açık uçlu altı sorudan oluşan bir görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formunun geçerliği için çeşitli ölçütler bulunmaktadır. Bunlardan biri katılımcıların araştırmaya istekli katılmalarıdır. Bu noktada öğrencilerin seçiminde gönüllülük esas alınmıştır. Öğrencilerin araştırmaya gönüllü katılmalarını sağlamak için araştırmanın önemi ve kendilerinin sunacakları katkı anlatılmış, böylece araştırmaya gönüllü olarak katılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcıların sorulara içten ve gerçekçi cevap vermelerini sağlamak için isimlerinin gizli tutulacağı ve hiçbir şekilde açıklanmayacağı belirtilmiştir. Katılımcıların gönüllü olmaları araştırmanın geçerliği ve güvenirliğini sağlama açısından önemli bir unsurdur. Toplanan verilerin ayrıntılı olarak rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması nitel araştırmada geçerliğin önemli ölçütleri arasında yer almaktadır (Yıldırım ve şimşek, 2006).

Görüşme formunun uzman görüşüne sunularak teyit edilmesi de araştırmanın güvenirliğini sağlayan önemli bir ölçüttür. Bu çerçevede konu ile ilgili olarak Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde görev yapan üç öğretim üyesi ile Ergani Anadolu Öğretmen Lisesinde görev yapan bir Öğretmenlik Meslek Bilgisi dersi öğretmeninin görüşlerine başvurulmuştur. Güvenirliği sağlayan bir diğer ölçüt ise katılımcıların görüşlerinin bulgular kısmında doğrudan aktarım yoluyla gösterilmesidir. Bunun için öğrencilerin görüşleri aynen olduğu gibi aktarılmıştır. Soruların katılımcıların anlayabileceği açıklık ve belirginlikte olmasına; karmaşık, anlaşılması güç olmamasına ve yanlış anlamaya yol açmayacak nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Bu yolla toplanan verilerin geçerlik ve güvenirliğinin olumsuz yönde etkilenmesi engellenmeye çalışılmıştır (Yıldırım ve şimşek, 2006).

Verilerin Analizi

Öğrencilere ilişkin kişisel verilerin analizinde yüzde ve frekans teknikleri kullanılmıştır. Öğrencilerin uygulamadan önceki ve sonraki tutum puanlarının karşılaştırılmasında eşli gruplar t testi kullanılmıştır. Aritmetik ortalamaların yorumlanmasında olumlu tutum maddeleri için 1,00-5,00 arasındaki ortalama değerler şu şekilde belirlenmiştir: Tamamen katılıyorum: 5,00-4,21, Kısmen katılıyorum: 4,20-3,41, Kararsızım: 3.40-2.61, Katılmıyorum: 2,60-1,81, şiddetle reddediyorum: 1,80-1,00. Olumsuz tutum maddeleri için 1,00-5,00 arasındaki ortalama değerler de aşağıdaki gibidir: Tamamen katılıyorum: 1,00-1,80: Kısmen katılıyorum:1,81-2,60; Kararsızım: 2,61-3,40; Katılmıyorum: 3,41-4,20; şiddetle reddediyorum: 4,21-5,00.

Nitel veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi yapılırken önce veriler kodlanmış, ardından sınıflamalar yapılmış ve üçüncü aşamada da kod ve temalar düzenlenmiştir. Bu işlemlerin ardından bulgular tanımlanarak yorumlanmıştır. Katılımcıların görüşlerine ilişkin frekans dağılımları önem sırasına göre vurgu noktaları dikkate alınarak tablolar halinde sunulmuştur. Tabloların yorumlanmasında katılımcılardan doğrudan alıntılar yapılarak görüşler sunulmuştur ve bu görüşler değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu kısımda araştırma ile elde edilen bulgular, alanda yapılan benzer çalışmaların sonuçlarıyla ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere yöneltilen sorularda alınan cevaplar analiz edilmiş ve yapılan yüklemeler aşağıda çizelgelerle gösterilmiş ve değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşleri sunulurken kodlamalar kullanılmıştır. Kodlamada kullanılan ilk harf öğrenciyi ve sırasını, ikinci harf ise cinsiyetini ifade etmektedir.

Çizelge 2: Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine Başlamadan Önce Sunulan Bilgilendirme Hizmetine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Bilgilendirme Türleri	
Stajın Gerekliliği	**f**
1. Stajın önemi	5
2. Stajın öğretmenlik mesleği ile ilgili düşüncelerine olan etkisi	4
Stajda Dikkat Edilmesi Gerekenler	
1. Staj esnasında uyulması gereken kurallar	16
2. Stajın yapıldığı okulda sergilenmesi gereken tutum ve davranışlar	18
3. Kılık-kıyafet ile ilgili kurallar	25
Öğrencilerle ilgili dikkat edilmesi gerekenler	
1. Öğrencilerle olan iletişimde dikkat edilmesi gerekenler	4
2. İlköğretim öğrencilerinin gelişim özelliklerine dikkat edilmesi	3
3.Öğrenciler arasında nasıl davranılacağı	3
Staj yapılacak okulla ilgili bilgilendirme	
1.Staj yapılacak okulun ders başlama-bitiş saatleri	7
2. Stajın hangi okulda ve sınıflarda yapılacağı hakkında bilgi sunma	6
3. Okul kuralları hakkında bilgi sunma	6
4. Staj yapılacağı okuldaki yönetici ve öğretmenlerle iletişimde dikkat edilmesi gerekenler	5
Stajın uygulama Aşamaları hakkında Bilgi Sunma	
1. Derslerde nasıl davranılacağı	26
2. Derslerin nasıl izleneceği	20
3. Sınıf ortamında dikkat edilmesi gerekenler	7
4. Staj esnasından karşılaşılabilecek sorunlar	4
Bilgilendirme hizmetinin Yeterliliği	
1. Yeterliydi	73
2.Kısmen yeterliydi	4
3. Yetersizdi	1

Çizelge 2'de Anadolu Öğretmen Lisesinde Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce okul tarafından yapılan bilgilendirme türlerine ilişkin öğrenci görüşleri yer almaktadır. Öğrencilerin görüşleri incelendiğinde, en çok stajda dikkat edilmesi gerekenler konusunda bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili öğrenci görüşleri şöyledir:

-*"Bize, orada nasıl davranmamız gerektiği, orada uymamız gereken kurallar belirtildi. Yani neler yapmamız gerektiği hakkında yeterince bilgilendirildik. Yani okulumuz görevini yeterince yerine getirdi."* **(Ö1-E).**

-*"Stajda görevli öğretmenlerimiz bizleri bilgilendirdiler. Uygulamanın aşamaları hakkında ve okullarda nasıl bir tutum ve davranış sergileyeceğimiz hakkında vb. her açıdan bilgili ve donanımlı bir şekilde staj yapacağımız okulumuza gittik."* **(Ö3-E).**

-*"Daha düzgün giymemizi istediler. Saç, sakal ve tıraşımızın düzgün olmasını istediler. Okulumuzu temsil edeceğimiz için daha dikkatli olmamızı istediler. Ders başlama saatlerine yetişmemiz gerektiğini belirttiler. Oradaki öğrencilerle daha iyi anlaşmamızı istediler."* **(Ö13-E).**

-"*Okulumuzdan görevlendirilen öğretmenler staja gideceğimiz okulda neleri yapıp neleri yapamayacağımızı bize anlattılar. Bu bilgilendirmelerin yeterli olduğunu düşünüyorum."* **(Ö15-E).**

-*"Okulumuzda bize kılık kıyafet konusunda dikkatli olmamız gerektiği belirtildi ve geri kalan şeyleri öğretmenimizin bize anlatacağı söylendi."* **(Ö18-K).**

-"*İzleme etkinliğinden önce okulumuzda bizlere uymamız gereken kurallar anlatıldı."* **(Ö27-E).**

-"*Görevli öğretmenler tarafından öğrenciler toplandı ve etkinlik sırasında uyulması gereken kurallar konusunda bilgilendirildik. Bilgilendirme yetersizdi."* **(Ö31-K).**

-*"Uygulamadan önce yeterli bir şekilde bilgilendirildik. Tüm 11.sınıf öğrencilerini konferans salonunda toplatıp bu uygulamayla ilgili etraflıca bilgilendirildik. En çok kılık kıyafet konusunda durdular. Uygulama esnasında kuralların gereğince uygulanacağını söylediler."* **(Ö32-E).**

-*"Ne yapılması gerektiği konusunda bilgilendirme yapıldı. Kılık kıyafet, saç-baş düzeni vb. Okulda nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgilendirme yapıldı."* **(Ö43-E).**

-"*Uyulması gereken kurallar, nasıl giyineceğimiz, konuşmamızın düzgün olması gerekliliği vurgulandı."* **(Ö62-E).**

- "*Gideceğimiz okulda nasıl hareket edeceğimizi, devamsızlık ve kılık kıyafetle ilgili bilgiler verildi. Verilen bilgiler bence yeterlidir."* **(Ö63-E).**

-*"Okulumuz, öğrencilerini toplayarak uygulama hakkında bilgi verdi. Yapmamız gerekenler ve uymamız gereken kurallar açıklandı."* **(Ö74-E).**

Öğrenci görüşleri incelendiğinde Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce okul tarafından yapılan bilgilendirme türlerinde ikinci olarak stajın uygulama aşamaları hakkında bilgi sunulduğu gözlenmektedir. Buna ilişkin öğrenci görüşleri aşağıda verilmiştir:

-"*Gideceğimiz okulda, sınıfta ve dışarıda nasıl davranacağımız konusunda bilgilendirildik. Öğrencilerle nasıl ilgilenmemiz gerektiği anlatıldı. Yeterlidir."* **(Ö5-E).**

-"*Koordinatör öğretmenlerimiz bize stajdan önce nasıl davranacağımızı, neler yapacağımızı, nelerle karşılaşacağımızı anlattılar ve bazı konularda bilgilendirdiler. Bu staja katılan öğrenciler için sanırım yeterli olmuştur. Benim açımdan yeterli oldu. Çünkü öğretmenlerimiz ayrıntılı olarak yapacaklarımızı anlattılar."* **(Ö7-E).**

-*"Staj yapacağımız okulla ilgili bilgiler verildi. Orada nelerle karşılaşabileceğimiz hakkında kısaca bilgi verildi. Kılık kıyafet hakkında, duyarlılık hakkında bilgiler verildi. Yani bir öğrencinin gitmeden önce sahip olması gereken bilgiler verildi."* **(Ö9-E).**

-*"Üç öğretmen tarafından bilgilendirildik. Uygulamaları nasıl bir yol ile izleyeceğimize yönelik bilgi verildi. Kılık kıyafet, üslup, tavır vb. bilgiler verildi."* **(Ö20-E).**

-*"Görevli öğretmenler bizi okulun konferans salonunda topladılar. Bize orada ne tür sorunlarla karşılaşabileceğimizi, neler yapacağımızı anlattılar. Bence gayet yeterliydi."* **(Ö23-E).**

-"*Nasıl giyineceğimiz, derslerde nasıl davranacağımız ve dersleri nasıl izleyeceğimiz hakkında bilgi verildi. Yeterli buluyorum."* **(Ö37-E).**

-*"Bize yakışır bir şekilde davranmamız söylendi. Uygulamadan önce uygulama hakkında bir konferans düzenlendi. Bize sadece dersi dinleyeceğimiz söylendi, herhangi bir şekilde ders anlatan öğretmene karışılmayacak."* **(Ö42-E).**

-"*Etkinliğe başlamadan önce okulumuz tarafından orda nelerle karşılaşacağımız, neler yapmamız gerektiği konusunda bilgilendirildik. Bence yeterli bir bilgilendirme oldu."* **(Ö48-K).**

-*"Bu stajın nasıl yapılacağı konusunda bilgilendirildik. Kılık-kıyafet konusunda dikkat etmemizin önemini belirtiler*." **(Ö58-E).**

Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce üçüncü olarak staj yapılacak okul hakkında bilgilendirme yapıldığı belirlenmiştir. Buna ilişkin öğrenci görüşleri şöyledir:

-*"Staja gideceğimiz okul derslerinin başlama ve bitiş saatleri hakkında bilgilendirildik. Hangi öğretmen ile derse girilip çıkılacağını, öğretmenin branşı hakkında bilgi aldık. Ayrıca okul kurallarının neler olduğu ve nasıl davranmamız gerektiği hakkında bilgi verildi*." **(Ö8-E).**

-*"Bu uygulamaya başlamadan önce öğretmenlerimiz nasıl davranacağımızı, öğretmenlere yaklaşma şeklimizin, üslubumuzun nasıl olacağı hakkında yeterli bilgi verildi. Bu uygulamanın yapılması için gerekli hazırlıklar, uyarılar anlatıldı."* **(Ö14-E).**

-*"Gideceğimiz okul hakkında bilgi verildi. Kılık-kıyafet ile ilgili dikkat etmemiz gereken şeyler anlatıldı."* **(Ö16-E).**

-*"Staj yapacağımız okula gitmeden önce orada düzgün kılık-kıyafet giymemiz, sorumluluk bilincini taşımamız ve zamanında gidip gelmemiz gerektiğini söylediler."* **(Ö19-E)."**

-*Öğretmenlerimiz kılık-kıyafet konusunda bizi bilgilendirdi. Zaten bildiğimiz konulardı. Ayrıca derslerin başlama ve bitiş saatleri ve derste nasıl davranacağımız anlatıldı."* **(Ö41-E).**

-*"Sadece kılık-kıyafet ile ilgili bilgilendirme yapıldı ve hangi okulda staj yapacağımız söylendi."* **(Ö44-K).**

-*"Okulum tarafından etkinlik hakkında bilgilendirildim. Etkinlikte yapılması ve yapılmaması gerekenler hakkında bilgi aldım. Aldığım bilgileri etkinlik için yeterli buluyorum."* **(Ö47-E).**

-*"Öğrencilerin disiplin kurallarının dışına çıkılmaması ve kılık-kıyafet kurallarına uyulması ve sadece oraya misafir olarak gidileceğini söylediler."* **(Ö51-E).**

-*"Gideceğimiz okulda daha düzenli, daha dikkatli ve düzgün hareket etmemiz gerektiği vurgulandı. Öğretmenlere saygılı olacak şekilde davranmamız vurgulandı."* **(Ö59-E).**

-*"Staj konusunda konferans verildi. Konferansta staj ile ilgili tüm bilgiler verildi. Stajda yapmamız gerekenler, nasıl yapacağımız, ortam, öğretmenler ile ilgili bilgiler verildi. Staj yeri hakkında bilgi verildi. Stajda öğrencilerin dağılımı ve gruplamalar yapıldı. Grup içi davranışların nasıl olması gerektiği ve grupça neler yapabileceğimiz hakkında bilgi verildi."* **(Ö60-E).**

-*"Staja gidilecek okulun adı ve yeri söylendi. Öğrencilerin arasında nasıl davranmamız ve nasıl giyinmemiz gerektiği söylendi*." **(Ö64-E).**

-*"Öğretmenlerimiz staja gideceğimiz okulları söylediler. Daha sonra stajda yapmamız ve yapmamamız gereken şeyleri öğrettiler. Yani bizi bu konuda bilgilendirdiler."* **(Ö65-E).**

Öğrenciler arasında, Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce küçük çocuklarla ilgili dikkat edilmesi gerekenlere ilişkin bilgilendirme yapıldığını belirtenler de olmuştur. Bu konudaki öğrenci görüşlerine aşağıda görülmektedir:

-*"Bize, gideceğimiz okulun öğrencilerinin ilkokul öğrencileri olduğunu söylediler. Çocuk yaşta olduklarından bizi sinirlendirecek hareketlerde bulunduklarında bunları bizim doğallıkla karşılamamız gerektiğini söylediler."* **(Ö2-E).**

-*"İzleme etkinliklerinde dikkat etmemiz gereken noktalar vurgulandı. Öğrencilere bakış açısı hakkında bilgi verildi. Okullara gelen öğrencilerin hangi çevrelerden geldiği ve kişilik özelliklerinin neler olduğu belirtildi. Öğrencilerle doğru ve kaliteli bir iletişimin kurulması için temel prensipler anlatıldı."* **(Ö10-E).**

-"*Gideceğimiz okulda ne yapmamız gerektiği, hangi davranışlarda bulunduğumuzda öğrencinin olumsuz etkileneceğini söylediler. Yani bunları az çok biz de biliyorduk. Okulumuz da bize tam hatırlattı"* **(Ö17-E).**

-*"Başarılı oldu. En azından öğrencilerle nasıl iletişim kurarız, sınıf ortamında nasıl davranırız gibi şeyleri öğrendik"* **(Ö39-K).**

-"*Stajdan bir hafta önce tüm öğrencileri toplayıp konu ile ilgili bilgiler verildi. Yapmamız gereken şeyler, kılık-kıyafet konusu, öğrencilere nasıl davranacağımız hakkında bilgi verildi. Bir hafta için yeterliydi. Nasıl davranmamız gerektiğini öğrendik ve uymaya çalıştık"*. **(Ö69-K).**

Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce en az stajın gerekliliği hakkında bilgilendirme yapıldığı belirlenmiştir. Bu konudaki öğrenci görüşleri şunlardır:

-*"Konferans salonunda bilgilendirme yapıldı. Stajın önemi, gerekliliği, öğretmenlikle ilgili bilgiler verildi. Bence orda verilen bilgiler yeterliydi. Bizim de öğretmenlerimiz üzerindeki gözlemlerimiz zaten bize çoğu şeyi vermişti."* **(Ö4-E).**

-*"Kılık kıyafet ile ilgili bilgiler verildi. Stajda neler yapacağımız anlatıldı. Bu stajı ciddiye almamız istendi."* **(Ö24-K).**

-*"Sadece orada nasıl davranacağımız ve kılık-kıyafet hakkında bilgi verildi. Ayrıca staj yapmanın önemi ve öğretmenlikle ilgili düşüncelerimizin değişebileceğini söylendi."* **(Ö35-E).**

-"*Öğretmenlerin, öğrencilerine karşı ilgilerine, tutumlarına dikkat etmemiz istenmişti. Öğretmenliği daha iyi anlamamız için bir fırsat olarak gösterilmişti."* **(Ö75-E).**

Öğrenciler Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce kendilerine yeterince bilgilendirme yapıldığını belirtmekteler. Bu bilgilendirme etkinliklerin önemi, gerekliliği, okulda uyulması gereken kurallar ve yapmaları gereken gözlemi içermektedir. Öğrencilerden uyması gereken kılık kıyafet kurallarının yanı sıra, öğretmenlerin okuldaki öğrencilerine karşı davranış biçimlerini de gözlemelerinin istendiği görülmektedir. Bu bulgular Anadolu Öğretmen Lisesi'nin

etkinliğe gönderdiği öğrencilere yeterli düzeyde bilgilendirme yaptığını ve öğrencileri etkinliğe uygun biçimde hazırladığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 3: Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinde Karşılaşılan Sorunlara Đlişkin Öğrenci Görüşleri

Uygulamada Yaşanılan Sorunlar	
Staj Yapılan Okulla İlgili Yaşanılan Sorunlar	**f**
1. Sınıfların çok kalabalık olması	7
2. Okul ve sınıfların temiz olmaması	9
3.Okuldaki birimlerin (sınıf-kütüphane- lavabolar) yetersiz olması	15
Staj Yapılan Okuldaki Görevli Yönetici ve Öğretmenlerden Kaynaklı Yaşanılan Sorunlar	
1. Yönetici ve Öğretmenlerin çocuklara şiddet uygulaması	10
2.Yönetici ve Öğretmenlerin küçük çocuklara kötü örnek olması	2
3.Yönetici ve öğretmenlerin çocuklara karşı ilgisiz olması	2
4.Öğretmen ve idarecilerin çocuklarla iletişimin olumlu olmaması	4
Öğrencilerden Kaynaklanan Sorunlar	
1. Öğrencilerin yaramaz olmaları	8
2. Öğrencilerin gürültü yapmaları	9
3.Öğrencilerin derslere karşı ilgisiz olmaları	9
4. Öğrencilerin saygısız olmaları	8
Uygulama Öğrencilerinden Kaynaklanan Sorunlar	
1.Çocuklarla iyi iletişim kuramama	3
2. Derslerde nasıl davranacağını unutma	2
3. Kendini yorgun hissetme	3
Uygulama izleme etkinliğinde sorunlarla karşılaştım	53
Uygulama izleme etkinliğinde herhangi bir sorunla karşılaşmadım.	25

Çizelge 3'te Anadolu Öğretmen Lisesinde Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine giden öğrencilerin yaşamış oldukları sorunlar yer almaktadır. Görüşler incelendiğinde, öğrencilerin en çok staja gittikleri okuldaki öğrencilerden kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını belirttikleri görülmektedir. Bu konudaki öğrenci görüşleri şunlardır:

-*"Sınıflar çok kalabalık olduğu için biraz sıkıntı çektim. Çünkü biz okulumuzda çok az sayıdaki kişilerle eğitim almaya alışmıştık. Bir de öğrenciler tarafından çok gürültü yapılıyordu. Her gün başım ağrıyordu diyebilirim. Bu açılardan bazı sorunlarla karşılaştığımı söyleyebilirim."* **(Ö1-E).**

-*"İlköğretim düzeyindeki çocuklarla staj çalışması yaptığımız için onlarla iyi anlaşamadık. Çok konuşuyorlardı."* **(Ö3-E).**

-*"Benim gittiğim okuldaki çoğu sınıfta öğrencilerin büyük çoğunluğu öğretmenin büyük uğraşlarına rağmen dersi gerektiği gibi dinlemiyor, derse hazırlıksız geliyor ve derste başka şeylerle uğraşıyordu. Bu da öğretmeni ders anlatmaktan çok onların dikkatini derse çekme uğraşısına mecbur bırakıyordu."* **(Ö7-E).**

-*"Uygulamaları izleme etkinliğinde belli sorunlarla karşılaştık. Bu sorunlar; sınıfların fazla kalabalık olması, öğrencilerin çok fazla ses çıkarmaları, kütüphanenin olmaması bilgi teknoloji sınıfının olmaması, öğrencilerin derse ilgisiz olması ve öğrencilerin fazla saygılı olmaması, çevre temizliğine önem verilmemesi gibi sorunlarla karşılaştık.*" **(Ö12-E).**

-*"Öğrencilerin gürültüleri, bazı sınıflarda derse karşı ilgisizlik ve sınıftaki öğrenciler arasındaki kavgalardır."* **(Ö18-K).**

-*"Öyle büyük bir sorun yoktu. Ama öğrencilerin yaramazlığından kaynaklanan bir iki sorun yaşandı."* **(Ö23-E).**

-*"Öğrenciler çok yaramazdılar. Sınıfta öğretmen tüm öğrencileri susturamıyordu. Kız ve erkek öğrencilerin hepsi çok fazla küfür atıyorlardı. Kılık-kıyafet konusunda hiçbir düzen yoktu."* **(Ö24-K).**

-*"Öğrencilerin fazla gürültülü olması ve öğretmenin sınıftaki sessizliği sağlayabilmesi için ders dışı etkinlikte bulunmasından dolayı rahatsız oldum."* **(Ö29-K).**

-*"Öğrenciler ders sırasında öğretmeni ciddiye almayıp yanlış davranışlarda da bulunabiliyorlardı"* **(Ö31-K).**

-*"Bazı öğrenciler çok saygısızca davranıyorlardı."* **(Ö35-E).**

-*"Okulun temizliği çok iyi değildi. Bazı öğrencilerin derse olan ilgileri yok denecek kadar azdı."* **(Ö36-K).**

-*"Çocukların beni terslemeleri oldu. Sonra çocuklara bir şeyler anlatmaya çalışırken ben ve arkadaşlarımla alay ettiler."* **(Ö37-E).**

-*"Çocuklar çok konuşuyordu. Bazen bize saygısızca davrandıkları oluyordu."* **(Ö38-K).**

-"*Öğrenciler derste çok konuşuyorlardı."* **(Ö40-K).**

-*"Öğrencilerin çok haylaz olmaları ve öğretmene karşı saygısız olmalarıydı. İdareciler ve öğretmenler de öğrencilerin saygısızlığı karşısında çok ilgisizdi."* **(Ö50-E).**

-"*Öğrenci ve öğretmen ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar ve öğrencilerin derse katılımındaki isteksizlik gibi sorunlar ile karşılaştım"* **(Ö51-E).**

-*"Gittiğim okulda bazı sınıflardaki öğrencilerin sınıf içindeki davranışları hiç güzel değildi. Onun dışında bir sorun yoktu."* **(Ö78-K).**

Öğrenciler sınıfların kalabalık olmasından, okulun fiziksel yapısının eğitim-öğretime uygun olmamasından ve temizliğe çok fazla dikkat edilmemesinden de şikâyet etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak belirlenen öğrenci görüşleri aşağıda verilmiştir:

-*"Sınıflar çok kalabalık olduğu için biraz sıkıntı çektim. Çünkü biz okulumuzda çok az sayıdaki kişilerle eğitim almaya alışmıştık. Bir de öğrenciler çok gürültü yapıyorlardı. Her gün başım ağrıyordu diyebilirim. Bu açılardan bazı sorunlarla karşılaştığımı söyleyebilirim."* **(Ö1-E).**

-"*Bizim sınıfımız eğitim öğretime uygun değildi diye düşünüyorum. Eminim ki benim grubumdaki arkadaşlarım da benim gibi düşünüyorlardır. Sınıfların düzensizliği, temizliği, kıyafet ve havalandırma gibi sorunlarla mücadele ettik."* **(Ö6-E).**

-"*Okul lavabolarının kullanılmaz hale gelmiş olması, kütüphanenin düzenli açılmaması, okul araç ve gereçlerinin yetersiz olması, sınıf ortamının fiziki durumunun eğitim öğretime elverişsiz olması ve bazı öğretmenlerin öğrencilerine karşı duyarsız davranması gibi sorunlarla karşılaştım."* **(Ö8-E).**

-*"Girdiğimiz sınıflarda öğrenci mevcudunun fazlalığından dolayı öğrencilerle çok fazla iletişime geçemedik. Okullardaki eğitim-öğretim araçları yetersizdi."* **(Ö10-E).**

-"*Bu uygulamada gitmiş olduğumuz okulun öğrenci disiplini, sınıfların kalabalık olması çok sorun yarattı. Okulun laboratuvar ve bilgisayar sınıflarının yetersiz oluşu da çok büyük bir sorundu."* **(Ö14-E).**

-*"Uygulamada ki sorunların en başında sınıfın pek hijyenik olmayışı, sınıfın kokması ciddi problemdi."* **(Ö27-E).**

-*"Okul idaresi bazı sorunlara karşı kayıtsız kalmaktaydı. Öğrenciler çevre kirliliği konusunda fazla bilgilendirilmemekteydi."* **(Ö33-E).**

-*"Okulun temizliği çok iyi sağlanamıyordu. Bazı öğrencilerin derse olan ilgileri yok denecek kadar azdı."* **(Ö36-K).**

-*"Ders öğretmeninin çocuklara karşı tutumu hoş değildi. Öğrencilerin yaramazlıkları çileden çıkarıyordu. Girdiğimiz sınıflarda öğrenci sayısı fazla olduğu için her öğrenciyi dikkatlice izleme olanağı bulamadık. Ayrıca staj yaptığımız okulun kütüphanesinde kitap eksikliğini gördüm ve yeterli olanaklara da sahip değildi."* **(Ö45-K).**

-*"Gittiğim okulda kütüphanenin devamlı açık olmaması, öğrencilerin kütüphaneden yararlanmaması sorundu"* **(Ö49-K).**

-*"Sınıf mevcudunun kalabalık olması nedeniyle yüksek sesin ortaya çıkması, kütüphanenin yetersizliği, ortamın kirliliği, sosyal aktivitelerin eksikliği, öğrencilerin temizliğe karşı duyarsız olması vb."* **(Ö60-E).**

-"*Çeşitli sorunlarla karşılaştık. Sınıflar çok kokuyordu. Bu da derste bizi etkiliyordu. Öğrenciler temiz değildi."* **(Ö61-E).**

Öğrencilerin Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri süresince yaşadıkları sorunlardan bir diğeri de staj yaptıkları okulda görev yapan öğretmen ve yöneticilerle ilgilidir. Öğrenciler, okul yönetiminin öğrenci ve çalışanlarla iyi bir iletişim içinde bulunmadığı, öğretmenlerin öğrencilere iyi örnek olmadıkları ve derslere fazla önem göstermedikleri gibi konularda şikâyetçi olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra araç-gereç yetersizliği ve öğrencilere kötü davranma gibi sorunlarla karşılaştıklarını belirten öğrenciler de bulunmaktadır. Bu çerçevede dile getirilen öğrenci görüşleri şöyledir;

-*"Sınıfta araç-gereçlerin eksikliğiyle ilgili sorunlarla ve öğretmen-öğrenci; öğrenci-öğrenci arasında bazı sorunlarla karşılaştığımızı söyleyebilirim. Ayrıca okulda idarenin öğrenciyle ilişkisi, öğretmenin, hademelerin ilişkisi çok olumsuzdu."* **(Ö5-E).**

-"*Okul lavabolarının kullanılmaz hale gelmiş olması, kütüphanenin düzenli açılmaması, okul araç ve gereçlerinin yetersiz olması, sınıf ortamının fiziki durumu eğitim öğretime elverişsiz olması ve bazı öğretmenlerin öğrencilerine karşı duyarsız davranması gibi sorunlarla karşılaştım"* **(Ö8-E).**

-*"Okuldaki fiziki çevre yetersizdi ve öğrencilere olan ilgi azdı."* **(Ö9-E).**

-*"Öğretmenlerin kötü örnek (sigara gibi) olduğu ve küçük öğrencilere karşı aşırı şiddet uygulandığını gördüm. Çocuklara ahlaki eğitim, sınavlara hazırlık gibi destek verilmiyor. Öğrenci kendi haline bırakılıyor. Öğrencilere yönelik bir sosyal etkinlik yok. Her şey baştan savma yapılıyor.*" **(Ö11-E).**

-*"Sınıf gürültülü olduğu için derslere fazla ilgi gösterilmemesi. Öğretmenlerin öğrencilerin karşısında teneffüslerde sigara içerek kötü örnek olmalarıdır."* **(Ö13-E).**

-"*Okul öğretmenlerinin haksız yere öğrencilere şiddet uygulaması sorunuyla karşılaştık. Ayrıca öğrenciler ders sırasında öğretmeni ciddiye almayıp yanlış davranışlarda da bulunabiliyorlardı."* **(Ö31-K).**

-*"Beni en çok üzen öğretmenin öğrencilerini dövmesi oldu. Hangi devirde yaşıyoruz, dayakla uslananı gördük mü hiç? Bizim öğretmenin bu tutum ve davranışı beni öğretmenlik mesleğinden soğuttu."* **(Ö32-E).**

-*"Öğretmenlerin öğrencilere karşı tutumları pek olumlu değildi. Öğrenciler derslerde pek rahat davranamadılar. Öğretmen davranışlarında samimi değildi."* **(Ö47-E).**

-*"Öğrencilerin çok haylaz olmaları ve öğretmene karşı saygısız olmalarıydı. İdareciler ve öğretmenler de öğrencilerin saygısızlığı karşısında çok ilgisizdi."* **(Ö50-E).**

-*"Öğrenci ve öğretmen ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklar ve öğrencilerin derse katılımındaki isteksizlik gibi sorunlarla karşılaştım."* **(Ö51-E).**

-"*Bazı öğretmenlerin sorunu şiddetle çözdüğünü gördüm. Ayrıca bazı öğrencilerin de aşırı sorumsuz olduklarını gördüm."* **(Ö52-E).**

-*"Herhangi önemli bir sorunla karşılaşmadım. Birkaç öğretmen öğrenciye şiddet uyguladı. Bence bu bir sorundu. Hala okullarda öğrenciye şiddet uygulanıyor."* **(Ö58-E).**

Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinde öğrenciler çok az olarak kendilerinden kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Buna ilişkin öğrenci görüşleri aşağıda sunulmaktadır:

-*"Sınıflar çok kalabalık olduğu için biraz sıkıntı çektim. Çünkü biz okulumuzda çok az sayıdaki kişilerle eğitim almaya alışmıştık. Bir de öğrenciler tarafından çok gürültü yapılıyordu. Her gün başım ağrıyordu diyebilirim. Bu açılardan bazı sorunlarla karşılaştığımı söyleyebilirim"* **(Ö1-E).**

-*"İlköğretim düzeyindeki çocuklarla staj çalışması yaptığımız için onlarla iyi anlaşamadık. Çok konuşuyorlardı."* **(Ö3-E).**

-"*İzlerken öğretmenlerle nasıl davranılması gerektiğini insan bazen unutuyor. Mesela öğretmen bazen soru sorarken hemen o soruya cevap vermek istiyordum. İzlerken sınıf ortamının kokusu beni rahatsız etti."* **(Ö19-E).**

-*"Uygulamaları izleme etkinliğinde bir takım sorunlarla karşılaştım. Mesela öğrenci ile sağlıklı bir diyalog kuramadım. Sanki ben orada öğrenci gibi hareket ettim."* **(Ö20-E).**

-*"Çocuklar küçük olduğu için, hepsi üzerimize atlıyordu. Ama bu hoşuma gitti Yanında oturmamız için bizi adeta çekiyorlardı. Bu sorun değil ama yine de yoruldum."* **(Ö56-E).**

Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinde herhangi bir sorun yaşamadığını belirten öğrenciler de olmuştur. Bu çerçevede belirlenen öğrenci görüşleri şöyledir:

-*"Öğrenciler küçük yaşta olduklarından bizi gördüklerinde bize bir abi değil de öğretmen gözüyle baktılar. Uygulama etkinliğinde hiçbir sorunla karşılaşmadığımı söyleyebilirim."* **(Ö2-E).**

-*"Karşılaştığım bir sorun olmadı."* **(Ö21-E).**

-*"Pek bir sorunla karşılaştığım söylenemez. Zaten öğrencileri zapt etmek zor oldu. Yine de pek sorun yaşamadığım için stajımız güzel geçti diyebilirim."* **(Ö46-K).**

-*"Sınıflarda ciddi sorunlarla karşılaşmadık."* **(Ö53-E).**

-"*Sorunlarla fazla karşılaşmadım. Benim için eğlenceli geçti. Öğrencilerle de pek sorun yaşamadım. Gayet iyi anlaştık."* **(Ö55-E).**

-*"Herhangi bir sorunla karşılaşmadım. Gayet zevkli ve eğlenceliydi."* **(Ö64-E).**

-"*Hiçbir sorunla karşılaşmadım. Gayet güzel geçti."* **(Ö73-E).**

Çizelge 4: Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine Bakışlarındaki Etkilerine İlişkin Görüşler

Öğretmenlik mesleğine bakış açımı olumlu etkiledi	f
1. Öğretmenlik mesleğinin güzelliklerini fark etmemi sağladı.	7
2. Çocuklara bir şey öğretmenin hazzını yaşadım.	3
3. Öğretmenlik mesleğini sevdirdi.	10
4. Öğretmenlik mesleğinin değerli olduğunu fark etmemi sağladı.	3
5.Öğretmenlik mesleğini yakından tanımamı sağladı.	2
6.Öğretmenlik mesleğini düşünmezken düşünmemi sağladı.	3
7. Öğretmenlik mesleğini yapabileceğimin farkına vardım.	7
8.Öğretmenlik mesleğini seçmede kararsızlık yaşarken karar vermemi sağladı.	1
9. Çocuklarla ilgilenmenin güzelliklerini gördüm.	11
Öğretmenlik mesleğine bakış açımı olumsuz etkiledi.	
1. Öğretmenlik mesleğinin zor olduğunu gördüm.	24
2. Öğretmenlik mesleğinin sıkıcı olduğunu gördüm.	6
3.Öğretmenlik mesleğinden soğuttu.	3
4.Öğretmenlik mesleğini düşünürken şunu yapamayacağımı anladım.	5
5.Öğretmenlik mesleğinin yorucu olduğunu gördüm.	3
6. Çocuklara bir şey öğretmenin zor olduğunu fark ettim.	2

7. Çocuklarla uğraşmanın zor olduğunu gördüm.	9
Öğretmenlik mesleğine bakış açımı herhangi bir şekilde etkisi olmadı.	
1. Öğretmenlik mesleğini tercih etmeyi düşünmüyordum, yine düşünmüyorum	5
1. Öğretmenlik mesleğini tercih etmeyi düşünüyordum, yine düşünüyorum.	2

Çizelge 4'te Uygulamaları Özleme Etkinliklerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine bakış açılarındaki etkisine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Öğrenciler bu etkinliklerin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin bulunduğuna dikkat çekmektedirler. Ayrıca çok az öğrenci de etkili olmadığını belirtmektedir. Uygulamanın olumlu olduğunu ifade eden öğrencilerden bazılarının görüşleri şunlardır:

-*"Bu uygulama bana çok deneyim kazandırdı. Uygulamaya katılmadan önce Türkçe öğretmenliğine gidip gitmeme konusunda kararsızdım, şimdi ise kararımı verdim. Türkçe öğretmenliğini bu uygulama sevdirdi."* **(Ö2-E).**

-*"Bence bu etkinlik güzel bir şeydir. Öğretmenliği seviyordum ve bu etkinlikle daha çok sevmeye başladım. Çünkü insanlara bir şeyler vermenin onları eğitmenin son derece önemli olduğunu bir kez daha görerek öğrendim."* **(Ö4-E).**

-*"Bu uygulama bana öğretmenlik mesleğinin nasıl yapılaması gerektiği hakkında bilgi verdi. Bana göre olumluydu. Çünkü öğrenci öğretmenlik mesleği hakkında bilgi sahibi oluyor."* **(Ö12-E).**

-*"Bu açıdan bana olumlu bir bakış açısı kazandırdı. Öğretmenliğe soğuk olan tarafım yumuşadı. Öğretmenliğin ne kadar zevkli olduğunu öğrendim. Öğretmenlerin toplumun aynası olduğunu öğrendim."* **(Ö13-E).**

-*"Önceden öğretmenlik mesleğine karşı çok tepkiliydim. Şimdi tepkili bakmıyorum. Öğrencilerle uğraşmak, onlara biraz daha olsa fayda sağlamak amacıyla bence çok ilgi çekici bir meslektir."* **(Ö24-K).**

-*"Olumluydu. Çünkü öğrencileri sevmeye başladım. Hatta şu anda karatahtaları özledim."* **(Ö26-K).**

-"*Bu uygulama ile öğretmenlik mesleğini yapabileceğime olan inancım arttı."* **(Ö36-K).**

-"*Olumlu etkiledi. Sınıf ortamı, öğrenci davranışları ve arkadaş ortamı beni öğretmenlik mesleğine yaklaştırdı. Öğrencilerin yoğun ilgileri ile karşılaştık. Bu beni biraz daha olsa zorladı. Ama sonuç olarak güzeldi. Çocuklar tarafından sevilmek hoşuma gitti. Beni öğretmenlik mesleğine yaklaştırdı. Önceden de tercihlerimin arasında vardı ama bu uygulama öğretmenliği sevmemi sağladı."* **(Ö45-K).**

-*"Bu uygulamadan sonra aslında öğretmenlik mesleğini yapabileceğimin farkına vardım."* **(Ö48-K).**

-*"Önceden öğretmenlik mesleğine karşı uzaktım. Öğretmenlik mesleğini istemiyordum. Fakat bu etkinlikten sonra görüşlerim değişti. Artık öğretmenlik mesleğinin ne kadar keyifli ve güzel olduğunu biliyorum."* **(Ö58-E).**

-*"Olumlu etkiledi. Öğretmenliği hiç düşünmezken, belki tercih edebilirim."* **(Ö61-E).**

-*"Olumlu bir etkisi oldu. Bu uygulamadan önce öğretmenliği sevmiyordum ama bu uygulama sayesinde öğretmenliği sevdim."* **(Ö71-E).**

Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin öğretmenlik mesleğine bakış açılarını olumsuz yönde etkilediğini ifade eden öğrencilerden bazılarının görüşleri şunlardır:

-*"Öncelikle öğretmenliğin ne kadar sorumluluk ve sabır gerektirdiğini yaşayarak öğrendim. Öğretmenin öğrencilerine bir soru dahi olsa öğretmek için ne kadar çabaladığını görünce öğretmenliğin kutsallığını anladım. Fakat öğretmen kadar uğraşmayan öğrenciler öğretmene haksızlık yapmakla beraber, öğretmeni yavaş yavaş mesleğinden soğutuyor. Öğretmen her gittiği sınıfta aynı konuları anlatıp aynı öğrencileri görüyor. Bu da öğretmenliğin negatif ve sıkıcı tarafıdır."* **(Ö7-E).**

-*"Öğretmenlik mesleğinin ne kadar zor olduğunu gördüm. Öğretmenlik mesleğinin en çok olumsuz etkilerini gördüm. Onun için öğretmenlik mesleğinden biraz soğudum. Ama yine de öğretmenlik mesleğinin saygısının ve otoritesinin kaybolmadığını gördüm."* **(Ö11-E).**

-*"Tabi ki değiştirdi. Çünkü daha önce öğretmenliği daha kolay biliyordum. Ama gerçekte sabır isteyen, sorumluluk isteyen bir meslek olduğunu anladım."* **(Ö14-E).**

-*"Staja gidince öğretmenliğin zor bir meslek olduğu kanısına vardım. Öğretmenin sabırlı olması gerekir"* **(Ö21-E).**

-*"Uygulama öğretmenlik mesleğine bakış açımı olumsuz etkiledi. Çünkü oraya gittiğimde öğretmenlik mesleğinin zor olduğunu öğrencilerle baş edemeyeceğimi anladım."* **(Ö25-E).**

-*"Bu uygulamadan önce öğretmenlikle ilgili çok olumlu şeyler düşünüyordum. Uygulamada gördüklerimden sonran öğretmenliği yapacağımı hiç düşünmüyor ve yapsam bile hakkınca yapacağıma inanmıyorum. Çok zor ve zahmetli bir meslek. Olağanüstü bir sabır gerekiyor. O da bende yok. Ben o gürültüyü kaldıramam."* **(Ö32-E).**

-*"Öğretmenliğin yüksek sabır isteyen bir meslek olduğunu anladım. Ancak çocuklarla ilgilenmenin, onlara ders dışında iyi bir ahlak eğitimi vermenin ne kadar zor olduğunu öğrendim. Ve öğretmenin sürekli kendini geliştirmesi ve yenilikçi olmasının önemini kavradım."* **(Ö41-E).**

-*"Öğretmenliğe bakış açım pek olumlu değildi, şimdi ise tamamen olumsuz oldu. Hem emekliliğe kadar aynı konuları anlatmak çok sıkıcı, rahatsızlık verici hem de günümüz okul ortamı benim düşüncelerime, doğrularıma çok terstir."* **(Ö44-K).**

-"*Kısmen de olsa olumsuz oldu. Öğrencilerin öğretmene karşı saygısızlığı ben etkiledi ve öğretmenlik mesleğinden soğuttu."* **(Ö50-E).**

-*"Olumlu bir etkisi olmadı. Aksine öğretmenlikle ilgili var olan olumlu düşüncelerimi yeniden gözden geçirmem için bir fırsat oldu."* **(Ö54-E).**

-*"Artık öğretmen olmayı istemiyorum. Staj beni öğretmenlik mesleğinden soğuttu. Ortam o kadar iyi değildi."* **(Ö57-E).**

-*"Olumsuz etki etti. Çünkü öğrencilere karşı öğretmenlerimiz kadar sabırlı olamayacağımı anladım. Çocukları çekemem."* **(Ö59-E).**

-*"Öğretmenlik mesleğinin çok zor bir meslek olduğunu anladım. Öğretmenliği yapabilmek için; otoriteyi sağlama, fedakâr olma, öğrenci ile iyi ilişkiler kurma, konulara hâkim olma vb gibi özelliklerin bulunması gerekir. Bir konunun birçok sınıfta anlatılması öğretmenlik*

mesleğinin en zor taraflarından biri olduğundan çok sabır gerektiren bir meslektir. Öğretmenlik mesleğini stajdan önce düşünüyordum ama şimdi ise oturup yirmi kere düşünmek gerektiğini düşünüyorum. Olumlu yönü ise her öğrenci farklı bir dünya olduğu için birçok farklı dünya ile karşılaşılır." **(Ö60-E).**

-"*Olumlu hiçbir yanını alamadım. Öğrencilerin gürültüsü beni çok yorgun düşürüyordu. Hep ayakta ve soru soran öğrenciler geliyordu."* **(Ö68-E).**

Öğrencilerin bir kısmı Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin öğretmenlik mesleğine bakış açılarını herhangi bir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili olarak belirlenen öğrenci görüşleri aşağıda verilmiştir:

-*"Bakış açımı değiştirdiğini söyleyemem. Zaten öğretmenlik mesleğini istiyorum. Bu uygulama öğretmenlik mesleğinin ne kadar zor olduğunu ve çok sabır istediğini ortaya koymuştur."* **(Ö5-E).**

-*"Öğretmenlik mesleğine olan bakış açım pek değişmedi. Çünkü bizlere sınıfta otoriteyi sağlama, ders anlatma gibi şanslar verilmedi. Biz de öğretmenliğe benzer bir şey yaşamadığımız için öğretmenlik mesleğine olan bakış açım değişmedi."* **(Ö22-E).**

-*"Ben öğretmenliği çocukluktan beri çok seviyorum. Bu staj benim öğretmen olma isteğimi pekiştirdi."* **(Ö52-E).**

-*"Tavrım olumsuzdu. Halen olumsuz. Mecbur kalmasam bu mesleği yapmam."* **(Ö55-E).**

-*"Olumlu ve olumsuz bir etki yapmadı."* **(Ö63-E).**

-"*Zaten öğretmenlik mesleğini hiç düşünmüyorum."* **(Ö64-E).**

-*"Bakış açımı değiştirmedi. Zaten öğretmenliği seviyordum."* **(Ö70-E).**

Öğrenciler Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri çerçevesinde gittikleri okullardaki uygulamalar ile öğretmenlik mesleğine bakış açılarının değişmediğini belirten öğrenciler de bulunmaktadır. Bunların görüşleri incelendiğinde daha önceden var olan olumlu bakış açılarının aynı yönde devam ettiğin vurguladıkları görülmektedir. Ancak olumsuz bakan öğrencilerden de olumsuz bakış açılarının aynen devam ettiğini belirtenler de olmuştur. Bu durum, Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin öğrencilerin bir kısmının öğretmenlik mesleğine bakış açılarında herhangi bir değişikliğe yol açmadığını göstermektedir.

Çizelge 5: Anadolu Öğretmen Lisesi Programında Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin Gerekliliğine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Uygulama gereklidir.	f
1. Öğrencilere meslekle ilgili bilgi edinmeleri	17
2.Öğretmenlik mesleği ile ilgili ön izlenim edinme	12
3. Öğretmenlik mesleğini tanıtmasını sağlaması	23
4. Öğretmenlik mesleğinin tercih edip etmeme konusunda karar vermesini sağlaması	10
5.Öğretmenlik mesleğinin duygusunu yaşamaları için	5
6.Öğretmenlik mesleği için öğrencilerde kendilerine olan güveni artırmak için	1

Uygulama gerekli değil	3
Uygulama sadece öğretmenlik mesleğini düşünenler için olmalıdır.	4

Çizelge 5'te Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin Anadolu Öğretmen Lisesi programında gerekliğine ilişkin öğrenci görüşleri yer almaktadır. Görüşler incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu uygulamanın gerekli olduğunu belirttikleri görülmektedir. Uygulamanın gerekli olduğunu ifade eden öğrencilerden bazılarının görüşleri şunlardır:

-"*Bu uygulama Anadolu Öğretmen Lisesi programında gerçekten ama gerçekten çok gerekli. Çünkü öğretmen yetiştiren bir kurumun bu meslekle ilgili öğrencilerini bilgilendirmesi ve bu amaçla da staja göndermesi çok gerekli olan bir uygulamadır."* **(Ö1-E).**

-*"Bu uygulamanın zaten Anadolu Öğretmen Lisesi programında olması gerekiyor. Çünkü buradan mezun olanların büyük bir kısmı öğretmenliği tercih edecektir. Öğretmenlik konusunda bilgi edinebilmemiz için gereklidir."* **(Ö2-E).**

-"*Kesinlikle bu uygulamalara gerek vardır. Hatta lise öğrenimi boyunca sadece bir hafta olmasını yadırgıyorum. Her sene olmasını isterdim. Eğer bu liselerden mezun olacak öğrenciler öğretmenlik için ek puan alacaksa üniversiteye yerleşmeden önce bu meslek hakkında bilgi ve izlenim sahibi olmalı ve ona göre kararını vermelidir."* **(Ö7-E).**

-*"Bence bu uygulamaya devam edilmelidir. Çünkü Anadolu Öğretmen Lisesinde okuyan birisi öğretmenliğin tadını bir hafta bile olsa tatmalıdır. Ama bu uygulamanın bir hafta ile sınırlandırılmasından hiç hoşnut olmadım. Keşke iki veya üç hafta olsaydı."* **(Ö13-E).**

-*"Bu uygulama gereklidir. Çünkü öğrencinin öğretmenlik mesleğine karşı olumlu ve olumsuz görüşleri oluyor. Yani bu etkinlikten sonra tercih etmesinde büyük bir etki olacaktır*." **(Ö20-E).**

-*"Bizler bu okula geldiğimiz için bir nevi de olsa öğretmenlik mesleğini düşünmemiz anlamına gelir. Bence bu staj sonucunda öğretmenlik mesleği ile ilgili düşüncelerimiz netleşti. Bence çok uygun bir programdır."* **(Ö24-K).**

-*"Uygulama olması gerekir. Hatta uygulama süresinin arttırılması sonucunda öğrenciler öğretmenlik mesleği hakkında daha bilinçli olurlar. Bu uygulama sonucunda öğrenciler öğretmenlik mesleğini yapabileceğini veya yapamayacağını anlarlar. Bundan dolayı süre uzatılmalıdır."* **(Ö30-E).**

-*"Bu uygulama son derece gereklidir. Bu uygulama sayesinde öğretmenlik mesleğinin artı ve eksilerini yakından görme imkânımız oldu."* **(Ö41-E).**

-"*Programda gerekli bir etkinliktir. Çünkü bu tür liselerin amacı topluma öğretmen yetiştirmek olduğu için öğrencilerin okul ortamını görmeleri ve psikolojiyi yaşamaları açısından gereklidir."* **(Ö47-E).**

-*"Bu uygulama öğretmen olacak öğrenci adaylarının öğretmenlik mesleğini öğrenmesi için yararlı ve gereklidir."* **(Ö51-E).**

-*"Bu uygulama gerekli. Öğrencilerin başka sınıflar görerek birkaç günlüğüne de olsa öğretmenlik için kendilerine olan güvenlerinin artmasını sağladı."* **(Ö61-E).**

-*"Gerekli olduğunu düşünüyorum. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğinde kararsız kalmamaları için iyi bir program olduğunu düşünüyorum."* **(Ö68-E).**

-*"Kesinlikle gereklidir. Çünkü Anadolu Öğretmen Lisesindeyiz ama öğretmenlikle hiçbir alakamız yoktu. Bu staj sayesinde öğretmenlik mesleğini tanıdım."* **(Ö70-E).**

Öğrenciler önemli oranda Uygulamaları Gözleme Etkinliklerini gerekli ve yararlı bulmaktadırlar. Bunun öğretmen yetiştirmeye kaynaklık eden bir okul öğrencilerini mesleğe hazırlamada önemli bir aşama olduğu vurgulanmaktadır. Öğretmenlik mesleğine ilişkin uygulama boyutunda bilgi sahibi olmayı sağlaması açısından etkili olacağı ifade edilmiştir. Uygulamanın sadece öğretmenlik mesleğini düşünenlere yönelik olması yönünde görüşler belirten öğrenciler de olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak öğrenciler şunları ifade etmişlerdir:

-"*Bence gereklidir. Bütün öğrenciler için değil sadece öğretmen olmak isteyen öğrencilerin bu etkinliklerden faydalanmaları gerektiğini düşünüyorum."* **(Ö19-E).**

-*"Öğretmenlikle ilgilenmeyen öğrenciler için gereksiz, ilgilenen öğrenciler için iyi bir tecrübedir."* **(Ö40-K).**

-*"Öğretmenliği düşünenler için gereklidir. Ama düşünmeyenlerin de bu programa tabi tutulmasını saçma buluyorum."* **(Ö31-K).**

-"*Öğretmen olmak isteyenler için verimli bir uygulamadır."* **(Ö55-E).**

Uygulamayı gereksiz gören öğrenciler de bulunmaktadır. Bu yöndeki öğrenci görüşleri şöyledir:

-"*Uygulama gerekli değildir.*" **(Ö16-E).**

-*"Anadolu Öğretmen Lisesi programında olmasına bence hiç gerek yoktu."* **(Ö23-E).**

-"*Olmazsa da olur. Zaten okulda hocalarımızı görüyoruz."* **(Ö57-E).**

Çizelge 6: Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri Sonucunda Öğretmenlik Mesleğinin Kendilerine Uygunluğuna İlişkin Öğrenci Görüşleri

Öğretmenlik mesleğinin uygun olduğunu fark ettim. Çünkü;	f
1. Öğretmenlik mesleğinin kendime yakıştırdım.	1
2.Çocuklara bir şey öğretmekten çok zevk aldım.	5
3. Öğretmenlik mesleğini sevdiğimi fark ettim.	5
4.Çocuklarla vakit geçirmenin güzel olduğunu gördüm.	5
5. Öğretmenlik mesleğini yapabileceğimi anladım.	24
6.Sınıf içinde ders anlatmak çok güzel.	4
7.Çocuklarla iyi iletişim kuruyorum.	2
Öğretmenlik mesleğinin bana uygun olmadığını fark ettim. Çünkü;	
1. Öğretmenlik mesleği çok sabır istiyor ama o sabır bende yok.	18

2. Sürekli aynı konuları anlatmak çok sıkıcı.	5
3.Çocuklarla vakit geçirmekten hoşlanmıyorum.	6
4.Öğretmenlik mesleği zor ve sıkıcı.	3
5.Öğrencileri çok gürültü yapmaktadırlar.	1
6.Öğretmenlik mesleğini sevmiyorum.	1
7.Çocuklarla iyi anlaşamıyorum.	1
8.Öğretmenlik mesleğini yapamayacağımı fark ettim.	14

Çizelge 6'da Uygulamaları İzleme Etkinliklerinde yapılan gözlemler sonucunda, öğretmenlik mesleğinin kendilerine uygunluğuna ilişkin öğrenci görüşleri incelendiğinde hem uygun hem de uygun bulmayan görüşlerin olduğu görülmektedir. Öğretmenlik mesleğini kendilerine uygun bulan öğrencilerden bazılarının görüşleri şunlardır:

-*"Uygulama izleme etkinliğinde yaptığım gözlemlerim sonucunda, öğretmenlik mesleğinin bana uygun bir meslek olduğu kanısına vardım. İleride belki bu mesleği seçebileceğim için bu açıdan şanslı sayıyorum kendimi.*" **(Ö1-E).**

-"*Dediğim gibi bu uygulama bana öğretmenlik mesleğini sevdirdi. Kendime yakıştırdım. Öğretmenliğin zor bir meslek olmadığını, öğrencileri seversek her şeyin en iyi bir şekilde devam edebileceğini kavradım."* **(Ö2-E).**

-*"Ben bir şeyler öğretmeyi sevdiğim için bu uygulamada öğrencilere bir şeyler öğretmenin ne kadar güzel olduğunu gördüm. Ve içimde yatan öğretmenlik duygumu dışarı çıkardım."* **(Ö3-E).**

-*"Öğretmenlik mesleği bana uyuyor. Çünkü benim içimden her zaman birilerine bir şeyler öğretmek gelir. Küçük çocukları çok seviyorum. Bu da beni öğretmenliğe itiyor."* **(Ö13-E).**

-*"Bana uygun bir meslek olduğunu düşünüyorum. Çünkü öğrencilerle ilgilenip onlara bir şeyler öğretebilmenin zevkli olduğunu düşünüyorum."* **(Ö34-K).**

-"*Gelecek oluşturma anlamında etkili meslek olduğunu gördüm. Bundan dolayı öğretmenlik mesleği bana uygun geldi."* **(Ö42-E).**

-*"Öğretmenliği seviyorum. Öğrencilere bilgi aktarabilecek kapasiteye sahibim ve bu stajda bunu gördüm."* **(Ö52-E).**

-*"Bence öğretmenlik mesleği bana uygundur. Çünkü staj yaptığım süre içerisinde çok keyifli dakikalar geçirdim. Çok güzel bir uygulamaydı."* **(Ö58-E).**

Öğretmenlik mesleğini kendilerine uygun bulmayan öğrencilerden bazılarının görüşleri ise şunlardır:

-*"Öğretmenlik mesleği kutsal, sabır isteyen ve zor bir meslekmiş. Ayrıca da bana uygun bir meslek değilmiş. Nedenlerine gelince, ben çok fazla sabırlı biri olmadığım için aniden parlayabiliyorum. Bu da öğretmenlik mesleğine aykırı bir davranıştır. Ayrıca her gün aynı konuları anlatıp, aynı şeyleri tekrar etmek çok sıkıcıdır. Hele bir de kötü bir öğretmen olduğumu düşününce bütün öğrencilerime zarar vereceğim için öğretmen olmamak en iyisi. Tabi ki benim için."* **(Ö7-E).**

-*"Öğretmenliğin sakin ve sabır isteyen bir meslek olduğunu gördük. Bu özelliklerin de bende olduğunu söyleyemem."* **(Ö10-E).**

-*"Bu mesleğin bana uygunluğu konusunda olumsuz şeyler söyleyeceğim. Çünkü öğrenciyle, idareyle baş edecek kadar sabrım yok."* **(Ö14-E).**

"Öğretmenlik büyük sabır ister. Kendimi sabırlı olarak görmüyorum. Onun için öğrencilerin tutumlarına karşı hoşgörülü olup, görmezlikken gelemem. Öğrencilerin gürültüleri benim başımı ağrıtır. Başım ağrıyınca da sinirli olurum. Öğrencilere karşı verimli olacağımı düşünmüyorum." **(Ö18-K).**

-*"Ben pek konuşmadığımı için öğretmenliğin bana göre olmadığını düşünüyorum. Uygulamada öğrencilere bir şeyler anlattığımda kendimi çok yabancı hissediyorum."* **(Ö27-E).**

-*"Uygun değil. Mecbur kalmazsam öğretmenlik yapmam. Çok sabır isteyen bir meslektir. Ben pek sabırlı değilim*." **(Ö40-K).**

-*"Öğretmenlik mesleği bana uygun değil. Çünkü çocuklarla vakit geçirmeyi sevmiyorum."* **(Ö47-E).**

-*"Öğretmenlik mesleğinin bana uygun olmadığına karar verdim. Çünkü çok sabır gerektiriyor. Ve ben de bu sabrı kendimde bulamıyorum."* **(Ö54-E).**

-*"Pek uygun olmadığımı tespit etim. Çünkü öğretmenlik mesleğinde sabır söz konusudur. Ama sabır bende yok."* **(Ö59-E).**

-"*Bana uygun olduğunu önceden de biliyordum. Bunu görerek biraz daha emin oldum"* **(Ö75-E).**

Öğrenci görüşlerinden de anlaşıldığı gibi öğretmenliğin sabır gerektiren bir meslek olduğu ifade edilmekte ve bu durumun bazı öğrenciler için gelecekte bu mesleği yürütmekte önemli bir sorun kaynağı olduğu görülmektedir. Ayrıca, her gün derslerde benzer şeylerin tekrar edilmesinin sıkıcı olduğuna vurgu yapılmakta, bunun ise kendilerine cazip gelmediği belirtilmektedir. Bu yöndeki öğrenci görüşleri incelendiğinde, öğretmenliğin özellikle sabır gerektiren bir meslek olduğu vurgulanmakta ve bu yönünün kendilerini zorlayacağı belirtilmektedir.

Çizelge 7: Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin Etkili Bir Biçimde Yerine Getirilmesine İlişkin Öğrenci Görüşleri

Öneriler	f
Uygulama süresi uzatılmalı.	54
Öğrenciler sınıf içinde aktif olmalı.	26
Her öğrenci farklı birden fazla öğretmenleri izlemeli.	8
9,10 ve 12 sınıflarda da staj yapılmalı.	2
Farklı okullarda staj gidilmeli.	3

Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin daha etkili olabilmesi için öğrencilerin sunduğu önerilerden bazıları şunlardır:

-*"Bence sadece dersi dinleme ve izleme olmamalı; aynı zamanda öğrenci bir öğretmen gibi ders de anlatsa çok iyi olur. Bir de uygulamanın süresi çok ama çok canımı sıktı. Az, çünkü insan tam alışmışken hemen bitiriyor. Bir ay kadar olsaydı çok iyi olurdu bence."* **(Ö1-E).**

-"*Bu uygulamada bana göre eksik bazı kısımlar vardır. Mesela öğrencilerin ders anlatması zorunlu kılınıp, öğretmen gibi hissetmesi sağlanabilir. Bu sayede uzaktan değil, öğretmenliği yaşayarak öğrenebilirdi. O zamanda öğretmenlik hakkında görüşleri daha belirgin olup, kararı daha kesin olurdu. Ayrı bir hususta uygulamanın süresinin bence 4 sene boyunca yalnızca bir hafta olması yeterli değildir. Her sene olması daha iyi olurdu"* **(Ö7-E).**

-"*Süresi bence en az üç hafta olmalı. Çünkü her hafta öğrenciler farklı okullara giderse farklı farklı öğrencileri görür. Bu da öğrencilerde meslekle ilgili birikimi sağlar."* **(Ö11-E).**

-*"Bence bir hafta yerine daha uzun bir süre olmalıdır. Grupların tek bir öğretmene değil de birkaç öğretmene verilmesi gerekir. Örneğin, bir öğrenci hep aynı öğretmen ile derse girerse o dersten bir müddet sonra soğuyabilir."* **(Ö13-E).**

-*"Öğrencilerin bir hafta boyunca bir öğretmeni değil birden fazla öğretmeni izlemesi daha iyi olur."* **(Ö21-E).**

-*"Öğrencilere yani bizlere ders anlattırılmalı ve sadece tek öğretmenle değil de tüm öğretmenlerin derslerine girme imkânı sağlanmalıdır. Daha uzun sürmelidir."* **(Ö34-K).**

-*"Sadece bir okulla sınırlı olmayıp birden fazla okulda staja gidilmelidir. Bir de öğrencilerin ders anlatmaması, öğrenci psikolojisinden kurtulmamasına neden oluyor. Kendimi tam olarak oranın içinde göremedim."* **(Ö35-E).**

-*"Öğrencilerin aktif bir şekilde derse katılmaları sağlanmalıdır. Ayrıca staj süresi iki haftaya çıkarılmalıdır."* **(Ö54-E).**

-*"Öğrenciler de ders anlatırsa ve etkinliğin süresi daha uzun olursa, daha etkili bir biçimde yerine getirilir."* **(Ö71-E).**

Öğrenciler Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin daha etkili sonuçlar verebilmesi ve amaca ulaşılabilmesi için sürenin biraz daha uzun tutulması, kendilerinin de ders anlatmaları ve farklı okul ile öğretmenlerin derslerine girmelerinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktalar. Bunun yanı sıra kırsal kesimdeki okullara gitmenin kendileri için yararlı olacağını ifade eden öğrenciler de bulunmaktadır. Böylece Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri ile mesleği daha iyi tanıyabileceklerini düşünmektedirler.

Öğrencilerin Uygulamaları Gözleme etkinliklerine giden öğrencilerin uygulama başlamadan önce ve uygulamayı tamamladıktan sonraki tutumlarına ilişkin eşli gruplar t testi sonuçları Çizelge 8"de görülmektedir.

Çizelge 8: Uygulama öncesi ve uygulama sonrası öğrenci tutumlarına ilişkin eşli gruplar t testi sonuçları

Uygulama	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Uygulama Öncesi	80	3,46	0,74	79	-0,571	0,569
Uygulama Sonrası	80	3,53	0,69			

Çizelge 8'deki eşli gruplar t testi sonuçlarına bakıldığında Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinin uygulama öncesi ile tutum puanları ($\overline{X}$ = 3,46) ile uygulama sonrası tutum puanları ($\overline{X}$ = 3,53) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir. Bu bulgu Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında herhangi bir değişikliğe yol açmadığını göstermektedir. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinden önce ve sonraki tutum puanlarının aritmetik ortalamaları incelendiğinde tutum puanlarının *"kısmen katılıyorum*" düzeyinde olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma ile Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine hazırlık niteliğinde yürütülen Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin etkililiğine ilişkin görüşleri ve uygulama öncesi ile uygulama sonrası öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce öğrencilere bilgilendirme hizmetinin yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa ne tür bilgilendirmede bulunulduğu, öğrencilerin bu süreçte ne tür sorunlarla karşılaştıkları, Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin gerekli olup olmadığına ilişkin öğrenci görüşleri belirlenmiştir. Benzer biçimde, Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine bakış açılarına etkisi, bu etkinlik sonucunda öğretmenlik mesleğini kendilerine uygun bulup bulmadıkları ve etkinliklerin daha etkili olabilmesi için önerilerinin neler olduğu incelenmiştir.

Araştırma ile Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine başlamadan önce öğrencilere okul tarafından gerekli bilgilendirmenin yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilgilendirme hizmeti içinde daha çok staj esnasında uyulması gereken kurallar ve stajın uygulama aşamaları hakkında bilgilendirme yapıldığı belirlenmiştir. Bunun yanında staja gidilecek okul ve bu okullarda öğrenim gören öğrenciler hakkında bilgilendirme yapıldığı da saptanmıştır. Ayrıca stajın önemi ve öğretmenlik mesleğine ilişkin düşüncelerine etkisine de değinildiği sonucuna ulaşılmıştır. Uygulamaları Gözleme Etkinlikleri ile ilgili olarak öğrencilere gerekli bilgilendirme yapıldığı söylenebilir.

Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinde öğrencilerin çoğunluğun sorun yaşadığı saptanmıştır. Öğrencilerin en çok yaşadıkları sorunun staj yaptıklar okulda öğrenim gören öğrencilerden ve okulların fiziksel yetersizliklerinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Öğrencilerin bu okulları kendi okulundaki öğrenci yapısı ve imkânlarla değerlendirdiğinden dolayı bu durumu sorun olarak gördükleri söylenebilir. Araştırma sonucunda ayrıca öğrencilerin staj yaptıkları okuldaki yönetici ve öğretmenlerle ilgili olarak çeşitli sorunlar yaşadıkları saptanmıştır. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerine devam eden öğrencilerin eğitim bilimleri derslerinde öğrenmiş olduğu bilgilerle uygulamadaki öğretmen davranışlarının çatıştığı yönünde görüşler elde edilmiştir.

Alan yazında da benzer sonuçların elde edildiği araştırmalar bulunmaktadır. Nitekim Aydın, Selçuk ve Yeşilyurt'un (2007) çalışmasında uygulama okulu ile yetersiz arasındaki koordinasyonun bulunduğu, okul idarecileri ile iletişim sorunu yaşandığı ve bazı uygulama öğretmenlerinin rehberlik etme becerilerinin öğretmen adayları tarafından yetersiz bulunduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca Demircan (2007) yaptığı çalışmada uygulama öğretmenlerinin, uygulama öğrencilerine yönelik olarak onları derse katabilecek; okul yaşantısına ısındırabilecek; katıldıkları dersi istekli sürdürmelerini sağlayabilecek her hangi bir çaba göstermedikleri ve uygulama dersini isteksizce sürdürdükleri sonucuna ulaşmıştır. Alan yazındaki bu araştırma sonuçları mevcut araştırmanın bu yöndeki sonuçları ile örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir.

Anadolu Öğretmen Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin büyük çoğunluğunun öğretmenlik mesleğine yönelmesi beklenir. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin bir amacı da öğrencileri öğretmenlik mesleğine yönlendirmektir. Fakat bu amaca ulaşmada istenilen düzeyde

ulaşılmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin bir kısmı Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin öğretmenlik mesleğine bakış açılarını olumlu etkilediklerini belirtirken, bir kısmı da mesleğin zorluklarını görünce bakış açılarının olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Benzer bulgu Oğuz'un (2004) çalışmasında da ortaya konmuştur. Araştırmacı öğrencilerin yaramazlıklarının ve gürültülerinin bazı öğretmen adaylarının gözlerini korkuttuğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç mevcut araştırmanın bu yöndeki sonucuyla örtüşmektedir. Bir başka çalışmada ise öğrencilerin uygulama dersini almadan önce ve aldıktan sonra öğretmenlik mesleğine olan bakış açılarının değiştiği gözlenmektedir. Bu dersi almadan önce öğretmenlik mesleğinin kolay olduğunu düşünen öğrencilerin, dersi aldıktan sonra öğretmenlik mesleğinin o kadar kolay olmadığını düşündükleri görülmüştür (Özdemir ve Çanakçı, 2005).

Araştırma sonucunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin olması gerektiği yönünde görüş belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciler bu uygulama ile öğretmenlik mesleğini yakından tanıma fırsatı buldukları belirtmişlerdir. Bu bulgu Güzel ve Oral (20008) yapmış oldukları çalışmada, öğretmen adayları uygulamadaki etkinliklerin kendilerinin iyi birer öğretmen olmalarına, okulu fiziksel ve yönetsel açıdan tanımalarına, öğrencileri ve sınıf yönetimini tanımalarına imkân sağlaması açısından büyük katkıları olacağına inandıkları yönündeki araştırma sonuçları ile paralellik göstermekte ve birbirini desteklemektedir. Benzer şekilde Kudu, Özbek ve Bindak'ın (2006) araştırmasında katılımcıların tamamına yakınının okul deneyimi dersinin yararlı bir çalışma olduğunu, büyük bir kısmının ise bu uygulamalarla öğretmenlik deneyimi kazandıklarını belirttikleri görülmüştür. Ayrıca Oğuz'un (2004) çalışmasında da öğretmen adaylarının okul deneyimi dersi ile öğretmenlik mesleğini tanıma, önemini, ciddiyetini kavrama, mesleğe güdülenme, öğrencileri tanıyıp sevme, kuşkulardan ve önyargılardan kurtulma gibi avantajlar sağladığını bu nedenle bu yöndeki derslerin öğretmenlik programlarında bulunması gerektiği yönünde görüş belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Aydın, Selçuk ve Yeşilyurt'un (2007) yapmış oldukları çalışmada, öğretmen adayları uygulama etkinliklerinin kendileri için önemli ölçüde yararlı olduğunu, kendilerini bir öğretmen gibi hissetmelerini sağladığını ve öğretmenlik mesleğine karşı düşüncelerinin olumlu yönde değiştiğini ifade ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca, Ceylan ve Akkuş (2007) yapmış oldukları çalışmada, uygulamaların öğretmen adaylarının meslekî tutum ve davranışları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmışlardır. Ulaşılan bu araştırma sonuçları eldeki araştırma sonuçları ile benzerlik göstermekte ve birbirini desteklemektedir.

Araştırma ile öğrencilerin Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin daha etkili yapılması için sürenin uzatılması, öğrencinin sınıf içinde aktif olması, birden fazla okula gidilmesi gibi öneriler sunduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuca göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun bu uygulamayı sevdiği ve benimsediği söylenebilir. Bu durum Gömleksiz ve Cüro'nun (2012) çalışmasında Anadolu Öğretmen Liselerinin öğretmen yetiştirmeye iyi bir kaynak oluşturması açısından staj sürelerinin uzatılması, uygulamaya dönük etkinliklerin artırılması yönünde elde ettikleri sonuç ile örtüşmektedir.

Araştırma sonucunda Uygulamaları İzleme Etkinliklerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında herhangi bir değişikliğe yol açmadığı belirlenmiştir. Benzer sonuç, Gerek'in (2006) yapmış olduğu çalışmada da ortaya konmuştur. Araştırmacı Öğretmenlik Meslek Bilgisi derslerinin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu tutum geliştirmede etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Alan yazındaki bu araştırma sonucu mevcut araştırma sonucu ile paralellik göstermekte ve birbirini desteklemektedir. Ayrıca araştırma ile öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutum düzeylerinin yüksek olduğu ve olumlu tutum taşıdıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Gülecen, Cüro ve Semerci'nin (2008) yaptıkları araştırmada da benzer nitelikte bir

sonuç elde edilmiştir. Bu sonuç mevcut araştırmanın bu yöndeki sonucu ile örtüşmekte ve birbirini desteklemektedir.

ÖNERİLER

Araştırma ile elde edilen bulgular çerçevesinde aşağıdaki önerilerde bulunulmaktadır:

1. Uygulama Gözleme Etkinliklerinin önemi ve öğretmenlik mesleği ile ilgili düşüncelerine etkisi hakkında da öğrenciler bilgilendirilmelidir.

2. Uygulama Gözleme Etkinliklerinin yapılacağı okullardaki görev yapan yönetici ve öğretmenlere de gerekli bilgilendirme yapılmalıdır.

3. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin yapılacağı okulların iyi seçilmesi ve mümkün oldukça fiziksel yetersizliklerin çok olmadığı okullarda bu etkinlik yürütülmelidir.

4. Uygulamaları Gözleme Etkinliklerinin yürütüldüğü okullarda sürekli olarak öğretmen ve yöneticiler görüşülerek öğrencilere iyi model olmaları konusunda hatırlatma yapılmalıdır.

5. Uygulama Gözleme Etkinlikleri 10 ve 12 sınıfların da programında yer almalıdır.

6. Uygulama Gözleme Etkinliklerinin süresi uzatılmalıdır.

7. Uygulama Gözleme Etkinliklerinin farklı okullarda yapılmasına imkân tanınmalıdır.

8. Uygulama Gözleme Etkinliklerinde öğrencilerin farklı branşlardaki öğretmenleri izlemeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, A. (2009). Sınıf Öğretmenlerinin Öğrenme Etkinliklerini Düzenleme ve Gerçekleştirme Çabalarında Zorlanma Düzeyleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6(2), 89-110.

AKÜZÜM, C. (2006). *Öğretmen Yetiştirme Geleneğinin Güncel Duruşuna İlişkin Öğretmen/ Öğretim Elemanı Görüşlerinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

AYDIN, S., Selçuk, A. ve Yeşilyurt, M. (2007). Öğretmen Adaylarının "Okul Deneyimi II" Dersine İlişkin Görüşleri (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 4(2), *75–90.*

BÖNBAŞIOĞLU, C. (1995). *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

CRESWELL, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. L. ve Hanson, W. E. (2003). Advanced Mixed Methods Research Design, Abbas Tashakkori and Charles Teddlie (Ed.), Hand Book of Mixed Methods: Social & Behavioral Research içinde (s.209-240), California: SAGE Publications Inc.

CRESWELL, J. W.ve Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. (2nd Edition). California: SAGE Publications Inc.

CEYLAN, T. ve Akkuş, Z. (2007). Okul Deneyimi II Uygulamalarının Öğretmen Adayları Üzerinde Yarattığı Davranış Değişiklikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 213-226.

ÇELİKTEN, M., şANAL, M. ve YENİ, Y. (2005), Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19, 207-237.

DEMİRCAN, C. (2007). Okul Deneyimi II Dersine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Mersin Üniversitesi Örneği). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 119-132.

DEMİREL, Ö. (2006). *Öğretme Sanatı.* Ankara: Pegem Yayınevi.

ERDEN, M. (2004). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş.* İstanbul: Alkım Yayınları.

GELEN, İ. ve ÖZER, B. (2008). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerine Sahip Olma Düzeyleri Hakkında Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 39-55.

GELİŞLİ, Y. (2000). Anadolu Öğretmen Liselerinin Kuruluşu ve Gelişimi. *Milli Eğitim Dergisi,* 146. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/gelisli.htm. 15.05.2011 tarihinde genel ağdan alınmıştır.

GEREK, R. (2006). *Düziçi Anadolu Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

GÖMLEKSİZ, M. N. ve CÜRO, E. (2012). Anadolu Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Meslek Bilgisi Derslerine Yönelik Tutum ve Görüşleri. *Journal of Turkish Studies,* 7(3), 1229-1257.

GÜLEÇEN, S., CÜRO, E. ve SEMERCİ, N. (2008). Anadolu Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 18(1), 139-157.

GÜZEL, H. ve ORAL, İ. (2008) S.Ü. Eğitim Fakültesi OFMAE Bölümü Öğrencilerinin Okul Deneyimi Etkinlikleri Üzerine Bir Araştırma**.** *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi,* 25, 249-261.

KARACAOĞLU, Ö. C. (2008). Öğretmenlerin Yeterlilik Algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 70-97.

KAPTAN, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve Gözlem Teknikleri.* Ankara: Tekışık A.ş. Web Ofset Tesisleri.

KORKMAZ, G. (2009). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Yaşam Kalitesini Algılama Düzeyleri ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

KUDU, M., ÖZBEK, R. ve BİNDAK, R. (2006). Okul Deneyimi Uygulamasına İlişkin Öğrenci Algıları (Dicle Üniversitesi Örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 99-109.

MEB. (1987). Milli Eğitim Temel Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

MEB. (2007). Anadolu Öğretmen Liseleri Öğrencilerinin Uygulamaları İzleme Etkinlikleri Yönergesi.

MEB. (2011). Anadolu Öğretmen Lisesi Yönetmeliği. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/158.html. 01.06.2011 tarihinde genel ağdan indirilmiştir.

OĞUZ, A. (2004). Okul Deneyimi I Dersinin Öğretmen Adayları Üzerindeki Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 141–162.

ÖZDEMİR, A.S. ve ÇANAKÇI, O. (2005). Okul Deneyimi I Dersinin Öğretmen Adaylarının Öğretim-Öğrenme Kavramlarına ve Öğretmen-Öğrenci Rollerine Bakış Açıları Üzerindeki Etkileri. *İlköğretim-Online*, 4(1), 73–80.

ÖZKAN, H., ALBAYRAK, M. ve BERBER, K. (2005). Öğretmen Adaylarının İlköğretim Okullarında Yaptıkları Öğretmenlik Uygulamasının Yetiştirmelerindeki Rolü, *Milli Eğitim Dergisi.* 33(168).

SEMERCİ, Ç. (1999). Öğrencilerin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği. *Eğitim ve Bilim*, 23(111), 51–55.

şAHİN, A. E. (2004). Meslek ve Öğretmenlik. (Ed. Veysel Sönmez). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş,* (s.261-306), Ankara: Anı Yayıncılık.

şİŞMAN, M. ve ACAT, M. B. (2003). Öğretmenlik Uygulaması Çalışmalarının Öğretmenlik Mesleğinin Algılanmasındaki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(2), 235-250.

YENİLMEZ, K. ve ERSOY, M. (2008) *Eğitimde Bilgi Ve İletişim Teknolojilerini Kullanmanın Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri İçerisindeki Yeri*, ietc2008.home.anadolu.edu.tr/ietc2008/109.doc 11.05. 2011 tarihinde genel ağdan indirilmiştir.

YILDIZ, R. (2006). *İlköğretim Kurumlarındaki Öğretmenlik Uygulamasının Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Yeterliliklerini Kazanmaları Üzerindeki Etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Van.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 367-406, ANKARA-TURKEY

MACARİSTAN TÜRKOLOJİSİ ÜZERİNE BİR BİYO-BİYOGRAFİ DENEMESİ

Mehmet GÜMÜŞKILIÇ[*]

ÖZET

Modern anlamda Türkoloji çalışmalarının başladığı yer Macaristan'dır. Macar bilim adamları yıllar boyu -bir bakıma kendi köklerini de arama çabaları sebebiyle- Türklük bilimiyle uğraştılar. Türk diline, tarihine, kültürüne, edebiyatına, coğrafyasına, etnoğrafyasına, musikîsine büyük hizmetlerde bulundular. Türk-Macar ilişkileri günümüze göre eskiden, belki de daha ileri seviyedeydi. Günümüzde ise bu ilişkiler yeniden canlanmaktadır. Macarlarla Türklerin yakınlığı göz önüne alındığında, bu ilişkileri geliştirmede her iki millete de büyük görevler düşmektedir.

Makalemizde; Türklerle ilgili çalışmalar yapan ve Modern Türkolojinin kuruluşundan sonra Türklükle ilgilenen Macar Türkologlarını soyadlarına göre sıraladıktan sonra bunların, ilmî hayat hikâyeleri ile birlikte Türklük bilimiyle ilgili makaleleri -en eski tarihten yeni tarihe kadar- verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bazı Türkologlar hakkında yapılan bir kısım çalışmaların listeleri de makalemizde okuyucuya sunulacaktır. Burada sıralayacağımız Macar Türkologları ve çalışmaları elbette bunlarla sınırlı değildir. Buraya aldığımız ilim adamlarının Türklükle ilgili yazdıkları başka makalelerini, kitapları; sundukları bildirileri; kaleme aldıkları tanıtma yazılarını ve buraya alamadığımız bilim adamlarının da çalışmalarını eklersek bu sayı çok kabaracak ve makale sınırlarını aşacaktır. İleride Macar Türkolojisiyle ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılacağı ümidindeyiz. Biz, bir biyo-biyografi denemesi yaparak Macarların Türklere ne kadar önem verdiğini bir nebze de olsa dile getirmeye çalıştık.

İleride yapılacak ayrıntılı çalışmalarla Türk-Macar ilişkileri ve dostluğu daha da gelişecektir. Bu konuda katkıda bulunduysak makalemiz hedefine ulaşmış sayılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Macar Türkolojisi, Türk Kültürü, Biyo-biyografi, Macar Kültürü, Kumanlar.

AN ATTEMPT AT A BIOAGRAPY OF HUNGARIAN TURKOLOGY

ABSTRACT

Hungary is the place where Turcology studies started in modern terms. For many years Hungarian scientists have been engaged in

[*] Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: mgumuskilic@fatih.edu.tr

Turkish studies- as a part of their research of their own roots -. They had great contribution to Turkish language, history, literature, geography, ethnography and music. It may also be supposed that Turkish Hungarian relations were better than now. However, today Turkish Hungarian relations have been enjoying a revival again. Considering the closeness of Hungarians and Turks, it is obvious that the two nations share some responsibilities in improving their relations.

In this article, after organizing the names of all the Hungarian Turcologs who have conducted studies on Turks after the foundation of modern Turcology in alphabetical order, their articles on Turcology- from oldest to newest will be presented as well as their career lives. Also the lists of some of the studies on some of the Turcologs will be given. The Hungarian scientists and their studies mentioned in this article do not encompass all of them. If we include other articles, books, presentations, credits, reviews and the studies of other scientists that we haven't been able to mention here, the number will swell and go beyond the limits of this article. In the future, we hope that further detailed studies will be conducted on Hungarian Turcology. Through an attempt at biyo biography, we have tried to touch briefly on the importance Hungarians give to Turks.

Undoubtedly in the future, Turkish Hungarian relations and friendship will further improve with the help of further detailed studies. This article will serve its purpose if we have a tiny contribution.

Key Words: Hungarian Turkology, Turkish Culture, Bio-Biography, Hungarian Culture, Cuman.

Giriş

Fin-Ugor halklarından olan Macarlarla Türklerin ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Macarlar tarih sahnesine çıktıkları V. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar hayatlarını Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürdürdüler. Don ırmağına yakın bir yerde kurulan On-ogur birliği içinde yaşadılar. Avrupalıların Macarlara taktıkları *Hungar* ismi *On*-ugor kelimesinin Slavcadaki söylenişinden kaynaklanmaktadır[1]. Macarlar eski dönemlerde Peçenekler ve Avarlarla komşuydular. Macarların Eski Türk kavmi Hunlardan geldiği de zannedilmektedir. Onların Türklerle olan yakın ilişkisinden dolayı, aralarında tarihten bu yana bir kültür bağı oluşmuştur. XIII. yüzyılda Macar topraklarında yaşayan Kumanlar vasıtasıyla Macarlarla Türkler iç içe yaşamışlardır. Batılıların Türk dili ile ilgili yazdıkları ilk eser belki de, *Codex Cumanicus* „Kumanlara Ait Bilgiler" adlı kitaptır[2]. Kuman-Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserin Hristiyanlığı Türkler arasında yaymak için Katolik mezhebine bağlı bir tarikat olan Fransisken rahipler tarafından kaleme alındığı zannedilmektedir[3]. Bu kitap Macar bilim adamlarının da ilgisini çekmiştir[4]. Macar bilim adamları Türkçeden Macarcaya geçen kelime ve şekiller ile Türklerle Macarların örf-âdet ve kültür ilişkilerini incelemeye önem vermişlerdir. Macaristan'ın Kanunî

[1] **Meydan Larousse,** C.12, Sabah Yay., İstanbul 1992, s.523.

[2] Bu eser, 1303-1362 yıllarında, yani 14. asrın başlarında Latin harflerine benzeyen Gotik harflerle kaleme alınmıştır. Kitap, İtalyan ve Alman Bölümü olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. Eserde Kumanca-Almanca bir lügat, Kumanca bilmeceler, Hristiyanlıkla ilgili metinler, Kumanca bir gramer bulunmaktadır (N. Yüce, "Türkler (Türk Dili)", **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi,** Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, C. 12/2, Eskişehir 1997, s.491.)

[3] R. Ertem, **Elifbe'den Alfabeye,** Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s.83.

[4] Bunlar arasında L. Ligeti, Geza Kuun ve Gyula Nemeth sayılabilir.

Sultan Süleyman döneminde alınmasından sonra yaklaşık 150 senelik bir dönem Macarlar, Osmanlı hâkimiyeti altında kaldılar. Bu durum, Macaristan'ın bizim açımızdan ne kadar önemli bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı hâkimiyeti ile gelişen ilişkiler neticesinde Macar bilginlerinin Türkçeye alâkası daha da artmıştır. Macar şairi Balint Balassa'nın (1554-1594) Türkçe şiir yazacak kadar Türkçeyi iyi öğrendiğini biliyoruz. O, bazı serhat âşıklarından muhtemelen duyduğu şarkılardan etkilenmiş ve Macarca kaleme alınan bazı şiirlerin hangi Osmanlı melodisi ve güftesine göre söylenebileceğini ortaya koymuştur. "Macarcaya Çevrilen Birkaç Türk Beyti" başlığıyla 9 parça toplamıştır. Balassi'nin kullandığı şarkı ve beyitlerin Türkçe orijinallerinin dört tanesi son yıllarda bulunmuştur. Macar tarihçileri, kendi tarihleriyle irtibatlandırdıkları için Türk tarihi ile yakından ilgilenmişlerdir. Macar vakanüvisler kendi tarihlerinde XV. asırdan itibaren Türklerden bahsederler. Macarcaya çevrilen en mühim eserlerden birisi Ahmed Bîcân'ın *Envârü'l-Âşıkîn* adlı eseridir. Bu çeviri Erdel Prensi Gabor Bethlen'in tercümanı ve kâtibi Janos Hazi tarafından 1626 yılında Kassa şehrinde bastırılmıştır[5]. Osmanlı dönemi ile ilgili olarak ilmî sayılabilecek ilk çalışmalar XVIII. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Macar Doğubilimi uzmanlarından Hırvat asıllı Macar Harsany'lı Jakab Nagy'nin *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* adlı Latin harfleriyle kaleme alınmış olan Türkçe konuşma klavuzu, Türkçenin sesbilgisi ve ağız bilgisi bakımından önemli eserlerdendir[6]. Samuel Decsy'nin üç bölümde hazırlanmış Osmanografia'sı da mühim kaynaklardandır. Osmanlı kronik ve belgelerin ilk çevirileri Pazmany Üniversitesi'nde Türkçe ders veren Janos Repiczki'ye aittir[7]. Modern Türkolojinin tesisi 1830'lu yıllara dayanmaktadır. Janos Repiczki Budapeşte Üniversitesi'nin ilk Türk dili hocasıdır.

1830'dan sonraki yıllarda Macarlardan birçok Türkolog çıkmıştır. Özellikle Türk kültürü, dili, tarihi ve edebiyatı Macar bilim adamlarının etki sahasına girmiş ve onlar bu konuda çok sayıda çalışma yapmışlardır. Bu araştırma ve çalışmalar hâlen günümüzde de devam etmektedir. Türklerle Macarların çok kuvvetli bir tarihî bağı vardır. Bugün Elte ve Szeged üniversitelerinde Türkoloji kürsüleri mevcuttur. Türkçe öğrenmek, Macarların ilgisini çekmektedir. Macaristan'daki üniversitelerde okuyan ve burada açılan Türk okullarında öğretmenlik yapan Türkler vasıtasıyla Macaristan'da Türklere ve Türkçeye olan alâka her geçen gün artmaktadır. Makalemizde; Türklerle ilgili çalışmalar yapan ve Modern Türkolojinin kuruluşundan sonra Türklükle ilgilenen Macar Türkologlarını soyadlarına göre sıraladıktan sonra bunların, ilmî hayat hikâyeleri ile birlikte Türklük bilimiyle ilgili makaleleri -en eski tarihten yeni tarihe kadar- verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca bazı Türkologlar hakkında yapılan bir kısım çalışmaların listeleri de makalemizde okuyucuya sunulacaktır. Burada sıralayacağımız Macar Türkologları ve çalışmaları elbette bunlarla sınırlı değildir. Buraya aldığımız ilim adamlarının Türklükle ilgili yazdıkları başka makalelerini, kitapları; sundukları bildirileri; kaleme aldıkları tanıtma yazılarını ve buraya alamadığımız bilim adamlarının da çalışmalarını eklersek bu sayı çok kabaracak ve makale sınırlarını aşacaktır. İleride Macar Türkolojisiyle ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılacağı ümidindeyiz. Biz, bir biyo-biyografi denemesi yaparak Macarların Türklere ne kadar önem verdiğini bir nebze de olsa dile getirmeye çalıştık. Aşağıda vereceğimiz kişilerle ilgili en önemli kaynak Hasan Eren'in Türk Dil Kurumu tarafından 1998 yılında Ankara'da basılan *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar* adlı kitabıdır. Makaleyi kaleme alırken büyük ölçüde bu eserden faydalandık[8].

[5] Geza David, "Macaristan", **İslâm Ansiklopedisi,** C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, s.292.

[6] Bu eseri geniş bir şekilde inceleyip ilim âlemine sunan G. Hazai olmuştur (**Das Osmanisc-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab de Harsany,** Akademia Kiado, Budapeşte 1973.)

[7] Geza David, **a.g.e.,** s.293.

[8] Yukarıda ismini verdiğimiz bu kitabın yanında çalışmamızı oluştururken ayrıca şu kaynaklardan faydalanılmıştır: N. Yüce, "Nemeth, Gyula (Julius)", **İslâm Ansiklopedisi,** C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s.551-552; Gyula Nemeth, **Vidin Türkleri,** Çev.: A. Güzel, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996.

MACAR TÜRKOLOGLARI

ALMASSY Gyorgi (1867-1933): Graz Üniversitesi'nde okumuş olan bu Macar bilgini Orta Asya'ya birçok gezi düzenlemiştir. 1900 yılında yaptığı gezide Orta Asya'da yaşayan Türklerle ilgili önemli bilgiler toplamıştır. Kazak ve Kırgızların hayat biçimlerini yakından gözlemleme imkânına sahip olmuştur. Kazakistan bozkırlarında ve Kırgızistan dağlarında zooloji araştırmaları yapmıştır. Etnoğrafik incelemeler de bulunmuştur. *Vandorutam Azsia Szıvebe* adlı eserinde enteresan etnografik gözlemleri vardır. O ayrıca Kırgızlar arasında dolaşarak Kırgız ağızları üzerine derleme çalışmaları yapmıştır. Almassy, ikinci Orta Asya gezisini ise 1906 yılında gerçekleştirmiştir. Orta Asya üzerine yapılan bu iki bilimsel gezi neticesinde Almassy, özellikle Kazak ve Kırgız topluluklarını daha yakından tanıma imkânı bulmuş ve onların sosyal hayatlarını yakından takip etmiştir.

Çalışmaları:

1) "Kara-kirgiz Nyelveszeti Jegyzetek" *Keleti Szemle II*, Budapeşte 1901, s.108-122.

2) "Centralasien die Urheimath der Türkvölker" *Keleti Szemle III*, Budapeşte 1902, s.179-207.

3) *Vandorutam Azsia Szıvebe*, Budapeşte 1903.

BALINT Gabor (1844-1913): Tatarlarla ilgili çalışmalarıyla tanınan Macar Türkoloğudur. Viyana ve Budapeşte Üniversitelerinde hukuk eğitimi görmüştür. Birçok Batı ve Doğu dili öğrenmiştir. Janos Fagorasi'nin tavsiyesi üzerine Rusça ve Moğolca öğrenme imkânı bulmuştur. Rusya ve Asya ülkelerine 3 yıllık bilimsel bir gezi yapmıştır. 1871 yılında Tataristan'ın Kazan şehrine gelmiş ve Tatarcanın en büyük uzmanlarından kabul edilen N.İ. İlminskiy ile yakın bir ilişki kurmuş, onun öğütlerine uyarak çalışmalarını Tatar yerel ağızları üzerine yoğunlaştırmıştır. O daha çok Hristiyan Tatarlar arasında dolaşarak onlardan atasözleri, deyimler, bilmeceler, fıkralar, türküler ve masallar toplamıştır. *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok* adlı eserinin sözlük bölümü üç dilde (Tatarca, Macarca ve Almanca) tertip edilmiştir. I. ve III. Bölümleri Macarca yazılmıştır. Moğol ağızları üzerinde de çalışan Balint topladığı Moğolca ağız örneklerini yayımlayamamıştır.

Çalışmaları:

1) *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok* (*Kazani-Tatar Szövegek*, Budapeşte 1875, 170 s., 1. Bölüm).

2) *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok (Kazani-Tatar Szotar*, Budapeşte 1876, 178 s., 2. Bölüm).

3) *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok (Kazani-Tatar Nyelvtan*, Budapeşte 1877, XVI, 160s., 3. Bölüm).

4) *Parhuzam a Maguar es Mongol Nyelv Teren*, Budapeşte 1877.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Louis J. Nagy, "Balint's Journey to the Mongols and his Unedited Kalmuck Texts", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae IX*, Budapeşte 1959, s.311-327.

2) A. Berta, *Wolgatatarische Dialektsudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Balint 1875-1876* (Balint'in Kazan Tatarcasıyla ilgili Macarca eserinin Almanca Yazılması), Budapeşte 1988.

BODROGLİGETİ Andras: Yaşayan büyük Türkologlardandır. Eski Türkçe ve Orta Türkçe ile ilgili çalışmaları vardır. Kıpçak ve Kuman Türkçesi ile ilgilenmiştir. Son zamanlarda Çağatay ve dolayısıyla Özbek sahasıyla ilgili araştırmalar yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde uzun yıllar Türkoloji profesörü olarak çalışmıştır. Hâlen Kalifornya Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde Türk ve İran Dilleri ve Edebiyatları Kürsüsünde görev yapmaktadır. Türk kültür tarihi ve Orta Asya klasik edebiyatı ile ilgili araştırmalarını sürdürmektedir. Kendisinin Türkolojiyle alâkalı birçok makalesi, bildirisi ve tanıtma yazısı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Çalışmaları:

1) *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa'dî's Gulistân (Seyfî Sarayî's Gulistân bi't-Turkî*, Budapeşte 1969.

2) *D. Monchi-zadeh de Das Persische im Codex Cumanicus*, Uppsala 1969.

3) *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus*, Budapeşte 1971.

4) *Modern Turkish Grammar I*, University of Arizona Yay., 1999, 240 s.

5) *A Grammar of Chagatay*, Lincom Europa 2001, 437 s.

6) *Modern Literary Uzbek I-II*, Lincom Europa 2002, 720 s.
7) *An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek I-II*, Lincom Europa 2003, 1347 s.

8) *The Golden Cycle. Proceedings of the John D. Soper Commemorative Conference*, Sahipkıran 2003, 276 s.

BUDENZ Josef (1836-1892): Alman asıllı Macar dilcisi Budenz Almanya'nın Marburg ve Göttingen üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Viyana'da A. Boller ve Berlin'de W. Schott gibi meşhur âlimlerin yanında çalışmış ve onlardan Ural-Altay dilleri ve özellikle Türkçe, Moğolca hakkında değerli bilgiler edinmiştir. 1858 yılında Macaristan'a yerleşen Budenz, 1863 yılında Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1868'de Budapeşte Üniversitesi'nde doçent olmuştur. 1872 senesinde de aynı üniversitede Altay Dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Altay Dilleri kürsüsü dünya üniversitelerinde kurulun ilk Altayistik kürsüsüdür. Kendisinin Ugor dilleri ile ilgili de pek çok calışması bulunmaktadır. Fin-Ugor karşılaştırmalı dil biliminin kurucuları arasında yer alır. Macar ve Ugor dilleri arasındaki yakınlığa önem vermiş ve bu dillerde müşterek olarak kullanılan 996 tane kelimeyi karşılaştırmıştır. Budenz, Macarcada kullanılan eski Türkçe kalıntılarla ilgi de kıymetli çalışmalar yapmıştır. "Macarcadaki eski Türkçe alıntıların Çuvaşça özellikleri taşıdığı" görüşüyle bu yolda yeni bir çığır açmıştır.

Budenz Macar Bilimler Akademisi'nin yayımladığı *Nyelvtudomanyi Közlemenyek* adlı dergiyi 1879-1892 yılları arasında çıkarmıştır. Zsigmond Simonyi, Jozsef Szinnyei, Bernat Munkacsi, Ignos Kunos gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Çalışmaları:

1) "Csuvas Közlesek es Tanulmanyok", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek I*, Budapeşte 1862.

2) "Csuvas Közlesek es Tanulmanyok", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek II*, Budapeşte 1863.

3) "Khiva Tatarsag", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek IV*, Budapeşte 1865.

4) "Jelentes Vambery Armin Magyuar-Török Szoegyezeseirol" *Nyelvtudomanyi Közlemenyek X*, Budapeşte 1871, s.67-135.

5) "Turkische und Mongolische Elemente im Ungarischen", 1873.

6) "Nyelveszeti Eszrevetelek Vambery Munkajara", 1883.

7) "A Mandzsu Nyelv Alaktana" *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XX*, Budapeşte 1887, s. 307-319; 380-400; 475-476.

8) "Rövid Mongol Nyelvtan", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXI*, Budapeşte 1887, s.274-320.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) P. Hadju, "O Donner and J. Budenz on Linguistic Affinity", *Varia Eurasiatica*, Szeged 1991, s.63-75.

2) Viljo Tervonen, *Josef Budenzin ja Otto Donnerin Kirjeite Vuosilta 1867-1886* (Memoires de la Societe Fino-Ougrienne), 1989, 201 s.

3) Viljo Tervonen, *Josef Budenzin ja Anti Jalavan Kirjeite Vuosilta 1875-1892* (Memoires de la Societe Fino-Ougrienne), 1995, 220 s.

DESKO Endre (1816-1874): Ujgorod'da okumuş olan Endre, kısa bir süre dinî ilimlerle meşgul olduktan sonra Budapeşte Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. 1845 yılında Kiev Üniversitesi'ne geçen Endre, lise öğretmenliği diplomasını almış ve 1848'de Simbirsk Lisesi'nde Latince öğretmenliğine atanmıştır. Macarca, Çuvaşça ve Çeremisçedeki kullanılan ortak kelimeler üzerinde çalışmış ve bu dillerin ortak Asya kökeninden geldiklerini söylemiştir. Reguly'nin Macarlarla Finleri birleştirme çabalarına karşı o; Macarların; Hunlar, Avarlar ve Macarlardan meydana gelen karma bir grup olduğunu savunmuştur.

Çalışmaları:

1) *Vengerskaja Grammatika s Russkim Tekstom i v Sravnenii s Cuvaşskim i Ceremisskim Jazykami*, S. Petersburg 1855, XL+308 s.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) L. Ligeti, "Desko Endre Csuvas-Magyar Nyelvhasonlıtasa" *Korösi Csoma Archivum I*, Budapeşte 1921, s.319-320

ECKMAN Janos (1905-1971): Ünlü bir Macar Torkoloğudur. Türk dili ile ilgili pek çok çalışmaya imza atmıştır. Arap, Macar ve Türk filolojisi öğrenimi görmüştür. Mihaly Kmosko, Zoltan Gombocz ve Gyula Nemeth'in öğrencisi olmuştur. 1927-1928 öğretim yılında Viyana Üniversitesi'nde Kraelitzvon Greinfenhorst ve Has von Mzik'in derslerine katılmıştır. Eckman, 1929 senesinde Budapeşte Üniversitesi'ni bitirmiştir. 1939 yılında Kuzeydoğu Bulgaristan'da ağız çalışmaları yapmak üzere Bulgaristan'a gitmiştir. 1942 yılında Berlin'e varmışsa da II. Dünya Savaşı sebebiyle 1943 yılında Macaristan'a dönmüştür. 1945 senesinde Macar Eğitim Bakanlığı'nın verdiği bursla İstanbul'a gelmişse de, bursunun kesilmesi sebebiyle çalışmalarını tamamlayamamıştır. 1945'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü'nde Macarca okutmanlığı yapmış, bu fakültedeki Macarca okutmanlığın kaldırılması üzerine 1948'de görevinden ayrılmıştır. Bundan sonra üç yıl (1948-1951) *Türk Ansiklopedisi*'nde yazı kurulu üyesi olmuştur. Daha sonra ise uzunca bir dönem (1951-1961) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde uzman olarak çalışmıştır.

Janos Eckman, Türk dil tarihinin özellikle Orta Türkçe sahasında çalışmalarını sürdürmüştür. Karahanlı, Harezm ve Çağatay sahalarında birçok yazı kaleme almıştır. Ankara'da Karamanlı ağızları üzerine çalışmış, yaz aylarında Anadolu'da bilimsel araştırma gezileri yapmıştır. Çağatay Türkçesi üzerinde dünyanın sayılı otoritelerinden birisidir. Çağatay Türkçesi ile

ilgili çalışmalarına Macaristan‟da başlayıp bu çalışmalarını daha ileri seviyeye götürmüştür. Ayrıca Kur‟an çevirileri üzerine de araştırmaları bulunmaktadır.

Çalışmaları:

1) "Die Türkische Mundart von Warna", *Korösi Csoma Archivum III*, Budapeşte 1941, s. 144-214.

2) "Mîrzâ Mehdîs Darstellung der Tschagataischen Sprache", *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*, Budapeşte 1942-1947.

3) "Macar Dil Devrimi", *Türk Dili Belleten 1948*, Seri: III, Sayı: 12-13, İstanbul 1949.

4) "Razgard Türk Ağzı", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1950, s.1-25.

5) "Yunan Harfli Karamanlı İmlâsı Hakkında", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1950, s. 27-31.

6) "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar I. Phonetica" *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII*, Ankara 1950, s.165-200.

7) "Gyula Nemeth (Doğumunun 60‟ıncı Yıldönümü Münasebetiyle)", *Türk Dili Belleten 1950*, Seri: III, Sayı: 14-15.

8) "Karamanlıca *–işin*‟li Gerundium Hakkında" *Türk Dili Belleteni 1950*, Seri: III, Sayı: 14-15, Ankara 1951, s.45-52.

9) "Kelime Ortasında Anorganik „b, p ve m‟nin Türemesi" *Türkiyat Mecmuası X*, İstanbul 1953, s.313-320.

10) "Karamanlı Türkçesinde *–maca* Şekli", *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953*, Ankara 1988, s. 45-48.

11) "Türkçede „-rak/-rek‟ Ekine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953*, Ankara 1988.

12) "Bolmasa Kelimesine Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954*, Ankara 1988, s.33-38.

13) "Türkçede „d, t ve n‟ Seslerinin Türemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Belleten 1955*, Ankara 1988, s.11-22.

14) *Nehcü'l-Ferâdîs'in Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Yazması*, Ankara 1956, XIV+444 s.

15) "Zur Charakteristik der Islamischen Mittelasiatischen Literatursprache", *Studia Altaica* (Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957), Wiesbaden 1957, s.51-59.

16) "Eine Gerundiale Konstruktionen im Karamanischen", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s.77-83.

17) "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958*, Ankara 1988, s.115-126.

18) "Das Chwarezmtürkische", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Cilt:1, Wiesbaden 1959, s. 113-137.

19) "Das Tschagataische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s.138-160.

20) "Çağataycada Yardımcı Cümleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959*, Ankara 1988, s.27-58.

21) "Eine Ostmitteltürkische Interlineare Koranübersetzung", *Ural-Altaische Jahrbücher XXXI*, Ankara 1959, s.72-85.

22) "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, Ankara 1988, s.289-204.

23) "Küçük Çağatay Grameri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi X*, İstanbul 1962, s.41-64.

24) "The Turkish Dialect of Edirne" *American Studies in Altaic Linguistics*, Cilt: 13, Bloomington 1962, s.45-69.

25) "Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı", *Nemeth Armağanı*, Ankara 1962, s.111-144.

26) "Çağatayca İsim-fiiller" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, Ankara 1988, s.51-60.

27) "The Mamluk-Kipchak Literature", *Central Asiatic Journal VIII*, 1963, s.304-319.

28) Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara 1988, s.121-156.

29) "Nehcü'l-Ferâdîs'in Bilinmeyen Bir Yazması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara 1988, s.157-159.

30) "Die Kiptschakishe Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Cilt:2, Wiesbaden 1964, s.275-304.

31) "Die Tschagataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Cilt:2, Wiesbaden 1964, s.304-402.

32) "Die Karamanische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Cilt:2, Wiesbaden 1964, s.819-835.

33) "Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1964*, Ankara 1989, s.35-41.

34) *Chagatay Manual*, İndiana University Puplications (Uralic and Altaic Series), Volume: 60, Bloomington-The Hague 1966, XII+340s.

35) "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Tercümesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967*, Ankara 1989, s.51-69.

36) "Sadî'nin Gülistan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968*, Ankara 1989, s.11-22.

37) "Bilinmeyen Bir Çağatay Şairi Şâhî ve Dîvânı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970*, Ankara 1989, s.13-69.

38) "Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970*, Ankara 1989, s.17-29.

39) "Eastern Turkic Translations of the Koran", *Bibliotheca Orientalis Hungarica XVII*, Budapeşte 1971, s.149-159.

40) *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran*, Budapeşte 1976, 359 s. (Ölümünden Sonra)

41) "Memlûk-Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983*, Ankara 1986, s.85-99.

42) *Nehcü'l-Ferâdîs (Metin-Tıpkı Basım)* (Yayımlayanlar: S. Tezcan, H. Zülfikar), Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 518, Ankara 1995, 314+448 s. (Ölümünden Sonra)

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) S. Tezcan, "Janos Eckman, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akademiai Kiado, Budapeşte 1976, 359 s.", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1978-1979*, Ankara 1981, s.279-294. (Tanıtma).

2) S. Tülücü, "Mahmud b. Ali el-Kerderî *Nehcü'l-Ferâdîs Uştmahlarnıng Açuk Yolı „Cennetlerin Açık Yolu" II.* (Metin, Çeviri, Yazı: J. Eckmann, Yayımlayanlar: S. Tezcan-Hamza Zülfikar, Ankara 1984), Türk Dil Kurumu Yayınları: No: 518. XI+312+1 s." (Değerlendirme).

FEKETE Lajos (Ludwig) (1891-1969): Önemli Türkologlardandır. Birinci Dünya Savaşında esir düşmüş ve esir kampında Türkçe öğrenmiştir. Avrupa ve Macaristan'da mevcut olan Türklerle ilgili belgeler –özellikle Türk hâkimiyeti döneminden kalma- üzerinde çalışmıştır. Budapeşte Devlet Arşivi ve İstanbul'daki Başbakanlık Arşivindeki Türkçe belgelerle ilgili görev almıştır. Budapeşte Üniversitesi'nde Osmanlı belgeleri profesörü olmuştur. Türk belge ve kaynaklarına dayanarak Türk tarihi ile alâkalı birçok yazı kaleme almıştır.

Çalışmaları:

1) *Einführung in Die Osmanisch-Türkische Diplomatik der Türkischen Botmessigkeit in Ungarn*, Budapeşte 1926.

2) *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606-1645*, Budapeşte 1932.

3) *A Törökkori Vac Egy XVI. Szazadi Összeıras Alapjan*, Budapeşte 1942.

4) *Az Esztergomi Szandzsak 1570 Evi Adoösszeirasa*, Budapeşte 1943.

4) *Budapest a Török Kobran*, Budapeşte 1944, 460 s.

5) *Die Siyâkat-Schrift in der Türkischen Finanzwaltung. Beitrag zur Turkischen Paleographie mit 104 Tafeln I-II*, Budapeşte 1955.

6) Gyula Kaldy-Nagy ile Birlikte, *Rechnungsbücher Türkischer Finanzstellen in Buda 1550-1580. Türkischer Text*, Budapeşte 1962.

7) *Einführung in Die Persische Paleographie. 101 Persische Dokumente* (Aus dem Nachlass des Verfassers Herausgegeben von G. Hazai), Budapeşte 1977, 549+242 s.

GOMBOCZ Zoltan (1877-1935): Macar dili, Türkoloji ve Altayistik üzerine çalışmış bir Macar Türkoloğudur. Budapeşte Üniversitesi'nde okuduktan sonra 1899'da Paris'te Collige de France Dil Labaratuarı'nda P. J. Rousselot'un fonetik çalışmalarına katılmıştır. 1903-1904 yıllarında Paris, Upsala, Leipzig ve Helsinki'de dilbilgisi alanında çalışmalar yapan Gombocz, 1905 yılında Macaristan Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1906'da Budapeşte Üniversitesi'nde doçent, 1914 senesinde ise Kolozvar Üniversitesi'nde Ural-Altay dilleri profesörlüğüne atanmıştır. 1920 yılına kadar bu üniversitede profesör olarak görevini sürdürmüştür. 1921'de Budapeşte Üniversitesi Macar Dili Bölümü'ne getirilen Gombocz, 1927 senesinde Elötvös

Collegium Müdürlüğü yapmıştır. 1927-1928 öğretim yılında da Berlin Üniversitesi'nde dersler vermiştir.

Zoltan Gombocz, Acar dili alanında uzman olmakla birlikte Altayistik ve özellikle Türkoloji sahalarında da önemli çalışmalar meydana getirmiştir. Macar dilindeki eski Türkçe alıntılar ile ilgili araştırmalarına yoğunluk veren Gombocz, sağlam bilgi ve gözlemler ile Macarca ve Türk lehçeleri arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Çuvaşçanın ses yapısını ana çizgileriyle göz önüne getirmiştir.

Çalışmaları:

1) "Az Altaji Nyelvek Hangtörtenetehez", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXXV*, Budapeşte 1905, s.241-284.

2) "Arja Elemek a Töröksegben", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXXVI*, Budapeşte 1906.

3) "Honfoglalaselötti Török Jövevenyszavaink", *A Magyar Nyelvtudomany Kezikönyve 7*, Budapeşte 1908.

4) "A Szlavsag Török Elemeiröl", *Nelvtudomany IV*, Budapeşte 1913.

5) "A Szlavsag Török Elemeiröl", *Nelvtudomany V*, Budapeşte 1914-1915.

6) "Arpadkori Török Szemelyneveink", *A Magyar Nyelvtudomany Kezikönyve 16*, Budapeşte 1915, 49 s.

7) Adelakok a Török Nyelvtanhoz", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLIV*, Budapeşte 1915, s.407-427.

8) "Csuvas Szojegyzek", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXXVI*, Budapeşte 1926, s.1-23; 141-164.

9) *Slavo-Turcica*, Budapeşte 1927.

10) *Gombocz Zoltan Összegyüjtött Müvei I-II*, Budapeşte 1938, 1940 (Ölümünden Sonra).

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Miklos Zsirai "Gomsocz'un Yazılarının Bibliyografyası", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLIX*, Budapeşte 1935, s. XVII-XXIII.

2) Louis Ligeti, "Zoltan Gombocz (1877-1935)", *Körösi Csoma-Archivum I*, Ergenzungsband 1936, s.69-75.

3) Lauri Hakulinen, "Zoltan Gombocz", *Viritteje XXXIX*, s.287-289.

4) Gyula Nemeth, *Gombocz Zoltan*, Budapeşte 1972, 259 s.

5) Gyula Nemeth, "Zoltan Gombocz (Ein Ungarischer Sprachforscher)", *Acta Linguistica Acadamiae Scientiarum Hungaricae XXII*, Budapeşte 1972, s.1-40.

6) Lajos Liğeti, "Gombocz Zoltan Mint Turkologus", *Magyar Nyelvi LXXIII*, s.395-401.

HALASI-KUN Tibor (1914-1991): Hungorolog ve Türkolog olan bir Macar bilginidir. Türkoloji alanında daha çok Kıpçak Türkçesi üzerine çalışmıştır. 1931-1937 yıllarında Budapeşte Üniversitesi'nde öğrenim gören Halasi-Kun, Gyula Nemeth'in danışmanlığında *Gennadios Törük Hitvallasa* adlı Doktora tezini 1936 yılında bitirmiştir. 1937-1942 senelerinde Budapeşte Üniversitesi Türk Filolojisi Enstitüsü'nde asistan olarak görev yapan Halasi-Kun, 1943-1948 yılları arasında ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Bölümü'nde

profesörlük vazifesinde bulunmuştur. 1952 senesinde ABD'de Colombia Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde görev alan Kun, bu bölümde 1959 yılına kadar vazifesine devam etmiş, 1959 yılında da Colombia Üniversitesi Yakındoğu Dil ve Kültürleri Bölümü Başkanlığına getirilmiş, 1966'ya kadar da bu görevini sürdürmüştür. 1963-1967 yılları arasında da Türkiye'de bulunan Amerikan İlmî Araştırmaları Enstitüsü Başkanlığını yapmıştır.

Bulgaristan, Türkiye, Suriye ve Lübnan'a muhtelif zamanlarda araştırma gezileri yapan Halasi-Kun, birçok yayının çıkmasına öncülük etmiştir. 1946'da Hungoroloji Enstitüsü yayınlarını (2 cilt) çıkarmaya başlamış, 1950 yılında Hasan Eren ile birlikte *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* dergisinin 1. cildini yayımlamış, 1962 senesinden başlayarak *Publications in Near and Middle East Studies* (Colombia Üniversitesi) dizisini yönetmiş, Halil İnalcık ile beraber 1969'da *Archivum Ottomanicum* dergisini çıkarmaya başlamış, Peter Golden ile birlikte 1975 yılında *Archivum Eurasiae Medii Aevi* adlı dergiyi tesis etmiş, G. Dumezil, C. L. Ebeling, A. H. Kuipers, D. M. Lang, K. H. Schmidt ve H. Vogt ile beraber *Stidia Caucasica* dergisinin yazı kurulunda görev almıştır.

Tibor Halasi-Kun, Macar Bilimler Akademisi'nin, Türk Tarih Kurumu'nun ve Türk Dil Kurumu'nun şeref üyeliğine seçilmiştir. Çalışmalarını Kıpçak Türkçesi ve daha çok Memlük Kıpçakçası üzerine yoğunlaştırmış olan Kun, Türk dili ve kültürüne büyük hizmetler etmiştir.

Çalışmaları:

1) "Oszmanli Jövevenyszavaink Hangtanahoz", *Magyar Nyelv XXXIV*, Budapeşte 1938, s.287-306.

2) "Oszmanisch *paşa*~Ungarisch *başa*", *Annali del R. Istittuto Orientale di Napoli*, Napoli 1940, s.97-102.

3) "Die Mameluk-Kiptschakichen Sprachstudien und die Hand Schriften in Stambul", *Korösi Csoma-Archivum III*, Budapeşte 1940, s.77-83.

4) *La Langue des Kiptchaks D'Apres un Manuscrit Arabe d'Istanboul II*, Budapeşte 1942.

5) "Monuments de la Langue Tatare de Kazan", *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*, Budapeşte 1942-1947, s.138-155. (Bu makalenin Türkçesi "Kazan Türkçesine Ait Dil Yadigârları" adıyla *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VII,* Ankara 1949, s.690-740'da yayımlanmıştır.)

6) "Philologica", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V,* Ankara 1947, s.1-37..

7) "Philologie", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V,* Ankara 1949, s.415-465.

8) "Orta-Kıpçakça *q-, k- ~ø* Meselesi", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, 1951, s.45-61.

9) "Avrupa'daki Osmanlı Yer Adları Hakkında Araştırmalar", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, 1951, s.63-104.

10) J. Nemeth, *Turkish Grammar* (çeviren: Halasi-Kun), 1962.

11) "The Rumanians of Districti Volohales Monostor and Sugya", *Archivum Ottomanicum VII*, 1963, s.61-207.

12) "Sixteenth Century Turkish Settlements in Southern Hungary", *Belleten XXVIII*, 1964, s.1-78.

13) *On the Way of Demcracy (Demokrasi Yolunda)*, London-The Hague-Paris 1964.

14) "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum I*, Budapeşte 1969, s.14-91.

15) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *dolna-, sredna-* and *gorna-*", *Archivum Ottomanicum II*, Budapeşte, 1970, s.154-190.

16) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *nam-i diğer"*, *Studia Turcica*, Budapeşte 1971, s.213-230.

17) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Ottoman: *nezd-i..., et* Socii", *Archivum Ottomanicum III*, Budapeşte 1971, s.5-169.

18) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary, Addenda to Ottoman: *nam-i* diğer", *Archivum Ottomanicum IV*, Budapeşte, 1972, s.85-94.

19) "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum V*, Budapeşte 1973, s.17-95.

20) "Kipchak-Turkic Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian", *Archivum Eurasia Medii Aevi*, 1975, s.155-210.

21) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: *Alba Ecclesia, Castrum Er-Somlyo Castrum Somlyo* and *Maxond*", *Hungaro-Turcica* (Studies in Honour of Julius Nemeth), Budapeşte 1976, s.293-308.

22) "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: *Bozvar, Castellum Cikovasarhely, Castrum Cseri* and *Sugya*", *Rocznik Orientalistyczny XXXVIII* (Memorial Jan Reychman), Varşova 1976, s.137-153.

23) "Serbians and Rumanians in Ottoman Southeastern Hungary: *Detta*" *The Mutuam Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: The Earst European Pattern*, Newyork 1976, s.113-127.

24) "Evliya Çelebi as Linguist" *Festcshrift Honoring Omeljan Pritsak Harvard Ukrainian Studies III/IV*, 1979-1980, s.376-382.

25) "*Keve* County and the Ottoman *Pançova Nahiyesi*" (*Beetween the Danube and the Caucasus) Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe V*, Budapeşte-Leningrad 1981 [1987], s.103-151.

26) "The Ottoman Elements in the Syrian Dialects", *Archivum Ottomanicum VII*, Budapeşte 1982 [1983], s.117-267.

27) "Ottoman Data on the History of the Kraşovans", *Archivum Eurasia Medi Aevi III*, 1983, s.157-182.

28) "Haram County and the Ottoman *Modova Nahiyesi*", *Archivum Ottomanicum IX*, 1984, s.27-89.

29) "Ottoman Data on Lesser Cumania: *Keçkemet Nahiyesi-Varoş-ı Halaş-Kariye-i Kökut*", *Archivum Eurasiae Medii Aevi IV*, 1984, s.89-149.

30) "*Krosso* County and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Karaşova Bitilnik* and *Şemlit I: Boğça Nahiyesi*", *Archivum Ottomanicum X*, 1985 [1987], s.103-178.

31) "*Krosso* County and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Karaşova Bitilnik* and *Şemlit II: Kırşova Bitilnik Nahiyesi*", *Archivum Ottomanicum XI*, 1986 [1988], s.77-211.

32) "The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongolian", *Archivum Eurasia Medi Aevi VIII*, 1989.

33) "*Krosso* County and the Ottoman *Nahiyes Boğça, Karaşova Bitilnik* and *Şemlit III: Şemlit Nahiyesi*", *Archivum Ottomanicum XIII*, 1994.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Çalışma Arkadaşları ve Eski Öğrencileri, *Turks, Hungarians and Kipchaks* (A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun), 1984.

2) Gyula Nemeth, "Bibliography of the Publications of Tibor Halasi-Kun", *Archivum Ottomanicum XIII*, Budapeşte 1994, s.45-53.

3) Ö. Schütz, *In Memoriam Halasi-Kun Tibor (1914-1991)*, Keletkutatas 1992.

4) Edmond Schütz, "In Memoriam Tibor Halasi-Kun (Jan. 19, 1994-Oct. 19, 1991)" *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XLVIII*, 1994, s.5-14.

HAZAİ György (1932-...): Günümüzde yaşayan en büyük Türkologlardandır. Lorand Eötvös Üniversitesi'nde okumuştur. Lajos Fekete ve Lajos Ligeti'nin yanında yetişmiştir. 1954-1955 yıllarında Bulgaristan'daki Türk ağızlarını incelemiştir. Sofya Üniversitesi'nde 1956-1957 yıllarında Türkoloji dersleri vermiştir. 1957 yılında da Makodonya'daki Türk ağızları üzerine araştırmalar yapmıştır. Daha sonra uzun bir dönem -1963-1982 yıllarında- Berlin Üniversitesi'nde çalışmıştır. Turfan koleksiyonundaki Uygur yazmalarının yayımlanması için kurulan araştırma kurulunun başında da bulunan Hazai, Peter Zieme ile birlikte Uygurca metinleri yayımlamaya başlamıştır.

Hazai, Türkçenin tarihî fonetik yapısının ortaya çıkarılmasında çok önemli olan Latin harfleriyle yazılışmış Türkçe metinler üzerinde de çalışmış ve bu metinlerin bir kısmını yayımlamıştır. Türkoloji alanında etki bırakan Hazai, Macar Bilimler Akademisi'ne bağlı Körösi Csoma Derneği başkanlığına seçilmiştir. 1980 senesinde Türk Tarih Kurumu haberleşme üyeğine getirilen Hazai, 1982 yılında Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine getirilmiş, 1983 senesinde ise Akademi Yayınevinin genel müdürü olmuş ve bu görevini 1990'a kadar sürdürmüştür. 1983 yılında ayrıca Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir. 1990 yılında Acadamia Europea'nın üyeliğini kazanan Hazai'ye Ankara Üniversitesi 1991 yılında fahrî doktora vermiştir. Son olarak, Macar Bilimler Akademisi aslî üyeliğine getirilmiştir. Macar Bilimler Akademisi'nde uzun yıllar mesaî sarfeden Hazai, buradan emekli olduktan sonra hâlen Budapeşte'deki evinde ilmî çalışmalarla meşgul olmaktadır. 2008 yılının Ağustos ayında Budapeşte'de bulunduğumuz sırada Hazai ile mülakat yapma imkânı bulduk. Çok güzel bir Türkçe konuşan ve Türk dili, kültürü konusunda engin bir bilgi birikimine sahip Hazai bu mülakat sırasında sorduğumuz sorulara içtenlike cevap verdi.

Çalışmaları:

1) "Les Dialectes Turcs du Rhodope", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae IX*, Budaşepte 1959, s.205-229.

2) "Beitrage zur Kenntnis der Türkischen Mundarten Mazedoniens", *Rocznik Orientalistyczny XXXII*, 1960, s.83-100.

3) "Textes Turcs du Rhodope", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae IX*, Budapeşte 1960, s.185-229.

4) "Remarques Sur les Rapports des Langues Slaves des Balkans Avec le Turc-Osmanli", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1961, s.97-138.

5) "Contributions a l'histoire d'une Limite Dialectale Dans les Balkans", *Orbis 10*, 1961, s.15-19.

6) *Das Osmanich-Türkische Im XVII. Jahrhundert Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsany*", Akademiai Kiado, Budapeşte 1973, 498 s.

7) "Bartholomaeus Georgievits Oszman-Török Szövegeinek Balkani Hatterehez", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek* 76*,* 1974, s.199-228.

8) A. Tietze ile birlikte, *Turkologischer Anzeiger/Turkich Annuual* 1975'ten beri.

9) *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*, Budapeşte-Wiesbaden 1978, 190 s.

10) Barbara Keller-Hinkele ile birlikte, *Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert bis 1979*, Budaşepte 1986, 583 s.

11) *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft*, Teil I, Budaşepte 1990, 493 s.

12) A. Tietze ile birlikte, *Ferec ba'd eş-şidde "Freud Nach Leid" (Ein Frühosmanisches Geschichtenbuch) I Text* (650s.)-*II Faksimiles* (595s.), Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2006.

13) İsmail Parlatır ile birlikte, *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloğu*, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Sayı: 13, Ankara 2007.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Çalışma Arkadaşları ve Eski Öğrencileri, *Studia Attomanica.* Ferstgabe für Georgi Hazi zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von Barbara Kellner-Heinkele und Peter Zieme. Wiespaden 1997, XVI+264s.

KAKUK, Zsuzsa (1925...): Yaşayan büyük Türkologlardandır. Macarcadaki Türkçe alıntı kelimeler üzerinde çalışmış, ağız araştırmaları ve Türk folkloru üzerinde incelemeler yapmıştır. Ayrıca Latin harfleriyle yazılmış olan Transkripsiyon Metinleri üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

1945-1950 yılları arasında Debrecen Üniversitesi'nde okumuştur. 1951 senesinde Gyula Nemeth'in danışmanlığında *A Magyar Nyelv Oszman-Török Jövevenyszavai* adlı tezle ilgili çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmayı 1955 yılında tekrar gözden geçirmiştir. 1971'de Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde başkan olmuş ve daha sonra emekliye ayrılmıştır. Türk Dili şeref üyeliğine de seçilmiştir.

Çalışmaları:

1) "Le Dialecte Turc de Kazanlıyk", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae VIII*, Budapeşte, 1959, s.169-187, 241-311.

2) "Die Türkische Mundart von Küstendil und Michajlovgrad", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae XI*, Budapeşte 1961, s.301-386.

3) "Turkische Volksmarchen aus Küsendil", *Ural-Altaische Jahrbücher XXXIII,* 1961, s.90-94.

4) "Textes Salars", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XIII*, Budapeşte 1961, s.95-117.

5) "Un Vocabulaire Salar", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XIV*, Budapeşte 1962, s.173-196.

6) "Sur la Phonetique de la Langue Salare", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XV*, Budapeşte 1962, s.161-172.

7) "Poesie Populaire Tatare Recueillie par I. Kunos", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XVII*, Budapeşte 1963, s.83-97.

8) "Les Manuscrits İnedits de Kossuth sur la Langue Turque", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXII,* Budapeşte 1969, s.81-105.

9) "Chants Ouigours de Chine", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXV*, Budapeşte 1972, s.161-172.

10) " Le Dialecte Turc d'Ohrid en Macedoine", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXVI*, Budapeşte 1972, s.227-282.

11) *Recherches sur l'Histoire de la Langue Osmanlie des XVIe et XVIIe Siecles (Les Elements Osmanlis de la Langue Hongroise)*, Akademia Kiado, Budapeşte 1973, 660 s.

12) "Cultural Words from the Turkish Occupation of Hungary", *Studia Turco-Hungarica IV*, Budapeşte 1977, 116 s.

13) "Ignac Kunos' Nachlass in der Orientalischen Sammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften", Jubille Volume of the Oriental Collection 1951-1976, *Oriental Studies 2*, Budapeşte 1978, s.115-126.

14) *Kasantatarische Volkslieder*, Budapeşte 1980, 141 s.

15) "Hungarian Turcology 1945-1974", *Oriental Studies 5*, Budapeşte 1981, 187 s.

16) "Das Kaufmannsleben der Michartataren", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Nopoli 1982, s.291-303.

17) "Ein Mischartatarischen Wörterverzeichnis", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXXVI*, Budapeşte 1982, s.241-259.

18) Imre Baski ile birlikte, *Kasantatarische Volksmarchen*, Budapeşte 1989, 221 s.

19) *Kırım Tatar Şarkıları*, Ankara 1993, VII+208s.

KUUN Geza Kont: Genellikle Doğu dilleri üzerine araştırmalar yapan bir Macar Doğu bilimleri uzmanı ve Türkoloğudur. Kıpçak Türkçesinin en eski sözlüğü olan *Codex Cumanicus* üzerinde çalışmıştır. Venedik St. Marcus Katedrali kitaplığında saklanan bu kitabı Latince olarak yayımlamıştır. O ayrıca, Macarların eski tarihi ile ilgili Arap, Fars kaynaklarında geçen bilgileri toplamıştır.

Çalışmaları:

1) *Adelekok Krim Törtenetehez*, 1873.

2) *Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum divi Marci Venetiarum Primum ex İntegro Edidit, Prolegomenis, Notis et Compluribus Glossariis Instruxit*, Budapeşte 1880, CXXXIV+395 s.

3) *A Kunok Nyelveröl es Nemzetisegeröl*, 1885.

4) *Adalekok Azsia es Kelet-Europa Ethnographiajahoz a IX es X. Evszazadban*, 1893.

5) *Adalekok a Volgai Bolgarok Nyelvehez*, 1896.

6) *Ismereteink Tibetröl*, 1900.

7) "Gurdêzi a Törökökrol", *Keleti Szemle II*, Budapeşte 1901, s.1-5; 168-181; 260-270.

8) "Gurdêzi a Törökökrol", *Keleti Szemle III*, Budapeşte 1902, s.32-44; 81-94; 253-261.

9) "Gurdêzi a Törökökrol", *Keleti Szemle IV*, Budapeşte 1903, s.17-40; 129-141; 257-287.

10) "Gurdêzi a Törökökrol", *Keleti Szemle V*, Budapeşte 1904, s.130-152.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) I. Goldziher, *Gr. Kuun Geza t. Es ig. Tag Emlekezete*, Akademiai Ertesito, 1907.

LİGETİ Lajos (1902-1987): Dünyanın en büyük Türkologlarından ve Mongolistlerindendir. Liseyi bitirdikten sonra Budapeşte Üniversitesi'nde klasik filoloji öğrenimi görmüştür. Üniversitede Türkçe ve Moğolcaya karşı çok büyük bir ilgi duymuştur. Zoltan Gombocz ve Gyula Nemeth'in yanında yetişmiştir.

Çalışmalarını İç Asya tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. İç Asya'da yaşayan Türk ve Moğolların tarihi ile ilgili belgeler üzerinde çalışmıştır. Çalışmalarıyla Macar bilim çevreleri tarafından ilgiyle karşılanan Ligeti, Türkoloji ve Mongolistik alanlarında bilgilerini arttırmak amacıyla Fransa'ya gönderilmiş ve burada Paul Pelliot'un yanında çalışmıştır. 1928-1932 yıllarında Macar Bilimler Akademisi'nin desteğiyle Moğolistan'da bir araştırma gezisine katılmış, Moğol dili ve ağızları üzerinde incelemeler yapmıştır. Aynı araştırmada İç Asya'da yaşayan Moğolların ve Türklerin tarihi ile ilgili eski kaynaklar üzerinde çalışmıştır.

Lajos Ligeti ayrıca Macarca ile Türkçe arasındaki ilişkiler üzerinde kafa yormuş ve bukonuda değerli çalışmalar yapmıştır. Kendisi Macarcada kullanılan Eski Türkçe kalıntılarla ilgilenmekle kalmamış, Türkçe kökenli şahıs adlarını ele alarak bu konuda ilim âlemine yeni bilgiler sunmuştur.

Moğolistan'daki araştırma gezisinden sonra Ligeti, yine Macar Bilimler Akademisi'nin yardımıyla Afganistan'da yaşayan Türk ve Moğolların dilleri üzerinde çalışmış ve bu konuda yeni veriler toplamıştır. Ligeti bu gezinin akabinde Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığı problemine temas etmiştir. O, Çin kaynaklarında geçen Hunca verilerle de uğraşmıştır. Uygurlardan kalma yazmalarla da ilgilenmiştir. Tunguzca gibi Altay dilleri üzerine çalışmaları da olan Ligeti, Budapeşte Üniversitesi İç Asya Dilleri Kürsüsünün uzun süre başında kalmıştır. Ayrıca Macar Bilimler Akademisi'nin ikinci başkanlığını da yapmıştır. K. Czegledy, L. Fekete, Gyula Nemeth, Z. Telegdi gibi Macar âlimlerin katılımıyla 1950 yılında çıkmaya başlayan *Academia Scientiarum Hungaricae* dergisini de yönetmiştir. Bu dergide İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça Türkoloji alanında değerli yazılar yer almıştır. *Studia Turcica* (Budapeşte 1971) dergisi de L. Ligeti'nin gözetiminde çıkmıştır. Ligeti Budapeşte Üniversitesi'nde Lajos Bese, Geza Uray, Vilmos Dioszegi, Hasan Eren, György Hazai, Geza Kara, Andras Ronatas, Istvan Mandoky Kongur, Istvan Vasary gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir. Pek çok yabancı bilim kuruluşunun şeref üyeliğine seçilen Ligeti, 1958 yılında Türk Dil Kurumu'nun şeref üyeliğini de kazanmıştır.

Çalışmaları:

1) "Die Herkunft des Volksnamens Kirgis", *Körösi Csoma-Archivum I*, 1925, s.369-383.

2) "A Magyar Rovasiras Egy İsmeretlen Betüje", *Magyar Nyelv XX*, Budapeşte 1925, s.50-52.

3) *Rapport Preliminaire d'un Voyage d'exploration Fait en Mongolie Chinoise 1928-1931*, Budapeşte 1933.

4) *Sarga İstenek, Sarga Emberek. Egy ev Belsö-Mongolia Lamakolostoraiban*, Budapeşte 1934, 500 s.

5) "Mongolos Jövevenyszavaink Kerdese", *Nyyelvtudomanyi Közlemenyek XLIX*, Budapeşte 1935, s.190-271.

6) "A Török Hosszu Maganhangzok", *Magyar Nyelv XXXIV*, Budapeşte 1938, s.65-76.

7) "Les Voyages Longues en Turc", *Journal Asiatique*, Paris 1938, s.177-204.

8) *Afghan Földön*, Budapeşte 1938, 221s.

9) *Az Ismeretlen Belsö-Azsia*, Budapeşte 1940.

10) "Atilla Hunjainak Eredete ve Az Az Azsiai Hunok", *Atilla es Hunjai*, Budapeşte 1940.

11) "A Kınai Atırasos Barbar Glosszak Kerdese", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek LI*, Budapeşte 1941, s.174-207.

12) *Bilinmeyen İç Asya* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları LII.; Hungaroloji Enstitüsü II, Ankara 1946, 362 s.

13) "A Török Szokeszlet Törtenete es Török Jövevenyszavaink", *Magyar Nyelv XLII*, Budapeşte 1946, s.1-17.

14) "Most de Civilisation de Haute Asie en Transcription Chinoise", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae I*, Budapeşte 1950, s.141-185.

15) "Historie de Lexique des Langues Turques", *Rocznik Orientalistyczny XVII*, Varşova 1951, s.80-91.

16) "O Mongol‟skix i Tjurkskix Jazykax i Dialektax Afganistana", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae IV*, Budapeşte 1955, s.93-117.

17) "Sur la Langue des Afchars d‟Afghanistan", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae VII*, Budapeşte 1957, s.115-156.

18) "Sur un Passage de Râjâvavâ-sûtra Ouigour" *Nemeth Armağanı*, Ankara 1962, s.319-230.

19) "Autor du *Sekiz Yükmek Yaruk*", *Studia Turcica*, Budapeşte 1971, s.291-319.

20) "La Theorie Altaique et la Lexico-Statistixue", *Researches in Altaic Languages*, Budapeşte 1975, s.99-115.

21) "Prolegomena to the Codex Cumanicus Mai Kerdesei", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXXV*, Budapeşte 1981, s.1-54.

22) *A Magyar Nyelv Török Kapcsolatai a Hongfoglalas Elött es az Arpad-korban*, Budapeşte 1986, 602 s.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Anna Horvath, *A Magyar Nyelv Török Kapcsolatai es Ami Körülöttük Van* (Horvath, bu kitabın II. Bölümünde Ligeti‟nin 1924-1976 yılları arasında çıkan yayınlarından bahsetmektedir.)

2) Hasan Eren, "Lajos Ligeti (1902-1987)" *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, Sayı: 7, Ankara, Kasım 1987, s.29-34.

3) G. Kara, "Louis Ligeti (1902-1987)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XLI*, Budapeşte 1987, s.3-6.

4) Ö. Schütz, "Ligeti Lajos", *Magyar Nyelv LXXXIV*, Budapeşte 1988, s.373-378.

MANDOKY KONGUR Istvan (1944-1992): Kendisinin Kuman soyundan geldiğine inanan bir Macar Türkoloğudur. G. Nemeth'in yardımıyla 1963-1968 yılları arasında Budapeşte Üniversitesi'nde Türkoloji öğrenimi görmüştür. Aynı üniversitede Lajos Fekete'nin Osmanlı Paleografyası; Lajos Ligeti'nin Mongolistik ve Sinoloji; Karoly Czegledy'nin Arapça ve Zsigmond Telegdi ile Andras Bodrogligeti'nin Farsça derslerine devam etmiştir.

Türkoloji Bölümünden mezun olduktan sonra Szechenyi Kitaplığı'nda çalışmaya başlamıştır. 1970 senesinde Macar Bilimler Akademisi'ne bağlı İç Asya Araştırma grubunda vazife almıştır. Daha sonraları Bulgaristan ve Romanya'da yaşayan Tatarlar arasında dil ve folklor araştırmaları yapmıştır.

Mandoky Kongur; Sovyetler Birliği'nde, Bulgaristan'da ve Romanya'da yaşayan Türkler arasında Türklük şuurunu uyandırmaya çalışmış, Türk kültürünün zenginliğinden bahsederek Türk ülkelerinde birçok konferansa katılmıştır. O; Kazak, Tatar, Kırgız aydınları arasında birçok dost kazanmıştır.

Macar Türkolojisinin geleneklerine bağlı kalan Kongur, çalışmalarında daha ziyade eski Türk-Macar ilişkilerine önem vermiş ve bu konuya yeni katkılar sağlamıştır.

Başkurtlarla da yakından ilgilenen Istvan, Başkurtlarla Macar boyları arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Kumanlar ve Kumanlardan kalan kalıntılar üzerinde de kafa yormuştur.

Dağıstan'da ölen Kongur, Kazak Bilimler Akademisi ve Kazak Yazarlar Birliği'nin düzenlediği bir törenle Tienşay Dağları'nın eteğindeki Kengsay Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Çalışmaları:

1) "Devinettes Tatares de Bulgarie", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXI*, Budapeşte 1968, s.369-379.

2) "Chants *şing* des Tatars de la Dobroudja Recueillis en Bulgarie", *Studia Turcica*, Budapeşte 1961, s.331-348.

3) "Nehani Kun Eredetu Nagykunsagi Tajszo", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek LXIX*, Budapeşte 1971, s.365-385.

4) "Bütü", *Magyar Nyelv LXVIII*, Budapeşte 1972, s.299-303.

5) "Kozma", *Magyar Nyelv LXVIII*, Budapeşte 1972, s.299-303.

6) "L'etymologie de Deux Mots Hongrois Provenant de l'ancien Turc", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXV,* Budapeşte 1972, s.391-403.

7) "Cötkeny", *Magyar Nyelv LXIX*, Budapeşte 1973, s.457-465.

8) "Trois Contes Poyulaires Tatares du Dobroudja", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXVIII*, Budapeşte 1974, s.127-137.

9) "Bertö", *Magyar Nyelv LXXII*, Budapeşte 1976, s.300-307.

10) "Die Etymologie Eines Ungarischen Pflanzennamens Kumanischen Ursprungs" *Hungaro-Turcica* (Studies in Honour of Julius Nemeth), Budapeşte 1976, s.294-254.

11) "Monarköd", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek 85*, Budapeşte 1983, s.391-393.

12) "A Hungarian Dialectal Word of Kuman Origin: monâr", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XLI*, Budapeşte 1987, s.211-215.

13) *A Kun Nyelv Magyarorszagi Emlekei* (Bu eseri Julia Bartha, Kongur'un ölümünden sonra baskıya vermiştir.), Karçag 1993.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Gabor Agoston, *In Memoriam Mandoky Kongur Istvan (1944-1992)*, Keletkutatas 1993, 5-11 s.

MORAVCSIK Gyula (1892-1972): Macar Bizantinoloğudur. Budapeşte Üniversitesi'nde okumuştur. *A Csodaszarvas Mondaja a Bizanci Iroknal* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır. 1923 yılında Eötvös-Collegium'da çalışmalarını sürdürmüştür. 1925 yılında doçent olmuş, 1936 senesinde Budapeşte Üniversitesi'nde Bizantinoloji profesörlüğüne atanmıştır. 1945'te Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1967 yılında ise üniversitedeki görevinden ayrılmıştır.

Moravcsik'in Türkoloji bakımından önemi, incelediği Bizans kaynaklarında geçen Türkçe adları ve verileri toplamasıdır. Kendisi birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Çalışmaları:

1) "Atillas Tod in Geschichte und Sage", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1926.

2) "Ungarische Bibliographie der Turkologie und der Orientalisch-Ungarishen Beziehungen 1914-1925", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1926, s.119-236.

3) "Zur Geschichte der Onoguren", *Ungarische Jahrbücher*, Berlin 1930, s.53-90.

4) *Bizantinoturcica I, Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker II, Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*, Budapeşte *I* 1942; Budapeşte *II* 1943.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Gy. Szekely, "Annales Universitatis Scientiarum Budaqestinensis de Rolanda Eötvös Nominatae"*, Sectio Historica XIV*, Budapeşte 1973, s.359-364.

MUNKACSI Bernat (1860-1937): Doğu dillerine ve özellikle Türkçeye büyük ilgi duyan Macar dil âlimidir. Budapeşte Üniversitesi'nde J. Budenz, Zs. Simonyi ve A. Vambery gibi tanınmış âlimlerden ders almıştır. 1885 yılında Votyaklar, 1888 senesinde ise Vogullar üzerine geziler düzenlemiştir. Bu gezilerin sonunda Votyak ve Vogul sözlükleri meydana getirmiştir. Munkacsi, Tatarca ve Çuvaşça sahalarında da bazı çalışmalar yapmıştır. Macarcada kullanılan Türkçe alıntılar üzerinde çalışmıştır. Türkçede kullanılan yabancı kökenli kelimelerle de uğraşmıştır. *Keleti Szemle* dergisinin redaktörlüğünü yapmıştır.

Çalışmaları:

1) "Csuvas es Kazani-Tatar Nyelvmutatvany", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XVI*, Budapeşte 1881, s.313-320.

2) "Csuvas Nyelveszeti Jegyzetek", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXI*, Budapeşte 1887-1890, s.1-44.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) J. Nemeth, "Bernhard Munkacski", *Korösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1930, s.331-332.

2) M. Zsirai, "Munkacsi Bernat (1860 Marcius 12-1937 Szeptember 21)", *Magyar Nyelv XXXIV*, Budapeşte 1938, s.1-4.

NEMETH Gyula (1890-1976): Dünyanın en büyük Türkologlarındandır. Liseden itibaren Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Lisede okurken klasik filolojiye ve yabancı dillere büyük ilgi duymuştur. Türkçeyi daha iyi öğrenebilmek maksadıyla önce İstanbul'a, daha sonra ise İzmir ve Aydın'a gitmiştir. Anadolu'ya yaptığı gezilerin etkisiyle Tark-Macar ilişkileri ve Türkoloji alanında çalışmalarını derinleştirmeye karar vermiştir. 1909 yılında Macaristan'ın Karçag şehrinde liseyi bitirdikten sonra Kırım'a da bir gezi yapmış ve burada bulunan Tatarlarla karşılaştıktan sonra Türkçe ve Türk kültürüne ilgisi bir kat daha artmıştır. 1909 yılında Budapeşte Üniversitesi'ne girdikten sonra Alman ve Macar Filolojisi'ndeki derslere devam etmiştir. Bu derslerden başka Türk filolojisi ile de ilgilenmiştir. Eötvös Collegium'da Geza Bartomek ve Zoltan Gombocz gibi profesörlerin yanında çalışmıştır. Budapeşte Üniversitesi'nde Armin Vambery, Ignac Goldziher, Janos Horvath, Ignac Kunos'un derslerinde bulunmuştur. Nemeth, hocaları içerisinde en çok Gombocz'un tesiri altında kalmıştır. Öğrenci olarak hocalarının büyük takdirini kazanan Nemeth, 1910 yılında Milletlerarası Orta ve Doğu Asya Kurumu'nun maddî imkânlarıyla Kafkasya'ya gitmiş ve burada Balkar ve Kumuklar üzerine çalışmıştır. Nemeth'in Kumukça üzerine yaptığı araştırmalar büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Nemeth, 1911 ve 1912 senelerinde bir süre Leipzig'de Hans Stumme'nin yanında çalışmalar yapmış ve 1913-1914 öğretim yılında da Leipzig, Berlin ve Kiel üniversitelerine devam etmiştir. Buralarda Georg Jakob ve Hans Stumme'nin yanlarında incelemelerde bulunmuştur. Bunlardan başka Martin Hartmann, Wilhem Wundt ve Karl Brugmann'ın derlerine de girerek Yeni Gramerciler okulunun dilbilimi sahasında yaptığı yenilikler üzerine bilgiler edinmiştir. Almanya'ya gitmesinin akabinde Fransa, İtalya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya da bilimsel geziler yapmıştır. 1912 yılında Milletlerarası Ortadoğu ve Asya Kurumu'nun desteğiyle Rusya'da bir geziye çıkmıştır. Bu gezisinde o, Ufa'da hayat süren Çuvaşlar ve Başkurtlar arasında dolaşarak ağız malzemeleri toplamıştır. 1914 yılında ise Sibirya'da yaşayan Türkler arasında dil çalışmaları yapmak istemişse de I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu isteğini gerçekleştirememiştir. Budapeşte Üniversitesi konseyi, Budapeşte Doğu Dilleri Bölümü'ne, Armin Vambery'nin ölümü üzerine başka bir profesör atamamıştır. Bu bölümün ismi Türk Filolojisi olarak değiştirilmiş ve bölüm hayatiyetini bu isimle sürdürmüştür. Türk Filolojisi'ne 1914'te üniversiteyi bitiren, doktorasını yaptıktan sonra 1916 yılında profesör olan Nemeth tayin edilmiştir. Kendisi 1918 yılında ise ordinaryüslüğe yükseltilmiştir.

Nemeth, çok başarılı bir ilim adamı olmasının yanında iyi de bir teşkilâtçıydı. *Körösi Csoma-Archivum* dergisini dünyanın en mühim Türkoloji dergilerinden birisi hâline getirmiştir. Budapeşte'de Körösi Csoma Derneği'ni kurmuştur. Macarların ana yurdunu bulmak üzere Asya'da bir geziye çıkan ve Tibet'te ölen Macar bilgini Körösi Csoma'nın ismini taşıyan bu dernek, Macaristan'da Doğu bilimleri ve özellikle Türkoloji sahasında önemli vazifeler üstlenmiştir. *Keleti Szemle* adlı dergi de bu dernek vasıtasıyla çıkarılmıştır. Dergi Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar içinde aksamıştır. Bundan dolayı Nemeth 1918 yılında *Turan* adlı bir dergi çıkarmıştır.

Nemeth'in Türklük bilimi üzerine yaptığı çalışmalar bilim çevrelerinin büyük takdirini kazanmıştır. Bunun neticesi olarak o, 1922 yılında Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 1935 senesinde Macar Bilimler Akademisi aslî üyeliğine getirilmiş, 1941'de ise akademinin yönetim konseyine seçilmiştir. 1930 yılında Türk Filoloji Enstitüsü'nü kurmuş,

1931'de Ugor-Fin Kurumu'na muhabir üye seçilmiştir. 1937'de Corvin Çelenk ödülünü almıştır. 1938'de Estonya bilginleri şeref üyesi, 1938'de Millî Bilim Kurulları ve Enstitüleri Federasyonu Başkan Yardımcısı, aynı yıl Macar Topluluğu Bilimi Enstitüsü Müdürü olmuştur. 1948 yılında en büyük devlet ödülü olan Kossuth'un birinci derecesini kazanmıştır. 1949 yılında Macar Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Kolu Başkanlığına ve Macar Bilimler Akademisi Başkanlığı Konseyi Üyeliğine getirilmiştir. Budapeşte Üniversitesi'nde iki defa dekanlık bir kere de rektörlük (1947-1949) yapmıştır. 1932-1933 öğretim yılında dekan olduğu dönemde üniversite reform tasarısını bizzat kendisi hazırlamıştır. Bu tasarı, Macar üniversitelerinde modern bir öğretimin tesis edilmesinde önemli bir adım olarak kabul edilir. 1950 senesinde Budapeşte Belediye Meclisi üyeliğine seçilmiş, 1951'de Macar Halk Cumhuriyeti madalyasının dördüncü derecesini almış ve Macar Dil Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 1954 yılında Bulgar Bilimler Akademisi üyeliğine, 1955'te Berlin'deki Alman Bilimler Akademisi üyeliğine, 1957'de de Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine seçilmiştir. Aynı yıl Royal Asiatic Society ve Societas Altaica'ya üye olmuştur. 1973'te ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. kuruluş yıl dönümünde Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından kendisine şeref diploması verilmiştir.

Nemeth, birçok sahada çalışmış çok velut bir ilim adamıdır. O, Macarlarla Türkler arasındaki ilişkilere hususî bir yer vermekteydi. Büyük bir tutku ve gayretle bu konuda araştırmalar yaptı. Macarların asıllarını araştırırken Türk kabileleri üzerine bilgiler verdi. Hazar ve Bulgar dillerini de ana hatlarıyla belirtti. Türkçeden alınan Macar kelimeleri üzerinde de duran Nemeth, Macaristan'a daha önceleri yerleşen Kumanların Macarcada da yer alan kelimeleri üzerine çalışmalar yaptı. Özellikle şahıs ve yer adlarını gözden geçirdi. Kuman-Kıpçakların en eski eseri *Codex Cumanicus*'ta bulunan bilmeceleri ele aldı. Peçeneklerin yazısını okuyup dilini aydınlattı.

Nemeth'in Eski Türkçe üzerine de birçok çalışması bulunmaktadır. Eski Türk kavimlerinden Göktürkler, Hunlar, Avarlar, Alanlar ve Sabirler ile ilgi de önemli makaleler yayımlamıştır. Kendisi Macar-Türk ilişilerinde önemli bir yer tutan Çuvaşça ve Yakutça ile ilgili de mühim araştırmalar yapmıştır. Yakutçanın fonetiğini ortaya koymuştur.

Nemeth'in Balkan ağızları ile ilgili yaptığı çalışmalar Türkoloji tarihinde ayrı bir yer tutar. O, Bulgaristan ağızları üzerine çok derinlemesine araştırmalar yaptı. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ağız özelliklerinden yola çıkarak, onların Anadolu'nun hangi bölgesinden Bulgaristan'a gelmiş olduklarını tespit etti. Ayrıca Doğu Karadeniz ağızlarındaki fonetik şekillerle Rumeli ve özellikle Bulgaristan ağızlarındaki birçok şeklin benzer olmasından hareketle, Doğu Karadeniz'den Rumeli'ye eski zamanlarda göçlerin olduğu konusunda tespitlerde bulundu.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi sahalarında da önemli çalışmalara imza atan Nemeth, Türkçenin ses yapısının Arap alfabesindeki bazı eksiklikler dolayısıyla özellikle Latin harfleriyle yazılan metinlerde daha iyi tespit edilebildiği görüşünü savundu. Bu maksatla Transkripsiyon Metinleri üzerinde durdu. XVI. Yüzyılda yaşayan Macar şairi Balint Balassa'nın Türkçe şiirlerini değerlendirmeye tabi tuttu.

Doğduğu Karzag kasabasının XIII. yüzyılda Macaristan'a gelen Kumanların merkezi olmasından dolayı kendisini Kuman Türklerinden sayan Nemeth'in bazı yazılarında "Török Janos" ve "Johann Török" adlarını kullandığı bilinmektedir. Gyula Nemeth; sadece makale ve kitaplarıyla değil, *Acta Linguistica Academia Scientiarum Hungaricae, Acta Orientalia Academia Scientiarum, Hungaricae Körösi Csoma-Archivum, Bibliotheca Orientalis Hungarica, Turan* gibi yönettiği ve çıkardığı ilmî dergilerle[9], yetiştirdiği birçok öğrenciyle, ilmî sohbetleriyle Budapeşte'yi Türkolojinin merkezi hâline getirmiştir. Türk dili, kültürü, tarihi için unutulmaz çalışmalar yapan

[9] N. Yüce, "Nemeth, Gyula (Julius)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 32, İstanbul 2006, s.552.

Nemeth, Macaristan'ın yetiştirdiği en büyük Türkologlardan birisi olarak tarihte çok önemli bir yeri işgal etmektedir.

Çalışmaları:

1) "Kisazsiaban", *Budapesti Hirlap*, Budapeşte 1908, s.11-12.

2) "Tatar Földön", *Budapesti Hirlap*, Budapeşte 1909, s.12-13.

3) "A Tatarok Romlasa, *Budapesti Hirlap*, Budapeşte 1909, s.13-14.

4) "Kumük es Balkar Szojegyzek", *Keleti Szemle XII*, Budapeşte 1911, s.91-153.

5) "Proben der Kumüskishen Volksdichtung", *Keleti Szemle XII*, Budapeşte 1911, s. 274-308.

6) "Proben der Kumüskishen Volksdichtung", *Keleti Szemle XII*, Budapeşte 1912, s. 129-173.

7) "Nyelvünk Regi Török Jövevenyszavai", *Magyar Nyelvör XLI*, Budapeşte 1912, s.398-401; 452-455.

8) "Egy Török-Mongol Hangtörveny", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLI*, Budapeşte 1912, s.401-412.

9) *Koborlaok Kis-Azsiaben*, Budapeşte 1913, 44 s.

10) "Die Retsel des Codex Cumanicus", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlendischen Geselischaft*, Leipzig-Wiesbaden 1913, s. 577-608.

11) "A Török-Mongol a-fele Hangok Fejlödese a Csuvasban", *Magyar Nyelvör XLII*, Budapeşte 1913, s.75-85.

12) "Az Ösjakut Hangtan Alapjai", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLIII*, Budapeşte 1914, s.275-326; 448-476.

13) "A Török-Mongol Nyelvviszonyhoz", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLIII*, Budapeşte 1914, s.126-142.

14) "Bulgar-Török Jövevenyszavainkhoz", *Magyar Nyelv XI*, Budapeşte 1915, s.316-318.

15) *Türkiche Grammatik*, Berling-Leipzig 1916, 126 s.

16) "Az „Atilla Kincs" Feliratainak Ügye", *Egyetemes Philologia Közlöny XL*, Budapeşte 1916, s.419-422.

17) "A Török Nyelvek", *Magyar Nyelv XII*, Budapeşte 1916, s. 115-118.

18) "A Regi Magyar Iras Eredete", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLV,* Budapeşte 1917, s.21-44.

19) "Das Ferah-nâme des Ibn Hatîb. Ein Osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert", *Le Monde Oriental XIII*, Paris 1919, s.145-184.

20) "Török Jövevenyszavaink Közepsö Retege", *Magyar Nyelv XVII*, Budapeşte 1921, s.22-26.

21) "Regi Török Jövevenyszavaink es a Turfani Emlekek", *Körösi Csoma-Archivum I*, Budapeşte 1921, s.71-76.

22) "A Turkish Word in Curtius Rufus", *Hirth Anniversary Volume (Asia Major, Introductory Volume)*, Londra 1922, s.274-279.

23) "A Besenyök İsmertehez", *Magyar Nyelv XVIII*, Budapeşte 1922, s.2-7.

24) "Török es Magyarok", *Napkelet I*, Budapeşte 1923, s.176-178.

25) "Die Köktürkishen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1926, s.134-143.

26) "Ket Azsmanli Eredetü Indulatszo a Magyarrban", *Magyar Nyelv XXII*, Budapeşte 1926, s.284.

27) "Der Volksname Türk", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1927, s.275-281.

28) "A Türk Nepnev", *Magyar Nyelv XXIII*, Budapeşte 1927, s.271-274.

29) "Az Urali es a Török Nyelvek Ösi Kapcsolata", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLVII*, Budapeşte 1928, s.62-84.

30) "Szabirok es Magyarok", *Magyar Nyelv XXV*, Budapeşte 1929, s.81-88.

31) *A Honfoglalo Magyarsag Kialakulasa*, Budapeşte 1930, 351 s.

32) "Zu den Retseln des Codex Cumanicus", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1930, s.366-368.

33) "Török Nyelveszeti İrodalom", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XLVII*, Budapeşte 1931, s.136-147.

34) *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos I-II*, Budapeşte-Leipzig 1932, 84+VI s.

35) "Die Herkunft der Namen Kobrat und Esperüch" *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1932, s.440-447.

36) "A Törökseg Öskora", *Emlekkönyv Berzevitzy Albert Urnak, a M. T. Akademia Elnökenek Tiszteleti Tagga Valasztasa Harmincadik Evforduloja Alkalmabol*, Budapeşte 1934, s. 158-174.

37) "A Szekelyek Eredetenek Kerdese, *Szazadok LXIX*, 1935, s.129-156.

38) "Über den Ursprung des Türkischen Wortes Tabur", *Ungarische Jahrbücher XV*, Budapeşte 1936, s.541-547.

39) "Turkologiai Portyazasok", *Magyar Nyelv XXXIV*, Budapeşte 1938, s.60-63.

40) "Zur Kenntnis des Gesceshlossenen e im Türkichen", *Körösi Csoma-Archivum II*, Budapeşte 1939, s.515-531.

41) "A Hunok Nyelve", *Atilla es Hunjai*, Budapeşte 1940, s.217-226.

42) "Die Volknamen Quman und Qûn", *Körösi Csoma-Archivum III*, Budapeşte 1940, s.95-109.

43) "A Zart e Bolgar-Török Jövevenyszavainkban", *Magyar Nyelv XXXVIII*, Budapeşte 1942, s.1-11.

44) "A Szekelyiras Egy uj Emleke: A Homorodkaracsonyfalvi Felirat", *Magyar Nyelv XLI*, Budapeşte 1945, s.11-16+(2) levha.

45) "Orhun Kitabelerinin İzahı" (çeviren: Saadettin Buluç), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi I*, İstanbul 1946, 53-61.

46) "Probleme der Türkischen Urzeit" (Analecta Orientaila Memoria Alexandi Csoma de Körös Dicata), *Bibliotheca Orentalis Hungarica I*, Budapeşte 1947, s.57-102.

47) "Hunların Dili" (çeviren: J. Eckmann), *Türk Dili Belleten*, Seri: III, Sayı: 12-13, Ankara 1948, s.106-114.

48) "Die Zeremonie des Mevlud in Vidin", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae I*, Budapeşte 1950, s.134-140.

49) "Peçenek ve Kumanların Dili" (çeviren: J. Eckmann), *Türk Dili Belleten***,** Seri: III, Sayı: 14-15, Ankara 1950, s.97-106.

50) "Le Systeme des Noms de Peuple Turcs", *Journal Asiatique CCXXXIX*, Paris 1951, s.69-70.

51) "Die Türkischen Texte des Valentin Balassa", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae II*, Budapeşte 1952, s.23-61.

52) "Zur Kennits der Mischsprachen (Das Doppelte Sprachsystem des Osmanischen), *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae III*, Budapeşte 1953, s.159-199.

53) "Nem Török Eredetü-e ur Szavunk?", *Emlekkövy Pais Dczö Hetvenedik Születesnapjara*, Budapeşte 1956, s.358-364.

54) "Ket Török Szo a Szabacs Viadalaban", *Magyar Nyelv LII*, Budapeşte 1956, s.307-310.

55) "Zu den Türkischen Aufzeichnungen des Georgievitz", *Charisteria Orientalia*, 1956, s.202-209.

56) *Zur Einteilug der Türksichen Mundarten Bulgariens*, Sofya 1956.

57) "Osmanlı-Türk Dili Araştırmalarının Yeni Yolları", *VIII. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara 1960, s.1-14.

58) *Die Türken von Vidin (Sparche, Folklore, Religion)*, Budapeşte 1965, 420 s.

59) "Eine Benemung Für Scheckie Tiere bei Türken und Ungarn", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae XV*, Budapeşte 1965, s.79-84.

60) "Das Zimmerhandwerk der Turko-Bulgaren im Spiegel der Attürkischen Lehnwörter der Ungarischen Srparche", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XVIII*, Budapeşte 1965, s.55-60.

61) *Turkish Reader for Beginners*, (Almancadan İngilizceye çeviren: T. Halasi-Kun), (Publications in Near and Middel East Studies, Colombia University.) Seri: B II, Hague-Paris 1966, 71 s.

62) "Magyar Törzsnvek a Baskiroknal", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek LXVIII*, Budapeşte 1966, s.35-50.

63) "Köprülüzade Mehmet Fuad 1890-1966", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XX*, Budapeşte 1967, s.363-366.

64) "A Magyarorszagi Oszman-Török Nyelv. Illeshazy Miklos Török Nyelvkönyve 1668-bol", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek LXIX*, Budapeşte 1967, s.57-109.

65) "Die Türkische Sprache des Bartholomaeus Georgievits", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae XVIII*, Budapeşte 1968, s.263-271.

66) "Dva Kipcakcskih Geografiçeskih Nazvaniya v Vengrii", *İsledovanija po Tjurkologii*, Alma-Ata 1969, s.26-34.

67) *Die Türkische Sprache in Ungarn im Siebzehnten Jahrhundert*, (Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII), Budapeşte-Amsterdam 1970, 281 s.

68) "A Török-Magyar Törzsnevadas Kurszakai", (Nevtudomayi Eöadasok II. Nevtudomanyi Kenferencia Budapeste 1969), *Nyelvtudomayi Ertekezesek 70*, Budapeşte 1970, s.229-235.

69) "Türk Dillerinde Yıldız Adları ve Ülker Kelimesinin Menşei", *Vaprosı Tyurkologii*, Bakü 1971, s.18-26.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) J. Eckmann, "Gyula Nemeth" (Doğumunun 60'ıncı Yıldönümü Münasebetiyle), *Türk Dili Belleten*, Seri: III, Sayı:14-15, Ankara 1950, s.81-95.

2) L. Ligeti "M. Jules Nemeth", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XI*, Budapeşte 1960, s.5-9.

3) G. Uray, "A Bibliography of the Works of Prof. of Julius Nemeth, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XI*, Budapeşte 1960, s.11-28.

4) G. Hazai, "Gyula Nemeth", *Nemeth Armağanı* (hazırlayan: J. Eckmann, A. S. Leved, M. Mansuroğlu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1962, s.1-4.

5) G. Hazai, "Gyula Nemeth'in Eserleri", *Nemeth Armağanı* (hazırlayan: J. Eckmann, A. S. Leved, M. Mansuroğlu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1962, s.15-41.

6) Gy. Szekely, "Gyula Nemeth und Unsere Spracwisssenschaft", *Annales Universitatis Scientiorum Budapestinensis de Rolanda Eötvös Naminatae: Sectio Linguistica III*, Budapeşte 1972, s.3-30.

7) Gy, Kaldy-Nagy, "Julius Nemeth", *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapeşte 1976, s.11-15.

8) G. David, "A Bibliography Containing the Works of Professor Julius Nemeth Published Between 1960-1974", *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapeşte 1976, s.357-364.

9) Zs. Kakuk "Julius Nemeth (1890-1976)", *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae XVII*, Budapeşte 1977, s.3-13.

10) D. Sinor, "Obituary, Professor Julius Nemeth", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Londra 1977, s.235-236.

11) N. Yüce, "Gyula Nemeth", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXII*, İstanbul 1977, s.309-313.

12) A. Rona Tas, "Julius Nemeth, Life and Work", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XXXII*, Budapeşte 1978, s.261-284.

13) N. Yüce, "Gyula Nemeth, Hayatı ve Eserleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXIII*, İstanbul 1981, s.229-264.

14) N. Yüce, "Nemeth, Gyula (Julius)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 32, İstanbul 2006, s.551-552.

PRÖHLE Vilmos (1871-1946): Doğu dilleri ve özellikle Türk dilleri alanında çalışmaları olan Macar Türkoloğudur. Budapeşte Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. 1895 yılında Türk Dili ve Edebiyatı alanında doktorasını bitirmiştir. 1899-1919 yıllarında Nyiregyhaza Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır. 1908 senesinde Kolozsvar Üniversitesi'nde Türk-Tatar Dilleri doçenti olmuştur. 1919'ta da Debrecen Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı profesörlüğüne atanmıştır. 1923 yılında Budapeşte Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü Başkanlığına getirilen Pröhle Budapeşte'de Arap Filolojisi kürsüsünü de yönetmiştir.

Pröhle; Tatarca, Başkurtça, Karaçayca ve Balkarca üzerine birçok çalışma yapmıştır. Ayrıca Türk dili ve edebiyatı alanında genel araştırmalarda da bulunmuştur. Gençlik yıllarında Türkiye ve Rusya'da kalmış ve buralarda birçok incelemeye imza atmıştır. 1901 yılında Rusya'da Ufa çevresine yaptığı gezide yerli Tatar ağızları üzerinde araştırmalar yapmıştır. Başkurtlar arasında da çalışmalar yapan Pröhele, Kuzey Kafkasya Türkleri arasında ağız çalışmalarında bulunmuştur. 1908 yılında Orta ve Doğu Asya Kurumu'nun maddî desteği sayesinde gerçekleştirdiği gezi neticesinde Karaçayca ve ağızları üzerinde bir hayli malzeme toplamıştır. Karaçayca metinler ve bir sözlük yayımlamıştır. 1913 senesinde Kuzey Kafkasya bölgesine tekrar giden Pröhle, Balkar Türkleri arasında ağız araştırmaları yapmıştır.

Vilmor Pröhle, Ural-Altay dil grubuna giren diller arasında bazı problemlerin çözümü konusunda da kafa yormuştur. Japonca ile Ural-Altay dilleri arasında bazı karşılaştırmalar yapmıştır. Pröhle, Sinolojinin gelişmesine de hizmet etmiştir.

Çalışmaları:

1) *Rendzres Oszman-Török Nyelvtan*, Pozsony 1899.

2) "A Török İrodalom Törtene", *Egyetemes İrodalomtrörtenet VI*, Budapeşte 1900.

3) "Baskir Nyelvtanulmanyok I", *Keleti Szemle IV*, Budapeşte 1903, s.194-214.

4) "Baskir Nyelvtanulmanyok I", *Keleti Szemle V*, Budapeşte 1904, s.228-271.

5) "Baschkirische Volkslieder", *Keleti Szemle VI*, Budapeşte 1905, s.12-26.

6) "Tatar Nyelvjarasi Adalekok", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXXVIII*, Budapeşte 1908, s. 63-110; 330-336.

7) "Dr. Pröhle Vilmos Jelentese az 1908-ik Ev Nyaran Tett Kaukazusi Tanulmanyutjarol", *Keleti Szemle IX*, Budapeşte 1908, s.289-292.

8) "Karatschajisches Studien", *Keleti Szemle X*, Budapeşte 1909, s.83-150.

9) "Karatschajische Studien", *Keleti Szemle X*, Budapeşte 1909, s.215-304.

10) "Zur Frage des Wortakzente im Osmanisch-Türkischen", *Keleti Szemle XII*, Budapeşte 1911-1912, s.199-216.

11) "Jelentes Dr. Pröhle Vilmos 1913. Evi… Tanulmanyutjarol", *Keleti Szemle XIV*, Budapeşte 1913, s.213-215.

12) "Balkarische Studien", *Keleti Szemle XV*, Budapeşte 1914-1915, s.165-276.

13) "Balkarische Studien", *Keleti Szemle XVI*, Budapeşte 1915-1916, s.104-243.

14) "Stuien zur Vergleichung des Japanischen mit den Uralischen und Altaischen Sprachen", *Keleti Szemle XVII*, Budapeşte 1916-1917, s.117-183.

15) *Napkeletröl*, Budapeşte 1922.

16) "Zur Frage der Negativen Verbalformen in den Türksprachen", *Emlekköny Dr. Mahler Ede*, Budapeşte 1937, s. 245-252.

17) *Vergleichen Syntax der Ural-Altaischen (Turanischen) Sprachen* (Bibliotheca Nostratica, Volumen 4), 1978.

REGULY Antal (1819-1858): Genç yaşta ölen Macar dil bilgini ve gezginidir. Peşte Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'nde tahsilini tamamladıktan sonra Almanya'ya ve İskandinavya'ya araştırma gezisi yapmıştır. Daha sonra Sibirya'da yaşayan Vogullar ve Ostyaklar üzerine araştırma gezisi yapmaya karar vermiştir. Macar Bilimler Akademisi'nin maddî desteğini alarak 1841 senesinde Rusya'ya gitmiştir. Moskova'da iki yıl kalmıştır. Bu zaman zarfında iyi derecede Rusça öğrenmiştir. Rusça öğrenmekle kalmayıp Çermiş, Züryen, Çuvaş ve Mordvin dilleriyle uğraşmıştır. Ural bölgesinde tarihî ve etnografik geziler yapıp bilgisini arttırmıştır. 1843-1845 yılları arasında Ural dağlarından geçerek Vogullar ve daha sonra Ostyaklar ile ilgili bilimsel çalışmalarda bulunmuştur. Sibirya bölgesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Sibirya'da çok zor şartlar altında yaptığı araştırmalar onun bir hayli yorgun düşmesine sebep olmuştur. Sağlık durumunun kötüleştiğini bilmeyen Macar Bilimler Akademisi onu Volga bölgesine de göndermiştir. Burada da çeşitli dil çalışmaları yapmış, Çermişler, Mordvinler ve Çuvaşlar ile ilgili ağız çalışmalarında bulunmuştur.

Rusya ve Sibirya'da yaptığı araştırma gezileri çok verimli geçen Reguly, geziler sonucunda çok bitkin düşmüş ve çalışmalarını yayımlayamadan ölmüştür. Reguly'nin derlediği örnekler son yıllarda yayımlanmıştır.

Çalışmaları:

1) "Csuvas Közlesek es Tanulmayok", (Bu makaleyi Reguly öldükten sonra Jozsef Budenz yayımlamıştır.) *Nyelvtudomanyi Közlemenyek*, Budapeşte 1862-1863.

REPICZKY Janos (1817-1855): Türkolog ve Doğu dilleri uzmanıdır. Bratislava'da dinî ilimler üzerine tahsil yaptıktan sonra Tübingen Üniversitesi'ni 1842'de bitirmiştir. Burada dinî ilimlerin yanında Doğu dillerinden Arapça, Farsça ve İbranîce de öğrenmiştir. Daha sonra Viyana'da Saray kütüphanesinin Doğu bölümünde çalışmıştır. Budapeşte'ye döndükten sonra Doğuyla ilgili eserler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran ve Türkçeyi de öğrenen Repickzy, 1846 senesinde Budapeşte Üniversitesi'ne başvururak burada Arapça, Farsça ve Türkçe öğretmek istemişse de bu arzusunu fakülte müdürü reddetmiştir.

1847 yılında Macar Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir. 1849 senesinde Akademi kitaplığında kütüphane yardımcılığına atanan Repiczky, 1851'de Peşte Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde doçent olmuştur. Türkçe, Farsça ve Sanskritçe dersleri vermiştir. Türkçe derslerinde kullanmak üzere bir gramer kitabı yazmıştır. Kitapta XVII ve XVIII. yüzyılda yaşamış Türk müelliflerinin eserlerinden seçmeler vardır.

Janos Repiczky Türk-Macar ilişkileri ile ilgilenmiş ve bu yüzden Türk kaynaklarının toplanmasına çok önem vermiştir. Macaristan'da Türk hâkimiyeti ile ilgili belgeleri Viyana'daki kütüphanelerden elde etmiştir. Bunların bir listesini de ortaya koymuştur. Ayrıca Naima gibi Türk tarihçilerin eserlerinden de özetler yayımlamıştır. Macaristan'ın çeşitli yerlerinde bulunan Türkçe belgeleri de Macarcaya çevirmiştir. Peşte Üniversitesi'nde birçok öğrenci yetiştiren Repizky'nin öğrencileri arasında ünlü Türkolog Armin Vambery de bulunmaktadır.

Çalışmaları:

1) *Keleti Orak*, Szeged 1848.

2) *Gyakorlati Török Nyelvtan*, 1851.

TAŞNADİ Edit: Yaşayan Türkologlardandır. Budapeşte ELTE (Eötvös Loránd Bilimler Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nin Macar Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı ve Pedagoji bölümlerinden mezun oldu (1967). Daha sonra iki yıllık gazetecilik okulunu bitirdi (1970). Uzun yıllar Macar Radyosu'nun Türkçe Yayınlar Servisinde sözcü ve editör olarak çalıştı, aynı zamanda radyoda oynanmak üzere pek çok Türk tiyatro metnini Macarcaya çevirdi. 1993-1997 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Hungaroloji kürsüsünde beş yıl yabancı uzman olarak ders verdi. 1997-2005 seneleri arasında ise Macar Radyosu'nun arşivinde çalıştı. Hâlen Budapeşte Elte Üniversitesi Türkoloji Kürsüsünde ders vermektedir. Çalışmalarının çoğu Macar dilinde olmakla beraber pek çok yazısı Türkçe yayımlanmıştır. Katıldığı bilimsel toplantılarda Türk ve Macar kültürlerinin karşılaştırılmalı temalarını ele almakta; halk bilimi, Türkoloji, edebiyat ve dilcilik konularına eğilmektedir.

Macar Bilimler Akademisince çevirmenlere verilen Füst Milan ödülüne; Akşehir'de Nasreddin Hoca Büyük Ödülüne, ayrıca KIBATEK (Kıbrıs, Balklanlar ve Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) ödülüne lâyık görülmüştür.

Macar Dil Bilimi Derneği, Macar Filoloji Derneği, Macar Doğu bilimleri uzmanlarının Körösi Csoma Derneği, Macar Yazarlar Birliği ve Macar PEN Kulubü'nün üyesi, Macar-Türk Dostluk Derneğinin kurucularından olup genel sekreteridir.

Türk yazar ve şairlerinden Yunus Emre, Nâzım Hikmet, Sait Faik Abasıyanık, Tarık Buğra, Turan Oflazoğlu, Orhan Asena, Yaşar Kemal, Bekir Yıldız, Melih Cevdet Anday, Sabahattin Kudret Aksal, İlber Ortaylı, Perihan Mağden, Cem Mumcu, İskender Pala, İhsan Oktay Anar, Orhan Pamuk ve diğerlerinin eserlerini, ayrıca Türk folklorundan birçok eseri Macarcaya; Kelemen Mikes'in ünlü eseri *Türkiye Mektupları*'nı Türkçeye çevirdi. Evli ve iki çocuk annesidir. Fransızca da bilmektedir.

Türk-Macar kültür alışverişinde önemli bir elçi olarak çalışmalarını hâlen sürdürmektedir.

Çalışmaları:

1) "Török Elbeszélők/Türk Hikâyeciler" (Antolojide Öykü Çevirileri/Novellafordítások az Antológiában), *Európa*, 1973.

2) "Nâzım Hikmet: *Én, egy ember / Ben Bir İnsan*" (A Kötet Verseinek Válogatása, Nyersfordítása / Şiirlerin Seçimi, Ham Çevirileri), *Európa*, 1975.

3) "Fakir Baykurt: *Tarkatollú/Sakarca*" (Romanlaştırılmış Türk Halk Masalının Çevirisi/ A Meseregény Fordítása), *Móra*, 1981.

4) *Yaşar Kemal: Ördögszekerek útján/Ortadirek,* (Roman Çevirisi/Regényfordítás) Magvető 1983.

5) "Eski Macar Edebiyatında Nasreddin Hoca Fıkralarının İzleri/A Naszreddin Hodzsa Anekdoták Nyomai a Régi Magyar Irodalomban" *Sesler*, Üsküp, Haziran 1983.

6) "Macaristan'da Kış Kitap Fuarı ve Mitrovice'li Vrasitlav Vencel'in Maceraları", *Sesler*, Üsküp, Şubat 1984.

7) "İsmail Uyaroğlu: *Kicsike Busz Minden Gyerek*/*Her Çocuk Küçücük Otobüstür*" (Çocuk Şiirlerinin Ham Çevirisi/ A Kötet Verseinek Válogatása, Nyersfordítása), *Móra*, 1984.

8) "Bir Türkolog: Germanus/Egy Turkológus: Germanus", *İnanç*, Sayı: 12-13, Şubat-Mart 1985.

9) "Bekir Yıldız: *Sírok Virág Nélkül*/*Çiçeksiz Mezarlar* (Öykülerin Seçimi, Çevirisi ve Sonsöz/ A Novellák Válogatása, Fordítása, Utószó", *Europa* 1986.

10) Kemal Özer ile Birlikte, "*Attila József: „Temiz Yürekle/Tiszta szívvel)*", İstanbul 1986. (2. kiadás/ 2. baskı: Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2005.)

11) "Galamb Zönvíz Után, Modern Ciprusi Költők/Tufandan Sonra Güvercinler, Çağdaş Kıbrıs Şairleri)", *Európ*a, 1986.

12) "Macar Ozanı Bálint Balassi ve Türk Şiiri/Balassi Bálint, Magyar Költő és a Török Költészet", *Sesler*, Üsküp, Ocak 1987*)*

13) "Çağdaş Macar Tiyatrosu Denince Akla Hont Gelir/Ha Kortárs Magyar Színház – Akkor Hont Ferenc", *Birlik,* Üsküp 1987.

14) "Topal Derviş Ya da Ármin Vámbéry Kimdi?/A Sánta dervis" Avagy ki Volt Vámbéry Ármin?", *Birlik*, 1987.

15) "300 Yıl Önceki Türkiye Muhabiri Kelemen Mikes/Mikes Kelemen a Háromszáz Èves Törökországi Tudósító", *Türk Kültürü*, 1992.

16) *Tarık Buğra: Állva Akarok Maradni - Requiem az 1956-os Budapestér/Ayakta Durmak İstiyorum – 1956 Budapeşte'si İçin Ağıt* (Oyunun Çevirisi ve Önsöz/ a Dráma Fordítása és Előszó), Aqua 1992.

17) *Orhan Asena: Hürrem Szultána/Hürrem Sultan* (Oyunun Çevirisi/ Drámafordítás) Türk Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

18) *Junusz Emre emlékkönyv* (Yunus Emre Anma Kitabı), Aqua, 1993.

19) "Gondolatok a Junusz Emre Emlékkönyv Megjelenése Alkalmából/Yunus Emre Anma Kitabının Yayımlanması Münasebetiyle Düşünceler", *Török Füzetek*, 1994/1,

20) "Macar Kralı Mátyás ile Nasreddin Hoca/Mátyás Király és Nasreddin Hoca", *Türk Kültürü*, Sayı: 370, Yıl: XXXII, 1994/2.

21) "Macar Sürgün Edebiyatı/Magyar Emigrációs Irodalom", *Varlık*, Nisan 1994.

22) "István Mándoky Kongur Anıldı/Megemlékeztek Mándoky Kongur Istvánról" *Türk Kültürü*, Sayı: 373, Yıl: XXXII, 1994/5.

23) Macar Mimar Yazar Károly Kós'un Gözüyle İstanbul/Isztambul a Magyar Èpítész-író, Kós Károly Szemével, *Türk Kültürü*, Sayı: 375, Yıl: XXXII, 1994/7.

24) "Balassi Bálint *Török versei*/B.B.'ın *Türk Şiirleri*", *Török Füzetek* 1994/4.

25) *Gezi Notları* Seçkisi/*Útirajz-válogatás* (Antolojide Ferenc Temesi'nin *Peyote* Adlı Gezi Notlarının Çevirisi/az Atirajz-antológiában Temesi Ferenc Pejote c. Útikönyvéből Fejezetek Fordítása), Ankara 1994.

26) "Yalvaç Ural: *Szemeszarv és Nyomafényes/Gözüboynuz ile İziyaldız*" (Çocuk Kitabının Çevirisi/ a Mesekönyv Fordítása*), Magyar-Török Baráti Társaság*, 1995.

27) "Tudósítás Kütahyából/Kütahya'dan Bildirilir)", *Török Füzetek*, 1995/1.

28) "Dört Yüz Yıl Önce Ölen Macar Ozan Bálint Balassi'nin Türk Şiirine Yakınlığı/Balassi Bálint, a 400 Ève Elhunyt Magyar Költő és a Török Költészet", *Folkor-Edebiyat*, Şubat 1995.

29) "Ankarai Anziksz/Ankara Mektubu", *Török Füzetek*, 1995/2.

30) "A Magyar İrodalom Törökországban/Türkiye'de Macar Edebiyatı", *Hungarológia*, 1995.

31) "Eski Kıpçakların Torunu Macar Bilim Adamı István Györffy/A Régi Kipcsákok Unokája, a Magyar Tudós: Györffy István", *Türk Kültürü*, Sayı: 386, Yıl: XXXIII, 1995/6.

32) "Macaristan'daki Türk Tarihi Anıtları/A Magyarországi Török Műemlékek", *Türk Kültürü*, Sayı: 389, Yıl: XXXIII, 1995/9; *Yesevi*, Temmuz 1995.

33) "Avarlara Ne Oldu? Meteoroloji ve Arkeoloji/Mi Történt az Avarokkal? Meteorológia és Archeológia" *Bilge*, Sayı: 26, Güz 1995.

34) "Dünyadan Bir İlahe Geçti/Elment Egy Múzsa", *Gündoğan*, Güz 1995.

35) "Bartókról Törökországból /Bartók'a Dair, Türkiye'den", *Török Füzetek*, 1995/4.

36) "Türk ve Macar Halk Masallarındaki Benzer Motiflerden/Közös Motívumok a Magyar és a Török Népmesékben - in: Üç Kanatlı Masal Kuşu Oğuz Tansel" (Hazırlayan: Metin Turan), *Ürün Yayınları*, 1996.

37) "Türk-Macar İlişkilerinde Hoşgörü/A Tolerancia a Török-Magyar Kapcsolatokban", *Kıyı*, Yıl: 10, Ocak 1996.

38) "Dünyaca Ünlü Macar Yemeği Gulyás/A Világhíres Magyar Ètel, a Gulyás", *Türk Kültürü*, Yıl: XXXIV, Sayı: 393, 1996/1; *Folklor-Edebiyat*, Eylül 1995.

39) "Béla Bartók'tan, Ölümünün 50. Yıldönümünde/Bartók Béláról, Halálának 50. Èvfordulóján", *Türk Kültürü*, Sayı: 394, Yıl: 1996/2; *Yesevi*, 1996.

40) "Budapeşte Kahramanlar Meydanı/Budapest, Hősök Tere", *Yesevi*, Mayıs 1996.

41) "Hófedte Csúcsok/Karlı Tepeler", *Poggyász* 1996/5.

42) "Macaristan'da Türk Edebiyatı/A Török İrodalom Magyarországon", *Türk Kültürü*, Sayı: 398, Yıl: XXXIV, 1996/6.

43) "Budapeşte Üniversitesi'nde 125 Yıllık Türkoloji/A Budapesti Egyetemen 125 Èves a Turkológia", *Türk Kültürü*, Yıl: XXXIV, Sayı: 400, 1996/8.

44) "A Halhatatlan Hodzsa/Ölümsüz Hoca", *Török Füzetek*, 1996/3.

45) "Macaristan'daki Türk Tarihi Anıtları/A Magyarországi Török Műemlékek", *Erciyes*, Yıl: 19, Sayı: 225, Eylül 1996.

46) "Macar Ozan Bálint Balassi ile Türk Şiiri/Balassi Bálint és a Török -Költészet (Ölümünün 400., Doğumunun 440. Yıldönümünde/Születésének 440., Halálának 400. Evfordulóján)", *Türk Kültürü*, Sayı: 402, Yıl: XXXIV, Ankara 1996/10.

47) "Eski Macar Edebiyatında Nasreddin Hoca Fıkralarının İzleri/A Naszreddin Hodzsa Anekdoták Nyomai a Régi Magyar Irodalomban", *Birlik*, Üsküp 1996; *Gündoğan Edebiyat*, 1996.

48) "Miklós Radnóti: *Köpüklenen Gök/Tajtékos ég*" (Versválogatás, Versek Nyersfordítása, az Ikrek Hava Fordítása/ Kemal Özer ile Birlikte Yapılan Şiir Kitabı), *Yordam*, İstanbul 1997.

49) "Miklós Radnóti İçindeki Şiir Çevirileri: Yirmisekiz yıl; Gece Yarısı; Kartpostallar/Benne Versfordítások: Huszonnyolc év; Éjfél; Razglenicák", *Gösteri*, Sayı: 194, İstanbul 1997.

50) "Bir Türk-Macar: Hasan Koryürek – Péter Koryürek – Komoly Péter /Egy Török-Magyar", *Türk Kültürü*, Yıl: XXXV, Sayı: 406, Ankara 1997/2.

51) "Sentezin Ozanı Attila József/József Attila, a Szintézis Költője", *Evrensel Kültür*, Hazıran 1997.

52) "Türkiye'nin Konuğu Macar II. Ferenc Rákóczi/II. Rákóczi Ferenc, Törökország Magyar Vendége", *Kıyı*, Haziran 1997.

53) "Tekirdağda bir Macar Prensi/Egy Magyar Fejedelem Rodostóban", *Kültür ve Sanat*, Sayı: 40, 1998.

54) "Csaba Újkéri: Aynadaki Hancer/Handzsár a Tükörben", *Türk Kültürü*, Sayı: 418, Yıl: XXXVI, Ankara 1998/2.

55) "Mehmet Akif Ersoy ile Macar Şiirindeki Benzer Motiflerden/Mehmet Akif Ersoy Ès a Magyar Költészet Hasonló Motívumairól", *Türk Kültürü*, Sayı: 419, Yıl: XXXVI, Ankara 1998/3.

56) "Kronolojisiyle Budapeşte Gül Baba Türbesi/A Budapesti Gül Baba Türbe Kronológiája", *Çağrı*, Sayı: XLII/461, Nisan 1998.

57) "Denizsiz Ülke Macaristan'ın Suları/A Tenger Nélküli Ország, Magyarország vizei)", *Yesevi V*, Temmuz/ Július 1998.

58) "Kelemen Mikes: *Osmanlı'da Bir Macar Konuk Prens Rakoczi ve Mikes'in Türkiye Mektupları*/Törökországi Levelek)", (Fordítás és Előszó / Çeviri ve Önsöz), *Aksoy*, İstanbul 1999.

59) "Kúnos Ignác: *A Török Népköltés*/Türk Halk Edebiyatı" (Fordítás, Jegyzetek és Utószó /Çeviri, Sonsöz ve Notlar), 1999.

60) "Macaristan'da Türk Edebiyatı/A Török Irodalom Magyarországon I", *Çağr*ı, Sayı: 43, Ağustos/Augusztus 1999.

61) "Macaristan'da Türk Edebiyatı/A Török Irodalom Magyarországon II", *Çağrı*, Sayı: 44, Eylül 1999.

62) "Eski İzmit/A régi İzmit", *Körpü/Híd I/5*, Eylül/ Szeptember 1999.

63) "Kelemen Mikes: *18. yy. Depremleri/Mikes Kelemen Törökországi Levelei*", *Köprü/Híd I/6*, Ekim/ Október 1999.

63) "Petőfi 1849-1999/Petőfi 1849-1999", *Köprü/Híd I/*7, Kasım/ November 1999.

64) "Macaristan'daki Nasreddin Hoca/Naszreddin Hodzsa Magyarországon", *Köprü/Híd I/8*, Aralık/ December 1999.

65) "*A pasa fia Eg a Világszépe - Török Népmesék*/*Paşanın Oğlu ile Dünya Güzeli* (Türk Halk Masalları) (Utószó Válogatás, Fordítás/ Masalların Seçimi, Çeviri ve Sonsöz), *Európai Folklór Intézet – L'Harmattan*, 2000.

66) "Kúnos Ignác /Ignác Kúnos", *Köprü/Haíd II/1*, Ocak/Január 2000.

66) "Sahte Derviş – Topal Derviş (Ármin Vámbéry'ye Dair)/Áldervis – Sánta Dervis (Vámbéry Árminról)", *Çağrı 44/483*, Şubat (Február) 2000.

67) "Kós Károly: *Öreg Szinán Èpítőmester/Károly Kós: Koca Mimar Sinan*", *Köprü/Híd II/2*, Şubat/ Február 2000.

68) "Macaristan'daki Kıbrıs İmajı/A Magyarországi Ciprus-kép", *Yesevi*, Yıl: 7, Sayı: 75, Mart 2000.

69) "XX. Yüzyıl: Seslerin Yüzyılı - Macaristan'dan Sesler/A XX. Század a Hangok Százada. Hangok Magyarországról", *Düşünen Siyaset*, Mart/Nisan / Március/ Aprilis 2000.

70) "Osmanlı Devletine Sığınan On Dokuzuncu Yüzyıl Macar Mültecileri/Magyar Menekültek a az Oszmán Birodalomban a 19.században (Kemal Karpat'la Söyleşi)", *Türk Kültürü*, Yıl; XXXVIII, Sayı: 446, Haziran/ Június 2000.

71) "Kıbrıs – Balkanlar – Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (KIBATEK) – /Ciprusi – Balkáni és Eurázsiai Török Irodalmi Társaság", *Köprü/Híd II/5*, Mayıs/Május 2000.

72) "Güzel Bir Sürgün Şiiri/Egy Szép Bujdosó-vers: József Lévay: Mikes"*, Köprü/Híd II/6*, Haziran/Június 2000.

73) "László Rásonyi Béla Bartók'a Dair/R.L. B.B-ról", *Yesevi*, Yıl: 7, Sayı:79, Temmuz/Július 2000.

80) "Bartok'u Böyle Gördük /Így Láttuk Bartókot", *Köprü/Híd II/7-8* Temmuz/Ağustos / Július/Augusztus 2000.

81) "Bartok'u Böyle Gördük/Így Láttuk Bartókot", *Köprü/Híd II/,* Eylül/ Szeptember 2000.

82) "Bartok'u Böyle Gördük/Így Láttuk Bartókot", Köprü/Híd II/10, Ekim/ Október 2000.

83) "A Magyar Miniszterelnök Törökországi Látogatásának Sajtóvisszhangja/Macar Başbakanınının Türkiye Ziyaretinin Basındaki Yankılar (Könyv, Film, Történelem, Kongresszus/Egy Õszi Utazásról Dióhéjban / Kitap, Film, Tarih ve Kongre/Bir Güz Seyahatı Hakkında), *Török Füzetek VIII/4*, December/Aralık) 2000.

84) *Bilâl N. Şimşir: „Örmény Terrorizmus az Elmúlt Èvszázadban (1878-1999)/Geçen Yüzyılda Ermeni Terörcülüğü"*, (Monográfia, Fordítás /Çeviri) Terebess Kiadó, 2001.

85) "*Bizim Film* Film Festivalinde – Rejisör Sezgin Türk ile Söyleşi*/A mi Filmün a* Filmszemlén – Beszélgetés Sezgin Türk Rendezővel, *Török Füzetek IX/2*, Június/Haziran 2001.

86) "Temesvarli Osman Aga'nın Anıları (Esat N. Erendor/Aksoy Yay.), *Török Füzetek IX/2,* Június/Haziran 2001.

87) "Törökországi Utazások Hordaléka/Türkiye Seyahatlerinden Arda Kalanlar", *Török Füzetek IX./3*, Szeptember /Eylül 2001.

88) "Türk-Macar Dostluğu/A Török-Magyar Barátság", *Köprü/Híd III/1*, Ocak/Január 2001.

89) "Mersin-Macar Dostluk Derneği Kuruldu/Megalakult a Mersini Magyar Baráti Társaság", *Köprü/Híd III/9-10*, Temmuz/Ağustos, Július / Augusztus 2001.

90) "18-19. Yüzyılda Osmanlı'da Macar Mültecileri/Magyar Emigránsok az Oszmán Birodalomban a 18-19. században", *Tarih ve Toplum*, 215. Özel Sayı, Kasım/November 2002.

91) Zsuzsa Kakuk, Gün Benderli ve Yılmaz Gülen ile Birlikte *Magyar-török szótár/Macar-Türk Sözlüğü*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.

92) "Maadaj-Kara - Egy Õsi altaji Török Eposz/Maada-Kara - Eski Bir Altay Destanı", Akadémiai Kiadó, 2002.

93) "Emlékezés Kossuth Lajosra Kütahyában"*, Török Füzetek X/3*, Szeptember/Eylül 2002.

94) "Magyar Mesék Török Gyerekeknek*"*, *Török Füzetek X/4*, 2002 December/Aralık 2002.

95) "Kütahyában Járva/Kütahya'da Macar Günleri ve Kossuth", *Magyar Napló XIV*, 2002.

96) "Melih Cevdet Anday Magyarországon/Megemlékezés a Török İrodalom Doyenjéről", *Török Füzetek XI/1*, Március/Mart 2003.

97) "Macar Şairi János Arany ile Nasreddin Hoca/Arany János és Naszreddin Hodzsa)", *Turnalar*, Sayı:10, Nisan/Aprilis 2003.

98) "Mányoki-kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában", *Török Füzetek XI/2*, Június/Haziran 2003.

99) "II. Rákóczi Ferenc Arcképe a Törökországi Levelek Tükrében/Kelemen Mikes'in Türkiye Mektupları"nın Işığında Prens II. Ferenc Rákóczi'nin Portresi", *Török Füzetek XI/3*, Szeptember/Eylül 2003.

100) *Prof. Dr. Vecdet Erkun: „Budapesttől Ankaráig–Visszaemlékezések',Budapeşte'den Ankara'ya–Anılar"*(Çeviri), Magyar-Török Baráti Társaság, 2004.

101) *Van, Akit Sólyom Karmol Meg – Modern Török Elbeszélések/Kimini Şahin Tırmalar- Modern Türk Öyküleri* (Válogatta, Fordította, az Èletrajzi Jegyzeteket és az Utószót Írta/Öykülerin Seçimi ve Çevirisi, Biyografiler ve Sonsöz), Nagyvilág Könyvek, 2004.

102) "İlber Ortaylı: *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı/Az Oszmán Birodalom Leghosszabb* Èvszázada" (A Monográfia forDítása/ Monografinin Çevirisi), Attraktor 2004.

103) "Prof. Dr. László Rásonyi ile Söyleşi/Beszélgetés Dr. Rásonyi László Professzorral", *Türk Dili*, No: 628, Nisan/Aprilis 2004.

104) "Sunahan Develioğlu: Nazım'ın *Macar Toprağı*/Nazım Hikmet *Magyarországon*", *Török Füzetek XII/3*, Szeptember/Eylül 2004.

105) *Perihan Mağden: „Bajban vagyok veled'/İki Genç Kızın Romanı"* (Çeviri), Helikon Kiadó, 2005.

106) "József Attila Törökországban: a Centenáriumi Èv Megemlékezései Isztambultól Ankaráig - "Sose lódított"*, Magyar Nemzet Magazin*, Augusztus/Ağustos 2005.

107) "Thököly Utca - Magyar Menekültek Emléke Törökországba"*, Magyar Nemzet Magazin*, December/Aralık 2005.

108) "İlber Ortaylı Magyarul is/İ. O. Macarcada", *Köprü/Híd VII/ 11-12*, 2005.

109) "Macar Şair János Arany'ın Üç Şiiri İle Nasreddin Hoca Fıkralarının Yakınlığı/Arany János Három Verse és Naszreddin Hodzsa Anekdotái Közötti Rokonság" (Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı), İzmir 2005.

110) Dursun Ayan ile Birlikte, *XVI. Yüzyıl Macar Ozam Bálint Balassi ve Şiirlerinden Örnekler/A XVI. Sz-i Magyar Költő, Tanulmányok és Versválogatás* (Çeviri), Akadémiai Kiadó, Magyar-Török Baráti Társaság, Budapeşte 2006.

111) "Macar Ozan Attila József Türkiye'de/ Sentezin Ozanı Attila József (József Attila Törökországban/ József Attila, a Sintézis Költője)", *Köprü/Híd*, 2006-2007.

112) "Két Magyar Könyv Három Török Városban/Üç Şehirde İki Macar Kitabı Tanıtıldı", *Köprü/Híd IX*, 2007.

113) "Ignác Kúnos'un Mani Derlemesinden Bir Demet Çicek/Egy Csokor Virág Kúnos Ignác Máni-gyűjtéséből" (Prof. Dr. Taciser Onuk'a Armağan), Ankara, 2007).

114) *Cem Mumcu: Törökfürdő Avagy Sírbolt*/*Makber* (Roman Çevirisi), Ráció Kiadó, 2007.

115) *İhsan Oktay Anar: 'Ködös kontinensek atlasza*/*Puslu Kıtalar Atlası''* (Roman Çevirisi), Magyar Napló, 2007.

116) Kemal Özer ile Birlikte, *Yüzünün Arkasında Mayıs - Macar Kadın Şiirinden Seçmeler* (Şiir Çevirileri), Artshop Yayıncılık, 2007.

117) *İskender Pala: Babilde Ölüm, İstanbul'da Aşk/İskender Pala: Babilde Halál Babilonban, Szerelem Isztambulban* (Roman Çevirisi), Európa, 2007.

118) *Orhan Pamuk: Benim Adım Kırmızı/A nevem Piros*regény (Çeviri), Ulpius-ház, 2007.

THURY Josef (1861-1906): Daha lisedeyken Türkçeye ilgi duyan önemli Türkologlardandır. Thury, 1880 yılında Budapeşte Üniversitesi'ne girmiştir. Burada Macar tarihi ve karşılaştırmalı dilbilim derslerine katılmıştır. Üniversitede Fin-Ugor ve Türkçeye önem vermekle beraber Arapça, Farsçayla da uğraşmıştır. Lisede Türkçeye duyduğu ilgi üniversitede daha da artmıştır. Üniversitede tanınmış ilim adamlarının derslerine devam etmiştir. En çok Armin Vambery'nin etkisi altında kalmıştır. 1884'de Türkiye'ye bilimsel bir gezi yapmıştır. Dört ay süren gezi, Thury'e çok şey kazandırmıştır. Vambery'nin tavsiyesiyle Budapeşte Ticaret Akademisi bünyesinde açılan Doğu Dilleri Bölümü'ne Türkçe öğretmeni olarak atanmıştır. 1887'de Nagykörös Lisesi'nde, 1888 yılında ise Kiskunhalas Lisesi'nde görev almıştır.

Josef Thury, Türkoloji çalışmalarını Çağatayca ve Osmanlı Türkçesi üzerine yoğunlaştırmıştır. Özellikle Çağatayca sözlüklerle uğraşmıştır. *Behçetü'l-Lügat, Seng-lâh* ve *Abuşka* lügatları üzerinde çalışmıştır. Osmanlı Türkçesi üzerine de çalışmaları vardır. *İskendernâme* ile ilgilenmiştir.

Macar Bilimler Akademisi 1903 yılında onu haberleşme üyeliğine seçmiştir. Thury ayrıca Osmanlı tarih kitaplarında geçen Macarlar ilgili bölümler üzerine çalışmıştır. Thury gençlik yıllarında Macarca-Türkçe karşılaştırmalı sözlük yazmayı düşünmüş ve büyük çabalardan sonra kaleme aldığı bu sözlüğü basılmak üzere 1889 yılında Macar Bilimler Akademisi'ne vermiştir. Fakat sözlüğü basılmamıştır. 1906 senesinde Armin Vambery'nin emekliye ayrılması üzerine Budapeşte Üniversitesi, Thury'i Doğu Filolojisi Bölümü'ne atamış olmasına rağmen, bilginin ölmesi üzerine bu atama gerçekleşmemiştir.

Çalışmaları:

1) *A Kasztamuni-i Török Nyelvjaras,* Budapeşte 1885, 77 s.

2) "Szigetvar Elfoglalasa 1566-ban", *Hadtörtenelmi Közlemeyuek IV*, Budapeşte 1891, s.60-80; 208-225.

3) "A Varnai Csatoral", *Hadtörtenelmi Közlemeyuek V*, Budapeşte 1892, s.636-654.

4) "Pecsevi Visonya a Maguar Törtenetırashoz", *Szazadok XXVI*, 1892, s.335-341; 476-488; 560-579; 658-678; 740-746.

5) "A Török Hoditas Kezdete Magyarorszagon", *Szazadok XXVI*, 1893, s.558-584.

6) *Török Törtenetırok I*, Budapeşte 1893, 426 s.

7) *Török Törtenetırok II*, Budapeşte 1896, 426 s.

8) "Bocskay Istvan Felkelese", *Szazadok XXXIII*, 1899, s.21-43; 115-133.

9) *A „Behdset-ül-Lugat" Czımü Çagataj Szotar*, Budapeşte 1903, 66 s.

10) "Török Nyelvemlekek a XIV. Szazad Vegeig/ Ondördüncü Asrın Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları" (çeviren: R. Hulusî Özden "), *Millî Tetebbualar Mecmuası II*, İstanbul 1903, s.81-133.

11) "Az „Abuska Lugati" Czimü Çagataj Szotar", *Keleti Szemle V*, Budapeşte 1904, s.1-21.

12) "A XVI. Szazadbeli Oszman-Török Nyelv", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XXXIV*, Budapeşte 1904, s.148-172; 355-387.

13) *A Közepazsiai Török İrodalom*, Budapeşte 1904, 77 s.

14) "A Közepazsiai Török Nyelv İsmertetesei/ Orta Asya Türkçesi Üzerine Tetkikler" (çev.: R. Hulusî Özden), *Millî Tetebbualar Mecmuası II*, İstanbul 1906, s.207-233.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Z. Gombocz, "Josef Thury'nin „Macarca-Türkçe Karşılaştırmalı Sözlüğü" Üzerine Yazdığı Rapor", *Akademia Ertesito*, Budapeşte 1907, s.508-515.

2) Gyula Nemeth, *Thury Jozsef L. Tag Emlekezete*, Budapeşte 1934. (Türkçeye çevirisi: İstanbul 1950.)

3) Valeria Csika "Jozsef Thury (1861-1906)", *Analecta Linguistica III*, 1973, s.139-141.

VAMBERY Armin (1832-1913): Macaristan ve Batı Avrupa'da Türkolojinin kurucusu olan Macar Türkoloğudur. Dile karşı çok ilgisi vardı. İlk başlarda özel dil dersleri vererek hayatını kazanmaya çalışmıştır. Bu sırada Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Viyana'da J. Hammer-Purgstall ile karşılaştıktan sonra Türkçe ile ilgili araştırmalarına ve çalışmalarına başlamıştır. Budapeşte Üniversitesi'nde Janos Repiczk'nin derslerine katılan Vambery, Türkçeyle ilgili birikimlerini arttırmıştır. Macar Bilimler Akademisi'nin maddî yardımı ile 1857 yılında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da yaşayan Daniel Szilagyi ve Kmetty gibi Macarlarla irtibat kurduğu gibi, buradaki Türklerle de yakın ilişkiler içinde olmuştur. İstanbul'da özel dersler vermeye başlayan Vambery, 1859'da Rıfat Paşa'nın evinde tarih, dil ve coğrafya dersleri vermiştir. Büyük devletlerin İstanbul'daki elçilikleriyle de temas kurmuştur. Viyana'da çıkan bir gazetenin İstanbul muhabirliğini de yapmıştır. İstanbul'da bulunduğu sıralar buradaki kütüphanelerdeki yazma eserlerle uğraşmıştır. Vambery, Orta Asya'ya da çok gitmek istemiştir.

Türkler ve Türkçe ile ilgili yaptığı çalışmalardan sonra bilim çevrelerinde tanınan Vambery, 1861'de Macar Bilimler Akademisi'nin haberleşme üyeliğine seçilmiştir. İstanbul'da dört sene kaldıktan sonra Peşte'ye dönen Vambery, Macar Bilimler Akademisi'nin desteği ile o çok istediği Orta Asya gezisine çıkma imkânı bulmuştur. O, 1861 yılı sonunda tekrar İstanbul'a gelmiş, burada bir kaç ay kaldıktan sonra 1862 yılı Mart ayında İran'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkmıştır. Vambery'den önce Orta Asya'daki hanlıklara giden Conolly ve Soddart, Buhara Hanı tarafından idam edildiği için Vambery, Orta Asya'ya tehlikeli bir yolculuk yapacaktı. O da, bu

tehlikeli durumundan dolayı Tahran'da Mekke'den dönen Orta Asyalı Türk hacılarla görüşmüş ve Raşid Efendi isimli bir derviş olarak 1863 senesinde Orta Asya gezisine çıkmıştır. Bu gezide Vambery, Türkmenistan'dan başlayıp Hive, Buhara ve Semerkand'a ulaşmıştır. Geziyle ilgili gözlemleri İngiltere'de büyük ilgi görmüştür.

Janos Repiczky'nin ölümünden sonra Budapeşte Üniversitesi'nde Türkçe öğretimine ara verilmişti. 1870 yılında Vambery vasıtasıyla Türk dili öğretimine tekrar başlanmıştır. Vambery, Çağatay Türkçesi ve *Kutadgu Bilig* üzerine çalışmıştır. Bundan başka Macarlarla Türkler arasındaki ilişkileri de göz önüne getirmiştir. Özellikle Macarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Bu konuda Josef Budenz ile tartışmıştır.

Budapeşte Üniversitesi'nde 1870 yılında kurulan Türkoloji kürsüsünün ilk profesörlüğünü Vambery yapmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Jozsef Thury, Ignac Kunos gibi meşhur Türkologlar da vardır.

Çalışmaları:

1) *Deutsch-Türkisches*, İstanbul 1858, VIII+247 s.

2) *Abuksa. Csagatajtörök Szogyüjtemeny* (Josef Budenz'in Giriş ve Notları ile) Peşte 1862.

3) *Iagataische Sprachstudien: Enthaltend Grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen Sprache*, Leipzig 1867, VIII+358 s.

4) *Uigurishe Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung Nebst Einem Uigurisch-Deutschen Wörterbuche und Lithografierten Facsimile Aus dem Originaltexte des Kudatku Bilik*, İnnsbruck 1870, IV+258 s.

5) "A Török-Tatar Nyelvek Etymologiai Szotara", *Nyelvtudomanyi Közlemenyek XIII*, Budapeşte 1877, s.249-483.

6) *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*, Leipzig 1878, XXIV+228 s.

7) *Die Primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes*, Leipzig 1879, XXIV+275 s.

8) *Die Scheıbaniade. Ein Özbegisches Heldengedicht in 76 Gesangen von Prinz Mohammed Salih von Charezm*, Viyana 1885, XXI+468 s.

9) *A Török Faj Ethologiai es Ethnographiai Tekintetben*, Budapeşte 1885, XIV+768 s.

10) *Noten zu den Alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens* (Memories de la Societe Fino-Ougrienne XII), 1898, 119 s.

Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1) Vilmos Pröhle, "Vambery Armin", *Keleti Szemle IV*, Budapeşte 1913, s.1-3.

2) Ignacz Goldziher, *Vambery Armin T. Tag Emlekezete*, 1915.

3) Bernat Munkacsi, "Vambery Armin Tudomanyos Munkassaga", *Budapesti Szemle*, 1915, s.87-112; 243-274.

4) György Hazai, *Vambery Armin* (A Mult Magyar Tudosai 7), Budapeşte 1976.

5) György Hazai, "Vambery Armin Emlekezete", *Keleti Ertekezesek 2*, Budapeşte 1986.

VASARY, ISTVAN (1945…): Yaşayan Türkologlardandır. Budapeşte'de Lorand Eötvös Üniversitesi'nde İngiliz ve Türk Filolojisinde öğrenim görmüştür. Gyula Nemeth ve Lajos

Ligeti'nin yanında yetişmiştir. 1971 yılında *Kamenets Kroniği* adıyla doktora teziyle doktor olmuştur. Tezinde Ermeni Kıpçakçasına ait bir dil anıtını işlemiştir. 1968-1980 yılları arasında Macar Bilimler Akademisi'nin Araştırma grubunda bilimsel üye olarak görev yapmıştır. 1980 senesinde de Lorand Eötvös Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nin Türk Filolojisi Kürsüsünde çalışmıştır. 1983'te doçentliğe getirilen Istvan Vasary, 1990'da Türk Filolojisi Kürsüsünün yöneticiliğine getirildiyse de, aynı yıl Macaristan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na atanması üzerine kürsü yöneticiliği görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1991 senesinde Ankara'da büyükelçi olarak 1995 yılının Haziran ayına kadar kalmıştır.

Vasary, 1970-1990 seneleri arasında Macar Bilimler Akademisi'nin Doğu Araştırmaları Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1968'de Körösi Csoma Derneği üyeliğine seçilmiş ve 1988-1999 yıllarında bu derneğin ikinci başkanlığını yapmıştır. 1977'den beri *Acta Orientalia Hungarica* dergisi yazı kurulunda vazife yapmıştır. Türk dili, kültürü ve tarihi ve eski Macar tarihi ile ilgili çalışmaları sebebiyle Körösi Csoma ödülünü kazanmıştır. 1988'de Türk Dil Kurumu haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

Istvan Vasary, Eski Türklerle Macarlar arasındaki bağa dikkat çekmiştir. Orta Volga bölgesinde yaşayan Kıpçaklar, Bulgarlar, Kazan Tatarları, Başkurtlar, Çuvaşlar üzerinde çalışmıştır. Ayrıca bu bölgedeki Macar kalıntıları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. Altınordu, Kazan ve Kırım hanlıkları ve Nogay orduları üzerinde de incelemelerde bulunmuştur. Bunlara ilâve olarak o, eski Türk abideleri ile ilgili problemlerle uğraşmış; V-XIII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da hayat süren Avarlar, Hunlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kumanlarla alâkalı çalışmalarda da bulunmuştur.

Hâlen Budapeşte'de Elte Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Çalışmaları:

1) "Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chroniche", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXII*, Budapeşte 1969, s.139-189.

2) "Kem, an Early Samoyed Name of Yenisey", *Studia Turcica*, Budapeşte 1971, s.469-482.

3) "Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6th-8th cc. A.D.)", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXV*, Budapeşte 1972, s.335-347.

4) "The Hungarians of Mozars and the Meşçers/Mişers of the Middle Volga Region", *Archivum Eurasiae Medii Aevi I*, 1975, s.237-275.

5) "The Golden Horde Term *darula* and its survival in Russia", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXX*, Budapeşte 1976, s.187-197.

6) "*Susun* and *süsün* in the Middle Turkic Texts", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXXI*, Budapeşte 1977, s.51-59.

7) "The Origin of the Institution of *basqaqs*", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXXII*, Budapeşte 1978, s.201-206.

8) "A Contract of the Crimean Khan Mengli Giray and the Inhabitants of Qırk-Yer from 1478/1479", *Central Asiatic Journal XXXIV*, 1982, s.289-300.

9) "The *Yugria* Problem", *Chuvash Studies*, Budapeşte, Wiesbaden 1982, s.247-257.

10) "The Institution of Foster-Brothers (*emildeş* and *kökeldeş*) in the Chingisid States", *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae XXXV*, Budapeşte 1982, s.549-562.

11) "The Old Turkish Loan Words in Hungarian", *Hungaro-Turcica* (Studies in Honour of Julius Nemeth), Budapeşte 1976, s.239-247.

12) "The Linguistic Aspect of the *Bashkiro-Hungarian Complex*", *Archivum Eurasiae Medii Aevi V*, 1985 (1987), s.205-232.

13) "Az Ujgur Irasbeliseg az Arany Hordaban es a Timuridaknal", *Kelektutatas*, Budapeşte 1986, s.38-47.

14) *Arany Horda*, Budapeşte 1986, 318 s.

15) *Az Arany Horda Kancellariaja*, Budapeşte 1987, 88 s.

16) "Zametki o Tartanaq v Zolotoj Orde", *Sovetskaja Tjurkologija 4*, 1987, s.97-103.

17) "Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th-14th Centuries", *Central Asiatic Journal*, 1988, 260-271.

18) "History and Legend in Berke Khan‟s Conversion to Islam", *Aspects of Altaic Civilisation III*, Bloomington 1990, 230-252.

19) "Notes on Turkic *yunçul* „Vexation‟ and its Etymological Background" *Varia Eurasiatica* (Festschrift für Profesör Andras Rona-Tas), Szeged 1991, s.239-248.

20) "The Role of the Turkic Peoples in the Ethnic History of Eastern Europe", *Ethnicity and Nationalism* (Case Studies in Their Instrinsic Tension and Political Dynamics. Edited by Peter Krüger), Marburg 1993, s.27-34.

21) "+sXn and its Related Suffixes. Studies in Turkic Word Formation and Etymology", *Journal of Turkology I/I*, 1993, s.113-153.

22) *A Regi Belsö-Azsia Törtenete*, Szeged 1993, 201 s.

Sonuç

Türk kültürü ile Macar kültürünün benzerliği sebebiyle tarihten bu yana Türklerle Macarlar arasında yakın bir irtibat kurulmuştur. Özellikle Macarlar, kendi köklerini araştırmak için Türk diline, tarihine ve kültürüne ilgi duydular. Bundan dolayı birçok Macar âlimi Türkoloji ile meşgul oldu. Türkler ve Türkçeyle haşır neşir olmak, bir bakıma Macarların kendi tarihlerine ışık tutmaktı. Yukarıdaki listeden de anlaşıldığına göre pek çok Macar bilgini Türklükle alâkalı çalışmış ve bu konuda çok sayıda eser kaleme almıştır. Ural-Altay dil grubuna mensup dillerden olan Macarcaya geçen eski Türkçe kelimelerle alâkalı oldukça fazla sayıda çalışma Macar bilim adamları tarafından yapılmıştır. 20. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman diliminde Türkolojiyle uğraşmak Macarlar açısından bir prestij meselesiydi. Yukarıda isimlerini ve bazı çalışmalarını verdiğimiz Macar bilim adamları sadece bu listede geçenlerden ibaret değildir. Listede adı geçmeyen ve hâlen Türklük bilgisi ile uğraşan başka ilim adamları da mevcuttur. Meselâ Osmanlı tarihi ve Osmanlı paleografyası üzerine çalışan Prof. Dr. David Geza, Budapeşte Elte Üniversitesi Türkoloji Bölümü Başkanlığını yapmaktadır. Yine aynı bölümde Benedik Bere de Türkoloji ile ilgili çalışan ilim adamlarındandır. Elte Üniversitesi Türkoloji için müstakil bir koridor ayırmış ve pek çok kitabın bulunduğu güzel bir kütüphaneyi de Türkoloji bölümü için tahsis etmiştir. Ayrıca Seged şehrinde de bir Türkoloji bölümü bulunmaktadır. Burada da Türk ve Kazak akademisyenler ders vermektedirler. Budapeşte‟de bulunduğumuz zamanlar Augustin Riesner adlı bir Makina Mühendisi tarafından hazırlanan "Altay Milletleri Aile Ağacı" da ilgimizi çekmişti. Öğrendiğimize göre bu şahıs Türkolojiye çok ilgi duyuyormuş. Bu da bize Macarların içinde her sahada Türklüğe ilgi duyan bir grubun olduğunu göstermektedir.

Türkçe ve Türk kültürü denince Türk-Macar dostluğunu geliştirmek için gece-gündüz çalışan Eva Çakiyeva Janos Sipoz'dan de bahsetmemek eksiklik olurdu. Bu çiftten Eva Çakiyeva; Szeged Üniversitesi Türkoloji bölümünü bitirmiş ve hocası Prof. Dr. Rona Taş'ın büyük teşvikiyle burslu olarak Tataristan'ın başkenti Kazan'a gitmiş ve burada Prof. Dr. D. G. Tumaseva'nın nezaretinde *Tatarcadaki Orta Moğolca Alıntı Kelimeler* adlı doktora tezini geliştirmiştir. Macarların eski Türklerle olan ilgisinden istifade ederek, Türklerle Macarların ortak bir kültür oluşturduklarını ispat etmeye çalışan Çakiyeva, eşinin de özellikle Türk halk edebiyatıyla ilgilenmesi ve etnomüzikolog olması sebebiyle Türk dünyasındaki müzik parçalarının metinlerinin analiz edilmesiyle de uğraşmaktadır. Eski Türk metinlerinde halk bilimle ilgili önemli bilgileri de derlemektedir. Trakya Bektaşîleri ile ilgili de on senedir saha araştırması yapmaktadır. Hâlen Budapeşte'deki Katolik Üniverisitesi'nde Türkçe derslerine girmektedir. Macarlarla Türklerin örf ve âdetlerini de karşılaştırmaktadır. Prof. Dr. Janos Sipoz ise Türk halk müziği üzerine yoğunlaşmıştır. Sipoz, Türk müziği ile Macar müziğini karşılaştırmış ve aralarında büyük yakınlıklar bulmuştur. O, Türk dünyası müziklerini inceleme alanı olarak seçmiştir. 1987'den başlayarak birçok defa Türkiye'ye gelmiş, Kazakistan, Azerbeycan, Kırgızistan'a gitmiş, Karaçay-Balkarlarla ilgilenmiştir. Bu konuyla ilgili 7000'e yakın şarkı toplamış ve şimdiye kadar 8 tane kitap kaleme almıştır. Sipoz'un kitaplardan başka çok sayıda da makalesi bulunmaktadır. Ayrıca pek çok müzik parçasını CD'lere toplamıştır.

Burada Macaristan'da çıkan Türkoloji ile ilgili bazı dergilerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan birisi, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* adlı dergidir. Bu dergi 1950'den beri çıkmaktadır. Senede genellikle 3, bazen de 4 sayı hâlinde basılmaktadır. *Studia Turco-Hungarica*, *Nyelvtudomanyi Közlemenyek*, *Keleti Szemle*, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* adlı dergiler de Macaristan'da çıkan ve bugüne kadar Türkolojiye hizmet eden veya edecek bazı yayın organlarındandır.

Macaristan'da bulunan Türk-Macar Dostluk Derneği de önemli bir vazife görmektedir. Bu dernek, Türkiye'yi seven ve Türkiye'ye giden kişilerden oluşmaktadır. Bunlar ayda bir "Uluslar Evi" adlı bir yerde toplantılar yapmaktadırlar. Ayrıca Macaristan'da, Türk-Macar dostluğunu pekiştirecek tarihî yerlere gezi programları da düzenlemektedirler. Macaristan'da bir de Türk-Macar Kadınlar Derneği bulunmaktadır.

Macaristan'da mevcut olan Türk okulları da Macaristan ile Türkiye arasında kültür köprüsü kurulmasında önemli bir vazife ifa etmektedirler. Ayrıca Türkiye'den gelen Türklerin kurduğu Duna Milenyum Derneği de haftanın her günü çeşitli gruplara Türkçe ders vermektedir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki; modern anlamda Türkoloji çalışmalarının başladığı yer Macaristan'dır. Macar bilim adamları yıllar boyu -bir bakıma kendi köklerini de arama çabaları sebebiyle- Türklük bilimiyle uğraştılar. Türk diline, tarihine ve kültürüne büyük hizmetlerde bulundular. Türk-Macar ilişkileri günümüze göre eskiden, belki de daha ileri seviyedeydi. Günümüzde ise bu ilişkiler yeniden canlanmaktadır. Macarlarla Türklerin yakınlığı göz önüne alındığında, bu ilişkileri geliştirmede her iki millete de büyük görevler düşmektedir. Bizim yaptığımız, Türkoloji çalışmalarında önemli yerleri olan ilim adamlarının kısaca hayat hikâyelerini ve yaptıkları bazı çalışmaları vermekten ibarettir. İleride yapılacak ayrıntılı çalışmalarla Türk-Macar ilişkileri ve dostluğu daha da gelişecektir. Bu konuda katkıda bulunduysak makalemiz hedefine ulaşmış sayılacaktır.

KAYNAKÇA

DİLAÇAR, Agop, **Türk Diline Genel Bir Bakış,** Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1964.

EREN, Hasan, **Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar,** Türk Dil Kurumu Yay., S. 705, Ankara 1998.

ERTEM, Rekin, **Elifbe'den Alfabeye,** Dergâh Yay., İstanbul 1991.

DAVID, Geza, "Macaristan", **İslâm Ansiklopedisi,** C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003.

HAZAI, György - KELLER/HİNKELE Barbara, **Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert bis 1979,** Budaşepte 1986.

HAZAI, Gyula, **Das Osmanisc-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab de Harsany,** Akademia Kiado, Budapeşte 1973.

ILLESHAZY, Nicolai, **Dictionarium Turcico-Latinum,** Viyana 1668.

Meydan Larousse, Sabah Yay., C. 12, İstanbul 1992.

NEMETH, Gyula, **Die Türkische Sprache in Ungarn im Siebzehnten Jahrhundert, (Bibliotheca Orientalis Hungarica XIII),** Budapeşte-Amsterdam 1970.

NEMETH, Gyula, **Vidin Türkleri**, Çev.: A. Güzel, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996.

YÜCE, Nuri, "Nemeth, Gyula (Julius)", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006.

YÜCE, Nuri, "Türkler (Türk Dili)", **Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi,** Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, C.12/2, Eskişehir 1997.

ZSUZSA, Kakuk, **Kırım Tatar Şarkıları**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 407-415, ANKARA-TURKEY

HİNDİSTAN'DA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN GENÇ-YETİŞKİNLERİN ÖĞRENME GEÇMİŞLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Adem İŞCAN[*]
Esin YAĞMUR ŞAHİN[**]
Behice VARIŞOĞLU[***]
Fatih KANA[****]
Kübra ŞENGÜL[*****]

ÖZET

Bu çalışmada Hindistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen genç-yetişkin öğrencilerin dil öğrenme geçmişlerinin yaş ve ulus gibi bazı değişkenlerin temel alınarak araştırılması amaçlanmaktadır. Böylece Hindistan'da Türkçenin yabancı dil olarak öğrenilmesi ile ilgili durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin bildikleri dillerin dağılımı gösterilmiştir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Hindistan'daki öğrencilerin bildikleri yabancı diller sıralamasında Türkçenin durumuna yer verilmiştir.

Çalışma betimsel araştırma yöntemlerinden tekil tarama tekniği (ilişkisiz) kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Hindistan'da Türkçe öğrenen yabancı uyruklu 110 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmadaki veriler, Buran'ın (2008) "Kırgızistan'daki Dillerin Edinilme ve Öğrenilme Süreçleri" konusunda yapmış olduğu çalışmadaki verilerden esinlenerek araştırmacılar tarafından oluşturulan anket yoluyla toplanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 16.0 veri analizi programında çözümlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Hindistan'da Türkçenin İngilizceden sonra en çok öğrenilmek istenen yabancı dil olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin dil geçmişleri incelendiğinde Hintçe ve İngilizce dışında en az iki yabancı dil daha bildikleri ortaya çıkmaktadır. Yabancı dil öğrenme sürecini yönlendiren etmenler vardır. Bu etmenler arasında biyolojik koşulları, bilişsel ve duygusal etkenleri, öğretim metodu, sosyal ve çevresel etkenleri sayabiliriz. Bu etkenler ışığında bakıldığında Hindistan'da dil öğretiminin bu etkenlerden olumlu olarak etkilendiği sonucu çıkmaktadır. Bu durum aslında stratejik olarak gelişen Hindistan'ın dil öğrenme konusunda ne kadar ileride olduğunun göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, Hindistan, dil geçmişi.

[*] Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aiscan@atauni.edu.tr
[**] Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, esinsahin25@gmail.com
[***] Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bvarisoglu@hotmail.com
[****] Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fatihkana@hotmail.com
[*****] Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, ilterissengul@gmail.com

THE INVESTIGATION OF LEARNING HISTORIES OF YOUNG-ADULT TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE LEARNERS IN INDIA ACCORDING TO SOME VARIABLES

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate Turkish as Foreign Language learners' learning histories and their Turkish learning cases by associating with many variables such as age, and nationality. This inquiry, then, figured out the existing Turkish learning cases in India. The languages acquired by Indians students learning Turkish as a Foreign Language (TFL) are shown the proportion. In this scale, the case of learning Turkish was shown. The portion of gender, race and age factors of TFL learners were taken into consideration.

In this study, non-relational descriptive research technique was used. The sampling of this research consists of 110 Turkish as foreign language learners in India. As a data collection tool, a questionnaire was used developed by researchers by inspiring from the study of Buran (2008) for the acquisition and learning processes in Kyrgyzstan.

The data were analyzed by SPSS 16.0 software. As a result of the existing findings, it was seen that Turkish language was learnt as a foreign language after English as a second language. It was also seen with the reference of learning histories of the participants that at least two foreign languages were learnt besides Hindu and English. There are many factors orienting the foreign language learning process. We underline from these factors the biological conditions, cognitive and sentimental notions, teaching methods and social and environmental facts. In light of these facts, it was seen that the language teaching in India was influenced by all of them in a positive way. This case shows us the advance level of strategically developing India about second language acquisition.

Keywords: Turkish as foreign language, India, language choice.

Giriş

İnsanın dünyadaki yerini ve değerini belirleyen en önemli unsur dildir (Aksan, 2009: 11). Dil, muhakemenin uzanabildiği sınırları, duyguların erişip hayalin tanıyabildiği bölgeleri, görüntüleri adlandıran bir sistemdir. Dil, sosyalleşme süreci içerisinde hem insana hem de topluma benlik, kimlik ve kişilik kazandıran bir belirleyicidir (Güzel, 2010: 20-21). Dünya üzerinde birçok dil bulunmasına rağmen, artan uluslararası ilişkiler, ulusların kendi ana dilleriyle iletişim sağlamalarını yetersiz kılmakta ve bu nedenle diğer ülkelerin dillerini öğrenme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir dilin başka uluslar tarafından öğrenilmesini önemli kılan ölçütlerin başında ise o dili konuşan ülkenin politik ve ekonomik durumu gelmektedir (Demirel, 2010: 3).

Diller, aslında insanın yapısını oluşturan temel yapı taşlarıdır. Her insan, kimliğinin en önemli göstergesi olan dilini korumak ve sürdürmek ister. Yabancı bir dili ve kültürü öğrenmek çocukların şimdiki yaşamı için gerekli ve geliştirici; gelecekte bağımsız, etkin ve üretken bireyler olarak yaşam koşullarının ve sorumluluklarının üstesinden gelebilmeleri için de vazgeçilmez bir ön koşul durumundadır.

Dünyadaki hızlı değişim ve gelişmeler, birden çok dil bilmeyi (multilingualism) gündeme getirmiş, ulusların birbirlerini daha yakından tanımaları imkânını doğurmuştur. Yabancı dil öğrenmek için birçok neden vardır. Yabancı dil bilme, farklı kültürlerin daha iyi anlaşılmasına, yeni iş fırsatlarının oluşmasına, akademik başarıya ve o dili konuşanlarla iletişim kurmaya katkı sağlar (İşcan, 2011: 29).

Dünyanın en büyük ülkelerinden biri olan Hindistan soğuk savaş sonrası dönemde, yeni bir dünya düzeni kurulurken bir kutup başı ya da merkezi olarak dünya platformuna çıkmaktadır. Eskiden büyük bir güç olmasına izin verilmeyen Hindistan'ın önemi günümüzde giderek artmakta ve bu ülke önemli bir güç hâline gelmektedir. Dünyanın bir küre olarak bütünleşmeye doğru gittiği bu dönemde Hindistan, doğuya ve Asya kıtasına yönelen yeni politikaların tam ortasında yer almaktadır (Kılıçkap, 2007: 131). Hindistan günümüzde büyüyen ekonomisi, genç nüfusu ve jeopolitik, jeostratejik konumuyla oldukça önemli bir ülkedir. Ülkenin bazı bölgelerinde okuryazarlık seviyesi gelişmiş ülkelerdekine oldukça yakın bir seviyededir.

Hindistan'ın tarihine bakıldığında bu ülkenin birçok kültürü barındırdığı görülmektedir. Bu kültürel ortamın içerisinde Türk kültürünün önemli bir yeri vardır. Hindistan'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Gazneliler dönemiyle başlayan kültürel etkileşim günümüze kadar artarak gelmiştir. Hindistan'ın uzun yıllar Türk hâkimiyetinde kalması ve Türk hükümdarlarının yönetim merkezi olması, Türklerin dillerinin ve kültürlerinin buradaki kalıcılığını artırmıştır. Hindistan yarımadasında Türklerin dışında pek çok kavmin yaşaması burada bir kültürel çeşitliliği de ortaya çıkarmıştır (Bilkan, 1998: 4). Hindistan'da farklı diller iç içe yaşamaktadır. Bu iç içelik Hindistan'ın çok dilliliği bir kültür politikası olarak benimsemesini sağlamıştır.

Dil, halkı birleştiren bir zenginlik kaynağıdır. Hindistan anayasası tarafından kabul edilen 22 resmî dil bulunmaktadır. Hindistan'daki bu dil zenginliği aslında geleceğin temellerinin Hindistan'da sağlam bir şekilde atılmasını sağlamıştır. Küreselleşmeyle beraber ülkelerin sınırları kalkmakta ve gelecekte insanlığı çok kültürlü bir dünya beklemektedir (Cihan, 2001: 19). Dil verileri, bize tarihin savaşlar tarihinden ibaret olmadığını, asıl tarihin öğrenmeler ve öğretmeler süreci olduğunu göstermektedir

Bu çalışmanın amacı, Hindistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin dil geçmişlerini ve Türkçe öğrenme durumlarını cinsiyet, yaş ve ulus değişkenlerine bağlı olarak betimlemektir. Bu amaca bağlı olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1- Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Hindistan'daki öğrencilerin bildikleri dillerin dağılımı nasıldır?
2- Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Hindistan'daki öğrencilerin bildikleri yabancı diller sıralamasında Türkçenin durumu nedir?
3- Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Hindistan'daki öğrencilerin cinsiyet, ulus ve yaş değişkenlerine göre bildikleri dillerin dağılımı nasıldır?

Yöntem

Çalışmada betimsel araştırma yöntemlerinden tekil tarama tekniği (ilişkisiz) kullanılmıştır. Betimsel araştırmalar, verilen bir durumu tam ve dikkatli bir şekilde özetlemeye yarar (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel. 2009: 21).

Araştırmanın örneklemini Hindistan'daki Jawaharlal Nehru Üniversitesinde Türkçe öğrenen yabancı uyruklu 110 öğrenci oluşturmaktadır. Böylece üniversitede Türkçe öğrenen bütün öğrenciler araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu nedenle, araştırma sonucunda yapılacak genellemeler ve varılan yargılar örneklemin tamamını kapsamaktadır. Çalışmanın örnekleme yöntemi kolay ulaşılabilir örneklemedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmadaki veriler, Buran (2008) tarafından "Kırgızistan'daki Dillerin Edinilme ve Öğrenilme Süreçleri" konusunda yapılan çalışmadaki verilerden esinlenerek araştırmacılar tarafından oluşturulan anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket, belli bir konudaki sorulara bağlı olarak bir evren ya da örneklemi oluşturan kaynak kişilere sorular yöneltmek suretiyle sistemli veri toplama tekniğidir (Balcı, 2009:146). Ankette öğrencilerin dil geçmişlerini ve Türkçeye karşı tutumlarını tespit etmeye yarayacak olan doğum yeri, ulus, yaş, cinsiyet, ana dil, yetişme çevresi ve en iyi bilinen yabancı dillerle ilgili bilgilere yönelik sorular yer almaktadır. Veri toplama aracının kapsam geçerliği için Türkçe eğitimi ve eğitim bilimleri alanlarından uzman 2'şer kişinin görüşlerine başvurularak görünüş geçerliği konusunda pozitif dönüt alınmıştır. Uzmanlardan alınan dönütlerden sonra ankete son hâli verilmiş ve ilgili anket örneklem grubuna uygulanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 16.0 veri analizi programında çözümlenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik yönteminden yararlanılmıştır. Betimsel istatistik, gözlem sonuçlarını betimlemeyi ve mevcut durumu özetlemeyi konu edinen bir analiz yöntemidir (Büyüköztürk, 2009: 21).

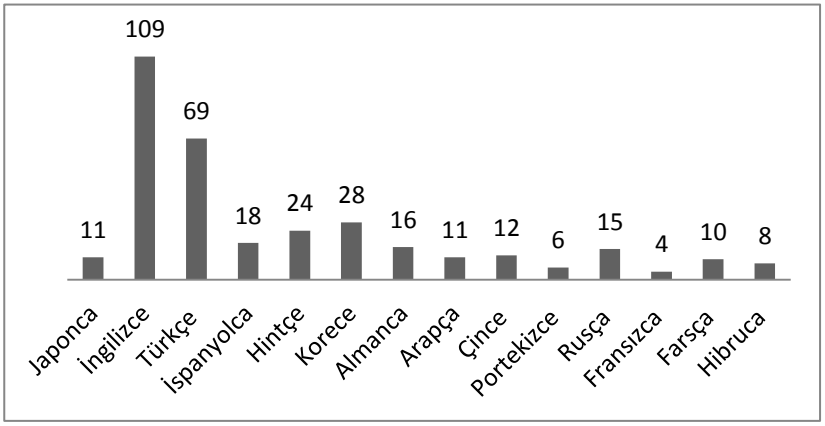
Bulgular

Tablo 1: Hindistan'daki Öğrencilerin Bildikleri En İyi Dört Yabancı Dil Sıralamasının Dillere Göre Dağılımı

Bilinen Yabancı Diller	1. Yabancı Dil	2. Yabancı Dil	3. Yabancı Dil	4. Yabancı Dil	Toplam	
					f	%
Japonca	1	4	6		11	2.95
İngilizce	72	31	4	2	109	29.22
Sanskritçe			1	2	3	0.80
Maithili				1	1	0.27
Türkçe		***4***	***36***	***29***	***69***	***18.50***
Yunanca				1	1	0.27
İspanyolca	5	9	4		18	4.83
Hintçe	13	9	1	1	24	6.43
Korece	4	14	10		28	7.51
Bhojpuri	1		1	1	3	0.80
Almanca	2	6	6	2	16	4.29
Urduca	2	1	1		4	1.07
Arapça	4		6	1	11	2.95
Marathi		1	2		3	0.80
Hibruca		1	1	6	8	2.14
Oriya			2		2	0.54
Çince		5	5	2	12	3.22
Portekizce		1	3	2	6	1.61
Rusça	1	10	4		15	4.02
Bengalce		2		1	3	0.80
Fransızca		4			4	1.07
Farsça	2	4	3	1	10	2.68
Bangla			1		1	0.27
Marwadı		1			1	0.27
Manipuri	1				1	0.27
Maghi	2				2	0.54
Haryanvi		1			1	0.27
Braj			1		1	0.27
Magahi			1		1	0.27
İtalyanca		1			1	0.27
Mizo			2		2	0.54
Mardan		1			1	0.27
Toplam	**110**	**110**	**101**	**52**	**373**	**100**

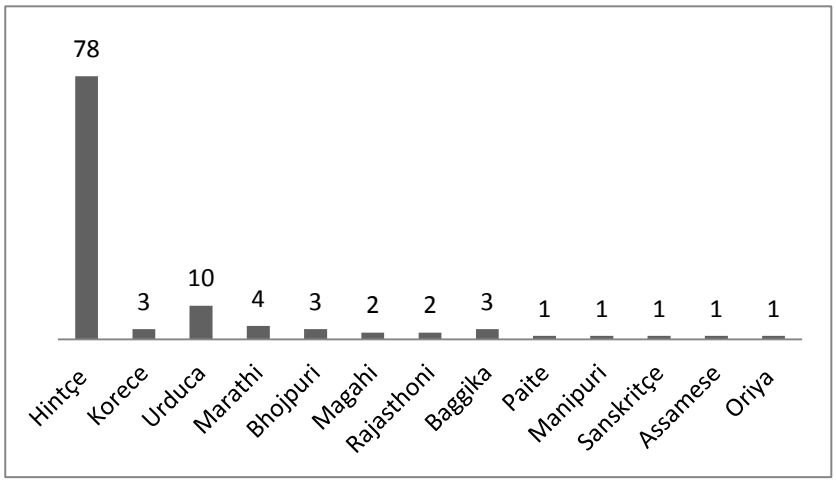
Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin en iyi bildikleri ilk dört yabancı dil sıralamasında, birinci sırada yer alan dilin İngilizce olduğu Türkçenin ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Öğrencilerin yabancı dil olarak bildiklerini ifade ettikleri dillerin toplam sayısı 32'dir. Tüm bu diller içinde Türkçenin oranı %18.50'dir. Ayrıca çalışmaya katılan toplam öğrenci sayısı 110 olmasına rağmen frekans değerlerin toplamında 373 sayısı esas alınmıştır. Bu değer öğrencilerin en iyi bildiklerini ifade ettikleri ilk dört yabancı dil sıralamasındaki toplam değeri vermektedir. Dillerle ilgili tek tek değerlendirme yapılırken ilgili dilin satırındaki toplam değer esas alınmıştır. Bu sayı ilgili dilin satırındaki 110 kişilik gruptan kaç kişiyi içeriyorsa o sayıya eşittir.

Şekil 1: Hindistan'daki Öğrencilerin En Çok Öğrendiği Yabancı Dillerin Dağılımı

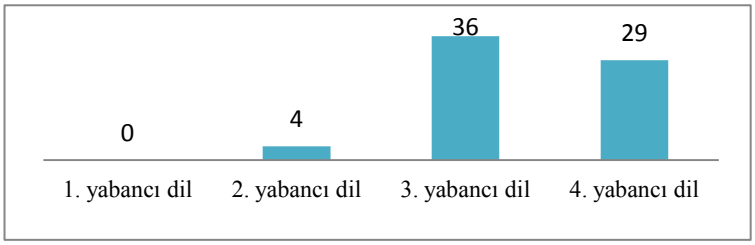
Şekil 1'de öğrencilerin konuştukları yabancı dillerden en çok frekansı olanlar sıralanmıştır. En çok konuşulan bu dillerden İngilizce %32, Türkçe %20, Korece %8, Hintçe %7 ve diğer dillerin tümünün oranı %33'tür.

Şekil 2: Hindistan'daki Öğrencilerin Ana Dilleri

Şekil 2 incelendiğinde Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Hindistan'daki öğrencilerin büyük çoğunluğunun ana dilinin Hintçe olduğu; ancak Hintçe dışında on iki farklı dilin de ana dil olarak konuşulduğu görülmektedir.

Şekil 3: Türkçenin Yabancı Dil Olarak Tercih Edildiği Sıralama

Şekil 3'te görüldüğü gibi, Türkçe birinci yabancı dil olarak hiç tercih edilmemişken ikinci yabancı dil olarak %5.80, üçüncü yabancı dil olarak %52.17, dördüncü yabacı dil olarak ise %42.03 oranında tercih edilmiştir.

Tablo 2: Hindistan'da Konuşulan Yabancı Dillerin Cinsiyete ve Ulusa Göre Dağılımı

Bilinen Yabancı Diller	Cinsiyet		Ulus		Toplam	
	Erkek	Kız	Hintli	Koreli	f	%
Japonca	4	7	9	2	11	2.95
İngilizce	73	36	106	3	109	29.22
Sanskritçe	1	2	3		3	0.80
Maithili		1	1		1	0.27
Türkçe	***52***	***17***	***67***	***2***	***69***	***18.50***
Yunanca	1		1		1	0.27
İspanyolca	15	3	17	1	18	4.83
Hintçe	11	13	24		24	6.43
Korece	20	8	25	3	28	7.51
Bhojpuri	2	1	3		3	0.80
Almanca	9	7	16		16	4.29
Urduca	3	1	4		4	1.07
Arapça	8	3	11		11	2.95
Marathi	1	2	3		3	0.80
Hibruca	4	4	8		8	2.14
Oriya	1	1	2		2	0.54
Çince	8	4	12		12	3.22
Portekizce	5	1	6		6	1.61
Rusça	11	4	15		15	4.02
Bengalce	2	1	3		3	0.80
Fransızca	3	1	4		4	1.07
Farsça	9	1	10		10	2.68
Bangla	1		1		1	0.27
Marwadı		1	1		1	0.27
Manipuri		1	1		1	0.27
Maghi	1	1	2		2	0.54
Haryanvi		1	1		1	0.27
Braj		1	1		1	0.27
Magahi	1		1		1	0.27
İtalyanca	1		1		1	0.27
Mizo	1	1	2		2	0.54
Mardan		1	1		1	0.27
Toplam					**373**	**100**

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde ulus değişkenine göre verilen cevapların en dikkat çekenlerinin Hintli ve Koreli öğrencilerin Hintçe ve Korece ile ilgili değerlendirmeleri olduğu görülmektedir. Hintli öğrenciler, uluslarını Hintli olarak ifade etmelerine rağmen bildikleri yabancı diller sıralamasında Hintçeyi işaretlemişlerdir. Benzer şekilde Koreli öğrenciler de uluslarını Koreli olarak işaretlemelerine rağmen bildikleri yabancı diller içerisine Koreceyi de dâhil etmişlerdir. Ulusa göre elde edilen veriler incelendiğinde, Hintli öğrencilerin 67'si, Koreli öğrencilerin 2'si

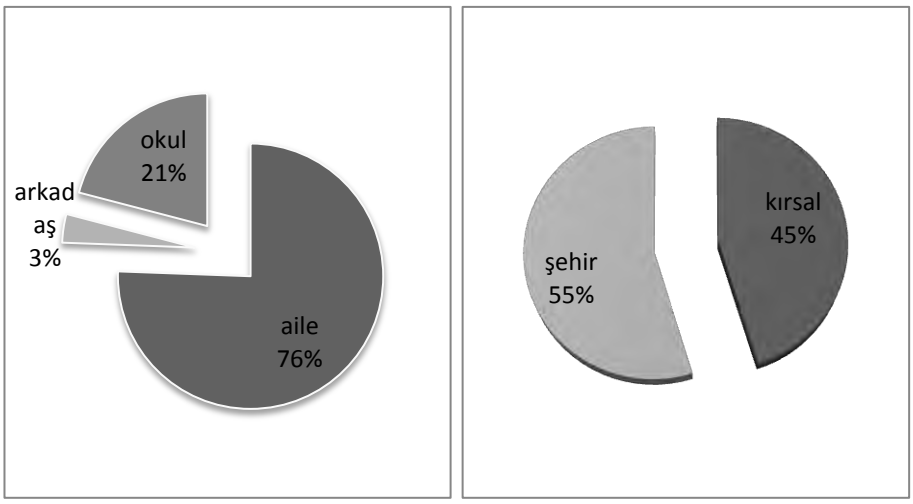
yabancı dil olarak Türkçe öğrendiklerini belirtmişlerdir. Cinsiyete göre ise 52 erkek, 17 kız öğrenci Türkçe öğrendiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Hindistan'da Konuşulan Yabancı Dillerin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş / Bilinen Yabancı Diller	18	19	20	21	22	23	24	25	26
Japonca	1	2	4	2	2				
İngilizce	7	12	24	29	21	7	3	5	1
Sanskritçe		1	2						
Maithili		1							
Türkçe	***3***	***7***	***15***	***18***	***16***	***3***	***1***	***5***	***1***
Yunanca				1					
İspanyolca	1	1	3	7	4	1	1		
Hintçe	3	2	7	8	1	1		2	
Korece	1	5	6	8	5			3	
Bhojpuri			1	1	1				
Almanca	1	1	3	4	4	2	1		
Urduca			2	1	1				
Arapça			2	5	1	2		1	
Marathi		1		1	1				
Hibruca				5	2			1	
Oriya				2					
Çince	1	1	3	3	2	1		1	
Portekizce				2	3		1		
Rusça	1	4	3	4	1	1			1
Bengalce			3						
Fransızca			1		1	1	1		
Farsça	1			3	3	2	1		
Bangla						1			
Marwadı	1								
Manipuri	1								
Maghi			1		1				
Haryanvi					1				
Braj					1				
Magahi				1					
İtalyanca	1								
Mizo				1		1			
Mardan			1						

Tablo 3'te Hindistan'daki öğrencilerin öğrendikleri yabancı dillerin yaşlarına göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre Türkçe öğrenen öğrencilerin yaşlarının dağılımı incelendiğinde en çok 20, 21 ve 22 yaşındaki öğrencilerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan tüm yaş grubundan öğrencilerin Türkçe öğrendiği de tablodaki dağılımdan gözlemlenebilmektedir.

Şekil 4: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Hindistan'daki Öğrencilerin Kendilerini Yetiştiren Çevrelerle İlgili Bilgilerinin Oranları

Şekil 4 incelendiğinde öğrencilerin yetişmesinde en etkili sosyal çevrenin %76'lık oranla aile olduğu görülmektedir. Okul ise ikinci sıradadır. Öğrencilerin yetiştikleri çevreler arasında şehir %55 oranındadır. Ancak kırsalda yetişenlerin oranı da azımsanamayacak ölçüdedir.

Sonuç

Bu çalışmada da görüleceği üzere, yabancı dil öğrenme sürecini yönlendiren birçok etmen vardır. Bunlar arasında en öne çıkanlar biyolojik koşullar, bilişsel ve duygusal etkenler, öğretim yöntemleri, sosyal ve çevresel etkenlerdir. Bu etkenler, olumlu yönde gelişirse dil öğrenen kişi hangi yaşta olursa olsun pek fazla önemli olmamakta, dil öğrenme başarılı olmaktadır (Tutaş, 2000: 369).

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, özellikle İngilizcenin Hindistan'da ikinci dil olarak öğrenildiği göze çarpmaktadır. İngiltere'nin Hindistan ile olan sıkı bağları bu durumun en önemli sebebi olarak gösterilebilir. İngiltere'de birçok Hint asıllı Britanya vatandaşı yaşamaktadır. İngilizlerin geçmişteki koloni ilişkileri hâlâ etkisini sürdürmekte, Hintliler İngilizceyi iyi derecede öğrenmektedirler. Dil yoluyla kültürel bağlar kurulmakta, İngiltere'de yaşayan Hintlilerle olan akrabalık bağları da İngilizcenin öğrenilmesinde büyük öneme sahip olmaktadır.

Hindistan'daki bireylerin birçok dili ana dili olarak konuştukları görülmektedir. Hintçe dışında farklı on iki ana dilin bulunması Hindistan'daki farklı kültürel yapıyı ortaya koymaktadır. Türkçenin öğrenciler tarafından daha çok üçüncü veya dördüncü yabancı dil olarak seçilmesi Türkçenin öğrenciler tarafından önemsendiğinin bir göstergesidir. Özellikle Hindistan'daki İngiliz etkisi düşünüldüğünde Türkçenin Hindistan'daki öneminin gitgide arttığı söylenebilir.

Günümüz Türkiye'si ve Hindistan'ı göz önünde bulundurulduğunda ekonomik olarak gün geçtikçe daha iyiye giden iki ülkenin, bu gelişmeler ışığında dildeki gelişmelerin aynı ölçüde ilerlediği ve iki dili de öğrenmek isteyenlerin gün geçtikçe daha çok arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle Türkiye'nin siyasi ve ekonomik istikrarı, diğer ülkelerle yapılan ikili anlaşmalar ve ticari ilişkiler, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine olan isteği daha çok artırmaktadır.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan (2009). **Her Yönüyle Dil**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BANARLI, Nihad Sami (2002). **Türkçenin Sırları,** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

BALCI, Ali (2009). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler,** Ankara: Pegem A Yayıncılık.

BİLKAN, Ali Fuat (1998). **Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BURAN, Ahmet (2008). "Kırgızistan'daki Dillerin Edinilme ve Öğrenilme Süreçleri", **Ahmet B. Ercilasun Armağanı,** Sayfa: 191-201. Ankara: Akçağ Yayınları.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener (2009). **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.** Ankara: Pegem A Yayıncılık.

BÜYÜKÖZTÜRK Şener, KILIÇ ÇAKMAK Ebru, AKGÜN Özcan Erkan, KARADENİZ Şirin, DEMİREL Funda (2009). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

CİHAN, Nazlı (2001). **Erken Yaşta Çok Dillilik ve Yabancı Dil,** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİREL, Özcan (2010). **Yabancı Dil Öğretimi**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

GÜZEL, Abdurrahman (2010). **İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi**, Ankara: Öncü Kitap.

İŞCAN, Adem (2011). "Türkçenin Yabancı Dil Olarak Önemi", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi,** 4, 29-36.

KARAAĞAÇ, Günay (2004). **Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi,** Ankara: Akçağ Yayınları.

KILIÇKAP, Tolga Barış (2007). **Bölgesel Güçten Küresel Güce Hindistan,** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

KULKE, Herman ve ROTHERMUND, Dietmar (2001). **Hindistan Tarihi**, Çev.: Müfit Günay, Ankara: İmge Kitabevi.

TUTAŞ, Nazan (2000). "Yabancı Dil Öğrenmede Yaş Faktörü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6, 365-370.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 417-426, ANKARA-TURKEY

ALMAATADA 1986 ARALIK OLAYLARI: JELTOKSAN

Füsun KARA[*]

ÖZET

Türkistan'dan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleriyle sonradan buraya gelen muhtelif Türk boylarının birleşmesiyle oluşmuş bir Türk toplumu olan Türkistan'ın ocak ağası sayılan Kazak Türkleri, bağımsız yaşamak için çok büyük bedel ödemek zorunda kalmışlardır. Kazakların tarihinde Kalmuk ve Rusların saldırı ve işgalleri büyük yer tutmaktadır. Büyük güçlerin güdümüne giren ihtiraslı Kazak hanlarının isyan ve saldırıları da Kazakları çok uğraştırmıştır. Kazakların ordalara/cüzlere bölünmeleri veya diğer Türk tayfaları ile çekişmeye, didişmeye girmeleri her defasında hasım güçlerin istilasını getirmiştir.1986 Aralık ayaklanması ya da Jeltoksan, Mihail Gorbaçev'in Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Dinmuhamed Konayevi görevinden alarak onun yerine dışarıdan Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetinden Gennady Kolbin'i atamasıyla 17 Aralık 1986 sabahında ayaklanma başladı. Gösterilerin başlangıcında Merkezi Komite Binası önünde 200-300 öğrenci toplandı. 18 Aralıkta KGB orduları gösteriyi dağıttılar. 2000 den fazla insan yakalanarak tutuklandı, yüzlerce insan yaralandı ve en az 3 kişi öldürüldü. Almaata'da gerçekleşen gösteriler diğer Kazak şehirlerinde Sovyetlerin federal yapısını zayıflatacak ve sosyal yapıyı sarsacak ilk büyük patlama idi. Protestoların ardından Sovyetlerin kardeşlik ve birliktelik üzerine inşa edildiğine dair efsane birkaç yıl içinde paramparça olacaktı. 20. yüzyılın son çeyreğinde bütün Kazak halkının Sovyet hâkimiyetindeki diğer halklarla birlikte bağımsızlık mücadelesi başlatmaları ve başarıya ulaşmaları asırlardır ödenen bedellerin semeresidir denilebilir. Kazakların son yüzyıllık tarihi okunduğunda kahraman geçmişleri ortaya çıkacaktır. Bu makalede bu milli ve bölgesel ayaklanmanın neden ve sonucu anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Almaata, Aralık Olayları, Sovyetler Birliği, Milliyetçilik.

1986 DECEMBER EVENTS IN ALMATY: JELTOKSAN

ABSTRACT

Part of Turkic tribes which have moved from Turkestan, having united with other various Turkic tribes have vreated the Kazakh state which became one of leading Powers of Turkestan and which later paid much for independence. There were hard times throughout history of Kazaks, such as the Jungarian invasion and the Russian colonialism rebellious Kazakh leaders added more to the problems in difficult times. Division of Kazakhs into the Juz system, and c ollisions and

[*] Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Ġnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: fusunkara2004@yahoo.com

disagreements with the other Turkic Peoples caused often foreign interventions and invasions. The Jeltoqsan or December of 1986 were riots that took place in Almaty in Kazakhstan in response to General Sekretary Mikhail Gorbachevs dismissal of Dinmukhamed Konayev, the First Secretary of the Communist Party of Kazakhstan and an ethnic Kazakh, and the subsequent appointment of Gennady Kolbin, an outsider from the Russian SFRR Demonstrations started in the morning of 17 December 1986 as an initial number of 200-300 students gathered in front of Central Comitte Building. December 18 KGB were dispatched to break up the demonstration. That uprising in Almaata and in other Kazakh cities was the first big bang that undermined the Soviet federal structures and social fabric. After these protests the myth of the fraternal unity and brotherhood of the Soviet peoples fell apart in a matter of a few years. In last quarter of the 20 th century the entire Kazakh people, together with the other peoples enduring the power of Soviets, rose against the foreign administration The result was indeed fruit of the centuries long efforts and struggles. History of The Kazakhs for last century woul reveal the heroic past of this people. In this article, it is considered national and regional conflicts the reasons and consequence.

Key Words: Kazakhstan, Almaty, December Events, Soviet Union, Natioanalism.

Giriş

Tarih ve etnoloji bakımından Kazaklar, Türk kavimler grubunun Kıpçak bölümüne dahildir. Kazakistan'ın asıl nüfusunu teşkil eden Kazaklar, muhtelif devirlerde geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleriyle, Sibirya kavimleri ve Moğol Kalmuklarının birleşmesi sonucu 15. yüzyılda teşekkül etmiş bir topluluktur[1]. Kazaklar, 15. yüzyılın 20. Yıllarında Deşt-i Kıpçak bölgesinde hüküm süren Cengiz Han soyundan gelen Özbek Hanlığı'na bağlı olarak yaşamaktaydılar. Bu topluluğun başında bulunan Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canibek Sultanlar, Özbek Han'ı Ebu'l Hayr Han'a karşı giriştikleri mücadeleyi kaybedince 1440 yılında kendilerine bağlı boylarla birlikte Aral bölgesini terk ederek Çu nehri boylarına geldiler. Mal ve mülksüz olarak göç eden bu topluluğa yerliler "Kazak" adını verdiler[2]. Moğol Hanının desteğini alan Kazak hanları bu bölgede Kazak Hanlığı'nın temelini attılar. 15. yüzyılın sonlarına doğru Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir bölümünü kontrol altına alacak kadar güçlendiler. 1456 yılında Kerey ve Canibek Sultanların bu bölgede Kazak Hanlığı'nı kurması sonucu Kazak halkı etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmış oldu.

Canibek Han'ın oğlu Kasım Han devrinde güneyde şeybani Han ile yapılan mücadelede üstünlük sağlanmış ve Sırderya bölgesinin kontrolü Kazak Hanlığı'nın eline geçmiştir. Kuzeyde ise Nogay Hanlığı'nın iç mücadeleler neticesinde zayıflaması üzerine bir kısım halk Kazak Hanlığı'na katıldı. 1523 yılında Kasım Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Tahir Han, Kazak birliğini koruyamadı. Dış baskılar ve iç çekişmeler sonucunda Kazak Hanlığı cüzlere bölündü. Kasım Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi boşluk ile başlayan siyasi mücadelelerin neticesinde

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz; Reşid Rahmeti Arat, "Kazakistan", İA, c.VI, İstanbul, 1977, s. 499; Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s.36-37; Muhabay Engin, Kazak ve Tatar Türkleri, İstanbul,1976, s.34; Shirin Akiner, Sovyet Müslümanlar, (çev. Tufan Buzpınar), İstanbul, 1995, s. 245-247.

[2] Emin Özdemir, "Kazak Türkleri ve Kazakistan İle İlgili Bibliyografya" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2011, s.184.

Kazak boylarının siyasi bakımdan birbirlerinden ayrılması ile oluşan yön, taraf, bölüm anlamına gelen cüzler ortaya çıktı. Kişi Cüz, Orta Cüz, ve Ulu Cüz olmak üzere üç siyasi idari bölgeye ayrılan Kazakların, zaman içinde ayrıldıktan sonra da dirayetli hanların yönetiminde ya da ortak tehlike karşısında yeniden birleşikleri görüldü[3].

1680 yılında han olan Tevke Han zamanında komşu ülkelerle dostane ilişkiler kurulmuş, dağınık Kazak siyasi birliği tekrar bir merkez etrafında birleştirilmeye çalışılmıştır. Tevke Han'ın ölümünden sonra Kazak siyasî birliği yeniden parçalanmış, bir taraftan doğudan gelen Moğol ve Kalmuk kabilelerin saldırıları sonucu sıkışan Kazak cüzleri, diğer taraftan da I. Petro'nun Çar olmasıyla birlikte Kazakistan ve Türkistan üzerinde ilgisi artan Rusya'nın istilasına maruz kalmışlardır. Asya ticaretinin önemli bir kapısı olarak Kazak bozkırlarını gören Çar I.Petro, Kalmuk ve Başkırt kabilelerinin saldırıları sonucunda sıkışan Küçük Cüz Han'ı Ebu'l Hayr Han'a Başkırt kabile reisi Aldarbay vasıtasıyla Başkırtlar ile barışıp içinde yaşamak istiyorlarsa Rusya'nın himayesini talep etmelerinin gerektiği haberini ulaştırmış, dış saldırılar neticesinde sıkışan Ebu'l Hayr Han'ın yardım talebi Rusya'nın Kazakistan'ı işgal sürecinin başlangıcı olmuştur. 19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde Küçük, Orta ve Ulu Cüz olmak üzere Kazak bozkırlarının tamamını işgal eden Rusya, bir taraftan da işgal ettiği bölgelerde otoritesini sağlamlaştırabilmek için idari teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. 1824 yılında çıkartılan kanunla Kazakistan'ın Turgay ve Ural bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliğine devredilmiştir. Bu dört bölge daha sonraki yıllarda merkez kabul edilerek Step Genel Valiliği adı altında birleştirilmiştir[4]. Kazakistan'ın güneyinde kalan ve Kazakların yoğun olarak yaşadıkları Sirderya ve Semireçi eyaletleri ise bu bölgede kurulan Türkistan genel Valiliği yönetimine bırakılmıştır. Kazakistan'ın işgalini tamamlayan Rusya, işgal ettiği bölgelerde katı bir sömürge siyaseti izlemiştir. Rusya'nın Kazakistan'ı sömürgeleştirme hareketinin ilk adımı Kazak bozkırlarında uyguladığı iskân siyaseti olmuştur. Rus idareciler, bu siyasetlerini gerçekleştirmek için önce kale inşaatlarını bahane ederek Kazak arazilerini devletleştirip Rus Kozak birliklerinin buralara yerleştirdiler. Daha sonra Rusya'dan göç ettirilen fakir Rus köylüleri için tarım arazileri açma bahanesiyle hayvancılıkla uğraşan kazakların kullandıkları otlaklar ellerinden alınarak Rus köylüleri buralara iskân ettirdiler. Bu dönemde Kazakların sosyal hayatının kendisine özgü nitelikleri vardı. Kazakların sahip oldukları göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı, sosyo-ekonomik hayatının biçimlenmesinde etkili olmuştur.

20. yüzyılın başında ise Rusya'da meşrutiyetin ilanıyla doğan fikri ve siyasi özgürlük etkisini Kazak bozkırlarında da gösterdi. Kazaklar arasında da siyasi ve fikri hareketler gelişmeye başladı. Bu hareketler önce Rusya'nın sömürü ve asimilasyon politikalarına karşı tepki niteliğinde doğdu. Rus politikalarına karşı Kazak aydınları ilk millî tepkilerini Rusya politikalarının aleyhinde yaptıkları mitingler ve şikâyet dilekçeleriyle gösterdiler.

1917 yılında Rusya'daki şubat ihtilâli sonucu Kazakistan'da önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Kazak önderleri öncülüğünde önce Kazakistan'ın muhtelif şehirlerinde bölgesel Kazak kongreleri toplanmış daha sonra ise bütün bölgelerden gelen delegelerin katılımıyla I. ve II. Kazak genel kongreleri düzenlenmiştir. II. Kongrede ise Rusya'daki 1917 yılı Ekim Bolşevik İhtilali de dikkate alınarak Alaş Orda otonomisi kurulması kararı alınmıştır[5]. Alihan Bökeyhanoğlu önderliğinde kurulan müstakil hükümet Bolşeviklerin Kazakistan'ı işgaliyle son bulmuştur. Ağustos 1920'de Kırgız(Kazak) Sovyet Otonom Sosyalist Cumhuriyeti kurularak Sovyet Rusya'ya bağlanan Kazak topraklarında yeni bir dönem başlamıştır.

[3] Martha Brill Olcott, The Kazakhs, Stanford, 1987, s.30.
[4] Emin Özdemir, agm., s.185.
[5] Füsun Kara "Alaş Orda Milli Hükumeti" Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 192, İstanbul, 2002, s. 54-56.

Ancak Sovyet döneminde de Kazak halkının çektiği sıkıntılar son bulmamış, Rusya, çarlık döneminde geliştirdiği sömürü ve asimilasyon siyasetini bu dönemde de devam ettirmiştir. 1929-1934 yılları arasında yapılan kolektifleştirme çalışmaları sonucu Kazaklar arasında açlık başlamış, birçok Kazak hayatını kaybetmiştir[6]. Bu felâketten sonra Kazak halkı ülkesini terk edenlerle birlikte nüfusunun üçte ikilik bir kısmını kaybetmiştir[7]. Bu dönemde Kazaklar için başlayan bir başka tehlike ise 1930-1937 yılları arasında Kazak aydınlarına karşı başlatılan yok etme hareketidir. Alaş Orda hareketi içinde yer almış birçok Kazak aydını bu dönemde suçlanarak sürgün edilmiş ya da öldürülmüştür.

Kazaklar Sovyet döneminde de kültürel alandaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde, Kuanış Satbayev, Muhtar Avezov, Yusufbek Aymatov, Saken Seyfulin, Gabit Musiperov, Sancar Asfendiyarov, Külaş Bayseyitova ve Sara Jiyenkulova gibi şahsiyetler yetişmiştir[8]. Sovyet Rusya'nın uyguladığı kültürel asimilasyona karşı Kazaklar milli kimliklerini korumak için mücadele etmişlerdir.

1.Kazakistan'da Bağımsızlık Hareketleri

1722 yılında Çar Petro, Kazak coğrafyasının Orta Asya'nın kapısı olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu nedenle Orta Asya hâkimiyetine girişen Ruslar öncelikle bu bölgelere hâkim olma amaçlarını gerçekleştirmeye başladılar. 1723 yılında Kalmukların, Sayram, Taşkent ve Türkistan gibi Kazakların yoğunlukta oldukları bölgeleri ele geçirmesi üzerine, Ruslarda Sirderya boyları başta olmak üzere birçok askeri garnizonlar kurmaya başladılar. Bunların yanı sıra Kazakları aldatma siyaseti de yürütmekte idi. Kazakların Rus hâkimiyetini kabul etmeleri yönünde Rus elçisine 1732 yılında "Biz sizlerle barış içinde yaşamak isteriz, ancak sizin hâkimiyetinizi kabul etmeyiz"[9]. Bunun üzerine Ruslar "Rus imparatoru Kazaklara ayrıcalık tanımayacaktır. Kazaklarında hâkimiyetimiz altında yaşayan Kalmuk, Başkurt, Sibir halkı ve Yayık Kazakları (Kossaklar) gibi yok edilecek güçtedir. Rusların bu cevaplarından anlaşılmalıdır ki bundan önceki ve sonraki dönemlerde de Rusların ikili siyasetini görmekteyiz. Bu konuda Doğu Türkistan Kazakları tarihçisi, Jakıp Junısulı Şu tespitde bulunmaktadır: "Ruslar Kazakları, Kalmuklara, Kalmukları da Kazaklara karşı kışkırtıp her iki tarafı güçsüzleştirip istilâ programını uygulamaya koyuldular"[10] .

Sultan Kenesarı Kasımoğlu, Ruslara karşı giriştiği mücadelede büyük cesaret örneği sergilemiştir. Onun isyan hareketi başlamadan önce, Çarlık askerlerinin yoğun saldırıları sonucunda, Sibirya ve Orenburg Kazaklarıyla ilgili olarak 1822-1824 yönetmeliklerinin kabul edilmesine rağmen, siyasi soyutlanmasını hala muhafaza etmekte olan Kazakistan bölgelerinin bağımsızlığı tehlikeye düşmüş bulunuyordu. Bundan dolayı isyan çıkaran Sultan'ın temel amacı Kazakistan'ın Abılay Han devrindeki sınırlarının bütünlüğünü tekrar tesis etmek, divanları kaldırmak ve Rusya'ya iltihak etmemiş bulunan bölgelerin tam bağımsızlığını korumaktı. Kenesarı Kasımoğlu üç cüzdeki Kazak uruglarının önemli bir kısmını kendi sancağı altında toplamayı başardı. Bazen onun savaşçılarının sayısı 20 bin kişiye kadar ulaştı. Çünkü Orta Cüz temsilcilerinin çoğunluk teşkil ettiği kazak sultanlarının büyük bir bölümü isyana katıldı. Kenesarı savaş hareketlerini 1838 baharında Akmola kalesini kuşatıp yakmakla başladı. 1841'de Kazakların üç cüz'ünün temsilcileri Kenesarı Kasımoğlu'nu han seçti. Kazak Hanlığı tekrar tesis edildi. Hanlık yönetiminin merkezileştirilmesine gayret eden Kenesarı Han, nüfuzlu feodal beyler arasındaki

[6] Sefa Fuad Hekimoğlu, "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara,2012, s. 403.
[7] A. Kayyum Kesici, Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan, İstanbul, 2003, s. 208.
[8] Emin Özdemir, agm., s.188-189.
[9] M. Şahanov, Jeltıksan Epopiyasi, Almatı, 2006, s.91.
[10] M. Ahmetova, Jurnal Sputnik, No:1, Moskva, 1988, s. 331.

çekişmelerin sona erdirilmesine çalışıyor. Han seçildikten sonra Kenesarı bağımsızlık mücadelesini eskisine göre daha kararlı bir biçimde yürüttü. Tüm çabalara rağmen, Kazak halkının hanlık temelinde kendi devletini tesis etme yolunda XIX. yüzyılın en geniş çaplı milli kurtuluş mücadelesi de, öncekiler gibi, başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat, bu hareket, Orta Asya ile Kazakistan halklarının hafızasında hiç silinmeyecek bir biçimde derin izler bıraktı[11]. Kenesarı Han'ın mücadelesi, halkın menfaatlerini korumadaki samimiyeti, komutanlık mahareti ve ince politikaların nadir görülen oyuncusu olarak daha XIX. yüzyılın kendisinde bile halkın takdirini kazanmıştır.

Kazakların Ruslara karşı gerçekleştirdiği en büyük başkaldırılardan biri de 1916 yılında gerçekleşir. 1916 isyânı Kazak Türklerinin asırlardır sürdüre geldikleri milli kurtuluş hareketleri tarihinde büyük bir önem arz eder. Ayaklanma tarihi süreç içerisinde gelişen üç derin ihtilafın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada ateşleyici bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciliğidir. Savaş sırasında her ne kadar yerleşimler hızını kaybetse de otlak alanlarının sürekli olarak azalması ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma durumları, son olarak da Rus tüccarlar tarafından adilane olmayan bir şekilde belirlenen fiyatlar da isyana yol açmıştır. Kazak Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir.

2.1986 Alma-Ata Olayları

1985 yılında Sovyetler Birliği Genel Sekreterliği görevine gelen Mihail Gorbaçev Glasnost ve Perestroyka politikaları ile Sovyetler Birliği'ne yeni ufuklar açmayı planlamıştı. Ancak bu politikaların Kazakistan'a etkisi olumlu olmadı. Devletin yeniden yapılandırılması sırasında, 1986 yılının 16 Aralığında Moskova'nın kararıyla Dinmuhamed Konayev[12] Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevinden alınarak yerine Kazakistan'ı tanımayan ve Kazak halkının da kendisini tanımadığı G.V. Kolbin atandı. Bu durum, Kazakistan'da özellikle gençlerin büyük tepkisini çekti. Almaata'da, bu atamayı protesto eden Kazak gençler sokaklara ve meydanlara çıkarak mitingler düzenledi, Sovyetler Birliği Merkezi idaresinin kararından geri dönmesini talep etti[13].

[11] Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdulvahab KARA, İstanbul,2007, s.301-310.

[12] Dinmuhamed Ahmedoviç Konayev (1912-1993) fakir bir köylü ailenin çocuğu olarak 12 Ocak 1912 tarihinde Almatı'da doğdu. Zorluklarla dolu çocukluk ve gençlik yıllarında Kazakistan'da ilk ve orta öğretimini tamamladı. Yüksek eğitimini 1931-1936 yılları arasında Moskova'da Metalürji Enstitüsünde tamamladı. 1942 yılı Mayıs ayında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Bakanlar Kurulu Başkanı Yardımcılığı göreviyle devlet yönetimindeki hayatına başlamıştı. 1942-1952 yılları arasında da Halk Komiserleri Kazak Konseyi başkan yardımcısı oldu. 1948 yılında teknik bilimler doktoru derecesini aldıktan sonra, 1952 yılında Kazakistan Bilimler Akademisinin üyesi oldu ve 1955 yılına kadar da bu akademinin başkanlığı görevini yürüttü. 1955-1960 yılları arasında Kazakistan Bakanlar Sovyeti Meclisi başkanlığı da yaptı. Konayev'in, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içindeki siyasi kariyeri hızla yükselmiş ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu başkanlığına gelişinden beş yıl sonra, 19 ocak 1960 da Kazakistan Komünist Partisi'nin 12. Kongresinde piramidin en yükseğine kadar çıkmış, Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine yani Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin liderliğine kadar yükselmişti Konayev ilk defa 1960-1962, ikinci defa 1964-1986 olmak üzere yaklaşık 30 yıl Kazakistan'ı yönetti. Kendisinden önceki Kazakistan'a liderlik yapmış olan Mirzoyan, Yakovlev, Ğayahmetov ve Yusupov gibi liderlerden farklı olarak Konayev, insani özellikleri ve devleti için yaptıkları ile Kazak halkının sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Bu sevgi ve saygı, günümüz Kazakistan'ında da devam etmektedir. 1964 yılında N. Kruşçev'in Sovyetler Birliği Genel Sekreterliğinden alınıp yerine L. Brejnev'in gelmesiyle, tüm ülkede yaşanan değişime bağlı olarak Kazakistan'da da Komünist Parti Birinci sekreterliği görevini yani Kazakistan'ın liderliğine, A. Yusupov'un yerine ikinci defa olmak üzere Dinmuhamed Konayev getirildi. Dinmuhamed Konayev yönetiminde Kazakistan'ın kültürel gelişimine de önem verildi. 1960-70'li yıllarda köylerde ve yeni kurulan sanayi şehirlerinde kültür merkezlerinin açılması faaliyetleri, daha önce görülmemiş hızla gerçekleştirildi. Dinmuhamed Konayev, her ne kadar merkezi yönetimin bilgisi dahilinde faaliyetler yürütse de kendisinden öncekilerden farklı olarak Kazak halkının milli ve manevi değerlerini göz önünde bulundurmuş, çalışmalarını her şeyden önce ulusal menfaat çerçevesinde oluşturmaya özen göstermiştir. Sefa Fuad Hekimoğlu, "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan" Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara,2012,s.420-422.

[13] D.Törehani, Jeltoksan Jarası, Almaata,1991, s.76.

Her ne kadar ayaklanmanın görünürdeki nedeni bu hadise olarak gösterilse de aslında ayaklanma, Komünist Parti diktatörlüğüne, Ruslaştırma siyasetine, nükleer silah üretim sahalarının Kazakistan'da ve Kazakların yoğunlukta olduğu bölgelerde kurulmasına ve ekolojik kirlenmenin çok büyük boyutlara ulaşmasına karşı yapılmıştır[14]. 17-18 Aralık 1986 yılında Almaata başta olmak üzere Kazakistan'ın altı şehrinde meydana gelen olaylar komünizm politikasının sonunun geldiğini gösteriyordu. Ruslaştırma siyaseti gereği Kazakistan'a yerleştirilen Slav toplulukları da 17-18 Aralık olaylarının tetikleyicisi oldu. Slav toplulukları Kazakları azınlık durumuna düşürmek için bilinçli olarak Kazakistan coğrafyasına yerleştirilmekteydi. İngilterede yayınlanan "The Harvest of Sorrov: Soviet Collectization and the Terorfamine" kitabında Robert Konkvest 1930-1933 yıllarında komünist politikacıların yürüttüğü yok etme politikaları neticesinde iki milyon Kazak Türkünün öldürüldüğünü ifade etmektedir[15].

Almaata da meydana gelen olaylarla ilgili ilk haberi komünist hükümetin resmi yayın ajansı SOTA duyurdu. Haber şu şekildeydi: "Dün gece ve bugün Almaata sokaklarında Kazakistan Komünist Partisi merkezi hükümet temsilcisi seçimlerini kabul etmeyen milliyetçi gruplarca olaylar çıkarıldı." Sonrasında, Moskova televizyonunun verdiği bu haberi, 18 Aralıkta Budapeşte radyosu da duyurdu[16]. Bu organların tümü başkaldırı, isyan hareketinin sadece Kazakistan'ın Almaata şehrinde yaşandığı yönünde haberler yaptı. Ancak bu hareketler Kazakistan'ın beş şehrinde daha aynı gün ve saatte yaşanmakta idi. Buna rağmen o günkü imkânlar nedeniyle bunu ispatlamak mümkün değildi. Sonraki günlerde bunlarla ilgili haberler çıkması doğrulandı. Royters muhabiri Uomak, "Almaata'nın 750 km. kuzeybatısında bulunan Karaganda da 300 gencin katıldığı bir gösteri düzenlendi"[17] haberini duyurdu. Muhabir, bu bilgiyi yerel halkla yaptığı röportajla doğruladı. Tutuklananların sonlarının belli olmadığına değindi. Sovyet ve Avrupa yayın ajansları, gençlerin sokaklarda Rus kökenli vatandaşları öldürdüğünü, araçları ateşe verdiğini ve kamu mallarını yağmaladıkları haberlerini yapmaktaydı. Sovyet APN ajansının muhabiri, Valeriy Navikov, 19 yaşlarında bir Kazak kızın bu haberleri duyunca "Kazakistan Kazaklarındır" gibi sloganlar atarak çevresindeki gençlerin milli duygularını harekete geçirmeye çalıştığını yazdı. Bu bağlamda bu hadise, Kazak gençlerinin milli bilincinin ne kadar yükseldiğinin kanıtıdır. Bu gençler, kendi halkları adına, artık her halka özgü olan milli gurur hissinin ezilmesine izin verilmeyeceğini açıkça ifade etti[18]. Ancak bunlar haber ajanslarınca gizlenmekteydi. D. Gardian muhabiri Martin Uolker, Moskova'da bulunduğu dönemlerde çeşitli kaynaklardan yararlanarak Almaatada olan olaylarla ilgili şunları yazdı: "Almaata'daki gösterilere on binden fazla kişi katıldı. Protestocular 17 Aralık öğleden sonra komünist parti merkezine üç koldan saldırdı. Bazı bölümler yağmalandı. Almaataya süratli şekilde yetmiş bin polis ve asker gönderildi. Edindiğim bilgilere göre; Moskovadan 15 uçak dolusu özel askerî birlikler gönderildi"[19].

Bazı haber kanalları ise Almaata'daki olaylara 30000 kişinin katıldığını duyurdu. Fransa haber ajansı AFP ise 30 polisin olaylar sırasında öldüğünü bildirdi. Gardian haberinde "1000 kişi tutuklandı. Göstericiler, sadece kendilerinin yönetim haklarını talep ediyor. 17-18 Aralık Almatı olayının tek sebebi Dinmuhammed Ahmetulı Konayev'in görevinden alınarak yerine Gennadiy Kolbi'nin getirmesi değildi. Bunu sadece bardağı taşıran son damla olarak görmek gerekir. Meselenin asıl sebebinin Prof. Dr. Aleksandr Bennigsen 30 Aralık 1986 "Newyork Tımes" te şu şekilde açıklamaktadır: "Kazakların bu isyanı 50 milyona yakın Müslümanın yaşadığı çok uluslu son imparatorluğun Sovyet Rusya olduğunu dünyaya yeniden hatırlattı. Bu hareket Sovyetlere ilk

[14] Mehmet Saray, Kazakların Uyanışı,Ankara,2004, s.188-190.
[15] A.Vaznisenskiy, Özvıtupleniya na viçera payezii va dvortsii im Lenina, Almaata, 1990, s.27.
[16] J. Kazakbalası, age., s.133.
[17] D. Törehani, age, s.77.
[18] Manas K.Kozıbaev, Sattar Majıtov, "Kazakistan Cumhuriyeti" Türkler, C.19. Ankara,2002, s.322.
[19] Z. Kıstavbayev, Kazakstanskaya Pravda,Kazan,2001, s.29.

karşıçıkışda değildir"[20]. D.A Konayevi genel sekreterlik görevinden alan merkezi hükümet, 16 Aralık 1986 günü Kolbin'i atadı. Siyaset büro adına bu açıklamayı G.P. R Razumovskiy duyurdu. Bu haber, devlet radyosunda saat 15.00'da açıklandı. Akşama doğru İçişleri Bakanı ve Savunma Bakanlığının bu açıklamaya karşıçıktığı haberleri de yayıldı. Bu ani seçim genellikle öğrenci ve işçiler arasında en önemli gündem konusu olmuştur. Merkezi hükûmetin bu atamasını protesto etmek için 200 – 300 kişilik bir grup 17 Aralık saat 07.00'da başlayarak ellerindeki pankartlarla merkezî hükûmetin Kazakistan temsilciliği binasının önünde toplanmaya başladılar. Saat 09.30' da bu durum Kazakistan İçişleri, Savunma Bakanlığı ve emniyet birimlerine bildirildi. Sovyet hükûmetinin Kazakistan temsilciliğinin kararı ile, alanın polis ve askerlerle kuşatılması yoluna gidildi. Alandaki durumu yakından görmek amacıyla savunma bakanı yardımcısı V.M Miroşnik, Knyazev in yardımcıları Basanov ve Serikov ile Almaata polis müdürü K.T Musin geldi[21]. Frunze'de bulunan 5449. askeri birlik de bölgeye sevk edilmişidi. Her türlü toplumsal olaya müdahale için özel eğitilmişolan bu askeri birlik öncelikle meydanda bulunanların resimlerini çekerek kamera kayıtları yaptı. Resmi olarak belgelenen alandaki kişilerin sayısı saat 10.00'da 1000'e çıkmış durumdaydı. Saat: 10.30'da Almaata askerî garnizonu birliğe gelen emir doğrultusunda hazırlıklarını tamamladı. Demir yolu, otogar ve havaalanı kapatıldı. Sonrasında alandaki kalabalık ikna edilmeye çalışıldı. Halk, Kolbin' in atanmasına karşıçıkıp Konayev'in meydana gelmesini talep ediyordu. Bunun yerine getirilmesi Sovyet Hükümeti için imkânsız idi. Göstericilerin pankartlarda taşıdığı sloganlar da Sovyet Hükümetini tahrik edici nitelikte olsa da bunlar Lenin Prensipleri olarak bilinen sözlerden ibaret idi. Rusça ve Kazakça yazılan bu sloganlar ise "Lenin'nin halkçı siyaseti prensiplerine saygı gösterilmesine talep ediyoruz", "Yaşasın Lenin idealizmi", "Her Cumhuriyeti kendi halkı yönetsin", " Yaşasın Kazakistan". şeklinde yazılar idi. Göstericiler her hangi bir taşkınlıkta bulunmadan sadece bu sloganları atıyordu[22]. Saat 11.30'da gösteriler alandan ayrılarak caddelere dağıldı. Gösterilerde, S.M Muhaşev, N.E Nazarbayev, Z.K Kamalidenov, M.S Mendibayev, vb gibi isimlerde bulunuyordu. Bunlar, göstericilere, yapılan atamanın nedenlerini anlatarak ikna çabaları içinde idiler. Saat 13.30'da gençler toplanıp tekrar alana yöneldiler. Resmi kaynaklara göre sayıları 4500-5000 arasında idi. Bu sırada KAZMU (Rayon) yönünden gelen 600 kişilik bir grup "Nazarbayev'i istiyoruz" sloganlarıyla alana geldi. Ancak dışarıdan yeni katılımcılara engel olmak isteyen polis ve askerlerle ilk ciddi çarpışma burada yaşandı. Bunun üzerine İçişleri Bakanı siyasi bürodan Almaata'ya yakın sekiz şehirdeki bütün polis ve askerin en kısa sürede Almaata'ya gönderilmesini talep etti. Alana 7524. ve 7552. askeri birlikler gönderildi. Bunlar silah kullanmayan birliklerden oluşuyordu. Ancak İçişleri 7552.birliğe, içerisinde göz yaşartıcı bombaların ve zehirli gazların bulunduğu iki araç verdi[23]. Saat; 15.00'a kadar alanda toplananların önünde kürsüye çıkan S.M. Mukaşev gençlerin isteklerinin imkânsız olduğunu, alanı boşaltmaları gereğini ve evlerine dönmeleri yönünde telkinlerde bulundu. Saat; 17.00'a değin siyasi büronun Kazakistan üyeleri S.M. Mukaşev, Z.K. Kamalidenov, N.E Nazarbayev, M.S Mendibayev, sırayla kürsüye çıkıp konuştu. Ama her defasında gençlerin protestosu ile karşılaşıldı. Bununla birlikte askerlerle şevçenkov ve Kalinin caddelerine kadar genişleyen yeni bir çatışma başladı. Bu sıralarda 600 kişilik komando birlikleri alana ulaştı. Bunlar Kazakistan Savunma Bakanlığı temsilcisi V. Miroşnik'in isteği üzerine Savunma Bakanı yardımcısı V.Çebrikov'un emriyle yollandı. Saat: 18.00'da G.N. Kyazev'in emriyle askeri güçler halkı sindirme hareketi başlattı bu saatten itibaren durum tamamen bir savaş halini aldı. Göstericiler ellerine geçen her türlü materyalle karşılık vermeye çalışıyordu[24]. Saat

[20] J. Kazakbalası, age.,s. 137.
[21] M. şahanov, age.,s. 96.
[22] A. Vaznisenskiy, age., s. 29
[23] M. şahanov, age.,s.101.
[24] Jurnal Vazimnoy İnformatsii Mejdu KGB Kazakskoy SSR i MVD Kazakskoy SSR za Period, 16.12. 1986, pa 1.09. 1987.

19.30'da Almaata'ya merkezi hükümetin genel sekreteri Razumov ile MiGenko geldi. Durumu kontrol altına alması için GiGer Bakan yardımcısı General Elisov görevlendirildi. Saat 22 sıralarında Almaata Gfaiye Müdürlüğünden, göstericiler üzerine su sıkmak için yangın söndürme araçları istendi. 20 itfaiye aracı meydanın giriG ve çıkıGından baGlayarak su sıkmaya baGladı. Saat24. 00'a kadar süren bu operasyon ile gençler etkisiz hale getirildi. Bu müdahalede, en acımasız olanı ise, aracın arkasına bağlanan yaralıların sokaklarda sürüklenmesiydi. 18 Aralık sabahı 1.5 saat süren bir toplantıda bundan sonra yapılacaklar konuGuldu. Aynı anda emniyet güçlerini 93 ceset ihbarı yapıldı. 17 Aralık olaylarında polis ve askerlerin darbeleriyle ölen bu gençlerin üzerinde herhangi bir kimlik çıkmadı[25].

Katılan: 38 Komünist Üye

Oturum BaGkanı: ġ. A. Fatkulin

Sekreter: R. A. Satekov

Oturumun Konusu: Öğrenci ve iGçi gençlerce çıkarılan ve bazı yerel yöneticilerce desteklenen milliyetçi geçlerin ortaya çıkması.

Genel görüGmede D. Dospolov, 17 Aralık 1986 günü meydana gelen olayların asıl sebebi 16 Aralık'ta merkezi hükümetçe atanan Kolbin'in bazı yerel yöneticileri kıGkırtması sonucu Kazak öğrenci ve genç iGçilerce protesto edilmesi olayıdır. Gsyan baGlatma giriGiminde bulunan bir gurup halka baskı yaparak taGkınlıklar çıkararak taraftar toplamak istemiGlerdir. Meydana gelen olaylarda 200 fazla kiGi tutuklandı ve sadece birkaç genç yaralandı. ġehirdeki düzeni yeniden sağlamak zorundayız.

Oturumda Söz Alan Üyeler:

ġ. S Belalov: Sovyet Merkezi Hükümeti ve Kazak KSR uyumunu bozmaya çalıGanlara her türlü karGılık verilmelidir. Sovyet gençliğinin Komünist duygularına hiç bir güç nüfuz etmemelidir.

A.E. Kaydauılov: YoldaGlar, dünden beri Almaata sokaklarında meydana gelen tatsız olaylara Ganit olmaktayız ancak bu durum halen daha sonlandırılabilmiGdeğildir. Biz Adalet Bakanlığının her bir çalıGanını, kendi çocuklarımızı, yakınlarımızı ve tanıdıklarımızı sükûnete davet etmeliyiz. Bütün gücümüzü, varlığımızı vatanımız ve haklarımızın dostluğunu daim kılmaya harcamacayız.

K.Y. Amandıkov: Milliyetçiliğin baGgöstermesi hiçbir zaman mazur görülemeyecek, utanılacak bir durumdur. Kazak halkı ezelden beri Rus halkı ile huzurlu bir Gekilde yaGayageldi. Bu kendini bilmezlerin yaptığını anlamak mümkün değil Parti çalıGmalarına karGıçıkmak bir cahilliktir. Bu harekete katılan gençlerin ve öncülük yapanların yakalanarak sorgulanması gelmektedir.

K.E.Mınbayev: Kazak gençlerin yaptığı akıllara sığmayan harekete yetkililer en uygun cevabı verdi. Bundan önceki dönemde de Kazak Merkezî Hükümeti Ermeni veya Rus yöneticilerce idare edildi. Bundan dolayı illede bir kazak tarafından yönetilmesi zorunlu değildir. Bu olay bazı Kazak gençlerinin Sovyet ruhuna sahip olmadığını gösterdi. Bize düGen en büyük görev ise gençlerin bu eksik yönlerini giderecek nasihat heyetleri oluGturmamızdır.

Toplantı Sonunda Alınan Kararlar:

1. V.G. Kolbin'nin Kazakistan K.P'nin beGinci baGkanı olduğunu destekliyoruz.

[25] M. ġahanov ,age., s. 102.

2.şehirdeki bazı öğrenci gruplarının milliyetçi hareketleri ayıplanıp kınansın.

3.Halk arasında, genellikle Almaata'daki öğrencilere yönelik nasihat heyetleri oluşturulsun[26].

Sonuçta bu gösterilere 10 bin civarında insan katıldı. Bunları bastırmak için 70 bin asker ve polis görev yaptı. Bu güçler Sovyetlere bağlı her bir devletten toplanıp bir gecede Almaata'ya taşındı. Bu nedenle sindirme hareketi oldukça kanlı sonuçlandı. Kendi benliklerinden uzaklaştırılan Komünist Kazak yöneticiler de bunda bük pay sahibi oldular. Olaylar sonrasında binlerce yaralanan ve yüzlerce ölen gencin yanı sıra akıbeti belli olmayan bir o kadar da insan bulunmaktadır. Buna rağmen Çuanki Kazakistan devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev o günkü demecinde "Olaylara üç bin kişi katıldı iki kişi öldü, 200 kişi yaralandı"[27].

Ancak Aralık soğuğunda itfaiye araçlarından sıkılan sular, tankların paletleriyle ezilen, demir coplarla dövülen Kazak gençlerin çekilen bazı resimlerine ulaşılabilmiştir. Kabullenilmesi çok zor olan durumlardan biri de, bazı yaralı gençlerin kamyon kasalarına doldurulup cesetlerle birlikte Almaata dağlarına bırakılması olmuştur. Bu şekilde ölüme terk edilen şu isimler Almaata'da ki hastane raporlarında da geçmektedir:

-Katekova Cazira: Omurgası kırık

-Gulşat Ahmetova: Sol kalça kemiği kırık

-Gulzade Kanayeva: Sağ kol omuzdan kopuk

-Baktıgül Moldaşeyeva: Sol gözü çıkarılmış

-Nurcan Nurmuhanov: Her iki bacağı diz kapağı altında kesilmiş

Hastane kayıtlarına geçen bu genç kızların yanı sıra ulaşılamayan ve kurtlarca parçalandığı tahmin edilen Kazak evlatlarının tek isteği bir Kazak tarafından yönetilmek ve yok edilmeye karşı çıkmaları idi[28]. Sovyet Rusya'nın Aralık operasyonu 1985 yılında Gorbaçov'un isteği ile hazırlanan ve bir isyanda uygulanacak olan "Metal Operasyonu" nun aynen hayata geçirilmesi idi[29].

Tüm bunlara rağmen, Aralık olaylarının vasfı, büyüklüğü ve zararları konusundaki gerçekler hiç bir zaman söylenmedi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin " Kazakistan ülke parti teşkilatının emekçilere enternasyonalist ve vatanseverlik eğitimi vermesi hususundaki çalışması" ile ilgili kararıyla olaylara derin analiz, geniş kapsamlı tarafsız bir değerlendirme yapması beklendi. Ancak, bu karar bütün bir halkı suçlu duruma düşürdü ve halkta büyük bir düş kırıklığı meydana getirdi.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nde kitlelerin meydanlara dökülerek kendi taleplerini bildiren büyük çaptaki mitingleri ilk defa Kazakistan'da olmuştur. 16 Aralık 1986 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Almaata'da çıkan olaylar tüm Sovyetler Birliği'nde büyük yankı uyandırmıştır. Olaylar Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 1. Sekreteri kazak kökenli Dinmuhammed Kunayev'in bir günde görevinden alınarak yerine Rusya'nın Ulyanov vilayeti Komünist Parti Sekreteri G. Kolbin'in getirilmesiyle başlamıştır.

[26] M. şahanov, , age.,s. 109.
[27] E. Ertisbayev, Kazakstan i Nazarbayev, Astana, 2001, s. 47.
[28] J. Kazakbalası, age. s. 147.
[29] M. şahanov, age., s. 118.

1986 Aralık ayında Almaata'da meydana gelen olayların temelinde, bütün bir tarih, sosyoekonomik ve siyasi unsurlar yer almaktadır. Bunların tarihi kökleri Çarlık Rusya'nın sömürge politikalarına kadar uzanmaktadır. Daha sonra Bolşevikler bu politikaları endüstrileştirme, kolektifleştirme ve bakir toprakların tarıma açılması süreçleriyle devam ettirmiştir. Bütün bunların sonucunda, Kazaklar demografik açıdan devamlı surette azaldı. Sovyet yetkilileri Kazakistan'ın milli zenginliklerini acımasızca sömürdüler.

1986 olayları, milliyetler meselesinin sosyalist ideolojilerle hiçbir zaman çözümlenmeyeceğini açık bir şekilde göstermiştir. Almaata olayları ile Sovyetlerin sınıf menfaatleri, milli menfaatlerden önce gelir şeklindeki ideolojilerinin hayatın doğruları ile hiçbir zaman bağdaşmayacağını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

AKİNER Shirin, *Sovyet Müslümanlar*, (çev. Tufan Buzpınar), İstanbul,1995.

ARAT Reşit Rahmeti, "Kazakistan" *İA*, İstanbul, 1977, c.VI, S.499.

ERTİSBAYEV Ermuhamet, *Kazakstan i Nazarbayev*, Astana, 2001.

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, (çev. Abdulvahab Kara) İstanbul, 2007.

ENGİN Muhabay, *Kazak ve Tatar Türkleri*, İstanbul,1976.

HEKİMOĞLU Sefa Fuad , "Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan", Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara, 2012, s.389-425.

Jurnal Vazimnoy İnformatsii Mejdu KGB Kazakskoy SSR i MVD Kazakskoy SSR za Period, 16.12. 1986, pa 1.09. 1987.

KARA Füsun, "Alaş Orda Milli Hükumeti" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.192, İstanbul, 2002.

KESİCİ A. Kayyum, *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul, 2003.

KISTAVBAYEV Z., *Kazakstanskaya Pravda*, Kazan, 2001.

KOZIBAEV Manas-SATTAR Majıtov, "Kazakistan Cumhuriyeti" *Türkler*, C.19. s.322.

OLCOTT Martha Brill, The Kazakhs, Stanford,1987,s.30.

ÖZDEMİR Emin, "Kazak Türkleri ve Kazakistan İle İlgili Bibliyografya", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2011.

SARAY Mehmet, Kazakların Uyanışı, Ankara,2004.

ŞAHANOV Muhtar, *Jeltıksan Epopiyasi*, Almatı, 2006.

TOGAN Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul,1981.

TÖREHANOV.; Jeltoksan Jarası, Almaata,1991.

VAZNOSENSKİY A, *İz Vıtupleniya na viçera payezii va dvortsii im Lenina*, Almaata, 1990.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 427-442, ANKARA-TURKEY

BÂBÜRNÂME'DEKİ BAZI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE

Adnan Rüştü KARABEYOĞLU[*]

ÖZET

Türkçenin tarihî söz dizimi üzerine yapılan art zamanlı incelemelerde cümle bahsi çeşitli yönleriyle ele alınır ve Türkçenin sahip olduğu cümle yapıları ve özellikleri ortaya konmaya çalışılır. Cümle bahsi ile ilgili yapılan bu çalışmaların ise genellikle birleşik cümle yapıları, yardımcı cümle türleri ve özellikleri ile baş ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkiler üzerine odaklandığı ve bu suretle cümle yapılarının tahlili üzerinde durulduğu görülür. Türkçenin tarihî söz dizimi ile ilgili bu çalışmalarda az önce zikredilen hususlar yanında ayrıca baş ve yardımcı cümle türleri arasındaki söz dizimi ve aynı zamanda çeşitli anlam ilişkilerinin kurulmasını sağlayan ammâ, bâvücûd, çü, çün, çün kim, egerçi, gerçi, herçi, her neçe, ne, neçük, neçükin, neçete, neçete kim, neteg, kaçan, kaçan kim, kaltı, kim, ki, takı, tâ, tâ ki, vâkıa, vaktâ ki, vakt-î, velî, zîrâ gibi cümle başı edatlarının kullanımı çerçevesinde Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay dönemi ekseninde Türk dilinin cümle yapıları irdelenerek tahlil ve tanımlanmaya çalışılır.

Bu yazıda ise, Türkçenin tarihî dönemlerinden birini oluşturan Çağatay Türkçesinin nesir sahasındaki örneklerinden Bâbürnâme'de karşılaşılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi-velî, bâvücûd, her néçe, néçük (kim)* gibi cümle başı edatlarıyla kurulu ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapıları üzerinde durulacak, böylece yukarıda anılan çalışmalara hem Çağatay sahası hem de üslup çalışması yönüyle katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, cümle bağlayıcısı, Çağatay Türkçesi, Bâbürnâme, düz yazı, üslup.

SOME SENTENCE STRUCTURES IN BÂBÜRNÂME

ABSTRACT

Diachronic and analytical studies of the historical syntax of Turkic languages, in referring to the subject matter of sentences, attempt to reveal the structures, properties and characteristics of Turkic sentence types and consider various aspects of them. These works, which analyse sentences in historical Turkic languages, generally deal with structure, subordinate clause types and characteristics. They also focus on the relationship between the main and subordinate clause, analysing the syntactical and semantical relationship -in Old Turkic, Medieval Turkic, Old Anatolian Turkish and

[*] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, El-mek: adnan.karabeyoglu@yahoo.com

Çağatay Turkic- by way of clause conjunctions: ammâ, bâvücûd, çü, çün, çün kim, egerçi, gerçi, herçi, her neçe, ne, neçük, neçükin, neçete, neçete kim, neteg, kaçan, kaçan kim, kaltı, kim, ki, takı tâ, tâ ki, vâkıa, vaktâ ki, vakt-î, velî, zîrâ etc.

In this paper, we attempt to analyse some of the compound sentence structures, clause conjunctions (*egerçi-velî, bâvücûd, her néçe, néçük (kim)*) and adversative clause types of Bâbürnâme, which is the prominent exemplar of Çağatay Turkic prose. This paper aims to contribute to the body of works that have studied the historical syntax of Turkic languages and also Bâbür's style.

Key Words: Syntax, Conjunctions, Çağatay Turkic, Bâbürnâme, prose, style

1. Giriş

Türkçenin tarihî söz dizimi üzerine yapılan incelemelerde cümle bahsi ile ilgili çalışmalar genel olarak yardımcı cümle türleri, bağı ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkiler, cümle bağlayıcıları (kaçan, kim, ki, çün, tâ vb.) etrafında Eski Türkçe, Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi ekseninde Türk dilinin cümle yapılarını -yabancı dil tesirine atıfla birlikte- irdeleyerek tahlil ve tanımlamaya çalışır (Mansuroğlu 1955, Eckmann 1959, Tekin 1965, Tulum 1990, Cemiloğlu 1994, Akalın 1995, 1998, Aktan 2006, Doğan 2006, 2009, 2011).

Bu yazıda Türkçenin tarihî dönemlerinden birisini teşkil eden Çağatay Türkçesinde nesir sahasının en güzel örneklerinden birini sunan Hind-Türk devletinin kurucusu olan Bâbür şah yahut daha açık adıyla Zahirüddin Muhammed Bâbür (1483 - 1530)'ün, milâdî 1494-1529 (h. 899-936) yılları arasında yaşadığı olayları anlattığı eseri vekâyinâmesinde[1] karşılaştırılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi, gerçi, eger, velî, yana, her néçe, bâvücûd, néçük (kim)* cümle bağı edatlarıyla kurulu ve bir kısmı *egerçi-velî, egerçi-yana, gerçi-velî, eger-velî* gibi *edat + yardımcı cümle - edat + baş cümle* kalıpları şeklinde karşımıza çıkan ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapıları üzerinde durularak, bunların kullanımları ile ilgili bir takım hususlara -bu bağlayıcıların yokluğunda kurulan cümlelerin yapılarına da işaretle birlikte- değinilmek suretiyle özelliklerinin tespit edilmesine ve böylelikle Türk dilinin tarihî söz dizimine yönelik yukarıda anılan çalışmalara Çağatay sahası ve üslup çalışması yönüyle katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Bu maksatla, aşağıda, bu edatlarla kurulu cümlelerin önce yapısal özellikleri, ardından anlam ilişkileri ve vekâyinâmedeki kullanım sıklıkları üzerinde durulacaktır.

2. Yapısal özellikleri

Egerçi, gerçi, eger, velî, yana, her néçe, bâvücûd, néçük (kim) cümle bağı edatlarıyla kurulu cümle yapılarında yer alan *egerçi, gerçi, eger, bâvücûd, néçük (kim)* edatları Eckmann'da çekim edatı bahsinde yardımcı cümle başında bulunan ve yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatları arasında; yine bu yapılardaki *velî* edatı ise kelimeleri ve yardımcı

[1] İncelemede Thackston (1993) nüshası kullanılmış olup çeviri yazı (transkripsiyon) işaretleri dikkate alınmamış; yalnızca Arapça ve Farsçadaki ünlü uzunlukları " ^ " işareti ile, ayın harfi ise " ' " işareti ile gösterilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarılmasında Aratan (2000) faydalanılmış, ancak gerekli görüldüğü yerde bu aktarmada tasarrufa gidilmiştir. Örnek metin alıntılarında eğik çizgiden önceki sayılar sayfa numarasını, sonraki sayılar satır numarasını göstermektedir: 37/11 gibi.

cümleleri birleştiren sıralama edatları arasında, ayrıca *baş cümle*yi[2] teşkil eden bir edat olarak gösterilir (1988: 146, 172). Bu cümle yapılarındaki *yana* ve *her néçe* bağlayıcıları belirsizlik zamirleri bahsinde ele alınır, ancak *her néçe* bağlayıcısının „*her* ile yapılan tamlamalar" maddesinde yalnızca yardımcı cümle bağlayıcısı olarak kullanıldığı belirtilirse de *yana*'nın cümle bağlayıcısı kullanımı için böyle bir açıklamada bulunulmaz (1988: 87)[3].

Cümle türlerini *basit*, *birleşik* ve *karmaşık* olmak üzere üç ana kümeye[4] ayıran Eckmann, zikredilen cümle bağlayıcı edatlarıyla kurulu cümleleri de *birleşik* ve *karmaşık* cümle bahsinde ele alır ve bu cümle türlerinden birleşik cümle için "*birleşik cümle, gramatik olarak birbirinden ayrı iki veya daha fazla basit cümle ihtivâ eder. Birleşik cümlelerdeki iki basit cümle, birbirine dâimâ sıralama edatlarıyla bağlanır. Her hangi bir edat kullanılmaksızın yan yana sıralanan iki veya daha fazla basit cümleye, bağlayıcı unsuru bulunmayan (birleşik)*[5] *cümleler denir. Birleşik cümleler, bağlayıcı, ayırıcı, zıtlık bildirici, açıklayıcı ve sonuç bildirici cümleler olarak sınıflandırılır*" izahını yapar (1988: 159).

Bu tanıma dahil ettiği *velî* cümle bağlayıcı edatıyla kurulu cümleleri de, Eckmann, bu başlık altında yer verdiği "düşüncedeki bir çelişkiyi ifade eden" *zıtlık bildirici cümleler* arasında gösterir (1988: 160-161)[6]. Bir başka deyişle *bir cümle başı edatı taşımayan cümle* ve *velî cümle başı edatı taşıyan cümle* şeklinde iki ayrı cümle ile kurulmuş bir cümle kümesi bu tür birleşik cümle kabul edilir. Şekil ile: *Ø + basit cümle - velî + basit cümle*[7].

Bu izahtan ayrıca anlaşılan bir husus da Eckmann'ın *birleşik cümle* olarak tanımladığı bu tür cümlelerdeki *zıtlık bildirici cümle* adlandırmasını *basit cümle - edat + basit cümle* kümesindeki *edat + basit cümle* kısmına [bu tür bir cümlede zıtlık, çoklukla, edat vasıtasıyla sağlanmakla birlikte edatsız, zıtlık anlamı bildiren cümle de bulunmaktadır: *Lutfî hâceti uçmak emes, dîdâr erür* "Lütfî'nin ihtiyacı cennet değil (fakat senin) yüz(ün)dür" (Eckmann 1988: 161)] dayandırmakta olmasıdır.

Eckmann, *karmaşık cümle*'nin târifini ise "*bir ana cümle ile kendisinden sonra gelen (kim veya ki) bağlayıcı unsurdan veya bu unsurun diğer kelimelerle yaptığı birleşik şekillerden oluşan yardımcı edatlarla yapılmış bir yardımcı cümleyi ihtivâ eder. /.../.*" şeklinde verir (1988: 161). Ayrıca karmaşık cümleleri *vasıflama, zaman, tarz, sonuç, karşılaştırma, şart, müsâade* başlıklarına ayırır ve yukarıda verilen *egerçi, gerçi, eger, yana, her néçe, bâvücûd, néçük (kim)* cümle bağlayıcı edatlarıyla kurulu cümle yapılarını da böylece, bunlardan, *müsâade cümleleri* başlığı altında değerlendirir (1959: 50-52, 1988: 161-172)[8].

Bu açıklamalarla, Eckmann'ın, *anı yâr sagındım velî agyâr imiş* "onu dost sandım, ancak düşman imiş" gibi *Ø + basit cümle - velî + basit cümle* yapılarını *zıtlık bildiren birleşik cümle*; *köngülde gerçi hecring dağı bar, velîkin vasl ümîdi dağı bardur* "gerçi gönlümde ayrılığının yarası

---

[2] Buradaki adlandırma Eckmann'da (1988) *ana cümle* şeklindedir, ancak biz bu tabir yerine Banguoğlu'nun (1990: 547) *baş cümle* tabirini tercih ediyoruz.

[3] Eckmann, "Çağatayca Yardımcı Cümleler" adlı yazısında *müsâade cümleleri* başlığında *karşıtlama* ifade eden yapı ve edatları *a) –sa dagı, -sa hem, (e)ger ...sa hem, b) bağlayıcılar: gerçi, egerçi, baş cümlede çok defa ammâ, velî, velîkin, c) her ni, her ni ki, her ni nev", niçe, niçe kim, her niçe, her çend, her niçe dagı, her niçe kim, her niçük ... hem, baş cümlede bazen velî v.b. bulunur, d) bâ-vücûd-ı kim, bâ-vücûd-ı ol ki(m)* şeklinde verir (1959: 50-52). Ancak, bu yazı çerçevesinde Eckmann'da verilen ve *karşıtlama* ifade eden bu yapı ve edatların tamamı değil, Bâbürnâme'de tespit edilebilen örnekleri üzerinde durulacaktır.

[4] Banguoğlu (1990: 523) ise cümle tasnifini *basit* ve *birleşik cümle* şeklinde yapar.

[5] Parantez içindeki bu kısım alıntıya tarafımızdan eklenmiştir.

[6] Bu tür cümleler Banguoğlu'nda *karşıtlama cümlesi* başlığı altında ele alınır (1990: 556, 573-574).

[7] Bu dizilişte "Ø" işaretini cümle başı edatının bulunmayışını göstermek için kullanılmıştır.

[8] Eckmann'ın *müsâade cümleleri* olarak adlandırdığı bu tür cümleler, *zıtlık cümleleri* gibi yine Banguoğlu'nda *karşıtlama cümlesi* başlığı altında ele alınır (a.g.e.).

var; fakat kavuşma ümidi de var" gibi *egerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle* yapılarını ise *müsâade bildiren karmaşık cümle* olarak kabullendiği görülür (1959: 50-52, 1988: 160-161, 172).

Ancak, her ne kadar yukarıda verilen açıklamalarda bu tür bir ayrıma gidilmiş olsa da, biz burada, - *Ø + basit cümle - velî + basit cümle* yapıları da dahil olmak üzere- *egerçi, gerçi, eger, velî, yana, her néçe, bâvücûd, néçük (kim)* edatlarıyla kurulan bu cümleleri *aralarında anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının/cümlenin bir araya gelmesiyle kurulmuş cümle*yi birleşik cümle türü olarak kabul eden bir anlayışa(Banguoğlu 1990: 546, Tulum 1990: 195) dayalı olarak ele alacağımızı belirtmek istiyoruz.

Bu çerçevede, Bâbür'ün vekâyinâmesinde tesadüf ettiğimiz, zikredilen cümle bağlı edatlarıyla kurulu bu tür birleşik cümlelerin aralarındaki *karşıtlama anlam ilişkileri* göz önünde tutulduğunda yapısal özellikleri çuğu kilde karşımıza çıkar. Aşağıda gösterilen yapıların ikisi (ç. ve d. maddeleri) devrik cümle yapısı çeşitlindedir:

a) Edat + yardımcı cümle - **edat** + baş cümle:

i. Egerçi + yardımcı cümle - **velî** + baş cümle

Egerçi *ol hücre mundın mürtefi' dür,* ***velî*** *bu hücre bisyâr yahşırak vâki' boluptur. (5/12)*

"Her ne kadar o bina bundan yüksek ise de bu bina çok daha güzel yerdedir."

ii. Egerçi + yardımcı cümle - **yana** + baş cümle

Egerçi *Melik Muhammed Mirzâ'da andak günâhî bar édi,* ***yana*** *birning hîç günâhı yok édi. (47/7)*

"Her ne kadar Melik Muhammed Mirza'da o tür kabahatlikler vardı ise de diğerinin hiç bir kabahati yoktu."

iii. Gerçi + yardımcı cümle - **velî** + baş cümle

Şeybânî Han ***gerçi*** *nökeri émes édi,* ***velî*** *néçe mahall munıng bile bolur édi. (43/17-18)*

"Şeybânî Han, her ne kadar adamı değildi ise de çok defa bununla beraber bulunurdu."

iv. Eger + yardımcı cümle - **velî** + baş cümle

Eger *güzer tapılsa hud bat kélgüsidür,* ***velî*** *güzerler su ulgaygaç tagyîr tapar. (255/10-11)*

"Eğer geçit bulunursa, çabuk gelir; ancak su yükselince, geçitler değişir."

b) Edat + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle:

i. Egerçi + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle

Egerçi *kiçik érdi, tüzüki ve zabt u rabtı bisyâr yahşı édi. (25/11-12)*

"Her ne kadar yapı itibariyle küçük idi ise de, idaresi, zapt ve raptı pek iyi idi."

ii. Bâvücûd (/-ı / kim) + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle

Bâvücûd *targına hücre édi, ehl-i meclis on altı kişi édiler 525/17-18*

"Dar bir hücre olmasına rağmen, mecliste on altı adam vardı."

iii. Her néçe + yardımcı cümle - **Ø** + baĢcümle

Her néçe *cedel kıldı, boldura almadı, kaçtı. (489/15)*

"Her ne kadar mücadele etti ise de, bir Ģey yapamadı, kaçtı."

iv. Néçük kim + yardımcı cümle - **Ø** + baĢcümle

Néçük kim *kéltürür édiler köplükidin her köçde yana oşandak kalur édi. (313/18-20)*

"Her ne kadar getirirlerse de (öküzlerin) çokluğundan her göçte yine bir o kadar (öküz) da göç yerinde kalırdı."

c) Ø + yardımcı cümle - **edat** + baĢcümle:

i. Ø + yardımcı cümle - **velî** + baĢ cümle

Bu fursatta Mullâ Baba Pişâgerîni kim Hüsrevşâhka élçilikke yiberilip édi, kéldi. Hüsrevşâhdın köngülge yakku dék söz kéltürmedi, ***velî*** *él ulusdın sözler kéltürdi. (247/9-11)*

"Bu sırada, Husrev Şah'a elçi gönderilen Molla Baba PiĢâgerî geldi. Husrev Şah'tan gönüle hoĢ gelen bir söz getirmemekle beraber, ahaliden getirdiği sözler ümit verici idi."

ç) Edat + baĢ cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı):

i. Velî + baĢcümle - **egerçi** + yardımcı cümle

İki nev" çagır bolur, erretâşî ve sevhântâşî dérler. Erretâşî zerdçedür, sevhântâşî hoşreng kıpkızıl bolur, ***velî*** *erretâşî keyfiyyatlıgrakdur,* ***egerçi*** *ikilesining keyfiyyatı şuhretiçe yoktur. (275/17-19)*

"Ġki tür Ģarap vardır, erre-taĢı ve suhan-taĢı derler. Erre-taĢı, sarımtıraktır; suhan-taĢı ise, güzel renkli ve kıpkızıl olur. Ancak erre-taĢı daha keyiflidir - her ne kadar ikisinin de keyfi Ģöhretleri kadar değilse de."

d) Ø + baĢ cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı)

i. Ø + baĢ cümle - **egerçi** + yardımcı cümle

Bu mesnevîleridin Leylî vü Mecnûn meşhûrrakdur egerçi litâfeti şuhretiçe yoktur. (377/8)

"Bu mesnevilerden Leylâ vü Mecnûn daha meĢhurdur, her ne kadar letafeti Ģöhreti kadar yok ise de."

e) Ø + yardımcı cümle - **Ø** + baĢcümle

Mirzalarga uzr ayttuk kabul kılmadılar. (395/1-2)

"Her ne kadar Mirzalara özrümüzü söyledikse de kabul etmediler."

3. Anlam ilişkileri

Yukarıda verilen yapısal özellikleriyle birlikte bu edatlarla kurulan cümleler arasındaki anlam iliĢkileri *karşıtlama* kavramı etrafında toplanır. Bu anlam iliĢkisini taĢıyan birleĢik cümlelerde yardımcı cümlenin yargısı ile baĢ cümle yargısı arasında bir karĢıtlık, aykırı olma bulunur. Bu tür birleĢik cümleler *yalnız, fakat, ancak, ama, oysa* gibi karĢıtlama edatları yanında *-se de, -e rağmen, -mekle beraber, meksizin* gibi karĢıtlama zarf-fiilleri vasıtasıyla yahut bağlamsız bir Ģekilde de kurulur (Banguoğlu 1990: 556, 573-574).

Eckmann'da (1959: 50-52) müsaade cümleleri için yapılan "*Müsaade cümlesi baş cümlenin faaliyeti ile bir dereceye kadar zıt bir faaliyeti ifade eder. Ancak bu zıtlık, baş cümle faaliyetinin vukua gelmesine mâni değildir, ona âdeta müsaade eder. Adı bundan gelir. Müsaade cümlesi "neye rağmen" sualine cevap verir.*" izahı da bu tür cümleler arasındaki karşıtlık ilişkisini vurgular. Bununla birlikte, Eckmann bu cümleler arasındaki ilişkilerin adlandırılmasında yardımcı cümlenin fonksiyonunu esas alır ve bundan dolayı da bunları *müsâade cümleleri* şeklinde adlandırırken Banguoğlu (1990: 556, 573-574) bağcümleyi esas alır ve *karşıtlama cümleleri* olarak adlandırır. Bu tür cümlelerin adlandırma ve izahına yönelik Eckmann'ın yaklaşımı aynı tanım ve terimle Tekin'de (1965: 49-50) de yer bulur[9].

Bu açıklamalar yanında, yahut bunlara ek olarak, bizim bu tür cümlelere yaklaşımımız ise şöyledir: İki yargıdan birini diğerine karşıçıkaran bu birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile bağ cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve bağcümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür eder. Ancak, belirtmek gerekir ki karşıtlık ilişkisi taşıyan birleşik cümlelerde bağ cümle yargısı her şart altında yardımcı cümle yargısına muhalif, karşı, onu olumsuzlayıcı bir yargı olarak karşımıza çıkmaz. Bu sebeple karşıtlık ilişkisi ile kastedilen anlam ilişkisi de yalnızca *bir birine zıtlık, aykırılık, muhalif, karşı, olumsuzlayıcı* bir *anlam ilişkisi* olarak düşünülemez. Bu bakımdan, bu tür cümlelerde bağcümlenin yardımcı cümle karşısında ifa ettiği karşıtlıkta *beklenmezlik, olumlama, olumsuzlama, düzeltme, yeni ayrıntı verme, yeniden yorumlama, olasılık* gibi anlam özelliklerine de sıkça rastlanır[10].

Bu çerçevede aşağıda Bâbürnâme'den örnek cümleler yapısal özelliklerine göre ele alınırken önce, edatlardan yalın olarak, ardından edatlarla birlikte tahlili yapılacak; edatların kapsadıkları cümledeki görev ve işlevleri, cümleye katkıları ve böylece ilintilendikleri cümlenin birleşik cümle içerisindeki yargı durumunun belirlenmesiyle birlikte yardımcı cümle ile bağcümle arasındaki *karşıtlık ilişkileri* gösterilmeye çalışılacaktır.

a) Edat + yardımcı cümle - **edat** + bağcümle:

Aşağıda *egerçi-velî* kalıbı ile kurulan (1) örneğinde ***egerçi*** + *yardımcı cümle* - ***velî*** + *baş cümle* kümesindeki cümlelere edatlardan yalın olarak ele alındığında, birincisinde özne ve tamlayıcı unsur arasında (*köşklerin) yükseklikleri* açısından yapılan karşılaştırma ve derecelendirme sonucu ortaya çıkan yargının, cümlenin öznesinin lehine sonuçlandığı; benzer şekilde ikinci cümlede özne ve tamlayıcı unsur arasında (*köşklerin) güzel yerde bulunması* açısından yapılan karşılaştırma ve derecelendirmenin sonucunda ikinci cümlenin yargısının da yine özne lehine sonuçlandığı anlaşılır:

(1) *Bu tagnıng kullasıda Sultân Mahmûd Han bir hücre salıptur. Ol hücredin koyırak oşbu tagnıng tumşukıda târîh-i tokuz yüz ikide men bir ayvânlıg hücre saldım.* ***Egerçi*** *ol hücre mundın murtafi'dür,* ***velî*** *bu hücre bisyâr yahşırak vâki' boluptur. Tamâm şehr ve mahallât ayak astıda. (5/12)*

"Bu dağın tepesinde Sultân Mahmûd Han bir köşkyaptırmıştır. O köşkten biraz aşağıda bu dağın çıkıntılı ve dik bir yerinde 902 (1496-1497) senesinde ben de bir teraslı köşkyaptırdım. Her ne kadar o bina bundan yüksek ise de bu bina çok daha güzel yerdedir. Bütün şehir ve mahalleler ayak altındadır."

[9] Bu cümlelerin tanımı için ayrıca Bussmann (1996: 226-227), König (2006: 820-824) ve Allan (2009: 123-126)'a bakılabilir. Bunun yanında Rudolph (1996: 3) *müsâade* (concessive) ve *karşıt* (adversative) *cümleleri* olarak adlandırılan bu cümle türlerinin *aykırı olma, zıtlık*'ın genel özellikleri açısından birbirine çok yakın olmakla birlikte aslında bir birinden ayrı olduğu düşüncesini taşır.

[10] Bu hususta, çeşitli görüşler ve bilgi için bk. Rudolph (1996), Haspelmath (2007).

Örnekte cümleler edatlarla birlikte ele alındığında, birinci cümlede *egerçi* edatının cümledeki görevinin Şart ve ikinci cümlede *velî* edatının görevinin de bu Şart görevinin beraberinde getirdiği bir sınırlama (cümledeki yargı ve/veya sonucunun gerçeklik ve/veya geçerliliğine yönelik sınırlama) olduğu; *velî* edatının ise iki cümle arasında karşıtlık yönünde bir anlam ilişkisi kuran ve bu karşıtlığı da kapsadığı ikinci cümlenin lehine sonuçlandıran bir bağlayıcı unsur görevinde bulunduğu görülür. Bu yönleriyle birinci cümle, ikinci cümleye Şart unsuru olarak zarf görevinde ve karşılaştırma ve derecelendirme bakımından sınırlanmış ilk ilgisiyle katılan bir yardımcı cümle; ikinci cümle ise bu Şart ve sınırlamayı kendi öznesi lehine karşılaştırma ve derecelendirme bakımından karşıtlık ve üstünlük ilgisiyle sonuçlandıran baş cümle konumunda bulunur[11]. Yargılar ve/veya sonuçları arasındaki gerçeklik ve/veya geçerlilik hususiyetleri açısından bakıldığında, burada, baş cümle yargısı yardımcı cümle yargısının *yüksek olma* sonucunun geçerliliğini *güzel yerde bulunma* niteliği açısından, bir diğer ifadeyle binalar arasındaki karşılaştırmada geçerli olması yahut tutulması istenen ölçüyü, *yeniden yorumlayarak* tesirsiz kılmaktadır. Bu yönleriyle ***egerçi*** + *birinci cümle* - ***velî*** + *ikinci cümle* şeklindeki cümleler kümesinin yapısı cümleler arasındaki söz dizimi ve anlam ilişkisi bakımından ***egerçi*** + *yardımcı cümle* - ***velî*** + *baş cümle* şeklinde tezahür eder.

(2) *Mâverânnehrde Buhârâ kavunıça köp ve hûb kavun bolmas.* ***Egerçi*** *Fergâna vilâyetidin Ahsining bir nev" kavunı kim Mîrtîmûrî dérler munıng kavunıdın çüçükrek ve nâzukrak bolur,* ***velî*** *Buhârâda her cins kavundın köp bolur, yahşı bolur. (99/25-27)*

"Mâverâünnehir"de Buhara kavunu gibi çok ve güzel kavun bulunmaz. Her ne kadar Ahsi'nin Mîrtimûrî kavunu Buhara"nın kavunundan daha lezzetli ve daha güzelse de Buhara'da her çeşit kavun bol ve iyi olur."

Yukarıdaki birleşik cümlede yardımcı cümlenin yargısı *Ahsi'nin kavununun lezzetli ve güzel olduğunu* bildirir. Baş cümlenin yargısı ise *Buhara'da her çeşit kavunun bol ve iyi olduğunu* bildirir. Karşıtlama ilişkisi bakımından *egerçi* edatı burada yardımcı cümlenin yargısının *lezzetli ve güzel olma* gerçekliğini değil, yalnızca bu gerçekliğin baş cümle yargısı karşısındaki geçerliliğini sınırlamaktadır. Şöyle ki: Birleşikte baş cümle yargısı *bol ve iyi olma* gerçekliğine sahiptir. Ancak, bu gerçeklik bir önceki cümlede bulunan *lezzetli ve güzel olma* gerçekliğine karşıt bir durum ortaya çıkarmaz. Yargıların gerçekliği açısından bir karşıtlığın bulunmadığı bu birleşik cümlede baş cümlenin yargısının, yardımcı cümle yargısı hilafına bir hüküm taşıması, ancak yargılar arasındaki geçerliliğin, yani birinin diğerindeki yargıyı ve/veya sonucunu bir şekilde ortadan kaldırması, etkisiz bırakması, zayıflatması, tercih edilmez duruma getirmesi ve kendini üstün kılması yönünde ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan da örnekte baş cümle yargısı nitelik bildiren ilk cümledeki yargıyı nicelik açısından, yine bir diğer ifadeyle bunlar arasındaki karşılaştırmada geçerli olması yahut tutulması istenen ölçüyü, *yeniden yorumlamak* suretiyle yardımcı cümle yargısına üstün tutulmuş ve böylece iki yargı arasında bir karşıtlık ilişkisi kurulmuştur.

Egerçi ve *velî* edatları, aralarında kavram veya unsur ilişkisi olan bu tür cümlelerde, ikinci cümleyi karşıtlık ilişkisi içinde üstün kılmak, birinci cümledeki yargının geçerliliğini veya doğruluğunu aynı veya farklı nispetlerle sınırlamak, ortadan kaldırmak veya zayıflatmak yahut tesirsiz kılmak amaçlı bir kullanıma yer alırlar.

Aşağıdaki örneklerde de benzer şekilde *egerçi* edatı, Şart görevi vasıtasıyla, kapsadığı cümlenin yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik ve geçerliliğini sınırlama, zayıflatma yahut tesirsiz kılma işlevi görürken *velî* edatı bu cümledeki yargıya ve/veya sonuçlarına (*beklenmezlik, olumsuzlama, yeniden yorumlama* vb. yoluyla) karşıt bir durumun vukuunu bildirmektedir. Bu

[11] Şartın *karşıtlama* ifadesi için bk. Develi (1997: 128-130).

husus, *egerçi-velî* kalıbı vasıtasıyla oluşturulan ve özneleri farklılık arzeden birleşik cümlelerin sıkça tesadüf edilen bir özelliğidir:

(3) ***Egerçi*** *Cehângîr Mirzâ bile bizing aramızda burun mülk ve nöker cihatıdın kudûratlar ve nikârlar haylî bolup édi,* ***velî*** *bu nevbet ol vilâyattın mening bile hemrâh bolup kélip édi. (249/26-28)*

"Her ne kadar Cihangir Mirza ile bizim aramızda daha önce mülk, saltanat ve asker dolayısıyla kırgınlık, kavga ve gürültüler çok oldu ise de bu kez o vilayetten benimle birlikte gelmişti."

(4) ***Egerçi*** *ahd kıldılar,* ***velî*** *itminân tamâm bolmaydur édi. (237/7-8)*

"Her ne kadar yemin etmişlerdi ise de, güven tam değildi."

Bununla birlikte özneleri aynı olan cümlelerde de bu özelliğe tesadüf edilir. (5) örneğinde karşıtlık ilişkisi *beklenmezlik* (= *Şeybânî Han zikri geçen kişinin adamı değildir ve bu yüzden Şeybânî Han'in sürekli o kişinin yanında olması beklenebilecek bir davranış değildir*); (6) örneğinde ise *olumsuzlama* şeklindedir:

(5) *Şeybânî Han* ***gerçi*** *nökeri émes édi,* ***velî*** *néçe mahall munıng bile bolur édi. (43/17-18)*

"Şeybânî Han her ne kadar onun adamı değil ise de çok defa bununla beraber bulunurdu."

(6) ***Egerçi*** *zabt u tüzüki haylî yahşı édi, dîvân-şu'âr érdi, siyâk ilmini bilür édi,* ***velî*** *tab'i zulm ü fıskka mâyil édi. (47/8-9)*

"Her ne kadar (Sultan Muhammed Mirzâ'nın) inzibat ve idaresi çok iyi ve kendisi âdil, ayrıca mâliye hesaplarını da bilir bir kişi idiyse de zulüm ve sefahate mütemayildi."

(6) örneğinde yardımcı cümlede özne (Sultan Muhammed Mirzâ) sahip olduğu iyi niteliklerle zikredilmekte, bağcümle zikredilen bu kişinin (Sultan Muhammed Mirzâ) yönetim ve bilgideki iyi niteliklerinin geçerliliğini, karakterindeki kötü niteliklerle *olumsuzlamak* suretiyle zayıflatmaktadır. Böylece bağcümle yargısı yardımcı cümle yargısına üstün kılınmaktadır.

(7) ***Egerçi*** *Melik Muhammed Mirzâ'da andak günâhî bar édi,* ***yana*** *birning hîç günâhı yok édi. (47/7)*

"Her ne kadar Melik Muhammed Mirza'da o tür kabahatlikler var idi ise de diğerinin (bu hususta) hiç bir kabahati yoktu."

Sultan Mahmûd Mirzâ'nın saltanatlık iddiasında bulunan Melik Muhammed Mirzâ ve onunla birlikte bulunan bir diğer şehzadeyi yakalayıp öldürdüğünü anlatan bahiste geçen (7) örneğindeki *egerçi* edatı sınırlama işleviyle birinci cümlenin anlamına katkı sağlarken *yana* edatı *bununla birlikte* vb. bir anlam katkısıyla ikinci cümle yargısını bu cümleye karşıtlık ilgisiyle bağlamaktadır. Böylece ***egerçi*** + *birinci cümle* - ***yana*** + *ikinci cümle* şeklinde sıralanan cümleler arasındaki söz dizimi ve anlam ilişkisi bakımından ***egerçi*** + *yardımcı cümle* - ***yana*** + *baş cümle* şeklinde tezahür eder.

Bağcümle yargısının yardımcı cümlenin öznesinde var olan bir durumun kendi öznesinde bulunmadığını bildirdiği bu örnekteki birleşik cümlede *egerçi-yana* kalıbı vasıtasıyla *kabahatli olma* durumunun karşılaştırılması ve bu yönüyle karşıtlama anlam ilişkisi kurulması söz konusu olmakla birlikte bu cümleler arasında yalnızca salt bir zıtlık ifadesi olmayıp daha önce

gerçekleşmiş bir olayın sebeplerinin gerçeklik ve geçerliliğine yönelik *yeni bir ayrıntı verme* de söz konusudur: ilk cümlenin yargısı öldürme olayına sebep teşkil eden *kabahatlilik durumu*nun kendi öznesi için gerçekliğini, yani gerçekten var olduğunu ve böylece öldürme olayına sebep teşkil etmesi bakımından da *kabahatli olma durumu*nun geçerliliğini, yani *kabahatli olma durumu*nun öldürme olayı için geçerli bir sebep olma özelliği taşıdığını ifade etmekte; ancak ikinci cümle yargısı kendi öznesi açısından *kabahatlilik durumu*nun gerçek olmadığını ve böylece öldürme olayına sebep teşkil etmesi bakımından da geçerlilik taşımadığını bildirmektedir.

b) Edat + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle:

Yukarıda *edat + yardımcı cümle - edat + baş cümle* yapısı bahsinde zikrettiğimiz yardımcı ve baş cümleler arasındaki ilişkiler *edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle* yapısal özelliği taşıyan cümleler için de geçerlidir. Bu yapıdaki birleşik cümlelerde karşıtlama ilişkisini kuran edatın bulunmaması birleşikteki cümleler arasında mantıkça karşıtlık ilişkisinin kurulmasına bir engel teşkil etmemektedir. (8) - (10) örneklerinde birleşikteki baş cümlelerde edat bulunmaması *egerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle* yapısındaki *velî* edatının düşürülmesinden kaynaklanmaktadır:

(8a) ***Egerçi** kiçik érdi, (**Ø = velî**) tüzüki ve zabt u rabtı bisyâr yahşı édi. (25/11-12)*

"Her ne kadar yaşça itibariyle küçük idi ise de, idaresi, zapt ve raptı pek iyi idi."

Yukarıda (8a) örneğinde birleşikte yer alan yardımcı ve baş cümleler aynı özneye sahiptir. Yardımcı cümle yargısı bu öznenin *yaşça küçük olduğunu* bildirirken baş cümle yargısı *idaresinin iyi olduğu* hükmünü taşır. Bu bileşik cümlede baş cümle yargısının önceki cümleyle girdiği karşıtlık ilişkisi, karşımıza, öznenin *yaşça küçük olma* gerçekliğini ortadan kaldırma yönünde değil; onun taşıdığı küçüklük vasfının sonucu yahut geçerli olabileceği sahaların, yani *bir takım işleri büyükler gibi yapamama, doğru ve yanlışı tam olarak ayırt edememe, doğru karar verebilmede eksiklik gösterme, devlet idaresinde yetkin olamama* gibi hususların geçerliliğine yönelik ve bu hususları ortadan kaldıran, etkisiz bırakan, zayıflatan ve böylece hem *beklenmezlik* hem de *olumlama* içeren bir karşıtlıkla çıkmaktadır. Başka bir deyişle baş cümle yargısı, örnekte, yardımcı cümle yargısının muhtemel sonuçları ve bu sonuçların geçerliliğinin hilafına bir hüküm taşımakta ve bu hükümle de yardımcı cümleye üstünlük kurmak suretiyle kendisini geçerli kılmakta, yani baş cümle vasfı edinmektedir.

Bu cümlenin *egerçi-velî* kalıbı yanında *bâvücûd kim* ve **Ø** + *yardımcı cümle - **edat** + baş cümle* yapısında *velî* edatları ile kurulmuş örnekleri de mevcuttur:

(8b) *Burunduk Bégge ve Zü'l-Nûn Bégge aytturdum kim **egerçi** yaşım kiçiktür, **velî** törüm ulugdur./.../. (391/23-24)*

"Burunduk Bey ile Zünnûn Bey'e, her ne kadar yaşım küçükse de törem büyüktür, diye söylettirdim"

(8c) ***Bâvücûd kim** kiçik yaşlıgtur, hidmeti yaman émes. (349/25)*

"Yaşı küçük olmasına rağmen hizmeti fenâ değildir."

(8ç) *(**Ø = egerçi**) Muhtasarrak ,imârettür, iki âşyânalık **velî** şirîngına ,imârattur. (395/28)*

"Biraz küçük, iki katlı olmasına rağmen oldukça şirin bir binadır."

(9) ***Egerçi** safâsız yér édi, (**Ø = velî**) alarnıng hâtırı üçün bir néçe ayak içip namâz-ı diger orduga kélildi. (535/16-17)*

"Her ne kadar safâsız bir yer idi ise de (buna rağmen) onların hatırı için birkaç kadeh içip ikindi namazı vakti ordugâha gelindi."

(10) *Bular **egerçi** yaman bardılar, (**Ø = velî**) Ahmedî Pervâneçi ve Velî Hâzin bulardın yamanrak bardı. (633/17-18)*

"Her ne kadar bunlar fenâ hareket ettiler ise de, Ahmedî Pervâneçi ile Veli Hâzin bunlardan da fenâ hareket ettiler."

(9) ve (10) örneklerindeki cümleler aşağıda (e.) maddesindeki örneklerde olduğu gibi edatsız olarak *safâsız yer edi* ve *bular yaman bardılar* şeklinde de kurulabilirdi. Bu durumda cümleler arasındaki karşıtlama anlam ilişkisi de doğal olarak oluşur ve kılınışların akışı, gerçekleşmesine sebep ve tarzları aracılığıyla kendini gösterecek yahut tespit edilecektir. *Edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle* yapısındaki bu birleşik cümlelerde ilk cümleler *egerçi* şart ifadesiyle birlikte *safasız yer olma, kötü hareket etme* niteliğinin olumsuzluğuna yönelik sınırlayıcı, yani *safâsız yer olma, kötü hareket etme* olumsuzluğunun göz ardı edildiğini belirtir bir anlatımı taşırken, ikinci ve başka cümleler ise edatsız, yalın olmakla birlikte mantıki olarak bu cümlelerdeki yargı ve/veya sonucunun hilâfına, (9) örneğinde bir sebebe *(alarnıng hâtırı üçün)* dayalı olarak yapılan *bir néçe ayak içip* içkini ve (10) örneğinde ise yardımcı cümledeki yargıyı ve/veya sonucunu, karşılaştırma içeren bilgiyle, zayıflatan bir olayı anlatmaktadır.

Belirtmek gerekir ki *egerçi* edatı ile oluşturulan bu örnekler yanında *bavücûd (/-ı / kim), her néçe, néçük kim* gibi diğer edatların yer aldığı bir birleşik cümle yapısında başka cümlenin bir edatla kurulmaması zikredilen bu edatlarla kurulu birleşik cümlelerin yapısal bir özelliğidir:

(11) ***Bâvucûd** targına hücre édi, ehl-i meclis on altı kişi édiler. (525/17-18)*

"Dar bir hücre olmasına rağmen, mecliste on altı adam vardı."

(12) ***Bâvucûd kim** bégleri vilâyatlarını taşlap kéttiler, bular Hisâr korganını bérmey berkittilér. (323/3-4)*

"Beylerinin vilâyetlerini bırakıp gitmesine rağmen, bunlar Hisar`ı teslim etmeyerek, kapadılar."

(13) ***Bâvucûd-ı** ma'cûn, çūn hazânlar asru hûb bolup édi, hazân bolgan dirâhtlarnıng tüpide olturup çagır içildi. (525/24-25)*

"Mâcun almış olmamıza rağmen, hazân fevkalâde güzel olduğu için, hazâna uğrayan ağaçların altında oturarak, şarap içildi."

(14) ***Néçük kim** kéltürür édiler, köplükidin her köçde yana oşandak kalur édi. (313/18-20)*

"Her ne kadar getirirlerse de (öküzlerin) çokluğundan göçte yine bir o kadar (öküz) da göç yerinde kalırdı."

(15) */.../ Bâkî Cagâniyânî ihtiyâr édi, **her néçe kim** devlethâh tutar édi, akasınıng tarafını hem koymas édi.(253/16-17)*

"Bâkî Çaganyânî nufûz sâhibi idi. Her ne kadar sâdık idi ise de, ağabeyinin tarafını da bırakmazdı."

(16) ***Her néçe** tikrâr bile ,arz kıldurdı, men kabûl kılmadım. (251/1)*

"Her ne kadar tekrar tekrar arz ettirdi ise de, ben kabûl etmedim."

Egerçi, bâvücûd, her néçe, néçük kim gibi cümle bağı edatlarının yardımcı cümleye eklenmesiyle oluşturulan bu yapıda bağlı cümlenin yardımcı cümleye karşıtlığı ya (9) örneğindeki gibi örtülü bir ilişki (içkinin sefâlı yerde içilmesi) vasıtasıyla yahut (10) - (16) örneklerinde olduğu gibi unsurlar arasındaki açık bir ilgiye (daha kötü davranmak, dar bir yere çok kişinin sığması, bırakıp gitmek ve teslim etmemek, uyuşturucu kullanmak ve içki içmek, getirmek ve kalmak, sadık olma ve taraf tutma, arz etme ve reddetme) dayalı olarak tespit edilebilmektedir (ayrıca, burada diğerleri bir tarafa bırakıldığında, karşıtlık ilişkisi bakımından 15. örneğin *olasılık* anlamı taşıdığını da belirtmek gerekir).

Bu kullanımları yanında *bâvücûd* edatının, (17) - (19) örneklerinde olduğu gibi, bir kısım cümlelerdeki görevi *sebep bildirme; néçük kim* edatının ise, (20) örneğinde olduğu gibi, bir kısım cümlelerdeki görevi *benzerlik bildirme* şeklindedir. *Bâvücûd* edatının bu görevine, yukarıdaki göreviyle kıyaslandığında, Bâbürnâme'de daha az tesadüf edilirken, *néçük kim* edatının aşağıda karşılaşılan görevi ilkine göre oldukça sık ve genel bir kullanım arzetmektedir:

(17) *Becevr éli çün yagı édiler,* ***bâvucûd-ı*** *bagy u düşmânlık küffâr rusûmı bu él içide şâyi' édi, ve islâm âîni ol hayl arasıda zâyi', katl-i ‚âmmga barıp él u ‚iyâlları tamâm ésîr boldı. (463/18-19)*

"Becûr halkı düşman oldukları ve hududu aşan düşmanlık ettikleri ve kâfirlerin âdeti bu halk arasında yayılmış ve islâm âdeti o sürü arasında zayi olduğu için, katliam yapılarak, kadın ve çocuklarının hepsi esir edildi."

(18) ***Bâvucûd-ı*** *bu haber korgan yasamaknıng maslahatını tapmay Badahşân ‚azîmeti bile murâca'at kılıldı. (521/8-10)*

"Bu haber yüzünden, kurganı hazırlamayı münasip görmeyerek, Bedahşan'a gitmek üzere, geri dönüldü."

(19) ***Bâvucûd kim*** *Kâsım Bégni ve Ibrâhîm Saru ve Veys Lâgarî başlıklarnı iki tarafga ılgar yiberilip édi, mening bile ma'‚iddî kalıp édi. (125/26-27)*

"Kasım Bey, İbrahim Saru ve Veys Lâgarî Kumandasında bulunan kuvvetler iki tarafa gönderilmiş olduğu için, benim yanımda çok az kuvvet kalmıştı."

(20) ***Néçük kim*** *peydâ kılur édi, yahşı hem harc kılur édi. (57/10-11)*

"Elde ettiği gibi/kadar, iyi de sarfederdi."

Bâvucûd edatının *sebep* bildiren bu sonuncu kullanımı, aşağıda (21) ve (22) örneklerinde görüleceği üzere, *né üçün kim* ve *nége kim* edatlarının kullanımıyla da örtüşür:

(21) ***Né üçün kim*** *alar asru kalın biz köp az /.../ . (227/14-15)*

"Onlar çok fazla biz çok az olduğumuz için /…/."

(22) *Bu fursat Becevrni Şâh Mîr Ḥuseynga ‚inâyet kılıp Hâce Kelânnı tilep édük,* ***nége kim*** *Hâce Kelân musâhib édi. /.../ . (535/7-8)*

"Bu sırada Becûr'u, şah Mîr Hüseyin'e verip, Hoca Kelân'ı musahip olduğu için yanımıza çağırmıştık."

Bâvucûd edatının *né üçün kim* ve *nége kim* edatları ile örtüşen ve sebep bildiren bu *(-dığı için)* kullanımının bir diğer ifade şekli *-gan üçün* yapısıdır:

(23) Yaka yérde ulgay**gan üçün** çadır ve olturur yéri bî-tekellüfâne ve /…/ (221/9)

"Taşrada büyüdüğü için, çadır ve oturacak yeri teklifsiz ve /…/"

c) Ø + yardımcı cümle - **edat** + bağımlı cümle:

Bu tür yapısal özellik gösteren birleşik cümlelerin bir kısmı (24) ve (25) örneklerinde olduğu gibi *egerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle* yapısındaki yardımcı cümle edatı olan *egerçi*'nin düşürülmesiyle ortaya çıkmakla birlikte, (26) örneğinde karşılaşılan birleşik cümle için, *belki* edatı dikkate alındığında, aynı çeşidi söylemek pek uygun düşmeyecektir:

(24) *(**Ø = egerçi**) Hâce Yahya bizni Semerkandga kivürmekni cezm étip yibermedi, **velî** me'yûs bolgu dék söz hem aytmadı. (159/17-18)*

Hoca Yahya bizi Semerkand'a sokmağı kat'î olarak taahhüt etmemekle beraber, ümitsizliğe sevkedecek söz de söylemedi.

(25) */.../ andak taş urdılar (**Ø = egerçi**) kim /.../ korgannıng tüpigeçe yumalana yumalana kéldi, **veli** hîç buşmadı. (137-139/27-2)*

"Öyle (bir) taş attılar ki …. (her ne kadar) Kalenin tepesine kadar yuvarlana yuvarlana geldi(yse de/) ancak bir zarar vermedi."

(26) *Belki cemî mîvâsı hûb bolur, **velî** iki mîvâ Semerkanddın meşhûrdur. (93/19)*

"Belki bütün meyvaları güzeldir, **ancak** iki meyvası semerkandın meşhurdur."

ç) Edat + bağımlı cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı):

Egerçi edatı ile bağlayan cümlenin *velî* edatlı cümleden sonra zikredildiği ve *velî + baş cümle - egerçi + yardımcı cümle* şeklinde karşımıza çıkan bu cümle yapısı ***egerçi** + yardımcı cümle - **velî** + baş cümle* şeklindeki yapının devrik dizilişidir:

(27) *İki nev' çagır bolur, erretâşî ve sevhântâşî dérler. Erretâşî zerdçedür, sevhântâşî hoşreng kıpkızıl bolur, **velî** erretâşî keyfiyyatlıgrakdur, **egerçi** ikilesining keyfiyyatı şuhretiçe yoktur. (275/17-19)*

"İki tür şarap vardır, erre-taşı ve suhan-taşı derler. Erre-taşı, sarımtıraktır; suhan-taşı ise, güzel renkli ve kıpkızıl olur. Ancak erre-taşı daha keyiflidir - her ne kadar ikisinin de keyfi şöhretleri kadar değilse de."

d) Ø + bağımlı cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı)

Vekâyinâme'de tesadüf edilen bir diğer devrik cümle yapısı ise ***Ø** + baş cümle - **egerçi** + yardımcı cümle* dizilişidir. Bu yapıda bir önceki maddede gösterilen devrik cümleki bağımlı cümle edatı bulunmaz. Bu bakımdan da yapının ***egerçi** + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle* yapısının devrik dizilişi olduğu anlaşılır:

(28) *Sultân Hüseyn Mirzânıng sevgülüg oglı bu édi, **egerçi** haylî sevgü dék ahlâk u ef'âli hem yok édi. (345/1-2)*

"Sultanın *Hüseyn Mirzâ'nın* en sevdiği oğlu bu idi, her ne kadar çok sevilecek kadar ahlak ve tavırları yok idi ise de."

(29) *Songralar sipâhîlık bile serdârlık işige andaq meftûn u meş'ûf édi. /.../* ***egerçi*** *her ikelesidin nasîb u behresi yok édi. (373/13-15)*

"Sonraları, sipahilikve serdarlık işine çok merak etti. /…/ Her ne kadar her ikisinden de nasibi ve behresi yok idi ise de."

(30) *Şi'ri reng u mufîddin hâlî émestür,* ***egerçi*** *‚ışk u hâldın bî-behredür. (373/20-21)*

"şiiri renk ve faydadan boşdeğildir, her ne kadar aşık ve hâlden yoksun ise de."

e) Ø + yardımcı cümle - **Ø** + baş cümle

Bu tür cümle dizilişinde yapının bir birleşik cümle yapısı olduğuna işaret edecek bir unsur bulunmamakla birlikte cümleler arasındaki mantıki ilişkiler bu cümlelerin birer birleşik cümle kümesi olarak kabul edilmesini gerekli kılar:

(31) *Mirzâlarga ‚ızr ayttuk. Kabûl kılmadılar. (395/1-2)*

"Her ne kadar Mirzalara özrümüzü söyledikse de kabul etmediler."

Bu örneğin işaret ettiği birleşik cümle yapısında olan bir benzeri aşağıda (32) ve yukarıda geçen ve buraya tekrar aldığımız (16) örneğinde şu şekilde karşımıza çıkar:

(32) ***Her néçe*** *‚ızr dédük, teklîfni bî-ciddraq kıldılar. (395/2-3)*

"Her ne kadar mâzur görmelerini söyledikse de, tekliflerinde ısrar ettiler."

(16) ***Her néçe*** *tikrâr bile ‚arz kıldurdı, men kabûl kılmadım. (251/1)*

"Her ne kadar tekrar tekrar arz ettirdi ise de, ben kabûl etmedim."

Bu çerçevede aşağıdaki örnekte her ne kadar karşıtlama ilişkisini işaret eden kuran unsurlar bulunmamaktaysa da *fayda etmesi için içmek ve fayda etmemek* yargıları arasındaki *sebep ve sonuç* "düşünceler(i) arasındaki mantıki ilişkiler" ve "cümleler arasında bulunan anlamca beraberlikler" (Tulum 1990: 194) bu yapıların esas aldığımız yaklaşım çerçevesinde birleşik cümle olarak kabul edilmesine imkân tanır:

(33) */.../ Mullâ Hâceke memzûc çagırnı nergis bile bérdi. Bir iki katla içtim. Fâyide hem kılmadı. (501/23)*

"Molla Haceke nergis ile birlikte karışık şarap verdi. Bir iki kez içtimse de fayda dahi etmedi."

Daha önce zikredildiği gibi, iki yargıdan birini diğerine karşı çıkaran karşıtlama cümlelerinde yardımcı cümle ile baş cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve baş cümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür ederken baş cümle yargısı her şart altında yardımcı cümle yargısına -yukarıda verdiğimiz (12) örneğinde karşılaştığımız *hisarı bırakıp gitmek-hisarda kalmak* yalın ve salt zıtlık ifadesine benzer şekilde- yalın, salt bir zıtlıkla kendini göstermez. Bunun yanında *beklenmezlik, olumlama, yeni ayrıntı verme, açıklama* gibi anlam özelliklerini de taşıyabilir. Bu itibarla, (33) örneğindeki birleşik cümlede de baş cümle yargısı ile yardımcı cümle yargısı arasında yalın, salt bir zıtlık ilişkisi bulunmadığı; karşıtlık ilişkisinin, temel olarak, baş cümle yargısının, yardımcı cümledeki yargının gerçekleştirilmesine sebep teşkil eden *fayda etmesi için* unsuruna yönelik bir açıklamayı ve yardımcı cümlenin sonucunu vermek maksadıyla kullanılmasına dayandığı görülür. Böylece

birleşikte iki cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi *fayda etmek - fayda etmemek* etrafında teşekkül ederken başcümle yargısı yardımcı cümle yargısı ve sonuçlarının geçerliliğini de ortadan kaldırır. Bir başka ifadeyle *fâyide hem kılmadı* yargısının zıtlığı; *hisarı bırakıp gitmek-hisarda kalmak* ifadelerinde görüldüğü gibi gerçekliğe yönelik bir zıtlıkla değil, yani *bir iki katla içtim* yargısının (içilip içilmediği) gerçekliğine değil, bu yargının gerçekleştirilmesine sebep teşkil eden *fayda etmesi için* unsuruna atıfla, *içme* eyleminin beklenen sonucunun (= *fayda etmek*) gerçekliğine (= *vuku bulmayışına*) ve tabiatıyla geçerliliğine (= *nergis ile birlikte karışık şarap içmek fayda verir*) yönelik, bu geçerliliği ortadan kaldıran [sonuçları itibarıyla (= *fayda vermedi*) eylemin gerçekleştirilmesindeki gereksizliği vurgulayan (=*nergis ile birlikte karışık şarap içmek gereksizdi*)] bir karşıtlıkla karşımız çıkar.

(34) *Hüsrevşâh, kim kerem ü sehâvet bile meşhûr édi, iki nevbet murûrımız anıng vilâyetidin vâki" boldı, adnā kişilerge kılgan insâniyyetni bizge kılmadı. (247/13-15)*

"Hüsrev şah kerem ve eli açıklığı ile meşhur olduğu hâlde, iki defa onun vilâyetinden geçtik, başkalarına yaptığı insaniyeti bize göstermedi."

Yukarıda (34) örneğindeki birleşik cümlede yardımcı cümlenin yargısı *Hüsrev Şah'in kerem ve eli açıklığı ile meşhur olduğunu* bildirir. Başcümle yargısı ise *kerem ve eli açıklığın (anlatıcıya) gösterilmediğini* bildirir. Daha önce yukarıda bir kısım örneklerin açıklamasında ifade edildiği üzere, karşıtlama ilişkisi temelde yargılar ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliği arasında bir mukayeseye ve bu mukayesenin başcümle yargısının yardımcı cümle yargısı hilafına üstünlüğü ile sonuçlanan bir bildirim tarzına dayanır[12]. Bu bildirim tarzında başcümle yargısı, yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğini zayıflatma, tesirini ortadan kaldırma, hükümsüz bırakma, onların doğruluğuna yönelik bir şüphe veya aykırı durumu bildirme vb. vasıfta hükümlerle karşımıza çıkar. Bu çerçevede örnekteki birleşik cümlede başcümle yargısı, yardımcı cümledeki *kerem ve eli açıklığı ile meşhur olma* yargısının, anlatıcı için sonuçları bakımından geçerlilik taşımadığını bildirirken, aynı zamanda yardımcı cümledeki bu yargının *gerçek olma* durumunu da ortadan kaldıran veya buna yönelik bir şüpheve/veya itirazı da beraberinde bulundurmaktadır, yahut sezdirmektedir.

3. Dilsel üslup (kullanım sıklığı bakımından)

Üslup, dilin şekil, söz dizimi, kelime / söz dağarcığı, anlam gibi çeşitli seviyelerinde yazarın gösterdiği bir takım tercih ve kullandığı kalıpların sonucu olarak metinde ortaya çıkan karakteristik durumdur. Üslubu konu edinen stilistik / üslup bilim en geniş anlamıyla bir metindeki (veya metinler arasındaki) bu farklı dilsel kalıp ve seçimlerin açıklanması ve yorumlanması ile ilgili bir çalışma sahasıdır (Semino 2011). Buraya aldığımız örnekleri çerçevesinde bir kısmını incelemeye çalıştığımız bu cümle yapılarının Vekâyinâme'de karşılaşılan kullanımlarına bu açıdan bir göz attığımızda Bâbür'ün *karşıtlık* anlatımında sıklıkla ***egerçi*** + *yardımcı cümle-**velî*** + *baş cümle* şeklindeki yapıları tercih ettiğini; diğerlerini tercihte gösterdiği sıklığın ise, sırasıyla, ***Ø*** + *yardımcı cümle-**velî*** + *baş cümle,* ***bâvücûd*** + *yardımcı cümle-baş cümle,* ***egerçi*** + *yardımcı cümle-**Ø*** + *baş cümle,* ***Ø*** + *yardımcı cümle-**Ø*** + *baş cümle,* ***her néçe*** + *yardımcı cümle-baş cümle* dizilişinde olduğunu; bunların yanında az da olsa ***velî*** + *baş cümle-**egerçi*** + *yardımcı cümle* ve *baş cümle-**egerçi*** + *yardımcı cümle* dizilişinde devrik yapıları kullandığını görüyoruz[13].

[12] *Egerçi* edatı ifa ettiği şart görevi vasıtasıyla yardımcı cümlenin yargısını *kısıtlayıcı* bir işlevta şıması yanında iki yargı arasında kurulan *zıtlık* ilişkisinin bir gereği olarak tabiatıyla temelde yargılar arasında bir şekilde *karşılaştırma* ilişkisini de içerisinde barındırma ve ifâde etme yeterliliğine de sahiptir. şart kavramının *karşılaştırma* ifâdesi için ayrıca bk. Develi (1997: 130-131).

[13] Çalışma sayısal bir üslup incelemesi olmasa da şu sonuçları verebiliriz: *egerçi-velî: 80 civarı örnek; Ø + velî: 60 civarı örnek; bâvücûd : 50 civarı örnek; egerçi + Ø: 30 civarı örnek);devrik yapılar:10 üzeri örnek.*

Ayrıca Bâbür'ün *bâvücûd* cümle bağlayıcısını *sınırlama* işlevi yanında, bu işleve nazaran daha az tercih etmekle birlikte sebep bildirme işleviyle de kullandığı; bununla birlikte bu işlev için *né üçün kim*, *nége kim* edatlarını ve *-gan üçün* yapısını da kullanmak suretiyle dilin çeşitli imkânlarından yararlandığı görülür.

4. Sonuç

Bâbürnâme'de karşılaşılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi-velî, bâvücûd, her néçe, néçük (kim)* gibi cümle bağı edatlarıyla kurulu ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapılarının yapısal özellikleri *yardımcı cümle + baş cümle* şeklinde bir dizilişe sahip olmakla birlikte *baş cümle + yardımcı cümle* şeklinde devrik diziliş örnekleriyle de karşımıza çıkmaktadır.

İki yargıdan birini diğerine karşıçıkaran bu birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile bağlı cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve bağlı cümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür eder. Ancak, bu tür anlam özelliği taşıyan birleşik cümle yapılarında karşıtlama ilişkisi yalnızca *salt, yalın bir zıtlık* ilişkisi ile kurulmaz, bunun yanında *beklenmezlik, olumlama, olumsuzlama, yeniden yorumlama, olasılık bildirme* gibi anlam ilişkileriyle de tesis edilebilmektedir. Bir kısım örneklerinde bu anlam özellikleri birlikte de görülebilmektedir.

Cümleler arasında karşıtlık ilişkisinin kurulması Türkçede esas olarak şekilden zarf-fiiller vasıtasıyla sağlanmakla birlikte, yukarıda verilen örneklerde olduğu üzere, yabancı dillerden (Farsça ve Arapça) alıntılanan bir kısım edatlar vasıtasıyla da olabilmektedir. Bunların yokluğunda, bu tür mantıki ilişkilerin mevcudiyetini tabiatıyla oluş ve kılışların akış, gerçekleşme sebep ve tarzları gibi hususlar belirlemektedir. Anlatımda bu ifade biçimlerinden her hangi birinin kullanılması ise, öncelikle üslup veya bir diğer deyişle *kişisel tercih* ile yorumlanabilirse de, tabiatıyla üslubun, yani *dilin kullanımındaki kişisel tercih*in oluşmasına tesir eden *anlatımı pekiştirme ihtiyacı, sosyal çevre, kültürel birikim, yabancı dil bilgisi, idraksal yaklaşım* vb. hususların varlığı ile de doğrudan irtibatlıdır.

KAYNAKÇA

AKALIN, H. Şükrü (1995), "Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Bağı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler", *Türk Dili*, S. 518, Ankara, 156-163.

AKALIN, H. Şükrü (1998), "Dede Korkut Kitâbı'nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine" *TDAY Belleten*, 1-28

AKTAN, Bilal (2006), "Nehcü'l-Ferâdîs'in Cümle Yapısı ile „Takı" ve „Kim" Bağlaçlarının Kullanılışı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47-62.

ALLAN, Keith (2009), *Concise Encyclopedia of Semantics,* Elsevier Ltd., Great Britain.

ARAT, Reşit Rahmeti (2000), *Baburnâme "Babur'un Hâtıratı",* T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri,* TDK Yay., Ankara.

BUSSMANN, Hadumod (1996) "Concessive Clause" *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, (translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York, 226-227.

CEMİLOĞLU Şimet (1994), "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler", *Türk Dili*, S. 510, Haziran 1994, Ankara, 409-413.

CEMİLOĞLU İsmet (1998), "Dede Korkut"taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi İle Mukayesesi", *Türk Dili*, S. 556, 315-320.

DENY, Jean; *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi),* Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941.

DEVELİ Hayati (1995), "(sA) Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme", *TDAY Belleten*, 115-152.

DOĞAN, Enfel (2006), "Ahlâk-ı Alâî'deki Çün'lü Birleşik Cümle Yapıları", *TDAY Belleten*, Ankara, 29-40.

DOĞAN, Enfel (2009), "Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşılaştırma Cümleleri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler, (Editör: Prof. Dr. Hayati DEVELİ), C. I, Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 153-165.

DOĞAN, Enfel (2011), "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki „Karmaşık Cümle" Örnekleri Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011, 985-998.

ECKMANN, Janos (1959), "Çağatayca Yardımcı Cümleler", *TDAY Belleten*, 27-58.

ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

HASPELMATH, Martin (2007), "Coordination" *Language Typology and Syntactic Description, Vol. II: Complex Constructions.* (ed. Timothy Shopen) 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1-51.

KÖNIG, E. (2006) "Concessive Clauses", *Encyclopedia Of Language and Linguistics* (Ed. Keith Brown), Elsevier Pergamon, 820-824.

MANSUROĞLU, Mecdut (1955), "Türkçede Cümle Çesitleri ve Bağlayıcıları", *TDAY Belleten*, Ankara, 59-71

RUDOLPH, Elisabeth (1996), *Contrast: Adversative and Concessive Relations and Their Expressions in English, German, Spanish, Potuguese on Sentence and Text Level*, Walter de Gruyter, Berlin.

SEMINO, Elena (2011), "Stylistics" *Routledge Handbooks in Applied Linguistics* (Ed. James Simpson), Routledge, London and New York, 541-553.

THACKSTON, W. M. Jr. (1993), *Bâburnâme, Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza,* Harvard Universitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

TEKİN, Şinasi (1965), "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", *TDAY Belleten*, 35-63.

TULUM, Mertol (1990), "Orhun Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri", *TDAY Belleten*, 193-205.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 443-465, ANKARA-TURKEY

MEHMED TEVFİK'İN *NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF*'İ

Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ[*]

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında, güldürmek amacıyla yazılmış "latife" adlı kısa hikâyelerin de toplandığı "letâif" ya da "letâif-nâme"lerin ilk örneği XV. yüzyıla aittir. Bu tür, XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar birçok örneği verilmiştir. Çaylak lakaplı Mehmed Tevfik de XIX. yüzyılda letâif düzenleyenler arasındadır. Çıkardığı ilk mizah gazetesi ve fıkra derlemeleriyle Türk mizahına önemli katkılarda bulunan yazarın konuyla ilgili eserlerinden biri meşhurlarımızın, özellikle edip ve şairlerimizin latifelerini toplamak ve unutulmamalarını sağlamak amacıyla kaleme aldığı *Nevâdirü'z-zarâ'if* tir. Bu kitap tek cüz olarak H.1299/M.1881-82'de yayımlanmış, ancak tamamlanamamıştır.

Mehmed Tevfik'in, işittiği latifelerden hafızasında muhafaza ettiği ya da yazıya geçirdiklerini bir araya getirmeye çalıştığı adı geçen kitap, mukaddimeyi takiben tek bölümden oluşmaktadır. Ana metne Hz. Muhammed ve Hz. Dıhye arasında geçen bir latifeyle başlayan yazar, İslam ve Doğu kültürüne mensup diğer önemli kimselerin latifeye gösterdikleri ilgi üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sânî ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlediği metinde bu dönemlerde yaşamış meşhur kimseler hakkındaki latifelere yer vermiş ve söz konusu dönemler hakkında çok kısa da olsa kimi değerlendirmeler yapmıştır.

Şair ve ediplerimizle ilgili pek de yaygın olmayan bazı latifeleri günümüze ulaştırması nedeniyle *Nevâdirü'z-zarâ'if* de Türk mizah edebiyatına katkısı olacak metinlerden biridir. Bu çalışmada *Nevâdirü'z-zarâ'if* hakkında kısa bir değerlendirme yapılmış, eserin metni günümüz alfabesine aktarılarak sonunda metnin içinde geçen özel isimlerden oluşan bir dizin verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çaylak Tevfik, latife, letâif, mizah, Osmanlı, Klasik Türk edebiyatı, XIX. yüzyıl.

MEHMED TEVFİK'S *NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF*

ABSTRACT

The first samples of collections of pleasantries and witticisms in Turkish literature are encountered in the 15th century. Such collections became very popular after this period and today many such compilations are preserved in manuscript collections. Mehmed Tevfik,

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. fkutlar@hacettepe.edu.tr

who was called as "Çaylak", i.e. the Newbie, and who had contributed to the Turkish satire by publishing the first Turkish comic weekly and several compilations of witticisms and anecdotes, was also the author of one of the 19th century anecdotal compilations titled *Nevâdirü'z-zarâʾif*, i.e. 'Rare Stories of the Elite'. In this work, he compiled several anecdotes about Turkish intellectuals and poets in order to preserve their memories.

The only fascicle of this incomplete collection was published in 1881. It consists of one chapter after an introduction. The introduction starts with a report about a conversation between the Prophet Muhammad and Dihye and includes an essay on the importance of witty anecdotes and pleasantries in the Islamic and eastern cultures. The first chapter is organized according to the reigns of Ottoman sultans, Murad I, Süleyman the Amir, Mehemmed I, Mehemmed II, Bayezid II, and Selim I, and includes several anecdotes about people who have lived in these periods as well as some brief observations by Mehmed Tevfik.

One of the important aspects of the *Nevâdirü'z-zarâʾif* is that, as an original compilation it preserves anecdotes about Turkish authors and intellectuals that are not so commonly known. This article presents an evaluation of the text along with an annotated edition of it in modern Turkish alphabet and an index of proper names.

Key Words: Çaylak Tevfik, witticism, pleasantries, humor, ottoman, premodern Turkish literature, XIX. Century.

I

Klasik Türk edebiyatında güldürmek amacıyla yazılmış kısa hikâyelere "latife", latife ve fıkraların toplandığı mecmualara "letâif" ya da "letâif-nâme" denir. Genellikle tanınmış kişilerin hayatlarına dair güldürücü ve düşündürücü bu küçük hikâyelere, okurun ilgisini çekmek ve canlı tutmak, eserin anlatımına renk katmak gibi çeşitli nedenlerle sadece letâif-nâmelerde değil, başta tezkireler olmak üzere farklı türlerde kaleme alınmış diğer eserlerde de yer verildiği görülür. Latifeler, güldürme ve eğlendirmenin yanı sıra üretildikleri dönemlerin mizah anlayışı, düşünce yapısı, değer yargıları ve güldürücü unsuru oluşturmada sıklıkla yararlanılan müstehcenlik algıları hakkında da fikir vermeleri, dolayısıyla kültür tarihine malzeme oluşturmaları bakımından da önemlidir.

Aralarında yazarların kendi hayal güçlerinin ürünü olanları da bulunmakla birlikte latifeler, çoğunlukla başka kişilerden duyularak ya da farklı kaynaklardan alınarak nakledilirler. Klasik Türk edebiyatında latife ve fıkra niteliğindeki metinlerin toplandığı mecmuaların günümüze ulaşan ilk örneğinin XV. yüzyıla ait olduğu, bu türün XVI. yüzyıldan itibaren önemli bir biçimde gelişip yaygınlaşarak birçok letâif-nâmenin düzenlendiği görülür. Letâif-nâmelerin tanınmış örnekleri arasında Sirâc b. Abdu'llah'ın *Letâʾif*'i (XV. yy.), Zâtî'nin *Letâʾif*'i (XVI. yy.)[1], Lâmiî'nin *Letâʾif*'i[2] (XVI. yy.), Mahremî'nin *Mecmaʿü'l-Letâʾif*'i (XVI. yy.), Bursalı Cinânî'nin

[1] Çavuşoğlu, Zâtî'nin tek ciltte yer alan, ancak ayrı niteliğe sahip iki *Letâʾif*'i olduğunu, nitekim Divanlar Kataloğu'nda da birincisinden "mensur mizâhî bir risâle", ikincisinden "Mecmaʿü'l-letâyif" diye bahsedildiğini belirtir. Önce "Mecmaʿü'l-letâyif"i daha sonra "mensur mizâhî bir risâle"yi yayımlar (Çavuşoğlu 1970: 25-51; 1977: 143-161).

[2] Lamiî, müsveddelerini hazırladığı latifeleri düzenleyip tamamlasın diye oğlu Abdullah Çelebi'ye vermiş, o da bu mecmuayı düzenlemiştir (Kortantamer 2007: 163).

Bedâyi'ü'l-Âsâr'ı (XVI. yy.), Husam Şahraviyyü'l-Gülûgî'nin *Har-nâme*'si (XVI. yy.), yazarı bilinmeyen *Menâkıb-ı Hamsîn* (XVI. yy.), Lâyihî Mustafa Efendi'nin *Muhâdarât*'ı (XVI. yy.) Azmî'nin *Letâ'if-nâme*'si (XVI. yy.), Nâlî b. Mehmed'in *Tuhfe-i Emsâl*'i[3] (XVII. yy.), Abdurrahman Hıbrî'nin *Hadâyıku'l-Cinân*'ı (XVII. yy.), Feyzullah Efendi b. Mehmed'in *Letâ'if-nâme*'si (XVII. yy.), Fasîh Ahmed Dede'nin *Mecmû'a*'sı[4] (XVII. yy.), Gelibolulu Bahrî Mehmed Paşa'nın *Letâ'if-i Bahrî*'si (XVII. yy.), Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede'nin *Letâ'if-nâme*'si (XVII. yy.)[5], Kânî'nin *Letâ'if ve Hezliyyât'ı* (XVIII. yy.), Çelebi-zâde Âsım'ın *Acâ'ibü'l-Letâ'if*'i (XVIII. yy.)[6], İbrâhim Kemâlî'nin *Letâ'if-i Kemâl*'i (XIX. yy.), Şemseddin Sâmî'nin *Letâ'if*'i (XIX. yy.), Mehmed Tevfik'in (Çaylak) *Hazîne-i Letâ'if*'i (XIX. yy.) yer alır.[7]

II.

Kaynakların *Hazîne-i Letâ'if*'i[8] dolayısıyla XIX. yüzyılın letâif sahibi yazarları arasında da adını andıkları Mehmed Tevfik, H.1259/M.1843'te İstanbul'da doğmuş ve H.1310/M.1893'te vefat etmiştir. Düzenli bir eğitim görmemiştir. *Muhbir, Terakkî, Hudâvendigâr, Asır, Terakkî, Basîret, Vakit, Çaylak, Şümrûh-ı Edeb*, *Mecmû'a-i Âsâr-ı Edebiyye* gibi gazete ve mecmualarda yazarlık yapmış, aynı zamanda bunların bir kısmını yayımlamıştır. Yayımladığı ilk Türk mizah gazetesine *Çaylak* adını veren Mehmed Tevfik bu gazetenin adı nedeniyle "Çaylak", geçirdiği çiçek hastalığından kalma cilt bozukluğu nedeniyle de "Çopur" lakabıyla tanınmıştır. Memuriyetlerde bulunmuş, kitabet ve inşa hocalığı yapmışsa da gazeteci kimliği diğerlerinin önüne geçmiştir. Bazı şiirleri de olmakla birlikte çeşitli konularda kaleme aldığı *Letâ'if-i İnşâ, Nizâmü'l-âlem li-Cenâbi Akhisârî, Kâfile-i Şu'arâ, İstanbul'da Bir Sene, Letâ'if-i Hikâyât ve Garâ'ib-i Rivâyât, Âsâr-ı Perîşân, Letâ'if-i Nasreddîn, Bu Âdem, Tahrîc-i Harâbât, Meşâhîr-i Osmâniyye Terâcim-i Ahvâl-i Kapudân-ı Deryâ Meşhûr Gâzî Hayreddîn Paşa Barbaros, Târîh veya Sene 1171 Cinâyetleri, Yâdigâr-ı Macaristân-ı Asr-ı Abdülhamîd Hân, Usûl-i İnşâ ve Kitâbet, Levâmi'u'n-nûr, Hazîne-i Letâ'if* ve *Nevâdirü'z-zarâ'if*[9] isimli mensur eserlerin sahibidir[10].

Mizahtan hoşlanan bir tabiatı olduğu anlaşılan Mehmed Tevfik, sadece Türk mizah gazeteciliğinin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmakla kalmamış, fıkra derlemeleri konusunda da çok gayret sarf etmiş ve bu alanda bazı eserler kaleme almıştır (Akün 1993: 241). Onun mizahî nitelikteki çalışmalarından biri H.1299/M.1881-82'de ancak bir cüzü yayımlanabilen, şair ve âlimlerle ilgili latifeleri topladığı *Nevâdirü'z-zarâ'if*'idir. Eserin ismi, görebildiğimiz kadarıyla

[3] Kortantamer (2004b: 161), içinde güldürücü anekdotların toplanmış olması nedeniyle bu mesnevîye de 17. yüzyılda yazılmış letâifler arasında yer vermiştir.
[4] Bu ünlü mecmua içinde fıkraların da yer aldığı belirtilmiştir (Kortantamer 2004b: 161).
[5] Ubeyd-i Zâkânî'nin *Dil-güşâ* adlı eserinin tercümesidir (Kortantamer 2004b: 161).
[6] Bu eserin, diğerlerinden farklı bir karakterde olduğu ve içinde güldürücü hikâyelerin de yer aldığı bir Hıtay seyahat-nâmesi olarak tanındığı belirtilmiştir (Kortantamer 2004b: 166).
[7] Giriş kısmındaki bilgiler için Açа; Gökalp; Kocakaplan 2009: 316-317; Kortantamer 2004b: 148-151, 161, 166; Levend 1973: 156-157'den yararlanılmıştır. Levend (1973: 156-157), çalışmasında öncelikle önemli gördüğü latife mecmualarından söz etmiş, daha sonra kütüphanelerde başka letâif mecmualarının da bulunduğunu belirterek dipnotta bunların nüshalarının yer aldığı kütüphanelerin adını ve kayıt numaralarını vermiştir.
[8] *Hazîne-i Letâ'if*, zengin bir fıkra derlemesidir. Eserde Türk fıkralarının yanı sıra Doğu ve Batı milletlerine ait toplam 658 adet mizahî fıkra yer almaktadır (Akün 1993: 244).
[9] Kütüphanelerde Mehmed Tevfik'e ait *Nevâdirü'z-zurefâ* isimli üç cilt olarak basılmış bir metin mevcuttur. Akün (1993: 244); Bursalı Tâhir ve onu tekrarlayanların *Nevâdirü'z-zurefâ* adlı bu eseri Mehmed Tevfik'e ait olarak gösterdiklerini, ancak diğer adı *Mecmû'a min-Nevâdirü'l-'üdebâ ve Âsâri'z-zurefâ* olan *Letâ'if-i İnşâ* benzeri bu üç ciltlik kitabı Mehmed Tevfik'in, eserleri arasında bir kere bile zikretmediğini, dolayısıyla bunun da kitabın yazarla bir alakası olmadığını gösterdiğini belirtir.
[10] Mehmed Tevfik'in hayatı ve eserleri için bkz. Akün 1993: 240-244; Mehmet Tevfik 1995: 8-11; Kutlar Oğuz; Çakır; Koncu 2012: 11-14.

letâifler hakkında bilgi veren kaynaklarda anılmaz. Bu durum muhtemelen eserin tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Mehmed Tevfik, *Nevâdirü'z-zarâ'if* 'i kaleme alma ve yayımlama nedenini eserin mukaddimesinde açıklar. Ona göre her ülkede asırlar boyunca yetişen meşhurların; ahlakı, tavırları, alışılmadık fikirleri ve huyları ile sıradan insanlardan ayrılan büyük insanların ve bunların içinde de özellikle zarafetleriyle benzerlerinin önüne geçen şair ve ediplerin meşreplerindeki hususiyetlerini bildiren "letâ'if-i vukû'ât ve zarâ'if-i muhâverât ve tarâ'if-i mu'âmelât ü mutâyebât"ın[11] en fazla pay çıkarılacak ve kalplere ferahlık verecek hikâye ve rivayetlerden oluştuğu; böyle zatlar, milyonlarca insan arasında ender bulunduğu için de bunlara ait ahval ve malumatın diğer insanlarınkine nispetle nadirattan kabul edildiği herkesin malumudur. Dolayısıyla medeni milletlerde olduğu gibi meşhurların ahval ve hikâyelerini anlatıcıların hafızasından, öncelikle kalemin takiben de matbaanın korumasına intikal ettirmek ve böylece hem bu anlatıların kalıcılığını temin etmek hem de herkesin bunlardan yararlanmasını sağlamak gerekir (Mehmed Tevfik 1299: 2-3) [12].

Bunların yanı sıra Mehmed Tevfik, meşhur kimselere dair latifeleri toplayan yazma eserlerin Arap ve Acem'de mevcutsa da bizde ortada olmadığını, tercüme-i hallerde görülen fıkraların (kısa hikâyeler) ancak yeri geldiği için yazıldığını ve zaten eskiden beri bunlarda, devlet memuru olanların sadece rütbelerinin yükselmesinden ve resmi görevlerinden, diğer tanınmış kişilerin de çeşitli ilimlerdeki, özellikle şiir ve inşadaki vukuf ve maharetlerinin derecesinden, varsa eserlerinden söz edilmesiyle yetinmenin geçerli olduğunu vurgular. Dolayısıyla böyle bir usulle yazılan hal tercümelerinin, bunlar ne kadar güzel ve faydalı olurlarsa olsunlar, şahsî olayları içermeye uygun olmadığını belirtir (Mehmed Tevfik 1299: 3).

İşaret ettiklerine bakılırsa Mehmed Tevfik, öncelikle bizde meşhurlara dair bireysel nitelikli fıkraları toplayan eserler olmadığını düşündüğü için *Nevâdirü'z-zarâ'if* adını verdiği bir mecmua düzenlemeye karar verir. Amacı, sözünü ettiği özellikleri taşıyan latifelerin unutulmamasını sağlayarak âlimlere hizmet etmek ve onların da bu yolda daha mükemmel daha büyük eserler vücuda getirmelerine öncülük etmektir. Yazar, mecmuaya dâhil edeceği anlatıların kimler hakkında olacağına dair bir sınır çizmeyi de ihmal etmez. Kitapta "zurefâ vü şu'arâ-yı eslâf ü mu'âsırîn içinde birçok meşâhîr" yani "meşhur eski ve çağdaş zariflerin (entelektüel) ve şairlerin birçoğu" hakkındaki latifeler yer alacaktır. Daha sonra eserine yazdıklarının kaynağını meşhurlar hakkında işittiği ve gerek hafızasında tuttuğu gerekse oluşturduğu özel mecmuaya kaydettiği bazı sözlere, ahvale ve işlere dair latifeler olarak açıklar (Mehmed Tevfik 1299: 3-4).

Mehmed Tevfik, "(...) şu mecmû'a-i "Nevâdirü'z-zarâ'if"i tertîb ile umûmuŋ enzâr-ı hatâ-pûşânesine 'arz eyledim." (1299: 4) cümlesi ile mukaddimeyi tamamlar ve herhangi bir başlığa yer vermeden kitabın ana bölümüne geçer. İlk birkaç satırda eserine dâhil ettiği anlatılanların hangi toplumsal kesime ait olduğunu ve bunun nedenini kısaca açıklar. Ona göre fazilet ve bilgi sahiplerini korumak ve sohbet meclisleri düzenleyerek şiir ve latife dinlemeye rağbet etmek bir toplumun saygın ve önemli kişilerine mahsustur. Bu nedenle hikâye kitaplarına kaydedilen edebî inceliklerin ekseri seçkin ve büyük zatlarla ilgilidir (Mehmed Tevfik 1299: 5). Yazar, latifeye rağbet etmenin önemine dair bu düşüncelerini öncelikle dinî kültüre ait örneklerle güçlendirmeyi ihmal etmez. Bunların ilki Hz. Muhammed sonraki, halifeler dönemine aittir. Yazarın bu yaklaşımında, Kortantamer'in de belirttiği gibi "(...) mizahın her türlüsünü ve gülmeyi reddeden bir anlayış[ın] İslam'ın en eski çağlarından günümüze kadar varlığını sürdür[mesinin]" buna karşın mizahı reddetmeyenlerin onu meşru bir zemine oturtma çabalarının etkisi (2004a: 132-

[11] "Başlarından geçen komik olaylar, sohbetlerindeki incelikler, davranışlarındaki eşsizlikler"
[12] *Nevâdirü'z-zarâ'if*'ten yapılan alıntılarda parantez içindeki tarih ve sayfa numaraları, eserin eski harfli metnine aittir. Bunlar yazı aktarımını yaptığımız çalışmada da yer almaktadır.

33, 136-37) olmalıdır[13]. Yazar, daha sonra Hint, Asya ve Acem saraylarına uzanarak ortak kültüre ait önemli kişilerle ilgili latife örnekleri aracılığıyla düşüncelerini inandırıcı kılmaya çalışır (Mehmed Tevfik 1299: 5-7).

Mehmed Tevfik'in, eseri kaleme alma amacı mukaddimede belirttiği üzere meşhurlarımıza dair latifeleri toplamaktır. Ana bölümü, Ahmedî ile Timur arasında Rûm'da geçen latife ile başlayan kitap, Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sânî ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlenmiştir. Bu bölümlerde her dönemin meşhurlarına ait latifeler, şiir örnekleri ve zaman zaman da yazarın edebî ve sosyal durum konusundaki kısa değerlendirmeleri yer almaktadır.

III.

Nevâdirü'z-zarâʾif'teki ilk anlatılar din ve devlet büyüklerinin latifeye/letâife önem vermesinin gerekliliğini göstermek amacıyla metne dâhil edilmiştir. Bunların bir kısmında olay anlatılmış, bir kısmında ise sadece şahıs adları veya kitap isimlerinin anılmasıyla yetinilmiştir. Kısaca aktarılan ilk anlatı Hz. Muhammed ile büyük sahabelerden Hazret-i Dıhye hakkındadır. Hz. Dıhye, Hz. Muhammed'in meclislerinde nedim olmak şerefine mazhar olmuştur. Aşkla sevdiği Hz. Muhammed'in cemalini görmemeye katlanamamakta, bu nedenle her gün bir hediye ile huzuruna gelmekte, peygamber de onun latifelerini dinlemeye rağbet göstermektedir (Mehmed Tevfik 1299: 5).

Kimi ayrıntıları verilen ikinci hikâye, Acem zariflerinin (entelektüel) en şöhretlisi ve latifi İshak Şâh'ın nedimi şair Ubeyd-i Zâkânî'ye dairdir. Şîrâz'da zarifler (entelektüel) ve şairlerle zevk ve safa ile meşgul olan İshak Şâh eğlenceden başka bir şey düşünmezmiş. Emînü'd-dîn'i hem vezir hem de kızı Cihân Hatun'la evlendirerek damat edinmiş. O zamanlar şahın meclislerine katılan şair, sadece onu güldürmek için bir kaside nazmetmiş. Özellikle *Kasîde-i Karziyye*'si birçok latifeyi içerdiği için İshak Şâh şaire caize olarak ne kadar borcu varsa vermiştir (Mehmed Tevfik 1299: 5-6).

Üçüncü anlatı Timur ve Hâfız arasında geçer. Kan dökücü ve zalim olsa da Timur, âlimler ve şairleri ağırlamaktan, zariflerle (entelektüel) ülfetten çok hoşlanırmış. Bir gün Şîrâz'da Hâce Hâfız'ı huzuruna çağırarak "Vatan-ı meʾlûfum olan Semerkand şehrini ki ancak oranıŋ maʿmûriyyeti içün bu kadar şehrler harâb ediyorum. Sen onu mahbûbuŋ bir hâline bahş ediyormuşsuŋ." diye azarlamış, Hâfız da "Kuluŋuzu bu hâl-i zarûrete getiren o bahşişler değil mi?" demiş. Timur, bu cevabı beğenerek şaire birçok ihsanda bulunmuş (Mehmed Tevfik 1299: 7).

Mehmed Tevfik, metnin başlangıcında bu üç latifenin yanı sıra Ebî Nüvâs'ı, Ekber Şâh'ı, Hüseyn-i Baykara'yı, Ubeyd'in Hâce Selmân'la yaptığı sohbetleri ve *Letâʾif*'ini; Hârûn ve haremleri Zübeyde Hatun, Müʾmin Hân ile Hekîm Şifâʾî ve Halîl-i Müneccim hikâyelerini anmakla yetinir, bunlara ilişkin herhangi bir latifeye yer vermez.

Nevâdirü'z-zarâʾif'te yer alan Osmanlı dönemi meşhurlarına dair latifelerin ilki Ahmedî ile Timur'un hamama girmesi ve Timur'un isteği üzerine Ahmedî'nin cariyelere, kölelere ve Timur'a paha biçmesi hakkındadır (Mehmed Tevfik 1299: 7-8). Ardından Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman ve Çelebi Sultan Mehmed asırlarına ilişkin kısa edebî değerlendirmeler gelir ve yazar, sadece birkaç şairin ve eserin adını zikreder (Mehmed Tevfik 1299: 8).

[13] "(...) 16. yüzyılda babasının topladığı latifeleri bir kitap haline getiren Lâmiîzâde [Abdullah Çelebi]'nin önsözü hemen hemen İslam dünyasındaki mizahla ilgili bütün tartışma, tereddüt ve düşüncelerin, aynı zamanda mizahı meşrulaştırma ve sınırlarını çizme çabalarının bir özeti gibidir (...)" (Kortantamer 2004a: 136).

Mehmed Tevfik'e (1299: 8-9) göre Fatih dönemi, fazilet ve irfan sahiplerine aşırı hürmet gösterildiği için âlimlerin, şeyhlerin ve şairlerin her yerden akın akın İstanbul'a geldikleri bir dönemdir. Fatih de âlim ve şeyhlerle sohbet eden, onları huzurunda tartıştıran, şairlere aylık tahsis eden ve letâife ilgisi bilinen bir padişahtır. Nitekim kitapta Fatih dönemine dair latife örnekleri diğerlerine göre fazladır. Bunları ve diğerlerini, kimlerle ve hangi olayla ilgili olduğuna kısaca değinerek şöyle sıralamak mümkündür:

- Tarikat ricalinden birinin Fatih'e kardeş olduklarını söyleyerek babalarından kalan mirası paylaşma teklifine Fatih'in cevabı (Mehmed Tevfik 1299: 9).

- Ahmed Paşa'yı sakalını yolmaktan vazgeçirmeye çalışan Fatih'in paşanın ellerini bağlatması, yöneticilikten niçin kaçındığını sorması ve paşanın verdiği cevap (Mehmed Tevfik 1299: 9-10).

- Çok gençken ağarmaya başlayan sakalını boyayan Ahmed Paşa'ya Fatih'in bunun nedenini sorması ve paşanın verdiği cevap (Mehmed Tevfik 1299: 10).

- Fatih'in, Ahmed Paşa'nın "iktidarsız" olduğunu işitince gerçeği öğrenmek maksadıyla onu evlendirmesi, ancak rakipleri yüzünden sonunda paşayı Bursa'ya sürmesi. Şairin, Ali Şîr Nevâyî'nin gazellerinden birine yazdığı nazireyi Fatih'e[14] göndermesi, padişahın şiirdeki imayı anlayarak onu Bursa mütevelliliğiyle görevlendirmesi (Mehmed Tevfik 1299: 10-11).

- Ahmed Paşa'nın, Necatî mi sen mi iyi şairsin diye soran Fatih'e kendini övdüğü bir mısra ile cevap vermesi[15] (Mehmed Tevfik 1299: 11-12).

- Şairlik hevesinde olan yeteneksiz şairlerden birinin Fatih'e şiir sayılamayacak bir beyit sunması, padişahın da şairi taltif maksadıyla ödüllendirmesi[16] (Mehmed Tevfik 1299: 12).

- Fatih'in, Ali Kuşî'yi karşılamak üzere memur ve âlimler görevlendirmesi. Ali Kuşî ile Hâce-zâde ve Fatih'le Ali Kuşî arasında geçen konuşmalar (Mehmed Tevfik 1299: 12-13).

- Monla Gürânî'nin, Fatih'in kendisine gösterdiği saygıyı yeterli görmemesi ve bir gün huzurdayken bu durumu padişahı itham eder bir tarzda dile getirmesi üzerine Fatih'in ona verdiği cevap (Mehmed Tevfik 1299: 14).

- İstanbul kadısı Monla Husrev'e cemaatin gösterdiği saygı ve Fatih'in de överek mollayı yüceltmesi (Mehmed Tevfik 1299: 14-15).

- Bursa'dan İstanbul'a gelen Efdal-zâde'nin yolda Fatih'le karşılaşması, Fatih'in onu divana çağırması, müderrislik verip ihsanda bulunarak taltif etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 15).

- Akşemseddin'in, kendisinden inabet ve halvet talebinde bulunan Fatih'e öğüt vermesi (Mehmed Tevfik 1299: 15-16).

[14] Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî, latifede adı geçen padişahın II. Bâyezîd olduğunu belirtmektedir (İsen; Kılıç; Aksoyak; Eyduran 2002: 232, 234, 260)

[15] Mehmed Tevfik'in, bu şekilde aktardığı, nereden aldığına dair de kaynak göstermediği bu latifeye yer veren ilk tezkireci Latifî, beytin Necatî Bey'e ait olduğunu belirtir, ancak Fatih'in orada olduğundan söz etmez. Anlattığına göre Ahmed Paşa'nın mı Necatî Bey'in mi bir beytinin daha başarılı olduğunun tartışıldığı meclise gelen Necatî Bey, mütevazılık göstererek "Necâtînün dirisinden ölüsi Ahmedün yegdür / Ki ʿÎsâ göklere agsa yine dem urur Ahmedden" beytini söylemiştir (Canım 2000: 521). Aynı latifeye yer veren Âşık Çelebi, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Gelibolulu Âlî ve Riyâzî gibi tezkireciler de mısrayı/beyti Necatî Bey'in söylediğini işaret ederler ve Fatih'in bu olayla ilgisine dair en küçük bir imada bulunmazlar (İsen; Kılıç; Aksoyak; Eyduran 2002: 234, 246, 260, 276).

[16] Tâhir-ül Mevlevî (1973: 86), olayı anlatırken Germiyan Bey'i, Şeyhî ve saz çalan bir halk şairinden söz ederek beyti halk şairinin söylediğini belirtir. Beyit bu kaynakta kimi küçük farklarla şu şekildedir: "Benim devletlu sultânum akîbâtın hayır olsun / Yidüğüŋ bal ile kaymak gezindüğün çayır olsun"

- Bâyezîd-i Sânî zamanında şiirin çok revaç görmesi üzerine şairlerle ülfet etmeyen zevatın bile şiir söylemesi. Bu gruptan mevaliden Abdü'l-Hay Çelebi'nin Diyârbekr kadısı mansıbından kaçınması, başarılı olamayınca da bir beyitle bu mansıptan şikâyet etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 20).

- Daha önce şiirle uğraşmayanlardan ümeradan Yahya Bey'in Medine kadısı Ahmed Çelebi ile ülfet ederken irticalen bir beyit söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 20-21).

- O ana kadar hiç şiir söylememiş olan Ahmed Çelebi'nin de beyti tanzir etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 21).

- Aynı güruhtan Nîş-zâde Mehmed Çelebi'nin de mecliste bir beyit söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 21).

- Nazmın aşinalarından olmayan bu gruptan Priştineli Ahmed Çelebi'nin de İbrahim adlı dostuna bir kıta söylemesi (Mehmed Tevfik 1299: 22).

- Vezirlerden Hürrem Paşa'nın da daha önce hiç şiir yazmamışken bir kıta nazmetmesi (Mehmed Tevfik 1299: 22-23).

- Yavuz Sultan Selim, Mısır'dayken şark seferlerinden bıkkın ve vatan özlemi içindeki ordunun, İbn Kemal'den padişahı Rum'a dönmeye yönlendirmesini istemesi ve İbn Kemal'in de bunu padişaha iletmeye çalışması (Mehmed Tevfik 1299: 25-26).

- Sultan Selim'in İbn Kemal'e niçin latife söylemediğini sorması ve İbn Kemal'in buna cevap vermesi (Mehmed Tevfik 1299: 26-27).

- Sultan Selim'in Acem ulemasından Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed'e gece ne yaptığını sorması ve âlimin verdiği cevap (Mehmed Tevfik 1299: 27-28).

- Hekimbaşı Âhî Çelebi'nin bir sohbet esnasında söylediği sözle Sultan Selim'i kızdırması (Mehmed Tevfik 1299: 28-29).

- Anadolu seferi esnasında Karaman'da dolaşırken zuhur eden hortumun ne olduğunu soran Sultan Selim'e İbn Kemal'in cevap vermesi (Mehmed Tevfik 1299: 29).

- Şehzade Sultan Ahmed'in vefat haberinin gelmesi, İbrahim Paşa'nın buna sevinmesi ve İbn Kemal'in bu davranışa kızması (Mehmed Tevfik 1299: 29-30).

- Kemal Paşa-zâde ile âlimlerin Monla Rıfkî hakkında sohbet etmesi (Mehmed Tevfik 1299: 30-31).

Gazi Evrenus'un Monla Lutfî gelince ayağa kalması ve kethudadan bunun nedenini öğrenen Kemal Paşa-zâde'nin medreseye tahsile gitmesi (Mehmed Tevfik 1299: 31).

- İbn Kemal'in, besmeleyle şarap içtiği söylenen biri hakkında yorum yapması (Mehmed Tevfik 1299: 31).

IV.

Mehmed Tevfik'in, *Nevâdirü'z-zarâ'if*'te yer verdiği latifelerle kimi bilgileri hangi kaynaklardan aldığı konusuna gelince... Kitabın mukaddimesindeki "(...) meşâhîriŋ mesmûʿum olan ve gerek hâfızamda gerek ittihâz etdiğim mecmûʿa-i mahsûsamda mazbût ü mukayyed bulunan baʿzı letâʾif-i akvâl ü ahvâl [ü] muʿâmelâtını (...)" (Mehmed Tevfik 1299: 3-4) ifadesinden yazarın, eserinde yer verdiği latifeleri duyduğu ve bunların bir kısmını hafızasında tuttuğu, bir

kısmını da unutmamak için bir deftere not ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu latifelerin kaynağının öncelikle sözlü kültür olduğunu söylemek mümkündür.

Tevfik'in çalışmayı hazırlarken bazı kitaplara başvurduğu kimi cümlelerinden anlaşılmaktaysa da bunlarda kullandığı "kütüb-i muhâzarât" (1299: 5), "kütüb-i edebiyye" (1299: 5), "ekser-i tevârîh" (1299: 9), "husûsî târîhlerimiz" (1299: 9), "tezâkir-i şuʿarâ" (1299: 17), "ekser-i tezkireler" (1299: 23), "târîhlerde" (1299: 24) ifadeleri ile işaret ettiği eserlerin adını ve kime ait olduklarını belirlemek ne yazık ki mümkün değildir. Mesela fazilet ve bilgi sahiplerini korumanın ve sohbet meclisleri düzenleyerek şiir ve latife dinlemeye rağbet etmenin bir toplumun saygın ve önemli kişilerine mahsus olduğunu, dolayısıyla "kütüb-i muhâzarâtıŋ" yani "hikâye kitaplarının" içerdiği edebî inceliklerin ekserinin seçkin ve büyük zatlarla ilgili olmasının bundan kaynaklandığını söylerken sözünü ettiği "kütüb-i muhâzarât"ın hangi kitapları kapsadığı anlaşılmamaktadır (1299: 5).

Yazar, yukarıdakilerin yanı sıra latifelerin yer aldığı "Hârûn ve haremleri Zübeyde Hatun hikâyâtı" (1299: 5), "Ebî Nüvâs'ıŋ *Letâʾif*'i" (5), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Kasîde-i Karziyye*'si" (1299: 6), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Külliyyât*'ı" (1299: 6), "Ubeyd-i Zâkânî'nin *Letâʾif*'i" (1299: 6), "Müʾmin Hân ile Hekîm Şifâʾî ve Halîl-i Müneccim hikâyâtı" (1299: 7) ve "*Meşâʿir-i Şuʿarâ*" (1299: 19) gibi birkaç hikâye ve letâifin adını da kaynakları arasında zikreder.

Mehmed Tevfik, latifeler için kaynak olarak kullanmadığı bazı eserlerin veya müelliflerinin adını, metne örnek olarak aldığı beyitlerin kime ait olduğunu veya bunların hangi eserden alındığını genellikle dönemin edebî durumu hakkında bilgi vermek bazen de anlatılan konuya örnek olması amacıyla bildirir: "*İskender-nâme* nâzımı ve *Hamza-nâme* muharririniŋ birâderi Ahmedî" (1299: 7), "Türkî bir *Şâh-nâme*" (1*299: 8), "*Mevlid* sâhibi Süleymân Dede" (1299: 8), "Ahmed-i Dâʿî *Ferah-nâme*'yi[17]" (1299: 8), "*Husrev ü Şîrîn* nâzımı Şeyhî ve *Hurşîd ü Cemşîd* sâhibi Hümâmî[18]" (1299: 8), "Saʿde'd-dîn ve Seyyid'iŋ âsârı" (1299: 14), "Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde" (1299: 18), "Priştineli Ahmed Çelebî *İştiyâk-nâme*'sinde" (1299: 22) gibi.

Sonuç olarak, klasik Türk edebiyatında ilk örneği XV. yüzyıla ait olan letâif-nâmeler, XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar "letâif", "letâif-nâme" ya da farklı adlar verilen birçok mecmua düzenlenmiştir. Bunlardan biri, XIX. yüzyılın daha çok gazeteci kimliği ile tanınan, ancak eserleriyle Türk mizahına da önemli katkılarda bulunmuş yazarlarından Mehmed Tevfik'in kaleme aldığı *Nevâdirü'z-zarâ'if*'tir. Sadece bir cüz halinde H.1299/M.1881-82'de yayımlanmış ve tamamlanmamış 32 sayfalık bu küçük risalenin adı görebildiğimiz kadarıyla letâifler hakkında bilgi veren kaynaklarda anılmamıştır.

Mehmed Tevfik, bir mukaddime ve bunu takip eden tek bölümden oluşan *Nevâdirü'z-zarâ'if*'i tabiatları, fikirleri, ahlakları, zarafetleriyle sıradan insanlara benzemeyen meşhur insanlarımızın, özellikle şair ve ediplerimizin latifelerinin unutulmaması amacıyla yazmış ve yayımlamıştır. Ona göre medenî milletlerde olduğu gibi bizde de insanların hafızalarında olan böyle hikâyeler öncelikle yazıya geçirilmeli sonra da herkesin kolayca erişmesini sağlamak amacıyla bastırılmalıdır.

Yazar, Türk edebiyatının Batı etkisine girdiği bir dönemde düzenlediği esere Hz. Muhammed ve Hz. Dıhye arasındaki latifeyle başlayarak geleneksel planı devam ettirmiştir. Bu bir yandan da İslam kültüründe pek de hoş karşılanmayan mizahın, başka metinlerde de görüldüğü gibi meşrulaştırılma çabalarının bu eserdeki yansıması gibidir. Mehmed Tevfik, daha sonra halifeler

[17] Eski kaynakların bir kısmında Ahmed-i Dâʿîye ait *Ferah-nâme* adlı bir mesnevîden söz edildiği, ancak bunun yanlış olduğu araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kartal 2004: 124-125.
[18] Kaynaklarda Hümâmîʾye ait *Hurşîd ü Cemşîd* adlı bir eserden söz edilmemektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kartal 2004: 64, 172.

dönemine oradan Hind, Asya ve Acem saraylarındaki meşhurlara ait önemli saydığı örneklerden söz ederek de düşüncelerini inandırıcı kılmaya çalışmıştır.

Mehmed Tevfik'in meşhurlarımıza ait latifeleri toplamak amacında olduğu dikkate alınırsa *Nevâdirü'z-zarâ'if*'in esas kısmının Ahmedî ile Timur arasında geçen latife ile başladığını söylemek mümkündür. Murâd-ı Evvel, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Fatih, Bâyezîd-i Sânî ve Yavuz Sultan Selim asırlarına göre düzenlenen eserde her döneme ait latife yoktur. Zaman zaman beyit örnekleri de verilerek dönemin edebî ve sosyal durumuna ilişkin kısa değerlendirmelerin yapılması ise bu metni klasik latife mecmualarından ayırmaktadır.

Kitapta yer alan latifelerin bir kısmını sözlü kültürden aldığını belirten yazar, kimi latifeler için yazılı kaynaklardan da yararlanmıştır. Fakat bu eserlerin ve yazarlarının adını düzenli olarak vermemiş, hatta kimi zaman kullandığı kaynaklardan genel ifadelerle söz etmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle *Nevâdirü'z-zarâ'if*'teki bazı yanlış bilgilerin Mehmed Tevfik'in, bunları aldığı kaynaktan mı kaynaklandığı yoksa hafızasının azizliğine mi uğradığı konusunda kesin bir tespitte bulunmak mümkün değildir.

Mehmed Tevfik'in, bu çalışmayla kısaca değerlendirmeye ve çevriyazılı metnini vermeye çalıştığımız *Nevâdirü'z-zarâ'if*'i, eğer tamamlanabilseydi sözlü kültürde ve kaynakların satır aralarında kalmış çok sayıda latife bu eser aracılığıyla da günümüze ulaşacaktı. Ancak kısalığına ve bütün eksikliklerine rağmen, özellikle ihtiva ettiği yaygın olmayan kimi latifeleriyle *Nevâdirü'z-zarâ'if*'in de Türk mizah edebiyatına katkısı olacak bir metin niteliği taşıdığını söylemek gerekir.

V.

NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂ'İF

Eser-i Mehmed Tevfîk

Maʿârif Nezâret-i Celîlesiniŋ ruhsatıyla tabʿü temsîl kılınmışdır.

İzmirli İsmâʿîl Hakkı Bey Kütübhânesi

İstanbul

Mihrân Matbaʿası - Bâb-ı ʿÂlî Câddesinde Numero 7

1299

MUKADDİME-İ *NEVÂDİRÜ'Z-ZARÂʾİF*[19]

Her memleketde ʿasren baʿde ʿasrin zuhûra gelen her sınıf meşâhîriŋ yaʿnî mugâyeret-i ahlâk ü etvâr veyâ garâbet-i emzice vü efkâr ile ʿumûm-ı halkdan seçilmiş olan eʿâzımıŋ ve bunlar içinde bi'l-hâssa zarâfet ile mümtâzü'l-emâsil olmuş şuʿarâ vü üdebânıŋ husûsiyyet-i tıbâʿü meşâribini bildiren letâʾif-i vukûʿât ve zarâʾif-i muhâverât ve tarâʾif-i muʿâmelât ü mutâyebâtı eŋ ziyâde hisse alınacak eŋ çok ferah-bahş-ı kulûb olacak ve taʿbîr-i dîgerle insânı hem müstefîd hem de münşerih eyleyecek hikâyât ü rivâyâtdan ve o makûle zevât milyon milyon halk içinde nevâdirden sayıldığı gibi bunlara mensûb olan ahvâl ü maʿlûmât dahi sâʾir muʿâmelât-ı ʿâdiyye-i nâssa nisbet kezâlik nâdirâtdan maʿdûd olduğu maʿlûmdur. Milel-i mütemeddine beyninde ise meşâhîriŋ letâʾif-i ahvâl ü hikâyâtı hâfıza-i rüvâtdan ibtidâ zâbıta-i kaleme ve mertebe-i sâniyede tıbâʿatıŋ mahfaza-i emânetine intikâl **[3]** ederek bekâsını teʾmîn ve fevâʾidini taʿmîm eylemek lâzım gelir.

O yolda letâʾif-i ahvâl-i meşâhîri câmiʿ ve gayr-ı matbûʿ eserler ʿArab'da ʿAcem'de mevcûd ise de bizde mefkûd ve baʿzen terceme-i hâllerde görülen fıkarâtıŋ ise ancak birer münâsebet düşerek yazıldığı ve çünki bizde terceme-i hâlleri kayd ü zabt olunmak bahtiyârlığına nâʾil olan zevât meʾmûrîn-i devletden oldukları hâlde yalŋız sûret-i terakkî-i merâtibleri ile hidemât-ı resmiyyelerinden ve sâʾir zevât-ı maʿrûfeden ise ʿulûm-ı şettâ ve husûsâ şiʿr ü inşâca derece-i vukûf ü mehâretlerinden ve başkaca eserleri var ise onlardan bahs olunmağla iktifâ kılınmak eskiden beri cârî bulunmuş olmak cihetiyle şu usûlde yazılan terâcim-i ahvâliŋ öyle vukûʿât-ı şahsiyye dercine velev bunlar hadd-i zâtında ne mertebe latîf ve fâʾide-bahş olursa olsun müsâʿid bulunmadığı rû-nümûddur.

Binâʾen ʿaleyh zurefâ[20] vü şuʿarâ-yı eslâf ü muʿâsırîn içinde birçok meşâhîriŋ mesmûʿum olan ve gerek hâfızamda gerek ittihâz etdiğim mecmûʿa-i mahsûsamda mazbût **[4]** ü mukayyed bulunan baʿzı letâʾif-i akvâl ü ahvâl [ü] muʿâmelâtını mahv ü nisyândan sıyânet ve bu sûretle erbâb-ı maʿârife bir hidmet ve sâʾir erbâb-ı iktidârıŋ o yolda daha mükemmel daha büyük eserler vücûda getirmelerine min-gayri haddin delâlet etmek üzere şu mecmûʿa-i "*Nevâdirü'z-zarâʾif*"i tertîb ile umûmuŋ enzâr-ı hatâ-pûşânesine ʿarz eyledim.

Tevfîk

[5] Ashâb-ı fazl ü dânişi sahâbet ve tertîb-i bezm-i sohbetle istimâʿ-ı şiʿr ü letâʾife ragbet ekâbir ü havâss-ı kavme mahsûs olduğıçün kütüb-i muhâzarâtıŋ hâvî olduğu zarâʾif-i edebiŋ ekseri birçok zevât-ı fevkaʾl-ʿâdeye mensûb olmak üzere mazbûtdur. Hattâ sahâbî-i kirâmdan Hazret-i Dıhye nedîm-i cenâb-ı peygamber ve meclis-i melâʾik-enîs-i nübüvvet-penâhîlerinde bu şerefe mazhar oldukları ve kendileri mahbûb-ı Hak ve mebʿûs-ı feyyâz-ı mutlak olan habîb-i kibriyâya ʿâşık olduklarından cemâl-i nebevîyi bir gün görmemek kendiler içün tahammül olunur şeylerden olmadığı ve her gün bir hediyye ile huzûr-ı risâlete geldiklerinde letâʾiflerini istimâʿa meyl ü ragbet buyurulduğu kütüb-i edebiyyede mestûrdur.

ʿAhd-i hulefâda ise Hârûn ve haremleri sâhibetü'l-hayrât Zübeyde Hatun hikâyâtı beyne'l-üdebâ müştehir ve şuʿarâ-yı Arab'dan Ebî Nüvâs'ıŋ *Letâʾif*'i ʿâdetâ bir kitâb-ı muʿteberdir.

[19] Metinde, ünlülerdeki uzunluklar şapka işaretiyle gösterilmiştir. Bunun dışında sadece ayın için ʿ, hemze için ʾ, geniz n'si için ŋ işareti kullanılmıştır. Şiir parçaları dışında mümkün olabildiğince günümüz Türkçesine yakın bir okuma tercih edilmiştir. Baskıdan kaynaklanan hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu esnada sadece ekleme yapılmışsa bunlar metin üzerinde [] içine alınarak verilmiş; yanlış olduğu düşünülen kelime ve eklerin önerdiğimiz şekli metne yazılmış, her ikisi de dipnotta gösterilmiştir. Paragrafların düzeninde ve noktalama işaretleri kullanımında matbu metne bağlı kalınmamıştır.

[20] zurefâ: zurefâ-yı (metin).

Hind'de Ekber Şâh, Asya'da Hüseyn-i Baykara ve Ebû İshak **[6]** asrları meşâhîriŋ ikbâlce eŋ parlak zemânı ve zurefâ-yı ʿAcem'iŋ eşher ü eltafı İshak Şâh nedîmi ʿUbeyd-i Zâkânî'dir. İshak Şâh, Şîrâz'da birçok zurefâ vü şuʿarâ ile meşgûl-i zevk ü safâ olup gece gündüz eğlenceden başka bir şey düşünmez imiş. Emînü'd-dîn'i vezîr ve kızı Cihân Hatun'u tezvîc ile dâmâd etmişdi. O zemân ʿUbeyd-i Zâkânî mukarreb-i bezm-i sultânî olmağla mücerred medâr-ı hande-i şâh olmak üzere:

[feʿûlün feʿûlün feʿûlün feʿûl]

Vezîrâ cihân kahbe-i bî-vefâst[21]

matlaʿındaki kasîdeyi nazm etmişdir. Hele *Kasîde-i Karziyye*'si birçok letâʾifi câmiʿ olmağla Ebû İshak câʾize olarak ne kadar borcu var ise vermişdir. Mezkûr kasîdeden iki beyt:

[mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿîlü fâʿilün]

Farz-ı Hodâ vu karz-ı halâʾik be-gerdenem

Âyâ edâ-yı farz konem yâ edâ-yı karz[22]

Der-kûçe karz dârem u ender-mahalle nîz

Der-şehr karz dârem u ender-serây karz[23]

ʿUbeyd'iŋ Hâce Selmân ile olan muhâverâtı *Külliyyât*'ında muharrer ve *Letâʾif*'i irice bir risâle olarak mürettebdir. **[7]** Müʾmin Hân ile Hekîm Şifâʾî ve Halîl-i Müneccim hikâyâtı dahi meşhûrdur.

Timur, o kadar hûn-rîz ve zâlim olmakla berâber ʿulemâ vü şuʿarâyı tevkîr ve zurefâ ile ülfetden aşırı hazz edermiş. Ez-cümle bir gün Şîrâz'da Hâce Hâfız'ı huzûruna celb edip "Vatan-ı meʾlûfum olan Semerkand şehrini ki ancak oranıŋ maʿmûriyyeti içün bu kadar şehrler harâb ediyorum. Sen onu mahbûbuŋ bir hâline bahş ediyormuşsuŋ." diye ʿitâb edince Hâfız "Kuluŋuzu bu hâl-i zarûrete getiren o bahşişler değil mi?" demiş ve Timur'uŋ bu cevâb aşırı hoşuna gidip birçok ihsân vermişdir.

Rûm'da *İskender-nâme* nâzımı ve *Hamza-nâme* muharririniŋ birâderi Ahmedî ile bir gün Timur hammâma girer. Esnâ-yı ülfet ü sohbete hidmet eden câriye vü kölelere takdîr-i bahâ eylemesini Ahmedî'ye söyler. Ahmedî her birine bir bahâ takdîr eder. Timur, "Ben kaç pâre ederim?" deyince "Seksen akçe kadar edersin." der. Timur, "Yalŋız belimdeki peştemâl seksen akçe eder. Bu nasıl bahâ takdîr eylemek?" diye Ahmedî'ye **[8]** taʿrîz edince "Ben de peştemâle takdîr-i bahâ eyledim. Yoksa sen bir akçe etmezsin." demişdir.

Devlet-i ʿOsmâniyye'de gerçi ʿahd-i saltanat-ı Murâd-ı Evvel'de Türkî bir *Şâh-nâme* yazılmış ise de kavâfî vü veznce şiʿr denemeyecek bir yolda olduğundan Sultân Bâyezîd-i Evvel'iŋ imâmı *Mevlid* sâhibi Süleymân Dede ile Sultân Veled zemân[ı] tegazzüle mebdeʾ ʿadd edilmişdir.

Ondan soŋra Emîr Süleymân devri gelir ki pek az bir müddetden ʿibâretdir. Şuʿarâdan Ahmed-i Dâʿî, Emîr'iŋ manzûrı olmağla nâmına *Ferah-nâme*'yi tanzîm etmişdir.

[21] "Ey vezir! Cihan vefasız (bir) kahpedir."
[22] "Allah'ın farzı ve kulların borcu boynuma... Acaba farzı mı eda edeyim yoksa borcu mu ödeyeyim?"
[23] "Sokakta/çarşıda borcum var mahallede de... Şehirde borcum var sarayda da..."

Çelebî Sultân Mehmed asrı hilâl-i şiʿr ü inşâ derece derece terakkîye başlayıp *Husrev ü Şîrîn* nâzımı Şeyhî ve *Hurşîd ü Cemşîd* sâhibi Hümâmî ve Yazıcı-zâdeler takarrüb-i bezm-i şâhî ve manzûr-ı pâdişâhî olmuşlardı.

Fâtih ʿasrında ise [hilâl-i şiʿr ü inşâ] bedr-i kâmil ve şehr-i İstanbul mecmaʿ-ı efâzıl olmuşdur. Pâdişâhıŋ ashâb-ı fazl ü ʿirfâna aşırı hürmet ü riʿâyeti her tarafda şâyiʿ olmağla ʿulemâ vü meşâyih ü şuʿarâ **[9]** akın akın gelirdi. Hattâ Hüseyn-i Baykara, atınıŋ dizginini tutacak kadar iltifâtını hakkında mebzûl etmiş iken Hazret-i Fâtih'iŋ kadr-dânlığı[24] Monlâ Câmî'yi Rûm'a cezb etmişdir.

Hazar ü seferde ʿulemâ vü meşâyih ile musâhabet eder ve ekser huzûrunda ʿulemâya mübâhase etdirirdi. Şuʿarâya müşâhere tahsîs eden Fâtih'dir. Letâʾife meyl ü ragbetleri ekser-i tevârîhde mezkûr ve vüzerâdan nedîm-i hâssı Ahmed Paşa ile olan vekâyiʿi meşhûrdur. Bir gün ricâl-i tarîkdan biri gelip kendilerine "Biz müʾmin değil miyiz? Müʾminler karındaş değil midir? Çünki müʾmin ve karındaşız, pederimizden kalan mîrâsı paylaşalım." dedikde çıkarıp bir filori verir ve "Sakın kimseye söyleme öbür karındaşlarımız duyar ise hisseŋe bu da düşmez." demişdir.

Ahmed Paşa ile Hazret-i Fâtih'iŋ vekâyiʿi baʿzı husûsî târîhlerimizde dahi mukayyeddir. Ez-cümle Ahmed Paşa eliyle sakalını yolarmış. Hazret-i pâdişâh, paşayı bundan vazgeçirmek içün birkaç günler ellerініŋ bağlanmasını emr eder. Paşa, elleri bağlı huzûr-ı pâdişâhîde **[10]** musâhib iken hazret-i pâdişâh bi'l-münâsebe paşaya "Niçün hükûmetden istiŋnâ edersiŋ? Nereniŋ hükûmetini ister iseŋ söyle vereyim." der. Paşa, hemân yer öpüp "Sakalıma icrâ-yı hükûmetimi emr ederseŋiz kuluŋuzu yeŋi başdan çerâg ü ihyâ buyurursuŋuz." demişdir.

Paşanıŋ sakalı pek genç iken ağarmağla boyarmış. Pâdişâh, bir gün "Nûru zulmete niçün tercîh ediyorsuŋ?" diye sorar. Paşa, "Yalancınıŋ yüzünü karalıyorum." deyip genç iken sakalı[nıŋ] kendisini ihtiyâr gösterdiğini îmâ eylemişdir. Paşa hakkında hazret-i pâdişâha "ʿinnîn" demişler. Li-ecli't-tecrebe Tûtî Kadın nâmında bir câriyesini vermiş ve paşanıŋ ondan bir çocuğu olmuşdur.

Rukabâsı paşayı soŋraları Fâtih'e gamz etdiklerinden Hazret-i Emîr tevliyeti ile Burusa'ya göndermişdir ki Burusa'da pek de göŋlünce manzûr-ı iltifât-ı şehriyârî olmadığı hâlde ikâmet etmekde iken şâʿir-i meşhûr ʿAlî Şîr Nevâyî İstanbul'a otuz üç ʿaded Türkî gazel gönderip şuʿarâ-yı Rûm ile âzmâyiş-i tabîʿat istidʿâ ve belki bu **[11]** vâdîde onlara rüchân-ı fazîlet iddiʿâsında olduğunu îmâ etmekle gazelleri Ahmed Paşa'ya irsâl ederler. Ahmed Paşa gazelleri mütâlaʿa ile Nevâyî'niŋ şu matlaʿdaki:

Matlaʿ-ı Gazel

[fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Ol perî-peyker ki hayrân olmış ins ü cân aŋa

Cümle-i ʿâlem aŋa hayrân ü men hayrân aŋa

gazelini alıp bi't-tanzîr huzûr-ı pâdişâhîye göndermişdir. Gazeliŋ maktaʿ beytini ki şudur:

Maktaʿ

[fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Sözde ʿuşşâkı muhayyer eyle dirseŋ Ahmed'e

Böyle gûyâ olmağa kûyuŋ gerek bustân aŋa

[24] kadr-dânlığı: kadr-dânlığını (metin).

Hazret-i pâdişâh okuduğu[25] gibi Nevâyî'niŋ meydân-ı sühanda bu rütbe at oynadışı memdûhunuŋ vezâret ve şeref-i sohbeti olduğunu paşanıŋ îmâ etdiğine intikâl ederek paşayı Burusa mütevellîliğiyle müferrihü'l-bâl eylemişdir.

Şuʿarâdan Necâtî merhûm ki paşa ile muʿâsır ve ekser-i evkâtde muʿâşir idi. Hazret-i Fâtih, bir gün Ahmed Paşa'ya "Necâtî mi iyi şâʿirdir sen mi?" diye suʾâl eder. **[12]** Necâtî'niŋ ismi ʿÎsâ olmağla paşa derhâl:

[mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

Ölüsi Ahmed'üŋ yiğdür dirisinden Mesîhâ'nuŋ

mısraʿıyla mütefahhirâne cevâb vermişdir.

Ahmed Paşa'nıŋ Nişâncı Paşa'ya ve Mesîh Paşa'ya irsâl etdiği gazeller ekser-i tezkirelerde ve merhûmuŋ dîvânında muharrerdir. Fâtih ʿasrında paşadan ve Necâtî ve emsâli birkaç zâtdan başka şiʿre heves edenleriŋ âsâr-ı manzûmeleri kaba saba veznsiz kâfiyesiz sözler olduğundan bunlar o ʿasrıŋ yegânesi idi. Hattâ bir gün pâdişâh-ı esb-süvâr ihtişâm olarak esvâk-ı İstanbul'u dolaşırken yolda birisi:

[mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

Benüm şevketli hünkârum sabâhuŋuz hayır olsun

Yidügüŋ bal ile kaymak güzergâhuŋ çayır olsun

beytini rikâb-ı hümâyûna takdîm eyler. Hudâvendigâr-ı müsellemü'l-iktidâr şiʿrden maʿdûd olmadığını bildiği hâlde mücerred taltîf ve tergîb içün birçok ʿatiyye ihsân eder.

Meşâhîrden ʿAlî Kuşî ki zîc sâhibi Uluğ Bey'iŋ doğancıbaşısınıŋ oğludur, memâlik-i Rûm'a gelmek **[13]** üzere olduğu haberi semʿ-i hümâyûnlarına vâsıl olunca mahsûs meʾmûrlar gönderip her bir merhalede biŋ altın harc-ı râh vermiş ve fâzıl-ı müşârün ileyhiŋ Üsküdar'a vusûlünde İstanbul'da ne kadar ʿâlim var ise çekdirilerle istikbâline gönderip fevka'l-ʿâde ihtirâm ile serâya aldırmışdır.

ʿAlî Kuşî ile Hâce-zâde bir çekdiride olduklarından Üsküdar'dan İstanbul'a gelirken esnâ-yı râhda hîçbir tarafdan mübâhase-i ʿilmiyyeye girişilmediğine bir nevʿ-i iʿtirâz olmak üzere "Ne ʿaceb bugün deŋiz hîç mütemevvic değildir?" yollu etdiği suʾâle Hâce-zâde "Kemâl-i vüsʿatinden öyle az bir rûzgâr ile temevvüc etmez." cevâbıyla mukâbele eylemiş ve ʿAlî Kuşî, sözü Seyyid ve Saʿde'd-dîn beyninde olan münâzaʿâta intikâl etdirerek bu bâbda aralarında bir haylî kîl u kâl cereyân ile serâya vusûllerinde hazret-i pâdişâh ʿAlî Kuşî'yi birçok taltîfden soŋra Hâce-zâde'yi nasıl bulduğunu suʾâl etmiş ve fâzıl-ı edîb "Rûm ü ʿAcem'de akrânı bulunmaz derecededir" deyince Hazret-i Fâtih "ʿArab'da da yokdur." deyip kadr-dânlıklarını izhâr etmişlerdir. **[14]**

Hâcesi Monlâ Gürânî, hazret-i pâdişâhıŋ hakkında gösterdiği âsâr-ı hürmet ü riʿâyeti fazâʾil-i ʿilmiyyesiyle mütenâsib görmeyerek bir gün huzûr-ı Fâtih'de "Âsârım beyne'l-Haremeyn şâyiʿ olmuşken Timur bu kadar mezâlimiyle berâber Saʿde'd-dîn ve Seyyid ve akrânı efâzıl hakkında etdiği hürmetiŋ onda birini görmüyorum." diye izhâr-ı gılzet edince fâtih-i kişver-i ʿilm ü ʿirfân pâdişâh-ı bâhirü'l-izʿân hâcelerініŋ bihakkın etdikleri her türlü ʿitâba mütehammil iken fakat kadr-nâ-şinâslıkla ithâma kadar kalkışdıklarını hazm edemeyerek bu ʿitâbını "Talebe her tarafdan gelüp Saʿde'd-dîn ve Seyyid'iŋ âsârını yazarlardı. Siz ise eseriŋizi kendiŋiz yazdırıp kendiŋiz neşr ediyorsunuz." yollu ufak bir taʿrîz ile defʿ eylemişdir.

[25] Metinde bu kelime yanlışlıkla "gayın" yerine "şın"la yazılmıştır.

ʿAsr-ı Hazret-i Ebu'l-magâzî'de ʿuhdesine İstanbul ve bilâd-ı selâse kazâsı[26] zamîmeten verilen meşâhîrden Monlâ Husrev cumʿa günleri edâ-yı salât içün Ayasofya Câmiʿ-i Şerîfi'ne geldiği vakt cemâʿat ayağa kalkar *mine'l-bâb ile'l- mihrâb*[27] yol açarlarmış. Pâdişâh, monlâ hakkında **[15]** bu vech ile riʿâyet-i ʿâmmeyi müşâhede eyledikçe sürûrundan kendileri dahi ayağa kalkıp "Ebû Hanîfe-i zemân geliyor." diye kelimât-ı tevkîriyye ile izhâr-ı fahr eylermiş.

Fâtih'iŋ, İstanbul sokaklarında bir iki baltacı ile gezmek ʿâdeti olduğundan râst geldiği şuʿarâ vü küberâ ile bî-tekellüf görüşür imiş. Hattâ bir gün Bâyezîd civârında meşâhîrden Efdal-zâde'ye râst gelir. Meger Efdal-zâde o günlerde henûz Burusa'dan İstanbul'a gelmiş imiş. Fâtih, sîmâsından tanıyıp "Efdaloğlu değil misiŋ?" dedikde "Kuluŋuzum." cevâbını verir. Pâdişâh, yarın dîvâna gel deyip geçer. Efdal-zâde ertesi günü dîvân-ı şâh-ı cihâna gidip çâvuşân, hâceniŋ kudûmunu haber verirler. Pâdişâh, içeri çağırıp İstanbul'da bir medrese ve bir haylî akçe verip "ʿİlme çalış. Biz seni unutmayız." kelâmıyla taltîf ü tergîb buyururlar.

Hazret-i Fâtih'iŋ, ricâl-i sûfiyyeye dahi iʿtikâd ü iʿtimâd-ı tâmmı olup hattâ bir gün Akşemse'd-dîn Hazretleri'nden taleb-i inâbet ü ârzû-yı halvet ve hazret-i **[16]** şeyh ise imtinâʿ ile "Pâdişâhlara lâzım olan kemâl-i ʿadl [ü] dâd ile tesviye-i umûr-ı ʿibâd ve aʿmâr-ı sügûr-ı[28] bilâddır. Öyle riyâzat ü çile vü halvet muvâfık-ı maslahat olamaz." diye nasîhat eyler. Pâdişâh, şeyhiŋ nush ü pendini kabûl ve yalŋız şeyhden niyâz-ı duʿâ-yı hayr ile iktifâ eder.

ʿAhd-i maʿrifetinde Mahmûd Paşa, Sinân Paşa, Ahmed Paşa, Monlâ Hünkâroğlu Mehmed Paşa meslek-i ʿilmden yetişen vüzerâdan ve fehm-i nakkâd sâhibi zurefâdan idiler. Baʿzen kendileri dahi inşâd-ı şiʿre ragbet ve ʿAvnî[29] tahallus ederlermiş.

Oğlu Bâyezîd-i Sânî peder-i cennet-makarlarından bi't-tevârüs mâlik-i tâc ü taht oldukda kişver-sitân-ı ʿOsmânî dârü'l-mülk-i medeniyyet ve husûsâ İstanbul ve Edirne ve Burusa ve Rûmili'de vâkiʿ Üsküb ve daha sâʾir bilâd-ı cesîmeniŋ her biri birer mehd-i ʿulûm ü maʿrifet ıtlâkına sezâ bir hâlde iken Bâyezîd Hân zâten muhibb-i ʿulemâ olmağla gerek devr-i pederinden bakıyye birçok fuzalâyı ve gerek tûl müddet bulunduğu Amasiyye hükûmetinde devr-i ikbâline muntazıran pîrâmen-gerd-i iclâli olan **[17]** ashâb-ı fazl ü zekâyı menâhib-i ʿâliyeye isʿâd ve vüfûr-ı ihsânıyla dil-şâd etmişdir.

Evâʾil-i saltanatında icrâ-yı rüsûm-ı cihân-dârîde pederleri eserine mütâbaʿât ve ʿulemâ vü sulehâ sohbetlerine ragbet ve baʿzı ahyânda zurefâ vü şuʿarâ ile tarh-ı bezm-i muʿâşeret eylediklerinde pek çok erbâb-ı iktidâr manzûr-ı nigâh-ı iltifâtları olmuşdu. ʿAsrında Kemâl Paşa-zâde, Müʾeyyed-zâde, Hâcî Hasan-zâde, Caʿfer Çelebî, Necâtî, Vasfî gibi şuʿarâ görünmeğe başlamışdır. Pâdişâhıŋ şiʿre meyli ve Türkî vü Fârsî bir haylî ebyât ü gazeli vardır. Zâde-i tabʿı olarak tezâkir-i şuʿarâda muharrer bulunan beyt-i âtî havâss-ı nüdemâ vü şuʿarâsı olan zevât-ı müşârün ileyhüm tarafından tanzîr edilmişdir: **[18]**

Bâyezîd

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her nâle ki peydâ şeved ez-sîne-i çâkem

Ebrî şeved u girye koned ber-ser-i hâkem[30]

[26] kazâsı: kazâsını (metin).
[27] "Kapıdan mihraba kadar."
[28] sügûr-ı: sügûr ü (metin).
[29] ʿAvnî: ʿAdnî (metin).
[30] "Yaralı sinemden peyda olan her inilti, bir bulut olur ve toprağımın üstüne gözyaşı döker."

Nazîre-i Kemâl Paşa-zâde

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Sevdâ-yı hatet k'ez-to resed ber-dil-i çâkem

Sünbül şeved u bûy dehed ber-ser-i hâkem[31]

Müʾeyyed-zâde

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her tîr-i se-per k'ez-to resed ber-dil-i çâkem

Murgî şeved u raks koned ber-ser-i hâkem[32]

Hâcî Hasan-zâde

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her gamze-i şûhî ki resed ber-dil-i çâkem

Sünbül şeved u sâye koned ber-ser-i hâkem[33] **[19]**

Caʿfer Çelebî

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her tîr-i cefâ k'ez-to resed ber-dil-i çâkem

Servî şeved u sâye koned ber-ser-i hâkem[34]

Necâtî

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her nâvek-i ney k'ez-to resed ber-dil-i çâkem

Nâyî şeved u nâle koned ber-ser-i hâkem[35]

Vasfî

[mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Her seng-i belâ k'ez-to resed ber-dil-i çâkem

Levhî şeved u sâye koned ber-ser-i hâkem[36]

[31] "Yaralı gönlüm üzerine ulaşan ayva tüylerinin karalığı toprağımın üstünde sünbül olup koku saçar."
[32] "Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her üç tüylü ok, bir kuş olur ve toprağımın üstünde raks eder."
[33] "Yaralı gönlüm üzerine ulaşan her şuh gamze, sümbül olur ve toprağımın üstüne gölge salar."
[34] "Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her cefa oku, servi olur ve toprağımın üstüne gölge salar."
[35] "Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her kamış ok, bir ney olur ve toprağımın üstünde inler."
[36] "Yaralı gönlüm üzerine senden ulaşan her bela taşı, bir levh olur ve toprağımın üstüne gölge salar."

Meşâʿir-i Şuʿarâ'da muharrer olduğu üzere Fâtih, Bâyezîd, Yavuz Sultân Selîm ʿasrlarında kulûb-ı ehl-i maʿrifet pür-ibtihâc ve bu vesîle ile metâʿ-ı şiʿr ü inşâ dahi germ-revâc olmağla **[20]** şiʿrde âzmâyiş-i tabîʿat ve belki şuʿarâ ile ülfet etmeyen birçok zevâtdan bile bi'l-bedâhe manzûm eserler zuhûr etmişdir ki her biri sünûhât nevʿinden add olunmuşdur. Ez-cümle mevâlîden Abdü'l-Hay Çelebî'yi Diyârbekr'e kâdî ederler. İşbu mansıbdan imtinâʿ eder ise de müfîd olmaz. O âna kadar şiʿr ile katʿan meʾnûs olmadığı hâlde mansıb-ı mezkûrdan şikâyeti hâvî lisânından işbu beyt sudûr eylemişdir:

Beyt

[feʿilâtün mefâʿilün feʿilün]

Ugradum bir kazâ-yı mübreme âh

Âmid oldı baŋa belâ-yı siyâh

Ümerâdan Yahyâ Bey dahi evâʾil-i hâlinde nazm ile ülfeti yoğ iken bir gün Medîne kâdîsi Ahmed Çelebî ile esnâ-yı ülfetde mûmâ-ileyhiŋ lisânından beyt-i âtî bedîheten sudûr eder: **[21]**

Beyt

[fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Hançerine el uran cânân elinden el-gıyâs

El-gıyâs ol dilber-i fettân elinden el-gıyâs

Ahmed Çelebî dahi o âna kadar manzûm bir mısraʿ söylemediği hâlde ittifâkan ber-vech-i âtî nazîre demişdir:

Nazîre-i Beyt

[fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

El yüze tutup geçen cânân elinden el-gıyâs

Baŋa gün göstermeyen fettân elinden el-gıyâs

Bu gürûhdan biri de Nîş-zâde Mehmed Çelebî'dir. Bir meclis-i münâdemede beyt-i âtî lisânından bilâ-tekellüf zuhûr eder:

Beyt

[feʿilâtün mefâʿilün feʿilün]

Dâglar yakdı sîneme dilber

Her birisi birer filori deger **[22]**

Priştineli Ahmed Çelebî şâhid-i şîrîn-edâ-yı nazmıŋ âşinâlarından değil iken İbrâhîm isminde ehibbâsından birine yazdığı *İştiyâk-nâme*'sinde kıtʿa-i âtîyi keşîde-i silk-i sutûr eylemişdir.

Kıtʿa

[feʿilâtün mefâʿilün feʿilün]

Göŋlümi azar azar İbrâhîm

Yakduŋ ammâ ki ihtiyârî degül

Beni bir âteşe bırakduŋ ki

Nâr-ı Nemrûd anuŋ şerârı degül

Vüzerâdan Hürrem Paşa dahi ʿömründe beytü'l-ʿarûs-ı nazma girmemiş ve meşşâta-i endîşesi rûy-ı nigâr-ı tabʿa bu yolda gâze çekmemiş olduğu hâlde bir gün ʿale'l-fevr işbu kıtʿayı nazm etmişdir: **[23]**

Kıtʿa

[mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün]

Rubâʿîden kaşuŋdur beyt-i evvel

Celî hatt ile yazmış kâtib anı

Anuŋ itmâmı içün hatt-ı laʿlüŋ

Gubârîle yazılmış beyt-i sânî

Lâkin Hürrem Paşa muʾahharen şiʿr ile meşhûr ve ekser-i tezkirelerde meşâhîr-i şuʿarâ tabakasında mezkûr olmuşdur.

Bâyezîd-i Sânî'niŋ ibtidâ-yı cülûsları bu minvâl üzere mürûr eylemiş ise de muʾahharen sohbet-i ʿulemâ vü şuʿarâ şöyle dursun dünyâ vü mâ-fîhâ nazarından dûr olmağla devr-i maʿârif-i Mehmed Hânî'yi bihakkın Yavuz Sultân Selîm istihlâf etmişdir. Gerçi Sultân Cem ve Şeh-zâde Korkud'uŋ sancaklarında Piyâle Bey ve Deli Birâder ve emsâli şuʿarâ vü zurefâ ile tarh-ı bezm-i **[24]** şiʿr ü ülfet ve beynlerinde birçok letâʾif-i musâhabet vukûʿu târîhlerde mezkûr ise de şeh-zâdeleriŋ ekser-i evkâtı ʿişret-serây-ı kâm-rânîde tezyîn-i rüsûm-âyîn-i bezme bedel birâderleriyle âzmâyiş-i baht ü taht meydânlarında tertîb-i sunûf-ı rezm ile geçdiğinden tefâsîl-i ahvâliyye-i husûsiyyeleri eyyâm-ı nekbetleriniŋ vekâyiʿ-i ciger-sûzundan ʿibâret bulunmuşdur.

Râʿî-i nâmûs-ı saltanat, hâfız-ı memâlik ü raʿiyyet, ʿâlî-himmet [ü] sâhib-şecâʿat ü şehâmet, ʿâkıbet-endîş [ü] nîkû-kîş, pâdişâh-ı bâ-ʿakl ü ferâset Cenâb-ı Sultân Selîm-i selâmet-fıtrat Hazretleri pederleriniŋ dem-i vâ-pesîn-i saltanatlarında siyâsetce müşâhede buyurdukları fetretden igtinâm-ı fursatla bi'z-zât İstanbul'a gelerek peder ve birâderlerinden intizâʿ-ı saltanat ve büyük pederleri Ebu'l-gâzî'niŋ devr-i fütûh-ı şevketini tecdîde müsâraʿat buyurduklarından havâlî-i tahtgâh-ı saltanat yine birçok ekâbir ü eʿâlîye bûse-cây-ı ikbâl olmuş idi.

Zâten Sultan Selîm'iŋ şeh-zâdelikleri evânında hâli **[25]** mâ-lâ-yaʿnîden bi'l-külliyye ictinâb ve leyâli tenhâyîde aʿzam-ı iştigâli yâ mütâlaʿa-i kitâb veyâ müşâvere-i uli'l-[el]bâb idi. Zemân-ı saltanatında ise metânet-i ʿazmi dünyâlara sığmaz ordulara mukâbil iken İbn Kemâl'iŋ bir kıtʿası hayatından eʿazz olan maksadınıŋ icrâsına hâʾil olmuşdur şöyle ki:

Zâten pâdişâh, tevhîd-i İslâm ve pây-taht-ı saltanatı merkez-i enâm etmek maksad-ı cihân-gîrânesiyle serîr-i pedere cülûs etmiş ve bu maksadıŋ husûlüne mâniʿ olan hükûmât-ı müteferrikanıŋ pek çoğunu imhâ ile hâdimü'l-Haremeyn ʿunvânını dahi ihrâz eyleyip şevket-i İslâmiyye'ye bir merkez-i hakîkî aramak fikriyle Mısr'da bir vaktler kalmış idi. Ricâl-i devlet ve bütün ordu halkı, tûl müddet şark seferlerinden bî-zâr ve ârzû-yı vatanla dil-figâr olduklarından o zemân Anadolu kâdî-ʿaskeri ve cennet-mekânıŋ muʿtemed ü müşâviri olan İbn Kemâl'den pâdişâhı memâlik-i Rûm'a tergîb etmesini aşırı recâ eylerler.**[26]**

Bir gün hazret-i pâdişâh, monlâ ile musâhabet eder iken "İlde ne söz vardır?" buyururlar. Monlâ gâyet fursat-bîn olmağla "Pâdişâhım geçende Nîl kenârında idim. ʿAsker iskâ-yı mevâşî ederlerdi. İçlerinden biri bu türkîyi çağırdı deyip meşhûr kıtʿayı okur:

Kıtʿa

[mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün]

Nemüz kaldı bizüm mülk-i ʿArab'da

Nice biz tururuz Şâm ü Haleb'de

Cihân halkı bütün ʿîş ü tarabda
Gidelüm biz dahi Rûm illerine

Hazret-i pâdişâh be-gâyet ʿârif ü nükte-şinâs olmağla bulunduğı mevkiʿ ü hâle bundan istidlâl ve makarr-ı hilâfetlerine meyl-i muʿâvedetlerini izhâr ederler. Monlâ bu latîfeden soŋra kendisini toplayarak **[27]** huzûr-ı pâdişâhîde dâʾimâ müteyakkız-kârâne bulunurmuş. Bir gün hazret-i hudâvendigâr ile esnâ-yı râhda hem-ʿinân-ı musâhabet iken monlâya "Mevlânâ Lutfî siziŋ üstâdıŋız imiş. ʿİlm ü fazlı maʿrûf iken katline sebeb ne oldı?" buyurmalarıyla İbn Kemâl "Pâdişâhım, merhûm gâyet latîf-tabʿ [ü] nâdire-gû idi. Hasûd belâsına uğradı. Katline fetvâ verdiler. Hattâ şûhluğu bir mertebede idi ki ihtirâʿ eylediği latîfeleri herkes vâkiʿ sanırdı." deyince pâdişâh tekrâr "Siz niçün üstâdıŋız gibi latîfe söylemezsiŋiz?" buyurduklarında İbn Kemâl, "Ben nevbeti geçende savdım. Nevbet şimdi yoldaşım duʿâcıŋızıŋdır." demiş ve pâdişâh[ıŋ] "Mısr'da okuduğuŋ kıtʿa ihtirâʿıŋız mı idi?" suʾâli üzerine monlâ selâmlayıp ʿavdet eylemiş ve şehriyâr-ı kadr-dân ertesi gün monlâya beş yüz filori ihsân eylemişdir.

ʿUlemâ-yı ʿAcem'den Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed ki huzzâk-ı etibbâdan idi. Bir gün rikâb-ı şâhî ile müstesʿad **[28]** olur. Pâdişâh buyurur ki "Hekîm, bu gece nerede idiŋ?" Hekîm Şâh "Mîr-âhûr Ahmed Ağa kuluŋuzuŋ hânesinde idim." der. Pâdişâh "Kim vardı?" buyururlar. Hekîm "Pâdişâhım, sohbet-i hâs idi. Baʿzı zurefâ, Âhî Çelebî dâʿîŋiz, Mehdî-i Gâv ve üvey oğlu vardı." der.

Bu Ahmed Ağa Mısr'da hıyâneti görülen Ahmed Paşa'dır ki pâdişâhın musâhibi idi. Mîrzâ ʿAlî dahi sâhib-cemâl ve hüsnde bî-misâl imiş. Hattâ Âhî Çelebî, terbiyesine ihtimâm ile serây huddâmına ilhâk etmek istemiş ise de pâdişâh iltifât buyurmamışlar. Hekîm Şâh, Mîrzâ ʿAlî sözünü söylediği zemân cesâret alarak "Pâdişâhım, bilmem ki o mâh-pâre gâv onda neyler?" dedikde pâdişâh-ı nükte-perver fi'l-fevr "Ne aceb hekîm geçinirsin. Bilmez misin ki şeref-i mâh burc-ı gâvdır." dediği gibi Hekîm Şâh derhâl esbinden nüzûl ve hâk-i pâylarını müsûl eder.

Âhî Çelebî ki Sultân Selîm'iŋ hekîmbaşısı olmağla **[29]** ekser huzûr-ı hümâyûnda bulunurdu. Bir gün huzûrda çelebîniŋ sevmediği bir zâtıŋ inşâ etdirdiği hâneniŋ irtifâʿından bahs olunurken pâdişâhıŋ gazabını tahrîk içün "Serây-ı hümâyûnuŋuz ayağı altında." demesiyle hazret-i şehriyâr-ı bülend-iktidâr nedîmi Hasan Cân'ıŋ yüzüne bakıp "Hekîmbaşı ellere dahl edeyim derken hatânıŋ büyüğünü kendisi etdi." demişdir.

Anadolu seferi esnâsında hazret-i pâdişâh vilâyet-i Karaman dâhilinde bir gün Mevlânâ İbn Kemâl ile hem-ʿinân imişler. Yolda birden bire bir gird-bâd zuhûr etmiş. Hazret-i hünkâr "Monlâ bu gird-bâd nedir?" deyince Mevlânâ Kemâl "Pâdişâhım, burası Cenâb-ı Monlâ'nıŋ merkad-i münevveri bulunduğu vilâyet dâhilindedir. Taşı toprağı semâʿ eder." demişdir.

Şeh-zâde Sultân Ahmed'iŋ vefâtı haberi gelir. Mevlânâ İbn Kemâl, Halîl Paşaoğlu İbrâhîm Paşa ile hem-meclis imişler. Meger şeh-zâdeye İbrâhîm Paşa'nın ʿadâveti varmış. **[30]** Haber-i vefâtını işidince paşa ʿalâmet-i şâdmânî izhâr eyler. İbn Kemâl, paşanıŋ bu derece nemek-be-harâmlığını gördüğü gibi zâten şeh-zâdeniŋ vefâtı haberiyle müteʾessir olduğu hâlde paşanıŋ bu vazʿından bütün bütün teʾessürü artarak ve bî-ihtiyâr ağlayarak o meclisde mersiye-gûne beyt-i âtîyi inşâd eyler:

Beyt

[feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

Ben dimezdüm ki saŋa dehr ide bî-dâd görem

Dûstlar gamda ola düşmenüŋi şâd görem

Kemâl Paşa-zâde bir gün muʿâsırı olan ʿulemâ ile sohbet edermiş. Monlâ Rıfkî'den bahs açılmış. Bu monlâ emsâli arasında nahv talebesi derecesinde iken birçok kitâb alırmış. Ehl-i meclisden biri "Monlâ niçün bu kadar kitâb alır da habs eder?" dedikde İbn Kemâl "Ebnâ-yı cinsimizden birtakımları gibi kitâbları işkenceye çekmiyor. **[31]** A[la]yına insâf edip yalŋız habs ile iktifâ ediyor." diye seng-endâz-ı taʿrîz olmuşdur.

Kemâl Paşa-zâde evâʾil-i hâlinde ümerâ-yı ʿaskeriyyeden Gâzî Evrenus'uŋ konağında terbiye vü nizâm görmekde iken bir gün konağa ʿulemâdan Monlâ Lutfî gelir. Gâzî Evrenus bu zâtı görünce yerinden sıçrayup istikbâl eder ve kendi yerine oturdur. Kemâl Paşa-zâde, hâce efendisiniŋ taʿzîmini görince kethudâya "Bizim efendi beylere paşalara böyle taʿzîm etmez iken bu âdeme niçün bu kadar hürmet eyledi?" diye sorar. Kethudâ dahi "Onlar ehl-i ʿilmdir, her vaktde muʿazzezdirler." demesiyle Kemâl Paşa-zâde "Öyle ise ben burada niye oturuyorum?" deyip medreseye gider tahsîl ider. Sâlis-i ʿallâmetîn olur.

Mevlânâ İbn Kemâl'e bir gün "Fülân zât şarâbı besmele ile içiyor." dediklerinde, "Benim bildiğim zât ise suyu içerken besmele hâtırına gelmez. Nerede kaldı ki şarâbı içsin." diye zarîfâne defʿ etmişdir. [**32]**

Pâdişâhıŋ ʿilm ü ʿirfân sâhiblerine iʿtibârı ziyâde idi. Fakat kendilerine mahrem edeceği zevâtıŋ yalŋız ʿilm [ü] fazlıyla iktifâ etmeyip hasîb ü nesîb olmasını dahi iltizâm ederlerdi. Hattâ derlermiş ki pâdişâhlara takarrübü herkes ister. Lâkin pâdişâhlara lâyık olan hasîb ü asîl âdemleri mahrem ve mukarreb edinmele[ri]dir. Kendileriniŋ nedîm ü mahremleri Kemâl Paşa-zâde, Monlâ İdrîs ve oğlu Fazlî Bey ve Şîrî Bey, Hasan Cân Efendi, Hayâlî Bey, Âhî Çelebî ve emsâli müntesib-i ʿilm ü edeb ve mensûb-ı haseb ü neseb zevât idi.

VI. ÖZEL ADLAR DİZİNİ[37]

Abdü'l-Hay Çelebî (20)
ʿAcem (3, 6, 13, 27)
Âhî Çelebî (28, 28, 28, 32)
Ahmed (11, 12)
Ahmed Ağa (28)
Ahmed Çelebî (20, 21)
Ahmed Paşa (9, 9, 9, 11,11,11,12,16)
Ahmed Paşa (28)
Ahmedî (7, 7, 7, 7)
Ahmed-i Dâʿî (8)
Akşemseʾd-dîn (15)
ʿAlî Kuşî (12, 13, 13, 13)
ʿAlî Şîr Nevâyî (10)
Amasiyye (16)
Âmid (20)
Anadolu (25, 29)

[37] Bu dizine sadece *Nevâdirüz-zarâʾif*'in yazı çevrimini verdiğimiz yukarıdaki metninde geçen "kişi, yer, eser ve dil" isimleri alınmıştır. Parantez içindeki rakamlar, Arap harfli metne ait olan ve burada da korunan sayfa numaralarını göstermektedir.

ʿArab (3, 5, 13, 26)
Asya (5)
ʿAvnî (16)
Ayasofya Câmiʿ-i Şerîfi (14)
Bâyezîd (18, 19)
Bâyezîd (15)
Bâyezîd Hân (16)
Bâyezîd-i Sânî (16, 23)
Burusa (10, 10, 11, 15, 16)
Caʿfer Çelebî (17, 19)
Cenâb-ı Monlâ (29)
Cihân Hatun (6)
Çelebî Sultân Mehmed (8)
Deli Birâder (23)
Devlet-i ʿOsmâniyye (8)
Diyârbekr (20)
Ebî Nüvâs (5)
Ebû Hanîfe (15)
Ebû İshak (5, 6)
Ebu'l-gâzî (24)
Edirne (16)
Efdaloğlu (15)
Efdal-zâde (15, 15, 15)
Ekber Şâh (5)
Emînü'd-dîn (6)
Emîr (8)
Emîr Süleymân (8)
Fârsî (17)
Fâtih (8, 9, 10, 12, 14, 15, 15, 19)
Fazlî Bey (32)
Ferah-nâme (8)
Gâzî Evrenus (31, 31)
Hâce Hâfız (7)
Hâce Selmân (6)
Hâce-zâde (13, 13, 13)
Hâcî Hasan-zâde (17, 18)
Hâfız (7)
Haleb (26)
Halîl Paşaoğlu İbrâhîm Paşa (29)
Halîl-i Müneccim (7)
Hamza-nâme (7)
Haremeyn (14, 25)
Hârûn (5)
Hasan Cân (29)
Hasan Cân Efendi (32)
Hayâlî Bey (32)
Hazret-i Dıhye (5)
Hazret-i Ebu'l-magâzî (14)
Hazret-i Emîr (10)
Hazret-i Fâtih (9, 9, 11, 13, 15)
Hekîm Şâh (28, 28, 28)
Hekîm Şifâ'î (7)
Hind (5)
Hurşîd ü Cemşîd (8)

Husrev ü Şîrîn (8)
Hümâmî (8)
Hürrem Paşa (22, 23)
Hüseyn-i Baykara (5, 9)
İbn Kemâl (25, 25, 27, 27, 30, 30, 31)
İbrâhîm (22, 22)
İbrâhîm Paşa (29)
ʿÎsâ (12)
İshak Şâh (6, 6)
İskender-nâme (7)
İslâm (25)
İslâmiyye (25)
İstanbul (8, 10, 12, 13, 13, 14, 15, 15, 15, 16, 24)
İştiyâk-nâme (22)
Karaman (29)
Kasîde-i Karziyye (6)
Kemâl Paşa-zâde (17, 18, 30, 31, 31, 31, 32)
Külliyyât (6)
Letâʾif (5, 6)
Mahmûd Paşa (16)
Medîne (20)
Mehdî-i Gâv (28)
Mehmed Hânî (23)
Mesîh Paşa (12)
Mesîhâ (12)
Meşâʿir-i Şuʿarâ (19)
Mevlânâ Hekîm Şâh Muhammed (27)
Mevlânâ İbn Kemâl (29, 29)
Mevlânâ Kemâl (29)
Mevlânâ Lutfî (27)
Mevlid (8)
Mısır (25, 27, 28)
Mîr-âhûr Ahmed Ağa (28)
Mîrzâ ʿAlî (28, 28)
Monlâ Câmî (9)
Monlâ Gürânî (14)
Monlâ Husrev (14)
Monlâ Hünkâroğlu Mehmed Paşa (16)
Monlâ İdrîs (32)
Monlâ Lutfî (31)
Monlâ Rıfkî (30)
Murâd-ı Evvel (8)
Müʾeyyed-zâde (17, 18)
Müʾmin Hân (7)
Necâtî (11, 11, 12, 12, 17, 19)
Nemrûd (22)
Nevâdirü'z-zarâʾif (3, 4)
Nevâyî (11, 11)
Nîl (26)
Nişâncı Paşa (12)
Nîş-zâde Mehmed Çelebî (21)
ʿOsmânî (16)
Piyâle Bey (23)
Priştineli Ahmed Çelebî (22)

Rûm (7, 9, 10, 12, 13, 25, 26)
Rûmili (16)
Saʿde'd-dîn (13, 14, 14)
Semerkand (7)
Seyyid (13, 14, 14)
Sinân Paşa (16)
Sultân Bâyezîd-i Evvel (8)
Sultân Cem (23)
Sultân Selîm (24, 24, 28)
Sultân Veled (8)
Süleymân Dede (8)
Şâh-nâme (8)
Şâm (26)
Şeh-zâde Korkud (23)
Şeh-zâde Sultân Ahmed (29)
Şeyhî (8)
Şîrâz (6, 7)
Şîrî Bey (32)
Tevfîk (4)
Timur (7, 7, 7, 7, 7, 14)
Tûtî Kadın (10)
Türkî (8, 10, 17)
ʿUbeyd (6)
ʿUbeyd-i Zâkânî (6, 6)
Uluğ Bey (12)
Üsküb (16)
Üsküdar (13, 13)
Vasfî (17, 19)
Yahyâ Bey (20)
Yavuz Sultân Selîm (19, 23)
Yazıcı-zâdeler (8)
Zübeyde Hatun (5)

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet; GÖKALP, Halûk; KOCAKAPLAN, İsa (2009). *Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.

AKÜN, Ömer Faruk (1993). "Çaylak Tevfik", *DİA*, C. 8, İstanbul: 240-244.

CANIM, Rıdvan (2000). *Latîfî - Tezkiretü'ş-Şuʿarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: AKM.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1970). "Zâtî'nin Letâyifi", *İstanbul Ünv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII: 25-51.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977). "Zâtî'nin Letâyifi - II", *İstanbul Ünv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII: 143-161.

İSEN, Mustafa; KILIÇ, Filiz; AKSOYAK, İ. Hakkı; EYDURAN, Aysun (2002). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.

KARTAL, Ahmed (2004). "XV. Yüzyıl Nazım", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 5, Ankara: 1-199.

KORTANTAMER, Tunca (2004a). "Osmanlı Dönemi Türk Mizah Anlayışı", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 132-138.

KORTANTAMER, Tunca (2004b). "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 139-170.

KORTANTAMER, Tunca (2007). *Temmuzda Kar Satmak - Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı*. (Yayıma Hazırlayanlar: Fatih Ülken; Şerife Yalçınkaya). Ankara: Phoenix.

KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha; ÇAKIR, Müjgân; KONCU, Hanife (2012). *Mehmed Tevfik - Kâfile-i Şu'arâ*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

LEVEND, Agâh Sırrı (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş*. I. Cilt, Ankara: TTK Basımevi.

Mehmed Tevfik (1299).*Nevâdirü'z-zarâ'if*, İstanbul: Mihrân Matbaʿası.

Mehmet Tevfik (1995). *İstanbul'da Bir Sene*, (Hazırlayan: Nuri Akbayar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Târihü'l-Mevlevî (1973). *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 477-487, ANKARA-TURKEY

TESETTÜR TARTIŞMALARININ DÜNÜ: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Melek ÖKSÜZ[*]

ÖZET

Türkiye'de tesettür tartışmaları sadece yakın tarihin sorunu değildir. Hemen hemen Türk modernleşme tarihi ile yaşıt bir maziye sahip bu mesele, çeşitli vesilelerle yaklaşık yüz elli yıldır zaman zaman Türk insanının gündemine gelmektedir. Batılılaşma adı altında Türk toplumunu modernleştirme çabaları içindeki hedeflerden biri de, kadınların sosyal hayata kazandırılması, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesidir. Bu bağlamda Tanzimat'tan itibaren dar alanda başlayan tartışmalar, II. Meşrutiyet'in hür ortamıyla her platformda gündeme gelmeye başlamıştır. Söz konusu tartışmaları ortaya koymak, tesettür sorununun tarihî sürecini bilmek ve meseleyi sağlam bir zeminde ele alarak daha iyi kavramak açısından önem kazanmaktadır. Zira kadının toplumsal hayata katılması ve bunun araçlarından biri olarak görülen tesettür meselesi Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de modernleşme taraftarlarının karşılaştığı sorunları anlamak açısından da ufuk açıcı ipuçları sunmaktadır. Sonuçta modernleşme başlangıç itibarıyla bilim-teknikle sınırlandırılabilir bir girişim olarak görülse de ilerleyen aşamada dini ve kültürel alanın bu çabalar karşısındaki konumu da ister istemez tartışmanın odağına yerleşmiştir. İşte bu noktada ortaya çıkan gerilim modernleşme çabalarının tarihi diyalektiğini oluşturmuştur. Kendisini kadın ve kadın kıyafeti üzerinden ifade eden, modernleşme ile dini ve kültürel korumacılık, kadınların toplum hayatına katılma sürecinde yaşanılanları yozlaşma-çağdaşlaşma çelişkisi çerçevesinde ele almıştır. Mesele kısa sürede en güçlü boyutunu dinin oluşturduğu bir tartışma zeminine kaymıştır. Bu nedenle bir boyutu kadının giyim-kuşam alışkanlıkları ve bunun değiştirilmesi ile ilgili bir tartışma olan tesettür konusu, diğer boyutuyla dinin toplum hayatına yön verici özelliği ile ilgili XX. yüzyıl başları için oldukça radikal bir tartışmanın ipuçlarını içermektedir. Konunun tarafları II. Meşrutiyet döneminde netleşmiş ve düşüncelerini çeşitli yayın organlarında ifade etmişlerdir. Bu yazıda ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet döneminde "kadın ve tesettür" meselesinin Batıcı, İslamcı ve Türkçü aydınlar tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Kadın, Tesettür, Batıcılar, İslamcılar, Türkçüler

[*] Doç. Dr. KTU Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek: moksuz@ktu.edu.tr

THE YESTERDAY OF TESETTUR DISCUSSIONS: ERA OF CONSTITUTIONAL MONARCHY II

ABSTRACT

In Turkey, discussions over tesettur (the umbrella term for hijab in Turkey) is not only an issue of the recent history. The issue which is almost as old as Turkish Modernization History has been brought to Turks' agenda through various issues for almost one and a half centuries. One of the goals under Westernisation was to have women participate in social life and to increase their educational and cultural level. In this context, the discussions starting in a narrow field as of Tanzimat Reforms, appeared in every platform with the freedom of 2nd Constitutional Monarchy. It is important to lay the discussion on the table in terms of knowing the historical course of tesettur and realizing issue on solid grounds. Because, the participation of women in social life and tesettur issue which was considered as a means of this participation give some clues in terms of understanding the problems which the supporters of Modernization encountered in the Ottoman State and Turkey. Ultimately, although Modernization was considered as an initiative limited to science and technology at first, the attitude of the religion and the culture was placed in the centre of the discussion in further stages inevitably. The tension that appeared at this point established the historical dialectic of Modernization efforts. Modernization and religious-cultural protectionism, which expressed themselves through women and women clothes, discussed the incidents happened during the course of the participation of women in social life under the framework of conflicts between Modernization and degeneration. In a short time, the issue slipped onto a discussion ground whose most powerful dimension was religion. That's why, with this dimension tesettur issue gives certain clues as to some radical discussions about the social life steering aspect of the religion at the beginning of 20th century while its other dimension is about women clothes and related habits and the efforts to change them. The parts of the issue became clear in 2nd Constitutional Monarchy period, and they expressed their opinions in various media organs. In this paper, the main focus is on how Turkish Nationalist, Islamist, and Westernist intellectuals interpreted the issue of “women and tesettur” during the 2nd Constitutional Monarchy period.

Key Words: Women, Tesettur (umbrealla term in Turkey for hijab), Turkish Nationalists, Islamists, Westernists, Second Constitutional Monarchy Era

Giriş

Kişinin kıyafetini, giyim kuşamını; cinsiyeti ve dinî inançlarının yanı sıra, iklim, sosyo-kültürel çevre gibi faktörler belirler. Şüphesiz bu durum Osmanlı Devleti'nde de böyle olmakla birlikte çeşitli dönemlerde yayınlanan fermanlarla kılık kıyafetlere birtakım düzenlemeler getirilmiştir[1]. Batıda 19. yüzyıldaki ekonomik gelişmeler kadınları çalışma hayatına girmeye zorlar ve bu gelişmeler beraberinde "kadın haklarını" gündeme getirir. Çeşitli haklar elde eden batı kadını kısa süre içinde sosyal hayata dahil olur[2].

18. yüzyıldan beri Avrupa'nın çeşitli merkezlerine giden ve batıyı gözlemleyen Osmanlı aydınları batı kadınının durumundaki bu değişimi fark ederler ve benzer hakları Müslüman Osmanlı kadınının da elde etmesini isterler.[3] Bu nedenle Tanzimat'la birlikte kadın konusu gündeme taşınır. Öte yandan kadınlarla ilgili, eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılır[4].

19. yüzyıldan itibaren sınırları genişleyen modernleşme çabaları gündelik hayatta ve beraberinde giyim kuşamda etkisini hissettirir. Tanzimat'tan önce ufak çapta başlayan değişiklikler II. Meşrutiyet'ten sonra daha da belirginleşir. Meşrutiyet'ten önce çıkarılan kadın dergileri ile kurulan kadın derneklerinin sayısında artış olur[5]. Bir yandan da Meşrutiyet dönemi basını, batılı kadınların kılık-kıyafetlerinden kısacası yaşam tarzlarından bahsederek Müslüman Osmanlı kadınına batılı kadınların yaşantısını tanıtır. Avrupa modası hakkında bilgi veren gazete ve dergilerde, Müslüman kadınların tesettüre bakışını değiştirecek yazılar yayınlanır, çarşafsız ve peçesiz kadın fotoğraflarına yer verilir[6]. Nitekim kadınların bir zamanlar örtünme aracı olarak kullandıkları kıyafetlerin giderek incelmesi ve şekil değiştirmesiyle adeta birer süs ve moda sembolü haline gelir[7]. Peçe ve çarşaf, yavaş yavaş kadınlar arasında tercih edilmemeye başlanır[8].

---

[1] Muhaddere Taşçıoğlu, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara 1958, s.13-21; Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara 1991, s.33-34; Cihan Aktaş, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar,** İstanbul 2006, s.46-56; Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı**, Çev.: Bahar Tırnakcı, İstanbul 2006, s.216-219; İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi**, Ankara 2001, s.80-81; Meral Erdirençelebi, **Atatürk'ün Şıklığı**, Konya 2011, s.9-10.

[2] Şefika Kurnaz**, age,** s. xıv-xv; Burçin Erol, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu,** 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s.147-154; Avrupa'da kadınların Fransız İhtilali ile başlayan süreçteki etkileri ile 19. ve 20. yy.'daki kadın hareketleri ile ilgili tespitler için bk. Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev.: Zehra Aksu Yılmazer, İstanbul 2004.

[3] Modernleşme taraftarı Osmanlı aydınlarının batı algısı hakkında bk. Ahmet Mithat, **Avrupa Adâb-ı Muâşereti Yahut Alafranga,** (Haz.: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu), Ankara 2001, s.59-271; İsmail Doğan, **age,** s.85-104.

[4] Tanzimat sonrası yapılan bu düzenleme ve gelişmeler için bk. Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Ankara 1997, s.19-22; Kurnaz, **age,** s.3-44; Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, C:2, İstanbul 1984, s.601-647; Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:3-4, İstanbul 1985, s.858-874; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İçtimai Hayat", **Tanzimat 2**, Komisyon, İstanbul 1999, s.619-659; İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** C:1, Ankara 1992, s.176-198; Mehmet Akif Aydın, " Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:2, Ankara 1992, s.445-447.

[5] Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960),** Ankara 1998, s.36-58; Emel Aşçı, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri" **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.124-136; Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul 1996, s.323-342; Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri İle Nizamnameleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.146-170; Kurnaz, **age**, s.77-65.

[6] Leyla Kaplan ,**age**, s.18 ; Fanny Davis, **age,** s.220-222.

[7] Kadın kıyafetlerindeki bu değişim ve dönüşüm için bk. Nurettin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış**, Ankara 1990, s.139-140.

[8] Muhaddere Taşçıoğlu, **age,** s.14-29; Cihan Aktaş, **age,** s.52-78; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul 2007, s.445; A. Afet İnan, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, İstanbul 1968, s.57-58. Ekrem Işın, "19.

Kadın kıyafetlerinde geleneksel Osmanlı tarzından bir kopuş gözlenmekle birlikte asıl mesele bu olayların basın yoluyla gündeme getirilmesi ve malzeme olarak kullanılmaya başlanmış olmasıdır[9]. Nitekim II. Meşrutiyet öncesinde dahi kadın kıyafetlerindeki değişim ile ilgili çeşitli haberlerin gazetelere yansımış olduğu görülmektedir[10].

Bu gelişmelerin bir sonucu, kadınların sosyal hayata kazandırılması ve günlük hayatın her alanında yer alması çerçevesinde başlayan tartışmaların zamanla kılık kıyafet ve özellikle de tesettür konusu etrafında yoğunlaşmasına sebep olur[11]. İslamcı ve Batıcılar arasında cereyan eden fikrî mücadele alanlarından biri de kadın ve tesettür meselesidir. Batılılaşma yanlısı aydınlar tartışmaları başlatan taraf olurlar. Batılılaşmayı bir bütün olarak algılayarak kadınların da giyim ve yaşam tarzıyla buna uyması, peçe gibi kıyafetlerden vazgeçmeleri gerektiğini savunurlar. İslamcı aydınlar bu yaklaşıma sert tepki gösterirler. Böylece Osmanlı'nın son döneminde kadın ve tesettür meselesinde bir hayli makale ve kitap kaleme alınır. Osmanlı aydını şüphesiz kadın ve tesettür meselesini kendi dünya görüşü çerçevesinde değerlendirir. Batıcılar, İslamcılar ve Türkçüler bu doğrultuda tartışmaya dahil olurlar. Dönemin hemen hemen bütün yazarları konu hakkında fikir beyan ederler ve yazı kaleme alırlar. Yazarların tamamının fikirlerini değerlendirmek takdir edilir ki bu makalenin sınırlarını aşan bir iştir. Bu nedenle her bir fikir akımının konuyla ilgili görüşlerinin özünü ortaya çıkaracak kadar yazarın metinleri incelenmiştir.

Batıcılar

Başlangıçta askeri gereksinimler için düşünülen Batılılaşma zamanla ülkenin kurtarılması için her alanda yapılacak zorunlu değişiklikleri ifade eder[12]. II. Meşrutiyet döneminde ise Batılılaşma ile ilgili düşünceler sistematize edilerek âdeta toplumun en önemli sorunlarından biri olarak ortaya konulur) .[13]

Batılılaşmayı imparatorluğun tek kurtuluş çaresi olarak gören Batıcılar, bu konuda en önemli engel olarak gördükleri geleneksel değerlerin ve dinin ikinci plana atılması tezini savunurlar[14]. Batılılaşmaya dair pek çok konuyu dergilerde yazdıkları yazılarla gündeme taşırlar. Ancak bir süre sonra Batılılaşmanın sınırlarının saptanması meselesinde ayrılığa düşerek Radikaller ve Ilımlılar diye iki gruba ayrılırlar. Radikaller Batının her açıdan model alınmasını savunurken Ilımlılar kısmî ıslahat taraftarıdırlar[15]. Radikal görüşün öncülerinden Dr. Abdullah Cevdet, Batı medeniyetini bir bütün sayarak, gülü ve dikeniyle alınması gerektiğini düşünür[16]. Dolayısıyla Avrupa tekniğinin uygulanmasının yanı sıra kültürel açıdan da Batılılaşmayı savunmuş olur[17].

---

yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:2, İstanbul 1985, s.556; Necdet Sevinç, **Türkler'de Kadın ve Aile**, İstanbul 2007, s.70-71.

[9] Niyazi Berkes**, age,** s.445.

[10] 1870-1878 yılları arasında Ali Efendi'nin çıkardığı Basiret gazetesinde kadınların sokaklarda uygunsuz kıyafetlerle dolaşıp tesettüre riayet etmedikleri belirtilirken bu durum ile ilgili hükümetin bazı uyarılarda bulunduğu haberleri de yer almaktaydı. bk. Basiretçi Ali Efendi**, İstanbul Mektupları**, (Haz.: Nuri Sağlam), İstanbul 2001, s.591-592, 602.

[11] Kadınlarla ilgili basına yansıyan çeşitli haberler ile ilgili olarak bk. Serpil Sürmeli, "1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler",**1. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı**, (Haz.: İlhan Gülsün), Ankara 2002, s.149-156.

[12] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** İstanbul 1996, s.7-75; İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:1, İstanbul 1985, s. 134-138; Berkes, **age,** s.17-388.

[13] Şükrü Hanioğlu, "Batıcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:5, İstanbul 1985, s.1382-1384.

[14] Batıcıların tezleri için bk. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul 1966, s.331-332; Şükrü Hanioğlu, agm, s.1384-1385; Niyazi Berkes, **age**, s.412.

[15] Şükrü Hanioğlu, agm, s.1386; Tarık Zafer Tunaya, **age,** s.78-81; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1991, s 234-236; Şükrü Hanioğlu, **age,** s.357-375.

[16] Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.79-80; Bernard Lewis, **age**,s.235; Şükrü Hanioğlu, **age,** s.357-375.

[17] Şükrü Hanioğlu, **age,** s.360-361; Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul 2003, s.62-66.

1900'lü yıllardan itibaren kadının toplumsallığını, kadın hak ve hürriyetini savunan Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet dönemi kadın tartışmalarına da katılır. Nitekim 1904'ten beri çıkarılmakta olan İctihad dergisinde kadın konulu yazılara çokça yer verir[18].

II. Meşrutiyet öncesinde Cenevre'de Müslümanların kalkınması ile ilgili yaptırılan bir ankete bir Fransızın *"Kur'an'ı kapa, kadınları aç"* şeklinde verdiği cevabı Abdullah Cevdet "hem Kur'an'ı, hem kadınları aç" şeklinde değiştirir[19]. Böylece o Türk kadınlarının geleneksel kıyafetlerini bir kenara bırakarak, Batılı giyim tarzını benimsemeleri hususunda İslâm'dan destek bulma yolunu seçer. Abdullah Cevdet 1908 sonrası peçe ve çarşafa karşıyoğun bir şekilde karşı çıkar[20]. Nitekim 1918 yılında İctihad dergisi için hazırladığı ve onun siyasi ve felsefi düşüncelerini açıkladığı bir ankette, *"Tesettürün İslamiyet'le ne gibi bir alakası vardır?"* sorusuna şöyle cevap verir: "*Tesettürün İslamiyet'le alakası (felc-i nısf-ı tulani) hastalığının bedenle sertanın uzviyetle alakası gibidir."*[21] Abdullah Cevdet bu düşüncesiyle aslında tesettürle ilgili tartışmalarda dinin bir referans sistemi olmaktan çıkarılmasını istemektedir. Ayrıca tesettürün İslam'ın emri olmadığını söyleyerek yeni kıyafet için İslâm'ı farklı bir çerçevede yeni bir referans haline getirmektedir. Anketin devamında tesettürü çok eşitlikle ilişkilendiren Abdullah Cevdet tesettürün kadını bir obje pozisyonuna indirdiğini ve bu durumun da erkeği çok eşliliğe sevk ettiğini iddia etmektedir. [22]

Abdullah Cevdet, İctihad'da "*Tesettür Meselesi*"[23] başlıklı yazısında da İslamcıların yayın organı olan Sırat-ı Müstakim dergisindeki tesettür ile ilgili yazıları eleştirmektedir. İslamcıların, "*tesettürün kaldırılması halinde İslamiyet'in veda edeceği*" şeklindeki değerlendirmelerine şu sözleriyle karşı çıkmaktadır: *"Ne garip şey, İslamiyet kadınlarımızın çarşaflarının içinde vahşi bir kuş mudur ki çarşaf açılır açılmaz hemen ,pır pır" diye uçarak bize veda etsin. Kuzum efendi, müslümanlık ne çarşaf içindedir ne serpuş altındadır. Müslümanlık amel ve efaldedir ve başka hiçbir şeyde değildir. Hatta kalpte olan Müslümanlık bile muhtac-ı isbât ve maruz-ı şüphedir."*[24]

Abdullah Cevdet'ten sonra tesettür karşıtı kampanyanın en ateşli savunucularından biri de sert ve gayet açık yazıları ile bilinen Kılıçzâde Hakkı'dır. Kılıçzâde, "*İtikadât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb"* adlı kitabında dönemin dini ve sosyal içerikli konularına ait görüşlerini belirtir. Müellif, adı geçen eserinde batıl inançların, Türk toplumu üzerindeki olumsuz tesirlerine ve bunların çözüm yollarına değinir. Bu bağlamda ele aldığı hususlardan biri de tesettür meselesidir. "*Kadın ve Tesettür*" başlığı altında görüşlerini belirten Kılıçzâde, bu konuda dönemin hemen hemen en radikal aydınlarından biri olarak görülmektedir. Nitekim çoğu yazar onunla aynı çizgide olmasına rağmen, duygu ve düşüncelerini onun kadar cesaretle ifade etmekten kaçınır.

Kılıçzâde, her şeyden önce erkek ve kadının birbirini tamamlayan iki unsur olduğuna dikkat çekerek tabiatı gereği bir arada olmalarının zorunluluğuna işaret eder. Kılıçzâde, eserinde *"Tesettürden matlub olan netice, kadının her tarafını sıkı sıkı örtüp kendisini bir ucubeye çevirmek*

[18] Şükrü Hanioğlu, **age**, s.29-286; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1998, s.246-256; Mustafa Gündüz, "Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri", **Turkish Studies,** Vol. 5/1, Winter 2010, s.1076-1077.

[19] Abdullah Cevdet, "Umum Müslümanlar Kongresi", **İctihâd**, S:4, (Eylül 1907), s.287'den naklen Niyazi Berkes, **age,** s.444.

[20] Niyazi Berkes, **age**, s.444; Abdullah Cevdet'in İslamcılara karşıhücumlarını artırmasında Celal Nuri ve arkadaşlarıyla yollarının ayrılması da etkili olmuştur. bk. Tarık Zafer Tunaya , **age,** s.66-67.

[21] Şükrü Hanioğlu, **age,** s.309.

[22] **Age**, s.309.

[23] Abdullah Cevdet, "Tesettür Meselesi", **İctihâd,** S:29, (15 Ağustos 1327 / 28 Ağustos 1911), s.809-811.

[24] Abdullah Cevdet, "Tesettür Meselesi", s.809.

değildir. Maksad kendisinin muhafaza-i iffetidir "[25] sözleriyle tesettürün kadını bir ucube gibi göstermek değil iffet ve namusun korunması temelinde bir iş olduğunu vurgular.

Kılıçzâde, kadınların tesettür adına dört duvar arasına hapsolmasının onların ruh ve beden sağlığını tehdit ettiğini savunur. O'na göre her şeyden önce kapalı yaşam, cahil kalmalarına yol açarak, psikolojik dengelerini bozar. Psikolojik çöküntü ve cahillik, ardından ahlaki çöküntüyü getirir. Kadınları cahil ve ahlaken bozuk bir toplum da çok geçmeden yeni felaketlere maruz kalacaktır[26].

Yazar bu bağlamda toplumsal yozlaşmaya dair güncel örnekler verir. Livata, oğlancılık ve lezbiyenliğin son zamanlarda artmasını tesettürden kaynaklanan ahlaki çöküntü ile açıklar. Bunlara ilaveten Balkanlar'dan göçen halkın baskılar karşısında direnmeden kaçışını, cahilliğin bir tezahürü olan kadercilikle izah ederek bu meseleyi de tesettüre bağlar[27].

Kılıçzâde, *"Esasen, bizim kabul ettiğimiz tarz-ı tesettür ne şer'îdir ne tâbidir, zaten tâbi olmayan hiç bir şey din-i Ahmediye'ye giremez ve girmemiştir. Binaenaleyh buna bir nihayet vermeli ve bu gayri tâbi ve suni işin içinden çıkmalı" d*emek suretiyle tesettür konusundaki mevcut uygulamanın aslında din ile ilgili olmadığını iddia eder[28]. Ayrıca Kılıçzâde'ye göre İslam'ın öngördüğü tesettür anlayışı kadınların çarşaf giyip peçe örtmesi şeklinde değildir. Dolayısıyla bunun aksinin yapılmasının da dinsizlikle ilişkilendirilemeyeceği görüşünde ısrar eder[29]. Bundan dolayı tesettürün namus kavramı ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini, nitekim tesettürlü ahlaksızlar olabileceği gibi tesettürsüz iffetliler de olabileceğini belirtir[30].

Ayrıca yazar, *"Bir keyfiyetin iyiliği faidesinin çokluğuyla takdir edilir. Şimdi mademki tesettürün zararı faidesine pek ziyade galibdir. Binaenaleyh onu bir anane-i diniyye ve milliyye gibi muhafaza etmekte hiçbir mana yoktur"*[31] sözleriyle tesettürün yarardan çok zararına işaret eder. Kılıçzâde çözüm olarak kadının tesettürden uzaklaştırılmasını, ayrıca eğitimine önem verilerek sosyal hayat içinde yer almasının sağlanması gerektiğini savunur[32].

Her ne kadar Abdullah Cevdet'e atfedilse de[33] aslında Kılıçzâde Hakkı Bey tarafından 1912 yılında İctihad'da "*Pek Uyanık Bir Uyku*" başlıklı iki yazı yayınlanır.[34] Kılıçzâde bu yazısını kendisi gibi bir Batıcı olan ve İctihad'da yazıları yer alan Celal Nuri Bey'e hitaben kaleme alır.[35] Nitekim yazısının giriş kısmında *"Oğlum Celal Nuri Bey, size tebşirât-ı atiyeyi müsaraaten tebliğ*

[25] Kılıçzâde Hakkı, **İtikadât-ı Bâtılıya İlân-ı Harb**, Dersaâdet 1329, s.132-133.
[26] **Age,** s.134-135.
[27] **Age,** s.135-136.
[28] **Age**, s.136.
[29] Kılıçzâde Hakkı, "Kafessiz Ev-Masal-", **İctihâd**, S:71, (11 Temmuz 1329 / 24 Temmuz 1913), s.1557-1561'den naklen Ahmet İshak Demir, **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı,** İstanbul 2004, s.265.
[30] **Age,** s.265.
[31] Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.138.
[32] Kılıçzâde Hakkı, agm, s.138-140.
[33] Cihan Aktaş, **age,** s.109; Şefika Kurnaz, **age**, s.67; Bernard Lewis, **age**, s.235-236; Hanioğlu, bu yazının Abdullah Cevdet'in düşünceleri ile olan benzerliğinden dolayı ona atfedilmiş olabileceğini belirtir. bk. Şükrü Hanioğlu, **age**, s.367 dipnot 24.
[34] Kılıçzâde Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", **İctihâd**, S:55 ,(21 Şubat 1328 / 6 Mart 1913), s.1226-1228; Kılıçzâde Hakkı, "Pek Uyanık bir Uyku", **İctihâd**, S:57, (7 Mart 1329 / 20 Mart 1913), s.1261-1264. Bu yazı Kılıçzâde'nin eserinde "Rüya" başlığı ile verilmiş olup yazıya dipnot düşülerek İctihâd'da "Pek Uyanık Bir Uyku" ismi altında yayınlandığı belirtilmiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age,** s.42-62; Ayrıca bu yazının günümüz Türkçesine çevrilmiş hali için bk. Şükrü Hanioğlu, **age,** s.375-383.
[35] Kılıçzâde bu yazısında, gördüğü bir rüyasında, nurani bir şahsın Celal Nuri'ye gönderilmek üzere bir mektubu Kılıçzâde'ye verdiğini belirtir. Kılıçzâde de bu mektubu İctihâd'daki yazısı vasıtasıyla Celal Nuri'ye göndermiş olduğunu belirterek bu yazısına cevap beklediğini ifade etmiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age**, s .42; İctihâd, S:55, s.1266; Kılıçzâde yazının sonunda Celal Nuri Bey'in cevabına "Pek Uyanık Hakkı Bey Efendi'ye" başlığıyla yer vermiştir. bk. Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.63.

ederim"[36] cümlesi yer almakta olup yazı maddeler halinde devam eder. Yazının kadınlarla ilgili maddesinde, kadınların istedikleri kıyafetleri giyebilecekleri ve görevlilerin hiçbir şekilde kadınların kıyafetlerine müdahale etmemeleri gerektiği şu şekilde ifade edilir. *"Kadınlar diledikleri tarz ve biçimde telebbüs edüb yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve suret-i mahsusa da arabacı makulesi kesan ile evbaşanın, kadınların tarz-ı telebbüslerine, çarşaf ve peçelerine katiyen müdahaleye hak ve salahiyetleri olmayacağı gibi şeyhülislam efendiler hazerâtı çarşaflara dair beyannameler imal ve imza etmeyeceklerdir."*[37]

Yazının devamında kızların da eğitimleri ve bekârlıkları süresince asla tesettür etmemeleri gerektiği belirtilir[38]. İleri sürdüğü fikirlerden dolayı bu yazı bir Batılılaşma planı olarak görülmüş olup[39] toplumsal yapıda düşünülen değişiklikler içerisinde kadınlar için kıyafet serbestliği ve kızların tesettürden uzaklaştırılması fikirleri savunulmaktadır.

Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde'den sonra Salahaddin Asım da tesettüre sert bir şekilde karşıçıkar. Çeşitli dergilerde yazdığı yazılarında tesettüre temas ederken[40] "*Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*" isimli kitabında da konuya ayrıntılı bir şekilde yer verir.

Salahaddin Asım'a göre Türk kadınlarının içinde bulundukları geriliğin en önemli sebebi İslam dini, dolayısıyla da tesettürdür. Çünkü tesettürün çıkış noktası dindir. Salahaddin Asım, tesettürün kadının namus ve iffeti ile eşdeğer gösterildiğini belirtirken uygulamada kadının namusunu korumak vasıtası olan tesettürün aslında onun maddi ve manevi kimliğinin bir hakkı ve ayrıcalığı olduğu için değil bir erkeğe ait bulunan diğerliği ihlal eylememek endişesiyle kullanıldığını belirtir[41].

Yazar artık tesettürün gerçek amaç ve niteliğinden uzaklaştırıldığını şu cümleleriyle izah eder: *"Tesettürden maksat kadının bedensel güzelliklerini saklamak, erkeklerin saldırısından korumak iken şimdi o bizzat bir süs yerine geçmiştir."*[42] Salahaddin Asım, tesettürün kişive toplum üzerinde olumsuz etki yaptığını belirterek bunları ayrıntılı bir şekilde açıklar. Ona göre, tesettür kadınları toplumdan uzaklaştırarak, medeni ve sosyal hayattan koparır. *"Bu tesettür ki bize kadını hayat arkadaşı, meslek arkadaşı, fikir ve duygu, görev ve ülkü ortağı olarak düşündürmüyor"* diye yakınarak kadının toplumsal ve medeni işlev ve faaliyetlerini sınırlamakla onu tedricen atıl yaparak insanlıktan diğerliğe yuvarladığını iddia eder[43].

Toplumda sevicilik, çarpık ilişki, çocuk düşürme gibi uygulamaları da tesettürün bir sonucu olarak gören Salahaddin Asım'ın bu düşünceleri Kılıçzâde Hakkı'nın düşünceleriyle benzerlik arz eder. Salahaddin Asım, tesettürü doğurduğu sonuçları itibariyle toplum için bir felaket olarak görür[44]. Tesettürü kadının yozlaşmasının en önemli sebebi olarak göstererek sosyal ve medeni hayatta erkek ve kadın hayatı diye doğal olmayan bir ayrım yapıldığını, bunun da toplumsal gelişmeye engel olduğunu şu cümleleriyle ifade eder: *"Bunun içindir ki bizim toplumumuz gelişmek şöyle dursun yerinde bile duraklayamayarak, işlevsiz organlar gibi sürekli*

[36] Kılıçzâde Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", s.1226; Kılıçzâde Hakkı**, age**, s.42.
[37] Kılıçzâde Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", s.1227; Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.49.
[38] Kılıçzâde Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", s.1228; Kılıçzâde Hakkı, **age**, s.50.
[39] Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul 1993, s.59; Hanioğlu ayrıca bu yazının Atatürk devrimlerinin büyük çoğunluğunun ilk tasarımlarını içerdiğini belirtmektedir. bk. Şükrü Hanioğlu**, age,** s.367, 375.
[40] Mecmua-i Ebuzziya'daki tesettür ile ilgili görüşleri için bk. Özgür Türesay, "Mecmua-i Ebuzziya'da Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları", **Toplumsal Tarih,** C:XV, S:87, Mart 2001, s.16-23.
[41] Salahaddin Asım, **Osmanlı'da Kadınlığın Durumu**, (Haz.: Metin Martı), İstanbul 1989, s.19-31. Bu eser ilk olarak "Osmanlı'da Kadınlığın Tereddisi yahud Karılaşmak" ismiyle yayınlanmıştır.
[42] **Age**, s.72.
[43] **Age,** s.31-74.
[44] **Age,** s.41-68.

olarak düşüş ve çöküşe boğuluyor. Çünkü yarım bir toplum, yarım bir vücut gibi hiçbir zaman yaşamak, gelişmek kuvvetini, besinini, yeteneğini sağlayamaz. Yalnız olarak erkek ve kadın üremeyi sağlayamadığı gibi yine yalnız olarak erkek ve kadın toplum da bir uygarlık yaratamaz. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu iki varlık, iki kuvvet, türemede olduğu gibi toplumda da maddeten ve manen birleşmedikçe, karışıp kaynaşmadıkça çağdaşlaşmayı sağlayamaz."[45]

Yazar, kendi bakış açısından tesettürün zararlı etkilerini açıkladıktan sonra, tesettürün kaldırılmasını mutlak ve kesin bir hayat ve gelişmenin zorunluluğu olarak gördüğünü ifade eder. Ancak bunu gelenek ve göreneklere ters düşerek birdenbire yapmanın toplumsal bir cinnet olacağını belirtir[46]. Bu için aşamalı bir şekilde yapılmasını savunan Salahaddin Asım, ilkokuldan başlamak üzere bütün seviyedeki okullarda karma eğitim öğretimin yapılmasının sağlanmasını ilk ve en önemli bir aşama olarak kaydeder. Ayrıca çeşitli kadın dernekleri, kulüpler, kurumlar kurulması, yurtiçi ve yurtdışı seyahatler tertip edilerek kadınların topluma katılmasını da ikinci bir aşama olarak tavsiye eder[47]. Görüldüğü üzere Salahaddin Asım, kadının örtünmesi meselesini sosyolojik açıdan ele alarak toplumsal gelişme ve çağdaşlaşma için kadının sosyal hayata kazandırılmasının zorunluluğuna vurgu yapar.

Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı ve Salahaddin Asım'a kıyasla bazı Batıcılar sınırlı bir batılılaşmadan yanaydılar. Bu yüzden de Batıcıların ılımlı kanadını temsil ederler. Celal Nuri, Rıza Tevfik ılımlı Batıcıların önemli isimlerindendir.

Celal Nuri, II. Meşrutiyet döneminin en çok yazan aydınlarındandır. Devrin siyasi ve sosyal sorunlarıyla ilgili çok sayıda kitap ve makale kaleme alan Celal Nuri[48], kadın ve tesettür meselesinde de görüşlerini aktarır. Görüşlerini farklı dergilerde yazdığı yazılarıyla dile getirmekle birlikte "*Kadınlarımız"* adlı başlı başına kadın meselesine ayrılmış bir eseri de mevcuttur. Eserinde kadının içinde bulunduğu konumunun oldukça kötü olduğunu belirterek, bunun sebebini İslam'ın temel kurallarından sapılmış olması olarak şu şekilde gösterir: *"Din, kadınlara her hakkı tanıyor, onun düzeyini yükseltiyor. Biz ise bu kurallardan saparak onu tutsak ediyoruz."*[49]

Görüldüğü üzere Radikal Batıcılara göre din, kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülürken Ilımlılar, gelişmenin önündeki engelin dinden ziyade dinin yozlaştırılmasından kaynaklandığı görüşündedirler.

Celal Nuriye göre, örtünme Müslümanlara özgü bir adet değildir. Eski toplumların çoğunda vardır. Bununla birlikte örtünme, baskının ve şiddetin bulunduğu yerlerde var olurken ancak eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik gereksinimlerin artması örtüyü ortadan kaldırmaktadır[50].Ayrıca, tesettür konusunun İslamiyet'te yanlış anlaşıldığını belirterek, dini açıdan tesettürün örtünmek (giyinmek) anlamına geldiğini ve aslında sadece kadın için değil erkek için de örtünme kavramının mevcudiyetine dikkat çeker. Ona göre, tesettürden maksat belli uzuvların örtülmesidir. En azından el, yüz ve ayakların görünmesinin İslam'a aykırı bir şekli bulunmamaktadır. Yoksa bir torba içine sokulmuş gibi örtünmek dinin emri değildir. Bu konuda Avrupa nasıl tefrite gitmişse Müslümanlar da ifrata gitmiştir[51].

Celal Nuri, mevcut sosyo-ekonomik şartların bir sonucu olarak kadının sosyal hayat içinde yer aldığını bunun da örtünme konusunda biraz serbestlik yarattığını belirtir. Bu nedenle tesettürle namuslu olmanın bir ilgisi olmadığını, örtünme kuralına uymayan namuslu kadınlar

[45] **Age,** s.69-70.
[46] **Age**, s.71-72.
[47] **Age**, s.75-76.
[48] Celal Nuri ve eserleri hakkında bk. Hilmi Ziya Ülken, **age,** s.399- 408.
[49] Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Ankara 1993, s.110-112.
[50] **Age**, s.130.
[51] **Age,** s.131-132.

olabileceği gibi, kapalı kadınlar arasında da namussuz kadınların olabileceğini ifade eder[52]. Yazarın temas ettiği bir husus da önceden tesettür amacıyla kullanılan ferace ve çarşafın artık süs amacıyla kullanılıyor olmasıdır[53].

Netice olarak şeriatın sınırları dışında ağırı örtünmeye karşı olduğunu belirten Celal Nuri, bunun aksinin ahlaki bozulmaya meydan verecek dereceye dönüştürülmesine de rıza göstermez. *"İşi yavaş yavaş yapalım. Kadınlarımızı hazırlayalım. Bugünkü kuşak pek öyle özgürleşmeye yetili değildir. Gelecek kuşağı özgürlük ve namusluluk çerçevesinde yetiştirelim"*[54] diyerek kadının özgürleşmesi konusunda aşamalılık kuralını benimsediğini belirtir.

Ilımlı Batıcıların bir diğer ismi Rıza Tevfik, kadın meselesinin aslında genel eğitim meselesinden doğduğunu, memleketin gelişmesinin eğitime bağlı olduğunu ve ilk eğitimin anneler tarafından verilmesi olması dolayısıyla kadının ülke kalkınmasındaki yeri ve önemine işaret eder. Müslüman Osmanlı kadınının sosyal hayatlarının birçok olumsuz şartlar altında olduğuna vurgu yaparak bu konuda dinin sorumlu olmadığını şöyle belirtir*: "Bu uyuşukluğun dinden ileri geldiğini söylemek haksızlıktır. İslamiyet'in prensipleri Müslüman kadınına insanlığın esas haklarını sağlamış, onlara riayet edilmesini emretmiştir."*[55]

Rıza Tevfik, örtünün din ile ilgili olmadığını bazı sosyal olayların neticesi olarak ortaya çıktığını savunur. Nitekim geri kalmış toplumlarda belli haklardan mahrum olan grupların açık da gezse kapalı da gezse bir şeyin değişmeyeceği ve yine haklarından mahrum olacakları görüşünde ısrar eder. Örtünün kaldırılmasını savunan Rıza Tevfik, *"Ancak muhkem adetlere birdenbire karşı gelmek de doğru değildir. İçtimai dengeyi bozacak hareketlere girmemelidir. Bu ıslahat sokaktan başlamaz, aileler arasından başlar"*[56] sözleriyle örtünün kaldırılması için çok acele edilmemesi gerektiğini savunarak gelenekçi bir tavır sergiler.

İslamcılar

İslamcılar, bakış açılarında farklılıklara sahip olmalarına rağmen genelde tesettürün korunması taraftarıdırlar. Bir kısmı, kadınların temel eğitim almalarının ailenin eğitimi için bir zorunluluk olduğunu düşünür, ancak kadınların çalışma hayatına katılması fikrini de sert bir şekilde eleştirir. Diğer grup İslamcılar ise Tanzimat'tan itibaren başlayan modernleşme sonucu kadınların sokaklarda görünmelerini sakıncalı bulur ve ahlaki çöküntüyü tamamen tesettürden uzaklaşmaya bağlar. Sosyal ve ekonomik bunalımların yaşandığı her devirde bu durum söz konusu olur. Ahlaki çöküntünün Batılılaşma ile bir görülmesi, sürekli sebep-sonuç ilişkisi kurulması 19. ve 20. yüzyılda daima karşımıza çıkar. Hatta bu daha gerilere götürülebilir. Nitekim Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanlarının aslı ekonomik sebeplere dayanır. Ancak ideolojik olarak bunlarda bile kadınların açıklığı, ağırı eğlence düşkünlüğü, ahlaki bozukluk şikâyet konusu edilir[57].

31 Mart isyanında ise isyancılar ya da İslamcılar ve mollalar kadınların evden dışarı çıkmasının, gezmesinin, yasaklanmasını isterler[58]. İsyancılar yukarıdakilere ilaveten kız liselerinin de kapatılmasını isteyerek açık gezenlere ise saldırırlar[59]. İslamcıların iddiaları ağırı olmakla birlikte aslında basın hayatındaki birtakım gelişmeler onları harekete geçirir. İslamcıların ağırıya

[52] **Age,** s.130.
[53] **Age,** s.130-131.
[54] **Age**, s.137.
[55] Hilmi Ziya Ülken**, age,** s.264.
[56] **Age,** s. 265.
[57] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2002, s.54-55, 68-71.
[58] Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi,** (Haz.: Faik Reşit Unat), Ankara 1991, s.15; Tunaya, **age,** s.116.
[59] Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti**, İstanbul 2001, s.155.

kaçan bu talepleri aslında kaynağını basında yapılan tartışmalardan almaktadır. Örneğin Sırat-ı Müstakim'de yayınlanan bazı yazılarda kadınların tesettüre riayet etmeden sokaklarda dolaşmaları eleştirilirken hem ulema hem de yetkililerin bu durumdan sorumlu oldukları belirtilir[60]. Öte yandan, Meşrutiyet ile birlikte edebiyatta amansız bir müstehcenlik başlar ve saygıdeğer davranışların unutulması da sık sık şikâyet konusu olur. Gizdivaç Mektupları, Zanbak, Kamasutra gibi müstehcen kitaplar ve mecmualar yayınlanır[61]. Tesettür ihlalleri ile ilgili bütün bu gelişmelere Bütün bu gelişmelerle birlikte tesettür ihlallerine karşı gösterilen reaksiyoner tavır ve davranışlar konuyla ilgili tartışmalarının alevlenmesinde etkili olur.

İslamcıların önde gelen isimlerinden Said Halim Paşa, tesettür yanlısı olmakla birlikte, meseleye biraz daha ihtiyatlı yaklaşır. O, Kadınların Batılılaşma adına Avrupa yaşam tarzını taklit ettikleri ve modernleşme bahanesiyle yaşanan gelişmelerin doğal olmadığı kanaatindedir[62]. Onların sahip olduğu hürriyetin derecesinin ne o toplumun yüksekliğini ne de kadının sosyal hayattaki önemini belirten bir ölçü olamayacağını belirterek kadınlar için istenen hürriyetin faziletin mi yoksa zevk ve eğlence aleti olmanın karşılığı olarak mı istendiği konusundaki endişelerini dile getirir[63]."*Bir cemiyet istihkak edilmiş olan haklardan gayrisini asla kabul etmez ve vermez"*[64] diyen Said Halim Paşa, talep edilen hakların toplum yapısına, dini inançlara, gelenek ve göreneklere aykırı düşmesi halinde reddedileceğini de belirtir. Nitekim o dönemde kadınların kılık kıyafetlerinin, takındıkları tavır ve davranışlarının bu anlamda toplumun tepkisini çekmiş olduğunu dile getirir[65].

Said Halim Paşa, Avrupa'da modernleşme ve bu bağlamda kadınların sosyal hayata atılmalarının uzun bir tecrübeden sonra gerçekleştiğine dikkat çeker. Bu bakımdan kadınların sosyal ve insani şartları iyileştirilmeden, toplumsal gelişmelere hazırlanmadan yapılacak yeniliklerin yarardan ziyade zarar getireceği görüşündedir[66]. Nitekim yazar, özellikle kadın konusunda birtakım sosyal zorunluluklar olmadığı için bazı özgürlüklerin halkın yararlanamayacağı bir çerçeve oluşturduğu görüşündedir[67].

İslamcı görüşün diğer temsilcilerinden Mısırlı Mehmet Ferid Vecdî de yazdığı "*Müslüman Kadını*" isimli kitabında tesettürün savunuculuğunu yapar. O, devletlerin güçlenmesi ve yıkılmasında kadınların oynadığı rolü Roma örneğinden hareketle açıklamaya çalışır. Nitekim Roma'da kadınların tesettüre riayet ettiği ve toplumsal hayatın dışında durduğu dönemde devlet güçlenirken bunun tam tersi gelişmelerin yaşanması devletin sonunu getirir[68].

Ferid Vecdî, *"Ben tesettürü, iffeti namına istemiyorum, hem böyle bir maksatla talep etmek de istemem… Binaenaleyh benim tesettürü isteyişime sebep onun kadınları erkeklerin şerrinden emin bırakacak sağlam bir kale olmasıdır"* sözleriyle iffet bağlamından ziyade tesettüre tamamen koruma amaçlı bir fonksiyon yükler. Çünkü ona göre, hiçbir zaman terbiye, erkekleri yasaklara yöneltmekten alıkoyamaz. Bu anlamda kadını erkeğin saldırılarından ve kötü bakışlarından koruyacak en emin şey tesettürdür[69].

[60] "İstanbul'da Tesettür- İçtimai Alenî", **Sırat-ı Müstakîm**, S:94 ,(10 Haziran 1326 / 23 Haziran 1910), s.282-283; "Hanımların Otomobille Gece Piyasaları", **Sırat-ı Müstakîm**, S:106, (2 Eylül 1326 /15 Eylül 1910), s.26-28.
[61] Ali Birinci, "Müstehcenlik Tartışmaları Tarihinde Bir Zanbağın Hikâyesi", **Tarih Yolunda**, İstanbul 2001, s.277-288.
[62] Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser, s.135-140.
[63] **Age,** s.142.
[64] **Age**, s.145.
[65] **Age,** s.146.
[66] **Age,** s.135-149.
[67] Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul 2003, s.37.
[68] Mehmed Ferid Vecdî, **Müslüman Kadını,** Trc.: M. Akif Ersoy, İstanbul 1997, s.119-128.
[69] **Age**, s.131-139.

Yazara göre kadının vazifesi evidir; ev dışında çalışması toplumsal fesadı getirir. O nedenle tesettür gereklidir[70]. Ayrıca, tesettürün kadınların esaretlerinin bir alameti olarak değerlendirilmesinin yanlışlığına vurgu yaparak aslında tesettürlü olmanın nefsin iffetine, vakarına alamet olduğunu ve kadınların saadet ve istiklallerinin yegâne kefili olduğunu belirtir[71]. Eserin devamında yazar, tesettür aleyhindeki iddiaları, uzun açıklamalar ve örneklemelerle çürütmeye çalışır. Bu anlamda tesettürün kadının sağlığına zarar verdiği görüşüne karşılık olarak kadınların yaşam sürelerinin erkeklere göre uzun olması gerçeğinin tesettür-sağlıksızlık ilişkisini çürüttüğünü belirtir[72]. Ayrıca sinir bozukluğu- intihar etme ilişkisi üzerinden bir değerlendirme yaparak, Batılı devletlerde intihar eden kadın sayısının fazla olduğunu, bunun için de örtülü doğulu kadınların psikolojisinin *açık saçık* olan batılı kadınlara göre daha iyi olduğuna delil olarak gösterir[73].

Yine tesettürün kadının görünürlülüğünü engellediği ve bu durumun çiftleri boşanmaya kadar götürdüğü iddiasına da boşanmanın açıklığın fazla olduğu batılı devletlerde daha yaygın olduğunu belirterek karşılık verir[74].

Tesettürün zararlı olduğu tezine karşılık şöyle cevap verir: *"Eğer açık gezmek kadınların, kapalılığa isnad olunan fenalıklara düşmemesini temin etseydi bu fenalıkların garbta bulunmaması yahut hiç olmazsa kâle alınmayacak derecede az olması lazım gelirdi. Hâlbuki hâlin hakikatı bunun zıttınadır."*[75]

Ferid Vecdî tesettürün kalkması ihtimaliyle ilgili olarak şu görüşü belirtir: *"Lakin bu hal, bu açıklık cemiyetimiz için en büyük bir bela kesilir. Zira örtülülüğün kalkması bu kitapta bahsettiğimiz bütün içtimai hastalıkların behemehâl meydana çıkmasını temin eder. Bu hastalıklar ise zaten milliyetimizin vücudunu sarsmakta olan diğer hastalıklar ile birleşince önce yok edici bir afet husule getirir. Burada tehlikelerini serdetmeyi bile uğursuz sayarım."*[76]

II. Meşrutiyet döneminde şeyhülislamlık yapmış olan Musa Kâzım Efendi[77] de tesettür tartışmalarına katılmış başka bir isimdir. O, bu konudaki görüşlerini İslamcıların yayın organı olan Sırat-ı Müstakim'de yazdığı yazılarında da dile getirir .[78]

Musa Kâzım, kadınların örtünmesini dinî esaslardan biri olarak görür: *"İşte şer'iyatimizde emr olunan şeylerden biri de muhadderât-ı İslamiyenin kendilerine mahrem olmayan kimselerden tesettür etmeleridir ki o da saçları dahi, dahil olduğu halde vücutlarını ziynetden arî bir şey ile câlib-i şehvet olmayacak bir libas ile örtmekten ibarettir."*[79]

Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte tesettüre riayet edilmemeye başlandığını ve bu durumun da büyük bir fitneye sebep olabileceğine işaret eder. Ayrıca Kanun-i Esasi'de devletin resmi dininin İslam dini olması nedeniyle, bu uygulamanın Kanun-i Esasi'ye de ters düştüğünü belirtir. Bundan dolayı tesettürsüzlük konusunda devletin gerekli tedbirleri alması ve cezai

[70] **Age**, s.133.
[71] **Age,** s.141.
[72] **Age**, s.152-153.
[73] **Age,** s.156-157.
[74] **Age,** s.174-180.
[75] **Age**, s.171.
[76] **Age**, s.164.
[77] Hayatı ve eserleri hakkında bk. Ferhat Koca, **Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları**, İstanbul 2002, s.29-108.
[78] İslamcıların, Sırat-ı Müstakîm'deki yazılarında tesettür konusundaki fikirleri için bk. Kerim Bayram, **II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakîm'de Kadın ve Aile**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.66-93; Ayşegül Eskikurt, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s.49-69.
[79] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakîm**, S:2, (21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908), s.21.

uygulamalar başlatmasını ister[80]. Nitekim bu tepkiler etkili olmuş olmalı ki şeyhülislamlık ve İstanbul Muhafızlığı harekete geçerek tesettüre riayet edilmesi ile ilgili bir beyanname yayınlar[81].

Musa Kâzım da Ferid Vecdî gibi kendi bakış açılarından tesettürün fıtriliğine ve gerekliliğine dikkat çeker. Tesettürü aile saadetiyle ilişkilendiren Musa Kâzım, ailede kadının ve erkeğin farklı görevlerinin olduğunu belirterek bunun aksini yapmanın kadını erkekleştirmeye erkeği de kadınlaştırmaya çalışmak olacağını iddia eder[82].

Musa Kâzım'a göre kadının asıl görevi çocuk doğurmak ve onu terbiye etmektir[83]. Ancak tesettüre riayet edildiği takdirde kadınların da çalışabileceğini belirtmekle beraber evin geçimini sağlamak görevinin erkeğe ait olması dolayısıyla kadının çalışmak zorunda olmadığını söyler. Hatta kadının çalışması durumunda asli görevlerini aksatma ihtimalinden dolayı çalışmamasının daha uygun olacağı kanaatindedir[84].

şeyhülislam Mustafa Sabri de Musa Kazım Efendi ile benzer görüşleri paylaşmaktadır. Tesettürün şeriat ile ilgili olduğu ve dinin kadının nasıl giyinmesi gerektiğini belirlediği görüşündedir. Avrupa'da kadınların küçük yaştan itibaren tesettüre riayet etmedikleri ve kadın erkek bir arada bulunmalarından dolayı açıklığın erkek nazarında dikkat çekmediği görüşüne itiraz eder. Benzer şekilde *"Avrupa'da kadının tesettüre riayet etmemesi, iffetini muhafaza etmesine engel değildir. Osmanlı kadını da açıldıktan sonra Avrupalı kadınlar gibi namuslarını koruyabilirler"* şeklinde izah edilen görüşüne şu cümleleriyle karşı çıkar: *"Ancak bizimkilere Avrupa nisvanı derecesinde terbiye-i fikriye verinceye kadar tedric ve teenniye riayet lazımdır. Bu noktalara dikkat etmeden ananemizi birden değiştirmek tehlikeli olur."*[85] Görüldüğü gibi Mustafa Sabri, Osmanlı kadınının kılık kıyafeti konusunda bir değişiklik yapılması için yeterince hazır olmadığını belirtir. Bu noktada Mustafa Sabri'nin konuyla ilgili düşüncelerinde bir tutarsızlık var gibidir. Zira o, hem kadın giyiminin din tarafından belirlendiğini ileri sürer hem de tesettürü bırakmak için erken olduğunu, toplumun ve bu arada kadınların buna hazır olmadığını ifade eder. Böylece kadın kıyafetinin din tarafından belirlenip belirlenmediği hususundaki görüşleri ile ilgili kafa karışıklığı yaratır. Daha doğrusu ona göre dinin belirlediği kadın kıyafetinde sanki tesettür yok gibidir. Çünkü toplum ve kadınlar uygun hale gelince kadınların başlarını açabilecekleri ima edilmekte ve kadınların tesettürden çıkmalarına geçici rezerv konmaktadır.

Mustafa Sabri'nin, insanın kendini yanlıştan alıkoyması hususunda eğitimin, aklın ve ahlakın yeterli olamayacağı görüşü de Ferid Vecdi'nin düşünceleri ile benzerlik arz eder[86]. Bununla birlikte, Said Halim Paşa gibi kadınlara hürriyet verilmesi ile ilgili birtakım çekinceleri de vardır. Nitekim *"kadınları esaretten kurtaracağız"* diyerek onlar için hürriyet isteyenleri samimi bulmadığını belirtir. Bundan erkeklerin kadınları dükkânlarda birer teşhir aracı olarak kullanmak gibi maddi anlamda istifadeye çalışacaklarını düşünür[87].

Görüldüğü üzere İslamcılar kadınlarla ilgili yapılacak değişikliklere İslam çerçevesinde birtakım çekinceler koyarlar. Zaman zaman ilerleme söylemini kullanmakla birlikte bunun birtakım sakıncalarından dolayı kadının batılılaşması ile ilgili görüşünkarşısında olurlar.

[80] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.21.
[81] Tarık Zafer Tunaya, **age,** s.94.
[82] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.21-22.
[83] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", s.22.
[84] Musa Kâzım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakîm**, S:3, (28 Ağustos 1324 / 10 Eylül 1908), s.37.
[85] Mustafa Sabri, "Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1106-1111.
[86] Agm, s.1113.
[87] Agm, s.1115-1118.

İslamcılar arasında yer almasına rağmen onlardan farklı düşünenler de vardı. Bunlardan birisi de Mahmud Esad (Seydişehirli)'dır. O da, diğer İslamcılar gibi meselenin tamamen hukuki ya da fıkhî bir mesele olduğu kanaatinde olmakla birlikte Meşrutiyet'in ilanından beri kadın meselesinin sadece tesettür meselesinden ibaretmiş gibi sürekli gündemde tutulup tartışılmasına rağmen hiçbir ilerleme kaydedilmediği görüşündedir[88].

Mahmud Esad, kadınların nasıl ve ne surette örtündüklerini belirlemek yerine eğitim ve terbiyeleri ile ilgilenilmesi gerektiğini şu cümlelerle izah eder: *"Fakat biz tuhaf insanlarız, esası bırakır, şekil ile uğraşır dururuz. Bu ise havanda su döğmek kabilindendir. Kanaatimce halledilmesi lazım gelen mesele kadınların talim ve terbiyesidir."*[89]

Ayrıca tesettür meselesinin bu şekilde tartışılmasının sosyal açıdan farklı zararlarını da şu şekilde gözler önüne serer: *"Bu öyle bir mesele ki hallinde bir fayda olmadığı gibi sürdürülmesinde de zarar vardır. İki taraf arasında düşmanlık ve husumet tohumları ekmekten, bölücülük yapmaktan başka hiçbir faydası bulunmamaktadır. Memleketin selameti namına bu meseleyi artık bahis konusu etmekten vazgeçiniz."*[90]

Yazar, *"hakkın yürürlülük derecesi, onun bilinirliği ile doğru orantılıdır. Bilinmeyen bir hak mevcut değildir"* sözleriyle kadınlara çeşitli hakların verilmek istendiği bir yerde öncelikle onlara hak ve vazifelerinin anlatılması gerektiğini yoksa her türlü mesainin boşa gideceğini ve başarısız kalmaya mahkûm olduğunu belirtir[91].

Bu yazısından da anlaşılacağı üzere Mahmud Esad, ülkenin büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmezken, kadınların eğitim, sağlık gibi sorunları dururken, sadece tesettür meselesine takılıp kalmanın uzun vadede düşmanlıktan başka bir şey kazandırmayacağını belirterek meselenin ele alınış şeklini eleştirir ve bu noktada Türkçülere biraz yaklaşmış olur.

Türkçüler

"Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna *"Türkleşmekle"* cevabını veren Türkçüler bu kurtuluşun devleti, dili, dini, soyu, ülküsü bir olan bir topluma dayandırmakla mümkün olacağı tezini benimserler. Millileşmenin, batılılaşmak, böylece de diğer gelişmiş milletler seviyesine çıkmak olduğunu savunurlar[92]. Türk Yurdu, İslam Mecmuası, Genç Kalemler gibi önemli dergilerde yazdıkları yazıları ile fikirlerini ortaya koyarlar[93].

Türkçüler de kadının içinde bulunduğu durumdan rahatsızdırlar. Bu akımın öncüsü sayılan Ziya Gökalp "*Türkçülüğün Esasları*" isimli eserinde, Türkçülük akımının ortaya çıkmasıyla birlikte feminizmin de ortaya çıktığını belirtir. Türkçülerin kadına önem vermesinin gerçek nedeni olarak, eski Türklerde kadına değer verilmiş olması gösterir. Nitekim başka milletlerin asrî medeniyetlere girmesi için tarihlerinden uzaklaşmak zorunda olmalarına rağmen Türklerin tam tersine asrî medeniyete girmek için tarihlerine bakmalarının yeterli olacağına dikkat çeker.[94] Çünkü ona göre eski Türkler hem demokrattır hem de feminist. Soy bakımından ana soyu ile baba soyunun birbirine denk olması, bir emirname yazıldığında *"hakan ve hatun emrediyor ki"* ibaresinin yer alması zorunluluğu, Göktenlerde, kurultaylarda, ibadet ve ayinlerde hatunun da

[88] Mahmud Esad, "Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları**, (Ed.: Ferhat Koca), İstanbul 2000, s.357.
[89] Agm, s.358.
[90] Agm, s.358.
[91] Agm, s.359.
[92] Tarık Zafer Tunaya, **age,** s.87-88.
[93] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:1, İstanbul 1985, s.129-130.
[94] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1968, s.151.

mutlaka hakanla beraber bulunması hususları, hep bunun göstergesidir. Yine cündilik, silahşorluk, kahramanlık konusunda kadınların da erkekler kadar iyi olması, kadınların hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir olabilmeleri de aynı durumu teyit eder niteliktedir. Görüşe bütün bunlar eski kavimler arasında hiçbir kavmin Türkler kadar kadınlarına hukuk vermediğinin ve hürmet göstermediğinin delilleridir[95]. Ziya Gökalp'in bu görüşlerinde, İslamiyet öncesi Türk toplumundaki kadınların konumunun idealize edildiği görülür.

Yazar, bu değerlendirmelerden sonra gelecek ile ilgili şu yorumu yapar: *"İstikbalde bî taraf bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu itirafa mecbur olacaktır. O halde istikbaldeki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleriyle beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır."*[96]

Tesettür konusunda ise eski Türklerde kadınlar arasında tesettürle ilgili bir bağlayıcılığın olmadığını belirtir[97].

Ziya Gökalp aileyle ilgili bir yazısında da eski Arap ailesi, İslam ailesi, İran ve Bizans ailesi ile Türk aile yapılarını karşılaştırır. İbn Batuta'nın anlatılarına yer verdiği bu yazısında Türklerde kadın- erkek eşitliğinin mevcut olduğunu, 13. yüzyılda Anadolu'da kadınların örtünmemelerine rağmen gerek İran gerekse Bizans'ta kadınların örtülü olduğunu belirterek bu durumun yarattığı ahlaki yozlaşmaya vurgu yapar. Türk kadının da İran ve Bizans etkisiyle örtündüğünü ve kadının konumunun bu etkiyle sosyal ve hukuki olarak gerilediğini belirtir[98].

Ziya Gökalp, Yeni Mecmua'da yazdığı diğer bir yazısında ise Batıcılar ile İslamcılar arasındaki tartışmaları eleştirir. Garpçıların milli kültürü göz ardı etmeleri dolayısıyla her konuda olduğu gibi aile hususunda da körü körüne Avrupa'yı taklit etmeye çalıştıklarını ifade eder. Diğer taraftan İslamcıların ise geleneksel ailenin bozulacağı endişesiyle modern aile ile modern kadınlık telakkilerini şiddetle reddettiklerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir. Ona göre, bu ifratçı cereyanların ikisi de doğru değildir. Türk ailesi ve Türk kadını Avrupa medeniyetinden bazı yenilikler alarak modernleşecektir fakat Türk ailesi Avrupa ailelerinin bir kopyası olmayacağı gibi Türk kadını da Avrupa kadınlarının bir taslağı olmayacaktır[99]. Bu nedenle Ziya Gökalp'a göre ideal Türk kadınının eğitim, toplumsal hayat, medeni hukuk alanında eşitliğinin sağlanması için ekonomik, eğitsel ve hukuksal reformların gerçekleşmesi gerekmektedir[100]. Ziya Gökalp yazdığı diğer yazı ve şiirlerinde de kadının aile yapısının temelini oluşturduğunu açıkça ifade ederek kadının eğitilmesi davasının savunucusu olur[101].

Türkçülüğün temsilcilerinden olan Mehmed Şemseddin de kadın konusunda Ziya Gökalp ile aynı duyarlılık içindedir. Ziya Gökalp'ın görüşlerine benzer şekilde eski dönemlerde Roma'da, Hindistan'da, eski Araplar arasında kadınlara gerekli değerin verilmediğini Arapların diri diri kız çocuklarını mezara gömmeleri, İran ve Bizans'ta kadınların erkeklerin şehvani arzularını tatmin eder bir durumda olmaları örnekleriyle izah eder[102].

---

[95] **Age**, s.144-149.
[96] **Age**, s.152.
[97] **Age**, s.147.
[98] Ziya Gökalp, "Aile Ahlâkı", **Sosyo –Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1080-1098; Ayrıca bk. Hilmi Ziya Ülken, **age**, s.330.
[99] Ziya Gökalp, "Asrî Aile ve Milli Aile", **Yeni Mecmua**, S:20, (22 Teşrinisani 1333 / 22 Kasım 1917), s.383; Ziya Gökalp, Batılılaşmaya dair bakış açısını ,"*Çağdaş bir İslam Türklüğü*" ifadesiyle formüle etmiştir. bk. Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, (Haz.: Osman Karatay), Ankara 2006, s.17.
[100] Niyazi Berkes, **age,** s.448.
[101] Emel Doğramacı, **age**,s.69-75.
[102] Mehmed Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi", **İslam Mecmuası**, S:5, (27 Mart 1330 /9 Nisan 1914) s.142-144; Mehmed Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi", **İslam Mecmuası,** S:6, (10 Nisan1330 / 23 Nisan 1914), s.171.

İslami ilkelerin aslında kadınların statüsünü yükselttiği tezini savunan yazar, kadına gerçek değeri İslam dininin verdiğini Çarpıcı cümlelerle ifade eder: *"Ona pek mühim bir mevki-i içtimai vermiştir. Din-i Ahmedî, kadını âlâ eden ilk ve yegâne bir şeriattır."*[103]

Mehmed Şemseddin, İslamiyet kadar kadın haklarını koruyup kollayan onu gözeten başka bir dinin görülmediğini hatta Avrupa kanunları tetkik edildiğinde 20. yüzyıl medeniyetinde bile kadına bu kadar yüksek bir mevki verilmemiş olduğunun görüleceğini belirtir[104]. Dolayısıyla, Avrupalı kadınların yıllardır elde etmek için uğraştıkları hakları İslam dininin zaten kadına vermiş olduğunu ilave eder.

Yazar ayrıca İslamiyet'in kadınları zelil ve esir durumuna soktuğunu iddia edenlere karşılık, asıl sorunun İslam dininde değil İslamiyet'in yozlaştırılmış olmasında aranması gerektiğini savunmuştur. Pek çok tarafsız Avrupalının dahi bu durumu tescil ettiğini de belirtir.[105] Ayrıca, bir başka noktaya dikkat çekerek kadınlık meselesinin Osmanlı'daki vaziyeti ile Avrupa'daki vaziyetinin aynı olmadığını o nedenle aynı usullerin tatbik edilemeyeceğini şöyle ifade eder: *"Garbta kadınlık meselesi istirdad-ı hukukla, bizde ise bilakis tayin-i vezaifle alakadardır."*[106] Avrupa'da kadınların pek çok sektörde çalıştıktan sonra yeni haklar talep etme noktasına geldiğini, oysa Müslüman Osmanlı kadının ise henüz o aşamada olmadığını ilave eder.

Yazar, o dönemde kadınların modaya uygun giyinmeleri ve tesettüre riayet etmemeleri durumunu eleştirir. Kadının kendisini süslü bebekler gibi teşhir etmesi halinde, önce ailenin dağılmasına sonra toplumun bozulmasına sonra da milletin yozlaşmasına sebep olacağını savunur. *"Kadın, bu hususta tekâmül veya inhitat-ı içtimaiyenin hassas bir barometresi gibidir"*[107] sözleriyle Mehmed Şemseddin İslamcılar gibi *"Kadının inhitatıyla milletin inhitatı arasında doğru orantı olduğu"* tezini savunmuş olur.

Yine, İslamcıların değerlendirmelerine benzer bir şekilde kadınların o dönemde giydikleri kıyafetlerin kötü bakışları bazılarının hoşuna gitse de bir kadın için hürmetten ziyade nefrete sebebiyet vereceğini ve kadınlık şerefini zedelemiş olacağını şöyle belirtir: *"Zevk-i selim ile hiçbir vechile tevafuk etmeyen kıyafetler, bir kadın için cazib-i hürmet değil, calib-i nefrettir. Bu kıyafet belki ihtiraskâr birkaç nazara hoş gelebilir. Fakat buna mukabil kadınlık şerefi de paymâl edilmiş olur."*[108]Ayrıca, bütün bunların ötesinde kadınların mutlak eğitilmeleri zorunluluğuna da vurgu yapar[109].

İslam Mecmuası'nda "*Müracaat Ediyorum*" başlıklı yazısıyla bir hanım yazar, kadınların o dönemde Avrupalı hanımları taklit ederek tesettürden uzaklaşmış olmaları hususunu şöyle değerlendirir: *"Fakat ben belki müslüman hemşire hanımlar da hiçbir vakit çarşaflarımızı yırtıp, başlarımıza şapkalar geçirerek sokaklara dökülmek, balolara iştirak etmek, açılmak, saçılmak istediğimiz yok, bunlar hatırlarımızdan bile geçmiyor. Bizim, biz Osmanlı müslüman kadınlarının bu istenilmeyen vadilere dökülmeden pek ve pek çok dertlerimiz vardır. Mesele çarşaf, peçe meselesi değil belki asıl ,kadınlık" meselesi olmalıdır."*[110] Böylece hanım yazar kılık-kıyafet meselesindeki tartışmanın çok sığ bir tartışma olduğunu belirterek örtü meselesinden çok daha önemli sorunların olduğuna işaret eder. Yazar burada olayı daha çok, kadınların çalışarak

[103] Mehmed Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi", S:5, s.144.
[104] Mehmed Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi", S:6, s.170-171; Mehmed Şemsedin, "İslam Hanımı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, Ankara 1992, s.1105.
[105] Mehmed Şemseddin, "İslam'da Kadının Mevki-i İçtimaisi", S:5, s.145.
[106] Mehmed Şemseddin, "İslam Hanımı", s.1105.
[107] Mehmed Şemseddin, "İslam Hanımı", s.1105.
[108] Mehmed Şemseddin, "İslam Hanımı", s.1106.
[109] Mehmed Şemseddin, "İslam Hanımı", s.1105.
[110] F. N., "Müracaat Ediyorum", **İslam Mecmuası,** S:2, (13 Şubat 1329 / 26 Şubat 1914), s.59.

ekonomik hayatın içinde yer almaları açısından değerlendirir. Gelişmiş milletlerin kadınlarının erkeklerle birlikte çalışma hayatının içinde bulunduğunu ve eğitim aldığını belirterek bu noktada Türk kadınlarının da gerekli eğitimi alarak ve çalışarak toplumsal alanda yer almalarının gerekliliğine vurgu yapar[111].

Hanım yazarın özellikle vurguladığı bir başka nokta da kadınlarla ilgili yapılacak olan iyileştirme ve değişikliklerin kesinlikle gelenek ve göreneklere bağlı kalınarak yabancılara benzemeye çalışmadan yapılması gerektiğidir[112]. Bu noktada dergideki yazısında Evkaf Nezareti'nden kadınlar için bir kapalı çarşı ve okul yapılmasını isterken özellikle sağlık alanında kadınların istihdam edilmesi gerektiğini belirtir[113]. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki Türkçü kadınlar, kendi toplumunun kültürel normları ile çatışma içine girmekten çekinmektedirler.

Türkçü aydınlar dinî konulardaki görüşlerini daha çok İslam Mecmuası'nda kaleme almış oldukları yazılarla kitlelere ulaştırırlar. Dergide Ziya Gökalp, Mehmet Şemseddin, F. N.'nin haricinde pek çok yazar kadınlarla ilgili yazıların altına imza koyarlar. Bu yazılarda tesettürle ilgili olarak ön plana çıkan görüşler şu şekilde özetlenebilir:

- Kadın meselesi, sadece peçe ve çarşaf kavramlarının arasına sıkıştırılmamalıdır. Bu, meselenin sadece küçük bir kısmıdır.
- Kadına her türlü sosyal ve hukuki hakların verilmesi gerekir. Böylece toplumun temelini oluşturan aile kurumu güvence altına alınabilir.
- Kadınlar köklü bir eğitimden geçirilmelidir.[114]

Özellikle Ziya Gökalp gibi düşünen Türkçüler, İslam öncesi Türk geleneklerine referanslarla kadın konusunu tahlil ederler. Öte yandan çağın koşullarını ve gelişmelerini de takip ederek Batıcılık ile Türk örfünün birbirini beslediği bir kurgu üzerinde kadın sorunlarını ele almaya çalışırlar. Bu yüzden Türkçüler, meseleyi daha geniş bir perspektiften, radikal metotlara sapmadan, eğitime dayalı bir süreç içerisinde aydınlanmacı bir zihniyetle ve soğukkanlı olarak ele almaktan yana bir tavır takınırlar.

Sonuç

Avrupa'da Endüstri Devrimi ile birlikte kadının yoğun bir şekilde iş hayatının içine çekilmesi, aynı zamanda onun toplumsal alanda çok daha yoğun bir şekilde görünür hale gelmesi sonucunu doğurur. Avrupa tarihi içinde büyük oranda sürecin bir parçası olarak gerçekleşen bu olay, Osmanlı- Türk modernleşmesi açısından ideolojik konumlanma sonucu gerçekleşecek bir durumdu. Zira Osmanlı Devleti sanayileşmiş bir ülke değildi ve kadının, ucuz emek olarak iş hayatına çekilmesi gerekmiyordu. Dolayısıyla Türkiye'de kadının konumu, aydınlanma, modernleşme ve İslami değerler etrafında tartışılan bir çağdaşlık çağ dışılık geriliminde tarihsel derinliğini bulan bir mesele olarak algılanır. Bu algının 19. yüzyıla inen temelleri Tanzimatçı-Batıcı aydınların Avrupa algısı üzerinden şekillenir.O dönemin aydını, kadını hayatın içine çekmek, eğitmek ve kendine yaraşır bir kıyafet içinde görmek istediğini net bir şekilde ifade eder. Bu bağlamda en önemli hususlardan biri tesettür meselesidir. Buna karşın daha Tanzimatçı- Batıcı yönelişlerin ortaya çıkışıyla başlayan İslamcı karşıkoyuş bunu şiddetle itiraz ederek tesettürü dinin bir emri olarak görür ve kadının kendisini teşhir etmesi olarak gördüğü tesettürden uzaklaşmaya karşı çıkar. Türkçüler ise İslami değerler ile batılı değerlerin keskin ve şiddetli çatışmasının ülke ve millet yararına olmadığını düşündüğünden kadının toplumsal alanda var olmasını ve tesettür

[111] F. N., "Müracaat Ediyorum", s.60.
[112] F. N., "Müracaat Ediyorum", s.61.
[113] F. N., "Müracaat Ediyorum", s.62-63.
[114] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Çoğ, "İslam Mecmuasındaki (1914-1918) Kadın ve Aile İle İlgili Yazılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Kültürü**, S:511-512, Kasım-Aralık 2005, s.367-374.

meselesini evrimci bir karakterde ele alarak zamana yaymayı uygun görür. Ortaya çıkan sorun pratik bir mesele olmaktan ziyade teorik bir konu olarak gündeme gelir. Bugün tartışmalar hala bu karakterini muhafaza etmektedir. Ancak İslamcıların konumunda önemli bir değişim olur, kadının iş hayatına katılması yönündeki itirazlarını büyük oranda kaldırırlar ve kadının geleneksel İslami kimliği ile toplumsal alanda var olmasını savunmaya başlarlar. Bu ise tesettür konusunda yüz yıldır süren tartışmanın bugün çok daha şiddetli bir hal almasının en önemli sebebi olur.

Tartışmanın tarafları açısından kadınların modernleşmesi sorunu dinî algıların yağsatılması ya da kırılması meselesine doğru evrilmiştir. Bu açıdan tesettür nedir? Nereden kaynaklanmaktadır? Ahlâkî durumun kötüleşmesinde ya da iyileşmesinde oynadığı rol nedir? gibi sorulara verilen cevaplar ve cevaplar için oluşturulan referanslar konunun çerçevesini belirlemiştir. Bu bağlamda yazımızda Batıcılar, İslâmcılar ve Türkçüler şeklinde yapılan ayrımın tesettür meselesinde tam anlamıyla ayırt edici bir işlev görmediği anlaşılmaktadır. Mesela radikal batılılaşma taraftarı Abdullah Cevdet tesettürün İslâm'ın emri olmadığını söyleyerek dini, tesettür karşıtı düşüncenin referanslarından biri haline getirmeye çalışırken yine radikal bir batılılaşma taraftarı olan Salahaddin Asım, tesettürü İslâm'ın bir emri olarak görmekte ve İslâm dinini ilerlemenin önünde bir engel olarak değerlendirmektedir. Türkçü akımın öncüsü Ziya Gökalp, tesettür karşıtı görüşlerinin referansını ne dinden ne de Avrupa'dan almaktadır. Onun referansı İslâm öncesi Türk toplum yapısıdır. Böylece O, tesettür konusunda Batıcılarla birleşir. Fakat konuyu tartışma biçimi onlarınkinden tamamen farklıdır. Bir başka Türkçü düşünür olan Mehmet Şemseddin ise tesettürü dinin bir emri olarak görür ve Osmanlı kadınlarının buna riayet etmeleri gerektiğini savunur. Şeyhülislâm Mustafa Sabri ve Mahmud Esad gibi İslâmcılar ise tesettürü dinin emri olarak görürler ve kadınların kıyafetlerinde yapılacak değişikliğe karşı çıkarlar. Ancak onlar bir taraftan bunu söylerken öte taraftan toplumsal yapıda yapılacak değişikliklerin zamana yayılması gerektiğini ifade ederek tesettür konusunda sahip oldukları fikirlerde dinin belirleyiciliği konusunda şüphe uyandırırlar. Oysa Said Halim Paşa ve Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi bu konuda oldukça nettirler. Onlara göre tesettür dinin emridir ve buna uyulmalıdır.

Tesettürün işlevi konusunda taraflar farklı görüşler ileri sürmektedirler. İslâmcılar kadınların açık saçık giyinmeleriyle ahlâkın bozulduğunu ifade ederken Batıcılar tesettürün ahlâkı bozduğunu savunurlar. İslâmcılar ise tesettürün kadını erkeğin kötü bakışından ve saldırısından koruduğunu belirtirken Batıcılar buna karşı çıkarlar. Türkçüler ise bu tür tartışmalara hiç girmezler. Onlar açısından mesele bir kadın erkek eşitliği meselesi olarak algılanmaktadır ve Türk kadını her alanda olduğu gibi giyim kuşamda erkekle eşit bir şekilde toplum hayatında yerini almalıdır. Ancak bu zamanla gerçekleşecek bir hadisedir. Bu konuda aceleci olmaya gerek yoktur.

Tesettür meselesi doğası gereği dini, tartışmaların merkezine çekmiştir. Bu ise bütün siyasi akımlar açısından dinin toplumu biçimlendirici rolü üzerinde kafa yormaya zorlamıştır. Diğer yandan tesettür, İslâmî kimliğin kadın üzerinden sivil ve kamusal alanda görünürlüğünü temsil eden son derece önemli bir sembol olarak tartışmalarda hayati bir konuma yükselmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Ahmet Mithat, **Avrupa Adâb-ı Muâşereti Yahut Alafranga**, (Haz.: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

AKTAğ, Cihan, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık -Kıyafet ve İktidar**, Kapı Yayınları, İstanbul 2006.

Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, (Haz.: Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Ağa, Emel, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.966-978.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.434-455.

Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, (Haz.: Nuri Sağlam), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.

BAYRAM, Kerim, **II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakîm'de Kadın ve Aile,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

BÜRÜNCÜ, Ali, "Müstehcenlik Tartışmaları Tarihinde Bir Zanbağın Hikâyesi", **Tarih Yolunda**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s.277-288.

BOCK, Gisela, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev.: Zehra Aksu Yılmazer, Literatür Yayınları, İstanbul 2004.

Celal Nuri (İLERİ), **Kadınlarımız,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1996.

ÇAKIR, Serpil, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ile Nizamnameleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.988-1012.

ÇOĞ, Mehmet, "İslam Mecmuasındaki (1914-1918) Kadın ve Aile İle İlgili Yazılar Üzerine Bir Değerlendirme", **Türk Kültürü**, S:511-512, Kasım-Aralık 2005, s.367-374.

DAVIS, Fanny, **Osmanlı Hanımı**, Çev.: Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

DEMİR, Ahmet İshak, **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı,** Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

DOĞAN, İsmail, **Osmanlı Ailesi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

DOĞAN, İsmail, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları Ankara 1992, s.176-198.

DOĞRAMACI, Emel, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.

ERDİRENÇELEBİ, Meral, **Atatürk'ün Şıklığı,** Eğitim Yayınevi, Konya 2011.

EROL, Burçin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu,** (10-11 Aralık 1994), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s.147-154.

ESKİKURT, Ayşegül, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması,** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Tanzimat'ta İçtimai Hayat", **Tanzimat 2**, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s.619-659.

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul 1968.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, (Haz.: Osman Karatay), Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

GÖKALP, Ziya "Aile Ahlâkı", **Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.1080-1098.

GÜZEL, Şehmuz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:3-4, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s.858-876.

GÜNDÜZ, Mustafa, "Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri", **Turkish Studies**, Vol. 5/1, Winter 2010, s.1067-1088.

HANİOĞLU, Şükrü, "Batıcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1382-1388.

HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

IŞIN, Ekrem "19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.538-565.

İNAN, Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

KAYALI, Kurtuluş,**Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Kılıçzade Hakkı, **İtikadât-ı Bâtılıya İlân-ı Harb**, Dersaâdet 1329.

KOCA, Ferhat, **Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları,** Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Derviş Vahdeti**, Temel Yayınları, İstanbul 2001.

KODAMAN, Bayram, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", **Tercüman Kadın Ansiklopedisi,** C:2, İstanbul 1984, s.601-647.

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923),** T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi,** İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Mahmud Esad (BOZKURT), "Tesettür-i Nisvân Meselesi Hakkında Son Söz", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyaset ve Değer Tartışmaları,** (Ed.: Ferhat Koca), Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s.357-359.

Mehmet Ferit Vecdi, **Müslüman Kadını**, Trc.: M. Akif Ersoy, Sinan Yayınevi, İstanbul 1997.

Mehmed Şemseddin, "İslam Hanımı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,** C:3, Ankara 1992, s.1102-1106.

Mustafa Sabri, "Aile Hayatı, Tesettür Meselesi, Kadın Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C:3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.1106-1123.

ORTAYLI, İlber "Batılılaşma Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.134-138.

Said Halim Paşa, **Buhranlarımız,** (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser.

Salahaddin Asım, **Osmanlı'da Kadınlığın Durumu**, (Haz.: Metin Martı), Arba Yayınları, İstanbul 1989.

SEVİN, Nureddin, **Onüç Asırlık Türk Kıyâfet Tarihine Bir Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

SEVİNÇ, Necdet, **Türkler'de Kadın ve Aile,** Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2007.

SÜRMELİ, Serpil "1838-1918 Yılları Arasında İlk Kez Türk Basınında Yer Alan Türk Kadını İle İlgili Meseleler", **1. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı,** (Haz.: İlhan Gülsün), Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2002, s.149-156.

TAĞÇIOĞLU, Muhaddere, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri,** Akın Matbaası, Ankara 1958.

TOPRAK, Zafer "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.126-132.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.62-66.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,** Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1996.

TÜRESAY, Özgür "Mecmua-i Ebuzziya'da Tesettür Meselesi ve Feminizm Tartışmaları", **Toplumsal Tarih**, C:XV, S:87, Mart 2001, s.16-23.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1998.

Süreli Yayınlar

Abdullah Cevdet, "Tesettür Meselesi", **İctihâd,** S:29, (15 Ağustos 1327 / 28 Ağustos 1911), s.809-811.

GÖKALP Ziya, "Asrî Aile ve Milli Aile", **Yeni Mecmua**, S:20, (22 Teşrinisani 1333 / 22 Kasım 1917), s.381-383.

F. N., "Müracaat Ediyorum", **İslam Mecmuası**, S:2, (13 şubat 1329 / 26 şubat 1914), s.58-63.

Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", **İctihâd,** S:55 ,(21 şubat 1328 / 6 Mart 1913), s.1226-1228.

Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık bir Uyku", **İctihâd**, S:57, (7 Mart 1329 / 20 Mart 1913), s.1261-1264.

Mehmed Şemseddin, "İslamda Kadının Mevki-i İctimaisi", **İslam Mecmuası,** S:5, (27 Mart 1330 /9 Nisan 1914) s.142-145.

Mehmed Şemseddin, "İslamda Kadının Mevki-i İctimaisi", **İslam Mecmuası,** S:6, (10 Nisan1330 / 23 Nisan 1914), s.170-173.

Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakîm**, S:2, (21 Ağustos 1324 / 3 Eylül 1908), s.20-22.

Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat", **Sırat-ı Müstakîm**, S:3, (28 Ağustos 1324 / 10 Eylül 1908), s.36-37.

"Hanımların Otomobille Gece Piyasaları", **Sırat-ı Müstakîm,** S:106, (2 Eylül 1326 /15 Eylül 1910), s.26-28.

"İstanbulda Tesettür- Çarşaf-i Alenî", **Sırat-ı Müstakîm,** S:94, (10 Haziran 1326 / 23 Haziran 1910), s.282-283.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 489-498, ANKARA-TURKEY

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA *-dAvUK / -dAyUK* ve *–(y)Uk* BİÇİM BİRİMLERİNİN UZANTILARI

Mustafa SARI[*]

ÖZET

Bu çalışmada, Türk dili tarihinde kelime>enklitik>ek sürecini tamamlamış olan *-dAvUK / -dAyUK* ve *–(y)Uk* biçim birimlerinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki uzantıları incelenmiştir.

Tarihî metinlerde kullanılan; ancak bugün Standart Türkçede yaşamayan sözcükleri, biçim birimleri, ses değişmelerini ya da anlam nüanslarını Türkiye Türkçesi ağızlarında görmek mümkündür. Bu nedenle Türkiye Türkçesi ağızları, söz varlığı, ses bilgisi, biçim birim özellikleri ve anlam bilgisi bakımından Standart Türkçeden daha zengin bir birikime sahiptir.

Sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan, Standart Türkçede yaşamayan biçim birimlerin tespit edilmesi ve zaman içinde bu biçim birimlerde ortaya çıkan ses, yapı ve anlam değişmelerinin ortaya konması, Türk dilinin tarihsel birikiminin kayıt altına alınması ve Türk dilindeki art zamanlı değişmeler bakımından önemlidir.

Bu çalışmada, öncelikle enklitik terimi tanımlanmış, kelime>enklitik>ek sürecinin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Tarihî metinlerde bu sürecin nasıl geliştiği, söz konusu biçim birimde zamanla ortaya çıkan ses, biçim ve anlam değişmeleri örneklerle ortaya konmuştur. Daha sonra tarihî süreçte unutulan ve bugün Standart Türkçede yaşamayan bu biçim birimin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki biçimleri ve anlam özellikleri tespit edilmiştir. Söz konusu biçim birimin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki uzantılarını tespit etmek için Türk Dil Kurumu tarafından bilgisayar ortamında hizmete sunulan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü kullanılmıştır. Bilindiği üzere bu sözlük, Derleme Sözlüğü ve ağızlarla ilgili akademik çalışmaların söz varlığının taranmasıyla oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enklitik, ek, *-dAvUK / -dAyUK* , *-(y)Uk*, Türkiye Türkçesi ağızları.

DIMENTIONS OF THE MORHEME S *-dAvUK / -dAyUK* and *–(y)Uk* IN DIALECTS OF TURKEY TURKISH

ABSTRACT

In this study, Turkey Turkish dialect extensions of *dAvUK / -dAyUK* and *–(y)Uk* morphemes which have completed the word>enclitic>suffix process in Turkish language history are examined.

[*] Doç. Dr., Mevlana Üniversitesi Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl., El-mek: msari68@hotmail.com

The words, morphemes, phonetic changes or semantic differences that do not exist today's standard Turkish but be used in historical texts can be found in Turkey Turkish dialects. For this reason, Turkey Turkish dialects have richer reservoir compared to Standard Turkish in terms of vocabulary, morphology, phonology and semantics.

To determine morphemes that are only used in Turkey Turkish dialects but do not exist in Standard Turkish and to introduce phonetic, structural and semantic differences are important in terms of recording historical reservoir of Turkish language and the diachronic changes in Turkish language.

In this study, firstly the term enclitic is defined, and process of word>enclitic>suffix is emphasized. How this process develops in historical texts is examined with examples by considering phonetic, morphologic and semantic changes through time. Then, morphologic and semantic dimensions in Turkey Turkish dialects of the morphemes which have been forgotten in historic process but exist in Standard Turkish are identified. For identifying the dimensions of the morpheme in Turkey Turkish dialects, Turkey Turkish Dialects Dictionary which is computerized by Turkish Language Institution is used.

Key Words: Enclitic, suffix, *dAvUK / -dAyUK , -(y)Uk*, dialects of Turkey Turkish.

1. Giriş

Daha önce yayımlanmış bir çalışmada, *–dAvUK/-dAyUK* biçim biriminin, Türk dilinin tarihî metinlerindeki ses, biçim ve anlam özellikleri üzerinde durmuş ve bu biçim birimin bağımsız bir biçim birim (kelime) iken enklitik gibi kullanılmaya başladığını daha sonra ise bağımlı bir biçim birim (ek) haline geldiğini tespit etmiştik (Sarı 2010).

Bu çalışmada ise kelime>enklitik>ek sürecini tamamlamış olan *–dAvUK/-dAyUK* ve *–(y)Uk* biçim birimlerinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki uzantıları üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili temel bilgiler, önceki çalışmamızdan özetlenerek aktarılmıştır.

Enklitik terimi, David Crystal'ın (1994:57) *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* adlı çalışmasında, genel ağın yaygın olarak kullanılan ansiklopedileri *Glossary of Linguistic Terms* ve *Vikipedia*'da şu şekilde açıklanmıştır: Fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı; ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimler, *klitik* terimi ile karşılanmaktadır. Bağlı bulunduğu kelimeden önce gelen klitikler, *proklitik*; sonra gelen klitikler ise *enklitik* biçiminde adlandırılmaktadır. Örneğin İngilizcede '*They will'* yapısının kısaltılmış biçimi olan *'They'll'*, enklitik olarak değerlendirilmektedir. Benzer biçimde *'I have not'* yapısının kısaltılmışı olan *'I haven't'* biçimi de bir enklitiktir. İngilizcede bu tür enklitikler, vurgusuzdur. İngilizcedeki belirlilik ve belirsizlik takıları olan *the* ve *a/an* biçimleri de *proklitik* örneğidir.

Türk dilinde bugüne kadar *enklitik* konusunda yapılan çalışmalar şunlardır: Marcel Erdal (2000), F. Sema Barutçu Özönder (2001), Mehmet Vefa Nalbant (2004), Bilge Özkan Vefa Nalbant (2007), Ahmet Bican Ercilasun (2008), Birol İpek (2009) gibi araştırmacıların çalışmaları yayımlanmıştır.

Bu çalışmada esasen bağımsız bir kelimeyken enklitik gibi kullanılan daha sonra ek özelliği kazanan *–dAvUK/-dAyUK* ve *-(y)Uk* biçim biriminin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki uzantıları incelenecektir. Söz konusu eklerin tarihî dönemlerdeki ses, biçim ve anlam özellikleri önceki çalışmamızdan özetle aktarılmıştır.

2. *-dAvUK / -dAyUK* ve *-(y)Uk* Biçim Birimlerinin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Uzantıları

-dAvUK / -dAyUK ve *–(y)Uk* biçim birimlerinin kökeni ve yapısı hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ek genelde bir çalışmanın alt başlığı altında ele alınmıştır. Örneğin Saadettin Buluç (2007:118), *andayuḳ* sözünün *anı teg oḳ* biçiminden geldiğini belirtir; ancak sözcüğün daha sonra enklitik ve ek gibi kullanıldığı hakkında bilgi aktarmaz. Şinasi Tekin (1974:133) "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-Bolga' Sorunu" başlıklı yazısında, *andavuk, bundavuk, oluk* ve *buyuk* kelimelerindeki *+yuḳ, +uḳ* ve *+vuḳ* eklerinin, *ok/ök* pekiştirme edatının ekleşmiş biçimi olduğunu belirtmiştir. Çalışmada, aşağıdaki örneklere bağlı olarak *buyuk* sözü 'bunun gibi, böyle'; *oluk* sözü de 'bizzat bu' biçiminde anlamlandırılmıştır:

"…ḳız ḳızı birle üç er ḳarındaş 24 müteferrik ḳızları ḳalsa cevabı *buyuḳ* bola…" (362)

"… ḳalan malın oluḳ ḳıza vireler…" (215)

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *olok dem, olok saat, şolok dem* ve *şolok saat* gibi kelime gruplarında da *ok/ök* kuvvetlendirme edatı bulunmaktadır.

Tarihî metinlerden yapılan taramalar, *–dAvUK/-dAyUK* biçim biriminin kökeni sayılan *andaġoḳ/andaġuḳ* sözcüğünün ilk olarak Harezm Türkçesi metinlerinde kullanıldığını göstermektedir. Harezm Türkçesinde "Öyle, öylece, tam o şekilde" anlamlarındaki kelimenin açılımı, Saadettin Buluç'un belirttiği gibi olmalıdır: *anı teg ok*.

Nehcü'l-Feradis'te *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kullanım sıklığı çok düşük olduğu halde, bu edatın birleşmesiyle oluşan "öyle, öylece, tam o şekilde" anlamındaki *andaġoḳ* biçiminin kullanımı yaygındır. Örnek:

"Ol taqı *andaġoq* tanuqluq berdi." (35-13)

Eserde kelimenin, *er-, turur, kıl ve ol-* ile birleşerek yüklem olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örnek:

"üç miṅgn kişi cümlesi toydılar, taqı küweç aşı *andaġoq* erdi, taqı tandûr etmekler *andaġoq* erdi" (29-13-14)

"Bu maʿnî taqı *andaġoq* turur" (427-7)

"ʿÖmer taqı *andaġoq* boldı." (114-14)

"Biz taqı *andaġoq* qılduq." (29-16)

Nehcü'l-Feradis'te *andaġoḳ* sözüyle biçim bakımından benzer özellikler gösteren ve " Böylece, bunun gibi, tam bu şekilde" anlamlarında *mundaġoḳ* sözü de bulunmaktadır. Örnek:

"Qoy edileringe taqı *mundaġoq* ḥüküm bolġay. Sığır edileringe taqı *mundaġoq* hüküm bolġay tep aydı." (251-3)

Harezm Türkçesinin bir başka eseri *Kışāṣü'l-Enbiyā*'da "öyle, öylece, tam o şekilde" anlamlarındaki *andaġuḳ* sözü yaygın biçimde kullanılmıştır. Örnek:

"Tegme bir köniṅ ḳalınlıḳı beş yüz yıllıḳ yer turur, arası ma *andaġuk*. Yana tegme bir yerniṅ ḳalınlıḳı beş yüz yıllıḳ yer turur, arası ma *andaġuk*." (4r3)

Kelimenin, *turur, ḳıl-* ve *bol-* ile birlikte yüklem olarak kullanıldığını gösteren örnekler de vardır:

" Cevrā'il aydı: *andaġuḳ* turur…" (169r5)

"*Andaġuḳ* ḳılurlar.." (148r12)

"… biziṅ velî ḳullarımız *andaġuḳ* bolur…." (167v4)

Kışāṣü'l-Enbiyā'da geçen *mundaġuḳ* sözcü de biçim ve anlam bakımından *andaġuḳ* ile benzer özellikler taşımaktadır. Örnek:

"Tevrît içinde *mundaġuḳ* oḳıdım tep imān keltürdi." (67v7)

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden taramalar yapılmıştır. Söz konusu biçim birim sadece, 14. yüz yılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan *Nazmü'l-Hilāfiyyat Tercümesi*'nde, *andavuḳ* sözünde geçmektedir. Örnek:

"Eger mīrāṣ alsa anı, yā satun alsa, anı bir er- mālik olmaz vaṭya *andavuḳ* bāṭıl olur." (35b-16)

"Revā degül boġazlamaḳ dırnaḳ ile, daḳı revā degül- diş ile çıḳduḳdan ṣoŋra *andavuḳ* aŋla!" (116b-6)

Harezm Türkçesinde *andaġoḳ/andaġuḳ* örneklerinde enklitik gibi kullanılan *-daġoḳ/-daġuḳ*, karışık dilli eserlerde ekleşmiş ve *-dAvUK /-dAyUK* biçimini almıştır. Her iki biçim birim de eklendiği kelimeye "öyle, öylece, bunun gibi" anlamlarını katmakta ve isim çekim eki gibi kullanılmaktadır.

Harezm Türkçesinde enklitik olarak kullanılan *-daġuḳ/-daġoḳ*, karışık dilli eserlerde bir yandan değişmeden kullanılırken diğer yandan ekleşerek damak uyumuna bağlanmış ve bir çekim eki özelliği kazanmıştır. Örneğin, söz konusu biçim birim *Ferā'iz Kitābı'nda* enklitik gibi kullanılmıştır. Örnek:

"…eger ata ana bir ata ḳız ḳarındaşı birle ata bir ata ḳız ḳarındaşı ḳalsa māl ḳamu ata ana bir ata ḳız ḳarındaşına böle *andavuḳ e*ger ata ḳız ḳarındaşı ḳalsa…" (70b-6)

Aynı eserde "Bunun gibi, böyle" anlamındaki *bundavuḳ* kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Örnek:

"… eger ana birle oġul ḳalsa altıda bir anaya böle ayruḳı böle ve *bundavuḳ* eger ana ata ve oġul ḳalsa…." (62b-21)

Karışık dilli bir diğer eser olan *Behcetü'l- Ḥadā'ik fi Mevʿizeti'l-Halā'iḳ*'da *–dAyUK* biçim biriminin 1. teklik şahıs zamirine ve isim köklerine eklendiği ve bir çekim eki gibi kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnek:

"[121a] Bir Çalapsın ʿālem içre, *mindeyük* bendeŋ delim

Sinden ayruḳ Çalap yoḳdur kim aŋa yalvarsa men"

"[166] biş namāz birdi saŋa, ol biş ḳanad bola yarın;

kerseler ince ṣırātnı *ḳuşdavuḳ* sen uçmaġa"

"[148b] Közleri *gevherdeyük*, ol balḳıyur yüzinde nûr

Yarı datlu agzı içre, *baldayuḳ* hem ḳand şeker"

Son iki örnek, *–dAyUK/–dAvUK* biçim biriminin kelime>enklitik>ek sürecini tamamladığını göstermektedir.

Ok/ök edatının enklitik ve ek gibi kullanılmasıyla ilgili bilgileri Şinasi Tekin vermektedir. Tekin (1974:133) "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-Bolga' Sorunu" başlıklı yazısında, *oluk* ve *buyuk* kelimelerindeki *+yuḳ* ve *+uḳ* ve *ok/ök* pekiştirme edatının ekleşmiş biçimi olduğunu belirtir.

Bu durumda tarihî metinlerde bağımsız bir kelimeyken ekleşen ve çekim eki gibi kullanılan iki biçim birim bulunmaktadır: *–dAyUK/–dAvUK* ve *–(y)Uk*. Bu biçim birimlerin, yaygın olmamakla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde geçen *buğdayık* sözündeki *–Ik* eki de ses, biçim ve anlam bakımından Tekin'in kaydettiği biçim birime benzemektedir. *Buğdayık* sözcüğünü anlamı şöyledir:

Buğdayık: Buğdaya benzeyen bir çeşit ot, yabanıl buğday (Göksun –**Maraş)**

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde geçen *suyuk* sözü de benzer özellikler göstermektedir. Sözlükte kelime şöyle kaydedilmiştir:

Suyuk: Sıvı (Isparta)

Buğdayık örneğinde *–Ik* eki, eklendiği kelimeye, *buyuk* (bunun gibi, böyle) örneğinde olduğu gibi, benzetme anlamı katmıştır. *Buyuk* örneğinde çekim eki görevindeki ek, *buğdayık* sözünde yapım eki gibi kullanılmıştır.

Isparta ağzından derlenen *suyuk* sözünde de ek, kelimeye benzetme anlamı katmış gibi görünmektedir. Ancak bugün Tatar Türkçesinde yaşayan ve sözlüklerde anlamı "1. Sıvı. 2. Sulu. 3. Koyu olmayan. 4. Seyrek. 5. Donuk. 6. Cıvık. 7. Güçsüz, halsiz." biçiminde verilen *sıyık* sözü ses ve biçim bakımından Isparta ağzındaki *suyuk*'a benzemektedir. Tatarcada aynı köke dayanan *sıyıgay-* (Sıvılaşmak, sulanmak. 2. Seyrelmek. 3. Rengi açılmak, azalmak.) ve *sıyıkça* (akıcı, sıvı) sözleri de bulunmaktadır (Öner 2009:236).

Mehmet Kara *sıyık* sözünü açıklarken, sözcüğün *suw (sub>suw>su)* kökenine dayandığını, *sıvık* ile *sıyık* arasında biçim bakımından ilişki olduğunu, Clauson'un kelimeyi *suvuk* biçiminde kaydettiğini, *v>y* değişimi sonucunda *sıyık* biçimine geldiğini belirtir (Kara 2003:383).

Aşağıda *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nde *–dAvUK* biçim birimini almış örnekler sıralanmıştır:

Çakıldavuk: Değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir aygıt. (Karaman –Konya)

Döngüldevik: Kararsız, işkilli (kimse). (Bozkır -Konya)

Şatırdavuk: Kaynana zırıltısı denilen oyuncağın büyüğü. (Kırım Türkleri)

Mıdavuk: Çok zayıf. (Boyabat –Sinop)

İlk üç örnekte geçen *–dAvUk* eki biçim bakımından tarihî metinlerde geçen biçim birime benzemektedir. Ancak bu örneklerdeki *–dA* eki, yansıma isimlerden fiil türeten ek olmalıdır. Buna göre kelimelerin biçim incelemesi şöyledir: *çakıl+da-vuk, dön-gül+de-vik, şatır+da-vuk.*

Bu örneklerdeki *–vIk/-vUk* ekleri, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *–dA-(y)Ik/-dA(y)Uk* biçim birimi ile yakından ilgilidir. Aşağıda Türkiye Türkçesi ağızlarında bu biçim birimin kullanıldığı örnekler çıkartılmıştır.

Bıngıldayık: Kaynak, pınar(Taşköprü –Kastamonu)

Büngüldeyik: Kaynak, pınar. (Boyabat –Sinop)

Cımbıldayık: Dönek, sözünün eri olmayan. (Atabey –Isparta, Çal –Denizli)

Civirdeyik: Mayası gelmemiş ekmeğin üzerindeki ince kabarcıklar. (Sarıoba Polatlı -Ankara)

Çepildeyik: Çok konuşan, geveze. (Boyabat -Sinop)

Döngüldeyük: Dengesiz, ileri geri sallanan (kimse) (İskilip –Çorum)

Fışıldayık: Her işi becerirmiş gibi davranan (kimse). (Çal -Denizli), bir çeşit büyük boylu ot. (Çeltek Yeşilova -Burdur)

Galdırdayık: Toprak yığını, hüyük. (Kasımlar Gölpazarı –Bilecik)

Gangıldayık: İhtiyarlıktan titreyerek yürüyen insan ya da hayvan. (İskilip –Çorum), çok zayıf insan ya da hayvan (Büyükkabaca *Senirkent –Isparta, -Kastamonu)

Gengildeyik: Geveze, saygısız (kimse). (Yukarıseyit Çal –Denizli)

Gıncırdayık: Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı.(Büyükkabaca, Senirkent -Isparta)

Mınkıldayuk: Bataklık. (Bulak, Alıcık, Diphacı, Merzifon –Amasya)

Parıldayık: Yıldırım. (Karaşar, Beypazarı –Ankara)

Vızırdayık: Sızıltılı, ince, tedirgin edici bir sesle, sürekli ağlayan. (İskilip -Çorum)

Vızırdayık: Topaç. (Kastamonu, Boyabat -Sinop)

Zıngıldayık: Pelte. (İnecik –Tekirdağ)

Bu örneklerde de yansıma isimlerden fiil türeten *+dA* ekinin üzerine /y/ yardımcı sesle birlikte fiilden isim türeten *–Ik* eki getirilmiştir. Bu biçim birimdeki /y/ yardımcı sesi, *çakıldavuk, döngüldevik, şatırdavuk* örneklerinde /v/sesine dönüşmüştür. Türkiye Türkçesi ağızlarında kaydedilen *döngüldeyük* (Dengesiz, ileri geri sallanan (kimse) İskilip –Çorum) ve *döngüldevik* (Kararsız, işkilli (kimse) Bozkır -Konya) sözleri bu kanaati güçlendirmektedir.

3. Sonuç

Bu çalışmada, Türk dilinin tarihi dönemlerinde kelime>enklitik>ek sürecinden geçerek ekleşen *dAyUk/-dAvUk* ve *–(y)Uk* biçim birimlerinin, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki uzantıları ele alınmıştır. Yapılan taramalar ve değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Eski Türkçedeki, *anı teg* sözünün *antag* biçimini almasında olduğu gibi, *anı teg ok* sözcüklerinin birleşmesiyle *andaġoḳ*/*andaġuḳ* biçimi ortaya çıkmıştır.

2. Karışık dilli eserlerde söz konusu biçim birim ekleşmiş ve damak uyumuna bağlanmıştır. Örnek: *ḳuşdavuḳ* (kuş gibi), *gevherdeyük* (gevher gibi), *baldayuḳ* (bal gibi).

3. Karışık dilli eserlerde görülen *buyuk* ve *oluk* sözlerindeki *–(y)Uk* eki esasen *ok/ök* kuvvetlendirme edatının ekleşmiş biçimidir ve çekim eki özelliği göstermektedir.

4. Kahramanmaraş Göksun ağzından derlenen *buğdayık* (Buğdaya benzeyen bir çeşit ot, yabanıl buğday.) sözünde geçen *–Ik* eki, ses biçim ve işlev bakımından tarihî metinlerde kaydedilen *buyuk* örneğine benzemektedir. *Buyuk* örneğinde çekim eki görevindeki ek, *buğdayık*'da türetme eki gibi kullanılmıştır.

5. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde biçim bakımından tarihî metinlerde kullanılan *–dAyUk /-dAvUk* eklerine benzeyen biçim birimler tespit edilmiştir. Ancak bunlar biçim bakımından farklı özellik göstermektedir. Tarihî metinlerdeki biçim, *anı teg ok/ök* söz öbeğinin

andagok biçiminde birleşmesi ve bunun da *–dAyUk /-dAvUk* ekleşmesi şeklinde açıklanırken ağızlardaki biçim biriminin açıklaması şöyledir*:+dA-(y)Ik / +dA-(v)Ik.*

KAYNAKÇA

ATA, Aysu (1997), *Kısasü'l Enbiya I-II,* TDK Yay., Ankara.

BARUTÇU, F. Sema (2001), "Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: ÇI/ ÇU", *Kök Araştırmalar Dergisi***,** C. III Sayı: 2, Güz 2001, s. 75-86.

BİLGİN, Azmi (1996), *Nazmü'l-Hilafiyyat Tercümesi*, TDK Yay., Ankara.

BULUÇ, Saadettin (2007), "Behçetü'l-Ḥadā'ik Fî Mev' izeti'l-Ḫalā'ik'ten Derlenmiş Koşuklar" *Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler* (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 116-146.

BULUÇ, Saadettin (2007), "Eski Bir Türk Dili Yadigarı Behçetü'l-Ḥadā'ik Fî Mev' izeti'l-Ḫalā'ik", *Prof Dr. Saadettin Buluç Makaleler* (Haz. Zeynep Korkmaz), TDK Yay., Ankara, s. 184-112.

CANPOLAT, Mustafa (1968), "Behcetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine", *TDAY-Belleten 1967*, s. 165-175.

CRYSTAL, David (1994), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics,* Blackwell, Oxford.

DEMİR, Nurettin (2007), "Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu", *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 302-312.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), "La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi", *Dil Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 2 Bahar 2008, Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, s. 3556.

ERDAL, Marcel (2000), "Clitics in Turkish", *Studies on Turkish and Turkic Languages*, Proceedings of the Ninht International Conference on Turkish Linguistics, Oxford. August 12-14, 1998, (edt.by Aslı GÖKSEL and Celia KERSLAKE) Wiesbaden.

http://tdkterim.gov.tr/ttas/

İPEK, Birol (2009), "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları", *Turkish Studies,* Volume 4. S. 3, Erzincan, s.1199-1212

KARA, Mehmet (2003), "Mızıkçı Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S.13, Bahar 2003, s. 381-387.

NALBANT, Bilge Özkan (2007), "Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat>mAt", *Central Asian Studies,* Voluma 11-1, Korea University, Korea.

NALBANT, Mehmet Vefa (2004), "Türkçe Enklitik Edatı LA" *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı II,* 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara. s. 2157-2173.

ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

SARI, Mustafa (2010), "Karışık Dilli Eserlerde Kelime>Enklitik>Ek Sürecinde Bir Biçim Birimi: *-dAvUK / -dAyUK*", *Turkish Studies*, C. 5/1, s. 594-615.

Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1996.

TEKİN, Şinasi (1974), "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde „Olga-Bolga" Sorunu" *TDAYB,* TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 499-512, ANKARA-TURKEY

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE *GİBİ* EDATIYLA KURULAN BENZETMELİ ANLATIMLAR*

*İ.Gülsel SEV***

ÖZET

Bütün dillerde söyleyişe çekicilik kazandırmak için deyim olarak nitelendirilen söz öbekleri kullanılır. Deyimler genellikle gerçek anlamı dışında kullanılarak, bir kavramı, bir durumu anlatmak üzere, çoğunlukla birden fazla kelimeden kurulan kalıplaşmış söz öbekleridir.

Dilde anlatımı etkili kılmanın yollarından biri de aktarma olayı içerisinde yer alan benzetmelere başvurmaktır. Benzetme, niteliği anlatılmak istenen nesnenin veya varlığın bir başka nesneye ya da varlığa dayanılarak onunla benzerliği ortaya konarak anlatılmasıdır. Bu eğilim dilimizde daha çok benzetme edatı diye adlandırılan *gibi* edatıyla, edat grubu niteliğinde, gerçekleştirilir. **duvar gibi:** Sağır, **fitil gibi:** Çok sarhoş, **peri gibi:** Çok güzel, **kıyamet gibi:** Pek çok, **ay parçası gibi:** Güzel kız, çocuk, **gâvur ölüsü gibi:** Çok ağır, hantal, **kör değneğini beller gibi**: Hep aynı işi yapmak. vb. örneklerde olduğu gibi. Söz konusu kelime grupları fiillerle birlikte kullanıldığında (isim-fiil grubu kalıbında) deyim niteliği kazandığı açıktır. **Kedi ciğere bakar gibi bak-:** İmrenerek bakmak, **arpacı kumrusu gibi düşün-:** Ne yapacağını bilmeyerek derin derin düşünmek, **pişmiş kelle gibi sırıt-:** Dişlerini göstererek yersiz ve aptalca gülmek. vb. örneklerde olduğu gibi.

Bu yazıda Türk dilinde yaygın olarak kullanılagelen gibi edatıyla kurulan kalıplaşmış söz öbeklerinin işleyişi üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın esas konusunu dilimizde fiilsiz kullanılan gibi edatlı kalıplaşmış kelime grupları teşkil ettiğinden bu yapılar için TDK Türkçe Sözlük taranarak söz konusu gruplar çıkarılacak; bunlar anlam ilişkileri, kalıplaşma dereceleri, yapıları vb. bakımından incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: gibi edatı, deyim, kalıp söz

THE EXPRESSIONS OF SIMILE WITH THE POSTPOSITION OF "GİBİ" IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

Phrases described as “idioms” are used in all languages in order to make speech more attractive. Idioms are generally used out of their original meanings to explain a notion or an event, and they consist of more than one stereotyped phrases.

---

* Bu yazı, 20-25 Ekim 2008 tarihlerinde 6. Uluslararası Türk Dili Kurultayında sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Doç.Dr., AÜBİ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mek: sev_g@ibu.edu.tr

One of the ways to make speech more attractive is to use simile, which is within the framework of metonym. Simile is the description of a thing or being on the basis of its similarity to the other things or beings. This inclination is realized with the postposition of simile "gibi" in a postpositional phrase as in the following examples. **duvar gibi:** deaf, **fitil gibi:** very drunk, **peri gibi:** very beautiful, **kıyamet gibi:** too many/much, **ay parçası gibi:** a very beautiful girl or child, **gâvur ölüsü gibi:** too heavy, gross, **kör değneğini beller gibi:** always doing the same job. When these phrases are used with verbs (in the structure of verbal nouns) idiom properties became more obvious as in the following phrases. **Kedi ciğere bakar gibi bak-:** to look enviously, **arpacı kumrusu gibi düşün-:** to think without knowing what to do, **pişmiş kelle gibi sırıt-:** laughing stupidly in vain by showing the teeth.

The focus of the present study is the operation of stereotyped phrases with the postposition of "gibi", which is commonly used in Turkish Language. As the main point of the study is the stereotyped phrases with the postposition of "gibi", which are verbless, the structures are gathered through scanning TDK Turkish dictionary, and they will be analyzed in terms of meaning relations, the degree of becoming stereotyped and their properties.

Key Words: postposition of "gibi", idioms, stereotyped phrases.

Giriş

Bütün dillerde söyleyiş güzelliği çekicilik kazandırmak için deyim adını verdiğimiz söz öbekleri kullanılır. Bu söz öbekleri için Türkçemizde tabir, ıstılah, mesel gibi terimler de kullanılırken batı dillerinde expression, saying, idiom, parable, metaphor, paradoks vb. imge, simge niteliğinde çağrışım yapan terimler daha da ağız kalıplarına inerek argo, slang, jargon gibi bozuk ağız denilen, dolambaçlı, çok anlamlı sözcüklere uzayan geniş sınırlı bir kavrama ulaşır.[1]

Deyimlerin kapsamı, saptanması ve sınıflandırılması[2] konusunun ayrıca değerlendirilmesi gerektiği düşüncesiyle araştırmacılarımızın deyim konusundaki tanımlarına yer verelim:

Deyim Türkçe Sözlük'te genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir olarak tanımlanır.[3]

Zeynep Korkmaz'a göre deyim, "Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeğidir."[4]

Dilbilimci Berke Vardar, "Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz." tanımına yer verir.[5]

Yusuf Çotuksöken deyim için "En az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran , anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen,

[1] Kemal Eyüboğlu, **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler – Deyimler (Tabirler),** C.2, İstanbul 1975, s.V.
[2] Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. Muna Yüceol Özezen, "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", **Türk Dili,** 2001/II, S.600, Aralık 2001, TDK Yayınları, s. 869-879.
[3] **Türkçe Sözlük,** TDK Yayınları, Ankara 2005, s.517.
[4] Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü,** TDK Yayınları, Ankara 1992, s.43.
[5] Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** Multılıngual Yabancı Dil yayınları, İstanbul 2002, s.71.

yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan, kalıplaşmış söz öbeklerine verilen addır." açıklamasını yapmıştır.[6]

Bu konuda en yetkili isimlerden biri olan Ömer Asım Aksoy ise deyimi, bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce şeklinde ifade eder.[7]

Tanımlarda görülen ortak özellik deyimlerin gerçek anlamlarından az çok farklı anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleri olmalarıdır. Deyimlerin çoğunun gerçek anlamlarından farklı anlamları olması mecazlı ifade, mecazsız ifade kullanımlarını akla getirmektedir. Bu durumda mecazsız anlatımlar deyim olabilir mi? Ya da deyimler sadece mecazlı anlatım gücünü gösteren söz öbekleri midir? Sorularını sormak gerekir. Bu sorulara Özözen "Gerçekte az çok mecazlı kalıp anlatımların "deyim", mecazsız kalıp anlatımların "kalıp söz" olarak değerlendirilmesi bu konuda hâlâ yaşanan karışıklığı gidermesi bakımından yerinde olacaktır."[8] sözleriyle cevap verirken, Ö. Asım Aksoy "Mecaz, atasözlerinin ayrılmaz niteliği değildir, demiştik. Bu söz deyimler için de geçerlidir. Nitekim *'çam devir-', 'devede kulak'* gibi çoğu mecazlı olan deyimler arasında *'özrü kabahatinden büyük', 'yarı yarıya'* gibi mecazsız olanlar da vardır."[9] şeklinde ifade etmesi deyim, kalıp söz ayrımındaki güçlüğü gözler önüne sermektedir. Bu konuda Y. Çotuksöken bir ayrıma gitmiş ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Çotuksöken, kalıp sözleri en az iki sözcükten oluşan, içindeki temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri olarak tanımlamış ve cümlenin devamında kalıp sözlerle deyimler arasındaki sınırı belirlemek, kimi örneklerde hayli güç olmaktadır.[10] ifadesini kullanmıştır. Çotuksöken'in kalıp söz için verdiği örnekler arasında *'abanoz gibi (kapkara), tilki gibi (kurnaz)'* örneklerinin olması çalışmamızın konusunu teşkil eden gibi edatıyla kurulan kalıplaşmış söz öbeklerini hatırlatmaktadır.

Şunu unutmamak gerekir ki, ister deyim olsun ister kalıp söz olsun bu tarz ifadelerde anlatımı güçlendirmek, canlı kılmak için söz sanatlarından biri olan benzetmelere başvurulur. Benzetmeler, dilbilimde aktarmanın bir türü olan deyim aktarmalarının (iğretileme, istiare*) ilk aşamasıdır.[11] Benzetme (teşbih*), bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir.[12]

Bu eğilim dilimizde daha çok benzetme edatı diye adlandırılan gibi edatıyla, edat grubu niteliğinde, gerçekleştirilir. *Zehir gibi, fitil gibi, keçi gibi, peri gibi* örneklerinde görüldüğü gibi.[13] Dilimizin tarihî devirlerinde de bugün olduğu gibi bu tarz benzetmeler yine bir benzetme edatı olan „teg" ile sağlanır. Örneğin Orhun Abideleri'nde;

"Tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi *böri teg* ermiş,yagısı *koyn teg* ermiş (Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri kurt gibiymiş,düşmanı koyun gibiymiş.)(Kültigin, Doğu cephesi, 12. satır)

---

[6] Yusuf Çotuksöken, **Deyimlerimiz,** Özgül Yayınları, İstanbul 1992, s.5.
[7] Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 1 Atasözleri Sözlüğü,** Hıkılap Kitabevi, İstanbul 1988, s.52.
[8] Muna Yüceol Özezen, agm., s.871.
[9] Ömer Asım Aksoy, **age.,** s.45.
[10] Yusuf Çotuksöken, **age.,** s.8-9.
[11] Doğan Aksan, **Anlambilim,** Engin Yayınevi, Ankara 2006, s.61.
[*] Adı geçen söz sanatları için bk. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi, Belagat,** İstanbul 2001.
[12] Doğan Aksan, **age.,** s.61-62.
[13] Türkiye Türkçesinde bunların yanında –E dönmek eylemiyle kalıplaşmış,deyim niteliğinde benzetmeler de vardır. *Suyu çekilmiş değirmene dön-, dut yemiş bülbüle dön-* gibi. Bk. Doğan Aksan, **age.,** s.113. Doğan Aksan, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2006, s. 88.

Uygur Türkçesi metinlerinde de *yıd yıpar teg 'misk gibi'* anlamına gelir ki, bugün *mis gibi* biçiminde aynı benzetmenin kullanıldığını görüyoruz.

Karahanlı döneminin ünlü Çağatay eserlerinden Kutadgu Bilig'de;

"Kişi kirmedük ilke kirse kalı / *Kelin teg* bolur er *agın teg* tili"

(Kişi girmediği (yabancı) bir ülkeye girse, gelin gibi olur; dili de dilsiz gibi.) (494. beyit) örnekleri görülür.

Konumuzu ilgilendiren Türkiye Türkçesindeki kullanımlar için Ö. Asım Aksoy, söz konusu yapıları „benzetmeli anlatımlar" başlığı altında, deyim sayılmaya elverişli olan ve olmayan benzetmeli anlatımlar vardır, ifadesinde şöyle açıklar:

"Kimi kavramları daha iyi belirtmek için birtakım basmakalıp „benzetme"lere başvururuz. *Buz gibi, ateş gibi, kömür gibi*…deriz ki çok soğuk, çok sıcak çok siyah demektir. Atasözlerini ve deyimleri derleyen kitaplarda bu basmakalıp benzetmeler de yer almaktadır. Bilindiği üzere benzetme ilgeci olan „gibi", benzetmedeki iki „yan"ın güçlü olmasından sonra gelir. Bunun arkasından „benzetme yönü"nü belirtecek olan ön ad söylenmezse „…gibi" takımı, bu ön adın yerini tutar. Yani *buz gibi* sözü kendisinden sonra soğuk sıfatı kullanılmasa bile *'çok soğuk'* anlamına gelir. Dilin her zaman tuttuğu bu yolu özel bir kuruluş ve anlatış yolu sayıp bu gibi „benzetme"leri deyimler ya da atasözleri arasında göstermeyi biz uygun görmüyoruz."[14] Aksoy'un deyim ya da atasözü saymadığı bu benzetmeler arasında *'kar gibi, pamuk gibi, zümrüt gibi, şeker gibi, zehir gibi, kıl gibi, kağıt gibi, iğne gibi, iplik gibi, ipek gibi, taş gibi, dev gibi, yıldırım gibi*… benzetmelerini sayabiliriz.[15]

Aksoy deyim sayılması gereken benzetmelerle ilgili görüşlerine devam eder.

"Öte yandan deyim sayılması gereken benzetmeler vardır. Bunlar çekici bir anlatım kalıbı içinde kurulmuş, öylece beğenilip yayılmıştır. Örnekler: *tereyağdan kıl çeker gibi, gümrükten mal kaçırır gibi, süt dökmüş kedi gibi, terbiyeli maymun gibi, deli saraylı gibi*…"[16]

Aksoy'un bu ayrımına katılıyoruz. Diğer bir söyleyişle; gibi edatıyla kurulan mecazlı ifadeleri deyim, aynı yapıdaki mecazsız ifadeleri kalıp söz ya da kalıplaşmış söz saymak yanlış olmayacaktır. Bu durumda kalıp söz ya da kalıplaşmış sözü mecazsız, herkes tarafından sıklıkla kullanıla kullanıla artık tek kavramı açıklamaya yeten anlatım örnekleri olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

M. Özkan ise konumuzu ilgilendiren yapıların deyimleşme eğilimi içerisinde bulunduğunu belirtir. Özkan deyimleşme olgusunu kalıplaşmaya uğrayan kelimelerin kendi anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmeleri şeklinde açıklarken deyimleşme olgusunun içeriğinde dilin, genellikle aktarmalardan, somutlaştırmalardan ve benzetmelerden yararlandığını ifade eder.[17] Özkan'ın verdiği örnekler arasında *at hırsızı gibi, kar gibi, limon gibi, kör değneğini beller gibi* örnekleriyle birlikte *kedi ciğere bakar gibi bak-, arpacı kumrusu gibi düşün-* örneklerinin de bulunması dikkat çekicidir.[18]

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *gibi* edatıyla kurulan benzetmeli anlatımların içeriği üzerinde durulacaktır.

[14] Ömer Asım Aksoy, **age.,** s.46.
[15] Ömer Asım Aksoy, **age.,** s.46.
[16] Ömer Asım Aksoy, **age.,** s.46.
[17] Mustafa Özkan, "Deyimleşmiş Sözcükler", **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II,** 20-26 Eylül 2004, s. 2289.
[18] Mustafa Özkan, agm., s. 2291-2292.

Söz konusu yapılar Türk Edebiyatının güçlü yazarlarının roman ve hikâyelerinden tespit edilmemekle birlikte ileride yapılacak kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmaya örnek olabileceği düşüncesiyle çalışmamızın çerçevesini TDK Türkçe Sözlüğü'yle sınırlandırdık. Bu şekilde Sözlüğün 10. (2005) baskısı taranmış, 356 adet gibi edatlı kullanım (deyim ve kalıp söz) tespit edilmiştir. Bu kullanımlarla benzer yapıda olan, Aksoy'un da verdiği, *arpacı kumrusu gibi düşün-, beşlik simit gibi kurul-, temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp koy-, arı kovanı gibi işle-*… gibi örnekler fiillerle birlikte, isim-fiil kalıbında, kullanılmaktadır, yani örneklerin gerçekleşebilmesi fiillerle sağlanmaktadır. Biz bu tarz yapıları deyim olarak kabul etmekle[19] birlikte konumuzu fiilsiz kullanılan gibi edatıyla kurulmuş birliktelikler oluşturduğundan, söz konusu deyimler belirlenmiş ancak çalışmamızın dışında tutulmuştur. Sözlük'te 3'ü sıfat tamlaması niteliğinde olan *gün gibi açık, leş gibi sarhoş, makine gibi adam* kullanımları, emir kipi niteliğinde çekimlenmiş *su gibi aziz ol* yapısı değerlendirmeye alınmamıştır. Tarama esnasında 4 yapının hem gibi hem kadar edatıyla kullanıldığı gözlenmiştir. Bunlar **arzuhâl gibi** (kadar), **eskisi gibi** (kadar), **faraş gibi** (kadar), **kıyamet gibi** (kadar). Bu örneklerin gibi edatlı kullanımları olması göz önünde bulundurularak çalışmaya alınmıştır.

Çalışmada tespit edilen 356 gibi edatlı deyim ve kalıp sözün yapı bakımından tasnifi esas alınarak inceleme yoluna gidilecektir. Buna göre,

A. İsim Kısmı Tek Kelimeden Oluşan Benzetmeli Yapılar: Bu kısımda isim kısmı yalın hâlde bulunan -çokluk ve iyelik eki almış- gibi edatlı benzetmeli kullanımlar incelenmiştir. Bu şekilde olan yapıların sayısı 286'dır. Bunlardan *dağ (dağlar) gibi* yapısı çokluk ekiyle, *dilediği gibi, eskisi gibi, evlat (evladı) gibi* yapısı iyelik ekiyle kurulmuştur.

aba gibi: Kaba ve kalın kumaş.	**abanoz gibi**: Çok sert.
ada gibi: Pek büyük.	**adam gibi:** 1. Terbiyeli, akıllı uslu. 2. Adamlığa insanlığa yaraşır yolda. 3. İyice.
ahtapot gibi : 1. Sırnaşık, yapışkan kimse. 2. Sömürmek amacıyla birçok işçi, konuya el atan, yayılan.	**ahu gibi:** Çok güzel, çekici.
aksi gibi: İstemediği hâlde, aksilik olarak.	**altın gibi**: Altına benzeyen, sarı.
Artist gibi : Boylu boslu, güzel ve alımlı kimse.	**asker gibi**: Disiplinli, düzgün.
Aslan gibi: 1. Boylu boslu, güçlü ve yakışıklı, 2. Sağlığı yerinde.	**at gibi**: Vücudu iri yarı olan kadın.
ateş gibi: 1. Çok sıcak, 2. Zeki, çalışkan ve becerikli, 3.Kıpkırmızı.	**ay gibi**: Ay parçası.
ayı gibi: 1. İri yarı, 2. Kaba ve anlayışsız kimse.	**ayna gibi:** 1. Dümdüz ve parlak, 2. Kımıltısız durgun deniz.
aznavur gibi : Zalimce davranan.	**badem gibi:** Taze ve gevrek salatalık.
bal gibi: 1. Pek tatlı, 2. şüpheye yer bırakmadan, çok iyi, adam akıllı.	**balyoz gibi** : Çok ağır, ezici kol veya yumruk.
banka gibi : Çok zengin kimse.	**barut gibi:** 1. Öfkeli, huysuz, sert, aksi kimse, 2. Pek aksi.
baston gibi: Dimdik duran veya baston yutmuş gibi yürüyen kimse.	**bayrak gibi:** Kendini belli edecek bir biçimde.
bebek gibi: 1. Çok güzel kadın. 2. Bebeğe yakışır biçimde.	**beton gibi:** 1. Çok sağlam, dayanıklı, sert. 2. Güçlü.
bıçak gibi: İnce, keskin.	**bıldırcın gibi:** Kısa boylu, dolgunca, alımlı kadın.
biber gibi: Çok acı.	**biblo gibi :** Ufak tefek, zarif kız.
bilek gibi: Gür, kalın saç veya akarsu.	**billur gibi:** 1. Çok duru, çok temiz su. 2. Çok beyaz ve pürüzsüz kol, gerdan, göğüs. 3. Pürüzsüz ses.
boğa gibi: Çok güçlü görünen, vücudu iyi gelişmiş delikanlı.	**bomba gibi:** 1. İyi, sağlam, göz alıcı, gösterişli. 2. İyi hazırlanmış, çok çalışmış öğrenci.
boncuk gibi: Küçücük göz.	**bora gibi:** Çok sert, öfkeli, şiddetli.
boza gibi: Koyu ve bulanık sıvılar.	**böcek gibi:** Ufak tefek ve esmer çocuk.
buz gibi: 1. Çok soğuk. 2. Çok soğuk bir etki uyandıran şey veya kimse. 3. Temiz ve yağlı et. 4. Kesinlikle.	**cadı gibi:** 1. Saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis kadın. 2.Çok becerikli.
cam gibi: 1. Arkası görünen, saydam ve şeffaf. 2. Donuk, cansız, göz.	**canavar gibi:** 1. İri yarı, saldırgan. 2. Çok fazla.

[19] Aksan da söz konusu örnekleri deyim kabul eder. Aksan, "…benzetmeler kullanılırken birer eylem gerekli olmakta, bunlar eylemlerle birlikte, deyim niteliği kazanmaktadır." der. bk. Doğan Aksan, **age.,** Ekim 2006, s.88.

canfes gibi: Çok ince, taze ve sinirsiz asma ve dut yaprağı.	**cehennem gibi:** Çok sıcak.
cellat gibi: Acımasız.	**cenaze gibi:** Benzi sararmış
cennet gibi: Güzel, bakımlı yer.	**ceylan gibi:** Yapısı ince ve uyumlu.
cıva gibi: Yerinde durmaz, ele avuca sığmaz, çok hareketli.	**cillop gibi:** Parlak bir biçimde.
cin gibi: Anlayışlı ve zeki.	**cübbe gibi:** Çok geniş ve uzun giysi.
çakı gibi: 1. Canlı ve atik. 2. Sağlıklı.	**çalı gibi:** Sık ve sert saç, sakal.
çamur gibi: 1. İyi pişmemiş ve siyah unla yapılmış ekmek. 2.herkese satılıp tedirginlik veren kimse.	**çarşaf gibi:** Dalgasız, dümdüz ve durgun deniz, göl.
çelik gibi: Zayıf fakat güçlü vücut.	**çırpı gibi:** Çok ince, çok zayıf kol ve bacak.
çıyan gibi: Hain bakışlı kimse.	**çiçek gibi:** Temiz, bakımlı, güzel.
çitlembik gibi: Ufak tefek, esmer ve sevimli.	**çivi gibi:** 1. Çok sağlam ve çevik kimse. 2. Çok soğuk.
çocuk gibi: 1. Yetenekleri gelişmemiş,çocuk kalmış.2. Kolay kanar, inanır.	**çöp gibi:** Çok ince, zayıf.
çörten gibi: Oluk gibi, çok gür bir biçimde.	**çuval gibi:** 1. Kaba ve seyrek kumaş.2. Bol ve ütüsüz giysi.
dağ (dağlar) gibi: 1. Çok büyük, çok iri, çok güçlü. 3. Pek çok.	**dal gibi:** İnce uzun yapılı.
dalyan gibi: Boylu boslu.	**davul gibi:** şişkin ve gergin.
değnek gibi: Çok zayıf ve ince.	**deli gibi:** Deliye yaraşır davranışta, delicesine.
demir gibi: 1. Çok sağlam. 2. Çok güçlü, çok kuvvetli.	**derya gibi:** 1. Çok bilgili. 2. Pek çok.
destan gibi: Uzun yazılmış mektup.	**dev gibi:** İri ve korkunç.
dilediği gibi: Kendi düşüncesine, görüşüne ve isteğine göre.	**direk gibi:** Sağlam yapılı, iri yapılı.
domuz gibi: 1. Kötü huylu ve hain. 2. Adamakıllı, iyice.	**duba gibi:** Çok şişman.
duvar gibi: Sağır.	**düdük gibi:** Çok dar, Daracık giysi.
ejder (ejderha) gibi: İri yapılı ve korkunç görünüşlü.	**elmas gibi:** Çok iyi, çok değerli.
erkek gibi: Erkeğe yakışır biçimde, erkeğe benzer.	**eskisi gibi (kadar):** Eskiden olduğu gibi, eskiden olduğu ölçüde.
eşek gibi: Kaba, düşüncesiz.	**evlat (evladı) gibi:** Özenle, titizlikle.
faraş gibi (kadar): Çok büyük veya çok geniş açılan ağız.	**fıçı gibi :** Kısa boylu ve çok şişman.
fırça gibi : Dik, sık ve sert saç, sakal.	**fırıldak gibi:** Düşüncesini sürekli değiştiren, sözünden dönen kimse.
fırın gibi : Çok sıcak yer.	**fırtına gibi :** 1. Hızla, birdenbire. 2. Aceleci.
fıstık gibi: 1. Dolgun, besili ve canlı. 2. Çok güzel.	**fidan gibi:** İnce ve uzun boylu.
fil gibi: 1. Çok yemek yiyen kimse. 2. Çok şişman kimse.	**filinta gibi:** Genç, ince, uzun boylu, çevik, yakışıklı kimse.
filiz gibi: İnce ve güzel vücutlu.	**fincan gibi:** İri, patlak göz.
fişek gibi: Hızla.	**fitil gibi:** Çok sarhoş.
gölge gibi: Varlığını belli etmeden, gizlice.	**gül gibi:** Çok iyi, çok güzel.
gülle gibi: 1. Çok ağır. 2. Hâlsiz, yorgun argın.	**halvet gibi:** Çok sıcak yer, oda.
hamam gibi: Pek sıcak.	**hamur gibi:** 1. Yorgunluktan eli ayağı tutmaz. 2. Çok pişmiş, bulamaç durumuna gelen yiyecek.
han gibi: Gereğinden çok geniş olan yer.	**hangar gibi:** Çok büyük ve geniş yer.
harar gibi: İçine çok şey alabilen, geniş büyük eşya.	**hayal gibi:** İnce, zarif.
haydut gibi: 1. İnsana korku veren iri yarı kimse. 2. Yaramaz ve sevimli çocuk.	**hayvan gibi:** 1. Hayvana benzer biçimde. 2. İri yarı. 3. Akılsız, duygusuz, kaba.
helme gibi: İyice pişmiş.	**heykel gibi:** 1. Hareketsiz, duygusuz. 2. Çok güzel, kadın.
hırsız gibi: Kimseye görünmeden, gizlice.	**hilal gibi:** İnce ve düzgün kaş
hokka gibi: Ufak ve düzgün ağız, burun.	**horoz gibi:** Kabadayıca davranan kimse.
hortum gibi: Çok uzun burun.	**hoşaf gibi:** Çok yorgun.
huri gibi: Çok güzel, genç kadın.	**hükûmet gibi:** Güçlü, her dediğini yaptırtan.
ibiş gibi: Yüz ve davranışları gülünç olan kimse.	**ilaç gibi:** Çok iyi, her derde deva.
ilah gibi: Çok yakışıklı erkek.	**ilik gibi:** 1. Çok lezzetli, genellikle et için iyi pişmiş2. Çok güzel, istek uyandıran kadın veya kız.
in gibi: Dar ve karanlık yer.	**inci gibi:** Küçük, temiz, güzel ve düzgün.
insan gibi: İnsanlara yaraşır biçimde.	**ipek gibi:** 1. Çok ince, parlak ve yumuşak. 2. Güzel, iyi huylu.
iskelet gibi: Çok zayıf.	**izbandut gibi:** Çok iri, cüsseli.
jilet gibi: Çok keskin.	**jet gibi:** Hızla, süratle.
kabuk gibi: Sağlam, sert kumaş.	**kadana gibi:** İri yarı kadın.
kadife gibi: Yumuşak, pürüzsüz ve parlak ses, ten vb.	**kafes gibi:** Zayıf, kuru veya delik deşik.
kalas gibi: Kaba, kibar veya nazik olmayan, incelikten yoksun.	**kalbur gibi:** Delikleri olan, delik deşik.
kale gibi: 1. Çok büyük, sağlam yapı. 2. Kendisine güvenilen, güçlü kimse.	**kapı gibi:** İri vücutlu kimse.
kamlumbağa gibi: Soğukkanlı ve yavaş hareket eden kimse.	**kar gibi:** Temiz, beyaz.
karı gibi: Korkak, dönek erkek	**katır gibi:** İnatçı kimse.
katran gibi: Karaya yakın, koyu renkte.	**kav gibi:** 1. Kolaylıkla tutuşacak durumda olan. 2. Kuru, gevrek.
kaya gibi: Çok sağlam.	**kayık gibi:** Kayığa benzer biçimde, kayığın durumuna uygun olarak.
kayış gibi: 1. Sert, koparılmayan. 2. Çok kirli.	**kaymak gibi:** 1. Bembeyaz ve pürüzsüz. 2. Tadı güzel ve yumuşak

kazık gibi: Dimdik ve sert.	**kazma gibi:** Büyük, kocaman diş.
kedi gibi: Uysal, sokulgan.	**kehribar gibi:** Sapsarı, koyu sarı.
keklik gibi: Güzel, alımlı, hareketli.	**keman gibi:** Güzel, düzgün kaş.
kemik gibi: 1. Pek kuru, katı, sert. 2. Sağlam.	**kepçe gibi:** Kanat gibi öne doğru açılmış kulak.
kerpiç gibi: Çok sert ve kuru.	**kevser gibi:** Tatlı, lezzetli içecek.
kıl gibi: Çok ince, incecik.	**kına gibi:** Çok ince toz durumundaki şey
kıyamet gibi (kadar): Pek çok.	**kız gibi:** 1. Kıza benzeyen. 2. Utangaç. 3. Çok güzel ve yeni.
kinin gibi: Çok acı.	**konak gibi:** Büyük ve gösterişli ev.
kor gibi: Kıpkırmızı, ateş gibi.	**koyun gibi:** 1. Budala ve şaşkın. 2. Karar ve davranışlarında başkasına bağımlı olan, başkasına uyan.
kömür gibi: Simsiyah.	**köpek gibi:** Çok yaltaklanan.
köpük gibi: Beyaz, hafif ve köpük görünümlü.	**kraliçe gibi:** Gösterişli ve ağır giyinmiş, güzel kadın.
kuğu gibi: Güzel, uzun, narin boyun.	**kukla gibi :** 1. Ufak tefek, çelimsiz. 2. Kişiliksiz.
kum gibi: Pek çok.	**kumru gibi:** Kendi dünyasına çekilmiş, sevecen.
kurşun gibi: Çok ağır.	**kurt gibi:** İşini bilir, girişken kimse.
kuş gibi: 1. Çok hafif. 2. Çabuk işgören, eline ayağına çabuk.	**kutu gibi :** Küçük fakat kullanışlı ve şirin.
kuyu gibi: 1. Çok derin yer. 2. Basık ve karanlık yer.	**kuzgun gibi:** Çok kara, çok koyu.
kuzu gibi: Çok uysal.	**kül gibi:** Soluk, renksiz, bet beniz.
küp gibi: 1. şişman. 2. Sarhoş.	**kütük gibi:** 1. Çok şişmiş 2. Çok sarhoş.
lapa gibi : Yumuşak, gevşek bir biçimde.	**lastik gibi** : 1. Çevik. 2. Az pişmiş et.
leş gibi: 1. Çok pis yer. 2. Rahatsız edici, ağır koku. 3. Tembel veya çok yorgun.	**leylek gibi:** Zayıf ve uzun bacaklı.
limon gibi : Sarı, çok sarı.	**limonata gibi :** Sıcak günlerde serin serin esen hafif rüzgar.
lokum gibi: 1. Tatlı, güzel, yumuşak. 2. Çok güzel kadın.	**lort gibi:** Bolluk içinde ve rahat bir biçimde.
makine gibi : Çok çabuk, art arda, aynı biçimde olan veya yapılan.	**manda gibi:** Çok iri ve hantal.
manken gibi : Vücut ölçüleri düzgün ve ince olan.	**marsık gibi:** Koyu esmer, kömür gibi simsiyah.
masal gibi: Olmayacak biçimde.	**maşa gibi:** Zayıf, kuru kimse.
maymun gibi: 1. Tuhaf, gülünç hareketler yapan. 2. Taklitçi.	**melek gibi:** 1. Sessiz, sakin, çok temiz ve iyi huylu. 2. Güzel.
mermer gibi: Beyaz, parlak, sert, sağlam ve pürüzsüz.	**meşin gibi:** 1. Kararmış ve sertleşmiş insan derisi. 2. İyi işlenmeyip çiğ kalmış et.
minare gibi: Çok uzun.	**mis gibi:** 1. Temiz ve güzel kokulu. 2. Çok iyi, usta. 3. Pekala, elbette.
mitralyöz gibi: Hiç durmadan, ara vermeden konuşma.	**mum gibi:** 1. Dosdoğru, dimdik. 2. Uslu, kıpırtısız. 3. Tertemiz, düzgün. 4. Zayıf, sararıp solmuş.
mumya gibi: Çok zayıf ve renksiz kimse.	**muşamba gibi:** Çok kirlenmiş çamaşır, kumaş örtü vb.
muşmula gibi: Asık surat.	**müze gibi:** Eski ve değerli eşyaları olan yer.
nar gibi: İyice kızarmış yiyecek.	**ne gibi:** Nasıl? Ne türlü?
nur gibi: Parlak, pırıl pırıl.	**odun gibi:** Anlayışsız, görgüsüz, kaba.
orman gibi: Gür, çok saç, kaş vb.	**öküz gibi:** Aptal, anlayışsız bir biçimde.
ölü gibi: Hiç kımıldamadan, hareketsiz.	**paçavra gibi:** Değersiz kimse veya şey
palyaço gibi: Gülünç olacak derecede acayip kılıklı.	**pamuk gibi:** 1. Çok yumuşak. 2. İyi huylu, munis.
pedavra gibi: Kaburga kemikleri sayılacak kadar zayıf kimse.	**pelte gibi:** 1. Çok gevşek. 2. Çok yorgun.
peri gibi: Çok güzel.	**pervane gibi:** 1. Sürekli dönen. 2. Bir kimsenin yanında hiç ayrılmayan kimse.
pestil gibi: Kımıldamayacak kadar güçsüz, bitkin.	**pırlanta gibi :** Çok iyi nitelikleri olan, değerli, saf, temiz.
pilav gibi: Dağınık ev, dolap, masa.	**pire gibi:** Çevik, çok hareketli, yerinde duramayan.
pufla gibi: Çok yumuşak ve kabarık.	**put gibi:** Sessiz, anlamsız bir bakışlı ve kımıldamaksızın.
reçete gibi: Okunaksız yazı.	**rüya gibi:** Olağanüstü, harika, çok güzel.
saat gibi: Tam bir düzgünlükte, dakik.	**sakız gibi:** 1. Çok temiz, çok beyaz. 2. Ayrılmak bilmez, yapışkan.
salapurya gibi : Çok büyük olan veya ayağa büyük gelen ayakkabı.	**sap gibi:** Çok ince.
sersem gibi: Serseme yakışır biçimde.	**sırık gibi (alay):** Uzun boylu.
sinameki gibi: Mızmız, sevimsiz, kimseyle ilişki kurmayan kimse.	**suna gibi:** Suna boylu. boylu boslu ve yakışıklı.
sülük gibi: Çok sırnaşık, yapışkan kimse.	**sülün gibi:** Boylu boslu ve yürüyüşü güzel kız veya kadın.
süt gibi: Çok beyaz, çok temiz.	**şamama gibi:** Ufak tefek, sevimli kimse.
şalvar gibi: Çok bol pantalon.	**şap gibi:** Ağza alınmayacak kadar tuzlu.
şato gibi : Büyük, görkemli yapı.	**şeker gibi:** Çok sevimli, güzel.
şeytan gibi: Çok zeki ve kurnaz.	**şimşek gibi:** Çok hızlı.
tas gibi: 1. Saçsız, dazlak. 2. Çok düz, açık.	**tasvir gibi:** Çok güzel kimse.
taş gibi: 1. Çok sert, çok katı. 2. Çok sağlam. 3. Hareketsiz. 4.Vücudu diri, taze kadın.	**tavuk gibi:** Erken yatıp uyuyan.
tazı gibi: 1. Çok zayıf ve ince kemikli kimse. 2. Çok hızlı kimse.	**testi gibi:** Büyük ve sarkık meme.

tilki gibi: Kurnaz kimse.	**tokmak gibi:** Tıkız etli.
topaç gibi: Vücutça toplu ve sağlıklı çocuk.	**topuz gibi:** Kısa ve tıknaz kimse.
tosun gibi: Tıknazca ve gürbüz.	**tulum gibi:** Her yanı çıkık, çirkin.
turp gibi: Sağlığı yerinde.	**tutkal gibi:** Sırnaşık ve yapışkan kimse.
tüy gibi: Çok hafif.	**yay gibi:** 1. Eğri. 2. Çok gergin.
yel gibi: Hızla.	**yengeç gibi:** Yan yan yürüyen kimseler.
yılan gibi: 1. Hain, sevimsiz ve soğuk kimse. 2. Kıvrım kıvrım.	**yıldırım gibi:** Büyük bir hızla.
yumruk gibi: Yumruk büyüklüğünde.	**zar gibi:** Çok ince, saydam.
zehir gibi: 1. Çok acı. 2. Çok soğuk hava. 3. Çok becerikli, usta.	**zemberek gibi:** Birdenbire, aniden.
zift gibi: 1. Çok acı. 2. Simsiyah.	**zincir gibi:** Art arda sıralanmış çay.
zindan gibi: Karanlık veya iç sıkıcı yer.	**zurna gibi:** Dar pantalon.
zümrüt gibi: Yemyeşil.	**zürafa gibi:** Çince, uzun boylu, uzun boyunlu kimse.

İsim kısmı tek kelimeden meydana gelen gibi edatlı benzetmeli anlatımların belirgin özellikleri dikkate alınarak şu şekilde tasnif edilmiştir.

I. İnsanlara Yönelik Kullanımlar:

I.a. Hayvan isimleriyle kurulanlar; *aslan gibi, böcek gibi, ceylan gibi, eşek gibi, fil gibi, kuğu gibi, leylek gibi, maymun gibi, sülün gibi, tosun gibi, yengeç gibi, zürafa gibi* vb. Dikkatimizi çeken husus hayvan isimleriyle kurulan benzetmeli yapıların tamamının insanlara yönelik olmasıdır.

Bayanların fiziksel yönlerini anlatmak için *ahu gibi, ceylan gibi, keklik gibi, kuğu gibi* benzetmeleri kullanılırken;

Erkeklerin fiziksel yönlerini anlatmak için *boğa gibi, ejderha gibi, suna gibi* benzetmeleri kullanılır.

İnsanların davranışlarına yapılan benzetmeler için *eşek gibi, horoz gibi, katır gibi, kedi gibi* benzetmelerine yer verilir.

I.b. Bitki isimleriyle kurulanlar; *badem gibi, biber gibi, fıstık gibi, gül gibi, muşmula gibi, nar gibi.* vb.

İnsanların dış görünüşleri için *çırpı gibi, çitlembik gibi, fidan gibi, filiz gibi.* denir.

I.c. Alet edevat isimleriyle kurulanlar; *bıçak gibi, çakı gibi, jilet gibi* vb.

İnsanların dış görünüşleri için *balyoz gibi, baston gibi, biblo gibi,* örneklerine bağ vurulur.

I.d. Diğer isimlerle kurulanlar;

İnsanların fiziksel yönlerini belirtmek için; *fıçı gibi, izbandut gibi, kapı gibi, manken gibi, sırık gibi* benzetmeleri,

Fiziksel yapıları övülmek istenen bayanlar için; *bebek gibi, huri gibi, kraliçe gibi, melek gibi* benzetmeleri,

Fiziksel yapıları övülmek istenen erkekler için; *filinta gibi, ilah gibi* benzetmeleri kullanılır.

Kimi organların, vücut bölümlerinin nitelemesinde; saç için, *bilek gibi, fırça gibi, orman gibi;* göz için *boncuk gibi, fincan gibi;* kaş için *hilal gibi, keman gibi*; ağız için *faraş gibi*; burun için *hokka gibi, hortum gibi*; kulak için *kepçe gibi*; diş için *kazma gibi* benzetmeleri kullanılır.

İnsanların iç (psikolojik) yönlerini, karakter yapılarını belirtmede; Öfkeli, güçlü, acımasız insanlar için *aznavur gibi, barut gibi, bora gibi, cellat gibi, hükûmet gibi* benzetmeleri kullanılırken zeki, kurnaz insanlar için *cin gibi, şeytan gibi* denir. Tasvip edilmeyen özellikler olan korkaklık, sırnaşıklık, mızmızlık, kabalık için ise *kalas gibi, karı gibi, sinameki gibi, tutkal gibi* benzetmeleri kullanılır.

II. Mekâna Yönelik Kullanımlar:

II.a. Mekân isimleriyle kurulanlar ; Bir mekânın büyüklüğünü anlatmak için *ada gibi, hangar gibi, konak gibi, şato gibi* denir.

II.b. Diğer isimlerle kurulanlar;

Bir mekânın sıcaklığını anlatmak için *cehennem gibi, fırın gibi, halvet gibi, hamam gibi;* temizliğini, güzelliğini anlatmak için *cennet gibi, çiçek gibi*; sıkıcılığını ve karanlıklığını anlatmak için *kuyu gibi, zindan gibi*; pis olduğunu anlatmak için *leş gibi* benzetmeleri kullanılır.

III. Yeme İçmeye Yönelik Kullanımlar:

III.a. Yiyecek isimleriyle kurulanlar; Çok pişmiş yiyecekler için *helme gibi, lapa gibi, hamur gibi;* acılığını anlatmak için *biber gibi, kinin gibi, zehir gibi;* tatlılığını anlatmak için *bal gibi, lokum gibi* denir.

III.b. Diğer isimlerle kurulanlar;

Pişmemiş yiyecekler için *kayış gibi, meşin gibi, lastik gibi;* tuzluluğunu anlatmak için ise *şap gibi* denir.

IV. Giyim Kuşama Yönelik Kullanımlar:

IV.a. Giyecek isimleriyle kurulanlar; Bol pantolon için *şalvar gibi* benzetmesi kullanılır.

IV.b. Kumaş isimleriyle kurulanlar; *aba gibi, ipek gibi, kadife gibi*

IV.c. Diğer isimlerle kurulanlar;

Örneğin dar giysiler (özellikle pantalon) için *düdük gibi, zurna gibi* denir.

V. Renklere Yönelik Kullanımlar:

V.a. Maden isimleriyle kurulanlar; *altın gibi, elmas gibi, kehribar gibi, kurşun gibi.* Maden isimlerinde renklerin anlatıldığı da görülür. Örneğin nesnelerin sarılığı için *altın gibi, kehribar gibi* denirken beyazlığı için *mermer gibi* denir.

V.b. Diğer isimlerle kurulanlar;

Bir şeyin beyazlığını anlatmak için *kar gibi, kaymak gibi, sakız gibi, süt gibi* denirken siyahlığını anlatmak için *kömür gibi, kuzgun gibi, marsık gibi* denir. Nesnenin kırmızılığı için *kor gibi;* yeşilliği için *zümrüt gibi* kullanılır.

B. İsim Kısmı Belirtisiz İsim Tamlaması Kalıbında Olanlar: Bu şekilde olan yapıların sayısı 34'tür.

altın topu gibi: Güzel ve tombul kucak çocuğu.	**barut fıçısı gibi:** 1. Çok kızgın, sinirli, kinle dolu kimse. 2. Her an olay çıkacak yer. 3. Kavgaya yol açacak durum.
çam sakızı gibi: Tedirgin edecek kadar bir insanın peşinden ayrılmayan.	**bulaşık suyu gibi:** Kötü hazırlanmış, tadı tuzu olmayan sulu yiyecek ve içecek.
deve kuşu gibi: Uygun şartlarda terslik çıkaran.	**çeki taşı gibi:** Ağır ve kımıldamaz.
düğün evi gibi: Sevinçli ve telaşlı bir kalabalık bulunan yer.	**don yağı gibi:** Konuşmayan, hareketsiz kimse.
fasulye sırığı gibi: Zayıf, sıska ve çok uzun boylu kimse.	**eşek derisi gibi:** 1. Derisi çok kalın. 2. Duygusu az, duygusuz.
gâvur ölüsü gibi: Çok ağır ve hantal.	**fındık kurdu gibi:** Ufak tefek, tombulca kadın.

iğne deliği gibi: Küçücük.	**hapishane kaçkını gibi:** Kılık kıyafetine dikkat etmeyen kimse.
karınca yuvası gibi: Çok kalabalık.	**kan çanağı gibi:** Kanlanan göz.
kilise direği gibi: Çok kalın ense.	**kestane suyu gibi:** Sulu kahve.
limon kabuğu gibi: Küçük ve biçimsiz çapkın.	**kukumav kuşu gibi:** Tek başına, kimsesiz.
mart kedisi gibi: Çapkın ve azgın kimse.	**mart havası gibi:** Kararsız, huysuz kimse.
ölü evi gibi: Üzüntülü, sessiz.	**ölü gözü gibi:** Sönük, fersiz ışık.
pazar kayığı gibi: Çok yüklenmiş araç.	**paskalya yumurtası gibi:** Yüzüne çok allık süren.
saman alevi gibi: Birden parlayıp arkasından hemen yatışan.	**saka peyniri gibi:** 1. Bir işe için bir çok yere uğrayarak dolaşan kimse. 2. Yalnız vakit geçirmek için amaçsız dolaşan kimse.
sefer tası gibi: Her katında birer odası olan yüksek ev.	**sebilhane bardağı gibi:** Hoşa gitmeyen kalabalık, insan topluluğu.
teleme peyniri gibi: Tombul ve beyaz tenli kadın.	**sigara kağıdı gibi:** Çok ince.
yalı kazığı gibi: Uzun boylu ve iri kemikli kimse.	**turna gözü gibi:** Duru sarı rengini andıran.

Bu grupta da insanlara yönelik olan benzetmeler vardır.

İnsanların fiziksel yönleri için *altın topu gibi, fındık kurdu gibi, teleme peyniri gibi, yalı kazığı gibi* kullanılırken vücut organlarından göz için *kan çanağı gibi;* ense için *kilise direği* gibi kullanılır.

İnsanların davranış özellikleri için ise *barut fıçısı gibi, çam sakızı gibi, don yağı gibi, mart kedisi gibi* denir.

İnsan topluluğunu anlatmak için *düğün evi gibi, karınca yuvası gibi, sebilhane bardağı gibi* benzetmelerine başvurulur. Görüldüğü gibi yapılan benzetmelerin çoğu insanlara yöneliktir.

Bunun dışında bir şeyin ağırlığını anlatmak için *çeki taşı gibi, gâvur ölüsü gibi* denir. *İğne deliği gibi, kestane suyu gibi, limon kabuğu gibi, ölü gözü gibi, sigara kağıdı gibi, turna gözü gibi* benzetmeleri ise insanın dışında yapılan benzetmelerdir.

C. İsim Kısmı Belirtili İsim Tamlaması Kalıbında Olanlar: 3'ü belirtili isim tamlaması yapısında olan bu kalıbın 2'sinde unvan grubu mevcuttur. Ebussuut Efendi, Nasrettin Hoca şeklinde.

deli kızın çeyizi gibi: Bir arada sergilenen ve birbirine yakışmayan eşya.	**Ebussuut Efendinin gelini gibi:** Eskiye çok bağlı, tutucu.
Nasrettin Hocanın türbesi gibi: Her yanı açık olduğu hâlde yalnız bir girişi bulunan veya kilitli olan yer.	

Bunlardan düzensiz sergilenen eşya için *deli kızın çeyizi gibi* benzetmesi kullanılır ve insandan faydalanılarak benzetme yoluna gidilir. *Ebussuut Efendinin gelini gibi* benzetmesinde ise bir kimsenin tutuculuğu anlatılır ve bunu anlatırken de bir insandan yararlanılır.

Mekân anlatmak için *Nasrettin Hocanın türbesi gibi* denir ve söz konusu yeri anlatmak için Nasrettin Hoca kullanılır. Benzetmelerin hepsi de insan odaklıdır.

D. İsim Kısmı Sıfat Tamlaması Kalıbında Olanlar: Bu şekilde olan yapıların sayısı 12'dir.

bir içim su gibi: Çok güzel kadın.	**bozuk plak gibi:** Sürekli tekrarlanarak.
deli Raziye gibi: Delice davranışlarda bulunan kız veya kadın.	**deli saraylı gibi:** Acayip biçimde giyinen, takıp takıştıran kimse.
kırık plak gibi: Durmaksızın, aynı tonda tekrarlayarak.	**makineli tüfek gibi:** Çok hızlı, birbiri ardınca.
mal bulmuş mağribi gibi: Büyük bir zenginliğe kavuşmuşçasına, büyük sevinç ve coşku ile.	**parçalı bohça gibi:** Birbirini tutmaz parçalardan oluşan.
taş bebek gibi: Çok güzel fakat genellikle soğuk ve donuk kadın.	**taze ot görmüş eşek gibi:** Çılgınlaşmış bir biçimde.
terbiyeli maymun gibi: Çok saygılı, çekingen itaatkar kimse.	**yaşta kalmış kavat pabucu gibi:** Çaresiz, kırgın, üzgün.

İnsanların fiziksel özellikleri için *bir içim su gibi, taş bebek gibi* denir. *Deli saraylı gibi* benzetmesi ise fiziksel yönü beğenilmeyen kişiler için kullanılır.

İnsanların davranışları için *deli Raziye gibi, mal bulmuş mağribi gibi, taze ot görmüş eşek gibi, terbiyeli maymun gibi, yaşta kalmış kavat pabucu gibi* benzetmelerine başvurulur.

Bir konuşmanın, bir metnin tekrarını, hızını anlatmak için *bozuk plak gibi, kırık plak gibi, makineli tüfek gibi* denir. Görüldüğü gibi benzetmelerin hemen hepsi insanlara yöneliktir.

Parçalı bohça gibi benzetmesi insana yönelik değildir. Birbirini tutmaz parçalardan oluşan eşya için kullanılır.

E. İsim Kısmı Sıfat-fiil Grubu Kalıbında Olanlar: Bu şekilde olan yapıların sayısı 10'dur.

boyacı küpüne girmiş gibi: Çok boyalı kadın.	**deli pösteki sayar gibi:** Çok karışık, çok ayrıntılı, sıkıcı bir işle uğraşma.
deve nalbanda bakar gibi: Hiç görmediği, bilmediği bir şeye bakar gibi.	**gümrükten mal kaçırır gibi:** Bir işe gereksiz telaşve ivedilik göstererek, herkesten saklamaya çalışarak.
kazık yutmuş gibi: Bostan yutmuşgibi.	**kör değneğini beller gibi:** Hep aynı biçimde davranıp hiçbir yenilik veya değişiklik yapmayacak biçimde.
saçı sakalı akar gibi: Üstü başı perişan durumda.	**şeytan geçmiş gibi:** Konuşma sırasında kesinti yaparak.
tereyağından kıl çeker gibi: 1. Her türlü mecburiyetten, mükellefiyetten ve sorumluluktan kolayca sıyrılarak. 2. Bir işi kolayca yaparak, becerikli bir biçimde.	**üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi:** Tembel, uyuşuk, cansız, miskin.

Benzetmelerin hepsi insanlara yöneliktir.

İnsanların fiziksel yönleri için *boyacı küpüne girmiş gibi, kazık yutmuş gibi, saçı sakalı akar gibi, üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi* denir.

Davranış özellikleri için ise *deve nalbanda bakar gibi, gümrükten mal kaçırır gibi, kör değneğini beller gibi, şeytan geçmiş gibi, tereyağından kıl çeker gibi* benzetmeleri kullanılır.

F. İsim Kısmı Bağlama Grubu Kalıbında Olanlar: ile edatıyla kurulan 1 (bir) örneğe rastlanmıştır.

kedi ile köpek gibi: Birbiriyle anlaşamayan, geçinemeyen kimseler için söylenen bir söz.

Birbiriyle geçinemeyen kimseler için *kedi ile köpek gibi* benzetmesi kullanılır.

G. İsim Kısmı İkileme Kalıbında Olanlar: Bu şekilde görülen örnek yapının sayısı 2'dir.

peynir ekmek gibi: 1. Çok revaçta, çok tutulan, çok beğenilen. 2. Çok kolay biçimde. 3.Çabucak.	**sular seller gibi:** Bir metni yanlışsız söyleyecek kadar.

Bu gruptaki benzetmelerin ikisi de insanlara yönelik değildir. *Peynir ekmek gibi* çok revaçta, çok beğenilen nesneler için; çok kolay biçimde ve çabucak gerçekleştirilen işler için kullanılır. Bir metni yanlışsız söylemek adına *sular seller gibi* benzetmesine başvurulur.

H. İsim Kısmı Birleşik İsim Kalıbında Olanlar: Bu kısımda birleşik isim niteliğinde olup bitişik yazılan gibi edatlı yapılar incelenmiştir. Tek kelimelik olup sayısı 8 olan bu yapıdaki birleşiklerin 2'si Farsça tamlama niteliğinde *arzuhâl gibi (kadar), zümrüdüanka gibi;* 1'i sıfat tamlaması niteliğinde *akarsu gibi*, 4'ü belirtisiz isim tamlaması niteliğinde *arapsaçı gibi, fildişi*

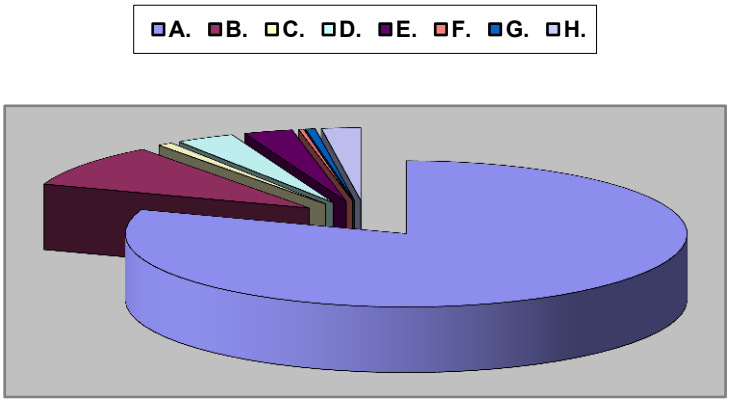
gibi, keçiboynuzu gibi, tereyağı gibi; 1'i bilinen geçmiş zamanın 3. teklik şahsından oluşmuş cümle niteliğinde kurulmuştur: *gecekondu gibi.*

fildişi gibi benzetmesi insanlar için kullanılırken diğerleri insanlara yönelik değildir.

akarsu gibi: Aralıksız, kesintisiz.	**arapsaçı gibi:** Karmakarışık.
arzuhâl gibi (kadar): Çok uzun mektup.	**fildişi gibi:** Donuk, beyaz ten.
gecekondu gibi: Derme çatma yapılmış olan yapı.	**keçiboynuzu gibi:** Çiçeği çok verimi az olan.
tereyağı gibi: Çok yumuşak elma, armut.	**zümrüdüanka gibi:** Hayal ürünü olan veya adı olup da kendi var olmayan iyi ve güzel şeyler.

Sonuç

TDK Türkçe Sözlük'ü esas alarak 356 sayısına ulaştığımız gibi edatlı benzetmeli anlatımları bu sayıyla sınırlandırmanın doğru olmayacağını ifade etmek gerekir. Türk edebiyatının seçkin eserlerinin söz varlığı dikkate alınırsa rakamın yükseleceği, buna bağlı olarak farklı bir bakış açısı getirebileceği, kısaca katkının büyük olacağı su götürmez. Çalışmamızın bu konuda ileride yapılacak çalışmalara yön vermesi açısından örnek oluşturacağını yineleyerek Sözlük'ten tespit ettiğimiz 356 gibi edatlı benzetmeli yapının sayısal dağılımını şekil hâlinde gösterelim:

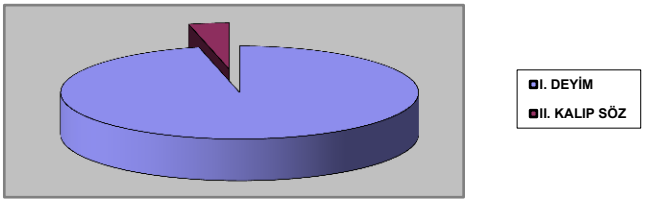

A. İsim kısmı tek kelimeden oluşan benzetmeli yapılar: 286
B. İsim kısmı belirtisiz isim tamlaması kalıbında olanlar: 34
C. İsim kısmı belirtili isim tamlaması kalıbında olanlar: 3
D. İsim kısmı sıfat tamlaması kalıbında olanlar: 12
E. İsim kısmı sıfat-fiil grubu kalıbında olanlar: 10
F. İsim kısmı bağlama grubu kalıbında olanlar: 1
G. İsim kısmı ikileme kalıbında olanlar: 2
H. İsim kısmı birleşik isim kalıbında olanlar: 8

İncelediğimiz benzetmeli yapılarla ilgili yukarıda görüldüğü gibi deyim ve kalıp söz terimleri kullanılmıştır. Bu yapıların hangilerinin deyim, hangilerinin kalıp söz olduğu konusuna ise tereddütle yaklaşmakla birlikte isim kısmı sıfat-fiil grubu kalıbında olanların deyim, diğerlerinin kalıp söz olduğunu düşünmekteyiz. Deyim olanlara yani sıfat-fiil grubu kalıbında olanlara sıfat tamlaması niteliğinde olan *mal bulmuş mağribi gibi, taze ot görmüş eşek gibi, yaşta kalmış kavat pabucu gibi* benzetmelerini ilave edebiliriz. Bu örneklerde de sıfat-fiil eki almış yapılar söz konusudur. Bütün bu yapıları deyim saymamızın sebebi fiillerle birlikte kullanılabilme (Türkçe

Sözlük'te fiilsiz biçimde rastlansa bile) özellikleridir. *Taze ot görmüş eşek gibi sevin-, deve nalbanda bakar gibi bak-, boyacı küpüne girmiş gibi boyan-, kazık yutmuş gibi dur-* örneklerinde olduğu gibi. Çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi bu şekilde fiilli kullanımları Aksoy ve Aksan'ın da ifade ettiği gibi biz de deyim olarak değerlendirilmesi görüşünü tekrarlıyoruz. Nitekim aynı yapıda olup *kedi ciğere bakar gibi bak-, arpacı kumrusu gibi düşün-* yapıları Türkçe Sözlük'te fiille kullanımına rastladığımız deyimleridir.

Bu durumda 10 sıfat-fiil grubu, 3 sıfat tamlaması niteliğinde kurulmuş benzetmeli yapının deyim; 343'ünün ise kalıp söz olduğunu ifade edelim: Deyim ve kalıp sözün sayısal dağılımını şekil hâlinde gösterelim:

Ancak mecazsız olarak nitelendirdiğimiz kalıp sözlerin fiillerle kullanım sıklıkları neticesinde kalıplaşarak deyim özelliği taşıyabileceklerini de göz ardı edemiyoruz. *Sular seller gibi anlat-, kukumav kuşu gibi otur-, bozuk plak gibi tekrarla-* örneklerinde görüldüğü gibi.

343 kalıp sözün tek anlamlı, iki anlamlı hatta üç anlamlı olanları da bulunmaktadır. Bu anlamlar da onların deyim olduğunu göstermez. Mecazsız ve kalıp kullanımlardır. Şöyle ki; **bal gibi:** 1. Pek tatlı. 2. Şüpheye yer bırakmadan, adamakıllı. **barut fıçısı gibi:** 1. Çok kızgın, sinirli, kinle dolu kimse. 2. Her an olay çıkacak yer. 3. Kavgaya yol açacak durum. **zehir gibi:** 1. Çok acı. 2. Çok soğuk hava. 3. Çok becerikli, usta. Bu benzetmelerin hepsinde de söz konusu üç anlam ya da iki anlam çıkarılabilmektedir. Örneğin *zehir gibi* benzetmesi acılığı, soğukluğu ve ustalığı; *bal gibi* benzetmesi tatlılığı, adamakıllılığı çağrıştırmaktadır.

Birden fazla anlam en çok tek kelimeden oluşan benzetmeli yapılarda görülmektedir.

356 benzetmeli yapının, yukarıda görüldüğü gibi, neredeyse hemen hepsi insanlara yöneliktir.

Benzetmeli anlatımların isim kısımlarının köken olarak incelemesinde sadece isim kısmı tek kelimeden oluşan kalıp sözlerin yani 286'sının değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Birden fazla isimden meydana gelen yapılar bu incelemenin dışında tutulmuştur. Tek isimden meydana gelen 286 yapı, köken olarak çeşitlilik göstermektedir.

Buna göre **Türkçe** isimden meydana gelenlere, *ay gibi, bıçak gibi, çelik gibi, demir gibi, kar gibi* benzetmelerini,

Arapça isimden meydana gelenlere, *asker gibi, cennet gibi, masal gibi, mis gibi, şeytan gibi* benzetmelerini,

Farsça isimden meydana gelenlere, *ahu gibi, cadı gibi, çöp gibi, gül gibi, nar gibi* benzetmelerini,

Fransızca isimden meydana gelenlere, *artist gibi, biblo gibi, iskelet gibi, kinin gibi, manken gibi* benzetmelerini,

İngilizce isimden meydana gelenlere, *jet gibi, lort gibi* benzetmelerini,

Almanca isimden meydana gelenlere, *filinta gibi* benzetmesini,

İtalyanca isimden meydana gelenlere, *fırtına gibi, lapa gibi, makine gibi, mitralyöz gibi, pırlanta gibi* benzetmelerini,

Yunanca isimden meydana gelenlere, *ahtapot gibi, balyoz gibi, fırça gibi, filiz gibi, kukla gibi* benzetmelerini,

Macarca isimden meydana gelenlere, *kadana gibi* benzetmesini,

Slavca isimden meydana gelenlere, *kraliçe gibi* benzetmesini,

Moğolca isimden meydana gelenlere, *ceylan gibi* benzetmesini,

Gürcüce isimden meydana gelenlere, *aznavur gibi* benzetmesini örnek verebiliriz.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Gücü,** Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2006.

AKSAN, Doğan, **Anlambilim,** Engin Yayınevi, Ankara 2006.

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 2006.

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 1 Atasözleri Sözlüğü,** İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, **Deyimlerimiz,** Özgül Yayınları, İstanbul 1992.

EYÜBOĞLU, Kemal**, On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler – Deyimler (Tabirler),** C.2, İstanbul 1975.

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü,** TDK Yayınları, Ankara 1992.

ÖZEZEN, Muna Yüceol, "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz", **Türk Dili,** 2001/II, S.600, Aralık 2001, TDK Yayınları, s. 869-879.

ÖZKAN, Mustafa, "Deyimleşmiş Sözcükler", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004, s. 2289-2318.

SARAÇ, Yekta, **Klasik Edebiyat Bilgisi, Belagat**, İstanbul 2001.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** Multılıngual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2002.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 513-517, ANKARA-TURKEY

"SIK" SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ ÜZERİNE

Serkan ŞEN[*]

ÖZET

Bu makalede Türkçenin yaygın niteleyicilerinden biri olan sık "seyrek karşıtı; kesif, yoğun" sözcüğü üzerinde durulacaktır. Sözcük, belirtilen anlamıyla Türk dili tarihi içinde ilk kez Harezm Türkçesi metinlerinden Mukaddimetü'l-Edep'te karşımıza çıkar. Divanü Lûgat-it-Türk'te sık'a Oğuzca olduğu belirtilerek "az" anlamının verilmiş olması dikkate değer bir durumdur. İlk bakışta, Türkçenin eklemlenme yapısını göz önünde tutarak, sözcüğün sı- fiiline getirilen –k ekiyle türetildiğini düşünmek mümkündür. Ancak sı- fiilinin sık sözcüğünü türetebilecek anlam içeriğine sahip bir görünümü şimdiye dek tanıklanamamıştır. Eski Uygur Türkçesi dönemine ait daha önce yayımlanmamış bir yazma üzerine yaptığımız çalışmada sı- fiilinin "toplanmak bir araya gelmek" anlamı tespit edilmiştir. sı-'tan türeyen başka sözcükleri de aydınlatabilecek bu bulguyu konun uzmanlarının ilgisine sunmayı amaçlayan yazımızda öncelikle sık sözcüğün Türkçenin gelişme ve yayılma alanlarındaki yeri tespit edilmiştir. sık'ın kökeni ile ilgili değişik görüşler aktarıldıktan sonra değinilen görüşlerin eleştirisi yapılmıştır. Berlin Turfan koleksiyonunda Mainz 752 (T III 84-74) numarasıyla kayıtlı oldukça büyük boy bir kitap sayfasının ölçülerinde olan el yazması içinde geçen sı- fiilinin "toplanmak" anlamı üzerinde yoğunlaşılarak bu fiilin Eski Türkçede hangi bağlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Uygurlardan kalan Budist çeviri külliyatı içinde Daśakarmapathāvādanamālā türünü andıran yazmadaki veriden hareketle sık'ın, başlangıçta "tazyik etmek" anlamındayken Uygurca metinlerde "bir araya gelmek, toplamak" karşılığında da görülebilen sı- fiiline dayandığı karşılaştırmalı bir yaklaşımla ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sık, etimoloji, Eski Türkçe, Uygurca

ON THE ROOT WORD OF 'SIK'

ABSTRACT

In this article, one the most used modifier in Turkish sık "dense (opposite of wide apart)" will be discussed. The word firstly appear in Mukaddimetü'l-Edep, which is a Khorezmian Turkish text in the history of the Turkish Language. İt is also remarkable the word included in Divanü Lûgat-it-Türk by stressing that it is from Oghuz Dialect and means "little". At first glance, by considering Turkish way of articulation, it is possible to say that the word sık derived from sı- by adding this verb -k affix. It has not been ascertained that the verb sı- has a meaning that enable to lexicalize 'sık'. In a study we have

[*] Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, El-mek: serkansen@omu.edu.tr

conducted on a unpublished manuscript from Uyghur Turkish period, the verb sı- means gather, come together. At first we ascertained the place of 'sık' in the development and range in Turkish in our article aim show this finding, which can illuminate other words derived from 'sı-' to the authorities. After different views were given the views were criticized. We focused the 'sı-' verb which is in Berlin Turfan collection numbered Mainz 752 (T III 84-74) which means to 'gather' then we show the word context in old Turkish. Form Daśakarmapathāvādanamālā genre in Buddhist translation corpus at first 'sık' means to pressure, it can be derived from 'sı' means to gather discussed comparatively.

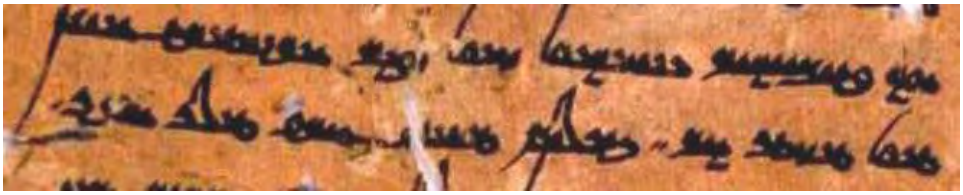
Key Words: sık, etymology, Old Turkish, Uighur

Giriş

Türkiye Türkçesinde "seyrek karşıtı; kesif, yoğun" karşılığında kullanılan *sık* sözcüğü bu anlamıyla ilk kez Harezm Türkçesi metinlerinden *Mukaddimetü'l-Edep*'te (Yüce 1993: 175) görülür. Kıpçak (KTS: 234, CC: 165), Çağatay (San: 63) sahaları ile Batı Türkçesi (TTS V: 3411, KG: 17b$_5$ [289]; Argenti: 234) metinlerinde aynı anlamda varlığını sürdüren sözcüğe günümüzde Azeri (AZTS: 140) ve Türkmen (TÜTS: 574) Türkçelerinde rastlamak mümkündür. *sık*'ın kökenine ilişkin değişik görüşler mevcuttur. Tuncer Gülensoy, DLT'teki *sık* "az" sözcüğüyle *sık* "seyrek karşıtı" sözcüklerini ilişkilendirmiş, her iki sözcüğün kuramsal bir **sı*- kökünden geldiğini ifade etmiştir (TKBS: 766). Sevan Nişanyan da DLT'deki *sık* "az" ile "seyrek karşıtı" anlamındaki *sık* arasında bağlantı kurmuştur. Nişanyan'a göre Eski Türkçedeki *sı*- "kırmak, kısmak" fiiline –Ik eki getirilerek *sık* "kısa, kesik, az" sözü türetilmiş, bu söz zamanla „kısa" anlamından „kısa aralıklı" anlamına geçiş yapmıştır (Nişanyan 2007: 429).

DLT'te Oğuz diyalektine ait olduğu vurgulanarak *olarda koy sık ol* "Onlarda koyun azdır" (DLT: 500 [II 214]) cümlesinde örneklendirilen *sık* "az" sözcüğünün kavramsal açıdan ters istikamette gelişim göstererek "seyrek karşıtı" anlamına bürünmesi oldukça güçtür. Varsayılan anlam değişimini izleyebilecek başka verilerin bulunmayışı durumu daha da güçleştirmektedir. Etimolojik kaynaklarda Eski Türkçedeki *sıg* "sığ" ile DLT'teki *sık* "az" aynı başlık altında ele alınmaktadır (ED: 804, EWTS: 415, TKBS: 763). Eski Türkçedeki g~k nöbetleşmesi yanında her iki sözcük arasındaki anlam yakınlığı da böylesi bir etimolojik yaklaşımı desteklemektedir. Ayrıca çağdaş lehçelerde *sıg* "sığ" sözcüğünün yalnızca Türkiye Türkçesinde görülmesi DLT'teki *sık* "az" sözcüğünün Oğuz diyalektine ait olduğu açıklamasıyla örtüşmektedir. Sıralanan gerekçeler ışığında DLT'teki *sık* "az" sözünü, *sıg* "sığ" sözcüğünün türevi olarak kabul etmekte sakınca yoktur. Bu durumda *sık*'ın anlamında "az"dan "yoğun, seyrek karşıtı"na doğru gerçekleştiği varsayılan değişimin *sıg* "sığ" sözcüğü için de geçerli olması beklenir. Oysa *sıg* "sığ" böylesi bir anlam değişimi geçirmemiştir. Gelinen noktada *sık* "seyrek karşıtı; kesif, yoğun" için DLT'teki *sık* "az" sözcüğünden başka bir çıkış noktası aramak yerinde olacaktır.

sık "seyrek karşıtı, yoğun" sözcüğünün kökenini açıklamada mevcut verilerin yetersizliği farklı bulguları devreye sokmayı gerektirmektedir. Eski Uygurca metinleri içeren Berlin koleksiyonunda T III 84-74 (Mainz 752) numarada kayıtlı bir yazma parçasının 17-19. satırları şöyledir:

anta ötrü ol bramanlar yıgılıp sıp bir ikintikä ince tép téştiler gavdam toyın negü tédi erki "Bunun üzerine o brahmanlar toplanıp birbirleriyle şöyle söyleştiler: Gavdam rahip ne dedi ki?" [1]. Kalın sıradan k ve g seslerini ayıran bir imla ile yazılan metindeki *yıgılıp sıp* "toplanıp" ikilemesi dikkate değerdir. İkilemede *sı-* fiili *yıgıl-* "yığılmak" fiiline yakın anlamda "bir araya gelmek, toplanmak" karşılığında geçmektedir. Tarihî metinlerde "kırmak, parçalamak" anlamıyla ve bu anlama dayalı soyut kullanımlarıyla (ED: 782_a) öne çıkan *sı-*'ın tarafımızdan tespit edilen bu anlamı *sık-* fiilinde muhafaza edilmiştir. Eski Türkçede -(X)k- ekinin fiillere gelerek kuvvetlendirme yapabildiği (OTWF: 649) düşünülürse *sı-* ve *sık-* fiilleri arasındaki anlam ilişkisi daha iyi kavranabilecektir. Orhon yazıtlarındaki ileri öğelerden *sabın sı* "hatırını kırmak" deyiminde (Tekin 2004: 5) yer alabilen *sı-* fiilinin Türkçenin kadim sözcüklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Zira fiilin deyim gibi ileri bir öğenin kurucusu olabilmesi için hayli köklü bir geçmişinin bulunması gerekir. *sı-*, yazıtlardaki *udlıkın sıyu urtı* "Uyluğunu kırarak vurdu" (KT: D_{36} [48]) ifadesinde "kırmak, parçalamak" anlamındadır. *üç otuz balık sıdı* "Yirmi üç şehri zapt etti" ifadesinde (T: 19 [9]) ise "baskın yapmak, fethetmek, zapt etmek" karşılığındadır. Ötüken Uygurlarından kalan Şine Usu yazıtındaki *sälängäkä sıka sançdım* "Selenge ırmağında sıkıştırıp mızrakladım" (ŞU: D_4 [39, 59]) cümlesinde *sı-*'a, "sıkıştırmak" anlamıyla *sık-* fiilinde saklanmış halde rastlanır. Uygurca yazmalarda geçen *tämirlig kısgaçların luuaların künçit ikşu kamış osuglug sıkarlar tangarlar* (BT IX: 82_{19} [205]) "…Demirli kıskaçlarla, değirmenlerle susam, şeker kamışı gibi sıkarlar"; *uzun tonluglarag basınguçı sıkguçı taar bolur* (BT XXIII: B_{053} [55]) "…Kadınları sıkan darlıkta olur" örneklerinde de aynı durum gözlenir.

Türkçenin elimizdeki en eski yazılı ürünlerinde *sı-*'ın farklı içeriklerde kullanılması sözcüğün anlamındaki çeşitlenmenin erken dönemlerde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Yazıtlarda yer aldığı örnek bağlamlara bakarak *sı-*'ın "kırmak" ve "tazyik etmek" gibi iki farklı anlam ekseninde gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte tazyik etmek anlamının kırmaktan mı; kırmak anlamının tazyik etmekten mi doğduğunu kestirmek hayli zordur. Tazyik etmenin kırmadan önceki bir aşama oluşu, "zapt etmek, fethetmek, baskın yapmak" şeklindeki soyut kullanımla "tazyik etmek, basmak" arasındaki yakın ilişki ve *sı-*'ın *sık-* "sıkıştırmak" fiilini türetebilecek olgunluğa daha yazıtlar döneminde erişmesi gibi etkenler göz önünde tutularak "tazyik etmek" anlamının daha eski olduğu tahmin edilebilir. Bu görüşü destekleyen bir başka delil ise Eski Uygurca yazmalarda geçen *sıka-* fiilidir[2]. TT VIII'in dizininde *sıka-*'a "sıkıştırmak" anlamı verilmiş, ardından soru işareti konularak meselenin tartışmalı olduğu ifade edilmiştir. Metindeki *tögümim sıkazunlar* ibaresi eseri yayımlayan Gabain tarafından "…Tohumumu sıkıştırsınlar" biçiminde çevrilmiştir (TT VIII: K_3 [61]). Gabain, açıklamalarında *sıka-*'ın Batı Türkçesinde yaşayan *sık* sözcüğünden türemiş olabileceğini dile getirmiştir (TT VIII: [63]). Daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilen Uygurca metin yayımlarında da *sıka-* fiiline rastlanır. Ht IX'daki *ıduk älligläri üzä töpüsin sıkazun* (Ht IX: 50_{10} [115]) "…Mübarek elleriyle başını sıvazlasın"; *Daśakarma*'daki *yumşak älligin başların töpülärin yarlıkançuçı köŋülin sürdi sıkadı* (Daśakarma:

[1] www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/mainz/images/mainz0752_seite1.jpg genel ağ adresinden yazmanın tümünün fotoğraflarına erişilebilmektedir. Yazmanın tamamı, Türk Dil Kurumu tarafından 04 - 06 Haziran 2011 tarihlerinde düzenlenen Beşbalıklı Şinko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Araştırmaları Çalıştayı'nda "Eski Uygurca Dört Brahman Öyküsünden Bir Parça" başlığıyla tarafımdan sunulan bildiride işlenmiştir.

[2] TT VIII'deki sıka- fiiliyle sı- arasında ilişki kurulabileceği yönündeki görüşünü benimle paylaşan Doç. Dr. Bülent Gül'e bu vesileyle teşekkür ederim.

1141 [138]) "…Yumuşak eliyle başlarını, merhametli gönülle, sıvazlasın" örneklerinde fiil "sıvazlamak" anlamındadır. *Daśakarma*'da sözcüğün *sür-* fiiliyle ikileme oluşturması bu tespiti doğrulamaktadır. *sıka-* fiili DLT'te de görülmektedir. *ol anıg başın sıkadı* "O, onun başını sıvazladı" (DLT: 563 [II 289]) cümlesinde fiil "okşamak, sıvazlamak" anlamı taşır. Bu bilgiler ışığında TT VIII'deki *tögümim sıkazunlar* ibaresini "…Tohumumu (toprakla) sıvazlayarak gömsünler" şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Kanaatimce *sıka-* fiili, *sık* tabanına +a- eki getirilerek türetilmiştir. Dolaysıyla, Uygur ve Karahanlı metinlerinde fiilin "sıvazlamak" karşılığında kullanılışına bakarak *sıka-*'ın geldiği *sık* ismini *sı-*'ın "kırmak" anlamıyla değil "(sert ya da yumuşak) tazyikte bulunmak" anlamıyla ilişkilendirmek daha mantıklı görülmektedir. Gelinen noktada, *sı-* fiilinin Talat Tekin tarafından uzun ünlülü sözcükler arasında değerlendirildiğini zikretmekte fayda vardır (Tekin 1995: 104). Tekin uzun ünlülerle ilgili çalışmasında bu seslerin dildeki izlerini sürerken kapalı hecelerdeki uzun ünlülerin bazen hece sonunda kısa bir ünlü türetebildiği tespitinde bulunmuştur (Tekin: 155-156). Buradan bakıldığında, *sıka-* fiilinin *sı:k-* tabanındaki uzun ünlüye bağlı bir a türemesiyle kurulduğu ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır.

sı-'tan türeyen *sık-* fiilinin Eski Uygurca metinlerdeki "bunaltmak, acı vermek, can sıkmak" anlamı üzerinde ayrıca durmak gerekir. *Altun Yaruk*'taki *ämgäkliglär üzüksüz ägirä sıkıp busuyur* "(AyKaya: 367_{18} [218]) "…Eziyetliler aralıksız kuşatarak sıkıp bunaltıyor", *adınlarıg sögmämäk tokımamak sıkmamak tanmamak ürkitmämäk korkıtmamak* (AyKaya: 220_{20} [154]) "Başkalarını söğüp dövmemek, sıkıp bunaltmamak, ürkütüp korkutmamak…"; *Maytrısimit*'teki *kişi könülin tara sıku sav sözlämäk* (BT IX: 122v27 [64]) "…İnsanın gönlünü sıkarak söz söylemek…" örneklerinde fiilin bu anlamı gözlenebilmektedir. Sözcüğün ruhen sıkılmayı anlatmasından hareketle Orhon yazıtlarında geçen *sıgıtçı* "ağıtçı, ağlayıcı" (ED: 807_b) sözcüğünü *sı-* "tazyik etmek" köküyle ilişkilendirmek mümkündür. Bu çerçevede sözcük şu aşamaların ardından oluşmuş olmalıdır: *sı-* "tazyik etmek" > *sı-k-* "baskı altına almak, acı vermek, can sıkmak" > *sı-k-ıt* "acı, keder, inleyiş" > *sı-k-ıt+çı* ~ *sıgıtçı* "acı veren, keder veren, ağıtçı". Böylelikle Gabain'in *sıgıtçı* için öngördüğü kuramsal **sıg-* kökü de (Gabain 2000: 55) aydınlanmış olacaktır. Aynı şekilde Eski Türkçedeki *sız-* "sızmak, erimek, zayıflayıp güçsüzleşmek" (*sı-* > *sı-z-* "tazyik altında incelmek, güçsüzleşmek"), *sış-şış-* "şişmek" (*sı-* > *sı-ş-* "tazyik sonucu şişkin duruma gelmek"), *sık-* ~ *sıg-* "sığmak" (*sı-* > *sı-k-*~*sıg-* "bastırılmak, sığdırılmak"), *sıg* "sığ" (*sı* > *sı-g* "bastırılıp derinliğini yitirmiş, incelmiş") sözcüklerinin *sı-* "tazyik etmek" fiiline dayandığı düşünülebilir.

Sonuç olarak *sık* "seyrek karşıtı; kesif, yoğun" sözcüğünün başlangıçta "tazyik etmek" anlamındayken Uygurca metinlerde "bir araya gelmek, toplamak" karşılığında görülebilen *sı-* fiiline dayandığı söylenebilir. *sı-*'a Eski Türkçede sıfat yapabilen –(O)k eki (OTWF: 224) getirilerek *sık* sözcüğünün türetildiği anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR - KAYNAKÇA

Argenti ADAMOVİŠ, Milan (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, Çev. Aziz Merhan, Ankara: TDK Yayınları.

AyKaya KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.

AZTS ALTAYLI, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I- II*, İstanbul: MEB Yayınları.

BT IX TEKİN, Şinasi (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die uigurische Ubersetzung eines Werkes der Buddhistischen Vaibhasika-Schule, 1. Teil: Transliteration, Ubersetzung, Anmerkungen,*

Berlin: Akademie der DDR. Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Berliner Turfantexte IX)

CC GRÖNBECH, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, çev. Kemal Aytaç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Daśakarma SHOGAİTO, Masahiro (1998). *Daśakarmapathavadanamala*, Kyoto: Nakanishi Printing.

DLT DANKOFF, Robert- KELLY, James (1982, 1984, 1985). *Mahmûd al –Kaşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân lugât at-Turk) I-III*, Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi

ED CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish,* Oxford: Clarendon Press.

EWTS RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais- Ugrilainen Seura.

GABAİN, A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.

Ht IX BARAT, Kahar (1993). *The Uygur Xuanzang Biography Volume IX*, Cambridge-Massachusetts: The Committee on Inner Asian and Altaic Studies in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in tke subjekt of Inner Asian and Altaic Studies Harvard University.

KG AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*, Ankara: TDK Yayınları.

KT TEKİN, Talat (1995). "Köl Tigin Yazıtı", *Orhon Yazıtları –Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk-*, İstanbul: Simurg Yayınları.

KTS TOPARLI, Recep ve diğerleri (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

NİŞANYAN, Sevan (2007). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Adam Yayınları.

OTWF ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol.I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

San CLAUSON Sir Gerard (1960). *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan,* London: Messrs. Luzac and Company Ltd.

ŞU AYDIN, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*, Çorum: KaraM Yayınları.

T TEKİN, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Özener Matbaacılık.

TEKİN Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, İstanbul: Simurg Yayınları.

TEKİN Talat (2004). "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II", *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Ankara: Öncü Kitap, 3-6.

TKBS GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: TDK Yayınları.

TTS TDK, (1996). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VI,* Ankara: TDK Yayınları.

TÜTS TEKİN Talat ve diğerleri (1995). *Türkmence Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.

YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara: TDK Yayınları

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 519-532, ANKARA-TURKEY

TÜRKÇEDE ŞİİRİN YÜKLEMİ SORUNU

Vefa TAŞDELEN[*]

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, *Divanü Ligat-it-Türk*, *Yûnus Emre Dîvanı* gibi, Türkçenin klasik eserlerinde şiir konusunda başlıca üç yüklem kendini gösterir. Bunlardan biri "söylemek" (*soylamak*), diğerleri ise "dizmek" (*tizmek*) ve "düzmek" (*tüzmek*) yüklemleridir. Bu yüklemler, Türkçede, şiir konusunda başlıca iki yönelim oluşturmuştur. "Söyleme" yüklemi halk şiiri üzerinden, gündelik hayatta işlevi olan, ilhama ve yaşantıya dayalı bir söyleyişi; "dizmek" ve "düzmek" yüklemleri ise dîvan edebiyatı üzerinden bilgiye, kültüre, geleneğe dayalı, güzelliği dil alanında yeniden üretmeyi amaçlayan, sanat öncelikli bir söyleyişi öne çıkarmıştır. Türkçenin poetik ve estetik yönelimi olarak "dizmek" ve "düzmek" yüklemleri, çağdaş şiir ve sanat algısının temelini de oluşturur. Söz konusu bu yüklemler, "yazma", "kurma", "inşa etme", "tasarlama", "imgeleme" eylemlerinin arketipi olarak görülebilir. Bu tutumda, edebiyatı kurmaca bir metin olarak görme bilinci öne çıkar. Bu anlayış, çağdaş sanat kuramlarının da temelini oluşturur.

"Bir inşa biçimi olarak şiir"de sanat olma bilinci vardır. Şair, "eser veren kişi" olarak şiirinin mimarı ve öznesi konumundadır. O, ilhamın aracı olarak değil, eserinin sahibi ve üreticisi olarak görür kendini; rastlantının değil, bilincin yönlendirmesi altında olduğunu düşünür. Şiir bir tasarımdır buna göre; tesadüflere ve nedensiz söyleyişlere kapı aralamaz; baştan sona bir inşa eseri olarak ortaya çıkar. Şair, şiir anlayışıyla niçin o şekilde yazdığı sorusunu cevaplar, şiirinin öznesi olarak ortaya koyduğu sanatla gelecek zamana yönelmek ister. Sadece kendi zamanı için değil, gelecek zamanlar için de yazar. Böylece kendi zamanının ötesine geçmek ister. "Bir söyleme biçimi olarak şiir"de ise söylemenin bir ortamı, bir bağlamı ve işlevi vardır. Şairde, öncelikle kendi zamanı ve mekânına, kendi ortam ve sorunlarına bağlılık söz konusudur. Söyleme edimi olarak şiir, o an orada yaşanan halin bir ifadesi olarak yine o an orada bulunanlara söylenir. Burada sözün geleceğe kalması bilinci öne çıkmaz. Söz geleceğe ancak ezberleme şeklinde ulaşabilir. Bu da zaman içinde değişmelere ve unutulmalara neden olur. "Söyleme biçimi olarak şiir"de şair bir şiir anlayışı üzerinde durmaz, niçin öyle söylediğini açıklamaz. Zira şiirinde kendi öznelliği ön planda değildir. Söyleyebileceği şey, şiirin o şekilde geldiği, kendisine o şekilde ilham olunduğudur. "Söyleme" geleneği halk şiirinde yaşasa da, günümüz şiirinin daha çok "inşa şiir"in poetikasından pay aldığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, poetika, şiirin yüklemi, ilham, söyleme, inşa etme.

[*] Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, e-mail: vefatasdelen@yyu.edu.tr

THE PROBLEM OF POEMS' VERB IN TURKISH

ABSTRACT

In classical works of Turkish Language and Literature such as; *Dada Gorgut Epics*, *Divanu Lugat-it-Turk*, *Divan of Yunus Emre,* two types of basic verbs are displayed. One of them is "to utter" (*soylamak*), the other is "to align" and "to lay together" (*tizmek*). These verbs cause two main tendencies in Turkish Poetry. The verb "to utter" reveals an inspiration and experience base saying through literature that has a function in daily life where the verb "to align" and "to lay together" brought about an art priority saying which aims at reproducing knowledge, culture and tradition, base beauty in language through literature. The verb "to utter" as a poetic and aesthetical tendency of Turkish Language constitutes the basics for the perception of modern poetry and art in Turkish Literature. This verb can be considered as an archetype of the verbs "to write", "to establish", "to build", "to design" and "to image" that are commonly used. In this approach, considering literature and art as fictional text, and understanding of art production as a cognitive design comes to fore. This approach also constitutes the basics of modern art theories.

As a mode of building, there is a conscious of being art in poetry. As the "person who produces the work of art", the poet is both architect and subject of the poem. He considers himself as the owner and producer of his work but not the means of inspiration; he is driven by conscious but not coincidence. Poetry is a design and according to this it; newer leads to groundless utterances and reveals as a work of construction from beginning to the end. The poet by his understanding of poetry answers, in a sense, the reason why he writes that way. He tries to go toward the future time by the art he puts forth as the subject of his poetry. He writes not only for his time but also for the future generations. Thus he wishes to step beyond his time. In poetry as a mode of utterance, there is an environment, context and function of utterance. There is a priority in poet to focus on his own time, place, environment and problems. Poetry as a mode of utterance transferred to the people present in that very location the condition that is experienced at that time. Here, there is no consciousness of aiming the utterance for the future generations. The utterance can only reach the future generations by memorising. This leads to changes and omissions within the text in time. In poem as a mode of utterance, the poet does not; focus on an understanding of poetry and tell the reason why he uttered that way. Yet, his own features do not came to fore in his poem. What he is able to say is that the poem has appeared to him that way or he was made to utter it that way. Although the tradition of uttering prevails in folk poetry, it is better to say that poetry of our day is shaped, in a big extend, within the framework of poetics of building poetry.

Key Words: Turkish poetics, verb of poem, utter, build.

Giriş

Türkçenin söz dağarcığında, daha *Divanü Lügat-it-Türk*'ten bu yana iki tür şiir anlayışına imkân tanıyacak bir yönelimin olduğunu söyleyebiliriz. *Dede Korkut Hikâyeleri*'ni, *Yûnus Emre Dîvanı*'nı ve Türkçenin başka kaynaklarını da dikkate aldığımızda bu iki farklı poetik yönelimin daha da belirginleştşğini görürüz. Bunlardan biri, yüklemi "söylemek" olan *söylenen bir şey olarak şiir*, ikincisi ise yüklemi "yapmak", "yazmak", kurmak", "dizmek", "düzmek" olan *inşa edilen bir yapı olarak şiir* anlayışıdır.

Söz, yazıyı önceler. Bir toplum, yazan ve okuyan bir toplum olmadan önce söyleyen ve konuşan bir toplumdur. "Söylemek" ve "dinlemek", sözlü geleneğin özünü oluşturur. Sözlü gelenek, başlıca bu iki edimle kendi kendini üretir, çoğaltır ve yaşatır. Türkçenin de, şiiri niteleyen öncelikli yüklemi, "söylemek"tir. "Şiir söylemek", başlı başına bir iletişim biçimidir. *Bir inşa biçimi olarak şiir* ise temelini "dizmek" (*tizmek*) ve "düzmek" (*tüzmek*) yüklemlerinde bulur. Dizilen ve düzülen bir yapı olarak şiir, çağdaş sanatın özünü oluşturan kurguya, imgesel üretime imkân tanır. Burada şiir, "amacı kendi içinde olan" (*autotelos*) estetik bir yapı olarak ortaya çıkar. Bugün şiire ilişkin söylenen "dizme", "düzme", "yazma", "yapma", "kurgulama" "üretme" yüklemlerini, "inşa" üst başlığı altında toplayabiliriz. "Bir inşa biçimi olarak şiir"de, şiirin estetik bir yapı olarak belirginlik kazanması, "amacı kendi içinde olan" sanatsal bir değer olarak ortaya çıkması söz konusudur.

Bir inşa biçimi olarak şiir, varoluş ortamı içinde, belirli kuralları, estetik yapısı, kültürü ve geleneği olan sanatsal bir üretimdir. Burada şiir, bir sanat olma bilincinden hareketle belli bir kültür, birikim ve gelenek içinde üretilir. Şiir, bir tasarım ürünü olarak baştan sona şairine aittir. Onda rastlantıya, nedeni bilinmeyen söyleyişlere yer yoktur. Şair, tam olarak şiirinin mimarı konumundadır. Bu yaklaşım ilhamı yadsımasa bile ona şiirin oluşum süreci içinde öncelikli bir yer vermez. Ustalık ilhamda değil, temayı, bir tür şiir bilgisi ve tekniği ile, estetik bir duyarlık içinde şiire dönüştürebilme becerisindedir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak söylersek; "şiir yazmak" ifadesi, şiirin öncelikle estetik bir yapı olarak ortaya çıkışını, ikinci olarak da bir zanaat biçimi olmaktan çıkarak "amacı kendi içinde olan" bir etkinlik haline gelişini fade eder.

1. Sorunun Felsefi Kökeni

Stephan Zweig, *Yaratıcılığın Sırrı* ismiyle Türkçeye çevrilen eserinde sadece şiiri değil, tüm sanatsal üretim sürecini bir ilham, bir içe doğuş, bir kendinden geçiş (*extase*) hali olarak ele alır. Şöyle der: "Sanatkârın yaratırken *kendine malik olmayışı*, belki de ilk anda mantıksız gibi görünecektir. Fakat düşünelim: Hakikatte sanatkâr, ancak bir nevi kendinden geçişle, bir *extase* ile yaratabilir. Nitekim bu Yunanca kelime *kendi dışında olmak* demekten başka bir şey ifade etmez" (Zweig, 1949: 38-39). Buna göre sanatsal üretim, bilici aşan, zihinsel uyanıklığın ötesine geçen bir anlam taşır. Sanatçı eserini bilinçle, belirli bir teknikle, belirli kurallara bağlı kalarak değil, aksine hiçbir şekilde izah edilemeyecek, doğası aydınlatılamayacak bir ilhamla, bir kendinden geçişle üretir. Sanat eseri, bir inşa süreci değil, sanatçının vecd hali içinde oluşturduğu bir ilham eseridir. Şair, ilhamın eli ve aracı durumundadır. Burada sanatta iki eğilim kendini gösterir: (1) İlham ve yaşantı eseri olarak sanat eseri, (2) bilgiye ve kurguya dayalı, teknik bir yapı olarak sanat eseri.

Batı dillerindeki "poesie", "poetry", "poésie", "poesia", "poema" gibi ifadeler, köken olarak "yapma, biçimlendirme, oluşturma" anlamlarına gelen Grekçe "poíêsis" fiilinden türerler. "Poiéô" yapmak, üretmek, imal etmek, meydana getirmek, uygulamak, ortaya çıkarmak, neden olmak, kurmak, şekillendirmek, yoğurmak; "poíêma", yapılmış, imal edilmiş şey, şiirsel eser, şiir; "poíêsis", yapma, biçimlendirme, oluşturma, şiir sanatı; "poietes", şiir yapan, şiir yazan kişi, ozan, şair; "poíêtikê tékhnê", şiir sanatı anlamlarına gelir (Peters, 2004: 307). Bu etimolojik noktadan

hareketle söylersek, batı dillerinde, şiiri yapma, kurma ve oluşturma olarak görme eğilimi vardır. Kökenbilimsel anlamda o bir esin durumundan çok bir ustalığı, mahareti ve tekniği ifade eder.

Bununla birlikte, şiir üzerine ilk sorgulamalardan biri olan *İon* diyaloğunda, Platon, şiiri bir ilham eseri olarak görür. Ona göre şair şiirini bir esrime, bir coşku ve cezbe içinde söyler. Şöyle der: "Büyük epos (destan) şairleri o güzel şiirlerini sanatla değil, tanrı ilhamıyla, tanrı cezbesiyle yaratırlar. Büyük lirik şairler de öyle. Korybantlar (Kybele'nin rahipleri) ancak kendilerinden geçtikleri zaman dönmeye başladıkları gibi, lirik şairler de herkesin bildiği o güzel şarkılarını yaratırken kendilerinden geçmişlerdir… Tanrı vergisi olmayınca kimse şiir söyleyemez, gelecekten haber veremez. İşte şairler, o güzel sözleri sanatla değil, bir Tanrı vergisiyle söylerler." Şairler, şiirlerini bir sanat bilgisi ve kültürü ile değil, Tanrısal bir güç, esin, bağış ve esrime ile söylerler. Bu nedenle, onlar tanrısal esinin tercümanı, gaipten duyumlar alan esrarlı kişilerdir (Platon, 1989: 17-19).

Aristoteles'e göre şiir bir "taklit" (*mimesis*)'tir. O, bu görüşüyle şiiri teknik bir çalışma haline getirir. Bir olayı, bir yaşantıyı, bir nesneyi öykünen şair, şiirini belirli kurallar dâhilinde, belirli bir tekniğe göre üretir. Bu poetik tutumda şiir, şairin cezbe, kendinden geçme hali içinde söylediği bir şey değil, kendi iradesi ile, bilinçle, teknikle ürettiği estetik bir yapıdır. Şair, esinin basit bir aracısı değildir burada; dili kullanan, şiiri yapan, şiir tekniğini kullanan kişidir. Şiir taklit'tir, ama basit bir taklit değildir. Şair, anlatımında "güzelleştirilmiş bir dil" kullanan kişidir çünkü (Aristoteles, 2011: 11, vd.). Güzelleştirilmiş dil de sanatın ve şiirin bir inşa, kurgu ve imgelem ürünü olarak ortaya çıkışını ifade eder.

İlham, içe doğuş özelliği ile eski dönemlerde "kâhinlik", "gaipten haber verme" gibi davranış biçimleriyle de ilişkilendirilmiştir. Nitekim Platon, yukarıda yaptığımız alıntıda şairlerin "gelecekten haber verme" özelliklerine işaret eder. İbn Haldun da *Mukaddime*'de, kâhinlik babında, hayal gücü oldukça gelişmiş olan kimi kişilerin şiirler tertip ederek gelecekten haber verdiklerini söyler (İbn Haldun 1988a: 263). Burada gelecekten haber vermek, doğrudan şiir ve şairlikle alakalı bir durum olarak görülmez; bazı ilginç kişilerin geleceğe ve gaibe yönelik sözler söylerken, şiir şeklinde konuştuklarından, haberlerini, belki de sözün etkisini artırmak için şiir şekelinde verdiklerinden söz edilir. Şiir söylemenin bu şekli, falcılık, büyücülük ve kâhinlikle ilişkilendirilir; aklı ve sağduyuyu aşan bir faaliyet alanı olarak görüldüğü için tasvip edilmez. Kur'an-ı Kerim'de şairler hakkında geçen olumsuz ifadeler de (Şuara: 224-225) ne aşağıda sözünü edeceğimiz "bir söyleme edimi olarak", ne de "bir inşa biçimi olarak" şiire karşılık gelir. Burada, şairliğin bir sanat, bir bilgelik tutumu olarak algılanmasına değil, bir tür meczupluk, kâhinlik, falcılık ve büyücülük faaliyeti olarak görülmesine karşı çıkış söz konusudur. Rasyonel ve bilimsel bilginin öne çıkmadığı dönemlerde, mesajlarını şiir şeklinde veren kâhin ve büyücüler, bu şekilde kendilerinde doğaüstü güçler bulunduğu izlenimini uyandırarak insanları etkilemeye çalışmışlardır.

2. Türkçenin Poetik Yönelimleri

Türkçenin gündelik kullanımında "şiir" kavramının yanında onun oluşum ve üretim sürecini aydınlatacak açık bir fiil yoktur. En çok kullanılan "yazmak", "söylemek", "dizmek", "düzmek", "inşa etmek", "yapmak" fiilleri, şiirin oluşum sürecini ne ölçüde açıklar, bu sürece ne kadar uygun düşer? Türkçenin mantığı içinde "yazmak", "söylemek" gibi ifadeler, şiir üretimini nitelemek için kullanılmasına karşın yine de şiirin "ne yapıldığı" konusunda açık bir kavrayış yokmuş gibi görünür. "Şiir söylemek" diyenler şiirin söylenen, "şiir yazmak" diyeler de "yazmak", "inşa etmek", "üretmek" eylemi ile "yapılan bir nesne" olduğunu öne çıkarırlar. Ama şiir, şarkı söylemek, masal anlatmak, resim yapmak, hayal kurmak gibi apaçık bir fiille birlikte gelmez. Ne yazmak, ne inşa etmek, ne de söylemek yüklemi, onun üretim biçimini, poetik zeminini tam olarak aydınlatabilir. Şiirin ne yapıldığı konusunun, şiir sanatının kadim bir ifade biçimi olmasına ve köklü bir şiir geleneğimizin bulunmasına karşın, Türkçenin mantık biçiminde boş bırakıldığı

söylenebilir. Bu boş bırakmanın, dilin zihniyetindeki bilinçli bir tercihten kaynaklandığı yorumu da yapılabilir. Zira şiirin yüklemi sorunu sadece bir dil sorunu değil, bir şiir ve sanat anlayışı, bir epistemoloji ve poetika sorunudur da. Her şair şiirin yüklemi sorununa bizzat kendisi cevap verecek, dilin mantığındaki boşluğu kendi poetik anlayışı ile bizzat kendisi dolduracaktır.

Hemen her dilde isimle fiil arasında mantıksal bir bağ vardır; ismin yanına, onun niteliğine uygun bir fiil gelir. "Duvar örmek gibi", "odun kesmek" gibi. "Duvar"la "kesmek" fiili yan yana getirilmez. Kimi durumda isim ve fiil arasında doğrudan bir bağ vardır. İlk söylenen kelime isim, ikincisi ise fiil yerine geçer: "Yemek yemek" gibi, "yazı yazmak" gibi. Eski Türkçeye baktığımızda, gerek *Divanü Lügat-it Türk*'te, gerekse *Dede Korkut Hikâyeleri'nde* de zihinsel eyleme yönelik bu tür ifadelere rastlarız: "sav savlamak" (atasözü söylemek), "soy soylamak" (destan söylemek), "boy boylamak" (destandan parçalar söylemek) (Ergin, 1955), "ötkünç ötkünmek" (hikâye anlatmak) gibi (Kaşgarlı Mahmut, 1999: 160). Türkçe, isimlerden fiil türetme kapasitesi oldukça yüksek bir dildir; "güneş"ten "güneşlenmek", "dert"ten "dertlenmek", "gübre"den "gübrelemek", sopa"dan "sopalamak", "kış"tan "kışlamak" gibi fiiller üretilir. Bunun yanında "şiir şiirlemek", "koşuğ koşuğlamak" gibi bir söyleyiş biçimine rastlanmaz. Bunun yerine *Dede Korkut Hikâyeleri'nde* Türk dilinin poetik tutumunu yansıtabilecek iki tür ifade biçimi geçer: (1) Dede Korkut gelir, destan söyler (soy soylar, boy boylar), (2) "Dede Korkut gelir, hikâye düzer (olayı destanlaştırır). Bu ifadelerin ilkinde geçen "söylemek", ikincisinde geçen "düzmek" yüklemleri, Türk dilinin temel poetik eğilimini göstermesi açısından önemlidir.

2.1. Bir Söyleme Biçimi Olarak Şiir: Söyleme, yazmayı önceler. İnsan yazmandan önce söyleyen bir varlıktır. Yazılı gelenek oluşmadan önce sözlü gelenek oluşmuş, insanlar kendi aralarındaki iletişimi ve aktarımı bu geleneksel zemin üzerinden sürdürmüşlerdir. Şiir geleneğimiz, bir koluyla sözlü gelenek içinden türemiştir. "Soy soylamak", şiirin, söylemeye bağlı bir ifade biçimi olduğunu ifade eder. Dede Korkut, belirli bir hadise üzerine belirli bir mekâna gelir, belirli bir topluluğa karşı soy soylar, boy boylar; bu şekilde bir mesaj verir. Artık bu bir olay, bir "mesele" üzerine konuşma, paylaşımda bulunmadır. "Soy soylamak", sıradan konuşma dilinin dışına çıkıp şiirsel söylemeyi, coşkulu, akıcı, destansı, etkileyici, ikna edici ve eğitici söylemeyi ifade eder. Bu söylem, saygı uyandıran, ikna eden, öğüt veren, yol gösteren bir söyleme biçimidir. "Şiir söyleme" canlı bir hadisedir. Canlı bir dekoru, canlı bir mekânı, canlı karakterleri vardır. Şiir, o an orada yaşanan bir haldir, bir varoluştur. O an, orada bulunanlara, o an orada olup bitmekte olan bir konuda belirli bir işlevle, belirli bir amaca yönelik şiir söylenir.

Bugünkü anlamda bilim ve felsefe yokken, insanlar kendi yaşam deneyimlerinden ürettikleri hikmeti şiir şeklinde ifade etmişlerdir. Bu çabanın felsefi ve bilimsel düşünceye giden yolda önemli bir adım olduğunu söylemek gerekir. Giambattista Vico, iyi ve kötü değerleri etrafında merkezileşen ve şiir formunda ifade bulan hikmeti, felsefi bilgiyi önceleyen bir aşama olarak görür (Vico, 2007: 150, vd.). Sözlü geleneğimize baktığımızda, ozanın, hikmeti kendi dilinde cisimleştiren model kişilik olduğunu görürüz. O, yalnız kendisinden ibaret değildir. Denebilirse, toplumun kendisinde ifade bulduğu, cisimleştiği ortak bir benlik, ortak bir bilinçtir de. Toplumun gören gözü, söyleyen dili, hisseden yüreği, etkilenen vicdanıdır. Halk doğrudan söylememiş, ozanların, şairlerin ifadesinde kendisini bulmuş, bu ifadelere katılmış, giderek onlarla özdeşleşmiştir. Ozan, o an, orada bulunanların duygularına da tercüman olabilecek, onların duygularını da kendine katabilecek şekilde söyler şiirini. Bu söyleme, hatırlatıcı, eğitici öğretici, terbiye edici olabileceği gibi, kahramanlık, ölüm, göç, ayrılık gibi bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan olaylar üzerine de olabilir. Burada tıpkı Dede Korkut örneğinde olduğu gibi, ozan gelir, yaşantıyı destanlaştırır, olayı söz planında yeniden kurarak ona yeni bir değer boyutu ekler. Bu değer boyutu artık hem estetik, hem etik, hem de eğitici bir nitelik taşır. Ama bundan önce, halkın, kendi yaşam deneyiminden çıkan hikmeti, bir ozanın dilinde nesnel hale getirmesi, sürekli kılması ve sözlü gelenek içinde yaşatması söz konusudur.

Bununla birlikte "şiir söyleme" ifadesinde bir takım sorunların bulunduğunu da söylemek gerekir. Söz gelimi, söylemede, doğrudan sözün kalıcılığı gözetilmez. "Söz uçar gider" ifadesi buradaki en önemli sorun alanına işaret eder. Söyleme, ezberlemeyi içerse de yazıyla kayıt altına almayı içermez. Onun kalıcılığı, ancak hafızada kayıt altına alınmasıyla mümkündür. Sözlü gelenekteki destan ve hikâye örnekleri, asırları aşarak, zamana karşı koyarak kendine bir hayat arayabilir. Dede Korkut'un soy soylaması, boy boylaması, hikâye düzmesi, kendi zamanındakilere olayı bir üst dilden duyurmak, anlatmak ve yaşananlara bir değer boyutu katmak olduğu kadar, gelecek kuşaklara yaşantıyı destan formunda miras bırakabilmektir. Ancak onlar da, oldukları gibi değil de, zaman içinde değişerek, güncellenerek, yeni zamanların zihniyetine ve söyleyiş biçimine uyarlanarak yeni bir hayat alanı bulabilirler kendilerine. Sözlü geleneğin doğasında o an orada bulunanlara, o an orada yaşayanlara söyleme esastır. Ezberleyen kişi, şiiri, destanı, hikâyeyi, farklı zamanlarda, farklı mekânlarda, farklı kişilere söyleyebilir, farklı ortamlarda yorumlayabilir. Sözlü gelenek zaman içinde bu şekilde yaşar. Ama bu arada zamana yenik düşerek tümüyle hafızalardan silinen sözlü gelenek ürünlerinin olduğunu tahmin etmek de zor değildir.

Söyleme kültürü yaşam deneyimleri etrafında merkezileşen bir tarz ortaya koyar. Şair, şiirini tahsil ettiği bilgiye dayanarak değil, kendi yaşam deneyiminden süzülüp gelen bir sezgiyle, bir içe doğuşla söyler. Sözlü gelenekte, önemli olan sözdeki sanatsallık değil, nasıl, ne şekilde ve kim tarafından söylendiği de değil, ne söylendiğidir. Şair, söyleme eyleminde aracı konumundadır; sadece kendine geleni söyler. Bir ilham ve içe doğuş ekseninde bulunur. Burada "söyleyene değil söyletene bak" sözüyle şiir, şairin tasarrufundan çıkarılıp açık olmayan bir etki alanına doğru geri götürülür. Sözgelimi, ilham, Yûnus'a göre de, bir yaşantı sonucu gönüle bazı duyguların dolmasıdır (Yûnus Emre, 1972: 50). Onun şiirinin kaynağı, tahsil edilen bilgi, kültür değil, temelini aşkta bulan bir gönül yaşantısıdır. Hatta Yûnus okuma ve yazma bilmenin kişiyi kibre sürükleyebileceği ihtimali üzerinde bile durur. Zâhiri anlamda ilim, aşk söz konusu olunca susar, söyleyecek söz bulamaz. Çünkü aşk bir ilim konusu değil, yaşantı konusudur. Bu söyleme biçiminde şair, bir üretici konumunda değil daha çok alılmayıcı konumunda bulunur; etki dışarıdan gelir. *"Miskin Yunus bu sözi kendüzinden eyitmez"* diyen Yûnus, bu poetik tutumu dile getirmek için de *"Işk sözini söyleyen cümle kudret dilidür / Diyen ol işiden ol gören ol gösteren ol / Her sözi söyleyen ol suret can menzilidür"* der. Bu durumda söylenebilecek şey, "Ben söylemedim, söylettirildim, ben sadece aracıyım." ifadesidir. Şair, niçin o şekilde söylediğinin cevabını vermez, veremez. Zira söz o şekilde gelmiş, o şekilde hissedilmiş, o şekilde yaşanmış, o şekilde söylenmiştir. Poetik gerekçe açık değildir.

"Söyleme", sözlü geleneğin temelini oluşturur. Bu gelenek içinde söz, hep bir işlevle ortaya çıkar. Bu durum sözün bir içe sahip olması anlamına gelir. Eğer sözün bir içi yoksa anlamı da yoktur. Geleneksel söyleme sanatı "absürt"ü, "anlamsız"ı tanımaz. Onun içi doludur. Söylemenin işlevsel yönünü Yûnus'un şiirlerinde açıkça görürüz. Şöyle der: "*Keleci bilen kişinün yüzüni ağ ide bir söz / Sözi bişürüp diyenün işini sağ ide bir söz.*" Sözün en önemli işlevlerinden biri, insanlar arasındaki ilişki ve iletişimi, nefret ve düşmanlığı önleyerek olumlu yönde geliştirmesidir. İnsan en çok sözle ilişkide, konuşmada, sözü söyleme biçiminde insan olma vasfına erişir. Yûnus, "iyi söyleme"yi, "keleci pişirme" olarak niteler. "*Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı / Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ide bir söz*" derken, "keleci pişirme"nin ne olduğunu izah eder. Aynı şiirdeki şu mısralar da ilgi çekicidir: "*Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini / Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ide bir söz*" Buna göre kötü söz ve davranışla cehennem haline gelen dünya, yine sözle, ama bu sefer iyi sözle cennet haline gelir (Yûnus Emre, 1972: 78, 79).

Dünyayı dönüştürmek isteyen kişinin öncelikle onu dilde dönüştürmesi gerekir. Dünyayı dilde dönüştüremeyen kişi, onu gerçeklik alanında da dönüştüremez. İnsanî değerlerin

egemen olduğu bir varoluş tarzı, dünyanın ancak bu değerlere uygun bir şekilde söze dökülmesi ile mümkün olacaktır. Yûnus Emre'de söyleme edimi, güzelliğini bu işlevden alır. "*Söz var kılur kayguyı şâd söz var eyler bilişi yad / Eger korlık eger izzet her kişiye sözden gelür*." Bu nedenle sözde "kıyl-ü-kâl" olmamalı, gönülden gelip gönüle gitmeli. Gösteriş amacı taşımamalı, bilgiçlik taslamamalı, kırıcı olmamalı. Öz olmalı, manadan haber vermeli, gönüllerin pasını silmeli. Söz, bu yapıcı, onarıcı ve iyileştirici yönüyle, söyleyenin ve dinleyenin benliğinde bir rahatlama ve genişleme oluşturur. "*Sevdüğüm söylemez isem sevmek derdi beni boğar"* diyen Yûnus (Yûnus Emre, 1972: 55, 56, 69) şiirin yüklemi olarak bir kez daha "söyleme"yi öne çıkarır; ama bundan önce anlam itibariyle "kurtulmak"tan söz eder. Buna göre şiir, söylemektir, ama söylerken "kurtulmak"tır da.

Yûnus, sözün okumak ve yazmakla ilgisi üzerinde durmaz; onu asıl ilgilendiren şey sözün gönülle, aşkla ve aşkın olanla ilgisidir. O, sözü, türediği kaynak ve insan ruhu üzerindeki etkileri açısından ele alır. Son kertede sözü söylemek de, dinlemek de, anlamak da bir aşk ve gönül işidir. *"Işksuzlara benüm sözüm benzer kaya yankusına"* derken, aşkın, sözün oluşması ve özümsenmesindeki işlevine işaret eder. Böylece sözü söyleten de, söze anlam kazandıran da, anlaşılmasına vesile olan da, sözün gönüldeki karşılığı, hissedilme ve yaşanma derecesidir. Bu açıdan bakıldığında, Yunus'un şiir ve sanat anlayışı, sanatın değerini kurgulama gücündeki başarı ile ölçen çağdaş sanat anlayışlarından farklıdır. Hissedilmeyen, yaşanmayan ve kişinin varoluşunda belirli bir karşılığı olmayan söz, içtenlik ve sahihlikten yoksun olacaktır. Bu nedenle şiirinin çıkış noktası, sözün kaynama merkezi, sözün söz olma değeri açısından önemlidir. Aynı şekilde sözün anlaşılmasında da bu karşılık gerekir. Zira ancak kendimizde karşılığı olan sözü gerçekten anlayabiliriz.

Görüleceği üzere sözü söylemek kadar, onu dinlemek ve anlamak da bir ustalığı gerektirir, bir adaba ve yaşantıya dâhildir. Yûnus sözü, manayı anlayanlara söyler, anlamayanların sözden alacakları bir nasip yoktur. Söylemek, nasıl ki bir olgunlaşmanın ürünü ise dinlemek de aynı şekilde bir olgunlaşmanın ve terbiyenin ürünüdür. Sözü dinleyen, sözle kendini yeniden inşa eder, yeniden diriltir. Buna göre varlığın temelindeki "ol" (*kûn*) sözü nasıl ki varlığın temeli ve varoluş ilkesi ise, söz de öylece her an canlılığı ve diriliği sağlayan, ruhlara neşe ve sevinç veren bir varoluş ilkesi olarak dostluğu, sevgiyi ve umudu aşılayarak insandan insana, gönülden gönle akıp gider. Sözü anlamak, manasını anlamak ve ona göre davranışta bulunmaktır. Söz arife, ma'rifet ehline söylenir, sözün değeri ve anlamı bu tür kişiler için daha açıktır. Yûnus, *"Gine biz bahri olduk denizden gevher alduk / Sarraf gerek gevherün kıymetini bilesi"* derken (Yûnus Emre, 1972: 46, 81, 138, 152), sözün değerini ve bu değerin algılanmasında alımlayıcıya düşen görevi dile getirir. Bu arifliği, bir tanıklık olarak ifade edebiliriz. Sözü söylemek kadar dinlemek ve anlamak da bir hikmet ve olgunluk belirtisidir. Sözün anlamı, ancak bir aşinalıkta aydınlanır. Bu aşinalık Yûnus'ta "haldaşlık" olarak geçer. O, anlamayı mümkün kılacak derin empati gücünü, böyle bir ruh akrabalığı ile açıklar. Ona göre halden, ancak "haldaş" olan anlar. "*Derdsüzlere benüm sözüm benzer kaya yankusına / Haldaşı bilür kişünün gönlinde gizlü razını*" (Yûnus Emre, 1972: 74, 147) derken, "haldaşlığın", dinleme ve anlamadaki payına işaret eder. Söz, manadan haberi olan, canında aşk eseri taşıyan kişiye söylenir. Şu halde söylemek kadar dinlemek de söylemenin adabına dâhildir. Söylemek edepli, hikmetli bir eylemdir. Dinlemek de öyledir.

Divanü Lûgat-it-Türk'te "söylemek"le yaklaşık anlamlara sahip olan başka yüklemler de geçer. Bunlardan biri "ayılmak" sözcüğüdür. Bu sözcük, "anğar söz ayıldı" (ona söz söyledi) şeklinde cümle içinde örneklenir. "Ayturmak" da "söz söylemek, söz söyletmek" anlamında kullanılan bir sözcüktür. "O bana söz söyletti" anlamında "Ol manğa söz ayturdı" cümlesiyle örneklenir (Kaşgarlı Mahmut, 1999a: 268, 269). Yûnus Emre de bu yüklemi "eyitmek" şeklinde bir mısrada kullanır; "*Miskin Yûnus bu sözi kendüzinden eyitmez / Hak çalab viribidi sabuk lisanumuza*" der (Yûnus Emre, 1972: 1). Yine bir başka yüklem de "tegürmek" (sunmak)

sözcüğüdür. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te şiir ve kaside anlamında "koşuğ" sözcüğü geçer. Bu sözcük, "*Terken Katun kutınğa tegür mendin koşuğ / Aygıl sizinğ tapuğçı ötnür yeğni tapuğ"* (Sultan hatunun huzuruna benden koşma sun, sizin hizmetçi yeni hizmetler umuyor, de) mısralarıyla örneklenir" (Kaşgarlı Mahmut, 1999: 376). Buna göre koşuk, bir şiir türü ve kaside olarak sunulan, bir kişiye hitaben söylenen sözdür.

Felsefede duygu ve akıl ayrımı, Platon'dan beri bir şekilde tekrarlanır. Bu ayrım, bilgi, felsefe ve sanat ayrışmasının da temelini oluşturur. Düşünce tarihimizde, akıl, insanı bir yerlere götürebilmesi açısından sınırlı bir yol olarak görülür. Bu nedenle gönüle, duygu ve sezgiye, aşkın olana açılabilme potansiyeli açısından ayrı bir önem verilmiştir. Akıl, adım adım yürümeyi sevdiği, gerçeğe bağlı kalmayı ilke edindiği için, insanı yeryüzündeki varoluşu konusunda derin kavrayışlara götürecek sıçrayışlara girişmez. Akıl ve gönül arasındaki bu ayrım, Gazâli'den Yûnus'a, Mevlâna'ya, bütün bir gönül geleneğinde görülebilir; ama yine de akıl hiçbir zaman duygulardan ayrı tutulmamıştır. Hatta bütün bu ahlaki, epistemolojik ve mistik algılamaların temelinde "gönül-akıl" diyebileceğimiz bir akıl türünün olduğunu söylemek gerekir. Bu açıdan bakıldığında "söylemek" yüklemi kendi başına ne duyuların, ne kendi başına aklın sesidir. O, akıldan ve duygusal alandan aldığı payla "gönül-aklın" ya da "duygusal akıl"ın sesidir.

Gönül-akıl, etik değerler bazında şefkat, merhamet, dayanışma, iyilik erdemlerini öne çıkarmış, pratik düzeyde bir nasihat ve öğüt kültürü oluşturmuş; giderek pratik hayatın düşünsel temelinin anlaşılmasına yönelik bir hikmet arayışı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, söyleme geleneğinde düşünceyi ve duyguyu, bilgiyi ve estetiği, rasyonel olanı ve duygusal olanı, iyiyi ve güzeli birbirinden ayırma anlayışı yoktur. Değerler arasında bir bütünlük ve uygunluk vardır. Güzellik yargısında bilgi, düşünce ve nasihat değeri; hikmet ve ahlak yargısında da güzellik değeri vardır. Bunlar arasında bir ayrıma gitme gereği duyulmaz, aksine gitmeme gereği duyulur. Pratik hayat, bilginin, erdemin, cesaretin, dostluğun yaşandığı bir alan olarak bütün bu değerlerin harmanlandığı harmonik bir yapıdır.

2.2. Bir İnşa Biçimi Olarak Şiir: *Divânü Lûgat-it-Türk*'te "kitap yazıldı" anlamında "bitik bitilme" ifadesi geçer. Bu eylem, "Er bitik bitindi" (adam kitap yazdı) cümlesiyle örneklenir (Kaşgarlı Mahmut, 1999b: 119). Ama bunun yanında, "şiir yazıldı" anlamında "koşuğ bitildi" diye bir ifade geçmez. Yazmak, Türkçenin gündelik mantığı içinde şiire yabancı bir yüklem gibi durur. Zira şiir söylemek, doğrudan okuma yazma bilmekle tahsil edilen, öğrenilen bir kazanım değil, daha çok bir vergi, bir duyarlık, bir gönül arılığı ve bilgelik meselesi olarak görünür. Bu nedenle okuma yazma bilmeyen ümmi kişiler de şiir söyleyebilir. Yûnus Emre, "ne kara okuduk ne ak" derken, söylediği şiirde okuma yazma bilmenin payı olmadığını, şiirin oluşum süreci açısından "ümmi olduğunu" dile getirmek ister. Şu mısralar, bu ümmiliğin içeriğiniğ açıklar mahiyettedir: *"İy sözlerüm aslın bilen gel di bu söz kandan gelür / Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelür…./ Söz karadan akdan değül yazup okımakdan değül / Bu yürüyen halkdan değül Hâlık avazından gelür /... Hak çü emir eyler cana bu keleci andan gelür"* (Yûnus Emre, 1972: 53, 56, 73).

"Dizmek" (*tizmek*) ve "düzmek" (*tüzmek*) yüklemleri, Tükçedeki ikinci poetik yönelimin ("bir insa biçimi olarak şiir) kökenini oluştururlar. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te bu sözcükler dizmek, düzeltmek, düzenlemek, yoluna koymak anlamında kullanılır. Söz konusu yüklemler şu şekilde örneklenir: "Ol yinçü tizdi" (O, inci dizdi), "Beg elin tüzdi" (Bey ilini, vilayetini düzeltti), "Ol yerig tüzdi" (o, yeri düzeltti). "Bir kimse nazmettiği zaman da „Ol söz tizdi." denir" (Kaşgarlı Mahmut, 1999b: 9). "Koşuk düzmek" de bu yüklemin kullanım biçimleri arasında yer alır" (Kaşgarlı Mahmut, 1999b: 127). Yukarıda değinildiği üzere *Dede Korkut Hikâyeleri'nde* de bu tür bir söyleyiş tarzına rastlanır: "Dede Korkut geldi bu hikâyeyi düzdi" denir (Ergin, 1958: 94, 115). Bu ifade, Dede Korkut'un sözü söylemedeki inisiyatifine, söze olan hâkimiyetine, sözü tertip etme

ve kurgulamadaki gücüne işaret eder. Burada sözü söyleme ve kurgulama biçimi, sözü nasıl ve ne kadar söyleyeceği, hikâyeyi nasıl destanlaştıracağı tümüyle Dede Korkut'a kalmıştır. Düzme yükleminde, sözü söyleyenin ustalığı, destan söylemde ise bir olayın hikâye edilmesi, sözün işlevsel bir değerle ortaya çıkması söz konusudur. Düzmek, bugün, yalnız düzeltmek anlamında değil kurmak, kurgulamak, düzene sokmak, biçim vermek, hayale ve tasarıma dayalı bir üretimde bulunmak anlamlarında da kullanılır. "Şiir düzmek", "destan düzmek", "ağıt düzmek", "ninni düzmek", "methiye düzmek", "hikâye düzmek" gibi kullanım alanlarıyla sanata, şiire ve edebiyata daha yakın durmaktadır. Bu fiilin gündelik hayatta sıkça kullanılan yakın anlamlısı, "uydurma" fiilidir. Uydurmada, gerçeğe bağlı kalmak esas değildir. Uyduran kişi, hayal gücünü, kurgulama yeteneğini, söyleme becerisini kullanarak bir düzmece metin ortaya koyar. Bu da sanatın doğasını aydınlatabilecek yüklemlerden birisidir. Sanatçı, "düzmek", "uydurmak", "kurgulamak" yüklemleri ile gerçeğe bağlı kalma yükümlülüğünün olmadığını ilan eder, bu şekilde kendini tarih biliminden ayırır.

Çağdaş sanat kuramları sanat eserini kurgusal bir metin olarak görür. "Düzmek" yüklemi, yazmak, düzenlemek, imgelem düzeyinde bir kurgu yapmak anlamında çağdaş sanatın kategorilerinden biridir. Yazma eylemini ifade etmek için kullanıldığında bir olayı, bir yaşantıyı, bir fikri, bir bilgiyi, bir öyküyü dil alanında yeniden kurmak anlamına gelir. Düzmede, tasarımlama ve düzene koyma vardır. Sözü güzelleştirme, kitabileştirme, denilebilirse "söze sanat katma" vardır. Düzülmüş söz, sıradan sözden farklıdır, hayranlık uyandıran bir güzelliğe ve etkileyiciliğe sahiptir. Bu özelliği ile yazara olayı olduğu gibi anlatma yükümlülüğü vermez, aksine onu sözü güzelleştirecek şekilde değiştirme, bulunduğu taraflı konumda söze ekleme ve çıkarmalarda bulunma inisiyatifi kazandırır. Modern sanat, kurgusal, düzmece bir yapıdır. Şair kendini yüce ilhamın "elçi"si, "tercüman"ı, "aracı"sı olarak değil, şiirinin mühendisi olarak görür. Şiirin başarısını ötelerden gelen esinin fısıltısına değil, ustalığa bağlar. Bu noktada kendisine "söylettirilen" değil, bizzat "söyleyen" kişidir. Bu şekilde şiir de bir "sanat eseri" olma niteliği kazanmaya başlar. Modern sanat, yapılan, üretilen, kurgulanan, belirli kuralları, çerçevesi olan bir çabadır. İşlevsel yönü sınırlanmış, buna karşın güzelliği üretme kapasitesi bakımından kendine pratik dünyanın dışında, duygusal dünyada, beğeniler dünyasında bir yer bulmuştur.

Modern bilinç, sanatı ve zanaatı birbirinden ayırırken, "şiir yapma", "şiir inşa etme, "şiir üretme", "şiir kurgulama" anlamında "şiir yazma"yı "şiir söyleme"den ayırır. Şiir söylemek, denilebilirse, henüz sanatın ve zanaatın ayrışmadığı "*thekne*" aşamasına işaret eder. Orada sanat ve zanaat iç içedir. Bugünkü anlamıyla sanat bilinci yoktur. Şiir yazma, şiir inşa etme, şiir düzme veya şiir yapma edimi şiirin bir sanat bilinci içinde, bir sanat olarak temayüz etme aşamasına işaret eder. Yazma, yapma, inşa etme eylemlerinde, şiirin bir sanat eseri, estetik bir nesne olarak "aşkınlaşma" isteği vardır. Şair, içinde yaşadığı zamanı ve mekânı aşmak, farklı zaman ve mekân boyutunda yeniden yaşamak ister**. "**Şiir yazmak", "şiir yapmak", "şiir inşa etmek" gibi ifadeler, şiirin kendi bağlamına, kendi ortamına bağlı olmaksızın bir kurgu, bir inşa, bir tasarım ürünü olarak üretilmesi demektir. Artık onu nerede ve ne zaman olursa olsun, hangi durum ve yaşantı içinde bulunursa bulunsun sanki kendisine söyleniyormuş gibi herkes okuyabilir, estetik beğeninin nesnesi haline getirebilir. Dolayısıyla "şiir yazmak", "şiir yapmak", "şiir inşa etmek" sözleri, şiiri bir estetik nesne olarak, kendi zamansal, kendi varoluşsal bağlamının ötesine taşır. Onun yaşanmışlığı sorgulanmaz. Kurgu ürünü, düzmece bir metin olduğundan, değerini yaşanmışlığında değil, kurgulanma biçimindeki ustalıkta, çağrışım zenginliğinde ve imgelem gücünde bulur.

Bir inşa biçimi olarak şiir, şiiri estetik bir yapı, bir sanatsal üretim olarak öne çıkarır. Her sanat biçimi gibi o da bir sanat anlayışında, bir bilgi ve kültür zemininde temelini bulur. Bir sanat eseri olarak şiir, bir kültür, gelenek ve eğitim ortamı içinde varlık kazanır. Sözgelimi Fuzûli, *Leyla ve Mecnun*'u yazarken, kendinden önceki şairlere göndermede bulunur; kendisinden önce pek çok şair tarafından yazılan bir konuyu geleneksel bir bağlam içinde yeniden tazelemek istediğini söyler

(Fuzûlî, 2006: 101). Bu tarzın, kendine özgü konuları, söyleme biçimleri, söz sanatları, simgeleri ve ahenk unsurları vardır. Şair, artık içe doğuşla söyleyen, tahsili ve kültürü işe karıştırmayan bir kişi değil, aksine bilgisi, eğitimi ve kültürü ile şiirini dokuyan bir sanatçıdır. Bu yaklaşımda daha incelikli, daha ustalıklı, daha şairane, daha sanatsal söyleme iddiası vardır. Şair burada, içinden geçenleri doğrudan şiirine aktarmak istemeyen, kalbi ile kalemi arasına filtre olarak bilincini koyabilen kişidir.

Şiir tarihimizde şiiri yapılan, oluşturulan bir sanat olarak gören şairlerimiz vardır. Fuzûli iç duyuyu, ilhamı önemseyen bir şair olmasına karşın şiirin oluşturulan, tertip ve terkip edilen bir sanat olduğunu da söyler, *Türkçe Divan*'da "nazım terkib itme"den söz eder (Fuzuli, 1958: 481). Günümüzde de poetik bir inşa sürecinin ifadesi olarak yazma, terkip ve tertip etme, yapma ve kurma eylemlerini öne çıkaran şairlerimiz vardır. Bu tutumun temsilcilerinden Hilmi Yavuz, Edip Cansever'in "Şiir yapılan bir şeydir." ifadesini benimser (Yavuz, 1999: 109). Bu görüşü felsefi ve etimolojik açıdan şu şekilde temellendirir: Batı dillerinde şiir sanatını karşılayan sözcükler, şiirin ilhamla değil, teknikle, bilgi ile, birikimle, bilinçle üretilen "estetik bir nesne" olduğunu söyler. "Estetik bir nesne olarak şiir" anlayışının önemli temsilcilerinden Rainer Maria Rilke, şiirin yapılan bir nesne olduğu üzerinde durmuş, şiirini bu anlayış çerçevesinde üretmiş, bu yaklaşımını poetik bir tarzda formüle etmiştir. Gerçekten de, Rilke'nin "nesne şiir" (*dinge Gedicht*) anlayışı, şiirin yapılan, inşa edilen estetik bir nesne olduğu anlayışının en güzel örneklerindendir. O, Rodin'den aldığı esinle şiirin de tıpkı resim ve heykel gibi "yapılan bir nesne" olduğu konusu üzerinde durmuştur. Şair, konusunu bulduğu zaman, ilham gelmesini beklemeden, belirli bir çizgi üzerinde gelip giden ve bu şekilde özenle tarlasını süren bir çiftçinin sabrıyla konusu üzerinde yoğunlaşır (Rilke, 2002: 76, 81, 96). Bu anlayışın ilk ürünü olarak, Paris'te botanik parkında gezerken, gözlemlediği panterden hareketle "Der Panter" isimli bir şiir yazar. (Rilke, 1920: 38). Hilmi Yavuz, "yapılan bir şey", "estetik bir nesne olarak şiir" anlayışının arka planını bu tarihsel, felsefi ve sanatsal birikimle oluşturur. Onun şiirinde "vergi", "bağış", "ilham" gibi sözcükler öne çıkmaz; asıl olan "bilgi"dir. Şair şiirini bilgisi, kültürü, birikimi, mahareti, ustalığı, teknik gücü ve yetisiyle bir binayı inşa eden mühendis gibi kurar, inşa eder (Yavuz, 1999: 26, Taşdelen, 71-83).

Görüleceği üzere "şiir yazma", "şiir yapma", "şiir inşa etme" gibi kavramlar çağdaş bilincin kolaylıkla algılayabileceği kavramlardır. Bunun, özellikle modern çağla birlikte, "güzel ve iyi", "güzel ve yararlı" değerleri arasında yapılan kesin ayrımla; sanatın faydanın, işlevselin dünyasından alınıp salt bir estetik nesne olarak konumlandırılması durumu ile de alakası vardır. Sözgelimi masa bir zanaat eseridir, yapılan bir şeydir, faydalı ve işlevsel bir nesnedir, bir sanat eseri kadar güzel bir nesne de olabilir; ama yine de sanat eseri değildir. Bir resim, sözgelimi bir masa resmi, gündelik hayatta hiçbir işlevinin olmamasına karşın, bir sanat eseri olarak, bir nesnenin estetik bir form içinde yeniden üretimi olarak, değerlidir. Aristoteles'in kullandığı "poiesis"te henüz iyi ve güzel, güzel ve işlevsel birbirinden ayrışmış değildir; güzel, iyi ve işlevsel olan aynı şeydir (*kalokagathia*). Modern sanat, özellikle Immanuel Kant'ın *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde ifadesini bulan iyi, güzel değerlerinin ayrışmasıyla sanat eseri "amacı kendi içinde olan" bir nesneye dönüşmüş, böylece sanat ve zanaat arasında tam bir ayrışma sağlanmıştır (Kant, 1920: 67, vd). Modern yaklaşım, bir zanaat ürünü olan masa ile bir sanat ürünü olan masa resminin ortaya çıkış sürecini aynı sözcükle, aynı ifade biçimi ile karşılamayı uygun görmez. Zira masa güzel olsa da sonuçta kullanılan, eskitilen ve atılan bir nesnedir. Sanat eseri ise eskimeyen, eskidikçe güzelleşen, kendisinden gündelik hayatta somut işlevler bekleyemeyeceğimiz bir nesnedir. Dahası seçkin bir nesnedir; bir duygunun, bir fikrin, estetik bir zevkin ürünüdür. Bu haliyle herkese değil, ancak belirli bir sınıfa, seçkin, kültürlü, eğitimli, soylu ve zengin bir sınıfa aittir; bu sınıfın malıdır. Herkesin ulaşabileceği şekilde yüzlercesi üretildiğinde tüm değerini ve seçkinliğini de yitirir. Bu nedenle zanaat ürününden ayrılması ve güzellik duygusunun ifşası olarak muhafaza edilmesi

gerekir. Modern bilinç, masa resmine, bir masaya bakar gibi bakmamayı başarabilen, beğeni ve algılayış biçimi açısından bunun için eğitilen bir bilinçtir.

Divan şiiri, seçkin bir şiirdir. Ancak ihtiva ettiği çoklu anlam katmanları ve imgesel yapısıyla günümüz şiiri ondan daha az seçkin değildir. Burada apaçık bir anlam yok, bulanık ve imgesel yapısı içinde bakana göre kendini gösteren çok katmanlı bir anlam yapısı vardır. İlhan Berk, bir şiirinde, bu sisli yapıyı vurgulamak için,*"Sözün silindiği; anlamı da saptamanın neredeyse olanaksız olduğu yerdedir şiir"* der. Böylece anlam değil sezgi, açıklık değil bulanıklık, düzen değil kaos, gerçeklik değil gerçek ötesi, işlevsellik değil şiirsellik, bir inşa biçimi olarak şiirin belirgin vasıfları arasında yerini alır. Artık bu süreç, bir geleneğe bağlanmaktan çok gelenekten kopma, alışılmışı tekrarlama yerine her defasında yeni bir denemede bulunma, sıradan olanın yerine özgün bir tarz ortaya koyma çabasıyla ifade edilebilecek bir tutumdur. Şair, "belirli bir şey söylemeyi" değil, "belirli bir tarz ortaya koymayı" önceler bu tutumuyla. Bu da İlhan Berk'in şiirinde, Aristoteles'in "güzelleştirilmiş dil" deyişini de aşacak şekilde, "ayak basılmadık dil" şeklinde ifade bulur (Berk, 2002: 20). Burada şiir dilinin farklı bir mantık ve tasarım içinde kullanılması, anlamın imgesel bir söyleyişle farklı yüz ve görünüşler içinde çoğaltması söz konusudur. Öznelliği öne çıkaran bu poetik yönseme, şiirde gelenek konusunun ciddi bir şekilde konuşulduğu günümüzde giderek daha yaygın bir tutum haline gelmiştir. Şair bir yandan kendini bir gelenek içinde anlaşılır kılmaya çalışırken, öte yandan da kurduğu imge sarayı içinde şiirinin geleneksel zeminini yok etmektedir. Bu da bir inşa biçimi olarak çağdaş şiirin önemli sorunlarından biridir.

Modern sanatta, şiir, işlevsel bir tarzda ortaya çıkmaz. Bu özelliği onu öğretici, öğüt verici bir söylem biçimi olmaktan uzaklaştırır ve giderek bir resme dönüştürür. Sanat olma iddiası, onu sisli, bulanık bir yapıya büründürür. Anlam, bulanık bir yapıya bürününce geriye sanki sözcüklerden soyut bir tablo kalır. Bir "söyleme biçimi olarak şiir"de anlam, paylaşım, işlevsellik öne çıkarken, "bir inşa biçimi olarak şiir" bir sanat olduğunu, bu nedenle bir sanat biçimi olarak kendi dışında bir amacının olmadığını belirtir. Bu poetik tutumun sonucunda sisli, bulanık, şairin kişisel algı ve imge ağlarıyla ördüğü nüfuz edilmesi güç bir şiir yapısı ortaya çıkar. Bu poetik tutum, İlhan Berk'in mısralarında şu şekilde dile gelir: *"Anlaşılıveren şiirden hep kuşku duydum. / Ben dünyaya imgeler olarak bakarım, öyle görürüm. / (Çocuklar gibi.) / İmgeler benim evimdir."* Bu poetik tutum, "dil ve gerçeklik" sınırını oldukça zorlar. Şair öyle bir noktadan seslenir ki, orada gerçeklik çoktan gerçek dışına ya da gerçek üstüne dönüşmüş haldedir. Berk, şöyle devam eder: "*Dilin gerçeklik sınırının nereye değin uzandığını, gerçeklik ötesiyle ilişkisinin nerede kesildiğini, nasıl kesildiğini, sonra da o Kaosu denemek istedim hep. Sadece bir merak da olabilir bu. Ama bunu denedim*" (Berk, 2002: 18-21). Dil ve gerçeklik bağıntısında ortaya çıkan bu imgesel, metaforik ve bir noktaya kadar "marazi" durum, anlamayı zorlaştırır. Modern şiir, şairiyle dopdolu bir şiirdir; denilebilirse, şairinin içine kendisini gömdüğü bir şiirdir. Onu anlamak, hele hele bunu türkülerimiz, destanlarımız, ağıtlarımız, ninnilerimiz vasıtasıyla alışık olduğumuz "bir söyleme biçimi olarak şiir"in bakış açısından hareketle başarabilmek oldukça zordur. Yeni şiir kendini "dil ve gerçeklik bağlantısını gizleme", "imgesel söyleyişi öne çıkarma", "açık ve anlaşılır olmaktan kaçınma" gibi özellikleriyle tanıtmaya özen gösterirken, aynı zamanda pek çok poetik, sanatsal ve felsefi sorunu da beraberinde getirir.

"Koşuğ düzmek", "şiir yazmak", "şiir yapmak", "şiir tertip etmek", "şiir kurgulamak" veya "şiir inşa etmek" gibi söyleyişler arasında özce bir farklılık yoktur. Çünkü bu yüklemlerden her birisi şiirin kurulan, yapılan estetik bir nesne olduğu görüşünü öne çıkarır. Yazılan, yapılan, inşa edilen bir yapı olarak şiirde bir tema, bir duygu, bir nükte etrafında bir sanat eserinin üretilmesi söz konusudur. Yazma, kurma, yapma eyleminde o an orada bulunanlara, bir bağlam ve yaşantı hali içinden seslenmek söz konusu değildir; aksine şair şiirini inşa ederken yalnızlığa, inzivaya ihtiyaç duyar. Eserini sadece kendi zamanı için değil, gelecek zamanlar için de üretir. Bu,

o an orada içten gelen, içten doğan bir söylem biçimi değil, kimi durumda uzun ve yoğun bir çalışma gerektiren bir inşa biçimidir. Bu nedenle, yapılan, yazılan, inşa edilen bir nesne olarak şiir, şiir söyleme geleneğine uygun değildir. Yine de bir inşa şiiri, ilham şiirinin karşıtı olarak görmemek gerekir. Zira inşa, ilhamı dışlamaz, hatta ondan gelecek taze havaya belirli ölçüde gereksinim de duyar. O zaman şöyle bir soru sorulabilir: Bir inşa biçimi olarak şiiri diğer şiir türünden ayıran özellik nedir? Bu soruya verilebilecek en açık cevap, şairin bir bilgiden, bir yöntemden, bir teknikten hareket etmesi, bütün bunlarla kendi öznel bakışını kurguklamasıdır. İnşa şiir, şiir tekniğinin, şiir mühendisliğinin, şiir bilgisinin, şiir felsefesinin bir ürünüdür. İnşa şiir, öznenin şiiridir, bilincin şiiridir. "Rastlantısal" olanı dışarıda tutması bu yüzdendir. Bu özelliği ile şiirin en çok sanata yaklaştığı, sözün en çok sanat olma iddiası güttüğü noktaya işaret eder. "Bir inşa biçimi olarak şiir"de, şiirin yüklemi sorunu, estetik, sanatsal, teknik bir içerime kavuşur. Burada yalnız ilham değil, sanata, felsefeye, mitolojiye, dine, insanlık tarihine ilişkin pek çok unsur şiire katılır; daha uygun bir ifadeyle, bilgi ve deneyim, şiiri oluşturur. Şiiri kuran temel unsur, anlık duygulanım ve yaşantılar değil, kurgu, tasarım ve yoğun çabadır artık.

Burada şunu da söylemek gerekir: Şiir ve şuur arasında etimolojik bir bağ vardır. "Yapılan, inşa edilen bir nesne olarak şiir", bu bilince daha yakın durur. Zira onda, ilhamın değil, bilincin, zihinsel birikimin, edinilmiş bilgi ve deneyimin yansıması vardır. Bilinç, dünyadan aldığı izlenimleri, yaşantı sonucu oluşan etkileri, estetik bir nesne olarak şiire dönüştürür. Şiir sözcüğü, sözcük olarak da, herhangi bir ifade biçimini değil, öncelikle bir "sanat biçimi olarak şiir"i ifade eder. Sanat olma özelliği, onun kendi tanımı ve doğası içinde vardır. Türkçe, dîvan şiiri ile birlikte, estetik bir nesne olarak şiir dili olma niteliğini kazanmıştır. Bu anlayış, günümüz şiirinin de baskın poetik yönelimi olarak görünmektedir.

Sonuç

"Bir söyleme biçimi olarak şiir"le "bir inşa biçimi olarak şiir" farklı doğalarda ortaya çıkan şiir biçimleridir. Onların şiir tanımları da, şliiri üretiş biçimleri de birbirinden farklıdır. Bir söyleme biçimi olarak şiirde sanat ve zanaat iç içedir. Ondan patrik bir fayda beklenir. Sözün güzelliği biraz da işe yaramasından kaynaklanır. Onun güzellik değerinin içinde doğallığı (ilhama, içsel sese dayalı olması) ve işlevsellik anlamında pratik bir değere sahip bulunması bulunur. Şair burada şiirinin gerçek öznesi değildir, yalnız ilhamın elçisi konumundadır. Buna göre içsel ses, ilham, şiiri şaire söyletir. Bu nedenle, şair, "ben söylemedim, söyleyen söyletti" der. Şiiri ilham çerçevesinde tanımlamakla metafizik bir bağlantı içine girer bir bakıma. Dinleyici de kendini aynı metafizik bağlantı içinde bulur. Bu nedenle şiir, gelen ilhama aracılık eden şairi bağladığı kadar, dinleyeni de bağlar. Hatta içerdiği mesajla asıl dinleyene hitap eder. Şiir, sanki dinleyene yol göstermek ve bir mesaj sunmak amacıyla gelmiştir. Burada hem şiiri söyleyen, hem de dinleyen, "yüce" değeri ile bağlantı içine girer.

Artık bu noktada şiir söylemek, söyleyeni halktan ayıran, icra ettiği sanatla onu seçkin sınıfın içine sokan bir faaliyet değil, aksine halkla bütünleştiren bir etkinliktir. Söylemek, sanatla uğraşmak, toplumsal ayrıcalık vesilesi değildir, olsa olsa sağduyusu ve bilgeliği ile rehber ve örnek bir kişilik olabilmektir. Söyleyen kişi, kendisini dinleyen halktan ayrıcalıklı bir konumda bulunmaz. Aksine kendisini halkla bütünleştirecek ortak ve aşina bir ruha sahiptir. O, sanat bilinciyle değil, "söyleme bilinci"yle hareket eder. Geleneksel şiirde, kurgu ve "kıyl ü kal"yoktur; sözün gerçeklik ve içtenlik boyutu onun değerini oluşturur. Bu karşılık onu samimiyetsiz, boş bir lakırdı olmaktan kurtarır. Yûnus, bunu arının peteğini balla doldurmasına benzetir. Bunun gibi söz de gönül peteğine dolar (Yûnus Emre, 1972: 47, 50). Onun özü gönülden, gönlün saf ve duru yaşantılarından süzülüp gelmesi, başka gönüllerde kendisine bir yer bulmasıdır. Bu saf ve yalın tutum, onun sanattan yoksun olduğu anlamına gelmez. Yûnus'un şiirleri bugün bile hayret verici bir şekilde söyleyiş güzellikleriyle doludur.

Bir inşa biçimi olarak şiirse "şiir mühendisliği"nin bir ürünüdür. Bu işin bilgi, teknik ve pratiğine sahip olan kişi, demirden, betondan, tuğladan bir binayı inşa eder gibi sözcüklerle şiirini inşa eder. Bunun için yoğun, titiz ve sabırlı bir şekilde çalışması gerekir. Burada şair, şiirinin öznesidir; onu yapan, kuran ve inşa eden kişidir.

Hem bir söyleme biçimi, hem de bir inşa biçimi olarak şiirin, şiir geleneğimiz içinde önemli bir yeri vardır. "İnşa şiir", kendi tarihi boyunca söyleyiş güzelliğini, söyleyişteki sanatsallığı öne çıkarmış, "bir söyleme biçimi olarak şiir" ise sadeliği, içtenliği, anlaşılabilirliği ilke edinmiştir. Dîvan şiiri "inşa şiir"dir. Zira o, bir tertip ve terkiptir; şiiri öncelikle bir "sanat" ve sözün estetik tasarımı olarak görür. Seçkinlerin, okumuş ve yazmışların şiiridir. Bir şairin dîvan ve mesnevi tertip edebilmesi için en az iki yabancı dil bilmesi, üstelik bu dillere, bu dillerle bir ustalık ve yaratıcılık gösterebilecek, şiir gibi incelikli bir sanatı üretebilecek denli vakıf olması gerekir. Bu nedenle dîvân şiiri, yazılan, tertip ve inşa edilen bir şiirdir. Asıl amacı şiir sanatını yüceltmek, bu konuda iddia sahibi olmaktır. Bu özellikler şiiri estetik ve sanatsal bir yapı, bir söz tasarımı olarak öne çıkarır.

Kuşkusuz bu söylediklerimiz, çağdaş Türk şiiri için de geçerlidir. Onun "bir inşa biçimi olarak şiir"den önemli ölçüde pay aldığını söylemek gerekir. Bunla birlikte, "bir söyleme biçimi olarak şiir" de, şiir sanatının aklı, sağduyusu ve ölçütü olarak, "inşa şiir"in yanında, hatta içinde dengeleyici ve besleyici bir unsur olarak sürekli yer almıştır. İnşa şiir nerde olduğunu kendisine değil, ancak bir söyleme biçimi olarak şiire bakarak anlayabilir. O, inşa şiir için hep bir çoban yıldızı olmuş, olmaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.

BERK, İlhan, *Şeyler Kitabı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2002.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1958.

Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnun*, haz. M. Nur Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Fuzûlî , *Türkçe Dîvan*, haz. Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Süheyl Beken, Müjgan Cunbur. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.

HEIDEGGER, Martin, *Was ist das – die Philosophie?* Tübingen: Verlag Günther Neske Pfullungen, 1956.

İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.

KANT, Immanuel, *Kritik der Urteilskraft*. Leipzig: Der philophischen Bibliothek, 1922.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Ligat-it Türk I*, çev. Besim Atalay. Ankara: Tür Dil Kurumu Yayınları, 1999a.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Ligat-it Türk II*, çev. Besim Atalay. Ankara: Tür Dil Kurumu Yayınları, 1999b.

PETERS, E. Francis, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.

Platon, *İon*, çev. İhsan Bozkurt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

Platon, *Devlet*, çev. Sebahattin Eyüboğlu – M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

RILKE, Rainer Maria, *Auguste Rodin*, çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınları, 2002.

RILKE, Rainer Maria, *Neue Gedichte*. Leipzig: Im Insel-Verlag, 1920.

TAŞDELEN, Vefa, "Bir İnşa Biçimi Olarak Şiir: Rainer Maria Rilke ve Hilmi Yavuz Örneği", *Temrin Dergisi*, yıl: 2011, sayı :41.

VICO, Giambattista, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal. Ankara: Doğu Batı Yayınları 2007.

YAVUZ, Hilmi, *Yazın, Dil ve Sanat.* İstanbul: Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999a.

YAVUZ, Hilmi, *Şiir Henüz*. İstanbul: Est Non Yayınları, 1999b.

Yûnus Emre, *Yûnus Emre Dîvanı,* haz. Faruk K. Timurtaş. İstanbul: Tercüman Yayınları, Tarihsiz.

ZWEIG, Stephan, *Yaratıcılığın Sırrı*, çev. Melahat Özgü. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1949.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 533-544, ANKARA-TURKEY

L'EMERGENCE DES SAVOIRS CULTURELS DANS LA DÉMARCHE TRADUCTIVE: LE CAS DE "CINQ VILLES" D'AHMET HAMDİ TANPINAR

Perihan YALÇIN[*]

RÉSUMÉ

L'objet du présent article est essentiellement la question de la traduction des éléments culturels. Dans cette étude, nous voudrions indiquer nos idées et nos observations à propos de la traduction en français d'une œuvre d'Ahmet Hamdi Tanpınar, célèbre poète et romancier turc qui a été considéré comme le fondateur de la littérature turque moderne. Pour le corpus, nous avons pris le roman turc d'Ahmet Hamdi Tanpınar intitulé "Beş Şehir" ("Cinq Villes") et sa traduction en français. Il est évident que chaque langue contient, préfabrique, impose à ses locuteurs une certaine manière de regarder le monde, d'analyser l'expérience que nous avons du monde. Si nous voulons comprendre pourquoi et comment la traduction reste possible, il nous faut donc, d'abord, accepter dans son entièreté ce fait qu'une langue nous oblige à connaître d'autres cultures à voir le monde d'une certaine manière, la traduction n'est pas toujours possible. Elle ne l'est que dans une certaine mesure et dans certaines limites. G.Mounin souligne "pour bien traduire une langue, il ne suffit pas d'étudier cette langue, , il faut étudier, la culture qui lui correspond"(Mounin 1976,44-45) .

Notre objectif, dans ce travail, est d'analyser la traduction, plus particulièrement des éléments spécifiques propres à une culture inexistante dans la langue cible. Il s'agit de montrer comment un certain nombre de réferences historiques et culturelles sont traduits dans ce moyen d'expression. Nous traiterons en ce qui concerne les réferences culturelles qui doivent être adoptées par les connaissances des lecteurs français; et qui sont également fortes nombreuses dans cette œuvre.

Le traducteur doit expliquer au récepteur étranger, les particularités des termes ce qui lui sont compréhensibles et qu'il peut comparer avec les réalités déjà de la propre culture. Ces explications utilisées par le traducteur ont avant tout, une valeur informative, elles permettent aux récepteurs d'apprendre à quoi signalent ces éléments culturels dans le pays dont les textes sont traduits.

Mots-clés: Traduction, Eléments Culturels, Langue Source, Langue Cible.

[*] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğtim Fakültesi Yabancı Diller eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Anabilimdalı, El-mek: perihan@gazi.edu.tr

ÇEVİRİDE KÜLTÜREL ÖĞELERİN TEZAHÜRÜ : "BEŞ ŞEHİR" - AHMET HAMDİ TANPINAR

ÖZET

Bu makalenin konusu, kültürel öğelerin çevirisi sorunudur. Çalışmamızda, modern Türk edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen, ünlü şair ve Türk romancısı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Fransızca'ya çevrilmiş olan bir çalışmasıyla ilgili fikir ve görüşlerimiz belirtilmiştir. İncelememizde, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir isimli romanı ve Fransızca çevirisi ele alınmıştır. Şu bir gerçektir ki; her dil, belirli bir ölçüde öteki kültürleri, dünyayı tanımamıza yardımcı olur. Eğer çevirinin nasıl ve niçin olabildiğini anlamak istiyorsak; her şeyden önce, bir dilin bütünlüğü içerisinde genelde çevrilemeyen, o dilin kültürel öğelerini ve dünyaya bakış açısını bilmek zorunda olduğumuzu kabul etmek gerekir. Her dil, belirli sınırlılıklar ve belirli kalıplar içerir. G. Mounin, iyi bir çeviri yapmak için, sadece dili bilmenin yeterli olmadığını, o dilin kültürünü de tanımak gerektiğini öne sürmektedir (Mounin 1976,44-45) .

Bu çalışmadaki amacımız, özellikle hedef dilde var olmayan belirli kültürel öğelerin çevirisinin analiz edilmesidir.Burada söz konusu olan, bazı tarihsel ve kültürel referansların hedef kültüre nasıl aktarıldığını ve özellikle de hedef kültürde var olmayan öğelerin çevirisinde ne gibi bir yol izlendiğini göstermektir..

Kaynak metinde sayıca çok fazla olan ve Fransız okurların algılamasına ve bilgisine sunulan kültürel referanslar ele alınmaktadır. Çevirmen, bu kültürel referansları yabancı okura, onlara anlaşılır kılmak suretiyle, açıklamak zorundadır.

Herşeyden önce, çevimen tarafından gerçekleştirilen bu açıklamalar bilgilendirici bir değere sahiptir ve eserin çevrildiği ülkede bu kültürel öğelerin neye işaret ettiğini alıcı okurun öğrenmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Kültürel Öğeler, Kaynak Dil, Hedef Dil.

THE EMERGENCE OF CULTURAL KNOWLEDGE IN THE TRANSLATION APPROACH: THE CASE OF "FIVE CITIES" BY AHMET HAMDI TANPINAR

ABSTRACT

This article is about the problem of the translation of cultural subjects. In this study, our ideas and visions are mentioned related to a work translated into French written by the famous poet and novelist Ahmet Hamdi Tanpınar, regarded as the founder of modern Turkish literature. In our review, Ahmet Hamdi Tanpınar's novel Beş Şehir "Five Cities" and its French translation is discussed. It's a fact that, every language, helps our understanding of the world and other cultures to a certain extent. If we want to understand how and why the translation could be, above all we have to accept cultural objects and the

perspective of the world. Each language contains certain limitations and certain molds. G. Mounin suggests that knowing just the language is not enough to make a good translation except knowing the culture of that language (Mounin 1976,44-45) .

The purpose of this study is the analysis of translation of the specific cultural elements that do not exist in the target language. What we have here is to show how some of the historical and cultural references transferred from the target culture, and how to translate the objects that do not exist in the target culture.

Cultural references of the source text and French readers' perception are discussed. A translator of foreign readers, should disclose this cultural references, by making them comprehensible.

First of all, this description performed by translator has a informative value and provides the reader to learn the meaning of these cultural objects of that country.

Key Words: Translation, Cultural Items, Source Language, Target Language.

1-Introduction

L'objet du présent travail étant essentiellement la question de la traduction des éléments culturels, il nous apparait nécessaire de l'introduire par quelques définitions préliminaires concernant la traduction en général.

Le langage apparaissait chez l'homme, il y a bien des années. Les hommes expriment leurs pensées, leurs sentiments, leurs désirs au moyen d'une langue. La diversité des langues provient de la diversité des groupes humains et du langage."Le besoin de communication a donné naissance à la traduction dès qu'une pluralité des langues apparait, la traduction s'impose; la traduction orale et écrite est une activité humaine universelle aussi ancienne que le langage et l'écriture" (Albir 1990,9)

La traduction est d'une importance considérable à l'heure actuelle. Elle est une activité en plein essor. Depuis les années 50, on asiste à une augmentation constante des ouvrages traduits et à un développement des relations et des organisations internationales. Plusieurs universités ont inauguré les études de traduction et d'interpretation et plusieurs écoles d'interprètes et de traducteurs ont été ouvertes. La traduction qui joue un rôle de communication dans la société changeant est devenue indispensable dans tous les domaines de la vie scientifique, technique, sociale, économique etc.

La traduction possède une dimension humaine et culturelle spécifique, nécessite des échanges culturels. "Traduire, c'est énoncer dans une autre langue (ou langue cible) ce qui a été énoncé dans une langue source en conservant les équivalences sémantiques et stylistiques" (Dubois 1973,490). On peut dire que la traduction est de trouver l'équivalence entre la langue source et la langue cible et que bien traduire, c'est vraiment inventer, engendrer une œuvre de nouveau.

Selon J. R. Ladmiral "La traduction fait passer un message d'une langue de départ ou langue source dans une langue d'arrivée ou langue cible." (Ladmiral 1975,18). G.Mounin souligne que "pour traduire un texte écrit dans une langue étrangère deux conditions sont nécessaires: connaître la langue et connaître la culture et la civilisation dont parle cette langue", et il ajoute

"pour bien traduire une langue, il ne suffit pas d'étudier cette langue, il faut étudier, non pas complémentairement mais fondamentalement, non pas au hasard des lectures, mais systématiquement, la culture qui lui correspond"(.Mounin 1976,44-45) .

Ainsi, le traducteur se trouve confronté à une tâche importante qui entraîne pour lui de graves problèmes. Les traducteurs se haussent en dignité, leur tâche n'est plus celle d'un simple manœuvre qui vise aux fidélités serviles, ils deviennent des créateurs en second (…) Il faut donc tour à tour ou tout à la fois journaliste, coéditeur de périodiques, compilateur-annotateur et traducteur." (Ballard 1993, 194-213). Pour que la traduction soit conforme à l'original, le traducteur doit redonner le texte de départ dans le texte d'arrivée, l'expression adéquate reflètant le symbole ou l'image de la langue de départ.

"La traduction est un art de l'approximation où l'important est de ménager des effets analogues meme s'ils ne se trouvent pas exactement au même endroit." (Rieu 1955,35). Il s'agit donc d'un exercice d'accomodation effectué dans le but d'obtenir les mêmes effets que l'original.

La traduction se trouve en présence de difficultés ou bien d'impossibilités dues à des obstacles provenant des structures syntaxiques différentes des langues. Ces différences sytaxiques posent des difficultés au cours de la traduction surtout du point de vue des éléments culturels qui peuvent donner des résultats intéressants.

Dans cet article, nous nous sommes bornés à observer ce qui se passe pendant la traduction, en turc plus particulièrement les éléments spécifiques propres à une culture inexistant dans la langue cible "la traduction fait difficulté en l'absence d'un équivalent superposable en langue cible "(Ladmiral 1979,224). Pour le corpus, nous avons pris le roman turc d'Ahmet Hamdi Tanpınar intitulé "Cinq Villes" et sa traduction en français. Cette étude est consacrée à donner quelques idées sur la traduction en français de ce roman turc.

Poète et écrivain, Ahmet Hamdi Tanpınar appartient à la littérature turque du vingtième siècle. Il est né en 1901 à İstanbul. Il est considéré comme le fondateur de la littérature turque moderne. Les thèmes qu'on rencontre souvent dans ses poèmes et dans ses romans, sont la nostalgie du passé, la nostalgie des mondes mais qu'on ne peut atteindre. "Cinq Villes" est un roman qu'il a écrit en 1946.

Les villes qui sont évoquées possèdent toutes un très riche passé. De nombreux sites et monuments historiques forment les décors naturels des villes. Chacune d'elles a des caractéristiques qui la distinguent des autres et la mettent à part. En fait, elles occupent une place très importante; İstanbul où on est en admiration devant les palais, les mosquées et les œuvres architecturales. Ankara, capital de la turquie, au milieu de l'Anatolie, est une ville épique et belligérante, Konya, ville réligieuse de Mevlana, est une ville mystique; Erzurum où s'est tenu l'un des premiers congrès menant à l'indépendance turque et enfin Bursa; ville spiritulle des Ottomans où sont enterrés tous les cheiki, princes et autres qui ont marqué l'histoire de ce pays.

Tanpınar est en admiration devant les œuvres architecturales, les monuments réligieux, la musique qui se dégage des villes et les gens qui les peuplent. Dans sa façon de voir et de sentir, Ahmet Hamdi Tanpınar a été fortement influencé par son maître Yahya Kemal. En 1946, Ahmet Hamdi Tanpınar fit paraître un roman allégonque, intitulé "Cinq Villes". Ce récit hautement original marque un sommet dans la littérature turque du vingtième siècle. Cinq Villes connut d'emblée une diffusion considérable aussi à l'étranger.

Une analyse approfondie de la traduction française du roman, apporte des éclaircissements utiles pour la pratique de la traduction turc-français. Dans ce travail, nous nous

proposons donc de fournir quelques précisions sur les stratégies de traduction mises en œuvre par le traducteur.

Il s'agit de montrer comment un certain nombre de réferences historiques et culturelles sont traduits dans ce moyen d'expression. Dans un premier temps, nous ferons un petit rappel des moyens utilisés pour transmettre à un public large et à différents niveaux, toutes ces réferences culturelles.

Nous traiterons en ce qui concerne les réferences culturelles qui doivent être adoptées les connaissances des lecteurs français; et qui sont également fortes nombreuses dans cette œuvre.

On constate donc que la difficulté fondamentale de cette traduction réside dans la terminologie concernant les noms propres, les discours religieux, les aliments, les vêtements, les traditions, les moeurs etc. Les traducteurs sont confrontés de manière aiguë au problème terminologique dans le sens du décodage, mais aussi, dans celui de l'encodage. Le remède est pour le traducteur. Le recours à la recherche directe dans les dictionnaires toujours insuffisants. L'absence d'instrument lexicographiques adéquats fait naître les polémiques. Pour les handicaps que le traducteur doit affronter ou assumer, il introduit des indications supplémentaires des remarques et des pensées personnelles.

Il faut donc faire reposer l'opération traduisante sur la prise en compte des facteurs cognitifs (historiques, culturels, coutumiers) ainsi qu'effectifs. Par conséquent, la traduction devient souvent une opération explicative et interprétative. On peut voir dans ce cas le rôle du traducteur entre les cultures.

Cette stratégie culturelle vise à amener, en quelque sorte, le récepteur en langue cible vers l'auteur de l'original, autrement dit vers la culture de départ. Ainsi, dans la pratique, on essaie d'enrichir la traduction de certains commentaires, de notes, de sauvegarder certains termes indigènes.

Pourtant, comment un récepteur étranger peut-il comprendre toutes les connotations de ses termes sans connaître ses fondaments: une note du traducteur dans ce cas-là, semble absolument nécessaire.

Le traducteur doit amener l'original vers le récepteur en langue cible. Autrement dit, il doit expliquer au récepteur étranger, les particularités de ces termes ce qui lui sont compréhensibles et qu'il peut comparer avec les réalités déjà propre culture.

Ces explications utilisées par le traducteur ont avant tout, une valeur informative, elles permettent aux récepteurs d'apprendre à quoi signalent ces éléments culturels dans le pays dont les textes sont traduits.

L'objectif de ce type de traduction est de faire ressortir la spécifité du système de la langue de source étrangère pour lui ,de souligner ses particularités.

Les difficultés de traduction de textes entre langues lointaines sont plutôt des difficultés d'ordre extra-linguistiques à la différence de cultures.

Ce qui importe, ce n'est donc pas seulement que le traducteur relève ces "non-équivalences culturelles" mais qu'il trouve une traduction qui tiennent compte de la façon dont son destinataire perçoit les traits culturels étrangers selon sa connaissance ou sa méconnaissance (Albir 1990,210).

C'est par rapport à la langue que l'on pourra dire que tel mot ou telle structure n'a pas de correspondance dans une autre langue et ne peut pas étre traduit :par exemple, pour les notions qui

n'existent pas dans d'autres langues. Les procédés de traduction utilisés en général par les traducteurs sont l'emprunt, le calque, la traduction littérale, l'adaptation, l'explication, la paraphrase etc.

"L'emprunt" consiste à ne pas traduire le mot de la langue source surtout quand il correspond à quelque chose qui n'existe pas dans la culture de la langue cible; et à expliciter par le contexte ou par une note.

"Le calque" consiste à traduire terme à terme l'expression étrangère. L'adaptation rend une situation source inconnu dans la langue cible au moyen de la réference à une situation analogue.

Le traducteur peut adopter ou élargir le sens du texte source et ajouter ou supprimer certains éléments de la phrase; il peut paraphraser ou metre une note en bas de page ou en fin d'ouvrage lors de l'opération traduisante.

Quant à notre étude, le traducteur a adopté plutôt mettre une note plus particulièrement en bas de page et aussi faire une explication; parce que l'échange, la transmisssion culturelle entre les deux cultures (française et turque) devient difficile. C'est pourquoi, il est obligé à expliquer certains éléments implicites par des notes en bas de page, un point apporter une explication supplémentaire. Ces explications facilitent à comprendre le texte. Le but est d'informer le lecteur sur certains points culturels qui se différencient de celle du lecteur de la traduction et aussi de renvoyer aux références.

Pour informer le lecteur à propos de certains éléments, on utilise la note expliquant un élément qui ne peut être placés dans la traduction en facilitant la transmission du message quand l'échange culturel entre les sociétés devient difficile. Ce procédé sert à créer un pont entre le texte traduit et le lecteur grâce à l'information qu'il apporte.

A partir de cette partie de notre étude, nous allons traiter le procédé auquel le traducteur s'adresse tout au long de la traduction:

2- La traduction des mots concernant des termes religieux:

- "İstanbul était pour cette femme, la ville des eaux fraîches, claires et bienfaisantes. Tout comme elle était pour mon père une ville unique, aux mosquées majestueuses, aux "muezzins" et aux "hafız"(1) à la belle voix." (p.3)

(1)Personne qui connait le Coran par cœur:

En bas de page, nous voyons une note avec son numéro (1) qui explique le mot "hafiz" étant un mot étranger pour la culture cible et n'ayant pas l'équivalence (correspondance en français).

Nous sommes témoins de ce type de plusieurs notes tout au long de l'œuvre comme dans les exemples ci-dessous que nous avons catégorisé selon leur domaine d'emploi.

- "J'ai rencontré peut-être le plus triste de ces restes de festin pendant le dernier "Baïram"(19)."(p.27)

(19)Fête religieuse.

- "C'est le Sultan Bayezid qui, le premier, a célébré la prière du vendredi et qui, sans faire une seule exception, a toujours respecté la " sünnet"(20) des prières du soir et de l'après-midi." (p.34)

(20)Prière ou tout autre acte religieux non prescrit par le Coran, mais que les musulmans pratiquent volontairement à l'imitation de Mahomet.

- "Dans le cimetière d'à côté, sous une pierre tombale, un Huvelbâki (22) qui appartient à tout le monde, gît un grand calligraphe ou un maître de musique." (p.52)

(22)Ce qui est éternel, c'est Lui(Dieu).

- "Parmi ces sortes de cheik issus de la branche "Melamiye"(28) de l'ordre religieux "Bayramiye"(29), le plus renommé fut Ismail Mâşukî, fils de Pir Ali d'Aksaray surnommé Oğlan Cheik à cause de sa beauté." (p.63)

(28)Melâmi: Philosophe mystique qui mène une vie cynique.

(29)Ordre religieux fondé par Hadjı Bayram-ı Veli à Ankara entre la fin du quatorzième siècle et la première moitié du cinquième siècle.

- "İdris-î Muhtefî est l'un de ces cheik melâmi dont tous les disciples sont persuadés qu'ils sont "gavs"(30)". (p.64)

(30)Celui qui aide, qui vient au secours de son prochain en parlant des saints.

- "Cet étrange "mahşer"(39) dura plus d'une heure et ses alentours furent couverts d'une pluie d'étincelles en raison d'explosion qui se succédèrent." (p.80)

(39) a)Endroit où se rassembleront les humains le jour de la ressurection pour être jugés.

b)La foule.

- "…après 1826, était devenu le siège du "Şeyhülislam"(42) –c'était derrière Süleymaniye-…" (p.84)

(42)Titre du premier dignitaire religieux en Turquie avant la République.

- " un peu avant la fermeture des couvents de derviches, une nuit de Kadir(5)." (p.190)

(5)Vingt cinquième nuit du mois de Ramadan, sacrée pour les musulmans.

- "…et encore plus, bien sûr, pendant la première nuit, celle de "Kadir"(48)." (p.91)

(48)La vingt-sixième nuit du mois de Ramadan.

- "… on faisait avec la communauté religieuse la prière de Teravih(52) …" (p.102)

(52) Prière du coucher propre au mois de Ramadan.

- "… par la fenêtre de la "Muvakkithane"(1)devant laquelle je passais,…." (p.201)

(1)Petite chambre dépendant d'une mosquée et munie de fenêtres donnant sur la rue où se trouvent des pendules parfaitement réglées.

- "…et l'homme lisait devant ce "rahle"(18) à genoux et…" (p.232)

(18)Espèce de lutrin à volets mobiles qui porte le Coran.

- "Un Yörük "semâî"(19) de n'importe quel ton de musique devient différent en passant de compositeur à compositeur." (p.240)

(19)Cadence irrégulière de mouvements rituels.

- "…les femmes de l'Anatolie pleuraient pour leurs foyers comme "redif","ihtiyat", "müstahfaz"(26) et…" (p.243)

(26)Le devoir militaire des citoyens qui ont dépassé l'âge de quarqnte ans,et après redif et muvazzaf ,les simples soldats qui travaillaient dans les forces militaires et qui faisaient leur service militaire avec les officiers et les officiers subalternes.

- "La seconde période de "Celvetilik"(5) débuta donc à Bursa,…" (p.276)

(5)C'est un ordre religieux fondé par Mahmut Hüdai.

- "…et où presque tout le monde attendait le "Mehdi" (6),c'était jouer avec le feu." (p.278)

(6)Nom de l'un des descendants du Calife Ali qui est le dernier des douze imams et qui,ayant disparu en bas âge ,doit revenir selon quelques sectes musulmanes pour délivrer les croyants.

- "Nous le trouvons d'ailleurs dans son "Dîvân"(7). (p.279)

(7)Recueil des œuvres d'un auteur musulman.

- "Mur,coupole,arcade,"mihrab"(10),faïences,tous prient dans Verte,…" (p.289)

(10)Sorte d'autel au fond de la mosquée devant le quel se place l'imam pendant la prière et vers lequel on se tourne.

3-La traduction des termes concernant la musique:

Le même procédé a été utilisé par le traducteur lors de la traduction des noms concernant la musique ou instrument de musique:

- "Comme ces lacs, si proches de l'immense mer, ressemblent à une petite chanson dans la même tonalité qu'un "Beste"(6) ou qu'un "Kâr"(7)." (p.6)

(6)Forme tonale de la musique turque.

- "Dans mon enfance, il y avait presque dans chaque maison d'İstanbul des pendules qui sonnaient à chaque heure "Entarisi ala benziyor"(12) ou bien "Üsküdar'dan geçerken"(13)." (p.17)

(12)Chanson turque:"Sa robe ressemble au rouge".

(13)Chanson turque:"En passant par Scutari".

- "Le "tambur"(17) même si c'est une imitation qui n'entre pas dans les frontières de l'art, transmet toute l'ambition." (p.21)

(17)Une sorte de guitare à deux cordes.

- "…après il demanda: "Aimez-vous mon "Bestenigar"(18)?" (p.23)

(18)Un ancien ton de musique turque,employé surtout dans les sujets exprimant la richesse, la douleur et la foi.

- "Ces külhanbey qui faisaient les épopées et les "mâni"(41) de certains petits artisans…" (p.81)

(41)Mélodie composée d'interjections et de mots sans suite qu'on chante au commencement d'une chanson.

- "…les cieux de Ferahfeza ou de "Acem-aşiran"(57)devant nous et autour de nous." (p.138)

(57)Tons de la musique turque.

- "Les rois ne peuvent pas posséder leur tef(8),ney(9) et kudum(10)" (p.192)

(8)Tambour de basque.

(9)Instrument de musique à vent,en roseau.en forme de chalumeau rendant un son douloureux et qui prend place sourtout dans la musique du couvent de derviches.

(10) Instrument de musique particulier surtout au couvent de derviches tourneurs.Les derviches qui dansent suivent les coups de cet instrument sur lequel on frappe.

- "… on battait le tambur, on jouait du "zurna"(4),on lançait le javelot et on dansait le bar." (p.205)

(4)Instrument de musique qui tient le milieu entre le clarinette et le haubois.

- "Mais il n'est pas possible qu'une maya, qu'une "hoyrat"(21) change." (p.240)

(21)Une sorte de mélodie qui est chantée au sud-ouest de l'Anatolie et en Irak.

- "… que son doux visage ressemblait à la mélodie qui venait tout juste de s'envoler de "Huseyni(34)." (p.248)

(34)Le plus ancien ton de musique turque.

- "C'est peut-être parce qu'il essayait d'arranger dans son esprit, comme les cordes d'un "Kanûn"(3)." (p.275)

(3)Instrument de musique à cordes.

4-La traduction des noms des vêtements:

- "Elle n'entre pas dans notre imagination envoloppée du "hil'at"(3)brodé de fil d'or ou d'argent." (p.4)

(3)Manteau de prix que les anciens monarques et vizirs donnaient comme marque de distinction.

- "… une console dans le style français à cause du "yazma(11)" Yesarizade,…" (p.16)

(11)Nansouk très fin peint à la main et servant aux femmes à se couvrir la tête.

- "…,leurs pèlerines me semblèrent être un "harmani"(2) tricoté de rayons stellaires…" (p.202)

(2)a)Sorte de vêtement de dessus, sons manches, parfois avec un capuchon.

b)Pèlerine.

- "… Ou bien ils polissaient les objects en jais qu'ils avaient entre les mains en les frottant contre leur "chalvar"(3) de drap uni." (p.203)

(3)Culottes très larges que porteent les hommes et les femmes en Orient.

- "…fabricants ou marchands de "çarık"(9),fabricants ou marchands de "mes"(10),furreurs, marchands de cuir, corrdonniers..." (p.211)

(9)Chaussure de cuir naturel portée par les paysans turcs.

(10)Une sorte de chausson de cuir.

- "…parfois un simple sarcophage, quelques draps brodés ou un drap vert uni, un "kavuk"(8),un panache…" (p.280)

(8)Grand turban que les turcs portaient autrefois.

5-La traduction des noms concernant la tradition:

- " Quants aux époques ou le terme "kul kırma"(34) est répandu parmi les janissaires…" (p.72)

(34)Expression utilisée à propos des janissaires et signifiant mettre à feu et à sang.

- "Ce sont ces terribles désastres qui ont donné naissance à ce personnage étrange de "Külhanbey"(40)…" (p.80)

(40)jeune homme oisif fanfaron qui a un langage et une façon de parler propre à lui.

- "que Selim II a fait décrire à ses "silahtar"(35) dans les "Sahilname"(36) ni des yalı et konak du quartier de Scutari…" (p.75)

(35)Officier qui garde les armes d'un prince.

(36)œuvre qui décrit les bords du Bosphore, des îles…

- "…qui se répandit tout d'un coup, une partie de ces cafés a pris le nom de "kıraathane"(43)." (p.86)

(43)Café où des journaux sont mis à la dispositon des clients.

- "Dès le début de Tanzimat les environs de Bayezid furent les centres des spectacles de Karagöz et de "Orta oyunu"(44). (p.87)

(44)Spectacle théâtral joué non pas une scène mais de plain-pied avec le public.

- "Rıza Tevfik a dansé le "Zeybek"(49) dans une assemblée composée pour la plupart de ses étudiants…" (p.95)

(49)Danse populaire des environs d'İzmir.

- "… et en fumant sa pipe à long tuyau dans son garand "Selamlık"(51) avec ses amis…" (p.101)

(51)Partie de la Maison réservée aux hommes.

- "C'est pourquoi nous ne sommes pas dérangés aujourd'hui en regardant das son desin la rangée des colonnes ioniques du "Divanhane"(54)." (p.13)

(54)Dans les maisons turques, vaste salle où l'on reçoit les visites de cérémonies.

- "Je ne sais si je suis le "tuğra"(55) du firman de cette tristesse accablante." (p.133)

(55)Chiffre ou monograme comprenant le nom et titre du souverain; chiffre impérial.

- "Nous savons que le"ahilimse" (2), qui était mâitre du bazar d'İstanbul même au temps du Magnifique…" (p.171)

(2)Mouvement corporatiste, organisme social regroupant tous les membres d'une même profession.

- "Certains, ivres d'amour sont venus du "meyhane"(6)" (p.191)

(6)Endroit où l'on boit et ou l'on vend du boisson.

- "…on jouait du zurna, on lançait le "javelot"(5) et on dansait le "bar"(6)." (p.205)

(5)Course à cheval pendant laquelle les cavaliers lancent en l'air un javelot; djirid.

(6)Danse collective populaire des régions nord et est de l'Anatolie.

- "et que les tribus de "çengi"(7) indiens le permettaient, unmisérable stupéfait de vivre encore, revenait dans sa patrie." (p.207)

(7)Autrefois, femme qui faisait le métier de chanteuse et de danseuse.

- "parfois elle se rappelait aussi de ses anciens "bey"(8) qui pouvaient donner l'hospitalité des jours et des jours à un régimant entier et…" (p.208)

(8)Autrefois, titre des officiers supérieurs de l'armée ottomane et des hauts fonctionnaires.

- "Par conséquent, elles avaient toutes des messagers et des "solak"(15)." (p.219)

(15)La classe des janissaires qui veillent le padichah.

- "Les trois premiers vers du début se trouvent dans "Ey Gaziler"(23)." (p.243)

(23)"O Les Triomphateurs!"

- "…les femmes de l'Anatolie pleuraient pour leur hommes qui avaient été enlevés à leurs foyers comme "redif"(24),"ihtiyat"(25),"müstahfaz"(26) et…" (p.243)

(24)Dans la dernière période de l'armée ottomane, soldat versé dans la réserve après avoir fini son service militaire.

(25)Pendant la guerre les unités prêtes à participer au combat pour renforcer l'action.

(26)Le devoir militaire des citoyens qui ont dépassé l'âge de quarante ans,et après redif et muvazzaf, les simples soldats qui travaillaient dans les forces militaires et qui faisaient leur service miitaire avec les officiers et les officiers subalternes.

- "…vêtu seulement d'une peau de bête et armé d'une pierre de 80 "okka"(2)." (p.267)

(2)Anciens poids turc (1285 grammes)

- "…Hodja Kasım vit un gros diamant pour lequel il était demandé 30.000 "dirhem"(9)." (p.287)

(9)Ancienne mesure de poids, correspondant à 0,31 grammes;drachme.

6-Conclusion:

Le but du présent article est d'élargir la question de reconsiderer la traduction comme le pont intertextuel et interculturel. La question est que comment un récepteur étranger peut-il comprendre et interpréter tous les éléments culturels et étrangers pour lui et dans ce cas quelles sont les stratégies auxquelles le traducteur s'adresse au cours de la traduction.

Lors de la traduction, nous avons observé que l'une de ces stratégies la plus employée par le traducteur dans notre étude, est celle des notes qui ont, avant tout, une valeur informative pour éclaircir, informer le lecteur sur ces éléments culturels tout à fait différents de ceux de langue cible. Cette stratégie peut-on dire culturelle vise à amener en quelque sorte, le lecteur en langue cible vers l'original autrement dit vers la culture de départ.

L'objectif de ce type de traduction est de faire ressortir le spécifité du système de la langue source et de faire émerger ces éléments culturels et de souligner ses particularités pour procurer la compréhension par le lecteur cible. L'autre objectif est de permettre de constituer en effet une voie d'accès à des codes socioculturel susceptibles de permettre une meilleure circulation des valeurs d'une culture à une autre.

RÉFÉRENCES

ALBIR, Amparo Hurtado (1990**). La notion de fidélité en traduction**, Paris: Didier.

BALLARD, Michel (1993). "Le nom propre en traduction", **Babel** N:4 p.194-213

BERMAN, Antoine (1995). **Pour une critique des traductions: John Donne**, Paris:Gallimard.

BURY, Emmanuel (1990). "Bien écrire ou bien traduire" in Littératures Classiques, **Klinckscieck,** N:13 p251-260.

CARY, Edmond (1985). **Comment faut-il traduire?** Presse Universitaire de Lille

DUBOIS, Jean (1973). **Dictionnaire de Linguistique,** Paris.

LADMIRAL, Jean-René (1979). **Traduire: théorème pour la traduction,** Paris: Payot.

LEDERER, Marianne (1994). **La Traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif,** Paris: Hachette.

LEDERER, Marianne ve SELESKOVITCH, Danica (1984). **Interpréter pour traduire**, Paris: Didier.

MOUNIN, Georges (1976). **Les Problèmes théoriques de la traduction,** Paris: Editions Gallimard

RIEU, Josiane (1995). **Esthétique de du Bellay**, Paris: Sedes.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1972). **Beş şehir,** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1996). **Cinq Villes** traduit par: Sema Çiğdemoğlu, Ankara: Ministère turc de la Culture, İmprimerie de la Bibliothèque Nationale.

TOURY, Gideon (1995). **Descriptive Translation studies and Beyond**, Amsterdam: John Benjamins Publishing House.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 545-563, ANKARA-TURKEY

KONUŞMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE BEYİN FIRTINASI TEKNİĞİNİN ETKİSİ: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI

Havva YAMAN[*]
Feridun KARAARSLAN[**]

ÖZET

Bu araştırma Türkçe derslerinde kullanılan beyin fırtınası tekniğinin, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin konuşma becerisine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Beyin fırtınası, akıldan geçen her türlü fikrin rahatlıkla açıklanması temeline dayanan, katılımcılara eleştiriye kapalı ve eğlenceli bir ortam sunan, bireylerin yaratıcılık yeteneklerini geliştirebilen, onlara başarı hazzını yaşatarak derse karşı olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olan, öğrenci merkezli bir problem çözme tekniğidir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden eylem araştırması kullanılmış, beyin fırtınası tekniğinin merkezde olduğu dersler kamera ile kayıt altına alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, maksimum çeşitlilik örneklemesi yoluyla İstanbul'daki bir ilköğretim okulundan seçilmiş öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerden elde edilen verilerin çözümlenmesinde nitel içerik çözümlemesi ve eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Araştırma sonunda beyin fırtınası tekniğinin konuşma eğitiminde kullanımının, öğrencilerin konuşma becerilerinin gelişimine olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Beyin fırtınası tekniğiyle işlenen derslerde öğrencilerin konuşma becerilerinin bilişsel ve duyuşsal anlamda geliştirilebildiği belirlenmiştir. Ayrıca tekniğin İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan birtakım kazanımların gerçekleşmesine yardımcı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Beyin fırtınası tekniği sağladığı eğlenceli ortamla öğrencilerin konuşma ve yazma alanlarındaki becerilerini geliştirmeyi hedeflerken, beynin sol yarım küresine; hayal kurmayı, yeniliklere açık olmayı ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek de sağ yarım küresine hitap etmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, ilgili alanyazın bağlamında yorumlanmış, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için beyin fırtınası tekniğinin kullanımıyla ilgili birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Konuşma Becerisi, Beyin Fırtınası Tekniği.

[*] Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, El-mek: hyaman@sakarya.edu.tr
[**] Bilim Uzmanı, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TO DEVELOP THE SPEECH SKILLS BRAINSTORM OF THE EFFECT: AN ACTION RESEARCH

ABSTRACT

This research used Turkish lessons, brainstorming technique to determine the effect of speech ability of middle school students. Brainstorming, mind easily explained based on the idea of any kind, offering participants an environment open to criticism, and fun individuals to develop their creative talents, the pleasure of success in preserving them, which helps develop a positive attitude towards the course, a student-centered problem-solving technique. The study used qualitative research patterns action research, brainstorming technique is situated very close to the record with camera lessons is. The study group, a primary school in Istanbul, selected through maximum variation sampling consist of the students. Qualitative content analysis and the analysis of the data obtained from the students of discourse analysis have been used. At the end of the research, the use of brainstorming technique speech education the effect of positive development of the student's speech skills. It was observed that in those lessons carried out via brainstorming the speaking skills of the students could be developed in cognitive and affective sense. Moreover, it was discovered that the technique could be helpful in ensuring the realization of certain attainments regarding speaking which are included in the Curriculum of Turkish Language for Primary Schools. Provided a fun environment through a brainstorming session aims to develop students' speaking and writing skills in the areas of the brain's left hemisphere, daydreaming and being open to innovation and creative thinking is addressed by promoting the right half-sphere. In the light of the results obtained from research, interpreted for literature, students develop skills related to the use of brainstorming technique for speech, a set of recommendations.

Key Words: Speech skills, Brainstorm.

1. Giriş

Hızla geliÇen ve değiÇen günümüz dünyasında bilgiye olan ihtiyaç her geçen gün biraz daha artmaktadır. Ünsanoğlunun bilmeye olan merakı ve küreselleÇen dünyanın Çartları, bilgi üretimini artırmayı ve teknolojik geliÇmeyi zorunlu kılmıÇtır. Bilgi üretiminin artması ve buna paralel olarak ilerleyen teknolojik geliÇmeler, pek çok probleme çözüm olmakla beraber yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Teknolojik olanakların hızla ilerlediği bir dünyada karÇılaÇılan bir problemin, geleneksel yöntemleri kullanarak çözülmesi çok fazla vakit ve emeğe mal olmaktadır.

Bilim çağı olarak kabul edilen günümüzde, ihtiyaçlarımızı karÇılamak, modern bir yaÇam sürmek, yaratıcı fikirler üretip onları iÇe koÇmak, geliÇmiÇ ülkelerle rekabet edebilmek için birtakım donanımlara sahip olmak gerekir. Bu donanımlara sahip olmanın en iyi yolu da kendini kolayca ve doğru biçimde ifade eden, çevresinde olup bitenleri rahatlıkla kavrayabilen, sorunlara mantıklı ve çabuk çözümler üretebilen eğitimli bireylerin yetiÇtirilmesiyle sağlanabilir. Bu bağlamda günümüz eğitiminden beklenen, yaratıcı, eleÇtirel ve çok yönlü düÇünebilen; öğrenmeyi öğrenen, zihnindekileri doğru ve etkili bir biçimde açıklayabilen bireyleri topluma kazandırmaktır. Nitekim

Yaman'a (2006, 9) göre iyi eğitimli birey, çağın gerektirdiği donanıma sahip, yetiştiği insan gücünü oluşturur.

Değinilen özellikleri taşıyan bireylerin yetiştirilmesinde ana dil öğretimi, büyük bir öneme sahiptir. Kendi yaşayışını, kültürünü, problemlerini kavramayan ya da bunları, çevresine aktaramayan bireylerin başarılı çözümler üretmesi zordur. Nitelikli ve eğitimli insan yetiştirme, kaliteli bir ana dil eğitimiyle sağlanabilir. Bireyin ana dilinde kazandığı beceriler, onun gerek okuldaki gerekse okul dışındaki başarısını belirleyen etkenlerdendir. Diğer yandan Tekin'e (1980, 12) göre bireyin ana dilindeki başarı derecesiyle okuldaki başarı ve çevreye uyum gücü arasında yakın bir ilişki vardır.

Anadil eğitimi derslerinin amaçlarından biri, öğrencilere düşünce ve duygularını dil kurallarına uygun, doğru ve etkili biçimde sözlü olarak anlatma becerisi kazandırmaktır (Özbay 2006, 104). Türkçe eğitiminde dil becerileri anlama (dinleme/okuma) ve anlatma (konuşma/yazma) olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Temizyürek'e (2004, 2769) göre, çocuk genç ve yetişkinlerimizin, söz konusu beceriler açısından son derece yetersiz oldukları bilinen bir gerçektir. Nitekim Temur'a (2007, 356) göre, öğrencilerin günlük hayatta farklı durumların gerektirdiği konuşmaları yapabilmeleri; duygu, düşünce ve bilgilerini kendilerine güvenerek aktarabilmeleri ve doğru değerlendirmeleri konuşma becerilerinin gelişimi açısından önemlidir. Bu nedenle verilen eğitimin öğrenciyi her yönüyle hayata hazırlaması gerektiği unutulmamalıdır.

Ülkemizde ana dil öğretiminin önemli bir basamağı olan konuşma eğitiminde hedeflenen başarıya ulaşılamadığı gözlemlenmektedir. Çeşitli araştırmalarda (Özbay 2006, 129; Doğan 2007, 185) ilköğretimi; hatta yükseköğretimi bitiren gençlerin okuma, dinleme konuşma ve yazma becerilerinin yetersizliğinden yakınılmaktadır. Bu durumun nedenini Göğüş (1978, 3), eğitimin beceri kazandırma niteliği ve amacının dikkate alınmayıp, öğrencinin bu amaç ve niteliğe uygun bir yöntemle etkin çalışmaya yönlendirilmemesine bağlamaktadır.

Fikirlerin dışa vurumunu sağlayan, aynı zamanda ana dil öğretiminin dört beceri alanından biri olarak kabul edilen konuşma, birtakım anlamlı seslerin gırtlak ve ağız aracılığıyla çıkarılmasından ibaret değildir. Konuşma, duygu, düşünce ve dileklerimizi ortak görsel ve işitsel ögeler aracılığıyla karşımızdakine iletilmesidir (Demirel 1999, 40; Ergin ve Birol 2005, 94). Eğitim kurumlarındaki konuşma derslerinin genel amacı, öğrencilere duygu, düşünce, gözlem, hayal ve isteklerini dil kurallarına uygun ve etkili biçimde anlatma becerisi kazandırmak, çevresiyle etkili iletişim kurmasını sağlamaktır (Gündüz 2007, 94; Özbay 2005, 121; Yalçın 2002, 45). Bu bağlamda konuşma sadece ses organlarının fizyolojik işlevlerini yerine getirmesinden öte; dil, kültür, düşünme, mantık gibi duyuşsal ve bilişsel birtakım unsurları da barındırmaktadır. Bu nedenle de başarılı bir konuşma becerisinin kazandırılmasında çeşitli zihinsel ve duyuşsal faaliyetlerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Modern tekniklerden biri olan beyin fırtınası, konuşmanın zihinsel boyutuyla ilgili olup, ses olarak dışa vurulan fikirlerin zihinde şekillendirilmesine yardımcı olmaktadır. Özbay'a (2006, 111) göre, beyin fırtınası tekniğinin kullanılması konuşma becerisinin zihinsel boyutu açısından önemlidir.

Beyin fırtınası 1930lu yıllarda, New York'ta "Batten Barton Durstine" isimli bir reklâmcılık bürosunda çalışan Alex Osborn tarafından geliştirilmiştir (Rawlinson 1995, 44; Quah, t.y.). Ilk kez reklamcılık alanında kullanılan bu teknik, temelde çok sayıda fikir üreterek onlar arasından kaliteli olanları seçip, ürünlerin satışını artırmayı hedeflemiştir. Sonraki yıllarda, kısa sürede çok sayıda fikir elde etmede gösterdiği başarı nedeniyle farklı alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır.

Beyin fırtınası, bazılarına göre sadece bir araya gelmek ve birkaç fikir edinebilmek için günlük bir tartışma yapmaktır. Bazı araştırmacılar beyin fırtınası teriminin kuşku (jenerasyon,

nesil) kavramıyla aynı olduğunu ifade etmiştir, bazıları ise bu terimi evrensel bir tedavi (yaratıcı olmanın tek yolu) ya da CPS (Creative Problem Solving/Yaratıcı Problem Çözme) sürecinin eş anlamlısı olarak değerlendirmiştir (Isaksen 1998, 3). Beyin fırtınasının, birey ya da grupların yaratıcı yeteneklerini eğitmek amacıyla çalışan profesyoneller için özel ve teknik bir açıklaması vardır. Ancak eğitimciler için önemli olan beyin fırtınasının terimsel boyutundan ziyade öğrenme-öğretme sürecinde öğrenci davranışlarına olan katkısıdır. Bu bağlamda beyin fırtınası, akıldan geçen her türlü fikrin rahatlıkla açıklanması temeline dayanan, katılımcılara eleştiriye kapalı ve eğlenceli bir ortam sunan, bireylerin yaratıcılık yeteneklerini geliştirebilen, onlara başarı hazzını yaşatarak derse karşı olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olan, öğrenci merkezli bir problem çözme tekniğidir.

Beyin fırtınası etkinliğinin yaratıcı düşünme ve imgeleme sağlaması için dört temel koşulu bulunmaktadır (Heslin, 2001; Mickenberg t.y.; Nakiboğlu, 2003; Özden 1997, 141; Pinkston, 1981; Rawlinson 1995, 47): Eleştiriyi kapı dışında bırakarak değerlendirmeyi sona bırakma, serbest bir ortam hazırlayarak sınırsız düşünmeyi sağlama, nitelikten çok nicelik arama, kombinasyon (çaprazlama) ve gelişmeyi sağlama.

Günümüzde öğretim sistemleri, çoğunlukla beynin sol yarımküresinin fonksiyonlarını aktif kılan ve değerlendiren bir yaklaşım içerisindedir. Öğrenciler mantıksal ilişkileri rahatlıkla kurabilip; bilme, hatırlama, düzeyindeki ezber bilgileri kolaylıkla öğrenirken; gizil güçlerini rahatça keşfedememektedirler. Yetiştirilen bireylerin yaratıcılık yeteneklerinin gelişmediği, genellikle bilişsel alanın alt basamaklarındaki becerileri sergiledikleri gözlemlenmektedir. Oysaki kaliteli bir öğrenme sağ ve sol yarım kürelerin beraber ve dengeli olarak geliştirilmesi ile mümkündür. Bunun gerçekleşmesi ise beyin hücreleri arasında bağlantı sayısını artıracak öğretim yöntemlerinin uygulanmasına bağlıdır (Nakiboğlu 2003, 345). Buna rağmen okullarımızda ilkelerin, kuralların üzerinde durularak, ezber bilgilerin öğretilmesini kolaylaştıran yöntem ve teknikler esas alınmaktadır. Bu durum beynin sol yarım küresini geliştirirken, yeniliklere açık ve yaratıcı düşünme becerisine sahip sağ yarım kürenin gelişmesine imkân vermemektedir (Yalçın 2002, 160).

Beyin fırtınası tekniği sağladığı eğlenceli ortamla öğrencilerin konuşma ve alanındaki becerilerini geliştirmeyi hedeflerken, beynin sol yarım küresine; hayal kurmayı, yeniliklere açık olmayı ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek de sağ yarım küresine hitap edebilir. Alanyazın incelendiğinde beyin fırtınası tekniği hakkında nitel çalışmaların az olduğu görülür. Araştırmacıların büyük bir kısmı beyin fırtınası tekniğini çoğunlukla deneysel çalışmalarda (Duru, 2007; Geuna ve Giacobini-Robecchi, 2002; Şahlikçi, 2006; Kaptan ve Kuşakçı, 2002; Kısa, 2007; Nakiboğlu ve Altıparmak, 2002; Putman, 2001; Rao, 2007) kullanarak geleneksel teknik ya da yöntemlerle karşılaştırmış ya da beyin fırtınası tekniğinin farklı uygulamalarını birbirleriyle kıyaslayarak (Coşkun, 2005) sonuçlar elde etmeye çalışmıştır. Son yıllarda araştırmaların sayısında artış olmasına rağmen nitel desenlere dayanan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda çalışmada, beynin her iki yarım küresini de aktif olarak çalıştırdığı düşünülen beyin fırtınası tekniğinin, öğrencilerin konuşma becerilerinin zihinsel ve duyuşsal süreçleriyle ilgili birtakım becerileri gerçekleştirmelerinde ne oranda etkili olduğunun araştırılması amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma betimsel bir nitel araştırma özelliği taşımakta olup, nitel desenlerinden *eylem araştırması* (action research) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırma ve uygulama süreci içi içedir. Bu bakımdan konusu ve doğası gereği nitel araştırma desenlerinden eylem araştırması kullanılmıştır. Glickman'a (1990) göre, eylem araştırmaları, profesyonel uygulamaların

anlaşılmasında ve geliştirilmesinde, sınıfın ve sosyal hayatın gerçek yaşam problemlerini çözme girişimlerinde, uygulayıcıların araştırmalara katılmasında önemli araçlardır (Aktaran Shantz, 2005). Eylem araştırmaları gerek kuram ve uygulama arasındaki boşluğu doldurması gerekse öğretmenin aktif katılımını sağlamasıyla, öğretmeni yetkili ve kuvvetli kılar. Sınıflarıyla ilgili yeni bilgiler edinmelerine yardımcı olur. Yansıtıcı düşünme ve öğretimi teşvik eder. (Uzuner 2005, 11).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmaya katılan on iki öğrencinin seçiminde nitel araştırmanın doğasına uygun hareket edilmiştir. Konuşma becerisinin gelişimi fiziksel ve zihinsel faaliyetleri kapsayan zor ve uzun bir süreçtir. Belirlenen sürede beyin fırtınası tekniğini merkeze alarak yapılan uygulamalarda, bu becerilerin değişimini gözlemlemek, araştırmaya katılan her öğrenciyi sürece aktif olarak dâhil etmek gerekmektedir. Bu nedenle özellikle sözel olarak yapılan etkinliklerde belli ölçütlere sahip 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerden "maksimum çeşitlilik örneklemesi" (Punch, 2005) oluşturmuştur. Bu örnekleme yöntemlerinin kullanılmasındaki amaç, göreli olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örneklemde çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek 2008, 109-113). Bu amaçlarla araştırmaya katılan 12 öğrenci İstanbul ilinde orta-sosyo ekonomik düzeydeki bir ilköğretim okulunda öğrenim gören 6,7,8. sınıf öğrencileri arasından seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada nitel araştırmanın doğasına uygun, sağlıklı veri alınabilecek veri toplama araçları kullanılmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin konuşma becerilerine yönelik veriler, katılımlı gözlem yöntemiyle toplanmıştır. Çalışmanın uygulama aşamasını oluşturan beyin fırtınası seansları, video kamera ile kayıt altına alınarak yorumlamaya yönelik gözlem verileri elde edilmiştir.

Katılımlı gözlem, alan araştırmalarında standart bir yöntemdir. Gözlemci, görüşme ortamında konuya uzak edilgen bir durumda kalmaz, tersine doğrudan aynı sosyal ortamda ve konu ile ilgili görüşmelerde yer alır. Gözlenenle sosyal bir ilişki içindedir; o veri toplarken doğal olarak yaşamın gereklerini yerine getirmektedir (Mayring 2000, 68). Katılarak gözlem; örneklemi, derinliğine ve geçerli bir biçimde inceleme imkânı vermektedir. Zira belli bir davranışı alabilmenin yolu, onu yaşamak ve duymaktır (Karasar, 2005, 157–158). Nitekim Silverman'a (2000, 45) göre, video kamera görüntüleri, araştırmacılara sözlü olmayan pek çok ipucu da vermektedir. Bu açıdan yaklaşık 20 ders saati süren araştırmada, gözlem yolu ile veri elde etmek için video kamera kullanılmıştır.

2.4. Araştırma Süreci

Araştırmada ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin konuşma becerileri değerlendirilmiştir. Beyin fırtınası tekniğinin, Türkçe eğitiminin konuşma becerisine etkisini ölçmeye yönelik olarak yapılan bu araştırma, sosyoekonomik açıdan orta düzeyde bir ilköğretim okulunda uygulanmıştır. Bu okulun ikinci kademe (6.,7.ve 8. sınıf) öğrencileri arasından on iki kişilik bir grup oluşturulmuş ve araştırma süreci bu grup üzerinde sürdürülmüştür. Araştırmanın uygulamaları da aynı zamanda dersin öğretmeni olan araştırmacı tarafından bizzat yürütülmüştür.

Derslerde, öğretmen konularla ilgili birtakım ön bilgiler vermiş, görsel materyallerden yararlanmıştır. Beyin fırtınası tekniğinin gerekleri yerine getirilerek belirlenen konularda tartışılmıştır. Ders bitiminde öğrencilerden işlenen konuyla ilgili kendi aralarında sözlü anlatım çalışmalarında bulunmaları istenmiştir. Uygulama 2 ay sürmüştür.

Uygulama sürecinde öğrencilerle konuşma becerisine yönelik şu tartışma konuları belirlenmiştir: Depremin zararlarını en aza indirmek için neler yapılabilir?, İnsanların kitap

okumalarını sağlamak için neler yapılabilir?, 1 trilyon lirayı bir yılda nasıl 5 trilyon yaparsınız?, Uyuşturucu kullanımını engellemek için vatandaş, aile ve devlet olarak neler yapılabilir?, Ülkemizde okuma yazma oranını yükseltmek için neler yapılabilir?, İnsanları televizyon bağımlısı olmaktan kurtarmak için neler yapılabilir?, Bir mandal çamaşır asmaktan başka ne işe yarar?, Organ bağışını artırmak için neler yapılabilir?, Sokak çocuklarını topluma kazandırmak için neler yapılabilir?, Sigara kullanımı nasıl en aza indirilebilir?, Yanınızda saatiniz yokken vakti nasıl öğrenirsiniz?, Ülkedeki terör olaylarını bitirmek için ne yapmak gerekir? İstanbul'u daha da güzelleştirmek için ne yapabiliriz?, Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılamak için neler yapabiliriz?, Ülkedeki trafik sorunu nasıl çözülebilir?"

2.5. Veri Analizi

Araştırmada katılımlı gözlem metoduyla elde edilen veriler, yazıya aktarıldıktan sonra nitel içerik çözümlemesi ve eleştirel söylem analizi yapılarak yorumlanmaya uygun hale getirilmiştir.

Öncelikle kamera kayıtlarıyla elde edilen gözlem verileri yazıya aktarılmıştır. Konuşmalarda aktarılan sözler, örneğin görüşme veya grup tartışmalarında geçenler, yazılı forma aktarılmaktadır (Mayring 2000, 76).

Araştırmada hem araştırma alanyazınından hem de verilerden faydalanılarak kodlar oluşturulmuştur. Bu bağlamda "genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama" (Yıldırım ve Şimşek 2008, 232) yapılmıştır.

Araştırmanın nitel içerik analizine dayanan ikinci aşamasını, tematik kodlama oluşturulmuştur. Tematik kodlama, daha önceden belirlenen kodların ortak yönler belirlenerek kategorize (tema) edilmesidir. Yıldırım ve Şimşek'e (2008, 236) göre, bu aşamada ortaya çıkan temalar daha genel bir olguyu işaret etmektedir. Bir sonraki aşamada ise veriler, kodlar ve oluşturulan temalara göre düzenlenmiştir. İlk aşamadaki ayrıntılı kodlama ve ikici aşamadaki tematik kodlamadan sonra veriler düzenlemeye müsait bir hale gelmiş, araştırmacı tarafından belirli olgulara göre tanımlanıp, yorumlanabilecek şekle dönüştürülmüştür. Nitel veri analizinin son aşamasında veriler, elde edilen temalardan (kategori) hareketle, yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde yorumlar yapılırken konuyla ilgili uzman görüşleri alınarak araştırmanın güvenirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmada incelenen dokümanlar araya zaman konularak sonraki bir zamanda tekrar incelenmiş, ilk incelemede düşünülen saptamalarla karşılaştırılmıştır. Aralarında fark bulunan saptamalar araştırmada veri olarak kullanılmamıştır.

Bu çalışmada da öğrencilerin konuşma becerilerine yönelik hazırlanan konular tartışılırken kurdukları diyaloglar tekrar tekrar incelenerek *eleştirel söylem analizi* yapılmıştır. Öğrencilerin dille getirdikleri söylemlerin ve kaleme aldıkları metinlerin altında yatan gerçekler, eleştirel söylem analizi vasıtasıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma sürecinde kategorisel içerik analiziyle birlikte eleştirel söylem analizi de kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleriyle yapılan çalışmalarda, öğrencilerin duygu ve düşüncelerinin yansıtılması hedeflenerek, çalışmanın güvenilirliğinin ortaya konması amaçlanır. Söylem, sınıf konuşmalarının ve küçük grup diyaloglarının transkriptleri, problem çözme ve mantıksal düşünme çalışmalarında yapılan konuşmaların tutanakları, öğrencilerin yazılı çalışmaları, ders kitabından bölümler, müfredat belgeleri, bu verilerin elde edilebileceği kaynaklar olarak tanımlanabilir (Yapıcı, 2006). Nitekim söylemi dil ve dil pratiği olarak değerlendirilen Sözen (1999, 20) dilin kullanımının sadece dil bilimin geleneksel ögeleri (cümle, paragraf) ile sınırlı olmadığına işaret etmektedir.

Öğrencilerin duygularının ve düşüncelerin ortaya konulması ve verilerin bu bağlamda yorumlanmaya çalışılması, söylem analizlerinin kullanılmasını zaruri kılar (Kaya 2008, 56). Söylem analizi, metnin görünen yüzünden çok onun alt metninin ne olduğunu, esas olarak da o metnin yazarının niyetinin çözümlenme çabasıdır. Bu çaba sadece metnin yapısını ve temellerini açıklamakla sınırlı değildir, bir metni ve onu oluşturan tüm ögeleri ondan bağımsız olarak da ele almayı gerektirir. Başka bir deyişle söylem analizi; kelimenin, cümlenin ve metnin ötesindeki anlamın aranmasıdır (Akturan vd., 2008, 25-29).

Araştırmanın veri analizi sürecinde ulaşılan kategoriler şunlardır: (i)Beyin fırtınasına dayalı etkinlikler ve konuşma eğitiminde bilişsel beceriler; (ii) Beyin fırtınasına dayalı etkinlikler ve konuşma eğitiminde duyuşsal beceriler; (iii) Öğrencide beyin fırtınası süreci ve yaratıcı düşünme; (iv)Beyin fırtınasına dayalı etkinlikler ve ilköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki (2005) konuşma alanına yönelik kazanımlar.

3. Bulgular

3.1. Beyin Fırtınasına Dayalı Etkinlikler ve Konuşma Eğitiminde Bilişsel Becerilere Yönelik Bulgular

Konuşma becerisi salt fiziksel temele dayanan bir yeti değildir. Bu becerinin arka planında yoğun zihinsel faaliyetler söz konusudur. Nitekim çeşitli çalışmalarda (Güleryüz, 2002; Calp, 2004) konuşmanın bilişsel, duyuşsal ve devinişsel boyutlarının olduğuna ve bu boyutlara bağlı becerilerin geliştirilebileceğine değinilmektedir. Bu anlamda araştırmada, beyin fırtınası tekniğinin konuşma süreçlerinin ikinci boyutunu oluşturan bilişsel becerilere ve bunların öğrenilme durumlarına etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, çeşitli çalışmalarda (Yüksel, 2007; Dirik, 1995; Sönmez, 2005) belirtilen ilk kez Bloom'un kullandığı "bilme, kavrama, uygulama, analiz etme, sentez yapma, değerlendirme" gibi zihinsel etkinlikleri kapsayan bilişsel hedefler, konuşma verileri üzerinde aranmıştır. Konuyla ilgili değerlendirme esasları incelenen alanyazından hareketle düşünme gücünü geliştirme başlığı altında incelenmiştir.

Düşünme gücünü geliştirmeye yönelik verilerin değerlendirilmesinde Özden (2003), Akyol (2006), Özbay'ın (2006) belirttiği ölçütler göz önünde bulundurulmuştur: "Sentez-değerlendirme, esneklik, açımlama, sorunları tanımlayabilme, mantıksal düşünme, analiz, analojik düşünme, bilgiyi transfer etme, fikirlerin çaprazlama gelişimine imkân verme (ilişki kurma) becerileri toplanan verilerde incelenmiştir:

"*Uzmanlar sürekli deprem olacağını, büyük Marmara depreminin geldiğini söylüyorlar. Bu konuda deneyler yapıyorlar. Ne yapıp edip depremin geldiğinin önceden haber veren icatlar yapmak gerek.*" sözleri ve *"Sağlam binalar yapmaktan bahsediyoruz ama sonuçta bir doğa olayını konuşuyoruz. Her binayı yıkabilecek bir deprem olabilir."* fikri, öğrencilerin konuyla ilgili verilerden hareketle kendi değerlendirmelerini yapabildiklerini örneklemesi bakımından önemlidir. Öğrenciler ellerindeki verilerin yardımıyla bir sonuç çıkarmışlardır. Bu bağlamda etkinliğin, öğrencilerin sentez-değerlendirme yapmalarına yardımcı olduğu düşünülebilir. Bununla beraber *"Çok kar yağan ve kaygan yamaçlara bina yapmamalıyız." "Türkler bu işi bilmiyorlarsa bilenlere bırakmaları gerekiyor." "Düşecek eşyaları duvarlara tutturmamız lazım." "Deprem olduğunda hiç kimse hiçbir şey yapmadan donup kalıyor. En azından masanın altına girebilmelerini sağlayacak eğitimi vermek lazım insanlara."* söylemleri, depremden kaynaklanan ölümlerin nedenleri üzerinde durmaktadır. Başka bir ifade ile sorunun merkezinde yatan nedenler ifade edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre öğrencilerin problemi analiz ettikleri söylenebilir.

"… *her binayı sigortalamak lazım. Can kaybını önlemez ama yaşıyorsak en azından evimizin parasını alabiliriz."* görüşü,"*Bence ilk önce eve yerleşmeden deprem planı yapılması gerekiyor. Deprem planımızın olması deprem anında ne yapacağımızı, nereye kaçacağımızı, nerede*

bulaşacağımızı göstermesi açısından çok önemli." sözleri ve "*Öğretmenim can kayıpları sadece depremden olmuyor ki. Mesela yaygınlardan insanlar ölüyor."* fikri, konuya farklı açılardan bakma becerisi olarak tanımlanan esneklik davranışının sergilendiğini gösterebilir.

"Evlerimizin temelini tabiî ki iyi atacağız. Biliyorsunuz evi ayakta tutan şey kolonlarıdır. Bu yüzden evin kolonlarını daha sağlam yapmak için de büyütmemiz lazım." demektedir. Bu sözler, öğrencinin fikrini mantıklı bir biçimde detaylandırdığı gösterebilir. Öğrenci, evi ayakta tutan sistemlerin temel ve kolonlar olduğunu bilmekte, bu nedenle kolonlar üzerinde birtakım değişiklikler yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. "*Legolar yıkılabilir; ama binanın her yerini demirden yaparsak, duvarları demirden örersek hiçbir şey olmaz. Daha sağlam bir ev olur, sallantı olabilir; ama tuğlalar gibi çatlayıp kırılmaz, yıkılacağını da düşünmüyorum"* sözleri de öğrencinin düşündüklerinin mantık ilkeleri doğrultusunda geliştirebildiğini örneklemektedir. Bu anlamda etkinliğin öğrencilerin açımlama gücünü geliştirdiği düşünülebilir.

Bir öğrenci, "*Hocam insanların kitap okuması için şu 3 şeyi kaldırmamız lazım: telefon, bilgisayar, televizyon"* demektedir. Hemen ardından başka bir öğrenci *"Şimdi M… bilgisayarı kaldırmaktan bahsetti; ama onları kaldırmak yerine eğlenceli bir hale sokmak gerekir."* diyerek önceden açıklanan fikri geliştirmeye çalışmıştır. Başka bir öğrenci, "*Her kitap şöyle 10 lira daha ucuz olursa daha iyi olur."* diyerek insanların kitap okumaya sevk edileceğini düşünmektedir. Bu görüş "*Eğer R…'nin dediği gibi fiyatları indirirsek insanlar sürekli kitap almaya başlayacak. İnsanlar her gün ben şu kitabı aldım, şöyle okudum diyerek konuşacaklar. Böylece diğer insanların da ilgisini çekecek. O da ben de alıp okuyayım diyecek. Kitaplar alındıkça insandan insana yayılacak."* sözleriyle, bir adım ileriye götürülmüştür. Görüldüğü üzere öğrenciler açıklanan bir fikri kendilerince yorumlayarak değiştirmeye ya da geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda beyin fırtınasının önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilen fikirlerin çaprazlama geliştiminin etkinlikte örneklendiği görülmektedir.

"Bu konuda en büyük sorumluluk ailelere düşüyor. Bazı aileler çocuğun her istediğini alıyorlar, ona para veriyorlar ama onla ilgilenmiyorlar. Zaten böyle ailelerin çocukları uyuşturucuya alışıyor. "Ailelerin çocuklarını sevmesi ve onları çok fazla serbest bırakmamaları lazım, takip etmeleri lazım. "Kiminle arkadaşlık kuruyor, kiminle geziyor, okulda ne yapıyor?" bunlardan haberdar olmaları gerek." söylemi, mantıklı çözümlemeleri barındırmaktadır. "*Sosyal faaliyetler daha da artırılabilir, böylece insanlar daha mutlu olurlar."* görüşü, insanın farklı uğraşlarla ilgilenip kötü davranışlardan uzaklaşması gerçeğiyle uyuşması açısından mantıklı görülebilir. Buna anlamda etkinliğin, öğrencilerin mantıklı düşünmelerine katkı sağladığı savunulabilir.

"*Hocam, petrol denizlerin altında çok bulunur. O yüzden petrolü denizlerin altında arıyoruz; ama hiçbir şey bulamayınca çok masraf etmiş oluyoruz. Bunun için ben kazmayan, denize girmeyen bir makine geliştirirdim."* sözleri, öğrencinin konunun başka bir boyutuyla ilgilendiğini göstermektedir. Öğrenci, enerji ihtiyacını karşılamada önemli kaynaklardan biri olan petrolü, daha ucuz maliyetle çıkarmanın peşindedir. Bu durum onun konuya farklı bir açıdan bakma yeteneği olarak isimlendirilen esnekliğe sahip olduğunu gösterebilir.

Öğrencilerin "*18 yaşın altındakilere sigara satmasalar da büyükler zaten alıp içecekler"* ifadesi, *"Kansere neden olduğunu herkes biliyor ama yine de satılıyor"* fikri ve "*Sigara içmeyi yasaklasak insanlar daha kötü şeyleri içerler."* sözleri, onların sigara kullanımı ile ilgili farklı sorunları tanımlayabildiklerini gösterir niteliktedir. Başka bir öğrenci, sigara kullanımın belli bir yaşla sınırlandırılmasının yeterli bir çözüm olmadığının farkındadır. Bir öğrenci de asıl problemin sigaranın kanser gibi çok tehlikeli bir hastalığa neden olduğunun bilinmesine rağmen hâlâ kullanılması olduğunun bilincindedir. Diğer bir öğrencinin sigaranın yasaklanması durumunda yeni

problemlerin ortaya çıkacağını belirtmesi de dikkate değerdir. Buna göre etkinliğin; öğrencilerin konuyla ilgili sorunları tanımlayabilmelerine yardımcı olduğu söylenebilir.

Bir öğrencinin belirttiği "*Hocam havaya bakarım. Mesela çok güneşli ve sıcaksa öğlen olduğunu bilirim. Biraz daha serinse ikindi olduğunu düşünürüm."* görüşüyle, "*Gölge yöntemiyle saati değil ama öğle mi akşam mı olduğunu anlayabiliriz. Çubuğun gölgesi kısa ise güneş dik açı ile düşüyordur ve vakit öğle saatleridir."* fikri, öğrencinin mantıklı düşündüğünü gösterebilir. Bu öğrenci saati bilmese de havanın durumunu göz önünde bulundurarak mantıklı bir çıkarım yapmaktadır. Başka bir öğrenci de matematik dersinde öğrendiği açılardan hareketle güneş ışınlarının gölge boyuna etkisini düşünmekte ve ortalama bir sonuç elde etmeye çalışmaktadır. Buna göre bu öğrencinin bilgiyi transfer ettiği söylenebilirken, diğer öğrencinin de mantıklı çıkarsamalar yaptığı savunulabilir.

3.2. Beyin Fırtınasına Dayalı Etkinlikler ve Konuşma Eğitiminde Duyuşsal Becerilere Yönelik Bulgular

Beyin fırtınası tekniğine dayalı uygulamalar, bilişsel olduğu kadar duygusal ögeleri de içinde barındıran bir süreçtir. Bundan dolayı araştırmada beyin fırtınasına dayalı etkinliklerin sonucunda, öğrencilerin gösterdikleri duygusal tepkiler de analiz edilmeye çalışılmıştır. Örneğin öğrencinin öğrenme hakkında olumlu tutum geliştirmesinin tespiti bu kapsamda yer alır. Buna göre beyin fırtınası tekniğine dayalı etkinliklerin verileri, duyuşsal alan basamakları göz önünde bulundurularak "sorunlara karşı duyarlılık", "doğallık"; "öğrenmeyi eğlenceli hâle getirme ve demokratik ders iklimi oluşturma" ile "alternatifler arasında seçim yapma" (Özden 2003, 177–178) ölçütlerine göre değerlendirilmiştir.

"*Arkadaşımız demişti çikolatadan ev yapardım diye. Güneş vurdu mu ne olacak dersiniz? Çikolatalı ölü insanlar mı?"* sözleri, sonrasında ortaya çıkan tepkilere bakıldığında eğlenceli ders iklimi oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Yine aynı öğrencinin etkinliğin başında dile getirdiği *"Deprem başladığı an herkes yatağının altında bulundurduğu paraşütle camdan atlamalı bana kalırsa."* sözleri ise, öğrencinin beyin fırtınası tekniğinin ders ortamının renklenmesine yardımcı olduğunu anladığını gösterebilir. Çünkü öğrenci etkinlik başlar başlamaz ders ortamının ciddiyetinin bozulmasına neden olacağını düşünmeden, aklından geçenleri kelimelere dökmüş, arkadaşlarını güldürmüştür.

Bir öğrenci *"Ben çete kurardım ve kötü işler yaparak para kazanırdım."* diyerek aklından geçenleri tüm doğallığıyla açıklamaktadır. "*Kendi işinizin haricinde ek iş yaparak paranızı çoğaltabilirisiniz. Nasıl bir iş diyecek olursanız. Kirli bir iş bence."* sözü de aynı paralelde söylenmiş görüşlerdendir. "*Ülkede tek olduğu için çok fazla para kazanıyor. Ben de tek olursam insanlar benim mallarımı almak zorunda kalırlar. Öncelikle birkaç ay bedava konuşma süresi verirdim. İnsanları çektikten sonra yüklü miktarda faturaları yollardım, paramı katlardım."* görüşü,öğrencinin ahlaki olmamakla beraber doğal düşündüğünü ve aklından geçenleri rahatlıkla paylaştığını gösterebilir. Buna göre, etkinliğin öğrencilerin doğal (spontan) bir biçimde düşünmelerine ve düşündüklerini rahatlıkla ifade etmelerine yardımcı olduğu söylenebilir.

"Uyuşturucu satıcıları yakalanıyor; ama kısa süre sonra dışarı çıkıyorlar" ve "*seyyar satıcıların kaldırılması lazım"* söylemleri, öğrencilerin kanunların yetersizliğinden yakındıklarını gösterir. "*Televizyonda bir program yapardım"* söylemi ise öğrencinin, ailelerin uyuşturucu kullanımıyla ilgili yeterli bilgilerinin olmadığını düşündüğünü ispatlar niteliktedir. Buna göre, öğrencilerin konuyu tartışırken toplumu ilgilendiren sorunlara karşı duyarlı oldukları düşünülebilir. "*Bir de oralarda kan davası var. Bir problem çıktığında sorunun çözümünü devlete bırakmadan kendileri hallediyorlar. Sonra hapse giren kişi birkaç yılda çıkıyor, çünkü yaşı da küçük. Sonra da ölmekten kurtulmak için dağa çıkıyor. Bence devlet, suçlulara ağır cezalar vermeli ki hem kan*

davası hem de terörizm bitsin." sözleri, öğrencinin problemle bağlantılı diğer konulara da duyarlı olduğunu ispatlar niteliktedir. *"Devlet en çok eğitime yatırım yapmalı. İnsanlar okurlarsa akıllı davranırlar, iş bulurlar; iş bulurlarsa kimsenin dediğini yapmazlar, terörist olmazlar."* biçiminde ifade ettiği sözleri de katılımcıların toplumsal sorunlara karşı duyarlı olduklarını kanıtlayabilir.

Bir öğrenci "*Öğretmenim ben trafik polislerinin biraz dikkatsiz olduklarını düşünüyorum"* diyerek, polislerin görevlerini iyi yapmadıklarını ifade etmiştir. Başka bir öğrenci de hemen ardından "*Bence polise haksızlık yapılıyor. Polisler gayet iyi. Çünkü mesela birinci köprü mü ikincisi mi bilmiyorum ama hemen sağ tarafta emniyet müdürlüğü var. Oralarda da trafik polisleri hep geziniyor zaten."* söylemiyle, arkadaşı gibi düşünmediğini dile getirmiştir. Diğer bir öğrenci ise "*Hocam birinci ikinci köprü diyor arkadaşımız. Hadi oralarda var ama burada da mı var mesela hemen şurada. (Eliyle okulun yanından geçen TEM otoyolunu gösterir) Polisler geziniyor mu mesela?"* diyerek arkadaşına karşı olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Başka bir öğrencinin "*Geçen gün birisi arabasını yasak olan bir yere park etmiş, trafik polisi geldi arabayı bağladı, yüklü miktarda da para cezası kesti ve böylece bence adamın aklı başına geldi."* ifadesiyle şahit olduğu bir olayı aktarması, öğrencilerin kendi aralarında tartışabildikleri gösterir. Bu anlamda etkinliğin demokratik ders ikliminin oluşmasına yardım ettiği savunulabilir.

Bununla beraber *"Mesela lale ekiyoruz onun yerine ağaç dikmek lazım. Mesela çam ağacı"* söylemi, öğrencinin alternatifler arasında seçim yapabilme davranışına sahip olduğunu düşündürmektedir.

3.3. Beyin Fırtınasına Dayalı Etkinlikler ve Konuşma Eğitiminde Yaratıcı Düşünmeye Yönelik Bulgular

Beyin fırtınası tekniği, "sınırsız düşünmeyi sağlama", "orijinal (özgün) fikirleri ortaya çıkarma", "çok sayıda fikir üretme" (Heslin, 2001; Mickenberg, t.y.; Nakiboplu, 2003; Özden,1997; Pinkston, 1981; Rawlinson, 1995) becerilerini kazandırma açılarından değerlenmiştir. Bu bağlamda öğrencilerle yapılan beyin fırtınası tekniğine dayalı etkinliklerde, öğrencilerin hangi beceriye sahip oldukları ve bunu nasıl yansıttıkları incelenmiştir.

"Metalden yapılma bir dolap yaptırsak ve onu depremden önce evin en çok kullanılan yerine koysak, deprem olduğunda onun içine girersek enkazın altında kalsak bile hayatımızı kurtarabiliriz." "*Ben deprem olurken duvarın içine girebilen eşyalar yapmak isterdim. Bunlar hem duvarların yıkılmasını engelleyebilir hem de kimsenin üzerine düşmemiş olurdu."* söylemleri incelendiğinde öğrencilerin yaratıcı düşünme becerisinin göstergelerinden olan orijinal düşünme yeteneğine sahip oldukları söylenebilir.

"*Bana kalırsa evleri legolarla yapmak gerek. Hem çok ağır olmayacaktır hem de yıkılırken parçalanacağından ölümlere neden olma ihtimali azalır." "Bence tuğla yerine lego nasıl kullanılabiliyorsa, demir yerine de esneyen ama kırılmayan plastik malzeme kullanılmalı." "Bazı çizgi filmlerde görürüz uçan şehirleri. Teknoloji gün geçtikçe gelişiyor bunu eğer gerçekleştirebilirsek çok iyi olur."* söylemleri, yaratıcı düşünmenin bir diğer ayağını oluşturan sınırsız düşünme becerisini örneklemektedir. Öğrenciler probleme çözüm bulmak adına hayal güçlerini zorlamakta, gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan çözümler üzerinde durmaktadırlar.

"Sonra bir de devletin yerinde olsam tasarruflu ampul dağıtırım, diğerlerini kullanmayı da yasaklarım.", "Biraz saçma olacak ama Irak, Suriye çok fazla petrol üretiyor. Eskiden buralar Osmanlınınmış. Buralarda bizim çok fazla şehidimiz var. Oraları korumak için savaşmışlar. Bence şehitlerimizin hakkı için bize birazcık petrol verebilirler.", "Tüm atıklarımızı toprağa gömelim. Bunlar yıllar sonra fosilleşecek ve petrol olacak. Böylece gelecek nesiller rahat eder, dışarıdan petrol almanıza gerek kalmaz.", "Ülkemizde yaşayıp da tasarruf etmeyi bilmeyen insanların inadına hepsinin elektriğini keserdim." söylemleri incelendiğinde, öğrencilerin yaratıcı

düşünmenin önemli göstergelerinden biri olan sınırları aşma davranışını sergiledikleri görülecektir. Öğrenciler, sarı ampul kullanmayı yasaklamadan, komşuluklerden bedava petrol almaya; atıkları özellikle gömerek petrol oluşmasını beklemeden, tasarruf etmeyenlerin elektriğini kesmeye kadar gerçekleştirilmesi zor fikirleri savunmuşlardır. Açıklanan fikirleri destekleyecek sebeplere de yer verilmesi dikkat çekicidir. Buna göre öğrencilerin yaratıcı düşünmenin olmazsa olmaz şartlarından olan sınırsız düşünme gücüne sahip oldukları savunulabilir.

"Öncelikle bizler kitap okumalı, başkalarına örnek olmalıyız.", "Türkçe, fen, matematik, sosyal gibi derslerden başka, bir de kitap okuma dersi olmalı.", "Kitapların yanında CD'sini de veririz.", "Kitapların sayfasındaki yazılar kısa kısa olsa hem insanlar sıkılmaz hem de çocuklar daha rahat okur."ve "Otobüste seyahat edenlere kitap dağıtabiliriz." söylemleri, yaratıcı düşünme yeteneğinin önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilen çok sayıda fikir üretme becerisini örnekler niteliktedir. Öğrenciler kısa sürede farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

"Teknoloji tasarım dersinde öğrencilerin yaptığı ilginç makineler ya da icatları her hafta belli bir yerde sergilerdim." "Bence yapay göller, denizler yapabiliriz." söylemleri incelendiğinde, bu öğrencilerin orijinal fikirler üretmeye çalıştıkları düşünülebilir. Ayrıca *"Öncelikle çevre kirliliğini önlememiz gerekiyor.", "Türkiye'de lale çiftlikleri kurardım.", "İnsanlar kendi bahçelerine çiçekler ekebilir böylece daha hoş bir görüntü oluşur.", "İstanbul'daki kötü kaldırımları düzeltiriz hocam.", "Alışveriş merkezleri açalım."* ve *"Bazı tarihi eserler var çatlamış, kolu, bacağı düşmüş. Bunları tamir ettirirsek daha güzel görünür."* söylemleri dikkate alınırsa, etkinliğin çok sayıda fikir üretmeye imkân verdiği, öğrencileri yaratıcı düşünmeye teşvik ettiği savunulabilir.

3.4. Beyin Fırtınasına Dayalı Etkinlikler ve İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki Konuşma Alanına Yönelik Kazanımlar

Bu tema altında beyin fırtınasına dayalı etkinliklerin, aşağıda belirtilen kazanımların gerçekleşmesinde ne oranda etkili olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (MEB, 2005) konuşma ve yazma alanlarına yönelik olarak değinilen "fikre uygun sorular hazırlayabilme", "sorulara karşılık verebilme" "sebep-sonuç/amaç-sonuç ilişkisi kurabilme", "tasvir edebilme", "kavram, atasözü, deyim ve söz sanatlarını kullanma" kazanımları, öğrencilerin kurduğu diyaloglarda incelenmiştir. Ayrıca alanyazın araştırmaları sonucu belirlenen konuşma becerilerinin bilişsel boyutuyla ilgili, "karşılaştırma yapma", "fikirleri destekleyecek örneklere yer verme", "anlatım biçimlerini kullanma" becerileri, elde edilen verilerde tespit edilmeye çalışılmıştır.

"Daha çok kitap okutmak için gazete ve kitapları çöpe atanlara ceza verilmeli." "Bence bir kitap alınsın, onu alan okuyup başkasına versin. Böylece ondan ona ondan, ona kitap okusun dursun." söylemleri, programda belirtilen amaç-sonuç ilişkisi kurma; *"Ben Y…'nin söylediğine katılmıyorum. Çünkü kitap insanın dostudur.", "Şimdiki çocuklar kitaplarda en çok görsellere önem veriyorlar. Kitapları daha çok görselle doldurmak gerekir."* söylemleri ise sebep-sonuç ilişkisi kurma kazanımlarının gerçekleşmesi açısından önemlidir. Ayrıca *"İnsan canı sıkıldığında bir kitap alıp bilgilerini geliştirebilir. Ama bilgisayara baktığında orada farklı farklı şeylerle karşılaşıyorsun. Orada kitap okumuyorsun." , "Şimdiki çocuklar kitaplarda en çok görsellere önem veriyorlar.", "Eğer bu da yetmiyorsa eskiden tek kanal vardı. Yeni tek kanal olacak ve belli bir süre sonra tek kanal da yayını kesecek ondan sonra insanlar kitaba yönelecek."* söylemleri, öğrencilerin karşılaştırma kazanımını gerçekleştirdiğini gösterebilir.

"*Ben şöyle bir soru sormak istiyorum: eğitimi para harcamak kolay değildir, çok para gider. Böyle nasıl para biriktirecek ki?"* sözleri, fikre uygun soru sorma kazanımının gerçekleştiğini gösterebilir.

"*Arkadaşımız yapamayız dedi ama şöyle bir laf vardır: Zor olur, güç olur ama sonunda olur diye. Ben öyle düşünmüyorum."* biçimindeki sözleri, programda yer alan kavram, atasözü, deyim ve özlü sözleri kullanma kazanımının gerçekleğiğini örneklemesi bakımından dikkati değerdir.

"Çok akıllı arabalar yapardım. Örneğin bir iş adamı arabada rahatlıkla toplantı yapabilirdi. Araba bir şoföre ihtiyaç duymadan giderdi. İçerisi çok geniş olurdu." sözleri, öğrencinin üreteceği arabayı tasvir etmesi bakımından önemlidir.

"*Polisler kendilerini belli etmeden bu insanlarla arkadaş olmalılar. Bu insanların başında kimin bulunduğunu, uyuşturucunun nereden geldiğini öğrendikten sonra onları tutuklamak gerekir."* görüğü, anlatım biçimlerinden öykülemenin kullanılığı açısından önemlidir.

"Maaşlarını artırabiliriz", "Onlar için ayrı yollar yaptırmak gerekir." ve *"Polislere seminer düzenleyerek onları eğitebiliriz."* söylemleri Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki (2005) kazanımlar açısından değerlendirildiğinde sorulara karğılık verme kazanımının elde edildiği görülmektedir.

Hocam Bolu yolunu bilirsiniz belki. Her yerde bu şekilde yapılırsa büyük araçlar daha rahat ilerleyebilir." "Bazı arabaların farlar zenon far, daha parlak diğer sürücülerin gözünü alıyor.") fikirlerini destekleyecek örnekler verme, *("Geçen gün birisi arabasını yasak olan bir yere park etmiş, trafik polisi geldi arabayı bağladı…". ("…ama bizi tınlamıyorlar. Takmıyorlar yani." "…hiçbir şey umurlarında değil.")* anlatım biçimlerini kullanma *("…birisi arabası sorunluyken yola çıkıyor trafik polisi onu çeviriyor, görüyor bir problem olduğunu. Eğer bir daha görürsem arabanı bağlarım diyor. İkinci defaya bırakmak yerine…")* kazanımlarına rastlanmığtır.

4. Tartışma

Elde edilen bulgulardan hareketle, Türkçe dersinde beyin fırtınası tekniğinin kullanımının, öğrencilerin konuğma becerileri üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulağılmığtır. Arağtırma süreci sonunda öğrencilerin önceden belirlenen konular çerçevesinde gekillenen beyin fırtınası seanslarında, yaratıcı fikirler ürettikleri görülmüğtür. Yaratıcı düğüncenin dığavurumu olarak kabul edilebilen çok sayıda fikir üretme, sınırsız düğünebilme, orijinal nitelikte fikirler bulma becerileri, süreç boyunca öğrenciler tarafında sıkça sergilenmiğtir. Bu bağlamda öğrencilerin beyin fırtınası tekniğinin sunduğu avantajlardan azami düzeyde faydalandıkları ve yaratıcı fikirler ürettikleri söylenebilir. Rawlinson'a (1995) göre, beyin fırtınası, yaratıcılığın ortaya çıkmasına engel olan ğartların bertaraf edilmesini sağlayan, düğünce oluğturmaya yönelik geniğ kapsamlı bir tekniktir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle bu görüğü destekleyebilecek sonuçlara ulağılması dikkat çekicidir. Isaksen ve Gaulin, (2005, 315), beyin fırtınasının yaratıcılığı geliğtirmede etkili bir teknik olduğunu belirtmekte; hatta bu tekniğin yaratıcılık ve yaratıcı problem çözme ile ilgili en çok bilinen ve kullanılan teknik olduğunu dile getirmektedirler. Yapılan değerlendirmeler çerçevesinde arağtırma sonuçlarının değinilen hususları destekleyecek bulguları barındırdığı söylenebilir.

Arağtırma sonucunda beyin fırtınası tekniğinin öğrencilerin konuğma becerilerinin arka planını oluğturan zihinsel süreçleri de olumlu anlamda etkilediği görülmüğtür. Ergin ve Birol'a göre (2005, 96), konuğma yetisi görsel davranığ, ses, dil ve zihinsel etkinlik olmak üzere dört ögeden oluğmaktadır. Konuğmanın görsel ve iğitsel ögelerinin gerisinde, bunlara anlam veren yoğun zihinsel faaliyetler bulunmaktadır. Nitekim çeğitli çalığmalarda (Güleryüz, 2002; Calp, 2004) konuğmanın biliğsel, duyuğsal ve deviniğsel boyutlarının olduğuna ve bu boyutlara bağlı becerilerin geliğtirilebileceğine değinilmektedir. Beyin fırtınasının, öğrencilerin konuğma becerilerinin ardındaki zihinsel iğlemlerin gerçekleğmesini yardımcı olan tekniklerden biri olduğu düğünülür. Buna göre, öğrencilerin çok büyük bir kısmının, beyin fırtınası vasıtasıyla konuğmaları sırasında

zihinsel olarak aktif oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Özbay da (2006, 111) konuşma eğitiminde beyin fırtınası tekniğinin kullanılmasının konuşmanın zihinsel boyutu açısından önemli olduğunu dile getirmektedir.

Konuşma eğitiminde amaç, çocuğun bulunduğu okul çevresinde duygu/düşüncelerini eksiksiz anlatabilme yeteneğini kazanmasını ve çevresi ile sağlıklı ilişki kurabilmesini sağlamaktır (Yalçın 2002, 45). Konuşma becerisinin işlevleri, İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2005) şu şekilde açıklanmaktadır: Konuşma becerisi, öğrencilerin Türkçenin estetik zevkine vararak ve zengin söz varlığından faydalanarak kendilerini doğru ve rahat ifade edebilmelerini; sosyal hayatta karşılaşacakları sorunları konuşarak çözebilmelerini, yorumlayıp değerlendirmelerini sağlamalıdır. Bu bağlamda bireyleri toplumsal hayata hazırlayacak konuşma becerisini geliştirmeye yönelik farklı tedbirlerin alınması, bireysel farklılıkları önemseyen uygulamalara yer verilmesi, bireyleri konuşmaya sevk eden, onları değişik zihinsel süreçlerin içine yönlendiren yöntem ve tekniklerin kullanımına önem verilmesi gerekmektedir.

Çalışma sürecinde elde edilen bulgulardan hareketle, öğrencilerin beyin fırtınası tekniği ile konuyu daha iyi kavrayarak, sürekli fikir üretip konuşmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu anlamda beyin fırtınası tekniğinin öğrencilerin rahat iletişim kurmalarına imkân sağladığı tespit edilmiştir. Nitekim Çavuş, (2005, 448) beyin fırtınası sürecinde iletişimin öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğrenci arasında olduğunu belirterek paylaşım ve etkileşimin geliştiğini dile getirmektedir.

Uygulama sürecinde elde edilen verilerin yorumlanmasıyla ortaya çıkan sonuçlara göre öğrencilerin, etkinliklerde kullanılan beyin fırtınası tekniği aracılığıyla konuları derinlemesine inceleyebildikleri ve çok yönlü değerlendirmeler yapabildikleri görülmüştür. Nitekim beyin fırtınası tekniğinin öğrencilerin farklı yorumlar yapabilmelerine ve konuları geniş bir biçimde analiz edebilmelerine yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber seanslarda öğrencilerin bir bütünü oluşturan parçaları birleştirerek sorunları tanımlayabildikleri, tümevarım metodunu kullanarak çözümlemeler yapabildikleri, alt başlıkları ortak bir çatı altında toplayarak konuyla ilgili sentez yapabildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Nakiboğlu ve Altıparmak da (2002) beyin fırtınası tekniğinin çözüm arayışı ve problem çözme etkinlikleri ile zincirleme birbirini izleyen fikir üretme dizileri sayesinde konunun en ince ayrıntılarına kadar inilmesini sağladığını (analiz) ve konuya farklı boyutlardan bakarak bu boyutlar arasında bağlantı ve ilgi kurulmasına imkân verdiğini (sentez) belirtmektedirler.

Çalışmada pek çok öğrencinin beyin fırtınası sayesinde olaylara farklı pencerelerden bakabildikleri, konunun değişik yönlerini düşünerek orijinal fikirler geliştirdikleri bu bağlamda esnek bir düşünce yapısına sahip oldukları görülmüştür. Nitekim Öztuna ve Gürdal (2004) çocukların yaratıcı fikir geliştirmelerinde beyin fırtınasının etkisini araştırdıkları çalışmalarında, öğrencilerin farklı perspektiften bakma yeteneği olarak nitelendirilen esneklik özelliğini sergilediklerini vurgulayarak araştırmanın sonucuyla örtüşen veriler sunmaktadırlar.

Konuşma eğitiminde beyin fırtınası tekniğinin kullanımının, öğrencilerin mantıklı düşünme becerilerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin açıklanan çok sayıda fikirden hareketle konunun değişik boyutlarını düşünebildikleri, yeni fikirler geliştirdikleri ve aklına gelenleri mantık süzgecinden geçirerek açıklayabildikleri görülmüştür. Çavuş (2005, 447) beyin fırtınası sayesinde öğrencilerin karşılarına çıkacak olayları değerlendirerek, neyin anlamlı olup olmadığını ortaya koyabildiklerine vurgu yaparken; Nakiboğlu (2003) tekniğin, pozitif bilimlerin temelini oluşturan bilimsel gerçeklerin metodolojisinde var olan gözlem, deney, analiz, sentez, irdeleme becerilerini geliştirebileceğini belirtmektedir. Ayrıca araştırmanın kimi etkinliklerinde öğrencilerin mantıksal temellere dayalı olarak konunun ayrıntılarına girebildikleri bu anlamda açımlama gücüne sahip oldukları tespit edilmiştir. Nitekim Özden de (2003, 177) beyin fırtınasının öğrencilerin açımlama yeteneklerini olumlu anlamda etkileyebileceğine değinmiştir.

Bulgular değerlendirildiğinde beyin fırtınası uygulamalarının, açıklanan fikirler arasında ilişki kurmayı sağladığı, önceki fikirden hareketle yeni fikirlerin üretimini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre beyin fırtınası tekniğinin fikirlerin kombine bir biçimde gelişmesini sağlayıp öğrencileri konuşmaya teşvik ettiği düşünülmektedir. Nitekim çeşitli araştırmalarda (Heslin, 2001; Nakiboğlu, 2003; Özden, 1997; Pinkston, 1981; Rawlinson, 1995) beyin fırtınası tekniğinin kombinasyon (çaprazlama) ve gelişmeyi sağladığı belirtilmektedir.

Çalışma sonunda elde edilen bulgular, konuşma eğitiminde kullanılan beyin fırtınası tekniğinin, öğrencilerin konuşma becerisiyle ilgili duyuşsal davranışlarını da olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Öğrencilerin seanslar boyunca Türkçe dersine ve konuşma yetisine karşı sergiledikleri ilgi ve tutumları, beyin fırtınası tekniğinin duyuşsal hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olabileceğini destekler niteliktedir.

Bu araştırmada konuşma eğitiminde beyin fırtınası tekniğinin kullanımı ile öğrencilerin konuşma yetisine olan ilgilerinin arttığı ve aktif bir biçimde derslere katılma hususunda daha istekli davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Nakiboğlu ve Altıparmak (2002) ile Ocak (2007, 255), beyin fırtınasının sınıf faaliyetlerine çeşitlilik katarak dersi daha zevkli hâle getirdiğini, öğrenciyi öğrenme ve araştırmaya karşı motive ettiğini belirtmişlerdir.

Araştırmanın bulguları ışığında, aktif katılımın sağlanmasına yardımcı olan beyin fırtınası tekniğinin öğrencide fikirlerinin değerli olduğu hissini uyandırdığı bu anlamda konuşmaya karşı olumlu tutum geliştirilmesine ve akademik başarı düzeyinin arttırılmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Rıza (1990) ve Rawlinson (1995) çalışmalarıyla araştırmanın sonuçlarını destekleyen bulgulara vurgu yapmaktadırlar.

Beyin fırtınası tekniğinin eleştiriyi kapı dışarı ederek sunduğu esnek ortam, öğrencileri sınırsız düşünmeye ve aklından geçeni rahatlıkla ifade etmeye sevk etmektedir. Bu bakımdan tekniğin katılımcıları girişken davranmaya istekli hâle getirdiği gözlenmiştir. Ayrıca her türlü fikrin kabul edilebilir oluşu, saçma görüşlerin açıklanmasını sağlamış, eğlenceli ders ortamının oluşmasına yardımcı olmuştur. Nitekim Rawlinson (1995) en akla gelmeyecek fikrin genellikle güldürücü olduğunu, neşeli ve serbest bir ortamın yeniden oluşmasını sağlayarak, katılımcıların olumlu bir iş yapmış olma hissine kapıldıklarını dile getirmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında beyin fırtınası tekniğinin, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2005) değinilen birtakım kazanımları ve literatür araştırması neticesinde belirlenen konuşma ile ilgili bazı becerileri kazandırma noktasında, olumlu katkısının olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin konuşmaları esnasında karşılaştırma ve sıralama yapmaları, düşündükleri ile ilgili sorular sormaları, kendilerine yöneltilen sorulara karşılık vermeleri, cümle içi ve cümleler arası sebep-sonuç, amaç-sonuç ilişkisi kurmaları zihinsel anlamda aktif olduklarının göstergesi olabilir. Öğrenciler bu becerileri gerçekleştirerek anlamlı ve nitelikli konuşmalar ortaya koymuş, kendilerini sözlü olarak ifade etmede başarılı örnekler sunmuştur. Ayrıca öğrencilerin fikirlerini destekleyecek örnekler vermeleri, düşündüklerini sağlam temellere oturtmak istediklerini gösterebilir. Diyaloglarda karşılaşılan düşünceyi geliştirme yolları, (tanımlama, karşılaştırma, örnekleme, benzetme, tanık gösterme) atasözü ve deyimler, tasvirler, öğrencilerin edebi ve etkileyici bir dil kullanmaya çalıştıklarını gösterir. Bu durum öğrencilerin güzel konuşmayı önemsediklerini düşündürmektedir.

Beyin fırtınasının yaratıcılığı geliştirmede etkili bir teknik olduğu bilinmektedir. Hatta bu tekniğin yaratıcılık ve yaratıcı problem çözme ile ilgili en çok bilinen ve kullanılan teknik olduğu söylenebilir (Isaksen, 1998; Isaksen ve Gaulin, 2005). Beyin fırtınası öğrencilerin yaratıcılığını, gizil güçlerini ortaya çıkarmakta ya da sunduğu ortamla bunların ortaya çıkmasını zorunlu kılmaktadır. Araştırmalar, insanların beyin fırtınasıyla eğlendiğini ve bu tekniği uygulayan

grupların yapmayanlara göre daha fazla fikir ürettiklerini bulmuştur (Heslin, 2002). Beyin fırtınasında bireylerin sınırlandırılmaması, akıcı ve esnek düşüncelerinin sağlanması, farklı düşüncelerin kınanmaması gibi özellikler yaratıcı düşüncenin ortaya çıkmasını, gelişmesini sağlayan temel ilkeler arasında yer almaktadır (Doğan 2007, 182).

Beyin yarım kürelerinin sorumlulukları farklı olduğu gibi çalışma sistemleri de farklıdır. Beynin sol yarım küresi bütünsel algılamalara sahip değildir, bilgileri adım adım depolar. Yani herhangi bir sorunla karşılaştığında o sorunu minik parçalara böler ve daha sonra parçaları tek tek analiz ederek bütüne ulaşır. Sağ yarımküresi ise bütüncül olarak işlem yapmaktadır (Boydak 2004, 241; Jacobson 2004, 41). Dolayısıyla öğrenciye sunulan öğrenme yaşantılarının öğrenme merkezi ve biçimi farklıdır. Bu anlamda tek bir yöntem ya da teknikle, bir merkeze hitap eden öğrenme yaşantıları yerine, beynin her iki yarım küresini de geliştirecek farklı yöntem ve tekniklere ağırlık verilmesi doğru olacaktır.

Beyin fırtınası tekniği sağladığı eğlenceli ortamla öğrencilerin konuşma ve yazma alanlarındaki becerilerini geliştirmeyi hedeflerken, beynin sol yarım küresine; hayal kurmayı, yeniliklere açık olmayı ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek de sağ yarım küresine hitap etmektedir. Beyin fırtınası sırasında psikolojik süreçlerin tetiklenmesiyle fizyolojik süreçler harekete geçmektedir. Beynin sol lobu, sağ lobun yaratma güdüsüyle etkileşime girerek kavramları, kelime olarak dışa vurmakta; böylece yaratıcı fikirler söze ya da yazıya dökülmektedir. Bu anlamda beyin fırtınasının, her iki yarım kürenin gelişmesine yardımcı olan tekniklerden biri olduğu, sadece iş hayatında değil öğretim uygulamalarında da kullanılabileceğini söylenebilir.

Konuşma merkezleri çoğunlukla beynin sol tarafındadır. Konuşma ile ilgili asal bölgeler, alın lobunun alt arka tarafındaki Broca alanı ile, şakak lobunun üst arka tarafındaki Wernicke alanlarıdır. Broca alanı cümle kurma, konuşma ile; Wernicka alanı ise anlamlandırma anlama ile ilgilidir (Sönmez 2005, 183). Bu anlamda fiziksel ve zihinsel bir süreç olan konuşmanın gelişimini sağlamak için beyin loplarının görev ve sorumlulukları iyi bilinmeli ve buna bağlı olarak lopları harekete geçirecek yöntem ve teknikler içeko çalışılmalıdır.

Beyin fırtınası tekniğinin, beynin her iki lobunun da çalışmasını sağlayarak etkili bir öğrenmenin gerçekleşmesine imkân tanıdığı düşünülmektedir. Yaratıcılık yeteneğini kontrol eden sağ lop, beyin fırtınasının sağladığı eğlenceli ve eleştiriye kapalı ortam sayesinde harekete geçer. Aynı zamanda konuşma yetisini kontrol eden sol lop, yine bu tekniğin etkisiyle düşüncelerin kelime olarak dışarı vurulmasını sağlar. Dolaysıyla konuşmanın zihinsel ve fiziksel süreçlerini kontrol eden merkezlerin içe çalışmasında beyin fırtınası etkili olabilmektedir.

Konuşma becerisi oluşumu itibariyle psikomotor bir davranış olsa da, söylenenlerin birtakım bilgi, kavram vb. unsurları barındırması açısından bilişsel bir yetenektir. Hiçbir şey bilmeyen birinin düşünmesi, düşünmeden de konuşmasını beklemek doğru değildir. Beyin fırtınası tekniği düşünmek için gerekli olan malzemenin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü katılımcılar pek çok fikri, ön bilgilerini kullanarak açıklamaktadır. Bununla beraber beyin fırtınasının sunduğu eleştiriye kapalı ortam, var olan fikirlerden hareketle yeni ve orijinal fikirlerin bulunmasına da yardımcı olmaktadır.

Gerek psikomotor becerilerin gerekse bilişsel ya da duyuşsal becerilerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde motivasyonun küçümsenmeyecek bir etkisi söz konusudur. Yapacağı işe motive olan birey, fiziki şartların tüm engellemelerine karşın istediği sonuca ulaşmak için tüm riskleri göze alabilmektedir. Beyin fırtınası tekniği eğlenceli ortamı ile bireyleri motive ederek fikirlerini rahatlıkla ifade etmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle de tekniğin konuşma becerisini geliştirmek için kullanılmasının yararlı olacağı düşünülebilir.

Beyin fırtınası tekniğinin Türkçe öğretiminin farklı alanlarındaki etkisi araştırılabilir. Bu tür çalışmalar karşılaştırma imkânı sunarak tekniğin farklı alanlardaki etkisinin açıklamasına yardımcı olabilir. Beyin fırtınası tekniğiyle ilgili ülkemizdeki nitel araştırmaların azlığı dikkat çekicidir. Türkçe öğretiminin diğer alanlarında beyin fırtınası tekniğinin kullanıldığı nitel desenlere dayalı çalışmalara ağırlık verilebilir.

KAYNAKÇA

AKTURAN, Ulun, "Doküman İncelemesi", (Ed. Türker Başve Ulun Akturan), **Nitel Araştırma Yöntemleri Nvivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi,** SeçkinYayıncılık, Ankara, 2008, s. 117–126.

BOYDAK, H.Alp, **Lider Öğretmen**, Beyaz Yayınları, İstanbul. 2004.

CALP, Mehrali, "Türkçe Öğretiminde İzlenen Süreçler," **Özel Okullar Birliği Eğitimde Çağdaş Yaklaşımlar**, Birmat Matbaacılık, Samsun, 2004.

COğKUN, Hamit "Beyin Fırtınasında Sosyal Kimlik Değişiminin Üretkenlik Üzerine Etkisi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, S.1, (2005), s.79–94.

ÇAVUş, Rıza, **Beyin Fırtınası**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2005.

DEMİREL, Özcan, **İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi**, Millî Eğitim Yayınları, İstanbul, 1999,

DİRİK, Mehmet Zahit "*Bazı Duyuşsal Giriş Özelliklerinin Başarıya Etkisi",* **9–11 Eylül 1998 VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi**, 1999, Cilt 1, s.591–598.

DOĞAN, Nuri "Yaratıcı Düşünme ve Yaratıcılık", (Ed. Özcan Demirel), **Eğitimde Yeni Yönelimler**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Pegema Yay., 2007, s.167-192.

ERGİN, Akif ve BİROL Cem, **Eğitimde İletişim**, 3.Baskı, Anı Yayınları, Ankara, 2005.

GEUNA, S., ve GIACOBINI-ROBECCHI M. G., "The Use Of Brainstorming For Teaching Human Anatomy", **The Anatomical Record,** 269, p. 214–216, 2002.

GÖĞÜş, Beşir, **Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi**, Gül Yayınevi, Ankara, 1978.

GÜLERYÜZ, Hasan, **Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi, Kuram ve Uygulamaları**, 6. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2002.

GÜNDÜZ, Osman, "Konuşma Eğitimi", (Ed. Ahmet Akkılıç, Hayati Akyol), **İlköğretimde Türkçe Öğretimi**, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2007, s.93–102.

HESLIN, Peter A., "Creative Idea Generation: Beyond Brainstorming", **Reprinted İn Rotman Management**, Spring, 2001.

ISAKSEN, Scott G., "A Review Of Brainstorming Research Six Critical Issues For İnquiry", **Creativity Research Unit Cretive Problem Solving Group**, Buffalo New York, (1998), s.1–28.

ISAKSEN, Scott G., ve GAULİN John P., "A Reexamination of Brainstorming Research:Implications for Research and Practice", **A Reexamination of Brainstorming Research: Gifted Child Quarterly**, Vol.49, (2005), s.315-329.

ÖPLÜKÇÜ, Emine (2006), **Coğrafya Programındaki "Yer Yuvarlağı" Ünitesinin Beyin Fırtınası Tekniği ve Gösteri Yöntemi Kullanılarak Öğretilmesi (Lise I. Sınıf Ders Örneği),** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

JACOBSON, M. ve SAM H., "Learning Styles and Lawyering: Using Learning Theory to Organize Thinking and Writing," **Journal of the Association of Legal Writing Directors**, Vol. 2, (2004), s.27–72.

KAPTAN, Fitnat ve KUğAKÇI F., "Fen Öğretiminde Beyin Fırtınası Tekniğinin Öğrenci Yaratıcılığına Etkisi," **V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi**, ODTÜ Yayınları, 2002, s. 197–202.

KARASAR, Niyazi, **Bilimsel Araştırma Yöntemi-Kavramlar-İlkeler- Teknikler-**, 14.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

KAYA, Beytullah (2008), **Oluşturmacı Yaklaşıma Göre Düzenlenen İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğrenmeye Etkisi: Bir Eylem Araştırması**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

KISA, Figen (2007), **İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Beyin Fırtınası Tekniğiyle Kavram Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeylerine Etkisi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

MAYRING, Philipp, **Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünce İçin Bir Rehber**, Çev.: Adnan GümüŞ, M Sezai Durgun, Baki Kitabevi, 3. Baskı, Adana, 2000.

MEB, **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Program 6, 7, 8. Sınıflar**, MEB Yayınları, Ankara, 2005.

MICKENBERG, Ira, "Brainstorming: Developing The Fact You Need To Build A Sentencing Theory", **Administrative Office of the U.S. Courts Office of Defender Services Training Branch,** Saratoga Springs, New York, ?

NAKİBOĞLU, Mahmure, "Kuramdan Uygulamaya Beyin Fırtınası Yöntemi", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 3(1), (2003), s.341–353.

NAKİBOĞLU, Mahmure ve ALTIPARMAK Melek, "Aktif Öğrenmede Bir Grup Tartışması Yöntemi Olarak Beyin Fırtınası," **V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi**, ODTÜ Yayınları, 2002, s. 116–221.

OCAK, Gürbüz, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Pega Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÖZBAY, Murat, "Sesle İlgili Kavramlar ve Konuşma Eğitimi", **Millî Eğitim**, Sayı. 168 KıŞ,(2005) s. 116–125.

ÖZBAY, Murat, **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II**, Öncü Kitap, Ankara, 2006.

ÖZDEN, Yüksel, **Öğrenme ve Öğretme**, 5. Baskı, Pegema Yayınları, Ankara, 1997.

ÖZDEN, Yüksel, **Eğitimde Dönüşüm: Eğitimde Yeni Değerler**, 5. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2003.

ÖZTUNA, Aysun ve GÜRDAL, Ayla, "Çocukların Yaratıcı Fikir Geliştirmelerinde Beyin Fırtınasının Etkisi", **Üstün Yetenekli Çocuklar Bildiriler Kitabı,** Haz.: Prof. Dr. Adnan Kulaksızoğlu, Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili, Mustafa Ruhi Şirin, Çocuk Vakfı Yayınları, s. 441–455, 2004.

PINKSTON, Ria R. (1981), "The Process of Brainstorming", http://eric.ed.gov/ERICwebPortal/ED282153, ET:15.03.2009

PUNCH, K. F., **Sosyal Araştırmalara Giriş** Çev.: D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

PUTMAN, V.L., **Effects Of Additional Rules And Dominance On Brainstorming And Decision Making**, , The Universty Of Texas, Unpublished Doctoral Dissertation, 2001.

QUAH, Kung Khonn, **Beyond Brainstorming What To Do When Your İdeas Fizzle? For Fll and First**, ?

RAO, Zhenhui, "Training in Brainstorming and Developing Writing Skills", **ELT Journal**, Vol.61, No.2, April, (2007), s.100–106.

RAWLINSON, J., Georffrey, **Yaratıcı Düşünce ve Beyin Fırtınası**, Çev.: Osman Değirmen, Rota Yayınları, İstanbul, 1995.

RIZA, Enver Tahir, **Eğitimde Yöntemler Teknolojisi**, Karınca Matbaacılık, İzmir,1990.

SHANTZ, Doreen, "Öğretmen Eğitiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım mı Yoksa Geleneksel Bir Anlayış Mı?" Çev.: Erten Gökçe ve Canay Demirhan, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 38, Sayı 2, (2005), s.187–195.

SILVERMAN, David, **Doing Qualitative Research**, Sage Publications, London, 2000.

SÖNMEZ, Veysel, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, 12. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.

SÖZEN, Edibe, **Söylem Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

TEKİN, Halil, **Okuduğunu Anlama Gücü ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızda Türkçe Öğretimi,** Mars Yayıncılık, Ankara, 1980.

TEMİZYÜREK, Fahri , "Türkçe Eğitiminde Konuşma Eğitiminin Yeri ve Önemi", **XII. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri**, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geliştirme Derneği, Cilt IV, 2004, s.2769–2784.

TEMUR, Turan, "Yeni Türkçe Öğretim Programları", (Ed.: Ahmet Akkılıç, Hayati Akyol), **İlköğretimde Türkçe Öğretimi**, Pegema Yayıncılık, 2007, s.195–231.

UZUNER, Yıldız, "Özel Eğitimden Örneklerle Eylem Araştırmaları", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi**, , 6(2), (2005), s.1–12.

YALÇIN, Alemdar, **Türkçe Öğretim Yöntemleri: Yeni Yaklaşımlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

YAMAN, Havva (2006), **İlk Öğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Derslerinde Kavram Haritası Tekniğinin Öğrenci Başarısına ve Hatırlamaya Etkisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

YAPICI, G. (2006), **Dört Kültürde Tarih Öğretimi Yaklaşımı: İngiltere, Fransa, İsviçre ve Türkiye Örnekleri**, , Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,** 7. Baskı Tıpkı Basım, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008.

YÜKSEL, Sedat, "Bilişsel Alanın Sınıflamasında (Taksonomi) Yeni Gelişmeler ve Sınıflamalar", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Yaz, 5 (3), (2007), s.479–509.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 565-578, ANKARA-TURKEY

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ GİZLİ DİL VERİLERİ ÜZERİNE

Faruk YILDIRIM[*]

ÖZET

Bu makalede; gizli dil teriminin çerçevesi çizilmeye çalışılmış, Türkiye'deki gizli diller ve dar bölge meslek argolarından söz edilmiş ve gizli dillerden Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'ne yansıyan bazı veriler üzerinde durulmuştur. Yazının temel amacı, Derleme Sözlüğü'nde yer alan bazı kelimelerin gerçekte Türkiye Türkçesinin ağızlarına ait olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, söz konusu kelimelerin etimolojilerine ilişkin bulgular da tartışılmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde yer alan *cıvır* 'kadın, kız'; *geben* 'yabancı'; *geder* 'eşek'; *gerez* 'süslü, zarif, şık, (kimse); şirin, dilber, yosma'; *gıyla, gıylam* 'erkeğin cinsiyet organı'; *hersit* 'ekmek'; *heziklemek* 'dayak atmak'; *manış* 'İki kişinin -iyi ya da kötü- arkasından konuştukları üçüncü kişi' *yeken* 'para' kelimeleri incelenmiştir. Bu kelimeler, Abdal gizli dilinde (Tebercede) sırasıyla *cıvır* 'kadın, kız'; *geder* 'eşek', *gerez* 'iyi, güzel, hoş'; *gıyla, gıylam* 'erkek üreme organı'; *hersit* 'ekmek'; *heziklemek* 'dövmek'; *manış* 'adam'; *yeken* 'para' biçimindedir. Ele alınan kelimelerin bazıları Abdal gizli dilinden başka, Çepni gizli dili, Tokat Geygel gizli dili, Doğu Anadolu göçebelerinin gizli dili, Kıbrıs Gurbetlerinin gizli dili gibi Türkçe temelli dillerin söz varlığında da yer alır. Kimi kelimeler, dar bölge esnaf argoları ile Türkçe temelli olmayan gizli dillerde ve Türkiye dışında kullanılan başka gizli dillerde de kullanılmaktadır. Makalede, Türkçe kökenli olmayan söz konusu kelimelerin etimolojik durumu incelenmiş, kullanıldığı gizli diller tespit edilmiş, elde edilen veriler yorumlanmış ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesinin ağızları, Derleme Sözlüğü, gizli diller, Abdal gizli dili (Teberce), etimoloji, Hint-Ari dilleri, Çingenece.

ON THE DATA FROM SOME SECRET LANGUAGES IN DERLEME SÖZLÜĞÜ

ABSTRACT

In this paper, an attempt has been made to frame the term "secret language," to discuss the secret languages in Turkey and narrow regions' jargons, and to reflect upon some data transferred from secret languages to the Derleme Sözlüğü.

In the Derleme Sözlüğü the words *cıvır* 'woman, teenage girl'; *geben* 'foreigner'; *geder* 'donkey'; *gerez* 'ornate, elegant, stylish, cute, belle, cocotte'; *gıyla, gıylam* 'sexual organ of a male'; *hersit* 'bread';

[*] Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: faryil@cu.edu.tr

heziklemek 'to beat up'; *manış* 'the third person who the other two speak behind his/her back'; and *yeken* 'money' were analyzed. These words in the Abdal secret language are as *cıvır* 'woman, teenage girl'; *geder* 'donkey'; *gerez* 'ornate, elegant, stylish, cute, belle, cocotte'; *gıyla, gıylam* 'sexual organ of a male'; *hersit* 'bread'; *heziklemek* 'to beat up'; *manış* 'man'; *yeken* 'money' respectively. Not only in the Abdal secret language, but some of these words considered can be seen in the vocabulary of other Turkish origin secret languages such as the Çepni secret language, Tokat Geygel secret language, the secret language of Eastern Anatolian nomads, and Cyprus Gurbets' secret language. Some words are also used in narrow regions' tradesmen jargon, other secret languages with no Turkish background and in secret languages used outside of Turkey. In the paper, the etymology of the words which are not originally Turkish was analyzed, the secret languages which these words are used in were determined, and the data obtained were interpreted, and conclusions were reached.

Key Words: Dialects of Turkish, Derleme Sözlüğü, secret languages, Abdal secret language, etymology, Indo-Aryan languages, Gipsy Language.

Giriş

Dil denilen sistem, her durum ve şartta aynı görünümü sergilemez. Sergilediği görünüm ve kullanıcıların niteliklerine göre birbirinden az çok farklılaşan birçok dil türünden söz edilebilir. Bu türlerden en önemlisi *ortak dil*dir. Doğan Aksan *ortak dil*i "bir ülkede konuşulan lehçe ve ağızlar içinden yaygınlaşan ve egemen olanı" olarak tanımlar (Aksan 1979: 83). Mesut Şen'e göre *yazı dili, şiir dili, tiyatro dili, bilim dili, teknik dil* gibi dil türleri *ortak dil*in üst düzeyini, *halk, dili, teklifsiz konuşma, kaba dil, alay, şaka ve hakaret* gibi türler ise *ortak dil*in alt düzeyini oluşturur (Şen 2002: 13-14).

Doğan Aksan *ortak dil*in yanında; konuşma dili, yazı dili, yazılı dil ve *özel diller* başlığı altında toplanabilecek *sosyolekt, argo ve jargon* gibi dil türlerinden söz eder (1979: 83-90). Nurettin Demir de, Türkçenin varyantlarını standart varyant, yerel varyasyon, sosyal varyasyon (meslek, sosyal statü, yaş, cinsiyet, bağlam varyantları), dil politikası kaynaklı varyasyon, teknik nedenlere bağlı varyasyon, dil ilişkisi varyantları, idyolekt ve diğer varyantlar olarak sıralar (2009: 16-23). Aksan ve Demir'in sözünü ettiği dil türleri ve varyantlar dilin parçaları durumunda olmalarına rağmen, bazıları *genel/ortak dil*den az çok farklılıklar taşımaları nedeniyle ayrı ayrı incelenmeye değer niteliktedir.

Ahmet Topaloğlu *özel dil*i "Bir dilin belli bir çevrede kullanılan, sınıfa, yaşa, özellikle de mesleğe göre değişiklik gösteren ve daha çok kelime bakımından farklılıkları olan biçimi." (1989: 120); Zeynep Korkmaz "Bir toplumda, bireyin içinde bulunduğu sınıfa, yaşa, özellikle mesleğe göre belirlenen dil." (1992: 119); Nurettin Demir "üçüncü kişilerden belli şeyleri gizlemek amacıyla kullanılan her çeşit dil türü" (2002: 422) olarak tarif etmişlerdir. Berke Vardar, *özel dil* için "*Genel dilin belli bir çevrede kullanılan özel biçimi, özel bir deneyim alanına giren bilgilerin aktarıldığı bildirişim durumlarında kullanılan dil. Bilimsel ve uygulayımsal dillerin yanı sıra çeşitli uğraş alanlarındaki (kasaplık, marangozluk gibi) diller özel dillerdir. Genel dile oranla bu dillerin en önemli yönünü sözlükleri ve bu düzlemde de adlar oluşturur.*" diyerek hem *özel dil*lerin *genel dil*in bir türü olduğuna hem de bu tür dillerde söz varlığının önemine dikkat çekmiştir (2002: 157).

Özel dil terimi; gizli dilleri, argoyu, jargonu ve diğer sosyolektleri içerir. Nitekim Nurettin Demir, *özel dil* teriminin kapsadığı alt kavramları "Argo, Meslek Dili, Esnaf Dili, Sosyal Dil, Gizli Dil" alt başlıklarıyla belirler (2002: 422).

Gizli Dil/Türkiye'de Gizli Diller

Özel diller içinde argo, jargon ve esnaf diliyle birlikte ele alınan, çoğu zaman onlarla karıştırılan *gizli dil*in diğer özel dillerle kimi ortak yanları bulunsa da onlardan ayrılan yönleri ağır basar[1]. *Gizli dil* "çevresindeki diğer gruplarla ortak bir üst dili bulunan bir etnik grubun[2], düşünce ve duygularını çevredekilerden gizlemek amacıyla kullandığı; bir etnik gruba ait olma, dolayısıyla grup kimliği oluşturma, yalnızca suç sayılabilecek durumları değil hayatın her sahasını ifade etme yeterliliğine sahip olma ve deşifre olan kelimeleri değiştirmeme gibi yönlerden argodan ayrılan bir alt kültür dili"dir (Yıldırım 2008: 52).

Türkiye'deki varlığı, XIX. yüzyılın sonlarından beri bilinmekte olan gizli diller, XX. yüzyılın başından beri çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalarda ortaya konan verilere göre, Türkiye'deki gizli dilleri Türkçe temelli olanlar ve Türkçe temelli olmayanlar şeklinde iki grupta incelemek mümkündür. Türkçe temelli gizli diller Abdal (Teber/Carcar) gizli dili[3], Çepni gizli dili[4], Tahtacı gizli dili[5], Tokat Geygel gizli dili[6], Doğu Anadolu göçebelerinin gizli dili[7] ve Kıbrıs Gurbetlerinin gizli dilidir.[8] Türkçe temelli olmayan gizli diller arasında Alaçam (Bolu) Elekçilerinin gizli dili[9], Düzce Abdallarının gizli dili[10], Dinar Geygel gizli dili[11], Poşa Boşadili[12] ve Mıtrıp dili[13] sayılabilir. Türkiye'de tamamı Türkçe temelli olmakla birlikte, yukarıda verdiğimiz tanıma uymadığı için gizli diller içinde değerlendirmediğimiz Muğla kalaycı [pallacı/palleci] argosu[14], Burdur kalaycı argosu[15], Darende esnaf argosu (Hazeynce)[16], Kayseri Erkilet çerçilerinin argosu (Vartanca/Dilce)[17] gibi dar bölge esnaf/zanaatkâr argoları (meslek dilleri) da vardır. Bu yazıda yalnızca Türkçe temelli gizli dillerden Derleme Sözlüğü'ne yansıyan veriler üzerinde durulmaktadır.

---

[1] Konuyla ilgili ayrıntılar için bk. (Yıldırım 2011: 6-15).

[2] Bu tanımdaki etnik grup sözü, üst dili Türkçe olan gruplar için boy, oymak, aşiret veya cemaat olarak, Orhan Türkdoğan'ın tanımıyla "millet-altı grup" (Türkdoğan 1997: 110) şeklinde anlaşılmalıdır.

[3] Bk. Le Coq 1911, Gordlevskiy 1927, Caferoğlu 1950, Caferoğlu 1953, Tietze 1982, Özönder 1988, Hayasi and Yıldırım 2004, Günşen 2004, Sarıkaya-Seyfeli 2004, Yıldırım 2006, Yıldırım 2008, Kolukırık 2009, Sarıkaya 2009, Yıldırım 2011.

[4] Bk. Kadıoğlu 1935, Caferoğlu 1954, Sevinçli 1979, Akpınar 1989, Sevinçli 2008.

[5] Tahtacı gizli diliyle ilgili elimizde yalnızca Ahmet Caferoğlu 1954'te verdiği dört cümle mevcuttur: 1. Rakı şişe veremoto. "Memur geliyor." 2. Hataburut içeriden. "Kaç, tertibat al." 3. Somun yamu. "Hücum edin vurun." 4. Arsa. "Bırak, yeter, kâfi." Bu cümlelerin Türkçeyle bir bağlantısı bulunmadığı açıktır ancak Tahtacıların Türk olduğuna şüphe yoktur.

[6] Geygel gizli diliyle ilgili olarak Caferoğlu'nun (1944: XXI) Tokat Geygellerinden derlediği 11 kelime vardır. Cümle örneği olmadığından temeli hakkında sağlıklı bir fikir edinmek mümkün değildir. Ancak Türkçe temelli olmayan gizli diller arasında ele aldığımız Dinar Geygel dili ile Tokat Geygellerinin dili söz varlığı bakımından kesinlikle uyuşmadığı açıktır.

[7] Doğu Anadolu göçebelerinin dili Türkçeleşmiş Poşadili olsa gerekir. Bk. Acar 1985.

[8] Bk. Demir 2002, Marsh and Strand 2003, Öztürk 2009. Kıbrıs Gurbetlerinin dili, resmî sınır bakımından Türkiye dışında kullanılmakla birlikte Türk kültürünün içinde ve Türkçe temelli olması nedeniyle buraya alınmıştır.

[9] Çingenece (Lomavren) ve Ermenice ağırlıklıdır. Bk. Caferoğlu 1951, Bläsing 2002.

[10] Çingenece (Romani) temellidir. Bk. Caferoğlu 1951, Bakker 2001.

[11] Dinar Geygel dili Çingenece temelli bir dildir ve bu durum, Lewis (1950-1955) ve Bakker (2001) tarafından da tespit edilmiştir. Ayrıca bk. Caferoğlu 1943.

[12] Çingenece (Lomavren) temellidir. Bk. Benninghaus 1991, Voskanian 2002.

[13] Çingencesi (Domari) temellidir. Bk. Benninghaus 1991, Matras 1999.

[14] Bk. Eroğlu 1939, Caferoğlu 1943, Akar 2008.

[15] Bk. Caferoğlu 1943.

[16] Bk. Dolu 1986, Cengiz 1987, Gülensoy 1988, Kaymaz 1997, Kaymaz 2003, Benninghaus [tarihsiz].

[17] Bk.Caferoğlu 1952, Özkan 1991.

Türkçe temelli gizli diller ve meslek dillerinin Türkiye Türkçesinin ağızlarıyla sıkı bir ilişkisinin olduğu açıktır. Zira gerek gizli dil gerekse meslek dili kullanıcıları günlük hayatlarında yaşadıkları coğrafyanın ağzını kullanırlar. Özel dillerinin ses bilgisi, cümle ve kelime grubu kuruluşu, fiil ve isim çekimi ile diğer gramer unsurları bakımından genel olarak Türkçeye, özel olarak da Türkçenin ağızlarına uyduğu bilinmektedir (Yıldırım 2011: 33-34). Kimi durumlarda, ağızlarda kullanılan birtakım kelimelerin gizli dillere aktarıldığı olur. Bazen, araştırıcıların ağızlara özgü kelimeleri, ele aldıkları gizli dilin bir parçası saydıkları da görülür. Yayımlanan kelime listelerinde bu durumun pek çok örneği vardır. Bu makalede ağızlardan gizli dillere alınan kelimelere yer verilmemiş, yalnızca gizli dillerden ağızların söz varlığına, daha doğru bir söyleyişle Türkiye Türkçesinin ağız sözlüğü olan Derleme Sözlüğü'ne geçen birtakım sözler üzerinde durulmuştur.

Derleme Sözlüğü'nde Gizli Dil Verileri

Türk Dil Kurumu'nun 1962-1979 yılları arasında 11 cilt olarak yayımladığı ve 1982'deki ek ciltle tamamlanan *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, ağırlığı yukarı yarım milyon fişten oluşan bir malzemeye dayanır. Bu sözlükteki madde sayısı 118.000'e yakındır. Ancak maddelerin bir kısmı başka maddelere atıf niteliğindedir. Bu bölümde Derleme Sözlüğü'nde yer alan *cıvır*, *geben*, *geder*, *gerez, gıyla, gıylam*, *hersit, heziklemek, manış, yeken* kelimeleri incelenmiştir.

cıvır

Kelime, Derleme Sözlüğü'nde „kadın" anlamıyla Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Bereketli, Aydın'a bağlı Yeniköy, Eskişehir'e bağlı Koçmat köylerinden derlendiği kaydıyla yer alır. (DS III 1993: 943).

Söz konusu kelime, Türkiye Abdallarının gizli dili ile ilgili kaynaklarda *i ür, i üwir* (Le Coq 1911: 227); *cıvır* (Gordlevskiy 1927: 113; Caferoğlu 1951: 211; Tietze 1982: 524; Özönder 1988: 62; Hayasi and Yıldırım 2004: 130); *cıvır, cıfır* (Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 255; Günşen 2004: 1323); *cıbır* (?) (Okumuş 2005: 616); *cıvır, civır* (Yıldırım 2008: 58; Yıldırım 2011: 64-65) şekillerinde yer almıştır. Kelime, Türkiye dışındaki bazı gizli/marjinal dillerde de kullanılmaktadır: Kıbrıs Gurbetlerinin gizli dilinde *cıvır* (Öztürk 2009: 240); Azerbaycan Sazandarlar argosunda *civi* (giraliyev 1967: 134).

Cıvır, Hint-Ari kökenli bir kelimedir. Sanskritte *yuvati ~ yúvan* „genç kadın" olarak tespit edilen kelime, Prakritte *juvaï, juaï* „genç kadın" biçiminde kaydedilmiştir (Turner 1962-1966: 607). Hint dillerinde çeşitli biçimlerde görülür: Hind. *joī,* Sind. *joi* „zevce, eş", Nep. *joi* „zevce vb. (Turner 1962-1966: 607). Gizli dillere bir Hint dili olan Çingeneceden geçmiş olmalıdır: Çing. (Rom.) *džuwir* „kadın", (Dom.) *džuwir* „kadın" (Matras 2004: 31), */dʒi'wir/* „kadın" (Matras 1999:10); (Dom.) *djuri* „kadın" (Kenrick 2000c); (Rom). *ʤuvél* (cuvel) „diş" ~ *djuvlí* (cuvli) „genç kadın" (Paspati 1870: 230), Av. Çing. *ǰuvel*, *ǰuvli*, Ro. Çing. *žuvli*, *žuli* „kadın, kız", Fil. Çing. *ǰū´ăr*, *jū´ri* „kadın" (Turner 1962-1966: 607); Karaçi Çing. *ġivi, ġiveh, jivi* „kadın" (Patkanoff 1908-09: 326; Groome 1891: 22); Iran Çing. *jewī, jewīt, jewīd* „kadın, zevce" (Ivanow 1921: 287). Domaride kullanılan *djar* „zevce, eş" (Kenrick 2000a) sözü de *cıvır* ile ilgilidir.

Yukarıdaki bilgilere bakarak, Türkçenin herhangi bir dönemi veya kolunda görülmeyen *cıvır* „kadın" kelimesi, Derleme Sözlüğü'ne Abdal gizli dili yoluyla girmiş olmalıdır, denebilir.

geben

Derleme Sözlüğü'nde *geben* kelimesi, „yabancı" anlamıyla Bolvadin'den (Afyon), „Abdal" anlamıyla da Konya'dan derlenmiş olarak yer almıştır (DS VI 1993: 1956).

Kelime, Anadolu Abdallarının gizli dili ile ilgili kaynakların birçoğunda „yabancı" anlamıyla yer almıştır (Gordlevskiy 1927: 113; Tietze 1982: 525; Özönder 1988: 62; Yaldızkaya 2003: 506; Günşen 2004: 1325; Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 257; Yıldırım 2008: 59; Yıldırım 2011: 102; Kolukırık 2009: 251).

Kelimenin kökeni meçhuldür. Hint-Avrupa, Hami-Sami, Altay, Ural ve Çin dillerinin tarayabildiğimiz etimolojik sözlüklerinde *geben* ile ilgili olabilecek herhangi bir kelime belirlenememiştir.

Türkçenin herhangi bir dönemi veya kolunda görülmemesi ve derlenen bölgelerde (Bolvadin ve Konya) Abdalların yaşaması, *geben* kelimesinin Derleme Sözlüğü'ne Abdal gizli dilinden geçtiği fikrini güçlendirmektedir.

geder

Derleme Sözlüğü'nde Balıkesir'in Balya köyü, Sivas'ın Koyulhisar ilçesine bağlı Yukarıkale köyü, Eskişehir'in Sarıkavak ilçesi ve Yozgat'tan derlendiği bildirilen *geder* sözü „eşek" anlamına gelir (DS VI 1993: 1966).

Geder „eşek" kelimesi, Abdal gizli dilinde *geder* (Le Coq 1911: 228; Gordlevskiy 1927: 113; Caferoğlu 1951: 211; Özönder 1988: 62; Hayasi and Yıldırım 2004: 132; Günşen 2004: 1325; Yıldırım 2008: 59; Yıldırım 2011: 104-105; Kolukırık 2009: 251) ve *gėder* (Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 257) biçimleriyle görülür. Aynı söz Çepni gizli dilinde de *geder* biçiminde tespit edilmiştir (Akpınar 1989: 362).

Söz konusu kelime, Kıbrıs Gurbetlerinin gizli dilinde *geder* „eşek" (Öztürk 2009: 240); Azerbaycan Gurd dilinde *gecir* „eşek" (giraliyev, 1967: 128); Tacikistan Dzugi argosunda *gadar* „eşek" (Oranskiy 1964: 71) biçimleriyle kullanılır. Kelime, Doğu Türkistan Abdallarının (Äynu) dilinde *gidär* „eşek" (Ladstätter and Tietze 1994: 95) ve *gidɛ:* „eşek" (Hayasi vd. 1999: 72) biçimleriyle tespit edilmiştir.

Söz konusu kelime, Sanskritten başlayarak eski ve yeni birçok Hint dilinde aynı anlamla mevcuttur. Skr. *gardabhá* (e.); Pa. *gaddabha*, *gadrabha;* Prakr. *gaddaha;* As. Çing. *ghádar;* Sind. *gaḍahu*; Pen. *gadhā*; Nep. *gadoho*; Assa. *gādh*; Ben. *gādhā*; Or. *gadha*; Hind. *gadahā*; Guj. *gaddhɔ* vb. (Turner 1962-1966: 217); Urd. گدھا *gadha* (http://www.dictionaryurdu.com/); Hind. *gadhā* (Ivanow 1921: 287).

Kimi kaynaklar, *geder* sözünü Yunanca *gedaros* „eşek" kelimesiyle ilişkilendirmektedir (Tietze 1955: 215; Öztürk 2009: 233). Tietze, Abdal gizli diliyle ilgili yazısında da Tebercedeki ve Derleme Sözlüğü'ndeki *geder* ve Burdur kalaycı argosundaki *haydar* kelimelerini Yun. *gáḏaros/gáyḏaros* ile birleştirmiş; Yunancadaki kelimelerin ise Arapça *haydar* „aslan"dan kaynaklandığını Andriotis'e dayanarak dile getirmiştir. Ancak Doğu Türkistan Abdallarının da kelimeyi kullandığına dikkat çekerek, kelimenin Hint dilleriyle ilişkili olabileceğini vurgulamıştır (1982: 525-526). Aynı araştırmacı, son çalışmasında "geder/gider kelimesinin Asya'da, Yun.'dan menşeini muhtemel sayılamayacak geniş yayılışa maliktir." demektedir (Tietze 2009: 120). Blasing ise *geder* kelimesinin Türkiye'den Türkistan'a kadar uzanan bölgede kullanıldığına dikkat çeker ve kelimenin Hint-Ari dillerinde yaygın olduğunu kanıt ve örnekleriyle gösterir. Araştırmacı, Tietze'nin 1982'de ve 1994'te (Ladstätter ile) yazdığı yazılarda *geder* kelimesini Yun. *gáḏaros/gáyḏaros* kelimeleriyle birleştirmelerini eleştirmiş, Yunancadaki kelimelerin Venedik dilinden alındığına dikkat çekmiştir (Blasing 2002: 121-122).

Eski ve yeni Hint dillerindeki yaygınlığı, *geder* sözünün Ari (Indic) kökenli olduğunu, gizli dillere de oradan girdiğini düşündürmektedir. Derleme Sözlüğü'ne de Abdal ve Çepni gizli dillerinden yansımış olmalıdır.

gerez

Derleme Sözlüğü"nde Eskişehir"in Sarıkavak ilçesine bağlı Koçmat, Yozgat"ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Yenikışla ve Adana"nın Sirkenli köylerinden derlendiği bildirilen *gerez* kelimesinin anlamı „süslü, zarif, çok (kimse)" olarak verilmiştir ve ikinci anlam için gercik madde başına atıf yapılmıştır (DS VI 1993: 2000). Anlamı „çirkin, dilber, yosma" olarak verilen gercik kelimesinin değişkelerinden biri Yozgat"ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Yenikışla köyünden derlenen *gerez,* bir başkası ise Bolu"dan derlenen *görez*dir. (DS VI 1993:1994-1995).

Kelime, Anadolu Abdallarının gizli dili ile ilgili kaynakların birçoğunda yer almıştır: Gülâhiye *gäräs* „sağlam, sağlıklı" (Le Coq 1911: 227); Eskişehir *gerez* „iyi" (Caferoğlu 1951: 212); Andırın girez „güzel" (Özönder 1988: 62); Düziçi *gerez* / r z, r z/ „iyi, güzel, yakışıklı, tok" (Hayasi and Yıldırım 2004: 133); Kırşehir *gerez* „güzel, iyi" (Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 258); Kırşehir, Hacıbektaş, Kaman, Keskin *gerez* „güzel, iyi" (Günşen 2004: 1326); Çukurova *gerez* „iyi, güzel; yakışıklı; zengin; tok; çok" (Yıldırım 2008: 60; Yıldırım 2011: 110-111). Çepni gizli dilinde de bu söz kullanılır: *gerez* „iyi" (Akpınar 1989: 362)

Türkçenin diğer kollarıyla komşu dillerde bulunmayan kelimenin kökeni açık değildir. Ancak Derleme Sözlüğü"ndeki biçim, anlam ve derlendiği yerler, sözlüğe gizli dillerden girdiğini düşündürmektedir.

gıyla, gıylam

Derleme Sözlüğü"nde de *gıyla, gıylam* „erkeğin cinsiyet organı" kelimeleri yer almaktadır ve kelimelerin Silifke"deki Aptallar aşiretinden derlendiği kaydedilmiştir (DS VI 1993: 2067).

Kelime, Anadolu Abdallarının gizli dili ile ilgili kaynakların birçoğunda yer almıştır: Gülâhiye *qïlá* „penis" (Le Coq 1911: 228); Konya *kıyla* „penis" (Gordlevskiy 1927: 113); Kırşehir, Hacıbektaş, Kaman, Keskin *ġıyla* „erkeklik organı" (Günşen 2004: 1326); Kırşehir *ġıyla* „erkeklik organı, penis" (Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 258); Çukurova *ġıyla, ġıylam* „erkeğin cinsel organı" (Yıldırım 2008: 60; Yıldırım 2011: 114-115). Kıbrıs Gurbetlerinin gizli dilinde de *gıyla* „arak" sözünü kullanılmaktadır (Öztürk 2009: 241).

Kelimenin kökenini tam olarak bilmiyoruz. Fakat kelimenin Sanskritteki kīla „kazık, sırık, çivi" (Turner 1962-1966: 163)[18] kelimesiyle ilgili olabileceği kanaatindeyiz. Bu kelime, eski ve yeni birçok Hint dilinde Sanskrittekine benzer anlamlarla karşımıza çıkar: Prakr. *kīla* „kazık"; Yun. Çing. *kiló* „kazık", Alm. Çing. *kīlo* „kazık, tokmak"; Kâşg *kyulu* „sivri uçlu şey", Sind. *kīru* „sivri uçlu şey"; Nep. *kilo;* Ben. *kīl* „süngü, iğne, kama"; Or. *kīla* „kazık, mıh" ; Hind. *kīl* „çivi" vb. (Turner 1962-1966: 163). Diğer yandan kelime, Skr. *gulī, gula* „küre, penis başı, klitoris" (Mayrhofer 1956: 341, 1976: 696) ile de ilgili olabilir.

Kökeni ne olursa olsun, *gıyla, gıylam* kelimeleri Derleme Sözlüğü"ne Abdal gizli dilinden girmiş olmalıdır. Zira *gıyla* sözü Abdal gizli dilinin Anadolu"daki tüm kollarında yaygın olarak kullanılır. Üstelik, sözlükte, verilerin "Aptallar aşireti"nden derlendiği bilgisi yer almaktadır.

hersit

Derleme Sözlüğü"nde *hersit* „ekmek" kelimesi Balıkesir ilindeki Çepnilerden derlendiği kaydıyla yer alır (DS VII 1993: 2348).

Çepni gizli dilinde „ekmek" anlamında *h r sit ve h r sik* sözlerinin bulunduğu bilinmektedir (Akpınar 1989: 362; Caferoğlu 1954: 51). Söz konusu kelime, aynı anlamla Abdal gizli diliyle ilgili yayınların birçoğunda yer almıştır (Le Coq 1911: 228; Gordlevskiy 1927: 113;

[18] Turner, söz konusu kelimenin Ari kökenli olmadığını belirtmiştir.

Tietze 1982: 527; Özönder 1988: 62; Hayasi and Yıldırım 2004: 132; Günçen 2004: 1328; Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 259; Okumuş 2005: 618; Yıldırım 2008: 61; Kolukırık 2009: 251; Yıldırım 2011: 127-128).

Hersit, Anadolu'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Türkçe temelli gizli dillerde kullanılmaktadır: Azerbaycan Gurd dili *hersid* „ekmek" (Şiraliyev, 1967: 132); Orta Asya Abdol tili (artistler dairesi) *harsit* „ekmek", Arabca (Orta Asya Çingene dili) *harsit* „ekmek" (Troitskaya 1948: 256, 267); Doğu Türkistan (Hotan) Abdal dili *häsid, häsit* „ekmek" (Le Coq 1911: 223); Doğu Türkistan Abdal (Äynu) dili ḥ : sit „ekmek" (Hayasi vd. 1999: 79). Söz konusu kelime, Tacikistan'daki Şuğni temelli Dzugi gizli dilinde *harsit, harset* biçimlerinde (Oranskiy 1964: 72), Şuğan Çingenelerinin dilinde *harsīt, harsīd, arsi, kharsīt, kharsīd* olarak ve aynı anlamlarla mevcuttur (Ivanow 1921: 287).

Kelimeye XIV. yüzyıldan beri gizli/marjinal dillerin bir elementi olarak rastlanır: Kitab-ı Sâsîan (XIV. yüzyıl) هرسيت (*hersit*) „ekmek" (Troitskaya 1948: 265); Elyazması Çingene-Derviş jargonu (XVI. yüzyıl) هرسيت (hersit) „ekmek" (Ivanow 1923: 377, 380).

Kökeni açık olmamakla birlikte bazı araştırmacılar *hersit*in Ar. *herise* „buğday, un böreği; ekmek, çörek" kelimesinden geldiği fikrini ileri sürmüşlerdir (Caferoğlu 1954: 51; Şiraliyev 1967: 132; Kaymaz 2003: 104; Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 259). Tietze ise, kelimenin Anadolu'dan Doğu Türkistan'a kadar yaygın olduğuna dikkat çekerek kaynağı hakkındaki açıklamaların doyurucu olmadığını belirtir (1982: 527). Bugünkü Arapçada هَرَسَ herese „ezmek, yumuşatmak" kökünden gelen هَرِيسَ *herīse* „lapa, ezme, püre" (Baalbaki 1995: 1207); هَرِيسَة *herīse* „et ve bulgurdan yapılan bir yemek; yağ, un ve şeker ile yapılan bir pasta" (Mutçalı 1995: 941) anlamındadır.

Kökeni ne olursa olsun, *hersit* kelimesi Derleme Sözlüğü'ne Çepni gizli dilinden girmiş olmalıdır. Çünkü *hersit,* Asya'daki gizli dillerin çoğunda olduğu gibi Çepni gizli dilinde de kullanılmış, sözlükteki veri de Çepnilerden derlenmiştir.

heziklemek

Derleme Sözlüğü'de „dayak atmak" anlamı verilerek Eskişehir'in Sarıkavak ilçesinden derlendiği kaydedilmiş bulunan *heziklemek* (DS VII 1993: 2356) kelimesi; Abdal gizli dilinin birçok kolunda tespit edilmiştir: Eskişehir *hezikle* „döv" (Caferoğlu 1951: 212); Yozgat *hezikle-* „dayak atmak" (Tietze 1982: 527); Kırşehir, Hacıbektaş Kaman, Keskin *hezikle-* „dövmek, dövüşmek" (Günçen 2004: 1328); Kırşehir *hezikle-* „dövmek" (Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 259); Çukurova *hezikle-* „dövmek" (Yıldırım 2008: 61; Yıldırım 2011: 139-140).

Heziklemek, „sopa, deynek" anlamıyla Abdal gizli dilinde kullanılan *hezik*[19] sözünün (Özönder 1988: 62; Hayasi and Yıldırım 2004: 132; Yıldırım 2008: 61; Yıldırım 2011: 138-139) üzerine Türkçe {+lA} isimden fiil yapma eki getirilerek türetilmiştir.

Türkçenin diğer devir ve kollarında rastlanmayan *heziklemek*, Derleme Sözlüğü'ne Abdal gizli dilinden alınmıştır.

manış

Derleme Sözlüğü'nde „İki kişinin -iyi ya da kötü- arkasından konuştukları üçüncü kişi" anlamıyla yer alan *manış* kelimesi Sarıkavak-Eskişehir'den derlendiği bilgisiyle verilmiştir (DS IX: 3123).

Kelime Abdal gizli dilinde *mamış* „yabancı, müdür, âmir ve emsâli" (Caferoğlu 1951: 212) ve *manış* „jandarma" (Yıldırım 2008: 61; Yıldırım 2011: 163-164)); Çepni gizli dilinde manış

[19] Etimolojisi için bk. Yıldırım 2011: 138-139.

„Yabancı, Çepni olmayan, Sünni" (Sevinçli 2009: 1944) biçim ve anlamlarıyla kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, Azerbaycan Sazandarlar argosunda da mevcuttur: *manıs* „insan, adam, oğlan" (giraliyev 1967: 137).

Kelimeye, Türkiye'deki gizli/marjinal diller arasında, daha çok Çingene gruplarının dillerinde rastlanır: Düzce Abdalları *manoş, manuş* „jandarma" (Caferoğlu 1951: 212); Batman Mıtrıpları *manıs* 'erkek, kişi'; Van Mıtrıpları *mınıs* „erkek, kişi" (Benninghaus 1991: 56).

Hint- Ari kökenli kelime, Sanskritte *mánuḥ, mánu, mánuṣ* „adam", Pehlevicede *m'nwščyhr* (Mayrhofer 1963: 576) biçimlerinde görülür. Hindustanîde ise *manush* (Ivanow 1921: 288) şeklinde tespit edilmiştir. Söz konusu kelime Çingenecede de mevcuttur: manúsh [manuʃ] „adam" (Paspati 1863: 268; Paspati 1870: 351).

Yukarıdaki bilgilere bakarak *manış* kelimesinin Çingenece yoluyla Anadolu'daki gizli dillere, oradan da Derleme Sözlüğü'ne girdiğini söylemek mümkündür.

yeken

Kelime; Derleme Sözlüğü'nde „para" anlamıyla, Eskişehir'e bağlı Koçmat, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Yenikışla köyleri (DS XI 1993: 4228) ile Sivas ve Kayseri'den derlendiği bilgisiyle yer alır (DS XII 1993: 4818).

Yeken „para" kelimesinin Abdal gizli dilinde (Le Coq 1911: 228); Caferoğlu 1951: 213; Tietze 1982: 529; Özönder 1988: 63;Düziçi Hayasi and Yıldırım 2004: 131; Sarıkaya ve Seyfeli 2004: 266; Günşen 2004: 1336; Okumuş 2005: 617; Yıldırım 2008: 63; Kolukırık 2009: 251; Yıldırım 2011: 227- 228), Çepni gizli dilinde (Caferoğlu 1954: 56) ve Doğu Anadolu göçebelerinin gizli dilinde (Acar 1985: 15/20) kullandığı bilinmektedir.

Türkiye dışındaki gizli dillerde de söz konusu kelimeye yaygın olarak rastlanmaktadır. Kelime, Özbek dilenci dervişi jargonunda *yakan* „para, gümüş", Orta Asya Abdol tilinde (Kalenderi dervişleri ve artistler dairesi) *yakan* „gümüş, gümüş para"; Arabca'da (Orta Asya Çingene dili) *yakan* „gümüş, gümüş para (Troitskaya 1948: 257); Tacikistan Dzugi argosunda *yakan* „para" (Oranskiy 1964: 73); Azerbaycan Gurd dilinde *yekan* „para" (giraliyev, 1967: 130); Azerbaycan âşıklar argosunda *yakan, yekan* „para" (giraliyev, 1967: 138) şeklindedir.

Anadolu'dan Doğu Türkistan'a kadar Asya'daki gizli/marjinal dillerde çok yaygın olan kelimenin kökeni meçhuldür. Hint-Avrupa, Hami-Sami, Altay, Ural ve Çin dillerinin tarayabildiğimiz etimolojik sözlüklerinde *yeken* ile ilgili olabilecek herhangi bir kelime belirlenememiştir. Ancak Derleme Sözlüğü'ndeki *yeken* sözünün Abdal veya Çepni gizli dillerinden yahut başka marjinal grupların dilinden alındığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu makalede, Derleme Sözlüğü'nde yer alan *cıvır*, *geben*, *geder*, *gerez, gıyla, gıylam*, *hersit, heziklemek, manış, yeken* kelimelerinin gizli dillerden alındığı ortaya konmuştur. Burada incelenenler, Derleme Sözlüğü'ne Türkçe temelli gizli dillerden geçen kelimelerin ancak bir kısmını oluşturur. Sözlükte, gizli dillerden alınan daha çok sayıda veri vardır. Mesela Çepni gizli dilinden geçen *cavra* „köpek", *yıkım* „iyi, güzel", *bingiş* „ayakkabı", *haymır* „erkeklik organı", *paylık* „el", *pirim* „çürük, bere" sözleri ilk bakışta göze çarpan verilerdir. Bu nedenle, Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını, birtakım hata ve eksiklerine rağmen, başarıyla ortaya koyan Derleme Sözlüğü'ne, Türkçe temelli olan ve olmayan bütün gizli diller açısından bakan başka çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirtmekte yarar vardır.

KAYNAKÇA

ACAR, Turgut (1985). "Doğu Anadolu'da Yaşayan Bir Meslek Dilinin Yapısı ile Türkçenin Benzerlikleri," **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler I Türk Dili,** *C. 1*, İstanbul: ÜÜ Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi, 9-15.

AKAR, Ali (2008). "Kalaycı Dili," **Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler,** (Ed. Emine Gürsoy- Naskali, Erdal Şahin), İstanbul: Picus Kitabevi, 35- 51.

AKPINAR, Turgut (1989). "Çepnilerin Gizli Dili**," Tarih ve Toplum XII**/ 72 (Aralık 1989), 40-43.

AKSAN, Doğan (1979). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I**, Ankara: Türk Dil Kurumu, yayın no 439.

BAALBAKİ, Rohi (1995). **Al-Mawrid, A Modern Arabic- English Dictionary,** Seventh edition, Beirut: Dar-el Ilm Lilmalayin.

BAKKER, Peter (2001). "Romani and Turkish," **Was ich noch sagen wollte, Was ich noch sagen wollte, A Multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on the Occasion of his 65th Birthday,** (Eds. Birgit Igla and Thomas Stolz), Berlin: Akademische Verlag, 303-327.

BENNINGHAUS, Rüdiger (1991). "Les Tsiganes de la Turquie Orientale," **Études Tsiganes** 3-91, 47-60.

BENNINGHAUS, Rüdiger (Tarihsiz). "Halide Dolu: „Ali"nin Uşağının Tekellimi" nebst einer kleinen Bibliographie über Geheim-/Sondersprahen,"http://mitglied.lycos.de/ruedigerbenninghaus/geheim sprache.htm, (ET: 25.05.2001).

BLÄSING, Uwe (2000). "Iranо-Turcica: Weitere Iraniche Elemente im Türkeitürkischen," **Folia Orientalia, XXXVI, Studia in Honorem Stanislai Stachowski Dicata**, 33-61, Kraków.

BLÄSING, Uwe (2002). "Ein Beitrag zu Zigeuner-Jargons, Geheimsprahen und zum argotischen Wortschatz in der Türkei, Einige Bemerkungen zu Caferoğlus Liste aus dem Wortschatz der Elekçi bei Alaçam (Bolu)," **Iran and the Caucasus** 6/1-2, 103-168.

CAFEROĞLU, Ahmet (1943). **Anadolu Ağızlarından Toplamalar. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları, Kalaycı Argosu ve Geygelli Yörüklerinin Gizli Dili,** İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1944). **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar,** İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1950). "Eski Çepnice Ağızları Üzerine Bir Deneme", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** IV/1-2, s. 15-33.

CAFEROĞLU, Ahmet (1951). **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler,** İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (1952). "Erkilet Çerçilerinin Argosu Dilce", *İstanbul Üniversitesi* **Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** IV/4, s. 334-344.

CAFEROĞLU, Ahmet (1953). "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir Çift Örnek", **Doğumunun 60. Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü'ye Armağan,** Ankara: DTCF, 77-79.

CAFEROĞLU, Ahmet (1954). "Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dair", **Türkiyat Mecmuası** XI, 41-57.

CENGİZ, Mehmet Ali (1987). **Tarihi, Kültürü ve Sosyal Hayatı ile Tohma Havzası,** Malatya.

DEMİR, Nurettin (2002). "Türkiye'de Özel Diller," **Yeni Türkiye 43, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı I**, 422-428.

DEMİR, Nurettin (2009). "Dil ve Varyasyon," **Türk Dili, Yazılı ve Sözlü Anlatım,** (Ed. Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Ankara: Nobel, 15-23.

DOLU, Halide (1986). "Ali'nin Uçağının Tekellimi", **I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler,** 71-82.

DS: Türk Dil Kurumu (1993). **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1-12**, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, yayın no. 211.

EROĞLU, Zekâi (1939). **Muğla Tarihi,** İzmir.

GORDLEVSKIY, V. A. (1927). "Djardjary v Konii." **Doklady Akademii Nauk SSSR 5,** 108-113, Leningrad.

GROME, Francis Hindes (1891). "Persian and Syrian Gypsies," **Journal of the Gypsy Lore Society,** Vol. II, January 1890- April 1891, 21-27.

GÜLENSOY, Tuncer (1988). "Darende'de Konuşulan Gizli Dil Üzerine Notlar", **II. Battal Gazi ve Malatya çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (19-21 Ekim 1987, Malatya), Tebliğler,** İstanbul, 136-139.

GÜNGEN, Ahmet (2004). "Kırşehir, Hacıbektaş, Kaman ve Keskin Yöresi Abdallarının Gizli Dilleri: Teberce," **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,** Ankara: Türk Dil Kurumu, 1317-1328.

HAYASI, Tooru and Faruk Yildirim (2004). "Anatoria nanbu no Abdal (Teber) ni kansuru tyoosa-hookoku [A Report on the vocabulary of Abdal (Teber) in Sothern Anatolia,]" **Tyuruku-kei syo-gengo ni okeru sessyoku to henyoo nomekanizumu: tyoosa hookoku [Mechanism of contact and change in Turkic languages: research reports]** (Editors Hayashi, Tooru and Hiroyuki Umetani), Tokyo: University of Tokyo Department of Linguistics, 127-135.

HAYASI, Tooru, Sabit Rozi, Tahirjan Muhämmät and Wang Jianxin (1999). **A Šäyxil Vocabulary, A Preliminary Report of Linguistic Research in Šäyxil Village, Southwestern Xinjiang,** Japan: Kyoto University.

http://www.dictionaryurdu.com/ (ET: 30.09.2010)

IVANOW, W. (1921). "Further Notes on Gypsies in Persia," **Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal,** New series XVI/1920, 281-291.

IVANOW, W. (1923). "An Old Gypsy Darwish Jargon," **Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal,** New series XVIII/1922, 375-383.

KARAMETE, Kemalettin (1942). "Kayseri'nin Şirin Bir Nahiyesi," **Yeşil Erkilet Dergisi,** *1-6.*

KAYMAZ, Zeki (1997). "Darende'de Konuşulan Gizli Dil: Hazeynce," **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** 109, 131-165.

KAYMAZ, Zeki (2003). **Türkiye'deki Gizli Diller Üzerine Bir Araştırma,** İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

KENRICK, Donald (2000a). "Gypsies from India - from the Indus to the Mediterranean." **KURI - DRJournal,** I/1, January 2000, http://www.domresearchcenter.com/resources/links/gypsies11.html (ET: 15.01.2004)

KENRICK, Donald (2000b). "Learning Domari - Unit 1." **KURI - DRJournal,** Vol. 1, No. 2, Spring/Summer 2000, http://www. domresearchcenter.com/resources/links/domlang1.html (ET: 15.01.2004)

KENRICK, Donald (2000c). "Learning Domari - Unit 2." **KURI - DRJournal,** Vol. 1, No. 3, Fall/Winter 2000. http://www. Domresearch center.com/resources/links/domlang1.html (ET: 15.01.2004)

KOLUKIRIK, Suat (2009). "Çingene Olduğu Düşünülen Gruplarda Kimlik: Teber (Abdal) Kimliği," **Kimlikler Lütfen, Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayış ve Temsili** (Derleyen Gönül Pultar), Ankara: ODTÜ, 244-254.

KORKMAZ, Zeynep (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü,** Ankara: Türk Dil Kurumu, yayın no. 575.

LADSTÄTTER, Otto und Andreas Tietze (1994). **Die Abdal (Äynu) in Xinjiang.** Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

LE COQ, A. von (1911). "Die Abdal," **Baessler-Archiv** II/ 1, 221-234.

LEWİS, Geoffrey (1950-1955). "The secret language of the Geygelli Yörük," **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Aramağan,** 214-226.

MARSH, Adrian and Elin Strand (2003). " „…spies, deserters and undesirable pesons…" The Gypsies of Cyprus 1322-2003, **KURI -DRJournal,** *Vol. 1, No. 7,* Fall/Winter 2002. http://www.domresearchcenter.com/journal/18/index.html

MATRAS, Yaron (1999). "The State of Present-Day Domari in Jerusalem," **Mediterranean Language Review** 11 (1999), Pp. 1-58.

MATRAS, Yaron (2004). **Romani: A Linguistic Introduction,** Cambridge: Cambridge University Press.

MAYRHOFER, Manfred (1956). **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen A Concise Etymological Sanskrit Dictionary, Band I: A-TH,** Heidelberg: Carl Winter-Universitätverlag.

MAYRHOFER, Manfred (1963). **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen A Concise Etymological Sanskrit Dictionnary, Band II:** *D-M,* Heidelberg: Carl Winter-Universitätverlag.

MAYRHOFER, Manfred (1976). **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen A Concise Etymological Sanskrit Dictionnary, Band III:** *Y-H,* Heidelberg: Carl Winter-Universitätverlag.

MAYRHOFER, Manfred (1980). **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen A Concise Etymological Sanskrit Dictionnary, Band IV:** Register, Heidelberg: Carl Winter-Universitätverlag.

MUTÇALI, Serdar (1995). **Arapça Türkçe Sözlük,** İstanbul: Dağarcık.

OKUMUş, Ejder (2005), "Türkiye'de Marjinal Bir Grup Olarak Abdallar", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,** III/ 6, 489-512.

ORANSKIY, I. M. (1964). "Novye svedeniya o sekretnyx yazykax (argo) Srednej Azii, II, Materialy dlya izuceniya argo etnograficeskoy gruppı Dzugi (Gissarskaya dolina)," **Iranskaya Filologiya; Trudı naucnoy konferentsii po iranskoj filologii,** *24-27 yanvarya 1962: 62-75,* Leningrad: Leningradskogo Universiteta.

ÖZKAN, Nevzat (1991). "Erkilet Gizli Dili", **Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu (3-5 Mayıs 1990, Kayseri) Bildiriler,** Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 295-313.

ÖZÖNDER, Cihat (1988). "Simbiyotik Bir Cemaat: Andırın Çevresi Abdalları", **Türk Foklor Araştırmaları (Turkish Folklore Researchs)** 1988/1, Ankara: KTB Millî Folklor Araştırma Dairesi, 54-64.

ÖZTÜRK, Rıdvan (2009). "Kıbrıs Gurbetlerinin Gizli Dili," **Kıbrıs Konuşuyor, Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler** (Ed. Rıdvan Öztürk), İstanbul: Kesit, 229-242.

PASPATI, A.G. (1863). "Memoir on the Language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire (Translated from the Greek by Rev. C. Hamlin)", **Journal of the American Oriental Society** 7 (1860-1863), 143-270.

PASPATI, Alexandre G. (1870). **Études sur les Tchinghianés ou Bohémiens de L'empire Ottoman,** Konstantinople: Antoin Koroméla.

PATKANOFF, K.P. (1908-1909). "Some Words on the dialect of the Trans-Caucasian Gypsies – Boša and Karači," **Jornal of the Gypsy Lore Society,** new series I: 229-257, II: 246-266 and 325-334.

SARIKAYA, Mahmut ve Mahmut Seyfeli (2004), "Kırşehir Abdal/Teber Dili ve Anadolu, Azerbaycan, Özbekistan Gizli Dilleriyle İlgisi," **Türklük Bilimi Araştırmaları** XV, 243-278.

SEVİNÇLİ, Efdal (2009). "Özel/Gizli Bir Dil: Çepni Dili," **Journal of Yasar University,** 4/13, 1923-1949, http://joy.yasar.edu.tr/makale/no13_vol4/03_sevincli.pdf (ET: 05.03.2011)

SYKES, P. Molesworth (1902). "Anthropological Notes on Southern Persia," **The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland,** 32 (Jul. - Dec., 1902), 339-352.

şEN, Mesut (2002), "Argo Üzerine". **Türk Kültüründe Argo,** (Editörler Emine Gürsoy-Naskali ve Gülden Sağol), Haarlem: SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 13-22.

şİRALİYEV, M.ş. (1967). "Azerbaycan'da Görülen Argolar," **TDAY-Belleten 1966,** 127-141, Ankara: TDK.

TIETZE, Andreas (1955). "Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch," **Oriens,** 8/2, 204-257.

TIETZE, Andreas (1982). "Zum Argot der anatolischen Abdal (Gruppe Teber)", **Acta Orientalia Acadmiae Scientiarum Hungaricae** *36,* 521-532.

TIETZE, Andreas (2002). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörtebuch des Türkei-Türkischen, Birinci Cilt A-E,** İstanbul-Wien: Simurg, Östrrichische Akademie der Wissenschaften.

TIETZE, Andreas (2009). **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörtebuch des Türkei-Türkischen,** *İkinci Cilt F-J*, Wien: Östrrichische Akademie der Wissenschaften.

TOLMAN, Herbert Cushing (1908). **Ancient Persian Lexicon and Text, and The texts of The Achaemenidan Inscription Transliterated and Translateted with Special Reference to Their Recent Re-examination, Newyork, Cincinnati,** Chicago: American Book Company, Vanderbilt Oriental Series.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989). **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,** İstanbul: Ötüken.

TROITSKAJA, A. L. (1948). "Abdoltili-argo tsexa artistov i muzıkantov sredney Azii", **Sovetskoe Vostokovedenie***,* V., Moskva-Leningrad, 251-274.

TURNER, R. L. (Sir Ralph Lilley) (1962-1966). **A comparative dictionary of Indo-Aryan languages,** London: Oxford University Press, 1962-1966. Includes three supplements, published 1969-1985. http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/soas/

TÜRKDOĞAN, Orhan (1997). **Etnik Sosyoloji,** *Türk Etnik Sosyolojisi,* İstanbul: TimaÇ

VARDAR, Berke, Nüket Güz, Emel Huber, Osman Senemoğlu, Erdim Öztokat (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** İstanbul: Multilingual.

VOSKANIAN, Vardan (2002). "The Iranian Loan-words in Lomavren, The Secret Language of the Armenian Gypsies," **Iran and the Caucasus** 6/1-2, 169-180.

YALDIZKAYA, Ömer Faruk (2003). "Emirdağ'da Abdâl Geleneği," **VI. Afyankarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10-11 Ekim 2002),** Ankara, 499-507.

YILDIRIM, Faruk (2008). "Teber Dili," **Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler,** (Ed. Emine Gürsoy- Naskali, Erdal Şahin), İstanbul: Picus Kitabevi, 52-76.

YILDIRIM, Faruk (2011). **Abdal Gizli Dili, İnceleme-Sözlük,** Adana: Karahan Kitabevi.

KISALTMALAR

Alm. Çing.	Alman Çingenecesi
Ar. Çing.	Arap Çingenecesi, Domari
As. Çing.	Asya Çingenecesi, Domari
Assa.	Assamese (Hint)
Ar.	Arapça
Av. Çing.	Avrupa Çingenecesi, Romani
Ben.	Bengali (Hint)
Bhoj.	Bhojpurī (Hint)
Çing.	Çingenece, Çingene
Dom.	Domari, Ortadoğu Çingenecesi
Fil. Çing.	Filistin Çingenecesi, Domari
Guj.	Gujarātī (Hint)
Hind.	Hindi, Hindustani, Hintçe
KâÇ	KâÇmirī, KeÇmirī (Hint)
Lom.	Lomavren, Ermeni Çingenecesi

Nep.	Nepalī, Nepalce (Hint)
Or.	O iyā (Hint)
Pa.	Pali
Pen.	Pencābī, Panjābī
Prakr.	Prakrit
Ro. Çing.	Romanya Çingenecesi
Rom.	Romani, Romaca, Avrupa Çingenecesi
Sind.	Sindhī (Hint)
Skr.	Sanskrit
Urd.	Urduca
Yun.	Yunanca
Yun. Çing.	Yunan Çingenecesi

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or TurkicVolume 7/4, Fall 2012, p. 579-588, ANKARA-TURKEY*

FATMA BARBAROSOĞLU'NUN HİKÂYELERİNE YANSIYAN KADIN KİMLİĞİ

Alpay Doğan YILDIZ[*]

ÖZET

Fatma Barbarosoğlu, yazar olarak değişik kimliklere sahiptir. 0; sosyolog, hikâyeci, romancı, deneme yazarı, gazetede köşe yazarı... kimliklerine sahiptir. 1995'te yayımladığı ilk kitabı *Moda ve Zihniyet* sosyolog kimliğinin ürünüdür. Bu kimlikle başka kitaplar da yazmıştır. Yazarın ikinci eseri olan *Acı Deniz* bir hikâye kitabıdır ve 1996 yılında yayımlanır. Barbarosoğlu, sonraki yaklaşık on yıllık sürede *Acı Deniz* de dahil beş hikâye kitabı yayımlar: *Acı Deniz* (1996), *Gün Akşamsızdır* (2000), *Senin Hikâyen* (2001), *Ahir Zaman Gülüşleri* (2002), *İki Kişilik Rüyalar* (2005). Yazarın aynı yıllarda denemeye de ağırlık verir. Fatma Barbarosoğlu bu yıllarda dört deneme kitabı yayımlar. Yazar, 2004'ten sonra ise roman yazmaya başlar. İlk romanı *Hiçbir Yer*'in ardından yazdığı üç roman, son yıllarda Fatma Barbarosoğlu'nun yazar kimliğinde romancılığın öne çıktığını gösterir. Fatma Barbarosoğlu 1990 sonrası modern Türk hikâyesinin önde gelen isimlerinden biridir. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye kişileri hikâyelerin yazıldığı yıllarda, yani daha çok 1990 sonrası Türkiyesinde yaşarlar. Yazarın hikâyelerinde *insanların anlatmaya olan ihtiyaçları, insanlar arası iletişimsizlik, hayattan çekilen insani/ahlâki değerler, imaj merkezli hayat algısı, yazar-okur-toplum ilişkileri...* gibi konular tartışılır. Ancak onun hikâyelerinde en çok üzerinde durulan konulardan biri "kadın"dır. Fatma Barbarosoğlu toplum içindeki kadını *eş, anne, çalışan kadın, arkadaş, öğrenci* gibi değişik kimliklerle ele alır. Bu yazıda, yazarın hikâyelerindeki kadın kimlikleri tespit edilip yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Barbarosoğlu, moden Türk hikâyesi, hikâye ve kadın.

THE WOMEN IDENTITY WHIC IS REFLECTED IN THE STORIES OF FATMA BARBAROSOĞLU

ABSTRACT

Fatma Barbarosoğlu has a different personality with writer herself. She has sociologist, storyteller, novelist, essayist, andcolumnist in newspaperwithwriterherself. Her sociologist personality's firstbook is a Moda ve Zihniyet. She published this book in 1995. Shewroteanotherbookwith her personality. Her second book's the Acı ve Deniz is a storybook and published in 1996. Mrs. Barbarosoğlupublished Acı Deniz with her 5 book inside of 10 years: Acı Deniz (1996), Gün Akşamsızdır (2000), Senin Hikâyen (2001), Ahir

[*] Doç. Dr., GaziosmanpaĞaÜ. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl., El-mek: adogan55@hotmail.com

Zaman Gülüşleri (2002), İki Kişilik Rüyalar (2005). Shetakecognizance ofessay during these years.Fatma Barbarosoğlupublished 4 essaybookmore of withintheseyear. Shebegansowrite a novelafter 2005. Aftershewrote of firstbook is Hiçbiryer her threenovelbecomefamous... Fatma Barbarosoğlu is one of theconsiderableauthors of Turkishshortstoryafter 1990. Theauthorpublishedfiveshortstorybooks between the years 1996 and 2005. Thecharacters of Fatma Barbarosoğluliveduringtheyearstheshortstoriesarewritten, in otherwords, mostly in post-1990 period of Turkey. Thetopicslikepeople'sneed of narrating, lack of communication, lost moral values, imagecentered life perception, author-reader-society relationship arediscussed. However, one of themostnotableissue is "woman". Fatma Barbarosoğluconsidersthewoman in thesocietywithvariouskinds of identitieslikewife, mother, workingwoman, friendandstudent. Inthisarticle, thewomanidentities in theshortstories of theauthorwill be consideredcomprehensively.

Key Words: Fatma Barbarosoğlu, Modern TurkishShortStory, Short Storyand Woman.

Giriş

Yazma serüvenine bakıldığında Fatma Barbarosoğlu'nun sosyolog, hikâyeci, romancı, deneme yazarı, gazetede köşe yazarı… kimliklerine sahip olduğunu görüyoruz. 1995'te yayımladığı ilk kitabı *Moda ve Zihniyet* sosyolog kimliğinin ürünüdür. Yazarın ikinci eseri olan *Acı Deniz* bir hikâye kitabıdır ve 1996'da yayımlanır.[1] Barbarosoğlu, sonraki yaklaşık on yıllık sürede *Acı Deniz* de dahil beş hikâye kitabı yayımlar: *Acı Deniz* (1996), *Gün Akşamsızdır* (2000), *Senin Hikâyen* (2001), *Ahir Zaman Gülüşleri* (2002), *İki Kişilik Rüyalar* (2005).[2] Yazarın diğer eserlerine bakıldığında hikâye yazdığı yıllarda denemeye de ağırlık verdiği görülmektedir. 2004'te yayımladığı ilk romanı *Hiçbiryer*'in ardından yazdığı üç roman, son yıllarda Fatma Barbarosoğlu'nun yazar kimliğinde romancılığın öne çıktığını gösterir: *Fatma Aliye: Uzak Ülke* (2007), *Medyasenfoni* (2008), *Son On Beş Dakika* (2011). Yazar son hikâye kitabı *İki Kişilik Rüyalar*'in (2005) ardından başka hikâye kitabı yayımlamamıştır.

Fatma Barbarosoğlu'nun beş hikâye kitabında hikâye adlarına göre 59, başlıklara bir bakışta 70 hikâye yer almaktadır.[3] Bu hikâyelerde anlatılan olaylara dayanarak Barbarosoğlu'nun yaşadığı,

[1] Fatma Barbarosoğlu, *Acı Deniz*'in *Moda ve Zihniyet* yayımlanmadan önce hazır olduğunu söyler: "Acı Deniz'i, Moda ve Zihniyet'ten önce yayınlayabilirdim. „Öykücü" diye küçümseyeceklerle mücadele etmemek için sonrayı bekledim" (Barbarosoğlu 2012, 171).

[2] Bu yazıda hikâyelerin yer aldığı kitap adları şu kısaltmalarla verildi:
AD: *Acı Deniz,* GA: *Gün Akşamsızdır*, SH: *Senin Hikâyen*, AZ: *Ahir Zaman Gülüşleri*, İK: *İki Kişilik Rüyalar*.

[3] Yazarın hikâye kitaplarındaki hikâye sayısını daha da artırmak mümkündür. Çünkü Fatma Barbarosoğlu bazen bir hikâye adı altında ayrı ayrı da okunabilecek birkaç hikâye anlatmaktadır. Bu alt, daha doğrusu ayrı hikâyeler kimi zaman metin içinde rakamlarla gösterilir. Mesela; *İki Kişilik Rüyalar*'da *Dostlukların Son Kullanma Tarihi*, *Ahir Zaman Gülüşleri*'nde *Kayınvalide Hikâyeleri*. Ancak yazarın hikâyelerinde sık kullandığı rakamla bölümleme her zaman farklı hikâyeye işaret etmez: Mesela; *Senin Hikâyen*'de *Yalan Makinesi, Senet, Reklam*. *Yine Acı Deniz*'de yer alan, anlatıcının okura hitaben söylediği bölümler ("*Ruzname*" başlıkları) hikâyeye dahil edilebilir de edilmeye bilir de. *Acı Deniz*'deki bu bölümleri ve *Senin Hikâyen*'deki benzer bölümü (*Hikâyelerin Hikâyesi İçin Önsöz*) dahil etmeyip hikâye başlıklarını esas alarak yazarın hikâye kitaplarında 59 hikâye vardır dedik.
Diğer taraftan, hikâyesi bir hikâyeye müstakil olarak konu olan hikâye kişileri merkezinde hikâyelerin yapılarını esas alarak beş hikâye kitabında 70 hikâyeden söz edeceğiz. Şüphesiz bu sayı da görecedir, yaklaşım tarzına göre değişir. *İmajatörün Evi*'ni (GA) 4 (Nuri Bey'in kendi hikâyesi, kameraman/yapımcının, sanatçının ve ev hanımının hikâyeleri),

daha doğru bir söyleyişle yazdığı dönemi hikâyelerine konu ettiği söylenebilir. Hikâyelerin yayımlanma zamanıyla yazılma zamanlarının yakın/aynı yıllara tekabül ettiğini varsayarsak yazarın daha çok, 1990'ların ortası ile 2000'lerin ortası arasını, özellikle de 2000'lerin başını hikâyelerinde anlattığını söyleyebiliriz. Bunu, hikâyelerdeki "olay zamanları"nın çoğunun bu döneme denk geldiği, hikâyeleri olay zamanı olarak bu dönemi işaret eden metinler olarak okumanın okuru yanlış/tutarsız bir yoruma götürmeyeceği gerçeğinden hareketle söylüyoruz. Mutlak bir işaret olmadıkça edebî metindeki olay zamanını belli tarihler arasına yerleştirmek elbette sakıncalıdır. Dolayısıyla Fatma Barbarosoğlu, hikâyelerinde yazma zamanının insan ilişkilerini konu edinmektedir demek onun hikâyelerinin sonraki yılların (günümüzün ve geleceğin) insan ilişkilerine dair bir yorum olmadığı/olmayacağı anlamına gelmez.

Bir yazarın romanlarında, hikâyelerinde tartıştığı meseleleri okuyucunun bakış açısına göre değişik şekillerde ifade etmek mümkündür. Hikâyelerini okuduğumuzda *gösterme ve olduğundan başka görünme kaygısı/arzusu; başka bir söyleyişle imaj merkezli bir bakışın hayata hakim olmaya başlaması*, *yazar-okur-toplum ilişkileri*, *insanların konuşma; özellikle de anlatmaya olan ihtiyaçları*, *insanlar arası iletişimsizlik*, *yeni (ticari, faydacı, dünyevi) zihniyetin hayata hakimiyetiyle hayattan çekilen insani/ahlâki değerler*….ve*bütün bunların arasında yaşayan insan; daha özel bir ifadeyle "kadın"*… Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerine konu olur diyebiliriz. Şüphesiz yazarın hikâye meseleleri üzerinde daha ayrıntılı ve farklı tasnifler de yapılabilir. Ancak bu muhtemel başka tasnifleri de dikkate alarak "Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerindeki ana konu nedir?" sorusuna verilecek cevap "kadın" olacaktır.

Yazarın hikâyelerinde "kadın" konusunun ön plânda olduğunu söyleten en önemli hususlardan biri hikâye kişileri arasında kadının yeridir: Yazarın kitaplarındaki 70 hikâyeden üçte ikisinde başkişi kadındır. (Biz 48 hikâyede başkişiyi kadın olarak değerlendirdik. Bu rakam birkaç sayı aşağı/yukarı çekilebilir.) Hikâyede/romanda ele alınan meselenin başkişi üzerinden tartışıldığı düşünülürse, bu sayı Fatma Barbarosoğlu'nun daha çok kadınlar üzerinden kimi konuları tartıştığına işaret eder. Yazarın birinci derecedeki hikâye kişilerinin çoğunun kadın olmasının yanında hikâyelerde kadını öne çıkaran bir başka durum da şudur Yazarın hikâyelerinin çoğu kadın karakter anlatıcı"nın ağzından anlatılır. Dolayısıyla yazarın hikâyelerinin çoğunda "kadın bakış açısı" hikâyeye, anlatılanlara hakim olmaktadır.[4]

Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde kadınlar toplum hayatındaki değişik kimlikleriyle hikâye dünyasında yerlerini alırlar. Günlük hayatın içerisinde bir insan olmanın ötesinde daha özel olarak *eş, anne, gelin, arkadaş, öğrenci, yazar, çalışan,*…kimlikleriyle kadın hikâyeleri anlatılır. Elbette hikâyedeki kadınlar öne çıkarılan bir kimliğin yanında başka kimliklere de sahiptirler.

Kadınların önemli bir kısmının evli bir kadın, eş kimliğiyle hikâyeleri anlatılır. Evlilik, daha doğrusu karı koca ilişkisi içerisinde hikâyeleri anlatılan kadınların genelde mutsuz olduklarını söylemek yanlış olmaz. Zaten bu hikâyeler kadınların evlilik içerisindeki mutsuzluk nedenlerini ortaya koymak, tartışmak üzere kurgulanmıştır. *Karanfilli Kavga (AD), Gözyaşları (AD), Şiirli Yalnızlık (AD), Swan Sevenler Derneği (GA), İmajatörün Evi/VI.hikâye (GA), Kirli Yağan Karlar (GA), Tamir Görmemiş Aşk (GA),Dostluk Efekti (GA), Şiirleri Şehirleri Dolduran Kadın (GA), Yalan Makinesi (SH), İncir Ağaçlarının Gölgesi/III. hikâye (AZ), Hep Böyle (AZ), Eksik Kalan (İK), Sevabın Kefareti (İK)* hikâyelerinde evlilik hayatında mutsuz kadınlara şahit oluruz.

İncir Ağaçlarının Gölgesi"ni 5, *Kayınvalide Hikâyeleri*"ni 2 ve *Dostlukların Son Kullanma Tarihi*"ni 4 hikâye kabul ederek kimi değerlendirmeleri 70 hikâye üzerinden yaptık.

[4] Fatma Barbarosoğlu"nun hikâyelerinin çoğunda kadın karakter aynı zamanda hikâyenin anlatıcısıdır. Yazarın, erkek hikâye karakterleri ağzından anlatılan hikâyeleri de vardır. Yine kimi karakter anlatıcıların kadın olduğu sezilmektedir. Kimi hikâyelerde ise anlatıcı yine karakterlerden birisi olmakla birlikte kimliğine (kadın/erkek) dair net bir tespit yapmak zordur. O nedenle "kadın anlatıcılar" konusunda sayı verme yoluna gitmedik.

Karanfilli Kavga, Şiirli Yalnızlık, Kirli Yağan Karlar"da… kadınlar evlilik hayatında hem kocalarının yanında hem bulundukları çevrede yalnız hissederler kendilerini. Son iki hikâyede yabancı bir ülkede olmak da (kocalarının işleri nedeniyle) etki eder bu duyguya. Bu hikâyelerin kadın karakterleri zihnen başka kadınların acılarını da yaşarlar. Karanfilli Kavga"nın başkarakteri kadın, yine kocasının işi nedeniyle bilmediği bir şehirde, tanışık olmadığı insanlar arasındadır. Asker karısı hikâye karakterinin kocası akşam eve geldiğinde zihninden geçenler, karı koca arasındaki mutsuz ilişkiye kadın bakışını gösterir. Bu bakış, konunun gündeme geldiği diğer hikâyelerdeki ortak kadın bakışıdır demek pek yanlış olmaz. Buna göre, erkekler evlilik öncesinde, evliliğin ilk dönemlerinde eşleriyle daha ilgiliyken sonraki yıllarda bu ilgi yerini sıradanlığa bırakır. Kadınsa her zaman ilgi bekler. Söz konusu bakış, kadın karakterin kocasının akşam eve gelişini anlattığı şu satırlara yansır: "Uzaklardan bir adam geldi. Güneşin cildini kavruk bir köy çocuğuna döndürdüğü kavruk bir adam. „Neden karanlıkta oturuyorsun?" dedi. Nasılsın demeden. Seni çok özledim demeden. Bensiz ne yaptın demeden… Sadece neden karanlıkta oturduğumu sordu. „İçerisi görünüyor" cevabım en az onun sorusu kadar uzak bir diyara ait. „Yarın çocukları gönderirim." Birden yeni bir şehirdeyiz, yeni bir hayata başlamamız daha kolay olur, kendi evimizi kendimiz yerleştirelim, yıllar var birlikte iş yapmayalı demeyi düşündüm. Lafa nereden başlayacağımı düşünürken gülümsemiş olmalıyım. „Ne yemek var? Bana bir sürprizin olmalı" diyor… Bir sürpriz… Sadece yemek masalarına ait olan… Kadın önce sevgilidir. Sevdiği her şeye sevilen. Her şeyin „acaba o beğenir mi?" sorularıyla seçildiği günler. Sonra sevgili adamın karısı olur. Geçmiş gelecek her şey anlatılır kadına bir bir. Hem sevgilidir o, hem adamın koruma duygularını tatmin eden bir çocuk, hem de adamı şefkatiyle emziren bir anne. Aylar, yıllar değil sadece günler geçer. Bir gün kadın bir tas çorba, derli toplu bir ev demek olduğunu anlayıverir. Ben ilk ne zaman anladım bir tas çorbaya denk olduğumu? (s. 51-52)

İmajatörün Evi hikâyesinde VI. alt hikâyedeki üç çocuk annesi başörtülü kadın, bir başka hikâye karakterine içini dökerken mutlulukla başlayan evlilik hayatında mutsuz, yalnız olduğunu fark edişini anlatır: "Üç çocuk annesiyim. Herbirini aldığım ilk dakika kanatları olan insan varsa eğer o benimdim işte. Çocuk sahibi olmak. Sağlıklı, pembe yüzlü, cennet kokulu çocukların annesi olmak. Bunun üstüne bildiğim başka saadet yoktu. İlk zamanlar eşim kıskanırdı beni: „Çocuklarını benden çok seviyorsun" diye. Belki doğru belki yanlış. Bebek cennetten gelen bir haber gibiydi benim için. Belki o zamanlar ihmal etmişimdir efendimi. Eşimi yani. Sonra çocuklar büyüdü. Ya da biz çocuklarla birlikte büyüdük. Yok galiba ben büyüyemedim. Hep aynı noktada. Çocuklar öyle söylüyorlar. …Evim bana yetiyordu. Onların ihtiyacını karşılamak. Hizmet etmeyi seviyordum. …Çocuklar büyüdü. Akşam yemeklerinin saadeti safha safha elimden alındı. Ortaokulu bitiren, benim dünyamdan uzaklaşmaya başladı. Temiz çorap için, ütülü gömlek ve pantolonlar için kuruldu aramızdaki diyalog. …Fakat eşimle aynı noktada olmamız gerekmez miydi? Nokta? Ne manaya geliyordu nokta? Bir akşam „ben dairenin kaçıncı turundayım" deyiverdi eşim. Ben aynı noktadaymışım. O kaçıncı defa yeni bir tur için başlarken ben daima aynı turdaymışım. Kendimi hapsettiğim inimden çıkmalıymışım artık. Kolay olanı seçmişim ben. Dışarıda kıran kırana bir mücadele varken, ben hâlâ Ayşegül küçük anne oyununu bıkıp usanmadan tekrar be tekrar oynamayı söylemeyi sürdürüyormuşum. İnsan en azından arkadaşlarına bir bakarmış. Herkes mesleğinde bir kariyer edinmişken, pek çok arkadaşım siyasi istikballer vaad ederken ben evin güvenlikli havasında çocuk yetiştirmeyi bahane ederek, gündelikçi kadın mutluluğuyla yaşamaya nasıl talip olabilirmişim? …Kocamın ve çocuklarımın benden çok başka türlü şeyler istediklerini hiç fark etmedim" (s.44-47). Bu hikâyedeki kadının hikâyesine benzer bir hikâye *Tamir Görmemiş Aşk*"ta vardır. Kocası ve çocuğunun mutluluğu için her türlü fedakârlığı yapan Nurgül, aile içerisinde ve çevresinde yalnız kalır.

Aile içerisinde mutsuz olan (buna sebep öncelikle kocalar, yer yer de çocuklardır.), yalnızlığına çekilen, hatta yer yer ötelenmeye başlayan kadınların evliliklerini –bazen anne babanın

muhalefetine rağmen- isteyerek, severek kurdukları görülür. (Mesela; *Çalınan Hikâye, Kirli Yağan Karlar, Sözün Bittiği Yer, Tamir Görmemiş Aşk, Yalan Makinesi*) Bütün iyi niyetine, fedakârlığına rağmen evliliğinin/hayatının geldiği nokta açısından daha zor bir konumda olan *Tamir Görmemiş Aşk*'ın kadın karakteri Nurgül, babasının karşı çıkmasına rağmen Özhan'la "İstanbul kapılarına cariye olmak" pahasına evlenmiştir. Özhan, aileyi geçindirmek için bin bir fedakârlığa katlanan ve zamanla solan Nurgül yerine "daha diri ve canlı" (s.72) bir kadını seçecektir. Nurgül'ün hatırladığı cümle ve devamındaki satırlar okura evlilik öncesi yaşananları sezdiriyor: " 'Benim böyle bir kızım yok. İstanbul kapılarına cariye olacak kızı hiç olmadı Memetali ağanın.' Bir baba kızını evlatlıktan reddetmektedir hâlâ. Annenin kimseye gösteremediği gözyaşlarını niçin paylaşmaz olur beyaz zambaklar?" (s.74). Yalan Makinesi'nin kadın karakteri ise şimdi milletvekili olan ve kendisini bir başka kadınla aldatan kocasıyla "evlenmek üzere okulu terk etmiş"(s.82) birisidir. Yazarın hikâyelerindeki mutsuz evliliklerin bir kısmı bitmiş ya da bitme yoluna girmiştir: *Tamir Görmemiş Aşk (GA), Yalan Makinesi (SH), İncir Ağaçlarının Gölgesi/III. hikâye (AZ), Eksik Kalan (İK)*. Bu hikâyelerin karı kocalarının genç ya da orta yaşlı olduklarını belirtelim.

Yazarın kitaplarında mutlu evliliklerin anlatıldığı hikâyeler de vardır. Mutlu evliliklere şahit olunan hikâyelerdeki karı kocalar orta yaşın üzerinde veya yaşlıdır. Bunların bir kısmı da hatırlanan, geçmişzamana ait hikâyelerin kişileridir: *Senet (SH), Sefer (SH), O Yaz'ın (İK)* kişileri. O Yaz hikâyesinde hayat dolu Sabahat Hanım, kocası Nuri Bey'in ölümünden sonra hayata küser. Yazar, uzun yılları birlikte yaşamış,birbirini sevmiş,hayatı birlikte doldurmuşkarıkocadan birinin ölümünün ardından hayatta yalnız eşin durumunu Sabahat Hanım'ın şahsında çok güzel anlatır: "Güzelliğin; seni gösterecek aynalar varsa, güzellik olduğunu o yaz öğrendim. Güzellik kendiliğinden bir şey değildi. Sen biri için güzeldin, seni güzel yapan birinin bakışlarıydı. Çok sevilmişkadınlar güzeldi yalnız. O yaz, GretaGarbo'ya benzeyen Sabahat Hanım yalnız kocasını kaybetmedi. Güzelliğin yeryüzündeki konumunu da kaybetti. İstese birisiyle evlenebilirdi. Evlenmek isteyenler çıkmışı üstelik. Ama o değil evlenmek, güzel olmaktan bile vazgeçti. Sabahat Hanım'ın hikâyesinde ben, kocası kara toprağa karışan bir kadının güzellikten nasıl istifa ettiğini gördüm. …' Erkeğin gölgesi bile yeter' derdi gençlere nasihat edeceği zaman. Oysa biz Nuri bey Amcanın gölgesinin vurduğu her mekan ve zamana yabancı idik. Nuri Bey Amca hayattayken her yere Sabahahat Hanım'ın gölgesi düşerdi çünkü. Nuri Bey'den sonra hiçbir yere düşmezdi. Işığını kaybedenlerin gölgesiz kaldığını öğrendiğim yazdı" (s.16-17).

Gün Akşamsızdır (GA) hikâyesinde de kocasının ölümüyle apartmanın ve çevrenin kalabalığı içinde yalnız kalan yaşlı bir kadının durumuna şahit oluruz: "Rahmetli HacıBey'inden sonra dünyanın düzeni nasıl değişmişti. Dünyanın düzeni… Yani nohut odalı, bakla sofalı evceğizinin düzeni. Sabahtan akşama kadar ses arıyordu kulakları. İnsan sesi. Hayvan sesi. Ama bir ses. Bir canlıya ait. Ki onun da hayatta olduğunu hatırlatsın. Önceleri başın sağolsun ziyaretleriyle 'beyciğinin, efendicağızının' yokluğunu bu kadar derin hissetmiyordu. İnsanlar onu hayır dualarla andıkça, evinin erini şanlı bir zafer kazanmak üzere uğurlamışgibi buruk bir hüzünle birlikte derin bir ferahlık duyuyordu yüreğinde. Üç gün Peygamber döşeği. Çok çektirmemişti Allah. Gelenlerin arkası kesilince, hançeresine oturan yumruğu daha derinden hisseder oldu. Ah ölüm! Ne çok konuşulmak isteniyordu. Ölüm sükûtlara sığmıyordu. Sığmıyordu. Durmadan Hacı beyini anlatsa her dem yanında bulunuyormuş gibi güvende hissedecekti kendisini. Ah Hacı bey, dağların çekemediği yük buymuş meğer (95-96).

Kimi hikâyelerde karı koca, ilişkisinde kadından kocasının "kariyer"ine destek olması beklenir. Yalan Makinesi'nde (SH) siyasetçe/milletvekili Adnan Bey, yalan kokusu aldıkça midesi bulanan, olur olmadık yerlerde kusan karısını çoktan boşamayı düşünür.Birlikte olduğu başka bir kadın da vardır. Ama siyasi kariyerde evlilik önemlidir. Arkadaşına şunları söyler Adnan Bey: "Azizim siyaset artık hatunsuz olmuyor. Şöyle koluna takıp gideceksin. Mümkünse çocuklar da yanınızda" (s.65). *Tamir Görmemiş Aşk*'ta (GA) Nurgül, bedeninin ve hayattaki umutlarının

solması pahasına kocasının (ünlü Şair Özhan Bey'in) mesleki kariyerine destek olur. Eksik Kalan'da inandıkları gibi giyinen kadınlardan kocalarının mesleki güvenceleri/kariyerleri için kıyafetlerine çeki düzen vermeleri, başlarını açmaları tavsiye edilir (s.49). Bir başka hikâyede, *Sevabın Kefareti*'nde (ÜK) bu durum için "fetva" bulunur (85).

Fatma Barbarosoğlu'nun kitaplarında, hikâye içerisinde daha arkalarda kalsalar da evlilik öncesi sürecin, nişanlılığın anlatıldığı kadın hikâyeleri de vardır. Evlilik öncesi süreç kadın merkezli anlatılır. Bu anlatılanlar genelde mutsuzlukla biten hikâyelerdir. *Çuha Renkli Çocukluğum*'da (GA) Terzi Rüveyda Abla ile nişanlısının mutlu günleri birkaç satırla hatırlanır. Sonra ayrıldıklarından bahsedilir. Ayrılma sebebi üzerinde durulmazken ayrılık sonrası "solan" Rüveyda Abla hatırlanır: "Rengi soldu Rüveyda Ablanın. Neşesiyle diktiği elbiseler sandıklarda kaldı. Dalgılıkla müşterilerine iğne batırır olduğu için kapılarını çalanların sayısı günden güne azaldı" (s.12). Terzi Rüveyda amansız bir hastalığa yakalanır. *İncir Ağaçlarının Gölgesi* (AZ) II. hikâyede yine "bir eski zaman aşkı" hatırlanır. "Bir eski zaman aşkıydı onlarınki. Birbirlerinin sesini bile hep başkalarıyla konuşurken duymuşlardı." (s.11) denen âşıklar; Tülay Abla ile Fahri Ağabey birbirleriyle değil başkalarıyla evlenirler. *İncir Ağaçlarının Gölgesi*'nde III. alt hikâyede de mutsuzlukla biten evlilik öncesi hikâye "hatırlanır." "Kaderin Yeşilçam filmlerini bile zorladığı" bir hikâyedir bu. Güzeller güzeli Zehra ile düğünleri başlayan Necmi Ağabey, Zehra'nın annesinin getirilen altın zinciri az bulması üzerine her şeyi bırakır. Kurulmuş düğün yarım kalmasın diye Necmi Ağabey, akrabadan Naşide ile evlendirilir. Zehra bir trenin altında kalır. Naşide'nin anlatılmayan hikâyesinde de aslında başka bir kadın dramı vardır. *Kapanmayan Yaralar Antolojisi*'nde (SH) başörtüsü nedeniyle "sürgün" edilen öğretmen Nihan'ın zihninden gelip geçenler arasında "ölü nişanlı Cenan" da vardır. Hikâyede asıl dikkat çekilen mesele dini inançları gereği kıyafet tarzından dolayı bir neslin yaşadığı, aslında çok da bilinmeyen ve daha çok bireysel yaşanan acılarıdır. Fakat hikâyede Huriye Hanım'ın, hayatında ölü bir nişanlı olan sürgün öğretmene hitaben söylediği şu sözler, aynı durumdaki (nişanlısı ölmüş) pek çok kadının anlatılamamış hikâyesine götürür okuru: "Kocanı kaybetmiş olsan kolay. Herkes acının içine koşar. Ama bir nişanlının ardından dökülen gözyaşları herkese batar. Bilirim. Nereden bilirsem bilirim işte. Adın dul bile değildir. Nişanlısı ölmüş bir kıza isim vermez gönüller. İsim pâyedir bilene. Dul olmak bile pâyedir. Bakma şimdi kimse istemiyor adı dul diye geçsin. Ölü bir nişanlı ayrı düşmüş bir nişanlıdan daha fazla yüktür bilirim. …Ben yaşadım bunları çocuk. Ne gözyaşı dökmeme müsaade ettiler ne unutmama. Doyasıya ağlasaydım unuturdum. Ağlayamadığım için, içime içime birikti bütün yaşadıklarım. Kapımıza gelenler geri döndüler. Benim de nişanlısından ayrılmış akranlarım vardı. Hepsi evlendi çoluk çocuğa karıştı. Torun muhabbetine dalanlar bile oldu. Ama bizim kapımızı çalanlar bir daha çalmadı. Aramızda çok sevilmiş ölü bir nişanlı olacakmış" (s.47-48).

İnsanların dini inançları etrafında yaşadıkları farklı durumlar yazarın hikâyelerine konu olur. Bu konular daha çok kadın karakterler üzerinden tartışılır. Kadın karakterlerin dini inançları etrafında karşılaştıkları kimi konular hikâyelerde anlatılır. Bunlardan birisi kadın karakterin bir cemaate mensup olma sürecidir. Bu süreçte yaşanan çelişkiler, çatışmalar Sühendan'ın *Acı Deniz*'de birkaç hikâyede tamamlanan (*Ruznâme I: Söz Darmadağan, Sözün Bittiği Yer, Ölümün Adı Şiir*) macerasında anlatılır: Bir cemeate/ihvana intisap etme sürecindeki genç Sühendan, "dervişi olmak" isteği ile "olamamanın" getirdiği huzursuzluğu, çatışmayı yaşar. Sühendan'ın ihvanın diğer kadılarının davranışlarına "eleştirel" bakışı, onları "mış gibi" yapmakla itham eden gözlemleri hikâyede öne çıkar. Ancak yazarın anlatımdaki teknik, Sühendan'ın bakışının nefse ait bir bakış olabileceğini de gösterir. Hikâyede Sühendan'ın evlenme tarzına da eleştirel bakıldığı sezilir. ("Sizi birbirinize uygun gördük" dedi büyükler. Konuşmalarda uygunluğun rengini aradım durmadan. …Paylaşılamayan bir sükût vardı aramızda. …Mademki babam „münasiptir" demişti. S.22) Ancak bu evliliğin cemaat büyüklerinin layık görmesiyle mi yoksa cemaate girmeden önce

aile büyüklerinin layık görmesiyle mi yapıldığı konusu muğlaktır. Müslüman hassasiyetleri sezilen bir grup kadın/genç kız arasındaki dostane arkadaşlıklara da rastlanır yazarın hikâyelerinde. Bunlardan bir kısmı üniversite öğrencisi, ev arkadaşıgenç kızlar arasındaki dost arkadaşlıklardır: *Mazi Rüyaları (SH), Yaşayamadığımız Dünya (AZ)*.

Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde okurun dikkatlerine sunulan konulardan biri de insanların dini inançlarının gereği olan kimi pratikleri günlük hayatlarına taşırken karşılaştıkları zorluklar/engellemelerdir. Bu konu kadın hikâyeleri üzerinden anlatılır. Dini inançlarının gereği olarak başlarını örten kadınlar/genç kızlar, aile (anne baba veya koca), öğrenim, iş, arkadaş çevresinde zorluklarla, engellemelerle karşılaşmışlar, ötelenmişler, dışlanmışlardır. Başörtülü kadınların/genç kızların bu tür tutumlara maruz kalmaktan kaynaklanan acıları yalnız ya da birkaç arkadaşla birlikte yaşadıkları görülmektedir. *İmajatörün Evi (GA)* VI. alt hikâyede hayatını evine; eşine ve çocuklarına hizmete adamış bir kadın, *Yaşayamadığımız Dünya*'da (AZ) ve *Dazlak*'ta (İK) üniversite öğrencisi genç kızlar, Kapanmayan yaralar Antolojisi'nde (SH) önce üniversite öğrencisi sonra öğretmen bir genç kız, *Sevabın Kefareti*'nde(İK) önce dershane öğrencisi genç kız sonra evlenen bir kadın, *Eksik Kalan*'da (İK) evli bir kadın ve üniversite adayı kızı, *Dostlukların Son Kullanma Tarihi (İK)* IV.alt hikâyede arkadaşçevresindeki bir kadın… hikâyesi ile başörtülü genç kız/kadınların yaşadıkları duygusal yaralanmalar anlatılır. Bu duygusal yaralanmalara sebep bazen öğretmen/hoca, bazen okul arkadaşı, bazen iş arkadaşı, bazen anne baba, bazen de eşitir. Başörtülü kadınlar, örtülerini mesele yapan kamusal otoritenin tavrından çok aile, arkadaş çevresinde anlaşılamamaktan, ötelenmekten yaralanırlar.

"Annelik" Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde gördüğümüz bir diğer kadın kimliğidir. *Sevilmek İçin Randevu Alan Çocuk (GA), Aşk Nedir? (AZ), Büyümek'te (İK)* anne-çocuk, öğrenci annesi-çocuk ilişkisinde kadın hikâyeleri okuruz. Başka pek çok hikâyede anne kadınlar vardır. *Sevilmek İçin Randevu Alan Çocuk*'ta çalışan, günlük hayatın koşuşturması içerisinde çocuğuna zaman ayıramayan annelerin durumu anlatılır. Çalışan anne baba ve çocuklar arasındaki ilişki her iki tarafın (daha çok anne ve çocuğun) bakışıyla hikâyede yorumlanır. Küçük çocuğun sevilmek için uygun zamanı beklemesi anne baba her okurun içini sızlatır. Gündüz kreşte olan çocuk akşam annesiyle olmak ister, ama işten gelen annenin evde de işleri vardır. Çocuk bu işlerin arasındaki anneye yaklaşamaz ve kanepede uyuya kalır: "Kadın çocuğun hiç konuşmadığını akıl etti birden. Kanepeye koştu. Küçücük dizlerini karnına doğru çekerek uykuya dalmıştı. Masanın üzerindeki dosyalara baktı iğrenerek. Dindirilemez bir pişmanlık doldurdu içini. Uyandırmaktan korka korka küçük alına bir öpücük kondurdu. Çocuk sanki bu öpücüğü bekliyormuşçasına „işin bitince beni sever misin anne" dedi. Kadın, sevilmek için randevu alan çocuğuna bakarak sabaha kadar ağladı" (s.18-19).

Dostlukların Son Kullanma Tarihi (İK) I.hikâyede ise anneliğin daha farklı bir boyutu gösterilir. Çocuğu olmadığı için yuvadan bir çocuk alan bir kadının bir çocuğu anne olarak sahipleniş fark etmediğimiz değişik annelik hikâyelerine çeker dikkatimizi. Birkaç satırda özetlenen zor süreçte, hikâye karakteri Çiğdem'in yaşadıklarını hissederiz: "Günlerden gecelere, gecelerden sabahlara taşan gözyaşı eşliğindeki ikna seansları nihayet hedefini bulmuş „Bir çocukları olmadı, gidip onu da çarşıdan aldılar, derler" sızlanışlarını bir tarafa bırakmıştı Çiğdem'in kocası. Maksatları bir bebek almaktı. Ama olmadı. Çiğdem, kocasının bekleme esnasında fikir değiştireceğinden korktuğu için „sıradaki çocuğu" büyük bir arzu ile bağrına basıverdi" (s.96-97). *Tamir Görmemiş Aşk (GA)* ve *İmajatörün Evi*'nde (GA) aile içerisinde; kocalarının ve çocuklarının yanında yalnızlığa sürüklenen anneler vardır. *Evde Raks*'ta (İK) yaptığı ev hizmetinin "iş"olarak fark edilmemesinden şikâyetçi bir anne içini açar.

Aile bir insana farklı kimlikler verir. Ailesi olan bir kadın aynı zamanda "gelin"dir, bir kayınvalidesi vardır. Hikâyelerinde daha çok kadını merkeze alan Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye

kişileri arasında kayınvalideleri görmek mümkündür: *İncir Ağacının Gölgesi (AZ), O Yaz (İK), Sınanan Dostluklar (İK), Eksik Kalan (İK), Kayınvalide Hikâyeleri (AZ)*. *Kayınvalide Hikâyeleri*'nde, kayınvalide Şaziye Hanım ve gelin Tercan (ve Tercan'ın arkadaşları) ilişkisinde okurun Şaziye Hanım'ın yanında olacağı bir hikâyenin anlatılması dikkat çekicidir.

Günümüz dünyasında kadın konusu etrafında akla gelecek ilk konulardan birisi "çalışan kadın"dır. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde ev dışı iş hayatının içinde kadınlar olduğu gibi "evinde çalıştığı" vurgulanan kadınlar da vardır.

Sevilmek İçin Randevu Alan Çocuk (GA), Tamir Görmemiş Aşk (GA), Kaybolan Kadın (GA), Çay Bahçesi (AZ), Kadın ve Kadın (İK), Çekim Hataları'nda (SH) çoğunlukla evin geçim derdine ortak olan kadın hikâyeleriyle karşılaşırız. *Hep Böyle*'de (AZ) aynı mesele uzak Anadolu köylerinde devam eder. Hemen her kadın aile bireyleri için evde çalışır. *İmajatörün Evi (GA)* III. ve VI. hikâye, *Evde Raks*'ta (İK) evde yapılanların da "iş"olduğuna dikkat çekilir. Bu hikâyelerin kadın karakterleri evdeki emeklerinin kadrinin bilinmemesinden muzdariptir.

Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye dünyasındaki karakterlerin -kadın ya da erkek, genç ya da yaşlı- ortak özelliklerinden birisi insanların "anlatmaya", birilerinin kendilerini dinlemesine ihtiyaç duymalarıdır. Yazarın çoğu hikâye kişisi dertlerini hikâye etme, paylaşma arzusu duyar. Bu durum *Şiirli Yalnızlık ()AD, İmajatörün Evi/V (GA), Tamir Görmemiş Aşk (GA), Dostluk Efekti (GA), Gün Akşamsızdır (GA), Yaşayamadığımız Dünya (AZ), Hayatınız sizin İçin Yorumlanır (AZ), Kuru Emine Hanım'ın Sofraları (SH), Sevabın Kefareti (İK), Sınanan Dostluklar (İK), Dostlukların Son Kullanma Tarihi, Güzel Ölüm Defteri (İK)*… hikâyelerinde daha da belirgindir. Yazarın hikâyelerinde karşımıza çıkan doktor/psikolog tipleri (bunlara karşı genelde olumsuz bir bakış açısı vardır) bu durumun bir tezahürüdür. Derdini bir yakınına, dostuna anlatamayan kişiler psikoloğa/doktora giderler yahut gönderilirler. İnsanın birisiyle konuşma, bir yakınına dostuna içini dökme, derdini anlatma ihtiyacı -yazarın hikâyelerinde kadın kişiler daha fazla olduğundan- kadın karakterlerin hikâyeleri ile anlatılır.

Aile içinde anlatma, paylaşma ihtiyacında olan; aile içinde kendi dünyasında yalnız olan kadın karakterlerden "evli kadın" kimliği etrafında bahsedilmiştir. Yazarın hikâyelerinde aile içinde yalnız kadınların yanında arkadaş çevresinde yalnız, iç dünyalarına çekilmiş kadınlara rastlamak mümkündür. *Karanfilli Kavga (AD), Şiirli Yalnızlık (AD), Kirli Yağan Karlar (GA), Tamir Görmemiş Aşk (GA), Kayınvalide Hikâyeleri (AZ)* yazarın hikâyelerinde dikkat çekilen kadın tiplerinden biri kullanmalık arkadaşlıklar kuran insanlardır. Bu tipler, kadınlar arasında olduğu gibi erkekler arasında da vardır. *Dostlukların Son kullanma Tarihi*'nde (İK) I. hikâyede Serra, IV.hikâyede Esma'nın şahsında arkadaşlığı alış-verişe dönüştüren ve hep kendisi alan kadınlar anlatılır. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde çıkar üzerine kurulan, "dostluğa" dönüşememiş ilişkiler anlatıldığı, eleştirildiği kadar birçok örnek dostluk hikâyesine de yer verilir. Bu hikâyelerdeki "dostlar", karşısındakini/dostunu daha fazla dinleme/anlama gayreti içinde olan, bunu yapamadıkları endişesiyle huzursuz olan tiplerdir.

Dostlukların Son Kullanma Tarihi IV. alt hikâyede Saime'nin şahsında "dost"un nasıl olması gerektiğini anlarız. Bu "ihlaslı" bir insandaki dost tavrıdır. Anlatıcı onun "örnek" dost tavrını anlatırken okurdan kendi dostluk anlayışını sorgulamasını ister: "Saime „Sen kendini sevdiklerinle bil" düsturuna sonuna kadar riayet edenlerden. Herkes onun dostu olamaz. Ama bir defa dostu oldu mu da gönüllerden gönül beğenmiş kadar olur. Yüzüne karşı iltifatlar etmez Saime. „Bir kimseyi yüzüne karşı öveceğinize, yüzüne kara toprak atın" ilkesine bağlılığından. Ama kalbinde taşır dostlarını. Öyle kolay şey değildir kalpte taşımak. Siz şimdiye kadar kaç kişiyi yere indirmeden gece gündüz kalbinizde taşıdınız? Saime taşır. Hem manen hem madden. Manen taşır, her an dua eder dostları için. Sıkıntısı olanlar için sadaka verir. Geçi rahat etmez, dua ister nefesi kuvvetlidir diye duyduğu herkesten. Hâlâ içi sıkılmaya devam ediyorsa içindeki sıkıntı geçinceye

kadar kimselerle konuşmaz. Bilir ki dostunun sıkıntısı sirayet etmiştir kendisine. Dostu kurtuluncaya kadar kurtulmak olmaz. Madden taşır dostlarını. Aranmayı beklemez. Arar. En çok acılı günlerinde. Aranmayı beklemeden arar. Ziyade-i ziyaret beklemez asla. Sevdiğini Allah için sevmiştir bir defa. Allah için. Kalbini kırarlar. Kalbi kırıldıkça Allah'a yaklaşmayı umut eder Saime. „Beni kullarına mahcup ediyorsan ya Rab, bari huzurunda mahcup etme" diye yalvarır. Yalvarışına gözyaşı karışır. Gözyaşının karıştığı dua içini yıkayıp geçer. Kendisine kanlı gözyaşları döktürenlerin listesini bir türlü tutamaz bunun için" (105).

Yazarın hikâyelerinden *Son Bayram (GA), Kapanmayan Yaralar Antolojisi (SH), Sevabın Kefareti (İK), Sessiz Ağıt (İK), Sınanan Dostluklar (İK), Güzel Ölüm Defteri (İK), Mazi Rüyaları (SH)* hikâyelerinde modern dünyada eşine az rastlanır dostluk hikâyeleri anlatılır. Bu hikâyelerin örnek "dost"ları kadınlardır.[5] Fatma Barbarosoğlu'nun kimi hikâyelerinde ise daha yaşlı "dost" kadınlar tanıma imkanı buluruz. Bunların hikâyeleri bazen doğrudan anlatılırken, bazen de hatırlamalar arasında verilir. *Karanfilli Kavga*'da (AD) Emeti Teyze, *Kapanmayan Yaralar Antolojisi*'nde (SH) Huriye Kadın, *Bahar Temizliği*'nde (İK) Safiye Anne, *Kuru Emine Hanım'ın Sofraları*'nda (SH) Emine Hanım genç kadınların yaşlı dostlarıdır.

Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerindeki kadınların önemli bir kısmı "okumuş"kişilerdir. Okumuş kadın kimliği *Ruzname I (Sühendan'ın hikâyeleri, AD), Karanfilli Kavga (AD), Hikâye Avcıları (AD), Gözyaşları (AD), Şiirli Yalnızlık (AD),Çuha Renkli Çocukluğum (GA), Kirli Yağan Karlar (GA), Tamir Görmemiş Aşk (GA), Şiirleri Şehirleri Dolduran Kadın (GA), Kayınvalide Hikâyeleri*'nde (AZ) daha belirgindir. Bazı hikâyelerde ise "yazan" kadınlar vardır: *Hikâye Avcıları (AD), Göz Yaşları (AD), Şiirleri Şehirleri Dolduran Kadın (GA), Vakit Nakit Midir?(AZ)*… Bu "okumuş", "yazan" kimlik hayata daha zengin bakma imkânı verir. Kimi hikâyelerde bu zengin/farklı bakış kadınları aynı bakışa sahip olmayan aile, arkadaş çevresinde zihinsel bir yalnızlığa iter. Mesela *Sözün Bittiği Yer*'de (AD) Sühendan evlilik için kendisine "münasip" bulunan erkeğin yanında ruh/duygu olarak yalnızdır: "En çok sevdiğim şeyin resmini verdim ona. Bağı bulutlara değen o eski evin resmini. Bahçesindeki salkım söğütte yüreğimin ürperişleri kaldı. Bu resme bakarken hissettiklerim, onun duygularıyla buluşursa birbirimize münasip oluşumuzun rengini bulur muydum?... Ortak bir şeyi aynı hissedişle seversek ruhlarımızın yabancılığından kurtulur muyduk? Ruhumun ikizini arıyordum. Oysa o, „çok mağrur" demiş benim için ablasına. Eski evin resmini kendisine verişimi yorumlayışı hislerime ne kadar uzak. „Elime bir de oturmak istediği köşkün resmini tutuşturdu" demiş. Hiç görmemiş resimdekileri. Ne köşkü!!! Üç bir yanını saran ağaçların arasında bir terkedilmişlik türküsü çağırıyordu o ev" (s.23).

Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye kitaplarına daha yakından bakınca, değişik kimliklerde birçok kadın hikâyesinin anlatıldığını görüyoruz. Yazar; eş, anne, arkadaş, çalışan, öğrenci… kadınların mutluluklarını, mutsuzluklarını, yalnızlıklarını, dostluklarını… değişik açılardan hikâye eder. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâyelerinde günlük hayatta fark etmediğimiz dış hikâyelere, anlatılmayan ya da anlatılamayan birçok iç hikâyeye tanık oluruz. Tanık olduğumuz bu hikâyeler günlük hayattaki insan ilişkilerine daha ince, duyarlı bakmaya davet eder okuru. Bu bakış; insanların -özel olarak kadınların- duygularını, düşüncelerini ifade edebildiği, ifade edilen duygu ve düşüncelerin yankı bulduğu, anlaşıldığı ve paylaşıldığı, modern hayat tarzının dayatmaları arasında ahlaki değerlerin ötelenmediği bir günlük hayatın inşasına katkı sağlayacaktır.

[5] Yazar gerçek hayattan da örnek kadın hikâyeleri anlatır: Fatma K. Barbarosoğlu, **Cumhuriyet'in Dindar Kadınları,** Profil Yayıncılık, İstanbul Kasım 2009.

KAYNAKÇA

BARBAROSOĞLU Fatma K. (1997). **Acı Deniz,** İstanbul: Öz Yayıncılık.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2006). **Senin Hikâyen,** İstanbul: Öz yayıncılık.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2007). **Gün Akşamsızdır,** İstanbul: Öz Yayıncılık.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2008). **Ahir Zaman Gülüşleri,** İstanbul: TimaşYayınları.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2011). **İki Kişilik Rüyalar,** İstanbul: Profil Yayıncılık.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2011). **Cumhuriyet'in Dindar Kadınları,** İstanbul: Profil Yayıncılık.

BARBAROSOĞLU Fatma K. (2012). **Sözüm Söz,** İstanbul: Profil Yayıncılık.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 589-600, ANKARA-TURKEY

DETERMINING THE FACTORS THAT AFFECT BURNOUT AND JOB SATISFACTION AMONG ACADEMICIANS: A SAMPLE APPLICATION ON THE HİTİT UNIVERSITY

Sibel YOLERİ[*]

M.Ömer BOSTANCI[**]

ABSTRACT

Academicians are the most important components of the universities. Therefore, aim of this study is to identify the burnout and job satisfaction levels of academic personnel in Hitit University, and to evaluate the relationship between some variables of academic personnel's job satisfaction and burnout level. For this reason, 81 questionnaires were applied to academicians from the faculties of Engineering, Theology, Science and Letters, Economic and Administrative Sciences, School of Physical Education and Sports and School of Health and the finally Vocational Higher Schools in Hitit University in 2011-2012 educational year. Data collection instruments implemented are The Maslach Burnout Inventory (MBI) (Maslach and Jackson, 1981) and The Job Satisfaction Survey (Hackman and Oldham, 1975). The Personal Information Form was used to get some information about university academicians. Results indicate that, among the demographic variables, gender was significantly related to depersonalization burnout subscales. Found that these study male academicians have significantly higher mean scores on depersonalization than females. It is observed that academics job satisfaction and burnout sub dimensions are not varied with the variables of age, marital status, and weekly lesson load. This research indicates that job satisfaction level of middle revenue level is significantly higher than that of lower level. The results indicated that lecturer reported a higher level of depersonalization than professors/associate professor and assistant professor. Also, job satisfaction was found that inversely meaningful correlated with emotional exhaustion. According to this study result while emotional exhaustion is increasing job satisfaction decreases, while emotional exhaustion is decreasing job satisfaction increases.

Key Words: Burnout, job satisfaction, academic personnel.

[*] Asist. Prof. Dr. Usak University, Education Faculty, Preschool Education Department, Turkey, E-mail: yoleriizmir@yahoo.com
[**] Assoc. Prof. Dr., Hitit University, E-Mail: mobostanci@hotmail.com

AKADEMİSYENLERİN TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: HİTİT ÜNİVERSİTESİ İLE İLGİLİ ÖRNEK BİR UYGULAMA

ÖZET

Akademisyenler üniversitelerin en önemli bileşenleridir. Bu nedenle çalışmanın amacı, Hitit Üniversitesi akademik personelinin tükenmişlik ve iş doyumu düzeylerinin belirlenmesi ve akademik personelin iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenler ile arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Bu nedenle, 81 anket 2011-2012 öğretim yılında Hitit Üniversitesi'nin Mühendislik, İlahiyat, Fen-Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ve Sağlık Yüksekokulu ve son olarak Meslek Yüksek Okullarından akademisyenlere uygulandı. Veri toplama araçları olarak Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ve İş Doyumu Anketi uygulandı.

Üniversite öğretim üyeleri hakkında bazı bilgileri almak için Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Sonuçlar, demografik değişkenler arasında, cinsiyet değişkeni ile tükenmişlik alt ölçeklerinden duyarsızlaşma arasında anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Bu çalışmada erkek akademisyenlerin duyarsızlaşma puanlarının kadın akademisyenlere göre daha yüksek olduğu bulundu. Akademisyenlerin iş doyumu ve tükenmişlik alt boyutlarında yaş, medeni durum ve haftalık ders yükü değişkenleri ile anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Araştırma sonuçları, orta gelir düzeyinde olduğunu düşünen akademisyenlerin iş tatmini düzeyinin düşük gelir düzeyinde olduğunu düşünen akademisyenlerden anlamlı ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, öğretim görevlilerinin profesör/doçent ve yardımcı doçentlerden daha yüksek düzeyde duyarsızlaşma tükenmişlik puanlarına sahip olduklarını göstermiştir. Ayrıca, iş doyumu ile duygusal tükenmişlik arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.01$). Buna göre, duygusal tükenme artarken iş doyumu azalmakta, duygusal tükenme azalırken iş doyumu artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, iş doyumu, akademik personel

1. Introduction

Burnout is defined as a syndrome mostly seen among individuals working on jobs with people face to face feeling exhausted, feeling inconsiderate for people they come across due to their jobs, a decrease in the senses of individual success and efficiency (Demerouti et al., 2000; Demerouti et al., 2001). The term of burnout was first used by Freudenberger in 1974. The most widely accepted definition burnout is a syndrome of emotional exhaustion, depersonalization and a sense of low personal accomplishment that leads to decreased effectiveness at work (Maslach, 1976; Schaufeli et al., 1993; Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001). According to Maslach Burnout Model (1981) there are three components of burnout; emotional exhaustion, depersonalization and deficient sense of personal accomplishment (Maslach et al., 2001). Emotional Exhaustion which means energy discharge and consumption of emotional resources (Maslach & Leiter, 2005). Depersonalization a tendency to respond to others in callous, detached, emotionally hardened, uncaring, and dehumanizing ways (Maslach & Jackson, 1981) and the third dimension of burnout.

Deficient sense of personal accomplishment by which the person comes to a negative self-assessment (Maslach & Leiter, 2005).

Burnout is an important problem in the working life. Burnout may result in really serious changes like the decrease in the attendance and satisfaction of the job, an increase in the number of resignations, lower performance, descending of group dependence (Golembievwski et al., 1998). One of the effects of burnout on working life is the effect of workers on job satisfaction. An individual who is dissatisfied by his/her job and cannot find the peace he/she desires within the organization, a high degree of morale and motivation disorder (Rocca & Kostanski, 2001). Burnout is defined as a risk factor that individuals, working on jobs which require intense communication and interaction with people such as health, education and police forces, frequently come across (Evers et al., 2005; Croom, 2003; Togia, 2005). Burnout also has a special significance in higher education because academicians can susceptible to burnout. Melendez and Guzman (1983), emphasize that academicians is a profession group that faces severe burnout both as a result of the intense communications of academicians with students and depending on the pressure and obstacles of publishing and succeeding (cited by Ergin, 1995).

High burnout has been linked to poor job satisfaction (Evans & Huxley, 2006; Gürsel & Sünbül, 2002; Koustelios & Tsigilis, 2005; Ogresta, Rusac & Zorec, 2008; Özyurt, Hayran & Sur, 2006; Renzi et al., 2005). Singh, Finn and Goulet (2004) defined it as a worker's positive thoughts about his/her job. Job satisfaction means the emotions, behaviors and the preferences about work (Chen, 2008). According to Gibson, Ivancevich and Donnelly (2000), job satisfaction is defined as the good feeling of an individual about their professions.

When the related litterateur is studied, it has been seen that in some studies on the relation between burnout and job satisfaction; the sub-levels of burnout and job satisfaction level within demographic qualities are studied (Tsigilis et al., 2006; Arches, 1991; Camilli, 2004; Piko, 2006; Erdem et al., 2008). Tsigilis et al. (2006) inspected the relation between job satisfaction and burnout and established that test subjects experience a medium level of burnout and there is a meaningful relation between burnout and job satisfaction. Doyle and Hind (1998) studied whether the levels of stress and burnout depending on job among male and female academicians working in psychology departments is different. As a result, it is stated that among women have a greater work stress but less burnout level.

The factors such as alleged decrease in professional interests of academic staff, the thought of lacking professional integrity, heavy work load, position congestion, inadequate payments (Gillespie et al., 2001), also strengthens the idea that burnout and job satisfaction has become a problem that needs to be considered among academicians. In this respect, we examined job satisfaction, burnout and the also factors which affected on academic staff of the university in this research, and tried to find a solution for this issue.

2. Method

2.1. Participants and Procedure

The instruments were sent to 257 academic staff which constitutes the universe of the study through electronic mail. Data collection was initiated in May, 2012 by sending data collection tools by post and e-mail and ended in August, 2012. 81 of the questionnaires were included in evaluation. Participants are full-time faculty members. The participation in the study was voluntary. General survey model is used in this research. General survey models are the scanning arrangements on the whole universe which consisted of many elements or on a

sample or a group from that universe in order to get a general idea of the universe (Karasar, 1991).

2.2. Data Instruments

Data used in this research were collected with three instruments;

The first instrument prepared by the researcher, aims to gather demographic information regarding gender, age, marital status, academic title, being an administrator, revenue level, occupational seniority, weekly lesson load.

The Maslach Burnout Inventory (MBI) which was originally developed by Maslach and Jackson (1981) for measuring burnout has been translated and adapted into Turkish and its validity-reliability studied by Ergin (1992). Ergin (1992) turned the 7-point-likert scale into 5-point-likert scale as he thought 7-point-scale is not appropriate for the Turkish people. It consists of 22 items forming three subscales: The emotional exhaustion subscale consists of nine items which describe feelings of being emotionally over extended and exhausted by one's work. The five items on the depersonalization subscale describe unfeeling and impersonal responses to co-workers or recipients of services. Personal accomplishment subscale defines the emotions of competence and overcoming with success of an individual who works with people and is composed of 8 items. The items in the scale are scored on a five-point scale ranging from "never" (0) to "always" (4). Reliability analysis was evaluated by Cronbach's alpha coefficient for internal consistency. Cronbach's alpha coefficient was .65 for general burnout, .79 for emotional exhaustion, .60 for depersonalization, and .74 for personal accomplishment.

The third questionnaire was "Job Satisfaction Scale" which was developed by Hackman and Oldham (1980) to be used for apprising the individual about their job. The Turkish version Güler (1990) of the Job Satisfaction Scale was used. The job satisfaction scale, used to measure the perception and evaluation of the individuals, is composed of 14 items and arranged in 5-point likert scale. Current study for internal consistency was found .91.

2.3. Analysis of Data

Having completed tests for reliability and validity, one-way variance analysis and Scheffe test and independent sample t test were computed to determine differences in means for the three dimensions of burnout and job satisfaction by academic titles, marital status, age, and gender such as. It was tested whether there is a relation between the job satisfaction level and burnout level of academicians by Pearson Product Moment Coefficients' technique. The data were analyzed by using SPPS 19 (The Statistical Package for Social Sciences).

3. Results

Demographic characteristics of the sample are shown in Table 1. The table shows the distribution of respondents by gender, age, and marital status, academic title, being an administrator, revenue level, occupational seniority, and weekly lesson load.

Table 1. Demographic Characteristics of the Respondents

Variables	n	%	Variables	n	%
Gender			**Revenue Level**		
Female	27	33.3	Lower	25	30.9
Male	54	66.7	Middle	56	69.1
Age			**Occupational Seniority**		
21-30	18	22.2	1-5 years	34	42.0
31-40	32	39.5	6-10 years	8	9.9
41-50	31	38.3	11-15 years	32	39.5

			16-20 years	7	8.6
Marital Status					
Married	59	72.8	**Weekly Lesson Load**		
Single	22	27.2	1-5 hours	3	3.7
			6-10 hours	5	6.2
Academic Title			11-20 hours	27	33.3
Professor/Associate professor	6	7.4	21-30 hours	43	53.1
Assistant professor	24	29.6	31-40 hours	3	3.7
Lecturer	51	63.0			
Being an Administrator					
Yes	28	34.6			
No	53	65.4			

The socio-demographic details of respondents are given in Table 1. 33.3% of the respondents were female and 66.7% of the respondents were male. Concerning age of the respondents, 39.5% were between 31-40 years, 38.3% were between 41-50 years and 22.2% were between 21-30 years. Most of the participants were married (72.8%). In terms of academic title, 63.0% of the respondents were lecturers, 29.62% of the respondents were assistant professors, 7.4% of the respondent were professors and associated professors. According to the result 65.6% of the academicians were administrators. Distribution of the revenue level of the respondents was as follows: 69.1% middle level and 30.9% lower level. Concerning years in occupational seniority of the participants, 42.0% of the participants had been in higher education between 1-5 years, 9.9% of the participants had been in higher education between 6-10 years, 39.5% of the participants had been in higher education between 11-15 years and 8.6% of the participants had been in higher education between 16-20 years. Distribution of the weekly lesson load of the respondents was as follows: 53.1% were between 21-30 hours, 33.3% were between 11-20 hours, 6.2% were between 6-10 hours and 3.7% were between 1-5 and 31-40 hours.

The mean scores for each variable and the gender distribution of the participants are shown in Table 2.

Table 2. Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the t test scores according to gender variable

Variables	**Female N=27**	**Male N=54**	**t**	**p**
Emotional exhaustion	19.07±5.64	19.92±5.47	-.65	.51
Depersonalization	6.81±1.84	8.62±2.47	-3.36	.00*
Personal accomplishment	31.70±3.13	32.59±3.81	-1.04	.29
Job satisfaction	42.85±12.61	46.92±8.23	-1.74	.08

*p<0.05, **p<0.01

Table 2 shows that, emotional exhaustion, personal accomplishment sub-dimensions and job satisfaction levels of academicians do not vary according to gender (p>0.05). On the other hand, depersonalization levels sub-dimensions of male academicians are higher than the female academicians a significant level (p<0.05).

Table 3. Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the t test scores according to marital status

Variables	**Married N=59**	**Single N=22**	**t**	**p**
Emotional exhaustion	19.05±5.05	21.22±6.45	-1.59	.11
Depersonalization	7.98±2.44	8.13±2.43	-.25	.80

Personal accomplishment	32.52±3.65	31.68±3.49	.93	.35
Job satisfaction	46.72±8.75	42.45±12.52	1.72	.08

*p<0.05, **p<0.01

According to Table 3, there is no significant difference between married and single in terms of all sub dimensions burnout and job satisfaction (p>0.05).

Table 4. Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the t test scores according to being an administrator

Variables	**Yes N=28**	**No N=53**	**t**	**p**
Emotional exhaustion	19.07±5.37	19.94±5.56	-.67	.50
Depersonalization	8.78±2.82	7.62±2.11	2.09	.00*
Personal accomplishment	32.28±4.26	32.30±3.25	-.01	.98
Job satisfaction	49.25±7.20	43.62±10.78	2.48	.01*

*p<0.05, **p<0.01

Table 4 suggests that depersonalization levels sub-dimension and job satisfaction levels of being an administrator for yes is significantly higher than that of no (p<0.05). There is no significant difference in terms of emotional exhaustion and personal accomplishment (p>0.05).

Table 5. Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the t test scores according to revenue level

Variables	**Lower N=25**	**Middle N=56**	**t**	**p**
Emotional exhaustion	20.60±5.37	19.21±5.56	1.04	.29
Depersonalization	8.36±2.30	7.87±2.48	.82	.41
Personal accomplishment	32.52±3.72	32.19±3.58	.37	.71
Job satisfaction	41.20±12.96	47.51±7.75	-2.72	.00**

*p<0.05, **p<0.01

Table 5 indicates that job satisfaction level of middle level is significantly higher than that of lower level (p<0.01). In addition, there is no significant difference between lower and middle revenue in terms of emotional exhaustion, depersonalization and personal accomplishment sub-dimensions of burnout (p>0.01).

Table 6. One-Way ANOVA and Post Hoc Multiple Comparison Tests Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the accountants according to age variable

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P
EE	Between Groups	8.753	2	4.377	.141	.86
	Within Groups	2421.864	78	31.050		
	Total	2430.617	80			
DP	Between Groups	16.304	2	8.152	1.396	.25
	Within Groups	455.646	78	5.842		
	Total	471.951	80			
PA	Between Groups	23.855	2	11.927	.913	.40
	Within Groups	1019.034	78	13.065		
	Total	1042.889	80			
Job Satisfaction	Between Groups	473.828	2	236.914	2.445	.09
	Within Groups	7558.048	78	96.898		
	Total	8031.877	80			

Notes: EE: Emotional exhaustion, DP: Depersonalization, PA: Personal accomplishment
*p<0.05, **p<0.01

Table 6 also shows the difference in means for the three dimensions of burnout and job satisfaction by age groups. No significant differences were found in the emotional exhaustion, depersonalization, personal accomplishment and job satisfaction subscale among the four age groups.

Table 7. One-Way ANOVA and Post Hoc Multiple Comparison Tests Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the accountants according to academic titles variable.

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P	Mean	Post hoc
EE	Between Groups	.679	2	.339	.011	.98	1=2.54 2= 2.40 3=1.38	
	Within Groups	2429.939	78	31.153				
	Total	2430.617	80					
DP	Between Groups	36.764	2	18.382	3.295	.04*	1=1.83 2=1.42 3=1.01	3-1 3-2
	Within Groups	435.186	78	5.579				
	Total	471.951	80					
PA	Between Groups	1.009	2	.504	.038	.96	1=1.66 2=1.57 3=1.55	
	Within Groups	1041.880	78	13.357				
	Total	1042.889	80					
Job Satisfaction	Between Groups	473.828	2	236.914	2.445	.96	1= 2= 3=	
	Within Groups	7558.048	78	96.898				
	Total	8031.877	80					

Notes: 1= Professor/Associate professor, 2= Assistant professor, 3= Lecturer
Notes: EE: Emotional exhaustion, DP: Depersonalization, PA: Personal accomplishment
*p<0.05, **p<0.01

As can be seen in Table 7, the difference in means of depersonalization for lecturer was [F=3.29, p<.05] was statistically different and higher than professors/associate professor and assistant professor.

Table 8. One-Way ANOVA and Post Hoc Multiple Comparison Tests Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the accountants according to occupational seniority variable.

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P	Mean	Post hoc
EE	Between Groups	65.078	3	21.693	.706	.55	1=2.17 2=1.36 3=2.30	
	Within Groups	2365.539	77	30.721				
	Total	2430.617	80					
DP	Between Groups	11.564	3	3.855	.645	.58	1=2.17 2=2.19 3=2.86	
	Within Groups	460.387	77	5.979				
	Total	471.951	80					
PA	Between Groups	62.598	3	20.866	1.639	.18	1=1.40 2=1.41 3=1.48	
	Within Groups	980.291	7	12.731				
	Total	1042.889	80					
Job Satisfaction	Between Groups	920.170	3	306.723	3.32	.02*	1=3.86 2=6.98 3=3.12	3-1 3-2 3-4
	Within	7111.707	77	92.360				

	Groups				1			
	Total	8031.877	80					

Notes: 1=1-5years, 2=6-10 years, 3=11-15 years, 4=16-20 years
Notes: EE: Emotional exhaustion, DP: Depersonalization, PA: Personal accomplishment
*p<0.05, **p<0.01

Table 8 also shows the difference in means for the three dimensions of burnout and job satisfaction by occupational seniority variable. The relationships between the job satisfaction and the occupational seniority are statistically significant. A post-hoc test was used to explore the difference in means among 1-5 years, 6-10 years, 11-15 years and 16-20 years over occupational seniority variables. The difference in means of job satisfaction for 11-15 years was statistically different and higher than 1-5, 6-10 and 16-20 years. No significant differences were found in the three dimensions of burnout among the four occupational seniority variables.

Table 9. One-Way ANOVA and Post Hoc Multiple Comparison Tests Burnout sub-dimensions and job satisfaction points of the accountants according to weekly lesson load.

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P
EE	Between Groups	213.833	4	53.458		
	Within Groups	2216.784	76	29.168		
	Total	2430.617	80		1.833	.13
DP	Between Groups	44.465	4	11.116		
	Within Groups	427.486	76	5.625		
	Total	471.951	80		1,976	.10
PA	Between Groups	16.982	4	4.245		
	Within Groups	1025.907	76	13.499		
	Total	1042.889	80		.315	.86
Job Satisfaction	Between Groups	514.131	4	128.533		
	Within Groups	7517.746	76	98.918		
	Total	8031.877	80		1.299	.27

Notes: EE: Emotional exhaustion, DP: Depersonalization, PA: Personal accomplishment
*p<0.05, **p<0.01

Table 9 suggests that the difference in means for the three dimensions of burnout and job satisfaction by weekly lesson load. No significant differences were found in the emotional exhaustion, depersonalization, personal accomplishment and job satisfaction subscale among the weekly lesson load variables.

Correlation matrix for burnout subscales and job satisfaction is shown in Table 10.

Table 10. Correlations between Burnout Sub-dimensions and Job Satisfaction

Subscales	1	2	3	4
1. Emotional Exhaustion	-	.51**	-.31**	-.52**
2. Depersonalization		-	-.34**	-.05
3. Personal Accomplishment			-	.12
4. Job Satisfaction				-

** p<0.01

There were significant inter-correlations among burnout subscales. The emotional exhaustion had positive and significant correlation with depersonalization (r=0.51) and negative and significant correlation with personal accomplishment (r=-0.31). The relationship between personal accomplishment and depersonalization was negative significant (r=-0.34).

Job satisfaction was inversely correlated with emotional exhaustion (r=-0.52). As the level of participation in job satisfaction academics increases emotional exhaustion level decreases. There were no significant correlations between job satisfaction and depersonalization and personal accomplishment. An interesting result of this study is that, no significant correlation was found between job satisfaction and personal accomplishment.

4. Discussion and Suggestions

The purpose of this research was to determine whether job satisfaction and burnout levels of the university academicians vary according to some variables. For this reason, three different scale were used (socio-demographic data form, Maslach Burnout Inventory and Job Satisfaction Scale) and these instruments sent to 257 academic staff through electronic mail. The total of 81 academicians who worked between 2011-2012 years at Hitit University forms the sampling unit for the research. This study investigated the levels of job satisfaction and burnout among 81 university academicians including, professors/associate professor, assistant professor and lecturers.

It is observed that academics job satisfaction and burnout sub dimensions are not varied with the variables of age, marital status, and weekly lesson load. Also, in the study done by Shanafelt et al. (2009) it has been established that there is no difference of burnout level according to marital status. Nonetheless, among the demographic variables, gender was significantly related to depersonalization burnout subscales. Found that these study male academicians have significantly higher mean scores on depersonalization than females. In the studies done, it is seen that usually men have a higher depersonalization sub-level than women (Maslach & Jackson, 1981; Burke & Greenglass, 2001). Evers et al. (2004) argued that male teachers scored significantly higher on emotional exhaustion than their female counterparts.

According to the result of this study, depersonalization subscale levels and job satisfaction levels of being an administrator (for yes) is significantly higher than that of no. There is no significant difference in terms of emotional exhaustion and personal accomplishment. On the other hand the findings of the study indicate that there were significant differences between the burnout dimensions and academic titles. Lecturers have a higher level of depersonalization as compared to professors/associate professor and assistant professor. In addition to the research results showing that the higher the rank, the more job satisfaction is, and the research assistants have the least job satisfaction among academicians (Esen, 2001; Karlıdağ et al., 2000) some research showed no relation between job satisfaction and academic title (Tosunoğlu, 1998 ; Yıldız et al., 2003). Serinkan and Bardakçı (2009) have found out that there are essential differences in the levels of depersonalization between research assistants and full time professors in a university.

This research indicates that job satisfaction level of middle revenue level is significantly higher than that of lower level. In addition, there is no significant difference between lower and middle revenue in terms of emotional exhaustion, depersonalization and personal accomplishment sub-dimensions of burnout. In occupational seniority variable, 11-15 years have significantly higher mean levels of job satisfaction than 1-5 years and, 6-10 and 16-20 years. There was no significant difference between dimensions of burnout and occupational seniority variables.

In this study, it is found out that the higher score of job satisfaction, the higher score of emotional exhaustion point which are sub dimensions of burnout. In their studies Azeem and Nazır (2008) have inspected academicians' depersonalization levels. As a result, it has been noted that there is a meaningful difference of emotional depersonalization among academicians. In contrast, no meaningful difference between depersonalization and individual failure.

The result of burnout is not only its negative effects on an individual and working life; but also, it negatively affects family life since it causes mental problems, behavioral disorders and dispute between people. Burnout syndrome is not a sudden situation; on the contrary, it is a cluster of symptoms developing slowly and slyly. In addition, ignoring burnout also causes it to advance and to make it unable to cope with. Thus, it is crucial to know the symptoms of burnout and to take necessary precautions by diagnosing on time.

KAYNAKÇA

ARCHES, J. (1991). Social structure, burnout, and job satisfaction, *Social Work*; *36(3), 202-206.*

AZEEM, S. M. & NAZIR, N. A. (2008). A study of job burnout among university teachers. *Psychology Developing Societies*, 20(1), 51-64.

BURKE, R. J. & GREENGLASS, E. R (2001). Hospital restructuring, work-family conflict and psychological burnout among nursing staff. *Psychological Health,16 (5), 583-594.*

CAMILLI, K. A. (2004). Teacher job satisfaction and teacher burnout as a product of years of experience in teaching. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements of the master of arts degree of the graduate school at Rowan University.

CHEN, L. H. (2008). Job satisfaction among ınformation system (ıs) personnel. *Computers in Human Behavior, 24 (1), 105–118.*

CROOM, D.B. (2003). Teacher burnout in agricultural education. *Journal of Agricultural Education*. *44 (2), 1-13.*

DEMEROUTI, E., BAKKER, A.B., NACHREINER, F. & SCHAUFELI, W.B. (2000). A model of burnout and life satisfaction amongst nurses. *Journal of Advanced Nursing, 32(2), 454-464.*

DEMEROUTI, E., BAKKER, A.B., De JONGE, J., JANSSEN, P.P.M. & SCHAUFELI, W.B. (2001), Burnout and engagement at work as a function of demands and control. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health, 27(4), 279-286.*

DOYLE, C. & HIND, P. (1998). Occupational stress, burnout and job status in female academics. *Gender, Work & Organization*, 5 (2), *April, 67-82.*

ERDEM, R.; RAHMAN, S., AVCI, L., GÖKTAğ, B., ğENOĞLU, B., & FIRAT, G., (2008). Investigating job satisfaction and burnout levels of the persons working for the hospitals at city center of Elazığ, Turkey, *Journal of Applied Sciences Research, 4(2): 188-201.*

ERGİN, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması. *7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları,* Hacettepe Üniversitesi, R. Bayraktar ve İ.Dağ (Ed.), Ankara, ss. 143- 154. (in Turkish)

ERGİN, C. (1995). Akademisyenlerde tükenmişlik ve çeşitli stres kaynaklarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1–2), 37–50. (in Turkish)

ESEN, N. (2001). *Beden eğitimi ve spor öğretmeni yetiştiren yükseköğrenim kurumlarında çalışan öğretim elemanlarının iş doyumu düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi. (in Turkish)

EVANS, S., HUXLEY, P., GATELY, C., WEBBER, M., MEARS, A., PAJAK, S.; MEDINA, J. KENDALL, T.& KATONA, C. (2006). Mental health, burnout and job satisfaction

among mental health social workers in England and Wales. *The British Journal Of Psychiatry*, 188, 75-80.

EVERS, W.; TOMIC, W.; BROWERS, A. (2004) Burnout among teachers. students' and teachers' perceptions compared. *School Psychology International (2004), Vol. 25(2).131-148.*

EVERS, W., TOMIC, W., BROWERS, A. (2005). Does equity sensitivity moderate the relationship between self-efficacy beliefs and teacher burnout?. *Representative Research in Social Psychology*. 28, 35-46.

GIBSON, J. L., IVANCEVICH, J. M., & DONNELLY, J. H. (2000). *Organizations:Behavior, Structure, Processes*. 10th Edition, Boston: Mcgraw-Hill.

GILLESPIE, N.A., WALSH, M., WINEFIELD, A.H., DUA, J. & STOUGH, C. (2001). Occupational stres in universities: staff perceptions of the causes, conseguences and moderators of stres. *Work and Stres*, *15 (1), 53–72.*

GOLEMBIEWSKI, R. T., BOUDREAU, R. A., SUN, B-C. & LUO, H. (1998). "Estimates Of Burnout Ġn Public Agencies: Worldwide, How Many Employees Have Which Degrees Of Burnout And With What Consequences?". *Public Administration Review*, 58 (1),Jan-Feb., 59-65.

GÜLER, M. (1990). *Endüstri işletmelerinin iş doyumu ve depresyon, kaygı ve diğer bazı değişkenlerin etkisi.* YayınlanmamıĢ Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (in Turkish)

GÜRSEL, M., SÜNBÜL, A.M. & SARI, H. (2002). An analysis of burnout and job satisfaction between Turkish head teachers and teachers. *European Journal of Psychology of Education*, *17(1), 35-45.*

KARASAR, N. (1991). *Bilimsel Araştırma Yöntemi. Kavramlar, İlkeler, Teknikler.* Ankara: Bahçelievler.

KARLIDAĞ, R., ÜNAL, S. & YOLOĞLU, S. (2000). Hekimlerde iĢ doyumu ve tükenmiĢlik düzeyi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *11(1), 49-57.* (in Turkish)

KOUSTELIOS, A. & TSIGILIS, N. (2005). The Relationship Between Burnout And Job Satisfaction Among Physical Education Teachers: A Multivariate Approach. *European Physical Education Review*, 11(2), June, 189-203.

MASLACH C. (1976). Burned-Out. Hum Behavior, 9, 16-22.

MASLACH, C.& JACKSON, S. E. (1981).The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior.* 2 (2), *99-113, April.*

MASLACH, C. (1993). Burnout: a multidimensional perspective. In Schaufeli, W.B., Maslach, C. and Marek, T. (Eds), Professional Burnout: Recent Developments in Theory and Research, Taylor & Francis, Washington, DC, pp. 19-32.

MASLACH, C., SCHAUFELI, W. B.& LEITER, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual. Review.Psychology. 52, February, 397-422.*

MASLACH, C., & LEITER, M. P. (2005). Stress and burnout: The critical research. in cooper, C.L. (Ed.), *Handbook Of Stress Medicine And Health*, (2nd edition). Boca Raton, FL.: Crc Press, pp. 153- 170.

OGRESTA, J., RUSAC, S., ZOREC, L. (2008). Relation between burnout syndrome and job satisfaction among mental health workers. *Croatian Medical Journal*, 49(3), 364-74.

ÖZYURT, A., HAYRAN, O., SUR, H. (2006). Predictors of burnout and job satisfaction among Turkish Physicians. *Qjm: An International Journal, 99(3),161-169.* (in Turkish)

PIKO, B. F. (2006). Burnout, role conflict, job satisfaction and psychosocial health among Hungarian health care staff: a questionnaire survey. *International Journal Of Nursing Studies 43(3), 311–318*

RENZI, C.; TABOLLI, S.; IANNI, A.; DI PIETRO, C.; PUDDU, P. (2005). Burnout and job satisfaction comparing healthcare staff of a dermatological hospital and a general hospital. *Journal Of The European Academy Of Dermatology & Venereology*, *19(2), 153-157.*

ROCCA, A. D. & KOSTANSKI, M. (2001). Burnout and job satisfaction among victorian secondary school teachers: a comparative look at contract and permanent employment. Atea Conference, 24-26 September, Melbourne.

SCHAUFELI, W. B.; MASLACH, C. & MAREK, T. (Eds.) (1993). Professional burnout: recent developments in theory and research. Taylor & Francis. Washington DC. pp.19-32.

SERÇİNKAN, C.; BARDAKÇI, A. (2009). Pamukkale Üniversitesi'ndeki akademik personelin iş tatminleri ve tükenmişlik düzeylerine ilişkin bir araştırma (Job satisfaction and burnout levels of academics: an investigation at Pamukkale University). *Sosyal Bilimler Dergisi*, *21, 115-132.* (in Turkish)

SHANAFELT, T. D., WEST, C. P., SLOAN, J. A., NOVOTNY, P.J., POLAND, G.A., MENAKER, R., RUMMANS, T.A. Ve DYRBYE, L. N. (2009). Career fit and burnout among academic faculty. *Archives of Internal Medicine, 169(10), 990-995.*

SINGH, P., FINN, D.M., & GOULET, L.R. (2004). Gender and job attitudes: a re-examination and extension. *Women In Management Review, 19(7), 345-355.*

TOSUNOĞLU, H. (1998). *Fırat Üniversitesi öğretim elemanlarının iş doyumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi. (in Turkish)

TOGIA, A. (2005). Measurement of burnout and the influence of background characteristics in Greek academic librarians. *Library Management*, *26(3), 130-138.*

TSIGILIS, N., ZACHOPOULOU, E., GRAMMATIKOPOULOS, V. (2006). Job satisfaction and burnout among greek early educators: a comparison between public and private sector employees. University Of Thessaly, Alexandriotechnological Educational Institute Of Thessaloniki, Greece, Academic Journals, *Educational Research And Review Vol. 1 (8), Pp. 256-261.*

YILDIZ, N., YOLSAL, N., AY, P. & KIYAN, A. (2003). İstanbul Tıp Fakültesi'nde çalışan hekimlerde iş doyumu. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 66(1). (in Turkish)

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 601-609, ANKARA-TURKEY

ZİYA GÖKALP'İN MANZÛMELERİ VE ALA GEYİK HAKKINDA

Gencay ZAVOTÇU[*]

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı günlerine tanık olan Ziya Gökalp, aydınların İslam Birliği, Osmanlıcılık ve manda taraftarı olduğu bir dönemde Türk milliyetçiliğini savunmuş ve Türklük bilincini öne çıkarmış bir fikir adamıdır. Gökalp'in savunduğu Türk milliyetçiliği nihâî olarak Turan Ülküsü gibi bir Türk dünyası hayâli içerse de yüzyıllarca bastırılmış Türklük bilincinin uyanmasını sağlamak açısından etkili olmuştur. Gökalp, devletin ve milletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için önerdiği fikirlerle Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası yapılan yeniliklerin bir kısmına da katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Gökalp'in hararetle savunduğu fikirlerden biri kültür ve edebiyatın karmaşık yapıdan kurtulup millî bir kimliğe bürünmesi olmuştur.

Gökalp'e göre edebiyatın millî bir kimlik kazanabilmesi halk kültürüne yönelmesi ve halk edebiyatından beslenmesi ile gerçekleşir. Yüzyıllarca ötelenmiş, ihmal edilmiş ve hak ettiği değeri görememiş olan halk aslında milletin temel gücü ve dayanağı konumundadır. Yazar ve şairler halk kültüründen beslendikleri ölçüde eserleri millî bir hüviyete bürünür, milletin öz değerlerini işledikleri müddetçe geniş halk kesimi tarafından okunup anlaşılabilirler. Oysa, halk kültürü bazı Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından yüzyıllarca küçümsenmiş, hatta hakîr görülmüştür.

Ziya Gökalp'in bu düşünceler ışığında yazdığı *Asker İle Şair*, *Halîfe ve Müftü, San'at, Kavim, Meslek Kadını, Askerin Türküsü, Esnâf Destanı v.d.* sorumluluk sahibi, bilinçli, itaatkâr, düşünen ve görev bilinciyle hareket eden insanı tanımlama ve doğru davranış biçimlerini kavratma amacıyla söylenmiş manzumelerdir. Gökalp'e bu manzumeleri söyleten, diğer nedenlerin yanında sağlıklı ve uygar bir toplumun sorumlu, bilinçli ve sağlıklı fertlerden oluşacağı fikri olmalıdır. Gökalp'in, 1913 yılında yayınlanan *Ala Geyik* manzumesi kolay anlaşılabilir biçim ve içeriğiyle "*taklitçi ve kozmopolit "aydın tabaka kültürü"ne karşı çıkardığı (…) halk kültürü*"nün edebiyata yansımış bir örneğidir. Çok önemsediği *Dilde Türkçülük* fikri uyarınca dizelerinin büyük oranda Türkçe kelimelerden oluşması ve hece ile yazılması, bu fikir adamının şiir ve yazılarıyla *Yeni Lisan Hareketi*'ne sağladığı katkının da bir belgesi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, halk, kültür, manzume

[*] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Böl. öğretim üyesi., gzavotcu@kocaeli.edu.tr / gencayzavot@hotmail.com

ABOUT ZİYA GÖKALP POEM AND FALLOW DEER

ABSTRACT

Ziya Gökalp, who witnessed the most troublesome days of the Ottoman Empire, was an intellectual who defended and foregrounded Turkish nationalism and Turkism at the time when other intellectuals were in favour of Islamic Union, Ottomanism, and mandate. Although Gökalp's idea of Turkish nationalism was ultimately motivated by Pan-Turkism, it was effective in awakening Turkic consciousness. Gökalp's ideas and views on saving the state and the people from downfall contributed to some of the reforms introduced after the War of Independence. Within this frame, one of the ideas that Gökalp passionately defended was freeing culture and literature from complexity so that they could gain nationalist identity.

According to Gökalp, in order for literature to gain nationalist identity, it had to turn to folk culture and literature. The folk people who had been displaced, neglected and ignored for centuries were in fact the primary source and basis of the nation. As long as the authors and poets fed on folk culture, their works could gain nationalist identity; as long as they treated authentic subjects, they could be read and comprehended by large group of people. However, the folk culture for centuries had been scorned and even despised by some Ottoman intellectuals and bureaucrats.

In light of these ideas, Gökalp wrote poems such as *Asker İle Şair*, *Halîfe ve Müftü, San'at, Kavim, Meslek Kadını, Askerin Türküsü, Esnâf Destanı*, in which he portrayed figures that are responsible, conscious, obedient, thinking and dutiful, and through which he conceptualised right behaviour patterns. Another motivating factor for the composition of these verses must have been the idea that a healthy and civilised society could consist of responsible, conscious and healthy individuals. Gökalp's verse, *Ala Geyik*, which was published in 1913, with its simple form and content was the literary reflection of "folk culture's rebellion against the imitative and cosmopolite elite culture." In light of *Turkism in Language,* an idea he highly valued, the fact that Turkish words dominated his string of words, and that he used syllabic meter, revealed how he as an intellectual with his poems and essays contributed to the *New Language Movement*.

Key Words: Ziya Gökalp, people, culture, poem.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı günlerine tanık olan Ziya Gökalp, aydınların İslam Birliği, Osmanlıcılık ve manda taraftarı olduğu bir dönemde Türk milliyetçiliğini savunmuş ve Türklük bilincini öne çıkarmış bir fikir adamıdır. Gökalp'in savunduğu Türk milliyetçiliği nihâî olarak Turan Ülküsü gibi bir Türk dünyası hayâli içerse de yüzyıllarca bastırılmış Türklük bilincinin uyanmasını sağlamak açısından etkili olmuştur. Gökalp'in deyimiyle "*... Eski teşkilâtımzda ise bu millî esaslar mevcûd değildi. Meselâ, milletimizin adı bile ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğuna tabi bulunan başka milletler, Osmanlı ünvanı altında birleşmekle beraber kendi millî ünvanlarını da açıkça söyleyebilirlerdi. Meselâ, bir Arab "Tabi'iyetim Osmanlı ise de, milliyetim Arab'dır" diyebilirdi. Bir Arnavud da "Tabi'iyetim*

Osmanlı ise de, milliyetim Arnavud'dur" demekte serbestti. Fakat, Türkler aynı düsturu kendi haklarında tatbik etmezlerdi. "Tabi'iyeti Osmanlı isek de, milliyette Türk'üz diyemezlerdi".[1]

Gökalp'i, farklı konularda fikirler üretmesi ve hayatını bu fikirler uğruna tüketmesi sebebiyle bir *fikir adamı* olarak nitelemek doğru bir tesbit olur. O, devletin ve milletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için önerdiği fikirlerle Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası yapılan yeniliklerin bir kısmına da katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Gökalp'in hararetle savunduğu fikirlerden biri kültür ve edebiyatın karmaşık yapıdan kurtulup millî bir kimliğe bürünmesidir. Edebiyatın millî bir kimlik kazanabilmesi için halk edebiyatı ürünlerinin edebiyatta yoğun olarak işlenmesini savunan Gökalp için devir şuurlu hareket etme ve ölçülü davranma zamanıdır. *"Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, galiba, birinci devreye aittir: Şairler Müz'lerinden ayrı düşmüş, vezinle kafiye şuurlu müteşâirler eline geçmiş… Bu hâli çocukların hayatında da görürüz: Ders saatleri arasında oyun fasılaları var… Aynı zamanda, çocuk terbiyesinde bir takım dersler oyun tarzında verilir. Bunun gibi, halk terbiyesinde de bâzı fikirlerin vezin kisvesinde arz edilmesi fena mı olur?"* diyen Gökalp, bazı fikirlerin vezinli ve kafiyeli söyleyişlerle halka daha kolay kavratılabileceğini düşünür. Banarlı'nın deyimiyle "*Onu edebiyatımızda bir şair olarak karşılamak için hiçbir ciddî sebep yoktur. (…) Onun en olgun fikirleri, sade, basit, hattâ çocuksu bir söyleyişle mısralaştırması, tamamiyle halka hitap eden ve halk hafızasına bazı "klişe fikirler" yerleştirmeyi ülkü edinen bir zihniyetle çalışmasından ileri gelmiştir."* [2]

Gökalp'e göre edebiyatın millî bir kimlik kazanabilmesi halk kültürüne yönelmesi ve halk edebiyatından beslenmesi ile gerçekleşir. *"Osmanlı kültürü yüksek tabakaya hastır, sathî ve taklidîdir. Ona dayanılarak millî, orijinal, yüksek ve derin bir kültür ve edebiyat kurulamaz. Bunun için "halka gitmek*", *"halkla beraber yaşamak" ve "halk kültürünü yakından tanımak" lâzımdır.*"[3] Yüzyıllarca ötelenmiş, ihmal edilmiş ve lâyık olduğu muameleyi görememiş olan halk aslında milletin temel gücü ve dayanağı konumundadır. Halk, milletin gelenek, görenek ve daha geniş bir ifadeyle kültürünün yoğun olarak yaşandığı ve yaşatıldığı kesimidir. Bu nedenle, yazar ve şairler halk kültüründen beslendikleri ölçüde eserleri millî bir hüviyete bürünür, milletin öz değerlerini işledikleri müddetçe de geniş halk kitleleri tarafından okunup anlaşılabilirler. Oysa, halk kültürü bazı Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından yüzyıllarca ihmâl edilmiş, küçümsenmiş ve hatta hakîr görülmüştür.

Zıya Gökalp'in bu düşünceler ışığında yazdığı *Asker İle Şair*, *Halîfe ve Müftü, San'at, Kavim, Meslek Kadını, Askerin Türküsü, Esnâf Destanı v.d.* sorumluluk sahibi, bilinçli, itaatkâr, düşünen ve görev bilinciyle hareket eden insanı tanımlama ve doğru davranış biçimlerini kavratma amacıyla söylenmiş manzumelerdir. Gökalp'e bu manzumeleri söyleten, diğer nedenlerin yanında sağlıklı ve uygar bir toplumun sorumlu, bilinçli ve sağlıklı fertlerden oluşacağı fikri olmalıdır. Askere

Elimde tüfek, gönlümde îman,
Dileğim iki: Din ile vatan…
Ocağım ordu, büyüğüm sultan…
Sultana imdad eyle ya Rabbî!
Ömrünü müzdad eyle ya Rabbî! [4]

veya *gözlerimi kaparım,*
vazifemi yaparım [5]

[1] Ziya Gökalp; *Yeni hayat/ Doğru Yol*, Haz.: Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı, Yay. 3, 1. bs., Ankara 1976, s. 56.

[2] Nihad Sâmi Banarlı; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* MEB. Yay., İstanbul 1998, C.2, s. 1112.
[3] Mehmet Kaplan; *a.g.e.,* s. 218.
[4] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* s. 82.

mısralarında vatana ve sultana bağlılık ile görev bilincini hatırlatan Gökalp, Esnaf Destanı'nın

Biz esnaf takımı severiz işi,
Çalışır, yaşarız erkek ve dişi,
Aramızda yoktur tembel birisi
Milletin özüyüz, burhanımız var [6]

dörtlüğünde ise çalışmayı sevme ve iş hayatındaki kadın-erkek dayanışmasına atıfta bulunur. Kadınlar hakkındaki yaygın, ama kendince yanlış inanışlarını sıraladıktan sonra söylediği

Bunlar da olmazsa, kadın insandır
İnsanın en büyük hakkı irfandır

Kadın çalışmazsa fikri yükselmez,
Tabiî o zaman size denk gelmez;

Diyorsunuz onun eksiktir aklı,
Artırmak istiyor, değil mi haklı?

Kadın yükselmezse alçalır vatan,
Samimî olamaz onsuz bir irfan; [7]

mısraları ise zamanına göre yeni ve çağdaş görüşler içerir. Gökalp, kadınlar hakkında söylediği bu mısralarda Tanzîmat'la birlikte gündeme gelen ve olması gereken doğruların savunucularından olur. Onun bu manzûmelerde kavratmaya çalıştığı doğru, ahlâkî ve olumlu fikirler bazı kesimler tarafından Horasan yahut Özbekistan'dan gelmiş bir tarikat şeyhî gibi nitelenmesinde de etkili olur.

Gökalp'in, 1913 yılında yayınlanan *Ala Geyik* manzumesi kolay anlaşılabilir biçim ve içeriğiyle "*taklitçi ve kozmopolit "aydın tabaka kültürü"ne karşı çıkardığı (...) halk kültürü*"nün[8] edebiyata yansımış bir örneğidir. Çok önemsediği *Lisânî Türkçülük* (Dilde Türkçülük) fikri uyarınca dizelerinin büyük oranda Türkçe kelimelerden oluşması ve hece ile yazılması, bu fikir adamının şiir ve yazılarıyla *Yeni Lisan Hareketi*'ne sağladığı katkının da bir belgesi niteliğindedir. Ancak, Gökalp'in *Ala Geyik* manzumesi, halkın konuşma dili ve halk edebiyatı ürünlerinin yoğun olarak işlenmesini teşvik için yazılmış olmanın yanında biçim ve içerik açısından farklı iletiler de içerir.

Bu iletilerden biri, uzun soluklu halk edebiyatı ürünlerinin manzûm olarak halka daha kolay sevdirilip kavratılabileceği düşüncesidir. Manzûmenin kendi arasında kâfiyeli ikişer mısralık beyitlerden oluşan biçimsel yapısı, dîvân edebiyatı nazım şekillerinden mesnevîyi anımsatır. Bu hâliyle, mesnevî nazım şeklinin heceyle yazılmış bir formu gibidir. İçerik açısından ise Türk kültürüne ait bir masal, hikâye veya destânın hece ile manzûm olarak tahkîye edilebileceğine örnek oluşturur.

Yabancı kökenli kıssa, hikâye ve destânlar dîvan şairleri tarafından yüzyıllarca mesnevî nazım şekliyle başarıyla anlatılmıştır. *Ala Geyik*'le Ziyâ Gökalp, dîvân şairleri tarafından işlenen Arap, Fars, Yunan, Mısır, Çin v.d. milletlere ait hikâye konularının yerine Türk kökenli masal, hikâye ve destanları koyar. Bu tavrı ile Türk halk edebiyatı ürünlerine yüzyıllarca lâyık olduğu değerin verilmeyişini onaylamazken Türk masal, hikâye ve destanlarının yabancı kökenlilerden aşağı ve eksik olmadığı, hatta üstün olduğu fikrini de sezdirir. Yüzyıllarca saray ve şehir hayatı ile

[5] Ziya Gökalp; *Yeni hayat/ Doğru Yol*, s. 14.
[6] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* Haz.: Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yay., 1. seri: 2, 1. bs., Ankara 1976, s. 117.
[7] Ziya Gökalp; *Yeni hayat/ Doğru Yol*, s. 31.
[8] Mehmet Kaplan; *a.g.e.,* s. 218.

aydın meclislerinden uzakta, halk şâirlerinin sazı ve sözü eşliğinde kırsal kesimde yaşama alanı bulan Türk masal, hikâye ve destanlarına da şehir hayatının kapılarını açar.

Ala Geyik, Ziya Gökalp'in manzûm olarak kaleme aldığı Türk kökenli masal, hikâye ve destanlardan biridir. Gökalp'in manzûm ve mensûr başka masal, hikâye ve destanları da vardır. *Kızılelma* adlı eserinde yer verdiği *Kızılelma* ve *Polvan Veli* masalları ile, *Altın Destan*, *Ergenekon, Esnaf Destanı, Balkanlar Destanı* ve *Kızıl Destan*[9]*, Altın Işık* adlı eserindeki *Kolsuz Hanım, Küçük Hemşire, Deli Dumrul, Ülker ile Aydın, Küçük Şehzade* ve *Aslan Basat* [10] Türk kökenli manzûm hikâye örnekleridir. Bu iki eserde manzum olanların yanı sıra mensûr masal, hikâye ve destan metinleri de mevcuttur. Ancak, içlerinde en çok okunan ve ünlenen *Ala Geyik* manzûmesi olmuştur. Yukarıda adları zikredilen her iki eserde (*Kızılelma* ve *Altın Işık*) yer verilmesi de *Ala Geyik*'in halk tarafından çok sevilip okunduğunun bir işâreti sayılmalıdır. Zira, manzûme Gökalp'in yaşadığı dönemin ve sonraki yılların okul kitaplarında yer almış, öğrencilere ezberletilmiş ve Gökalp düşüncesini geniş topluluklara tanıtmakta etkili olmuştur.

Gökalp'in *Kızılelma* ve *Altın Işık* adlı eserlerinde yer alan manzûmeleri şiir olmaktan ziyâde Türk halkının gelenek ve görenekleri ile halk edebiyatının anlatmaya dayalı edebî ürünlerinin vezinli ve kafiyeli yalın bir dille ifadesidir. Nihad Sâmi Banarlı'nın görüşüyle *"Çocuklar için yazdığı manzûmelerde millî çocuk terbiyesini, askerler için yazdığı manzûmelerde Türk askerî terbiyesini gözeten yine böyle kolay ve vâzıh bir ifâde vardır. Manzûmelerinin ekserisinde millet sevgisi ile din ve dil sevgisinin ihtimamla birleştirildiği görülür."* [11]

Gökalp'in *Kızılelma* ve *Altın Işık* adlı eserlerinde yer alan manzûmelerin bir kısmı daha önce bilinen ve yazıya aktarılan masal, hikâye ve destanlardan hareketle yazılmıştır. *Ergenekon, Deli Dumrul* ve *Aslan Basat* eski çağlardan beri bilinip işlenen destan ve hikâye metinlerine istinat ederler. *Ala Geyik* de Türk kültüründe bilinen masal ve destan metinlerinden yararlanılarak yazılmış izlenimi vermektedir. Manzûmede bahsi geçen kahramanlar ile terim ve motifler daha önce başka metinlerde geçmiş olsa da Gökalp'in vermek istediği ileti doğrultusunda düzenlenip/sıralanıp okuyucuya sunulmuştur. Manzûme masal, hikâye ve destan etkisi bakımından iki kısımda incelenip değerlendirilebilir. Bu bağlamda, ilk kısmın masal motifleri açısından zengin olduğu söylenebilir. Manzûmenin ilk kısmındaki beyitlerde geçen *çocuktum, ufacıktım; ala geyik, doğan; Kaf Dağı'nı aşmak, verdi bana bir elma; sırlı elmayı yemek, gizli dünyayı görmek; ak sakallı cüceler, korkunç devler, cinler, kesik başlar, el bağlayan melekler, kılıçla kurtarılan periler; az, uz gitmek, Altın Köşke ulaşmak* gibi mısra ve ifâdelerde masal etkisinin ağırlıkta olduğu söylenebilir.

Manzûmenin ikinci kısmı olarak nitelenebilecek
Dedim, Turan Meleği!
Türkün yüce dileği!

Yüz milyon Türk bu anda
Seni bekler Turan'da
(...)
Geçtik nice dağ, kaya,
Geldik Demirkapı'ya

Kapanması, çok yıldı,
Açıl! dedim, açıldı.

[9] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* Haz.: Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1. seri: 2, 1. bs., Ankara 1976.
[10] Ziya Gökalp; *Altın Işık,* Haz.: Şevket Kutkan, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1. seri:5, 1. bs., Ankara 1976.
[11] Nihad Sâmi Banarlı; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* MEB. Yay., İstanbul 1998, C.2, s. 1112.

Yol verince gizli yurt,
Aldı bizi bir Bozkurt,

Kaf Dağı'ndan geçirdi,
Türk Eline getirdi [12]

beyitlerinde ise ağırlıklı olarak destanî ifâdelere gönderme yapılır. Masal söylemi olarak nitelenebilecek "*Açıl! dedim, açıldı*" mısraı dışında bu beyitlerde geçen *Turan Meleği, Yüz milyon Türk, Turan, Demirkapı, Gizli Yurt, Bozkurt, Kâf Dağı* ve *Türk Eli* destanlara özgü ifâdelerdir. Bu ifâdeler *Ergenekon Destanı'*nı anımsatırken *Turan Meleği, Yüz milyon Türk* ve *Turan* terim ve ifâdeleri de İran Destanı Şeh-nâme'de bahsi geçen Türk devleti (Tûran) ve özellikle Enver Paşa'nın Tûran ülküsü ile ilişkilendirilebilir.

Gökalp'in *Ala Geyik* şiirindeki *Demirkapı, Gizli Yurt* ve *Bozkurt* terimleri *Ergenekon* şiirinde daha ayrıntılı olarak açıklanır. Gökalp'in, kanaatimizce aynı adlı destandan esinlenerek şiirleştirdiği *Ergenekon'*da, İlhan zamanında düşmanlardan kurtulan ve iki kızı alıp kaçan Nököz ile Kıyan, yolda rast geldikleri Ala Geyik'i izleyerek dört yanı dağla çevrili yeşil bir bağa ulaşırlar. Elma, erik ve çeşitli yemişlerin bol olduğu bu bağı yurt edinip yerleşirler. Ala Geyik'ten süt emer, burayı ana kucağı beller ve üreyip çoğalırlar. Dört yüz yıl geçince dört yanı dağlarla çevrili bu yurt kendilerine yetmez olur. Bir gün, geyiklere saldıran kurdu izleyen bir demirci dağlar arasında bir çıkış olduğunu öğrenir. Yaktığı ateşle dağı eritip çıkış kapısının (*Demirkapı*) açılmasını sağlar. Akabinde Türkler, kendilerine anayurt olan *Bu Taş Beşik*'ten (Ergenekon'dan) çıkarak geniş ova ve yaylalara sahip hoş ülkelere (Kıpçak, Kaşgar, Bozdağ) açılırlar.[13]

Oğuz Han'dan sonra Hanlar
Kazandılar yüce şanlar,
Bilinmek için bu boş anlar,
Şahnamedir sorağımız,

Yıllar geçti bir an geldi,
Türk Tahtına İlhan geldi,
Sağdan, soldan düşman geldi,
Kurulmuştu tuzağımız.

Verilmedi bir dem soluk,
Kanlar aktı oluk oluk,
Öldü bütün çoluk çocuk,
Han, Bey, Çeri, Uşağımız.

Yalnız Nököz ile Kıyan
İki kızı alıp yayan,
Bir sarp dağa attılar can
Bunlar oldu kaçağımız.

Dağdan dağa hep gizlice,
Yürüdüler beş-on gece,
Bir tan vaktı gayet ince,
Bir iz oldu uğrağımız!

[12] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* s. 74, 75.
[13] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* s. 203, 204.

Bu iz yolu çok uzattı,
Sonra Alageyik çattı,
Bir dik yardan bizi attı,
Kanadı her bucağımız!

Bir de baktık yeşil bir bağ
Her tarafı bir yüce dağ,
Geniş, fakat sıkı bir ağ,
Dedik ne hoş bu ağımız!

Alageyik çayır yerdi
Yavrusunu emzirirdi,
Bizi gördü meme verdi,
Oldu Ana Kucağımız!

Dörtyüz sene burda kaldık,
Geyik arttı,biz çoğaldık,
Çıkamadık işe daldık,
Pek şenlendi konağımız!

Elma, erik çoktu yedik,
Demir bulduk, örs işledik,
"Bir gizli yol bulsak" dedik,
Dağ delerdi bıçağımız!

Kurt'tan hali iken bu yurt,
Bir gün peyda oldu bir kurt,
Bir geyiğe attı avurt,
Gördü çoban yamağımız!

Kurt bir delik buldu, gitti,
Bir demirci takip etti,
Ocak yaktı taş eritti,
Açıldı yol kapağımız!

Büyük sevinç, büyük müjde,
Bayram yaptık kentte, köyde,
Torun, oğul, baba, dede,
Büyüğümüz, ufağımız!

Demirciye Bozkurt dendi
Han tanıldı, taç giyildi,
Yoldan önce kendi indi,
Sağ elinde bayrağımız!

Börteçine kurdun adı,
Ergenekon yurdun adı,
Dört yüz sene durdun hadi,
Çık ey, yüz bin mızrağımız!

Oldu sana Kaf bu eşik,
Tarih kaldı delik, deşik,
Artık yeter bu taş beşik,
Oldu körpe yatağımız!

Uzaklarda hoş ülkeler,
Issız yurtlar seni bekler,
İşte Kıpçak, işte Kaşgar,
Ta karşıda Gökdağ'ımız! [14]

Ala Geyik şiirinde adı geçen *Tûrân*, İran Destânı Şehnâme'de bahsi geçen ve en ünlü hükümdarı *Efrâsiyâb* (Alp Er Tunga, Alp Er Tonga) olan İran'ın doğusundaki devletin adıdır. İranlılarla yaptığı savaşlar ve kahramanlığıyla anılan *Efrâsiyâb*, Şehnâme'ye İranlıları en çok uğraştıran hükümdar olarak da geçmiştir.

"*Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;*
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan…" [15]

mısralarında büyük ve sonsuz bir ülke olarak tanımlanan *Tûran,* Birinci Dünya savaşı yıllarının Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Tûran Ülküsü'ne de mülhem olmuş, bu nedenle Gökalp'in Enver ve Talat Paşalar'a karşı ileri derecede hayranlık duymasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Gökalp'in, özellikle Enver Paşa hakkındaki şiiri, Paşa'nın kişiliğine ve düşüncelerine karşı beslediği hayranlığın bir göstergesi niteliğindedir:

Bir kalbsin ki tereddüdsüz, şüphesiz,
Bir ruhsun ki iradeli, imanlı;
Sen olmasan ihtimâl ki şimdi biz
Kalacaktık Avrupa'da bühtanlı.

Herkes me'yûs iken sendin ümid-vâr,
Bu millete ancak senden ümid var…
(…)
Biz hepimiz şüphelerin içinde
İken, vardı sende büyük itminan,
Arş'tan sana ya ilâhî bir müjde
Verilmişti, yahud kudsî bir ferman.

Biliyordun nedir Hakk'ın muradı
O imanla açtın büyük cihadı… [16]

Yukarıdaki mısralarda Enver Paşa'yı *güvenli, irâdeli, imanlı* ve *ümitli* bir kişi olarak tanımlayan Gökalp, millete ancak Enver Paşa'dan ümit olacağını düşünür ve onu millî bir kahraman olarak görür. Şiirin ilerleyen kısımlarında onu daha da yüceltir, Hakk'ın murâdının ne olduğunu bilen Paşa'ya Arş'tan ya ilâhî bir muştu ya da fermân gönderildiğini ileri sürer.

Yahyâ Kemâl, "*Ziyâ Bey, Enver'i en sert bir Müslüman taassubu ile seviyordu. Ne Sarıkamış, ne Arabistan cephesinin turfası, ne Irak bozgunlukları, ne iâşe ve ihtikâr rezâletleri,*

[14] Ziya Gökalp; *Kızılelma,*s. 111-113.
[15] Ziya Gökalp; *Kızılelma,* Haz.: Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1. seri: 2, 1. bs., Ankara 1976, s. 5.
[16] Ziya Gökalp; *Yeni hayat/ Doğru Yol*, Haz.: Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları 3, 1. bs., Ankara 1976, s. 46.

hiçbir şey, Ziyâ Bey'in bu îmânını sarsmamıştı." [17] cümlesi ile başlayan yazısında Gökalp'in Enver Paşa hayranlığını körü körüne bir bağlılık olarak niteler. Bir akşam yemeğinde aralarında geçen konuşmada, Ziyâ Bey'in, kendisiyle Enver Paşa hakkında konuşmaktan çekindiği yolundaki izlenimini dile getirir. Ziyâ Bey'in kendisine "*Neden Enver Paşa hakkında yazı yazmıyorsunuz?"* sorusunu yöneltmesi üzerine kendisinin verdiği cevabı ve akabinde masada esen soğuk havayı anlatır. Nihad Sâmi Banarlı da bu hususta şu cümleleri sar feder: "*Türkiye'de henüz Mustafa Kemal adının iyi bilinmediği yıllarda Ziyâ Bey'in Enver'e bu sarılışı, her şeye rağmen, içine düşülen felâketlerden, Türkiye'yi yine bu Birinci Dünyâ harbi diktatörünün kurtarabileceğine dâir, ikinci bir ümid ve aldanış olmalıdır.*" [18]

Gökalp'in halka gitme ve halk kültüründen beslenme düşüncesinin ürünü olarak dil, din, vatan, Türk destanları, Türk tarihi, askerlik v.b. konularda yalın bir dille yazdığı manzûmeler döneminde yankı bulmuş, şairlere hece ölçüsünün yanısıra masal, hikâye ve destan metinlerini manzûm olarak yazma düşüncesini de teşvik etmiştir. Özellikle, hece ile şiir yazma hususunda Gökalp'in telkinlerinden etkilenen *Beş Hececiler*'den Orhan Seyfi Orhon'un *Peri Kızı İle Çoban Hikâyesi* adlı manzûmesi *Ala Geyik* etkisi ile yazılmış bir izlenim uyandırır. Şiirin başındaki

Çok eski bir zamanda,
Oğuz Han hükümdarmış
İşitmiştim Turan'da
Bir peri kızı varmış

mısraları da manzûmenin Ziyâ Gökalp ile ilgisini sezdirir mahiyettedir. Yahya Kemâl Beyatlı'nın *Mehlikâ Sultan* adlı şiiri de *Ala Geyik* etkisi ile yazılmış şiirler arasında zikredilebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; o bir fikir adamıdır. Farklı konularda ürettiği fikirler kötü durumdan endişe duyan, vatanın ve milletin kurtuluşu için çâreler arayan sorumlu bir insan tipinin göstergeleridir. Bazı fikirlerinde yanılmış olsa da umudunu yitirmemiş, halka ve millete güvenen iyi niyetli tavrından vazgeçmemiş ve manzumeleriyle halkı bilinçlendirmeye devam etmiştir. Halktaki cevherin ve yaratma gücünün farkına varmış, halk kültür ve edebiyatına büyük değer vermiş, yüzyıllarca bastırılan Türklük bilincini uyandırmak için büyük çaba sarf etmiştir.

KAYNAKÇA

BANARLI, Nihad Sâmi; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* MEB. Yay., İstanbul 1998.

GÖKALP, Ziya; *Altın Işık,* Haz.: Şevket Kutkan, Kültür Bakanlığı, 1. seri: 5, 1. bs., Ankara 1976.

GÖKALP, Ziya; *Kızılelma,* Haz.: Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yay., 1. seri: 2, 1. bs., Ankara 1976.

GÖKALP, Ziya; *Yeni hayat/ Doğru Yol*, Haz.: Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı, Yay. 3, 1. bs., Ankara 1976.

KAPLAN, Mehmet; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2,* dergâh yay., İstanbul 1987.

Yahyâ Kemâl; *Siyâsî ve Edebî Portreler,* İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. bs., İstanbul 1986.

[17] Yahyâ Kemâl; *Siyâsî ve Edebî Portreler,* İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. bs., İstanbul 1986, s. 59.
[18] Nihad Sâmi Banarlı; *a.g.e.,* C.2, s. 1113.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 611-627, ANKARA-TURKEY

MAXİMİLİAN'IN MEKSİKA İMPARATORLUĞU VE MEKSİKA'YA GİDEN MISIR ASKERLERİ

Durmuş AKALIN[*]

ÖZET

Meksika bulunduğu konum itibariyle son derece önemli bir ülkedir. Bu yüzden İspanya'dan ayrılıp bağımsız olduktan sonra bir güç mücadelesinin içinde kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile yaşadığı Teksas meselesinden sonra Meksika borç batağında kalmıştır. Bu sıkıntılar yanında bir süre sonra da siyasi çekişmeler başlamış ve ardından Juarez'in duruma hâkim olmasıyla siyasi çalkantılar çözülmüştür. Ancak ekonomik sıkıntıların altından kalkamayınca bu defa İngiltere, Fransa ve İspanya'nın askeri müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır. Askeri operasyon başlamadan önce Londra'da üç devlet bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda da ortak hareket edilmiştir. İngiltere ve İspanya'nın Meksika'dan çekilmesi son derece önemli bir durum olmuştur. İngiltere'nin düşüncesi sadece borçlarını alabilmektir. İspanya ise kendine yakın bir hanedanın Meksika'nın başında olmasını arzu etmektedir. Bu düşünce ile her iki devlet askeri operasyon için hareket etmiştir. Fransa ise her iki devletin düşüncesinden farklı olarak, borçlar konusundan önce, Meksika tahtı ile ilgilenmiştir.

İngiltere ve İspanya'nın Meksika'dan çekilmesiyle Fransa, Maximilian'ı imparator yapmak ve Meksika'yı da Fransa'ya bağlı bir devlet haline getirmek istemiştir. Ancak planlar istediği gibi işlememiş ve askeri mücadele oldukça önemli bir hale gelmiştir. Meksika'da sadece askeri değil siyasi bir karmaşa da vardı. Karmaşa Meksika'nın nasıl yönetileceği üzerineydi. Meksika'da halkın büyük çoğunluğu Juarez'i destekliyordu. Bu karmaşa içinde Fransa'nın desteğini alan bir grup ise Avusturya İmparatorunun kardeşi Maximilian'ın Meksika tahtına geçmesini istiyordu. Bu gruplar düşünceleri doğrultusunda Fransa'dan da destek aldılar. İlk olarak bu düşünceyi III. Napoleon'a ilettiklerinde onun bu konuda aracı olmasını istediler. Tasarıya göre eğer Maximilian bu teklifi kabul etmez ise bu sefer III. Napoleon'un uygun göreceği bir isime teklif götürülecekti. Heyetin görüşmelerinden sonra Maximilian teklifi kabul etti. Ardından birçok Avrupa devletine haber verildi. Bir süre sonra Maximilian eşiyle beraber Meksika'ya gitti ve Meksika İmparatoru olarak görevine başladı. Bu mücadele sırasında Maximilian'a Fransa büyük bir destek vermiştir. Bunun için de birçok asker Meksika'ya savaşa gitmiştir. Bu da yeterli olmayınca Fransa Mısır'dan asker gönderilmesi için Said Paşa ile görüşmüş ve bu görüşme neticesinde bir miktar Mısır askeri Meksika'ya gönderilmiştir. Mısırlı askerlerin gidişleri ve Meksika'daki yaşamları oldukça zor olmuş ve bu askerler savaş boyunca Meksika'da kalmıştır.

[*] Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü, El-mek: duriland@gmail.com

Osmanlı Devleti bu askerlerin gidişini onaylamamıştır. Üstelik bu askerler kendisine sorulmadan gönderilmiştir. Bu yüzden Mısır Osmanlı Devleti tarafından kınanmıştır. İngiltere de Mısır askerlerinin Meksika'ya gönderilmesinden rahatsız olmuştur. Durumu Osmanlı Devleti ve Mısır nezdinde protesto etmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen bu askerler Meksika'da Fransız askerleri ile beraber savaşmışlardır. Giden askerler sayıca azdır ancak sembolik önemleri büyüktür. Bu çalışma ile Maximilian'ın imparatorluk serüveni ve Mısır askerlerinin Meksika'daki mücadelesi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Osmanlı Devleti, Meksika, III. Napoleon, Maximilian

MAXIMILIAN'S MEXICAN EMPIRE AND EGYPTIAN SOLDIERS IN MEXICA

ABSTRACT

Mexica is an important country. Therefore Mexica was in a political rivalry after seperated from Spain and becoming a free country. Mexica faced in large quantities debt with freedom and Texas problem lived between United States of America and Mexica. Afterwards many problems in Mexican politic life started and then Juarez ruled Mexica and gained politic power. With Juarez's accomplishment there was a quiteness in Mexican politic life. But Mexica didn't gained economic accomplishment and then England, France and Spain claimed their loans from Mexican governmet. Mexican government didn't pay his debts to these countries. Afterwards these countries interfered and sent their troops to Mexica. Three countries reached an agreement about on Mexica in London. They conducted on this agreement. It was very important that England and Spain withdrawed their troops from Mexica. England just aimed to take its loans. Spain wanted to see an agreeable dynasty in Mexica. Both countires moved on this platform for intervention. France's consideration was different from both countries. France focused on Mexica dynasty.

With England and Spain's withdrawing their troops from Mexica, France endeavoured for Maximilian. France intended to him a Mexican Emperor and Mexica would be a satellite of France. But France didn't do it and sent more troops. There was not only a military problem but also a politic rivalry in Mexica. Problem was on Mexican ruling system. Juarez was supported by many of Mexican people. A group would like to see Maximilian who was a brother of Austurian Emperor, as a Mexican Emperor. These group was supported by France. This group wanted to see III. Napoleon as a mediator. There was a project on Maximilian. If Maximilian didn't want to be an emperor III. Napoleon would choose a prince for Mexican throne. After many meetings Maximilian accepted to be Mexican Emperor. Then many European countries learned this situation and Maximilian went to Mexica as a Mexican Emperor. France needed more troops for Mexican problem. France negotiated with Said Pasha for more soldiers. Therefore Said Pasha approved this plan and

sent a group of soldiers to Mexica. These soldiers stayed there for a long time. They lived in bad stiuations in this war.

Ottoman Empire didn't approve this stiuation. Also these soldiers went to Mexica without Ottoman Empire's approval. But Egypt was suzerain of Ottoman Empire so Ottoman Empire disapproved Egypt's behavior. England worried about this stiuation too and then protested against sending Egyptian troops to Mexica without Ottoman Empire's approval. After all Eyptian soldiers went to Mexica and they fight with French soldiers. Their number was too few but their important was too more. This article focused on Maximilian's emperor adventure and Egyptian soldiers in Mexican war.

Key Words: Egypt, Ottoman Empire, Mexica, Napoleon III., Maximilian

Giriş

Avrupa'nın önde gelen devletlerinden biri olan Fransa, XIX. yüzyıl içinde de hatırı sayılır bir güçtü. Ancak III. Napoleon, bu dönemde Fransa'nın dış politikada etkin olamadığı düşüncesindeydi ve mizacı gereği hareketli bir politika taraftarıydı. Bu yüzden III. Napoleon iktidara geldikten sonra uluslar arası bir güç olarak harekete geçmek üzere birçok olayla ilgilenmeye başladı. Bir süre sonra da Fransa, Avrupa dışına yayılmaya başladı. Bu yayılma Afrika, Pasifik, Endonezya ve Güneydoğu Asya'da oldu. III. Napoleon etkili ve saldırgan bir dışpolitika izledi. Aynı zamanda Gine, Benin (Önceki adı Dahomey) ve Cezayir'deki faaliyetleri devam ettirdi ancak İtalya ve Meksika'da işler iyi gitmedi.[1]

Fransa'nın Avrupa dışında ilgilendiği en önemli yerlerden biri ise Mısır'dı. Fransa'nın Mısır üzerinde I. Napoleon'dan itibaren oldukça etkin bir nüfuzu vardı. Bu güç Mehmed Ali Paşa zamanında daha da arttı.[2] Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği mücadelede Mehmed Ali Paşa'yı açıkça destekleyen tek Avrupa devletinin kendileri olması nedeniyle Fransızlar bu durumu çok iyi değerlendirdiler. Ardından Mısır'da birçok önemli göreve zamanla Fransız uzmanlar yerleştirildiler.

Mehmed Ali Paşa'nın ölümü ile yerine İbrahim Paşa geçti. Ancak o da kısa bir süre sonra ölünce Abbas Paşa Mısır valisi oldu.[3] Abbas Paşa'nın valiliği sırasında Mısır üzerindeki Fransız ilgisi azalmaya başladı. Abbas Paşa aslında Mısır'da tüm yabancıların etkin olmasına karşıydı ve onların Mısır'ı büyük sorunlara sürükleyeceğini düşünüyordu. Abbas Paşa'nın bu tavrı Mısır'daki en etkin güç olan Fransa'nın zamanla etkinliğini kaybetmesine neden oldu. Üstelik aynı dönemde politika gereği Abbas Paşa'nın mecburen İngilizlere yakın durmaya başlaması ve onlara demiryolu yapımı için izin vermesi Fransa'yı daha da etkisizleştirdi. Ancak Fransa Mısır üzerinde tümüyle etkinliğini kaybetmek üzereyken Abbas Paşa'nın ansızın bir kölesi tarafından öldürülmesi Mısır'da önemli bir değişiklik meydana getirdi.

Abbas Paşa'dan sonra Mısır valiliğine Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğlu Said Paşa geçti.[4] Said Paşa aldığı eğitim ve çevresinde genellikle Fransız uzmanlar olması nedeniyle, Fransızlara fazlasıyla yakınlık duyuyordu. Beklenmeyen bir şekilde vali olması ile Fransa, Said

[1] Kenneth J. Orosz, "French Empire", ***Encyclopedia of the Age of Imperialism,*** 1800-1914, Volumes 1&2, Ed. Carl Cavanagh Hodge, Greenwood Press, London, 2008, s. 241.
[2] İginasi Altundağ, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841,** TTK Basımevi, Ankara, 1945, s. 22.
[3] J. Osetrup, "Abbas I.", *İA*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 10.
[4] Zekeriya Kurşun, "Said Paşa", *DİA*, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1989, s. 573.

Paşa'nın gölgesi altında tekrar Mısır'da etkin güç konumunu geri kazandı. Zamanla, gelen İngiliz uzmanların yerine tekrar Fransızlar geçti. Said Paşa'nın vali olmasıyla birlikte Mısır'a dönen eski yardımcılarından Ferdinand de Lesseps ise Paşa'yı Süveyş Kanalı konusunda ikna etmeyi başarınca bu defa Fransız nüfuzu en üst noktasına çıktı. Lesseps aynı zamanda III. Napoleon'un yakın çevresi ile de irtibatlıydı. Bu sayede bölgede Fransızlar, İngiliz etkisini iyice azaltmayı başardılar. İngiltere ise buna karşılık Osmanlı Devleti ile hareket ederek durumu dengelemeye çalıştı.

Said Paşa oldukça hırslı birisiydi ancak çok ileri görüşlü bir lider sayılmazdı. Yönetimi sırasında fevri kararlar verebiliyordu. Kararlarıyla kendini ve Mısır'ı çoğu zaman zora sokan durumlara sebep oluyordu. Said Paşa, yönetimi sırasında Lesseps'e verdiği kanal açma imtiyazından dolayı Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın yoğun baskısı altında kaldı. Kanal inşaatı ağır ağır ilerlerken bir yandan da sağlığı ile ilgili sıkıntılar ortaya çıkmaya başladı. İçine düştüğü durum kendisi için son derece zordu. Ancak artık adımlar atılmış ve değiştirilmesi son derece zor bir hal almıştı. Mısır'da Said Paşa, oldukça sıkıntılı bir süreçten geçerken Fransa'nın Meksika ile ilgilenmesi onu daha da zor duruma sokacak bir gelişme olarak ortaya çıktı.

Said Paşa yönetiminin sonlarına doğru Fransa, Meksika'daki iç karışıklığa İngiltere ve İspanya ile müdahil oldu. Mesele Meksika'nın borçları yüzünden çıkmıştı. Ancak İngiltere ve İspanya kısa süre sonra Meksika'dan çekildi. Fakat Fransa geri adım atmadı. Üstelik duruma müdahale etmek üzere Fransız askerleri Meksika'ya gönderilmişti. III. Napoleon bu şekilde hem gücünü göstermek hem de Fransa'yı daha güçlü olarak dünya siyasetinde etkin bir noktaya taşımak istiyordu. Ancak işler Fransa'nın hiç de istediği gibi gitmedi ve durum Meksika'da çözülemeyen bir şekil aldı. Durumu değiştiremeyince bu defa Osmanlı Devleti'nden izin dahi almadan Said Paşa'ya bir teklif götürdü. Bu teklife göre Mısır askerlerinin Meksika'ya gönderilmesi isteniyordu. Zor koşullara dayanıklı olan bu askerler ile bir başarı elde edileceği düşünülüyordu. Said Paşa da bu teklife olumlu cevap verdi ve Mısır askerinin Meksika macerası böylece başlamış oldu. Said Paşa'dan sonra İsmail Paşa başa geçti[5] ancak Mısır askeri artık Meksika savaşına çoktan dahil olmuştu.

1. Meksika'da İç Çekişmeler ve Meksika'ya İngiliz, Fransız ve İspanyol Müdahalesi

İspanya'dan ayrıldıktan sonra bağımsız olan Meksika'da iç düzen hemen sağlanamadı ve uzun süre kargaşa devam etti. Bir de bunun üstüne Amerika Birleşik Devletleri ile aralarında Teksas sorunu ortaya çıktı. Bağımsız olmasıyla Meksika, Amerika'ya köle geçişine izin vermedi. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri ile arasındaki sorun büyüdü ve bu sorun savaşa dönüştü. Savaşla birlikte Meksika sadece Teksas'ı değil onun dışında tüm bölgeyi ve Kaliforniya sahillerini de kaybetti. Bu gelişmenin ardından Meksika Avrupa'dan yüklü miktarda borç para aldı. Bu borçlanmalar oldukça yüksek oranlardan yapıldı ve Meksika bir süre sonra bu borçları ödeyemedi.[6]

Fransa, İngiltere ve İspanya Amerika kıtasındaki çıkarları konusunda oldukça hassastılar.[7] Meksika'nın askeri operasyon öncesinde İngiltere, Fransa, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne toplam borcu 80 milyon dolardan daha fazlaydı. Tam rakam 82.315.446 milyon dolardı.[8] Hükümet harcamaları yıllık yaklaşık 1 milyon dolardı. Bu durum içindeyken Meksika

[5] Alaaddin Çetin, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, Fatih Ofset, İstanbul, 1998, s. 119.
[6] R. R. Palmer-Joel Colton, ***A History of the Modern World,*** Eight Edition, McGraw-Hill, 1995, s. 651-652.
[7] Kathryn Abbey Hanna, "The Roles of the South in the French Intervention in Mexico", ***The Journal of Southern History,*** Vol. 20 No: 1, Southern Historical Association, 1954, s. 5.
[8] Ryal Robert Miller, "Arms across the Border: United States Aid to Juarez during the French Intervention in Mexico" ***Transactions of the American Philosophical Society,*** Vol. 63 No: 6, American Philosophical Society, 1973, 6.

Kongresi tüm dış borçların ödemesini 2 yıllığına durdurunca Meksika'ya askeri operasyona neden olan krizin fitili ateşlenmiş oldu.[9]

İngiltere, Fransa ve İspanya, Meksika'ya alacakları için 1861'de müdahale etmeden önce Meksika'da iç savaş yaşanıyordu. Benito Pablo Juárez (Liberal) ve Miguel Miramon (Muhafazakâr) bu çekişmenin karşılıklı taraflarıydı.[10] Meksika'da 1855'te liberallerin mevcut yönetime karşı ayaklanması 1860'a kadar devam etti. Ancak bu karışıklık içinde her ne kadar liberaller gücü ellerine alsalar da ekonomik olarak ülke iflas noktasına gelmişti.[11] Juarez, Meksika'da 1860'tan itibaren güçlü hale geldi ve rakipleri olan Miramon ve Almonte gibi isimler ülkeyi terk ederek Avrupa'ya sığındılar.[12] 1861'de askeri operasyon başlamadan önce Juarez anayasal başkan olarak tüm gücü eline almıştı.[13]

Juarez, Temmuz 1861'de ülkenin ekonomik durumunu gerekçe gösterip borç ödemelerini askıya aldı. Bunu, İngiltere ve Fransa'nın diplomatik ilişkileri kesmesi takip etti.[14] Avrupa'nın bu şekilde karar almasında, Meksika'daki siyasi kavgalardan dolayı Avrupa'ya sığınan kimseler de etkili oldu. Bir süre sonra da İngiltere, Fransa ve İspanya'nın ortaklığı ile Londra Konvansiyonu ortaya çıktı.[15] Ekim 1861'de Londra Konvansiyonu imzalandı ve Aralık 1861'de ilk birlikler Meksika'ya çıktı.[16] İngiltere'nin Fransa ve İspanya ile Meksika'ya askeri müdahalede bulunmasında Palmerston'un Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı hoşnutsuzluğu ve Lord Russell'ın Meksikalılar için monarşinin daha iyi bir tercih olacağı düşüncesi de etkili oldu.[17]

Londra Konvansiyonu'nun imzalanmasından sonra İngiliz, Fransız ve İspanyol gemileri Veracruz'a geldi.[18] Veracruz'a ilk gelenler İspanyol birlikleriydi. İngiliz ve Fransız askerleri onları takip etti.[19] Askeri harekât başlamadan önce Londra Konvansiyonu'na göre üç ülkenin komutanları borçlar meselesini görüşmek üzere başkent Mexico'ya gitti. Yapılan görüşmelerden sonra Soledad Konvansiyonu (şubat 1862) ortaya çıktı. Ancak sonuç alacaklı hükümetleri memnun etmedi.[20]

Meksika'ya gelmelerinden daha bir iki hafta sonra İngiliz ve İspanyol liderler, olayların seyrinden ve Fransızların niyetinden tereddüt etmeye başladılar.[21] Sadece bir borç meselesi dışında başka içlere de alet olduklarını düşünmeye başlayınca birliklerini 9 Nisan 1862'de Meksika'dan çektiler.[22] Böylece Fransa kendini serbest hissetmiş oldu.[23]

---

[9] Frederic Bancroft, "The French in Mexico and the Monree Doctrine", ***Political Science Quarterly,*** Vol. 11 No: 1, The Academy of Political Science, 1896, 30.
[10] Ann Pottinger Saab, "Mexico and the Foreign Policy of Napoleon III by Michele Cunningham", ***The International Review,*** Vol. 24 No: 2 2002, 427.
[11] Robert H. Duncan, "Political Legitimation and Maximilian's Second Empire in Mexico, 1864-1867", ***Mexican Studies/Estudios Mexicanos,*** Vol. 12 No:1, University of California Press, 1996, 30.
[12] John W. Foster, "Maximilian and his Mexican Empire", ***Records of the Columbia Historical Society,*** Vol.14 Washington, 1911, 185.
[13] Frederic Bancroft, a.g.m., s. 30.
[14] John D. French, "Commercial Foot Soldiers of the Empire: Foreign Merchant Politics in Tampico", ***The Americas,*** Vol. 46 No: 3, Academy of American Franciscan History, 1990, s. 297.
[15] John W. Foster, a.g.m., s. 185.
[16] John D. French, a.g.m., s. 297.
[17] Paul H. Scherer, "Partner or Puppet? Lord John Russell at the Foreign Office, 1859-1862", ***Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies,*** Vol. 19 No: 3, The North American Conference on British Studies, 1987, s. 364.
[18] Frederic Bancroft, a.g. m., s. 31-32.
[19] Ryal Robert Miller, a.g. m., s. 6.
[20] Ann Pottinger Saab, a.g. m., s. 427.
[21] Frederic Bancroft, a.g. m., s. 31-32.
[22] Ryal Robert Miller, a.g.m., s. 6.
[23] Frederic Bancroft, a.g.m., s. 31-32.

İngiltere ve İspanya'nın geri çekilmesinin ardından Fransa, Meksika hükümetinden alacağı olan 27 milyon doları talep etti. Ancak Meksika hükümetinin bunu ödeyebilme imkânı yoktu. Bunun üzerine birkaç ay içinde 35.000 kişiye ulaşan Fransız askeri gücü harekete geçti ve bir süre sonra başkent Mexico dahi düştü.[24] Bu operasyon sırasında Fransız askeri gücünün başında General Elie Forey vardı ve kendisi III. Napoleon'un isteklerini gerçekleştirmede önemli bir rol üstleniyordu.[25] Askeri harekât sırasında Fransızlar sahillere ve başkente kolayca girdiler. Ancak 1862'de Puebla'da Meksikalılar güçlerini gösterdiler. Bunun üzerine Fransa 1863 yılı içinde daha geniş ve daha kapsamlı bir askeri faaliyete giriştir.[26] Bu gelişmeler devam ederken Juarez'in ordusu Maximilian ve Fransa'ya karşı savaşta Amerika tarafından desteklendi. Bu destek silah, asker ve para şeklinde gerçekleşti.[27] 1863'te Meksika'nın başkenti ele geçirilince Juarez, San Luis Potosi'de kendi hükümetini kurdu. Ancak Fransız ordusu kendisini burada rahatsız etmeye başlayınca Sultillo'ya geçti. Ardından da Amerika Birleşik Devletleri sınırına yakın Paso del Notre ön plana çıktı (1865).[28]

Askeri harekâtın en başında İngiltere'nin amacı sadece parasını almaktı ve bunun için gümrüklerin kontrol edilmesi düşüncesindeydi. İspanya ise Meksika'da bir Bourboun monarşisi kurulmasını istiyordu. III. Napoleon'un ise gizli bir projesi vardı ve bu projeye göre Meksika'yı bir Fransız uydu devleti haline getirmek istiyordu. III. Napoleon, bu düşüncesi doğrultusunda, Avusturya Arşidükü Maximilian'ı imparator yapmak için harekete geçti. Ardından Maximilian imparator ilan edildi ve bir süre Meksika'yı yönetti. Ne var ki Fransız askeri güçleri tüm Meksika'yı ele geçiremedi. Aynı dönemde bir iç savaş içinde olduğu için çökmesi beklenen Amerika Birleşik Devletleri çökmedi. Amerika 1865'ten sonra Fransız hükümetini güçlü bir şekilde protesto etmeye başladı ve bir süre sonra Fransa askeri güçlerini Meksika'dan çekmek zorunda kaldı.[29] 1865'in sonlarında III. Napoleon birliklerini Meksika'dan üç aşamalı çekeceğini duyurdu. İlk grup Kasım 1866'da; ikinci grup bundan 4 ay sonra; son grup ise 1867 Kasım'ında Meksika'dan çekildi.[30]

2. III. Napoleon'un Meksika İmparatorluğu Projesi

Fransa, askeri müdahale olmadan çok önce bile Meksika ile ilgileniyordu.[31] XIX. yüzyılın ilk yarısında da Meksika'ya karşı Fransa'nın askeri bir hamlesi olmuştu. Bu hamle 1838-1839'da Louis Philippe döneminde Veracruz'un bloke edilmesi ve ardından bombardıman edilmesiydi.[32] Ancak III. Napoleon döneminde gerçekleşen askeri harekât en önemli girişimdi ve bu girişim yönetiminin en çılgın işlerinden biri oldu.[33] III. Napoleon'un Meksika ile biraz daha fazla ilgilenmesine neden olan eşiydi. İspanyol doğumlu eşi Eugénie, Amerika kıtası ile oldukça ilgiliydi.[34] Eugénie kendisini Meksika hakkında uzman olarak görüyordu. Aynı zamanda ona göre Meksikalılar İspanyol kabul edilebilirdi.[35]

[24] Frederic Bancroft, a.g.m., s. 33-34.
[25] Ryal Robert Miller, a.g.m., s. 5.
[26] John W. Foster, a.g.m., s. 189.
[27] Ryal Robert Miller, "Lew Wallace and the French Intervention in Mexico", ***Indiana Magazine of History,*** Vol. 59 No: 1, Trustees of Indiana University, 1963, s. 32.
[28] John W. Foster, a.g.m., s. 194-195.
[29] R.R. Palmer-Joel Colton, a.g.e., s. 651-652.
[30] Ryal Robert Miller, a.g.m., s. 7.
[31] Gary S. Dunbar, "The Compass Follows the Flag: The French Scientific Mission to Mexico, 1864-1867", ***Annals of the Association of american Geographers,*** Vol. 78 No: 2, Taylor&Francis Ltd., 1988, 230.
[32] Nancy N. Barker, "The Factor of "Race" in the French Experience in Mexico, 1821-1861", ***The Hispanic American Historical Review,*** Vol. 59 No: 1, Duke University Press, 1979, s. 71.
[33] Nancy N. Barker, "From Texas to Mexico: An "Affairiste" at Work" ***The Southwestern Historical Quarterly,*** Vol. 76 No: 1, Texas State Historical Association, 1972, 15.
[34] Nancy N. Barker, a.g.m., s. 19.
[35] Nancy N. Barker, a.g.m., s. 70.

III. Napoleon, Meksika hakkındaki projesi doğrultusunda Avusturya Arşidükü Maximilian'ı imparator yapmak için harekete geçti.[36] III. Napoleon'un Meksika'daki temsilcisi ve bu projeyi gerçekleştirecek olan Dubois de Saligny'ydi ve Saligny, bu iş için 1860'ta görevlendirilerek Meksika'ya gitmişti.[37] Saligny'nin Meksika'daki görevi Fransız nüfuzunun bölgeye girmesini sağlamaktı.[38]

Meksika'ya müdahale konusunda III. Napoleon ve Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç savaşta olmasını bir fırsat olarak gördü ve bu ortamda Meksika'da monarşinin yerleştirilebileceği düşüncesine kapıldı. İspanya ise daha önceki hakim güç pozisyonunu geri kazanma düşüncesindeydi. İngiltere ise özel bir hesaba sahip olmamakla birlikte ticari kaygıları ve Fransa ile İspanya'nın bölgede tekel olmasını engelleme düşüncesi ile bu maceraya atıldı. Ancak bu hesapta Amerika'nın gerçek gücü tam olarak hesaplanmamıştı.[39]

III. Napoleon, Meksika'nın içinde olduğu zor koşulları ve büyük ülkelerin kendi sıkıntılarını bir fırsat olarak gördü. Bu fırsatı değerlendirip Meksika'da bir imparatorluk kurmak istedi.[40] Meksika'da Fransızlar tarafından desteklenen yerel güçler ve Fransızlar yeterince güçlenince bir deklarasyon yayınladılar. Bu deklarasyonla Arşidük Maximilian İmparator unvanı ile Meksika'ya davet edilecek ve eğer kabul etmez ise III. Napoleon'un uygun göreceği Katolik bir prens seçilecekti.[41]III. Napoleon da Meksika İmparatoru olarak Avusturya İmparatoru Francis Joseph'in genç kardeşini seçti.[42]

Maximilian'a 10 Nisan 1864'te Trieste yakınlarındaki Miramar Şatosu'nda Meksikalı bir heyet tarafından *Meksika İmparatorluğu* resmen teklif edildi.[43] Maximilian'a teklifi götüren Meksikalı heyetin başında Gutiérrez de Estrada vardı[44] ve teklif götüren heyet 10 kişiden oluşuyordu.[45]Maximilian Meksika İmparatoru olmadan önce kendisinin Yunan Kralı olması da gündemdeydi.[46] Eğer Maximilian imparatorluk görevini kabul etmez ise III. Napoleon'a tekrar başvurulacak ve o da başka bir Katolik prens tavsiye edecekti.[47]Maximilian kendisine gelen heyetle görüşmede Meksika halkının kendisini istemesi gerektiği üzerinde durdu. Bu konuda kendine gerekli güvenceler verilince de Meksika'ya gitmeye karar verdi.[48] Maximilian'ı ikna çabaları aslında epey uzun sürdü. Bu girişim 1861'de başladı ve Nisan 1864'te ancak sonuç verdi.[49]

Meksika heyetinin teklifini kabul eden Maximilian, eşiyle beraber, 14 Nisanda Miramar'dan Meksika'ya hareket etti. Giderken de 19 Nisanda Papa IX. Pius'u ziyaret etti.[50] Ayrıca Fransa, Avusturya, Belçika, Hollanda, Portekiz, Prusya, Rusya, İspanya, İsviçre ve İngiltere'yi bilgilendirdi.[51]Maximilian Avusturya'dan Meksika İmparatoru olarak *Novara* ve ona

[36] R.R. Palmer-Joel Colton, a.g.e., s. 651-652.
[37] Nancy N. Barker, a.g.m., s. 18.
[38] Kathryn Abbey Hanna, a.g.m., s. 6.
[39] John W. Foster, a.g.m., s. 187-188.
[40] N. Andrew-N. Cleven, "The Ecclesiastical Policy of Maximilian of Mexico", ***The Hispanic American Historical Review,*** Vol 9 No: 3, Duke University Press, 1929, s. 323.
[41] John W. Foster, a.g.m., s. 190.
[42] Nancy N. Barker, a.g.m., s. 31.
[43] Arnold Blumberg, "The Italian Diplomacy of the Mexican Empire, 1864-1867", ***The Hispanic American Historical Review,*** Vol. 51 No: 3, Duke University Press, 1971, s. 497.
[44] N. Andrew-N. Cleven, a.g.m., s. 324.
[45] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 31.
[46] D. Dawson, "The Archduke Ferdinand Maximilian and the Crown of Greece, 1863", ***The English Historical Review,*** Vol. 37 No. 145, Oxford University Press, 1922, s. 107-108.
[47] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 30.
[48] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 31.
[49] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 8.
[50] N. Andrew-N. Cleven, a.g.m., s. 324.
[51] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 36.

eşlik eden *Themis* gemisi ile hareket etti[52] ve 1864'te Mexico City'e vardı.[53] Maximilian'ın Meksika'daki resmi imparatorluk töreni ise 12 Haziran 1864'te yapıldı.[54]

Maximilian ve eşi Charlotte Avrupa'da saygın kişilerdi ve önemli ailelerin üyeleriydiler. Maximilian aynı zamanda Belçika Kralı Leopold'un torunuydu.[55]Leopold bu nedenle torununa askeri açıdan da destek verecekti. Charlotte'nın kuzeni İngiltere kraliçesi Victoria'ydı. Amerika kıtasındaki devletlerin büyük bir çoğunluğu Juarez tarafındaydı. Şilerden sadece Brezilya imparatoru II. Dom Pedro, Maximilian'a destek verdi. O da Maximilian'ın kuzeniydi.[56]

Maximilian Meksika'daki varlığına rağmen halk tarafından çok fazla destek görmedi. Maximilian, Juarez'i çağırıp görüşmek için davette bulunmasına rağmen Juarez nazik bir şekilde davrandı. Ancak Maximilian'ın istediği noktaya gelmedi.[57]Zaten Meksika'ya Fransa'nın gerçekleştirdiği askeri harekât ve Maximilian'ın gelişibirçok Meksikalı tarafından emperyalist bir eylem olarak görüldü.[58]

Fransa dışında aslında Avrupa büyük güçlerinin neredeyse tamamı Maximilian'ı desteklemedi. Maximilian Meksika'ya gidişi öncesinde kendisine destek aradı. İngiltere bu girişimlere hiçbir askeri ve mali yardım yapmayacağı şeklinde karşılık verdi.[59]Meksika'da Fransızların mücadelesinin yoğunlaştığı sırada ise Lord Russell, Maximilian'a, Fransa'nın Meksika'da bir monarşikurmasını desteklemeyeceğini bildirdi.[60] Tüm gayretlere rağmen Amerika Birleşik Devletleri de Maximilian'a destek vermedi ve Juarez'i desteklemeye devam etti.[61] Maximilian'ın Meksika'da imparator olma girişimi Almanya'nın da işine gelmedi. Maximilian ilerde Almanya için sıkıntı olabilirdi.[62] Bir süre sonra da Bismarck, Meksika'ya gönderdiği temsilcisi Anton von Magnus aracılığı ile açıkça Maximilian'ın karşısında yer aldı.[63]

1864 ve 1865 yılları Juarez taraftarları için hiç de iyi geçmedi. Her yerde imparatorluk orduları başarı elde ediyordu. Ardından Juarez ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 3 Ekim 1865'te imparatorluk resmen kurulmuş oldu. Ancak buna rağmen Juarez taraftarı askeri güçler tam olarak yok edilemedi. Gerilla taktiği ile varlıklarını devam ettirdiler.[64] Juarez, 1866'dan itibaren kendini toparladı ve sayısal olarak taraftarları her geçen gün artmaya başladı. Bunun üzerine Maximilian'ın eşi Paris'te ve Papa nezdinde girişimlerde bulunarak eşine destek aradı.[65]

Fransız birliklerinin tüm gayretlerine rağmen Juarez engeli bir türlü aşılamadı. Bunun üzerine Fransa Meksika sahillerindeki gemilerini 1865'ten itibaren azaltmaya başladı.[66] Bir süre sonra da Maximilian ve Fransız komutan arasındaki görüş ayrılıklarının da etkisiyle Mexico City, 5

[52] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 15.
[53] Ann Pottinger Saab, a.g.m., s. 428.
[54] N. Andrew-N. Cleven, a.g.m., s. 325.
[55] Robert H. Duncan, s. 29.
[56] Robert H. Duncan, s. 36.
[57] John W. Foster, a.g.m., s. 195.
[58] Kathryn Abbey Hanna, a.g.m., s. 4.
[59] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 9.
[60] Paul H. Scherer, a.g.m., s. 366.
[61] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 36.
[62] Frank G. Weber, "Bismarck's Man in Mexico: Anton von Magnus and the End of Maximilian's Empire", ***The Hispanic American Historical Review,*** Vol. 46 No: 1, Duke University Press, 1966, s. 53.
[63] Frank G. Weber, a.g.m., s. 55.
[64] John W. Foster, a.g.m., s. 197.
[65] John W. Foster, a.g.m., s. 199.
[66] Benjamin Franklin Gilbert, "French Warships on the Mexican West Coast, 1861-1866", ***Pacific Historical Review,*** Vol. 24 No: 1, University of California Press, 1955, 33.

Ocak 1867'de Fransızlar tarafından kesin olarak terk edildi.[67]18 Ocakta da Meksika'dan tüm askerler çekildi. Böylece askeri operasyon başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.[68] Maximilian başkentini terk etmeden birkaç hafta önce Kilise'de yaptığı konuşmada "*Bir Habsburg zor durumlarda asla pes etmez*" demişti. Ancak kaderini belirleyecek son savaşta büyük gayret göstermesine rağmen başarısız oldu ve 19 Haziran 1867'de kurşunadizildi.[69]Ardından Juarez tekrar otoriteyi eline aldı.[70] Juarez'in 1867'de Meksika'da söz sahibi olması, Amerika'daki diğer toplumları da etkiledi.[71] (Mccornack, 1958: 317-318).

3. Meksika'ya Mısır'dan Asker Götürülmesi

Mısır'ın Sudanlı askerleri Mısır dışında birçok görevde bulunmuştu. Mehmed Ali Paşa onları Arabistan ve Mora'da görevlendirmişti. Said Paşa zamanında ise bir kısım Sudanlı asker, III. Napoleon'un isteği ile Meksika'ya Fransa'ya karşı isyanın bastırılmasına gönderildi.[72] Sudanlı askerler birçok askeri operasyonda kullanıldı. XIX. yüzyıl boyunca bu askerlerin kendi toprakları dışındaki en önemli görevleri Yunan İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmalarıydı. Ardından Suriye'de bu defa Osmanlı Devleti'ne karşı savaştılar. Daha sonra III. Napoleon tarafından Meksika'ya götürüldüler. Bir kısım Sudanlı asker de Afrika'daki mücadeleleri için Almanlar tarafından kullanıldı. Birçok kez Mısır ordusunda ve garnizonlarında Somali, Uganda ve Etiyopya'da görev aldılar.[73]

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda eski gücünü kaybetmiş durumdaydı. Bu yüzden Avrupa büyük devletleri ile ilişkilerinde birçok kez zararına olan meselelerde çok büyük gayretler sarf etmesine rağmen etkin bir pozisyon alamıyordu. Bu durumlardan biri de Fransa'nın Mısır üzerine olan politikalarıydı. Osmanlı Devleti, Mısır ile Fransa arasındaki ilişkiyi mecburen sessiz kalıp onaylamak durumunda kalıyordu. Onaylamaya mecbur bırakıldığı konulardan biri de kendisine sorulmadan Fransa'nın Mısır askerlerinden bir kısmını Meksika'ya götürmek istemesiydi. Mısır askeri Meksika'da Habsburg Arşidükü Maximilian'a yardım için Kuzey Amerika'ya götürülecekti. Bunlar Sudanlı askerlerdi. Fransızlar, Veracruz'da Mart 1862'de daha fazla kuvvete ihtiyaç duydular. Ancak Fransız askerlerinin büyük bir çoğunluğu bölgenin endemik hastalıkları ile uğraşıyordu. Bunların en başta geleni ise Sarı Humma'ydı. Fransızlar Afrikalıların bu tür hastalıklara karşı bağışıklığı olduğunu biliyorlardı.[74]Sudanlı askerlerin götürülmesinin en önemli sebebi Avrupalı askerlerin hastalıklarla karşı karşıya kalmaları halinde Afrikalı askerlerin bu hastalıklara dayanıklı olacağının düşünülmesiydi. 1863 başlarında Mısır'dan getirilen bu askerler Veracruz ve Tierra Caliente bölgesine gönderilecekti.[75]

Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır ve Said Paşa 1840'tan beri neredeyse bağımsız bir haldeydi. İngiltere her ne kadar Osmanlı Devletini destekleyen politikalar benimsese de Fransa,

[67] Brian Hamnett, "Mexican Conservatives, Clericals, and Soldiers: The "Traitor" Tomás Mejia through Reform and Empire, 1855-1867", ***Bulletin of Latin American Research,*** Vol. 20 No: 2, Blackwell Publishing, 2001, s. 205.
[68] Frederic Bancroft, a.g.m., s. 42.
[69] John W. Foster, a.g.m., s. 200-201.
[70] R.R. Palmer-Joel Colton, a.g.e., s. 651-652.
[71] Richard B. McCornack, "Juarez and Latin America, 1867-1872", ***Revista de Historia de America,*** No. 46, Pan American Institue of Geography and History, 1958, s. 317-318.
[72] Hassan Ahmed Ibrahim, "The Egyptian Empire 1805-1885", ***The Cambridge History of Egypt*****,** Volume 2, Ed. M. V. Daly, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 206.
[73] Douglas H. Johnson, "The Structure of a Legacy: Military Slavery in Northeast Africa", ***Ethnohistory,*** Vol. 36 No 1, Duke University Press, 1989, s. 73.
[74] Andrew McGregor, **A Military History of Modern Egypt**, Praeger Security Internatıonal, London, 2006, s. 135-136.
[75] John Dunn, "A Black Corps d'Elite: An Egyptian Sudanese Conscript Battalion with the French Army in Mexico, 1863-1867, and It's Survivors in Subsequent African History", ***The Journal of Military History,*** Vol 60 No: 3, Society for Military History, 1996, s. 559.

Mısır'ın bağımsızlığı için üstü kapalı destek veriyordu.[76] Bu konuyla ilgili ilk olarak III. Napoleon, Mehmed Said Paşa'ya Mısır'ın Sudan askerlerinden Meksika'ya gönderip gönderemeyeceğini sordu.[77] Bu kapsamda 1862'de Fransa, Kahire ile görüşmeye başladı ve görüşmeler neticesinde Mısır hükümeti Meksika'daki askeri faaliyetler için 1.500 asker göndermeye karar verdi. Ancak bu durum Osmanlı Devleti'nden gizlendi. Çünkü görünüşte Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere'nin göstereceği tepkiden çekinildi.[78]

Said Paşa'nın razı olmasıyla birkaç ay içinde 447 askerden oluşan bir tabur kurulabileceği Fransızlara bildirildi.[79] 1 Ocak 1863'te de bir Fransız gemisi (*La Seine*), Toulon'dan hareket ederek İskenderiye'ye vardı. Gemide 1.100 Fransız askeri vardı. Bu askerler Vietnam taraflarındaki Fransız sömürgelerine gidiyordu. Bu askerler boşaltıldı ve trenle Kızıldeniz sahillerine gönderildi. Ancak gemi limanda beklerken 6 Ocak gecesi ve 7 Ocak sabahı karışıklık çıktı ve 50'ye yakın adam tutuklandı. Bu adamlar çok acil ve hızlı bir biçimde şehir dışına nakledildi. O gece Fransız gemisi liman dışına çıktı ve yeni tutuklanan bu adamlarla birlikte 450 düzenli Mısır askeri 8 Ocak 1863 sabahı İskenderiye'den hareket etti.[80]

Askerlerin başında daha önceden Suriye'de Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşan Cabertullah Muhammed vardı. Mısır'dan hareket eden kuvvetler Veracruz'a vardığında bunlardan 70'i tifodan iş göremez duruma geldi. Kuvvetlerin başındaki kumandan da Sarı Humma'ya yakalandı. Daha sonra kumandan olarak askerlerin başına Muhammed Elmas Bey geçti. Ancak bu askerlerden hiçbiri Fransızca bilmiyordu. Bu durum onların iş görmelerinde büyük sorun oldu. Bunlar Fransız tüfekleri ve Cezayir üniformalarıyla teçhiz edildi. Sudanlı askerlere orada *les E'gyptiennes* adı verildi.[81]

Gelişen olaylar üzerine Amerika Birleşik Devletleri'nin İskenderiye'deki konsolosu William S. Thayer çok acil bir şekilde Mısır Hidivliğinin Dışişleri Sorumlusu Zülfikar Paşa'nın yanına gitti. Ancak Zülfikar Paşa şehir dışında bulunuyordu. Ardından İskenderiye valisinin yanına gitti ve bu askerlerin götürülmemesi için uyarıda bulundu. Thayer ilk başta bu askerlerin Fas için gönderildiğini zannetti ancak bir süre sonra bunların Meksika'ya gittikleri anlaşıldı.[82]

13 Ocakta Zülfikar Paşa şehre gelince hemen Amerikan konsolosu Thayer ile görüştü. Paşa bu askerlerin Meksika'ya gittiğini kabul etti. III. Napoleon'un 1.500 asker istemesine rağmen sadece 500 asker gönderildiğini söyledi. Paşa'ya göre bu dostça bir yardımdı. Thayer ise Monroe Doktirine atıfta bulundu. Thayer duruma tepki gösterdi ve bu eylemin iki problemi doğuracağını söyledi. Birincisi eğer Osmanlı Devleti bunu öğrenir ve kabul eder ise bu durumda Osmanlı Devleti de Meksika Cumhuriyeti ile savaşa girmiş olacaktı. Diğer yandan eğer bu duruma izin vermez ise o zaman da Mısır, Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş duruma düşecekti.[83]

17 Ocakta Zülfikar Paşa Thayer ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Zülfikar Paşa Osmanlı Devleti'ne herhangi bir bilgi verilmediğini ve Amerika Birleşik Devletleri ile de aralarında herhangi bir yanlış anlaşılma olmamasını istedi. Ayrıca Hidivin Sultana özür dileyen bir açıklama yapacağını bildirdi. Bir de gönderilenlerden başka yeni askerlerin gönderilmeyeceğini ekledi. Tüm bunlara rağmen Thayer belki askerler geri çağırılır düşüncesiyle ısrar etmeye devam etti. Ancak bir süre sonra ısrarından vazgeçti. Bunun da iki sebebi vardı. Birincisi Said Paşa 18

[76] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 59.
[77] Andrew McGregor, a.g.e., s. 135-136.
[78] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 59.
[79] Andrew McGregor, a.g.e., s. 135-136.
[80] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 60.
[81] Andrew McGregor, a.g.e., s. 135-136.
[82] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 60.
[83] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 60.

Ocakta ölmüştü ve yerine İsmail Paşa geçmişti. İkincisi ise Amerika'dan kendisini cesaretlendirici haberler gelmemişti ve Amerika iç savaşı nedeniyle Meksika ile bir sorun yaşamak istemiyordu.[84]

Gönderilen Mısır askerlerinin Fransız ordusuna uyarlanması taktik olarak yanlıştı. Bu askerler Fransız üniformaları ile giydirilmişlerdi ve Fransız komutanlar tarafından kumanda ediliyorlardı. Ancak yine de bu askerler birçok Avrupalı askere göre Meksika'nın hava koşullarına daha kolay uyum sağladılar. Bunlar Veracruz hattındaki trenlerde kullanıldı. Ayrıca 50'şerli gruplara ayrılarak değişik yerlerde hizmet ettiler.[85] Ancak Said Paşa'nın ölümü ve İsmail Paşa'nın politikaları nedeniyle Mısırlı askerler Mısır Hidivliği tarafından çok fazla ilgi görmedi. İsmail Paşa'ya göre gönderilen bu askerler sadece Fransa'nın Mısır hakkında iyi düşüncelere sahip olması için atılmış bir adımdı.[86]

Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi Âli Paşa, Fransa'nın Meksika'daki pozisyonu ve İngiltere'nin bu konudaki görüşlerini içeren bir belgeyi 30 Ocak 1862'de haber verdi.[87] Mısır askerlerinin Osmanlı Devleti'nden izin alınmadan Meksika'ya götürülmesi İngiltere'nin de dikkatini çekti ve İngiltere duruma tepki gösterdi. Lord Palmerston bu durum karşısında tepkisini Avam Kamarası'nda yaptığı bir görüşme sırasında dile getirdi. İngiltere'ye göre Fransa'nın bu tavrı kabul edilemezdi. Lord Palmerston'un tavrı 26 şubat 1863 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi Muzurus Bey tarafından Babıâli'ye de bildirildi.[88]

Muzurus Bey'in gönderdiği tahrirata göre Lord Palmerston, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukuna vurgu yapmış ve Padişah'ın Mısır askerinin, Mısır'ın ve Mısır ahalisin yöneteni olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Padişahının bizzat izni olmadan Mısır askeri gücünün hiçbir kuvvetinin kullanılamayacağını ve Mısır paşasının bu kuvveti yabancı bir hükümdarın emri altında hareket etmek üzere başka bir memlekete gönderemeyeceğini bildiriyordu. İngiltere bu durumu tamamen uygunsuz ve padişah'ın hukukunun ihlali olan bir durum olarak görüyordu. İngiltere bu durumun aynen Fransa'ya da bildirilmesi gerektiği noktasındaydı. İngiltere'ye göre bu şekilde Mısır askerlerinin gönderilmesi aynı zamanda usulsüz bir hareketti. Mısır askerlerinin bulundukları yerlerden sorgusuz sualsiz cebren ve angaryaya tabi tutularak alınması İngiltere için kabul edilmesi mümkün olmayan bir durumdu. Bu askerler işlerinden, evlerinden ve ailelerinden zorla alınıyorlardı. Fransa'nın Lehistan'daki durumunun bir benzeri olan bu hadiseye karşı konması gerektiği Lord Palmerston tarafından Avam Kamarası'nda dile getirilmişti.[89]

Lord Palmerston, aynı konu ile ilgili daha sonra 19 Mart 1863 tarihinde de Meksika'ya Mısır askerinin götürülmesine tepkili olduğunu belirtti. Palmerston'un bu tepkisi yine Osmanlı elçiliği tarafından İstanbul'a bildirildi.[90] Osmanlı Devleti de o günkü şartlar gereği duruma çok da müdahale edemedi. Giden askerler aslında çok büyük bir yekûn teşkil etmiyordu. Aynı zamanda çok da başarı elde etmiş değillerdi. Dil bilmemeleri büyük sorun teşkil ediyordu. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti bu durum karşısında çok büyük bir tepki göstermedi. Durum İngiltere açısından da üzerinde fazlaca durulan bir mesele olmadı.

Maximilian, Fransa'nın desteği ile Meksika tahtına oturunca vakit kaybetmeden Osmanlı Devleti'ne Mısır askerlerinin kendisine sorulmadan gelmesini de telafi etmek üzere memurlar gönderdi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya çalıştı. Tüm bunlardaki asıl kasıt ise

[84] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 60.
[85] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 61.
[86] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 65.
[87] BOA (HR.SFR (3). 62/18).
[88] BOA (HR.TO. 55/41).
[89] BOA (HR.TO. 55/41).
[90] BOA (HR.SFR (3) 75/35).

Osmanlı Devleti'ne sorulmadan Mısır askerinin Meksika'ya savaşmaya götürülmesini telafi etmek ve Mısır'ın da hükümdarı olan Osmanlı Devleti'ne bu nedenle teşekkür etmekti.

Osmanlı Devleti, Meksika'da olan biteni Paris elçiliği aracılığı ile takip ediyordu. 2 Eylül 1864'te Osmanlı Devleti'nin Paris elçisi Cemil Paşa Meksika İmparatoru'nun tahta oturmasını haber vermek üzere bir memurun İstanbul'a ve Atina'ya geleceğini haber verdi.[91] 9 Eylül 1864'te Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bu doğrultuda yine Cemil Paşa, İmparator Maximilian'in Meksika tahtına oturduğuna dair ayrıca bir bilgilendirme yazısı gönderdi.[92]

Maximilian uluslararası alanda kendini tanıtmak için büyük gayret gösterdi. Her ne kadar Meksika ile Osmanlı Devleti arasında çok fazla bağ olmasa da, Pablo Martinez del Rio'yu Babıâli'ye Meksika İmparatorluğu'nu tanıtması için gönderdi. Aynı mesele ile ilgili 15 Eylül'de Hidalgo, Paris'teki Türk Büyükelçiliğindeydi. 7 Ekim 1864'te Meksika Devleti'ni temsil eden özel bir heyet İstanbul'a geldi. 15 Ekim 1864'te de Maximilian, Osmanlı Devleti tarafından Meksika İmparatoru olarak tanındı. Bu şekilde başka ülkelere de heyet gönderildi.[93]

Maximilian kendisini destekleyen yurt dışındaki destekçisi devletlerin liderlerine madalya ve benzeri türde hediyeler gönderdi. Bunlar arasında III. Napoleon (Fransa), Franz Josef (Avusturya), Çar Aleksandr (Rusya), II Pedro (Brezilya), II. Victor Emanuel (İtalya), I. Wilhelm (Prusya), Sultan Abdülaziz (Osmanlı Devleti), XV Charles (İsveç ve Norveç), IX Christian (Danimarka), II Leopold (Belçika), I Luis (Portekiz) ve diğerleri yer alıyordu.[94]

24 Mart 1865'te ise Osmanlı Devleti de Meksika'daki askerleri bir nişanla taltif etmiştir. Aynı şekilde Meksika'dan İmparatorun nişanını getirecek bir memurun da yakında İstanbul'a geleceği yine Paris elçiliği tarafından haber verilmiştir.[95]

Ekim 1864 sonlarında birçok Avrupa ülkesi Maximilian'ı Meksika İmparatoru olarak tanıdı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bulunan Martinez del Rio, Afrika ve Asya'daki tüm Osmanlı limanlarını Meksika'ya açtı.[96] Meksika ile resmen ilişkilere başlayan iki büyük güç vardı. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti'ydi. Padişah, Martinez del Rio'yu en iyi şekilde karşılamıştı. Bu ziyaretin ardından Paris elçisinin de daha önceden haber verdiği ziyaret gerçekleşti. Ocak 1865'te Maximilian General Leonardo Marquez'i Meksika'nın en önemli madalyalarından Meksika Kartalı ile İstanbul'a gönderdi. İki devlet arasında çok fazla ilişki olmamasına rağmen Marquez, Babıâli ile çok yakın ilişki yürüttü. Marquez yoğun çabaları sonucunda 6 Mayıs 1866'da bir ticaret anlaşması yapmayı dahi başardı. Bu anlaşma Âli Paşa ile General Leonardo Marquez arasında imzalandı. Aynı zamanda bu anlaşma ile İskenderiye ve Kudüs'te Meksika Konsoloslukları da kurulacaktı.[97]

1865 yılı içinde Mısır'ın tekrar Meksika'ya asker göndereceği tartışmaları ortaya çıktı. Tartışmalar ortaya çıkınca konu en fazla Amerika Birleşik Devletleri'ni endişelendirdi. 1865 Ağustosunda yeni Dışişleri Sorumlusu olarak atanan Şerif Paşa, Amerika Birleşik Devletleri'nin İskenderiye konsolosu Charles Hale ile sürpriz bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Şerif Paşa, Mısır'ın daha önce gönderilen askerlerden başka Meksika'ya 900 asker daha göndermek istediğini bildirdi. Ancak Hale bu duruma itiraz etti. Mısır'ın bu tavrı İskenderiye, İstanbul ve Paris'te Amerika tarafından protesto edildi. Durum üzerine Âli Paşa bu konuda Amerikan yetkilileri ile görüştü ve daha önce gönderilen askerler konusunda gazetelerde haberler çıkana kadar olaydan haberdar olmadıklarını söyledi. Bu konuda da yeni vali olan İsmail Paşa'nın birkaç ay önce

[91] BOA (HR. TO. 74/22).
[92] BOA (HR. TO. 74/25).
[93] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 23.
[94] Robert H. Duncan, a.g.m., s. 44.
[95] BOA (HR.TO 74/64).
[96] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 26.
[97] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 37-38.

İstanbul'da olduğu ve bu meselenin gündeme gelmediği ayrıca yeni askerlerin gönderilemeyeceğini söyledi. Ancak yine de Mısır'ın bu projesinde olmadıklarını ekledi.[98]

Amerika Birleşik Devletleri bu meseleyi Paris'te de gündeme getirdi. 1862'de Mısır askerlerinin götürülmesi ile ilgili Mısır'la müzakereleri Drouyn de Lhuys yapmıştı. O ayrıca Sudanlı askerlerin Meksika sahillerinin iklimine çok iyi bir şekilde uyum sağladıklarını ve çok iyi bir şekilde hizmet ettiklerini söyledi. Ancak Fransız Dışişleri yeni 900 askerin gönderilmesi ile ilgili bilgi sahibi olmadıklarını söyledi. Ayrıca Lhuys, Mısır askerlerinin Fransız üniforması ile ve Fransız bayrağı altında hizmet ettiklerini ve onların köle olarak değil özgür insanlar olarak görev yaptıklarını belirtti. Ayrıca Sudanlı askerleri Mısır'ın kendisinin de kullandığını belirtti. Şerif Paşa bu birliklerin dostluk amaçlı gönderileceği ve daha önce gönderilen birliklerle yer değiştireceğini söyledi. Bir süre sonra ise Şerif Paşa görevinden ayrıldı ve yerine Nubar Paşa geçti. Nubar Paşa ise bu konuda Fransa'dan bir talep gelmedikçe bir şey yapmayacaklarını açıkladı.[99]

Meksika'da Mısır askerlerinin başında olan Muhammed Elmas Bey, 16 Mart 1866 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir yazı gönderdi. Bu yazı Osmanlı Devleti'nin Paris elçiliği tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirildi. Bu yazıda Elmas Bey Meksika'da görev yapmakta olan kendileri ve Fransız subaylarına Mecidi Nişanı verilmesini talep etmiştir. Paris elçiliği ise aslında böyle bir teklifin Mısır'a yapılması beklenirken Osmanlı Devleti'ne yapılmış olmasını ise ya Muhammed Elmas Bey'in siyaseten takip edilmesi gereken usulü bilmesinden ya da Fransız subayların bu şekilde teklif yapmış olmasından ileri gelebileceğini düşünmüş ve İstanbul'a bildirmiştir. Ardından da nişan verilecek subayların listesi hazırlanmıştır.[100]

Fransa Meksika'ya aralarında az miktarda Avusturya ve Belçika askeriyle birlikte 30.000 asker gönderdi.[101] Meksika'daki askeri personel sayısı bir ara 38.000'e ulaştı. Ardından 1865'te 28.000; 1866'da 25.000 ve 1867'de 20.000 askere düştü.[102] Bu kuvvetler içinde Maximilian'a destek için gelen Avusturyalı, Belçikalı ve başka milletlerden gelen askerler de vardı.[103] Mısır askerleri de bu savaşmaya gidenler arasındaydı.

Meksika'ya giden Mısırlı Sudan askerleri aslında çok büyük başarı elde edemediler. Ancak yine de Fransa'nın bir anlamda baskısı ve Said Paşa'nın izni ile orada kalmışlardı. Mısır askerlerinin görevleri yaklaşık 4 yıl sürdü. 4 yıl kadar Meksika'da kalan bu askerler 1867'de beklendiği gibi sonuçlar elde edemeden tekrar geri döndüler.[104] İsmail Paşa, Meksika'daki askeri operasyonun bitmesinden sonra burada görev yapan Fransız memurların ve personelin bir kısmını kendi yanına aldı ve onlara değişik görevler verdi.[105]

Osmanlı Devleti'nden izin almadan Meksika'ya giden Mısırlı askerler 1867'ye kadar orada kaldı. Aradan geçen zaman içerisinde Osmanlı Devleti yıkıldı ve yerine Türkiye kuruldu. Bu süreçte de Türkiye'nin Meksika'da başlangıçta elçisi bulunmuyordu. Herman Roznar isminde biri Türkiye'nin Meksika elçisi olmak için girişimde bulundu ve bir mektup gönderdi (2 şubat 1925). Gönderdiği mektuba göre Osmanlı Devleti'nden Meksika'ya giden birçok insan olduğu ve bunlar için bir elçiye ihtiyaç duyulduğu bildiriliyordu. Meksika'daki durumun araştırılması ile orada yaklaşık 50.000 eski Osmanlı tebaası olduğu ve bunların büyük bir kısmının Suriyeli oldukları halde bunların Türkiye tebaası olarak kalmak arzusunda bulundukları mülakat edilmiş ve bunların

[98] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 96.
[99] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 97.
[100] BOA (HR.TO 75/89).
[101] Gary S. Dunbar, a.g.m., s. 230
[102] Arnold Blumberg, a.g.m., s. 12.
[103] John W. Foster, a.g.m., s. 199.
[104] Andrew McGregor, a.g.e., s. 135-136.
[105] William Stadiem, **Mısır'ın Son Firavunu Kral Faruk**, Kaknüs Yayınları, Çev. Ömer Ekit, İstanbul, 2005, 157-158.

kendilerinin okulları dahi olduğu ifade edilerek Meksika'da resmi bir konsolosluk açılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.[106] Bu ahali içinde Meksika'ya savaşmaya gelenlerden kalan olup olmadığını tespit etmek biraz zordur. Ancak Meksika bu dönemde Osmanlı ahalisinin daha fazla bilgi sahibi olmaya başladığı yerlerden biri olmuştur.

4. Sonuç

Meksika, III. Napoleon'un dış politikada en çok mesai harcadığı yerlerden biri oldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç çekişmeler ile güç kaybettikten sonra ekonomik sorunlarla da boğuşması ve ardından iflas etmesi Meksika'ya yapılan askeri operasyonun temelini oluşturdu. İngiltere ve İspanya'nın endişeleri ile Fransa'nın özel politikalarının sonucunda üç devlet Meksika'ya müdahale etti. Kısa süre sonra İngiltere ve İspanya, Fransa'nın politikasından şüphe edince bu iki güç askeri birliklerini geri çekti. Ardından III. Napoleon Meksika'da kendine bağlı bir imparatorluk oluşturmak için harekete geçti. Bu tasarı için Maksimilian seçildi ve imparator ilan edildi.

Maximilian'ın imparatorluğunu sağlama almak ve Fransa'nın çıkarlarını korumak için III. Napoleon çok sayıda askeri Meksika'ya gönderdi. Ancak bu askerler yeterli olmadı. Üstelik bu askerler bölgenin endemik hastalıkları ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Mısır'ın Sudanlı askerlerinin Meksika'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Ne var ki durum Osmanlı Devleti'ne haber verilmedi. Bu durum ise Osmanlı Devleti'ni ve özellikle İngiltere'yi tedirgin etti. Ortada bir oldu-bitti durumu söz konusuydu. Ancak bu durum Osmanlı Devleti ve Mısır arasında bir krize dönüşmedi. Askerlerin gidişinden kısa süre sonra ise Said Paşa öldü. Meksika'ya giden Mısır askerleri de çok fazla iş göremedi. Ancak Maximilian, imparatorluğunun tanınması için olağanüstü bir çaba harcadı. Bunun için de Osmanlı Devleti'ne büyük önem verdi. Birkaç defa Osmanlı Devleti'ne elçiler gönderdi. Sonuçta Maximilian, Osmanlı Devleti tarafından tanınmayı başardı. Ancak imparatorluğu çok uzun sürmedi ve 1867'de kendisi de kurşuna dizildi.

Osmanlı Devleti, Maximilian ve Juarez arasındaki mücadelede Maximilian'ın tarafında oldu. Aslında bu biraz da dış politikada Fransa'ya dayanmanın bir sonucu olarak mecburen gelişti. Ne var ki Maximilian kaybeden taraftı ve Osmanlı Devleti kazanan tarafta olmanın avantajlarını bu mücadelede elde edemedi. Mısır'dan götürülen Sudanlı askerler ise tüm gayretlerine rağmen bu çekişmede kaybeden tarafta savaştılar ve daha savaş bitmeden hatta savaş sırasında unutulmayı ve ihmal edilmeyi gördüler.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.) 131/67.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti HR.SFR. (3). 62/18; 75/35.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.) 55/41; 74/22; 74/25; 74/64; 75/89.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ALTUNDAĞ, şinasi, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841,** TTK Basımevi, Ankara, 1945.

[106] BOA (HR.ŞİM 131/67).

ANDREW N. ve N. CLEVEN, "The Ecclesiastical Policy of Maximilian of Mexico", *The Hispanic American Historical Review,* Vol 9 No: 3, Duke University Press, 1929.

BANCROFT Frederic, "The French in Mexico and the Monree Doctrine", *Political Science Quarterly,* Vol. 11 No: 1, The Academy of Political Science, 1896.

BARKER Nancy Nichols, "From Texas to Mexico: An "Affairiste" at Work" *The Southwestern Historical Quarterly,* Vol. 76 No: 1, Texas State Historical Association, 1972.

BARKER Nancy N., "The Factor of "Race" in the French Experience in Mexico, 1821-1861", *The Hispanic American Historical Review,* Vol. 59 No: 1, Duke University Press, 1979.

BLUMBERG Arnold, "The Italian Diplomacy of the Mexican Empire, 1864-1867", *The Hispanic American Historical Review,* Vol. 51 No: 3, Duke University Press, 1971.

BLUMBERG Arnold, "The Diplomacy of the Mexican Empire, 1863-1867", *Transactions of the American Philosophical Society,* Vol.61 No: 8, American Philosophical Society, 1971.

ÇETİN, Alaaddin, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliği**, Fatih Ofset, İstanbul, 1998.

DAWSON D., "The Archduke Ferdinand Maximilian and the Crown of Greece, 1863", *The English Historical Review,* Vol. 37 No. 145, Oxford University Press, 1922.

DUNBAR Gary S., "The Compass Follows the Flag: The French Scientific Mission to Mexico, 1864-1867", *Annals of the Association of american Geographers,* Vol. 78 No: 2, Taylor&Francis Ltd., 1988.

DUNCAN Robert H., "Political Legitimation and Maximilian's Second Empire in Mexico, 1864-1867", *Mexican Studies/Estudios Mexicanos,* Vol. 12 No:1, University of California Press, 1996.

DUNN John, "A Black Corps d'Elite: An Egyptian Sudanese Conscript Battalion with the French Army in Mexico, 1863-1867, and It's Survivors in Subsequent African History", *The Journal of Military History,* Vol 60 No: 3, Society for Military History, 1996.

FOSTER John W., "Maximilian and his Mexican Empire", *Records of the Columbia Historical Society,* Vol.14 Washington, 1911.

FRENCH John D., "Commercial Foot Soldiers of the Empire: Foreign Merchant Politics in Tampico", *The Americas,* Vol. 46 No: 3, Academy of American Franciscan History, 1990.

GILBERT Benjamin Franklin, "French Warships on the Mexican West Coast, 1861-1866", *Pacific Historical Review,* Vol. 24 No: 1, University of California Press, 1955.

HAMNETT Brian, "Mexican Conservatives, Clericals, and Soldiers: The "Traitor" Tomás Mejia through Reform and Empire, 1855-1867", *Bulletin of Latin American Research,* Vol. 20 No: 2, Blackwell Publishing, 2001.

HANNA Kathryn Abbey, "The Roles of the South in the French Intervention in Mexico", *The Journal of Southern History,* Vol. 20 No: 1, Southern Historical Association, 1954.

http://gringo40s.blogspot.com/2011/10/new-28mm-mexican-adventure-range-of.html

IBRAHIM Hassan Ahmed, "The Egyptian Empire 1805-1885", *The Cambridge History of Egypt*, Volume 2, Ed. M. V. Daly, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

JOHNSON Douglas H., "The Structure of a Legacy: Military Slavery in Northeast Africa", *Ethnohistory,* Vol. 36 No 1, Duke University Press, 1989.

KURġUN, Zekeriya, "Said PaÇa", *DİA*, Cilt 2, Türkiye Diyanet Ġslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, Ġstanbul, 1989.

McCORNACK Richard B., "Juarez and Latin America, 1867-1872", *Revista de Historia de America,* No. 46, Pan American Institue of Geography and History, 1958.

MCGREGOR Andrew, **A Military History of Modern Egypt**, Praeger Security Internatıonal, London, 2006

MILLER Robert Ryal, "Lew Wallace and the French Intervention in Mexico", *Indiana Magazine of History,* Vol. 59 No: 1, Trustees of Indiana University, 1963.

MILLER Robert Ryal, "Arms across the Border: United States Aid to Juarez during the French Intervention in Mexico", *Transactions of the American Philosophical Society",* Vol 63 No: 6, American Philosophical Society, 1973.

OESTRUP, J., "Abbas I.", *İA*, Cilt 1, Milli Eğitim Basımevi, Ġstanbul, 1978.

OROSZ Kenneth J., "French Empire", *Encyclopedia of the Age of Imperialism*, 1800-1914, Volumes 1&2, Ed. Carl Cavanagh Hodge, Greenwood Press, London, 2008.

PALMER R.R.-Joel Colton, **A History of the Modern World**, Eight Edition, McGraw-Hill, 1995.

SAAB Ann Pottinger, "Mexico and the Foreign Policy of Napoleon III by Michele Cunningham", *The International Review,* Vol. 24 No: 2 2002.

SCHERER Paul H., "Partner or Puppet? Lord John Russell at the Foreign Office, 1859-1862", *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies,* Vol. 19 No: 3, The North American Conference on British Studies, 1987.

STADIEM William, **Mısır'ın Son Firavunu Kral Faruk**, Kaknüs Yayınları, Çev. Ömer Ekit, Ġstanbul, 2005.

WEBER Frank G., "Bismarck's Man in Mexico: Anton von Magnus and the End of Maximilian's Empire", *The Hispanic American Historical Review,* Vol. 46 No: 1, Duke University Press, 1966.

EKLER

EK 1: Fransız Güçlerinin Sevk Edildiği Yerler (Dunbar, 1988: 238).

EK 2: Mısır Birliklerinin Komutanı Muhammed Elmas Bey (http://gringo40s.blogspot.com/2011)

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 629-646, ANKARA-TURKEY*

ERZURUM AĞZI SÖZ VARLIĞINDA ESKİ TÜRKÇENİN İZLERİ*

*Dilek AKAN BUDAK***

ÖZET

Türkiye Türkçesi konuşulduğu bölgelerde bazı ses ve şekil farklılıklarına bağlı olarak ağızlara ayrılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarından biri olan Erzurum ağzı, hem ses bilgisi hem de anlam bilgisi yönüyle dikkat çekici özelliklere sahiptir. Özellikle geçmişteki ve günümüzdeki kelime hazinesi açısından incelemeye alınınca Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında önemli benzerlikler bulunur.

Hazırladığımız çalışmada, Erzurum ağzıyla ilgili yapılmış çalışmalar taranarak Eski Türkçenin söz varlığıyla kıyaslanmıştır. Bu çalışmada sadece ilgili kaynaklar taranmamış canlı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Erzurum ağzında kullanılan sözcüklerin taranması sonucunda 130'a yakın kelimenin Eski Türkçede kullanılmış olan sözcüklerle anlamdaşlık gösterdiği saptanmıştır. Bu sözcüklerin bir kısmı ses bilgisi yönüyle de aynıdır. Geri kalanlarda bazı ses değişiklikleri olmuştur. Örneğin alma (elma), eke (büyük), eze (teyze), yelim (hafif), yu- (yıka-), yun- (yıkan-), gibi sözcükler şekil ve anlam olarak Eski Türkçeye koşuttur. Böcüyh (E.a.)[1] / bögücük (E.T.)[2] (böcek), dözet- (E.a.) / tüzet- (E.T.) (düzelt-), oğrun (E.a.) / oırı (E.T.) (gizlice) sözcüklerinde ise anlam koşutluğu devam ederken bazı ses değişiklikleri olmuştur. Çalışmamız içinde bu ses değişiklikleri de gösterilmiştir.

Sonuç olarak; bu makalede Erzurum ağzındaki Eski Türkçe sözcüklerin dikkat çekici sayıda olduğu ve birçoğunun ses yapısını da koruyarak aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren kelimelerle kurulmuş cümle örneklerine de eski metinlerde rastlanmıştır. Makalede bahsedilen örnek cümlelerin yanı sıra, Erzurum ağzında kullanılan atasözlerinden, deyimlerden, manilerden de örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ağızları, Erzurum ağzı.

---

* Bu makale metni, 21-23 Mayıs 2009 tarihinde TDK ile Kafkas Üniversitesi tarafından ortaklaşa düzenlenen "Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı II" adlı çalıştayda dinleyicilere sunulmuş, basılmamış bildiri metnimizin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hālidir.

** Okt. Atatürk Üniversitesi-DİLMER, El-mek: dlek_akan@hotmail.com

[1] E.a.: Erzurum ağzı.

[2] E.T.: Eski Türkçe.

REMAINS OF THE OLD TURKISH IN ERZURUM DIALECT

ABSTRACT

Turkey Turkish is separated to dialects depends on some sound and shape differences in spoken regions. Erzurum dialect, one of dialects of Turkey Turkish, has remarkable characteristics in respect to phonetics and semantics. Especially when analyzed in terms of word source in past and now it is seen that there are major similarities between The Old Turkish and Erzurum dialect.

In this study; publications about Erzurum dialect were searched and they were compared to vocabulary of the Old Turkish. Not only relevant publications were examined but also were utilized from live sources. It was determined that words used in the Old Turkish and about 130 words in Erzurum dialect had synonymity as a result the words used in Erzurum dialect were investigated. Some of these words are also same as phonetics. The rest of them were exposed to some sound alterations. For example, words e.g. alma (elma), eke (büyük), eze (teyze), yelim (hafif), yu- (yıka-), yun- (yıkan-) are paralel to the Old Turkish as meaning and form. As keeping on meaning paralel, some sound changes are occured in words such as böcüyh (E.d.)[3] / bögücük (O.T.)[4] (böcek), dözet- (E.d.) / tüzet- (O.T.) (düzelt-), oğrun (E.d.) / oɲrı (O.T.) (gizlice). These sound alterations were also indicated in our study.

Finally in this article; it was identified that there were remarkable numbers of Old Turkish words in Erzurum dialect and many of them had same sound structure with been used same meaning. In old texts it was found that there were sentence samples been established by words which had similarities between the Old Turkish and Erzurum dialect. In the article with mentioned sample sentences it was exemplified by idioms and Turkish poems used in Erzurum dialect.

Key Words: Old Turkish, Turkey Turkish dialects, Erzurum dialect.

[3] E.d.: Erzurum dialect.
[4] O.T.: Old Turkish.

Giriş

Türkçe, tarihī devirlerinden beri birçok lehçeye ayrılmış bir dildir. Türkçenin Kuzeybatı (Kıpçak), Güneybatı (Oğuz-Türkmen), Güneydoğu ve Kuzeydoğu (Altay) olmak üzere dört lehçe grubu vardır.[5] Türkiye Türkçesi Güneybatı grubuna giren bir lehçedir. Çağdaş Türk lehçeleri arasında en çok konuşulan lehçe Türkiye Türkçesidir.

Türkiye Türkçesi de kendi içinde ses, şekil ve kısmen söz varlığı farklılıklarına dayanan ağızlara ayrılmıştır. Lehçelerin ve ağızların oluşmasına sebep olan değişik etkenler vardır. Tarihinde göçebe yaşam tarzını ādet edinmiş Türkler için göç, dili etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu vasıtayla göçen dil, göçtüğü yeri etkilemiş ve bu yerden etkilenmiştir. Orta Asya'dan çıkan Türklerin dili de tarih boyunca farklı kollara ayrılmış, zamanla birbirlerinden etkilenmiştir.

Türkiye Türkçesi kendi içinde birtakım ağızlara ayrılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarından olan Erzurum ağzı, bunlardan biridir. Erzurum ağzı da kendi arasında ses, şekil farklılıklarına dayalı olarak alt kollara ayrılır. Bunların hepsinde söz varlığı açısından farklı dillerin - mesela Ermenice, Rusça- ve Eski Türkçenin etkisi göze çarpar.

Eski Türkçe, Türk dilinin ilk yazılı eserlerinin tespit edildiği dönemdir. Bu döneme kimi dilciler Göktürk ve Uygur metinlerini dahil ederken kimi dilciler Karahanlı eserlerini de alır.[6] Bu çalışmada; Erzurum ağzında kullanılan sözcüklerle Eski Türkçe sözcükler arasında koşutluk tespit edilirken Göktürk, Uygur ve Karahanlı metinleri esas alınmıştır. Çalışmada incelemeye alınan söz varlığı için; Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum ağzına yönelik önemli bilgiler içeren eseri "Erzurum İli Ağızları" temel başvuru kaynağı olmuştur. Söz varlığını kıyaslama noktasında eserin özellikle sözlük kısmından yararlanılmıştır. Bunun dışında Prof. Dr. Selahattin Olcay'ın "Erzurum Ağzı" adlı eseri, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun " Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar" adlı çalışması, İhsan Coşkun Atılcan'ın "Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü" isimli çalışması faydalanılan diğer kaynaklardandır. Sıraladığımız bu yazılı kaynakların dışında sözlü olarak da derlediğimiz birtakım sözcükler, bazı halk kültürü malzemeleri oldu.[7] Erzurum ağzında kullanılan bu sözcüklerin bir kısmı anlam ve şekil bakımından Eski Türkçedeki sözcüklerle aynıdır. Bir kısım sözcükler ise; taşıdığı anlamı korurken biçim hususunda bazı ses değişikliklerine uğramıştır. Bu çalışmada Eski Türkçe ile Erzurum ağzında benzerlik gösteren sözcükler, biçimde ve anlamda benzerlik konusunda çatallaşma göstermesi nedeniyle iki grupta ele alınmıştır.

Erzurum Ağzı Söz Varlığında Eski Türkçe Dönemine Ait İzler

A- Anlam ve Şekil İtibariyle Aynı Olan Sözcükler

Erzurum ağzı söz varlığında Eski Türkçe ile anlam bakımından koşutluk gösteren kelimelerin bazıları yukarıda bahsi geçtiği gibi şekil olarak da aynı yapıdadır. Bu sözcükler şöyle sıralanabilir:

alma (Eski Türkçe)[8] / alma (Erzurum ağzı)[9]: "Elma" anlamına gelen bu sözcük Divānü Lugāti't-Türk[10]'te aynı anlamda geçer. Oğuz lehçesinde kullanıldığı belirtilmiştir.

[5] Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü,Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 153
[6] Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 25
[7] Sözlü olarak derlenen malzemeler hususunda, aile büyüklerinin kültür birikiminden istifade edilmiştir.
[8] Eski Türkçe: Metinde "E.T." şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.
[9] Erzurum ağzı: Metinde "E.a." şeklinde kısaltılarak gösterilecektir.

bögür/böyr (E.T.) / bögür (E.a.): "Böğür, kaburga altındaki boşluk" anlamında olan "bögür" kelimesi DLT'de de geçmektedir.[11]

çit (E.T.) / çit (E.a.): DLT'de "üzerine desenler işlenmiş süslü bir Çin kumaşı"[12] anlamıyla geçen kelime Erzurum ağzında da "desenli kumaş" anlamını taşımaktadır.

egir- (E.T.) / egir- (E.a.): "Bük-, döndür-, çevir-" anlamında kullanılan sözcük, Erzurum ağzında "yün eğir-" şeklinde kullanılır. Yün eğirmeye yani yünü ip haline getirmeye yarayan alete de "teşi"[13] adı verilir. Karahanlı Türkçesi metinlerinden olan Atebetü'l Hakayık'ta da "egir-" fiili geçer.[14] DLT'de "egir-" fiiliyle ilgili olarak geçen şu cümlelerde fiilin edilgen biçimi de görülür:

"Urāgut yīp egirdi: Kadın ip eğirdi."

"Yīp egrildi: İp eğrildi."

"Urāgut yıp egirsēdi: Kadın ip eğirmeyi arzuladı ve buna niyetlendi."[15]

eke (E.T.) / eke (E.a.): Erzurum ağzında "iri, büyük, yetişkin, yaşlı" anlamlarında kullanılan sözcük; Göktürk abidelerinden Kül Tigin yazıtı kuzey yüzü 9. satırında "äkä"[16] şeklinde geçip "abla, hala" anlamına gelmiştir. DLT'de "yaşça büyük kız kardeş"[17] anlamı verilmiştir. Bu sözcük Erzurum ağzında "iri; büyük" anlamının yanında; yaşından beklenenin fazlasını bilen, çok bilmiş olan kişiler için de kullanılır.[18]

er (E.T.) / er (E.a.): Orhun abidelerinde "insan, kişi, adam, er, yiğit, erkek"[19] anlamlarında kullanılan sözcük DLT'de "erkek"[20] anlamında, Erzurum ağzında ise "erkek, koca" anlamlarında kullanılmaktadır.

---

[10] Karahanlı Türkçesi döneminde "elma" meyvesini adlandırmak üzere "alma" sözcüğünün yanında "almıla" kelimesi de kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmūd, Divānü Lugāti't-Türk (Çev. Seçkin Erdi,Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005: Sonraki kısımlarda DLT şeklinde kısaltılacaktır.

[11] DLT, s. 201

[12] DLT, s. 238

[13] Kaynak kişi 1

[14] Atebetü'l Hakayık'ta sözcük "sarmak" anlamında kullanılmıştır:
"bu kün tegsü mindin dürud ol yarın
elig tuttaçımķa egirse munga"
Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki, Atebetü'l Hakayık (Haz. Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 43

[15] DLT, s. 251

[16] "... ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m ..." (... annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım ...) Talat Tekin, Orhon Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 38, 39

[17] Divānü Lugāti't-Türk'te "eke" sözcüğünün karşıladığı anlamı veren iki kelime daha vardır. "Eke, eçe ve eze" kelimeleri anlam olarak "yaşça büyük kız kardeş" demektir. Sözcükte görülen ünsüz değişimlerine Divān'da da dikkat çekilmiştir. DLT, s. 252

[18] Erzurum ağzında "eke" kelimesiyle kurulmuş olan bir deyim de vardır. "Ekelik taslamak" biçiminde iki kelimeden oluşan deyim; "birinin karşısındakine çok bilmişliğini göstererek üstünlük kurmaya çalışması" anlamını taşır. Kaynak kişi 2

[19] Kül Tigin abidesi Doğu yüzü 31. satır: "um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(ı)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı ..." (Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti ...) Talat Tekin, age, s. 32, 33
Bilge Kağan abidesi Doğu yüzü 11. satır: "inm(i)ş tir(i)l(i)p y(e)tm(i)ş (e)r bolm(ı)ş ..." ((şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar.) Talat Tekin, age, s. 54, 55

[20] Divānü Lugāti't-Türk'te "er" sözcüğünün çokluk biçimi "eren" şeklinde verilmiştir. Bu sözcükten türetilen "eret-" (ergenleşmek, bir erkek olarak kabul edilmek) ve "erleş-" (erkeklik konusunda yarışmak) kelimeleri de Divān'da bulunur. DLT, s. 260, 261, 263

erin- (E.T.) / erin- (E.a.): Bu kelimeye Eski Türkçe döneminden Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde rastlanır.[21] "Erin-" sözcüğü; hem Eski Türkçede hem de Erzurum ağzında "üşenmek" anlamına gelir. Erzurum ağzında; "çağrılan yere erinme, çağrılmiyan yere görünme"[22] şeklinde ve anlam olarak; "davet edilen yere gidilmelidir, davet edilmeyen yere ise gidilmemelidir" anlamına gelen bir atasözü kullanılır.

eze (E.T.) / eze (E.a.): Sözcük Erzurum ağzında "teyze"[23] anlamında kullanılmaktadır. DLT'de "yaşça büyük kız kardeş"[24] anlamıyla geçer. "Eke" kelimesinin karşılığı olarak Oğuz lehçesinde kullanıldığı belirtilmiştir. (bkz. eke)

ḳaḳıl- (E.T.) / kakıl- (E.a.): "Saplanmak; gittiği yerde uzun süre kalmak" anlamlarına gelen sözcük DLT'de "vurmak, itmek" anlamlarını taşımaktadır. "Başra ḳaḳıldı"[25] (onun başına vuruldu) cümlesinde de görüldüğü gibi kelime "vurmak" manasında kullanılmıştır. Erzurum ağzında ise; ayaküstü gidilen bir yerde uzun süre kalmış olmayı anlatmak için "kakılıp kal-"[26] ifadesi çok kullanılır.

kip (E.T.) / kip (E.a.): Sözcük, "sıkı; bitişik; dar; boşluksuz; kalıp gibi oturan"[27] anlamlarına gelir. Erzurum'da "kip oturmak"[28] ifadesi sıkça kullanılır.

ögür (E.T.) / ögür (E.a.): "İnek vb. için gebe kalma" anlamına gelen kelime; Eski Uygur Türkçesinde "sürü, bölük" DLT'de ise "koyun, ceylan, cariye, keklik, deve sürüsü" anlamlarını taşımaktadır. Görüldüğü üzere anlamda değişme ve daralma olmuştur.

sırı- (E.T.) / sırı- (E.a.): Erzurum ağzında; "yorgan, şilte vb. eşyaları iri ve aralıklı olarak dikmek; sağlam, sıkıca dikmek"[29] anlamında kullanılan sözcük DLT'de "sık dikişle dikmek"[30] anlamında kullanılmıştır.

süs- (E.T.) / süs- (E.a.): "Boynuzuyla vurmak, boynuzlamak" demek olan sözcük Karahanlı Türkçesinde de aynı anlamda kullanılmıştır: "ūd süsdi"[31] (öküz tos vurdu). Erzurum ağzında bu fiilden "süsgen" sözcüğü yapılmış olup, "çok boynuz atan hayvan"[32] anlamında kullanılır.

Kaşgarlı Mahmūd'un eserinde "er" kelimesinin kuralsız çokluk şekli olan "eren" sözcüğü bulunmaktadır. Uygur Türkçesi dönemine ait olan "Altun Yaruk" adlı eserde ise; bu sözcüğün katmerli çokluk şekline (erenler) rastlanır: "(16) iki kırk törlüg ulug erenler" Ceval Kaya, Uygurca Altun Yaruk, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 111

[21] Uygurca Altun Yaruk'tan alınan bir cümleyle "erin-" kelimesinin Eski Uygur Türkçesindeki kullanımını örneklendirebiliriz: "(18) erinmedin barsunlar .. açıg emgek timedin .. kaçan tegser ol yir ..." (üşenmeden varsınlar (gitsinler) .. acı, sıkıntı (eziyet) demeden .. ne zaman ki o yere ulaşsalar ...) Ceval Kaya, age, s. 310

Divānü Lugāti't-Türk'te bu kelimenin kullanımını göstermek amacıyla örnek bir cümle verilmiştir: "er īşqa erindi: Adam kendisi için sıkıcı olan o işi yapmaya üşendi" DLT, s. 262

[22] Kaynak kişi 2

[23] Erzurum ağzında kullanılan "eze" sözcüğü; grup, aile bildiren "+gIl" ekini de alır: "ezemgil" (teyzemler, teyzemgil). Kaynak kişi 1

[24] DLT, s. 275

[25] DLT, s. 400

[26] Kaynak kişi 2

[27] Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları, TDK Yayınları, Ankara 1995, c. III, s. 201

[28] Kaynak kişi 1

[29] Erzurum ağzında, sırıma işiyle yapılmış yorganlara "sırıtma yorgan" denir. Kaynak kişi 2

[30] Divānü Lugāti't-Türk'te "sırı-" fiilinin yanında bu fiilin işteşlik eki (sırış-) ve ettirgenlik eki almış şekli de (sırıt-) bulunur:
"ol kidiz sırıdı: O, keçeyi, Türkmenlerin yaptığı gibi sık dikişle dikti."
"qız anasın̂ga kidiz sırışdı: Kız (Türkmenlerin çadır örtüsü, eyer bezi ve benzeri şeyleri dikerken yaptığı gibi) keçeyi sık dikişle dikmekte annesine yardım etti."
"ol qızqa kidiz sırıttı: O, kızı, sık dikişle keçeyi dikme işiyle görevlendirdi." DLT, s. 491

tor (E.T.) / tōr (E.a.): DLT'de "kuş ya da balık avlamada kullanılan kapan veya ağ" olarak geçen "tor" kelimesi Erzurum ağzında; "kum eleği; balıkçı ağı; süzgeç; acemi"[33] anlamlarında kullanılır.

uban- (E.T.) / uban- (E.a.): "Boşa vakit geçirmek; oyalanmak" anlamına gelen kelime, Eski Türkçede "gizlenmek"[34] anlamında geçmiştir. Anlamda kısmen değişiklik olmuştur.

ulam (E.T.) / ulam (E.a.): "Ücretsiz ve bazen sıra ile görülen iş; angarya" demek olan "ulam" Eski Uygur Türkçesinde "daimi"[35] anlamında kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde ise; "ul" şeklinde bir sözcük vardır ve "temel, esas" anlamına gelmektedir.[36]

yāl (E.T.) / yal (E.a.): Sözcüğe DLT'de[37] "at yelesi", Kutadgu Bilig'de[38] "ense" anlamı verilmiştir. Erzurum ağzında da "at yelesi" anlamındadır.

yarma (E.T.) / yarma (E.a.): Sözcük; "fazla derin olmayan uçurum" demektir. DLT'de ise şu açıklama vardır: "Uzunlamasına yarılan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır."[39]

yelim (E.T.) / yelim (E.a.): Kelime "hafif"[40] anlamını taşır.

yu- (E.T.) / yu- (E.a.): Eski Uygur metinlerinde "yıkamak"[41] anlamına gelen sözcük DLT'de yine aynı anlamla şu örneklerde geçer: "Ol tōn yūdı." (O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.), "Ḳānıg ḳān bile yūmas."[42] (Kan kanla yıkanmaz.). "Yu-" sözcüğü Erzurum ağzında da "yıka-" anlamında kullanılır.[43]

yun- (E.T.) / yun- (E.a.): "Yu-" fiilinin dönüşlülük eki almış şeklidir. "Yıkanmak" anlamına gelen sözcük Eski Uygur metinlerinde de geçmiştir.[44]

B- Anlam ve/veya Şekil İtibariyle Değişime Uğramış Sözcükler

Erzurum ağzı ile Eski Türkçenin söz varlığı arasında benzerlik gösteren birtakım kelimeler, görüldüğü gibi hem biçim hem de anlam yönüyle neredeyse aynıdır. Söz varlığı bahsinde benzerlik gösteren diğer sözcüklerde ise bazı biçim farklılıkları ve anlam değişmeleri olmuştur. Erzurum ağzında

[31] DLT, s. 517
[32] Gemalmaz, age, s. 288
[33] Kaynak kişi 2
[34] Cengiz Alyılmaz, Eski Türkçenin Lügati, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Erzurum 1986, s. 83
[35] "ulam yarlıḳ" (tapu senedi). Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1968, s. 264
[36] "negü tir eşitgil uḳuşluġ bügü/bügüler sözin sözke ul tüp tiyü"
(Akıllı hakim ne der, dinle; hakimlerin sözünü/sözlerin temeli ve esası olarak kabul etmelidir.) Kutadgu Bilig, s. 1004, 1005
[37] Divān'da "yāl" sözcüğü için "at yālı" biçiminde bir tamlama örneği verilmiştir. Tamlama; "Atın yelesinin bulunduğu bölge, üzerinde yelenin uzadığı deri" anlamına gelmektedir. DLT, s. 651
[38] "tümen arzu niʿmet yidiñg inçlenip/boyun yal bedüttüñg buḳa teg ḳılıp"
(Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimete ulaştın/bir boğa gibi boynunu ve enseni kalınlaştırdın.) Kutadgu Bilig, s. 964, 965
[39] DLT, s. 667
[40] Kaynak kişi1
[41] A. Von Gabaın, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2000, s.313
[42] DLT, s. 706
[43] Erzurum ağzında bu sözcükle ilgili bir atasözü de vardır: "El eli yur, el de döner yüzü yur." Sebahattin Bulut, Erzurum Çarşı Pazar, Halk Oyunları ve Halk Türküleri Derneği Kültür Yayınları, Erzurum 1997, s. 90
[44] "... ol suv (7) içinte kirip arıtı yunsun kaçan (8) yuna tüketdükde ol yunmış suvug (9) mandal içindeki aş içgü birle suv-(10)-da töksün kaçan yunmışda kin yangı arıg (11) ton kedip mandaltın ünüp bir arıg (12) ev içinte kirip ..." Ceval Kaya, age, s. 266, Gabaın, age, s. 313

böyle kelimeler sayıca daha fazladır. Eski Türkçeyle benzerlik konusunda dikkati çeken bu tür sözcükleri de şöyle sıralayabiliriz:

aġu (E.T.) / ağu (E.a.): "Zehir" anlamına gelen sözcük Eski Uygur Türkçesinde[45] ve Karahanlı Türkçesinde[46] kullanılmıştır. Sözcük Erzurum ağzında şu bedduada da geçer: "İçen ağu ola"[47] yani; "[yediğin, içtiğin] içine zehir olsun". Erzurum ağzında "ağu" kelimesinin, çok tuzlu yapılmış olan yemekler için "ağu ol-, ağu gibi ol-"[48] biçiminde kullanımı da vardır.

aġrıġ (E.T.) / ağri (E.a.): Göktürk metinlerinde ve Eski Uygur Türkçesinde de kullanımına rastlanan sözcüğün son sessiz harfi "ġ" düşmüştür. Eski Türkçede bu sözcükten türemiş olan ve "ağrılı; hastalıklı; hasta" anlamlarına gelen "aġrıġlıġ" kelimesi, Erzurum ağzında aynı anlamda "ağrıḫli"[49] biçiminde kullanılmaktadır.

alūç (E.T.) / aloç (E.a.): DLT'de; "sarı erik" anlamı verilen sözcük Erzurum ağzında iç sesteki yuvarlak ünlüsünü korur. "Dağlarda yetişen bir ağaççığın meyvesi, alıç"[50] anlamına gelir.

anuḳ (E.T.) / anıḫ (E.a.): Sözcük DLT'de "hazır olan şey"[51] anlamında geçmiştir. Erzurum ağzında ise; "çorbalara katılan, kurutularak hazırlanmış kokulu bitkiler"[52] demektir.

argun (E.T.) / arğın (E.a.): Su kenarlarında yetişen ve sapları yenilen bir bitkidir.[53]

aşaḳ (E.T.) / aşşaḫ (E.a.): Sözcük Eski Uygur metinlerinde "aşa" şeklinde geçip "ötede"[54] anlamına gelmektedir. DLT'de ise "aşaḳ" biçiminde verilerek "dağ eteği" anlamına geldiği açıklanmıştır. Oğuz lehçesinde kullanılan bir sözcüktür.[55] Erzurum ağzında; ünsüz ikizleşmesi ve ünsüz değişimine uğrayarak sözcük "aşşaḫ" haline gelmiş ve "aşağı" anlamında kullanılmaktadır.

bekmes (E.T.) / beyhmes (E.a.): "Pekmez" anlamına gelen sözcük DLT'de geçmektedir.[56] Oğuz lehçesinde geçtiği belirtilir.

bıldur (E.T.) / bıldır (E.a.): DLT'de "bir önceki yıl"[57] anlamı verilerek, kelimenin ikinci hece ünlüsü yuvarlak olarak kullanılmıştır. Erzurum ağzında bu seste düzleşme vardır. "Geçen yıl"[58] anlamını taşır.

---

[45] Eski Uygur Türkçesinde "zehir" anlamına gelmektedir. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 8
Gabaın, age, s. 259

[46] Bu sözcük Karahanlı Türkçesi döneminde de "aġu" biçiminde kullanılmıştır:
"yise toḍsa ḳılḳı bolur buġruġu (Yiyip karnı doydu mu deve aygırı kesilir;
ḳalı ḳarnı açsa bilip yir aġu" Eğer karnı acıkırsa, bile bile zehir yer.)
Kutadgu Bilig, s. 272, 273
DLT, s. 137

[47] Kaynak kişi 1

[48] Kaynak kişi 2

[49] Gemalmaz, age, s. 19

[50] Gemalmaz, age, s. 26

[51] DLT, s. 144

[52] Gemalmaz, age, s. 27

[53] Gemalmaz, age, s. 27

[54] Gabaın, age, s. 262

[55] DLT, s. 155

[56] DLT, s. 181

[57] DLT, s. 186

[58] Kaynak kişi 1

bışıġ (E.T.) / bişi (E.a.): Eski Türkçe kullanımındaki "ġ" sesi erimiştir. Eski Uygur Türkçesinde "olgun, pişmiş"[59] anlamlarına gelen sözcük, Erzurum ağzında bir yemek çeşidinin adı olmuştur. Kalınca küçük yufkaların arasına iç malzeme koyarak yağda kızartılan bir tür hamur işidir. DLT'de "bışıġ"[60] şeklinde geçer.

buzaġu (E.T.) / bizaf (E.a.): Eski Uygur metinlerinde "pūzāgu"[61] şeklinde de kullanılan sözcük, "buzağı" anlamına gelmektedir. DLT'de "buzāġu" biçiminde geçen kelime, Erzurum ağzında birçok ses olayına maruz kalmıştır.

boduġ (E.T.) / boyaḫ (E.a.): "Boya" anlamındaki sözcük DLT'de de geçmektedir.[62]

bögücük (E.T.) / böcüyh (E.a.): "Bög" kelimesi Eski Türkçede; bir tür büyük ve zehirli örümcek anlamında geçer.[63] "Bögücük" ve "böcüyh" sözcükleri "böcek" anlamına gelip, Erzurum ağzı kullanımında bazı ses olaylarına uğramıştır.

buḳ (E.T.) / buḫaḫ (E.a.): Eski Uygur Türkçesinde kullanılan "buḳ"[64] Erzurum ağzında "buḫaḫ"[65] biçimine girmiş olup; "gerdan, boyun" anlamına gelir.

buḳun (E.T.) / buḫun (E.a.): Bu kelime Eski Uygur Türkçesinde; "halk, ahali" demektir.[66] Erzurum ağzında çok yorulmayı dile getiren şu deyimde kullanılır: "Bel buḫun gır-"[67].

bürük (E.T.) / büriyhlen- (E.a.): DLT'de "ilmek, birşeylere sarılan sicim" anlamlarına gelen "bürük", Erzurum ağzında bazı ses olaylarına uğrayarak "sarıl-; büzül-; bürün-" anlamlarına gelir.

çepiş (E.T.) / çebiş (E.a.): DLT'de "çepiş-altı aylık keçi yavrusu"[68] olarak geçen sözcük Erzurum ağzında; "iki yaşında dişi keçi"[69] demektir.

çigit (E.T.) / çigirt (E.a.): "Çekirdek"[70] anlamında kullanılan bu sözcük DLT'de "pamuk tohumu"[71] anlamıyla bulunur.

çulıḳ (E.T.) / culuḫ (E.a.): DLT'de "üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu"[72] demek olan kelime, Erzurum ağzında "hindi ve akbaba"[73] anlamlarında kullanılır.

çum- (E.T.) / cum-/çim- (E.a.): Sözcük "yıkanmak, tüm bedeni yıkamak, banyo yapmak"[74] anlamındadır.

---

[59] Gabaın, age, s. 268
[60] DLT, s. 187
[61] Gabaın, age, s. 271
[62] Tucer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2007, s. 163
[63] Tuncer Gülensoy, age, s. 169
[64] Bu sözcük Eski Uygur Türkçesinde "gırtlak, boğaz" anlamına gelir. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 51
[65] Erzurum ağzında çok kilolu olan kişilerin durumunu anlatmak için şu ifadelerden biri kullanılır: "Buḫaği assılmış/buḫaği sallanir". Kaynak kişi 1
[66] Gabaın, age, s. 270
[67] "Belim buḫunum gırıldi." Kaynak kişi 1
[68] DLT, s. 227
[69] Kaynak kişi 1
[70] Kayak kişi 1
[71] DLT, s. 236
[72] DLT, s. 244
[73] Kaynak kişi 1
[74] Kaynak kişi 2

tan- (E.T.) / dan- (E.a.): Kelime "dalmak, düşmek, gelmek, hissolmak" anlamında kullanılır. "İçine dan-", "gelbine dan-"[75] deyimleri sıkça kullanılmaktadır.

tatıġ (E.T.) / dadaḫ(ğ) (E.a.): Eski Uygur Türkçesinde "tatıġ-yemek, tat"[76] şeklinde kullanılmış olan sözcük DLT'de; "tātıġ-hoş bir lezzet"[77] demektir. Erzurum ağzında ise "çocuk maması"[78] anlamında kullanılmaktadır.

tawışġan (E.T.) / dawuşan (E.a.): "Tavşan" anlamındaki sözcük Eski Uygur metinlerinde[79] ve DLT[80]'de aynı anlamda geçmiştir.

tegirme (E.T.) / degirmi (E.a.): "Yuvarlak" anlamına gelen kelime Eski Uygur metinlerinde "tegirmi"[81] olarak kullanılmıştır. DLT'de ise "tegirme" şeklinde ve yine "yuvarlak" anlamında yer almıştır. Erzurum ağzında da bir insanın yüz şeklinin yuvarlak olduğunu anlatmak için "degirmi sufat"[82] ifadesi kullanılır.

tegi (E.T.) / deyin/diyin (E.a.): Eski Türkçede Göktürk metinlerinde geçen "tegi"[83] kelimesi "kadar" anlamında kullanılmıştır. Bu yapı Eski Uygur metinlerinde de geçmektedir. Erzurum ağzında bu sözcüklerin yanı sıra "tegi"den gelen "deyni"[84] de aynı anlamda kullanılmaktadır.

tındur-/tındırma- (E.T.) / dındır- (E.a.): "Anlamak, aldırmak, dinlemek"[85] anlamında olan sözcük, Göktürk metinlerinden beri gelen "tın-" eyleminden türemiştir.

tıñıla-/dıngılda- (E.T.) / dıngıla- (E.a.): "Yerine oturamamış olmak, sallanmak" ifadelerini taşıyan kelimeden yine "yerinde sabit duramayan, dengesi bozuk" anlamını taşıyan "dıngıliyh" sözcüğü türetilmiştir.

tın- (E.T.) / dincel- (E.a.): Sözcük, Uygur ve Karahanlı döneminde "dinlenmek" anlamını taşımıştır. Nitekim Erzurum ağzında yaşayan şekli "dincel-"[86] de "dinlenmek" anlamındadır.

tiñ (E.T.) / ding (E.a.): Değirmende dövme hazırlamakta kullanılan taş tekerlektir.[87] Sözcükte t>d değişimi görülürken nazallık korunur.

tire- (E.T.) / dirgen (E.a.): Diren; demirden yapılmış, üç veya beş dişli ot veya sap kaldırmaya yarayan alettir.[88] "Tir-, dir-, der-" (topla-) eyleminden türetilmiştir.

tirek (E.T.) / direyhlen- (E.a.): "Tirek" isminden türetilmiş olup "dikil-, yüksel-, sertleş-, kalk-" anlamlarında kullanılır. Yine t>d değişimi görülür.

[75] Kaynak kişi 2
[76] Gabaın, age, s. 297
[77] DLT, s. 540
[78] Kaynak kişi 1
[79] Gabaın, age, s. 297
[80] "tawışgan yılı: On iki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı. DLT, s. 543
[81] Gabaın, age, s. 298
[82] Kaynak kişi 1
[83] Tekin, age, s. 172
[84] Gemalmaz, age, s. 77
[85] Erzurum ağzında aldırış etmemeyi, umursamazlığı ifade eden şöyle bir cümle kullanılır: "Heş dındırmir." Kaynak kişi 1
[86] Gemalmaz, age, s. 79
[87] Kaynak kişi 1
[88] Gemalmaz, age, s. 79

tiz (E.T.) / dizleme (E.a.): Bu sözcük "tiz" isminden türetilmiş, "bir tür uzun konçlu çorap" anlamını taşımaktadır.[89]

tolġuḳ (E.T.) / doluḫ (E.a.): Eski Uygur metinleri ve DLT'de "şişmiş tulum"[90] demek olan kelime, Erzurum ağzında "dana"[91] anlamında kullanılmaktadır.

dön- (E.T.) / döne (E.a.): "Defa, sefer" anlamına gelir.

tüzet- (E.T.) / dözet- (E.a.): "Düzeltmek" anlamında kullanılan sözcükte t>d değişimi olmuştur. "Tüz" Eski Uygur metinlerinde ve DLT[92]'de aynı anlamla geçmektedir.

aba (E.T.) / efe (E.a.): "Baba"[93] anlamında olan kelime Kaşgarlı'nın eserinde şu açıklamayla yer alır: "aba: Baba (Tübüt lehçesi). Bu sözcük onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir..."[94]

ekkiz (E.T.) / ekiz (E.a.): Sözcüğe DLT'de "ikiz"[95] anlamı verilerek, kelimenin Karahanlı Türkçesi dönemindeki anlamıyla Erzurum ağzında yaşadığı görülmektedir. İkiz ünsüz Erzurum ağzında tekleşmiştir.

em (E.T.) / emliyh (E.a.): Eski Uygur metinlerinde bu sözcük, "em, im, yem"[96] biçimlerinde geçer. "İlaç" anlamındaki bu kelime DLT'de de "em"[97] şeklinde geçer. Erzurum ağzında "em+liyh"[98] şeklinde kelime türetilerek "ilaç" anlamında kullanılmaktadır.

enükle- (E.T.) / eniyhle- (E.a.): "Yavrula-, doğur-" anlamında olan sözcük hayvanlar için kullanılır. DLT'de "enük"[99] şeklinde geçen kelime, aslan, sırtlan, kurt, köpek yavruları için kullanılır.

ir (E.T.) / er (E.a.): "Erken" anlamında kullanılan bir kelimedir.

englik (E.T.) / erniyh (E.a.): DLT'de "eng" sözcüğü "yanak" demektir.[100] "Englik" ise "allık" anlamında kullanılan bir sözcüktür.

esür- (E.T.) / esir- (E.a.): Kelime Erzurum ağzında "sinirlenmek; huyu tutmak" anlamlarını taşır. "Es-" eyleminin "titremek; gücü azalmak" anlamları da vardır. Erzurum ağzında "İçi es-, eli ayağı es-" deyimleri kullanılmaktadır.[101]

ew- (E.T.) / eveti (E.a.): Eski Uygur metinlerinde "ew-, iw-" biçiminde geçen sözcüğe "yürümek" anlamı verilmiştir.[102] Bu sözcük DLT'de "acele etmek" manasıyla yer alır. Erzurum ağzında "eveti" sözcüğü "acele" anlamına gelip, birisini acele ettirmek için "evdir-" fiili "acele ettir-"

[89] Kaynak kişi 2
[90] DLT, s. 576
[91] Kaynak kişi 1
[92] DLT, s. 612
[93] Bu sözcük de "eze" kelimesinde olduğu gibi isimden isim yapan ve aile, grup bildiren "+gIl" ekini alır: "Efemgile gettim." (Babamlara gittim.) Kaynak kişi 1
[94] DLT, s. 129
[95] DLT, s. 253
[96] Gabaın, age, s. 264
[97] DLT, s. 255
[98] Kaynak kişi 1
[99] DLT, s. 259
[100] DLT, s. 259
[101] Kaynak kişi 2
[102] Gabaın, age, s. 265

anlamında kullanılır. Eski Türkçede kullanılmış olan fiile, Erzurum ağzında ettirgenlik eki getirilerek kullanıldığı da görülür: ev-dir-.

evrül- (E.T.) / ewrül- (E.a.): Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de "dönmek, çevrilmek" anlamlarını taşıyan sözcük Erzurum ağzında; "altı üstüne gel-; yıkıl-; ters dön-" anlamlarında kullanılmaktadır. Erzurum sözlü kültür ürünleri içinde bu sözcüğün geçtiği bir mani de vardır:

"Erzurum evrülesen

Çarh ola çevrülesen

Yarim içinden çıhsın

Himinden devrülesen"[103]

evür- (E.T.) / ewür- (E.a.): Sözcük "çevirmek; tercüme etmek" anlamlarıyla Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkar.[104] Erzurum ağzında "çevirmek; ters yüz etmek"[105] manasında kullanılır.

eg- (E.T.) / ey- (E.a.): "Bükmek"[106] anlamına gelen kelime DLT'de de bu anlamıyla geçer.[107]

englik (E.T.) / eyniyh (E.a.): Üstte geçen "erniyh" kelimesi gibi bu da "allık" demektir.

ḳaḳ (E.T.) / gaga (E.a.): "Kuru yemiş; meyve; sulu bir yiyeceğin taneleri"[108] anlamına gelir. DLT'de "kurutulmuş erik veya erik benzeri meyveler" olarak geçer.[109]

ḳaḳ (E.T.) / gaḫ (E.a.): Bu kelime de "gaga" sözcüğünde olduğu gibi, kurutulmuş erik ya da erik benzeri meyveleri tanımlar.[110]

ḳaḳ (E.T.) / gaḫaş (E.a.): "Kurutulmuş et"[111] demektir.

ḳala- (E.T.) / gala- (E.a.): "Odun, tezek vb. yi düzgünce üst üste yığmak"[112] anlamında kullanılan bir kelimedir.

ḳala- (E.T.) / galaḫ (E.a.): Yığını özellikle tezek yığınını adlandırır.[113]

ḳara ḳura (E.T.) / garagura (E.a.): DLT'de "siyah"[114] anlamına gelen sözcük, Erzurum ağzında "kābus" anlamına gelir. Erzurum ağzı söz varlığı içinde "garagura bas-"[115] ifadesi, "kābus gör-" manasında kullanılır.

karak (E.T.) / garıḫ/karıḫ (E.a.): Sözcük DLT'de "göz yuvarı"[116]nı betimlerken Erzurum ağzında "göz ağrısı; bir çeşit göz hastalığı"[117] olarak kullanılır.

[103] Bulut, age, s. 92
[104] Gabaın, age, s. 265
[105] Kaynak kişi 1
[106] Kaynak kişi 2
[107] DLT, s. 249
[108] Kaynak kişi 1
[109] DLT, s. 400
[110] Gemalmaz, age, s. 117
[111] Gemalmaz, age, s. 117
[112] Gemalmaz, age, s. 117
[113] Kaynak kişi 1
[114] DLT, s. 402
[115] Kaynak kişi 1
[116] DLT, s. 402
[117] Gemalmaz, age, s. 118

ḳarlıġaç (E.T.) / garlanguş (E.a.): DLT'de bu kelime için ikili kullanım vardır. Kırlangıç anlamındaki sözcük hem "ḳarlıġaç" hem de "ḳarġılaç" biçiminde kullanılmıştır.[118] Kuş isminin yanı sıra, eski Erzurum evlerinde tavan çeşidi olarak, ahşapla yapılan "kırlangıç örtü"[119] modeli de vardır.

ḳart (E.T.) / gatmaḫ (E.a.): Kelime; "kabuk, başta olan kepek" anlamlarına gelir. "Başi gatmaḫ tut-"[120] ifadesi Erzurum ağzında kullanılmaktadır.

ḳavur- (E.T.) / gawurğa (E.a.): Çayın yanında çerez gibi atıştırılan kavrulmuş buğdaydır.[121]

kemi (E.T.) / gem (E.a.): Erzurum ağzında "döven" anlamında olan sözcük DLT'de; "atmak, fırlatmak"[122] manasını taşır.

kïn (E.T.) / gen (E.a.): "Geniş" anlamındaki kelimeye Eski Türkçe metinlerde "sonra; istikbal"[123] anlamları verilmiştir.

ker- (E.T.) / ger (E.a.): Yünü ip haline getirmeye yarayan aletin yani "teşi"nin tepesinde bulunan ipliğin geçirildiği çengeldir. "Ker-" eylemi DLT'de "germek" anlamında geçer.[124]

kezik (E.T.) / gezeyh (E.a.): Otlak, mera anlamında kullanılan bir sözcüktür.[125]

ḳıltıḳ (E.T.) / gılt/gıltıḫ (E.a.): DLT'de "saçta bulunan kepek"[126] anlamını taşıyan kelime Erzurum ağzında "baş; uç; taraf"[127] anlamında kullanılmaktadır. "Ayak gıltıḫ, baş gıltıḫ" sık kullanılan ifadelerdendir.

ḳır (E.T.) / gıro (E.a.): Eski Türkçede kullanılan "ḳır" isminden yapılmış ve "saçları kırlaşmış orta yaşlı erkeği"[128] anlatmak için kullanılır.

kiz (E.T.) / gizlin (E.a.): "Gizli" anlamında kullanılır. "Kiz" sözcüğü Eski Uygur metinlerinde "kap" anlamında geçmiştir. Bu anlam zamanla DLT'de "gizlen-"[129] manasına gelmiştir.

ḳonşı (E.T.) / gonşi (E.a.): Eski Uygur metinleri ve DLT'de geçen sözcük "komşu" anlamına gelir. DLT'de "ḳonşı" ve "ḳoşnı" şeklinde ikili kullanımı verilerek ikisinin de doğru olduğu belirtilir.[130]

ḳonum (E.T.) / gonum (E.a.): Bu kelime "gonşi" sözcüğü ile ikileme oluşturarak kullanılır. "Gonum gonşi" şeklinde kullanılan yapı "komşular" anlamına gelir.

ḳoşa (E.T.) / goşa (E.a.): DLT'de "ḳoş" kelimesi, "herhangi bir şeyin çifti; bir eşi olan"[131] anlamını taşır. Erzurum ağzında "yan yana; çift; birlikte"[132] anlamlarında kullanılır.

[118] DLT, s. 406
[119] Kaynak kişi 2
[120] Kaynak kişi 1
[121] Kaynak kişi 2
[122] DLT, s. 302
[123] Gabaın, age, s. 281
[124] DLT, s. 305
[125] Gemalmaz, age, s. 134
[126] DLT, s. 424
[127] Gemalmaz, age, s. 135
[128] Gemalmaz, age, s. 135
[129] DLT, s. 317
[130] DLT, s. 443
[131] DLT, s. 443

köger- (E.T.) / göger- (E.a.): "Yeşer-; koyu yeşil bir renk al-" anlamı taşıyan sözcük DLT'de "köker-" biçiminde geçip "rengi kurşuniye dön-" anlamında bulunur.[133] Erzurum ağzında yeşermiş, yeşil rengini almış bir tür (civil) peyniri adlandırmak için "gögermiş peynir" ifadesi kullanılır.[134]

ḳuç- (E.T.) / guc-/gucula- (E.a.): "Kucakla-" anlamına gelen sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de aynı anlamda geçer.

ḳulun (E.T.) / gulun (E.a.): "Tay" anlamına gelen kelime Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de aynı manaya gelir. Erzurum ağzında baştaki seste tonlulaşma olmuş, ḳ>g değişimi meydana gelmiştir.

ḳaçan (E.T.) / haçan (E.a.): "Nasıl; ne zaman; ne zaman ki" anlamlarında kullanılan bir edattır. Bu sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de de Erzurum ağzındaki manayı taşır.

ırġa (E.T.) / irğala- (E.a.): "Salla-; rahatsız et-" anlamlarında kullanılan kelime Eski Uygur Türkçesinde "ırḳal-" [135]biçiminde de geçer. DLT'de "salla-" manasında yer alır.

ḳāgūt/ḳavut (E.T.) / gavut (E.a.): Özellikle yeni doğum yapmış kadınlar için hazırlanan bir tür yemeğin adıdır. Haşlanıp kurutulmuş buğdayın kavrulmasıyla yapılır. Suyla pişirilen kavrulmuş buğdayın ortasına yağ ve şeker de konur. DLT'de bu sözcük aynı anlamıyla ancak ikili kullanımıyla yer almıştır.[136]

kar- (E.T.) / ḳarğın (E.a.): "Coşkun su; ilkbaharda karların erimesiyle dağlardan inen su"[137] demektir.

kirşen (E.T.) / kirşan (E.a.): DLT'de "kirşen" ve "kirşenlen-"[138] biçimlerinde geçen sözcük; "yüze sürülen beyaz boya" demektir.

ḳurıḫ (E.T.) / ḳuriyh (E.a.): Sözcük "süt tayı" anlamına gelir.[139]

bañ (E.T.) / mangılda- (E.a.): Yansıma bir sesten türemiş olan sözcük "yankı yap-; çınla-" anlamına gelir.

oġrı (E.T.) / oğrun (E.a.): Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de "hırsız" karşılığını veren kelime Erzurum ağzında "gizlice" anlamına gelir. Nitekim hırsızlıkla gizlilik arasında da anlam bağı vardır.

ülez (E.T.) / ölez (E.a.): Neredeyse sönecek olan, çok zayıf ışığı; ateşi anlatmak için kullanılır.

bürçek (E.T.) / pürçüyhli (E.a.): DLT'de "bürçek" sözcüğü "insanın perçemi; atın perçem, yele ya da kuyruk tüyü"nü anlatmak için kullanılır.[140] Erzurum ağzında "havuç"[141] anlamını taşıyan kelime; havuç kökünün saçaklı olmasından dolayı böyle adlandırılmış olabilir.

[132] Gemalmaz, age, s. 143
[133] DLT, s. 319
[134] Kaynak kişi 2
[135] Gabaın, age, s. 273
[136] DLT, s. 392
[137] Gemalmaz, age, s. 192
[138] DLT, s. 316
[139] Gemalmaz, age, s. 207
[140] DLT, s. 213
[141] Kaynak kişi 2

saçıġ (E.T.) / saçi (E.a.): Erzurum ağzında; yeni evlenen kıza yakınları, tanıdıkları tarafından alınan düğün hediyesi demektir. Eski Uygur metinlerinde "kurban, sadaka"[142] anlamında geçmiştir. DLT'de "saçuḳ"[143] şeklinde geçip "saçılmış, dağılmış" manalarını taşımıştır.

saġın (E.T.) / sağın (E.a.): Sağılmakta olan inek veya koyun anlamını taşır.[144]

sezik (E.T.) / seziyh (E.a.): Eski Uygur metinlerinde "şüphe"[145] anlamında kullanılan bu sözcük, DLT'de "sezgi; düşünce ve şüphe", Erzurum ağzında ise "his; belirti" anlamlarında kullanılır. Eski Uygur metinlerinde "sizik" şeklinde de kullanılmıştır.

sınuk (E.T.) / sınıḫçi (E.a.): "Kırıkçı, çıkıkçı" demek olan sözcük; Eski Uygur metinleri ve DLT'de "sın-"[146] şeklinde geçmiş ve "kırıl-, parçalan-" anlamına gelmiştir. Erzurum ağzında "sınıḫçi" kelimesi; vücudun kemiklerinde meydana gelen kırık ve çıkıkları tedavi eden halk hekimini ifade etmek için kullanılır.[147]

suġul (E.T.) / soğul- (E.a.): Sağmal hayvanlar için sütten kesilmeyi belirten bu kelime DLT'de "çekil-, kesil-" anlamında bulunur.

suvluḳ (E.T.) / suluḫ (E.a.): Sözcük "atın çenesi altından geçen gemin zinciri"[148] anlamını taşır.

suwġar- (E.T.) / suwar- (E.a.): DLT'de "suwġar-"[149] şeklinde geçmiş olup Erzurum ağzında kullanılan anlamıyla yani "sulamak" anlamıyla bulunmaktadır.

tayaḳ (E.T.) / taya (E.a.): "Biçilen otların üst üste yığılmasıyla meydana gelen yığın, ot yığını"[150] demektir.

teg- (E.T.) / tegeyh (E.a.): Sözcük; "kabak, salatalık, bağkütüğü vb. sürüngen dal ve yaprakları"[151] anlamını taşır. Eski Türkçede kullanılan "teg-" eylemiyle ilişkilidir.

tegiñ (E.T.) / teyin (E.a.): "Sincap" anlamına gelen sözcük DLT'de "samur"[152] anlamıyla yer almıştır.

toḳlı (E.T.) / toḫli (E.a.): "6-12 aylık koç; bir yaşında olan koyun"[153] demek olan "toḫli"ye DLT'de "altı aylık koyun"[154] anlamı verilmiştir.

yarpuz (E.T.) / yarpız (E.a.): Genellikle dere kenarlarında, sulak alanlarda yetişen, mor çiçekli, hoş kokulu kısa boylu bir bitkidir.[155] Kurutularak yemeklerde kullanılır. DLT'de "fesleğen"[156] diye geçer.

yapçan (E.T.) / yawuşan (E.a.): Güzel kokulu bir bitkidir.

[142] Gabaın, age, s. 292
[143] DLT, s. 462
[144] Gemalmaz, age, s. 268
[145] Gabaın, age, s. 294
[146] DLT, s. 489
[147] Kaynak kişi 2
[148] Gemalmaz, age, s. 285
[149] DLT, s. 511
[150] Kaynak kişi 1
[151] Gemalmaz, age, s. 302
[152] DLT, s. 547
[153] Kaynak kişi 1
[154] DLT, s. 581
[155] Kaynak kişi 2
[156] DLT, s. 668

yigrek (E.T.) / yegreyh (E.a.): "Bol; bereketli; daha iyi"[157] anlamlarını taşır. DLT'de karşılaştırma söz konusu olduğunda "daha iyi" anlamını vermek için kullanıldığı ifade edilir.[158]

eke (E.T.) / yeke (E.a.): "İri, büyük" demek olan sözcük Eski Uygur metinlerinde ve DLT'de "abla, yaşça büyük kız kardeş"i karşılamıştır.

yeliñ (E.T.) / yelinceyh (E.a.): "Hafif" anlamındaki isimden türetilmiş bir kelimedir. Buradaki hafiflik, somut hafifliktir. Sözcük "kolay kaldırılabilir" anlamına da gelir.

yelpir- (E.T.) / yelpiriyh (E.a.): DLT'de "es-; dönüp dur-; nemlen-"[159] anlamlarında kullanılan sözcük Erzurum ağzında "hafif meşrep; hoppa"[160] manasına gelir.

yelkin (E.T.) / yelken (E.a.): Kelime "köylülerin harman savurmak için bekledikleri rüzgarın çıkacağını gösteren ufuktaki küçük bulut"[161] anlamındadır.

yengil (E.T.)[162] **/ yengüllüyh (E.a.):** Eski Türkçede kullanılmış olan hafif anlamındaki "yengil" sözcüğünden türetilmiş olan "yengüllüyh" kelimesi "hafiflik" anlamını taşır.

yıldız/yıltız (E.T.) / yıldız (E.a.): Eski Uygur Türkçesinde "yıltız"[163] biçiminde geçip "kök" anlamına gelen sözcük, Erzurum ağzında "iğnenin yıldızı"[164] şeklindeki kullanımıyla "iğnenin deliği, sonu, kökü" manasına gelir. Bir Erzurum türküsünde "iğnenin yıldızından gıza göz eden oğlan" ifadesi geçmektedir. Bu kelime DLT'de "ağacın kökü"[165] anlamında verilmiştir.

yolaḳ (E.T.) / yolaḫ (E.a.): DLT'de "çöldeki küçük yol"[166] anlamı verilen sözcük, Erzurum ağzında "yol; töre; keçi yolu" anlamlarıyla vardır.

yörgek (E.T.) / yöreyh (E.a.): Eski Uygur metinlerinde "yörge-"[167] eylemine "sar-" anlamı verilmiştir. Erzurum ağzında bu sözcük; "beşik bağı"[168] anlamına gelir. Çocuğun beşikten düşmemesi için beşiğin üzerinden ve altından geçirilen kuşaktır.

Sonuç

Sonuç olarak;

- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında yapı ve anlam bakımından benzerlik gösteren 122 kelime tespit edilmiştir.

---

[157] Gemalmaz, age, s. 314
[158] DLT, s. 680
[159] DLT, s. 682
[160] Gemalmaz, age, s. 336
[161] Gemalmaz, age, s. 338
[162] Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesinde "hafif" anlamına gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde "yüngül" biçiminde kullanımı da vardır. Ahmet Caferoğlu, age, s. 297
Karahanlı Türkçesinde ise; "hafif" anlamına gelen "yinik" ismi ve "hafifle-" anlamına gelen "yeni-" fiili kullanılmıştır:
"baka kördüm erse yinik boldı yük/özüm aydı sözlü sözüng barı tök"
(Dikkatle bakınca, yüküm hafifledi; dedim kendi kendime: Söyle dök içindekileri.) Kutadgu Bilig, s. 122, 123
"ḳutuldı ilig kitti emgekleri/buḍun asġı arttı yenip yükleri"
(Hükümdar birçok zahmetten kurtuldu; halkın yükü hafifledi, kazancı arttı.) Kutadgu Bilig, s. 352, 353
[163] Gabaın, age, s. 310
[164] Kaynak kişi 2
[165] DLT, s. 691
[166] DLT, s. 700
[167] Gabaın, age, s. 312
[168] Gemalmaz, age, s. 343

- Araştırmamızda görüldüğü üzere; bazı kelimeler yapı ve anlam olarak aynı kalmışken bazılarında ses ve anlam değişiklikleri olmuştur.

- Eski Türkçede kelime başındaki katı-patlamalı "k, ķ" ünsüzleri, Erzurum ağzında ötümlüleşerek "g" ünsüzüne dönüşmüştür. (ķaķ>gaŋ, ķala->gala-, ķara ķura>garagura, ķarlığaç>garlanguş, kavur->gawurğa, ķonşı>gonşi, koger->göger-)

- Eski Türkçedeki sözcüklerde iç ses konumundaki "g, ġ" ünsüzleri ötümlüleşip süreklileşerek "ğ" ünsüzüne dönüşmüştür. (aġu>ağu, aġrıġ>ağri)

- Eski Türkçede iç ve son seste bulunan katı-patlamalı "ķ" ünsüzü yerini katı-sızmalı "ŋ" ünsüzüne bırakmıştır. (aşaķ>aşaŋ, anuķ>anıŋ, sınıķ>sınıŋçi, buķun>buŋun, toķlı>toŋli)

- Sözcük başında görülen t>d ünsüz değişimi de Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında görülen belirgin ses farklılıklarından biridir. (tan->dan-, tatıġ>dadaŋ, tawışġan>dawuşan, tegirme>degirmi, tındur->dındır-, tirek>direyhlen-)

- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren sözcükler içinde, kelime başında b>m ünsüz değişimi de tespit edilmiştir. (bañ>mangılda-)

- Erzurum ağzında Eski Türkçenin izlerini görebildiğimiz bazı kelimelerde, iç ses ve son sesteki "k" ünsüzünün "yh" ünsüzlerine dönüştüğü tespit edilmiştir. (tirek>tireyhlen-, bögücük>böcüyh, bürük>büriyhlen-, enükle->eniyhle-)

- Eski Türkçeden Standart Türkiye Türkçesine geçen bazı sözcükler arasında iç seste görülen d>z>y gelişimi, Erzurum ağzında "boduġ>boyaŋ" kelimesinde görülür.

- İç ses ve son seste görülen "ġ" ünsüzünün yitimi, Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında görülen ses farklılıklarından biridir. Son seste buluna "ġ" ünsüzü düşerken kendinden önceki kalın ünlünün de incelmesine sebep olur. (tawuşġan>dawşan, tolġuk>doluŋ, saçıġ>saçi, bışıġ>bişi, aġrıġ>ağri)

- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren sözcüklerde ünsüz tekleşmesi (ekkiz>ekiz), ünsüz ikizleşmesi (aşaķ>aşşaŋ) ve hece kaynaşması (bögücük>böcüyh) olaylarına da rastlanmıştır.

- Addan ad türeten bir ek olan "+lIk" eki, Erzurum ağzında "lIyh" biçiminde kullanılır. (em+liyh)

- Erzurum ağzında, Eski Türkçede kullanılmış kelimelerden türetilen sözcüklerin kullanıldığı görülmüştür. Eski Türkçe kelimelerden türetilen "em/em+liyh, bürük/büriyh+le-n-, bürçek/pürçüyh+li, tirek/direyh+le-n-" sözcükleri örnek olarak verilebilir.

- Eski Türkçe ile Erzurum ağzı arasında benzerlik gösteren kelimelerin yer aldığı sözlü halk ürünlerinin -atasözü, mani, deyim- Erzurum ağzında kullanıldığı tespit edilmiştir.

- Bu sözcükler merkezden ziyade daha çok ilçe ve köylerde yaşamaktadır.

- Erzurum ağzında iz bırakmış olan Eski Türkçe sözcükler içerisinde; biçim ve anlam olarak değişiklik gösteren sözcüklerin sayısı değişiklik göstermeyenlere oranla daha fazladır.

KAYNAKÇA

ALYILMAZ, Cengiz, Eski Türkçenin Lügati, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Erzurum 1986.

ATA, Aysu, "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler", Türkoloji Dergisi, C: 13, S: 1 (2000), s. 67-99.

ATILCAN, İhsan Coşkun, Erzurum Ağzı (Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü), Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği Yayınları, İstanbul 1977.

BAYAT, Fuzuli-ALİYEVA, Minara Esen, Eski Türkçe Sözlük, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008.

BULUT, Sebahattin, Erzurum Çarşı Pazar, Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Derneği Yayınları, Erzurum 1997.

CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1968.

CAFEROĞLU, Ahmet, Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki, Atebetü'l Hakayık (Haz.: Reşit Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000.

GABAIN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

GEMALMAZ, Efrasiyap, Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GÖKÇÜR, Engin, "Van Gölü Havzası Ağızlarında Kullanılan Eski Türkçe ve Orta Türkçe Menşeli Sözcükler Üzerine", Diyalektolog Dergisi, S: 4 (2012), s. 35-45.

GÜLENSOY, Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Kāşgarlı Mahmūd, Divānü Lugāti't-Türk, (Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

KAYA, Ceval, Uygurca Altun Yaruk, Tür Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

OLCAY, Selahattin, Erzurum Ağzı (İnceleme-Derleme-Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ÖZKAN, Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

TEKİN, Talat, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://tdkterim.gov.tr/bts/, (ET: 20.11.2012)

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

Kaynak Kişiler:

Kaynak kişi 1:

Adı-Soyadı: Hanım Değirmencioğlu

Eğitim durumu: Okuma yazması yok

Yaşı: 92

Mesleği: Ev hanımı

Memleketi: Erzurum/Merkez/Yeşildere Köyü

Kimden öğrendiği: Büyüklerinden.

Kaynak kişi 2:

Adı-Soyadı: Sevgi Akan

Eğitim durumu: İlkokul mezunu

Yaşı: 58

Mesleği: Ev hanımı

Memleketi: Erzurum/Merkez

Kimden öğrendiği: Büyüklerinden.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 647-653, ANKARA-TURKEY

"*KONUŞMA*" ADLI KÜÇÜREK ÖYKÜDE KENDİLİK SORUNSALLARI

Yeliz AKAR[*]

ÖZET

Küçürek öykü, gözlemlenebilen şey'in insan ruhunda ve bilincinde içselleşen izdüşümleri sonrası yazınsallaşır. Sınırlı sayıda sözle düşünsel söylemleri aktaran küçürek öykü, insana ait değer dünyasının metinleşmesidir. Bu metinleri varoluşçu söylemle örüntüleyen Ferit Edgü, küçürek öykülerinde kendilik değerleriyle iletişime geçen insanın yaşadığı süreçlere gönderme yapar. Ferit Edgü anlatıları arasında önemli bir yere sahip olan küçürek öykü, az sayıda sözcükle toplumsal ve bireysel söylemleri metinleştirir. Bu metinleşmenin bir göstergesi olan "*Konuşma*" adlı küçürek öykü, kendilik değerleri yok olan bir insanın tükenişini imler. Öyküde varoluşsal bir sorgulamanın eşiğinde kalan insanın trajik sürecine yer verilir. Yaşam sürecindeki sorgulamalarıyla varlık sancısı yaşayan anlatı kişisi, kendi yaralarına sıkışarak içindeki yaşatıcı özü tamamıyla yok eder ve kendilik sorunsalı yaşar. Güçlü kendilik sorunsallarıyla yaşatıcı açılımlarını kaybeden anlatı kişisi, kendilik değerlerini çürütür. Bu sorunsallarla yaşam sürecinde yaşam refleksini yitiren anlatı kişisinin yaşadığı ruhsal ve bilinçsel yıkımı gösteren küçürek öykü, kendilik değerlerini yokluğa götüren süreçlere de gönderme yapar. Öyküde iki anlatı kişisine yer verilir. Birinci anlatı kişisi, öykünün birinci öznesidir ve yaralarıyla yaşamının soğuduğunu düşünür. İkinci anlatı kişisi ise, birinci anlatı kişisinin söylemlerini belirginleştirme amaçlı öyküde yer edinen yardımcı öznedir. Birinci özne ve ikinci özne arasındaki söylemler, birinci öznenin içinde bulunduğu ruh halini imler. Çalışmanın temel izleğini veren "*Konuşma*" adlı küçürek öyküde, kendilik sorunsallarının girdabında yaşamı soğuyan bir insanın söylemlerine yer verilir.

Anahtar Kelimeler: Kendilik Değerleri, Yabancılaşma, Bungunluk, Umutsuzluk, Çaresizlik, Yalnızlık, İletişimsizlik.

SELHOOD PROBLEMATICS IN THE MINIMAL STORY NAMED "*SPEECH*"

ABSTRACT

The short story becomes a literary work following the projections of the things seen that become internalized in one's soul and conscious. The short story, which conveys intellectual discourses using a limited number of words, textualizes the world of values belonging to human. Patterning these texts with an existential discourse, Ferit Edgü makes a

[*] Okt. Tunceli Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi, El-mek: y.akar84@hotmail.com

reference to the processes experienced by persons who communicate with their own selfhood values. The short story, which has an important place among his narrations, textualizes social and individual speeches using a small number of words. Being one of the indicators of this textuality, the short story "*Speech*" implies the exhaustion of a person whose selfhood values were destroyed. In the story, the tragic process of a person who is stuck on the verge of an existential inquisition is told. Having existential pain with his/her inquiries throughout the course of life, the narrator completely destroys the lively essence and has a problematic selfhood. The narrator, who loses his/her lively initiative through strong selfhood problematics, loses his/her selfhood values as well. Demonstrating the mental and cognitive destruction that the narrator experiences, having lost his/her reflex of life through the course of life with these problematics, the story also makes a reference to the processes that lead selfhood values to destruction. There are two narrators in the story. The primary narrator is the primary subject of the story, who thinks his/her life gets cold due to his/her wounds. The secondary narrator, however, is the secondary or supporting subject who is involved in the story with the purpose of making primary narrator's discourses clear. The discourses between the primary subject and the secondary subject reflect the current mental state of the primary subject. In the short story "*Speech*", which constitutes the basic path of the study, is the discourse of a person whose life gets colder and colder in the vortex of selfhood problematics.

Key Words: Values of Self, Alineation, Depression, Despair, Helplnessness, Loneliness, Uncommunicative.

"*Konuşma*"

"Hayat soğudu.

Hava soğudu mu dedin?

Hayır, soğuyan hayat.

Yaraların mı sızlıyor?

Yaralarım, evet.

Dayanılır gibi değil, öyle mi

Evet, aynen.

Zavallı insan.

Bunun insanlıkla ne ilgisi var?

Peki neyle ilgisi var?

Yaralarımla. Yalnızca o kapanmak bilmeyen, gövdemi kemiren yaralarımla."

(Edgü, Leş, Konuşma, s.50)

"*Konuşma*" adlı küçürek öykü, 13 tümce ve 40 sözcükten oluşan simgesel bir metindir. Metinde anlatı kişisi, sızlayan yaralarıyla yaşatıcı gücünü yitirir ve kendi içine kapanarak

psikolojik bir çöküşün eşiğinde kalır. Psikolojik çöküşün en belirgin imi, anlatı kişisinin yaşamının soğuduğunu fark etmesidir. Yaşamın soğuması, anlatı kişisini tüm değer dünyasından koparan kendilik sorunsalına neden olur. Kendilik sorunsalı, anlatı kişisinin kendi ile yaşam arasında bir ilişki kurmasını engeller ve onu yaşam alanı içinde öteler. Bu sorunsalla, kendini sağaltabilecek durumda olamayan anlatı kişisi, olumsuzlanan durumdan kurtulamaz. Kendilik sorunsalının anlatı kişisinin yaşamında farklı psikolojik görünümleri vardır. Bu görünümler; yabancılaşma ve aidiyet sorunsalı, bunalım, umutsuzluk, çaresizlik, yalnızlık, iletişimsizliktir. Her bir kendilik sorunsalı, anlatı kişisinin yaşadığı tükeniş psikolojisini imler. Kendilik sorunsalı yaşayan anlatı kişisi, tüm değerlerini fark ettirici güçten yoksun kalır. Ve dayanılamayan yaralarla, yaşamın tüm içtenliğini kaybeder. Kendilik bilincinin yitimine neden olan bu sorunsal, anlatı kişisinin yaşama ait güvenli zeminlerini ortadan kaldırır.

Kendilik sorunsallarından ilki, yabancılaşma ve aidiyet sorunudur. Yaşamsal kazanımlarımızı ortadan kaldıran yabancılaşma, insanın tüm yetilerinin yitime uğramasına neden olur. Yabancılaşma, yaşam sürecinde insanın zaman ve mekan alanındaki değerlerini sonlandırır. Böyle bir sonlanışın içinde yer alan anlatı kişisinin yaşamsal referansları kuru bir dokudan ibarettir. Yaşama ait değerini yok eden anlatı kişisi, yok eden sanrıyla ruhunda ve bilincinde psikolojik gedikler açar, kendine ve yaşama yabancılaşır.

"*Hayat soğudu*" söylemiyle yaşam atılımını kaybeden anlatı kişisi, varoluşsal bir soğukluk algısı içindedir. Bu olumsuzlanan yönünden kurtulamayan o, tüm güvenli yaşamsal mekanlarını yabancılaşma gerçeğinin altında yok eder. Soğuma, bedenin biyolojik bir ürpermenin altına girmesi değildir, insanı ruhsal bir yokluğa iten ve yaşamsal referanslarını yok eden kötü bir algının adıdır. Yok edici bir güç olan yabancılaşmanın temel izini veren soğuma, yaşamın özünü öteleyerek anlatı kişisinin tüm kazanımlarını yok eder. Yaşamda varlık sancısı çeken ve onunla iletişime geçemeyen her insan, kendi olmaya yönelik tüm ritüellerini kaybeder. Kendi ile varlık alanı arasında yıkıcı ve derin bir boşluk oluşturan, kötü bir yaşamın yaşayıcısı olan anlatı kişisi, yabancılaşmanın ürperten algısına kayar. Böylece bilincin ve ruhun tüm uzuvlarını yok ederek kendini yıkıma götürür. "*Kendini eksiksiz bir yıkıcılığın kucağına at*"(Fromm 1990, 36) an ve varlık alanında derin yaralar oluşturan o, yaşam izlencesini kaybederek olumsuz olan algıyla birleşir. Çünkü o, varlık alanının irite ve iğreti olanda kalmasını ister. Bir yoksunluğun imini veren yabancılaşma, anlatı kişisinin psikolojisinde birtakım parçalanmalar yaşamasına neden olur ve ona güçlü bir aidiyet sorunu yaşatır. Aidiyet "*insan ile onu kuşatan çevresi arasında otantik bir açılım*"dır.(Korkmaz 2008, 34). Bu açılımı yaşamda gerçekleştiremeyen anlatı kişisi, aidiyet bilincini düşürür ve "*yokkiş*i" görünümüyle bir *postulaya* dönüşür.

Kendilik sorunsallarından bir diğeri, bunalım ve bunalımın referans ettiği ruhsal çöküntüdür. Psikolojik bir şuursuzluğun ve ruhsal bir yıkımın göstergesi olan bunalım, insanın kendilik atılımlarını yok eder. Bunalım, "*bireysel öz'ünü yaratma aşamasındaki insanın hiçliği ile yüzleşmesi anında yaşadığı bir varoluş durumudur.*" (Deveci 2012, 181).Bu durum, insanı varoluşsal bir yokluğa mahkûm eder. Bir tür psikolojik çöküşün ve ruhsal bir kaçışın imini veren bunalım, huzursuzluğun göstergesidir. Soğuyan yaşam ve sızlayan yaralarıyla bu olumsuzlanan durumu yaşayan anlatı kişisi, kendilik imgesini yok sayar ve yaşamını gövdesini kemiren yaralarıyla cehenneme çevirir. İnsanın yaşam nüvesini yok eden bu olumsuzlanan psikolojik durum, anlatı kişisine varlık sancısı yaşatır. Varlık sancısı yaşayan ve duyusal algılamaları yitiren her insan, hiçliğe ve boşluğa atılır. Bu tarz insanlar, "*varoluşunu düzenleyen doğrusal zamana dönme şanslarını kaybetmenin*"(Sennett 2002, 27) eşiğinde bırakılır.

Yaşama ait tüm eylemleri psikolojik çöküşe doğru yönelim içinde olan anlatı kişisi, kendi boğuntusunda kalarak yıkıcı gücünü onar. Bunaltının gizini taşıyan yaşamın soğuması, yaraların derinleşmesi ve sızlaması "*dünyevi varoluşun ışıktan yoksun*"(Parla 2011, 117) olduğunu gösterir.

Bu ruh halinin kıskacında değerini kaybeden yaşam, olumsuzlanan örüntülerle anlatı kişisini yok eder. Tüm kazanımlarını karanlığa saplayarak bunalımın itici gücüyle varoluşsal çıkmaza tutuklu kalır. Bu psikolojik sendromun yutucu ve silici gücüyle "*içindeki engele çarpan*"(Camus 1997, 78) anlatı kişisi, kendini yokluğa götüren sürece doğru gider. Bu onamayla kendi öldürenine dönüşen o, bu psikolojik çöküşün kesif ürpertisini/ürküntüsünü derinden duyumsar. Duyumsadığı yaralarıyla yaşamını içselleştirmeyen anlatı kişisi, kendi yarasının içinde erir ve yaşatıcı güçlerini kaybeder. Güçlü bir tükeniş sancısının içinde kıvranır ve yaşamı kaotik boşluğunun açmazında takılı bırakır. Bunalım psikozu, yaşamı fark ediş süreçleriyle görme algısından insanı uzaklaştırır, ruhun ve bilincin yaşamdaki doğurganlığını ortadan kaldırır. Bu kötü dokunuşun tüm sancısını yaşamına ödünçleyen anlatı kişisi, soğuyan yaşamının ve yok eden yaralarının girdabında tüm referanslarını yitirerek çöküntü yaşar. Bunalımın ve çöküntünün tehdit eden yüzü, anlatı kişisinin değer kayıpları yaşamasına ve olumsuz olanla örülü olan bir yaşama yazgılı olmasına neden olur.

Kendilik sorunsallarından bir diğeri umutsuzluktur."*Umutlar çökeldikleri gerçeklikler içinde*"(Bauman 2011, 77) kendi güçlerini umutsuzluğa dönüştürürler. Umudun zıttı olan umutsuzluk, insanın tüm enerjisini bitiren ve varlık alanında ölümcül yaralar açan bir olumsuzlamadır. Kapanmak bilmeyen ve gövdeyi soğutan yaralarıyla kendini bir değere taşımayan anlatı kişisi, umutsuzluğun batağına sürüklenir. Kendilik değerlerini tükenişe çekerek öldürücü güç haline dönüşür ve güçlü bir varoluşsal sızının imini veren yara ile sancısını iyice çoğaltır. İnsanın ruhunu ve bilincini yok sayan yara, tüm yetileri eksikliğe uğratır. Kozmik güven duygusunu düşüren ve umutsuzluğun ebedi tutsağı kılan yara, kötücül bir simgedir. Umudun mekanından kovulan ve kapanmayan yaralarıyla varoluşsal değerini sonlandıran anlatı kişisi, yaşam sürecinde tam bir umut yoksunluğu yaşar.

Umuttan yoksun olan ve kapanmayan yaralarıyla yaşamda çöküşe uğrayan anlatı kişisi, umutsuzluğu derinden duyumsar. "*Umutsuzluğun özü yaşamın hiçbir şey olmamasıdır.*"(Kierkegaard 2004, 8).Yaşamın hiçliği içinde olumsuzlanan tüm değerlerini umutsuzluğun içinde güçlendiren anlatı kişisi, soğuyan yaşamıyla yaşamsal reflekslerini yok eder. Çünkü o, yaşamı kendi ruhunda ve bilincinde içselleştiremez ve yaşamdan kendine bir varlık alanı kuramaz. Kendine yeni bir evren yaratma eylemselliği, bir varlık sorunudur. Bu varlık sorununu akılcı bir sürece dönüştüremeyen anlatı kişisi, mutlak bir güvenin referans odağı olan yaşamı umutsuz bir algıyla tümler. Yaşamını yok eden bir algıyla tümleyen her insan, sonu olmayan bir çözülüşün sınırında tükenir ve tüm yaratıcı görme biçimlerini kaybederek içsel tutuklanmaya mahkum olur. Bu mahkumiyetle nefes alamayan ve sızlayan yaralarını derinden duyumsayan anlatı kişisi, umudunu tamamıyla yitirir. "*Umut yok olduğunda yaşam olgusal ya da gizil olarak sona ermiştir. Umut, yaşamın doğasında, insanın ruhunun dinamiğinde var olan bir öğedir*."(Fromm, 1990, 27).

Kendilik sorunsallarından bir diğeri, yalnızlıktır. Kendilik değerleri ile kurulan iletişim noktası ihlal edildiği zaman, yalnızlık duygusu belirginleşir. Kendini aktaramayan ve öteki ile ortak bir yaşantı alanı kurulmasını öteleyen yalnızlık, yaşam sürecinde sesimizi açımlayamamadır. Yabancılaşma-aidiyet, bunalım- çöküntü ve umutsuzluk referanslı yaşanan yalnızlık, anlatı kişisinin tüm değer dünyasını öteler. Soğuyan yaşam ve kapanmayan yara, yalnızlık duygusunu iyice belirginleştirir ve yalnızlık anlatı kişisinin en büyük trajedisi olur. Yalnızlık hezeyanına tutuklu kalan anlatı kişisi, tekbaşınalık duygusu ile hiçliğe, boşluğa ve kaosa itilir. Yaşama ve kendi olmaya ait anlam dizgelerini öteleyen anlatı kişisi, yalnızlık güdüsüyle bir çıkmaz içinde kalır. Soğuyan yaşam ve sızlayan yaralar, anlatı kişisinin ötekinin varlık alanı ile ilişkiye geçmesine engel olur. Bu nedenle bilinci ve ruhu ile ötekine erişemeyen anlatı kişisi, yalnızlığa kendini hapseder.

Yalnızlık gerçeğine çarpan ve değer dünyasını iptal eden anlatı kişisi, iletişim düzenini yitirir. Yaşamla zorlu bir savaş içinde olan ve varlık alanını yalnızlıkla örüntüleyen anlatı kişisi, güçlü bir yanılsama içindedir. Yaşamla ve kendiyle ruhsal anlaşmasını bitiren insan, yalnızlığın yitirici özelliği karşısında tüm gücünü kaybeder. Yalnızlık, insanın yaşama ait olan güçlü inancının devamlılık kazanmasını engeller. İnsanı kalıcı yaşam değerlerinden bunalımın ve melankolinin soğuk kucağına bırakır. Birdenbire soğuyan yaşam sürecinde sızlayan yaralarla yaşanan çöküş, anlatı kişisinin ruhundaki yalnızlığa ait boşlukları iyice derinleştirir. Yalnızlığın tüm değerleri yok eden gücü, anlatı kişisinin kendi öldürenine dönüşmesine neden olur ve yalnızlıkla örülü yaşam simsiyah görünümüyle konuşur. Yalnızlığın acıtan yüzüyle olumsuz olana yönelim içinde olan ve yaşam öyküsünü kuramayan anlatı kişisi, kendi yıkımını oluşturur. "*Hepimiz zindanlarımızı, cinayetlerimizi, yıkımlarımızı kendi içimizde taşırız*." (Camus 1995, 282).Kendi yıkımını yalnızlık eksenli başlatan anlatı kişisi, kendi sınırlarında bilincini ve yaşamını kuşatır, köreltir.

Kendilik sorunsallarından bir diğeri, çaresizliktir."*Çaresizlik; insanın sınırlarına çarparak artık gidecek bir yerinin olmadığı, söyleyecek sözünün/harcayacak gücünün kalmadığı zamanlara ve bu zor zamanları derinden duyumsayan*"(Korkmaz, Deveci 2011, 119) insanların algısına gönderme yapar. Şiddetli bir bilinç sorunu olan çaresizlik, anlatı kişisinin yaşam nüvesini yok eder ve tüm değer mekânlarından kovulmasına neden olur. Böyle bir algıda o, kendi çaresizliğine gömülür ve her şeyi hiçbir şeye dönüştüren kötücül dokunuşla tüm soluklanmalarını yitirir.

Yaşamını çaresizlik gerçeği altında yok eden ve varoluşsal devinimi yitiren anlatı kişisi, tüm derin bilişlerini yok eder. Evrende çaresizlikle eşzamanlı yürüyen insan, kör alanlar üretir ve çaresizliğin zirveleştiği mekânında varlık alanını tükeniş psikolojisiyle örüntüler. Çaresizliğin izdüşümlerinin ruhta ve bilinçteki imi, anlatı kişisinin yarasını olumlu olana dönüştürmesini imkânsızlaştırır. Gövdesini kemiren yaralarıyla çaresizliğinin içinden konuşan ve yaşamsal reflekslerini geçersizleştiren o, yaşatıcı algılarının dünyasından kovulur. Çaresizliğiyle yaşam sürecinde eksilen bir yapıya sahip olan ve kendine ait varlaştırıcı özü koparıp alamayan anlatı kişisi, kendi kavgasında boğulur. Kendi batmışlığına karşı çözümsüzlük içinde kalır ve yaralarının sızısı ile büyük trajedi yaşar. Kendilik değerlerini yaşatıcı güç olmaktan çıkarıp yaraları ile yaşamını zehirleyen anlatı kişisi, çaresizliğiyle ilişkili kastlar oluşturur.

Çaresizlik, her insanın yaşam sürecinde karşı değeridir, yaşamına ve kendilik değerlerine yönelik her unsuru tehdit eder. Bu tehdit edici güç ile anlatı kişisi, "*hep kopmuş durumdadır, hep dışarıdadır*"(Camus 1995, 59) .Kendilik atılımlarını dışarıda bırakan anlatı kişisi, çaresizliğine kök salar ve gövdesini kemiren yaralarıyla bedenini oluşturur. Yaranın simgesel anlamdaki imi, biyolojik bir acı/acıtma duygusu olmaktan çok, tinsel dokusunu parçalayan bir güçtür. Kendi dokusundaki çürümeyle yaşama devam eden ve yaşam nüvesini yitikleştirerek iğreti bedene sahip olan anlatı kişisi, kendini bir değer dünyasına taşıyacak güçten yoksundur. Bu kaotik durumdan kendine bir çıkış modeli sunamaz ve yarasıyla çaresizliğin sınırında devinen bir bedene dönüşür. İnsanın yaşam sürecinde bedeniyle evrene konumlanması kendi olmaya ait tüm kodları tükettiğine işaret eder. Kendini bir değere ve anlama aktaramadan gölgelenen her yaşam, yeniden doğuş referanslarını kısırlaştırır ve tüm döngüsünü kaybeder.

Kendilik sorunsallarından bir diğeri de iletişimsizliktir. Yaşam sürecinde her insan, ötekiyle kurduğu iletişimle anlam ve değer kazanır. Çünkü öteki'nin iletişimiyle ilintili olmayan her ilişki, anlamsızlığa mahkûmdur. İnsan ilişkilerini boyutsuzlaştıran ve iletişim düzenini sığlaştıran iletişimsizlik, duyusal evrenin tüm yetilerini eksikliğe uğratır. Sesi/sözü/anlam dünyasını öteki'ne açmamızı engelleyen iletişimsizlik, yaşamın güçlü değerlerini yitirerek anlamsızlık ve hiçlik yaratır. Yaşama ait güçlü değerini yitiren ve duyusal evrenini yarasının

yokumsayıcı virüsünde bırakan anlatı kişisi, öteki ile kurduğu iletişim noktasını yok eder. Derin zırhlarını kaybederek bir yalnızlığa ve yalnızlığın referans olduğu iletişimsizliğe mahkûm olur.

" *Hayat soğudu,*

Hava soğudu mu dedin?

Hayır, soğuyan hayat."

söyleminde ikinci kişinin varlık alanında açımlanamayan söz, ilişkilerin iletişim zeminini yitirdiğini gösterir. İletişim zemininin çöküşünün temel nedeni, soğuk sıfatıyla açımlanan yaşamın anlamsızlığıdır. İkinci kişinin bilincinde anlam algısını yitiren düzen, anlatı kişisinin varlık alanını boyutlu ve yaratıcı bir düzene aktarmasını imkânsızlaştırır. Çünkü tıkanan erişim alanı, insan bilincinde sağaltıcı fonksiyonlarını yitirir. İletişim yetisini yaşam sürecinde sağlam temeller üzerine kuramayan her insan, duygu ve düşünce dünyasını eksik kalmaya mahkûm bırakır.

Yaşam alanı içinde bir yer tutan ama kendine iletişim imkânı tanımayan anlatı kişisi, yaralarını derinleştirirken değer dünyasını öteler. Varlık alanında kendini iptal ederek karşı gücünü yani iletişimsizliğini yaratır ve yaralı yaşamının açmazında boğulur. Gövdesini saran yarasının acıtan dürtüsüyle yaşama bakar ve ilişkisizlik algısıyla ölü ilişkileri yaşamına ödünçler.

Sonuç olarak;

Küçürek öykü, gözlemlenebilen şey'in insan ruhunda ve bilincinde içselleşen izdüşümleri sonrası yazınsallaşır. Az sayıda sözle düşünsel söylemleri aktaran küçürek öykü, insana ait değer dünyasının metinleşmesidir. Bu metinleri varoluşçu söylemle sentezleyen Ferit Edgü, küçürek öykülerinde kendilik değerleriyle iletişim içine geçen insanın yaşadığı süreçlere gönderme yapar. Bu göndermenin en güçlü imi, "*Konuşma*" adlı küçürek öykü ile verilir. Öyküde iki anlatı kişisine yer verilir. Birinci anlatı kişisi, yaralarıyla yaşamının soğuduğunu düşünen öykünün birinci öznesidir. İkinci anlatı kişisi ise, birinci anlatı kişisinin söylemlerini belirginleştirme amaçlı öyküde yer edinen yardımcı öznedir. Birinci özne ve ikinci özne arasındaki söylemler, birinci öznenin içinde bulunduğu ruh halini imler.

Öyküde buradalığını onaylayamayan ve kendi ile varlık alanı arasında ürkütücü mesafeler bırakan birinci özne/anlatı kişisi, gövdesini kemiren yaralarıyla bağdaşıklık kurar. Gövdeyi kemiren yara, kendi olmayı imkânsızlaştıran bir göstergedir. Yara ile yaşam sürecinde buradalığının olanaksızlığını fark eden anlatı kişisi, yaşamı bir kaos mekanı olarak algılar ve kendilik sorunsalı yaşar. Kendilik sorunsalını; yabancılaşma- aidiyet, bunalım, umutsuzluk, yalnızlık, çaresizlik ve iletişimsizlikle belirginleştiren anlatı kişisi, ruhsal evrenini bir yığına dönüştürür.

Güçlü kendilik sorunsallarıyla yaşatıcı açılımlarını kaybeden anlatı kişisi, kendilik değerlerini kaybeder. Soğuyan yaşam ve belirginleşen yara, bu kaybedişin belirgin imidir. Kendi ile varlık alanındaki psikolojik mesafelerden dolayı, yaşamını ve kendini kuramayarak bir trajedi yaşar. Varoluşsal söylemlerini yitirerek olumsuzlanan ruh halinin yaşayıcısı olur. Bu olumsuzlanan ruh halinden kendini kurtaramayan o, kendilik bilinciyle yaşama konumlanamaz. Çünkü anlatı kişisi, yaranın yok edici gerçeğinde kalmak ister. Bu istemin en belirgin imi, yaşamının soğuduğunu düşünmesidir. Yaşamın soğuması, tüm yaşamsal referansların tamamıyla yok olmasına neden olur.

KAYNAKÇA

BAUMAN, Zygmunt, **Yaşam Sanatı**, Versus Yay., İstanbul, 2011

CAMUS, Albert, **Başkaldıran İnsan**, Can Yay., İstanbul, 1995.

CAMUS, Albert**, Düşüş**, Can Yayınları, İstanbul, 1997

DEVECİ, Mutlu, **Varoluş ve Bireyselleşme Açısından Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek**, Akçağ Yay., Ankara, 2012.

EDGÜ, Ferit, **Leş,** Sel Yay., İstanbul, 2010.

FROMM, Erich, **Umut Devrimi**, Çev., Şemsa Yeğin, Payel Yay., 1990, İstanbul.

KİERKEGAARD Soren, **Ölümcül Hastalık Umutsuzluk**, Çev., Mukadder Yakupoğlu, DoğuBatı Yay., Ankara 2004

KORKMAZ, Ramazan, **Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri,** Grafiker Yay., Ankara 2008.

KORKMAZ, Ramazan, Deveci Mutlu, **Türk Edebiyatında Bir Tür Küçürek Öykü,** Grafiker Yay., Ankara, 2011.

PARLA, Jale**, Türk Edebiyatında Başkalaşım**, İletişim Yay**.,**2011

SENNETT, Richard, **Karakter Aşınması**, Çev., Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., İstanbul 2002

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 655-669, ANKARA-TURKEY

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME GELENEĞİ VE BU GELENEKTE MANTIKU'T-TAYR TERCÜMELERİ

Vesile ALBAYRAK SAK[*]

ÖZET

Arapça "terceme" kelimesinden tercüme; "çeviri" demek olup ifadelerin bir dilden başka bir dile aktarılmasıdır. Toplumların birbirlerini tanımalarında, ilmî ve fikrî gelişmelerde köprü görevini yerine getirmiş bu faaliyet, kültürler arası etkileşimde önemli rol üstlenmiştir.

Medeniyetler bir ülkeden diğerine daha çok tercüme yoluyla girer. Dînî-didaktik edebiyatın önemli bir parçası olan Attar'ın Mantıkut-Tayr'ı da edebiyatımıza tercüme yoluyla girmiştir. Tasavvufî öğretiyi allegorik bir dille, konu bütünlüğü içinde ele alan ve hikâyelerle halka indirgeyen bu eser, kaynak eser olma özelliği kazanmıştır. Mantıku't-Tayr'ın edebiyatımızda XIV. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla kadar her yüzyılda tercümeleri ve benzerleri yazılmıştır.

Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (1317), Ali Şir Nevaî'nin Lisânü't-tayr'ı (1498/1499), İranlı Şemsî'nin Deh Murg 'u(1514), İbrahim Gülşenî'nin Sîmurg-nâme'si (d. 1533), Zaîfî'nin Gülşen-i Sîmurg'u (d. 1559), Ârifî Mehmed'in Ravzatü't-Tevhîd'i (d.1563), Kadıoğlu Şeyh Mehmed'in İnşirâhu's-Sadr'ı (1578) ,Şemseddin Sivâsî'nin Gülşenâbâd'ı (d. 1595) ve Fedâî Dede'nin Mantıku'l- Esrâr'ı (d.1635) bu eserlerdendir.

Bu çalışmada Mantıku't-Tayr tercümelerine farklı bir açıdan bakılmış,örneğe bağlı kalanlardan ziyade örnekten ayrılan şairlerin hangi çabalara giriştikleri,esere yeni bir düzen getirme ve eseri farklı açıdan yorumlama uğraşları irdelenmiştir.Örnekten isteyerek ayrılan şairlerin özellikle yardımcı hikâye seçimindeki tasarrufları konuyu dağıtmadan ele almada onlara avantaj sağlamıştır.Ayrıca temsili kahramanların çeşitliliği,eserin tertibi,farklı yorumlama tercihleri ve kişisel üslûp özellikleri örnekten uzaklaşmalarında hayli etkili olmuştur.

Kahramanları bitkiler veya hayvanlar olsun, beyit sayısı az veya çok olsun, yardımcı hikâyeler ne derece farklı olursa olsun ana fikir ve konu bakımından bu eserler bir şekilde Attar'ın eserinden beslenmişler, söz konusu mesneviler şairlerin şairlikleri güç ve kudreti nispetinde olabildiğince orijinal olmayı başarabilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk edebiyatı, Mesnevi, tercüme, tasavvufî, Mantıku't-Tayr

[*] Dr. MEB-Öğretmen, El-mek: albayrak_vesile@hotmail.com

THE TRADITION OF TRANSLATION IN CLASSICAL OTTOMAN LITERATURE AND MANTIKU'T- TAYR TRANSLATIONS IN THIS TRADITION

ABSTRACT

"Tercüme" comes from the Arabic "terceme" word means "çeviri" and it transfers the words from one language to another. This activity has important role on the intercultural communication, to know the communities' each other and the development of idea and science.

Civilizations enter from one country to another through the translation. An important part of the religious and didactic literature of Attar's Mantıku't -Tayr enters our literature via translation. This work has gained to be the source work by handling the mysticism doctrine with an allegorical language and subject integrity and offering to the public. Translations and similars of the Mantıku't -Tayr were written in our literature starting from the XIV. century until the XVIII. century.

Mantıku't- Tayr of the Gülşehrî (1317), Lisanü't- tayr of Ali Şir Nevaî (1498/1499), Deh Murg of the İranlı Şemsî (1514), Simurg-nâme of Ibrahim Gülşenî (1533), Gülşen-i Simurg of Zaîfî (1559), Ravzatü't-Tevhîd of Ârifî Mehmed (1563) , İnşirâhu's-Sadr of Kadıoğlu Sheikh Mehmed (1578), Gülşenâbâd by Şemseddin Sivâsî (d. 1595) and Mantıku'l- Esrâr of Fedâî Dede(d.1635) are from these works.

At this work,the translations of Mantıku't-Tayr have been analysed from a different point of view.How the poets who depend on the former examples and at the same time the poets who leave from former ones and go on their own ways strive to create a new formation and to interpret the Works from different points have been worked.Especially the attitudes and choices of poets who willingly leave from the former examples and go on their own ways about supporting stories get the whip hand of them without digressing the work.

Also the multifariousnesses of the characters, the order of the work, different interpretation choices and personal wordings have been very effective for them to leave from the former examples.

No matter its heroes are plants or animals, the number of the couplets are less or more, supporting stories are different, main ideas and subjects of these works somehow are fed from the work of Attar,and the masnawis(poem made up of rhymed couplets)have been successfully worked about being original with the efforts of the poets.

Key Words: Classical Ottoman Literature, masnawi, translation, mystical, Mantıku't-Tayr

Giriş

Arapça "terceme" kelimesinden tercüme; "çeviri" demek olup ifadelerin bir dilden başka bir dile aktarılmasıdır[1]. Toplumların birbirlerini tanımalarında, ilmî ve fikrî gelişmelerde köprü görevini yerine getirmiş, bu faaliyet, kültürler arası etkileşimde önemli rol üstlenmiştir. Telif (özgün) olmayışı yönüyle yer yer olumsuz eleştirilere maruz kalsa da bu etkinlik Klasik Türk Edebiyatı'nda kendine önemli bir yer edinmiştir.

MÖ III. asırda başlayıp IX.yüzyılda Abbasîler döneminde hızlanan tercüme hareketi Müslümanlara yeni kültürleri tanıma imkanı yanında onlara kendi inanç ve düşüncelerini savunma, İslâm dininin güzelliklerini ifade etme olanağı da sağlamıştır. Böylelikle tıp, kimya, astronomi, cebir, geometri, mantık, metafizik sahalarında tercümeler başlamış; İslâm dünyasında müspet ilimler sayesinde büyük âlimler yetişmiştir. 750-850. yıllar arasındaki bir asırlık dönemde yetişen büyük âlimlerin kaleme aldıkları eserler de Avrupa'ya geçerek, Ortaçağ Avrupa dünyasını derinden etkilemiştir. Müslüman Arapların meydana getirdiği kütüphaneler Moğol istilâsına kadar (1258) dünyanın kültür merkezi olmuş; El-Kindî (796-873), Farabî (873-950), İbni Heysem (965-1039), Birunî (973-1048), İbni Sina (980-1037), İbni Rüşd(1126-1198) ve İbni Haldun (1332-1406) gibi birçok İslâm bilgininin eserlerinin Avrupa dillerine tercüme edilmesiyle bilim ve kültür alanlarında hızlı gelişmeler yaşanmış, bu durum da Rönesans hareketlerine zemin hazırlamıştır. Rönesansla tercüme faaliyetleri daha da hızlanmış, doğulu bilginler Avrupa'da hayli tanınmıştır[2].

Türklerin X. yüzyılın ortalarından itibaren İslâmiyeti toplu hâlde kabul etmeleriyle yeni dinin yasak ve emirlerini öğrenme ihtiyacı doğmuş; Arapçaya yönelerek dini ana kaynağından öğrenme, Kurân-ı Kerîm'i anlama zorunluluğu hissedilmiştir. Kurân-ı Kerîm'in ardından fıkıh kitapları, Arapça sözlükler, hadisler de çevirideki yerlerini almışlardır.

Tercüme edebiyatımızda üç şekilde görülür:

1. Kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktarılarak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler[3].

Kurân-ı Kerîm çevirileri bir ve ikinci çeviri yöntemlerine örnek olup zamanla konunun aktarıldığı, cümle cümle olmayıp yazarın kavrayabildiği ölçüde anlamını ifade ettiği üçüncü yöntem de kullanılmıştır. Edebî eserlerde görülen çeviri ise daha çok dördüncü çeviri biçimidir. Şair, yazar, kendini asıl esere bağlı saymayıp kendince ilâveler veya eksiltmeler yapar. Duygu ve düşüncelerini önemli gördüğü yerlere ekleyip kimi yerlerin sadece konusunu aktarır.

Bütün bu tasarruflardan sonra eserine "tercüme" dese de eser için tercüme ifadesi ilk yazara karşı gösterilen saygının ifadesi olabilir.

Eski Türk Edebiyatı'nda İran şairlerinin kullandığı birtakım hikâye konularının yeniden ele alınması özellikle mesnevilerde önemli bir yer tutar.

Gencelli Nizâmî, Emir Hüsrev-i Dihlevî, Molla Câmî, Firdevsî, Hâcû-yı Kirmânî gibi İranlı şairler defalarca ele alınacak mesnevi konularının üstatları olmuşlar, Klasik Türk Edebiyatı

[1] Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1988.
[2] Nurgül Sucu, "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği" Selçuk Ü. Türkîyat Araştırmaları Dergisi, S.19, (Bahar) Konya 2006, s.127.
[3] Sucu, age.s.130.

şairlerini derinden etkilemiştir. İlk defa Firdevsî'nin daha sonra da Câmî'nin (öl.1492) kaleme aldığı Yûsuf u Zelîha, yine ilk defa Firdevsî'nin (öl.1020) şehnâmesi'nde Hüsrev Perviz adıyla ele alınan Hüsrev ü şîrîn (daha sonra Senâî ve Nizamî de yazmış), Selmân-ı Savecî'nin(öl. 1376) 27000 beyit civarındaki eseri Cemşîd ü Hurşîd, yine İranlı şair şemseddin Muhammed Asâr'ın (öl.1382-3) kaleme aldığı Mihr ü Mah, Mihr ü Müşteri, Unsurî'nin (XI.yy) Vâmık u Azrâ, Cürcânî'nin (XI.yy) Vîs ü Râmîn, kahramanlarının gerçek kişilikler olduğu sanılan bir Arap halk hikâyesi olmasına rağmen ilk defa bir bütünlük içinde ve mesnevi şeklinde İran'da ele alınan[4] Gencelli Nizamî'nin (öl.1204) Leylâ vü Mecnûn'u ve daha birçok mesnevi tercüme yoluyla İran edebiyatından Türk edebiyatına girmiş, yüzyıllar boyu şairlerimizin esin kaynağı olmuştur.

Düşünceleri, temaları ve üslûbuyla yalnız İran edebiyatını değil bütün İslâm edebiyatını etkileyen Feridüddîn-i Attar da (1119?-1193) Türk şairleri üzerinde etkili olmuş İran'ın büyük mutasavvıf şairlerindendir. Hüsrev-nâme, Esrâr-nâme, Musıbet-nâme, Şâhî-nâme, Bülbül-nâme, Cümcüme-nâme gibi eserleri ve özellikle de Mantıku't-Tayr isimli eseriyle Türk şairlerini fazla etkileyen İran şairlerinden biridir[5]. Sistemleşmemiş yani içinde bir tasavvuf anlayışına sahip Attar, sofilere ve tasavvufa pek bağlıdır[6].

"Attar" unvanından eczacılık veya tabiplik de yaptığı anlaşılan şair, eserlerinde tasavvufî meseleleri hikâye tekniği içerisinde temsilî bir şekilde işlemiş[7] dînî-tasavvufî edebiyatımıza büyük ölçüde tesir etmiştir. Mevlâna'nın onun Esrârnâme'sini küçüklüğünden beri yanından ayırmadığı söylenir.[8]

Aslında Risâletü't-tayr adıyla İbn-i Sina (öl.1037) ve yine aynı adla Ahmed-i Gazâlî (öl.1126), Ravzatü'l-ferikayn adıyla Ebu'r-Recâ-yı Çâçî (öl.1122), mektuplarının sonunda Aynü'l-kudât-ı Hemedânî (1131), hikâyelerinden birinde şeyh şihabüddîn-i şühreverdî (1191), Risâletü't-tuyûr adıyla Necmeddîn-i Râzî (1256), Keşfü'l-Esrâr an Hikemi't-tuyûr ve'l-Eşcar adıyla İzzeddîn-i Makdîsî (öl.1280), Attar'dan önce kuşlar ve onların yolculuğundan bahsetmişlerdir.

Kendinden önce yazılmış bu eserlerden faydalanmış olsa da Mantıku't-Tayr'daki konu bütünlüğü ve anlatım onun yüzyıllardır beğenilerek okunmasını sağlamıştır.[9]

Mantuku't-Tayr'ın Türk edebiyatında da önemli bir yeri vardır. Tercüme, şerh ve nazîre olarak eser birçok şair tarafından kaleme alınmıştır. Bunları, kısaca şöyle tanıtabiliriz:

Mantıku't-Tayr'ın tercümesi konusunda Anadolu'da ilk adımları atan şair Gülşehrî (1317) olmuştur. 4437 beyitten meydana gelen eser Anadolu'da sosyal hayattan (ahilik) izler taşımaktadır[10].

Eser Attar'ın eserinin aynen tercümesi değildir. Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun da ifade ettiği gibi "serbest ve ilâveli tercüme" olup Türk tercüme edebiyatının da ilk örneğini teşkil etmektedir. Türkçe yazılan eser Gülşehrî'ye Anadolu'da Türkçecilik cereyanını başlatan ve Türkçeye hiç bırakmamak kaydıyla sahip çıkan ilk şair unvanını da kazandırmıştır[11]. şairin tercümedeki serbestliği, eserin yapısında yaptığı değişiklikler dikkat çekicidir. Eserinde 186 civarında hikâyeye yer veren şair, Attar'ın eserinden sadece yedi tane hikâye almıştır. Bunlar,

[4] İskender Pala, Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü, Kapı Yay., İstanbul 2004, s.288.
[5] İsmail Ünver, „Mesnevî", Türk Dili Türk şiiri Özel Sayısı II (Divan şiiri), S. 415-16-17, 1986, s.430.
[6] Feridüddin Attâr, Mantık Al-Tayr, Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, İŞ Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s.XV.
[7] Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler - Eserler - Terimler, Dergah Yay. , C. 3, s.200.
[8] Türk Dili ve Edebiyatı Ans., age., S.200.
[9] Feridüddin Attâr, Mantıku't- Tayr, Çeviren Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yay., İstanbul 2006, s.15-22
[10] Zehra Göçer, "Franz Taeschner ve Ahilik Üzerine Çalışmaları", II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (13 Ekim 2006) Bilirdiler, Kırşehir 2006, s.133.
[11] Kemal Yavuz, Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı, Kırşehir Valiliği Kültür Yay., No:12, Ankara, 2007 s. XXIV-XXXIX.

Peygamberimizin Allah'a ümmetinin günahlarını bildirmesi ve Şefaat dileği, Sultan Mahmud'un hastalanan Ayas'a kullarından birini hatır sorma için göndermesi, Şeyh San'an hikâyesi, Hızır'la arkadaşlığı kabul etmeyen bir velinin hikâyesi, kaknüs kuşunun hâlini bildiren hikâye, her gün şat'ı geçerek sevgilisinin yanına gelen âşığın sevgilisinin gözündeki akı yeni fark etmesi ve pervâneler hikâyesidir[12].

Attar'ın eserine oranla çok kısa bir giriş (17 beyitlik) sahip[13] olan Mantıku't-Tayr'da Gülşehrî Attar'daki gibi on kuş adeğil sekiz kuş aeserinde yer vermiştir. Eserindeki çoğu bilgi ve hikâyeleri Kelile ve Dimne, Gülistan, Lemaat, Kabus-nâme gibi eserlerden seçmiştir. Ayrıca Mevlâna'nın Mesnevi'sinden beş hikâye alıp tercüme ve şerh etmiş,ancak tercüme ve şerhlerde de hikâyeleri aynen almayıp ekleme ve çıkarmalarla kendine göre şekillendirmiştir. Gülşehrî, Attar'dan aldığı bölümleri yazarken konu üzerinde durmuş ve ele aldığı konuyla ilgili kısımları genişleterek tercüme yolunu tutmuştur. Sonuçta şair Mantıku't-Tayr adlı eseri, Attar'ın aynı adı taşıyan eserinden aynen tercüme etmemiş,çeşitli eserlerden aldığı hikâyelerle birlikte 59 bölüm eklemiş,Attar'ın anlattığı pek çok hikâyeyi eserine almamıştır. Böylece eserdeki asıl fikri işleyerek yeni, telif ve özgün bir eser ortaya koymuştur.[14]

Ali şîr Nevaî'nin Lisânu't-tayr'ı ise Agah Sırrı Levend'e göre Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına benzer[15] eserler grubunda yer almaktadır. Nevaî'nin hamsesi dışında kalan bu Mesnevi 3598 beyittir.[16] Eser Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına naziredir. Ali şîr Nevaî her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış,gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış,yeni öyküler eklemiş,eserin içeriğinde bağlayan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur. Nevaî ömrünün son yıllarında yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya takdim ettiği bu eserinde sanatının doruğundadır. Çocukluğundan beri yazmayı tasarladığı, uzun yıllar boyunca kafasında olgunlaştırdığı eseri manzum eserlerinin de sonuncusudur.[17]

Şeyhanlı şemsî (XVI. yy)'nin yazdığı Deh Mürg (eser H.920 = M.1514) Yavuz Sultan Selim'e sunulmuş[18] 1138 beyitten oluşan, yine Attar'ın eserine benzeyen eserler kategorisinde zikredilen bir diğer eserdir.[19] Tercüme ya da uyarlama olmayıp orijinal bir eser olarak belirtilmektedir.[20]şemsî'nin İçki şemsî veya Derviş şemsî diye de tanındığı, Attar'ın eserini okuyup tesir altında kaldığı ancak eseri tercüme yoluna gitmediği ifade edilmektedir.[21] On kuşun konuşmasına yer verilen eserde baykuş sûfî, karga zarif ve bilgili bir şair, tûtî âlim, molla, kerkes kalender, bülbül hânende, hüthüt hekim, kırlangıç müneccim, tavus Rum bezirgânı, tüccar, keklik dağların Ferhad'ı, leylek dindar olmak üzere birer karakteri temsil ederler. Nasihat vermek için yazılan eser, latif ve eğlencelidir. Hayata ait olumlu telkinlerin yer aldığı eserde, İslâmî ve tasavvufî ruh önemli bir yer tutar. şemsî kuşları konuştururken dînî, tasavvufî ve ahlâkî birçok nasihat de vermiştir.[22]

---

[12] Kemal Yavuz; age., s. XXXVII.
[13] Ahmet Kartal, "Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ının Mukayesesi", I. Kırşehir Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu,Bildiriler,Kırşehir 2004,s.299.
[14] Ahmet Kartal, age., s.301-315.
[15] Agâh Sırrı Levend, Gülşehrî-Mantıku't-Tayr (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957,s.5-28.
[16] Ahmet Atillâ şentürk- Ahmet Kartal, Eski türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yay., İstanbul 2004, s.160.
[17]Mustafa Canpolat, Ali şir Nevâi,Lisânü't-tayr, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995, s.2-4.
[18]Agah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988,s.138.
[19] Agah Sırrı Levend, Gülşehrî , age., s.5-28.
[20] Mahmut Kaplan, Deh- Murg-ı şemsî , Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yay., Manisa 2003, s.14.
[21]Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., No: 118, 6. Basım, Ankara 1976, s.284.
[22] Ahmet Atilla şentürk - Ahmet Kartal, age., s.298.

Zaîfî Pir Mehmed bin Evranus bin Nureddin (öl.IX. 967=M.1559)'in Gülşen-i Sîmurg'u (H.964=M.1556) Attar'ın Mantıku't-Tayr'ının tam ve manzum ilk tercümesidir. Agah Sırrı Levend de eseri tercüme olarak nitelendirmektedir. Şair eseri tercüme ederken vezin ve ifade zaruretlerinden dolayı bazı tasarruflarda bulunmuşsa da Attar'ın eserini bölüm bölüm, beyit beyit takip etmiş, lafzen ve meâlen etkisinde kalmıştır. Attar gibi bölüm başlıklarını Farsça yazmış, farklı olarak da bölümler hâlinde geçen kısımları birleştirip tek başlık altında tercüme etmiş[23], eserinin sonuna da oğullarına hitaben yazdığı bir bölüm eklemiş(Vasiyet-i Mevlâna Zaîfî be-Ferzendân-ı had) ve burada "Harama el uzatma; sarf, nahiv, mantık, kelam, mânâ ve beyan oku; tıp, hendese, heyet-i nücum, riyaziye, fıkıh, tefsir, hadis, usül, öğren; yalandan, riyadan kaçın; büyük, küçük kimseye kötülük etme; tövbekâr ol; beş vakit namazı kaçırma, babana, anana riâyet et, kardeşlerinle iyi geçin, dedikodu etme, zekatını ver, haccı, orucu ihmal etme, sekiz cennetin müminler, yedi cehennemin ise kafirler için olduğunu unutma." diyerek oğullarına öğütler vermiştir.[24]16.yüzyılın diğer örnekleriyle kıyaslandığında sade, külfetsiz bir anlatımın göze çarptığı ancak Gülşen-i harî metniyle kıyaslandığında günümüz okuru için pek de anlaşılır olmadığı ,bunun nedeninin 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Türkçedeki değişim olduğu, tercümeler kanalıyla dile giren yabancı kelimelerin sayısının arttığı belirtilir[25].

Mantıku't-Tayr'ın başka bir benzeri de Ravzatü't-Tevhîd'dir. Ârifî Mehmed, (öl.H. 971=M. 1563) kuşların ve çiçeklerin tasavvuf açısından kıssalarını yazmıştır. Üstlendiği ana düşüncenin vahdet-i vücut oluşu ve temsili bir nitelik taşımasının dışında benzerliğin olmadığı ifade edilen bu eser [26] 16. yüzyılın ilk yarısında Ârif mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmış dînî, tasavvufî bir nasihat-nâmedir. Asıl konuya girişin yapıldığı bölümde şair, Ravzatü't-tevhîd adıyla temsil edilen bir meclis tasvir eder. Bu, ezel meclisidir. Meclise ilk önce bâd-ı sabâ (saba rüzgârı) gelir. Ortalığı süpürür, yüzünü yerlere sürer, alçak gönüllülük gösterir ve hizmet eder. Sonra yağmur gelir ve orayı yıkayıp parlatır. Daha sonra çimen gelerek ortaya yeşil yaygı döşer. Bundan sonra jale gelir ve ışık saçar. Akabinde sıra ile Sünbül, Reyhan, şebboy, Zanbak, Gül, Gonca, Bülbül, Tavus, Lale, Menekşe, Nergis, Tûtî, Kumru, şahin, Baykuş, Leylek ve Karga gelirler. Bunlar çeşitli meşrepleri temsil etmektedirler. Hepsi bu mecliste konuşarak maceralarını anlatırlar. Bu maceralar tasavvufî mânâda vuslata, tevazua, kalp temizliğine, dünyadan geçip aşk uğrunda canını feda etmeye dairdir. En sonda ise şair, sâlik hitap ederek anlatır. "Eserde yer alan hikâyelerde, gerek tasavvufî gerekse lâdînî bakımdan enteresan, hatta bazen güzel tasvirlere rastlanmaktadır. Üslubu da o dönemin dînî şiiri tarzındadır. Çeşitli aruz kalıplarıyla yazılan eserde kullanılan dil sade, süssüz, canlı ve samimidir. Nazmı ise oldukça kuvvetlidir."[27] Edebiyat tarihçilerinin Ravzatü't-Tevhîd'i bazı mesnevilerle birlikte Mantıku't-Tayr'a benzer mesneviler grubuna dahil etmeleri işlediği ana düşüncenin vahdet-i vücut oluşu ve temsili bir nitelik taşımasından olup bunların dışında bir benzerlik bulunmadığı, eserin orijinal bir mesnevi olduğu belirtilmektedir.[28]

İbrahim Gülşenî'nin (öl.H.940=M.1533) Simurg-nâme'si Mantıku't-Tayr benzerleri arasında zikredilen bir başka eserdir. Gülşenî tarikatının kurucusu şairin 40.000 beyitlik Farsça Mevlâna'nın Mesnevi'sine nazire olarak kaleme aldığı Masdar-ı Manevî'sinin yanında Türkçe

[23] Ahmet Atilla şentürk - Ahmet Kartal, age., s.298.
[24] Zehra Toska - Nedret Burçoğlu Kuran, "Ferideddin-i Attar'ın Mantıku't Tayr'ının 14.16.17 ve 20. yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları", Türklük Bilgisi Araştırmaları, Abdülbaki Gölpınarlı hatıra sayısı II. Harvard University 1996, s.252.
[25] Zehra Toska - Nedret Burçoğlu Kuran, age., S.259.
[26] Kezban Gündüz, Ravzatü't-Tevhîd Adlı Mesnevînin İncelenmesi ve Tenkitli Metni, Selçuk Ü. BasılmamışDT., Konya 2006, s.117.
[27] Ahmet Atilla şentürk - Ahmet Kartal, age., s. 299.
[28] Kezban Gündüz, age., s.117.

nazmettiği başka eserleri de mevcuttur. Ancak Muhyî'nin Menâkıb-nâme'de 30.000 beyit olduğunu söylediği Simurg-nâme hakkında kaynaklarda yeterli bilgi verilmemektedir.[29]

Kadıoğlu Şeyh Mehmed'in Güşşirâhu's-Sadr (H.986/M.1578) isimli eseri de bir 16. yüzyıl Mantıku't-Tayr tercümesidir. Agah Sırrı Levend'in tıpkıbasımını hazırladığı Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ının önsözünde yaptığı "benzer ve tercüme"[30] gruplamasında yazarın her iki gruba da dahil etmediği eserlerden biridir. Yazar Ârif'in ve Şemseddin Sivâsî'nin eserlerini de bahsedilen her iki gruba dahil etmemiştir. Mantıku't-Tayr'ın çevirileri üzerinde bir karşılaştırma yapan Cem Dilçin, çalışmasında Gülşehrî, Ali Şir Nevaî, Zaîfî, Kadıoğlu Şeyh Mehmed, Fedâî Dede'nin eserlerindeki Şeyh San'an hikâyesindeki sekiz beyti biçim, öz, dil ve anlatım, taşıdığı yapısal özellikler açısından karşılaştırmıştır. Yazar Gülşehrî ve Nevaî'nin Attar'ın metnindeki anlamı Türkçe olarak aktarmaya çalıştıklarını; eserin iç ve dış düzenine gerektiği gibi bağlı kalmadıklarını oysa Zaîfî, Mehmed ve Fedâî'nin anlamın yanı sıra eserin söyleyiş ve anlatış biçimini de belli ölçüde yansıtmaya çalıştıklarını Mehmed'in ise Attar'ın beyitlerindeki temel sözcük ve tamlamaları, çoğu yerde olduğu gibi çeviri metnine aktardığını, yardımcı fiilleri, ek ve takıları, edatlardan kimini Türkçeleştirmekle yetindiğini, bu durumun da fazlasıyla "çeviri kokan" bir metin ortaya çıkması sonucunu doğurduğunu ifade etmektedir."Başka bir deyişle Mehmed, Attar'ın Mantıku't-Tayr'ını, Türkçe sözcüklerle Farsça söylemiştir." demektedir.[31]

Kadıoğlu Şeyh Mehmed, Güşşirâhu's-Sadr isimli eserinde Attar'a sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.[32] Şair, eserin aslına uygunluğunun yanı sıra neredeyse kelime kelime denebilecek tercümenin de örneğini sergilemiştir. Konya Koyunoğlu Müzesi 13276-77'de kayıtlı Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ile yaptığımız karşılaştırmada Kadıoğlu'nun eserin bütününe oranla çok az ilâve ve eksiltme yaptığını tespit ettik. Abdülbaki Gölpınarlı'nın tercümede esas aldığı Raif Yelkenci nüshasıyla ise eserin birebir denebilecek şekilde uyumlu olduğunu gördük. Kadıoğlu Şeyh Mehmed Mantıku't-Tayr'ı beyit beyit tercüme etmiş, bunu yaparken de sadece konuya bağlı kalmakla yetinmeyerek Attar'ın eserinden her yönüyle yararlanmıştır. Vezin, kafiye ve kelime kullanımındaki tercihleri ile de tam bir tercüme eser ortaya koymuştur.

Şemseddin Sivâsî'nin (öl.H.1000=M.1595)[33] Gülşen-âbâd adlı eseri kendisinden önce veya sonra yaşamış şairlerin tanınmış mesnevileri kadar meşhur olmamışsa da eserin tetkikinden anlaşıldığı üzere, nev-i şahsına münhasır bir eserdir. Tasavvuf çevrelerine hitap edecek bir yapıda kurulmuş bulunması ve kendi tarikat mıntıkası içinde kalması eserin fazlaca tanınmamasının sebepleridir[34]. Biraz esmer oluşu dolayısıyla Kara Şems[35] diye anılan ve şiirlerinde Şemsî mahlasını kullanan şair çok sayıda manzum eser sahibi olmasına mukabil zamanın birinci sınıf şairleri arasına girememiştir. Şiiri halkı irşadda bir vasıta olarak kullanan şair geniş bir mevzuyu 557 beyitle aktarabilmeyi denemiş bundada hayli muvaffak olmuştur.

Gülşen-âbâd, tasavvufî mahiyette, didaktik bir gayeye matuf olarak nazmedilmiştir.Eserde hakikat sırlarından bahsedilmekte, kainattaki her şeyin asıl varlıktan gelip yine onda yok olduğu hakikati dile getirilmektedir. Mutasavvıf şair, mürîdânına sülûk hikmetlerinden dersler vererek,

[29]Himmet Konur, İbrahim Gülşenî, İnsan Yay.,İstanbul 2000, s.173.
[30] Agâh Sırrı Levend, Gülşehrî – Mantıku't-Tayr (Tıpkıbasım) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s.5-28.
[31] Cem Dilçin, "Mantıku't-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma", AÜ, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 1993, s.35.
[32] Vesile Albayrak Sak , Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve Güşşirâhu's-Sadr Mesnevisi(İnceleme-Metin) Selçuk Ü. SBE Yayımlanmamış DT, Konya 2010.
[33] Erol Çöm, 16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin Gıbtet- Nüma Adlı Mesnevîsi, Selçuk Ü., SBE yayımlanmamış DT, Konya 2007,s.11.
[34] Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî, Gülşen-âbâd, İslam Medeniyet Yay., No:3, İstanbul 1990. s.IX.
[35] Hasan Aksoy, age.s..9.

onun ancak tarikatta kat edeceği seyirler sayesinde kemâle erebileceğine, olgunlaşabileceğine işaret ediyor. Yine eserdeki çiçekler, aslında birer vasıta hatta birer remiz olup bahçe de tarikatlar bahçesidir. Nitekim tarikat kişiyi Hakk'a götüren birer vasıtadır. Bu orijinal mesnevide de vahdet-i vücût teması didaktik bir havada işlenmektedir.

Mantıku't-Tayr benzerlerinden sonuncusu ise Fedâî Dede (öl.H.1045= M.1635)'ye ait Mantıku'l-Esrâr'dır. Hem Farsça bilmeyenlerin istifade etmesi hem de hayır dua ile anılmak isteyen Fedâî Dede, Attar'ın eserini başından sona mesnevi nazım şekliyle tercüme etmiştir. 4609 beyitten müteşekkil eserde şair Attar'ın eserini beyit beyit takip etmiş, ancak vezin ve ifade zaruretinden dolayı bazı kelime ve beyitleri değiştirmiştir. Attar'da bulunan 11 hikâyeyi çıkaran Fedâî Dede, "Hikâyet-i İskender-i Zülkarneyn" başlıklı hikâyeyi ise eklemiştir.[36] Bir Mevlevî dedesi olan şairin Mantıku't-Tayr'ı içerdiği ahlakî değerleri aktarma endişesiyle çevirdiği anlaşılmaktadır. Mevlevî dergahına mensup bir derviş olduğu için çevirisini de Mevlevî anlayışına uygun bir biçimde gerçekleştiren şair eserini anlaşılır bir üslûpla kaleme almıştır.[37]

Mantıku't-Tayr'ın 20. yüzyıldaki çevirisi ise Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Osmanlı kültürüne hakim olan bir bilim adamı olarak Doğu dünyasının bir klasiği kabul edilen Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı bu metnini Türk halkına tanıtma amacı güden Gölpınarlı, kaynak metne içerik düzeyinde sadık kalmış, biçim açısından ise 20. yüzyıl Cumhuriyet dönemi edebiyatındaki anlatıya uyan düzey biçimini tercih etmiştir. Okura artık yabancısı olduğu bir dünyayı tanıtma endişesi taşıyan yazar geniş açıklamalar yapmaya gerek duymuş, biçem olarak da eğreti değer yaratmayı amaçlamamıştır[38].

Gülşehrî	4437 beyit	Özgün
Ali Şir Nevaî	3598 b	Nazire
Şeyhanlı Şemsî	1138 b	Özgün
Zaîfî	5116 b	Tercüme
Ârifî	6143b	Özgün
Gülşenî	-	-
Kadıoğlu Şeyh Mehmed	4859 b	Tercüme
Şemseddin Sivâsî	557 b	Özgün
Fedâî Dede	4609 b	Tercüme
A.Gölpınarlı	-	-

Agah Sırrı Levend yukarıda belirtilen eserleri iki kategoride değerlendirmiş ve bu eserleri Mantıku't-Tayr "benzerleri" ve "Tercümeleri" olarak sınıflandırmıştır. Yazar tıpkı basımını hazırladığı Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ının önsözünde adı geçen eserlerden Nevaî, Şemsî ve İbrahim Gülşenî'nin eserlerini "benzer eserlere", Zaîfî ve Fedâî Dede'nin eserlerini de "tercüme eserlere" dahil etmiş, Kadıoğlu Şeyh Mehmed, Ârif ve Şemseddin Sivâsî'nin eserlerini ise bu iki gruba da almamıştır.

[36] Ahmet Atilla Şentürk- Ahmet Kartal, age., s.375.
[37] Zehra Toska-Nedret Burçoğlu Kuran, age.,s.262.
[38] Age.,s..262.

Biz bu eserleri şu kıstaslarla değerlendirdik:

1) Örneğe bağlı kalanlar

2) Örnekten isteyerek ayrılanlar

3) Örnek kadar hatta ondan daha üstün eserler vermek iddiasında olanlar.

Söz konusu eserleri yukarıdaki değerlendirmelere göre ele alacak, şairlerin özgün olabilme adına gösterdikleri uygulamaların üzerinde duracağız.

Zaîfî, Kadıoğlu Şeyh Mehmed, Fedâî Dede örneğe bağlı kalanlar arasında yer almalıdırlar. Zira bu şairler örnek eseri beyit beyit takip etmişler, lafzen ve meâlen etkisinde kalmışlardır.

Gülşehrî, Nevaî, Şanlı Şemsî, Ârifî, Şemseddin Sivâsî örnekten isteyerek ayrılan şairlerdir. Özgün olmayı, telif eser vücuda getirmeyi amaçlayan bu şairler birtakım değişiklikler yaparak örnek eserden uzaklaşmaya çalışmışlardır.

Ancak sözü edilen şairlerin çoğu vezin değişikliğine gitmemiştir. Bu eserlerin vezinleri ekseriyette "Mantıku't-Tayr'ınkiyle aynı olup Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün şeklindedir.Bu durum Ârifî ve Şemseddin Sivâsî için geçerli değildir. Ârifî Ravzatü't-Tevhîd'de beş farklı vezin kullanmıştır.

13 hikâyede Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün

6 hikâyede Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün

4 hikâyede Feûlün/Feûlün/Feûlün/Feûl

1 hikâyede Mefûlü/Fâilâtün/Mefûlü/Fâilâtün

1 hikâyede Müfteilün/Müfteilün/Fâilün

Şairin sürekli vezin değiştirmesini değişik nazım şekliyle yazılmış manzumelerin sayıca fazla oluşuyla açıklamak mümkündür.

Şemseddin Sivâsî de Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün veznini tercih etmiştir.

Orijinal eser meydana getirmeyi, özgün olmayı hedefleyen şairler eserlerinde şu tasarrufları tercih etmişlerdir:

Kuşların sayısı

Örnekteki birtakım hikâyeleri almama

Esere yeni bir düzenleme getirme

Farklı açıdan yorumlama.

Bütün bunlar şairlerin ana örnekten isteyerek ayrılmalarının kanıtlarıdır.

Tercüme edebiyatının önde gelen şairlerinden kabul etmemiz gereken Gülşehrî ana hikâyeyi destekleyici mahiyetteki yardımcı hikâyelerden sadece yedisini Attar'dan almıştır. Hikâyelerdeki beyitleri artırma, eksiltme, tercüme etme gibi keyfiyetlerle, hikâye yazma gibi tasarruflarda bulunan şair örnekten aynen almaktan olabildiğince kaçınmıştır. Onun Attar'daki 10 kuş yerine 8 kuşu tercih etmesi, esere bölümler eklemesi, cemiyet meselelerini ele alması, Türkçeye önem vermesi gibi değişiklikler, aynen tercüme olmayan bir eser ortaya koymasını sağlamıştır. Dilde, muhtevada gösterdiği keyfiyete özgüveni de ekleyince

Mantıku't-Tayrı ki Attar eyledi

Pârisîce kuş dilini söyledi

Anı Türkî sûretinde bir dahı

Söylerün tazı gibi Tenri hakı

Türk dilince dahı yazdum da latîf

Mantıku't-Tayr eyledük ana harîf

Ben bu Türkî defterün çün dürmeyem

Pârisîcesiyile denk ürmiyem

Kimse böyle tatlu söz söylemedi

Kimse benden pâk kitâb eylemedi

(Gülşehrî 316-317- 318-319-320)

diyerek telif bir eser yazdığını da söyleyivermiştir. Bütün bunlardan sonra şairin ancak "örnek eserdeki fikri" ustalıkla işlediğini söylemeliyiz.

Şemseddin Sivâsî'nin Bahârü's-Sûfiyye adıyla da bilinen bu eseri de örnekten ayrılan eserler grubuna dahildir. Şair, eserini "Çiçek bahçesi temsiliyle" anlatmış örnek metindeki kuş temsilleri yerine çiçek temsillerini tercih etmiştir. Eserde, "Âmeden-i Sünbül", "Âmeden-i Çigdem"gibi başlıklarla Çiğdem, Sünbül, Zerrin, Benefşe, Lale, Susam, Zanbak, Nilüfer, Nergis ve Gül ve hatta başka çiçekler sahneye çıkmakta sual ve cevaplarda her bir çiçek bir derviş Gül de şeyhe teşbih edilerek konu işlenmektedir. Karşılıklı münazara şeklinde ele alınan konunun "Hâtime"kısmında sûfîye seslenen şair

Sülûk emrini itdüm sana talîm

Hakâyıkdan biraz irşâd ü tefhîm

Mürîd ü şeyhün âdâbından imlâ

Güdüp andan birazcuk kıldum inşâ

Bahâne eyledüm ezhâr ü virdi

Beyân itdüm sana ahvâl-i derdi

(Sivâsî 603-604-605)

diyerek beyitlerden de anlaşıldığı şekilde şiiri irşâdda vasıta olarak kullanma tasarrufunda bulunmuş,hayli kısalttığı eseri 612 beyte sığdırmıştır.

Şemsî ise kuşların ağzından muhtelif insan karakterlerini sert, hicivli bir dille özellikle de halk deyimleriyle işlemiştir.

Koyalum her kıssa-i efsâne'i

Mûrun agzından kaparsız dâne'i

(Şemsî,M Kaplan, b. 154)

Sözlerinden gönlüne gam iriGir

Sandılar kırk günde Galgam iriGir.

(Şemsî,M Kaplan, b. 132)

O, daha birçok beytinde "Mûrun ağzından dane kapmak, kırk günde Galgam iriGmek..." gibi pek çok deyimi kullanmıG,akıcı bir üslûp yakalamıGtır. Şair Attar'daki gibi 10 kuGueserine almıG ancak eserinde hikâyelere yer vermemiGtir.

Şemsî tercüme bir eser ortaya koymamıGtır ancak Gu beyitler onun örnek eserden etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hiç anun fermânına olmaz cedel

Sâlihe taGdan virür çün kim cemel

(Şemsî, M Kaplan,b. 35)

"Bir kayadan diGideve çıkarır... sarı öküzü feryada figana getirir." (Attar,A Gölpınarlı ,b. 33)

Âdemün balçığını leyl ü nehâr

Gerçi kırk günde yogırdı Hak i yâr

(Şemsî, M Kaplan,b. 133)

"Toprağımızı kırk sabah yoğurup balçık hâline getirdi de sonra emriyle can, o balçıkta karar etti." (Attar,A Gölpınarlı, b.45)

KuGlarla birlikte çiçekleri "Birlik Bahçesi"nde buluGturan Ârifî, 6143 beyitlik hacimli mesnevisinde 116 parçalık Girinden 67'sini mesnevi, 31'ini gazel, 15'ini kaside, 3'ünü murabba nazım Gekliyle söylemiGtir. Her hikâyeye "Matla" isimli bir manzumeyle baGladığı eserinde diğer Şairlerden farklı bir tasarrufta bulunarak ana konuyu 25 hikâye ile vermiGtir. Hikâyelerin sonundaki Kelimât-ı Şâhiyeleri gazel nazım Gekliyle tasavvufî coGku içinde söylemiGtir.

Matla (Hitaplı baGlangıç)

Hikâye (Ana hikâye)

Kelimât-ı Şâhiye (Gazel tarzında yardımcı hikâye)

1 temsil ,1 kıssa ile neredeyse yok denecek kadar az yardımcı hikâyeye baGvuran Ârifî, bütün eseri yukarıdaki duruma göre tertip etmiGtir.

Bahçe tasavvurundaki kahramanları ise ele aldığımız eserlere kıyasla hayli zengindir. Saba, Baran, Çemen, Jale, Lale, BenefGe Nergis, Sünbül-i Hindi, Zerrin-Kadeh, Reyhan, Şeb-buy, Zanbak, Gül, Gonçe; Bülbül, Tavus, Tûtî, Kumri, Baz, Kerkes, Bum, Laklak, Gurab, Hüma eserin kahramanlarıdır. Eserinde birçok kaside olmasına rağmen hiçbirini herhangi bir devlet büyüğüne sunmayan Ârifî'nin Ravzatü't-Tevhîd'inin diğer eserlerle kıyaslandığında Şekil ve muhteva farklılıkları içerdiğini söylemeliyiz.

Ârifî, eserinde Attar'ı veya Mantıku't-Tayr'ı telaffuz etmemektedir.

Kimse bu uslûba sebkat itmemiG

Benden evvel bu yola kes gitmemiG

(Ârifî b. 630)

Gerçi ıÇkahvâli niçeler yazdı kitâb

Öikâdum üzre yazdum ben dahi bir dâneyem

(Ârifî b. 1159)

diyerek eserinin orijinalliğini, nazmının eÇsizliğini vurgulayarak kendini övmektedir. Tertip ve muhteva özellikleri bakımından eser farklılıklar arz etse de en azından hikâye kahramanlarının varlığının Mantıku't-Tayr'a benzetilmesinde haklı bir gösterge olabileceği düÇüncesindeyiz.

Nevaî'ye gelince kullandığı saygılı dil ve gösterdiği tevazu altında Attar'ın eseri ile yarıÇabilecek değerde bir eser vücuda getirdiğini ihsas ettirmek istemektedir. Örnek kadar hatta ondan daha üstün eserler verme iddiasında olan Çair eseri için "terceme" kelimesini kullanmıÇsa da tercüme bir eser ortaya koymamıÇtır.

Nevaî, eseri olduğu gibi aktarmamıÇtır. Örnek metindeki 186 yardımcı hikâye yerine 46 hikâye, 10 temsil ile gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmıÇ, yeni öyküler eklemiÇtir. Yine örnek eserdeki kuÇların tamamını da almayan Çair, eklemeler de yaparak, Tûtî, Tavus, Bülbül, Kumru, Keklik, Tezerv, Dürrac, Kebuter, ğahbaz, ğunkar, Karçıgay, Bürgüt, Ördek, Tavuk gibi kuÇlara eserinde yer vermiÇtir.

Ayrıca giriÇ ve bitiriÇ kısımları hariç Çairin ana öykü içerisine girmemesi, pekiÇtirici görevde kullanılan yardımcı hikâyeleri en aza indirgemesi göze çarpmaktadır.

Ancak Fânî mahlasını kullanan Nevaî

Mana ol hâletde tab-ı bül-heves

Mantıku't-tayr eyler idi mültemes

(Nevaî, M Canpolat, b. 3481)

Andın özge sözge meylim az idi

KuÇtili birle könül hem-râz idi.

(Nevaî,M Canpolat, b. 3499)

Türk nazmı da çü min tartıp alem

Eyledim ol memlektni yek-kalem

(Nevaî,M Canpolat, b. 3500)

Munça kim nazım içre kıldım iÇtigâl

Hatırımdan çıkmas idi bu hayâl

(Nevaî,M Canpolat, b. 3503)

ğeyh ruhıdın yitip köp ihtimâm

Kıldım az fursatda erkâmın tamâm

(Nevaî,M Canpolat, b.3514)

Min bu deryâ içre dürr-i pâkini

Tapmayın yıgdım ise hâÇâkini

(Nevaî,M Canpolat, b. 3520)

N'eyleyin bu irdi makdûrum minin

Kanı oldu tab-ı mehcûrum minin

(Nevaî,M Canpolat, b. 3521)

yukarıdaki beyitlerde Mantıku't-Tayr'a olan düşkünlüğünü anlatmakta Attar'ın ruhunun ona yardım ettiğini, kısa zamanda eseri bitirdiğini söylemekte, kendisini inci çıkarmak için denize dalan, fakat sadece çer-çöp toplayan bir dalgıca benzetmektedir."İnci yerine çer-çöp yığdıysam ne yapayım, elimden gelen budur." diyerek bu büyük tevazu altında örnek eser ile yarışabilecek bir eser vücuda getirdiğini de ihsas ettirmek istemektedir.

Örnek Metin Attar	Yardımcı Hikâye 186	Kuşlar 10
Gülşehrî	30 (Attar'dan 7 Hikâye)	8
Nevaî	46 Hikâye 10 Temsil	14
ġ. Sivâsî	-	10 çiçek
Ârifî	1 temsil 1 kıssa	14 çiçek 10 kuş
ġemsî	-	10 kuş

Sonuç

Bu çalışmamızda Mantıku't-Tayr tercümelerine farklı bir açıdan bakmaya çalıştık. Örneğe bağlı kalanlardan ziyade örnekten ayrılan şairlerin hangi çabalara girişmiş olduklarını, esere yeni bir düzen getirme ve eseri farklı açıdan yorumlama uğraşlarını irdelemeye gayret ettik. Yukarıdaki verilerden yola çıkarak örnekten isteyerek ayrılan şairlerin özellikle yardımcı hikâye seçimindeki tasarruflarının konuyu dağıtmadan ele almada onlara avantaj sağladığını kabul etmeliyiz. Ayrıca temsili kahramanların çeşitliliği, eserin tertibi, farklı yorumlama tercihleri ve kişisel üslûp özelliklerinin örnekten uzaklaşmada önemli olduğunu da söylemeliyiz.

Ancak söz konusu eserlerin biçim ve öz bakımından örnek eserden etkilenmediklerini de kabul edemeyiz. Benzer, nazire, tercüme hatta uyarlama ifadelerinin bir şekilde yukarıda ele alınan eserler için söylenmesinin yanlış olmayacağı düşüncesindeyiz. Sözü edilen mesneviler kendilerinden önce yazılmış mesnevilerden, dînî-tasavvufî nasihatnamelerden özellikle Attar'ın Mantıku't-Tayr'ından az veya çok mutlaka etkilenmişlerdir.

Sonuç olarak Eski Türk Edebiyatı'nda telif eserler yanında tercüme eserler de önemli bir yere sahiptir. Dînî, didaktik pek çok eser Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiştir. Attar'ın eserleri arasında ayrı bir yere sahip olan Mantıku't-Tayr, XII. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Doğu edebiyatında sevilip okunmuş eserlerden biridir. Tasavvufî öğretiyi allegorik bir dille, konu bütünlüğü içinde ele alan ve hikâyelerle halka indirgeyen bu eser, kaynak eser olma özelliği kazanmıştır.

Telif, tercüme, hacimli veya zengin bir çeşitliliğe sahip olan mesnevilerin konuları bakımından edebiyatımızda belki de en geniş yeri alan dînî-tasavvufî eserlerin başında gelen Mantıku't-Tayr, Türk edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Medeniyetler bir ülkeden diğerine daha çok tercüme yoluyla girer. Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı da edebiyatımıza tercüme yoluyla girmiştir. Edebiyatımızda XIV. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla kadar her yüzyılda tercümeleri ve benzerleri yazılmıştır.

Kahramanları bitkiler veya hayvanlar olsun, beyit sayısı az veya çok olsun, yardımcı hikâyeler ne derece farklı olursa olsun, ana fikir ve konu bakımından söz konusu mesneviler kendilerinden önce yazılmış dînî-tasavvufî eserlerden az veya çok mutlaka etkilenmiştir, şairlerin şairlikleri güç ve kudreti nispetinde olabildiğince orijinal olmayı başarabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

AKSOY, Hasan - Şemseddin Sivâsî, ***Gülşen-âbâd***, İslam Medeniyet Yay.,No:3, İstanbul 1990.

ÂRİFÎ, ***Ravzatü't-Tevhîd***, Özzettin Koyunoğlu Ktp.,Nu.:12781.

ATTÂR, Feridüddin, ***Mantık Al-Tayr***,Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006.

ATTÂR, Feridüddin, ***Mantıku't-Tayr***,Çeviren Mustafa Çiçekler,Kaknüs Yay., İstanbul 2006.

CANPOLAT, Mustafa,***Ali Şir Nevâi,Lisânü't-tayr***,Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995.

ÇÖM, Erol, ***16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevileri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret- Nüma Adlı Mesnevisi***, Selçuk Ü., SBE yayımlanmamış DT, Konya 2007.

DİLÇİN, Cem, "Mantıku't-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma", AÜ., ***Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi***, Ankara 1993, s.35.

GÖÇER, Zehra, "Franz Taeschner ve Ahilik Üzerine Çalışmaları", ***II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*** (13 Ekim 2006) Bildiriler, Kırşehir 2006, s.133.

GÜLŞEHRÎ, ***Mantıku't-Tayr***, Özzettin Koyunoğlu Ktp.,Nu.:11455.

GÜNDÜZ, Kezban, ***Ravzatü't-Tevhîd Adlı Mesnevinin İncelenmesi ve Tenkitli Metni***, Selçuk Ü. Basılmamış DT, Konya 2006.

KAPLAN, Mahmut, ***Deh- Murg-ı Şemsî*** , Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı Yay., Manisa 2003.

KARTAL, Ahmet, "Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ının Mukayesesi", ***I. Kırşehir Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu***, Bildiriler, Kırşehir 2004,s.299-315.

KONUR, Himmet, ***İbrahim Gülşenî***, İnsan Yay., İstanbul 2000.

KÖPRÜLÜ, Fuad, ***Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar***, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., No: 118, 6. Basım, Ankara 1976.

LEVEND, Agâh Sırrı, ***Gülşehrî – Mantıku't-Tayr*** (Tıpkıbasım) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

LEVEND, Agah Sırrı, ***Türk Edebiyatı Tarihi***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

PALA, İskender, ***Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü***, Kapı Yay., İstanbul 2004.

SAK, Vesile Albayrak, ***Kadıoğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Mesnevisi***(İnceleme-Metin) Selçuk Ü. SBE Yayımlanmamış DT, Konya 2010.

SUCU, Nurgül, "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği" ***Selçuk Ü. Türkîyat Araştırmaları Dergisi***, S.19, (Bahar) Konya 2006, s.127-130.

SİVÂSÎ, ***Gülşenâbâd***, Üzzettin Koyunoğlu Ktp.,Nu.:13715.

şENTÜRK, Ahmet Atillâ - KARTAL Ahmet, ***Eski türk Edebiyatı Tarihi***, Dergâh Yay., İstanbul 2004.

TOSKA, Zehra - BURÇOĞLU KURAN Nedret, "Feridedin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr'ının 14.16.17 ve 20. yüzyıllarda Yapılmış Türkçe Yeniden Yazımları", ***Türklük Bilgisi Araştırmaları, Abdülbaki Gölpınarlı hatıra sayısı II.*** Harvard University 1996, s.252-262.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler - Eserler - Terimler, Dergah Yay. , İstanbul 1977 C. 3,s.200.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1988.

ÜNVER, İsmail, „Mesnevi", ***Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II*** (Divan şiiri), 1986,S.415-417,1986,s.430.

YAVUZ, Kemal, ***Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı***, Kırşehir Valiliği Kültür Yay., No:12, Ankara, 2007 .

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 671-688, ANKARA-TURKEY

LEHÇELER ARASI AKTARMALARDA YALANCI EŞ DEĞERLER SORUNU

(TÜRKİYE TÜRKÇESİ-ÖZBEK TÜRKÇESİ-YENİ UYGUR TÜRKÇESİ FİİL ÖRNEĞİ)*

Hanife ALKAN[*]

ÖZET

Türk dili, geçmişten bugüne, çeşitli dil içi nedenlerin yanı sıra, bazı tarihî ve siyasi sebeplerle de birbirinden farklı lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçeler bulundukları gruplara göre bazı yönlerden birbirleriyle benzerlik gösterirken bazı yönlerden de birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Lehçelerin söz varlığı, bu bakımdan dikkate değerdir. Bazı lehçeler, söz varlığı bakımından büyük oranda örtüştüğü halde bazıları bu konuda çok az ortaklık gösterir. Bunu belirleyen en büyük etken, lehçelerin aynı grupta yer alıp almadıklarıdır.

Ülkemizde özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren aktarma faaliyetlerinin hız kazanması, diğer lehçelerin söz varlıklarının tanınmasını sağlamıştır. Bu aktarma faaliyetleri bir yandan da çeşitli aktarma problemlerini beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında, lehçelerdeki *yalancı eş değerli kelimeler*in aktarılması gelmektedir. Bu kelimeler, aktarıcılar için bir tuzak olagelmiştir.

Bu çalışmada Güneydoğu lehçe grubuna giren Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinin söz varlığında yer alan yalancı eş değerli fiiller üzerinde durulmuş; bu lehçeler ile Türkiye Türkçesi yazı dili arasında yalancı eş değerli fiiller tespit edilmiş ve anlam farklarına dikkat çekilmiştir. Bu farklılıkların çok anlamlılık, anlam genişlemesi, eş seslilik gibi anlambilimsel olayların etkisiyle meydana geldiği anlaşılmıştır. Sözü edilen lehçelerde fiillerin anlamlarının aşağı yukarı aynı olduğu; ancak Türkiye Türkçesinde bu fiillerin bazılarının anlam değişikliğine uğradıkları, bazılarınınsa zaten farklı köklerden gelen ve dolayısıyla farklı anlamlar taşıyan fiiller oldukları dikkat çekmektedir. Bu çalışmayla söz konusu lehçelerden yapılan çevirilerde faydalı olunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Yalancı eş değerli fiiller.

---

[*] Bu makale Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, AKÜ Fen-Edebiyat Fakültesi ÇağdaÇ Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ve Tarih Bölümü iÇbirliği ile 13-15 Ekim 2010 tarihinde gerçekleÇtirilen "Uluslararası Zeki Velidi Togan ve Türk Kültürü Bilgi Çöleni"nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiÇ Çekli dir.

[*] ArÇ. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hanifealkan_24@hotmail.com

CHALLANGE OF FALSE EQUIVALANCE BETWEEN DIALECTS (VERB SAMPLE OF TURKEY TURKISH-UZBEK TURKISH-MODERN UIGHUR TURKISH)

ABSTRACT

The Turkish language has been divided into different dialects because of some historical and political reasons as well as various language-internal reasons from past to present. While these dialects are similar to each other in some ways, they are also different from each other in some ways. Vocabulary of dialects is noteworthy in this regard. Although some dialects match up substantially with each other in terms of vocabulary, other dialects match up slightly. The most important factor in determining this is if dialects are taking place in the same group or not.

In our country, especially since the mid-90s, acceleration of translation activities' has caused recognition of other dialects' vocabularies. On the other hand these translation activities have brought with various translation problems too. Translation of false friends is at the top of these problems. These false equivalance words are used to being trap for transmitters.

This study is focused on false equivalance verbs in vocabularies of Uzbek and Modern Uighur Turkish which are taken place in south-eastern dialect group; between these dialects and Turkey Turkish written language, false equivalance verbs have been identified and has been focused on meaning differences. During this classification, it has been understood that these differences have happened as a result of varios meaning matters such as synonymy, homonymy, polysemy. In Uzbek and Modern Uighur Turkish it has been seen that meanings of verbs are similar; but in Turkey Turkish some of these verbs have had different meanings in time, some of them have already come from different roots and therefore have different meanings. Through this study, it is hoped that it will be useful in translation studies from these dialects.

Key Words: Turkish dialects, Uzbek Turkish, Modern Uighur Turkish, Turkey Turkish, Verbs of false friends.

I. Giriş

Türk dili yüzyıllar boyunca dünyanın değiGik coğrafyalarında ve kültür merkezlerinde konuGulan gelmiGen eski dillerden biridir. Tarihî süreç içinde bu dil, Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi olmak üzere iki ana kola ayrılmıGtır ve bu temel yazı dilleri XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın baGlarına kadar kullanılmıGtır. Ancak daha sonra özellikle Rusya, kendi hâkimiyeti altında bulunan Türk topraklarını çeGitli sınırlara ayırmıG, bu sınırlardaki Türk topluluklarının her birine birbirinden bazı yönlerden ayrılan alfabeler kabul ettirmiGtir. Türk dilinin bu Gekilde kollara ayrılmasıyla yirmiden fazla Türk lehçesi oluGmuG, her bir Türk lehçesinin söz varlığı farklılaGmıG

ve Türk lehçeleri arasında anlaşılabilirlik oranı da azalmıştır. Aynı gruba dâhil olan lehçelerin söz varlıkları kısmen örtüşürken aynı gruba dâhil olmayan lehçelerin söz varlıkları çok daha az oranda birbirleriyle örtüşür hale gelmiştir. Lehçeler arası bu ayrılıklar, günümüze kadar artarak devam etmiş ve edebiyat, sanat, bilim alanlarında iletişim kopukluğu gibi çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Rusya'nın Türk dünyası üzerindeki etkisinin azalmaya başlamasıyla birlikte Türk dünyası yakınlaşmış, topluluklar arası kültür alışverişi geçmişe oranla artmıştır. Türk toplulukları arasındaki bu yakınlaşma lehçeler arası aktarma faaliyetlerine de hız kazandırmıştır. Diğer yandan bu faaliyetler aktarma problemlerini de beraberinde getirmiştir.

Bir dildeki belli bir parçada bulunan anlamın başka bir dilde, belli bir parçada yeniden kurulmasını sağlayacak biçimde girişilen dilsel aktarma işlemine "çeviri" ya da "aktarma" denir (Başkan 1978, 27). Aktarmadaki amaç, kaynak dilde oluşturulan iletişimsel etkinin aynısının hedef dilde oluşturulmasıdır.

II. Yalancı Eş Değer (İng. *false friends*, Alm. *falscher freunds*, Fr. *faux amis*, İt. *falso amicos*, İsp. *false amigos*, Rus. *lazni druzya perevodçika*)

Yalancı eşdeğer kavramının daha iyi anlaşılması için öncelikle dil öğreniminde önemli bir yere sahip olan *eş değer* kavramının neyi ifade ettiğini ortaya koyalım: "Kelime eşdeğerliği, iki ayrı lehçede bulunan kelimelerin birbirlerine „kavram alanı" bakımından denk olma durumudur" (Uğurlu 2004, 19). Türk lehçeleri arasındaki eş değer kelimeler, üç bölüme ayrılabilir:

1. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir.
2. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir.
3. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiçbir kelime eşdeğer olmayabilir (Uğurlu 2004, 23-24).

Her iki lehçede görünüşte aynı, anlamca farklı olan kelimelere *yalancı eş değerli kelimeler* denir. Yalancı eş değerlilik kavramının literatürde *sahte karşılıklar, sözde denkteşler, tam yalancı eş değer kelimeler, sahte tanış, biçimdeş sözcükler, biçimsel eşteş sözcükler, yalancı eşteş, yanıltıcı eşteş, yalancı eşdeğerlik, yanlış arkadaş* ve *aldatıcı kelimeler* gibi başka terimlerle de karşılandığı görülmektedir.

Yalancı eşdeğerlilik, ortak söz varlığı ve yapı ortaklıkları bulunan lehçelerde yalnızca kelimelerde değil; eklerde, seslerde ve kelime gruplarında da görülmektedir. Kelime düzeyinde yalancı eşdeğerlilik; tam yalancı eşdeğerlilik ve kısmî yalancı eşdeğerlilik olmak üzere iki grupta incelenebilir. Tam yalancı eş değerlilik, kaynak lehçe ve hedef lehçe arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen; fakat kullanım alanı veya görevi bakımından hiç örtüşmeyen yapılardır (Karadoğan 2004, 1599-1600). Kısmî yalancı eş değerlilik ise kullanım alanları kısmî oranda örtüşen, bazı durumlarda aynı, bazı durumlarda farklı olan yapılardır (Karadoğan 2004, 1597-1598). Tam yalancı eşdeğerli kelime çiftlerinde ilk anlamdan itibaren bir uyuşmazlık söz konusudur. Kısmî yalancı eş değerli kelimelerde ise temel anlam yanında yan anlamların da incelenmesi gerekmektedir.

Türk dili uzun tarihî gelişim dönemleri içinde çeşitli kollara ayrılmış, dildeki değişme ve gelişmeler, toplumların yaşam tarzlarının aynı olmaması, farklı kültürlerin etkisi, siyasi ve idari baskılar, Türk lehçelerinin söz varlığının tam olarak örtüşmemesi sonucunu doğurmuştur. Her iki dilde Türkçe veya yabancı dillerden yazı diline giren kelimeler, bu dillerde değişik kavramlarla karşılanmış, yazı diline alınmayan kelimeler ise konuşma dilinde kalarak zamanla ilk anlamlarından farklı bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Türk toplulukları

birbirlerini bir çırpıda anlayamaz ve okuduklarını hızlı ve seri bir biçimde düşünemez olmuşlardır (Resulov 1995, 917-918).

Yalancı eş değerli kelimeler akraba diller ve aynı dilin lehçeleri arasında eş seslilik, çok anlamlılık, anlam değişmeleri gibi dilbilimsel etkilerle ve alıntı kelimelerle ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamlar, aynı kelimenin anlamlarının zaman içinde asıl anlamlarından ayrılmalarıyla oluşmuştur. Bu farklı anlamlar, bir kelimenin bir süre başka nesnelerle kurduğu benzer ve yakın ilişkiler neticesinde şekillenebilir. Her dilde birçok sözcük tek bir görev üstlenmemekte, çok anlamlı olup birden fazla anlamı yansıtmaktadır (Aksan 2007, 180,182). Anlam değişmelerinde aktarmaların yanı sıra toplumsal etkenler de önemli rol oynamaktadır. Toplumun dünya görüşündeki değişimler, kavramların da başkalaşmasına, kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişkinin silinmesine ve yeni bir bağıntı kurulmasına neden olmaktadır. Anlam değişmeleri uzun yüzyıllar boyunca gerçekleşmektedir. Ancak ortak yazı dilinde gerçekleşen değişmeler bir dilin lehçe ve ağızlarına kolay kolay yansımamakta, lehçe ve ağızlarda kelimenin eski anlamı yüzyıllar gibi uzun bir süre devam edebilmektedir (Aksan 2007, 216-217).

Anlam değişmeleri, Eski Yunan'dan beri düşünürlerin en çok üzerinde durdukları dil konularından biri olmuştur. Birçok düşünür ve dilci zaman içinde anlamı ve görevi değişen söz konusu ögeler üzerinde durmuş, bunların değişme şekillerini ve nedenlerini araştırmıştır (Aksan 2007, 211). Anlam değişmesi gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan bir ilişkinin az çok değişmesi sonucunda gerçekleşir ve bu değişme genellikle birbiriyle bağlantılı, birbirine yakın kavramlar arasında olmaktadır (Aksan 2007, 212). Anlam değişmelerinde ve yan anlamların gelişmesinde *benzetme, aktarma, deyim aktarması (metaphor), ad aktarması (metonomy), çok anlamlılık (polysemy), eş anlamlılık (synonomy), eş seslilik (homonymy), anlam daralması (semantic restriction), özelleşme (specialisation), anlam genişlemesi (semantic extension), genelleşme (generalization), mecazlaşma (metaphor), anlam iyileşmesi (meliorative), anlam kötüleşmesi (pejorative)* gibi çeşitli anlam olayları rol oynamaktadır.

Temel anlam, dinleyenin ya da okuyanın zihninde beliren ilk, kesin, dolaysız ve çekirdek anlamdır (Aksan 2007, 182). Yan anlam, kelimenin temel anlamı dışında değil, onun yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı, çeşitli duygu ve çağrışımlara yol açan yeni anlamlarıdır (Korkmaz 2003, 169). Söz konusu kelime ya da kelime öbeğinin kendi merkezî anlamının ötesinde başka anlamlar taşımasıdır. Yan anlamların oluşmasında özellikle aktarmalar etkilidir. Aktarmalar benzetmeye dayanır; insanlarla ilgili özelliklerin doğaya uygulanması sonucu oluşur ve dile yerleşip kalıplaştıktan sonra yan anlamlar oluşturup bu şekilde yaşarlar (Aksan 2007, 184,187). Mecaz anlam, bir sözcüğün bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılması, bir sözün kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde anlamlandırılmasıdır (Güncel Türkçe Sözlük).

Yabancı dil/akraba dil/lehçe metninde kelime görüldüğünde ilk olarak anlamca güçlü olan temel anlam düşünülmekte ve çevirmenin ya da aktarıcının bir anlık dalgınlığı, yeterli kaynağa sahip olmayışı veya tecrübesizliği gibi nedenlerle hedef dile de bu anlamıyla aktarılmaktadır. Bu da lehçeler arası aktarmalarda bilgi yitimlerine neden olmaktadır (Kocaman 1980, 91-92). Böyle bir hatanın yapılmaması için aktarma yapanlar bütün olasılıkları göz önünde bulundurmalı, kaynak lehçe ile hedef lehçenin kelime kadrosunun inceliklerini bilmeli, sıradan anlatımlar ile mecaz anlatımlar arasındaki farkı ayırt edebilmeli, yazıma renk katan mecaz anlamları tespit edip bunu hedef dile uygun karşılıkları ile aktarabilmeli, kaynak ve hedef dilin gramer kurallarına hâkim olmalıdır.

Yalancı eş değerli kelimeler konusunda yapılan çalışmalarda Çuvaş Türkmen, Azerbaycan, Nogay, Özbek, Kazak gibi lehçelerin söz varlıkları üzerinde durulmuş, bazı Türk lehçelerinin söz varlıklarının tam olarak örtüşmediği belirtilmiş, yalancı eş değerliklerin iki dilin

şekilce benzeyen, fakat anlam ve işlev bakımından birbirinden ayrılan unsurlar olduğu vurgulanmış, lehçeler arası aktarmalarda aksamalara neden olan yalancı eş değerli kelime ve eklere örnekler gösterilmiştir (Uğurlu 2000, 59-77; Uğurlu 2004, 20-25; Sultanzâde 2010, 166; Üşker 1999, 553-559; Kiriş-ioğlu 2006, 21-35; Karadoğan 2004, 1591-1604; Yıldız 2009, 257-297; Resulov 1995, 916-924; Yusuf 2007, 2082-2085). Bu çalışmalarda aktarıcıların dikkat etmesi gereken noktalar üzerinde de önemle durulmuştur (Kara 2004; Kara 2009, 1056-1082; Ercilasun 1995, 91-100; Ercilasun 1992, 179-207). Bazı çalışmalarda bu kelimeler sesteş ya da kökteş kelimeler olarak değerlendirilmiştir (Kara 2004; Özkan 1999, 883-889). Yalancı eş değerli kelimelerin Türkçe ve alıntı kelimeler bağlamında değerlendirilerek bu kelimelerin Eski Türkçeyle karşılaştırıldığı; aktarma meselelerinin; "fiil kipleri", "sıfat-fiiller" ve "zarf-fiiller" konuları üzerinden değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Akbaba 2007, 151-176; Alkayış 2009, 60-70).

Bu çalışmanın kapsamında, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi yazı dili arasındaki yalancı eş değerli fiiller ele alınmış ve bu fiiller taranılan sözlüklerdeki alfabe sırasına göre verilmiştir. Çalışmanın Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değerli fiillerin karşılaştırıldığı bölümünde, Berdak Yusuf'un 1993 tarihli *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*'ünden Türkiye Türkçesi için yalancı eş değer oluşturan fiiller ve anlamları taranmıştır. Çalışmanın Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yalancı eş değerli fiillerin karşılaştırıldığı bölümünde ise Emir Necipoviç Necip'in 1995 tarihli *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Necipoviç'in sözlüğü dışında Tarjei Engesœth, Mahire Yakup ve Arienne Dwyer'in 2009 yılında hazırlamış olduğu *Greetings from the Teklimeken/A Handbook of Modern Uyghur* adlı kitabının arkasında bulunan Uygurca-İngilizce kelime listesi de taranmış ve bu çalışmada, Necipoviç'in çalışmasında bulunan yalancı eş değer fiiller dışında bir fiile daha rastlanmıştır.

Çalışmada, Türkiye Türkçesi yazı dili esas alınmış, ağızlardaki kullanımları ve anlamları dikkate alınmamıştır. Fiillerin Türkiye Türkçesindeki anlamlarına, Türk Dil Kurumu'nun http://tdk.org.tr internet sitesinde yer alan *Güncel Türkçe Sözlük*'ten ulaşılmıştır. *Güncel Türkçe Sözlük*'te çok sayıda anlama sahip bazı fiillerin her anlamı buraya dâhil edilmemiştir.

Bazı fiillerde kelime başı ve içi sesler Türkiye Türkçesine göre değişiklik göstermekte, söz konusu ses değişimleri yalancı eş değerlerin oluşmasına neden olmaktadır. Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde kelime başı /k/ ve /t/ sesleri Türkiye Türkçesinde tonlulaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır (Buran, Alkaya 2009, 199-200). Yeni Uygur Türkçesi ile ilgili dikkat edilmesi gereken husus Yeni Uygur alfabesinde /ı/ sesini gösteren bir işaretin olmamasıdır. Ayrıca *añli-*, *izli-*, *oyli-*, *sapli-* örneklerinde olduğu gibi birden fazla heceli kelimelerde, kelimelerin ikinci heceleri açıksa, kelimeler ek aldığı zaman /a/ ve /e/ ünlülerinin daralarak /i/'ye dönüştüğü görülmektedir (KTLS 1991, 1109). İkinci hecelerdeki /i/ sesleri ile içinde /i/ sesi bulunan ekleri alan kelimelerde de ilk hecedeki /a/ seslerinin yerini /e/ sesi almaktadır: *xeşli-, tépil-* (KTLS 1991, 1110). Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesi arasında tespit edilen bir diğer ses değişimine tüy- "*döv-, ez-*" fiili örnek gösterilebilir. Türkiye Türkçesindeki döv- "*1. Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak. 2. Çamaşır, halı vb.ni tokaç, sopa gibi şeylerle vurarak temizlemek. 3. Bir şeyi toz durumuna getirmek için ezmek. 4. Ezmek. 5. Çırpmak. 6. Ateşte ısıtılarak yumuşatılmış bir madeni, vurarak istenilen biçime getirmek. 7. Topa tutmak. 8. Çarpmak, sertçe dokunmak. 9. Davul vb. çalmak, vurmak.*" fiilidir. Ancak ilk ve iç sesteki değişim nedeniyle Türkiye Türkçesindeki tüy- "*kaçmak*" fiili ile yalancı eş değer oluşturmaktadır. Bazı fiillerin de ilk anlamlarının ya da yan anlamlarının tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Bu gibi fiillerle ilgili tespitler ve açıklamalar, ilgili yerlerde dipnotlar aracılığıyla verilmiştir.

III. Yalancı Eş Değerli Fiiller

A. Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerli Fiiller

ätä- "*demek, ad vermek, adlandırmak*" (TÖÖTL, 199); TT ata- "*birini bir göreve getirmek, tayin etmek*" (GTS).

boşä- "*1. dolu olan bir yerin boşalması. 2. birinden ya da bir şeyden kurtulmak; istifa etmek, işten çıkmak*" (TÖÖTL, 214); TT boğa- "*kanunlara göre eşlerin, aile ilişkisini kesmek*" (GTS).

boylä- "*gözetle-, dikizlemek*" (TÖÖTL, 213); TT boyla- "*1. İstemeyerek bir yere gitme durumunda kalmak. 2. Düşmek. 3. Yükselmek, çıkmak. 4. Boy ve hacmine göre ayırmak*" (GTS).

yàp- "*kapamak*" (TÖÖTL, 226); TT yap- "*1. Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek. 2. Olmasına yol açmak. 3. Yol almak. 4. Onarmak, tamir etmek. 5. Bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek. 6. Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek. 7. Bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek*" (GTS).

yàq- "*(I) Yakmak. (II) Beğenmek, hoşuna gitmek*" (TÖÖTL, 227); TT yak- "*(I) Kına, yakı vb.ni koymak, sürmek. (II) 1. Yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmak. 2. Ateşle yok etmek. 3. Işık vermesini sağlamak. 4. Isı etkisiyle bozmak. 5. Keskin, sert ve ısırıcı bir duyum vermek. 6. Yanıyormuş gibi bir etki yapmak*" (GTS).

izlä- "*aramak*" (TÖÖTL, 234); TT izle- "*1. Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek, takip etmek. 2. Zaman, süre, sıra vb. bakımından gelmek, arkasından gelmek, arkasında olmak. 3. Bir olayın gelişimini gözden geçirmek. 4. Eğlenmek, görmek, öğrenmek için bakmak, seyretmek. 5. Belirli bir yönde gitmek. 6. Gözlemek, incelemek. 7. Belirli bir tutum, davranış veya düşünceyi benimsemek. 8. Bir şeye uymak, bağlı olmak. 9. Herhangi bir olayla ilgilenmek*" (GTS).

islän- "*kokmak, kokuşmak*" (TÖÖTL, 237); TT islen- "*isli duruma gelmek*" (GTS).

işlä- "*çalışmak*" (TÖÖTL, 239); TT işle- "*1. Bir şeye emek vererek onu daha elverişli bir duruma getirmek. 2. İnce ve süslü şeyler yapmak, nakışlamak. 3. İçine girmek, etkilemek, nüfuz etmek. 4. Nakşetmek*" (GTS).

keliş- "*1. Anlaşmak. 2. Birlikte gelmek*" (TÖÖTL, 245); TT geliş- "*1. Büyüyüp boy atmak, yetişmek, neşvünema bulmak. 2. İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek. 3. hlk. Şişmanlamak*" (GTS).

keliştir- "*barıştırmak*" (TÖÖTL, 245); TT geliştir- "*gelişmesini sağlamak, gelişmesine yol açmak*" (GTS).

keskinleş- "*gerginleşmek, ciddileşmek*" (TÖÖTL, 246); TT keskinleş- "*keskin duruma gelmek*" (GTS).

küt- "*beklemek*" (TÖÖTL, 250); TT güt- "*1. Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek. 2. mec. Bir düşünceyi veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak. 3. mec. Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek*" (GTS).

märàqlän- *"zevk almak"* (TÖÖTL, 259); TT meraklan- "*1. Kaygılanmak, üzülmek, tasalanmak. 2. Bir şeyin sebebini anlamak için çaba harcamak*" (GTS).

nişànlä- "*kutlamak*" (TÖÖTL, 276); TT nişanla- "*1. Bir çiftin evlenme işinin kararlaştığına belirti olarak parmaklarına yüzük takmak, yavuklamak. 2. Bir hedefi vurmak için silah, taş vb.ne*

belli bir doğrultu vermek. 3. Bir şeyin yerini belirtmek, işaretlemek, nişan koymak" (GTS).

àt- "*1. Atmak, bırakmak. 2. Kurşuna dizmek, öldürmek*" (TÖÖTL, 285); TT at- "*1. Bir cismi bir yöne fırlatmak. 2. Bir şeyi yere doğru bırakmak. 3. Bir kimsenin ilişiğini kesmek. 4. Koymak. 5. Rastgele bir kenara koymak.*" (GTS).

àtla- "*adım atmak, adımlamak*" (TÖÖTL, 285); TT atla- "*bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak*" (GTS).

àz- "*zayıflamak*" (TÖÖTL, 281); TT az- "*1. Taşkınlıkta ileri gitmek. 2. Deniz, ırmak vb. kabarmak, taşmak. 3. Yara, hastalık etkili, tehlikeli duruma gelmek*" (GTS).

àliş- "*savaşmak, mücadele etmek*" (TÖÖTL, 282); TT alış- "*1. Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabilmek. 2. Yadırgamaz duruma gelmek. 3. Uyar duruma gelmek, intibak etmek. 4. Sürekli ister olmak, bağımlılık kazanmak. 5. Bağlanmak, ısınmak. 6. Evcilleşmek, ehlîleşmek. 7. Tutuşmak, yanmaya başlamak*" (GTS).

àqlä- "*1. Badana yapmak, kireçlemek. 2. Aklamak, haklı göstermek*" (TÖÖTL, 286); TT akla- "*suçsuz veya borçsuz olduğu yargısına vararak birini temize çıkarmak, tebriye etmek, ibra etmek*" (GTS).

pàylä- "*1. Beklemek. 2. Himaye etmek, korumak.*" (TÖÖTL, 291); TT payla- "*birine kusurundan ötürü sert sözler söylemek, azarlamak*" (GTS).

sığın- "*tapmak*" (TÖÖTL, 366); TT sığın- "*1. Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. 2. Korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak, başkalarının yardım ve korunmasına ihtiyaç duymak. 3. Genellikle siyasi sebeplerle kendi ülkesinden kaçıp başka ülkeye gitmek, iltica etmek. 4. mec. Güvenmek, yardım istemek veya ummak*" (GTS).

soy- "*boğazlamak, kesmek*" (TÖÖTL, 311); TT soy- "*1. Bir şeyin üzerinden kabuk, deri, zar vb.ni çıkarmak. 2. Birinin giysilerini çıkarmak. 3. Birinin üstünde, yanında veya bir yerde bulunan şeyleri çalarak alıp götürmek*" (GTS).

sor- "*emmek*" (TÖÖTL, 312); TT sor- "*(I) 1. Birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek. 2. Bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak. (II) hlk. Dudakları uzatıp soluğu kuvvetle çekerek emmek*" (GTS).

sözlä- "*söylemek, konuşmak*" (TÖÖTL, 311); TT sözle- "*evlendirmek üzere söz kesmek*" (GTS).

tiklä- "*1. Yeniden kurmak; restore etmek. 2. Bakmak*" (TÖÖTL, 325); TT tıkla- "*1. Bir yere vurarak "tık" sesi çıkarmak. 2. Bilgisayarda, ağ sayfalarında bağlantılara ulaşmak amacıyla fare ile düğmeye veya bağlantı adresine dokunmak, kliklemek*" (GTS).

tıqıl- "*takılıp kalmak, tıkanmak*" (TÖÖTL, 327); TT tıkıl- "1. *Tıkma işi yapılmak. 2. Dar, sıkıntılı bir yerde bulunmak, sıkışmak. 3. Hapsedilmek*" (GTS).

tünä- "*gecelemek, yatmak*" (TÖÖTL, 331); TT tüne- "*kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak*" (GTS).

tàzälä- "*temizlemek*" (TÖÖTL, 328); TT tazele- "*1. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek. 2. Bazı yiyecekleri, bayatlamışken kaynatıp taze duruma getirmek. 3. Bir işi bir daha yapmak, tekrarlamak. 4. Bir şeyi yeniden yapmak. 5. mec. Unutulmuş bir duygu veya bir düşünceyi yeniden canlandırmak*" (GTS).

tàl- "*yorulmak*" (TÖÖTL, 328); TT dal- "*1. Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek. 2. Bir yerin içine girmek. 3. mec. Kendini bilmez duruma gelmek, kendinden geçmek. 4. Uyumak. 5. mec. Başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak. 6. sp. Güreşte rakibinin belden aşağı bir yerini aniden tutmak*" (GTS).

tàp- "*bulmak*" (TÖÖTL, 329); TT tap- "*1. İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek. 2. mec. Tutku ile sevmek, bağlanmak. 3. mec. Birine çok değer vermek*" (GTS).

tur- "*1. Kalkmak, ayağa kalkmak. 2. Bulunmak*" (TÖÖTL, 331); TT dur- "*1. Hareketsiz durumda olmak. 2. İşlemez olmak, çalışmamak. 3. Bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğleşmek, tevakkuf etmek. 4. Dinmek, kesilmek*" (GTS).

tuyul- "*gibi gelmek, sanmak, görünmek*" (TÖÖTL, 332); TT duyul- "*duyma işine konu olmak*" (GTS).

uzät- "*1. Vermek, iletmek. 2. Kocaya vermek, kız uzatmak*" (TÖÖTL, 335); TT uzat- "*1. Uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak. 2. Başı, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek. 3. Bir şeyi vermek için birine yöneltmek. 4. Germek. 5. Konuşmayı, tartışmayı sürdürmek. 6. Vermek, göndermek*" (GTS).

uyuştir- "*organize etmek*" (TÖÖTL, 339); TT uyuşdur- "*uyuşmasını sağlamak, hissedemez duruma getirmek.*" (GTS).

üz- "*1. Koparmak. 2. Kesmek, durdurmak*" (TÖÖTL, 335); TT üz- "*1. Üzüntü vermek. 2. Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak*" (GTS).

çaq- "*1. kırmak, yarmak 2. gammazlamak, kovalamak.*" (TÖÖTL, 351); TT çak- "*1. Vurarak sokup yerleştirmek. 2. Çivi ile tutturmak. 3. Kazık çakıp hayvan bağlamak. 4. Bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak. 5. Parıldamak, ışık vermek. 6. mec. Saplamak. 7. Sezinlemek, anlamak, farkına varmak. 8. İçki içmek. 9. (-den) Anlamak, bilmek. 10. Vurmak. 11. Sınavda başarısız olmak. 12. Kabul etmeyeceği bir şeyi kurnazlıkla kabul etmesini sağlamak*" (GTS).

çek- "*1.içmek (sigara). 2. hoşa gitmez durumlara uğramak*" (TÖÖTL, 351) ; TT çek- "*bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek*" (GTS).

çıqış- "*1. Birlikte çıkmak. 2. Geçinmek, barınmak; uyuşmak*" (TÖÖTL, 352); TT çıkış- "*1. Bir kimseye hoşa gitmeyen bir davranışından dolayı sert sözler söylemek, azarlamak. 2. Yeter olmak, yetmek*" (GTS).

çöm- "*dalmak, gömülmek*" (TÖÖTL, 354); TT çöm- "*çömelmek*" (GTS).

şàşir- "*acele ettirmek*" (TÖÖTL, 359); TT şaşır- "*1. Ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, içinden çıkamamak. 2. Doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek. 3. Herhangi bir durum karşısında şaşkınlık duymak, hayret etmek*" (GTS).

şàş- "*acele etmek*" (TÖÖTL, 359); TT şaş- "*1. Umulmayan, beklenmeyen veya olağanüstü bir olay, bir olgu karşısında şaşkın duruma gelmek, hayret etmek. 2. Yolundan sapmamak, gidişini değiştirmemek veya yanılmamak. 3. Şaşırmak*" (GTS).

eş- "*eğirmek*" (TÖÖTL, 365); TT eş- "*1. Toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmak. 2. mec. Araştırmak, incelemek*" (GTS).

yut- "*1.yutmak 2. yenmek, kazanmak*" (TÖÖTL, 368); TT yut- "*(I) 1. Ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek. 2. Tam ve doğru söylememek. 3. mec. İnanmak, aldanmak, kanmak. 4. mec. Söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylememek. 5. mec. İyice, eksiksiz olarak öğrenmek. 6. mec. Işık, ses gücünü parlaklığını azaltmak. (II) 1. Haksız olarak kendine mal etmek, zorbalıkla elinden almak. 2. Oyunda bir şey kazanmak*" (GTS).

yäräş- "*(I) Uzlaşmak, barışmak; ateşkes etmek. (II) Uymak, yakışmak, iyi gelmek*" (TÖÖTL, 370); TT yaraş- "*1. Yakışmak, uymak. 2. Yatkın olmak*" (GTS).

yäşär- "*gençleşmek*" (TÖÖTL, 371); TT yaşar- "*ıslanmak, nemlenmek*" (GTS).

yäsä- "*yapmak, imal etmek*" (TÖÖTL, 371); TT yasa- "*hlk. 1. Düzen vermek. 2. Yasa koymak*" (GTS).

özläş- "*alışmak, tutmak*" (TÖÖTL, 373); TT özleş- "*1. Öz durumuna veya özlü bir duruma gelmek. 2. Arılaşmak. 3. hlk. Tahıl olgunlaşmak*" (GTS).

oylä- "*düşünmek*" (TÖÖTL, 373); TT oyla- "*oya koymak veya oya sunmak*" (GTS).

öt- "*geçmek*" (TÖÖTL, 376); TT öt- "*1. Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak. 2. Herhangi bir nesne sürekli ses çıkarmak. 3. Üflemeli çalgıların sesi çıkmak. 4. Anlamsız, boş konuşmak*" (GTS).

qán- "*1. doymak, tatmin olmak. 2. memnun olmak (TÖÖTL, 299);* TT kan- *"söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak*" (GTS).

qát- "*katılaşmak, sertleşmek*" (TÖÖTL, 299); TT kat- "*bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak*" (GTS).

qayır- "*bükmek, eğmek*" (TÖÖTL, 379); TT kayır- "*1. Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek. 2. Birini, başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak. 3. Birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek*" (GTS).

qollä- "*1. Desteklemek. 2. Kullanmak*" (TÖÖTL, 394); TT kolla- "*1. Olmasını, ortaya çıkmasını beklemek, gözetmek. 2. Göz önünde tutmak, gözlemek. 3. Korumak, gözetmek*" (GTS).

qoş- "*birleştirmek; toplamak; katmak*" (TÖÖTL, 395); TT koş- "*1. Adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek. 2. Bir yere ivedilikle gitmek. 3. Bir işle çok ilgilenmek, koşuşturmak. 4. Koşuya çıkmak. 5. mec. Kovalamak, üstüne düşmek, izlemek*" (GTS).

B. Yeni Uygur Türkçesi-Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerli Fiiller

ağri- "*hastalanmak*" (YUTS, 4); TT ağrı- "*vücudun bir yeri ağrılı durumda olmak*" (GTS).

aḳart- "*Badana yapmak. 2. Kültür ve bilgi sahibi yapmak*" (YUTS, 6); TT ağart- "*1. Ak duruma getirmek, beyazlatmak. 2. Kuyumculukta gümüşü temizlemek*" (GTS).

añlat- "*duyurmak, yayımlamak, ilan etmek*" (YUTS, 14); TT anlat- "*1. Bilgi vermek, izah etmek. 2. Bir konu üzerinde açıklama yapmak, açıklamada bulunmak. 3. Nakletmek*" (GTS).

añli- "*duymak, işitmek, dinlemek*" (YUTS, 14); TT anla- "*1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak. 2. Yeni bilgileri eskileriyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek. 3. Sorup öğrenmek. 4. Doğru ve yerinde bulmak. 5. Birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek. 6. Bir şey hakkında bilgisi bulunmak. 7. Yarar sağlamak*" (GTS).

atan-/atal- "*adı geçmek*" (YUTS, 20); TT atan- "*bir göreve getirilmek, tayin edilmek*" (GTS).

cakala- "*ilan edilmek*" (YUTS, 56); TT cakalan- *"caka satmak*" (GTS).

çağli- "*tahmin etmek, ölçmek, ayarlamak*" (YUTS, 67); TT çağla- "*1. Su, köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir biçimde akmak. 2. mec. Coşmak*" (GTS).

çaḳ - "*(I) Kırmak, bozmak. (IV) Sokmak, ısırmak*" (YUTS, 68); TT çak- "*1. Vurarak sokup yerleştirmek. 2. Çivi ile tutturmak. 3. Kazık çakıp hayvan bağlamak. 4. Bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak. 5. Parıldamak, ışık vermek. 6. Saplamak. 7. Sezinlemek, anlamak, farkına varmak. 8. İçki içmek. 9. Anlamak, bilmek. 10. Vurmak. 11. Sınavda başarısız olmak. 12. Kabul etmeyeceği bir şeyi kurnazlıkla kabul etmesini sağlamak*" (GTS).

çeḳ il- "*kırılmak, parçalanmak*" (YUTS, 76); TT çekil- "*1. Çekme işi yapılmak. 2. Kendini geriye veya bir yana çekmek. 3. Bir işten, bir görevden kendi isteğiyle ayrılmak, istifa etmek. 4. Azalmak. 5. Yok olmak. 6. Bir yerden uzaklaşmak, bir yere uğramamak. 7. Geri gitmek, ricat etmek. 8. Katılmamak, vazgeçmek. 9. Katlanmak, üstlenmek, tahammül etmek. 10. Tartılmak. 11. Parça hâlindeki et kıyma biçimine getirilmek. 12. Uzaklaşmak, araya mesafe koymak*" (GTS).

çéliş- "*1. Savaşmak, mücadele etmek. 2. Güreşmek*" (YUTS, 76); TT çeliş- "*düşünce ve davranış birbirini tutmamak, birbirlerine ters düşmek, tutarsız olmak, mütenakız olmak*" (GTS).

çöm- "*suya girmek, denize girmek, yıkanmak*" (YUTS, 86); TT çöm-"*çömelmek*" (GTS).

eş- "*döndürmek, çevirmek, burmak*" (YUTS, 117); TT eş- "*1. Toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmak. 2. mec. Araştırmak, incelemek*" (GTS).

ét- "*iliştirmek, düğmelemek*" (YUTS, 118); TT et- "*1. Bir işi yapmak. 2. "İyi, kötü" zarflarıyla birlikte davranmak 3. Bulmak, erişmek. 4. Birini bir şeyden yoksun bırakmak. 5. Eşit değer kazanmak. 6. Herhangi bir değerde olmak. 7. Kötülükte bulunmak*" (GTS).

hakli- "*badana yapmak*" (YUTS, 147); TT hakla- "*1. Bozmak, perişan etmek, yenmek. 2. Kırmak, bozmak. 3. alay Yiyip bitirmek*" (GTS).

xarli- "*hor görmek*" (YUTS, 162); TT harla- "*1. Ateş için kuvvetlenmek, harlı bir biçimde yanmak. 2. mec. Birden öfkelenerek bağırmak, birine çıkışmak*" (GTS)

xeşli- "*harcamak*" (YUTS, 163); TT haşla- "*1. Bir şeyi kaynar suya daldırmak. 2. Bir şeyin üstüne kaynar su dökmek. 3. Suda kaynatarak pişirmek. 4. Kaynar sıvı bir şeyi yakmak. 5. Don, kırağı için bitkilere zarar vermek. 6. Dalamak. 7. Sızı vermek, acı vermek. 8. mec. Sertçe paylamak, azarlamak*" (GTS).

ileş- "*karışmak*" (YUTS, 174); TT iliş- "*1. Bir şeye hafifçe dokunmak, takılmak. 2. Elini sürmek, dokunmak. 3. Bir şeyin kenarına kısa bir süre için oturmak. 4. Karışmak, rahat vermemek, müdahale etmek. 5. mec. Değinmek, sözünü etmek. 6. hlk. Şaka etmek*" (GTS).

ileşür- "*karıştırmak*" (YUTS, 174); TT ilişir- "*1. İlişmesini sağlamak. 2. Bağlamak, tutturmak, eğreti takmak, hafifçe tutturmak*" (GTS).

izli- "*aramak*" (YUTS, 181); TT izle- "*1. Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek, takip etmek. 2. Zaman, süre, sıra vb. bakımından gelmek, arkasından gelmek, arkasında olmak. 3. Bir olayın gelişimini gözden geçirmek. 4. Eğlenmek, görmek, öğrenmek için bakmak, seyretmek. 5. Belirli bir yönde gitmek. 6. Gözlemek, incelemek. 7. Belirli bir tutum, davranış veya düşünceyi benimsemek. 8. Bir şeye uymak, bağlı olmak. 9. Herhangi bir olayla ilgilenmek*" (GTS).

keç- "*(I) Nehri yürüyerek geçmek. (II) Bağışlamak*" (YUTS, 193); TT geç- "*1. Bir yerden başka bir yere gitmek. 2. Bir yandan girip diğer yandan çıkmak. 3. Yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek. 4. Bir duruma uğramak, konu olmak. 5. Bırakmak, vazgeçmek. 6. Yaşamak*" (GTS).

kéçir- "*affetmek*" (YUTS, 197); TT geçir- "1. *Geçme işini yaptırmak, geçmesini sağlamak. 2. Bir şeyi bir yandan öbür yana götürmek. 3. Bir şeyi bir yerden başka yere taşımak, nakletmek. 4. Tespit etmek, yazmak, kaydetmek*" (GTS).

kéliş- "*1. Gelmek; beraber gelmek. 2. Anlaşmak. 3. Yakınlaşmak*" (YUTS, 197); TT geliş- "*1. Büyüyüp boy atmak, yetişmek, neşvünema bulmak. 2. İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek, inkişaf etmek. 3. hlk. Şişmanlamak*" (GTS).

kéliştür- "*1. Uzlaştırmak. 2. Yakıştırmak*" (YUTS, 197); TT geliştirmek "*gelişmesini sağlamak, gelişmesine yol açmak*" (GTS).

köçür- "*1. Geçirmek. 2. Göç ettirmek, taşındırmak. 3. Kopya etmek*" (YUTS, 203); TT göçür- "*1. Göçmesine sebep olmak. 2. Çökertmek. 3. Yiyip bitirmek. 4. Bitkileri yerinden çıkarıp başka yere dikmek, göçermek*" (GTS).

küt- "*beklemek*" (YUTS, 213); TT güt- "*1. Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek. 2. mec. Bir düşünceyi veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak. 3. mec. Bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek*" (GTS).

ḳaldur- "*bırakmak*" (YUTS, 217); TT kaldır- "*1. Bulunduğu yerden almak. 2. Yukarı doğru hareket ettirmek. 3. Yükseltmek. 4. Ürün toplamak, taşımak. 5. Çekmek, taşımak. 6. Bir kuruluşun çalışmasına son vermek, feshetmek, lağvetmek. 7. Hastayı hastaneye götürmek*" (GTS).

ḳat- "*(I) Donmak, buz kesilmek, sertleşmek. (II) Koşmak. (III) Katmak, eklemek, ilave etmek*" (YUTS, 226); TT kat- "*1. bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak. 2. Bir araya getirmek. 3. Birlikte göndermek*"(GTS).

ḳaydur- "*döndürmek*" (YUTS, 227); TT kaydır- "*kaymasını sağlamak*, kaymasına yol açmak (GTS).

ḳayir- "*1. Geri vermek, iade etmek, geri göndermek. 2. Döndürmek, çevirmek*" (YUTS, 228); TT kayır- "*1. Koruyarak başarısını sağlamak, elinden tutmak, himmet etmek. 2. Birini, başkalarının veya işin zararı pahasına tutmak. 3. Birine haksız yere kolaylıklar sağlamak, iltimas etmek*" (GTS).

ḳiril- "*1. Traş edilmek, kazılmak. 2. İmha edilmek*" (YUTS, 236); TT kırıl- "*1. Kırma işine konu olmak, bir veya birçok parçaya ayrılmak. 2. Bükülerek kat yeri oluşturmak. 3. Savaş, bulaşıcı hastalık sebebiyle çok sayıda insan ölmek. 4. Birine karşı kırgın duruma gelmek, gücenmek, incinmek. 5. Kırgınlık duymak*" (GTS).

ḳollan- "*kullanmak, istimal etmek*" (YUTS, 242); TT kollan- "*kollama işine konu olmak veya kollama işi yapılmak*" (GTS).

ḳopart- "*kaldırmak, yükselttirmek, çıkartmak*" (YUTS, 243); TT kopart- "*koparma işini yapmak*" (GTS).

ḳop- "*kalkmak*" (YUTS, 243); TT kop- "*1. Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak. 2. Yerinden ayrılmak. 3. Gövdeden ayrılmak. 4. mec. Birdenbire gürültülü veya tehlikeli olaylar birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak. 5. mec. Bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak. 6. mec. Kurtulmak. 7. mec. Çok ağrımak. 8. hlk. Koşmak, hızla gitmek*" (GTS).

ḳoru- "*(I) Kavurmak. (II) 1. Çevresine duvar çekmek. 2. Korumak, muhafaza etmek*" (YUTS, 244); TT koru- "*1. Bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak, esirgemek, muhafaza etmek, vikaye etmek, sıyanet etmek. 2. Güçlü bir kimse veya kuruluş, güçsüz birini veya bir şeyi desteklemek, himaye etmek. 3. Tehlikeye karşı denetimi altında bulundurmak, savunmak, müdafaa etmek*" (GTS).

ḳorut- "*kavurtmak*" (YUTS, 244); TT korut- "*koruma işini yaptırmak*" (GTS).

ḳoş- "*(I) Bağlamak, birleştirmek, eklemek, toplamak, katmak. (II) Çift, iki. (III) Bestelemek*" (YUTS, 245); TT koş- "*(I) 1. Adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek. 2. Bir yere ivedilikle gitmek. 3. Bir işle çok ilgilenmek, koşuşturmak. 4. Koşuya çıkmak. 5. mec. Kovalamak, üstüne düşmek, izlemek. (II) 1. Birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek. 2. Hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak. 3. Şart ileri sürmek. 4. Birini, bir işte görevlendirmek*" (GTS).

morlaş- "*birbirini tırmalamak*" (YUTS, 275); TT morlaş- "*mor duruma gelmek*" (GTS).

oylan- "*düşünmek*" (YUTS, 301); TT oyla- "*oylama işi yapılmak*" (GTS).

oylaş- "*düşünmek*" (YUTS, 301); TT oylaş- "*müzakere etmek*" (GTS).

oyli- "*düşünmek*" (YUTS, 301); TT oyla- "*ortaya koymak veya oya sunmak*" (GTS).

öt- "*geçmek*" (YUTS, 308); TT öt- "*1. Kuş veya böcekler, değişik tonda ses çıkarmak. 2. Herhangi bir nesne sürekli ses çıkarmak. 3. Üflemeli çalgıların sesi çıkmak. 4. Anlamsız, boş konuşmak. 5. Sarhoş kusmak*" (GTS).

özleş- "*benimsemek, alışmak*" (YUTS, 311); TT özleş- "*1. Öz durumuna veya özlü bir duruma gelmek. 2. Arılaşmak. 3. hlk. Tahıl olgunlaşmak*" (GTS).

putlaş- "*ayağı sürçmek, ayağı takılmak*" (YUTS, 328); TT putlaş- "*gereğinden çok değer kazanmak*" (GTS).

rastlan- "*1. Doğrulamak. 2. Tamir edilmek. 3. Yoluna konulmak; düzenlenmek*" (YUTS, 330); TT rastlan- "*karşılaşılmak, rast gelinmek, tesadüf edilmek*" (GTS).

rastli- "*1. Tasdik etmek, onaylamak, doğrulamak. 2. Tamir etmek, hazırlamak. 3. Yoluna konulmak*" (YUTS, 331); TT rastla- "*1. Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek. 2. Herhangi bir şeyle karşı karşıya gelmek. 3. Atılan şey hedefi bulmak, rast gelmek*" (GTS).

saplan- "*sap takılmak*" (YUTS, 341); TT saplan- "*1. Hızla batmak. 2. Batma sonucu hareket edemez olmak, batıp kalmak*" (GTS).

sapli- "*sap takmak*" (YUTS, 341); TT sapla- "*hızla batırmak*"(GTS).

sirit- "*vurdurmak, kamçılatmak*" (YUTS, 355); TT sırıt- "*1. Dişlerini göstererek aptallık, şaşkınlık, kurnazlık veya alay belirtir biçimde gülmek, sırtarmak. 2. Yorgan, şilte vb.ni iri ve aralıklı diktirmek. 3. mec. Bütün çirkinliği ve kusuru ortaya çıkmak*" (GTS).

siz-/sız- "*çizmek*" (YUTS, 357); TT sız- "*1. İnce aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak. 2. Gizli tutulan haber, sır vb. şeyler duyulmak,*

yayılmak. 3. Herhangi bir topluluğu, bir örgütü yolundan saptırmak için gizlice arasına girmek. 4. Gizlice, haber vermeden gitmek, sıvışmak" (GTS).

sox-/soq- "*vurmak, dövmek*" (YUTS, 358); TT sok- "*1. İçine veya arasına girmesini sağlamak. 2. Bir yere girmesini sağlamak, içeri almak. 3. Bıçak, çakı, iğne vb. batırmak, saplamak. 4. Böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırmak, zehirlemek. 5. Yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek*" (GTS).

soli-/solu- "*hapsetmek, tutuklamak*" (YUTS, 359); TT solu- "*1. Nefes alıp vermek. 2. Sık ve kesik soluk alıp vermek. 3. mec. Zorlanmak, gücünün hepsini harcamak*" (GTS).

solli- "*sürüklemek, çekmek*" (YUTS, 359); TT solla- "*bir taşıt, önünden gitmekte olan taşıtın solundan geçmek*" (GTS).

sök- "*(I) Sökmek. (II) Azarlamak, sövmek*" (YUTS, 362); TT sök- "*1. Bir şeyi bulunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak. 2. Kurulmuş bir şeyi parçalarına ayırmak. 3. Rüzgâr, sel, akarsu, bir şeyi yerinden çıkarmak, götürmek. 4. Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak. 5. Karışık bir yazıyı okumak. 6. Örülmüş, dikilmiş şeyin, örgüsünü veya dikişini ayırmak*" (GTS).

sözlen-[1] "*söylenmek*" (YUTS, 363); TT sözlen- "*evlenmek için anlaşarak kesin karar vermek*" (GTS).

sözleş- "*sohbet etmek, söyleşmek*" (GTHMU, 270; YUTS, 363); TT sözleş- "*1. Herhangi bir iş konusunda birbirine karşılıklı söz vermek. 2. Belli bir yerde, belli bir saatte buluşmayı kararlaştırmak*" (GTS).

sözli- "*söylemek*" (YUTS, 363); TT *sözle-* "*evlendirmek üzere söz kesmek*" (GTS).

sundur- "*kırmak, parçalamak*" (YUTS, 365); TT sundur- "1. *Sunma işini yaptırmak. 2. hlk. Vermek*" (GTS).

sun-[2] "*(I) Kırılmak, parçalanmak. (II) Uzatmak*" (YUTS, 366); TT sun- "*1. Bir büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, arz etmek, yollamak, göndermek, takdim etmek. 2. Tanıtmak, bilgi vermek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak bir konuyu dinleyenlere aktarmak. 3. Radyoda, televizyonda, bir eğlence yerinde programı takdim etmek*" (GTS).

sürt- "*silmek, kurulamak*" (YUTS, 369); TT sürt- *"1. Bir şeyi bastırarak diğer bir şeyin üzerinden geçirmek. 2. Dokundurmak. 3. Başıboş dolaşmak, yararsız dolaşmak*" (GTS).

sürtül- "*silinmek, kurulanmak*" (YUTS, 369); TT sürtül- "*sürtme işi yapılmak*" (GTS).

sürüştür- "*soruşturmak, takip etmek, aramak*" (YUTS, 370); TT sürüştür- "*1. Sürekli olarak yavaş yavaş ve ovarak sürmek. 2. Özensizce, çabucak sürmek*" (GTS).

[1] Yeni Uygur Türkçesinde sözlen- "*söylen-*" fiili, Türkiye Türkçesindeki söylen- "*1. Söyleme işi yapılmak. 2. Kendi kendine konuşmak, kendi kendine bir şeyler söylemek. 3. mec. Çıkışmak, azarlamak, eleştirmek. 4. mec. Sızlanmak, yakınmak.*" fiilidir. Ancak Türkiye Türkçesinde /z/ sesi yerine /y/ sesinin tercih edilmesi, Türkiye Türkçesindeki sözlen- "*evlenmek için anlaşarak kesin karar vermek*" fiili ile yalancı eş değer oluşturmuştur.

[2] Yeni Uygur Türkçesinde sun- "*(I) Kırıl-, parçalan-. (II) Uzat-"* fiili, Eski Türkçedeki sın- *"kır-, kırıl-*" fiilidir. Ses değişmesi ile fiil, Yeni Uygur Türkçesinde *sun-* şeklinde bürünmüş, bu durum da Türkiye Türkçesindeki sun- "*1. Bir büyüğe veya nezaket gereğince bir kimseye bir şeyi vermek, arz etmek, yollamak, göndermek, takdim etmek. 2. Tanıtmak, bilgi vermek amacıyla çeşitli yöntemler kullanarak bir konuyu dinleyenlere aktarmak. 3. Radyoda, televizyonda, bir eğlence yerinde programı takdim etmek."* fiili ile yalancı eş değer oluşturmuştur.

şaxlan- "*dallanmak, budaklanmak, salkımlamak*" (YUTS, 372); TT çalan- "*1. At, ön ayaklarını yerden keserek arka ayakları üstünde durmak, şaha kalkmak. 2. mec. Taşkınlık göstermek, coşmak, kükremek. 3. mec. Parlamak, ışıldamak*" (GTS).

tal- "*yorulmak*" (YUTS, 387); TT dal- "*1. Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek. 2. Bir yerin içine girmek. 3. mec. Kendini bilmez duruma gelmek, kendinden geçmek. 4. Uyumak. 5. mec. Başka bir şeyle uğraşamayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak*" (GTS).

talan- "*seçilmek, ayıklanmak*" (YUTS, 387); TT dallan- "*1. Dal vermek. 2. mec. Yayılmak, genişlemek. 3. mec. Bir iş, bir sorun karışık, güç bir duruma girmek*" (GTS).

taldur- "*yormak*" (YUTS, 386); TT daldır- "*1. Dalma işini yaptırmak, dalmasına sebep olmak. 2. mec. Dalmak*" (GTS).

tap- "*bulmak*" (YUTS, 389); TT tap- "*1. İlah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını belirli kurallar çerçevesinde göstermek. 2. mec. Tutku ile sevmek, bağlanmak. 3. mec. Birine çok değer vermek*" (GTS).

tazili- "*temizlemek*" (YUTS, 395); TT tazele- "*1. Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek. 2. Bazı yiyecekleri, bayatlamışken kaynatıp taze duruma getirmek. 3. Bir işi bir daha yapmak, tekrarlamak. 4. Bir şeyi yeniden yapmak. 5. mec. Unutulmuş bir duygu veya bir düşünceyi yeniden canlandırmak*" (GTS).

tevret- "*sallamak, titremek*" (YUTS, 406); TT devret- "*1. Dönmek, dolaşmak. 2. huk. Bir malın mülkiyetini, bir mal üzerindeki hakkı başkasına geçirmek. 3. Aktarmak. 4. Baştan sona değin okumak, bitirmek*" (GTS).

tépil- "*bulunmak*" (YUTS, 409); TT tepil- "*1. Tepme işi yapılmak. 2. Geri çevrilmek*" (GTS).

tin- "*(I) Avunmak, teskin olmak, rahat etmek. (II) Dolmak, dolup düz olmak*" (YUTS, 413); TT tın- "*1. Ses çıkarmak. 2. Önemsemek, önem vermek, dikkate almak, takmak*" (GTS).

tüy-[3] "*dövmek, ezmek*" (YUTS, 432); TT tüy- "*kaçmak*" (GTS).

uyu- "*mayalanmak, ekşimek*" (YUTS, 442); TT uyu- "*1. Uyku durumunda olmak. 2. İlaç etkisiyle ağrı duymayacak kadar derin uykuya dalmak. 3. mec. İşlem görmemek, durgun kalmak, el sürülmemek. 4. mec. Çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek*" (GTS).

üz- "*(I) 1. Koparmak, kesmek. 2. Geliş gidişi kesmek; ilişkiyi kesmek. (II) Yüzmek*" (YUTS, 448); TT üz- "*1. Üzüntü vermek. 2. Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak*" (GTS).

yan- "*(I) Kanmak. (II) Dönmek, geri dönmek*" (YUTS, 458); TT yan- "*1. Birleşiminde karbon bulunan maddeler, ısı ve ışık yayarak kül durumuna geçip yok olmak. 2. Ateş durumuna geçmek, tutuşmak. 3. Isı, ışık veren bir konuma geçmek. 4. Bütünü veya bir bölümü ateş veya sıcaklığın etkisi ile bozulmak, kömür durumuna geçmek. 5. Isı etkisiyle vücudun bir yanı yara olmak, kızarmak veya rengi koyulaşmak. 6. Vücut veya nesnelerin ısısı artmak*" (GTS).

[3] Yeni Uygur Türkçesinde tespit edilen tüy- "*döv-, ez-*" fiili, Türkiye Türkçesindeki döv- "*1. Tokat, yumruk, tekme vurarak canını acıtmak. 2. Çamaşır, halı vb.ni tokaç, sopa gibi şeylerle vurarak temizlemek. 3. Bir şeyi toz durumuna getirmek için ezmek. 4. Ezmek. 5. Çırpmak. 6. Ateşte ısıtılarak yumuşatılmış bir madeni, vurarak istenilen biçime getirmek. 7. Topa tutmak. 8. Çarpmak, sertçe dokunmak. 9. Davul vb. çalmak, vurmak.*" fiilidir. Ancak ilk ve iç sesteki değişim nedeniyle Türkiye Türkçesindeki tüy- "*kaç-*" fiili ile yalancı eş değer oluşturmaktadır.

yap- "*kapatmak*" (YUTS, 459); TT yap- "*1. Ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak, meydana getirmek. 2. Olmasına yol açmak: Durgun sular sıtma yapar. 3. Yol almak. 4. Onarmak, tamir etmek. 5. Bir şeyi başka bir şey durumuna getirmek. 6. Bir dileği, bir isteği yerine getirmek, uygulamak, ifa etmek. 7. Bir düşünceyi, bir davranışı, bir isteği işe dönüştürmek, gerçekleştirmek*" (GTS).

IV. Sonuç

Türk dili yüzyıllar boyunca dünyanın değişik coğrafyalarında ve kültür merkezlerinde konuşulagelmiş en eski dillerden biridir. Tarihî süreç içinde bu dil çeşitli sosyal ve siyasal nedenlerin etkisiyle yirmiden fazla Türk lehçesine ayrılmış; toplumların yaşam tarzlarının aynı olmaması, farklı kültürlerin etkisi, siyasi ve idari baskılar sonucunda, lehçelerin söz varlıkları farklılaşmış ve Türk lehçeleri arasında anlaşılabilirlik oranı da azalmıştır. Değişik kavramlarla karşılanan bazı Türkçe ve alıntı sözcüklerin yanı sıra yazı diline alınmayan kelimelerin konuşma dilinde kalmasıyla kelimeler, zamanla ilk anlamlarından farklı bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Türk toplulukları birbirlerini doğru bir şekilde anlayamamaya başlamış; lehçeler arası bu ayrılıklar, edebiyat, sanat, bilim alanlarında iletişim kopukluğu gibi çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Rusya'nın Türk dünyası üzerindeki etkisinin azalmaya başlamasıyla birlikte Türk dünyası yakınlaşmış, topluluklar arası kültür alışverişi geçmişe oranla artmıştır. Türk toplulukları arasındaki bu yakınlaşma lehçeler arası aktarma faaliyetlerine de hız kazandırmıştır. Ülkemizde de özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren aktarma faaliyetlerinde artış görülmüştür. Söz konusu aktarma faaliyetleri bir yandan da çeşitli aktarma problemlerine neden olmuştur. Bu problemlerin başında, her iki lehçede görünüşte aynı, anlamca farklı olan *yalancı eş değerli kelimeler*in aktarılması gelmektedir. Söz konusu kelimeler, aktarıcılar için bir tuzak olagelmiştir. Bu nedenle yalancı eş değerlerle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar önemlidir.

Yalancı eşdeğerli kelimeler akraba diller ve aynı dilin lehçeleri arasında eşseslilik, çok anlamlılık, anlam değişmeleri gibi dilbilimsel etkilerle ve alıntı kelimelerle ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamlar, aynı kelimenin anlamlarının zaman içinde asıl anlamlarından ayrılmalarıyla meydana gelmiştir. Her dilde birçok sözcük tek bir görev üstlenmemekte, birden fazla anlamı yansıtmaktadır. Anlam aktarmalarının yanı sıra toplumun dünya görüşündeki değişimler, kavramların da başkalaşmasına, kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişkinin silinmesine ve yeni bir bağıntı kurulmasına neden olmaktadır. Anlam değişmeleri uzun yüzyıllara yayılmaktadır. Ancak ortak yazı dilinde gerçekleşen değişmeler, bir dilin lehçe ve ağızlarına kolay kolay yansımamakta, lehçe ve ağızlarda kelimenin eski anlamı yüzyıllar gibi uzun bir süre devam edebilmektedir. Söz konusu lehçeler ile Türkiye Türkçesi yazı dili karşılaştırıldığında da kelimelerin anlamlarının büyük oranda örtüşmediği, Anadolu ağızlarında ise anlamların büyük ölçüde örtüştüğü dikkat çekmektedir.

Yabancı dil, akraba dil ya da lehçelerden yapılan aktarmalarda kelimelerin ilk anlamı düşünülmekte ve aktarıcının o anda kelimelerin diğer anlamlarını bilmemesi ya da göz ardı etmesi nedeniyle hedef dile de bu anlamıyla aktarılmaktadır. Böyle bir hatanın yapılmaması için aktarma yapanların bütün olasılıkları göz önünde bulundurmaları, kaynak lehçe ile hedef lehçenin kelime kadrosunun inceliklerini bilmeleri, kaynak lehçedeki kelimeler ile hedef lehçede aynı sesleri taşıyan kelimelere özellikle dikkat etmeleri, kelimenin hedef lehçedeki yalnız temel anlamını değil, yan ve mecaz anlamlarını da göz önünde bulundurmaları, sıradan anlatımlar ile mecaz anlatımlar arasındaki farkı ayırt etmeleri, yazıma renk katan mecaz anlamları tespit edip bunu hedef dile uygun karşılıkları ile aktarabilmeleri, kaynak ve hedef dilin kültürüne ve gramer kurallarına hâkim olmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada Güneydoğu lehçe grubuna giren Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinin söz varlığında yer alan yalancı eş değerli fiiller üzerinde durulmuş; Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında 54, Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında 75 yalancı eşdeğerli fiil tespit edilmiş ve bu fiillerin anlam farklarına dikkat çekilmiştir. Farklılıkların çok anlamlılık, anlam genişlemesi, eşsesliliik gibi anlambilimsel olayların ve lehçeler arası ses değişikliklerinin etkisiyle meydana geldiği anlaşılmıştır. Sözü edilen lehçelerde fiillerin anlamlarının aşağı yukarı aynı olduğu; ancak Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu fiillerin bazılarının anlam değişikliğine uğradıkları, bazılarınınsa zaten farklı köklerden gelen ve dolayısıyla farklı anlamlar taşıyan fiiller oldukları görülmektedir. Lehçeler arası hatasız aktarmalar Türk toplulukları arasındaki ilişkilerin gelişmesi, kültür birliğinin sağlanması ve Türk topluluklarının birbirlerini yanlışsız, doğru bir şekilde anlaması açısından çok önemlidir. Türk toplulukları arasındaki engelleri ortadan kaldırmanın en iyi yolu karşılıklı olarak bilim, sanat, edebiyat eserlerinin bilinmesi ve bunlar arasındaki aktarma faaliyetlerine hız verilmesidir. Bu çalışmayla söz konusu lehçelerden yapılan aktarmalarda alanda çalışanlara faydalı olmak amaçlanmıştır.

KISALTMALAR

Alm.	: Almanca
Fr.	: Fransızca
GTHMU	: Greetings from the Teklimakan: A Handbook of Modern Uyghur
GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
hlk.	: Halk ağzı
İng.	: İngilizce
İsp.	: İspanyolca
İt.	: İtalyanca
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
mec.	: Mecaz
Rus.	: Rusça
sp.	: Spor
TÖÖTL	: Türkçe-Özbekçe Özbekçe-Türkçe Lugat
TT	: Türkiye Türkçesi
vb.	: ve benzer(leri)i
vd.	: ve diğerleri
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
S	: Sayı
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
SGT	: Son Güncelleme Tarihi

ÇEVRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

ä : geniş a~e arası ses

á : yuvarlak a, a~o arası ses

é : kapalı e

x : ḫ, hırıltılı h

ġ : tonlu arka damak ünsüzü

ķ : arka damak k'si

ñ : nazal n, geniz n'si

KAYNAKÇA

AKBABA Dilek Ergönenç (2007). "Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı EŞ Değerler", **Bilig**, S:42, 151-176.

AKSAN Doğan (2007). **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALKAYIġ M. Fatih (2009). "ÇağdaŞ Türk ġiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği)", **Turkish Studies**, 4/3, 60-70.

ARNAZAROV Seyit Nazar (2004). "Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi", **V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 2004**, I. C., Ankara: TDK Yayınları, 193-220.

BAĞKAN Özcan (1978). "Dilde Çeviri Çeşitleri", **Türk Dili Çeviri Sorunları Özel Sayısı**, Ankara, S:322, 26-36.

BOZTAĞ Ġsmail (1992). "Çeviri, Çeviride EŞdeğerlilik ve Dilbilim", **Dilbilim 20. Yıl Yazıları**, Karaca Dil Kursu Yayınları, Ankara, 35-40.

BURAN Ahmet ve ALKAYA Ercan (2009), **Çağdaş Türk Lehçeleri**, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

CLAUSON Sir Gerard (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London.

ENGESÆTH Tarjei vd. (2009). **Greetings from the Teklimakan: A Handbook of Modern Uyghur**, University of Kansay Scholarworks.

ERCĠLASUN Ahmet B. (1997). "Lehçeler Arası Aktarma", **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ġkinci Cilt, II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 91-100.

ERCĠLASUN Ahmet B. (1992). "Türk Lehçelerinin AnlaŞılmasında Dikkat Edilecek Noktalar", **Dil Dergisi**, S:5, 179-207.

ERSOY Feyzi (2007). "ÇuvaŞ Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı EŞ Değerler", **Türkbilig,** S:14, 60-68.

GABAIN A. Von (2007). **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

GÜLKER Ayşe (1999). "Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara: TDK Yayınları, 553-559.

KARA Mehmet (2004). **Ayrı Düşmüş Kelimeler**, Birinci baskı, Ankara: Çağlar Yayınları.

KARA Mehmet (2009). "Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar", **Turkish Studies**, 4/4, 1056-1082.

KARADOĞAN Ahmet (2004). "Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eşdeğerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar", **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK Yayınları, 1591-1604.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1991), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi.

KÖRÜGÖZOĞLU Fatih (2006). "Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S:20, 21-35.

KORKMAZ Zeynep (2003). **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

MAHMUDOV Nizameddin (1994). "Ortak Kelimeler Ortak Anlamlar Mı Demektir? (Akraba Dilleri Öğrenmede Kelime Hazinesi Problemi)", **Dil Dergisi**, Ankara, S:17, 15-19.

NECİP Emir Necipoviç (1995). **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.

ÖZKAN Fatma (1999). "Bugünkü Türk Lehçelerindeki Çeviriyi Zorlaştıran Kelimeler", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara: TDK Yayınları, 883-889.

RESULOV A. (1995). "Akraba Diller ve "Yalancı Eş Değerler" Sorunu", **Türk Dili**, S:524 (Ağustos 1995), 916-924.

SULTANZÂDE Vügar (2010). "Yalancı Eş Değerliğin Azizliği: Bahar Vahapzade'nin Eserlerinin Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine", **Erdem Dergisi**, Bahtiyar Vahapzâde Özel Sayısı, S:57, 165-172.

TEKİN Talat (2000). **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, http://tdk.org.tr (SGT: 26.11.2012).

UĞURLU Mustafa (2000). "Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve „Abay Yolu" Romanı", **Bilig**, S:15, 59-77.

UĞURLU Mustafa (2004). "Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği", **Bilig**, S:29, 31-37.

YUSUF Berdak (1993). **Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Taşkent.

UĞURLU Mustafa (2007). "Türkçe ve Özbekçede Yalancı Eş Değerler", **IV. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri II**, 24-29 Eylül 2000, Ankara: TDK Yayınları, 2082-2085.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 689-709, ANKARA-TURKEY

MİLLİ KÜTÜPHANE 2727 NUMARALI MECMÛ'A'DA KAYITLI MANZUM BİR MELHEME

Mustafa ALKAN[*]

ÖZET

İnsanoğlu yüzyıllardan beri, çeşitli işlerinin nasıl sonuçlanacağı, geleceğin kendisine neler getireceği hususunu hep merak etmiş ve gelecekte olabilecekleri öğrenebilmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu yollara genel olarak "fal, kehânet, astroloji" gibi adlar verilmektedir. Diğer milletlerin kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de fal ve kehânet yaygın olarak görülmektedir. O nedenle gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrası edebiyatımızda fal ile ilgili eserler görülmektedir.

İnsanın geleceğe dair merakını gidermek için kullandığı olaylardan bazıları da Ay veya Güneş tutulması, yeni ay görünmesi, yıldız kayması, şiddetli yağmur veya dolu yağması ya da rüzgâr esmesi, gök kuşağı, şimşek, yıldırım ve deprem gibi bir takım tabiat olaylarıdır. Başka bir deyişle merak hissi, insana tabiat olaylarını kullandırarak gelecekten haber verme konusunda farklı bir yöntem oluşturtmuştur ki buna **"melheme"** adı verilmektedir. Arap, Fars ve Türk edebiyatında birçok örneği bulunan melhemeler, eski eserlerimiz arasında önemli bir yekün oluşturmaktadır.

Bu melhemelerden biri de Milli Kütüphane 2727 numaralı mecmûada kayıtlı olan manzum bir metindir. Bu metinde ayın hangi burçta olduğunu çıkarma yöntemi ile ayın bulunduğu burca göre yapılması uygun olan ya da olmayan işler anlatılmıştır.

İlgili metni konu alan bu çalışmamızda fal ve melhemelerle ilgili bilgi verildikten sonra adı geçen mecmuada kayıtlı bu manzum metin incelenmiş, transkribe edilmiş, ayrıca metinde geçen kelimeleri içeren bir sözlük de yazıya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Melheme, fal, astroloji, burç, mecmûa.

A MELHEME[1] WRITTEN IN VERSE REGISTERED IN THE PERIODICAL NO:2727 IN THE NATIONAL LIBRARY

ABSTRACT

Mankind has wondered for centuries how some of their work will end and what future will bring to them, thus they have tried different ways to learn what will happen in the future. These ways are named as "fortune-telling, prophecy, astrology". In Turkish culture, fortune-telling

[*] MEB ġarkikaraağaç Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Isparta. El-mek: alkan.mustafa@hotmail.com

[1] Melheme is a literary form in Ottoman Divan Literature in which people try to estimate the future by using natural events.

and prophecy are common as they are in the other cultures. Therefore, both in pre-islamic period and post-islamic period, we can see the examples of literary works about fortune-telling.

Some of the other ways that mankind use to satisfy his curiosity about future are such natural events as lunar and solar eclipse, new moon, falling star, heavy rain, hailstorm, strong winds, rainbow, lightning, thunder and earthquake. In other words, curiosity led people to find different methods by using natural events to predict the future, which is called "**melheme**". Melheme, the examples of which can be widely seen in Arabic, Persian and Turkish literature, amounts to a significant number among our old literary works.

One of these melheme's is a poetic text registered in the periodical no:2727 in the National Library. In this text, with the method of finding out in which horoscope the moon is, works which are and are not appropriate to do according to the horoscope of the moon are explained.

In the study of this text, after giving information about fortune-telling and melheme, I have studied and transcribed the poetic text registered in the mentioned periodical, and added a glossary including the words of the text.

Key Words: Melheme, fortune-telling, astrology, horoscope, periodical.

Giriş

İnsanoğlu yüzyıllardan beri çeşitli işlerinin nasıl sonuçlanacağı, geleceğin kendisine neler getireceği hususunu hep merak etmiş ve gelecekte olabilecekleri öğrenebilmek için çeşitli yollara başvurmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu merak, onu çeşitli yollarla bu merakını gidermeye yöneltmiş ve bunun neticesinde insanoğlu, birçok nesneyi, gelecekten haber almak için kullanmıştır.[2] Birçok nesne kullanılarak gelecekten haber vermeyi amaçlayan çalışmalara genel olarak "fal", ya da "kehânet" adı verilmektedir. Bunlarla beraber, yıldızlardan ve diğer gök cisimlerinden hareketle gelecekten haber verme uğraşısı olan "ilm-i nücûm" günümüzdeki adıyla "astroloji"yi de burada saymak gerekecektir.

Bizim bu çalışmamızın ana eksenini yine gelecekten haber vermeyi amaçlayan bir tür olan "melhemeler" ve özel olarak da Milli Kütüphane 2727 numaralı mecmûada kayıtlı olan manzum melheme metni oluştursa da hem melhemelerin hem de zikredilen manzum metnin doğru anlaşılabilmesi için bu tür ile yakın ilgisi olan "fal, falcılık, ilm-i nücûm ve falnâmeler" hakkında bilgi vermek ve bunların özellikle Türk kültüründeki yerinden kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

[2] Değişik nesneler kullanılarak oluşan fal çeşitliliği şu şekilde sıralanabilir: ağaç falı, aşık kemiği falı, at falı, ateş falı, ayak falı, ayna falı, bakla falı, balık falı, balmumu falı, balta falı, bağırsak falı, billur falı, bilgisayar falı, bina falı, buğday falı, çakıl falı, çay falı, defne falı, değnek falı, duman falı, el falı, eldiven falı, elek falı, göz falı, harf falı, hava falı, horoz falı, insan bağırsağı falı, iskambil falı, kafatası falı, kahve falı, kan grubu falı, kap falı, kaplumbağa falı, karaciğer falı, karga falı, keçi falı, kemik falı, kitap falı, köpük falı, kulak falı, kum (toprak) falı, kumalak falı, kura falı, kurşun falı, kürek kemiği falı, kristal falı, kuş falı, lamba falı, mâni falı, mum falı, ok falı, omuz kemiği falı, papatya falı, rüzgâr falı, saç falı, sakız falı, sayı falı, soğan falı, su falı, tarot falı, tespih falı, tuz falı, tükürük falı, tütsü falı, un falı, yaprak falı, yılan falı, yıldız falı, yüz falı, yüzük falı, zar-domino falı.

Fal, Falcılık[3], İlm-i Nücûm ve Falnâmeler:

Fal ve falcılık hakkındaki kaynaklara göz atıldığında falcılığın insanlık tarihinin en eski uğraşılarından biri olduğu görülmektedir. Milattan en az 4000 yıl önce Çin, Mısır, Babil ve Eski Yunan Medeniyetlerinde fal ile uğraşıldığı bilinmektedir. Fakat fal ve falcılığın muhtemelen en eski kaynağı Mezopotamya'dır.[4] Din ve hekimlikle ilgili işlerde kullanılmakla birlikte özel ve genel nitelikteki meselelerin çözümünde başvurulan yardımcılardandır.[5]

"Fal"ın kelime anlamı "geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kâğıdı, kahve telvesi, el ayası vb.ne bakarak anlam çıkarma, bakı"dır.[6] Ferit Devellioğlu bu kelimeyi "uğur; tâlih deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi birtakım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme." olarak ifade etmektedir.[7] "Fal"ın Eski Türkçedeki karşılığı ise "ırk" tır. Dîvânü Lûgati't-Türk'te bu kelime "Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek." olarak anlamlandırılmaktadır.[8]

Bilindiği üzre Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın yanındaki bilge şahsiyetin ismi "Irkıl Ata"dır. "Irkıl" adının "ırk"la yani falla ilgili olduğu düşünüldüğünde Türk kültüründe kehânet ve falın çok eskiye dayandığı, destan dönemine kadar gittiği görülecektir.

Eski Türk inançlarından biri olan Şamanizm'de de falın önemi yadsınamaz. Şamanların birçok özelliğinin yanı sıra gelecekten haber verme özelliklerinin de olduğu görülmektedir. Nitekim Abdülkadir İnan bu husuta "Fal baktırmak, iptidai Şamanizmin bütün kişioğlunun ruhunda bıraktığı ve tedavisi kâbil olmayan hastalıklardan biridir. Halk hekimi, büyücü, din adamı, ozan vb. pek çok vasfı şahsında toplayan şamanın kâhin olmak sıfatıyla, bu toplumlarda toplumun diğer

[3] Fal ve falcılık hakkında daha geniş bilgi için bk: Azize Uygun, *El Falı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Dan. Prof.Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu), Isparta, 2005, s.12-38.; Elif Dülger, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Fal", *Turkish Studies,* S.6/4, Sonbahar 2011, s.97-105. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1535169062_1_dulgerelif_t.pdf); A. Baumann, *Kahve Falı ve Çiçeklerin, Ellerin Dili,* Çev : Enver Bolayır, Erksan Yayınevi, İstanbul 1951.; Enver Bolayır, *Mufassal Rüya Tabirleri ve Yıldızınıza Bakıyoruz -Kahve Falı -Niyet Kuyusu - İskambil Falı,* Bolayır Yayınevi, İstanbul 1974.; Cheriri, *El Falı,* Gün Yayıncılık, İstanbul 2000.; Gülseren Durakoğlu, *Talih Yıldızı (Yıldız, İskambil, Kahve, El Falı ve Merak Ettiğiniz Birçok Şey),* Gazeteci Kitap ve Yayınevi, (Yer yok) 1962.; Muzaffer Günay, *Hurafeler ve Batıl İnançlar,* Sevgi Yayınları, İstanbul 2002.; Yavuz Kıran, *İslâm İtikadı Açısından Fal* ve *Falcılık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Sakarya 1999.; Muallim Ömer Naci, *Lugat-ı Naci*, Fal maddesi, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.; Marcia Masino, *A'dan Z'ye Tarot Fal Kitabı,* Çev: Hülya Şahin, Gün Yayıncılık, İstanbul 1997; Josef Roland, *Konuşan Eller,* Ter: Ragıp Rıfkı Özyürel, Hüseyin Hilmi Kitabevi, İstanbul 1968.; Necdet Rüştü, *Niyet Manileri 100 Fal,* İstanbul 1934.; Nuran Tuncel, *A'dan Z'ye Astroloji,* Kitsan Yayınları, İstanbul 1997.; Ahmet Ünal, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.; Aysel Yeşilyurt, *Bütün Fallar,* Gün Yayınları, İstanbul 2000.; Şeref Boyraz, *Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü,* İstanbul 2006.; İlyas Çelebi, "İslâm'da Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul 1995, C.12, s.138-139.; Karadeniz Fikret, "Giresun'da Büyüsel İnanç Sistemi İçinde Gül ve Yastık Büyüleri", *Türk Folkloru*, S.75, s.11-12.; Adil Özseven, "Büyü, Fal ve Rüya Tabirleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, S.93 s.185-190, İstanbul 1939.

[4] İlyas Çelebi, "İslâm'da Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1995, C.12, s. 135.

[5] Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser Falname-i Risâle-i li-Câfer-ı Sâdık ve Tefe'ülnâme,* (Basılmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s.6.

[6] http://www.tdk.gov.tr

[7] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Yayınevi, 23.Baskı, Ankara, 2006, s.250.

[8] Besim Atalay, *Divanu Lugati't Türk Tercümesi,* TDK Yayınları, Ankara 1985, C.I, s.42.

üyelerine karşın bariz kişisel farklılıkları olması da gayet doğal karşılanmalıdır."[9] demektedir. Yine Yakut Türkleri'nde ilk şamanın adının "Argıl" olduğu[10] düşünüldüğünde Şamanizmin ve şamanların falcılıkla alâkaları açıkça anlaşılabilir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki fal ve falcılık İslamiyet öncesi Türk kültüründe büyük bir önemi haizdir bu nedenle de gerek yazılı gerekse sözlü edebiyatımızda konu edilmiştir.

Fal ve falcılık İslamiyet'ten sonra da yine halk yaşamında yer almaktadır. Bilindiği üzre İslam dininde fal kesinlikle yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu hususta falı yasaklayan açık ayetler[11] varken dahi insanımız faldan vazgeçmemiş hatta Kur'an'ı dahi fala alet etmiştir. İslâmiyet'ten sonraki falcılığı değerlendirirken "ilm-i nücûm"dan bahsetmek daha yerinde olacaktır.

Osmanlılar Döneminde hem halk hem de padişah, şehzade ve bilginler gibi üst sınıf, "ilm-i nücûm" ya da "ilmi'n-nücûm" denen "yıldız ilmi" ile ilgilenmiştir.

İlm-i nücûm, burç[12] ve gezegenlerin durumlarına göre gelişen astronomi ilmidir. Eskiler yıldızların hareket ve durumlarından birer anlam çıkarırlardı. İlk defa Babil'de yıldızlara tapan Nebâtîler tarafından ortaya konan bu ilim her yıldıza bir isim bulunarak ortaya çıkmıştır."[13] Yıldız ilmi ile ilgilenen kişiye "müneccim" denmektedir.

Her kabilede bir büyücü, her aşirette bir Şaman bulunduğu gibi, Osmanlı devletinde de hemen hemen her padişahın yanında devlet memuru olarak yıldızlardan hükümler çıkardığına inanılan bir müneccimbaşısının bulunduğu bildirilmektedir.[14] Bununla ilgili olarak Giovanni Scognamillo'nun "Astroloji ve Yıldız Bilimi" adlı eserinde yer alan, Osmanlı Devleti'nde yıldız bilimi ile ilgili olarak 21 Mart 1971 tarihli Hürriyet Gazetesi'nden Metin Soysal'ın "Yedi Asır Öncenin Yıldız Falı, Fatih'in Bile Fala Baktırdığı Bir Kitap Bulundu" adlı yazısına bakıldığında Fatih Sultan Mehmet'in yanında da müneccimlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.[15]

Osmanlı'da zamanla müneccimlik müessesi ortadan kalkarken yıldızlara bakılarak gelecekle ilgili çeşitli çıkarımların yapıldığı "yıldız-nâme"ler ve nasıl fal bakılacağını öğreten, fal için kullanılacak metinlerin de içinde yer aldığı fal kitapları, "falnameler"[16] yazılmıştır.

---

[9] Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Samanizm, Materyaller ve Araştırmalar,* TTK Yayımları, Ankara, 1995, s.151.

[10] a.g.e, s.151.

[11] "Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar, fal okları, şeytan işi murdar şeylerdir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz." Kur'ân-ı Kerim, El-Mâide 3/90.

[12] Burçlar için bk: İlhan Kutluer, "İslam Literatüründe Burç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, *C.*6 s.422-424.

[13] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s.279.

[14] Halil Ersoylu, *Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı (Der Aksâm-ı Ezhâr),* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997.s.27.

[15] Giovanni Scognamillo, *Astroloji ve Yıldız Bilimi,* İstanbul 2003, S.40-41.

[16] "Fal-nâme"lerle ilgili olarak bk: Azize Uygun, *El Falı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Dan. Prof.Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu), Isparta 2005, s.19-22.; Arif Arslan, *Büyü, Fal ve Kehanet,* Nesil Yayınları, İstanbul 2002.; Giovanni Scognamillo, Arif Arslan, *Doğu Ve Batı Kaynaklarına Göre Fal,* Karizma Yayınları, İstanbul 1999.; Şennur Sezer, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.; Zuhal Akar, *Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan İki Falname ve Resimleri,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.; Sevim, Asımgil, *İnsanlık Tarihinin Gizemli Dünyası, Büyü, Sihir, Fal (Yıldızname, Kehanet, Nazar),* İpek Yayınları, İstanbul 1997.; Halil Ersoylu, Fal, *Falname ve Bir Çiçek Falı (Der Aksam-ı Ezhar),* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999.; İ.Hikmet

"Falnâme, fal kitaplarına verilen addır. Konularına göre "yıldıznâme, tefe'ülnâme, kıyâfetnâme" vs. adlarla anılan falnâmeler, şiir ve düzyazı olarak yazılabilirdi. Falnâmelerin esasını burçların konumları oluşturur. Fal kitaplarının en büyük kaynağı Câfer-i Sâdık'a ait olduğuna inanılan falnâmedir. "Risâle-i Falnâme-i Câfer-i Sâdık"[17] adıyla anılan bu eserin birçok yazma nüshası vardır. "Hâzâ Fâl-ı Kur'ân" adıyla basılan bir başka kitap yanında İran'da basılan Kur'an'ların sonuna 10-15 sayfalık bir falnâme konulduğu bilinmektedir. Türkçe falnâmeler içinde yazarı belli olmayan "Fâl-ı Türkî-i Manzûm" adlı eser, Cem Sultan'ın kur'a falına dair "Fal-ı Reyhân-ı Sultan Cem"i ve Hamidî'nin Farsça'dan tercüme yoluyla yazdığı "Câm-ı Sühangûy"u ünlüdür. Edebî değer taşıyan yıldıznâmeler, kıyâfetnâmeler ve rüya tabirleri de birer falnâme olarak kabul edilebilir."[18]

Falnâmelerle benzer birtakım özellikler gösteren ve bizim çalışmamızın esasını teşkil eden tür "**melheme"**lerdir.

Melheme:

Yukarıda da bahsedildiği üzere insanın geleceğe dair merakını gidermek için kullandığı olaylardan bazıları da Ay veya Güneş tutulması, yeni ay görünmesi, yıldız kayması, şiddetli yağmur veya dolu yağması ya da rüzgâr esmesi, gök kuşağı, şimşek, yıldırım ve deprem gibi bir takım tabiat olaylarıdır. Başka bir deyişle merak hissi, insana tabiat olaylarını kullandırarak gelecekten haber verme konusunda farklı bir yöntem oluşturtmuştur ki buna **"melheme"** adı verilmektedir.

Melheme, en kısa tabiriyle, hem birtakım tabiat olaylarından hareketle gelecekten haber veren sistematiğin hem de bu sistematiğin yazılı olduğu metinlerin ya da eserlerin genel adıdır.[19] Ancak burada şunu ifâde etmek gerekir ki melhemeler bir çeşit fal veya kehânet değildir. Bu, tabiat hadiselerinin sistematik olarak gerçekleşmesi neticesinde meydana gelen olaylardan bilinmeyen hakkında bir bilgiye ulaşma çabasıdır. Fal ya da kehânet ile melhemenin temel farkını "niyet" oluşturmaktadır. Fala bakılırken niyet tutulur ancak melhemelerde niyet tutma yoktur. Melhemeler tabiat olaylarının yorumuyla gelecekte olabilecek işleri, olayları tahmin etme işidir. Yine fal, daha çok kişinin bir iş veya olayın akıbeti hakkında sistemli olmayan çeşitli öngörülerini ve tahminlerini sıralamak iken; melheme, tabiat olaylarının oluşlarından hareketle geleceği tahmin etmek olduğundan fala göre daha sistemlidir. Yine fal, daha çok sözlü iken melhemelerin metinler halinde olması onu fala göre daha sistematik yapmaktadır.

"Melheme, mülhime, mülheme, melhame" olarak da adlandırılan bu tür eserlerin Süryani kaynaklarından Arapça'ya Arapça'dan Farsça'ya ve oradan da Türkçe'ye çevrilmiş olduğu görülmektedir. Türkçe'deki melhemelerin çoğu 12. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu sarayında müneccimlik yapan Ebu Hübeys'in "Usulü'l Melâhim" adını taşıyan Farsça eserine dayanmaktadır.

Ertaylan, *Falname,* Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951.; Mustafa Uzun, "Falname"; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995,
C.12, s.141-145.

[17] Bk: Ayşe Duvarcı, *Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser, Falname-i Risâle-i li-Câfer-i Sâdık ve Tefe'ülnâme,* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s.6.

[18] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s.179.

[19] Şeref Boyraz, *Fal Kitabı (Melhemeler ve Halk Kültürü),* Kitabevi Yayınları, İstanbul Şubat 2006, s. 3.

Melheme türündeki eserlerde, bu eserlerin Danyal peygamberden kaldığı, Hermes, Büzürc, Mihr, ve Vâki gibi bazı filozoflarca tecrübe edildiği ve nihayet Cafer-i Sâdık tarafından "muhtasar" kılındığı belirtilmektedir. Melhemelerin Türk edebiyatındaki çeşitleri Ebu'l-Fazl'ın "Melhametü Danyâl" adlı eserinin çevirilerinden ibarettir. Türk edebiyatındaki bilinen ilk melheme çevirisi Yazıcı Selahaddin'e ait olan "Şemsiyye" adlı eserdir. Bu türün önemli örneklerinden diğerleri ise meşhur melheme mütercimi Cevrî İbrahim Çelebi'ye ait olan "Melheme-i Danyâl Peygamber Tercemesi" ve "Melheme-i Cevrî"dir.[20]

Milli Kütüphane 2727 Numaralı Mecmûa'da Kayıtlı Melheme Örneği:

Melheme türündeki eserlerin çoğu Osmanlı döneminde yazılıp okunmuştur. Günümüzde bunların kütüphanelerde bol miktarda el yazması ve taş baskı şekilleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Milli Kütüphane 2727'de kayıtlı mecmûanın 96b-98b varakları arasında yer alan, Ay'ın burçlardaki hareketleri esnasında yapılması ve yapılmaması gerektiğine inanılan durumların anlatıldığı manzum melheme metnidir. Kütüphanenin yazma eser tasnifinde bu eser "Manzûme-i Burûc" olarak adlandırılmıştır.[21] Ancak metinde böyle bir adlandırma veya başlık bulunmamaktadır. Bu manzum melheme metni 71 beyitten meydana gelmektedir ve mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

Eser Ay'ın burçlardaki hareketi ile ilgili olduğundan 96b varağının üstünde henüz metin başlamadan, burçların ismi "Ḥamel, Ṣevr, Cevzā, Sereṭān, Esed, Sünbüle, Mīzān, ʿAḳreb, Ḳavs, Cedy, Delv, Ḥūt" şeklinde yazılmıştır.[22] Burada Ḥamel koç; Ṣevr boğa; Cevzā ikizler; Sereṭān yengeç; Esed aslan; Sünbüle başak; Mīzān terazi; ʿAḳreb akrep; Ḳavs yay; Cedy oğlak; Delv kova; Ḥūt da balık burcu demektir.[23]

Bu manzum melheme metni önce Ay'ın hangi burçta olduğunun nasıl tespit edileceğini anlatmakla başlamaktadır. Buna göre Ay'ın o anki burcu şu şekilde tespit edilir: Önce içinde bulunulan günün ayın kaçıncı günü olduğuna bakılır. O günün sayısı kaçsa o sayıya bir o kadar

[20] Bilgi için bk. Boyraz, a.g.e, s. 28.

[21] http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=136846

[22] Yusuf Has Hacip de Kutadgu Bilig adlı eserinde burçlardan şu şekilde bahsetmektedir:

138 Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bazıları iki evli, bazısı ise tek evlidir.

139 Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevzâ ile Seretân dürtüşerek yürür.

140 Bak Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'in arkadaşı Mîzan gelir.

141 Bundan sonra Cedy, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca, gökyüzü aydınlanır.

142 Bil ki, bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz, üçü sonbahar ve üçü de kış yıldızıdır.

143 Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.

144 Bunlar birbirlerine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti.

145 Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görünmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar.

146 Her şeyi yoluna koyan Tanrım bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı.

[23] Birçok melheme metninde burç adları bu şekilde verilse de bazı melheme örneklerinde farklı adlandırmaların olduğu görülmektedir. Misâlen Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi numara 3024'te kayıtlı "Risale-i Mülhime" adlı eserin 16b-24b varakları arasında kayıtlı yazma bir melheme metninde burçlar yerine Rûmi takvimdeki ay adları kullanılarak "mâh-ı mart, mâh-ı nisân, mah-ı mayıs, mah-ı hazirân, mah-ı temmuz, mah-ı ağustos, mah-ı eylül, mah-ı teşrîn evvel, mâh-ı teşrîn sani, mâh-ı kânun-ı evvel, mâh-ı kânun-ı sâni, mâh-ı subat" şeklinde başlıklar kullanılmıştır. Yine ayların sıralaması Rûmî takvimde olduğu gibidir ve yıl "Mart" ile başlamaktadır. Bk: Yusuf Ziya Sümbüllü, "Halk Meterolojisi Ekseninde Bir Melheme Örneği", *Turkish Studies,* S.3/7, Sonbahar 2008, S.782-811. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/290117103_44sumbulluyusufziya.pdf)

daha eklenir yani o günün sayısı iki ile çarpılır. Bunun üzerine de beş eklenir. Çıkan rakam hangi aya denk geliyorsa o tarihte, Güneş'in hangi burçta olduğu tespit edilir. Güneş'in o anda bulunduğu burçtan sonra beş burç sayılır ve altıncıya gelindiğinde durulur. İşte Ay, durulan o altıncı burçtadır:

1 Bilmek isterse ehl-i ḥācet eger
Ḳanḳı burcı maḳām idindi ḳamer
2 Olsa maḳṣūd her ne gün bilmek
Ṣaya eyyām-ı şehri ol güne dek
3 Ḳıla aña ol ḳadar daḫı żamm
Üstine beş ʿaded daḫı hem
4 Mevżūʿ-ı āftābdan yek-bār
İde her burcı beş ʿadedle şümār
5 Ḳanḳıda tamam olurısa ḥisāb
İtmiş olur ḳamer o burca meʾāb[24]

Metinde Ay'ın burcunun tespiti örnekle anlatılmaktadır. Misâlen, o gün ayın 13'ü olsa üzerine bir 13 daha eklenir ve 26'ya ulaşılır. Bunun üzerine de 5 eklendiğinde 31 olur. Bu anda Güneş, Hamel yani koç burcundadır. Hamel yani koç burcundan 5 burç ileri sayıp 6. burçta durulur. Bu durulan 6. burç Ay'ın burcudur ki o da mîzân yani terazi burcudur:

6 Meṣelā olsa ayuñ on üçi ger
Bir o deñlü daḫı iżāfet ider
7 Ṣaysa ʿaḳlın yigirmi altı olur
Beş ziyād'eyleseñ otuz bir olur
8 Mevżiʿ-i şems o demde olsa ḥamel
Beş diyesin aña cümleden evel
9 Bu ḥisāb üzre iyleseñ taʿdād
Bulsa ġāyet o cemʿ olmaz aʿdād
10 Ḳurṣ-ı meh bī-ziyāde vü noḳṣān
Ola mevżiʿ-i keffe-i mīzān[25]

Bundan sonra Hamel yani koç burcundan başlanarak sırasıyla bütün burçlarda nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği anlatılmaktadır. Bunları şu şekilde tespit ermek mümkündür:

[24] vr. 96b.
[25] vr. 96b.

Ḥamel (Koç): Sefere çıkmak yani yolculuk yapmak iyidir. Makam mevki sahibi büyüklerle görüşmek ve varsa onlardan dileklerde bulunmak da uygundur. Bu burçta yeni elbise giymek uğurludur ancak ev yapmak ve su yolu düzenlemek sakıncalıdır.

Ṣevr (Boğa): Nikâh kıymak iyidir. Kadınlarla sohbet etmek ve güzel koku veren nesneleri (buhûr) koklamak ruha neşe verir. Ay bu burçta iken bahçe-tarla sulamak, alışveriş yapmak ve tohum ekmek çok kazançlıdır. Ancak hamama gitmek, kan aldırmak ve traş olmak kötü işlerdir. Ay bu burçtayken savaşmak, dinlenmek ve içki içmekten kaçınmak gerekir.

Cevzā (İkizler): Ay ikizler burcunda iken kitap okumak, köle veya cariye satın almak, hesap işleriyle uğraşmak, yolculuğa çıkmak, ilim, fen ve hüner öğrenmek, yeni elbise giymek yapılması uygun olan işlerdir. Ancak nikah kıymak, bina temeli atmak, tırnak kesmek, kan aldırmak iyi değildir.

Seretān (Yengeç): Denizde veya karada sefere çıkmak kazançlıdır. Müshil şurubu ve ilaç içmek, hamama gitmek, uyumak, vücut temizliği yapmak, yeni elbise almak ve giymek çok iyidir. Ancak nikâh kıymak, temel atmak iyi değildir, bunların insana zararı dokunur. Yine kan aldırmak da iyi değildir. Çünkü bu durumda hastalık sağlığa galip gelir.

Esed (Aslan): Bir şeyler için tedbir almak, yeminle sözleşmek, pâdişah yüzü görmek, herhangi bir istekte bulunmak, köle veya cariye almak iyidir. Yine Ay bu burçta iken ava çıkmak, cesaret göstermek ve savaşmak da uygundur. Fakat yeni elbise almak veya giymek, yolculuğa çıkmak ise uygun olmayan işlerdir. Bunların yapılması acı çekmeye sebep olur.

Sünbüle (Başak): Ay başak burcunda iken iş yapmak ve kâr etmek kolaydır. Kalem ehliyle sohbet etmek, talim yapmak, hizmetçi almak, yeni elbise almak ve giymek, sefere çıkmak hikmetli işlerdir. Fakat kuyumculardan alışveriş yapmak iyi değildir altın ve gümüşün elden gitmesine sebep olur. Yine kan aldırmak, nikâh kıymak da uygun değildir.

Mīzān (Terazi): Ay terazi burcunda iken cevâhircilerin işi kazançlı olur. Arkadaş sohbeti, eğlence ve müzik dinleme, tırnak kesme, macun yeme iyidir, ruha safâ verir. Yine yeni elbise giymek, nikâh kıymak, sefere çıkmak uygundur ancak bunları bir buçuk günde yapmak gerekir çünkü daha sonra yapılırsa insana zararı dokunur. Fakat Ay bu burçta iken bir işe başlamak kârlı değildir.

ʿAḳreb (Akrep): Ay akrep burcunda iken hile ve aldatma çok olur. Hasmıyla savaşan zafer kazanır. Ay bu burçta iken ağaçları sulamak, bahçe düzenlemek, müshil içmek, kusmak, tırnak kesmek, hamama gitmek çok faydalıdır ancak ata binmemek ve hareket etmemek veya az hareket etmek gerekir.

Ḳavs (Yay): Ay yay burcunda iken nikah kıymak, ava veya sefere çıkmak, eğitime başlamak, alimlerin yüzüne bakmak oldukça iyi ve faydalıdır. Ancak Ay bu burçta iken müshil şurubu içmek, alışveriş yapmak, savaşmak, tohum ekmek, borç vermek, tıraş olmak, ve yeni elbise biçmek iyi değildir, bunlar insana gam getirir.

Cedy (Oğlak): Ay oğlak burcunda iken hangi işe başlanırsa başlansın kârlıdır. Ava çıkmak, yeni elbise biçmek, bina temeli atmak, cariye ve köle almak, ev ve su yolu inşâ etmek

uygundur. Fakat büyüklerin yüzüne bakmak, onlardan isteklerde bulunmak, nikah kıymak iyi değildir, bunlar gam getirici işler olur.

Delv (Kova): Ay kova burcunda iken bağ ve bahçe işlerişle uğraşmak iyidir. Yeminle sözleşmek, çalışmak, rütbe istemek, köle almak, hisar işlerini görüp kale hizmetinde bulunmak ve yalnız kalmak uygundur ancak hareket hâlinde olmak başa musibet getirebilir. Yine Ay bu burçtayken kan aldırmak ve nikâh kıymaktan uzak durulmalıdır.

Ḥūt (Balık): Ay balık burcunda iken misafir davet etmek, ziyafet vermek iyidir. Eşraf zümresinin yüzüne bakmak yani onlarla görüşmek de iyidir gönül aynasını saflaştırır. Yeni biçilmiş elbise giymek de sahibini mutlu eder. Fakat tırnak kesmek, tıraş olmak, uyumak, kan aldırmak, ve hamama gitmek uygun değildir, insana zararı dokunur.

Bu melheme metninde Ay'ın burçlardaki hareketi esnasında yapılıp yapılmayacaklar bu şekilde anlatıldıktan sonra herhangi bir hâtime beyti olmadan eser sona ermektedir. Bu bizde bu metnin belki daha uzun olabileceğini, en azından dibâce ve hâtime bölümlerinin de olabileceğini, ancak sadece bu burçlarla ilgili beyitlerin mecmûaya alındığı düşüncesini uyandırmaktadır. Eserde metnin şairi ve telif tarihi hakında da hiçbir bilgi yoktur. Milli Kütüphane kayıtlarında "Manzûme-i Burûc" olarak adlandırılan bu metni ilim dünyasının istifadesine sunuyoruz.

METİN

96b Ḥamel Ṣevr Cevzā Sereṭān Esed Sünbüle
Mīzān ʿAḳreb Ḳavs Cedy Delv Ḥūt

1 Bilmek isterse ehl-i ḥācet eger
Ḳanḳı burcı maḳām idindi ḳamer

2 Olsa maḳṣūd her ne gün bilmek
Ṣaya eyyām-ı şehri ol güne dek

3 Ḳıla aña ol ḳadar daḫı żamm
Üstine beş ʿaded daḫı hem

4 Mevżūʿ-ı āftābdan yek-bār
İde her burcı beş ʿadedle şumār

5 Ḳanḳıda tamam olurısa ḥisāb
İtmiş olur ḳamer o burca meʾāb

6 Meṣelā olsa ayuñ on üçi ger
Bir o deñlü daḫı iżāfet ider

7 Ṣaysa ʿaḳlın yigirmi altı olur
Beş ziyād'eyleseñ otuz bir olur

8 Mevżiʿ-i şems o demde olsa ḥamel
Beş diyesin aña cümleden evel

9 Bu ḥisāb üzre iyleseñ taʿdād
Bulsa ġāyet o cemʿ olmaz aʿdād

10 Ḳurṣ-ı meh bī-ziyāde vü noḳṣān
Ola mevżiʿ-i keffe-i mīzān

11 Olsa burc-ı ḥamelde[26] māh eger
Reh-revāna mübārek ola sefer

12 Hem revādur o gün süvār olmaḳ
Hem daḫı ʿāzim-i şikār olmaḳ

13 Ḫubdurur rüʾyet-i cemāl-i kibār
Ṭaleb-i ḥācete icāzet var[27]

14 Câme-i nev biçüp yeñi geyinmek
Müteyemmendür eyle şübhe vü şek

15 Ṭarḥ-ı beyt ü ʿimāret-i kārīz
Oldı memnūʿ u hem melālet-engīz

97a 16 Ḳamere burc-ı şevr olursa maḥal
Oldı ʿaḳd-ı nikāḥ ḫūb-ʿamel

17 Ṣoḥbet-i zen şemīm-i ʿūd u buḫūr
Vire ḳalbe neşāṭ ü rūḥa sürūr

18 Ġars-ı bostān u bāġ u beyʿ u şirā
Daḫı toḫm ekmek oldı sūd-nümā

19 Līk faṣd u ḥacāmat u ḥammām
Hem tırāş olmaḳ oldı bil fercām

20 Ḥaẕer it canuñ istirāḥatdan
Olma mestāne cām-ı ġafletden

[26] Ḥamel. (derkenar)
[27] Beytin her iki mısrasının da üzeri çizilmiş.

21 Ḳamer ki olsa menzili cevzā
Rūy-ı kitāba baḳmaḳ oldı sezā

22 İştirā-yı ġulām u cāriye hem
İbtidā-yı muḥāsebāt u raḳam

23 Ola ferruḫ duḫūl-i şehr ü sefer
Daḫı taʿlīm-i ʿilm ü fenn ü hüner

24 Oldı cāʾiz libās-ı nev ammā
Ḳılma ʿaḳd-ı nikāḥ u ṭarḥ-ı binā

25 Ḳaṭʿ-ı nāḫun daḫı ḥacāmat ü faṣd
Menʿ olınmışdur itme bunları ḳaṣd

26 Sereṭān[28] olsa ger maḳarr-ı ḳamer
Sūd baḫş ola berr ü baḥra sefer

27 Şürb-i müshil-i tenāvül dārū
Ẕevḳ-ı ḥammām u rāḥat u uyḳu

28 Nūre-yi pāki-i ten ü aʿżā
Cāme-yi nev luṭfıdur ammā

29 Olma faṣd u ḥacāmete rāġıb
Ki olur ṣıḥḥata maraż ġālib

30 Daḫı ʿaḳd-ı nikāḥ u ṭarḥ-ı esās
Cāʾiz olmaz żarardan eyle hirās

97b 31 Ḳameriñ olsa cāyı burc-ı esed[29]
Rāy u tedbīr iderseñ olmaya bed

32 ʿAhd u peymān u rüʾyet-i şāhān
Ṭaleb-i ḥācet ü tecdīd-i kān

33 İştirā-yı kenīzek ü çāker
Ola biʾl-cümle menfaʿat-güster

[28] Sereṭān. (derkenar)
[29] Esed. (derkenar)

34 Ḳaṣd-ı ṣayd u şecāʿat u peykār
Bu maḥalde ola münāsib-kār

35 Biçinüp giyme câme-i nevi hem
Sefer itme bu demde çekme elem

36 Ḳamere sünbüle[30] olursa mesīr
Kesb ü kār itmek ola emr-i yesīr

37 Ṣoḥbet-i münşiyān u ehl-i ḳalem
ʿAzm-i taʿlīm ü iştirā-yı ḫadem

38 Câme-i nev biçilse lāyıḳdur
Hem-sefer ḥikmete muvāfıḳdur

39 İctināb eyle kār-ı zer-gerden
Yoḳ yere çıḳma sīm ile zerden

40 İtme faṣd u ḥacāmata raġbet
Eyle ʿaḳd-ı nikāḥdan nefret

41 Ḳameriñ olsa mevżıʿı mīzān[31]
Sūdmend ola kār-ı cevheriyān

42 Ṭarāb[32] u ʿayş u ṣoḥbet-i aḥbāb
İstimāʿ-ı ṣadā-yı çeng ü rebāb

43 Ḳaṭʿ-ı nāḫun taḳayyüd-i maʿcūn
İde luṭfı ṣafā-yı rūḥı füzūn

44 Câme-i nev nikāḥ u beyʿ u sefer
Bir buçuḳ günde olsa hep bunlar

45 Ḥūbdur gerçi ṣoñradan ammā
İtme bir kāra ibtidā aṣlā

98a 46 Ḳameriñ ʿaḳreb[33] olsa meʾvāsı
Böyle taḥrīr olındı feżāsı

[30] Sünbüle. (derkenar)
[31] Mīzān. (derkenar)
[32] Kelime metinde "طرب" şeklinde yazılmıştır.
[33] ʿAḳreb. (derkenar)

47 Ki ola mekr ü ḥīleden eşeri
Ḫaşmıla ceng iden bula ẓaferi

48 Ġars-ı eşcār u ḳaṣd-ı zīnet-i bāġ
Şürb-i müshil umūr-ı istifrāġ

49 Ḳaṭʿı eẓfār u rāḥat-ı ḫammām
Feyż baḫş ola ḳalb ü rūḥa müdām

50 Līk itme süvār olup tek ü tāz
Ḫarekātı revādur iyleseñ az

51 Ḳamere ḳavs[34] olursa mesken eger
Eyle ʿaḳd-i niḳaḥla ṣayd u sefer

52 Başlasun ʿilme ol ki ṭālibdür
ʿUlemāya naẓar münāsibdür

53 Ḳaṣd iderseñ olur velī zinhār
Ḳılma o demde şürb-i müshili kār

54 İtme beyʿ ü şirā vü ceng ü cidāl
Toḫm eküp ḳarż virme çekme melāl

55 Hem tırāş olma biçme ṣevb-i cedīd
Ki olur ṣoñra ġam dilüñde mezīd

56 Ḳamere cedy[35] olursa cevelāngāh
İtme ṣayd u şikārdan ikrāh

57 Her ne kāra şürūʿ olınsa revā
Yeñi biçmek eger ki ṭarḥ-ı binā

58 Hem ḥarīdār-ı ġulām u kenīz
Mekr ü ḥīle ʿimāret kārīz

59 Gerçi yoḳdur bu cümleniñ żararı
İtme rūy-ı ekābire naẓarı

[34] Ḳavs. (derkenar)
[35] Cedy. (derkenar)

60 Anlara ʿarż-ı ḥācet eyleme hem
Olma ʿaḳd-i nikāḥ idüp pür-ġam

98b 62 Ḳamere burc delv[36] olursa mekān
Ḫūbdur kār u bāġ u hem bustān

63 ʿAhd ü peymān u cidd ü cehd ü ümīd
Ṭaleb-i rütbe iştirā-yı ʿabīd

64 Ḫıẕmet-i ḳalʿa vü umūr-ı ḥişār
ʿUzlet u ḫalvet iḫtiyār-ı ḳarār

65 Bu maḥalde ʿaceb münāsibdür
Ḥareket mūcib-i nevāʾibdür

66 Līk faṣd u ḥacāmat oldı emek
Daḫı ʿaḳd-i nikāḥdan el çek

67 Ḳamere burc-ı ḥūt[37] olursa maḳām
Ḫūbdur daʿvet ü żıyāfet-i ʿām

68 Naẕar-ı rūy-ı zümre-i eşrāf
Eyler āyine-yi derūnuñı ṣāf

69 Cāme-i nev-bürīde olsa eger
Ṣāḥibin şād u pür-sürūr eyler

70 Ḳaṭʿ-ı nāḫun tırāş u ḫᵛāb-ı ḥużūr
Emr-i lāzım degil dimiş cumhūr

71 İtme faṣd u hacāmata iḳdām
Ḥaẕer eyle żararlıdur ḥammām

[36] Delv. (derkenar)
[37] Ḥūt. (derkenar)

SÖZLÜK

A

ʿabīd: kul.
āftāb: güneş.
aʿdād: "ʿaded"in çoğulu; sayılar.
aḥbāb: dostlar.
ʿahd: yemin, söz.
ʿām: "umûm"dan, umûmî, genel, herkese ait.
ʿamel: iş, çalışma.
ʿayş: yeme, içme, zevk, safa.

B

baḫş: bağış, ihsan.
baḥr: deniz.
bed: kötü.
berr: kara, toprak.
beyʿ: satma, satış, satılma, satın alma.
beyt: ev.
bostān: bağ, bahçe.
buḫūr: tütsü.
bürīde: kesilmiş.

C

cām: kadeh.
câme: elbise.
câ'iz: lâyık, revâ.
cāriye: para ile satın alınan halâyık, hizmetçi kız.
cāy: mekân, yer.
cedīd: yeni.
cedy: 1) oğlak 2) oğlak burcu.
cehd: çalışma, çok uğraşma.
cemāl: yüz güzelliği.
cemʿ: 1) çoğul 2) cemʿ olma, toplanma.
ceng: şavaş.
cevheriyān: cevherler, değerli süs taşları.
cevelāngāh: dönüp dolaşılan yer, dolaşma yeri.
cevzā: ikizler burcu. semanın kuzey yarımküresinde görünen iki parlak yıldız.
cidāl: karşılıklı kavga, savaş.
cidd: 1) bir işi gerçekten çalışıp işleme. 2) ciddîlik.
cumhūr: halk.

Ç

çāker: ḳul, köle.
çeng: 1) el 2) pençe 3) kanuna benzer, dik tutularak çalınırbir çeşit saz.

D

dārū: 1) ot 2) ilaç
delv: 1) su kovası 2) on iki burçtan birinin adı olup, Güneş, eski ocak ayının sekizinci günü bu burca girer. ("devle" şeklinde kullanıldığı da olur.)
dek: kadar, erişinceye kadar.
dem: 1) soluk, nefes 2) içki 3) an, vakit, saat, zaman.
derūn: 1) iç, içeri, dahil. 2) gönül, kalp, yürek.
duḫūl: dahil olma, girme.

E

ekābir: rütbece,
elem: örgü ve faziletçe büyük olanlar, devlet ricâli.
-engīz: "koparan, karıştıran, depreten" anlamında bir son ek.
esed: 1) aslan. 2) aslan burcu.
eşcār: ağaçlar.
eşrāf: şeref ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler.
eyyām: günler.
eẓfār: "ẓufr"un çoğulu; tırnaklar.

F

faṣd: kan alma
feżā: ucu bucağı bulunmayan boşluk, dünyanın sonsuz olan genişliği.
fercām: menfaat, fayda.
ferruḫ: mutlu, mübârek. mutlu.

feyż: 1) suyun taşıp akması 2) bolluk, çokluk, verimlilik.
füzūn: çok fazla.

G

ġaflet: 1) gafillik, boş bulunma, dikkatsizlik 2) ihmal, endişesizlik.
ġars: ağaç dikme, dikilme
ger: 1) eğer 2) uyuz
ġulām: oğlan, ḳul, köle.
-güster: yayan, döşeyen.

H

ḥaşm: düşman
ḫāb: uyku, rüya.
ḥacāmat: boynuz veya şişe ile vücudun bir organına kanı topladıktan sonra nişter ve mengene denilen âletlerle kann alma, hacâmet. (kelimenin aslı "hicâmet"dir.)
ḫācet: ihtiyaç, luzum, gereklilik.
ḫadem: hizmetçi.
ḫalvet: 1) yalnız, tenha kalma, tenhâya çekilme, tenhâlık. 2) tenhâ ter. 3) hamamın sıcak bölmesi.
ḥamel: 1) kuzu. 2) semanın kuzey yarımküresinde Sevr burcu ile Süreyyâ manzûmesinin yakınlarında bulunan bir burç ki, Güneş buraya Mart'ın dokuzunda dâhil olur.
ḫarīdār: satın alıcı.
ḫaẕer: korku, çekinme.
ḫıẕmet: iş, iş görme, vazife, memurluk.
ḥikmet: 1) hakîmlik, bilgelik. 2) sebep.
ḫīle: oyun, aldatma, dubâra.
ḥiṣār: "hasr"dan; 1) kuşatma, etrafını alma. 2) kale, etrafı istihkamlı kale, bent.
hirās: 1) korkmak.
ḫub: iyi, güzel.
ḫūt: 1) büyük balık. 2) Balık burcu, semanın güney yarımküresinde Sevr burcundan ileride Hamel burcunun istikametinde bir burç.

İ

ibtidā: başlangıç, ilk.
icāzet: izin, ruhsat.
ictināb: sakınma, çekinme, uzaklaşma.
iḫtiyār: 1) seçme, seçilme 2) katlanma.
ikrāh: "kerh"den; 1) birine zorla iş yaptırma 2) iğrenme, tiksinme.
iḳdām: "ḳadem"den; 1) gayret ve sebatla çalışma 2) ilerleme.
ʿimāret: 1) bayındırlık 2) yoksullara yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır evi.
istifrāġ: kusma.
istimāʿ: duyma, işitme.
istirāḥat: rahat etmeler, dinlenmeler.
iştirā: satın alma, satın alınma.
iżāfet: iki şey arasındaki ilgi, bağ.

K

ḳanḳı: hangi.
ḳaṣd: 1) niyet kurma. 2) bile bile yapma. 3) bir işe bilerek, isteyerek girişme. 4) dövme, öldürme, yaralama gibi işlere kalkışma.
ḳaṭʿ: kesmek.
kārīz: ark, su yolu, hendek.
ḳarż: ödünç verme, ödünç alma.
ḳavs: 1) yay, keman. 2) Yay burcu.
kesb: kazanç, kazanma.
keffe: kefe, terazi gözü, terazi tablası.
kenīzek: küçük câriye veya acındırma manasıyla "câriyeniz".
ḳurṣ: 1) çörek 2) gurup (batma) hâlindeki güneş.

L

libās: elbise
līk: lakin, ama.

luṭf: ihsan etme, ihsan, bağış.

M

maḥal: yer.
maḳṣūd: amaç, hedef.

maḳarr: "ḳarar"dan. 1) karar edilen, durulan yer, karargâh. 2) oturulanyer. 3) ocak, merkez. 4) pay-ı taht, başkent.
maraż: hastalık
maʿcūn: "acn"dan; 1) hamur kıvamında olan şey. 2) hamur kıvamında.
meh (māh): ay.
mekr: hile, oyun.
melāl: usanç, usanma, bıkma.
melālet: usanma, bıkma, sıkıntı.
memnūʿ: "menʿ"den; yasak edilmiş, men edilmiş, yasak.
menʿ: yasak.
menzil: "nüzûl"den. 1) yollardaki konak yeri. 2) ev 3) bir günlük yol, konak. 4) mesâfe.
meʾāb: 1) geri dönülecek yer. 2) sığınılacak yer.
meʾvā: yurt, mesken, yer.
mesīr: "seyr"den. Seyir edilecek, gezilecek yer, gezinti yeri.
mesken: "sükûn"dan. Sâkin olacak, oturulacak yer, oturulan ev.
mestāne: sarhoşa yakışacak şekilde, sarhoşça.
mevżiʿ: bir şey konulacak yer, yer.
mevżūʿ: konu
mezīd: "ziyāde"den; artmış, çoğalmış.
mīzān: 1) kıstas, ölçü, terâzi 2) Terazi burcu, semânın kuzy yarımküresinde görülebilen ve Sünbüle (Başak) burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesiolup belli başlı dört yıldızdan müteşekkil küçük bir burç.
muḥāsebāt: hesap yapma, hesaplama.
mūcib: "aceb"den. 1) İcap eden, lâzım gelen, gereken, gerektiren. 2) sebep, vesile.
muvāfiḳ: uygun, uyan.
müdām: "devām"dan; devam eden, sürekli.
münāsib: uygun, yaraşıklı.
münşiyān: yapısı, üslubu iyi kâtipler.
müshil: "sehl"den; 1) işleri kolaylaştıran Allah. 2) ishal veren, bağırsakları temizleyen ilaçlar.
müteyemmen: "yümn"den. meymenetli, uğurlu, mübârek, kutlu.

N

nāḫun: tırnak.
naẓar: bakma, bakış.
neşāṭ: sevinç, neşe, şenlik.
nev: yeni.
nevāʾib: musibet, kaza, bela.
noḳṣān: eksik, yarım.

P

pāk: temiz.
peykār: savaş
peymān: ahd, yemin
pür: tam, dolu.

R

raġbet: 1) istekle karşılama. 2) istek, arzu. 3) iyi kabul edilme.
rāġıb: "rağbet"ten. istekli, isteyen, rağbet eden.
rāy: fikir, rey, oy.
rebāb: saz.
reh-revān: yolcular.
revā: revâ, lâyık.
rūy: yüz.
rüʾyet: görme, bakma, görülme.

S

ṣadā: ses.
ṣāf: 1) temiz, hâlis, katkısız, karışık olmayan. 2) bön, lolay aldatılabilen, kurnazlığa aklı ermeyen.
ṣafā: 1) saflık, berraklık. 2) gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk, eğlence. 3) Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış numunesi yoktur.
ṣayd: avlamaḳ

sereṭān: 1) yengeç, çağanoz. 2) Güneş'in 22 Haziran'da girdiği Yengeç burcu ki "cevzâ" burcu ile "esed" burcunun arasındadır.
şevb: elbise.
şevr: 1) öküz, boğa 2) boğa burcu, semânın kuzey yarımküresinde bulunan bir burç.
sezā: lâyık, uygun.
ṣıḥḥat: sağlık, âfiyette olma.
sīm: gümüş.
sūdmend: faydalı, kârlı, kazançlı.
sūd-nümā: faydalı, kârlı, kazançlı.
sünbüle: 1) başak. 2) Başak burcu, semânın kuzey yarım küresinde bulunan yedi parlak yıldızdan müteşekkil bir dörtgen ve iki kuyruklu bir burç.
sürūr: neşe, sevinç.
süvār: atlı, binekli yolcu.

Ş

şecā'at: cesâret.
şehr: 1) yeni ay. 2) ay, otuz günlük zaman.
şek: şüphe.
şemīm: güzel kokan, güzel kokulu, güzel koku
şems: güneş.
şıkār: av.
şirā: satın almak.
şümār: hesap, sayı.
şürb: içme, içilme.
şürū': başlama.

T

ta'dād: "'aded"den; sayma, sayı.
taḥrīr: yazma, yazılma.
taḳayyüd: "kayd"dan; 1) bağlanma, bağlı olma. 2) çalışma, çabalama, uğraşma, üstüne düşme. 3) dikkatli davranma.
ṭarāb: sevinçlilik, şenlik; sevinçten gelen coşkunluk ve tepinme, ayş ve sefâ.
ṭarḥ: kurma, tertipleme, düzenleme.
tāz: koşma, koşuş. ("tek" kelimesi ile birlikte "tek ü tâz" olarak kullanılır.
tek: koşma, seğirtme.
tek ü tāz: öteye beriye koşuşturma.
tecdīd: yenileme.
tenāvül: "nevl"den; alıp yeme, alınıp yenme.

U

'ūd: 1) ağaç, odun. 2) ödağacı 3) müzik aleti.
umūr: işler.
'ulemā: alimler, bilginler.
'uzlet: bir yana çekilip kendi kendine tenhada yaşama, yalnızlık köşesine çekilme.

V

velī: velâkin, amma, fakat.

Y

yek-bār: bir olan Allah.
yesīr: 1) kolay. 2) az şey. 3) kumarbaz.

Z

żamm: ekleme.
żıyāfet: 1) misâfir kabul etme. 2) misâfire yedirip içirme, şölen.
zen: kadın
zer: altın.
zer-ger: kuyumcu.
zīnet: süs, bezek.
zinhār: sakın, asla, olmaya, aman.
zümre: bölük, takım, cemaat, topluluk, sınıf, cins, grup.

KAYNAKÇA

AKAR, Zuhal, *Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan İki Falname ve Resimleri,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ALKAN, Erdoğan, *Fal Asiklopedisi,* Veb Ofset, İstanbul 1988.

ARSLAN, Arif, *Büyü, Fal ve Kehanet,* Nesil Yayınları, İstanbul 2002.

ASIMGİL, Sevim, *İnsanlık Tarihinin Gizemli Dünyası, Büyü, Sihir, Fal (Yıldızname, Kehanet, Nazar),* Çiçek Yayınları, İstanbul 1997.

ATALAY, Besim, *Divanu Lugati't Türk Tercümesi,* TDK Yayınları, Ankara 1985, C.I, s.42.

BAUMANN, A., *Kahve Falı ve Çiçeklerin, Ellerin Dili,* Çev : Enver Bolayır, Erksan Yayınevi, İstanbul 1951.

BAYAT, Fuzuli, "Irk Bitig'in Poetik Yapısı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Enstitüsü Yayını, Bahar 2006, S.4, s.39-65.

BAYAT, Fuzuli Bayat, "Irk Bitig'de Sosyal ve Mitolojik Konular", *Folklor/Edebiyat,* 2004, S.38. s.109-125.

BOLAYIR, Enver, *Mufassal Rüya Tabirleri ve Yıldızınıza Bakıyoruz -Kahve Falı - Niyet Kuyusu - İskambil Falı,* Bolayır Yayınevi, İstanbul 1974.

BOYRAZ, İgeref, Türk Halkbiliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhemeler, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Dan: Doç.Dr. Özkul Çobanoğlu), Ankara 2000.

BOYRAZ, İgeref, *Fal Kitabı (Melhemeler ve Halk Kültürü),* Kitabevi Yayınları, İstanbul İubat 2006, s. 3.

CANPOLAT, *Mustafa, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir,* TDK Yayınları., Ankara 1982.

CHERİRO, *El Falı,* Gün Yayıncılık, İstanbul 2000.

ÇELEBİ, İlyas, "İslâm'da Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1995, C.12, s.138-139.

DAVUDOĞLU, Ahmet, *Kurân-ı Kerim ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Çile Yayınevi, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Yayınevi, 23.Baskı, Ankara, 2006

DURAKOĞLU, Gülseren, *Talih Yıldızı (Yıldız, İskambil, Kahve, El Falı ve Merak Ettiğiniz Birçok Şey),* Gazeteci Kitap ve Yayınevi, (Yer yok) 1962.

DUVARCI AyÇe, *Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser – Risâle-i Falnâme li Ca'fer-i Sâdık ve Tefe'ülnâme,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

DUVARCI, AyÇe, Türkiye'de Falcılık Geleneği ile Bu Konuda İki Eser Falname-i Risâle-i li-Câfer-i Sâdık ve Tefe'ülnâme, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987, s.6.

DÜLGER, Elif, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Fal", *Turkish Studies,* S.6/4, Sonbahar 2011, s.97-105. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1535169062_1_dulgerelif_t.pdf)

ELİADE, Mircea, *Samanizm,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.

ERDAL, Marcel, "Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten,* 1977 s. 87–119.

ERDEM, Mehmet Dursun, "Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lugât-ı Sıbyân Yazması", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl 9, S. 104-105, Ağustos-Eylül 2005, s. 178-189.

ERSOYLU, Halil, *Fal, Falname ve Bir Çiçek Falı (Der Aksâm-ı Ezhâr),* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1997.s.27.

ERTAYLAN, İ.Hikmet, *Falname,* Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1951.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu Büyüleri,* İstanbul 1987.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki; *Cinci Büyüleri Yıldızname,* İstanbul 1996.

GÜNAY, Muzaffer, *Hurafeler ve Batıl İnançlar,* Sevgi Yayınları, İstanbul 2002.

İNAN Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

KALAFAT, Yaşar, *Altay'lardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul 2004.

KARADENİZ, Fikret "Giresun'da Büyüsel İnanç Sistemi İçinde Gül ve Yastık Büyüleri", *Türk Folkloru*, S.75, s.11-12.

KAYA, Ceval, "Irk Bitig'de Falcılık", *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler,* Emine Gürsoy Naskali – Erdal Şahin, Picus Yayınları, İstanbul 2008, s. 359-368.

KILIÇ, Atabey, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007.

KILIÇ, *Atabey, Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuhfe-i Vehbî, Tuhfe-i Şâhidî, Sübha-i Sıbyân*, Laçin Yayınevi, Kayseri 2007.

KILIÇ, Atabey - GümüÇ, Zehra, "Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 2095'te Kayıtlı Mevlevî Mecmuası Hakkında", Atabey Kılıç, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 211-228.

KILIÇ, Atabey, "Mevlânâ Müzesi Kitaplığı 4026'da Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmûası Hakkında", *Mevlânâ, Mesnevî, Mevlevîhaneler Sempozyumu,* 30 Eylül - 01 Ekim 2006 Manisa. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Veysi Dörtbudak), Manisa 2006, s. 161-170.

KILIÇ, Atabey, "Süleymaniye Kütüphanesi ReÇid Efendi 977'de Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında", Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007 Erzurum.

KIRAN, Yavuz, "*İslâm İtikadı Açısından Fal* ve *Falcılık*", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (BasılmamıÇ YüksekLisans Tezi) Sakarya 1999.

KORKMAZ Esat, *Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü,* Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003.

KUT, Günay, "Mecmualar", *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1986, s. 170.

KUTLUER, İlhan, "İslam Literatüründe Burç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1992, C.6, s.422-424.

MASİNO, Marcia, *A'dan Z'ye Tarot Fal Kitabı,* Çev: Hülya Şahin, Gün Yayıncılık, İstanbul 1997.

NACÝ, Muallim Ömer, *Lugati Naci,* Fal maddesi, Çağrı Yayınları, Ýstanbul 1987.

ÖGEL, Bahaddin, *Türk Mitolojisi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

ÖĞÜT, Elvan, ÖĞÜT, Gündüz, *Tarih Boyunca Gerçekleşen ve Gerçekleşmesi Beklenen Kehanetler ve Kahinler,* Ege Meta Yayınları, Ýzmir 1997.

ÖZSEVEN, Adil "Büyü, Fal ve Rüya Tabirleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, S.93, s185-190, Ýstanbul 1939.

PALA, Ýskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s.279.

ROLAND, Josef, *Konuşan Eller,* Ter: Ragıp Rıfkı Özyürel, Hüseyin Hilmi Kitabevi, Ýstanbul 1968.

ROUX Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* Kabalcı Yayınevi, Ýstanbul 2001.

RÜÞTÜ, Necdet, *Niyet Manileri 100 Fal,* Ýstanbul 1934.

SCOGNAMILLO Giovanni, ARSLAN Arif, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal,* Karizma Yayınları, Ýstanbul 1999.

SEZER Þennur, *Osmanlı'da Fal ve Falnameler,* Milliyet Yayınları, Ýstanbul 1998.

SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya "Halk Meterolojisi Ekseninde Bir Melheme Örneği," *Turkish Studies,* S.3/7, Sonbahar 2008, S.782-811.

(http://www.turkishstudies.net/Makaleler/290117103_44sumbulluyusufziya.pdf)

TEKÝN, Talat, *Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı),* Öncü Kitap, Ankara 2004.

TUNCEL, Nuran, *A'dan Z'ye Astroloji,* Kitsan Yayınevi, Ýstanbul 1997.

URAZ, Murat, *Türk Mitolojisi,* Düşünen Adam Yayınları, Ýstanbul 1994.

UYGUN, Azize, *El Falı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Dan. Prof.Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu), Isparta, 2005, s.12-38.

UZUN, Mustafa, "Falname"; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* Ýstanbul 1995, C.12, s.141-145.

ÜNAL, Ahmet, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

ÜNAL, Orçun, "Irk Bitig'in 40. Irkı Üzerine Düşünceler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Enstitüsü Yayını, Güz 2010, S.13, s.223-242.

YUSUF HAS HACÝB, *Kutadgu Bilig,* (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

YILDIZ, Naciye, *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ankara 2005.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 711-738, ANKARA-TURKEY

BİR KİTAP ARKASI SÖZLÜK ÇEVİRİSİ: *KUTADGU BİLİG*

Muhammet Fatih ALKAYIŞ[*]

ÖZET

11. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından aruz ölçüsü ve mesnevi nazım şekliyle yazılan, "mutluluk veren bilgi" anlamına gelen Kutadgu Bilig**,** siyasetname türünün ilk örneğidir. Hakaniye Türkçesiyle yazılan ve içerisinde 6645 beyit bulunan bu eser toplam on sekiz ayda tamamlanmıştır. Genel olarak çeşitli bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem, mutluluk gibi kavramların da işlendiği eserde dört sembolik karakter birbirleriyle konuşturulmaktadır. Bunlardan "Kün Togdı" adaleti; "Ay Toldı" mutluluğu; "Odgurmış" akıbeti, yani hayatın sonunu; "Ögdülmiş" ise aklı temsil etmektedir. Bu makalede, Kutadgu Bilig'in 1984 yılında sekiz kişilik bir komisyon tarafından Urumçi'de yayımlanan Yeni Uygurca çevirisinin sonunda bulunan sözlük üzerine çalışılmıştır. Toplam 273 maddelik açıklamanın bulunduğu bu sözlükte 244 tanesi için madde başı kullanılmışken, 29'u için herhangi bir madde başı kullanılmamıştır. Bu sözlüğü önemli kılan, içerisinde bugün için unutulmuş veya kullanımdan kalkmış Orta Türkçe kelime ve ifadelerin yer almasıdır. Sözlükteki madde başı ve açıklamaların transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı burada bir tablo hâlinde yan yana verilmiş; kullanılan çeviri yazı işaretleri de çalışmanın sonunda bir arada gösterilmiştir. Sözlükte dikkati çeken başka bir nokta ise bazı madde başlarından hemen sonra kullanılan *"Ḳ. U", "E"* ve *"P"* kısaltmalarıdır. Bunlardan en çok kullanılanı *"Ḳ. U"* Kutadgu Bilig-Uygurca; "E" Arapça; "P" ise Farsça anlamlarına gelmektedir. Bunların dışında, Sanskritçeden alınan kelimelerin yanına da "Sanskiritçe" ibaresi yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yeni Uygur Türkçesi, Sözlük Çevirisi.

A BACK OF THE BOOK DICTIONARY TRANSLATION: *KUTADGU BİLİG*

ABSTRACT

Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hacib in 11. century by the form of aruz prosody and verse also meaning the information leading to happiness is the first sample of politicsbooks style. This work which was written by Hakaniye Turkish dialect and involving 6645 couplets was completed totally in eighteen months. Four symbolic characters speak each other in this book which contains some subjects such as knowledge, advice, virtue and happiness. Among these "Kün Togdı"

[*] Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı - Türk Dili, El-mek: falkayis@adiyaman.edu.tr

represents the justice; “Ay Toldı” represents the happiness; “Odgurmış” represents the day of doom; “Ögdülmiş” represents the wisdom. In this article, the dictionary prepared by a committee of eight in Urumçi at the back of the Kutadgu Bilig’s translation version into New Uigur Turkish dialect publishing in 1984, was handled. In this dictionary, which consists of totally 270 expressions, there are per items for 244 of them, and there are not any per items for 29 of them. The importance of this dictionary is derived from containing some forgotten words and expressions for today belonging to the Middle Turkish language. The transcriptions and transfer into Turkey Turkish dialect of the per items and expressions in the dictionary are given into a table side-by-side here; also the transcription letters that are used are showed together at the end of the article. Another noteworthy point of the dictionary is the abbreviations *“Ḳ. U”, “E”* ve *“P”* using just after the some per items. The most frequently repeated abbreviation *“Ḳ. U”* means Kutadgu Bilig-Uigur dialect; “E” means Arabic language; “P” means Persian language. In addition to these, the word “Sanskiritçe” was written on the side of the words coming from Sanskrit language.

Key Words: Kutadgu Bilig, New Uigur Turkish Dialect, Dictionary Translation.

Giriş

İslamî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig (Argunşah vd., 2010: 70) yalnızca Karahanlı Türkçesi için değil, aynı zamanda bütün Türk dili tarihi için son derece önem arz etmektedir (Demir vd., 2003: 70). “Eser, Uygurcanın devamı ve gelişmiş biçimi olan Hakaniye Türkçesiyle yazılmıştır” (Gülensoy, 2000:245). “Türklerin o dönemde kullandıkları Arap harfleriyle 2, Uygur harfleriyle de 1 nüshası bulunan, aruz ölçüsünde yazılmış olan Kutadgu Bilig, biri hükümdar ötekileri değişik nitelik ve ilkelere sahip dört kişinin konuşmalarını ve yaşadıkları olayları dile getirmektedir” (Aksan, 2003: 40).

“Kutadgu Bilig’in bir yönetim ve siyaset kitabı olduğu konusunda araştırmacılar birleşir” (Bozkurt, 2002:128). Genel olarak toplum ve devlet yaşamının düzgün gitmesine yarayacak bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem ve mutluluk gibi kavramların işlendiği (Aksan, 2003: 40) eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır.[1] Bunların dışında, Kutadgu Bilig’in çağdaş Türk lehçelerindeki çevirileri de dikkati çekmektedir.[2]

Çalışmamızın konusunu, Kutadgu Bilig’in 1984 yılında Yeni Uygur Türkçesine Arap harfleriyle yapılan çevirisinin 1359-1368. sayfaları arasında yer alan sözlüğün transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı oluşturmaktadır.[3] Bu sözlüğü önemli kılan, içerisinde “bugün için unutulmuş veya kullanımdan kalkmış olan Orta Türkçe sözcüklerin kullanılması ve bunların yeri geldikçe açıklanmasıdır”[4] (Ölmez, 2004: 113).

[1] Kutadgu Bilig üzerine *İbrahim Kafesoğlu, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Bican Ercilasun, Agop Dilaçar, Vambery, Radloff, R. Dankoff* gibi bilim adamları çeşitli çalışmalar yapmışlardır (bk. Gülensoy, 2000: 247-250).

[2] Taşkent’te yapılan Özbekçe çeviri (1971); Ürümçi’de yapılan Uygurca çeviri (1984); Kazakistan’da yapılan Kazakça çeviri (1986); Ürümçi’de yapılan Arap harfli Kazakça çeviri (1989); Ürümçi’de yapılan ikinci Uygurca çeviri (1991); (ayrıntılı bilgi için bk. Ölmez, 2004: 122).

[3] Yazar; 1984’te Milletler Neşriyati tarafından “yeşil ciltli” ve “büyük boy” olarak basılan bu kitabı 2012 yılının Mayıs ayında Kazakistan’da bulunduğu sırada bir Uygur Türk’ünden almıştır.

[4] Buna örnek olarak “*kāfur, ésin, yay* (*yaz*)” gibi kelimeleri gösterebiliriz (bk. Sözlüğün 25, 26 ve 96. maddeleri ile bk. Ölmez, 2004: 113).

Bu çalışmada, "yıllar sonra torunlarının, akrabalarının dilinde yeniden yayımlanan" (a.g.m., 106) Kutadgu Bilig kitabının sonunda bulunan Yeni Uygurca sözlüğün asıl metniyle birlikte transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir:

Transkripsiyon ve Aktarma:

İZĀHĀTLAR:

	Madde Başı	Transkripsiyon	Aktarma
1	**ėlig** (Ḳ. U)	Hökümdār, pādşā, ḫan, ḫaḳan meniliride.	Hükümdar, padişah, han, hakan anlamlarında.
2	**sazā** (E)	Lāyiḳ, münāsip.	Layık, münasip.
3	**zülcelāl** (E)	Allānin bir süpiti.	Allah'ın bir sıfatı.
4	**rūzī** (E)	Riziḳ.	Rızık.
5	**ḳamuġ** (Ḳ. U)	Hemme, pütün, barça.	Hep, bütün, tamamen.
6	**beg** (Ḳ. U)	Elniñ bėşi, ḫan, hükümdār.	İlin başı, han, hükümdar.
7	**enisül memālik** (E)	Seltenet sirdişi.	Saltanat sırdaşı.
8	**köni** (Ḳ. U)	Toġ ra, dürüs, heḳ.	Doğru, dürüst, hak.
9	**bayāt** (Ḳ. U)	Ḫüdā.	Allah.
10	**ḳuz urdu**	Balasaġ un şehriniñ bir ḫil ėtilişi.	Balasagun şehrinin bir çeşit söylenişi.
11	**ḫil'et** (E)	Bu yerde "mükāpāt" meniside.	Burada mükâfat anlamında.
12	**yarliḳa** (Ḳ. U)	Epü ḳil-, keçür-.	Affetmek, bağışlamak.
13	**liḳā** (E)	Didār.	Yüz, çehre.
14	**izim** (Ḳ. U)	İgem, teñrim.	Sahibim, tanrım.
15	**penā** (E)	Yoḳalmaḳ, zavāl tapmaḳ.	Yok olmak, zeval bulmak.
16	**heḳḳülyeḳin** (E)	İnsānniñ öz vücüdide ispātlanġ an heḳīḳet.	İnsanın kendi vücudunda ispatlanan gerçek.
17	**tanuḳ** (Ḳ. U)	Güvā, şāhit.	Tanık, şahit.
18		İslām eḳidisi boyiçe, Ḫüdāniñ turar cāyi yoḳ, o hemme cāyda hāzir, hemme cāy uniñġ a orun dimekçi.	İslam inancına göre Allah'ın belli bir yeri yoktur; o her yerde hazır, her yer onun için mekân demektir.
19		Eḳil bilen oylima, çünki ḳança oylisañmu māhiyitige yitelmeysen, dimekçi.	Akılla düşünme, çünkü ne kadar düşünsen de onun mahiyetine ulaşamazsın demektir.
20	**savçi** (Ḳ. U)	Elçi, peyġ ember. Bu	Elçi, peygamber. Bu

		misrādin meḳset Muhemmet Peyġember (s.a.v) hemidin kiyin kilip, barliḳ peyġemberlerge tamġa boldi, yeni birer hüccetniñ āḫirigġa tamġa bėsilġandin kiyin ḫet yėzilmiġinidek uniñdin kiyin peyġember kelmeydü, dimekçi.	mısradan maksat, Muhammet Peygamber (s.a.v) hepsinden sonra gelip, bütün peygamberlere damga oldu, yani bir belgenin sonuna damga basıldıktan sonra yazı yazılmayana dek ondan sonra peygamber gelmez, demektir.
21	**pāruḳ** (E)	Heḳ bilen nāheḳni ayrişta bek māhir, ādil digen menide bolup, Ömerge bėrilgen leḳem idi.	Doğru ile yanlışı ayırmakta pek maharetli, adil anlamlarında olup, Ömer'e verilen lakap idi.
22		Peyġemberniñ şeriitini ḫelḳḳe çüşendürdi, dimekçi.	Peygamberin şeriatını halka anlattı, demektir.
23	**kök** (Ḳ. U)	Nėgiz, asās, ul.	Temel, esas.
24	**töt tadu** (Ḳ. U)	Ot, su, hava, topraḳtin ibāret töt zat yaki madde.	Ateş, su, hava, topraktan ibaret dört unsur veya madde.
25	**kāfur**	Aḳ, ḫoşpuraḳ, ve tebiiti soġuḳ bir ḫil dora.	Beyaz, hoş kokulu ve yapısı soğuk bir çeşit ilaç.
26	**ėsin** (Ḳ. U)	Şamāl.	Rüzgâr, yel.
27		Ötmüştiki müneccimler āsmānni 12 burçḳa bölgen, buniñ Erepçe ėtilişi: *hemel, sevr, cevzā, esed, sünbül, seretan, mizān, eḳrep, ḳevs, cedi, delve, hüt*; Uyġurçe ėtilişi: *ḳoza, üy, ḳuş kėzek, yolvas, timsaḫ, buġday bėşi, taraza, çayan, yaçaḳ, oġlan, soġa, bėliḳ*. Dimek bėliḳ ḳişniñ āḫirḳi ėyi, ḳoza bahārniñ başlanġuç ėyi. Şāir bu yerde	Geçmişteki müneccimler gökyüzünü 12 burca bölmüştür, bunun Arapça söylenişi: *hemel, sevr, cevzā, esed, sünbül, seretan, mizān, eḳrep, ḳevs, cedi, delve, hüt*; Uygurca söylenişi: *kuzu, boğa, gezici kuş, kaplan, timsah, buğday başı, terazi, akrep, yaycık (yay), oğlan, armağan, balık*. Demek ki balık kışın son ayı, kuzu baharın

		"ḳiş kitip bahār keldi" digen oḳumni şāirāne tilde "bėliḳ ḳuyruġ idin ḳozi burniġ a" dep kināye sen'iti bilen ipādiligen.	başlangıç ayı. Şair burada "kış gidip bahar geldi" sözünü şairane dilde "balık kuyruğundan kuzu burnuna" biçiminde kinayeli olarak ifade etmiştir.
28	**yipün** (Ḳ. U)	Toḳ ḳizil reñ.	Koyu kırmızı renk.
29	**ḳil** (Ḳ. U)	Bir ḫil ḳuş, "ḳil ḳuyruḳ" depmu atilidu.	Bir çeşit kuş, "kılkuyruk" diye de söylenir.
30	**kökiş** (Ḳ. U)	Bir ḫil ḳuş.	Bir çeşit kuş.
31	**ḳatḳara-** (Ḳ. U)	Ḳaḳaḫlimaḳ.	Kahkaha atmak.
32		Ḳara ḳuçḳaç uçluḳ tumşuġ i bilen sayridi, dimekçi.	Küçük karakuş sivri gagasıyla öttü, demektir.
33	**sūri ebrī** (E)	Dāvūt peyġ emberniñ muḳām bilen oḳuġ an Zabūr sūriliri.	Davut peygamberin makamla okuduğu Zebur sureleri.
34	**as** (Ḳ. U)	Sevser.	(zool.) Kakım, as.
35	**muin** (E)	Tüvrük, hāmi, tayanç.	Direk, arka, dayanak.
36	**ürek** (Ḳ. U)	Çulvur.	Dizgin.
37	**rāyi hindi**	Bir ḫil ḳuşniñ nāmi.	Bir tür kuş adı.
38	**ḳeyserī**	Bir ḫil ḳuşniñ nāmi.	Bir tür kuş adı.
39	**armiġan** (Ḳ. U)	Hediye, soġ at.	Hediye, armağan.
40		Ḳiyāmetkiçe dimekçi. Çünki ḳiyāmet boḽ anda yer mistek ḳip-ḳizil bolup gemiye ünmesmiş.	Kıyamete dek demektir. Çünkü kıyamet koptuğunda yeryüzü bakır gibi kıpkızıl olup, gemiye binmezmiş.
41	**loḳman yili**	Loḳmandek uzun ömür körsün, dimekçi.	Lokman gibi uzun ömür görsün, demektir.
42	**yezek** (Ḳ. U)	Ḫeverçi, çarliġ uçi.	Haberci, gözlemci.
43	**sekentir** (Ḳ. U)	Zühel (satürn) yultuzi.	Zühal (Satürn) yıldızı.
44	**oñay** (Ḳ. U)	Müştiri (yupitir) yultuzi.	Müşteri (Jüpiter) yıldızı.
45	**kürüd** (Ḳ. U)	Mėriḫ (mars) yultuzi.	Merih (Mars) yıldızı.
46	**sevit** (Ḳ. U)	Zohra, çolpan (vėnėra) yultuzi.	Zühre, Çoban (Venüs) yıldızı.
47	**arzu** (Ḳ. U)	Atarut (mėrküri)	Utarit (Merkür)

		yultuzi.	yıldızı.
48	**yalçiḳ** (Ḳ. U)	Ay.	Ay.
49		Hemel, sevr, cevzā : bahār burci; esed, seretan, sünbül: yaz burci; ḳevs, mizān, eḳrep: küz burci; cedi, delve, hüt: ḳiş burci.	Hemel, sevr, cevzā : bahar burcu; esed, seretan, sünbül: yaz burcu; ḳevs, mizān, eḳrep: güz burcu; cedi, delve, hüt: kış burcu.
50	**ilig** (Ḳ. U)	Ḳol.	El.
51	**yaz-** (Ḳ. U)	Yeş- (buyeḳ pėl)	Açmak (burada fiil).
52	**pasāhet** (E)	Rūşenlik, sen'etlik.	Aydınlık, sanatlık.
53	**yalñuḳ yaki yalañuḳ**	Ḳedimḳi Uyġ urçide "adem" dimektür. Bu söz "yėñil-" (yėñilmaḳ) sözidin ėliŋġ açḳa, adem yėñilġ aḳ, yeni ėzip, yėñilip turidiġ an nerse, dimekçi.	Eski Uygurcada "insan" demektir. Bu ifade yanıl- (yanılmak) sözünden alındığından, yanılan insan, yani azıp yanılan kimse demektir.
54	**ezir** (E)	Bu yerde nādir, yeni az tėpildiġ an digen menide.	Burada "nadir", yani "az bulunan" anlamında.
55	**indi (inmek)** (Ḳ. U)	Çüşti (çüşmek).	İndi (inmek).
56	**ezgülük** (Ḳ. U)	Yaḫşiliḳ.	İyilik.
57	**zahhāk**	İranniñ "Pişdādiyān" sülālisidin zālim şāh ismi.	İran'ın "Pişdadiyan" sülalesinden zalim bir şah ismi.
58	**Peridun**	İranniñ "Pişdādiyān" sülālisidin ādil şāh ismi.	İran'ın "Pişdadiyan" sülalesinden adil bir şah ismi.
59	**tura** (Ḳ. U)	Ḳuŋġ an**,** ḳel'e. Bu söz hāzirmu Ḳumul şiviside "tur" şeklide işlitilidu.	Kuran "*kurucu*", kale. Bu söz şimdilerde Kumul şivesinde "tur" şeklinde kullanılmaktadır.
60	**ülüg** (Ḳ. U)	Ülüş, nesibe, hesse.	Pay, nasip, hisse.
61	**toña alp er** (Ḳ. U)	Ḳehriman er, yigit.	Kahraman er, yiğit.
62	**Nūşin ravān (Nūşirevān)**	Milādi 6. esirde yaşiġ an ve adālet bilen tonulġ an İran şāhi.	Miladi 6. asırda yaşayan ve adaletiyle tanınan bir İran şahı.
63		İslām eḳidisi boyiçe, kiçik balilar yette yaşḳa tolmiġ içe,	İslam inancına göre küçük çocuklar yedi yaşını

		ularniñ ḳilmişi periştiler teripidin ḳelemge ilinmas imiş. Bu misrā şuniñdin işārettür.	doldurmadıkları sürece onların yaptıkları, melekler tarafından yazılmazmış. Bu mısra şuna işarettir.
64	**kimiya** (E)	Ḳedimḳi kişiler maddilarni arilaşturup misni altuŋġa aylanduruş mümkin dep oyliġan ve bu sahediki ilimni "kimiya" dep atiġan.	Eski insanlar maddeleri arılaştırarak bakırı altına dönüştürmenin mümkün olduğunu düşünmüş ve bu sahadaki ilmi kimya diye adlandırmışlar.
65	**eş** (Ḳ. U)	Yoldaş, hemrā.	Yoldaş, yol arkadaşı.
66	**yavuz** (Ḳ. U)	Yaman, vehişi.	Kötü, vahşi.
67	**ḳoġu** (Ḳ. U)	Aḳḳu.	Kuğu.
68	**hebip** (E)	Süyümlük, dost. Bu yerde Muhemmet Peyġemberni (s.a.v) dimekçi.	Sevimli, dost. Burada Muhammet Peygamberi (s.a.v) kastetmektedir.
69		Bu pėil ḳedimḳi Uyġurçide "suçul-" (suçulmaḳ), yeni salmaḳ, yeşmek (kiyim-kiçekni) meniside bolup, hāzir Ḳumul şiviside "çuçul-" (çuçulmaḳ) şeklide saḳlinip ḳalġan.	Bu fiil Eski Uygurcada "suçul-" (suçulmaḳ), yani salmak, çözmek (giysiyi) anlamında olup, günümüz Kumul şivesinde "çuçul-" (çuçulmaḳ) şeklinde korunmuştur.
70	**oñay** (Ḳ. U)	Mülāyim, siliḳ, yumşaḳ.	Mülayim, düzgün, yumuşak.
71	**ḳut** (Ḳ. U)	Beẖt-devlet, saādet; mübārek.	Baht-zenginlik, mutluluk; mübarek.
72	**itindi itik** (Ḳ. U)	Bėrişḳa teyyārlandi, dimekçi.	Gitmeye hazırlandı, demektir.
73	**içinsün**	Bu yerde ẖeyr-ihsān ḳilsun meniside.	Burada hayır-güzellik yapsın anlamında.
74	**mun** (Ḳ. U)	Ḳusur, kemçilik.	Kusur, eksiklik.
75	**erdem** (Ḳ. U)	Pezilet.	Fazilet.
76	**tüzün** (Ḳ. U)	Tüzük, yaẖşı, isil.	Sağlam, iyi, temel.
77	**ḳur** (Ḳ. U)	Kemer, belvaġ.	Kemer, kuşak.
78	**ḳiz** (Ḳ. U)	(1) Ḳis, kem; (2) ḳiz (ḳiz bala).	(1) Kıt, az; (2) Kız (kız çocuğu)
79	**tapuġ** (Ḳ. U)	Ḫizmet.	Hizmet.

80	**şaşmaḳ**	Aldirimaḳ, aldirañġ uluḳ ḳilmaḳ.	Acele etmek, acelecilik etmek.
81	**tañlidim** (Ḳ. U)	Tañ ḳaldim, heyrān ḳaldim.	Şaşırdım, hayran kaldım.
82	**ḳozi** (Ḳ. U)	Amraḳ, süyümlük digen meniliride.	Hoş, sevimli anlamlarında.
83	**baġ**	Birer nersini baġ laydiġ an baġ .	Nesneleri birbirine bağlayan bağ.
84		Ḳedimḳi müneccimler kişilerniñ teliyini yultuzlarġ a ḳarap ayritti. Ularniñ ḳaraşiçe, ay beḫt-saādet yultuzi ḳatarġ a kiretti. Şāir bu biyitte ene şu pikirni ėyitmaḳçi.	Eski müneccimler kişilerin talihlerini yıldızlara bakıp bilirlerdi. Onlara göre ay; baht-mutluluk yıldızı grubuna girerdi. Şair bu beyitte işte şu düşünceyi dile getirmektedir.
85	**münḳelip** (E)	Yötkilip, aylinip turġ uçi, turaḳsiz.	Yer değiştirip, dönüp duran, kararsız.
86	**uraġun**	Hindistandin çiḳidiġ an bir ḫil aççiḳ (zeherlik) ösümlük.	Hindistan'da yetişen bir çeşit acı (zehirli) bitki.
87	**ḳurum** (Ḳ. U)	Ḳuram taş.	İs, taş.
88	**sābit** (E)	Turġ un, ḳimirlimas.	Durgun, kımıldamaz.
89	**küçün** (Ḳ. U)	Küçünüp.	Zorlanıp.
90	**ila atliġi**	İli (vilāyiti)'de at çiḳarġ an meşhūr şeḫs, dimekçi.	İlinde (vilayetinde) ün kazanan meşhur şahıs, demektir.
91	**ḳutun** (Ḳ. U)	Beḫtlik.	Talihli.
92	**aġi** (Ḳ. U)	Altun ve kümüş ḳoşup işlengen bir ḫil yipek reḫt; ḳimmetlik māllar bilen tolġ an ġ ezne.	Altın ve gümüşle işlenen bir tür ipek kumaş; kıymetli mallar ile dolan hazne.
93	**çüz (ḫenzüçe)**	Çüñgodin çiḳidiġ an bir ḫil reñdār tavar.	Çinkodan yapılan bir tür renkli tava.
94	**ög** (Ḳ. U)	Eḳil, idrāk.	Akıl, idrak.
95	**acun** (Ḳ. U)	Dünyā, cahān.	Dünya, cihan.
96	**yay** (Ḳ. U)	Yaz (pesil).	Yaz (mevsim).
97	**teryāk** (E)	Zeherni ḳayturuş dorsi.	Zehri geri çıkaran ilaç.
98	**şelise** (E)	Bir ḫil dora, yeni mumiya.	Bir tür ilaç, yani mumya.
99	**matridus**	Bir türlük dora.	Bir tür ilaç.

	(Sanskiritçe)		
100	**batiḳ**	Çoñḳurluḳ, öy yer.	Derinlik, ev-yer.
101	**tatiḳ** (Ḳ. U)	Tatliḳ, lezzet.	Tatlı, lezzet.
102	**pida** (E)	Bu yerde "pidiye", yeni bedel meniside.	Burada "fidye", yani bedel anlamında.
103	**yürüglük**	Yürüp turġ an, mėñip turġ an.	Yürüyen, giden.
104	**ot-em** (Ḳ. U)	Dora-davā.	İlaç-deva.
105	**yava**	Bu yerde beñvaş meniside.	Burada disiplinsiz anlamında.
106	**iz** (E)	İzzet.	İzzet.
107	**mun** (Ḳ. U)	Bu yerde desmāye meniside.	Burada sermaye anlamında.
108	**yarin** (Ḳ. U)	Tañna, āḫiret.	Yarın, ahiret.
109	**neñ** (Ḳ. U)	Nesre, māl-mülük.	Eşya, mal-mülk.
110	**ḳonum** (Ḳ. U)	Eslide yurt yaki ḳonalġ u meniside, bu yerde şāir "meḫlūḳāt" meniside işlekten.	Aslında yurt ya da konak anlamında, burada şair "mahlûkat" anlamında kullanmıştır.
111	**tüşün** (Ḳ. U)	Ḳonalġ u, çüşkün, öteñ.	Yolcu, mahzun, gelip geçen.
112	**saḳin-** (Ḳ. U)	Saḳlanmaḳ, huşyār bolmaḳ.	Korunmak, uyanık olmak.
113	**üküş** (Ḳ. U)	Tola, köp, ciḳ.	Çok.
114	**alvun** (Ḳumul şivisi)	Serāp, vilvil, ėzitḳu.	Serap, şeytan, baştan çıkaran.
115	**öksüz** (Ḳ. U)	Başpanasiz.	Sığınaksız.
116	**turuḳ** (Ḳ. U)	Orun, turar cay.	Yer, durulan yer.
117	**tölüm** (Ḳ. U)	Ḳural-yaraḳ.	Araç-gereç.
118	**titik**	Bu yerde ālim meniside.	Burada âlim anlamında.
119	**asiġ** (Ḳ. U)	Paydā, menpeet.	Fayda, menfaat.
120	**mümtāz** (Ḳ. U)	Tallanġ an, ḫil.	Seçkin, tür.
121	**uni**	"Ögdülmüşni" dimekçi.	Ögdülmüş'ü kastetmekte.
122	**yaġma**	Türkī ḳebililerniñ biri.	Türk kabilelerinden biri.
123	**yuluġ** (Ḳ. U)	Pidā.	Feda.
124	**toġi**	Tuman, tozañ.	Duman, toz.
125	**ata** (E)	Bėrilgen, ėhsān ḳilinġ an.	Verilen, bağışlanan.
126	**er buzi** (Ḳ. U)	Erlerniñ ereni, cesuri; sėriye yilvizi.	Yiğitlerin yiğidi, cesuru; Seriye yıldızı.

127	**savāb** (E)	Bu yerde toġ ra, del digen menide.	Burada doğru, uygun anlamında.
128		"l" herpi Erepçide "lam" dep oḳulidu. Şāir bu yerde köna imla ḳāidisi boyiçe "bilik" sözиniñ "bilk" şeklide , "beg" sözиniñ "bek" şeklide yėzilişini nezerde tutup, "bilk" sözidin "l" ketse "bik" ḳalidu, yeni "beg" ėti bilim bilen baġ liḳtur, begler bilimlik boluş lāzim, dimekçi.	"l" harfi Arapçada "lam" diye okunur. Şair burada doğru imla kuralı açısından "bilik" sözünün "bilk" şeklinde, "beg" sözünün "bek" şeklinde yazılışını göz önünde tutup, "bilk" sözünden "l" çıkarılsa "bik" kalır, yani "beg" adı ile bilim arasında bağ vardır, beyler bilgili olmalıdır, demektedir.
129	**Ötüken**	Kök Türklerniñ Orḫun vadisidiki muḳeddes ana vetini.	Göktürklerin Orhun vadisindeki mukaddes vatanı.
130		Şāir bu ikki biyitte şėriyettiki tuyuḳ sen'itidin ustuluḳ bilen paydilanġ an. Çünki ḳedimḳi Uyġ urçide "ög" sözi birinçi eḳil-idrāk; ikkinçi maḫtaş-medhiyileş; üçinçi çoñ digen menilerde işletiletti.	Şair bu iki beyitte şiirde görülen tuyuğ sanatından ustalıkla faydalanmıştır. Çünkü eski Uygurcada "ög" sözü 1) akıl-idrak, 2) övme-yüceltme, 3) büyük anlamlarında kullanılırdı.
131	**öge** (Ḳ. U)	Āḳil; müşāvir.	Bilge; danışman.
132	**genc** (P)	Ġezne, bayliḳ.	Hazine, zenginlik.
133	**bodun** (Ḳ. U)	Ḫelḳ.	Halk.
134	**yazuḳ** (Ḳ. U)	Günā.	Günah.
135		İslām dīni ėtiḳādi boyiçe, Ḫüdā ālemni yaritiştin ilgiri bir taḫta bilen ḳelemni yaritip, hemme işni hisāplap, hiliḳi ḳelem bilen taḫtiġ a yazġ an ve davamliḳ yazidu. Bu taḫta levhi mehfūz (saḳliġ uçi taḫta) diyilidu. Şāir bu biyitte şuni	İslam inancına göre, Allah dünyayı yaratmadan önce bir tahta ve kalem yaratmış, bütün işleri hesaplamış, söz konusu kalem ile tahtaya yazmış ve sürekli de yazmaktadır. Bu tahtaya levh-i mahfuz (saklayıcı

		dimekçi.	tahta) denir. Şair bu beyitte şunu demektedir.
136	**ḳonuḳ (ḳonaḳ)** (Ḳ. U)	Ḳonuçi, mėhmān.	Konuk, misafir.
137	**tutġaḳ** (Ḳ. U)	Düşmenniñ aldinḳi ḳismi.	Düşmanın ön kısmı.
138	**yurtuġ** (Ḳ. U)	Muhāpizetçi ḳisim.	Koruyucu kısım.
139	**til**	Ḫever; esir meniside.	Haber; esir anlamında.
140	**ḳivçaḳ** (Ḳ. U)	İçi boş, kāvāk.	İçi boş, kavak.
141	**neñ** (Ḳ. U)	Nesre.	Nesne.
142	**çevgen** (Ḳ. U)	Atliḳ oynilidiġ an top oyuni.	Atla oynanan top oyunu.
143	**nücüm** (E)	Yultuzlar toġrisidiki ilim.	Yıldızlarla ilgili bilim dalı.
144	**kök ayuḳ**	Türkmen çoñliriġa bėrilgen ünvān.	Türkmen büyüklerine verilen unvan.
145	**itik** (Ḳ. U)	Ḳilişḳa tėgişlik iş.	Yapmaya değer iş.
146	**hendise** (E)	Gėomėtiriye.	Geometri.
147	**tadu** (Ḳ. U)	Bu yerde tebiet, micez, zāt meniside.	Burada tabiat, karakter, şahıs anlamında.
148	**indişçi** (Ḳ. U)	İçimlik bėşi, yeni içimlik işlirini başḳuruġ uçi, şarāpdār.	İçkici başı, yani içme işlerini yöneten kişi, şarap sorumlusu.
149	**ögüz** (Ḳ. U)	Deryā.	Deniz.
150	**ögüp** (Ḳ. U)	Maḫtap.	Övüp.
151	**pāni** (E)	Ötüp kėtidiġan dünyā, dimekçi.	Geçip giden dünya, demektir.
152		Dünyā işliridin köñlini üzdi, dimekçi.	Dünya işlerinden gönlünü çekti, demektir.
153	**aġi** (Ḳ. U)	Sėḫi, mert.	Sahi, mert.
154	**oti** (Ḳ. U)	Dorisi.	İlacı.
155	**kent** (Ḳ. U)	Şeher, yurt.	Şehir, yurt.
156	**macāz**	Mėtafora, sözniñ köçme menide işlitilişi. Bu yerde "esli özi emes" dimekçi.	Mecaz, kelimenin başka anlamda kullanılışı. Burada "aslı-özü değil" demektir.
157	**ḳara zeñgi**	Hebeşlerniñ yüzidek ḳara āsmān, dimekçi.	Habeşlilerin yüzü gibi kara gökyüzü, demektir.

158	**üstem** (Ḳ. U)	Altun-kümüştin işlengen iger-cabduḳ.	Altın ve gümüşten yapılan eyer takımı.
159	**çigil**	Türkī ḳebililerniñ biri.	Türk boylarından biri.
160		Ādem atini dimekçi.	Âdem adını demektedir.
161	**abdāl** (E)	Teriḳet ehli, derviş.	Tarikat ehli, derviş.
162	**aġ** (Ḳ. U)	Tor.	Ağ.
163		Dėñiz yaki tuzluḳ köl suliridek dimekçi.	Deniz veya tuzlu göl suları gibi demektedir.
164	**tüzüm** (Ḳ. U)	İsil tebietligim.	Asıl huyum.
165	**köçütçi** (Ḳ. U)	Köçtürgüçi, köçürüp mañġ uçi.	Göçtüren, göçürüp yürüten.
166	**sita** (Ḳ. U)	Bu yerde nur neyzisi meniside işlitilgen. Şāir künniñ özini ḳalḳanġ a, uniñ çėçilip çiḳḳan nurini neyzige oḫşitidu.	Burada ışık mızrağı anlamında kullanılmıştır. Şair günün özünü kalkana, açılıp ortaya çıkan ışığını mızrağa benzetmektedir.
167	**erdeni**	(Sanskiritçe) Ünçe; gevher.	(Sanskritçe) İnci; cevher.
168	**İnanç Beg** (Ḳ. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
169	**Çaġri Beg** (Ḳ. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
170	**Tėgin Beg** (Ḳ. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
171	**Çavli Beg** (Ḳ. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
172	**yabġu** (Ḳ. U)	Ḫelḳ içidin çiḳip, ḫaḳandin ikki derice töven turidiġ anlarġ a bėrilidiġ an ünvān.	Halkın içinden çıkıp, hakandan iki derece altta duranlara verilen unvan.
173	**yuġruş** (Ḳ. U)	Mensep nāmi.	Rütbe adı.
174	**ḫeyl** (E)	Bir top leşker.	Bir grup asker.
175	**on otaġ** (Ḳ. U)	On çadir başliḳliġ i.	On çadır başkanlığı.
176	**siġurçuḳ**	Bir ḫil ḳuş nāmi.	Bir tür kuş adı.
177	**ḳaḳ**	Ġazniñ bir ḫili.	Gazın bir çeşidi.
178	**yuġaḳ**	Ġazniñ bir ḫili.	Gazın bir çeşidi.
179	**ḳiya yañḳusi** (Ḳ. U)	Āvāzniñ taḳḳa uruluşidin çiḳidiġ an eks, sadā.	Sesin dağa çarpmasıyla çıkan aks, seda.
180		İslām şeriitide	İslam şeriatında bir

		birevniñ ġ eyvitini ḳiliş uniñ göşini yiyiş bilen teñ diyilidu. Şāir bu yerde kişiniñ ġ eyvitini ḳilma, dimekçi.	kimsenin gıybetini yapmak onun etini yemeye denk olarak bilinir. Şair burada kimsenin gıybetini yapma, demektedir.
181	**tez'if**	İkki ḳatlaş, ḳatlima.	İkiye katlama, katlayış.
182	**tensif** (E)	Kėmeytiş, ėliş.	Azaltış, alış.
183	**cezir** (E)	Yiltiz tėpiş.	Kök-soy.
184	**cem-i tefrīḳ** (E)	Ḳoşuş-ayriş.	Toplama-ayırma.
185	**misāhet** (E)	Yer meydani.	Alan, meydan.
186	**Oḳlidis**	Ḳedimḳi Yunan hėkimliridin biri.	Eski Yunan hekimlerinden biri.
187	**tėgin** (Ḳ. U)	Şāhzāde.	Şehzade.
188		Bu misrādin meḳset tiliñni yiġ dimekçi.	Bu mısradan amaç, dilini tut demektir.
189	**fuḳa**	Bir türlük şarāb.	Bir tür şarap.
190	**bügü** (Ḳ. U)	Dāna, hėkim.	Bilge, hekim.
191		Şeddātni dimekçi.	Şeddad'ı kastetmektedir.
192		Nemrutni dimekçi.	Nemrut'u kastetmektedir.
193		Fir'unni dimekçi.	Firavun'u kastetmektedir.
194		Ḳārunni dimekçi.	Karun'u kastetmektedir.
195		İskender Zülḳerneynni dimekçi.	İskender Zülkarneyn'i kastetmektedir.
196		Musā Peyġ emberni dimekçi.	Musa Peygamberi kastetmektedir.
197		Süleymān Peyġ emberni dimekçi.	Süleyman Peygamberi kastetmektedir.
198		Eysā Peyġ emberni dimekçi.	İsa Peygamberi kastetmektedir.
199		Muhemmet Peyġ emberni (s.a.v) dimekçi.	Muhammet Peygamberi (s.a.v) kastetmektedir.
200	**ili erkini**	İli rayonniñ çoñi, yurt başliġ i.	İlin-bölgenin büyüğü, yurdun başı.
201	**otun** (Ḳ. U)	Küstāḫ, ehmiyetsiz.	Edepsiz, önemsiz.
202	**tüzüm** (Ḳ. U)	Pāk ḳelblik kişim.	Temiz kalpli adamım.
203	**çayan**	(eḳreb) Yultuz nāmi.	(akrep) Yıldız adı.
204	**böke yaki**	Ḳehriman, cesur,	Kahraman, cesur,

	büge (Ḳ. U)	batur.	yiğit.
205	**şer** (E)	Yamanliḳ.	Kötülük.
206	**soġun** (Ḳ. U)	Taġ tėkisi.	Dağ tekesi.
207	**heşem** (E)	Seltenet daġ duġ iliri.	Saltanat şenlikleri.
208	**üni**	Şöhriti.	Şöhreti.
209	**yira** (Ḳ. U)	Yiraḳlaş (buyruḳ pėil).	Uzaklaş (emir fiili).
210		Bu cāyda Nemrut veḳesige işāret ḳilidu.	Burada Nemrut olayına işaret etmektedir.
211	**terep** (E)	Ḫoşalliḳ, neş'e, hozur.	Sevinç, neşe, huzur.
212	**me'yüp** (E)	Ḳusurluḳ, eyiplik.	Kusurlu, ayıplı.
213	**ḳesep** (E)	Hindistān şāyisi.	Hindistan ipeği.
214	**tüzi rūmi** (E)	Rūm (Vizantiye) kimḫapliri.	Rum (Vizantiye) paltoları.
215	**kevel tazi** (P)	Yügrük Erep ėti.	Rahvan Arap atı.
216	**böktel** (Ḳ. U)	Bir ḫil çirayliḳ at.	Bir tür güzel at.
217	**arġun** (Ḳ. U)	Yava at bilen nesillengen arġ imaḳ.	Yabani at ile çoğalan soylu bir at türü.
218	**tėtir** (Ḳ. U)	Hiñgāñ, çişi töge.	Dişini gösteren, dişi deve.
219	**ḳotuz** (Ḳ. U)	Ḳotaz.	(zool.) Yak, Tibet öküzü.
220	**ivin** (Ḳ. U)	Kiyikniñ bir ḫili.	Geyiğin bir türü.
221	**ḳurday, yoġay, toy, yügdik, todliç, ḳaḳ** (Ḳ. U)	Ḳuşlarniñ nāmi.	Kuş adları.
222	**ḫulḳi turi** (Ḳ. U)	Ḳiliġ i soġ aḳ, tėtiḳsiz.	Tavrı soğuk, tatsız.
223	**ayār** (E)	Altun-kümüş pulniñ sapliġ i.	Altın, gümüş ve paranın değeri.
224	**öçün**	Öçlük.	Düşmanlık.
225	**ḳaraḳuş**	Müştiri (yupitir) yultuzini dimekçi.	Müşteri (Jüpiter) yıldızını kastetmektedir.
226	**yildiriṅḳ, ayġir, irintir** (Ḳ. U)	Yultuz nāmliri.	Yıldız adları.
227	**mezāmīr** (E)	Sūre ebri.	Zebur sureleri.
228	**sart**	Bu yerde sevdiger meniside.	Burada sevdalı anlamında.
229	**yanutluḳ kişi** (Ḳ. U)	Yaḫşiliḳḳa yaḫşiliḳ yanduġ uçi kişi.	İyiliğe iyilikle karşılık veren kişi.

230	**tazi tayi**	Nesillik Erep ėti.	Cins Arap atı.
231	**ün çoġi** (Ḳ. U)	Ġevġ ā ḳilmaḳ.	Kavga etmek.
232	**tañuḳ** (Ḳ. U)	Zülüm, ėziş-ėziliş.	Zulüm, ezme-ezilme.
233	**bulġanuḳ** (Ḳ. U)	Ḳalaymiḳançiliḳ, isyān, topilañ.	Kargaşa, isyan, ayaklanma.
234	**kürküm ögit**	Ügütülġ an (küküm talḳan ḳilinġ an) nerseler.	Öğütülen (toz-duman edilen) nesneler.
235	**etçi** (Ḳ. U)	Māl soyġ uçi yaki göş satḳuçi, ḳassāp. Bu yerde "Ezrāil" dimekçi.	Hayvan kesen veya et satan kimse, kasap. Burada "Azrail" anlamında.
236	**otun** (Ḳ. U)	Cāhil, küstāḫ, pes, rezīl.	Cahil, terbiyesiz, alçak, rezil.
237	**yuluġ** (Ḳ. U)	Fidiye, yeni dinī ėtiḳāt boyiçe, günālarniñ kāpāriti üçün birer nersini ḳurbān ḳilmaḳ.	Fidye, yani dini inanca göre günahların kefareti için birer nesneyi kurban etmek.
238	**begi** (Ḳ. U)	Müstehkem, saġ lam, bek, puḫta (kişi).	Sıkı, sağlam, berk, esaslı (kişi).
239	**ẏul** (Ḳ. U)	Bulaḳ.	Pınar.
240	**ḳaraḳuş**	Müştiri (yupitir) yultuzidin kināye.	Müşteri (Jüpiter) yıldızından kinaye.
241	**yitiken**	Çoñ ėyiḳ yaki yette ḳaraḳçi yultuzi.	Büyükayı veya yedi haydut yıldızı.
242	**ẏildiriḳ**	Çoñ pisā yultuzi.	Büyük Pisa yıldızı.
243	**ayġir**	Sirios yultuzi.	Sirius yıldızı.
244	**ėrentir**	Müştiri yultuzi.	Müşteri yıldızı.
245	**virdin** (E)	Belgilik çaġ larda oḳulidiġ an bir ḫil duā.	Belli zamanlarda okunan bir tür dua.
246	**amul** (Ḳ. U)	Temkin, vezmin, ėġ ir-bėsiḳ.	Temkin, ağır, temkinli.
247	**ẏanut** (Ḳ. U)	Cavāb.	Cevap.
248	**ḳumaru** (Ḳ. U)	Vesiyet, nesihet, mirās, bu yerde Odġ urmişniñ ḫizmetçisi meniside.	Vasiyet, nasihat, miras, burada Odgurmuş'un hizmetçisi anlamında.
249	**ögkidek** (Ḳ. U)	Maḫtiġ udek.	Övünmüş gibi.
250	**saran** (Ḳ. U)	Piḫsiḳ.	Cimri.
251	**emir-mer'up** (E)	Yaḫşiliḳḳa buyrumaḳ.	İyiliğe çağırmak.
252	**teñrilik**	Ḫudāgüy.	Tanrılık.
253	**ḳilma üç**	Üçinçi bir yolni	Üçüncü bir yolu

		izdep yürme dimekçi.	izleyip yürüme demektir.
254	**ḳuluġ** (Ḳ. U)	Ḳulni yeni bendini dimekçi.	Kulu, yani bendeyi kastetmektedir.
255	**ġopur** (E)	Epu ḳilġ uçi.	Affedici.
256	**pelid** (P)	Paskina nesre.	Kirli, çamurlu nesne.
257	**iditim** (Ḳ. U)	Ötküzüvettim.	Geçiriverdim.
258	**ḳaçittim** (Ḳ. U)	Ḳaçuruvettim.	Kaçırıverdim.
259	**ayittim** (Ḳ. U)	Soridim, soraşturdum.	Sordum, soruşturdum.
260	**kürettim** (Ḳ. U)	Ḳoldin çiḳirivettim.	Elden çıkarıverdim.
261	**kisrā**	İran şāhliriniñ ünvāni.	İran şahlarının unvanı.
262	**ḳeyser**	Rūm şāhliriniñ ünvāni.	Rum şahlarının unvanı.
263	**heyder**	Hezriti Ėliniñ leḳimi.	Hazreti Ali'nin lakabı.
264	**basittim** (Ḳ. U)	Basturdum.	Bastırdım.
265	**soġun**	Taġ öçkisi.	Dağ keçisi.
266	**ura**	Retlep.	Düzenleyip.
267	**yora**	Yorutup, izāhlap.	Aydınlatıp, izah edip.
268		Hicriye töt[5] yüz atmiş ikkinçi yili.	Hicri dört yüz altmış ikinci yıl.
269	**cān süre** (Ḳ. U)	Cān bilen tirişip.	Canla başla çabalayıp.
270	**arḳara** (Ḳ. U)	Arḳida.	Arkada.
271	**odġura** (Ḳ. U)	Oyġ itip.	Uyandırıp.
272	**turġura** (Ḳ. U)	Behrimen ḳilip.	Kazançlı kılıp.
273	**ertüre**	Ulaşturup.	Ulaştırıp.

Sonuç

1984 yılında Sincan Uygur özerk bölgesinde Milletler Neşriyatı'nca basılan Kutadgu Bilig'in Yeni Uygurca çevirisinin sonunda bulunan bu sözlükte "İzahatlar" başlığı altında 273 adet açıklama yer almaktadır. Bunlardan 244 tanesi için madde başı, yani açıklanacak kavram veya kelime kullanılmışken; 29 tanesi için madde başı kullanılmamış, üstelik herhangi bir dipnot da gösterilmemiştir.[6]

[5] Asıl metinde "töt" olarak geçmektedir.

[6] Madde başı kullanılmayanlar sırasıyla "*18,19, 22, 27, 32. 40, 49, 63, 69, 84, 128, 130, 135, 152, 160, 163, 180, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 210, 268*" numaralı açıklamalardır.

Bunun yanında, sözlükte çeşitli kısaltmalar kullanılarak bazı kelimelerin kökenine dair bilgiler verilmiştir. Bu kısaltmaların başında "Ḳ.U" (Kutadgu Bilig-Uygurca) gelmektedir. Diğer kısaltmalar ise "E" (Arapça) ve "P" (Farsça) şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca, bir yandan Sanskritçe[7] kökenli kelimeler için "Sanskiritçe" açıklaması verilirken bir yandan da bazı kelimelerin Kumul[8] şivesinde ne şekilde kullanıldıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak toplum ve devlet yaşamının düzgün gitmesine yarayacak bilgi ve öğütlerin yanı sıra erdem ve mutluluk kavramlarının işlendiği (Aksan, 2003: 40) Kutadgu Bilig'in çağdaş Türk lehçelerindeki çevirileri, özellikle de Yeni Uygurca çevirisi, gerek Türkiye Türkçesi gerekse diğer Türk lehçeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eserler "Türk dünyasının kültür münasebetlerini kuvvetlendiren ve onları birbirine bağlayan" (Kaşgarlı, 1998: XII) önemli dil yadigârlarıdır. "Türkiye'ye en uzakta bulunan Türk topluluklarından biri Uygurlardır; ama bu topluluk diliyle, diniyle, gelenek ve görenekleriyle Türkiye Türklerine öylesine yakındır ki, Türkiye Türklerinin yitirmeye başladığı bazı önemli özellikler Uygur Türklerinin hayatında hâlâ yaşamaktadır" (a.g.e., XI).

Çeviri Yazı İşaretleri:

ā : uzun a ünlüsü

ė : kapalı e ünlüsü

ġ : arka damak g sesi

ħ : hırıltılı h sesi

į : uzun i ünlüsü

ķ : arka damak k sesi

ñ : nazal n sesi

ū : uzun u ünlüsü

Kısaltmalar:

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

bk. : bakınız

çev. : çeviren

E : Arapça

Ḳ. : Kutadgu Bilig

[7] Sanskritçe kökenli kelimeler 99 ve 167. maddelerde yer almaktadır.

[8] Doğu Türkistan'ın doğu bölgesinde yer alan ve meşhur İpek Yolu'nu Doğu Türkistan üzerinden Batı Asya, Avrupa ve Güney Asya ülkelerine bağlayan Kumul, eskiden beri Türk dünyasının doğu kapısı olarak bilinmektedir. Bu bölge medeniyet tarihinde Batı ile Doğu ilişkilerinde çok önemli rol oynamıştır (bk. Emet, 162: 1997). *Kumul* kelimesinin etimolojisi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir; bunlardan biri kelimenin "*kamili, kemmul, künmuli*" gibi sözcüklerin fonetik değişiminden ortaya çıktığı yönündedir (a.g.m.,163). Başka bir kaynakta ise "Kumul" kelimesinin "kımıl" sözünden geldiği öne sürülmektedir (bk. Morgül, *27.11.2006* tarihli yazısı). Bilim adamları Ongi Yazıtı'nda geçen ve bazı harfleri tam olmayan bu yer adını çok değişik biçimlerde okumuşlardır: *kamuk / kamıl / komul* (bk. Aydın, 2012: 98). Sözlükte "Kumul" kelimesi 59, 69 ve 114. maddelerde geçmektedir.

P : Farsça

TDK : Türk Dil Kurumu

U : Uygurca

vd. : ve diğerleri

zool. : Zooloji

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan, Türkiye Türkçesinin Dünü-Bugünü-Yarını, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

ALKAYIŞ M. Fatih, Ziya Semediy'in Örük Gülligen Çağda Hikâyesinde Aktarma Meseleleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ARAT Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig I, Metin, TDK Yayınları, Ankara 1947.

ARAT Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig II, Tercüme, TDK Yayınları, Ankara 1985.

ARGUNŞAH Mustafa, YÜKSEKKAYA Gülden Sağol, TABAKLAR Özcan, Tarihî Türk Lehçeleri, Kesit Yayınları, İstanbul 2010.

AYDIN Erhan, Eski Türk Yer Adları (Eski Türk Yazıtlarına Göre), 1.baskı, Kömen Yayınları, Konya 2012.

BOZKURT Fuat, Türklerin Dili, 2.baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

BURAN Ahmet, ALKAYA Ercan, Çağdaş Türk Lehçeleri, 6.baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

DANKOFF Robert, Yûsuf Khâss Hâjib – Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turca-Islamic Mirror of Princes, Chicago and London: The University of Chicago Press 1983.

DEMİR Nurettin, YILMAZ Emine; Türk Dili El Kitabı, 1.baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.

DİLAÇAR Agop, Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yayınları, Ankara 1972.

EMET Erkin, "Türklerin Ana Yurtlarından Biri Kumul (Hami) ve Kumul Kelimesinin Etimolojisi Hakkında", Türk Dünyası 4, 162-165, 1997.

ERCİLASUN Ahmet Bican, Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

ERCİLASUN Ahmet Bican, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, 2.baskı, Ankara 1989.

GÜLENSOY Tuncer, Türkçe El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

KAŞGARLI Sultan Mahmut, Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

KOMİSYON, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

KOMİSYON, Kutadgu Bilig, Şincan Uygur Aptonom Rayonluk İçtimai Penler Akadimisi Milletler Edibiyati Tetkikat İnstitüti, Milletler Neşriyati, Urumçi 1984.

MORGÜL Mahiye, "Çin Uygur Şivesinde *Leylum Ley*", 27.11.2006 tarihli Mersin Tercüman Gazetesi (www.mersintercuman.com).

NECİP Emir Necipoviç (Rusçadan çev. İklil KURBAN), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1995.

ÖLMEZ Mehmet, "Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri", Türk Dilleri Araştırmaları, 14 (2004) :103-126.

ÖZTÜRK Rıdvan, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZTÜRK Rıdvan, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1994.

PARLATIR İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, 2.baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2009.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Ankara 2005.

EKLER

ئىزاھاتلار

[1] ئېلىك — (ق. ئۇ) ھوكۇمدار، پادىشا، خان، خاقان مەنىلىرىدە.
[2] سازا — (ئە) لايىق، مۇناسىپ.
[3] زۇلجەلال — (ئە) ئاللانىڭ بىر سۈپىتى.
[4] روزى — (ئە) رىزىق.
[5] قاموغ — (ق. ئۇ) ھەممە، پۈتۈن، بارچە.
[6] بەگ — (ق. ئۇ) ئەلنىڭ بېشى، خان، ھوكۇمدار.
[7] ئەنسۇل مەمالىك — (ئە) سەلتەنەت سىردىشى.
[8] كونى — (ق. ئۇ) توغرا، دۇرۇس، ھەق.
[9] بايات — (ق. ئۇ) خۇدا.
[10] قۇز ئوردۇ — بالاساغۇن شەھرىنىڭ بىرخىل ئاتىلىشى.
[11] خىلئەت — (ئە) بۇ يەردە "مۇكاپات" مەنىسىدە.
[12] يارلىقا — (ق. ئۇ) ئەپۇ قىل، كەچۈر.
[13] لىقا — (ئە) دىدار.
[14] ئىزىم — (ق. ئۇ) ئىگەم، تەڭرىم.
[15] پەنا — (ئە) يوقالماق، زاۋال تاپماق.
[16] ھەققۇلىيەقىن — (ئە) ئىنسانىنىڭ ئوز ۋۇجۇددىدا ئىسپاتلانغان ھەقىقەت.
[17] تانۇق — (ق. ئۇ) گۇۋا، شاھىت.
[18] ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە، خۇدانىڭ تۇرار جايى يوق، ئۇ ھەممە جايدا ھازىر، ھەممە جاي ئۇنىڭغا ئورۇن دېمەكچى.
[19] ئەقىل بىلەن ئويلىما، چۈنكى قانچە ئويلىساڭمۇ ماھىيىتىگە يېتەلمەيسەن، دېمەكچى.
[20] ساۋچى — (ق. ئۇ) ئەلچى، پەيغەمبەر. بۇمىسرادىن مەقسەت مۇھەممەت پەيغەمبەر ھەممىدىن كېيىن كېلىپ، بارلىق پەيغەمبەرلەرگە تامغا بولىدى، يەنى بىرەر ھوجىجەتنىڭ ئاخىرىغا تامغا بېسىلغاندىن كېيىن خەت يېزىلمىغىنىدەك، ئۇنىڭدىن كېيىن پەيغەمبەر كەلمەيدۇ، دېمەكچى.

[21] پارۆق — (ئە) هەق بىلەن ناهەقنى ئايرىشتا بەك ماهىر، ئادىل دىگەن مەنىدە بولۇپ، ئومەرگە بېرىلگەن لەقەم ئىدى.
[22] پەيغەمبەرنىڭ شەرىئىتىنى خەلقە چۈشەندۈردى، دىمەكچى.
[23] كوك — (ق. ئۆ) نېگىز، ئاساس، ئۆل.
[24] توت تادۇ — (ق. ئۆ) ئوت، سۇ، ھاۋا، تۈپراقتىن ئىبارەت توت زات ياكى ماددا.
[25] كاۋۇر — ( ) ئاق، خۇشپۇراق ۋە تەبىئى سوغاق بىر خىل دورا.
[26] ئېسىن — (ق. ئۆ) شامال.
[27] ئوتمۇشتىكى مۇنەججىملەر ئاسمانىنى 12 بۇرجقا بولگەن، بۇنىڭ ئەرەپچە ئاتىلىشى: ھەمەل، سەۋر، جەۋزا، ئەسەد، سۇنبۇل، سەرەتان، مىزان، ئەقرەپ، قەۋس، جەدى، دەلۋە، ھۇت؛ ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى: قوزا، ئۆي، قوش كېزەك، يولۋاس، تىماخ، بۇغداي بېشى، تارازا، چايان، ياچاق، ئوغلاق، سوغا، بېلىق. دىمەك بېلىق قىشىنىڭ ئاخىرقى ئېيى، قوزا باھارنىڭ باشلانغۇچ ئېيى. شائىر بۇ يەردە "قىش كېتىپ باھار كەلدى" دىگەن ئوقۇمنى شائىرانە تىلدا "بېلىق قۇيرۇغىدىن قوزى بۇرنىغا" دەپ كىنايە سەنئىتى بىلەن ئىپادىلىگەن.
[28] يېپۇن — (ق. ئۆ) توق قىزىل رەڭ.
[29] قىل — (ق. ئۆ) بىرخىل قۇش، "قىل قۇيرۇق" دەپمۇ ئاتىلىدۇ.
[30] كوكىش — (ق. ئۆ) بىرخىل قۇش.
[31] قاتقارا — (ق. ئۆ) قاقاخلىماق.
[32] قارا قۇچقاچ ئۇچلۇق تۇمشۇغى بىلەن سايرىدى، دىمەكچى.
[33] سورى ئەبرى — (ئە) داۋۇت پەيغەمبەرنىڭ مۇقام بىلەن ئوقۇغان زابۇر سۈرىلىرى.
[34] ئاس — (ق. ئۆ) سەۋسەر.
[35] مۇئىن — (ئە) ئۆۋرۈك، ھامى، تايانچ.
[36] ئورك — (ق. ئۆ) چۈلۈۋۈر.
[37] رايى ھىندى — بىرخىل قۇشنىڭ نامى.
[38] قەيسەرى — بىرخىل قۇشنىڭ نامى.
[39] ئارمىغان — (ق. ئۆ) ھەدىيە، سوغات.
[40] قىيامەتكىچە دىمەكچى. چۈنكى قىيامەت بولغاندا يەر مىستەك قىپ-قىزىل بولۇپ گىيا ئۇنمەسمىش.
[41] لوقمان يىلى — لوقماندەك ئۇزۇن ئومۇر كورسۇن، دىمەكچى.
[42] يەزەك — (ق. ئۆ) خەۋەرچى؛ چاپلىغۇچى.
[43] سەكەنتىر — (ق. ئۆ) زۇھەل (ساتۇرن). يۇلتۇزى.
[44] ئۇشاي — (ق. ئۆ) مۇشتىرى (يۇپىتىر) يۇلتۇزى.
[45] كۇرۇد — (ق. ئۆ) مېرىخ (مارس). يۇلتۇزى.
[46] سەۋىت — (ق. ئۆ) زوھرا، چولپان (ۋېنېرا). يۇلتۇزى.
[47] ئاتارۇد — (ق. ئۆ) ئاتارۇت (مېركۇرى). يۇلتۇزى.

[48] يالچق — (ق. ئۇ) ئاي.
[49] ھەمەل، سەۋر، جەۋزا — باھار بۇرجى؛ ئەسەد، سەرەتان، سۇنبۇل — ياز بۇرجى؛ قەۋس، مىزان، ئەقرەپ — كۆز بۇرجى؛ جەدى، دەلۋە، ھۇت — قىش بۇرجى.
[50] ئىلىگ — (ق. ئۇ) قول.
[51] ياز — (ق. ئۇ) يەش (بۇيەق پېل).
[52] پاساھەت — (ئە) روشەنلىك، سەنئەتلىك.
[53] يالكۇق ياكى يالاكۇق — قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "ئادەم" دېمەكتۇر. بۇ سوز "يېكسىل" (يېكىلماق) سوزىدىن ئېلىنغاچقا، ئادەم يېكىلغاق، يەنى ئېزىپ، يېكىلىپ تۇرىدىغان نەرسە، دېمەكچى.
[54] ئەزىز — (ئە) بۇ يەردە نادىر، يەنى ئاز تېپىلىدىغان دېگەن مەنىدە.
[55] ئىندى (ئىنمەك) — (ق. ئۇ) چۈشتى (چۈشمەك).
[56] ئەزگۈلۈك — (ق. ئۇ) ياخشىلىق.
[57] زاھاك — ئىراننىڭ "پېشدادىيان" سۇلالىسىدىن زالىم شاھ ئىسمى.
[58] پەرىدۇن — ئىراننىڭ "پېشدادىيان" سۇلالىسىدىن ئادىل شاھ ئىسمى.
[59] تۇرا — (ق، ئۇ) قورغان، قەلئە. بۇ سوز ھازىرمۇ قۇمۇل شۇۋىسىدە "تۇر" شەكلىدە ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، "پالگان تۇر"، "توۋەن تۇر" دېگەنگە ئوخشاشلار.
[60] ئۇلۇغ — (ق. ئۇ) ئۇلۇش، نەسەبە.ھەسەب.
[61] توڭا ئالپ ئەر — (ق. ئۇ) قەھرىمان ئەر ـ يىگىت.
[62] نوشىن راۋان — (نوشىروان) مىلادى 6 ـ ئەسىردە ياشىغان ۋە ئادالەت بىلەن تونۇلغان ئىران شاھى.
[63] ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە، كىچىك بالىلار يەتتە ياشقا تولمىغىچە، ئۇلارنىڭ قىلمىشى پەرىشتىلەر تەرىپىدىن قەلەمگە ئېلىنماس ئىمىش. بۇ مىسرا شۇنىڭدىن ئىشارەتتۇر.
[64] كىمىيا — (ئە) قەدىمقى كىشىلەر ماددىلارنى ئارىلاشتۇرۇپ مىسنى ئالتۇنغا ئايلاندۇرۇش مۇمكىن دەپ ئويلىغان ۋە بۇ ساھەدىكى ئىلمىنى "كىمىيا" دەپ ئاتىغان.
[65] ئەش — (ق. ئۇ) يولداش، ھەمرا.
[66] ياۋۇز — (ق. ئۇ) يامان، ۋەھشى.
[67] قوغۇ — (ق. ئۇ) ئاققۇ.
[68] ھەبىپ — (ئە) سويۇملۇك، دوست. بۇ يەردە مۇھەممەت پەيغەمبەرنى دېمەكچى.
[69] بۇ پېيل قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "سۇچۇل" (سۇچۇلماق)، يەنى سالماق، يەشمەك (كىيىم كېچەكنى) مەنىسىدە بولۇپ، ھازىر قۇمۇل شۇۋىسىدە "چۇچۇل" (چۇچۇلماق) شەكلىدە ساقلىنىپ قالغان.
[70] ئوڭاي — (ق. ئۇ) مۇلايىم، سىلىق، يۇمشاق.
[71] قۇت — (ق. ئۇ) بەخت ـ دەۋلەت، سائادەت؛ مۇبارەك.
[72] ئىتىندى ئىتىك — (ق. ئۇ) بېرىشقا تەييارلاندى. دېمەكچى
[73] ئېچىنىۇن — بۇ يەردە خەير ـ ئېھسان قىلىۇن مەنىسىدە.
[74] مۇن — (ق. ئۇ) قۇسۇر، كەمچىلىك.

[75] ئەردەم — (ق. ئۇ) پەزىلەت.
[76] تۇزۇن — (ق. ئۇ) تۇزۇك، ياخشى، ئىسىل.
[77] قۇر — (ق، ئۇ) كەمەر، بەلۋاغ.
[78] قىز — (ق،ئۇ) ① قىس، كەم؛ ② قىز (قىزبالا).
[79] تاپۇغ — (ق. ئۇ) خىزمەت.
[80] شاشماق — ئالدىراشماق، ئالدىراڭغۇلۇق قىلماق.
[81] تاڭلىدىم — (ق. ئۇ) تاڭ قالدىم، ھەيران قالدىم.
[82] قوزى — (ق. ئۇ) ئامراق، سۆيۈملۈك دېگەن مەنىلەردە.
[83] باغ — بىرەر نەرسىنى باغلايدىغان باغ.
[84] قەدىمقى مۇنەججىملەر كىشىلەرنىڭ تەلىيىنى يۇلتۇزلارغا قاراپ ئايرىيتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئاي بەخت ـ سائادەت يۇلتۇزى قاتارىغا كىرەتتى. شائىر بۇ بېيتتە ئەنە شۇ پىكرىنى ئىپادىلىگەن.
[85] مۇنقەلىپ — (ئە) يوتكىلىپ، ئايلىنىپ تۇرغۇچى، تۇراقسىز.
[86] ئۇراغۇن — ھىندىستاندىن چىقىدىغان بىرخىل ئاچچىق (زەھەرلىك) ئوسۇملۇك.
[87] قۇرۇم — (ق. ئۇ) قورام تاش.
[88] سابىت — (ئە) تۇرغۇن، قىمىرلىماس.
[89] كۆچۈن — (ق. ئۇ) كۆچۈنچۇپ.
[90] ئىلا ئاتلىغى — ئىلى (ۋىلايىتى)دە ئات چىقارغان مەشھۇر شەخس، دىمەكچى.
[91] قۇتۇن — (ق. ئۇ) بەختلىك.
[92] ئاغى — (ق. ئۇ) ئالتۇن ۋە كۈمۈش قوشۇپ ئىشلەنگەن بىرخىل يىپەك رەخت؛ قىممەتلىك ماللار بىلەن تولغان غەزنە.
[93] چۇز — (خەنزۇچە) جۇڭگودىن چىقىدىغان بىرخىل رەڭدار تاۋار.
[94] ئوگ — (ق. ئۇ) ئەقىل، ئىدراك.
[95] ئاجۇن — (ق. ئۇ) دۇنيا، جاھان.
[96] ياي — (ق. ئۇ) ياز (پەسىل).
[97] تەرياك — (ئە) زەھەرنى قايتۇرۇش دورىسى.
[98] شەلىسە — (ئە) بىرخىل دورا، يەنى مۇمىيا.
[99] ماتىرىدۇس — (سانسكىرىتچە) بىر تۇرلۇك دورا.
[100] باتىق — (ق. ئۇ) چوڭقۇرلۇق، ئوي يەر.
[101] تاتىق — (ق. ئۇ) تاتلىق، لەززەت.
[102] پىدا — (ئە) بۇ يەردە "پىدىيە" يەنى بەدەل مەنىسىدە.
[103] يۇرۇڭلۇك — يۇرۇپ تۇرغان، ھېگىپ تۇرغان.
[104] ئوت ـ ئەم — (ق. ئۇ) دورا ـ داۋا.
[105] ياۋا — بۇ يەردە بەگۈاش مەنىسىدە.
[106] ئىز — (ئە)ئىززەت.

[107] مۇن — (ق. ئۇ) بۇ يەردە دەسمايە مەنىسىدە.
[108] يارىن — (ق. ئۇ) تاڭنا، ئاخىرەت.
[109] نەڭ — (ق. ئۇ) نەرسە، مال ـ مۈلۈك.
[110] قونۇم — (ق. ئۇ) ئەسلىدە يۇرت ياكى قونالغۇ مەنىسىدە، بۇ يەردە شائىر "مەخلۇقات" مەنىسىدە ئىشلەتكەن.
[111] تۇشۇن — (ق. ئۇ) قونالغۇ، چۇشكۈن، ئوتەڭ.
[112] ساقىن — (ق. ئۇ) ساقلانماق، ھۇشيار بولماق.
[113] ئوكۈش — (ق. ئۇ) تولا، كوپ، جىق.
[114] ئالۇۋۇن — (قۇمۇل شۇسى) سەراپ، ۋىلۇيل، ئېزىنتقۇ.
[115] ئوكسۈز — (ق. ئۇ) باشپاناسىز.
[116] تۇرۇق — (ق، ئۇ) ئورۇن، تۇرار جاي.
[117] تولۇم — (ق. ئۇ) قورال ـ ياراق.
[118] تىتىك — بۇ يەردە ئالىم مەنىسىدە.
[119] ئاسىغ — (ق. ئۇ) پايدا، مەنپەئەت.
[120] مۇمتاز — (ق. ئۇ) تاللانغان، خىل.
[121] ئۇنى — ئوگدۈلمىشنى: دىمەكچى
[122] ياغما — تۇركى قەبىلىلەرنىڭ بىرى.
[123] يۇلۇغ — (ق. ئۇ) پىدا.
[124] توغى — تۇمان، توزاڭ.
[125] ئاتا — (ئە) بېرىلگەن، ئېھسان قىلىنغان.
[126] ئەر بۇزى — (ق. ئۇ) ئەرلەرنىڭ ئەرەنى، جەسۇرى؛ سېرىيە يىلۇنزى.
[127] ساۋاپ — (ئە) بۇ يەردە توغرا، دەل دېگەن مەنىدە.
[128] "ل" ھەرپى ئەرەپچىدە "لام" دەپ ئوقۇلىدۇ. شائىر بۇ يەردە كونا ئىملا قائىدىسى بويىچە "بىلىك" سوزىنىڭ "بلك" "شەكىلدە، بەگ" سوزىنىڭ "بك" شەكلىدە يېزىلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، "بلك" سوزىدىن "ل" كەتسە، "بك" قالىدۇ، يەنى بەگ ئېتى بىلىم بىلەن باغلىقتۇر، بەگلەر بىلىملىك بولۇشى لازىم، دىمەكچى.
[129] ئوتۇكەن — كوك تۇركلەرنىڭ ئورخۇن ۋادىسىدىكى مۇقەددەس ئانا ۋەتىنى.
[130] شائىر بۇ ئىككى بىيىتتە شېرىيەتتىكى تۆيۇق سەنئىتىدىن ئۇستۇلۇق بىلەن پايدىلانغان. چۈنكى قەدىمقى ئۇيغۇرچىدا "ئوگ" سوزى بىرىنچى، ئەقىل ـ ئىدراك؛ ئىككىنچى، ماختاش ـ مەدھىيىلەش؛ ئۈچىنچى، چوڭ دېگەن مەنىلەردە ئىشلىتىلەتتى.
[131] ئوگە — (ق. ئۇ) ئاقىل؛ مۇشاۋىر.
[132] گەنج — (پ) غەزنە، بايلىق.
[133] بودۇن — (ق. ئۇ) خەلق.
[134] يازۇق — (ق. ئۇ) گۈنا.

[135] ئسلام دنی ئېتىقادی بویىچه، خۇدا ئالەمنی یارىتىشتىن ئىلگىرى بىر تاختا بىلەن قەلەمنی یارىتىپ، ھەممە ئىشنی ھىساپلاپ، ھىلىقی قەلەم بىلەن تاختىغا یازغان ۋە داۋاملىق یازىدۇ. بۇ تاختا لەۋھی مەھفۇز (ساقلىغۇچی تاختا)دىيىلىدۇ. شائىر بۇ بىيىتته شۇنی دىمەكچی.

[136] قونۇق (قوناق) — (ق. ئۇ) قونۇچی، مېھمان.

[137] تۇتغاق — (ق. ئۇ) دۇشمەننىڭ ئالدىنقی قىسمی.

[138] يۇرتۇغ — (ق. ئۇ) مۇھاپىزەتچی قىسىم.

[139] تىل — خەۋەر؛ ئەسىر مەنىسىدە.

[140] قۇچاق — (ق. ئۇ) ئىچی بوش، كاۋاك.

[141] نەك — (ق. ئۇ)نەرسە.

[142] چەۋگەن — (ق. ئۇ) ئاتلىق ئويىنىلىدىغان توپ ئويۇنی.

[143] نۇجۇم — (ئە) يۇلتۇزلار توغرىسىدىكی ئىلىم.

[144] كوك ئايۇق — تۇركمەن چوڭلىرىغا بېرىلگەن ئۇنۋان.

[145] ئىتىك — (ق. ئۇ) قىلىشقا تېگىشلىك ئىش.

[146] ھەندىسە — (ئە) گېئومېترىيە.

[147] تادۇ — (ق. ئۇ) بۇ يەردە تەبىەت، مىجەز، زات مەنىسىدە.

[148] ئىشىكچی — (ق. ئۇ) ئىچىملىك بېشی، يەنی ئىچىملىك ئىشلىرىنی باشقۇرغۇچی، شاراپدار.

[149] ئوگۈز — (ق. ئۇ) دەريا.

[150] ئوگۈپ — (ق. ئۇ) ماختاپ.

[151] پانی — (ئە) ئوتۇپ كېتىدىغان دۇنيا، دىمەكچی.

[152] دۇنيا ئىشلىرىدىن كۆڭلىنی ئۈزدی،دىمەكچی.

[153] ئاغي — (ق. ئۇ) سېخی، مەرت.

[154] ئوتی — (ق. ئۇ) دورىسی.

[155] كەنت — (ق. ئۇ) شەھەر، يۇرت.

[156] ماجاز — مېتافورا، سوزنىڭ كوچىمە مەنىسىدە ئىشلىتىلىشی. بۇ يەردە "ئەسلی ئوزی ئەمەس" دىمەكچی.

[157] قارا زەڭگی — ھەبەشلەرنىڭ يۇزىدەك قارا ئاسمان، دىمەكچی.

[158] ئۇستەم — (ق. ئۇ) ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ئىشلەنگەن ئىگەر ـ جابدۇق.

[159] چىگىل — تۈركی قەبىلىلەرنىڭ بىرى.

[160] ئادەم ئاتىنی دىمەكچی.

[161] ئابدال — (ئە) تەرىقەت ئەھلی، دەرۋىش.

[162] ئاغ — (ق. ئۇ) تور.

[163] دېڭىز ياكی تۇزلۇق كول سۇلىرىدەك دىمەكچی.

[164] تۇزۇم — (ق. ئۇ) ئىسىل تەبىەتلىگىم.

[165] كوچۇتچى — (ق. ئۇ) كوچتۇرگۈچى، كوچۇرۇپ ماڭغۇچى.
[166] سىتا — (ق. ئۇ) بۇ يەردە نۇر نەيزىسى مەنسىدە ئىشلىتىلگەن. شائىر كۈننىڭ ئوزىنى قالقانغا، ئۇنىڭ چېچىلىپ چىققان نۇرىنى نەيزىگە ئوخشىتىدۇ.
[167] ئەردەنى — (سانسكرىتچە) ئۇنچە؛ گوھەر.
[168] ئىنانچ بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
[169] چاغرى بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
[170] تېكىن بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
[171] چاۋلى بەگ — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
[172] يابغۇ — (ق. ئۇ) خەلق ئىچىدىن چىقىپ، خاقاندىن ئىككى دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغانلارغا بېرىلىدىغان ئۇنۋان.
[173] يۈغرۈش — (ق. ئۇ) مەنسەپ نامى.
[174] خەيل — (ئە) بىر توپ لەشكەر.
[175] ئون ئوتاغ — (ق، ئۇ) ئون چادىر باشلىقلىغى.
[176] سىغۇرچۇق — بىرخىل قۇش نامى.
[177] قاق — غازنىڭ بىر خىلى.
[178] يۇغاق — غازنىڭ بىر خىلى.
[179] قىيا ياڭقۇسى — (ق. ئۇ) ئاۋازنىڭ تاققا ئۇرۇلۇشىدىن چىقىدىغان ئەكس سادا.
[180] ئىسلام شەرىئىتىدە بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلىش ئۇنىڭ گوشىنى يېيىش بىلەن تەڭ دېيىلىدۇ. شائىر بۇ يەردە كىشىنىڭ غەيۋىتىنى قىلما، دېمەكچى.
[181] تەزئىق — (ئە) ئىككى قاتلاش، قاتلىما.
[182] تەنسىق — (ئە) كېمەيتىش، ئېلىش.
[183] جەزىر — (ئە) يىلتىز تېپىش.
[184] جەمئى تەفرىق — (ئە) قوشۇش ـ ئايرىش.
[185] مساھەت — (ئە) يەر مەيدانى.
[186] ئوقلىدىس — قەدىمقى يۇنان ھېكمىلىرىدىن بىرى.
[187] تېگىن — (ق. ئۇ) شاھزادە.
[188] بۇ مىسرادىن مەقسەت تىلىڭنى يىغ دېمەكچى.
[189] قۇقا — بىر تۈرلۈك شاراپ.
[190] بۇگۇ — (ق. ئۇ) دانا، ھېكىم.
[191] شەددانى دېمەكچى.
[192] نەمرۇتنى دېمەكچى.
[193] فىرئەۇننى دېمەكچى
[194] قارۇننى دېمەكچى.
[195] ئىسكەندەر زۇلقەر نەيىننى دېمەكچى.

[196] مۇسا پەيغەمبەرنى دېمەكچى.
[197] سۇلايمان پەيغەمبەرنى دېمەكچى.
[198] ئەيسا پەيغەمبەرنى دېمەكچى.
[199] مۇھەممەت پەيغەمبەرنى دېمەكچى.
[200] ئىلى ئەركىنى ــ ئىلى رايونىنىڭ چوڭى، يورت باشلىغى.
[201] ئوتۇن ــ (ق. ئۇ) گۇستاخ؛ ئەھمىيەتسىز.
[202] تۇزۇم ــ (ق. ئۇ) پاك قەلبلىك كىشىم.
[203] چايان ــ (ئەقرەپ) يۇلتۇز نامى.
[204] بوكە ياكى بۇگە ــ (ق. ئۇ) قەھرىمان، جەسۇر، باتۇر.
[205] شەر ــ (ئە) ياماناتلىق.
[206] سوغۇن ــ (ق. ئۇ) تاغ تېكسى.
[207] ھەشەم ــ (ئە) سەلتەنەت داغدۇغىلىرى.
[208] ئۇنى ــ شوھرىتى.
[209] يىرا ــ (ق. ئۇ) يىراقلاش (بۇيرۇق پېئىل).
[210] بۇ جايدا نەمرۇت ۋەقەسىگە ئىشارەت قىلىندۇ.
[211] تەرەپ ــ (ئە) خوشاللىق، نەشئە، ھوزۇر.
[212] مەئيۇپ ــ (ئە) قۇسۇرلۇق، ئەيىپلىك.
[213] قەسەپ ــ (ئە) ھىندىستان شايىسى.
[214] تۇزى رۇمى ــ (ئە) رۇم (ۋىزانتىيە) كىمخاپلىرى.
[215] كەۋەل تازى ــ (پ) يۇگرۇك ئەرەپ ئېتى.
[216] بوكتەل ــ (ق. ئۇ) بىرخىل چىرايلىق ئات.
[217] ئارغۇن ــ (ق. ئۇ) ياۋا ئات بىلەن نەسىللەنگەن ئارغىماق.
[218] تېتىر ــ (ق. ئۇ) ھىڭگاك، چىشى توگە.
[219] قوتۇز ــ (ق. ئۇ) قوتاز.
[220] ئۇيغۇن ــ (ق. ئۇ) كىيىكنىڭ بىر خىلى.
[221] قورداي، يوغاق، توي، يۇگدىك، تودلىچ، قاق ــ (ق. ئۇ) قۇشلارنىڭ نامى.
[222] خۇلقى تۇرى ــ (ق. ئۇ) قىلىغى سوغاق، تېتىقسىز.
[223] ئايار ــ (ئە) ئالتۇن ــ كۈمۈش پۇلنىڭ ساپلىغى.
[224] ئوچۇن ــ ئوچلۇك.
[225] قاراقۇش ــ مۇشتىرى (يۇپىتىر) يۇلتۇزىنى دېمەكچى.
[226] يىلدىرىق، ئايغىر، ئىرىنتىر (ق. ئۇ) ــ يۇلتۇز ناملىرى.
[227] مىزامىر ــ (ئە) سورە ئەبرى.
[228] سارت ــ بۇ يەردە سودىگەر مەنىسىدە.
[229] يانۇتلۇق كىشى ــ (ق. ئۇ) ياخشىلىققا ياخشىلىق ياندۇرغۇچى كىشى.

[230] تازی تاي ــ نەسللىك ئەرەپ ئېتى.
[231] ئۇن چوغى ــ (ق. ئۇ) غەۋغا قىلماق.
[232] تاڭۇق ــ (ق. ئۇ) زۇلۇم، ئېزىش ـ ئېزىلىش.
[233] بۇلغا نۇق ــ (ق، ئۇ)قالايمقانچىلىق، ئىسيان، توپىلاڭ.
[234] كۇركۈم ئوگست ــ ئۇگۇتۇلغان (كۆكۈم تالقان قىلىنغان) نەرسىلەر.
[235] ئەتچى ــ (ق. ئۇ) مال سويغۇچى ياكى گوش ساتقۇچى، قاسساپ. بۇ يەردە "ئەزرائىل" دىمەكچى.
[236] ئوتۇن ــ (ق. ئۇ) جاھىل، گۇستاخ، پەس، رەزىل.
[237] يۇلۇغ ــ (ق. ئۇ) فىدىيە، يەنى دىنىي ئېتىقات بويىچە، گۇناھلارنىڭ كاپارىتى ئۈچۈن بىرەر نەرسىنى قۇربان قىلماق.
[238] بەكى ــ (ق. ئۇ) مۇستەھكەم، ساغلام، بەك، پۇختا (كىشى).
[239] يۇل ــ (ق، ئۇ) بۇلاق.
[240] قاراقۇش ــ مۇشتىرى (يۇپىتىر) يۇلتۇزىدىن كىنايە.
[241] يىتسكەن ــ چوڭ ئېيىق ياكى يەتتە قاراقچى يۇلتۇزى.
[242] يىلدىرىق ــ چوڭ پىسا يۇلتۇزى.
[243] ئايغىر ــ سىرىئوس يۇلتۇزى.
[244] ئېرەنتىر ــ مۇشتىرى يۇلتۇزى.
[245] ۋىردىن ــ (ئە) بەلگىلىك چاغلاردا ئوقۇلىدىغان بىرخىل دۇئا.
[246] ئامۇل ــ (ق. ئۇ) تەمكىن، ۋەزمىن، ئېغىر ـ بېسىق.
[247] يانۇت ــ (ق. ئۇ) جاۋاپ.
[248] قۇمارۇ ــ (ق. ئۇ) ۋەسىيەت، نەسىھەت، مىراس، بۇ يەردە ئودغۇرمىشنىڭ خىزمەتچىسى مەنىسىدە.
[249] ئوگكىدەك ــ (ق.ئۇ) ماختىغۇدەك.
[250] ساران ــ (ق. ئۇ) پىخسىق.
[251] ئەمىر ـ مەرۇپ ــ (ئە) ياخشىلىققا بۇيرۇماق.
[252] تەڭرىلىك ــ خۇداگوي.
[253] قىلما ئۇچ ــ ئۇچىنچى بىر يولنى ئىزدەپ يۇرمە دىمەكچى.
[254] قۇلۇغ ــ (ق.ئۇ) قۇلنى يەنى بەندىنى دىمەكچى.
[255] غوپۇر ــ (ئە) ئەپۇ قىلغۇچى.
[256] پەلىد ــ (پ) پاسكىنا نەرسە.
[257] ئىدىتىم ــ (ق.ئۇ) ئوتكۇزۇۋەتتىم.
[258] قاچىتتىم ــ (ق.ئۇ) قاچۇرۇۋەتتىم.
[259] ئايتتىم ــ (ق.ئۇ) سورىدىم، سوراشتۇردۇم.
[260] كۇرەتتىم ــ (ق.ئۇ) قولدىن چىقىرىۋەتتىم.
[261] كسرا ــ ئىران شاھلىرىنىڭ ئۇنۋانى.

[262] قەيسەر ــ رۇم شاهلرىنىڭ ئۇنۋانى.
[263] ھەيدەر ــ ھەزرىتى ئېلىنىڭ لەقمى.
[264] باستىتىم ــ (ق.ئۇ) باستۇردۇم.
[265] سوغۇن ــ تاغ ئوچكىسى.
[266] ئۇرا ــ رەتلەپ.
[267] يورا ــ يورۇتۇپ، ئىزاھلاپ.
[268] ھىجرىيە توت يۇز ئاتمىش ئىككىنچى يىلى.
[269] جان سۇرە ــ (ق. ئۇ) جان بىلەن تىرىشىپ.
[270] ئارقارا ــ (ق. ئۇ) ئارقىدا.
[271] ئودغۇرا ــ (ق. ئۇ) ئويغىتىپ.
[272] تۇرغۇرا ــ (ق.ئۇ) بەھرىمەن قىلىپ.
[273] ئەر تورە ــ ئۇلاشتۇرۇپ.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 739-746, ANKARA-TURKEY*

AHMET HAŞİM'DE EV-YUVA VE DOĞA İMGESİ

Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ[*]

ÖZET

Ev ve yuva imgeleri şiirde çok kullanılan imgelerdendir. Şairin kendini güvende hissettiği bir sığınaktır ev. Ahmet Haşim'in şiirlerinde doğa imgesi üzerinde en fazla durulan konulardan olmuştur. Ayrıca şairin karamsarlığı ve gerçek dünyadan hayali dünyaya kaçma isteği üzerinde de değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat Haşim'in neden gerçek dünyadan hayali dünyaya kaçtığı konusu üzerinde pek durulmamıştır. Çünkü Haşim'in şiirlerinde yarattığı hayali dünya, gerçek dünyadan daha zengindir. Bunun yanı sıra Haşim'in eve ve doğanın içinde bir yuvaya ya da sığınağa duyduğu ihtiyaç da dikkat çekici bir konudur. Haşim, evin içinde, daha dar bir mekânda daha huzurludur. Bu durumu şairin "Evim" adlı şiirinde görebiliriz. Ayrıca Haşim, daha geniş bir sığınağı "O Belde" adlı şiirinde betimlenmektedir. O belde, doğanın bir parçası ve doğadaki bir kuytuluktur. Dolayısıyla tıpkı bir kuş yuvası gibi şairin hisleriyle, yüreğiyle yapılmıştır. Geçek olup olmaması şair için önemli değildir. Çünkü aslında şair, bu betimlediği yerin zihninin sığınağı olduğunu bilir. Gerçek dünyadan kaçmak isteyen onun zihni ve hayalidir. Zihni, gerçek dünyadan kaçmak ister. Çünkü gerçek dünya karamsar ve güvenli olmayan bir yerdir. Bol "hareket" ve bol ışık vardır. Bu hareket ve ışık bolluğu şairi ürkütmektedir. Daha az aydınlık, daha sessiz, daha doğayla iç içe ve daha samimi bir dünyayı ancak zihninin "el değmemiş" bölgelerinde bulur. Bulduğu bu yer ev-yuva, "o belde"dir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Haşim, ev, yuva, doğa.

HOME-NEST AND NATURE IMAGES İN AHMET HAŞİM

ABSTRACT

Home and Nest images are commonly used images in poetry. Home is a shelter within the poet feels himself safe and secure. Image of nature in Ahmet Hasim's poems, has been the most focused subjects on. Furthermore, assessments have been made on the poet's pessimism and desire that escape to an imaginary world from the real world. But, It hasn't been dwelled enough on subject why Haşim escape from the real world to an imaginary world. Because, imaginary world that was created in Haşim's poems, is richer than the real world. It is alsa a remarkable issue, the need of Haşim for a home and a nest or a shelter in nature. Haşim is more peaceful in a narrower space, inside the home. We can see this situation in poet's poem called "Evim". Furthermore Hashim described a larger shelter in his poem called "O Belde". "O

[*] Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: refika@aksaray.edu.tr

Belde" is a part of nature and a nook in nature. Therefore, just like a bird's nest, it has been made with the poet's feelings, his heart. Actually it is not important to be real or not for poet. Because in fact the poet knows the place that described, is mind's shelter. It is the poet's mind and dream, who wants to escape from the real world. His mind wants to escape from the real world, Because the real world is a place that is pessimistic and unsafe. There is plenty of "movement" and plenty of light. This plenty of movement and light has scared the poet. He can find the world that is less bright, more silent, more and more intimate with nature, in his "untouched" regions of his mind. This is the place that he found is home-nest, "O Belde".

Key Words: Ahmet Haşim, home, nest, nature.

Giriş

İnsanın algıladığı gerçekle dünyanın gerçekliği arasındaki farkı en hayalî unsurlarla bezeyen sanatçı, şair olsa gerek. Çünkü şair, "birikimin ve malzemenin kendi dünyasında ulaştığı özgün sentezi bir duygu ve heyecan şeklinde, çınlayan, uğuldayan bir ses hâlinde sunar" (Çetin 2009: 13). şairin "gerçeği ya da yaşantıyı yeniden üretiyor" (Yavuz 2010: 84) olmasından kaynaklanan bu hayalî unsurlar okuru da şairin algıladığı dünyaya çekme kaygısı güder. Bu kaygıda hüzün ortağı olma gibi duygudaşlık belirtileri vardır. şairin hayali okuru etkilediği ve okur onun dünyasına çekilebildiği için şiir sevilir. Türk şiirinde bu hayali dünyanın en önemli yapıcılarından biri de Ahmet Haşim'dir.

Ahmet Haşim hakkında yapılan değerlendirmelerde, karamsarlığına ve geçmişe duyduğu özlemle ilgili temlere yer vermesine dikkat çekilmektedir (Parlatır 1992: 13-22). Tanpınar, Haşim için, "„Hareket'in her itibarla hâkim olduğu bir dünyada, sadece bir „rüya" adamı olduğunu hissetmenin bazı acılıkları vardır." (Tanpınar 1969: 307) değerlendirmesini yapar. Sadık Kemal Tural da Haşim'in "hayatın çirkinliklerine ve güzelliklerine döğünmek veya sevinmek yerine, bunca tezat karşısında çaresizliğimize asîl bir hüzünle cevap verme"yi tercih ettiğini söylemekte ve çocukluk anılarının Haşim üzerindeki etkilerine değinmektedir (Tural 1992: 3). Değerlendirmelerin ortak noktası Haşim'in gerçek dünyadan hayali dünyaya kaçışın simgelerinin şiirinde bulunmasıdır. Peki şair nasıl bir hayalî dünyaya kaçar? Orada, gerçek hayatta olmayan ne vardır?

Haşim'in şiirlerinde doğa imgesi birçok araştırmanın konusu olmuştur. Haşim'in doğayı ev imgesi ile birlikte hayal ettiğini;evi, doğanın bir parçası olarak kurguladığını söyleyebiliriz. şairin "Evim" adlı şiirinden yola çıkarak, ev imgesinin doğadaki "yuva" imgesine yaklaştığı düşünülebilir. "O Belde" adlı şiiri ise doğanın yuva olduğu algısını verir. Bu çalışmada Ahmet Haşim'in doğa ile yuva imgesini nasıl özdeşleştirdiğini "Evim" ve "O Belde" adlı şiirlerinden hareketle tartışmaya çalışacağız.

Yuva kavramı her ne kadar ev kavramı ile eşanlamlı olarak kullanılmasa da Haşim'in eve yaklaşımında yuva imgesine bir açılma olduğu görülebilir. Oldukça ilgi çekici bir konu olan kuş yuvası hakkında Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı kitabında Michelet'in şu sözlerini aktarmaktadır:

> "„Kuş" der Michelet, „hiç aleti olmayan bir içgüdüdür. Ne sincabın eline, ne de kunduzun dişine sahiptir. Onun kullandığı tek gerçek alet kendi bedenidir; malzemeleri bastırıp sıkıştıran, öyle ki, onları bütünüyle uysallaştıran, birbirine karıştıran, ortaya çıkan bütüne başını eğdiren göğsüdür." Ve Michelet bize, beden tarafından yapılan evi, beden için yapılan, fiziksel oluşumu içinde bir içtenliği barındıran bir deniz kabuğu gibi, içerden onun biçimini alan evi anlatır. Yuvaya dışbiçimini dayatan, onun içidir. „İçerde, yuvaya dairesel

biçimini veren, kuşun kendi bedeninden başka bir şey değildir. Şekerde sürekli dönerek, yuvanın duvarını her yönde dışarı doğru iterek o daireyi oluşturmayı başarır." Dişi, canlı bir merdane gibi dönerek yuvasını kazanır. Erkek de dışarıdan karışık malzemeler, sağlam saplar taşır. Dişi, bedenini güçle bastırarak bütün bu malzemelerden bir keçe oluşturur.

Ve Michelet sürdürür: „Ortaya çıkan ev, kuşun kendisidir, kendi biçimi ve dolaysız çabasıdır; çektiği acıdır, diyebilirim. Bu sonuç kuşun, göğsüyle sürekli basınç yapmasıyla ortaya çıkar. O ot saplarının her biri, o kıvrımı edinmek ve sürdürmek için, binlerce kez onun göğsüyle, yüreğiyle, kuşkusuz soluğu kesilerek, belki de yüreği daralarak itilip sıkıştırılmasıdır." (Bachelard 1996: 121)

Haşim'in "evim" şiirinde bir doğa-yuva hayali bulunmaktadır. Şiirin ilk mısralarından itibaren ev betimlemesi doğaya ilişkin nesnelerle ifade edilmektedir. Bu ifadelerde "keder" duygusu hissedilir. Bunun nedeni şairin yalnızlığı ifade ediş tarzıdır. Fakat "yeşil ve gölgeli dallarla", ağaçlarla, kuşlarla, ayla ve nilüferlerle anlatılan evin doğadaki varlığı şairin kederiyle anlam bulmaktadır. Şair, tıpkı Michelet'in anlattığı kuşunyuvasını göğsüyle ve yüreğiyle yapması gibi yalnız kalmışlığın kederiyle hayali evini inşa eder. Haşim'in betimlediği yuva, bizzat iç âleminin resmi gibidir.

Yeşil ve gölgeli dallarda gizlenen ve gülen

Evim… Bugün bana âid, bugün benimsin sen…

Bachelard, Michelet'in sözlerini yorumlarken bu imgelerin "korunma düşünden, bedenimize uyarlanmış korunma düşünden" geldiğini söyler (Bachelard,1996: 121). Haşim'in şiirlerinde de kendini dünyanın tüm karmaşasından hatta kalabalık renklerinden sakınan ve kendi kabuğuna çekilen bir benlik imgesiyle karşılaşmaz mıyız? Bu imge kendini tüm etkilerden korumak, soyutlamak ve yalnızlaşmak için neden çabalar? Evin koynundayken kendini en kudurmuş fenalıklardan ve zorluklardan korunmuş olarak hisseder. Hatta evin koynundayken evin üzerinde ölümün dahi dolaşmadığını hayal eder. Kısacası evdeyken ölüm de dâhil her şeyden korunmuş hisseder kendini. Ev, önce hayali bir kavram olarak şairin iç benliğinde doğar, sonra bu hayal cisimleşmeye başlar. Şair, eve yüklediği anlamı yine eve anlatır:

Dudaklarım kuru, kaç defa bir yabancı ayak,
Sükût-u leyli dolaştıkça sandım ayrılmak
Takarrüb etti harîm-i cidâr ü sakfından,
Bir ufk-u bîkesin üstünde ağlıyorken ben
Geçen havâlara sevdâmı eyleyip peyrev,
Tehî, soğuk kalacaktın zavallı, bîkes ev.
Ve akşam üstü sükûtunda lamba yanmıyacak,
Ağaçların susacak, camlarında aks-i şafak
Görünmeden sönecek… Leyl-i girye, leyl-i melûl
Giyince eyliyecek şekl-i pür-gumûmum üfûl.

Fakat bugün bana âid bu gün benimsin sen.
Sevimli ev ki bu koynunda en kudurmuş en
Derin mesâib ü ehvâle karşı mahfûzum,
Dolaşmıyor senin üstünde şimdi eski ölüm.

Ağaçların gülerek bir bahâr-ı diğerle,
Güneş ve kuşlar tutmakta tâze ellerle
Rükûd-u sayede açtıkça râz-ı çeşmi-i kamer,
Havuzlarında açar deste, deste nîlüfer…

Sevimli ev…bugün altında aşkı bekliyorum,
O penbe tıfl-ı melek-çehre nerdedir? diyorum…

Hâşim'in bu şiiri Meşrutiyetin ilanından hemen sonra yazdığını şairin altına not düşmüş olması da konumuz açısından anlamlıdır. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte oluşan özgür ortamda şairin kendini güvende hissetmemesi ve evinin kendisine bir korunak olduğunu kurgulaması da dikkate değer. Eve bu anlamları yükleyen de güven duygusunun kaybedilmiş olmasıdır. Bachelard, yuvanın tüm dinginlik ve erinç imgeleri gibi, yalın ev imgesiyle ilinti kurduğunu söyler (Bachelard 1996: 118). Ayrıca Bachelard, insanın eve dönüşünü kuşun yuvaya dönüşüne benzetir: "Oraya döneriz, kuşunyuvaya, kuzunun ağıla döndüğü gibi, oraya dönmeyi düşleriz. Bu dönüşgöstergesi, sonsuz düşkurmaların belirtisidir, çünkü insanın dönüşleri, insan yaşamının büyük ritmi içinde, yılları aşan, tüm ayrılıklara karşıdüşkurma yoluyla savaşan ritimle gerçekleşir. Aralarında yakınlık kurulan yuva ve ev imgeleri, bağlılığın içtenlikli bileşkesini yansıtır." (Bachelard 1996: 119). Eve bağlıdır şair. Bu bağlılığın "içten" güvenme duygusu ile ilişkisi vardır. Doğanın bir parçası olarak kurgulanan ev, yuvayla ilişkilendirilirken bir yandan da bu dünyaya güvenme gereksinimine bağlanmaktadır. Dolayısıyla yuva, doğanın bir parçası olmakla beraber doğaya açılır da. Sonuçta varılan noktada Bachelard, dünyanın bir yuva olarak kurgulandığı imgeye ulaşır. Havanın yuvanın üstüne konmuş,yavrularını ısıtan bir güvercin olduğu imgesi yuvayı nihai noktaya taşır (Bachelard 1996: 124).

Doğanın büyüklüğü ve sonsuzluğu içinde gizli köşeler, kuytular vardır. Bu kuytularda birtakım huzurlu sığınaklar bulunabilir. Hâşim'in en gizli sığınağının "O Belde" adlı şiirinde betimlendiğini söyleyebiliriz. Bu sığınakta denizden esen "ince hava" sevgilinin saçlarıyla eğlenir. Yaşadığı zamanın nesline yabancı hisseden şairin yalnızlığı kederli ama sevgilisine onu daha fazla yaklaştıran bir samimiyet yaratır. İkisi yalnız ama bir o kadar da birlikte olma duygusu ile doludurlar:

Denizlerden
Esen bu ince havâ saçlarınla eğlensin.
Bilsen
Melâl-i hasret ü gurbetle ufk-u şâma bakan
Bu gözlerinle, bu hüznünle sen ne dilbersin!
Ne sen,
Ne ben,
Ne de hüsnünde toplanan bu mesâ;
Ne de âlâm-ı fikre bir mersâ;
Olan bu mâî deniz,
Melâli anlamayan nesle âşinâ değiliz.
Sana yalnız bir ince tâze kadın,
Bana yalnızca eski bir budala
Diyen bugünkü beşer,
Bu sefil iştihâ, bu kirli nazar,
Bulamaz sende bende bir ma'nâ
Ne bu akşamda bir gam-ı Nermîn,
Ne de durgun denizde bir muğber
Lerze-istitâr ü istiğna.

şair, sevgilisi ile bir denizin kuytuluğundadır. Sessiz ve lerzesiz, bir yurttadırlar. Fakat aslında mavi, gölgeli yurtlarını özlerler. Bu yurttan uzakta müebbede mahkûmdurlar. Bu noktada şiirin bir rengi olduğuna ve bunun Hâşim için önemli bir mesele olduğuna dikkat çekmemiz gerekir. Beşir Ayvazoğlu, "O Belde"nin renginin mavi olduğunu söyler: "O Belde'nin rengi mavidir. Hâşim'in bütün şiirlerinde mâî kelimesi on dört defa geçer; beşibu şiirdedir: Mâî gölgeli belde, mâî bir akşam…" (Ayvazoğlu 2000: 142). Not olarak da Hâşim'in Paris'te gördüğü mavi bir

tren hakkında, "bir adam, zanneder ki mavi bulutlardan yapılmış bir vasıta-i nakliyeye binerek mavi sema ve mavi deniz iklimlerine gidiyor." dediğini aktarır (Ayvazoğlu 2000:142). Haşim, şiirde zihninin kuytularına böyle mavi bir vasıtayla yolculuk yapar. Gittiği yerde de mavi gölgeli bir sığınağa kavuşacaktır. Bu sığınak sessizdir. Şiirde sessizlik, belirgin biçimde şairin özlemi olarak ortaya çıkar.

Sen ve ben
Ve deniz
Ve bu akşam ki lerzesiz, sessiz,
Topluyor bû-yu rûhunu gûyâ
Uzak
Ve mâî gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak
Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz…

Haşim'in şiirlerinde ruha hitabeden, sadece ruhun anlayabileceği bir hayal yere varılmaya çalışılır. Turan Alptekin, Haşim'in şiiri için, "onun şiiri de tıpkı musikî gibi, nesnelerle ruhumuz arasındaki gizli bağları duyurma emelindedir ve böyle bir bağlantıyı anlatmağa kavramlar, imajlar, tasvirler yetmemekte, „fizik dünya" ile „moral dünya" arasındaki bu bağlantı ancak sembollerle verilebilmektedir" (Alptekin 1985: 21-22) der. Şairin hayalindeki bir şehirdir "o belde". "Ütopik bir mekan olarak tahayyül" (Kanter 2011: 972) edilen, gerçekte olmayan bir yerdir aslında (Yivli 1996: 173-177). Şairin hayalinin sığındığı bir kuytudur. Doğa ile tasvir edilen, doğanın bir parçası olan, şairin zihninin kuytusudur. Çünkü zihninin el değmemiş bölgelerinde kurulmuştur: "Üzerinde daima mavi bir akşam döner durur. Eteklerindeki deniz canlara bir uyku sessizliği döker. Orada kadınlar güzel, ince, saf ve geceye aittirler. Hepsi ya kız kardeş ya da sevgilidirler[1]. Hepsinin gözlerinde hüzün vardır":

O belde
Durur menâtık-ı dûşize-i tahayyülde;
Mâî bir akşam
Eder üstünde dâima ârâm;
Eteklerinde deniz
Döker ervâha bir sükûn-u menâm.
Kadınlar orada güzel, ince, saf, leylîdir,
Hepsinin gözlerinde hüznün var,
Hepsi hemşiredir veyâhût yâr,
Dilde tenvîm-i iztırâbı bilir
Dudaklarındaki giryende bûseler, yâhût,
O gözlerdeki nîlî sükût-u istifhâm
Onların rûhu şâm-ı muğberden
Mütekâsif menekşelerdir ki
Mütemâdî sükûn u samtı arar;
şu'le-i bî-ziyâ-yı hüzn-ü kamer
Mültecî sanki sâde ellerine.
O kadar nâ-tüvân ki, âh, onlar,
Onların hüzn-ü lâl ü müşfereki,
Sonra dalgın mesâ, o hasta deniz
Hepsi benzer o yerde birbirine…
O belde
Hangi bir kıt'a-yı muhayyelde?
Hangi bir nehr-i dûr ile mahdûd?
Bir yalan yer midir, veya mevcûd,

[1]Haşim'in şiirlerinde, Charles Baudelaire'nin şiirlerindeki kadın figürüne yaklaşan bir kadın imgesi olduğu söylenmektedir. Haşim'deki Baudelaire etkisi için Bkz. Kolcu, Ali Ihsan (2011), *Albatros'un Gölgesi*.

Fakat bulunmayacak bir melâz-ı hulyâ mı?
Bilmem… yalnız
Bildiğim sen ve ben ve mâi deniz
Ve bu akşam ki eyliyor tehzîz
Bende evtâr-ı hüzn ü ilhâmı,
Uzak
Ve mâî gölgeli, bir beldeden cüdâ kalarak,
Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz.

O şehirde neden kadınlar ya kız kardeş ya da sevgilidirler? Oradaki kadınların "dudaklarında gözyaşı döken buseler, gözlerinde mavi soru dolu bir sükût, ruhları küskün bir geceden yapılmış menekşelerdir ki sürekli sükûtun sessizliğini arar". Bu hüzünlü kadınları şair anlar. Çünkü orada yalnızlık tükenir ve tek olma hali başlar. Öylesine birbirlerini anlamaktadırlar ki söz yerine sessizlik vardır. Yine bu kadınlarla ilgili olarak şair, ayın hüznünün ışıksız alevinin onların ellerinde mülteci olduğunu söyler. Bu oldukça romantik betimleme kadınların ruhundan beldenin ve denizin betimlenmesine ulaşır. Bu kadınlar "o kadar güçsüzdür ki ah onlar, onların sessiz hüznü, sonra dalgın akşam, o hasta deniz, hepsi orada birbirine benzer". Havanın sessizliği, bulanıklığı, şairin gözlerden uzak yaşama arzusuna işaret eder.

"O belde, hangi hayali kıtada, hangi uzak bir nehirle sınırlanmıştır?" şairin betimlediği yer bir yuvadır. Ya da yuvadan biraz daha geniş ama yuva duygusuyla dolu bir yer… Fakat gerçek olup olmadığını sorgulamaya gerek yoktur. Çünkü bu yer şairin hayalinin sığınağıdır. Dolayısıyla şiirde kullanılan her kavram bu hayalin simgesidir. Bu hayaller mükemmel dünyanın işaretlerini verir. Hâşim'in sembolistlere yaklaşmasını sağlayan da bu gerçekle düş arasındaki halidir. Kemal Özmen, bu açıdan Hâşim'i değerlendirirken şöyle söyler:

> "Gördüğü ve algıladığı dünya bütün sembolist şairlerde olduğu gibi farklıdır Hâşim'in. Böylece, maddesel ve bedensel olandan (…) ağır, kütlesel, tekdüze, açık, berrak, aydınlık, kısacası çirkin olandan, ruhsal, tinsel ve ideal olana, yani daha güzel, daha derin, daha çekici ve gizemli olana giden Hâşim'in idealist/sembolist bir çerçeve görüntü çizmediğini kim söyleyebilir?" (Özmen 1997: 308)

Özmen'in de belirttiği gibi Hâşim, çirkin olandan daha gizemli ve çekici olana giderken, gerçek hayatın içindeki ev algısına hayali bir genişlik ve ulaşılmazlık ekler. Böylece gerçek evin koruyuculuğundan çok daha güçlü bir koruyuculukla sarmalanmış olur. Mehmet Kaplan da Hâşim'in "Yollar" adlı şiirinde "yaşanılan hayatın ötesinde, âdeta varlığın dışında, ideal, ulvî ve hayalî bir âleme karşı duyulan hasreti ifade" ettiğini söyler (Kaplan 2003: 141). Fakat şairin bu kaçışının arzu ettiği meselesi üzerinde pek durulmaz. Çünkü Hâşim'in şair ruhunun "hareket"le dolu gerçek yaşama uyum sağlayamamış olması olağan karşılanır. Bilge Ercilasun'un dediği gibi Hâşim, şiirinde dar ve kapalı bir dünya içinde zengin ve orijinal bir şahsiyet yaratmıştır (Ercilasun 1992: 34). Bu da kaçışı daha incelikli ve samimi bir hüzne dönüştürmesini sağlar. Böylece okur tarafından hissedilen incelikli, samimi keder duygusu, okuru da gerçek dünyanın katılığından kurtaracak, hayali dünyanın bulanık maviliğine ve huzuruna götürebilecektir.

Ahmet Hâşim'in aradığı beldenin "menâtık-ı dûr-ı şûr-i tahayyülde" (zihnin el değmemiş bölgelerinde) olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. şair, gerçek dünyadan daha sessiz, daha masum, daha güzel ve daha huzurlu bir dünyaya ancak zihniyle, hayaliyle varabilir. Bunu fark etmiş olması ise hüznünün derecesini anlamak açısından değerlidir. Eve, yuvaya dönmek istemesine rağmen dönemeyecek olan şairin hissettiği ağırlığı duyumsarız. Bu durumda yapılabilecek en iyi şey, bu dünyayı zihnin kuytularında yaratmak ve oraya kaçmaktır. Ali İhsan Kolcu, Hâşim'in şiirinin kaynağının Henri Brémond'un şiir anlayışı ile örtüştüğünü söylerken Brémond'un "ilhamın kaynağı olan derin bölge" olarak betimlediği akıl ve mantığın uzağındaki zihni bölgeye dikkat çeker (Kolcu 2009: 30). Kolcu, Hâşim'in şiirinin de bu bölgeden ilham aldığını

söyler (Kolcu 2009: 30). Öyleyse bu derin zihni bölgenin Şairin "o belde"si olmadığını kim söyleyebilir? Şerif Hulûsi, Haşim'in gerçek olmayan manzaralara ruhunun derin hakikatini karıştırdığını, asıl özelliğinin ve samimiyetinin böyle sanatkârane gerçek dışını ve hakikati tasvir etmekteki cesaretinden ve ısrarından kaynaklandığını, bu özelliğinin onu asıl büyük ve üstün yapan şey olduğunu söyler (Hulusi 1967: 38). Bununla birlikte Şairin "anı yakalama gayreti"nin (Argunşah, 2011, 230) okuru ulaşılmaz bir hayale sürüklediği ve onun içindeki kederi okurun da hissetmesini sağladığı söylenebilir. Bu açıdan Haşim'in zaman anlayışında "an" önem kazanır (Güntürkün 1960: 396). O "an"ı zihninde, hayali bir bölgede bulur. Gördüğü ya da hissettiği bu an ve içinde bir an yaşayabildiği bu dünya şiirine ilham verir.

Sonuç

Gerçek yaşamla hayaller arasındaki çatışmayı olmayan bir dünyaya, zihninin kuytularında bir sığınağa giderek atlatmaya çalışan sanatçı şair olsa gerek. Gerçek yaşamdan hayali dünyaya kaçmak için bir hayal kurucu olarak Ahmet Haşim, şiirlerini bu hayali dünyaya kaçışın simgeleriyle örerek yazmıştır. Haşim'in incelemeye çalıştığımız "Evim" ve "O Belde" adlı bu iki şiirinde ev-yuva imgeleri, şairin gerçek dünyaya uyum sağlayamamış olmasından kaynaklanan keder duygusuyla anlam kazanır. Şair, zihninde ve hayaline yarattığı bu evi bir kuş yuvası gibi göğsüyle ve yüreğiyle yaparken hissettiği hüznü şiirine yansıtır. Zihninin kuytularındaki bir kuş yuvasını andıran bu eve dönemeyen şairin hüznü okuru sarmalayacak, şairin estetik anlayışının ve hayalînin yarattığı bu mükemmel yere okur da zihniyle varmaya çalışacaktır. Bu duygudaşlık kederde ortak olma hissini yaratacaktır. Belki şiirin okur tarafından sevilmesinin nedeni bu duygudaşlık durumunu yaratabilmesidir. Dolayısıyla şiirin yarattığı hayali atmosfere, okur yine hayali imgelerle ulaşacaktır. Böylece, şairin okurla arasında kurduğu bir bağa dönüşen yuva imgesinin yarattığı mükemmel keder duygusu şairden okura aktarılacaktır. Okur da dönülemeyen yuvanın, gerçek dünyada bulunamayan inceliklerin hüznünü zihninin ve kalbinin kuytuluklarında şairin eliyle bulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

AHMET HAŞİM, "Evim", **Seçmeler**, Haz. Yüksel Kanar, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.60.

AHMET HAŞİM, "O Belde", **Seçmeler**, Haz. Yüksel Kanar, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.45-47.

ALPTEKİN Turan, **Ahmet Haşim Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985.

ARGUNŞAH Hülya, "Milli Edebiyat", **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, Editör. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2011, s.183-233.

AYVAZOĞLU Beşir, **Ömrüm Benim Bir Ateşti**, Ötüken Neşriyat A.ş, İstanbul, 2000.

BACHELARD Gaston, **Mekânın Poetikası**, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996.

ÇETİN Nurullah, **Şiir Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap Basımevi, Ankara, 2009.

ERCİLASUN Bilge, "Ahmet Hâşim'in Sanatı", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Hâşim**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s.23-35.

GÜNTÜRKÜN Nâzan. "Ahmet Haşim ve Zaman", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi,** S. 104, Ankara, 1960, s. 394-397.

HULUSİ Şerif, **Ahmet Haşim Hayatı, Sanatı ve Seçilmiş Şiirleri**, Bilgi Yayınevi. Ankara, 1967.

KANTER, Fatih, "Tevfik Fikret ve Ahmet Haşim'in şiirlerinde Ütopya", **Turkish Studies**-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, s. 963-972.

KAPLAN Mehmet, "Yollar", **Şiir Tahlilleri I. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s.138-146.

KAPLAN Mehmet, "O Belde'nin Tahlili", **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s.413-424.

KOLCU, Ali İhsan, **Albatros'un Gölgesi**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2011.

KOLCU Ali İhsan, **Ahmet Haşim'in Poetikası**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2009.

ÖZMEN Kemal, "Ahmet Hâşim Sembolist mi Empresyonist mi", **Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış**, Nevin Önberk Armağanı, Ankara: Simurg Kitapçılık, Ankara, 1997, s.295-322.

PARLATIR İsmail. "Ahmet Hâşim'in şiirinde Karamsarlık", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Hâşim**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara,1992, s.13-23.

TANPINAR Ahmet Hamdi, "Ahmet Haşim'e Dair", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.305-311.

TURAL Sadık Kemal, "Ahmet Hâşim'in Hayatının Ana Çizgileri", **Doğumunun Yüzüncü Yılında Ahmet Hâşim**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s.23-35.

YAVUZ Hilmi, **Okuma Biçimleri Varlığın ve Sanatın Dili**, TimaşYayınları, İstanbul: 2010.

YÜVLİOktay, "Ahmet Haşim'in Ütopyası Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 536, Ankara, 1996, s.173-177.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 747-760, ANKARA-TURKEY

DİL ÖĞRENİMİNDE VE ÖĞRETİMİNDE TİYATRONUN KULLANIMI VE TİYATRONUN TEMEL DİL BECERİLERİNE KATKISI

Müzeyyen ALTUNBAY[*]

ÖZET

Eğitim ve kişisel gelişim yaşam boyu devam, sınırları çok geniş olan bir süreçtir. Öğrenme ise tıpkı eğitim gibi bireyin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen ve zihinsel süreçleri de kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir etkinliktir. Geçmişten günümüze dek eğitim ve öğretim anlayışında oldukça ilerleme kaydedilmiştir. Günümüzde değişen değerler ve ihtiyaçlar ile birlikte bunlara bağlı olarak eğitim ve öğretimde farklı öğrenme alanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi olan dil öğrenimi ve öğretimi, son yıllarda üzerinde en çok durulan ve en çok çalışılan konularından bir tanesi olup dünyayla ve diğer toplumlarla anlaşmanın en önemli yolu olarak algılanmaktadır. Dil öğreniminde ve öğretiminde çok değişik yöntem ve tekniklerin varlığı mevcuttur. Dil öğreniminde ve öğretiminde önemli olan uygun öğrenme modelinin ve yönteminin tespit edilebilmesidir. Öğrenmede asıl başarı bilinçli çabalarla ve doğru yöntemin tespitiyle sağlanabilir. Bu nedenle çağımızın en önemli konularından bir tanesi olan dil öğretiminde ve öğreniminde çeşitli yöntem ve teknikler geliştirilmiştir. Mevcut yöntem ve tekniklerle beraber her geçe gün yeni yaklaşımlar da ortaya çıkmakta ve kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de tiyatro ile öğrenimdir. Tiyatro aracılığı ile dil öğrenimde ve öğretiminde tiyatronun kullanımı üzerinde çok durulmamakta, ancak tiyatronun temel dil becerilerini etkilediği ve geliştirdiği bilinmektedir. Bu çalışmada dil öğreniminde ve öğretiminde tiyatronun kullanımı ile tiyatronun temel dil becerilerine katkısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: dil öğrenimi, tiyatro, dil becerileri.

THE USE OF THEATRE IN TEACHING OF LANGUAGE AND THE CONTRIBUTIONS OF THEATRE TO BASIC LANGUAGE SKILLS

ABSTRACT

Education and self-development is a duration which continues through life and has wide boundaries. In addition, learning which forms according to individual's needs like education and includes mental processes is a multi-faced activity. From past to present, there have been lots of improvements in the thought of people about education. With changing values and needs, different learning fields have appeared in education and training. Language learning and teaching which is one

[*] ArĢ.Gör. Gazi Üniversitesi GaziEğitim Fakültesi, El-mek: altun.bay@hotmail.com

of those, has been one of most important subject recently and is perceived as a most important way of communicating with other societies. A variety of method is avaliable in language learning and teaching.. What is important in language learning is to identify appropriate learning model and method. The essence success in learning can be achieved by conscious efforts and by finding the correct method. For that reason a variety of methods and techniques have been developed in language learning and teaching which is one of the most important issues of today. With current methods and techniques, new approaches are appearing and used gradually. One of those is learning with theatre. The use of theatre has been ignored in learning with theatre and teaching of Turkish as a language. However that theatre affects and develops basic language skills is known. In this study, the use of theater in teaching of Turkish as a language and theater's contribution to the basic language skills are considered.

Key Words: foreign language learning, theatre, language skils

Giriş

Eğitim, bireyin hayata hazırlanması; değişim ve gelişmelere uygun bilgi, beceri ve davranışlar kazanması; kendi kültürünün ve çağın gereklerine göre birikimler elde etmesi; benlik, kimlik ve kişiliğini oluşturmasını sağlayan değer ve normlarla yetişmesi sürecidir (Göktürk, 1993: 55; aktaran Özbay, 2010:131). Eğitim temel süreçleri çeşitlendirmeyi içerir (Schunk, 2009: 65). İnsan yaşamında önemli bir yer tutan eğitim, birtakım uygulamalarla gerçekleşmektedir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin etkililiği her şeyden önce iyi bir sistem ve plan dâhilinde gerçekleşmesine bağlıdır. Düzenlenen eğitim-öğretim sistemleri bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardan hareketle hazırlanmakta ve tüm değişimlerin temelinde belirli bir ihtiyaç yatmaktadır. Amaç ise her bireyin çağın gereklerine uygun donanımda yetişmesi ve kendini gerçekleştirebilmesidir.

Bilgiyi üretme, kullanma, eleştirme ve değerlendirme kavramlarının öne çıktığı çağımızda bu niteliklerin ancak bireylerin çok yönlü yetişmesiyle mümkün olacağı bir gerçektir. Artık bireylerden beklenen entelektüel kişiliğe, akademik bilgiye sahip olmaları ve bunu dünya ile paylaşmalarıdır. Tek yönlü bilginin kimseye faydası olmayacağı da kesindir. Bilgi paylaşımı ve bilginin gelişimi ise ancak dil bilme ile gerçekleşir. Ne kadar çok dil bilinirse gelişim de o oranda hızlı ve kalıcı olacaktır. Türkiye'de dil öğrenimi alanındaki gelişmelere bakıldığında bu alanda çok çaba sarf edildiğini ancak istenen başarıya ulaşılamadığını görürüz. Gerek Türkçenin ana dil olarak gerekse yabancı dil olarak öğreniminde ve öğretiminde henüz istenen başarının sağlandığını söylemek güçtür.

Türkiye'de yabancı dil öğretim ve öğrenim sorunu, yadsınamaz bir biçimde, bugün için bile çözümlenmemiş bir durumda sürüp gitmektedir. Bu konuda ülke çapındaki yaygın kanı ve duygu, belli bir "fobi/mani" ikilisi biçiminde belirginleşmekte gibidir (Başkan, 2006: 190). Bunun altında yatan nedenler elbette çok çeşitlidir. Ancak belki de en önemli neden ihtiyaç analizinin uygulanmadan ve doğru yöntem tespit edilmeden dil öğrenimine çalışılmasıdır. Bir diğer konu da yine dil öğrenirken ve öğretirken sadece belirli bir yönteme bağlı kalınması (tercüme, kelime ezberleme vs.) diğer yöntemlerin görmezden gelinmesidir. Bu ise bireylerin tek yönlü bir eğitim almalarına ve istenen dili yeterince öğrenememelerine neden olmaktadır. Dil öğreniminde ve öğretiminde bireyin öğrenmeye çalıştığı dilin bütün dil becerilerine hakim olması gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. Yani işlevsellik ve kullanışlılık önemlidir. Sadece okuma yönü gelişmiş bir birey eğer yabancı dilde konuşamıyor veya duygularını ifade edemiyorsa o birey için yabancı dil biliyor demek çok da doğru değildir. Bu nedenle çağımızda dil öğrenimi başlı başına bir konudur ve bu

konunun üzerinde önemle durulması gerekir. Günümüzde akademik anlamda çalışmalar yapan, eğitim gören bireylerin dünya yazınından habersiz olması veya araştırmalarını sadece olduğu çevreyle veya ülkeyle sınırlı tutması doğru değildir. Bu nedenle artık dil bilme ve öğrenilen dilde eserler verme günümüz bilim insanlarından beklenen özelliklerdir. Çünkü önemli olan sadece bilimsel çalışmalar yapmak değil, aynı zamanda yapılan bilimsel çalışmaların insanlığın yararına sunulmasıdır. Bu ise ancak önce ana dilin sonra yabancı dillerin etkili bilinmesi ve kullanılmasıyla gerçekleşir.

Son yıllarda öne çıkan en önemli konulardan bir tanesi de Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimidir. Değişen sosyo-ekonomik şartlar, Türkiye'nin siyasi alanda etkin bir yere sahip olması artık Türkçenin de dünyaya öğretimini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk aynı zamanda Türkçenin etkin ve doğru öğretimi sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir. Bilindiği gibi Türkçenin öğretimi konusunda birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlar, yöntem ve teknikler mevcuttur.

Dil öğretim yöntemlerinin hedefleri, kişiler ve kurumlar arası iletişimi sağlıklı kılmak, bireylerin niteliklerini çağın gelişme ve gereklerine uygun olarak hızlı ve etkin bir şekilde geliştirmeye imkan sağlamak olarak belirlenebilir (Özbay, 2011: 128). Ancak Türkçenin hem ana dil olarak hem de yabancı dil olarak öğretiminde bu yöntem-tekniklerden yararlanıldığı gibi her geçen gün birtakım yeni yaklaşımların ve yöntemlerin de ortaya çıktığı bilinmektedir. Yeni bir yaklaşım sayılabilecek ve temel dil becerileri ile birlikte bireylerde sosyal ilişkilerin gelişimini de sağladığı yapılan çalışmalarla ve uygulamalarla desteklenen *tiyatro ile öğrenme* bunlardan bir tanesidir.

Tiyatro ile bireylerin ana dili becerileri geliştirilebileceği gibi aynı zamanda öğrenmeye çalışılan yabancı dile ait temel dil becerileri de geliştirilir. Türkçeyi öğrenmeye çalışan bireyler farklı ve zevkli uygulamalar içermesi, dil becerilerine etki etmesi, bireysel ve sosyal gelişimi hızlandırması, kelime dağarcığını zenginleştirmesi ve iletişim becerilerini geliştirmesi gibi çok sayıda faydası olan tiyatrodan faydalanabilirler. Türkçenin öğretimi ile birlikte diğer dillerin öğreniminde ve diğer toplumların kültürlerinin öğreniminde tiyatro en etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilebilir. Temel dil becerileri olarak tanımlanan dinleme, konuşma, okuma ve yazma çalışmalarında tiyatro etkin bir araç olarak kabul edilebilir. Bunun için öncelikle tiyatronun ve tiyatroyu oluşturan unsurların ele alınması gereklidir.

1. Tiyatro Kavramı

Yaşanmış ya da yaşanması mümkün olayları benzetme ve taklit etme yoluyla, belli bir mekânda ve seyirci önünde canlandırma sanatına tiyatro diyoruz (şimşek, 2005:9). Genellikle bir edebiyat türü olarak tanımlanan tiyatro, oyuncular tarafından temsil edilen ve seyircilerin izlediği yazılmış veya tasarlanmış eser, oyun anlamlarına gelir. Mimari, müzik, edebiyat ve resim gibi birçok sanat dalından da yararlanmakla birlikte kendine özgü sunuşuyla ve anlatımıyla en önemli görsel sanatlardan bir tanesidir. Tiyatro hem göze, hem de kulağa hitap etmesi bakımından eğitimde en çok kullanılan görsel sanatların başında gelmektedir. şimşek (2005: 9) "Metin boyutu tiyatronun edebi yönünü, sahne boyutu ise görsel yönünü temsil eder. Roman hikâye gibi edebi türlerde anlatma, tiyatroda ise gösterme esastır." diyerek tiyatronun diğer sanatlardan ve edebi türlerden ayrılan yönüne dikkat çekmiştir.

TDK Sözlük'te tiyatro, (2005: 1986); "1. Dram, komedi, vodvil vb. edebiyat türlerinin oynandığı yer. 2. Bu türleri izleyiciler önünde sahnede oynayan grup. 3. Oyun yazma sanatı. 4. Sahnelenmek için yazılmış oyunların tümü." olarak açıklanmıştır. Bu anlam ve içerik zenginliğinden ötürü tiyatroya sadece sahnede oynanan oyun ya da yazılmış eser gözüyle bakmak

çok da yeterli bir tanım olmayacaktır. Bu şekilde bir anlayış da tiyatronun yeterince anlaşılamamasına neden olmaktadır. Tiyatro hayatın sahnede canlandırılmasıdır ve tiyatroda temel unsur rol yapmaktır.

Bir rol oynama katılanlara, her davranışın bir nedeni olduğu, nedenlerin genel olarak çok çeşitli olduğu ve bu davranışın ortaya çıktığı koşulların nedenlerden biri olduğu düşüncesine ulaşmasına yardım eder (Hesapçıoğlu, 2011: 337). Bu nedenle yaşamın ayrılmaz bir parçası olan tiyatronun sadece sahne sınırlarına ya da edebi bir metnin sınırlarına bağlı tutulması ve bu şekilde tanımlanması yeterli değildir.

Tiyatro sınırsız bir hayal gücünün ötesine taşınabilen bir sanattır. Eğitimde tiyatro daha çok kazanımların gerçekleştirilmesi ve temel dil becerilerinin zenginleştirilmesi amacıyla kullanıldığı gibi, aynı zamanda öğrencilerin birey olarak hayata bakış açılarının değişmesi ve dünyayı farklı gözlerle görmelerini sağlamak amacıyla da kullanılmaktadır. Tiyatroda temel olan bazı kavramlar vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: insan, rol, ve eser.

Hayatı meydana getiren, anlamlı kılan, yaşamın en önemli ve değişmez parçası olan insan, tiyatronun da aynı zamanda en önemli unsurudur. Tiyatro bir başka deyişle insanla başlayan ve yine insanla sona eren sanatsal bir etkinliktir. Varlığının başlangıcı insanla olmuştur. Yazılmış, sergilenmiş her türlü eser insan içindir. Bu nedenle tiyatro insanı içine alan ve insanı doğrudan yansıtan bir sanattır.

Bir rol oynama, katılanlara, davranışı, sadece "iyi" ya da "kötü" olarak değil, anlaşılır olarak değerlendirmeyi mümkün kılar (Hesapçıoğlu, 2011: 337). Rol yapma bir kişinin olduğundan başka bir şekle bürünmesi ve büründüğü role uygun tutum geliştirip, davranışlarda bulunmasıdır. Rol yapmada esas olan farklı davranmak ve bireyin kendi kişiliğinin dışında olan davranışlar sergilemesidir. Rol yapmaya dayalı çalışmalar hem eğitimde hem de bireysel çabalarla geliştirilen öğrenmelerde önemlidir ve bireylerin toplumsal duyarlığının artırılmasının yanı sıra zihinsel ve sosyal becerilerinin geliştirilmesinde de kullanılır.

Tiyatro, toplumsal ve bireysel dayanışmayı, toplumsal sorumlulukları, bireyin kendi kişiliğini korumayı, başkalarının kişiliğine zarar vermemeyi, düşünceleri özgürce uygulamaya sokmayı öğreterek, kişisel gelişime de katkı sağlar (Yalçın; Aytaş,2002:1). Her tiyatro eseri bir metinle ilişkilidir. Gerek sahnelenmek için yazılmış, gerekse okunmak için yazılmış tiyatro metinleri edebi bir metindir ve tiyatronun esas unsurlarındandır. Bu eserlerde konular tarihi, epik, komedi vs. olabilir. Her tiyatro metni konusu ne olursa olsun dil becerilerine katkıda bulunur ve eğitimde her seviyeye uygun metinlerin kullanılması gereklidir. Çünkü tiyatro metinleri aynı zamanda eğiticilik ve öğreticilik niteliği de taşır. Doğrudan insan yaşamını anlattığı ve bireyin kendini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmesini sağladığı için her bireyin bu eserlerden çıkaracağı ortak bir pay mutlaka vardır.

2. İnsan Hayatında Tiyatronun Önemi

Tiyatronun amaçlarından biri, izleyicinin duygu ve düşüncelerinde değişiklik meydana getirmek, zevk ve tutumlar üzerinde etkiler yaparak davranış değişikliğine zemin hazırlamaktır (şimşek, 2011: 313). Tiyatro insan yaşamının ve insanın kendi benliğinin bir bakıma dışa vurumudur. Bireyin kendine eleştirel bir gözle bakmasını ve kendini tarafsız olarak değerlendirip kendi hatalarını ve noksanlıklarını görmesini sağlar. İnsanın kendini tarafsız olarak değerlendirmesi genellikle çok mümkün değildir ve değerlendirmeler hep bir ölçüde öznel olur. Tiyatro ise nesnel değerlendirmeye olanak sağlayan tek sanat dalıdır. Çünkü her insan tiyatroda kendini izliyormuş gibi hisseder ve tiyatroda kendi hayatından izler bulur. Bu nedenle insanların diğer sanatların yanı sıra tiyatroya daha özenle yaklaşmaları gerekmektedir. Toplumsal bilincin oluşması, birlik ve beraberliğin sağlaması, empati kurulması vb. gibi konularda en önemli buluşma noktası tiyatrodur.

Milli bilincin uyanması gibi konularda insanların bir araya gelmesi ve ortak bir paydada buluşmaları gerekir. Bunun da sağlandığı en güzel yer yine tiyatrodur.

Eğitimin sadece bilişsel alan üzerinde değil de devinişsel ve duyuşsal alanları geliştirmeye yönelik hizmetini de göz önünde bulunduracak olursak, tiyatronun eğitimde kullanılması gereken önemli bir araç olduğunu söyleyebiliriz (şimşek, 2011: 313). Tiyatro sağlıklı bireyler yetiştirirken empati, eleştirel düşünce, yaratıcı düşünce, toplum değerlerine sahip ve saygılı olma, evrensel bakış açısı kazandırma gibi özellikleri kazandırır. Hayatla iç içe ve hayatın her cephesiyle ilgili olan tiyatro insana, insanı insanca anlatır (Taş, Karakuş, 2007: 9).

Eleştiri ve değerlendirmelerin daha rahat yapılabildiği tiyatro etkinliklerinde sorunların çözümüne ilişkin daha akılcı, yapıcı ve olumlu sonuçlar alınabilir. Tiyatronun bireyin yaşamına ve dil becerilerine genel olarak katkısı şu şekilde sıralanabilir:

-Tiyatro bireylerin duyuşsal, bilişsel ve sosyal özelliklerinin geliştirilmesine katkıda bulunur.

-Aynı zamanda eğitici olan tiyatro ile birçok değer öğretilebilir.

-Kültürel bir birikim sağlar.

-Eleştiri ve değerlendirme becerilerini geliştirir.

-Analiz etme ve yorumlamayı geliştirir.

-Temel dil becerilerinin (okuma, yazma, konuşma, dinleme) geliştirilmesini sağlar.

-Duygusal açıdan motive eder. Mutlu ve ruhsal açıdan sağlıklı kişiliklerin oluşmasına katkıda bulunur.

-Akademik alanda da bireylerin daha başarılı olmalarını ve özgün eserler ortaya koymalarını sağlar.

_Yaratıcı düşünmeyi geliştirir.

-Kişilik gelişimini sağlar. Gerek izlenen tiyatrolarda gerekse bizzat oynan tiyatrolarda farklı roller bireylerin farklı özelliklerinin ortay çıkmasına ve kişiliklerinin çok yönlü gelişmesine zemin hazırlar.

-Kendini daha iyi ifade etme becerisi kazandırır. Tiyatro ile düşüncelerin rahatça ifade edilebildiği ve nesnel değerlendirmelerin yapılabildiği ortamlar oluşturulur.

-Tiyatro psikomotor becerilerin de gelişmesini sağlar. Böylece bireylerin tek yönlü yetişmelerinin önüne geçilmiş olur.

-Toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında, herkesin ortak bir paydada buluşmasına zemin hazırlar.

-Canlandırma sanatına dayalı olduğundan verilmek istenen mesajların alıcıya doğrudan ulaşmasına olanak verir.

-Empatiyi geliştirir.

-Kişisel ve mesleki olarak bireylerin gelişimine olanak verir. Yapılan işten daha çok verim alınmasını sağlar.

-Hitabet yeteneğini geliştirir, dil becerilerini ve dili kullanma kabiliyetini artırır.

-Üst düzey dil becerilerinin kullanıldığı ve dilin bütün imkânlarının sergilendiği bir sanat olması bakımından önemlidir.

3. Dil Öğrenimi ve Öğretimi

Zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimin temel aracı dildir. İletişim kurma, duygu ve düşünceleri ifade etme, etkileşime, dışdünya ile bütünleşme, kültürü aktarma gibi süreçlerde dilin önemli bir yeri vardır. (Güneş 2011). İnsan, ihtiyaçlarından isteklerine, düşüncelerinden inanışlarına kadar her şeyi dil ile anlamlandırır ve aktarır. Zamanla insan yaşamında gereklilikler ve zorunluluklar ihtiyaçların yeniden gözden geçirilmesini ve yeni ihtiyaçların belirlenmesini sağlar. Bu ihtiyaçlar çağa, topluma, kültüre ve hatta bireylere göre farklılıklar gösterir. Günümüzdeki en önemli ihtiyaç ise bireylerin değişen teknolojik ve bilimsel gelişmelerden haberdar olan, kendilerini çağa uygun nitelikte yetiştirebilen, araştırmacı, sorgulayıcı kimlikte bireyler olmasıdır. Aynı zamanda değişime ve gelişime açık, evrensel olaylardan haberdar olma ve kendi geleceğini ve çevresini buna uygun hale getirme en önemli ihtiyaç halini almıştır. Bu noktada en önemli konu ise her bireyin varlık gerekçesine uygun olarak kendini tanıması, kendi beklentilerinden ve ihtiyaçlarından haberdar olmasıdır. Bu şekilde bir bilince sahip olan bir birey aynı zamanda toplumdaki yerini ve görevlerini de iyi tanımlayacak, buna uygun hareket edecektir. Her çağda toplumların bireylerinden beklentisi farklı olmuştur. Günümüzde hem ana dilin hem de birkaç yabancı dilin öğrenilmesi ve farklı kültürlerin tanınması bireylerden beklenen en önemli görevdir.

Dil öğrenimi ve öğretimi sadece ülkemizde değil, tüm dünyanın üzerinde durduğu ve ciddi politikaların oluşturulduğu bir alandır. Gelişmiş ülkelerde bu konuyla ilgili olarak ülke politikalarının oluşturulduğu ve hassasiyetle uygulandığı bilinmektedir. Oysa henüz ülkemizde sağlam bir dil politikasının uygulanabilirliğinden bahsedemiyoruz.

Türk dili sorunu yurdumuzun büyük sorunları arasında yer almaktadır. Büyüklüğü üç ana nedene bağlanabilir: birinci neden zaman ve mekan içinde süreklilik göstermesidir; ikincisi, halkımızın tümünü ilgilendirmesidir; üçüncü neden, toplumun kültür değişmelerine paralel bir doğrultu izlemiş olmasıdır. Tarihin çok eski devirlerinde başlayan bu sorun üzerine, bugün de yurdumuzda tartışmalar sürüp gitmektedir (Karal, 1994: 7). Ülkemizde küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanan dil eğitiminin istenen seviyeye ulaşmış ve bu alanda başarı sağlandığını söylemek bu nedenlerden ötürü çok güçtür. Sorunun çözümü için çok değişik yollar izlenmektedir. Zaten her dilin mevcut yapısının karmaşık olması kendi içinde var olan toplumsal ve kültürel özelliklerin fazlalığı dil öğreniminde ortaya çıkan önemli noktalardandır.

Dil öğrenme ve öğretme iki açıdan değerlendirilebilecek bir konudur: bireyin ana dilini öğrenmesi ve öğretmesi, yabancı bir dili öğrenmesi ve öğretmesi. Ana dilin öğretimi doğrudan toplumun ve bireylerin düşünce dünyası ve muhakeme yeteneğini ilgilendirdiğinden önemlidir. Yabancı dil öğrenme ise bir başka milletin dil yapısının bilinmesi, tanınması ve doğrudan ya da dolaylı olarak aynı zamanda o kültürün de bilinmesini kapsamaktadır. Günümüzde dil öğrenmek ve öğretmek bu açıdan düşünüldüğünde çok yönlü bir alan olarak ifade edilebilir. Çünkü farklı dillerin bilinmeden değişen değerlerin bilinmesi, toplumların yapısının incelenmesi ve kendimiz hakkında doğru değerlendirmenin yapılması mümkün değildir. Aksi bir durum olayların ve durumların tek taraflı olarak değerlendirilmesine neden olacaktır. Bireysel gelişim açısından da bakıldığında kitle iletişim araçlarının ve özellikle internet ile dünyanın aslında sanıldığı kadar büyük olmadığı, insanların düşündüklerinden daha çok birbirlerine yakın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle uzak mesafelerin göz açıp kapayıncaya kadar aşıldığı günümüzde dışakapalı bir durumdan bahsetmek ve bireylerin kendini var olan bu gelişim ve değişimlerden soyutlamaları çok da akıllıca olmayacaktır. Bu noktada ortaya bir de dil edinimi ve dil öğrenimi/öğretimi kavramları ortaya çıkmaktadır.

Dil edinimi, Türkçe öğretimi alanında yeni bir kavram olarak nitelenebilir. Dört temel dil becerisinin edinimi, doğal süreç içerisinde dinleme ve konuşma ile başlamakta, okulda bunlara okuma ve yazma becerileri de eklenmektedir. (Özbay, 2011: 10-11). Yani bir bakıma dil edinimi bireyin yaşantısı içerisinde doğal olarak gelişir de denilebilir. Her birey kendi ana dilini bu şekilde öğrenir.

Dil öğrenimi ve öğretimi ise tamamen bireyin bilinçli bir çabasını gerektirir. Bireylerin kendilerini geliştirebilmek, kişisel gelişimlerini sağlayabilmek ve zenginleştirebilmek için dil öğrenimine yöneldikleri ve buna bağlı merkezlerin, kaynak materyallerin her geçen gün arttığı bilinmektedir. Buradan da günümüz toplumlarının dil öğrenimine ne kadar önem verdikleri görülebilir. Unutulmamalıdır ki, dil öğrenimi insanın eğitim ve öğretiminin bir parçasıdır. Ister bireysel çabalarla, isterse eğitim kurumlarıyla gerçekleşsin, dilin etkili öğrenimi bireyin kişisel gelişimini üst seviyelere taşıyabilmesinin bir parçasıdır. Bu nedenle belli bir plan ve sistematik yaklaşımla ele alınmak zorundadır. Plansız ve sistemsiz bir eğitimle gerçekleştirilmeye çalışılan dil öğrenmeleri ise bu nedenle çoğu kez başarıya ulaşamaz.

Dil öğretim alanı incelendiğinde günümüze kadar çeşitli yaklaşımların olduğu görülür. Dil öğretim yaklaşımları geleneksel, davranışçı, aktarıcı, iletişimci, bilişsel, yapılandırıcı, etkileşimsel, gelişimsel vb. isimlerle bilinmektedir (Güneş, 2007: 7). Eğitimde görülen bireysel farklılıklar, bireylerin kişisel ve zihinsel gelişimleri, geçmiş yaşantıları, onların aynı yöntem veya tekniklerle öğrenemeyeceklerini ortay koymuş ve bu nedenle eğitimde her birey kendine uygun yöntem ve teknikle öğrenme sürecini tamamlamıştır. Günümüzde Türkçenin öğretimi konusunda temel yaklaşım olarak yer almayan ancak her öğretim kademesinde az ya da çok uygulanan tiyatro veya tiyatroya dayalı öğrenme yaklaşımı, üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken konuların başında gelmektedir. Dil öğretiminde yeni bir yaklaşım olarak sayılabilecek tiyatro ile öğretim zaman, maddi olanaklar, gerekli malzemelere ulaşma zorluğu vb. nedenlerle çok sık tercih edilmemekte; ancak dil becerilerini geliştirici etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Yöntem veya teknik dil öğrenirken çok önemlidir. Her bireyin aynı şekilde öğrenmesinin mümkün olmadığı gerçeğinden yola çıkılacak olursa eğitim-öğretimde farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması bir zorunluluktur. O halde bilinçli her birey çalışırken ve dil öğrenirken kendini tanımlamalı ve kendi öğrenmesine en uygun yöntemi seçmelidir. Eğitimde ise öğretmenlerin öğrenme esnasında olabildiğince çok duyu organını harekete geçirip öğrenmeyi etkili hale getirmek için birden çok öğrenme yöntemini kullanmalıdır. Öğrenme ortamının zenginliği dil öğreniminin sonucunu olumlu etkileyecektir. Birden çok duyu organına hitap ederek başarıyı ve verimi artıracak nitelikte bir yöntem olan tiyatro ile öğrenme bu açıdan önemlidir. Konu ile ilgili çalışmalar sınırlı olmakla beraber Yıldırım(2007), Zerey (2008) gibi araştırmacılar da tiyatro ve dil öğretimi arasındaki ilişkiye değinerek konuyu temel alan çalışmalar yapmışlardır.

4. Dil Öğreniminde ve Öğretiminde Tiyatronun Temel Dil Becerilerine Katkısı

Sanatsal işlevinin yanı sıra en önemli işlevi iletişim ve bildirişim olan dilin, aynı zamanda toplumsal değerleri aktarma, gönderge vs. gibi işlevleri de vardır. Günümüzde dilin her işlevi üzerinde ayrı ayrı durulmakta ve her işlevine önem verilmektedir. Fakat bunların arasında hiç şüphesiz en çok iletişim ve haberleşme işlevi öne çıkmaktadır. Dil bireyleri birbirine bağlayan, bir toplumu geliştirip güzel insan yığını olmaktan çıkarıp birbirine kenetleyen en önemli etkenlerden biridir. Ana dil eğitimi bu açıdan ne kadar önemliyse, farklı toplumların tanınmasını sağlayan, onlara kaynaklık eden, bilginin paylaşılmasını sağlayan yabancı dil öğrenimi ve öğretimi de o açıdan önemlidir.

Bir dili kullanmada her isteyen ustalığın en yukarı mertebesine ulaşamaz diyen Gemalmaz (2010: 6) dil kullanımının tıpkı zanaatta olduğu gibi doğuştan gelen yetinin geliştirilmesine bağlı olduğunu öne sürmüştür. Dili kullanma becerisi sürekli bir çaba ve çalışmayla birlikte uygun yöntem-tekniğin seçimini gerektirir. Dil öğreniminde kullanılan gerek geleneksel, gerekse modern çeşitli yöntem ve teknikler vardır. Türk eğitim sisteminde eğitimin hemen her kademesinde zaman zaman kullanılan tiyatro eğitimi gelişmiş ülkelerde üzerinde titizlikle durulan bir yaklaşımdır. İnsan, yaşamın en önemli parçasıdır. Tiyatro da doğrudan insanı yansıtan, insan yaşamını ele alan ve her bireyin kendinden bir şeyler bulabileceği bir sanat dalıdır. Bu nedenle tiyatroyu insan, kendi varlığının bir aynası olarak kabul edebilir.

Dil öğretimi, etkinlikler yardımıyla yapılmalıdır. Dilsel eylem, konuşma, okuma, yazma, düşünme, dille deney yapma, bir problemi dil yoluyla aşabilme vb. gibi dilsel etkinliklerin tüm biçimlerini ifade etmektedir (Arslan, 2008: 5). Bu nedenle dil öğrenimini sadece belirli alanlarla sınırlandırmak, diğer beceri alanlarını görmezden gelmek doğru değildir. Tiyatronun dil öğreniminde ve öğretiminde temel dil becerilerine katkısı çok yönlü olup şu şekilde incelenebilir:

4.1. Dinleme

Dinleme, bilgi edinme yollarından bir tanesi olup son yıllarda üzerinde en çok durulan ve eğitimde en çok ele alınan konuların başında gelmektedir. Dil, insana ait bir niteliktir. İnsan dil becerileri içinde önce dinleme yetisini kullanır. Fizyolojik olarak sağlıklı her birey öğrendiklerinin büyük bir çoğunluğunu çevresinden duyarak öğrenir ve hatta daha dünyaya gelmeden bireyin seslerle tanışmaya ve onları tanımaya başladığı da bilinen bir gerçektir.

İnsanlar, birbirleriyle sürekli olarak iletişim kurma ihtiyacı hissederler. Bunun için de çeşitli iletişim kurma yöntemleri kullanırlar. Bu yöntemlerden en yaygın olanı, konuşma yoluyla kurulan iletişimdir. Bu durumda bireylerden birisi konuşur, diğeri ise dinler. Bu iki beceriden birisi eksik olduğunda sağlıklı bir iletişim kurulamaz (Özbay, 2011: 41). Bütün bunlara rağmen, dinlemenin her seviyedeki okullarımızda büyük ölçüde ihmal edilmiş bir beceri olduğunu biliyoruz. Günlük hayatta iletişim konusunda karşılaşılan problemlerin başında doğru ve iyi dinleme alışkanlığının kazanılmamış olması gelmektedir (Calp, 2005: 137).

Dinleme sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesinde önemli bir noktayı oluşturur. Dinleme geliştirilebilen bir beceridir. Ana dil eğitiminde dinleme eğitimi ne kadar önemliyse yabancı dil öğrenirken de en az o kadar önemlidir. Bir yabancı dil öğrenen bireyin dilin kelimelerinin telaffuzunu, ses yapısını, cümle kuruluşunu, vurgu ve tonlamasını en iyi dinleyerek öğrenir. Televizyondan, internetten, çeşitli yoğun disklerden vs. yararlanılarak dinleme yetisi geliştirilebilir. Ancak sahnelenmiş bir tiyatro eserindeki sözlü anlatım becerilerinin dinlenip bunlardan yararlanılması elbette en faydalı olan çalışmalardandır. Dinleme bilgi edinmede, iletişimde, kişisel gelişimde önemli bir beceridir. Çok başarılı ve iyi konuşan bireylere bakıldığında bunların aynı zamanda dinleme becerilerinin de yüksek olduğu, iyi birer dinleyici oldukları görülür. Dinleme becerisinin gelişiminde bir diğer önemli nokta ve hatta sorun teşkil eden konu da dinlemeye dayalı öğrenmenin yeterince ölçülememesidir. Yabancı dil öğrenimi esnasında dinleme ile daha çok bilgisayar aracılığı ile çok kısa dialoglardan veya seslendirilmiş metinlerden yararlanılmakta, ancak tiyatroda dinleme etkinliği ile öğrenmeye çok rastlanmamaktadır.

Sahnelenmiş bir tiyatro eseri dinleyicilerde kulağa ve göze hitap etmesi açısından önemlidir. Ana dili ve yabancı dili öğreniminde sahnede bir tiyatro eseri dinleyenlerde kelimelerin vurgusundan tonlamalarına, telaffuzdan sesin kullanımına kadar birçok unsurun doğru algılanmasına katkıda bulunur. Bu nedenle dil öğreniminde hedef kitlenin seviyesine uygun olarak düzenli aralıklarla çeşitli konularda tiyatro izlenmesi dinleme becerisinin gelişimine katkıda bulunmakla beraber öğrenmeyi de hızlandıracaktır. Ayrıca dinleme esnasında öğrenilen yeni bir

kelimenin, kavramın, bilginin vs. unutulması da kolay olmayacak, birey gerektiğinde izlediği tiyatro eserinden hareketle kolayca çağrışım yapabilecektir.

Dinleme/izleme amaçlı tiyatro eserlerinin seçici ve eğitici olması, amaca hizmet etmesi ve hedef kitleye hitap etmesi önemlidir. Konuyla ilgili olarak Demirel (1999: 33) işitmek ve dinlemek birbirinden çok farklıdır. İşitme isteğimiz dışı gerçekleşirken, dinleme belli bir amaç doğrultusunda yapılmaktadır diyerek dinlemenin bilinçli bir çaba olduğunu vurgulamaktadır. O halde tiyatronun izlenmesi/dinlenmesi dil öğrenmeye çalışan bireylerin yoğun çabasını gerektirir, bu da algının ve zihinsel faaliyetlerin dinlemeye odaklanması demektir. Tiyatro, ana dil ve yabancı dil öğreniminde dinleme becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir araçtır.

4.2. Konuşma

Üçok (2004: 17) konuşmayı, "En azından iki kişinin yaptıkları işi, düşündüklerini cümle dediğimiz kalıplar içerisinde şu veya bu şekilde, fakat daima ses halinde birbirlerine anlatmalarının, kalplerini dökmelerinin, içlerini boşaltmalarının adıdır." şeklinde tanımlamıştır. Konuşmanın temel işlevi iletişimi sağlamaktır. Konuşma eyleminin zihinsel, fizyolojik ve fiziksel boyutları olan bir oluşumdur (Deliveli, 2008: 163). Konuşma, bir konunun sözlü olarak ifade edilmesi şeklinde de tanımlanabilir. Konuşma bir anlatma aracıdır. İnsanlar okuduklarını, duyduklarını, izlediklerini ya da konuştuklarını tekrar bir başkasına anlatma ihtiyacı hissedebilir. Bunu gerçekleştirmenin en kolay yolu ise konuşmadır. Konuşma, aynı zamanda bilginin paylaşımının da bir yoludur. Konuşmada kullanılan iletişim dili çok önemlidir. İyi eğitim almış bireylerin sözel dili kullanımı daha etkilidir. Bunda eğitim dışında fizyolojik ve psikolojik özellikler ile içinde bulunulan çevrenin, yaşın, deneyimlerin vs. de konuşma becerisi üzerinde etkisi vardır. Ancak sadece eğitim almış bireylerin değil, bazen iyi eğitim almamış bireylerin de dil becerilerinin çok ileri düzeyde olduğuna rastlanmaktadır. Dil becerilerinin gelişmiş olması düşünce gücünün gelişmiş olmasına, kelime haznesinin zengin olmasına ve konuşulan dile hakim olunmasına bağlıdır. Ana diline veya öğrenilen yabancı dile hakim olan bireyler dili etkili bir şekilde kullanabilirler.

Dil, bir milletin en kutsal malıdır. O, bir dil birliğine mensup insan topluluklarının fertlerini birbirine bağlayan, atalarından miras kalmış çelik bir bağ olduğuna göre, bu toplulukların gelenekleri, dünya görüşü tarzları, tarihleri, kısaca kültürleri kendini öz dillerinde gösterir (Üçok, 2004: 44). Aynı zamanda bir anlama ve anlatma aracı olan dil ise, bu özellikleri de kapsayarak tiyatroda daha çok ön plana çıkar. Tiyatro ile dil becerileri geliştiği gibi yabancı dil öğreniminde de dil becerilerinin gelişmesine katkı sunar. Sahnede gerçekleştirilen tiyatro etkinliği konuşmanın geliştirilmesinde önemli bir etkendir. Rol yapmanın esas olduğu tiyatroda öne çıkan temel nitelik konuşma ve buna bağlı olarak anlatmadır. Karakteristik ya da tipolojik olabilen bu dil, bireylerin dili kullanma becerilerine göre değişir.

Tiyatro insanı en çok etkileyen unsurlardandır. Dili kullanma, dile ait unsurları (söz kalıplarını, anlam olaylarını, örtük ve örtülün anlamları, mecaz anlamları vs.) kullanma ancak tiyatroda çok net bir şekilde görülebilir ve hissedilebilir. Kullanılan dile bakılarak karakterlerin yapısı, sosyo-ekonomik özellikleri, kültürel yapısı vs. hakkında bilgi edinilebilir. Bu noktada tiyatroda biçimlendirici dil öne çıkar. Dinleme, gözleme ve uygulama ile gerçekleştirilen bu etkinlik konuşma ile tamamlanınca bir bütünlük oluşturur ve anlamlı kılınır.

Ana dilinin geliştirilmesinde ve yabancı dil öğreniminde tiyatro bireylerin iki şekilde konuşma becerilerini etkiler: Dil öğrenmeye çalışan bireyler dinleme yoluyla sahnedeki kişilerin konuşmalarını özümser ve kendi konuşmalarını buna göre şekillendirebilir veya kendileri doğrudan tiyatro sahneleyerek aktif görev alırlar ve konuşma becerilerini geliştirirler. Özellikle topluluk karşısında konuşmaya çekinen ya da yabancı dilde akıcı konuşamayan bireyler için bu bulunmaz

bir fırsattır. Çalışmalar esnasında sürekli tekrarlar ile bireyler dili biçimlendirebilir, ona kendilerinden bir şeyler katabilirler. Bu, tiyatronun daha zevki olmasını sağlamakla beraber konuşma becerisinin daha da geliştirilmesini sağlayacaktır.

4.3. Okuma

Okuma, okuyucu ve yazar arasında uygun bir ortamda gerçekleşen görüşalışveriştir. Bu süreçte okuyucu metni anlamaya uğraşmakta ve anladıklarıyla ön bilgilerini birleştirerek yeni anlamlar ortaya koymaya çalışmaktadır (Akyol, 2007: 15). Okuma gerek eğitim-öğretim sürecinde, gerekse bireyin özel yaşantısında başvurduğu en önemli bilgi edinme yollarından biridir. Binlerce yıldır süregelen okuma alışkanlığı zamanla yöntem ve teknik olarak değişse de okuma eylemi varlığını ve önemini hep korumuştur. Genel olarak gözlerin veya ses organlarının yazılı veya görsel bir metni anlamasından oluşan zihinsel süreçleri kapsayan karmaşık bir etkinliktir.

Okuma aynı zamanda çok yönlü bir etkiliktir. Bu nedenle amaca göre yapılan okuma çalışmalarında kullanılan yöntem ve teknikler değişiklik gösterir. Okuma bilgi edinmenin yanı sıra dil becerilerini de geliştirmenin bir başka yoludur. Başka bir ifadeyle düzenli okuma çalışmalarının sonunda doğal olarak dil becerileri de gelişecektir. Dil öğreniminde bu nedenle edebi metinlerin okunmasının ve bu metinlerin değerlendirilmesinin önemi büyüktür, ayrıca dil öğreniminde temel dil becerilerinin geliştirilmesinde tiyatronun da önemli bir unsur olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle gerek sahnelenmiş gerekse sahnelenmemiş tiyatro eserlerinin okunması ve anlamlandırılması hem dil becerilerini geliştirecek hem de öğrenilen dile ait kültürel unsurlarla birlikte sözcük hazinesi de birey tarafından öğrenilecektir. Ana dilde yapılan okuma etkinliklerinin kazandıracağı her türlü fayda yabancı dil öğreniminde ve öğretiminde de geçerlidir. Bu tür çalışmalar aynı zamanda dili geliştirici özelliğe sahiptir.

Birey okudukça ve okuduklarını zihninde tasarladıkça kelime hazinesi ile birlikte dile olan hakimiyeti de artacaktır. Bu noktada önemli olan tiyatro metinlerinden nasıl ve ne kadar yararlanılacağının doğru tespit edilmesidir. Tiyatro metinlerinin yabancı dil öğrenimindeki en önemli faydası, üst düzey dil becerilerinin ve anlatımların yer aldığı metinler olarak okunması ve bunlardaki estetik unsurların bireye kazandırılmasıdır.

Dil öğrencilerin çevrelerindeki olayları sorgulayarak karar vermesine, farklı açılardan bakarak olayları değerlendirmesine, sosyalleşmesine ve çağdaşlaşmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedenle öğrencilerin; dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili temel becerilerini kazanmaları gerekmektedir (Arslan vd. , 2008: 9). Yabancı dil öğreniminde de bu temel alanların kazanılması aynı amaçların yerine getirilmesini sağlayacaktır. Ancak dil öğrenimi başlı başına büyük bir konudur ve beraberinde birtakım sorunları da getirir. Yabancı dil öğrenenlerde görülen en büyük sorunların başında öğrenilen dilin doğru telaffuz edilememesi ve sözcüklerin söylenişinde görülen bozukluklardır. Bununla birlikte özellikle Türkçenin yazıldığı gibi okunması ancak konuşmada görülen farklılıklar ağız özellikleri de yabancı dil öğrenenlerde bu farklılıkların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Okuma esnasında bu olumsuzluklar ve aksaklıklar olabildiğince en aza indirilir. Bu nedenle dil öğrenen bireylerin öğrendikleri dile ait en seçkin tiyatro metinlerini okumaları onlara dil öğreniminde sayısız fayda sağlayacaktır. Temel tiyatro metinlerinde en genel anlamıyla dilin söz dizimi, cümle yapısı, ses ve şekil özellikleri en doğru şekilde yer alır. Bunun dışında kelime dağarcığının zenginleştirilmesi, farklı söyleyişlerin ve anlam inceliklerinin belirlenmesi, anlam olaylarının (anlam daralması, anlam genişlemesi vs.) görülmesi ve tespit edilmesi tiyatro metinleri ile daha kolay bir şekilde gerçekleşir. Dil, insanın duygularını ifade edebileceği bir araçtır. Tiyatro ise dilin anlam inceliklerinin ve dilin bütün beceri alanlarının sergilendiği bir alandır. Bu nedenle tiyatro metinleri dil öğrenenler için önemli birer kaynaktır.

Tiyatro yaşamın bir parçasıdır. Yaşama dair tüm güzellikler, yaşamın içinde yer alan bütün konular tiyatroda vardır ve tiyatro ile bütün bunlar tekrar insan gözünde canlanır, bilinçli olarak ele alınır. Tiyatro metinleri bu açıdan yaşama dair bütün unsurların yer alabileceği, ancak konu olarak farklılaşan edebi metinlerdir. Okunması ile dil becerilerinin yanı sıra sözcük dağarcığının ve dolayısıyla düşünce dünyasının zenginleştirilmesine katkı sunarlar. Böylece yabancı dil öğrenen bireyler aynı zamanda başka bir dilde de ana dillerinde olduğu gibi düşünebilir, fikir üretebilirler. Anlamı bilinmeyen kelimeler tiyatro metinlerinde bağlamdan çıkarılmaya çalışılarak sözcüklerin öğrenilmesi sağlanır. Bu nedenle yazılı tiyatro metinleri dil-anlama-anlatma-anlamlandırma becerilerinin geliştiminde önemli birer materyal sayılabilir.

Okuma çalışması gerek sesli gerekse sessiz yapılabilmektedir. Eğer yabancı dilde vurgu ve telaffuzda sorun yaşanıyorsa metnin sesli okunması, kaydedilmesi ve daha sonra tekrar dinlenip eksiklerin veya hataların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tür bir çalışma, bireyin kısa zamanda doğru telaffuz etmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle sesli okuma hem ana dil ediniminde hem de yabancı dil öğrenimnde çok önemli bir okuma yöntemidir. Ancak yabancı dil öğrenenlerin okudukları tiyatro metinlerini daha iyi anlayabilmeleri ve bu becerilerini daha çok geliştirebilmeleri için kendilerine okuma öncesinde, okuma sırasında ve okuma sonrasında birtakım sorular yöneltmeleri gerekmektedir. Anlama, var olan metnin yazılış amacının ve mesajının net bir şekilde anlaşılması ve kavranmasıdır. Birey okuduğunu doğru değerlendirebilmeli ve doğru bir şekilde anlamlandırabilmelidir. Bu nedenle tiyatro metinlerini okuma aracı olarak kullanan bireyler dil öğreniminde okuma öncesinde kendilerine şu soruları yöneltmelilerdir:

Bu metnin kazandıracağı dil becerileri nelerdir?

Metinde hangi kültürel ve dilsel unsurlar yer almaktadır?

Okuma sırasında;

Anlamı bilinmeyen kelime ve kelime grupları nelerdir?

Bilinmeyen kelimelerin anlamı metnin bağlamından hareketle çıkarılabilir mi?

Metindeki olay akışı doğru anlaşıldı mı?

Okuma sonrasında,

Metnin ana düşüncesi anlaşıldı mı?

Metnin üslubu anlaşılır mıydı?

Bu sorular yardımıyla hem tiyatro metinleri daha iyi anlaşılacaktır, hem de okuyucunun bilinçli bir şekilde okuma eylemini gerçekleştirip metne hakim olması sağlanacaktır.

Edebi metinlerin özellikle de tiyatro metinlerinin okumasında unutulmamalıdır ki bu tür metinlerin anlaşılması belli bir birikimi gerektirir. Herkes her metindeki anlam inceliklerini ve üst dil yapısını anlamayabilir. Bu nedenle yabancı dil öğrenirken bireylerin kendi seviyelerine uygun metinleri seçmeleri daha doğru olacaktır. Dil gelişiminin üzerinde seçilen metinler anlaşılamayacağı gibi bireyin de zevk almamasına ve çabucak sıkılmasına yol açacaktır. Tiyatro dil becerileri ve tiyatroyu oluşturan bütün unsurları ile birlikte ele alınmalı, metnin sadece yüzey yapısı değil aynı zamanda derin yapısı da çözümlenmelidir.

Okuma esnasında söz varlığı zenginleştirilir ve geliştirilir. Bireylerin metinden öğrendiklerini pekiştirmek amacıyla bu bilgileri yer yer kullanmaları gereklidir. Metnin seçimi kadar uzunluğu da önemli bir konudur. Her birey yabancı dil öğrenirken kendi seviyesine ve dili

kullanma becerisine uygun uzunlukta metin seçmelidir. Bunun için ilk aşamada daha kısa ve daha sade tiyatro metinleri seçilmelidir.

4.4. Yazma

Yazma beyinde yapılandırılmış bilgilerin yazıya dökülmesidir. Yazma sürecine, beyinde yapılandırılmış bilgilerin gözden geçirilmesiyle başlanmaktadır. Yazının amacı, yöntemi, konu ve sınırları belirlenerek yazılacak bilgiler seçilmektedir. Seçilen bilgiler çeşitli zihinsel işlemlerden geçirilerek düzenlenmektedir. Bu işlemler sıralama, sınıflama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma, değerlendirme vb. olmaktadır. Bu işlemler sonucunda düzenlenen bilgiler harflere, hecelere, kelimelere ve cümlelere dökülerek aktarılmaktadır (Güneş, 2007: 159). Yazma, yirmi birinci yüzyıla girerken de kişisel ve toplumsal açılardan önemini korumaya devam etmektedir (Akyol, 2011: 107).

Yazma insanlığın ortak eseri olup var olma ve edebi kalma çabasının bir ürünüdür. Kendini yazılı olarak ifade edebilmek, dil becerilerini kullanabilmek, yaratıcı yazabilmek sanıldığı gibi sadece yetenekle gelişebilen bir eylem değildir. Yazmak, yazdıkça gelişebilen ve eğitim gerektiren bir beceridir. Dil öğreniminde yazma önemli bir çalışmadır. Öğrenilen her yeni kelimenin not edilmesi veya konuyla ilgili notlar alınması önemlidir. Aynı zamanda yazılan veya tutulan notların düzenli olması daha sonra çalışmak için önemli birer kaynak oluşturabilir.

Dil edinmenin yollarından biri de yazmaktır. Edinilen dili geliştirmek ve o dilde özgün eser vermek de yazmaktan geçer. Yazma etkinlikleri sayesinde de dil gelişimi daha kolay ve çabuk olmaktadır. Ayrıca yazmanın psikolojik faydası da bulunmaktadır (Yıldız, 2010: 205).

şurası unutulmamalıdır ki yazı kaleme almak ciddi bir iştir; dili konuşan herkes kendisini yazıyla ifade edemez. Emek ister, sabır ister. Bunun da ilk basamaklarından biri, belki de en önemlisi dili tanımak, onun özelliklerini bilmektir (Aktaş, Gündüz, 2003: 63). Yazmada en önemli unsur bireyin yazacağı ya da not edeceği konuya olan ihtiyacıdır. Daha sonra kullanılmak üzere tutulan notlar, çalışmada kolaylık sağlar. Bilindiği gibi ana dili eğitimi yazma çalışmalarıyla başlamaktadır. Yazma bu nedenle ana dil ve yabancı dil öğreniminde önemli bir etkinliktir. Not etme, özetleme vs. gibi yazma çalışmaları tiyatro ile öğrenmelerde de kullanılabilecek aktif öğrenme çalışmalarıdır. Tiyatro ile öğrenmelerde yazma, çok çeşitli olabilir. Birincisi, edebi metin olan tiyatro metinlerinin okunması ve gerekli görülen yerlerin not edilmesiyle gerçekleşebilir. Metin üzerinde yer yer kısa notlar tutulabilir. Genellikle anlamı bilinmeyen kelimelerin varsa eş anlamlıları, zıt anlamlıları veya kelimenin kendi anlamı yazılır. Bunlar daha sonra kelimenin anlamının hatırlanması açısından kolaylık sağlar. İkinci olarak sahnelenen tiyatronun izlenmesi esnasında notlar tutulabilir. Burada da yine izlerken gerekli görülen yerler, zihinde oluşan sorulara cevap bulabilmek ve daha sonra araştırmak üzere anlaşılmayan bölümler not edilebilir. Bu çalışma, yabancı dilde tiyatro izlerken tiyatronun eleştirisi şeklinde de olabilir. Tiyatroda karşılaşılan kültürel farklılıklar bireyin kendi kültürüyle karşılaştırılarak önemli veya farklı görülen yerler de not edilerek ya da daha sonra kullanmak amacıyla özetlenerek yazma çalışmaları yapılabilir.

Kültürler arasındaki farklar ve bunların tespiti ile birlikte not edilmesi dil öğreniminde zihni becerilerin geliştirilmesinde önemlidir. Özetleme çalışmaları da dil öğreniminde veya öğretiminde kullanılabilecek temel yazma çalışmalarındandır. Bir konunun esas noktalarıyla ve bireyin zihninde bıraktığı etki kadarının kâğıda dökülmesi yazma alanında en sık başvurulan tekniklerdendir. Bireyin okuduklarını, duyduklarını ya da izlediklerini kendi cümleleriyle özetlemesi ve yazması dil öğreniminde/öğretiminde yazmayı geliştirici etkinliklerdir. Bu, aynı zamanda zihinsel faaliyetleri geliştirici bir etkiye sahiptir. Dil öğreniminde izlenen veya dinlenen tiyatronun zihinde bıraktığı etkinin kağıda dökülerek somutlaştırılmasının sağlanması tiyatro ile öğrenmede yapılabilecek bir diğer yazma çalışmasıdır.

Sonuç

Dil öğreniminde ve öğretiminde tiyatro diğer yöntem ve tekniklerden farklı olarak önemli bir yere sahiptir. Dile ait unsurların sergilendiği ve birçok duyu organına hitap edilebilen tiyatroda temel dil becerilerinin (dinleme, konuşma, okuma, yazma) bütün olarak yer alması bu sanatın önemini daha da artırmaktadır. Tiyatro aynı zamanda etkili bir kültür aktarımı aracıdır. Tiyatro, dil yeterliklerinin görülmesi, eksiklerin giderilmesi ve dili kullanma becerisinin geliştirilmesi açısından önemli bir sanat olmakla beraber dil öğreniminde ve öğretiminde kullanılan yeni bir yaklaşımdır. Yabancı dil öğrenmeye çalışan bireyler ile ana dili yeterliklerini geliştirmeye çalışan bireyler, kendi seviyelerine uygun tiyatro metinlerinden yararlanmalı ve zaman zaman tiyatro izlemelilerdir. Bu metinler kelime öğretiminden, cümle yapısına kadar ve hatta dilbilgisi ve dile ait özel kullanımların da yer aldığı metinler olduklarından dil öğreniminde ve öğretiminde başvurulması gereken temel kaynaklar arasında gösterilebilir. Sadece dil becerileri açısından değil aynı zamanda sanatsal ve edebi zevkin, buna bağlı olarak estetik duygusunun gelişmesi için de tiyatrodan yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

AKTAş, şerif ; Gündüz Osman, **Yazılı ve Sözlü Anlatım Kompozisyon Sanatı**, Akçağ Yay., Ankara 2003.

AKYOL, Hayati, **İlköğretimde Türkçe Öğretimi**, Pegem Yay., Ankara 2007.

AKYOL, Hayati, **Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri**, Pegem Yay., Ankara 2011.

ARSLAN, Derya vd., "**Türkçe Öğretiminin İlkeleri ve Türkçe Öğretim Programı**" **Etkinliklerle Türkçe Öğretimi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2008.

CALP, Mehrali, **Özel Öğretim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi**, Eğitim Kitabevi, Konya 2005.

DELİVELİ, Kısmet vd., "**Konuşma**" **Etkinliklerle Türkçe Öğretimi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2008.

DEMİREL, Özcan, **İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi**, MEB Yay., İstanbul 1999.

GEMALMAZ, Efrasiyap, "**Türkçenin Dünü, Bugünü ve Yarını**" **Türkçenin Derin Yapısı**, Belen Yay., Ankara 2010.

GÜNEş, Firdevs, **Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

HESAPÇIOĞLU, Muhsin, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2011.

KARAL, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya (1994). "**Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu (Tarih Açısından Bir Açıklama**" , Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

ÖZBAY, Murat, **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II,** Öncü Kitap, Ankara 2011.

ÖZBAY, Murat, **Türkçe Öğretimi Yazıları**, Öncü Kitap, Ankara 2010.

SCHUNK, Dale H., **Öğrenme Teorileri Eğitimsel Bir Bakışla**, (Çeviri Editörü: Muzaffer şahin), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.

şİMşEK, Tacettin, **Teoriden Uygulamaya Okul Tiyatrosu**, Suna Yay., Konya 2005.

ğÖMğEK, Tacetttin, **Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2011.

TAğ, Hüseyin – KARAKUğ, Ertuğrul, **Türkçe Öğretiminde Tiyatro ve Uygulamalar**, Maya Akademi, Ankara 2007.

TDK Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ÜÇOK, Necip, **Genel Dilbilim**, Multilingual Yay., İstanbul 2004.

YALÇIN, Alemdar; AytaÇ, Gıyasettin, **Tiyatro ve Canlandırma Sahneleme Bilgileri,** Akçağ Yay., Ankara 2002.

YILDIRIM, Fatma, **Le texte de théâtre dans l'enseignement du Français langue étrangère** [Fransızcanın yabancı dil olarak öğretilmesinde tiyatro metinleri]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, YayımlanmamıÇ Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

YILDIZ, Cemal, **Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi**, Pegem Yay., Ankara 2010.

ZEREY, Özge Gül, **Impact of theater production on elt students' foreign language speaking anxiety** [Tiyatro uygulamasinin öğrencilerin yabanci dil konuÇma kaygisi üzerindeki etkisi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayımlanmamıÇ Yüksek lisans Tezi, Hatay 2008.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 761-771, ANKARA-TURKEY

"BEYHUDE ÖMRÜM" ADLI HİKÂYENİN GREIMAS'IN EYLEYENLER MODELİNE GÖRE İNCELENMESİ

Hatice ALTUNKAYA[*]

ÖZET

Hikâye sanatı, onu meydana getiren anlatıcısından bağımsız olmayan, anlatıcısının kurguladığı izlencede meydana gelen bir anlatı türüdür. Eser meydana geldikten sonra eseri yorumlama, anlamlandırma sırası okura gelir. Metnin içerdiği yapıları, izlekleri yeniden yorumlamak, dönüştürmek, anlamsal bağlarını keşfetmek okurun işidir. Eski Yunancada gösterge anlamına gelen semeion ile bilim anlamına gelen logos sözcüğünün birleşmesiyle meydana gelen semology Türkçede gösterge bilimi terimiyle karşılanmaktadır.

Göstergebilimin öncüleri olarak iki isimden söz etmek mümkündür. Bunlar Charles Sanders Peirce ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. Peirce, "Tüm evren, yalnızca göstergelerden oluşmamış olsa bile, göstergelerle dolup taşar" sözü ile bütün bilgi nesnelerinin göstergebilimin konusu olabileceğini ifade etmiştir.

Bu çalışmada Mustafa Kutlu'nun "Beyhude Ömrüm" adlı hikâyesi göstergebilimsel bir çözümleme modeli olan Greimas'ın eyleyenler modeline göre incelenmeye çalışılmıştır. A.J. Greimas'a göre anlatının oluşabilmesi için öyküyü başlatacak bir olay ve bu başlangıç durumunu bozacak dönüştürücü ögeye ihtiyaç vardır. Çalışmada söz konusu olay ve dönüştürücü ögenin var olduğundan hareketle hikâye beş kesite ayrılmıştır. Bu kesitlerde eyleyenler modelinde bulunan altı eyleyenin bulunduğu, anlatı izlencesinden eyletim, edinç, edim ve yaptırım izlence evrelerinin yer aldığı tespit edilmiş ve eyleyenler modelindeki öznelerin yetilendirici, sonuçlandırıcı ve onurlandırıcı deneyimleri gerçekleştirdikleri görülmüştür. Ayrıca eserde ben anlatıcı olan yazarın "öldüm" ifadesini kullanmasının ben anlatıcının anlatımına uygun düşen bir anlatım olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Greimas, eyleyenler modeli.

ANALYSIS OF STORY "BEYHUDE ÖMRÜM" ACCORDING TO GREIMAS' ACTANTS MODEL

ABSTRACT

The art of story is a form of narrative that is not independent from its creator, namely the narrator, and created within the theme fictionalized by its narrator. When the work is created, it is the reader's turn to interpret and give meaning to it. The reader's duty is to reinterpret, transform the structures in the text and themes as well as

[*] Öğretmen, Adalet Bak., El-mek: hatice4473@hotmail.com

unveiling the meaning connections between those. Semiology derived from Ancient Greek word semeion meaning sign and logos meaning science is known as science of signs in Turkish.

Two people should be mentioned as founders of Semiology. These are Charles Sanders Peirce and Swiss linguist Ferdinand de Saussure. Saying "Although the universe is not entirely made up of signs, it overflows with signs", Peirce expresses that all objects can be subject of Semiology.

The goal of this study is to analyze Mustafa Kutlu's story titled "Beyhude Ömrüm" according to the Greimas' analysis method of actants model. A.J. Greimas argues that an incident starting the story and an element transforming the initial status are required for creating the narrative. The study divided the story into five sections by considering that the said incident and transforming elements are available. The sections confirmed that six actants of the actants model are available; manipulation, competence and performance of narrative routine as well as stages of sanction routine are available and the subjects of actants model realized competence, conclusive and honorable experiences. Besides, it is seen that using the expression "I died" is not an appropriate form of narrative used by the author telling the story as a narrator using pronoun I.

Key Words: Semiology, Greimas, actants model.

1. Giriş

Hikâye sanatı, onu meydana getiren anlatıcısından bağımsız olmayan, anlatıcısının kurguladığı izlencede meydana gelen bir anlatı türüdür. Eser meydana geldikten sonra eseri yorumlama, anlamlandırma sırası okura gelir. Metnin içerdiği yapıları, izlekleri yeniden yorumlamak, dönüştürmek, anlamsal bağlarını keşfetmek okurun işidir. Göstergebilim okurun bu sürecine bir bakış açısı getiren, anlatının kendi içindeki kesitlerinin, her ögenin birbiriyle bağıntılarını, metnin oluşum sürecinde kurgulanışını çözümlemeye çalışan bir yaklaşımdır.

Eski Yunancada gösterge anlamına gelen semeion ile bilim anlamına gelen logos sözcüğünün birleşmesiyle meydana gelen semology Türkçede gösterge bilimi terimiyle karşılanmaktadır.

Göstergebilimin öncüleri olarak iki isimden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Charles Sanders Peirce, ikincisi ise İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dür. Peirce, "Tüm evren, yalnızca göstergelerden oluşmamış olsa bile, göstergelerle dolup taşar" sözü ile bütün bilgi nesnelerinin göstergebilimin konusu olabileceğini ifade etmiştir.

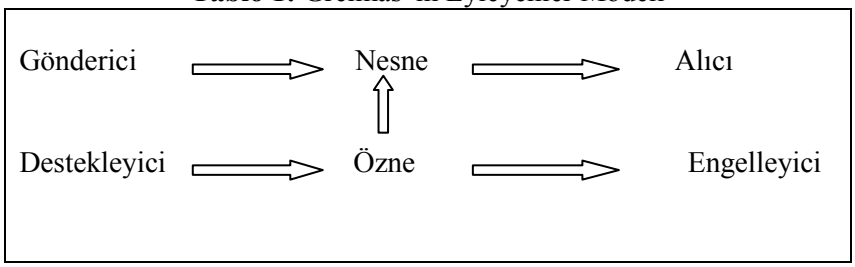
Saussure "Dil, kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir" der. (Güzelşen 1998, 120). Saussure'e göre dil, bir terimler dizini değil, bir göstergeler dizgesidir; bizim genel dilde sözcük adını verdiğimiz şeyler değil, doğrudan doğruya insan zihnine özgü ruhsal birer iyelik olan göstergeler vardır (Aksan 2007,153).

Çözümleme tekniklerinin gelişmesine katkıda bulunan bir diğer isim olan Rus bilim adamı Vladimir Propp, "Masalın Biçimbilimi" adlı eseri ile bütün masal çözümlemelerinde geçerli olabilecek otuz bir işlev ve yedi eylem alanı bulur. Bu eylem alanları "saldırgan, aranılan kişi, yardımcı, bağışçı, gönderen, kahraman ve düzmece kahraman" şeklinde yer alır.

Propp'un eylem alanı ile ilgili açıklamaları Algirdas Julien Greimas tarafından "eyleyen" açısından değerlendirilir. Eyleyen, "eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelerin her biri" (Vardar 1998,102) olarak ele alınmaktadır. Eyleyenler genellikle insan ancak bazı anlatılarda soyut kavramlar olarak da belirebilmektedir.

A.J. Greimas, eylemleri altı eyleyene dönüştürerek aralarındaki ilişkileri şu şekilde gösterir (Yücel 1999,119):

Tablo 1: Greimas"ın Eyleyenler Modeli

Greimas, kişilerin eylemlerinin, altı eyleyene indirdikten sonra bunları işlevleri açısından kendi aralarında ikişerli biçimde birleştirir (Kıran ve Kıran 2003, 216):

1. İsteyim ekseni: özne ve nesne karşıtlığı.
2. İletişim ekseni: gönderici ve alıcı karşıtlığı.
3. Güç ekseni: destekleyici ve engelleyici karşıtlığı.

Gösterge bilimi kuramının oluşturucusu A. J. Greimas, bu eyleyenleri gerçekleştiren oyuncuların olduğunu ve bir oyuncunun (o) birden çok eyleyeni gerçekleştirebilirken tek bir eyleyenin de birkaç oyuncu tarafından gerçekleştirilebileceğini dile getirmektedir (1983:49; 1973:161). Altı eyleyenin altısı da kimi anlatılarda ortaya çıkabilirken kimi anlatılarda çıkmayabilir. Ancak temel olarak eyleyensel bir düzenekten söz edilirse en az iki eyleyenin (Özne-Nesne) bulunmasının zorunluluğu da belirtilmelidir. Öte yandan özne ile nesne arasındaki bağıntı bir eyleme dayanmaktadır. Dolayısıyla bu bağıntı edimsel bir bağıntıdır. Ve temel sözceyi oluşturmaktadır (İşeri 2008, 124).

Temel sözce en az iki eyleyen arasındaki ilişkiden doğar (Özne-Nesne arasındaki bağıntı). Temel söz dizimdeki iki özellik (ilişki-işlem) bu aşamada da karşılığını bulmaktadır. Bu durumda temel sözce ikiye ayrılmaktadır. Durum sözcesi, edim sözcesi. Durum sözcesinde durağanlık, edim sözcesinde ise devingenlik vardır. Durum sözcesi, bağlaşım ve ayrışım olmak üzere iki tür özellik gösterir. Bağlaşımsal durum sözcesi, nesnenin sahip olma özelliği ile ilgilidir. Ayrışımsalda ise özne ve nesne birbirinden ayrıdır (Yücel 1999, 122). Yücel (1999) da durum ve edim sözcelerine ilişkin iki sözce örnek olarak verilmektedir:

1. Ahmet'in ayakkabısı dar geliyor (Durum sözcesi).
2. Ahmet okuldan geliyor (Edim sözcesi).

Durum sözceleri arasında bir geçiş söz konusudur. Bu geçişler de eylem yoluyla, diğer bir ifade ile edim sözcesi yoluyla sağlanır. Durum sözcesinden ve onu yönlendiren edim sözcesinden oluşan anlatı yapısı da anlatı izlencesini (Aİ) oluşturur (Yücel 1999, 122). Anlatı izlencesi, "eyletim, edinç, edim ve yaptırım" olmak üzere dört temel aşamada gerçekleşir. İlk ikisinde gönderen ve özne, diğer ikisinde de özne ve nesne etkileşim halindedir (Günay 2002, 188).

Tüm anlatı türlerinde, örneklerinde her öznenin karşısında yer alan bir karşı özne bulunmaktadır. Belirli bir nesneye göre tanımlanan karşılıklı bağıntılarda, birinin yengisi diğerinin yenilgisi, birinin bulduğu ötekinin yitirdiği olarak belirmektedir. Böylece aynı anlatı birbirine karşıt, gene de birbirini bütünleyen iki anlatı izlemi: izlem-karşı izlem biçiminde eklemlenmektedir. Her anlatı aynı temel çizgiye göre birbirini izleyen üç deneyim biçiminde gelişip sonuçlandığı söylenebilir (Yücel 1999, 127-128):

Yetilendirici deneyim: Öznenin belirli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması.

Sonuçlandırıcı deneyim: Öznenin izlencesini gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması.

Onurlandırıcı deneyim: Öznenin başarısının (kahramanın) başkalarınca tanınması ve onaylanması.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı "Beyhude Ömrüm" adlı hikâyeyi Greimas"ın eyleyenler modelinden hareketle incelemektir.

3. Araştırmanın Önemi

Alan yazınına bakıldığında Mustafa Kutlu'nun eserleri ile ilgili pek çok çalışma olduğu görülmüş ancak göstergebilimsel bir çözümlemeye rastlanmamıştır. Göstergebilim araçlarından yararlanarak metnin üretiliş sürecinin ortaya konulmasının okura metni okuma sürecinde farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Mustafa Kutlu'nun yazmış olduğu "Beyhude Ömrüm" adlı hikâyenin Greimas'ın Eyleyenler Modeline göre incelenmesi ile sınırlıdır.

5. Yöntem

Bu araştırmada gösterge biliminin metni incelemede kullandığı araçlardan Greimas'ın eyleyenler modeli kullanılmıştır.

6. Bulgular ve Yorum

"Beyhude Ömrüm" adlı hikâyede Mustafa Kutlu, Anadolu'nun vahşi tabiatı karşısında yılmadan, toprakla mücadele ederek kendi kurtuluşunu kendisi yaratan, kıraç bir kayalıkta bahçe kurma idealini gerçekleştiren kahraman bir Anadolu köylüsünü konu edinir. Hikâyede kahramanın adı verilmez ancak babası onu ecel döşeğinde arkadaşı Berber Hacı'ya emanet eder. Berber Hacı kahramana Yadigâr diye seslenir. Yadigâr, hikâyede adı tam olarak geçmeyen ancak Çimenli Dağ yakınlarında bir köy olduğu anlaşılan kıraç, susuz bir köyde yaşamaktadır. Eserde tarlaların durumu "Susuza ekiyoruz, tarlalarımız çukur, yamaç, kıraç." (7) sözleriyle belirtilmektedir. Gülpaşa'nın oğlu tarlada çalışırken kendi tarlasının karşısında bulunan Islak Kaya denilen yeri görür. Kayanın etrafında ıslak yosunların, otların olması aklına oralarda su olabileceği fikrini getirir ve azimle o kayayı oradan söküp tarla açabilmek için çalışmalara başlar. Çalışmaları sırasında köylünün define arıyor söylentilerine aldırmadan hedefine varmak için var gücüyle çalışır. Askerlik günlerinde yediği meyveleri hatırladıkça daha bir azimle amacını gerçekleştirmeye koyulan hikâye kahramanı sonunda kendisine her türlü güçlüğü yaşatan Muhtar Halil'e rağmen içine düşen yeşilin ateşini yeşertmeyi başarır. Kendisine çok istediği nar hariç, arzu ettiği diğer meyveleri yetiştirebildiği bir bahçe kurar. Buraya kadar her şey güzeldir. Ancak hesaba katmadığı bir durum vardır. Anadolu 1950'li yılları yaşamaktadır. Ekonomide görülen hızlı sanayileşme ile birlikte

köyden kentlere göç olayı yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Gülpaşa'nın oğlunun çocukları da köye göçme kararı alırlar. Gülpaşa bütün ömrünü vererek yeşerttiği bahçesinin beyhude olduğunu oğlunun "Bırak baba, dört tane ağacın başını mı bekleyeceğiz burada" sözleriyle anlar. Yazar, fanilik hissini derinlerinde hisseden hikâye kahramanı aracılığı ile eserde hayatın metafizik boyutunu da gözler önüne serer. Bu metafizik boyut "İnsanoğlu dünyaya niçin gelir? Herhalde bir bahçe kurmaya gelir. Dünya dediğimiz de bir gurbet değil mi?" sözleriyle dünyada yaşayan herkesin bir bahçe kurduğu, sonunda herkesin bahçesinin bir fanilik olduğu metaforuyla işlenir.

Hikâye, Greimas'ın eyleyenler örnekçesine göre kesitlere ayrılıp ele alınmıştır. Kesitlere ayırma sürecinde hikâyede yaşantının yönünü değiştiren olay ve kişilerin izleklerinden hareketle yüzey yapıdan derin yapıya inilmiştir.

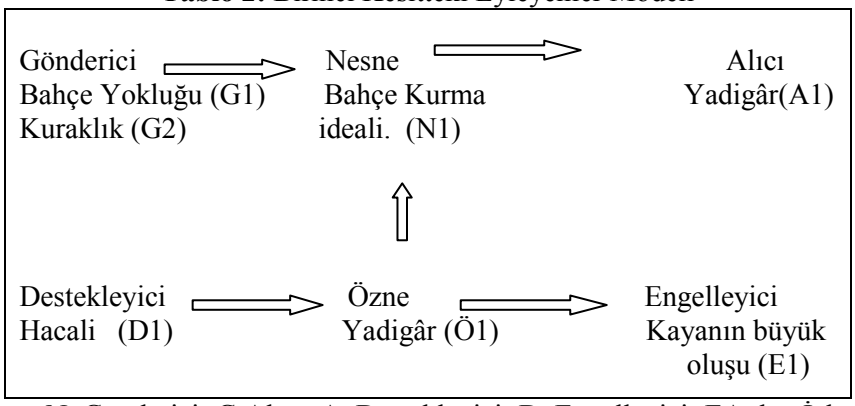
7.1.Metnin Çözümlenmesi

7.1.2. Kesitlere Ayırma

7.1.2.1. 1. Kesit

Greimas'ın eyleyenler modelinde metni çözümlemeyebilmek için ilk olarak metin vakanın sürecini değiştiren olay ve kişiler dikkate alınarak kesitlere ayrılır. "Beyhude Ömrüm" adlı hikâye, ben öyküsel anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılmıştır. Anlatıcı aynı zamanda hikâyede adı verilmeyen ancak babasının kendisini emanet ettiği Hacali tarafından Yadigâr diye anılan başkahramandır. Yadigâr çukurdaki tarlasını temmuzu ağustosa bağlayan günlerde biçerken dinlenmeye oturur ve birden Islak Kayayı görür. Islak Kaya orada kendini bildi bileli vardır ancak bu seferki görmesi, aklına gelen fikirle ilgilidir. Kayanın etrafının yeşil olmasından dibinde kesin su olduğunu düşünür ve ıslak kayayı yerinden kaldırıp bir bahçe kurmayı hayal eder. Bu düşüncesini babasının kendisini emanet ettiği arkadaşı köylünün her konuda danıştığı Berber Hacı'ya açar. Berber Hacı "madem içine yeşilin ateşi düştü, çare yok deneyeceksin" diyerek Yadigâr'ı destekler. Kaya çok büyük olduğundan yerinden kaldırılabilmek için gerekli aletleri temin ettikten sonra işe koyulmaya karar verir. Birinci kesitte Yadigâr'ın bahçe kurma ideali çerçevesinde eyleyenler ilişkisi şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 2: Birinci Kesitteki Eyleyenler Modeli

Özne=Ö, Nesne=N, Gönderici=G,Alıcı=A, Destekleyici=D, Engelleyici=EAnlatı İzlencesi=Aİ, Edim Sözcesi=[ ], Durum Sözcesi= ( ), Dönüşüm= →Bağlaşım=∩, Ayrışım=U.

İlk kesitte hikâye kahramanı durum öznesi olarak belirir. Özne nesneye sahipse bağlaşım, değilse ayrışım öznesi adını alır. Hikâye kahramanı eyleyenler örnekçesinde nesne olarak belirtilen bahçe kurma idealindeki bahçeye sahip değildir ve bu öznenin ayrışım özelliğini gösterir.

Gönderici konumunda bir kişi değil durum söz konusudur. Bahçe yokluğu ve kuraklık alıcının güdülenmesini sağlayan etmenlerdir. Destekleyici konumunda olan Berber Hacı, özneye amacına ulaşması yolunda kayanın büyüklüğünü yenebilmesine karşı destekleyici bir güç oluşturur.

7.1.2.1.2. Anlatı İzlencesi

Anlatı izlencesi, bahçe eksikliği, su eksikliğinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Gönderici yani, bahçe yokluğu (G1), kuraklık (G2), özneyi (Ö1) yani Yadigârı yönlendirmiştir. Eyletim aşamasında böylelikle gönderici ile özne arasında bir sözleşme yapılmış, gönderici dönüşümü gerçekleştirecek olan özneyi etkileyerek harekete geçirmiştir.

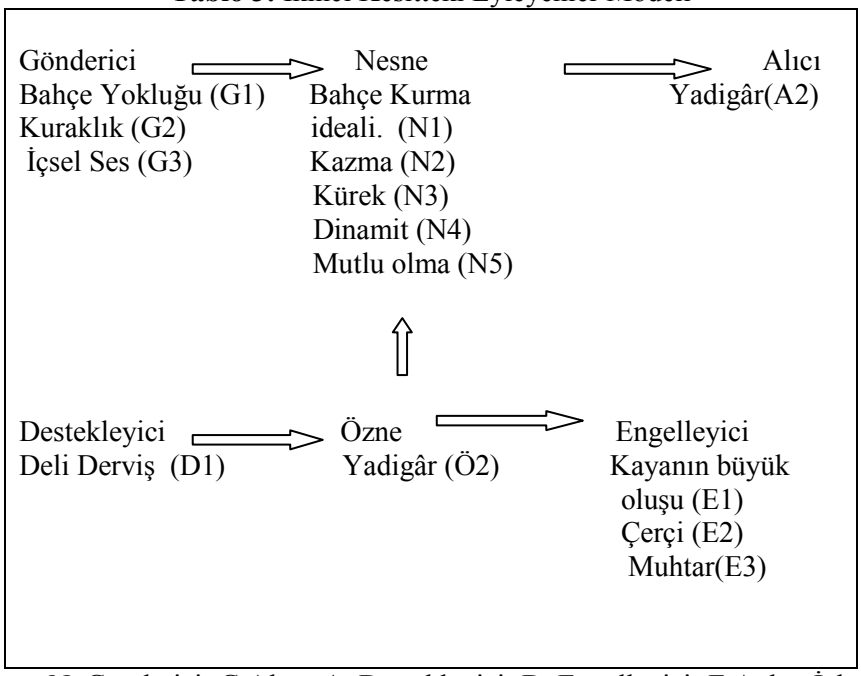
Bu kesitin anlatı izlencesinde, isteyim ekseninde özne konumundaki Yadigârın, nesne konumundaki bahçe kurma ideali arasındaki ilişki ile bir anlatı sözcesi oluşur. Bu ilk kesitte özne, bahçe kurma edimini gerçekleştirebilmek için gerekli edinci kazanmıştır. Böylelikle anlatı izlencesinin eyletim ve edinç aşamaları gerçekleşmiştir. Edinç aşaması, dönüşüm sürecinin ilk aşamasıdır. Bu aşamada özne, bir eyleme geçebilmek için gerekli yetenekleri kazanmaya çalışır. Bunun için öznenin yapmak zorunda olması, yapmayı istemesi, yapabilmesi (güç) ve yapmayı bilmesi (bilgi) gerekir. Bunlardan birinin eksik olması, özneyi başarısız olmaya iter (Kıran ve Kıran 2003, 249).

7.1.2.2. 2. Kesit

Anlatının ikinci kesitinde Yadigâr, bahçe kurma ideali doğrultusunda ıslak kayayı yerinden kaldırmak için hikâyedeki anlatımla "takımı taklavatı katıra yükleyip" (s33) tan ağarmak üzere iken kayanın yanına vararak çalışmalarına başlar. Bu kesitte engelleyici (E1) olan kaya engelinin büyüklüğü "Değil bunu yarmak, kıyısından bir parça koparmak bile her babayiğidin harcı değil" (s.33) sözleriyle ifade edilir. Gönderici burada bahçe kurmayı isteyen "sabır, sebat, murat" sözleriyle beliren içsel sestir. İkinci kesitin destekleyicisi Deli Derviş'tir. Deli Derviş, Yadigâr'ın hayalinde kurup ancak dillendirmediği bahçeyi gönül gözüyle görmüş "Zorlanma ağa zorlanma; Allah nasip eder ise biz de bu bahçenin meyvesinden yeriz artık" (s.37) sözleriyle Yadigâr'ı desteklemiştir. Bu kesitte nesne (N1) olan bahçe idealine yeni nesneler eklenir. Kayayı yerinden kaldırmak için kullandığı kazma (N2), kürek (N3), dinamit (N4) yeni nesneler olarak yer alırlar. Hikâyedeki anlatı izlencesi Greimas'ın örnekçesinde yer alan eyleyenler sırasına göre devam eder ve gerekli hazırlıkları tamamlayan Yadigâr'ın karşısına güç ekseninde engelleyici olarak Çerçi'yle babasından beri aralarında husumet bulunan muhtar çıkarlar. Anlatıcının her gün sabırla çalışmasından işkillenip define aradığı kanısına varırlar. Kendileri de tarlayı kazarlar ancak define bulamayıp Yadigâr'ın define bulduğu söylentisini köye yayarlar. Engellerin güçlüğü Yadigâr'ı yıldırmaz ve suyu bulur. Suyu bulmasıyla gelen mutluluk bu kesitin beşinci nesnesidir. Anlatıcının bahçe kurma ideali için gerekli olan ilk aşama atlanmış su bulunmuştur.

İsteyim ekseninde özne bahçe idealini gerçekleştirmek için gerekli olan suyu bulmuş, istediği nesneye kavuştuğundan mutlu olmuştur. Başlangıçta özne nesneye sahip olmadığından yani Yadigâr mutlu olmadığından bir ayrışım söz konusudur. Suyu bulan Yadigâr nesneye kavuşur ve bağlaşımla birlikte bir dönüşüm gerçekleşir. (Aİ=[(Ö1 U N5)→(Ö2 ∩ N5). Bu kesitin eyleyenleri aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Tablo 3: İkinci Kesitteki Eyleyenler Modeli

Özne=Ö, Nesne=N, Gönderici=G,Alıcı=A, Destekleyici=D, Engelleyici=E Anlatı İzlencesi=Aİ, Edim Sözcesi=[ ], Durum Sözcesi= ( ), Dönüşüm=→Bağlaşım=∩, Ayrışım=U.

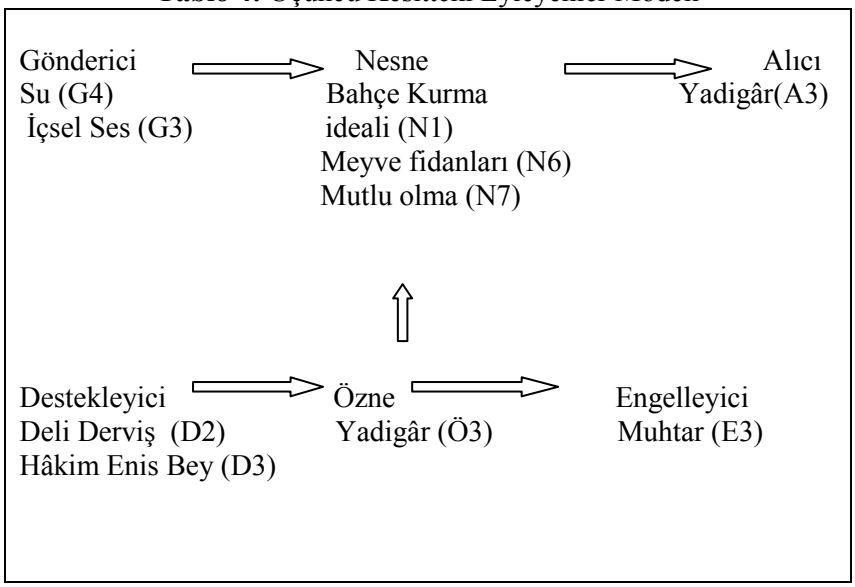
7.1.2.2.1. Anlatı İzlencesi

İkinci kesitin anlatı izlencesi su eksikliğinin ortaya çıkışıyla başlar ve su aramaya başlayan kahramanı, içsel sesi olan üçüncü gönderi harekete geçirir. Böylelikle içsel sesi (G3) ile Yadigâr arasında bir sözleşme gerçekleşir. Gönderici (G3) , dönüşümü gerçekleştirecek olan özneyi etkiler ve özne harekete geçer. Bu kesitte özne edinç aşamasında edindiği yeteneklerden yararlanarak suyu bularak dönüşme eylemini gerçekleştirir. İdeali bahçe kurmak olan kahraman bu kesitte bahçeyi kurmak için gereken suyu bulmuş, yetilendirici deneyimi kazanmıştır. Henüz sonuca gidilmediğinden bu aşama da yetilendirici aşamadır.

7.1.2.3. 3. Kesit

Anlatı izlencesinin üçüncü kesitinde Yadigâr Islak Kaya'dan çıkan su ile idealindeki bahçeyi kurar. Bu kesitin göndericisi (G4) , bahçe kurmada zorunlu gereksinim olan sudur. Nesne olarak bahçe kurma idealinin yanı sıra meyve fidanları (N6) belirir. Eyleyenler örnekçesinin yedinci nesnesi (N7) anlatıcının bahçe kurma idealine ulaşarak mutlu olmasıdır. Anlatıcı idealini gerçekleştirdiğini şu sözlerle anlatır: "Hani yukardan bakınca, orada, Islak Kaya'nın dibinde zümrüt gibi yayılmıştı bahçemiz, Allah kem gözlerden saklasın" (s.124). Bu kesitte de engelleyici olarak muhtar (E3) belirir. Islak Kaya'nın yanında tarlası olan muhtar Islak Kaya'nın kendisine ait olduğunu iddia ederek mahkemeye başvurur. Yadigâr'ın destekçisi bu noktada Hâkim Enis Bey'dir. Hâkim Enis Bey (D3), tarlanın Yadigâr'a ait olduğu hükmünü vererek onu destekler. Bu kesitin eyleyenler modeli aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Tablo 4: Üçüncü Kesitteki Eyleyenler Modeli

Özne=Ö, Nesne=N, Gönderici=G,Alıcı=A, Destekleyici=D, Engelleyici=E
Anlatı İzlencesi=Aİ, Edim Sözcesi=[ ], Durum Sözcesi= ( ), Dönüşüm=→
Bağlaşım=∩, Ayrışım=U.

7.1.2.3.1. Anlatı İzlencesi

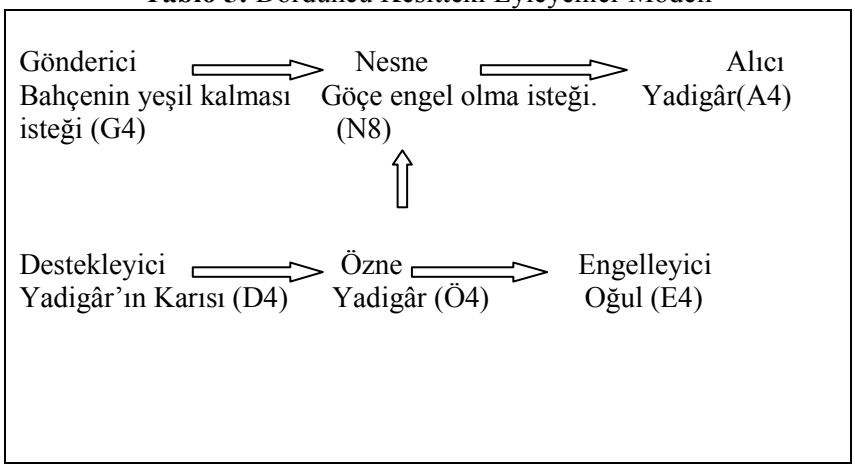
Üçüncü kesitin anlatı izlencesi suyun bulunması (G4) ile özneyi isteyim ekseninde harekete geçirir. Özne (Ö3), bahçeyi kurabilmek için gerekli olan nesneyi (N6) yani fidanları temin etmek için harekete geçer. Dönüşümün bu aşamasında özne, edim aşamasında temin ettiği su ve fidanlar ile dönüşme eylemini gerçekleştirir ve bahçesini kurar. Kesitin başlangıcında özne bahçeye sahip değildir. Nesneye sahip olmadığından ayrışım öznesidir. Kesitin sonunda bahçesini kuran özne nesnesine sahip olur ve bağlaşım öznesine dönüşür. Aİ=[(Ö1 U N5)→(Ö2 ∩ N5)]. Bahçe kurma idealini gerçekleştiren kahraman sonuçlandırıcı deneyimi gerçekleştirmiştir. Anlatının başlangıcında yer alan eksiklik (bahçe yokluğu) giderilmiştir. Eksikliğin giderilmesi ile bu aşamada mutlu olma eylemi gerçekleşmiştir. Yücel (1999,127)'e göre anlatılar, "yetilendirici, sonuçlandırıcı ve onurlandırıcı" olmak üzere üç aşamada gelişip sonuçlanır. İlkinde öznenin belirli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanması, ikincisinde gerekli eylemi başarması, üçüncüsünde de başarısının tanınması gerekir. Bu durumda üçüncü kesitte sonuçlandırıcı aşama gerçekleşmiştir.

7.1.2.4. 4. Kesit

Anlatının dördüncü kesitinde izlencenin gelişimi içerisinde tersi bir durum sergilenir. Yadigâr bahçesini kurmuş, içine düşen yeşilin ateşini yeşertmeye başarmıştır. Üçüncü kesitte yaşadığı mutluluk çok sürmez. Bu kesitte göç sorunsalı üzerinde durulur. Yadigâr'ın oğlu köydeki çoğunluğun da yaptığı gibi İstanbul'a göç etmeye karar verir. Oğlu, Yadigâr'ın yıllarını vererek oluşturduğu bahçe için,"Bırak baba, dört tane ağacın başını mı bekleyeceğiz burada" dediğinde eserin adıyla müsemma olarak hikâye kahramanı yapıp ettiklerinin beyhude olduğunu "ip koptu işte. ..Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm" sözleriyle ifade eder. Kesit yine bir eksiklikle başlar. Yadigâr, ömrünü vererek yeşerttiği bahçesinin kendisinden sonra da oğulları tarafından yeşertilmesini istemektedir. Bu kesitin göndericisi Yadigâr'ın bahçesinin çocukları yoluyla devam etmesi isteği gönderici (G4) konumu ile bu kesitin iletişim ekseninde yer alır. Göç etme isteği

engelleyici olan oğul'a şehirde yaşam (N8) eyleyenini iletir. Köy geçim şartları bakımından yetersizdir. Askerde iken şehirdeki yaşam şartlarını gören oğul göç etmeye karar verir. İsteyim ekseni bu kesitte özne (Ö4) Yadigâr ile göçe engel olmaya çalışma nesne (N8) arasında gerçekleşir. Oğul bu kesitte engelleyici konumundadır. Engelleyici oğula destek veren İstanbul'a daha önceden göç etmiş olan dayı Şahin'dir. Oğlanın dayısı Karaköy'de büfe sahibidir ve orada çalışacak birine ihtiyaç duyduğundan, oğlun göç etmesini destekler. Destekleyici eyleyen (D4), çocuklarından ayrı kalmak istemeyen Yadigâr'ın karısıdır. Oğul göç eder. O sırada askerde olan diğer oğlu da askerlik dönüşü onun yanına gider. Köyde kalan Yadigâr'ın karısı bir süre sonra hastalanır ve İstanbul'a tedavi için giderler. Orada karısını kaybeden Yadigâr, köyünü özler ve İstanbul'dan hoşlanmayışını, "İstanbul rutubet. Deniz, balık, sis, çamur, zift, kurum, rakı, egzost, asfalt, toz, çöp kokuyor" (s.198) sözleriyle dile getirir.

Tablo 5: Dördüncü Kesitteki Eyleyenler Modeli

Özne=Ö, Nesne=N, Gönderici=G,Alıcı=A, Destekleyici=D, Engelleyici=E
Anlatı İzlencesi=Aİ, Edim Sözcesi=[ ], Durum Sözcesi= ( ), Dönüşüm=→
Bağlaşım=∩, Ayrışım=U.

7.1.2.4.1. Anlatı İzlencesi

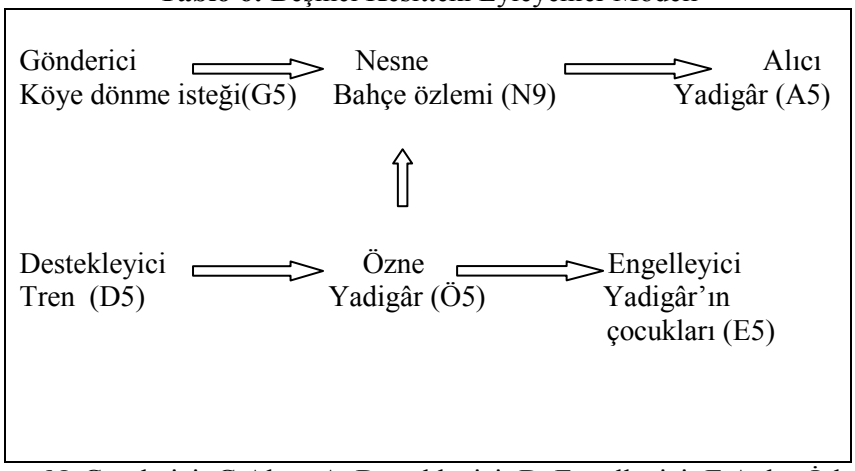
Anlatı izlencesinde dördüncü kesit, ebedilik eksikliğiyle başlar. Yadigâr, yeşerttiği bahçesinin devamlı yeşil kalmasını, kendisinden sonra oğullarının onu yeşertmeye devam etmelerini istemektedir. Ancak oğullarının göç etme isteğiyle bu durum mümkün olamayacaktır. Bahçenin yeşil kalması isteği Yadigâr'ı oğlunu köyde kalmaya ikna etmek arzusuyla harekete geçirir. Ancak özne bu isteğinde başarılı olamaz. Oğul göç eder. O sırada askerde olan diğer oğul da askerlik dönüşü göç eden abisinin yanına yani şehre gider. Köyde kalan Yadigâr'ın karısı bir süre sonra hastalanır ve İstanbul'a tedavi için giderler. Orada karısın kaybeden Yadigâr, köyünü özler ve İstanbul'dan hoşlanmayışını, "İstanbul rutubet. Deniz, balık, **sis**, çamur, zift, kurum, rakı egzost, asfalt, toz, çöp kokuyor" (s.198) sözleriyle dile getirir. Bu kesitte eyletim, edinç aşamalarının gerçekleşmediği görülür. Bu durum, eserin izleğiyle yakından ilgilidir. Yadigâr'ın bahçesinin yokluğa gidiş sürecini ortaya koyan bu aşama, eserin adına da çağrışım yaparak ömrün beyhude oluşu yönüyle eserin metafizik boyutuna değinir.

7.1.2.5. 5. Kesit

Son kesitte eşini kaybeden hikâye kahramanı Yadigâr, İstanbul'dan köyüne geri dönmek isteğini "Yapamam buralarda, ben bahçesiz duramam. Gözümde tütüyor valla" (s.200) sözleriyle

belirtir. Bu kesitin isteyim ekseninde köye dönme isteği gönderici (G5) eyleyeni, bahçe özlemi nesne (N9) olarak belirir. Yadigâr'ı (Ö5) köye geri göndermek istemeyen çocukları engelleyici (E5), Yadigâr'ı köye ulaştıran tren destekleyici (D5) eyleyeni olarak görülür. Köyüne dönen Yadigâr, çocuklarının ısrarlarına rağmen köyden ayrılmaz. İyice yaşlanan Yadigâr karlı bir günde bahçesini görmeye gider ve orada düşer ve kalkamaz. Eser anlatıcının "Kar hızlandı. Mübarek ne de güzel dökülüyor. Yüzüme gözüme konuyor… Her yan karanlık ve soğuk; peki niçin ben bir bahar bayramına bakıyorum. Ne zaman açıldı bu çiğdemler, nerden çıktı bu nevruz?...Gözlerimde yaş,dilimde dua. Öldüm ve bir bahçeye gömüldüm" sözleriyle sonlanır. Ben anlatıcı olan yazarın kendisi için öldüm ifadesini kullanması ben anlatıcı konumuna uygun olmayan bir durum olarak burada dikkat edilmesi gereken bir husus olarak durmaktadır.

Tablo 6: Beşinci Kesitteki Eyleyenler Modeli

Özne=Ö, Nesne=N, Gönderici=G,Alıcı=A, Destekleyici=D, Engelleyici=E Anlatı İzlencesi=Aİ, Edim Sözcesi=[ ], Durum Sözcesi= ( ), Dönüşüm= → Bağlaşım=∩, Ayrışım=U.

7.1.2.5.1. Anlatı İzlencesi

Son kesitin anlatı izlencesi Yadigâr'ın köyün eksikliğini hissetmesi ile başlar. Gönderici eyleyeni (G5) yani köye dönme isteği Yadigâr'ı (Ö5) yönlendirir. Gönderici özneyi etkileyerek harekete geçirir. Baharın gelmesi ile birlikte iç isteği ile gerekli edinci kazanan özne, trene binerek eyletim aşamasını gerçekleştirir. Edim aşamasında özne köyüne geri dönmüştür. Bu kesitte sonuçlandırıcı aşama olarak öznenin "Öldüm ve bir bahçeye gömüldüm" sözleri ile karşılaşılır. Onurlandırıcı davranış olarak "Her yan karanlık ve soğuk; peki niçin ben bir bahar bayramına bakıyorum? Sözleri ile öznenin bahçesinde gönül huzuru içinde olduğu görülür. Köyünden ayrı kalan Yadigâr başlangıçta son kesitin nesnesi (N9) olan bahçesinden ayrı olduğu için ayrışım, sonrasında dönüşümü gerçekleştirerek bahçesine kavuşması ile bağlaşım öznesi durumu gösterir. Aİ=[(Ö1 U N5)→(Ö2 ∩ N5)].

8. Sonuç

Mustafa Kutlu'nun "Beyhude Ömrüm" adlı hikâyesinde bahçe kurma ideali anlatının ana izlencesini oluşturmaktadır. Anlatı kahramanın duyduğu bir eksiklik olan bahçe eksikliğiyle başlamıştır. Bahçe kurma isteği, kahramanı yönlendirip dönüşümü gerçekleştirebilmesi için harekete geçirmiştir. Dönüşüm sürecinin ilk aşamasında hikâye kahramanı Yadigâr bahçesini kurabilmek için gereken suyu Islak Kaya denilen yerde bulabileceği fikriyle edinç aşamasını, Islak Kaya'yı yerinden kaldırıp suyu bulmak için çalışmalara başlamasıyla eyletim aşamasını gerçekleştirmiştir. Suyu bulmasıyla edim, bahçesini kurmasıyla da yaptırım aşamalarını

gerçekleştiren Yadigâr böylelikle anlatıların gelişim aşamaları olan öznenin belirli bir edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli edinci kazanarak yetilendirici, gereken eylemi başarması ile yani bahçesini kurması ile sonuçlandırıcı ve başarısının tanınması, kurduğu bahçesinin takdir edilmesiyle de onurlandırıcı deneyimi gerçekleştirmiştir. Anlatı içerisinde bir diğer eksiklik olarak köydeki geçim sıkıntısı sonucu meydana gelen göç olgusu yer alır. Dördünca kesitte bahçesinin yeşil kalması isteği özneyi yönlendirir. Özne dönüşümü sağlamak için göç etmek üzere harekete geçen oğlunu engellemek ister. Ancak bu aşamada başarılı olamaz ve oğul şehre göç eder. Dördüncü kesit eserin metafizik teması olan, dünyanın faniliğine, ömrün beyhudeliğine işaret eder. Bu aşamada fanilik izleği sonucu edinç, eyletim aşamaları gerçekleşmez. Son kesit, Yadigâr'ın köyün eksikliğini hissetmesi ile başlar. Bu istek özneyi harekete geçirir. Baharın gelemi ile birlikte iç isteği ile gerekli edinci kazan özne, terene binerek eyletim aşamasını gerçekleştirir. Edim aşamasında özne köyüne geri dönmüştür. Bu kesitte sonuçlandırıcı aşama olarak öznenin "Öldüm ve bir bahçeye gömüldüm" sözleri ile karşılaşılır. Eserin ben anlatıcısının, bu bölümde kendisi için "öldüm" sözünü kullanarak ben anlatıcı özelliği ile çelişkili bir durum sergilediği görülmektedir. Ben anlatıcı onurlandırıcı davranış olarak ölümü sonrası yaşadıklarını "Her yan karanlık ve soğuk; peki niçin bir bahar bayramına bakıyorum?" sözleri ile metafizik bir boyuta daha işaret ederek ölüm sonrası durumunu ifade eder. Özne, metafizik bir boyutta beyhude olan ömründen ebedi olan bahçesine kavuşmuş, bir bahar bayramına bakmaktadır

Çalışma sonucunda, Millî Edebiyat dönemiyle Türk hikâyeciliğinde kendine yer edinen Anadolu ve Anadolu insanının anlatıldığı Beyhude Ömrüm" adlı eserin Greimas'ın eyleyenler modelindeki bütün süreçleri barındırdığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

İŞERİ Kamil, "Yolcu ile Yılan Adlı Masalın Göstergebilimsel Çözümlemesi", Ana Dili Dergisi, S:5 (2000), s.12-27.

GÜNAY Doğan, Göstergebilim Yazıları, Multilingual Yayınları, İstanbul 2002.

GÜZELŞEN Rıfat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

KIRAN EZİLER Ayşe, KIRAN Zeynel, Yazınsal Okuma Süreçleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2003.

KUTLU Mustafa, Beyhude Ömrüm, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.

VARDAR Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, İstanbul 1998.

YÜCEL Tahsin ,Yapısalcılık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 773-781, ANKARA-TURKEY

12 MART ROMANLARINDA KADIN TANIMLAMALARI

Ahmet ALVER[*]

ÖZET

Türkiye'de, 1970 ve 1980 yılları arasında, siyasi sebeplerle meydana gelen şiddet olaylarında değişik kaynaklara göre sağ ve sol görüşlü 5.000 dolayında vatan evladının hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin öncesi ve sonrasında yaşananları ele alarak, 1980'e kadar olan zaman diliminde, aşırı sağ ve sol görüşlü aktivistlerin birbirleriyle ve devletin güvenlik güçleriyle olan kavgalarını ele alan, 1970'ler Türkiye'sinin bilinmeyen yanlarına edebi bir perspektiften bakıp kültürel hafızasını tutan, bu döneme etkili bir dille ayna tutmaya çalışan eserlere genel bir ifadeyle '12 Mart Romanları' denmektedir. Kaos ve kargaşanın, aşırı şiddetin, devlet tarafından kendi halkına uygulanan baskının had safhada olduğu bir döneme ışık tutması sebebiyle bu romanlar, paha biçilmez değere sahip yazılı kaynaklardır.

Bu çalışma özellikle, 12 Mart dönemi kadın yazarlarının kalemlerinden çıkan romanlarda ele aldıkları kadın tiplemelerini konu edinmiştir. Devrimci harekette yeralan kadınlara toplumun genel anlamda bakışını ve bu kadınların devrimci olmanın bedelini nasıl ödediklerini incelemiştir. Çalışmamızda devrimci kadınların yanısıra, maddi refahı ve zenginliği elde etme karşılığında toplumun ataerkil ve baskıcı yapısına boyun eğmeye razı olmuş ve mükemmel tüketiciler olarak tanımlanabilecek burjuva kadınları ile kendilerini sadece üreme malzemesi olarak kabul eden, vücutlarını erkekleri tatmin etmede araç olarak gören cahil kırsal kesim kadınları da incelenmiştir.

Bu çalışmada Füruzan'ın *47'liler*, Sevgi Soysal'ın *Şafak*, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* ile Pınar Kür'ün *Yarın Yarın* romanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Mart Askeri Müdahelesi, 12 Mart Romanları, Devrimci Kadın, Burjuva, Devlet

THE CAHARACTERIZATION OF WOMEN IN THE MARCH TWELFTH NOVELS

ABSTRACT

It is estimated that between 1970 and 1980 more than 5,000 people died in politically motivated violence in Turkey. The 'March 12th novels' is a retroactive umbrella term used to describe the works of fiction written this period. Their inspiration is the events surrounding the March 12th military intervention; the military takeover, the battle between revolutionary left wing activists and nationalists, and the

[*] Dr., Londra Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, El-mek: alverahmet@gmail.com

political and social fallout of the intervention. It is during this period of persecution and oppression that the March 12th novels were written and they provide an invaluable source for anyone wanting to understand the effects of the persecution and atrocities committed by the state on its people.

This article examines the characterization of women in 1970s Turkey through number of March 12 novels written by particularly female novelists. It studies the characterization of revolutionary women; their treatment by wider society, and the price they paid for being revolutionary. Along with revolutionary women, the article also focuses other examples of female figures such as bourgeois women who are presented as perfect consumers willing to accept subjugation to the patriarchy in exchange for material wealth, whilst, on the other hand, rural women are presented as ignorant and almost bestial creatures who view the female body as nothing more than a vehicle for reproduction and the satisfaction of men.

This article in particular has focused upon works such as *47"liler* (The Generation of '47) written by Füruzan, *Şafak* (The Dawn) by Sevgi Soysal, *Bir Düğün Gecesi* (A Wedding Night) by Adalet Ağaoğlu and *Yarın Yarın* (Tomorrow Tomorrow) by Pınar Kür.

Key Words: 12th March Military Intervention, 12th March Novels, Revolutionary Woman, Bourgeoisie, State

Introduction

On March 12th 1971, after more than a year of social unrest and bloody battles fought between the political right and left, senior officers of the Turkish army issued a memorandum to Prime Minister Süleyman Demirel, demanding his resignation. This act was to become known as the „March 12th intervention" and was the second of three coups to take place in Turkey in the space of just twenty years. Contrary to first appearances, the principal target of this seizure of power was not the government, however, but the leftist opposition party (Karpat, 1981: 14): in spite of increased political participation on all sides since the first 1960 coup, there developed an increasingly toxic political atmosphere, rife with politically motivated killings and abductions, and infused with the US-driven anti-Communist sentiment of the era. Nationalistic, right wing elements in the army wanted to pre-empt a leftist coup led by the opposition and in doing so took control from Demirel's centre-right Justice Party and installed a technocratic government. The real power, however, lay in the hands of the military High Command.

The military-run government led a vicious campaign of persecution, not only against the extremist left-wing groups who were their original target, but also against leftist intellectuals, academics, writers and journalists, imprisoning, torturing and murdering hundreds of individuals. It is estimated that between 1970 and 1980 more than 5,000 people died in politically motivated violence. It is during this period of persecution and oppression that the March 12th novels were written and they provide an invaluable source for anyone wanting to understand the effects of the persecution and atrocities committed by the state on its people.

The most of the novels dealing with the period after the 12th March 1971 military intervention were immediate reactions, written by the author who witnessed the intervention first-hand and who were traumatised by the retraction of civil rights and political freedom (Kekeç, 2002: 65-67). The state, meant to serve the people, became instead a means of accumulating power for

the influential. The well-known novelists of the time were greatly influenced by the 1968 left-wing student movements in Europe and were sympathetic to the socialist idealists and organisations which were struggling to recover from damage done by the military coup (TürkeÇ, 2000: 80-85).

These novels are notable for their specific focus on the complicated, or indeed confused, status of women during the period. Many of the most famous March Twelfth novelists are female such as Füruzan, Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Pınar Kür and Ayla Kutlu and many of the lead protagonists in their novels are intellectual revolutionary women. For these authors, each of them to some extent intellectual revolutionary women themselves, the place of women in Turkish society and as members of the intellectual left wing movement was of critical importance in the period following the intervention. All of the March Twelfth novels examined in this article provide, in their own way, definitions of the revolutionary woman: her characteristics, her treatment by wider society, and the price she has paid for being „revolutionary." In order to do this, the novels also provide other examples of female figures in the period: bourgeoisie women are presented as perfect consumers, willing to accept subjugation to the patriarchy in exchange for material wealth, whilst rural women are presented as ignorant, almost bestial creatures who view the female body as nothing more than a vehicle for reproduction and satisfying men. These exaggerated but undeniably potent depictions of non-revolutionary women are used to reaffirm the traditional patriarchy revolutionary women react against: because of this, the authoritarian state is able to punish revolutionary women along with gender lines, denying their feminine autonomy by either condemning them as „mannish" or treating them as prostitutes.

Before discussing the treatment of revolutionary women in the March Twelfth novels, it is worth briefly examining the use of women as revolutionary tools from the beginnings of the Turkish state up to 1971 in order to show that, whilst women had gained notional political power alongside the growth of the Turkish nation state, they had done so along strict patriarchal lines. As Deniz Kandiyoti shows, post-Tanzimat reformists emphasised the emancipation of women in "moralistic, sentimental, and civilisational" terms, but did so in an effort to attack the decaying conservative Ottoman institutions rather than out of a desire to promote autonomous female political actors. (Kandiyoti, 1991: 26) Likewise, with the establishment of the Turkish Republic, women were granted equal rights and citizenship as part of the Kemalists attempt to limit public religious institutions and create a fully secular society: the issue of women's rights was one of the "pawns in the Kemalist struggle to liquidate the theocratic remnants of the Ottoman state" (Kandiyoti, 1991: 38). Crucially, and as Ali Murat Akser makes clear, unlike their Western and European counterparts who earned political rights at around the same time, Turkish women "lacked the economic power" to achieve any real independent action against the patriarchal system. (Akser, 1999: 106) The role of educated „liberated" women within the new Turkish state, then, was to legitimise the Republic by spreading the message of Kemalism to the „ignorant" rural populace. This function was essentially daughterly subservience to the power of the patriarchy: as YeÇim Arat argues, the women liberated in the first generation of Kemalism were compelled to "repress" their sexuality in order to sustain the male-dominated society rather than to demand autonomy. (Arat, 1997: 101)

By the 1960s, following the substantial growth of the Turkish middle class and the 1961 Constitution, which seemed to promise proper freedom to all the people of Turkey some Turkish women were beginning to claim equal economic and political power with men. (Landau, 1984: 53-54) In particular, the daughters of the upwardly mobile middle classes who had benefitted most from Kemalist reforms were faced with a choice between continuing with their parents' bourgeoisie lifestyles or rejecting them: for this reason, in the 1960s there is an increased presence of influential female figures, including some of the novelists discussed in this article, amongst intellectual and revolutionary circles. It seemed that it was the time for women take action

themselves to achieve self-fulfilment, and to realise their full potential, both as individuals and as a group. However, the question of female empowerment was largely ignored by the left wing during the period. This is because, as Akser demonstrates, leftist figures at the time argued that the need for autonomous female political activity was unnecessary: once the socialist revolution had been achieved, gender equality issues would be discarded as a class-related problem. (Akser, 1999: 93) At the same time, in line with other leftist groups in Europe and South America, there was a view that any separate action by specific groups would weaken the pursuit of the overall mission. (Berktay, 1993: 289-292) In essence, the world of the revolutionary left was also distinctly patriarchal: for women to be included in the movement they had to act like men, shunning feminine clothing and make-up and keeping their perceived natural tendency towards the bourgeoisie lifestyle under control. (Berktay, 1993: 290) Thus, the revolutionary intellectual women trying to have control over their actions and their bodies were controlled by the male patriarchy even within their own revolutionary circles. It is this paradox which plays itself out time and again within the March Twelfth novels: between the socially acceptable female roles of submissive domesticity, as represented by the rural women, and as perfect consumers, characterised by the bourgeoisie middle class women, the revolutionary woman still defines her „independent" actions in relation to the patriarchy. In turn, such actions, because they violate the patriarchal system, are punished by the state and society.

The Characterisation of Women in the March 12 Novels

The intellectual revolutionary woman is punished in the March Twelfth novels for acting autonomously and thus defying the patriarchy of the state. The most common word used by state forces to describe revolutionary women is „*orospu*", or prostitute. (Akser, 1999: 109) The fact that traditional representatives of society such as police chiefs, businessmen, and rural commentators characterise female autonomy in base sexual terms is revealing, if entirely predictable. One of the common misconceptions about revolutionary women held by bourgeoisie and rural figures is that they are profligate and share their partners sexually. For instance, in *Şafak,* MenekÇe asks Oya whether she is the lover of the political activist Deniz GezmiĞ:

> Oya: Where did this come from?
> MenekÇe Because you are a political prisoner.
> Oya: What if I am a political prisoner?
> MenekÇe Because Deniz GezmiĞ is a political activist, you must be his lover.
> Oya: Does a woman become his lover if she is an activist?
> MenekÇe Yes, ma'am. Because Deniz GezmiĞ is the leader of the political activists, all women activists are his lovers.(Soysal,1980: 89)

Rural women find it impossible to define revolutionary women without reference to men: just as she is subordinate to her father, brother, and husband, MenekÇe believes Oya should be subservient to a male revolutionary, in deference to his status as leader. The state encouraged the dissemination of such myths in the newspapers and so on because they caused alarm amongst members of the bourgeoisie and labouring classes who were traditionally committed to the idea of *namus*, „chastity", damaging the political reputation of revolutionary figures. For instance, in *47'liler*, Emine's mother Nüveyre reacts with upset and shame when she reads in a newspaper report that Emine and her revolutionary friends are not virgins and live as mistresses to the revolutionary men. (Füruzan, 1974: 247)

In such a way, the state can get the families of revolutionary women to discredit their left wing actions without state intervention: Nüveyre, for instance, considers herself a child of the Kemalist revolution who saw that a woman's highest goal was to "act as men's equal". (Füruzan,

1974: 38) She cannot understand the behaviour of her daughters who act autonomously to carry out relationships based on love and desire, in the case of Seçil, and non-government approved political activity, in the case of Emine. In response to her daughters, Nüveyre proudly recalls being a young school teacher, modernising the peasants of Anatolia:

> We were little girls cleaning the desks with wet cloth, putting the chalk in a line in the pitch dark of dawn without men on our minds [...] We were being raised with the invincible dignity of being Turks. (Füruzan, 1974: 40)

As a woman working for the Kemalist regime in spreading secular enlightenment, Nüveyre is forced to repress her sexuality and so is unable to understand her daughters‟ sexual behaviour. Her worries, however, are exposed as baseless and self-serving: neither Emine nor Seçil are profligate or adulterous. Nuveyre‟s problem is that they make their choices for sexual partners autonomously and are not as discreet about them as bourgeoisie women are. A similar case can be seen in *Bir Düğün Gecesi* where Tezel, a revolutionary woman, is criticised and shunned by her family because she refuses to be controlled by men. Once again, her lifestyle is equated with prostitution and Müjgan, wife of Tezel‟s brother İlhan, comments:

> I can tolerate the relationship between my husband and that advertising woman, İnci. Semih [İnci‟s husband] can also joyfully tolerate this relationship between İnci and İlhan, because in the very foundations of this relationship lies the bright star of interest. But how about Tezel‟s ways? Tezel‟s way totally disregards family values. She is a disgrace to both Ilhan and me. (Ağaoğlu, 1984: 104)

In this searing indictment of bourgeoisie hypocrisy, we see that husbands and wives may commit adultery as long as it is kept, at least nominally, a secret; however, if a woman like Tezel displays her relationships, or even her opinions, in the open she is labelled as unethical.

Throughout the March Twelfth novels, the lifestyle of the revolutionary woman is misinterpreted by those who have an interest in disparaging leftist groups. We have seen above that this misinterpretation begins with the family; but it also moves up through social ranks to state officials. An example of this process is seen in *Şafak*, where Oya, in exile by decree of the military court, eats dinner at the same table as men and is thus seen as a prostitute by Ekrem, one of the guests:

> Ekrem sees Oya‟s anxiety, as he always does, as a result of something else. He has been looking at Oya filthily since she entered the room. With dirty macho looks, he thinks that Oya is a little chance in his life. A woman at a drinking bout: she must be asking for it! This chance mustn‟t be missed (Soysal, 1980: 42).

To Ekrem, a woman eating dinner and drinking alcohol can only be looking for a sexual affair. As despicable as this reaction is, it is made all the more significant by its juxtaposition with Oya‟s interrogation by the police commander Zekai who, by the same logic, accuses Oya of being a prostitute:

> Zekai: My dear lady, could you please explain to me, why a married woman, and a woman with a child at that, would be drinking with strangers? [...] What were you doing with those men?
> Oya: Are you the police of public decency?
> Zekai: You were soliciting, of course? [...]
> Oya: Am I being accused of prostitution?

> Zekai: I ask the questions here, understand? Your bitching means nothing to me! Thank God Turkish girls aren‟t like you. We won‟t surrender their chastity to your hands. We are going to sweep up your pimps. (Soysal, 1980: 76-79)

Through his interrogation, Zekai reveals the pernicious methods used by the state to discredit revolutionary women: the police chief does not attack Oya for her political views because that, in itself, would elevate them to equality with male views. Not only does he accuse her of being a prostitute for spending time in male company, he also degrades the female position even further by suggesting that her comrades are "pimps", thus maintaining patriarchal control over the female even in her capacity as degraded prostitute. Because the authorities used such tactics to suppress revolutionary women, using nationalist and moralistic arguments to show that the „chastity of the nation" was threatened by them, the public patriarchy, including family members, reacted more strongly against revolutionary women than revolutionary men.

The view of revolutionary women as sexualised degenerates is an extension of the attitude to women generally within the emerging Turkish capitalist society as presented by the March Twelfth novels. Bourgeoisie women are seen as the perfect representations of capitalism, proud of what they wear, what they possess, and what they consume. However, as women consume luxury goods, so they are consumed. In *47'liler*, Emine‟s sister Seçil is married to a rich businessman who funds her luxurious lifestyle which eventually leads to her depression and suicide. Likewise, in *Yarın Yarın*, Aysel, a high-society whore, is part of a consumption cycle in which honourable women are consumed symbolically through marriages they make to rich husbands, who thus pay to consume women‟s bodies. The female body, then, becomes a capitalist item to be consumed.

In *47'liler*, Emine is disgusted to see the way in which her brother-in-law interacts with Seçil and how he generates his sexual desire for her through luxurious presents: When her brother-in-law‟s vigilant eyes, which had been looking around passively, fixed on her sister, a sinister darkness obscured them. His desirous stare was burning the pink colour on her flesh caused by the glistening reflections of the jewellery on her neck and ears [...] It was then she first saw the cruel and insatiable man who decorated her sister [...] with precious stones, gold pieces, and antiques. (Füruzan, 1974: 103)

The revolutionary woman, Emine, sees her brother-in-law consume her sister as a luxury item: his desirous state is not sexual attraction; it is the lust for material wealth and expensive consumable goods. For her own part, Seçil initially ignores the ignominy of being a consumer item because she recognises she has a "privileged life;" (Füruzan, 1974: 111) soon, however, she acknowledges the hollowness of bourgeoisie consumption and the mental strain of "living under the protection of a dominant man." (Füruzan, 1974: 117) Women like Seçil who are trapped by such a lifestyle, in the March Twelfth novels, end up having nervous breakdowns or even committing suicide: they hate their own lives but are unable to act differently because they are economically dependent on their husbands and thus form their identities only in relation to their husbands‟ lifestyles.

It is against such societal abuse of woman that the revolutionary women react: the revolutionary woman is able to form an identity independent to the male patriarchy which is why she is so threatening. Because of this, they suffer at the hands of the patriarchal institutions for acting autonomously. Aysel, in *Bir Düğün Gecesi*, choose to act on her impulse and have an extramarital love affair, but loses her job in return. Oya acts free from male dominance but is feared and isolated even in her own country. It is interesting to note that the female March Twelfth novelists attack most vehemently women as bourgeoisie consumers: it does seem to support a patriarchal notion that women are more susceptible to consumerism than men. Whilst Çimen-

Günay rightly notes that this is "deliberate exaggeration" (Günay, 2009: 212) on the part of the novelists in order to highlight the contrast between bourgeoisie women and revolutionary women, it is also important to note that many of the women who are initially bourgeoisie consumers become exhausted with its trappings and reject it, either by divorce or, like Seçil, by suicide. In such a way, the March Twelfth novelists seem to suggest that male bourgeoisie characters like to spend their money on their wives and girlfriends in order to turn them into consumable items: whilst women can be initially proud of this status as adored (indeed, adorned) object, they quickly tire of it and recognise its hollowness.

Just as revolutionary women are compared to bourgeoisie women, they are also compared to rural women to highlight the divide between the illiterate, backward, and conservative nature of rural women and their progressive, urban counterparts. This discourse is slightly problematic as the March Twelfth authors, along with their characters, inherit it from the Kemalist definition of women as markers of modernity: rural women in the March Twelfth novels are seen as being hugely ignorant of the way in which they are controlled by the patriarchy, enjoying physical violence towards them and viewing themselves as animalistic reproductive entities. On the one hand, this seems to justify them revolutionary intellectual female movement: these women need educating to save them from abuse. However, such a patronising view is undoubtedly what alienated rural peasants from the intellectual leftist movement, which ultimately caused the downfall of the left.

In *47'liler*, the urbanity of Emine is contrasted with the orphan Kiraz who attends the Village Institute which Emine"s parents work at. Kiraz discusses the meaning of being a woman with Emine in her own terms: We should ask Grandma the night she comes. She will teach us whether womanhood comes with marrying a man, falling in love, or getting pregnant and bearing a child [...] Kiraz knew about sex, and pregnancy, and men, but she didn"t know very well about being a woman, or rather, being made a woman. (Füruzan, 1974: 72)

This is a clear example of the difference, as seen in the March Twelfth novels, between urban and rural women. Emine seeks a definition of love and womanhood within the context of relations between men and women, but Kiraz only knows and understands the physical, animal qualities of being a female. This is most starkly revealed in *Şafak*, where the sympathetic character of Oya is exposed, with horror, to the rural women"s delight in serving men. Whilst at the dinner table, GülÇan, Ali"s wife, experiences physical satisfaction bordering on sexual hysteria from "watching the men chew their food." (Soysal: 25) Only the physical and animal-like behaviour of men satisfies rural women: even domestic violence can arouse sexual desire. Ziynet, for instances, ignores her sister"s warnings about her husband Zekeriya"s violence towards her:

> Ziynet ignored this warning. Zekeriya was in love with her. What would an old, greying woman like GülÇan know about love and the sweet taste of a male beating? (Soysal: 46)

This shows a sharp contrast between rural women and the intellectual revolutionary: whilst the urban woman is in control of her body and actions, the rural woman is beaten by her husband and actually enjoys it. Again, this is deliberate exaggeration, but it shows the contrast extremely effectively.

The attitude of rural women to male violence and control is extrapolated in the March Twelfth novels from family politics to the politics of the nation at large, as urban and rural women come into contact with state representatives. In *Şafak,* the police club is used as a weapon of male authority against female sexuality during interrogations. Intellectual revolutionary women feel disgust and nausea towards the object. For Oya, for instance, the nightstick began to take the form

of the most vulgar, sickening shape in front of her eyes. This tool, the weapon of evil, in her sick mind took the form of the most disgusting male organ. The penis, at its ugliest. Their club. (Soysal, 1980: 85)

The nightstick on the desk becomes linked in Oya‟s isolated, „sick‟ mind to an event in her past that took place in prison: her fellow inmate Sema goes on to describe her brutal anal rape with a nightstick by one of the prison guards. For Soysal, rape is not in itself a political act; that would lessen its impact as a crime committed against a woman by a man. However, the fact that Sema is anally raped with a nightstick can be viewed as a political statement: the rape is not simply a brutal violation, as the guard does not attack Sema‟s sexual reproductive organs and he does not use his penis. Though there is clearly never a justifiable purpose for rape, the violation of a woman‟s vagina with a man‟s penis can still be viewed as a terrible extension of biological function. This act is necessarily pointless, except as a means to demonstrate, with the symbolic nightstick, the power of the state to brutalise anyone it chooses. In prison, however, Oya also witnesses a village woman, MenekÇe, praising the same tool:

> MenekÇe Güllik, I‟m dying for your nightstick, come to me baby!
> Oya: It seems you haven‟t had one. Do you know what they do with that?
> MenekÇe You bet! No one knows it better than I do! (Soysal, 1980: 88)

Oya, stunned by MenekÇe‟s fondness for the nightstick and her apparent willingness to use it sexually, found this as disgusting as her imagined substitution of the nightstick for the penis. She scolded MenekÇe It is clear to Oya that the rape and sexual abuse of women prisoners by the male guards is abhorrent, but she is even more alarmed that the rural women seem to masochistically enjoy such abuse and desire it as their treatment by "real men." (Soysal, 1980: 109) The contrast between urban revolutionary women and their rural counterparts is drawn in terms of nature versus nurture: rural women are depicted in bestial terms, enjoying physical violence and sexual perversion as basic forms of survival; the urban woman is conscious of male dominance and guards against it, however, is appalled at the attitude of rural women, thus is unable to communicate to them.

This failure to reach out to the rural women is most clearly seen in *Yarın Yarın* (Kür, 1985) where Mehmet, a revolutionary, acts as the enlightening husband to his rural wife Kadriye. Whilst Mehmet is acting out of kindness in trying to make his wife conscious of her political and sexual repression, because she is used to a certain way of life, Kadriye is often ashamed of her „backward‟ ways and her behaviour:

> Even after having fed, washed and put her children to bed, Kadriye couldn‟t go near the guests for a while. Mehmet was right, but not totally. Besides having a dislike for drink, she couldn‟t get used to sitting at a table with male strangers. "Why is it that the men sit and you serve them? You‟re acting like a maid in your own house! [...] We share our life, everything, why not share the table as well? [...] These are our guests, not just mine!" (Kür, 1985: 119)

Mehmet wants his wife to participate in the intellectual and revolutionary discussions around the table so she can improve herself: Kür brilliantly shows the dilemma of the intellectual through gender politics as Mehmet tries to free his wife from oppression by forcing her to act in a way which makes her uncomfortable and instructing her.

Conclusion

The patriarchy is made up of a combination of male forces and strategies used to dominate and control the actions of women. Even the intellectual revolutionary woman is defined

as belonging to a branch of the patriarchal circle: she is the daughter of a father, the mistress of a man, the wife of a husband, or the mother of a son. At the same time, she also views herself as a free and autonomous revolutionary woman. In this light, when she acts in society"s eyes as a man would act, she is punished and derided as being mannish. Once her actions come into conflict with the state, it denies her autonomous power by dismissing her as a prostitute and debasing her through rape and abuse. In the March Twelfth novels, this punishment is held in contrast to the other punishments suffered by different groups of women: the bourgeoisie women become consumable items under their husbands" power, whilst the rural women are ignorant of their own repression and passively suffer in order to maintain themselves in a patriarchal world. Whereas in the literature of the 1950s and 1960s intellectuals tried to teach the ignorant rural masses and ended up learning from the experience themselves, in the March Twelfth novels, there is only bitterness in the revolutionary women towards their male oppressors – their brothers and fathers along with the police chiefs and soldiers – and the groups of women who do not protest against, therefore become complicit in, the patriarchy.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Adalet (1984). **Bir Düğün Gecesi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AKSER, Ali Murat (1999). **The Lost Battle: Representations of The Intellectual in The 12 March Novels,** Unpublished MA Thesis, Istanbul: Boğaziçi Üniversity, The Ataturk Institute for Modern Turkish History.

ARAT, Yeşim (1997). "The Project of Modernity and Women in Turkey" (Ed. Sibel Bozdoğan & Reşat Kasaba), **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, Seatle: University of Washington Press.

BERKTAY, Fatmagül (1993). "Türkiye Solu"nun Kadına Bakışı: Değişen Bir şey Var mı?" (Ed. şirin Tekeli), **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, İstanbul: İletişim Yayınları.

FŰRUZAN, (1974). **47'liler,** Ankara: Bilgi Yayınevi.

GŰNAY, Çimen (2009). **Cold War Masculinities in Turkish Literature: A Survey of March 12 Novels**, Leiden: Leiden University Press.

KANDİYOTİ, Deniz (1991). **Women, Islam, and the State**, London: Macmillan.

KARPAT, Kemal H. (1981). "Turkish Democracy at an Impasse: Ideology, Party Politics and the Third Military Intervention," **International Journal of Turkish Studies**, S. 2, Ocak 1981, s. 14.

KEKEÇ, Ahmet (2002). "Darbeler Ve Romanlar," **Hece; Türk Romanı Özel Sayısı**, **S.** 6, s. 65-67.

KŰR, Pınar (2004). **Yarın Yarın**, İstanbul: Everest Yaynları.

LANDAU, Jacob M. (1984). **Radical Politics in Modern Turkey**, Leiden: E.J. Brill.

SOYSAL, Sevgi (1980). **Şafak**, İstanbul: Bilgi Yayınları.

TÜRKEş, A. Ömer (2000). "Romanda 12 Mart Suretleri Ve 68 Kuşağı," **Birikim**, S. 132, s. 80-85.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 783-798, ANKARA-TURKEY

TEVFİK FİKRET EVRENİNDE GÖZDEN KAÇAN BİR KÜÇÜK KİTAP: FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN *"TEVFİK FİKRET VE AHLÂKI"*

Fatih ARSLAN[*]

ÖZET

Türk şiirinde trajiğin gönüllü erlerinde olan Fikret; değişim, yozlaşma, çelişki ve tutarsızlık dünyasını artçı tedirginlik krizleriyle yumuşatmaya çalışan samimi bir şairdir. Uğradığı sosyal, psikolojik, fiziksel ve statü bağlamındaki travmalarını mısralarına bütün içtenliğiyle aktarmıştır. Aradan geçen onca yıla rağmen Türk şiirinde aşılamayan bir mesafede duruşunu esas anlamda bu lirik bakışında aramak gerekir. Fikret'in şiirinde "Gözyaşı medeniyeti"nin en içli hıçkırıklarını, haykırışlarını hisseder, duyumsarsınız. Hem kendi döneminde hem sonrasında farklı sebeplerle hakkında onlarca inceleme ve yazı kaleme alınmıştır. Bu yazılardan bir tanesi de hakkında çıkartılan haksız haberlerden dolayı şiir algısını sosyal bir yapıda yeniden irdeleyen Fuad Köprülü'ye aittir. 1918 yılında küçük bir kitap olarak basılan değerlendirme Fikret incelemeleri için oldukça orijinal bir metin özelliğindedir. Türk Edebiyatı'nın başlangıç dönemlerine dair orijinal pek çok tespitte bulunan Köprülü, Servet-i Fünun edebiyatının ötesinde Türk edebiyatının söylemleri bakımından en kompleks şairi üzerine önemli bir çalışma yapmıştır. Metin kısa olmakla beraber son derece ciddi tespitlerde bulunmaktadır. Şiir örneklerinin eşliğinde ahlak ve değer kavramlarının hangi ölçülerde kullanıldığı sorusu Köprülü'nün cevabını aradığı en önemli problem durumundadır. Değer dünyası şairin dünyasından okunmaya çalışılmaktadır. Metnin bugüne kadar okunmaması veya basılmaması Tevfik Fikret incelemeleri adına ciddi bir eksikliktir. Bu çalışma öncelikle metnin sağlam bir okumayla fonksiyonel kılma çabası ve devamında Fikret incelemelerine kaynaklık etme gayesi gütmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, Fikret ve Ahlâkı, Fuad Köprülü, Servet-i Fünûn, şiir,

A MINOR BOOK THAT ESCAPES NOTICE IN THE WORLD OF TEVFIK FIKRET: FUAD KÖPRÜLÜ'S "TEVFIK FIKRET AND HIS ETHICS"

ABSTRACT

Fikret, one of the volunteer soldiers of the tragic, is a sincere poet who is trying to soften the world of alteration, paradox and discrepancy with rear anxiety crises. He has transferred all the traumas he experienced in terms of social, psychological, physical and status into his stanzas sincerely. In spite of the elapsed time, his standing in an

[*] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü., El-mek: farslan@firat.edu.tr

extent that cannot be exceeded in Turkish poetry should be mainly analyzed from that lyrical point of view. You feel and sense the most sentimental weeping and cries of " The Civilization of Tear" in Fikret's poem. Both in his period and later, with different reasons, tens of researches and writings have been written up about him. One of those writings belongs to Fuat Köprülü who depicts his perception of poetry in a social structure again, because of unfair news aroused about him. The review that was published in 1918 as a minor book has a characteristic of a quite original text for the studies on Fikret. The initial periods of Turkish literature in fixing many of the original "Köprülü", "Servet-i Fünun" the poet of the most complex in terms of literature, beyond the rhetoric of Turkish literature was an important work on. The text is short but extremely serious observations. Accompanied by examples of the concepts of morality and value dimensions used in poetry, which is looking for the answer to the question of the most important problems Köprülü state. Tried to read the value from the world of the poet's world. Readings of the text up to date, or is not pushed Tevfik Fikret a serious shortcoming in the name of investigations. This study is primarily functional reading of the text to make a solid effort and the continuation of the purpose of Fikret seeks to examine the source of.

Key Words: Tevfik Fikret, Fikret and His Ethics, Fuad Köprülü, Servet-i Fünun, poem

Temel anlamda bir çelişkiler dünyasının şekillendirdiği Fikret şiiri için, boşlukta kendini sallayan bir trajik sarkaç benzetmesini yapabiliriz. Geleneğin biçimlendirdiği evren algısı, bütün asli unsurlarıyla birlikte var olmak adına dirençli bir yapı sergiler. Bu algıyı artçı sarsıntılarla en çok kendi söz skalasında taşıyanlardan birisi, belki en önde geleni, Fikret'tir. Kişisel bunalımlarını, açmazlarını, çıkmazlarını dönem değişimleri içinde metaforik izdüşümlerle kendi şiirine yansıtmış; sosyal travmayı bireysel duygulanmalar paydasında izole etmeye çalışmıştır. Şairin yaşadığı bir anlamda "içe yönelik hastalık hastalığı (hypochondria)"dır (Orr 2005, 202). Toplumsal kaos; değişim, kişisel takıntı ve bunalımları tiranlaştırmış erki elinde tutamamanın verdiği sert düşüş katmanlarıyla adeta şair muallakta kaybolmuş, kendini dehlize gönüllü bırakmıştır.

Bir gözyaşı medeniyetinin buğulu camından Batı denilen yeni algılar, değerler, disiplinler düzenine puslu bakan Türk aydını için topluluklara hitap eden seslere ihtiyaç vardı. Namık Kemal, Ziya Paşa, Mehmet Akif ve Tevfik Fikret gibi. Ancak Fikret, adı geçen şairlerden bir yönüyle ayrılır; çünkü o aksiyonerliğini hep sus(turul)muş bir volkan kimliğiyle öncelikle kendi ruhunda patlatmıştır. Kendi dışına dönemeyen bir özne olarak sevgi nesnelerinin gelmesini beklemek yerine ona doğru çekilmeye (Gasset 1999, 9) ruhunu bir türlü salmaması mevcut kaosu bir kat daha arttırmıştır. Ailesindeki kayıplardan, dönemim şartlarına ve bütün bu unsurları tekrar tazeleyecek bir hastalıklı mizaca kadar hemen hemen bütün unsurlar Fikret'in dünyasındaki bulanıklığı katbekat arttırmış; onu trajiği yaşamaya ve yaşatmaya mecbur bırakmıştır.

En genel anlamıyla, özgürlük ve zorunluluk diyalektiği; toplumsal gelişmenin birey ve toplum arasındaki çelişkilerini, güzel olan ile çirkin olan arasındaki mücadeleyi dile getiren bir estetik kategorisi (Frolov 1997, 647) olarak tanımlanan trajik, aynı zamanda hassas beyinlerde oluşan bir ruh tümörü gibidir. Zıtlıklarda kalan birey içinde yükselmek ve düşmek arasındaki bulantı, devinimi fazlasıyla hissetmiştir:

"Başka bir dest-i sâht içinde elim;
Pek muhakkak, bu ibtihâl-i beşer…
Bana ömr-i alil-ü münfaʿîlim
İki ağreb hüviyet arz eyler

Biri daʿîm câneh-ı gayretle
Evc-i amâle yükselir gibidir;
Biri nemid bir sükûnetle
Sönmek ister… Fakat değil kâdir."* (RŞ,188)

Şiir tarihinin şiirsel etkilenmeden ayrı tutulamayacağı bir ön kabul olarak alınmıştır, zira güçlü şairler bu tarihi kendilerine hayali bir uzam açmak için (Bloom 2008, 47) kullanırlar. Fikret bu tarihsel uzamı varlığın dünya düzenini reddederek başlatır. Erkini kişisel, biyolojik ve sosyal anlamda kaybetmenin acısıyla mısralar git gide kararır, bir katrana dönüşür. Şiir, artık inceden inceye inanmaya dair bütün kılcal damarları zehirleyen bir zift siyahının karanlığında kara ateşlerin yandığı bir alt katmandır. Her geçen mısra bu karanlık ve siyah arasındaki paylaşımı arttırır, zirvelere taşır. Çünkü Fikretʿîn şiiri kaostan beslenen, üstelik kendi kişiliğini asla yadsımayan bir derin "gayyâ"dır. Bırakılmışlıklar evreninde, nefesini daraltan her nesneyi bırakma içgüdüsü peşini hiç bırakmaz. İnsanda var olan bir evrenin yerine, insanın dışına düşmüş maddenin tahakkümüne girmiş bir dünya tabiidir ki şairi cezbetmez. Şiir öznesi; müphemde ve muallâkta kendini kaybetmeye meyyâldir. Görünen nesneler dünyasında kendini görünmez kılmaya çalışan bir illüzyonist gibi varlık alanını silmeye çalışır.

"Hâkîlere bahşeyleyerek hâk-i siyâhı
Dûşunda beyâz bir bulutun göklere âzim." (RŞ,141)

Herkese uzak ve herkesten meçhul bir tecahül-i arif algısıyla ontolojik çevrimini silmeye çalışır. Kalabalıklar içinde yalnızlaşır. Kendi başına kalan ve kendi iç sesinden başka sese kulak ver(e)meyen Süha gibi bu yere bağlı zoraki birliktelikten kaçıp İkaros gibi göklere ağmak (Korkmaz 2004, 128) ister. Şiir öznesi sıkan, boğan, daraltan ve kısıtlayan mekândan, düşün engin coğrafyasına bir kaçış arzular. Yeryüzüne tutu(l/n)mak iştiyâkındaki göksel değerler daha baskın gelmiş, söz buhurdan bir ruh coğrafyasını yedek akçesine alarak yükselmeyi tercih etmiştir.

Sonsuzun sonluda ikâme mecburiyetinde kalışı, insanın en büyük trajedisidir. Düşün sonsuz kanat çırpışları, gerçeğin sonlu dünyasına sığmaz (Özcan 2007, 57). Fikretʿîn şiir dünyası da bir anlamda bu kanat çırpışlarının bir medeniyet çırpınışına dönüşme serancamıdır. Tutkuyla, tutunmak arasında kalan bir lirik çoşkulu yürek gibi ateşîn duygulanmalar ruh evreninde akustik bir şehrayine kendini bırakır. Zaten Fikretʿîn şiiri de "bırakmak" kelimesinin metaforik açılımlarından beslenir. Hayatı bırakmak, erki bırakmak, dünyayı ve ona ait olanları bırakmak…

Kaplanʿın ifadesiyle, Türk edebiyatı tarihinde mizaç, karakter, ahlâk ve hayat felsefesi üzerinde en çok konuşulmuş ve münakaşa edilmiş bir şahsiyet (Kaplan 1987, 59) olan Fikret hakkında değerlendirmelerde bulunurken ölümünden yaklaşık üç yıl sonra kaleme alınan Fuad Köprülüʿye ait küçük ama yoğun bir el kitabı çoğu zaman dikkatlerden kaçmıştır. Bu küçük kitap

* Şiir örneklemelerinde Dr.Abdullah Uçman ve Dr. Hasan Akay tarafından hazırlanan Rübâb-ı Şikesteʿnin Çağrı Yayınlarından 2005 yılında çıkan baskısı esas alınmıştır.

üzerine değerlendirme yapmak yerine onu günümüz alfabesine ve kısmen de günümüz imlasına uygun şekilde genel yapısını fazla bozmadan aşağıda dikkatlerinize sunuyoruz:

"TEVFİK FİKRET VE AHLÂKI"

BAŞLANGIÇ

Bundan on beş yirmi gün evvel dinî bir risâlenin ilk sahifesinde neşr edilen hicve benzer kaba, uzun bir manzume, büyük Türk sanʿatkârı Tevfik Fikret aleyhinde tekrârından hayâ ettiğimiz birçok müstekreh şetmleri ihtivâ ediyordu. „Umumiyetle matbûât sütûnlarında bu gibi sefil şahsî hücûm vasıtalarına müracaʿat menfûr ve merdûd bir şey iken, dinî olmak itibâriyle nezâhet ve ulviyetini bir kat daha şiddetle muhâfaza etmek icap eden bir mecmûʿada memleketin tanınmış bir şâirinin henüz kurumamış bir kabre karşı bu kadar kin ve husûmetle hücûm etmesi kadar küçüklük tasavvur edemiyorum. Maʿsum ve lekesiz vicdân ile Allahʿın rahmetine karışan bir namus ve fazilet heykelini, bütün mukaddesâatın çamurlara bulandığı şu karanlık günlerde her zamandan daha fazla taʿzîze mecbûr bulunurken, ona da çamur fırlatmağa çalışmak, bilmem ki ne bedbaht bir harekettir!

Vicdan yüksekliği, fikir istiklâli, mefkûre aşkı gibi yavaş yavaş isimlerini bile unuttuğumuz şeyleri yarınki gençlik karşısında nurlu bir heykel vakârıyla hatırlatan bu büyük ismi kirletmeye çalışanlar, kudretsiz ellerinin ona kadar yükselemeyeceğini anlamak için vicdânlarına baksınlar. İlhâmını dinden alan bir şâir, böyle hasîs, karanlık kin ve garezlerin değil, ilahî bir şefkatin, bir nûrun en geniş bir „afv ve mağfiretin nağme-kârı olmalıdır. Eğer maksat mutlaka feryâd ise, bilmem ki halkın ruhundan kopan nihâyetsiz elemlere kulak tıkayarak taze bir kabre saldırmak, İslâmlık şeâiriyle teʿlif edilebilir bir hareket mi?

Bir maʿzeret makamında diyorlar ki: "Bu manzûme eskiden yazılmış ve neşr edilememiştir. Son zamanlarda Fikretʿin perestişkârlarından birisi Hazret-i Peygamberʿe karşı büyük bir hürmetsizlikte bulunduğu için bizde buna karşı, beşeri bir mukabele hissiyle, o şitevi neşre mecbur olduk." Şimdiye kadar bundan daha feciʿ bir özre tesadüf etmediğimi itiraf edeyim. Hazret-i Peygamberʿe karşı haşâ sümme haşâ en ufak bir bir hürmetsizlikte bulunan şahıs, bu milletin mukaddesâtına hançer saplayan bir câni mesâbesindedir. Dinî fikirlerden tamamiyle uzak yahud en mutaasıb hristiyân telakkileriyle maʿlûl garp mütefekkirleri bile, Peygamberimizi, yüzlerce milyon insanı vahşet ve bedâvetden kurtarıp Hakkʿa, Nur u Ziyâʿya götüren bir dâhi saffetiyle tebcîl ediyorlar. Bu böyle iken, Müslüman namını taşıyan birinin herhangi bir hürmetsizliğe kalkışması gerek dinî gerek insanlık noktasından her türlü telʿîne müstehâktır. Lakin bununla Tevfik Fikretʿe hücum arasında nasıl bir râbıta olduğunu hiç aklıma sığdıramıyorum. Öyle görünüyor ki şâir mukaddesâtı ortadan kaldırmak isteyen bir zümreye hücum etmek istiyor. Halbuki Fikret eserleri ve hayatıyla gençliğe kudsiyet duyguları telkînine çalışan bir ahlâk mürşidiydi! Diyebiliriz ki tuttuğu yol ya gelişti yahud felân u felân telakkîleri bu kudsiyet duygusunu yıkabilecek bir mahiyette idi,…ilh. Herkes bu türlü tenkidâtda bulunmakta serbesttir. Lakin böyle serin kanlı gayri şahsi bir tenkit ile sövmek arasındaki fark ne kadar büyüktür. Biz, din gerisinden millete hitâb edenleri herkesten daha nezîh daha şefik daha halim görmek isteriz. İrşâd ve ikâz yerine telʿîn ve tekfîr usûlüne mürâcaat edilirse bundan istifade edecek olanlar, memlekette kudsi duyguları kaldırmak isteyenlerdir.

Fikretʿin senelerden beri uzun dedikodulara, tenkîdlere, münâkaşalara sebebiyet veren ahlâki telakkileri hakkında bu küçük risâleyi yazmak, onuda kudsiyet duygularını yıkmakla itham edenlerin mevcudiyetini gördükten sonra benim için maʿnevi bir borç hükmüne girdi. Çünkü o senelerce tek başına gençliğe kudsiyet duyguları vermeye çalışmıştı. Bu mühim mevzuʿı benden daha alâkadar olan Fikretʿi yakından tanıyan dostlarına bırakmak daha maʿkul olurdu. Lakin bütün o dostların ihmali karşısında bilhâssa bu son haksız hücumlardan sonra daha fazla bekleyemedim.

Fikret'i ancak bir iki defa görmüş bîtaraf hatta san'atına ve muhtelif telakkilerine birçok nüktelerde mu'ârız bir adam sıfatıyla bu satırlar daha hakikate yakın ,ad olunabilir. Eğer bu küçük risâle Fikret'in dostu ve takdirkârlarını onun hakkında bildikleri ve düşündükleri şeyleri yazmaya sevk eder ve bu büyük san'atkar hakkındaki kaç senelik lâkaydîyi parçalayabilirse, ne mutlu!

12 Eylül 1918

TEVFİK FİKRET'İN AHLÂKI

- I -

Hayat ile eser arasındaki râbıta ekseriyâ sahtedir. Eserlerinde en kuvvetli ahlâk telakkîlerine tesâdüf ettiğimiz ne kadar san'atkar yâhud ahlâkçı vardır ki ferdî hayatında o telakkîlere etbâ'dan tamamıyle uzak durur. Eserinde yarattığı ahlâk kahramanlarını hayatta gülünç bulacak mübdi'ler sâfdillerin zan ettiği kadar az değildir. Ancak bu ,umumî ka'îdenin ba'zı istisnâları olduğunu da inkâr etmemeli. İşte "Fikret" eseriyle hayatı arasında bir âhenk mevcûd olan o çok nadir san'atkârlardan biriydi. Eserinde olduğu gibi hayatında da saf, sade ve samimiydi ve hiçbir zaman bu safvet ve samimiyetten ayrılmadı.

Fikret daha çocuk denecek derecede genç iken "Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat" de sonra "Mirsad"da, "Ma'lûmât" da şiirlerinin intişâr etdiği senelerden Hisâr tepesindeki Âşiyân'ında gözlerini kapayıncaya kadar, bütün ,ömründe sâdelikten ve samimiyetden ayrılmadı. Çocukluğundan beri necîb ve san'atkâr bir tab'a mâlikdi. Sultanî Muhîti, üstâd Ekrem'in tedrisâtı, ondaki san'at kâbiliyetini ve ruhundaki necâbeti inkişaf ettirdi. Hayata karşı daha çok tecrübesiz, gençliğin hayale benzeyen geniş ümîdleriyle dolu olduğu ilk senelerde ye's ve bedbînî hislerinden uzak yaşıyordu. Fakat o senelerin yâdigârı olan "Yâr-ı Nağmekâr" manzûmesinde bile o şûh ve raksân mısrâ'ların altında hüzne meyyâl bir kalbin darabâni işidilir. Rubâb-ı Şikeste'de "Eski Şeyler" ünvânı altında toplanmış manzûmelerde genç şairin bu temâyülü pek sârihdir:

Girdâblar açar önüme bir derin serâb,

Ruhum sehâbelerden alır şemme-i türab,

Tahriş eder simâhımı bin nevha-i gurrâb,

Benzer ,azâb-ı kabre nihâni bir ızdırâb.

Gönlüm harâb, cism-i nazârım kadar harâb..

Müdhiş memâtdan bile müdhiş bu iktirâb!

Hayatın, insanlığın en kudsî emellerini kıran, etrafında hiçbir temiz şey bırakmak istemeyen insanları beş on kişinin hattı te'mîne hadîm bir sürü gibi telakki eden bir devir, iyiliğe ve güzelliğe susamış san'atkâr ruhlar üzerinde öldürücü tesirler bırakır. Tevfik Fikret "Servet-i Fünûn" un başına geçerek muahheren Rubâb'ı teşkil eden şi'rlerini neşre başladığı zaman her gün biraz daha o mazlum ve boğucu istibdat muhîtinin te'sîri altında kaldı. San'atkârlık gururunu o meş'ûm devrin icâbâtıyla te'lif etmek kabil değildi. İşte "Rubâb-ı Şikeste"de baştan başa hâkim olan bedbîn düşünceleri bilhâssa buna ,atf etmek mecburiyetindeyiz. O manzumelerin hangi tarihlerde neşr edildiğini arayacak olursanız Fikret'teki bu bedbînî hissin her gün biraz daha kuvvetlendiğini göreceksiniz. Şair mesela "Hazan" manzumesinde olduğu gibi kışın kaskatı donan tabi'atın o zâhiri encümâd altında da derinden derine inlediğini duyacak kadar derûni ,alemlere

aşinâdır. Baʿzan ruhundaki elemi, hârici tabîʿatdan melhum sanarak biraz neşʿelenebilmek için bahârın gelmesini bekler. Lakin heyhât ki onun gelmesi de ruhuna taze bir hayat raʿşesi nefh etmeyecektir.

Bütün rengiyle ahengiyle gülşen
Gârik-i neşʿe , lakin bence magmûm
Tabîʿat ,arz eder karşımda, meşʿûm
Soğuk bir levha bir tasvir-i medfen

Evet mest hayat amma şu enhâr
Benim gönlüm değil bundan haberdâr.

Bu derin ve samimi elem nağmelerine Rubâbʿın hemen her sahifesinde tesâdüf edebiliriz. Şair en mesʿûd olmak ,icâb eden dakikalarında da mevhûm bir korku içinde bütün emellerinin yıkılacağına kânʿîdir. ,Aşk denen o ilahi ateş bile az zamanda sevinmeğe mahkûmdur.

Fakat ne fikr-i baîd:
Hayat-ı zâil içinde muhabbet-i ebedî!

Binaenaleyh bu daʿîmi ve meşʿûm ceryânı arasında "hoş geçen her dem sevdâyı ebediyet sayarak" buna tahammül etmelidir. Çünkü "sevişip ağlamak fenâ olmamakla beraber, hayatın bekâya layık olup olmadığı" büyük bir muʿammâdır. Ancak Tevfik Fikretʿî burada "epiküryen"lerle birleşiyor zan etmek gibi maʿkûs bir fikre sahip olmamalı; çünkü o, "Horâs" gibi "Hayyam" ve "Bâki" gibi bu boş hayatdan mümkün mertebe zevk-yâb olmağa çalışan bir zevkperest değildi. İşte bundan dolayı Rubâbʿdaki ,aşk şiʿirlerinde ,umumiyetle, ,aşkın fâniliğini yeʿsle anlamaktan doğan sakin ve tatlı bir hüzün görürüz. Rubâbʿda yaralı kalplerinin feryâdını ,asırlar arasından bize duyurabilen "Fuzûlî" gibi büyük ,aşıkların nağmelerine benzer nağmeler yahud kırılmış bir ,aşktan doğan nihâyetsiz ,isyanlar aramak nafiledir. Fikretʿin ruhu çılgın fırtınalarla çalkalanan bir denize değil, " nalende bir served ile berbâd bir hüzn"le mevcelenen sevimli bir güle benzer. Heyâban ,aşkındaki bütün yolların sonunda mutlaka bir uçurum vardır. Çünkü ona göre her saʿâdet yolunun sonu mutlaka budur:

Fakat niçin bu güzel yol sonunda bir uçurum?
Yazık değil mi, bütün sâha-ı emel böyle!
Bu yol bu râh-ı saʿâdetde ah korkuyorum!
Müʿebbeden çıkacak bir harâbe-i kesele….
Evet niçin bu güzel yol sonunda bir uçurum!

Sevgilisiyle beraber saʿâdet yollarında gezerken bile bu derin düşüncelerle muazzeb olan adam görünüyor ki hayattan bezgin, tecrübeli, âteşin mâcerâlara atılamayacak kadar sakin bir ruha mâliktir.

Baʿzıları Rubâb-ı Şikesteʿyi içinde yazıldığı muhîtin teʿsîrâtına bîgâne bir mahsûl ,ad ederler. Hatta bütün bir milletin ızdırâblarına, feryâdlarına kulaklarını tıkayarak yalnız kendi ,aşkını terennüm ettiği için Fikretʿî tahattî edenler bile pek çoktur. Odur hayatını ve Fikretʿî bilmeyenler için ilk nazarda doğru görülebilecek olan bu mülâhaza, hakikâtte pek yanlıştır. Çünkü Servet-i Fünûnʿda intişâr eden o manzûmelerin hakîkî sâiklerini bilenler nazarında, "Rubâb-ı Şikeste"de Fikretʿin yaşadığı devir bütün zalim ve îʿtisâflarıyla ruhu boğan karanlığıyla,

uçurumlarıyla göze çarpar. Bir sahifede "Hüsnün Gazâsı" yıllarca felaket ve mağlûbiyete katlanmış bir milletin bir teselli anını gösterirken biraz ötede ana vatandan ayrılan güzel "Girid"in mazlûm tayfı "Bir muhît-i cûşânın siyâh köpükleri üstünde" göze çarpar. "Me'vâ-yı istirâhatinde, kendi ferdî sa'âdetiyle meşbu' bir halde bu fâciayı seyr ettiğinden dolayı müteesir olan" şâir feryâdları boğan devrin çocuğudur. Onun için ağır, hüzünlü bir eda ile yavaşça inlemekten fazla bir şey yapamaz. Muhîtine karşı duyduğu bu isyân hissi, bu şikâyet arzusu, Rubâb'ın birçok manzûmelerinde tabîî zımnî bir ifade ile anlatılmak hissedirilmek istenmiştir. Meselâ "kılıç" manzûmesi, çekiç altında ezilen bir çelik parçasının, bir gün zulüm ve istibdâdı nasıl yıkabileceğini imâ eder:

O çelik parçası bir gün bir ehemmiyet alır
Koca bir kavmin olur hâris-i istiklâli
Koca bir memleketin ırzı, hayatı, malı
Ona vâ-beste kalır
O zaman, ey ebedî hâmî-i şân-ı akvâm
O zaman sen yed-i kahhâr-ı hamîyette ,ayân
Olarak ehl-i taaddîye veririsin hüsrân….

Fikret'i yakından bilmeyenler için ,adeta bir mu'amma olan bu cins "zımnî" manzûmeler Rubab-ı Şikeste'de pek çokdur. "Mihr-i Zemherîr" , "Karlar" , "Fırsat Yolunda" , "Ömr-i Muhayyel" gibi bu cins manzûmeler arasında, meselâ "Kahkaha-ı Ye's" felâketlere uğratılan mazlûm bir memleketin vatanperver çocuklarına ne elim feryâdlar telkîn etdiğini gösterebilir: Giryeli ıslıklarla camlara çarpan hırçın sinirli bir rüzgâr, kudurmuş canavar gibi sahili döven dalgalar, korkunç ve karanlık bir gece.. İşte memleketin hakiki bir tablosu. Bu karanlık ümîdsiz sahne karşısında zavâllı vatanın batacağını zan eden şair, kendisini birdenbire bu karanlık düşünceye de terk etmek istemeyerek yine aydınlık bir nokta bırakıyor ve bütün o mezâlim fırtınasına karşı hakaretli bir sükûn ile mukâbele ediyor:

Sanki dünyâ batacak, sanki kıyamet… Heyhât
Böyle hep korkulu rüyâ doludur hâb-ı hayat

Sonra bir mevc-i tebessüm, ufacık bir leme'ân
Etdirir leyle-i rûhumda seherler galeyân…

Çarpın ey bâd-ı hazân camlara hırçın hırçın
Bir hakaretli sükûn işte hep ıslıklar ki
Kudur ey lücce-i zulmet, mütehevvir çılgın
Gülerim kahkaha-ı ye's ile çığlıklarına….

Memleketde fikir istiklâli, vicdân yüksekliği gibi en necîb telakkileri öldürmeğe çalışan istibdâd devri, hür düşünceli ve hür tabî'atlı genç şairi fenâ halde sıkıyordu. Hayatla teması artarak hâricî süslü perdeler altındaki rezâletleri, musahharlıkları, sefîl meskenet ve zillet numunelerini gördükten sonra, tabîî daha bedbîn olmuştu. Hayatı en iğrenç ve ,aynı zamanda çok korkunç bir

şekilde tasvîr eden "Gayya-yı Vücud" manzumesi, işte o bedbîn görüşün mahsûlüdür. Zalim bir kuvvet onunda "insanlık"ın ne kadar alçaldığını en hasîs menfa'atler uğruna irtikâb edilen şenâatları gördükçe, ondaki yüksek insan ruhu insanlık nâmına muz'îb oluyor, isyan ediyordu. "Servet-i Fünûn" da onun etrafında toplanan bütün bir gençlik, ma'nen Fikret'in rehâkâr ahlakî te'sîri altında temiz kaldı ve etraflarında coşan mülevvesât uzun müddet onlara dokunamadı. Memleketlerini kurtarmak için mâddi, müessir bir hareketde bulunabilmek kabiliyetinden mahrûm olan bu gençlik zümresinin, meselâ bahr-i muhîtin reng ve râyiha dolu adalarından birinde kendilerine yurdlar kurmak gibi çok sâf hatta çocukça emelleri vardı. Hüseyin Cahid Beğe "Hayat-ı Muhayyel"i yazdıran bu emel Fikret'e de "Ömr-i Muhayyel" adlı çok güzel bir manzûmesini ilhâm etdi:

Bir „ömr-i hayâli…. Hani gülbünler içinde

Bir kuşcağazın „ömr-i bahârisi kadar hoş.

Bir „ömr-i hayâli…. Hani güllerde yeşil boş

Güllerde o sâfiyyet-i vecd-âver içinde

Bir dalgacığın „ömrü kadar zâ'il ü hâli

Bir „ömr-i hayâli!

Bütün bir memleketin altı „asırlık bir tarihin inhidâm ve izmihlâli karşısında sırf ferdi ihtiyaçlarını tatmin ederek yaşamak, Fikret gibi bir idealist için kabil değildi. Bunun için her sesi boğan o muzlim devir içinde, ancak kendisini bilenlerin anlayabileceği birtakım timsali manzûmeler neşriyle iktifâya mahkum olurdu. İşte meşhûr "Hande-i Bûm" manzûmesi, ideâlist şâirin inkılâbdan on sene evvel çizmiş olduğu bir ihtilâl tasvîr eder ki, bedbîn san'atkâr bu sahneyi de yine karanlık bir sûretde bitirmekten kendini alamamışdı. Çünkü o zaman bu hayâlin tahkikini mümkün kılacak hiçbir emâre gözükmüyordu… Şâirin bu esnada ne elim bir yalnızlık ye's içinde yaşadığını, arkadaşlarından birine yazmış olduğu bir mektubdan müfrez şu satırlar en ateşli bir belâgatla izah edilebilir:

"Ye's… Ye's… Ye's!.. Meyûsum kardeşim. Dehşetli bir buhrân ve infi'âl içindeyim, seviniyorum. Bu biraz daha devam ederse eyvâh!.. Sebebini söyleyeyim mi? Fakat o kadar tuhaf ki gülersiniz diye korkuyorum. Ba'zân kendim bile kendi halime gülüyorum. Koca bir „alem içinde yalnızım, Nazif! En samimi arkadaşlarımın arasında sokağa çıplak çıkmış bir adam hissiyle titriyorum.

Herkesin vicdânı kapalı, örtülü, yalnız ben çıplak. Herkes hiç olmazsa üniformalarla ne diyeyim setr-i cibillet ediyor. Herkes zamanın âlâyiş-i denâetine bürünebiliyor. Herkes nâmuslu geçinerek alçak yaşamanın kolayını buluyor. Herkes bu hevây-ı rezîletde nefes alabilmek için bir sühûlete, bir çareye, bir efsûna mâlik… Ye'simin derecesini düşünemezsin kardeşim. Kendimi taşlara çarpacağım geliyor. Fakat hani benim hûn-ı samimiyetimle kirlenecek bir temiz taş!"

1 Şubat 1314 Tarihli Mektubdan

Bu, yalnız muhîtin tazyîklerine karşı bir feryâd değil, „aynı zamanda, kendilerine büyük emeller bağladığı arkadaşlarına karşı da onları kendisi gibi sâf birer ideâlist bulamamaktan mütevellid ma'nevî bir inkisâr tezâhürüdür. Hayata uzaktan müztehzi ve zevkperest bir gözle bakan, ferdiyetinin haz ve ihtiyaçlarını tatmînden başka hiçbir gâye takîb etmeyen lâkayd ve mes'ûd bir arkadaşını, hakîki bir "Epikür" tilmîzini, kendisi gibi sanarak:

"Böyle bir zehre karşı sen "mes'ûd
olabildim" desen de hûlyâdır,
olamazsın, o pek zalâl-ı âlûd
bir tevhîm ki ,aynı rüyâdır…
olamaz anlayan, gören mes'ûd." diyen Tevfik Fikret, bu kadar safvetiyle beraber arkadaşlarını kendine lâyık bulamadı ve bunda öyle görünüyor ki çok haklıydı. "İstanbul'un kavuşulan şeyleri tahkîr ederek ,alemin zıddına perçin ve ta'b bir meslek" takîbini kendisine gâye edinen, "Hak bellediği bir yola yalnız gitmek cesâretini bulan" bu çok mağrur san'atkâr, hayatda uğradığı mütemâdi inkisârlar, hüsrânlar neticesinde her gün biraz daha kendi ruhuna çekiliyor, ahlâki telakkilerinde daha titiz ve daha müteassıb oluyordu. Tevfik Fikret gibi çok yüksek mefkûreler peşinde gezen bir san'atkârın, hayatta aradığını bir türlü bulamayarak hüsrândan hüsrâna düşmesi kadar tabîî bir şey olamaz.

Rubâb'ın intişârından sonra Fikret "Son Nağme" adlı küçük manzumesini yazarak "Servet-i Fünûn"dan "Aşiyân"ına çekildi. Şa'ir bu manzûmede, kendisinden bir şi'r isteyen sevgili çocuğuna "Rubâb"ının ölü tellerinde artık bir servet-i hayat titretemeyeceğini hazîn bir bedbînlikle itiraf ediyordu. Lakin bu itiraf doğru değildi. Fi'lhakîka artık Rubâb şairinden hissi ,aşk elemlerine ,âid mersiyeler, yâhûd, gençliğin ümîd ve heyecan dolu ,aşk nağmeleri beklenemezdi. O zaten gençliğinin en ateşli senelerinde bile çılgın ,aşk şiirleriyle meşbû değildi. Hele şimdi bir tarafdan "Halûk" zevcesine karşı en şefik ve samimi bir ,aile re'isi hissiyle, diğer taraftan her gün felaket uçurumlarına biraz daha yaklaşan muazzez vatanın fedâkar bir çocuğu saffetiyle, hodbîn ,aşk nağmelerinden tamâmiyle uzak bulunuyordu. Lakin buna mukâbil sevgili memleketini için için kemirip yiyen meş'ûm mahlûklara karşı duyduğu nefret her gün artıyor, millî ve vatanî mes'elelere büyük bir ,alâkâdârlık gösteriyordu. Büyük Namık Kemâl'in ölümünden beri zalim istibdâdın korkunç tayfına karşı kuvvetle haykıracak yüksek ruhlu bir şair yetişmemişti. Herkes türlü türlü mülâhazalarla böyle ,alenî ,isyân feryâdları çıkarmaktan fârig olmuşlar, yalnız ferdî elemlerini ,aşklarını terennümle meşgûl oluyorlardı. İşte Fikret uzun seneler zımnî bir lisânla anlaşılmayacak timsallerin gölgesine saklanarak çıkardığı feryâdları daha uzun müddet bağrında saklayamadı ve nihâyet, senelerce gençliğin ruhuna mukaddes bir devâ, bir teselli olan meşhur "Sis" manzûmesi, Hisâr'ın yeşil sırtlarından müntakim bir bomba gibi İstanbul'un lâkayıd ve miskin semâsına düşünce, bütün Türk gençliği ra'şe ile sarsıldı. Artık "Robert Kolej"in istibdâd idâresi için geçilmesi imkânsız duvarları arkasında vatanın mukadderâtına ağlayan, vatan, düşmanlarına la'net yıldırımları saçabilen bir şair yaşadığını biliyorduk. Yıldızın üniformalı, silahlı, toplu tüfekli ,azamet ve ceberrûtuna karşı Hisâr tepesindeki "Aşiyân"ında çok mütevâzı' , basit bir hayât geçiren büyük şair, anılmayan bir ,azmin ve yanılmayan bir nâmûsun yıldızdan çok daha mu'azzam bir timsâliydi. "Sis" manzûmesinden sonra, inkılâbın ilânına kadar geçen altı yedi sene zarfında Hisâr sırtlarından birkaç la'net sedâsı daha duyduk. Bilhâssa "Bir Lahza-i Taahhur" o zaman ki gençlik ,alemde, Abdülhamîd'e isâbet etmeyen bu mübâdel daha müdhiş bir tarrâka ile infilâk etmişti.

- II -

Memleket, hiç umulmayan bir zamanda âni bir inkılâb mu'cizesiyle canlanıp silkinirken, yıllarca bu büyük günü beklemiş olan şâir, büyük ve necîb hûlyâlarla Aşiyân'ından indi ve eski arkadaşı Cahid Beğle beraber "Tanîn"i te'sis ederek, Mekteb-i Sultânî müdürliğini deruhde edinceye kadar orada çalışdı. Meşrûtiyetin gürültülü siyâset hayatı, o hayatın bin türlü karanlık manevralarla idâre edilen iç yüzü. Kâ'înâtı yalnız "İyi ve Güzel"den ,ibâret görmek isteyen Tevfik Fikret için birer ,azâb vesilesi oluyordu. Binâenaleyh "Mekteb-i Sultânî"ye, ruhunda yıllardan beri

coşan mürebbiyelik hevesiyle, orayı bir "İyilik ve Güzellik Yuvası" yapabilmek aşkıyla geldi. Baʿzı siyâset gürültücüleri *"Hudâ kadardır aylar seng-i hârâdan güherpeydâ"* mısrâʿıyla şâʿirden mekteb müdürü olamayacağını haykırıp dururlarken, o fıtrî bir istiʿdâtla işe sarıldı ve koskaca mektebin maneviyatını birkaç ay içinde sanki sihirli bir temasla baştan başa değiştirdi. Terbiye ,ilmiyle iştigali olmadığı halde fıtraten mürebbi yaratılmış olan Fikret, eskiden "Servet-i Fünûn"a yazan arkadaşlarına nasıl zevk ve ahlâk terbiyesi verdiyse, bu sefer de ,aynı kabiliyeti başka bir sahada yine parlak bir surette göstermişti. Lâkin o zamanki maʿârif nâzırıyla aralarındaki itilaflar Fikretʿi tekrar oradan "Aşiyân"a ve "Robert Koleji"ne çekilmeyi mecbur etti. 12 Nisan 1910 tarihli "Tânîn"de intişâr eden meşhûr açık mektubunda "saʿy ve ,irfânın tebdil-i tabiiyyet ettiğini" derin ve samimi telhifle itirâf ediyordu. Fikret, hayatının sonuna kadar, kendisini pek çok sevdiği mektebten çekilmeye mecbur eden sebeplere karşı dilhûn ve müteessifti. Gençliğinin birçok senelerini içinde geçirdiği bu müʿesseseye ,âdetâ hissen merbut bulunuyordu:

Kimdir hakîkaten şu beyâz bir gelin kadar
Hassas ve şuh akasyaların gölgesinde kâh
Bağıran, gülen, koşan, tepinen, baʿzı pür vakâr
Bir tavr-ı iktinâh ile, bir yanda bir siyah
Cildin zılâl-i lâl satverinde gayb olan
Cevvâl ve muhteriz çocuk?.. Ey meʿmeni şebâb
Ey meʿmen-i şebâb u zekâ, bende bir zaman
Etdim geniş kanatların altında ihticâb
İlh…

"Aşiyân" a bu ikinci çekiliş, ilkinden daha elîm bir hâdiseydi. Hürriyet ve ,adâlet esâslarının hükümrân olduğu bir devirde, o esâsları milletine neşr ve telkin için o kadar fedâkârâne çalışmış olan Fikret, bütün arzusuna rağmen yine "Aşiyân"ına çekilmeye mecbur olmuştu. Bu ikinci inzivâ devresinde Dârüʿl-Fünûnʿda ve Dârüʿl- Muallimînʿde bir müddet edebiyat hocalıklarında bulunmakla beraber, asıl faʿâliyetini şiʿr sahasında gösterdi; "Doksan Beşe Doğru", "Rubâbʿın Cevabı" gibi manzûmelerle "Halûkʿun Defteri"ni ve en sonra da mini miniler için "Şermin"i yazdı. Bütün bu manzumelerde başlıca göze çarpan cihet, Fikretʿin onları sırf telkin ve irşâd maksadıyla yazmış olmasıdır. Şâʿir, yakınen gördüğü bir hareketi red ve telkin için yâhud her türlü mülevvesâtdan uzak yaşamasını istediği gençliğe vatan, insâniyet, fedâkârlık, doğruluk gibi büyük mefkûreleri telkin maksadıyla o eserleri vücûda getiriyordu.

Meşrûtiyet hayâtı ve o hayâtın bin türlü karanlık tecellileri, On Temmuzu iyilik ve güzellik mefkûrelerinin bir gâlebesi gibi telakki eden saf, çocuk ruhlu şâʿiri Abdülhamîd idaresinin kara günlerinden daha fazla yordu, üzdü, hırçınlaştırdı. Eski arkadaşlarının hiçbiri onun istediği ve beklediği yüksekliği, fedâkârlığı gösterememişlerdi. Hatta içlerinden büyük bir kısmı şanına merdiven ve kalemlerini maddî mevkiler teʿmînine hâdim bir silah gibi kullanarak ruhlarının istiklâlini satmışlardı. Fırkacılık ihtirâsları, şahsî münâferetler, mühâsede ve muârazalar, hülâsa hayatta dâima görmeye mahkûm olduğumuz bu gibi birçok fenâlıklar, alçaklıklar, saf ve masum Fikretʿin ruhunu zehirliyor ve "Aşiyân"ında her gün biraz daha yalnız, kimsesiz kaldığını elim bir sûretde duyuyordu. Fikret etrafındakileri, eski arkadaşlarını bu kadar şiddetli bir sûretde tahkir etmekte, onları istiklâl ve faziletten mahrûm görmekte acaba ne dereceye kadar haklıydı? Bunun tamamıyla bîtarafâne bir sûretde taʿyiinini istikbâle bırakalım. Lâkin, Fikretʿin ölümünden beri geçen şu üç senelik kısa zaman, büyük sanʿatkârın ,âdetâ istikbâli o zamandan keşf ederek ona göre hükümler verdiğini gösteriyor…

İstibdâdın karanlıklarına karşı:

Hep levs-i riyâ dalgalanır zerrelerinde
Bir zerre-i safvet bulamazsın içerinde
Hep levs-i riyâ, levs-i hased, levs-i teneffu‟
Yalnız bu yalnız bunun ümid-i teleffu‟
Milyonla barındırdığın ecsâd arasından
Kaç nasye vardır çıkacak pâk ü dırahşân

Diye bağıran büyük ruhlu şâ‟ir eğer bugün gözlerini açsa, karşısında göreceği ihtirâs, şenâ‟at ve lâkaydı manzaraları karşısında mutlaka "Rücû‟ "ndan rücû‟ ederdi. Ne kadar yazık ki onun arkadaşları ve tilmîzleri arasında Fikret‟i hatta gölgesi şeklinde hatırlatan bir kimse bile yok… Fazilet ve fazilete karşı iştiyâk, ruhun ilahî bir hamlesi şeklinde gayr-ı ihtiyari tecelli ederse bu nâmı alır. Hesâb ve muhâkeme ile taklid ile „aynı hareketleri yapmaya kalkışanlara nihâyet "Fazilet-i Furûş" denebilir ki faziletin tamamen zıddıdır.

Gördüğü yahud hissettiği çirkinlikler karşısında "Hâl"den ümidini kesen Fikret, kalbinin bütün harâret ve iştiyâkıyla gelecek nesilleri düşündü. Kendisi "Ehirmen"in binbir türlü çirkinliğini görmüş, hatta onun ba‟zı zamanlar Hürmüz maskesi altında bile gezdiğini yalnız gözlerinde çakan şeytânî ateşten tanıyarak, öğrenmişti. Binaenaleyh istikbâlin gençliğine onun vereceği câzibeli zehir kadehinden tattırmamak için, insanlığın mukaddes menba‟larından yüksek mefkureler getirmeye çalıştı. "Halûk‟un Defteri" işte bunun bir mahsulüdür. Şâ‟ir burada hayat yolunu _Rubâb-ı Şikeste‟de olduğu gibi_ çiçekli bir heyâbân, yahud dört tarafı uçurumlu bir mehlike şeklinde göstermiyor. Bu yol, bu hakîkat ve fâzilet yolu, zahmetli, uzun bir yoldur. İnsan orada yürürken önünde arkasında zelzeleler duyar. Mânâ‟lara çarpar. Lâkin ümidi hiçbir zaman gâ‟ib etmemeli. Belki de damarlarındaki kanı "Hak bellediği bir yola yalnız giderken" "insanlığı kurtarmak için" dönmeğe mecbur olur. Başka milletlerin ta‟âlisini ve kendi milletinin ne elim bir inhitât içinde çırpındığını gören Türk genci en garezsiz bir sûrette hatta hizmeti mukâbilinde ufak bir teşekkür bile beklemeyerek vazifesini yapmalıdır.

…..Ey
Müştâk feyz ü nur olan âti-i milletin
Meşhur elektirikçisi, aktâr-ı Fikret‟i
Yüklen getir ne varsa- Biraz meskenet-fiken
Bir parça ruhu, benliği, idrâki besleyen
Esmâr-ı bünye hizini boş durmasın elin
Gör daima önünde esâtir-i evvelin
Gökden dehâ-yı nârı çalan kahramanını…

Varsın bulunmasın bilecek nâm u şânını!

İşte "Hak yok vazife vardır" telakkisinin bir ifadesi! "Halûk‟un Vedâ‟i"nda şâ‟ir, millet yolunda çalışanların çekeceği uzun musibetleri, uğrayacağı tehlikeleri, yiyeceği haşin yumrukları birer birer anlattıktan sonra bunların hepsine tahammül lazım geldiğini, istikbâlde iyiliğin ve

hakkın zaferi muhakkak bulunduğunu söylüyor. Bu hizmete mukabil bir şey istemek doğru değildir. Lakin vatan canlarınca kendi uğrunda çalışanları mükâfatsız bırakmayacaktır…

… Ve senin
Zahmetin, himmetin ve fazlın için
Koyar elbet vatan, bu hasta nîne
Bir sıcak bûse terli nâsiyene!

Görülüyor ki Fikret'in "vazifesini yapanlara" va'dettiği onlara lâyık gördüğü en yüksek mükâfat, nihâyet "sıcak bir buse"den ibarettir. Bu kadar âsil ve fedâkâr bir ruhla telakki edilen hayat, her halde bir "Gayyâ-yı Vücûd" "Ruh için bir menfâ" olamaz. İşte "Hayata Karşı Beşer" manzûmesi "ma'sum ve mübeccel hayatın" bir kasidesidir. Fikret'e göre "Vatan insaniyet, hak, yiğitlik güzellik" mefhûmeleri, ‚aynı kudsi varlığın muhtelif tecellilerinden ‚ibarettir. Binâenaleyh bu yüksek, kudsi mefkûreler uğrunda çekilen cefâ ve eziyetler, insan için bir eza değil bil'âkis bir mükâfat sayılabilir. İşte "Hakikâtin Yıldızı" "İstenilen, kavuşulan şeyleri Tahîr ile ‚âlemin zıddına perçin ve ta'b bir meslek ihtiyâr eden, hakikat ‚aşkı için en çetin yollara, en huş ve haşîn sâdmelere uğrayan mütecerrid ve münzevî yalnız kendi mefkûresiyle yaşarken herkesçe deli zan edilen, hücûmlara uğrayan" mefkûrecinin bu hücûmlar karşısındaki düşüncesi:

Ona her darbe şifâ, her acı söz müjde!
Taşlar indikçe sızan kanlar o kudsî yüzde
Bir küçük nokta bırakmıştı… Yakûb zalimler
Doğdu zan ettiler alnında beyaz bir ahter!

"Zalimlerin atdığı taşlardan alnında beyaz bir yıldız doğan" mefkûreci ancak kendisi olabilirdi. "Hâl"den hiçbir vech ile memnun olamayacağı tabî'î olan bu mefkûreci şâ'ir kendisini etrafındakilere çok yabancı gördüğü için:

"Kimseden ümîd-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim, kendi aflâkimde kendim tâ'irim?
İnhinâ tavk-ı esâretden girândır boynuma

Fikri hür, ‚irfânı hür, vicdanı hür bir şâ'irim!" gibi çok mağrur ve hodpesend fahriyeler yazmaktan da çekinmemişdi. Binâenaleyh kendi cûyını, eflâkini ancak istikbâlde yeni bir nesil ortasında arıyordu. Yarının insanlarını teşkil edecek olan bugünün gençlerine ithâf etdiği "Ferdâ" manzûmesinde, onlara mukaddes ve ulvî zaferlerini bir mürşîd ciddiyet ve vâkarıyla izâh ederken, âtiye karşı ne büyük mesûliyetler altında kalacağınıda anlatıyordu. Hâlâ açılamayan bir kız mektebi için yazdığı manzûmede Tevfik Fikret'i, Osmanlılığın şân ve şeref dolu mazisine karşı hürmet ve heyecân ile mest görüyoruz. "Bir kırık salında şahane bir donanmaya ancak nasîb olmuş bir zafer taşıyan, birkaç atlıyla koskoca ülke feth eden" Osmanlılığı ruhu kabararak hatırlayan şâ'ir, hali-maziyle mukâyese ederek telhifler feryâdlar çıkarmıyor, çünkü ona göre;

Osmanlılık o dünkü şehâmet, o dünkü şân,
Osmanlılık… O dünkü hamiyet, muhâlesat
Mahv olmamış ve olmayacaktır. Bu günkü kan
‚aynıyle dünkü kandır: Evet, dünkü kan evet

Siz birkaç, atlı koskoca bir ülke fetheden
Osmanlı kahramanlığının kan ve namını
Hamilsiniz, bu fıtrat o fıtrat, bütün onun!

Milletinin kemâline, istikbâline bu kadar emin şâʿir, "Geçtikleri yerde kanlı izler bırakan, tefrikâlar ekip kinler biçen, yüzlerine gıybet ve riyâdan bir nikâb koyan, kardeş kanını şarâb diye içen" bugünkü kanlı insaniyet hakkında da o kadar derin nefret duyuyor. Eğer insanlık ilelebed böyle kanlarla mecnûnâne sürüklenip gidecekse, ne müdhiş bir felaket! Lâkin, vatanını düşman zorbalarından uzak, hür, mesʿûd görmek isteyen vatanperver şâʿir ‚aynı zamanda kandan ve kanlı zaferlerden mütenafir bir insaniyetçidir. Vatanın istikbâli hakkında gençliğe nasıl bir ümîd telkîn ediyorsa, insanlığın âtiyyesi hakkında da ‚aynı yüksek emellerle mücehhezdir. "Halûkʿun Âmentüsü" onun tasvir etdiği istikbâli vazıh bir sûretde gösteriyor:

Bir kudret-i külliye var ‚ulvî ve münezzeh
Kudsî ve muʿallâ, ona vicdânla inândım.
Toprak vatanım, nevʿ-i beşer milletim insân
İnsân olur ancak bunu izʿânla, inandım.
Şeytânda biziz, cin de,ne şeytân ne melek var.
Dünyâ dönecek cennete insanla, inandım.
Fıtrat da tekâmül ezelidir, bu kemâle
Tevrat ile, İncil ile, Kurʿan'la inandım.
Ebnâ-yı beşer birbirinin kardeşi… Hûlyâ!
Olsun ben o hûlyâya da bin cânla inandım.
İnsan eti yenmez, bu teselliye içimden
Bir an için ecdâdımı nisyânla inandım.
Kan şiddeti, şiddet kanı besler. Bu muʿâdât
Kan ateşidir, sönmeyecek kanla, inandım.
Elbet şu mezâr ‚ömrünü bir haşr-ı ziyâ-hîz
Taʿkip edecektir. Buna imânla inandım.
Aklın o büyük sâhirin iʿcâzı önünde
Bâtıl geçecek yerlere husrânla, inandım.
Zulmet sönecek parlayacak hakk-ı dırahşân.
Birden bire bir tâbiş-i bürkânla, inandım.
Kollar ve boyunlar çözülüp bağlanacak hep
Yumruklar o zincir-i hurûşanla, inandım.
Bir gün yapacak fen şu siyâh toprağı altın
Her şey olacak kudret-i ‚irfânla… İnandım.

Görülüyor ki ideâlist şâʿirin gençlere tahayyül ettirmek, sevdirmek istediği ‚âlem, bütün ‚enâsırı arasında kudsî bir âhenk, ilahî bir ‚aşk mevcud olan bir "iyilik ve güzellik dünyâsı", mevʿûd bir "Erm" Hürmüzle Ehrimenʿin ebedî mücâdelesi nihâyet Ehrimenʿin çözülmez zincirlerle bağlanarak son menfâsına gönderilmesiyle, nurun zulmete, hayrın şerre galebesiyle bitmiştir. "Rubâb-ı Şikeste"nin bedbîn şâʿiri insanlığın ilâhi bir müşi ile iyiliğe ve güzelliğe doğru gittiğine, ilim kuvvetinin yarın ki, ‚alemi bir cennete çevireceğini hakîkaten emin midir? Bundan şüphe etmekte haklıyız. Lâkin muhakkak olan şu ki, mürşid ve mürebbi Tevfik Fikret, gelecek nesillere bu imân ve itminânı telkine çalışıyordu. İctimâʿî ‚adalet telakkisinin "Milletlerin Hürriyeti" , "Cemʿiyyet-i Akvâm", "Türk-i Teslihât" gibi medlûllerin ağızlarda en riyâkâr bir edâ ile dolaştığı, "Emperyâlizm"in henüz bütün şiddetiyle hükümrân olduğu Avrupa milletlerinin Müslüman, Hristiyan, Mecusi her ne olursa olsun bütün şark kavimlerine ve bilhassa İslam ‚âlemine karşı meşʿum iştihalar beslediği bir devirde, Türk çocuğuna mevhum bir insaniyet mefkûresi telkinine çalışmak bize göre doğru bir hareket sayılamaz.

Ferdler insaniyet denilen büyük daireye tek tek değil bütün bir heyet-i mecmûʿa yani bütün bir millet halinde girerler. Binâenaleyh yarınki "Cemʿiyyet-i Akvâm"a girebilmemiz için her şeyden evvel Türk milletinin maddî, maʿnevi varlığını ve hiddetini teʿsis için her ne vasıtayla olursa olsun çalışmamız ve Türk gençliğine her şeyden yüksek olarak bu mefkûreyi telkine gayret etmemiz lazımdır. Yirminci ‚asır "Emperyâlizm"i yıkacak ve onun yerine millî devletler kâʿim olacak gibi görünüyor. "Cemʿiyyet-i Akvâm" ve "Müşterek İnsaniyet" telakkileri ancak milli devletlerin teşekkülünden sonra muhakkak edebilecek şeylerdir. Maʿmâfih bu husûsda Tevfik Fikretʿten ayrılmamız onun kanâʿatlerine karşı beslediğimiz hürmeti tabîʿî ihmâl edemez. Fikretʿin Türk gençliğine nasıl kutlu, canlı bir ümîd telkin etmek istediğini son bir misâl ile göstermek için "Gökden Yere" manzûmesinin insanları yeryüzünde mutlak bir kudret sahibi olarak tasvir eden son ve cidden muhteşem parçasını naklediyoruz:

Ezdin başınla taşları, yendin denizleri
Tuttun elinle berki, o gurrende ejderi,
Tuttun ve bağladın; O senin şimdi en mutî,
En canlı âletin; Odur ilkâ-yı ruh eden
Eşbâh-ı kâʿinata senin kudretinle, sen
Bî-şübhe kendi kendine bir ‚alem-i bedî,
Bir ‚âlemi şuʿûn u bedâyiʿsin….Ey hayat
Ey rûh-ı kâʿinat,
Takdis edin: Beşer
Takdise müstehakdır; Odur Rabb-i hayr ü şer
Rabb-i Mümkinât!

- III -

Tevfik Fikretʿin ahlâkî telakkilerini gösteren eserleri ve hayatı arasında ki râbıtaları kısaca izâh ettikten sonra baʿzılarınca zan ve iddiâ edildiği vecihle, onun bir ahlâk felsefesine yahûd diğer taʿbir ile bir ahlâk sistemine mâlik olup olmadığını hülâseten anlayabiliriz. Tevfik Fikretʿin gerek hayatı gerek eserleriyle memlekette ahlâki bir vazîfe ifâ ettiği muhakkaktır. En ufak bir şâʿibe ile lekelenmeyen vicdânı, açık alnı fenâ ‚addetdiği her şeyine karşı en samîmi bir şekilde

ʻisyân eden büyük ruhuyla Fikret "Aşiyân"da yaşarken heybet ü resânetce hisârlardan hiç farkı olmayan bir nâmus ve fazilet heykeli karşısında bulunduğumuzu duyuyorduk. Onun ahlakı vazifesi müsbet olmaktan ziyâde menfi bir şekilde tecelli ediyordu. Esâsen kendi hayatıyla da, yapılması lazım gelen şeyleri göstermekten ziyâde, hangi şeylerden kaçınmak icâb ettiğini anlatmıştı. Nâmus ve ahlak hakkındaki telakkilerinin selâbeti Fikretʻîʻ bütün arkadaşlarına ve herkese pek tabîʻîʻ olarak haşîn yapmışdı. Hâdisat karşısında eğilip bükülmeyecek çelik selâbetli seciyeler her ferde nâsib değildir. İnsanların ekseriyeti, bütün meziyet ve faziletleriyle beraber birçok kusurlarla da maʻlûldur. Halbûki mefkûreci Fikret bunu kabûl etmiyor, herkesde ʻaynı seciye selâbeti, ʻaynı ahlak ve taasubunu bekliyordu. Bunu göremeyince zarûrî bir sûretde bedbîn, haşîn, hırçın oluyor, etrafında isyânlar, ithâmlar savuruyordu. Sâf dil Fikretʻîʻn bu ithâmlarında aldandığı nâdir değildi. Nitekim birtakım sâhtekârlarda kendilerini zavallı Fikretʻeʻ samîmi birer adam gibi tanıtabilmişlerdi. Bu safvetinden dolayı, maʻsum şâʻîre darılmak, kızmak hakkımız değildir.

İşte Fikretʻîʻn memleketde ifâ etdiği bu ahlâki vazifeyi nazar-ı iʻtibâra alan baʻzıları, onun sistematik bir ahlak felsefesi ve kendine mahsus felsefi, ahlâki telakkileri olduğunu iddia ediyorlar. Bunun bir mübâlağadan ʻibâret olduğu muhakkaktır. Fikret bir filozof yahûd bir ahlak ʻalimi değildi ki bu mesʻelelerde muayyen sistemi bir felsefesi olsun. O ahlâk mesʻelelerinde vicdânının sesine mütâbaʻat etmekten fazla bir şey yapmıyordu. İşte Fikretʻîʻn ahlâken büyük olması bundan dolayıdır. ʻAksi takdirde onun ʻalelâde ahlakçılardan yani moralistlerden hiçbir farkı kalmazdı. Fikretʻîʻn gerek lehinde gerek ʻaleyhinde bulunanlardan baʻzılarıda ona ayrıca felsefi nazariyeler ʻatıf ve isnâd ediyorlar. Felsefe kelimesi şumûllü bir maʻna ile alınacak olursa, en basit sûfiden en basit çobana kadar herkesin bir felsefesi vardır. Bu takdirde Fikretʻeʻ de bir felsefe ʻatıf ve isnâd edebiliriz. Onun eserlerinin şurasına burasına tamamıyle gayr-ı şuʻûri bir sûretde girmiş olan muhtelif düşünceleri birbiriyle teʻlif ederek ondan bir felsefe istihrâcına çalışmakta da doğru değildir. Eski şerhler gibi kılı kırk yararak zavallı şâʻîre hiç düşünmediği, mâlik olmadığı bir felsefe isnâdına çalışmak, şüphesiz o kadar güç bir şey sayılmaz. Lakin böyle bir tarz-ı hareketin maʻnasızlığı muhakkaktır. Tıpkı bunun gibi, Fikretʻîʻn "Tarih-i Kadîm" ʻünvanlı manzumesini nazar-ı ʻitibâre alarak onun gençliğe maddî bir felsefe, bir ilhâd felsefesi neşr ve telkinine çalıştığını söylemek de haksızdır. Materyalistlerin ağzında senelerce tekrar edile edile yıpranan ve artık bugün hiçbir kıymeti kalmayan bayağı telakkilerin sanʻatkârane bir sûretde tekrarından ʻibâret olan bu manzûme, şâʻîrin herhangi bir feverân dakikasında yazdığı büyük bir edebî kıymetden mahrum bir eserdir ve bu bir tek manzumeye bakarak Fikretʻîʻn gençliğe elhâd telkinine çalıştığı hiçbir sûretde iddiâ edilemez Fikret, gençliğin ruhunda "Kudsiyet Duyguları" uyandırmağa onları mefkureci yapmağa çalışan bir ahlâk mürşidi idi. "Dinî Terbiye"nin bu husûsda ne esâslı bir ʻamel olduğunu nazar-ı itibâra almaması ve "Maddîye" mesleğinin ahlâk üzerinde ne yıkıcı ve meşʻûm teʻsirler icrâ ettiğini düşünmemesi şüphe yok ki büyük bir kusurdur. Fakat "Beynelmilliyet" ve "Medeniyet" telakkilerine saplanıp kalmış olan şâʻîrden bundan fazlasını beklemek de doğru değildi.

Türk milliyetperverleri bu gibi birçok mesʻelelerde Fikretʻten tamamıyla ayrı bir yol taʻkib etmek mecburiyetindedirler. Fakat bu meslek ayrılıkları, Tevfik Fikretʻîʻn velev menfi bir sûrette olsun ahlak sahasında icrâ ettiği büyük ve mesʻûd teʻsirleri tanımalarına bir mâniʻ teşkil etmez. Bütün yanlış ve kusûrlu cihetleriyle beraber Fikretʻîʻn ahlaki büyüklüğünü, bilhassa bugünki meşʻum ve derin ahlak bozgunu esnâsında her zamandan daha fazla takdis etmek mecburiyetindeyiz.

14 Eylül 1918

Köprülüzâde Mehmet Fuad

İstanbul Darü'l Fünûn'da Türk Edebiyat Müderrisi"

Sonuç

Fuad Köprülü'nün başlangıçta bir eleştiri metni üzerine yazdığı metin, ilerleyen kısımlarda Türk edebiyatının bu büyük şairinin ruh hallerini ve estetik zeminini açıklığa kavuşturan bir değere dönüşmüştür. Onu sıklıkla "vicdan yüksekliği, fikir istiklali, mefkure aşkı" ile dolu nurlu bir heykel olarak nitelemesi şiirlerinin arka planındaki psikolojik derinliği vermesi bakımından önemlidir. Köprülü'ye göre Fikret bir "ahlak mürşidi"dir ve değişen dönüşen yeni yapılanmalara, baskılara boyun eğmeyen bir sosyal hayat tasarımcısıdır. Samimiyet ve sadelikten ödün vermeyen yapısı da bu küçük risalede sıkça tekrarlanan bir başka özelliğidir. Tatlı ve sakin bir hüznü yüreğinde taşıyan devrin çocuğudur; bu yönüyle de devrin baskıları altında kendince inlemektedir. Kısacası Hüseyin Cahit'e Hayat-ı Muhayyel'i yazdıran psikolojiyle Fikret'e Ömr-i Muhayyel'i algı aynıdır. Vicdanların devirde kapalı, örtük olması toplumun derdiyle dertlenenleri uzaklara taşımıştır. Bir yerde "Sis" bu ruh halinin patlamasıdır. Fikret dönemin her türlü sosyal yapısına dair sözü olan, ideali olan bir sosyal hayat tasarımcısıdır. Mefkûresi olan herkes gibi Fikret'in söylemi de bu yüzden serttir, çelik gibidir. Fikret istibdat döneminin genel yapısı içerinde herkesten aynı tepkiyi, aynı idealizmi bekliyordu ancak bunun gerçekleşmemesi onu kötümser, hırçın, sert bir karakter yapısını dönüştürmüştür. Yazının genelinde örneklerle de beslenen bir yapıyla Fikret'in karakter yapısına açıklamalar getiren yazar, son derece sağlam ve doğru tespitlerde bulunmuştur. Şahsi psikolojisini sanatının merkezine oturtan ve ilham kaynağını doğrudan kendisinden aldığı ilhamla örgütleyen Fikret'in şiirlerinin alt yapısını doğru bir şekilde aktarabilen Köprülü, aynı oranda başarılı ruh çözümlemesi de yapmıştır. Bu yönüyle de bu küçük risale son derece objektif ve sağlam bir değerlendirme metni olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

BLOOM Harold, **Etkilenme Endişesi**, (Çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yay., İstanbul 2008

FROLOV İvan, **Felsefe Sözlüğü**, (Çev. Aziz Çalışlar), İstanbul 1997

GASSET Ortega Y., **İnsan ve Herkes**, (Çev. Neyire Gül Işık), Metis Yay., İstanbul 1999

KAPLAN Mehmet, **Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)**, Dergâh Yay., İstanbul 1987

KORKMAZ Ramazan, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2004

ORR John, **Trajik Gerçeklik ve Modern Toplum**, (Çev. Abdullah Şevki), Hece Yay., Ankara 2005

ÖZCAN Tarık, **Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Trajik Durum**, Manas Yay., Elazığ 2007

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 799-806, ANKARA-TURKEY*

TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİ İLE ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜRKÇE BİLİNÇ DÜZEYLERİ (AĞRI İLİ ÖRNEKLEMİ)

Akif ARSLAN[*]

Yasin KILIÇ[**]

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinçlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Ağrı ilinde görev yapan 60 Türkçe öğretmeni ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenimlerine devam eden 104 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir. Veri toplamak amacıyla "Türkçe Bilinci Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte üç faktörlü toplam 17 madde bulunmaktadır. Araştırmanın sonucunda, toplam puanlar dikkate alındığında, hem Türkçe öğretmenlerinin hem de Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe kullanma bilinçlerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Çalışmada Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin "bireysel kullanım" boyutu açısından öğretmenler lehine farklılaştığı, "ülke bütünlüğü" ve "kitle iletişim" boyutlarında ise bir farklılığın olmadığı da belirlenmiştir. Bu veriye göre öğretmenlerin internet ortamındaki yazışmalarda Türkçenin kurallarına dikkat etme, Türk alfabesinde olmayan harflerin (x, w gibi) kullanılmasından ve üzerinde İngilizce yazılar olan giysilerin giyilmesinden rahatsız olma, Türk Dil Kurumu'nun Türkçeye giren yabancı kelimelere önerdiği karşılıkları kullanmaya özen gösterme, anlamını bilmediği bir sözcükle karşılaşıldığında Türkçe Sözlüğe bakma, konuşurken ve yazarken yabancı kelimeler kullanılmasından rahatsız olma, yazım kuralları için gerektiğinde imla kılavuzuna bakma hususlarında öğretmen adaylarına göre daha bilinçli oldukları ifade edilebilir. Bu sonuç aday öğretmenlerin öğretmen olduktan ve "Türkçe" öğretmeye başladıktan sonra dil bilinci hususunda olumlu bir gelişim gösterdikleri biçiminde yorumlanabilir. Araştırmada, ayrıca, Türkçe kullanma bilincinin cinsiyete göre değişmediği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, Türkçe bilinci.

[*] Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: akifarslan78@mynet.com.tr

[**] Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: ykilic23@yahoo.com

A STUDY ON MEASUREMENT OF TURKISH CONSCIOUSNESS LEVELS OF TURKISH TEACHERS AND TEACHER CANDIDATES (THE SAMPLE OF AGRI PROVINCE)

ABSTRACT

In this study Turkish consciousness of Turkish teachers and teacher candidates has been measured.Sampling of the study consists of 60 Turkish teachers working in Ağrı province and 104 students studying at Department of Turkish Teaching at Ağrı Ibrahim Cecen University.“Turkish Consciousness Scale" has been used to collect data.The scale consists of total 17 items of three-factor.As a result of the study, taking into account the total earned points, it is possible to say that Turkish use consciousness levels of both Turkish teachers and Turkish teacher candidates are high.In the study it has also been discovered that Turkish consciousness levels of Turkish teachers and teacher candidates are different in favor of teachers in respect to "individual use" but there is no difference in respect to “country integrity” and “mass media” aspects. Based on these findings it is likely to express that in comparison to teacher candidates, the teachers are more conscious in regard to paying attention to Turkish rules in corresponding via internet, not liking use of letters not included in Turkish alphabet such as x, w) and wearing clothes having English prints, paying attention to use the words indicated as equivalent for the foreign words as specified by Turkish Language Authority, looking up the dictionary when any unknown words are encountered, getting disturbed by use of foreign words in speaking and writing, and looking up spelling book for spelling rules when required. This result might be indicate that the candidate teachers developed a positive attitude regarding language consciousness after becoming teacher and starting to teach “Turkish”. The study has also identified that there is no difference Turkish use consciousness in respect to gender.

Key Words: Turkish teaching, Turkish consciousness.

1. Giriş

Dil kültürün temelini oluşturan, milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir kurum; seslerden örülmüş doğal bir araç; yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; duygu, düşünce ve isteklerin anlatılmasını sağlayan bir yapı taşı, sosyal ilişkilere yön veren dinamik bir yapıdır (Ergin, 2004: 3-5). Dil, hem bir bildiriştir, hem de bildirişime konu olan düşüncenin üretilmesindeki araçtır (Börekçi, 2009: 2). Zihinsel gelişmenin göstergesi olan dil, çocuğun bilişsel ve sosyal gelişiminde önemli bir yer tutmakta ve çocuğun sosyal becerileri kullanmasının aracı ve ön koşulu olmaktadır (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008). İnsanoğlunun bir toplumsal varlık olarak duygu, düşünce, hayal ve isteklerini çevresiyle paylaşma zorunluluğu da ancak dil vasıtasıyla yerine getirilebilmektedir. Bu bağlamda her milletin dili o milletin duyuş ve düşünce sisteminin aynası olma görevini üstlenmektedir. Türk dili de derinliğiyle, gözün erişemeyeceği genişliğiyle, sınırsız gücüyle, güzellikleriyle Türk insanının duyma ve düşünme gücünün, dünya görüşünün, çektiklerinin, duyduklarının, özlediklerinin en iyi yansıtıcısıdır (Aksan, 2003: 9).

Bilinç kavramı Büyük Sözlük'te (2005: 270) "İnsanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, Şuur" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan hareketle dil bilincini Yaman (2011) bireyin yaşadığı toplumda kullanılan ortak dile ilişkin duyarlılık şeklinde tanımlamaktadır.

Toplumları bir arada tutan en önemli unsurlardan biri dildir. Dildeki yozlaşma ve olağan dışı başkalaşma toplumun kültürel yapısını ve tarihle olan bağlarını zedeleyebilmektedir. Türk dilinde yaşanan kirlilik ve erozyon, ana dile karşı umursamazlık, konuşma ve yazmada yabancı sözcük kullanımının artması dilimize ve kültürümüze yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir (Bağcı, 2012). Dildeki yozlaşma ve başkalaşmanın en etkili yaşandığı yerler arasında internet, televizyon ve gazete gibi kitle iletişim araçları gelmektedir. Milyonlarca izleyici ve okuyucuya yön verebilen basında bilinçli veya bilinçsizce yapılan yanlışlar, toplum tarafından doğruymuş gibi algılanabilmekte ve dildeki olumsuzlukların daha hızlı ve yaygın bir biçimde yayılmasına yol açabilmektedir (Çağlak, 2003). Türkçe kültür ve bilim dili özelliğine sahip olmasına rağmen, pek çok araştırmacının Türkçe yayınlarında Türkçenin yapısı gereği türetme ve belirtme yoluyla her kavramı karşılayabilme yeteneğinden kaynaklanan doğurganlığını göz ardı etmesi ve kavramları Türkçeleştirmeden olduğu gibi kullanması (Kızıltan ve Yangın Ersanlı, 2008) dildeki yozlaşma ve başkalaşmaya çarpıcı bir başka örnek olabilir. Yapılan bir diğer araştırmada işyeri isimlerinin çoğunlukla yabancı dillerin etkisinde olduğu belirlenerek dildeki yozlaşmanın hangi boyutlarda olduğu ortaya konulmuştur (Üstünova vd., 2012). Sonuç olarak bilim, teknik ve sanat alanlarındaki doğrudan alınma, çevrilerek aktarılma öğeleri ve özensiz çeviriler yanında günlük hayatta kullanılan pek çok sözcüğün yabancı dillerin, özellikle son yıllarda İngilizcenin etkisinde olduğu ifade edilebilir (Aksan, 1996: 126-135; Aksan, 2004: 386-393).

Türkçenin yozlaşmasıyla ilgili yukarıda yer alan bilgiler, en önemli millî değerimiz olan dilimizin kullanımında ne kadar ölçüsüz davranıldığını ve dil kullanımındaki bilinçsizliği gözler önüne sermektedir. Türkçenin bilinçli bir şekilde kullanılması ve diğer dillerin istilasından kurtarılabilmesi için bu dili kullanan, öğrenen ve öğretenlerin dil kullanma bilincine sahip olmaları hayati derecede önemli görülmelidir. Öğretmenin anadilinin bütün inceliklerini kullanarak öğrencisine model olması ve dil sevgisini, bilincini, duyarlılığını öğrencilerinde oluşturması anadili bilincine ve duyarlılığına sahip olmasıyla mümkündür (Kolaç, 2008).

Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

a) Türkçe öğretmen adaylarının Türkçeyi kullanma bilinci hangi düzeydedir?

b) Türkçe öğretmenlerinin Türkçeyi kullanma bilinci hangi düzeydedir?

c) Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeyleri arasında bir farklılık var mıdır?

d) Cinsiyet değişkenine göre Türkçeyi kullanma bilinci değişmekte midir?

2. Yöntem

Bu bölümde çalışmanın yöntemi, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve verilerin nasıl analiz edildiği açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, betimsel araştırma modellerinden genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte veya halen var olan bir durumu betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2000: 77).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkçe öğretmenleri ile Türkçe eğitimi bölümlerinde okumakta olan öğrencilerdir. Ağrı ilinde görev yapan 60 Türkçe öğretmeni ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde okumakta olan 104 öğrenci ise araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Araştırmada, Yaman (2011) tarafından geliştirilen, geçerli ve güvenilir olduğu belirlenen Türkçe Bilinci Ölçeği kullanılmıştır. Bu aracın geçerliliğini desteklemek üzere, ayrıca, araştırmacı tarafından ölçeğin içyapı tutarlılığına ilişkin olarak Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve bu katsayının 0,89 olduğu belirlenmiştir. Türkçe Bilinci Ölçeği, "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğündeki önem" ve "kitle iletişim araçlarında doğru kullanım" başlıklarında üç faktör altında toplanan17 olumlu madde köküne sahiptir. 5 dereceli likert tipinde hazırlanan Türkçe Bilinci Ölçeği'nden alınabilecek en yüksek puan 85, en düşük puan ise 17'dir. Ölçekten alınan yüksek puan, yüksek düzeydeki Türkçe dil bilincini göstermektedir. Ölçekten alınan toplam puan, madde sayısına bölünerek, bireyin Türkçe bilinç düzeyi hakkında bir sonuca varılabilir. Ölçeğin boyutlarından alınan puanlar yükseldikçe bireyin Türkçeye yönelik bilincinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde 2 farklı istatistiksel analiz (aritmetik ortalama ile standart sapma ve t testi) kullanılmışolup bu analizler bilgisayarda SPSS 16.00 istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Türkçe Bilinci Ölçeği'nin seçenek sayısı 5 olup, aralık sayısı 4 ve aralık katsayısı 0, 80'dir. Ölçeğin, ortalama karşılaştırmalarına esas olmak üzere, aralık sınırları ve anlamları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1:Aritmetik Ortalama Aralıkları ve Anlamları

Aralık Sınırı	Anlamı
1.00–1.80	Hiçbir Zaman
1.81–2.60	Çok az
2.61–3.40	Kısmen
3.41–4.20	Çoğu Zaman
4.21–5.00	Her Zaman

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Türkçe Öğretmen Adaylarının Türkçe Dil Bilinçleri

Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe dil bilincinin ne düzeyde olduğunu anlamak amacıyla Türkçe Bilinci Ölçeği'ndeki "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğü", "kitle iletişim"boyutlarının ve toplam puanın aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak ikinci tabloda sunulmuştur.

Tablo 2:Türkçe Öğretmen Adaylarının Türkçe Dil Bilinç Düzeyleri

	N	Aritmetik Ortalama	S.S.	Anlamı
Bireysel kullanım boyutu	104	3,39	,73	Kısmen
Ülke bütünlüğü boyutu	104	4,09	1,02	Çoğu zaman
Kitle iletişim boyutu	104	3,47	,76	Çoğu zaman
Türkçe bilinci toplam puanı	104	3,58	,71	Çoğu zaman

Tablonun incelenmesi sonucunda ölçeğin "bireysel kullanım" boyutunun aritmetik ortalamasının "kısmen" seçeneğine denk gelen 3.39, "ülke bütünlüğü" boyutunun aritmetik ortalamasının "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen 4.09, "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen "kitle iletiçim" boyutunun aritmetik ortalamasının 3.47 ve ölçeğin toplam puanlarının aritmetik ortalamasının "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen 3.58 olduğu görülmektedir.

Bu bulgulardan hareketle Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin "bireysel kullanım" boyutunda orta, "ülke bütünlüğü" ile "kitle iletiçim" boyutlarında yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin toplam puan açısından da iyi bir düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak Türkçe öğretmen adaylarının kitle iletiçim araçlarında kullanılan yabancı kelimelerden rahatsız olma, bu araçlardaki yabancı kelime kullanımı ile ilgili rahatsızlığını ilgili kurumlara iletme, reklâmı yapılan marka ve ürünlerin Türkçe isimlerle adlandırılmasını isteme, Türkçenin toplumsal kimliğin önemli belirleyicilerinden olduğunu ve ülkelerin yaçamasında dilin çok önemli bir faktör olduğunu düçünme gibi hususlarda bilinçli oldukları neticesine ulaçılabilir.

3.2. Türkçe Öğretmenlerinin Türkçe Dil Bilinçleri

Türkçe öğretmenlerinin Türkçe dil bilincinin ne düzeyde olduğunu anlamak amacıyla Türkçe Bilinci Ölçeği'ndeki "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğü", "kitle iletiçim"boyutlarının ve toplam puanın aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak üçüncü tabloda sunulmuçtur.

Tablo 3:Türkçe Öğretmenlerinin Türkçe Dil Bilinç Düzeyleri

	N	Aritmetik Ortalama	S.S.	Anlamı
Bireysel kullanım boyutu	60	3,71	,66	Çoğu zaman
Ülke bütünlüğü boyutu	60	3,98	,92	Çoğu zaman
Kitle iletişim boyutu	60	3,63	,71	Çoğu zaman
Türkçe bilinci toplam puanı	60	3,75	,66	Çoğu zaman

Tablonun incelenmesi sonucunda ölçeğin "bireysel kullanım" boyutunun aritmetik ortalamasının "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen 3,71, "ülke bütünlüğü" boyutunun aritmetik ortalamasının "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen 3,98, "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen "kitle iletiçim" boyutunun aritmetik ortalamasının 3,63 ve ölçeğinin toplam puanlarının aritmetik ortalamasının "çoğu zaman" seçeneğine denk gelen 3,75 olduğu görülmektedir.

Bu bulgulardan hareketle Türkçe öğretmenlerinin Türkçe bilinç düzeylerinin "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğü" ve "kitle iletiçim" boyutlarında yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca öğretmenlerin Türkçe bilinç düzeylerinin toplam puanlar açısından da iyi bir düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak Türkçe öğretmenlerinin internet ortamındaki yazıçmalarda Türkçenin kurallarına dikkat etme, Türk alfabesinde olan harfleri kullanma hususunda hassas olma, kitle iletiçim araçlarındaki yabancı kelime kullanımı ile ilgili rahatsızlığını ilgili kurumlara iletme, reklâmı yapılan marka ve ürünlerin Türkçe isimlerle adlandırılmasını isteme, Türkçenin toplumsal kimliğin önemli belirleyicilerinden olduğunu ve ülkelerin yaçamasında dilin çok önemli bir faktör olduğunu düçünme gibi hususlarda bilinçli oldukları neticesine ulaçılabilir. Türkçeyi özenle kullananların, onu doğru ve güzel konuçan ve yazanların gittikçe azaldığı, resmî yazıçmalardan sokaklardaki tabelalara kadar Türkçenin güzelliklerinin, nüanslarının, haçmetinin kaybedildiği (Yalçın, 1997: 7-8) bir ortamda Türkçeyi öğreten veya öğretecek bireylerin dil kullanma bilincine yüksek düzeyde sahip olmaları doğal bir durum kabul edilebilir.

3.3. Türkçe Öğretmenleri ile Öğretmen Adaylarının Türkçe Dil Bilinçleri Arasında Fark Olup Olmadığı

Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinçleri arasında fark olup olmadığını anlamak amacıyla t testi uygulanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4:Türkçe Öğretmenleri ile Öğretmen Adaylarının Türkçe Dil Bilinçleri Arasındaki Fark

		N	Art. Ort.	S.S.	t	p
Bireysel kullanım boyutu	Öğrenci	104	3,39	,73	-2,817	,005
	Öğretmen	60	3,71	,66		
Ülke bütünlüğü boyutu	Öğrenci	104	4,09	1,02	,709	,479
	Öğretmen	60	3,98	,92		
Kitle iletişim boyutu	Öğrenci	104	3,47	,76	-1,384	,168
	Öğretmen	60	3,63	,71		
Türkçe bilinci toplam puanı	Öğrenci	104	3,58	,71	-1,487	,139
	Öğretmen	60	3,75	,66		

Tablonun incelenmesi neticesinde Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinç durumları arasında "bireysel kullanım" boyutunda $p<0.05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu; "ülke bütünlüğü" ile "kitle iletişim" boyutları ve Türkçe Bilincine ilişkin toplam puanlar açısından ise $p>0.05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe kullanma bilinçlerinin "bireysel kullanım" boyutu açısından farklılaştığını; "ülke bütünlüğü" ile "kitle iletişim" boyutları ve toplam puanlar açısından ise farklılaşmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak öğretmenlerin internet ortamındaki yazışmalarda Türkçenin kurallarına dikkat etme, Türk alfabesinde olmayan harflerin (x, w gibi) kullanılmasından rahatsız olma, Türk Dil Kurumu'nun Türkçeye giren yabancı kelimelere önerdiği karşılıkları kullanmaya özen gösterme, yazarken ve konuşurken yabancı kelimeler kullanılmasından rahatsız olma gibi Türkçe dil bilincinin bireysel kullanım boyutuna ilişkin hususlarında öğretmen adaylarına göre daha bilinçli oldukları ifade edilebilir.

3.4. Cinsiyet Değişkenine Göre Türkçe Dil Bilinci

Türkçe dil bilincinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını anlamak amacıyla t testi uygulanmıştır (Tablo 4).

Tablo 5:Cinsiyet Değişkenine Göre Türkçe Dil Bilinci

		N	Art. Ort.	S.S.	t	p
Bireysel kullanım boyutu	Bayan	76	3,56	0,72	,877	,382
	Erkek	88	3,46	0,72		
Ülke bütünlüğü boyutu	Bayan	76	4,00	1,01	-,525	,600
	Erkek	88	4,08	0,97		
Kitle iletişim boyutu	Bayan	76	3,55	0,81	,402	,688
	Erkek	88	3,51	0,69		
Türkçe bilinci toplam puanı	Bayan	76	3,66	0,73	,305	,761
	Erkek	88	3,63	0,66		

Tablonun incelenmesi neticesinde cinsiyet değişkenine göre "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğü" ve "kitle iletişim" boyutlarında ve Türkçe bilinci toplam puanlarındap>0.05 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular dikkate alındığında Türkçe dil bilincinin cinsiyete göre değişmediği sonucu ortaya çıkmıştır.

4. Sonuçlar ve Öneriler

Araştırmanın sonucunda Türkçe öğretmenlerinin Türkçe kullanma bilinçlerinin "bireysel kullanım", "ülke bütünlüğü" ve "kitle iletişim" boyutlarında yüksek düzeyde olduğu; Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin ise "bireysel kullanım" boyutunda orta, "ülke bütünlüğü" ile "kitle iletişim" boyutlarında yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin ölçekten alınabilecek toplam puanlar açısından da iyi bir düzeyde olduğu ifade edilebilir. Dilin kirlenmesine, imkânlarının kısıtlanmasına yol açan birçok etkenin olduğu günümüzde mesleği Türkçe ile ilgili olan bireylerin Türkçeyi kullanmada bilinçli olmaları sevindirici bir sonuç olsa da radyo ve televizyonlardaki yeterli düzeyde Türkçe bilmeyen, konuşma ve okuma özürlü sunucular, sokakları kaplayan İngilizce tabelalar, yabancı dille eğitim öğretim yaptığını gururla söyleyen ve reklâmlarında bu yönünü ön plana çıkaran eğitim kurumları, gülünç dil yanlışlarıyla dolu ders kitapları, ünlü yazarların bile dili yanlış ve özensiz kullanmaları, Türkçe-İngilizce karışımı sözcüklerin oluşturulması gibi hususlar hatırlandığında Türkçe öğretiminde ve ana dili bilinci kazandırmada ciddi sıkıntıların olduğu ortaya çıkmakta ve eğitimcilerde gerçek anlamda ana dili bilincinin olup olmaması hususunun sorgulanmasına yol açmaktadır (Demir ve Yapıcı, 2007; Ateş, 2003; Hepçilingirler, 2005; Tarhanoğlu, 2009).

Türkçe dil bilincinin cinsiyete göre değişmediği neticesinin de elde edildiği araştırmada, Türkçe öğretmenlerinin Türkçe kullanma bilinçlerinin "bireysel kullanım'' boyutunda öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu, "ülke bütünlüğü" ve "kitle iletişim" boyutlarında ise öğretmenler ile öğretmen adayları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bu veriye göre öğretmenlerin internet ortamındaki yazışmalarda Türkçenin kurallarına dikkat etme, Türk alfabesinde olmayan harflerin (x, w gibi) kullanılmasından ve üzerinde İngilizce yazılar olan giysilerin giyilmesinden rahatsız olma, Türk Dil Kurumu'nun Türkçeye giren yabancı kelimelere önerdiği karşılıkları kullanmaya özen gösterme, anlamını bilmediği bir sözcükle karşılaşıldığında Türkçe Sözlüğe bakma, konuşurken ve yazarken yabancı kelimeler kullanılmasından rahatsız olma, yazım kuralları için gerektiğinde imla kılavuzuna bakma hususlarında öğretmen adaylarına göre daha bilinçli oldukları ifade edilebilir. Bu sonuç aday öğretmenlerin öğretmen olduktan ve "Türkçe" öğretmeye başladıktan sonra dil bilinci hususunda olumlu bir gelişim gösterdikleri biçiminde yorumlanabilir.

Üniversitelerde "ana dili bilinci" ve "dilin dört temel becerisi'' gibi konularda hazırlanan bilimsel çalışmalardan daha çok yararlanılması, eğitimcilerde dil bilinci olduğu halde bunun neden teorikten pratiğe geçirilemediğinin çeşitli araştırmalarla ortaya konulması, Türkçeyi doğru kullanma bilincini arttıracak olan açık oturum, panel ve konferanslara daha fazla zaman ayrılması, derslerde Türkçenin zenginliklerinin, güzelliklerinin, inceliklerinin daha çok ön plana çıkarılması, Türkçenin gücünü yansıtan eserlerin daha çok okutulması, öğretim elamanlarının Türkçeyi doğru kullanması gibi tedbirlerle Türkçe eğitimcilerinin Türkçe dil bilincinin arttırılması sağlanabilir. Türk toplumunun uluslararası alanlarda siyasi, ekonomik, kültürel etkinliğinin artmasıyla birlikte dilsel etkinliğinin de artacağı, bu durumun dil bilincinin oluşmasına ve gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunacağı gerçeği de unutulmamalıdır (Develi, 2009).

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2003). *Türkçenin Gücü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

ATEş, Kemal (2003). *Öğretemediğimiz Türkçe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

BAĞCI, Hasan (2012). Öğretmen Adaylarının Türkçenin Yaşadığı Sorunlara Yönelik Farkındalıkları ve Önerileri (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic,* 7/1, 291-307.

BÖREKÇİ, Muhsine (2009).*Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.

ÇAĞLAK, Engin (2003). Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Yanlış Kullanımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*. (http://asosindex.com/journal-article-ulltext?id=5303&part=1: 19.11.2012)

DEMİR, Celal ve YAPICI, Mehmet (2007). Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimi ve Sorunları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX(2),* 177-192.

DEVELİ, Hayati (2009). Sözümüz Geçkin Olsun. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4, 4-6.

ERGİN, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

HEPÇİLİNGİRLER, Feyza (2005). *Türkçe ''Off''*. İstanbul: Everest Yayınları.

KARASAR, Niyazi (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

KIZILTAN, Nalân ve YANGIN ERSANLI, Ceylan (2008). Üniversite Öğretim Elemanlarının Dil Bilinci ve Türkçe Kullanım Duyarlılığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 41.

KOLAÇ, EMİNE (2008). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Anadilimizin Yaşadığı Sorunlara İlişkin Farkındalıkları Görüş ve Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1/5,441.

ÖZBAY, Murat ve MELANLIOĞLU, Deniz (2008). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, V(I), 30-45.

TARHANOĞLU, Giray (2009). Türkçeye Yabancı Kaldık Türkiye'de. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3, 10-13.

TDK (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜSTÜNOVA, Mustafa; AYDIN, Hasene; ÇETİNOĞLU BERBEROĞLU, Gülnaz; ÜSTÜNOVA, Kerime; AKKÖK, Meral ve AKGÜN, Nilüfer (2010). Coğ. Yeri Adlarında Türkçenin Kullanımı.*Turkish StudiesInternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(1), 1390-1419.

YALÇIN, Şiar (1997). *Doğru Türkçe*. İstanbul: Metis Yayınları.

YAMAN, Havva (2011). Türkçe Bilinci Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 151-167.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 807-841, ANKARA-TURKEY

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE ORTAÖĞRETİM TARİH PROGRAMLARINDA DEĞİŞİM II: LİSE

Erdal ASLAN[*]

ÖZET

Bu araştırmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"na uygun olarak ortaöğretimin ikinci basamağını oluşturan lise tarih programında yapılan değişiklikler incelenmiştir. Araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaöğretim kurumları "Mekâtib-i Sultaniye"lerin son programı olan "1331 (1915) Mekteb-i Sultâniye Ders Müfredatı" içerisinde yer alan "Devre-i Sâni" programı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk lise müfredatı olan "1340 (1924) Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"nda yer alan tarih ders içeriklerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte devletin ulusal ve laik karekterine uygun olarak tarih programlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Tarih programları Osmanlı İmparatorluğu'nun "hanedancı" tarih anlayışının teokratik ve otokratik içeriklerinden arındırılarak ulusal ve laik bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Ortaöğretimin ikinci basamağını oluşturan "Lise"lerde tarih dersleri; ilkçağ uygarlıkları, "Avrupa tarihi", "Dünya tarihi" ile "Asr-ı Hâzır" tarihi olarak adlandırılmış olan "çağdaş tarih" veya başka bir deyişle "yakın dönemler tarihi"ne ayrılmıştır. Ayrıca bir karşılaştırma olanağı sağlaması için Avrupa ve Dünya tarihinin aynı dönemelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan gelişmeler de programa oldukça genel çizgileriyle yansıtılmıştır. Dünya, Avrupa ve Osmanlı tarihinin aynı dönemleri birbirleriyle bağlantılı ve karşılaştırmalı olarak bir "uygalık tarihi" yaklaşımı ile ele alınmıştır. İmparatorluk döneminin önemli tarihsel kişiliklerin yaşamlarına dayalı "hanedancı tarih" öğretimi terk edilerek yerine, Batıda gelişen modern ve bilimsel tarih yöntemi benimsenmiştir. Tarih programları Avrupa, Dünya ve Osmanlı ölçeğindeki önemli gelişmeler üzerinden, dönemler ve temaları esas alan sistematik bir uslupla yansıtılmıştır. Bu araştırmada imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde tarih programlarındaki değişimlerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca iki döneme ait "Liselerin İkinci Devre" tarih programları yeni harflere çevrilerek ek olarak verilmiştir. Program metinlerinin yeni harflere aktarılması, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarih öğretimi konusundaki değerlendirmeler için önemli bir katkıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Eğitimi, Öğretim Programı, Cumhuriyet ve Tarih, Liselerde Tarih, Mekâtib-i Sultaniyelerde Tarih, Türk Eğitim Tarihi.

[*] Yrd. Doç. Dr. DEÜ Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: erdal.aslan@deu.edu.tr

CHANGES IN SECONDARY SCHOOL HISTORY CURRICULUMS IN PROCESS FROM THE EMPIRE TO THE REPUBLIC II: LYCEE

ABSTRACT

In this study the changes made on the Secondary school history curriculum according to "The Tevhid-i Tedrisat" after the foundation of Turkish Republic are examined. It is based on the comparison of history course contents of "Devre-i Sâni" curriculum which was involved in "1331 (1915) Mekâtib-i Sultâniye Curriculum" which is the last curriculum of high schools of Ottoman Empire the"Mekteb-i Sultaniye" and history course content of "1340 (1924) high school second grade curriculum" which is the the first secondary school curriculum of Turkish Republic. With the foundation of Turkish Republic important changes were made in the history course curriculums appropriate to the national and secular character of the state. The history course curriculums were purified from the theocratic and autocratic contents of "dynastic" conception of history of Ottoman Empire and restored a national and secular frame. History courses in "Lycee" the second stage of secondary education were devoted to "contemporary history" which is named as the history of ancient civilizations, "European History", "World History" and "Asr-ı Hâzır" or in other words "history of contemporary periods". Moreover, to provide possibility to compare, the developments in the same periods in Europe, World and Ottoman Empire were reflected generally. The same periods of The World, European and Ottoman History was dealed with an approach of "Civilization History" in a comparative way and related with each other. The dynastic history teaching which was based on the important historical personalities was leaved end instead the modern and scientific historical method developed in west was adopted. History course curriculums reflected via important developments in Europe, The World and Ottoman Empire and in a systematic style which is based on periods and themes. In this research the changes in history course curriculums in the process from The Empire to The Republic were evaluated. Moreover, "High School Second Grade" history curriculums of the two periods were translated into new letters and these were given in the appendix. Translation of the curriculum texts is a significant contribution for the evaluations about the history teaching in the first years of the Republic.

Key Words: *History Teaching, Curriculum, Republic and History, History in "Lycee", History in Mekâtib-i Sultâniye, History of Turkish Education*

Giriş

Bu araştırmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra eğitim alanında yapılan devrim ve düzenlemelerin ortaöğretimin ikinci basamağını oluşturan "lise"lerde verilen tarih eğitimi üzerindeki etkisini belirlemektir. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde ortaöğretim iki evreden oluşmaktaydı. Bu araştırmada Osmanlı İmparatorluğu'nun "Mekâtib-i Sultâniye"lerinin ikinci evresi olan "Devre-i Saniye" ile Türkiye Cumuriyeti'nin "lise" olarak adlandırılan "Lise İkinci Devre"nin tarih programları incelenmiştir. Adı geçen dönemlerin tarih programlarını konu edinen ve iki bölümden oluşan bu araştırmanın birinci bölümü daha önce yayımlanmıştır (bk. Aslan 2012). O bölümde "Mekâtib-i Sultâniye"lerinin birinci devresini oluşturan dört yıllık "Devre-i Evveli" ile Türkiye Cumhuriyeti'nin "Lise"lerinin birinci devresini oluşturan üç yıllık "Lise Birinci Devre" veya 1 Eylül 1924'ten itibaren almış olduğu isimle "Ortamektep" evresinin tarih programları incelenmiştir. Cumhuriyet ile birlikte tarih eğitimi alanında yapılan düzenlemeler ilk ve orta mekteplere kıyasla üzerinde daha fazla durulumuş olan bir konu olmasına karşın tüm değerlendirmeler daha çok "Türk Tarih Tezi" ve buna uygun olarak yazılan ve 1931 yılından itibaren okutulan lise tarih ders kitapları ile sınırlı kalmıştır. Yazılanların neredeyse tamamında ders kitapları ve temsil ettikleri siyasal-toplumsal anlayışın ve uygulamaların bir eleştirisi yapılmıştır. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin ortaöğretim tarih eğitimi üzerindeki etkisi süreklilikler ve değişimler temelinde tarih programlarına ve ders kitaplarına dayalı olarak kapsamlı bir biçimde incelenmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin tarih eğitimi üzerindeki etkisini ele alan önemli araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar (Copeaux, 1998; Ersanlı Behar, 2006) sadece "Türk Tarih Tezi" ile başlayan süreci ve sonrasını içermekte olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan "Türk Tarih Tezi"ne kadar olan dönemde ortaöğretim tarih eğitimi alanında yapılan düzenlemeleri kapsamamıştır. "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi" ortaöğretim müfredatları ve ders kitapları üzerinden ele alan oldukça az sayıda inceleme bulunmaktadır. Çapa (2002 ve 2004) ve Aslan (2012-a) tarafından yapılmış olan bu araştırmalarda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinin ortaöğretim tarih eğitiminin müfredat programları üzerinden genel bir tanıtım ve değerlendirmesi yapılmıştır. Üstisnai nitelikteki bu incelemeler dışında Türkiye Cumhuriyeti'nin "Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem" olarak adlandırılan ilk yıllarının ortaöğretim (Ortamektep ve Lise) tarih programlarının yapısında ve içeriğinde yapılan düzenlemelerin değerlendirilmesi yakın bir döneme dek içlenmemiş bir konu olarak kalmıştır (Aslan, 2012: 101). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte "Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem"in ilk mektep programlarındaki değişim Aslan (2011), ortamektep tarih programlarında yaşanan değişim ise Aslan (2012-b)'de kapsamlı bir biçimde ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ancak ortaöğretimin ikinci aşamasını oluşturan lise tarih programlarını impratorluk ve cumhuriyet dönemlerinin tarih programları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alan bir inceleme henüz yapılmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte lise tarih eğitiminde yaşanan değişim ve sürekliliklerin belirlenmesi için her iki dönemin tarih programlarının karşılaştırmalı olarak içlenmesi son derece büyük bir değer taşımaktadır. Bu araştırma Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki "lise" tarih eğitiminin "Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi"nin yapısına ve içeriğine yönelik boşluğu bir ölçüde de olsa gidermeye önemli katkılarda bulunacaktır. Ancak imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde "Mekâtib-i Sultâniye"lerin birinci devresini oluşturan "Devre-i Sâni"den Türkiye Cumhuriyeti'nin "Liselerin İkinci Devre" tarih programlarına geçişle birlikte gerçekleştirilen değişimlerin irdelenmesine girmeden önce aynı dönemlerde ortaöğretimin ikinci evresinin yapısını ve gerçekleştirilen değişimleri de kısaca gözden geçirmek oldukça yararlı olacaktır.

"Mekâtib-i Sultaniye"lerden "Lise"lere Geçiş

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaöğretim "İdadiye Mektepleri" ve "Sultânîye Mektepleri" üzerinden, farklı amaçlara yönelik olarak mesklek okulu ya da genel bir eğitim vermek üzere açılmış olan okullarda verilmekteydi. II. Meşrutiyet döneminde yapılan düzenlemelerle bu okulları günün koşullarına uygun olarak yeniden yapılandırmak ve standardize edebilmek için yedi yıllık iâdadilerin sultânilere dönüştürülmesi ve sultânilerin Osmanlı İmpartorluğu'nun temel ortaöğretim kurumları olarak geliştirilmeleri benimsenmiştir. 1914 yılında yedi yıllık iâdadilerin "sultâniye"lere dönüştürülmesi üzerine, mevcut programlar yapılan bazı değişikliklerle yeniden biçimlendirilmiş ve 1915 yılında *"(1331) Mekâtib-i Sultâniyye Ders Programı"* olarak yayımlanmıştır (Antel, 1952: 28-29; Aytuna, 1974: 171-172; Ergün, 1996: 219-222; Maârif-i Umûmiye Nezareti, 1331; Yücel, 1994: 179-181). 1902 tarihli Fransız liselerinin programları esas alınarak düzenlenen "Sultânîye Mektepleri"nin yapısı ve müfredatları 1912 yılında hazırlanmış ve 1913'de yayımlanmıştır. Bu düzenlemeye göre; "Sultaniye Mektepleri"nin süresi 12 yıl olan bir bütün hâline getirilmiştir. Bunun ilk 5 yılı "Devre-i İbtidâiye" ya da "Tahsil-i İbtidâiye" olarak adlandırılan ilköğretime, geriye kalan 7 yıl ise "Devre-i Tâliye" ya da "Tahsil-i Tâliye" olarak adlandırılan orta öğretime ayrılmıştır. Ortaöğretim 4 yıllık "Devre-i Evveli" ve 3 yıllık "Devre-i Sâni" olmak üzere iki dönem olarak belirlenmiştir (Ayas, 1948: 226). "Sultânîye Mektepleri"nin ikinci evresi olan "Devre-i Sâni"nin son iki yılında öğrencilerin ilgi ve yetenekleri ölçüsünde "edebiyat" ve "fen" şubeleri olarak ikiye ayrılması benimsenmiş ve programlar buna göre düzenlenmiştir (Unat, 1964: 48). Ancak "İdadiye Mektepleri"nin hepsinin "Sultânîye Mektepleri"ne dönüştürülmeleri sağlanamadığı için Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar varlığını sürdürmüşlerdir. Maârif Vekâleti tarafından hazırlanmış olan bir broşüre göre 1923 yılında; 32 bir devreli sultânî, 42 iâdâdî olmak üzere orta mektep düzeyinde 74 okul vardır. Yine aynı kaynağa göre 13 tam devreli erkek sultânîsi, dokuz yıl eğitim veren 1 ve on yıllık bir eğitim veren 5 kız sultânîsi olmak üzere toplam 19 iki devreli sultânî vardır (Yücel, 1994: 22).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra eğitim ve öğretim işleri ilk yıl herhangi bir aksaklığa neden olmamak için eskiden olduğu gibi sürdürülmüştür. Eğitim sisteminin yapısının ve içeriğinin yeni rejime uygun olarak yeniden oluşturulması ancak 3 Mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun kabul edilmesinden sonra 23 Nisan-1 Mayıs 1924 tarihlerinde *Telif ve Tercüme Dairesi* binasında toplanan "II. Heyet-i İlmiye"de olmuştur (Aslan, 2011: 754). "II. Heyet-i İlmiye"de ortaöğretimin süresi üçer yıllık (3+3), iki devre olmak üzere toplam altı yıl olarak kararlaştırılmıştır. Bu sürenin ilk üç yıllık dönemi "Liselerin Birinci Devre (Ortamektep)", ikinci üç yıllık dönemi "Lise İkinci Devre" olarak adlandırılmıştır. "Liselerin İkinci Devre"sinin son yılı olan 3. sınıfta öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre "fen" ve "edebiyat" şubesine ayrılması kararlaştırılmıştır. 1 Eylül 1924 tarihinden itibaren ikinci devresi olmayan tek devreli okullara "Ortamektep" adı verilmiştir. Liselerin ikinci devresi olan ve "Lise" olarak adalandırılan okullar ise beş yıllık ilk mektepler ve üç yıllık orta mekteplerin üzerine eğitim veren ve yüksek öğretime hazırlayan kurumlar olarak planlamış ve programları buna göre belirlenmiştir. Programlar ortamektep anlayışını esas alan Belçika müfredatlarına göre, içerikleri ve ders kitapları ise yine eskiden olduğu gibi Fransız örneklerine göre yazılmıştır (Yücel, 1994: 184- 185; Ergun, 1982: 78). Bu programlar Türkiye Cumhuriyeti tarafından hazırlanan ilk programlar olarak *1340 (1924) Lise Birinci Devre Müfredat Programı (Orta Mektepler)* ve *1340 (1924) Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı* başlıkları altında Maârif Vekâleti tarafından yayımlanarak uygulamaya konmuştur (Aslan, 2011: 722-723). Ancak gelen eleştiriler üzerine liselerin birinci ve ikinci devre programlarında bazı düzeltmeler yapma zorunluluğu ortaya çıkmış ve yapılan değişiklikler "1927 *Ortamektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl*" başlığı altında yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminin tarih eğitimi bu iki programa dayalı olarak işlenmiştir.

İmparatorluktan Cumhuriyete Tarih Eğitimi

"(1331) Mekâtib-i Sultaniye Ders Programı ile tarih derslerinin programlarında ve ders saatlerinde önemli değişikliklere gidilmiştir. Derslerin saatleri artırılırken tarih programlarının içeriği ile de ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. II. Abdülhamid döneminde tarih derslerine son derece sıkı kısıtlamalar getirilmiş ve tarih öğretmenleri ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır (Alkan, 2006: 387; Alkan, 2008; Aytekin, 1991: 127-135; Ergin, 1977: 839-844; 847-853; Fortna, 2003: 250-251; Mahmud Cevad, 2002; Sağlam, 1990: 60-63; Somel, 2010; Unat, 1964: 40; Yinanç, :595; Yücel, 1994: 181-183). II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu siyasal ortam nedeniyle *"(1331) Mekâtib-i Sultâniye Ders Programı* ile birlikte tarih eğitimine karşı daha özgürlükçü bir tutum sergilendiği için tarih derslerinin içeriği genişletilerek geliştirilmiştir. "Tarih-i Umûmî" dersleri programlara tekrar konarak tarih derslerine ulusal bilinci ve vatan duygusunu geliştirici bir işlev yüklenmiştir. Tarih derslerinin bu yeni işlevi impratorluk eğitiminin geleneksel temel işlevi olan *"hanedan ailesine ve Osmanlılık kimliğine sadakat ve itaat"* duygularıyla yanyana varlığını sürdürmüştür. Tarih derslerinde bir yandan "Tarih-i Umûmî" ve "Asr-ı Hâzır Tarihi" kapsamında Avrupa'da gelişmekte olan çağdaş siyasal ve toplumsal değerler tanıtılırken bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel değerleri yeniden yorumlanarak korunmaya çalışılmıştır. Bu dönemin tarih eğitiminin merkezi konusunu ve temel amacını emperyalizme ve emperyalist ülkelerin dünyanın diğer bölgelerine yönelik olarak izledikleri politikalara karşı uyanıklık oluşturmaktadır. Tarih derslerinde örtük bir biçimde de olsa, emperyalizme karşı koyabilmenin başlıca yolu, onların izledikleri yol ve yöntemleri içselleştirmek olarak verilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra hazırlanan yeni müfredat programları ile birlikte imparatorluk eğitiminin geleneksel işlevleri olan *"hanedan ailesine ve Osmanlılık kimliğine sadakat ve itaat"* duygusunun verilmesine ilişkin konu ve amaçlar programların bütününde olduğu gibi tarih müfredatlarından da ayıklanmıştır. Ancak tarih derslerinin ulusal bir bilinç ve vatanseverlik duygusu geliştirmeye yönelik amaçları daha da geliştirilmiştir. Yine "Tarih-i Umûmî" ve "Asr-ı Hâzır Tarihi" konuları kapsamında verilmekte olan çağdaş toplumsal ve siyasal değerlerin aktarımı, emperyalizm ve ona karşı uyanık olmak ile ilgili telkinler *1340 (1924) Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*'nda da varlığını korumuştur. Ancak "1927 *Ortamektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl"* kapsamındaki düzenlemelerle ulusal bilincin geliştirilmesine ilişkin konuların ve telkinlerin dozu artırılırken, emperyalizme karşı uyanık olmak ile ilgili telkinlerden tamamen vazgeçilmese de ağırlığı oldukça hafifletilmiş ve etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte "Mekâtib-i Sultâniye Devre-i Sânî" ve "Liselerin İkinci Devre" tarih programlarındaki değişim ve sürekliliklerin daha anlaşılır bir biçimde ortaya konabilmesi için müfredatlar üzerinden ayrıntılı olarak incelenmeleri gereklidir.

"1331 (1915) Mekâtib-i Sultâniye „Devre-i Sânîye" Müfredat Programı"nda Tarih

1331 (1915) *"Mekâtib-i Sultâniye Müfredat Programı"*nda *"Devre-i Sânîye"* evresi "edebiyat" ve "fünûn" şubelerine ayrılarak üçyıllık bir süreye göre planlanmıştır. Bu şubelerin programlarında yer alan derslerin bazı farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Sadece "fünûn" ya da "edebiyat" şubelerinin birisinin programında yer alan dersler olduğu gibi iki şubenin programında yer alan derslerin saatlerinde ve içeriklerindede bazı farklılıklar söz konusudur. "Devre-i Sânîye" programında, haftalık toplam ders saati 31, ders sayısı 23 olarak belirlenmiştir. 31 Saat içerisinde birinci sınıfta; fünûn şubesinde 13, edebiyat şubesinde 16, ikinci sınıfta; fünûn şubesinde 15, edebiyat şubesinde 17, üçüncü sınıfta; fünûn şubesinde 16, edebiyat şubesinde ise 15 dersin okutulması kararlaştırılmıştır (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331: 104). Bu programda; edebiyat ve fünûn şubelerinin programında yer alan ortak bir ders olan *"Tarih"* ve sadece edebiyat şubesinin programında yer alan "Tarih-i Kadîm" dersi olmak üzere iki ayrı tarih dersine yer verilmiştir. Tarih derslerine edebiyat ve fünûn şubeleri için her sınıfta haftada 2, edebiyat

Şubelerinin *"Tarih-i Kadîm"* dersi için ise haftada 1 saatlik bir süre ayrılmıştır. Her sınıfın tarih programlarında yer alan konuların ana başlıklar üzerinden gözden geçirilmesi, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş evresinde tarih eğitiminde yaşanan değişim ve sürekliliklerin kavranmasını kolaylaştıracaktır.

Edebiyat Şubesi "Târih-i Kadîm" Dersinin İçeriği:

Onuncu Sınıf: Edebiyat Şubesi'nin onuncu sene tarih dersleri "Târih-i Kadîm" başlığı altında eskiçağ tarihi ve uygarlıklarına ayrılmıştır. Bu bölümde ilkçağ'ın köklü uygarlıkları ve bunları kuran topluluklara yer verilmiştir. Bu bölümde çocuklara öğretilmesi kararlaştırılan ilk uygarlıklar "*Mısır, Keldanîler, İbranîler, Fenikeliler, İranîler, Türkler"* ve *"Yunanîler"* olarak belirlenmiştir. Bu bölümde en kapsamlı biçimde sunulan *"Yunanlılar"* konusu*;" Yunanistan,* Esâtîr, *Isparta, Tiranlar, Atina, Yunan Müstemlekâtı, Kabl-el-Mîlâd Beşinci Asıra Kadar Yunan Medenîyyeti, Medye Muhârebeleri, Atinanın Tefavvuku, Atinada Hâkimîyet-i Amme Usûlü, Peloponnes Muhârebeleri, Ispartanın Tefavvuku, (Teb)in Tefavvuku, Makedonyanın Tefavvuku, Yunanistanda Son Münâzaât"* başlıkları altında verilmiştir (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331: 164-166)

On Birinci Sınıf: Edebiyat Şubesi'nin on birinci sene tarih dersleri *"Kurûn-ı Evveli-Kurûn-ı Vustâ"* başlığı altında; ilkçağ tarihinin en köklü uygarlıklarından birisi olan Romalılar ve Ortaçağ başlarında Doğu Roma, Slâvlar, Türkler ve İran konularına ayrılmıştır. *"Romalılar*; *İtalya Kıt'ası, Roma'nın ilk zamanları, Dîn, Ordu, Bahr-i Sefîd Havzasının Fethi, Netâyic-i Fütûhât, Hayât-ı Siyâsîye, İdâre-i Vilâyet, Mariyus ve Silla, Pompe, Sezâr, Cumhûrîyetin Hitâmı, August, İmparatorlar, Kabl-el-mîlâd üçüncü asırda Roma İmparatorluğu, İmparatorluk Devrinden Roma Medenîyyeti, Roma Hukûku, Hristîyanlık, İmparatorluğun Son Zamânları ve Şark İmparatorluğu*, *Islâvlar, Türkler, İrâniler"* başlıkları altında oldukça ayrıntılı olarak verilmiştir (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331: 166-169).

On İkinci Sınıf*:* Edebiyat Şubesi'nin on ikinci sene tarih dersleri "Târih-i İslâm"başlığı altında İslam tarihi ve uygarlığının öğretimine ayrılmıştır. İslâm tarihi konuları, İslâm'dan Önce Arablar ,ın durumunu içeren"Kabl-el İslâm Arablar" konusu ile başlayarak; *"Halife-i Raşidin Devri, Devlet-i Emeviyye, Devlet-i Abbâsîye, Endülüs, Tavâif-i Müluk, Ehl-i Salib Seferleri,* İslâm uygarlığını öğretmeyi amaçlayan "*Medenîyyet-i İslâmiye"* bölümüyle sona ermektedir (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331:169-174).

Fünûn ve Edebiyat Şubeleri Tarih Dersinin İçerği:

Onuncu Sınıf: "Edebiyat" ve "fünûn" Şubelerinin onuncu yılında verilen tarih dersleri iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar Osmanlı tarihi ve Osmanlı tarihine paralel olarak verilen Avrupa tarihidir. İstanbul'un fethinden Karlofça anlaşmasına kadar olan dönemin Osmanlı tarihine ayrılmıştır. "Devlet-i Osmânîyenin Teşkilât-ı Mülkiyyesi" başlığı altında; tahta çıkış sırasıyla; padişahlar, merkezi yönetim, eyâletlerin yönetimi ve mali işlerin öğretimi amaçlanmıştır. Avrupa tarihi ile ilgili bölümde ise on beşinci yüzyılın sonlarından on yedinci yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'nın belli başlı büyük devletlerinde yaşanan önemli tarihsel gelişmelere yer verilmiştir. Osmanlı tarihi kapsamında Fatih döneminde yapılan fetihlere ve Fatih dönemi'nin devlet teşkilatına oldukça ayrıntılı olarak yansıtılmıştır. Osmanlı tarihinin Karlofça Anlaşması'na kadar olan süreci boyunca padişahların tahta çıkışları ve azillleri, taht kavgaları, seferler, fetihler, muharebeler, muharebelerin sonuda ortaya çıkan durum ve imzalanan anlaşmalar üzerinden verilmiştir. Padişahların dönemlerinde yaşayan başta sadrazamlar, komutanlar ve din adamları başta olmak üzere ünlü tarihsel kişilikler tarih derslerinin konu başlıklarını oluşturmaktadır. Bu sürecin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlerle olan askeri, siyasi ve diplomatik ilişkileri sonucunda imzalanan barış ve ittifak anlaşmalarına önemli bir yer verilmiştir. Osmanlı

İmparatorluğu'nun tarihinin dışında tarih derslerinde Avrupa tarihi; İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya'nın on beşinci yüz yılın sonlarındaki durumları üzerinden genel çizgileriyle işlenmiştir. *"Keşfiyyâtı Ticâriyye Ve Tessüsü Müstemlekât, Terakkî-i Ticâriyye, Bahârât, Zî-kıymet-i Maâdin"* başlıkları altında Avrupa'nın sınırlarını genişleterek Dünyanın diğer bölgelerine doğru yayılmasına ve bunun sonuçlarına ayrılmıştır. Bu konuları; Rönesans, Reform ve Avrupa'daki mezheb muhârebeleri, İngiltere ve Fransa'nın iç durmu ve gelişen olaylarının oldukça ayrıntılı bir biçimde işlenmesini amaçlayan başlıklar izlemiştir. Onuncu sınıfın Avrupa tarihi konuları; Avusturya ve Macaristan, İsveç, Norveç, Rusya, Lehistan krallıklarının durumunu genel olarak yansıtan bir başlık ile sona ermiştir (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331:174-177).

On Birinci Sınıf: Bu sınıfın tarih dersleri de bir önceki sınıfta olduğu gibi, Osmanlı tarihi ve Avrupa tarihi öğretimine ayrılmıştır. Osmanlı tarihi konularına "Karlofça Anlaşması'ndan Sonra Osmanlı Devleti'nin Durumu" ile başlanmakta ve Bükreş Anlaşması'na kadar olan süreci kapsamaktadır. "Karlofça Muâhedesinden Sonra Devlet-i Osmâniyye" başlığı altında; Edirne Vakası ile başlanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Ahmed dönemi ve Damat İbrahim Paşa, Büyük Petro ve XII. Şarl'ın Osmanlı politikaları Prut Zaferi ve Muâhedesi, Eflâk ve Boğdan emirlikleri, Venedik ile ilişkiler, Avusturya Seferi ve Pasarofça Anlaşması konuları işlenmiştir. Bu sınıfın konuları Osmanlı tarihinin en önemli seferlerinin, dış ilişkilerinin ve devletlerarası anlaşmalarını içeren döneminin belli başlı gelişmelerine yer verilmiştir. Rusya'nın Lehistan ve Kafkasya siyaseti, İran Seferi, II. Mahmut'un tahta çıkışı, İran, Rusya, Avusturya ve Fransa ile ilişkiler, Belgrad Anlaşması, II. Mustafa'nın tahta çıkışı, Rusya'nın Lehistan'a müdahalesi, Çeşme Vakası, Kırım Seferi, Küçük Kaynarca Anlaşması, Rusya'nın Kırım'ı İşgali, Aynalıkavak Tenkihnâmesi, Lehistan'ın Paylaşılması, siyasal ve askeri alanlarda yenilikler, Napolyon dönemi Osmanlı-Fransız ilişkileri, Mısır'ın İşgali, Osmanlı'nın Rusya, ingiltere ve Fransa ile olan ikilişkileri, İngiliz Donanması'nın İstanbul'a gelişi ve Osmanlı Rus savaşı ile ilgili konular izlemiştir. On birinci sınıf programının son bölümünde; III. Selim'in tahta çıkışı, dönemindeki reformlar ve yenilikler, III. Selim'in tahttan indirilmesi, IV Mustafa dönemi, II. Mahmut' dönemi reformları, Sekban-ı Cedid, Alemdar Vakası, Tilsit ve Erfrut görüşmeleri, Bükreş Anlaşması konularına ayrılmıştır. On birinci sınıfın tarih dersleri Avrupa tarihinin 17 ve 18 yüz yıllarına ayrılmış, Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Lehistan'ın tarihinin genel çizgileriyle öğretilmesine yönelik başlıklar yer almıştır. Ancak Osmanlı imparatorluğu ile olan ilişkileri nedeniyle Fransa tarihinin öğretimine ilişkin başlıklar diğer devletlere kıyasla oldukça ayrıntılı olarak yansıtılmıştır. Avrupa tarihi konuları içerisinde; "Müstemlekât Siyâseti: On sekizinci Asırda Amerika, Hindistan; Amerika Hükûmet-i Müttehîdesinin Teşkîli" başlığı altında sömürgecilik tarihinin ele alındığı bölüm oldukça dikkat çekicidir. Son olarak bu sınıfta Avrupa tarihi kapsamında "17. Asırda Heyet-i İçtimâîyye, Ulûm ve Fünûn, Edebîyyat, Efkâr-ı Felsefîyye ve İktisadîyye" başlığı altında toplumsal yapıda, bilimde, teknoloji de, sanatta, edebiyatta ve felsefede yaşanan gelişmeleri değerlendiren bir başlık yer almıştır (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331: 177-180).

On İkinci Sınıf: "Edebiyat" ve "fünûn" şubelerinin onikinci sınıf tarih dersleri de "Tarih-i Osmânî" ve "Avrupa tarihi" konularına ayrılmıştır. "Tarih-î Osmânî" konuları *"Sultân Mahmûd-u Sânînin Cülûsunda Ahvâl-i Dâhîliyyenin Vehâmeti"* bölümü ile başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na ve Kapütülasyonların kaldırılmasına kadar olan Osmanlı tarihi sürecini kapsamıştır. II. Mahmud'un tahta çıktığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, içerde ve dışarıda karşılaştığı gelişmeler *"Vehâbîler; Balkan Akvâmı, Eflâk ve Boğdan, Tepedelenli Ali Paşa, Hâlet Efendi, Rumların İsyânı, Avrupa Devletlerinin Müdâhelesi; Nâvârin, Rusya Seferi, Edirne Muâhedesi. Bu Muâhededen Sonra Yunanistan, Eflâk ve Boğdan, Vaka'ay-ı Hayriyye"* başlıkları altında verilmiştir. Bu konuları, Osmanlı İmpararatoluğu'nu yeniden eski gücüne kavuşturacağı

umut edilen ıslâhat girişimleri, Bağdat'ın durumu, Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği, isyanı, Avrupa'nın Osmanlı üzerinde baskı kurması, Hünkâr İskelesi Anlaşması ve yeniden savaş konuları izlemiştir. Yine bu sınıfın programında; Sultan I. Abdülhâmid'in tahta çıkışı, Mustafa Reşit Paşa, Tanzîmât Fermanı, Londra Anlaşması, Mısır Meselesinin Çözülmesi, Mehmed Ali Paşa'dan sonra Mısır, ıslâhât ve yenilikler, Rusya ile Anlaşmazlık, İngiltere ve Fransa'nın yardımı, Kırım Muhârebesi, Paris Anlaşması ve Islâhat Fermânı'nı konu alan başlıklar altında Tanzîmât Dönemi'nin iç ve dış gelişmeleri kapsamlı başlıklarla yer almıştır. Tanzimât döneminden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemin Osmanlı tarihi bütün boyutlarıyla oldukça kapsamlı olarak programa alınmıştır. V. Murad'ın tahta çıkışından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan Osmanlı tarihsel sürecinin öğretimi amacıyla belirlenen konu başlıkları oldukça dikkat çekicidir: *"Sultân Murad-ı Hâms Devrinde Rûmili Veka'yı, Sultân Abdülmecid-i Sânînin Cülûsu ve Mesleği. Sırbistan ve Karadağ Muhârebâtı, Rusyanın Müdâhalesi, İstanbul Konferansı, Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Mebûsan. Londra Protokolü, 1293 (1877) Rusya Seferi, Plevne, Süzâkerât-ı Sulhîyye, Ayastefanos Muâhedesi. İngiltere ile İttifâk. Suâvi Vaka'ası. Berlin Muâhedesi, Berlin Muâhedesinden Sonra Bulgaristan ve Rûm ili Şarkî. Tunus, Mısır. Islâhât. Duyûn-u Umûmîye. Girid Muhtâriyyeti ve Yunan Seferi. İstibdad-ı İdâre, Hürriyet Mücâhedeleri, İnkılâb, Sultân Abdülmecîd-i Sânînin Cülûsu. Bulgaristan İstiklâli Bosna ve Hersekin Avusturyaya İlhâkı, Trablus Muhârebesi Bükreş ve İstanbul Muahedeleri, Harb-i Umûmî, Kapütilasyonların İlgası."* Bu başlıklar imparatorluk döneminde çağdaş tarih (yakın dönem tarihine) öğretimine ne derece önem verildiğini göstermesi açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331: 180-181).

Yakın dönemlerin Avrupa tarihinin öğretimi de, en az yakın dönemlerin Osmanlı tarihi kadar önemsenmiştir. Avrupa tarihine ilişkin konular Viyana Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan tarihsel süreci kapsamaktadır. Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'nın durumu; " Hükûmet-i Mutlâkıyye; Kongreler, Müdahâleler" başlıklarıyla ele alınmıştır. Özellikle dönemin Fransa tarihi; Restorasyon, 1830 İhtilâli, Lui Filip hükûmeti, 1848 İhtilâli, Almanya ile Savaş ve 1872'den sonra Fransa başlıkları altında ayrıntılandırılmıştır. Dönemin İngiltere'sindeki gelişmeler; 1838 ıslahâtı, Halkın yönetime katılımını sağlamaya yönelik düzenlemeler ve İrlanda sorunu temelinde verilmiştir. Avrupa'da millî devletlere giden süreç Millî Muharebeler, İtalya ve Almanya'da birliğin sağlanması ve Balkanlar'da bağımsız millî devletlerin kuruluşu,Avusturya ve Macaristan'da Millîyet manzaraları, Rusya'nın Lehistan politikası ve Rusya'da Serfliğin kaldırılması temelinde kapsamlı olarak programda yer almıştır. Avrupa'da ticaret, sanayi alanında yaşanan gelişmeler; *"Sanaâyî ve Ticâretde Vukuâ Gelen Tebeddülât. Buhar; Elektrik, Sanaâyî-i Azîme; Beyn-el Milel Münâsebâtın Tevsîi"* başlıkları altında işlenmiştir. Bu konuları Avrupa devletlerinin Afrika, Asya ve Amerika'ya yönelik emperyalist politikaları içeren bir bölüm yer almıştır. Bu bölümde yer alan konu başlıkları; *"Afrikada Avrupa Devletleri: Cezâyir, Tunus, Mısır, Fas. Afrikanın taksîmi. Berlin Mmukavelenâmesi. Asyada Avrupa Devletleri: Asyada Rusya, İngiltere, Fransa. Aksây-ı Şark: Japonya ve Çin-İrân, Afganistan. Amerika. Amerikada Lâtin hükûmetleri. Hükûmet-i Müttehîde. Medenîyyet-i Hâzıra: Sulh-ı Mesâlih, İttifâklar, Menâfi-i İktisadîyyenin Ehemmîyyeti, Emperyalizm. Hürriyet-i Mezhebîyye, Hükûmet-i Amme Usûlü"* biçiminde belirlenmiştir. Avrupa tarihinin son konusunu da *"Târih-î Osmanî"* derslerinde olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı oluşturmaktadır (Maârif-i Umûmîye Nezâreti, 1331:181-182).

"1340 (1924) Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"nda Tarih

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk "Lise" programı olan *1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*'na göre eğitimin süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. İlk iki yıl aynı programa göre eğitim alan öğrencilerin son yıl ilgi ve yeteneklerine uygun olarak "fen" ve "edebiyat" şubelerinden birine ayrılmaları karalaştırılmıştır. Bu programda haftada 30 saatlik bir süre içerisinde üç yıl boyunca toplam 18 ayrı dersin öğretilmesi uygun görülmüştür. Haftada 30 saatlik sürede öğrenciler için

programa birinci sınıfta 12; ikinci sınıfta, 14 ve üçüncü sınıfa; "fen" Şubelerinde,13, "edebiyat" Şubelerinde 10 ders konmuştur. Tarih derslerine liselerin birinci ve ikinci sınıflarında 2 saat, üçüncü sınıflarda ise fen Şubelerinde 2, edebiyat Şubelerinde ise 3 saatlik bir süre ayrılmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 11).

Dördüncü Sınıf: Liselerin birinci sınıfındaki tarih *dersleri "Târih-i Kadîm" başlığı* altında ilkçağ tarih ve uygarlıkları ile "*Kurûn-ı Vustâ"* başlığı altında ortaçağ Avrupa tarih ve uygarlığının öğretimine ayrılmıştır. Eski Doğu uygarlıkları *"Eski Şark Milletleri: Mısırlılar, Keldanî, Asurîler, Fenikeliler, Hititliler, İranlılar, İbrânîler"* başlıkları altında bu uygarlıkları kuranların yurtları, kökenleri, ırksal durumları, genel çizgileriyle tarihleri, ortaya çıkarılan eski eserleri ve bunlardan elde edilen bulgular ışığında verilmesi amaçlanmaktadır. Bu uygarlıkların: din, toplum, kuruluşlar, devlet yönetimi, ordu, hükumetler, saray, tarım, sanayi, ticaret, yazı ve güzel sanatlar alanındaki katkıları açısından verilmeleri uyarısında bulunulmuştur (Maârif Vekâleti, 1340: 8). "*Târih-i Kadîm"* konuları çerçevesinde tarih dersleri içerisinde en fazla; *"Yunan"* ve *"Roma"* uygarlıkları yer tutmuştur. Yunan ve Roma tarihi belli başlı önemli evreleriyle ve dikkat çeken gelişmeleriyle yansıtılırken, aynı zamanda uygarlığa katkıları çeşitli açılardan ele alınmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 8-10). Ortaçağ Avrupa tarihinin öğretimini amaçlayan "*Kurûn-ı Vustâ"* başlığı altında, ortaçağ Avrupa'sında yerleşik durumda olan; *"Franklar, Ostrogotlar, Angllar, Saksonlar, Normanlar"* veya Barbar olarak nitelenen; *"Hunlar, Islavlar ve Cermenler"* gibi kavimlerin ortçağ Avrupasındaki tarihsel konumları ve etkilerine yer verilmiştir. Ortaçağ'da İngiltere, Fransa ve Almanya'da hâkim olan hanedanlıklar, yeni göç dalgalarının bu hanedanlıklar üzerinde doğurduğu sonuçlar, Haçlı Seferleri ve Yüz Yıl Savaşları'nın nedenleri ve sonuçları işlenmiştir. "Kurûn-ı Vustâ Avrupa Medeniyeti" ayrıntılı olarak; çeşitli Avrupa ülkelerindeki hükümet teşkilâtı, toplumsal ve dînsel yaşam, toplumsal sınıflar ve kilise, dar-ül-fünûn, şehirler ve köyler, zirâât, ticâret sanâyi mimari, mimarisindeki Romen ve Gotik tarzları, kıyâfetler ve silahlar gibi başlıklar altında sistematize edilerek öğretimi uygun bulunmuştur. Bu sınıfın programının sonunda yapılan *"13, 14 ve 15. Asırlarda Türkler: Devre-i evveli içün çizilen çerçeve dâhilinde ve Avrupa ile münâsebatımız nokta-i nazarından gösterilecektir"* uyarısı oldukça dikkat çekicidir (Maârif Vekâleti, 1340: 11).

Beşinci Sınıf: Liselerin ikinci sınıf tarih dersleri "Kurûn-ı Cedîde" başlığı altında "Yeniçağ" Avrupa tarihinin gelişmelerine ayrılmıştır. Program Avrupa tarihini merkez almış olmasına karşın, 16 ve 18. yüz yıllarda Osmanlı İmparatorluğu tarihi de iki başlıkla sınırlı olarak verilmiştir. Yeniçağ Avrupa tarihi konularına 15. yüz yılın sonlarında Avrupa'nın genel görünümüne bakışı içeren bir değerlendirme ile giriş yapılmıştır. Bunu *"Deniz Keşifleri Ve Netâyici; Müstemlekeler, Ticâret Yolları, Bahârât, Kıymetli Ma'denler"* ve *"Rönesans; Muhtelif Memleketlerde Rönesans, Artistler, Humanistler, Muharrirler"* başlıklı bölümler izlemiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 12). Avrupa tarihinin 16. yüz yıldaki görünümünün; *"On Altıncı Asrın İlk Nısfında Avrupa'nın Siyâsi Vaz'iyyeti, On Altıncı Asırda Dînî Hareketler, Mezheb Muhârebeleri, Elizabet Zamanında İngiltere, Fransada Mutlakıyyet"* bölümleri altında ayrıntılı olarak incelenmesi benimsenmiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 12-13). Avrupa'nın 17. yüz yıldaki durumu *"On Yedinci Asrın İlk Nısfında Avrupa'nın Siyâsi Vaz'iyyeti, On Yedinci Asırda (Müttehid Eyâletler), On Yedinci Asırda İngiltere, 17. Asırda Garbî Avrupa'nın Umûmî Vaz'iyyeti, 17. Asırda Şarkî Avrupa'nın Umûmî Vaz'iyyeti"* başlıkları ile girerken Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu "16. ve 17 Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu" başlığı altında verilmiştir. Böylelikle Avrupa ile Osmanlı'nın durumunu kıyaslayabilme olanağı sağlanmıştır. Avrupa'da egemen devletler olan; Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya devletlerinin 18. yüz yıldaki iç durumu, bu ülkelerinde iç dinamikleri açısından işlenmiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 13-14). 18. yüz yılda Avrupa'nın siyasal durumu; "*18 Asırda Avrupanın Siyâsi Vaz'iyyeti*: *Fransanın Siyâseti, Prusya-Avuturya, İngiltere-Fransa*

Rekabeti, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın Şark Siyâseti, Şark Meselesi" başlıkları altında yer almıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 14). Avrupa tarihi kapsamında tarih programlarına yansıyan en önemli niteliklerden bir tanesi de dönemin Emperyalist ülkelerine karşı bir bağımsızlık mücadelesi vererek siyasal varlığını sürdürme olanağı bulan bir ülke olarak "sömürgecilik" konusunun önemli bir yer kaplamış olmasıdır. Avrupa'nın *"Sömürgecilik"* politikası; "Müstemleke Siyâseti: Amerika'da (1763)'e Kadar Mücâdele, Hindistan Ticâret şirketleri, Britanya İmparatorluğu'nun Teşkîli" başlığı altında yansırken, İngiliz sömürgesi olan Amerika'da yaşayan halkların isyanı, "*İngiltere Müstemlekâtında Kıyâm: (1787)'ye kadar Hükûmet-i Müttehidenin Teşkîli"* başlığı altında verilmiştir. 18. Yüz yıl Avrupa uygarlığı; *"On Sekizinci Asrın Evsafı Umûmîyesi: İçtimâî ve İktisâdî Hayât, Felsefî ve İktisâdî Fikirler, İlim, Edebiyyat ve Sanâyi'-i Nefîse"* gibi başlıklar altında işlenirken, *"On Sekizinci asra kadar Osmanlı İmparatorluğu târihi"* başlığıyla Osmanlı ile kıyaslama yapabilmeleri amaçlanmıştır. Avrupa tarihi kapsamında oldukça ayrıntılı olarak işlenen bir diğer önemli konu da dönemin tüm imparatorlukları gibi Osmanlı İmparatorluğunu da önemli bir biçimde etkileyen *"Fransız Devrimi"*ne ayrılmıştır. "Büyük İhtilal" olarak nitelendirilmiş olan Farnsız Devrimi; "*16. Lui. Mâlî Buhran, (1789)" Da Fransa, Hükümdarlık Devri, Cumhuriyet, Konsüllük ve İmparatorluk Hükümeti, Napolyonun Siyâset-i Hârîciyesi, İmparatorluğun Mahiyyeti"* ana başlıkları altında ayrıntılı olarak incelenecek biçimde programlanmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 15-16).

Altıncı Sınıf: Liselerin son sınıf tarih dersleri, "Asr-ı Hâzır Târihi (Viyana Konferansından Sonra)" olarak adlandırılmış olan "çağdaş tarih"e ayrılmıştır. İçinde yaşanan sürecin köklerini ve oluşum sürecini yansıttığı için "çağdaş tarih" konularının öğretimi II. Meşrutiyet döneminin tarih eğitimini temsil eden 1915 tarihli programdan itibaren üzerinde özel bir önemle durulan bir alan olmuştur. "Asr-ı Hâzır Tarihi" konuları altı bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde Asr-ı Hâzır tarihi konularına "Viyana Konferansı ve bu konferanstan sonra Avrupa, mukaddes ittifâk" konusu ile giriş yapılmış, böylelikle çağdaş tarihin başlangıcı olarak "Viyana Konferansı" alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, Viyana Konferansı sonrasında "Fransa ve İngiltere'nin (1848)'e kadar durumu ile on dokuzuncu yüz yılın birinci yarısında Avrupa'da fikir hareketleri, güzel sanatlar, edebiyat, bilim ve teknoloji konuları işlenmiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 16). İkinci bölüm; Fransa'da İkinci Cumhuriyet, İkinci İmparatorluk, İtalya ve Almanya'da millî birliğin sağlanması ve şark Meselesi konularına ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü oldukça önem taşıyan *"Şark Meselesi: Osmanlı İmparatorluğunun inhılâli ve inkısâmı; Balkan hükûmetlerinin teşkîli, Kırım Muhârebesi; Berlin Konferansı, Şark Meselesinde Rusya ve Avusturya'nın rolleri"* başlıkları altında öğretilmesi programlanmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 16-17). Üçüncü bölümün "Asr-ı Hâzır Tarihi" konuları 19. yüz yılın ikinci yarısındaki gelişmeleri içermektedir. Bu bölümde; 1870'den 1889'a kadar Fransa, Almanya İmparatorluğu, İngiltere ve Almanya'da Anayasalar, 1870'den itibaren Avusturya-Macaristan, İngiltere'de demokratik Islahât, Hollanda Meselesi, İspanya'da ihtilâller, Belçika, İsviçre'de siyasal partiler ve seçim sistemi, İsviçre'de hükümet şekli, 19. yüz yılda Rusya konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümün son konusu; 19. yüz yılda fikir hareketleri, güzel sanatlar, edebiyat, bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerin tarihsel gelişimini kapsamaktadır (Maârif Vekâleti, 1340: 17). Dördüncü bölümde yer verilen Avrupa tarihi konuları; Avrupa'nın 18 ve 19. yüz yıllarda sanayi ve ticaret alanındaki gelişmeleri ile bunların uluslararası ilişkileri kolaylaştırıcı etkilerinin *"Sanâyi've ticâret sahasında terakkiyât: elektrik; büyük sanâyi'; beyn-el-milel münâsebâtın kolaylaşması"* başlığı altında incelenmesine ayırılmıştır. Dönemin güçlü devletlerinin, Asya, Afrika, Amerika'ya yönelik emperyalist politikaları dördüncü bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Büyük devletlerin bu kıtalara yönelik politikası;

"Afrikada Avrupa Hükûmetleri: Cezayir'in Zabtı, Tunus'ta Fransız Himâyesi, Mısır Meselesi, Afrika'nıun Taksîmi, Berlin Mukavelesi,

Asya'da Avrupa Hükûmetleri: Rusya Asyası, İngiliz Asyası, Fransız Asyası, Aksa-Yı Şark, Japonya Ve Çin, İran Afganistan.

Amerika- Cemahir-i Müttehide, 1787'den İtibaren Müttehid Hükûmetler Teşkîlâtı, Fırkaları, Hudutlarıın Tevsi', Esaretin İlga'sı." başlıkları şeklinde programda oldukça kapsamlı olarak yer bulmuştur (Maârif Vekâleti, 1340: 17-18).

Liselerin altıncı sınıf tarih programının beşinci bölümü; *"On Dokuzuncu Asırda Osmanlı İmparatorluğu. Bugünkü Türk İlmine Umûmî Bir Nazar"* başlığı altında 19. yüz yılda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve bilim alanındaki gelişmeleri içermektedir. Altıncı ve son bölümde Avrupa uygarlığının genel bir çerçevesi çizilmiştir. Bu bölümde çağdaş Avrupa uygarlığının yirminci yüz yılın başlarında ulaşmış olduğu düzeyin genel özellikleri; barış sorunu, ittifâklar, ekonomik çıkarların önemi, emperyalizm, insan haklarına saygı, kölelik ve serfliğin kaldırılması, cezai hükümlerin hafifletilmesi, din özgürlüğü, devlet dîninin kaldırılması şeklinde belirlenmiş ve bu başlıklar altında öğretimi benimsenmiştir. Yine çağdaş uygarlığın temel özelliklerinden bir tanesi olarak; siyasal özgürlükler konusu, temsil yöntemi, çeşitli hükûmet biçimleri, demokratik yöntem, seçme hakkı, genel seçimler, eğitim hakkı, askerlik hizmeti, toplumsal sınıfların ve işçilerin durumunu iyileştirmeye yönelik hükümler gibi genel ölçütler üzerinden aktarılmıştır (Maârif Vekâleti, 1340: 18).

Altıncı Sınıf Edebiyat Şubesi: *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*na göre liselerin altıncı sınıflarında *"edebiyat"* şubelerinde eğitim alan öğrencilerin *"fen"* şubelerindekilerden farklı olarak, haftada 2 saat daha fazla tarih dersi almaları kararlaştırılmıştır. Edebiyat şubesi öğrencileri fazladan almış oldukları bu derslerde; "Türk Medenîyyeti Târihi"ni ayrıntılı olarak öğreneceklerdir. Bu derslerin programı "Methal" başlığı altında "kültür" ve "uygarlık" kavramlarının değerlendirildiği bir bölümle başlamaktadır. Türk kültürünün Uzakdoğu uygarlığı, Doğu uygarlığı ve Batı uygarlığı içerisindeki yeri program içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Son üç devrin herbirinde; Türkler'de iktisadi hayat, siyasi hayat, aile hayatı, ceza hukuku, dinsel hayat, dilsel hayat, güzel sanatlar ve düşünce hayatının gelişiminin ayrı başlıklar halinde öğretilmesini sağlayacak biçimde belirlenmiştir (Maârif Vekâleti, 1340: 19). Bu dersler için Ziya Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" başlıklı kitabı 1926'da yayınlanarak okutulmaya başlanmıştır. Karal'a (1965)'a göre; Türkler ilk kez bu kitapla kendilerini dinsel yerine, ulusal bir tarih aynasında görme fırsatı bulmuştur. Ancak kitap toplum bilimleri açısından yazıldığı ve yalnızca İslâmlıktan önceki Türkler'in tarihini kapsamış, Türk tarihi ile dünya uygarlığı arasında bir ilişki kurmadığı için ihtiyacı karşılayamamıştır. Ziya Gökalp'in kısa bir süre sonra ölümü üzerine kitabının diğer ciltlerinin yayınlanamaması bu derslerden beklenen verimin alınanmasına neden olmuştur (Karal, 1965). 1927 yılında yapılan değişiklikle bu eksikliğinin giderilmesine çalışılmıştır.

"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"inde Lise Tarihi

1927 yılında yapılan düzenlemeyle bazı derslerin programlarında değişikliğe gidilmiş ve yapılan düzenlemeler *"Orta Mektep ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl"* başlığı altında yayımlanmıştır. Bu düzenleme ile *"Lise İkinci Devre"* için 19 ayrı derse yer verilmiştir. Programda yer alan derslerin sayısı her sınıf için farklı olmakla birlikte haftalık toplam ders saati eski programda 30 iken 32'ye çıkarılmıştır. Programda kız ve erkek ayrımı yapılmamıştır. Haftalık 32 ders saati içerinde birinci sınıfta 13; ikinci sınıfta 14; üçüncü sınıfta "fen" şubesinde 15, "edebiyat" şubesinde 12 derse yer verilmiştir (Maârif Vekâleti, 1927: 5).

Birinci Sınıf: *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*de liselerin birinci sınıflarındaki tarih dersleri, bilim olarak tarihin tanımını ve niteliğini konu alan bir giriş ile

başlamıştır. Giriş bölümünü ilkçağ uygarlıklarını ve ortaçağ başlarına kadar Avrupa tarihinin öğretimini amaçlayan konu başlıkları izlemiştir. İlkçağ uygarlıkları; "Eski Şark Milletleri", "Yunanlılar ve Makedonyalılar", "Romalılar" ve "Umumi Muhâceret ve Garb Kurûn-ı Vustâsı" olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır. Giriş'te tarihin bir bilim olarak niteliği *"Târihin Târifi Ehemmiyeti, Menba'ları, Diğer İlimlerle Münasebetleri, İnşâ" ve Tahrîri"* başlıkları ile işlenmiştir (Maârif Vekâleti, 1927: 22). "Eski Şark Milletleri" başlığını taşıyan birinci bölümde; Mısır, Keldani, Asurî, Hitit, İran ve Türk uygarlıklarının coğrafyası, kaynakları, ırksal kökenleri, keşfedilen eserleri ve bunlardan elde edilen bulguların sonuçları ışığında genel çizgileriyle tarihlerinin ve uygarlıklarının bütün yönleriyle öğretimi amaçlanmıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 22). "Yunanlılar ve Makedonyalılar" başlıklı ikinci bölümde; *Esâtîr, Isparta, Atina, Yunan Kolonileri, Beşinci Asra Kadar Medenîyyet, Peloponez Muhârebeleri, Yunan Krallıklarının Te'sîsi, Beşinci Asra Kadar Medenîyyet*, *Peloponez Muhârebeleri, Yunan Krallıklarının Te'sîsi"* başlıkları latında ayrıntılı olarak yansıtılmıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 22-23). Roma uygarlığının işlendiği üçüncü bölümde *"İtalya Hakkında Coğrafî Ma'lûmât. Eski Sakine. Etrüskler; Mezarları, Din. Latinler"* konularına yer veren genel bir girişle başlanmıştır. Romanın ilk dönemleri; dîn, krallar ve cumhuriyetin ilk dönemlerine ait menkıbeler, sınıf mücâdeleleri, yönetim ve fetihleri üzerinden anlatılması benimsenmiştir. Roma uygarlığı; adetler, toplumsal yapı, siyasal yaşam, eyaletlerin yönetimi, cumhuriyetin sona ermesi, imparatorluk döneminde genel ve özel yaşam, edebiyat, güzel sanatlar, anıtlar, ticaret, yollar, imparatorlar, hükumet, Hristiyanlık, kilisenin durumu, putperestliğin kaldırılması, yeni imparatorluk teşkilâtı, Roma ve İstanbul, saray, memuriyet ve ordu gibi belli başlıklar altında son derece kapsamlı bir biçimde porgramda yer almıştır. "Umumi Muhâceret ve Garb Kurûn-ı Vustâsı" başlıklı dördüncü bölümde, kavimler göçü ve bunun Avrupa üzerindeki etki ve sonuçları, Hunlar, Slavlar, Germenler, Germenler'in Avrupa'ya yerleşerek Hristiyanlığı kabulleri, Roma'nın Germenler tarafından yeniden kurulması, şarlman, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi, başlıca Avrupa hükumetleri ve Haçlı Seferleri üzerinden ayrıntılı başlıklar halinde verilmiştir. Ortaçağ Avrupa uygarlığı; *"İmparator, Papa, Hükûmet Teşkilâtı, Feodalite, Şehirler ve Köyler. İçtimâî ve Dînî Hayât, İçtimâî Sınıflar ve Kilise, Dar-ülfünûn, Zirâât, Sanâyi" ve Ticâret, Kurun-u Vustada Mimari, Kıyâfet, Silahlar, Kurûn-ı Vustâ Fikriyyatı"* başlıkları altında öğretilmesini sağlayacak biçimde oluşturulmuştur (Maârif Vekâleti, 1927: 23-25).

İkinci Sınıf: Liselerin ikinci sınıflarındaki tarih dersleri; "Şark Kurûn-ı Vustâsı" ve "Kurûn-ı Cedîde" başlıklı iki ana bölümden oluşmaktadır. Ortaçağ Doğu Dünyası'nın tarihi İslâm, Arap ve Türk tarihini konu edinen "Şark Kurûn-ı Vustâsı" başlığı altında, İslâm öncesi Araplar'ın durumunu din, ahlâk ve adetler açısından incelemeyi amaçlayan bir girişle başlamaktadır. İslâm'ın doğuş sürecinde, İran ve Doğu Roma'nın durumu, İslâmı doğuran etkenler, Hazret-i Muhammed ve Kur'an, Araplar'ın iç sorunları ve fetihleri, İran ve Roma uygarlıkları ile ilk temasların etkileri, dinsel ve siyasal çatışmaları tarih derslerininde İslâm tarihinin ilk dönemelerinin öğretim çerçevesini oluşturan konular olarak belirlenmiştir. İslâm tarihi'nin *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda "İslâm'da Cumhuriyet Devri" olarak kavramsallaştırılmış olan süreci İmparatorluk döneminin tarih programlarında olduğu gibi tekrar "Hulefâ-i Râşidin Devri" başlığı altında verilmiştir. İslâm tarihinin "Hulefâ-i Râşidin Devri"ni izleyen dönemlerin tarihsel gelişmeleri, Emevi, Abbasi uygarlıkları, Türkler'in bunlar üzerindeki etkileri ve İslâm Feodalitesi başlıkları altında yer almıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 25-26).

"Şark Kurûn-ı Vustâsı" bölümü önemli bir oranda Türk tarihine ilişkin konuların öğretmine ayrılmıştır almıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 27-28). Bu bölüm 1924 porgramında ortamekteplerde çok ayrıntılı olarak öğretilmiş olduğu gerekçesiyle çok kısa bir özet biçiminde; Doğu Roma, İran ve Türkler olarak yer almıştır. Ancak *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde bu bölümün içeriği oldukça genişletilmiştir. Ortaçağ Türk tarihi ve

Türklerin İslâmiyeti kabul edişleri; *"Türkler ve İslâmiyet: İlk Türk ve İslâm Münâsebâtı, İslâm Memleketlerinde Türkler. Sâmânîler, Karahanlılar ve Gazneviler Devrinde Teşkilât Medenîyyet"* konularından oluşan genel bir girişle başlamıştır. *"Oğuz Türkleri ve Selçuk Devleti"* başlığı altında; Oğuz Türklerinin batıya göçleri, Oğuzların İslâmiyeti kabulleri, Kuzey Irân, Güney Kafkaslar, Elcezire (Mezopotamya), Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'nun Türkleşmesi, 5. yüzyılın sonlarında Oğuzların yayıldıkları coğrafi alanların öğretimine ayrılmıştır. Programda Selçuklulardan Osmanlıya uzanan tarihsel sürecin oldukça kapsamlı olarak öğretilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Selçuklu tarihi lise ikinci sınıf programında;

"Selçuklular; Selçukluların Sâmânîler ve Gaznevîlerle münâsebetleri. Selçuk Devletinin Te'sisi ve İnkişâfı, Fütühât, Bizanslılarla Temas, Malazgirt Muhârebesi, Selçuk İmparatorluğu, İmparatorluğun İnkısâmı.

Selçuk Devleti Zamanında Medenîyyet, İdâre, Askerî Teşkilat, Mukataalar, Dîvân, Hükûmet, Sûfîlik, Medereseler, Kütübhaneler, Acem Edebiyyatı'nın Te'siri ve İnkişâfı, Türk Lisân ve Edebiyyatı. Selçuk Vahdetinin İnhılâlinde Türk-İslâm Feodalitesi (Tavâif-i Mülûk).

Anadolu'da Türkler; Anadolu'da Selçuk Devletinin Te'sisinden Evvel Anadolu'nun Siyâsi ve İçtimâî Vaz'iyyeti.

Anadolu Selçuklularının Te'sis ve İnkişâfı, Anadolu'nun Türkleşmesi.

Bu sırada Orta Asya'ya Umûmî Bir Nazar.

Harezmîler Devleti, Te'sis ve İnkişâfı,

Cengiz istilâsı, Sebeb ve Neticeleri, Cengiz İmparatorluğu'nun İnkısâmı, İlhanlılar.

Moğol Tahakkümü Altında Anadolu, Anadolu'da Teşekkül Eden Türk Beylikleri.

Bizans Serhaddinde Türkler, Balkan Yarım Adası'nda Türk İstilâ'sı, Bu İstîlâ'yı Teşmil Eden Amiller, Millî Vahdet Hârbleri ve Neticeleri, Osmanlı Devleti.

Anadolu'da Türk Medeniyeti; İdâri ve Siyâsi Teşkilât, İçtimâî Hayât, Dînî Hareketler, Fikri Hayât, Lisân, Edebiyyat ve Sanâyi'-i Nefîse" başlıkları altında oldukça kapsamlı bir biçimde yer almıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 26-27). Selçuklu Devletinden Osmanlıya uzanan süreci ele alan konu başlıkları *"1924 Liselerin Birinci Devre Müfredat Programı"* ve *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*de yer alan ortamektep ikinci sınıf tarih programlarının biraz daha genişletilmiş bir şeklinden ibarettir. Bu konuları izleyen "Timur Devri" ve "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Teşkisi" başlıklı bölüm için de geçerlidir. Bu düzenlemeyle ortamektepler ve liselerin ikinci sınıflarının programları içerik olarak aynı konuları daha ayrıntılı olarak içeren ve birbirini tekrarlayan bir yapıya kavuşturulmuştur. Böylelikle tarih programları ilkokuldan liselerin son sınıflarına kadar tarih derslerinde sürekli olarak aynı konuların her sınıfta biraz daha ayrıntılı olarak tekrarlayan bir içeriğe kavuşmuştur. Tarih derslerine yöneltilen eleştirilerin başında gelen bu durum 1927 program düzenlemesiyle birlikte Türkiyenin Tarih eğitimi içerisinde yerleşik bir sorun haline gelmiştir. Tarih programlarının sürekli olarak aynı konuları daha ayrıntılı olarak içermeleri aslında İmparatorluk dönemi iâdadilerinin tarih eğitiminden miras alınmış olan bir tutumdur. Özellikle 1911 yılında yenilenmiş olan iâdadi programları incelendiğinde tarih derslerinde Osmanlı tarihinin sürekli olarak her yıl biraz daha ayrıntıya girilerek sürekli olarak tekrar edildiği dikkat çekmektedir. *"1331 (1915) Mekâtib-i Sultaniye Müfredat Programı"* ile birlikte giderilmiş olan bu sorunlu durum *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*de yapılan düzenleme ile tarih eğitimi içerisinde tekrar ortaya çıkmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Liselerin ikinci sınıflarının ikinci yarısındaki tarih dersleri "Kurûn-ı Cedîde" Avrupa tarihine ayrılmıştır. "Kurûn-ı Cedîde"de Avrupa tarihi konularına; *"On beşinci asrın sonlarına doğru Avrupa'ya umûmî bir nazar. Denizde ve karada seyahatler ve keşifler. Keşiflerin mahiyeti ve sebeleri, müstemlekeler, ticâret yolları, bahârât ve kıymetli ma'denler"* bölümüyle girişilmiştir. Ancak liselerin ikinci sınıfların birinci dönemindeki tarih derslerinin Osmanlı öncesi Türk tarihini de içerecek biçimde değişime uğraması, *"Kurûn-ı Cedîde"* Avrupa tarihinin 1927 programında kısıtlanmasına ve 1924 programına göre daha sınırlı bir içerik üzerinden öğretimine neden olmuştur. Avrupa tarihi*; "Rönesans", "On altıncı Asır İptidasında Müslümanlar ve Türkler", "On Altıncı Asırda Avrupa'nın Siyâsî Vaz'iyyeti", "On Altıncı Asırda Dînî Hareketler", "On Yedinci Asırda Avrupa Hayât ve Medenîyyeti", "On Sekizinci Asır Nısf-ı Evvelinde, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Ahvâli Umûmîyesi, Yeni Devletler, Rusya ve Prusya"* ve "*Avrupa'nın Müstemleke Siyâseti"* başlıkları altında verilmiştir (Maârif Vekâleti, 1927: 28-29). Bu dönemin programına Avrupa tarihi ile kıyaslama olanağı sağlamak amacıyla; *"On Altıncı Asır İptidasında Müslümanlar ve Türkler: Türk ve Müslüman Medenîyyetinin İktisâden ve Fikren Avrupaya Tefavvuku. On Altıncı Asırda Osmanlı İmparatorluğu. Rönesans ve Keşfiyat Sonlarında Garb Medenîyyetinin Şarka Teffevvuk Etmeye Başlaması… On Yedinci Asırda Türk ve Müslüman Devletlerin Siyâsî Tahavvülleri. Şark-ı İslâmi'de Ticâret, Sanâyi', Hayât ve Medenîyyet. Garbın şarka tefavvuku. Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı… On Sekizinci Asır Nısf-ı Evelinde Avrupa Devletlerinin Kendi Aralarında ve Şark Devletleriyle, Ale-l-husûs Osmanlı Devletiyle Münasebâtı İktisâdiye ve Siyasiyeleri. Şark Tedennisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Zayıflamasında İktisâdi, İçtimâî, Fikri ve Siyâsi Âmiller"* başlıkları altında Osmanlı tarihinin durumunu içeren bölümler de eklenmiştir (Maârif Vekâleti, 1927: 29). Osmanlı tarihinin Yeniçağ Avrupa tarihi ile karşılaştırmaya olanak tanıyacak biçimde verilmesi de Avrupa tarihine ayrılan konu başlıklarının kısıtlanmasına yol açan bir diğer etken olmuştur. Yine programda dikkat çeken noktalardan bir diğeri "müstemleke siyaseti" ile ilgili yaklaşımlarda kendisini göstermiştir. Yeniçağın önde gelen emperyalist ülkelerin "müstemlekat siyaseti" "Kurûn-ı Cedîde" tarih programında; *"Avrupa'nın Müstemleke Siyâseti (Amerika, Hindistan ve Afrika'da Müstemlekeler) Amerika'da Mücadeleler, Avrupa Devletlerinin Şark-ı Karib Siyâseti (Kapitülasyonlar), Rusya ve Avusturyanın Şark-ı Karib Siyâseti (İstilâ'lar)"* başlıklarıyla yer almıştır (Maârif Vekâleti, 1927: 29-30). Bu başlıklar 1924 programında verilen başlıklar ile kıyaslandığında 1927 programında oldukça, kısıtlanarak, sınırlı ve dar bir çerçeve üzerinden öğretiminin amaçlandığı görülür. Bu durum üçüncü sınıf "Asr-ı Hâzır" tarihi programı üzerinden daha belirgin bir biçimde açığa çıkmaktadır.

Üçüncü Sınıf: Liselerin son sınıf tarih dersleri, "Asr-ı Hâzır" olarak adlandırılmışolan *"çağdaş tarih"*e ayrılmıştır. Viyana Kongresi ile başlayan "Asr-ı Hâzır" tarihi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan dönemin Avrupa ve Türkiye tarihinin belli başlı önemli gelişmelerini kapsamaktadır. Programda işlenmesi öngörülen konular yirmi beş madde halinde sıralanmıştır. İlk konu; *"Asr-ı Hâzırı İhzâr Eden Âmiller: On Sekizinci Asrın İçtimâî ve İktisâdi Hayâtı, İktisâdi ve Felsefî Fikirler; İlim, Edebiyyat ve Sanâyi'-i Nefise"* başlığını taşımaktadır (Maârif Vekâleti, 1927: 30). Bu konuyu; Avrupa'da yeni demokratik devletlerin ortaya çıkışı, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu, Fransız İhtilâli'nin nedenleri ve sonuçları, milli cereyanlar, 1791 Anayasası, Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa ve Doğu, Restorasyon döneminde İngiltere, Fransa, Sanayi Devrimi konuları izlemiştir. Sanayi Devrimi'nin sonuçları *"Sanayi İnkılâbı: Makine İcâdları, Buhar Makinesi, Kapitalizm, Sanây-i Azîme, Sosyalizm"* başlıkları altında verilmişolması oldukça dikkat çekicidir (Maârif Vekâleti, 1927: 30-31). Yine programda 1830 ve 1848 ihtilalleri ve sonuçları, Fransa'da ikinci cumhuriyet dönemi, genel seçimler, sosyalizm tecrübeleri, 1848 den sonra milliyet fikrinin yansımaları, Rusya'da milliyetler, Almanya İmparatorluğu, İngiltere, on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında Avrupa'da sanayi, ticaret ve düşünce alanındaki ilerlemeler ile aynı dönemde Dünya'nın doğusundaki durumu içeren başlıklara yer verilmiştir. Böylece Batı ile Doğu arasında tarihsel bir karşılaştırma yapma olanağı

tanınmak istenmiştir. 1924 programında olduğu gibi 1927 yılında yapılan düzenlemede de sömürgecilik konusu "Asr-ı Hâzır" tarihinin genel çerçevesini oluşturmuştur. Sömürgeciliğin dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki etkileri programda şu başlıklar altında verilmiştir: *"Avrupa'nın Şarka Doğru ve İttisâ'i, Milliyet Fikrinden İstifâdesi; Osmanlı İmparatorluğunun İnhilâl ve İnkısâmı; Balkan Hükûmetlerinin Teşkîlî; Kırım Muhârebesi, Paris Muahedesi… İngiltere: İngiltere'nin Teşkilat-ı Esâsiyesi, Islahât. İngiltere'de İktisâdî İnkışâf ve Müstemleke İmparatorluğunun İttisâ'i, Hindistan ve Hindistan ihtilalleri… Avrupa Milletlerinin Diğer Kıt'alarda İttisâ'i, Hâkimiyet ve Rekabeti; Empeyalizm, Afrika'nın Zabtı ve Tâksimi, Avrupa'nın Yakın Şarkta Mevkıyetleri, Asya'da Rusya ve İngiltere Rekabeti; Almanya'nın Şark Siyâseti; Japonya'nın Mukâvemeti…"* (Maârif Vekâleti, 1927: 31-32). 1924 programında "Asr-ı Hâzır" tarihi programında yer alan sömürgecilik ve emperyalizmin tarihsel gelişimini içeren konular 1927 programında da önemli ölçüde korunmuştur. Ancak, buna karşın çağdaş Avrupa uygarlığının yirminci yüz yılın başlarında ulaşmış olduğu düzeyi temsil eden insan haklarına saygı, kölelik ve serfliğin kaldırılması, cezai hükümlerin hafifletilmesi, din özgürlüğü, devlet dininin kaldırılması, siyasal özgürlükler, temsil yöntemi, çeşitli hükûmet biçimleri, seçimler, eğitim hakkı, toplumsal sınıfların ve işçilerin durumunu içeleyen başlıklar programdan çıkarılmıştır. Bunun yerine 1927 programında Osmanlı imparatorluğu'nun Avrupa'da yaşanan gelişmeler karşısındaki durumunu içeren konular eklenmiştir. Bu konular programa şu başlıklar ile yansımıştır: *"Osmanlı Saltanatında Tanzimât Devri; Esbabı, Siyâsi, İktisâdî, İctimâî Fikri Sahalarda Müsbet ve menfî neticeleri… Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan sonra Meşrûtiyyet ve İrtica': Abdülhamit Devri, İkinci Meşrûtiyyet, İtalyan ve Balkan Hârbleri… Umumi Hârb: Esbabı ve En Mühim Vâkaları, Şark İlminin Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Umûmî Hârbde Rolü, Hârbi Kapayan Sulh Muâhedeleri, Yeni Avrupa haritası, Cemiyet-i Akvâm"* (Maârif Vekâleti, 1927: 32). Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüz yılın sonlarında ve 20. yüz yılın başlarındaki durumu ile Avrupa arasında tarihsel bir karşılaştırma yapabilme olanağı sunmaktadır. *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde lise üçüncü sınıfların tarih programlarına getirilen yeniliklerden sonucusu I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu'nun işgalinden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geçen tarihsel sürecin tarih dersinin konuları arasına eklenmesidir. *"Türkler'in Mukâvemeti: Mondros Mütarekesi ve Neticeleri, Millî İntibâh, İstiklâl Muhârebeleri, Bu Muhârebeleri Muvâfakiyetle Tetvih Eden İtilâf Muâhedeleri, Türkiye Cumhûriyeti"* (Maârif Vekâleti, 1927: 32) başlıkları altında Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin tarihi de bir ders konusu olarak ilk kez lise tarih programları içerisindeki yerini almaya başlamıştır.

İki Dönemin Tarih Programları Üzerine Bir Karşılaştırma

Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk lise tarih programları karşılaştırıldığında süreklilik ve değişimin gösteren öğeler açısından önemli bazı bulgular dikkat çekmektedir. *"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"* na göre her iki şubede tarih dersleri iki farklı programla yer almıştır. Bunlardan birincisi "fen" ve "edebiyat" şubelerinin okudukları ortak bir ders olan "Tarih-i Umûmî", ikincisi sadece "edebiyat" şubesi öğrencilerine öğretilmesi yeterli ve uygun bulunan bir ders olan "Tarih-i Kadîm" dir. "Tarih-i Umûmî" derslerinde; kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar "Tarih-i Osmânî" ve 15. yüz yılın sonlarından yine I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemin "Avrupa" ve öne çıkan Avrupa devletlerinin tarihine yer verilmiştir. Sadece "edebiyat" şubesi öğrencilerinin izledikleri "Tarih-i Kadîm" derslerinde ise; "Eski Şark Milletleri", "Yunanîler", "Romalılar" ve "Tarih-i İslâm" konularının öğretimi esas alınmıştır. Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "fen" şubesi öğrencileri "Tarih-i Kadîm" ve "Tarih-i İslâm*"* derslerini almadıkları için illkçağlardaki uygarlıklar ve İslâm tarihi konularını okumadan sultânilerin ikinci devresinden mezun olmaktaydılar. Bu konular *"1915 Meâktib-i Sultâni Devre-i Evveli Müfredat Programı"*nda sultânilerin altıncı ve yedinci sınıflarında

verildiğinden sultânilerin ikinci devresinde tekrar verilmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda "fen" ve "edebiyat" şubeleri için aynı konuları içeren ortak bir tarih programı belirlenmiş, ancak bu programa ek olarak "edebiyat" şubesi öğrencilerinin liselerin üçüncü sınıfında haftada 2 saat "Türk Medeniyeti Tarihi" dersi görmeleri, kararlaştırılmıştır. "fen" ve "edebiyat" şubelerinin okudukları ortak tarih programı içerisinde oldukça genel çizgileriyle de olsa yer alan "Türk Medeniyeti" konularının üçüncü sınıf "edebiyat" şubelerinde verilen "Türk Medeniyeti Tarihi" derslerinde daha ayrıntılı olarak öğretilmesi benimsenmiştir. *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* ile birlikte liselerin ikinci deveresinde verilen tarih dersleri her iki şubenin de aynı konuları öğrendikleri standart bir ders haline gelmiştir.

"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı" nda sadece *"edebiyat"* şubesi öğrencilerine öğretilen, *"Tarih-i Kadîm"* konularını 1924 programı ile her iki şubenin öğrencileri de öğrenme olanağına kavuşmuştur. İlkçağ uygarlıkları her iki dönemin programlarında da benzer başlıklar altında yer almıştır. Ancak *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* nda bazı küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. *"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"* nda *"Atina'da Hâkimiyeti Amme Usûlü"* olarak verilmiş olan başlık, *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* nda *"Atina Demokrasisi"* şeklinde değiştirilmiştir. *"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"*nda *"Yunan Müstemlekâtı"* olarak verilen konunun başlığı "Yunan Kolonileri" olarak değiştirilmiştir. Bunun dışında program düzeyinde ilkçağ uygarlıkları ile ilgili konularda dikkat çeken önemli bir değişiklik görülmemektedir. İslâm tarihi ve Osmanlı tarihi konuları *"1924 Liselerin Birinci Devre (Ortamektep)Müfredat Programı"*nda oldukça ayrıntılı olarak yer almıştır. Bu nedenle *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda tekrar verilmemiştir. Liselerin ikinci deversindeki tarih dersleri, tamamen ilkçağ uygarlıklarına Ortaçağda Avrupa tarihi ve Türkler, yeniçağ Avrupa tarihi ve Asr-ı Hâzır tarihinin öğretimine ayrılmıştır. *"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"*nda oldukça genel çizgileriyle verilmiş olan ortaçağ ve yeniçağ Avrupa tarihi konuları oldukça genel başlıklar altında verilmiştir. Avrupa tarihi belli başlı büyük devletlerde iç başında bulunan hanedanlar, bunların içerisinde yaşanan iç çatışmalar ve savaşlara dayalı olarak daha çok tarihsel kişilikler olan hükümdarlar temel alınarak işlenmiş, uygarlık alanındaki gelişmeler geri planda ve sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Ancak aynı konular *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda oldukça ayrıntılı bir çerçeve üzerinden sunularak, lise tarih derslerinin merkezinde yer almıştır. Avrupa tarihi konuları eski programda olduğu gibi hanedanlar üzerinden değil, uluslararası ilişkileri ve yaşamın bütün alanlarında yaşanan gelişmeleri esas alarak eski programdan farklı bir yaklaşımla işlenmiştir. Avrupa tarihi konuları Barbarların istilaları ile başlamış, Germenler'in Roma İmparatorluğu'na yerleşmesinden sonra ortaçağ Avrupa'sının genel bir görünümünü Türkler ile karşılıklı olarak veren bir anlayışla ele alınmıştır. Tarihsel olayların ağırlıklı olarak yeniçağ Avrupa tarihi siyasal olaylar, iç çatışmalar, devletlerarası savaşlar ve rekabetler, düşünce hareketleri, ihitilaller, ekonomik, ticari, sosyal, kültürel, sanatsal alanları da kapsayan son derece geniş bir çerçeve üzerinden sunulması benimsenmiştir. Avrupa tarihi neredeyse insani geçmişin tüm alanlarını kapsayan bir içerik gözetilerek belirlenmiştir. Avrupa'nın gücüne nasıl kavuştuğunun kavaranabilmesi ve açıklanabilmesi bu geniş çerçevenin başlıca nedeni olarak alınabilir. Özellikle Avrupa'nın büyük emperyalist güçlerinin kendi aralarındaki rekabet ve bunun Osmanlı üzerindeki sonuçları programda oldukça önemli bir yer tutumuştur. Böylelikle son yüzyıllarda Avrupa devletlerinin yoğun baskı ve rekabetlerinden etkilenerek yaşamak durumunda kalan bir imparatorluğun çocuklarının Avrupa'da olan bitenler hakkında bilgilenmeleri ve bürokrasi içerisinde görev aldıklarında belli bir bilince sahip olarak yetişmiş olmaları amaçlanmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kamu görevlileri olarak kamu politikalarını daha bilinçli bir biçimde uygulayabilecekleri öngörülmüştür. "Asr-ı Hâzır Tarihi" dersi konuları özellikle bu amaca hizmet etmek üzere tarih programına alınmıştır. Liselerin son sınıflarındaki tarih dersleri bütün bir yıl

boyunca tamamen içinde yaşanmakta olan sürecin oluşumu ve gelişimini yansıtması nedeniyle yakın geçmişin tarihine ayrılmıştır. *"1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"*nda "Asr-ı Hâzır Tarihi" kapsamında değerlendirilebilecek olan tarihsel gelişmeler oldukça genel çizgileriyle ve bir yarıyıla sığdırılmıştır. Viyana Kongresi'nden başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan tarihsel sürecin önemli olay ve gelişmeler üzerinden öğretimi dönemin koşulları açısından oldukça ileri bir adımdır. Aslan (1998)'e göre Oxford'da bulunan Modern Tarih Okulu'nda 1914 yılında İngiliz tarihi dersleri 1837'ye, genel tarih dersleri ise ancak 1878'e kadar gelebilmektedir. İmparatorluk döneminde tarihsel olayların en son aşamasına dek getirilerek öğretilmesi tarih eğitiminin tarihi açısından oldukça önemli bir yaklaşımdır (Aslan, 1998: 22). *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* ında "Asr-ı Hâzır Tarihi"ne daha geniş bir zaman ayrılmıştır. Liselerin son sınıflarındaki tarih derslerinin programı bütün bir yıl boyunca "Asr-ı Hâzır Tarihi" konularını içerecek biçimde düzenlenmiştir. Konular yine Viyana Konferansı'ndan sonra Avrupa devletlerinin durumu ile başlamış ve I. Dünya Savaşı'na kadar getirilmiştir. Bu döneme ilişkin tarihsel gelişmeler eski programın kişileri, hanedanları ve imparatorları temel alan yaklaşımı yerine, siyasal, düşünsel, bilimsel, sanatsal, kültürel, toplumsal, ekonomik ve uluslarası boyutları üzerinden oldukça kapsamlı bir bakışla verilmiştir. Çağdaş teknolojilerin, araçların ve yöntemlerin yaşam üzerindeki tarihsel etkileri, sanayinin ve buna bağlı olarak kapitalizm ve sosyalizmin doğuşu ve özellikleri, devletlerarası rekabetin neden olduğu sömürgecilik politikasının dünya üzerindeki etki ve sonuçlarının öğretimi oldukça kapsamlı olarak planlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren gelişmelerde emperyalist devletlerin sömürgeci politikalarına yüklenen sorumluluk nedeniyle Avrupa devletlerinin dünya üzerindeki emperyalist emellerine ve politikalarının öğretimine özel bir önem verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının işgale uğraması ve "Ulusal Bağımsızlık Savaşı"nın emperyalist devletlere karşı oldukça zor koşullar altında verilmiş olması yüzünden emperyailst amaçlar güttüğü düşünülen devletlerin Türkiye üzerinde bu emellerini yeniden canlandırma fırsatı bulamamaları için *"emperyalizm"* ve "sömürgecilik" olgusu *"Asr-ı Hâzır Tarihi"* derslerinin merkezi konusu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin okulları için 1924 yılında kabul edilen müfredat programları "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"ndan sonra ivedilikle hazırlandıkları için 1927'de yeniden ele alınmıştır. *"1927 Ortamektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde lise tarih programında 1924 tarih programına göre oldukça önemli değişime gidilmiştir. Liselerin birinci sınıfındaki tarih derslerinin genel çerçevesinde dikkat çeken en ön önemli yenilik; *"Methal"* başlığı altında; tarihin tanımı, önemi, kaynakları, diğer bilimlerle olan ilişkisi, yeniden kurgulanması ve yazımı konusunu içeren bir giriş bölümünün eklenmiş olmasıdır. *1915 Mekâtib-i Sultâni Devre-i Sâniye Müfredat Programı"*nda yer alan bu bölüm *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* ında verilmemiştir. Bunun en önemli nedeni liselerin birinci devresinin tarih programında bu konunun verilmiş olması ve tekrarından kaçınılmak istenmesi olabilir. Bunun dışında liselerin birinci sınıf tarih derslerininde verilen ilk çağ uygarlıkları ile ilgili konuların içeriklerinde herhangi bir değişim söz konusu değildir. Ancak 1924 programında *"Bahr-i Sefîd"* yerine *"Ak Deniz", "İbtidaî Kilise"* yerine de *"İlk Kilise"* ifadelerinin kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Kavimler Göçü ve Batı ortaçağ tarihini içeren konular programda biraz daha genel başlıklar altında ve sınırlanarak verilmiştir. *"1927 Ortamektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde tarih programlarında en önemli değişim liselerin ikinci sınıf tarih programında olmuştur. *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* ında bu sınıfın tarih dersleri tamamen "Kurûn-ı Cedîde Avrupa ve Osmanlı Tarihi"ne ayrılmıştır. Liselerin ikinci deversindeki tarih programlarında Türk tarihi, İslâm tarihi ve Osmanlı tarihine yer verilmediği eleştirileri doğrultusunda bu durumu giderme kaygısıyla *"1927 Ortamektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde liselerin ikinci sınıflarının tarih programlarına, Türk tarihi, İslâm tarihi ve Osmanlı tarihi konuları eklenmiştir. Bu eklemelerin yapılabilmesi için *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"* ında çok ayrıntılı bir biçimde

verilen Avrupa ve Dünya tarihi konularının sınırlanması yoluna gidilmiştir. Bu düzenleme ile Avrupa ve Dünya tarihi lise tarih programlarındaki merekezi konumunu yitirmiştir. *"1927 Ortamektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde verilen tarih programı ile liselerin birinci (ortamektep) ve liselerin ikinci devre programı birbirini tekrarlayan bir yapıya kavuşmuştur. Lislerin üçüncü sınıflarında verilen tarih dersleri 1924 programında olduğu gibi *"Asr-ı Hâzır Tarihi"*nin öğretimine ayrılmıştır. Ancak liselerin üçüncü sınıflarının "edebiyat" şubelerinde *"Asr-ı Hâzır Tarihi"*nin bir saat daha fazla yapılması, derslerde verilecek olan ayrıntıların öğretmenler tarafından belirlenmesi kararlaştırılmış ve programının içeriğinde de bazı düzenlemelere gidilmiştir. Konular eskisine kıyasla daha sistematik bir yaklaşımla belirlenmiş olan başlıklar altında toplanmıştır. 1924 programındaki tarihsel gelişmelere ilişkin konu başlıkları toparlanarak ve birleştirilerek ortak genel başlıklar altında verilmiştir. Avrupa ve Dünya tarihi konularının birleştirlerek sınırlanmasından kazanılan zaman içerisinde Osmanlı tarihinin biraz daha kapsamlı olarak programa yansıtılması yoluna gidilmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemini çağdaşlaştırarak rejimi ile uyumlu hale getirmeye yönelik girişimler *"Tevhid-i Tedrisat Kanunu"* ndan sonra olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yılında eğitim ve öğretim hizmetlerinin yerine getirilmesinde bir aksamaya yol açamamak için eski yapısı ve içeriğiyle sürdürülmesi bir zorunluluk olarak algılanmıştır. 23 Nisan- 1 Mayıs 1924 tarihinde toplanan "II. Heyet-i Ümmiye" de eğitim sisteminin yapısı ve içeriği yeniden belirlenmiştir. Bu düzenlemeler sırasında yeni müfredat programlarını çok daha geniş bir zaman içerisinde kapsamlı bir biçimde hazırlayıncaya dek zaman kazanma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle eski programları, yeni rejime uygun olarak tadillattan geçirerek geçici müfredatların oluşturulması daha uygun bir çözüm olarak benimsenmiştir. Eğitim sistemi içerisinde ortaöğretimin yapısı, amaçları, işlevi ile birlikte içeriği ve bunu temsil eden müfredat programları da yeniden belirlenirken, eğitimin süresi 3 yıllık *"Lise Birinci Devre (Ortamektep)"* ve 3 yıllık *"Lise İkinci Devre"* olmak üzere toplam altı yıllık bir süre olarak kararlaştırılmıştır. Ortaöğretim kendi içerisinde bir bütün olarak planlanmış, liselerin ders programları Belçika örneğine göre, program içerikleri ve ders kitapları ise yine eskiden olduğu gibi Fransız örneklerine göre oluşturulmuştur (İkdam, 1924; Tanin, 1924; Vakit, 1924; Yücel, 1983:193). *"Lise İkinci Devre"*nin temel amacı yüseköğretime hazırlık olarak kabul edilmiştir.

İmparatorluk döneminde liselerin ikinci deversinde verilen tarih derslerinin amacı yükseköğretime devam edecek ya da devlet bürokrasisi içerisinde görev alacak olan öğrencilerin, Osmanlı İmpratorluğu'nun ilişkili içerisinde bulunduğu belli başlı önemli Avrupa ve Dünya devletlerinin tarihi hakkında bir fikir sahibi olmalarını sağlamaktı. Özellikle "Asr-ı Hâzır Tarihi" dersleri Avrupa ve Dünya'nın büyük güçlerinin, siyasal, kültürel, ekonomik, ticari, sanayi ve bilimsel yapıları ve kendi aralarındaki rekabeti üzerine odaklanarak bunun diğer kıtalar ve Osmanlı İmparatorluğu'na yansımaları konusunu merkez almıştır. Böylece gelecekte devlet bürokrasisi içerisinde görev alacağı düşünülen gençlerin daha sağlam temellere dayanan bir dünya görüşüne sahip olacakları varsayımından hareket edilmiştir. Cumhuriyet'e geçişle birlikte *"Lise İkinci Devre Müfredat Programı"*nda "fen" ve "edebiyat" şubeleri için ortak bir içerik belirlenmiş, ancak son sınıflardaki *"edebiyat"* şubelerinde ek olarak "Türk Medeniyeti Tarihi " derslerinde ortak program içerisinde genel çizgileriyle yer alan "Türk Medeniyeti" ile ilgili konuların daha kapsamlı olarak okutulması yoluna gidilmiştir. *"1915 Mekâtib-i Sultâniye Devre-i Sâniye Ders Müfredatı"*nda *"Devre-i Sâniye"* tarih programındaki "Kurun-ı Vustâ" ve "Kurun-ı Cedîde", Avrupa ve Osmanlı Tarihi konularının yerine büyük ölçüde Avrupa olmak üzere Dünya tarihi ve bu dönemlerle karşılaştırmalı bir biçimde Osmanlı tarihi konuları programa alınmıştır. *"1924 Lise İkinci Devre Müfredat Programı" "1924 Lise Birinci Devre (Orta Mektep) Müfredat Programı"*nın bir devamı olarak planlanmıştır. İlkçağ Doğu ve Batı uygarlıkları, İslâm tarihi,

Osmanlı öncesi Türk tarihi ve Osmanlı tarihi konuları *"1924 Lise Birinci Devre (Orta Mektep) Müfredat Programı"*nda yer almıştır. Bu nedenle tekrara düşmemek için *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda sadece Ortaçağ Avrupa, Yeniçağ Avrupa ve Dünya tarihi ile Asr-ı Hâzır Avrupa ve Dünya tarihi konularına ve bu dönemlerde Osmanlı imparatorluğu'nda yaşanan tarihsel gelişmelerin yansıtılmasına ayrılmıştır. Böylece birbirini tamamlayan ilerlemeci bir anlayış benimsenmiştir. Programda yansıtılan konular yapısı ve yöntemi itibariyle temelleri 1928'e kadar uzanan, ancak özellikle 1950'lerden sonra Fransa'da ortaya çıkarak, Avrupa'da ve Dünya'da yaygınlık kazanmaya başlayan ve geçmişin bütün boyutlarıyla işlenmesini temel alan total tarih anlayışının bir prototipi niteliğini taşıdığı görülmektedir. Tarih dersleri Avrupa'da gelişmekte olan modern tarih yazım ve öğretim yöntemine uygun olarak yeni bir yön kazanmıştır. Tarih dersleri sadece kahramanların ve devlet adamlarının yaşamlarını temel alarak yansıtan eski tarih yaklaşımı yerine, süreçleri, temaları ve kavramları temel alan yeni tarih anlayışına göre planlanmıştır. Ancak *"1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"*nda Osmanlı öncesi Türk tarihi ve İslâm tarihine yer vermediği, Osmanlı tarihine ise az yer verdiği eleştirileri nedeniyle *"1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"*inde bu konuları da içerecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile liselerin birinci ve ikinci devre tarih programları aynı çerçeve üzerine oturtulmuştur. Böylece birbirini tamamlayan değil biraz daha ayrıntılı olarak tekrarlayan bir tarih programları geleneği "Mekatib-i İdadi" tarih programlarında olduğu gibi tekrar ortaya çıkmıştır. 1924 orta mektep ve lise programları birbirini tamamlayan ve gelişecek biçimde hazırlandığı için orta mekteplerde Osmanlı, Osmanlı öncesi Türkler ve İslâm tarihine ayrılmıştır. Liselerde ise ilkçağ, Avrupa, Dünya ve buna parallel olarak Osmanlı tarihine ve özellikle "Asr-ı Hâzır Tarihi"ne yer verilmiştir. Bu nedenle daha ilgi çekici bir yapıya sahip olan ve Cumhuriyet ile birlikte tarih öğretiminde gerçekleştirilen en olumlu adımlardan bir tanesini olan bu yaklaşımdan 1927 düzenlemesi ile vazgeçilmiştir. Yeni düzenlemeyle sürekli aynı konuları biraz daha ayrıntılı olarak öğretmeyi tecih eden ve bu nedenle pek çok çevre tarafından sıkıcı olarak nitelenen yeni bir yola girilmiştir. Günümüze kadar fazla bir değişime uğramaksızın varlığını sürdüren bu tutum tarih öğretimine yöneltilen eleştirilerin en başında yer almıştır. Tarih programlarında gerek 1924, gerekse 1927 yıllarında yapılan tüm bu düzenlemeler geçici ve ivedi olarak alınması gereken önlemler olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih anlayışı her düzeydeki eğitim kurumları için 1931'den itibaren"Türk Tarih Tezi" ile yeni bir yola girmiş,bu döneme dek yapılmış olan bütün düzenlemeler "Türk Tarih Tezi" dönemi için bir hazırlık evresi olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Y. (2004). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S: 2004),* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

ALKAN, M. Ö. (2008). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 6 (12), 9-84.

ALKAN, M. Ö. (2006). "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme" (Editörler: Bora, T. ve Gültekingil, M.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* İletişim Yayınları, İstanbul, s.377-407.

ANTEL, S. C. (1952). *Umumi Didaktik,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ASLAN, E. (1998). *Çağdaş Tarih Öğretiminin Yeri ve Sorunları,* YayımlanmamışDoktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

ASLAN, E. (2010). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim,* 35 (158), ss. 215-231.

ASLAN, E. (2011).“Osmanlı‟nın „Mekâtib-i Ġptidaiye‟sinden Türkiye Cumhuriyeti‟nin „Ġlk Mektepler‟ine Geçiğe Tarih Programlarında Değiğim” *Atatürk Yolu,* 12 (48), ss.749-778.

ASLAN, E. (2012-a). “Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem”, *Eğitim ve Bilim,* Cilt: 37, Sayı:164, Nisan 2012, ss.331-346.

ASLAN, E. (2012-b). “Ġmparatorluktan Cumhuriyete GeçiğSürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değiğim I: Orta Mektep”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *Volume 7/2 Spring 2012, p.99-128*

AYAS, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Tarihi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

AYTEKĠN, H. (1991). *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi,* Ankara: Gazi Kitabevi.

AYTUNA, H. (1974). *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri*, Ġstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

BAğGÖZ, Ġ (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk: Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamalar,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

BERKER, A. (1945), *Türkiye"de İlköğretim (1839-1908),* Ankara.

COPEAUX, E. (1998), *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Ġstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

CĠĞOĞLU, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişim),* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

ÇAPA, M. (2002). “Cumhuriyet‟in Ġlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Mayıs-Kasım, Sayı: 29-30, 39-55.

ÇAPA, M. (2004). “ Türkiye‟de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi”, *Toplumsal Tarih,* Sayı: 129, ss.80-87.

ERGĠN, O. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi,* Cilt: 3-4, Ġstanbul: Eser Matbaası,

ERGUN, M. (1982), *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* Ankara.

ERGÜN, M. (1996), *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara: Ocak Yayınları.

ERSANLI, B. (2006), *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),*2. Baskı, Ġstanbul: ĠletiĞim Yayınları.

FORTNA, B. C. (2005), *Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde, İslâm Devlet ve Eğitim* (Çeviren: Pelin Siral), ĠletiĞim Yayınları, Ġstanbul.

KANSU, A. (1932).*Türkiye Maârif Tarihi (Bir Deneme): İkinci Kitap*, Ġstanbul.

KARAL, E. Z. (1965). “Atatürk ve Tarih”, *Türk Dili (Atatürk 1881-1938)*, Sayı: 170, Kasım 1965.

KOÇER, H. A. (1991), Türkiye‟de Modern Eğitimin DoğuĞu ve GeliĞimi (1773-1923), Ġstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Maârif-i Umûmîye Nezâreti (1331), *Mekâtib-i Sultâniye Ders Müfredatı"*, Ġstanbul: Matbaây Amire.

Maârif Vekâleti, (1340). *Lise Birinci Devre Müfredat Programı*, Ġstanbul: Matbaayı Amire.

Maârif Vekâleti, (1927). *1340 Tarihli Orta Mektepler ve Lise Müfredat Programlarına Zeyl*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maârif Vekâleti.(1944), *Türkiye Cumhuriyeti Maârifi (1923-1943),* Ankara: Maârif Matbaası.

Mahmut C. (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı* (Hazırlayanlar, Mustafa Ergun, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

SAĞLAM, Tevfik. (1990), Nasıl Okudum, İstanbul.

SOMEL, A. S.(2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* İstanbul: İletişim Yayınevi.

YÜCEL, H. A. (1983). *Türkiye'de Orta Öğretim,* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları

EK- 1: "1915 Mekâtib-i Sultâniye Müfredat Programı"nda Tarih: Devre-i Saniye

Târih-i Kadîm

Edebiyyat Şubesi: Onuncu Sene (Haftada Bir Ders)

Mısır: Nil, Mısır kıt'ası ve ehemmiyyeti. Mısır hükûmeti. Dîn: İlâhlar, hürmet-i emvât. Âbidât, mabûdlar, mezârlar; sanâyî-i nefîse; yazı. –Ahlâk ve âdât; Sanâyî'. – Âsâr-ı atîka keşfiyyâtı.

Keldanîler: Fırât ve Dicle. Keldanistan ve Asuriye kıt'aları. Keldanistan'ın bilâd-ı kadîmesi; Asurya, hükûmeti ve hükûmdarları, saraylar- Babil ve Ninova.- Dîn, sihirbazlık, nücûm, yazı. - Âsâr-ı atîka keşfiyyâtı.

İbranîler: Filistin kıt'ası. Esbât-ı benî İsrâil. Hükkâm. –İsrâiliyye ve Yahudîyye hükûmetleri. – Dîn, hey'et-i içtimâîyye.

Fenikeliler: Fenike kıt'ası; şehirler. Din; tarz-ı hükûmet. - Sanâyi, ticâret, müstemlekât, Alfabe.

İranîler: İran kıt'ası. İran hükûmeti. Rivâyet-i kadîme. – din, tarz-ı idâre, âbidât. - Âsâr-ı atîka keşfiyyâtı.

Türkler: Türkistan ve Türkler; Hiyungnu ve Çînliler, rivâyet ve ananât-ı kadîme. – Oğuz Hân ve evlâdı; Ergenekon, lisân ve ırk, ahvâl-i içtimâîyye; Âhlak ve adât, Dîn ve itikâdiyât.

Yunanîler

Yunanistan: Yunan memâliki.

Yunanistanın evâil-i ahvâli: Truva ve Misen; ilinoizler,

Esâtîr: İlâhlalar, kahramanlar.

Isparta: Isparta kavmi, Hilotlar, Isparta terbiyesi, Likurg ve Kânûnları, krallar, senato, (eforte)ler, ordu.

Tiranlar: Argus, Korint.

Atina: Atina'nın ilk zamanları, Solon, Pisistaret, Klisten; (Arhont)ler, Eravpağ.

Yunan Müstemlekâtı: Asya, Bahr-i Sefîd, Afrika, Sicilya, Büyük Yunanistan, Galya ve İspanya müstemlekâtı.

Kabl-el-mîlâd beşinci asıra kadar Yunan medenîyyeti: Ticâret ve sanâyî- nefîse. –şâirler, hakîmler, dîn, âyîn, büyük ma'bedler. –Oyunlar.

Medye Muhârebeleri: İstîlâ, ordular, donanmalar.

Atinanın Tefavvuku: Atina ittifâkı, Isparta ile kati münasebat

Atinada Hâkimîyet-i Amme usûlü: Sınûf-ı içtimâîyye, terbiye, hayât-ı husûsîyye, âbiîdât, şenlikler, tiyatrolar, meclis-i umûmîye ve muhâkeme, hatîbler; Atina ticâreti.

Peloponnes Muhârebeleri: Malûmât-ı umûmîye; Atinanın zabtı.

Ispartanın Tevaffuku: Otuzlar, Sokrat, Anaziles.

(Teb)inTefavvuku: Apeminondes.

Makedonyanın Tefevvuku: Filib, İskender-i Kebîr, Asya fütûhâtı. İskenderden sonra teşekkül iden hükûmetler. İskenderiye, Müze. Asya hükûmetleri. şarkda Yunan medenîyyeti.

Yunanistanda son münâzaât: İttifâklar; Fütûhât.

Edebiyyat Şubesi Onbirinci Sene (Haftada Bir Ders)
Kuruûn-ı Evveli- Kurûn-ı Vustâ
1
Romalılar

İtalya Kıt"ası: Ahâlî-yi kadîme. – Etrüskler, mezârlar, dîn. Lâtinler.

Roma'nın ilk zamanları: Krallara ve Cumhûrîyetin ilk zamânlarına aid rivâyet-i kadîme; Sınûf-ı ahâli arasında münâzaât. Kavânin ve mevzûât hakkında ma'lûmât-ı mücmele.

Dîn: ilahlar, âyîn, heyet-i ruhban, hürmet-i mesken ve imaret.

Ordu: ihâz-ı askerî, esliha, ordudaki inzıbât-ı askerî; zafer alayları, Galyanın fethi [muhârebât hakkında tafsilât virilmeyecekdir] Roma Yolları.

Bahr-i Sefîd Havzasının Fethi: Roma Siyâseti, Roma Harbi; Makedonya, Kartaca, İspanya, Cenubî Galya.

Netayic-i Fütûhât: Yunan ulûm ve edebiyyatının te'sîrâtı, Sipiyon ve Katon. - Tebeddül-ü ahlâk ve âdât. Mesken, libâs, talim, oyunlar. – Tebeddülât-ı mezhebîye: hayât-ı manevîye, ahlâk. Tebeddülât-ı içtimâîyye: sınuf-ı mutavvassıtın ortadan kalkması, (Kılyent)ler; zâdegân, Povalyeler, (pleb)ler, esirler.

Hayat-ı Siyâsîye: Hükkâm, senato, senatonun bir celsesi, meclis-i umûmîyye ve intihâbât.

İdâre-i Vilâyet: Akvâm-ı mağlube, prokonsüller, (Publiken)ler. (Grek)ler

Mariyus ve Silla. Harb-i içtimâî, harb-i dâhilî (Silla)nın nef'î ve müsadere cezâları ve kânûnları.

Pompe: Ispartaküs; garkda muhârebât; Katilina.

Sezâr: Fütûhât.

Cumhûrîyetin Hitâmı: Kânûn [devtin]; Farsale; Sezarın diktatörlüğü; Triumvira; Akçivam.

August: Hükûmet ve mezheb teşkilâtı, Apoteios, idâre-i vilâyât, müstemlekât, hudûd orduları.- Edebîyyât ve sanâyî- nefîse; âbidât, ticâret.

İmparatorlar: August âilesi, Pretoriyenler, isyânlar ve muhârebeler, Floviyenler, Antoninler, Roma sulhü.

Kabl-el-mîlâd üçüncü asırda Roma İmparatorluğu: Süvâriler; igtişâş ve istîlâlar, Diyokletiyan.

İmparatorluk devrinden Roma medenîyyeti: Roma hayâtı; Pompei; tiyatrolar, mektebler, ahlâk ve âdât, Aristokrâsi, sınûf-ı sefilîyye, esîrler, cemîyetler.

Roma Hukûku: Âile, hakk-ı tasarruf, usûl-i muhâkemât.

Hristîyanlık: Kilîsânın evâil-i ahvâli, mezalim, Konstanîn, kilîsa teşkîlâtı.

İmparatorluğun son zamânları: Jülîyan; putperesliğin ilgâsı. İmparatorluğun teşkîlâtı cedîdesi, Roma ve Konstantîniyye, saray, memûrîn, (korneliye)ler, müsta'merler, orduda barbarlar; Garb İmparatorluğunun inkırâzı, barbar hükûmetleri hakkında ma'lûmât-ı mücmele.

Şark İmparatorluğu: imparatorlar, sülâler, saray, hükûmet, kavânîn. Ordu, dîn, ihtilâfat ve münâzaât-ı dînîyye, Bîzans İmparatorluğunun devlet-i Osmannîyye ile münâsebâtı, Bîzans sanâyîi ve âsâr-ı mi'mârîyyesi.

Islâvlar: Islâvlar, Çehler, Lehlîler, Sırblar ve Hırvâtlar, Ruslar, Bulgârlar, Macârlar.

Türkler: Türkler ve İslâmiyyet, Türklerle Arabların münâsebâtı, Temuçin, Cengîz Hânın gark ve Garb seferleri, Cengîzin halefleri, Moğol medenîyyeti. – Mâverâ-ün-nehr, Timûr hükûmeti, Timûr ve Osmanlılar, Mâverâ-ün-nehr, medenîyyeti.

İrâniler: İskender-i Kebîrden sonra İrân; Eşkâniyan, Selefkiyân ve Romalaılar; İrân ve Ermenistan; Sâsâniyan bu sülâlenin meşhûr hükûmdârları, Nevşirvân Hüsrev, İrâniler ve İslâmiyyet, medenîyyet.

Edebiyyat Şubesi Onikinci Sene (Haftada Bir Ders)
Târih-i İslâm
1
Kabl-el İslâm Arablar

Arabistan, iklim ve mahsûlât, sekîne-i kadîme, Yemen medenîyyeti, Himyerîler, Nabâtîler, Amâlike, Hicâz, Kâbeli, Kureyş, dîn, ahlâk ve âdât, medenîyyet, şi'r ve belâgat.

2

Asr-ı sâdet

Abdülmuttalib, vekâ-i fil, velâdet-i seniyye-i peygamber, bi‟set-i Muhammediye, Hicret-i Nebeviyye, Bedir, Uhud, Hendek harbleri gazaveleri; Hudeybîye Musâlahası, sefer-i benî, Đslâmiyetin zuhûru sıralarında Romalılar ile Đranîler, Romalılar ile ilk Muhârebe, Mekke-i Mükerremenin fethi; Tebük gazavesi, irtihâl-i benî; dîn-i Đslâmın kabâil-i geb arasında vukua getirdiği tebeddülat.

3

Hulefâ-i Raşidin Devri

Mesele-i Hilâfet, Hazret-i Ebu Bekirin Hilâfeti, mütenebbîler ve mürteddler, cem‟-i Kur‟an, Đran ve Bîzans ile muhârebe. – Hilâfet-i Hazret-i Ömer; Sûrye, Filistîn ve Mısır fütûhatı; Đran seferleri, Hazret-i Ömerin Şehâdeti, siyer ve menâkıbı. - Hazret-i Osmanın Hilâfet-i, fütûhat, tarz-ı idâre, fettân-ı dâhiliye, vekâ-i Şehâdeti -Hazret-i Âli‟nin Hilâfet-i, ihtilâfât: Cemel, Sıffîn ve Hakemeyn vakıâları, haricîler; Hazret-i Âli‟nin Şehâdeti, siyer ve menâkıbı, Hilâfeti Hazret-i Hasan. – Ümmehât-ı mü‟minîn, Evlâd-ı Resûl, aşere-i mübeşşere, Kibâr-ı Ashâb-ı Kirâm. - Hulefâ-i Raşîdin devrinde siyâse-i dâhiliyye, tarz-ı idâre, umûr-ı adlîyye, umûr-ı askerîyye, hayât-i içtimâîyye

4

Devlet-i Emeviyye

Hazret-i Muâviyenin Hilâfı, fettân-ı dâhiliye, Hazret-i Muâviyenin siyâseti, Afrika seferleri, şark fütûhâtı, Yezîdin veliahtlığı mes‟elesi, Hazret-i Hüseyin ve Vak‟a-i Kerbala, Vak‟a-i Kerbelanın te‟sîrleri, Yezîdin devrinde fütûhât, Ukbe bin Nâfî, Abdüh bin Zübeyrin Şehâdeti, Zât-ün-nitâkayn Esma, ibn-ül-Şat, Abd-ül-melikîn siyâseti ve idâresi, Birinci Velid zamânında Afrika ve Đspanya fütûhâtı, Fransaya tecâvüz, şark seferleri; bu fütûhâtda Đslâm ordularına kumanda iden, Tarık ile Musa, Emir Kuteybe, Müslime, Mehmet bin Kâsım; Süleymanın zamân-ı Hilâfeti ve serdarlar hakkındaki ma‟lûmâtı, Konstantiniye Muhâsarası, Emir bin Abd-ül-azizin idâre-i adîlânesi, müşârün-ilyehin bazı menâkıbı; Yezîd-i Sânî zamânında el malib, mir-i Şimah Fransada Tuluz Muhâsarası, Hişâmın zamânı hilâfetinde Fransa ve Türkistan muhârebâtı, Abd-ur-rahman-el Gafikî, Battal Gazi, Hişâm‟ın vefâtından sonra devlet-i Emevîyyenin hudûdu; Evlad-ı Ali-el Abbas, Hilâfet ve Đmâmet mes‟elesinde ihtilâfât, Mervân-ı Sânî zamaânındaki iğtişâşât; Ebu Müslîm, Đbrâhîm-el Abbas, Ebu-el Abbas Abduh, Zap Muhârebesi, devlet-i Emevîyyenin inkırâzı, Emevî hanedânın sükûtu esbâbı, - Emevîler zamânında hükûmet, tarz-ı idâre, menâbi-i vâridât, hidemat-ı askerîyye, hayât-ı içtimâîyye, âdât, Halîfe sıraları, mûsîki.

5

Devlet-i Abbâsîye

Sefahat-ı Zeman idaresi, Mensur‟un Hilâfeti, Abduh bin Mansur, Ebumüslim, endülüste devlet-i Emevîyye‟nin te‟sîsi, Bağdad, Đmam-ı Azam Hazretleri, Đsmâîliyye fırkasının menşei, Evlâd-ı Hüseyin, Mehdî‟nin tarz-ı idâresi, mugnî, Romalılarla Muhârebe, Hâdi ve Harun-er Reşid, devr-i saltanatı, veliâhdlık mes‟elesi, Đmâm Musa Kâzım, Bermekîler, Emin ve Memun, imame-i Alevîye, iğtişâşât-ı dâhilîyye, Beni Tâhir hükûmeti, bâbân, Memmun zamanında terakkîyât-ı fikrîye, Mutassım, Türk Asker-i hassası, pâyitahtın tebeddülü, devlet-i Abbâsîyenin inhıtâtı, Son Halife-i Abbâsîye, emîr-ül-ümerâlar, pâyitaht ahvâli, vilâyat ahvâli, tavâif-i mülûk, devlet-i Abbâsîye‟nin inkırâzı, Bağdâdın sükûtu, medenîyyeti Đslâmiyyenin tahrîbi, Mısır‟da halife-i Abbâsîye.- Hilafetin sûreti intıhâbı, veliahd tayini, biat, memun zamanında idare-i devlet, idâre-i merkezîye, vilâyet, zirâat, sanâyî‟, umûr-ı mâliye, teşkîlât askerîyye, Bağdâd şehri, halife sarayları, hayât-ı, içtimâîyye, mûsîki, edebîyyat, felsefe, ulûm ve fünûn, keşfîyât-ı Arabîyye, Tarîk ve Mezhebler.

6

Endülüs

Endülüsde idâre-i Ġslâmîyye, Devlet-i Emevîyyenin teÇekkülü, ġarlmanın Ġspanyaya hücûmu, HiÇâmın idâresi, Kurtuba câmi", Abd-ür-rahman-ı Sânî, Ġspanya Hristiyanlarının ahvâli, Arabların Avrupaya tecâvüzleri, Abd-ür-rahman-ı Sâlis devri, Medinet-üz-zehra, Hakem-i Sânî zamânında refah ve saâdet, terâkkî-i maârif, iğtiÇâ-ı dâhîliye, devlet-i Emevîyyenin inhıtâtı, Tavâif-i Mülûk, Merâbeddin ve Mûhiddînin idâreleri, Benî Ahmer, Gıranâta devleti, Elhamrâ, Ġspanya Hristiyanlarıyla son muhârebeler, Endülüs devlet-i Ġslâmiyyesinin inkırâzı, müslümânların tard ve ihrâcı.- Endülüs Çehirleri, sanâyi", ulûm ve fünûn, ahvâl-i içtimâîyye, Endülüs medenîyyetinin Avrupaya te"sîri.

7

Tavâif-i Müluk

Tavâif-i Mülûk un esbâb ve sûret-i teÇekkülü; Afrikada Merâbeddin, Muhiddîn, Benî Agleb, Benî Tulun, Fâtımîyyun, El Eyyüb; Asyada Benî Tâhir, Benî Leys, Benî Sâmân, Benî Hamdân, El Büveyh, El Sebüktekîn, Selçukîye, HarzemÇâhân, Atabeyân, Batınîyye-i Ġsmâîlîyye hükûmetleri.

8

Ehl-i Salib Seferleri

Esbab-ı zuhûru, Kılermon Meclis-i rûhânîyyesi, birinci sefer, Kılıç Arslan, Kudüsün zabtı, Kudüs Krallığı, sultan Nûreddîn Ġkinci sefer, Sultan Rükneddîn Mesûd, Selâhâddin-i Eyyubî, Kudüsün istirdâdı, üçüncü sefer, Ġkinci Kılıç Arslan, Akkâ Muhâsarası, üçüncü seferin netîcesi, Selâhâddinden sonra Devlet-i Eyyubîyye, dördüncü Ehl-i Sâlib ve Kostantiniyye, Lâtîn Ġmparatorluğu, beÇinci sefer, Mısıra Hücûm, Mâlik Kemal, Altıncı sefer, Kudüsün iâdesi, Hârezmîlerin Sûriyeye vürûdları, Kudüsün istirdâdı, yedinci ve sekizinci seferler, Frank hükûmetinin inkırâzı, Ehl-i Salib seferlerinin netâyic-i ticâriyye, sanâyî ve ilmîyyesi, Çovalyeler.

9

Medenîyyet-i İslâmiye

Kurûn-ı Vustâda ġark ve Garb âlimleri, umûr-u medenîyye ve adlîyyede fırkalar, idâre-i memâlikde fırkalar, uhuvvet-i Ġslâmîyye, Lisân-ı Arabî ve Lâtîncenin ehemmîyyeti. –Tefsîr, Hadîs, imâme-i müçtehidîn ve Fıkıh, Kelâm, Hikmet, Tasavvuf, Sarf ve Nahv, Lügat, Belâgat, EÇ"ar ve Edbîyyât, Târîh, Coğrafya, Riyazîyyât, Tıb, Zirâat, Sanâyî" Ticâret, Mi"mâri. Arabesk. -Ġslâmiyyenin ehemmiyeti, ġark ve Garb âlemleri arasındaki farklar; ulûm ve Fünûn. Kurûn-ı Vustâda Avrupa medenîyyetine bir nazar: Eskolastik, EÇ"ar, Âsâr-ı medenîyye.

Târîh

Devre-i Sâniye

Fünûn ve Edebîyyât Şubeleri Onuncu Sınıf (Haftada İki Saat)

1

Târîh-i Osmânî

Bidâyet teessüsünden Ġstanbul"un fethine kadar Devlet-i Osmanîyyenin TeÇkîlâtı mülkiyyesi: PadiÇâhlar, idâre-i merkezîyye, idâre-i eyâlet, umûr-i mâliyye.

Ġstanbulun fethi. Bu târîhde Avrupa, Asya devletleri ve ġimalî Afrika hakkında ma"lûmât. Ġstanbul"un fethinden sonra Fatih Sultân Mehmedin Fütûhâtı: Sırbistan, Mora, Adlar, Arnavudluk, Trabzon, Eflâk, Bosna, Venedik, Karaman, Uzun Hasan, Kırım Seferleri. Akınlar. Belgrad ve Rus. Fatihin teÇkîlâtı mülkîyyesi. Halil, Mahmud ve Gedîk Ahmed PaÇalar

Sultân Bayezîd-i sânînin cülûsu. Cem Sultan, Papa ve Sekizinci ġarl. Mısır ile ihtilâf. Benî Ahmer devleti. Akınlar. Rusya ile münasebât. Venedik Seferi. Ġrânda devlet-i Safevîyye. ġehzâdegân ahvâli. Sultân Süleymanın cülûsu. Ġrân ve seferleri. Yâvûz Sultân Selimin hidematı. Zamânındaki ricâl-i devlet, Mevlâna

Âli Cemâli. Üçüncü Kurûn-ı hicrîyyede Avrupa ve Asya. Sultân Süleyman Kânûnu. Belgrad ve Rodosun fethi. Venedik ile akd olunan muâhedenâme (928). Ġbrâhîm PaÇa. Hain Ahmed PaÇa. ġarlken ve Birinci Fransuva. Mohaç Seferi, Budînin fethi. Jan Zapolya. Viyana muhâsarası. Avusturya sefîrleriyle Ġbrâhîm PaÇanın müzâkerâtı. Alman sefer-i hümâyûnu. Musâliha müzâkerâtı. Irak seferi. Ġskender Çelebi; Ġbrâhîm PaÇanın katli. Barbaros Hayreddin PaÇa. Venedik ile muârebe. Preveze muhârebesi. musâliha. 928, 950 Sefer-i Hümâyûnları. ġarlken ve Ferdinand ile musâliha. Ġrân sefer-i Hümâyûnları, ġehzâde Sultân Mustafa. TemeÇvârın fethi eğrinin muhâsarası. ġehzâde Sultân Bâyezîd. Zigetvar Seferi ve Sultan Süleymânın irtihâli. Sultân Süleymân devrinin ricâl-i meĢhûresi; Ġbn-i Kemâl, Rüstem PaÇa, Ebussuud Efendi, Hâdım Süleymân PaÇa. Esfâr-ı ticâriyye: Hayreddin PaÇanın Akdeniz seferleri; Fransız donanmasıyla tevhîd harekâtı. Cerbe muhârebesi, Piyâle PaÇa, Turgud Reîs; Hindistan seferleri.

Sultân Süleyman devrinin münâsebât-ı hârbiyyesi ve muâhedât-ı nokta-i nazarından ehemmîyyeti. Sultân Selim-i Sânînin sûret-i cülûsu, Kıbrısın fethi, Venedik muhârebesi, Kılıç Ali PaÇa, musâliha. Düvel-i Garbîyye ile münâsebâtımız; Lehîstan ve Rusya; Sokullunun icrâât ve tasvirâtı. Sultan Murad-ı Sâlis. Harem-i Hümâyûn. Vâdi-i sebil vakf"ası. Ġrân seferi, Sokullunun Çehâdeti. Ġrân ve Avusturya seferleri. Zitvatorok muâhedesi. Ferhâd ve Nasûh PaÇa musâlihaları. Celâlî EĢkıyâsı. Usûl-i verâset-i saltanat.

Sultân Osman-ı Sânînin icrââtı. Lehistan seferi. Ġsyân. Vakai"Çehâdet. Sultan Mustafanın ikinci def"a cülûsunda Ġstanbul ve vilâyat-ı ahvâli. Sultân Murâd-ı Râbi. Ġcrâât-ı Çedîdesi. Revan ve Bağdâd seferleri. Sultân Ġbrahim devrinde siyâset-i idâre. Girid seferi.

Esbâb-ı inhıtât: PadiĢâhlar, Çehzâdegân, ricâl-i devlet, umûr-u mâliyye, tarîk-i ilmîyye, teĢkilât-ı askerîyyede suiistimalât.

Mehmed-i Râbinin evâili saltanatındaki igtiĢâĢât. Kösem ve Terhan Sultânlar. Köprülüler devri. Ahvâl-i dâhiliyye. Avrupa devletleriyle münâsebât. Sengator muhârebesi, Vasvar Muâhedenamesi, Giridin ikmâl-i fethi. Viyana"nın ikinci muhâsarası. Devlet-i Osmanîyye aleyhine ittifâk, zâyiât-ı mülkîyye. Mehmed-i Râbinin halli. igtiĢâĢât-ı dâhiliye. Köprülüler devrinde Fâzıl Mustafa PaÇa. Sultan Mustafa-yı Sânînin Avusturya seferleri. Amcazâde Hüseyin PaÇa. Katlofça Muâhedesi.

2

17. Asr-ı Milâdî Nihâyetine Kadar Avrupa

15. Asr-ı Milâdî nihâyetinde Fransa, Ġngiltere, Almanya, Ġspanya, Ġtalya.

Avrupa siyâseti: ġarlken imparatorluğu.

KeĢfiyyâtı ticâriyye ve tessüsü müstemlekât. Terakkî-i ticâriyye, bahârât, zî-kıymet-i maâdin. Rönesans. Reforma. Mezheb muhârebeleri.

İngiltere: Elizabet. Ġspanya muhârebâtı. Donanma. Istuvartlar (stuartlar). 1248 Ġnkılâbı, Kromvel, 1288 Ġnkılâbı. Kraliyyet-i müttehide.

Fransa; 15. Asr-ı Milâdî evâsıtında Hükümet, ahvâl-i içtimâîyye. Münâzaât-ı dâhiliye. Dördüncü Hanri. Nant Fermânı. RiĢliyo, Mazaren. Frond. 14. Lui. Kolber. Umûr-ı mezhebîyye. Siyaset-i hâriciye. Heyet-i içtimâîyye.

15. Asırda Avusturya ve Macaristan, Ġsveç, Norveç, Rusya, Lehistan.

Fünûn ve Edebîyyât Şubeleri Onbirinci Sene (Haftada İki Saat)
Târih-i Osmânî

Karlofça Muâhedesinden sonra devlet-i Osmâniyye. Edirne Vakf"ası. Sultan Ahmed-i Sâlîs devri. Damad Ġbrahim PaÇa. Büyük Petro ve 12. ġarl. Büyük Petronun Memâlik-i Osmâniyye hakkındaki siyâseti, Prut Muzafferîyyeti ve Muâhedesi. Boğdan ve Eflak emâretleri. Karadâğ. Morada Venedik idâresi. ġehid Ali PaÇa. Moranın istirdâdı. Avusturya Seferi. Zâyiât. Pasarofça Muâhedesi.

Rusyanın Lehistan ve Kafkasyada ta"kîb eylediği siyâset. Gürcân seferi. Nâdir şah. Gürcistân. Sultan Mahmud-u evvelin cülûsu. Gürcistân muhârebâtı ve musâlaha. 1148 Seferini intac iden âhvâl. Rusya, Avusturya ve Fransa siyâsetleri. Belgrad muâhedenâmesi. 1153 Kapitülasyonu.

Koca Râgıb PaÇa.Sultan Mustafa-i Sâlis. Rusyanın Lehistana müdâhalesi. 1182 Seferi. Bu seferde ordularımızın âhvâli. Eflak ve Boğdanın işgâli. Mora ve Karadağ. Çeşme vaka"sı. Kırım cihetinde harekât-ı askerîyye. Müzâkerât-ı sulhiyye. Küçük Kaynarca muâhedesi. Lehistanın birinci taksîmi.

Islâhat-ı dâhilîye ve askerîyye teşebbüsâtı. Küçük Kaynarca Muâhedenâmesinden sonra Kırımın ahvâli. şahingiray. Aynalı Kavak Tenkihnâmesi. Rusya tarafından Kırımın işgali. Avusturya ve Rusya ittifâkı. Rusya ile ihtilâfât. 1201 seferi. Rusya ve Avusturya cephesindeki muhârebât. Sultân Selîm-i Sâlisin cülusu. Ahvâli askerîyye ve mâliye. Prusya ile ittifâk. Ziştovi muâhedesi. Yaş Muâhedesi.

Napolyon Bonapart ve Devlet-i Osmânîyye. Mısırın istilâsı. İngiltere ve Rusya ile ittifâk. Akka, Cezzâr Ahmed PaÇa. Bonapartın Mısırdan Azimeti. Mısırın istirdâdı Fransa ile Müsâlâha. Devlet-i Osmânîyye- Fransanın münâsebât-ı dostânesi Rusyanın siyâseti. Sebastiyanı.

Rusların tecâvüzü. Şân-ı Harb. İngiltere donanmasının İstanbula vürûdu. Rusya seferi.

Sultân Selîm-i Sâlis zamanında ıslâhat ve teceddüdât, Nizâm-ı Cedîd; İhtilâl; Sultân Selîmin halli. Sultân Mustafa-yı Râbi devri. Rusçuk yârânı. Alemdar Mustaf PaÇa. Sultân Selîmin şehâdeti. Sultan Mahmud-u Sâninin cülûsu. Ayân ve hanedanlar. Sekbân-ı Cedîd teşkilâtı. Alemdâr Vaka"sı. Tilsit ve Erfurd Mülâkâtları. Ahvâl-i harbiye. Müzâkerât-ı sulhîyye. BükreşMuâhedesi.

2

Avrupa

Fransa: on beşinci Lui; Buhrân-ı Millî. 1780"da hükûmet ve ahvâl-i içtîmâîyye. Etejenaro. Konstituvanet. 1791 Kânûn-ı Esâsîsi. Asamble Lejislatiyo. Cumhuriyet. Konvânsîyon. Hükûmet-i ihtilâlîyye. Dîrektûvâr. İnkılâb ordularıyla Avrupa arasında muhârebât. Konsûla; İmparatorluk. Napolyonun siyâset-i hâricîyyesi; Muhârebât-ı meşhûrası. İttifâk-ı Umûmî. Fransanın İstilâsı. İlk Restorasyon. Yüz gün. Vâterlo. Paris Muâhedâtı.

18. Asırda İngiltere: Usûl-i meşveret. Kânûn-ı Esâsî tadilâtı.
18. Asırda Rusya: büyük Petronun ıslâhatı. İkinci Katerinin Hükûmeti.
17 ve 18. Asırda Prusya: Grandoliktuvar. Birinci Frederik Wilhelm. İkinci Frederik
18. Asırda Avusturya: Pragmatik. Maria Terez. İkinci Jozef.
18. Asırda Lehistan Ahvâli.
Müstemlekât Siyâseti: On sekizinci asırda Amerika, Hindistan; Amerika Hükûmet-i Müttehîdesinin teşkîli.
17. Asırda heye"t-i içtimâîyye, ulûm ve fünûn, edebîyyat, efkâr-ı felsefîyye ve iktisadîyye.

Fünûn ve Edebîyyat Şubeleri On ikinci sene (Haftada 2 saat)

1

Târîh-i Osmânî

Sultân Mahmûd-u Sânînin cülûsunda ahvâl-i dâhîliyyenin vehâmet; Vehâbîler; Balkan Akvâmı, Eflâk ve Boğdan, Tepedelenli Ali PaÇa, Hâlet Efendi, Rumların isyânı, Avrupa devletlerinin Müdâhelesi; Nâvârin, Rusya seferi, Edirne Muâhedesi. Bu Muâhededen sonra Yunanistan, Eflâk ve Boğdan, Vaka"ay-ı Hayriyye.

Islâhât TeşebbüsâtI, teşkilât-ı Mülkîyye ve idârîye, Bağdad ahvâli, Küçükodralı Mustafa PaÇa, Garp Ocakları Mehmed Ali PaÇanın Vâlîliği, isyânı, Avrupa Devletlerinin tavassûtu Hünkâr İskelesi Muâhedesi, tekrar harb.

Sultân Abdülhamîdin cülûsu, ReşîdPaÇa, Tanzîmât-ı Hayrîyye, Londra Muâhedenâmesi, Mısır meslesinin halli, Mehmed Ali PaÇadan sonra Mısır, Islâhât ve deceddüdât, Rusya ile ihtilâf, İngiltere ve Fransanın Muâvenetleri, Kırım Muhârebesi, Paris Muâhedesi, ıslâhât fermânı.

Devr-i Safâhat, Rusyanın siyâseti, Rûm ili siyâseti, Rûm ili ve Girid isyânları, Sûriye vaka"ası, Sultân Abdülazizin cülûsu.

Sultân Abdülazizin evvel-i slatanâtında Sırbistan, Karadağ, Girid meseleleri. Avrupa seyâhati, Bulgar Aksar hilâfının te"sisi, ıslâhât, Girid imtiyâzât-ı, Ali PaÇanın efkâr-ı siyâsiyesi, Londra Protokolü, Mahmud Nedim PaÇa.

Mısır hidiviyyeti, ReÇtâdmülâkatı. Hersek, Bulgaristan, Sırbistan vekâyı, umur-ı millîye. Adâlet Fermânı, Andras Layihâsı, Berlin Memorândûmu, efkâr-ı inkılâbperverâne, Sultân Abdülazizin cülûsu

Sultân Murad-ı Hâms devrinde Rûm ili veka"yı, Sultân Abdülmecid-i Sânînin cülûsu ve mesleği. Sırbistan ve Karadağ Muhârebâtı, Rusyanın müdâhalesi, Ġstanbul Konferansı, Kânûn-ı Esâsî ve Meclis-i Mebûsan. Londra Protokolü, 1293 Rusya Seferi, Plevne, müzâkerât-ı sulhîyye, Ayastefanos muâhedesi. Ġngiltere ile ittifâk. Suâvi Vaka"ası. Berlin Muâhedesi, Berlin Muâhedesinden sonra Bulgaristan ve Rûm ili Ġarkî. Tunus, Mısır. Islâhât. Duyûn-u Umûmîye. Girid Muhtâriyyeti ve Yunan seferi. Ġstibdad-ı idâre, hürriyet mücâhedeleri, inkılâb, Sultân Abdülmecîd-i Sânînin cülûsu. Bulgaristan istiklâli Bosna ve Hersekin Avusturyaya ilhâkı, Trablus Muhârebesi BükreÇve Ġstanbul Muâhedeleri, Harb-i Umûmî, Kapütilasyonların ilgası.

2

Avrupa

Viyana Kongresi ve bu kongreden sonra Avrupa; Hükûmet-i mutlâkıyye; Kongreler, müdahâleler.

Fransa: Restorasyon, 1830 inklâbı, Lui Filip Hükûmeti. 1848 inkılâbı Ġmparatorluk, Almanya ve Fransa Muhârebesi, 1870"den sonra Fransa.

İngiltere: 1832 ıslâhâtı, hükûmet-i amme usûlini mûid ıslâhat, Ġrlanda.

Muhârebât-ı Millîye: Ġtalya ittihâdı, Alman ittihâdı, Almanya Ġmparatorluğunu teÇkilinden sonra siyâset-i dâhîliyye ve Hâriciyye; Balkan hükûmetlerinin te"sisi Balkanlarda Avrupa siyâseti

Avusturya ve Macaristan: Millîyet manzaraları.

Rusya: Lehistan, Ġkinci Aleksandrın ıslâhâtı, serf usûlünün ilgası.

Sanâyî ve ticâretde vukuâ gelen tebeddülât. Buhar; elektrik, sanaâyî-i azîme; Beyn-el milel münâsebâtın tevsîi

Afrikada Avrupa Devletleri: Cezâyir, Tunus, Mısır, Fas. Afrikanın taksîmi. Berlin Mukavelenâmesi.

Asyada Avrupa devletleri: Asyada Rusya, ingiltere, Fransa. Aksây-ı ġark: Japonya ve Çin-Ġrân, Afganistan.

Amerika. Amerikada Lâtin hükûmetleri. Hükûmet-i Müttehîde.

Medenîyyet-i Hâzıra: Sulh-ı mesâlih, ittifâklar, menâfi-i iktisadîyyenin ehemmîyyeti, Emperyalizm. Hürriyet-i mezhebîyye, hükûmet-i amme usûlü,

1914 Harb-i Umûmî

EK- 2: "1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı"nda Tarih:

Dördüncü Sınıf (Haftada 2 Saat)

I-Tarih-i Kadim

Eski şark milletleri: Mısırlılar, Keldanî, Asurîler, Fenikeliler, Hititliler, Ġranlılar, Ġbrânîler, hakkında Çu suretle îzâhât verilecektir:

Memleket: Bu milletlerin menÇe"-i ve ırkî mahiyetleri. Âsâr-ı atîka keÇfiyyât-ı ve bu keÇiflerin neticesine göre, tarihlerinin umûmî hattları.

Medeniyetleri: Din, içtimâî, teÇkilât, hükûmet teÇkîlâtı ve ordu, hükûmetler ve saray, zirâât, sanâyi" ve ticâret, sanâyi"-i nefîse, yazı.

A- Yunanlılar (Adalar Denizi Medenîyyeti)

Yunanistan hakkında ma"lûmât-ı coğrafiye, eski devirler, Turuva ve Misen

Esâtîr: Ġlâhlar ve kahramanlar.

Isparta: Ahâlî, terbiye ve sâire müessesat. Tiranlar

Atina: Atinanın ilk devirleri.

Yunan Kolonileri: Asya"da Kara Deniz sâhilinde, Afrika"da, Sicilya"da, Galya ve Ġspanya"da.

Beşinci Asra kadar Medenîyyet: Ticâret ve sanâyi", edebiyyât, dîn ve mezhep, büyük ma"bedler ve oyunlar. Meydan muhârebeleri, Atina Ġmparatorluğu"nun teÇekkülü, Isparta ile Atina mücâdelâtı, Atina Demokrasisi

Peloponez Muhârebeleri: Isparta tefevvuku, Teb tefevvuku, Makedonya tefevvuku (Ġskender-i kebîr, Asya'nın fethi).

Yunan krallıklarının te'sîsi: Ġskenderiye; Asya krallıkları, Ģarkda Yunan medenîyyeti.

Yunanistan'da son mücâdelât; Ġttifâklar ve fütûhât.

B- Romalılar

Ġtalya hakkında ma'lûmât-ı coğrafiye. Eski sâkine, Etrüskler; mezarları; dîn. Latinler.

Romanın ilk zamanları. Krallar ve Cumhuriyetin ilk zamanlarına ait menâkıblar; Sınıf mücâdelâtı, müessesâtın mücmel tâvsîfî.

Dîn. Mabudlar; dînî âyînler, ruhbân, ocak ve ulûlara hürmet. Roma ordusu hakkında umûmî ma'lûmât. Ġtalya fütûhâtı Romada yollar.

Bahr-i Sefid havzasının fethi. Ta'kib olunan siyâset ve yapılan muhârebâtın evsâf-ı mümeyyezesi. Makedonya, Kartaca, Ġspanya, Cenubî Galya.

Fütühâtın netâyici. Yunan te'sîrâtının baĢlaması; Sipyon ve Katon. Âdâtın tahvîli; kıyafet, yemek oyunlar.

Dînde tahvîl; hayât, ahlâk.

Ġçtimâî tahvîlât; mutavassıt sınıfın Avrupa'dan kalkması, Kliyentler, asilzâdegân, Ģovalyeler, Pleb ve üserâ'.

Siyâsi hayât; hâkimler, Pensörler, sena, meclis, intihâbat. Eyâletlerin idaresi, mahkûm kavimler; Perukonsuller, Poblikenler, Grekler, zirâî kanûnlar.

Marius ve Silla; içtimâî muhârebât, dâhili muhârebât, Silla Kanunu.

Pompei, Spartaküs, Ġark hârbleri, Katilina.

Sezar, Galya kıtasının fethi.

Cumhuriyetin nihâyeti.

Augustus, hükûmet teĢkîlâtı ve mezheb, eyâlet idâresi.

Koloniler, serr-hadd orduları. Edebiyyât ve san'at.

Âbideler, ticâret.

Ġmparatorlar.

Üçüncü asırda Roma imparatorları

Ġmparatorluk devrinde Roma medenîyyeti.

Roma Hukuku.

Hristiyanlık, iptidaî kilise.

Konstantin. Hristiyanlığın galebesi, kilise teĢkîlâtı.

Ġmparatorluğun son zamanları, putperesliğin ilga'sı, yeni imparatorluk teĢkilâtı, Roma ve Ġstanbul, saray, me'mûrîn, ordudaki barbarlar.

Kurun-u Vustâ

Barbarlar: Hunlar, Islavlar ve Cermenler.

Cermenler hakkında umûmî ma'lûmât.

Ġmparatorlukta Cermenlerin yerleĢmesi, Ostrogotlar ve Franklar.

Angl ve Saksonlar, Cermenlerin tensîri.

Golova ve Franklar, Ġmparatorluğun yeniden te'sîsi.

Ġarlman, Ġmparatorluğun inkısâmı.

Yeni barbar istilâ'ları ve netâyici.

Kurûn-ı Vustada Avrupa, hükûmetleri, Fransa, Kapet ve Valuva hanedânları.

Ġngilterede Norman Ġstilâ'sı, Büyük Ġart ve Parlamento.

Almanya: Büyük Otto, Frederik Barbaros.

Fetret devri, Papa ve Ġmparatorluk mücâdelâtı safahâtı.

Bizans Ġmparatorluğu (1453)'e kadar (daha ziyade medenîyyet nokt-i nazârından tedkik olunacakdır).

Ehl-i Salib Muhârebatı, esbâb ve netâyici.

Yüz Sene Muhârebeleri, esbâb ve netâyici.

Kurun-u vustada Avrupa Medeniyeti: Muhtelif memleketlerde hükümet teĢkilâtı, içtimâî ve dînî hayât, içtimâî sınıflar ve kilise, dar-ül-fünûn, Ģehirler ve köyler, zirâât, sanâyi' ve ticâret, kurun-u vustada mimari, Romen ve gotik tarzları, kıyâfet ve silahlar.

(13, 14 ve 15. Asırlarda Türkler: Devre-i evveli içün çizilen çerçeve dâhilinde ve Avrupa ile münâsebatımız nokta-i nazarından gösterilecektir.)

Beşinci Sınıf (Haftada 2 Saat)

Kurûn-ı Cedîde
I
Avrupa Târihi

On beşinci asır sonlarına doğru Avrupa'ya umûmî nazar.

Deniz keşifleri ve netâyici; müstemlekeler, ticâret yolları, bahârât, kıymetli maʻdenler.

Rönesans; muhtelif memleketlerde Rönesans, artistler, humanistler, muharrirler.

On altıncı asrın ilk nısfında Avrupa'nın siyâsi vazʻiyyeti: Fransa ve Avusturya hanedânları arasında rekabet, şarlken İmparatorluğu, Birinci Fransuva, İtalya Muhârebeleri, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa içlerine müdâhalesi.

On altıncı Asırda dînî hareketler: Reform, Luter ve Kalven, Protestanlık ve muhtelif şekilleri, Katolik reformu, Tarent Konsili, Cizvitler.

Mezheb muhârebeleri: Muhtelif memleketlerde mezheb muhârebelerinin geçirdiği safhalar, Sen Bartelmi Gecesi, Dördüncü Henri, Nant Fermanı, İkinci Flipʻin taʻkib ettiği siyâset ve onun zaman-ı saltanatı. İspanyaʻnın ifâ etdiği rol; Flemenkʻte isyân ve (muhtar eyâletler) in teşkîli.

Elizabet zamanında İngiltere: İngiltere ve İspanya rekabeti ve neticesi, İspanyanın zaʻfa dûçâr olması, Elizabet devrinde İngiltereʻnin umûmî zamanı,

Fransada Mutlakıyyet: Rişelyo Mezaron, Lafrond ve hükûmdarlığın katʻî zaferi.

On yedinci asrın ilk nısfında Avrupanın siyâsi vazʻiyyeti: Almanyaʻda imparatorun dâhilî siyâseti, otuz sene muhârebeleri, bu muhârebelerin umûmî evsâfı ve muhtelif safhaları, ordular, Vastfelya (1648) ve Pirene (1659) muhârebeleri, netice.

On yedinci Asırda (müttehid eyâletler): Etejenero; statüder, ticâret şirketleri, hayât-ı fikriye.

On yedinci asırda İngiltere: Stuartlar, mutlakıyyete doğru, dâhili mücâdeleler (1642-1648) Kromvel.

Stuartlarʻın iadesi, irticâʻ, dînî ve siyâsi mücâdelât, 1688 İhtilâli ve kıyım, Duranjın galibiyeti, netice.

Fransada 14. Lui, mutlakıyyet, hükûmet.

Koliber Valuva, 14. Lui zamanında dîn mesâili.

Gallikanizm- Jansenizm ve Protestanlık, hâricî siyâset, Fransa hudûtlarının tevsî-i, Fransaʻya karşı ittifak, (1715) de Fransa.

17. Asırda garbî Avrupa'nın umûmî vazʻiyyeti: İçtimâî ve dînî hayât, hükûmet teşkilâtı, ahâlinin hükümetle münâsebeti, içtimâî sınıflar arasındaki farklar, ulûm, felsefe, edebiyyat, sanʻat, Hayât-ı iktisâdiyye.

17. Asırda Şarkî Avrupa'nın umûmî vazʻiyyeti:

16. ve 17 Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu

18 Asırda Fransa: Niyâbet, parlamento, dînî mesâil, mâlî müşkilât.

18. Asırda İngiltere: Usul-ü meşrûtiyyetin teʻsisi, meşrûtiyetin buhrânı, Torri irticâı (1760-1783), on sekizinci asrın İngiltere tarihinde ehemmiyeti.

18. Asırda Rusya: Büyük Petronun ıslahâtı, İkinci Katerin.

18. Asırda Prusya: Büyük Elektör, Birinci Frederik Giyom, İkinci Frederik.

18 Asırda Avustarya: Pragmatik, Mairia Terez, İkinci Jozefin Islahâtı.

18 Asırda Avrupanın siyâsi vazʻiyyeti: Fransanın siyâseti, Prusya-Avuturya, İngiltere-Fransa rekabeti, Avusturya, Prusya ve Rusyaʻnın şark siyâseti, şark meselesi.

Müstemleke Siyâseti: Amerikaʻda (1763)ʻe kadar mücâdele, Hindistan ticâret şirketleri, Britanya İmparatorluğuʻnun teşkîli.

İngiltere Müstemlekâtında Kıyâm: (1787)ʻye kadar hükûmet-i müttehidenin teşkîli.

On sekizinci asrın evsafı umûmîyesi: içtimâî ve iktisâdî hayât, felsefî ve iktisâdî fikirler, ilim, edebiyyat ve sanâyiʻ-i nefîse.

II

Osmanlı Tarihi,

On Sekizinci asra kadar Osmanlı İmparatorluğu târihi

Büyük ihtilâl

16. Lui. Mâlî buhran

(1789)"da Fransa: Saray, hükûmet, tarz-ı idâre, mâliyye, adliye, ahvâl-i içtimâîyye.

Hükümdarlık devri: Etajenaro ve Konstituvant, eski Şekl-i idârenin lağvı, 1791 Kanûn-u esâsiyyesi, Asamble-i Lejislatiyo, krallık mukavemeti, cumhuriyet partisinin teşkîli, krallığın sükûtu.

Cumhuriyet: Konvansiyon, fırkalar, isyanlar, ihtilâl, hükûmeti, Termidordan sonra irticâ, Üç Senesi Kanûn-u Esâsiyyesi, Kanûn-u Esâsiyyenin eseri, Direktuvar Hükûmeti.

Konsüllük ve İmparatorluk hükümeti: Sekiz senesi Kanûn-u Esasiyesi, imparatorluk kudretinin evsafı, dâhilî teşkilât.

Napolyonun siyâset-i hârîciyesi: İngiltereye karşı muhârebe, Tilsit muâhedesine kadar muhârebat, Osterliç, Yena, Feridlane, muhâsary-ı beriye, millî mukâvemetler, İspanya, Almanya ve Prusya"da ıslahât.

İmparatorluğun mahiyyeti: Rusya Muhârebesi, umûmî ittifak, işgal, Burbonların idâresi, bozgun, Vaterlo, Paris Muâhedesi.

Altıncı Sınıf (Haftada 2 Saat)

Asr-ı Hâzır Târihi (Viyana Konferansından Sonra)

I

Viyana Konferansı ve bu konferanstan sonra Avrupa, mukaddes ittifâk.

Fransa: Restorasyon hükûmeti, şart, usûl-ü intihâb; matbûat; bütçe, fırka münâzaâtı, 1830 İhtilâli; Lui Filip hükûmeti, muhtelif fırkaları; Katolik ve sosyalist fırkaların teşkîli, 1848 İhtilâli.

İngiltere (1848)'e kadar- 1832 Islahâtı, şartistler"in ve İrlandalıların tahrîkâtı, serbest-i ticâret taraftarlarının tahrîkâtı.

On dokuzuncu asırın birinci nısfında Avrupada harekât-ı fikriye-sanayi-i nefîse, edebiyyat, ulûm ve fünûn.

II

Fransada İkinci Cumhuriyet. İntihâb-ı umûmî; irticâ ve 1851 Zerbe Hükûmeti.

İkinci İmparatorluk. (1852) Kanûn-u Esâsiyyesi.

İtalya ittihâdı (1848-1870)

Almanya ittihâdı (1848-1871) Fransız- Alman Muhârebesi.

Şark Meselesi: Osmanlı İmparatorluğunun inhılâli ve inkısâmı; Balkan hükûmetlerinin teşkîli, Kırım Muhârebesi; Berlin Konferansı, şark Meselesinde Rusya ve Avusturya"nın rolleri

III

1870'den 1889'a kadar Fransa: 1875 Kanûn-u Esâsiyyesi, başlıca ıslahat.

Almanya İmparatorluğu: Kanûn-u Esâsi, fırkalar.

1870"den itibaren Avusturya-Macaristan: Muhtelif milliyetler arasında münâzaât.

İngiltere: Demokratik Islahât, İrlanda Meselesi.

İspanya: İhtilâller

Belçika: Partiler ve usûl-ü intihâb.

İsviçre: şekl-i hükûmet

Rusya (19. Asırda): Polonya. Islahât, İkinci Aleksandr, serfliğin ilgası.

19. Asırın ikinci nısfında harekât-ı fikriye: sanâyi"-i nefîse, edebiyyat, ulûm ve fünûn.

IV

Sanâyi" ve ticâret sahasında terakkiyât: elektrik; büyük sanâyi"; beyn-el-milel münâsebâtın kolaylaşması.

Afrikada Avrupa hükûmetleri: Cezayir"in zabtı, Tunus"ta Fransız himâyesi, Mısır Meselesi, Afrika"nıun taksîmi, Berlin Mukavelesi,

Asya'da Avrupa hükûmetleri: Rusya Asyası, İngiliz Asyası, Fransız Asyası, Aksa-yı şark, Japonya ve Çin, İran Afganistan.

Amerika- Cemahir-i müttehide, 1787'den itibaren müttehid hükûmetler teşkîlâtı, fırkaları, hudutlarıın tevsi', esaretin ilga'sı.

V

On dokuzuncu asırda Osmanlı İmparatorluğu. Bugünkü Türk ilmine umûmî bir nazar.

VI

Medeniyyet-i hâzıranın evsaf-ı umûmîsi: Sulh meselesi, ittifâklar, menafi-i iktisâdîyyenin ehemmiyeti, emperyalizm.

şahsiyet-i beşeriyeye hürmet, esaretin ve serfliğin ilgası, ahkâm-ı cezâiyyenin tahfifi, hürriyet-i dîniyye, devlet dîninin ref'-i.

Hürriyet-i Siyâsiye: Usûl-ü temsil, muhtelif eşkal-i hükûmet. Demokratik usûl: Hakk-ı intihâb, intihab-ı umûmî, maârif-i umûmiye, hizmet-i askeriyye.

Mesalik-i içtimâîyye ve amelenin vaz'îyyetini ıslaha ma'tûf ahkâm.

Türk Medenîyyeti Târihi (Yalnız Edebiyyat Şubesinde Haftada 2 Saat)

Mukaddime

Methal: Medenîyyyet ve hars.

(1) Aksâ-yı şark medenîyyetinde Türk harsı.

(2) şark medenîyyetinde Türk harsı

(3) Garb medenîyyetinde Türk harsı

Son üç devrin herbirinde ayrı ayrı aşağıdaki mebâhis gösterilecektir:

İktisâdi hayât
Siyâsi hayât ┐
Aile hayâtı ├ Hukuki ve ahlâki hayât
Cezâî hukuk ┘
Dînî hayât
Lisânî hayât
Bedi' hayât
Mantık-i hayât

EK- 3: "1927 Orta Mektep ve Lise Müfredat Programına Zeyl"de Lise Tarihi:

Birinci Sınıf (Haftada 2 Ders)

Medhal

Târihin târifi ehemmiyeti, menba'ları, diğer ilimlerle münasebetleri, inşâ' ve tahrîri.

Kurûn-ı Vustâ

1-*Eski şark milletleri*

Mısırlılar, Keldanî ve Asurîler, Hititler, İranîler, Türkler hakkında şu suretle îzâhât verilecektir:

Memleket, bu milletlerin menşe'-i ve ırkî mahiyetleri, âsâr-ı atîka keşfiyyâtı ve bu keşiflerin neticelerine göre tarihlerinin umûmî hattları. Medenîyyetleri: Dîn, içtimâî teşkîlât, hükûmet teşkîlâtı ve idâre, hükûmdarlar ve saray, zirâât, sanâyi' ve ticâret, sanâyi'-i nefise, yazı.

2- Yunanlılar ve Makedonyalılar

Yunanistan hakkında coğrafî ma'lûmât, eski devirler, Turuva ve Misen

Esâtîr: İlâhlar ve kahramanlar.

Isparta: Ahâlî, terbiye ve sâire müessesat. Tiranlar

Atina: Atinanın ilk devirleri.

Yunan Kolonileri: Asya'da Kara Deniz sâhilinde, Afrika'da, Sicilya'da, Galya ve İspanya'da.

Beşinci asra kadar medenîyyet: Ticâret ve sanâyi', edebiyyât, dîn ve mezhep, büyük ma'bedler ve oyunlar. Meydan muhârebeleri, Atina İmparatorluğu'nun teşekkülü, Atina demokrasisi

Peloponez Muhârebeleri: Isparta tefevvuku, Teb tefevvuku, Makedonya tefevvuku (Đskender-i Kebîr, Asya'nın fethi).

Yunan krallıklarının te'sîsi: Đskenderiye; Asya krallıkları, Şarkda Yunan medenîyyeti.

Yunanistan'da son mücâdeleler; Đttifâklar ve fütûhât.

3- Romalılar

Đtalya hakkında coğrafî ma'lûmât. Eski sakine. Etrüskler; mezarları, din. Latinler.

Romanın ilk zamanları. Krallar ve cumhûriyetin ilk zamanlarına âid menâkıbler; Sınıf mücâdeleleri; müessesâtın mücmel tâvsifi.

Dîn: Ma'bedler; dînî âyînler, ruhbân ve ulûlara hürmet.

Roma idâresi hakkında umûmî ma'lûmât.

Đtalya fütûhâtı, Roma'da yollar.

Ak Deniz havzasının fethi. Ta'kib olunan siyâset. Ve yapılan muhârebelerin evsâf-ı mümeyyezesi. Makedonya, Kartaca, Đspanya, Cenûb-i Galya. Fütûhâtın neticeleri, Yunana te'sîrâtının başlaması. Sipyon ve Kanûnu

Âdâtın tahvili; mesken, kıyâfet, yemiş, oyunlar.

Dînde tâhvil; Fikri hayât, ahlâk.

İçtimâî tahviller; Mutavassıt sınıfın ortadan kalkması, kılanlar ve zadegen, şövalyeler, pleb ve esirler.

Siyâsi hayât; Hükûmetler, Senyörler, Sena, Meclis ve intihâbat.

Eyâletlerin idâresi; mahkûm kavimler, Prokonsüller, Publikanlar, Grekler, arâziye müteallik kanûnlar.

Mariyus ve Silla; Đçtimâî mücâdelât. Korneliyan kanunları.

Pompei. Şarkda zaferler, muhârebât; Çiçero, Veres ve Katilina. Sezar. Birinci Tiriumvira, Galyanın fethi.

Cumhuriyetin nihâyeti; Đkinci Tiriumvira.

Ogüst. Yeni hükûmet teşkilâtı. Hudûdların müdâfaası.

Ogüst devrinde edebiyyat ve sanâyi'-i nefise, âbideler, ticâret, imparatorlar, hükûmet, eyâletler.

Đmparatorluk devrinde umûmî ve husûsî hayât. Ogüst devrinden sonra edebiyyat.

Hıristiyanlık; Đlk Kilise

Üçüncü ve dördüncü asırlarda imparatorluk.

Hıristiyanlığın galebesi. Kilise teşkilâtı.

İmparatorluğun son zamanları; Putperestliğin ilga'sı, yeni Đmparatorluk teşkilâtı, Roma ve Đstanbul, saray, me'mûrîn, ordu.

4- Umumi Muhâceret ve Garb Kurûn-ı Vustâsı

Umûmî muhâceret ve neticeleri.

Hunlar, Islavlar ve Cermenler hakkında ma'lûmât.

Đmparatorlukda Cermenlerin yerleşmesi ve Hıristiyanlığı kabulleri.

Roma Đmparatorluğunu Cermenlerin yeniden te'sisi: Büyük Kral (Şarlman)

Büyük Kral Đmparatorluğunun inkısâmı ve kurun-u vustada başlıca Avrupa hükûmetleri: Almanya, Papa ve imparatorluk mücâdeleleri. Fransa, Đngiltere, Büyük Şart ve Parlamento. Bizans. Đtalya cumhûriyetleri.

Ehl-i Salib Muhârebeleri.

Kurûn-ı Vustâ'da Avrupa Medenîyyeti: Đmparator, Papa, hükûmet teşkilâtı, feodalite, şehirler ve köyler. Đçtimâî ve dînî hayât, içtimâî sınıflar ve kilise, dar-ül-fünûn, zirâât, sanâyi' ve ticâret, kurun-u vustada mimari, kıyâfet, silahlar, kurûn-ı vustâ fikriyyatı.

İkinci Sınıf (Hafatada 2 Saat)

1-Şark Kurûn-ı Vustâsı

Arablar: Kabl-el-islâm Arablar, dîn, ahlâk, âdât.

Đslâmiyet'in zuhûru ve intişârı esnasında Đran ve Şarki Roma.

Müslümanlığı doğuran amiller, Hazret-i Muhammed ve hayâtı, Kur'an, tesisat.

Dâhili meseleler ve fütühat. Îran ve Roma medenîyyetleri ile temasların te"sirleri, dînî ve siyâsî ihtilâflar.

Hulefâ-i Râşidîn devrinde siyâsî ve içtimâî teşkilât.

Emevi saltanatını te'sisi; dînî ve siyâsî mücadeleler, fütûhâtın devamı, Arablık siyâseti ve şubiyeyi doğuran âmiller, aks-ül-ameller, Emeviler devrinde Türklerin ve Îranîlerin rolleri, Emevi devletinin inkırâzı.

Abbasiler; Abbasi Devleti"nin te"sisi ve inkişâfı, Îranîleri ve Türklerin rolleri; Irak, Anadolu ve Kilikyada Türk istilaları, Abbasi devletinin inhitâtındaki amiller.

Abbasi Medenîyyetinde Türkler"in Tesiri, Emevi ve Abbasi devirlerinde idâre tarzı, içtimâî hayât ve medenîyyet.

İslâm Feodalitesi

Endülüsde Emevîler, medenî terakkiyât, içtimâî hayât.

Türkler ve İslâmiyet: İlk Türk ve İslâm münâsebâtı, İslâm memleketlerinde Türkler.

Sâmânîler, Karahanlılar ve Gazneviler devrinde teşkilât medenîyyet.

Oğuz Türkleri ve Selçuk Devleti: Oğuz Türklerinin garbe muhâceretleri; Oğuzların İslâmiyeti kabulleri; şimâlî Îran, Cenubî Kafkas, Elcezire, şimal-î Suriye ve şark-î Anadolu"nun Türkleşmesi. Beşinci asır sonlarında Oğuzların coğrafi sahaları.

Selçuklular; Selçukluların Sâmânîler ve Gaznevîlerle münâsebetleri. Selçuk devletinin te"sisi ve inkişâfı, fütühât, Bizanslılarla temas, Malazgirt muhârebesi, Selçuk İmparatorluğu, İmparatorluğun inkısâmı.

Selçuk Devleti zamanında medenîyyet, idâre, askerî teşkilat, Mukataalar, Dîvân, hükûmet, Sûfîlik, medereseler, kütübhaneler, Acem Edebiyyatı"nın te"siri ve inkişâfı, Türk lisân ve edebiyyatı. Selçuk vahdetinin inhılâlinde Türk-İslâm Feodalitesi (Tavâif-i Müluk).

Anadolu'da Türkler; Anadolu"da Selçuk devletinin te"sisinden evvel Anadolu"nun siyâsî ve içtimâî vaz"iyyeti.

Anadolu Selçuklularının te'sis ve inkişâfı, Anadolu'nun Türkleşmesi.

Bu sırada Orta Asya'ya umûmî bir nazar.

Harezmîler devleti, te'sis ve inkişâfı,

Cengiz istilâsı, sebeb ve neticeleri, Cengiz İmparatorluğu'nun inkısâmı, İlhanlılar.

Moğol tahakkümü altında Anadolu, Anadolu'da teşekkül eden Türk beylikleri.

Bizans serhaddinde Türkler, Balkan Yarım Adası"nda Türk istilâ"sı, bu istîlâ"yı teşmil eden amiller, millî vahdet hârbleri ve neticeleri, Osmanlı Devleti.

Anadoluda Türk medeniyeti; idârî ve siyâsî teşkilât, içtimâî hayât, dînî hareketler, fikri hayât, lisân, edebiyyat ve sanâyi"-i nefise.

Timur Devri: Timurdan evvel Orta Asya, Timur ve İmparatorluğu, Anadoluda Timur istilâ"sı, neticeleri, Timur İmparatorluğunun inkısâmı, Timur ve halefleri zamanında orta Asya"da Türk medenîyyeti.

Osmanlı Devletinin yeniden te'sisi; Devletin Anadolu ve Rum ilinde te"sisi, Şeyh Bedreddin hareketi ihtilâliyesi, Karaman ve Osmanoğullarının mücâdelesi. Salib hârbleri, Balkanlar"da Türk istilâ"sının te"sisi, İstanbulun fethi ve Bizansın inkırâzı.

Osmanlı İmparatorluğu: İstanbul"un fethi sırasında Avrupa"nın ve yakın şarkın umûmî manzarası. On beşinci asrın nihâyetine kadar Osmanlı devletinin inşâı. Osmanlı-Mısır, Osmanlı-Safevî münasebet ve mücâdeleleri. Osmanlı devletinin Şark ve cenub siyâseti. On altıncı asırda Şarka ve cenuba doğru tevsî", garb ile münasebat: kara ve denizde mücadele ve neticeleri. On beşinci asır nihâyetine kadar dâhilî mühim vâkıalar.

(Birinci Devre ikinci sınıfda okudulan bu maddeler, bu sınıfda mümkün olduğu kadar teselsül gözden geçirilerek îzâhi bir tarzda okudulacak fakat teselsülde merkez sıklet Türk târihinin tekâmülü olduğuna göre bu noktaî nazardan o derece ehemmiyeti hâiz olmayan vâkıalar üzerinde tefevvuk edilecektir).

2- Kurûn-u Cedide

On beşinci asrın sonlarına doğru Avrupa'ya umûmî bir nazar. Denizde ve karada seyahatler ve keşfler. Keşflerin mahiyeti ve sebeleri, müstemlekeler, ticâret yolları, bahârât ve kıymetli ma"denler.

Rönesans: Avrupa memleketlerinde Rönesans, artistler, Humanistler, muharrirler. Dîni, içtimâî, siyâsî ve bedii fikirler.

On altıncı Asır İptidasında Müslümanlar ve Türkler: Türk ve Müslüman medenîyyetinin iktisâden ve fikren Avrupaya tefavvuku. On altıncı asırda Osmanlı Ġmparatorluğu. Rönesans ve keĢfiyat sonlarında Garb medenîyyetinin Şarka teffevvuk etmeye baĢlaması.

On altıncı asırda Avrupa'nın siyâsî vaz'iyyeti: Osmanlı-Avusturya, Fransa-Avusturya mücâdeleleri.

On Altıncı Asırda Dîni Hareketler: Reformasyon ve Katolik Reformu, mezhep muhârebeleri, Osmanlı devletinin bu mücâdelelerden istifâdesi. Avrupa muâsır devletlerinin teĢkîle baĢlaması ve teĢkîlin iktisâdi, içtimâî siyâsî sebebleri. Belli baĢlıAvrupa devletlerinin (Ġngiliz, Fransa, Almanya, Ġspanya teĢkîlâtı)

On yedinci asırda Avrupa hayât ve medenîyyeti. On yedinci asırda devletlerin münâsebâtı.

On yedinci asırda Türk ve Müslüman devletlerin siyâsî tahavvülleri. Şark-ı Ġslâmi"de ticâret, sanâyi", hayât ve medenîyyet. Garbın Şarka tefavvuku. Osmanlı Ġmparatorluğunun inhitâtı.

On sekizinci asır nısf-ı evvelinde, Ġngiltere, Fransa ve Avusturya"nın ahvâli umûmîyesi, yeni devletler: Rusya ve Prusya.

On sekizinci asır nısf-ı evelinde Avrupa devletlerinin kendi aralarında ve Şark devletleriyle, ale-l-husûs Osmanlı devletiyle münasebâtı iktisâdiye ve siyasiyeleri. Şark tedennisinde, Osmanlı Ġmparatorluğu"nun zayıflamasında iktisâdi, içtimâî, fikri ve siyâsi âmiller.

Avrupa"nın müstemleke siyâseti (Amerika, Hindistan ve Afrika"da müstemlekeler) Amerika"da mücadeleler, Avrupa devletlerinin Şark-ı Karib siyâseti (Kapitülasyonlar), Rusya ve Avusturyanın Şark-ı Karib siyâseti (istilâ"lar)

Üçüncü Sınıf (Haftada 2 Ders-Ayrıca 1 Ders Edebiyyat Şubesinde)

Asr-ı Hâzır Tarihi

1- *Asr-ı hâzırı ihzâr eden âmiller*: On sekizinci asrın içtimâî ve iktisâdi hayâtı, iktisâdi ve felsefi fikirler; ilim, edebiyyat ve sanâyi"-i nefise.

2- *Yeni demokratik devletler;* Şimal-î Amerika Düveli Müttehidesinin teĢkîli; Fransa ihtilâlinin yakın sebebleri; 1789"da Fransa, içtimâî teĢkilât, idâre tarzı, iktisâdi ahvâl, millî cereyan; ihtilâlin hükümdarlık devri. 1789 Esasları ve millet fikri. 1791 Kanûn-u Esâsisi, birinci Ġrticâ. Direktuvar, Konsüllük ve Ġmparatorluk, Ġmparatorluğu doğuran sebebler.

3- Asr-ı hâzır bidâyetinde Şarkın ve bi-l-hassa Osmanlı Devletinin dâhilî vaz"iyyeti. Avrupa"nın Şark siyâseti

4- Viyana Kongresi ve kongreden sonraki Avrupa, Avrupa"da Restorasyon siyâseti ve Ġttifâk-ı Mukaddes.

5- Viyana Kongresi"ni müteâkib Şarkın vaz"iyyeti, Osmanlı Ġmparatorluğunun inhilâli, millet fikrinin tesirleri, ıslahât teşebbüsleri.

6- Restorasyon devrinde Fransa ve Ġngiltere.

7- Sanayi Ġnkılâbı; makine îcâdları, buhar makinesi, kapitalizm Sanây-i azîme, sosyalizm.

8- Fransada 1830 Ġhtilali ve Temmuz Krallığı; Ġngiltere"de 1832 Islahâtı, Şartistler"in tahrîkâtı, Ġktisâdî serbesti hareketi.

9- *1848 İhtilâlini hazırlayan, iktisâdî, içtimâî, fikri, siyâsi âmiller;* 1848 Ġhtilâlleri.

10-Fransada Ġkinci Cumhuriyet, intihâb-ı umumi, sosyalizm tecrübeleri, irtica" ve Ġkinci Ġmparatorluk.

11-*1848 den sonra milliyet fikrinin tezâhürleri:* Avusturya inhilali, Ġtalya ittihâdı, Alman ittihâdı.

12-*Avrupa'nın şarka doğru ve ittisâ'i, milliyet fikrinden istifâdesi;* Osmanlı Ġmparatorluğunun Ġnhilâl ve inkısâmı; Balkan hükûmetlerinin teĢkîlî; Kırım Muhârebesi, Paris muâhedesi.

13-Osmanlı Saltanatında Tanzimât devri; esbabı, siyâsi, iktisâdî, ictimâî fikri sahalarda müsbet ve menfî neticeleri.

14-*Rusya'da Milliyetler:* Lehistan meselesi. Rusya"da sanâyi"in inkıĢafı. Ġhtilâl fikir ve hareketleri. Islahât irtica".

15-Avusturya – Macaristan Ġmparatorluğu ve milliyet mücadeleleri.

16-*Almanya İmparatorluğu*; TeÇkilât-ı Esâsiyesi, iktisâdî terekkîyâtı, ıslahât-ı ictimâîyesi ve askerî teÇkilâtı.

17-Fransa"da Üçüncü Cumhûriyet.

18-*İngiltere;* Ġngiltere"nin teÇkilât-ı esâsiyesi, ıslahât. Ġngiltere"de iktisâdî inkıÇâf ve müstemleke imparatorluğunun ittisâ"ı, Hindistan ve Hindistan ihtilalleri.

19-Ġspanya vâe ihtilâller. Ġsviçre teÇkilâtı ve tekâmülü.

20-Ondokuzuncu asrın ikinci nısfında Avrupa"nın sanâyi", ticâret ve fikir sahasında terakkiyâtı ve bu devrede Çarkın vaz"iyeti.

21-*Avrupa milletlerinin diğer kıt"alarda ittisâ"i, hâkimiyet ve rekabeti;* Empeyalizm, Afrika"nın zabtı ve tâksimi, Avrupa"nın yakın Çarkta mevkıyyetleri, Asya"da Rusya ve Ġngiltere rekabeti; Almanya"nın ġark siyâseti; Japonya"nın mukâvemeti.

22-*Osmanlı İmparatorluğu"nda Tanzimat"tan sonra Meşrûtiyyet ve irtica":* Abdülhamid devri, Ġkinci MeÇrûtiyyet, Ġtalyan ve Balkan hârbleri.

23-*Umumi Hârb:* Esbabı ve en mühim vâkaları, ġark ilminin ve Osmanlı Ġmparatorluğu"nun umûmî hârbde rolü, hârbi kapayan sulh muâhedeleri, yeni Avrupa haritası, Cemiyet-i Akvâm.

24-*Türkler"in mukâvemeti:* Mondros Mütârekesi ve neticeleri, Millî intibâh, Ġstiklâl Muhârebeleri, bu muhârebeleri muvâfakiyetle tetvih eden itilâf muâhedeleri, Türkiye Cumhûriyeti.

25-Avrupa"da yeni devletler ve yeni teÇkîlât, içtimâî ve iktisâdi tahviller.

[Ġkinci devredeki maddeler, sebeb ve neticeleri üzerinde tevakkuf edilerek daha terkîbi izâhi bir suretde okutulmalıdır. Tekâmül-ü târihin izâhında kıymeti olmayan müvesse vakıalar ihmal edilmelidir. Ġkinci derecedeki ma"lûmâtın hazırlanması talebenin ferdî ve serbest mesaisinden istenecek, bu hususta muallimin kontrolü kâfi görülerek takrir cihetine gidilmeyecektir. Son sınıfın edebiyyat Çubesinde târihe tahsis idilmiÇolan fazla bir saat dolayısıyla daha ziyâde tafsîlata ve Çahsî mesaiye imkân bulunduğundan muallim, dersini ona göre tanzim edecektir.]

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 843-863, ANKARA-TURKEY

TÜRKİYE'DE TARİH ÖĞRETİMİ HAKKINDA YAYIMLANMIŞ MAKALELER: BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Adem AYDEMİR[*]

ÖZET

Eğitim ve öğretimde başarı, öğrenciyi belirlenen hedeflere ulaştırmak için takip edilen yöntem ve tekniklerle doğru orantılıdır. Eğitim alanında öğrencilere bilgi edindirme süreci ile ilgili çalışmalar her zaman değişme ve gelişme göstermektedir. İnsanların okuduğunu anlaması ve yorumlayabilmesi eğitim sürecinde her zaman istenilen ve tercih edilen bir süreçtir.

Araştırma yöntemlerinde; yapılacak bir araştırma için konu seçiminden sonra en önemli adımlardan biri, literatür tarama olarak açıklanır. Araştırma yapanlar için, çalıştıkları konu üzerinde daha önce yapılmış olan araştırmaları tespit etmek ve kendi araştırmaları ile paralellik kurarak tartışmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Günümüzde önemi daha da artan bu tür çalışmaların bilimsel araştırmalarda zaman ve emek kaybını önlediği ve istatistiksel çalışmaları kolaylaştırdığı görülmektedir. Tarih bilinci, günümüz eğitim sistemlerinde tarih öğretimi yoluyla öğrencilere kazandırılmak istenen en önemli amaçlardan birisidir. Ancak, eğitim alanında öğrencilere bilgi edindirme süreci ile ilgili çalışmalar her zaman değişme ve gelişme göstermektedir. Tarih Öğretimi üzerinde çalışmak isteyen araştırmacıların başlıca ihtiyaçlarından birisi, çalışma konusunda oluşturulan bibliyografyadır. Bu bibliyografya denemesinde araştırmacılara katkı sağlamak düşüncesiyle Tarih öğretimi hakkında yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Bu çalışma, Tarih öğretimi üzerine yurt içinde yayımlanan 280 adet makaleyi içeren bir bibliyografya denemesidir. Bibliyografyada yer verilen makaleler yazarlarının soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Tarih Öğretimine ait Makaleler, Bir bibliyografya denemesi.

THE ARTICLES PUBLISHED ABOUT HISTORY TEACHING IN TURKEY: AN ESSAY OF BIBLIOGRAPHY

ABSTRACT

There is a direct correlation between the acquisition of educational and instructional success and the applied methods and techniques in order to achieve this success. The studies with the process of informing the students in education area has always been changing and developing. People's comprehending what they read and commenting on the subject are always intended and preferred processes in education area.

[*] Öğretmen. MEB. El-mek: simsara_grim@hotmail.com

It is exclaimed that literature review is one of the most important steps after the determination of topic for a research in research methods. It is an inevitable must that researchers determine the previous research on the topics they are studying and discuss in parallel with their own studies. Today, it is seen that these studies, of which importance increases, not only prevent the waste of time and work in scientific studies but also make statistical studies easier. Historical consciousness is one of the most important objectives attempted to be acquired through history teaching to students within contemporary education systems. However, the studies with the process of informing the students in education area has always been changing and developing. A bibliography is very important for the researchers who studies about the history teaching. In this bibliographic study, works on history teaching are dealt with the idea to contribute to the researchers.

This study is a bibliography essay of 280 articles, published in Turkey about history teaching. Articles are arranged according to surname of writers in the bibliography.

Key Words: History Teaching, Articles of History Teaching, An Essay of Bibliography.

Giriş

Her alanda olduğu gibi Tarih öğretimi alanında da bibliyografyanın önemli bir yeri vardır. Değişik aralıklarla belirli bir alanda yapılan çalışmaların envanterinin çıkarılması, araştırmacılara kaynak adresleri göstermesi yanında ilgili alanda ulaşılan külliyatın boyutunu sergilemek açısından da yararlıdır. Bildiğimiz kadarıyla şuana kadar Türkiye'de Tarih öğretimi alanındaki makaleleri topluca veren bir kaynakça bulunmamaktadır.

Bu bibliyografya çalışması, Türkiye'deki süreli yayınlarda Tarih öğretimi alanında yayımlanan 280 adet makalenin bir listesini kapsamaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen sempozyumlara ait bildiriler, akademik tezler ile kitap ve kitap bölümlerine yer verilmemiştir. Çalışmanın bu alanda çalışacak araştırmacılara yardımcı olacağına inanılmakta, ileride açıklamalı bir bibliyografya oluşturmasına kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Bu araştırma için veriler elde edilirken, Üniversitelerimizin, Tarih, Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimlerine ait dergiler, Tübitak / Ulakbim ve Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi verileri ve çeşitli süreli yayınların elimizde mevcut sayıları ile müelliflerin biyografileri taranmış, gözden kaçan bir makale olmamasına özen gösterilmiştir. Buna rağmen gözden kaçan veya bu çalışma gerçekleştirilip yayın aşamasında iken yayınlanan makalelerin bulunmuş olabileceğini de elbette kabul etmek gerekmektedir. Bu bakımdan bu bibliyografya çalışmamıza zaman içinde yeni çalışmaların eklenebileceğini ve eksikliklerinin tamamlanmaya çalışılacağını söylemek mümkündür.

Yazar Soyadına Göre Makaleler Dizini

ACUN Ramazan, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi"nin İnternete Dayalı Öğretimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı: 47, s. 615-635, Temmuz 2000.

ACUN Ramazan, "Sistem Yaklaşımıyla Tarihte Program Geliştirme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi,* Cilt 11, Sayı: 2, s. 834-838, Bahar 2011.

AKBABA Bülent, "İnkılâp Tarihi Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, s. 65-78, 2005.

AKBABA Bülent, "Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1, s. 185-197, 2005.

AKBABA Bülent, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin Amaçlarına Yönelik Öğrenci Görüşleri", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, s. 339-353, 2007.

AKBABA Bülent, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar Gazi Üniversitesi Örneği", *Gazi Üniversitesi Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı: 2, s. 177-197, Yaz 2008.

AKBABA Bülent, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin Öğretimine Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi Gazi Üniversitesi Örneği", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 1, s. 29-52, Nisan 2009.

AKBABA Bülent-ŞAHİNGÖZ Mehmet, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretiminde Çoklu Ortam Kullanımının Akademik Başarı ve Tutumlara Etkisi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, s. 17-37, 2009.

AKBAYRAK Hasan, "Tarih-i Osmanî Encümeni"nin Osmanlı Tarihi Yazma Serüveni", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 42, s. 41-48, Haziran 1987.

AKBULUT Uğur-KAYA Ramazan, "Lise Tarih Ders Kitaplarında Tarihle İlişkili Bilim Dalları", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 33-45, 2009.

AKINOĞLU Orhan, "History Education and Identitiy / Tarih Eğitimi ve Kimlik", *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research / Uluslararası Tarihsel Öğrenme Öğretme ve Araştırma Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 1, s. 71-81, 2005.

AKINOĞLU Orhan, "Functions of History Education: History Teacher Tranees Perspective / Tarih Öğretmen Adaylarının Bakışıyla Tarih Eğitiminin Fonksiyonları", *Education / Eğitim Dergisi,* Cilt 129, Sayı: 3, s. 459-467, 2009.

AKINOĞLU Orhan-ARSLAN Yusuf, "Türkiye"de Ortaöğretim Öğrencilerinin Tarih Kavramlarını Kazanma Durumu ve Değerlendirilmesi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 18, s. 137-154, 2007.

AKINOĞLU Orhan-SARIBAYRAKDAR Selin, "Ortaöğretim Tarih Derslerinde Öğrencilerin Kullandıkları Öğrenme Stratejileri", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, s. 303-312, Ocak 2007.

AKKUş Zekeriya-GÜVEN Aydın, "İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Osmanlı Kültür ve Uygarlığı Ünitesinin Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 47-63, 2004.

AKMAN Şefik Taylan, "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının Ideolojik ve Politik Karakteri", *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, s. 80-109, 2011.

AKMEHMET Kadriye (TEZCAN), "Müzelerin Tarih Öğretiminde Nesne Merkezli Eğitim Etkinlikleriyle Kullanılması ve İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 180, s. 50-67, Güz 2008.

AKSAKAL Hasan, "Recep Peker'in İnkılâp Dersleri Üzerine Düşünceler", *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 2, s. 87-99, Ilkbahar 2010.

AKTEKİN Semih, "Lise Öğrencilerinin Tarih Derslerinde Yerel Tarih Konularının Öğretilmesiyle İlgili Görüşleri", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 182, s. 331-352, Bahar 2009.

AKTEKİN Semih, "Ortaöğretim Tarih Eğitiminde Yerel Tarihin Yeri ve Önemi", *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1, s. 86-105, 2010.

ALİFAHREDDİN, "Ilk Mekteplerde Tarih Tedrisatı", *Tedrisat Mecmuası*, Cilt 13, Sayı: 67, s. 317-338, 1925.

ALİREŞAT, "Mekteplerde Tarih Tedrisatı", *Tedrisat Mecmuası*, Cilt 3, Sayı: 20, s. 49-64, Mayıs 1328.

ALKAN Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında „Üçlü Sistem ve „Avrupa Merkezci Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2/9, s. 23-42, Sonbahar 2009.

ALKIŞ Seçil-OĞUZOĞLU Yusuf, "İlköğretim Öğrencilerinin Tarihî Çevre Bilgisinin Değerlendirilmesi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı: 1, s. 23-46, 2005.

ALPARGU Mehmet, "Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 3, s. 1-13, 2007.

ALPER Ali Fahrettin, "Ilk Mekteplerde Tarih Tedrisatı", (Çev. Bahri Ata-Şeyma Şahan), *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 175, s. 91-99, 2002.

ALTIKULAÇ Ali-AKHAN Nadire Emel, "8. Sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Yaratıcı Drama Yöntemi ve Altı Şapkalı Düşünme Tekniğinin Kullanılmasının Öğrenci Başarı ve Tutumlarına Etkisi", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 3, s. 225-247, Aralık 2010.

ASLAN Betül, "Türkiye'de Millî Tarih Anlayışı Bağlamında Dünden Bugüne İnkılâp Tarihi Dersleri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 81-109, 2004.

ASLAN Betül, "Tarih Öğretiminde Okuma-Anlamanın Önemi ve Güdümlü Okuma Dersi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 2, s. 307-324, 2008.

ASLAN Erdal, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Sorunları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, s. 106-114, 2005.

ASLAN Erdal, "Neden Tarih Öğreniyoruz", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, s. 162-173, 2006.

ASLAN Erdal, "Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 82-91, 2008.

ASLAN Erdal, "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem 1923-1931", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt 37, Sayı: 164, s. 331-346, 2012.

ASLAN Erdal, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Ortamektep", *Turkish Studies*, Cilt 7/2, s. 99-128, Ülkbahar 2012.

ASLAN Erdal-AKÇALI Aslı (AVCI), "Bir Kimlik Sunumu Olarak Tarih Eğitimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, s. 125-132, 2007.

ATA Bahri, "Türk Romanında Tarih Öğretmeni Tipolojisi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, s. 348-357, 1999.

ATA Bahri, "Atatürk, Tarih Öğretimi ve Müzeler", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 160, s. 85-90, 2000.

ATA Bahri, "Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak; Tarihî Romanlar", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 153-154, s. 158-165, 2000.

ATA Bahri, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Tarih Öğretimi", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 450, s. 590-602, 2000.

ATA Bahri, "Çanakkale Savaşlarını Nasıl Öğreteceğiz?", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 164, s. 23-29, 2001.

ATA Bahri, "Bahaeddin Yediyıldız ile Tarih Araştırmaları ve Öğretimi Konusunda Söyleşi", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 175, s. 49-53, 2002.

ATA Bahri, "Rousseau, Emile ve Tarih Öğretimi", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 159, s. 239-244, 2003.

ATA Bahri, "Kıdemli ve Aday Tarih Öğretmenlerinin Tarih Dersini Sevmeyen Lise Öğrencisine Yönelik Yaklaşımları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 2, s. 29-42, Ağustos 2007.

ATA Bahri, "1943'teki İkinci Milli Eğitim Şurasının Tarih Eğitimi Kararlarından Birinin Uygulanması: Bir Histomap'in Yapım Öyküsü", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 2, s. 347-353, Mayıs 2008.

AYSEVENER Kubilay, "Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 41, Sayı: 1, s. 171-186, 2001.

AYSEVENER Kubilay, "Bir Tarih Yöntemi Olarak Soru ve Yanıt Mantığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı: 3/4, s. 37-49, 2000.

BAL Mehmet Suat, "Tarih Öğretmen Adaylarının Haçlı Seferleri Konusunda Pedagojik Alan Bilgilerinin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, s. 239-261, 2011.

BAL Mehmet Suat, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Yolları Konusunda Öğretmen Adayı ve Öğretmen Görüşlerinin Karşılaştırılması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 15, s. 371-387, 2011.

BANUYE Çetin-AKSU Meral, "Yaratıcı Tarih Dersi İçin Bir Model Önerisi", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt 28, Sayı: 128, s. 9-18, 2003.

BAĞARAN Venera, "Çarlık Dönemi Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, s. 199-219, Ocak 2012.

BAğKAL Zekeriya, “Edebiyat ve Tarih Öğretiminde Bir Ortak Metin Olarak Barbaros Hayrettin PaÇa'nın Hatıraları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 42, s. 215-222, 2010.

BAğKAN Seyfi, “Türk Resmine Yansıyan Tarih, Ya da Tarihselcilik ArayıÇları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, s. 91-110, Mayıs 2007.

BEKTAğ Özlem, “İlköğretim 4-5. Sınıflar Sosyal Bilgiler Programında Atatürkçülük Konuları ve Bu Konuların Öğreniminde Öğretmen Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, s. 69-107, 2006.

BELENLİ Tuğba, “Tarih Dersi ve Çoklu Zekâ Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı: 5, s. 1292-1504, 2009.

BOLAY Süleyman Hayri, “Bizanslı Âlimlerin İstanbul'dan Kaçmaları ve Rönesans'ı BaÇlatmaları Meselesi”, *Millî Kültür Dergisi*, Sayı: 42, s. 18-20, Ekim 1983.

BOYKOY Seher, “Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 21, s. 157-181, 2011/2.

CANDAN Ahmet Sait, “Üst BiliÇsel Kuram ve Tarih Öğretimi”, *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 2, s. 327-332, Ekim 2005.

CANDAN Ahmet Sait, “Tarih Öğretiminde Kavramlar ve Kavramların Öğretilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, s. 143-158, Bahar 2006.

COLTHAM J.B.-FİNES J., “Tarih Öğretiminin Eğitimsel Hedefleri”, (Çev. Mustafa Safran), *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Cilt 57, Sayı: 220, s. 827-842, 1993.

COOPER Hilary-DİLEK Dursun, “Türkiye ve İngiltere'de İlköğretim Öğrencilerinin Tarihsel Sorgulama Süreçleri Üzerine KarÇılaÇtırmalı Bir ÇalıÇma: Empatik, EleÇtirel ve Yaratıcı DüÇünme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, s. 681-725, 2007.

ÇAPA Mesut, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29/30, s. 39-55, Mayıs-Kasım 2002.

ÇAPA Mesut, “İstanbul Dârülmuallimini Tatbikat Mektebi'nde Tarih Dersleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 471, s. 21-32, 2002.

ÇAPA Mesut, “Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 129, s. 81-83, 2004.

ÇAPA Mesut, “Fuat Köprülü'nün Yazdığı Tarih Ders Kitapları: Millî Tarih'ler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, s. 17-49, 2005.

ÇAPA Mesut, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne GeçiÇ Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, s. 1-28, Ocak 2012.

ÇETİNGÖZ Duygu-AÇIKGÖZ Kamile, “Not Alma Stratejisinin Öğretiminin Tarih BaÇarısı ve Hatırda Tutma Üzerindeki Etkileri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 60, s. 577-600, 2009.

ÇOLAK Kerem-DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Dersi Sınav Sorularının Bloom Taksonomisi'nin Bilişsel Alan Düzeyi Açısından Sınıflandırılması", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 187, s. 160-171, Yaz 2010.

DEMİRCİOĞLU Halil, "Antropoloji ve Tarih-Bir Kitap Vesilesiyle", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1/2, s. 49-67, 1948.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "İngiltere ve Galler'de Tarih Eğitimi ve Tarih Öğretmenlerinin Yetiştirilmesiyle İlgili Seçilmiş Eserler", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 1, s. 91-102, Mart 2002.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Uygulama Öğrencilerinin Uygulama Öğretmenleri ve Uygulama Okulları Hakkındaki Görüşleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 1, s. 185-192, 2003.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih ve Coğrafya Öğretmenlerinin Sosyal Bilimler Öğretiminin Amaçlarına Yönelik Görüşleri", *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, s. 71-84, Güz 2004.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Eğitim Fakültelerindeki Yeni Gelişmelerin Tarih Uygulama Öğretmenlerine Yansıtılabilirliği Üzerine Bir Çalışma", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Cilt 30, Sayı: 319, s. 20-27, 2005.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Tarih Öğretiminde Kullanılan Zaman ve Kronolojiyle İlgili Bazı Kavramları Anlama Düzeyi", *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, s. 155-163, 2005.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı: 2, s. 133-146, 2006.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Lise Öğrencilerinin Tarih Dersinin Amaçlarına Yönelik Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 2, 153-164, Bahar 2006.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Öğretmen Adaylarının Öğrenme Şekilleri Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, s. 50-61, 2006.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Öğretiminde Filmlerin Yeri ve Önemi", *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 42, s. 77-93, Yaz 2007.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Öğretmenlerinin Tarihsel Düşünme Becerilerine Yönelik Görüşleri", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 184, s. 228-239, Güz 2009.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Tarih Derslerinde Tarih Web Sitelerinin Eleştirel Bir Barış Açısıyla İncelenmesi", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 190, s. 203-211, Bahar 2011.

DEMİRCİOĞLU İsmail H., "Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 193, s. 115-125, Kış 2012.

DEMİRCİOĞLU İsmail H.-KAYMAKÇI Selahattin, "Tarih Öğretmenlerinin Çalışma Yaprakları Hakkındaki Görüşleri: Trabzon Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, s. 141-159, Güz 2010.

DEMİRCİOĞLU İsmail H.-TOKDEMİR Muhammet A., "Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, Görev ve İçerik", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 15, s. 69-88, Haziran 2008.

DEMİRCİOĞLU İsmail H.-KAYMAKCI Selahattin, "Tarih Öğretmenlerinin Çalışma Yaprakları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 1, s. 169-200, Kış 2011.

DEMİRYÜREK Mehmet, "Bir Türk ve Bir İngiliz Tarih Ders Kitabında Konuların Ele Alınış Tarzına ve Değerlendirme Sorularına Eleştirel Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 113-124, 2008.

DEWEY John, "Temel Eğitimde Tarihin Amacı", (Çev. Bahri Ata), *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 147, s. 43-45, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2001.

DİLEK Dursun, "Tarihi Öğrenmede Yeni Yaklaşım", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 7, s. 48-51, 2000.

DİLEK Dursun, "İlköğretimde Tarih Konularının Öğretiminde Kullanılan Tekniklere Göre Öğretmen Tipleri", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, s. 323-336, Aralık 2001.

DİLEK Dursun, "Geçmişi İmgelerle Yeniden Kurmak: İlköğretim Düzeyinde Tarihsel İmgelem Becerilerinin Kullanımı Üzerine İkonografik Bir Analiz", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 2, s. 633-689, Bahar 2009.

DİLEK Dursun-YAPICI Gülçin (SOĞUCAKLI), "Öykülerle Tarih Öğretimi Yaklaşımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, s. 115-130, 2005.

DÖNÇ Erkan, "Tarih Eğitimcilerinin Mevcut Lise Tarih Müfredat Programı ve Tarih Öğretiminin Amaçları Hakkındaki Görüşleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, s. 263-276, 2006.

DÖNÇ Erkan, "Türk Tarih Öğretimi Programlarında Değişiklikler ve Avrupa Tarihinin Yeri / Changes In The Turkish History Curriculum and The Place Of European History", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, s. 247-261, 2006.

DÖNÇ Erkan, "Eski ve Yeni Ortaöğretim Tarih Programının Amaç ve İçerik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 4, s. 2149-2153, Güz 2011.

DOĞAN Necmettin, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Ders Kitaplarında Devlet Kavramının İktidar-Eğitim İlişkisi Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi,* Cilt 11, Sayı: 4, s. 2084-2090, Güz 2011.

DOĞAN Nihal-ÖZCAN M. Başol, "Tarihsel Yaklaşımın 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşlerinin Geliştirmesine Etkisi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 4, s. 187-208, Özel Sayı Aralık 2010.

DOĞAN Yasin, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıt Kullanmanın Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 2, s. 171-186, Ağustos 2008.

DOĞAN Yasin-DÖNÇ Erkan, "Birinci Elden Tarih Kaynaklarının Sosyal Bilgiler ve Tarih Derslerinde İnternet Üzerinden Kullanımı: ABD ve İngiltere'den Uygulama Örnekleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 2, s. 195-220, Ağustos 2007.

DOĞANAY Fatma (KAYA), "Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, s. 107-119, 2010.

DOĞANER Yasemin, "Yüksek Öğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar Hacettepe Üniversitesi Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 62, s. 589-611, Temmuz 2005.

DURALI Teoman, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, s. 117-126, 1999.

ENGİN Vahdet, "İlkokullarda Tarih Müfredatı Meşrutiyetten Günümüze Kısa Bir Tarihçe", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, s. 283-298, 2000.

ER Onur-AKSÜT Mehmet-ATEŞ Songül-BALABAN Sevgi, "Üniversite Tarih ve Türkçe Bölümü Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi", *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 2, Mak. Sıra No: 5, 2011.

ERDEM Murat, "Tarih Öğretiminde Yardımcı Metinler: Sınıftaki Karikatürler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, s. 131-140, 2005.

EROĞLU Haldun, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ve Ona İlgili Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29/30, s. 75-85, Mayıs-Kasım 2002.

EROL Kemal, "Tarih-Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı", *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, s. 59-70, 2012.

GÖKÇE Mustafa-IŞIK Hasan, "Orta Asya Türk Tarihi Konularının Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Cilt 6/4, s. 563-592, Sonbahar 2011.

GÖKKAYA A. Kürşat, "Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin (Lisans) Tarih Bilinci Üzerine Bir Anket Değerlendirmesi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 2, s. 231-244, 2004.

GÖKKAYA A. Kürşat-YEŞİLBURSA Cemil Cahit, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihi Yerlerin Kullanımının Akademik Başarıya Etkisi", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, s. 483-506, Bahar 2009.

GÜLENSOY Tuncer, "Tarih ve Dil", *Millî Eğitim ve Kültür Dergisi*, Sayı: 31, s. 39-44, 1985.

GÜLER Tülin-TUĞRUL Belma, "Okul Öncesi Çocuklarına Yönelik Sosyal Çalışma Alanında Tarih ve Coğrafya Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 33, s. 29-35, 2007.

GÜLLÜ Hüseyin Avni, "Lise I-II Tarih Kitaplarında İçerik Sorunları ve Üç Örnek Üzerinden Çözüm Önerileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 1, s. 401-416, 2011.

GÜLMEZ Nurettin, "Üniversite Gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersine Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 19, Sayı: 57, s. 1043-1088, Kasım 2003.

GÜLMEZ Nurettin-ORA Nejat-YILMAZ İhsan-ÇALIŞIR Süeda Erol, "Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Programı 1. Sınıf Öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersine Yönelik Algıları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 7, Sayı: 2, s. 143-152, 2009.

GÜVEMLİOktay, "Tarih Eğitimi ve Muhasebe Tarihi Eğitimi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, s. 5-21, 2012.

GÜVEN Aydın, "İlköğretim Okulları Sosyal Bilgiler Dersindeki Tarih Konularında Yaratıcı Drama Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, s. 454-461, 2005.

GÜVEN Aydın, "Tarih Öğretiminde Öğrencilerin Demokratik Tutumlarının Bireysel Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, s. 36-61, 2007.

GÜVEN Aydın, "Demokratik Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 2, s. 337-350, 2008.

GÜVEN Aydın-DEMİREL Muammer, "Tarih Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Bilgi Kaynaklarına İlişkin Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 1, s. 133-147, 2010.

GÜVEN Aydın-GAZEL Ahmet Ali-SEVER Ramazan, "Tarih Öğretmenlerinin Gezi-Gözlem Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlar", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 225-235, 2004.

GÜVEN İsmail-AKAGÜNDÜZ Ümüt, "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsûs Târîh-i Osmânî Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 26, s. 141-164, Güz 2009.

IşIK Hasan, "Tarih Öğretiminde Doküman Kullanımının Öğrencilerin Başarılarına Etkisi", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı: 2, s. 389-402, Ekim 2008.

IşIK Hasan, "İlköğretimde Tarih Konularının Yerel Tarih İle İlişkilendirilmesinin Öğrenci Başarısına Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1/4, s. 290-310, Yaz 2008.

IşIK Hasan, "Ortaöğretim Tarih Derslerinde Birinci ve İkinci El Kaynaklar İle Etkinlik Temelli Ders İşlemenin Öğrencilerin Tarihsel Düşünme Becerilerine Etkisi", *Turkish Studies*, Cilt 6/1, s. 1323-1337, Kış 2011.

IşIKLI Mesut-TAŞDERE Ahmet-GÖZ Nur Leman, "Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla Öğretmen Adaylarının Atatürk İlkelerine Yönelik Bilişsel Yapılarının İncelenmesi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 1, s. 50-72, 2011.

İMAMOĞLU Hüseyin Vehbi-ÇEKEN Ramazan, "İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinin Bilim Tarihi Açısından Fen ve Teknoloji Dersi İle İlişkilendirilmesi Üzerine Disiplinlerarası Bir Bakış", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, s. 71-87, Haziran 2011.

İNAN Süleyman, "Konferanslardan Esaslı Derslere Geçişte (1934-1942) İlk İnkılâp Tarihi Dersleri", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, s. 121-142, Bahar 2006.

İNAN Süleyman, "Türkiye'deki Üniversitelerde İnkılâp Dersleri: Tarihsel Bakış", *Yükseköğretim Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 52-55, 2012.

İSKENDER Pelin, "Öğretmen Adaylarının Tarih Dersine İlişkin Tutumları", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 2, s. 631-638, Ekim 2007.

İSKENDER Pelin-KUğ Ayça-Gül, "Beyin Temelli Öğretimin Öğrencilerin Tarih Dersine Olan Tutumlarına Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23, s. 70-74, 2007.

JABBAR BEG Muhammad Abdul, (Çev. M. Bahaüddin Varol), "İslâm Tarihi Öğretimindeki Problemler", *İstem Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 209-221, 2003.

JABBAR BEG Muhammad Abdul, (Çev. Celal Emanet), "İslâm Tarihi Öğretimindeki Problemler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 4, s. 483-500, 2007.

KABAPINAR Yücel, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Kitaplarına Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, s. 143-177, 1992.

KABAPINAR Yücel, "Eğitim Felsefesinin Yansıması Olarak İngiliz Öğrencilerin Tarih Dersi Defterleri: Nıcola ve Arkadaşlarının Tarihsel Bilinçlerinin Oluşum Sürecinden Kesitler", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 170, s. 8-31, 2006.

KAFESOĞLU İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 17-18, s. 1-16, 1963.

KAFESOĞLU İbrahim, "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 19, s. 1-16, 1964.

KAMURAN İERİF, "On Sene Tedkikat-i Tarihiye", *Tedrisat Mecmuası*, Cilt 8, Sayı: 43, s. 228-230, 1333.

KARABAĞ İ. Gülin, "Tarih Öğretmeninin Meslekî Bilgi ve Becerilerini şekillendiren Unsurlar", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 1, s. 211-215, 2002.

KARAKUZU Taner-LİMON İlker, "Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, s. 81-103, 2012.

KAVAKLI Manolya-AKÇA Bayram-THORNE Jason, "The Role Of Computer Games In The Education Of History / Tarih Eğitiminde Bilgisayar Oyunlarının Rolü", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, s. 41-53, Güz 2004.

KAYA Hayrettin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Dersi Müfredatı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 100, s. 44-47, 2002.

KAYA Kemal, "Çocuk ve Tarih Öğretimi", *Hayret Dergisi*, Sayı: 1, s. 20-25, 2011.

KAYA Ramazan, "Tarih Eğitimi ve Tarih Bilinci", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Cilt 31, Sayı: 330, s. 33-39, 2006.

KAYA Ramazan, "Tarih Derslerinde Tartışabilme Olanakları Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, s. 345-360, 2010.

KAYA Ramazan, "İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Derslerinde Tarih Konularının Güncelliği ve Tarihin Değeri İle İlgili Görüşleri", *Turkish Studies*, Cilt 7/2, s. 675-69, İlkbahar 2012.

KAYA Ramazan-ÖZDEMİR Yavuz-şİMşEK Ufuk, "Genç Cumhuriyet ve Oluşturulmaya Çalışılan Tarih Bilinci", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 3271-281, 2004.

KAYA Ramazan-DEMİREL Muammer, "Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Derslerindeki İlgi Alanları Erzurum Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 1, s. 163-177, 2008.

KAYMAKÇI Sabahattin-ER Harun, "İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Öğretimi Üzerine Yapılan Tezlerin Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, s. 195-180, Bahar 2009.

KELEŞ Hamza-ATA Bahri-KÖKSAL İbrahim, "Tarihî Dokümanla Tarih Öğretiminin Lise Öğrencilerinin Başarısına Etkisi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı; 2, s. 99-112, 2006.

KELEŞ Hamza-KÜRÜŞ Ayten, "Bir Osmanlı Tarihçisi Olan Ali Reşat'ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi İle İlgili Görüşleri", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı: 2, s. 571-586, Ekim 2006.

KELEŞ Hamza-KÜRÜŞ Ayten, "Tarihsel Tartışma ve Tarihsel Tartışma Metni Yazma", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 1, s. 187-205, Nisan 2010.

KILIÇ Pelin İskender-ŞAM Emine Altunay, "Tarihsel Romanın Eğitimsel Görevi Üzerine Bir Çalışma: „Diriliş Romanı" Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı: 1, s. 123-144, 2011.

KILIÇBAY Mehmet Ali, "Tarihe Anlama Kastıyla Bakılmalı", *Ekonomik Denge Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 18, s. 51-55, Mayıs-Haziran 1999.

KOCA Funda-ŞİMŞEK Ahmet, "Liselerde Kültürler Arası Bir Uygulama Örneği Olarak Kanada Programı: Tarih Dersleri Üzerine Öğrenci Görüşleri", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, s. 155-187, 2011.

KOÇYİĞİT Selahattin, "Niçin Tarih Okuyoruz?", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 69, s. 59-65, 1986.

KOÇYİĞİT Selahattin, "Tarihçi Nasıl Olmalıdır?", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 76, s. 45-49, 1988.

KORKMAZ İşerif, "Mustafa Satı Bey ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 2, s. 152-163, 2007.

KORKMAZ İşerif-ÇAVUŞ İşahin-AYTAR Aynur, "Tarih Öğretmenlerinin Tarih Öğretiminde Öğrenci Başarısını Ölçüp Değerlendirmelerine İlişkin Görüşleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 104-119, 2007.

KÖÇER Mehmet-DEMİR Selçuk Beşir, "Atatürk İlke ve İnkılâplarına Yönelik Olarak Geliştirilen Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı: 3, s. 877-887, 2009.

KÖKEN Nevzat, "Osmanlılarda Tanzimat Dönemi Tarihçilik ve Tarih Eğitimi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 2, s. 65-77, 2002.

KÖKEN Nevzat, "Sosyal Bilgiler Kavramı Üzerine", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 2, s. 109-121, Ağustos 2002.

KÖKSAL Hüseyin, "Tarih Öğretimi ve Eleştirel Düşünce Becerilerinin Geliştirilmesi", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 175, s. 87-90, 2002.

KÖKSAL Hüseyin, "Ülkçağ'da Vatandaşlık Eğitimi Olarak Tarih Öğretimi", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı: 1, s. 271-278, Mart 2007.

KÖKSA Hüseyin, "Tarih Öğretiminde Tarihsel Algının Üç Boyutu", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 31, s. 1-2, 2007.

KÖKSAL Hüseyin, "Tarih Öğretiminde Tarihsel Düşüncenin İki Felsefi Dayanağı", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 175, s. 231-235, Yaz 2007.

KÖKSAL Hüseyin, "Çocukluk, Değişen Dünya ve Tarih Öğretiminden Beklentiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 4, s. 388-396, Yaz 2008.

KÖKSAL Hüseyin, "Tarih Öğretiminde Tarihsel Algının Üç Boyutu ve Düşünsel Dayanakları", *Folklor / Edebiyat Dergisi*, Cilt 16, Sayı: 64, s. 89-96, 2010/4.

KÖSTÜKLÜ Nuri, "İngiltere'de Tarih Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler ve Türkiye'deki Tarih Öğretimiyle ilgili Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 8, s. 1-22, 1997.

KÖSTÜKLÜ Nuri, "Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak veya Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı: 48, s. 889-915, Kasım 2000.

KURAT Akdes Nimet, "Akademik Tarih Tahsili, Proseminer ve Seminerlere Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, s. 82-88, 1943.

KURNAZ Şefika-YILMAZ Dilek, "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Atatürk İlke ve İnkılâplarını Kavrama Düzeyleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı: 3, s. 181-205, 2006.

KURTULGAN Kürşat-KÖSTÜKLÜ Nuri, "İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde, Öğretmen ve Müfettiş Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, s. 173-196, 2010.

LACOMBE Olivier, "Zaman", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 4, s. 69-74, 1943.

LACOMBE Olivier, "Tarih", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 2, s. 235-249, 1944.

MEMİŞOĞLU A. Zeki, "Tarih Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 303-309, 2004.

MERÇİL Erdoğan, "Lise Ders Kitaplarında Moldovya (Boğdan) İle İlgili Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 40, s. 1-10, 2004.

MERTER Feridun-YILDIZ Hatice, "Cumhuriyetten Günümüze Lise Programlarının Atatürk İlke ve İnkılâplarını Genç Nesillere Benimsetmesi Bakımından Değerlendirilmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 20, s. 1-27, Aralık 2010.

OCAK Gürbüz-DEMİRDELEN Ceren, "Ortaöğretim 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Tarih Dersine Bakış Açıları ve Başarıları Arasındaki İlişkiler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 2, s. 107-131, 2009.

OFLAZOĞLU A. Turan, "Tarih ve Tiyatro", *Türk Dili Dergisi*, Cilt XLIX, Sayı: 397, s. 1-14, 1985.

OKAY Cüneyd, "İnkılâpların Hayata Geçirilmesinde Eğitimin Yeri ve Şapka Kanunu Örneği, *Bilgi ve Bellek Dergisi*, Sayı: 4, s. 186-207, 2005.

ORUÇ Salih, "Satı Bey ve Tarih Öğretimi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 1/2, s. 149-160, Ağustos 2005.

ORUÇ Şahin, "Ders Kitaplarında Savaş Olgusu", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 3, s. 9-29, Aralık 2006.

ÖZBARAN Salih, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 32, s. 587-606, 1979.

ÖZBAŞ Banu Çulha-ASLAN Erdal, "Çocuklarla Birlikte Tarihsel Düşünme: 12-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Tarihsel Kanıta Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesinde „Kaynak Çalışması" Geliştirme Etkinliklerinin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 105-112, 2008.

ÖZDEMİR Yavuz, "Postmodernum ve Tarih Öğretimi", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 311-322, 2004.

ÖZEN Yener-GÜL Abdulkadir-GÜLAÇTI Fikret, "İlköğretim Beşinci Sınıflar Sosyal Bilgiler Dersi „Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk" Ünitesindeki „Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları" Adlı Konunun Altı Köşeli Şapka Drama Tekniği İle Uygulanmasının Öğrenci Başarısına Etkisi", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 1, s. 155-170, 2008.

ÖZGÜR Birikim, "Gizli Müfredat Tartışmaları Işığında Tarih Eğitimi için Somut Bir Model İncelemesi", *Kıbrıs Yazıları Dergisi*, Sayı: 3, s. 107-113, Yaz-Güz 2006.

ÖZSOY Halis, "Tarih Öğretiminde Metod", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 107, s. 12, Kasım 1995.

ÖZTAŞ Sezai, "Tarih Eğitiminde Menkıbelerin Yeri ve Önemi", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 175, s. 68-72, 2002.

ÖZTAŞ Sezai, "Tarih Öğretimi ve Filmler", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı: 2, s. 543-556, Ekim 2008.

ÖZTAŞ Sezai, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Öğretimi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, s. 94-107, Haziran 2009.

ÖZTAŞ Sezai-TURAN, Refik, "İlköğretim Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Tarih Ünitelerinin Öğretiminde Öğretmenlerin Kullandıkları Öğretim Yöntemleri", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 4, s. 903-932, Güz 2009.

ÖZTÜRK Halil İbrahim, "Tarih Öğretiminde Avrupa Boyutunun Gelişimi: Avrupa Konseyi Çalışmalarındaki Temel Yaklaşımlar 1953-2005", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 1/2, s. 47-64, Nisan-Ağustos 2006.

ÖZTÜRK İbrahim Hakkı, "Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 37-58, 2011.

ÖZTÜRK İbrahim Hakkı, "Tarih Öğretmeni Eğitiminde Tarihsel Romanların Kullanımı: Bir Eylem Araştırması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 4, s. 277-301, Aralık 2011.

ÖZTÜRK İbrahim Hakkı, "Öğretimin Planlanmasında Öğretmenin Rolü ve Özerkliği: Ortaöğretim Tarih Öğretmenlerinin Yıllık Plan Hazırlama ve Uygulama Örneği", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 1, s. 295-299, Kış 2012.

ÖZÜÇETİN Yaşar-NADAR Senem, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin Üniversiteler Düzeyinde Okutulmaya Başlanması ve Gelinen Süreç", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11/3, s. 466-477, 2010.

PAKSOY A. Kadir, "Tarih Eğitimi Eleştirisi Üzerinden Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devletini Sorgulamak ya da Kemalizm'le Hesaplaşmak", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 31, Sayı: 257, s. 87-154, Kış 2007.

SAFRAN Mustafa, "Barış İçin Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 11-26, 1996.

SAFRAN Mustafa, "Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 19/20, Sayı: 148/149, s. 485-509, 1999.

SAFRAN Mustafa, "Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretiminin Yapı ve Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 22, Sayı: 175, s. 73-79, 2002.

SAFRAN Mustafa-ATA Bahri, "Okul Dışı Tarih Öğretimi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 87-94, 1998.

SAFRAN Mustafa-GÖÇMEK Ahmet, "İlköğretim Öğrencilerinde Tarihsel Zaman Kavramının Gelişimi", *İlköğretim Online / Elementary Education Online*, Cilt 5, Sayı: 2, s. 87-109, 2006.

SAFRAN Mustafa-KÖRÜK Ayten, "Tarih Öğretiminde Anahat ve Matris Not Alma Tekniklerinin Kullanılmasının Önemi", *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 189, s. 187-200, Kış 2011.

SAFRAN Mustafa-GÖÇMEK Ahmet, "Anlatı Bağlamında Tarih Yazımının Sorunları", *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 59, s. 203-234, Güz 2011.

SARI İbrahim, "Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 3, s. 109-125, Aralık 2006.

SARIKÖSE Barış, "Tarih Öğretiminde Menkıbelerin Kullanılması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 26, s. 311-321, 2011.

SARIKAYA Makbule, "Türk Çocuk Dergilerinde Tarih 1918-1931", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, s. 51-83, Güz 2010.

SARIOĞLU Mehmet, "Osmanlı Eğitim Reformcularından Selim Sabit Efendi'nin Muhtasar Tarih-i Osmanî Kitabının Tarih Eğitimi Açısındaki Yeri", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 19, s. 52-65, Yaz 2007.

SARIOĞLU Mehmet, "Egemen İdeolojik Düşüncenin İlkokul Tarih Öğretimine Yansımaları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına 1839-1936", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Sayı: 24, s. 82-94, 2010.

SARIOĞLU Mehmet, "İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Hıristiyan Toplulukların Algılanma Biçiminde Farklılaşmalar: Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 30, s. 40-52, 2010.

SATI BEY, "Tarih Tedrisatının Usul-ü Esasiyesi", *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, Sayı: 8, s. 92-99, 1327.

SEVER Ramazan-YALÇINKAYA Elvan-MAZMAN Fatma, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Etkili Bir Öğretim Yöntemi: Dramatizasyon", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 1, s. 155-166, 2009.

STEARNS Peter N.-DÖNÇ Erkan, "Neden Tarih Öğreniyoruz?", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 118-127, 2009.

SUNGU İhsan, "Tarih Öğretimi Hakkında", *Millî Eğitim Dergisi*, (Çev. Bahri Ata), Sayı: 53/154, s. 52-59, 2002.

şAHİN Canan Tunç, "Yerel Tarih Uygulamalarının Başarıya ve Öğrenci Ürünlerine Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 16, s. 453-462, Kış 2011.

şEKER Kadir, "Tarih ve Sosyal Bilgiler Öğretiminde Empati", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, s. 91-105, Aralık 2010.

şENER Sevda, "Türk Tiyatrosunda Tarihsel Oyunlar", *Türk Dili Dergisi*, Cilt XLIV, Sayı: 363, s. 187-188, 1982.

şENGÜL Tuba, "Siyasi Düşünce Akımları ve Tarih Ders Programlarındaki Düşünsel Değişim 1908-1930", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı: 1, s. 63-97, 2007.

şIVGIN Hale, "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Gazi Üniversitesi Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 4, s. 35-52, Yaz 2009.

şİMşEK Ahmet, "Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 3, s. 11-21, 2001.

şİMşEK Ahmet, "İnkılâp Tarihi Derslerinin Gerekçeli Tarihçesi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, s. 1-10, 2002.

şİMşEK Ahmet, "Tarih Öğretiminde Görsel Materyal Kullanımı", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 1, s. 143-157, 2003.

şİMşEK Ahmet, "İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Hikâye Anlatım Yönteminin Etkililiği", *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* Cilt 2, Sayı: 4, s. 495-509, 2004.

şİMşEK Ahmet, "Bir Öğretim Materyali Olarak Tarihsel Romana Yönelik Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri", *Eğitim Teknolojileri Online Türkçe Dergisi / The Turkish Online Journal of Educational Technology*, Cilt 5, Sayı: 4, s. 73-81, Ocak 2006.

şİMşEK Ahmet, "Atatürk'ün Mirasının Aktarılmasında Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Deneme", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 12, Sayı: 2, s. 469-485, 2005.

şİMşEK Ahmet, "İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihsel Hikâyeye Yönelik Öğrenci Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı: 1, s. 187-202, 2006.

şİMşEK Ahmet, "Tarihsel Romanın Eğitimsel Görevi", *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 37, s. 65-80, Bahar 2006.

şİMşEK Ahmet, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezcilik", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 1, s. 9-38, Nisan 2007.

İŞMEK Ahmet, "İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Kronolojik Algılarının Geliştirilmesine Yönelik Yarı Deneysel Bir Çalışma", *Kuramdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, s. 589-615, 2007.

İŞMEK Ahmet, "Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Karşılaştırmalı Türk Destanları Adlı Eserinin Tarih Eğitimi Açısından Değeri", *Erdem Dergisi*, Sayı: 49, s. 255-265, 2007.

İŞMEK Ahmet, "Tarih Derslerinde Bütünsel Öğrenme: Gestaltçı Yaklaşımdan Holistik Yaklaşıma Bir Bakış Denemesi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 2, s. 1-16, Yıl: 2008.

İŞMEK Ahmet, "Tarih Öğretiminde Sorgulamacı Yaklaşım Çerçevesinde Soru Sorma Becerisi ve Lise Tarih Ders Kitaplarının Durumu", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 1, s. 1-15, 2008.

İŞMEK Ahmet, "Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım", *Akademik Bakış*, Sayı: 16, Mak. Sıra No: 2, s. 1-11, Nisan, 2009.

İŞMEK Ahmet, "Sınıf ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tarih Öğretimine İlişkin Tutumları", *Uluslararası Online Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 181-203, 2010.

İŞMEK Ahmet, "Geçmişin Nesnesini Arayan Bilim Arkeoloji: Türkiye'de Tarih Öğretimindeki Durumu", *Turkish Studies*, Cilt 6/2, s. 919-934, İlkbahar 2011.

İŞMEK Ahmet-BAL Mehmet Suat, "Tarih Şeridi Aracılığıyla Öğretmen Adaylarının Tarihsel Zaman Algılarının İncelenmesi", *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırma Dergisi / Journal of Social Studies Education Research*, Cilt 1, Sayı: 1, s. 124-151, 2010.

İŞMEK Canan Laçin, "Bilimin Doğası ve Bilim Tarihi Dersinde Yapılan Çalışmaların Öğrencilerinin Bilim Tarihi İle İlgili Bilgi Düzeylerine Etkisi", *Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi* (EFMED), Cilt 5, Sayı: 1, s. 116-138, Haziran 2011.

İŞMEK Ufuk-ÖZDEMİR Yavuz-KAYA Ramazan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yurttaşlık Anlayışı ve Tarihin Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 377-386, 2004.

İŞRİN İbrahim, "Kolektif Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarihi Roman", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 20, Sayı: 153/154, s. 170-178, 2000.

TAŞ Fahri-SANALAN Aytekin, "Öğrencilerin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersini Algılaması", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 2, s. 71-82, 2004.

TOSUN Ramazan, "Atatürk Dönemi Tarih Çalışmaları ve Öğretimi", *Selçuk Üniversitesi Ata Dergisi*, Sayı: 11, s. 54-73, 2003.

TOYNBEE Arnold, "Tarih Konferansları I Tarihin Anatomisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, s. 235-248, 1963.

TOYNBEE Arnold, "Tarihin Faydası ve Değeri", (Çev. Ahmet E. Uysal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı: 1-2, s. 93-102, 1963.

TOZLU Selahattin-AKBULUT Uğur-KAYA Ramazan, "Tarih Yazımı ve Öğretiminde Ben ve Öteki", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 411-428, 2004.

TURAN İbrahim, "Student Attitudes Towards Technology Enhanced History Education: Comparison Between Turkish and American Students", *Journal of Social Studies Education Research*, Cilt 1, Sayı: 1, s. 152-167, 2010.

TÜRK İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları Tarih Öğretim Usulleri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, s. 333-346, 2006.

TÜRK İbrahim Caner, "Osmanlı Son Dönem Tarihçi-Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi", *History Studies*, Cilt 3, Sayı: 3, s. 351-362, 2011.

TÜRK İbrahim Caner-İŞLEYEN Tevfık, "Tarih Dersi Öğretiminde Matematik Dersinin Yeri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, s. 445-455, 2004.

TÜRKER Hasan-ARSLAN Özgür, "İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretiminde Belgesel Filmlerin Kullanımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, s. 92-104, 2008.

TÜRKKAN Bilge, "İlköğretim Düzeyinde Okutulan Türkçe Tarih Metinlerinde Adlaştırma Temel Alınarak Söz Bilimsel Kipin Saptanması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 4, s. 91-103, 2009.

ULUSOY Kadir, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tarih ve Ahlâk Eğitimi İlişkisi Üzerine Görüşleri Sakarya İli Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 13, s. 155-177, 2007.

ULUSOY Kadir, "Lise Öğrencilerinin Tarih Dersinin İçeriği İle İlgili Düşünceleri Ankara Örneği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 1, s. 417-434, 2009.

ULUSOY Kadir, "Öğretmen Adaylarının, Okul Deneyimindeki Uygulama Öğretmenlerinin Tarih Konularını Öğretiyişleri İle İlgili Görüşleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 30, s. 1-17, 2009.

ULUSOY Kadir, "Tarih Eğitiminde Hermeneutik Yaklaşım", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 1, s. 51-68, Haziran 2009.

ULUSOY Kadir, "Hassas Konularla İlgili Metinlerin Hermeneutik (Yorumbilgisi) Yöntem Aracılığı İle Tarih Öğretiminde Kullanılması: Ermeni Meselesi Örneği", *Turkish Studies*, Cilt 4/8, s. 2244-2282, Sonbahar 2009.

ULUSOY Kadir, "Lise Öğrencilerinin Tarih Dersi Sayesinde Elde Ettiği Bazı Kazanımlar", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, s. 115-134, 2009.

ULUSOY Kadir, "Open Education Students Perspectives On Using Virtual Museums Application In Teaching History Subjects", *Turkish Online Journal of Distance İducation*, Cilt 11, Sayı: 4, s. 36-46, 2010.

ULUSOY Kadir, "Hermeneutik Yaklaşımın Tarih Dersinde Kullanılmasına Yönelik Bir Çalışma", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 39, s. 28-45, 2010.

ULUSOY Kadir, "Değer Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşıma Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 1, s. 32-51, 2010.

ULUSOY Kadir-DİLMAÇ Bülent, "Ağır Düzeyde Zihinsel Öğrenme Yetersizliği (Öğretilebilir Düzeyde) Olan Çocukların Tarih Konularından Milli Değerleri Öğrenme Süreci ile İlgili Bir Çalışma", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, s. 120-135, 2009.

ULUSOY Kadir, GÜLÜM Kamile, "Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Öğrencilerinin Tarih ve Coğrafya Derslerine Yönelik Tutumları Adıyaman Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 25, s. 149-161, 2009.

ULUSOY Kadir-GÜLÜM Kamile, "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarih ve Coğrafya Konuları Öğretilirken Öğretmenlerin Materyal Kullanma Durumları", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 2, s. 85-99, Ağustos 2009.

ULUSOY Kadir-YELKEN Tuğba Yanpar, "İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Atatürkçülük ile İlgili Kavramları Algılamaları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 22, s. 213-223, 2009.

ULUSOY Kadir-YELKEN Tuğba Yanpar-ÜREDİ Lütfi, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Tarih Konularının Öğretiminde Hypertext Kullanımı ile İlgili Görüşleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, s. 198-208, Aralık 2009.

UYGUN Selçuk, "Türkiye'de Sözlü Tarih Araştırmaları ve Öğretmen Eğitiminde Sözlü Tarih Yönteminin Kullanımı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 50, s. 95-112, 2011.

UZUN Hakan, "Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, s. 1-13, 2006.

ÜNAL Fatma-BAĞOL Samettin, "Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Müfredatlarında Türk Ordusu ve Askerlik", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15, s. 161-183, şubat 2010.

ÜĞÜR Göya, "Osmanlı İmparatorluğu Tarih Yazımında Metodolojik Bir Sorun Üzerine Birkaç Gözlem ve Düşünce", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 23, Sayı: 218, s. 127-134, Eylül-Ekim 1999.

YALANSIZ Nedim, "Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2/9, s. 493-498, Sonbahar 2009.

YAPICI Hakkı, "Multimedya (Çoklu Ortam) Aktiviteleriyle „Çanakkale Zaferi" Konusunun Öğretimi", *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, 243-253, 2008.

YAZICI Sedat-YAZICI Fatih, "Yurtseverlik Eğitimi: Tarih ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Algı, Tutum ve Eğitimsel Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3/10, s. 649-660, Kış 2010.

YEĞİL Rüştü, "Tarih Derslerinde Yapılan Bazı Öğretim Uygulamalarına Göre Öğrencilerin Öz İlgi ve Öz Yetenek Algıları", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, s. 63-80, 2010.

YEĞİL Rüştü, "Tarih Eğitiminde Soru Sorma Temelli Öğrenme", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 1, s. 119-137, Ağustos 2010.

YEğİLBURSA Cemil Cahit, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihî Yerlerin Kullanımı", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (TÜBAR), Sayı: 23, s. 209-222, 2008.

YETİğİN Mehmet, "Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri", *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 1, s. 37-68, 2007.

YILDIZ Özgür, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çağdaş Çözüm Önerileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, s. 181-190, 2003/2.

YILMAZ Ali, "İlköğretim 6., 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinde Osmanlı Algısı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 2, s. 245-261, 2008.

YILMAZ Kaya-KAYA Meryem, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tarih Algısı ve Tarih Öğretimine Pedagojik Yaklaşımları", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 6, s. 73-95, Kasım 2011.

YILMAZ Mustafa, "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersleri ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı: 46, s. 313-326, Mart 2000.

YİĞİTTÜRK Süleyman-ÖCAL Adem, "Lise Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değerler Eğitimi Konusundaki Görüşleri", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 20, s. 117-124, 2010.

ZEYREK İzgerafettin, "Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı: 40, s. 707-721, Kasım 2007.

Sonuç

Bu bibliyografya çalışmasında, Tarih öğretimi ile ilgili ülkemizde akademik süreli yayımlarda yayımlanmış olan 280 adet makale yazar soyadına göre yer almıştır. Makalelere bakıldığında Türkiye'de Tarih öğretimi konusunun çok çeşitli yönlerden ele alındığı görülmektedir. Bununla beraber;

I-Ders kitaplarında yer alan kavramlarla ilgili ancak bir adet makalenin bulunduğu görülmektedir.

II-Tarih öğretiminde şiir, gazel, atasözü, özdeyiş ve fıkralardan nasıl istifade edilebileceğine dair bir çalışma bulunmamaktadır.

III-Ders kitaplarında yer alan konuların İlköğretimden Ortaöğretime ve Ortaöğretimden Yükseköğretime Geçiş Sınavlarında sorulan sorularla ne derece örtüştüğüne dair sayısal bir çalışma bulunmamaktadır.

IV-Sosyal Bilimler ve tarih dersleri için donanımlı dersliklerin oluşturulmasının tarih öğretimi açısından gerekliliğine dair bir çalışma bulunmamaktadır.

V-Müfredatın ve ders kitaplarının Fen Liseleri, Anadolu Liseleri, Kolejler ile Meslek Liseleri için ayrı hazırlanmasının yararlı olup olmayacağı konusunda bir çalışma tespit edilememiştir.

VI-Ders kitaplarında bahsedilen hanedanlara mahsus şecere cetvellerinin yer almasının yararlı olacağı tartışılmamıştır.

VII-Tarih dersleri müfredatları ve kitapların Türk Cumhuriyetlerindeki muadil müfredat ile uyumlu hale getirilmesinin veya müşterek hazırlanmasının, Türk dünyasında ortak tarih bilincinin oluşmasına katkı sağlayıp sağlayamayacağının tartışılmadığı görülmektedir. Nihayet Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin coğrafi, toplumsal, kültürel ve siyasi tarihleri, Türk tarihi çalışmalarının temelini oluşturması gerektiği de açıktır.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 865-882, ANKARA-TURKEY

DİVAN ŞAİRLERİNİN GİRİT'TE RUMLARA VE RUMCAYA YAKLAŞIMLARI*

*Abdullah AYDIN***

ÖZET

Girit, M. 1645–1913 yılları arasında iki yüz atmış sekiz yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu süre içerisinde kırk üç divan şairinin yetiştiği tespit edilmiştir. Bu şairlere ait çok sayıda manzum ve mensur eser vardır. Bunlardan çok azı hakkında akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda yapılacak kitap, makale ve tez düzeyindeki çalışmalar, Girit'te bize ait olan maddî ve manevî daha pek çok kültür unsurunu ortaya çıkaracaktır, kanaatindeyiz.

Girit'te siyasi hayatın yanı başında, ondan daha hızlı gelişerek yaygınlaşan beşerî ve edebî bir hayat daha vardır. Bu hayat, siyasi durumdan etkilenen fakat çoğu zaman da beşerî duygularla adadaki ilişkilerin iyi bir düzeyde korunmasına çalışan sosyal ve edebî içerikli yönüyle dikkat çekmektedir. Bazen siyasi hayatın aynen yansıması bazen de yumuşatılarak halka aksettirilmesidir. Adadaki divan şairleri, hem Rumlara hem de Rumcaya hoşgörü penceresinden bakarak, sosyal ve edebî olan bu hayata onları da dâhil etme gayretinde olmuşlardır. Bu amaçla Rumca Türkçe sözlükler ve bu dillerin kullanıldığı mülemma şiirler yazmışlardır. Böylece Girit'teki halkı yakından ilgilendiren her şeyi şiirlerine konu etmişlerdir.

Bu makale Hanyalı Nûrî Osman'ın eserleri, Hanyalı Kâmî Divanı, Giritli Aşkî Divanı, Sabrî Divanı, Salacıoğlu Mustafa Divanı ve Mesnevileri kaynak alınarak Girit'teki hoşgörü ortamı, Rumcaya yaklaşımlar, Rumca öğrenmeye yönelik yapılan çalışmalar ve yazılan şiirler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girit, Hanya, Nûrî, Rumca, Rumca Lügat, Rumca Dilbilgisi.

THE APPROACHES OF DİVAN POETS TO ROMAIC AND GREEKS IN CRETE

ABSTRACT

Crete was under the thumb of Ottoman Empire between the years of 1645–1913 for 268 years. It is estimated that 43 divan poets were brought up during that period. There are a wide range of poetic and prose works belonging to these poets. Only a few of these works were studied academically. We consider that the studies will be done on

* Bu makale, 27-28 Nisan 2012 tarihlerinde Ankara'da yapılan "Divan şiirinin Dili Uluslararası Çalıştayı"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, El-mek: divansiiri@hotmail.com

book, essay and thesis level on this field will reveal many cultural elements belonging to us in Crete.

There is a humane and litaral life just beside the political life in Crete. This life draws attraction by its social and literal context in terms of being affected by political landscape but mostly trying to protect the relationships on the island and humane feelings. Being tolerant of the Greek and Romaic the divan poets on the island have endeavored to include them in social and literal life. They have written Romaic Turkish dictionaries and mülemma (written in multiple languages) poems and entrated everything that concern the Crete people closely to their poems.

In this study, information is given about the tolerance athmosphere in Creek, the approches to Romaic, the studies done on learning Romaic and the poems written, providing from the references which are the works of Hanyalı Nûrî Osman, the Divan of Hanyalı Kami, the Divan of Cretan Aşki, the Divan of Sabri, the Divan and Masnavis of Salacıoğlu Mustafa.

Key Words: Creterete, Hania, Nuri, Romaic, Romaic Dictionary, Romaic Grammar

Giriş

Girit, Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adasıdır. M. 1645–1913 yılları arasında iki yüz atmış sekiz yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Girit'te şüphesiz çok sayıda mimarî eser yapılmıştır. Fakat bunların pek çoğu, zamanla tahrip olmuş ve kaybolmuştur. Osmanlı Devleti'nin Girit'teki varlığını belgeleyen en önemli kaynak ise orada yazılan eserlerdir.

Edebî eserler, meydana getirildiği toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarından beslenir. Yazıldığı bölgenin sosyal yapısından izler taşır. Haluk İpekten, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler adlı eserinin önsözünde; "Türk edebiyatının hangi şartlar altında gelişme imkânı bulduğunu araştırırken, sanatkârların bazı devirlerde ve bazı merkezlerde toplandıklarını görüyoruz. Bu topluluklar daima edebiyata ehemmiyet veren, cömertlikleri ile sanatkârları koruyan, kıymetli eserleri mükâfatlandıran şahsiyetlerin tesiriyle olmuştur. Böylece bu kümelenmelerden muhtelif devirlerde ve belirli şahsiyetlerin etrafında birer edebî muhit meydana gelmiştir." demektedir (1996: 11). Biyografi kaynaklarının taranmasıyla Girit'te de böyle bir edebî muhitin oluştuğu ve bu muhitin bir okul gibi çalıştığı görülmektedir. Girit'te yetişen şairler hakkında makale ve kitap düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların hepsi tetkik edildiğinde Mustafa Isen'in 4 (1997: 68), Ahmet Sevgi'nin 15 (1994: 33-51), Filiz Kılıç'ın 21 (2004: 275-294), Orhan Kurtoğlu'nun 20 (2006) şair tespit ettiği görülmektedir. Ayrıca bu kaynaklarda bahsedilmeyen fakat Hanyalı Nûrî'nin divanında isimlerine rastladığımız 8 şair daha vardır (Aydın 2009b: 26). Bu çalışmalarda müşterek olan şairler dikkate alındığında Girit'te toplam 43 divan şairinin yetiştiğini görmekteyiz (Aydın 2009b: 48-49). Bu şairlerden Giritli Aşkî (Alper 2005), Hanyalı Kâmî (Akyol 2005), Hanyalı Nûrî (Aydın 2009b), Sabrî (Uz 2009) ve Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2000) divanları üzerine akademik düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Salacıoğlu'nun Mesnevileri (Kurnaz 2001) ile Hanyalı Nûrî'nin Tezkiresi (Kurtoğlu 2006) de yayımlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar incelendiğinde Girit'te ciddî bir edebî ortamın oluştuğu, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında yaygın olan divan şiiri dilinin bu adada bazı yerel

unsurlarla desteklendiği görülmektedir. Bunlar kılık-kıyafet, yer isimleri, Girit'te yetişen sebze, meyve olabildiği gibi bazen de adadaki Rumlara ait unsurlardan teşekkül etmektedir.

Siyasi hayatın yanı başında, ondan etkilenen fakat çoğu zaman da beşerî duygularla adadaki ilişkilerin iyi bir düzeyde korunmasına çalışılan sosyal ve edebî bir hayat daha vardır. Adadaki divan şairleri hem Rumlara hem de Rumcaya hoşgörü penceresinden bakarak, sosyal ve edebî olan bu hayata onları da dâhil etme gayretindedir. Bu maksatla Rum tebaa ile müşterek olan unsurlara dikkat çekmekte, Rumca Türkçe mülemma şiirler yazmakta, halkı yakından ilgilendiren olayları veya Girit'te üretilen ürünleri şiirlerine konu etmektedirler.

Bu makalede Girit adasındaki hoşgörü ortamı, Türkçeye ve Rumcaya yaklaşımlar, Rumca öğrenmeye yönelik yapılan çalışmalar, Rumca yazılan şiirler ve eserler hakkında bilgi verilecektir. Kaynak olarak Hanyalı Nûrî Osman Divanı, Salacıoğlu Mustafa Divanı, Salacıoğlu Mustafa'nın Mesnevileri, Hanyalı Kâmî Divanı, Giritli Aşkî Divanı ve Sabrî Divanı kullanılacaktır.

1. Girit'te Şiirin ve Şairin Durumu

Daha önce belirttiğimiz gibi adada 43 tane divan şairi yetişmiştir. Hiç şüphesiz bu sayı yeni araştırmalarla eksilmeyecek, artacaktır.

Divan şairleri, kendi şiirlerini tavsif ederken Girit'in yerel unsurları ile bağlantı kurmuşlardır. Kendi şiirlerini Girit'in balına benzetmişler (Tarih 1286: 632), Girit'te yaygın olan zeytinyağı ve sabunu öne çıkarmışlardır (Şemseddin Sami 1896: 3853):

Engübîn-i Giriddir sühanım

N'eyleyim ḳand ü sükker-i Şāmı

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 906)

Her hâk-i diyârın olur elbette metâ'ı

Şîrîn sühânım sırrı Girîdin 'aselidir

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2000: 156)

Ebnā-yı dehre söyleme esrār-ı 'ışḳı kim

Añdıḳları ya ṣābūn veya dühn-i zeyt olur

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 667)

Hem-vâre pâk-dâmen iseñ Kāmiyā n'ola

Ṣābūn kānı ya'nī Giridin metā'iyiz

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 270)

Yenilik arayışları içinde olan şairler, yeni ve Girit'e has tarzlar ortaya koyma gayretindedir. Bunlar içinde dikkat çekeni ise levendane tarzdır. "Pek çok tezkirede ve bazı şiirlerde klasik şiir ve şair değerlendirmeleri yapılmaktadır. Genellikle âb-dâr, pür-kâr, rengîn, turfe-beyân, hakîmâne vs. kelime ve terkiplerle ifade edilen bu değerlendirmelerden bazıları eda, bazıları lafz, bazıları da mana için kullanılmıştır (Açıkgöz 1991: 11)." Bunlara levendâne, yetîmâne, fânî-şîve vb. daha birçok duygu ve düşünceyi ifade eden tabirlerin, tavsiflerin eklenebileceği araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. (Tolasa 1998: 347; Kılıç 1998: 127). Hanyalı Nûrî'nin divan nüshalarından birinde, gazeliyat bölümünün başında "Âgâz-ı Gazeliyyât-ı Levendâne-i Giridân" yazılıdır (Nuri Y. 326: 110b). Levent, deniz erlerine verilen isimdir. Dört

tarafı denizle çevrili Girit'te yaşayan ve divan şiirindeki rintlerle aynı özelliklere sahip olan leventlere hitap eden tarza levendane denilmiştir.

Emriñ olursa eyā dāver-i iḳlīm-i kerem

Bir levendāne ġazel eyleye ḫāmem inşā

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 314)

Kāmiyā gāhi levendāne ġazel söyledigim

Bezmde şīve-i maḥbūb-ı levendimdendir

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 256)

Girit'te bulunan edebî muhit çok şair yetiştirmesinde etkili olmuştur. Fakat bu şairler yeterince tanınmamaktadır. Hanyalı Kâmî, Hanyalı Nûrî için yazdığı tercüme-i hâlde aslında onun "reisü'şşuarâ" olarak görüldüğünü belirtmektedir. Eğer devlet merkezinde yani İstanbul'da yaşasaydı bu unvanı layıkıyla taşırdı, denilmektedir:

> Ālī-himem [ü] kerīmü'ş-şiyem şi'r ü inşā-yı siḥr-fermāları mu'ciz ü mūciz ve müsellem bir ẕāt-ı mekārim-endūd u bir vücūd-ı nādirü'l-vücūd olup böyle bir baḥr-i muḥīṭ-i ma'ārif-i seniyye re'īsü'ş-şu'arā-yı devlet-i 'aliyye olmaġa şāyān iken sāhil-nişīn-i Cezīre-i Girid olması mücerred muḳteżā-yı ṭabī'at-i deryā-nihād ve lāzıme-i refāhiyyet-i istiġnā-mu'tādlarıdır (Kurtoğlu 2006: 100-101; Kâmî y.2113: 239a).

2. Rum Tebaaya Hoşgörü

Girit'in başlıca şehirleri Hanya, Kandiye ve Resmo'dur. Girit Tarihi adlı eserde adanın coğrafi durumu ile halkın yaşayış şekli arasında bağlantı kurulmuştur. Burada,

> … Eḳālīm-i ṯelāṯe-i meẕkūrenin biri ki Anaṭoludur. Ḳandiyeye seksen mil mesāfede vāḳı' olmaġın ahālī-i Ḳandiye Anaṭolu sükkānına aḫlāḳ ve etvārda müşākil ve keẕālik Ḥanyada Rumili sevāḥili daḫı seksen mil mesāfe olmaġın ahālī-i Ḥanya Rumili ḫalḳına müşābih ve mümāṯildir. Resmo ve İsfaḳ[y]a cāniblerinden 'Arabistān daḫı seksen mil mesāfe olmaġın ol ṭarafların ādemleri bi-'aynihi eṭvār u aḫlāḳda 'Arabistān ḫalḳına beñzer.

denilmektedir (Nûrî, y. 205: 3a). Yukarıdaki ifadelerde kısaca; Anadolu tarafında bulunan Kandiye'nin Anadolu, Rum tarafındaki Hanya'nın Rum, Arabistan (Mısır) tarafındaki Resmo ve İsfakya'nın da Arabistan halkına benzediği belirtilmektedir.

Girit'in Osmanlı tarafından fethedilmesiyle adada Türk nüfus artmaya başlamış, buraya yerleşenlerin çocukları, torunları zamanla Girit'i vatan olarak görmüşlerdir:

Ḫod-be-ḫod fikr eylerim ḥālim Giride ben ġarīb

Kimse bilmez derdimi etdim vaṭanda iġtirāb

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 271)

Girit'ten farklı bir coğrafyada yaşamak onlar için artık imkânsızdır:

Giridden edemem ġayrı bir maḥalle sefer

Beni şu silsile-i tāk ile ki bağladılar

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 966)

"Türkler Girit'e girdikleri günden itibaren yerli halkın din ve mezhep işlerine karışmamış, ana dillerini kullanmalarına izin vermişlerdir. Ayrıca, ihtida eden Rum kadınlarıyla yapılan evlilikler sonrası doğan çocuklar, annelerinden dolayı Rumca eğitim ve terbiye aldıklarından adada konuşulan yaygın dil Türkçe değil Rumca olmuştur (Tukin 1945: 196)." Adada bir arada yaşamak beraberinde evlilikleri de getirmiştir. Aynı coğrafyada bulunmanın ve aynı denizi kullanmanın yanında akrabalık bağlarının da oluşmasına karşılıklı bir hoşgörünün oluşmasını sağlamıştır. Çünkü inanç ve kültür noktasında birbirlerinden farklı olsalar da Girit'te yaşanan salgın hastalık, doğal afet veya sosyal düzeni tehdit eden sıkıntılar herkesi etkilemiştir.

Veba, humma ve taun gibi salgın hastalıklar sebebiyle içlerinde ehl-i hünerin de bulunduğu çok sayıda insan ölmüştür:

Āh ki etdi nice ehl-i hüner

Ḥanyada ʻuḳbāya vebādan sefer

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 199)

Veba salgının olduğu yıl Hanyalı Kâmî tarafından "vahşetistan yılı" olarak nitelenmiştir:

Göbek burusun'uġratdı bayırda yatmadan ḫalḳı

Vebā-yı dehşet-engīzi bu sāl-i vaḥşetistānıñ

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 118)

Hanya'nın valisiz kalmasıyla eşkıya her şeye karışmış, halkın can ve mal güvenliği kalmamıştır:

Ḥanyada ḫayli zemāndan beri gitmişdi niẓām

Pāy-māl etmiş idi cümle-i ḫavāṣı ʻavām

Mecrā bir vālīden olmuş idi yaʻnī ḫālī

Ehl-i ʻarż olmuş idi zūrbālarıñ pāy-mālı

Çār nāḥiyeniñ ahālīsi perīşān olmuş

Āteş-i ẓulm ü taʻaddī ile büryān olmuş

Māl-i mīrīleri vermez[ler] idi ṭāġīler

Yediler üç sene bāġātımı ol bāġīler

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 533)

Hanya'nın ileri gelenleri bir araya gelerek İstanbul'dan yardım isterler. Padişah, vezirlerinden birini seçerek Hanya'ya gönderir:

'Ulemā ile ocaḳlı ederek meşvereti

Ehl-i 'arż eylediler anlara hep ta'biyeti

İttifāḳ üzre der-i devlete muḥżırlar ile

Āteş-i sūz u güdāz ile o eşk-i ter ile

Bāb-ı 'ālīye edip bir müte'ayyin isrā

Bir vezīr eylediler gelmesini istid'ā

İntiḫāb eyledi bir żātı ki beyne'l-vüzerā

'Aḳl u tedbīr iledir şimdi o āṣaf-ārā

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 534)

Görevlendirilen Hacı Osman Paşa kısa sürede Hanya'da nizamı sağlar, eşkıyayı cezalandırır. Halk eski huzuruna yine kavuşur

Ḥanyanıñ oldu niẓāmına yeñiden me'mūr

Aña irsāl olunup bir iki memhūr menşūr

Eşḳıyā ḫavfa düşüp ṭaşra ḳarār eylediler

Kimi ġurbetde kimi kūyda ḳarār eylediler

Ṭutulup altı yedi zūrbā eli baġlı idi

Ḳan u ḫırsızlık ile altısı da ṣuçlu idi

Oldu āsūde Girid eyledi rāḥat fuḳarā

Kimse hīç vıḳ diyemez kimseye aṣlā ḳat'ā

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 535, 541, 543)

Ada halkı sıkıntılara karşı birlikte hareket etmekte, kötüyle mücadelede birbirlerine destek vermektedir. Hanyalı Kâmî'ye ait hicviyede, Evlastu isimli bir zimmînin iflas etmesi, borçlu olduğu kişilere borcunu ödeyememesi neticesinde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan halkın kendisinden şikâyetçi olmaları anlatılır:

İflâs-ı çāñ çalınca kenīsinde cārisiñ

Dāyinleri boġazına aşıldı çün ceres

Kimisi söger kimisi döger kimi silleler

Tüccār-ı müslümān hele gönderdiler 'ases

Biraz Yahūdīler de peşinden devān olup

Aġlar fiġānlar eyleyerek der ki ḳayḳares(?)

Zimmī gürūhu da ne ḳadarsa ciger yanıḳ

Koḳmuş ciger gibi pes ü pīşinde çün meges

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 133-134)

Bu sıkıntılı durumlarla birlikte devlet merkezinden yani İstanbul'dan gelen sevinçli haberler de insanları aynı mutluluk ortamında birleştirmektedir. Şehzadelerin doğum haberleri bunlardan biridir:

Giride geldi üç peyk-i mübeşşir dediler tārīḫ

Tevellüd eyledi şeh-zāde Sulṭān Aḥmed-i Dārā

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 1180)

Giritli şairlerin önemlilerinden olan Hanyalı Nûrî, gerek sunduğu kasidelerdeki isteklerinde gerekse dua bölümlerinde Girit'te yaşayan herkesi bir bütün olarak görmüş,Müslüman olmayan halkı da dualarına dâhil etmiştir:

Yā Rab Giride bā-ḫuṣūṣ Ḥanya'ya verme hīç keder

Cümle ahālīsi ola luṭfuñla her dem şād-kām

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 31a)

Divan şairleri, inanç noktasında gayr-ı Müslimleri tenkit edici herhangi bir konuya şiirlerinde yer vermemişlerdir. Hoşgörü diyebileceğimiz bu durumu en güzel şekilde Hanyalı Nûrî'nin divanında görmekteyiz. Şair, Rumlarla ortak paydada buluşmak gayretiyle Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem üzerine yemin etmektedir. Bilindiği gibi bir şeye yemin edileceği zaman üzerine yemin edilecek şeye ya da isme iki tarafın da değer vermesi gereklidir. Bu sebeple Müslümanlar tarafından yaygın olarak bilinen ekmek, Kur'an veya Hz. Muhammed'in annesi veya eşleri üzerine yapılan yeminler tercih edilmemiştir. Her iki toplumun da kutsal gördüğü Hz. Meryem ise doğru bir tercih olmuş, böylece Rum tebaa da anlatılanlara ortak edilmiştir:

Rūḥ-ı revān-ı Meryem Anaya yemīn edem

Kim ol bütüñ ḫulūs-veriyim bī-riyāsıyım

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 793)

Hanyalı Kâmî de, "Biz onların kutsalına söz etmedik, o muğbeçenin kız kardeşi bize niçin taşatar?" derken Meryem ismini kullanmaktadır:

Yā biz de Meryem anaya ṭaş atmadıḳ niçin

Hemşīresi o muġ-beçenin bize seng atar

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 252)

Birden fazla dinî inanışa sahip çok uluslu bir toplum olan Girit'te herkesin aynı Allah'ın kulu olduğu gerçeği şairler tarafından dile getirilmiştir:

Hep Müselmân u Nasârî vü Yehûd bende-i Hak

Bir efendi kuluyuz cümle kapı yoldaşıyız

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2000: 7)

Hatta bazen ibadet hürriyeti noktasında Hıristiyanlar daha serbesttir. Caferiliği yanlış yaydığı düşüncesiyle bir şeyh idam edilmiştir. Bu durumu eleştiren Salacıoğlu Mustafa, kâfirin ayin icra etmesine cevaz verenlerin Caferî şeyhe daha katı davrandığını ortaya koymaktadır:

Zikr-i Hakk etmek kabâhat mi durur

Kankı mezhebde bu istihsân olur

Kâfire âyin-i icrâ etmesi

Var icâzet kanda kaldı gayrısı

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2001: 109)

Bu ortak unsurları tespit etme ve kullanma ameliyesi Hanyalı Nûrî'de çok görülmektedir. Rumlarla iç içe yaşamasının etkisiyle olsa gerek İlyas peygamber şirde Batı kültüründeki ismiyle yani "İlya" olarak geçmektedir. Şair, Hz. Ali'den bahsederken belki Rumların da tanımasını istediği için ona İlya diyerek hitap etmiştir:

Yā ʻAlī yā İliya bābü'l-ḥasen bābü't-türāb

Yā veliyy'ullāh yā ʻallāme-i faṣlu'l-ḫiṭāb

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 593)

Buna benzer bir husus Hanyalı Kâmî Divanı'nda da görülmektedir. Şair, keseceği kurbanını Müslümanlara ait türbe ve tekkeler yerine bir manastıra adamaktadır:

Şekl-i ṣalib o bütle olaydım da Kāmiyā

Bir nezrim olsun Aḳmanastırdaki ḫaça

Hanyalı Kâmî (Akyol 2005: 309)

Türkler ile Rumlar arasındaki ilişkiler din adamları seviyesinde de görülmektedir. Belki başka coğrafyalarda bir şeyhin Hıristiyan bir şahsa borçlu olması çok tenkide medar olur. Fakat Girit'te bu durum gayet doğal olarak karşılanmaktadır:

Borcu bir zimmîye var imiş meğer

Gör ne yüzden borcunu verdi o er

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2001: 112)

Şair, diğer taraftan Hanya fatihlerinin çocuklarından oluşan neslinin her ferdi gibi, Rumlardan ihtida eden, yani Müslümanlığa geçen, kişiler olduğunda sevincini yine şiirlerle dile getirmektedir. Biat-ı Ahmed Efendi başlıklı tarih şiirinden bazı beyitler aşağıdadır:

Ḥaḳḳa şükür ki Aḥmedimiz müslümān olup

Erbāb-ı vaḥdet ile ne ḫoş ülfet eyledi

Çıḳdı bir ehl-i dil dedi ey Nūrī tārīḫin

Behcet zemāne ṣāḥibine bī'at eyledi

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 1005)

Tüm bunlarla birlikte divanlarda menfi manada kullanılan kâfir, Yahudi, Hıristiyan kelimeleri de vardır. Fakat bu kullanımlar bir dinî inanışı tenkit etmek maksadıyla değil; umumî manada sevgiliyle bağlantılı olarak diğer divanlarda da görebileceğimiz şekildedir. Böyle kullanımlar divan şairlerinin kullandığı ortak malzemenin gereğidir:

Cefâ-yı dehr ile âzarda kaldık hâk-i zilletde

Fakîr olduksa biz kâfir mi olduk söyle cânâna

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2000: 4)

Ehl-i tarîke dahl edenin sorsan aslını

Yâ kâfir azması yâhud 'ırkı Yehûdîdir

Salacıoğlu Mustafa (Kurnaz vd. 2000: 221)

3. Rumcaya Yaklaşım

Çok uluslu bir sosyal hayatın olduğu Girit'te, topluluklar birbirlerine gösterdiği saygıyı aynı zamanda dillerine karşıda sergilemektedir. Osmanlı şairleri sıkıntılarda ve sevinçlerde kader birliği yaptıkları, aynı vatanı paylaştıkları Rum tebaanın diline kayıtsız kalmamış,aksine bu dile büyük önem vermişlerdir. Şairler, Rumların gönlünü almak kabilinden şiirlerine bazen Rumca mısralar ilave etmişlerdir. Rumlarla müşterek noktalarda buluşabilmek amacıyla Rumca Türkçe manzum bir lügat bile yazılmıştır.

Tabii ki bir Müslüman olarak gayr-ı müslimin dilinde şiir yazmak bazen tenkide sebep olabilir. Bundan hareketle, Hanyalı Nûrî yazdığı Türkçe Rumca manzum lügatin girişinde hem Girit'teki Rumcanın pek kaba olduğunu hem de gayr-ı müslim dilini taklit etmenin ayıp olduğunu belirtir:

Bu Giridiñ Rūmisidir pek ḳaba

Ḫil‘at-i naẓma degil ḳaṭ‘an sezā

Heb ġalaṭdır heb ġalīẓ elfāẓı heb

Ba‘żı terkībātı ḫāric ez-edeb

Didim ammā ‘aybdır kim müslimīn

İde taḳlīd-i zebān-ı kāfirīn

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 3a)

Hanyalı Nûrî’yi eser yazmaya teşvik eden karşısındaki dostu ise böyle düşüncelerin yanlış olduğunu, Rumca eser yazılabileceğini Mevlânâ’nın Mesnevisi’nden deliller getirerek açıklar:

Didi kim bilmez misin bürhān-ı ‘ışḳ

Muḳtedā-yı evliyā sulṭān-ı ‘ışḳ

Menba‘-ı ‘irfān u deryā-yı ‘ulūm

Sırr-ı Mevlā Ḥażret-i Mollā-yı Rūm

Meşnevīsinde buyurmuş ilyā

Bir maḥallinde daḫı istafilyā

Bā-ḫuṣūṣ dīvānlarında pek güzel

Var niçe Rūmī ġazeller bī-bedel

Niçe Rūmiyyü’l-‘ibāre vāridāt

Naḳl ider Ḫünkārdan ba‘żı şiḳāt

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 3a)

3.1. Rumca Şiirler

İsmail Hakkı Aksoyak’ın makalesinde belirttiği üzere Rumca şiir yazan şairlere dair çeşitli çalışmalar vardır (2009: 1-18). Bu çalışmalardan öğrendiğimiz kadarıyla Sultan Veled, Ahmet Paşa(Tarlan 1992: 308), Avnî (Fatih Sultan Mehmet), Gelibolulu Zâifî, Gelibolulu Âlî, Vardar Yeniceli Hayretî (Çeltik 2008: 493), Balıkesirli Ravzî (Aydemir 2009: 281) şiirlerinde Rumcaya yer vermişlerdir. Yukarıdaki isimler arasında Giritli herhangi bir şair bulunmamaktadır.

Hanyalı Nûrî Divanı üzerine doktora tezi hazırlarken Rumca Şiirler olması dikkatimizi çekmişti. Sempozyum vesilesiyle bu Şiirleri bir araya toplamaya gayret ettik. Hanyalı Nûrî, tertip ettiği hacimli divanında bize çok malzeme verirken, aynı durumu eserleri üzerine çalışmalar yapılan Giritli diğer Şairlerde bulamadık.

Hanyalı Nûrî, Molla Üftâde'nin Farsça Türkçe mülemma gazeline yaptığı 6 bentlik tahmiste, 5 bendi Rumca olarak tahmis etmiştir. Şiir ve Rumca olan kısımlarının Türkçeye çevirileri her bendin yanında verilmiştir. Her dilde olduğu gibi Girit'teki Rumca da zamanla değişmiştir. Bu sebeple bazı kelimelerin okunmasında ve Türkçeye çevirisinde hatalar olabileceği ihtimal dâhilindedir. Okunamayan yerler metinde (…), çeviride (?) ile gösterilmiştir[1]:

Taḫmīs-i Ġazel-i Ḥażret-i Mollā

Mef'ūlü Mefā'īlün Mef'ūlü Mefā'īlün

1 Aġapi mu maşya mu tā ḳali su ḳala'ne	Sevgilim, gözüm, güzelliğin hoştur. Melek bedenlisin sen, okşayışın süreklidir. (?)
Angeliḳo ḳormi sis to ḫadi su panda'ne	
De ḳsuro ape omorfya apo sena ida'ne	Senden başka güzel bilmiyorum.
Māhist ne-mīdānem ḫurşīd ruḫet yāne	
Bu ayrılıḳ odına cānım niçe bir yana	
2 Herkes ki merā bīned Mecnūnam beḫ'āned	
Herkes zūr-ı ḫavīşem bā-rāh-ı dīger rāned	
Eṭvār-ı cünūnam-rā bā-ḫalḳ-ı nemīdāned	
Mürdem zi-firāḳ-ı tu merdem heme mīdāned	
'Işḳ odı nihān olmaz yandıḳça Erer cāna	
3 To prosopo su ida ine pola omorfo	Yüzünü gördüm çok güzeldir.
Mey-i tu râ	…….
Ta dyavo'po loġu su seto so na posamo	Yanından geçeceğim, burada oturup öleceğim.
Ṣad tīr zened ber dil ān Türk-i kemān-ebrū	
Fitneli alagözlü çün uyḫudan uyana	
4 Peṭimo ya na seydo isteksofili	Seni pencerede görmek istiyorum.
Provale ya to seġo ke ḫasiḳane oli	Allah aşkına çık, herkes
Naḳusun ena loġo po to ġliki s'aşili	

[1] Şiirdeki Rumca mısraları okuyan ve Türkçeye çeviren Sayın Marinos SARIYANNİS'e teşekkür ederim.

Sevdā-yı ruḫ-ı Leylā şod ḥāṣıl-ı mā-ḫaylī	gitti.
Mecnūn gibi vāveylā oldum yine dīvāne	Tatlı dudaklarından bir söz dinlensin.

5 *Mosḳovola to meros pu vriste ey gelikom*	Melek yüzlüm, senin olduğun yer
Rodostamo mazoni po loġu su her dem	mis gibi kokuyor.
Ṣaçıñla mu'aṭṭardır ṣaḥrāsı diliñ her dem	Her dem senden gül suyu toplanır.
Ez-nāfe-i şod pür-çīn yek-ser hemegī 'ālem	
Ol dem ki seḥer yeli zülfüñe ḳılır şāne	

6 *Apo to poli ḳaymo ḳleġo me to* āh u vāh	Fazla derdimden ah, vah ile ağlıyorum.
O dulo su o Nūrīs derdiñle olup hem-râh	Ey mâh! Kulun Nuri derdinle
Ksetreşi to meros su ala ziġoni ey mâh	hemrâh olup, senin yerinin peşinde koşuyor.
Ez-la'l-i leb-et Mollā Üftāde cüdā nā-geh	Neden korkuyorum?
Ḥaḳdır ki gözüm döke yāḳūt ile dür-dāne	

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 462-463)

Hanyalı Nûrî, Rumca cümleler kullanmanın yanında çoğu Ģirinde Rumca kelimelere, Rumca Ģahıs ve yer isimlerine fazlasıyla yer verir. Yukarıdaki tahmisten baĢka Ģirlerinde de Rumca cümleler kullanmıĢtır:

Osi doknurazas irşan ya na kamu[n] yazikoda	Her ki ... (?) yapmak için geldi.
Pote den iḳsurası olı itune ofkri	Hiç bir zaman bilmediler, herkes düşmandı.
Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 1123)	

Şimdi ne bu ser-keşliğiñ ey muġ-beçe bilmem

Yayda mu leys to Ramazani na perasi	Bana niçin "Ramazan bitsin." diyorsun.
Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 917)	

Sto ķozmo pedarfano ime me ziḫos tekno
Ti ḫari du ẕoķsazo kiris mu'ne ke mana

Hanyalı Nûrî (Aydın 2009a: 573)

Dünyada yetim, kimsesiz, oğulsuzum. Onun (Allah'ın) ihsanına şükrediyorum, o benim her şeyim.

3.2. Rumca Sözlükler[2]

"Anadolu sahasında Arapça ve Farsçadan sonra belki de en fazla eser verilmiş yabancı dil Rumcadır. Ders kitapları, gramer kitapları, sözlükler, edebî ve bilimsel kitaplar, gazeteler ve bilumum yazılı materyale ait her neviden örnekler Rumca olarak yayımlanmıştır (Ölker 2009: 860)." Bu eserler arasında manzum sözlükler edebî değer bakımından dikkat çekmektedir. Edebiyatımızda tespit edilen Rumca- Türkçe manzum sözlükler; Yusufyan Han tarafından yazılan Tuhfe-i Rumi, Fevzi Kisedarzade'ye ait Tuhfetü'l-Uşşak (Ölker 2009: 856-872) ve Hanyalı Nuri'nin Tuhfe-i Nûriyye adlı eseri ile buna yazdığı zeylidir. Bu sözlük çalışmalarından Girit'te yazılan Tuhfe-i Nûriyye yazımızın alanına girmektedir.

Tuhfe-i Nûriyye, Hanyalı Nûrî tarafından Tuhfe-i ġahidî tarzında yazılmış manzum Türkçe Rumca bir lügattır. Tespit edilen üç nüshası vardır[3]. Eserin yazılma sebebi kısaca şöyle anlatılmıştır:

İçlerinde bir ẓarīf-i nükte-dān
Nāz-perver mihr-bān-ı dil-sitān

Şöyle teklīf etdi ibrām eyledi
Meyl-i mā-fī-ḳalbin i'lām eyledi

Şāhidī ṭarzında bir manẓūme yap
Lehce-i Rūmīde olsun bir kitāb

Rūmīyi taḥṣīle tā olsun medār
'Āleme sizden de kalsın yādgār

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 2b-3a)

[2] Anadolu'ya gelerek Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimseyen, bu sebeple Grek harfleri kullanan ve dinî inanışlarıgereği içerisinde pek çok Rumca kelime bulunan bir Türkçeye sahip Karamanlı Türkler için yazılmış sözlükler yazımızın alanı dışındadır. Bu konuda bakınız: Mustafa KILIÇARSLAN ve Hayrullah KAHYA, "Yunanca/ Osmanlıca/ Karamanlıca Bir Sözlük: Leksikon Ellinoturkikon", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/4, Summer, 2009, s. 725-742; Necati DEMİR,"Türkiye'de Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabeler ve Karaman Türklerinin Dili", Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, Vol. 2, No. 1, 2010, s. 3-23

[3] Nurî Osman Hanyavî, Lugat-ı Manzume-i Nuriye Berây-ı Lisân-ı Rûmiye, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/1; Nurî Osman Hanyavî, Lugat-ı Manzume-i Nuriye Berây-ı Lisân-ı Rûmiye, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 193; Nurî Osman Hanyavî, Lugat-ı Nuriye, Mısır Millî Kütüphanesi, Lugatı Türkî Talat 39.

Hanyalı Nûrî, bu beyitlerin devamında Girit'teki Rumca'nın nazma uymayacağına, pek kaba olduğuna değinir. Yine burada bir müslümanın gayr-ı müslimlerin dilini taklit etmesinin ayıp olduğunu belirtir. KarĢısındaki dostu bunun ayıp olmayacağını Mevlânâ'nın Mesnevisi'nden delillerle açıklar. Nûrî böyle bir eser yazmanın zorluklarından bahsederek eserinin adını zikreder:

Tuḥfe bir ḳandīl īḳāẓ eyledim

A'nī bir Nūriyye īcād eyledim

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 3a)

ġair, 552 beyitten oluĢan bu lügati, H. 1212/ M. 1797-1798 yılında bir hafta içinde sehl-i mümteni olarak kaleme aldığını hatime bölümünde belirtmektedir:

Bu bī-mā'il āṣārdır ammā ki sehl-i mümteni'

Bir hafta içre eyledim naẓmına ḳaṣd u ihtimām

Tārīḫ-i naẓmın söyledim bu mıṣrā' ile Nūriyā

El-ḥamdü li'llāhi'l-'alā kim oldu Nūriyyem temām

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 193: 31a)

Hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Tuhfe-i Nûriyye adlı bu esere, ihtiyaç duyulduğu için yazılmıĢ bir zeyil vardır. Tezyîl-i Nûriyye isimli bu eserin de biri noksan olmak üzere üç nüshası tespit edilmiĢtir[4]. Eserin yazılıĢ sebebi Tuhfe-i Nûriyye'yle ilgi kurularak Ģöyle belirtilmektedir:

Ammā ki mezīd-i 'acele ile o vaḳtler

Pek sür'at edip etmiş idim nüsḫasın imlā

Vāfir lüġatı yazmış idim anda mükerrer

Yoġ idi niçe lafẓ-ı rekīkinde de ma'nā

Nā-mevzūn idi ba'żı buḥūrunda da evzān

Ta'bīrde daḫı var idi noḳṣān[ı] hemān

Fī'l-cümle o şāyeste degil idi nigāha

Yañlış idi Türkīde de ba'żı mezāyā

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 209/2: 23b)

[4] Nurî Osman Hanyavî, Tezyîl, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 193/2; Nurî Osman Hanyavî, Tezyîl-i Nûriyye, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/2; Nurî Osman Hanyavî, Tuhfetü'n-Nûriyye, Çorum Hasan PaĢa Gıl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1876/2.

Şairin Hanya'ya hâkim olarak gelen Seyfeddin Efendi'yle tanışığı bir mecliste Tuhfe-i Nûriyye'den bahsedilmiş,Seyfeddin Efendi kendisinden bu eseri istemiştir. Eserini tekrar gözden geçiren Nûrî, gördüğü lüzum üzerine de zeylini kaleme alarak ilave etmiştir:

Nūriyyemi tebdīl ile tecdīd edip āḫir

Yārāna ḳuṣūru ile etdim anı ihdā

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 209/2: 24a)

323 beyitten oluşan Tezyîl-i Nûriyye, H. 1224/ M. 1809-1810 yılında on iki günde tamamlanmıştır:

On iki günde bunu da etdim

Ṣafḥa-yı himmete cā-tesvīd

…

Ḥanyavī olduġuma şāhiddir

Ẕeylimiñ tārīḫidir naẓm-ı Girid

Hanyalı Nûrî (Nuri Y. 209/2: 34b)

3.3. Rumca Dilbilgisi

Girit'te yazdığı çok sayıda şiirin yanı sıra tezkire, tarih, lügat gibi değişik alanlarda eserler veren Hanyalı Nûrî, Tarîkü'l-ihtisâr adıyla Rumcada kelime türetmenin kurallarıyla ilgili bir eser yazmıştır. Hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan eserin tek nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesindedir[5]. Tuhfe-i Nûriyye ve Tezyîl-i Nûriyye ile aynı yazma içerisinde bulunan bu eserle ilgili olarak Türk Dil Kurumu Katalogunda da bilgi yoktur. Tezyîl-i Nûriyye gibi, Seyfeddin Efendi'nin isteği üzerine H. 1223/ M. 1808-1809'da mensur olarak kaleme alınmıştır.

Hanyalı Nûrî, eserin girişinde diğer dilleri de öğrenmek gerektiğini ayet ve hadislerden deliller getirerek açıklamakta, devamında bu eseri Rumcanın öğrenilmesinde kolaylık olsun diye yazdığını belirtmektedir.

Eserin adı, girişindeki "Zebān-ı Rūmī'nin emsilesini ve ba'żı iştiḳāḳ ve ḳavā'idini bu muḫlis-i bī-biżā'a ḳadrü'l-istiṭā'a Ṭarīḳü'l-İḫtiṣār taḥrīrine ibtidār ḳılındı." kaydından tespit edilmiştir (Nuri Y. 209/3: 36a-36b).

"Evvelen ṣūret-i emṣile-i muḫtelifeniñ 'alāmetleri … ṣāniyen ef'āl-i ṣīġalarına muḫtāc olan żamā'ir-i münfaṣıla daḫı beyān … ṣālisen Türkī'de rabṭ u tefhīm-i kelāmdan lā-büd olan edevāt u ḥurūf ve ba'żı tebādül ü taġyīr mevādd u ta'dād-ı a'dād taḥrīr ü ta'rīf olunmak taṣmīm-kerde-i ṣenāver-i ża'īfdir." diyerek eserin içeriği hakkında bilgi verilmiştir edilmiştir (Nuri Y. 209/3: 36b). Yani Rumca bir fiilin; Arapça kurallara göre; mâzî, muzârî, masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ul vs. durumları birer örnekle gösterilmiştir. Devamında Rumca zamirler, edatlar ve sayılar verilmiştir.

Eserde dönemin Türkçesi hakkında söylenenler ise dikkat çekicidir. Açığa aldığımız paragrafta Osmanlı Devleti'nde kullanılan Türkçenin aslında Türkçe, Arapça ve Farsça

[5] Nurî Osman Hanyavî, Tarîkü'l-ihtisâr, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/3.

karışımından oluştuğu, böyle karışım değil de sadece Türkçe olsa şiir ve nesre uygun olmayacağı belirtilmektedir. Hanyalı Nûrî, burada aynı zamanda bir dilin şiir yazmaya elverişli olabilmesi için başka dillerden kelime alarak zenginleşmesi gerektiğini kaydetmektedir:

"Türkî ise bir zebân-ı teng olmağın memālik-i maḥrūsa-ı 'Oṯmāniyyede ḫuṣūṣan āstāne-i devlet-āṣyānede isti'māl olunan dilde elfāẓ-ı Türkî nādir ve ekṯeri 'Arabî ve Fārsî ile muḥallaṭ idigi bāriz ü bāhirdir. Münşiyān ve şu'arā-yı Rūmuñ şi'r ü inşā-yı dil-ārāları Türkî deyü ta'bîr olunan lisān cāmi'-i elsine-i ṯelāṯe olmasa külliyyen zebān-ı Türkî terki evlā idi. Bu böyleyken ya Rūmî ve emṯāli diller ve be-taḫṣîṣ Giridimiziñ zebān-ı Rūmîsi ne mertebede dā'ire-i ḥalāvet ve ẓerāfetden ḫāric ve bed-ter idigi iẓhārdır (Nuri Y. 209/3: 36a)."

Sonuç

Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adası olan Girit, M. 1645–1913 yılları arasında iki yüz atmış sekiz yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu süre içerisinde 43 tane divan şairinin yetiştiği tespit edilmiştir. Bu şairlere ait çok sayıda manzum ve mensur eser vardır. Giritli şairlerden Giritli Aşkî, Hanyalı Kâmî, Hanyalı Nûrî, Sabrî ve Salacıoğlu Mustafa divanları üzerine akademik düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Salacıoğlu'nun Mesnevileri ile Hanyalı Nûrî'nin Tezkiresi de yayımlanmıştır. Diğer şairler hakkında yapılacak kitap, makale ve tez düzeyindeki çalışmalar, Girit'te bize ait olan daha pek çok kültür unsurunu ortaya çıkaracaktır, kanaatindeyiz.

Siyasi hayatın yanı başında, ondan etkilenen fakat çoğu zaman da beşerî duygularla adadaki ilişkilerin iyi bir düzeyde korunmasına çalışan sosyal ve edebî bir hayat daha vardır. Adadaki divan şairleri, hem Rumlara hem de Rumcaya hoşgörü penceresinden bakarak, sosyal ve edebî olan bu hayata onları da dâhil etme gayretinde olmuşlardır. Bu maksatla Rum tebaa ile müşterek olan unsurlara dikkat çekmekte, Rumca Türkçe mülemma şiirler yazmakta, Girit'teki halkı yakından ilgilendiren kılık kıyafet veya üretilen ürünleri şiirlerine konu etmektedirler.

Bu makalede Hanyalı Nûrî Osman'ın eserleri, Hanyalı Kâmî Divanı, Giritli Aşkî Divanı, Sabrî Divanı, Salacıoğlu Mustafa Divanı ve Mesnevileri kaynak alınarak Girit'teki hoşgörü ortamı, Türkçeye ve Rumcaya yaklaşımlar, Rumca öğrenmeye yönelik yapılan çalışmalar, yazılan şiirler ve eserler hakkında bilgi verilmiştir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ Namık, "Klasik şairlerin Yenilik Arayışları", **Dergâh**, S. 21, İstanbul, (1991), s. 11.

AKSOYAK İ. Hakkı "Divan şiirinin Dili İmparatorluk Dilidir", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/5, Summer, (2009), s. 1-18.

AKYOL İbrahim, (2005), **Hanyalı Kâmî ve Divanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ALPER Kadir, (2005), **Giritli Aşkî ve Divanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

AYDEMİR Yaşar, **Ravzî Divanı**, Ankara 2009.

AYDIN Abdullah, (2009), **Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

AYDIN Abdullah, "Hanyalı Nûrî Dîvânı'ndan Hareketle Giritli Şairlere Ek", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Güz,, S. 26, (2009), s. 45-58.

ÇELTİK Halil, **Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası**, Ankara 2008.

DEMİR Necati, "Türkiye'de Bulunan Grek Harfli Türkçe Kitabeler Ve Karaman Türklerinin Dili", **Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal of World of Turks**, Vol. 2, No. 1, (2010), s. 3-23.

İPEKTEN Hâluk, **Türk Edebiyatında Edebî Muhitler**, İstanbul 1996.

İSEN Mustafa, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara 1997.

Kâmî Yahya Efendi, **Terceme-i Hâl-i Sahib-Divan Nûrî**, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2113, V. 236b-241a.

KILIÇ Filiz, **XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler**, Ankara 1998.

KILIÇ Filiz, "Giritli Divan şairleri", **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 32/ KIŞ, Ankara, (2004), s. 275-294.

KILIÇARSLAN Mustafa ve KÂHYA Hayrullah, "Yunanca/ Osmanlıca/ Karamanlıca Bir Sözlük: Leksikon Ellinoturkikon", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/4, Summer, (2004), s. 725-742.

KURNAZ Cemâl, TATCI Mustafa ve AYDEMİR Yaşar, **Giritli Salacıoğlu Mustafa Celvetî Divânı**, Ankara 2000.

KURNAZ Cemâl, TATCI Mustafa ve AYDEMİR Yaşar**, Giritli Salacıoğlu Mustafa Ve Mesnevileri**, Ankara 2001.

KURTOĞLU Orhan, **Girit Şairleri**, Ankara 2006.

Nûrî Osman Hanyavî, **Divân**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 326.

Nurî Osman Hanyavî, **Lugat-ı Manzume-i Nûriye Berây-ı Lisân-ı Rûmiye**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yazma A 193.

Nurî Osman Hanyavî, **Lugat-ı Manzume-i Nuriye Berây-ı Lisân-ı Rûmiye**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/1.

Nurî Osman Hanyavî, **Lugat-ı Nuriye**, Mısır Millî Kütüphanesi, Lugatı Türkî Talat 39.

Nûrî Osman Hanyavî, **Târîh-i Girid**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Ty. 205.

Nurî Osman Hanyavî, **Tarîkü'l-İhtisâr**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/3.

Nurî Osman Hanyavî, **Tezyîl**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 193/2.

Nurî Osman Hanyavî, **Tezyîl-i Nûriyye**, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/2.

Nurî Osman Hanyavî, **Tuhfetü'n-Nûriyye**, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1876/2.

ÖLKER Gökhan, "Rumca-Türkçe Manzum Sözlük Tuhfetü'l-UÇak", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic**, Volume 4/4, Summer, (2009), s.856-872.

SEVGİ Ahmet, "Giritli Şairler", **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Nu: 7, 8, Konya, (1994), s. 33-51.

Şemseddin Sami, "Girit", **Kâmûsu'l-Alâm**, C. 5, İstanbul, (H.1314/ M. 1896), s. 3851-3857.

"Tarih-i Girid", **Ulum Gazetesi**, S. 11, Paris, (H. 1286), s. 632.

TARLAN Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, Ankara 1992.

TOLASA Harun, **16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Ankara 2002.

TUKİN Cemal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları - 1821 Yılına Kadar Girit", **Belleten**, Ix/34, (1945), s. 163–206.

UZ Özkan, (2009), **Sabrî Dîvânı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 883-906, ANKARA-TURKEY

GELENEKSEL ANLATI FORMLARI OLARAK MESNEVÎLER VE KLÂSİK AŞK MESNEVÎLERİNİN MOTİF YAPISI

Timuçin AYKANAT[*]

ÖZET

Metin ifâdesi, genel bir yaklaşımla yazılı ya da sözlü ibâreler şeklinde tanımlanabilir. Estetik beğeni ve sanatsal kaygı taşıyan metinler, edebî metinler olarak yorumlanmaktadır. Bir edebî metin, sanatsal kıymeti nispetinde, sanat yapıtı adını alır. Sanat yapıtları ise, oluşturulduğu çağ ve oluşturulma şekline göre, çoğu defa farklı adlandırılır. Klâsik mesnevîler ve modern romanlar; her ne kadar bire bir örtüşmeseler de bunun en tipik örnekleridir. Anlatı niteliği taşıyan hemen her sanat eserinin ortak özelliği, anlatım esasına dayalı metinler olmalarından ileri gelir ve bu metinler, kurmaca-anlatı niteliği taşır. Kurmaca-anlatı niteliğindeki hemen her edebî metin ise; müellifi tarafından farklı motiflerin örülmesi ile oluşturulur. Bir eser, çokça farklı motifin bir araya gelmesi ile örülse de aynı bağlam üzere yazılmış daha başka eserler, aynı ortak motifleri işleyebilir. Böylelikle; motifleri ve hâliyle kurgusu aynı, sanatkârının, sanat yetileri nispetinde nicelik ve nitelik vasıfları farklı başka başka yapıtlar ortaya çıkar. Anılan tarzdaki eserlerin kurgusundaki müştereklik, onların metinlerarası bir bağlam oluşturmalarını da sağlar. Bu çalışma; çağlar boyunca insanlığın anlatı ihtiyacını karşılamış ve geleneksel anlatı formları arasında kendine yer edinmiş, on sekiz ikili aşk mesnevîsinden hareketle; geleneksel anlatı formaları olarak mesnevîler üzerinde kısa bir takım değerlendirmeleri içermekte ve klâsik aşk mesnevîlerini kurgusal açıdan ören motiflerin izini sürerek; anılan tarzdaki metinlerin oluşturduğu bağlama işâret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Yapıtı, Kurmaca-Anlatı, Geleneksel Anlatı Formları, Klâsik Aşk Mesnevîleri, Motif, Metinlerarası Bağlam.

MATHNAVI AS A TRADITIONAL NARRATION FORM AND MOTIF STRUCTURE OF CLASSICAL LOVE MATHNAVI

ABSTRACT

Text term can be generally described as written or verbal expressions. The texts that have an aesthetic and artistic value are called as literary texts. A literary text, carry its artistic work name in accordance with its artistic value. Artistic works mostly called differently due to creation era and form of creation. Classical mathnavi and modern novels, although they do not overlap exactly, are typical examples of this situation. The common feature of almost all artistic works comes from their being of narrative texts and these texts have

[*] ArĢ.Gör. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak., El-mek: timi_cin@hotmail.com

fictional-narrative quality. Almost all fictional-narrative texts are constructed by the knitting of different motifs in the hands of their authors. Although a text is knitted with lots of different motifs coming together, different works in the same context can use the same common motifs. Thus, different works emerge that have similar motif and plot but different in accordance with their creators' quantitative and qualitative characteristics. The commonality of this kind of texts, provide them to have an intertextual context. This study, investigates eighteen binary love mathnavi which have satisfied the narrative need of humanity for eras and have a place for themselves in the traditional narrative forms. Building upon this investigation, this study; has some evaluations on mathnavi as a traditional narrative form, searches for motifs that knit classical love mathnavi for their plot and emphasizes the context that these texts construct.

Key Words: Artistic work, Fictional-Narrative, Traditional Narrative Forms, Classical Love Mathnavi, Motif, Intertextual Context.

Giriş

İnsanoğlu, tarihî seyir içinde; kendini anlatmak kadar, anlatılan birtakım şeyleri dinlemek ya da izlemek ve o şeylerde yer yer kendini aramak ya da bulmak ihtiyacını da hissetmiştir. Bunu kimi zaman resim, kimi zaman söz ve kimi zaman da yazı ile gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında günümüze en az bozulma ile ulaşma şansını yakalayanlar görsel ve özellikle de yazılı mahsûller olmuştur. Sanatsal kıymeti olan sözlü ya da yazılı ürünleri yâni metin ya da daha özelde edebî metinleri kendisine uğraşı seçen yazınbilimi, bugün *anlatım esasına dayalı metinler* ifâdesi ile karşılanan destandan romana (Gündüz 2009)[1] uzanan uzun soluklu süreçteki kurmaca-anlatıları da inceler ve bu ürünler üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Kuşkusuz bu uzun soluklu sürecin önemli bir ayağını mesnevîler oluşturur.

Arapça "ثنى" üçlü kökünden türemiş "mesnevî" sözü, sözlüklerde genel olarak; her beyiti kendi arasında kafiyeli nazım biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. (Develioğlu 2005, 628; ş. Sâmî 2007, 1289; Ayverdi 2005, 2028; Pala 2004, 309). Mesnevî (Ateş 1971; Çelebioğlu 1999; Ünver 1986; Şpekten 2008; Ece 2004)[2] adını aldığı dilde sözlüklerin verdiği anlamda kullanılmamış, "müzdevice", "recez" ya da kelimenin çokluk hâli ile "urcuze" adlandırmalarıyla karşılanmıştır. Mesnevî, İran edebiyatında; Türk edebiyatında olduğu gibi, geleneksel anlatı formlarının ilk örneklemeleri olarak kabul edilen destanlara benzemekte ve destanlarla paralel konuları işlemekteydi. Türk edebiyatı, mesnevî formunu İran edebiyatı aracılığıyla tanımış ve daha sonra kendisiyle özdeşleştirmiştir.

Sözlüklerde veya birtakım nazariye kitaplarında nazım şekli olarak değerlendirilen mesnevî, bünyesinde öykü taşıyan kurmaca bir anlatıya form teşkil eder. (Hikemî tarzda kaleme alınan mesnevîlerin bir kısmında hikâyet başlığı altında anlatısal veriler paylaşılırken, bir kısmında bu dahi yapılmaksızın doğrudan olaylar ve tezler sıralanabilir). Öte yandan kendisi tam bir tür olmamakla beraber, işlemiş olduğu konulara göre aşk, kahramânlık, din vs. mesnevîleri adlandırmalarıyla çeşitli edebî türler/tarzlar bağlamlarında da değerlendirilir.

[1] Kurmaca-anlatıların destandan romana uzanan uzun soluklu süreçteki gelişim ve değişimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için yazarın "Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana" adlı yazısına bakılabilir. Yazının tam künyesi "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.

[2] Çalışmada ağırlıklı olarak, mesnevîleri kurgusal açıdan ören motifler üzerine yoğunlaşılacağından bu bölüm kısa tutulacaktır. Mesnevî ile ilgili ayrıntılı bilgi için işâret edilen çalışmalara bakılabilir. Anılan çalışmaların tam künyeleri "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.

Mesnevîler, geleneksel anlatı formaları olarak birer kurmaca-anlatı niteliği taşır. Zîrâ mesnevîler, (Hikemî tarzla oluşturulmuş birtakım örneklemeler hariçte tutulmak koşuluyla) kurmaca-anlatıların hemen tamamında olan serim-düğüm-çözüm bölümlerini içerir. Serim bölümü, gelenek hâlini almış uygulamalar çerçevesinde çeşitli edebî türler ve tarzlar ile şekillendirilir. Düğüm bölümü, öyküleme ve üslûplandırma özellikleri bağlamlarında tahkiyeyi oluşturacak motiflerle örülür. Çözüm bölümü ise; geleneksel anlatı formlarının halk edebiyatı kolunu oluşturan tahkiyevî anlatılarla benzer bitiş formellerini taşır ve onlardan farklı olarak genellikle hikâyenin tamamlandığını gösterir bir tarih mısra'ını barındırır. Öyleyse mesnevî adını alan bu kavram, sâde bir nazım şekli olmanın ötesinde yapılanması dolayısıyla yer yer edebî bir tür vasfı da taşıyan ve özellikle geleneksel dönem kurmaca-anlatılarına form sağlayan önemli bir klâsik "sanat unsurudur".

Mesnevîler, kurmaca-anlatılar arasında klâsik ve geleneksel anlatılar grubuna dâhil edilir. Çeşitlemiş olduğu konulara göre farklı adlarla anılan mesnevîler arasında en edebî olan ve en çok beğeni toplayan kuşkusuz ikili aşk mesnevîleridir. Destanî ya da menkıbevî anlatılara oranla daha çok öykü ya da daha çok roman olan aşk mesnevîleri, taşıdıkları bu özel durum dolayısıyla sözlüklerin "Tek başına süs olarak kullanılan ve bir süslemeyi meydana getiren unsurlardan her biri ya da bir sanat eserinde sık sık tekrarlanan unsur"(Ayverdi 2005, 2096) biçimlerinde tanımladığı kurguyu oluşturacak motiflerle daha ziyâde hemhâl olmuştur.

Hemen her sanat eserinin kurgusunu sağlayan ve onu âdetâ ören motifler vardır. Bu motiflere söz konusu klâsik kurmaca-anlatılarda da yoğun şekilde rastlanılır. Anılan yoğunluğa karşın, bu bağlamda yapılan çalışmaların bir kısmında, ifâde edilen motiflerin yalnızca birkaçı ele alınmış ve dahası bunlar "olay benzerliği" olarak değerlendirilmiştir. Bir kısmı, aynı hikâyenin üç farklı müellifçe oluşturulmuş metin örneklerinde yalnız bir motifin arandığı çalışmalardır. Bir kısmı ise, hazırlanan tez ya da kitap metinlerinde tespit edilen motiflerin, benzer metinlerde, eşdeğer olarak yer alan motiflerle mukâyese edilmeksizin işlenildiği çalışmalardır.[3] Bu anlamda ve çalışmanın hacmi doğrultusunda on sekiz[4] ikili aşk mesnevîsi bir kez de bu dikkatle taranmış ve tespit edilen motifler, oluşturdukları metinlerarası bağlama işâret edebilmek adına karşılaştırmalı olarak çalışmada işlenilmiştir.

Klâsik Aşk Mesnevîlerinin Motif Yapısı[5]

Uzun soluklu bir evreyi kapsayan klâsik Türk edebiyatı, dîvânlar ve mesnevîler başta olmak üzere sayısız edebî ürüne sahiplik etmiştir. Genel çerçevede, anılan edebiyatın adlandırılmasında dahi etkin olan dîvânlar, bu edebiyatın şiir ihtiyacını; kurgusal bir yapı taşıyan mesnevîler ise anlatı gereksinimini karşılamıştır. Kurmaca-anlatıların örülmesinde en yüksek derecede pay sahibi olan hiç kuşkusuz motiflerdir. Klâsik aşk mesnevîlerinde, eserlerin iskeletinin aynı oluşu motif benzerliğinden ileri gelir. Bu da eserlerin metinlerarası bir bağlam oluşturmasını sağlar. Böylelikle, motifleri ve hâliyle kurgusu aynı; müellifinin sanat yetisi nispetinde edebî değerleri farklı başka başka yapıtlar ortaya çıkar. Yapılması gereken, çizgisi denk bu yapıtlar arasındaki metinlerarası bağlamı çözmek ve anılan tarzdaki metinlerin daha geniş çaplı olarak

[3] Bu noktada gaye, "bazı çalışmalar müstesnâ olmak kayd-ı şartıyla"; klâsik Türk edebiyatı metinleri üzerine motif eksenli yapılan çalışmaların eksikliğine dikkat çekmek olduğundan, yorumlanılan çalışmaların künyeleri verilmeyecektir.

[4] Çalışmaya materyal sağlayan on sekiz ikili aşk mesnevîsinden "Taşlıcalı Yahyâ"nın Şâh u Gedâ"sı dışındaki eserlerden yapılan alıntılar, mesnevîlerin ilim âlemine kazandırılmış metinleri üzerinden olacak, anılan mesnevî ile ilgili kayıtlar, hikâyenin çözümlemesine yönelik bir makaleden hareketle sunulacaktır.

[5] Taranılan eserlerden bir kısmı dînî ya da alegorik olabilir. Benzer motiflerin bu tarz-ı mesnevîlerde de yer alması bağlama onların da dâhil edilmesini gerekli kılar, öte yandan bu durum eski sıfatıyla nitelenen klâsik yazınımızın zenginliğini gösterir.

yorumlanmasına olanak sağlayabilmek adına, eserlerin etkileşimini gerçekleştiren motifleri karşılaştırmalı olarak sunmaktır.

1. Çocuğu olmayan Pâdişâh Motifi[6]

Klâsik ikili akınlatılarında (mesnevî), ana iki kahramânın âileleri ve özelde babaları ağırlıklı olarak soyludur. Bu kişiler pâdişâh, şâh vb. olmak dolayısıyla yönetici konumundadırlar. İstisnâları olmakla birlikte ağırlıklı olarak çocukları olmamaktadır. Esâsen bu motif, yazıda ayrı bir başlık altında değerlendirilecek olan *evlât sâhibi olma* motifinin hazırlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Kronoloji[7] takip edildiğinde taranılan metinler[8] içerisinde tüm çabalarına rağmen evlat sâhibi olamayan ilk padişâh Hoca Mes'ûd'un Süheyl ü Nevbahâr'ında yer alan Yemen şâhı'dır. şâh, yaşamakta olduğu bu hazin durum dolayısıyla oldukça kederli düşünceler içindedir:

Bu kamusile oğlanı yoğidi *Bütün bunlara rağmen çocuğu yoktu,*

Anun gussası fikri key çoğidi *Onun kederli düşünceleri oldukça çoktu*[9]

(389/220)[10]

Aynı durumu, şeyhî'nin Hüsrev ü şîrîn adlı eserinde şâh Hürmüz yaşar: (797/30). Lâmi'î'' ve Manisalı Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ isimli anlatılarında da durum aynıdır: (480/141; 566/501).[11] Türk edebiyatının önemli şâirlerinden olan Fuzûlî, eşsiz eseri Leylâ vü Mecnûn'da, Mecnûn'un babasını "telef olsa bir vârisi yok" diyerek tasvir eder.(487/84). Lârendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn'u aynı bağlama "soyunun devamı için endişelenen bir sultân" örneklemesi ile katılır. (743/439). Fuzûlî ile aynı devirde yaşayan Kıyâsî de Mihr ü Mâh isimli eserinde aynı motife yer verir. (153/85).

Çalışmada taranan diğer mesnevîlerde doğrudan doğruya, şâh ya da pâdişâhların çocuğunun olmaması durumu söz konusu değildir.Yine de kurgunun temelinde bu kişiler[12] ve onlardan doğacak ya da daha önce doğmuş çocuklar yer alır. Öte yandan evlat sâhibi olma kudreti taşıyan yöneticilerin çocuğa kavuşmaları ağırlıklı olarak olağandışı gerçekleşir ve hazırlayıcı motife gereksinimi olmaksızın tek başına aynı etkiyi yaratır.

2. Evlât Sâhibi Olma Motifi

Evlât sâhibi olma motifi, kurgunun temelinde yer alacak ana iki kahramânın eserdeki var oluşlarını sağlaması açısından önemlidir. Üst maddede değinildiği üzere, bu durum olağandışı gerçekleşir. Taranan anlatılardan hareketle tespit edilen evlât sâhibi olma biçimleri şu şekildedir:

^

[6] Çalışmada, motifleri örnekleyen metinler, beyit/sayfa numarası şeklinde önem sırasına göre yazıya alınacak, alışılmış örneklemelere sâdece işâret etmekle yetinilecektir.

[7] Motifler, olabildiğince eserlerin kurgusunda işlenildikleri sıraya ve yapıtların yazılış kronolojisine göre sunulacaktır.

[8] Yazıda işlenilecek olan motiflere, tahkiyevî halk anlatılarında ya da başka mesnevî örneklerinde rastlanılması doğaldır. Ancak çalışmanın hacmi, kapsamı ve gayesi nedenleriyle bu benzerliklere oldukça kısa değinmeler dışında girilmeyecek; ağırlıklı olarak taranan eserlerden hareketle bir kurgu oluşturulacaktır.

[9] Alıntılanan metin örneklemeleri, metinlerin daha rahat yorumlanılmasına olanak sağlayabilmek adına sâdeleştirilecektir.

[10] Alıntılamalarda, gönderge kaydının hangi eserden yapıldığı cümle içi ifâdelerle verilmektedir. Öte yandan materyal mesnevîler genel kaynakçada "Taranan Eserler" özel başlığı ile sunulacaktır. Bu sebeple metin örneklemelerinde ayrıca eserin müellifi ya da hazırlayanı şeklinde ek bir kayda yer verilmeyecektir.

[11] İlk gönderge, Lâmi'î'nin eserinedir.

[12] Eserler kurgulanırken yönetici tipi; çocuğu olmayan, önceden beri çocuk sâhibi ya da sonradan bir evlâda kavuşacak kişiler şeklinde yer alsa da eserdeki konumları ve motif zincirini gerçekleştirmedeki etkileri aynı değerdedir. Onlar hep: "Ulu bir şâh" ya da kalıplaşmış hâliyle "Bir pâdişâh"tır. Bu husûs, çalışmada işlenilecek maddelerden "Formulistik Sayılar" bahsi altında değerlendirilecektir.

a. Yaratıcı'nın hikmeti ile (Lutf-ı Hüdâ, Nûr-ı Hüdâ vb.)

b. Duâ ile

c. Göklerin uygunluğu (Tılsımlı vaktin yakalanması) ile

d. Âlimlerin yönlendirmesi ile

e. Mucizevî meyve[13] ile.

Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve Gülşâh isimli eserinde Varka'nın dünyaya gelişi, Yaratıcı'nın kudreti ile açıklanmıştır. (19/122). Süheyl ü Nevbahâr için de aynı durum söz konusudur. Halk duâ eylemiş ve Hak revâ vermiştir. (399/221). Şeyhî'nin Hürev ü Şîrîn'i, durumu duâ okunun hedefi nişânlamasına bağlar. (802/30). Fuzûlî, Mecnûn'un dünyaya gelişi serüvenini içerken; babasının çok adaklar adayıp ağladığını ve en sonunda yaptığı duânın etkisiyle bir evlâdı olduğunu anar. (500/86). Manisalı Câmi'î (908/522), Kıyâsî (179/87) ve Zârifî'nin (210/97) eserlerinde de durum aynıdır.

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd ü Ferahşâd isimli eserinde evlâda kavuşmayı gök unsurları ile ilişkilendirir:

Çü bir gece „Utarit ayı kuçdı *Utarit bir gece, ayı kucakl adı*

Güneş o depreniçden delve düldi *Güneş o titremeyle kovaya geçti*

(489/146)

Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ isimli eserinde pâdişâh âlimlere danışarak evlât sâhibi olabilmiştir:

Dânişerbâbına hoşdur keşf-i râz *Bilginlere hoştur sır çözmek*

Tâ olasın derd ü gamdan bî-niyâz *Yeter ki kederden olasın ırak*

(500/490)

Lârendeli Hamdî de mesnevîsinde evlât sâhibi olmayı pîr elinden sunulan mucizevî meyveye bağlar:

Eline sundı bir ayvayı fi'l-hâl *Eline bir ayva verdi hemen*

Giderdi şâhtan ay vâyı fi'l-hâl *Şâhın kederini giderdi hemen*

(778/441)

Klâsik Türk edebiyatının son başyapıtı olarak değerlendiren Hüsn ü Aşk'ta ise, çocukların dünyaya gelişi ve hâliyle âilelerin evlât sâhibi oluşu "aynı anda dünyaya gelme" masalsı motifine bağlanarak verilmiştir:

Fi'l-hâl açıldı subh-ı ümmîd *Ansızın ümit sabahı ışıdı*

Hem mâh doğdı vü hem hurşîd *Hem ay hem de güneş doğdu*

(301/76)

[13] Mucizevî meyve, aynı zamanda müstakil bir motiftir. Ancak motifin taranan eserler arasında yalnızca "Lârendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn'unda yer alması metinlerarası bir bağlam oluşturması için yetersizdir. O bakımdan anılan motif, yazıda ayrı bir başlıkaltında sunulmayacak yalnızca burada işlenecektir.

Benzer nitelikli bir durum Varka ve GülÇâh'da da geçmesine karÇılık çocukların doğumu aynı gecedir, aynı anda değildir.

3. Ad Verme Motifi

Bu motif, özellikle geleneksel halk anlatılarında ayrı bir önem taÇır. Bilindiği üzere tahkiyevî halk anlatılarında ad verilmez, alınırdı. Bunun için de kahramânın bir yiğitlik göstermesi gerekirdi. Yalnız "Kitâb-ı Dedem Korkut"ta ad almaya hak kazanan kiÇiye ismini "Dedem Korkut" gereğince takdim ederdi. Klâsik aÇık anlatılarında ad veren ulu kiÇi örneklemesi yalnızca Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve GülÇâh'ında "Her birine ad veren ol üstâd" (76/128) biçiminde yer alır. Buna karÇın, mesnevînin ana iki kahramânının adının verildiği bölümde bu ulu kiÇi anılmamıÇ, doğan çocuklara Varka ve GülÇâh adlarının verildiği belirtilmiÇtir. (21/123). Süheyl ü Nevbahâr'da evlâda kavuÇan baba, oğlunun yüzünün aya benzemesi dolayısıyla ona yakıÇır Süheyl adını vermiÇtir. (406/221). HurÇid ü FerahÇâd adlı eserde güzelliği ile güneÇi kıskandıracak kız çocuğuna HurÇid-i Bânû adı verilmiÇtir. (498/146). Ġeyhî'nin Hüsrev ü Ġîrîn'inde Çâh, pâdiÇâhlık niÇânesi olması için, evlâdının adını Hüsrev koydurmuÇtur:

Çü hüsrevlik niÇânın tîz ururlar *Efendilik işâretini sundular*

Adını Hüsrev-i Pervîz ururlar *Adını Pervîz oğlu Hüsrev koydular*

(809/30)

Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sında evlâdının güzelliğinden etkilen Çâh ona âÇık olur ve adını Vâmık verir. (748/160). Câmi'î'nin eserinde durum daha ilginçtir:

AraÇdurdı cihânı her bir âÇık *Cihânı araştırdı her bir âşık,*

Didiler ittifâki ana Vâmık *Hep birlikte adına dediler Vâmık*

(754/512)

Kıyâsî ve Zârifî'nin Mihr ü Mâh isimli eserlerinde, çocuğun güzelliği adını almasına sebeb olmuÇtur. (180/87, 213/97)[14].

Leylâ vü Mecûn (Fuzûlî) ve Hüsn ü AÇkmesnevîlerinde ise durum daha baÇkadır. Ad verme, kabile tarafından yerine getirilmektedir:

Akvâm u kabâili olup ÇâÇd *Kavim ve kabilesi mutlu olarak*

Ol nev-rese Kays koydılar ad (528/92) *O taze fidana Kays verdiler ad*

Hüsn eylediler o duhtere ad *Hüsn adını verdiler o kıza*

Ferzend-i güzîne AÇkı nâ-ÇâÇd *Mutsuz Âşık adını eşsiz oğlana*

(305/76)

4. Beşikteyken Nişanlama (Beşik Kertmesi)

Birtakım toplumlarda ve Türk topluluklarının bazılarında gelenek hâlinde uygulanmaktadır. Öykünün daha baÇlarında kurguya ana iki kahramânı birleÇtirmekle ve bir kılmakla katılan bir motiftir. Taranılan eserlerden Varka ve GülÇâh ile Hüsn ü AÇk, bu motife yer vermiÇ; diğer anlatılar, bazı metinlerde çocuğu olmayan yönetici motifinin atlanılması gibi bu motifi atlamıÇtır. Varka ve GülÇâh'ta:

[14] Ġlkgönderge Kıyâsî'nin eserinedir.

Ata ana bunlarunla oldı şâd *Anne baba bunlarla mutlu oldu*
Kıldılar beşikde iken nâm-zâd *Beşikteyken (onları) nişânladı*
(26/123)

şeklinde anne ve babanın etkinliği söz konusu iken; Hüsn ü Aşk'ta bu işlemi kabile yerine getirir:

Re'y eylediler ki bu iki mâh *Uygun gördüler ki bu iki Ay'a*
Birbirinin olalar hâh nâ-hâh *İster istemez (eş) olsunlar birbirlerine*
(313/78)

5. Huzursuzluk Motifi

Motif, bir sanat eserinde olağandışı bir durum yaratan ve eseri ören önemli öğelere verilen addır. O hâlde her anlatıda olmamakla berâber, anlatının yapılanmasına göre âşıklık belirtilerini yansıtan ve bir sonraki halkaya geçmede etkin rol oynayan bu unsur, motif olarak değerlendirmeye alınabilir. Taranan eserlerde Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî, Lârendeli Hamdî; 537/92, 811/443) ve Hüsn üAşk (328/84)'ta rastlanılan bu durum kahramânın öykünün ilerleyen bölümlerinde bürüneceği rûh hâlini yansıtması bakımından da önemlidir.

6. Eğitim Görme Motifi[15]

Geleneksel anlatıların hemen hepsinde rastlanılan bir motiftir. Kimi anlatılarda kahramân(lar)ın savaş eğitimi alması şeklinde, kimi anlatılarda okula gitme şeklinde, kimi anlatılarda da hemen her ilmi tahsil etme bağlamlarında ortaya çıkar. Bu daha çok mesnevînin yapılanması ile ilgili bir durumdur. Eğitim görme, birlikte olması durumunda ana iki kahramânın aşklarının yeşermesini sağlayan önemli bir faktör hâlini alır. Nitekim Varka ve Gülşâh (40/124), Leylâ vü Mecnûn/Fuzûlî (564/96); Lârendeli Hamdî (842/445) ve Hüsn ü Aşk mesnevîlerinde durum bu minvâl üzeredir. Süheyl ü Nevbahâr (411/221), Hüsrev ü şîrîn (843/32), Vâmık u Azrâ/Lâmi'î (759/160)- Câmi'î (729/511) isimli anlatılar ise ana kahramân(lar)ın her ilmi tahsil ettiğini ve böylelikle kusursuz bir donanıma kavuştuğunu işler. Zîrâ bu motifin kullanılışındaki amaç, çoğu defa, ana kahramân(lar)ın kendisine yüklenilecek her özelliği gereğince yansıtabilmesini sağlayacak kusursuzluğa sâhip olduğunu okura kabullendirmektir.

7. Âşık olma Motifi

Üzerinde motifler ile ilgili değerlendirme yapılan anlatılar, ikili aşk mesnevîleri olduğuna göre; kuşkusuz âşık olma motifi, incelenen motifler arasında ayrı bir önem taşıyacaktır. Taranılan eserlerden hareketle; bu motif bağlamında klâsik ikili aşk mesnevîlerinde gerçekleşen âşık olma biçimleri şunlardır:

a. Rüyâda görerek âşık olma[16]

b. Birlikte alınan eğitim sürecinde âşık olma

c. Görmeden âşık olma[17]

[15] Esâsen "birlikte eğitim görme" şeklinde kalıplaşan motif, her defâsında her eserde berâber eğitim görme şeklinde gerçekleşmediği için genelleştirilerek bu adlandırma ile sunuldu.
[16] Esâsen bu motif, rüyada görülen sevgiliye daha sonra bir şekilde rastlanılması sonucunda aktifleşecek olan aşkın hazırlayıcılığını yapar. Ayrıca görülen bir rüyanın aşkla yorumlanması, anlatılarda aşk başlatan unsur olabilmektedir.

d. Sûrete[18] (resim, nakş vs.) bakarak âşık olma

e. Sesinden etkilenerek âşık olma

f. Âşıklığına hayran kalarak âşık olma

g. Görür görmez âşık olma[19]

h. Rastlaşarak âşık olma[20]

ı. Zamanla gönül vererek âşık olma[21]

i. Kaza ve kaderin uygunsuz bir hükmü[22] ile âşık olma

Bu âşık olma biçimlerinden rüyâda görerek âşık olma motifi Yûsuf u Zelihâ (329,330/225), Süheyl ü Nevbahâr (878/252), Cemşîd ü Hurşîd (507/85), Leylâ vü Mecnûn/Lârendeli Hamdî (954/453), Şâh ü gedâ (Köksal, 2005: 33) ve Mihr ü Mâh/Kıyâsi (572/124) isimli mesnevîlerde; sırasıyla Zelihâ'nın Yûsuf'u rüyasında görerek âşık olması, Nevbahâr'ın rüyada bir takım işâretler görerek yaşayacağı aşkı anlaması ve bu yönde uğraş vermesi, Cemşîd'in düşünde gördüğü güzele vurulması, Mecnûn'un rüyasında bir pir vasıtasıyla geleceğinden haberdâr olması ve âşıklık sınavının başlaması, Gedâ'nın rüyâda gördüğü şâh'a zaman sonra başka bir yerde denk gelerek aşkının perçinleşmesi ve rüyasını yorumlatan Mihr'in bu işâretin ardından aşkının filizlenmesi örneklerinde vücut bulur.

Birlikte eğitim görme süreci esnâsında âşık olma taranılan eserlerde Varka ve Gülşâh (40/124), Leylâ vü Mecnûn/Fuzûlî (601/102) ve Hüsn ü Aşk (344/86)[23] adlı anlatılar için geçerlidir. Esâsen özelde bu eserler için yer yer uygun düşmese de bu motif, anlatının daha reel verilere dayandığı genel geçer kanısına işâret eder.

Görmeden âşık olma anlatılarda sık karşılanan bir durumdur. Nitekim Varka ve Gülşâh'ta Muhsin şâh (873/207), Hurşîd ü Ferahşâd'ta Ferahşâd (1801-1803/195), Hüsrev ü şîrîn'de Hüsrev (1084/40) ve Vâmık u Azrâ/Câmi'î (1030/530)'da Azrâ; sevgilisine ya da sevgilisi olacak kişiye görmeden âşık olmuştur.

Görmeden âşık olmanın anlatılarda işlenme yoğunluğu sûrete bakarak âşık olma için de geçerlidir. Süheyl ü Nevbahâr'da tâk üzre sevdiğinin sûretini gören Süheyl aşk oduna yanmıştır. (515/228). Hurşîd ü Ferahşâd'ta ayırıcı güç konumunda olan Behrâm, Hurşîd u Bânû'nun resmini görerek ona âşık olur. şîrîn'in Hüsrev'e olan aşkı da Hüsrev'in resmini görmesi sonucudur. (1277/47). Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sında durum biraz dolambaçlıdır. Vâmık'ın babası Turan Han'ının kızının resmini görür ancak ününü işitince ona âşık olur. (581/148). Oğlu da Azrâ'nın güzelliğini işitir (832/1669) fakat aşkının kesinleşmesi Azrâ'nın resmini görmesi iledir. (1014/179).

[17] Bu daha çok, henüz görülmemiş sevgilinin nâmını ya da güzelliğini işitmek dolayısıyla filizlenen bir aşktır kasteder. Bazen de, işitilerek hoşlanılan sevgilinin resmi görülür ve aşk böylelikle netlik kazanır. Mihr ü Vefâ isimli mesnevîde rakip konumunda olan şâh-ı mağrip, kandaki Mihr yazısını görür görmez nâmın sâhibine tutulur. (2610/126).

[18] Bazen bu motif, resmine bakılan kişinin ünü işitildiğinde netlik kazanacak bir aşka hazırlayıcı unsur görevi üstlenmektedir.

[19] Bu tarz-ı âşıkolma, Kitâb-ı Dedem Korkut'ta geçen "göz açuban gördügüm, könül ile sevdügüm" (Ergin, 2004: 131) ibârelerini, görür görmez âşıkolma özelliği ile anımsatmalıdır.

[20] Bazen kahramânlar rastlaşır ve aralarında bir aşkbaşlar. Nitekim Veyse vü Ramin nâm-ı mesnevîde ağırlıklı olarak durum bu bağlam üzerinedir.

[21] Nitekim Yûsuf u Zelîhâ isimli anlatıda Yûsuf bu şekilde Züleyhâ'ya âşıkolmuş, Yaratıcı'nın uyarıları doğrultusunda bu sapkın konumundan uzak durmuştur. (521/239).

[22] Bu ibâre Hüsn ü Aşk'ta geçmektedir. ş. Gâlib, Hüsn ile Aşk'ın âşık olmasını bu bağlamda yorumlar. (375/92). Esâsen ş. Gâlip, eserini tertip ederken, onların aşklarının yeşermesinin ana etkenini "edep mektebi" olarak tayin etmiştir. (344/86).

[23] Bkz. Bir önceki dipnot.

Eserin ayırıcı güç konumundaki kahramânlarından Mizbân (3354/339) dahi resme bakarak Azrâ'ya tutulur. Mihr ü Vefâ isimli anlatıda ise şâh-ı Mağrîb aynı durumun örneklemesini yapar. (2610/126). Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sı için de durum aynı bağlam üzerinedir. Vâmık (1190/540) ve rakîbi Merzbân (3751/699) Azrâ'nın resmini görmek dolayısıyla aşka düşerler. 16. yüzyıl şuarâsından Kıyâsî de ana kahramânı Mâh'ı resim ile aşk çemberine dâhil eder. (223/91).

Sesinden etkilenerek âşık olma durumunu şeyhî'nin Hüsrev ü şîrîn'inde Ferhâd yaşar. İstisnâ oluşturan bir âşık olma biçimi sergilemesi dolayısıyla örneklendirilmelidir:

Şişdür nâ-gehân bî-çâre Ferhâd *İşitir ansızın çâresiz Ferhâd*

Bir âvâze ki salar câna feryâd *Bir ses ki salar câna feryâd*

(4316,4319/162)

Ferahşâd'ın âşıklığına hayran kalarak ona âşık olan Hurşîd ü Bânû, alışılmışâşık olma biçimlerinin dışında bir hâl üzeredir:

Ne sevdâdan ki ol kişidelürdi *Nasıl bir aşk ki o kişi delirdi*

Dimagumda uşol sevdâ belürdi *Aklımda onun aşkı belirdi*

(1976/202)

Görür görmez âşık olma[24] ise taranılan eserlerde; Cemşîd ü Hurşîd'te düşünde gördüğü güzele tutulan Cemşîd'in onu görür görmez aşkının netlik kazanması (1976/188), şem ü Pervâne'de Pervâne'nin şem'i görmesi ile donup kalması (498/155), Leylâ vü Mecnûn/Fuzûlî'da İbn-i Selâm'ın Leylâ'ya âşık olması (1435/242) ve Mihr ü Mâh/Zârifî'da Mâh'ın Mihr'i görür görmez âşık olması (558/1319 ile örneklendirilmiştir.[25]

8. Mücâdele Motifi

Geleneksel anlatılar için ortaklık teşkil eden bu motif, özellikle esas kahramânların ama yeri geldiğinde yardımcı kişilerin de katıldığı bir örüntü dâhilinde sunulmaktadır. Bu motif ekseninde içlenen mücâdele biçimleri şu şekilde tespit edilmiştir:

a. Savaşma

b. Sefere çıkma

c. Amaca ulaşmak için bir takım engelleri aşma

d. Gereken kutsal görevi yerine getirme

e. Sevgiliyi arama[26]

Eserlerin artsüremli sıralamasında kaynakların işâret ettiği bilgilere göre en eski olanı Yûsuf u Zelîhâ'da; Yûsuf'un kardeşlerinin hîlesi ile düştüğü hazin durum, çektiği hasret ve Zelîhâ üzerinden yaşadığı uğraşılarla örneklenen motif; Varka ve Gülşâh'ta Gülşâh'ın Ben-i Amr eliyle kaçırılması (110/31), bu hâdise üzerine savaşyapılması (155/131), âşığın sefere çıkması (392/160),

[24] Bkz. 18. dipnot.
[25] h, ı, i maddeleri sırasıyla 20, 21 ve 22 numaralı dipnotlarla açıklandığı için burada ayrıca yinelenmeyecektir.
[26] Esâsen sevgiliyi arama; ulemâ-yı kadîmin deyişiyle "âşıka yâ sabr u yâ sefer" seçeneklerinden sefere de dâhil edilebilirdi. Ancak âşık, anlatılarda her zaman sevgiliyi aramak için sefere çıkmamaktadır. Birtakım talihsizliklerden kurtulmak düşüncesi ile çıktığı yolculukta aşkına rastladığı da olur.

uğraşılar devâm ederken harâmilerle mücâdeleye girişilmesi şeklinde işlenmiştir.[27] Süheyl ü Nevbahâr, Hurşîd ü Ferahşâd ve Hüsrev ü şîrin mesnevîleri için bu motif, uğraşı dâiresinde yapılan savaşlar, çıkılan yolculuklar ve çekilen ayrılıklar şeklinde ağırlıklı olarak olağan örneklemeleri sunmaktadır. Ancak Süheyl ü Nevbahâr'da, Nevbahâr'ın esâretten kurtulmak için verdiği uğraş estetizesi ve farklı oluşu ile kayda değerdir:

Bilezükden üşenür iken kolı	*Bilezikten incinirken kolu*
Nite balta salmaga vardı eli	*Balta salmaya nasıl vardı eli*

(1970/3227)

Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd nâm-ı eseri, mücâdele motifini diğer metinlere nazaran daha kapsamlı işler. Zîrâ anılan eserde alışılagelmiş savaşma ya da sefere çıkma örneklemelerinin yanı sıra; doğru yolu bulma[28] (1382/144), dağ ve ejderhâ (1447/148), dev (1524/153), azgın denizleri geçme (1684/165), gece, yol ve girdap (1692/166) unsurları da uğraşı dâiresinde yer alır.[29]

Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ'sında kahramânlar yoğun bir mücâdele içindedir. Çıkılan yolculuklar, yapılan savaşlar ve aşılan olağanüstü engeller bu anlatıda da işlenmiş ve daha sonra Hüsn ü Aşk isimli anlatıda Aşk'ın kalp ülkesinden kimyâ (1244/256) getirmesine ve o yolculukta girişeceği amansız mücâdelere (ateş denizini geçme, devler ve gulyabanilerle savaşma vs.) belki esin kaynağı olacak, Dilküşâ isimli kaleden ilaç getirilmesi (1784/232) hâdisesi ve o yolda yapılan mücâdeleler ile bu motif taçlandırılmıştır.

Taranılan diğer eserlerde, anılan motif alışılagelmiş bağlamda işlenilmiş hemen hepsi için ya bir sefer, ya bir savaşa ya da arayışlar etrafında şekillenen uğraşılar söz konusudur.[30]

9. Hapsedilme, Kaleye Kapatılma Motifi

Bir şekilde esâret altına alınma olarak değerlendirilebilecek bu motif; anlatılarda genellikle şu tarzlarda belirir:

a. Kuyuya atılma[31]

b. Esir olarak hapsetme

c. Kaleye kapatılma[32]

d. Eve kapatma[33]

Varka ve Gülşâh isimli anlatıda Varka Ben-i Amr eliyle tutsak edilmiştir. (745/195). Nitekim Süheyl ü Nevbahâr isimli anlatıda Süheyl ve Nakkaş[34] (4731/518), Vâmık u

[27] Asılda; hapsedilme, ayırıcı güç unsurları ya da âşıklık imtihânının verilmesi gibi durumlar her anlatı için mücâdele dâiresinde yer alır. Ancak anılan ibârelerin müstakil birer motif oluşları ve onların metinlerdeki işleniş yoğunlukları, bu unsurların ayrı başlıklar altında değerlendirilmelerini gerekli kılar.

[28] Aynı bağlam üzere Hüsn ü Aşk hatırlanmalıdır.

[29] Eserde, olağanüstü dağ, deniz gibi unsurlarla; dev, ejderhâ gibi öğelerin varlığı anlatının masalsı motiflerle de örüldüğünü akla getirmeli ve fantastik bir kurgusunun olduğunu anımsatmalıdır.

[30] Bu bakımdan özel durum belirtmeyen bu kesitler, başka motiflerin yorumlanmasına ortam sağlamak adına ayrıca değerlendirilmeyecektir.

[31] Yûsuf u Zelîhâ isimli mesnevîde rastlanılan bu durum, edebiyatımızda sıkça işlenmiş ve anlatılarda motif olarak işlenmenin ötesine geçerek, şâirlerin sanat yetisi nispetinde mazmunlaştırılmıştır.

[32] Bu unsur; anlatılarda, koruma amaçlı olarak, evladını kaleye ya da saraya kapatma ve tutsak etme maksatlı olarak kahramânları kaleye hapsetme şekillerinde işlenilmektedir.

[33] Bu unsur, alışılmışın dışındaki uygulamadır. Ancak Leylâ vü Mecnûn mesnevîlerinin birlikte eğitim görmenin âşıklık başlangıcını tesis ettiği varyantlarında, Leylâ'nın durumunu öğrenen babanın ona uyguladığı esâret, bu şekildedir. Bkz. Leylâ vü Mecnûn/Fuzûlî (703/120).

Azrâ/Lâmi'î'da Azrâ (3767/367) ve aynı adlı mesnevînin Câmi'î'nin kaleminden çıkan çeşitlerinde Vâmık (3689/695), Mihr ü Mâh/Zârifî'da Mâh (594/134) ve Hüsn ü Aşk[35]'ta Gayret ve Aşk (1297/266) tutsak edilmişlerdir.

Bu motif ile ilişkilendirilen kaleye kapatılma; Hurşîd-i Bânû (591/150), Veyse (1006/295), Leylâ/Lârendeli Hamdî (1241/471) ve Mihr/Zârifî (822/156) için âileleri tarafından alınan ve evlâtlarını korumaya yönelik gerçekleştirilen bir önlemdir. Aynı unsur, Cemşîd (2748/251) ve Ramin (4379/473) için esâretten başka bir anlam taşımaz.[36]

10. Rüyâ Motifi

Bu motif, düşte görülen sevgiliye karşı duyulacak aşkın hazırlayıcılığını yapmakla berâber; Yûsuf u Zelîhâ (21/202, 166/213), Hurşîd ü Ferahşâd (2215/211), Hüsrev ü şîrîn (961/36, 1604/59, 2604/95), Cemşîd ü Hurşîd (487/84) ve Mihr ü Mâh[37]/Kıyâsî (163,164/86) adlı eserlerde olduğu gibi yaşanılacakların ilhâmını sunmasıyla da aktiftir. Ayrıca âşıkları, Süheyl ü Nevbahâr'da örneklendiği üzere, şâd eden bir durumdur. Nitekim rüyâsında Süheyl'i gören Nevbahâr, az da olsa kederlerinden arınmıştır. (2895/391). Farklı bir durum da Varka ve Gülşâh'ta; Muhsin şâh'ın rüyâda gördüklerini yerine getirmesi ile örneklenir. (887/209). Bu motifi estetik düzeyde işleyen eser; Leylâ vü Mecnûn (Fuzûlî, Lârendeli Hamdî) olmuştur. Aşkderdini bilen Zeyd, iki sevgilinin cennet bahçelerinden hoşbir bahçe içinde berâberce mutlu olduklarını, gördüğü rüyânın yorumu ile anlamıştır:

Menzilleri oldı bâğ-ı rıdvân	*Durakları cennet bağı oldu*
Çâkerleri oldı hûr u gılmân…	*Hizmetkârları hûriler oldu…*

(3030/502)[38]

11. Fal/Müneccim Motifi

Bu motif, anlatıların kurgusuna katılma noktasında rüyâ motifine benzer özellikler taşır. Ilm-i nücûm ile uğraşanların, olacakları soylu kişilere aktarması ve bunun sonucunda alınan tedbirlerin başka motifleri üretmesi (örneğin koruma amaçlı kaleye kapatma) ya da tedbir alınmadığı için motifin girişilecek uğraşıları şekillendirmesi ile aktiftir. Bu anlamda rüyâ motifi ile benzerliği, olacaklara önceden işâret etmesi iledir. Hurşîd ü Ferahşâd isimli mesnevîde Ferahşâd'ın yaşayacakları yıldızbilimciler tarafından öngörülmüş (500/147) ve bu bağlamda Ferahşâd, bir kalede koruma altına alınmıştır. Hüsrev ü şîrîn'de müneccimler, Hüsrev-i Perviz'in mücâdelelerine işâret etmiş (2557/93), nitekim şâh öngürülen bu hâdiseleri yaşamıştır.(3672/136). Vâmık u Azrâ/Lâmi'î'da esas iki kahramânın nikâh akdi yıldızların seyrine göre tayin edilmiştir. Ancak belirlemeyi gerçekleştirenler, yıldızbilimci (müneccim) özel adı ile anılmamışonun yerine âlimler (5552/489) ibâresi kullanılmıştır.

[34] Nevbahâr da esâreti tatmıştır, ancak o esnâdaki mücâdelesi esâretinden daha dikkat çekici olduğundan; Nevbahâr'ın yaşadığı hâdise, mücâdele başlığı altında değerlendirildi.
[35] Bu anlatıda diğerlerinden biraz farklı olarak kahramânlar dev elinden tutsak olur. Kale formeline de yer veren eser, kahramânını orada tutsak kılmaz ancak kılıcı olmaması dolayısıyla hırpalar. (1736/353). Öte yandan bir cadı tarafından asılan Aşk bir nev'i tutsak olmuştur. Ancak bu unsurlar sırasıyla; olağanüstü mekânlar ve ayırıcı güç başlıkları altında değerlendirileceğinden ayrıca burada işlenilmeyecektir.
[36] a ve d maddeleri için sırasıyla bkz. 31 ve 33 numaralı dipnotlar.
[37] Zârifî'nin eserinde; olacakları rüyâ aracılığı ile Hz. Peygamber ulaştırmıştır. (330/109, 850/160).
[38] Gönderge Fuzûlî'nin eserinedir.

Hâne-i encüm görildi ser-te-ser *Baştanbaşa yıldız evini gördüler*

Buldılar bir tâli‘-i rûşen nazar *Aydın bakışlı bir yıldız buldular*

(5555/490)

Mihr ü Vefâ mesnevîsinde Vefâ‘ya ağlığını söyleyen remmâl kılığına girmiş Hızır[39]‘dır. Veyse vü Ramin nâm-ı mesnevîde ise; bu husûs, Hurşîd ü Ferahşâd‘ta olduğu gibi esas iki kahramândan maʻşûkun bağına geleceklerin önceden tayini şeklindedir. (1003,1004,1005/294).[40]

12. Av/Avlanma Motifi

Bu motif, olayların şekillenmesinde önemli bir yapıtaşıdır. Öte yandan geleneksel anlatı formlarının başlangıcı olarak değerlendirilen destanlardan itibâren anılan motif, anlatılarda içlenile gelmiştir. Anlatılar arasında öyküye geçişte aktif rol oynayan ve bilindik bir örnek olan Kitâb-ı Dedem Korkut burada anılmalıdır. Zîrâ onda bu ibâre çok yerde: “Av avlayalum kuş kuşlayalum/Av avladılar kuş kuşladılar” (Ergin, 2004: 85) ifâdeleri ile önemsenir.

Avlanma motifi her zaman olağan bir av amacı taşımaz. Bu unsur; kimi zaman bir hile, kimi zaman savaşa hazırlık, kimi zaman esas kahramânı teskin edicilik, kimi zaman da bağlı bulunduğu ortamdan sıyrılıp kurtulmak için bahâne üretme vb. gâyelere yöneliktir.

Yûsuf u Zelîhâ‘da, kardeşleri Yûsuf‘a edecekleri çirkin oyunu; ava çıkma hîlesine başvurarak gerçekleştirirler. (45/204).[41] Hüsrev ü şîrîn‘de içi içine sığmayan, gönül kaydı olmayan şâh, ava çıkmıştır. (873/33, 2607/95). Uğraşılar ve sıkıntılar, hep bu av sahnelerinin ardından yaşanmıştır. Bazen av motifi, hayırlara vesîle olabilmektedir. Bir gün ava çıkan Vâmık (Lâmi‘î), Kaf şâh‘ının haberini bu esnâda alır. (4581/423). Vefâ dadısı tavsiyesi ile çıktığı avda Mihr‘i görür. (2539/125). Durumdan bî-haber de olsa gördüğü yâridir. Benzer durum Mihr ü Mâh/Kıyâsî‘ta da geçer. Mâh‘ın gördüğü âciz güvercin Mihr‘den başkası değildir. (215/90). Zârifî‘de durum, biraz başkadır. Babasının öğüdünü (ava yalnız çıkma) tutmuş olan Mâh, avın getireceği esâret vb. sıkıntılardan kendisini alıkoyamaz. (349/111). Geleneğin son şâheseri olarak adlandırılan Hüsn ü Aşk‘ta ise; kurguyu şekillendiren öğeler arasında doğrudan yer almayan av motifi, yapısındaki önem dolayısıyla eserin müellifince atlanılmamış hatta belâ açan bir durum olarak değerlendirildiği müstakil bir bölümle sunulmuştur. (263…,/71).

13. Hile/Karşıt Gücü Kandırma Motifi

Akıl dolu oyunlarla karşıt gücü kandırma, belki de en çarpıcı örneğini, Keloğlan masallarında yaşar. Mesnevîlerde de örneklenen bu durum; esâs iki kahramân eliyle yapılarak iyiliğe yönelik olabileceği gibi; rakîp tarafından iyiliği temsil eden güçlere yönelik olarak kötülüğe de yol açabilir.[42] Varka ve Gülşâh isimli anlatıda, hîlelerden biri hayra diğeri âşıkları ayırmaya yönelik olarak çıkar ve iş işâret eder. Ben-i Amr elinde tutsak olan Gülşâh, kendisi ile evlenmesine Varka‘dan duyduğu korkunun engel olduğunu söyleyerek onu öldürmesini ister. Bu riskli oyun Gülşâh‘a özgürlüğü sunacaktır. (290/149). Gülşâh‘ın annesi Hilâl zihninden çıkan kötülük dolu oyun ise; bir koyunun kesilerek gömülmesi ve kızımız öldü diyerek yas tutulması sonucu; Varka‘yı yârinden vazgeçirmek içindir. (1002/220). Hurşîd ü Ferahşâd‘ta zâlim soylu; Varka ve Gülşâh‘ta ya

[39] Bu durum, kılık değiştirme başlığı altında ayrıca değerlendirilecek öte yandan Hızır tipi, kahramânlar başlığı altında yorumlanılacaktır.

[40] Bu unsur, bağlam oluşturma noktasında; her ne kadar kudretli bir motif olsa da şâirler belki islâmî anlayışının bir getirisi olarak, olacakları önceden belirleme işlevini rüyâ motifine bağlarlar. Zîrâ rüya, nübüvvetten bir cüzdür. (Tirmizî, Ru‘ya 6, 2279/2280; aktaran: http//www. mumsemâ.com./ErişimTarihi: 14.09.2012)

[41] İlgili motifin, kurgudaki önemini, hemen her eser için geçerli olmak bağlamında, göstermesi açısından önemlidir.

[42] Burada rakip, kötü niyetli güç unsuru olarak alınırsa Yûsuf‘un kardeşlerinin ona yaptıkları oyun çirkin bir hîle olarak etkin örneklerden olur.

da benzer çizgide yer alan anlatılarda olduğu gibi annedir. Müneccimlerin öngörüleri doğrultusunda felâket yaşayacağı anlaşılan kızını öldürtmek istemiştir. Ancak Sultân, kızının bir kaleye kapatılmasını tesis ederek, onun cânını emniyete almıştır. (532/148). Hüsrev ü şîrîn'de hîleye maʻruz kalan kişi, toplumsal eşitliklerin önemsendiği ana iki kahramânından biri şîrîn olan anlatılarda esâs kahraman olarak yer alan (burada değil) Ferhâd'dır. Hüsrev onun için bir oyun düşünmüş (4581/172) ve "bir cadı"; şîrîn öldü "yalan haberini" Ferhâd'a ulaştırarak onun ölmesine sebep olmuştur. (4895/184). Vâmık u Azrâ/Lâmiʻî'de ayırıcı güç unsurları[43]ndan olan Erdeşir (1638/222), Anton ve Tûr (3270/333) sırasıyla Vâmık'ın yarasına ilaç yerine zehir koymak ve onu savaş esnâsında bir kuyuya düşürerek alt etmek hîlelerini yaparlar. Taşlıcalı Yahyâ'nın şâh u Gedâ'sı bu anlamda; âşıklığını bir hîlebâzın söyledikleri ile fâş eden Gedâ'nın yaşadığı talihsizlikler (Köksal, 2005: 34) ve Gedâ'nın evden dışarı çıkmaması için şâh'ın "seni evinde ziyâret edeceğim" beyaz yalanını söyleyerek onu hoşbir şekilde kandırması (Köksal, 2005: 35) ile örneklenir. Mihr ü Mâh/Zârifî'de da örneklenen bu motif, Mâh'a yönelik olarak içki ve kadın üzerindendir. (475, 476/123). Ancak müellifçe dînî bütün bir müslümân olarak yansıtılan Mâh, bu tuzağa düşmemiştir.

14. Kılık Değiştirme Motifi

İlgili motif, geleneksel anlatı formları için müşterektir. Hemen hepsinde işlenilmiştir.[44] Kahramân ya da kahramânlar, kılık değiştirerek gâyelerine ulaşmaya çalışır. Bazen de bir pîr, Hızır ya da daha başka yardımcı kahramânlar, kılık ya da sûret değiştirerek esâs kahramâna yardımcı olurlar.

Varka ve Gülşâh'da hem Varka (663/187) hem de kendisine rakîp konumunda olan Muhsin şâh (878/208) gâyelerine erişebilmek adına tâcir kılığına bürünmüşlerdir. Bu bağlamda Süheyl'i bulmak için babasının meclisinde erkek kılığında sâkîlik eden Nevbahâr hatırlanmalıdır. Hurşîd ü Ferahşâd'da bu motif; Hurşîd'in tutsak olmadan rahatça dolaşabilmesi adına (749/156), Hurşîd, dâye ve hâdim'in Ferahşâd'ı bulabilmesi için er kılığına girmeleri, hâdim ve Hurşîd'in kavuşmaya yönelik yaptıkları kılık değiştirme durumu (2026/204) ve aynı iki kişinin yaptıkları için kutsiyetinin ayrındına vararak atlâs u dibâ'dan kurtulup sûfî kıyâfetleri (2072/206) ile Ferahşâd'ı aramaya devâm etmeleri biçiminde dört kere örneklendirilmiştir. Motifi aynı sayıda örnekleyen Hüsrev ü şîrîn; şavur'un papaz kılığına girerek şîrîn diyârında rahatça dolaşabilmesi (1147/43, 1330/50)[45], şavur aracılığı ile şîrîn'e kuşamını tarif eden Hüsrev'in şîrîn'i daha fazla beklemeye tahammül edemeyerek tebdîl-i kıyâfet yola çıkması ve hatta bî-haber olarak şîrîn ile rastlaşması fakat şîrîn'in Hüsrev'i tanıyamaması (1809/66) ve âşığına ettiklerinden pişmân olan şîrîn'in giyimini şâh'ın kulları gibi düzmesi şekilleriyle işlenilmiştir. Leylâ vü Mecnûn isimli anlatıda ise; Mecnûn dilenci kılığı ile aşkını görmeye gider olmuştur. Mihr ü Vefâ isimli anlatıda Hızır, remmâl kılığına girerek, Vefâ'ya yaşayacağı aşkı söylemiştir. (1359/101). Mihr'i kurtarmak adına satıcı kılığına giren Vefâ burada anımsanılmalıdır. Aynı eserde, kötüler kategorisine dâhil edilebilecek olan Sihirbâz ise, sâil/dilenci kılığına bürünmüştür. (2741/128). Fuzûlî ile aynı devirde yaşayan Kıyâsî, halk hikâyeleri ve menkıbevî anlatılarda da işlenen avlanan ahûnun aslında avcının "yârî" olduğu (553,554/122) kesitine eserinde yer vermiş ve kılık değiştirme motifini bu minvâl üzere işlemiştir. Hüsn ü Aşk nâm-ı anlatı ise; kılık değiştirme motifini, Sühân adlı yardımcı kişinin (1619/330; 1688/334; 1758/356 ve 1876/380) sırasıyla; papağan, sülün, bülbül ve ihtiyar tabip kılıklarına girerek Aşk'a haber ulaştırması ile örneklemiştir.

[43] Anlatıların, ayırıcı güç, yardımcı tipler vs. gibi unsurları yazıda kahramânlar özel başlığı altında değerlendirilecektir.

[44] Bu motif bağlamında kahramân ya da kahramânlar kılık değiştirerek başka bir kimliğe ya da sûrete bürünürler. Masal ve efsâne türü anlatılarda kahramânların yer değiştirmesi ile gerçekleşen ve adına yerine geçme motifi denilen unsurla karıştırılmamalıdır.

[45] İki kez papaz kılığına girmiştir.

15. Haberleşme Motifi

Çekili aşk mesnevîlerinde haberleşme, ağırlıklı olarak birbirinden ayrı düşen (haber alamayan) âşıkların iletişimlerini sağlamalarına yöneliktir. Bunun haricinde hükümdarların ya da soylu kişilerin savaş vb. sebeplerle haberleştikleri yâhût uğraş veren ana kahramânın kendisine yardım edenlerce bilgilendirildiği de olur. Taranılan eserler ve genel kanâatlerden hareketle; haberleşmenin çoğunlukla mektup (nâme[46]), tarafların birbirine yazdığı şiirler ve aracı (ulak) ile[47] yerine getirildiği söylenilebilir. Nitekim Süheyl ve Nevbahâr, dâye sâyesinde haberleşirler. (1680/308). Şeyhoğlu Mustafa, Ferahşâd ile Hurşîd'i onların dilinden terennüm ettirdiği şiirlerle haberleştirmiştir. (2583/225, 2618/226). Hüsrev ü Şîrîn'de âşıklar arasındaki haberleşmeyi şavur adlı yardımcı kişi sağlamamış, buna karşın Hüsrev'e medâyinde ihtiyaç duyan Hürmüz onu mektupla çağırtmıştır. Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'inde haberleşme, hem aracı şehnâz (2252/211), hem âşıkların birbiriyle mektuplaşmaları (3014/269, 3142/279) ve hem de Hüsrev ü şîrîn'de örneklenen olaylar tatlıya bağlandığında uzaktaki âileyi mektupla habedâr etme (4411, 4412/382) şekillerinde işlenilmiştir. Vâmık u Azrâ/Lâmi'î (4538/419) ve Veyse vü Râmin (Pervâne, 4392/479; 4456/453) mesnevîleri, haberleşmeyi aracı elinden nâme göndermeyle yerine getirir. Şem ü Pervâne'de de Anber, haberleşmeyi sağlar. (620/181). Leylâ vü Mecnûn isimli eserlerde tüm haberleşmeler mektupladır. Mihr ü Vefâ mesnevîsinde de âşıkların haberleşmesi mektup vâsıtasıyladır. Mektuplar; Pîr ve Abdulkadir yardımcı tipleri ile menziline eriştirilir. Taşlıcalı Yahyâ'nın şâh u Gedâ'sındaki haberleşmeler, iki esas kahramânın birbirlerine yazdıkları mektuplar üzerindendir. (Köksal, 2004: 34). Mihr ü Mâh/Kıyâsî'da Numâ n adlı köle Mâh ve Mihr'in mektupla haberleşmesini (589/126, 664/133) ve Resûl nâm-ı yardımcı tip ise, Mâh ile Çin hakanının mektupla iletilerini birbirlerine sunmalarını sağlamışlardır. Hüsn ü Aşk adlı anlatı ise, hem mektupla âşıkların haberleşmesini (868/188) hem de Sühân adlı yardımcı tipin kılık değiştirmesi üzerinden Aşk'a ulaştırdığı haberlerle onu bilgilendirmesi şekillerinde bu motifi örneklendirmiştir.

16. Âşıklığın Sınanması Motifi

Bu motife, geleneksel anlatı formlarından bilhassa mesnevîlerde yoğun şekilde yer verilir. Özellikle rakip konumunda olan kişinin âşıkların hâllerini sezinlemesi durumunda onların aşkından emin olmak gâyesiyle işlediği bir eylemdir. Bazen iyiler dâiresinde yer alanların âşıkları sınadığı da olur. Öte yandan âşıklar birbirlerine karşı duydukları aşkı da sınayabilirler. Taranılan eserlerden; Varka ve Gülşâh isimli anlatıda rakip konumunda olan ve sonra iyiler dâiresine katılan Muhsin şâh, iki esâs kahramânın aşklarını sınamıştır:

İmtihân eyler bularun ışkını *Onların aşkını tutar imtihâna*

Kim mecâzi yâ hakîki mi anı *Gerçek mi yoksa mecâz mı diye*

(1414/262)

Süheyl ü Nevbahahâr'da ise Nevbahâr; kendisine gerçek âşık olanı ve asılda Süheyl'i bulabilmek maksadı ile yaptırdığı bir çeşmenin kubbesine resmini nakşettirir ve onu görenlerin hâllerine bakarak, onları sınar. (3740/449). Aynı durumu, Bursalı Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ isimli mesnevîsi de işler. Hurşîd ü Ferahşâd'ta rakip konumunda olan Boğa Han, ulak olan ve Hurşîd'e

[46] Mektup, müstakil bir tür adıdır. Ayrıca, anlatılarda işlevolarak anlatım tekniği görevi de üstlenir. Öte yandan bağlı bağımsız bir motif olarak değerlendirildiği de olmuştur. Olayda bir sonraki halkanın örülmesi için gerekli olan haberleşmede mektup aracı olduğundan alt unsur olarak düşünülmeli ve motif, haberleşme motifi şeklinde adlandırılmalıdır.

[47] Anlatılarda haberleşmenin mektup ya da aracı ile yapılması; eserlerin vücut bulduğu devirlerde haberleşmelerin bu sûretle yerine getirilmesindendir. Bu nokta, yer yer olağanüsatü ve yer yer de gerçekçi veriler sunan klâsik mesnevîlerin realite boyutunu güzel örneklemesi açısından anılması gereken bir husûstur.

tutulan Siyâh adındaki kahramânın aşkını sınamış ve öyküsünü öğrenmeye çalışmıştır. (4143/284). Lârendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn'unda; Mecnûn'un kolundan kan geldiğinde aslında Leylâ'nın kanının alınıyor olması hâdisesindeki iki âşığın aralarındaki ikilik perdesinin kalkması durumu; Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd nâm-ı mesnevîsinde Hurşîd'in Keyâtûn Dâye'ye Cemşîd'le aralarında ikilik kalmadığını söylemesi üzerine onun damarlarını kestirmekle âşıklığını sınaması ve kan akarken yerde Cemşîd yazılmasıyla da sınavın başarıldığının ifâde edilmesi şeklinde örneklendirilmiştir. (2507/232).[48] Vâmık u Azrâ/Lâmi'î'nın kötü güç dâiresinden iyiler arasına katılan kahramânı Mizbân, iki âşığın aşklarını, kurduğu bir mecliste sınamıştır. (4428/412). Şem ü Pervâne isimli anlatı, Şem tarafından Pervâne dışında bir âşığın, bâdenin sınava tâbi tutulduğunu örnekler. (944/147). Aynı motife yer veren Taşlıcalı Yahyâ da eserinde bu motifi, birtakım insanların, "Gedâ intihâr etti" diyerek şâh'ın aşkını sınamaları biçiminde sunar. (Köksal, 2005: 35).

17. Üçleme[49]/Eylemi Üç Kez Tekrar Etme

Folklor (Halkbilimi) dünyasında üçleme, üç kanunu veya üç nazariyesi gibi adlarla anılan bu durum, geleneksel anlatı formları dâiresinde yer alan mesnevîlerde de örneklendirilmiştir. Anlatılarda bu motif ya da kâide; önemli bir öğenin üç kere üst üste tekrarlanması ve ya bir şeyi üç kere üst üste tekrar ederek o şey karşısında kazanç sağlama biçimlerinde uygulanarak yerine getirilir.

Yûsuf u Zelîhâ'da, Zelîhâ, zebûnu olacağı Yûsuf'u düşünde üç kere üst üste görmüş, ilkinde ona tek nazarda âşık olmuş, ikincisinde onu görerek mesut olmuş ve üçüncüsünde O'ndan Mısır'a gelerek kendisini görmesi yönünde teklif almıştır. (330,335,342/225 ve 226).

Varka ve Gülşâh'ta Varka, Melik Anter'le giriştiği mücâdelede, onun gönderdiği savaşçılara bir darp urur, bir dahi hamle kılar ve devâmınca bir dahi hamle kılarak kırk[50] yiğidi öldürür. (494,495,496/170). Hurşîd ü Ferahşâd'ta da ana kahramânın rakipleriyle giriştiği amansız mücâdelelerde savaş gereçleri ile üçer defa üst üste hamle edilerek düşman savuşturulmuştur. (5233-5235, 5242-5245/327).

Hüsrev ü şîrîn'de şîrîn, hemdemleriyle hoş bir bahçede eğlenmektedir. Hüsrev'in şîrîn'e duyduğu aşk'ta aracılık eden ve şîrîn'in Hüsrev'e âşık olması yolunda uğraş veren şavur, şîrîn'le berâber bulunanların olaylara olumsuz katkılarına rağmen resmi üç kere ağaca asarak şîrîn'in gönlünü Hüsrev'e meylettirmeyi başarır. (1179,1227,1277/44,46,47).

Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'inde yer alan üçleme, kahramânın rakipleri karşısındaki konumu ve erliğinin ölçülmesine yönelik olarak düzenlenmiş; içki içme (3552/313) ve çevgân[51] oynama (3620/318) yarışmalarını başarıyla geçen Cemşîd, üçüncü sınav olan avdaki hünerini yalnız avlanmayla değil, Kayser'i tehlikeli bir arslanın pençesinden kurtararak (3703/325) göstermiş ve onun gözüne girmesini bilmiştir.

[48] Eserde Cemşîd'de sınanmıştır. Kayser tarafından sınanan Cemşîd'in aşkından ziyâde erliği imtihân edildiğinden ve bu imtihân, üçleme esâsına daha estetik bir örnek oluşturduğundan o başlıkta yorumlanacaktır.

[49] Anlatılarda üç rakamının kıymeti ile karıştırılmamalıdır. Üçleme esâsından farklı olan üç rakamının anlatılardaki önemi (Meselâ; Mihr ü Vefâ'da şâhın üç oğlu vardır ve onlara üç küp sunar: 1205,1310/98,99), formulistik sayılar başlığı altında değerlendirilecektir.

[50] Kırk ve diğer formulistik sayılar, bir önceki dipnotta anılan özel başlıkta değerlendirilecektir.

[51] Klâsik yazınımızda tasavvufla ilişkilendirilerek ya da farklı benzetmelerle içlenen gûy u çevgân, atlara binmiş iki takım oyuncularının ellerindeki çevgânla topu çelerek karşıkaleye atmaya uğraştıkları oyunun adıdır. Detay için bkz. (Karabey, 2012: 81-86). Anılan çalışmanın tam künyesi "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.

Vâmık (Lâmî'î) girdiği mücâdele dâiresinde, engellere (dev, ejderhâ) ilkin kılıç, ardından yumrukla hamle etmiş alt edemediği düşmanını üçüncü hamlesi olan ism-i a'zam duâsı ile yenmiştir. (4768-4770/435).

Şem ü Pervâne isimli anlatı, mesnevîler için oldukça klâsikleşen bir üçleme örneği sunar. Derdine derman arayan âşık, sırasıyla azametli duruşlarından ötürü; güneş, felek ve aya yönelmiştir. (1290,1344,1358/313,325,327). Bu durumdan mutmâ'în olmayan âşık Hâce-i Nûr dergâh'ına erişerek, varması gereken asıl noktayı yâni vahdeti bulmuştur.[52]

Şâh u Gedâ adlı anlatıda ise, şâh'ın üç arkadaşı sırasıyla başlarından geçen aşkları anlatırlar. Şâh bunun üzerine aşk sırrını ve Gedâ'ya meyletmemesinin gerekçesini ifşâ eder. (Köksal, 2005: 35).

18. Kahramânlar/Tipler ve Kişilikler[53]

Kahramân, öyküde aktif ya da pasif olarak rol alan kişilerdir. Öykünün kadrosu, müellifin tayin ettiği kahramânlardan oluşur. Kahramânlar, olay örgüsü içerisinde bir tipi ya da kişiliği yansıtabilirler. Örneğin, anlatılarda sıkça rastlanılan "Hızır" bir tiptir. Adlandırmada bundan ötürü "Hızır tipi" diye anılır. Öte yandan, bir kahramânın erdemli veya savaşçı oluşunun karakteristik özelliklerindendir ve o kahramânın kişiliğine işâret eder. Böylelikle; anlatı kahramânları:

a. Ana kahramânlar (çoğu kez mesnevîlerinde iki esâs kahramân/Leylâ ve Mecnûn gibi.)

b. Ana kahramanların ebeveynleri ve yakın çevresinde yer alanlar

c. Yardımcı tipler (Hızır, Pîr ve Dâye vs. gibi tipler

d. Ayırıcı güç unsurları (Rakip, Cadı vs.)

e. Anlatılarda işlenilmeleri oranında tipleşenler (Mecnûn, Nevfel, İbn-i Selâm ya da Zeyd gibi.)

biçiminde sınıflandırılabilir. Yukarıda sıralanan kahramânlardan bir kısmı eserin kurgusunda aldıkları görevler bağlamında iyiler dâiresinde, bir kısmı da temsil ettikleri yönleri bakımından kötüler dâiresinde yer alırlar. Öte yandan bir kahramânın kötüler dâiresinden yaşadığı birtakım hâdiseler üzerine iyiyi temsil eden kahramânlar arasına katıldığı da olur.[54] Çok iki madde sırasıyla hemen her esere adını veren âşıklar ile onların anne ve babaları ve belki soylu olmaları dolayısıyla bir hânedânı örneklemesi bakımından yorumlanmaya pek de ihtiyaç duymaz.[55] Ancak diğer maddeler olabildiğince yorumlanılmalıdır.

Bu anlamda değerlendirilecek ilk unsur olan yardımcı tipler, eserlerin kurgusuna ana kahramânlara yardımcı olmak gâyesiyle ortak edilmiş kişilerdir ve bunlar daha çok anlatının iyiler halkasında yer alır. Kurgusu dîne dayanan Yûsuf u Zelîhâ'da yer verilen yardımcı tipler; Yûsuf için Cebrâîl (104/ 208) ve Zelîhâ için dadısıdır. (452/234). Ortak motiflerin çoğunu bünyesinde barındıran Varka ve Gülşâh'taki yardımcı tiplerden ilki onlara ad vermesi vs. yönleri ile "Dedem Korkut'u" anımsatan ve "ol Üstâd" biçiminde adlandırılan Pîr'dir. (76/128). Eserde sâdık Zengî Kul Varka'ya (374/158), Gülşâh'ın râzdâşı olarak anılan kişiise, Gülşâh'a yârenlik eder. Süheyl ü Nevbahâr'ın mühim yardımcı tipi, Süheyl kabîlesinin bir parçası hâline gelen Nakkâş'tır.

[52] Bu durum, Hz. İbrâhîm'in vahdeti bulmasını anımsatmalıdır.
[53] Bu husûsa ilişkin detay için "bkz. Akkuş,2000". Çalışmanın tam künyesi "Kaynaklar" kısmında verilecektir.
[54] Rakip konumunda olan kişinin, esâs iki kahramânın aşklarındaki içtenliği fark etmesi üzerine temsil ettiği dâireyi değiştirmesi gibi.
[55] Ancak, özellikle iki esas kahramânın annesi konumunda olan kişilerde görüldüğü üzere; yer yer ayırıcı gücü temsil eden ancak bu halkada yer alan kahramânlara elbette değinilecektir.

(780/245). Nevbahâr için ise Dâyesi yardımcıdır. Hurşîd ü Ferahşâd'ta; müneccimlerin Hurşîd'in başına gelecek felâketlere işâret etmeleri üzerine, Hurşîd'in koruma amaçlı olarak bir kalede kapatılması fikrini veren ve onlara yardımcı olan kişi yine bir Pîr'dir. (681/153). Eserin esâs iki kahramânının yardımcıları yine hâdim ve dâyelerdir. Hüsrev ü Şîrîn'de âşıkları kavuşturmak için büyük gayret gösteren ve Süheyl ü Nevbahâr'daki Nakkâş'ı anımsatan yardımcı tip şavur'dur. (987/37). Öte yandan eserde Büzürgûmîd nâmı ile anılan şahsın diğer Pîr (1749/64) tiplemelerinden ayrı tutulacak bir yanı yoktur. Anlatıda Hurşîd dâiresinin yardımcıları Dâye ve Hâdimler olarak şekillenir. Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd'inde anlatıların genelinde yer alan yardımcı tiplerin yanında perîler de için içerisindedir. Kötü güç dâiresinde yer alan perîler zamanla iyiler halkasına katılmışlardır. Aynı durum, Vâmık u Azrâ mesnevîleri için de geçerlidir. Ancak Vâmık u Azrâ'yı bu noktada diğer anlatılardan ayıran unsur, dişi bir Pîr'in bulunmasıdır. (Pîrezen; 2336/239). Aynı müellifin Veyse vü Ramin adlı eseri aracılar ve daye örneklemeleriyle diğer eserlerden farklı değildir. Sembolik bir eser olan şem ü Pervâne'nin kahramânları da semboliktir. Orada yer alan yardımcı tipler, Kafur ve Anber olarak kaydedilir. (308/117). Bursalı Hâşimî, Mihr ü Vefâ isimli mesnevîsinde, Hızır tipine yer verir ve onu, Vefâ'nın aşkını bilmesi ve sevdiğinden haberdâr olmasını sağlaması vasıflarıyla Vefâ'ya yardımcı eyler. Lârendeli Hamdî ise, aynı zamanda müstakil bir motif olan bu tiplemeyi, eserinde mucizevî meyveyi evlâdı olmayan kabîle önderine vererek Kays'ına kavuşturmak yardımcılığı ile işlemiştir. Taranılan diğer anlatılar ve mesnevîlerin geneli düşünüldüğünde, bu durumu müstesnâ bir biçimde örnekleyecek eser, Hüsn ü Aşk olsa gerektir. Zîrâ eserin müellifi, diğer anlatılardan biraz daha karmaşık bir yapı dâhilinde, kurguya yardımcı tip vasıflarıyla katılan Pîr, Sühan ve Gayret'ten özellikle Sühan'ı hem haberleşmeyi sağlayan hem de olağan dışı güçlerle Aşk'a yardım eden bir kahramân olarak sunmuştur.

Bu başlık altında değerlendirilecek ikinci unsur, ayırıcı güç unsurlarıdır. Anlatıların genelinde bu dâireyi temsil eden kahramanlar, esâs kahramânlara rakip konumundadır. Arabozucu kadınlar, esâs kahramânın sevgilisine âşık olan ve onlara olmadık işler eden rakîpler, cadılar, perîler, kahramânların anneleri başta olmak üzere onlara yakın olan bazı kötü düşünceli kişiler, bazen dedikodu kaynaklı gelişen olaylar ve bazen de kahramanları bilgi ve deneyimleri ile yönlendiren kişiler, anlatılarda ayırıcı güç unsuru olabilmektedir. Bu unsurun doğru değerlendirilmesi için; Hüsrev ü Şîrîn ve Hüsn ü Aşk'ta yer alan kötü görünümlü cadı, Varka ve Gülşâh'ta, Gülşâh'ın annesi ve mâl, mülk için ettikleri[56], Leylâ vü Mecnûn/Fuzûlî'de ayırıcılık özelliği ile ortaya çıkan dedikoduların getirdikleri ve alegorik bir eser olan şem ü Pervâne'de şem'in Lala'sı Bâd-ı Nesîm[57]'in anımsanılması yeterli olacaktır.

Bu başlığın üçüncü ve son unsuru olan anlatılarda işlenilmeleri oranında tipleşenler tabiri, âşıklığın taşınamayacak kadar kudretli bir vazife olması dolayısıyla bu yola giren çoğu âşığın derdine derman bulamaması sonucu çıldırması, insan dışı varlıklarla konuşması ve Mecnûn'u akla getirmesi, aşk yolunda mücâdele veren her aşk erine yardımcı ve ona yoldaş bir tiplemeye anlatılarda yer verilmesi (Nevfel gibi), rakip konumunda olan kişinin, tutulduğu ve başkasının aşkı olan ana kahramanın, diğer kişiye karşıduyduğu aşktan emin olduğunda onu kardeş bilmesi (Ebn-i Selâm gibi) ve âşık kişinin, aşkı için bir uğraş dâiresine girmesi ya da aşkı için bir sefere çıkması hâlinde; müelliflerin, âşığı hâlden anlayan biriyle (Zeyd gibi) muhakkak rastlaştırmaları bağlamalarında kayda değerdir.

[56] Bu husûs, hîle başlığı altında değerlendirildi.

[57] Ateş her ne kadar yakıcı olsa da aydınlatıcıdır ve emniyet kaynağıdır. Pervâne, ömrünün kısalığına karşın cânını şem'e fedâya râzıdır. Bu iki güzelliği yok edebilecek tek unsur, ayırıcı güç unsuru ifâdesini en güzel örnekleyen rüzgâr olacaktır.

19. Olağanüstülükler

Bir eserde olağanüstü durumların varlığı, o eserin genel anlamda; dînî, alegorik ya da fantastik (masalsı) bir görünüme sâhip olduğunu ya da en azından anılan durumlardan izler taşıdığını akla getirmelidir. Yazıda değerlendirilen farklı başlıklarla ilişkili olan bu unsurlara, daha önceki bölümlerde gerek görülmesi sebebiyle yer yer gönderme yapılmış olmasına karşın eserlerin kurgusunda ayrı bir yeri olan bu husûslar, müstakil bir başlık altında öz bir şekilde olsa dahi yorumlanılmalıdır.

Yûsuf u Zelîhâ'da örneklenen kurdun konuşması hâdisesi, Yakup peygamberin, kurda oğlunu yiyip yemediğini sorması ile başlar. Burada kurdun konuşması (156/212) durumu, Yaratıcı'nın bir hikmeti olmak dolayısıyla olağanüstü olarak durmasa da[58] en azından olağandışı (ancak Yaratıcı dilediğinde gerçekleşecek) bir olay olarak düşünülmelidir. Ayrıca metinde işlenilen bu unsur, "Dedem Korkut'ta oğlunu arayan Salur Kazan'ın kurda evlâdını görüp görmediğini sorması" olayını anımsatmalıdır.

Âşıkların, vahşilerle sohbeti ve onları hemdem edinmeleri, eserlerde âşıklığın esâsları gereği, normal bir durum olarak yansıtılmasına karşın, yaşanması olağan durmayan bu hâdisenin olağanüstü olarak değerlendirilmesi gerekir. Mecnûn'la özdeşleştirilen ve onda bir tip görünümüne bürünen bu durum, âşıklık sahrâsına düşen birçoklarınca yaşanmıştır. Hüsrev ü Şîrîn'de Ferhâd, çöllere düşmüş ve vahşileri dost edinmiştir. Buna sebep bağrındaki aşkın yanında insanlara duyduğu nefrettir:

Çü insândan kamu tutmışdı nefret *Çünkü insanoğlundan nefret etmişti*

Şöderdi tağda vaḥşilerle sohbet *Dağda vahşilerle sohbet ederdi*

(4395/165)

Aynı durum, Cemşîd ü Hurşîd'te Cemşîd için de geçerlidir. (2779/253). Vâmık/Lâmi'î'nin durumu da işâret edilen diğer kahramânlardan pek farklı değildir. (4549/386). Veyse vü Ramin isimli anlatıda Ramin, yaşadıklarına dayanmayarak artık çıldırmış ve "Mecnûn" olmuştur:

Tamâm oldı cünûn âsâr-ı peydâ *Delilik işâretleri tamamlandı*

Dilin kıldı hayâl-i yâr şeydâ *Sevgilinin hayali onu çıldırttı*

(4706/496)

Leylâ vü Mecnûn anlatılarında işlenen "Mecnûn"u ayrıca değerlendirmeye almanın lüzûmu olmasa gerektir. Ancak Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ'sında yer alan Gedâ'nın kurtları ve kuşları dost edinmesi anımsatılmalıdır. (Köksal, 2005: 34).

Olağanüstü kahramânlar, kahramânlar bahsi altında sunulduğundan ayrıca burada yinelenmeyecek, ancak olağanüstü mekânlara bu kısımda değinilecektir.

Anlatılarda yer verilen olağanüstü mekânlar arasında; dağ, kabe, mağara, âşıkların kabirleri, türbeler ile birtakım kale ve saraylar zikredilebilir. Bu mekânların anlatılardaki işlevinin belirlenmesi için; Leylâ vü Mecnûn anlatılarında yer verilen vahşet dolu Necd dağı, orada yer alan mağara ve aynı eserde dertlere derman sunacak olan kabenin; Hüsrev ü Şîrîn'de geride bir âh bırakan Ferhâd'ın kabrinin ziyâretgâh kılınmasının, Şem ü Pervâne adlı anlatıda kutsal Hâce-i Nûr türbesinin ve Hüsn ü Aşk'ta yer verilen kalp kalesinin hatırlatılması yeterli olacaktır.

[58] Zîrâ Yaratıcı, her şeye gücü yetendir: "Tebârekellezi biyedihi'l mülkü ve Hüve „alâ küllî şey'in Kadîr/Hükümrânlık elinde olan Allâh yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir." (Mülk Sûresi, Âyet 1): (Altuntaş ve Şahin, 2006: 561; alıntılamanın yapıldığı bu çalışmanın tam künyesi "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.)

20. Formulistik (Bir Kurala Bağlı Olarak Kıymet Bildiren) Sayılar

Günlük yaşam için dahi sözü edilen sayılar kıymet belirtir. "Üçler, beşler, yediler ve kırklar" diye olağan yaşantıda işitilen tabirler bu noktayı örnekler. Yine bektâşilikte geçen dört kapı kırk makam özel bir manaya işâret eder.[59] Bu cümleden olarak, anlatılarda özel karşılıkları olan ya da müelliflerce bilinçli olarak bir kıymete işâret etmesi maksadıyla anlatıya serpiştirilen kurallı sayılar vardır.[60] Taranılan eserlerde çokça örneklenmiş olmaları dolayısıyla, bağlı bulunduğu kuralı en iyi yansıtacak örneklerle bu husûsu işlemek uygun olacaktır.

Anlatıların daha en başında dikkati çeken "bir soylu kişi" kurala bağlı zuhûr eden bir rakamı için etkili bir örnektir. Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ'sında bu durum şöyle kaydedilir:

Mülk-i Çin'de var idi **bir şehriyâr** *Çin mülkünde bir şâh vardı*

Her gün işret ü ayş idi dün ü gün ana kâr *Her gün işi eğlence idi*

(472/140)

Varka ve Gülşâh'ta yer alan kardeş iki reis, iki formulistik rakamı için iyi bir örnektir:

Bunlarun **iki reisi** var idi *Bunların iki başkanı vardı*

İkisi dahi karındaşlarıdı *İkisi kardeş idi*

(16/122)

Üç rakamı, Mihr ü Vefâ isimli anlatıda; Safâ, Ata ve Vefâ isimlerinde **üç evlât** ve onlara babalarından kalan içleri sırasıyla toprak, kemik ve altın dolu **üç küp**le güzelce formulize edilmiştir (1205/98, 1310/100).

Hüsrev ü şîrîn adlı anlatı da dört rakamı için formülistik bir yapı sağlar: Rüyâsında Nûşirevân'ı gören Hüsrev, **dört kutlu şey** (şebdiz isimli bir tay, Barbed isimli bir yardımcı, bir ulu taht ve şîrîn bir yâr)**e** erişeceği haberini alır.

Eger dört işüne irdiyse noksân *Eğer eksiklik erdi ise dört işine*

Beşâret kı'tdi Hakk **dört ahsen ihsân** *Hak sana dört güzel verdi müjde*

(961/36)

Hüsn ü Aşk'ta "Kalp Kalesi"nin beş kapısı vardır. Bir başka rakam ya da sayı yerine beş tercih edilerek ilgili rakam formulize edilmiştir:

Beş bâbı o bahr-i pâke nâzır *Beş kapısı o temiz denize bakar*

Diğer **beş**i hem bu hâke nâzır *Diğer beşi de bu toprağa bakar*

(1930/390)

Yedi gün yedi gece boyunca yol almak, eğlenmek ya da uyumak biçiminde kalıplaşan yedi formeli, Süheyl ü Nevbahâr'da, Nevbahâr'ın **yedi gün yedi gece** durmadan yol alması ile rakamın kutsiyetine işâret edilerek örneklendirilmiştir. (3522/534).

[59] Dört kapı; şerîat, tarîkat, ma'rîfet ve hakîkattir. Her kapının on makamı olmak dolayısıyla kırk makam zuhûr eder. Bu kırk makam, imân ile başlar ve Yaratıcı'nın varlığına erişmek ile son bulur. Ayrıca "dörtunsur"dan olan ateş, su hava ve toprağın sırasıyla şerîat, tarîkat, ma'rîfet ve hakîkate işâret ettiği de söylenir. Öte yandan yazınımızda "Dört Kapı Kırk Eşik" adlı bir çalışma da mevcuttur. (Uludağ, 2009, eserin tam künyesi "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.)

[60] Her yönüyle zenginlikler âbidesi olan ve bu husûsu da güzel bir şekilde örnekleyen Kitâb-ı Dedem Korkut'ta Oğuzların yedi gün uyuması gibi.

Şeyhoğlu Mustafa, 9[61] rakamının kıymetine dikkat çekmek istemiş ve bu anlamda eserinde şöyle demiştir:

Ol evde kim **dokuz** kat perdeler var *O evde dokuz kat perdeler var*

İçerü perdeden perverdeler var *Perdelerden içerde yiğitler var*

(5070/320)

On sayısı da anlatılarda formulize edilmiştir, ancak diğer sayılar kadar eşsiz bir görünüm arz etmez. Genelde aşılacak uzun yolun on günlük olduğu şeklinde bir yorumla sunulur. Temsilen; Zârifî'nin, seferde olan Mâh'ın, Mâh Şehrine ulaşabilmesini **on günlük yol**u aşmasına bağlamasıyla açıklanabilir. (865/161).

Formulistik sayı özelliği, kalıplaşmış olanlar kadar kudretli olmayan bir sayı da on ikidir. Zîrâ taranılan eserlerde yalnızca Yûsuf u Zelîhâ'da **on iki kardeş** ve Varka ve Gülşâh'ta **on iki yaşında esâs iki kahramânın silahşör olmaları** (64/127) ile örneklendirilmiştir.

Anlatılarda formulize edilen bir diğer sayı, on dörttür. Bu sayı, anlatının esâs iki kahramânından maşûkun olgunluğa erme yaşı için klişeleşmiştir. Hemen hepsi için durum aynıdır. Nitekim Zelîhâ, on dördüne girer ve Leylâ için de geçerli olacak, **on dördünde dolunaya benzeme** durumunu yaşar. (909/268).

Anlatılarda yer yer otuz sayısı da fotmulistik bir yapı taşır. Leylâ vü Mecnûn/Lârendeli Hamdî'de Mecnûn, insanlarla iletişimini keser ve otuz yıl Necd dağında hayvanlarla hemdem olur:

Bu resme hâlle Mecnûn-ı bî-dil *Bu şekilde Mecnûn gönül yitirmiş*

Geçindi kûh-ı hâmûnda **otuz** yıl *Çöl dağlarında otuz yıl geçirmiş*

(4401/677)

Geleneksel anlatı formlarının hemen hepsinde sıklıkla içlenen formellerden önemli bir tanesi kırktır. Kitâb-ı Dedem Korkut'ta, Yaratıcı'nın emri ile iki âşığa 140 yıl ömür verilmesini (Ergin, 2004: 184) anımsatan ve kırk formelini etkili bir biçimde örnekleyen anlatı Varka ve Gülşâh'tır:

Ol ikisine dahı **kırk** yıl tamâm *Eksiksiz kırk yıl verdim o ikisine*

Virdüm ömr ilet habîbüme peyâm *İlet haberi sen sevdiğime*

(1710/292)

Anlatılarda en az kırk kadar kıymet verilerek formulize edilen bir sayı da yetmiştir. Yetmiş sayısının önemini, Yûsuf u Zelihâ'da oğlunun dönüşünü bekleyen Yakup peygamber üzerinden şeyyâd Hamzâ, güzelce örnekler:

Açacap kaçan gele Yûsuf diyü *Acaba Yûsuf ne zaman gel ir diyerek*

Yukarıdan ün geldi **seb'în** diyü *Yukarıdan ses geldi yetmiş diyerek*

Ya'kup eydür bu seb'în yıl mı ola *Yakup söyler bu yetmiş yıl mıdır*

Yâhût **yitmiş gün** mi Yûsuf'um gele *Yoksa yetmiş günden oğlum mu gelir*

(133,134/211)

[61] Arkaik Özbek metinlerinden takip edilebildiği üzere "Türklükte hiçbir şey tokuzdan okarı (dokuzdan yukarı) olamaz. (Buran ve Alkaya, 2001: 290/ eserin tam künyesi "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır).

Anlatılarda formulize edilen bir diğer sayı bindir. Ancak "Dedem Korkut"ta Deli Karçar'ın çeyiz olarak istediği hayvanları biner adet olarak talep etmesi (Ergin, 2004: 127) hâdisendeki kadar espirili ve estetik değildir:

Didi iy cânum **bin yıl** olgıl esen	*Ey cânım! Bin yıl ol esen*
Didün imdi iştü cevâbını sen…	*Dedin, şimdi dinle sen…*

(1931/325)

21. Bitiş Formeli

Serim, düğüm ve çözüm bölümlerine göre düzenlenmiş her anlatının bir bitimi olacaktır. Mesnevîler ağırlıklı olarak şu esâslar etrâfında nihâyetlendirilir:

a. İyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin cezalandırılması ile[62]

b. Âşıkların her ikisinin de Yaratıcı'ya kavuşması ile[63]

c. Tasavvufî ya da umumî nasihatler sunulması ile[64]

d. Düğün bir kasîdenin muhataba takdim edilmesi ile[65]

e. Tarih düşürülmesi ile[66]/[67]

22. Diğer Unsurlar

Mesnevîlerin hemen hepsinde gözlenmeyen, ancak işlenilmesi hâlinde olayların örülmesinde etkin olan ve yer yer başka anlatı türlerinde de örneğine rastlanılan husûslar şöyledir:

a. Kuyuya atılma[68]

b. Âşığına kendisini yâren bilmesi ve tanıması için bir işâret bırakma[69]

c. Çeyiz sunma[70]

d. Kerâmet[71]

---

[62] Daha çok masallarda rastlanılan bu bitiş formeline mesnevîler de yer verir, ancak kötülerin cezalandırılması kısmı anlatıda ya zayıftır ya da hiç yoktur. Örneğin, Vâmık u Azrâ'da; iyiler dâiresini temsil edenlerin emellerine kavuşması ve kötülerin yenik düşmeleri.

[63] Bazen bu durum; müelliflerce, âşıklar adına hazin bir son olarak değerlendirilir ve Yaratıcı'nın hikmeti ile onlara ilâve ömür verildiği kaydedilir. (bkz. Kırk formeli). Bazen de birlikte ölen âşıklar, yan yana gömülerek mezarları arasında bir pencere açılır. Nitekim Lârendeli Hamdî, eserinde Leylâ ve Mecnûn'a böyle bir sonu lâyık görür.

[64] Bu kısım, müellifçe öyküye dâhil edilebileceği gibi öyküden hariç de tutulabilir. Taranılan eserlerden; Hüsrev ü Şîrîn (Nizâmî'nin eserinde âşıklardan Hüsrev ölür ve Şîrîn kendini hançerleyerek; dudağını Hüsrev'in dudağının üzerine koyar ve o şekilde cân verir.), Şâh u Gedâ ve Mihr ü Mâh/Zârifî isimli anlatılar, böyle bir bitişe örnekler.

[65] Bu daha çok öykünün bitimine değil de eserin tamamlanmasına ilişkin bir husûstur. Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sı bu hâle uygun düşer.

[66] Tarih düşürme, klâsik yazınımızda örneğine sık rastlanılan bir durumdur. Geleneksel anlatı formlarından mesnevîlerde öykünün ya da eserin bitimini gösterir bir tarih mısrâ'ının düşürülmesi müelliflerce âdet olmuştur. Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn isimli anlatısını bitirirken şu tarih dizelerini kaydeder ve yorumlanılan husûsu güzelce örnekler: Tarîhine düşürdüler muvâfik/Bir olmağ ile ol iki âşık(Uygun düşürüler eserin tarihine/ O iki âşıkbir olmak ile).

[67] Tarih düşürme ile ilgili bkz. (Karabey, 1983 ve Yakıt, 2003). İşâret edilen çalışmaların tam künyeleri "Kaynaklar" kısmında yer alacaktır.

[68] Taranılan eserlerden Yûsuf u Zelîhâ'da görülen bu durum, önem arz eder, zîrâ bu unsur, Kitâb-ı Dedem Korkut'ta da örneğine rastlanılan ve Salur Kazan'ın yaşadığı yer altına kapatılma, kuyuya atılma "yer altı dünyası" hâdisesini akla getirir. (Ergin, 2004: 235).

[69] Taranılan eserlerden; Varka ve Gülşâh, Hüsrev ü Şîrîn ve Veyse vü Ramin anlatıları bu durumu, sevdiğine bir yüzük vermek dolayısıyla onunla sözleşme ve zaman sonra kendisini tanıması için bir rehber sunma mahiyetinde işler.

[70] Bu anlatılarda daha çok düğünlük oluşturması adına istenilecek olan kızın âilesine takdim edilen hediyeleri kasteder.

e. Başka bir ülkede pâdişâh olma[72]

SONUÇ

Bilim, kendi içerisinde sistemli olarak ilerleyen dallara ayrılmıştır. Her bir dal, yeri geldiğinde diğerleriyle iletişim kurarak belli konular üzerinde düşünceler üretir. Anılan bilim dallarından önemli bir tanesi hiç kuşkusuz sanatla da ilişkilendirilen yazınbilimidir. Her bilim dalının bir uğraşı sahası vardır. Bu anlamda yazınbilimi ağırlıklı olarak metinler ya da olması gereken şekli ile edebî metinler üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Bu esnâda nitel ya da nicel açılardan, somut veya soyut veriler bakımından birbirinden farklı duran bir takım materyallerin, tümüyle olmasa da aslında aynı çizgide yer aldıkları saptanılır. Bu durum, anılan materyallerin farklı yanlarına rağmen aynı görevi yerine getirmeye çalışan unsurlar olarak yorumlanmalarını gerekli kılar. Destandan romana uzanan uzun soluklu süreçteki anlatım esâslı metinlerin, insanlığın anlatı gereksinimini karşılama ve sanat eseri olma yolundaki uğraşıları bu duruma uygun düşer. Anılan tarzdaki metinlerin yalnızca oluşturulma gâyeleri değil, çoğu defa oluşturulma biçimleri de aynıdır. Form, her ne kadar metnin türüne ilişkin birtakım özellikleri değişime zorlasa da metnin nev'î (şiir, öykü/roman vs. gibi) eserler için bazı husûsların değişimini engeller. Oluşturulduğu çağ veya oluşturulma şekli, hangi zaman diliminde ya da ne şekilde olursa olsun, metin eğer anlatı niteliği taşıyorsa anlatım esâsına dayalıdır ve bir kurguyu izleyecektir. Kurgunun oluşturulması ise, onun müellifçe örülmesini gerekli kılar. Örgüyü gerçekleştirecek olan temel materyal de motiflerdir. Fiktif bir yapı ile anlatım esâsına dayanarak oluşturulan metinler böylelikle kurmaca-anlatı adını alır. Bir şâir için yeni bir mazmûn ya da imge üretmek ne kadar zorsa bir müellif için yinelenmemiş bir motifi eserinde işlemek aynı derecede zordur. Bu anlamda müellifler, eserlerinde benzer ya da daha doğru bir ifâde ile aynı motifleri, kendi sanat yetileri oranında işlemeye gayret etmişlerdir. Başka başka eserlerde, motifler aynı olduğunda, doğal olarak eserlerin kurgusu da aynı olacaktır. Kurgudaki ortaklık ise eserlerin, "her metin, alıntılar mozaiği gibi oluşur" (Aktulum, 2000: 41) ilkesinin doğruladığı metinlerin birbirinden izler taşıması hâdisesini gerçekleştirerek, metinlerarası bir bağlam oluşturmasını sağlar. Bu durum yazıda söz konusu edilen ve çağlar boyunca insanlığın anlatı gereksinimini, anlatım esâslı metinlerdeki ortaklıkları bünyesinde taşıyarak, geleneksel anlatı formu görevini sürdürme vasfıyla üstlenen mesnevîler için de geçerlidir. Üçlemiş olduğu konulara göre; aşk, kahramânlık, din vs. mesnevîleri adlandırmalarıyla tür açısından tasnif edilen bu edebi değer, anılan bağlamı daha ziyâde klâsik ikili aşk mesnevîleri ile yaşatır. Zîrâ klâsik ikili aşk mesnevîleri neredeyse tümüyle aynı kurgu üzerine inşâ edilir. Taranılan eserler, tespit edilen motifler ve genel kanâ'atlerden hareketle klâsik ikili aşk mesnevîlerinin hemen hepsi için eserlerin dizaynı şu şekildedir: Evlât sâhibi olamayan, evlâda sonradan kavuşacak ya da evlâtları olan soylu kişiler vardır. Bu sıralamadan evlâdı olan soylu kişiler hariçte bırakılırsa; diğerleri çeşitli müsebbiplerle çocuk sâhibi olurlar. Bu çocuklara ad verilir. Onlara ilim tahsil ettirilir. Bu soylu evlâtlar, bir şekilde birbirlerine âşık olurlar. Bu iki kişiden biri ya da bâzen her ikisi bir uğraşı dâiresine girer. Kahramân(lar), bu dâiredeyken, eserin yardımcı tiplerinden, uğraşısı adına destek görür, ancak ayırıcı güç unsurlarınca zorluklara itilir. Böylelikle birtakım ayrılıklar ve acılar yaşanır. Bütün bunlar, öykü nihâyetlenmeden açılır ve iki âşık, o ya da bu şekilde birbirine kavuşur. Görüldüğü üzere klâsik aşk mesnevîleri için kurgu aynı minvâl üzeredir. Buna aynı konunun benzer şekillerde başka edebiyat dâirelerinde (Arap, Fars edebiyatları gibi.) işlenilmiş olduğu da eklenirse metinlerin oluşturduğu bağlam genişler ve aynı zamanda daha çarpıcı bir hâl alır. Yâni müelliflerce aynı hâdise, sanat yetileri ve sözcük

[71] Bu husûsta, Lârendeli Hamdî'nin eserinde yer alan; mucizevî bir meyveyle evlât sâhibi olan Arap Emîr'i, vahşilerin Mecnûn'un cesedine dokunmamaları ve Mecnûn'a hücûm eden Şah-i Selâm'ın elinin taşla kesilmesi hâdiseleri örnek gösterilebilir. (Kütük, 2002: 219).

[72] Kendi ülkesinde pâdişâhlık eden esâs kahramânın, girdiği uğraşı dâiresinin başka bir ülkeye ulaşması ve orada da pâdişâh ilan edilmesi durumu: Hüsrev örneği.

kullanımlarındaki kısmî ayrım dışında benzer biçimlerde, aynı bağlam üzere içerilmiştir. Öte yandan, taranılan eserler ve genel geçer edinimler üzerinden, eserler arasındaki metinlerarası bağlamı çözmek ve anılan tarzdaki eserlerin daha geniş çaplı olarak yorumlanılmasına olanak sağlamayabilmek adına yazı dâhilinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye alınan müstakil 21/22 motifin eserlerdeki içeriliş biçimleri, bu yadsınamaz gerçeğe işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

AKKUş, Metin (2000). **Dîvân Şiirinde İnsan,** Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

AKTULUM, Kubilay (2000). **Metinlerarası İlişkiler,** 2. Baskı, Ankara: Öteki Yayınevi.

ALTUNTAş, Halil ve şahin, Muzaffer (2006). **Kur'an-ı Kerîm Meâli,** 12. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

ATEş, Ahmet. (1971). "Mesnevî", **İslâm Ansiklopedisi,** C. VIII, İstanbul: MEB Yayınları.

AYVERDİ, İlhan (2005). **Misalli Büyük Türkçe Sözlük,** C. II, 1. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

BURAN, Ahmet ve Alkaya, Ercan (2001). **Çağdaş Türk Lehçeleri,** 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇELEBİOĞLU, Âmil (1999). **Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. Yüzyıla Kadar),** İstanbul: Kitâbevi Yayınları.

DEVELİOĞLU, Ferit (2005). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** 22. Baskı, Ankara: Aydın Kitâbevi.

ECE, Selâmi (2004). "Mesnevîlerde Öyküleme Özellikleri ve Üslûp", **Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Erzurum),** C.XI, S. 24, s.11-21.

ERGİN, Muharrem (2004). **Dede Korkut Kitabı I,** 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

GÜNDÜZ, Osman (2009). "Geleneksel Anlatı Formlarından Çağdaş Romana". **Turkish Studies,** Volume: 4/1-I, s. 763-798.

Http//**www. mumsemâ.com**./Erişim Tarihi: 14.09.2012.

İPEKTEN, Halûk (2008). **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz,** İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARABEY, Turgut (1983). **Türk Edebiyatında Tarih Düşürme,** YayımlanmamışDoktora Tezi, Erzurum.

KARABEY, Turgut (2012). "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesinde Gûy u Çevgân oyunu", **Turkish Studies,** Volume: 7/1.

KÖKSAL, M. Fâtih (2005). **Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları,** Ankara: Akçağ Yayınları.

PALA, İskender (2009). **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** 18. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.

şâ. Sâmî (2007). **Kâmûs-ı Türkî,** İstanbul: Çağrı Yayınları.

ULUDAğ, Süleyman (2009). **Dört Kapı Kırk Eşik,** İstanbul: Dergâh Yayınları.

ÜNVER, İsmail (1986). "Mesnevî", **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Dîvân Şiiri),** S. 415-416-147/Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 430-564.

YAKIT, İsmail (2003). **Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme,** Yeniden Gözden Geçirilmiş 2. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Taranılan Eserler

Ahmedî (1975). **Cemşîd ü Hurşîd İnceleme-Metin,** (Haz. Mehmet Akalın), Ankara: Sevinç Matbaası.

Bekâyî (2003). **Mensûr Süheyl ü Nevbahâr İnceleme-Metin-Sözlük,** (Haz. Selâmi Ece), Erzurum: Aktif Yayınevi.

Fuzûlî (1996). **Leylâ ve Mecnûn Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar,** (Haz. Muhammed Nur Doğan), İstanbul: Çantay Kitabevi.

Hâşimî (1996). **Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevîsi Transkripsiyonlu Metin-İnceleme,** (Haz. Selâmi Ece), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıyâsî (2007). **Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevîsi,** (Haz. Dilek Aksoylu), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lâmi'î (1998). **Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin,** (Haz. Gönül Ayan), Ankara: AKM Yayınları.

Lâmi'î (2009). **Lâmi'i Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi İnceleme-Metin-Sadeleştirme,**(Haz. Murat Öztürk), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lârendeli Hamdî (2002). **Lârendeli Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevîsi İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ vü Mecnûn Mesnevîleriyle Mukâyesesi,** (Haz. Rıfat Kütük), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Manisalı Câmi'î (2002). **Manisalı Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsi İnceleme-Metin-Sadeleştirme,** (Haz. Selâmi Ece), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mes'ûd Bin Ahmed (1991). **Süheyl ü Nevbahâr İnceleme-Metin-Sözlük,** (Haz. Cem Dilçin), Ankara: AKM Yayınları.

Mu'îdî (2009). **Kalkandereli Mu'îdî'nin Şem ü Pervâne Mesnevîsi,** (Haz. Nihal Kara), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeyh Gâlib (2003). **Hüsn ü Aşk Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar,** (Haz. Muhammed Nur Doğan), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şeyhî (1963). **Hüsrev ü Şîrîn İnceleme-Metin,** (Haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Şeyhoğlu Mustafa (1979). **Hurşîd-Nâme (Hurşîd ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini,** (Haz. Hüseyin Ayan), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Şeyyâd Hamza, (2008). **Yûsuf u Zelîhâ/Destân-ı Yûsuf Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler,** (Haz. Osman Yıldız), 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Yûsuf-ı Meddâh (2007). **Varka ve Gülşah,** (Haz. Kâzım Köktekin), Ankara: TDK Yayınları.

Zârifî (1995). **Zârifî ve Mihr ü Mâh Mesnevîsinin Tenkitli Metni İle İncelenmesi,** (Haz. Vedat Nûri Turhan), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 907-919, ANKARA-TURKEY

ORTAÖĞRETİM 9. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZILI ANLATIM ALAN BİLGİSİ BAŞARI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hasan BAĞCI[*]

ÖZET

İlk ve ortaöğretim, öğrencilerin yazma becerilerinin belirli bir plan ve program doğrultusunda temelinin atıldığı ve öğretimin son aşamasına kadar bu becerilerinin geliştirildiği süreci içine alan bir dönemdir. Yazma becerisi bilgi, birikim ve dili etkili kullanmayı gerektirdiğinden bu sürecin okuma, dinleme/izleme, konuşma ve dil bilgisi etkinlikleriyle de desteklenmesi gerekir.

Öğrencilerin yazılı anlatım metinlerini inceleyen araştırmacılar, öğrenci metinlerinde birçok eksikliğin olduğunu, öğrencilerin yazma becerilerinin beklenen yeterliliğe ulaşamadığını ifade etmektedir. Bu becerideki eksikliklerin bilgi aşamasından bilgilerin beceriye dönüştürülememesine kadar geniş bir çerçeveye dağıldığı düşünülmektedir. Bu yüzden bu çalışmanın amacı, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Dil ve Anlatım Ders Programı'nda da ifade edilen yazma becerisine yönelik kazanım cümleleri doğrultusunda yazılı anlatım alan bilgisi düzeylerini belirlemektir. Araştırmada ayrıca öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi yeterlilik düzeylerinin başta cinsiyet olmak üzere diğer değişkenlere göre de değişip değişmediği tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi genel başarı puanları ortalamaları 100 tam puan üzerinden 59 puanla sınırlı kalmıştır. Yine 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeyleri, cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermezken öğrencilerin akademik başarına, serbest yazma etkinliği yapmalarına, günlük tutmalarına, Dil ve Anlatım dersini sevmeleri ile yazma etkinliklerinden memnun olmalarına göre ise değişmektedir. Araştırmanın sonunda elde edilen sonuçlara bağlı kalınarak Dil ve Anlatım derslerini veren öğretmenlere bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Dil ve Anlatım Dersi, Yazılı Anlatım Alan Bilgisi.

A RESEARCH ON 9th GRADE OF SECONDARY EDUCATION STUDENTS ' ACHIEVEMENT LEVELS OF FIELD KNOWLEDGE OF WRITING EXPRESSION

ABSTRACT

Primary and Secondary education is a period that covers a process of students' writing skills are laid the foundation of skills in accordance with a specific plan and program and these skills are

[*] Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Ünv. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: hbagci26@hotmail.com

developed until the final stage of tranining. As writing skill requires knowledge, experience and using language effectively, this process must be supported by reading, listening / viewing, speaking and grammar activities as well.

The researchers investigating students' writing texts, refer that students' texts have many deficiencies and students' expected writing skills are failed to reach proficiency. These deficiencies in skills are considered to distribute in a large frame that is from the knowledge stage to not converting knowledge to skill. Therefore, aim of this study is to determine the levels of students' writing kowledge, towards the writing skill in accordance with acquisition sentences that is also referred in secondary schools, 9th grade students' Programme of Language and Expression. In the study, the level of students' writing proficiency whether changed or not according to first gender and other variables has been also identified. According to the findings from the research, the average of general success for the knowledge of writting expression for 9th grade of secondary education students was determined as 59 %. And according to gender 9th grade of secondary educatıon students ' achievement levels of field knowledge of writing expression not significant difference, but according to student's academic success, make free writing activity, keep a journal, Language and Speech lessons love and be pleased from writting events showed significant difference.

At the end of the research with adhering to the results obtained from the study, some suggestions have been given to teachers who instruct Language and Expression Courses.

Key Words: Turkish Language Teaching, Language and Expression Teaching, Field knowledge of writing.

GiriÇ

Đlk çağlardan günümüze söze dayalı iletiÇimden yazılı iletiÇime doğru hızlı bir dönüÇümün yaÇandığı gözlenmektedir. Bu dönüÇümde hiç Çüphesiz yazının icadı önemli bir adımdır. Yazı, çağlar ötesinden unutulmaya yüz tutmuÇ veya geçen zamana rağmen değerinden hiçbir Çey eksilmemiÇ hatta değerini katlayarak klasikleÇmiÇ duyguları, düÇünce ve hayalleri günümüze taÇır. Kaplan'ın (1982) "Yazı, düÇünceyi tespit etmek suretiyle, sözden daha çok fikrî çalıÇmaya yardım eder. KonuÇmada fikir her an uçar. Yazı, düÇünceyi baÇka mekân ve zamana taÇımak suretiyle, hakikatlerin keÇfi için lazım olan ayrı kafaların aynı mevzu üzerinde karÇılaÇmasını sağlar. Yazı, zaman ve mekân içinde çok geniÇ bir diyalog kurar." ifadeleri de bu gerçeğe iÇaret etmektedir.

Çocuğun doğduğu ve içinde yaÇadığı aileden baÇlayıp belirli bir sistem dâhilinde daha düzenli ve daha kontrollü olarak örgün ve yaygın eğitim kurumlarında devam eden ana dili eğitimi, dört temel becerinin geliÇtirilmesine yönelik olarak yapılmaktadır. Bireyin dil becerileri alanındaki bütün kazanımları bünyesinde barındıran yazma becerisi ise geliÇtirilmesi gereken önemli bir beceridir. Çünkü yazma, etkili ve daha kalıcı bir iletiÇim yoludur. Bilinçle bilinçaltının birleÇip bütünleÇmesine yönelik bir anlatma etkinliği olan yazma, belli bir birikim ve bilgi isteyen zor bir uğraÇtır (Yalçın, 1998: 149). Bu zor uğraÇı bireylerin isteyerek ve severek yapabilecekleri bir alıÇkanlığa dönüÇtürmenin yolu, ilk ve ortaöğretimde verilen yazma becerisine yönelik eğitimden geçmektedir.

Temel dil becerileri arasında öğrenciler tarafından zorluk derecesi yüksek olarak algılanan yazma becerisi, içerdiği süreçler bakımından öğrencilerin olumsuz tutum geliştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Yazma eyleminin doğasından kaynaklanan bazı zorluklar, öğrencilerin yazmadan zevk almasını ve bunu yaşam boyu kullanılacak bir beceri hâline getirmesini zorlaştırmaktadır.

Öğrencilerin yazılı metin oluşturma aşamasında karşılaştıkları sorunlar oluşturdukları metinlerine de yansımaktadır. Yapılan araştırmalar öğrencilerin yazılı metin oluştururken cümle yapılarında, yazım ve noktalamada, metin yapısını planlamada sıklıkla sorunlar yaşadığına işaret etmektedir (Kavcar, 1983; Ruhi, 1994; Aksan ve Çakır, 1997). "Kompozisyon Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar" başlıklı bir araştırmada yazma eğitimi ile ilgili şu sorunlara rastlanmıştır:

a. Öğrencilerin cümle yapılarında hatalar bulunmakta, özgün niteliği olmayan genellenmiş cümleler kullanılmaktadır.

b. Söz varlığı çok sınırlıdır. Kullanılan sözcükler gündelik yaşantılarının ötesine geçememekte; sözcükler, konuşma dilindeki yerel söyleyişlere göre yazılmakta; argo ifadeler kullanılmaktadır.

c. Yazım yanlışları vardır. Çok sayıda noktalama yanlışı görülmektedir.

d. Özne-yüklem uyuşmazlıkları, kip uyuşmazlıkları, sözcüğün yanlış ya da gereksiz kullanımına dayanan anlatım bozuklukları yaygındır (Ayyıldız ve Bozkurt, 2006: 49).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi yazılı metin oluşturmada ve yazma eğitiminde birçok sorunla karşılaşılmaktadır. Bu ve benzeri sorunların çokluğu, ilköğretimdeki Türkçe dersleri ile ortaöğretimdeki Dil ve Anlatım derslerinde verilen yazma eğitiminin niteliği üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir.

Ortaöğretim 9. Sınıf Dil ve Anlatım Ders Programı'nda öğrencilere kazandırılacak üst beceriler başlığı altında öğrencilerin okuduğunu, dinlediğini, gördüğünü doğru, tam ve hızlı olarak anlayabilmeleri; duygu, düşünce, hayal ve isteklerini açık ve anlaşılır bir şekilde eksiksiz ifade edebilmeleri; güzel sanatlara has bir duyarlılıkla dili kullanabilmeleri, bu tavırla gerçekleştirilmiş eserlerden zevk alabilmeleri hedeflenmiştir.

Yine aynı programın Türkçeyi doğru ve etkili kullanma becerisi başlığında öğrencilerde geliştirilmesi hedeflenen alt beceriler şöyle sıralanmaktadır:

1. Dil zevkini geliştirir.
2. Anlatılanları dinler.
3. Okuduklarını, dinlediklerini ve düşündüklerini düzgün cümlelerle anlatır.
4. Bir metni değişik amaçlar belirleyerek okur.
5. Düşüncelerini, doğru ifade kurallarına göre yazar.
6. Gördüğü bir resmi yorumlar.
7. Grafikleri yorumlayarak düzgün cümlelerle anlatır.
8. Hayal ettiklerini nasıl anlatacağını öğrenir.
9. Kelimelerin ve cümlelerin kullanıldıkları yerde anlam kazandıklarını anlar.
10. Ses ve söyleyişin anlamadaki rolünü değerlendirir.

11. Güzel, doğru ve güzel yazmanın anlayarak ve zevk alarak okumaya bağlı olduğunu kavrar.

Güzel ve doğru yazabilmek; yazma zevk ve alışkanlığı kazanmayı, yazma tekniğini kavramayı, yazılı anlatımın temeli olan dil kurallarını, sözcük, cümle ve paragraf hakkında yeterli bilgiyi öğrenmeyi gerektirir (Cemiloğlu, 2001; Kantemir, 1997). Bunlara ek olarak zengin bir kelime hazinesine sahip olmanın, sürekli bir okuma ve gözlem yapabilmenin, başarıya niyetli ve azimli olmanın, dilin özelliklerini ve inceliklerini bilmenin, duygu ve düşünceleri mantıklı ve ahenkli bir düzen içinde verebilmenin, orijinal (özgün) olmanın ve yazma işini zevkle yapabilmenin başarılı bir yazılı anlatım için şart olduğu da bir gerçektir.

Araştırmanın Önemi

Ana dilinin etkili kullanılması, hem birey hem de toplum açısından çok önemlidir. Kendini doğru ve tam olarak anlatabilen, karşısındakileri doğru ve tam olarak anlayabilen bireylerin yetiştirilmesi ilk ve ortaöğretimdeki Türkçe Dersi ile Dil ve Anlatım Dersi Programları'nın genel amaçları arasındadır. Öğrencilerin duygularını, düşüncelerini, yaşadıklarını yazılı olarak kelime, cümle ve paragraf düzeyinde düzgün ve doğru olarak anlatabilen bireyler olarak yetiştirmek ise bu dersleri veren öğretmenlerin sorumluluğudur. Doğru ve düzgün anlatım yapabilmek doğuştan gelen bir yetenek değil, dilin kurallarını algılayıp bu kuralları yapılacak çalışmalarda yeterince uygulayarak kazanılan bir beceridir. Bu yüzden öğrencilere Türkçenin inceliklerini ve güzelliklerini kavrayabilmeleri için sık sık cümle ve paragraf oluşturma, tamamlama bilgileri aktarılmalı ardından da bu bilgilerin uygulanmasına yönelik etkinlikler yaptırılmalıdır. Bu etkinliklerde görülen eksiklikler üzerine daha fazla yoğunlaşarak öğrencilerin yazılı anlatımlarında Türkçeyi doğru kullanabilme yeterliliği artırılmalıdır.

Araştırma, ortaöğretim öğrencilerinin yazılı anlatıma yönelik alan bilgisi başarı düzeylerini belirlemeyi amaçladığından daha sonra yapılacak benzer çalışmalara örnek olması açısından önemli görülmektedir.

Eğitim ve öğretim programları geliştirilmeye her zaman açık olduğundan ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım bilgi seviyelerini belirlemeye yönelik yapılan araştırma, programın verimliliğine işaret edeceği gibi bu alana yönelik program geliştirme çalışmalarına da yardımcı olacaktır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi yeterlilik düzeylerini belirlemektir.

Problem Cümlesi

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeyleri hangi seviyededir?

Alt Problemler

Bu araştırmada belirlenen genel amaca ulaşmak için aşağıdaki alt problemlerin cevapları aranmıştır:

1. Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları soru türlerine göre nasıldır?

2. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları c*insiyet* değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları Dil ve Anlatım dersi akademik başarı notlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

4. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları serbest yazma etkinlikleri yapma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

5. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları günlük tutma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

6. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları Dil ve Anlatım dersini sevme değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

7. Araştırmaya katılan öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları derste yapılan yazma etkinliklerinden memnun olma değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yukarıda ifade edilen alt problemlerin değerlendirilmesi sonucunda ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeyleri tespit edilmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, tarama modelinde betimsel bir alan araştırmasıdır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Burdur il merkezinde öğrenim gören ortaöğretim 9. sınıf öğrencileri, örneklemini ise random yöntemiyle aynı il merkezindeki üç ortaöğretim okulundan seçilmiş toplam 196 öğrenci oluşturmaktadır.

Bu amaçla Burdur ili merkezindeki üç ortaöğretim okulunda öğrenim gören 9. sınıf öğrencilerine araştırmacı tarafından geliştirilen çoktan seçmeli 33 sorudan oluşan Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Testi uygulanmıştır.

Veri Toplama Teknikleri

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeylerini belirlemek için uzman görüşleri de alınarak hazırlanan çoktan seçmeli Alan Bilgisi Başarı Testi uygulanmıştır. Testin geçerlilik ve güvenirliği yapılan ön (pilot) uygulama ile belirlenmiştir. Yapılan uygulama sonucunda 33 sorudan oluşan başarı testinin alfa katsayısı .85 olarak bulunmuştur. Madde güçlükleri 0.58 ile 0.90 arasında değişmektedir.

Veri Çözümleme Teknikleri

Araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanan veriler, verilerin özelliklerine uygun analiz teknikleri ve SPSS - 16.0 programı kullanılarak çözümlenmiş, bulgular tablolar hâlinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın değişkenleri doğrultusunda aşağıdaki işlemler yapılmıştır:

İlk aşamada araştırmaya katılan ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeylerinin belirlenmesi için Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Testi uygulanmış ve adayların başarı durumları yüzde ve frekans değerleri verilerek belirlenmiştir.

İkinci aşamada elde edilen değerlerin anlamlılığını test etmek için t testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın birinci alt problemini, *"Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanları soru türlerine göre nasıldır?"* sorusu oluşturmaktadır. Bu alt problemle ilgili olarak araştırmaya katılan ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin 33 soruluk yazılı anlatım alan bilgisi başarı testindeki her soruya verdikleri cevapları, yüzde ve frekans dağılımları analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi testinde bulunan otuz üç soru hazırlanırken Ortaöğretim 9. Sınıf Dil ve Anlatım Ders Programı'ndaki yazma öğrenme alanına yönelik hazırlanmış olan kazanımlar temel alınmıştır. Bu itibarla sorular; *Kelime Bilgisi, Noktalama ve İmlâ Bilgisi, Anlatım Bozukluğu Bilgisi, Paragrafta Ana Düşünceyi Bulma Bilgisi, Paragraf Tamamlama Bilgisi, Anlatım Biçimleri Bilgisi, Cümle Bilgisi* başlıkları altında hazırlanmıştır. Öğrencilerin belirlenen sorulara verdikleri cevapların yüzdelik ve frekans dağılımları da soru türlerine göre tablolaştırılmış ve her soru tek tek değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları aşağıdaki tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Testi Puanlarının Soru Bölümlerine Göre Durumları

SORULAR	DOĞRU		YANLIŞ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
1. Kelime Bilgisi	131	67	65	33	196	100
2. Noktalama ve İmlâ Bilgisi	117	60	79	40	196	100
3. Anlatım Bozuklukları Bilgisi	126	64	70	36	196	100
4. Paragrafta Ana Düşünceyi Bulma Bilgisi	108	55	88	45	196	100
5. Paragraf Tamamlama Bilgisi	100	51	96	49	196	100
6. Anlatım Biçimleri Bilgisi	109	56	87	44	196	100
7. Cümle Bilgisi	113	58	83	42	196	100
Toplam (Ortalama)	115	59	81	41	196	100

"Kelime Bilgisi" bölümünde, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin cümle içerisinde kullanılan kelimelerin anlamları ile bunların cümleye kattıkları anlamları kavrama düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi bu bölümdeki sorulara öğrencilerin toplamda % 67'si doğru cevap verirken % 33'ü ise yanlış cevap vermiştir. Diğer bir ifadeyle araştırmaya katılan 196 öğrenciden 131'i *"Kelime Bilgisi"* bölümündeki sorulara doğru cevap verebilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, öğrencilerin *"Kelime Bilgisi"* yönünden başarılarının diğer bölümlere göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

"Noktalama ve İmlâ Bilgisi" bölümünde ise ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı bir metindeki noktalama işaretlerini yerli yerinde kullanabilme ve kelime, kelime grubu ile herhangi bir cümledeki imlâ kurallarını uygulayabilmeye yönelik bilgi birikimleri ile yeterlilik düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 1'den de görüldüğü gibi öğrencilerin sadece % 60'sı bu bölümdeki sorulara doğru cevap verirken % 40'ı ise yanlış cevap vermiştir. Bu sonuçlardan

hareketle öğrencilerin *"Noktalama ve İmlâ Bilgisi"* yönünden yeterli bilgi birikimine sahip olamadıkları ifade edilebilir.

"Anlatım Bozukluğu Bilgisi" bölümünde, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin kurallarına uygun anlamlı bir cümle kurabilme ve bu özellikleri taşımayan cümleleri ayırt edebilme yeterlilik düzeyleriyle ilgili bilgi birikimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 1'deki verilerden de anlaşıldığı gibi bu bölümde öğrencilerin % 64'lük bir başarı ortalamasına sahip oldukları görülmektedir.

"Paragrafta Ana Düşünceyi Bulma Bilgisi" bölümünde, öğrencilerin tam ve kurallarına uygun yazılmış bir paragrafta ana düşünceyi kavrayabilmeye yönelik bilgi birikimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 1'deki verilerden de anlaşıldığı gibi bu bölümde öğrencilerin % 55'lik bir başarı ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Bu başarı ortalaması, testin bölümleri arasında bu bölümün öğrencilerin en az başarılı oldukları bölümlerden birisi olduğuna işaret etmektedir.

"Paragraf Tamamlama Bilgisi" bölümünde, öğrencilerin tam ve kurallarına uygun doğru bir paragraf ile değişik bölümleri eksik bırakılan bir paragrafı anlam bütünlüğünü de düşünerek ayırt edebilme yeterlilik düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 1'den de anlaşıldığı gibi bu bölümde öğrencilerin sadece % 51'lik bir başarı ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Bu bölüm öğrencilerin en başarısız oldukları bölüm olmuştur.

"Anlatım Biçimleri Bilgisi" bölümünde, öğrencilerin yazılı bir metni oluştururken hangi anlatım biçimini tercih etmeleri gerektiği ve tercih ettikleri anlatım biçiminin özellikleri konusunda yeterli bilgi birikimlerine sahip olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi öğrencilerin bu bölümde % 56'lık bir başarı ortalamasına sahip oldukları görülmektedir.

Testin son bölümü olan "*Cümle Bilgisi"* bölümünde, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin tam ve kurallarına uygun doğru bir cümle kurabilme düzeyleri ile yapı bakımından cümleleri ayırt edip edemediklerine yönelik yeterlilik düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerden öğrencilerin bu bölümde % 58'lik bir başarı gösterebildiği anlaşılmaktadır.

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatıma yönelik alan bilgisi seviyelerini belirlemek için hazırlanan ve otuz üç sorudan oluşan başarı testindeki genel başarı ortalamaları % 59 olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin en başarılı oldukları bölüm % 67'lik başarı oranıyla *"Kelime Bilgisi"* bölümü olurken en başarısız oldukları bölüm ise % 51'lik başarı oranıyla *"Paragraf Tamamlama Bilgisi"* bölümü olmuştur.

Tablo 1'den de görüleceği gibi araştırmaya katılan 9. sınıf öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi toplam başarı puan ortalamaları ise % 59 olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle öğrencilerin bu alana yönelik bilgi seviyeleri 100 üzerinden 59 puanla sınırlı kalmıştır. % 59'luk bu başarı oranı çoktan seçmeli bir test neticesinde elde edilen sonuçlar bakımından çok da yeterli sayılamaz. Çünkü öğrencilerin bilgi birikimlerini ölçmeye ve herhangi bir alandaki yeterlilik düzeylerini belirlemeye yönelik olarak uygulanan çoktan seçmeli test sorularının öğrencilere sorunun cevabını tercih etme fırsatı vermesiyle doğru cevabı belirlemede diğer test türlerine göre olumlu katkıları vardır. Elde edilen bulgular daha önce benzer ve farklı hedef kitlelere yapılan çalışmaların (Özbay, 1995; Doğan 2002; Bağcı, 2007; Bağcı 2010) sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Bu durum, adayların hangi seviyede olursa olsun bilgilerini beceriye dönüştürmede gerekli olan yeterliliğe sahip olmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Cinsiyet Değişkenine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 2. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Kız	97	14,3608	7,84510	191	,088	,930
Erkek	96	14,2604	8,05801			

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (p> .05). Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermemekle beraber elde edilen verilerden kız öğrencilerin ($\overline{X}$=14.36), erkek öğrencilere ($\overline{X}$=14.26) göre daha başarılı olduğu görülmektedir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Dil ve Anlatım Dersi Akademik Başarı Notlarına Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 3. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının Ders Akademik Başarı Notlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	1214,694	4	303,673	5,256	,000	5 – 1,2
Gruplariçi	10862,654	188	57,780			
Toplam	12077,347	192				

Analiz sonuçları, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ile Dil ve Anlatım dersi akademik başarı notları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [$F_{(4-188)}$= 5,256, p<.01]. Başka bir deyişle, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, Dil ve Anlatım Dersi akademik başarı notlarına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Dil ve Anlatım Dersi akademik başarı notları arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, başarı notu 5 olanların ($\overline{X}$=17.70), başarı notu 1 olanlara ($\overline{X}$=9.42) ve başarı notu 2 olanlara ($\overline{X}$=10.29) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular öğrencilerin Dil ve Anlatım Dersi akademik başarı notu yükseldikçe yazılı anlatım alan bilgisi testi başarı puanlarının da yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Serbest Yazma Etkinlikleri Yapma Değişkenlerine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 4. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Puanlarının Serbest Yazma Etkinliği Yapma Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	91	16,3516	7,67590	191	3,472	,001
Hayır	102	12,4902	7,74436			

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, Serbest Yazma Etkinliği Yapma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(191)}$=3,472, p<.01]. Serbest yazma etkinlikleri yapıyor musunuz? Sorusuna *"Evet"* diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ($\overline{X}$=16.35), "Hayır" diyen öğrencilere ($\overline{X}$=12.,49) göre daha yüksektir. Bu bulgu, Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ile Serbest Yazma Etkinliği Yapma durumları arasında *"Evet"* diyenler lehine anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Günlük Tutma Değişkenlerine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 5. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının Günlük Tutma Durumuna Göre t-testi Sonuçları

	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	91	15,8132	7,83427	191	2,520	,013
Hayır	102	12,9706	7,81273			

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, günlük tutma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(191)}$=2,520, p<.01]. Günlük tutuyor musunuz? Sorusuna *"Evet"* diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ($\overline{X}$=15.81), *"Hayır"* diyen öğrencilere ($\overline{X}$=12.97) göre daha yüksektir. Bu bulgu, Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ile öğrencilerin günlük tutma durumları arasında *"Günlük tutuyorum"* diyenler lehine anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Dil ve Anlatım Dersini Sevme Değişkenlerine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 6. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının Dil ve Anlatım Dersini Sevme Durumuna Göre t-testi Sonuçları

	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	122	15,9180	7,77428	191	3,818	,000
Hayır	71	11,5493	7,47145			

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, öğrencilerin Dil ve Anlatım dersini sevme durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(191)}$=3,818, p<.01]. Dil ve Anlatım dersini seviyor musunuz? sorusuna *"Evet"* diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları ($\overline{X}$=15.92), *"Hayır"* diyen öğrencilere ($\overline{X}$=11.55) göre daha yüksektir. Bu bulgu, Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ile öğrencilerin Dil ve Anlatım dersini sevme durumları arasında *"Dersi seven öğrenciler"* lehine anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları Derste Yapılan Yazma Etkinliklerinden Memnun Olma Değişkenlerine Göre Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 7. Ortaöğretim 9. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının Yazma Etkinliklerinden Memnun Olma Durumuna Göre t-testi Sonuçları

	N	X	SS	Sd	t	p
Evet	54	16,3519	8,12673	191	2,194	,029
Hayır	138	13,5942	7,71446			

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları, öğrencilerin Dil ve Anlatım dersinde yazma etkinlikleri yapılmasından memnun olma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(191)}$=2,194, p<.01]. Dil ve Anlatım dersinde sınıfta uygulamalı yazma etkinliklerinin yapılmasından memnun musunuz? Sorusuna *"Evet"* diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi başarı puanları ($\overline{X}$=16.35), "Hayır" diyen öğrencilere ($\overline{X}$=13.59) göre daha yüksektir. Bu bulgu, Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları ile öğrencilerin Dil ve Anlatım dersinde sınıfta uygulamalı olarak yapılan yazma etkinliklerinden memnun olma durumları arasında memnun olanlar lehine anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi genel başarı puanları ortalamaları % 59 olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle öğrencilerin bu alana yönelik bilgi seviyeleri 100 tam puan üzerinden 59 puanla sınırlı kalmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerden elde edilen verilerle belirlenmiş olan bu % 59'luk başarı oranı çoktan seçmeli bir test neticesinde elde edilen sonuçlar bakımından çok da yeterli sayılamaz. Çünkü öğrencilerin bilgi birikimlerini ölçmeye ve herhangi bir alandaki yeterlilik düzeylerini belirlemeye yönelik olarak uygulanan çoktan seçmeli test sorularının öğrencilere sorunun cevabını tercih etme fırsatı vermesiyle doğru cevabı belirlemede diğer test türlerine göre olumlu katkıları vardır.

Araştırmadan elde edilen bulgular daha önce farklı hedef kitlelere yapılan çalışmaların (Özbay, 1995; Doğan 2002; Bağcı, 2007; Bağcı 2010) sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Özbay (1995) da yaptığı benzer bir çalışmada 8. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı puanları ortalamasını % 64 olarak belirlemiştir. Doğan (2002) ise yapmış olduğu benzer bir çalışmada Türkçe öğretmenliği 1. sınıfında okuyan öğrencilerin 45 sorudan oluşan okuma-anlama testindeki genel başarı ortalamasını % 81 olarak belirlemiştir. Bağcı (2007) Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeylerini % 76 olarak tespit etmiştir. Yine son olarak Bağcı (2010) da ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeylerini % 61.5 olarak belirlemiştir.

Bu durum, adayların hangi seviyede olursa olsun bilgilerini beceriye dönüştürmede gerekli olan yeterliliğe sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Fakat öğrencilerin bu bilgilerini yazılı metin oluşturmada kullanabilme becerilerinin de yapılan çalışmalarla belirlenmesi gerekir.

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Puanları (bütün soru bölümleri toplam puanları) cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (p> .05).

Fakat elde edilen bulgulara göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha başarılı olduğu söylenebilir. Bu bulgu, Bağcı'nın 2007 ve 2010'da yaptığı benzer çalışmanın bulgularıyla da paralellik göstermektedir.

Yine elde edilen bulgular göre ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Puanları öğrencilerin Dil ve Anlatım Dersi akademik başarı notları bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir [$F_{(4-188)}$= 5,256, p<.01]. Başka bir ifadeyle, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Puanları, Dil ve Anlatım Dersi akademik başarı notlarına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Başarı notu 5 olan öğrencilerin başarı notu 1 ve 2 olanlara göre daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, Bağcı'nın 2007 ve 2010'da yaptığı araştırmaların bulgularıyla da paralellik göstermektedir. Her iki araştırmada da akademik başarı notuna bağlı olarak öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi başarı düzeyleri yükselmektedir. Bu araştırmada da öğrencilerin Dil ve Anlatım Dersi akademik başarısı arttıkça yazılı anlatım alan bilgisi yeterlilik düzeylerinin yüksek çıkması araştırma öncesi beklenen bir sonuçtu. Elde edilen veriler bu beklentileri doğrular niteliktedir.

Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanları, Serbest Yazma Etkinliği Yapma Durumlarına göre de anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(191)}$=3,472, p<.01]. Serbest yazma etkinliği yapıyorum diyen öğrencilerin daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Bağcı'nın 2007 ve 2010'daki sonuçlarıyla da paralellikler göstermektedir. Araştırmanın sonuçları beklentileri karşılamaktadır. Çünkü yazma becerisi, yazma etkinliğinin sıklığıyla doğru orantılı olarak gelişen bir beceridir. Bu yönüyle araştırmadan elde edilen bulgular beklentilerle örtüşmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular günlük tutuyorum diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testinde daha başarılı olduğu sonucunu işaret etmektedir. Günlük tutma gibi sürekli yapılan yazma çalışmaları, öğrencilerin yazmaya karşı olan olumsuz tutumlarını ve kaygılarını azalttığı gibi onların metin oluşturmaya yönelik bilgi birikimlerini de olumlu yönde geliştirecektir. Bu yüzden günlük yazma alışkanlığını kazanmış öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi yönünden de yeterli seviyeye ulaşmış olması beklenir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise Dil ve Anlatım Dersini seviyorum diyen öğrencilerin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Testi Başarı Puanlarının diğer öğrencilere göre daha yüksek olmasıdır. Dersin sevilmesi derse olan ilgiyi arttıracağından beraberinde dersin içeriğine yönelik yapılan değerlendirmelerde de başarıyı getirecektir. Bu yüzden dersin öğrenciler tarafından sevilmesini sağlamak için ders öğretmenlerinin daha fazla çaba göstermesi gerekir. Bu anlamda elde edilen sonuç bütün dersler için de geçerli olabilir.

Son olarak Dil ve Anlatım Dersinde sınıfta uygulamalı yazma etkinliklerinin yapılmasından memnun olan öğrencilerin daha başarılı olması sonucuna da dayanarak öğretmenlerin derslerinde metin türlerine yönelik uygulamalı yazma çalışmalarına ağırlık vermesi gerekir.

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Araştırmadan elde dilen bulgulara göre, öğrencilerin "Paragraf tamamlama" ve "Paragrafta ana düşünceyi bulmaya" yönelik bilgi birikimlerinin daha yetersiz olduğu görülmektedir. Dil ve Anlatım Derslerinde bu yetersizliğin giderilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

2. Yine öğrencilerin "Anlatım biçimlerine" yönelik bilgilerinin de diğer bölümlere göre daha yetersiz olduğu görülmüştür. Bu yüzden derslerde anlatım biçimlerinin güzel örneklerinden daha fazla yararlanılmalıdır.

3. Serbest yazma etkinliklerini yapan öğrencilerin alan bilgisi yönünden daha başarılı olduğu belirlenmiştir. Bu yüzden öğrenciler yazma etkinliklerine katılmaları için teşvik edilmelidir.

4. Güzel yazmak bir sanattır. Özel bir kabiliyet ister. Fakat iyi ve doğru yazmak kabiliyete bağlı değildir. Yazmayı öğrenmenin en iyi yolu ise bizzat yazı yazmaktır. Bunun için de sürekli ve devamlı yazma egzersizleri yaptırılabilir.

5. Öğretmenler Dil ve Anlatım Dersini hedef kitlelerine sevdirmek için biraz daha gayret göstermeli ve öğrencilerde yazma, bir alışkanlık haline getirebilmelidir.

6. Öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi yeterliliklerini belirlemeye yönelik çalışmaların yanında yazma becerilerinin gelişimlerine yönelik çalışmalara da ağırlık verilmelidir.

7. Yazmaya karşıyeteneği gelişmiş ya da başarılı olan öğrenciler tespit edilmeli ve bu öğrencilerle özel olarak ilgilenilmelidir.

Bu ve buna benzer araştırmalar öğrencilerin yazılı anlatım alan bilgisi yetersizliklerin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Yeşim ve ÇAKIR, Özler (1997). "İlkokul Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarının Metinsellik Ölçütleri ve Metin Konusu Oluşumu Açısından Değerlendirilmesi" **XI. Dilbilim Kurultayı,** (Hz. Deniz Zeyrek, Şükriye Ruhi), Ankara: ODTÜ Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü.

AYYILDIZ, Mustafa ve BOZKURT, Ümit (2006). "Edebiyat ve Kompozisyon Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, S. 4 (1), s. 45-52.

BAĞCI, Hasan (2007) **Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazılı Anlatım Derslerine Yönelik Tutumları ile Yazma Becerileri Üzerine Bir Araştırma.** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

BAĞCI, Hasan (2010) "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Alan Bilgisi Başarı Düzeylerinin Değerlendirilmesi". **Uluslararası III. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**. Dokuz Eylül Üniversitesi. 16-18 Aralık. İzmir.

CEMİLOĞLU, Mustafa (2001). **Dil Bilimi Açısından Türkçe Yazılı Anlatım ve Anlatım Teknikleri Öğretimi.** İstanbul: Alfa Yayınları.

DOĞAN, Yusuf (2002), **Türkçe Öğretmenliği Birinci Sınıfta Okuyan Öğrencilerin Okuma ve Yazma Becerileri ile Genel Kültür Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma.** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

KAPLAN, Mehmet (1982). **Kültür ve Dil**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KANTEMİR, Enise (1997). **Yazılı ve Sözlü Anlatım**. Ankara: Engin Yayınları.

KAVCAR, Cahit (1983). "Düzgün Yazmanın Önemi ve Yolları". **Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,** 16, Ankara: AÜEBF Yayınları.

MEB. (2005). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar).** İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

MEB (2010). **Ortaöğretim 9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı/Dil ve Anlatım Dersi Programı.** Millî Eğitim Basımevi.

ÖZBAY, Murat. (1995). **Ankara Merkez Ortaokullarındaki Üçüncü Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Becerileri Üzerine Bir Araştırma.** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara.

RUHİ, g. (1994). İlköğretim Öğrenci Kompozisyonlarındaki Bağdaşıklık Sorunları. **Çağdaş Türk Dili,** 77-78, 24-26.

YALÇIN, S. Dilek (1998). "Yazma Eğitiminde Yeni Bir Araştırma Alanı: Yaratıcı Yazarlık" **Türkçenin Öğretimi ve Eğitimi Sempozyum Bildiriler,** ss. 145-152, AÜ TÖMER Gaziantep ubesi Yayını.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 921-946, ANKARA-TURKEY

HAYÂLÎ BEY'İN BİLİNMEYEN GAZELLERİ

Savaşkan Cem BAHADIR[*]

ÖZET

Klasik Türk edebiyatının meşhur şairlerinden olan Hayâlî Bey, (1500?- 1557) 16. yüzyıl şiiri denildiğinde aklımıza ilk gelen şairlerdendir. Dönemindeki tezkirecilerden biri olan Kınalızâde Hasan Çelebi, Hayâlî'yi "Diyâr-ı Rûmun sultânü'ş-şu'arâsı" olarak tanıtmaktadır. Hayâlî Bey yazdığı şiirlerin yanı sıra dönemindeki diğer şairlere olan etkisi bakımından da önemli bir şahsiyettir. Çağdaşı olan Rahmî, Ulvî, Vahidî gibi şairler üzerinde tesiri büyüktür. Onun şiirlerine hemen her dönemde nazireler yazılmıştır. Hayâlî Bey'in bilinen tek eseri divanıdır. Buna rağmen Hayâlî Bey hayattayken bir divan tertip etmemiştir. Bu sebeple ona ait olan bazı şiirler o döneme ait şiir mecmûalarında ya da değişik divan nüshalarında bulunabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan gazeller de yukarıda zikredildiği gibi farklı bir divan nüshası içinde yer almaktadır. Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan ve Hayâlî Bey Divanı'nın da içinde bulunduğu bir divanlar mecmuasıdır. Bu nüshada yer alan gazellerin tamamı daha önce Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan Hayâlî Bey Dîvânı'nda yer almaktadır. Yalnız çalışmaya konu olan yirmi dört gazel, yayımlanmış olan bu divanda yer almamaktadır. Hazırlanan bu çalışmada yer alan gazellerin Hayâlî mahlaslı başka şairlere ait olup olmadığı konusunda kaynaklar incelenmiş, bulunan şiirler, şairin diğer şiirleriyle karşılaştırılmış ve yapılan incelemeler neticesinde bu gazellerin Hayâlî Bey'e ait oldukları çeşitli kanıtlarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hazırlanan çalışmanın amacı Hayâlî Bey'e ait olan ve yayımlanmamış bulunan yirmi dört gazeli edebiyat dünyasına tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Edebiyat, Hayâlî Bey, Divan, Mecmûa, Bilinmeyen Gazeller.

UNKNOWN GHAZALS OF HAYÂLÎ BEY

ABSTRACT

Hayâlî Bey is one of the most famous poet in the 16th century and when we talk about 16th century poem we mention him at the first place. One of the 16th century tazkirah writer Kınalızâde Hasan Çelebi, mention Hayâlî Bey as "sultan of the Anatolian poets". Hayâlî Bey is important as a poet and his influence on the other poets of his century is very important too. He has great effect on Rahmî, Ulvî and Vahidî. In every century nazeerahs written to his poems. Hayâlî Bey's only work is

[*] Dr. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü/ Türkçe Birimi, El-mek: sacemb@hotmail.com

his "Divan". Although this stuation Hayâlî Bey didn't arrenge his Divan when he was alive. Because of this, some poems which belongs to him can be find in some different divan copy or in the poem mecmûas. The ghazals presents in this work are in a different hand writing divan. This divan is in Süleymaniye Library. This divan in a divans macmua. All of the ghazals in this divan is take place in the work of Ali Nihat Tarlan's Hayâlî Bey Divan. Only twenty four ghazals are not in this divan. In this study ghazals are researched. Because this ghazals could belong to another poet appellation "Hayâlî". Also this poems are compare with other poems of Hayâlî Bey. After these research we try to point out that, this ghazals are belong to Hayâlî Bey. This study includes twenty-four poems of Hayâlî Bey, doesn't place in the "Hayâlî Bey Dîvân" which is publish by Ali Nihat Tarlan.

Key Words: Classic Literature, Hayâlî Bey, Divan, Macmua, Unknown Ghazals.

Giriş

Hayâlî Bey, şiirlerini mürettep bir divan haline getiremeden öldüğü için kaynaklar ölümünden sonra Hayâlî Bey'e ait birkaç divan nüshasının zar zor bulunabildiğini anlatmaktadır. Hayâlî Bey'in hayattayken "Gül-i Sad-berg" adında bir şiir mecmûası tertip ederek Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu bilinmektedir. (Şentürk, 1999: 243). Şairin hayattayken bir divan tertip etmemiş olması, şiirlerinin çoğaltılarak ortak bir yazma nüsha oluşturulmasına engel olmuştur. Bu durum Hayâlî Bey'e ait şiirlerin yazmalar arasında farklılık göstermesine sebep olmuştur. Hayâlî Bey Dîvânı'nı hazırlayan Ali Nihat Tarlan'ın da bu çalışmayı hazırlamak için on dört farklı nüshayı karşılaştırarak ortak bir metin hazırlaması bu durumun en somut göstergesidir.(Tarlan, 1945) Ali Nihat Tarlan'ın kullandığı nüshalarda bulunmayan bazı şiirlerin başka nüsha ve mecmûalarda bulunması olasıdır. Bu durum divanları ölümlerinden sonra tertip edilen birçok divan şairi için de geçerlidir. [1]

Hayâlî Bey'e ait şiirler, farklı divan nüshalarının yanı sıra döneme ait olan şiir mecmûalarında da yer almaktadır. Nitekim Sabahattin Küçük'e ait "Hayâlî Bey'in Yayımlanmamış Gazelleri"(Küçük, 1984:418-421) adlı makalede yer alan sekiz gazel Pervâne Bey Mecmûası'nda[2] bulunup edebiyat dünyasına kazandırılmıştır. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü Hayâlî Bey'in bütün gazellerinin tam olarak tespit edildiği söylenemez. Nitekim Hayâlî Bey'in, Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı divanı ve Sabahattin Küçük'ün makalesinde bulunmayan bazı gazelleri Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir divanlar mecmûasında yer almaktadır.

Çalışmada tanıtılacak gazeller Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 774 numaraya kayıtlı bir yazmanın içinde yer almaktadır. Bu yazma sadece Hayâlî Bey divanını değil Necâti Bey, Bâkî ve Fuzûlî divanlarını da içeren bir divanlar mecmûasıdır. Ayrıca bu nüsha Ali Nihat Tarlan'ın Hayâlî Bey Dîvânı hazırlanırken karşılaştırma yaptığı nüshalardan birisidir. Ne yazık ki bu nüshada

[1] Çalışmada bahsi geçen ve divanları elde bulunmayıp mecmuaların taranması sonucunda meydana getirilen şairlerden birkaçı şu şekilde sıralanabilir:
Amrî; dîvanı, Mehmet Çavuşoğlu tarafından mecmûalar taranarak oluşturulmuş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından 1979 yılında neşredilmiştir.
Helâkî; dîvanı, Mehmet Çavuşoğlu tarafından mecmûalar taranarak oluşturulmuş İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından 1982 yılında neşredilmiştir.
Çâkerî; dîvanı, Hatice Aynur tarafından mecmûalar taranarak oluşturulmuş ve Scala Yayınlarından 1999 yılında neşredilmiştir.
[2] Pervâne Bey Mecmûası, Topkapı Sarayı Ktp. Bağdat 406.

yer alan şiirlerden yirmi dört tanesi hazırlanmış olan Hayâlî Bey Dîvân'ı içinde yer almamaktadır. Bunun nedeninin bahsedilen nüshadaki şiirlerin Ali Nihat Tarlan'ın gözünden kaçmış olma ihtimali olduğu düşünülebilir.

Bu noktada çalışmaya konu edilen şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olup olmadığı sorusu akılları meşgul edebilir. Zira dönemin şairlerini anlatan tezkirelerde Hayâlî mahlası ile şiir yazan iki tane daha şairin bulunduğu anlatılmaktadır. Bu şairlerden ilki Hayâlî Çelebi'dir. Latifî, tezkiresinde onun Sultan Selim Han'ın defterdarı ve Hayâlî mahlasını ilk kullanan şair olduğunu beyan eder. Latifî, tezkiresinde Hayâlî Çelebi'ye ait bazı şiirlerin yanlışlıkla Hayâlî Bey'e atfedildiğini ama kendisinin bu şiirleri temyîz ve tefrîk ettiğini ayrıca Hayâlî Çelebi'nin, Hayâlî Bey zuhûr etmeden önce meşhur olduğunu yazmaktadır. (Canım, 2000:252) Hayâlî Bey'le aynı dönemde yaşamış diğer Hayâlî ise Hayâlî-i Kâtib'dir. Latifî, tezkiresinde bu şaire çok az değinmiş ve Necâtî Bey'in "hatem" redifli kasidesine yazdığı nazireden bahsetmiştir. (Canım, 2000:253) Latifî, eserinde Hayâlî Çelebi şiirlerinin, Hayâlî Bey'e atfedilmesi meselesini *"bu hususı Hayâlî Beg ile mezburun ne mikdâr eş,âr ı varsa temyîz ü tefrîk eyledüm"* diyerek çözdüğünü ve Hayâlî Çelebi şiirleri ile Hayâlî Bey şiirlerinin birbirine karışmasını engellediğini anlatmıştır. Bu durum çalışmaya konu olan şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmaya konu edilen şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olduğunu gösteren diğer bir kanıt ise bahsi geçen yazma nüshanın kendisidir. Bu yazma nüsha içinde 138. varak ile 253. varak arasında Hayâlî Bey Dîvânı mevcuttur. Bahsedilen yazma nüsha, Ali Nihat Tarlan tarafından Hayâlî Bey Divanı'nın metin kurulumu yapılırken diğer yazmalarla karşılaştırıldığı söylenen nüshadır. Bu nüshada yer alan ve çalışmaya konu edilen yirmi dört gazel haricindeki diğer şiirlerin tamamı, Ali Nihat Tarlan'ın hazırlamış olduğu Hayâlî Bey Dîvân'ı içinde yer almaktadır. Bu durum, Hayâlî Bey'e ait yüzlerce gazeli barındıran bir nüshada yayımlanmamış bulunan yirmi dört gazelin de Hayâlî Bey'e ait olduğunu destekler niteliktedir. Bununla beraber bu nüshada 193b varağında kayıtlı olan gazelin[3], Sabahattin Küçük'e (Küçük, a.g.m.) ait olan makalede üç numara ile tanıtılan ve Pervâne Bey Mecmûası'nda Hayâlî Bey adına kayıtlı olan şiir olmasıdır. Bilindiği üzere Pervane Bey mecmûasında zikredilen tek Hayâlî, Hayâlî Bey'dir. Bu durum da bize şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olduğu noktasında destek sağlamaktadır.

Hayâlî Bey'in edebi yönden güçlü bir şair olduğu ve henüz on dört yaşında ustaca şiirler yazmaya başladığı bilinmektedir. (Şentürk, 1999: 243). Hayâlî Bey'in şiirleri edebî yönüyle de ele alındığında, çalışmadaki şiirler ile Hayâlî Bey Divanı'nda yer alan şiirler arasındaki konu, redif, üslup benzerlikleri de bu çalışmadaki şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olduğu yönünde destek

[3] **193 b**

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ġamzeñ oḳından irişdi sīneme tīr-i ecel
Āferīn bāzūna kim cān ü dile verdi ḫalel
Ġamzesi sīnemde yir itdükde cān olur revān
Şādmān olup dil urur nā'ra-i ni'mel-bedel
Başuñı çek ḫırḳaya var ebsem ol ey şeyḫ-i şehr
Eylemez esrār-ı 'ışḳıñ müşkilātın kimse ḥall
Muhtesib ḳavl ü 'amel itmegi görmezse revā
Muṭribā hergiz anın kavli ile itme 'amel
Ḫūnıla ālūde itdüm sīnede ebyātumı
Andan olmuşdur Ḫayālī sözlerüm rengīn ġazel

sağlamaktadır. Aşağıda benzer edebî özelliklere (vezin, kafiye, konu) sahip şiirlerden örnekler verilmiştir.

Hayâlî Bey Divanı'nda yer alan ve aşağıda örnek olarak verilen iki gazel ile çalışmaya konu olan bir numaralı gazel; vezin, üslup ve redif olarak birbirlerinin aynısıdır.

1. Ol gınâ şâhı ki doydu bende olan ac aña
   Subh taht-ı âcdır hurşîd zerrîn tâc aña

2. Bu vücûd eyvânı bir zulmet-serâdır olmasa
   Ger sevâdü'l-vech-i fid-dâreyn isfidâc aña

3. Künc ü târik içre bir hoş sohbetim var yâr ile
   Leyletü'l Kadr ile âşıktır şeb-i Mi'râc aña

4. Penbe-i gaflet kulagından çıkardı nâsihin
   Bir dem içirse Enelhak câmını Hallâc aña

5. Bir gedâ olsa Hayâli bende-i sultân-ı aşk
   Haşmetinde pâdişâh-ı vakt olur muhtâc aña

(Hayâlî Bey Divanı sf. 103)

1. Ol melek-sîmâ perî kim benzemez insân aña
   Cân ile dilden fedâ olsun hezârân cân aña

2. Ey felek dervâzesin açma dem-i subhun sakın
   Bir gece ger sarılam ben hasta-dil uryân aña

3. Gerdenine hâleyi tavk eyledi uşşâk-vâr
   Boynu baglı bir kul olmuştur meh-i tâbân aña

4. Gülşen-i derdin nihâlidir bu cism-i nâ-tüvân
   Meyvedir bagrım başı berg oldu her peykân aña

5. Gördü ekdim mezra'ı dilde mahabbet dânesin

Dûd u âhım ebr olup yagdırdı çok bârân aña

6. Dâg-ı gamdan rûyu hûn-âlûdedir cismim gibi
Âşık olmuştur meger kim lâle-i Nu'mân aña

7. Yâr hecriyle Hayâlî şöyle mûnis oldu kim
Rûz-ı vuslat gibi olmuştur şeb-i hicrân aña

(Hayâlî Bey Divanı sf. 99)

Çalışmada yer alan 5 numaralı gazel ile aşağıda yer alan "bilür" redifli gazel âdeta aynı anda aynı mekanda söylenilmiş hissi yaratmaktadır. Bu gazeller de yukarıdaki örnek gazeller gibi aynı konu, vezin ve redifle yazılmıştır.

1. Zevk-i bâde neydigin mest-i harâbîler bilür
Lâcerem deryâ zebânın murg-ı âbîler bilür

2. Vuslatın cennâtının râhatleri âlemlerin
Dûzah-ı hırmanda nâr olmuş azâbîler bilür

3. Sâye-perverler gözü bir perteve kılmaz nazar
Neydigin nûr u tecellî âfitâbîler bilür

4. Yoluna hâk olmanın âdâbını uşşâka sor
Saltanat âyînini Efrâsiyâbîler bilür

5. Hâk-i râhınken Hayâlî havf eder agyârdan
Hâricîler kibr ü kînin Bû-Türâbîler bilür

(Hayâlî Bey Divanı sf. 171)

Yukarıdaki gazellerden başka Hayâlî Bey Divanı'nda yer alan aşağıdaki iki gazel ve çalışmada yer alan 24 numaralı "tapşurdum" redifli gazel, yukarıda yer alan gazeller gibi aynı vezin, aynı konu aynı redif ile kaleme alınmıştır.

1. Bu kat kat kan ile dolmuş dili cânâna tapşurdum
   Vefâ tomarını bir gonca-i handâna tapşurdum

2. Hadeng-i gamzesi peykânına gönlümde yer etdim
   Züleyhâ-veş dirîgâ Yûsufum zindâna tapşurdum

3. Ter ettim çeşme-i hurşîdi ummâna keder verdim
   Gubâr-ı râhını çün dîde-i giryâna tapşurdum

4. Bu gönlüm hüdhüdün Sîmurga ergürdüm bihamdillah
   Elimde yazımı Sultân-ı âlî-şâna tapşurdum

5. Hayâlî nakşına bakıp güşâde olmaga dâ'im
   Bu şi'r-i nâzenînim defter ü dîvâna tapşurdum

(Hayâlî Bey Divanı sf. 290)

1. Geçüp cândan seri hak-i der-i cânâna tapşurdum
   Meyin içdim de câmın sâki-i hicrâna tapşurdum

2. Cemâlinden görüp gülde eser gülzârda ben hem
   Enînimden birin yüz bülbül-i nâlâna tapşurdum

3. Nazardan saldım ey meh âlemin yâkût-ı rengînin
   Hayâl-i la'lini çün dîde-i giryâna tapşurdum

4. Bulup gönlüm lebinde zülfünün kıldım giriftârı
   Yine dârü'ş-şifâya bir güzel dîvâne tapşurdum

5. Hayâlî dermege hilm-i edeb gevherlerin bir bir
   Yaşım etfâlinin alıp elin ummâna tapşurdum

(Hayâlî Bey Divanı sf. 291)

Bu bilgiler ışığında tanıtılan şiirlerin Hayâlî Bey'e ait olduğu konusunda şüpheye yer kalmamaktadır. Aşağıda Hayâlî Bey'e ait olan ve daha önce yayımlanmamış gazellerin metni ve nesre çevirileri yer almaktadır.

1.[4]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Cāna göster ḳaşlaruñ k'oldur hilāl-i 'ıyd aña

Ḳāmetüñ 'arż it ki budur 'ālem-i tevḥīd aña

(Ey sevgili) can(ıma) kaşlarını göster ki onun için bayram hilali (senin) kaşlarındır. Boyunu göster ki tevhid âlemi, onun için senin boyundur.

2. Kim ki terk-i cān idüp olmaz ta'allukdan ḫalāṣ

Ol ḳalender olımaz lāyıḳ degül tecrīd aña

Canını terk ederek dünyaya bağlılıktan kurtulamayan (kişi) kalender olamaz. Her şeyi terk edip Allah'a yönelmek ona layık değildir.

3. Zülfüñüñ küfrine her kim 'arż-ı imān eylemez

Lāzım olur eylemek imānını tecdīd aña

Saçlarının siyahlığına imanını sunmayan kişiye imanını yenilemek gerekli hale gelir.

4. Bāde nūş itdükçe dil gülşende dildār olmasa

Ġoncalar peykān olur şemşīr berg-i bīd aña

Gül bahçesinde sevgili olmazsa, şarap içen gönüle goncalar okun sivri ucu, söğüdün yaprağı da kılıç olur.

5. Yār elinden bu Ḫayālī bir ḳadeḥ nūş itdügüm

Cām-ı Cem ḳıldı ḥased reşk eyledi Cemşīd aña

Hayâlî, sevgilinin elinden (öyle) bir kadeh içtim ki, Cem"in kadehi ona haset etti, Cemşîd onu kıskandı.

2.[5]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Mest ü ḥayrān oldı göñlüm çeşm-i şehlāsın görüp

[4] **165 b**
[5] **167 a**

Ḳıldı ser-gerdān göñül zülf-i semensāsın görüp

Gönlüm (sevgilinin) şehla gözünü görüp sarhoş ve hayran oldu. Gönül (sevgilinin) yasemin saçını görüp kendinden geçti.

2. Bāġ u bostān seyrine meyl eylemez oldı göñül

Gül yüzinde sünbülüñ hem ḳadd-i ra‘nāsın görüp

Gönül, gül (gibi) olan yüzündeki sümbül(e benzeyen saçlarını) ve güzel boyunu gördüğünden beri bağ ve bostan seyrine meyletmez oldu.

3. Tīr-i müjgānına ḳarşu sīnem üzre dāġlar

Ṭablalar olmış-durur kim ḳaşları yāsın görüp

Sinem üzerindeki yaralar, kaşlarının ya (şeklini) görüp ok gibi olan kirpiklerine karşı (sanki) hedef tahtası olmuştur.

4. *****[6]

*****

5. Sünbül ü reyḥān görüp aṣlā nażar itmez gözüm

Ḫ^{v}ābda bir kez Ḫayālī zülf-i bālāsın görüp

(Ey)Hayâlî uykuda bir kez (sevgilinin) uzun saçlarını gördükten sonra gözüm sümbül ve reyhana asla bakmaz oldu.

3.[7]

Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün

1. Ḳıyāmet ḳaddile ol serv-ḳāmet

Ṭurup ṣalınsa nāz ile ḳıyāmet

O servi boylu büyük bela (veren) boyuyla durup salınsa (bu benim için) kıyamettir.

2. Didüm yoluñda cān virmek nigārā

Geçer mi minnete didi ne minnet

Ey resim gibi güzel sevgili, yolunda can vermek (senin için) minnet (edilecek bir şey midir) dedim. (O da) ne minnet dedi.

3. Gözüñ ḫışm ile ḳaṣd-ı cān iderse

Benüm iki gözüm ‘ayn-ı ‘ināyet

[6] Kütüphanede yer alan yazmada 4. beyitin yeri boş bırakılmıştır.
[7] **167 b**

Benim iki gözüm (sevgilim), gözün öfkeyle canımı isterse (bu durum benim için) mutluluk kaynağıdır.

4. Seni gülşende bir ḳat görse ey gül

Yaḳasın ġonca çāk iderdi ḳat ḳat

Ey gül (gibi sevgili), gonca seni gül bahçesinde bir kat (elbiseyle görse) yakasını kat kat yırtardı.

5. Bir āhen-dil yaluñ yüzlü güzeldür

Ḫayālī ḫançeri cānāna āfet

Hayâlî, (o sevgili)demir gönüllü, parlak yüzlü ve hançeri, cananına bela olan bir güzeldir.

4.[8]

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

(Fa'ilâtün) (fa'lün)

1. Bize nāzük yañaġı lāle yiter

Bitmesün gülsitānda lāle yiter

Bize nazik yanağı lale (olarak) yeter. Gül bahçesinde lale bitmesin (yetişmesin), yeter.

2. Gözlerüm içmege ciger ḳanını

'Aks-i la'l-i lebüñ piyāle yiter

Gözlerim ciğer kanını içmek için, senin dudaklarının aksi ile kadeh olur.

3. Dir gören al yanaġınuñ alın

Hīç āl olmaya bu āle yiter

Kırmızı yanağının kırmızısını gören der ki; yanağının âleye[9] *benzeyen kırmızılığıyla iyileşmeyecek hastalık yoktur.*

4. Çoḳ sözler işitdüm ammā yoḳ

Lebi vaṣfında bu maḳāle yiter

Sevgilinin dudaklarını vasf eden çok sözler işittim ama, (övgüde bu söze) ulaşanı yok.

5. Sende eglenmege Ḫayālī göñül

[8] **171 b**

[9] Eskiden hastalıkları tedavi için kullanılan "Hint sümbülü" adlı çiçektir.

Saña eglence āh u nāle yiter

Ey Hayâlî , ah çekip inlemek senin gönlüne eğlence olarak yeter.

5.[10]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Teşne-i cām-ı mey-i mesti ḫarābīler bilür

Lem'a-ı envār-ı mihri āftābīler bilür

Sarhoşluk verici şarabın kadehine duyulan arzuyu meyhane ehli bilir. Güneşin ışığının parlaklığını güneşe aşina olanlar bilir.

2. Baña hem-ser olmayan idrāk itmez ḥāletüm

Āteşe pervāne şevḳin iltihābiler bilür

Bana arkadaş olmayan benim haletimi anlayamaz. Pervanenin ateşe olan arzusunu ateşe tapanlar bilir.

3. Ḳande fehm itsün kemālüm rüstiyānī-fehm olan

Ḳadrini ṣanma Ẓahirüñ Fāryābīler bilür

Benim olgunluğumu Aristo akıllı olan nasıl anlasın? (Faryablı) Zahirün[11] *değerini Faryabilerin (Faryablıların) bildiğini sanma.*

4. Firḳatüñ ālāmını ṣor benden ey ḥūrī-likā

Sūzişin nār-ı cahīmi çün 'azābīler bilür

Ey huri yüzlü, ayrılığın elemlerini benden sor; çünkü cehennem ateşinin yakıcılığını azap çekenler bilir.

5. Zülfüñ ucından ne bilür kim beyān ide faḳīh

Bu teselsül 'ilmini ṣanma ḳitābīler bilür

Fakih saçının ucundan ne anlar ki açıklasın. Bu teselsül[12] *ilmini kitap okuyanların bildiğini sanma.*

6. Saña ta'līm eylesün çeşmüm şināverlik yolın

Ṣuda yüzmek resmini çün murġ-ı ābīler bilür

[10] **172 b**

[11] Zahir-i Faryabî asıl adı Zahireddin Ebu'l Fazl Tahir bin Muhammed el-Faryabi (d. Faryab? - ö. 1201, Tebriz), özellikle yeni mazmunları kullandığı kasideleriyle tanınan İranlı şair.

[12] Teselsül: "birbirine bağlı olma, bir silsile meydana getirme," demektir. Kelâm ilminde, Allah'ın varlığını ispat için başvurulan bir metodun ismidir. Teselsülde bir şey silsile hâlinde ilk atasına kadar götürülür ve o ilk atanın mutlaka bir yaratıcısı olması gerektiği ve onu yaratan kim ise bütün torunların da yine onun mahluku olacakları ifade edilir.

Gözüm sana yüzücülük sanatını öğretsin çünkü; suda yüzmenin ilmini ördekler bilir.

7. Ṣor Ḫayālī bendeñe pīr-i muġānuñ ṣoḥbetin

Meclis-i Cem şevketini kāmyābīler bilür

Kölen (olan) Hayâlî 'ye meyhanecinin sohbetini sor (çünkü) Cem meclisinin büyüklüğünü muradına ermiş olanlar bilir.

6.[13]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Şol ḳadar ma'mūr olur 'ıyd olıcaḳ meyḫāneler

Elden ayaḳ başmaġa yer mi bulur peymāneler

Bayram olunca meyhaneler o kadar canlanır ki, (kadehlere uzanan) ellerden dolayı kadehler ayak basmaya yer mi bulur?

2. Dām-ı zülfüñle göñül murġı niçe ṣayd olmasun

Ḫırmen-i güldür yüzüñ ḫāl-i siyāhuñ dāneler

Senin saçının tuzağıyla gönül kuşu nasıl av olmasın (zira) yüzün gül harmanı, siyah benlerin de (kuş avlamak için tuzağa konulan) tanelerdir.

3. Dişleriçün baḥr açsın görüben yaş dök göñül

Çün bilürsin acı ṣuda bulunur dürdāneler

(Ey) gönül, acı suda inci tanelerinin olduğunu bilirsin (sende inciye benzeyen) dişlerin için yaş döküp (bu yaşlarla) bir ırmak oluştur.

4. Ayaġuña düşdügüñ 'āşıḳlaruñ 'ayb itme kim

Dökülür şem' ayaġına yanıcaḳ pervāneler

(Ey sevgili), aşıkların ayağına düşmesini ayıplama (çünkü) kelebekler yandıklarında mumun ayağına dökülürler.

5. Ṭurdı ol beñler Ḫayālī dilde gitdi fikr-i vaḳt

Yile vardı gāh ḳaldı ḫırmen içre dāneler

Hayâlî, o benler gönlümde durdu (artık) zaman kavramı kaybolup gitti. Harman içinde taneler heba olup gitti.

[13] **178 b**

7.[14]

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

(Fa'ilâtün) (fa'lün)

1. Günümi ḳara iden zülf-i siyehkāruñdur

Beni odlara yaḳan āteş-i ruḫsāruñdur

Günümü karartan siyah saçlarındır. Beni ateşlerde yakan kırmızı yanaklarının ateşidir. .

2. Yol baṣup ṣabr metā'ını alan 'uşşāḳuñ

Devr-i ḥüsnüñde şehā ṭurre-i ṭarrāruñdur

Ey şeh, güzelliğinin devrinde yol basıp aşıkların akıl malını alan (senin) hırsız saç lülendir.

3. Ṣorduġumçün bir aġız la'lüñe sırr-ı dehenüñ

Yoḳ yire ḳanum içen ġamze-i ḫun-ḫ^{v}āruñdur

Dudaklarına bir defa ağzının sırrını sorduğum için yok yere kanımı içen (senin) kan içici yan bakışındır.

4. Ṭuruban nāzile gülşende ṣalınduḳça şehā

Serv[i] ḥayretde ḳoyan şīve-i reftāruñdur

Ey şâhım, gülşende durup naz ile salındıkça serviyi hayrette bırakan (senin) nazlı şekilde yürüyüşündür.

5. Ṣu gibi yüz süriyü geldi Ḫayālī ḳapuña

Anı redd itme şehā 'āşıḳ-ı dīdāruñdur

Ey şâhım, Hayâlî su gibi yüz sürerek kapına geldi. Onu reddetme, (o) yüzünün aşığıdır.

8.[15]

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün

1. Mīm-i dehānı n'eydügi ẓāhir degül midür

Mülk-i 'ademde menzil-i āḫir degül midür

[14] **180 a**
[15] **181 b**

Ağzının miminin ne olduğu meydanda değil midir? (Dudağının) yokluk mülkünde en son konağı (yokluğun en sonu) değil midir?

2. Çeşmüñ ḫayāline düşeli uyḫu görmedim

Gözden uġurlar uyḫuyu sāḥir degül midür

(Senin) gözlerinin hayaline düştüğümden beri uyku görmedim. (Gözlerin) gözden uykuyu çalar, sihirbaz değil midir?

3. Ḥüsnüñ gedāsına niçün itmez naẓar gözüñ

Bu ol 'imāret üstüne nāẓır degül midür

Gözün niçin güzelliğinin kölesine bakmaz. (Senin) bu (gözün) o yapıya bekçi değil midir?

4. Cem' olduġuñ bizümle niçün istemez raḳīb

Kim ḥaşre ḳāyil olmasa kāfir degül midür

Rakip, niçin bizimle bir arada bulunmanı istemez, haşre (kıyamette ölülerin dirilip bir yerde toplanmasına) inanmayan kafir değil midir?

5. Ḳaddüñ ḳıyāmı fitne ḳoparur didüm raḳīb

İnanmamış ḳıyāmete kāfir degül midür

Boyunun uzunluğu fitne koparır dedim. Rakip kıyamete inanmamış kafir değil midir?

6. Naḳş-ı Ḫayāli ġāyibiken dīdeden göñül

Ne yirden isteseñ yine ḥażır degül midür

Ey gönül, sevgilinin hayalinin nakşı gözden kaybolmuşken sen nerede istersen (orada) hazır değil midir?

9.[16]

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün

1. Gel ey çeşmümdeki cān Muṣṭafācıḳ

Gel ey derdüme dermān Muṣṭafācıḳ

Ey gözümdeki can (kadar değerli) Mustafacık gel. Ey derdime derman (olan) Mustafacık gel.

2. Güzeldür gerçi kim Ahmed Muḥammed

Güzeller şāh-ı sulṭān Muṣṭafācıḳ

[16] **188 b**

Ahmet Muhammet güzeldir gerçi (ama sen) güzeller şahının sultanı Mustafacık.

3. Beni yolumda cān virmez dimişsin

Yazuḳdur itme bühtān Muṣṭafācıḳ

Beni(m için) yolumda can vermez demişsin. (Ey) Mustafacık, yazıktır iftara etme.

4. Cihān ṭurduḳça ‘ālem gülşeninde

Ṣalın serv-i ḫırāman Muṣṭafācıḳ

Salınan servi olan Mustafacık, dünya durdukça alem(in) gül bahçesinde salın.

5. Ḫayālīden niçün i‘raż idersin

Benüm çoḳ sevdügüm ḥān Muṣṭafācıḳ

Benim çok sevdiğim sultan Mustafacık, niçin Hayâlî'den yüz çevirirsin.

10.[17]

Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün

1. Dār-ı cināna beñzer ṭurṭuġı yir ḥabībüñ

Ṣabr eyle gedā sen saña deger naṣībüñ

Sevgilinin durduğu yer cennetin kapısına benzer. Ey köle, sen sabret sana nasibin ulaşır.

2 Ġamzeñ ḫadengi tīr-i zaḫmında ḳan ḳaşandum

Artarsa bu cerāḥat güni ṭoġar ṭabībüñ

Yan bakışının oku kılıcının yarasını görünce korkudan kan işedi. Bu cerahat artarsa tabibin beklediği gün doğar.

3. Nāṣıḥ olunca gülzār sāz ü şarāb u dīdār

‘Işḳ itdi güş uranlar şevḳında ‘andelībüñ

(Ey) nasihatçi, gül bahçesi, saz, şarap ve sevgilinin güzel yüzü olunca bülbülün arzulu şakımasına kulak verenler aşka geldi.

4. Billāh mürüvvet ile öldükde ben gedāya

Nūr āyetini ḳazdur sengine ben ġarībüñ

Ben kölen mutluluk içinde ölünce, ben garibin taşına Allah rızası için nur ayetini kazdır.

[17] **190 b**

5. Var ey Ḫayālī ṣabr it engel cihānı ṭutdı

Hā dirligine la'net öldügi yeg raḳībüñ

Ey Hayâlî sabret rakip dünyayı tuttu. Rakibin diriliğine lanet (olsun) ölmesi daha iyidir.

11.[18]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. ..... benüm .....[19]

Ayrılıḳdur dāyim oda yanduġum

..... *Her zaman ateşlerde yanma sebebim ayrılıktır.*

2. Dem-be-dem dīvānelüḳdur san'atum

Ben delü hīç görmedüm uṣlanduġum

Hünerim, bazen delilik yapmaktır. (Ama) ben deli (kendimin) hiç akıllandığımı görmedim.

3. Ansuzın her dāre ber-dār olmazam

Sünbülüñ ḳullābıdur dayanduġum

Ansızın her dar (ağacına) asılmam. Benim güvendiğim sümbül(e benzeyen saçının) çengelidir.

4. Āb-ı kevs̱er lez̲z̲etinden dādeyem

Şerbet-i la'lüñe görsem ḳanduġum

Dudağının şerbetine kandığımı görsem, (kendimi) Kevser suyunun lezzetinden nasiplenmiş (sayarım).

5. Ey Ḫayālī la'l-i yāre görmedüm

Çoḳ yaşumda bu ḳadar aldanduġum

Ey Hayâlî, sevgilinin dudağına bunca yaşımda bu kadar çok aldandığımı görmedim.

12.[20]

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

[18] **199 a**
[19] Bu bölüm okunamamaktadır.
[20] **200 b**

1. Belā-keş dil-rübāsın sen senüñ derdüñden öldüm ben

Benüm ḥālüm baña yitdi ye'nister bu felek benden

(Ey sevgili, sen) bela gönderen, gönül alansın, senin derdinden ben öldüm. Benim (bu) halim bana yetti, felek benden (daha) ne ister?

2. Hemān gül olduñ açılduñ cihān bāġında ey ġonca

Cemālüñ ṣafḥası yiter bu ben meyḫ^{v}āreye gülşen

Ey gonca dünya bağında hemen gül olup açıldın. Bu şarap içiciye gül bahçesi olarak yüzünün sayfası yeter.

3. Bugün devlet sarāyında serīr-i salṭanat lāyıḳ

Gülüp gül gibi şād olsun cihānda bir sen ü bir ben

Bugün baht sarayında saltanat tahtı (bize) layık, dünyada gülüp gül gibi mutlu olan sen ve ben olsun.

4. Eger elçüm eger yārüm olursa dāḫi bī-zārum

Ne umar bendeden yā Rab raḳīb-i küşteni kerden

Eğer (rakip)elçim ve yardımcım olsa bile (ondan) usanmışım. Ya rab katledilesi rakip bu köleden ne ister?

5. Nigāruñ şevḳ-i derdinden bugün kūyunda fevt olsa

Ḫayālī'nüñ mezārına açılsun ravżadan revzen

Hayâlî, resim gibi güzel sevgilinin derdinin arzusundan bugün mahallesinde ölürse, mezarına Cennet bahçesinden pencere açılsın.

13.[21]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Ben temāşā eyler iken sen melek-sīmā yüzin

Görmemişdi ġālibā Ādem dāḫī Ḥavvā yüzin

Ben, senin melek gibi yüzünü seyrederken galiba Adem Havva'nın yüzünü bile görmemişti.

2. Gün yüzüñ üzre perīşān kākülüñ ey meh-cebīn

Ebr idi gūyā ser-ā-ser ḳapladı deryā yüzin

[21] **200 b**

Ey ay yüzlü, güneş gibi yüzünün üzerindeki kakülün, sanki denizin üstünü baştan başa kaplayan bir buluttur.

3. Sīnem üzre eşk-i ḫūnīnüm nigārā dökerin

Lāle-i nu'mān durur zeyn eylemiş ṣaḥrā yüzin

Ey resim gibi güzel sevgili, göğsüm üstüne kanlı göz yaşımı dökerim; (bu yaşlar) kırları süsleyen gelincikdir.

4. Şeb gibi baḫt-ı siyahum rūz-veş rūşen olur

Ger görürsem bir gün ol mihr-i cihān-ārā yüzin

Cihanı süsleyen güneşin yüzünü bir gün görürsem, gece gibi karanlık bahtım gündüz gibi aydınlanır.

5. 'Işḳ meydānında seyr eyle Ḫayālī bendeñi

Başını virdi şehā döndürmedi ḳaṭ'ā yüzin

Ey şeh aşk meydanında Hayâlî kulunu seyret (o) başını verdi (ama) asla yüzünü (senden) çevirmedi.

14.[22]

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Görüben ḳadd ü ḫaddini didüm bāġ-ı cināndur bu

Gümüşden servile yāḫūd müzeyyen būstāndur bu

Boyunu ve yanağını görünce bu cennet bahçesidir dedim. Gümüşten servi ağacı ya da süslenmiş bostandır bu dedim.

2. Ṣabādan būy-ı zülfüñi göñül umduġı budur kim

Dil-i Mecnūna Leylīden be-ġāyet armaġāndur bu

Gönlümün sabah rüzgarından saçının kokusunu bekleme sebebi; (bu kokunun) Mecnun'un gönlüne Leyla'dan gelen armağan gibi olmasıdır.

3. Baña ḫışm idüben kesme ṣaḳın zülfüñi hey kāfir

Uzansun ḳo anı 'ömrüm ki 'ömr-i cāvidāndur bu

Hey kafir bana gazap edip sakın saçını kesme. Ey ömrüm, saçını bırak uzasın (çünkü uzun saç) uzun ömürdür.

4. Cefādan hey meded öldüm ḳoyasız bārī kūyında

[22] **207 a son 207 b ilk gazel**

Gören dise şehīd-i ‘ışḳ olan ibn-i filāndur bu

Cefadan öldüm, yardım edin, en azından (beni sevgilinin) mahallesinde bırakın, (mezarımı) gören bu aşk şehidi filan oğlu filandır desin.

5. Leb-i la‘lüñ firākiyle göreydüñ gözlerüm yaşın

Dem olur ḳan aḳar līkīn müdāmī erġuvāndur bu

Dudağının ayrılığından (dolayı) gözlerimin yaşını görseydin (keşke). Zaman zaman kan akan gözlerim sanki sürekli erguvan renklidir(şarabıdır).

6. Baḳub mir‘āt-i ḥüsnüñe neden bu deñlü ḫod-bīnlik

Ṣaḳın şāhum güzellik kimseye ḳalmaz cihāndur bu

Şahım, güzellik aynana bakıp niçin bu kadar kendinle ilgilisin? bu(rası), güzelliğin geçici olup kimseye kalmadığı dünyadır.

7. N’olā tīr-i firāḳuña senüñ şimdi nişān isem

Dem ola ey kemān-ebrū buluşavuz zamāndur bu

Şimdi senin ayrılık oklarına nişan tahtası isem ne olur? Ey yay kaşlı, zaman olur (seninle) buluşuruz.

8. Müjeñ tīrīne cān virmez Ḫayālī dimiş aġyār

Benüm ḳurbānlar olduġum inanmaġıl yalandur bu

Rakipler, Hayâlî senin kirpik oklarına canını vermez demiş. Benim kurbanlar olduğum, inanma, bu bir yalandır.

15.[23]

Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün

1. Bugün elden giderme gel piyāle

Ola kim irmeye ömrün zevāle

Ömrünün sona ermesini istemiyorsan bugün elinden kadehi uzaklaştırma.

2. Ruḫuñla beñlerüñden dāma düşdüm

Dolaşdum ṣayd olup ol ḫad u ḫāle

Ben yanağınla benlerin yüzünden tuzağa düştüm, av olup o yanak ve bene dolaştım.

[23] **208 b**

3. Lebüñ ḥelvāsı cüllābı nev iken

Ḥarāret yaḳmadan ol gül nevāle

Dudağının helvası ve gülsuyu taze iken, hararet o gülü yakmadan (yiyip içelim.)

4. Ezelden āh u vāh u zār u efġān

Ṣon ucı 'arşa çıḳdı çoḳ bu nāle

Ezelden beri ah, vah, zar ve inleme (vardır.) bu nâlenin ucu arşa çıktı.

5. Ḫayālī naẓma ṣūret virmek ister

Gedā bir nesnedür doymaz ḫayāle

Hayâlî , şiire biçim vermek ister, hayal fakirin doymadığı bir nesnedir.

16.[24]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Bir güzel meh-pāre gördüm ben bugün gülzārda

Ḳarşusına bülbül-i şūrīde-veş gülzārda

Ben bugün gül bahçesinde bir güzel ay parçası gördüm. Karşısında kendinden geçmiş bülbül (gibi oldum)

2. Görmesem her demde derdinden ḥarāretler çeküp

Āh-ı şāmum yazarum her bir der ü dīvārda

Seni görmediğim zamanlarda derdinden hararetler çekip her bir kapı ve duvarda akşam çektiğim ahları yazarım.

3. Başdan ayaġa muḳarrer olsa 'ilminde bugün

Sünbülüñ būyı bulınmaz nāfe-i tātārda

Tatar miski koku ilmine tamamen hakim olsa da sümbülün kokusu onda bulunmaz.

4. Ger suāl it baña beñzer merd iseñ pāyānı yoḳ

Bir saña beñzer ele girmez şeker güftārda

Eğer mertsen gelip bana sor, tatlı sözlülükte sana benzeyen biri bulunur mu?

5. Āteş-i sūzāna ġarḳ olmuş dil-i sūzānla

[24] **209 b**

Derd-nāk olup yatur yanup Ḫayālī nārda

Hayâlî , yanık gönlüyle yakıcı ateşler (denizine) batmış, ateşte dertli (bir şekilde) yanıp yatar.

17.[25]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Bir güzeller şāhını şāh eyledüm cān mülkine

Ḫāk-i pāyın virmezem yüzbiñ Süleymān mülkine

Bir güzeller şahını can ülkesine padişah eyledim. Onun ayağının tozunu yüz bin Süleyman mülküne vermem.

2. Aldı cān mülkin ḫayāl-i ḫaṭṭ-ı sebzüñ ḫüsrevā

Ṣan yeşil başdur ki ḥükm eyler Ḫorāsan mülkine

Ey padişah (yüzündeki) taze tüylerin hayali can ülkesini aldı. (Bu haliyle) sanki Horasan ülkesini yöneten yeşil başlıklı (sultandır.)

3. Ey gözümüñ nūrı izüñ tozınuñ bir ẕerresin

Gözüme ṭopraḳ virirsem ger Ṣıfāhān mülkine

Ey gözümün nuru (ayak) izinin tozunun bir zerresini İsfahan ülkesi karşılığında verirsem gözümü topraklar doyursun.

4. Zülf-i müşgīnüñ ḥüsün mülkini ġāret eyleyüp

Çeşm-i ḫun-rīzüñ aḳıncı ṣaldı 'Osmān mülkine

Misk kokulu saçın güzellik ülkesini yağma edip kan dökücü gözünü (de sanki) Osmanlı mülküne akıncı saldı.

5. Ol şehüñ la'li Ḫayālī cān içinde 'āṣıḳuñ

Ṣanki sulṭān-ı şeh-en-şehdür Ḳaraman mülkine

Hayâlî o şahın dudağı aşığın canı içinde, Karaman mülküne şahların şahı olan sultan gibidir.

18.[26]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

[25] **209 b**
[26] **212 a –212 b**

1. Ṣādıḳu'l- ḳavl olsa dilber bī-vefā yār olmasa

Dāyimā 'āşıḳlaruñ işi güci zār olmasa

Dilber doğru sözlü ve vefasız bir yar olmasa; Aşıkların işi gücü daima ağlayıp inleme olmasa.

2. Ādemüñ çıḳduġına şeyṭān sebebdür ravżadan

Ben daḫī çıḳmaz idüm kuyuñda aġyār olmasa

Adem'în cennetten çıkmasına sebep şeytandır. Ben de rakip olmasa mahallenden çıkmazdım.

3. Nice bir it gibi yār ardınca yilersin ey raḳīb[27]

Saña ḫod derlerdi ādem lehçeñ evgār olmasa

Ey rakip niçin sevgili ardınca it gibi yürürsün. Havlamasan seni insan zannedecekler.

4. Şimdi fettān-ı cihāndır her büt-i sīmīn-beden

Yüzüñe baḳmaz biri destüñde dināR olmasa

Şimdi her gümüş bedenli (güzel) alemde fitnecidir. Hiç biri elinde dinar olmasa yüzüne bakmaz.

5. Dilberā çoḳdan irişürdi devā-yı vaṣluña

Ger Ḫayālī ḥalḳa-i zülfüñde ber-dār olmasa

Ey sevgili Hayâlî saçının halkasında asılmasaydı çoktan kavuşmanın devasına erişirdi.

19.[28]

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün

1. Çözdükce çın seher o ṣanem zülf-i bāġını

Bād-ı ṣabā mu'aṭṭar ider cān dimāġını

O put (gibi güzel) gün ağarırken saçının bağını çözdükçe sabah rüzgarı aklını kokulanmış hale getirir (aklı başından gider).

2. Ḫüsnüñ kitābı remzine olmaġa muṭṭali'

Encüm çıḳardı ṣubḥa felekde çerāġını

Güzelliğinin kitabının gizli manalarına vakıf olmak için, yıldızlar kandillerini sabaha kadar felekte tuttu.(yükseltti)

[27] Bu beyitte vezinde fazlalık mevcuttur.
[28] **218 b –219 a**

3. Gül ruḫlaruña kendüyi benzetdügi içün

Jāle söyündürür ṣu ḳoyup gül ocaġını

Gül, (senin) gül yanaklarına kendisini benzettiği için, Çiğ tanesi, gülün ocağına su koyup söndürür.

4. Sūsen ki geydi başına tāc- ı ḳalenderī

İñletdi dehr zāviyesinde ferāġını

Süsen başına tac-ı kalenderi giydiğinden beri bu eski dünya tekkesini inletti.

5. Cellād-ı çeşm ġamzesi tīġīn ṭaḳındı yār

Görsün Ḫayālī her kişi başı yaraġını

Göz celladı gamze kılıcını kuşandı medet. Hayâlî her kişi kendi hazırlığını yapsın.

20.[29]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Küfr-i zülfüñ ey ṣanem sihrile ḳıldı bir kemend

Baġlayubdur boynuma zünnār-ı zülfüñ bend bend

Ey put (gibi güzel) siyah saçın sihirle bir kement yaptı. Saçının zünnarını boğum boğum boynuma bağladı.

2. Baġ-ı ḥüsn içre ḳıyāmet gördü ḳaddüñ rāstı

'İzzet idüp bir ayaġ üzre ṭurur serv-i bülend

Güzellik bağında, boyunun doğruluğunu dosdoğru görünce uzun servi ağacı saygı gösterip bir ayak üzerinde durur.

3. Medḥ iderdüm leblerüñi ṭūṭī-i gūyā gibi

La'l-i nābuñdan eger nūş eylesem bir ẕerre ḳand

Eğer dudaklarından bir parça şeker yeseydim konuşan papağan gibi dudaklarını methederdim.

4. Nāsıḥā biz mest-i 'ışḳuz geçmişüz esrārdan

Bir şehüñ abdālıyuz te'ṯīr ḳılmaz nuṣḥ u pend

Ey nasihatçi biz aşk sarhoşuyuz esrardan vazgeçmişiz. (Öyle) bir şeyhin abdalıyız ki bize nasihat tesir etmez.

5. ..... görür ey yār ġamzeñ yāresi[30]

[29] **227 a –227 b**

Bir ʻacāyip derde düşmişdür Ḫayālī derd-mend

..... *Dertli Hayâlî bir acayip derde düşmüştür.*

21.[31]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Żaʻf-ı cismümden ḳaçan kim eylesem bir dem fiġān

Nāy olur āheng ider yanumca her bir üstüḫ̮ān

Zayıf cismimden ne zaman figan eylesem her bir kemik ney olur ve yanımda ahenk tutar..

2. Firkatüñde sergüẕeştüm bilmek isterseñ şehā

Tīġuña ṣor kim zebān-ı ḥālile ḳılsın beyān

Ey şeh ayrılığında başımdan geçenleri öğrenmek istersen kılıcına sor (o da) hal diliyle sana anlatsın.

3. Ḫūblar işigine beñzetdügiyçün kendüzin

Bu günāhın bildürüp yol kesdi çarha kehkeşān

Felek, kendini güzellerin eşiğine benzettiği için, Samanyolu yolunu kesip ona bu günahını bildirdi (haddini bildirdi.)

4. Göklere çıḳ var sitāreñle cidal eyle diyü

Derd-i āhum çarha bir yirden dikübdür nerdubān

Derdimin ahı, göklere çıkıp yıldızınla (talihinle) mücadele et diye (bana) yerden gökyüzüne merdiven dikmiştir.

5. Beñzer öpdüñ koçduñ ol yāri Ḫayālī yine sen

Utanur görünmege saña miyānile dehān

Hayâlî sen yine o sevgiliyi öpüp kucaklamışa benzersin bu (sebeple) ağız ile bel sana görünmeye utanır.

22.[32]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Ālile yıḳduñ göñül mülkin senüñ dīnüñ mi var

[30] Bu bölüm varakların birbirine yapışması sonucu silinmiştir.
[31] **233 b**
[32] **235 b**

Hay kāfir yoḫsa īmān ehline kīnüñ mi var

Gönül ülkesini hile ile yıktın senin dinin var mıdır? Hay kafir yoksa senin iman ehline kinin mi var?

2. Ṣūfīyā mir'āt-i ḥüsn-i yāre ḳılmazsın naẓar

İlden ayruḳsı senüñ yoḫsa bir āyīnüñ mi var

Ey sufi sevgilinin güzellik aynasına bakmazsın yoksa senin şehir halkından ayrı bir ayinin mi var?

3. Cān virür dil sünbül-i misgīnüñe aṣılmaġa

Ey ḥaṭı reyḥān senüñ bu deñlü miskīnüñ mi var

Ey yüzünün tüyleri reyhan (gibi) olan sevgili, gönül senin misk kokulu sümbül gibi saçlarına asılmak için can verir. Senin bu kadar miskin bir aşığın var mı?

4. Sen de ey bülbül nice şeydālanursın bāġda

'Ārıżı dilber gibi gülberg-i şīrīnüñ mi var

Ey bülbül niçin sen de bağda delirirsin? (Yoksa) senin (de) sevgilinin yanağı gibi şirin (bir) gül yaprağın mı var?

5. Öldürürsün cevr ile añdukça inṣāfuñ ḳanı

Pādişāhum bu Ḫayālī kuluña kīñün mi var

Padişahım Hayâlî 'yi seni andıkça cevr ile öldürürsün, insafın nerede? Yoksa Hayâlî kuluna kinin mi var?

23.[33]

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Pāk idüp mir'āt-ı ḳalbi ṣu gibi dīdār sev

Ṭūṭī-i ṭab'a münāsib bir şeker-güftār sev

Kalbin aynasını temizleyip su gibi bir çehre sev. Yaratılışına papağanına uygun bir şeker sözlü sev.

2. Sāḳin-i ḫāk-i mezelletsin ḳayırmaz ey gedā

Bir şehenşāh-ı bülend-aḫter ḳamer-ruḫsār sev

[33] **241 b- 242 a**

Ey dilenci alçaklık toprağının sakini olsan da önemi yok. Yıldızı yüksek şahlar şahı bir ay yüzlü sev.

3. Degme bir hercāyī maḥbubu ta'alluḳ eyleme

Cidd ü cehd eyle dilā bir şāhid-i ġam-ḫ^{v}ār sev

Sıradan bir hercayi sevgiliye bağlılık gösterme. Ey gönül çalış çabala kederli bir sevgili sev.

4. Eksük olmasun yanuñdan seng-i miḥnet ey göñül

Baġruña kim ṭaş başup dir saña bir cevvār sev

Ey gönül yanından sıkıntı taşı eksik olmasın. Kim (sana) bağrına taş basıp çok cevr eden birini sev der.

5. 'Ālem-i ma'nīde didi baña bir şeyḫ-i kebīr

Ey Ḫayālī bir perī-rū nev-cevān dil-dār sev

Ey Hayâlî, mana aleminde bir büyük şeyh bana dedi ki; peri yanaklı genç bir sevgili sev.

24.[34]

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. 'Avayıḳdan geçüb küllī bu cismi cāna ṭapşurdum

Ara yirden çıḳuben mülkini sulṭāna ṭapşurdum

Engellerden geçip bu cismi tamamen cana emanet ettim. Aradan çıkıp ülkesini sultana emanet ettim.

2. Mecāzī varlıġın mest-i ḥaḳīkīye idüp teslīm

Şu'āı āfitāba ḳatrei 'ummana ṭapşırdum

Mecazi varlığını hakiki sarhoşa teslim edip ışını güneşe, damlayı okyanusa emanet ettim.

3. Dür-i deryā-yı ışḳı genc-i dilde eyleyüb medfūn

Kimin guş-ı şeh-en-şāha kimini ḫāna ṭapşurdum

Aşk denizinin incisini gönül hazinesinde gömerek kimini şahlar şahının kulağına kimini hana emanet ettim.

4. Marīż-i 'ışḳa cān virmek imiş ancaḳ şifā bildüm

[34] **250 a**

Ḳoyup ḳanūn-ı ‘ışḳa derdini dermāna ṭapşurdum

Aşk hastasının şifası can vermekmiş, öğrendim. Derdini aşk kanununa bırakıp derdimi dermana emanet ettim.

5. Ḫayālī la’l-i dildārı gönül abdālına ṣundum

O ḥelvā-yı lezīzi vālih ü ḥayrāna ṭapşurdum

Hayâlî , sevgilinin dudağını gönül abdalına sundum. O lezzetli helvayı şaşırmış ve hayrana emanet ettim.

Sonuç

Divanları yayımlanmış olan şairlerin farklı divan nüshalarında ortaya çıkan şiirlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü bu şiirlerin aynı dönemde yaşamış olan ve aynı mahlasla şiirler yazan bir başka şaire ait olma ihtimali mevcuttur. Hazırlanan çalışmada dikkat edilen ilk husus bu önemli nokta olmuştur. Şiirlerin, Hayâlî Bey’e mi yoksa “Hayâlî” mahlaslı başka bir şaire mi ait olduğu noktasında tezkirelere baş vurulmuş ve bu kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında şiirlerin Hayâlî Bey’e ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada bununla da yetinilmemiş Hayâlî Bey’e ait benzer nitelikteki şiirler (vezin, üslup, kafiye) örneklerle gösterilmiş ve çalışmada yer alan şiirlerin Hayâlî Bey’e ait olduğu ispata çalışılmıştır. Elde edilen bu bilgilerden sonra Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi 774 numaraya kayıtlı nüshada mevcut diğer şiirler, yayımlanmış olan divanla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde divanda bulunan diğer tüm şiirlerin yayımlanmış olan Hayâlî Bey Divanı içinde yer aldığı sadece çalışmada yer verilen yirmi dört gazelin yayımlanmış divanda olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda Hayâlî Bey’e ait olan yirmi dört gazel gün ışığına çıkarılarak edebiyat dünyasına sunulmuştur. Hayâlî Bey’e ait olan yayımlanmamış gazellerin Hayâlî Bey Dîvânı’nın kurulumu sırasında tetkik edilen yazmalardan birinde çıkması ise dikkate şayandır. Hayâlî Bey gibi divanı ölümünden sonra tertip edilen şairlerin divanlarında da eksik şiirler olabilir. Şairin divanı yayımlanmış olsa bile bilinmeyen şiirleri farklı nüshalar içinde yer alabilir. Klasik edebiyat şiirlerinin farklı ve bilinmeyen nüshaların içinde kaybolmaması için mevcut divanların, yeni oluşturulan yazma kataloglarındaki nüshalardan ya da yurtdışında bulunan yazmalardan faydalanılarak tekrar incelenmesinin sahamıza yeni, bilinmeyen gazeller katacağı görüşündeyiz. Bu bağlamda Hayâlî Beyin Sabahattin Küçük tarafından ortaya konan 8 gazeliyle bu çalışmada sunulan 24 gazelinin Hayalî Bey Divanı’nın yeni baskılarında bulunmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AYNUR Hatice, **Çâkerî Divanı**, Scala Yay., İstanbul 1999.

Çavuşoğlu Mehmet, **Amrî Divanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

Çavuşoğlu Mehmet, **Helâkî Divanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ, **Tezkiretü’ş-şuara,** (Haz: İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

KURNAZ Cemal, **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1996.

KURNAZ Cemal, "16. Asır Şairlerinden Hayâlî Beğ'in Şöhreti ve Tesiri", **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.2 (1984)., s. 47-62.

KÜÇÜK Sabahattin "Hayâlî Bey'in Yayımlanmamış Gazelleri", **Türk Dili Dergisi,** S. 394(1984), s. 418-421.

LATİFÎ, **Tezkiretü'ş-şuara ve Tabsıratü'n-nuzama,** (Haz: Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.

ÖZTÜRK Furkan, "Baş Açuk Abdâl- Hayâlî ve Bâkî'nin Şiirlerinde Melamî İşlev Üzerine Bir Deneme", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî,** S. 41(2007), s. 215-220.

ŞENTÜRK Ahmet Atilla, **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

TARLAN Ali Nihat, **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945.

ZAVOTÇU Gencay, "Hayâlî ve Yahyâ Bey'in Şiirlerinde Fuzulî Etkisi", **İlmî Araştırmalar**, S. 18(2004), s. 123-134.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 947-963, ANKARA-TURKEY

KOVADA GÖLÜ HAVZASI EKOSİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Muhammet BAHADIR[*]

ÖZET

Bu çalışma ile ülkemizin Akdeniz Bölgesi'nde Isparta İli sınırları içerisinde yer alan Kovada Gölü havzasının ekosistemi ele alınmıştır. Kovada Gölü tektonik ve karstik olaylar sonucunda oluşmuş, 9 km^2 yüzölçümü ile ülkemizin önemli tatlı su kaynakları arasında yer almaktadır. Göl ve çevresinde Akdeniz iklimi görülmekte olup, yerel orografik şartlara bağlı olarak iklim elemanlarında değişmeler olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı göl ve havzası zengin flora ve fauna elemanlarına sahip olup, endemik türleri de bünyesinde barındırmaktadır. Kovada Gölü ve çevresinde yaygın litolojiyi kalkerler oluştururken, karstik anakayaya bağlı olarak küçük karstik şekillerde gelişmiştir. Havzada en önemli endemik türü ise Kasnak Meşesi (Quercus vulcanica) oluşturmaktadır. Havzada yaygın arazi kullanımını ormanlar oluştururken, orman alanlarını tarım arazileri izlemektedir. Kovada Gölü Ekosistem alanında 1990 yılında (8177) kişi, 2000 yılında (7898) kişi ve 2010 (6439) kişi yaşamaktaydı. Ancak, 2010 yılı adrese dayalı nüfus verilerine göre 20 yılda 1738 kişi havzadan göç etmiştir. Kovada Gölü ve çevresi doğal sit alanı ilan edilmiş ve havzada gölün adıyla anılan bir de milli park bulunmaktadır. Kovada Gölü Havzası gerek doğal güzellikleri, gerekse yöreye ekonomik katkıları ile Akdeniz Bölgesi'nin önemli doğal kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Kovada Gölü, son yıllarda zengin orman varlığı, yürüyüş yolları, manzara seyir yerleri, piknik alanları ile bölgesel önemi olan bir rekreasyon merkezi konumuna gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovada Gölü, Ekosistem, Isparta, Kasnak Meşesi, Milli Park.

AN OVERLOOK ON THE ECOSYSTEM OF THE KOVADA LAKE

ABSTRACT

The purpose of this study was to address the Kovada Lake ecosystem which is located within the boundaries of Isparta province in the Mediterranean Region. Kovada Lake has been formed as a result of tectonic and karstic events and with a surface area of 9 km^2 is among the significant fresh water resources of our country. The Lake and its environs has a Mediterranean climate while changes occur in climate elements according to local orographic characteristics. For this reason the lake and its watershed have rich flora and fauna elements and harbor endemic species. 2- While the prevailing lithology at and around

[*] Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: muhammetbahadr@gmail.com

Kovada Lake is formed by calcareous deposits, small karstic features linked to the karstic bedrock have also developed. The most significant endemic species in the watershed consists of Kasnak Oak (Quercus vulcanica). While the prevailing land use in the watershed consists of forests, forest areas are followed by agricultural areas. In 1990 (8177) persons lived in the Kovada Lake Ecosystem area, in the 2000 this figure was (7898) and in 2010 the number was (6439). However, according to address-based population data for 2010, 1738 persons had migrated from the area within 20 years. The lake and its environs have been declared a natural protected area and there is a national park within the watershed which is named after the lake. Kovada Lake Watershed with its natural beauties and economic contribution to the area is one of the significant natural resources in the Mediterranean Region. During the past few years, Kovada Lake with its rich forest wealth, pedestrian walks, panoramic views and picnic areas has become a recreation center with regional significance.

Key Words: Kovada Lake, Ecosystem, Isparta, Kasnak Oak, National Park

1. Giriş

Günümüzde dünyada coğrafi araştırmalar içerisinde, sulakalanların değerlendirilmesi, tanıtılması, işlevlerinin belirlenmesi ve geleceğe bozulmadan ve kirlenmeden aktarılması önemli konular arasına girmiştir. Dünyada artan nüfusa bağlı olarak artan su ihtiyacının yanı sıra, doğal ortamın en önemli unsurları durumunda olan su kaynaklarının değerlendirilmesi konusunda gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir tempo ile projeler üretmektedir. Ülkeler, doğal koruma alanları şeklinde bu alanların varlığını sürdürmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte doğal ve dengesi bozulmamış, bu tabiat harikalarının turizm ile kazanca dönüştürülmesi de ülkelerin en önemli ekonomik girdileri arasındaki yerini almaya başlamıştır.

Bu konuda doğal su kaynaklarının en önemli varlıkları konumundaki göllerin, daha akılcı ve rasyonel kullanımı, tanıtımının yapılması ve turizme kazandırılması, sosyal yaşama katma değer üretmesi çalışmaları hız kazanmıştır. Bu nedenle göller doğal özellikleri, oluşumları, seviye değişimleri, kullanımları, potansiyelleri, verimlilikleri, kirlenmeleri ve daha birçok konuda bilimsel çalışmalara konu edinmişlerdir. Bazı çalışmalarda ise göllerin kıyısal alanlarındaki bozulmalar ve korumaları konularında da çalışmalar yapılmıştır (Lau, 2005; Lavoi, 2007; Twery ve Hornbeck, 2001; Randolph, 2003; Vadineanu, 2004).

Ülkemizde de göllerin oluşumu, kullanımları, kirlilik durumları, sosyal yapıya etkileri, turizm potansiyelleri ve varlıkları konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bazı çalışmalarda ise doğrudan doğraya gölün ekosistem özelliklerine değinilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemli ortak sonucu ise her ne olursa olsun göl alanlarının korunması ve geleceğe sağlıklı bir şekilde aktarılması noktasında olmuştur (Lahn, 1948; Şahandık, 1965; Özbırak, 1978; Hoşgören, 1994).

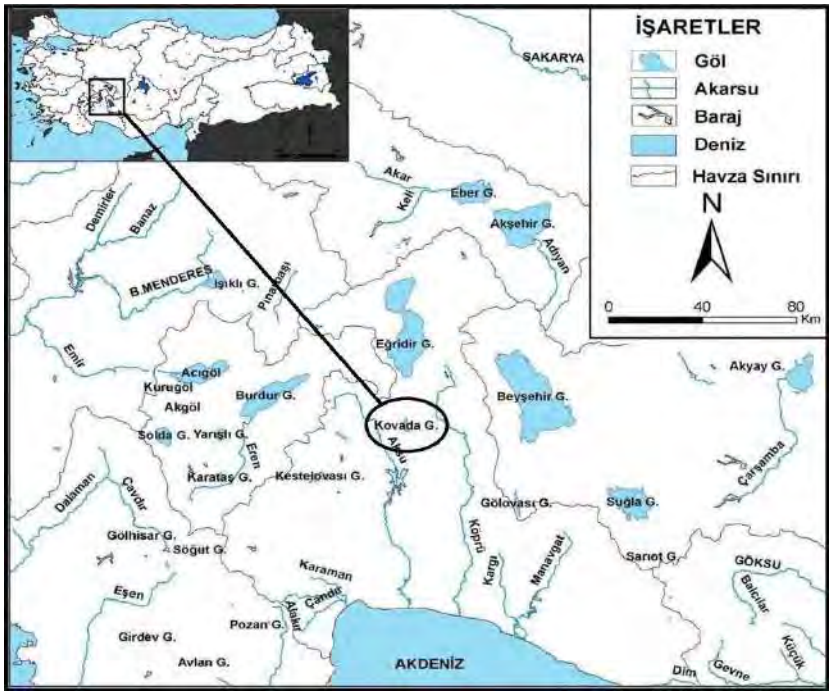
Son yıllarda yapılan çalışmalar ise daha küçük ölçekte ve daha ayrıntılı olarak belirli bir göl ekosistemi üzerine kurulmuştur. Bu çalışmalarda göllerin her birinin tüm özellikleri, çevresel etkileşimleri ve sosyal yapıyla ilişkileri incelenmiştir. Özellikle küresel anlamda iklim değişimlerinin göl seviyelerine etkileri, gelecekteki trendleri ve olası eğilimleri incelenmiştir (Arı,

2002; HoĞgören ve Ekinci, 2004; Salihoğlu ve Karaer, 2005; Yılmaz, 2005; Zeybek, 2005; Cengiz ve Kâhya; 2006; Tağıl, 2007; Özdemir ve Bahadır, 2008).

Bu çalıĞma ile ülkemizde önemli sulak sistemler biri olan Kovada Gölü Havzası, tüm coğrafi yönleri ile ele alınarak incelenmeye çalıĞılmıĞtır.

Kovada Gölü, Akdeniz Bölgesi'nde, Isparta Ġl'ine bağlı Eğirdir ve Sütçüler ilçeleri sınırları içerisinde yer almaktadır. Kovada Gölü, karstik göllerden olup, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve 790 ha. alan kapsamaktadır. Kovada Gölü'nün içerisinde bir de milli park yer almaktadır. Kovada Gölü'nü konu alan çalıĞmasında Güneysu, genel jeomorfolojik özellikleri ve seviye değiĞimlerine ait önemli bilgiler ortaya koymuĞtur (Güneysu, 1991). Ayrıca bazı eserlerde Kovada Gölü Havzası'na iliĞkin bilgiler yer almaktadır (Ardel, 1951; Ardos, 1977; Atalay, 1987; Atayeter, 2005).

Bu çalıĞmanın ele alınmasında, Kovada Gölü Havzası'nın ekosistem özelliklerinin belirlenmesi, izleyen süreçte Kovada Gölü ve Havzası'na yönelik bilimsel çalıĞmaların devam etmesi ve altyapısının oluĞturulması amaçlanmıĞtır. Ülkemizin bu güzide mekânlarının ve doğal güzelliklerinin tanıtılması, sürdürülebilir mekânsal planlamalarının yapılması büyük önem taĞımaktadır. ÇalıĞma alanı 1992 yılında göl ve çevresini içine alacak Ğekilde 1. Derece Doğal Sit alanı statüsüne alınmıĞtır. Bu amaçlar doğrultusunda Kovada Gölü ve havzasının yeniden güncel tekniklerle ele alınması, tüm coğrafi yönleri ile tanıtımın yapılmasının gerekli olduğu düĞünülmüĞtür (Şekil 1: Foto 1).

Şekil 1: Kovada Gölü Havzası'nın lokasyon haritası.

Foto 1: Kovada Gölü'nün batı kıyısından genel görünüşü. Gölün çevresindeki yamaçlar gür bir orman örtüsü ile kaplıdır. Göl suyunun rengi oldukça berraktır.

1.1. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Kovada Gölü ve çevresine ait coğrafi özellikleri ortaya koyabilmek için, çeşitli kurum ve kuruluşlardan veriler elde edilmiştir. Araştırma sahasına ait jeolojik verileri MTA tarafından bölge için hazırlanmış olan açınsamalı 1/100000 ölçekli Isparta J-11 Paftasının raster halinden elde edilmiştir. Bu pafta Coğrafi Bilgi Sistemlerinde rektifiye edilmiş ve sayısallaştırılmıştır. Bu sayede çalışma alanının ayrıntılı jeoloji haritası elde edilmiştir. Jeomorfolojisine ait veriler ise 1/25000 ölçekli ve 1/100000 ölçekli topoğrafya haritalarının sayısallaştırılması ile elde edilmiştir. İklimine ait veriler ise Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiş, göl seviye ölçümleri ise Isparta Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünden alınmıştır.

Sözkonusu verilerin düzenlenmesi ile coğrafi bilgi sistemlerinde haritalamaları gerçekleştirilmiştir. Arazi çalışmaları ile elde edilen bilgiler ise yorumlamalara eklenmiş ve bir bütünlük elde edilmeye çalışılmıştır. Haritalamalarda ise yüzey sorgulama analizlerinden yararlanılmıştır. Yöreye ait bitki örtüsü ve toprak özelliklerinin irdelenmesinde ise Çevre ve Orman Bakanlığı'nın sayısal verilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada yöntem olarak kullanılan Surface Analiz, yeryüzünde herhangi bir noktaya ait bir verinin yüzeye dağıtılması işlemidir. Noktasal verinin yüzeye belirli oranlarda ve etkileşimi oranında dengeli bir dağılımını ortaya koymaktadır. Coğrafya çalışmalarında birçok veri noktasal nitelikte olup bu noktaların uygun kesişme noktalarının ve aralığının belirlenmesi oldukça zordur. Bu nedenle surface analiz ilgili noktasal verileri uygun aralıklarda konumlandırarak bir yüzey dağılımı ortaya çıkarmaktadır. Özellikle yöntem, grid noktalarının oluşturulması ve etkileşimleri oranında belirli bir ölçek dâhilinde birbirine bağlanması sistematiğine dayanmaktadır. Böylece ilgili verinin arazi yüzeyindeki değişimi haritalanabilmektedir (Kol ve Küpçü, 2008).

2. Doğal Ortam Özellikleri

2.1. Jeolojik Özellikler

Çalışma alanının jeolojik özellikleri incelendiğinde, Mesozoyik'ten Kuvaterner'e kadar çeşitli litolojik birimlerin yer tuttuğu görülmektedir.

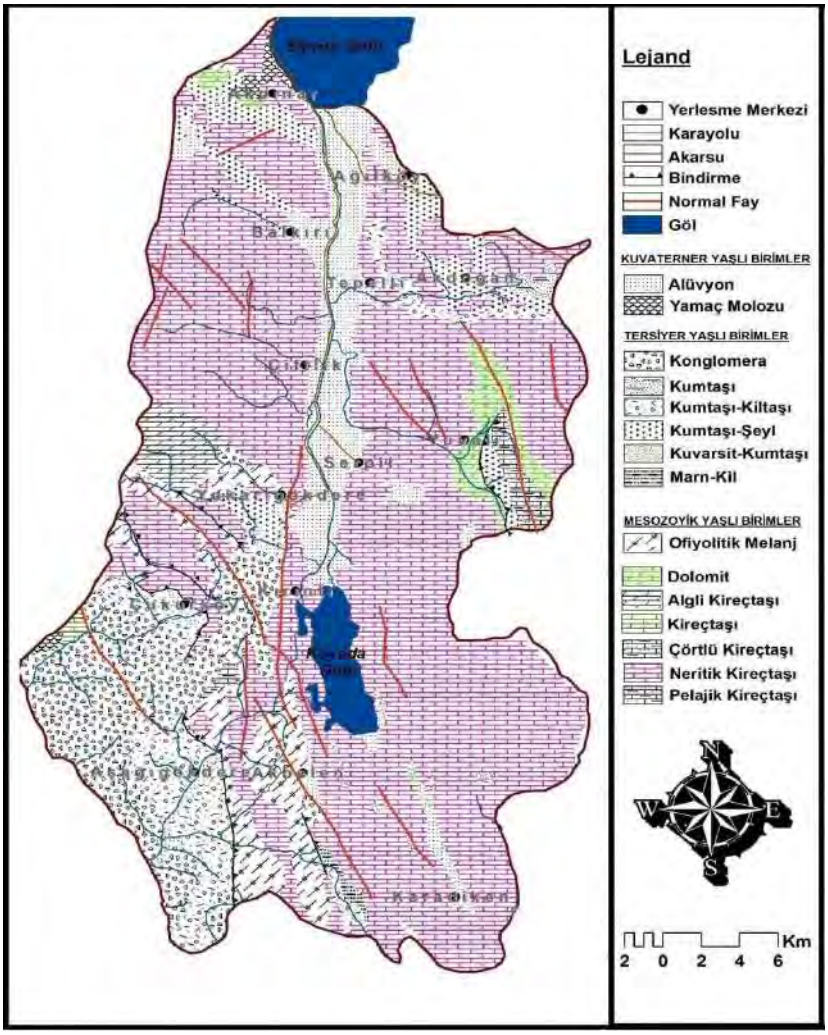
Mesozoyik dönemine ait litolojik birimleri ofiyolitler ve kireçtaşları oluşturmaktadır. Bu döneme ait kireçtaşları özelliklerine göre farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Kireçtaşları, Kovada oluğunun doğu ve batısı boyunca yayılış göstermektedir (şekil 2). Birimin yapısında, yer yer kalın tabakalı, gri, açık ve koyu gri, açık kahve renkli, altta orta-iri taneli ve dağılgan, üstte orta-ince taneli dolomitlerden oluşur. Bu birimler Dumont ve Kerey (1975) tarafından adlandırılmıştır. Birimin yaşı Alt Triyas olarak ifade edilmektedir. Dulup Dağı çevresindeki kireçtaşları ise Dulup Kireçtaşı olarak adlandırılmıştır (Dumont ve Kerey, 1975). Birim orta-kalın tabakalı, gri, bej, krem, açık kahve renkli, yer yer dolomit ve dolomitik kireçtaşı araseviyeli neritik kireçtaşlarından oluşur. Dolomitik kireçtaşları ise Yuvalı Köyü çevresinde yüzeylenmektedir. Yer yer alg, mercan gastropod, lamelli vb. makro fosil izlidir. Üstte rudist parçalı ve yer yer rekristalize kireçtaşları kapsar (Dumont ve Kerey, 1975: şenel, 1986).

Mesozoyik dönemine ait diğer litolojik birimi ise ofiyolitler oluşturmaktadır (şekil 2). Bu birimin ana litolojisini ofiyolitli melanj ve olistostromlar meydana getirmektedir. Bu formasyon Poisson (1977) tarafından adlandırılmış ve özellikleri şu şekilde belirtilmiştir. Melanj kesimi, serpantinit bir hamur içinde karbonat, radyolarit, çörtlü kireçtaşı, neritik kireçtaşı ile bazalt, tüf, tüfit, gabro, diyabaz, harzburgit, dunit gibi litolojik birimler içerir. Birimlerin yaşı ise Triyas-Kretase olarak belirtilmiştir (Poisson, 1977).

Mesozoyik birimleri üzerine yer yer uyumsuz olarak konglomeralar gelmektedir. Bu formasyon Aksu Formasyonu olarak Poisson (1975) tarafından isimlendirilmiştir. Bu birimler araştırma sahasının güneybatı kesimlerinde yayılış göstermektedir (şekil 2). Ayrıca, Yukarıgökdere köyü ve çevresinde de yüzeylenmektedir. Aksu formasyonu kalın, yerel olarak orta tabakalı, orta-iyi boylanmalı, yer yer kötü boylanmalı, yuvarlak, yarı yuvarlak, bazen köşeli çakıllı ve yer yer bloklu konglomeralardan oluşur. Birim içinde bazen kumtaşı, kiltaşı, silttaşı, marn gibi düzeyler görülebilir. Birimin yaşı Neojen olarak belirtilmiş ve ayrıntıda Miyosen ve Pliyosen karasal malzemelerin varlığından bahsedilmiştir (Poisson, 1975).

Çalışma alanına ait en genç litolojik birimleri Kuvaterner dönemine ait alüvyonlar ve birikinti konilerine ait depolar oluşturmaktadır. Kuvaterner birimleri Kovada Gölü kıyılarında, dağların etek kesimlerinde ve Kovada oluğu boyunca yer tutmaktadır. Bu birimlerin içeriğinde ise blok, çakıl ve çamur gibi litoloji hâkimdir (şenel, 1984).

Çalışma alanının tektonik özelliklerini ise şu şekilde açıklamak mümkündür. Orta Toroslar'da Eosen sonlarında kuzeyden güneye doğru Anamas-Akseki otoktonu üzerine Beyşehir-Hoyran-Hadim napları yerleşmiştir. Üst Senoniyen'de bir araya gelmiş olan Likya napları Eosen sonu yatay hareketleri ile tekrar etkilenmiş, güneye doğru yer değiştirmişlerdir. Eosen sonu gerçekleşen bu sıkışma rejimi ile Anamas dağı güneyinde, Anamas-Akseki otoktonu Antalya napları ve Beydağları otoktonu üzerine bindirmiştir. Böylece Çukurköy ve Yukarıgökdere köyleri çevresindeki bindirme alanları oluşmuştur. Saha, Miyosen'den itibaren yeni tektonik hareketlere maruz kalmış, Pliyosen ve Pliyosen sonunda bölgede doğrultu atımlı faylar ve normal faylar gelişmiştir (şenel, 1984). Bu normal fayların genel uzantısı ise KB-GD yönündedir (şekil 2).

Şekil 2: Kovada Gölü Havzası'nın jeoloji haritası.

2.2. Jeomorfolojik Özellikler

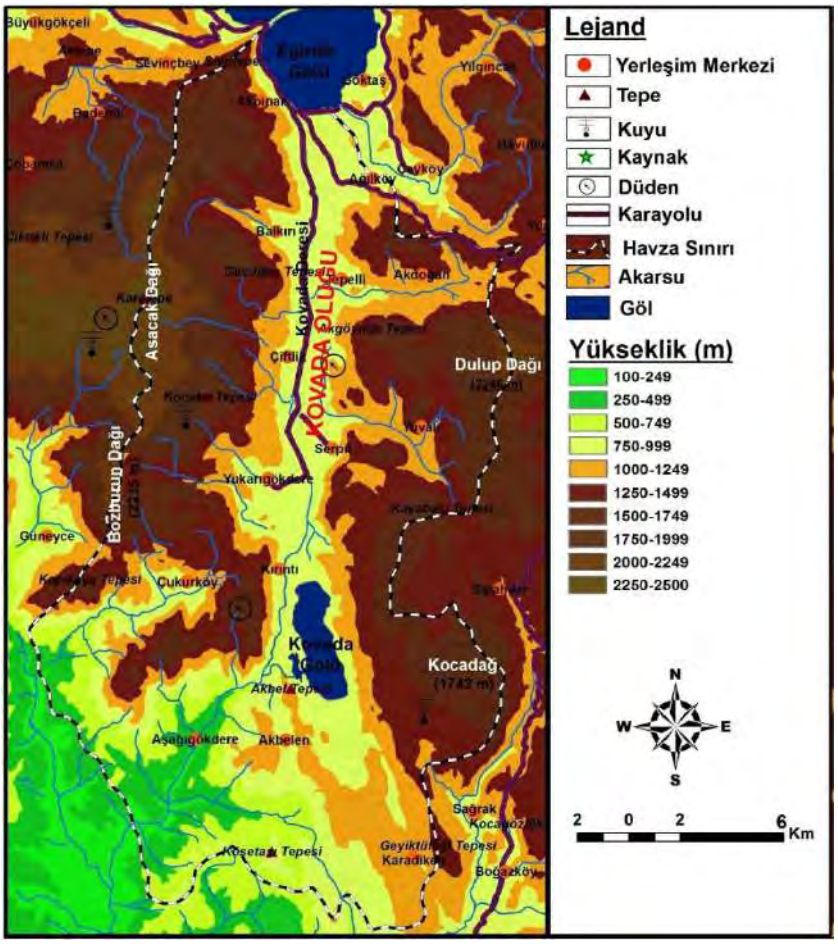
Kovada Gölü ve oluğunu iki ana jeomorfolojik ünitede halinde incelemek mümkündür. Bunları, kuzeyde Eğirdir Gölü ile güneyde Köseta Gi tepesi arasındaki Kovada Oluğu ile çevredeki yüksek dağlık kütleler Çeklinde sınırlandırmak mümkündür (şekil, 3).

Kovada gölü ve oluğunun batı ve doğusunda yer alan önemli dağlık alanlar ise ana tektonik hatlara uygun olarak kuzey-güney yönlü bir uzanıma sahiptir. Bu dağlık kütlelerin anakayasını genel olarak Mesozoyik yaÇı kireçta Çarı ve yer yer ise ofiyolitler oluÇturmaktadır. Kovada oluğunun batısındaki önemli dağlık alanları Bozburundağı (2235 m) ve Asacak Dağı (2325 m) oluÇturmaktadır. Bu dağların zirve kesimleri 2200 m'nin üzerine çıkmakta ve Kar tepede yükselti 2325 m'dir. Kovada oluğunun doğusunda ise Dulup (2246 m) ve Kocadağ (1742 m) yer almaktadır. Dulup Dağı'nın en yüksek kesimi 2246 m'dir. Bu dağlık kütleler kısa boylu mevsimlik akarsular tarafından yer yer derince yarılmıÇlardır. Bununla birlikte dağlık kütleler ile havza tabanı arasındaki nispi yükselti farkı 1000 m'yi aÇmaktadır (şekil 3).

Plato alanları havza tabanının hemen yamaçlarla birleÇtiği alanlardan itibaren baÇlamakta ve 1000 ile 1300 m yükseklikler arasında yer almaktadır. Plato alanlarında ana litolojiyi kalker oluÇturmaktadır. Platolarda oluğun ana uzanımına paralel olarak kuzey-güney yönünde yer

tutmaktadır. Platoların üzerinde aşınımdan arta kalan sertgenler bulunmakta olup, yükseltileri 1500 m civarındadır. Sertgenler ile plato yüzeyleri arasında 200-300 m seviye farkı bulunmaktadır.

Kovada Gölü ve oluğunu oluşturan çanak ise, kuzey-güney yönünde uzanan normal faylara ait fay diklikleri ile plato alanlarından belirgin bir satıh ile sınırlanmıştır. Kovada Oluğu, ortalama 750 ile 1000 m yükseltiler arasında yer almaktadır. Oluk, kuzey-güney yönünde 40 km, batı-doğu yönünde ise 5-6 km genişliğe sahiptir.

Şekil 3: Kovada Gölü Havzası'nın fiziki haritası.

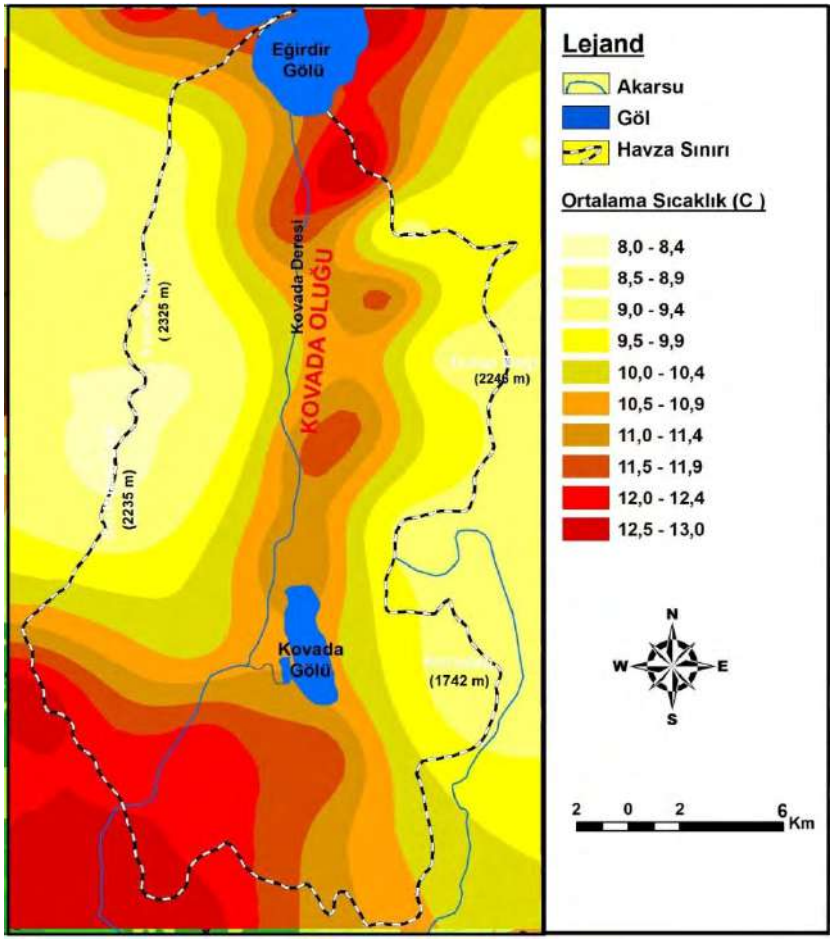
Çanağın oluşumunda, batı ve doğu kenarlar boyunca normal fayların oluşumuna neden olan tektonik olaylar ile karstik çözünme olayları önemli rol oynamıştır. Karstlaşmaya elverişli karstik kayaçların üzerinde yer alan Kovada Gölü çanağı zaman içerisinde kayaçların çözülmesiyle polye görünümüne kavuşmuştur. Daha sonra ise polye tabanında yer alan ponorların tıkanmaları sonucunda polye çanağı sularla kaplanmıştır. Böylece Kovada Gölü özellikle Pleyistosen'deki nemli dönemlerde göle dönüşmüş ve günümüze kadar varlığını korumuştur (Güneysu, 1991).

Kovada Gölü'nün oluşumu, Batı Toroslarda görülen diğer göllere benzer (Salda, Eğirdir, Beyşehir, Burdur vd.). Havzaya düşen yağmur sularının fiziksel ve kimyasal aşındırmasına eklenen tektonik hareketlerle şekillenen göl, karstik bir polyedir. Eğirdir Gölü'nün güneye doğru uzantısı olan Kovada Gölü, sonradan aradaki dar vadinin alüvyonlarla dolması sonunda bugünkü şeklini

almıştır. Gölü çevreleyen formasyonlar geniş alanları kaplayan masif kalkerlerdir. Güney tarafında kalkerlerin altında kil ve kumtaşı tabakaları da bulunmaktadır. Kuzeyde ise, en yeni jeolojik formasyon olan alüvyonlara rastlanmaktadır. Bu sebeplerle Kovada Gölü; tektonik hareketler sonucu oluşmuş tektona-karstik bir polyedir (Güneysu, 1991).

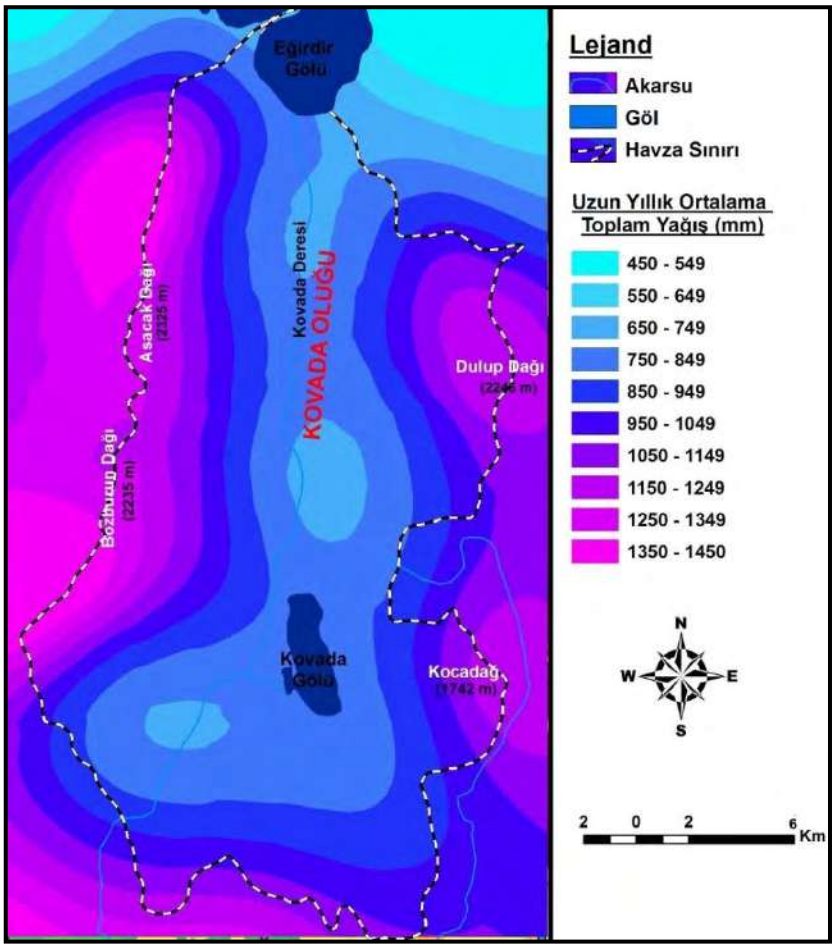
2.3. İklim Özellikleri

Kovada Gölü ve havzası makroklima iklim tiplerinden Akdeniz iklimi etki sahasında yer almaktadır (Erinç, 1996; Bahadır ve Saraçlı, 2010). Saha ikliminin temel özelliklerini, yüksek yaz sıcaklıkları ve buharlaşma ile yaz devresinde şiddetli bir kuraklık karakterize etmektedir. Buna karşılık kış devresinde yağışlar artmakta ve daha nemli bir dönem ortaya çıkmaktadır. Yörede kar yağışlarının görülme sıklığı az olup, yerde kalma süresi ise 3-5 gün ile sınırlıdır. Özellikle bulutluluk oldukça düşük oranlarda (4/10) gerçekleşmektedir. Yörede ortalama sıcaklığın dağılışı incelendiğinde havza tabanında yüksek, dağlık alanlarda ise artan yükseklikle birlikte düşüktür. Havza tabanı ile dağlık alanlar arasında bir iki derecelik sıcaklık farkı ortaya çıkmaktadır. Asacak Dağı (2325 m) ve Bozburun Dağları (2235 m) ile oluğun doğusunu oluşturan Kocadağ (1742 m) ve Dulup Dağları ile oluk tabanı arasında 1000 m'den fazla seviye farkının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ortalama sıcaklıkların oluk tabanı ile dağlık alanlar arasında 5 °C'lik farklanmasına neden olmaktadır. Havza tabanında ortalama sıcaklık değeri 12.1 °C olup, dağlık alanlarda 8 °C'ye kadar düşmektedir (şekil 4).

Şekil 4: Kovada Gölü Havzası'nın sıcaklık haritası.

Kovada Havzası'nda yağışın dağılışı incelendiğinde havzanın taban kesimlerinde uzun yıllık ortalama yağış değerlerinin 500 mm ile 850 mm arasında değiştiği görülmektedir. Uzun yıllık ortalama yağış değeri ise havza tabanında 522 mm olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte dağlık alanlarda artan yükseklik ile birlikte yağış miktarında artışlar ortaya çıkmakta, 1000 m seviyelerinde 800 mm'ye, 1500 m seviyelerinde 1000 mm'nin üzerine çıkmaktadır. 2000 m seviyelerinde ise yağış miktarı Dulup (2246 m), Asacak (2325 m), Bozburun (2235 m) ve Kocadağ'ın (1742 m) zirveye yakın çevrelerinde 1200 mm'yi aşmaktadır. Hatta yer yer 1300 mm'yi aştığı kesimlerde görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5: Kovada Gölü Havzası'nın yağış haritası.

2.4. Hidrografik Özellikler

Kovada Gölü Havzası'nın su toplama havzası 77 km^2 'dir. Kovada Gölü Havzası'nda en önemli akarsu Kovada Çayı'dır. Diğer akarsular yazın kuruyan mevsimlik akarsulardır. Bu derelerden Kovada gölüne yeterince su karışmamakla birlikte, yağışlı devreler olan kış ve ilkbaharda su miktarı artmaktadır. Bununla birlikte Eğirdir Gölü'nün fazla suları Kovada Çayı aracılığıyla Kovada Gölü'ne ulaşmakta, aşırı yağışlar sonrasında taşkınlara yol açabilmektedir. Göle ulaşan fazla sular Kovada Gölü'nün batısındaki gideğen (Kovada Gideğeni) ile Aksu Çayı'na bağlanmakta ve oradan Akdeniz'e drene olmaktadır.

Kovada Gölü, inceleme alanına adını vermekte ve havza Kovada Gölü ile simgelenmektedir. Kovada gölünün yüzeysel alanı değişik kaynaklarda farklı olarak gösterilmekle

birlikte 9 km^2'dir. Ortalama 6 metre derinliği, uzun ekseni 4 km, genişliği ise 2 km'dir. Gölün seviyesinde kış devresinde bir yükselme, yaz devresinde çekilme sözkonusudur. Yaz devresinde artan buharlaşma, yağış azlığı ve gölü besleyen Kovada Çayı'nın tarımda sulamada kullanılması göl seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Böyle durumlarda yaz ile kış devresi arasında yaklaşık olarak 1 m'lik bir seviye farkı ortaya çıkmaktadır. Bu ise göl hacminde % 20 'lik bir kayıp anlamına gelmektedir (Isparta Çevre Durum Raporu, 2009). Kovada Gölü'nün deniz seviyesinden olan yüksekliği 906 m, hacmi 36 milyon m^3 ve yüzey alanı 9 km^2 olarak hesaplanmıştır. Kovada Gölü su seviyesindeki 1 m'lik bir düşüş göl hacminin yaklaşık % 22'sine yani 8 milyon m^3'üne karşılık gelmektedir (Isparta Çevre Durum Raporu, 2009).

Kovada Gölü ve çevresinde karbonatlı kayaçların değişik özellikler göstermesi sebebiyle (litolojik, yapısal, topoğrafik özellikler v.b. gibi) akarsu sayısı, akarsu uzunluğu ve akarsu yoğunluğunun da farklılıklar göstermesine neden olmuştur. Bununla birlikte en önemli su kaynakları Kovada Çayı, Kovada Gölü ve hava tabanındaki düdenlerdir. Mevsimlik akarsular ise, Kavak, Kapız, Güneyce, Ahmetboğazı, Kerimin, Kesmelieşik, Direzkere, Şarlak ve Kürekli Dere olarak sayılabilir. Akarsuların rejimleri basit ve düzensizdir. Vadileri „V" şekilli vadiler şeklindedir.

2.5. Doğal Bitki Örtüsü

Çalışma alanı bitki örtüsü açısından son derece zengin olup Akdeniz Fitocoğrafya Bölgesi'nde kalmaktadır. Havzanın taban kesimlerinde ve 400 m seviyelerine kadar ot formasyonu yaygındır. Ot formasyonuna ait yaygın türleri; katırtırnağı *(Spartium junceum)*, hayıt *(Viter agnus-castus),* mersin *(Myrtus communis),* kekik *(Thymus vulgaris)*, sütleğen *(Euphorbia)* ve devedikeni *(Alhagi comelorum)* yayılış göstermektedir (Foto 2).

Havzada 400 ile 700 metre seviyelerine kadar Akdeniz İklimine özgü maki formasyonu hâkimdir. Maki formasyonu, Kovada Oluğu boyunca dağların etek kesimlerinde yer almaktadır. Maki formasyonuna ait yaygın bitki türlerini kermez meşesi *(Quercus coccifera),* pırnal meşesi *(Quercus iler),* funda *(Erica),* sakız *(Pistacia lentiscus),* tesbih *(Melia azedarach),* defne *(Laurus nobilis),* yabani zeytin *(Olea European)*, menengiç *(Pistacia terebinthus)*, akçakesme *(Phillyrea media)*, sandal *(Arbutus andrachne)* ve keçiboynuzu *(Ceratanie siliqua)* oluşturmaktadır (Atayeter, 2005). Ayrıca, Isparta, Eğirdir ve Kovada Gölü arasındaki sahalar "endemik" bitki türleri açısından zengin olup, kermes mesesi (*Quercus coccifera*) ağırlıklı orman formasyonu dağın güney, doğu ve kuzey kesimlerinde yer alır. Orman Formasyonuna ait önemli türleri ise iğne yapraklı ağaçlardan, kızılçam *(Pinus brutia),* karaçam *(Pinus nigra),* ardıç *(Juniperus),* sedir *(Cedrus)* ve köknar *(Abies)* oluşturmaktadır.

Yöreye ait en önemli endemik tür ise Kasnak Meşesi'dir (Quercus vulcanica). Kasnak meşesi, küçük grup ve kümeler halinde bulunur. Toprağın derin olduğu ve çukur alanlarda en iyi gelişmeyi gösterir. Kasnak meşesi, 25-30 m. boy ve 1.6 m. kadar çapa ulaşmaktadır. Kasnak meşesi, akmeşe grubuna dâhil olup, sadece Türkiye'de ve özellikle Isparta-Eğirdir ve Kovada Gölü arasında kalan kesimlerde yetişmektedir. Yıllar önce bu ağaç fıçı ve esnek malzeme yapımında kullanıldığı için yöre halkı tarafından kasnak meşesi adıyla anılmıştır (http://www.akgunakova.com).

Foto 2: Kovada Gölü ve çevresindeki orman formasyonu. Yamaçlarda erozyona bağlı olarak kalker anakaya yer yer açığa çıkmıştır. Gölün kıyısında ise zeytin ağaçları bulunmaktadır.

Maki katından sonra ise Akdeniz Bölgesi'nin asli ağacı konumunda olan kızılçamlar 400 ile 1200 m seviyelerine kadar yoğun bir orman örtüsü oluşturur. Bunun hemen devamı niteliğinde 1000 ile 1600 m seviyelerine kadar sedir, karaçam ve meşelerin oluşturduğu orman örtüsüne geçilmektedir. Bu türlerle birlikte ardıç ve göknarlara da rastlanmaktadır. Karaçamlar yükseltinin elverdiği kesimlerde 2000'meye kadar çıkmaktadır (Atayeter, 2005).

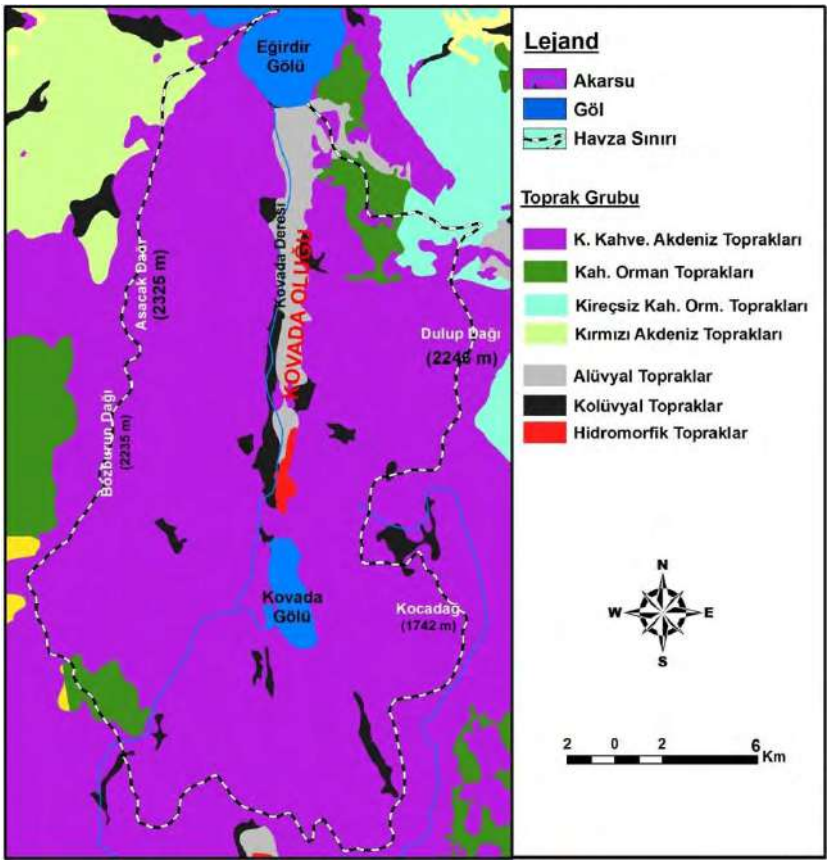
2.6. Toprak Özellikleri

Çalışma alanı içerisinde kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları en geniş alanı kaplamakta olup, Kovada Oluğu tabanı ve etek kesimleri ile yüksek dağlık alanların dışındaki tüm alanlarda yayılış göstermektedirler. Bu toprakların görüldüğü alanlarda ortalama sıcaklığın yüksek olması demirin yeterince oksitlenememesine neden olmakta ve toprağın koyu renkli olmasını sağlamaktadır. Bu topraklarda A, B, C horizonlarının hemen hepsi gelişmiştir.

Kahverengi orman toprakları çalışma alanın kuzeydoğu kesimi ile güneybatı kesimlerinde çok sınırlı alanlarda yayılış göstermektedir. Bu topraklarda da A, B, C horizonlarının hepsi bulunmakta ve ana malzemesini ise marn ve killi kireçtaşları oluşturmaktadır. Bünyeleri ise killi ve tınlıdır. Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları ise Dulup dağının kuzeyinde çok sınırlı bir alanda görülmektedir. Bu topraklarda da horizonlaşma görülmekte, kalker ana kayanın ve yıkanmanın iyi olduğu kuzeydoğu kesimlerde yer tutmaktadırlar. Kırmızı Akdeniz Toprakları ise Kovada Oluğu'nun kuzeybatı kesiminde Eğirdir Gölü'nün hemen batısında görülmektedir. Bu topraklarda da A, B, C horizonlarının hepsi görülmektedir. Ana malzemesi kalker olan bu topraklarda yıkanma önemli rol oynamıştır (Isparta İli Arazi Varlığı, 1994).

Kovada Havzası'nda özellikle oluk tabanında ve yakın çevresinde ise alüvyal topraklar yer tutmaktadır. Kısmen A horizonun geliştiği bu toprakların ana malzemesi Kuvaterner'e ait silt, kum, kil ve çakıllardan oluşmaktadır. Kolüvyal topraklar ise etek kesimlerinde oluşmuş ve horizonlaşmanın görülmediği topraklardır. Hidromorfik topraklar ise Kovada Gölü kıyısında taban suyu seviyesinin yüksek olduğu alanlarda görülmektedir (şekil 6).

Çalışma alanı içerisinde büyük toprak gruplarından en geniş alanı 5.178,15 ha. ve (% 89)'luk oranıyla kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları kaplamaktadır. Bu toprakları, 168,46 ha. ve (% 4)'lük payla hidromorfik alüvyal topraklar, 363,70 ha. ve (% 5)'lik oranla kolüvyal topraklar takip etmektedir. Çalışma alanında sınırlı sahalarda yer alan alüvyal topraklar 34,20 ha. ile (% 1)'lik orana sahiptir. Bunun dışındaki topraklar toplam %1'lik bir oran ile oldukça sınırlı bir alan kaplamaktadır (Isparta İli Arazi Varlığı, 1994).

Şekil 6: Kovada Gölü Havzası'nın toprak haritası.

2.7. Beşeri Coğrafya Özellikleri

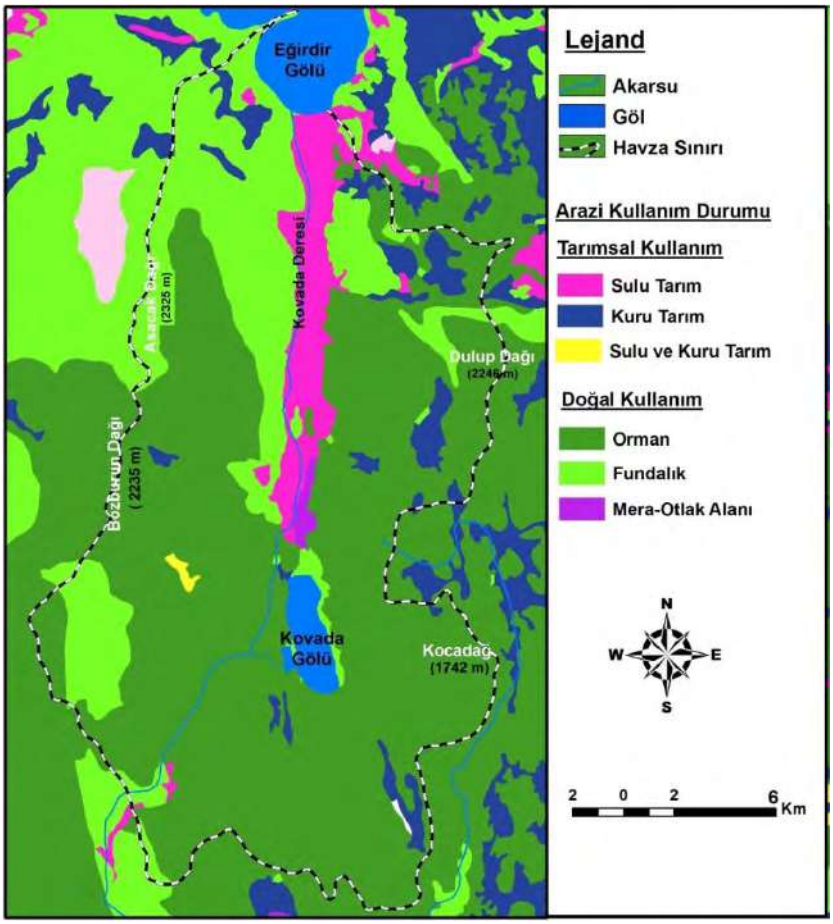
Kovada Gölü Havzası'nda il ve ilçe merkezi bulunmamaktadır. Havzada toplam 12 adet köy bulunmakta ve köyler genelde havza tabanına yakın kesimlerde yer almaktadır. En kalabalık köy ise Yukarıgökdere olup toplam nüfusu 972, en az nüfuslu köy ise 111 kişi ile Akbelen köyüdür. Havzada toplam nüfus miktarı 1990 yılında 8177 iken 2000 yılında ise 7892 kişiye gerilemiştir. 2010 yılı adrese dayalı nüfus sayım sonuçlarına göre ise 6439 kişiolan toplam nüfus miktarı ile düşüşün devam ettiği görülmektedir (Tablo 1). Yörede kırsal yapı hala doğal etkenlere bağlı olarak varlığını sürdürmekte ve köylerde doğal yapı malzemesi hala önemini korumaktadır. Havzada yerleşim merkezleri düz ya da düze yakın az eğimli yamaçlarda kurulmuştur. Özellikle köyler yoğun olarak Kovada Oluğu ve yakın çevresinde yoğunluk kazanmış,bu durumun ortaya çıkmasında yola yakınlık, su kaynaklarına kolay ulaşım, düz topoğrafyada kolay yerleşim ve tarım arazilerinin varlığı önemli rol oynamıştır. Bu duruma bağlı olarak havzada yoğun olarak dağıldığı alanlar havza tabanları olarak belirginleşirken, dağlık alanlar ise nüfusun seyrek olduğu yerleri oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Kovada Gölü Havzası'nda Nüfusun Değişimi

KÖYLER	1990	2000	2010
Akpınar	234	203	156
Balkırı	1232	887	664
Tepeli	523	724	604
Akdoğan	613	661	543
Serpil Köy	369	659	554
Yukarıgökdere	1268	1223	972
Yuvalı	1103	1169	730
Kırıntı	418	355	323
Çukurköy	1009	1027	959
Aşağıgökdere	556	410	388
Akbelen	157	131	111
Karadiken	695	449	435
TOPLAM	8177	7898	6439

2.8. Arazi Kullanım Durumu

Kovada Gölü ve havzasında arazi kullanım durumu incelendiğinde, özellikle orman ve fundalık alanların en geniş alan kapladığı görülmektedir. Kuzey-güney yönünde uzanan oluğun karşılıklı yamaçları gür bir orman örtüsü ile kaplıdır. Orman alanları havzanın güney kesimlerinde, karstik ana kaya üzerinde yoğun olarak gelişirken, fundalık alanlar kuzey kesimlerde daha yoğun olarak izlenmektedir. Orman alanlarında en yaygın türler olarak meşe, köknar, kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç yer tutmaktadır. Oluğun tabanı boyunca sulu tarım alanları hâkimdir. Bu kesimlerde meyvecilik ve sebze tarımı yoğun tarımsal faaliyetleri oluşturmaktadır. Oluğun tabanında başta elma, kiraz, vişne domates, salatalık gibi ürünler yetiştirilmektedir. Kuru tarım alanları ise plato yüzeylerine karşılık gelmektedir. Bu sahalarda tahıl tarımı yapılmakta ve buğday, arpa en önemli tarım ürünlerini oluşturmaktadır. Kovada gölü ve çevresinde çıplak ve orman olmayan sahalarda yer yer mera alanlarına rastlanmaktadır. Kovada Gölü havzasında arazi kullanım türlerinin dağılımı şu şekildedir. Orman alanları 4722.0 ha., göl alanı 810,5 ha. tarım alanları ise, 1001.5 ha.'dır. Havzada büyük bir yerleşim merkezinin olmaması, köylerin bulunması nedeniyle yerleşim alanları çok sınırlı bir alan kaplamaktadır (şekil 7).

Şekil 7: Kovada Gölü Havzası'nda arazi kullanımı haritası.

3. Kovada Gölü Milli Parkı

Çalışma alanı sınırları içerisinde Kovada Gölü Milli Parkı da yer almaktadır. Milli parkın genel özellikleri incelendiğinde; Kovada Gölü, milli parkın en önemli doğal varlığı durumundadır. Bununla birlikte milli park içerisindeki flora ve faunaya ait türler, doğal hayat ve görmeye değer manzarası milli parkın önemli çekiciliklerini oluşturmaktadır. Kovada Gölü ve çevresi, zengin doğal bitki örtüsü ve faunası nedeni ile 1970 yılında koruma altına alınmış ve milli park olarak tescillenmiştir.

Milli parkın flora özellikleri incelendiğinde, kızılçam *(Pinus brutia)*, karaçam *(Pinus nigra)*, sedir *(Cedrus),* Toros göknarı *(Abies cilicica)*, meşe *(Quercus),* ardıç *(Juniperus),* çınar *(Platanus),* akçakesme *(Phillyrea media),* menengiç *(Pistacia terebinthus)*, boyacı sumağı *(Rhus cotinus),* böğürtlen *(Rubus),* defne *(Laurus nobilis),* tesbih çalısı *(Melia azedarach),* karaçalı *(Paliurus spina christii)*, karamuk *(Berberis vulgaris),* laden *(Cistus)* gibi türler yaygın olarak bulunmaktadır (Isparta Çevre Durum Raporu, 2009). Sözkonusu türlerin belirli kesimlerine tanıtımı amaçlı künyeleri asılmıştır (Foto 3).

Foto 3: Hayıt Bitkisi. Milli park alanında bazı bitki türleri künyelenmiştir. Böylece gelen ziyaretçiler türleri tanıma fırsatı bulmaktadır.

Milli park faunistik açıdan çok sayıda kuş türüne ev sahipliği yapmaktadır. Önemli türleri ise; Kartal, Şahin, karga türleri, çulluk, keklik, saksağan ve tespiti yapılmamış çok sayıda yerli veya göçmen kuş türünün yanında 59 adet yerli, 26 adet kış göçmeni, 48 adet yaz göçmeni, 20 adet transit göçen olmak üzere 153 adet su kuşu türü bulunmaktadır. Ormanlık alanlarda 49 kus türü tespit edilmiştir. Pullu sazan, kadife, sudak havuz balığı ve kerevit göldeki balık türleridir (Isparta Çevre Durum Raporu, 2009).

Milli park içerisinde ziyaretçilerin kullanımına sunulmuş tuvalet, çeşme, çocuk oyun parkı, doğal yürüyüş yolları, ahşap piknik üniteleri, ahşap iskele, manzara seyir kulesi, tanıtım ve ikaz levhaları, tanıtım ziyaretçi merkezi, satış stantları, otopark ve satış büfesi yaptırılmıştır. Böylece milli parka günübirlik ziyaretler yapılmasına imkân sağlayacak tesisler hizmete sunulmuştur.

4. Sonuç

Bu çalışmada, ülkemizde doğal yapısı ve içerdiği milli park alanı ile önemli bir yere sahip olan, Kovada Gölü'nün ekosistem özellikleri ele alınmıştır.

Kovada Gölü tektonik ve karstik olaylar sonucunda oluşmuş, tektona-karstik göllerimize verilebilecek güzel örneklerden birini oluşturmaktadır.

Kovada Gölü ve çevresi zengin bir bitki örtüsüne sahip olup, bünyesinde barındırdığı endemik türler ile (kasnak meşesi) önemli habitat alanlarımızdan birini oluşturmaktadır.

Kovada Gölü Havzası uygun iklim şartlarına ve zengin bir doğal varlığa sahiptir. Özellikle doğal yapısı bozulmadan turizme açılması, hem yöre halkına ekonomik gelir getirecek, hem de yapılacak planlamalar ile sürdürülebilir kalkınması sağlanmış olacak.

Kovada Gölü Havzasına yönelik bilimsel çalışmaların yoğunlaşması ve sürdürülebilir yönetim aşamalarının çıkarılması gerekmektedir. Böylece havzanın gelecek nesillere doğal yapısı bozulmadan aktarılması amaçlanmalıdır.

Havzadaki en önemli coğrafi sorunlar; yanlış arazi kullanımı, ormanlar üzerindeki baskı, gölü besleyen kaynakların tarımda sulama amacı ile kullanılması ve gölün yeterince beslenememesi ile tarımda kullanılan ilaçlarla göl suyu kalitesinde bozulmalar sayılabilir.

Kovada Gölü ve havzası sahip olduğu doğal güzellik, flora ve faunasının zenginliği, karstik oluşumlar ve su kaynaklarının varlığı gibi etkenlere bağlı olarak milli park ilan edilmiş, doğal koruma statüsüne alınmıştır. Milli parkın yeterince tanıtımının yapılmamış olması nedeni yeterli miktarda turist gelmemektedir. Bu konuda bilimsel çalışmalar yapılmalı ve reklam çalışmaları ile ulusal ve uluslararası düzeyde bir turizm merkezine dönüştürülmesi sağlanabilir. Bu anlamda araştırmacı çalışmalarına devam etmektedir.

KAYNAKÇA

ARDEL, A., (1951), Göller Bölgesinde Morfolojik Müşahedeler, İ.Ü. Coğr. Enst. Derg. I, Sayı 2, s, 1-19, İstanbul.

ARDOS, M., (1977), Eğirdir Gölü Güneyinin Jeomorfolojisi ve Davraz Dağında Pleyistosen Buzullaşması, İ. Ü., Coğr. Enst. Derg. Sayı 22, s. 90-119, İstanbul.

ARI, Y., (2002), Visions of a Wetland: Linking Culture and Conservation at Lake Manyas, Turkey. UMI, An Arbor, Publication Number: AAT 3025135. ISBN: 0–493–38335–2, Ann Arbor, Michigan, USA.

ATALAY, İ, (1987), Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No;9, İzmir.

ATAYETER, Y., (2005), Aksu Çayı Havzası'nın Jeomorfolojisi, Fakülte Kitabevi Yayınları, No:55, Coğrafya Dizisi :1, Isparta.

BAHADIR, M., ve Saraçlı, S., (2010), Isparta'da Arıma Modeline Göre Sentetik İklim Verilerinin Analizi, E-Journal Of New World Sciences Academy, Volume: 5, Number: 3, Article Number: 4a0027.

CENGİZ, T. M., ve Kahya, E., (2006), Türkiye Göl Su Seviyelerinin Eğilim Ve Harmonik Analizi İTÜ. Dergisi Cilt 5, Sayı 3, Kısım 2, İstanbul, Turkey.

DUMONT, J.F. ve Kerey, E., (1975), Eğridir Gölü güneyinin temel jeolojik etüdü: Türkiye Jeol. Kur. Bült., 18/2, 169-174.

ERİNÇ, S., (1996), Klimatoloji ve Metodları, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

GÜNEYSU, A. C., (1991), Kovada Gölü Çanağı'nın (Isparta) Jeomorfolojisi ve Kovada Gölü'nde Günümüzde Görülen Değişmeler. İst. Üniv. Deniz Bil. ve Coğrafya Enst., Bülten 1991, Sayı 8, No 8, 171-176.

HOŞGÖREN, M. Y., (1994), Türkiye'nin Gölleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 29, S. 19-51, İstanbul, Turkey.

HOŞGÖREN, Y. M., ve Ekinci, D., (2004), Heyelan Setti Göllerine Tipik Bir Örnek Sünnet Gölü., İstanbul Üni. Fen. Ede. Fak. Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı 12, Sayfa 1–11.

İNANDIK, H., (1965), Türkiye Gölleri, İstanbul Üniversite Yayınları No 1155, Coğrafya Enst. Yayınları. İstanbul.

ÖZBIRAK, R., (1978), Hidroğrafya, Akarsular ve Göller, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayımları, Ankara.

KOL, Ç., ve Küpcü, S., (2008), *ArcGIS 3D Analiz,* Çizelge şirketler Grubu Eğitim Dokümanları, Ankara.

LAHN, E., (1948), Türkiye Göllerinin Jeolojisi Ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüt**,** MTA. Enst. Yayınları, Seri B, No 12, Ankara.

LAU, M., (2005), Integrated coastal zone management in the People"s Republic of China-An assessment of structural impacts on decision-making processes, *Ocean & Coastal Management* 48, 115–159.

LAVOI, T., (2007), National Coastal Zone Management Community Observation, Conferance of Coastal Zone, Posrtland, Oregon.

ÖZDEMİR, M. A., ve Bahadır, M., (2008), Acıgöl'ün (Denizli) SPSS ile Hidro-klimatik Analizi, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, 20-23 Ekim 2008, Çanakkale.

POISSON, A., (1977), Recherches geologique dans les Taurides occidentales (Turquie): These, Univ. Paris-Sud, 795s.,Orsay.

RANDOLPH, J., (2003), Environmental Land Use Planning and Management. Island Press, Washington, ISBN 1-55963-948-2.

SALİHOĞLU, G., ve Karaer F., (2005), Ulubat Gölü İçin Ekolojik Risk Değerlendirmesi, İTÜ. Dergisi Cilt 15, Sayı 1-3, Sayfa 17-28, İstanbul.

şENEL, M., (1984), Discussion on the Antalya nappes: (edt). Tekeli, O. and Göncüoğlu, M.C. ; Geology of Taurus beit, Int. Sym. 26-29, sept., Ankara, 41-52.

şENEL, M., (1986), Tahtalı Dağ (Antalya) ve dolayının jeolojisi: LÜ. Fen. Bil. Ens., Doktora tezi, 232s.

TAĞIL, ş., (2007), Quantifying the Change Detection of the Ulubat Wetland, Turkey, by Use of Landsat Images"" Ekoloji Dergisi, Sayı: 16, s, 9-20.

TWERY, M. J., ve Hornbeck, J. W., (2001), Incorporating Water Goals İnto Forest Management Decisions At A Local Level, Forest Ecology And Management, 143, 87-93.

VADINEANU, A., (2004), Identification Of Lagoon Ecosystem. In Coastal Lagoons: Ecosystem Processess And Modeling For Sustainable Use And Development, Eds). CRC Press, FL, USA.

YILMAZ, C., (2005), Sarıkum Gölü Ekosistemi, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, TURQVA-V, İstanbul Üni. Avrasya Yer Bilimleri Enst., İstanbul.

ZEYBEK, H. İ, (2005), Kaz Gölü Ekosistemi (Tokat), Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, TURQVA-V, İstanbul Üni. Avrasya Yer Bilimleri Enst., İstanbul.

DSİ 18. Bölge Müdürlüğü, 2009.

Isparta İli Arazi Varlığı, 1994.

Isparta İli Çevre Durum Raporu, 2008.

Isparta İli Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2009.

Isparta Çevre Durum Raporu, 2009.

TUİK, nüfus verileri, 2009.

http://www.akgunakova.com: Son Erişim Tarihi: 17-06-2011.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 965-985, ANKARA-TURKEY

İLKÖĞRETİM 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA ALIŞKANLIKLARI, KÜTÜPHANE KULLANMA SIKLIKLARI VE OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Ahmet BALCI[*]
Yusuf UYAR[**]
Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ[***]

ÖZET

Okuma ve okuduğunu anlama öğrenme sürecinin en önemli alt başlıklarından biridir. Okuma becerisinin kazandırılması farklı etkenlerin dikkate alınmasını gerektiren bir süreci ifade eder. Okuma becerisinin kontrolü ise tutum, alışkanlık, ilgi gibi pek çok faktörle yakından ilgilidir. Bu araştırmada, ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları, kütüphane kullanma sıklıkları ve okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Hatay ili merkez Antakya ilçesinde öğrenim gören ilköğretim 6. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Evreni temsilen farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan 5 ilköğretim okulundan 403 öğrenci araştırma örneklemine alınmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca sosyoekonomik çevrenin okumaya yönelik tutum üzerindeki etkisinin istatiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçları örneklem grubunda yer alan öğrencilerin okuma için yeterli zaman ayırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Ayrıca okumaya yönelik tutum ile kitap okumaya zaman ayırma arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, örneklem grubundaki öğrencilerin beşte ikisinin "orta düzeyde okuyucu", beşte ikisinin "çok okuyan okuyucu" olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Az okuyan okuyucular ise %14,6'lık bir orana sahiptir. Çalışmada ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin büyük oranda (%84,9) sınıf/okul kitaplıklarını kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak öğrencilerin büyük bölümünün halk kütüphanesi üyesi olmadığı, yaklaşık üçte ikilik bir oranla da halk kütüphanelerini hiç kullanmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okuma, okuma alışkanlığı, kütüphane kullanma, okuma tutumu.

[*] Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: ahmetbalci01@mynet.com
[**] ArGör. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: yusuf.uyar@hotmail.com
[***] Yrd. Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: kbuyukikiz@gmail.com

THE EXAMINATION OF READING HABITS, FREQUENCY TO USE LIBRARY AND ATTITUDES TOWARDS READING OF 6TH GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

ABSTRACT

Reading and reading comprehension are among the most important sub-titles of learning process. The acquisition of reading habit defines a process which requires stressing many factors. The control of reading skill is closely related with many factors like attitude, habit and interest. This study aims to examine the reading habit, the frequency to use library and the attitudes towards reading of 6th grade primary school students. The sample group of the study included 6th grade students having education in the Antakya central district of Hatay Province. 403 students included in the study sample were chosen from 5 primary schools from different socioeconomic environments. The results obtained from the study indicated that the attitudes of female students towards reading were higher than the ones of male students. The effect of socioeconomic environment on attitudes towards reading was also found to be insignificant. The results of the study showed that students in the sample group tried to spare sufficient time for reading. In addition, a significant difference was found between attitude towards reading and sparing time for reading books. The results obtained from this study indicated that two out of five students in sample group can be evaluated as "medium level readers" and two out of five students can be evaluated as "high level readers". Low level readers had 14.6% rate. The study concluded that 6th grade students used class/school libraries at high rates (84.9%). However, most of the students were found not to be member of public library and approximately two out of three students were found to never use public libraries.

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

1.Giriş

Okuma, bireylere sürekli öğrenmenin kapılarını açan, bilgiye ulaşmayı sağlayan ve öğrenme-öğretim sürecinin temelini oluşturan becerilerden biridir. Ayrıca planlı olarak verilen örgün eğitimin yanı sıra hayatın her döneminde devam edecek bir öğrenme sürecinin anahtarı konumundadır. Okuryazar olma eskiden beri sürekli değişen şartlara uyum sağlamanın, kişisel gelişimin ve toplumsal gelişime katkı sağlamanın ilk koşulu olarak kabul edilmektedir. Nitekim UNESCO okuryazar olma durumunu; bireyin, yaşamsal faaliyetlerini kolaylaştırmak için ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerileri öğrenecek; bu bilgi ve becerileri kendisinin ve toplumun gelişiminde sürekli kullanacak kadar okuma, yazma ve aritmetikte hünerli olması (Lyman 1973'ten aktaran Yılmaz, 1990: 7) şeklinde açıklar. UNESCO'nun 1970'li yıllarda dile getirdiği bu niteliklere sahip olmak günümüz insanı için daha hayati bir öneme sahiptir. Çünkü günümüz modern toplumları için gelişimin anahtarı bilgidir. Bilgi; depolanması, ulaşılması ve etkin bir şekilde kullanılması gereken önemli araçlardan biridir. Bu aracın etkin kullanımı sağlayacak becerilerden en önemlisi ise okumadır.

İlk araştırmalarda yazılı sembollerin tanınması ve anlamlandırılması şeklinde tanımlanan okuma günümüzde kısaca metin, okuyucu ve çevrenin etkileşimi ile anlamın yapılandırılması

Çeşitli şekilde ifade edilmektedir (Akyol, 2007-b; Özbay, 2007). Okumanın tanımlanmasında görülen bu değişim günümüzde okuma becerisinden artık ne beklenildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde okuma; farklı fiziksel ve zihinsel süreçleri kapsayan, okuyucunun ön bilgilerinin aktif olarak kullanıldığı, bir amaç doğrultusunda çeşitli yöntemlerin sürece dâhil edildiği, içinde bulunulan çevrenin sürece katkı sağladığı ve böylece hem metnin hem okuyucunun hem de çevrenin aktif etkileşimi ile anlamın yapılandırıldığı karmaşık bir süreç olarak algılanmaktadır (Güneş, 2007; Özbay, 2007; Akyol, 2007-a).

Bu karmaşık süreci başarıyla tamamlamak önce her bir bireyin amacı, sonraları ise daha zor görevlerin üstesinden gelmek için aracı olmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki okuduğunu anlama öğrencinin sadece okuldaki akademik yaşantısının bir parçası değildir. Okuma ve dolayısıyla okuduğunu anlama, modern ifadesi ile "yaşam boyu öğrenen" bireyler olmanın kapısını açan en önemli süreçtir (NationalReading Panel, 2000: 4-1). Bireylerin hayatlarının her döneminde okumadan yeterince istifade edebilmeleri, sadece okumada ve okuduklarını anlamada iyi olmayla değil, okumayı bir alışkanlık hâline getirmeleriyle mümkündür.

1.1. Okuma Alışkanlığı

Okumanın bir alışkanlık hâline dönüşmesi üst düzey bir okuma gelişiminin göstergelerinden biridir. Alışkanlık; "bir şeye alışmış olma durumu, itiyat, huy, ünsiyet" (TDK, 2005: 75) olarak tanımlanır. Okuma alışkanlığı ise bireyin okumayı bir ihtiyaç olarak algılayarak sürekli ve düzenli bir biçimde gerçekleştirmesidir (Yılmaz, 1990: 10). Okuma alışkanlığı kazanmış olan öğrencilerin okuma becerilerini sürekli kullanmak suretiyle geliştirdikleri, daha sonraki okumalarında kullanmak üzere belirli alanlarda ön bilgilerini yapılandırdıkları, farklı metin tür ve yapılarıyla ilgili deneyim kazandıkları ve en önemlisi tecrübelerine paralel olarak daha iyi okudukça okumadan daha fazla zevk aldıkları kaynaklarda dile getirilmektedir (Sanacore, 2000: 157).

Okumanın bir alışkanlık haline dönüşmesi sonucunda, okuma eylemini gerçekleştirme sıklığına bağlı olarak farklı okuyucu tiplerinin tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Amerika Kütüphaneler Birliği bir yılda okunan kitap sayısına göre yaptığı okuyucu sınıflamasında yılda 21 ve daha fazla kitap okuyanları 'çok okuyan okuyucu', yılda 6-20 arasında kitap okuyanları 'orta düzeyde okuyan okuyucu', yılda 1-5 arası kitap okuyanları 'az okuyan okuyucu', hiç kitap okumayanları 'okuyucu olmayan birey' şeklinde gruplandırmıştır (A.L.A., 1978: 3'ten aktaran Yılmaz, 1990: 9).

Okumanın alışkanlık olarak değerlendirilmesinde okunan kitapların sayısı kadar okuma süreci ve kitapların nitelikleriyle ilgili değişkenlerin de dikkate alınması gerektiğine yönelik görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşegöre okuma alışkanlığı ele alınırken okuyucunun yıl içinde okuduğu kitap sayısına ek olarak okunan yayınların türü, okuma sıklığı, bir seferde aralıksız okuma süresi, yılın, haftanın ya da günün hangi zamanlarının okuma için tercih edildiği, okunan kitabın elde edilme yolu, okuma sırasında kullanılan stratejiler, okurken başka bir uğraşla bulunulup bulunulmama gibi değişkenler de dikkate alınmalıdır (Dökmen, 1994: 34). Bütün bu değişkenlerin öğrencilerin okuma alışkanlıkları hakkında daha sağlıklı bilgi edinilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Bireylere okuma alışkanlığı kazandırma süreci ise eğitimcilerin başlıca sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Okumanın bir alışkanlık hâline gelmesinde aile ve yakın çevre, arkadaş çevresi, ulaşılabilir kitap kaynakları ve kütüphaneler ile çocuğun kendi ilgisi gibi pek çok faktörün etkili olduğu bilinmektedir (Özbay, 2007: 32-38). Bunlar arasında özellikle okuma ilgisinin bir çıkış noktası olarak aileler ve eğitimciler tarafından kullanılmasının bir gereklilik olduğu

söylenebilir. Aileler ve eğitimciler okuma ilgisini iki yönlü ele alabilirler: Bunlardan ilki çocuğun okumanın kendisine karşı gösterdiği ilgi, diğeri ise okuma materyallerine (kitap, dergi, hikâye, roman vb.) karşı gösterdiği ilgidir (Alaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976: 226). Ayrıca aile ve eğitimcilerin dikkat etmesi gereken bir diğer husus okuma ilgisinin değişkenliğidir. Okuma ilgisi öğrencilerde yaş, cinsiyete, zekâ derecesine, okuma denemelerine ve alınan eğitime göre değişebilmektedir. Özellikle ilköğretim düzeyinde bulunan öğrencilerde öyküleyici metinlere olan ilginin daha yoğun olduğu belirtilmektedir (Özbay, 2009). Yaş ilerledikçe çocukların farklı alanlara ve türlere ilgi duyabileceği unutulmamalıdır. Bu noktada okuma alışkanlığı kazandırılmak istenen öğrencilere zengin bir kitaplığın sunulması bir zorunluluk hâline gelmektedir. Ancak ülkemiz şartlarında ailelerin bu denli zengin kaynakları her zaman öğrencilere sunmasını beklemek makul görünmemektedir. Bu sebeple öğrencilere zengin okuma kaynakları sunabilecek kurumlar olan kütüphanelerin aktif kullanımı desteklemek en doğru yol olarak görünmektedir.

1.2. Okuma Alışkanlığı ve Kütüphane Kullanma

Kütüphaneler okuma alışkanlığının gelişmesinde olumlu etkileri bulunan çevre faktörlerinden biridir. Kütüphaneler bireylerin farklı konu ve türlerdeki okuma materyallerine ulaşmasını kolaylaştırmakta ve ilgileri doğrultusunda okumalarına uygun ortam hazırlamaktadır. Düzenli olarak kütüphaneleri kullanan bireylerde hem okuma alışkanlığının yerleşeceği hem de okumaya yönelik ilgilerinin ve tutumlarının olumlu bir gelişim göstereceği düşünülmektedir (Özbay, 2006: 34-35). Diğer taraftan son dönemlerde bireylerin kütüphane kullanma sıklıkları okuma alışkanlıklarının belirlenmesinde ölçüt olarak da kullanılmaktadır.

Her yaştan bireyin kullanımına açık olan halk kütüphaneleri, çocuklar için düzenlenen çocuk kütüphaneleri ve okullarda bulunan sınıf ve okul kütüphaneleri, başta ilköğretim olmak üzere her kademedeki öğrenciye kitap okuma alışkanlığı kazandırılmasında önemli roller üstlenebilir. Ayrıca halk kütüphaneleri, yetişkinlerin ve gençlerin farklı sebeplerle ulaşamadığı okuma materyallerini onlara sunarak hem bireysel hem de mesleki gelişimlerini destekleme potansiyeline sahiptir.

Türkiye gibi ekonomik gelişim sürecinin devam ettiği ülkelerde bireylerin okuma materyallerine ulaşmasında maddi imkânsızlıklar önemli bir engel olabilmektedir. Kütüphaneler, zengin kitap, süreli yayın vb. koleksiyonları ile bu problemin aşılmasında da önemli roller üstlenebilmektedir (Bircan ve Tekin, 1989: 406). Halk kütüphanelerinin yanında öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca daha süratli ve sürekli etkileşimde bulunabilecekleri sınıf içindeki zengin kitaplıklar da okuma motivasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir (Gambrell, 1996: 21). Bu sebeple halk kütüphaneleri kadar okullarda bulunan kütüphanelere de gerekli özenin gösterilmesi gerekir. Özellikle sınıf kitaplıkları ve okul kütüphanelerinin zenginleştirilerek öğrencilerin ilgilerini çekebilecek yayınların temin edilmesi okuma alışkanlığının yerleştirilmesinde ve kütüphane kullanımının istenen düzeye getirilmesinde faydalı olacaktır. Ancak bütün bunların yanısıra öğrencilerin kütüphane kullanımını ve okuma alışkanlıklarını etkileyen faktörlerin hem eğitim araştırmacıları hem de uygulayıcı olan öğretmenlerce incelenmesi de gerekmektedir. Çünkü bu yolla elde edilen bilgiler okullarda yapılacak uygulamaların planlanmasına, kitaplıkların zenginleştirilmesine ve aile eğitimlerine önemli katkılar sağlayabilir. Bu değişkenler arasında okumaya yönelik tutumlar ve diğer psikolojik faktörler ilk sıralarda gelmektedir.

1.3. Tutum ve Okuma Tutumu

Thurstone (1928:531) tutumu karmaşık bir bütünlük içinde insanların eğilimleri, duyguları, önyargıları, önceden belirlenmiş istek ve eğilimleri, korkuları, özel bir konudaki inançların bütünü olarak kabul eder. Allport (1935) ise tutumu, deneyimler sonucu organize edilen, ilgili durum ve nesneye karşı kişinin tepkileri üzerinde yönlendirici ya da aktif etkiye sahip olan duyuşsal ve

zihinsel hazır olma durumu olarak tanımlar (Allport, 1967:8). Okumaya yönelik tutumlar ise okuma ihtimalini artıran ya da azaltan duyu ve duyguların eğilik ettiği zihinsel bir durum olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1990: 215).

Tutumların birçoğu koşullanma ile sonradan öğrenilir. Özellikle ikiz kardeşler üzerinde yapılan araştırmalar tutumların genetik faktörler tarafından etkilendiğini ortaya koysa da tutumların çevre faktörleri tarafından da etkilendiği bilinmektedir (Bohner ve Wänke, 2004:85). Tutumların çevre faktörlerinden etkilenmesi ve değiştirilebilir niteliği eğitim sürecinin her kademesinde olduğu gibi okuma eğitiminde ve okumaya karşı geliştirilecek tutumların olumlu yönde şekillenmesinde de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Eğitim sürecinin doğru düzenlenmesi okumaya yönelik tutumu da olumlu yönde etkileyecektir. Okuma, okumaya yönelik tutum ve okuduğunu anlama arasındaki başarı konusunda yapılan araştırmalar iki yönlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Guthrie ve Wigfield, 2000:405; Wigfield ve Asher, 2002:434; Morgan ve Fuchs, 2007:172). İyi okurlar aynı zamanda okumaya karşı olumlu tutum gösteren, okuduğunu anlama düzeyi yüksek bireylerdir. Bu durumda okumaya yönelik pozitif tutumların, okumanın bir alışkanlık hâline gelmesinde ve kütüphanelerin aktif kullanımında etkili olabileceği düşünülebilir. Bu düşünceden hareketle araştırmacılar ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile okuma alışkanlıkları ve kütüphane kullanımları arasında bir ilişki olup olmadığını incelemenin faydalı olabileceğini düşünmüştür.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile kütüphane kullanma alışkanlıkları arasındaki ilişki düzeyini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumları hangi düzeydedir?
2. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları hangi düzeydedir?
3. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin kütüphane kullanma sıklıkları hangi düzeydedir?
4. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile kütüphane kullanma alışkanlıkları arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile kütüphane kullanma alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın modeli "betimleyici, ilişkisel tarama (survey)" modelidir.

Betimleyici araştırmalar var olan durumu ortaya çıkarmayı amaçlar. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2003: 77). İlişkisel tarama modelinde "iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelemesi" (Büyüköztürk vd., 2008:171) söz konusudur. Bu araştırmada, ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile kütüphane kullanma alışkanlıkları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlandığı için araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Hatay ili merkez Antakya ilçesinde öğrenim gören ilköğretim 6. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma evreninin tamamına ulaşmak mümkün olmadığından

örneklem alma yoluna gidilmiştir. Evreni daha iyi temsil edeceği düşüncesiyle farklı sosyoekonomik çevrelerdeki okullardan "sistematik tesadüfî (katmanlı) örnekleme" yoluyla 403 öğrenci araştırma örneklemine alınmıştır. Sistematik tesadüfî (katmanlı) örnekleme "Bir evreni oluşturan elemanları özelliklerine göre gruplandırarak homojen tabakalara ayırma, sonra da örnekleri bu tabakalardan alma işlemidir." (Gökçe, 1988: 80). Hatay merkezde bulunan okullar içinden üst sosyoekonomik çevreyi temsilen iki; orta sosyoekonomik çevreyi temsilen bir ve alt sosyoekonomik çevreyi temsilen iki ilköğretim okulundan toplam 403 öğrenci gönüllülük esasına göre çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyoekonomik düzey ve cinsiyet dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırma Örneklemini Oluşturan Öğrenci Sayıları

	Üst SED		Orta SED		Alt SED		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Kız	80	38,6	65	31,4	62	30,0	207	100,0
Erkek	57	29,1	65	33,2	74	37,8	196	100,0
Toplam	137	34	130	32,3	136	33,7	403	100,0

2.3. Verilerin Toplanması ve Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, örnekleme dâhil edilen öğrencilerin "Okuma Tutumu Ölçeği" ile "Okuma İlgi ve Alışkanlıkları Anketi"ne verdikleri cevaplardan elde edilmiştir.

Kullanılan ölçeklerin asıl uygulamaları Hatay İl Millî Eğitim Müdürlüğünden izin alınan okullarda 12-30 Mayıs 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Okullarda gerçekleştirilen uygulamalar her bir grup için bir ders saatinde tamamlanmıştır. Uygulamalarda Türkçe dersi öğretmeni ve araştırmacı sınıfta bir arada bulunmuştur.

Bu araştırmada, ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla kullanılan tutum ölçeği Özbay ve Uyar (2009) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 19'u olumlu, 6'sı olumsuz olmak üzere 25 tutum cümlesinden oluşmaktadır. 25 maddeden oluşan tutum ölçeğinde alınabilecek en yüksek puan 125, en düşük puan 25'dir.

Araştırma örneklemine alınan ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma ilgi ve alışkanlıklarını belirleyebilmek için "Okuma İlgi ve Alışkanlıkları Anketi" kullanılmıştır. Bu araştırmada kullanılan "Okuma İlgi ve Alışkanlıkları Anket Formu"nda yer alan sorular, Balcı (2009) tarafından geliştirilen anket formundan hareketle oluşturulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları, okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıkları ile bunlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla toplanan verilerin analizinde; betimsel istatistik (frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama), T-testi, ANOVA, Kruskal Wallis ve Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Test analizleri SPSS 15.0 (Statistic Package for Social Science) programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenerek Levene istatistiği ile homojenlik testi yapılmıştır. Verilerin homojen dağılım gösterdiği durumlarda parametrik testler, göstermediği durumlarda parametrik olmayan (non-parametrik) testler kullanılmıştır. Metin içerisinde verilen sonuç tablolarının altında Levene istatistiği p değerleri gösterilmiştir.

3.Bulgular ve Yorumlar

3.1.İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumlarına İlişkin Bulgular:

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin uygulanan tutum ölçeğine verdikleri cevaplar sonucunda elde edilen puanlar 25-125 arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan örneklem grubunun okumaya yönelik tutum puanlarının cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenine göre elde edilen sonuçları şu şekildedir:

Tablo 2: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Okumaya Yönelik Tutum Puanları T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N		Ss	Sd	t	P
Kız	207	100,13	14,14	401	-3,254	,001*
Erkek	196	95,52	14,25			

* p<,05 (Levene p= ,464)

Tablo 2'de görüldüğü gibi öğrencilerin tutum ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [$t_{(401)}$=-3,254, p<,05]. Bu sonuçlara göre kız örencilerin okumaya yönelik tutumları (x=100,13) erkek öğrencilere oranla (x=95,52) daha yüksektir. Sonuçlar genel anlamda ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının ortanın üzerinde ve yüksek düzeye yakın olduğunu göstermektedir.

Okumaya yönelik tutum puanlarının sosyoekonomik çevreye göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler için Tek Faktörlü VaryansAnalizi (ANOVA) ile sınanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Çevre Değişkenine Göre Okumaya Yönelik Tutum Puanları Anova Analizi Sonuçları

VaryansınKaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
GruplarArası	207,47	2	103,73	,502	,606
Gruplariçi	82729,28	400	206,82		
Toplam	82936,75	402			

(Levene p= ,740)

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin sosyoekonomik çevre değişkenine göre okumaya yönelik tutumları anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan öğrencilerin tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortlamaları incelendiğinde grupların birbirine yakın değerlere sahip olduğu (Üst x=97,45; Orta x=98,92 ve Alt x=97,33) anlaşılmaktadır.

3.2. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Zaman Ayırma Durumlarına (Okuma Alışkanlığı) İlişkin Bulgular

Okuma alışkanlığı kazanıldığının en önemli göstergelerinden biri bireyin kişisel olarak okumaya ayırdığı süredir. Okuma alışkanlığının yeterli ya da yetersiz olarak nitelendirilebilmesi için okumaya ayrılacak sürenin ne kadar olması gerektiği konusunda tam bir rakam verilemese de bireylerin okumaya günlük aktiviteleri içinde yer vermesi gerektiği kabul edilmektedir. İlköğretim

6. sınıf öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre okumaya zaman ayırabilme durumlarına ilişkin kaykare testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Okumaya Zaman Ayırabilme Durumları

			Okumaya Zaman Ayırabilme			Toplam
			Evet	Bazen	Hayır	
Cinsiyet	Kız	N	120	78	9	207
		%	58,0	37,7	4,3	100
	Erkek	N	97	90	9	196
		%	49,5	45,9	4,6	100
Toplam		N	217	168	18	403
		%	53,8	41,7	4,5	100

χ^2= 2,99 sd=2 p=,223

Elde edilen bulgular, öğrencilerin yarıdan fazlasının (%53,8) kitap okumak için zaman ayırabildiğini göstermektedir. Okumak için "bazen" zaman bulabilen öğrencilerin oranı beşte ikiden fazladır (%41,7). Kitap okumak için zaman bulamadığını söyleyen öğrencilerin oranı ise %4,5'tir. Okumak için zaman bulabilenler ve "bazen" zaman bulabildiğini söyleyenler bir arada düşünüldüğünde örneklem grubundaki öğrencilerin büyük oranda okumayı hayatlarının bir parçası hâline getirmeye çalıştıkları sonucuna varılabilir.

Sonuçlar cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde özellikle okumak için yeterli zaman bulabildiğini söyleyen kız öğrencilerin oranının (%58) erkek öğrencilerin oranından (%49,5) daha yüksek olduğu bulunmuştur. Okumak için zaman bulamadığını söyleyen öğrenciler arasında cinsiyet değişkeni açısından büyük farklar bulunmamaktadır. Ayrıca kaykare analizleri de kitap okumaya zaman ayırma konusunda kız ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını [$\chi^2_{(2)}$= 2,99, p<,05] göstermektedir.

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya zaman ayırabilme sorusuna farklı sosyoekonomik çevrelere göre verdikleri cevaplar ve sonuçların Kaykare analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Çevre Değişkenine Göre Kitap Okumak İçin Zaman Ayırabilme Oranları

			Okumaya Zaman Ayırabilme			Toplam
			Evet	Bazen	Hayır	
SED	Üst	N	78	51	8	137
		%	56,9	37,2	5,8	100
	Orta	N	76	49	5	130
		%	58,5	37,7	3,8	100
	Alt	N	63	68	5	136
		%	46,3	50,0	3,7	100
Toplam		N	217	168	18	403
		%	53,8	41,7	4,5	100

χ^2= 4,47 sd=4 p=,167

Farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan öğrencilerin kitap okumaya zaman ayırabilme oranları incelendiğinde, en yüksek oranın orta sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilere

(%58,5) ait olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla üst (%56,9) ve alt (%46,3) sosyoekonomik çevreler izlemektedir. Okumaya "bazen" zaman ayırabildiğini söyleyen öğrenciler içinde en kalabalık grup %50'lik bir oranla alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerde görülmektedir. Okumak için zaman ayıramadığını söyleyen grup içerisinde en yüksek oran ise üst sosyoekonik çevre öğrencilerine (%5,8) aittir. Okumak için zaman ayırabilme noktasında farklı sosyoekonomik çevrelerde bulunan öğrenciler arasında büyük oran farklılıkları görülmemektedir. Kaykare testi de sosyoekonomik çevre faktörünün kitap okumaya zaman ayırma konusunda gruplar arasında anlamlı bir fark oluşturmadığını [$\chi^2_{(4)}$= 4,47, p<,05] göstermektedir.

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumak için zaman bulabilme sorusuna verdikleri cevaplar ile okumaya yönelik tutum düzeyleri arasındaki ilişki Kruskal Wallis Testi ile incelenmiş ve elde edilen Test Sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ile Kitap Okumaya Zaman Ayırabilme Oranlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

OkumayaZamanAyırabilme	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
Evet	217	214,72	2	9,18	,010	E-H B-H
Bazen	168	192,44				
Hayır	18	137,89				

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin kitap okumaya zaman ayırabilme sorusuna verdikleri cevaplar ile okumaya yönelik tutum düzeyleri anlamlı bir şekilde değişmektedir (X^2=9.18, p< 0.05). Anlamlı fark okumak için yeterli zaman bulabildiğini söyleyen (E=Evet) grup ile bulamadığını belirten grup (H=Hayır) ve bazen (B=Bazen) zaman bulabildiğini söyleyen grup ile zaman bulamadığını söyleyen grup arasındadır.

3.3. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Son Bir Yılda Okudukları Kitap Sayılarına (Okuma Alışkanlığı) İlişkin Bulgular

Okuma alışkanlığına ilişkin yapılan değerlendirmelerin en önemli göstergelerinden bir diğeri bireylerin bir yılda okudukları kitap sayısıdır. Bir yılda okunan kitap sayısının belirlenmesi okuyucuların okuma alışkanlıklarının derecesinin tespiti açısından önemlidir. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin bir yılda ne kadar kitap okuduklarına dair soruya verdikleri cevapların cinsiyet ve sosyoekonomik çevre değişkenine göre farklılaşma oranları Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 7: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Son Bir Yılda Okudukları Kitap Sayısının Cinsiyet Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

			Bir Yılda Okunan Kitap Sayısı						Toplam
			1-5	6-10	11-20	21-50	51 +	0	
Cinsiyet	Kız	N	32	33	52	53	37	0	207
		%	15,5	15,9	25,1	25,6	17,9	,0	100,0%
	Erkek	N	27	54	39	48	22	6	196
		%	13,8	27,6	19,9	24,5	11,2	3,1	100,0%
Toplam		N	59	87	91	101	59	6	403
		%	14,6	21,6	22,6	25,1	14,6	1,5	100,0%

χ^2= 17,12 sd=5 p=,004

Tablo 7'de görüldüğü üzere bir yılda ne kadar kitap okunduğuna dair soruya verilen cevaplarda en yüksek oran "21-50 kitap" (%22,6) aralığına aittir. Bunu sırasıyla "11-20 kitap" (%22,6), "6-10 kitap" (%21,6), "1-5 kitap" (%14,6) ve "51 ve daha fazla kitap" (%14,6) seçenekleri izlemektedir. Hiç kitap okumadığını söyleyen öğrencilerin oranı %1,5'tir. Bir yılda okunan kitap sayısından hareketle okuyucu niteliklerini belirlemeye çalışan Amerikan Kütüphaneler Birliği bir yılda 1-5 kitap okuyanları "az okuyan okuyucu", 6-20 arası kitap okuyanları "orta düzeyde okuyan okuyucu" ve 21'den fazla okuyanları "çok okuyan okuyucu" olarak değerlendirmektedir (ALA, 1978'den aktaran Yılmaz, 1990: 9). Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yaklaşık beşte ikisi (%44,2) orta düzeyde okuyucudur. Çok okuyan öğrencilerin oranı %39,7'dir. Az okuyan okuyucular ise %14,6'lık bir orana sahiptir. Bu sonuçlar örneklem grubunun büyük oranda orta ve üst düzeyde okuyucu olduğu sonucunu vermektedir. Sonuçlar cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde de genel sonuçlara uygun bir dağılım görülmektedir. Ancak özellikle bir yılda 51'den fazla kitap okuduğunu söyleyen öğrenciler içinde erkek öğrencilere (%11,2) kıyasla kız öğrencilerin (%17,9) oranı daha yüksektir. Ayrıca hiç kitap okumadığını söyleyen öğrencilerin tamamı (N=6) erkek öğrencidir.

Tablo 8: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Son Bir Yılda Okudukları Kitap Sayısının Sosyoekonomik Çevre Değişkenine İlişkin Analiz Sonuçları

			Bir Yılda Okunan Kitap Sayısı						Toplam
			1-5	6-10	11-20	21-50	51 +	0	
SED	Üst	N	9	24	34	41	26	3	137
		%	6,6	17,5	24,8	29,9	19,0	2,2	100,0
	Orta	N	13	24	31	36	24	2	130
		%	10,0	18,5	23,8	27,7	18,5	1,5	100,0
	Alt	N	37	39	26	24	9	1	136
		%	27,2	28,7	19,1	17,6	6,6	,7	100,0
Toplam		N	59	87	91	101	59	6	403
		%	14,6	21,6	22,6	25,1	14,6	1,5	100,0

$\chi^2 = 43,24$ sd=10 p=,000

Yıl içinde okunan kitap sayısının sosyoekonomik çevre değişkenine bağlı olarak farklılaşma gösterdiği yapılan kaykare testi sonucunda belirlenmiştir. Yılda "1-5" arasında "az okuyan okuyucular" en çok (%27,2) alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler arasındadır. Bunu üst (%6,6) ve orta (%10) sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir. Bir yılda 21'den fazla kitap okuyan "çok okuyan okuyucu"lar üst (%48,9) ve orta (%46,2) sosyoekonomik çevrede daha fazladır. Alt sosyoekonomik çevrede bulunan "çok okuyan okuyucu"ların oranı %24,2'dir.

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının bir yılda ne kadar kitap okuduklarına dair soruya verdikleri cevaplara göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı Kruskal Wallis Testi ile sınanmış ve sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir:

Tablo 9: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ile Bir Yılda Okudukları Kitap Sayılarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Okunan Kitap Sayısı	n	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamlı Fark
A) 1-5	59	162,81	5	15,39	,009	A-C A-D A-E B-C B-E
B) 6-10	87	181,19				
C) 11-20	91	223,99				
D) 21-50	101	209,84				
E) 51+	59	224,62				
F) 0	6	201,17				

Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutum düzeyleri bir yılda okudukları kitap sayısı sorusuna verdikleri cevaba bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir (X^2=15,39, p< 0.05).

3.4. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarına Dair Farkındalıklarına (Okuma Alışkanlığı) İlişkin Bulgular

Okuma alışkanlığının tespitinde doğrudan ölçülmesi gereken bir değer olan bir yılda okunan kitap sayısının yanında okuma alışkanlık düzeyine ilişkin farkındalık da önem taşımaktadır. Bu amaçla ilköğretim 6. sınıf öğrencilerine bir yılda okudukları kitap sayısı yanında son bir yılda okudukları kitap sayısını yeteli bulup bulmadıkları da sorulmuştur. Yapılan analizlerde öğrencilerin farkındalık düzeylerinin cinsiyet ve sosyoekonomik düzeye bağlı olarak farklılaşmadığı, okumaya yönelik tutumlarının ise farkındalık düzeylerine göre bir değişim göstermediği belirlenmiştir.

3.5. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sınıf/Okul Kitaplıklarını Kullanma Durumlarına İlişkin Bulgular

Okuma alışkanlığının kazanılmasının göstergelerinden bir diğeri bireylerin kütüphane kullanma alışkanlıklarıdır. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okul ve sınıf kitaplıklarını kullanma durumlarının cinsiyet değişkeninden etkilenip etkilenmediğine ilişkin yapılan analizin sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur:

Tablo 10: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Sınıf/Okul Kitaplığını Kullanma Durumları

			Sınıf/Okul Kitaplığı		
			Kullanıyor	Kullanmıyor	Toplam
Cinsiyet	Kız	N	173	34	207
		%	83,6	16,4	100,0
	Erkek	N	169	27	196
		%	86,2	13,8	100,0
Toplam		N	342	61	403
		%	84,9	15,1	100,0

χ^2= ,55 sd=1 p=,458

Tablo 10, ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin büyük oranda (%84,9) sınıf/okul kitaplıklarını kullandıkları yönünde görüş bildirdiklerini göstermektedir. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında, sınıf/okul kitaplıklarını kullanan erkek öğrencilerin oranının (%86,2) kız öğrencilerin oranından (%83,6) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ancak analiz sonuçları sınıf/okul kitaplığını kullanma durumunun cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini [$\chi^2_{(1)}$=.55, p<,05] ortaya çıkarmaktadır.

Sınıf/okul kitaplığını kullanma oranlarının sosyoekonomik çevre değişkenine göre farklılaşma oranları Tablo 11'de verilmiştir:

Tablo 11: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Çevre Değişkenine Göre Sınıf/Okul Kitaplığını Kullanma Durumları

			Sınıf/Okul Kitaplığı		
			Kullanıyor	Kullanmıyor	Toplam
SED	Üst	N	108	29	137
		%	78,8	21,2	100,0
	Orta	N	106	24	130
		%	81,5	18,5	100,0
	Alt	N	128	8	136
		%	94,1	5,9	100,0
Toplam		N	342	61	403
		%	84,9	15,1	100,0

χ^2= 14, 07 sd=2 p=,001*

Analiz sonuçları 6. sınıf öğrencilerinin sınıf/okul kitaplığını kullanma oranlarında alt sosyoekonomik çevreden üst sosyoekonomik çevreye doğru bir sıralama olduğunu göstermektedir. Farklı sosyoekonomik çevrelerden gelen öğrencilerin cevapları incelendiğinde sınıf/okul kitaplığını kullanan öğrenciler içinde en yüksek oranın alt sosyoekonomik çevredeki öğrencilerde olduğu (%94,1) görülmektedir. Bunu sırasıyla orta (%81,5) ve üst (%78,8) sosyoekonomik çevrede yer alan öğrenciler izlemektedir. Ancak yapılan analizler gruplar arasındaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını [$\chi^2_{(2)}$=14.07, p<,05] göstermektedir.

6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının sınıf/okul kitaplığı kullanma değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ile Sınıf/Okul Kitaplığı Kullanma Değişkenine Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Sınıf/Okul Kitaplığı Kullanma	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kullanıyor	342	205,45	70264,50	9250,50	,159
Kullanmıyor	61	182,65	11141,50		

Test sonuçlarına göre ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları sınıf/okul kitaplığını kullanma oranlarına bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir (*U*=9250.50, *p*>.05). Ancak sıra ortalamaları dikkate alındığında sınıf/okul kütüphanesini kullananlar lehine bir farkın olduğunu söylemek mümkündür.

3.6. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Halk Kütüphanelerine Üye Olma Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında örnekleme dâhil edilen öğrencilerin halk kütüphanelerine üye olma durumlarının cinsiyet değişkeni ile ilişkisi, yapılan kaykare testi ile incelenmiş, sonuçları Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Halk Kütüphanelerine Üye Olma Durumları

			Halk Kütüphanesi Üyeliği		Toplam
			Evet	Hayır	
Cinsiyet	Kız	N	33	174	207
		%	15,9	84,1	100,0
	Erkek	N	18	178	196
		%	9,2	90,8	100,0
Toplam		N	51	352	403
		%	12,7	87,3	100,0

χ^2= 4,16 sd=1 p=,041

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin halk kütüphanesine üye olma oranları incelendiğinde, öğrencilerin önemli bir kısmının (%87,3) halk kütüphanesi üyesi olmadığı görülmektedir. Halk kütüphanesine üye olduğunu belirten %12,7 oranındaki öğrenciler arasında ise kız öğrencilerin üyelik oranının (%15,9) erkek öğrencilerden (%9,2) yüksek olduğu Tablo 6'dan anlaşılmaktadır.

Araştırma örnekleminde bulunan öğrencilerin sosyoekonomik çevre değişkenine göre halk kütüphanesine üye olma durumları Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Çevre Değişkenine Göre Halk Kütüphanelerine Üye Olma Durumları

			Halk Kütüphanesi Üyeliği		Toplam
			Evet	Hayır	
SED	Üst	N	18	119	137
		%	13,1	86,9	100,0
	Orta	N	22	108	130
		%	16,9	83,1	100,0
	Alt	N	11	125	136
		%	8,1	91,9	100,0
Toplam		N	51	352	403
		%	12,7	87,3	100,0

χ^2= 4,74 sd=2 p=,094

Tablo 14'te görüldüğü üzere sosyoekonomik çevre değişkenine göre en yüksek halk kütüphanesi üyeliği oranı orta sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilere (%16,9) aittir. Bu oranı sırasıyla üst (%13,1) ve alt (%8,1) sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir. Halk kütüphanelerine üye olamayan öğrenciler içinde en yüksek oran alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilere (%91,9) aittir. Bu öğrencileri üst (%86,9) ve orta (%83,1) sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir.

Halk kütüphanesine üye olma durumu ile okumaya yönelik tutum arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları Tablo 15'de gösterilmiştir:

Tablo 15: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Halk Kütüphanelerine Üye Olma Oranları ile Okumaya Yönelik Tutum Puanları T Testi Sonuçları

Halk Kütüphanesi Üyeliği	n		Ss	Sd	t	P
Evet	51	99,27	12,43	401	,834	,407
Hayır	352	97,68	14,63			

(Levene, p= ,319)

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin halk kütüphanelerine üye olma oranları ile okumaya yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır [$t_{(403)}$=,834, p<,05]. Ancak ortalamalara bakıldığında halk kütüphanelerine üye olan öğrencilerin ortalamalarının (x=99,27) halk kütüphanelerine üye olmayanların ortalamalarından daha yüksek olduğu (x=97,68) anlaşılmaktadır.

3.6. İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Halk Kütüphanelerini Kullanma Sıklıklarına İlişkin Bulgular

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin halk kütüphanesi üyeliği yanında halk kütüphanelerini kullanma sıklığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrenciler halk kütüphanesine üye olsun ya da olmasın çeşitli amaçlarla halk kütüphaneleri kullanılabilmektedir. Bu amaçla araştırma örneklemindeki öğrencilere halk kütüphanelerini kullanma sıklıkları sorulmuş ve verilen cevaplar cinsiyet ve sosyoekonomik çevre değişkenlerine göre değerlendirilerek Tablo 16 ve Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 16: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Halk Kütüphanelerini Kullanma Sıklıkları

			Halk Kütüphanelerini Kullanma Sıklığı					Toplam
			Haftada birkaç	Haftada bir	Ayda birkaç	Yılda birkaç	Hiç	
Cinsiyet	Kız	N	8	19	33	21	126	207
		%	3,9	9,2	15,9	10,1	60,9	100,0
	Erkek	N	7	9	22	15	143	196
		%	3,6	4,6	11,2	7,7	73,0	100,0
Toplam		N	15	28	55	36	269	403
		%	3,7	6,9	13,6	8,9	66,7	100,0

χ^2= 7,62 sd=4 p=,107

İlköğretim 6. sınıf öğrencileri halk kütüphanelerini yaklaşık üçte ikilik bir oranla (%66,7) hiç kullanmadıklarını belirtmektedirler. Bu oranı %13,6 ile "ayda birkaç kez" halk kütüphanesine gittiğini belirtenler takip etmektedir. "Yılda birkaç kez" halk kütüphanesine gittiğini belirtenlerin oranı %8,9'dur. En düşükoran ise kütüphaneye "haftada birkaç kez" (%3,7) gidenlerin oranıdır. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında halk kütüphanelerini hiç kullanmayan öğrenciler içinde erkek öğrencilerin (%73,0) kız öğrencilerden (%60,9) daha yüksek bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kullanım sıklıkları incelendiğinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla halk kütüphanesi kullanma sıklıklarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durum istatistiki olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır.

Tablo 17: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Sosyoekonomik Çevre Değişkenine Göre Halk Kütüphanelerini Kullanma Sıklıkları

			Halk Kütüphanelerini Kullanma Sıklığı					Toplam
			Haftada birkaç	Haftada bir	Ayda birkaç	Yılda birkaç	Hiç	
SED	Üst	N	12	17	28	14	66	137
		%	8,8	12,4	20,4	10,2	48,2	100,0
	Orta	N	3	10	14	12	91	130
		%	2,3	7,7	10,8	9,2	70,0	100,0
	Alt	N	0	1	13	10	112	136
		%	,0	,7	9,6	7,4	82,4	100,0
Toplam		N	15	28	55	36	269	403
		%	3,7	6,9	13,6	8,9	66,7	100,0

χ^2= 48,62 sd=8 p=,000

Sosyoekonomik çevre değişkenine göre halk kütüphanelerini en sık kullanan grup üst sosyoekonomik çevrede (%8,8) yaşayan öğrencilerdir. Orta sosyoekonomik çevrede "haftada birkaç kez" halk kütüphanesine gittiğini belirten öğrencilerin oranı %2,3 iken alt sosyoekonomik çevrede yaşayan öğrencilerden hiçbiri bu seçeneği işaretlememiştir. Halk kütüphanesini "hiç kullanmayanlar" arasında en yüksek oran alt sosyoekonomik çevrede (%82,4) bulunan öğrencilere aittir. Bunu sırasıyla orta (%70,0) ve üst (%48,2) sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerin oranları izlemektedir.

Okumaya yönelik tutum puanlarının halk kütüphanesi kullanma sıklığına göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler için Tek Faktörlü Varyans Analizi (ANOVA) ile sınanmıştır:

Tablo 18: İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Halk Kütüphanesi Kullanma Sıklığına Göre Okumaya Yönelik Tutum Puanları Anova Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	SD	KO	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar Arası	2245,39	4	561,348	2,769	,027*	B-C
Gruplar İçi	80691,36	398	202,742			B-D
Toplam	82936,75	402				B-E

* P<,05 (Levene p=,215)

	N		ss
A) Haftada birkaç kez	15	102,80	10,71
B) Haftada bir kez	28	105,39	9,63
C) Ayda birkaç kez	55	98,16	15,40
D) Yılda birkaç kez	36	97,33	15,27
E) Hiç gitmem	269	96,85	14,41
TOPLAM	403	97,89	14,36

ANOVA analiz sonuçları halk kütüphanesi kullanma sıklığına bağlı olarak okumaya yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir [$F_{(4-398)}$=2.769, p<.05]. Faklılık

özellikle halk kütüphanelerini "haftada bir kez" kullandığını söyleyen grup ile daha az sıklıkta kütüphane kullanan ve hiç kullanmayan grup arasında görülmektedir.

4. Sonuç ve Tartışma

Okuma becerisinin değerlendirilmesinde incelenen önemli bağımlılardan bir bölümünü okumaya yönelik tutum ve okuma alışkanlığı oluşturmaktadır. Bu araştırmada kullanılan tutum ölçeğinden elde edilen sonuçlar genel anlamda öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında kız öğrencilerin okumaya yönelik tutumları erkek öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Alanda yapılan diğer araştırmalarda da kız öğrencilerin okumaya yönelik tutum düzeylerinin erkek öğrencilere nazaran daha yüksek olduğu bulunmuştur (Parker ve Paradis, 1986: 314; Worrel vd., 2007; Suna, 2006: 51; Sallabaş, 2008: 152; Balcı, 2009: 182-183; Mete, 2012: 57). Bu açıdan araştırma sonuçlarının literatürle örtüştüğü görülmektedir. Farklı sosyoekonomik çevrelerden gelen öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarında birbirine yakın değerlere ulaşılmıştır. Sosyoekonomik çevrenin okumaya yönelik tutum üzerinde değişkliklere yol açtığı şeklinde araştırma sonuçları (Balcı, 2009: 185) bulunsa da bu araştırmada istatiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu durum, okullarda okuma ve okuma eğitiminin önemi üzerinde daha fazla durulmaya başlanmasıyla açıklanabilir. Gerek öğretmenlerin gerekse ailelerin okuma konusunda yaptıkları yönlendirmenin, öğrencilerin okumanın önemini kavraması ve daha yüksek oranda olumlu tutum geliştirmesine yol açtığı düşünülebilir.

Okuma becerisinin ölçülmesi gereken bir diğer alt başlığı okuma alışkanlığı ile ilgilidir. Okuma alışkanlığının önemli göstergelerinden biri okumaya günlük hayat içinde ayrılan süreyle ilgilidir. Elde edilen sonuçlar araştırma örneklemini oluşturan 6. sınıf öğrencilerinin yarıdan fazlasının kitap okumak için zaman ayırabildiğini göstermektedir. Okumak için "bazen" zaman bulabilen öğrencilerin oranı %41,7; zaman bulamadığını ifade eden öğrencilerin oranı ise %4,5'tir. Okumak için zaman bulabilenler ve "bazen" zaman bulabildiğini söyleyenler bir arada düşünüldüğünde örneklem grubundaki öğrencilerin büyük oranda okumayı hayatlarının bir parçası hâline getirmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu sonuçlar cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde özellikle okumak için yeterli zaman bulabildiğini söyleyen öğrenciler arasıda kız öğrenciler lehine bir fark bulunmaktadır. Bu sonuç kız öğrencilerin okumaya yönelik olumlu tutumlarıyla açıklanabilir. Kitap okumak için ayrılan zaman sosyoekonomik çevre değişkenine göre değerlendirildiğinde kitap okumaya zaman ayırabilme oranı en yüksek grubun orta sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla üst ve alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir. Okumaya "bazen" zaman ayırabildiğini söyleyen öğrenciler içinde en kalabalık grup %50'lik bir oranla alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerdedir. Okumak için zaman ayırmadığını söyleyen grup içerisinde en yüksek oran ise üst sosyoekonomik çevre öğrencilerine aittir. Genel olarak sosyoekonomik çevreye bağlı olarak okumaya ayrılan zamanda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemektedir. Bu durum -az veya çok- okumanın öneminin kavranmış olması ve okuma için zaman ayırabilmeyle açıklanabilir. Elde edilen sonuçlar, okumaya yönelik tutum ile kitap okumaya zaman ayırma arasındaki anlamlı farklılık değerlerine de yansımıştır.

Okuma alışkanlığı göstergelerinin en önemlilerinden biri de bireyin belirli bir sürede okuduğu materyal sayısıdır. Bu amaçla araştırma örnekleminde bulunan öğrencilere son bir yılda okudukları kitap sayısı sorulmuştur. Bir yılda okunan kitap sayısı sorusuna verilen cevaplardan en yüksek oran "21-50 kitap" aralığındadır. Bunu sırasıya "11-20 kitap", "6-10 kitap", "1-5 kitap" ve "51 ve daha fazla kitap" seçenekleri izlemektedir. Hiç kitap okumadığını söyleyen öğrencilerin oranı ise %1,5'tir. Amerikan Kütüphaneler Birliği ölçütlerine (ALA, 1978'den aktaran Yılmaz, 1990: 9) göre okudukları kitap sayısı itibari ile örnekleme dâhil edilen öğrencilerin beşte

ikisininden biraz fazlası "orta düzeyde okuyucu", yaklaşık beşte ikisi de "çok okuyan okuyucu" olarak sınıflanmaktadır. Az okuyan okuyucular ise %14,6'lık bir orana sahiptir. Bu sonuçlar örneklem grubunun büyük oranda orta ve üst düzeyde okuyucu olduğunu göstermektedir. Türkiye'de yakın yaş gruplarında ilköğretim öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar da (Çiçek Çetinkaya, 2004; Arıcı, 2005) öğrencilerin çoğunlukla orta düzeyde bir okuma alışkanlığına sahip olduğunu göstermektedir. Son yıllarda yapılan bir diğer araştırmada da (Sünbül vd., 2010: 62) ilköğretim 5. ve 6. sınıflarda kısmen orta düzeyde bir okuma alışkanlığı bulunan öğrencilerin sınıf ilerledikçe bu alışkanlıklarından uzaklaştığı sonucuna varılmıştır. Bu durum büyük oranda Türkiye'de uygulanan sınav sistemi ile açıklanabilir. Cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde de genel sonuçlara uygun bir dağılım oranı tespit edilmiştir. Farklılık özellikle bir yılda 51'den fazla kitap okuduğunu söyleyen öğrenciler içinde görülmektedir. Bu grupta kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilerin oranından daha yüksektir. Hiç kitap okumadığını söyleyen öğrencilerin tamamı erkek öğrencidir. İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin sosyoekonomik çevre farklılıkları okunan kitap sayısını etkilemektedir. "Az okuyan okuyucular" en çok alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler arasındadır. Bunu üst ve orta sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir. Bir yılda 21'den fazla kitap okuyan "çok okuyan okuyucu"lar ise üst ve orta sosyoekonomik çevrede daha fazladır. Kitaba ulaşmada sosyoekonomik çevrenin sunduğu imkânların bu sonuçlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Örnekleme dâhil edilen öğrencilerin yarısından biraz fazlası son bir yılda okuduğu kitap sayısını yeterli bulmazken geriye kalan yarıya yakın kısmı yeterli bulmaktadır. Cinsiyet değişkenine göre bakıldığında okuduğu kitap sayısını yeterli bulma oranı kız öğrencilerde biraz daha yüksek düzeydedir. Buradan hareketle öğrencilerin kendi durumlarını değerlendirirken okuma tutumlarına ve alışkanlıklarına uygun bir değerlendirmede bulundukları düşünülmektedir. Son bir yılda okuduğu kitap sayısını yeterli bulan öğrenciler en fazla üst sosyoekonomik çevrededir. Okuduğu kitap sayısını yetersiz bulanların oranları da bu sonuçlara uygun olarak alt sosyoekonomik çevreden, orta ve üst sosyoekonomik çevreye doğru azalmaktadır.

Çalışmada ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin büyük oranda (%84,9) sınıf/okul kitaplıklarını kullandıkları belirlenmiştir. Türkiye'de yapılan farklı araştırmalarda (Topçu, 2005: 127; Balcı, 2009: 350) ilköğretim öğrencileri arasında sınıf ve okul kitaplığını kullanmayanlarının oranının bu araştırma sonuçlarından biraz daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak son yıllarda artan bilincin ve öğrencilerin okuma kampanyalarıyla kitaba yönlendirilmeye çalışılmasının bu sonunuçları etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre bakıldığında erkek öğrencilerin sınıf/okul kitaplığını kullanma oranı kız öğrencilerden biraz daha yüksek olmakla beraber her iki grubun da büyük oranda kitaplıkları kullandığı görülmektedir. Farklı sosyoekonomik çevrelerden gelen öğrencilerin cevapları incelendiğinde ise sınıf/okul kitaplığını kullanan öğrenciler içinde en yüksek oranın alt sosyoekonomik çevredeki öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla orta ve üst sosyoekonomik çevrede yer alan öğrenciler izlemektedir. Bu durum büyük oranda okuma materyaline ulaşmada yeterli imkânlara sahip olmayan öğrencilerin kitaba ulaşmak için bu kütüphaneleri kullanması şeklinde değerlendirilebilir. Okumaya yönelik tutum ve sınıf/okul kütüphanesini kullanma arasındaki ilişki incelendiğinde istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmasa da bu kitaplıkları kullananların okuma tutumlarının da yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınıf ve okul kitaplıklarına oranla daha zengin bir okuma koleksiyonuna sahip olan halk kütüphaneleri de okumanın alışkanlık olarak yerleşmesinde önemli katkılar sunabilmektedir. Bu doğrultuda yapılan incelemede öğrencilerin hemen hemen onda dokuzunun halk kütüphanesi üyesi olmadığı anlaşılmıştır. Üyeliği bulunan öğrenciler içinde kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilerden

daha yüksektir. Sosyoekonomik çevre değişkenine göre en yüksek halk kütüphanesi üyeliği oranı orta sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerde görülmüştür.

İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının halk kütüphanelerine üye olma durumlarına bağlı olarak anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Ancak ortalamalara bakıldığında halk kütüphanelerine üye olan öğrencilerin ortalamalarının (x=99,27) halk kütüphanelerine üye olmayanların ortalamalarından yüksek olduğu (x=97,68) görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde elde edilen sonuçlar üzerinde halk kütüphanesine üye olan öğrencilerin sayısal olarak azlığının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca öğrencilerin genel anlamda okumaya karşıolan yüksek tutum düzeyleri sonuçların anlamlı bir farklılık göstermesini engellemiş olabilir. Öğrenciler gerek eğitim sürecinde edindikleri bilgiler gerekse çevrenin olumlu yönlendirmesiyle okumanın önemini kavramakta ve olumlu tutum geliştirmektedir. Ancak bu durumun okuduğunu anlama düzeyinde olduğu gibi (Mustachio, 1990: 10; Brown, 1992: 86) okuma alışkanlığının bütün yönlerini her zaman doğrudan ve olumlu yönde etkilemeyebileceği söylenebilir.

Öğrencilerin halk kütüphanelerine üye olmasalar da bu kütüphaneleri kullanma olasılıkları düşünülerek öğrencilere hangi sıklıkta halk kütüphanelerini kullandıkları sorulmuştur. Çalışmaya katılan 6. sınıf öğrencilerinin yaklaşık üçte ikisi halk kütüphanelerini hiç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu oranı "ayda birkaç kez" ve "yılda birkaç kez" halk kütüphanesine gittiğini belirtenler takip etmektedir. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında halk kütüphanelerini hiç kullanmayan öğrenciler içinde erkek öğrencilerin oranı kız öğrencilerden daha yüksektir. Ancak bu durum istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Sosyoekonomik çevre değişkenine göre halk kütüphanelerini en sık kullanan öğrenciler üst sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerdir. Orta sosyoekonomik çevrede "haftada birkaç kez" halk kütüphanesine gittiğini belirten öğrencilerin oranı %2,3'ken alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilerden hiçbiri bu seçeneği işaretlememiştir. Halk kütüphanesini "hiç kullanmayanlar" arasında en yüksek oran alt sosyoekonomik çevrede bulunan öğrencilere aittir. Bu oranı sırasıyla orta ve üst sosyoekonomik çevrede bulunan öğrenciler izlemektedir. Amerikan Kütüphane Derneği (ALA) kütüphaneye gitme sıklıklarından hareketle yılda 1-5 kez kütüphaneye gitmeyi "zayıf alışkanlık", yılda 6-11 kez kütüphaneye gitmeyi "orta düzey alışkanlık" ve yılda 12 kez ve daha fazla kütüphaneye gitmeyi "güçlü alışkanlık" olarak kabul etmektedir (Yılmaz, 2004: 116). Elde edilen sonuçlarda öğrencilerin önemli bir kısmının kütüphaneye hiç gitmediklerini belirttikleri düşünülürse, kütüphane kullanma alışkanlığının istenen düzeyden uzak olduğu anlaşılacaktır. ALA standartları dikkate alındığında çalışmaya dâhil edilen öğrencilerin okunan kitap sayısı bakımından orta ve üst düzeyde okuyucular, kütüphaneye gitme sıklığı bakımından zayıf okuyucular olduğu görülmektedir. Bu tezatın ortaya çıkmasında halk kütüphanelerinin öğrencileri çekmede yetersiz olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca toplumun genelinde (öğretmen, aile ve akran grupları) halk kütüphanelerini kullanma alışkanlığının zayıf olması, kütüphane kullanımının özendirilmesinde görülen zayıflık sonuçlarda bu şekilde bir tezatın ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Okumaya yönelik tutum puanlarının halk kütüphanesi kullanma sıklığına göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Faklılık özellikle halk kütüphanelerini "haftada bir kez" kullandığını söyleyen grup ile daha az sıklıkta kütüphane kullanan ve hiç kullanmayan grup arasında görülmektedir. Bu sonuç okumaya yönelik tutum yüksekliğinin okuma alışkanlığının boyutlarından biri olan kütüphane kullanma oranını etkilediğini göstermektedir.

İlköğretim öğrencilerinin okuma eğitimi çalışmalarında olumlu tutum geliştirmelerinin sağlanması okuma becerisinin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu sebeple başka programlar olmak üzere eğitim sürecinin tamamında bu konuya dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Ancak unutulmaması gereken bir diğer nokta da okumanın alışkanlık boyutunun dikkat edilmesi gereken bir başlık olduğudur. Öğrenciler hernekadar olumlu tutum geliştirseler de okumayı bir alışkanlık

hâline getiremeyebilmektedirler. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar da ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlık düzeylerinin geliştirilmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu sebeple okuma eğitimi programları, okumaya yönelik olumlu tutum geliştirebilmeyi hedeflerken öğrencilerde okuma alışkanlığını geliştirecek faaliyetlere de yer vermelidir.

KAYNAKÇA

AKYOL Hayati (2007-a). "Okuma", (Ed. Ahmet Kırkkılıç ve HayatiAkyol), **İlköğretimde Türkçe Öğretimi,** Ankara: PegemA Yayıncılık, s.15-48.

AKYOL Hayati (2007-b).**Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi (6. Baskı)**, Ankara: PegemA Yayıncılık.

ALAYLIOĞLU Rüştü ve OĞUZKAN A. Ferhan (1976). **Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü (2. Baskı)**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

ALLPORT Gordon W. (1967). "Attitudes", (Ed. Martin Fishbein), **Readings In Attitude Theory and Measurement**, New York: John Wiley&Sons, Inc., s.3-13.

ARICI Ali Fuat (2008). **Okuma Eğitimi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

BALCI Ahmet (2009). **İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlık ve İlgileri Üzerine Bir Araştırma**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YayımlanmamışDoktora Tezi, Ankara.

BAMBERGER Richard (1990). **Okuma Alışkanlığını Geliştirme**, Çev.: Bengü Çapar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BOHNER Gerd ve WÄNKE Michaela (2002). Attitudes and Attitude Change. Hove, UK: Psychology Pres.

BROWN Leslie E. Courtenay (1992). **A study of The Realtionships among Self-Concept, Reading Attitudeand Reading Comprehension in Second Grade Readers**, Memorial University of Newfoundland, Unpublished Master Thesis, Canada.

BÜYÜKÖZTÜRK Şener, KILIÇ ÇAKMAK Ebru, AKGÜN Özcan Eerkan, KARADENİZ Şirin ve DEMİREL Funda (2008). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

ÇİÇEK ÇETİNKAYA Songül (2004). **Afyon Merkezindeki İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Afyon.

DÖKMEN Üstün (1994). **Okuma Becerisi, İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psikososyal Bir Araştırma**, İstanbul: MEB Yayınları.

ERKUŞ Adnan (2003). **Psikometri Üzerine Yazılar**, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

GAMBRELL Linda B. (1996). "Creating Classroom Cultures That Foster Reading Motivation", **The Reading Teacher**, 50(1), 14-25.

GÖKÇE Birsen (1988). **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara: SavaşYayınları.

GUTHRIE John T. ve WIGFIELD Allan (2000). "Engagementand Motivation in Reading", (Ed. Michael L. Kamil, Peter B. Mosenthal, P. David Pearson ve Rebecca Barr), **Handbook**

Of Reading Research, Volume III, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, s.403-422.

GÜNAY Doğan (2001). **Metin Bilgisi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

GÜNEŞ Firdevs (2007). **Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

HARRIS Albert J. ve SIPAY Edward R. (1990). **How to Increase Reading Ability: A Guide to Developmental & Remedial Methods,** (9th Edition), London: Longman.

HUGHES-HASSELL Sandra ve RODGE Pradnya (2007). "The Leisure Reading Habits of Urban Adolescents", **Journal of Adolescent & Adult Literacy**, 51(1), 22-33.

KARASAR Niyazi (2003). **Bilimsel Araştırma Yöntemi (12. Baskı)**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KURULGAN Mesut ve ÇEKEROL G. Serap (2008). "Öğrencilerin Okuma ve Kütüphane Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2), 237-258.

MEB (2006). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar),** Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

METE Gülşah (2012). "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı Üzerine Bir Araştırma (Malatya İli Örneği)", **Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi**, 1(1), 43-66.

MORGAN Paul L. ve FUCHS Douglas (2007). "Is There A Bidirectional Relationship Between Children's Reading Skillsand Reading Motivation?", **Exceptional Children**, 73(2), 165-183.

MUSTACHIO Cheryl A. (1990). **Relationship Between Attitude and Reading Achievement in Young Adults**, Kean College, Unpublished Master Thesis, New Jersey.

National Reading Panel (2000). **Teaching Children To Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implicatiosfor Reading Instruction**. Washington D.C.: NationalInstitute of Child Healthand Human Development.

ÖZBAY Murat (2006). "Okuma Eğitiminde Çevre Faktörü", **Eurasian Journal of Educational Research**, 24, 161-170.

ÖZBAY Murat (2007). **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II. (2. Baskı),** Ankara: Öncü Kitap.

ÖZBAY Murat (2009). **Anlama Teknikleri: 1 Okuma Eğitimi,** Ankara: Öncü Kitap.

ÖZBAY Murat ve UYAR Yusuf (2009). "İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri İçin Okumaya Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", **E-Journal of New World Sciences Academy**, 4(2), 620-631.

PARKER Anita ve PARADIS Edward (1986). "Attitude Development Toward Reading in Grades One Through Six", **Journal of Educational Research**, 79, 313-315.

SALLABAŞ M. Eyyüp (2008). "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumları ve Okuduğunu Anlama Becerileri Arasındaki İlişki", **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 9(16), 141-155.

SANACORE Joseph (2000). "Promoting The Lifetime Reading Habit in Middle School Students", **The Clearing House**, 73 (3), 157-161.

SANGKAEO Somsong (1999). "Reading Habit Promotion in Asean Libraries. IFLA Counciland General Conference", **Conference Programmeand Proceedings (65th, Bangkok, Thailand, August 20-28, 1999)**, http:www.ifla.org/IV/ifla65/papers/091-114e.htm (ET: 04.12.2007).

SCHOFIELD Hilary L. (1980). "Reading Attitude and Achievement: Teacher-Pupil Relationships", **Journal of Educational Research**, 74(2), 111-119.

SMITH M. Cecil (1990). "A Longitudinal Investigation of Reading Attitude Development from Childhood to Adulthood", **Journal of Educational Research**, 83(4), 215-219.

SUNA Çiğdem (2006). **İlköğretim Öğrencilerinin Okuma İlgi ve Alışkanlıklarının Analitik Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

SÜNBÜL Ali Murat, YILMAZ Ercan, DEMİRER Veysel, CERAN Dilek, IşIK Abdulkadir, ÇİNTAş Derya, ÇALIşKAN Muhittin ve ALAN Selahattin (2010). **İlköğretim Öğrencileri Kitap Okuma Alışkanlıkları: Konya İli Araştırma Raporu (5-6-7-8. Sınıflar)**, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası.

TDK (2005). **Türkçe Sözlük,** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

THURSTONE L. L. (1928). "Attitudes Can Be Measured", **The American Journal of Sociology**, 33(4), 529-554.

TOPÇU Yunus Emre (2005). **İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları (Kayseri Örneği)**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

WIGFIELD Allanve ASHER Steven R. (2002). "Socialand Motivational Influences on Reading". (Ed. P. David Pearson), **Handbookof Reading Research**, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, s.423-452.

YILMAZ Bülent (1990). **Okuma Alışkanlığı ve Yenimahalle İlçe Halk Kütüphanesi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

YILMAZ Bülent (1993). **Okuma Alışkanlığında Halk Kütüphanelerinin Rolü,** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

YILMAZ Bülent (2004). "Öğrencilerin Okuma ve Kütüphane Kullanma Alışkanlıklarında Ebeveynlerin Duyarlılığı", **Bilgi Dünyası**, 5(2), 115-136.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 987-994, ANKARA-TURKEY

KOZMOGONİ ANLATILARINDA DİKOTOMİK ALGININ NEDENSELLİĞİ

Adem BALKAYA[*]

ÖZET

Her insanın üzerinde durduğu en temel sorunlardan biri kozmosun neden ve nasıl var olduğudur. Tartışmalardan bir başkası hem duyusal hem bilişsel anlamda algıladığımız varlıkların hakikaten var veya asıl olanın bir sureti olup olmadığıdır. İlkelden moderne kadar her insanın bu sorulara cevap bulmak veya etrafında olup biteni anlamaya/açıklamaya yönelik gayretleri farklı anlatım ve inanmaları doğurmuştur. Varlığın ne, neden ve nasıl olduğuna dair felsefi tartışmalar bir yana bırakılırsa sosyologlar din denen olguyu, arkaik insanın bu problematiğe bulduğu sağlam bir dayanak olarak açıklarlar. Bunun yanında neredeyse din hüviyetine dönen kimi yaratım anlatmaları da doğmuştur ki halkbilimin uğraşı alanına girerler. Kozmogoniler işte bu ilk olanın nasıl olduğunu izaha kalkan insanın tecrübeleridir. Bu anlatılar dikkatle irdelendiğinde kimi ortaklıklara tesadüf edilmektedir. Ortaklıklardan biri de anlatıların dikotomik bir temellendirme ile sunulmuş olmalarıdır. Zira anlatımı zıt veya zıt görünen iki şey üzerinden kurmak anlatıya kimi ilginç özellikler kazandırmaktadır. Hatta dikkatle incelendiğinde bu türden temellendirmenin bir ihtiyaç dahilinde yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bir varlığı izah etmede, ona belirli bir sınırlama getirmede veya onu başka açılardan tamamlamada bir diğer şeye müracaat edilir. Kozmogonilerin de dünyayı, doğayı veya varlığı açıklama ve mantıklı sebepler bulma olan asıl misyonları da bu yolla gerçeklemiş olur. Bu çalışmada kozmogoni anlatılarında bu temellendirmelerden örnek teşkil etmesi amacıyla –bütün kozmogonilerin işlenmesi çalışmanın kapsamını aşacağından- bir kaçı üzerinde durulacak ve anlatılarda neden bir dikotomik temellendirilmeğe gidildiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dikotomi, Kozmogoni, Kozmos, Mit.

THE CAUSALITY OF DICHOTOMIC PERCEPTION IN COSMOGONY NARRATIVES

ABSTRACT

One of the primary concerns that every human emphasizes is that why and how the cosmos has come into existence. Another discussion is that whether the creatures we perceived both sensual and cognitively are really exist or a counterpart of originals. From troglodyte to modern the efforts of every human intended for understanding and interpretation of the events underway around have led to different

[*] Yrd. Doç. Dr., KAÜ Fen Edeb. Fak. TDE Böl. El-mek: balkaya81@mynet.com

expressions and convictions. Leaving aside the philosophical discussions about what, why, and how the creatures have come into existence, sociologists explains the fact called religion as a dependable base found by archaic man for this problematic. On the other hand certain creation explainings considered nearly a religion have come up though they are in the field of ethnology. Cosmogonies are the experiences of people trying to explain this first fact. Common traits are seen when these narratives are examined carefully. Being presented with dichotomic foundation is another common trait of the narratives since using contrast between two facts in narration gains certain interestingness. In fact, when it is examined carefully, it is understood that such foundation has been made from necessity. To explain a creature, imposing a certain restriction or completing it from different viewpoints, another thing is referred. In this way the principal missions of cosmogonies which are explaining and finding logical reasons of world, creature and nature are come true. In this study some of the foundations in cosmogony narrations will be analyzed to serve as a model – analyzing all cosmogonies will go beyond the scope of the study – and the reason of using dichotomic foundation in narratives will be discussed.

Key Words: Dichotomy, Cosmogony, Cosmos, Myth.

Giriş

Đlkelden moderne kadar hangi kültür basmağında olursa olsun yaşam/canlılık cevherini elde eden her insan doğası gereği etrafında olup biten her şeye bir açıklama bulma gayreti içerisinde olmuştur. Özellikle kendi elinde olmadığı halde doğrudan kendisini etkileyen her türlü durum zihni meşgul etmiş ve anlatılar zincirinin ilk halkaları oluşmaya başlamıştır. Özellikle insanın müdahil olamadığı doğaüstü veya metafizik durumlar/varlıkların bir şekilde nasıl oluştuklarının veya nasıl var edildiklerinin açıklığa kavuşturulma gereği sözlü anlatılara kaynaklık etmiştir. Bu açıklamalar kolektif bilincin spontane geliştirdiği mit veya efsaneleri özellikle de kozmogonileri doğurmuş ve bu anlatmalar kendilerinden sonraki nesle aktarılmıştır. Aynı zamanda farklı inançlar veya dinler de bu izahı kendi sınırlarıyla bir takım pratikler ekseninde fert ve fert nezdinde kolektife sunarlar. Kimi zaman bütün varlıkları tanrısal hatta tanrının birer parçası olduğunu ileri süren teolojik inanmalar yahut tanrıyı veya kâinatı anlamada animizmden başlayarak oluşan antropomorfik algı vs. uzunca bir zaman zihni bu açıklamalar için meşgul etmiştir. Bunun yanında etrafımızda var olan eşyanın kendiliğinden veya bizim onların varlığını kabul etmemiz ile var olduğu başka bir ifadeyle birey anlamlandırdıkça anlamlanabilen şeyler olduğu kabullenilmiş ve kozmos açıklanmıştır. Her şeyden evvel bu durum bir ihtiyaç ile başlamaktadır. Ancak bu ihtiyaç için seçilen yollar yetersiz kaldığında birey metafizik, doğaüstü, tanrısal, ilahi vb. kavramlara sığınarak izahı zor durumları tanımlamış veya tasvir etmiştir. Özellikle mitik inanma kozmosun oluşumunu doğaüstü varlıkların başlangıçtaki yaratma isteklerine götürür ve kâinatın veya özelde varlığın ne olduğunu bilmenin miti bilmekle mümkün olacağını savunur. Şöyle bütün kozmosu açıklama yollarından biri, doğaüstü güçlere gönderimde bulunarak bu tür mitolojik anlatılara başvurmaktır. Çünkü mit, metafiziğin ve teolojinin ortaya koyduklarını yapay yollardan dramatik bir biçimde ifade eder (Eliade 2009:399). Mit bireyi hem inanmalar hem de kabullenmelerle ilgili bir takım sınırlamalar getirerek tabiatı açıklamaya sevk eder. Đnsan inandığı veya kabul ettiği olguları mit sayesinde pratiğe dökme fırsatı bulur ve bu pratikler yardımı ile zihnindeki soruları çözer. Kökeni mit aracılığı ile çoğu zaman seküler alana çeker. Bir diğer yol ise doğal yollardan olduğuna inanmak veya dinsel argümanlar ile izaha kalkmaktır. Zira sosyologlara

göre anlama kapasitemizi aşan eşya düzeninde, tabiatüstü gizemler, bilinemezler veya anlaşılamazların çoğuna cevap dinde aranır ve insan aklın dışına taşan her şeyden ancak dine sığınarak veya dinin sunduğu kodlardan yararlanarak kurtulabilir (Durkheim 2011:41-47). Bu durum, ilk başta kolaycılık veya oportünist bir yaklaşım gibi algılanabilir. Ancak insan doğası gereği kimi sınırlılıklarla yaşamayı başarabilen bir yapıdadır ve dinin sınırları içine girmek aslında kaçış değil bir çeşit kabullenme ve kurtulmadır. Din aslında pozitivizmin veya rasyonalizmin isteklerini kendi sistematiği içinde makul derecede cevaplama ve ikna etme amacı güder. Bu durumda kendi sınırlarına dahil ettiği bireye de kozmosa dair her türlü soru için cevap bulma şansı tanır. Birey de o sınırlılık içerisinde kendisine sunulan bu imkanlarla her türlü soruya dini izahat arar.

Her insanın üzerinde durduğu en temel sorulardan biri dünyanın özellikle de düzenli dünyanın neden var olduğudur. Tartışmalardan bir başkası hem duyusal hem bilişsel anlamda algıladığımız varlıkların hakikaten var veya asıl olanın bir sureti olup olmadığıdır. Çevremizde algıladığımız şeyler Platon'un mağara eğretilemesinde olduğu gibi arkamızda yanan ışığın önünden geçenlerin perdeye yansımaları mıdır? Bu şeylerle ilgili ontolojik anlamda sahip olduğumuz epistemoloji nedir? Varlığa yansıyan, onda görünen ancak asla kaybolmayan idealar bu düzenli dünyanın temeli midir? Evrenin yaratılması ile ilgili karşımıza çıkan ilk kavram kaos'tur. Boşluk anlamına gelen kaos aslında daha sonra her şeyin kendisinden ortaya çıktığı büyük bir hiçlik alemidir. Hiçbir varlığın olmayışı beraberinde bir sistemsizliği ve düzensizliği de getirir. Belki bütün bir evren aslında düzensizliğe düzen kazandırmanın bir sonucu olarak ortadadır. Bu düzensizlikten çıkma ve sistemleşme ile varlıklar yaratılmıştır. Bu yaratma işi anlatıların çoğunda tanrılara özellikle de insani vasıfları taşıyan tanrılara bırakılmıştır. Hatta tek, mutlak bir kudreti elinde bulundurmayan/bulunduramayan bu tanrılar kendi aralarında mücadele ederler. Kozmosa geçiş işte bu mücadelelerin sonucunda gerçekleşir. Çoğu anlatıda „iyi" tanrı ile „kötü" tanrının mücadelesi ile ölümlüler ve ölümlülerin hayatları için lazım olan varlıklar yaratılır. Varlığın ortaya çıkışı ile ilgili teorilerde özellikle de Sokrates öncesinde doğanın her şeyini açıklayacak evrensel ilkeleri bulma sorunu ile filozoflarca her şeyin ondan geldiğine inanılan ve asla kaybolmayan bir varlığın esas alınarak –arkhe kabul edilerek- diğer varlıkların bu varlıktan geldiğine inanılmıştır. Ġlk doğa felsefecilerinden Thales suyu, Anaksimenes havayı, Herakleitos ateşi, nihayet Empedokles dört unsuru-hava, su, toprak ve ateş- arkhe olarak ele alır. Bununla birlikte daha sonra özellikle Hegel tarafından varlığın arkasında somut bir başka varlık yerine akıl, söz, ide veya tin gibi ilkeler de alınmıştır. Bu durumla birlikte ortaya her şeyin kendisinden oluştuğu bir varlığın kabulü doğar, o varlığın yaratımı veya her türlü hareketi de izaha kalkışılır ve anlatı ortaya çıkar. Anlatılar genel itibariyle iki şekilde düşünülür. Bunlardan ilki gerçek olduğuna ve her defasında yeniden tekrarlandığına inanılan mit ve efsaneler diğeri ise kurgusal olduğuna inanılan her türlü hikâyelerdir. Mitler, evrensel, dinsel ve insan oluşumlarını anlatan hikayelerin başlangıcı durumundadırlar ve muhtevalarındaki somut dini kuvvetler onları doğru birer tarih olarak kabul ettirirler. Bu hikayelerin doğruluklarının ne mantıksal bir kaynağı ne de bir tarihsel sıralamaları vardır ve bütün dinlerin üzerindedirler (Pettazzoni 2006: 278-290).

Mit, insanların dünyayı algılama ve kendi güçleri ve müdahaleleri dışında gelişen bir takım doğaüstü olayları açıklama gayreti ile ortaya çıkar. En eski zamanlarda, başlangıçta olup bitmiş bir olayı anlatır. Doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde bütün bir kozmosun veya onun herhangi bir parçasının nasıl ortaya çıktığını ve yaşama nasıl katıldığını anlatan yaratılış öyküleridir (Eliade 1993:13). Aklın ve mantığın izahında zorlandığı çoğu olgu mitle karşılanabilir. Özellikle de varlığın vücuda gelişi veya kaosun sistemli bir düzene geçişi ancak mit yardımı ile anlaşılabilir. Zaten miti yaratan da tam bu geçişin epizotlarıdır ve bu antlılar varlığın, eşyanın, insanın, doğanın kısaca var olan her şeyin yaratımı tek tek fertlerin tasavvurlarından o fertlerin oluşturduğu topluluğun/kolektifin tasavvuruna çeşitli kodlar veya sembollerle geçirilerek bir sistematiğe

büründürülmüş hikayelerdir. Her türlü yaratımı başta da kainatın yaratımını işte bu hikayeler konu edinirler. Eliade'ye göre dünyanın varoluşu, tanrısal bir yaratma eyleminin sonucudur; yapıları ve ritmleri de zamanın başlangıcında olup biten olayların ürünüdür. Ayın, güneşin, suyun, bitki ve hayvanların kısaca her kozmik nesnenin kendi mitsel tarihi vardır ve bu tarih bilinirse bu nesneler hem gerçek olacak hem de anlam kazanacaktır. Bildik dünya böylece oluşturulacaktır (Eliade 1993:135). Kozmogoni anlatıları sadece varlıkların veya insanın nasıl yaratıldığını değil aynı zamanda tarihsel süreçte geçirilen bütün önemli olayları da konu edinirler. Zira bugün var olan her şey başlangıçtaki yaratıcı özellik sayesindedir. Bu türden mitik metinlerde bazen dünyanın zoomorfik bir algı ile öküz-boğa, kaplumbağa veya balık gibi hayvanlara benzediği de görülür. Buna ek olarak Çin mitolojisinde antropomorfik bir algı ile Pan-ku'nun vücudunun dünyayı oluşturması gösterilebilir. Benzer bir yaratım Kuzey Avrupa anlatılarında mevcuttur. Tanrılar öldürülen ilk dev Ymir'in vücudunu Ginnungagap'a taşıyarak dünyayı bu vücuttan oluştururlar (Rosenberg 1998:312). Yine Meksika anlatılarında kainatın oluşumu kötü tanrıçanın vücudunun parçalanmasıyladır. Bu durum ampirik bir algıyla veya gerçekliğinin sorgulanmasıyla izah edilemese de hiyerofonik bir inanma ile kabul edilir. Her ne kadar dinî içerikli metinler gibi görülse de aslında anlatılar seküler temellidir.

Kozmogoni mitlerinin önemli bir özelliği ilk ve en mükemmel olan yani kozmosun yaratılışını anlattıklarından yaratmayla veya yeniden bir oluşumla ilgili her anlatı temele dünyanın yaratılışını alır ve bir tür eğretileme ile yeni yaratım ve oluşumu sistemli yaratılışla mukayese eder. Başka bir deyişle herhangi bir varlığın kökeni ile ilgili anlatılacak mitler kozmogonik söylemle başlar. Bu nedenle kozmogoni mitlerindeki her türlü algı diğer mitlere de yansır. Aslında mitik söylenler etiolojik bir amaçla ortaya çıkmış bilgilerden ibarettir. Onlar insanların varlığın veya kozmosun yaratılışına dair gördüğü kimi düşlerin ferdi bir inanmadan çıkarak kolektife ait olanlarıdır. Onlar inisiyasyondan geçmemiş birinin bu bilgilere ulaşma şansı yoktur. Bu yönüyle bu bilgiler ezoteriktirler. Bu durum mitik anlatıya kattığı kutsallık kadar bu anlatıları bilen veya ritüele dönüştürebilen için de aynı oranda kutsallık kazandırır. Mitolojk sistemdeki bu anlatılar özellikle de semavi dinlerin kutsalına uydurularak nomoslar halinde yaşatılmaktadır. Yine ilk olanı anlattıklarından tıpkı köken mitleri gibi sağaltıcı etkilerinden yararlanmak için hasta tedavisinde dahi kozmogoni mitleri anlatılmaktadır. Hastalanmış insan tıpkı bu mitlerde anlatılacağı gibi kökene, eskiye, ilke, başka bir ifadeyle sağlığa gidecektir. Tıpkı insanın iyileşmesi gibi bu mitler yardımıyla evrenin de yeniden yaratılması ve şimdinin aksaklıklarının ve kötü gidişatın düzenlenmesi istenir. Zira mitik inanç her şeyin en güzelini ve doğrusunu *ilk* olanda bulur. Hastalığın vücuda gelmeden önceki haline, başa dönüşle hastalığın atlatılacağı varsayılır. Bu durum bilgisayar ortamında oluşan sorunun giderilmesi için yapılan sistemin geri yüklenmesidir.

Ayrıca kozmogonik anlatıların amacı bir bakıma bilgiyi –neyin, nasıl ve niye olduğu- dinleyiciye sunmaktır. Özellikle ilk felsefecilerin şiddetle vurguladığı varlığa dair bilgi olmadan erdemli olunamayacağı gerçeği ve ancak varlığa dair bilginin edimi ile mutlu olunacağı savı bu anlatıları daha önemli kılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi mitlerin ortaya çıkışında bu merak vardır ve bireyin mutluluğu bu bilgiye ulaşmayla mümkündür. Bilinçte veya bilinçaltında olan psişik her algı kozmogonik anlatı ile yere indirilir, somut bir inanca dönüştürülür.

I. Kozmogonik Anlatılarda Dikotomi

Dikotomi daha en başta kaos-kozmos arasındadır. Kaos, aklın bile alamayacağı oranda belirsiz ve düzensizdir ama aynı zamanda bu kaotik hal kozmosun da kaynağıdır. Kozmos ise tam tersi bir durumda düzenli ve dengelidir. Yaratılış hikayeleri genel de ikiz bir doğumla başlar. Bir bütün ya ikiye ayrılır ya da bütünden ikili çıkar (Tuğrul 2012:20). Çiftlik, özellikle ilahi dinlerde mutlak birlikten ayrılmayı, çokluğu, bölünmeyi çağrıştırdığından uzak durulan bir sayıdır çünkü inançla ilgili septik bir algıyı beraberinde getirir. Karşıtlığı belirttiği gibi pozitif ile negatif

kutuplardan oluşmuş karışımlar yoluyla dengeleme fırsatı da verir. Zıtlığı, karşıtlığı ifade etme, mukayese yapma olanağı da verdiğinden birçok metnin veya anlatının da vazgeçilmez figürüdür. Özellikle yaratılışta kutupsallık olmadan maddi yaşamın var olmayacağı savı anlatılar için önemlidir. Dini metinlerde bile yaratma ikili başlar. "Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık."(Yazır 2009: Hucurat:13).

Çiki kimi inançlarda eril sayıdır. Bu da güneş ve aya göre düşünülür. Güneş genelde erili, ay dişili temsil eder. Bu da güneşin iki - karanlık ve aydınlık-, ayın üç halinin varlığından hareketledir –dolunay, dördün, yeniay-. Bununla beraber çift sayıların bölünebilme özellikleri onlara bir tür dişil özellik de katar. Çünkü hemen bütün kozmogonilerde yaratım dişi ile başlar. Yunan mitolojisinde Gaia vardır, Türklerde ise Ülgene"e yaratma fikrini Ak Ene vermiştir. Kozmogonik anlatıların çoğunda başta tek bir kişi/şey/tanrı vardır. Ancak bu teklik ona ne korku ne savunma ne saldırı ne paylaşma ne sevgi ne de nefret gibi psişik algıları vermez. Bu duygular ancak bir başkası ile mümkündür ve „ilk" olan hemen ikincisini doğurur. Olaylar dizisi de –ki anlatı varlığını buraya borçludur- bu „iki"linin etkileşimi ile başlar. Böylece Axel Olrik"in, halk anlatılarının epik kurallarını belirlediği bir yazısında bahsettiği b*ir sahnede iki kuralı* da tamamlanmış olur (Olrik 1994). Anlatı iki şeyin mücadelelerinin epizotları halinde devam eder. Çiyi-kötü, yer-yeraltı, gök-yer, ışık-karanlık, temiz-pis, renk (siyah-beyaz), duygu (sevgi-nefret), his (korku-saygı), soyut-somut, maddi-manevi, yukarı-aşağı, sağ-sol, dişi-erkek, ölüm-yaşam, kutsal-profan bu ikililerden en sık rastlanılanlarıdır.

Mitik anlatıların çoğu hilozoist bir yaklaşım sergiler. Özellikle kült metaforuyla açıklanan animik inanç bunun en önemli göstergesidir. Türk mitolojisinde her şey bir bütünü oluşturur ve yüce varlık bağlamında her şeyin espritinin/ruhunun olduğuna dair inanç Türk mitolojisinin ontolojik yönünü ortaya çıkarır. Epistomolojik anlamda ise dünyayı üçlü bölümde iki zıtlık şeklinde algılama, bilinenden bilinmeyene, görülenden görülmeyene, somut olandan soyut olana, maddi âlemden manevî âleme geçiş vardır (Bayat 2011:29). Türkler"in kendi kozmogonilerinde kainat daima gök ve yer-su ekseninde bir dikotomi ile tasavvur edilmiş ve varlık bu iki zıtlığın birleşmesi, ayrılması veya etkileşimi ile oluşmuştur. Dikotomik başka bir algı Çiran söylenlerinde görülür. Çiki ilke birbirine düşman sayılır; Zerdüşt ve Mani dinlerinde ışık iyilik simgesi karanlık ise kötülük simgesidir (Esin 2001:22). Türk anlatılarında Ülgen-Erlik dikotomisi Çiran anlatılarında Hürmüz/Ahura Mazda-Ehrimen ile karşılanmaktadır (Bayat 2011:82-83; Yıldırım 2008).

Yunan mitolojisinde dikotomi özellikle kaostan kozmosa geçişte görülür. Gaia ve Eros iki güç olarak varlığın oluşmasında etkili olurlar. Gaia doğurucu ilke olan yeri ve Eros"ta göğü simgeler. Bu ikili kaostan meydana gelirler, Eros karanlığı, geceyi, aydınlığı ve gündüzü doğurur; Gaia ise denizleri ve dağları oluşturur. Yine bu oluşumdan ortaya çıkan düalite –gök ve yer-tanrıları ve sonrasında insanları oluşturacaktır.

Mısır mitolojisinde göğü Nut, yeri ise Geb karşılar. Bu ikilinin birleşmesi ile –bu birleşme Nut"un eşi Re"den gizlidir ve Nut"un lanetlenmesine yol açar- Seth ve Nephtys dünyaya gelir ve yine bu oluşumlardan doğan Seth ve Osiris iki zıt kutuplar olarak mücadele ederler. Mısır"da asıl ikili Çöl ve Nil arasındadır. Çünkü Çöl ölümün, hayatsızlığın, kısırlığın, üreyememenin; Nil varlığın, yaşamın, üremenin, bolluğun kaynağıdır. Bu iki zıt kutup söylenlerde kendilerine birer temsilci bulurlar. Osiris, Nil"dir, bereketi, iyi tarafı sembolize eder. Seth ise Çöl"dür, kuraktır, adaletsizdir, kötü taraftır.

Çin söylenlerindeki düalite en belirgin olanlarından bir diğeridir. Dikotomik algı Yang ve Ying üzerine oturtulmuştur. Yumurta olarak düşünülen ilk varlık kozmosa dönüşürken Pan-ku kabuğu kırar ve hafif kısım göğü (Yang) ve ağır kısım alçalarak yeri (Ying) oluşturur. Bu iki kutbun ayrıştırılma mücadelesi ile kainat yaratılır. Aslında hemen her varlıkta bu iki ilke aynı zamanda bulunur. Biri sol diğeri sağ; biri aktif diğeri pasif; biri erkek diğeri dişi vs. kutupsallıklar

varlıkların temeli olarak sunulur. Kuzey Avrupa anlatılarında iki güç olarak tanrılar ve devler vardır ve onların mücadelesi ile kainat yaratılmış olur. Meksika anlatılarında aydınlık ve karanlık iki gökten yeryüzüne bakılır ve orada yüzerek bütün her şeyi yiyen bir yaratığın öldürülmesiyle kainat oluşturulur. Bu türden anlatıları çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü gibi her yaratım temelde bir ikili sistem/güçle başlar. Bazen bu ikili birbiriyle mücadele eder bazen de bu ikili bir üçüncüye karşı birlikte hareket eder.

II. Dikotomi Nedenselliği / İhtiyacı

Kozmik anlatılarda dikotomik temellendirmenin bir ihtiyaç olduğu veya neden böyle bir kurgulamayla verildiği hakkında şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür;

1. *İzah etme*. Kozmogonik anlatılar daha varlığın/kainatın ne olduğu ve nasıl oluştuğu hakkında en başından bilgi veren *ilk* söylenlerdir. Bu söylenlerin öncelikle yapması gereken kainatı tanıtmak ve bir şekilde izah etmektir. Kuşkusuz bir varlığı izah etmede seçilen yollardan biri onu karşıtı ile ifade etmektir. Zira her şey zıttı ile bilinir ve bir varlığın ne olduğu, ne olmadığı ile daha kolay anlatılabilir. Bu tür anlatılarda *ikili* ve *zıt* bir temellendirme büyük olanak sağlar.

2. *Sınırlama*. Bir şeyin karşıtı diğerine sınır koyar. Sıcağı soğuk, sıvıyı katı, aydınlığı karanlık sınırlar. Bir varlığın bilinmesi başka bir varlıkla mümkün olduğundan var olup olmadığı diğer varlığa bağlıdır. Bu da varlığın başka bir varlıkla sınırlanması anlamına gelir. Bir varlığın başı veya sonu aynı zamanda başka bir varlığın da başı veya sonudur.

Anlatılarda yaratma kudreti elinde olanın dahi bu gücü kullanmada bir başkasının gücü ile sınırlandığı görülür. Aksi halde gücün tek bir elde kadir-i mutlakta toplanmış olması beklenir. *Kötüler* ancak *iyilerle* sınırlandırılabilmektedir. İyi gitmeyen bir durum karşı bir durumla sınırlandırılır. Karanlık ışığın başladığı yerde bitmektedir. Anlatılar da bu temellendirme ile olay kurgulayarak bir duruma son verebilmektedirler. Hatta Yunan mitolojisi tanrılar arasında bir mücadele dahi ölümlülerin yani insan ırkının davranışlarıyla sınırlandırılır. Mevsimlerin oluşmasında Demeter'e tanrılar tarafından ricacı gönderilerek Hades'in affının istenmesinin temelinde ölümlülerin iklim nedeniyle tanrılara kurban ve şükranda bulunmaması yatar. Bu durum tanrıların tutumuna bir sınırlılıktır.

3. *Tamamlama*. Işık âleminden yani gündüzden karanlık âlemine/geceye geçiş her ne kadar zıt bir durum olarak görülse de aslında mikrokozmos olan insanın ve makrokozmos olan dünyanın bu devinime ihtiyacı vardır. Bu aslında paradoks değil tabii bir süreçtir. Canlıların varlığı bir yerde bu devinim ile mümkündür. Yine en sık rastlanan dikotomik motiflerden biri olan erkek-kadın/ eril-dişil de aynı şekilde zıtlığın ötesinde bir tamamlamadır. Erkek-kadın/eril-dişil vücutlar arasında içgüdüsel etkileşim veya karşılıklı birer çekim merkezi oluşları ile gerçekleşen bütünleşme yaratımın başlangıcıdır. Oluşum ve değişim sürerliliğini zıt kutuplar olarak görülen bu iki tümleyiciye borçludur. Çin anlatılarında görülen yang ve ying birbirlerine zıttır ancak on bin şeyi türetirler. Bu iki ilke her şeyde mevcuttur ve sürekli işlek halde bir birlerine üstünlük kurarlar ama bu arada on bin şey de ortaya çıkmış bir bakıma birbirini tamamlamış olurlar (Campell,2003:30-31). Kimi maddelerin karışımı yeni bir şeyi oluşturur. Ortada iki zıt şey varsa orada bir mücadele vardır. Zaten anlatı da bu mücadeleyi konu edinir. Zira karşıtların savaşı veya etkileşimi yeni bir şey yaratır. Örneğin sıcak ve soğuğun karşılaşması maddeyi başka bir hale sokar. Ortaya yeni bir şey çıkmış olur. Erlik'in Ülgen'le mücadelesi veya çekişmesi yeryüzü şekillerini ortaya çıkarır.

4. *Devam ettirme*. Sistemsizlikten veya karmaşadan düzenli ve yerli yerinde bir duruma geçmek yeterli değildir. Kozmos veya yeni düzen bir şekilde devam edebilmelidir. Kozmogonik anlatılar bütün varlığın nasıl yaratıldığını bildirmekle misyonlarını tamamlamış sayılmazlar aynı zamanda yeni düzenin veya husule gelen varlığın nasıl devam edeceğini veya değişim/dönüşümünün nasıl gerçekleşeceğini de bildirirler. Her ölümün veya her yok oluşun

anlatısı aslında yeni yaratıma kapı aralar. Bir varlık kaybolarak düzen içerisinde ve sistematiği bilinmeyen bir el tarafından düzenlenmiş kaidelere bağlı kalarak yeni bir varlığın ortaya çıkmasını sağlar. Ilkel mitolojik inanca göre dünya ölümden beslenmektedir (Campell 1995:181-182). Her doğum plasentanın, eşin veya sonun ölümüyle başlar veya ölüm ile yeni bir doğuma, yeni bir başlangıca atım atılır. Birisinin ölümü bir başkasının devamıdır. Hem insanlarda hem de hayvanlarda çoğu zaman beslenme başka bir deyişle hayatı idame bir diğerinin hayatına son vermeye bağlıdır. Kurbanın gövdesi gömülür ve bu gömülen gövdeden çıkan bitkiler toplumu besler. Ölüm dünyaya cinayetle gelir ancak zıttı olan üremeyle dengelenir. Yaşamı tüketen şeyin kendisi olan yaşam sonsuz yolculuğuna başlar (Campell 2003:12). Aslında bu durum bir tür yenilenmedir. Yenilenme eskiden arınma veya kurtulmayı beraberinde getirir. Aslında kaostan kozmosa geçişle kainat yaratılır ancak kaos başlamadan evvel yine kendince bir düzen vardır. Özellikle anlatıların çoğunda karşılaştığımız uçsuz bucaksız su bir düzenin işaretidir. Ardından yeni yaratımlarla kaos başlar ve yeni düzene geçilir. Hatta tufanlar, depremler, kurbanlar bozulan düzenden sonra *yeni* için yapılan hazırlık ritüellerdir. Bir bitişin ama aynı zamanda devamın pratikleridir. Bu durumda kozmogoni anlatılarında ölüm-yaşam dikotomisine denk gelmek şaşırtıcı değildir.

Sonuç

Kozmogoniler, bir yönleri ile ilkelden moderne kadar her bireye içinde yaşadığı kozmosu tanıtmak, çevresinde olup bitenlere makul, kabul edilebilir cevaplar bulmak, varlığın ortaya çıkışını bir şekilde izah etmek gibi bir misyonu üstlenirler. Kozmogonilerin kahramanları masal veya diğer hikayelerdeki gibi günlük hayatın kahramanları değil, günlüğün dışında varlıklar veya tanrılardır. Bu durum inandırıcılık açısından paradoks gibi görünse de doğaüstünün ve tanrının kudreti mitleri gerçek anlatılar yapar. Bu gerçek anlatılar da inandırıcılık ve gerçeklik özellikleri ile kozmosu/varlığı izaha kalkışır. Kozmogoniler de varlığı izah etmek için kendince yöntemler geliştirirler. Bir varlığı tanıtmak için en basit yollardan biri ne olduğunu söyleyebilmek için ne olmadığını göstermektir. Bu türden bir dikotomik temellendirmede bir üçüncüye ihtiyaç duyulmadan *iki* şey arasındaki antagonizmadan yararlanılır. Bir şey olmadığı bir şeyi sadece izah etmez aynı zamanda sınırlandırır. Birinin başladığı yerde diğeri biter. Bu özellik anlatı/anlatıcıya farklı bir kudret verir. Mücadele eden iki şeyden birinin elinden bu sınırlama ile birçok şey alınabilir. Örneğin kötü kahraman ancak iyi ile durdurulabilir. Bu ikili her zaman zıt olmak zorunda değildir. Özellikle her bir varlığın oluşumu veya varlık sebebi tartışılıyorsa antagonizma ile birlikte farklı bağdaşıklıklar da düşünülmelidir. Bu nedenle dikotomik temellendirmenin yapıldığı ikili arasında birinin diğerini tamamladığı veya farklı bir oluşumu meydana getiren kombinasyonu oluşturduğu gerçeğinden hareketle tekilden çoğula geçiş veya yeninin ortaya çıkışı için bu ikili bir araya getirilebilir. Başka bir özellik olarak birinin bitip diğerinin başlaması birbiri için sınır olmaktan ziyade diğerinin devamı da olabilir. Örneğin gece ile gündüz, ışık ile karanlık birbirini sınırlamak yerine başkalarının yaşamı için bir tür ebedi ve kutsal dönüşü yerine getirirler. Her halükarda bir üçüncüye ihtiyaç duyulmadan ikili üzerinden temellendirme kozmogonilere bu kadar fırsatı tanıdığı için dikotomi kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

BAYAT, Fuzuli, **Türk Mitoloji Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, Ötüken Yayınları, Istanbul 2011.

CAMPELL, Joseph, **Doğu Mitolojisi Tanrının Maskeleri,** Çev.: Kudret Emiroğlu, Inge Kitabevi Yay., Ankara 2003.

CAMPELL, Joseph, **İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri,** Çev.: Kudret Emiroğlu, Ünge Kitabevi Yay., Ankara 1995.

DURKHEİM, Emile, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**. Çev.: Fuat Aydın. Eskiyeni Yay., Ankara 2011.

ELİADE, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, Çev.: Sema Rifat, Simavi Yay., İstanbul 1993.

ELİADE, Mircea, **Dinler Tarihinde Giriş**. Çev.: Lale Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul 2009.

ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş,** Kabalcı Yay., İstanbul 2001.

OLRİK, Axel, "Halk Anlatılarının Epik Kuralları" **Milli Folklor,** 3 (23) (1994), s. 2-5.

PETTAZZONİ, Raffaele, "Mitlerin Gerçekliği" Çev.: M. Mete Taşlıova, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1**. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz vd. Geleneksel Yay., Ankara 2006. s. 278-290.

ROSENBERG, Donna, **Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenler Antolojisi**, Yay. Haz.: Kudret Emiroğlu, Ünge Kitabevi, Ankara 1998.

TUĞRUL, Saime, **Ebedi Kutsal, Ezeli Kurban Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları,** İletişim Yay. İstanbul 2010.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali**, Bağımsız Yay., İstanbul 2009.

YILDIRIM, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2008.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 995-1008, ANKARA-TURKEY

FERHAT İLE ŞİRİN HİKÂYESİ'NDE BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK

Mehmet Emin BARS[*]

ÖZET

Halk hikâyeleri, göçebelikten yerli hayata geçişin ilk mahsullerindendir. Genellikle aşk ve kahramanlık konularını işlerler. Kaynağını Türk, Arap-İslam ve Hint-İran kültüründen alan bu ürünler, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışık anlatımlardır. Türk halk hikâyeleri milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir. Ferhat ile Şirin hikâyesi de uzun yıllar halkın bu ihtiyacını karşılamıştır. Ferhat ile Şirin hikâyesi İran edebiyatının mesnevi konuları arasında önemli yer tutar. Hüsrev ü Şirin adıyla da bilinen hikâye divan edebiyatında da mesnevi konusu olarak işlenmiştir. Hikâye halk edebiyatında Ferhat ile Şirin adıyla anılmıştır. Ferhat ile Şirin hikâyesi, Hüsrev ü Şirin mesnevisinin bir parçasıdır. Hüsrev ü Şirin mesnevisinin konusu Sasani hükümdarlarından Hüsrev Perviz'in hayatına ve aşk maceralarına dayanmaktadır. Hikâye yüksek zümre edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatında da ele alınmış ve geniş halk kitleleri tarafından beğenilerek dinlenmiştir. Hikâye yazılı metinlerden sözlü edebiyata geçişte bazı değişikliklere uğramış, birçok varyantı meydana gelmiş, hikâyenin tarihî ve coğrafî çerçevesi de değişerek bir kısmı Anadolu'ya adapte edilmiştir. Büyülü gerçekçilik terimi ise, ilk olarak Alman sanat eleştirmeni ve tarihçisi Franz Roh tarafından, 1925'te dönemin Alman ressamlarının, konuları ve temaları hayal ürünü, fantastik ve rüyamsı niteliğe sahip çalışmalarını anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Terim, edebiyatta ilk olarak, İtalyan yazar ve eleştirmen Massimo Bontempelli tarafından kullanılmıştır. Bu kavram, Türkiye'ye bir akım niteliğiyle ancak 1980'li yıllarda ulaşmıştır. Büyülü gerçekçilik bir sanat akımı veya bir edebi tür değildir. Büyülü gerçekçilik farklı geleneklerden türeyen, farklı sanat dallarında kullanılan bir anlatım üslûbudur. Büyülü gerçekçilik yazı üslûbunun kökenleri çok eskilerde, sözlü edebiyatın derinliklerinde yatar. Çalışmamızda "Hikâye-i Ferhad ile Şirin" adıyla Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege kitaplığında yer alan yazma eserde büyülü gerçekçilik üslûbunun varlığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halk hikâyesi, Ferhat ile Şirin, büyülü gerçekçilik, varyant

MAGICAL REALISM IN THE TALE OF FERHAT AND ŞİRİN

ABSTRACT

Folk tales are the first products of transformation from nomadism to the settled life. They always work on the subjects of love and

[*] Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi, El-mek: m_e_bars_21@hotmail.com

heroism. These works which have taken their source from the culture of Turkish, Arabian-İslam and Indian-Iran are expressions of mixture of verse and prose told by lovers and public storytellers in a great extent. Turkish folk tales are works that meet the novel needs of our nation. The tale of Ferhat and Şirin has also met the needs of the nation for long years. The tale of Ferhat and Şirin has an important place among the mesnevi subjects of Iran literature. The tale also known by the name of Hüsrev ü Şirin has also been studied in the classical Ottoman poetry as mesnevi subject. The tale has been named by Ferhat and Şirin in folk literature. The tale of Ferhat and Şirin is a part of the mesnevi of Hüsrev ü Şirin. The theme of Hüsrev ü Şirin mesnevi is a based on the life and love adventures of Hüsrev Perviz, one of the rulers of Sasani. The tale has been taken up in folk tale as in the first class literature and listened by large-mass of people with a good taste. The tale has been exposed to some changes in its transformation from the written texts to the oral literature, most of its variants have occured, a part of its historical and geographical frame has been adapted to Anatolia by being changed. The term of magical realism was firstly used in 1925 by Franz Roh, German art critic and historian to tell the works of German artists having the quality of figment of imagination, fantastic and dream like. Firstly, the term has been used in literature by Massimo Bontempelli, Italian writer and critic. The concept only reached Turkey in a trend quality in 1980's. Magical realism is not an art trend or a literary kind. Magical realism is a style of expression derived from different traditions, used in different branches of art. The origins of magical realism writing style lies in previous times and the depths of oral literature. In our study, in the writing work, placed in Seyfettin Özege bookcase in Atatürk University Central Library by the name of the tale of Ferhat and Şirin, the being of the style of magical realism is going to be studied.

Key Words: Folk tale, Ferhat and Şirin, magical realism, variant.

Giriş

Halk hikâyeleri, göçebelikten yerli hayata geçiğin ilk mahsullerindendir. Genellikle aşk ve kahramanlık konularını işlerler. Kaynağını Türk, Arap-İslam ve Hint-İran kültüründen alan bu ürünler, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışık anlatımlardır (Alptekin 2005, 18). Arap ve Fars edebiyatlarından Türk edebiyatına giren hikâyeler hem klasik edebiyatta hem de halk edebiyatında ayrı ayrı şekillenmişlerdir bu sebeple aynı hikâyenin hem klasik şekli hem de halk edebiyatındaki şekli geliştirilmiştir (Peker 2007, 451). Halk hikâyeleri kahramanlık destanlarından sonra teşekkül etmiştir. Halk hikâyelerinde kahramanların başından geçmiş gibi görünen pek çok olayda olağanüstülükler vardır (Alptekin 2005, 31; Açа-Ercan 2006, 138). Boratav, halk hikâyelerinin konu ve toplum içindeki görevleriyle destandan farklılaşmaya başladığını belirtirken "Hikâyelerde olağanüstü ögelerin azaldığı, olayların ve kişilerin normal boyutlara indirilmesine –bir kelime ile gerçekçiliğe- doğru bir eğilimin belirdiği" (Boratav 1999, 52)'ni belirtir.

"Türk halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde ‚efsâne, masal, menkabe, destan vb.' mahsullerle beslenerek dinî, tarihî, içtamâî hâdiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhâfaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir" (Elçin 2004, 444). Ferhat ile şirin hikâyesi de uzun yıllar halkın bu ihtiyacını karşılamıştır. Ferhat ile şirin hikâyesi

İran edebiyatının mesnevi konuları arasında önemli yer tutar. Hüsrev ü şirin adıyla da bilinen hikâye divan edebiyatında da mesnevi konusu olarak işlenmiştir. Hikâye halk edebiyatında Ferhat ile şirin adıyla anılmıştır (Pala 1995, 185). Hikâye, şirin ile Hüsrev'in kahramanı olduğu bir aşk hikâyesidir. Ferhat'ın bu hikâyedeki rolü ikinci plandadır. Daha sonra kaleme alınan Ferhad ü şirin adlı mesnevilerde Ferhat, Hüsrev'in yerini alır. Ferhat'ın şirin'e beslediği ihtiraslı aşk, bu uğurda çektiği sıkıntılar ve acıklı akıbeti burada da değişmemiştir (Gökalp 2009, 497). Yazarlar, eserlerini kaleme alırken, onun içerisine bazen mensubu oldukları kültürlerden bir takım motifler katmış, bazen de beğenmedikleri unsurları çıkarmış veya değiştirmişlerdir. Hüsrev ü şirin mesnevisinde de yazarlar tarihi alt yapısı da olan bu hikâyenin birbirine zıt kahramanları arasında bir tercihte bulunmuşlardır (Tavukçu 2000, 143).

Ferhat ile şirin hikâyesi, Hüsrev ü şirin mesnevisinin bir parçasıdır. Hüsrev ü şirin mesnevisinin konusu Sasani hükümdarlarından Hüsrev Perviz'in hayatına ve aşk maceralarına dayanmaktadır. Tarihî kaynaklara göre çok zengin ve ihtişamlı bir hükümdar olan Hüsrev'in, siyasi hayatı hakkında geniş bilgiler bulunmakla beraber şirin'le münasebeti hakkındaki bilgi tek satırdan ibarettir ve bunlar birbirinden çok farklıdır (Timurtaş 1959, 65). Hikâyenin temelini oluşturan yarı tarihî yarı dinî özellikteki olaylar ilk olarak X. Asırda Firdevsi'nin şehname'sinde işlenmiştir. XII. asırda İranlı şair Senaî hikâye konusunu edebî şekilde ele alarak müstakil bir eser meydana getirmiştir. Hikâye Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın ünlü şairi Genceli Nizamî tarafından kaleme alınarak adeta ölümsüzleştirilmiştir. Nevaî de Nizamî'den etkilenmiş ve aynı hikâyeyi Çağatay Türkçesi ile Ferhat u şirin adı ile işlemiştir. Türk edebiyatında ilk Hüsrev ü şirin mesnevisi Altınordu sahasında yetişmiş Kutb tarafından yazılmıştır. Eser Nizamî'den tercüme edilmiştir. Konu daha sonra birçok İranlı ve Türk şairi tarafından defalarca işlenmiştir. Türk edebiyatında hikâye, büyük bir çoğunluğu Nizamî'den faydalanarak, yirmi bir şair tarafından işlenmiştir (Timurtaş 1959, 70; Seyidoğlu 2002, 133; Özarslan 2006, 35-37; Gökalp 2009, 496).

Elçin, Ferhat ile şirin hikâyesinin İran-Hind kaynağından geldiğini belirtir (Elçin 2004, 445). Boratav da Elçin'e benzer biçimde hikâyenin kaynağı olarak İran edebiyatının klasik eserlerinden biri olarak kabul ederek, hikâyenin İran yoluyla Yakın şark'a geçmiş olduğunu söyler (Boratav 2002, 21). "Tahir ile Zühre (kitap şekli), Arzu ile Kanber, Ferhad ile şirin, Gül ile Sitemkâr, Leylâ ile Mecnun, içindeki manzumeler „mânî" şeklinde olan hikâyelerdir; bunlar, öyle görünüyor ki, halk şairlerinin elinden çıkmamışlardır" (Boratav 2002, 29).

Hikâye yüksek zümre edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatında da ele alınmış ve geniş halk kitleleri tarafından beğenilerek dinlenmiştir. Hikâyenin halk tabakasına geçerken tarihî ve coğrafî gerçeklerden biraz daha uzaklaştığı görülür (Timurtaş 1959, 80). Ferhat ile şirin hikâyesi klasik mesnevilerden sonra yazılı metinler yoluyla sözlü edebiyata geçmiştir. Sözlü edebiyattan sonra konu Karagöz, ortaoyunu, meddah, opera, bale, tiyatro ve sinemada da işlenmiştir. Hikâye yazılı metinlerden sözlü edebiyata geçişte bazı değişikliklere uğramış, birçok varyantı meydana gelmiş, hikâyenin tarihî ve coğrafî çerçevesi de değişerek bir kısmı Anadolu'ya adapte edilmiştir. Örneğin, halk hikâyesinde şirin'in aşkıyla divane olan Ferhat, Nazım Hikmet tarafından 1948'de kaleme alınan "Ferhat ile şirin" adlı tiyatro eserinde, âşık tipinden yazarın ona yüklediği anlam dolayısıyla fedakâr-emekçi tip olan Ferhad'a dönüşmüştür (Bektaş 2009, 41-47; Çoşkunoğlu 2002, 7). Hikâye halk kitaplarına geçerken başka tarihî olay ve kişilerle desteklenmiştir. Hikâye halk arasında çok okunmuş, sözlü gelenek içine yerleşmiş, halk tarafından çok sevilmiştir. şirin güzelliğin, Ferhat da sabır ve tahammülün sembolü olarak halk arasında geniş ve tesirli izler bırakmıştır. Hikâye Behçet Mahir, Mevlüt İhsanî, Yaşar Reyhanî, Çıldırlı Âşık şenlik gibi Doğu Anadolu Bölgesi âşıklarının hikâye repertuarlarında yer almıştır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hikâye ile ilgili çeşitli efsaneler de oluşmuştur (Özarslan 2006, 38-40).

Büyülü Gerçekçilik

Büyülü gerçekçilik terimi, ilk olarak Alman sanat eleştirmeni ve tarihçisi Franz Roh tarafından, 1925'te dönemin Alman ressamlarının, konuları ve temaları hayal ürünü, fantastik ve rüyamsı niteliğe sahip çalışmalarını anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Terim, edebiyatta ilk olarak, İtalyan yazar ve eleştirmen Massimo Bontempelli tarafından kullanılmıştır. Büyülü gerçekçilik, en çok Latin Amerikalı yazarların eserlerinin sınıflandırıldığı bir akım olarak kendini göstermiştir. Arjantinli yazar Jorge Luis Borges'in 1935 yılında yayımlanan Historia universal de la infamia (Alçaklığın Evrensel Tarihi) isimli eseri, ilk büyülü gerçekçilik çalışması olarak kabul edilmektedir. Büyülü gerçekçilik akımının en tanınmış yazarı Gabriel Garcia Marquez'dir. Italo Calvino, John Fowles, Günter Grass, Janet Frame ve Salman Rushdie büyülü gerçekçi bakış açısıyla eserler vermiş olan diğer önemli edebiyatçılardır. Bu kavram, Türkiye'ye bir akım niteliğiyle ancak 1980'li yıllarda ulaşır (Emir ve Diler 2011, 52; Toyman 2006, 26). Büyülü gerçekçilik, 20. yüzyılda postmodern sanat anlayışıyla önemli ölçüde iç birliği içinde görülen bir anlatım tarzıdır. Bu tarzla birlikte folklorik anlatım tarzı canlandırılarak günümüze uyarlanmıştır (Çoban 2011, 196).

Büyülü gerçekçi metinler büyü ile gerçeğin karışımı olan melez anlatılardır. Bu bakımdan "melezlik" bu anlatıların en temel niteliklerindendir. "Lojik ile büyünün, tarih ile söylenin, ampirik olan ile mistik olanın, siyah ırk ile beyazın, istilacılar ile yerlilerin, geleneksel anlatı ile meta-anlatının, Avrupa ile Güney Amerika'nın, rasyonel akılla yerli düşüncenin, mimetik olanla fantastik olanın, büyü ile gerçeğin karışımı olan melez bir türdür" (Erdem 2011, 182). Metinlerin çoğunda yaşayanlarla ölüler, gerçeklerle kurgu, gerçek ile büyü arasındaki sınırlar kalkar ki bu durum melezleştirme olarak kabul edilebilir. Bu tür metinlerde farklı olanı birleştirme bir strateji olarak anlatının içerisinde yer alır. Büyülü gerçekçi metinlerde yazar, geleneği ön plana çıkarır, onları yeniden icat eder. Roland Walter büyülü gerçekçi metinlerin üç özelliğinden söz eder: 1. Bu tür metinlerde yazar, anlatıcı ve karakterler doğaüstünü oldukça olağan bir durummuş gibi karşılar ve okuyucu da bu durumu sorgulamaz. 2. Gerçekçiliğin gerçekçi ve büyülü düzeyleri arasında uyumlu bir bütünlük vardır. 3. Yazarın ketumluğu. Yazarın ketumluğundan kastedilen yazarın doğaüstü ve gerçeğin uyumlu bütünlüğünü zedelemeyecek şekilde olaylara yaklaşmasıdır. Yazar, olaylara açıklamalar getiren bir gözlemci gibi yaklaşmaz (Erdem 2011, 177).

Büyülü gerçekçi metinlerle halk anlatıları arasında yakın ilişki bulunur. Büyülü gerçekçi anlatılarda halk anlatılarında olduğu gibi okur ya da dinleyiciler kahramanların olağanüstü durumlarını sıradanmış gibi karşılar. Her iki anlatıda da okurun tutumları aynıdır. Okur anlatılanlara gerçekten öyleymiş,gerçekleşiyormuş gibi yaklaşır. Bu bakımdan büyülü gerçekçilik halk anlatılarında çokça kullanılan bir anlatım stilidir. Büyülü gerçekçi metinlerde zaman ve uzam çarpıtılarak sunulur, bunlara karşı rasyonel olmayan bir yaklaşım vardır. Olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri yer almaz. Zaman ve uzamı gerçekçi metinlerin içlediği şekilden farklı ele almak, onları çarpıtmak, neden-sonuç ilişkilerini göz ardı etmek, gerçekliğin farklı biçimlerini açığa çıkarmak büyülü gerçekçi metinlerin önemli niteliklerindendir.

Büyülü gerçekçilik bir edebi tür değildir. Büyülü gerçekçilik farklı geleneklerden türeyen, farklı sanat dallarında kullanılan bir anlatım üslûbudur. Büyülü gerçekçilik yazı üslûbunun kökenleri çok eskilerde, sözlü edebiyatın derinliklerinde yatar (Çoban 2011, 195). Bu üslûp daha önce var olmasına rağmen kavram olarak büyülü gerçekçilik olarak adlandırılması 20. yüzyıla rastlamaktadır. Bu bakımdan büyülü gerçekçilik yeni sanat yaklaşımı değil, folklorik eserlerde geçmişten günümüze kadar uygulanan bir üslûptur. Büyülü gerçekçilikte olağanüstü ve gerçek aynı çerçevede ele alınır, birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Olağanüstü ile gerçek olan arasındaki sınırlar silikleşir, gerçeğin olağanüstüne ya da olağanüstünün gerçekliğe karşı üstünlüğü yoktur. Dünyevî olanla büyülü olan uyumlu bir bütünlük gösterir (Dilek 2011, 206).

Büyülü gerçekçilikte yazar ketum davranır. Ketumluk anlatıcının gerçekliğin büyülü ve gerçekçi düzeylerinin uyumlu bir bütünlük oluşturduğu olaylara açıklamalar getirmemesi durumudur (Dilek 2011, 207). Bu durum büyülü olanı sorgulama kapısını açar ki anlatıcının yapması gereken büyülü gerçekçi dünyaya inanan bir durum ortaya koymaktır. Kahramanlar da büyülü durum karşısında bir şaşkınlık duymazlar.

Büyülü gerçekçilikte mantıksız ve inanılması güç olaylar, doğrulukları sorgulanmadan ve herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duyulmadan anlatılır. Bu anlatılanlar öykünün bağlamında oldukları gibi kabul edilir. Doğaüstü sıradan olarak algılanır. Büyülü gerçekçi metinlerde anlatıcı gerçeklik ya da olağanüstünün yanında yer almaz. Gerçek olan büyülü bir biçimde sunulurken büyülü olan da sıradanlaştırılır. Gerçek olan ile olağanüstü olan aynı düzlemde yer alır. Evrenin yasalarına göre açıklanamayacak olaylar gerçekten olur. Büyülü gerçekçi anlatılarda detaylı tasvirlere yer verilir. Olağanüstünün sıradanlaşması, gerçekliğin bir parçası haline getirilmesi için detaylı tasvirlere başvurulur. Bu dünyayla ölülerin dünyası, gerçekle kurmaca birlikte birbirlerinden ayrılmadan işlenir. Zaman ve yer kavramları geleneksel anlamda kabul edilen biçimleriyle sorgulanırlar (Onay 2011, 222). Büyülü gerçekçilik akımının en önemli özelliklerinden biri, fantastik ya da tuhaf unsurlarla, gerçekçi unsurların karıştırılması ya da yan yana kullanılmasıdır. Büyülü gerçekçilikte, doğal olanın yanı başında kullanılan doğaüstü unsur okuyucuyu şaşırtmaz. Büyülü gerçekçilikte kullanılan doğaüstü unsur doğal olanla bütünleşir (Emir ve Diler 2011, 52).

Büyülü gerçekçi metinlerde kronolojik, düz çizgisel akıp giden zaman algısı bulunmaz. Mitsel mekânların kullanımı ve geçmişe dönüş (flashback) ve geleceğe gidişler (flashforward) sayesinde oluşturulan çevrimsel bir zaman algısı bulunur (Emir ve Diler 2011, 53). Büyülü gerçekçilikte, mucizeler ve olağanüstü olaylar, alışılagelmiş olaylar biçiminde algılanır. İnsanlar, yaşadığımız dünyanın geçerli yasalarının ötesinde özelliklerle donatılmış, gizem dolu bir dünyada yaşarlar. Hayatta gerçekleşmesi imkânsız olan durum, olay ve kahramanları, itibarî âlemde normalmiş gibi gösterir. Gerçeği ve fantastiği birleştirir ve her şeyi doğal bir şekilde sunar (Toyman 2006, 26).

Bu bilgiler ışığında büyülü gerçekçilik üslûbunun temel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Büyülü gerçekçilik hayatta gerçekleşmesi imkânsız olan durum, olay ve kahramanları, gerçek âlemde normalmiş gibi gösterir. Gerçeği ve büyüyü birleştirerek her şeyi doğal bir şekilde sunar. Böylece sıradan olayları gerçek dışıymış gibi anlatır. Bu tür üslûpta yer alan evren, birtakım gerçeküstü ögelere sahiptir. Bu gerçeküstü ögeler metnin yazarı, metindeki kahramanlar ve okuyucular tarafından gerçekliğin bir parçası olarak, olağanmış gibi görülür. Başka bir ifade ile gerçeküstülüğün gerçekle ilişkisi sorgulanmaz. Yazar ve karakterler gerçeğin içindeki gerçeküstü olaylarına kayıtsız bir tavır takınırlar. Olaylar gerçek bir evrende gelişir; ancak bu evren gerçekdışı olaylarla süslenir, karakterler de bu gerçek dışılıklara kayıtsız görünür.

b. Büyülü gerçekçi metinler büyü ile gerçeğin karışımı olan "melez" anlatılardır. Bu bakımdan "melezlik" bu anlatıların en önemli niteliklerindendir. Metinlerin çoğunda gerçeklerle kurgu, gerçek ile büyü arasındaki sınırlar kalkar. Bu durum melezleştirme olarak kabul edilir. Büyülü gerçekçi metinlerde gerçekçiliğin, gerçekçi ve büyülü düzeyleri arasında uyumlu bir bütünlük bulunmaktadır.

c. Büyülü gerçekçi metinlerin diğer bir özelliği de yazarın ketumluğudur. Yazar, olaylara doğaüstü ve gerçeğin uyumlu bütünlüğünü zedelemeyecek şekilde yaklaşır; olaylara açıklamalar getiren bir gözlemci gibi yaklaşmaz.

d. Büyülü gerçekçi metinlerde zaman ve uzam, rasyonel olmayan bir yaklaşımla çarpıtılarak sunulur. Olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri yer almaz. Zaman ve uzamı gerçekçi metinlerin içlediği şekilden farklı ele alarak onları çarpıtmak, neden-sonuç ilişkilerini göz ardı etmek büyülü gerçekçi metinlerin diğer bir niteliğidir. Büyülü gerçekçilikte, kronolojik, düz çizgisel akıp giden zaman algısı yoktur. Mitsel mekânların kullanımı ve geçmişe dönüşle geleceğe gidişler sayesinde oluşturulan çevrimsel bir zaman algısı bulunur.

e. Büyülü gerçekçi metinlerde anlamı güçlendirmek için zıt sözcüklerin kullanımının yanı sıra mecazlar, simgeler gibi söz sanatlarına da sıkça başvurulur. Metinlerde dille çeşitli oyunlar oynanarak düş ve gerçekçilik daha belirgin hale getirilmeye çalışılır. Mecazlı ifadeler geniş yer tutar. Olağanüstünün sıradanlaşması, gerçekliğin bir parçası haline getirilmesi için detaylı tasvirlere başvurulur.

Hikâyenin Olay Örgüsü

Çalışmamızda "Hikâye-i Ferhad ile Şirin" adıyla Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege kitaplığında yer alan yazma eserde büyülü gerçekçilik üslûbunun varlığı incelenecektir. Hikâye, Metin Özarslan tarafından 2006 yılında yayımlanan "Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma" adlı eserde incelenen metinler arasında bulunmaktadır. Alıntılar Özarslan'ın eserinden alınmıştır. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

1. Horasan diyarındaki büyük şehrin padişahı Mehmine Banu'dur. Mehmine Banu'nun şirin adlı on üç on dört yaşlarında bir yeğeni vardır. Mehmine Banu, şirin'e bir köşk yaptırmak ister.

2. Köşkün işlemelerini usta nakkaş Behzat ile oğlu Ferhat yapar. şirin, Ferhat'ı görür görmez ona âşık olur. Daha sonra şirin'i gören Ferhat da ona âşık olur.

3. Köşkün yakınında bir su kaynağı bulunur. Mehmine Banu bu suyu köşke getirecek kişiye her istediğini vereceğini söyler. Ferhat işe talip olur, kısa sürede suyu getirir. Bunun üzerine saraya kapı ağası olur.

4. şirin ile Ferhat arasındaki aşkı duyan Mehmine Banu, Ferhat'ı zindana atar. Gördüğü rüya üzerine Ferhat'ı serbest bırakır.

5. Ferhat kendini dağlara atar, mağarada yaşamaya başlar, vahşi hayvanları etrafına toplar.

6. Komşu ülkenin hükümdarı Hürmüz şah, bir gün ava gittiğinde Ferhat'ın hazin sesini duyar. şahın huzuruna getirilen Ferhat başından geçenleri anlatır. şah, şirin'i Ferhat'a alacağına dair ona söz verir.

7. Hürmüz şah, şirin'i vermesi için Mehmine Banu'ya mektup yazar. Mehmine Banu, şirin'i vermez. Hürmüz şah, Mehmine Banu'ya savaş açar. Mehmine Banu sonunda kaçar; şirin, Hürmüz şah'ın sarayına getirilir.

8. Hürmüz şah'ın oğlu Hüsrev, şirin'e âşık olur. Durumu öğrenen şah, şirin'i Ferhat'a vermemek için Ferhat'tan su akıtılması imkânsız olan bir dağı delmesini ister. Ferhat dağı delmeye başlar.

9. Dağın delinmesine az bir zaman kala Hüsrev'in dadısı Ferhat'a şirin'in öldüğünü söyler. Bunu duyan Ferhat külünkle kendini öldürür.

10. Olanları duyan şirin, Ferhat'ın cesedini görmek ister. Ferhat'ın cesedini gören şirin, kendini hançerle öldürür. Cesetlerin yanına gelen Hüsrev'in dadısı bir aslan tarafından parçalanır. Hürmüz şah âşıkları yan yana defneder.

Ferhat ile Şirin Hikâyesinde Büyülü Gerçekçilik

Ferhat ile Şirin halk hikâyesinde aşağıdaki motiflerde büyülü gerçekçi üslûbun özellikleri görülmektedir:

1. Bayılma

Büyülü gerçekçiliğin büyüsü, metnin evrenindeki gerçekler kadar olağandır. Büyülü gerçekliğin anlatıcısı, olağanüstü ögenin kendi evreninde yer almasına şaşırmaz, büyü ile gerçek arasındaki sınırlarda gezinir. Sıradanla olağanüstü hep bir aradadır ve anlatıcısı iki düzlemde gerçekleşenleri aynı derecede olağan bulur (Aranyosi 2011, 192). Anlatıcının kendi evrenindeki büyü ile gerçek olanı aynı derecede olağan karşılaması, büyülü gerçekçiliğin olağanüstülükle olan ilişkisinin önemli bir boyutunu gözler önüne serer. Gerçekliğin yalnızca bizim gördüğümüz yüzeysel şekli yoktur, sihirli bir boyutu da bulunmaktadır. Ferhat ile Şirin'in birbirlerini gördüklerinde bayılma motifinde de büyü ile gerçekliğin arasındaki sınırların kalktığı görülür. İki âşık birbirlerini ilk gördüklerinde bayıldıkları gibi daha sonraki görüşmelerinde de bu bayılmaların tekrar ettiği görülür. Bayılmalar âşıkların birbirlerine karşı sevgilerinin büyüklüğünü, derinliğini ifade ederken gerçekliğin yüzeysel şeklini ortadan kaldırır, sihirli boyutunu gözler önüne serer. Âşıkların birbirlerini ilk gördüklerinde bayılmaları olayın olağan boyutunu ortaya koyarken, bu bayılmaların sonraki görüşmelerin bir kısmında da görülmesi olağandışılığını gösterir. Bu olağandışılık anlatıcı tarafından şaşkınlıkla karşılanmamış, sıradan bir olay olarak görülmüştür. Bu durum sıradanla olağanüstü arasındaki sınırları ortadan kaldırmış, ikisini bir araya getirmiştir. Anlatıcı gerçekliğin sadece bizim gördüğümüz yüzeysel şeklini ortaya koymamış, sihirli boyutunu da gözler önüne sermiştir. Ferhat'ın Şirin'i ilk kez karşısında gördüğünde bayılması ile aynı şekilde başka bir görüşmede Şirin'in Ferhat'ı gördüğünde bayılması metinde şöyle anlatılır:

"Ferhad'a nazaket ile kendüni gösterdi Ferhad bakayım dirken ol turuncu atub sinesine urub kendüni girü çekdi Ferhad ol turuncı tutub karşusına nazar eyledi Şirin'i görüb kendüden geçdi mest olub bayıldı" (Özarslan 2006, 170).

"Şirin bir gün sabra takati kalmayub âlem ağyardan hali iken gelüb biçare Ferhad gördügi gibi düşübbihud oldı" (Özarslan 2006, 171). Metinde olayın ilerleyen bölümlerinde de bu tür bayılmalara rastlanır.

2. Dağ Delme

Büyülü gerçekçi üslûpta dünya içindeki her şey, hikâyedeki karakterler tarafından tipik bir hayat olarak kabul edilir. Olaylar ne kadar olağan dışı olursa olsun, durum alışılagelmiş bir biçimde gösterilir. Büyülü gerçekliğin anlatımında batıl inançlar, hayaletler, cinler, periler ve doğaüstü olaylar doğruluğu şüphe götürmez bir biçimde, gerçek bir olaymış gibi anlatılır. Bu özellik kurmaca dünyaları büyülü hale getirir (Toyman 2006, 26). Büyülü gerçekçilikte mantıksız veya inanılması güç olaylar, doğrulukları sorgulanmadan ve herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duyulmadan anlatılır. Bu anlatılanlar öykünün bağlamında sorgulanmadan kabul edilir. Doğaüstü sıradan olarak algılanır.

Ferhat'ın Şirin'e kavuşmak için ortadan kaldırılması imkânsız bir dağı ortadan kaldırmaya çalışması, hikâyenin en orijinal ve önemli motifidir. Ferhat dağı ortadan kaldırmaya başladığında elindeki külüngü kayalara öyle bir şekilde vurur ki yüz batman ağırlığındaki kayaları toz haline getirir. Bu motif aynı zamanda Ferhat'ın Şirin'e kavuşma için sahip olduğu gücü de gösterir. Bir kişinin bir dağı ortadan kaldırması, her vuruşta yüz batman ağırlığında kayaları

koparması olağan karşılanan bir durum değildir. Bu durum izleyenlerin bir kısmında şaşkınlığa neden olurken olayın büyülü yanını gösterir. Fakat izleyenlerden bir kısmı Ferhat'ın evliya nefesine sahip olduğuna inanarak olayı bir keramet olarak görür. Halk inancıyla ilgili olan bu durum olayın inandırıcılık boyutunu güçlendirerek gerçekçilik yönüyle büyüsel yönü arasındaki dengeyi sağlar. Böylece dengeleme yoluyla anlatı gerçeklikten tamamen kopmaz. Ferhat'ın dağı ortadan kaldırmak istemesi hikâyedeki kahramanlar tarafından hayatın sıradan bir olayı olarak görülmüştür. Bir kişi tarafından olağandışı bir biçimde koca bir dağın ortadan kaldırılmaya çalışılması, alışılmış, sıradan bir olay biçimde gösterilmiş; gerçek bir olaymış gibi anlatılmıştır. Bu durumun doğruluğu sorgulanmamış, herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı da duyulmamıştır:

"Ferhad öyle tekbir getürüb âmin deyüb dua tamam oldıkda Ferhad öyle bir ah eyledi ki anda olan bütün halk gördiler Ferhad'ın ağzından burnundan alevler çıkdı andan Ferhad-ı nâmurad külingi alub ya Allah senden inayet deyüb kaldurub külingi açık eyledi her urdukça yüz batman kayaları kırardı halk buna hayran oldılar kimi de sihir alametidir didiler kimi de hayr evliya nefesine uğramışdır, kerameti oldığındandır deyüb her biri bir söz söyleyüb" (Özarslan 2006, 174). Hikâyede Ferhat'ın dağı delmesinde bu tür olaylar sıkça anlatılır.

3. Rüya

Olağanüstü ögelerin son derece sıradanmış gösterilmesi büyülü gerçekçi metinlerin en önemli özelliklerindendir. Büyülü gerçekçi metinlerde sıradan ile olağanüstü yan yana gelir. Doğaüstü olan olağanmış gibi sunulur. "Bu özellik, sürekli işleyen bir dengeleme çabası, hileli bir şekilde işlemekte ve her zaman gerçekliğin büyülü düzeyinin biraz daha ağır basmasını sağlamaktadır" (Erdem 2011, 176). Rüya motifinde de büyülü gerçekçi üslûbü görmek mümkündür. Metin içerisinde, farklı kişiler tarafından rüyalar görülür. Görülen rüyalarda gelecekle ilgili doğru bilgi verilmekte, bazılarında ise yapılması gerekenler gösterilmektedir. Rüya her insan tarafından görülen olağan bir olaydır. Rüyalarda gösterilen olayların uyarı niteliği taşıması, gerçek hayatta aynen gerçekleşmesi büyülü yönünü oluşturur. Rüyada görülenlerin gerçekleşmesi hem okuyucular hem de olay kişileri tarafından sıradan bir olay olarak görülmüştür. Olağanüstü bir durumun olağanmış gibi karşılanması büyülü gerçekçiliğin en önemli özelliklerindendir. Rüyaların gerçek biçimde ortaya çıkması, gerçekliğin büyülü düzeyinin biraz daha ağır basmasını sağlamıştır. Rüya motifi hikâyede şu şekillerde karşımıza çıkar:

Şirin ile Ferhat arasındaki aşkı öğrenen Mehmine Banu, Ferhat'ı haspseder. Mehmine Banu korkulu bir rüya görür: "Ferhadımı salıvermek üzere ol, yoksa helak olursun" diye ses duyar. Ertesi gün Mehmine Banu Ferhat'ı serbest bırakır (Özarslan 2006, 181).

Şirin gece uyurken rüyasında, kalkıp pencerenin kenarına gelmesi söylenir. Şirin pencereden dışarı bakınca Ferhat'ı penceresinin dibinde görür (Özarslan 2006, 182).

Ferhat savaş esnasında bir rüya görür. Rüyasında bir pir gelir, ona savaş talimi yaptırır. Ferhat bu talim sayesinde karşılaştığı tüm ünlü savaşçıları yenmeyi başarır (Özarslan 2006, 192).

Ferhat, Hürmüz şah'ın ortadan kaldırmasını istediği dağı parçalarken uykuya dalar. Ona bir pir gelerek uykusundan uyanmasını, Şirin'in onu görmeye geldiğini söyler. Ferhat uyanır, Şirin'in kendisini görmeye geldiğini görür (Özarslan 2006, 202).

Şirin uykusunda, Ferhad'ın üzerine bir kancık'ın atıldığını görür. Bu rüyayı hayra yormaz. Eleme düşen Şirin, Ferhad'ın başına kötü bir şey geldiğinden şüphelenir. Rüyadan kısa bir süre sonra da Ferhat ölür (Özarslan 2006, 206).

Büyülü gerçekçi metinler, hayatta gerçekleşmesi imkânsız olan durum, olay ve kahramanları, gerçek âlemde normalmiş gibi gösterir. Gerçeği ve büyüyü birleştirerek her şeyi doğal bir şekilde sunar. Böylece sıradan olayları gerçek dışıymış gibi anlatır. Kahramanlar

tarafından görülen tüm rüyaların, gerçek hayatta, rüyada gösterildiği biçimiyle aynen gerçekleşmesi normalmiş gibi gösterilmiştir. Bir bakıma gerçek ile büyü doğal bir şekilde sunulmuştur.

4. Hayvanlarla Dostluk Kurma

"Büyülü gerçekçi metinlerde kahramanlar olağanüstü bir şey gördüklerinde bu duruma şaşırmaz ve bunu yadırgamazlar. Olağanüstü olan garipsenmez, aksine sıradan olanın dil oyunlarıyla, kurgulanış biçimiyle sıra dışı hâle getirilir" (Onay 2011, 225). Metinlerde karşılaşılan doğaüstü, sıradan bir olaydan farksızdır. Sıra dışı, bu metinlerde olağan şekilde karşılanır; tuhaf karşılanmaz. Ferhat'ın hapisten çıktıktan sonra insanlardan uzaklaşması, dağlarda yalnız yaşaması, burada vahşi hayvanlarla dostluk kurmasında da olaylar şaşkınlıkla karşılanmaz. Ferhat hapisten çıktıktan sonra dağlara çekilir, bir mağarada yaşamaya başlar. Tüm yırtıcı hayvanlar onunla dostluk kurar:

"güya tazim ile gelüb hayvanlar ve yırtıcı hayvanlar, arslanlar ve kaplanlar ve sairleri Ferhad'ı karşulayub önüne düşüb, kûhistanlara çıbub gitdiler halk Ferhad'ın ardından bakakaldılar" (Özarslan 2006, 181). Ferhat gezdiği zaman sanki Hazret-i Süleyman sahraya inmiş gibi bütün mahlukat onunla beraber giderlerdi (Özarslan 2006, 181).

Ferhat'ın Hz. Süleyman misali bütün mahlûkatı peşine takarak yürümesindeki olağanüstülük ilk zamanlarda halkta şaşkınlık oluştururken, sonradan bu durum onu görenler tarafından da olağan görülmeye başlanır. Böylece olağanüstü garipsenmemiş, sıradan görülmüştür. Olayların kurgulanış biçimiyle, doğal hayatta görülmesi mümkün olmayan bir durum olağanlaştırılmıştır. Doğaüstü olan olağanmış gibi sunulmuştur. Vahşi hayvanlarla dostluk kurmak gibi olağandışı bir durum çeşitli dil oyunlarıyla, daha önceki vakaların böyle bir durumu sağlayacak biçimde anlatımıyla sıradan bir olaya dönüştürülmüştür. Yazar, olaylara doğaüstü ve gerçeğin uyumlu bütünlüğünü zedelemeyecek şekilde yaklaşmış; olaylara açıklamalar getiren bir gözlemci gibi yaklaşmamıştır. Yazarın bu tutumu büyülü bir olayın gerçeklik boyutunu güçlendirmiştir.

5. Olağanüstü Güç Gösterme

"Büyülü gerçekçilikte metinler, insanın çevresi ve kendisi arasındaki gizemi ortaya çıkarmak için kurgulanır. Hayata yeni bir bakış açısı getirme amacıyla hareket eden büyülü gerçekçi yazar, fizik kanunlarıyla açıklanan olayların yerine hayal gücünü getirir. Bu sebeple büyülü dünyada gerçekleşen olaylarda mantık aranmaz" (Toyman 2006, 27). Büyülü gerçekçiliğin büyüsü, metnin evrenindeki gerçekler kadar olağandır. Büyülü gerçekliğin anlatıcısı, olağanüstü ögenin kendi evreninde yer almasına şaşırmaz, büyü ile gerçek arasındaki sınırlarda gezinir.

Ferhad, şirin'in özlemiyle dağlarda gezer. şirin'in tasvirini mağaraya çizer. "anınla gönlüni aldayub kasaba ve şehre gezüb nalân ve giryan gicelerde yıldıza karşu kaçar feryad etdügi vakit ağzından, burnundan ateş çeker saçub elindeki külüngi urduğu zamanda hâr hâşâki yakub kül iderdi" (Özarslan 2006, 181). Ferhat'ın kasaba kasaba gezip şirin'in aşkıyla feryat etmesiyle ağzından burnundan ateş çıkarması ve külüngünü yere vurduğunda her yeri parçalamasında fizik kanunlarına aykırı bir durum vardır. Kerem ile Aslı hikâyesinde de bulunan ağzından ateş çıkarma motifi hayal âleminde bulunan, büyülü yönüyle içinde mantık bulunmayan bir motiftir. Bu durum büyülü bir dünyada gerçekleşen bu olayda da olay örgüsü içinde yer alan hiç kimse tarafından garipsenmemiş, son derece olağan karşılanmıştır.

Ferhat savaşa elinde iki yüz batmanlık külüngiyle savaşır (Özarslan 2006, 192). Ferhat daha sonra Hürmüz şah'ın ortadan kaldırmasını istediği dağı parçalamak için şahtan üç yüz batman külüng yaptırıp göndermesini ister (Özarslan 2006, 200). Bir batman günümüzdeki ölçü birimiyle yaklaşık olarak 7,692 kg.dır. İki yüz, üç yüz batman ağırlığında bir külüng taşınması Ferhat'ın sahip

olduğu olağanüstü gücü gösterir. Olağanüstü güçte de büyülü bir özellik bulunur. Ferhat'a bu gücü veren ise aşkından yanıp kavrulduğu şirin'e kavuşma ümididir. Ferhat'ın bu kadar ağır külüngleri taşıması halkta bir şaşkınlık yaratmaz. Bu olağanüstü durum halk tarafından olağan karşılanır. Ferhat'ın büyülü bir dünyada gerçekleşen yaklaşık olarak iki ton ağırlığında bir ağırlığı taşımasında bir mantık aranmamıştır. Büyülü gerçekçi metinlerin bir özelliği olarak görülen her şeyin doğal karşılanması bu motifte de karşımıza çıkar.

6. Dua

Büyülü gerçekçi metinlerde gerçekçi düzey ile büyülü düzey arasındaki uyumun denge şeklinde sunulması için olağanüstü ögeler doğalmış gibi gösterilir. Büyülü gerçekçi metinlerin kahramanları da olağanüstü ögeleri yaşamın son derece olağan durumları olarak karşılar. Metinlerde karşılaşılan doğaüstü sıradan bir olaydan farksızdır. Büyü şaşılacak bir durum değil, normalleşen bir ögedir. Metinler büyünün ögesini içerir. Bu durum evrenin bizim bildiğimiz yasalarıyla açıklanamayan olaylarıdır. Sıra dışı bu metinlerde olağan şekilde karşılanır, tuhaf karşılanmaz. Metinlerde sürprizler ne kadar dizge bozucu olursa olsun sıradan karşılanır, görmezden gelinir (Erdem 2011, 179). Dua taşıdığı inanç boyutuyla yukarıda açıklanan büyülü gerçekçiliğin birçok özelliğini içinde barındırır. Dualarda büyüsel bir nitelik bulunur. Şiirde doğaüstü bir gücü barındırması, inananlar için duada istenilen durumun gerçekleşeceğine inanılması ve bu durumun doğal olarak karşılanması ona büyüsel bir nitelik kazandırır. Birçok isteğe dua ile ulaşılacağına inanılması tuhaf karşılanmaz. Bu yönüyle dualar insanların gücünü aşan durumlarda istek kapısını açan bir anahtar işlevini üstlenir. Kahramanlar tarafından yapılan bu duaların kabul edildiği görülür:

Ferhat savaş meydanında Karun-ı Acem ile karşılaşır. "Mehmine Banu tarafından şirin'in duası asumana çıkdı Hürmüz şah'ın tarafından cümlesi duada." Yapılan duaların kabul olduğu görülür. Ferhat, Karun-ı Acem'i öldürür. Bu duanın etkisiyle Ferhat, Mehmine Banu'nun yedi pahlivanını da helak eder (Özarslan 2006, 191). şirin tarafından yapılan dua sonucunda savaş tekniğini bilmeyen Ferhat, Mehmine Banu'nun askerleri arasında bulunan, çok güçlü olan Karun-ı Acem'le birlikte yedi pehlivanı öldürür. Hiçbir dövüş eğitimi almayan bir kişinin düşman tarafının en iyi savaşçılarını yenmesi doğal olarak karşılanacak bir durum değildir. Burada duanın büyüsel gücünün devreye girmesiyle olağandışı bir olay, olağan hale gelmiştir. Ferhat'ın teke tek dövüşte bu savaşçıları öldürmesi metin kahramanları tarafından da olağan karşılanmıştır. Duanın gücü normal bir öge olarak görülmüştür.

Hürmüz şah, şirin'e oğlu Hüsrev'in de âşık olduğunu duyduğunda şirin'i Ferhat'a vermemek için ondan büyük bir dağı ortadan kaldırıp sarayına su getirmesini ister. Dağı ortadan kaldırmak bir insanın yapabileceği bir işdeğildir. Ferhat çaresiz külüngünü eline alır ve dua eder: "ya rab, ben zaif kuluna imdad senden isterim bu âlemleri yokdan var iden perverdigar deyüb ibtida külüngi urdugi gibi bi emr-i huda ol kuh şala virdi katı taşlar toz gibi pare pare olurdi" (Özarslan 2006, 200). Burada da Ferhat dağı delmek için Allah'a dua eder, duası kabul olur. Ferhat'a dağı delmesi şartı ile şirin'e kavuşabileceği söylendiğinde takındığı tavır da büyülü gerçekçi üslûbun bir niteliğini verir. Ferhat, dağı ortadan kaldırmak gibi yapılması imkânsız gibi görülen bu şartı son derece doğal karşılar. Dağı ortadan kaldırmak için hemen işegirişir. Ferhat daha işin başında dağı ortadan kaldıracağına inanmaktadır. Ferhat için olağanüstü niteliğe sahip bir durum sıradan bir olaydan farksızdır.

Ferhat ile şirin'in mezarları üzerinde bir kubbe yapıldıktan sonra âşıklar tarafından burada yapılan duaların kabul edilmesinde de büyülü durum görülür: "şimâi anların üzerinde bir âli kubbe bina olunmuşdume kadar âşık-ı sadıklar var ese, varub ziyaret iderler bari Teala'ya tazarru-ı niyaz iderler nail-i meram olurlar" (Özarslan 2006, 210). Ferhat ile şirin hayattayken birbirine kavuşamadan ölmüşlerdir. Yaşarken birbirine kavuşamayan bu âşıklar, ölümlerinden sonra âşıkları

birbirlerine kavuşturma gücüne sahip olmuşlardır. Ölmüş insanlardan yardım alabileceğine inanma büyüsel bir nitelik taşımaktadır. Ferhat ile Şirin'in kabirlerinde yapılan tüm dualar kabul edilmez. Ancak âşık-ı sadıkların duaları kabul edilir. Bu durum ise iki âşığın maceraları dikkate alındığında olayın gerçeklik yönünü güçlendirerek büyüsel tarafla bir denge unsurunu oluşturur.

7. Ferhat'ın Ölümü

Büyülü gerçekçi metinlerde anlatıcı gerçeklik ya da olağanüstünün yanında yer almaz. Gerçek olan büyülü bir biçimde sunulurken büyülü olan da sıradanlaştırılır. Gerçek olan ile olağanüstü olan aynı düzlemde yer alır. Evrenin yasalarına göre açıklanamayacak olaylar gerçekten olur. Büyülü gerçekçi anlatılarda olağan olan tuhaflıklardır. Başka bir ifadeyle tuhaflıklar olağan karşılanır. Gerçeğin beklenmedik bir biçimde, bir rüyadaymışçasına hızlı değişimi farklı bir estetik yapıyı da beraberinde getirir (Toyman 2006, 27). Hikâyede Ferhat'ın ölümünde benzer bir tuhaflık görülür. Ferhat'a Şirin'in öldüğü söylendiğinde Ferhat şunları söyler:

"bu dağı delüb zahmet çekdüğüm, şirin'im içün idi çünküm şirin dünyadan el çeküb beni böyle yetim koydi gitdi andan sonra bana dünya haramdır anın ile diyar-ı bekada buluşmak nasib müyesser eyleye ya rab! Deyüb bir kere ya Allah deyüb külüngi havaya atdı bir minare buyi yukarı çıkub, aşağı inerken Ferhad göksüni altına virdi külüngdür, göğsüne inüb ruh teslim eyledi" (Özarslan 2006, 209). Ferhat'ın bu şekilde ölümünde bir tuhaflık bulunur. Üç yüz batmanlık bir külüng bir minare boyu havaya atılmış, göğüs altında tutulmuş, düşen külüng Ferhat'ın ölümüne sebep olmuştur. Metinde bu şekilde bir ölüm bile tuhaf karşılanmamış, olağan bir durum gibi sunulmuştur. Ferhat'ın büyüsel bir biçimde ölümü sıradanlaştırılmıştır. Bu şekildeki ölüm evrenin yasalarıyla açıklanamayacak bir durumdur. Anlatıcı ve olay kişilerinde de böyle bir durumda mantık aranmamış, olayın gerçekliği sorgulanmamıştır. Anlatıcı tarafından, ömrü boyunca şirin'e kavuşmak için tüm zorluklara göğüs geren, gerçek âşık olan Ferhat'a sıradan bir ölüm yakıştırılmamış, bu büyük âşığın ölümü de büyüsel bir nitelik taşımıştır. şirin için yaşayan Ferhat'ın ölümü de yaşamına yakışır biçimde gerçekleşmiştir.

8. Kahramanların Mezarında Gül Bitmesi

Büyülü gerçekçi üslûpta yer alan evren, birtakım gerçeküstü ögelere sahiptir. Bu gerçeküstü ögeler metnin yazarı, metindeki kahramanlar ve okuyucular tarafından gerçekdışı olarak değerlendirilmez, gerçekliğin bir parçası olarak görülür. Başka bir ifade ile gerçeküstülüğün gerçekle ilişkisi sorgulanmaz. Yazar ve karakterler gerçeğin içindeki gerçeküstü olaylarına kayıtsız bir tavır takınırlar. Olaylar gerçek bir evrende gelişir, bu evren gerçekdışı olaylarla süslenir, karakterler de bu gerçek dışılıklara kayıtsız görünür. Dengeleme yoluyla da anlatı gerçeklikten tamamen kopmaz. Metinde anlatının her aşamasında olağanüstü ile gerçeği bir dengede tutan anlatım stratejisi bulunur.

Hikâyede olağanüstülük, olay kahramanlarının ölümünden sonra da devam eder. Ferhat ile şirin'in ölümlerinden sonra Hürmüz şah onlar için bir kabir yaptırır. "Ferhad'ın mezarından bir kızıl fidan ve şirin'in mezarından bir ak gülfidanı bitüb kaçan ikisi kemalin buldiükda birbirine kavuşacak mahal, arayerde bir kara çalı bitüb kavuşdurmaz" (Özarslan 2006, 210). Ferhat ile şirin'in ölümlerinden sonra mezarlarında fidanların bitmesi, bunların da birbirlerine kavuşamaması gerçeküstü ögeleri içinde barındırır. Bu olağandışı durum gerçeğin bir parçası olarak görülmüştür. Ferhat ile şirin'in yaşarken kavuşamamış olmaları, ölümlerinden sonra mezarlarında biten güllerin de kavuşamamasına gerçeklik boyutunu katmıştır. Bir bakıma yaşamlarındaki gerçeklik, ölümlerinden sonraki büyüseli dengede tutan bir unsur olmuştur. Metinde yer alan kişiler de bu olağanüstülüğe karşı kayıtsız bir tavır içerisinde bulunurlar. Olay gerçek bir evrende gelişmiş, ancak gerçeküstü bir olayla süslenmiştir.

9. Tasvirler ve Benzetmeler

Büyülü gerçekçi metinlerde anlamı güçlendirmek için zıt sözcükler bir arada kullanılır, mecazlar, simgeler gibi söz sanatlarına sıkça başvurulur. Büyülü gerçekçi metinlerde dille çeşitli oyunlar oynanarak düşle gerçekçilik daha belirgin hale getirilmeye çalışılır. Dil özgün bir biçimde kullanılır, mecazlı ifadeler geniş yer tutar. Dil aracılığıyla büyülü gerçekçiliğin büyülü ve gerçek düzlemleri bir arada kullanılır. Olağanüstünün sıradanlaşması, gerçekliğin bir parçası haline getirilmesi için detaylı tasvirlere başvurulur (Kekeç 2011, 218). Hikâyede tasvirlerin ve benzetmelerin kullanılması dikkati çeken bir diğer büyülü gerçekçi üslûbun özelliğidir. Yazar kullandığı tasvir ve benzetmelerle olağanüstünü sıradanlaştırır, gerçekliğin bir parçası haline getirir. Hikâyede şirin şu şekilde tasvir edilir:

"ol dağı deldügi servi kamet, melek suret, dili bülbül, saçı sümbül, yüzi gülli, lebi mercan, mah-ı taban, ince miyan, gül-i handan, tuti zeban, hublara sultan olan şirin, derdmend Ferhad'a bakub…" (Özarslan 2006, 203).

Ferhat, şirin'e türkü söylerken kendini bülbüle, şirin'i güle benzetir:

"Güle gülmek yaraşır bülbül gibi yine benim canım" (Özarslan 2006, 204).

Başka bir yerde de şu benzetmeler görülür:

"şirin ah idüb, Ferhad'ın yüzine bakub ahu gözlerinden inci danesi gibi yaşlar döküb ol gül ruhları üzerine revan oldı" (Özarslan 2006, 205).

Başka bir türküde ise Ferhat kendisini pervaneye benzetir:

"Çeşmim kebab oldı açkın narına

Pervaneyim amma yanmağı bilmem" (Özarslan 2006, 205).

Birkaç örnek sunduğumuz bu tür benzetmelere hikâyede bolca rastlanır. Metinde sıkça karşımıza çıkan bu tasvir ve benzetmelerle anlatıcı, dille çeşitli oyunlar oynayarak düş ve gerçekçiliği daha belirgin hale getirmeye çalışmıştır. Dil aracılığıyla olağanüstü sıradanlaştırılmış, gerçekliğin bir parçası haline getirilmiştir.

10. Zaman ve Mekân

Anlatmaya dayalı metinlerde mekân olaylara sahne olan yerdir. Şibari eserlerde mekânların itibari olması doğal bir hadisedir. Ferhat ile şirin hikâyesinde de olaylar gerçek bir mekânda değil, hayalî yerlerde geçer. Anlatıcının mekân olarak ortaya koyduğu yerler gerçekle ilgisi olmayan yerlerdir. Hikâyede olayların geçtiği yer hikâyenin hemen başında şöyle tasvir edilmiştir: "diyar-ı Horasan'da yani acem ikliminde bir şehr-i muazzam var idi ismine diyar-ı ermen dirlerdi" (Özarslan 2006, 169). Mekânlar belirsiz ve çoğu zaman da isimsiz olarak geçer. Halk hikâyelerinin bir özelliği olarak adları geçen yerler şarka aittir. Büyülü gerçekçi anlatılarda bu dünyada olaylar geçer. "Ülkeler, şehirler, kasabalar tüm büyülü özelliklerine rağmen bu dünyadadırlar" (Erdem 2011, 182). Hikâyede de mekânlar bu dünyaya aittir; ama hayalî mekânlardır.

Mekân tasvirlerinde olduğu gibi zaman da hikâyede itibarî özelliktedir. Hikâyede olaylar bir kronolojik seyir izlemelerine rağmen, ifade edilen zaman gerçek hayattaki takvim ve saat gibi ölçülerle ölçülmez. "cümleden birisi Ferhad ile şirindir ki rivayet olunur ki" (Özarslan 2006, 205) gibi klişeifadeler olayın geçmişte olduğunu gösterir. Hikâyede olayların başlama ve bitişiyle ilgili kesin bir zaman verilmemiştir. Bu belirsizlik hikâyenin genelinde de görülür.

Büyülü gerçekçilikte hayaletlere, kayıplara karışmalara, mucizelere, olağanüstü melekelere, gerçekdışı sahnelere yer verilirken sihirbazlık gösterilerinde görülen türden büyülere rastlanmaz (Çoban 2011, 197). Ferhat ile Şirin hikâyesinde sihirbazlık gösterilerinde bulunan büyülere de yer verilmiştir. Bu masal motiflerinin hikâyede yer alması olay örgüsünü gerçeklikten uzaklaştırıp, tamamen büyüsele yaklaştırdığı için büyülü gerçekçi üslûbun özelliğinden uzaklaşılır. Örneğin savaş meydanında Mehmine Banu, Hürmüz şah'ın ordusunu yenmek için cadılarla sihir yaptırır. Hüsrev meydana çıkınca karşısına cadı çıkar, ona sihreder: "şehmerd Ayyar'ın, sihiri batıl eder hamayılı var idi Hüsrev'e virüb hamayılı eyledi ayyar okumağa başladı cazu mel'ûnun elinde bir nize var idi kalyon direği gibi nişan virür Hüsrev'e havale eyledi Hüsrev siper virüb ism-i azam berekâtıyla men' eyledi" (Özarslan 2006, 195). Hikâyenin devamında cadılar tarafından yapılan tüm sihirler hamayıl ve ism-i azam duasıyla men edilerek tesirsiz hale getirilir. Bu tür sihirler, büyülü gerçekçilik üslûbunda bulunmaz.

Sonuç

Ferhat ile Şirin halk hikâyesinde büyülü gerçekçi üslûbun bir özelliği olarak olağanüstü durum, olay ve kahramanlar normalmiş gibi gösterilmiştir. Gerçekdışı ile gerçek birleştirilmiş, doğal bir şekilde sunulmuştur. Gerçeküstü ögeler metindeki kahramanlar ve okuyucular tarafından gerçekdışı olarak değerlendirilmemiş, gerçekliğin bir parçası olarak görülmüştür. Başka bir ifade ile gerçeküstülüğün gerçekle ilişkisi sorgulanmamıştır. Hikâyede gerçeklik ve büyü arasında uyumlu bir bütünlük bulunmaktadır. Metnin yazarı büyülü gerçekçiliğin özelliğine uygun olarak ketum davranmıştır. Yazar, doğaüstü ve gerçeğin uyumlu bütünlüğünü zedelemeyecek şekilde olaylara yaklaşmış, olaylara açıklamalar getiren bir gözlemci tavrını takınmamıştır.

Büyülü gerçekçi metinlerde zaman ve uzam çarpıtılarak sunulur, bunlara karşı rasyonel olmayan bir yaklaşım vardır. Zaman ve uzamı gerçekçi metinlerin içinde olduğu şekilden farklı ele almak, onları çarpıtmak, gerçekliğin farklı biçimlerini açığa çıkarmak büyülü gerçekçi metinlerin önemli niteliklerindendir. Ferhat ile Şirin hikâyesinde bu özellikleri görmek mümkündür. Ferhat ile Şirin hikâyesinde de olaylar gerçek bir mekânda değil, hayalî yerlerde geçer. Anlatıcının mekân olarak ortaya koyduğu yerlerin gerçekle ilgisi yoktur. Büyülü gerçekçi metinlerde anlamı güçlendirmek için zıt sözcükler bir arada kullanılır, mecazlar, simgeler gibi söz sanatlarına sıkça başvurulur. Metinlerde dille çeşitli oyunlar oynanarak düş ve gerçekçilik daha belirgin hale getirilmeye çalışılır. Dil özgün bir biçimde kullanılır, mecazlı ifadeler geniş yer tutar. Olağanüstünün sıradanlaşması, gerçekliğin bir parçası haline getirilmesi için detaylı tasvirlere başvurulur. Hikâyede tasvir ve benzetmelerin sıkça kullanıldığı görülür. Yazarın kullandığı dil ise sade ve süsten uzaktır. Bunun yanı sıra hikâyede masallara özgü sihir motifinin kullanıldığı görülür. Hikâye bu durumda büyülü gerçekçilik üslûbundan uzaklaşmıştır. Sonuç olarak, Ferhat ile Şirin halk hikâyesinde gerçek ve gerçekdışı alışılmış ve alışılmamış, doğal ve doğaüstü büyülü gerçekçi anlatım üslûbuna uygun biçimde iç içe kullanılmıştır. Ferhat ile Şirin hikâyesinde büyülü gerçekçilik üslûbunun birçok özelliği görülmektedir.

KAYNAKÇA

AÇA Mehmet ve ERCAN A. Müge, "Anonim Halk Edebiyatı", **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Haz. M. Öcal Oğuz vd.), Grafiker Yay., Ankara 2006, s. 113-168.

ALPTEKİN Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara 2005.

BEKTAŞ Nuh, "Toplumcu Gerçekçilik Bağlamında Nazım Hikmet'in "Ferhad ile Şirin" Oyununa Metinlerarası Bir Bakış", **Milli Folklor**, 2009, S. 83, s. 41-47.

BORATAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yay., İstanbul 1999.

BORATAV Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, T.C. Kültür Bak., İstanbul 2002.

ÇOBAN S. Bahçer, "Dede Korkut Kitabı ve Büyülü Gerçekçilik", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 195-203.

DİLEK E. Derya, "Efsaneden Büyülü Gerçekçiliğe", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 204-209.

ELÇİN Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

EMİR Derya ve DİLER H. Elif, "Büyülü Gerçekçilik: Latife Tekin'in Sevgili Arsız Ölüm ve Angela Carter'ın Büyülü Oyuncakçı Dükkânı Şiimli Eserlerinin Karşılaştırması", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 2011, S. 30, s. 51-62.

ERDEM Servet, "Büyülü Gerçekçilik ve Halk Anlatıları", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 175-188.

GÖKALP Haluk, "İntihar Kültürü ve Ferhad'ın İntiharı'nın Divan Şiiri Aşk Anlayışına Etkileri", **Turkish Studies**, 2009, S. 4/2, s. 493-517.

"Hikâye-i Ferhad ile Şirin" (Yazma), **Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı,** ASL 375.

İPŞİROĞLU Zehra, "Bugünün Açısından „Ferhat ile Şirin", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi**, 2002, S. 1, s. 3-11.

KEKEÇ Nuran, "Karnavaldan Büyülü Gerçekçiliğe: Berci Kristin Çöp Masalları", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 210-220.

ONAY Ebru, "Gölgesizler'de Masal, Efsane ve Büyülü Gerçekçilik", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 221-225.

ÖZARSLAN Metin, **Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma**, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2006.

PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 1995.

PEKER Selçuk, "17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türk Saz Şairlerinin Şiirlerinde Hikâye Kahramanları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, S. 17, s. 451-468.

SEYİDOĞLU Bilge, "Ferhat ile Şirin", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** 2002, S. 19, s. 133-135.

TAVUKÇU Orhan Kemal, "Hüsrev ü Şirin Konulu Eserlerde Esas Kahraman Olarak Hüsrev veya Ferhad'ın Tercih Edilme Sebepleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2000, S. 14, s. 143-148.

TİMURTAŞ Faruk K., "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1959, S. IX. s. 65-88.

TOYMAN Y. Özge, "Nazlı Eray'ın Roman Dünyasında Düşsü ve Büyülü Gerçekliğin Kurgusu ile Fantastik Unsurlar" (Yüksek Lisans Tezi), **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006, Isparta.

ULUSOY ARANYOSİ Ezgi, "Edebiyatta Büyülü Gerçekçiliğin „Büyü'sünün Menşei Üzerine: Sosyal Adaptasyon Araçları Olarak Masallar", **Milli Folklor**, 2011, S. 91, s. 189-194.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1009-1017, ANKARA-TURKEY

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SAVAŞÇI EĞİTİMİ

Lütfü Kerem BAŞAR[*]

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk edebiyatının temel taşlarından biri olması ve eski Türk gelenekleri, inanışları, hayat tarzı ile ilgili bilgiler sunması ve destandan halk hikâyesine geçiş döneminin en önemli eseri olması açısından eşsiz bir kaynaktır. Bu eserde yer alan on iki hikâyenin olay örgüsünde genel olarak birtakım mücadeleler yer almaktadır. Çünkü hikâyelerde anlatılan göçebe Oğuz Türklerinin hayat tarzı, devamlı hareket ve mücadeleye dayanır. Bu mücadeleler ise, sadece tabiat ve çevre şartlarıyla değil, aynı zamanda düşmana karşı da verilmiştir. Bu nedenle kuvvet ve savaşçılık, böyle bir hayat tarzını devam ettiren asıl unsurlar olmuştur. Doğa şartlarının sertliği, avcılıkla uğraşma ve çevredeki toplumlarla sürekli mücadele gibi faktörler, göçebe insana savaşçı ve mücadeleci bir kimlik kazandırmada birinci derecede etkili olmuştur. Mücadelelere dayalı olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde, savaşçı bir kimliğe sahip olması beklenen kahramanın yetiştirildiğini gösteren sahneler çokça yer almaktadır. Kuvvetli insana dayanan göçebe toplumlarda da, erkek çocuğa büyük bir değer verilmiştir. Bu nedenle özellikle erkek çocuklar, hem boylar arasındaki mücadelede, hem zor durumdaki ve tutsak olan aile bireylerini kurtarmada, hem de avlanma amacıyla yapılan vahşi hayvanlarla mücadelede âdeta özel bir savaş eğitimine tâbi tutulmuştur. Bu çalışmada, Dede Korkut Hikâyelerindeki kahramanların savaşçı bir kimlik kazanmada geçirdiği aşamalar ve hikâyelerin, savaşçı eğitimiyle ilgili olarak vermiş olduğu mesajlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, savaşçı eğitimi, alp tipi.

WARRIOR TRAINING IN DEDE KORKUT STORIES

ABSTRACT

When it is considered that Dede Korkut Stories are the fundamental element of Turkish literature because of including the informations on Turkish traditions, beliefs and life style; it can be said that the Book of Dede Korkut Stories is the unique source of Turkish Literature besides being the crossing point compositon from legend to folk narratives. It is because the life style of the Oguz Turks, told in the narratives, depends on the continuous struggle and movement, these struggles and movements take place on the plot of the these twelve stories. Oguz Turks struggled against not only nature but also enemy. So, being strong and a warrior are the factors in maintenance of their

[*] Okt. Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu, El-mek: lkbasar@sinop.edu.tr

life style. The tough weather conditions, the continuous struggle against other tribes around and dealing with hunting have primary effects on establishing a warrior and fighter identity. Based on these struggles, Dede Korkut Stories have lots of scenes in which the future expected warrior hero is raised. It is because nomadic tribes, like Oguz Turks, based on powerful men, male child has great importance. It is why the children especially male ones had a special training on saving their family members when they are refugee or when they have hard times in struggling against the other tribes. They have also trained on hunting and dealing with wild animals. In this study it is tried to define the messages of the stories related to the warrior training and the process of establishing a warrior character of Dede Korkut Stories`heroes.

Key Words: Dede Korkut Stories, warrior training, alp style.

Giriş

Dede Korkut Kitabı"nın asıl adı, eserin giriş kısmında belirtildiği üzere, "Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı" anlamına gelen "Kitab-ı Dede Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân"dır. Kitap, on iki hikâye ve bir mukaddimeden oluşmaktadır.

Hikâyelerde geçen olaylar, Kuzeydoğu Anadolu dolaylarındaki Müslüman Oğuzların hayatını anlatır. Bunu, asıl nüsha olarak kabul edilen Dresden nüshasının giriş kısmından anlıyoruz: "*Resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzın ol kişi tamam biliçisiydi.*" (Özsoy, 2006: 47). Fakat hikâyeler, İslamiyet öncesi dönemden de izler taşımaktadır. Bu yüzden destanların oluşmasının daha erken evrelerde olduğu tahmin edilmektedir. Kitapta, *Salur Kazan ve Bayındır Han* gibi kahramanların, mekânın ve zamanın ortak oluşuyla ve her hikâyede Dede Korkut"un ortaya çıkışıyla on iki hikâye birbirine bağlanır (Güzel, Torun, 2007: 64). Dede Korkut hikâyelerinin yazıya geçirildiği tarih kesin olmamakla birlikte XV. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir. Bugün elimizdeki iki nüshanın Akkoyunlu Devleti"nin çökmeye başladığı dönemlerde yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Nüshalardan biri tamdır ve Almanya"nın Dresden Kütüphanesi"nde bulunmaktadır. Altı hikâyenin bulunduğu eksik bir nüsha ise Vatikan Kütüphanesi"ndedir.

Nüshalar üzerine ilk incelemeyi Alman Türkiyatçı Fr. Von Diez, Tepegöz Hikâyesini Almancaya çevirerek yapmıştır. Kilisli Rıfat (1916, eski yazı ile), Orhan Şaik Gökyay (1938) ve Muharrem Ergin (1958) de Dede Korkut hikâyeleriyle ilgili çalışmalar yapmış ve yayınlamışlardır.

Kitapta yer alan on iki hikâyenin her biri bir boy için söylenmiştir. Bu destanlarda; boyların hanlarının başından geçen olaylar, ad koyma, olağanüstü varlıklarla ve canavarlarla mücadele gibi bölümler yer almaktadır.

Dede Korkut Kitabı, destandan halk hikâyesine geçiş dönemeninin en önemli eseridir. Eski Türk gelenekleri, inanışları ve pratikleri ile ilgili bilgiler sunması ve içerisinde yer alan atasözü, deyim, ağıt, alkış-kargış örnekleri bakımından da eşsiz bir kaynaktır. Ayrıca eser, nazım ve nesir karışımı bir yapıda olması bakımından da ilgi çekicidir (Oğuz v.d., 2004: 9).

Dede Korkut Kitabı, mukaddimesi ve bu mukaddimenin somut hikâyeleri sayılabilecek on iki boyuyla Türk mitolojisi açısından geçmişi açıklayan, geleceğe örnek insan tipleri sunan bir "töre" kitabıdır. Mitolojinin ilk özelliği, insanların merak güdüsüne cevap vererek varlık ve olayları açıklamak ise, ikinci ve belki de daha önemli tarafı, topluma örnek teşkil edebilecek kahramanlar sunmasıdır. Bu kahramanların başından geçen olayları tayin ve tespit eden unsur ise, binlerce yıldan beri süzülüp gelen „Türk töresi"dir (Duymaz, 2000: 109).

Bir mukaddime ve on iki hikâyeden oluşan bu eserdeki; "Birinci hikâyede Dirse Han'ın koç yiğitleri, bir iftira ile oğlu Boğaç Han'ı babasına öldürtmeye kalkarlar, başaramayınca Dirse Han'ı kâfirlere teslim ederler.

İkinci hikâyede Kazan Han, beyleri ile eğlenir ve avlanırken, kâfirler tarafından obası basılır; annesi, karısı, oğlu esir alınır, Kazan Han ve arkadaşları esirleri kurtarmaya çalışırlar.

Üçüncü hikâyede bir düğün esnasında kâfirler, Beyrek'i kaçırır.

Dördüncü hikâyede Kazan Han, oğlu Uruz'a mücadele dersi verirken, Uruz esir düşer.

Beşinci hikâyede Deli Dumrul, Azrail ile karşılaşır ve ona mağlup olur.

Altıncı hikâyede Kan Turalı, Trabzon tekfurunun kızını almak için üç canavarla güreşir. Kızı alıp obasına dönerken kâfirler tarafından baskına uğrar.

Yedinci hikâyede Yigenek, esir babasını kurtarmak için kâfirler ile savaşır.

Sekizinci hikâyede Basat, bir canavar-insan olan Tepegöz ile mücadele eder.

Dokuzuncu hikâyede Begil, bir şeref meselesi yüzünden Kazan Han'a kızar, ona isyan etmek ister. Bir av esnasında attan düşer, düşmanlar bunu haber alarak obasına hücum eder, oğlu kâfirlerle savaşır ve Allah'ın yardımı ile galip gelir.

Onuncu hikâyede Segrek, esir olan kardeşini kurtarmak için mücadele eder.

On birinci hikâyede Kazan Han, uyurken düşmanlar tarafından esir edilir ve oğlu tarafından kurtarılır.

On ikinci hikâyede bir haysiyet meselesi yüzünden Dış Oğuzlar, İç Oğuz'a isyan ederler" (Kaplan, 2002: 14-15).

Hikâyelerin oluşum tarihi itibarıyla atlı-göçebe kültür ve medeniyetinin yaşandığı dönemin insanı, ağır tabiat ve geçim şartlarına dayanmaya, kuvvetli, heybetli olmaya mecburdur. Tabiat şartlarının sertliği, çevredeki topluluklarla devamlı mücadele; göçebeye savaşçı, mücadeleci, sert, hareketli bir karakter kazandırmıştır. Dolayısıyla maddi, yani fizik kuvvet, göçebe için hayatın en önemli değeri olarak görünmektedir. (Yıldırım, 1998: 196). Çünkü boylar arasında yoğun çatışmaların yaşandığı ve destan devrinin temel özelliklerinden kabul edilen kolektif düşünce prensibinin hâkim olduğu bu dönemde yiğitlik, savaşçılık ve güç; bireyin kendisini, ailesini ve içinde bulunduğu toplumu koruması için en önemli unsurdur (Günay 1998: 11). Savaşçılık, kahraman adayının sadece kendisini, ailesini ve yanındakileri korumak için değil, aynı zamanda kendini ispatlayarak kahraman olması için de gerekli bir unsurdur.

Dede Korkut Kitabı'nın Türk kültür tarihi bakımından en kıymetli taraflarından biri de, alp tipinin nasıl yetiştirildiğini gösteren sahneleri ihtiva etmesidir. Her medeniyet şekli kendisini yaşatacak insan tiplerini hususi olarak yetiştirir. Bunun için bazı müesseseler yaratır. Göçebe toplumda bu yetiştirme fonksiyonu, örf ve âdetler tarafından sağlanır. "Kuvvetli insan"a dayanan göçebe toplumda erkek çocuğa büyük bir değer verilir. Dede Korkut Kitabı'nda daha ilk sayfalardan itibaren babanın yerini tutacak olan "oğul"a önem verildiğini görürüz (Kaplan, 2007: 46).

Dede Korkut hikâyelerinde çocuğa verilen eğitimin büyük bir yeri vardır ve eserin mukaddime kısmında da buna dikkat çekilir. *"Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofra çekmez. Oğul atanın yetiridür, iki gözinün biridür. Devletlü oğul kopsa ocağının közidür… Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yiğ, ana rahmine düşince toğmasa yiğ. Ata adın yorıdanda devletlü oğul yiğ."* (Ergin, 2004: 74) denilerek, erkek çocuğun

üstlenmesi gereken misyonu yerine getirememesi durumunda, onun değerinin toplum için bir şey ifade etmeyeceği açıklanır.

Çocuk, Türk toplumunda bir ihtiyaçtır. Genellikle göçebe bir toplum olan Türklerin tarihsel süreçte çocuğa, özellikle de savaşçılık niteliğine sahip olan erkek çocuğa, her zaman ihtiyacı olmuştur. Dede Korkut kitabında da çocuk sahibi olmak çok önemlidir. Çocuğu olmayanların Tanrı tarafından lanetlendiğine inanılır. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde buna dikkat çekilir. *"Kimün ki oğlı kızı yok, kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getürün, yir ise yisün yimez ise tursun gitsün dimiş idi. Oğlı olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Ta'âla kargayupdur, biz dahı kargaruz, bellü bilsün dimiş idi."* (Ergin, 2004: 78). Buradan da anlaşılacağı üzere, çocuk Türk toplumunda çok önemli bir varlıktır. Yine söz konusu hikâyede evlat sahibi olmayan Dirse Han, çocuğu olmadığından kara otağa oturtularak cezalandırılır. Bu da göstermektedir ki, Türk toplumunda aile, toplum içerisindeki saygınlığını çocuğa borçludur.

Ancak bir çocuğa sahip olmak yeterli değildir. Bu çocuğun, o dönemde, aynı zamanda savaşçı ve kahraman olması beklenir. Dede Korkut hikâyelerindeki *"Ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi."* şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere erkek çocuklar herhangi bir nedenle kahramanlık göstermezse, kan akıtmazsa ad konulmazdı. (Ergin, 2004: 118). Ayrıca Beylerin oğlu olan çocuklara başkesip kan dökmeden beylik de verilmemektedir. Bazen zararlı ve vahşi bir hayvanı öldürmek de beylik almak için yeterli olmaktadır (Özsoy, 2006: 29). Bu nedenle çocuklar, kuvvetli ve cesur olacak şekilde yetiştirilirdi. Çocuklar, daha küçük yaşta ata binmek, kılıç kullanmak, ok atmak gibi yiğitlik ve savaşçılık konusunda bir eğitime tâbi tutulurdu. Çocuk, bir kahramanlık gösterdiği zaman da Dede Korkut gelerek, ona ad verirdi. Dirse Han'ın oğlu, Bayındır Han'ın yılda iki kere beyleri toplayarak yapmış olduğu büyük toyda, boğa ile buğra(erkek deve) güreştirileceği esnada arkadaşlarıyla beraber açık oynarken birdenbire üzerine hücum eden boğayı öldürür ve hususi bir merasimle Boğaç adını alır (Kaplan, 2007: 47). Yine Bamsı Beyrek hikâyesinde de, çocuk başkesip kan döktüğü için Dede Korkut gelip ona ad koyar ve Bamsı Beyrek adını verir. Buradan da anlaşılacağı üzere, göçebe Türkler için bir erkeğin kahramanlık göstermesi çok önemlidir. Çünkü Dede Korkut Kitabı'nda, erkeklerin hiçbir şeyden korkmamaları ve alp tipinde olmaları istenir. Bu durum göçebe hayatın getirmiş olduğu bir özelliktir.

Dede Korkut Kitabı'nda öncelikle mukaddimede, soyut ve teorik olarak, bir genç alpta olması gereken özellikler, atasözleri ve kalıp ifadeler şeklinde sıralanmıştır. Buna göre alp; *tekebbürlük eylememeli, gönlünü yüce tutmamalı, kara polat öz kılıcını çalmalı, malına kıymalıdır.* Ama oğul, *sofra çekmeyi atadan görmelidir.* Oğul da *ata adını yorutmalıdır. Kazılık ata er binmeli, çalup keser öz kılıcı er çalmalıdır. Erin evine konuğu gelmeli, er yalan bilmemelidir* (Ergin, 2004: 73-77). Burada iki tür özellik dikkati çeker. Birisi tevazu, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karaktere dayanan özelliklerdir ki bunlar, hikâyelerde daha ziyade *"erdem"* sözüyle ifade edilmektedir. Diğeri ise başkesip kan dökme, kazılık ata binme, çalup keser öz kılıcı kullanma gibi fizikî özelliklerdir. Bunlar da "hüner" kavramı altında toplanmaktadır. Birbirinden ayrılmaz biçimde karşımıza çıkan bu özellikler, Oğuz alpının "hünerli" ve "erdemli" olması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır (Duymaz, 2000: 110).

Bir Oğuz delikanlısının alp olabilmesi için doğuştan ve çocukluktan getirmesi gereken birtakım özellikleri bulunmalıdır. Bunlar olağanüstü doğum, tek oğul olma veya vahşi hayatın içinde büyüme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda alp oluşları ayrıntılarıyla anlatılan Boğaç, Beyrek, Uruz, Kan Turalı, Yigenek, Emren gibi yiğitlerin hemen hepsi tek oğuldur ve anne-babalarının ihtiyarlık dönemlerinde dünyaya gelmişlerdir. Tek oğul olma, destan mantığı içinde olağanüstü kahramanlığa hazırlayıcı bir unsurdur. Burada da, kahramanların doğumları önem

kazanmaktadır. Hikâyelerden ikisinde kahramanların doğumları anlatılmaktadır. Boğaç, Dirse Han'ın oğlu kızı olmadığı için Bayındır Han'ın toyunda kötü muamele görmesi üzerine ve karısının tavsiyeleriyle düzenlediği toyda bir ağzı dualının alkışıyla dünyaya gelmiştir. Beyrek de, Bayındır Han'ın divanında gençleri gören Pay Püre'nin âh edip ağlayışı ve *ol zamanda alkışı alkış, kargışı kargış olan* beylerin duasıyla doğmuştur. Ayrıca bu kahramanlardan Basat ise, tek oğul olmamakla birlikte vahşi hayatın içinde bir aslan tarafından büyütülmekle alplığa hazırlanmaktadır. Çünkü onun alplık göstermesi için, yani Tepegöz'ü yenmesi için böyle bir çocukluk macerasına ihtiyaç duyulmuştur (Duymaz, 2000: 111).

Çocuğa savaşçı ve mücadeleci bir karakter kazandırma eğitiminde aile ve toplum her zaman için bir örnektir. Babanın hayatı her an tehlikeye maruz bulunduğu için, yetiştirilen oğlunun da babası gibi kahraman olması istenilir. Bundan dolayı çocuk, küçük yaştan itibaren Alp idealine uygun yetiştirilir (Kaplan, 2002: 16). Kazan Bey, oğlu Uruz'un ad alamamasından dolayı üzülürken, Uruz, babasına *"Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kâfir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestin, ben senden ne gördüm ne öğreneyim."* (Ergin, 2004: 156) der ve babasından kendisine bir şeyler öğretip, örnek olmasını ister. Toplumda bir alp tipi olan Kazan Bey de bu istek üzerine, oğlu Uruz'u ava götürür ve ona iyi bir model olmak için çaba sarf eder. Hikâyenin devamında Kazan Bey ve oğlu Uruz, avdayken düşmanla karşılaşırlar. Uruz, babasına düşmanla tek başına savaşabileceğini ve düşmanı yenebileceğini söyler. Ancak babası Uruz'a: *"Gelen kâfir menümdür men varayım. Kara polat öz kılıcum çalayın. Azgun dinlü kâfirdür başların keseyin. Döne döne savaşayın. Döne döne çekişeyin. Kılıç çalup baş kesdügüm görgil. Ögrengil. Kara başuna düşende gereklüdür."* (Ergin, 2004: 159-160) der. Bu hikâyede babanın oğlunu, kendi toplumunun hayat şartlarına ve değer yargılarına göre nasıl yetiştirdiğini ve çocuğuna nasıl örnek olduğunu görmek mümkündür. Çocuklara savaşçı bir kimlik kazandırmada, aile dışındaki kişiler de etkilidir. Beyin oğlunun yetiştirilmesinde, yanında yer alan yiğitler de âdeta bir savaş eğitmeni konumundadır. Beylerin yanında genellikle üç yüz yiğidi, bey oğlu durumundakilerin ise kırk yiğidi bulunur. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde Dirse Han'ın kırk yiğidi, Boğaç Han'ın hep yanındadır. Bu hikâyelerde de açıkça görülüyor ki çocuklar, aile ve toplum tarafından savaşçılığa teşvik edilmekte, hatta buna zorlanmaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri, genel olarak birtakım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerin ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer. Bunlardan birinde (Dirse Han oğlu Boğaç) mücadele, bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında geçer. Ötekinde Üç Oğuzla Taş Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) karşılaşır. Üçü hikâyede ise mücadele, tabiat ve insanüstü kuvvetlere karşıdır. Birinde Deli Dumrul, Azrail'in karşısına çıkar. Ötekinde Basat, Tepegöz adındaki devi öldürür. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele, Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki kâfirler arasındadır. Mücadeleler, tehlikeli durumlar gösterdikten sonra hep Oğuz beylerinin üstün gelmesiyle sona erer (Ergin, 2004: 26). Buradan da anlaşılacağı üzere, mücadele edilen taraflar ve varlıklar farklılaşsa da, sonuçta bütün hikâyelerde bir savaş ve mücadele durumu ortak unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki mücadelelerde ilk hücum eden genellikle Oğuzlar değil, karşı taraftır. Oğuzları harekete geçiren sebep, esir düşen anneyi, babayı, kardeşi veya beyi kurtarmak ve intikam almak arzusudur. Fakat burada da mücadele esastır, kahramanlık en yüksek sosyal değerdir. Böyle bir toplumda kadınların değeri bile, ata binmek, kılıç kuşanmak, ok atmak, düşmana akın etmek, yani maddi kuvvet tezahürleri ile ölçülür (Kaplan, 2002: 23). Çünkü göçebe ve akıncı kimliği olan bir toplumda, kadının da alp tipine uygun olması yani kahraman, korkusuz ve çevik olması gerekir. Bu durumun, eserdeki Bamsı Beyrek ve Kan Turalı hikâyelerinde yoğun olarak işlendiğini görürüz:

Bamsı Beyrek, babasına evleneceği kızın özellikleri olarak şunları anlatır: *"Baba mana bir kız alı vir kim, men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol baş getürmek gerek, bunun gibi kız alı vir baba mana."* Beyrek'in babası Pay Püre Han da *"Oğul sen kız dilemezsin kendüne bir hampa ister-imişsin."* (Ergin 1989: 124) demektedir. Keza hikâyenin öncesinde Beyrek, beğlik kertmesi olan Banı Çiçek'in evine tesadüfen gelir. Daha önce görmedikleri için birbirlerini tanıyamazlar. Banı Çiçek, karşısındaki kişinin gerçekten beğlik kertmesi olup olmadığını öğrenmek için Beyrek'e bir teklifte bulunur: *"Gel imdi senün ile ava çıkalum, eger senün atun menüm atumı kiçer ise onun atını dahi kiçersin. Hem senün ile oh atalum, meni kiçer isen, anı dahı, kiçersin ve hem senün ile güreşelüm, meni basar isen anı dahı basarsın."* (Ergin, 2004: 123) der ve Beyrek de bu teklifi kabul eder. Ardından Banı Çiçek ve Beyrek, birbirlerini yenmek için mücadeleye tutuşurlar, ok atarlar, güreşirler. Sonunda Beyrek, Banı Çiçek'i yener. Banı Çiçek de kendisini tanıtır ve bu olaydan sonra nişanlanırlar. Burada görülüyor ki kahraman, kız veya erkek olsun evleneceği kişiyi cesaretine, yiğitliğine ve savaşçı özeliklerine göre seçmektedir.

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde de Kan Turalı, istediği kızın özelliklerini babasına şu şekilde ifade eder: *"Baba çün meni ivereyim dirsin, mana layık kız niçe olur? Baba men yirümden turmadın ol turmış ola, men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış bana baş getürmiş ola."* (Ergin, 2004: 185). Bu sözlerin ardından Kan Turalı'nın babası Kanlı Koca *"Oğul sen kız istemez-imişsin bir cılasun bahadır ister-imişsin, anun arkasında yiyesin içesin hoş kiçesin."* demektedir (Ergin, 2004: 185). Bu hikâyelerde de görüldüğü gibi, erkekler kadar kadınların da yiğit ve korkusuz olmaları beklenmekte ve yiğit bir erkek ancak kendisi gibi cesur ve yiğit bir kızla evlenmeyi tercih etmektedir.

Dede Korkut Hikâyelerinde savaşlarda kullanılan alet ve araçların da kahramanın alplık kazanmasında rolü olduğunu söyleyebiliriz. Bu savaş aletlerinden, savaşlarda daha çok kılıç, gürz, ve gönder'in (mızrak) kullanıldığını görürüz. Hikâyelerde; ok, yay, kılıç, kargı, mızrak, bıçak ve kalkandan başka, düşmanlardan savaş veya ticaret yoluyla alındığı anlaşılan bazı araçlar da görülmektedir. Pay Püre, oğlu doğunca İstanbul'a bir kervan gönderir. Bezirgânlar oradan yahşi armağanlar alırlar. Bunların arasında bir at, bir ağ tozlu yay ile bir altı perli gürz vardır. Güç bu savaş aletlerini çok iyi kullanabilmek, çok iyi ok atmak, yay kullanmak, ata binmek, kılıç kullanmak, kişiye verilen savaş eğitiminde önemli basamaklardır. Bu basamakları başarıyla tamamlayan kahraman adayı, savaşçı bir kimlik kazanma yolunda artık düşmanla göğüs göğse mücadele edebilecek seviyeye gelmiş kabul edilir.

Civardaki kâfirlerle sürekli mücadele halinde olan Oğuz toplumunda, ata binmek, ok atmak, yay kullanmak büyük bir meziyettir. Avlanmak bu meziyeti kazanmak için başa gelen bir vasıtadır. Bundan dolayı, av, gençleri terbiye bakımından çok önemlidir. Oğul ancak belli bir yaştan sonra ve babasının müsaadesi ile ava çıkabilir (Kaplan, 2002: 60). Alplar topluluğuna katılma şartları, toplumun içinde bulunduğu veya hikâyenin teşekkül ettiği tarihî, sosyal ve kültürel şartlara göre değişebilmektedir. Bunların en başında ise alpa ve toplumuna düşman olan vahşi bir hayvanla mücadele, yani vahşi bir hayvanı öldürme gelmektedir. Avcı-göçebe toplumun ilk dönemlerinde "sosyal ve reel" bir tehlike arz eden vahşi bir hayvanın öldürülmesi son derece fonksiyonel ve gerçekçidir (Duymaz, 2000: 112-113). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, çocuklar, ata binmede, ok atmada, kılıç ve yay kullanmadaki hünerlerini vahşi hayvanları avlamada göstererek düşmanla yapacağı savaş öncesinde adetâ bir tür staj yaparlar. Bu avlar, kişinin özellikle düşmanla mücadele öncesinde kendi yeteneklerini gösterebildiği imkânlardır. Zaten Dede Korkut Kitabı'nda, avcılık bir geçim kaynağı olmanın yanında, özel törenlere bağlı bir eğlence ve terbiye amaçlı olarak da yapılmaktadır. Dede Korkut'ta "hayvanla mücadele" vasıtasıyla alp olmanın anlatıldığı iki hikâye vardır. Bunlar Kan Turalı ve Boğaç Han hikâyeleridir. Kan Turalı, yiğitlikte babasının kendisine lâyık bulduğu Selcen Hatun'u alabilmek için, kızın babası tarafından, öldürmesi şart koşulan üç canavar gibi

kısmen ehlileştirilmiş hayvanların en azgınlarıyla güreşir ve onları yener, bu sahne, insanın tabiatla yaptığı mücadelenin artık estetik ve sembolik bir nitelik taşımaya başladığı dönemlerin ürünü gibidir (Duymaz, 2000: 113). Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde de, Boğaç'ın, Bayındır Han'ın beslediği iki vahşi hayvandan biri olan boğayı öldürmesi de benzer bir durumdur. Çocukluktan gençliğe veya sosyal hayata girişin birinci aşamasını teşkil eden bu ava çıkma durumu aynı zamanda özel bir merasime tâbidir. İlk av için ziyafet verilir (Kaplan, 2002: 60-61):

"Dirse Hanun hatunı oğlançuğumun ilk avıdur diyü atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdı, kanlu Oğuz biglerin toylayayım didi." (Ergin, 2004: 86).

Kazan Bey'in oğlu Uruz'un esir düştüğü hikâyede de aynı durum söz konusudur: *"Han kızı boyı uzun Burla Hatun Kazanun geldügin işitdi, atdan aygır, deveden buğra koyundan koç kırdurdı. Oğlançuğumun ilk avıdur, kanlu Oğuz biglerin toylayayım didi."* (Ergin, 2004: 162).

Dede Korkut Kitabı'nda doğumları anlatılan veya dolaylı olarak belirtilen kahramanların hayatları hakkında, yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar hiçbir bilgi bulamayız. Ancak kahramanlar on beş yaşına geldiklerinde, devreye alplık göstermeleriyle ilgili olaylar girer. Oğuz toplumu, bir gençten atlı göçebe kültürün ideal tip özelliklerine kavuşmasını bekler, hatta genci buna teşvik eder. Bu, gencin topluma mensup olma şuuru kazanması, alp olması demektir. Bu yüzden, ne diğer destanlarda, ne de Dede Korkut boylarında kahramanların doğumlarından ergenliğe kadar olan dönemleri ayrıntılı olarak anlatılmaz. Formel unsurlarla geçiştirilir (Duymaz, 2000: 111-112). Oğuz toplumunda, çocuğun ancak 15-16 yaşlarına gelince tam anlamıyla yetiştiğine, düşmanla artık mücadele edebileceğine inanılırdı ve babasının izniyle de çocuk, ava çıkabilir ve avlanabilirdi. Örneğin; Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde oğlan, 15 yaşına gelince Dirse Han, Bayındır Han'ın ordusuna karışır. Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde, Kam Büre'nin oğlunun 15 yaşına gelince artık delikanlı olduğu ve ata binip ava çıkabileceği söylenir. Kazan Bey'in oğlu Uruz'un esir düştüğü hikâyede de; Kazan, 16 yaşına geldiği hâlde henüz oğlunun başı kesmemiş olduğunu hatırlatarak kendisi ölünce tahtını, tacını sonra ona vermeyeceklerinden korktuğunu söyler. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Hikâyesinde de, Kazılık Koca'nın tutsak olduğu zaman bir yaşında oğlu olduğu ve bu çocuğun 15 yaşına girince yiğit olduğu belirtilmektedir. Uşun Koca oğlu Segrek Hikâyesinde de, 15 yaşına gelince kardeşinin esir düştüğünü öğrenen Segrek, esir kardeşi Egrek'i kurtarmaya gider. Bekir Sami Özsoy, bu yaşın tesadüfî olmadığını, bu yaşın, hikâyelerin tertiplendiği bölgede akıl baliğ olma (çocukluktan gençliğe geçme) idrak ve algının, benlik duygularının doruğa ulaştığı yaş olduğunu belirtir (Özsoy, 2006: 28). Hatta kanaatimizce bu rakamların arkasında mitolojik bir takım anlam ve sembollerin de olduğu söylenebilir.

Alpların, savaşçı kişilerin en belirgin özelliklerinden biri de aile fertlerine bağlılıklarıdır. Bu itibarla alplar; anne, baba ve kardeşleri için her türlü fedakârlığı göze alabilecek durumdadırlar. Kahramanların alplık kazanmalarına sebep olan olaylardan birisi de, babalarını tutsaklıktan veya zor durumdan kurtarmadır. Bu tarzda macerası anlatılan dört kahraman vardır: Buğaç, Yigenek, Emren ve Uruz (Duymaz, 2000: 114). Dirse Han oğlu Boğaç Han Hikâyesinde, Boğaç, beylik alıp tahta çıkınca babasının kırk yiğidini anmaz olur. O kırk namert yiğit, babasına oğlunu kötüleyen dedikodular getirerek onu, oğlunu öldürmek için teşvike başlarlar. Sonuçta Boğaç, babası tarafından av sırasında yaralanır. Fakat Boğaç, babasını kırk namerdin elinden kurtararak babasına bağlılığını gösterir. Kazılık Koca oğlu Yigenek Hikâyesinde, Yigenek, on beş yaşına girip yiğit olduktan sonra bir sohbet esnasında babasının tutsak olduğunu öğrenir ve onu kurtarmak ister. Dayısı Emen'in altı kere varıp da alamadığı, yirmi dört Oğuz beyinin şehit olduğu Düzmürd Kalesi'nin beyi Direk Tekür'ü yener ve babasını kurtarır. Begil oğlu Emren Hikâyesinde de, Emren, babası attan düşüp ayağı kırılınca babasının atını, elbisesini, kılıcını, okunu ve adamlarını da alarak kendilerine saldıran düşmanı yener ve babasının yokluğunu aratmaz. Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'un kurtardığı

hikâyede de, Uruz, babasının tutsak olduğunu öğrenince yanına yiğitlerini de alarak babasını kurtarmaya gider. Ancak Uruz, bağlangıçta babasıyla bilmeden savaşsa ve onu yaralasa da Kazan daha sonra kendisini tanıtır ve hep birlikte düşmanı yenerler. Bu hikâyelerin dışında, Kan Turalı'nın eşi Selcen Hatun ve Segrek'in tutsak olan kardeşi Egrek için yaptığı mücadeleler de kahramanların aile fertleri için yapması gereken durumlardır. Bu hikâyelerde görülüyor ki, tutsak ve zor durumda olan babayı, eşi, kardeşi kurtarma, kahramanların savaşçı bir kimlik kazanmalarında ve alplık kazanmalarında önemli basamaklardır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, savaşçı bir kimlik kazandığına inanılan kahramana, beylik, taht, at, koyun, ev, kıyafet gibi birtakım mükâfatlar da verilmektedir. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde, Boğaç, Bayındır Han'ın boğasını öldürünce ad'ın yanında beylik ve taht da kazanır. *"Oğuz bigleri gelüp oğlan üstine yığnak oldılar, tahsin didiler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad koysun, bilesinçe alup babasuna varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler. Çağırdılar Dedem Korkut gelür oldı. Oğlanı alup babasına vardı. Dede Korkut oğlanun babasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Aydur: Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana taht virgil erdemlüdür. Boynu uzun bedevi at virgil bu oğlana biner olsun hünerlüdür. Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana şişlik olsun erdemlüdür. Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana yüklet olsun hünerlüdür. Altun başlu ban iv virgil bu oğlana gölge olsun erdemlüdür. Çiğni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana geyer olsun hünerlüdür. Bayındır Hanun ağ meydanında bu oğlan cenk itmişdür, bir boğa öldürmiş senün oğlun, adı Boğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi. Dirse Han oğlana biglik virdi, taht virdi."* (Özsoy, 2006: 62-63).

Begil oğlu Emren hikâyesinde de, babasının ayağı kırıldığı için onun yerini alarak düşmanla savaşan ve düşmanı yenen Emren'in kazandığı mükâfatlar şöyle geçmektedir: *Karşu yatan kara tağdan oğlana yaylak virdi. Kara koçı yügrük atdan tavla virdi. Ağça yüzlü oğlına ağça koyun şölen virdi. Ala gözlü oğluna al duvahlu gelin aldı. Ağ alınlu Bayındır Han'a pencik çıkardı. Oğlın aldı, Bayındır Han'un divanına vardı. El öpdi. Pâdişâh, Kazan oğlı Uruz'un sağ yanına ana yir gösterdi. Cübbe çuğa çırgap geyürdi. Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı, bu Oğuznâmeyi düzdi, koşdı, Begil oğlı Emren'ün olsun didi."* (Özsoy, 2006: 297-298). En sonunda alplık gösteren kahramanın adına Dedem Korkut gelip *"şazılık çalar, Oğuznâme düzer, koşar."* Bu bağlamda, kahramana yiğitliğinden ve başarılarından dolayı verilen mükâfatların, hem kahramanı, hem de onu örnek alan gençleri, alplığa ve yiğitliğe teşvik ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Dede Korkut Hikâyeleri'nde atlı göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak, kendi boyunu koruma, tabiata ve düşman kavimlere karşı güçlü olma ve kendilerini savunma amacıyla sürekli mücadele içinde olmak, insanlara ister istemez savaşçı ve mücadeleci bir kimlik kazandırmıştır. Zaten göçebe ve akıncı kimliği olan bir toplumda, çocukların alp tipine uygun olması yani kahraman, korkusuz, çevik ve yiğit olması istenilir. Sadece erkek çocukların değil, kızların da korkusuz, yiğit ve kahraman olmaları yani alp tipine uygun olmaları istenilirdi. Çocuklar daha küçük yaşta ata binmek, kılıç kullanmak, ok atmak gibi yiğitlik ve savaşçılık konusunda bir eğitime tâbi tutulurdu. Bu yeteneklerini de belli bir yaşa gelince avcılık vasıtasıyla gösterirler, ilk kahramanlıkları neticesinde de ad alırlardı. Çocuklar, hünerlerini gösterdikleri bu avlar sayesinde âdeta bir antrenman yaparak, düşmanla mücadele öncesi tecrübe kazanırlardı. Böylece çocuğun artık savaş eğitiminin tamamlandığına ve düşmanla tek başına mücadele edebilecek donanıma ve tecrübeye sahip olduğuna inanılırdı. Çocuğa özellikle de erkek çocuklara savaşçı ve mücadeleci bir karakter kazandırma eğitiminde aile, toplum ve karşılaşılan güçlükler her zaman için örnek ve ders niteliğinde olmuştur. Neticede, baba ve çocuğun yanındaki kişiler, tutsak olan babayı, anneyi, kardeşi, eşi kurtarma, ava çıkma, avlanma ve başarısından dolayı mükâfatlandırma vb. durumların, çocuğa savaşçı bir kimlik kazandırma eğitiminde mutlaka kahramanın bilmesi, yapması ve geçmesi gereken önemli ders konuları olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

ERGİN, Muharrem (2004), ***Dede Korkut Kitabı I,*** Ankara: TDK Yayınları.

ERGİN, Muharrem (2001), ***Dede Korkut Kitabı,*** İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

DUYMAZ, Ali (2000), "***Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri****",* Uluslararası Dede Korkut Bilgi şöleni Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

GÜNAY, Umay, (1998), "*Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili*", **Milli Folklor Dergisi**, 37: 3-13.

GÜZEL, Abdurrahman, Ali Torun (2007), ***Türk Halk Edebiyatı El Kitabı***, Ankara: Akçağ Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (2002), ***Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1***, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (2007), ***Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 - Tip Tahlilleri***, İstanbul: Dergâh Yayınları.

OĞUZ, Öcal, v.d. (2004), ***Türk Halk Edebiyatı El Kitabı***, Ankara: Grafiker Yayınları.

ÖZSOY, Bekir Sami (2006), ***Dede Korkut Kitabı,*** Ankara: Akçağ Yayınları.

YILDIRIM, Dursun (1998), ***Türk Bitiği,*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1019-1030, ANKARA-TURKEY

GOGOL'ÜN PALTO'SUNDAN ÇIKAN BİR ESER: ODALARDA*

*Mehmet BAŞTÜRK***

ÖZET

Edebiyatta öncü isimler ve eserler, bir geleneğin/yolun/akımın/anlayışın ilk önemli temsilcisi oldukları için kendisinden sonra gelen kalemleri ve kalem mahsullerini bir şekilde etkilemiştir. Bu öncü eserlerden biri, Dünya ve Rus edebiyatında önemli bir yere sahip Gogol'ün kilometre taşı kabul edilen yapıtlarından Palto'dur. Bu çığır açıcı uzun hikâyenin önemi ve etkisini tespit adına Dostoyevski'nin "Hepimiz Gogol'ün Palto'sundan çıktık." ifadesi dikkate değerdir. Türk edebiyatında da Palto'dan çıkan eserlere örnekler bulmak mümkündür. Bunlardan biri de Erdal Öz'ün 1960'ta yayımladığı ilk romanı Odalarda'dır. Öz, romanın ön sözünde, Varlık Yayınlarından çıkan ilk baskının arkasındaki Yaşar Nabi'ye ait olan tanıtım yazısından hareketle kitapla ilgili yazılarda hep Dosteyevski ve Camus vurgusunun öne çıkartıldığını fakat o, romanını Palto'da anlatılan kahramandan yola çıkarak yazmaya başladığını ifade eder (Öz, 1999:11). Nitekim romanda adı verilmeyen küçük memur, Gogol'ün Palto'sundaki "küçük adam"ın karşılığı olarak sunulan Akakiy Akakiyeviç'ten izler taşır. Öz'ün eserinde, bir alt metin olarak Palto'yla "gönderge" ve "anıştırma" yoluyla doğrudan veya dolaylı yoldan ilişki kurulur.

Bu makalede Erdal Öz'ün Odalarda adlı romanıyla Gogol'ün Palto'su, metinlerarasılık bağlamında karşılaştırmalı yöntemle çözümlenmeye çalışılmış ve iki eser arasındaki benzerliklerle farklılıklar, iki eserin başkişileri etrafında tespit edilmiştir. Böylelikle Öz'ün, Palto'daki kahramandan hareketle yazmaya başladığını söylediği romanı Odalarda'ki Palto etkisinin ne boyutlarda olduğu, bu etkinin özgünlüğe dönüşüp dönüşmediği gibi hususlar irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gogol, Palto, Erdal Öz, Odalarda, metinlerarasılık, karşılaştırmalı edebiyat

A WORK OF ART RISES UP FROM THE COAT OF GOGOL: IN THE ROOMS

ABSTRACT

Since the leading names and the work of arts in literature are the most significant representatives of a tradition/ way/ movement/

* Bu makale, Kırıkkale Üniversitesinde düzenlenen (01-03 Kasım 2012) "IV. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi"nde sözlü olarak sunulan ve metni yayımlanmayan bildirinin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: mehmetbasturk51@hotmail.com.tr

comprehension, influenced the authors and the works of art of these authors following them. One of these leading Works of art is Earth and The Coat which is accepted as milestone work in Russian literature of Gogol. “We all rises from The Coat of Gogol” statement of Dostoyevski, was said to determine the importance of this pioneer long story. It is possible to find examples fort he Works of art rise up from the Coat in Turkish literature. One of them is In The Rooms, the first novel published in 1960 by Erdal Öz. Öz states that, in the preface of the novel, Dostoyevski and Camus are emphasised in the writings about the book based on the introduction writ of Yaşar Nabi on the back of the first press from Varlık Publication (Öz 1999, 11). Thus, little officer whose name is not stated in the novel, bears traces of Akakiy Akakiyeviç who is presented as equivalent of “little man” in The Coat of Gogol. In Öz's art of work as a sub-text; with "Palto"; it is established direct or indirect relationship through "referent" and "allusion".

In this article, it is aimed to analyze the intertextuality between In The Rooms of Erdal Öz and The Coat of Gogol, and it is determined on the similarities and the differences between these two works, and the protagonists, by using comperative literature method. In this way, the issues such as how the Coat effect in In The Rooms, which is said by Öz, to begin the writing beginning from the protagonist in The Coat, and whether this effect turns into individuality or not, are examined.

Key Words: Gogol, The Coat, Erdal Öz, In The Rooms, intertextuality, comperative literature.

1. Giriş

Gürsel Aytaç'ın “İster edebî ister teknik hiçbir metnin dışa kapalı olmadığı görüşüyle edebî metin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçaları katılabileceğinin, böylece de dilin bütüncül bir deney(unviversalexperiment) olma niteliğinin ortaya konması.” (Aytaç 2003, 354) şeklinde tanımladığı metinlerarasılık “kabaca iki metin arasındaki bir alışveriş, bir konuşma, ya da söyleşim biçimidir.” (Gümüş 2006, 1) Açık ve kapalı olmak üzere iki biçim altında ele alınan metinlerarası yöntemlerden “alıntı, gönderge” açık, “gizli alıntı ve anıştırma” kapalı metinlerarası ilişkilerdir (Aktulum 2007, 94).

Metinlerarasılık çerçevesinde, üretilen her metnin bir alt metin olarak var olan önceki metinlerin farklı bir tezahürü olduğu kabul edilir. Bu bağlamda bir metin yüzde yüz “yeni” değildir, olamaz. Zira her metin bile isteye veya farkında olmaksızın yazarın okudukları, gördükleri veya duyduklarının farklı bir bağlamda yeniden üretilmesidir. Bu cümleden hareketle edebî metinlerin “metin içi ve metin dışı öğelerinden söz ederken üzerinde durulması gereken önemli öğelerden bir tanesi de metnin başka metinle veya metinlerle metinlerarası ilişkide olmasıdır.” (Ögeyik 2008, 5) “Bu ilişki izlek, biçem, biçim, dil, konu, vb. gibi metni oluşturan tüm birimleri içerebilir.” (Ögeyik 2008, 20)

Bu makalede Gogol'ün Palto'su ve Erdal Öz'ün Odalarda adlı eseri bu gerçeklerden hareketle bir arada değerlendirilecektir. Öz'ün yirmi dört yaşında yazdığı ve ilk romanı olan Odalarda'nın Varlık yayınlarından çıkan ilk baskısındaki Yaşar Nabi'ye ait olan "Epey şaşırtıcı, alışılmıştan uzaklaşan bir roman. Ama kapalılıkla, anlamsızlıkla ilgisi olmayan bir yeniliği var bu kitabın. İlkin dili çok sağlam bir temel üstüne kurulmuş. Sonra iç sorunları açış ve işleyiş tarzı da Dostoyevski'leri, Camus'leri hatırlatan bir klasik analiz yolunda ilerliyor.” (Öz 1999, 11)

değerlendirmesinden hareketle bu roman üzerinde ağırlıklı olarak Dosteyevski ve Camus etkisi eleştirmenler tarafından dile getirilir. Fakat Öz, bu eseri Gogol'ün Paltosu'ndan hareketle yazdığını şu cümlelerle ifade eder: "Bir Dostoyevski delisiydim. Ama Gogol'ün 'Kaput' öyküsü de beni adamakıllı baştan çıkarmıştı. Bu öykünün başkişisine çok benzeyen bir yakınım vardı. Kaput'un anlatımıyla, o yakınımı birleştirerek yazmaya başladım Odalarda'yı. O yakınım, yayımlanınca romanımı okumuş, pek beğenmiş, ama romandaki başkişinin kendisi olduğunu anlayamamıştı. Tıpkı Dostoyevski de, tıpkı benim gibi, Gogol'ün 'Kaput' adlı öyküsünden yola çıkarak yazdığı bu romanda, romanın bir yerinde, kahramanına Gogol'ün 'Kaput' öyküsünü okutur. Ama İnsancıklar'ın başkişisi, 'Kaput'un başkişisinin yaptıklarını okudukça güler; o kişinin kendisi olduğunu anlayamaz. Odalarda, böyle bir ilk romandı." (Öz, 05.02.1998) Öz, burada açıkça Palto'dan yola çıkarak yazdığı eserin, tamamlandığında Palto'dan farklı özgün bir yapıt olduğunu vurgulamış olur.

Bu çalışma, ifade edilenler doğrultusunda özellikle iki eserin başkişisinden hareketle Erdal Öz'ün Odalarda adlı romanı ile Gogol'ün Paltosu'nu metinlerarasılık zemininde karşılaştırmalı olarak inceleyecek, biçim ve içerikle ilgili benzerliklere dikkat çekecektir. Bir alt/gönderge metin olarak Palto'nun, Odalarda üzerindeki etkisinin ne ölçüde ve nitelikte olduğu, bu etkinin özgünlüğe dönüşüp dönüşmediği gibi hususları irdeleyecektir.

2. Olay Örgüsü

Elli dört sayfalık (Bordo Siyah Yay., İstanbul 2008) Palto'nun olay örgüsü yalın kattır. Bu uzun hikâye, Petersburg'da bir devlet dairesinde çalışan ellili yaşlardaki bir memurun sıradan ama trajik öyküsüdür. Olaylar ve durumlar anlatılırken eserde herhangi bir şekilde parçalara/bölümlere ayırma yoluna gidilmemiştir. Zaten böyle bir ayrıştırmaya da lüzum yoktur. Ama yine de eser olay örgüsü açısından üç bölüme ayrılabilir. Birincisi kitabın ilk on bir (17-28) sayfasında anlatılan başkişi Akakiy Akakiyeviç ve dönemin Rusya'sıyla ilgili verilen genel bilgilerin olduğu bölüm. İkincisi (28-63) sıradan memur Akakiyeviç'in yıllardır yamata yamata kullandığı eski paltosunun artık iş göremez ve iğneye gelemez olduğu için yeni bir paltoya gereksiniminin olması, bu palto için yeme içme gibi en hayati ihtiyaçlarından kesintiye giderek dört beş aylık tasarruf sonucunda rüyalarını süsleyen yeni bir paltoya kavuşması, ardından paltosu şerefine düzenlenen bir davetten dönerken hırsızlar tarafından paltosunun cebren alınması, devamında paltonun bulunması için yapılan çalışmalar, gidilen "mühim adam"la olan muhaveresi ve nihayetinde yatağa düşüp sayıklamalarla hayatının sonlanması. Üçüncü bölüm ise (63-71) Akakiyeviç'in ölümünden sonra bir anda Petersburg'da yayılan, önüne çıkan herkesin paltosunu çalan hortlağın hikâyesini anlatır.

Erdal Öz'ün ilk romanı olan Odalarda (Can Yay., İstanbul 1999) ise yazarın bölmeleriyle kısa kısa on dokuz bölümden oluşur. Gerçi bu bölümler ayrılmasa da hikâye bir bütün olarak yazılabilir/okunabilir. Yaklaşık yüz elli sayfalık romanın yapısı her ne kadar Palto'ya nazaran daha yoğun olsa da basit ve tek ana damar üzerinedir. Roman, kısaca genç bir memurun yedi sekiz aylık süre zarfında başından geçenleri anlatır. İlk iki bölümde adı verilmeyen Genç'in annesinin ölümü ve hayat hikâyesi verilir. Ardından gelen üç bölümde onun gizemli birisiyle tanışıp -ev sahibinin kendisi kovması üzerine- yeni bir odaya yerleşmesi konu edilir. Sonraki bölümlerde ise genç adamın toyluğu ve kişiliksizliği zemininde, beraber olduğu kadının hamile olmasından ötürü doğacak çocuğa resmiyette bir baba bulmanın gereğinden hareketle bahsi geçen gizemli adamın, genci bir bakıma tuzağa düşürüp onu beraber olduğu dul ve güzel ev sahibiyle tanıştırıp evlendirmesi fakat buna rağmen kadınla beraber olmaya devam etmesi, sonrasında doğacak olan çocuğun kendisine ait olduğunu, çocuğun ve kadının her ikisinin çocuğu ve kadını olduğunu söylemesi ve nihayetinde gencin bu gerçekleri öğrendikten sonra sessizce evden ayrılmasını anlatır.

3. Kişiler

İki eserdeki en önemli benzerlik figüratif yapıdadır. Edebiyatta "küçük adam" geleneğinin öncüsü kabul edilen Palto"daki Akakiyeviç"in izlerini bir şekilde Odalardaki ismi verilmeyen genç memurda arayabiliriz.

Palto"nun başkişisi Akakiy Akakiyeviç"dir. Bir devlet dairesinde sıradan kalem memuru olarak çalışan, dış görünüşüyle insanların ilgisini çekmeyen, ellili yaşlardaki Akakiyeviç"i yazar, şöyle betimler: "Kısa boylu, çipil gözlü, biraz da çopur suratlıydı; kızıla çalan saçları yer yer dökülmüş, her iki yanağında da derin kırışıklıklar oluşmuştu; yüzünden, basurdan yana dertli olduğu anlaşılıyordu." (s.18) Hikâyenin başında anlatılan isim koyma meselesinden Akakyiyeviç"in memur olan babasının doğumdan önce öldüğü veya kendisi ve annesiyle beraber olmadığı anlaşılır. Zira doğum işlerini tek başına yürüten anne oğluna babasının ismini koyar.

"Ne zaman, ne kadar süre önce dairede işe alındığını ve onu işe alanın kim olduğunu kimse hatırlamıyordu." (s.20) denilen Akakiyeviç bahsi geçen dairede yıllarca aynı işi yani mektupları temize geçme işini itinayla ve zevkle yapar. Zira onun hayatında sadece o vardır. Çalıştığı dairenin genç memurları onunla sürekli alay etmesine rağmen o, tepkisiz kalır. Bu alaycı ve aşağılayıcı espriler şiddetini artırınca o, sadece "Bırakın beni, neden bana böyle eziyet ediyorsunuz?" (s.21) serzenişinde bulunur. Yıllarca böyle bir ortamda aşkla bağlı olduğu bu önemsiz işinden ona arta kalan, sadece "sırtındaki kambur ve „üzerine oturduğu yerdeki" basur"dur. (s.23)

Akakiyeviç"in hayatı yeni bir palto diktirmesi gereği üzerine önce bir kâbusa sonrasında gerçekleştirilecek bir hayale dönüşür. Üç dört aylık yokluk ve olmayacak tasarruf ("Akşamları çay içmeyi bırakacak, mum da yakmayacaktı, eğer çalışması gerekiyorsa, ev sahibesinin odasına gidecek ve işini onun mumunun ışığında görecekti. Dışarı çıktığında ağırlığını ayaklarına vermeden, neredeyse parmaklarının ucunda basarak yürüyecek ve elinden geldiği kadar adımlarını, düzgün kaldırım taşlarına denk getirmeye çalışacaktı, böylece onların da hemen yıpranmasını engelleyecekti…" s.39) tedbirleri neticesinde temin ettiği seksen rubleyle yeni paltoya sahip olur. O gün Akakiyeviç"in "yaşamının en görkemli" (s.42) günüdür. Bayramlığına kavuşan çocukların sevincine eş bir mutlulukla yeni paltosuyla iş yerine giden Akakiyeviç"in şerefine, çalıştığı dairenin şef yardımcısı, bir davet tertip eder. O da istemeyerek bu davete katılır. Parıltılı bir gecenin ardından evine dönerken önünü kesen adamlar paltosunu zorla alır ve kaçarlar. Çaresizlik ve derin üzüntü içerisinde, sahip olduğu en kıymetli şeyi kaptıran Akakiyeviç, sırasıyla bekçiye, emniyet müdürüne ve mühim adama yardım için müracaat eder. Fakat sonuç alamaz. Üstelik son gittiği mühim adamdan adamakıllı fırça işitir. İşittiği bu fırça, üzüntü ve Petersburg"un soğuk havası yüzünden yatağa düşer ve iki günlük sayıklamalar sonucunda vefat eder. Odasına da eşyalarına da mühür vurulmaz. Zira ne bir mirasçısı ne de miras bırakacağı eşyası vardır.

Akakiyeviç, herhangi bir şeye malik olmayan, kimsesiz, sıradan, değersiz biridir. Yazar onun sıradanlığını, ev-iş arasında gelip giden tekdüzeliğini, insandan öte robotlaşmış biri haline geldiğini anlatmak için "giydiği kıyafetler üzerine hiç kafa yormazdı" (s.24), "hayatı boyunca bir kez olsun sokakta yürürken etrafında olup bitenlere dikkat kesilmemişti" (s.24), "yediklerinin tadına hiç dikkat etmez (di)" (s.25) gibi tespitlerde bulunur. Hatta paltosu şerefine verilen davette şuh edalı bir kadına hafiften gözünün kayması ve içinde anlık bir şehvetin uyanmasına yazar da okur da şaşırır. Zira o, egemen sınıfın adamdan saymadığı bir zihniyetin ürünü olarak duygu ve düşünceden soyutlanmış, ayda eline geçecek üç kuruşla iktifa eden önemsiz biridir. Elbette bu portre bir tepkinin ifadesidir. Zira Gogol, hikâyede Akakiyeviç"i eleştirmez. Onu bu hâle getiren, ona bu nazarla bakan zihniyeti eleştirir. Nitekim kitabı çeviren Aslı Tanakay ön sözde şu ifadeleriyle buna dikkat çeker: "İşte Gogol, Rusya"da feodalizmin sarsılıp yerine kapitalizmin yapılanmaya başladığı, farklı görüşlerin hem iktisadi, hem siyasi, hem de kültürel alanda

birbirleriyle kıyasıya çarpıştığı, aydın kesimin üzerindeki baskıların daha önce hiç olmadığı kadar yoğunlaştığı bir dönemde verir eserlerini; ve var olan sistemin savunucuları tarafından Rus insanının kötü yanlarını göstermekle suçlanır her seferinde. Oysa ne böyle bir amacı, ne de inancı vardır yazarken. Rus insanının kötü olduğunu değil, sistemin Rus insanını kötü gösterdiğini düşünmektedir." (s.11)

"Kaderine yazılan „yılda dört yüz rublelik gelirle" memnun olmayı becerebilen" (s.26) Akakiyeviç'in hayatının basmakalıplığı içerisinde var olanı tekrarlayan, yeniyi, daha iyiyi aramayan, üretmeyen tavrını vermek adına onun mesleği nazarlara sunulur. Zira o, büyük bir zevk ve itinayla mektupları temize geçer. Onun bu işindeki hassasiyetini gören ve onu takdir eden bir müdürün temize çekme işinden biraz daha mühim bir iş sayılan, başka bir devlet dairesine gönderilmek için hazırlanan bir metindeki küçük düzeltmeleri (ilk sayfadaki başlıkları düzenlemek ve bazı yerlerdeki fiilleri birinci tekil kişiden üçüncü tekil kişiye çevirmek) yapma işini ona verdiğinde yılların kalem efendisi Akakiyeviç boncuk boncuk terler ve "Yok yok, bana temize çekilecek bir şey verin, daha iyi" (s.23) der ve ömrü boyunca mektupları temize çeker.

Onun toplum içindeki değersizliği ve kendisinin de kabullendiği konumu gereği zayıflığı ve iletişimsizliği konuşmalarında da hissedilir. Nitekim o, rahat rahat iletişim kuramaz. Hep kısık sesle, bitmeyen cümlelerle derdini anlatır. Parasıyla paltosunu tamir ettirmek istediği terzi karşısında da (s.32) yardımına müracaat ettiği mühim adam karşısında da (s.59) tutuktur. Çevresiyle konuşmak istemez gibidir. Sanki kendini ifade etmeye takati yoktur.

Toplumun fark etmediği, yok saydığı Akakiyeviç, yalnızdır. Ailesi, yakını, arkadaşı yoktur. Sahip olduğu değerli bir eşyası da yoktur. Bu anlamda palto onun için sadece bir giysi olmaktan daha öte bir şeydir. Yazarın şu ifadeleri bunu ortaya koyar: "Sanki yaşamında eksik olan bir şeyin yarattığı boşluk doldurulmuştu; sanki evlenmişti; sanki yanında, yaşamakta olduğu anı paylaşan biri vardı, artık yalnız başına değildi; sanki hoş bir hayat arkadaşı önünde uzanan yaşam yolunu kendisiyle birlikte ve el ele yürümeye razı olmuştu. Takdir ederseniz ki bu hoş hayat arkadaşı, kalın vatkaları ve dayanıklı bir astarı olan paltosundan başkası değildi." (s.39-40)

Neticede hikâyenin başkişisinin öne çıkan en önemli özelliği kişiliksiz, kimliksiz bir "zavallı memur" (s.31) oluşudur. Eserin ana temasını da veren "mühim adam – memur" karşıtlığında Akakiyeviç, memuru temsil eder. Paltosu için müracaat ettiği mühim adama sekreteri onun geldiğini haber verdiğinde amirin "Kimin nesiymiş peki?" sorusuna karşılık "Bir memur" cevabını aldıktan sonra "A! Bekleyebilir öyleyse. Şu anda hiç vaktim yok." (s.57) demesi egemen sınıfın kendileri dışında, alt tabakada çok küçük idealler uğruna, zorluklar içerisinde bir hayat süren isimsiz, unvansız insanlara bakışını verir. Bu hikâyede okur, Akakiyeviç'e kişiliksizliği, tepkisizliği, kimliksizliği sebebiyle ne kızar ne de güler. Çünkü bu kendi iradesiyle yaptığı bir tercih olmaktan öte şartların sürüklediği bir resimdir.

Odalarda'nın başından geçenleri hikâye ettiği başkişisi ise adı verilmeyen bir gençtir. Bu genç, bir devlet dairesinde yazı makinesi olan, "işini düzenli yürüten, titiz bir küçük memur"dur. (s.35) Romanın başında küçüklüğünden beri tek yakını olan annesiyle (babasını hiç tanımamıştır) bir oda içerisinde yaşayan gencin, uzun süredir hasta olan annesi hayatını kaybeder. Yapayalnız kalan genç, annesiz eski odasına alışamaz. Lambayı söndürdüğünde korkar, karanlıkta uyuyamaz. Eşyalar annesini hatırlatır. O da bu eşyaların hepsini eskiciye satar.

Kışı sobasız bir odada geçirmek zorunda olan genç sık sık kahveye gider olmuştur. Maddi durumu kötüdür. Cenazeyi bile borç parayla kaldırabilmiştir. Akşam yemek yemez. Sabahı bir simitle geçirir. Ev-daire-kahve üçgeninde geçen birbirinin aynısı olan günlerden sonra annesinin hastalığı yüzünden iki aydır ödeyemediği kiradan ve ev sahibinin bekâr bir genci evinde oturtmak istemeyişinden ötürü kendine yeni bir oda bulma lüzumu doğar. Bu arada onu gözetleyen ve

kurduğu tezgâha düşürmeyi planlayan uyanık bir adamın oyununa gelir ve onun kaldığı evde bir oda kiralar. Başta her şey çok iyidir. Akşam yemeklerini yapan temiz, düzenli, genç ve güzel bir dul kadın olan ev sahibini sever. Annesinden başka kadın tanımayan ve yıllardır kadınsız yaşayan genç, bu kadına âşık olur ve onunla alelacele evlenir. Aslında oyuna gelmiştir. Bu kadın diğer kiracıdan yani ona odayı bulan adamdan hamiledir. Ve bir baba gereklidir. O da saf gençtir. Dokuz günlük tadılmamış mutluluklara gark olan genç, sonrasında kadının odasından bir nevi tatlılıkla kovulur. Kendi odasına, tekrar yalnızlığına sığınır. Kadın ona soğuk davranır. Diğer kiracıyla ilişkisi devam eder. Bunu saklama gereği bile duymaz. Genç, yaklaşık beş aylık evliliklerinin sonunda kadının doğurmasına çok az bir süre kaldığını ve çocuğun diğer kiracıya ait olduğunu öğrenir. Fakat buna bir tepki gösteremez. Olaylara boyun eğer. Romanın sonunda da sessizce evden ayrılır. "Bu ayrılık temelli midir yoksa her sabahki çıkış mıdır?" kestirilemez. Okuyucuya bırakılır.

Bu son ile Palto‟nun sonu arasında ilgi kurulabilir. Zira her iki eserde de başkişi (Palto‟da Akakiyeviç‟in hortlağı) eserin bitiminde bir bilinmezliğin karanlığın gider.

Odalarda‟nın başkişisi ezik, ürkek, çekingen, sürekli bir sığınma özlemi duyan, uzun ensesinden utanan, gereksiz tikleri (omuzlarını sık sık yukarı atma, yakasını sürekli kaldırma çabası gibi) olan, uzun boylu biridir. Yirmili yaşlardaki genç memur silik bir karakterdir. Ne adı ne yaşadığı küçük kasaba ne çalıştığı daire ne de içinde bulunduğu zaman bellidir. Bu isimsizliği onun bulunduğu çevreye ait olamayışıyla, çevresi için önemsiz bir yabancı oluşuyla izah edilebilir.

O, çevresine yabancıdır. Çocukluğu, yetiştirilme tarzı, hayat tecrübesi eksikliği ve sanki başka bir dünyanın insanı olması onu etrafındakilere karşı kuşkulandırır. İnsanlardan kaçmak isteyen bir yanı vardır. Kendini diğer insanlardan farklı hisseder. Mesela beş aydır çalıştığı devlet dairesinde doğru dürüst kimseyle iletişim kuramaz. Boyuna önündeki kâğıtları karalar. Hiç dostu yoktur. Kalabalıklar arasında da odasında olduğu kadar yalnızdır: "Ah, işte yalnızlıktı beni böyle yapan. Alıştığım bir şeydi yalnızlık, seviyordum yalnızlığı, onsuz edemezdim, ama ben yapayalnız olduğum kadar insansızdım da. Annem, hiç olmazsa bir sesti, bir kokuydu, bir soluktu yanımda, bir yakınlıktı bana. Şimdi o da yok. Kimsem yok artık. Koskoca dünyada bir başınaydım. Ürperdim." (s.81) Odasında ya kitap okur ya uyur ya düşünür ya da yorganın altında hıçkırıklarla ağlar.

Onun yalnızlığında sığındığı ada, kitaplarıdır. Öyle raflar dolusu kitapları yoktur. Kitaplar ve okuma alışkanlığıyla ilgili şu sözleri yazarın o dönemdeki okuma tarzını yansıtıyor olmalı: "Hiç o kadar çok kitabım olmadı. Çok kitap attım. Bir yığın rastgele alınmış kitabım olacağına, çok değerli bulduğum, okumaktan bıkmadığım, her zaman açıp okumak isteyeceğim beş on kitabım olsun yeter, diye düşünmüşümdür hep. Kendimi bildim bileli böyle olmuştur. Bu kitapları kimbilir kaç kez okudum. Ama hiç bitmezler benim için, her zaman yenidirler, her zaman aynı tadı alırım onlardan. İlle de yeniden açıp başından başlamak da gerekmez. Benim okuyuşum, o çok sevdiğim, o çok inandığım kitaplardan birini elime alıp uzanmak, rastgele açtığım bir yerini yeniden okumaktır. Bazı kitapların bazı bölümlerini ezberlemişimdir. Hiç eskimezler benim için. Sanki hep yabancısıyımdır o sayfaların. Her seferinde de yeniden sarsılırım okurken." (s.66)

Onda bir "şey"e sahip olamamanın sıkıntıları görülür. Şimdiye dek kendine ait bir odası bile olmayan garip biridir. Tek varlığı olan annesini de yitirince sahipsiz, kimsesiz kalır. Yalnızlık onun içinde yivli bir vida gibidir. Sürekli içine doğru kat eder. Hayatı hep delik deşiktir. Her daim bir eksiklik hisseder. Kendini tanımlamakta zorlanır. Kimdir, kimin yakını, kimin/neyin sahibidir? Evlendikten sonraki şu ifadeleri buna işaret eder: "Demek bu „ben‟dim; bu sabah sabah, saat sekizi vururken, saat kulesinin altından bu geçen, bu yorgun, ama rahat adam ben‟dim, yani bir kadının kocası, bir ailenin reisi, bir evin sahibi, bir kiracının ev sahibiydim. Yani benim de -işimin gücümün dışında- bir evim barkım, bir sevgili güzel karım vardı." (s.89)

"Sıkılmak benim ülkemdir." (s.78) diyen genç, içine kapanıktır. Kimseyle dertleşemez. İçini dökemez. Bunun eksikliğini hep hisseder. Evlilik meselesinde aldanması ve başkasından hamile dul bir kadına, onu hiç tanımadan evlilik teklif etmesi onun hem toyluğunun hem de bir kadına/insana olan gereksiniminin, açlığının sonucudur.

Gençte korku, tedirginlik, güvensizlik, eziklik her daim şuuraltında var olan duygulardır. Bu yüzden hayat karşısında hep edilgendir. Mücadeleden kaçar. Mesela karısıyla onun gözleri önünde beraber olan adama ses çıkaramaz. Karısının onu adam yerine koymamasına aldırmaz. Aslında aldırır ama bir şey yapma gücünü kendinde bulamaz. Yine karısının başka birisinden hamile olduğunu bilmesine rağmen evliliği sürdürür. Onda mücadele azmi, bir şeyleri değiştirebilme umudu ve enerjisi yoktur.

Onun bir önemli diğer yönü de kişiliğinin, kimliğinin oturmamasıdır. Onun hamurunun tüm kimliklere açık olduğunu yazar, bir başka roman kişisinin ağzından açıklar: "Sen bir hamursun dostum. Hem de tam kıvamında bir hamur. Testi çamuru gibi. Görüyorsun, sana yavaş yavaş bir biçim vermeye çalışıyorum. İnsanın bir biçimi olmalı, bir kimliği olmalı. Kimi insan kendi biçimini, kendi kimliğini kendi oluşturur; kimi insan da işte böyle, başkalarının yardımıyla biçimlenir. Bitkiler de böyledir, hayvanlar da. Evcilleşmiş bitkiler, evcilleşmiş hayvanlar, insan eliyle biçimlenip kimlik kazanırlar. Doğanın içinde yetişenlerse özgürdür; onlar kişiliklidir, kimliklerini kendileri getirirler. Ne yazık ki sen onlar gibi değilsin. Seni evcilleştireceğim dostum." (s.154-155) Kendisi de bu tespiti doğrular: "Kendimi olduğum gibi kabullenmeliydim artık. O yapay süslemelerden uzaklaşmalıydım. Üstelik başkası da olamazdım. Ben'im bu işte. Arkadaşımın dediği gibi bir ‚hamur' belki de, biçimlenmeyi bekleyen tam kıvamında bir hamur." (s.157) O, sürekli idare edilmeyi, söylenenleri yapmayı ve çevresine göre şekillenmeyi, hareket ve cesaret eksikliğinden ötürü bir mecburiyet haline getirmiştir.

Görüldüğü üzere iki kişi arasında önemli benzerlikler vardır. Meslekleri, yoksullukları, yoksunlukları, yalnızlıkları, sıradanlıkları, değersizlikleri, hayat karşısındaki tavırları, çevrenin onları bakışları, babalarını hiç tanımayışları, bir odaya mahkûm olmaları, ev sahiplerinin birer kadın olması vs. Özetle her iki eserin başkişisi de topluma yabancı, yalnız, kendi halinde, tecrübesiz, iletişim becerisi yetersiz, içine kapanık, mutsuz, amaçsız, her daim eksikliğin verdiği sıkıntıyı yaşayan kimliksiz ve silik karakterlerdir. Mevcut sisteme isyan edecek ve bir şeyleri değiştirecek enerjiden yoksun, silik bir görüntüye sahiptirler. Bu özellikler Odalarda'nın başkişisinde daha yoğun anlatılır. Bu da eserlerin türüne ve hacmine hamledilebilir.

Sonuç olarak Odalarda'nın "Genç Memur"u ile Palto'nun başkişisi arasında önemli benzerlikler vardır ama elbette o, Akakiy Akakievich'in kendisi/aynısı/taklidi değildir. Benzerliklerin altında bilerek veya bilmeyerek etkisi altında kalınan bir Palto etkisinden bahsedilebileceği gibi anlatılan kişilerin evrensel tipler olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

4. Mekân

Palto, Rusya'nın Petersburg şehrinde geçer. Petersburg'un sembolik önemine, kitabın ön sözünde eseri çeviren Tanakay dikkat çeker. 1840'lı yıllarda Rusya'da Slavcılar ve Batıcılar adıyla anılan iki grup olduğunu, bu iki farklı grubun kendi fikirleriyle örtüştüklerine inandıkları iki farklı şehri ülkenin başkenti olarak gördüklerini ve Moskova'nın eski Rusya'nın değerlerini yansıttığını, Petersburg'un da Batılı Rusya'yı temsil ettiğini ifade eder. (s.10-11) Bu cümleden hareketle Gogol, Akakiyeviç özelinde hikâyenin geçtiği Petersburg'dan hareketle dönemin egemen sınıfı ve bu sınıfın temsilcileri ve savunucularını eleştirmiştir.

Vakanın cereyan ettiği yerler, başta adı verilmeyen devlet dairesi, Akakiyeviç'in evi, Petersburg sokakları, terzi Petroviç'in dükkânı, palto şerefine verilen davet yeri, mahalle karakolu ve mühim adamın dairesidir. Eserde mekânın işlevselliği iki noktada önemlidir: Birincisi adı

verilmeyen devlet dairesi ki hikâye şöyle başlar: "Devlet dairelerinin birinde…" (s.17) Burada hem devlet dairesi üzerinden yönetimin, işleyişin arızaları, lüzumsuz bürokrasi hem de adı sanı olmayan bir dairenin, unvanı sadece memur olan sıradan, önemsiz bir kalem efendisinin trajik öyküsüne sahne tutulur. İkincisi "küçük adam – mühim adam" ikilemine uygun düşen Petersburg'un iki farklı semtidir. Akakiyeviç'in oturduğu semt bakımsız, problemli iken ("Petersburg'da bulunan tüm diğer evlerin arka merdivenleri gibi bu merdivenler de su ve çamur içindeydi ve her tarafı kesif bir amonyak kokusu sinmişti." s.30) çalıştığı dairenin şef yardımcısının semti bakımlı, düzenlidir. ("Şef yardımcısı şehrin en iyi semtlerinden birinde, dolayısıyla da Akakiy Akakiyeviç'in evine pek de yakın olmayan bir yerde yaşamaktaydı." s.46) Görüldüğü üzere egemen sınıf ve halk ayrımı tabii olarak mekâna da yansımıştır.

Odalardaki mekân ise genel anlamda Palto'dakine paralellik arz eder: Başta genc ve annenin beraber kaldığı yalın bir oda. Annenin ölümüyle sığınılan, kenar mahalle sayılabilecek bir muhitteki başka bir evin odası. Yine Palto'da olduğu üzere bir devlet dairesi. Fakat burada bu devlet dairesi Paltodaki kadar ayrıntılı verilmez. Bunların dışında ısınmak için gidilen kahveyle birlikte sokaklar, park, hükümet konağı gibi mekânlar da romanda verilir.

Palto'da olaylar Petersburg'da geçerken Odalarda ise ismi verilmeyen bir kasabada geçer. Fakat buradaki kasabanın bugünkü yerleşim birimlerinden ilçeye denk geldiğini söyleyebiliriz. Zira bu kasabada Hükümet Konağı, evlendirme dairesi, memurların çalıştığı bir kurum gibi ancak ilçede bulunabilecek yerler mevcuttur.

Her iki eserin başkişisi de yoklukla mücadele eden basit birer memur oldukları için ancak bulundukları şehrin bakımsız, çamurlu sokaklarının olduğu kenar mahallelerinde ikamet edebilirler. Yine her ikisinin de bir evde değil sadece bir odada yaşamak zorunda oluşları ve ikisinin de ev sahiplerinin kadın olması mekânla ilgili ortak özelliklerdendir.

Özetle mekân olarak her iki eserde öne çıkan unsurlar bir devlet dairesi ile fakir bir muhitteki odadır. Devlet dairesinde bir masada temize çekme işini yapan birer küçük memur olan kahramanlar, yalnızlıkları, yoksullukları ve yoksunluklarıyla ancak bir odada yaşamlarını devam ettirmektedirler. Bu da var olan düzenin bu insanlara tanıdığı yaşam standardını göstermesi açısından önemlidir.

5. Zaman

Palto'da vakanın geçtiği zamana dair net bir bilgi yoktur. Verilen tek tarih Akakiyeviç'in 23 Mart'ta gece yarısına doğru dünyaya geldiğidir. (s.19) Fakat Gogol'ün 1809'da doğup 1852'de öldüğü bilgisinden hareketle ve eserin yazıldığı 1842 tarihini göz önünde bulundurarak on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki Rusya'yı anlattığı söylenebilir. Yazar, dönemin baskıcı iktidarını ve bu yönetimin geniş halk yığınlarını görmezden gelen anlayışını eleştirir.

Vaka süresi için dört-beş aylık süre zarfı diyebiliriz. Zira ana vaka, Akakiyeviç'in paltosu için terziye gitmesiyle başlar ve yeni paltosunun dikilmesi ve hemen sonrasında çalınması ile kahramanın ölmesiyle sonlanır. Bu süre de yaklaşık dört beş ay sürer. (İki üç ay daha „kısmi yokluk" çektikten sonra Akakiy Akakiyeviç ihtiyacı olan seksen rubleyi bir araya getirmeyi başarmıştı. s.4)

Odalarda anlatılan vaka ise yedi sekiz aylık bir sürede cereyan eder. "Soğuk bir gündü." (s.15) cümlesiyle başlayan roman kışın ardından bahar ve yaz aylarını kapsar. Eserde net bir tarih verilmez. Öz'ün bu eseri yirmi dört yaşında iken 1960'ta yazdığı hesaba katılarak 1950'li yıllara denk geldiği söylenebilir. Palto'da olduğu gibi Odalarda'nın anlatıcısının da içinde yaşanılan zamandan rahatsız olduğu aşikârdır. Şu cümleler buna delalet eder: "Teşekkür edip aldım gazeteyi, yerime döndüm. Büyük meclisin bir aylık tatilden sonra kırıcı tartışmalarla açıldığını, üç dışişleri

bakanının gelecek ayın başında yeniden bir araya gelip Ortadoğu çıkmazına çözüm arayacaklarını, bir kereste deposunun yanıp kül olduğunu, Japonya'da bir kadının beşiz doğurduğunu, hayat pahalılığının son iki ay içinde yüzde bilmem kaç arttığını, bir yolcu otobüsünün uçuruma yuvarlandığını, ancak üç yolcunun yaralı olarak kurtulduğunu, bir şoförün genelevdeki dostunu bilmem kaç yerinden bıçaklayıp yaraladığını, kadıncağızın kaldırıldığı hastanede öldüğünü, Amerika'da bir Zencinin korkunç biçimde linç edildiğini, haksız yayın yasakları konusunda çok ilginç bir inceleme yazısının başlığını, spor sayfasını, daha bir yığın küçük haberi bir bir okudum." (s.51-52)

6. Anlatıcı ve Bakış Açısı

"Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen" (Aktaş 2000, 78) cevaptır. Palto'da "hâkim bakış açısı ve anlatıcı" görülür. Hikâyeyi anlatan, kişileri ve onların geçmişlerini, düşüncelerini, hayallerini bilmektedir. Anlatıcının ağırlığı her sayfada hissedilir. Fakat bununla birlikte anlatıcı gözleme de önem vermiş, gerçekçi bir tavır sergilemeye gayret etmiştir. Anlatıcı, önceden bildiği, tanık olduğu hikâyeyi dinleyicilere anlatma derdindedir. Bu anlamda pek çok yerde yazardan öte "anlatıcı"dır. Nitekim eserin kimi yerlerinde şu cümlelerde olduğu gibi araya girerek okuyuculara seslenir ya da onları bilgilendirir, açıklamalarda bulunur: "Devlet dairelerinin birinde… Ama hangisinde olduğunu belirtmeden geçsek daha iyi olacak. s.17" "İşte olaylar bu şekilde gelişti. Olan biteni doğrudan anlatmayı tercih ettik… s.20" "…okumakta olduğunuz satırlara Petroviç'i de buyur etmekten, onun hakkında bir çift laf etmekten başka seçeneğimiz yok. s.29" "Yalnız her şeyden önce, şu ilk „kırk rublenin' nasıl temin edileceğini okuyucularımıza anlatmamız gerekir. s.38" "Yalnız, hortlaktan bahsetmeye o kadar daldık ki, tamamen gerçeklere dayanan bu hikayenin fantastik bir sonla noktalanmasına neden olan mühim adamı hepten unuttuk. s.65" vb.

Anlatıcının tavrı ve kullandığı dil temelde gerçekçi olmakla birlikte alttan alta eleştirel, alaycı ve dramatiktir. Fantastik bir son ile de sıradan insanların hem çaresizliğine hem de yönetici sınıfı bekleyen gerçek bir hortlağın çıkabileceğine işaret eder.

Odalarda ise "kahraman anlatıcının bakış açısı" görülür. Olaylar ve durumlar romanın başkişisi memur gencin ağzından, "ben anlatıcı"yla verilir. Kronolojik olarak akan zamanda kahramanın dikkatiyle geçmiş ve hâl okurlara sunulur.

Anlatıcının bakış açısı genelde karamsar ve umutsuzdur. Sade bir üslup, yalın bir dil kullanılan romanda içe ve dışa dönük tasvirler ve tahliller hemen hemen denktir.

7. Temalar/Fikirler

Palto'nun tematik kurgusunu "sıradan/küçük adam ile mühim adam" karşıtlığı oluşturur. "Küçük adam"ı edebiyata sokmasıyla Rus ve Dünya edebiyatının seyrini değiştirdiği hususunda hemfikir olunan Gogol, en temel ihtiyacını bile gideremeyen, hayatın zorlukları içerisinde çevresine yabancılaşarak dar bir çerçevede hayatını idame ettirmeye çalışan silik bir memurun dramatik hikâyesini verirken dönemin Çarlık rejimini eleştirir. Sıradan insanların yoksulluğunu ve yoksunluğunu gözler önüne sererken bir devlet dairesinde "mühim adam" kimliğiyle çalışan bir idareci özelinde de yönetici sınıfın halktan ve halkın sorunlarından kopukluğunu ortaya koyar. Nitekim eserde yönetici kesimi temsil edenlerden "Mühim Adam"ın "… Bir memur… A! Bekleyebilir öyleyse." (s.57) tavrı; Bekçi'nin "… uzaktan kendisine doğru bağıra çağıra koşan bu Tanrı'nın cezası herifin kim olduğunu görmek için merakla onu izliyordu." (s.51) düşüncesi; çalıştığı dairedekilerin "… sanki önlerinden geçen basit bir sinekmiş gibi kafalarını ondan tarafa

çevirmeye bile tenezzül etmiyorlardı." (s.20) bakışı sistemin Akakiyeviç özelinde basit, sıradan insanlara yaklaşımını gözler önüne sermektedir.

Sosyal tabakadaki eşitsizlik cenaze merasiminde bile kendini gösterir. Zira parasız pulsuz Akakiyeviç için meşeden değil de ancak çamdan bir tabut siparişi verilebilir. (s.61)

Bahsi geçen karşıtlıkta işlenen problemin başka bir tezahürü devlet dairelerindeki işleyiş, bürokrasidir. Zaten "Devlet dairelerinden birinde" (s.17) diyerek başlayan hikâyenin hemen başında buradaki probleme dikkat çekilir. Akakiyeviç için hayat memat meselesi olan paltonun zorla gasbedilmesine ne devletin bekçisi ne karakoldaki müdür ne de önemli bir devlet dairesindeki mühim adam aldırmıştır. Aksine alaycı, suçlayıcı bir tavır takınmışlardır. Çalınmış paltosu için başvurduğu mühim adamın böyle bir meseleden dolayı kendisini rahatsız eden Akakiyeviç'i paylayarak "İşlerin nasıl yürüdüğünüzden haberiniz yok mu? Önce bir dilekçeyle kaleme başvurmalıydınız, dilekçeniz masa şefine iletilmeliydi, oradan da sekretere ve sekreterden de bana ulaşmalıydı…" (s.59) ifadeleriyle de var olan gereksiz bürokrasi ortaya konur. Yine bürokrasinin durumunu resmetmek adına "İşte, Kutsal Rusyamız taklitçilik hastalığına bu derece kapılmış durumda; herkes amirlerine özeniyor, herkes birbirine amirlik taslıyor." (s.55) sözlerini sarf eder.

Kamudaki idarecilerin sade kendini düşünen, gösteriş meraklısı olmaları eleştirilir. Amirler, daireye geldiğinde çalışan tüm memurların kendilerini karşılamaları için merdivenlere çıkmalarını buyurur. (s.55) Kendi portrelerini memur paralarıyla bir şekilde yaptırır, yakın arkadaşının kitabını zorla tavsiye eder. (54) Bünyesinde zerre kadar kibir olmadığını, kendinden aşağı pozisyonda çalışanlarla bile vakit geçirebileceğini cümle âleme göstermek adına davetler verir. (s.44) vs.

Odalarda'ya bakıldığında eser, tezli bir roman olmaktan ziyade kişiliksiz, kimliksiz, kimsesiz bir gencin dramını, çevresiyle olan yabancılaşmasını, hayata nüfuz edemeyişini anlatır. Bu bağlamda eserin temel kurgusu gencin hayata tutunup tutunamayacağı, kişilik geliştirerek toplumda bir yer edinip edinemeyeceği üzerinedir. (Çalışmanın "Kişiler" bölümünde adı verilmeyen genç üzerinden işlenen meseleler üzerinde durulduğu için burada tekrara düşmeyeceğiz.)

Eserde Palto'daki kadar kesin işlenmese de fakirlik, devlet dairesinin can sıkıcı havası, rutinin sıkıcılığı gibi sosyal temalara da değinilmiştir.

Özetle Palto'da Akakiyeviç'in yoksunluğu, palto özelinde maddi/somut bir eksiklikten hareketle sunulmuş ve yönetici kesim eleştirilmiştir. Odalarda ise her ne kadar fakirlik, bir simide muhtaç olma durumu olsa da yoksunluk daha çok psikolojiktir. Kişiliği, kimliği net olmayan, kısmen okumuş bir memurun çevresiyle uyum sağlayamayışı, kendine ve topluma yabancılaşması anlatılır. Buradaki sebepler hem kişisel hem de toplumsaldır.

8. Metinlerarası İlişkiler

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Gogol'ün Palto'su Erdal Öz'ü adamakıllı baştan çıkarmış, o da bu hikâyenin başkişisine benzeyen bir yakınını Palto'nun anlatımıyla birleştirerek Odalarda'yı yazmaya başlamıştır. Dolayısıyla kaynak metin Odalarda ile bir alt metin olarak Palto arasında metinlerarası ilişkiler aranabilir, araştırılabilir. İki eser arasındaki yapı ve temayla ilgili var olan benzerliklere önceki bölümlerde dikkat çekildiği için bu başlıkta, Odalarda içerisinde somut olarak Gogol ve Palto'nun varlığı aranacaktır.

Odalarda ile Palto arasında "ortakbirliktelik ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler, "gönderge" ve "anıştırma" biçimindedir. Göndergeyi Aktulum şöyle açıklar: "Bir diğer açık metinlerarası biçimi olan gönderge ise yapıtın başlığını ya da yazarın adını anmakla yetinir. Gönderge, bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne gönderir." (Aktulum 2007,

101) Doğrudan bir "alıntı"nın olmadığı Odalarda'nın son on sayfasında Gogol'e ve Palto'suna eser adı ve yazar adı üzerinden kuvvetli bir vurgu yapılır. Bu on sayfalık bölümde Gogol'ün ismi yedi, Palto/Kaput'un ismi de altı defa geçmektedir. Odalarda'nın başkişisi, Gogol'ün "Üç Öykü" adlı kitabından "Palto"yu okur. Gogol'ü çok sevdiğini söyler. (s.151) Palto'nun müthiş bir öykü olduğunu ifade eder: "Kimbilir kaçıncı okuyuşum bu. Her okuyuşumda ilk okuyormuşum gibi heyecanlanıyorum." (s.153) "Ona Gogol'ün „Palto" öyküsünü okusam hoşlanır mı acaba? O güzelim öyküyü o zarif insana okumalıyım." (s.159) Öz, bir röportajında Odalardaki kahramanı, Palto'nun Akakiyeviç'ine benzeyen bir arkadaşından hareketle kurguladığını söyler. Bunu romanda eserin başka bir kişisine söyletir: "Aslında sen bu öyküdeki kahramana benziyorsun." (s.153)

İki eser arasındaki bir diğer metinlerarası ilişki, Öz'ün eserinde sıkça geçen "palto" kelimesi üzerinden yapılan "anıştırma"dır. Aktulum, Dictionary of World Literary Terms'den alıntılayarak anıştırma için şu tanımı verir: "Bir şeyi doğrudan anmadan belirtme. Doğrudan anma bir göndergedir. Anıştırma, bir sözcüğün alıntılanması ya da bir başka yapıtın, kimliği söylenmeden ya da açıkça bildirilmeden anılmasıdır." (Aktulum 2007, 109) Anıştırmada, anıştırılan metin ile (gönderge metin) anıştırma yapan metin (kaynak metin) arasında örtük bir gönderme yapılır. Bu gönderme eserdeki herhangi bir şeye olabilir. Kişilere, mekâna, objelere vs. Bu cümleden hareketle diyebiliriz ki "Odalarda" adlı romanda hem doğrudan Gogol'ün "Palto" adlı eserine gönderge yapılır hem de bir kıyafet adı olarak on yedi kez tekrarlanan "palto" kelimesi üzerinden "Palto"daki Akakiyeviç'in paltosu (hatta tevriyeli olarak eserin kendisi) anıştırılır. Bu tekrarlarda okur Akakiyeviç'in paltosunu hatırlar. Yakası kalkık, incelmiş, yeteri kadar ısıtmayan bir palto. Yazar tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan bu tekrarın vurgusunu anlatmada, yaz ayı geldiğinde bile sarfedilen "palto"lu şu cümle örnek gösterilebilir: "Paltomdan kurtulduğuma seviniyordum." (s.58)

9. Sonuç

Edebiyatta sürekli tartışma konularından biri, "etki" ve "intihal"dir. 1950'lerden sonra bu konu "metinlerarasılık" kavramıyla alıntı, gönderge, pastiş, parodi gibi ilkelerle zenginleşerek daha farklı boyutlarda ele alınmıştır. Günümüzde gelinen nokta, etkinin kaçınılmaz olduğu, önemli olanın bu etkinin "özgünlük"e dönüşebilmesi ve yazar taklidinden kaçınılması gerektiğidir. "Gogol'ün Palto'sundan Çıkmak Ya Da Palto'yu Çalmak" adlı yazısında Necip Tosun, bir öncü eser olan "Palto"dan hareketle "etki" ve "intihal"i şöyle açıklar: "Palto" öyküsünün öncülüğünü ve yol açıcılığını kabul etmek etki, "Palto"ya sahip çıkmak, benim demek intihal (Tosun 05.10.2011). Bu cümleden hareketle diyebiliriz ki Erdal Öz, açıkça etkilendiğini söylediği Gogol'ün Palto'sundan Odalarda'yı çıkarmıştır. Ancak bu eser kesinlikle özgün bir yaratımdır. Biçim ve içerik olarak farklı bir noktada, orijinal bir eserdir.

Palto ile Odalarda arasındaki benzerlikler iki eserin başkişisinden hareketle daha çok tematiktir. Her ikisi de sıradan, toplumun kenarında iğreti duran karakterleri anlatır. Anlatılan kişilerden biri paltosuna sarılarak diğeri odasına sığınarak var olmaya çalışır. Odalardaki adı verilmeyen genç memur, Gogol'ün Palto'sundaki "küçük adam"ın karşılığı olarak sunulan Akakiy Akakievich'ten izler taşır. Zaten romanın ön sözünde Erdal Öz, romanını Palto'da anlatılan kahramandan yola çıkarak yazmaya başladığını ifade eder. (s.11) Romanda da bu öykünün adı vurgulu bir şeklide geçer. "Kimbilir kaçıncı okuyuşum bu. Her okuyuşumda ilk okuyormuş gibi heyacanlanıyorum." (s.153) dediği öyküyü "müthiş" olarak nitelendirir. Genç memur, Akakiyeviç gibi bir devlet dairesinde yazıcılık yaparak geçinmeye çalışan, bir odaya mahkûm kalan, çevresinden uzak, kendi halinde, sıradan ve safçadır. İçinde yaşadığı topluma yabancıdır. Onun da eski, sık sık yakasını kaldırdığı bir paltosu vardır. Ama elbette o, Akakiy Akakiyeviç'in kendisi/aynısı/taklidi değildir. O, Odalarda'nın başkişisidir. Benzerliklerin altında bilerek veya

bilmeyerek etkisi altında kalınan bir Palto etkisinden bahsedilebileceği gibi anlatılan kişilerin evrensel tipler olmasının da etkisi olduğu muhakkaktır.

İki eser arasındaki "ortakbirliktelik ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler, "gönderge" ve "anıştırma" biçimindedir. Odalarda adlı romanda hem doğrudan Gogol ve Palto'nun ismi zikredilerek Gogol'ün Palto adlı eserine gönderge yapılır hem de bir kıyafet adı olarak on yedi kez tekrarlanan "palto" kelimesi üzerinden "Palto"daki Akakiyeviç'in paltosu (hatta tevriyeli olarak eserin kendisi) anıştırılır.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Şerif (2000). **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.

AKTULUM, Kubilay (2007). **Metinlerarası İlişkiler**, İstanbul: Öteki Yayınevi.

AYTAÇ, Gürsel (2003). **Genel Edebiyat Bilimi**, İstanbul: Say Yayınları.

GOGOL (2008). **Palto** (Çev. Aslı Tanakay), İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

GÜMÜŞ, Ezgi Oya. (2006). **"Tuncer Cücenoğlu'nun Tiyatro Oyunlarına Genel Bir Bakış ve Oyunlarında Metinlerarası İzler**", Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖGEYİK, Muhlise Çoşkun. (2008). **Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi**, Ankara: Anı Yayıncılık.

ÖZ, Erdal. (1999). **Odalarda**, İstanbul: Can Yayınları.

ÖZ, Erdal. (05.02.1998). "İnsan Sıcaklığında Bir Öykücü: Erdal Öz." Cumhuriyet Gazetesi / Kitap Eki.

TOSUN, Necip. (05.10. 2011) **"Gogol'ün Palto'sundan Çıkmak Ya Da Palto'yu Çalmak"** Zaman Gazetesi / Kitap Zamanı.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1031-1049, ANKARA-TURKEY

AHMET EFE'NİN ÇOCUK HİKÂYELERİNDE DEĞER EĞİTİMİ VE HİKÂYELERİN TÜRKÇE EĞİTİMİNE KATKISI*

*Zekerya BATUR***

*Zeliha YÜCEL****

ÖZET

Bu çalışmada, Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde değer eğitimi ve hikâyelerin Türkçe eğitimine katkısı bakımından incelenmiştir. Örneklem olarak Ahmet Efe'nin yazdığı çocuk hikâyeleri alınmıştır. Bu hikâyelerin çözümlenmesinde ise hikâye haritası yöntemi kullanılmıştır. Hikâyelerin çocuk edebiyatı açısından taşıdığı özellikler "Değer Eğitimi" olarak belirlenmiş, sözcük çeşitliliği açısından ise Türkçenin gücüne katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ahmet Efe'nin hikâyeleri, analiz edilmiş ve şu değerler tespit edilmiştir: Allah sevgisi, vatan sevgisi, aile sevgisi, arkadaş sevgisi, doğa sevgisi, hayvan sevgisi, doğruluk, dürüstlük, içtenlik, iyilik, yardımseverlik, çalışmanın ve üretmenin değeri, merhametin, acımanın değeri, okul yaşamının değeri, yaşama sevincidir. Ayrıca değer eğitimi açısından eleştirilen tutumlar olarak yalan ve aldatma, büyük sözü dinlememe, kıskançlık ve öfke, emanete hıyanetlik etme, hırsızlık ve açgözlülük değerleri tespit edilmiş ve ele alınıp incelenmiştir. Sonuç olarak, Ahmet Efe'nin hikâyelerinin değer eğitimi bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür.

Ayrıca Ahmet Efe'nin hikâyeleri, Türkçe öğretimine katkısı bakımından atasözü, deyim, ikileme, kalıp sözler ve yansıma kelimelerin kullanımı açısından da incelenmiştir. Bu hikâyelerde atasözü az, deyim, ikileme, kalıp söz ve yansıma kelimelerin ise yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. İncelenen eserlerde atasözleri, deyimler ve kalıp sözler etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Bütün bu veriler ışığında Ahmet Efe'nin hikâyelerinin, değer eğitimi ve Türkçe öğretimi sürecinde yararlanılması gereken kaynaklar arasında olduğu sonucu çıkarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Efe'nin Çocuk Hikâyeleri, Değer Eğitimi, Türkçe Eğitimi

** Yrd. Doç.Dr. Uşak Üniversitesi Eğt. Fak. Türkçe Eğitimi Böl.El-mek: zekeryabatur9@gmail.com
*** Uşak Ü. Sosyal Bilimler Ens. Türkçe Eğt. Böl. El-mek:zelisyucel@hotmail.com

VALUE EDUCATION IN AHMET EFE'S CHILDREN STORIES AND CONTRIBUTIONS OF THESE STORIES TO TURKISH EDUCATION

ABSTRACT

In this study, Ahmet Efe's children stories works are examined from the aspect of value education and Turkish education. Efe's children stories are taken as examples. It is used the method of story map for analizing those stories. Those stories are given value education part. Those stories contributed development of Turkish education. Ahmet Efe's stories are analized and those values are found: dearment, God dearment, motherland dearment, family dearment, friend dearment, nature dearment, animal dearment, honesty, sincerity, goodness, helpful, the valve of work and production, the valve of mercy, the valve of pity, the valve of school life, life happiness in the those stories. In those stories being critizing behaviors are: lie and cheat, not obeying advice, jealousy and anger, betroying trust, theft and greedy are found and examined in the those stories. Consequently, with regard to value education it is seen that they have a rich content.

Ahmet Efe's works are examined in terms of their contributions toTurkish education, and usage of proverb, idiom, reduplication, routines and echoic words. In these works intensive usage of proverbs, idioms, duplications, routins and echoic words is seen. Examined studied used effectively proverbs, idioms and sayings mold.

In the light of this data it is deduced that Ahmet Efe's works are resources which are to be benefited in the process of value education and Turkish education.

Key Words: Ahmet Efe's children stories, value education, Turkish education.

Giriş

Değer kavramı, bir varlığa ya da duruma farklı açılardan bir üstünlük biçme niteliğidir (Hitlin ve Piliavin, 2004). Bu nitelendirme özneldir (Öncül, 2000). Değer eğitimi, toplum hayatının düzenleyicisi ve koruyucusu olarak ve eğitimin de önemli bir parçası olarak yer almaktadır (Clausen, 1968; Burroughs, 2002; CoÇkun vd., 2009; Güngör, 1993; Aydın, 2003; Atabek, 1999; Altun, 2003; Egri ve Ralston, 2004). Bu değerlerin kazandırılmasında sözel ve sözel olamayan kültürel miras önemli bir rolü üstlenmektedir. Bunun yanında özellikle yazılı kültürün eserleri bu süreci daha kalıcı hale getirmektedir. Yazılı kültürün en önemli eserlerinden biri de edebi eserlerdir. Bu eserler hem küçüklere hem de büyüklere seslenirken özellikle de çocuk edebiyatı, küçüklere değer aktarımında önemli bir yere sahiptir. Çocuk edebiyatı; çocukların büyümelerine, geliÇmelerine, hayallerine, düÇüncelerine, zevklerine, duygularına eğilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacıyla gerçekleÇtirilen çocuksu bir edebiyattır. Çocuklar için edebiyat yüzyılımızın baÇından bu yana gündeme gelen yeni bir düÇüncedir. Bu edebiyatın yapılabilmesi çocuğa dıÇtan bakıÇın yanında içten bir bakıÇ da gerektirir. Yani çocuğun yetiÇkinler dünyasından farklı eğilimlerinin, çocuksu duyarlılıklarının keÇfini sağlar. Bu duyarlıkların en baÇında dil ve anlatım gelir. Çocuk edebiyatında çocuğa göreliğin ölçüsünü dil ve anlatım belirler. Bu da çocuğa görelilik kavramını doğurur (Sever, 2003; YurttaÇ 1995; Çirin, 1994; Oğuzkan, 2001; Özdemir, 1981).

Çocuk için edebiyat; onu eğlendiren, hayal dünyasında çeşitli şekiller oluşturan, okula başlamadan önce çocuğun çevresini tanımasını, çevresiyle ilişki kurmasını sağlayan ve duyarlılığını arttıran yazındır. Okumayı bilmediği zamanda anlatılan hikâyelerde, söylenen tekerlemeler, masal ve benzeri fikirler çocuk edebiyatı kapsamı içine girer (Tonguç, 1946; Şimşek, 2001; Bozdağ, 2000). Hikâye, çocuğun algısal gelişimine yardımcı olarak, zihinsel gelişimini destekler ve yaratıcı hayal güçlerini uyandırır. Böylece çocuğun olayları algılayabilme, olaylar arasında ilişki kurabilme, problemlere çözüm getirebilme, kelime hafızasını güçlendirme, yeni kavramlar edinme gibi kazanımlar elde etmesini sağlar (Selçuk, 2004; Küçükkaragöz, 2003). Dil gelişimi de zihinsel gelişime paralel olarak geliştiğine göre, dil kullanma becerisi de artar ve kendini, çevresindeki olayları daha kolay ifade eder (Dilidüzgün, 2004; Bilgin, 2003;Yeşilyaprak, 2004).

Okulun ilk yılları çocukların tutum ve inançlarının geliştiği en önemli dönemdir. Araştırmalar on üç yaşına kadar insanda oluşan tutum ve değerlerin bu yaştan sonra değişmesinin oldukça güç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ilköğretim çağı, çocukların kendi değer inançlarını geliştirilmesi için en kritik dönemdir. Bu dönemde çocuk duyarlılığına seslenen hikâyeler; çocuğun kendisini ve dünyayı tanımasına, duygu ve ihtiyaçlarını rahatça anlatmasına, kendisine ve başkalarına saygılı davranmasına yardımcı olur. Başkalarına karşı hoşgörülü olma, vatanını, milletini, ailesini, arkadaşlarını sevme, büyüklerine karşı saygılı olma gibi davranışlar da kazandırır. Bu bakımdan hikâye, çocuğun duyuşsal gelişimini sağlamada önemli bir araçtır (Paykoç, 1997; Özer, 1998).

Çocuk kitabı, çocuğun ilgi ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılarken her şeyden önce çocuğun okurken zevk almasını sağlamalıdır. Bunun için kitabın içeriği, çocuğun kavrama düzeyine, dil gelişimine uygun olmalı ve üslûba da dikkat edilmelidir. Böylece nitelikli çocuk kitapları ile çocuklar arasında sağlıklı bir iletişim kurulur. Bu sağlıklı iletişim sayesinde çocuk kendiliğinden kitaba ve okumaya yönelir (Sever, 2003; Dayıoğlu, 2000).

Hikâye olmuş veya olma olasılığı olan olayları anlatan düz yazı türü olarak tanımlanmıştır (Nas, 2004). Hikâyeler yaşamın gerçeklerini yansıttığı için çocukların hayata hazırlanmasında önemlidir. Çocuklar, hikâye daha kısa ve olaylarının daha yalın olması sebebiyle romana kıyasla daha rahat okurlar. Hikâyeler, hayattan kesitleri yansıttığı için çocukların eğitiminde kullanılmaya çok uygundur. Öğrencilerin okuma becerisi geliştikçe, onlardan edebî duyarlılıklarını geliştirmeleri beklenir. Bazı öğrenciler, kendilerine yöneltilmiş, temeli sağlam sorular yoluyla bir hikâyenin özelliklerini kavrayabilir, hikâyenin yapısı hakkında genel bir kanıya varabilir. Ancak diğer öğrenciler bu tür ayrıntıları kaçırabilirler. Bu yüzden hikâyelerin anlaşılırlığını sağlayacak tekniklere başvurulmaktadır. Bu tekniklerden biri de hikâye haritalamadır. Hikâye haritası, bilgilerin organizeli bir şekilde verilerek sunulmak istenen bilgilerin kalıcılığını sağlamaktır (Akyol,1999). Bu bağlamda Çoşkun (2007), bir hikâyeyi oluşturan elementleri şu şekilde sıralamaktadır: *1. Dekor, 2. Kahramanların Tanıtılması, 3. Başlatıcı Olay, 4. Problem, 5. Girişim, 6. Sonuç, 7. Ana Fikir, 8. Tepki.*

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, çocuk edebiyatının yazarlarından olan Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinin çocuk edebiyatına ve Türkçe eğitimine katkısı bakımından incelemek ve bu eserlerden yararlanmanın gerekliliğini ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Ahmet Efe'nin hedef kitlesi çocuk olan, çocuk duyarlılığı ve gerçekliği ile yazılan hikâyeleri bilim dünyasına tanıtmak çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde değer eğitimi ve hikâyelerin Türkçe eğitimine katkısı ile yapılacak tez çalışması

olması ve çalışmalardan elde edilecek bulguların, Türk edebiyatında artık özgün bir nitelik kazanan çocuk edebiyatının gelişmesi ve çocuğun yaşamda yeterli duruma gelmesinde, Efe'nin hikâyelerinin yararlı bir kaynak olması umulmaktadır.

PROBLEM CÜMLESİ

Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinden değer eğitimi ve Türkçe öğretimi bakımından yararlanılabilir mi?

Alt Problemler

1. Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinden değer eğitiminde yararlanılabilir mi?

2. Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinden Türkçe öğretimine katkısı var mıdır?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma tarama modelinde olup doküman incelemesine dayalı olarak yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bunun yanında değerlerin belirlenmesinde de hikâye haritalama yönteminden yararlanılmıştır (Akyol, 1999). Bunun için yazara ulaşılarak elde bulunan bütün hikâyelerin haritalaması yapılmış (57 hikâye); fakat bu çalışmada bütün hikâyelerin haritalaması fazla hacim kaplayacağından dolayı sadece bir örneğe yer verilmiştir.

Efe'nin Çocuk Hikâyeleri

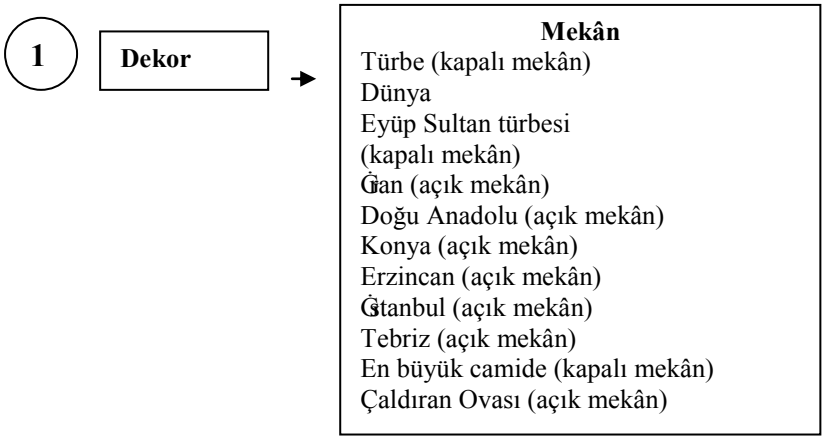
- Acılı Gün
- Aç Askerler
- Ahmet Yesevi'nin Hikâyesi
- Baba Oruç
- Barbaros'un Duası
- Benim Uçurtmalarım Nerede?
- Bir Beyaz Kartal
- Binlerce Güvercin
- Bir Dil Bir Gönül
- Bir Yetim Genç
- Boşluk Bitti
- Çanta
- Çarpışanlar
- Dağdaki Oyuncak
- Esir Adam
- Fetih Rüzgârı
- Güvercin Avı
- Habip'in Buğdayları
- Harcı Gülyağıyla Karılan Cami

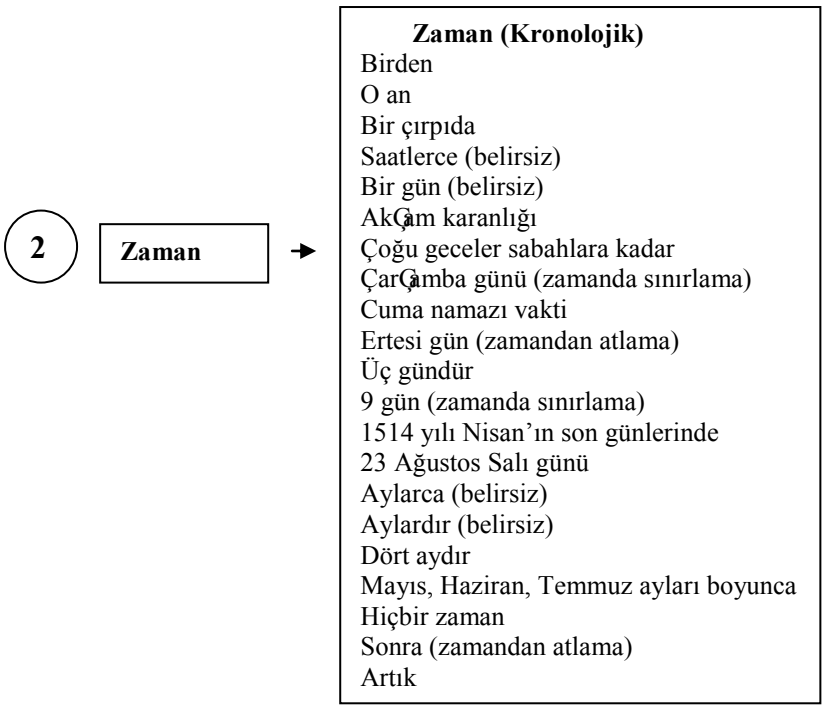
- Çelik Köprü
- Çiftiyar Tamirci
- Çiki Hamamböceği
- Kafdağı'ndaki Adam
- Kaledeki Hain
- Kapının Önündeki Ceset
- Karton Duvar
- Kartopu
- Kaza
- Kefenleri Kar Oldu
- Kırmızı Kedi
- Kıskanç ArkadaĢım
- Kızak Yeri
- Kutlu Hatun
- KonuĢan Ağaç
- Kömür Gözlü Kardan Adam
- Kötü ArkadaĢ
- Malazgirt Arslanları
- Malta Şehidi
- Misafir Kim?
- Mohaç'ta Osmanlı Topları
- Osman Gazi'nin Oyunu
- PadiĢah Ġle Yoksul Kadın
- Salih Dede'nin Kağnısı
- Sığırcık
- Sinan'ın Altınları
- Tabyadaki Gelin
- Trendeki Kavga
- Üç Nar
- Varna'daki GüneĢ
- Yakın ArkadaĢ
- Yalancının Sonu
- Yangın

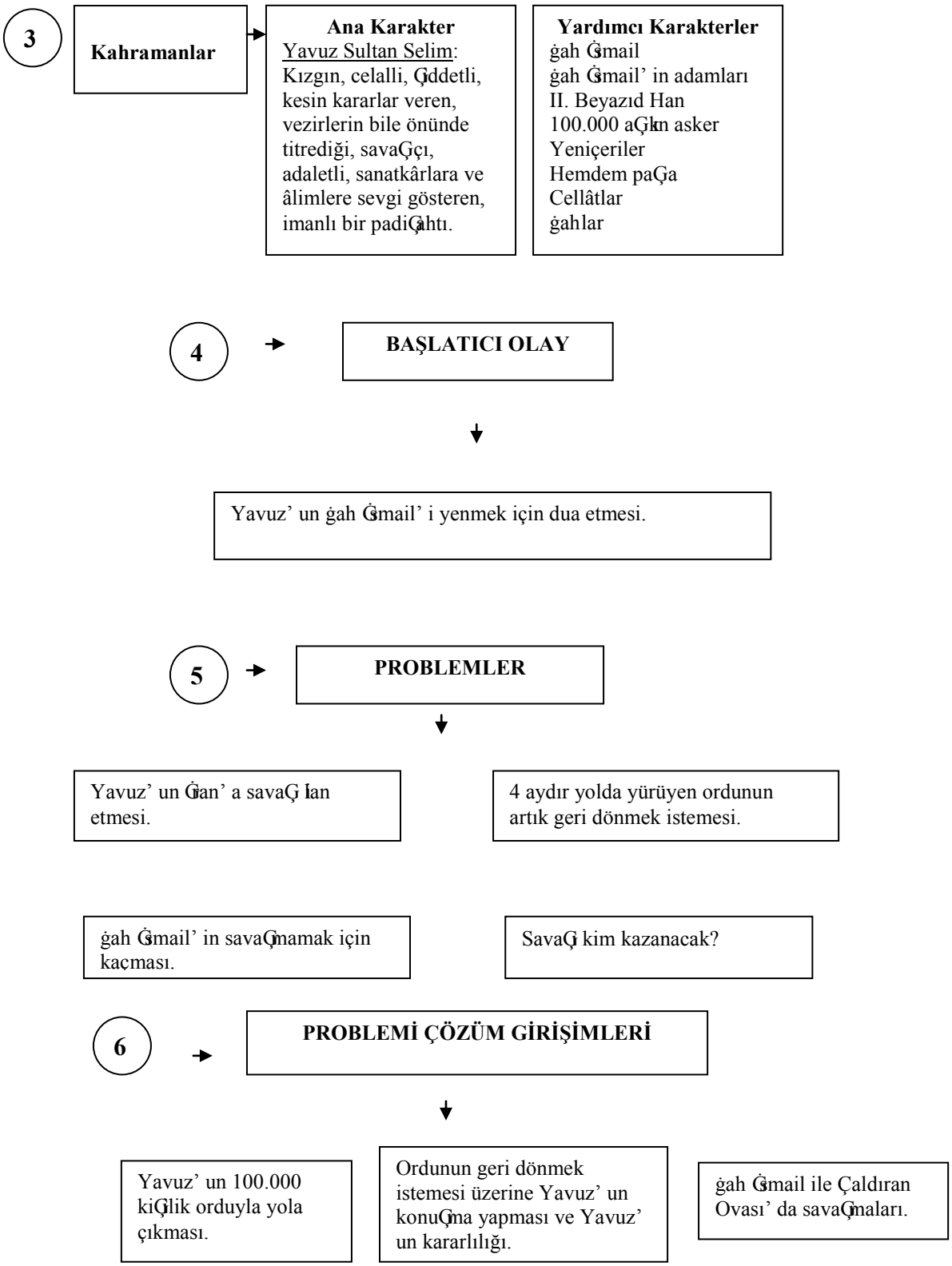
- Yasemin'in Dünyası
- Yavru Köstebeği Kim Ağlattı?
- Yavuz Sultan Selim Çaldıran'da
- Vezirin Tercihi
- Yunus'un Çiçekleri

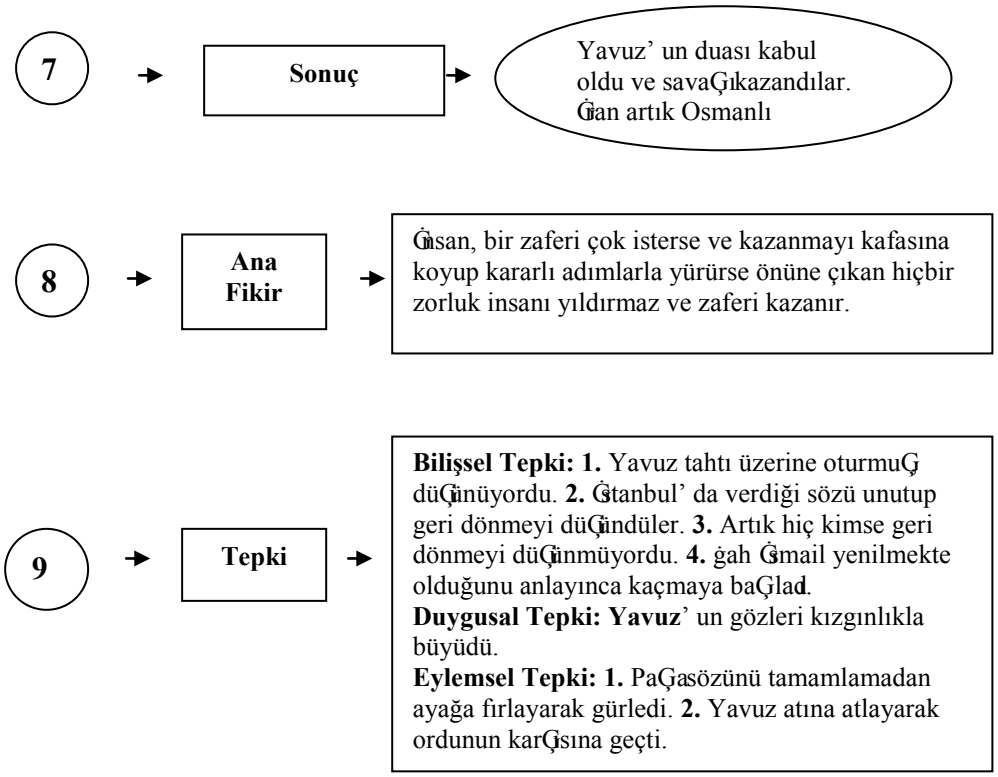
Hikâye Haritalama Yöntemine İlişkin Bir Uygulama

YAVUZ SULTAN SELİM ÇALDIRAN'DA

3
Kahramanlar
Ana Karakter
Yavuz Sultan Selim: Kızgın, celalli, şiddetli, kesin kararlar veren, vezirlerin bile önünde titrediği, savaşçı, adaletli, sanatkârlara ve âlimlere sevgi gösteren, imanlı bir padişahtı.
Yardımcı Karakterler
şah İsmail
şah İsmail' in adamları
II. Beyazıd Han
100.000 aşkın asker
Yeniçeriler
Hemdem paşa
Cellâtlar
şahlar
4
BAŞLATICI OLAY
Yavuz' un şah İsmail' i yenmek için dua etmesi.
5
PROBLEMLER
Yavuz' un Şiran' a savaş ilan etmesi.
4 aydır yolda yürüyen ordunun artık geri dönmek istemesi.
şah İsmail' in savaşmamak için kaçması.
Savaşı kim kazanacak?
6
PROBLEMİ ÇÖZÜM GİRİŞİMLERİ
Yavuz' un 100.000 kişilik orduyla yola çıkması.
Ordunun geri dönmek istemesi üzerine Yavuz' un konuşma yapması ve Yavuz' un kararlılığı.
şah İsmail ile Çaldıran Ovası' da savaşmaları.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Ahmet Efe'nin yazdığı hikâyeler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır (ortalama 110 Hikâye). Araştırmanın örneklemi ise yazarın çocuk hikâyelerinden (57 hikâye) oluşmaktadır.

VERİLERİN ELDE EDİLMESİ VE ANALİZİ

Ahmet Efe'nin çocuklar için yazdığı hikâyeler; hikâye haritası yöntemiyle çözümlenmiştir. Hikâyelerdeki hâkim değer çözümlemenin sonundaki hikâyenin ana fikrinde ortaya konulduğu için incelenen hikâyelerin ana fikirleri değerlerin sınıflandırılmasında kullanılmıştır. Hikâyelerde tespit edilen bu değerler şunlardır: Allah sevgisi, vatan sevgisi, aile sevgisi, arkadaş sevgisi, doğa sevgisi, hayvan sevgisi, doğruluk, dürüstlük, içtenlik, iyilik, yardımseverlik, çalışmanın ve üretmenin değeri, merhametin, acımanın değeri, okul yaşamının değeri ve yaşama sevinci; yalan ve aldatma, büyük sözü dinlememe, kıskançlık ve öfke, emanete hıyanetlik etme, hırsızlık ve açgözlülük değerleridir.

Bu eserlerin Türkçe öğretimine katkısı belirlenirken ise bu eserlerde kullanılan atasözü, deyim, ikileme, kalıp söz ve yansımalar örnekleme gidilerek tespit edilmiş, elde edilen bulgular sınıflandırılmıştır.

1. Ahmet Efe'nin Çocuk Hikâyelerinde Değer Eğitimine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Ahmet Efe'nin hikâyeleri hikâye haritası yöntemiyle incelendi ve hikâyelerde geçen olumlu ve eleştirilen tutumlar seçilen başlıklar altında verilmiştir:

1.1. Değer Eğitimi Açısından Olumlu Tutumlar

Hikâyelerinde yazar; sevgi, Allah sevgisi, vatan sevgisi, aile sevgisi, arkadaş sevgisi, doğa sevgisi, hayvan sevgisi, doğruluk, dürüstlük, içtenlik, iyilik, yardımseverlik, çalışmanın ve üretmenin değeri, merhametin, acımanın değeri, okul yaşamının değeri ve yaşama sevinci olmak üzere çocuğun eğitimi açısından olumlu sayılabilecek değerleri işlemiş ve aşağıda sıralanmıştır.

Sevgi

Allah Sevgisi

Efe'nin asıl yazma amacı çocuklarımıza Allah sevgisini aşılamak, Allah dostlarını tanıtmak, İslami sevgiyi uyandırmaktır. Bunun için bütün hikâyelerinde bu değere yoğun bir şekilde değinmiştir. Ayrıca Hikâyelerinde dua bölümlerini de yer vererek; yalnızca Allah'tan istemenin gerektiğini ve bir işe başlarken dua ile başlayıp şükür ile bitirilmesi gerektiğine de değinmiştir. Kötülerin sadece bu dünyada cezalandırılmayacağını, ahrette de cezalandırılacağını belirtmektedir.

Yani Hikâyelerin ortak noktası Allah sevgisidir.

"Öyleyse Allah, sizi imtihan edecektir. Gerçeğin açığa çıkması için O'na kurbanlarınızı takdim edin, dedi." (Acılı Gün, s. 4)

" – Oğlum, dedi. Baban senelerdir beri her gece öyle dualar eder. Herkesin uykuya vardığı gece yarılarında kalkıp Allah'a yalvarmak, O'na dua etmek, namaz kılmak çok sevaptır. Çünkü o vakitlerde insan kendisini Allah'a yakın hisseder. Dünyanın telaşını, kavga ve gürültüsünü unutur." (Bir Beyaz Kartal, s. 43).

Vatan Sevgisi

Ahmet Efe'nin çocuk Hikâyelerinde vatan sevgisi; gerek devleti yönetenler gerekse halk, vatan savunması için her zaman hazır kişiler olarak işlenmiştir, kendilerine ihtiyaç duyulduğunda hizmete koşmuşlardır. Vatan uğruna yapılan kahramanlık ve her türlü fedakârlık yeni nesillere aktarılarak çocuklarda tarih bilinci oluşturulmuş,çocukların da atalarından aldıkları mirası sonraki nesillere bırakmakla yükümlü oldukları kavratılmıştır. Her vatandaş savaşta vatan uğruna yapılacak mücadele için her şeyi geride bırakmışlar ve şehit olmanın yüceliğini tatmak için yarışmışlardır.

"Fatih Sultan Mehmet: „Ya İstanbul beni alır, ya da ben İstanbul'u! diyordu." (Fetih Rüzgarı, s. 3)

"Yüce Allah'in takdiri önünde boynumuz kıldan incedir. Düşman bizi bu surlar içinde aç, susuz ve kuvvetsiz bırakıp yok etmek istiyor. Fakat bilmiyorlar ki, bizim imanımız alınır bir kale değildir. Hepimiz şehit olmadıkça Plevne düşmana verilmeyecektir diyordu. " (Kefenleri Kar Oldu, s. 12)

Aile Sevgisi

Ahmet Efe aile sevgisini; aile, çocukların her türlü olumsuzluğa karşı korunabilmelerini ve tehlikelerden korunabilmelerini sağlayarak onların en iyi biçimde yetişmeleri için dünyadaki en güzel ortamı oluşturur. Ayrıca hikâyelerinde; aile bireyleri, ailede sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi, huzurlu ve mutlu bir aile ortamının oluşabilmesi için üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirendir. Anne ve babalar çocuklarının iyiliği ve yuvanın saadeti için her türlü fedakârlığı yapar ve her zaman doğruyu, iyiliği tavsiye edendir. Bütün bunları aile yaparken de İslami ölçütler ışığı altında yapar.

"Annemin söylediklerini dikkatle dinledim. İçimde bir sevinç uyandı. Sanki rüyamda gördüğüm o beyaz kartal beni yine kanatlarına bindirmiş, uçuruyordu. Daha sonraki günler, ben de gizli gizli ellerimi kaldırıp, boynumu bükerek Allah'ıma dua ettim. Annem, babama, kardeşlerime, arkadaşlarıma, vatan ve milletime hiçbir kötülük gelmemesi için Allah'a yalvardım." (Bir beyaz Kartal, s. 14)

"Babası sık sık „Kimsenin malına göz dikme, kimseye haksızlık yapma!" diye öğütler verirdi." (Sinan'in Altını, s. 36)

Arkadaş Sevgisi

Ahmet Efe, arkadaşlık değerini özellikle hikâyelerinde samimi bir dille işler. Bu hikâyeler hayatın içinden seçilmiş olması bakımından çocuklara yakın gelen ve onlara arkadaşlığın güzelliğiyle buluşturan türdendir. Ayrıca arkadaş seçimi konusunda da uyarıcıdır Efe; çünkü kötü arkadaşın insanın başına neler getirdiğine de değinmiştir. Yazar, hikâyelerinde, çocuklara arkadaşlarıyla iyi geçinmeleri mesajını ve arkadaşlarını kıskanmamaları gerektiğini de vermiştir. Efe, hikâyelerinde mahalle arkadaşlığını da işlenmiştir. Mahalle kültüründe, komşu çocukları aynı okula gider ve okuldan dönüşte hep beraber oyunlar oynarlar. Böylece aralarındaki arkadaşlık bağları iyice kuvvetlenir.

"Çocuklar hemen işe koyuldular. Salih kardan adamın gözü için kömür parçaları getirirken Osman büyükçe bir havuç, Nuri de eski bir süpürge getirdi. Kısa bir sürede bembeyaz paltolu kardan adam gülümsemeye başlamıştı." (Kömür Gözlü Kardan Adam, s. 33)

"İyi ama benim babam niçin Ali'nin ailesine yardım etmiyor? Çocuğun resimli bir hikâye kitabı bile yok. Ona bizim evdeki kitaplardan birkaç tane getirsem kabul eder mi dersiniz? Öylesine onurlu ve gururlu bir çocuk ki yoksul olduğunu kimseye belli etmiyor. Ali aslında benim en yakın arkadaşım olmalı…" (Yakın Arkadaş, s. 23

Doğa Sevgisi

Sevgi temeli bir yaklaşımın ürünü olan hikâyelerinde Ahmet Efe, doğayla insanı bir bütün olarak görmüş ve doğanın bile Allah'ı zikrettiğine değinmiştir. Bütün canlılara ve doğaya koşulsuz bir sevgiyle bakan yazar; çocuk okuyucuya doğayı sevme, güzellikleri doyasıya yaşama, duyarlı ve sorumlu olma davranışları kazandırır. Ayrıca doğanın düzenini bozanların insanlar olduğunu da vurgulanmıştır. Efe, hikâyelerinde doğayı çocuklar için özgürce oyunlar oynadıkları toprak, gökyüzü, ağaçlar ve çiçekler olarak işlemiştir.

"İlkbahar gelirdi. O dost, o serin rüzgârlı ilkbahar. Mahallemizin arkasındaki tepeye çıkardık. Sarı, beyaz papatyalar açardı. Tepe yemyeşil otlarla dolardı. Uçurtmaları salardık göklere." (Benim Uçurtmalarım Nerede? s. 19)

"İçinde nilüfer açan berrak göl yok olmak üzereydi. Şimdi akşam kızıllığı çökerken kurbağaların neşeli vırrakları bile duyulmuyordu. Gölcüğün temiz yüzü petrol bulaşığı bir renge bürünmüştü… Yavru köstebek eline geçirdiği sivri bir hançerle zavallı ağacı öldürmeye gelen insanı gördü: - Kirli olan asıl o… diye mırıldandı." (Yavru Köstebeği Kim Ağlattı? s. 40)

Hayvan Sevgisi

Efe, çocukların hayvanlarla olan dostluğuna pek çok eserinde yer vermiştir. O hikâyelerinde hayvanları sevmemizi, onların hakkını gözetmemizi, onlara eziyet etmememizi ve onları beslememiz gerektiğine vurgu yapmıştır. Tabi ki bunları yaparken de her zaman olduğu gibi Allah rızasını gözetmemiz gerektiğini belirtmiştir.

"Aç bir hayvana bir lokmacık yiyecek vermezsen sonun bu olur elbette. Aman oğul, sen sen ol hiçbir işte inat etme. Eli açık, gönlü zengin, yüreği merhametli bir insan ol. Hele elsiz dilsiz hayvancıklar senden bir şey isterse esirgeme." (kırmızı Kedi, s. 16)

"Bundan sonra avcı değilim ben… Hiçbir canlıya kurşun sıkmayacağım. Onun da annesi, babası belki yavruları vardı. Onun da bekledikleri, özledikleri vardı belki… Ne hakkım var vurup öldürmeye…" (Sığırcık, s. 29)

Doğruluk, Dürüstlük, İçtenlik

Ahmet Efe, dürüstlük değerini çocukların ilgisini çekecek şekilde işlemiştir ve bunu yaparken yine İslami ölçütler altında yapmıştır. Hiçbir yalanın gizli kalmayacağı, gerçeklerin er geç açığa çıkacağı gerçeğinden hareketle daima doğruların söylenmesi gerektiğine değinmiş; eğer dürüst olunmazsa; bunun günah olduğuna, sadece bunun cezasının bu dünyada verilmediğine ahrette de verildiğine ve dürüstlerin her zaman kazandığına vurgu yapmıştır.

"Üzülme yavrum. Geç de olsa doğruyu söyledin. Allah, eğer insanlar yaptıkları kötülerden pişman olurlar ve bir daha o kötülüğünü yapmazlarsa onları affeder." (Binlerce Güvercin, s. 40)

"Annesi; Pek kötü iş yapmışsın dedi, fakat doğruyu söylediğin için seni babana şikâyet etmeyeceğim. Hemen Osman Amca'ya git ve altınlarını geri ver, dedi. Babası durumu öğrenince oğlunu kutladı… Dürüstlüğün asıl mükâfatını cennette, Yüce Allah verecektir oğlum, dedi. " (Sinan'in Altınları, s. 36)

İyilik, Yardımseverlik

Ahmet Efe, hikâyelerinde bu değeri; Allah rızasını kazanmak için ve yardımseverlik değerini, insanların yardımseverliklerinin karşılığında her zaman iyilik göreceklerini belirterek işlemiştir. Efe, yardımsever olmayı insanların kötü gününde yanında olma ve böylece birlikteliğin kuvvetlenmesini vurgulayarak işler. Efe, özellikle hikâyelerinde her zaman iyilik edenlerin ne kadar zorluklarla da karşılaşsalar bir gün mutlaka mutluluğa kavuşacaklarını vurgulamıştır ve bu dünyada olmazsa ahrette alacaklarını söylemiştir.

"Cemal, diye söze başladı. Yavrucuğum, dünkü hareketini pencereden gözledim. Ayağım kaymasın diye kapının önüne kül döktüğünü gördüm. Nasıl memnun oldum anlatamam. Gözlerim yaşardı. Senin ne kadar iyi yürekli bir çocuk olduğunu anladım… Teşekkür ederim yavrum. Arada bir evime misafir gelirsen memnun olurum. Ben de sana masallar anlatır, çeşitli kitaplar hediye ederim. Haydi şimdi okuluna koş…" (Kızak Yeri, s. 26)

Bir duvar görünce, „bu aşılmaz" diyerek geri dönülmez. Her türlü tedbire başvurulur. Hele yaklaş bakalım. Aşılmaz dediğin bu duvar belki de kartondan yapılmıştır. İtersen devrilir, yırtılır. Yahut bir delik bulursun. Basıp çıkacak bir gedik bulursun. Ha, baktın ki gerçekten aşılamaz o zaman „eh ne yapalım" deyip geri dönersin." Yıllar boyu, karşılaştığım her zorlukta Zeki Abi'yi ve sözlerini hatırladım. Bana direnme, dayanma, başarılamaz sanılan işleri başarma gücü veren o sözlerini hiç unutmuyor, her namazdan sonra kendisine dua ediyorum." (Karton Duvar, s. 26)

Çalışmanın ve Üretmenin Değeri

Ahmet Efe, hikâyelerinde helal yolla çalışan insanlara ve çalışmanın, üretmenin önemine değinmiştir. Büyük işler başarmanın hazzına vurgu yapmıştır. Başarıya ulaşmak için verilen uğraşların sonunda muhakkak karşılığını alınacağından ve hem kendilerini hem de çevresindeki insanlara kişiliklerini kanıtlama fırsatı vereceğinden bahsetmiştir.

"Sinan'in başarıları, yılmak bilmeyen azmi, padişahın ve diğer devlet büyüklerinin gözünden kaçmadı. 1539 yılında onu, dünyanın en büyük, en güçlü devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun baş mimarı yaptılar. Artık Mimar Sinan olarak anılıyor, ismi imparatorluğunun her köşesine dilden dile yayılıyordu." (İlk Köprü, s. 62)

"Şekerci Dede gözlerine inanamıyordu. Bir et yumağı gibi hareketsiz, kıpırtısız bu sakat kız, yastığının altından bir tomar kağıt çıkartmış, gösteriyordu. İnci gibi temiz, düzgün yazılar, kenarlarına çiçek desenleri yapılmış mini hikâyeler… - Ben dedi, dedeciğim ben çocukları çok seviyorum. Bütün çocukları; simit satan, ayakkabı boyayan, okula giden, oynayan, koşan bütün çocukları seviyorum. Onlara hikâyeler yazmak istiyorum. Yayıncılar istiyorsa daha çok çalışır, daha güzellerini yazarım. Ne olur söyle onlara, bu dediklerimi anlat." (Yasemin'in Dünyası, s. 16)

Merhametin, Acımanın Değeri

Ahmet Efe hikâyelerinde bu değeri, yardıma muhtaç olan insanlara, yardım edilmesi gerektiğine değinir. Acıma duygusuna sahip insanların zor durumda kalan insanlara yardım etmelerini isteyen yazar, çocuklara bu önemli değeri kavratmayı amaçlar. Tabi ki bunları yaparken Müslüman bir kimlikle yazmıştır. Kendisine kötülük etmek isteyene hatta edene bile merhamet göstermek gerektiğini ve affetmek gerektiğini söylemiştir.

"Ummadığınız şeyi yapacağım. Sizi serbest bırakıp ülkenize geri göndereceğim. Bir daha bizimle savaşmamak ve her yıl verginizi ödemek kaydıyla serbestsiniz. Şunu da çok iyi biliniz ki, biz Müslümanlar, yeryüzünde Allah'in kılıçlarıyız. Ancak O'nun ismini yüceltmek için savaşırız. Bizim kılıçlarımız mazlumun kanını dökmek için sıyrılmaz kınından. Ve hiç unutmayınız ki, İmparator Romanos Diogenes, zafer Allah'in ismini yüceltmek için savaşan bahadırların hakkıdır." (Malazgirt Arslanları, s. 20)

"Sevim ablasının kolundan sıyrılıp duvarın köşesindeki süpürgeyi aldı. Korkarak böceğe doğru ilerledi. Süpürgeyi yavaşça uzatıp onu çevirdi ve düzeltti. Böcek bir göz açımı süre içinde kapıya doğru koştu ve gözden kayboldu. Sevim ablasına döndü: - Onu, dedi göz göre göre ölüme terk edemezdik değil mi ablacığım?" (İki Hamamböceği, s. 8)

Okul Yaşamının Değeri

Efe hikâyelerinde okul değerini, çocukları hayata hazırlamada önemli bir yeri olan eğitim kavramını işlerken öncelikle onlara okulu ve okumayı sevdirmeyi amaçlamıştır. Onun için okullar; kendi kültürümüzden izler taşımalı ve ezberci eğitim yapılmamalıdır. Öğretmen kavramını ise, sevgili, saygılı ve merhametli olarak ele alıp işlemiştir. Hikâyelerde çocuk ve okul adeta bütünleşir.

"Tezgâhını kurduğu yer büyük bir ilkokulunun bahçe duvarının dibiydi. Okul zamanlarında bu bahçede cıvıl cıvıl çocuklar koşuşur, oynar, gezinir, ders çalışırlardı. Çocukların bazıları yaramaz, bazıları uslu, bazıları tembel, bazıları çalışkan olurdu." (ihtiyar Tamirci, s. 47)

"Öğretmenin sıkıntısı büyüdü, düşünüyor. Eğer yola çıktıysa kemal, şimdiye kadar gelmesi gerekirdi. Fakat kasabaya inmiştir fırtınayı görünce. Birkaç gün sonra döner. Sonra Menekşe2nin saçlarını okşayıp teselli etti…" (Çanta, 21)

Yaşama Sevinci

Ahmet Efe hikâyelerinde yaşama sevincini; hayata olumlu bakan ya da problemler karşısında ölüme bile tercih eden insanlara değinmiştir. Ancak yaşama sevinci olmayan insanların, bir yardım eliyle onların bu durumdan çıkmalarının sağlanacağını da bize göstermiştir.

"Kesin ve vazgeçilmez bir karardı bu. Belki hayatı boyunca uygulamak istediği tek karardı ve asla dönmeyecekti yolundan. Hiçbir korku duymuyordu. Bir adım daha ilerleyip parmaklığı tuttu. Soğuk, katı bir demirdi sıcacık avuçları içindeki. Aşağıya bakmaya gerek yoktu.

Boşluğu biliyordu zaten!... ,intikam" sözcüğü hoşuna gitmiyordu ama hangi şey hoştu, dünyada." (Boşluk Bitti, s. 12)

"O günden sonra herkes Selami Amca'nın artık dünyaya küskün biri olmadığını, mahallenin çocuklarını toplayıp onlara neşeli masallar anlattığını görerek çok memnun oldular." (Kızak yeri, s. 27)

1.2.Değer Eğitimi Açısından Eleştirilen Tutumlar

Eğitim, salt doğrularla ya da olumlu değerlerle gelişen bir olgu değildir; tersine karşıtlıkların dengesi gözetilerek sunulan değerler, çocuğu etkiler. Bu amaçla yola çıkan yazar, genellikle çocuk okuyucuya olumluyu göstermek için olumsuzdan yararlanır; böylece ideal olanı sezdirir.

Yalan ve Aldatma

Ahmet Efe hikâyelerinde; yalanı ve aldatmayı yine İslami ölçütlerde değerlendirmiştir. Buna göre yalanın ne kadar kötü olduğuna; yalan söyleyenin, mutlaka cezasını bulduğuna ya da yalanının eninde sonunda meydana çıktığına çocuklara kavratmaya çalışmıştır. Ayrıca yalan söyleyenleri etrafındaki kişiler de uyarmıştır.

"Elinde kocaman bir altın lira tutuyor ve ,Bununla canımın istediği her şeyi alacağım" diyordu. Annesi şaşırmıştı. ,Biz fakir ve yoksul insanlarız, baban yıllardır çalışıp durduğu halde karnımızı ancak doyuruyoruz. O altını nerden buldun sen? , diye sordu. Sinan'in canı sıkıldı birden. Eğer doğruyu söyleyecek olsa, annesi çok kızacak belki babasından bile dayak yiyecekti." (Sinan'in Altını, s. 35)

Büyük Sözü Dinlememe

Ahmet Efe hikâyelerinde bu değeri; yanlış yapanları uyarma ya da daha yanlış yapmadan, hataya düşmeden uyarma şeklinde ele almıştır. Bu uyarıları ya anne ya baba ya da deneyimli birileri yapmıştır. Uyarılar sadece çocuklara değil aynı zamanda hata yapan yetişkinlere de yapılmıştır.

"Eski kitaplardan birinde, annesinin öğütlerine hiç kulak asmayan Şişman Sinan'i görünce çok şaşırdım." (Sinan'in Altını, s. 35)

"Kabil ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem'in oğlu olduğu halde katı yürekli, merhametsiz ve zalim bir kimseydi. Çoğu zaman şeytanların tuzağına düşüyor, anne ve babasının uyarılarını dinlemek bile istemiyordu." (Acılı Gün, s. 3)

Kıskançlık ve Öfke

Ahmet Efe hikâyelerinde kıskançlığı; ustalıkla yansıtmış bir yazardır. Çocuğun yaşadığı olumlu olumsuz bütün duyguları olabildiğince içten bir yaklaşım ve ustalıkla ele alır. Efe kıskançlığı ve öfkeyi; kardeş kıskançlığı, arkadaş kıskançlığı olarak ele almıştır. Kıskançlık yapanlar eninde sonunda da cezasını bulmuştur.

"Beş çift güvercini vardı. Onları en çok belki ben kıskanırdım. Yüreğimde yumruk gibi bir dıkıntı büyür, içimde imkânsız istekler kabarırdı. Aylar boyu bir çift güvercinim olsa diye düşünür dururdum." (Binlerce Güvercin, s. 34)

"Git onu öldür de gel, süsümü helal etmem yoksa! O yaşıyor diye dünya kararda üstümüzde. Ne tadı, ne tuzu kaldı aşın, bu kahrolası yaşayışın, sonu gelmeli artık!" (Kapının Önündeki Ceset, s. 43)

Emanete Hıyanetlik Etme

Ahmet Efe hikâyelerinde emanete hıyanet etme değerini İslami ölçütlere göre işlemiş ve bunun haram olduğuna değinmiştir. Müslüman kimselerin birbirinden emin olması gerektiğine de vurgu yapmıştır. Hikâyelerinde emanete hıyanetlik eden kimselerin oyunu sonunda çıkar ve cezasını bulur.

"Ben, dedi bir seyahate çıkmak zorundayım. Demirlerimi sana emanet etmek istiyorum. Gelinceye kadar onları hırsız ve arsızlardan korur musun? Eski arkadaşı: -Elbette, diye cevap verdi. Sen hiç merak etme. Ben demirleri gözüm gibi korurum… O gittikten sonra, eski arkadaşı kendi kendine, „Şu demirleri satıp da parasını yesem ne çıkar sanki? Tüccarın o uzak memleketlerden gelip gelemeyeceği de belli değil. Şayet gelirse de bir yalan söyleyip çıkarım işin içinden" diye düşündü. Kötü bir iş yaptığını, emanete ihanet ettiğini biliyordu ama demirleri satmaktan da vazgeçmedi." (Yalancının Sonu, s. 5)

Hırsızlık ve Açgözlülük

Ahmet Efe hırsızlık ve açgözlülük değerini hikâyelerinde; İslami ölçütlerde değerlendirmiş, bunun günah olduğunu ve sonunda bu hırsızlıkla elde edilen malın o kimseye zarar verdiğine değinmiştir. Ayrıca büyüklerin bu konuda uyarılarına dikkatte almak gerektiğini de vurgulamıştır.

"Planını kurmuş, ikindi ezanından hemen sonra eve girmişti. Yükte hafif, paha da ne varsa yüklenip götürecekti. Senelerce hırsızlık yapmış ama yakalanmamıştı… Tam bu sırada binanın yangın zilleri bütün çalmaya başladı… Yangın evin içine girmişti artık… İtfaiye memurları brandayı onun hizasına getirdiler. Korkunç bir uzaklık vardı önünde. Dördüncü kattan atlayacaktı. Başka hiçbir çaresi yoktu. Belki brandanın üzerine düşer, kalabalıktan istifade ederek, sıvışır giderdi. Vücudunu boşluğa bıraktı. Havada uçarken bile elindeki torbayı bırakmıyordu. Bir an korkunç bir gürültü ve sessizlik… Hırsız Kara İdris'in bedeni brandayı yırtmış, başı beton zeminde paramparça olmuştu. Torbanın içinden dışarıya fırlayan gümüş şamdanlara halk büyük bir korkuyla bakıyordu…" (Yangın, s. 51).

2. Ahmet Efe'nin Çocuk Hikâyelerinin Türkçeye Katkısına İlişkin Örnek ve Yorumlar

Ahmet Efe, çocuklar için yazdığı Hikâyelerinde okuyucuya zengin bir sözcük dağarcığı, canlı ve çok renkli bir anlatım, düzgün ve sağlam cümleler sunmuştur. Yazarın çocuk hikâyelerinde Türkçe; kıvrak, canlı ve zengin yapısıyla görünmektedir. Çocuk hikâyeleri atasözü, deyim, ikileme, kalıp söz ve yansıma kelimeler yönüyle incelenmiş ve hikâyelerin Türkçeye katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kullanımdaki sıklık bakımından ilk sırada deyimler gelmektedir. İkinci sırada ise ikilemelerin kullanımı gelmektedir. Üçüncü sırada yansıma kelimelerin kullanımı gelmektedir. Dördüncü sırada kalıp sözler bulunmaktadır. Son sırada ise atasözleri bulunmaktadır. Bunlara ilişkin bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Atasözleri

Dost kara günde belli olur. (HB, s. 26)

Ayağını yorganına göre uzat. (KA, s. 44)

Su uyur düşman uyumaz. (VG, s. 3)

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar. (KA, s. 11)

Deyimler

İpek tüccarı padişaha yakın durmamak için elinden gelen gayreti gösteriyordu. (KA, s. 11)

Hükümdarın canı sıkıldı. "Şu edepsize gereken dersi vereyim" dedi. (KA, s.12)

Herkes kazdığı kuyuya kendi düşer. (KA, s. 16)

Bunu gönlünden koparak ve büyük bir imanla yaptı. (AG, s. 6)

Kabil, kardeşinin bu haklı sözlerine kulak tıkıyordu. (AG, s.8)

Şaşkınlıktan nerdeyse küçük dilimi yutacaktım. (KK, s.7)

Sabaha kadar körükle örs arasında mekik dokudum. (KK, s. 13)

...Hürriyet onların avuçlarında can çekişiyordu. (DO, s. 2)

Şayet gelirse bir yalan uydurur çıkarım işin içinden, diye düşündü. (YS, s.5)

Senin aklın ermez, daha bacak kadar çocuksun, diye azarlamıştı. (YS, s. 6)

İkilemeler

Yedi iklim dört bucağa hükmeden anlı şanlı bir padişah vardı. (VT, s. 21)

Sonra uzun uzun dualar etti. (VT, s.22)

Kırılmayacağınıza inandığım için gerçeği açık açık size söylemek istiyorum padişahım, diye söze başladı. (VT, s. 22)

Gece gündüz O'na ibadeti, O2na kulluğu arzuluyorum. (VT, s.24)

Okul zamanlarında bu bahçede cıvıl cıvıl çocuklar koşuşur, oynar, gezinir, ders çalışırlardı. (İT, s. 47)

Uzun, siyah saçları top top yanaklarına düşmüş, küçücük yüzünü örtmüştü. (YD, s. 7)

Hain adam bir süre kem küm ettikten sonra... (YS, s. 8)

Adam ve karısı hüngür hüngür ağlıyordu. (YS, s. 13)

"Kaçmak, gitmek, göçmek" gibi kelimelerle beyni allak bullak oluyordu. (DO, s. 6)

Çok ilerde bölük pörçük insanlar birleştiler. (DO, s. 7)

Kalıp Sözler

Buyurun efendim, afiyetle yiyiniz, dedi. (ÜN, s. 16)

Ya Rabbi en doğru yol, senin yolun. Dilim seni zikreder, sen birsin der...(BDBG, s.19)

Allah"ım, Allah"ım... Sen bu ihtiyar kulundan razı ol, onu istediğine kavuştur. (BDBG, s. 20)

Ne olur Allah rızası için enseme bir tokat vurun... (KA, s.4)

Yemin ederim ki sen beni öldürmek için elini uzatsan, ben seni öldürmek için elimi uzatmam. (AG, s. 8)

Yazıklar olsun bana, diye mırıldandı. (AG, s.17)

Canın sağ olsun, hiç üzülme. (YS, s. 9)

Hayırlı işler emmi dedi, meraklanma, az sonra köydeyim. (Çanta, s. 15)

Sanki böcekten korkusunun intikamını alıyor, "oh olsun!" demek istiyordu. (İH, s. 7)

Türk askerleri yaralı kollarını kopartıp atıyor ve "vatan sağ olsun" diyerek uzaklaşıyorlardı. (Çarpışanlar, s.16)

Yansıma Kelimeler

Sonra miyavlamaya ve benden bir parça et yahut ekmek istemeye başladı. (KK, s. 7)

Eski kamyon hırıldayarak, homurdanıp sarsılarak hareket etti. (Çanta, s.15)

Şimdi akşam kızıllığı çökerken kurbağaların neşeli vırrakları bile duyulmuyordu. (YKKA, s. 40)

Kalkmıyor yerinden diye fısıldadı.(PİYK, s.11)

Yaa, diye mırıldandı kadı. (KA, s.10).

Nerede bu adam diye mırıldandı. (KA, s.11)

Eserlerde Efe, özellikle atasözü kullanmada dikkatli davranmıştır. Atasözleri, soyut düşünme stratejileri gerektirdiğinden olsa gerek yazar incelenen eserlerin tümünde toplam dört tane söze yer verildiği görülmüştür. Yansıma ve ikilemeler oldukça fazla kullanılmıştır. Somut işlemler dönemindeki çocuklar için yansıma kelimelerin kullanılması onların çocuksu dillerine yakınlaşma ve somutlaştırma açısından dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri olarak görülmektedir.

3. Sonuç

Değer eğitimi bakımından; Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde değerlerin çok yoğun bir biçimde işlendiği görülmüştür. En fazla Allah sevgisi değeri, en az ise okul yaşamı değerine yer verildiği görülmüştür.

Ahmet Efe, yazdığı çocuk hikâyelerinin ana eksenini ya da çekirdeğini sevgi üzerine kurmuştur; bu sevgide Allah sevgisidir. Bu hikâyeler; gerçek yaşamın canlılığını, sıcaklığını, somutluğunu taşıdığı için okuyucuya inandırıcı gelmekte ve onu etkilemektedir. Efe'nin çocuk hikâyelerinde değerlerin açık ya da örtük bir şekilde işlendiği, doğrudan nasihat edildiği, kahramanların ağzından veya yaşadıklarından hareketle değer eğitimi bakımından uygun olan söz ve davranışların ifade edildiği belirlenmiştir.

Özellikle ilköğretim dönemindeki bireylerin gelişim ve kişilik nitelikleri göz önüne alındığında bu bireylere nasihat vermenin ve model olmanın çok daha etkili olacağı gerçektir. Bu gerçek Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinin değer eğitimi bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Türkçe öğretimi bakımından; Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde atasözü, deyim, ikileme, kalıp sözler ve yansıma kelimelerin kullanımına özen göstermiş ve bunları yoğun biçimde kullanmıştır. Kullanımdaki sıklık bakımından ilk sırada deyimler gelmektedir. İkinci sırada ise ikilemelerin kullanımı gelmektedir. Üçüncü sırada yansıma kelimelerin kullanımı gelmektedir. Dördüncü sırada kalıp sözler bulunmaktadır. Son sırada ise atasözleri bulunmaktadır. Ahmet

Efe'nin çocuk hikâyelerinin toplamda ve birbirinden farklı dört atasözünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde deyimler başta olmak üzere ikilemelerin, yansıma kelimelerin, kalıp sözlerin ve atasözlerinin sıkça ve farklı görevlerde kullanıldığı sonucuna ulaşılır. Çünkü elde edilen sonuç eserlerin tamamını değil, yalnızca örnek oluşturacak biçimde kapsamaktadır. Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerinde dikkat çeken bir nokta ise; hikâyelerinde oldukça sade bir dil kullanmakla beraber yine de çocukların anlayamayacağı kelimelere de yer vermiştir. Bunlar ise; "yaygı, türbe, kalpak, cenan, bahadır, meczup, zelil, tabya, pala, şilte, mukavemet, tensib, hidayet, hafiye, zırh, otağ, hedem, sadak… vb " gibi kelimelerdir.

Sonuç olarak Ahmet Efe'nin çocuk hikâyelerine hem değer eğitimi hem de Türkçenin zenginliği açısından bakıldığında, eserlerin öğretim ortamında kaynak olarak kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKYOL, H. (1999). "Bilgi Vermeye Dayalı Metinler ve Öğretimi" Çağdaş Eğitim, Sayı:253,ss. 7-13.

AKYOL, H. (1999). "Hikâye Haritası Yöntemiyle Metin Öğretimi", Millî Eğitim, 149, 55-57.

ALTUN Sadegül (2003). "Eğitim Yönetimi ve Değerler". *Değerler Eğitimi Dergisi,* 1/1, 7-18.

ATABEK, E. (1999). Hayatımız ve Değerlerimiz, Cumhuriyet Kitapları.

AYDIN, M. (2003). Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği, Değerler Dergisi, 1(3), 121-144.

BİLGİN, M. (2003), **"***Bedensel ve Devinişsel* Gelişim", Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi Editör Binnur Yeşilyaprak), Ankara: Pegem A Yayıncılık.

BOZDAĞ, F. (2000), " Çocuk Kitaplarında Metin, Dil Ve Resimleme İlişkisi", 1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu Sorunlar ve Çözüm Yolları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi

BURROUGHS James E. & RİNDFLEİSCH Aric (2002). "Materialism and Well-Being: A Conflicting Values Perspective". *The Journal of Consumer Research,* 29, 348-370.

CLAUSAN J.A. (1968). "Historical and Comporative View of Socialization Theory and Research", *Socialization and Society,* Ed.: J.A. Clausen, Boston: Little Brown, 12-24.

COşKUN Y. ve YILDIRIM, A. (2009). "Üniversite Öğrencilerinin Değer Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi,* C.VI(I), 311-328.

ÇOşKUN, E. (2007), Türkçe Öğretiminde Metin Bilgisi, İlköğretimde Türkçe Öğretimi, (Editörler: Ahmet Kırkkılıç Ve Hayati Akyol). Ankara: Pegem Yayıncılık

DAYIOĞLU, G. (2000), "Çocuk Kitaplarında Eğitsellik" , 1.Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu Sorunlar Ve Çözüm Yolları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

DİLİDÜZGÜN, S. (2004). Çağdaş Çocuk Yazını, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

EGRİŞ Carolyn P. & RALSTON David A. (2004). "Generation Cohorts and Personal Values: A Comparison of China and the United States". *Organization Science*, 15, 210-220.

GÜNGÖR, E. (1993). Değerler Psikolojisi, Ankara: Ötüken Yay.

HÜTLÜN Stevan ve PÜLÜAVÜN Jane (2004). "Values: Reviving a Dormant Concept". *Annual Review of Sociology,* 30, 359-393.

KÜÇÜKKARAGÖZ, H. (2003), *"Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi",* Gelişim Ve Öğrenme Psikolojisi (Editör: Binnur Yeşilyaprak), Ankara: Pegem A Yayıncılık.

NAS, R. (2004). Örneklerle Çocuk Edebiyatı, Bursa: Ezgi Kitabevi

OĞUZKAN, F. (2001). Çocuk Edebiyatı, Ankara: Anı Yayıncılık.

ÖNCÜL, R. (2000), Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü, İstanbul: MEB Yayınları.

ÖZDEMİR, E. (1982). 1981'de Çocuk Edebiyatımız, Varlık Yıllığı, Varlık Yayınları.

SELÇUK, Z. (Ekim 2004), Gelişim ve Öğrenme, Ankara; Nobel Yayınları.

PAYKOÇ, F. (1997). Öğretmenler İçin Duyuşsal Eğitim. *Uluslararası DünyaÖğretmen Eğitimi Konferansı* (27 Agustos – 2 Eylül 1995). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

SEVER, S. (2003), Çocuk ve Edebiyat, Ankara: Kök Yayıncılık.

şİRİN, M. R. (1994). 99 Soruda Çocuk Edebiyatı, İstanbul Yayınları.

şİMşEK, H. (2005). Çocuk Dergilerinin Eğitsel İşlevi, Milli Eğitim Dergisi.

TONGUÇ, İH. (1946). İlköğretim Kavramı, Ankara: Remzi Kitabevi.

YEşİLYAPRAK, B. (Ed.) 2004 Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi Ankara. Pegem A Yayıncılık

YILDIRIM ve şİMşEK, (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.

YURTTAş, H. (1995), Çocuk ve Kitap, Varlık.

İncelenen Öykülerin Kısaltmaları

AC: ACILI GÜN
AA: AÇ ASKERLER
AYH: AHMET YESEVİNİN HİKÂYESİ
BO: BABA ORUÇ
BD: BARBAROS'UN DUASI
BUN: BENİM UÇURTMALARIM NEREDE?
BG: BİNLERCE GÜVERCİN
BBK: BİR BEYAZ KARTAL
BDBG: BİR DİL BİR GÖNÜL
BYG: BİR YETİM GENÇ
BB: BOşLUK BİTTİ
Ç: ÇANTA
Ç: ÇARPIşANLAR
DO: DAĞDAKİ OYUNCAK
EA: ESİR ADAM
FR: FETİH RÜZGARI
GA: GÜVERCİN AVI
HB: HABİP'İN BUĞDAYLARI
HGKC: HARCI GÜLYAĞIYLA KARILAN CAMİ
İT: İHTİYAR TAMİRCİ

ĠH: ĠKĠHAMAMBÖCEĞĠ
ĠK: ĠLK KÖPRÜ
KDA: KAFDAĞI'NDAKĠADAM
KH: KALEDEKĠHAĠN
KÖC: KAPININ ÖNÜNDEKĠCESET
KD: KARTON DUVAR
K: KARTOPU
K: KAZA
KKO: KEFENLERĠKAR OLDU
KK: KIRMIZI KEDĠ
KA: KISKANÇ ARKADAġIM
KY: KIZAK YERĠ
KA: KONUġAN AĞAÇ
KGKA: KÖMÜR GÖZLÜ KARDAN ADAM
KA: KÖTÜ ARKADAġ
KH: KUTLU HATUN
MA: MALAZGĠRT ARSLANLARI
Mġ: MALTA ġEHĠDĠ
MK: MĠSAFĠR KĠM?
MOT: MOHAÇ'DA OSMANLI TOPLARI
OGO: OSMAN GAZĠNĠN OYUNU
PĠYK: PADĠġAH ĠLE YOKSUL KADIN
SDK: SALĠH DEDE'NĠN KAĞNISI
S: SIĞIRCIK
SA: SĠNAN'IN ALTINLARI
TG: TABYADAKĠGELĠN
TK: TRENDEKĠKAVGA
ÜN: ÜÇ NAR
VG: VARNA'DAKĠGÜNEġ
VT: VEZĠRĠN TERCĠHĠ
YA: YAKIN ARKADAġ
YS: YALANCININ SONU
Y: YANGIN
YD: YASEMĠN'ĠN DÜNYASI
YKKA: YAVRU KÖSTEBEĞĠ KĠM AĞLATTI? YSSÇ: YAVUZ SULTAN SELĠM ÇALDIRAN'DA
YÇ: YUNUS'UN ÇĠÇEKLERĠ

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1051-1061, ANKARA-TURKEY

BELİRTİLİ AD TAMLAMASINDA İYELİK VE İLGİ EKİ YANILGISI*

*Ahmet BENZER***

ÖZET

İki veya daha fazla adın bir araya gelerek oluşturdukları anlamlı yapılara ad tamlaması denir. Türkçede tamlamayı oluşturan adlar aldıkları eklerin varlığı ve yokluğuna göre belirtili, belirtisiz ve takısız ad tamlaması şeklinde adlandırılırlar. Belirtili ad tamlamalarında ilk kelimeye eklenen ekin ilgi, ikinci kelimeye eklenen ekin ise iyelik eki olduğu varsayılır. Araştırmada bu varsayımın tersi bir tez savunulmuş ve araştırma sonucunda 'iyelik eki' olarak bilinen ekin Türkçede aslında iyelik işlevinde olmadığı bu ekin kendisinden önceki kelimeyle ilgi kurduğu ve sahip olan kişi ya da nesne bilgisi verdiği kanısına varılmıştır. İyelik (sahiplik) anlamını ise belirtili ad tamlamalarında ilk kelimeye eklenen ve 'ilgi eki' olarak bilinen ekin verdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda eklerin varlığı ve yokluğu ile tamlamada kurdukları ilişki şöyle tespit edilmiştir:

1. Belirtili ad tamlaması: İyelik ilişkisi söz konusudur: *Giray'ın arabası* gibi. Ayrıca bu tamlama öbeğinde iyelik ilişkisi sınırlı örnekte eksiltili bir anlatımla gerçekleşir: *Bizim ev* gibi.

2. Belirtisiz ad tamlaması: Bir şeyin bir türünün adlandırmasıdır: *Mevlana şekeri* gibi.

3. Takısız ad tamlaması: Bir şeyin adlandırması olup bazen de bir şeyin neden yapıldığı bilgisini verir: *baba anne* gibi.

İyelik eklerinin birçok işlevi (parça-bütün ilişkisi gibi) söz konusu olmakla birlikte öncelikli işlevi iyelik ilişkisi kurmaktır. Yukarıdaki sıralamadan da görüldüğü gibi bu ilişki yalnıza belirtili ad tamlamalarında söz konusudur. Bu doğrultuda belirtisiz ad tamlamasında yer alan tek ek iyelik değil, ilgi ekidir. Böylece iyelik ekinin yer almadığı belirtisiz ad tamlamalarında iyelik ilişkisi aramak yersizdir. Böylece belirtisiz ad tamlamasındaki eki iyelik eki olarak adlandırıp sonrasında "Bu tamlamada iyelik ilişkisi yoktur!" çelişkisine düşülmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Ad tamlaması, iyelik, ilgi.

* Makalenin oluşmasında yardımı ve kaynaklarını esirgemeyen Prof. Dr. Fatma Erkman'a teşekkür ederim.
** Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü 34722, Göztepe Kadıköy İstanbul. ahmetbenzer@gmail.com.

DELUSION OF POSSESSIVE AND GENITIF SUFFIX IN DETERMINATIVE NOUN PHRASE

ABSTRACT

With each other meaning of the name of two or more linked to the structures they create together is called a phrase. Their names according to the presence and absence of determinative noun phrase, indeterminative noun phrase, so that in the form of noun phrases are called free. Symptoms such as noun phrases in Turkish relations, although many textbooks ownership interest in the relationship between attachment attached to the first word, second word is added to the crops is assumed to be too possessive. Study this assumption is a negation of a thesis defended and research results 'possessive suffix, known as "attachment in Turkish, in fact, possessive meaning does not give these crops before him with word of interest was established, and have the person or object information given, possession of the possessive phrase first words are added to the' interest supplement 'was determined to be known as the annex. As a result of research in the phrases the presence or absence of attachments or their relationship have been identified:

1. Determinative noun phrase: There is a possessive relationship: Such as *Giray'ın arabası* (Girays car). In addition, limited example in possessive relationship this phrase is a block elliptical words: Like *bizim ev* (our home).

2. Indeterminative noun phrase: Noemenclature of one thing: Such as *Mevlana şekeri* (sugar of Mevlana).

3. Noun complements wıth no suffıxes: Is done the naming of something, sometimes give information about why happened: Like *babaanne* (grandfather).

As is comes to many functions in the possessive suffixes (such as part-whole relationship), the primary function is to establish relationship between possessive. As can be seen above, this relationship comes to only in determinative noun phrase. In this direction the possesive suffix in completation of asymptomatic name is care suffix. So that in indeterminative noun phrase the possessive suffix is not available. So, in indeterminative noun phrase ever take place contradiction with possesive suffix.

Key Words: Noun phrase, possessive, genitif.

Giriş

Türkçede adların yan yana gelmesiyle oluÇan ad tamlamalarında iki kelimenin ek alması (belirtili ad tamlaması), yalnızca bir kelimenin ek alması (belirtisiz ad tamlaması) veya her iki kelimenin de ek almamasına (takısız ad tamlaması) göre ad tamlamalarının adı ve anlamı değiÇmektedir.

Belirtili ad tamlaması

Belirtili ad tamlamaları en az iki kelimeden oluşan ve her iki kelimenin de ek aldığı tamlama türüdür:

Ev+in kapı+sı

Bu tamlamada iki kelime arasına bazen sıfat girebilir:

Ev+in eski kapı+sı

Ayrıca bu tamlamada her iki kelime ad olmakla birlikte bazen tamlamadaki kelimelerden biri sıfat ya da fiil olabilir:

Balığ+ın taze+si

Ayşe+nin korku+su

Tamlamada eklerin görevi belli olduğu için kelimeler cümle içerisinde yer değiştirebilir:

Adam+ın kazanc+ı buymuş.

Buymuş kazanc+ı adam+ın.

Belirtili ad tamlamalarında kelimelerin sırası önemlidir. Söz gelişi

geminin direği mümkünken

direği geminin mümkün değildir (bk. Abdullah Ramiz Paşa 1866: 16).

Belirtisiz ad tamlaması

Bu tamlama yapısında iki kelime arasında bir iyelik ilişkisi söz konusu olmayıp ikinci kelimenin bir türü, cinsi ya da çeşidi bilgisi verilir (Bk. Emre 1931: 189; Timurtaş 1981: 66).

Uzun (1998: 136) *okul kapısı* örneği üzerinden şu bilgileri verir: "Bu tamlamada ikinci kelime üzerine gelen *+sI* ekinin *okul* ile *kapı* arasında bir sahiplik ilişkisi bulunduğunu kapının (bugün için anlaşılmayacak bir anlatımla) okulun iyeliğinde olduğunu gösterir: Kapı okula aittir veya okul kapıya sahiptir. Ne var ki okul kapısı öbeğinden çıkan en belirgin anlam bu değildir. Tamlamada kapının bir türü anlatılmaktadır daha çok.".

Swift (1963: 131)'e göre *masa lambası* yalnızca „lambanın özel bir türü" bilgisini verir. Aşağıdaki örnekler bu tamlama türünün esas işlevini göstermesi bakımından ilgi çekidir:

kapı boyası „boyanın özel bir türü",

traş bıçağı „bıçağın özel bir türü",

portakal ağacı „ağacın özel bir türü" bilgisini verir.

Bazı özel kullanımlarda bu tamlama türü ile başlı başına bir ad bilgisi verilmektedir:

ok meydanı, tuz gölü gibi.

Bazı kullanımlarda da mecazi bir anlatım söz konusu olabilir:

adam evladı (Ediskun ve Dürder 1973: 62).

Belirtisiz ad tamlamalarında tamlamayı oluşturan kelimelerin kendi aralarında yer değiştirmesi mümkün değildir:

ev+Ø ödevi mümkünken;

ödev+i ev mümkün değildir.

Bunun sebebi de bu tür tamlamalarda ikinci kelimenin anlamını yüklenecek ek eksik olduğundan anlamı yansıtma işini *sıra ilişkisi* yüklenir.

Gencan (1971:122)'a göre belirtili ad tamlamalarında anlamın gereğine göre kelimelerden biri veya ikisi çoğullanabilir; belirtisiz ad tamlamalarında ise yalnızca birisi çoğullanıyor.

doktorların adları gibi.

Belirtisiz ad tamlamasında çokluk eki yalnızca ikinci kelimeye gelebilir (Emre 1926: 124):

Çınar ağaçları

Bununla birlikte bu tamlamada kavramlar arasındaki ilişki belirtili ad tamlamasının aksine geçici değil, süreklidir. Aşağıdaki örneklerde bu durum bir önceki yapı ile karşılaştırmalı olarak belirtilmiştir:

a) *Doktorun adı*

b) *Doktor adı*

c) *Doktorun kızı*

ç) *Doktor kızı*.

Bu tamlamalardaki esas ayrım şudur *a* ve *c*'de iyelik ilişkisi söz konusu olurken *b* ve *ç*'de ise bir çeşit adlandırma söz konusudur. Şöyleki *doktorun kızı* tamlamasında „doktorun sahip olduğu kız" anlamı varken *doktor kızı* tamlaması ise başlı başına bir adlandırma olup bir adın ya da nesnenin bir türü ifade edilmektedir.

Adın ya da nesnenin bir türünü belirtmek için kullanılan belirtisiz ad tamlamalarını iyelik bildiren belirtili ad tamlamalarına dönüştürmek mümkün değildir. Underhill (1976: 92) konuyla ilgili aşağıdaki örnekleri verilir:

bal mumu mümkünken

**balın mumu* mümkün değildir;

kan kardeşi mümkünken

**kanın kardeşi* mümkün değildir.

Takısız ad tamlaması

İki kelimenin de eksiz olduğu bu tamlama türünde ne iyelik ne de adın bir türü bilgisi söz konusu olup bu yapıyla başlı başına bir adlandırma yapılır.

Altın bilezik

Yukarıda eksiz olarak bir araya gelen iki kelime bir bileziğin adı olup aynı zamanda bir şeyin neden yapıldığı bilgisini vermektedir. Türkçede kural olarak yan yana gelen iki kelime arasındaki ilişki ekler aracılığı ile sağlanır. Bu sebeple *eksiz tamlama* (Özkan ve Sevinçli 2008: 118) veya *takısız tamlama* (Demiray 1967: 178; Koç 1996: 346) yerine *eki düşmüş tamlama* adlandırmasının tamlamadaki değişimi daha iyi yansıtacağı düşünülmüştür. Buradaki ek düşmesi şöyle gerçekleşmektedir:

İstanbul Kadıköy Belediyesi

Bu tamlamada ilk iki kelime arasında hiçbir ek yoktur. Tamlama şöyle açılmaktadır:

İstanbul+un Kadıköy+ü+nün belediye+si

İstanbul'un sahip olduğu Kadıköy

İstanbul'un Kadıköyü'nün sahip olduğu belediye

En az çaba ve estetik gerekçelerle bu ekler düşmüştür; çünkü dil tekrarı sevmez.

Ayrıca belirtisiz ad tamlamalarında olduğu gibi takısız ad tamlamalarında da kelimelerin yerlerini değiştirmek mümkün değildir:

beton duvar mümkünken;

duvar beton mümkün değildir.

Bir diğer özellikte şudur: Belirtisiz ad tamlamasında olduğu gibi takısız ad tamlamasında da araya hiç bir kelime girmez (Gencan 1979: 108).

Belirtili ad tamlamasında iyelik ve ilgi eki

Belirtili ad tamlamalarında ilk kelimeye eklenen ekin ilgi, ikinci kelimeye eklenen ekin de iyelik eki olduğu varsayılır. Uzun (1998: 103, 136) iyelik eklerinin kişi ve sayı olarak sahip olanı veya ait olunanı; ilgi ekinin (yazarın deyimiyle tamlayan eki) ise belirlilik anlamını aktardığını belirtir.

Belirtili ad tamlamasında ilişki ekler aracılığı ile sağlanır.

Giray+ın araba+sı

ilgi eki iye. eki

Eklerin adlandırılmasında ise kaynaklarda çeşitli farklılıklar görülmüştür. Belirtili ad tamlamasında birinci ada eklenen *+Im*[1]*, +In* ekleri *ilgi* veyahut *genitif* eki olarak anılırken ikinci ada eklenen *+m, +n, +I*[2] ekleri ise *iyelik eki* (Ergin 1972; Koç 1996: 353; Demiray 1967: 110; Karahan 1998: 13; Özkan ve Sevinçli 2008: 25); *iyelik zamiri*[3] (Deny 1941: 160: Ediskun 1988: 167; Banguoğlu 1998: 361; Gencan 1979: 139); *3. kişi iyelik eki* (Tekin 1950: 15; Underhill 1976: 92; Fraurud 2001: 257-8; Aslan ve Altan 1988: 60; Gülsevin 1990); *3. kişi eki* (Lewis 2000: 42); *kişi eki* (Lyons 1999: 294; Mladenova 2007: 358-9) gibi çeşitli adlarla adlandırılmıştır.

Aşağıda yan yana getirilince anlamlı olmayan iki kelime yer almaktadır:

hoca önlük

Bu iki kelime arasında bir ilişki kurabilmek için kelimelerden birine ek eklenince tamlama:

hoca önlüğ+ü

[1] Türkçede ekler kelimeyle birleşirken bazen yardımcı sese ihtiyaç duyarlar. Eklerin yazımında bazı araştırmalarda bu yardımcı sesler eke bitişik olarak ekin bünyesinde varmış gibi yazılmıştır. Bu araştırmada yardımcı sesler ekten ayrı tutulmuştur; çünkü ek herhangi bir yardımcı sesi almadan da başka kelimelerle birleşebilmektedir. Söz gelişi; şimdiki zaman eki *–yor* her zaman *-(I)yor* biçiminde yazılmasının uygun olacağı düşünülmektedir; çünkü bu ek bir kelimeye eklenirken kesinlikle bir yardımcı sese ihtiyaç duyar. Bununla birlikte *+I* eki *kalemi* örneğinde görüldüğü gibi bir kelime ile birleşirken herhangi bir yardımcı ses almamaktadır. Bu sebeple bu tür ekler yardımcı sesle birlikte *+sI* biçiminde araştırmada yer almamıştır.

[2] Underhill (1976: 92) ve Timurtaş (1977: 65) gibi bazı yazarlar çokluk 3. kişi iyelik eki olarak *+lArI* ekini kabul ederler.

[3] Bu adlandırma kusurludur; çünkü zamir bir kelime türünün adıdır ve bu sebeple bir ekin adı „X zamiri" olamaz. Konuyla ilgili olarak Gürsoy - Naskali (1995: 52-60) ve Erten (2007: 221-228) bakılabilir. Lubimov (1960: 410) da *iyelik ekleri*ne „iyelik zamiri" denmesinin yanlış olduğunu; çünkü iyelik zamirlerinin kişi zamirlerinden iyelik hâl eki yardımıyla oluşturulduğunu belirtir.

Çekline dönüçecek ve ikinci kelimeye getirilen bu ekle (iyelik eki olarak bilinen) iki kelime arasında bir iliçki kurulmuç ve anlam olarak özel bir tür önlük bilgisi verilmiç olacaktır:

hoca önlüğü

Bu defa ilk kelimeye de bir ek getirilince ortaya çöyle bir tamlama çıkıyor:

hoca+nın önlüğ+ü

Bu tamlamada iki kelime arasındaki ilgiye ek olarak sahip olunan çey bilgisi yer almaktadır. Bu kullanımda iyelik bir önceki tamlamadan farklı olarak *+nIn* ekinin ilk kelimeye eklenmesiyle ortaya çıkmıç ve anlam „hocanın sahip olduğu önlük" olmuçtur.

Ayrıca Türkçede sahip olan her zaman ifade edilmez. Söz geliçi *anne* kelimesine eklenen *+m* eki hem ilgi kurar hem de sahip olan kiçi ya da nesne bilgisi verir ve dolayısıyla *annem* kelimesini okuyan ya da duyan biri sahip olanı da bilir. Türkçede kelimenin sözlük anlamının yanında aldığı çekim eki de belirliliğin oluçmasında yardımcı olur.

Söz geliçi

bahçe kapısı „bahçelere mahsus bir çeçit kapı" anlamındayken;

bahçenin kapısı „bilinen bir bahçenin kapısı" anlamındadır (bk. Emre 1926: 119).

Mladenova (2007: 358-9)'ya göre Türkçedeki bu çekim ekleri daima belirlilik yapar; yani iyelik ile belirlilik tek bir biçim içinde yer alır. Bu sebeple Lyons (1999: 126)'unda belirttiği gibi *benim* kiçi zamiri daha çok vurgu için tercih edilmektedir.

Açağıdaki örneklerde koyu renkteki ekler kendisinden önceki kelimeyle ilgi kurarken altı çizili ekler ise iyelik eki olup kendisinden sonraki adın (ilaç) kime ait olduğunun bilgisini verir.

*(ben+im) anne+**m**+in ilac+**ı***

*(sen+in) anne +**n**+in ilac+**ı***

*(on+un) anne+**sin**+in ilac+**ı***

*(biz+im) anne +**miz**+in ilac+**ı***

*(siz+in) anne +**niz**+in ilaçlar+**ı***

*(onlar+ın) anne+**sin**+in ilac+**ı***

Açağıdaki zincirleme tamlamada da bu ayrımı görmek mümkündür:

Ali + nin *ceket* + **i** + nin *boya* + **sı**

iye. ilgi iye. ilgi

İyelik ve ilgi eki yanılgısı

Her dil iyelik; yani sahiplik anlamını çeçitli kelime ve ekler yardımıyla ileticilerine yansıtırlar.[4]

[4] Örneğin; İngilizcede iyelik anlamını *s* eki ya da *of* edatı aracılığıyla verir: *cat's tail, the tail of the cat* (Nichols & Bickel 2005: 242; Barker 2008: 2). Bununla birlikte İngilizcede *two dogs of John's* kullanımı söz konusu olmakla birlikte bu oldukça karmaçıktır. Tek ek İngilizcede daha anlaçılır: *John's two dogs.*. (Bk.

Uzun (1998: 137) tamlayan eki olarak adlandırdığı ilgi ve iyelik ekleri üzerinden şu tartışmayı yapar: "Tamlama, tamlayan eki denilen ek olmazsa da kuruluyorsa o zaman ilgili ek tamlama görevini üstleniyor olamaz. Peki, üstlendiği görev nedir, eğer böyle bir görev varsa? … *okul kapısı* ile *okulun kapısı* arasındaki fark ne ise bu farkı sağlamak. *Okul kapısı*'nda *okul* belirsiz bir varlığa göndermede bulunmaktadır; yani ikincisinde anlam bakımından belirlidir." Yazar ilgi ekinin belirtme durum ekine çok benzediğini ifade etmiştir.

Partee (2000: 100)'nin verdiği Türkçe örneklerde birinci kelimeye gelen ekin tek başına iyelik anlamı verdiği görülmektedir:

Bu kalem Ömerin.

Bu kalem Ömerindir.

Bu kalem Ömerin kalemidir.

Bu örneklerin hepsinde klasik anlamda iyelik eki olarak adlandırılan ek ve ekin eklendiği kelime olmaksızın cümlede iyelik anlamı verilmektedir.

Vikner ve Jensen (2002: 191)'e göre aşağıdaki örneklerin ilkinde bir ilişki söz konusuyken ikincisinde bir ilişki söz konusu değildir.

kızların + Ø

kızlar + Ø

Yukarıdaki *kızların* örneğinde "Kızların neyi?" ya da "Kızların nesi?" soruları ile *kızların* kelimesinin ardından bir bilgi beklenmektedir. Kızlar örneğinde ise bu ilişki söz konusu değildir.

Bununla birlikte 1 ve 2. çoğul kişizamirleri ile akrabalık anlatımlarında ikinci kelimeye eklenen ek düşebilir. Buna göre mevcut bilgide iyelik eki olarak adlandırılan ekin tamlamada yer almamasına rağmen aşağıdaki örneklerde „iyelik" anlatımı söz konusudur:

Bizim ev[5]

Burada *bizim evimiz* kullanımı da mümkündür.

Ömerin Rıza.

Ayrıca benim sahip olduğum değerlere sahip birini ifade edebilmek için;

"Benim gibi çalışmalısın." cümlesi kurulur.

Benzer biçimde;

Bu çay kime ait? ya da *Bu çay kimin?* sorularına;

Sana ait ya da *senin*

kelime ve ekleriyle cevap verilerek „iyelik" anlamı aktarılmaktadır. Bunun yerine:

**çayın*

cevabı tercih edilmemektedir.

Storto 2000: 1). İngilizcede tamlamayı oluşturan nesne üzerine herhangi bir ek almazken Türkçede nesne ek alır.

[5] Güneş (1996: 334)'e göre, bazen bir ad tamlamasında yer alması gereken iyelik ekinin düştüğü görülür. Bu olay, ilgi ekinin aitlik ifadesi taşımasından kaynaklanmaktadır.

Tersten düşünüldüğünde bu yapıda tamlamayı oluşturan ve sahip olan bilgisini veren ilk kelime tamlamada her zaman yer almayabilir:

**Onun* + *Ø* kullanımı tek başına mümkün değilken,

Ø + *önlüğü* kullanımı mümkündür.

İlk örnekte iyelik söz konusu olurken sahip olunun ne şey bilinmemekte ve bu bilgi eksik kalmaktadır. İkincisinde ilgi eki kendisinden önceki kelimeyle, yer almasa da, onunla ilgi kurarak iyelik anlamının oluşmasını sağlamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ekin (*+ü*) iyelik anlamını vermediği; yalnızca iyelik anlamı veren kelime ile ilgi kurmasıdır.

Türkçede ekler, bir kelime kendisinden önceki kelimeyle ilgi kurması gerekmiyorsa ilgi ekini üzerine almaz:

Çekim ekleriyle elde edilir.

**Çekim eklerle elde edilir.*

Yukarıdaki örnekte ekler kelimesine *+i* ilgi eki eklenmeyince iki kelime arasında ilgi kurulmadığı için anlam değişmektedir. Aşağıdaki örnekte *eklerle* kelimesi kendisinden önceki kelime ile ilgi kurup tamlama oluşturması gerekmediği için ilgi ekini alamamaktadır.

Farklı eklerİYle elde edilir.

Türkçede ilgi zamiri dendiği zaman *+ki*[6] eki akla gelir ve adı geçmeyen ama bilinen bir şey ifade edilir. *çanta+nız* örneğindeki *+nız* eki aynı *+ki* eki gibi adı geçmeyen ama bilinen şeyle ilgi kurar. Ediskun ve Dürder (1973: 94) lise öğrencilerine yazdıkları dil bilgisi kitabında "İyelik zamirini, belirten kişi zamiri olan isim takımlarında belirtene ulanan eklere denir." diyerek (benim) defter**im** ve çanta**m** örneklerini vermiştir.

Mevcut bilgi ile bakınca *ömer+in+ki* kelimesinde iki tane ilgi eki arka arkaya gelmiştir.

Deny (1941: 720) de *çobanın evi* örneğinde *çobanın* kelimesinin sonundaki *+In* ekinin ilgi hâli anlamında ad tamlaması anlamını tesis etmeye yettiğini ve sonrasında *evi* kelimesindeki *+I* üçüncü kişi (ilgi hâli) zamiri olduğu için yine yalnız başına ad tamlaması anlamını vermeye yeterli olduğunu belirtip bu ikili kullanımı „gariplik" olarak nitelendirmiştir. Gencan (1979: 82) ilgi zamiri olarak *+ki* ekini verirken "*benim başım* tamlamasındaki *baş+ım* kelimesine gelen *+ım* ekini "İyelik zamiri sayanlar var." diyerek bu durum için bir yorum da bulunmamıştır. Uzun (1998: 136) da iyelik eki ile iki kelime arasında şöyle ya da böyle bir bağlantının kurulduğunu ve ortaya bir tamlamanın çıktığının kesin olduğunu belirterek "Madem bir tamlama zaten ortaya çıktı, o zaman *Ali'nin evi, okulun kapısı, bizim yolumuz* tamlamalarında tamlayan eki diye bilinen ve birinci kelimede bulunan ek neyin nesidir?" sorusunu sorar.

Sonuç

Belirtili ad tamlamasını oluşturan kelimelerden birincisini ve ikincisini anlatabilmek için kaynaklarda *belirten* ile *belirtilen*, *tamlayan* ile *tamlanan*, *muzâfun ileyhe* ile *mütemmim* (veya *muzâf*) gibi adlandırmalar yapılmıştır. Araştırmada bu adlandırmalardaki çeşitlilik ve bu çeşitliliğin getirdiği anlam karışıklığından dolayı tamlamayı oluşturan kelimeler hakkında herhangi bir adlandırma yapılmamıştır.

[6] Bununla birlikte çeşitli yazarlar „ilgi" işlevinin Türkçede *ki* (Deny 1941: 192; Ergin 1972: 161; Koç: 1996: 88; Korkmaz 2003: 264); *+lI* (Korkmaz 2003: 340; Ergin 1972: 159; Ediskun 1988: 148), *+lIK* (Ediskun 1988: 149); *+î*; *+sAl*: „iyelik" işlevinin ise *+lI* (Koç 1996: 139; Korkmaz 2003: 54; Güneş 1996: 94; Ergin 1972: 159) ekleri ile verildiği belirtilir.

İyelik (possessive) ve ilgi (genitives) adlandırmaları kafa karıştırıcı ve tarifi güçtür (Partee 2000: 91). Ayrıca farklı diller arasında biçim, söz dizimi, dil bilgisi ilişkileri ve anlama dayalı yorumlamalar oldukça farklı olduğu için diller için ortak tespitlerde bulunmak da oldukça zordur (Herslund ve Baron 2001: 1). Türkçede ilgi ve iyelik eklerinin birbirine çok yakınlaştığı bazen ilgi ekinin iyelik ekinin sahip olduğu anlamaları taşıdığına dair yorumlamalara dilciler arasında görmek mümkündür. Karahan (1996: 214) ilgi ekinin, eklendiği adın anlamına belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi vb. anlamları taşıdığı belirtir. Benzer biçimde Boz (2012: 22, 27) ilgi ekinin ana işlevlerinden birini *sahiplik* bildirmek olarak açıklarken; iyelik ekinin de ana işlevlerinden biri olarak yine *sahiplik* anlamını verir. Araştırmada pratik bir dil olan Türkçe için bu bakış açısı benimsenmemiştir; çünkü Türkçe ihtiyaçtan dolayı ekleri ister. Bu ihtiyaç söz konusu değilse ekleri çok rahatlıkla düşürür. İki ek aynı anlamı veriyorsa bazı kullanımlarda görüldüğü gibi iki ekten birinin düşmesiyle devam eder.

Araştırma sonucunda eklerin varlığı ve yokluğu ile tamlamada kurdukları ilişki şöyle tespit edilmiştir:

1. Belirtili ad tamlaması: İyelik ilişkisi söz konusudur: *Giray'ın arabası* gibi. Ayrıca bu tamlama öbeğinde iyelik ilişkisi sınırlı örnekte eksiltili bir anlatımla gerçekleşir: *Bizim ev* gibi.

2. Belirtisiz ad tamlaması: Bir şeyin bir türünün adlandırmasıdır: *Mevlana şekeri* gibi.

3. Takısız ad tamlaması: Bir şeyin adlandırması olup bazen de bir şeyin neden yapıldığı bilgisini verir: *baba anne* gibi.

İyelik eklerinin birçok işlevi (parça-bütün ilişkisi gibi) söz konusu olmakla birlikte öncelikli işlevi iyelik ilişkisi kurmaktır. Yukarıdaki sıralamadan da görüldüğü gibi bu ilişki yalnızca belirtili ad tamlamalarında söz konusudur. Bu doğrultuda belirtisiz ad tamlamasında yer alan tek ek iyelik değil, ilgi ekidir. Böylece iyelik ekinin yer almadığı belirtisiz ad tamlamalarında iyelik ilişkisi aramak yersizdir. Böylece belirtisiz ad tamlamasındaki eki iyelik eki olarak adlandırıp sonrasında "Bu tamlamada iyelik ilişkisi yoktur!" çelişkisine düşülmeyecektir.

Araştırma sonucunda belirtili ad tamlamasında eklerin işlevi şu şekilde olduğu sonucuna varılmıştır:

Giray+<u>ın</u> araba+<u>sı</u>

iye. *ilgi+kişi*

KAYNAKÇA

Abdullah Ramiz Paşa (1866). *Emsile-i Türkiye* (Hazırlayan: Emir Şehem Şalben). Ankara 1999: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ASLAN, Erhan ve ALTAN, Aslı (1988). The Role of –(s)I in Turkish Indefinite Nominal Compounds. *Dil*, 131. sayı, 57-75.

BANGUOĞLU, Tahsin (1998). *Türkçenin Grameri.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Baskı.

BARKER, Chris (2008). Possessives and Relational Nouns. *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter Yayınları, 1-27.

BOZ, Erdoğan (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi).* Ankara: Gazi Kitabevi.

DEMİR, Celal (2007). Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamasını Oluşturan Ögelerin Söz Dizimsel ve Anlamsal Özellikleri. *Turkish Studies*. 2 (4), 1135-1142.

DEMİRAY, Kemal (1967). *Temel Dilbilgisi Lise 1-2-3.* İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.

DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi),* (Çev. Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.

EDİSKUN, Haydar (1988). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

EDİSKUN, Haydar ve Dürder (1973). *Örnek Dilbilgisi Lise I, II, III. Sınıf.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

[EMRE], Ahmet Cevat (1931). *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*. İstanbul: Devlet Matbaası.

EMRE, Ahmet Cevat (1926). *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisan-ı Osmani Sarf ve Kelime* (Hazırlayanlar: Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız). Ankara 2004: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1972). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yayınevi.

ERKMAN, Fatma (Tarihsiz). Almancada İyelik. Basılmamış makale.

ERTEN, Münir (2007). İlgi Zamiri ve İyelik Zamiri Terimleri Üzerine. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com.* 6 (20), 221-228.

FRAURUD, Kari (2001). Possessives with Extensive Use: A Source of Definite Articles?. *Dimensions of Possession.* Amsterdan/ Philadelphia: John Benjamin Yayınları, 243-268.

GENCAN, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer (1990). Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı. *Türk Dili*, 466 (II), 187-190.

GÜNEŞ, Sezai (1996). *Türk Dili Bilgisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

GÜRSOY-NASKALİ Emine (1995). "Türkçe Kelimesi – Türkçede Hece Tipleri- Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası- Ek Hâlinde Zamir Olabilir Mi? ", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

HATİPOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HEINE, Bernd (1997). *Possession. Cognitive Sources*, *Forces And Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

HERSLUND, Michael ve Baron, Irene (2001). Dimensions of Possession. *Dimensions of Possession*. Amsterdan/ Philadelphia: John Benjamin Yayınları, 85-98.

KARAHAN, Leylâ (1996). Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler. *Türk Dili Üzerine İncelemeler 2011*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

KARAHAN, Leyla (1998). *Türkçede Söz Dizimi – Cümle Tahlilleri-*. Ankara: Akçağ Yayınları, 5. Baskı.

KERİMOĞLU, Caner (2011). Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür – Öbek İlişkisi. *Turkish Studies*, 6 (1), 1442-1456.

KOÇ, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. baskı.

KOÇ, Nurettin (2002). İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa / -se Eki Üzerine. *Türk Dili,* 605 (I), 430-437.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LEWIS, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar*. New York: Oxford Universitesi Yayınları, 2. baskı.

LUBIMOV, Konstantin (1960). ÇekimTeriminin Anlamı Nedir? - II (Gramer Terimleri Meselesinin Halline Doğru). *Türk Dili*, 104 (IX), 408-412.

LYONS, Christopher (1999). *Definiteness*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

MLADENOVA, M. Olga (2007). *Definiteness in Bulgarian: Modelling the Processes of Language Change*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter Yayınları.

NICHOLS, Johanna ve BÜCKEL, Balthasar (2005). "Possessive Classification.", *http://wals.info/feature/description/59**15.12.2009.

ÖZKAN, Mustafa ve SEVİNÇLİ, Veysi (2008). *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*. İstanbul: 3F Yayınları.

PARTEE, H. Barbara (1997). Genitives A Case Study. *Handbook of Logic and Linguistics.* Amsterdam: Elsevier Yayıncılık, 464-470.

PARTEE, H. Barbara (2000). Some Puzzles of Predicate Possessives. *In Perspectives on Semantics, Pragmatics and Discourse.* Amsterdam: John Benjamin Yayınları, 91-117.

STORTO, Gianluca (2003). *Possessives in Context: Issues in the Semantics of Possessive Constructions*. Los Angeles: California Üniversitesi, Doktora Tezi.

STORTO, Gianluca (2000). On the Structure of Indefinite Possessives. *Proceedings of Semantics and Linguistics Theory X. Ithaca*, 1-18.

SWIFT, B. Lloyd (1963). *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Bloomington: Indiana Üniversitesi Yayınları.

TEKİN, Talat (1950). Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. *Genel Dilbilim*, 2. Cilt, 7-8. Sayı, 10-16.

TİMURTAŞ, Faruk (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

UNDERHİLL, Robert (1976). *Türk Dili Grameri, Dil, Türk Dili, Türkçe Grameri, Turkish Grammar*. Cambridge: MIT Yayınları.

UZUN, N. Engin (1998). Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar. Ankara.

ÜSTÜNOVA, Kerime (2005). Ad Tamlaması - İyelik Öbeği Ayrımı. *Türk Dili,* 641 (LXXXIX), 418-425.

VIKNER, Carl ve Jensen, Per Anker (2002). A Semantic Analysis of the English Genitive. Interaction of Lexical and Formal Semantics. *Studia Linguistica*, 56 (2), 191-226.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1063-1105, ANKARA-TURKEY

OSMANLI DÖNEMİ ORTAKENT BAŞLIKLI MEZAR TAŞLARI

H.Kamil BİÇİCİ[*]

ÖZET

"Osmanlı Dönemi Başlıklı Ortakent Mezar Taşları" konulu bu incelemede Ortakent Mezarlığında bulunan 30 mezar taşı araştırılarak, çalışmamızda yer almıştır. Mezar taşlarında tarihi bilinen bütün örnekler XVII. yy. ikinci çeyreği ile XX. yy. ilk çeyreği arasındadır. 30 örnekten 20 tanesi XVIII. yy., 9 tanesi XIX. yy., 1 tanesi XX. yy.dır. Mezar taşlarının hepsi mermer malzemeden yapılmıştır. Mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru boyları 140 cm. ile 45 cm., genişlikleri 36 cm. ile 14 cm., kalınlıkları ise 14 ile 3.5 cm. arasında değişmektedir. Ortakent'te bulunan mezar taşları şahideli tiptedir. Örneklerin çoğu dikdörtgen gövdelidir. 3 mezar taşında ayak taşı bulunmaktadır. 30 mezar taşında bir çeşidi kadın başlığı olmak üzere kavuk, sarık, fes gibi başlıklar bulunmaktadır. Genel olarak ele aldığımız bütün mezar taşları kitabelidir. 2 örneğin kitabe dizilişi diagonal, 28 tanesi de yatay şekilde verilmiştir. Baş ve ayak taşlarının 27 tanesi sağlamdır. 3 örnek ise; kırık, eksik veya aşınmış vaziyettedir. 30 mezar taşından 19 tanesi erkek mezarı, 11 tanesi kadınlara ait mezarlardır. Şahidelerin yapım ve süsleme tekniği olarak oyma ve kazıma görülmektedir. Kazıma tekniği daha çok ayak taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Süsleme konusu olarak bitkisel, nesneli, geometrik bezeme unsurları ve yazı kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezar taşı, mezarlık, süsleme, bitkisel, geometrik.

OTTOMAN PERIOD HEADED GRAVESTONES OF ORTAKENT

ABSTRACT

This concerns, "Ortakent Gravestones.". Among the cemetery of Ortakent, The dates of the gravestones are between 18.th-20.th centuries and 20 samples of 30 are from 18.th. century, 9 are from 19.th., 1 is from 20.th. century. Gravestones were of marble. The lenghts of the stones are between 140 cm.-45 cm., their widths are between 36 cm.-14 cm., their thicknesses are between 14 cm.-3.5 cm. Most of the samples are in rectangular and shapes and some are rectangular-prizmal. 3 of them have Foot gravestones. 30 head gravestones have large wadded turban (kavuk), turban (sarık), fez (fes) and kerchief. All of the gravestones have inscriptions. 5 of them are without inscriptions. Inscriptions on 3 samples were laid diagonal, and 27 of them were laid in a linear system, 30 of head ve foot gravesones are in good condition. 3 samples are broken. 19 of 30 gravestones are men's and 11 are of women's. While scarping was used for making

[*] Dr. Gazi Ünv.Ed.Fak.San.Tar.Böl., El-mek: hurkamil@gazi.edu.tr

gravestones are scarping, and painting were used as the main decoration tecnique is seen on foot stone with the painting technique, inscriptions of stones were coloured. Most of the inscriptions and decorations are relieved. Decoration subjects seen on gravestones are phytomorphic, geometric, objective and calligraphic.

Key Words: Gravestone, cemetery, decoration, floral, geometrical.

GiriŞ

Ortakent-YahŞi (Özgiray, 2008), Bodrum Yarımadası'nın batısında kalan, eski köy özelliğini koruyabilmiŞ, yeŞilliklerin arasından uzanan ince yollarla denize inilen bir beldedir. Bodrum Şehir merkezine karadan yaklaŞık 7 km, denizden 3 mil uzaklıktadır. Ortakent Belediyesinin web sayfasında Ortakent ile ilgili olarak aŞağıdaki tanıtıcı ifadeler kullanılmaktadır: " *Ortakent, Bodrum Yarımadası'nın tam ortasındaki konumuyla almıştır ismini. Episkopi, Müsgebi ve derken Ortakent. Ortakent' in tarihi ile ilgili netleşmiş bulgular çok sınırlı olduğundan, söylemler de çeşitlidir. Çağında bir papazlık okulunun yörede bulunması nedeniyle Episkopi adını aldığı varsayımlardan biriyken, Antik çağda dini bir merkez olan Telmesos'ta, kahin rahiplerin atası "Apollon" adına bir tapınak yapıldığı, Bizans döneminde bu tapınağın üzerinde piskoposluk merkezi olarak bir kilise inşa edildiği, Ortakent Çakmaklı mevkiinde görülen kalıntının, baş rahip Episkopis'in oturmuş olduğu kiliseye ait olduğu ve ismin buradan geldiği de bir başka varsayımdır. Müskebi, Ortakent' in bugün de bilinen eski ismidir ve rivayete göre 1523' te Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, St.Petrum (Bodrum)'u aldığında, bölgeyi ziyarete gelmiş; "Bağarası" denen mevkide, yöreye ismi verilmiş olan Rahip Episkopis'in diktirmiş olduğu misket üzümlerinin kokusunu duyduğunda, "Mis gibi kokuyor, buranın adı Misgibi olsun" demiştir. Zamanla yöre bu ismiyle anılmıştır. İlk ismi "Episkopi" olan bölgenin halk dilinde "Müsgebi" olarak söylenişi 1961 yılına kadar sürmüş, bu tarihten sonra Bodrum-Turgutreis karayolunun tam ortasında olması nedeniyle "Ortakent" olarak anılmaya başlanmıştır. Ortakent tarihine ilişkin kaynak bulunmamakla beraber, 1963-1966 yılları arasında Prof. Dr. Yusuf Boysal' ın yürütücülüğünde, Müsgebi Vadisi' nin yaklaşık 1 Km. kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda bir nekropole rastlanmış, Miken kültürüne ilişkin bronz silahlar ve pişmiş toprak eserler ele geçmiştir. Bu eserler Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Ayrıca Müsgebi Vadisi'nin güneyinde, şahıs bahçelerindeki su kuyularının çamur tortuları içinde Eski Tunç Çağı'ndan parçalar ve seramikler bulunmuştur. Seramikler M.Ö. 2500'e tarihlenmiştir. Ortakent, Miken, Yunan, Roma, Selçuk ve Osmanlı kültürlerinin izlerini barındıran, Yarımada'daki yoğun kentleşmeye nispeten tarihi dokusunu koruyabilmiş ve korumaya devam eden ender beldelerden biridir. Koruma planlamasının devam ettiği en önemli simgeler ise Akdeniz ve Ege yörelerinde gözetleme ve savunma amaçlı yapıldığı bilinen ve 1600 yıllarına tarihlenen kule evleridir. Yarımada genelinde tüm yerleşimlerin kıyıların doğal olanaklarını kullanan liman etrafında olmasına karşın, Ortakent'te merkez, tepelik alanda gelişmiş, kıyı ve tepelik alan arası tarımsal amaçlı kullanılmıştır"* (http://www.ortakent-yahsi.bel.tr/ortakent-yahsi/tarihi/).

Son 30 yıldan bu yana Bodrum yarımadasıyla beraber Ortakent, turizmde de geliŞme göstermiŞ, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek beğenilerini kazanmıŞtır. Ortakent kültürümüz açısından da önemli eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Ortakent Mezarlığında bulunan Osmanlı mezar taŞları bu konuda değerli örnekler sunmaktadır. Ġncelediğimiz tarihi bilinen bütün baŞlıklı örnekler XVIII.yy. ikinci çeyreği ile XX.yy. ilk çeyreği arasındadır.

"Osmanlı Dönemi Ortakent BaŞlıklı Mezar TaŞları", konulu bu çalıŞmamızda Ortakent Mezarlığından toplam 30 mezar taŞı incelenerek, katalog çalıŞmasında yer almıŞtır. Ortakent beldesinin geçmiŞinin izlerini taŞıyan, her biri, birer kimlik belgesi olan mezar taŞlarının, kitabe

bilgilerine göre kime ait olduğunun bulunarak, dönem insanlarının sosyal ve dini yaşam durumlarının meydana çıkarılması hedeflenmiştir. Bu araştırmadaki örnekler taşların üstündeki kitabelerden yola çıkılarak ve zaman içinde taşlardaki değişimi takip edebilmek amacıyla kronolojik bir sistematikle dizilmiştir.

Bu çalışma ile Ortakent mezarlığında yer alan, Osmanlının XVIII. yüzyıldan başlayarak, son zamanlarına kadar devam eden örnekler incelenmiştir. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi, bugün var olan fakat kısmen zarar görmüş taşların kaybolmadan veya ağır bir tahribata uğramadan özelliklerini ortaya çıkarmak ve Türk mezar taşları içerisinde hak ettiği yere koymaktır. Zaman içerisinde her yerde olduğu gibi Ortakent mezar taşları gerek doğa, gerek insan ve gerekse hayvanlar tarafından gün geçtikçe tahribata uğramaktadır. Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören bu tür sanat eserlerimizi korumak, tanıtmak, insanlarımızı bilinçlendirmek gerekmektedir. Bunların yanında, Ortakent kültür ve sanatını araştıranlar içinde faydalı bir rehber olabileceği de düşünüldüğü için bu konu incelenilmiştir.

Ortakent mezarlığında yaklaşık olarak yüzyirmi civarında , bütün veya parça halinde Osmanlı dönemine tarihlendirebileceğimiz mezar taşı bulunmaktadır. İncelediğimiz mezar taşları XVIII ile XX. yüzyıl arasındaki dönemlere tarihlenen mezar taşlarıdır (Tablo I-IV). Mezarlıkta yer alan süslemeli mezar taşlarından bir grubu (35 tane) başka bir makalede değerlendirileceği için bu makale kapsamında ele alınmamıştır. Taşların bazıları mezarlıkta kısmen toprak altına gömülü durumdadır. Bazı taşlarda mezarlığın çevre duvarına veya başka mezar taşlarına dayalı vaziyettedir. Görünüm olarak iyi durumda olmadığı tespit edilen parça ve bütün durumdaki mezar taşları incelemeye dahil edilmemiştir.

<u>Başlıklı Ortakent Mezar Taşları Kataloğu :</u>

<u>Mezar Taşı No</u> : 1

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-1	H.1152 M.1739	Süleyman	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	51-14-9

Fotoğraf No: 3,39

Kitabesi : -Merhum; -Süleyman Ağa; -Ruhuna; -Fâtiha; -Sene 1152

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Bu başlığın etrafı tamamen iri kumaş dilimleriyle sarılmıştır. Sol üst köşeden çıkan dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt bölüme doğru gelmektedir. Diğer dilimler sağ üst köşeden sol alt köşeye doğru diagonal biçimde eğimli vaziyettedir. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaĞı No : 2

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-2	H.1164 M.1750	Yusuf BeĞe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	64-18-10

Fotoğraf No: 4,40

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Yusuf BeĞe; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1164

Konu : Nesneli (baĞlık) seçilmiĞtir.

Tanım ve Kompozisyon : TaĞın üst kısmı sarık Ğeklinde erkek baĞlıklı ele alınmıĞtır. Bu baĞlığın etrafı iri dilimlerle sarılmıĞtır. Sol üst köĞeden çıkan bir dilim baĞlık üst kısımdan ilerleyerek sağ alt köĞeye doğru gelmektedir. Diğer dilimler sağ üst köĞeden sol alt köĞeye doğru diagonal biçimde eğimli biçimde gitmektedir. Alttan üste doğru gidildikçe geniĞleyen mezar taĞının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ğekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiĞtir.

Mezar TaĞı No : 3

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-3	H.1165 M.1751	Süleyman	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	76-20-9

Fotoğraf No: 5,41

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Monla Süleyman; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1165

Konu : Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek) seçilmiĞtir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe geniĞleyen mezar taĞının gövdesi dikdörtgen formlu ele alınmıĞtır. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler taĞüzerinde eğimli bir Ğekilde 4 satır halinde kabartma görünümündedir. Kitabenin son satırı yürek Ğeklinde bir pano içine iĞlenmiĞtir.TaĞın üst kısmı erkeklere özgü sarık Ğeklinde baĞlıklıdır. Bu baĞlığın çevresi tamamen iri kumaĞ dilimleriyle çevrelenmiĞtir. Sol üst köĞeden çıkan dilim baĞlığın üst kısmından gelerek sağ alt köĞeye doğru gitmektedir. Öteki dilimler üst köĞelerden sol alt köĞeye doğru diagonal biçimde eğimli verilmiĞtir.

Mezar TaĞı No : 4

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-4	H.1165 M.1751	AiŞe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	96-19-10

Fotoğraf No: 6,57

Kitabesi : -Hüseyin Çelebi'nin; -Kerimesi merhume; -AiŞe-kadın ru; -huna fâtiha sene 1165

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı kadın başlığını andırır bir şekilde verilmişolup, ovale yakın formludur. Boyun kısmından sonra yanlara ve yukarı doğru genişleyerek devam eden başlık bölümünün üstünde hafif kavisli bir tabla kısmı bulunmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Şahide diğer taşlara dayalı ve bütünü topraktan çıkmış vaziyettedir.

Mezar TaĞı No : 5

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-5	H.1166 M.1752	AiŞe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	66-19-10

Fotoğraf No: 7,58

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -AiŞe-kadın; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1166

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Taşın üst kısmı kadın başlığını andırır şekilde verilmişolup, ovale yakın formludur. Taşın ince, uzun boyun kısmından sonra, yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde kavisli bir kısım daha göze çarpmaktadır. Taşın kitabesi dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaşıNo : 6

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-6	H.1167 M.1753	Saliha	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	67-20-10

Fotoğraf No: 8,59

Kitabesi : -Makamı ola envarla; -Ruşen merhume; -Saliha ruhuna; -El-fâtiha; -Sene 1167

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı kadın başlığını andırır şekilde verilmiştir. Başlık ovale yakın formludur. Taşın boyun kısmından sonra, başlık kısmı yukarı doğru genişleyerek devam etmektedir. Başlığın üst bölümünde yer yer iç bükey, kavisli bir bölüm daha göze çarpmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yüreği andırır bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaşıNo : 7

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Malzeme	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-7	H.1174 M.1760	Mehmed	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	Mermer	100-23-13

Fotoğraf No: 9,37

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Zaim Âlemdar; -El- Hac Mehmed Ağa; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1174

Konu : Bitkisel (servi), geometrik (yürek), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Katibi kavuk başlıklı olan mezar taşı, dikdörtgen gövde biçimli ele alınmıştır. Başlığının sol alt köşesinden sağ üst köşeye doğru uzanan, içi taralı bir servi ağacı veya bir tüy ele alınmıştır. Başlığa sarılan kısım alt iki tarafta daha taşkın vaziyettedir. Ortada bulunan kısım yukarıya doğru genişleyerek çıkmaktadır. Taşın boyun kısmının altında kitabe dizileri yer almaktadır. Kitabeler silmelerin oluşturduğu çerçeveler içerisinde, 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaĞı No : 8

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-8	H.1175 M.1761	Salih	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	90-23-11

Fotoğraf No: 10,42

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Hacı Salih Ağa; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1175

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiĞtir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe geniĞleyen mezar taĞının gövdesi, dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ğekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiĞtir. Kitabenin son satırı yüreği andırır bir pano içine iĞlenmiĞtir. TaĞın üst kısmı sarık Ğeklinde erkek başlıklı yapılmıĞtır. Bu başlığın etrafı tamamen iri sarık dilimleriyle sarılmıĞtır. Sol üst köĞeden çıkan bir dilim başlığın üst kısmından giderek sağ alt köĞeye doğru inmektedir. Diğer dilimler ise, üst köĞeden sol alt köĞeye ve arkaya doğru diagonal biçimde eğimli vaziyette iner vaziyettedir.

Mezar TaĞı No : 9

Mezar taĞı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-9	H.1175 M.1761	Hüseyin	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	65-18-9

Fotoğraf No: 11,43

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Muhammed Ağa'nın oğlu; -Hüseyin Ağa ru; -huna fâtiha; -Sene 1175

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiĞtir.

Tanım ve Kompozisyon: TaĞın üst kısmı sarık Ğeklinde erkek başlığı taĞımaktadır. Bu başlığın etrafı tamamen iri kumaĞ dilimleriyle önden ve arkadan sarılmıĞtır. Sol üst köĞeden çıkan dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köĞeye doğru inmektedir. Diğer dilimler üst köĞeden sol alt köĞeye doğru diagonal biçimde eğimlidir. Alttan üste doğru gidildikçe geniĞleyen mezar taĞının gövdesi, dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler son satır hariç dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ğekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiĞtir. Kitabenin son satırı yürek Ğeklinde bir pano içine iĞlenmiĞtir.

Mezar TaĢı No : 10

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-10	H.1176 M.1762	Osman Beğ	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	80-18-9

Fotoğraf No: 12,44

Kitabesi:-Merhum ve mağfur;-Osman Beğ;-Ruhuna fâtiha;-Sene 1176

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Sarığın etrafı tamamen iri kumaş dilimleriyle öne ve arkaya, yanlara doğru sarılmıştır. Sol üst tepeden çıkan dilim başlığın üst kısmından giderek sağ alt köşeye doğru ilerlemektedir. Diğer dilimler sağ üst köşeden sol alt köşeye doğru diagonal biçimde ele alındığı görülmektedir.

Mezar TaĢı No : 11

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-11	H.1177 M.1763	Mustafa	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	64-20-10

Fotoğraf No: 13,45

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Monla Mustafa; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1177

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı sarık şeklinde erkek başlığı taşımaktadır. Bu başlığın etrafı belli aralıklarla tamamen iri kumaş dilimleriyle çevrilmiştir. Başlığın tepesinin sol üst köşesinden çıkan bir dilim, başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köşeye doğru gelmektedir. Diğer dilimler üst köşeden sol alt köşeye ve arkalara doğru diagonal biçimde eğimlidir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formlu yapılmıştır. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar TaĢı No : 12

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-12	H.1178 M.1764	Mustafa	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	68-22-10

Fotoğraf No: 14,46

Kitabesi :-Merhum ve mağfur Ali;-Hoca'nın oğlu;-Monla Mustafa ruhuna;-Fâtiha; -Sene 1178

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: şahidenin alttan üste doğru gidildikçe genişleyen gövdesi dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde başlıklıdır. Bu başlığın etrafı düz, geniş kumaş dilimleriyle yatay vaziyette sarılmıştır. Sağ üst köşeden çıkan dilim başlığın üst kısmından hafifçe kavis yaparak, sol alt köşeye doğru başlığın tepesinden itibaren sararak ilerlemektedir. Başlığın tepesinin üst tarafının bir kısmının açıkta olduğu gözükmektedir.

Mezar TaĢı No : 13

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-13	H.1186 M.1772	Emine	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	60-19-10

Fotoğraf No: 15,47

Kitabesi :-Merhume ve mağfure;-Salih Bey kerimesi;-Emine kadın;-Ruhuna fâtiha;-Sene 1186

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Sarık biçiminde başlığı bulunmaktadır. Bu başlığın etrafı önde, yanda ve arkalarda iri kumaş dilimleriyle çevrilmiştir. Üst köşeden çıkan kalın dilim, başlığın üst kısmınca ilerleyerek sol alt kısma doğru iner vaziyette verilmiştir . Diğer dilimler sağ üst köşeden ve tepeden sol alt köşeye, yanlara doğru diagonal biçimde eğimli inmektedir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 5 satır halinde kabartma görünümündedir. Bir kadına ait olan taşın üst kısmı erkeklere özgü sarık şeklinde başlıklıdır. İhtimal olarak, taşın başlığı bir şekilde gidince, kadın başlığı yerine erkek başlığını taşın üzerine yanlışlıkla oturtmuşlardır.

Mezar TaşıNo : 14

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-14	H.1186 M.1772	Hadice	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	70-17-9

Fotoğraf No: 16,60

Kitabesi : -Merhume; -Hadice kadın; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1186

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı kadın başlıklı ve ovale yakın formlu verilmiştir. şahidenin ince, uzun boyun kısmından sonra, yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde kavisli bir tabla kısmı daha vardır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde şeklindedir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 3 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. şahidenin boyun sağ alt kısmı kırık ve bir kısmı eksiktir. Ayrıca başlıklı bir mezarın duvarına dayalı vaziyettedir.

Mezar TaşıNo : 15

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-15	H.1193 M.1778	Muhammed	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	45-16-7

Fotoğraf No: 17,48

Kitabesi : -Hacı Alizâde; -Merhum Muhammed; -Ruhuna el-fâtiha; -Sene 1193

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Taşın üst kısmı sarık şeklinde erkek başlıklıdır. Bu başlığın ön ve arka çevresi belli aralıklarla iri kumaş dilimleriyle sarılmıştır. Sol üst köşeden çıkan dilim, başlığın üst kısmından eğimli olarak ilerleyerek sağ alt köşeye doğru gelmektedir. Diğer dilimler üst köşeden sol alt köşeye ve yanlara doğru diagonal biçimde eğimli olarak inmektedir.

Mezar TaĢı No : 16

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-16	H.1195 M.1780	Havva	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	64-20-10

Fotoğraf No: 18,61

Kitabesi : -Merhume ve mağfure; -Havva Hanım; -Ruhuna el-fâtiha; -Sene 1195

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı kadın başlıklıdır. Şahidenin uzun boyun kısmından sonra, yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde kavisli olarak ele alınan bir tabla kısmı da göze çarpmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yüreği andırır biçimde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaĢı No : 17

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-17	H.1206 M.1791	Hasan Reşid	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	73-20-11

Fotoğraf No: 19,49 Çizim No: 1

Kitabesi : -Merhum ve mağfur; -Hasan Reşid; -Ruhu çün; -Fâtiha; -Sene 1206

Konu : Geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşı gövdesinin dikdörtgen formlu olduğu anlaşılmaktadır. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmında sarık şeklinde erkek başlığı bulunmaktadır. Sarığın çevresi ön ve arkada olmak üzere kalın bez dilimleriyle sarılmıştır. Tepenin sol üst köşesinden çıkan bir dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köşeye doğru inmektedir. Başlığın diğer dilimleri üstten sol alt köşeye doğru diagonal biçimde eğimli vaziyettedir.

Mezar TaĢı No : 18

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-18	H.1213 M.1798	Ömer	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	83-26-12

Fotoğraf No: 20,50

Kitabesi : -Ziyaretten murat olan duadır; -Bugün bana ise yarın sanadır; -Merhum ve mağfur el-Muhtaç; -Ġlâ rahmetullah Monla Ömer oğlu; -Es-seyyid Halil ruhuna fatiha; -Sene 1213

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın tepe kısmı sarık şeklinde başlıklı ele alınmıştır. Bu başlığın etrafı tamamen belli aralıklarla kumaş dilimleriyle çevrilmiştir. Sol üst köşeye yakın yerden çıkan irice bir dilim, başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köşeye doğru inmektedir. Diğer dilimler üst ön ve arka kısımdan sol alt köşeye, yanlara doğru diagonal biçimde eğimli olarak devam etmektedir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaĢı No : 19

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-19	H.1213 M.1798	Aişe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	88-23-9

Fotoğraf No: 21,62

Kitabesi : -Nev civanım uçtu gitti cennet bağına; -Firakı kaldı validesi canına;-Hatıroğlu Ġsmail'in; -Kerimesi merhume; -Aişe Monla ruhuna; -Fâtiha sene 1213

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı kadın başlığı taşımaktadır. Şahidenin uzun boyun kısmından sonra, yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde kavisli olarak ele alınan bir tabla kısmı da göze çarpmaktadır.

Mezar Taşı No : 20

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-20	H.1214 M.1799	Fatıma	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	55-23-10

Fotoğraf No: 22,63

Kitabesi : -Hacı İshak oğlu; -Ahmet Ağa kerimesi merhume; -Fatıma Monla ruhuna fâtiha; -Sene 1214

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen gövde formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 4 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine betimlenmiştir. Taşın boynunun sol alt tarafının bir kısmı eksiktir. Taşın üst kısmı ovale yakın biçimli bir kadın başlıklıdır. Şahidenin boyun kısmından sonra, yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde kavisli olarak ele alınan bir tablayı andıran bir bölümde göze çarpmaktadır.

Mezar Taşı No : 21

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-21	H.1215 M.1800	Fatıma	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	90-25-10

Fotoğraf No: 23,64

Kitabesi : -Hüve'l-bâki; -Hak emriyle tamam oldu; -Vadesi kaldı hasret; -Pederi hem validesi; -Merhume ve mağfure leha; -Fatıma Monla ruhu; -Şükün el-fâtiha; -Sene 1215

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı ovale yakın şekilde kadın başlıklıdır. Şahidenin boynundan yukarı doğru genişleyerek devam eden başlığın üstünde, kavisli olarak ele alınan bir bölüm de göze çarpmaktadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 8 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar TaĢı No : 22

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-22	H.1224 M.1809	Zeyneb	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	74-21-10

Fotoğraf No: 24,65

Kitabesi : -El-bâki; -Merhume ve mağfure; -Zeyneb Hatun; -Ruhu çün;-Fâtiha; -Sene 1224

Konu : Nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Üstten alta doğru gidildikçe daralan mezar taşının gövdesi dikdörtgen biçimlidir. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ģekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde olduğu görülmektedir. Taşın üst kısmı kadın başlığı Ģeklinde verilmiştir. Şahidenin uzun boyun kısmından sonra, yukarı doğru geniĢleyerek devam eden başlığın üstünde bir bölüm veya bir tabla kısmı da göze çarpmaktadır.

Mezar TaĢı No : 23

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-23	H.1224 M.1809	AiĢe	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	105-23-10

Fotoğraf No: 25,66

Kitabesi : -Heza kabir; -Yamuk oğlu; -Muhammed Ağa'nın; -Ehli merhume; -ve mağfure; -AiĢe Hatun; -Ruhuna fâtiha; -Sene 1224

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı ovale yakın formlu olarak yapılmıĢ bir kadın başlıklıdır. Şahidenin boynundan yukarı doğru geniĢleyerek devam eden başlığın üzerinde kavisli olarak ele alınan bir tabla kısmı da dikkat çekmektedir. Alttan üste doğru gidildikçe geniĢleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen görünümlüdür. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabelerin ilk satırı armudu andırır bir pano içerisinde, diğerleri dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ģekilde 8 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek Ģeklinde bir pano içine betimlenmiştir.

Mezar Taşı No : 24

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-24	H.1229 M.1813	Ahmed	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	140-36-14

Fotoğraf No: 26,38

Kitabesi : -Hüve'l-bâki; -Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdan; -Bi hakk-ı arş-ı âzâm nûr-u kur'ân; -Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan; -Cümleler ruhuma fâtiha bir ihsan; -Merhum ve mağfur Hacı; -Zaim Mehmet Ağa'nın oğlu; -Ahmed Ağa ruhuna fâtiha; -Sene 1229

Konu : Nesneli (başlık), geometrik (yürek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru devam edildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 9 satır halinde kabartma görünümünü andırır şekilde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir. Taşın üst kısmı katibi kavuk şeklinde başlıklıdır. Sarılı kısımla başlık arasında yatay biçimli bir düz kuşak göze çarpmaktadır. Başlık kısa dikey çubuklu biçimde ele alınmıştır.

Mezar Taşı No : 25

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-25	H.1229 M.1813	Hasan	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	63-22-8

Fotoğraf No: 27,51

Kitabesi : -Fenadan bekaya eyledi rıhlet; -Cümle kabrini hak ruhuna cennet; -Merhum Cümam Hüseyin; -Efendi ruhuna fâtiha, -Sene 1229

Konu : Geometrik (yürek), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Taşın üst kısmı sarık şeklinde erkek başlıklıdır. Bu başlığın etrafı belli aralıklarla tamamen iri kumaş dilimleriyle sarılmıştır. Sol kısımdan çıkan kalın dilim başlığın üst kısmınca ilerleyerek sağ alt köşeye doğru gelmektedir. Diğer dilimler üst kısımdan sol alt köşeye, yanlara doğru diagonal biçimde eğimli inmektedir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabelerin son satırı yüreği andırır biçimdeki bir panonun içerisinde, diğerleri dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir şekilde 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Son satır yürek biçimindeki bir panonun içerisinde ele alınmıştır.

Mezar TaĢı No : 26

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-26	H.1242 M.1826	Bekir	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	B.T.76-27-8 A.T.63-26-9

Fotoğraf No: 29-30,52

Kitabesi : -Hûve'l-bâki; -Manadan bekâya eyledi rıhlet, -Ġde kabrini hak ravza-i cennet; -Mahmud Ağa'nın oğlu;-Merhum Bekir ÇavuĢ ruhuna; -El-fâtiha; -Sene 1242

Konu : Bitkisel (servi), geometrik (yürek), nesneli (baĢlık) seçilmiĢtir.

Tanım ve Kompozisyon : BaĢtaĢı : Üstten alta doğru gidildikçe daralan mezar taĢı dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ģekilde 6 satır halinde kabartma görünümünde verilmiĢtir. Kitabenin son satırı yürek Ģeklinde bir pano içine iĢlenmiĢtir. TaĢın üst kısmı sarık Ģeklinde baĢlıklıdır. BaĢlık basık ve yatay Ģekilde ele alınmıĢtır. Sarığın tepesinin bir kısmı görülmekte, etrafı yatay ve sağ üstten sol alta doğru düz kuĢaklarla sarılmıĢtır.

Ayaktaşı : Yarım yuvarlak kemer biçimli tepeliği olan taĢın gövdesi dikdörtgeni andırır Ģekilde ele alınmıĢtır. Ön yüzüne bir servi ağacı tasvir edilmiĢtir.

Mezar TaĢı No : 27

Mezar taşıNo	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-27	H.1253 M.1837	Ahmed	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	95-27-10

Fotoğraf No: 30,53

Kitabesi : -Hüve'l-bâki; -Fenâdan bekâya eyledi; -Rıhlet ide kabrimi; -Hak ruhuna cennet; -Merhum ve mağfur MemiĢ Ağa;-Zâde Ahmed Ağa'nın;-Ruhuçün fâtiha;-Sene 1253

Konu : Nesneli (baĢlık) seçilmiĢtir.

Tanım ve Kompozisyon: TaĢın üst kısmı sarık Ģeklinde baĢlıklıdır. BaĢlık oval, basık ve yatay vaziyette yapılmıĢtır. Sarığın tepesinin bir kısmı göze çarpmakta, etrafı yatay ve sağ üstten sol alta doğru düz kuĢaklarla diagonal veya çapraz sarılmıĢtır. Alttan üste doğru gidildikçe geniĢleyen mezar taĢının gövdesi dikdörtgen formludur. Boyun kısmının altında kitabe dizileri sıralanmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, eğimli bir Ģekilde 8 satır halinde kabartma görünümünde verilmiĢtir.

Mezar TaĢı No : 28

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-28	H.1265 M.1848	Masum	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	96-24-8

Fotoğraf No: 31,54 Çizim No: 2

Kitabesi : -Ah mine'l-mevt; -Emretti hûda eyledi zaman (ferman); -Ġsal âna virmedi aman; -Murada ermedim dünyada heman; -Cennette vire muradım Halik-ü rahman; -Binbaşı Salih Ağa'nın; -Mahdumu merhum cennetmekan; -Merdüs eşrafından; -Masum ruhuçün; -Fâtiha fi 15 sene 1265

Konu : Bitkisel (kıvrık dal, yaprak), geometrik (su yolu,yürek), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Fes türü başlıklı olan mezar taşında, Aziziye tipi denilen bu örnekte fesin üst kısmı alt kısmından çok küçük boyutludur. Fesin alt kenarları iç bükeydir. Şahide alttan üste doğru dikdörtgen gövde biçimlidir. Gövdesi alttan üste doğru genişlemektedir. Kitabenin etrafını, üstten, alttan ve yanlardan su yolu şeklinde aralıklı iki şerit sarmaktadır. Bu iki şeridin arasına yapraklı kıvrık dal motif dizisi sıralanmaktadır. Kitabe dizisi eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içerisinde 10 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine betimlenmiştir.

Mezar TaĢı No : 29

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-29	H.1314 M.1896	Bekir	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	B.T.57-16.5-4 A.T.64-23-3.5

Fotoğraf No: 32-33,55 Çizim No: 3

Kitabesi : -Hûve'l-bâki sene 1314; -Salih Beyzâde şefket Bey; -Mahdumu Bekir ruhuna; -Fâtiha

Konu : Bitkisel (servi), nesneli (başlık) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Başlığı: Gövdesi dikdörtgen biçiminde ele alınmıştır. Taşın boynunun altında kitabe sıralanmaktadır. Kitabeler eğimli bir şekilde silmelerin oluşturduğu çerçeveler içinde 5 satır halinde, kabartma görünümünde verilmiştir. Taşı Aziziye denilen fes türü bir başlık taşımaktadır. Bu örnekte fesin üst kısmı alt kısmından dar görünümlüdür. Fesin boyunla bitişen kısmından devam eden alt kenarları iç bükey vaziyette ele alınmıştır. Fes türü başlıklı olan taş alttan üste doğru genişleyen bir hacime sahiptir.

Ayaktaşı : Üst tepe kısmı sivri kemer biçiminde olan mezar taşının ön yüzünde alttan üste doğru giden ve ucu üstte sağa doğru kıvrılan bir servi ağacı konu edilmiştir. Ayaktaşının sol üst köşesinin bir kısmı eksik ve kırıktır.

Mezar Taşı No : 30

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
O-30	H.1329 M.1910	Ali Beğzade	Dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Erkek	B.T.96-28.5-6 A.T.67-30-7

Fotoğraf No: 34-36,56 Çizim No: 4-5

Kitabesi : -Hûve'l-bâki 24 Muharrem sene 1329 ; -Beni kıl mağfiret ya rabbi Yezdan; -Bi arşı âzâm nûr-u kur'ân; -Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan; -Gideler ruhuma bir fâtiha ihsân; -Müskebi karyesi eşrafından; -Ali Beyzâde merhum; -Ömer Bey ruhuna fatiha

Konu : Bitkisel (kıvrık dal,rozet,servi), nesneli (başlık), seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Başlığı : Mezar taşı alttan üste doğru genişlemekte ve dikdörtgen bir gövde formu göstermektedir. Boynun altında eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu dikdörtgene yakın çerçeveler içerisinde, kabartma görünümünde 8 satır halinde kitabesi yer almaktadır. Başlığı Hamidiye fesi denilen türü andıran başlık biçimine sahiptir. Püskülü bulunmamaktadır. Fesin üst kısmı ile alt kısmı arasında genişlik bakımından çok fazla fark olmamasına karşın, alt kısmın genişliği biraz daha fazladır. Taşın başlığının bir kısmı tülbend bezi gibi bir nesneyle kuşatılmıştır. Bu bezin yüzünde çeşitli aralıklarla rozet çiçekleri, diagonal çizgiler ve kıvrık dal motifleriyle bezenmiştir.

Ayaktaşı : Sivri kemer biçiminde tepeliği olan mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın formda ele alınmıştır. Taşın ön yüzünde üst ucu sağa doğru kıvrık bir servi ağacı işlenmiştir. Ayaktaşının alt gövde kısmı aile mezarlığının duvarı içerisine gömülü durumdadır.

Değerlendirme ve Karşılaştırma:

Muğla ilinin Bodrum ilçesinin Ortakent Mezarlığında bulunan toplam 30 başlıklı mezar taşı incelenmiştir. Başlıklı mezar taşları çalışmasında, değerlendirme ve karşılaştırma yapılırken, çeşitli mezar taşları ile ilgili bilimsel araştırma projelerim örnek alınarak değerlendirilmiş ve onlardan alıntılar yapılmıştır. Tablolardaki dökümler doğrultusunda aşağıda bilgiler verilmiştir.

Mezar taşlarında incelediğimiz örnekler XVIII.yüzyılın ikinci çeyreği ile XX.yüzyılın ilk çeyreği arasındadır. 30 örnekten 20 tanesi XVIII.yy., 9 tanesi XIX.yy., 1 tanesi XX.yy.ın, ilk çeyreği içindeki zaman diliminde yapılmıştır. Ortakent mezarlığında yer alan mezar taşlarının hepsi kitabeli, 2 taşın kitabelerdeki yazı şeritlerinin dizilişi diagonal eksendedir (O-28,O-29). Geri kalan 28 mezar taşında ise, kitabelerin verilişi yatay eksendedir. Ayaktaşlarıyla birlikte 27 mezar taşı sağlamdır. İki mezar taşı devrik durumdadır (O-4,O-7). Üç mezar taşı hasar görmüş vaziyettedir (O-14,O-18,O-20). Ondokuz tane mezar taşı erkek, onbir tane mezar taşı da kadınlara ait olduğu düşünülen mezar taşıdır. Kadın mezar taşlarından birine başlık (O-13) olarak yanlışlıkla sarık biçiminde erkek başlığı oturtmuşlardır. Muhtemelen mezarlık düzenlemeleri sırasında karışıklık ve hata olmuştur. Taşın boyun kısmında bununla ilgili olabilecek bir izde mevcuttur. İstanbul Üsküdar şemsi PaşaCami Haziresinde, 1620-21 tarihli bir kadın mezar taşında buradaki gibi sarık şeklinde erkek başlığı göze çarpmaktadır (Laquer, 1997:191). Ortakent mezar taşlarının büyükten küçüğe

doğru yükseklikleri 140 cm. ile 45 cm., genişlikleri 36 cm. ile 14 cm., kalınlıkları ise 14 ile 3.5 cm. arasında değişmektedir. Ortakent'de yer alan örnekler arasında taşmalzeme ile yapılan mezar taşı örneği bulunmamaktadır. Araştırılan otuz örneğin hepsinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Ortakent mezar taşları içerisinde bütün örneklerin hepsi dikdörtgene yakın gövdelidir. Dikdörtgen gövdeli mezar taşları kendi arasında tepelik biçimine göre ayrılmaktadır. Başve ayak taşı da dahil olmak üzere dikdörtgen gövdeli başlıklı mezar taşıotuz, sivri kemere yakın biçiminde tepelikli mezar ayaktaşı iki (O-29,O-30), yuvarlak kemer biçimine yakın tepelikli ayaktaşı bir (O-26) mezarlıkta karşımıza çıkmaktadır. Mezar taşlarında rastlanılan bezeme örnekleri çoğunlukla geometrik, nesneli olmak üzere, bitkisel ve yazı bezemelidir. Altı mezar taşı (ayaktaşları da dahil olmak üzere) bitkisel bezemeli (O-7,O-26-30), otuz tanesi yazı ve nesneli bezemeli ve ondokuz tanesi (çerçeveler hariç) geometrik bezemelidir.

Süslemede Seçilen Motifler : Bitkisel motifler içerisinde kıvrık dal, rozet, servi, yaprak karşımıza çıkmaktadır. Geometrik motifler içerisinde bezemenin çoğunu yüreği andıran, kitabenin son satırında yer alan şekiller, bir tanesini de su yolu denilen motif meydana getirmektedir. 19 mezar taşında yürek veya su damlası şeklinde motif dikkat çekmektedir. Nesneli bezemeleri ise, fes, kadın başlığı, kavuk ve sarık gibi otuz mezar taşında yer alan başlıklar oluşturmaktadır.

Kıvrık dal : İki örnekte göze çarpmaktadır (O-28,O-30) . Başlıtaşlarında tepelikte başka çiçeklerle, ayaktaşlarında, başlıklı olan örneklerde serviyle birlikte kompozisyona katılmıştır. Amasya'da (Aydoğdu 1997 :243). Ahlat'ta (Karamağaralı 1992 :49-50,57), Alanya'da (Yardım 2002 :240), Denizli'de (Pektaş 2005 :352-353), Diyarbakır'da (Top 2005 :409,413,415), Eyüp'te (Barışta 2000 :259 ; Çoruhlu, 1998 :105-106,111,115 ; Torun, 2010 :147), Gördes'te (Biçici 2004 :774-775), Göynük'te (Barışta 2002a :126 ; Barışta 2002b :119), Kocaeli Ereğli'de (Galitekin 2001 :40), Manisa'da (Biçici 2008a :67,69), Safranbolu Yörük Köyünde (Biçici, 2008b :313), Siirt'te (Tüfekçioğlu 2005 :427,429,430), Tire'de (Biçici 2009a :131), Yozgat'da (Acun 2005 :524-525) Ortakent örneklerine benzer kıvrık dal motifleri göze çarpmaktadır.

Rozet : Bir örnekte yer almaktadır (O-30). Şahidenin tepeliğinde, ayaktaşındada stilize edilmişbir biçimde işlenmiştir. Eyüp'ta (Barışta 2000 :259 ; Çoruhlu 1997 :45), Gördes'te (Biçici 2004 :778), İzmir'de (Ülker 1985 :12,13 ; Biçici 2009a :132). Ayrıca Kocaeli Ereğli'de (Galitekin 2001 :61), Konya'da (Kara ve Danışık 2005 :175), Manisa'da (Biçici 2008a :70), Safranbolu Yörük Köyünde (Biçici 2008b :313), Tire'de (Biçici 2009b :489-491,493,495-496) benzer örnekler de bulunmaktadır.

Servi : Türkiye'nin dört bir yanındaki mezarlıklar bir yandan servi ağaçlarıyla yeşillendirilirken, bir yandan da mezar taşları üzerine farklı şekillerde servi resimleri ile betimlenmişolduğu dikkat çekmektedir (Çulpan 1961 :122). Bazı serviler sağa, bazıları sola, çok azı da dikey vaziyette taşlarda ele alınmıştır. Serviler şekil itibarıyla düz ve sade olabildikleri gibi, başka bitkisel motiflerle, nesnelerle beraber mezarlıklarda tasvir edilmiştir (Çulpan 1961 :145-158). Ortakent mezar taşları içerisinde dört örnekte karşımıza çıkmaktadır (O-7,O-28,O-29,O-30). Ortakent mezar taşları içerisinde servi, ayak taşlarında veya başlıkta işlenmiştir. Başı kıvrık servi motifleri sadece Müslüman mezar taşlarında görülmemektedir. Edirne Musevi Mezarlığındaki taşlar üzerinde (Oğuz 1983 :29) de serviler göze çarpmaktadır. Denizli'de (Pektaş 2005 :353), Eyüp'te (Barışta 2000 :259 ; Çetintaş 2000 :376 ; Çoruhlu 1998 :105,109,112), Gördes'te (Biçici 2004 :778-780 ; Biçici 2005 :2-3,7,12-14), Kastamonu'da (Çal 2008 :36-37), Kayseri'de (Sağır 2005 :364), Konya'da (Kara ve Danışık 2005 :110-111,158-159), Manisa'da (Biçici 2008a :67-70), Safranbolu Yörük Köyünde (Biçici 2008b :313), Tire'de (Biçici 2009a :132 ; Biçici 2009b :491,493,495 ; Ülker 1994 :99,108,res.22), Yozgat'ta (Acun 2005 :370-73,375, 378,381,383,386,463,538) da ucu sağa ve sola kıvrık serviler karşımıza çıkmaktadır. Servi ağaçlarının iki yanlarından çıkan çıkıntıların ay, doğurganlık ve bolluk simgesi olan boynuz olarak

yorumlandığını Burhan Oğuz ifade etmektedir (Oğuz 1983 :31). Amasya mezar taşları içerisinde altı örnekte servi göze çarpmaktadır. Servilerin uçları düz, içleri yarım yuvarlak, eğik ve dik çizgilerle taranmıştır (Aydoğdu 1997 :244).

Su yolu: Dalga görünümlü veya su yolu diye de adlandırılabileceğimiz kıvrımlı bordür, bir örnekte tasvir edilmiştir (O-28). Mezar taşı kitabesini veya taşın gövdesini U şeklinde dalgalı, kıvrımlı bir biçimde çeviren kuşak şeklinde yapılmıştır. Bu motifin benzer şekli Alanya'da (Yardım 2002 :240,284), Birgi'de (Önkal 1993 :137), Eyüp'te (Torun 2010 :151,153), Gördes'te (Biçici 2004:786), İstanbul Yenikapı'da (Tibet ve diğerleri 1996 :235-236,239), Kocaeli Ereğli'de (Galitekin 2001 :40), Safranbolu Yörük Köyünde (Biçici 2008b :313), Tire'de (Biçici 2009b :491), Göynük'te III/59 Env.no.lu mezar taşında yer almaktadır (Barışta 2002a:133).

Yürek : Yürek veya su damlasını andırdığı düşünülen motif ondokuz mezar taşında bulunmaktadır (O-1,O-3,O-5,O-6,O-7,O-8,O-9,O-10,O-16,O-17,O-18,O-19,O-20,O-21,O-23, O-24,O-25,O-26,O-28). Gövde de kitabenin alt kısmını yürek veya damla şeklinde kuşatan biçimde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir . Gördes'te (Biçici 2004 :786-787) ve Tire'de (Biçici 2009a :134) yürek biçimli motifler karşımıza çıkmaktadır .

Başlıklar : Türk tarihinde en eski başlık örnekleri Ortaçağın erken dönemlerine ait Orta Asya devrinden kalmadır. O dönemde Türk başlıkları genellikle avladıkları veya yetiştirdikleri hayvanların postlarından yapılmakta, ya da sarıklı keçe veya külahlardan meydana gelmekteydi. Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya, İran'a, Mezopotamya'ya, Ortadoğu'ya beraberinde getirdikleri İslâm öncesi başlıklarını, bir müddet sonra İslâm kültür ve kendi ananesiyle yoğurarak bir Türk-İslâm sentezini oluşturdular. Başlıklar (Bkz. Ahmed Cevad, 1882; Ahmed Rasim (Tarihsiz):1826-1830; Anonim 1887:24-25; Arif Ahmed Paşa 1846; Arseven 1975:1767; Atasoy 2000 ;Burak 1975:9-15; Çal 2000:206-225; Koçu 1969:113,148-151; Koloğlu 1978:7,11,23; Kumbaracılar (Tarihsiz); Laquer 1997:138-160; Mahmut Şevket Paşa 1327/1907:27,30; Menzel 1932; Pakalın 1983:217-218; Salih-El İstanbuli 2002; Tapan 1977:99-107; Ünver 1987) gerek Osmanlı öncesi ve gerek Osmanlı döneminde devlet ve toplum içinde statü ve sosyal farklılıklarına da belirleyici bir özellik taşımıştır. Başlık yani serpuş Osmanlı'da çok daha ince ayrıntılara kadar inmiştir. Osmanlı başlıklarını kendi içlerinde en çok rastlanan görünümüyle; kavuklu, sarıklı, fesli ve kadın başlıklı olarak dört çeşide sınıflandırılabilir. şüphesiz her başlık türü kendi arasında da farklı alt türlere ayrılmaktadır. Osmanlının erken dönem mezar taşlarında, sarıklı başlık neredeyse hiç görülmemektedir. XVII.yy sonrasında daha çok görülen diğer bir başlık çeşidi ise kavuklardır. Kavuklardan sonra toplumda fes kullanımı yaygınlaşmıştır. Kadınlarda kendi yaratılışlarına ve dönemin modasına uygun olarak çeşitli etrafı süslü başlıklar kullanmışlardır. İnsanların başlarındaki sarık veya kavuk onun esnaf, devlet memuru ve benzeri bir görevini göstermesinin yanında daha detaylı bilgilere de işaret etmekteydi. Osmanlılar'da asker sınıfı dışında sivil halkın, devlet ve din adamlarının, padişahların kendilerine özgü başlıkları vardı. Örneğin bir devlet memuru olduğunu ifade eden katibi sarığın değişik türleri, aynı zamanda bu devlet memurluğunun çeşitli unvan ve görev derecelerini göstermektedir. Toplumun değişik mesleklerine mensup insanlar için de bunu belli eden ayrı ayrı sarıklar giyilmektedir. Hatta her tarikat mensubunun dahi, oradaki konumuna göre kendine özgü bir sarığı bulunmaktadır.

Ortakent mezar taşlarında kavuk, sarık, fes ve kadın başlığı şeklinde otuz tane başlıklı mezar taşı görülmektedir. Bunlardan en çok kullanılan sarık (O-1,O-2,O-3,O-8,O-9,O-10,O-11,O-12,O-13,O-15,O-17,O-18,O-25,O-26,O-27) olmak üzere diğerleri; kavuk (0-7,O-24), fes (O-28,O-29,O-30) ve kadın başlığıdır (O-4,O-5,O-6,O-14,O-16,O-19,O-20,O-21,O-22,O-23).

1. **Kavuklar:** Osmanlı mezarlıklarında XVII. yy. sonrasında çok görülen fakat Ortakent'de az görülen bir başlık türü kavuktur. Dış yüzü çuhadan olan ve içi bez astarlı ve arasında pamuk olan bu başlıkların üzerlerine geometrik (yıldız, baklava, düğüm çubuk) şekiller oluşturacak biçimde dikilmesidir (Laquer 1997:150; Çal 2000:209-210). Devlet ve din adamlarının, askerı kurum mensuplarının, esnafın, sanatkarın, ilim adamlarının başlıkları birbirinden farklıdır. Mevlevi, Selimi, Yusufi, Celalı, Mücevveze, Edhemi, Ahmedi, Cüneydi, Kallavi, Örfi, Serdengeçti, Düzkaş, Kalafat, Dardağan, Mollayı, Paşayı, Zaimi, Katibi kavuk çeşitlerinden bazılarıdır. Her biri dönemin ilgili kişilerince beğeniyle tercih edilmiştir. Örneğin Kallavi kavuklar, Osmanlı yönetiminde çoğunlukla sadrazam ve kaptan-ı deryalar tarafından giyilmiştir. Bu kavuklar yalnızca orduyla birlikte sefere çıkıldığında ve arife günlerinde kullanılmıştır. En göz alıcı kavuk türü olan bu kavuk, büyük boyutluydu ve aşağıdan yukarıya doğru daralan biçimdeydi. Katibi kavuk adı verilen bu kavukların uzunluğuna, kısalığına, sarığının takılışına, başlığında yer alan geometrik yıldız, baklava, çubuk şekillerine göre kısımlara ayrılmaktadır. Katibi kavuklar, İstanbul mezarlıklarında en sık rastlanan kavuk biçimlerindendir. Daha çok memur sınıfının kullandığı bu tür kavuklar, başkapı kethüdaları kapıkulu görevlileri ve üst düzey yeniçeriler tarafından da kullanılmıştır. İncelediğimiz Ortakent başlıklı mezar taşları içerisinde kavuk iki örnekte bulunmaktadır (O-7,O-24). Bu kavuklardan biri olan katibi kavuk tipinde ise; başlığa sarılan alt kısmın destarlarının daha takışık ele alınmasıdır (O-7). Başlığın büyük kısmının göründüğü, alt kısmının sade ve düz kumaşla sarıldığı tipte ise, üstü dikey çubuklar halinde verilmiştir (O-24).

2. **Sarıklar:** Başı soğuk ve sıcaktan korumak ve daha güzel görünmek için erkeklerin giydiği, çeşitli ebatlarda, değişik şekil ve renklerde kumaşlardan oluşan sarık, börk, takke, külah ve fes gibi başlıkların etrafına sarılan, ince bezlere denir. Sarıklar, sıcak,soğuk iklimlere, örf ve geleneklere, milletlere, dinlere, sosyal ve dini hiyerarşiye göre değişmekte olduğundan farklı sarış biçimleri bulunmaktadır. Bu sarıklar içerisinde Kafesi, Perişani, Çatal, Horasani (hacegan) ve Silahşor gibi isimler alan sarıklar devleti oluşturan sosyal sınıflar tarafından giyilmiştir. Hayattayken giyilen sarıklar, mezar taşlarının başlık kısımlarında yatan mevtayı tanıtan birer sembol olarak ele alınmıştır. İncelediğimiz örnekler içerisinde onbeş tane sarık şeklinde örnek vardır. Ortakent mezar taşı başlıkları içerisinde sarık şeklinde üç tip başlıktan söz edilebilir. İlk tipte başlığı saran destarlar kalın dilimler halinde, önde sol üstten sağ alta doğru diagonal şekilde olup, başlığın arkasında ise dilimler daha çok sağ üstten sol alta doğru verilmiştir. Bu tipten 12 başlık bulunmaktadır (O-1,O-2,O-3,O-8,O-9,O-10,O-11,O-13,O-15,O-17,O-18,O-25,fot.39-45, 47-51). İkinci tipte ise; destarlar başlığı tepede görüne az bir bölüm haricinde kuşatmıştır. Destar dilimleri önden sol üstten sağ alta doğru diagonal şekilde olup, arka taraflara gidildikçe yatay biçimdedir (O-26, O-27,fot.52-53). Üçüncü tipte de, takkenin etrafı düz ve geniş destarla sarılmıştır. Başlığın tepesinde çok az bir kısım görülmektedir (O-12,fot.46).

3.**Fesler**: Osmanlı denizcilerinin XVI. yüzyılda Cezayirli denizcilerle olan münasebeti neticesiyle fes bir süre Türk denizcileri ve İstanbullu kadınlar tarafından da kullanılmıştır. 1827'de Koca Hüsrev Paşa kumandasında İstanbul'a gemilerle gelen denizci askerlerin başlarındaki fesin kullanımı, padişah ve ileri gelen devlet adamlarınca oldukça muteber bulunmuştur. 1832 yılından itibaren Osmanlı toplumunda başa takılmaya başlanan fesler mezarlıklarda en çok görülen başlık biçimlerinden biridir. Tanzimat döneminde 1832'den Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kullanılan fesi özellikle İstanbul'da halk ve asker bütün görevliler başlarına giymiş,sarığı ise yalnız alimler, tarikat mensupları ve din adamları kullanmıştır. Anadolu'da, başkentte uzak bazı yerlerde başlık olarak sarık tercih edilmiş, bundan dolayı da millet, fesli ve sarıklı olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı toplumunda sarık yerine fesin tercih edilip, kullanılmasıyla devlet içerisinde önemli bir gelişme olmasının yanında, toplum içerisinde fesin kullanımını destekleyenler ve desteklemeyenler olmuştur. Fes kullanımı ve yapımı için ayrı bakanlık kurulmuş, bununla ilgili olarak fes nizamnamesi yayınlanarak, fesin devlet ve toplum içinde nerelerde takılacağı, insanların hangi çeşit

fes kullanacağı açıklanmıştır. Sonrasında da İstanbul'da Defterdar'da bir fabrika kurularak fes yapımına başlanmıştır. Fesler hangi padişaha ait ise mezarda yatan kişide de zamanın padişahının döneminde yaşamış kişidir. II.Mahmud döneminde giyilen feslere Mahmudi fes denir. Sultan Abdülaziz döneminde kullanılan feslere Azizi, Sultan I.Abdülhamid devrinde giyilen feslere de Hamidi fes denilmiştir. Türkiye'deki mezarlıklarda en çok görülen fes Azizi fesidir. Hamidi fes türü başlık Ortakent mezarlığında iki örnekte ele alınmıştır (O-28,O-29,fot.54-55). Mezarlıktaki diğer bir fesin yüzeyinde, fesi alt kısımdan yatay olarak kuşatan dikdörtgen biçiminde bordür içinde bitkisel bezemeler yer almaktadır (O-30,fot.56). Bu ince tülbent veya düz bez sarılı fes, sarıklı fes türüne benzese de, fesin etrafı düz, tek sarımlı olmasıyla diğer fes türlerinden farklı olduğu gözlenmektedir. Menemen Mahkeme Cami haziresinde 1921 tarihli bir mezar taşının içbükey mermer fes başlığında diagonal biçimde yerleştirilmiş bir sıra dal, bir sıra rozet çiçeği verilmiştir (Biçici 2004:811). Festeki kompozisyonun benzerlerine de, Gördes'te (Biçici 2004: 811) ve Alanya'da (Yardım 2002:340) rastlanılmaktadır.

4**. Kadın Başlığı** : Türk toplumunda Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar kadın başlıkları da her dönemde farklılık göstermiş, döneme, modaya ve konuma göre değişik başlık çeşitleri kullanılmıştır. Tanzimat döneminden itibaren kadınlar arasında moda olan hotoz da, saç ya da yardımcı kumaşlar ve takılarla giyilen bir kadın başlığıydı. Osmanlı döneminde kadınların başlarına fes giydikleri zamanda fesi yemeni, yazma, tülbent, krep gibi örtülerle etrafını sarmışlardır. Diğer kadın başlıkları içerisinde tac, tas, tepelik gibi fazla kullanımı olmayan, ya da bayram, düğün, nişan gibi özel günlerde giyilen kadın başlıkları da vardı. Bir mantarı hatırlatan formuyla boyun kısmı alttan yukarıya doğru daralır ve üst kısmı kavisli kaplumbağa sırtını andırır (Çal, 2008:25). Mezarlıklarda bu tipi amdırır on tane kadın başlıklı örnek göze çarpmaktadır (O-4,O-5,O-6,O-13,O-16,O-19,O-20,O-21,O-22,O-23, fot.57-66). Kadın başlığı şeklinde şahideler Manisa Nişancıpaşa Cami haziresinde (Biçici 2004:812), Kastamonu'da da (Çal 2008:24-25) ve Göynük'te de benzer bulunmaktadır (Çal 2007:307-308).

Yazılı Bezemeler : XVIII ile XX. yüzyıllara ait Ortakent'de bulunan, çalışmamıza ait mezar taşlarının hepsi kitabelidir. Kitabeli olan mezar taşlarında çoğunlukla sülüs kullanıldığını, nesih ve ta'lik yazı çeşidinin de şahidelerde yer verildiğini görüyoruz. Nesih iki (O-4,O-14) sülüs yirmialtı, ta'lik iki (O-28,O-29) mezar taşında göze çarpmaktadır. Katalogdaki mezar taşlarına göre yazı çeşitlerinin yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir : Nesih yazı XVIII.yy.da 2 ; sülüs yazı XVIII. yy.da, 18 ; XIX.yy.da 7 ; XX. dy. da 1 ; ta'lik yazı XIX. yy.da 2 mezar taşında görülmektedir. Bu dökümlere gore Ortakent mezar taşlarında en çok tercih edilen ve XVIII-XX. yy. da en çok edilen yazı türü sülüstür. En az görülen yazı nesih ve taliktir. Yazı çeşitlerinin çoğu XVIII-XIX. Yüzyıla ait mezar taşlarda, yoğun olarak örnekler sunmaktadır. Kitabelerdeki yazı şeritleri başta şaftında yer almaktadır, ayaktaşlarında yazı bulunmamaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle isim, merhum-merhume ve mağfur-mağfure, hüve'l –bâki, ah mine'l mevt, ziyaretten murad olan duadır ile başlamakta ve son satırları da merhum ve magfur, isim, ruhuna veya ruhiçün el fatiha veya sene şeklinde diye bitmektedir. Kitabelerde geçen başlıkların yüzyıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.

KİTABE BAşLIKLARI	XVIII.YÜZYIL	XIX.YÜZYIL	XX.Y.
Merhum-merhume ve mağfur-mağfure (isim)	14 şahide	-	-
Hüve'l Bâkî	- "	5 şahide	1 şahide
Ah mine'l –mevt	-	1 "	-

Gsim (mevtanın veya yakınının)	3 “	-	-
Ziyaretten murad olan duadır	1 “	-	-
Makam ola envarla	1 “	-	-
Nev civanım gitti cennet Bağına	1 “	-	-
El Bâkî	-	1 “	-
Heza kabir	-	1 “	-
Fenadan bekaya eyledi rıhlet	-	1 “	-

Kitabelerde ayrıca ölenin hayattayken yaptığı iGler, hayırları, memleketleri, nesebi, Girler, hayır ve dua ile ilgili sözlerde karGımıza çıkmaktadır.

Kitabelere Göre Ortakent'de Sosyal ve Dini YaGama Ait Bilgiler

Gncelediğimiz Ortakent mezar taGlarında yer alan Gahideler üzerindeki çalıGmalarımızda, mezar taGı kitabelerinde tekke veya tarikat gibi dini oluGumlarla ilgili ibare geçmediği görülmüGtür. Fakat bunun yanında genel olarak lakap veya sülale adı, eGlerinin veya yakınlarının mesleğini belirten ibareler, mezar sahiplerinin peygamber sülalesinden geldiğini belirten seyyid (O-18) gibi neseb ifadeleri, hacı, molla, hafız gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Meslek olarak binbaGı (O-28), çavuG(O-26), tüccar (O-28,O-30) imam (O-25) gibi dini ve sosyal meslek grupları da karGımıza çıkmaktadır. Yedi mezar taGında monla (O-3,O-11,O-12,O-18,O-19,O-20,O-21), beG mezar taGında hacı lakabı (O-7,O-8,O-15,O-20,O-24), hoca bir mezar taGında (O-12) rastlanılmaktadır . Katologdaki mezar taGlarında yer alan kadın isimleri 7 tane, erkek isimleri 21 tanedir. Kadın ve erkek isimlerinin bazılarına taGlarda çokça rastlanılmaktadır. En çok geçen kadın ve erkek isimleri Gunlardır: AiGe, Fatıma, Ahmed, Ali, Muhammed, Mustafa ve Salih'tir. Bu adlardan bazıları akrabalık münasebetiyle mezar taGlarında çokça geçmektedir. Aile lakapları yazı Geritlerinde alfabetik olarak Gu Gekilde geçmektedir : Ağazade (Ağaoğlu), Alizade, Beyzade, Hatıroğlu, Gahakoğlu, Yamukoğlu, Zaimzade (Zaimoğlu). Sülale isimlerinin çoğu XIX. yy. ait mezar taGlarında karGımıza çıkmaktadır. Mezar taGlarındaki incelemelerimizde; tarih satırlarının kronolojik olarak sıralanmasıyla ele geçen bulgulardan aynı yıl içerisinde çok fazla ölüm vakası olan mezar taGları yoktur. Ayrıca mezar taGının kitabesinde adı geçenler ve onların yakınlarına ait yer isimleri Müskebi (O-30), Merdüs (O-28) gibi yerleGim yerleridir

Sonuç

Ortakent Mezarlığı içerisinde yer alan, katalog çalıGması kapsamına aldığımız baGıklı otuz mezar taGı bulunmaktadır. XVIII ile XX. yy. arasındaki zaman dilimine ait örneklerin sergilendiği mezarlıkta yer alan baGıklı Gahideler, süsleme ve baGık özellikleri, ve bu taGların öğrettiği yazılı bilgiler ile önem kazanmaktadır. Geçmiğin taGiGleme sanatını göstermesi yanında, Ortakent'deki yerleGik hayatı ve toplumsal dokuyu anlatması açısından da bizleri aydınlatmaktadır. Mezar taGlarının ele alınıGında gözlenen, hepsinin dikdörtgene yakın gövde formlu olarak yapılmıG olduğudur. Mezar taGlarından üç tanesinde ayak taGı bulunmaktadır. Malzeme olarak hepsi mermerdir. Mezar taGlarında taGçı veya mermer ustası, hattat gibi taGla ilgili bir meslek belirten yazıya rastlanılmamıGtır. BaGıkların ele alınıGı bakımından Gstanbul baGta olmak üzere, Gzmir,

Manisa ve kısmen Balıkesir gibi yakın bölgelerle bir benzerlik gösterdiği, dolayısıyla İstanbul, Ege ve çevresi ile yakın bir iletişim içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ortakent'deki incelediğimiz mezar taşlarının hepsi başlıklıdır. Erkek mezar taşlarının başlıkları daha çok sarık olmak üzere, kavuk, fes ve kadın başlığıdır. Kavuklar kendi aralarında başlıklarındaki çubuklu, yıldızlı, baklava dilimli şekiller, sarığın sarılışbiçimi, başlığın uzun veya kısa olunuşuna göre ayrılmaktadır. Kavuklar arasında katibi adı verilen kavuk cinsi kendini belli etmektedir. Sarıkların çoğunluğu oval biçimlidir. Diğer sarık tipleri de başlıktan sarkan ucuna, dilimine ve sarılışbiçimine göre ayrılmaktadır. Sarıklarda tek burma dilimli destarlı tip, oval tip biçiminde gruplanmaktadır. Fes türünde Hamidiye ve ince sarımlı fesler göze çarpmaktadır.

Yazı türü olarak en çok sülüs, ta'lik ve nesih kullanılmıştır. Sülüs yirmialtı, ta'lik iki, nesih iki mezar taşında göze çarpmaktadır. Kitabelerdeki yazı şeritleri başlıklarında veya şahideride de yer almaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle merhum-merhume veya mağfure, hüve'l – bâki, isim veya unvan-lakap ile başlamakta, son satırları da merhum, mağfur, isim, ruhuna, ruhiçün el fatiha veya sene şeklinde diye bitmektedir.

Ortakent'de Osmanlı döneminde ve yakın geçmişte tarikat ve tekke gibi dini hüviyetli oluşumların olduğu fakat buradaki başlıklı mezar taşlarına fazla yansımadığı anlaşılmaktadır. Genel olarak lakap veya sülale adı, eşlerinin veya yakınlarının mesleğini belirten ibareler, bazı mezar sahiplerinin peygamber sülalesinden geldiğini belirten seyyid gibi neseb ifadeleri, hacı, molla gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Meslek olarak binbaşı, imam, katip, çavuş gibi askeri, dini ve sosyal meslek grupları da karşımıza çıkmaktadır. Bir mezar taşında imam, yedi mezar taşında monla, onyedi mezar taşında hacı lakabı mezar taşında yer almaktadır. Katologdaki mezar taşlarında yer alan kadın isimleri 7, erkek isimleri 21 tanedir. Karşımıza çıkan kadın isimleri, Aişe (4 kere), Fatıma (2 kere), Hadice (1 kere), Emine (1 kere), Havva (1 kere), Zeyneb (1 kere), Saliha (1 kere). Mevtaların kendi ismi ile birlikte yakınlarının da adları geçen erkek isimleri ise 21 tanedir. En çok geçen erkek isimleri; Ahmed (3 kere), Ali (4 kere), Muhammed (3 kere), Salih (4 kere), Mustafa (2 kere), Hüseyin (3 kere), Ömer (2 kere), Süleyman (2 kere), Mehmed (2 kere) Alemdar (1 kere), Bekir (1 kere), Hasan (1 kere), Osman (1 kere), Halil (1 kere), Hayri (1 kere), İsmail (1 kere), Mahmud (1 kere), Memiş (1 kere) ve Şevket'dir (1 kere). Aile lakapları yazı şeritlerinde alfabetik olarak şu şekilde geçmektedir: Ağaoğlu veya Ağazade, Alizade, Beyzade, Hatıroğlu, İshakoğlu, Yamukoğlu, Zaimzade veya Zaimoğlu 'dur. Sülale isimlerinin çoğu XIX. yy. ait mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır. Ortakent'de Osmanlı döneminde hastalık, kaza, cinayet sonucu ölümlere mezar taşı kitabelerinde rastlanılmamıştır. Mezar sahiplerinin çoğu Ortakent'li olmakla birlikte, bazıları ve onların yakınları çeşitli yörelerden gelerek Ortakent'de yaşayıp, vefat ettiklerinden söz edilmektedir.

Sonuç olarak Ortakent mezar taşlarında yer alan bezemeler ve formlar yüzyıllara göre incelendiğinde, sonuçların şu şekilde olduğu gözlenmektedir; XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşlarında, sivri tepelikli şahidelerin yanında, genelde bu yüzyılda karşımıza çıkan, Sarık, kavuk, fes ve kadın başlıklı şahideler mezarlıkta dönemin karşılaşılan başlık tipleridir. Başlıklı örneklerde dikkat çeken, bezeme yönünden oldukça sade ve yalın bir şekilde ele alınmış olmalarıdır. Taşlar üzerinde bitkisel ve geometrik motifler karşımıza çıksa da, taşlar üzerinde yoğun şekilde bezeme kullanımı yoktur. İhtimal, bunun sebebi de dönemin insanlarının ekonomik gücüyle ilgili olabilir.

XVIII.yüzyıldan itibaren mezar taşları içerisinde en çok kullanılan başlık sarık olmuştur. Kavuk XVIII.yüzyılda ve XIX.yüzyılda birer örneğin dışında tercih edilmemiştir. Ortakent Mezarlığında fesli başlıklar ilk olarak 1848 yılından itibaren mezar taşlarında kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıldan iki örmekle karşımıza çıkmaktadır. Karşımıza ilk çıkan fes örneği Sultan Abdülaziz döneminde yapılmışsa da fesin biçimi Azizi türü değil de Abdülhamid dönemi Hamidi türü feslerine benzemektedir. XX. yüzyıl dönemine ait ince sarımlı fesli bir mezar taşı

bulunmaktadır. Fes türü başlıklı olan bu mezar taşında, fesin üzerine sarılan tülbent de yaprak, çiçek ve kıvrık dalın işlendiği anlaşılmaktadır. Bu örneğin ayak taşında XVIII. ve XIX.yüzyıla ait ayaktaşlarında görülen servi motifinin bu dönemde de tasvir edilmesi beğenilerin devam ettiğini göstermektedir. Bunun yanında, XX.yüzyıla ait mezar taşı örneğinin, sade ve basit yapılan tek örnek olması, çok kesin fikir vermese de, bu dönemle birlikte mezar taşlarının ele alınışında sadeleşmeye doğru bir yönelişin olduğu hissedilebilir.

KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı (2005), Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri, Ankara.

AHMED Cevad (1882), Tarih-i Asakir-i Osmani, Paris.

AHMED RASİM, (1324), "Fes Hakkında", İstiğare, S.6.

ANONİM (1987), Kıyafetü'l İnsaniye Fi şema'ili'l-Osmaniyye, İstanbul.

ARİF AHMED PAŞA (1846), Anciens Costumes Ottomans, Paris.

ATASOY, Nurhan (2000), Derviş Çeyizi, Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi,Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.

AYDOĞDU, Günnur (1997), Amasya Mezar Taşları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara .

BARIŞTA, H.Örcün (2000), "Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000, İstanbul , s.252-283.

BARIŞTA, H.Örcün (2002a), "Göynük Akçeşmettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002, Erciyes Üniversitesi, Kayseri , s.123-136.

BARIŞTA, H.Örcün (2002b), "Göynük Akçeşmettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", 9.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Kültür Bakanlığı Yayınları, I.c. Ankara, s.117-124.

BÜYÜKÇİÇEK, H. Kamil (2004), Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları, G.Ü.Sos.Bil.Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara.

BÜYÜKÇİÇEK, H.Kamil (2005), "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı Üçgenliğinden Bazı Örnekler", Manas Ünv. Sos. Bil. Der., Kırgızistan-Türkiye Manas Ünv. Yay. 66, sayı:13, Bişkek, s. 1-15

BÜYÜKÇİÇEK, H.Kamil (2008a), "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", Uluçam Armağanı, Van Çevre ve Kültür Derneği Yay., Ankara, Mayıs 2008, s.55-70.

BÜYÜKÇİÇEK, H.Kamil (2008b), "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", Manas Üniversitesi, Sos. Bil. Der., Sayı.20, s. 298-324, Bişkek, 2008.

BÜYÜKÇİÇEK, H. Kamil (2009a), "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX.yy.)", A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1, Ankara 2009, s.109-150.

BÜYÜKÇİÇEK, H.Kamil (2009b), "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6 Mayıs 2009, Fen-Ed.Fak.Gazi Ünv. Sos.Bil.Fak., Ankara 2009, s.487-513.

BURAK, Cihat (1975), "Ol Tac-ı Zerrin Başına", Turkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S.49/328, İstanbul, s.9-15.

ÇAL, Halit (2000), "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, s.206-225.

ÇAL, Halit (2007), "Göynük (Bolu) Mezar Taşları", Vakıflar Dergisi, XXX, Ankara, s.295-383.

ÇAL, Halit (2008), Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Kastamonu Belediyesi Yay., Ankara.

ÇETİNTAŞ, Vildan (2000), "İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, s.372-379.

ÇULPAN, Cevdet (1961), Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler, II, İstanbul.

GALİTEKİN, A.N. (2001), Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri, Ereğli Bel.Kül.Yay.1, İstanbul.

KARA, H.- DANIŞIK, Ş. (2005), Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Meram Bel.Kül.Yay., Konya.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1992), Ahlat Mezartaşları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara .

KOÇU, Reşat Ekrem (1969), Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ankara.

KOLOĞLU, Orhan, (1978), İslamda Başlık, Ankara.

KUMBARACILAR, Özet (Tarihsiz), Serpuşlar.

LAQUER, Hans Peter (1997), Hüvel Baki (İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezartaşları), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 46, İstanbul.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA (1325/1907), Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul.

MENZEL, Theodor (1932), "Beirage zur Kenntnis des Derwisch-tag", Festchrift für Georg Jacob, Lepzig.

Muğla Ortakent Belediyesi Web Adresi http://www.ortakent-yahsi.bel.tr/ortakent-yahsi/tarihi/, (ET: 10.04.2012,14.30).

OĞUZ, Burhan (1983), Mezartaşında Simgeleşen İnançlar, İstanbul.

ÖNKAL, Hakkı (1993), Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya, s.129-138.

ÖZGÜRAY, Ahmet (2008), "Müskebi", 1522-2007, Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007, Ortakent Yahşi Belediyesi, Bodrum, s.631-650.

PAKALIN, M.Zeki (1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.2-3, İstanbul.

PEKTAŞ, Kadir (2005), "Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (Gabadı) Mezarlığı", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay.,Sakarya, s.350-356.

SAĞIR, Aslı (2005), "Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya, s.357-372.

SALİH EL-İSTANBULİ, Yahya Agah b. (Çev.M.Serhan Tayşi) (2002). Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Ocak Yay. İstanbul.

TAPAN, Nazan (1977), "Sorguçlar", Sanat, Kültür Bak.Yay. S.6, İstanbul, s.99-107.

TİBET, A. Ve diğerleri (1996), "Stelae Turcicae, VIII. Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, T.T.K.Yay. C.I, Ankara, s.223-281.

TOP, Mehmet (2005), "Diyarbakır'da Osmanlı Dönemine Ait Mezartaşlarından Örnekler", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya, s.407-419.

TORUN, Ahmet Semih (2010), "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", Vakıflar Dergisi, S.34, Aralık, Ankara, s.125-161.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamid (2005), "Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezar Taşları", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya, s.420-437.

ÜLKER, Necmi (1985), "İzmir'in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)", II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984, Ankara, s.1-20.

ÜLKER, Necmi (1994), „Tire'de Osmanlı Dönemi Türk Kitabeleri ", Türk Kültüründe Tire, T.Diyanet Vakfı Yay.,Ankara, s.97-112.

ÜNVER, Süheyl (1987), Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz, T.T.K.Yay., Ankara.

YARDIM, Ali, (2002), Alanya Kitabeleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

ORTAKENT MEZAR TAŞLARI HARİTA, FOTOĞRAF VE ÇİZİMLİ LİSTESİ

KATALOG NUMARASI	FOTOĞRAF LİSTESİ	TARİH	AÇIKLAMA
-	Harita-1	-	Bölge haritası
-	Fot.1	-	Genel görünüm
-	Fot.2	-	Genel görünüm
O-1	Fot.3	1739	Şahide
O-2	Fot.4	1750	Şahide
O-3	Fot.5	1751	Şahide
O-4	Fot.6	1751	Şahide
O-5	Fot.7	1752	Şahide
O-6	Fot.8	1753	Şahide
O-7	Fot.9	1760	Şahide
O-8	Fot.10	1761	Şahide
O-9	Fot.11	1761	Şahide
O-10	Fot.12	1762	Şahide
O-11	Fot.13	1763	Şahide
O-12	Fot.14	1764	Şahide
O-13	Fot.15	1772	Şahide
O-14	Fot.16	1772	Şahide

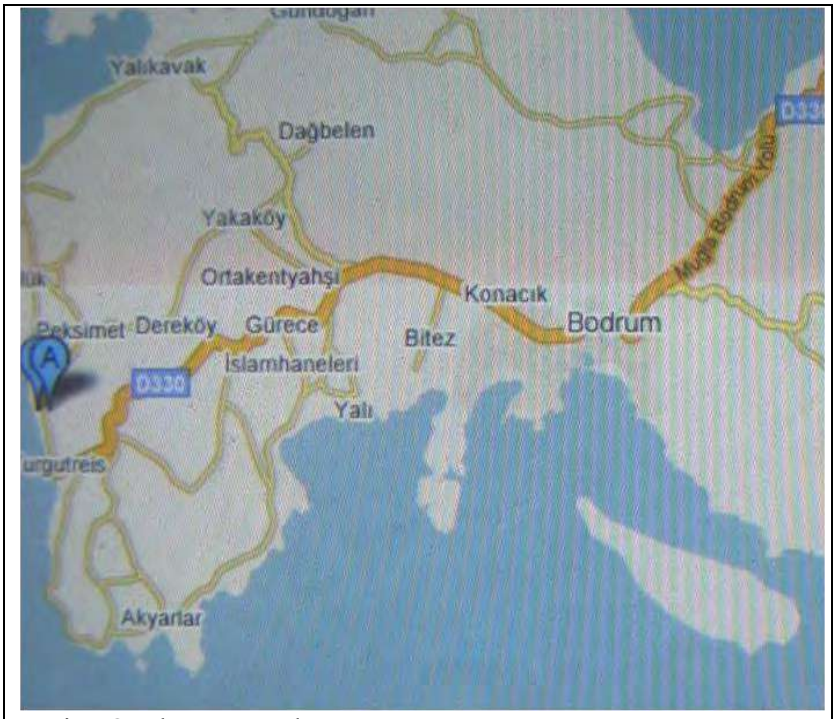
O-15	Fot.17	1778	şahide
O-16	Fot.18	1780	şahide
O-17	Fot.19	1791	şahide
O-18	Fot.20	1798	şahide
O-19	Fot.21	1798	şahide
O-20	Fot.22	1799	şahide
O-21	Fot.23	1800	şahide
O-22	Fot.24	1809	şahide
O-23	Fot.25	1809	şahide
O-24	Fot.26	1813	şahide
O-25	Fot.27	1813	şahide
O-26	Fot.28	1826	BaĞtaĞı
O-26	Fot.29	1826	AyaktaĞı
O-27	Fot.30	1837	şahide
O-28	Fot.31	1848	şahide
O-29	Fot.32	1896	BaĞtaĞı
O-29	Fot.33	1896	AyaktaĞı
O-30	Fot.34	1910	BaĞtaĞı
O-30	Fot.35	1910	BaĞtaĞı,baĞlık
O-30	Fot.36	1910	AyaktaĞı

ORTAKENT MEZAR TAşLARI HARİTA, FOTOĞRAF VE ÇİZİM LİSTESİ-II

KATALOG NUMARASI	FOTOĞRAF LİSTESİ	TARİH	AÇIKLAMA
O-7	Fot.37	1760	Kavuk
O-24	Fot.38	1813	Kavuk
O-1	Fot.39	1739	Sarık
O-2	Fot.40	1750	Sarık
O-3	Fot.41	1751	Sarık
O-8	Fot.42	1761	Sarık
O-9	Fot.43	1761	Sarık
O-10	Fot.44	1762	Sarık
O-11	Fot.45	1763	Sarık
O-12	Fot.46	1764	Sarık
O-13	Fot.47	1772	Sarık
O-15	Fot.48	1778	Sarık
O-17	Fot.49	1791	Sarık
O-18	Fot.50	1798	Sarık
O-25	Fot.51	1813	Sarık
O-26	Fot.52	1826	Sarık
O-27	Fot.53	1837	Sarık
O-28	Fot.54	1848	Fes
O-29	Fot.55	1896	Fes
O-30	Fot.56	1910	Fes
O-4	Fot.57	1751	Kadın başlığı
O-5	Fot.58	1752	Kadın başlığı
O-6	Fot.59	1753	Kadın başlığı
O-14	Fot.60	1772	Kadın başlığı
O-16	Fot.61	1780	Kadın başlığı
O-19	Fot.62	1798	Kadın başlığı
O-20	Fot.63	1799	Kadın başlığı
O-21	Fot.64	1800	Kadın başlığı
O-22	Fot.65	1809	Kadın başlığı
O-23	Fot.66	1809	Kadın başlığı
O-17	Çiz.1	1791	şahide

O-28	Çiz.2	1848	ġahide
O-29	Çiz.3	1896	AyaktaĢı
O-30	Çiz.4	1910	BaĢtaĢı
O-30	Çiz.5	1910	AyaktaĢı

HARĠTA, FOTOĞRAFLAR VE ÇĠZĠMLER

Harita, Ortakent ve Bodrum

Fot.1, Ortakent Mezarlığı,görünüm

Fot.2,Ortakent Mezarlığı, görünüm

		
Fot.3,O-1,1739	Fot.4,0-2,1750	Fot.5,O-3,1751
		
Fot.6,0-4,1751	Fot.7,O-5,1752	Fot.8,O-6,1753

Fot.9,O-7,1760

Fot.10,O-8,1761

Fot.11,O-9,1761

Fot.12,O-10,1762

Fot.13,O-11,1763

Fot.14,O-12,1764

Fot.15,O-13,1772

Fot.16,O-14,1772

Fot.17,O-15,1778

Fot.18,O-16,1780

Fot.19,O-17,1791

Fot.20,O-18,1798

Fot.21,O-19,1798

Fot.22,O-20,1799

Fot.23,O-21,1800

Fot.24,O-22,1809

Fot.25,O-23,1809

Fot.26,O-24,1813

Fot.27,O-25,1813

Fot.28,O-26,1826

Fot.29,O-26,ayaktaş

Fot.30,O-27,1837

Fot.31,O-28,1848

Fot.32,O-29,1896

Fot.33,O-29,ayaktaĢı

Fot.34,O-30,1910

Fot.35,O-30,1910

Fot.36,O-30, ayaktaĢı

Fot.37,kavuk,O-7, 1751

Fot.38,kavuk,O-24, 1813

Fot.39,sarık,O-1, 1739

Fot.40,sarık,O-2, 1750

Fot.41,sarık,O-3, 1751

Fot.42,sarık,O-8, 1761

Fot.43,sarık,O-9, 1761

Fot.44,sarık,O-10, 1762

Fot.45,sarık,O-11, 1763

Fot.46,sarık,O-12, 1764

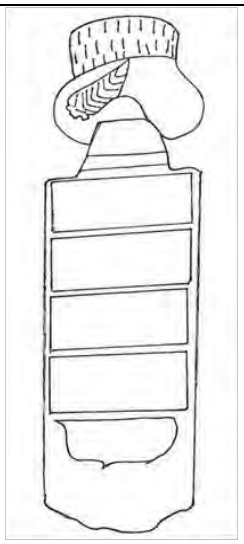

Fot.47,sarık,O-13, 1772

 Fot.48,sarık,O-15, 1778	 Fot.49,sarık,O-17, 1791	 Fot.50,sarık,O-18, 1798
 Fot.51,sarık,O-25, 1813	 Fot.52,sarık,O-26, 1826	 Fot.53,sarık,O-27, 1837
 Fot.54,fes,O-28, 1848	 Fot.55,fes,O-29, 1896	 Fot.56,fes,O-30, 1910

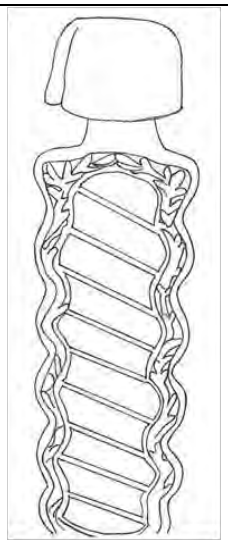
 Fot.57,kadın baĢlığı,O-4, 1751	 Fot.58,kadın baĢlığı,O-5,1752	 Fot.59,kadın baĢlığı,O-6,1753
 Fot.60,kadın baĢlığı,O-14,1772	 Fot.61,kadın baĢlığı,O-16, 1780	 Fot.62,kadın baĢlığı,O-19,1798
 Fot.63,kadın baĢlığı,O-20,1799	 Fot.64,kadın baĢlığı,O-21,1800	 Fot.65,kadın baĢlığı,O-22,1809

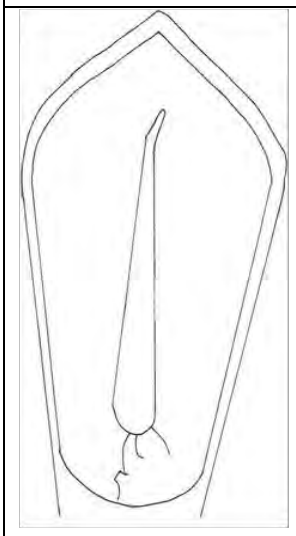
Fot.66,kadın başlığı,O-23,1809

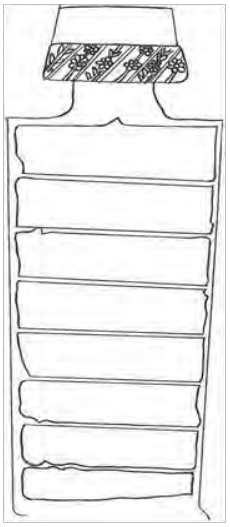
Çiz.1,O-17,1791

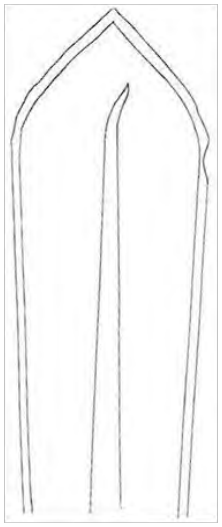
Çiz.2,O-28,1848

Çiz.3,O-29,ayaktaşı, 1896

Çiz.4,0-30,başlıklı 1910

Çiz.5,O-30, ayaktaşı,1910

Tablolar **Tablo-I Genel**

SIRA NO:1	AYAK TAğI	TARğH	KğTABE YAZI ğERğT-LERğNğN DğZğLğğğ	BUGÜNKÜ DURUMU			TÜRÜ		MALZEME	YAPIM VE SÜSLEME TEKNğğğ		
MEZARLIĞIN KATALOG NUMARASI	AYAK TAğI	MğLADğ TARğH	DğAGONAL EKSENDE	YATAY EKSENDE	SAĞLAM		HASAR GÖRMÜğ	ERKEK	KADIN	MERMER	OYMA	KAZIMA	KABARTMA
					DğKğLğ	DEVRğK- YERDE							
O-1		1739		X	X			X		X	X		X
O-2		1750		X	X			X		X	X		X
O-3		1751		X	X			X		X	X		X
O-4		1751		X		X			X	X	X		X
O-5		1752		X	X				X	X	X		X
O-6		1753		X	X				X	X	X		X
O-7		1760		X		X		X		X	X		X
O-8		1761		X	X			X		X	X		X
O-9		1761		X	X			X		X	X		X
O-10		1762		X	X			X		X	X		X
O-11		1763		X	X			X		X	X		X
O-12		1764		X	X			X		X	X		X
O-13		1772		X	X				X	X	X		X
O-14		1772		X			X		X	X	X		X
O-15		1778		X	X			X		X	X		X
O-16		1780		X	X				X	X	X		X
O-17		1791		X	X			X		X	X		X
O-18		1798		X	X		X	X		X	X		X
O-19		1798		X	X				X	X	X		X
O-20		1799		X			X		X	X	X		X
O-21		1800		X	X				X	X	X		X
O-22		1809		X	X				X	X	X		X
O-23		1809		X	X				X	X	X		X
O-24		1813		X	X			X		X	X		X
O-25		1813		X	X			X		X	X		X
O-26	X	1826		X	X			X		X	X		X
O-27		1837		X	X			X		X	X		X
O-28		1848	X		X			X		X	X		X
O-29	X	1896	X		X			X		X	X	X	X
O-30	X	1910		X	X			X		X	X	X	X

Tablo-II Bitkisel- Geometrik-Nesneli-Yazılı Bezemeler

KATALOG SIRA NO	TARİH	KIVRIK DAL	ROZET	SERVİ	YAPRAK	ÇERÇEVE	SU YOLU	YÜREK-D.	KAVUK	SARIK	FES	KADIN B.	NESİH	SÜLÜS	TALİK
O-1	1739					X		X		X				X	
O-2	1750					X				X				X	
O-3	1751					X		X		X				X	
O-4	1751					X						X	X		
O-5	1752					X		X				X		X	
O-6	1753					X		X				X		X	
O-7	1760			X		X		X	X					X	
O-8	1761					X		X		X				X	
O-9	1761					X		X		X				X	
O-10	1762					X		X		X				X	
O-11	1763					X				X				X	
O-12	1764					X				X				X	
O-13	1772					X				X				X	
O-14	1772					X						X	X		
O-15	1778					X				X				X	
O-16	1780					X		X				X		X	
O-17	1791					X		X		X				X	
O-18	1798					X		X		X				X	
O-19	1798					X		X				X		X	
O-20	1799					X		X				X		X	
O-21	1800					X		X				X		X	
O-22	1809					X						X		X	
O-23	1809					X		X				X		X	
O-24	1813					X		X	X					X	
O-25	1813					X		X		X				X	
O-26	1826			X		X		X		X				X	
O-27	1837					X				X				X	
O-28	1848	X			X	X	X	X			X				X
O-29	1896			X		X					X				X
O-30	1910	X	X	X		X					X			X	

Tablo- III Bitkisel-Geometrik-Nesneli Bezemeler

MEZAR TAŞI SIRA NO	**TARİH**	MEZAR TAŞLARINDAKİ BİTKİSEL GEOMETRİK-NESNELİ SÜSLEMELER
O-1	1739	Nesneli (başlık), geometrik (yürek)
O-2	1750	Nesneli (başlık)
O-3	1751	Nesneli (başlık), geometrik (yürek)
O-4	1751	Nesneli (başlık)

O-5	1752	Nesneli (baĞlık), geometrik (yürek)
O-6	1753	Nesneli (baĞlık), geometrik (yürek)
O-7	1760	Bitkisel (servi), nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-8	1761	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-9	1761	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-10	1762	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-11	1763	Nesneli (baĞlık)
O-12	1764	Nesneli (baĞlık)
O-13	1772	Nesneli (baĞlık)
O-14	1772	Nesneli (baĞlık)
O-15	1778	Nesneli (baĞlık)
O-16	1780	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-17	1791	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-18	1798	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-19	1798	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-20	1799	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-21	1800	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-22	1809	Nesneli (baĞlık)
O-23	1809	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-24	1813	Nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-25	1813	Geometrik (yürek), nesneli (baĞlık)
O-26	1826	Bitkisel (servi), nesneli (baĞlık) , geometrik (yürek)
O-27	1837	Nesneli (baĞlık)
O-28	1848	Bitkisel (kıvrık dal,yaprak), geometrik (su yolu, yürek), nesneli (baĞlık)
O-29	1896	Bitkisel (servi), geometrik (yürek), nesneli (baĞlık)
O-30	1910	Bitkisel (kıvrık dal,rozet,servi), nesneli (baĞlık)

Tablo-IV Kitabelere Göre Ortakent'de Sosyal ve Dini YaĞam

MEZAR TAŞI NO	KENDİSİ VEYA YAKINININ SÜLALE VEYA LAKABI	İSMİ	YAKINININ İSMİ	KENDİSİ VEYA YAKINININ MESLEĞİ	KENDİSİ VEYA YAKINININ DOĞUM LAKABI	YER
O-1		Süleyman				
O-2		Yusuf Beğe				
O-3		Süleyman			Monla	
O-4		Aişe	Hüseyin Çelebi			
O-5		Aişe				
O-6		Saliha				
O-7		Mehmed	Zaim Alemdar		Hacı	
O-8		Salih			Hacı	
O-9		Hüseyin	Muhammed			
O-10		Osman Beğir				
O-11		Mustafa			Monla	
O-12		Mustafa	Ali		Hoca,monla	
O-13		Emine	Salih			
O-14		Hadice				

O-15	Alizade	Muhammed	Ali		Hacı	
O-16		Havva				
O-17		Hasan ReÇid				
O-18		Halil	Ali Ömer		Monla, Seyyid	
O-19	Hatıroğlu	AiÇe	Ġsmail		Monla	
O-20	Ġshakoğlu	Fatıma	Ahmed		Monla,hacı	
O-21		Fatıma			Monla	
O-22		Zeyneb				
O-23	Yamukoğlu	AiÇe	Muhammed			
O-24	Zaimoğlu	Ahmed	Mehmed		Hacı	
O-25		Hüseyin			Ġnam	
O-26		Bekir	Mahmud	ÇavuÇ		
O-27	Ağazade	Ahmed	MemiÇ			
O-28		Masum	Salih	BinbaÇı ,Tüccar		Merdüs
O-29	Beyzade	Bekir	Salih,ġevket			
O-30	Beyzade	Ömer	Ali	Tüccar		Müskebi

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*Volume 7/4, Fall 2012, p. 1107-1116, ANKARA-TURKEY

ŞEYH GALİP'TE METAFİZİK BUHRAN: VARLIK-YOKLUK YA DA ADEM'DEN ÂDEM'E VAROLUŞ

Mehmet BİRGÜL[*]

ÖZET

Şeyh Galip, sadece estetik açıdan büyük bir şair değil, şiirini 'hikmet' ile inşa etmiş olduğu için, derin bir 'varlık' kavrayışını terennüm etmiş bir mütefekkirdir. Onun kaleme aldığı ve yaşadığı iç buhranı dile getiren bir terci-i bendi, bu açıdan özellikle dikkate değerdir. 'Yokluk' üzerine yoğunlaşmış bu derin şiir, insan ile var-oluş arasındaki ilişkiye dair üzerinde düşünülmesi gereken fikirlerle bezelidir. Galip, benliğinin içine düştüğü 'yokluk' sıkıntısını, bizzat 'varlık' olarak kavradığı Rabbine sunmakta ve böylelikle, metafizik anlamda bir sıçrama ummaktadır. Galib'in, medeniyetimizin düşünce geleneği içindeki derin tefekkürü gösteren bu önemli şiiri, insanı, 'var-oluş'un ve dolayısıyla evrenin göz bebeği olarak takdim eden diğer terci-i bendiyle karşılaştırıldığında, bireyin ruhsal ve metafizik ilerleyişindeki temel merhaleleri aydınlatan oldukça dikkat çekici metinler haline gelmektedir. Dolayısıyla Galip'in söz konusu terci-i bendleri, geleneğimizdeki 'hikmet'in yani 'varlık'-'Tanrı'-'insan' anlamlandırmaları bakımından dikkate değer veriler sunmaktadır. Ayrıca Galip'in metafizik buhranını saptamak, Batılı ve çağdaş felsefî kavrayış ile geleneğimizin 'hikmet' tasavvuru arasındaki benzerlik ya da farklılıkları anlamak açısından da önemli bir örnek kabul edilmelidir. Acaba Galip'in yaşadığı metafizik buhran ile modern varoluşçu düşünce arasında yapısal bir ilişki söz konusu edilebilir mi? Galip'in 'varlık' ve 'insan' tasavvuru, evrensel anlamdaki insanlık düşüncesine katkı sunmuş mudur? Bu sorular, Anadolu aydını için, üzerinde düşünmeye değer problemlerdir ve böylesi bir tartışmaya küçük de olsa katkı sunmak, bizi mutlu edecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Galip, Türk-İslam Düşüncesi, Felsefe, Hikmet, Varlık, Tasavvuf, Varoluşçuluk

Metaphysical Crisis in Sheikh Galip: Being-Nonbeing Or Existence From Nonexistence to Human

ABSTRACT

Building his poem on 'wisdom' Sheikh Galip is not only aesthetically a great poet, but a thinker who chant a deeper conception of being. His terci-i bend that expresses his internal crisis, is particularly noteworthy in this regard. Focused on nothingness this deep poetry is adorned with ideas to consider the relationship between

[*] Yrd. Doç. Dr., MuĞla Sıtkı Koçman Üniv., E-mek: mustafafth@yahoo.com

human and the existence. Galip has offered the distress of 'nothingness' into which the self fell, to his Lord that he consider him as the Being and thus expects a splash of metaphysical sense. Galip's this significant poem, showing the deep contemplation in the tradition of thought of our civilization, becomes a remarkable text illuminating the fundamental stages of an individual's spiritual and metaphysical advance, when it is compared to the other terci-i bend that presents human as the apple of the eye of Being whereat the cosmos. Therefore Galip's these terci-i bends provide remarkable data on conceptions of the being, God and human in our wisdom tradition. In addition, to determine Galip's metaphysical crisis should be considered an important example in order to understand differences and similarities between the modern Western philosophical understanding and our traditional conception of wisdom. Is it mentioned that is there a structural relationship between Galip's metaphysical crisis and the modern existentialist thought? Could Galip's conceptions of the being and human offer a contribution to the idea of a universal sense of humanity? For Anatolian intellectuals these questions are worth thinking, and to contribute, albeit small, to such a debate will make us happy.

Key Words: Sheikh Galip, Turk and İslamic Philosophy, Tasavvuf, Hikmah, Wisdom, Existencialism,

Giriş

Bu kısa incelemede, büyük bir şair ve aynı zamanda önde gelen bir Mevlevî olan şeyh Galip'in (1757-1799) bir terci-i bendini merkeze alacak ve onu, felsefî açıdan düşünmeye ve kavramaya çalışacağız. Mamafih böyle bir tefekkür denemesine başlamazdan önce, -doğal olarak- sistematik bir felsefe ya da „Batılı" tarzda bir felsefî metinle karşı karşıya olmadığımızı ve esasen bizim de böyle bir muhatap aramadığımızı vurgulamak isteriz.

Bazılarınca, belki de divan edebiyatına yönelik modern hücumların etkisiyle, bir divan şairinde köklü bir felsefî kavrayışaramanın, beyhude olup olmadığı hususunda tereddüt edilebilir. Mamafih medeniyetimizin şiir geleneğinin ruhunu oluşturan ana düsturlardan birinin "*Öyle konuşma (beyan) vardır ki sihirdir; öyle şiir vardır ki hikmettir*"[1] hadisi olduğu göz önüne alınırsa, şeyh Galib'in de içlerinde bulunduğu pek çok büyük şairin, gerçekten de şiiri, salt estetik kaygılarla değil, fakat asıl anlamda „hikmet"i terennüm etmek için araç gördüğü anlaşılabilir. Tabii Türk edebiyatı ve tefekkürü söz konusu olduğunda, Anadolu'da ışıyan Mevlana'nın ve onun ölümsüz eseri *Mesnevi*'nin, şiirin tasavvuf üzerinden „hikmet"leşmesinde ve vahdet-i vücud düşüncesinin yayılmasındaki merkezi yeri ve değeri de özellikle vurgulanmalıdır.[2]

İslam düşünce tarihinde, erken dönemlerden itibaren felsefe ile özdeşleştirilen „hikmet", özellikle Anadolu'da, „evren", „Tanrı" ve „insan" gibi konular etrafında derin tefekküre dönüşmüş ve tüm bu kavramlarda ortak olan temele yani „varlık" üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu açıdan, özellikle belli bir düzeyin üzerindeki hassasiyete sahip olan, üstelik Mevlana ve Mesnevi'den pay almış şeyh Galip gibi bir şair için de geçerlidir. Bu açıdan biz de, burada, bir nebze de olsa, bizzat şeyh Galip'in şiirindeki hikmeti damıtmaya, onun „varlık" karşısındaki duyuş ve kavrayışını anlamaya çalışacağız.

[1] Buhari, Edeb 90.
[2] Ayvazoğlu, Beşir, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay. İst. 1989, s. 68-9.

Galip Divanı'nda bulunan ve oldukça bilindik bir terci-i bend vardır ki, bu bendin mükerrer vasıta beyti, -malum olduğu üzere- şöyledir:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen[3]

Bu terci-i bend, yoğun bir nikbinlik/optimizm taşımakta ve özellikle "insan"ın varoluş değerini şiddetli biçimde vurgulamaktadır. Fakat asıl dikkat çeken, bu bendin hemen önünde yer alan ve gerçekten de "adem" yani yokluk kavramı üzerine neredeyse kilitlenmiş diğer bir terci-i benddir. Kendisinden sonra gelen terci-i bendin tam aksi yönde, son derece bedbin/pesimist bir mahiyet taşıyan bu bendin vasıta beyti ise şöyledir:

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâ-hudâ nâ-bûd

'Adem sâhillerin tuttu dirîgâ bang-ı nâ-mevcûd[4]

Şeyh Galip, ilk mısrada, "bela"nın hayret girdabı oluşturan dalgalar meydana getirdiğini, fakat kaptanın bulunmadığını, söylemektedir. Girdap ve dalgalar, "deniz"i, ortada olmayan kaptan ise "gemi"yi ifham ediyor ve böylelikle Galib'in, kendisini, fırtınalarla çalkalanan bir denizde, girdaplara savrulan ve üstelik kaptanı olmayan bir gemideymiş gibi hissettiğini anlıyoruz. O, bir yolcudur ve dolayısıyla içinde bulunduğu gemiyi idare edebilecek durumda değildir. Âdeta onun kaderi, kendisine bağlı olmayan nedenlerle, idaresine karışılması mümkün olmayan bu geminin kaderine perçinlenmiştir. Sonuç ise: Ne yazık ki, "Yokluk" sahillerini inleten "yok" çığlığıdır. Özellikle bu ikinci mısra, zihnimizi yoğun bir biçimde, ilkinde kavramsal ve ikincisinde ise olumsuzluk ekiyle yinelenen "yokluk" üzerine çekmektedir.

"Adem (ع-د-م) yokluk anlamına gelmektedir, nâ-mevcûd ise var-olan olmayan; o halde yokluk sahillerini tutan "var-olan olmayan" sayhası ne demektir? "Yokluk", hiçbir şeyin var olmaması demek olduğuna göre, -aslında olması mümkün olmayan- "yokluğun sahilleri" ne anlama gelmektedir?

Mehmet Kaplan, Şeyh Galib'in "insan"ı nasıl kavradığına ilişkin nefis bir bir konuşmasında, bu vasıta beytin, varoluşçu filozofların "boşluk ve ümitsizlik" kavramlarının müthiş bir tasviri olduğunu belirtmektedir.[5] Elbette bu beyitte, eksistansiyalizmin birincil kavramlarından "angst" ile ilgili güçlü bir çağrışım bulmak mümkündür; ne var ki durum, göründüğü kadar basit de değildir. Zira varoluşçu "angst" yani "iç sıkıntısı/buhran", kuşkusuz varoluşçuların "varlık" anlayışıyla yakından ilişkilidir. Sartre'ın dediği gibi, ister teist ister ateist tüm varoluşçuların paylaştığı ontolojik pozisyon, öncelikle varlık-öz ayrımı üzerinde inşa edilmiştir. Bu nedenle de insan, dünyada kendi kendini gerçekleştiren bir varlık olarak tasarlanmaktadır.[6] Şeyh Galip için ise, böyle bir varlık tasavvurundan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla onun buhranını anlamak için, bizzat onun "varlık" kavrayışına nüfuz etmek gereklidir. Ancak bundan sonra, Galib'in terci-i bendlerinde ifade ettiği his ve kavrayışa yaklaşma imkânı elde edilebilir. Kısacası, insanı, tüm kâinatın göz bebeği olarak sunması, Galib'i, nasıl batılı anlamda bir "hümanist" kılmazsa; yokluğun sahillerini tutan "yoktur" çığlığının anlamını, tamamen varoluşçu "angst" içine yerleştirmek de benzer bir yanılgıya yol açabilir.

Öyleyse bu sorulara cevap bulabilmek için, herhalde öncelikle Galib'in duçar olduğu "bela"yı anlamak gereklidir. Bu "bela", sevgiliden ayrılık ya da rakibin hileleri gibi, divan

[3] Bend için bkz. *Şeyh Galip Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay. Ank. 1994, s. 179-81.
[4] Bend için bkz. *Şeyh Galip Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, s. 178-9.
[5] Kaplan, Mehmet, *Şeyh Galib'in İnsanlık Anlayışı*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II, Dergâh Yay., İst. 2004, s. 34-5.
[6] Sartre, J. P. *Varoluşçuluk*, (çev. Asım Bezirci), Yazko Yay. İst. 1981, s. 59-60.

şairlerinde sık işlenen konular değildir. Nitekim altı bendden ilk beşinde, iç yakan bir ses tonu ile içine düştüğü belanın kendisine hissettirdiklerini anlatan Galip, kendisini, meydana getirdiği dalgalarla „hayret" yani şaşkınlık girdabına sokan belayı, son bendde açık bir biçimde dile getirmektedir:

Belâ bu kim dahi sûret miyim ma'nâ mıyım bilmem

Sezâ-vâr-ı meges yâ lukma-i ankâ mıyım bilmem

Esîr-i pîçtâb-ı zülf-i müşg-efzâ mıyım bilmem

Perîşânî-i gam menşûruna tuğrâ mıyım bilmem

Gam-ı Yûsufla dolmuş Mısr-ı istiğnâ mıyım bilmem

Garîk-i Nîl-i hasret Gâlib-i rüsvâ mıyım bilmem

Görülüyor ki Galib'in başındaki bela, esasen „bilmiyor olmak"tır. Ne var ki, burada asıl dikkat çekici olan, bu „bilmiyor olmak" belasının, özellikle ilk mısrada açık biçimde görülen karşıtlaşturmalar arasındaki alana sıkıştırılmış olmasıdır. Galip, „suret" ya da „mana" olup olmadığını bilmemektedir. Bendin diğer mısraları –hatta tüm şiir- içinde, köken bakımından ve felsefî/tasavvufî bağlamda, terimsel anlam taşıyan sadece bu iki kavramdır ve yalnızca diğer mısralardaki mecaz ve istiarelerin kurgusunu oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda söz konusu „bela"nın metafizik mahiyetini de göz önüne sermektedir. Galip, „suret" yani form ve „mana" yani anlam katmanları arasında kalmış olan bir ruh halini dile getirmektedir; bizzat kendisi, kendisinin hangi katmana ait olduğunu „bilmemek"tedir. Dolayısıyla terci-i bende ruh veren „bilmemek" olgusu, gerçekten de „buhran" kavramıyla doğrudan ilişkilendirilebilir olan „bela" kelimesiyle ifade edilmekte ve böylelikle şair, kendisi yani özü hakkında bir bilgisizlik halini dile getirmiş olmaktadır.

Mamafih dikkat edilirse, burada, ne „suret"in ne de „mana"nın varlığından şüphe söz konusu değildir. Çünkü burada, yalnız tasavvufî bakış açısının değil, aynı zamanda Platonik felsefenin de temelinde duran ve varlığı hem yatay hem de dikey biçimde kesip ayıran suret/fenomen ile mana/ide ayrımı kabul edilmekte, ayrıca varlığın bu tür bir ayrıma sahip olduğundan şüphe duyulmaksızın, kendisinin bunlardan hangisi olduğuna ilişkin „bilmeme" ve dolayısıyla şaşırma, hayrete düşmeden söz edilmektedir. Dolayısıyla Galib'in sorgulamasının ve bu süreçteki buhranının, „varlık" üzerine değil, kendisinin „varlık" ile ilişkisine yönelik olduğunu saptamak mümkündür.

Bunun anlamı şudur: şeyh Galib, bize, derin bir bela olarak anlattığı „bilgisizliğini" bildirmektedir; dolayısıyla burada mutlak bir „bilgisizlik" değil, aslında bildirebilecek kadar bildiği „karşıt uçlar"dan hangisi olduğunu „bilmemek" söz konusudur. Bu durumda Galib'in başındaki „bela" ya da diğer bir ifadeyle içinde bulunduğu buhran, yine karşıtlık içinde ifade edilebilir: „Bilmek ya da bilmemek". şeyh Galib'in asıl sorunu budur. Bu ifade, Shakespeare'in Hamlet'e söylettiği ünlü tiradı hatırlatmaktadır açıkça:

Var olmak mı, yok olmak mı, bütün sorun bu

Düşüncemizin katlanması mı güzel,

Zalim kaderin yumruklarına, oklarına

Yoksa diretip bela denizlerine karşı

Dur, yeter! Demesi mi?

Ölmek, uyumak sadece! Düşünün ki uyumakla yalnız

Bitebilir bütün acıları yüreğin,

Çektiği bütün kahırlar insanoğlunun.

Çünkü, o ölüm uykularında,

Sıyrıldığımız zaman yaşamak kaygısından,

Ne düşler görebilir insan, düşünmeli bunu.[7]

Bu durumda, Galip ile Shakespeare'in sorunları arasındaki derin mahiyet farkı, bariz biçimde teşhis edilebilir: Hamlet'in temel sorunu „var-olmak ya da var-olmamak"tır; tabii pasajın tamamı göz önüne alındığında, var-olmanın yaşam ve var-olmamanın da ölüm ile özdeşleştirildiği açıkça anlaşılıyor. Hamlet, kendisini kuşatan tüm dertleri, varoluşsal bir düzleme taşıyor ve yaşamakla yaşamamak arasındaki tereddüdünü, „var-olmak" ile „var-olmamak" sorgulamasına dönüştürüyor. Onu, „var-olmamak"tan yani ölümden alıkoyan tek şey, -ruhun ölümsüzlüğünü ve dolayısıyla bir tür öte dünya tasavvurunu ifade eden- düş görme endişesidir. Kuşkusuz Shakespeare, ait olduğu zamanın ruhunu yansıtmaktadır ve onun büyüklüğü de buradan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla böyle bir sorun ve sorgulama zihniyeti içinden, -kendi varlığı dâhil- her şeyden şüpheettikten sonra, üzerinde tüm varlığı yeniden inşaedebileceği temeli yani „Cogito ergo sum" (Düşünüyorum o halde varım) ilkesini keşfeden Descartes'ın belirtmesi, hiç de şaşırtıcı değildir. Unutulmamalıdır ki, Descartes, ortaya koyduğu epistemolojisi ve ontolojisiyle, modern zihniyetin ve dolayısıyla modern paradigmanın kurucusu kabul edilmektedir.[8]

Oysa modern paradigma ile hiçbir sıhriyeti bulunmayan Galip, „olmak" değil, „ne olduğunu bilmek" peşindedir. Onun ıstırabının kökeni, tekrar belirtelim ki, „varlık" hakkında değil kendisinin „varlık" içindeki hali ile ilgilidir. Zira onun, ne „varlık" hakkında ne de kendisinin „var-olup olmadığı" hususunda bir şüphesi yoktur. Dolayısıyla onun iç sıkıntısı kendi var-oluş biçimiyle ilgilidir. Nitekim ilk bend, bu „bilmeme"nin verdiği müthiş belirsizliği ve dolayısıyla endişeyi dillendirmekte, fakat teselli yine „varlık"a teslimiyette görülmektedir:

Kabul eyler mi yâ Rab zahm-ı pür-nâsûrumuz bî-hûd

Kalır mı yoksa bu âteşle dâğ-ı dil gibi pür-dûd

Alırsa pençeye yazık beni bu baht-ı nâ-mes'ûd

Kıyamet kopsa gevher dolsa âlem olmayam hoşnûd

Ferah nâmın dahi yâd edemez bu cân-ı zehr-âlûd

Rızadır çâresi her ne dilerse Hazret-i Ma'bûd

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâ-hudâ nâ-bûd

'Adem sâhillerin tuttu dirîgâ bang-ı nâ-mevcûd

Galib'in, -Hz. Eyüb'e telmihle- kurtlanmış olarak nitelediği yarası iyileşecek mi yoksa iyileşmeyecek mi? Eğer cevap olumsuzsa yani mesut olmayan bir kader yazılı ise, kıyamet kopsa da, bütün âlem cevherle dolsa da –yani madde planında nelere kavuşursa kavuşsun- Galip hoşnut olamayacaktır. Niçin? Çünkü onun aradığı şey maddi değildir. Üstelik şairin, zehirle kaplanmış olarak nitelediği ruhu, bu yüzden ferahlamak bir yana, „ferah" kelimesini dahi hatırlayamaz haldedir. Fakat o, tıpkı kaptanı olmayan ve girdap içine giden gemideki yolcu gibi, hiçbir şey yapacak durumda da değildir ve âdeta iradesizdir. Bu haliyle başvurabileceği tek teselli, Allah'ın iradesine

[7] Shakespeare, W.,*Hamlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu) Remzi Kitabevi, İst.1996, s.78-9.
[8] Cevizci, Ahmet, *Bilgi Felsefesi*, Say Yay. İst2010, s. 131-2.

razı olmaktan ibarettir. Fakat Allah'ın iradesi, bizim nüfuz edemeyeceğimiz yüceliktedir ve bir insanın, Allah'ın neyi dilediğini bilmesi de mümkün değildir. Öyleyse „onun iradesine razı olmak" nasıl olacaktır? Galib'in kendisine telkin ettiği teselli, nasıl gerçekleşecektir?

Bu basit soruya cevap verebilmek için, yine aynı konuya yani Galib'in „varlık" kavrayışına dönmek gerek: Çünkü Allah'ın neyi dilediğini, ancak „varoluşu izleyerek anlayabiliriz. Çünkü var-olan şey, Allah'ın dilediği şeydir; o halde razı olunacak şey de var-olan şeydir. Bu, kuşkusuz şeyh Galib'in de ömrü boyunca sadakatle bağlı olduğu tasavvufî kavrayışın – özellikle de vahdet-i vücudun- resmi görüşüdür Sufi büyüklerinden Ataullah İskenderî şöyle demektedir: "*Geçmiş gayretler, kaderlerin surlarını delemez*"[9]; "*tedbir konusunda kendini rahat tut; senden başkasının, senin uğruna yaptığı şeyi yapmaya kalkma*".[10] Bu son derece kaderci gibi görünen ifadelerin arkasında, kuşkusuz kendine özgü bir „varlık" kavrayışı bulunmaktadır. Nitekim İskenderî bir başka hikmette şöyle demektedir:

> Var-olan/oluş(kevn)in tümü karanlıktır; onu aydınlatan (nur), Hakk'ın onda açığa çıkmasıdır (zuhur). Öyleyse var-olanı gören fakat onda yahut onunla veya ondan önce ya da ondan sonra, O'nu [Hakk'ı] müşahede edemeyeni, ışıkların (nur) varlığı zayıf düşünmüş ve eserlerin bulutları, ondan, marifet (ilahi bilgi) güneşlerini gizlemiştir.[11]

Bir Mevlevi olan şeyh Galib, yalnızca ölümsüz mesnevisi *Hüsn u Aşk*'ın değil, geriye bıraktığı şiirlerinin ana gövdesinin şahadetiyle, bu tarz bir „varlık" kavrayışına sahiptir. Nasıl böyle olmasın? Zikir halkalarının ve sema meclislerinin son ucunda, daima "*Lâ mevcûde illallâh*" yani "Allah'tan başka var-olan yok" denilmektedir. Nitekim tüm evrende sürüp giden var-oluş ve bunun ezel-ebed tasavvuru olan „varlık"ın böyle kavranması, Galib'e şunları söyletmektedir:

Tedbîrini terk eyle takdîr Hudânındır

Sen yoksun o benlikler hep vehm u gümânındır

Birden bile bul aşkı bû tuhfe bulanındır

Devran olalı devran erbâb-ı safânındır

Âşıkta keder n'eyler gam halk-ı cihânındır

Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

Var-olanlar ve dolayısıyla var-oluş hakkındaki böyle bir kavrayış, açıkçası hiçbir modern felsefe ile kıyaslanamaz. Fakat Heidegger'in uyarılarını dikkate alırsak, insanlığın Batı cenahı içinde karşılaşılabileceği tek yerin, presokratik bilgeler dönemi olduğu ileri sürülebilir. Heidegger şöyle demektedir:

> Köklü Yunanlılığın son şairinin son şiiri, Sophokles'in „Oidipus" Kolonos'ta oyunu, yeniden düşünülmeye gerek kalmayacak şekilde bu halkın gizli tarihine geri dönüp bakan ve onun, Varlığın tanınmayan hakikatine adım atmasını koruyan şu sözle son buluyor:
>
> *Kesin artık,*
>
> *Daha fazla yakınıp durmayın;*

[9] Hafız Ahmed Mahir, *el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem*, İstMat. Ahmed İhsan, h.1323, s. 10. Buradaki çeviri, bize aittir.
[10] Hafız Ahmed Mahir, *el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem*, s. 12. Buradaki çeviri, bize aittir.
[11] Hafız Ahmed Mahir, *el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem*, s. 37. Buradaki çeviri, bize aittir.

Çünkü olagelen, her tarafta

Tamamlanma kararında ısrarlıdır.[12]

Sophokles'in kavrayışıyle sufilerin kavrayışıarasındaki paralellik dikkat çekicidir. Fakat Heidegger'in, presokrat bilgeleri, modern anlayışın atası saydığı Sokratik felsefeden dikkatle ayırdığı göz önünden kaçırılmamalıdır. O halde Şeyh Galip, yokluk sahillerini yankılatan „yoktur" çığlığı ile varoluşu –ve dolayısıyla modern- tarzda bir iç buhrandan bahsetmemektedir. Esasen bu, imkânsızdır. Aksi halde nasipsiz gördüğü „kendisi" için, „mana" Hızır'ından himmet istemek elbette abes olurdu:

Aceb ey Hızr-ı ma'nâ bî-nevâya himmet olmaz mı

Şefâ'at yoksa da bir teselliyetgûn sohbet olmaz mı

Diyem hâşâ bu nâ-kâma ümîd-i vuslat olmaz mı

Sezâvâr-ı hitâb olmak gibi bir ruhsat olmaz mı

Ya ehliyet mi lâzım bahşîş-i ehliyet olmaz mı

Esîr-i derd-i firkat lâ-cerem ye's-ülfet olmaz mı

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâ-hudâ nâ-bûd

'Adem sâhillerin tuttu dirîgâ bang-ı nâ-mevcûd

Bununla birlikte, Galib'in derin bir iç buhranı yaşadığı ve bunu dillendirdiği de inkâr edilemez. Terci-i bendin tamamı, söz konusu buhranın verdiği acıları terennüm etmektedir ve özellikle vasıta beytin çığlıklaştırdığı „yokluk" hissi, dün, bugün ve yarın, şiiri okuyanları titretecek bir kuvvete sahiptir. Öyleyse Galib'in derinden yaşadığı ve hikmet içeren şiiri aracılığıyla dinleyenlerde uyandırdığı „adem" ve „nâ-mevcud" sıkıntısının mahiyetine bir kez daha dönüp bakmak yerinde olacaktır. Fakat bunun için, öncelikle „bilmeme" ile kastedilen anlamı daha derin biçimde teşhis etmemiz gerekmektedir.

Burada yokluğundan bizar olunan bilginin, modern paradigmaya ait bilgi tasavvuruyla ilgisi olmadığı açıktır. Zaten Galib'in, „bilmeme" halini ya da daha doğru bir ifadeyle buhranını, aslında bildiği iki uç ile ilişkili biçimde ortaya koyması, mensup olduğu geleneğin „bilgi" anlayışıyla, modern „bilgi" kavrayışıarasındaki derin farkı ifham etmektedir. Onun yokluğunu hissettiği bilgi, sufilerin „marifet" dedikleri bilgidir. Bu öyle bir bilgidir ki, insanın tüm bireyselliğini ve dolayısıyla var oluşunu ele geçirir. Oysa günümüzün modern insanı için bilgi, asıl itibariyle „bilimsel bilgi"yi çağrıştırır ve böyle bir bilgi, insanın, kendi dışındaki her şeyi ele geçirmesini sağlar. Bu bakımdan mesela Sadi Şirazi'nin: " هر که دل‌بود توان‌بود " yani " her kim ki bilen olur, güçlü olur" deyişiyle, Shakespeare'in çağdaşıve modern bilimin kurucularından Francis Bacon'ın "Ipsa scientia potestas est" yani "bilgi bizzat güçtür" vecizesi arasındaki zahiri benzerlik, aradaki derin mahiyet farkını gölgelememelidir.

Galip, kendi ruhunu eline alacak, ona, „suret" mi „mana" mı olduğunu kesin biçimde kavratacak bir bilmeyi aramaktadır; fakat bu bilgi kendisinde „yok"tur. Ataullah İskenderî'nin deyişini temel alırsak, „adem sahilleri"ni yani Allah'ın zuhuru ile aydınlanmamışolan var-olanların katmanını inleten „nâ-mevcud" sayhası, var-olanların içinde, var-olanlarla, var-olanlardan önce ya da sonra, O'nu yani Hakk'ı müşahede edememenin ifadesidir.

Bu analizin en büyük desteği, Galib'in, içine düştüğü buhranı açması ardından kaleme aldığı ikinci terci-i bendden gelmektedir. Burada ilk olarak dikkat çeken husus, buhranın ifade

[12] Heidegger, *Metafizik Nedir?*(çev. Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yay. Ank. 2009, s.55.

edildiği şirin, doğrudan doğruya şairin ağzından söylenmiş olmasıdır. Burada konuşan Galip'tir ve ilk mısra muhatabı açık biçimde göstermektedir:

Kabul eyler mi yâ Rab zahm-ı pür-nâsûrumuz bî-hûd

Dertli olan şair, buhranını doğrudan Rabbine söylemektedir ve bizler, âdeta bu ikili arasındaki konuşmayı uzak ve loş bir köşeden dinliyor gibi bir hisse kapılırız. Oysa buhran aşıldıktan sonra yazılan terci-i bend'de yine şair konuşmaktadır; ama bu sefer ilk mısradan itibaren zikredilen muhatap farklıdır:

Ey dil ey dil yine bu rütbede pür-gamsın sen

Gerçi virane isen genc-i mutalsamsın sen

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerremsin sen

Bildiğin gibi değil cümleden akdemsin sen

Rûhsun nefha-i Cibrîl'e tev'emsin sen

Sırr-ı Haksın mesel-i Îsî-i Meryemsin sen

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan Âdemsin sen

Gâlib, burada doğrudan kendisine hitap etmektedir ve biz, ilk terci-i bendeki gibi, bir sahneyi izliyormuş hissinden uzağızdır; âdeta bir insanın kendi içinde ve kendisiyle konuşmasını işitiğimiz için, sanki bizimle konuşuluyormuş ve dolayısıyla kendimizle konuşuyormuş duygusuna kapılırız. Esasen bu terci-i bendin muazzam etkisindeki önemli bir unsur da bu olsa gerektir.

İkinci olarak, buhranın dile getirildiği terci-i bendde şair, „ben" redifini kullanmakta ve duçar olduğu sıkıntıyı, neden olduğu acılarıyla dile getirmektedir:

Düşüp dâm-ı hevâya hasret-i gülzâr kaldım ben

Gidip nefh-i Mesîha-veş sabâ bîzâr kaldım ben

Gül-i ümmîd soldu mübtelâ-yı hâr kaldım ben

Bu Gülşen külhân oldu çeşmime nâçâr kaldım ben

Şarâb-ı ye'se düştüm teşne-i dîdâr kaldım ben

Başımdan aştı sey-âb-ı keder bîzâr kaldım ben

Belâ mevc-âver-i girdâb-ı hayret nâ-hudâ nâ-bûd

'Adem sâhillerin tuttu dirîgâ bang-ı nâ-mevcûd

Oysa ikinci terci-i bendde artık „ben" değil, „sen" söz konusudur. Fakat konuşan yine „ben" yani şairin kendisi değil midir? Hayır; çünkü şeyh Galip, „ben"likten „benin içindeki ben"e, -kendi mazmununu kullanırsak- „suret"ten „mana"ya geçmiştir. Tasavvufta bu hal yine „yokluk" anlamına gelen „fena"[13] ile ifade edilmektedir. Fakat buradaki yokluk var-olanlara ait „adem" ya da var-olmama anlamındaki „nâ-mevcûd"dan tamamen farklıdır. Buradaki „fena", kendi varlığını Rabbin varlığında yok etme anlamına gelmekte ve sufiler tarafından şu ünlü kutsi hadisle ilişkilendirilmektedir:

[13] „Fena" ve „beka" için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İst.1991, s. 196-8.

> Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum.[14]

Böylece insan, bütün bir varoluşun kendisinde düğümlendiği konuma yükselmektedir. Sufiler, bu hale de "bekâ" ismini vermektedirler. Bu ise deyim yerindeyse, "adem"den "Âdem" olmaya uzanan bir süreci ifade etmektedir. Tıpkı Galib'in dediği gibi:

Nazar etsen yer u gök Dûzah u Cennet sende

Arş u Kürsiyy u melek sendedir elbet sende

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan Âdemsin sen

İslam düşüncesi içinde kendini gösteren ve Şeyh Galip'in şiirinde mükemmel bir ifadesini dinlediğimiz bu "insan" tasavvuru ile Batı düşünce geleneğinde ortaya çıkan "insan" tasavvuru arasında, temel ve yapısal farklar bulunmaktadır. Şeyh Galib'in "insan"ı, temel niteliği sonluluk ve sınırlılık olan suretler yani fenomenal evren içinde gözünü açar; fakat ruhunda hissettiği sonsuzluk ile kıyaslandığında, kendisini içinde bulduğu suret âlemi, kuşkusuz "adem" yani yokluk hükmündedir. İşte bu yüzden "insan", dünyevi bir varlık olarak, sonlu-sonsuz arasındaki gerilimden kaynaklanan sıkıntı ve buhran ile kuşatılmış bir yoldan ilerleyerek, ruhundaki sonsuzluğun kaynağı olan "Mutlak Varlık"a gitmek zorundadır. Şairimizin Hüsn ü Aşk'ta kullandığı bir mazmuna göre, "mumdan yapılmış bir gemiyle, ateşten bir denizi aşmak" kadar güç bir iştir bu yolculuk. Fakat sonluluktan sonsuzluğa, diğer bir deyişle "yokluk"tan "varlık"a uzanan bu yolculuk sayesinde "insan", hakiki anlamıyla "insan" olabilir. O, artık "adem"den yani var-olan olmama anlamındaki yokluktan, "fenâ" yani sonsuzun içinde yok olmak makamına ermiştir.

Ebette böyle bir "insan" tasavvurunun, Batı düşünce geleneğinin, salt dünyevilik bağlamıyla "hakiki" gördüğü "insan" tasavvurundan, temelden farklı olduğu açıktır. Batı'nın hümanistik bakışıyla, her şeyin ölçüsü olarak tasarlanan ve dolayısıyla kendi dışındaki tüm evreni kendi hırsları için tüketim kaynağı gören "insan"ın, ürettiği ve kullandığı teknolojisiyle, özellikle son yüzyıl içinde neden olduğu yıkımlar, sefaletler ve zulümler hakkında, derin bir tefekkür zamanı gelmiştir. İşte böyle bir tefekkürün inşası için de, kuşkusuz Şeyh Galip'te bir örneğini müşahede ettiğimiz "insan" tasavvuruna, ciddi biçimde ihtiyacımız bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

AYVAZOĞLU, Beşir, *İslam Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay. İst. 1989.

CEVIZCI, Ahmet, *Bilgi Felsefesi*, Say Yay. İst. 2010.

Hafız Ahmed Mahir, *el-Muhkem fî Şerhi'l-Hikem*, İst. Mat.Ahmed İhsan, h.1323.

Heidegger, *Metafizik Nedir?* (çev. Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yay.Ank. 2009.

KAPLAN, Mehmet, *Şeyh Galib'in İnsanlık Anlayışı*, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II, Dergâh Yay., İst. 2004.

[14] Buhari, Rikak 38.

KuÇeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay.Ġst. 1991.

SARTRE, J. P. *Varoluşçuluk*, (çev. Asım Bezirci), Yazko Yay.Ġst. 1981.

ġeyh Galip, *Şeyh Galip Divanı*, haz. Muhsin KalkıÇım, Akçağ Yay. Ank.1994.

SHAKESPEARE, W., *Hamlet*, (çev.Sabahattin Eyüboğlu) Remzi Kitabevi, Ġst. 1996.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1117-1155, ANKARA-TURKEY

ANADOLU AĞIZLARINDA KULLANILAN KALIP SÖZLER VE BU KALIP SÖZLERİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ

Serdar BULUT[*]

ÖZET

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların geçmişi 1876'lara kadar götürülebilmektedir. 1940 yılına kadar yapılan [*]çalışmalar yabancı araştırmacılara aittir. Bu çalışmalar Anadolu ağızlarına ışık tutan ilk çalışmalar olmasına rağmen birçok yönden eksiktir. Bu eksiklikler son yıllarda yapılan bibliyografya, sınıflandırma, metin ve gramer çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmamızın tabanını oluşturan ve birçok araştırmacıya yardımcı olan derleme kitaplarının artmaya başlaması Anadolu ağızlarımızın yok olmaması için yapılan en büyük hizmettir. Çünkü derlemeler sayesinde birçok dil öğesi varlığını devam ettirmektedir. Kısacası derleme kitapları, bizim çalışmamız gibi tüm çalışmaların anası konumundadır.

Anadolu ağızlarında yer alan kalıp sözleri incelediğimiz çalışmamızda bizden önce yapılan ve Anadolu ağızlarını konu alan metin kitaplarını inceledik. Kitaplarda yer alan metinlerden hareketle, Anadolu ağızlarının farklı bir zenginliğini ortaya koyan kalıp sözleri belirlemeye çalıştık.

Kalıp sözlerin belirli durumlarda söylenmesi gelenek olmuştur. Bu sözler sayesinde toplumun kültürü, dini inancı, yaşayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Çünkü bu sözler toplumun hafızasında duran ve konuşmalarda anlatımı kolaylaştırmaya yarayan renkli söyleyiş özellikleridir. Toplumdan topluma, hem söyleyiş hem de kullanış olarak farklılıklar göstermektedir.

Çalışmamızda Anadolu ağızlarında yer alan kalıp sözler toplanarak, çeşitli alt guruplara ayrılmış ve hangi hallerde hangi sözlerin söylendiği tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinin gizli hazinesi olan ağızlar üzerine yapılacak çalışmalara öncülük etmesi temennisindeyiz. Çalışmamızın sonuç kısmında ise ulaşılan veriler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalıp Sözler, Anadolu Ağızları, Türkiye Türkçesi.

[*] Okt. Giresun Üniversitesi Türk Dili Bölümü ve Tömer Türk Dili Bölümü, El-mek: buluthan07@hotmail.com

ANATOLIAN DIALECTS STATIC WORDS USED IN OF THIS USE STATIC WORDS

ABSTRACT

Studies on Anatolian Dialects dates back to 1876.Pre – 1940 studies belong to foreign researchers. Although they are the first studies that have been on Anatolian dialects, they were lack of many important points. These points has been tried to be eliminated by recent bibliographies, classifications and studies of grammar and text. Increasing of the number of collected works which are the basic source of this study and help many researchers is the most important service to protect Anatolian dialects. Because many language parts elements go on living with the help of collected works. Briefly, collected works are basic part of many studies such as ours.

We have studied on earlier works and texts on Anatolian dialects in this thesis which analyzes static words routines of Anatolian dialects. We tried to analyse static words routines that are very important for Anatolian dialects by editting parts of texts.

It is traditional that static words routines are used in some certain conditions. These words explain culture, daily life, traditions and beliefs of the society because such words are striking speech qualifications that make expessions easier to say and live in the minds of people for a long time. Their expressions and usage changes according to the societies.

We will collect static words routines of Anatolian dialects and edit according to the cities. Static words will be decomposed and it will be tried to be understood where each word has been said. We hope that our study will be a prototype for further studies on dialects which are latent treasures of Turkey Turkish. Our thesis composes of the outcomes of our study will be explained in the conclusion.

Key Words: Static Words, Anatolian Dialects, Turkey Turkish.

Giriş

Kalıp sözler, Türkçenin bir başka zenginliğini yansıtan, kültürümüze, olaylar karşısındaki tutumumuza ışık tutan dil öğeleridir. Her toplumun kendi kültürü içinde, belirli durumlarda söylenmesi âdet olunmuş belli başlı sözleri vardır. "Dilbilimde, kalıp sözler adı verilen öğeler, tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Bugün dil öğretiminde bu öğelere özel bir önem verilmesi bir yandan bu türlü öğelerin her dilde, her an insan ilişkilerinde gerekli olmalarından, bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürü içine girebilmek için öğrenilmesi gerekli sözler sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Kalıp sözlerin öğrenilme süreci, dili öğrenme süreciyle paraleldir ve dil –kültür- iç içeliğinin en güzel göstergelerinden biridir."[1]

Anadolu ağızlarında, bugünkü Türkiye Türkçesi yazı diline oranla daha fazla kelime bulunmaktadır. Bu sayıyla orantılı olarak Anadolu ağızlarında da kalıp sözlerin kullanışında ve söylenişinde artış görülmektedir "Başka dillerle karşılaştırıldığında, Türkiye Türkçesi"nin söz

[1] Nesrin Sis-Bekir Gökçe, **Gülten Dayıoğlu'nun Çocuk Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler,** Turkish Studies Volume 4/3 Spring 2009, s. 1979.

varlığında daha çok kalıplaşmış dil birimi yani atasözü, deyim, ikileme ve kalıp söz bulunmaktadır."[2] Bu da Türkiye Türkçesinin kalıp sözler açısından ne denli zengin olduğunun bir göstergesidir. Kalıplaşmış dil birimlerden atasözü, deyimler ve ikilemeler üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, Türkiye Türkçesi'ndeki kalıp sözler başlı başına bir araştırma konusu olarak ele alınmamış, bazı kaynaklarda, diğer kalıplaşmış birimlerle karıştırılmaması için bu sözlerden kısaca bahsedilmiştir.[3] Bundan dolayı da kalıp sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılmasında karışıklıklar görülmektedir. Hâlbuki Türkçenin söz varlığında yer alan bu öğeler, belirgin ölçütlere dayanılarak tanımlanır ve onların sınırları çizilirse; dille ilgili biçimsel ve anlamsal çalışmalar daha sağlıklı yapılabilir. Türkiye Türkçesi yabancılara daha kolay öğretilebilir. Dilimizin bir başka zenginliğini yansıtan ve toplum yaşamının bir özelliğine ışık tutan bu kalıp sözlerin her toplumda söylendiği görülmektedir. Çeşitli duyguları açığa vuran bu kalıp sözler, örneğin bir kimseyle karşılaşıldığında, selamlaşma esnasında, bir kimseden yardım ya da iyilik görüldüğünde, bir şey rica edildiğinde, hasta olduğunu öğrendiğimiz bir kimsenin yanına gidildiğinde v.b. durumlarda söylenmektedir.

Bir çocuğun doğması üzerine, çocuğun anasına, babasına ya da öteki yakınlarına "*Analı babalı büyüsün.", "Ömürlü hayırlı olsun.", "Güle güle büyütün.",* gibi sözleri söyleme gereksinimi duyarız. Bu gereksinim, bize geleneğin dayatmasıdır. Kalıp sözleri öteki kalıplaşmış sözlerden ayıran da bir çeşit bu geleneksel-kültürel dayatmadır. Belli durumlarda geleneklerimizin, kültürümüzün gerektirdiği kimi sözleri kullanma zorunluluğu, öteki kalıp sözlerde yoktur. Örneğin "çok telaşlanma"yı anlatmak için "*etekleri tutuşmak"* deyimini ya da "tutumlu olma"yı anlatmak için "*sakla samanı gelir zamanı"* atasözünü kullanma zorunluluğumuz yoktur; ancak bir ölü evine gittiğimizde, "*Başınız sağ olsun.", "Allah ecir sabır versin."* gibi kültürümüzün gerektirdiği gelenekleşmiş kimi sözleri kullanma zorunluluğu duyarız.[4]

Bir toplum içinde yemeğe başlanırken, yemekten kalkılırken, yol sorulurken, doğum, ölüm, evlenme gibi olaylar karşısında söylenmesi gerekli ve gelenek olan sözler bir yabancı için gerçekten zor ve ancak o toplumda bir süre yaşamakla, ya da o toplumun yazılı ürünlerinden yeterince yararlanmakla elde edilebilecek bir birikim olduğu için son yıllarda yabancı dil öğretimi sırasında bu birikimin edinilmesini sağlayacak yolda planlamalara gidilmektedir. Gerek bu gibi sözler, gerekse hitap biçimleri değişik kültürler arasındaki ayrımları gün ışığına çıkarmakta, bir yabancı dil öğrenirken beliren bir tür kültür çatışmasının nedeni olmaktadır. Türkçeyi dil bilgisi kitaplarından çok iyi öğrenmiş bir yabancı, bir yerde duyduğu ya da okuduğu "*el öpenlerin çok olsun"*, *"Allah acısını unutturmasın"* ya da "*ağzından yel alsın"* gibi sözlerin kullanılış nedenini ve anlamını kavramakta nasıl güçlük çekecekse, "*gözünü seveyim"*, *"öp babanın elini"* gibi değişik durumlarda dile getirilen istek ve tepkiler karşısında da şaşıracaktır. Buna paralel olarak bir Türk için de örneğin "*iki başparmağı(nı)zı sıkarım*" anlamına gelen ve "*size uğurlar, başarılar dilerim*" anlamında kullanılan Almanca "ich drücke Ihnen (Oder Dir) die beiden Daumen" kalıbı da aynı ölçüde şaşırtıcı olabilmektedir.

Her toplum için farklı bir hitap biçimi ve hitap davranışı olan bu konu, toplumsal dilbilimin ilgi çekici konularından biri olup son zamanlarda yabancı dil öğrenimi alanıyla da ilgisi dolayısıyla daha çok önem kazanmıştır. Bir yabancı dil öğrenilirken yalnızca, onun dilbilgisi ve okuma kitaplarında, sözlüklerinde geçen kullanım biçimlerini öğrenmek yetmemekte, o dili konuşan toplumun kültürünü, insanlar arasındaki davranış biçimini, değişik durumlarda söylenmesi

[2] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Engin Yayınevi, Ankara 1996, s.s. 190-191.
[3] Aksan, **age.,** s. 194.
[4] Muhittin Bilgin, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 75.

gereken sözleri, tepki tarzlarını, hitap yollarını ve davranışlarını da tanımak gerekmektedir. Yoksa çağırmaktan öteye gidemeyiz.

Her toplumda, her dilde görülen kalıp sözler genellikle birbirinden ayrılmakla birlikte, bunların içerik bakımından birbirine yakın olanları, çoğunlukla dinsel inanışlardan, görgü kurallarından kaynaklanan ve çeşitli etkenlere dayanan benzer faktörlerden etkilenmektedir. Örneğin Türk toplumunda çok sık kullanılan ve genellikle bir işin istenen biçimde sonuçlanması üzerine söylenen *Tanrı'ya şükür, Allah'a şükür* sözleri gibi, Fransızlardaki *"grâce â Dieu" (Tanrıya şükür)* sözleri de hemen hemen aynı durumlarda ve aynı amaçlarla söylenir. Almancadaki "*Gott sei Dank" (Çok şükür)* İngilizcedeki *"thank God" (Allah'a şükür)* sözlerini de buraya ekleyebiliriz. Bu alandaki çeşitli çalışmalara örnek olmak ve değişik ülkelerde yabancı dil öğretimi için kullanılacak kitapların hazırlanmasında kılavuzluk etmek üzere Avrupa Konseyi'nce değişik dillerde "eşik" adını taşıyan kılavuz kitaplar yayımlanmıştır. "Kontaktschwelle" başlıklı Almancası Strasbourg'da, 1980'de basılmıştır. Almancadaki *"Gott erhalte euch am Leben" (Tanrı size hayat versin)* ile Türkçedeki "*sizlere ömür*" ve "*Tanrı sizlere ömür versin*" sözleri arasındaki yakınlık da bellidir. Türkçedeki "*Allah yardımcınız olsun*", "*Tanrı yardımcınız olsun*", "*Allah yardım etsin*" gibi dine dayanan dua ve iyi niyet bildirimleri de Fransızcadaki *"Dieu vous aide" (Allah size yardım etsin)*'in tam karşılığıdır. Ancak bütün bu ve benzeri örnekler genellikle bir dua olma özelliğini yitirmiş, öteki kalıp sözler gibi kullanılır olmuştur.

"Halk bilim ve dil bilim çalışmalarının hatırı sayılır bir kısmında „kalıp ifadelerin az gelişmiş atalarımızdan kalan işlevini yitirmiş dil artıkları" olduğunu iddia eden Walter Ong ve takipçilerinin etkisi güçlü bir şekilde sürmektedir. Evrimci-gelişmeci çizgiye sıkı sıkıya bağlı fonksiyonalist antropologların etkisiyle tarihi „birincil sözlü kültür, yazılı kültür ve ikincil sözlü kültür" olarak üç aşamada dönemselleştiren Ong'un çalışmalarında –diğer tüm Avrupa merkezci metinlerde olduğu gibi- ideoloji bilgiyi acımasızca ezip geçer. Oysa yalnızca bahsi geçen yapısalcı araştırmalar değil, tek bir kalıp sözden yola çıkarak yapılan analiz bile Ong ve tüm fonksiyonalistlerin tezleriyle çelişmektedir."[5] Yani fonksiyonalistlerin iddia ettiği gibi söz kalıpları „az gelişmiş atalarımızdan kalan işlevini yitirmiş dil artıkları" değildir. Kalıp sözler basit birer hatırlatıcı olmanın çok ötesinde son derece sofistike işlevlere sahiptir; dolayısıyla sözlü kültür ve yazılı kültür, aralarında ne zaman dışlılık ne de art zamanlılık gibi herhangi bir gelişmişlik -az gelişmişlik hiyerarşisi olmaksızın dilin farklı görünümleri olarak bir arada iç içe yaşamaya devam etmektedirler. Günlük konuşma dilinin ürünü olan kalıp sözler dilimiz için son derece önemlidir. Yani dilimizin yapı taşı olan ve en çok konuşma dilinde kullanılan kalıp sözleri öyle ya da böyle küçümsemek son derece yanlıştır.

Kalıplaşmış Dil Birimleri içerisinde yer alan "Kalıp Sözler" araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış "Değişik sözleri" ve "Kültür birim" olarak da adlandırılmıştır. Doğan Aksan, bu sözler için; "bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkileri sırasında kullanılması adet olan bir takım sözlerdir"[6] demektedir. Belli durumlarda söylenmesi gelenek halini almış bu sözler, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır. "Kalıp söz" yerine tercih edilen başka bir terim olan "Kültür birim" ise dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırımlardan biri olarak açıklanmaktadır.[7]

Kalıp sözler, dilbilgisel yapı ve kullanım sıklığına göre de tanımlanmıştır. Bu ölçütlere dayanılarak, kalıp sözlerin sayı ve kişi öğeleri dışında değişmeyen ve kullanımları çok sınırlı olan birimler olduğu belirtilmiştir. Kalıp sözlerin bu tanımda belirtilen ilk özelliği, şöyle bir örnekle

[5] Emre Ceylan, **Deste Gol Be Âb Dâden ve Dilin Olmaz Unsurları Olarak Söz Kalıpları,** http://www.millifolklor.com, s. 19.
[6] Aksan, **age.,** s. 35.
[7]. Hürriyet Gökdayı, **Türkçede Kalıp Sözler,** Bilig Kış 2008, sayı 44: 89-110, s. 91.

açıklanabilir: Yola çıkan birisine söylenen *Güle güle* (git, gidin) kalıp sözünü **Gülerek gülerek* (git, gidin) şeklinde söylersek, bunu kalıp söz olmaktan çıkarmış, emir kipinde çekimlenmiş "git-" eyleminin nasıl yapılması gerektiğini belirten ve ikilemeden oluşan bir zarf öbeği haline getirmiş oluruz. Kalıp sözlerin ikinci özelliğini göstermek için şöyle bir örnek verilebilir: *Güle güle büyütün* kalıp sözü sadece bebeği olan kişilere söylenebilir. Ancak sözün küçük bir evcil hayvanı büyüten ya da bir çiçek yetiştiren kişilere söylenmesi uygun düşmez.[8]

Kalıp sözler de tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir. Aynı dili konuşan bir toplumun kültürüne ışık tuttuğu, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıttığı görülmektedir. Nasıl deyim ve atasözlerinin tarihi çok eskilere dayanıyorsa, kalıp sözler de tarih olarak çok eskilere dayanmaktadır. Kalıp sözler kültürün en büyük taşıyıcılarından birisidir ve dil öğretiminde önemli bir işleve sahiptir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar, bir olay ya da bir durum karşısında kullanılagelen kalıp sözler; daha önce hiç karşılaşılmayan yeni bir durum, yeni bir olay için de kullanılabilir. Kısacası kalıp sözler adeta dilin bir tür çerezi konumundadır. Her olayın her muhabbetin ve her kültürün yani kullanıldığı her konumda geçerlidir. Böylelikle dilin gelişiminde anlatma becerisi konusunda kalıp sözler sayesinde önemli bir açılama sağlanmış olmaktadır.

Kalıp sözlerin de bir parçası olduğu "Kalıplaşmış Dil Birimleri"nin belli başlı yapısal özellikleri şunlardır:

1. Kalıplaşmış olarak bulunma
2. Çoğunlukla tümce veya sözcük öbeği dizilişiyle görünme
3. Belirli tümce ve sözcük öbeği türlerinde yer alma
4. Az sayıda sözcükten oluşma

Hürriyet Gökdayı'ya göre bu özellikler: "kalıplaşmış dil birimlerini hem kendi içinde sınıflandırmak hem de kalıp sözleri atasözü, deyim ve ikilemelerden ayırt etmek için kullanılabilir."[9]

Kalıp sözler incelendiğinde, bunların tümce halinde olanlarının, atasözleri ve bazı deyimler gibi basit *ağzını hayra aç;* bileşik *Allah taş diye tuttuğunu altın versin;* sıralı *göklerden yağdırsın, yerlerden toplatsın* veya eksiltili *Allah'a şükür (olsun),* dizilişine sahip oldukları görülmektedir. Sözcük sayısı bakımından bakıldığında ise kalıp sözlerin bazılarının tek sözcükten oluştuğu görülmektedir ve bu özellik kalıp sözleri atasözleri, deyim ve ikilemelerden az da olsa ayırmaktadır.

Kalıp sözlere işlev yönünde baktığımızda, bu sözlerin özellikle yaşamın ana konuları olan doğum, ölüm, evlenme gibi özel durumlarda duyguları açıklamak için kullanılırken, günlük konuşmalarda da konuşmayı süsleyici, duygularımızı yansıtıcı, anlatımımızı güçlendirici bir işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Çünkü kalıp sözler, geçmişten günümüze oluşturulan ortak bir kültürün ürünüdür. Bu sözlerin belirli durumlarda söylenmesi adet olduğu için, belirli durumlarda insanlar kendilerine bu sözlerin söylenmesini beklemektedirler. Örneğin, bir yemekten sonra *Allah bereket versin,* bir hasta ziyaretinde *Allah acil şifalar versin,* bir ölenin ardından geride kalanlara *Başınız sağolsun,* denmesi adet olmuştur ve insanlar böyle durumlarda kendilerine bu sözlerin söylenmesini beklemektedirler.

[8] Gökdayı, **agm.,** s. 91.
[9] Gökdayı, **agm.,** s. 92

Kalıp sözler içinden kimileri anlatım gücü açısından özellikle dikkat çekicidir. *"Bir yastıkta kocayın"* gibi bir ifade, bir evlilik bağının mutlu ve bir arada geçirilen yaşam olarak sonuna kadar götürülmesi dileğini ortaya koymaktadır. *"Analı babalı büyüsün"* sözü de bir çocuk için anne baba sevgisinin ne kadar önemli olduğunu dile getirir. Ölüm olayı sonucunda söylenen *"ölenle ölünmez", "başınız sağolsun"* gibi kalıp yargılar ise yakını ölen kişinin ailesinden başka kimsenin ölmemesini ve geride kalanların bu acıya alışması gerektiğini anlatan çok derin bir ifadedir. Diyebiliriz ki kalıp sözler toplumsal gerekliliklerin hepsine çözüm olabilecek anlamları bünyesinde barındırmaktadır.

Kalıp sözler incelendiğinde, bu sözlerin din ile bağlantıları da gözler önüne serilmektedir. Toplumumuzun kendini aşkın durumlarda ya da herhangi birine bir iş düştüğünde Allah'a dört elle sarıldıkları ve birçok durumdan Allah'ı sorumlu tuttukları görülmektedir. Bu kalıp sözler oluşturulurken Türkiye Türkçesi söz varlığında bulunan dini kökenli *Allah, günah, sevap, gavur, peygamber, şükür, hamd, hak vb.* kelimelerin ne kadar çok kullanıldığı görülmektedir. Söz gelişi, aralarına engeller giren kavuşamayan insanlara *Allah kavuştursun,* ceza evine giren bir mahkûma *Allah kurtarsın,* bir kötülük yapana *Allah belanı versin* gibi sözler denilerek birçok işin Allah'a havale edildiği görülmektedir. Tüm bunlardan da halkımızın dünya görüşündedinin ne kadar etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple tüm kalıp sözler içinde "Allah" kelimesi ile başlayanlar en geniş yere sahip olanlardır.

Kalıp sözlere bakıldığında her birinin birer anlamı, bazılarının da birden fazla anlamı olduğu görülmektedir. Anlam yönünden bakıldığında kalıp sözlerin deyimler, atasözleri ve ikilemelerden ayrılan yönlerinin olduğu görülmektedir. Kalıp sözler genel olarak gerçek anlamlarıyla kullanılmaktadırlar. Tüm bu özelliklerine göre kalıp sözler çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Öncelikle Hamza Zülfikar'ın sınıflandırmasına bakmak gerekirse:[10]

1. Doğrudan Kalıp Cümleler

- Adam sen de.
- Affınıza mağruren.
- Laf aramızda.
- Kes sesini!
- Ne bileyim!
- Ne münasebet!
- Olmazsa olmaz.
- Sen bilirsin
- Yorum yok.
- Zararı yok.
- Ne haber?
- Yok canım.

1. Kalıp Cümle Yapısındaki Ünlem Cümleleri

- Adama bak.!

[10] Hamza Zülfikar, **Dünden Bugüne Türkçe,** Türk Dili, No: 668, Ağustos 2007, s. 349-350.

- Bu ne cür'et!
- Bu ne hal?
- Vay anasını!

2. Kalıp Cümle Yapısındaki Hayır Dualar

- Ağzına sağlık.
- Başın sağ olsun.
- Eline sağlık.
- Yolun açık olsun.

3. Kalıp Cümle Yapısındaki Beddualar

- Ağzın kurusun
- Canın cehenneme

4. Çeviri Yoluyla Dile Giren Bazı Kullanımlar

Hamza Zülfikar'ın konularına göre bu şekilde sınıflandırdığı kalıp sözleri biz bu çalışmamızda sınırlarını belirleyerek ele aldık. Kalıp sözleri anlamlarına ve çeşitlerine göre şu şekilde alt guruplara ayırmak mümkündür:

1- Hayır -Dualar

Bir toplumun maddi- manevi kültürünü, değer yargılarını, inançlarını yansıtan, kısa ve derin anlamlı kalıplaşmış sözlerdir. Bu söz kalıpları genellikle özgün, etkileyici ve duygu yüklüdür. Çünkü bir sevinci, bir teşekkürü, bir mutluluğu dile getirmek için söylenirler. Günlük konuşmada dilimizde yer alan yalın ve etkileyici hayır dualar hem söyleyeni hem de söyleneni mutlu ederek bu ikili arasında olumlu iletişim sağlar.

Bazı ağızlarda "alkış" şeklinde söylenmesi yaygın olan dualar, görülen iyiliklere, kavuşulan/elde edilen nimetlere ve yaşanan güzelliklere karşı minnet duygularını ifade etmek için söylenen dilek sözleridir. Alkış; birini ululamak/yüceltmek, övmek; bir nevi ona hayır duada bulunmaktır. Folklorumuz içinde önemli bir yer tutan alkış sözleri, bir bakıma, şükran duygularının ifadesidir ve bu kabil sözler konuşmaya renk ve canlılık katmaktadır.[11]

Dualar, atasözleri ve deyimler gibi toplumun, zaman içerisinde oluşturduğu anlatım kalıplarıdır. Dualar da atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi, hep aynı kelimelerle ve aynı anlatım şekilleriyle söylenirler. Halkın, iyilik veya kötülük gördüğü kişiler hakkındaki duygularını, o kişilerle ilgili ödüllendirme anlayışını dile getiren dualar, atasözleri ve deyimlere göre daha yöreseldir ve edebi dile daha az girmiştir. Dualarda dua alan kişiyle alkışçı arasında geçmiş olan olay veya olaylar vardır. Karşılıklı ilişkiden yarar gören alkışçı, iyilik gördüğü kişiye iyi dileklerde bulunur. Dua edenin iyilik gördüğü kişiye yönelttiği iyi temennilerin niceliği, ne zaman ve nasıl tecelli etmesi gerektiği, dua eden ile muhatabının arasındaki ilişkiye, ortaya çıkan iyiliğin durumuna bağlıdır. Ayrıca bu ödüllendirmenin niteliği, dua edenin kültürü, inancı, adalet anlayışı, değer yargıları ve toplumsal çevresi ile yakından ilgilidir.

Dualarda, alkışçının etkin bir konumda olduğu söylenemez. Alkışçı, yapmak istediği iyiliği verebilecek güç, yetenek ve imkâna sahip değildir. Şu iyiliğe karşılık verme imkânına sahip

[11] Turan Karataş **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü,** Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 33.

olan kiĢiler, akıllarından ve gönüllerinden geçenleri zaten bizzat kendileri gerçekleĢtirirler. Duygu ve düĢüncelerini gerçekleĢtiremeyen kiĢiler ise, bunların gerçekleĢmesini kimi zaman Tanrı'ya kimi zamanda dilek ve temenniye bırakmaktadırlar. Alkıç, birisi için olumlu bir sonuç doğuracak eylemi kendisi gerçekleĢtirmediğine, gerçekleĢmesini, kendisi dıĢında kiĢi veya güçlerden beklediğine göre alkıçlarda birinci kiĢinin özne olması beklenemez. Genellikle dilek ve temennide bulunan birinci kiĢi, olsa olsa, edilgen bir konumda ya da kendisi dıĢında gerçekleĢmiĢ bir eylemin sonucu üzerinde fail olabilir.

Duaların ana hedefi kiĢinin Allah'a halini arz etmesi ve Allah'tan yardım beklemesidir. Yapılan her iyilik bir hayır dua ile ödüllendirilmektedir. Hayır duaların kültürümüzdeki önemini en iyi Ģusöz anlatmaktadır: "Kiminin parası kiminin duası". Bazı dualarda Orta Asya halk kültürünün etkileri de görülmektedir. Orta Asya'daki âdet ve geleneklere göre oluĢturulmuĢ dualar da vardır. "*Çıran daima yakılı*" duası, Yakut Türkleri'nin düğün âdetleriyle alakalı bir duadır. Bu ve bunun gibi bazı dualarda Orta Asya halk kültürü özellikleri yaĢamaya devam etmektedir.

Duaları söylenildiği alanlara göre Ģöyle gruplandırabiliriz:

1. **Bir Yere Gidene veya Bir yerden Dönene Edilen Dualar**
   - Hayırlı gidip dönesin.
   - Allah yolunu açık etsin.
2. **Ahirette İyilik Dilekleri**
   - Mekanın cennet olsun.
   - Allah'ım çocuklarıma Peygamber efendimizin yanından yer ayırsın.
3. **Nazardan Korunmak İçin Dualar**
   - Allah kötü gözden, yavuz dilden saklasın.
   - Allah nazardan korusun.
4. **Helal Etme Üzerine Dualar**
   - Helal ü hoĢolsun.
   - Hakkım helal olsun.
5. **Yemek Yedikten Sonra Yapılan Bereket Duaları**
   - Bereketli olsun.
   - Allah kesene Halil Ġbrahim bereketi versin.
6. **Bolluk Zenginlik ve Rızık Üzerine Başkalarına Yapılan İyi Dilek Duaları**
   - Allah taĢ diye tuttuğunu altın versin.
   - Göklerden yağdırsın, yerlerden toplatsın.
7. **Bolluk Zenginlik ve Rızık Üzerine Kişinin Kendisine Yaptığı Dualar**
   - Allah'ım rızkımızı bol ver.
   - Allah'ım ferah bir yaĢam nasip et.

8. Şükür Duaları

- Ya rabbi, ya Resulullah sana Çükür Allah'ım.
- Allah'ıma çok Çükür olsun.

9. Sağlık Dileme Üzerine Dualar

- Allah ağrı sızı göstermesin.
- Allah elden ayaktan düÇümesin

10. İş Üzerine Dualar

- Allah'ım hayırlı iÇler nasip eylesin.
- Allah iÇini gücünü artırsın.

11. Devlet Millet ve Vatan İçin Edilen Dualar

- Allah devlete millete zeval vermesin.
- Vatanımızı milletimizi sen koru.

12. Rüya Görene Edilen Dualar

- Hayırdır inÇallah.
- Hayra karÇısolsun.

13. İsteklerin Kabulü Üzerine Dualar

- Allah kalbinize göre versin.
- Allah'ım bizi utandırma.

14. Çocuğu Olanlara Dualar

- Yavruların ömürlü ola, acısını yaÇamayasın.
- Allah bağıÇlasın.

15. Ölenin Arkasından Ölenin Kendisine Edilen Dualar

- Allah yattığı yerlerde utandırmasın.
- Allah rahmet eylesin.

16. Ölenin Arkasından Ölenin Ailesine Söylenen Dualar

- Baban nur içinde yatsın.
- BaÇınız sağ olsun.

17. Yaşlılar İçin Dualar

- Allah elden ayaktan ettirmesin, köÇelere yatırıp ellere kapılara baktırmasın.
- Allah el ayağa düÇürmesin.

18. Hastalar İçin Edilen Dualar

- Çok yaşa, iyi yaşa (Hapşıran için en yaygın dua).
- Allah acil şifalar versin.

19. Sevdiğine Kavuşma Üzerine Dualar

- Allah sevdiğine kavuştursun.
- Allah seni sevdiğine bağışlasın.

20. Yeni Bir Mal Edinene Dualar

- Allah güle güle binmeyi nasip etsin.
- Ayağında eskisin.

21. Başkalarına Muhtaç Olmamak Üzerine Dualar

- Allah'ım muhanede muhtaç etme.
- Allah ele bakıtmasın.

22. Kötü Bir Felakete Uğrayana Dualar

- Allah beterinden saklasın.
- Geçmiş olsun.

23. Uzun Ömür Dileyen Dualar

- Allah gecinden versin.
- Allah ömür bereketi versin.

24. Nasip, Kısmet, Talih ve Murada Ermek Üzerine Dualar

- Başınıza devlet kuşu konsun.
- Allah hayırlı kısmet nasip etsin.

25. Okuyan Çocuklar İçin Dualar

- Çeriğimize çocuğumuza zihin açıklığı ver.
- Allah akıl baylığı versin.

26. İyi Bir Gelecek ve Mutlu Bir Yaşam Dileyen Dualar

- Allah ağzının tadını bozmasın.
- Günün gözün hoş olsun.

27. Yeni Doğan Çocuklara Dualar

- Allah analı babalı büyütsün.
- Allah uzun ömür versin

28. Dini Yönden İyi Olmak Üzerine Dualar

- Allah imandan kurandan ayırmasın.
- Yasin, kuran, din, iman nasip et.

29. Hayır, Dileyen Dualar

- Hayırlı olsun.
- Hayırlı ölüm nasip et.

30. Ulu Kişiler Tarafından Korunmak ve Onların Yoldaşlığını Kazanmak Üzerine Dualar

- Erenlere evliyalara komşu ol
- Hızır yetişir inşallah.

31. Cin, Peri ve Şeytan'dan Korunmak Üzerine Dualar

- Cehennemin narından, şeytanın şerrinden sana sığındım.
- Üçü saatte olsunlar.

32. Allah'ın Rahmetine Kavuşma Üzerine Dualar

- Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.
- Allah rahmet bereketi versin.

33. Bela ve Kazadan Korunmak Üzerine Dualar

- Allah kaza bela göstermesin.
- Allah görünmez kazalardan belalardan saklasın.

34. Utanç Verici Durumlardan Korunmak İçin Dualar

- Allah kimsenin yüzünün karasını yüzüne vurdurmasın.
- Başınız eğilmesin.

35. Evlenenler İçin Dualar

- Allah mesut bahtiyar etsin.
- Allah bir yastıkta kocatsın.

36. Evlenecekler İçin Dualar

- Allah ocağına hayırlısını nasip etsin.
- Allah al duvaklı gelinler nasip etsin.

37. Dert ve Sıkıntı Görmemek Üzerine Dualar

- Allah elem keder vermesin.
- Allah dert tasa vermesin.

38. Askere Gidenler İçin Dualar

- Hayırlı teskereler.
- Allah kör kurşunlardan korusun.

39. Açlıktan ve Fakirlikten Korunmak Üzerine Dualar

- Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesin.
- Allah fakirlik göstermesin.

40. Allah Rızasını Almak Üzerine Dualar

- Allah razı olsun.
- Allah rızası için.

41. Kötü Yollardan Kurtulmak İçin Yapılan Dualar

- Allah iyi yola getirsin.
- Allah doğru yolu bulmayı nasip etsin.

42. Baht Açıklığı Üzerine Dualar

- Bahtın açık olsun.
- Bahtın ak olsun.

43. Günahların Affı İçin Dualar

- Günahlarımı affet.
- Günahlarımdan sana sığındım yarabbi.

44. Kötü Yollara Düşmemek Üzerine Dualar

- Allah'ım kötü yola sevk etmesin.
- Hayırlı yollara götürsün.

45. Komşu ve Akrabalar İçin Dualar

- Konumu komşumu da Allah kötü yola sevk etmesin.
- Allah'ım komşularıma da çok versin.

46. Kötü Mutsuz Günler Görmemek Üzerine Dualar

- Allah o günleri göstermesin.
- Allah bir daha göstermesin.

47. Çocuk Sahibi Olmayanlara Yapılan Dualar

- Allah oğul uşak sahibi etsin.
- Dallanıp budaklanasın.

48. Genç Kızlara Evlilik Üzerine Edilen Dualar

- Al kınalar yakınasın.
- Başında mumlar yanası.

49. Beddua Gibi Söylenen Dualar

- Gözü kör olmayasıca.
- Allah iyiliğini versin.

50. Bir Yere Gidenin Geride Kalanlara Ettiği Dualar

- Allahısmarladık.
- Sağlıcakla kalın.

51. Bekâr Erkeklere Edilen Dualar

- Al kınalı parmak tutasın.
- Al baĞı gelinler al.

52. Tebrik Etmek İçin Kullanılan Dualar

- Hayırlı olsun.
- Gözlerin aydın.

53. Takdir Edilip Beğenilen Kişiler İçin Dualar

- Bacım olsun.
- Kurbanın olayım.

54. Dini Bir Görevi Yerine Getirene Söylenen Dualar

- Allah kabul etsin.
- ÖlmüĞlerinin canına değsin.

55. Tüm İşlerin Yolunda Gitmesi İçin Dualar

- Allah iĞini denk getirsin.
- Allah utandırmasın.

56. Birlik ve Beraberlik Üzerine Edilen Dualar

- Allah birlik versin.
- Allah birlikten ayırmasın.

57. Allah'ın Yardımını Dileyen Dualar

- Allah yardımcın ola.
- Sen yetiĞYa rabbi.

58. Söylenen İyi veya Kötü Söze Karşı Edilen Dualar

- Ağzından yel alsın.

59. El, Ayak ve Ağız İle Yapılan Bir İş İçin Dualar

- Eline sağlık.
- Allah eline ayağına kuvvet versin.

60. Ölümden Korunmak İçin Dualar

- Allah acı, ölüm vermesin
- Allah ciğer ataĞıvermiye

61. Başa Gelen Kötü Durumlardan Kurtulmak İçin Dualar

- Kurtara Allah.
- Allah kurtarsın.

62. Aklımıza Gelen veya Başkalarının Başına Gelen Kötü Durumlardan Korunmak İçin Söylenen Dualar

- Allah etme, etmiye.
- Allah kulun sen sakla.

63. Herhangi Bir Olumsuzluk Karşısında Sabır Dileyen Dualar

- Allah sabır versin.
- Mevlam sabırlar versin.

64. Ölen Kişinin Arkasından Ölenin Ailesine Başsağlığı Dileyenlere Söylenen Dualar

- Dostlar sağ olsun.
- Sen sağolasın.

65. Günahlarımızın Başkasının Üzerine Gitmesi Üzerine Dualar

- Günahlarımız gavurun kızına hep.

66. Çocuklar İçin Söylenen Dualar

- Darısı çocuklarımızın başına.
- Allah'ım çocuklarıma hayırlı kader aç.

67. Sevilen Kişilere Gelecek Tüm Olumsuzlukların Kendi Canına Gelmesi Üzerine Söylenen Dualar

- Hepiniz ağrı acısı bana gele.

68. Yağmur Yağması İçin Edilen Dualar

- Gövden rahmet.
- Ver Allah'ım ver
- Sellice yağmur.

69. Birbirine Hasret Kalmış Kişilerin Kavuşması Üzerine Dualar

- Mevlam gavuşdurbizi.
- Allah kavuştursun.

70. Doğru Yoldan Ayrılmamak, Şaşırmamak Üzerine Söylenen Dualar

- Allah şaşırtmaya.
- Allah yanıldıp, şaşırtmasın (Yanıldıp=Yanıltıp).

71. Kişinin Değerinin Düşmemesi Üzerine Söylenen Dualar

- Allah kimseyi kıymette düşürmesin.

72. Herhangi Yanlış Bir Şey Yapana Söylenen Dualar

- Allah akıl versin.
- Allah akıllar fikirler versin.

73. Yapılan Bir Uğraşın, Bir Çabanın Karşılığını Almak İçin Söylenen Dualar

- Allah emeklerini eline vermesin.

74. İftiraya Uğramaktan Korunmak İçin Söylenen Dualar

- Allah kuru iftiradan saklasın.
- şeytandan guri böhtandan hefsolasan (Guri Böhtan=Kuru iftira, Hefsolasan= Korunasın).

75. Kişinin Anne Babası İçin Söylenen Dualar

- Baban sağ olsun.
- Anan baban köşeyi bilsin (KöşeyiBilsin=Köşk).

76. Çocuk Sahibi Olacaklara Söylenen Dualar

- Eli ayağı sağlam olsun.
- Eli ayağı düzgün ola.

77. Alışverişlerde Kullanılan Dualar

- Bereket versin.
- Paranın hayrını gör.

78. Günler ve Mevsimlerle Allakalı Dualar

- Allah yazımızı yaz, kışımızı kış eyleye.
- Allah gün baylığı versin.

79. Allah'ın Gerekli Olan Şeyi Gerektirdiği Yerde ve Zamanda Vermesini İsteyen Dualar

- Allah kimseyi yaz günü ayransız, kış günü yorgansız, bayram günü oğlansız koymasın.

80. Soyun Sopun Devamı Üzerine Söylenen Dualar

- Allah bir taneden yeşertsin.

81. Kötü İnsanların Şerrinden Korunmak İçin Dualar

- Allah münafık şerrinden emin eyleye.
- Allah uyur ardı uyanık düşürmesin.

2- Beddualar

Beddua, dua kelimesinin önüne, Farsça'da "kötü" anlamına gelen "bed" kelimesinin gelmesiyle oluşmuştur. Beddua "Kötü dua, Kötü istek" anlamlarına gelmektedir. Bir iç yangını, bir acıyı, öfkeyi, nefreti yansıtan beddualar en az dualar kadar özgün ve belki onlardan daha çok etkileyicidir. Çünkü çoğu zaman acımasız, kıyıcı, yok edici anlamlar yüklenen kalıp sözlerden oluşurlar.

Lanet, ilenç olarak da tanımlanan beddualar bir kimseye, bir nesneye, bir topluma yöneltilmiş kötü dilek/niyet ifade eden sözlerdir. Halk ağzında "kargış" olarak adlandırılan bedduanın, hem söyleyeni hem söyleneni etkilediğine inanılır. Beddualaların yedi yıl etkili olduğuna inanan topluluklar dahi vardır. İslam dini, insanlara, kargış söylemekten sakınmayı tavsiye etmektedir. Olgun insana da yakışanın bu olduğu bilinmektedir.[12]

Beddualar, kalıp sözler içinde en geniş yere sahip olan kültür ürünlerimizdir. Bunda beddualarının ele aldığı konuların fazla olması ve günah anlayışından dolayı kişinin kendisine zarar verene kötülük yapmayıp onu Allah'a havale etmesinin etkisi büyüktür. Ayrıca beddualaların kadınlar tarafından çok kullanılması da fazla olmasıyla doğru orantılıdır.

Beddualar; dualar, atasözleri ve deyimler gibi toplumun, zaman içerisinde oluşturduğu anlatım kalıplarıdır. Beddualar da dua, atasözü ve deyimlerde olduğu gibi hep aynı kelimelerle ve aynı anlatım şekilleriyle söylenirler. Halkın kötülük gördüğü kişiler hakkındaki duygularını, o kişilerle ilgili ödüllendirme, cezalandırma ve intikam alma anlayışını dile getiren beddualar da tıpkı dualar gibi atasözleri ve deyimlere göre daha yöreseldir. Fakat beddualar edebi dile daha az girmiştir. Beddualara halk dilinde *kargış*, beddua eden kişiye ise *kargışçı* denir. Kargışlarda kötülükte bulunan kişiyle kargışçı arasında geçmiş olay ve olaylar vardır. Karşılıklı ilişkiden zarar gören kargışçı, kötülük gördüğü kişinin zarar görüp cezalandırılmasını ister. Kargışçının beddua alan kişiye yönelttiği cezanın niteliği, niceliği, ne zaman ve nasıl tecelli etmesi gerektiği kargışçı ile muhataplarının arasındaki ilişkiyle, ortaya çıkan kötülüğün durumuna bağlıdır. Ayrıca bu cezalandırmanın niteliği, kargışçının kültürü, inancı, adalet anlayışı, değer yargıları ve toplumsal çevresi ile de yakından ilgilidir.

"Beddualarda, bedduacının etkin bir konumda olduğu söylenemez. Kargışçı, vermek istediği cezayı verebilecek güç, yetenek ve imkâna sahip değildir. Kötülüğü karşılama güç ve imkânına sahip olan kişiler, akıllarından ve gönüllerinden geçenleri zati bizzat kendileri gerçekleştirirler. Duygu ve düşüncelerini gerçekleştiremeyen kişiler ise, bunların gerçekleşmesini kimi zaman Allah'a kimi zaman da dilek ve temenniye bırakmaktadırlar."[13]

Kargışçı, birisi için olumsuz bir sonuç doğuracak eylemi kendisi gerçekleştiremediğine, gerçekleşmesini, kendisi dışındaki kişi veya güçlerden beklediğine göre, kargışlarda birinci kişinin özne görevinde olması beklenemez. Genellikle dilek ve temennide bulunan birinci kişi, olsa olsa edilgen bir konumda ya da kendisi dışında gerçekleşmiş bir eylemin sonucu üzerinde etkili olabilmektedir.

Beddua etmek İslam inancında hoş görülmemektedir. Çünkü İslam dini iyilik, güzellik dinidir. Bu yüzden birisi hakkında kötü düşünmek dinimizle bağdaşmadığı için çoğu insan beddua etmekten kaçınır.

"Görünüşte gözlerdeki birkaç damla yaş kadar küçük olan bu sözler, aslında gönüldeki acı kadar büyük ve ağırdır. Beddualar bir bakıma çaresiz ve acı çeken insanın edenin bulacağına

[12] Turan Karataş **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 261-262.
[13] Mehmet Özmen, **Alkış ve Kargışlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri,** Türk Dili Dergisi, S. 585, Eylül 2000, s. 280.

olan inancının ifadesidir."[14] sözleri bu durumu özetlemektedir. Beddua eden, bir nevi bu sözlerle yüreğindeki acıyı dillendirmektedir. Çaresiz kalan insan, çareyi Allah'ta aramaktadır.

Beddualarını söylendikleri alana göre sınıflandırmak zor bir iş. Çünkü insanı beddua etmeye götüren bir sürü olay vardır. İnsanın kızgınlığı ve siniriyle beddualarının fazlalığı arasında doğru orantı vardır.

Edebiyatımızda mani biçiminde söylenen beddualar da mevcuttur.[15]

Kara dut parmak gibi

Kız yüzün kaymak gibi

Seni alan yiğitler

Kurusun yaprak gibi.

Köprünün altı diken

Yaktın beni gül iken

Allah da seni yaksın

Üç günlük gelin iken.

Canı haddinden fazla yanan insan, bazen beddua etmekten kendini alamaz. "Ağgelin" tarafından terk edilen Âşık Minhacî, sevdiğine şu şekilde beddua etmektedir:

Kapının önünde kangallar bitsin

Bacanın üstünde baykuşlar ötsün,

Altı ay yedi gün sıtma tutsun

Daha derdim az diyesin Ağgelin.

Gittiğin yer boran olsun, kış olsun,

Bastığın yer demir olsun, taş olsun,

Koynun dolu, kucakların boş olsun,

Daha derdim az diyesin Ağgelin.

Isıtmadan tetik olsun ellerin,

Döğünmekten çolak olsun kolların,

Lâl olasın söylemeye dillerin,

Daha derdim az diyesin Ağgelin.

Yeni Türk şiirinde de beddua sayılabilecek örnekler vardır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Kıskanç" şiirinin ikinci dörtlüğünü, beddua sayabiliriz:

Dilerim Tanrı'dan ki, sana açık kucaklar

Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun,

Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,

[14] Erol Kaya, **"Van Bedduaları I", Türk Folklor Araştırmaları,** No: 231, 1968, s. 5007.
[15] Karataş, **aga.,** s. 262.

Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!

Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı gibi anlatıma renk katan ve bazı durumlarda söylenmesi adet olmuş bu kalıp sözlerin kullanım alanı çok geniştir.

Türkçede sıkça karşılaştığımız bedduaları şöyle gruplandırabiliriz:

1. Kişinin Adının Yok olması Üzerine Beddualar

- Adı batasıca.
- Adın sanın silinsin.

2. Ölmek Üzerine Beddualar

- Allah ileştirsin (ileş: leş mundar, ölsün anlamında).
- Yüzünü yüyücüler görsün (yüyücüler: Cenaze yıkayıcıları).

3. Mutlu, Huzurlu Günler Görmemek Üzerine Beddualar

- Gün yüzü görmeyesice.
- Ak günler görmeyesice.

4. Ahlaksızlık Yapana Beddualar

- Arı namusu kesilesice.
- Çotu çıkasıca.

5. Kişinin Çocuklarının Olmaması Üzerine Beddualar

- Dölü ocağı onmayasıca.
- Evlat yüzü görmeyesice.

6. Kişinin Soyunun Kesilmesi Üzerine Beddualar

- Nesli tükenip de kökü kesilesice.
- Köküne gıran giresice.

7. Hastalık Dileyen Beddualar

- Ağzı al kanlar içinde kalasıca.
- Ağzından burnundan kan gelsin.

8. Kimsesiz Kalmak Üzerine Beddualar

- Diplere yat da kapılara bak.
- Kapılara oturup yollara bakarsın inşallah.

9. Evsiz-Barksız Kalmak Üzerine Beddualar

- Odu ocağı sönesice.
- Ocağında incir ağacı bitsin.

10. Bela ve Cezayı Dileyen Beddualar

- Allah belanı versin.
- Allah cezanı vere.

11. Doğal Afetlere Uğramak Üzerine Beddualar

- Afet ölümlerinden gidesice.
- BaÇına yıldırım düÇsün.

12. Nazara Uğramak Üzerine Beddualar

- Kör nazarlara uğrayasıca.
- Kem gözler ciğerini dele.

13. Göz Üzerine Beddualar

- Gözü kör olasıca.
- Allah gözünü kör etsin.

14. Dert Bulup Derman Bulamamayı Dileyen Beddualar

- Allah bit versin de tırnak vermesin.
- Allah baca versin de duman vermesin.

15. Evlilik Üzerine Beddualar

- Yurt yuva tutamayasıca.
- Evde kalasıca.

16. Başkalarına Muhtaç Olmak Üzerine Beddualar

- Ellere avuç açarsın inÇallah.
- El aleme muhtaç olasın.

17. Anne ve Baba İçin Yapılan Beddualar

- Anan öle.
- Baba yüzü görmeyesin.

18. Çok Uyuyana Edilen Beddualar

- Gözü eline gelesice.
- Çki gözü kör olasıca.

19. Kulakları Duymayan Kişiye Edilen Beddualar

- Kulağına kurÇunakasıca.
- Kulaklarına mıh çakıla (mıh: büyük çivi).

20. Ahirette Kötülük Dileyen Beddualar

- Cennet yüzü görmeyesice.
- Cehennem kütüğü olasın.

21. Yüzü Görülmek İstenmeyen İnsanların Yok Olması Üzerine Beddualar

- Yerin dibine geçesice.
- Cehennemin beri yanı yakın, öte yanına git.

22. İş Üzerine Beddualar

- Çigücü rast gelmeye.
- Aldığını doktorlara ver (Para kazanamamak üzerine beddua).

23. Kötü Talih (Baht karalığı) Dileyen Beddualar

- Kör talihlere gelesin.
- Bahtın kararsın.

24. Din ile İlgili Beddualar

- Ahir nefeste dinsiz imansız gidesice.
- İmansız gidesice.

25. Esprili Beddualar

- Ölmüş karga gözünü oysun.
- Guru obuzlarda boğulasın.

26. İstenip de Verilmeyen Şeyler İçin Edilen Beddualar

- Yoğun yok olsun.
- Zengin değil mi, zembile girsin.

27. İftiraya Uğramak Üzerine Beddualar

- Guru iftiralara uğrayasıca.
- Kara iftiraya uğrayasıca.

28. Ettiğini Çekmek Üzerine Beddualar

- Ettiğini çekesin.
- Yaptığın fitil fitil burnundan gelsin.

29. Soyunun Sopunun Kesilmesi Üzerine Beddualar

- Köküne gıran giresice.
- Soyu sopu kesilesice.

30. İnsanların Hayvanlardan Zarar Görmesi Üzerine Beddualar

- İğe kurda yem olasıca.
- Sarı arılar sokasıca.

31. Kişinin Dert Keder Sahibi Olması Üzerine Beddualar

- Allah benim kadar dert çıkarsın.
- Allah gavur dertleri versin.

32. Okula Giden Çocuğa Beddualar

- Okul azabından kurtulmayasın.
- Okuyamaz ol.

33. Kötülük Yapanın Yaptığını Çocuklarından Bulmasını Dileyen Beddualar

- Çorunda çocuğunda bulasıca.
- Ettiğini çocuklarında çekesice.

34. Silahla Vurulmak, Ölmek Üzerine Beddualar

- Kör kurşun ara gelesice.
- Yağlı kurşun ara gelesin.

35. Mal Mülk Para İle İlgili Beddualar

- Kazanasın katasın da yiyemeyesin.
- Paracıklar kazan pul olsun.

36. Özel Günlere Yönelik Söylenen Beddualar

- Bayrama çıkamayasın.
- Oruç tut da bayram edeme.

37. Rezil, Rüsva Olmak, Küçük Düşmek Üzerine Beddualar

- Girezil olasıca.
- Rezil kepaze olasın.

38. Allah'ın Gazabına Uğramak Üzerine Beddualar

- Allah'ından bulasın.
- Allah'ın gazabına uğrayasıca.

39. Ölünce Arkasında Dua Okuyacak Kimsesi Kalmaması Üzerine Beddualar

- Arkandan Fatiha okuyanın kalmayasıca.
- Arkanda dua okuyanın olmasın.

40. Kahrolmayı Dileyen Beddualar

- Allah seni kahretsin.
- Kahrolasıca.

41. Kendi Kendine Zarar Vermesini Dileyen Beddualar

- Kudur da başını ye.
- Kendi başını yiyesice.

42. Kişinin Sürekli Acı Çekmesini Dileyen Beddualar

- Ölüm inim inleyesice.
- Sürüm sürüm sürünesice.

43. Kişinin Ölüsünü Kaldıracak Kimsesinin Kalmaması Üzerine Beddualar

- Çiller yesin leşini.
- Kurtlara kuşlara yem olasın.

44. Kötü Duruma Düşen Kişinin Kendisini Bu Duruma Düşürene Aynı Duruma Düşmesi İçin Ettiği Beddualar

- Sende bencileyin ol.
- Benden bin beter ol.

45. Kişinin İki Yakasının Biraraya Gelmemesi İşlerinin Yolunda Gitmemesi Üzerine Beddualar

- İki ucunu bir yerde bulma.
- İki yakalı gömlek bulma.

46. Nasip, Kısmet ve Murada Erememek Üzerine Beddualar

- Allah nasip etmesin.
- Muradın gözünde kalsın.

47. Yemek İçmek Üzerine Beddualar

- Boğazında kalasıca.
- Zıkkımın kökünü yiyesin.

48. Haram Etmek Üzerine Beddualar

- Haram olsun.
- Gözüne dizine dursun.

49. İki Yüzlü İnsanlara Edilen Beddualar

- Bizi aldadan anacık babacık olsun.
- Senin emmiliğin batsın.

50. Herhangi Bir Organıyla Zarar Veren Kişilerin Organları İçin Edilen Beddualar

- Dilin tutula.
- Çenesi çekilesice.

51. Her Şeyden Mahrum Kalmak Üzere Söylenen

Beddualar

- Mahrımlar kalasın.
- Görüp de ulaÇamıyasın.

52. Felek İçin Edilen Beddualar

- Felek evin yıkılsın.
- Felek gözün kör olsun.

53. Ölünce Kişinin Ölüsünün Bulunmamasını ve Toprağa Girememesini İsteyen Beddualar

- Yere girmeyesin yere.
- Toprak kabul etmiye.

54. Kişinin Herhangi Bir Hayvan Olmasını İsteyen Beddualar

- Kurbağa olasan.
- EÇÇe olup, semer takınasın.

55. Hasret Çekmek, Kavuşamamak Üzerine Beddualar

- Sılaya dönmiyesin.
- Sevdiklerine kavuÇamıyasın.

56. Dua Gibi Söylenen Beddualar

- AÇkolsun.
- Burnumun bokuna bereket.

3-Selamlaşma Sözleri

SelamlaÇmak her toplum için önemlidir. Çünkü selamlaÇmak bir nevi hal hatır sormak anlamında kullanılmaktadır.

"Her toplumda gündelik hayatın çeÇitli alanlarında kullanılması âdet edilmiÇ, her toplumun kendine özgü dilsel davranıÇ Çekilleri vardır. Birisiyle karÇılaÇtığımızda, bir kimseyle irtibata geçerken veya ileti Çime girilen kiÇilerle vedalaÇırken genel olarak toplumsal norm Çekline gelen kalıplardan yararlanılmaktadır. Bireyler arası ileti Çimin göstergesi olan bu türden dil malzemeleri ileti Çime geçilen duruma göre, kendiliğinden oluÇan bir refleks gibi ortaya çıkmaktadır. Sosyal yaÇamın bir gereksinimi olan bu türden ileti Çim rutinleri, ileti Çime katılan kiÇinin yaÇına, mesleğine, cinsiyetine, konumlarına ve kiÇilerin samimiyet derecelerine göre farklılık göstermektedir."[16]

Benzer olaylar karÇısında kullanılan ileti Çim araçları, her toplumun kültürüne göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık ülkeden ülkeye, ilden ile değiÇtiği gibi aynı ile bağlı ilçeler arasında da değiÇiklik göstermektedir. "Her yiğidin yoğurt yiyiÇi ayrıdır" atasözü bu farklılığı en

[16] Ayhan Selçuk, **Kültürlerası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları,** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 13, 2005, s. 1.

güzel biçimde ortaya koymaktadır. Bu farklılığı bilmeyen insanlar, kendisine farklı kültürden birisi selam verdiği zaman, bu selamı yanlış anlayabilmektedir. İletişim açısından selam büyük bir öneme sahiptir. Bazı kimselerin "Bir selamla başladı her şey" sözü, selamın iletişim açısından ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü bir selamın, tebessümün arkasından dostluklar, arkadaşlıklar gelmektedir.

Günlük hayatın vazgeçilmezi olan selamları söylendikleri alanlara göre şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Dinin Etkisiyle Kullanılan Selamlar

- Selâmaleyküm.
- Aleykümselâm.

2. Başka Toplumların Etkisiyle Kullanılan Selam Sözleri

- Merhaba.
- Günaydın.

4- Yeminler

Yemin insan için anlamlı bir kelimedir. Bazen ant içmek olarak anılır "ant içerim ki" veya "yemin ederim ki" diye başlayan, kendi kendimize veya başka birileri karşısında güven ve inandırıcılık sağlamak için söylenen sözlerle hep karşılaşırız. Mahkemede şahitlik yaparken yemin edilir. Asker eğitimini alır, vatanı, bayrağı için yemin eder. Doktor eğitimini tamamlar ve insanlar arasında fark gözetmeyeceği üzere yemin eder. Polis vatanını, milletini koruyacağına, hukuk kurallarına uyup görevini en iyi şekilde icra edeceğine yemin eder. Toplumumuz içinde yeminli müşavirler vardır. Bunlar yeminli memurlardır. Bu da toplumumuzda yeminin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Aşk sevgisini göstermek için, inanan imanını belirtmek için yemin eder. Edilen yemine sadık kalmak insanın kendisine olan saygısını göstermektedir. Şiirlerde ve şarkılarda geçen "*Yemin ettim bir kere dönemem, Bir yemin ettim ki geri dönemem*" sözleri, yeminin kişiyi nasıl bağladığının en net göstergesidir.

"Yemin etmek" veya "ant içmek" eylemleri namus, şeref, haysiyet ve inanç üzerine yapıldığına göre, yeminine uymayanlar namussuzluğu, şerefsizliği ve haysiyetsizliği kabullenmiş durumdadırlar.

Yalan yere yemin etmek, hilekâr, ikiyüzlü, çıkarcı insanların işidir. Bu kişiler yalan yere yemin etmeyi âdet haline getirmişlerdir ve durumu kurtarmanın peşindedirler. Böyle insanların yeminlerine güvenilmemektedir. Yalan yere yemin etmek dinimize göre günahtır. "Yemin borcu" anlayışı olduğu için bu kişilerin yalan yere ettikleri her yemin için, yemin borcu ödemeleri gerekmektedir.

Bir nevi yeminler, kişinin kendi kendisine yaptığı beddualardır. Çünkü kişi yemin ederken *"Allah çarpsın, Gözüm önüme aksın, Yediğim haram olsun, Şurdan şuraya gitmek nasip olmasın"* gibi sözler kullanmaktadır. Bu yeminler karşıdakini inandırmak üzere yapıldığı için, kişi karşıdakini inandırmanın en güzel yolunun kendisi için bir kötülük istemek olduğuna inanır. Bu düşünceden yola çıkarak kendi kendisine beddua etmektedir. Yeminler karşıdakini inandırmak amacıyla söylendiği için, karşıdakini inandırmak amacıyla her yol denenir.

Beddua gibi edilen yeminlerin yanında, beddua özelliği göstermeyen yeminler de bulunmaktadır. Kişi karşıdakini inandırmak için önemli gördüğü değerleri de yeminine

katmaktadır. Bunu da genel olarak Çahit gösterme yoluyla yapmaktadır. Bu Çahit göstermede de en büyük yeri "Allah" ve "Kuran" almaktadır.

Yemin kelimesinin kendi başına kalıp söz oluşturduğu kullanımlar da vardır:

yemin ederim

yeminler olsun

yemin billah ederim.

1. Esprili Yeminler

- Guru obuzlarda boğulayım.
- Kör kargalar gözümü oysun.

2. Değer Verilen Şeyler Üzerine Yeminler

- Allah aşkına.
- Kur'an'a el basayım ki.

3. Ölmek Üzerine Yeminler

- Allah canımı alsın.
- Yarına çıkmak nasip olmasın ki.

4. Anne Baba ve Çocuklar Üzerine Yeminler

- Anam babam öle ki.
- Yavrumun hayrını görmeyeyim.

5. Göz ve Görmek Üzerine Yeminler

- İki gözüm çıksın.
- Kör olayım.

6. Belaya Uğramak Üzerine Yeminler

- Allah belamı versin.
- şeytan çarpsın.

7. Şahit Gösterme Yoluyla Yeminler

- Allah şahit olsun.
- Ezanlar şahit olsun ki.

8. Dinden Çıkma, Haram ve Günah ile İlgili Yeminler

- Allah'a asi gelmiş olayım ki.
- Dinden çıkmış olayım ki.

9. Yiyecek, İçecek (Nimet) Üzerine Yeminler

- Ekmek çarpsın.
- Yediğim ekmek gözüme dursun.

10. Kişinin Kendi Bedeninin Sakat Olması Üzerine Ettiği Yeminler

- Ellerim kırılsın.
- Dilim lâl olsun.

11. Karşısındakinin Günahını Kendi Üzerine Almakla İlgili Yeminler

- Günahın boynuma.
- Günahın benden sorulsun.

12. Namus ve Şeref Üzerine Edilen Yeminler

- Namusun hakkına.
- Namussuzum doğru söylüyorum.

13. Rezil, Rüsva Olmak, Utanıp, Küçük Düşmek Üzerine Söylenen Yeminler

- Gelen geçen yüzüme tükürsün ki.
- Elaleme rezil rüsva olayım ki.

14. Tövbe Etmek Üzere Söylenen Yeminler

- Tövbeler olsun.
- Tövbe olmasın ama tövbeden beri olsun.

15. Günlük Hayatta En Çok Kullanılan Yeminler

- Yemin ederim.
- Valla, Vallaha, Vallaha billaha, Hemi valla hemi billa.

5- Günlük Hayatta Kullanılan Çeşitli Kalıp Sözler

Bu sözler günlük hayatta karşılaşılan bir durum karşısında dile getirilen hazır unsurlardır. Toplumun hafızasında varlığını sürdüren bu unsurlar konuşmaları kolaylaştıran klişe sözlerdir. Söylendikleri bir sürü durum vardır.

Herhangi bir sebeple bir yere giden kişinin ardından, herhangi bir kişiden özür dilerken, birisinin hâlini hatırını sorarken, uyumak için giden kişinin ardından, yıkanan veya tıraş olan kişi için, bir kişinin önemli bir gününü kutlarken, bir kişiyi sembolik olarak ödüllendirirken, bir isteği kabul veya ret ederken, bir istek bildirirken, soru sorup cevabını beklerken bu kalıp sözler kullanılmaktadır. Ayrıca kültürel değerlerin, dini ve batıl inançların etkisiyle de kullanıldıkları görülmektedir.

Bu sözlerin kullanılması toplumsal adet haline gelmiştir.

1. Bir Yere Gidene veya Geride Kalana Söylenen Kalıp Sözler

- Hoşça kal.
- Güle güle git.

- Güle güle gidip, dönesin.
- Görüşmek üzere.
- Görüşürüz.
- İyi yolculuklar**.**
- Allah selamet versin.
- Allah yol açıklığı versin.
- Allah'a emanet ol.
- Kendine iyi bak.
- Kendine dikkat et.
- Kendine has bak.
- Kendine iyi davran.

2. Özür Dileme Bildiren Kalıp Sözler

- Kusura bakma.
- Pardon.
- Özür dilerim**.**
- Af edersin.

3. Hâl hatır Sormak İçin Kullanılan Kalıp Sözler

- Nasılsınız.
- Allah iyilik versin.
- Naber?
- Ne haber?
- İyi misiniz?
- Ne var ne yok.

4. Uykudan Önce söylenen Kalıp sözler

- İyi geceler.
- İyi uykular.
- Allah rahatlık versin.
- Geceniz iyi olsun**.**

5. Sabahları Söylenen Kalıp Sözler

- Sabah çeriflerin hayrola.
- Hayırlı sabahlar.

6. Yıkanan veya Tıraş Olan Kişiler İçin Söylenen Kalıp Sözler

- Güle güle kirlen.
- Sıhhatler olsun.
- Sağlıkla kirlen**.**

7. Kutlamalar İçin Kullanılan Kalıp Sözler

- Bayramınız kutlu olsun.
- Bayramınız mübarek olsun**.**
- Ğyi Bayramlar.

8. Sembolik Olarak Ödüllendirme Bildiren Kalıp Sözler

- Aferin.
- Bravo.
- Berhudar ol.
- Su gibi aziz ol.
- El öpenlerin çok olsun**.**

9. Töre, Gelenek ve Kültürel Değerleri Yansıtan Kalıp Sözler

- Elçiye zeval olmaz.
- Yediğin içtiğin senin olsun gezdiğin gördüğün yerleri anlat.
- Ölülerin ardından kötü söz söylenmez.
- Ayıptır söylemesi.
- Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim.
- Gelelim fasulyenin faydalarına.

10. Dinleyeni veya Konuşanı Yücelten Kalıp Sözler

- Senden iyi olmasın.
- Sözünü balla kestim.
- Estağfurullah.
- Rahatsız ediyorum.
- Rica ederim**.**
- Efendime söyleyeyim.

11. Dini İnançları Yansıtan Kalıp Sözler

- Allah bilir.
- Günah.
- Allah kerim.

- Kadere meydan okunmaz.

12. Batıl İnançları Bildiren Kalıp Sözler

- Çi saatte olsunlar.
- Elemtere fiÇ lem gözlere fiÇ.
- şeytan kulağına kurÇun

13. Bir İstek Bildiren Kalıp Sözler

- Bana müsaade.
- Gereğini arz ederim.

14. Soru Sorup Cevap Almak İçin Kullanılan Kalıp Sözler

- HemÇ erim memleket nere?
- EÇ olarak kabul ediyor musunuz?

15. Bir İsteği Kabul Etmek İçin Kullanılan Kalıp Sözler

- BaÇ m gözüm üstüne.
- BaÇ üstüne

16. Bir İsteği Reddetmek İçin Kullanılan Kalıp Sözler

- Maalesef.
- Olacak iÇ değil.

17. Şaşırılan Durumlarda Kullanılan Kalıp Sözler

- Yok artık!
- Yok daha neler!

6- Atalar Sözü Şeklinde Meşhurlaşmış Sözler

MeÇ hur sözler atalar sözü gibi meÇ hurlaÇ an fakat bazı yönden atasözünden ayrılan kalıp sözlerdir. Atalar sözüyle en çok karıÇ tırılan sözlerdir. Yapı bakımından takımlaÇ mıÇ kalıp sözlere benzeyen bu sözler bazı özellikleri yönünden takımlaÇ mıÇ kalıp sözlerden ayrılırlar. MeÇ hur sözler çoğu zaman mecazlı Çekildedir.

MeÇ hur sözler mutlaka baÇ vurulması gereken bir anlatım aracı değildir. Aynı olay için baÇ ka türlü söyleyiÇ özellikleri de kullanılmaktadır. Fakat bu sözlerin anlatımı kuvvetlendirmek, renklendirmek daha etkili hale getirip, süslemek gibi özelliği vardır.

"Atalar sözüyle kalıp sözler arasında iki esaslı fark vardır:

a- Atalar sözü genel bir kural, düsturlaÇ mıÇ bir derstir. Salt ve kesin bir gerçektir. Doğruluğu yalnız kendisine uyar bir olaya uygulanmasına bağlı değildir. MeÇ hur sözde ise genel kural olmak vasfı yoktur. O her vakit doğru olan bir gerçek değil, ancak belli bir olaya uygulandığı zaman değer kazanan bir sözdür. Meselâ: „Bugünkü iÇ ini yarına bırakma" atalar sözü her vakit doğrudur. Bir olaya tatbik edilmeden de kabul olunur. Fakat „Bu perhiz ne, bu lahana turÇ usu ne?" meÇ hur sözü, her vakit doğru olarak kabul edilemez. Ancak kendisine uyar bir olaya iÇ aret edilerek söylendiği vakit değer kazanır.

b- Meşhurlaşmış kalıp sözlerin amacı güzel ve çekici olmaktır. Atalar sözününkü ise iyiyi doğruyu yahut olagelen şeyi göstermektir. Meselâ biraz evvel söylediğimiz atalar sözü ile meşhur söz arasında güzellik bakımından bir karşılaştırma yapılsa meşhurlaşmış kalıp sözler daha parlak bulunur. Böyle olmakla beraber atalar sözünün güzellik bakımından her zaman meşhurlaşmış kalıp sözden aşağı olduğu sanılmamalıdır. Atalar sözünün çoğu hikmeti ve kuralı, doğruyu ve iyiyi, gayet güzel bir anlatım içinde düsturlaştırmıştır."[17]

Meşhurlaşmış kalıp sözler bu farklarıyla atasözünden ayrılmaktadır. Kalıp sözleri atalar sözünden ayıran bir diğer ince ayrıntı da atasözünün hükmünün geniş zaman çekimindeyken, meşhur sözlerin hükmü şimdiki zaman hükmündedir ve genel bir hüküm belirtmez. Bazı sözler ise hem atalar sözü hem de meşhurlaşmış kalıp sözler niteliğindedir. Çünkü bir söz bazen genel hüküm niteliğindeyken bazen genel hüküm niteliğinde olmaz. Meşhurlaşmış kalıp sözlere örnekler:

- Dağdaki gelmiş, bağdakini kovuyor.
- Kaşıkla aş verir sapıyla göz çıkarır.
- Algı yok, vergi yok.

7- Anlatımı Süslemek İçin Kullanılan Takımlaşmış Sözler

Özel bir durumu anlatmak üzere belirli kelimelerle yapılan tam ve eksik cümlelerden oluşan sözlere takımlaşmış kalıp sözler denilmektedir. Bu belirli kelimeler bazen gerçek manalarıyla kullanılırken, bazen de mecazlı olarak kullanılmaktadır. Ortaya çıkan ifadelerde estetik kaygı aranmaz. Takımlaşmış kalıp sözler cümle özelliğinde bulunduğu için deyimlerden ayrılmaktadır. Çünkü deyimler kelime yapısında bulunan söz kümeleridir. Takımlaşmış kalıp sözler cümle yapısında olduğu için belli hüküm taşırlar.

Takımlaşmış kalıp sözler dilin yapısında çok önemli bir yere sahiptir. Bu sözler anlatımı süslemek veya kuvvetlendirmek gibi bir amaçla kullanılmasa da bazı kavramları anlatmak için bu kalıp sözlerin yardımına ihtiyaç vardır. Takımlaşmış kalıp sözlere örnekler:

- Yaşı ne başı ne?
- Büyümüş de küçülmüş.
- Buyur burdan yak.

8- Küfür Gibi Kullanılan Kalıp Sözler

Bir kişiye hakaret etmek, ağlağılamak için söylenen ve içeriği ahlakla bağdaşmayan, dine ters düşen kötü sözlere küfür denmektedir.

Küfür gibi kullanılan kalıp sözler, Küfür özelliği gösteren fakat küfre göre daha hafif ve adaplı olan sözlerdir. Bu sözler kızılan kişilere anlık tepkiyle söylenmektedir. Bu sözlere örnekler:

- Eşşeğe oğlu eşşek.
- Deyüsun oğlu.

[17] Ömer Asım Aksoy, **Gaziantep Ağzı II,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1945, s. 214.

9- Kızılan Kişilere Söylenen Kalıp Sözler

Herhangi bir neden yüzünden kızılan kiÇilere tepki göstermek amacıyla kullanılan kalıp sözlerdir. Bu sözler içinde küfür özelliği gösteren sözleri ele almadık. Bu sözler karÇıdaki kiÇiye tehdit amaçlı kullanılan sözlerdir. Kızılan kiÇilere söylenen kalıp sözlere örnekler:

- Benden günah gitti.
- Bunun hesabını vereceksin.

10- Cevabı Beklenmeyen Sorularda Kullanılan Kalıp Sözler

Herhangi bir durumda soru sorar gibi kullanılsa da tam olarak soru özelliği göstermeyen kalıp sözlerdir. Bu sözler soruya tam cevap alma özelliği göstermezler. Eylem olarak bir karÇılık beklemek için kullanılmalarının yanında bir tepki olarak da kullanılanları vardır. Bu kalıp sözlere örnekler:

- Can kurtaran yok mu?
- Sana ne?

11- Benzetme Amacıyla Kullanılan Kalıp Sözler

Herhangi bir yönüyle bir duruma, bir eyleme benzetilen olaylar karÇısında kullanılan sözlerdir. Bu sözlerin amacı anlatımı süslemek ve kuvvetlendirmektir. Bu sözler deyimlere benzerler fakat cümle yapısında oldukları için deyimlerden ayrılırlar. Bu sözlere örnekler:

- YıllanmıÇ çırak gibi.
- EÇekölüsü gibi.

12- Bir şey Rica Ederken, Bir İstekte Bulunurken, Yalvarırken Kullanılan Kalıp Sözler

Herhangi bir nedenle birinden bir Çey isterken, bir ricada bulunurken veya birine yalvarırken kullanılan belli baÇlı kalıp sözlerdir. Bu sözler farklı yörelerde de olsa aynı özelliktedirler. Bu sözlere örnekler:

- Ayağının altını öpeyim.
- Kulun, köpeğin olayım.

13- Karşılıklı Konuşmalarda Kullanılan Kalıp Sözler

KarÇılıklı konuÇmalarda söz arasında geçen belli baÇlı sözler vardır. Örnek verirken, birinden bahsederken, baÇka yerde olan olumsuz bir durumu anlatırken söylenilen kalıp sözlerdir. Bu sözlere örnekler:

- Sözüm meclisten dıÇarı.
- Sözüm ona**.**
- Kendi yok Allah'ı var.
- Demem o ki.
- Deyim yerindeyse.

14- Günlük Hayatla İlgili İyilik Dileyen Kalıp Sözler

Bu sözler dua özelliği gösteren iyilik temennileridir. Kişinin gününün, hayatının, her vaktinin iyi, güzel geçmesini isteyen söz kalıplarıdır. Bu sözlere örnekler:

- İyi günler
- Hayatınızda esenlikler, saadetler, başarılar, mutluluklar dilerim
- Hayırlı günler

15- Misafire veya Bir Yerden Gelene Söylenen Kalıp Sözler

Misafiri karşılamak ve ağırlamak bizim kültürümüzün yapı taşlarındandır. Misafirin kendini yabancı hissetmemesi, kendi evinde gibi hissetmesi için uğraşılır. Bu sebeple misafirin güzel karşılanması gerekir. Misafiri karşılarken söylenilen kalıp sözlere örnekler:

- Buyurun!
- Hoş geldiniz.
- Hoş geldiniz, Sefa geldiniz.
- Kendi eviniz gibi davranın.
- Ayakta kaldınız, buyurun.
- Kendinizi yabancı hissetmeyin.

16- Masal ve Hikâyelerde Kullanılan Kalıp Sözler

Masal ve hikâyelerin konuları farklı olsa da içinde geçen birçok cümle ortaktır. Her yörede kelimelerde, harflerde ve kalıpların kuruluşlarında ufak tefek farklılıklar olsa da hep aynı kelime grupları kullanılmaktadır. Bu kelime grupları artık kalıplaşmıştır. Bu kalıp sözlere örnekler:

- Kırk gatır mı? Kırk satır mı?
- Deve tellal iken, eşek berber iken
- Bir varmış bir yokmuş

17- Halk Ağzındaki Şarkı, Türkü ve Oyunlarda Geçen Kalıp Sözler

Sözlü kültür ürünü olarak kalan şarkı, türkü ve oyunlarda genelde hep aynı sözler geçmektedir. Dualar ve beddualar bu şarkı, türkü ve oyunların içine mont edilmiş durumdadır. Bu kalıp sözlere örnekler:

- Çok verenin oğlu olsun
- Az verenin gızı olsun
- Gız çatlasın ölsün
- Oğlan yanımıza yoldaş kalsın.
- Verenin oğlu olsun
- Vermeyenin kara kedisi.

18- Güreşlerde Söylenen Pehlivan Duaları

Güreşlerde pehlivanları motive etmek, güreşlere renk getirmek, seyircileri coşturmak amacıyla cazgırlar tarafından kalıplaşmış sözler söylenmektedir. Bu sözlerin çoğu dua özelliği göstermektedir. Bu mani gibi söylenen dualar güreşlerin olmazsa olmazıdır. Pehlivan dualarına örnekler:

- Merdane merdane
  İki yiğit çıktı meydane
  Büyüğüm diye sevinme
  Küçüğüm diye yerinme
  Hazreti Ali indi pınara
  Allah her ikinizin içini de oyara

19- İnsanlara Hitap Etmek İçin Kullanılan Kalıp Sözler

İnsanlara seslenirken, karşılıklı konuşurken kişilerin isimlerinin ve lakaplarının dışında kullanılan hitap şekilleridir. Bu hitap şekilleri toplumun her kesiminde kullanılmaktadır. Yaş gruplarına, akrabalık, arkadaşlık, cinsiyet derecelerine göre farklılık gösterse de her yörede kullanılmaktadır. Hitap etmek için kullanılan kalıp sözlere örnekler:

- Ulan
- Gardaş

20- Hayvanlara Seslenirken Kullanılan Kalıp Sözler

Hayvanlara da insanlar gibi seslenirken kullanılan belirli kalıp sözler vardır. Köpeğin, kedinin, kuşun, ineğin vb. her hayvana seslenirken farklı kelimeler kullanılmaktadır. Fakat toplumun her kesiminde aynı hayvanlar için benzer seslenme şekilleri de vardır. Bu kalıp sözlere örnekler:

- Bisten bisi bisi (Kediler için)
- Bülü bülü (Tavuklar için)

21- Sevgi ve Aşk İçin Kullanılan Kalıp Sözler

İnsanlar içinde yaşadığı sevgiyi, aşkı dışa yansıtmak isterler. Bunu yansıtırken güzel söz söylemek isterler. Bu sözler hemen hemen hep aynıdır. Sevgi ve aşk için söylenilen kalıp sözlere örnekler:

- Seni çok seviyorum
- Gözbebeğim

Sonuç

Anadolu Ağızları içersinde yer alan Kalıp sözlerin ele alındığı bu çalışmada anlam yönünden kalıp sözler ele alınmış ve örnekleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ulaştığımız bulgular şunlardır:

1. Aynı durumlar için, Anadolu'nun farklı yerlerinde farklı kalıp sözler kullanılır.

2. Aynı türden kalıp sözler, ufak ses değişiklikleri olsa da Anadolu'nun her yerinde benzer şekiller de görülür.

3. Emir kipinde çekimlenmiş kalıp sözler bulunur (Örn: Çok bayramlar gör.)

4. Halkın el değmemiş mirası olarak bulunan kalıp sözler sohbetleri daha zevkli ve daha güzel hâle getirir.

5. Kalıp sözler belirli durumlarda söylenme beklentisi oluşturur. Dinleyenin de söyleyenin de bu sözlerin kullanılmasını beklediği görülür.

6. Kalıp sözler bir şey söylenmesi zaruri hâle gelen durumlarda, söylenilmesi toplum kurallarına uygun olan ve kolay söylenen sözlerden oluşarak iletişimi kolaylaştırır.

7. Kalıp sözlerde ölçülü ve kafiyeli yapılar da bulunur.

8. Tek sözcükten oluşan kalıp sözler vardır (Örn: Amin, şükür vb.). Fakat atasözü, deyim, ikileme gibi diğer söz kalıpları en az iki sözcükten oluşturur.

9. Kalıp sözler genel olarak basit kiplerde çekimlenirken nadir de olsa birleşik kipli şekilleri vardır (örn: Basit çekim: Adı batsın.; Birleşik çekim: Ayağın kırılsın, gelmez olaydın.)

10. Kalıp sözler içerisinde eksiltili yapılar fazladır (Örn: "Allah" Ellerine sağlık "versin".).

11. Kalıp sözler içerisinde en fazla yere "Dualar, beddualar, yeminler ve dini inançları yansıtan sözler" sahiptir.

12. Kalıp sözler içerisinde kişili birleşik yapıda olan cümleler çoktur (Örn: Allah şahit olsun ki.).

13. Kalıp sözler içerisinde sıfat tamlaması ve isim tamlaması şeklinde kurulan yapılar mevcuttur (Örn: Cennet hatunusun, Kırk bir kere maşallah.).

14. Kalıp sözlerin birçoğu diek-şart çekiminde kurulmuştur (Örn: Yalanım varsa gözüm kör olsun.).

15. Kalıp sözler içerisinde yer alan bedduaları en fazla kadınlar kullanır. Bu da kadınlarımızın kendilerine yapılan kötülüklere bizzat cevap veremediklerini ve bu durumda Allah'tan yardım beklediklerini gösterir.

16. Kalıp sözler içerisinde yer alan dua ve bedduaların bu kadar fazla olması, toplumumuzda iyi dilekler kadar kötü dileklerin de etkili olduğunun kanıtıdır.

17. Kalıp sözler içerisindeki dua ve beddualarda istek kipleri çok fazla yer tutar.

18. Kalıp sözler içersinde ikilemeler de vardır (Örn: Ettiklerin fitil fitil burnundan gelsin.).

19. Kalıp sözler içinde bugün ölçünlü dilde kullanılmayan veya çok az kullanılan hatta geçmişi Eski Türkçeye dayalı arkaik olarak niteleyebileceğimiz "ası, esi, asıca, esice", "ca", "cık" gibi ekler hâlâ kullanılır (Örn: Geberesice.).

20. Kalıp sözler sayesinde dil kullanıcıları için belirli durumlarda söylemeleri gereken hazır malzeme mevcuttur.

21. Kalıp sözler üzerinde toplumsal kuralların, dini faktörlerin, inançların, kültürün ve yaşamın etkileri söz konusudur. Toplumun hafızasında yer eden bu sözlerin zamanla unutulmadan toplum hafızasında kalır ve zamanı geldiğinde gün yüzüne çıkar.

22. Kalıp sözler üzerinde toplumun muhafazakâr yapısı etkilidir. Yani kalıp sözler üzerinde dini faktörler geniş yer tutar.

23. Kalıp sözler, insanları sohbet ederken söylenilecek söz arama külfetinden kurtarır.

24. Kalıp sözlerin gerekli yerlerde söylenmesi, dünyanın en güzel sözlerini söylemekten daha etkilidir. Kalıp sözlerin söylenildiği kişi, kalıp sözleri duymayı dünyanın en güzel sözlerini duymaya tercih eder.

25. Kalıp sözlerin kullanım alanları atasözü ve deyimlere göre daha dardır. Atasözü ve deyimler her durumda kullanılabilirken kalıp sözler her durumda kullanılamaz.

26. Kalıp sözlerin, söylenildiği insanları övme amacı da mevcuttur (Örn: Senden iyi olmasın.).

27. Kalıp sözlerin tanımının net olarak yapılabilmesi ve karşılaşılınca kalıp söz olduğunun tanınabilmesi için yapı, işlev, anlam ve bağlam özellikleri ayrı ayrı yeterli değildir ve kalıplaşmış dil birimiyle karşılaşılınca onun kalıp söz olup olmadığının belirlenmesi, ancak bu özelliklerin bir arada düşünülmesiyle mümkün olacaktır. Yani bir kalıplaşmış dil biriminin kalıp söz olup olmadığının net ifadelerle açıklanabilmesi mümkün değildir.

28. Kalıp sözlerin yüklemleri hem fiil hem de isim yapısındadır (Örn: Fiil cümlesi: Allah selamet versin; İsim cümlesi: Allah şahidim.).

29. Soru kalıbında oluşturulmuş kalıp sözler mevcuttur (Örn: Sende Allah korkusu yok mu?).

30. Ünlem kalıbında oluşturulmuş kalıp sözler vardır (Örn: Bir de ne göreyim!.).

31. Yüklemi aynı olan cümlelerde yüklemin birisi yazılır (Örn: Allah kimseyi yaz günü ayransız "koymasın", kış günü yorgansız "koymasın", bayram günü oğlansız koymasın.).

KAYNAKÇA

AKAR, Ali, **Muğla Ağızları,** Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.

AKSAN, Doğan, **Anadilimizin Söz Denizinde,** 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Gücü,** Genişletilmiş 6. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara 1999.

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Sözvarlığı,** Engin Yayınevi, Ankara 1996.

AKSOY, Ömer Asım, **Gaziantep Ağzı-I,** TDK Yayınları, İstanbul 1945.

AKSOY, Ömer Asım, **Gaziantep Ağzı-II,** TDK Yayınları, İstanbul 1945.

AKSOY, Ömer Asım, **Gaziantep Ağzı-III,** TDK Yayınları, İstanbul 1946.

ARAZ, Rıfat, **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği,** Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

ARSLAN, Ali, "Ankara Türkmen Köyünde Halk İnançları Büyüler, Kargışlar, Yakarışlar: Kavaközü Derlemesi" **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 10, Eylül 2006, ss. 1-19.

ARTAN, Gündüz, "Sındırgı'da Derlenen Dualar Üzerine", **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 223, Şubat 1968, s. 4678.

ATILGAN, Halil, **Murtçu Folkloru,** Karaisalı Kaymakamlığı Yayınları, Ankara 2002.

AYDIN, Mehmet, **Aybastı Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 2002.

BÜLGÜN, Muhittin, **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri,** TDK Yayınları, Ankara 1996.

BURAN, Ahmet, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II,** Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992.

BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu Ağızlarından Toplamalar,** TDK Yayınları, İstanbul 1943.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-1,** İstanbul 1941.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler,** İstanbul 1951.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme-I,** İstanbul 1940.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yayınları, İstanbul 1941.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,** TDK Yayınları, Ankara 1946.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar,** TDK Yayınları, İstanbul 1946.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler,** İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar,** TDK Yayınları, İstanbul 1944.

CEYLAN, Emre, "Deste Gol Be Âb Dâden ve Dilin Olmaz Unsurları Olarak Söz Kalıpları", **Milli Folklor**, 2010, Yıl 22, S.88, ss. 16-21.

DEMİR, Necati - Özkan Aydoğdu, **Giresun İli ve Yöresi Ağızları,** Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2009.

DEMİR, Necati, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2001.

DEMİR, Necati, **Tokat İli ve Yöresi Ağızları**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

DEMİR, Necati, Trabzon ve Yöresi Ağızları, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kars İli Ağızları,** Ankara 1983.

ERDEM, Mehmet Dursun–Ebru SİLAHŞÖR, **Amasya ve Yöresi Ağızları I, II, III,** Turkish Studies Yayınları, Ankara 2011.

ERDEM, Mehmet Dursun – Esra KÖRÜK, **Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları,** KahramanmaraşÜ İl Özel İdaresi Yayınları, KahramanmaraşÜ2011.

ERDEM, Mehmet Dursun-Güner DAĞDELEN, **Karabük ve Yöresi Ağızları,** Karabük Valiliği Yayınları, Karabük 2012.

ERDEM, Mehmet Dursun–Ramazan BÖLÜK, **Antalya ve Yöresi Ağızları**, Turkish Studies Yayınları, Ankara 2011.

EREN, M. Emin, **Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

EROL, Çiğdem, "Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2007.

ERTEN, Münir, **Diyarbakır Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler,** Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları-I,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları-II,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları-III,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

GÖKDAYI, Hürriyet, "Türkçede Kalıp Sözler", **Bilig Dergisi,** S. 44, Kış 2008, ss. 89-110.

GÜL, Rıza, "Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 10, 2008, ss. 100-105.

GÜLENSOY, Tuncer - A. Buran, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

GÜLENSOY, Tuncer - Ahmet Buran, **Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler,** Boğaziçi Ünlü Araştırmalar Serisi: 14, Ankara 1992,

GÜLENSOY, Tuncer, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Düşünceler,** Boğaziçi Yayınları, Ankara 1993.

GÜLENSOY, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1988.

GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2000.

GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2002.

GÜNAY, Turgut, **Rize İli Ağızları,** MFAD Yayınları, Ankara 1978.

GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2000.

HACIHAMİDOĞLU, Tevfik, **Alanya Folkloru Araştırmaları,** Sayı: 3, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 1985.

İLERİ, Canan, **Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2008.

KALAY, Emin, **Edirne İli Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1998.

KARADEMİR, Fevzi, "Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VII, S. 2, İzmir 2007, ss. 103-132.

KARATAŞ, Turan, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

KAYA, Doğan, "Dualar ve Beddualar", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.4, Sivas 1997, ss. 99-121.

KAYA, Erol, "Van Bedduaları-I", **Türk Folkor Araştırmaları**, S. 231, Ekim 1968, ss. 5093-5096.

KAYA, Erol, "Van Bedduaları-II", **Türk Folkor Araştırmaları**, S. 232, Kasım 1968, ss. 5129-5132.

KAYA, Erol, "Van Bedduaları-III", **Türk Folkor Araştırmaları**, S. 234, Ocak 1969, ss. 5178-5181.

KAYA, Erol, "Van Bedduaları-IV", **Türk Folkor Araştırmaları**, S. 235, Şubat 1969, ss. 5207-5208.

KAYA, Erol, "Van Duaları-II", **Türk Folkor Araştırmaları**, S. 256, Kasım 1970, ss. 5795-5796.

KILIÇ, Mine, **Kahramanmaraş Merkez Ağzı,** UKDE Kitaplığı, KahramanmaraşÜ2008.

KOCAER, Sibel, "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve Küfürler", **Milli Folklor Dergisi**, 2007, Yıl 19, S. 75, ss. 30-33.

KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları,** DTCF Yayınları, Ankara 1977.

KORKMAZ, Zeynep**, Bartın ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

KORKMAZ, Zeynep, "Anadolu Ağızları Üzerindeki AraŞtırmaların Bugünkü Durumu ve KarŞılaŞtığı Sorunlar", **TDAY Belleten Dergisi**, s. 143.

KORKMAZ, Zeynep, **Güney Batı Anadolu Ağızları,** DTCF Yayınları, Ankara 1956.

KÖKSAL, M. Fatih, "Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirimizden Dört Örnek", **İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 30, 2003, ss. 331-348.

KÜRKÇÜOĞLU, K. Edip, **Urfa Ağzı,** İstanbul 1945.

NAKİBOĞLU, Sadi H., **Adıyaman ve Yöresi Ağızları,** Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001.

NASRATTINOĞLU, MÜ-M. Ü. Nasrattınoğlu, **Afyonkarahisar Ağzı,** Ankara 1986.

OLCAY, Selahattin, **Doğu Trakya Yerli Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1995.

OLCAY, Selahattin**, Erzurum Ağzı,** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1966.

OLCAY, Selahattin-A. B. Ercilasun-E. Aslan, **Arpaçay Köylerinden Derlemeler,** TDK Yayınları, Ankara 1976.

ORTA, Nedim, "Gençler ve Maniler", **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 198, Ocak 1966, s. 396

ORTA, Nedim, "Kaymakçı"dan Bed-dualar ve Hayır-dualar", **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 204, Temmuz 1966, s. 4134.

ÖSTURAN, Hacı Ali, **Maraş Merkez Ağzı,** UKDE Kitaplığı, KahramanmaraşÜ2009.

ÖZÇELİK, Saadettin, **Urfa Merkez Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZÇELİK, Sadettin-Erdoğan Boz, **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı**, TDK Yayınları, Ankara 2001.

ÖZKAN, Fatma, **Osmaniye Tatar Ağzı /ESKİŞEHİR /,** TDK Yayınları, Ankara 1997.

ÖZMEN, Mehmet, "Alkış ve KargıŞlarda Cümle ve Anlatım Özellikleri", **Türk Dili Dergisi**, Eylül 2000, S. 585, ss. 280-293.

ÖZTÜRK, Erol, "Mersin Yörüklerinden Derleme Sözlüğüne Katkılar", **Türk Dili Dergisi**, S. 689, Mayıs 2009.

ÖZTÜRK, Erol, **Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 2009.

SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 1988. 2. Baskı, Ankara 1995.

SAN, Sabri Özcan, **Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

SELÇUK, Ayhan, "Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 13, 2005, ss. 1-17.

SÖS, Nesrin-Bekir GÖKÇE, "Gülten Dayıoğlu'nun Çocuk Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler", **Turkısh Studies**, Volume 4/3, Spring 2009, ss.1976-1989.

TAYLAN, Ertuğrul, **Çokaklı Köyü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

TURAN, Zikri, **Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı,** TDK Yayınları, Ankara 2006.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6 Cilt, Ankara 2009.

TÜRKMEN, Hayret.M., "Allah Adı İle Başlayan Halk Konuşmaları", **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 182, s. 3523.

ÜSTÜNER, Ahad, **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 2000.

YILDIRIM, Faruk**, Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları,** TDK Yayınları, Ankara 2006.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Dünden Bugüne Türkçe", **Türk Dili Dergisi**, Ağustos 2007, S. 668, ss. 349-350.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Ne Derlerdi Ne Diyoruz, "Dünden Bugüne Türkçe", **Türk Dili Dergisi**, Haziran 2011, S. 714, ss. 519-527.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1157-1166, ANKARA-TURKEY

SOSYAL MEDYA DİLİNİN GÖRÜNTÜSEL GÖSTERGE BOYUTU VE BUNUN DİLE ETKSİ

Betül BÜLBÜL OĞUZ[*]

ÖZET

Son yıllardaki teknolojik gelişmelerle birlikte internetin gündelik hayattaki yeri artmıştır. Artan ve yaygınlaşan internet kullanımı içerisinde en büyük pay; sosyal medya olarak nitelenen iletişim / paylaşım kanallarına aittir. Sosyal medya; kullanıcılarına karşılıklı paylaşım olanağı sağlayan ve internet içerisinde geniş bir alana sahip ağlara verilen genel bir kavram olarak tanımlanabilir. Sosyal medyada içeriklerin oluşturulması, akışı ve yönetilmesi kişilerin kendi iradeleriyle sağlanmaktadır. Diz üstü bilgisayarlar ve telefon, tablet bilgisayar gibi taşınabilir/mobil cihazlar üzerinden de internet erişiminin sağlanabilmesi ve sosyal medya ağlarının kullanılabilmesi, sosyal medyadaki akışın sürekliliğine yardım eder. Sosyal paylaşım ağları ve sözlükler, ansiklopedi veri tabanları, forumlar, arkadaşlık siteleri gibi sosyal medyayı oluşturan alanlardaki iletişim dil ile gerçekleşmektedir. Bu dilin tüm sosyal ağlar için ortaklaştığı yönler olduğu gibi her bir sosyal ağ için ayrı kullanımları ve söz dağarcığı da mevcuttur. Sosyal medyada kullanılan dil yalnızca işitim imgesi ve harflerden oluşmamaktadır. Dilsel göstergeler ve dil dışı göstergeler sosyal medyada hem tek başlarına hem de birlikte kullanılmaktadırlar. Bu makalede, neredeyse tamamıyla göstergelerden oluşan sosyal medyanın göstergebilim ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Saussure ve Peirce'ün göstergebilimde kurdukları metotlar makalenin yöntemini oluşturmaktadır. Sosyal medyada göstergeler; dilsel göstergeler ve dil dışı göstergeler olmak üzere birkaç farklı biçimde kullanılmaktadır. Makalemizde dilsel göstergeler Saussure'ün ortaya koyduğu ikili gösterge sistemi ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sosyal medya, sosyal ağ, göstergebilim, ikon, indeks, sembol

A THE ICONIC SEMIOTIC DIMENSION OF THE LANGUAGE OF SOCIAL MEDIA AND ITS INFLUENCE TO THE LANGUAGE

ABSTRACT

With the technological developments in the recent years, the significance of the internet in the everyday life has increased. Social media can be described as a term which presents its users mutual sharing and as a general name given to the networks that have a remarkable place in the internet. In the social media, each user constitutes, leads, and manages the content. Since the social media

[*] Arş. Gör., CBU Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: betulbulbuloguz@gmail.com

networks can be used in notebooks and mobile devices (cell phones, tablets, etc.), it runs unceasingly. In the areas that forms social media (social sharing networks, dictionaries, encyclopaedic resources, forums, friendship sites etc.) the communication is maintained with language. Although the language shares several common points in almost all the social networks, it has also different usages and words. The language used in social media does not only consist of audial images and letters. Linguistic and non-linguistic sings are also used together in the social media. In this paper, it is aimed to examine the social media which almost completely consists of signs. The methods formed by Saussure and Peirce in semiotics constitute the technique of the paper. The signs in the social media are used in several different forms such as linguistic signs and non-linguistic signs. In our paper, the linguistic signs are evaluated through the dual sign system of Saussure.

Key Words: social media, social networks, semiotics, icon, index, symbol.

Giriş

Bu çalışmada sosyal medya ve paylaşım ağlarında kullanılan dil, göstergebilim açısından ele alınacaktır. İnceleme konusuna geçmeden önce konunun daha iyi anlatılabilmesi ve anlaşılabilmesi için, sosyal medyanın ne olduğu, nelerin sosyal medya içerisinde sayılabileceği ve sosyal medyanın kullanım sıklığı gibi konular izah edilecektir. Ardından incelemede kullanılan yöntem olan göstergebilim, göstergebilimin yöntem olarak seçilmesinin nedeni ile ilgili bilgi verilecektir. Çalışmada Saussure ve Peirce'ün gösterge tanımları ve tasnifleri kullanılmıştır.

Sosyal Medya: Tanım, İçerik ve Kullanım Sıklığı

Ortalama yirmi yıllık ömrü olmasına rağmen internetin[1] gündelik hayatımızdaki kapsamı oldukça geniştir. Birkaç yıl öncesine kadar sadece ***"internet"*** sonrasında ise ***"sanal âlem"*** kelimeleri ile karşılanan bu yeni iletişim aracının ifadesine "sosyal medya" kavramı da eklenmiştir. *Sosyal medya* kavramına son yirmi yılda basılan Türkçe sözlüklerde henüz yer verilmemiştir[2]. Buna rağmen sözlüklere girmeyen bu kavram Yüksek Öğrenim Kurumlarında tez konusu olarak çalışılmaktadır[3]. Bu noktada *sosyal medya* kavramının bundan sonraki süreçte Türkçe sözlüklerde yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

Sosyal medya kavramının tek ve uzlaşılmış bir tanımı yoktur. Böyle bir tanımın bulunmamasının nedeni ise post-modernizmdir[4]. *Sosyal medya*nın tam olarak neye karşılık

[1] http://blog.ttnet.com.tr/internette-19-yilda-kaydettigimiz-surec-sadece-bir-baslangic/

[2] Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ü sosyal medya ifadesine henüz yer vermemiştir. Oysa *sanal* ve *internet* (genel ağ) kelimeleri bu sözlükte yer bulmuştur.

[3] YÖK Tez Merkezinde "sosyal medya" anahtar kelimeleri ile tarama yapıldığında onlarca tez görülmektedir. Aşağıda bu tez başlıklarından örnekler verilmiştir.

*Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Yönetimi

*Öğrencilerde Sosyal Medya Kullanımı ve Üniversitelerde Dijital Pazarlama İletişimi Uygulamalarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

*Sosyal Medya Araç ve Uygulamaları İle Zihin Kontrolü

[4] İkinci dünya savaşı ve sonrasında Lyoratd, A. Tonbye, Habermas ve Foucault gibi düşünürler tarafından modern ötesi, modern sonrası olarak tanımlanan post-modernizm" duyulara ait olanı batı aklının akıl yürütmelerinin dışına sürülmüş olanı gündeme getirerek klasik çağdan beri süregelen bir akıl yürütme şeklinin egemenliğine karşı çıkmıştır. Post-modernizm, duyulur ve düşünülürün özgür iletişimini ve özgür değiş tokuşunu sağlayabilecek köksüz bir dil ve akıl anlayışının sözcülüğünü etmektir. (Akşin 1993: 76-77) Sosyal medyanın sanal, dolayısıyla gerçek dışı olması post-modernizmle açıklanabilir. Baudrillard bunu *simülaker* ve *simülasyon* kavramları ile açıklar ve gerçeğin ortadan

geldiğini tartışmak elbette bu makalenin konusu değildir[5]. Ancak inceleme konumuzun sosyal medyadaki kavramlar olması, neleri sosyal medya içerisine dâhil ettiğimiz ve neleri dışında bıraktığımızı belirtmeyi gerektirmektedir. ***Sosyal medya***nın ***internet*** kavramından en belirli farkı; veri yükleyeninin sadece kurum değil birey de olabilmesidir. Sosyal ağlarda yer alan sayfaların içerikleri yalnızca kurumlar yerine kişinin kendisi tarafından da yüklenmekte, yönlendirilmekte ve yönetilebilmektedir. Buna ilaveten söz konusu içerik kesintisiz olarak güncellenmektedir. Öyle ki; Social Jumpstart'ın araştırmasına göre her 60 saniyede bir; Facebook'ta 700 bin mesaj gönderilmekte, Twitter'da 175 bin tweet atılmakta ve You Tube'da 2 milyon video izlenmektedir[6]. Elbette bu noktada hem içeriklerin hem de içerik sağlayıcısı bireylerin denetlenebilirliği yok denecek kadar azdır.

TUİK verilerine göre Türkiye'de evlerin %47,2'sinde internet kullanılmaktadır.[7] Türkiye'de yaşayan gençler üzerinde yapılan araştırmada interneti, en çok sosyal medya üzerinden iletişim kurmak için kullandıkları gözlenmiştir, bu durum dakika bazında ele alındığında internet kullanıcıları günün ortalama 330 dakikasını bilgisayar karşısında geçirmektedir. Araştırma verilerine göre daha çarpıcı olanı ise bu kullanıcıların %10'a yakın bir diliminin sabah yataktan çıkmadan sosyal ağlara giriş yapmaları, ayrıca masaüstü veya diz üstü bilgisayar yerine % 85,5'nin internete mobil (taşınabilir) cihazlar ile bağlanmalarıdır.[8] Dünyada ise toplam 4,6 milyar [9]mobil cihaz olduğu düşünüldüğünde sosyal medyadaki akışın kesintisiz olarak devam ettiği açık biçimde görülür.

Sosyal medyayı oluşturan unsurlar altı ana başlıkta ele alınabilir[10]:

1-Elektronik posta sağlayıcıları ile oluşturulabilen gruplar: (Yahoo ve Google grupları gibi)

2-Bloglar: blogger.com, http://tr.wordpress.com/

3-Sözlükler/Ansiklopedi veri tabanları: Ekşi Sözlük, İTÜ Sözlük, Wikipedia

4-Kişisel sayfaların oluşturulabildiği arkadaşlık siteleri (Facebook, Friend Feed, Google+, Linkedin v.s)

5-Forumlar: forum.yok.gov.tr, dilforum.com

6-Twitter

Dünyada sosyal medya kaynaklarını kullananlar ülkeler arasında Tükiye'deki kullanıcıların sayısı oldukça büyüktür. Somut veriler; Türkiye'deki internet kullanıcı sayısının Avrupa kıtasında beşinci, sadece Facebook kullanıcısı sayısının ise İngiltere'den sonra ikinci sırada olduğunu göstermektedir[11].

---

kalkması, sahtenin gerçek yerine geçmesi olarak ele alır. –Bu halin _temel kuralı, ne de temel yargısından söz edilebilir. (Baudrillard 1995: 19) Elbette sosyal medyada kullanılan dildeki kuralsızlık da Baudrillard'ın kavramlaştırması içindedir.

[5] Sosyal medya kavramına ilişkin Uluslar Arası bir dernek http://usmed.org.tr/ ve ayrıca özel bir üniversitede sosyal medya adı ile sertifika programı http://www.khas.edu.tr/egitim/yasam-boyu-egitim-merkezi/sosyal-medya-uzmanligi/sosyal-medya-uzmanligi-sertifika-programi.html bulunmaktadır. Bunların dışında internet üzerinden yapılan taramalarda sosyal medya kongre, toplantı ve seminerleri, T.V programları ve yine sosyal medyadaki sosyal medya konulu blog ve sayfalara ulaşmak da mümkündür..

[6] http://sosmed.net/2012/02/27/sosyal-medyanin-her-60-saniyesi-infografik/

[7] http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10880

[8]http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=2000756

[9]http://devamediyor.neonebu.com/ShowBlog2.aspx?Web=devamediyor&CId=160395

[10] Bu tasnif tarafımızdan yapılmıştır. Tasnifte yer alan her başlık kendi başına dil açısından inceleme konusu olabilir. Biz daha önce böyle bir çalışma yapılmaması nedeniyle konuyu bir başlangıç sayarak genel açıdan ele almış bulunmaktayız.

[11] http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe

Sosyal Medya-Dil İlişkisi

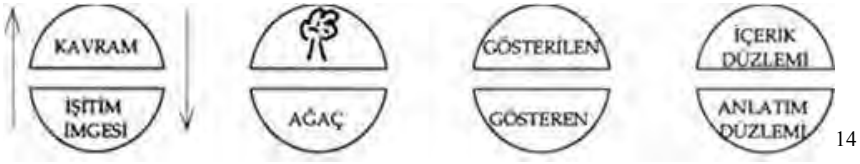
Tüm sosyal ağlarda geçirilen zaman içerisinde gerçekleştirilen eylemler Türkçeleşmiş olarak ifade edildiğinde[12]; *ileti*, *giri*, *içerik*, *durum güncellemeleri*, *tweet atma, takipleşme, yorum yazma, başlık açma* vs olarak adlandırılabilir. Bu eylemlerin dil olmaksızın yapılabilmesinin mümkün olmayacağı göz önüne alındığında bu geniş alanın Türkçe açısından ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyada kullanılan dili üreten bireyler aynı zamanda bu dilin konuşurudurlar. Dolayısıyla gündelik olarak konuşulan Türkçenin sosyal medyada kullanılan dile ve sosyal medyada kullanılan dilin de Türkçeye etkisi kaçınılmazdır. Yukarıda altı ana başlığa ayırdığımız sosyal medya başlıkları dil açısından, ayrı ayrı incelenmelidir. Zira sosyal medya kullanıcıları bu alanların tümünde bir dil kurmakla beraber, aynı zamanda her bir alan için ayrı söz varlığı da oluşturmuşlardır. Örneğin Facebook'ta her iletinin altında bir gösterge olarak *beğen-* fiili yer alırken, Facebook dışında kalan alanlar için bu geçerli değildir.

Sosyal medyada kullanılan çeşitli kelime ve kavramlar sadece kullanıldıkları genel ağ ortamında değil, gündelik konuşma dilinde de dolaşıma girmiş durumdadır. İnternet ve dolayısıyla sosyal medyada kullanılan dil; sadece ses ve harflerden değil aynı zamanda anlam taşıyıcısı çeşitli şekil, resim ve işaretlerlerden oluşmaktadır. Tüm bu yapı tam da göstergebilimin[13] konusudur. İnternet ve dolayısıyla sosyal medya tamamıyla göstergelerden oluşmaktadır. Göstergebilim açısından ―İkece her şey gösterge olabilir, daha doğrusu gösterge olarak ilişkilendirilebilir.‖ *(*Huber 2008, 47)

Göstergebilim

Bu noktada makalemizin teorik altyapısını oluşturan göstergebilimden kısaca söz etmek gerekmektedir.

Göstergebilim anlam taşıyan her şeyin gösterge olduğunu kabul eder. Modern anlamda göstergenin tanımı Saussure tarafından yapılmıştır. Saussure'ün ikili olarak tanımladığı *gösteren (singified)* ve *gösterilen (signifier)* ve bu iki kavramın birbiri ile ilişkisinden oluşan *gösterge (sign)* tanımı (Saussure 2001, 109) göstergebilimin oluşumunda ilk adımdır.

14

Saussure sonrasında göstergebilim; Greimass, Ogden-Richard, R. Barthes, Hjelmslev ve başka düşünürlerin tanımlamaları ve tasnifleri ile geliştirilmiştir.

Peirce, Saussure'ün dil (konuşma ve yazı dili) içerisinde değerlendirdiği göstergelere dil dışı göstergeleri de ekleyerek yeni bir kuram oluşturmuştur. Peirce göstergebilimi, *"tüm yaşam alanlarını kapsayan evrensel bir bilim dalı"* (Akerson 2005, 63) kabul etmektedir. Barthes de

[12] Türkçe dışında doğrudan İngilizceden geçen biçimler de söz konusudur: mesaj, tweet, retweet et-, forward et-, follower, hashtag, trend topic, entry, user gibi.

[13] Bildirimizde göstergebilim kavramı kullanılmaktadır. Göstergebilim kavramının kullanılmasının nedeni; göstergebilimin hem semiotics hem de semiologia karşılığında dilimize geçmiş olmasıdır. Bu kavram ile Saussure'ün dolayısıyla Avrupa ekolünün semioloji ve Peirce'ün (Amerika ekolünün) semiotics karşılanmaktadır. Makale konumuzun dil açısından semiolojinin ve görüntüsel göstergeler bağlamında semiotiğin konusu olması nedeniyle her iki kavramı da kapsayan göstergebilim kavramı tercih edilmiştir.

[14] http://www.usdusunveotesi.net/yazilar2.asp?yno=145&bant=3&katno=3

Peirce gibi göstergeleri dille beraber ve dil dışında; moda, sanat, mimari alanlarında ele alır. Barthes dilbilim-göstergebilim ilişkisini *"dilbilim, ayrıcalıklı da olsa genel göstergeler biliminin bir bölümü değil, göstergebilim dilbilimin bir bölümüdür"* (Barthes 2009, 29) cümlesiyle açıklar. Göstergebilimci dilin sadece seslerden ve harflerden oluşmadığını, iletişim, karşılıklı anlaşma ve anlam öğesini barındırması bakımından ses ve harf dışındaki göstergelerin de dil olarak değerlendirilebileceğini düşünür.

Günümüzde göstergelerle çevrili bir dünyada, her geçen gün artan göstergelerin ele alınış biçimleri ve değerlendirme yöntemleri de farklılaşmaktadır. Bu nedenle göstergebilimin tamamlanmış bir yöntem olduğunu söyleyemeyiz. Daha açık bir ifade ile tamamlanmasını bekleyemeyiz.

Saussure ve Peirce'ün Gösterge Anlayışı

İnceleme konumuz gereği Saussure'ün ikili *gösterge* (*sign*) kuramı yanında, Peirce'ün üçlü sisteme dayanan gösterge modelinden de faydalanılacaktır. Peirce göstergeleri görevlerine göre farklı biçimlerde sınıflandırmıştır. Bunlardan biri de *ikon (görüntüsel gösterge) indeks (belirti)* ve *sembol* (simge)[15] tanımlarıdır.

İkon: Gösterge ile gösterilen arasında benzerlik ilişkisi kurar. Örneğin kişinin vesikalık fotoğrafı kendisinin *ikon*udur[16].

İndeks: Neden sonuç ilişkisine ve tecrübeye dayalıdır. Asık surat kişinin kızgın olmasının *indeks*idir.

Sembol: Bir ön kabul ile oluşturulur. Örneğin Japonya bayrağının beyaz zemin üzerinde kırmızı bir daire olmasının ***Japon olmak***la ilgisi yoktur. Bu noktada *göstergeyi okumayı bilmek* gerekir. Kişiye bu ilgi öğretilmemişse ***Japon*** ve ***bayrak*** arasında bir ilgi kurmaz. Dil açısından yazılı olan her kelime bir *sembol*dür A harfini okumayı bilmeyen birisi, ses olarak A ile gösteren olarak A arasında bir ilişki kuramaz.

Göstergebilim Açısından Sosyal Medya Dili

Makalemizin başında yer alan *sosyal medya* ifadesinden başlayarak kullandığımız *kişisel*, *ağ*, *site*, *yönet-*, *yönlendir-* kelimeleri de inceleme alanımızın konusu içerisindedir. Bu kavramlardan *site* kelimesi sosyal medyanın oluşmaya başladığı 2000'li yılların başında, internetle beraber kazandığı anlamıyla bir internet sitesi reklamında kullanılmıştı[17]. Söz konusu reklamda gösteren olarak

S.İ.T.E'nin *~~k~~entlerde belirli bir merkezden yönetilen, genellikle güvenliği sağlanmış yerleşim merkezi*"[18] gösterilenine ilaveyle *~~K~~işi veya kuruluşların Genel Ağ'da oluşturduğu değişik konulardaki bilgilendirici veya eğlendiri sayfalar*" gösterilenine geçişi ele alınmıştı.

Site kelimesi dilimize Fransızcadan (*cite*) geçmiştir[19] ve bu dildeki sözlük anlamı; *~~k~~ent"*tir. Kelimenin aslı ise Latince *civitas "kent, devlet"* kelimesinden gelmektedir. Latince *civis* ve *civit* kökü *~~y~~urttaş, hemşehri*" anlamındadır. İngilizcede Latince iki kök de kullanılmaktadır; *~~c~~ity=kent" ~~c~~ivil=kentsel*, *yurttaşlığa ait uygar"*. Site kelimesinin Fransızcadan dilimize girerken

[15] Peirce'ün icon index ve symbol ifadelerinin tercümelerinin kavramları tam olarak karşılamadığını düşündüğümüzden çalışmamızda sadece yazımları Türkçeleştirilerek İngilizceleri kullanılmıştır.
[16] http://www.cs.indiana.edu/~port/teach/103/sign.symbol.short.html
[17] 2001 yılında www.İXİR.com internet sitesinin reklamında geçen diyalog şöyledir:
a- Banu Hanım siz kendinize *site* yapsanıza
b- Ben müteahhit miyim, o para bende ne gezer, hem İstanbul'da yer mi kaldı ki site yapalım, arsa var mı?
[18] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50b16a8ceeae98.61178332
[19] http://www.nisanyansozluk.com/?k=site

anlam daralmasına uğrayarak *şehir* anlamından *sınırlandırılmış, sınır belli olan yaşama alanı* anlamına geçtiği açıktır. Ancak daha sonra internet ve sosyal medyanın kullanımının başlaması ile İngilizce ―*yer, mevki, mahal, mevzi*" anlamında kullanılan *site (sayt)* kelimesi (Avery, 2000:904) *web-site (sayt)* olarak, yapısı ve anlamı değişmeksizin Türkçeye geçmiştir. Dolayısıyla bugün Türkçede kullandığımız S.İ.T.E kelimesi art zaman açısından iki ayrı gösteren ve gösterilenin, tek bir göstereniidir. Bu durum anlam bilim (semantik) açısından site kelimesinin kavram alanını göstermektedir. Bilindiği gibi ―sözcüklerin bir temel anlamı bir de bağlamsal anlamı (çağrışım anlamı)" (Guiraud, 1999: 42) vardır. Burada *site* göstereninin ikincil bir gösterilen üstlenmesi temel anlamını daraltmamıştır. Kelime temel/sözlük anlamının yanında çağrışım anlamı olarak *internet sayfası* anlamını da edinmiştir.

Burada göstergenin ve göstergeyi oluşturan gösteren ve gösterilenin değişmesini ele almak gerekmektedir. Saussure göstergelerin değişmek ile ilişkisini göstergenin değişebilirliği ve değişmezliği olarak ele alır. Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasındaki bağlantı nedensizdir. *k.o.*l ses dizisi ile kol kavramı arasında bir bağlantı yoktur. Bu nedenle gösterge değişmez. Aynı zamanda gösterge toplumsal bir kabul ile değişebilir ve bu temel olarak iki biçimde gerçekleşir:

1-**Gösteren değişir**

İyi kelimesi gösteren olarak *edgü* ses dizgesinden oluştuğunda sahip olduğu gösterilen ile *iyi* gösterenine sahipken karşıladığı gösterilen aynıdır.

2-**Gösterilen değişir**

Site örneğinde olduğu gibi, site göstereni ses dizgesi bakımında değişmezken gösterilen açısından değişmiştir. Site göstereninin bilişimdeki anlamı ile dilimize yerleştiği ve Güncel Türkçe Sözlük'te yer aldığı görülmektedir.

İleti, *posta*, *veri*, *ağ* gibi sözcükler de site sözcüğünün yanında sayılabilir. Bu sözcüklerin kullanımına bağlı olarak anlam alanındaki değişiklik ya da yeni bir sözcük olarak dilde yer alması internet ve sosyal medya ile doğrudan ilgilidir.

Yukarıda kullanım sıklığını dile getirdiğimiz Sosyal medyada yer alan göstergelerin değişebilirliği internet dışında gündelik dilde de karşılığını bulmaktadır. Örneğin *paylaş-* fiili/göstereninin günümüzde sadece ―*aralarında bölüşmek, pay etmek, üleşmek*"[20] anlamını/gösterilenini taşıdığı söylenemez.

Göstergebilim açısından *p.a.y.l.a.ş-* seslerinden oluşan gösteren ile ―*bölüşmek*" gösterileni arasındaki ilişki bir bağlam içerisinde değerlendirildiğinde tam bir örtüşme sağlanmayabilir.

―Azönce gönderdiğini paylaştım" cümlesindeki *paylaş-* göstereni tam olarak *bölüş-* değildir. Bölüşmek kelimesi Güncel Türkçe Sözlükte ―*iki veya daha fazla kişi aralarında herhangi bir şeyi paylaşmak, üleşmek, payını almak, taksim etmek*" ifadesi ile tanımlanır. Ancak sosyal medya söz konusu olduğunda *aralarında* ifadesi gayet muğlâk kalır. Zira birden fazla kişi paylaşmayı *aralarında* yaptıklarında yapılan bölüşme ya da paylaşmadan haberdardırlar. Sosyal medyada ―*aralarında*" bağıntısı kurmak bir kaç biçimde gerçekleşebilir. Sosyal medyada birey herhangi bir iletiyi kendi izleyenleri ve arkadaş listeleri arasında *paylaşabildiği* gibi, sayfa hesap sahibi tarafından kısıtlanmadıysa bunu aynı zamanda bir sayfa, grup arasında ya da milyarlar arasında da yapmış, paylaşmış olur. Üstelik bireyin sayıca milyarla paylaştığı ileti, eğer takipçisi yoksa hiçbir zaman hiç kimsenin farkına varmadığı bir *paylaşım* haline dönüşebilir. Dolayısıyla burada gerçekleşen şey temel/sözlük anlamı ile bir *paylaşma* değildir. Paylaşmanın sosyal medyada

[20]http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50b16bb4698401.20777112

kullanımı, *paylaş-* göstereninin anlam alanını genişleterek soyut bir anlam /gösterilen kazandırmıştır.

Göstergeler sosyal medyada birkaç farklı biçimde kullanılmaktadır:

1-Yukarıda olduğu gibi tek başına dilsel göstergelerin kullanımı

2-Dilsel göstergelerin, dil dışı göstergelerle beraber kullanımı.

3-Dilsel bir gösterge (harf) olmaksızın tek başına dil dışı göstergenin kullanımı.

Facebook'ta gönderilen her iletinin altında yer alan ve aşağıda resmini verdiğimiz gösterge, hem dilsel hem de dil dışı bir göstergeden oluşmaktadır.

Burada göstergebilim açısından parmak resmi elin ve kapalı dört parmak dışında açık kalan başparmağın *ikon*udur. Bu *ikon, indeks* açısından birçok kültürde onaylama anlamı taşır. *Beğen* göstereni ise bir *sembol*dür. b.e.ğ.e.n göstereni gündelik hayatımızda temel anlamı olan "iyi ve güzel bulmak" gösterileni ile kullanılmaktadır. Sosyal medyada "iyi ve güzel bulmak" gösterileni dışında "onaylamak, kabul etmek, katılmak, aynı fikri paylaşmak" gösterilenlerini de taşımaktadır.

Facebook'ta hesap sahibinin gönderdiği iletiye yorum yazıldığında, yorum yazan kişinin yorumunun altında da aynı *ikon* yer almaktadır. Hesap sahibi bu *ikon*a tıkladığında aşağıdaki gösterge oluşur.

*İletiyi beğenenlerin sayısı

Ancak bu her zaman *beğenmek*, *onaylamak*, *kabul etmek* gösterilenlerini belirtmez. Yukarıdaki gibi bir yoruma karşı yapıldıysa *"yazılanı gördüm"*, *"okudum"*, *"anladım"*, *"zaman yokluğu"* ve *"sana katılıyorum"* gösterilenlerini taşır. Gazetelerin internet sitelerinin sosyal medyanın parçası haline gelmesi ile ulusal günlük gazetede okunan haber de aynı *ikon* ve *sembol* ile *beğen*ilebilir. Ancak cinnet getirip 6 çocuğunu öldüren baba haberinin 95 *beğeni al*ması, bu cinayetin değil haberin veriliş biçiminin onaylanmasıdır.

Facebook'ta kişisel hesapların dışında bir yazarın, sanatçının, markanın, ürünün, müzik türünün sayfaları da beğenilebilir. Bu beğenme bireyin kişisel hesabında *beğeniler* başlığı ile arkadaş listesine gösterilir. Ayrıca hesap sahibinin söz konusu sayfaları *beğenme*si, yukarıdaki gösterilenleri dışında bu sayfaların paylaştığı gönderilerin kendi sayfasında yer almasına *izin ver*diği anlamını taşır.

Twitter sosyal paylaşım ağında kullanılan DM harfleri ise gösteren olarak birkaç farklı açıdan ele alınabilir. DM göstereni harf olması ile bir semboldür. Ancak Twitter kullanıcısı olmayan dolayısıyla DM göstereninin "okumayı" bilmeyen kişi için Twitter'daki gösterileni ile bir anlam taşımaz. DM = (İngilizce) *Direct Message* kelimelerinin kısaltılmasıdır. İngilizce bilmeyen ve hatta DM'nin *direct message* anlamına geldiğini dahi bilmeyen Twitter kullanıcıları bu sembolü kullanmaktadır. Twitter'da kişiler eğer karşılıklı olarak takipleşiyorlarsa birbirlerine DM gönderebilirler. Bir kullanıcı bir diğer kullanıcıya DM gönderdiğinde ve kişi bu DM'ı görmediğinde iletiyi gönderen kişi, gönderdiği kişinin adıyla beraber "DM" sembolünü yazar. Bu haliyle DM göstereni, "sana DM attım, DM kutuna bak" uyarıcı gösterilenini taşır. Burada sözlü dil

için kavramlaşmış olan "en az çaba yasası"ndan söz edilebilir. Dil kullanıcıları anlaşmayı sağlayacak en kolay biçimi tercih etmektedirler. DM de buna örnek verilebilir. 140 karakter sınırlaması olan bir sosyal ağ, dilsel ve dil dışı göstergeler açısından ekonomik davranış biçimlerini beraberinde getirir.

Dil dışı göstergelere örnek olması bakımında Twitter'da kullanılan # göstereni söz konusu edilebilir. # göstereni Matematikte numaranın (#1), dilbilimde kelimenin başlama ve bitmesinin (#ekmek#), telefon kullanıcıları için "kare" tuşunun sembolüdür. Twitter'da ise # "hashtag" gösterileni ile değerlendirilir. Gösterilen ve aynı zamanda gösteren olarak *hashtag* kavramı Türkçeleşmemiş olarak kullanılmaktadır. Bir gösterge olarak #, Twitter kullanıcıları için yollanan Tweetin belirginleştirilmesi, ayrıştırılması ve derlenip toplanmasının sembolüdür. # sembolü yolladığınız tweetleri etiketlemenize yarar. # göstereni ile başlayan ileti aynı biçimde aranmaya ve iletinin kolaylıkla bulunmasını sağlar. Örneğin Twitter içerisinde *okula gitmek* kelimeleri gün içerisinde binlerce kez kullanılmış olabilir. Ancak hesap sahibi *#okulagitmek* (hashtaglar birleşik olarak yazılmak durumundadır) biçiminde başlayan bir ileti yolladığında *okula gitmek* şeklindeki iletilerden farklılaşarak ayrı bir grup oluşturur. Bu durumda *okula gitmek/gelmek/varmak/ulaşmak* vs aramasını yapan bir kişi *#okulagitmek* tweetiyle karşılaşmaz. Organize olunup # göstereni ile başlatılarak aynı biçimde etiketlenen tweetlerin yoğunluğu Twitter sitesinde o anın gündemini belirlemektedir. Hangi ülkenin ve şehrin gündemini göreceği hesap sahibi tarafından belirlenir. Twitter sitesi # sembolünü *keşfet* kelimesi ile beraber verir. # *Keşfet* kısmına tıklandığında daha önce belirlenen yerin o anki gündemi "*şu anda neler oluyor*" başlığı ile sayfada görüntülenebilir. Tüm semboller ortak bir kabule dayalıdır. Bu yönüyle # göstereni bir semboldür ayrıca Twitter kullanıcıları için taşıdığı gösterilenleri ile indeks olarak da kabul edilebilir.

Sonuç

Hem işitim imgesi, yazı ve bir dizge olması bakımından dilsel göstergeler hem *de ikon, indeks* ve *sembol* olarak dil dışı göstergeler birer anlam taşıyıcısıdırlar. Anlam taşıyıcısı olmaları, bir iletişim meydana getirmelerini sağlar. Teknolojik gelişmeler gün geçtikçe bu yeni iletişimin araçlarını arttırmaktadır. Tüm bu araçlarda yapılan ve içerisinde anlam taşıyan her tür gösterge dil olarak nitelenebilir. Makalemizde tasnif ettiğimiz sosyal medya ağlarının her biri ayrı ayrı kendi dili ve söz varlığı açısından incelenmelidir.

Makalede sosyal medyada kullanılan dilsel ve dil dışı göstergeler kullanım biçimlerine göre tasnif edilmiştir. Bu tasnif sonucu sosyal medya dilinde dil dışı göstergelerin dilsel göstergelerle ortak kullanımlarının daha fazla olduğu görülmüştür.

Sosyal medya dilinin kullanımı günlük konuşma diline yeni kelime ve kavramlar katmaktadır. Bu kelime ve kavramlar sadece Türkçe veya genellikle İngilizce olabildiği gibi, yarı Türkçe yarı İngilizce de olabilir. Günümüzde sosyal medyada yarı Türkçe yarı İngilizce olarak oluşturulan birleşik isim ve fiillerin (tweet at-, mesaj gönder, sol frame, entry gir-, blog oku- gibi) kullanım sıklığı daha fazladır. Sosyal medya ve sosyal medya içerisindeki başlıklar kendilerine ait, gündelik konuşma dilinden bağımsız bir sözvarlığına sahiptir. Tweet at- , tweetle- gibi gösterenlerin Twitter bağlamı dışında gündelik dilde karşılığı yoktur. Ayrıca sosyal medyada ortaya çıkan kelime ve kavramlar gündelik konuşma diline de geçebilmektedir. Paylaş- , gönder-, dön- gösterenlerinin anlam alanları gibi. Sosyal medyada İngilizce olarak oluşturulan *ikon, indeks* ve *sembol*er, dilsel göstergeleri Türkçe ve/veya İngilizce olarak sosyal medyada yer almaktadır. Sosyal medya kullanan bireyleri çevreleyen tüm bu göstergeler ve gündelik arasındaki etkileşim artarak devam edecektir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (2004). Dilbilim ve Türkçe Yazılar, İstanbul: Multılıngual.

AKŞİN, Tülin (1993). Anlamın Anlamının İkinci Açıklaması ve Postmodern Söylem, Felsefe Dünyası

BARTHES, Roland (2009). Göstergebilimsel Serüven /Çev: Mehmet Rıfat – Sema Rıfat) İstanbul: YKY

BAUDRILLARD, Jean (1995). Kötülüğün Şeffaflığı, İstanbul: Ayrıntı Yay.

ERKMAN—AKERSON Fatma (2005). Göstergebilime Giriş, İstanbul: Multilingual

GUIRAUD, Pierre (1999). Anlambilim/ Çev: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual

HUBER, Emel (2008). Dilbilime Giriş, İstanbul: Multilingual

Redhouse (2000) Yayıma Haz: Robert AVERY, Serap BEZMEZ, Anna G. EDMONDS, Mehlika YAYLALI, Ankara: SEV Matbaacılık

Blog Oluşturma Sitesi (Blogger): https://accounts.google.com/ServiceLogin?service=blogger&passive=1209600&continue=http://www.blogger.com/home&followup=http://www.blogger.com/home&ltmpl=start#s01 (E.T. 29.10.2012)

Blog Oluşturma Sitesi (Word Press) : http://tr.wordpress.com/ (E.T. 29.10.2012)

Facebook: http://www.facebook.com/ (E.T. 29.10.2012)

Friend Feed: http://friendfeed.com/ (E.T. 29.10.2012)

Dil Forum: http://www.dilforum.com/ (E.T. 29.10.2012)

Ekşi Sözlük: http://www.eksisozluk.com/ (E.T. 26.10.2012)

Google Grupları: https://groups.google.com/forum/?fromgroups# (E.T. 29.10.2012)

Google Plus : https://accounts.google.com/ServiceLogin?service=oz&continue=https://plus.google.com/?gpsrc%3Dgplp0&hl=tr (E.T. 29.10.2012)

İndianaÜniversitesi:http://www.cs.indiana.edu/~port/teach/103/sign.symbol.short.html (E.T. 29.10.2012)

İnternet World Stats: http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe (E.T. 26.10.2012)

İTÜ Sözlük: http://www.itusozluk.com/ (E.T. 29.10.2012)

Kadir Has Üniversitesi: http://www.khas.edu.tr/egitim/yasam-boyu-egitim-merkezi/sosyal-medya-uzmanligi/sosyal-medya-uzmanligi-sertifika-programi.html (E.T. 29.10.2012)

Linkedin: http://tr.linkedin.com/ (E.T. 29.10.2012)

Ne O Ne Bu: http://devamediyor.neonebu.com/ShowBlog2.aspx?Web=devamediyor&CId=160395 (E.T. 29.10.2012)

Nişanyan Sözlük: http://www.nisanyansozluk.com/?k=site (E.T. 27.10.2012)

SOSMED: http://sosmed.net/2012/02/27/sosyal-medyanin-her-60-saniyesi-infografik/ (E.T. 29.10.2012)

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50b16a8ceeae98.61178332 (E.T. 26.10.2012)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50b16bb4698401.20777112 (E.T. 26.10.2012)

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10880 (E.T. 29.10.2012)

Türk Telekom Blog Sayfası: http://blog.ttnet.com.tr/internette-19-yilda-kaydettigimiz-surec-sadece-bir-baslangic/ (E.T. 29.10.2012)

Uluslar Arası Sosyal Medya Derneği: http://usmed.org.tr/ (E.T. 29.10.2012)

Us Düşün ve Ötesi: http://www.usdusunveotesi.net/yazilar2.asp?yno=145&bant=3&katno=3 (E.T. 27.10.2012)

Wikipedia: http://tr.wikipedia.org/wiki/Ana_Sayfa (E.T. 27.10.2012)

Yahoo Grupları: http://groups.yahoo.com/ (E.T. 27.10.2012)

YÖK Tez Merkezi: http://tez2.yok.gov.tr/ (E.T. 26.10.2012)

Zaman Gazetesi: http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=2000756 (E.T. 29.10.2012)

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1167-1175, ANKARA-TURKEY

ANTROPOLOJİ İLE ANLAMBİLİM İLİŞKİSİ

Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN[*]

ÖZET

Bu çalışmada Levi-Strauss'un 'Yaban Düşünce' adlı eserinden hareketle antropoloji ile anlambilim arasında çalıştıkları saha ve ulaştıkları sonuçların ortaklık ve benzerlikleri ele alınmıştır. Antropoloji insanların kökenini, değişimini, kendine has özelliklerini, oluşturduğu maddi ve manevi yaşam biçim ve sistemini inceleyen bir bilim dalıdır. Anlambilim de kendine has kuralları ve işleyişi olan dil sistemini anlamlandırmakla uğraşan bir bilimdir. Bu iki bilim dalı insanların oluşturduğu kültür ve dil sistemlerini incelerler. İlkel toplumları inceleyen bir antropologun ulaştığı bazı verilerle dil üzerine çalışan bir anlambilimcinin ulaştığı sonuçlar ister ilkel kabile döneminde ister uzay çağında yaşasın insanoğlunun doğasına, özüne ilişkin temel özelliklerin, adlandırma ya da anlamlandırmaların şekil bakımından değişse de özünde değişmeden yüzyıllar boyu devam ettiğini ortaya koyar. İlkel toplumların iletişim sistemi ile bugün kullandığımız dil sistemi aradan geçen zamana, gelişen kültür ve teknolojiye rağmen bazı değişmez ortak temellere dayanmaktadır. Bu ortak özelliklerden bazıları şunlardır: İlkel toplumların iletişim biçimleri de bugün kullanılan dil sistemi de büyük bir sistem olmak bakımından ortaktır. Belli bir yapıya ve sınıflandırma mantığına sahiptir. Her ikisinde de nedenli oluştan nedensizliğe, saymacalığa doğru gidiş vardır. Ögeleri içinde bulundukları bağlama göre anlam kazanırlar. Bu ögeler simgesel özelliktedirler ve bunlar artzamanlı ve eşsüremli incelenebilirler. Bu açıdan bakıldığında toplumları ilkel, modern, gelişmiş, gelişmemiş gibi sınıflandırmalarla değerlendirmek anlamsızlaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaban Düşünce, Levi-Strauss, Antropoloji, Anlambilim

THE RELATIONSHIP BETWEEN ANTHROPOLOGY AND SEMANTICS

ABSTRACT

In the present study, similarities of results of working field and conclusions reached between anthropology and semantics were studied based on 'La Pensee Sauvage' by Levi Strauss. Anthropology is a science discipline interested in roots, changes and characteristics of human beings and physical and spiritual ways and systems of life created by human beings. Semantics is also a science discipline interested in understanding of language system which has its own rules and procedures specific to it. These two science discipline work on cultures and language systems created by human beings. The results of

[*] Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, El-mek: bkavasseyma@hotmail.com

observations of anthropologist investigating primitive societies and scientists working on semantics investigating language indicate that the definition, understanding or basic characteristics related to the nature of human beings either lived in primitive tribe period or living in the century of knowledge stay unchanged over centuries although changed in terms of form. Communication systems of primitive societies and language systems used today are built on some unchanged common foundations in spite of the time elapsed, improved culture and technology. Some of these common characteristics are; both communication systems of primitive societies and language systems used today are common parts because both are big systems. They both have a certain structure and logics of classification. They both move from motivation to immotivation and enumeration. Their elements gain a meaning according to context. These elements are symbolic and can be considered as diachronic and synchronic. Looking from this perspective, it becomes meaningless to evaluate societies with classifications such as primitive, modern, developed, or undeveloped.

Key Words: La Pensee Sauvage, Levi Strauss, Anthropology, Semantics.

GİRİŞ

Bu çalışmada Claude Levi-Strauss'un „**Yaban Düşünce**" adlı kitabından hareketle antropolojiye anlambilim çerçevesinden bakılacaktır. Kısaca insanbilim olarak bilinen, insanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal, kültürel yönlerini inceleyen antropolojinin çabası, "insan fenomenlerini, başarılarını tahlil ve tasvir etmek, bunlardan insanı anlamak bakımından sonuçlar çıkarmak üzerinde toplanmaktır. ...onun gayesi, insanı, onun fenomenlerini yeni bir ışık altına koymak ve böylece de insan denilen varlık alanını anlamak, kavramaktır."[1]

Genellikle fiziksel ve kültürel olarak ikiye ayrılan antropoloji, bağlantılı olduğu tarihten farklılıklar gösterir. Tarih gibi belgelere dayanmaz; insanları, etkinliklerini ve ürünlerini olabildiğince dolaysız gözleme metodunu benimser. Bu gözlem sonuçlarını, insanlık tarihinin bir parçası sayar ve insanın karmaşık, biyolojik ve kültürel gelişme sürecinin anlaşılmasında kullanır.

Bir kültürde rastlanan çeşitli kalıplar, ayırt edici özellikler ve gelenekler arasında bütünlüğü inceleyen işlevselci yaklaşımın kurucusu olan Marcel Mauss, araştırmalarında, insan toplumlarının kendi kendini düzenleyen ve kültürel sisteminin bütünlüğünü korumaya yönelik yöntemlerle değişen koşullara uyan bütünsel yapılar olduğunu vurguluyordu. Levi Strauss yapısalcılığının temelini bundan aldığı etkiyle atmış, Roland Barthes ile tanıştıktan sonra yapısalcılığa yönelmiştir. İşlevselciler toplumsal olayların çözümlenmesinde tek geçerli yöntemin bu olayların toplumdaki işlevini tanımlamak olduğunu ileri sürerken, yapısalcılar tam tersine, geniş olaylar yelpazesinin altında yatan sistemin ya da yapının niteliği ile ilgili ipuçları veren olguları ya da nesneleri tanımlamaya çalışırlar. Yapısalcılara göre, toplumun üyeleri söz konusu sistemi, mitler ve simgeler aracılığıyla ancak belli belirsiz fark edebiliyordu.[2]

[1] Takiyettin Mengüşoğlu, **Felsefi Antropoloji**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1612, İstanbul 1971, s.53.
[2] **Ana Britannica**, Genel Kültür Ansiklopedisi, 15. Basım, Cilt 2, 1986, s.179.

Strauss „insanın gerçeği, farklılıklarının ve ortak özelliklerinin oluşturduğu dizgededir" görüşündedir. O, tarihsel toplumların uygar, bilinçli düşünen; tarihsel olmayan toplumların ilkel yabanıl, bilinçsiz, düşünme yeteneğinden yoksun toplumlar olarak algılanmasını eleştirir. İnsanın gerçeğinin, tümüyle onun varlığının tarihsel ve coğrafyasal koşullarının yalnızca birine sığınmış olduğuna inanabilmenin bencilce ve pek de akıllıca olmayan bir görüş olduğunu savunur. Strauss, toplumu dille özdeşleştirmemiş, insan bilimleri alanında yapı kavramını gündeme getirmiştir. Geleneksel dilbilimin de, geleneksel toplumbilimin de yanlışlığını ögeler arasındaki bağıntılar üzerinde değil, yalnızca ögeler üzerinde durmakta bulur. Zaten Saussure de "dili bir bağıntılar dizgesi, yani bir yapı olarak gördüğü, varlığını ögelerinde değil, ögeleri arasında kurulan bağıntılarda aradığı için dilbilimi sağlam ve tutarlı bir temele oturtmayı başarmıştır. Her biri kendine özgü kurallara göre işlemekle birlikte, toplumsal olgu öbekleri de birer yapı, birer bağıntı dizgesi olarak nitelenebilir, hatta bir adım daha atılarak, toplumsal olguların işlevinin de bir tür "iletişim" olduğu söylenebilir. Genel olarak, "iletişim her toplumda en azından üç düzeyde gerçekleşir: kadın iletişimi; mal ve hizmet iletişimi; bildiri iletişimi". Bunlardan birincisi akrabalık ilişkilerinin, ikincisi ekonomik ve siyasal olguların, üçüncüsüyse dilin, sanatın, söylenin alanıdır ve her üçü de benzer bir yaklaşımla, yani birer yapı; birer bağıntı dizgesi olarak ele alınabilir.

Geleneksel yöntemlere bağlı kalanlar bu kesinlemeler karşısında ürperebilir, örneğin akrabalık ilişkilerini bir iletişim dizgesi olarak nitelemenin saçma bir tutum olduğunu ileri sürebilirler. Ama, **Les Structures èlèmentaires de la parentè** (Akrabalığın Temel Yapıları, 1949) adlı ilk önemli yapıtında, Claude Lèvi-Strauss, evrensel bir kural olarak beliren yakın akrabalarla evlenme yasağından yola çıkarak böyle bir görüşün hiç de saçma olmadığını ortaya koyar: "Yakınlarla evlenme yasağı, tıpkı genişletilmiş toplumsal anlatımı olan dışardan evlenme kuralı gibi, bir karşılıklılık kuralıdır. Almayı yadsıdığınız ve size vermeyi yadsıdıkları kadın, sırf bu nedenle, sunulan bir kadın oluverir, çünkü anneniz, kızkardeşiniz ya da kızınızla evlenmenizi yasaklayan kural, onları başkalarına vermenizi, sizin de başkalarının annesi, kız kardeşi ya da kızıyla evlenmenizi zorunlu kılarak kadınla erkeğin birleşmesini bir toplumsal iletişim durumuna getirir. Yasaklama ve serbestliklerin derecesi toplumdan topluma değiştiğine göre, bir "tutumlar dizgesi" olarak eklemlenen akrabalık ilişkilerini tek bir biçime indirgemek söz konusu olamaz kuşkusuz, ama aynı biçimde eklemlendiklerine göre, hepsini aynı yaklaşımla, gösterdikleri benzerlik ve karşıtlıklara dayanarak çözümlemek olanaklıdır. Örneğin Çerkezlerin akrabalık ilişkileri Trobiandlıların akrabalık ilişkilerinin tam karşıtıdır, ama dizge hep aynı biçimde eklemlenir. Bu bakımdan, bütün akrabalık ilişkilerini kapsayan, bütüncül bir çözümlemeye varılabilir. Lèvi-Strauss da bunu yapar; o güne değin hiçbir budunbilimcinin gerçekleştiremediği, kapsamlı ve geçerli bir birleşime ulaşır."[3] Kısaca diyebiliriz ki dil bir iletişim aracı olduğu gibi kadın değiş tokuşunda da bir iletişim aracıdır. "Çünkü toplumdaki erkek bir başka erkekle ancak kadın dolaşımı yoluyla ilişki kurabilmektedir. Bu nedenle de bir erkeğin kendi kızkardeşiyle evlenmesi ilişki alanını büyütmesine hiçbir katkıda bulunmamaktadır. Bunun sonucu olarak da „eş" ve „kızkardeş" olarak iki kadın ulamı oluşmaktadır."[4]

Şu halde evlilik, avcılık yöntemleri, tapınma, dil gibi toplumsal olguların çözümü bu olguların yapılarının kurulup aydınlatılmasına dayanır. "Bir yapıyı kurmak (ya da çözmek yorumlamak) için iki koşul yerine getirilmelidir. Yapı, bir içsel bağlılığın (höhäsion) bir arada tuttuğu bir dizgedir. (İçsel-bağlılık, örneğin su moleküllerinin birbirini çekmesi, birbirine kenetlenmesi durumudur.) Bu içsel bağlılığın ne olduğunu anlamak için, başka benzer dizgelere yönelmek gerekir. Ancak bir dizgeden ötekine geçildiğinde benzer niteliklerin başka dizgelerde nasıl dönüşümlere uğradığı görüldüğünde bir yapı hakkında fikir edinebiliriz."[5] Örneğin "bir tek

[3] Claude Levi-Strauss, **Yaban Düşünce**, (Çev: Tahsin Yücel) İstanbul 1993, s.13-14.
[4] Ayşegül Yüksel, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama**, YAZKO, İstanbul 1981, s.33.
[5] Fatma Erkman, **Göstergebilime Giriş**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s.58.

toplumdaki (o toplumun bir tek tarihsel kesitindeki) saygı töreleri incelenirse, bu törelerin içsel yapıları hakkında doğru bir fikir edinebiliriz. Yalnızca ayağa kalkmak önemli değildir. Ayağa kalkmak, davranış dizgesinin biçimsel düzleminde yer alır. Bu dizgenin bir de kavramsal içsel (içerik) düzlemi vardır. İki düzlem arasındaki ilişkiyi kuran da şifredir. Bu şifreyi çözebilmek için, çoğu zaman ya aynı toplumun değişik tarihsel kesitlerindeki dizgeleri incelemek ya da başka toplumlardaki töreleri incelemek gerekir. Bir dizge ancak aynı alanda geçerli başka dizgelerin aracılığıyla bize gizlerini açar!."[6] Buna Osegalar ve Omahalar'dan örnek verebiliriz: "Osegaların törensel bir büyüsü İngilizcede "blazing star" denilen bir çiçeği (Lacinaria pycnostachya), bir besin bitkisini (mısır) ve bir memeliyi (bizon) anlaşılması zor bir biçimde birleştirir (La Fleschez, s.279). Başka bir kaynak bundan bağımsız olarak, Osega'ların yakın akrabası olan Omaha'ların bizonu yaz mevsiminde, "blazing star"lar ovalarda çiçekleninceye dek avladıklarını, "blazing star" çiçek açınca mısırların olgunlaştığını anlayarak harman için köye döndüklerini göstermese, bu birleştirmenin nedeni karanlıkta kalırdı (Fortune 1, s.18-19)."[7]

Toplumsal yapıları bir dizge olarak kabul ediş bizi büyük bir sistemle karşı karşıya getirir. Dil de böyle iç içe geçmiş dizgelerden oluşmuş bir sistemdir ve anlambilim bu dizgeleri anlamlandırmakla uğraşır. "Dil önceden hazırlanmış bir şifre sistemi gibidir. O dili konuşanların bildikleri ve kurallarına boyun eğdikleri bir şifre. Sözlerimiz yanlış anlaşılmasın; herkesin konuştuğu dilin gramer kurallarını kesin bildiğini ve onları açıkça ifade edebilecek durumda olduğunu iddia etmiyoruz. Okuma-yazma bilmeyen, soyut kavramları tasarlamayan kişilerin ana dillerini kusursuz konuşmalarına karşı, kurallarını ezberlediğimiz yabancı bir dile hâkim olmakta ne kadar güçlük çektiğimiz malum. Gramer bilgimiz zayıf da olsa bilinçsiz olarak bir sisteme uyduğumuz açıkâdır. Dil .... satranç, tenis gibi sistemlerden ayrılır. Kurallar kesin olarak bilinmeden bu oyunlar oynanamaz, dil konuşulur. Kültür hayatımızı yapan başka sembol sistemlerinde de, böyle bilinçli ifade edemeyeceğimiz sistemlere uyduğumuzu, çağdaş bilim, savunmaktadır. Lèvi-Strauss akrabalık bağlarında, R. Barthes "mythologies" adını verdiği birçok adet ve davranışlarımızda bir sistem bulunduğunu göstermişlerdir"[8] diyen Süheyla Bayrav dilin bir sistem oluşunu böyle açıklarken Doğan Aksan "XX. Yüzyılın başlarından beri, özellikle Saussure'le dilbilime egemen olan ve çeşitli akımların temelini oluşturan bir ilke, dilin bir dizge (sistem) olduğudur. Geleneksel dilbilgisinin ve dilbilimin doğrudan doğruya sözcüklere ağırlık veren, onları ön planda bulunduran tutumuna karşı çıkan Saussure, gösterge kuramıyla dilin bir sözcükler terimler listesi değil, birbiriyle sıkı ilişkiler içinde içiçeyen bir göstergeler bütünü olduğunu ileri sürmüş ve kanıtlanmıştır"[9] diyor. "Dilin temel özelliği bir bütün olarak birbiriyle sımsıkı biçimde içiçeyen bir dizgeler, düzenler bütünü"[10] olmaktır. Bunun gibi „**Yaban Düşünce**"nin temelinde de bir sistem oluş özelliğini buluyoruz. "Bilginler kuşkuya ve başarısızlığa katlanırlar. Çünkü başka türlü yapamazlar. Ama düzensizlik hoş görmedikleri ve hoş görmemeleri gereken tek şeydir. Salt bilimin bütün amacı en alt ve görünüşe göre bilinçdışı düzlemde, yaşamla birlikte başlamış olan karmakarışık algılama biçiminin en yüksek ve en bilinçli noktasında indirgenmesini gerçekleştirmiştir. Kimi durumlarda, geliştirilmiş olan düzen tipinin olguların nesnel niteliğini mi taşıdığı, yoksa bilim adamının kurduğu yapay bir şey mi olduğu sorulabilir. Hayvan sınıflandırımları konusunda durmamacasına sorulur bu soru... Bununla birlikte, bilimin temel ilksavı doğanın kendisinin de düzenli olduğudur... Kuramsal bölümünde, bilim bir düzene koyma olarak özetlenir ve ... dizgebilim böyle bir düzene koyma olduğu doğruysa, dizgebilim ve kuramsal bilim terimleri eşanlamlı deyimler olarak değerlendirilebilir. Üstelik bu düzen zorunluluğu ilkel

[6] Fatma Erkman, a.g.e., s.59.
[7] Claude Levi-Strauss,a.g.e, s.86-87.

[8] Süheyla Bayrav, Yapısal Dilbilimi, Multilingual, İstanbul 1998. s. 43-44.
[9] Doğan Aksan, **Anlambilim**, Engin Yayınevi, Ankara 1998, s.20.
[10] Doğan Aksan, a.g.e.,s.21.

dediğimiz düşüncenin temelinde yer alır, ama ancak her türlü düşüncenin temelinde yer aldığı oranda; çünkü bize çok yabancı görünen düşünce biçimlerine ortak bir nitelikler açısından yaklaşınca daha kolay ulaşıyoruz."[11]

Strauss, „**Yaban Düşünce**" boyunca "ilkel diye adlandırılan toplumların ilkelliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilegelen totemcilik kavramının gerçekte boş ve yakıştırma bir kavramdan başka bir şey olmadığını, yabanılların değil, budunbilimcilerin düşüncesinde doğduğunu, öbür yandan, iki tür insanlıktan söz edenlerin düşündüğünün tersine, ne denli uzaklara, ne denli eskilere gidersek gidelim, insan düşüncesinin nesneleri hep kesinlikle karşıtlaştırıp birleştirdiğini, hep aynı tutarlılıkta ayırıp sınıflandırdığını somut bir biçimde gözler önüne serer."[12]

İlkel toplumlardaki sınıflandırma mantığı, gözlem ve düşünce biçimlerinin bir kalıntı biçiminde çağımıza dek ulaştığını ve bunun bugünkü uygarlığımızın alt katmanını oluşturduğunu ifade eder[13] ve bu sınıflandırma mantığını şöyle açıklar: "Bir yerli düşünür, derinlikle, „Her kutsal şey kendi yerinde olmalıdır" diyordu. Onu kutsallaştıranın bu olduğu bile söylenebilir. Çünkü düşüncede bile olsa, ortadan kaldırıldığı zaman, evrenin tüm düzeni yıkılmış olur, öyleyse, kendine düşen yerde kalmakla, düzeni ayakta tutmaya katkıda bulunmaktadır. Dışarıdan ve yüzeysel biçimde incelenince çok gereksiz gibi görünebilecek olan totem incelikleri bir "alt-denkleştirim" diye adlandırabileceğimiz şeyin kaygısıyla açıklanır. Kendisine bir sınıf içinde yer verebilmek için hiçbir varlığı, hiçbir nesneyi hiçbir görünüşü gözden kaçırmamak."[14]

Sözcüklerin nedenliliği ve nedensizliği anlambilimin üzerinde durduğu konulardandır. Her sözcüğün en başta nedenli olduğu zamanla nedensizleştiği kabul edilir.[15] İlkel toplumlardaki sınıflandırma dizgelerinde de nedenli oluşan nedensizliğe, saymacalığa doğru gidiş vardır. "Örneğin dizgenin bir özelliği olan mantıksal devingenliğin Saussure için bile bir karşıtlık oluşturmayan şeyi açmayı nasıl başardığı görülmektedir. Diller gibi sınıflandırma dizgelerinin de saymacalık ve nedenlilik karşısında değişik biçimlerde yer alabilmeleri, ama bunun nedenliliğin etkinliğini önlememesi bir yana, kendilerinde saptadığımız ikili nitelik, saymaca (ya da bize öyle görünen, çünkü gözlemciye saymaca görünen bir seçimin yerli düşünce açısından nedenli olmadığını nasıl kesinleyebiliriz?) yönlerin nasıl ussal yönlere eklenip de onları yozlaştırmadığını açıklamaktadır. Sınıflandırma dizgelerini birer "ağaç" biçiminde göstermiştik; ağacın gelişimi de sözünü ettiğimiz dönüşümü çok güzel örneklendirir. Deyim yerindeyse, bir ağaç alt bölümlerinde güçlü bir biçimde nedenlidir: bir gövdesi bulunması, onun da dik olmaya yönelmesi gerekir. Ama saymacalık payı daha alt dallarda artmaya başlar: sınırlı oldukları kestirilebilirse de sayıları önceden belirlenmiş değildir, her birinin yönü ve gövdeden açılma açısı da öyle; ama bu yönler gene de karşılıklı bağıntılarla bağlıdır, çünkü hem kendi ağırlıkları, hem de taşıdıkları yaprak yüklü öbür dallar göz önüne alınınca, iri dalların ortak bir dayanak noktasına yönelttikleri güçleri dengelemeleri gerekir. Ama dikkat daha yukarı katlara yöneldikçe, nedenliliğin payı azalıp saymacılığın payı artar: Uç dalların gücü ağacın dengesini bozmaya ya da ayırıcı biçimini değiştirmeye yetmez. Çoklukları ve önemsizlikleri ilk zorunluluklardan kurtarmıştır onları, genel dağılımları, hücrelerinin genlerinde de yer alan bir taslağın gittikçe daha küçük boyutlarda yinelenmeleri olarak da, istatistik dalgalanmaların sonucu olarak da açıklanabilir. Başlangıçta anlaşılır olan yapı, dalları çoğaldıkça, bir tür devinimsizlik ya da mantıksal ilgisizliğe ulaşır. Bundan böyle, ilk doğasıyla çelişmeden, çok sayıda ve çok çeşitli olayların etkisi altında kalabilir,

[11] Claude Levi-Strauss, a.g.e, s. 35.
[12] Claude Levi-Strauss, a.g.e , s. 15.
[13] Claude Levi-Strauss, a.g.e., s. 42.
[14] Claude Levi-Strauss, a.g.e., s. 36.
[15] Pierre Guiraud, **Anlambilim**, Çev: Berke Vardar, Multilingual, İstl1999, s.36.

ama bunlar çok geç çıkar ortaya, bu nedenle de ağacı tanımak ve bir çeşit içine yerleştirmek isteyen gözlemci için bir engel oluşturmaz."[16]

"Totemsel sınıflandırmalardaki dizgelerin ögelerinin özünlü bir anlam yoktur hiçbir zaman; anlamları "konumsal" dır, bir yandan tarihin ve kültürel bağlamın, bir yandan da katıldıkları dizgenin işlevidir"[17]. Bu bilgiler bizi Doğan Aksan'ın "çekmek" eylemini ele alarak bir göstergenin bütün içinde nasıl değerlendirildiğini gösterdiği örneğe götürüyor.[18] Ökel denilen toplumlarda insanların içinde bulundukları duruma göre yeniden isimlendirilmeleri göstergenin içinde bulunduğu duruma göre yeni anlamlar kazanmasına benzer. Bu duruma Penan'ların ad dizgesini örnek verebiliriz. "Gerçekten de, bir Penan, yaşına ve aile durumuna göre, üç terimle belirtilebilir: bir özel ad, bir bağ-adı ("şu kişinin babası", "şu kişinin anası"), ya da ölmüş bir akrabanın özneyle akrabalık bağını belirten ve ölüm-adı diyebileceğimiz bir ad: "Babası ölmüş", "yeğeni ölmüş", vb. Batı Penan'larının ölenin akrabalık derecesine, yaşına, cinsine ve dokuzuncu çocuğa dek çocukların doğum sırasına karşılık olan en az 26 ölüm-adı vardır.

Bu adların kullanım kuralları şaşılacak derecede karmaşıktır. Konuyu büyük ölçüde yalınlaştırırsak, bir çocuğun büyüklerinden biri ölünceye dek kendi öz adıyla bilindiğini söyleyebiliriz. Ölen akraba bir büyük babaysa, çocuk Tupou diye adlandırılır. Babasının erkek kardeşi ölürse Ilun olur, başka bir akrabası ölünceye dek de böyle kalır. Bir başka akrabası ölecek olursa, yeni bir ad alacaktır. Böylece, bir Penan, evlenip çocukları oluncaya dek, 6, 7, hatta daha fazla ölüm-adı taşıyabilir.

Ana ile baba, ilk çocukları doğunca, adıyla belirtilen bu çocukla bağlarını dile getiren bir bağ-adı alır. Örneğin Tama Awing,Tinen Awing, "Awing'in babası (ya da anası)". Çocuk ölünce, bağ adının yerini bir ölüm-adı yerine yeni bir bağ adına bırakacak, adlandırmalar böylece sürüp gidecektir.

Kardeşler arasında geçerli olan özel kurallar durumu daha da karmaşıklaştırır. Bütün erkek ve kız kardeşleri yaşıyorsa, çocuk kendi adıyla çağrılır. Bunlardan biri ölünce, bir ölüm-adı alır: "büyük (ya da küçük) kardeşi ölmüş". Ama yeni bir erkek ya da kız kardeşi doğunca, ölüm-adı bırakılır, özne yeniden kendi adını kullanmaya başlar.[19]

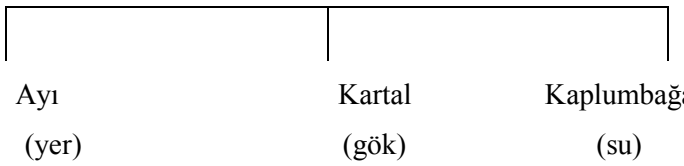
„**Yaban Düşünce**" boyunca karşılaştığımız diğer konu da kabile insan hayvan ve bitki adlarının simgesel özellikte olmalarıdır. Besinlerin belli bir mantığa göre gruplanması ve evliliklerin düzenlenme şekillerinin etkisiyle topluluklar bazı adlar alırlar. Bu adlardan kabilelerin hayvancı ya da bitkici, dışevlilikli ya da içevlilikli olup olmadığını yaşam tarzını anlayabiliriz. Hatta A kılanı Ayı, B klanı da Kartal adını taşıyorsa, A klanıyla B klanı arasındaki ilişki, Ayı ile kartal arasındaki ilişkinin benzeridir demektir.[20] Dil çalışmalarında da bir dilin kelime dağarcığına bakıp ait olduğu toplumun özelliklerine ulaşılabilir.

Strauss, kitabında totem ve kastlardaki evlilik ve beslenme düzenlerini çeşitli kabilelerden örneklerle anlatır. Ona göre bu düzen ve ilişkilerin mantığı dilinki gibi kurucu birimler getirmektir. Bunlar da bu işlevi ancak açıklıkla tanımlanmış olmak koşuluyla, yani daha sonra bu kurucu birimler aracılığıyla bir dizge geliştirmek üzere, onları ikişer ikişer karşıtlaştırarak gerçekleştirebilir. Dizge de düşünceyle olay arasındaki bireşimsel işleç görevini bu sonuncuyu göstergeye dönüştürerek gerçekleştirir. Düşünce böylece görgül çeşitlilikten kavramsal yalınlığa, sonra da kavramsal yalınlıktan anlamlı bireşime doğru gider.

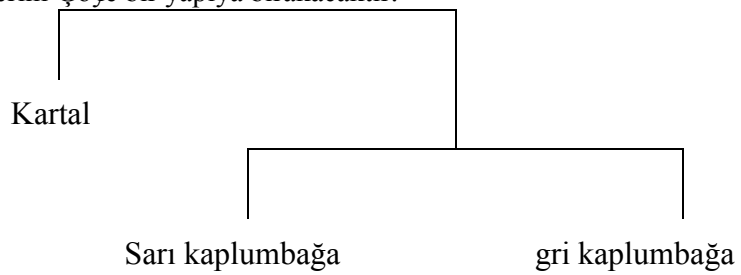
[16] Claude Levi-Strauss, a.g.e., s. 194.
[17] Claude Levi-Strauss, **a.g.e.**, s. 80.
[18] Doğan Aksan, a.g.e., s. 21.
[19] Claude Levi-Strauss, a.g.e., s. 229.
[20] Ayşegül Yüksel, a.g.e., s.32.

Dilbilim incelemeleri, bir arada bulunan ve dizge oluşturan ögelerin, aynı toplumsal bilincin algıladığı, mantıksal ve ruhbilimsel bağıntılarıyla uğraşacak olan eşsüremli dilbilim ve aynı toplumsal bilincin görmediği ve aralarında dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık ögelerin bağıntılarını inceleyecek artsüremli dilbilim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[21] Yalnızca tasarlanmayan aynı zamanda yaşanmış olan totemsel sınıflandırmalara bu açıdan bakıldığında toplumsal öbekleri adlandırdığımız her seferde, bu adlandırmaların oluşturduğu kavramsal dizgenin kendine özgü yasaları bulunan, ama dizgeye göre olumsal kalan nüfus evriminin dalgalanmalarına bırakılmış olduğunu görürüz. "Gerçekten de dizge eşsüremlilikte yer alır, nüfus evrimiyse artsüremlilikte gerçekleşir; yani her biri kendi başına ve ötekine aldırmadan işleyen iki gerekircilik söz konusudur."[22] Strauss bunu dilbilimle karşılaştırıyor: "Eşsüremlilikle artsüremlilik arasındaki bu çatışma dilbilimsel düzlemde de görülür: kendisini kullanan topluluk önce çok geniş ölçüde yavaş yavaş küçülecek olursa, dilin yapısal özelliklerinin değişmesi olanaklıdır; açıktır ki, bir dil kendisini konuşan insanlarla birlikte yok olur. Bununla birlikte, eşsüremlilikle artsüremlilik arasındaki bağ katı bir bağ değildir, çünkü genel olarak alınınca, bütün konuşan özneler birbirinden farksızdır (tür örnekleri belirlenmeye kalkılsa, bu söz çabucak yanlış oluverirdi), sonra, daha da önemlisi, dilin yapısını, bildirişim sağlamak olan pratik işlevi korur bir ölçüde: demek ki dil nüfus değişimlerinden ancak belirli sınırlar içinde ve işlevi tehlikeye düşmediği ölçüde etkilenir. Ama burada incelediğimiz kavramsal dizgeler bildirişme araçları değildir (ya da ancak ikinci derecede bildirişme araçlarıdır); düşünmenin, yani koşulları çok daha az katı olan bir etkinliğin araçlarıdır bunlar. Üstelik insan anlatacağı şeyi ya anlatır, ya anlatamaz; ama az çok düşünür. Düşüncenin dereceleri vardır ve bir düşünce aracı farkına varılmadan yozlaşarak bir anımsama aracı durumuna düşebilir. "Totemsel" denilen dizgelerin eşsüremli yapılarının artsüremlilikten son derece kolay etkilenebilmesi de bununla açıklanır: belleksel bir araç kurgusal bir araçtan daha kolay işler, kurgusal bir araç da bir bildirişim aracı kadar titizlik istemez.

Bu noktayı pek de imgelem ürünü sayamayacağımız bir örnekle açıklayalım. Diyelim ki, eskiden üç oymağa ayrılmış olan ve oymaklarının her biri doğal bir öğeyi simgeleyen bir hayvan adı taşıyan bir boy var karşımızda:

Sonra nüfus evriminin ayı oymağının sönmesine, kaplumbağa oymağının da kalabalıklaşmasına neden olduğunu, böylece kaplumbağa oymağının iki alt-oymağa bölündüğünü, sonra da bunların birer oymak durumuna eriştiğini varsayalım. Eski yapı tümüyle ortadan kalkacak ve yerini şöyle bir yapıya bırakacaktır:

[21] Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s.107.
[22] Claude Levi-Strauss, a.g.e., s. 91.

Elimizde başka bilgi bulunmayınca, bu yeni yapının ardında ilk tasarıyı aramak boşuna olacaktır; hatta, bilinçli ya da bilmeden algılanmış her türlü tasarının yerli düşüncesinden tümüyle silinmiş olması ve bu alt üst olmadan sonra üç oymak adının acunsal düzlemde anlamdan yoksun, geleneksel olarak benimsenmiş etiketler biçiminde yaşaması da beklenebilir. Büyük bir olasılıkla, bu sonuç çok sık gerçekleşmiş bir durumdur, kimi zaman altta kalmış bir dizgenin yeniden kurulmasının gerçekte olanaksız olmasına karşın, kuramsal olarak varsayılabilmesi de bununla açıklanır."[23]

„Yaban Düşünce"de çeşitli toplumlardaki söylenler ele alınarak bunlar arasındaki pek çok benzerlik ya da karşıtlık gösterilmiştir. Söylenleri „evrensel mantığın en duru anlatımı" kabul eden Strauss, bunu yaparken söylenlerdeki bu bir yığın önemsiz görünen yinelemelerin altında şifrelenmiş bir mesaj olduğunu kanıtlamak ister. Ona göre söylen, insanlığın bir çeşit ortak düşüdür ve örtük anlatımın ortaya çıkarılabilmesi için tıpkı Freud"un düşleri çözümlediği gibi yorumlanması gerekir.[24] Yine söylenler simgesel bir anlatım dizgesinin, dilin çeşitlemeleridir yani sözdür. Dilin yapısını anlayabilmek için söylenlerin çözümlenmesi gerekir. Levi Strauss söylen çözümlemesini demetler üzerinde gerçekleştirir. "'Demet" söylen bağlamında aynı görevsel özelliği taşıyan ögelerin toplamıdır. Bir başka deyişle, "demet" bir ilişkinin bir sürü çeşitlemesinden oluşur. Levi-Strauss"a göre özgül bir söylenin anlamı yatay eksen üstünde gelişen artzamanlı olay örgüsünden çok, genel söylenin düşey eksen üstünde yer alan, biçimsel değişmezlerini oluşturan demetlerde yatar. Bir başka deyişle, "söylenlerin içeriği bir önem taşımaz... söylenin gerçeği, anlattığı öyküde değil, ögelerinin birbirleri ve içinde yer aldıkları bütünle olan bağıntılarındadır."

Tek tek yatay eksen üstünde ele alındığında söylenler dizimsel bir özellik taşır; birbirine zincirleme bağlanmış olaylardan oluşan söylenlerde hayvanlar ve insanlar birbirlerinin yerine geçer; doğayla ekin birbirinin içine girmiş gibidir. Bir başka deyişle, söylenler yatay eksende ele alındığında yirminci yüzyıl insanının yüzeyden okumakla çözemeyeceği "ad aktarmaları" söz konusudur. Birbirine benzer ayrıntılar ve yinelemeler içeren söylenler düşey eksen üstünde ele alındığında ise ortaya dizisel bir örüntü çıkar. Bir başka deyişle "benzerlik" yoluyla bir olayın başka bir olayın yerine geçebildiği bir "deyim aktarması"dır söz konusu olan. Bu işlem yapıldığında söylenlerde yansıyan hayvan – insan, doğa- ekin karışımının içinde düzenli bir yapı olduğu görülür. Söz gelimi, hayvanların başına gelenlerle ilgili çeşitlemeler söylenlerde insanların başına gelenlerle ilgili çeşitlemelere dönüştürülmüştür.[25]

SONUÇ

Strauss toplumları ilkel, modern vb. sınıflara ayırmayı anlamsız bulur. Çalışması boyunca da bunu ispat etmeye uğraşmıştır. Sonuçta modern toplumlar trafik işaretleri, bilgisayar sembolleri, mevsimlik modaları ve temelde dil göstergelerini kullanırken ilkel diye sınıflandırılan toplumlar da çocuklarının saç kesim şekilleriyle, kabilelerine seçtikleri totemsel hayvanla, kabilelerinin belirtkesi churingalarıyla, kabileleri için yasaklanan besinlerle, totemsel gösterileriyle, kendine has bir göstergeler dünyası içindedirler. Yalnızca tarzımız başkadır onlarla. Sonuçta, aynı sınıflandırma, düzenleme ve sembolleştirme mantığı kendisini gösterir.

[23] Claude Levi-Strauss, **a.g.e.,** s. 92.
[24] Ayşegül Yüksel, **a.g.e.,** s.34.
[25] Ayşegül Yüksel, a.g.e., s.34-35.

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan, **Anlambilim**, Engin Yayınevi, Ankara 1998.

Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, 15. Basım, Cilt 2, 1986.

BAYRAV Süheyla, Yapısal Dilbilimi, Multilingual, İstanbul 1998.

ERKMAN Fatma, **Göstergebilime Giriş**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

GUIRAUD Pierre, **Anlambilim**, Çev: Berke Vardar, Multilingual, İst 1999.

LEVI-STRAUSS Claude, **Yaban Düşünce**, (Çev: Tahsin Yücel) İstanbul 1993.

MENGÜşOĞLU Takiyettin, **Felsefi Antropoloji**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:1612, İstanbul 1971.

SAUSSURE Ferdinand de, **Genel Dilbilim Dersleri**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.

YÜKSEL AyÇşegül, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama**, YAZKO, İstanbul 1981.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1177-1202, ANKARA-TURKEY

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA DÜNYA ALGISI

Adem ÇATAK[*]

ÖZET

Dünya algısı öteden beri tartışıla gelmiş bir konudur. İslam düşünürleri de konuya kendi zaviyelerinden farklı yorumlar ve izahlar getirmiştir. Bu bağlamda mutasavvıfların dünya algısı ise nevi şahsına münhasır bir mahiyet arz eder. Tasavvuf düşüncesinin genel anlayış çerçevesinde ortaya konulan dünya tasavvurunun temel argümanı, dünyaya mesafeli durmaktır. Bu düşünce sistemine göre dünya, insanı Allah'tan ve yaratılış gayesinden uzaklaştırmaktadır. Dünya insanı aldatan/yanıltan bir büyücü, bal kabı içinde zehir veren bir düşman ve nihayetinde insanı, insani erdemlerden uzaklaştıran bir tuzaktır. Ayrıca dünya değersiz bir meta ve Hak yolunda bir engeldir.

Mutasavvıflarca ortaya konulan dünya algısı, maalesef çoğunlukla yanlış anlaşılmış ve tasavvufî düşünce, haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirinin temel nedeni, zenginliğin zemmi, dünyanın değersizliği, fakirliğe övgü ve teşvik konularında mutasavvifenin ortaya koymaya çalıştığı düşünce sisteminin çoğu kez konu bütünlüğünden koparılarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bu anlamda tasavvufi düşüncede dünya tasavvurunun mahiyeti üzerinde söz söylemek için, alanda kaleme alınmış eserlerin derinlemesine tahlili en geçerli yol olarak görülmelidir.

Bu çalışma, Türk İslam Edebiyatının nadide örneklerin biri olan *Atebetü'l-Hakayık*'ta ortaya konulan dünya algısını, dünyanın faniliği ve vefasızlığı, hırs ve kanaat, cömertlik ve cimrilik başlıkları altında incelemeyi amaçlamaktadır. İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biri olması bakımından dikkate şayan bir eser olan *Atebetü'l-Hakayık*, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. İşlediği konuları itibarıyla, dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilebilecek olan *Atebetü'l-Hakayık*, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük önemi haiz bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Atebetü'l-Hakayık, cömertlik, cimrilik, hırs, kanaat.

[*] Yrd.Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Böl., E-mek: ademcatak@hotmail.com

PERCEPTION OF THE WORLD IN *ATEBETUL HAKAYİK*

ABSTRACT

Perception of the world has long been a debated issue in Islamic Sufism/tasawwuf. Within the framework of the general understanding of the idea of Sufism, the main argument put forward about vision of the world is keeping the world at a distance. According to this view, the world estranges man of God and his aim of creation. World is a magician cheating/deceiving mankind, an enemy offering poison in honey jar and ultimately a trap keeping human being away from virtues. In addition, the world is an obstacle in the path of truth and and a worthless commodity.

Perception of the world prescribed by the Sufis has generally been misunderstood and the Sufism has been subjected to unfair criticism. Basic reason for that criticism is the fact that Sufi system of thought on the issues like denouncement of richness, insignificance of the world, praise and encouragement to poverty has mostly evaluated and analyzed out of context. Indeed, to be able to judge and analyze the concept of world in Sufi thought, a careful in-depth analyses of works of Sufis is required.

This study aims to examine perception of world in *Atebetu'l Hakayik*, a rare example of Turkish-Islamic literature introducing principles of the Islamic belief and morals in a poetic way, under the headings of the transience and disloyalty of the world, ambition and contentment generosity and meanness. *Atebetu'l Hakayik*, a religious-ethical-didactic work with respect to its content, is a work of great importance for the fields of History of Turkish Language, History and Literature.

Key Words: World, Atebetü'l-Hakayık, generosity, meanness, greed, contentment.

Giriş

Son dönemlerde Türk İslam Edebiyatının nadide numuneleri günümüz insanının dikkatine sunulmuştur. *Kutadgu Bilig, Mu,înü'l-Mürîd, Nehcü'l-Ferâdis* ve *Atebetü'l-Hakayık* bu eserlerin başlıcalarındandır. Değerli araştırmacılar marifetiyle bu eserlerin, tıpkıbasımları, edisyon kritikleri, çeviriyazıları yapılmıştır. Böylece çeşitli bilim dalları araştırmacıları, mezkûr eserlerin muhtevası üzerinde alanlarıyla ilgili araştırmalar yaparak Türk İslam düşüncesi tarihi üzerinde derinlikli yorumlar yapabilme imkânına kavuşmuştur.

Tasavvuf edebiyatı tarihi araştırmacıları açısından zengin bir hazine görünümünde olan mezkûr eserler üzerinde birçok değerli çalışma mevcuttur. Biz de bu çalışmamızda *Atebetü'l-Hakayık*'ta tasavvufî düşüncenin izlerini aramaya çalıştık.

Dünya ve değeri konusu, hemen tüm felsefî düşünce sistemlerinde tartışılmıştır. İslam düşünürleri de konuya kendi zaviyelerinden farklı yorumlar ve izahlar getirmiştir. Bu bağlamda mutasavvıfların dünya algısı nevi şahsına münhasır bir mahiyet arz eder. Mutasavvıflarca ortaya konulan dünya algısı, maalesef çoğunlukla yanlış anlaşılmış ve tasavvufî düşünce, haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirinin temel nedeni, zenginliğin zemmi, dünyanın değersizliği,

fakirliğe övgü ve teşvik konularında mutasavvifenin ortaya koymaya çalıştığı düşünce sisteminin çoğu kez konu bütünlüğünden koparılarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bu anlamda tasavvufi düşüncede dünya tasavvurunun mahiyeti üzerinde söz söylemek için, alanda kaleme alınmış eserlerin derinlemesine tahlili en geçerli yol olarak görülmelidir. Aksi takdirde önyargıların ve parçacı yaklaşımların, araştırmacıyı konu hakkında doğru neticelere ulaştırması mümkün olmayacaktır.

Bu düşünceden hareketle, *Atebetü'l-Hakayık*'da dünya algısı konusunda bir inceleme yapmayı uygun bulduk. Konumuzu, dünyanın mahiyeti, faniliği, vefasızlığı, hırsın zararı ve anlamsızlığı, kanaatin güzelliği, cimriliğin çirkinliği ve cömertliğin değeri gibi alt başlıklarla işlemeyi planladık.

Eser ve yazarı ile ilgili kısa bir bilgilendirme ile de okuyucuya, eserin yazıldığı çevre hakkında genel bir değerlendirme yapma imkânı sunmaya çalıştık.

A. *Atebetü'l-Hakayık* ve Şairi

1. *Atebetü'l-Hakayık*

İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biri olması bakımından dikkate değer bir eser olan *Atebetü'l-Hakayık*, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. İşlediği konuları itibarıyla, dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilebilecek olan *Atebetü'l-Hakayık*, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük önemi haiz bir eserdir.[1]

Orta Asya'da Hakaniye lehçesiyle yazılmış *Atebetü'l -Hakayık*, 12. yüzyıla aittir.[2] Tam olarak hangi yılda kaleme alındığı bilinmese de *Kutadgu Bilig*'den tahminen elli sene sonra yazılmıştır.

Fe'ulün/ fe'ulün/ fe'ulün/ fe'ul aruz kalıbıyla yazılan eser, [3] 14 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Eserin giriş bölümü Tevhîdle başlar. Tevhîdi, bir na't ve dört halifenin övgüsünün yapıldığı manzume takip eder. Bu manzumeden sonra eserde, eserin kendisine ithaf edildiği, *Türk ve Acem ülkelerinin meliki, emîr-i âzam Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg*'e ait övgüler ve eserin yazılış nedeninin anlatıldığı kısım yer alır.[4] Giriş bölümleri, eserin ilk 5 bölümünü teşkil eder ki bu bölümler kaside biçimiyle "aa ba ca da..." yazılmıştır. Giriş bölümleri 80 beyitten oluşur. Giriş bölümlerini, dörtlüklerle kaleme alınmış asıl metin bölümü izler. Asıl metin, 9 bölümden oluşur. Bu bölümlerdeki dörtlükler "aaba" şeklinde kafiyelenmiş mani tarzındadır. Asıl metin bölümü ise 101 dörtlükten meydana gelmiştir.[5] Eserin tamamı 484 dizeden müteşekkildir. Asıl metin bölümünde işlenen konular, müstakil başlıklar altında verilir. Genel olarak bu başlıklarda, ilim öğrenmek ve faydaları, cehaletin zararı, dünyanın faniliği ve vefasızlığı, cömertlik, kanaat ve alçakgönüllülüğün methi, cimrilik ve hırsın kötülüğü gibi konular işlenir.

Halka hitap etmeyi amaçladığından dil bakımından sade ve konuların işleniş basit düzeydedir.[6] Eserde, konusu itibarıyla dinî kavramları açıklama sadedinde Arapça ve Farsça kelimeler yer alsa da bu durum, eserin halk arasında anlaşılmasını engelleyecek düzeye asla

[1] Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, c. 1, s. 243.
[2] Ahmet Kartal - Ahmet Atilla Şentürk, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi,** Dergah Yay., İstanbul 2005, s. 34.
[3] Mehmed Fuad Köprülü, "Aybetü'l-Hakayık'a Dair", **Türkiyat Mecmuası,** c. 1, yıl: 1925, s. 256.
[4] Muhammed Dad İspehsâlâr hakkında değerlendirmeler için bkz.: Mehmed Fuad Köprülüzade, "Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık", **Milli Tetebbular Mecmuası,** c. 2, sayı: 5, yıl: 1331, s. 372 vd.; Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, **Atebetü'l-Hakayık,** Haz.: Reşid Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 5.
[5] Banarlı, **Türk Edebiyâtı Târihi,** c. 1, s. 242.
[6] Tuncer Gülensoy, "Atebetü'l-Hakâyık" **TDVİA**, c. 4, s. 51.

ulaşmaz.[7] Eserin asıl metninin, Türk mili zevkini[8] yansıtacak şekilde dörtlüklerle kaleme alınmış olması da ayrıca önemli bir husustur.[9]

Devrin Türkçesinin bütün incelikleriyle kullanıldığı görülen eserde, his ve duygudan ziyade öğretici yön ağır basmaktadır.[10] Bu durumu Arat, "umumiyetle kuru, en mütevazı duygu parıltılarından uzak, kendi işini bilen ve vazife-şinas bir ahlak hocası gibi, malum bir programı sonuna kadar takrir eden, sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifade tarzı"[11] sözleriyle tafsil eder.

Eser, *Hibetü'l-Hakayık*[12], *Aybetü'l-Hakayık*[13] ve *Gaybetü'l-Hakâyık*[14] adları ile de anılır.[15] Bu durum, eserin farklı el yazması nüshalarındaki isimlendirilmesinden ve farklı okumalardan kaynaklanmıştır. Biz eseri, Arat'ın da tercih ettiği *Atebetü'l-Hakayık* namıyla anmayı tercih ettik. "Atebetü'l-Hakayık" ibaresi, "Hakikatlerin eşiği" anlamına gelmektedir.

Bilinen el yazması nüshaları karşılaştırarak eseri neşreden Arat, *Atebetü'l-Hakayık*'ın İslami Türk edebiyatı açısından taşıdığı önem ve değeri şöyle ifade eder: "*Atebetü'l-Hakayık* ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk-İslâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esasları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlâk kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa ayet, hadis veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir… Müellif burada fikir bakımından, kendi içtihadından ziyade, malûm olan esasları güzel bir Türkçe ile ifade etmekle iktifa etmiştir.

Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esasları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hafızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzum olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gaye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. *Atebetü'l-Hakayık*'ın ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu, eserin yazıldığı tarihten epeyi bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşılmış olmasından, birçok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihayet Türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücuda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır."[16]

Atebetü'l-Hakayık'ın sonunda eserin metninden olmayan üç ek mevcuttur. Bu eklerin eserin şairine ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu eklerin birincisi, müellifi tespit edilemeyen bir

---

[7] Abdülkadir Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1998, s. 39.
[8] Banarlı, **Türk Edebiyâtı Târihi,** c. 1, s. 243.
[9] Köprülü, Bilhassa Kutadgu Bilig'den sonra aruz vezninin Türkçeye uydurulmasına çalışıldığına ve Acemleri taklit ile bir takım eserler kaleme alındığına inandığını söyleyerek Atebetü'l-Hakayık'ı bu türden eserlere örnek olarak verir. Eserin bir yöneticiye ithafından hareketle, İran tesirinin kuvvetle hüküm sürdüğü bir kültürel çevrede ortaya çıkan bu tür eserlerin halkın anlayıp anlamamasını göz ardı ederek, devrin hükümdarlarının gözüne girmek için bu üslupla yazıldığını ileri sürer. Mehmed Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Sad.: Orhan Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 146-7; 168-9. Bizce Atebetü'l-Hakayık incelendiğinde, eserde bazı Arapça ve Farsça kelimeler bulunmakla birlikte halkın anlayamayacağı kadar ağdalı ve edebî bir dil kullanılmadığı da görülür. Diğer yandan eserin muhtevası, dünyanın faniliği, kanaat ve cömertlik gibi ahlaki umdeler iken bu eserin devrin yöneticilerinin gözüne girmek ve onlardan dünyevi bir menfaat ummak üzere kaleme alındığının söylenmesi en azından bir tenakuz gibi duruyor.
[10] Geniş değerlendirme için bkz.: Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** s. 160-1; Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** s. 38-9.
[11] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 6.
[12] Necib Asım, "Hibetü'l-Hakayık" **Türk Yurdu**, İstanbul 1328, c.2, s. 744; Mehmed Fuad Köprülü, "Hibetü'l-Hakayık'a Ait Yeni Malumat", (Türkiyat haberleri kısmında) **Türkiyat Mecmuası,** c. 2, yıl: 1928, s. 546; Köprülüzade, "Ahmed b. Mahmud…", s. 369 vd.
[13] Köprülü, "Aybetül Hakayık'a Dair", s. 256.
[14] Gülensoy, "Atebetü'l-Hakâyık" s. 51.
[15] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 9-10; Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** s. 39.
[16] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 14.

dörtlüktür. Bu dörtlükte eserin şairi ve muhtevası hakkında bilgi verilir. Şairin doğuştan kör olduğu ve adının Edib Ahmed olduğu açıklanır. Mezkur dörtlükte eserin, bir fil yükü altın değerinde olduğu söylenilerek eser övülür. Ayrıca eserin 14 bölümden müteşekkil olduğu da bu dörtlükten anlaşılmaktadır.

İkinci ek de yine bir dörtlüktür. Bu dörtlüğün şairinin, Timur'un emirlerinden Emir Seyfeddin veya Seyfeddin Barlas olması muhtemeldir.[17] Bu ihtimalin sebebi ise, Seyfî mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazan bu şairin adının, mezkûr dörtlüğün başına sonradan ilave edilmiş olmasıdır. Bu dörtlükte şair, eserin sahibi olarak ifade ettiği Edib Ahmed'i, "edipler edibi" ve "fazıllar başı" olarak nitelendirir.

Eserin sonunda yer alan eklerin üçüncüsü ise, Emir-i Kebir Sahibü'r-Rey ve't-Tedbîr Arslan Hoca Tarhan'a ait on beyitlik bir manzumedir.[18] Arslan Hoca Tarhan, Timur devrinde devletin ileri gelen emirlerinden biridir. Arslan Hoca Tarhan, devletin şimal hududunda hüküm sürmüş, önemli bir devlet adamı ve komutan olmakla birlikte devrinin fikir hayatı ve edebiyatı ile de yakından ilgilenmiş, şiir ruhlu bir idarecidir.[19]

Arslan Hoca Tarhan'ın ilavesinden, eserin şairinin adının Edib Ahmed, şairin babasının adının Mahmud, şairin memleketinin ise Yüknek olduğunu ve *Atebetü'l-Hakayık*'ın "Kâşgarî til" ile kaleme alındığını anlıyoruz.

Atebetü'l-Hakayık'ın tesiri sadedinde, kendisinden sonra kaleme alınan *Mu,înü'l-Mürîd* ve *Cevâhirü'l-Esrâr* gibi manzum eserlerin de aynı vezinde yazılmış olmasından hareketle *Kutadgu Bilig*'le birlikte Edib Ahmed'in eserinin açtığı çığırın kendinden sonraki eserlerde etkili olduğu söylenebilir.[20]

Atebetü'l-Hakayık hakkında son bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Eser, dinî ve ahlaki tavsiyeleri, devrinin inanç ve kültür ortamına uygun olarak halkın anlayabileceği sadelikte manzum bir tarzda dile getirmiştir. Şair eserinde ileri sürdüğü fikirleri ayet ve hadislerle destekler. Buradan hareketle eserin sağlam bir fikri temele dayandığı ifade edilebilir. Yazılmasından çok sonra farklı zaman ve coğrafyalarda çoğaltılması ve okunması, eserin, din eğitimi sahasında önemli bir boşluğu doldurduğunun delili sayılabilir.[21]

2. Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî

Kaynaklarda kimliği hakkında fazla bilgi bulunamayan Edib Ahmed, Semerkant yakınlarındaki Yüknek[22] adlı şehre mensup olan Mahmud adlı bir zatın oğludur.[23] Şair, adını, "Edib Ahmed atım edeb pend sözüm" (Adım Edib Ahmed, sözüm edep ve nasihattir.) dizesiyle dile getirir.[24] Edib Ahmed devrinde "edipler edibi, fazıllar başı" diye tanınmıştır.[25] Aslen Türk olan şairin,[26] doğuştan âmâ olduğu ve Türkçe manzum vaazlar verdiği bilinmektedir.

[17] **Age.,** s. 17.
[18] Banarlı, **Türk Edebiyâtı Târihi,** c. 1, s. 243.
[19] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 17.
[20] Banarlı, **Türk Edebiyâtı Târihi,** c. 1, s. 246; Seyfullah Korkmaz, "Atabetü'l-Hakayık Türk İslam Edebiyatında İlk Türkçe Manzum Hadis Tercümesi midir"?, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, sayı: 450, Ankara 2000, ss, 603.
[21] Köprülü, "Hibetü'l-Hakayık'a Ait Yeni Malumat", s. 548-9.
[22] Yüknek hakkında geniş değerlendirmeler için bkz.: Köprülüzade, "Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık", s. 372-3; Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 6.
[23] Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** s. 37.
[24] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 77.
[25] Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi,** s. 34.
[26] Tuncer Gülensoy, "Edib Ahmed Yükneki", **TDVİA**, c. 10, s. 421.

Yazar hakkında bilgi kaynaklarımızdan birisi olan Ali Şîr Nevâî, Edib Ahmed'in Şmâm-ı Azam'ın talebesi olduğunu ve Şmam-ı Azam tarafından diğer talebelerine nispetle daha çok takdir edildiğini ve diğer öğrencilere örnek gösterildiğini kaydeder ki bu bilginin tarihsel olarak doğru olması mümkün değildir.[27]

Necib Asım, eserinin başında dört halifeyi övmesinden hareketle Edib Ahmed'in ehl-i sünnet mezhebinden olduğunu kaydeder.[28] Yine Edib Ahmed,

"Kim erse bu tört işle bed i,tikad

Tutar erse ming la,n ıdur men anga"[29]

(Her kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikat beslerse ona bin (kere) lanet ederim.) der. Bu sözlerinden de onun şia'ya muhalif bir düşünce yapısına sahip olduğunu anlayabiliriz.

Edib Ahmed'in eseri incelendiğinde onun dinî tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Yine eserinden hareketle onun Arapça ve Farsça bildiği, tefsir, fıkıh ve hadis gibi İslami ilimleri tahsil ettiği, fazilet ve takva sahibi olduğu söylenebilir.[30]

Şöhreti Ali Şîr Nevâî devrine yani 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve hayatı hakkındaki bilgiler menkıbeleşmiştir. Edib Ahmed'in bazı söz ve öğütlerinin halk arasında dilden dile dolaşması, onun Türk halkı üzerinde uzun yıllar süren etkisini göstermesi açısından manidardır. Edib Ahmed hakkında söylenen menkıbeler onun şöhretini, ölümünden sonra da asırlarca devam ettirmiştir. Bu şöhretin diğer bir delili ise *Atebetü'l-Hakayık*'ın sonuna eklenmiş olan manzum parçalardan hareketle, eserin 15.yüzyılda bile yazarına saygı duyularak okunan ve yararlanılan bir kitap olduğunun söylenebilmesidir.[31]

3. Edib Ahmed'in Tasavvufla İlişkisi

Edib Ahmed'in herhangi bir tasavvufi okula mensubiyeti hakkında elimizde yeterli bir delil yoktur. O, eserinde herhangi bir hocasından bahsetmediği gibi bir şeyhinden de söz etmez. Bununla birlikte Edib Ahmed'in sûfî meşrep bir zat olduğunu eserini okuyanlar kolaylıkla anlar. Eserinin muhtevası hemen tamamıyla bir mutasavvıfın bakış açısıyla kaleme alınmış nasihatler bütünü görünümündedir. Bu noktadan hareketle onun zahit, mütevazı, güzel ahlak sahibi, devrinde sevilen ve hürmet edilen, vaaz ve nasihatleri insanlar tarafından hüsn-ü kabul gören muhterem bir şahsiyet olduğunu düşündürmektedir.

Onun sûfîyane bir meşrebe sahip olduğu ortaya koyan sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Edib Ahmed, eserinde mutasavvıfların şiar haline getirdikleri "kıllet-i kelam"ı ilk nasihat olarak verir. Az ve öz konuşma Edib Ahmed'in büyük önem verdiği bir husus olmalı ki eserinde bu konuya ayrı bir yer vermiştir.

Yine o, hemen eserinin başında günahkâr bir kul olduğunu itirafla Allah'tan bağışlanma dilemiş ve kurtuluşunun inayet-i ilahiye bağlılığını ifade etmiştir. Bilindiği üzere istiğfar ve tövbe düşüncesi mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu bir konudur. Sûfîlerce tövbe kapısı bütün

[27] Ali Şîr Nevâî, **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve,** Haz.: Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 390-1; Ali Şîr Nevâî'nin naklinin değerlendirilmek üzere müstakil bir makale kaleme alan Köprülü, bu bilginin gerçek olmasının imkansızlığını farklı delillerle ortaya koymuştur. Köprülü, "Aybetü'l-Hakayık'a Dair", s. 255-7.
[28] Asım, "Hibetü'l-Hakayık" s. 745.
[29] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 44.
[30] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 5.
[31] Köprülüzade, "Ahmed b. Mahmud…", s. 372-3; Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 16-7; Banarlı, **Türk Edebiyâtı Târihi,** c. 1, s. 246.

makamların ilki olarak kabul edilmiş ve tövbesi olmayanın hiçbir makamının olamayacağı genel kabul görmüştür.

Edib Ahmed'in sûfî meşrep olduğuna delil sayılabilecek bir diğer husus ise onun dünya hakkındaki görüşleridir. Dünyayı yumuşak bir yılan benzeten Edib Ahmed dünyanın oklanması gerektiğini düşünür. Onun sahip olduğu dünya algısı ve bu çerçevede eserinde ortaya koyduğu kanaat, cömertlik gibi ahlak-ı hasene ile ilgili nasihatleri okuyucuda bir sûfîyi dinliyormuşçasına intibaını uyandırır. Ayrıca o, dünya malına karşı hırsa düşmenin ve cimriliğin kötülüğü hususuna da vurgu yapar.

Edib Ahmed'in birçok sûfî ile aynı paralelde düşündüğünü söylememiz icap eder. Örneğin kibir konusunda devrinin müellif sûfîlerinden şeyh İslam'la neredeyse aynı ifadeleri kullanır:

"Yok erdim yarattıng yana yok kılıp

İkinç bar kılur sen mukir men munga"[32]

(Yok idim yarattın; yine yok edip, tekrar var edersin; bunu ikrar ederim.) diyen Edib Ahmed, şeyh İslam'ın,

"Yok erdük yarattı yana yok kılur

Biligli munı mu tekebbür kurar"[33]

(Kıskançlık, hırs ve kibirlenme ne işe yarar? Bütün mutasavvıflar bu üçünü ayıp görmektedirler. Yok idik yarattı, yine yok kılar. Bunu bilen büyüklenir mi?) dizeleriyle aynı manayı terennüm eder.

Yine fakirlere yardım konusu anlatılırken, Yunus Emre'nin

"Bir miskini gördün ise, bir eskice verdin ise

Yarın anda sana gele, Hak şarabın içmiş gibi"[34] mısralarındaki manayı çağrıştırır şekilde,

"Yarag aşıngnı kişige yitür

Yarag bulsang oprak yalıngnı bütür

Küç emgek tegürme kişike kalı

Sanga tegse emgek kişidin kötür"[35]

(Yemeğe yarar yemek (varsa) aç insana yedir, giymeye yarar elbise bulursan, çıplapa giydir, başkasına zorluk ve zahmet çektirme, eğer sana başkası eziyet ederse tahammül et.)

İnsanlara hizmet etmeyi tavsiye sadedinde,

(Eğilene destek ver ve kesileni ekle, böyle bir adama hür insan kul olur.) derken Ahmed Yesevî'nin,

"Kayda görseng köngli sınuk merhem bolğıl

Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolğıl"[36]

[32] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 41.
[33] Şeyh İslam, **Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım,** Haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 99. (Metnin günümüz Türkçesi'ne çevirisi, Recep Toparlı-Mustafa Argunşah'ın hazırladığı nüshadan alınmıştır.)
[34] Yunus Emre, **Yunus Emre Divanı,** Haz.: Selim Yağmur, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s. 374.
[35] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 67.

(Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol. Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol.) dizlerini hatırlatır.

Eserinden hareketle Edib Ahmed'in sûfî meşrep bir şahsiyet olduğuna başka deliller de verilebilir. Biz bu konuda takdiri, Edib Ahmed'in eserini okuyanlara bırakarak ifade-i merama bu kadar kâfi geldiğini belirtmekle yetinelim.

Öte yandan *Nefehâtü'l-Üns* adlı eseri tercüme eden Ali Şîr Nevâî'nin, eserde bulunmayan bazı şahsı da ekleyerek *Nefehât*'ı genişlettiği ehlince malumdur. Nevâî'nin Edib Ahmed'i de eserinde zikretmiş olması da bizim için dikkate alınması gereken bir husustur.[37] Sûfîlerin terceme-i hallerinin bulunduğu bu esere Nevâî, kendince önemli bulduğu mutasavvıfları eklemiştir. Bu durum bize Edib Ahmed'in, Nevâî devrinde en azından bir zahit, sûfî veya bir şeyh/pîr olarak kabul edildiğini gösterir.

Son dönem araştırmacıları Edib Ahmed'in tasavvufla ilişkisi bağlamında net ifadeler kullanmaktan çekinseler de, "Menkıbevi olarak nakledilen bilgilerden hareketle Edib Ahmed'in, 15. yüzyılın ikinci yarısında bile Horasan ve Maveraünnehr bölgelerinde zahit, muttaki ve hatta evliya mertebesinde, büyük manevi nüfuz sahibi olarak tanındığı mütalaasında bulunabiliriz."[38] diyen Karahan, bu konuda cesur bir hüküm verebilmiştir.

Karahan, "Bir Karahanlı devri Türk şairi olan Edib Ahmed'in, eserinde işlediği konulardan yola çıkarak, yaşadığı dönemde bir irşat ve bir veli gibi hareket ettiğini ve çevresinin de onu böyle kabul ettiğini söyleyebiliriz."[39] diyerek de görüşünün delillendirmede Edib Ahmed'in eserinden faydalandığını ifade eder.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde biz de Edib Ahmed'i, tasavvufî neşveye sahip, muhtemelen bir şeyhten manevi terbiye görmüş, devrinde insanlara örnek olmuş, güzel ahlak sahibi, âlim ve zahit bir zat olarak tanıtabiliriz.

B. Atebetü'l-Hakayık'ta Dünya Tasavvuru

1. Atebetü'l-Hakayık'ta Dünyanın Mahiyeti

Sözlükte, alçak,[40] yakın[41] gibi manalara gelen dünya, üzerinde yaşadığımız gezegenin adıdır.[42] Istılah olarak ise ukbanın mukabili olan hayat, yeryüzündeki âlem anlamında kullanılır.[43]

Dünya sözcüğü Kur'an-ı Kerim'de 115 yerde geçmektedir.[44] Kur'an'da kullanıldığı hemen her yerde üzerinde yaşadığımız, ahiret yurdunun zıddı olan dünya kastedilir.[45]

Tehânevî, dünyanın çeşitli şekillerde tanımlandığını, bazı âlimlerin dünyayı, altın ve gümüş olarak tanımlarken, bazılarının ise yeme-içme, giyinme ve mesken olarak tarif ettiklerini aktarır. Ancak o, altın ve gümüşündünya olamayacağını, dünyanın, insanın nefsanî zevklerinden

[36] Hoca Ahmed Yesevi, **Divan-ı Hikmet**, Haz.: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010, s. 63.
[37] Nevâî, **Nesâyimü'l-Mahabbe …**, s. 390.
[38] Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** s. 38.
[39] Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** s. 40.
[40] İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Dâru'l-Meârif, Kahire 1119, c. 2, s. 1435.
[41] Asım Efendi, **Kamus Tercümesi,** İstanbul 1305, c. 3, s. 810.
[42] İsmail b. Hammad el-Cevherî, **Mu'cemü's-Sıhah**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008, s. 356; İbrahim, Mustafa, vd., **el-Mu'cemü'l-Vasît,** Dâru'd-Da'veti, Kahire 1972, s. 299; Ethem, Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 174.
[43] Carra De Vaux, **İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1993, s. 669; Süleyman Uludağ, "Dünya", **TDVİA,** İstanbul 1994, c. 10, s. 22.
[44] Muhammed Fuâd Abdulbâki, **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988, s. 332.
[45] Ethem Cebecioğlu, **Hacı Bayram Veli**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 139.

ibaret olduğu görüşünü serdederek dünyayı, "öldüğünde seninle birlikte gelemeyecek olan ve ölümünden evvel haz aldığın her şey" şeklinde tarif eder.[46]

Tasavvufta dünya, "insanı Allah'tan alıkoyan her şey", "imtihan yeri", "ahiretin tarlası" ve "geçici/fani âlem" gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.[47] Yine insanı Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret olarak da tarif edilir. Mutasavvıflar dünyayı, yılana, zehre, cadıya ve fahişeye benzetirler.[48] Dünya hakkında dervişler, "yalan dünya/yalancı dünya" tabirini kullanmışlardır[49] ve yaşlı bir kadına benzettikleri dünyayı üç talakla boşamışlardır.[50]

İmam Gazali dünyayı, insanlara süslü ve güzel görünerek, onları kendine çeken ve Allah'a kavuşmaktan men eden çirkin bir şey olarak tarif eder.[51]

El-Mekkî ise dünyayı, her kula heva olarak verilen bir nasip ve kalbinde yer eden arzular olarak tanımlar.[52]

Mevlânâ'ya göre dünya, insanları süsüyle aldatan ve onları tuzağına çeken bir büyücüdür. O bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"Azizim! Sakın, şu geçici dünyanın kara işi sevdası, karalığı, şu buğday gösterip arpa satan, şu kara yüzüne ak boya çalmış olan, kendisini genç gösteren şu yalancı, şu düzenci kart dünyanın sevgisi, onun kötü, kara rengi huy olmasın sana; sakın ha!"[53]

Yusuf Hakikî de,

"Ey bu acūzeden kim oldısa pāk dāmen

Nūr-ı başiret ana būy-ı kamis-i takvā"[54]

beytiyle dünyayı yaşlı bir kadına benzeterek, ondan uzaklaşanın basiret nuru ve takva elbisesine ulaşacağını belirtir.

Edib Ahmed de dünyayı aldatıcı bir kadına benzetir. Bazen peçesini açarak yüzünü gösteren, kendisine gönül vereni kucaklayacakmış gibi yapan bu kadın, birden sırtını döner ve aşığından yüz çevirir, hızla yanından uzaklaşır. Edib Ahmed, bu düşüncesini şu dörtlüğüyle dile getirir:

"Nikab kötrür ajun birer yüz açar

Yazar kol kuçar teg yana terk kaçar

---

[46] Muhammed Ali et-Tehânevî, **Mevsuatü Keşşâfi Istılahâti'l-Funûni ve'l-Ulûm,** tahk.: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut 1996, c. 1, s. 799.
[47] Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri,** s. 174.
[48] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 112.
[49] Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri,** s. 174.
[50] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** s. 112. Tasavvufi düşüncede dünya algısı hakkında değerlendirme için bkz.: Zafer Erginli, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2006, cilt: 15, sayı: 2, s. 117-181; Ali Bolat, "Muhâsibî (ö. 241/855)'nin el-Mekâsib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** 2003, cilt: 4, sayı: 11, s. 177-196.
[51] Ebû Hamîd Gazâlî, **Kimya-yı Saadet,** Çev.: Faruk Meyan, İstanbul 1979, s. 372.
[52] Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd,** tahk.: Asım İbrâhim el-Kiyalî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 1, s. 440.
[53] Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Mecâlis-i Seb'a,** Çev.: Abdulbaki Gölpınarlı, Kent Basımevi, İstanbul 1994, s. 21-2.
[54] Yusuf Hakîkî, **Yusuf Hakîkî Baba Divanı,** Haz.: Erdoğan Boz, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 48.

Yayınki bulıt teg ya tüG teg hali

Direngsiz keçer baht ya kuG teg uçar"[55]

(Dünya bazen peçesini kaldırır ve yüzünü açar. Kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçar. Baht yaz bulutu gibidir veya rüzgâr gibi boştur. Durmadan geçer veya kuş gibi uçar.)

Dünyanın yüzünü açması, insanın bahtının yaver gitmesi ve işinin âsân olması anlamındadır. Bu anlamda insanın sağlık, gençlik, makam ve zenginlik gibi nimetlere sahip olduğu dönemler, "dünyanın peçesini açması" olarak değerlendirilebilir. Dünyanın insandan yüz çevirmesi ve ondan uzaklaşması ise hastalık, ihtiyarlık ve fakirlik gibi sıkıntılı dönemler olarak anlamlandırılabilir.

Dünyanın süsü, insanın hoşuna giden her şeydir. Dünyada var olan her şey insan için yaratılmıştır. Dünyanın süsü de insan içindir. Doğal olarak insan, bu dünyadan ve içindekilerden faydalanacaktır. Burada eleştirilen husus, insanın bu dünyanın süsüne ve alâyişine aldanarak kendini tamamen bu dünyaya kaptırması ve dünyada var oluş sebebini unutmasıdır.

Edib Ahmed, dünyanın, bazen gülümseyen fakat çok geçmeden yine kaşlarını çatıp, surat asan ikiyüzlü ve sahtekâr bir insana benzediğini düşünür. şöyle der:

"Ajun külçirer baz alın kaşçatar

Bir elgin tutup şehd birin zehr katar

Asel tatrup ilkin tamak tatıtıp

Kidinrek kadahka sunup zehr katar"[56]

(Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar. Bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar. Önce baldan tattırarak, ağzı tatlandırır. Biraz sonra kadehe zehir katarak sunar.)

Edib Ahmed'e göre dünya, karşısındakini öldürmeye niyet etmiş bir düşmandır. Ancak dünya, düşmanlığı açıktan yapmaz. O, dost ve yaren görünerek insanı aldatır. Bir elinde tuttuğu balı ikram ederek sahte dostluğunu izhar ederken, asıl niyetini gerçekleştirmek üzere diğer elinde zehir saklar. Önce bal vererek insanı kendine meftun kılan dünya, balı tadan kişinin kadehine gizlice zehrini akıtır. Balın tadındaki güzellikle zehrin acılığını gizler. Tatlı balı yiyen insan ise zehirlendiğinin farkına bile varmaz.

Bu anlatımda Edib Ahmed, dünyevi zevklerin ve nimetlerin dışgörünüşünün çok çekici, tadının lezzetli olduğunu, bu nimetlere kendini kaptırarak hırsa ve tamaha düşen insanın kendini manen helak ettiğinin farkına varamayacağını ifade etmek ister. Dikkat edilirse burada dünyanın topyekûn bir reddinden ziyade ona gönül vermenin ve kendini kaptırmanın tehlikesinden bahsedilmektedir. Bu düşünceyi Edib Ahmed şu şekilde dillendirir:

"Bu ajun ma körmekke körklüg taşı

Velikin içinde tümen na-hoşı

Bakıp taşbezekin körüp sen munga

Köngül bamakıng bil hatalar başı"[57]

(Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir. Fakat içinde binlerce nahoşluk vardır. Bakıp, dış süsünü görerek, senin ona gönül bağlaman, bil ki hataların başıdır.)

[55] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 57-8.
[56] **Age.,** s. 56.
[57] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 57.

Dünyevi zevklerin ve elde edilen dünya nimetleri ilk bakışta çok güzel olmasına aldanmamak gerekir. Bu güzel görüntünün altında nice nahoş huk ve çirkinlikler gizlenmiş olabilir. İnsanın dünya nimetlerinin dış görünüşündeki güzelliğe kapılarak ona gönül vermesi, hayatında düşeceği hataların başı olarak değerlendirilir.

Dünyayı, yumuşak derili bir yılana benzeten Edib Ahmed, dünyaya gönül veren insanı, dokunulunca pürüzsüz ve yumuşak bir deriye sahip olan yılanın yumuşaklığına aldanan insana benzetir.

"Yılan teg bu ajun yılan oklagu

Yokamakka yumşak içi pür agu

Yılan yumşak erken yavuz fi'l iter

Yırak turgu yumşak tip azılmagu"[58]

(Bu dünya yılan gibidir. Yılanı oklamak lazımdır. (O) el ile yoklanırsa, yumuşaktır. Fakat içi zehir doludur. Yılan yumuşak olduğu hâlde, kötülük yapar. (Ondan) uzak durmalı ve yumuşak diye yanılıp tutmamalı.)

Edib Ahmed, dünyevi zevklerin çekiciliğini açıklamak üzere "yumuşak yılan" metaforunu kullanmaktadır. Ona göre bu yumuşak görünüşün altında, insanın dünya ve ahiretini mahvedecek birçok menfilik ve çirkinlikler mevcuttur. İnsan dünyevi zevkleri güzel ve hoş görerek dünyaya gönül vermemelidir.

Bu anlamda tasavvufî düşüncedeki dünyanın leş olarak tanımlanmasına oldukça yakın durur. Dünyanın aslında çirkin olduğunu beyan sadedinde ortaya konulan bu düşünceyi Ahmed Yesevî'nin şu dizelerinde görebiliriz:

"Işık otıga küygen aşık rengi uçar

Ukba sarı cedel kılıb mundın köçer

Munda bolgan girihlerni anda açar

Resul dünya cife dedi koydum mena."[59]

(Aşk ateşine yanan aşığın rengi uçar. Ahirete doğru çekip buradan geçer. Burada olan düğümlerini orada açar. Resul, "Dünya leştir." dedi bıraktım ben işte.)

Edib Ahmed, dünyevi zevklerin sanıldığı gibi katıksız ve saf bir neşe ve sürur kaynağı olmadığını, tadılan her zevkin ve nail olunan her nimetin, yanında birçok sıkıntı, dert ve ıstırapla geldiğini düşünür:

"Bu ajun mezesi katıglıg meze

Özası öküş ek mezesi aza

„Asel kayda erse bile arısı

Arı zehri tatgu „aseldin oza"[60]

(Bu dünyanın tadı karışıktır. Eziyeti daha çok, tadı ise azdır. Bal nerede ise arısı beraberdir. Baldan önce arının zehri tadılır.)

[58] **Age.**, s. 57.
[59] Hoca Ahmed Yesevi, **Divan-ı Hikmet**, s. 91.
[60] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 75.

"Süçüg tattıng erse açıgka anun

Birin kelse rahat kelür renc onun

Aya gam katıgsız sürur umguçı

Bu ajun kaçan ol umınçka orun"[61]

(Eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol. Rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir. Ey gam karışmamış sürur uman! Bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur?)

Anlaşılacağı üzere dünya, insana asla kusursuz bir mutluluk sunmayacaktır. Gamsız ve dertten uzak bir hayat uman insanın, bu emeline ulaşması mümkün değildir. Dünyada kavuşulan her nimetten sonra insan, tattığı zevklerden daha büyük bir sıkıntı ile karşılaşmaya hazır olmalıdır. İnsan, bu dünyada saf mutluluğa erişeceğini ummamalı ve ondan asla vefa beklememelidir.

2. Dünyanın Vefasızlığı

Dünyanın vefasızlığı düşüncesi mutasavvıflar arasında genel kabul görmüş bir anlayıştır. Mevlânâ, "gaflet arım o kula ki, dünyanın vefasızlığını görür, azizlerini toprağa verir; Kur'an okuyanlardan "Herkes ölümü tadacaktır."[62] ayetini işitir, duyar; öyle olduğu hâlde, bu kadar sevgiyle, bu kadar düşkünlükle, bu kadar hırsla dünya malını toplar? Ölülerin mezarlarını ve kefenlerini gördüğü, dostların ayrılığı tattığını anladığı hâlde, gönlünü mala, mülke ve dünyaya nasıl verir?"[63] diyerek dünyanın vefasızlığına işaret ederken, Aziz Mahmud Hüdayi ise, dünyanın vefasızlığını,

"Kim umar senden vefayı,

Yalan dünya değil misin?

Muhammed-i Mustafa'yı

Alan dünya değil misin?"[64] diyerek dile getirir.

Yusuf Hakikî ise

"Koğıl bu hubb-ı cihânı bu lezzâtı bilürsin kim

Vefâ bulmış değüldür bir kimesne dünyeden asla"[65]

beytiyle dünyanın vefasızlığını anlatır.

Edib Ahmed de dünyanın vefasızlığı fikrine sahiptir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"Hünerlıgka ajun vefasızrak ol

Hünersızka mundın cefa azrak ol

Hüner birle devlet birikmekliki

Bulunmaz kamug kızda ol kızrak ol"[66]

[61] **Age.,** s. 57.
[62] Âl-i İmrân,3/185.
[63] Mevlânâ, **Mecâlis**, s. 92-3.
[64] Azîz Mahmûd Hüdâyî, **Divân-ı İlâhiyât,** Haz.: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Üsküdar Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 155.
[65] Yusuf Hakîkî, **Yusuf Hakîkî Baba Divanı,** s. 60.
[66] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 76.

(Dünya hüner sahibi için daha çok vefasızdır. Hünersize burada cefa daha azdır. Hüner ile talihin bir araya gelmesi (ise), bulunmaz nevadirden daha nadirdir.)

"Ne yazdı ajunka bu sahip hüner

Negüke bu anı ulaGu knar

Hasislerni kötrüp nefisni çalıp

Azu kutsuz ajun karıpmu munar"[67]

(Hüner sahibi, dünyaya karşı ne (gibi bir) kusur işlemiştir? Niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir? Hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor. Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?)

Görüleceği üzere Edib Ahmed, dünyanın vefasızlığını, hünerlinin bu dünyada itibar görememesi, baGına bin bir türlü dert ve sıkıntının gelmesi ve talihinin yaver gitmemesi ile delillendirir. Ona göre dünya, hünerli insana vefa icabı daha rahat ve güzel bir hayat sunmalıdır. Fakat durum bunun tam tersine vuku bulmaktadır.

Edib Ahmed'in bu düGüncesi, Hz. Peygamber'in, "Gnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla (manevi makamları itibarıyla) onları takip edenler, sonra onları takip edenler…"[68] mealindeki hadis-i Gerif akla gelmektedir. Peygamberler insanların en hünerlisi oldukları hâlde bu dünyada en büyük sıkıntılara onlar katlanmıGlar, türlü bela ve dertler onların baGına gelmiGtir. Eğer bu dünyada vefa olsaydı öncelikle varlıklar içinde en hayırlılar olan peygamberlere ikram ve ihsanla davranırdı.

3. Dünyanın Faniliği

Gnsan, bu dünyaya imtihan için geçici bir süre ile gönderilmiGtir. YaratılıGın anlamı budur. Bir insan daimî ikametgâhı zannederek bu dünyaya kapılırsa, ölüm günü acı bir gerçekle yani bu dünyanın faniliği ile karGılaGtığında hüsrana uğrayacaktır.

Dünyanın faniliği düGüncesi Kur'an-ı Kerim'e dayanır. Kur'an'da, "Yeryüzünde bulunan her Gey fanidir. Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir."[69] buyrularak bu düGünce açıklanır.

Tasavvufi düGüncede dünyanın faniliğine sıkça vurgu yapılır. Mevlânâ dünyanın faniliğini "uyuyan adamın gördüğü rüya" metaforuyla izah eder:

"Bu âlem bir rüyadır. Zanna kapılma sen. Rüyada bir el kesilse bile zararı yok. Sen, gündüzün de uykudasın. Ey yiğit bil ki uykun da uyanıklığın da uyuyan adamın rüya içinde rüya görmesine benzer. Bu adam kendisini uyumuyorum sanır. Ama bilmez ki ikinci uykudadır. Gki kat uyku içindedir."[70] Mevlânâ, ahirete nispetle dünyanın durumunu anlatmak için bu benzetmeyi yapmıGtır. Bu dünyanın bir rüya kadar kısa ve geçici olduğunu düGünen Mevlânâ, rüyada elde edilen menfaatler ile baGagelen sıkıntıların geçici oluGundan hareketle bu dünyaya da aynı hükmü verir.

Ahmed Yesevî de dünyayı Gom olarak nitelediği dizelerinde dünyanın geçiciliği hakkında,

[67] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 76
[68] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yay., Gstanbul 1992, c. 6, s. 369.
[69] Rahmân, 55/25-26.
[70] Mevlânâ, **Mesnevi**, c. 3, s. 141.

“ġum dünyağa köngil bağlab kahil boldum

Ġayret birle vaderiğa cahil boldum

Bu dünyanı öterini emdi bildim

Ya ilahî! Afv kılğıl günahımnı”[71]

(Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin oldum. Eğlence ile vah yazık cahil oldum. Bu dünyanın geçiciliğini şimdi bildim, Ya Allah'im! Affeyle günahımı.) der.

Yusuf Hakikî de dünyanın faniliğine şöyle değinir:

“Âkıbet dünye hod olur fāni

Hele elden ko sen bu virānı

Hoş görelim bu cem ,i mestānı

Eydelüm lā ilāhe illallāh”[72]

Edib Ahmed de dünyanın faniliği fikrine sahiptir. Bu düşüncesini o, şudörtlükleriyle dile getirir:

“Bekasız erür bu ajun lezzeti

Keçer yil keçer teg meze müddeti

Yigit koca bolur yangı eskirür

Kavi erse kamlur kaçar kuvveti[73]

(Bu dünya lezzeti baki değildir. Zevk müddeti, yel geçer gibi geçer. Genç, ihtiyarlar ve yeni, eskir; kuvvetli çöker, kuvveti gider.)

“Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgülüg

Rıbatka tüşügli tüşer keçgülüg

Öng arkış uzadı kopup yol tutup

Öngi kopmuş arkış neçe kiçgülüg[74]

(Bu dünya, konup-göçmek için bir kervansaraydır. (İnsan) kervansaraya geçmek (gitmek) için iner. Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır. Başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir?)

Anlaşılacağı üzere Edib Ahmed'e göre dünya, temelli kalınacak ve yerleşilecek bir yer değildir. Belli bir süre dinlenilip sonra yola devam edilecek bir kervansaraydır. Dünyanın kendisi baki olmadığı gibi sunduğu nimetler ve dünyadan alınacak zevkler de kalıcı değildir. O hâlde bir insanın bu fani dünyaya gönül vermesi ve devamlı kalacakmış gibi tüm yatırımını bu dünyaya yapması gerçekten de şaşılacak bir durumdur.

Dünya gibi dünya malının da fani olduğunu düşünen Edib Ahmed, bu düşüncesini ise

“Bu kün bar yarın yok bu dünya nengi

[71] Hoca Ahmed Yesevi, **Divan-ı Hikmet**, s. 121.
[72] Yusuf Hakîkî, **Yusuf Hakîkî Baba Divanı,** s. 10.
[73] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 55-56.
[74] **Age.,** s. 54.

Mening timiÇing neng adınlar ongı

Kamug tolgan irlür tükel eksiyür

Kamug abadannıng harab ol songı[75]

(Dünya malı bugün var yarın yoktur. Benim dediğin mal başkalarının kısmetidir. Her dolan azalır, her tam olan eksilir. Her mamurluğun sonu harap olmaktır.) sözleriyle dillendirir.

Ġnsanın bu dünyada sahip olduğunu sandığı tüm servet ve nimetler aslında kendisine geçici bir süre için bırakılmıÇemanetler mesabesindedir. Bir müddet bu mal ve mülkü kullanacak daha sonra da bu servet baÇkalarının kısmeti olacaktır. Bu kaçınılmaz sonu Edib Ahmed, dramatik bir Çekilde Çöyle ifade eder:

"Kamug kazganıglı ajun malını

Yiyümedi bardı körüng halini

TiÇisi kalıp bir adın er bile

Ol anda yatıpan birür sanını[76]

(Dünya malını kazananların hepsi (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün. Karısı başka bir erkek ile kalıp, onun yanında yatarak vücudunu verir.)

"Sening malın ol mal aÇındurdukung

Sanga hasret ol tek tutup turdukung

Bu kün kendü süçüg bu tirmek sanga

Açıg bolga yarın kodup bardukung[77]

(Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır. Elinde tuttuğun (ise), senin için ancak hasrettir. Bugün, toplamak senin için tatlıdır. (Fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.)

Dünyanın faniliğinden hareketle, dünyaya değer vermeme düÇüncesi tasavvufi tefekkürde önemli bir yeri haizdir. Bu düÇünceye göre dünya ve içindekilerin bugünkü hâliyle değerlendirilmesi insanı yanıltabilir. KiÇi dünyalıkların sonunu görmeli ve bu görüÇün neticesi olarak da dünyaya gereğinden fazla değer atfetmemelidir. Hz. Mevlânâ bu fikri Çöyle açıklar:

"Ey baharların güzelliğine Çaşıp kalan, güzün sarılığına ve soğukluğuna bak… gu güzel gökyüzünde dolunayı görürsün. Onun ay sonundaki hüsranını da gör… Aynı Çekilde âlemin her parçasını düÇünüpilk hâliyle son hâlini göz önünde bulundur. Kim daha çok bakarsa ahiret (sona) daha mutludur… Görüyorsun, her biri ay gibi güzel yüzlü. Çok hâli görülünce son hâli gör."[78]

Sahip olunan tüm dünyalıkların, insanın ölümüyle, elden çıkacağını ifade eden Edib Ahmed ise, dünyanın faniliğini,

"Neçe yir bar erdi sıgıÇınaz eri

Eri bardı kaldı kurug tk yiri

[75] **Age.,** s. 56.
[76] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 62.
[77] **Age.,** s. 75.
[78] Mevlânâ Celaleddin Rumi, **Mesnevi**, Çev.: Hicabi Kırlangıç, Konya BüyükÇehir Belediyesi Yay., Konya 2007, c. IV, s. 114-5.

Neçe alim erdi neçe feylesuf

Kanı bu kün olar minginde biri[79]

(Halkına dar gelen ne kadar yer vardı; halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı. Ne kadar âlim, nice feylesof vardı; bugün onlar hani, (hani) binde biri?) sözleriyle açıklar. Bu ifadeleriyle Edib Ahmed adeta, "şüphesiz yeryüzüne ve onun üzerindekilere biz varis olacağız, biz! Ancak bize döndürülecekler."[80] ayetine bir telmih yapmaktadır.

Edib Ahmed'in dünyanın vefasızlığını, faniliğini ve sonu hakkındaki düşüncelerini açıkladıktan sonra, onun, dünya malına haris olmamanın gerekliliği ve kanaat hakkındaki düşüncelerini de incelemek istiyoruz. Zira o, dünyaya ve malının değersizliği düşüncesinden yola çıkarak, hırsın anlamsızlığını ve kötülüğünü izah eder. Ona göre, rızık belirlenmiş olduğundan, insan, dünya hırsına kapılmamalı ve dünyadan kendine yetecek kadarla yetinmelidir.

C. Atebetü'l-Hakayık'ta Hırs ve Kanaat

Edib Ahmed, hırsa düşülmemesi konusunda uyarılarda bulunur. O, tatlı dille nasihat eden bir bilge edasıyla okuyucularını hırsa karşı şöyle ikaz eder:

"Aya hırs idisi harislık nerek

Ayu bir manga bu negüke kerek

Tar erse king erse bitildi ruzung

Harislık kılurmu munı edgürek[81]

(Ey hırs sahibi, harisliğin ne lüzumu var? Bana söyleyiver, bu ne işe yarar? İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır. Harislik bunu daha iyi yapar mı?)

"Harislık ma erke yavuz haslet ol

Harislık songı gam ökünç hasret ol

Bu baylık çıgaylık idi kismeti

Harislık tek erke kurug zahmet ol"[82]

(Harislik de insan için kötü bir huydur. Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir. Zenginlik ve fakirlik Allah'ın kısmetidir. Harislik, insan için, sadece boş bir zahmettir.)

Dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere Edib Ahmed, hırsın boşa bir uğraş olduğunu düşünür. Bu düşüncesinin temelinde ise rızkın Allah tarafından tayin ve takdir edildiği, bu takdirin değişmeyeceği inancı yakmaktadır. Bu ifadeleriyle Edib Ahmed, "Sizden birisinin yaratılış maddesi annesinin karnında kırk günde tamamlanır. …Bir melek ona ruh üfürür. Melek, dört kelimeyle; rızkını, ecelini, amelini şaki ve saîd olduğunu yazmakla emrolunur…"[83] hadisindeki rızkın Allah'ın tayin ve takdirinde olduğu inancına telmih yapar. Bu inanca göre insanın, hırs içinde haram helal ayrımı yapmadan dünya malına tamah etmesi rızkını artırmayacaktır. O hâlde insanın beyhude bir çaba olan hırsa düşmesinin anlamı yoktur.

[79] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 56.
[80] Meryem, 19/40.
[81] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 65.
[82] **Age.,** s. 64.
[83] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Kader, 1, Bed'ü'l-Halk, 6, Enbiyâ, 1.

Hz. Mevlânâ da hırs konusunda Edib Ahmed'le aynı paralelde düşüncelere sahiptir. O, mal hırsını, eşeğin sırtındaki bir yaraya; mal ve mülkü ise eşeğin bu yarasına bağlanan ve yaraya yapışan beze benzetir. şöyle der:

"Bir bez parçası eşeğin yarsına sımsıkı yapıştığında, onu oradan parça parça çekip çıkarmak istesen, eşek acısında çifte atar. Ondan sakınan kişiye ne mutlu! Hele bir de elli yerinde yarası, her yaranın üstüne bağlanmışlak bir bez varsa… Ev bark (mal-mülk) o beze benzer, bu hırs da yaraya. Hırsı çok olanın yarası da çok olur."[84]

İnsanın, hırsla hareket ettiği sürece doyuma eremeyeceğini ve bu psikolojiyle hareket edenlerin, her zaman elindekinden daha fazlasını elde etmeye çalışacağını izah etmek üzere Edib Ahmed şöyle der:

"Haris todmaz ajun nengini tirip

Harislık karımaz idisi karıp

Harislıknı kodur haris er kaçan

Ölüp yatsa toprak içinge kirip"[85]

(Haris, dünya malını toplamakla doymaz. Sahibi ihtiyarladığı hâlde, harislik ihtiyarlamaz. Haris adam harisliği ancak ölüp, toprak altına girdikten sonra bırakır.)

Bu dörtlüklerde harisin kendisinin ihtiyarladığı hâlde, harisliğin ihtiyarlamadığını belirten şuhadis-i şerife telmih vardır. "Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs."[86]

"Haris tirip armaz usanmaz bolur

Harislık igining emin kim bilür

Haber bar birilse eger ademi

İki kol dinar ma ol üç kol kolur"[87]

(Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez. Harislik hastalığının ilacını bilen var mı? Bir söz vardır: Eğer bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilirse, o (muhakkak) üç vadi ister.)

Edib Ahmed bu dörtlüklerinde harisin doyumsuzluğunu ve açgözlülüğünü açıklamak için yine bir hadis-i şerife atıf yapar. O, her ne kadar "bir söz" diyerek hadis olarak rivayet etmese de, ifadelerde yer alan hadis-i şerif, meşhurdur. Hadisin meali şöyledir: "Âdemoğlu için iki vadi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Âdemoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenleri affeder."[88]

Hırsın çaresi olmayan bir dert olduğunu düşünen Edib Ahmed, dünya malının, insanı bu dünyada birçok kaygı ve endişelere sevk edeceğini; ahirette ise insana yük ve vebal olacağını, dünyada elde edilenlerin ahirette hesabının verileceğini ise şöyle dillendirir:

[84] Mevlânâ, **Mesnevi**, c. 5, s. 101.
[85] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 65.
[86] Buhârî, **Sahîh**, Rikâk 5; Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî Müslim, **el-Câmi'u's-Sahîh,** Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zekât 115; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî,** Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zühd 28.
[87] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 65.
[88] Buhârî, **Sahîh**, Rikâk 10; Tirmizî, **Sünen**, Zühd 27.

"Aya malka suk er yakin bil bu mal

Bu kün kadgu sakınç yarın yük vebal

Haram erse malıng azab ol songı

Hisab ol eger bolsa malıng halal"[89]

(Ey mala karşı haris adam! Gerçek bil ki, bu mal bugün kaygı ve düşünce; yarın ise yük ve vebaldir. Malın haram ise sonu azaptır. Eğer malın helal ise (onun da) hesabı sorulur.)

Gerçekten de bu dünyada sahip olunan malın/servetin korunması veya daha da artırılması düşüncesi, insanı, büyük tasalara düşürür. Elindekilerin kaybolacağı veya azalacağı fikri, zengini meşgul eden en büyük endişelerdendir. Öte yandan helalinden kazanılmış olsa bile sahip olunan tüm dünyevî nimetlerden hesaba çekilecek olunması da diğer bir korku ve endişe kaynağıdır.[90] Haram yollarla elde edilmiş bir malın ise insana dünyada mutluluk vermemesi yanında ahirette azaba neden olacağı da açıkârdır. Edib Ahmed bu dörtlükleriyle Hz. Ali'den ve diğer sahabîlerden rivayet edilen şu sözü hatırlatmaktadır: "Dünyanın helâli hesap, haramı ise azaptır."[91]

Edib Ahmed, okuyucusunu tul-i emelden de sakındırır. O, ecelin, uzun emelin altında saklı olduğunu savunarak, sonsuz dünyevî hedefler peşinde koşmak yerine salih ameller işlenmesini salık verir:

"Yime pendim al kel uzatma emel

Emel asrasında busuglı ecel

Emel timişim dost uzun sanmak ol

Uzun sanma sakın çöküş kıl amel"[92]

(Gel yine öğüdümü dinle; fazla emel besleme. Emelin altında ecel saklıdır. Ey dost, emel dediğin, uzun düşünmektir. Düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl.)

Ecelin, tul-i emelin altında bulunduğu düşüncesinin kaynağı da yine bir hadis-i şeriftir. Hadis-i şerif mealen şöyledir:

"Hz. Peygamber (s.) bir gün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hattın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinat eden bir kısım küçük çizgiler attı. Resûlullah (s.) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: şu çizgi insandır. şu onu saran kare çizgi de eceldir. şu dışarı uzanan çizgi de onun emelidir. (Bu emel çizgisini kesen) şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku, yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse, (insana) ecel oku değer."[93]

Edib Ahmed, mal hırsına düşen ve böylece dünyayı hayatının tek anlamı hâline getiren insanın eleştirerek, ölümle birlikte biriktirilen malın bir anlam ifade etmeyeceğini anlatır. Ona göre hayatını mal biriktirmekle heba eden insanın unutmaması gereken en önemli gerçek, biriktirdiği malın kendisine bir hayat bağışlamasının mümkün olmadığıdır. O, şöyle seslenir:

"Ayur sen kedim ton şerab açkerek

Telim mal öküş kıl kara-başkerek

[89] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 74.
[90] Dünyada nail olunan tüm nimetlerden ahirette sorgulanacağı Kur"an"da şöyle bildirilir: Tekâsür, 112/8: "Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz."
[91] Ebû Hamîd Gazâlî, **İhyau Ulumiddin,** Dâru"şşa,,b, Kahire trz., c. 5, s. 809.
[92] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 64.
[93] Buhârî, **Sahîh**, Rikâk 3; Tirmizî, **Sünen**, Kıyamet 23.

Eger yıgdıng erse umurluk tavar

Burun baGka börkni keder baGkerek"[94]

(Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lazımdır. Çok mal, çok kul ve cariye lazımdır. Eğer ömürlük mal yığdın ise (unutma ki), önce börkü giyecek baş lazımdır.)

Hırs içinde mal biriktirme derdiyle hastalanmıG gönüllere en iyi ilacın ölüm tefekkürü olduğunu bilen Edib Ahmed, harise seslenerek, bugün sahip olduğu tüm servetinin öldükten sonra elinden çıkacağını, mirasçılarının bütün biriktirdiklerini kendi aralarında paylaGacaklarını, defni için gerekli kefeni bile, gönülden değil de utanma belasına vereceklerini dramatik bir üslupla anlatır:

"Nelük malka munça suk ol bu özüng

Köngülde gamıng ol tilingde sözüng

Barur sen bu malıng yagıngka kalur

Uyadıp birürler sarıngu bözüng"[95]

"Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir? Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur. (Kendin) gidersin, bu malın düşmana kalır. Sarınacak bezini de (kefen) utandıkları için verirler."

Edib Ahmed'in dünya hırsına düGülmemesi yönündeki nasihatlerinden, insanın içgüdüsel-güçten kalarak bir tarafa çekilmesini ve tembelliği savunduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Tam tersine o, insanın kendi ihtiyaçlarını karGılayarak baGkasına muhtaç olmadan yaGaması gerekliliğine inanır. Onun üzerinde durduğu konu ihtiyaçtan fazlasını tedarik etme anlamındaki hırsın kötülüğüdür.

Kanaat düGüncesi mutasavvıflar arasında yaygın bir anlayıG hâline gelmiGtir. Edib Ahmed'le hemen hemen aynı dönem ve coğrafyada yaGayan Şeyh Şslam da hırsın anlamsızlığı ve kanaatin güzelliğinin altını çizer:

"Aç gözlü kiGi hırsıyla özlediğini, hırsıyla bulamaz. Açgözlülük çaresi olmayan bir hastalıktır. Kanaatli insan her zaman değerlidir. Ey akıllı kiGi! Bu sözü iGit ve anla. Hz. Musa kanaat ile Allah'a yakınlaGtı. Tur dağına varıp Allah'la konuGtu. Kanaat Hz. Peygamberin çok yalvararak Allah'tan dilediği tertemiz bir sünnetidir. Kanaat insan için tükenmez bir hazine olmasına rağmen aç gözlü kiGi, hırsı ile yaGayıp gider. Şnsan bütün dünya malını yığsa da ne fayda? Çünkü onlar yine baGkalarına kalır. Kanaat her zaman mutluluktur. Mutluluğun aslı kanaattir. Aç gözlülük ile Karun eGkiya oldu. Aç gözlülük bu dünya için bir felakettir."[96]

Sühreverdî de seyr u sülûkun Gartlarını sayarken bunlara, dünyaya iltifatı ve yönelmeyi terk etmeyi de ekler. Ona göre, dünyadan, açlığını giderecek bir lokma ve avretini örtecek bir hırkaya kanaat edilmelidir. Bu ise helalden ve zaruret ölçüsünde olmalıdır. O, Allah'ın en çok buğz ettiği kiGinin, dünyayı seven kiGi olduğunu ve onun sohbetinden Gereden baGka bir Gey hâsıl olmayacağını ifade eder.[97]

Edib Ahmed'in kanaat hakkındaki düGüncelerini ise onun Gu dörtlüklerinden öğreniyoruz.

[94] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 64.
[95] **Age.,** s. 74.
[96] Şeyh Şslam, **Mu'înü'l-Mürîd,** s. 160.
97 Adem Çatak, **Şihabeddin Sühreverdi, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı,** GümüGhane Üniversitesi Yay., GümüGhane 2012, s. 94.

"Köngüldin çıkar tavar suklıkın

Kedim birle tap tut karın toklukın

Çıkaylık yarınlık azuk yoklukı

Çıkaylık tip ayma tavar yoklıkın"[98]

(Mal hırsını gönlünden çıkar. Giyim ve karın tokluğu ile iktifa et. Fakirlik, yarının azığının yokluğudur. Mal yokluğuna fakirlik deme.)

"Bu dünya nengindin yigü kedgülük

Al artuk tileme vebal yüdgülük

Tarıglık tip aymıŞajunnı resul

Tarıglıkta katlan tarı edgülük"[99] 189-192

(Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al. Fazlasını isteme. (Fazlası) yüklenilecek vebaldir. Resul dünya için, "Tarladır." demiş.[100] Tarlada çalış, çabala ve iyilik ek.)

Dörtlüklerden anlaŞılacağı üzere Edib Ahmed, insanın kendine yetecek kadarını almasında bir sakınca görmemektedir. Ona göre ihtiyaçtan fazlası için çabalamak kötüdür. Bu anlamdaki bir çabanın insan için bir vebal olduğunu düŞünür Yine o, bu dünyanın, hayır ve iyilik yapılarak ahiretin kazanılmasına vesile olmasıyla anlamlı bir hâle geleceği fikrindedir. Ayrıca, bu dünyadaki mal yokluğunu fakirlik olarak nitelemenin doğru olmadığını düŞünür. Ona göre asıl fakirlik, ahiret azığının yokluğu veya noksanlığıdır. Ahiret azığı temin etmenin en güzel yolu da dünya tarlasında hayırlı iŞlerde çalıŞıp çabalamak ve iyilik etmektir.

Bu dünya, hasadı ahirette yapılacak bir tarladır. Ġinsanlar bu dünyada iken yaptıkları iŞlerden ahirette hesaba çekilecek ve bu hesap neticesinde de ödül ya da ceza ile karŞı karŞıya kalacaklardır. Ġslam"ın dünya-ahiret iliŞkisi düŞüncesinin temelinde yer alan bu anlayıŞ,insanların dünya hayatını kurarlarken, hesap verme sorumluluğu içinde hareket etmelerini sağlaması açısından çok iŞlevseldir. Ayrıca bu düŞünce, ahiretin elde edilmesinde, tek vesile olarak kabul etmesi bakımından, dünyayı, Müslümanlar gözünde çok değerli bir konuma yükseltmektedir. Bu anlayıŞa sahip bir insanın, dünyanın değersizliği hakkındaki düŞüncesini, dünyayı, ahireti kazanma vesilesi olmaktan çıkararak, tek amaç hâline getiren yaklaŞımları kastettiği Şeklinde anlamak icap eder.

Edib Ahmed"in dünya algısı bağlamında eserinde, dünya malını hayır ve hasenatta kullanmayı teŞvik ederek cömertliği övdüğünü ve cimriliği yerdiğini tespit ettik. Bu tespitten hareketle onun dünya tasavvurunda cömertlik ve cimriliğin yerinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıŞ oldu. Ġimdi de *Atebetü'l-Hakayık*"da cimrilik ve cömertli kavramlarının ele alınıŞını inceleyeceğiz.

[98] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 55.
[99] **Age.,** s. 55.
[100] Hadis, kaynaklarımızda bu lafız ile bulunmamaktadır. Sehavi, kaynaklarda bu rivayeti bulamadığını belirtir. Rivayet, Ġhya"da iki kez kelam-ı kibar olarak verilirken bir kez de Hz. Peygamber"e ref" edilir. Bkz.: Ġemseddin Sehavi, **el-Mekâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Meşhurati ala'l-Elsine,** Tahk.: Muhammed Osman el-HaŞt, Dâru"l-Kitabi"l-Arabi, Beyrut 1985, s. 351; Ebu"l-Fazl Zeynüddin el-Irakî, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr, fi'l-Esfâr, fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr,** Dâru Ġbn Hazm, Beyrut 2005, s. 1354; Ġsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfu'l-Hafa**, Mektebetü"l-Kudsi, Kahire 1351, c. 1, s. 412.

D. Atebetü'l-Hakayık'ta Cömertlik ve Cimrilik

İslam dininde cimrilik yapmak hoş karşılanmaz. Kur'an-ı Kerim'de cimrilik edenler yerilerek, cimrilik edip biriktirdikleri şeylerin kendilerine hayır yerine şer getireceği bildirilmiştir: "Allah'ın kendilerine fazlından verdiği şeylerde cimrilik edenler, onu kendileri için sakın bir hayır sanmasınlar. Bilakis o, onlar için bir şerdir. O cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır..."[101]

Hz. Peygamber (s.), bir kişinin kalbinde cimrilik ile imanın bir arada bulunamayacağını[102] beyan etmiştir. Başka bir hadiste de "İki haslet vardır ki, bir müminde ikisi birlikte toplanmaz: Cimrilik ve kötü ahlak."[103] buyurulmuştur.

Bir başka hadiste de cennete giremeyecek gruplar sıralanırken cimrilik yapanlar da bu gruplardan biri olarak sayılmıştır.[104]

Edib Ahmed, sahip olduğu malla hayır ve iyiliklerde bulunan kimsenin mal toplamasında bir sakınca olmadığını savunur. Eleştirdiği insan, toplayıp da başkalarına herhangi bir yardımda bulunamayan cimri kişidir. Şöyle der:

"Aya mal idisi akı edgü er

Bayat birdi erse sanga sen me bir

Yirilgen sökülgen tirip birmegen

Tirip birür erseng neçe tirse tir"[105]

(Ey mal sahibi, iyi ve cömert adam, Allah sana verdiyse sen de ver. Yerilen ve sövülen kimse toplayıp da vermeyendir. Toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topla.)

Edib Ahmed, bu dörtlüğünde Hz. Peygamber (s.)'in, "Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir." hadisine işaret etmektedir.[106] Meşru ve mubah yollardan kazanılan mal, salih ve hayırlı mal olur. Bu hayırlı mal, iyi kimseler eline geçerse değeri bir kat daha artmış olur. Çünkü iyi kimseler, malı değerlendirerek Allah yolunda harcarlar. İslam'ın yararına olarak kullanırlar ve onu haram yerlere israf etmezler.[107]

Edib Ahmed, insanın kazandığı dünya malını muhtaçlara yardımda bulunarak sarf etmesini över. Cömertliğin, insanın ardında, kendisine dünyada iyi bir ad bırakacağını söyler:

"Akı er biligni yete bildi kör

Anın sattı malın sena aldı kör

Tirildi ulamsız ulamı bolup

Ajunda at edgü kodup bardı kör"[108]

(Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak. Malını onunla sattı ve sena aldı. Muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı. Bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.)

[101] Âl-i İmrân, 3/180.
[102] Ebû Bekir Ahmed b. el- Hüseyin Beyhakî, **Şu'abu'l-İmân**, Beyrut, 1990, c.7, s. 423.
[103] Tirmizî, **Sünen**, Birr 41.
[104] Aynı yer.
[105] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 60.
[106] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul 1992, c.4, s.197.
[107] A. Fikri Yavuz, **İmam Buhâri'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edebü'l-Müfred),** Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979. c. 1, s. 316.
[108] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 59.

Okuyucusuna cömertliği ve cömerdi övmesini salık veren Edib Ahmed, cömerdi tüm kamunun övdüğünü ise şöyle dillendirir:

"Aya dost biliglig izin izlegil

Kalı sözleseng söz bilip sözlegil

Akı erni öggil öger erse sen

Bahılka katıg ya okun kezlegil"[109]

(Ey dost, bilgilinin izini takip et; eğer söz söylersen sözü bilerek söyle; översen, cömert adamı öv, hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.)

"Egilmez köngülni akı er eger

Tegilmez muradka akı er teger

Bahıllıknı kanı öger til kayu

Akılıknı ,am has tözü halk öger"[110]

(Eğilmez gönlü, cömert adam eğer. Erişilmez murada, cömert adam erişir. Hasisliği öven dil hani, nerede? Cömertliği ,am (avam), has (havas), bütün halk över.)

Cömertliğin, insanda bulunan bütün ayıpları örteceğini, cömert olana asla kötü gözle bakılmayacağını, cömertliğin, sövgü yollarını kapatacağını söyleyen Edib Ahmed, cimriliği ise huyların en çirkini olarak tavsif eder:

"Kamug til akı er senasın ayur

Akılık kamug ayb kirini yuyur

Akı bol sanga söz sökünç kelmesün

Sökünç kelgü yolnı akılık tıyur"[111]

(Bütün diller cömert adamın mehdini söyler. Cömertlik bütün ayıpların kirini temizler. Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin. Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.)

"Bahl tirdi zer sim haramdın öküg

Vebal kötrü bardı özele söküg

Ülüg boldı malı kigler ara

Bahıl aldı anda ökünçtin ülüg"[112]

(Hasis, haram ile, çok altın ve gümüş topladı. Vebal yüklenerek ve üstelik bir de sövüş alarak gitti. Malı başkaları arasında pay edildi. Hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı.)

"Tabi,atta yigi ,adet ,aybsuzı

Akılık erür bil buhul körksüzi

Eliglerde kutlug birigli elig

Alıp birmegen ol elig kutsuzı"[113]

[109] **Age.,** s. 58.
[110] **Age.,** s. 59.
[111] **Age.,** s. 58.
[112] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 59.

(Tabiatların en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayanı cömertliktir. Bil ki, hasislik bunların en çirkinidir. Ellerin en kutlusu, veren eldir. Alıp da vermeyen el, ellerin kutsuzudur.)

Edib Ahmed bu dörtlüğünde de Hz. Peygamber (s.)'in, "Veren el, alan elden üstündür."[114] hadisine telmih yapmıştır.

Hz. Mevlânâ da cömertliğin, cömertliğe karşılık verilecek ikramı görmenin bir neticesi olduğu ve bu ikramı göremeyenlerin cimrilik hastalığına yakalanacağı fikrindedir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"Irmak kıyısında su konusunda cimri olan, ancak suyu görmeyendir... Cömertlik, bütün karşılıkları görmedir. Öyleyse karşılığı görmek, korkmanın karşılığıdır. Cimrilik karşılıkları görmemektir. Hâsiyi görmek, dalgıcı mutlu kılar. Öyleyse (herkes bunun farkında olsa) âlemde kimse cimri olmaz. Çünkü kimse karşılıksız bir şeyi feda etmez. Öyleyse cömertlik elden değil, gözden gelir. Göreyarayan görmektir. Kurtulan ancak görendir."[115]

Cimriliğin deva bulunmaz bir hastalık olduğunu vurgulayan Edib Ahmed, cimrinin malına değil, malın, cimriye hakim olduğunu, cimrinin, biriktirdiklerine bekçilik yaptığını, insanın ölümüyle birlikte tüm servetinin bu dünyada kalacağını ve düşmanlarının paylaşacağını söyleyerek, okuyucusuna cömert olmayı tavsiye eder:

"Bahıllık otalap ongulmaz ig ol

Birimdin bahıl elgi ked berklig ol

Tirip köngli todmaz közi suk bahıl

Kul ol malka malı anga erklig ol"[116]

(Hasislik, ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır. Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır. Açgözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz. O, malın kuludur ve malı, ona hâkimdir.)

"Bahıl nakes otun tavar pasbanı

Yıgar yimez içmez tutar berk anı

Taturmaz eseninde tuz dostınga

Ölür kalur ahır yiyür duşmanı"[117]

(Hasis, alçak, hain ve malının bekçisidir. Toplar, fakat yemez, içmez ve onu sıkı tutar. Sağlığında dostuna tuz bile tattırmaz. Ölür, malı kalır ve sonunda (o malı) düşmanı yer.)

"Bu budun talusı akı er turur

Akılık şeref cah cemal arturur

Sevilmek tileseng kişiler ara

Akı bol akılık sini sevdürür"[118]

[113] **Age.,** s. 60.
[114] Hadis-i şerifin tam metni şöyledir: Resululllah (s.) buyurdular ki: "Ey Ademoğlu! Eğer fazla malını Allah yolunda harcarsan bu senin için daha hayırlıdır. Kendine saklarsan senin için zararlıdır. Kefaf (yeterli miktar) sebebiyle levm edilmezsin (kınanmazsın). Bakımları üzerinde olanlardan (harcamaya), başla Üstteki el (veren), alttaki elden (alandan) daha hayırlıdır." Müslim, **Sahîh**, Zekât 97; Tirmizî, **Sünen**, Zühd 32.
[115] Mevlânâ, **Mesnevi**, c. 2, s. 63-4.
[116] Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık,** s. 60.
[117] **Age.,** s. 61.
[118] **Age.,** s. 61.

(Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır. Cömertlik şeref, ikbal ve cemali, artırır. İnsanlar arasında sevilmek istersen, cömert ol. Cömertlik seni sevdirir.)

Sonuç

Atebetü'l-Hakayık, İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biridir. Eser, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. Çalışmamızda mezkur eseri, dünya ve değeri konusunda tahlil etmeye çalıştık. Bu genel başlık altında, dünyanın mahiyeti, vefasızlığı ve faniliği, hırs ve kanaat, cömertlik ve cimrilik konularını inceledik.

İncelememiz neticesinde Edib Ahmed'in düşünce dünyasında dünya algısının mahiyeti hakkında aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

1. Edib Ahmed dünyayı, yaşlı bir kadına, bir gülüp bir kaşlarını çatan aldatıcı bir kadına, yumuşak deriye sahip olması yönüyle yılana, arı ve balına, zehre benzetir. Bütün bu anlatımlarıyla o, dünyanın aldatıcılığını izah etmeye çalışır. Ona göre bu dünya insan için kötülük peşinde koşulan bir düşmandır. Dünyaya kapılan insan, yaratılış amacını unutarak kendini ebedi hüsrana atmaktadır.

2. Edip Ahmed dünyayı bütünüyle değersiz gören bir anlayışa asla katılmaz. Onun eleştirdiği husus, insanın bu dünyanın süsüne ve alayişine aldanarak kendini tamamen bu dünyaya kaptırması ve dünyada var oluş sebebini unutmasıdır. Yoksa o, dünyanın ahiretin tarlası olduğunu ve bu düşüncenin bir sonucu olarak da ahireti kazanmanın ancak bu dünya ile mümkün olabileceğini savunur. Bu bağlamda dünya malının salih kimse elinde güzel oluşu hakkındaki hadis-i şerifi kendine mesnet edinir.

3. Edib Ahmed, dünyanın faniliğine ve vefasızlığına vurgu yapar. Ona göre dünya ve içindekiler bir gün son bulacaktır. Öyleyse insan gönlünü sonluya kaptırmamalıdır. Yine vefasız olan dünyadan şikayet eder. Ona göre dünya hünerliye eza ve cefa ederken hünersize nimetler yağdırır. Şairane bir üslupla Edib Ahmed, "Hünerli dünyaya ne kötülük yapmıştır ki dünya hünerliyi yerden yere çalar?" diye sorar.

4. Dünyanın nimetlerinin ardından hemen bir musibet geleceğini söyleyen Edib Ahmed, bu düşüncesini arının balı ve iğnesi metaforuyla açıklar. "Balı tattın mı bil ki arının iğnesi yanı başındadır." Edib Ahmed'in dünya ile ilgili bu algısını oluşturan düşüncenin temelinde, dünyanın zevk ve nimetlerinin geçici olduğu ve bu zevkleri, acı ve musibetlerin takip edeceği gerçeği yatmaktadır. Bu gerçekten hareketle insan, dünyanın peşinde koşarak ömrünü zayi etmemelidir.

5. Edib Ahmed eserinde hırsa kapılmanın ve açgözlülüğün anlamsızlığına da değinir. O, insanın rızkının belirlenmiş olduğu düşüncesinden hareketle hırsın beyhude bir uğraş olduğunu anlatır. Ona göre mademki rızkı artırmayacak o hâlde hırsı gerek yoktur. Yine o, açgözlü kimsenin gözünün doymayacağını ve asla mutluluğa ulaşamayacağını, mutluluğun anahtarının kanaatte olduğunu savunur. Bu düşünceden hareketle o, dünya ve nimetlerinin elde edilmesi uğruna hırsa kapılmanın anlamsızlığını vurgular.

6. Cömertliğin güzelliğini ve cimriliğin çirkinliği konusu da Edib Ahmed'in eserinde yer verdiği başlıklardandır. Ona göre cömertler güzel bir san bırakırlar. İnsanlar cömerdi ve cömertliği överler. Cimriliğin kişiye bir faydası olmadığı gibi, cimriler halk tarafından kötü bir şöhretle anılırlar. Buradan hareketle Edib Ahmed'e göre dünya, başkasına fedakarca cömertlik yapmaya vesile olması bakımından değerlidir. Bunun aksi de söz konusudur. Başkalarıyla paylaşılmayan dünya ve nimetleri bizatihi insanın elinde olmakla bir değer ifade etmediği gibi, cimriliğe neden olması yönüyle de değersiz ve çirkindir.

7. Son olarak Edib Ahmed'in dünya ile ilgili olarak ortaya koyduğu düşünceleri, devrinin tasavvufî dünya algısına tamamen uygun bir görünüm arz eder. Özellikle Ahmed Yesevî, Yunus

Emre ve şeyh İslam gibi aynı coğrafyanın mutasavvıflarıyla aynı paralelde fikirler serdetmesi, onun düşünce sisteminde tasavvufî düşüncenin konumunu göstermesi bakımından manidardır.

KAYNAKÇA

ABDULBÂKİ Muhammed Fuâd, **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988.

ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafa**, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1351.

AHMED B. HANBEL, **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

ASIM Necib, "Hibetü'l-Hakayık" **Türk Yurdu**, İstanbul 1328, c.2, (s.744-8).

ASIM EFENDİ, **Kamus Tercümesi,** İstanbul 1305.

BANARLI Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyâtı Târihi,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.

BEYHAKÎ Ebû Bekir Ahmed b. el- Hüseyin, **Şu'abu'l-İmân**, Beyrut, 1990.

BOLAT Ali, "Muhâsibî (ö. 241/855)'nin el-Mekâsib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** 2003, cilt: 4, sayı: 11, s. 177-196.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

CEBECİOĞLU Ethem, **Hacı Bayram Veli**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

CEBECİOĞLU Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005.

CEVHERÎ İsmail b. Hammad, **Mu'cemü's-Sıhah**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008.

ÇATAK Adem, **Şihabeddin Sühreverdi, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı,** Gümüşhane Üniversitesi Yay., Gümüşhane 2012.

EDİB AHMED b. Mahmud Yükneki, **Atebetü'l-Hakayık,** Haz.: Reşid Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006.

ERGİNLİ Zafer, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2006, cilt: 15, sayı: 2, (s. 117-181).

GAZÂLÎ Ebû Hamîd, **İhyau Ulumiddin,** Dâru'l-Şa'b, Kahire trz.

GAZÂLÎ Ebû Hamîd, **Kimya-yı Saadet,** Çev.: Faruk Meyan, İstanbul 1979.

GÜLENSOY Tuncer, "Atebetü'l-Hakâyık", **TDVİA**, c. 4, (s. 50-1).

GÜLENSOY Tuncer, "Edib Ahmed Yükneki", **TDVİA**, c. 10, (s. 421-2).

HOCA AHMED YESEVİ, **Divan-ı Hikmet**, Haz.: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010.

HÜDÂYÎ Azîz Mahmûd, **Divân-ı İlâhiyât,** Haz.: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Üsküdar Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.

IRAKÎ Ebu'l-Fazl Zeynüddin, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr, fi'l-Esfâr, fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr,** Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.

İBN MANZUR, **Lisanü'l-Arab**, Dâru'l-Meârif, Kahire 1119.

İBRAHİM Mustafa, vd., **el-Mu'cemü'l-Vasît,** Dâru'd-Da'veti, Kahire 1972.

KARAHAN Abdülkadir, **Türk Kültürü ve Edebiyatı,** Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1998.

KARTAL Ahmet vd., **Eski Türk Edebiyatı Tarihi,** Dergah Yay., İstanbul 2005.

KORKMAZ Seyfullah, "Atabetü'l-Hakayık Türk İslam Edebiyatında İlk Türkçe Manzum Hadis Tercümesi midir?", **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., sayı: 450, Ankara 2000, (s. 603-613).

KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, "Aybetü'l-Hakayık'a Dair", **Türkiyat Mecmuası,** c. 1, yıl: 1925, (s. 256).

KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, "Hibetü'l-Hakayık'a Ait Yeni Malumat", (Türkiyat haberleri kısmında) **Türkiyat Mecmuası,** c. 2, yıl: 1928, (s. 546).

KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Sad.: Orhan Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

KÖPRÜLÜZADE Mehmed Fuad, "Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık", **Milli Tetebbular Mecmuası,** c. 2, sayı: 5, yıl: 1331, (s. 372-6).

MEKKÎ Ebû Tâlib, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd,** tahk.: Asım İbrâhim el-Kiyalî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

MEVLÂNÂ Celâleddin Rûmî, **Mecâlis-i Seb'a,** Çev.: Abdulbaki Gölpınarlı, Kent Basımevi, İstanbul 1994.

MEVLÂNÂ Celâleddin Rûmî, **Mesnevi**, Çev.: Hicabi Kırlangıç-Derya Örs, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2007.

MÜSLİM Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh,** Çağrı Yay., İstanbul 1992.

NEVÂÎ Ali Şîr, **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve,** Haz.: Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996.

SEHAVİ Şemseddin, **el-Mekâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdîsi'l-Meşhurati ala'l-Elsine,** Tahk.: Muhammed Osman el-Haşşt, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1985.

ŞEYH İSLAM, **Mu'înü'l-Mürîd,** Haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2008.

TEHÂNEVÎ Muhammed Ali, **Mevsuatü Keşşâfi Istılahâti'l-Funûni ve'l-Ulûm,** tahk.: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut 1996.

TİRMİZÎ Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizî,** Çağrı Yay., İstanbul 1992.

ULUDAĞ Süleyman, "Dünya", **TDVİA,** İstanbul 1994, c. 10, (s. 22-5).

ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

VAUX Carra De, **İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 1993, (s.669).

YAVUZ A. Fikri, **İmam Buhâri'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edebü'l-Müfred),** Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979.

YUNUS EMRE, **Yunus Emre Divanı,** Haz.: Selim Yağmur, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.

YUSUF HAKÎKÎ, **Yusuf Hakîkî Baba Divanı,** Haz.: Erdoğan Boz, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ankara 2009.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1203-1216, ANKARA-TURKEY

İLHANLI HÂKİMİYETİ ALTINDA ANADOLU'DA SİYASETİN TEMEL DİNAMİĞİ: GÖÇEBE MOĞOL-TÜRKMEN ÇATIŞMASI

Halil ÇETİN[*]

ÖZET

Göçebe Moğollar, 1243 Kösedağ Bozgunu ile Anadolu'da hâkimiyet tesis etmişlerdir. Hülagü 1258'de Bağdad'ı yıktığında ve İlhanlı Devleti Ortadoğu'da liderliği ele geçirdiğinde, Moğollar Anadolu'da siyasetin aktörü haline geldiler. Fakat çok geçmeden karşılarında Memlûk ve Türkiye Selçuklu devletleri ile göçebe Türkmenlerden müteşekkil bir ittifak buldular. Bunlar arasında Türkmenler, Moğolların siyasî amaçlarına ve askerî faaliyetlerine karşı en kararlı direnç noktasını oluşturmuşlardır. Gaza ülküsü gibi dinî motifler de içeren bu direniş, Türkmenlerin Anadolu'yu ısrarlı bir şekilde yurt edinme çabasının bir sonucudur. Esasen Anadolu'nun uç bölgelerine yoğun bir şekilde yerleşen Türkmenler için başka bir seçenek de kalmamıştır. Zira yarımadanın siyasî ve coğrafî sınırları onların bir başka bölgeye göçüne imkân da vermemiştir. Bunun içindir ki Türkmenlerin Anadolu'yu kararlı bir şekilde yurt edinme çabası ile Moğollara ısrarla karşı koymaları birbirini besleyen tavırlardır. Moğol ve Türkmen göçebeleri arasında uzun süren bu çatışmalar, Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı idaresinin çökmesiyle sonuçlanmıştır. Göçebe Türkmenler önde gelen siyasî aktörler olarak neticede Siyasal Türkmen Kimliği edinmişlerdir. XIV. asrın başlarında Anadolu'nun uç bölgelerinde ortaya çıkan Türkmen Beyliklerini kuran siyasî ve toplumsal zümrelerin bu kimliğin etkisinde oldukları görülmektedir. Örneğin Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey, İlhanlı hâkimiyeti altında Anadolu'da yaşanan Moğol-Türkmen çatışmasının ürünü olan siyasî yöntem, söylem ve araçları kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Moğollar, Türkmenler.

THE BASIC DYNAMIC OF POLITICS IN ANATOLIA UNDER THE ILKHANID RULE: THE STRUGGLE OF NOMAD TURCOMANS AND MONGOLS

ABSTRACT

The nomad Mongols established their hegemony in Anatolia after the Kosedagh War in 1243. When the Hülagü destroyed Bagdad in 1258 and Ilkhanids took the leadership in the Middle East, the Mongols, thus, became the policy makers in Anatolia. Not sooner, however, they were confronted with the alliance of the states of Mamluks, Seljukids

[*] Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: halilcetinbir@gmail.com

and nomads of Anatolia, the Turcomans. Among them the Turcomans constituted the most decisive point of resistance against the political aims and military operations of the Mongols. The opposition, involved religious motifs like *gaza*, holy war, was, indeed, the result of Turcomans' efforts to make Anatolia their homeland. In fact, there was no any choice for the Turcomans who intensively populated the frontier zones of Anatolia since the political and geographical frontiers of the peninsula prevented them from migrating to another region. For this reason the attitudes of making Anatolia their homeland decisively and opposing to the Mongols persistently balanced each other. Thus the long lasting struggles between the Mongol and Turcoman nomads were resulted in the collapse of both the Seljukid and Ilkhanid rules in Anatolia. The Turcomans, in turn, becoming the leading political actors consequently adopted the Political Turcoman Identity. It seems that political and social groups who established the Turcoman Beyliks in the frontier zones of Anatolia at the beginning of the fourteenth century were under the influence of this identity. For example, Osman Bey, founder of the Ottoman Beylik, used the political methods, arguments and tools produced as a result of the struggle between Mongol and Turcoman nomads under the Ilkhanid rule.

Key Words: Anatolia, Anatolian Seljukids, Ilkhanids, Mongols, Turcomans.

Giriş

Anadolu'nun Moğollara tâbiiyeti, hukukî olarak I. Alaeddin Keykubad'ın 1237'de vefatından hemen önce, Moğollara vergi vermeyi kabul etmesiyle; fiilî olarak ise, 1243'te Sivas yakınlarında Kösedağ'da Moğolların Anadolu Selçuklu ordusunu bozguna uğratmasından sonra tesis edilmiştir.[i] Takip eden günlerde, önce Sivas teslim olmuş, çok geçmeden de Kayseri ile Erzincan yağmalanıp tahrip edilmişti (İbn Bibi 1996: II, 64-75). Bu gelişmeler üzerine, Selçuklu Veziri Mühezzibüddin Ali, Anadolu'yu muhtemel bir yıkımdan kurtarmak için şahsî girişimiyle, önce Moğol komutanı Baycu ile buluşmak için Erzurum'a; ardından Baycu'nun bağlı olduğu Curmagun ile görüşmek üzere Mugan'a gitmişti. Bu görüşmede Moğollarla barış yapmak ve onları Anadolu'dan uzak tutmak için vezirin ileri sürdüğü gerekçeler, Anadolu'da ilerleyen dönemde yaşanacak olan Moğol/İlhanlı-Türkmen çatışmasının temel dinamikleri hakkında önemli bilgiler içerir.[ii] Moğolları kazandıkları zaferden dolayı gurura kapılmamaları konusunda uyaran vezir, (1) sayısız silah ve dağ gibi atlarla donanımlı yüz binlerce askerin [Türkmen][iii] Anadolu'ya dağılmış olduğunu, (2) ülkeyi ele geçirmenin çok uzun yıllar alabileceği ve ortaya çıkacak karışıklığı sona erdirmenin mümkün olamayabileceğini, (3) Selçuklu sultanlarından başka kimsenin düzen sağlayamayacağını ve halkın onlardan başkasına itaat etmeyeceğini, dolayısıyla yabancı bir hükümdarın halkın [Türkmenlerin] onayı olmadan burada hüküm süremeyeceğini ifade etmiştir (İbn Bibi 1996: II, 77).

Bu değerlendirmenin, vezirin uzak görüşlülüğünün bir işareti mi, yoksa İbn Bibi'nin geriye dönük bir tahlili mi olduğu tartışılabilir. Her halükarda, bu değerlendirme, Kösedağ sonrası Anadolu'da kurulan Moğol / İlhanlı hâkimiyetinin karşı karşıya kalacağı içtimaî, siyasî ve idarî zorlukları aydınlatmaya yarayacak önemli veriler içerir. Bu zorlukların kaynağını, Moğol / İlhanlı - Türkmen çatışması olarak nitelendirmek mümkündür.

Gerek İlhanlı öncesi (1243-1256) gerekse İlhanlı döneminde (1256-1335) Anadolu'da hâkimiyet kurmada Moğol askerî unsurlarının başrolde olması, aslında meseleye bir de "Moğol-

Türkmen Çatışması" açısından bakmamızı zorunlu kılar. Her ne kadar Anadolu'da İlhanlı idaresinin tesisiyle Türkiye Selçuklu Devleti doğrudan bu devletin tâbiiyetine girmişse de Türkmenler esasen Tebriz'deki İlhanlı Sarayı'na yönelik değil, Anadolu'daki Moğol varlığına karşı bir mücadele başlatmışlardır. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini kuran, yürüten ve temsil eden, bu yönüyle Türkmenlerin muhatap olduğu askerî unsurların çoğunluğu "kavmî şuur ve asabiyet" hisleri açıkça hissedilen göçebe Moğollardı (Sümer 1970: 16, 24). Dolayısıyla dönemin sosyo-politik belirleyici etkeni olarak yaşanan gelişmeler, "Moğol-Türkmen Çatışması" şeklinde tanımlayabileceğimiz bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki, II. İzzeddin Keykavus dönemine damgasını vuran Moğol karşıtı "direniş" ile 1277 sonrasında Anadolu siyasetinin yönünü belirleyen "genel direnme ve kurtuluş teşebbüsü" şeklinde tanımlanan (Kaymaz 1970:137) gelişmelerin ana eksenini bu çatışma oluşturur.

1243-1335 dönemi Moğol/İlhanlı Anadolu'sunda yaşanan bu çatışmayı, Veziri Mühezzibüddin Ali'nin yukarıda ifade edilen gerekçeleri çerçevesinde üç ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

1. Anadolu'da Yüz Binlerce Tam Donanımlı Askerin (Türkmen) Olduğu:

1230'larda Cengiz Han'ın batıdaki birliklerine komuta eden Curmagun, Harezmşah Celaleddin'in peşinden, emrinde dört tümen (40.000) Moğol askeri ile beraberinde aileleri ve sürüleri olduğu halde Azerbaycan kışlaklarına geldiğinde, bölgede "Çekirgeler gibi kaynaşan Türkmenler, yurtlarını Tatarlara bıraktılar." (Turan 1998: 507). Bu göç, XI. yüzyılda Büyük Selçuklularla bölgeye gelen Türkmenlerin batı yönündeki ilerleyişinin devamı niteliğinde olan ikinci yoğun dalgadır. "Bir çeşit kavimler göçü niteliği alan" (İnalcık 2009: 4) bu dalgada, Meraga, Arran ve Mugan düzlüklerinden, Moğollar tarafından sürülüp çıkarılan Türkmen kabileleri, I. Alâeddin Keykubad idaresindeki Anadolu'ya yöneldiler. Sultan, siyasî ve idarî geleneğe uyarak onları Suriye-Mısır ve Bizans sınırlarına (*uc*) yerleştirme yoluna gitti (Turan 2003: 296-301). Keykubad'ın hem Moğollarla hem de Türkmenlerle çatışmadan bu badireleri atlatmış olması, onun devlet adamlığının en başarılı uygulamaları olarak gösterilebilir. Ardılı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise bu iki gaile ile de baş edememiştir. Anadolu Türkmenlerinin yurt arayışları ve buna karşı Selçuklu yönetiminin tavrı, 1240'ta çıkan ve devletin bastırmada çok zorlandığı Babaî Ayaklanması ile sonuçlanmıştı (Ocak: 2009). Aradan henüz üç yıl gibi kısa bir süre geçmişti ki bu defa da Baycu komutasındaki Moğollar, 1243'te Kösedağ'da Selçuklu ordusunu bozguna uğratmıştı. Her iki olayın da bölgedeki Türkmenleri göçe zorladığı muhakkaktır. Fakat asrın ikinci büyük göç dalgası, 1256'da Hülagü'nün, ağabeyi Büyük Kağan Mengü tarafından batı bölgelerine tayin edilmesini takip eden süreçte yaşanmıştı. İlhanlı Devleti'nin kurucusu, emrindeki kalabalık Moğol topluluklarıyla Azerbaycan'da Mugan'a yerleşme kararı alınca, bölgede bulunan Baycu, tümenleriyle Orta Anadolu'yu yurt edinmek mecburiyetinde kalmıştı (Aksarayî 2000: 31; İbn Bibi 1996: II, 144). Bunun için Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'tan yaylak ve kışlak istemiş, olumsuz cevap alınca da savaş kaçınılmaz hale gelmişti. 14 Ekim 1256'da Aksaray yakınlarında Sultan Hanı (Sultan Alaaddin Kervansarayı) düzlüğünde Selçuklu ordusunun ikinci kez Moğollara mağlubiyeti üzerine, Orta Anadolu'nun en iyi otlakları Moğolların yerleşimine açılmıştı (İbn Bibi 1996: II, 148).

Hülagü'nün Azerbaycan'a gelişi ile Moğolistan'dan batıya uzanan bozkır kuşağının en ucunda bulunan Türkmenler, bir kez daha yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalmışlar ve Anadolu'nun kuzey, güney ve batı uçlarındaki dağlık bölgelere çekilmişlerdir (Planhol 1959: 525-526).[iv] *Uc* tabir olunan bu sınır bölgeler, Türkmenler için son menzil olmuştu. Öyle ki buralarda tutunmak için Moğollara karşı şiddetli bir mücadele vermek zorunda kalacaklardır. Bu açıdan bakıldığında Türkmenlerin yurt edinme çabaları ile Moğollara karşı koyma kararlılıkları arasında

bir doğru orantı olduğu görülür. Karamanoğlu aşiretinin Moğollar tarafından onca kıyım ve yıkıma maruz kalmalarına rağmen, yurtlarını terk etmemeleri bu duruma iyi bir örnek teşkil eder.[v]

XIV. asrın başında uç bölgelerinde yoğunlaşan Türkmenlerinin yerleşim bölgeleri, siyasî varlıkları ve idarî durumları hakkındaki bilgimizi Aksarayî'ye borçluyuz. Yazarın (Aksarayî 2000: 251-2) bildirdiğine göre, İlhanlı *noyan-ı azamı* Çoban, Sultan Olcaytu'nun ölümü üzerine "muhalefete başlayan Rum Türkleri"ni itaat altına almak üzere, 1315'te Erzincan-Sivas arasında bulunan Karanbük kışlağına geldiğinde, huzuruna gelip bağlılık bildiren Türkmen beyleri şunlardı: "Uluborlu'dan Felekeddin Dündar, Beyşehir'den Eşrefoğulları, Karahisar-ı Devle'den Sahib Fahreddin'in torunları, Kütahya ve havalisinden Germiyan emirleri ve Ali Şir oğulları ile Kastamonu'dan Süleyman Paşa." Bunlara Batı Toroslar'da bulunan ve "huzura gelmede ihmalkâr davranan" Karaman Türkmenlerini de dâhil ettiğimizde tablo tamamlanmış olur. *Karamanlılar***,** Anadolu'da en eski ve en güçlü Türkmen topluluklarından birini oluşturuyor ve Moğol idaresine karşı en şiddetli direnci gösteriyorlardı. Öyle ki İlhanlı Gazan Han'ın, "Karamanlılar olmasaydı, hâkimiyetinin Batı Denizi'ne kadar ulaşacağını" söylediği rivayet edilir (Sümer 1969: 50).[vi]

Arap Coğrafyacı El-Ömerî'nin kaynaklarından Haydar El-Uryan, toplamda 194.200 askerden mürekkep bir Türkmen gücünden bahsederken, diğer kaynağı Cenevizli Balaban ise çoğunluğu atlı olmak üzere toplamda 583.500 kişilik Türkmen askerî gücünün varlığına işaret eder (Yücel 1988: 181-201). Bu rakamlara göre El-Ömerî'nin kayıtlarından Türkmen beyliklerinin, çoğunluğu atlı olmak üzere, toplamda çeyrek milyon ile yarım milyon arasında askerî kuvvete sahip olduğunu anlaşılır.

Göçebe halkın her zaman seferlik halinde bulunduğu, ani gelişen saldırı ve savunma durumlarına karşı hazırlıklı olduğu bilinen bir gerçektir. Ok ve yay ile mızrak, Türkmen göçebesinin askerî donanımının temelini oluşturuyordu. Örneğin, El-Ömerî'nin kaynaklarından biri olan Cenevizli Balaban'a göre yaya ve atlı birliklerden oluşan Germiyan ili askerlerinin bir kısmı ok atar, bir kısmı ise kargı (mızrak) kullanırdı ve harp usulünü bilirlerdi (Yücel 1998: 191). "Bunların kılıçlarının hiç kınına girdiği görülmemiştir" dediği Menteşe askerleri ya da "Onlara yollar dar gelir, çünkü savaş ehli kişilerdir" dediği Saruhan askerleri, Türkmenlerin muharip unsurlarının genel özelliklerini yansıtır (Yücel 1998: 199-200).

Türkmenlerin sayısı hakkında verilen rakamlardan ve askerî niteliklerine dair anlatılanlardan sonra, Mühezzibüddin Ali'nin Moğolları Anadolu'dan uzak tutmak için dile getirdiği, "Anadolu'da yüz binlerce tam donanımlı Türkmen askerinin olduğu" şeklindeki gerekçesinin gerçeği yansıttığı anlaşılır. İşte bu beşerî/askerî kaynağı denetim altına alabilen her güç, iktidar mücadelesine girişebilir ya da güçlü bir direniş gerçekleştirebilirdi. Nitekim öyle de olmuştur. Anadolu'daki İlhanlı valileri veya Moğol komutanlarının isyanları ile II. İzzeddin Keykavus gibi Selçuklu sultanlarının Moğol / İlhanlı karşıtı direnişleri hep bu Türkmen gücüne dayanmıştır.

2. Anadolu'da Hâkimiyet Kurmanın Zor Olduğu ve Uzun Yıllar Gerektirdiği:

Üç taraftan denizlerle çevreli olan Anadolu yarımadasının karadan çıkış noktaları Bizans, Memlûk ve İlhanlı devletlerinin siyasî-askerî sınırları ile kapatılmış olduğundan Türkmenler, âdeta yarımadaya hapsolmuş ve başka bölgelere göç etme ihtimalleri kalmamıştı. Batı yönünde Boğazlar'dan çıkış yolu Bizans tarafından kapatılmış olan Anadolu'nun Kızılırmak vadisine kadar sokulan doğu ve güney bölgeleri ise, Memlûkler ile İlhanlıların nüfuz alanı olarak ikiye taksim edilmişti. Yarımadanın geriye kalan tarafları "deniz"lerle çevrili olduğundan "göçebe" Türkmenlerin, uçlarda bulundukları yerleri yurt tutmaktan başka çareleri kalmamıştı. Bunun içindir ki XIV. asrın başlarında kurulan Türkmen beyliklerinin yönetim merkezleri arasında yer alan Karaman, Antalya, Muğla, Birgi, Denizli, Manisa, Kütahya, Balıkesir, Bilecik, Kastamonu gibi

şehirlerin Anadolu yarımadasının neredeyse uç bölgelerine serpilmiş bir vaziyette bulunması tesadüf değildir.

Bu "coğrafî çıkmaz", Anadolu'da Moğol idaresinin yerleşmesine ve etkisini artırmasına karşı en şiddetli ve en kararlı direnci gösteren Türkmenleri, aynı zamanda "ortak düşman" Moğollara karşı birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Bu dönemde Türkmenler arasında kayda değer bir çatışma olmadığı gibi, çoğu durumda Moğollara karşı ortak hareket etmeleri bunu gösterir ve bu yönde oldukça fazla veriye sahibiz. Örneğin 1330'lu yılların başında Türkmen beyliklerini ziyaret eden İbn Battuta (2000: 400-461), bunlar arasında yaşanan bir çatışmadan bahsetmez. Sadece Germiyan ülkesindeki asayiş sorununa işaret eder. Keza El-Ömerî'nin kaynakları da Türkmen beylikleri arasında bir çatışma olduğuna dair izlenimlere sahip değildirler (Yücel 1998: 199-200). Diğer taraftan, II. Gıyaseddin'in ülkeden ayrılışını takiben patlak veren *uç* Türkmenlerinin isyanlarının hemen hemen aynı zamanda görülmesi, ortak hareket etme konusunda Türkmenler arasındaki işbirliğine iyi bir örnek teşkil eder. Ancak İlhanlı ve Selçuklu devletlerinin yıkılışından sonradır ki beylikler arasında ilhaklar, dolayısıyla çatışmalar görülmeye başlayacaktır.

Anadolu'daki Moğol varlığı temelde askerî bir gaye taşıyor olsa da onların Türkmenlerle yaşadığı çatışmayı sadece askerî gerekçelerle izaha kalkışmak hatalı ve eksik bir yaklaşım olacaktır. Moğolların ortak düşman olarak algılanmasında, "Kâfir Moğol" gibi tanımlamalardan anlaşılacağı üzere dinî etkenler de söz konusudur. Örneğin, Bağdad'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra (1258) Memlûk Sultanı Nasır'ın Hülagü'ya gönderdiği mektupta şunlar yazılıdır: "İlahî kitabın tamamında lanetlenmişsiniz… Her peygamber tarafından şer ve kötü tabiatlı olarak anılmışsınız. Aslında Yüce Allah bize, sizi nerede bulursak öldürmemizi ve sizinle savaşmamızı buyurmuştur. O halde iddia ettiğinizi kâfirler sizlersiniz." (Aksarayî 2000: 42). Türkmenlerin desteğini alan Hatiroğlu'nun "düzmece" fetihnâmesi de benzer gaza söylemi içerir: "Devletimizin muhalifleri toplanmışlar, lânetli [Moğol] askerleriyle, Müslümanlığa ve Müslümanlara kastetmek için harekete geçmişlerdir… İslam askerleri [Memlûkler] Elbistan mevkiinde kâfir mel'unlarla [Moğollar] karşı karşıya geldiler…" (Aksarayî 2000: 81). Moğollara karşı mücadelelerinde Türkmenlerin benimsediği "gaza" söylemi, esasen Memlûk Devleti'nin Moğollara karşı izlediği siyasetin bir yansımasıdır. Bunun yanında, sosyo-ekonomik sebeplerin de bu çatışmada daha mühim bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü Türkmenler gibi Moğolların da göçebe oldukları gerçeği hesaba katılırsa, yaşanan çatışmanın Anadolu'nun en verimli otlaklarının paylaşımını gündeme getirmesi kaçınılmaz idi. Bu noktada Baycu'nun Orta Anadolu'ya yerleşme isteğine karşılık, Selçuklu tarafında savaşma kararı alınması üzerine hazırlanan Selçuklu ordusunun ekserisinin göçebe Türkmenlerden oluşması (Sümer 1969: 29), aslında yaşanan çatışmayı, göçebeler arasında otlak paylaşımına bağlı bir kavga olarak da değerlendirmeyi gerektirir. Zira Aksarayî (2000: 31-32), Baycu Noyan'ın Sultan İzzettin Keykavus'tan "yaylak ve kışlak" istediğini, ancak talebinin karşılanmadığı gibi, gaza ve cihada rağbet eden Vezir Kadı İzzeddin'in tesiriyle savaşa karar verildiğini bildirir. Dolayısıyla 14 Ekim 1256'da Sultan Alâeddin Kervansarayı düzlüğünde zafer kazanan Moğolların (İbn Bibi 1996: II, 145) Anadolu'nun en iyi otlaklarına yerleşmesi kaçınılmaz bir sonuçtu.[vii] Bu anlamda, Masson'un (1999: 50) Anadolu otlaklarını gösteren haritasında, Moğol askerî birliklerinin yerleştikleri bölgelerle Anadolu'nun en iyi otlak alanlarının örtüşmesi bir tesadüf değildir. Tufan Gündüz (2006: 269), XVI. yüzyılda, Kayseri, Bozok, Niğde, Kırşehir ve Ankara gibi Orta Anadolu yerleşimlerinin köy ve mezralarının önemli ölçüde boş kaldığı tespitinde bulunarak, bu sahalarda Moğolca cemaat adlarına ve Esenboğa ile Samagar gibi Moğolca yer adlarına rastlanıldığını kaydeder. Bunlar İlhanlı döneminde Anadolu'nun en iyi otlaklarına yerleşen göçebe Moğolların torunlarıdır ki Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un Orta Asya'ya göçe mecbur ettiği Kara Tatarlar olarak da bilinirler.[viii]

Anadolu'da Moğol/İlhanlı idaresinin kuruluş aşamasında karşılaştığı ilk ciddî sorun, Hülagü'dan aldığı emir üzerine Baycu'nun, idaresindeki çok sayıda Moğol birlikleri ile Anadolu'ya gelmesinden sonra yaşanmıştı. Bundan önce tâbiiyeti vergi yükümlüğü ile sınırlı olan Anadolu, şimdi askerî yönetim altına girmek üzereydi ki bunun beraberinde getireceği sorunlar hemen her kesimi endişelendiriyordu: Ayrıcalıklarını kaybedeceklerinden korkan emirler; bir putperest yönetim altında yaşamak istemeyen dindarlar; Moğol fırtınasının sınırlarına kadar dayanacağı İznik Bizans Devleti ile Anadolu'nun en iyi otlaklarını bırakmak zorunda kalacak olan Türkmenler (Cahen 2000: 241). Anadolu'da Moğol idaresinin yerleşmesini engelleyen bu siyasal ve toplumsal zümrelere eklemeler yapılabilir. Amaçları ve hesapları ne olursa olsun, bu güçlerin aralarında bir ittifak yapmaları çok tabiî idi. Bir diğer ifadeyle, Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans ve Türkmenler için şimdi ihtilaf değil, ittifak zamanıydı.

Anadolu'da İlhanlı egemenliğine karşı oluşan bu ittifaka Memlûk Sultanı Baybars büyük destek olmuştu. Ancak ihtilaf, müttefikler arasında değil, Selçuklu idaresinde ortaya çıktı. 1256'da Aksaray yakınlarında yapılan savaştan sonra II. İzzeddin Keykavus ve kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında Selçuklu tahtına sahip olma mücadelesi bir kez daha baş göstermişti.[ix] Bu duruma sebep, bir taraftan Moğolların Büyük Kağanı Mengü'nün Selçuklu tahtını İzzeddin'e vermesi, diğer taraftan Hülagü'nün Hemedan'a gelen Rükneddin'in Rum sultanlığını onaylamasıdır. Bu şekilde ülke ikiye bölünmüş, Kızılırmak'ın batısı İzzettin'e bırakılmıştı ki en büyük desteği Türkmenlerden görecektir. Doğu bölgesinin idaresine getirilen kardeşi Kılıçarslan ise Sivas'ı merkez yapmıştı. En büyük yardımcısı ve hâmisi Pervane adıyla meşhur vezir Muinüddin Süleyman ve Moğollardı (Sümer 1969: 32-33; Turan 1998: 485, 490). Bu düzenleme ile idarî-malî açıdan Anadolu iki nüfuz alanına taksim edilmiş oluyordu. Bu alanlarda nüfuz sahibi olan siyasî yapının temel dayanağı ve askerî gücünü Türkmen ve Moğol göçebeleri oluşturuyordu (İnalcık 2009:7). Bundan sonra, Moğollar hukukî ve meşru (*de jure*) konumlarını korunmak için, Türkmenler ise fiilî (*de facto*) statülerini meşru bir konuma yükseltmek için çaba sarf edeceklerdi.

1260'ta Ayn Calut'ta Moğolları tarihlerinde hiç olmadığı kadar ağır bir mağlubiyete maruz bırakan Memlûkler, özellikle Baybars zamanında (1260-1277) Anadolu'da Moğol yönetimini sonlandırmaya kararlıydılar (Amitai-Preiss 1995:157-158). Bu amaçla, İzzeddin Keykavus'tan gelen ve Rum memleketinin yarısını teklif eden ittifak önerisi kabul edilmişti (Bal 2005:299). Moğol hâkimiyetine karşı, kutsal savaş / gaza söylemi ile bir mücadele başlatan Baybars (Amitai-Preiss 1995: 56-63), Anadolu'da Keykavus taraftarları ile Türkmenleri destekleyen bir siyaset takip etmiştir. Sultan İzzeddin de Baybars'tan ve Türkmenlerden aldığı bu cesaretle olsa gerek, Moğolların Anadolu'da vergi tahsildarlığını yapan Taceddin Mu'tez'i, Kubadabad'da yanına vergi tahsili için geldiğinde eli boş göndermişti (Cahen 2000: 247). Çok geçmeden Alıncak Noyan komutasında kalabalık Moğol birlikleri Aksaray'a vardığında, İzzeddin Konya'daki hazinesini alarak Antalya üzerinden Konstantinopolis'e kaçtı (1262). Ancak destekçisi Türkmenler ise, uzun süre çeşitli eyaletlerde ortalığı birbirine kattılar. Uğurlu ve Ali Bahadır Çankırı ve Ankara yöresinde; Şahmelik Danişmend ülkesinde; Hurmaoğlu diye bilinen biri Danişmendiye vilayeti ile Kastamonu havalisinde karışıklıklar çıkardılar. Bir de Emir-i ahur Esed, Aksaray eyaletinde Salime Kalesi'ni ele geçirip bu isyan dalgasına iştirak etti. Türkmenlerin çıkardığı bu isyanlar, Moğollar ve müttefiki Selçuklu iktidarı tarafından "bastırıldı ama yok edilemedi." (Cahen 2000: 248-249; Turan 1998: 521).

Moğol desteğindeki IV. Kılıç Arslan, 1262'de Konya tahtını, ağabeyi İzzeddin'den devraldığında, Moğol-Türkmen çatışması en ateşli dönemine girmiş oluyordu. İnalcık (2009:7) bu tarihi, Anadolu'da Moğollara karşı geniş Türkmen hareketinin başlangıcı sayar.[x] Ersan (210:102) da yakın bir tarihte gerçekleşen Baycu'nu 1256 seferini ve ardından başlayan Pervane'nin iktidarını, Anadolu'nun her yerine yayılan Türkmen isyanlarının sebebi olarak gösterir.

Özellikle reisleri Mehmet Bey yönetimindeki Denizli bölgesi Türkmenleri, Moğol karşıtı muhalefetin başını çektiğinden hedef olmuşlardı. Damadı Ali Bey'in kılavuzluk yaptığı Selçuklu-Moğol ordusu Dalaman Ovası'nda Türkmenleri bozguna uğrattıktan sonradır ki bölgede İlhanlı hakimiyeti ancak kurulabilmişti (Cahen 2000:29; Turan 1998: 514-517). Bu tarihlerde Toroslar'ın batısında Ermenek yöresinde varlıklarını hissettirmeye başlayan ve zaman zaman Selçuklu başkenti Konya için tehdit oluşturan Karamanlılar, Türkmenler arasında Moğol karşıtı muhalefetin bayrağını devralmışlardı. Ancak Kılıç Arslan, Karamanlılara karşı Denizli Türkmenlerine uyguladığı şiddeti uygulamamış; reisleri Karaman Bey'e *emir* unvanı ile birlikte bölge *ikta* olarak verilmiş ve böylece bağlılığı temin edilmişti (İbn Bibi 1996:II,202).

Görüldüğü üzere, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı her yerde az veya çok bir karışıklık söz konusu idi (Cahen 2000:251). Türkmenlerin önayak olduğu bu karışıklıklar ve yaptıkları işbirlikleridir ki Moğol idaresinin tesisinde başlıca engeli oluşturmuştur. Ancak bu gelişmelerden memnun olmayan sadece Türkmenler değildi. Bir müddet sonra Pervane de Moğol aleyhtarlığına başlamış ve 1272'den sonra Memlûk sultanı Baybars ile gizli bir müttefiklik ilişkisi kurarak zamanla bu münasebetini geliştirmişti (Cahen 2000: 255-269). Sümer (1969: 36), Pervane'nin "taraf değiştirmesi" konusunda şu yorumu yapar: "Bu hükümdardan [II. İzzeddin Keykavus] sonra artık Selçuklu ülkesi nefes alamayacak şekilde Moğol boyunduruğu altına girecektir. Gittikçe ağırlaşan öyle bir boyunduruk ki buna Pervane bile tahammül edemeyecektir." Aslına bakılırsa Pervane'nin taraf değiştirmesinde Moğollara karşı oluşan güvensizlik duygusunun ağır bastığı anlaşılmaktadır. İlhanlı şehzadesi Acay'ın talep ve tehditlerinden kurtulmak için İlhan Abaka'ya şikâyette bulunan Pervane, beklediği gelişme olmayınca Moğollara güveneni yitirmiş ve Baybars'a yardım müracaatında ve ittifak teklifinde bulunmuştu (Kaymaz 1970: 139-143).

Tahta çocuk yaşta oturtulan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) zamanında Anadolu'da iktidarın sahibi olan Pervane, Moğollarla ve Memlûklerle ilişkilerin seyrini belirleyen kişiydi. Onun teşvik ve yardım vaadi ile Baybars, 1277'de Anadolu'ya girip Elbistan Ovası'nda Moğol-Selçuklu ordusuna ağır kayıp verdirmiş ve Kayseri'ye gelip Rum Sultanı olarak adına para bastırmıştı. Eşrefoğlu, Menteşeoğlu ve Karamanoğlu Türkmenleri bağlılık bildirmiş, ancak Selçuklu yönetiminden gerekli desteği bulamadığından çok geçmeden ülkesine dönmüştü (Aksarayî 2000: 88-89; Cahen 2000: 265). Öyle anlaşılıyor ki Anadolu'da Selçuklu iktidarı Memlûk hükümdarı Baybars tarafından hâlâ vazgeçilmez bir müttefik olarak görülüyordu.

Anadolu'da İlhanlı egemenliğinin kırılma noktası, Selçuklu iktidarının dağılma devresi ve Türkmenlerin siyasî aktör haline gelme aşaması, Baybars'ın bu seferi ile tarihlendirilebilir. Karamanoğlu Mehmed Bey'e beylik menşuru veren Memlûk sultanı, bu hukukî düzenleme ile Anadolu'nun meşru ve fiilî iktidarı olarak ortaya çıkmaktadır. Karamanoğlu, aynı tarihte Selçuklu başkenti Konya'yı ele geçirdiğinde Anadolu'da Selçuklu-Moğol idaresi en büyük darbeyi almış oldu. 1277'de Baybars'ın seferi ve Karamanoğlu'nun isyanı ile başlayan bu süreç, Anadolu'da İlhanlı idaresi ve nüfuzunun kırılma noktasıdır. Bu gelişme, bir taraftan Kırım'da İzzeddin Keykavus'un oğlu Alâeddin Keyumers olduğunu iddia eden Cimri'nin Karaman Türkmenlerinin desteğinde Konya'da Selçuklu tahtına çıkması, diğer taraftan Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya gelip Kayseri'de "taç giymesi"nin bir eseridir. Dönemin yazarlarından Aksarayî (2000: 92-95), 1270'lerde meydana gelen bu süreci "değişim ve başkalaşma" olarak tarif eder ve farkında olduğunu hissettirir. Değişimi, Celaleddin-i Rumî, Nasireddin Tusî ve Sadreddin Konevî gibi devrin önde gelen "âlim ve şeyhlerin ölümleri" ile "bereketin yok olduğu" şeklinde izah eder. Yazar, aynı zamanda süreci başlatan gelişmenin Baybars'ın seferi olduğunun da farkındadır: "Sağlam temeller üzerine kurulmuş olan bu devlet, Melik ez-Zahir'in (Anadolu'da) görünmesiyle hızlı bir düşüşe geçti. Onun ortaya çıkışı, sanki Rum memleket sarayına felaketler düşürdü; zulüm ehlinin azmasına ve karışıklık çıkarmasına sebep oldu." Ayn Calut'tan sonra Baybars'ın

Anadolu'da da Moğollara karşı bir kez daha gücünü göstermiş olması, Türkmenleri cesaretlendirmiş olmalıdır. Müellif, aynı yılda yaşanan Pervane'nin öldürülmesi üzerine, "Şeytan Türklerin şişeden çıktıkları ve *uc haricîleri*nin isyanından fitne ateşinin alevlendiği" şeklinde bir değerlendirme yapar.

Eflâki de (1989: I, 340) Mevlana'nın ölümünden sonra Anadolu'da düzenin bozulduğu tespitinde bulunur. Hatta Mevlana'nın ölümüne yakın "Benden sonra sizin huzurunuz olmayacak" dediğini kaydeder. Bu örnekler, bozulan düzenin sebebi hakkında dönemin yazarları arasında görülen ortak düşüncenin, yaşanan olumsuzlukların manevî dinamiklerin yitirilmesine bağlandığını gösterir. Diğer taraftan İbn Bibi ise (1996: II, 213) "devletin temeli bozulup ülkeyi ayakta tutan bağlar çözüldü" diyerek sürece işaret eder, fakat bir açıklama getirmez. Yazarın dönemi tasviri şu cümlelerden daha iyi anlaşılmaktadır: "Fitne ateşinin alevi, Rum memleketlerinin üzerine günden güne daha fazla çökmeye başladı… Ülke insanları asilerin saldırıları karşısında yerlerini yurtlarını terk ettiler." Bu alıntılardan anlaşılacağı üzere, Vezir Mühezzibüddin'in "ortaya çıkacak karışıklığı sona erdirmenin mümkün olamayabileceği" yönündeki değerlendirmesi, dönemin yazarları tarafından, dolaylı da olsa, paylaşılmaktadır.

Baybars'ın geri dönmesinden sonra Anadolu'da doğrudan bir Moğol idaresi kurulmuş ve Selçuklu ordusu dağıtılmıştı. İlhanlı veziri Şemseddin Muhammed Cüveynî'nin bizzat gelip Anadolu'da düzeni kurmak zorunda kalması, ortaya çıkan kargaşanın İlhanlı yönetimince ne denli ciddiye alındığını gösterir. Vezir, vergi düzenlemesi ile herkesi vergi ödeyebilecek hale getirmiş; bey ve emirleri itaat altına almış; Erzincan'ı İlhanlı Sarayı'na satarak, Selçuklu hanedanının borçlarını silmiş ve bu şekilde itibarını yükseltmiştir (İbn Bibi 1996: II, 213-217, 233). Müellif, Vezir Cüveynî'nin aldığı iktisadî, askerî ve siyasî tedbirler sayesinde ülkenin huzur ve asayişe kavuştuğunu belirtir. Lakin vezirin aldığı tedbirlerin etkisi geçici olmuştu. Abaka, Ahmed Teküdar, Argun, Geyhatu ve Baydu zamanında İlhanlıların, Anadolu'da siyasî düzeni sağlama ve maliyeyi tanzim etme çabaları, ülkeye istikrar getirmemiştir. Özellikle Karaman ülkesinde baş gösteren Türkmen ayaklanmaları ve bölgeyi hedef alan Moğol yıkım ve kıyımları, bundan böyle değişmeyen manzara idi. Özellikle 1280'lerde Moğol yanlısı Selçuklu sultanları ile Moğol şehzadeleri Kongurtay ve Geyhatu'nun Karaman bölgesine yaptıkları seferleri epey tahrip ve kıyımla sonuçlandı. Bunlar arasında Geyhatu, han olduğunda (1291-1295), uclardaki Türkmenlerin Selçuklu yönetimine karşı isyanını cezalandırmak için Anadolu'ya geldiğinde, "Konya'dan Denizli'ye kadar öyle bir Türkmen kıyımı yapmıştı ki bölgede altı ay kuş uçmadı." (*Anomim Selçuknâme*'den aktaran Turan 1998: 604-605). Lakin han çekilir çekilmez, Karamanlılar tekrar Konya üzerine yürümüşlerdi. Bu gelişmelerin gösterdiği gibi Sultan II. Mesud'un Moğolların yardımı olmadan ülkeyi yönetme güç ve kabiliyeti kalmamıştı. O da artık Konya'da değil, Moğollar sayesinde kendini emniyette hissettiği Kayseri'de oturuyordu (Sümer 1969: 62-64).

Gazan Han (1295-1304) zamanında Anadolu'da istikrar unsuru olması gereken Moğol komutanları Togaçar (1295), Baltu (1297) ve Sülemiş'in (1299) İlhanlı idaresine karşı isyanları, bir yandan istikrarı ortadan kaldırırken, diğer yandan İlhanlı idaresini zayıflatmıştı. Olcaytu zamanında (1304-1316) düzeni sağlamak için bu defa Emir'ül-ümera Emir Çoban'ın görevlendirilmesi gerekmiştir. Karanbük'te Anadolu beyleri huzura gelmişler ve armağanlar sunarak itaatlerini bildirmişlerdi (Aksarayî 2000: 252).[xi] Ancak Emir Çoban'ın oğlu Anadolu valisi Timurtaş'ın 1322'de adına sikke kestirip hutbe okutması, Anadolu'da İlhanlı/Moğol idaresinin bundan böyle kurulamayacağının son ve kesin kanıtı oldu. 1277'den sonra "Anadolu'da gölge halinde bir Selçuklu hanedanı yaşamışsa da devlet fiilen mevcudiyetini yitirmiştir." (Turan 1998: 506).

3. Selçuklu Hanedanının Meşru Olduğu; Halkın Başkasına İtaat Etmeyeceği:

Anadolu'da istikrarın tesis edilememesi, önceki bölümde ele alındığı üzere, Anadolu'da Moğol karşıtı bir ittifak kurulması ve kararlı Türkmen direnişi ile ilgilidir. Bunun yanında Selçuklu

hanedan temsilcilerinin İlhanlıların elinde bir "kukla sultan" konumuna düşmesi, süreci etkileyen asıl gelişmelerden biridir. Vezir Mühezzibüddin'in, Curmagun ile görüşmesinde dile getirdiği bu üçüncü siyasî dinamik, "meşruiyetini yitirene kadar halkın Selçuklu hanedanından başkasına itaat etmeyeceği" şeklinde okunduğunda, mesele daha iyi anlaşılacaktır. Zira Selçuklu hanedanının meşruiyetini yitirmesi ile Anadolu, siyasal istikrarın temel yapı taşını yitirmiş, akabinde içine düştüğü siyasî-idarî boşluğu dolduracak "geçerli" siyasal araçları inşa edememiş ve neticede bu kargaşadan Türkmen Beyliklerinin kurulmasıyla çıkabilmiştir. Şimdi bu sürecin aşamalarını inceleyebiliriz.

İlhanlıların, Anadolu Valiliği makamını tesis etmezden evvel, Selçuklu vezir ve devlet adamlarını naip tayin edip Selçuklu Devleti'ni onlar vasıtasıyla idare ettikleri malumdur. Bu süreçte tahta çocuk yaşta sultanların çıkarılması veya iki, üç hatta dört başlı yönetim oluşturulması, hanedanı itibarsızlaştıran başlıca uygulamalardır. Yine de Anadolu siyasetine yön vermek isteyen siyasî ve içtimaî tarafların meşru bir hanedan olarak Selçuklu ailesinin üyelerini siyasî ve askerî girişimlerinde öncü figür olarak kullanmaları kaçınılmazdı. Zira "Moğollar tarafından gölge haline getirilip iktidar ve itibarlarını kaybetmelerine rağmen, Türkler ve Türkmenler arasında, hatta bütün İslam dünyasında, Selçuklu hanedanının tarihî yüksek mevkii ve kutsiyeti henüz kaybolmamıştı." (Turan 1998: 609). Bunun içindir ki İçel taraflarında 20.000 kişilik bir kuvveti arkasına alan ve Selçuklu tahtındaki II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı isyan eden "Coterinus", I. Alaeddin Keykubad'ın oğlu olduğunu söyleyip 1249'da Selçuklu tahtını ele geçirmeye kalkışmıştı (Simon de Saint Quentin 2006: 59-60). İbn Bibi'nin (1996: II, 116-117) bahsettiği *uc* tarafında ayaklanan ve etrafında toplanan Türkmenlerle saltanat iddiasında bulunan Ahmed de Sultan Alaeddin'in oğlu olduğunu ileri sürmekteydi. Ahmed ile Coterinus muhtemelen aynı şahıslardı. 1277'de bu defa Baybars'ın desteğini alan Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'yı, Cimri adıyla da bilinen Selçuklu şehzadesi Alaadin Siyavüş adına ele geçirmişti (Aksarayî 2000: 96). Hatta İbn Bibi (1996: II, 204), Mehmet Bey'in "Fındıkdâr'dan (Baybars) fayda gelmez, eğer elimize Selçuklu sultanını geçirirsek, bu fani dünyada hiç kimse amacımıza ulaşmakta bize engel olamaz." dediğini rivayet etmektedir. Ancak dönemin yazarları, Karamanoğlu'nun bu yöntemine oldukça sert tepki göstermektedirler. Bu gelişmelere karşısında İbn Bibi'nin (1996:II,204,209) anlatımı ince hakaretlerle süslü bir eleştiridir: "Tarikat mensubu olmayı kendine iş edinmiş, Türk kabileleri arasında dolaşarak kendini sahte İzzeddin Kaykavus'un oğlu olarak tanıtan Cimri ortaya çıkınca, kendilerini amaçlarına ulaşmış gördüler. Tam bir fikir ve görüş birliği içinde kendilerine komutan ve öncü yapıp ona biat ettiler. Kırmızı külahlı, çarıklı ve siyah kilimli Türkmenler, Konya'yı kuşattılar... Çarıklı Türkmenler (Karamanlılar) ipekli, kadife, attabî ve kutnu kumaşlarla süslendiler." Keza Aksarayî de (2000: 96) "Mel'un Cimri"ye daha sert bir tepki gösterir: "İnsanların en rezilleriyle birlikte ortaya çıkan Cimri, daha saltanat hanedanına nesep bağlılığını ispat etmeden, fitne arayan fesatlar, zorlama şahitleri harekete geçirdiler. O nesebi bilinmeyen kişinin davasını yalan deliller ve yorumlarla renklendirdiler… Türkler defsiz oynamaya, şarap içmeden sarhoşluk etmeye başladılar."

1285'te de buna benzer bir gelişme daha yaşanmıştı. Annelerinin daveti ve teşviki üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev'in çocuklarını Karamanoğulları ve Eşrefoğulları, Selçuklu tahtına oturmuşlardı (Sümer 1969: 60; Turan 1998:589). "Sarsılmakta olan Moğol hâkimiyetini Anadolu'da çökertmek" için bu defa 1292'de Kastamonu bölgesinde Çobanoğulları Türkmenleri, Kırım'da sürgün hayatı yaşayan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Kılıç Arslan'ın saltanat davasına destek vermişlerdi. Aslına bakılırsa, Orta Karadeniz bölgesinde Kastamonu ve Sinop merkezli Çobanoğulları beyi Yavlak Arslan, halkın bağlılık gösterdiği Selçuklu hanedanından Kılıç Arslan'ın saltanat davasını vasıta yapıp iktidar mücadelesine girişmişti. "Karamanoğullarının Siyavüş'ün saltanatı için yaptıklarını, bu sefer kuzey Türkmenleri tekrarlıyor ve bu suretle de mücadele meşrulaşıyordu." (Turan 1998: 608-609). Görüldüğü üzere, Selçuklu hanedanının

meşruiyet kaynağı olarak niteliğini hâlâ koruduğu ve Türkmenlerin siyasî iddialarında paravan olarak hâlâ işlerliğini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Karamanoğulları ve Çobanoğullarının beylik kurma girişimleri, Türkmenlerin bu yoldaki ilk teşebbüsleridir. Siyasetin boşluk kabul etmeyeceği ilkesi gereğince, Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı iktidarlarının son bulduğu ana kadar bu çaba sürmüştür (Köprülü 1991: 34-39).

Diğer taraftan İlhanlılar da Selçuklu tahtını hiçbir zaman boş bırakmamış, zayıf veya küçük her zaman bir sultanı desteklemişlerdi. Özellikle Türkmenlere karşı yürüttükleri askerî seferlerinde her zaman başta bir Selçuklu sultanı olmasına dikkat etmişlerdi. Ancak, Gazan Han'ın Selçuklu sultanlarını azletmesi, tutuklatması ve sürgüne göndermesi, hanedanın meşruiyetini bundan böyle tartışmalı hale getirmişti. "Saltanat adından gayri nesneye mâlik olmayan" (Neşrî 1987: I, 49) hanedanın son temsilcilerinden Gıyaseddin Mesud, sultanlıktan azledilerek Hemedan'da (1297); yeğeni III. Alaadin Keykubad ise kötü yönetimi bahanesiyle 1302'de hükümdarlıktan azledilerek, birkaç değnek yiyip İsfehan'da mecburî ikamete tâbi tutulmuşlardı (Sümer 1969: 67-71). Gazan Han'ın bu tasarrufları neticesinde "devlet, Âl-i Selçuk'tan munkati' olup rûy-i zeminde bunların-çün hutbe ve sikke kalmadı. Andan ehl-i Rûm fırkası müteferrik olup her fırkaya bir melik ve bir sikke ve her medineye bir emîr ve bir hutbe oldu." (Neşrî 1987:I,51) Osman Gazi'nin "Türk u Tacik ve merdom-ı dûr u nezdîk"[xii] tarafından iktidara getirildiği süreçtir bu.

İlhanlı büyük emirlerinden Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın 1320'lerin başında, Anadolu valiliği sırasında Konya'da adına hutbe okutup sikke kestirmesi, Anadolu'da siyasal iktidarın Selçukluların elinden hukuken çıktığını gösteren son gelişmelerden biridir. Artık meşruiyet kaynağı olmadıkları, bilakis kargaşa nedeni olarak görüldükleri içindir ki Timurtaş, Konya ve Akşehir'de sadece bir günde Selçuklu şehzadelerinden eline geçirdiği yirmi dokuz çocuğu katletmişti (Yazıcızâde Ali 2009: 908-909).

Sonuç ve Değerlendirme

Buraya kadar verilen bilgilerden sonra bir değerlendirme yapmak gerekirse, özellikle Batı Anadolu'da "siyasal iktidarın olmazsa olmaz bileşeni ve belirleyicisi"nin Türkmenler olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Memlûk Sultanı Baybars'ın yardım ve teşviki bir yana, bu dönemde baş gösteren tüm bağımsızlık girişimlerinin arkasında Türkmen gücü vardı. Hatta Moğol komutan ve valileri bile bu güçlü desteği arkalarına aldıktan sonra İlhanlı'dan ayrılmaya teşebbüs etmişlerdi. Bunlardan Sülemiş ve Timurtaş'ın bölgede asayişi sağlayıp düzeni kurduktan sonra istiklal davasına kalkışmaları, Türkmen desteği sayesinde olabilmişti.[xiii] Diğer taraftan Türkmenlerin dışındaki herhangi bir odağın, Anadolu'ya müdahalesi geçici başarılar sağlamış olsa da nihayette sonuçsuz kalmıştı. Ne Baybars'ın 1277'de Kayseri'de kendisini Rum Sultanı ilan etmesi ne de Moğolların defalarca başvurduğu askerî tedbirler, Anadolu'ya istikrar getirmemiş, bölgede hâkimiyet kurulamamıştır. Bilakis bu tür dış müdahaleler, mevcut istikrarı bozan esas unsurlar olmuşlardı.

Türkmen gücünün farkında olan ve onlarla ittifak kuran Selçuklu veya Memlûk sultanları ya da asi İlhanlı emirleri, isteyerek veya istemeyerek onları siyasal hayatın baş aktörü konumuna getirmişlerdir. "Anadolu Türklüğünün Moğollara karşı bağımsızlık hareketlerinde siyasî önderliği ele alan" bu aktör (İnalcık 2009:6), sosyo-politik çıkarı gereği, Anadolu'da Moğol idaresine onay vermemiş ve böylece İlhanlı hâkimiyeti tesis edilememiştir.[xiv] Bu açıdan bakıldığında Ersan'ın (2010: 93-123) Selçuklu Devleti'nin dağılışında rol oynayan içtimaî sorunların merkezinde Türkmen isyanlarını görmesi yerinde bir tespittir.

Anadolu'da Moğol-Türkmen çatışması neticesinde oluşan Siyasal Türkmen Kimliği'nin beyliklerin kuruluşunda ne tür bir rol oynadığı önem kazanmaktadır. Bir çalışmamızda (Çetin

2010) bu rolün üzerinde durulmuş ve Türkmen beylerinin siyasî hayatta kullandıkları *yöntem*, *söylem* ve *araçlar* tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetine karşı gelişen Memlûk destekli Türkmen direnişi, Anadolu'da siyasetin genel *çerçeve*sini ve *yöntem*ini belirlemiş; Müslüman ülkenin "putperest" Moğollardan kurtarılması görünürdeki temel *söylem*i oluşturmuş; Selçuklu hanedanına bağlılık başlıca siyasal *araç* kabul edilmişti. Bunlar ise, Türkmen Siyasal Kimliği'nin başlıca unsurlarını oluşturmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki XIII. asrın ikinci yarısından itibaren uclarda varlıklarını hissettirmeye başlayan Türkmen beylikleri, Moğol-Türkmen Çatışması'nın bir ürünü ve Siyasal Türkmen Kimliği'nin bir parçasıdırlar. Tarihî tecrübe, onlara siyasette bir kimlik ile birlikte, söylem, yöntem ve araç da kazandırmıştır. Diğer beyliklerde olduğu gibi, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda da gördüğümüz Selçuklu hanedanına bağlılık geleneği ile gaza anlayışı bu çerçevede değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

AHMET EFLÂKİ (1989). *Ariflerin Menkıbeleri.* c. I, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

AMITAI-PREISS, Reuven (1995). *Mongols and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*. Cambridge: Cambridge University Press.

ÂŞIKPAŞAZÂDE (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Haz. A. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

BAL, M. Suat (2005). "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 17: 295-310.

CAHEN, Claude (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul**:** Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÇETİN, Halil (2005). *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇETİN, Halil (2010). "Mongol / Ilkhanid Legacy in Anatolia (Impact of the Turkish-Mongolian Steppe Culture on the Foundation of the Ottoman State), *The Second International Scientific Session: The Historical Heritage of Tatars*, 6-9 October 2010, Constanta – Romania. (Yayım Aşamasında)

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. c. I, Çev. A. S. Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yay.

ERSAN, Mehmet (2010). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

GÜNDÜZ, Tufan (1999). "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı". *Osmanlı*. c. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 92-97.

GÜNDÜZ, Tufan (2006). "Anadolu Selçukluları ve Türkmenler". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. Ed. A. Yaşar Ocak, c. I, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 265-273.

İBN BİBİ (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'iye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iye (Selçuknâme)*. c. II, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

İNALCIK, Halil (2000). "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi". Ed. O. Özel ve M. Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a*. Ankara: İmge Kitabevi Yay., s. 225-240.

İNALCIK, Halil (2008). "Osmanlı Devleti'nde Uc(Serhad)lar". *Doğu Batı Makaleler – II*. Ankara: Doğu Batı Yay., s. 45-60.

İNALCIK, Halil (2009). *Devlet-i Aliye*, *Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

İNALCIK, Halil (2010). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi". *Kuruluş, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*. İstanbul: Hayy Kitap.

KERÎMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ (2000). *Müsâmeretü'l Ahbâr*, Çev. M. Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KOÇ, Yunus (2006). "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 241-247.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MEHMET NEŞRÎ (1987). *Kitâb-ı Cihân-nümâ*. c. I, Yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

LINDNER, Rudi Paul (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Çev. M. Günay, Ankara: İmge.

OCAK, A. Yaşar (2006). "Türkiye Selçukluları ve İslam". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 443-458.

ÖZ, Mehmet (2006). "Türkiye Selçuklularında İkta Sistemi". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*, c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 341-346.

ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs.

SIMON DE SAINT QUENTIN, (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çev. E. Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.

PLANHOL, Xavier de (1959). "Geography, Politics and Nomadism in Anatolia". *International Social Science Journal*, c. XI, sayı: 4: 525-531.

SMITH, John Mason, (1999). "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens". *The Mongol Empire and Its Legacy*. Ed. Teuven Amitai-Preiss and David O. Morgan, Leiden: Brill, s. 39-56.

SÜMER, Faruk (1969). "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Dergisi*. sayı: I: 1-147.

SÜMER, Faruk, (1997). "Tatar". MEB*İA*, c. XII/1. Eskişehir: Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., s. 50-61.

ŞEREFEDDİN ALİ YEZDÎ (1336). *Zafernâme*. c. II, (yay. M. Abbas), Tahran: Emir Kebîr, (h.ş. 1336).

TURAN, Osman (1998). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yay.

TURAN, Osman (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.

VARLIK, M. Çetin (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi.* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

YAZICIZÂDE ALİ (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. Yay. A. Bakır, İstanbul: Çamlıca Basım.

Sonnotlar

[i] Anadolu'da İlhanlı idaresinin kurulması ve sonraki dönemler hakkında şu inceleme eserlerine bakılabilir: Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. E. Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 225-294; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, I (1969), s. 1-147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s. 403-657.

[ii] Cahen, vezir Mühezzibüddin ve oğlu Pervane Muinüddin Süleyman'ın Moğollarla olan ilişkilerini göz önüne alarak, vezirin bundan sonra "Moğollar katında Rum sultanının sözcüsü ve Rum ülkesinde Moğolların bir temsilcisi" olduğunu düşünür. O yüzden İbn Bibi'nin aktardığı bu kayıt mühimdir ve onun ileri sürdüğü görüşlere uygun siyasal gelişmeler söz konusudur. Bkz. Cahen (2000: 225-226).

[iii] Burada vezirin kastettiği askerlerin Anadolu Selçuklu ordusu olmadığı kesindir. Zira devletin Moğol/İlhanlı tâbiiyeti altına girmesi, ordunun da itaati anlamına geleceğinden, vezirin bu ifadesinden "Anadolu uclarına dağılan" Türkmenler anlaşılmalıdır.

[iv] Oğuz boy isimlerinin Anadolu'da yerleşim yeri adı olarak dağılımının, son derece karakteristik bir dağılım özelliği gösterdiğini düşünen Planhol (1959: 525-526), iki temel bölgenin ön plana çıktığı tespitinde bulunur. Buna göre ilk bölge, İznik İmparatorluğu'nun sınır alanları, Lycia (Antalya ve Muğla yöresi) ve kuzeydeki dağ silsilesinin iç havzalarını (Bolu, Kastamonu, Çorum, Tosya, Tokat ve Ankara yöresi) içerir. Diğeri ise, Orta Anadolu'da bozkır kuşağının güney sınırları ile Göller Bölgesi'dir. Bu bölgeler, beyliklerin kurulduğu coğrafî alanı oluşturur.

[v] Moğolların Karaman-ili'ne yaptıklarının destansı bir anlatım için bkz. Şikarî, *Karamannâme*, Haz. M. Sözen ve N. Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yay., İstanbul 2005.

[vi] Gazan Han'ın bu "hayıflanmasını" doğrulayacak eldeki verilere göre İlhanlılar, ilki 1256'da olmak üzere hemen her *ilhan* zamanında bölgeye tedip seferi yapmışlardı. Bunlar arasına 1277'de baş gösteren Cimri Olayı akabinde beyleri Mehmet Bey'in öldürüldüğü sefer, en şiddetlisi gibi görünüyor (Aksarayî 2000: 98-101; İbn Bibi 1996: II; 213-217).

[vii] Anadolu'nun yaylak ve kışlak durumu ile ilgili çok kıymetli ve müstesna bir çalışma için bkz. John Masson Smith, Jr., "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens", (Ed. R. Amitai-Preiss and D. O. Morgan), *The Mongol Empire and Its Legacy*, Brill, Leiden 1999, s. 48-52.

[viii] Yerleşim alanlarının boş kalmasının sebebi, Timur'un Ankara Savaşı sonrasında Orta Anadolu'daki Kara Tatarları (Moğollar) Maveraünnehr'e göçe tâbi tutmasıdır (Çetin 2005:127-128). Sayıları 30.000-40.000 çadır olarak verilen Kara Tatarlar, iki kol halinde, elli iki oymağa ayrılmış bir vaziyette teşkilatlanmışlardı ve her yüz çadırın kendine ait bir yurdu vardı (Yezdî 1336:II,358). Sol kol Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum bölgesinde; sağ kol ise Konya, Kayseri ve Niğde tarafında yaşıyordu (Sümer 1997:60).

[ix] İki kardeşin, Moğol han ve komutanları ile Selçuklu ümerası nezdinde tahta sahip olmak için yaptıkları girişimler bir yana, biri 1249'da ve diğeri 1254'te olmak üzere iki defa aralarında savaş cereyan etmişti. Dolayısıyla şehzadeler arasındaki bu çekişme (1249-1262) Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaşadığı en büyük iç sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

[x] Yazar bir başka çalışmasında (İnalcık 2008:46), "Türkmenlerin Anadolu'da büyük siyasî olayların gidişinde başlıca faktör haline gelmeleri, Moğolların desteklediği Rükneddin Kılıç Arslan ile batı vilayetlerine ve *uc*lara dayanmak isteyen İzzettin Keykavus (1246-1261) arasındaki mücadele sırasında görüldü" diyerek, bu tarihi daha da geriye çekmektedir. Aslında İzzettin Keykavus'un sahnede olduğu dönemde (1246-1262) Türkmenlerin sadece onun iktidarını destekledikleri, ülkeden ayrılması üzerine ise bizzat siyasî aktör durumuna gelip bağımsızlık teşebbüslerinde bulundukları görülmektedir.

[xi] Karamanoğlu'nun gelmemesi isyan anlamına geldiğinden Konya'ya bir sefer düzenlenmiş ve ülke ele geçirilmiştir. Dönüşünde şehrin tekrar Karamanlıların eline geçmesi, İlhanlıların varlığının bundan sonra aslında ne kadar geçici ve sathî olduğunu gösteriyor (Sümer 1969:83).

[xii] "Türk ve İranlı, uzak ve yakın halk." *Bedâyi'ül-vekâyi*'den aktaran Özgüdenli (2009:198). Özgüdenli, Müneccimbaşı'nın da bu fetret döneminin Osman Gazi lehine yarattığı havayı açıkça zikrettiğini bildirir.

[xiii] Esasen Timurtaş ile Baba İshak'ın isyanlarında siyasî motiflerin yanında, *mesihlik* gibi dinî motiflerin de görünmesi hayli ilgi çekicidir (Ocak 2006:452). Türkmenlerin Timurtaş'ı "Mehdi-yi âhir zaman" ilan etmeleri (Sümer 1969: 86) ile "Baba Resûlullah" unvanı verdikleri Baba İshak'ın ölüm haberi üzerine "Yeri ve makamı itibarıyla o, insanoğullarından hiç birinin ulu zatında bir değişiklik yapamayacak bir noktadadır" şeklinde bir karşılık vermeleri (İbn Bibi 1996:II,51) arasında mahiyet farkı yoktur. Bu örnekler, Türkmenlerin ne denli çaresiz olduklarının psikolojik bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Eserini Timurtaş Noyan adına kaleme alan Aksarayî (2000: 262-264) de onu açıkça Mehdilik belirtileri gösteren bir hükümdar olarak tanıtır ve "yıllar boyunca çok ızdırap çekmiş olan yerleşik halkın, adil idaresini görerek ona bir kurtarıcı gibi sarıldığını" ileri sürer.

[xiv] Diğer taraftan Gazan Han reformlarının Anadolu'da uygulanamamış olması, ülkede İlhanlı yönetiminin tesis edilemediğinin en açık göstergesidir. Bkz. Özgüdenli (2009:197-198). Yazarın, "Gazan'ın adaletli idaresinin müspet izlerinin Anadolu'ya yansıdığı ya da reformlarının olumlu neticeler bıraktığı hakkında kaynaklarda en ufak bir bilgi bulunmadığı" şeklindeki izahını biz böyle yorumlamadık. Diğer taraftan, İlhanlılar zamanında Anadolu'da *mîrî* topraklar üzerinde kurulan *dolay* sisteminin İran'da uygulanmadığı, Anadolu'ya has bir uygulama olduğu gerçeği de bu durumu teyit eder. Bkz. Öz (2006:345).

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1217-1227, ANKARA-TURKEY

UYGURCA *KİÇİG ERŊEK*, KARAHANLI TÜRKÇESİ *ÇIÇALAK* VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ *SERÇE PARMAK* SÖZLERİ ÜZERİNE*

*Engin ÇETİN***

ÖZET

Temel ve işlevsel bir organ olması nedeniyle el ve el parmakları toplumlarca önemsenmiş, el parmakları türlü toplumlarda sayı ve kavram öğretmede önemli bir öge olarak görülmüştür. Tüm bu durumlar nedeniyle el parmakları önemsenmiş, kimi zaman aynı kimi zaman farklı bakış açılarıyla bu parmaklara farklı adlar verilmiştir. Uygurcada *kiçig erŋek* olarak adlandırılan "serçe parmak", *Divanü Lugati't-Türk* ile Türk dilinin sonraki dönem ve sahalarında çoğunlukla *çıçalak* ve türevleriyle karşılanmıştır. Serçe parmağın adlandırılmasında, seslik, biçimlik ve söz varlığı özellikleri açısından pek çok ortaklığı barındıran Uygurca ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde iki ayrı sözün kullanılması dikkat çekicidir. *Kiçig erŋek* kullanımı Uygurcadan sonra ise kullanımdan düşerek yerini büyük oranda *çıçalak* sözüne bırakmıştır. Kavram yalnızca Türkiye Türkçesinde *serçe parmak* yapısıyla adlandırılmıştır. Bu parmak, 15. ve 16. yy. Anadolu sahasına ait kimi metinlerde *sırça barmak* biçiminde de adlandırılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında da serçe parmağı karşılayan *cıddik parmak, cırt barmaḫ, cırtlık parmak, cici bānak, çeçele barmaḫ*, *çıta parmak, çiçe, çite parmak, çıtık parmak, çili parmak, çinçe parmak, dilce parmak vb.* çok sayıda söz kullanılmaktadır. Bu çalışmada, köken bilgisi açısından değerlendirilmeksizin, genel olarak Türkçede "parmak" anlamında kullanılan *erŋek* ve *barmak (parmak)* sözleri ve bu sözlerin birbirleriyle ilişkisi, Türkçede parmakların adları ve bu adların verilmesindeki etkenlere tarihî bakış açısıyla değinilmekle birlikte temel olarak Türkiye Türkçesindeki *serçe parmak* ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki farklı kullanımlardan yola çıkılarak bu adlandırmanın olası nedenleri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: erŋek, barmak, kiçig erŋek, çıçalak, serçe parmak

ON THE WORDS OF UIGHUR *KİÇİG ERŊEK*, KARAKHANID *ÇIÇALAK* AND TURKİSH *SERÇE PARMAK*

ABSTRACT

Hands and fingers have been important for societies as they are basic and fuctional members of the body. In various societies fingers have been seen as an important element in teaching number and

* Bu çalışma, 13-15 Ekim 2010 tarihlerinde Afyonkarahisar'da gerçekleştirilen *Uluslar arası Zeki Velidî Togan ve Türk Kültürü Bilgi Şöleni*'nde sözlü olarak sunulmuş, daha sonra gözden geçirilerek güncellenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Universitesi Fen Edebiyat Fak. TDE, El-mek: encetin@yahoo.com

conception. Due to all these situations fingers are cared and they have taken different names with sometimes the same and sometimes different points of wiew. 'the little finger' which is named as *kiçig erŋek* in Uighur, in most cases it is interpreted as *çıçalak* and its derivatives in *Divanü Lugati't-Türk* and later period and areas of Turkish language. It is remarkable that two different words are used to name the little finger in the texts of Uighur and Karakhanid which indeed have many associations in sound, form and vocabulary qualities. The usage of *Kiçig erŋek* decreasing in usage after Uighur has mostly given its place to *çıçalak*. the comprehension is named as *serçe parmak* only in Turkish. In some texts those belong to the 15th and 16th century Anatolia area it is also named as *sırça barmak*. Besides there are many words that meet the little finger in the dialects of Turkish such as *cıddik parmak, cırt barmaḫ,cırtlık parmak, cici bānak, çeçele barmaḫ, çıta parmak, çiçe, çite parmak, çıtık parmak, çili parmak, çinçe parmak, dilce parmak* etc. In this study, both *erŋek* ve *barmak (parmak)* words, generally used in the meaning of 'finger' in Turkic, and their relationship with each other, the names of fingers in Turkic and the factors for giving these names with a historical point of wiew are going to be mentioned, without assessing from the etymological aspect; and fundamentally *serçe parmak* in Turkish and probable reasons of this naming by drawing inspiration from different usages in dialects in Turkish are going to be interrogated.

Key Words: erŋek, barmak, kiçig erŋek, çıçalak, serçe parmak

0. Giriş

Organ olarak el ve el parmakları, tutma, kaldırma, taşıma gibi önemli işlevlere sahiptir. Bu nedenle özellikle el, temel organ olarak kabul görür. El parmakları da toplumlarda önemsenmiş, isimlendirilmiş, çeşitli konularda öğretme aracı olarak kullanılmıştır. Bu konuda farklı toplumlarda benzer ya da birbirine yakın uygulamalardan söz edilebilir. Örneğin, Alman dili alanında, Rus dili alanında ve Kuzey Avrasya'nın neredeyse tamamında parmak adlarına dayanan çocuk oyunları vardır. Bu oyunlar parmak şiiri olarak adlandırılabilecek şiirlerden oluşur. "Parmak şiirleri", çocuk oyunlarında yetişkinler tarafından parmakların teker teker isimleri söylenerek, parmaklar tutularak ya da üst üste bindirilerek söylenen, eğitim amaçlı hikâye, tekerleme veya kafiyeli edebî ürünlerdir. Oyunun temel amacı, çocuğa parmaklarıyla sayı saymayı öğretmektir. Türk ve Moğol toplumlarında parmak adları, oyun adları olarak da kullanılabilmektedir. Bu türden bir oyun; (1) işaret parmağı ile avuç üzerinde daireler çizilmesi; (2) parmaklara sırayla dokunulması; (3) el bileğine, dirseklere ve de koltuk altına (çocuğu gıdıklamak amacıyla) yani eklemlere dokunulması şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci ve üçüncü bölüm devreden çıkarılabilir; ancak ikinci bölüm işaret parmağından serçe parmağına doğru veya tersi yönde uygulanabilir. Bu uygulamanın yönü ile söz konusu toplumun parmaklarla sayı sayma yönü elbette birbiriyle bağlantılıdır (Dybo 1995: 17).

Kavramlara köken açısından bakıldığında, temel organ olması dolayısıyla eli simgeleyen sözcüklerin yerli sözcükler olduğu görülür. El parmaklarının adları ise Doerfer'in ünlü yazısında belirttiği gibi, yan temel organ olması dolayısıyla ödünçlenme ihtimali, ana ve yan temel sözcüklere göre daha fazladır (Doerfer 1981a: 4). Ayak parmakları ise, el parmaklarına göre ön plânda olmaması ve tutma, taşıma gibi işlevlerde daha az kullanılması nedeniyle örneğin Türkçe için –başparmak dışında- adlandırılmamıştır.

1. Türkçede "parmak" için Kullanılan Sözler

Türkçede parmak anlamındaki en eski sözcük *erŋek*'tir. Sözcük, Türkçe *er* sözüne eski çokluk eki eki *+An*'ın getirilmesiyle oluşan *eren* sözüyle ilişkilendirilmektedir (Gabain 1950: 62; Erdal 1991: 75). Uygurca metinlerde kimi zaman karşılaşılan 'R'NK'K (HTPar 73-11, HTPek 115 a 5) (UW: 446b) gibi kullanımlar de bu düşünceyi güçlendirmektedir. Räsänen (VEWT: 46a, 47a) de sözcüğü **(h)ār(ä)* (Uyg. *er* "adam") sözüyle ilişkilendirir ve Hakasça ve diyalektlerindeki *ergek ~ irgek* "başparmak" biçimlerini (*+An* çokluk ekini almamış) *er* sözüne dayandırır. Gürsoy-Naskali de *erŋek* biçimini *er* sözüne eklenen *–ŋek* ekine dayandırır (1997: 233). Uygurcada, sözcüğün ''R'NK'K, 'NKR'K, ''NKR'K, ''RK'K gibi farklı yazımlarına rastlamak mümkündür (UW 446b). Sergei Starostin, A. V. Dybo ve O. A. Mudrak (2003) tarafından hazırlanan *An Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III* adlı çalışmada, Tunguzcada **perV-* "başparmak" sözüne dayanan sözcükler, Moğolcadaki *herekei* "başparmak" sözcüğü ile Türkçe *erŋek* sözcüğü ilişkili görülmüş, Şçerbak'ın *Ранние тюркско-монгольские языко-вые связи (VIII-XIV вв.)*[1] çalışmasındaki, sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiği yönündeki görüşüne karşı çıkılarak bunun imkânsız olduğu belirtilmiştir (Starostin *vb*. 2003: 1138). Eski Uygurca *erŋek* sözcüğü günümüz Türk lehçelerinden Altaycada *ergek ~ erkek* "1. erkek, 2. başparmak" (Gürsoy-Naskali-Duranlı 1999: 84); Tuvacada *ergek* "parmak" (Arıkoğlu-Kuular 2003: 42); Hakasçada *irgek* "büyük parmak" (Gürsoy-Naskali vb. 2007: 228) biçiminde yaşamaktadır.

Barmak sözcüğü ise, ilk olarak 13. yy sonu ile 14. yy. başlarına tarihlenen *İbni Mühenna Lugati*'nde görülür. Sözcük, *Codex Cumanicus*'ta (Grönbech 1942: 51), Mısır Memlük Kıpçakçası ile yazılmış çok sayıda metinde (Toparlı *vb*. 2003: 24), Harezm Türkçesi metinlerinde (Ata 1997: 79; Ata 1998: 49), Çağataycada (Atalay 1970: 123; Tenişev *vb*. 1997: 254) ve Anadolu sahası metinlerinde görülmektedir (Tar.S. I: 402). *Barmak*, ilk zamanlarda *erŋek* sözcüğü ile eşzamanlı olarak kullanılmakla birlikte sonraları büyük ölçüde *erŋek* sözcüğünün yerini almıştır. Harezm Türkçesinde (Ata 1997: 209), *İbni Mühenna Lugati*'nde, ve Çağatayca metinlerde her iki sözcük de görülebilmektedir (Tenişev *vb*. 1997: 254). Günümüz Türk dil ve lehçelerindeki kullanımlara bakıldığında ise yukarıda belirtildiği gibi sözcük, Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk lehçeleri dışındaki lehçelerde kullanılmaktadır. Eren (1999: 325)'in ve daha sonra Gülensoy (2007: 687)'un aktardığına göre Hamilton *barmak ~ bermek* sözünü Moğolca *eregei* "pençe" (< **heregei* < **peregei*) biçimleriyle birleştirmiştir. Räsänen'e göre sözcük *bar* adıyla ilgilidir. Gülensoy da bu görüşe katılmaktadır (2007: 687).

Doğan, "Genel Türkçenin öz söz varlığı içinde "elin tutmaya yarayan kısımları"nı karşılamak üzere kullanılan *ernek* ve *parmak* kelimelerinin değişik organ adlarında kullanılan *+Ak* ekiye bitmesi ve muhtemel köklerinin arasındaki (*er-* "ulaşmak, ermek" *bar-* "varmak, gitmek") anlam uygunluğu dikkate şayandır"(2005: 152), diyerek *erŋek* ve *barmak* sözcüklerinin *er-* ve *bar-* fiilleriyle ilişkilendirilebileceğini düşünür. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, *erŋek* sözcüğü çoğunlukla *er* sözüne dayandırılmaktadır. Räsänen de sözcük için *p- > f-> h- > ø-* biçiminde bir gelişim tasarlayarak sözcüğün **hār(ä)* (Moğolca *ere* "er") sözüyle ilişkili olduğuna değinir (1961:147; 1971: 46a, 47a).

1.1. Türkçede Parmaklara Verilen Adlar

Türkçede parmaklar, geçmişten günümüze şu sözlerle adlandırılmıştır:

Başparmak: Uygurcada *ulug erŋek* yapısıyla karşılanmıştır. *Başparmak* biçimindeki kullanım ise ilk olarak 14. yy. başlarına ait *Kısâsü'l Enbiyâ* (121v/1, Ata 1997: 79)'da ve *Kitâbü'l İdrâk*'te (ED 376a) saptanmıştır. *Başparmak* kullanımı *Tar.S.*'de olmamakla birlikte *Kâmûs-ı*

[1] Erken Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. yy), 1997.

Türkî'de görülmektedir (ğ. Sami 1987: 265). Uygurca *ulug erŋek* sözcüğünün adlandırılışında *kiçig erŋek*teki gibi büyüklük söz konusu iken günümüzdeki *başparmak* yapısında yer ve işlev öne çıkan özelliktir. Bilindiği gibi, *baş* sözcüğü genel olarak, sıralamada ilk olanı anlatmak için "başlangıç" anlamında kullanılırken aynı zamanda önem sıralamasında ilk olanı anlatan "temel, esas" anlamında da kullanılmaktadır. Başparmağın tutma, kaldırma, taşıma *vb*. eylemler sırasındaki önemi, olmazsa olmaz yönü düşünüldüğünde bu adlandırmada *baş* sözcüğünün söz edilen her iki anlamının da öne çıktığı görülmektedir.

Kavram, günümüz Türk lehçelerinin bazılarında aşağıdaki biçimlerde adlandırılmıştır: Az. *baş barmag;* Başk. *baş barmak;* Kaz. *bas barmak;* Kırg. *baş barmak;* Özb. *bàş barmàk;* Tat. *baş barmak;* Trkm. *başam barmak;* YUyg. *baş barmak* (TLS : 54-55), Tuv. *ulug ergek* (Ölmez 2007: 157), Hak. irgek (Gürsoy-Naskali vb. 2007: 228), Kum. *baş barmak* (Pekacar 2011: 61).

DS'de yer alan *başala parmak* (II: 552), *başara parmak* (II: 552), *başala parmak* (DS II: 552), *başla parmak* (II: 562) yapıları da *baş* sözcüğüyle ilgili olmalıdır. Ancak, bunlar "işaret parmağı" olarak tanımlanmıştır. DS II 553'teki *başarat parmağı* ise "baş parmak" için kullanılmaktadır.

İşaret parmağı: Uygurcada *suk erŋek*, *yanar erŋek* (TT V A 57, 58); Karahanlı Türkçesinde *suk erŋek* biçiminde adlandırılmıştır. Uygurcadaki *yanar erŋek* Sanskritçe *tarjanī* (Alm. Drohfinger= tehdit parmağı) sözünün karşılığıdır (Bang-Gabain 1931: 337). Uygurca *yanar* sözcüğü, "tehdit etmek" anlamındaki *yan-* fiili ile ilişkilidir (Bang-Gabain 1931: 337; ED 942a; Dybo 1996: 21). Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde saptanan *suk erŋek* ile ilgili olarak Kaşgarlı, bu parmağın yarsılı (haris) parmak olduğunu, yemeğe ilk olarak bu parmak girişiği için bu biçimde adlandırıldığını söylemiştir (BA, III 130; CTD II: 214). Ancak, *suk erŋek / suk barmak* ibaresindeki *suk* sözcüğünü, "haris" anlamındaki *suk* yerine *Divanü Lügati't-Türk* ile *Hüsrev ü Şirin*'de görülen ve kimi günümüz Türk lehçelerinde yaşayan *suk yalŋuz* ikilemesinde "yalnız" anlamında kullanılan *suk* sözcüğüne bağlamak da mümkündür. Çok yaklaşım Türkçe için çok uygun değildir (Dybo 1996: 20). *Suk erŋek/ suk barmak* ikili adlandırılışına *İbni Mühenna Lugati*'nde ve Mısır Memlük Kıpçakçasında rastlanmıştır (ED 804a-b; Toparlı vb. 2003: 238, 242). İşaret parmağı ile ilgili adlandırmalar tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde çok çeşitlilik göstermesi açısından ilginçtir. İşaret parmağı, farklı dönem ve sahalarda farklı bakış açılarıyla adlandırılmıştır. İşaret parmağı için Türkçede, *suk* sözcüğünün yer aldığı gorca, Teleüt ağzı, Özbek ağızları, Başkurtça, Kazakça vb. lehçelerdeki tanımlamalar dışında, Başkurtçanın ağızlarında, Yeni Uygurcada, Özbekçede, Gagavuzcada, Tatarcada, Karakalpakçada *körset-* "göstermek" ve Yakutçada *ıy-* "göstermek" fiillerine dayanan sözcüklerle, İslamiyet'in kabulü sonrasında *işaret*, *şehadet* ve *iman*, *du'a* ve *baŋ* sözcükleriyle, *baş* sözcüğü ve türevleriyle, *ikinci* sözcüğü yoluyla ve daha pek çok yolla tanımlanmıştır (Dybo 1995: 17-25). A. Dybo, işaret parmağının Türk ve Altay dillerinde adlandırılışı konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmış, bu çalışmasında tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki farklı adlandırmaları sıralamıştır.

Kavram, günümüz Türk lehçelerinin bazılarında şu biçimlerde adlandırılmıştır: Az. *şəhādət barmagı;* Başk. *huk barmak;* Kaz. *suk savsak;* Kırg. *sõmöy;* Özb. *körsätgiç bärmàk;* Tat. *imän barmak;* Trkm. *süyem barmak;* YUyg. *oğri kol; körsätküç kol* (TLS: 404-405), Kum. *iman barmak* (Pekacar 2011: 61).

Yukarıda sözü edilenler dışında işaret parmağı, Türkiye Türkçesi ağızlarında aşağıdaki biçimlerde kullanılmaktadır:

bade parmak (DS II: 465)*, badem parmak* (DS II: 465)*, badi parmak* (DS II: 470), *başara parmak* (II: 552), *başla parmak* (II: 562), *başala parmak* (DS II: 552).

Orta parmak: Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde orta parmağa ilişkin bir kullanım saptanamamıştır. *İbni Mühenna Lugati*'nde ve Mısır Memlük Kıpçakçası metinlerinde *orta barmak* biçiminde kullanım görülmektedir (ED: 203b-204a; Toparlı *vb*. 2003: 205). Bu adlandırma temelde bir işlev değil, yer adlandırması olarak dikkat çekmektedir. Türkçede, büyük ve küçük; çok ve az; ağır ve yeğni (hafif) vb. kavramların adlandırılması için özel sözcükler olmasına karşın söz edilen iki değer arası için özel sözcükler değil de daha çok *orta, yarı, yarım vb*. sözlere dayanan tanımlamalar bulunmaktadır. Bu durum, aynı zamanda toplumun ortada ve orta derece olana bakışıyla da ilgili olmalıdır.

Günümüz Türk lehçelerindeki kullanımlar daha çok *orta* sözüne dayanmaktadır: Az. *orta barmag*; Başk. *urta barmak*; Kaz. *ortan kol*; Kırg. *orton*; Özb. *ortä bärmàḳ*; Tat. *urta barmak*; Trkm. *orta barmak*; YUyg. *ottura kol* (TLS: 664-665), Hak. ortın sala (Gürsoy-Naskali vb. 2007: 340), Kum. *orta barmak* (Pekacar 2011: 61).

Yüzük parmağı: Uygurcada *atsız erŋek*, Karahanlı Türkçesinde *çıçamuk* biçiminde adlandırılmıştır. *Çıçamuk* sözcüğüne sonraki dönemlerde rastlanmamaktadır. Bu parmak için XVI. yy. Anadolu sahasında saptanan *öksüz barmak* adlandırması bu noktada ilgi çekicidir. Bu adlandırmada, *öksüz* sözcüğünün "kimsesiz, garip" anlamı, eski Türkçedeki *atsız* (= adsız) kullanımıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca, XVI. yy. Anadolu sahasındaki *öksüz parmak* ibaresinin karşılığı olarak Farsça *bînam* (=adsız) adlandırması da bu parmakla ilgili dikkat çeken bir diğer noktadır (Tar.S. V 3074). *Kâmûs-ı Türkî*'deki *adsız* maddesinde yer alan *adsız parmak* söz grubu, "insan elinin başparmaktan itibaren dördüncü parmağı" biçiminde tanımlanmıştır (1987: 25). Bu parmak, sonraları, yüzük takmanın bir gelenek halini alması ve parmağın bu görevi üstlenmesiyle *yüzük parmağı* adını almıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında saptanan *atsız (II)* ve *atsız parmak* sözleri de "yüzük parmağı" anlamındadır (DS I: 373).

Bazı günümüz Türk lehçelerinde yüzük parmağı için aşağıdaki adlandırmalar kullanılmaktadır:

Az. *üzük barmağı*; Başk. *isimhiz barmak*; Kaz. *atı jok kol (savsak)*; Kırg. *atı cok*; Özb. *àtsiz bärmàḳ*; Tat. *isimsiz barmak*; Trkm. *oğulhācat*; YUyg. *çät barmak* (TLS: 1004-1005), Kum. *öksüz barmak* (Pekacar 2011: 61).

Serçe parmak: Uygurcada *kiçig erŋek* ve Karahanlı Türkçesinde *çıçalak* olarak adlandırılan bu parmak, *Nehcü'l-Ferâdis*'te de *kiçig erŋek* biçimiyle geçmektedir. Kavram, tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde çoğunlukla *çıçalak* ve türevleriyle karşılanmıştır: Az. *çeçele barmağı*, Başk. *sätäkäy (bäpis) barmak*; Kaz. *şınaşak*; Özb. *cimcilàḳ*; Tat. *çänçä barmak*; Türkm. *külbike*, *külembike*; YUyg. *çimältäk* (TLS: 762-763), Alt. *çıçalık*, *küçübey* (Gürsoy-Naskali – Duranlı 1999: 72, 128), Tuv. *şumaş ergek* (Ölmez 2007: 157), Hak. *çımalçıh, sımalçıh, şımalçah* (Gürsoy-Naskali vb. 2007: 92, 437, 477), Kırg. *çıpalak* (Yudahin 1998: 271), Kk. *şunatak*, Nog. *şınatay* (ED: 401a), Kum. *çinaçay barmak* (Pekacar 2011: 61). ED 402'de sözcüğün köken olarak **çımça:lak* biçimine dayandığı ve yüzük parmağı için kullanılan *çıçamuk* sözüyle köken bağı olduğu belirtilmiş,*-lak* ve *–muk* eklerine işaret edilmiştir. Clauson, her iki sözcüğün Çince *chih* "parmak" sözüyle ilişkili olabileceğinden de söz etmiştir (ED 407). Arat, sözcüğün *çi* "kadar" sözüne dayandığı, buradan geliştiği *çiçe (çıça?)* biçiminin "az, pak az; küçük, az miktarda, kısa zamanda" anlamlarını içerdiği görüşündedir (1991: 382). Tietze'ye göre Anadolu'da saptanan *çiçe / çirce* "küçük parmak" sözleri çocuk diline dayanmaktadır (2002: 514). Nalbant, *çıçamuk* ile *çıçalak* sözlerinin her ikisinin de **çıça* sözüne dayandığını, TT *serçe parmak* sözünün de **çıça* sözüyle ilgili olduğunu belirtmiştir (2008: 109). Başdağ'a göre sözcüğün kökeni *çökelek* sözündeki gibi, *çıç-a-lak* biçiminde açıklanabilir (2004: 56). Tokay da aynı kökten türediğini düşündüğü *çıçalak* ve *çıçamuk* sözcüklerindeki **çıça* yapısı çocuk diline dayanmaktadır (2012: 208, 209). Bu

parmak için Anadolu sahasında 14. yy.'da *serçe barmak* (Önler 1999: 258) sözüne rastlanırken 15. ve 16. yy.'da *sırça parmak* ve daha sonraları *serçe parmak* (ġ. Sami 1987: 716) sözleri kullanılmıĢtır. *Sèrçe barmak* sözü *Senglah*'ta da *Rumī* kaydıyla yer almaktadır (Clauson 1960: 63; 251v-8). Sözcük, Tar.S.'de kaydedilen 15. ve 16. Yüzyıl metinlerinde *sırça barmak* biçiminde saptanmıĢtır (V 3459). Anadolu ağızlarında da serçe parmağı tanımlayan çok sayıda söz bulunmaktadır: *cıdıl parmak* (DS III: 896), *cıddik parmak* (DS III: 896), *cırt barmaḫ* (DS III: 938), *cırtlık parmak* (DS III: 940), *çıta parmak* (DS III: 1192), *çıtık parmak* (DS III: 1193), *çili parmak* (DS III: 1218), *çinçe parmak, çite parmak* (DS III: 1242), *dilceparmak* (DS XII: 4486), *gıcıl parmak* (DS VI: 2027), *gılıncık* (DS VI: 2042), *gıli parmak* (DS VI: 2043), *gılle parmak* (DS VI: 2044), *kındıl parmak, kındil parmak* (DS VIII: 2808), *sırçabarmak* (DS X: 3615).

2.0. Değerlendirme ve Sonuç

El parmakları, herhangi bir nesneyi tutma, kaldırma, taĢıma vb. önemli iĢlevleri olması nedeniyle diğer dillerde olduğu gibi, Türkçede de çok farklı biçimlerde adlandırılmıĢtır. Bu adlandırmalar, çoğu zaman parmağın iĢlevine, yerine, büyük ve küçük olmasına göre toplumun bakıĢ açısını yansıtmaktadır. Ayak parmaklarının –baĢparmak- dıĢında adlandırılmayıĢı, daha az iĢlevi yerine getirmelerine ve el parmaklarına göre daha az göz önünde olmalarına bağlanabilir. Türkçede özellikle *işaret parmağı* ve *serçe parmak* için çok sayıda sözcüğün kullanılmıĢ olması, bu iki parmağın önemini göstermekle birlikte, zamana ya da bölgeye bağlı olarak değiĢen bakıĢ açılarını da yansıtmaktadır. ĠĢaret parmağının adlandırılmasında daha çok iĢlev, serçe parmağın adlandırılmasında da benzerlik ilgisi öne çıkmaktadır.

El parmaklarının adlandırılması konusunda en ilginç olanlarından biri serçe parmakla ilgili adlandırmalardır. Serçe parmak için Anadolu'da kullanılan sözcükler aĢağıda verilmiĢtir:

Adlandırma	Anlam	Benzerlik İlişkisi
cıddik parmak (DS III: 896)	**cıddik: [→cıdıl] cıdıl - 2:** küçük, zayıf, ince	küçük, zayıf → küçüklük, incelik
cırt barmaḫ (DS III: 938)	**cırt:** (-)	-
cırtlık parmak (DS III: 940)	**cırtlık: ağaçkakan**; bir çeĢit ot; küçük, cüce; **çalı kuşu**	kuĢ; küçük; ot → küçüklük; incelik
cici bānak (DS III: 958)	**cici (V) [→ cicik III] cicik (III):** kuĢyavrusu	KuĢ yavrusu → küçüklük; incelik
çeçele barmaḫ (DS III: 958)[2]	-	-
çıta parmak (DS III: 1192), *çite parmak* (DS III: 1242)	**çıta [çite]:** çorap ĢiĢi ĢiĢçıta → incelik
çıtık parmak (DS III: 1193)	**çıtık:** sepet örmede kullanılan fındık çubuğu; **serçeden küçük bir kuş**; tuzak	fındık çubuğu; kuĢ → incelik; küçüklük

[2] DS'de yalnız Iğdır- Kars'ta saptanan bu sözcüğün varlığı Azerice'ye bağlanabilir. Zira serçe parmak için Azerice'de de *çəçele barmag* sözü kullanılmaktadır.

çiçe (II) (DS III: 1203)	-[3]	-
çili parmak (DS III: 1218)	**çili:** çalı çırpı	çalı çırpı → incelik
çinçe parmak (DS III:	**çinçe: serçe**	kuG → küçüklük
dilce parmak (DS XII:4486)	**dilce:** dil gibi, dile benzeyen (DS -)	dile benzer → küçüklük
gıcıl parmak (DS VI: 2027)	**gıcıl:** (-)	-
gılıncık (DS VI: 2042)	**gılıncık [gılcık II]** *kıl* adından	kıl → incelik
gıli parmak (DS VI: 2043)	**gıli:** (-) Ama **gıli gıli (II)** küçük	küçük → küçüklük
gılle parmak (DS VI: 2044)	**gılle:** (-)	-
kındıl parmak, kındil parmak (DS VIII: 2808)	**kındıl:** bir tür ot **kındil:** küçük, ufak, minik	ot; küçük → incelik; küçüklük
sırça parmak	**sırça:** cam, camdan yapılmıG	cam → incelik
serçe parmak	**serçe: küçük bir kuş**	kuG → küçüklük

Tablo 1: Anadolu'da serçe parmak için kullanılan sözler ve benzerlik iliGkileri

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Anadolu'da serçe parmağın adlandırılmasında *çıçalak vb*. gibi özel bir adlandırma değil, benzerlik iliGkisine dayanan adlandırmalar tercih edilmiGtir. Bu benzetmelerin çoğunlukla *küçüklük* ve *incelik* iliGkisi çerçevesinde kurulduğu görülmektedir. Anadolu'daki bu adlandırmalarla ilgili olarak akla Gu soru gelmektedir:

Tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde *serçe parmak*, büyük çoğunlukla *çıçalak* ve değiGkenleriyle ifade edilirken Anadolu'da *serçe parmak* olarak adlandırılıGı nasıl açıklanabilir?

Gİlk olarak, 14. yy.'da görülen *serçe parmak* adlandırmasının *sırça barmak* ifadesindeki *sırça* sözünün ünlülerinin ince sıradan ünlülere dönüGmesi sonucu ortaya çıktığı düGünülebilir. Bu durum sesbilimsel açıdan mümkün görünse de *serçe barmak* adlandırmasının 15. ve 16. yy. metinlerinde saptanan *sırça barmak* sözünden önce de saptanmıG olması ve *serçe parmak* için Anadolu ağızlarında görülen ve kuG türlerine dayanan adlandırmalar bu olasılığı azaltmaktadır. *Sırça parmak* sözü 15. yy.'dan, *serçe parmak* sözü ise 18. yy.'dan baGlayarak Anadolu'da kullanılmıGtır. Bu iki sözün 18. yy.'dan itibaren birlikte kullanılıyor olması da *sırça* > *serçe* türünden bir ses değiGimi olmadığı, adlandırmalarda farklı benzerlik ilgisinden yararlanıldığı kanısını güçlendirmektedir.

Anadolu'da *serçe parmak* sözü, yukarıda da belirtildiği gibi, serçenin bir kuG türü olarak küçük olması ve bu yönüyle küçük parmağa benzemesi nedeniyle tercih edilmiG olmalıdır. Bu kullanıma yukarıda da değinildiği gibi, ilk olarak 14. yy.'da rastlanmıGtır. 13. yy.'da ve sonrasında Anadolu'da da diğer lehçelerdeki gibi *çıçalak* sözüne dayanan bir sözcüğün bir süre kullanılmıG

[3] DS'de birden fazla *çiçe* maddesi bulunmaktadır. Bunların hiçbiri konumuzla ilgili görünmüyor. Ancak, *çiçe* biçimi *çinçe* sözünün /n/ sesi düGmüG biçimi olabilir.

olması muhtemeldir. Bizce, 13. yy.'dan başlayarak Anadolu'da *çıçalak* sözüne dayanan bir sözcük kullanılmış, bu sözcük sonraları yerini ses benzerliği bulunan ve *serçe* anlamı veren (böylelikle küçük parmakla benzerlik ilişkisi kuruluyor) *çabcık, çıtık, cabcık, cıvıldırık, civcik, çinçe, çinte* gibi bir sözcüğe bırakmış, bundan hareketle –belki de aynı dönemde- *çıçalak* ile ses benzerliği olmayan ama aynı anlam alanına ait *serçe* sözü kullanılmış olmalıdır. Bu muhtemel gelişimi şu şekilde şematik bir şekilde gösterebiliriz:

> *çıçalak* (bir süre kullanılıyor ve Anadolu insanı için bilinirliğini yitirdikten sonra yerini ses benzerliği ve anlam ilişkisi nedeniyle aşağıdaki "serçe" anlamındaki sözcüklerden birisine bırakıyor)
>
> → *çabcık / çıtık / cabcık / cıvıldırık / civcik / çinçe / çinte* "serçe"
>
> → *serçe*.

Yukarıdaki durum, bugün de çok sayıda sözcükte rastlayabileceğimiz bir ses ve anlam olayına işaret etmektedir. Örneğin, *Divanü Lugati't-Türk*'te geçen ve "bayanların yanaklarına sürdükleri kırmızı renkli boya, allık" anlamındaki *eŋlik* (< *eŋ* "yanak" +*lik*) (BA I: 115; CTD I: 42, 104) sözcüğü, Anadolu'da bir süre yaygın olarak kullanılmış, *eŋ* sözcüğü Anadolu insanı için herhangi bir anlam ifade etmemeye başlayınca *al* sözcüğünün ses benzerliği ve kullanılan nesneyle işlev benzerliği dolayısıyla nesne için Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *allık* sözcüğü kullanılır olmuştur. Kavramın Anadolu ağızlarında *enniyh* (DS V: 1760), *ernik* (DS V: 1775) biçimlerinde yaşıyor olması da bunun göstergesidir. Buna benzer bir kullanım, alıntı bir sözcük olan ve Türkçeye Fransızcadan giren *gardırop* (< *garde-robe*) sözü için de geçerlidir. Sözcük, işlev ve ses benzerliği nedeniyle Anadolu'da çoğunlukla *gardolap* olarak seslendirilmektedir. Bunun gibi, Türkçeye Fransızcadan giren *doküman (< document)* sözcüğü de *dök-* (bilgileri belgelere dökmek) fiiliyle ilişkilendirilerek *döküman* olarak seslendirilmektedir. Böylelikle bu örneklerdekine benzer bir yerlileştirme (halk etimolojisi) süreci Türkiye Türkçesindeki *serçe parmak* sözü için de yaşanmış olmalıdır.

KISALTMALAR

Az.: Azerice

BA: Besim Atalay → ATALAY, Besim (1999)

Başk.: Başkurtça

Hak.: Hakasça

HTPar: Hsüen-Tsang Biyografisi Paris Nüshası

HTPek: Hsüen-Tsang Biyografisi Pekin Nüshası

Kaz.: Kazakça

Kırg.: Kırgızca

Kk.: Karakalpakça

Kum.: Kumukça

Nog.: Nogayca

Özb.: Özbekçe

Tar.S.: *Tarama Sözlüğü I-VIII (1995)*

Tat.: Tatarca

Trkm.: Türkmence

Tuv.: Tuvaca

TT: *Türkische Turfan-Texte V* →BANG, W. – Annemarie von Gabain (1931).

YUyg.: Yeni Uygurca

KAYNAKÇA

ARAT, ReÇit Rahmeti, **Eski Türk Şiiri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ARIKOĞLU, Ekrem ve KUULAR, Klara, **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ATA, Aysu, **Nasırü'd-din Bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiya: Peygamberler Kıssaları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

ATA, Aysu, **Nehcü'l-Ferādīs, Uştmaḫlarnıŋ Açuḳ Yolı, Cennetlerin Açık Yolu III, Dizin-Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

ATALAY, Besim, **Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü**, Ankara 1970. **[DLT]**

ATALAY, Besim, **Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I-IV**, 4. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

BANG, W. ve GABAIN, Annemarie von, **Türkische Turfan-Texte V**,1931.

BAğDAğ, Cahit, "Türkçe organ adlarında kelime sonu *-k* ünsüzü ve çokluk", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 5**, s. 53-64. 2004.

CLAUSON, Sir Gerard, **Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān,** London 1960.

CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymologycal Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford University 1972. **[ED]**

DANKOFF, Robert ve KELLY, James, **Mahmūd el-Kāşgarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk) Part I-III,** Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7, Harvard 1982-1985. **[CTD]**

Derleme Sözlüğü I-XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1993.**[DS]**

DOERFER, Gerhard, "Temel sözcükler ve Altay dilleri sorunu", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981a.

DOĞAN, Levent "Türk dilinde organ adları üzerine bir inceleme – ana ve ara temel kelimeler-", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 1, Edirne 2005, s. 141-163.

DYBO, Anna, "Die Namen des Zeigefingers in den Türk-und Altaischen Sprachen" **Türkische Laut- und Wortgeschichte**, Berlin 1995.

ERCİLASUN, Ahmet Bican *vd.,* **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991. **[TLS]**

ERDAL, Marcel **Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, I-II**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991.

EREN, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara 1999.

GABAIN, Annemarie von, **Alttürkische Grammatik**, 2. Verbesserte Auflage, Leipzig 1950.

GRØNBECH, K., **Komanisches Wörterbuch Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus**, Kopenhagen 1942.

GÜLENSOY, **Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I, II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine, "Türkçede *Parmak* ve Beş Parmağın Şimleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 8, 1997, s. 233-240.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine ve DURANLI, Muvaffak, **Altayca – Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

GÜRSOY-NASKALİ, Emine ve DURANLI, Muvaffak, *vd*., **Hakasça – Türkçe Sözlük,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

NADELYAEV, V. M. *vd*., **Drevnetyursky Slovar'**, Akademia Nauk SSSR, Leningrad 1969. **[DTS]**

NALBANT, Mehmet Vefa, **Divanü Lugati't-Türk Grameri I-İsim**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008.

ÖLMEZ, Mehmet, **Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Paralellen**, Harrassowitz Verlag 2007.

ÖNLER, Zafer, **Celalüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifa II, Sözlük, Simurg Yayınları**, İstanbul, 1999.

PEKACAR, Çetin, **Kumuk Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

RÄSÄNEN, Martti, "Tü. Anl. *h*- als Überleibsel des alt. *p*-", **Ural-Altaischer Jahrbücher 33**, 1961, s. 146-148.

RÄSÄNEN, Martti, **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen**, Helsinki 1969. **[VEWT]**

RÖHRBORN, Klaus **uigurisches Wörterbuch**, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1977-1998. **[UW]**

STAROSTIN, Sergei, DYBO A. V. ve MUDRAK O. A., **An Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III**, Brill, Leiden-Boston 2003.

Tarama Sözlüğü I-VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara 1995. **[Tar.S.]**

TENİŞEV, E. R. *vd*., **Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov –Leksika-**, Rossiykaya Akademiya Nauk, Moskva 1997.

TIETZE, Andreas, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch der Türkei-Türkischen, C. 1, A-E**, Simurg Yayınları. İstanbul-Wien 2002.

TOKAY, Yaşar, "Dīvānü Luġāti't-Türk'te geçen *çıçalak 'serçe parmak'* ve *çıçamuk 'yüzük parmağı'* kelimeleri üzerine bazı düşünceler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C. 5, S. 22**, 2012.

TOPARLI, Recep *vd*. **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

YUDAHIN, K. K., **Kırgız Sözlüğü I-II**, (çev.: Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1229-1244, ANKARA-TURKEY

OSMANLI TEFSİR LİTERATÜRÜNDEN BİR ÖRNEK: MEHMET ŞAH FENÂRÎ'NİN *ŞERHU'L-MANZÛME*'SİNDE TEFSİR

Mehmet ÇİÇEK[*]

ÖZET

Bu makalede Osmanlı kuruluş döneminin önemli simalarından biri olan Molla Fenârî'nin, Ankara savaşı sonrası gittiği Aksaray'daki ulemayı imtihan etmek amacıyla lugaz olarak oluşturduğu beyitlerden tefsirle ilgili olan kısmı incelenecektir. Ancak konu, Molla Fenârî'nin eseri üzerinden ele alınmayacaktır. Zira Molla Fenârî'nin *Manzûme* adlı eseri, günümüze ulaşmamıştır. Bundan dolayı konu, bu eseri şerh eden ve Molla Fenârî'nin beyitlerini bünyesinde barındıran Mehmet Şah Fenârî'nin *Şerhu'l-Manzûme*si ışığında incelenecektir. 20 farklı konunun ele alındığı eserde, düşünsel anlamda tefsir bölümünün oluşumuna katkı sağlayan ve konuya açıklık getiren Sekkâkî, Zemahşerî, Cemaleddin Aksarâyî, Kutbeddin Râzi ve Molla Fenârî'nin görüşleri, ayrıntılı olarak değerlendirilmiş ve tahlil edilmiştir. Bu çalışma sayesinde dönemin problem çözme metodu, belli bir örneklem üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunu yaparken yaptığımız çalışmanın yerini ve genel karakterini ortaya koyan bazı noktalar, öncelikle açıklığa kavuşturulacaktır. Bu manada direkt tefsir eseri olarak yazılmayan fakat içinde tefsire dair bölümler bulunan yapıtlara yönelik bir tasnif yapmaya çalışılacaktır. Ayrıca beyitlerin yapısını oluşturan "lugaz" konusu, genel hatlarıyla ele alınmıştır. Lugaz konusu ele alınırken de, Mehmet Şah Fenârî'nin *Enmûzecu'l-Ulûm* adlı eserinin "ilmu'l-lugaz ve'l-muammeyât" kısmından faydalanılmıştır.

Sonuç kısmında da tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız söz konusu bölümden hareketle genel mülahazalara yer verilmiştir. Bu manada iki açıdan tespitler yapılmıştır. Birincisi, Osmanlı kuruluş dönemi müfessir prototipi hakkında olacaktır. İkincisi tefsir birikiminin şerhler üzerinden ele alınmasının artı ve eksilerine dairdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Müfessir, Lugaz, Şerhu'l-Manzûme

AN EXAMPLE OF OTTOMAN TAFSIR LITERATURE: TAFSIR IN "SHARH AL-MANẒUMAH" OF MEHMET SHAH FANÂRÎ

ABSTRACT

This article analyzes the parts related to Tafsir of the couplets written by Molla Fanari, who was an important character during the period of Ottoman Empire's foundation, as the form of *lughaz* in order to examine the Ulama of Aksaray, where he had gone following Ankara War. However, this analysis will not proceed over Molla Fanari's work,

[*] Öğrt. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, El-mek: mehmet.cicek@deu.edu.tr

because his work titled *Manẓuma* have not succeeded to reach our time. Thus, this analysis will be in the light of Mehmet Shah Fanari's work titled *Sharh al-Manẓuma*, which explains and contains the Molla Fanari's couplets. In his work dealing with twenty different topics, Mehmet Shah Fanari specifically evaluates and dissects the views of Sakkaki, Zamakhshari, Jamaladdin Aksarayi, Quṭbaddin Radhi and Molla Fanari, which made contribution intellectually to the formation of Tafsir part and provided clarification to matters. By this study, I have tried to ascertain the method of problem solving of that period over a certain sample. Therefore, first I will clarify some points displaying the position and characteristic of my study. In this context, I have categorized the works, which were not written as an independent Tafsir book but including parts related to Tafsir. Also, the subject *lughaz* forming the structure of couplets is generally examined in the context of the study. While dealing with *lughaz*, I have benefited from the chapter titled "*'Ilm al-lughaz wa al-muammayat*" of Mehmet Shah Fanari's another work titled *Anmuzej al-'Ulum*.

In Conclusion, there takes place general considerations by taking the main chapter of this study to the center. There are mainly two general perspectives: the first one is about the prototype of *mufassir* in the period of Ottoman Empire's foundation; and the second one is related to positive and negative features of dealing with Tafsir knowledge over explanations (sharh).

Key Words: Ottoman, Commenter, Lughaz, Sharh al-Manẓumah.

I. Giriş

Osmanlı dönemi Tefsir birikimi üzerine yapılmış çalışmalar, alana dair genel yargıları oluşturabilecek derinliği vermekten yoksun gözükmektedir. Bu kapalılığın ve ilgisizliğin temel nedeni olarak genellikle şerh ve hâşiye literatürünün[1] gölgesi altında yeni bir şey üretilemediği iddiası öne sürülür.[2] Genellemeci bir dille oluşturulan bu itham, sadece İslam dünyasında değil, tarihî ve coğrafî olarak bu gelenekle aidiyet bağlantısı bulunan Türk entelektüel hayatında da alana yönelik çalışmaların belli bir süre de olsa kesintiye uğramasına sebebiyet vermiştir.[3] Bununla birlikte bu birikimi ortaya çıkarmaya yönelik gayretlerin yavaş yavaş gelişme kaydetmeye

[1] Şerhle ilgili olarak bkz. Rafiye Duru, (2007) **Modern Metin Çözümleme Teknikleri Açısından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 54-103; 123-237. Ziya Türcan, (2008) **Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 13-251.

[2] Benzer bir değerlendirme için bkz. Kara İsmail, "'Unuttuklarını Hatırla!' Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, sy. 15, (2010/1), s. 1-67. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", **Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I**, İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, (02-06 Ağustos 2010), Haziran 2011, s. 92.

[3] Nitekim akademik camiada yüksek lisans, doktora ve doçentlik çalışması mahiyetinde Osmanlı dönemine dair ilk tez, Abdullah Aydemir tarafından Ankara'da 1968'te yapılan "Ebu's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Yeri" adlı doktora çalışmasıdır. Bundan sonra yetmişliyıllarda yapılan tek çalışma ise 1977'de Sakıp Yıldız tarafından doçentlik tezi olarak çalışılan"Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsirdeki Metodu"dur. Burada müellifin, Molla Gürani'nin Fatih'in hocası olmasına yönelik bir açıklamayı kitabın adına çekme ihtiyacı hissetmesi dikkat çekicidir. Seksenlerin başında ve sonunda olmak üzere iki çalışma daha söz konusudur: Mustafa Kılıç "İbn Kemal: Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirdeki Metodu" (1981) ve Yaşar Düzenli, "İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu" (1989). Doksanlı yıllar Osmanlı dönemine yönelik tefsir çalışmalarının –her ne kadar bunun yeterli olmadığı açıkça- dikkat çekici boyutta arttığı bir zamana işaret eder. Bu dönemde otuza yakın çalışma yapıldığı görülmektedir. Bin binli yıllarla birlikte bu ivme daha da artmaktadır. Bu ilginin halen devam ettiği söylenebilir.

bağladığını da belirtmeliyiz. Bu güçlü birikimin ortaya çıkmasının Tefsir çalışmalarından hareketle olacağı açıkârdır.

Bu bağlamda yapılan tasniflere baktığımızda çoğuveya bu oranda bir sınıflandırma eylemi oluşturulduğunu görmekteyiz. Tefsir'e dair en kapsamlı tasnif, Merhum Ziya Demir tarafından hazırlanan *X/XIV. Asırda Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları* adlı doktora tezinde yapılmış gözükmektedir. O, söz konusu tezinde şöyle bir tasnif yapmaktadır: (1) Müstakil Tam Tefsir Yazanlar, (2) Tefsiri Eksik Olanlarla Sure ve Ayet Tefsiri Yazanlar, (3) Tam Haşiye Yazanlar, (4) Haşiyesi Eksik Olanlarla Sure Tefsirlerine Haşiye Yazanlar, (5) Türkçe Sure ve Ayet Tefsiri Yazanlar, (6) Tefsir Tercümesi Yazanlar.[4]

Osmanlı dönemine yönelik Tefsir usulü ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışma ise Cüneyd Sapanca tarafından hazırlanan *Osmanlılarda Tefsir Usulü Çalışmaları* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmadaki tasnif ise şu şekildedir: (1) Tefsir Usulüne Dair Müstakil Çalışmalar. Bu kısım da (a) Sistematik Çalışma Yapanlar (b) Tefsir Usulünün Belli Bir Konusunu Ele Alan Müfessirler (c) Makaleler alt bölümlerine ayrılmaktadır. (2) Tefsirlerin Mukaddimelerinde Tefsir Usulüne Dair Bilgi Veren Müfessirler.[5]

Burada şunu hatırlatmalıyız ki Osmanlı düşüncesinin genel yapısının "memzûc" bir karakterde olmasından dolayı farklı disiplinlere dair çalışmalarda Tefsir'le ilgili bazı tartışmalar da bulunmaktadır.[6]

Şöyle biz bu makalemizde Osmanlı kuruluş döneminin önemli simalarından biri olan Molla Fenârî'nin, Ankara savaşı sonrası gittiği Aksaray'daki ulemayı imtihan etmek amacıyla lugaz olarak oluşturduğu beyitlerden tefsirle ilgili olan kısmı inceleyeceğiz. Ancak konuyu Molla Fenârî'nin eseri üzerinden ele almayacağız. Zira eser, günümüze ulaşmamıştır. Bundan dolayı konuyu, bu eseri şerh eden ve Molla Fenârî'nin beyitlerini bünyesinde barındıran Mehmet Şah Fenârînin "*Şerhu'l-Manzûme*"si ışığında inceleyeceğiz. Ancak bunu yaparken de yaptığımız çalışmanın yerini ve genel karakterini ortaya koyan bazı noktaları öncelikle açıklığa kavuşturmak istiyoruz. Bu manada direkt tefsir eseri olarak yazılmayan fakat içinde tefsire dair bölümler bulunan eserlere yönelik bir tasnif yapmaya çalışacağız. Ayrıca beyitlerin yapısını oluşturan "lugaz" konusu hakkında bilgiler vereceğiz. Devamında da asıl konumuz olan Mehmet Şah Fenârî'nin *Şerhu'l-Manzûme*'sinin tefsir bölümünü tahlil ve değerlendirmeye tabi tutacağız. Son olarak da *Şerhu'l-Manzûme* ışığında bazı değerlendirmeler yapacağız.

Şimdi, yaptığımız çalışmanın tefsir literatürü içindeki yerini de ortaya koymamızı sağlayacak olan, doğrudan "Tefsir" ve "Tefsir Usulü" çalışmalarını içeren literatür dışında, içinde Tefsire dair bölümleri barındıran eserleri, sınıflandırmaya gayret edeceğiz. Başlıkların tümünü yansıttığımız iddiasını içermemekle birlikte şu tarzda sınıflandırmalar oluşturulabilir:

1. İlimleri Bir Araya Getiren Ansiklopedik Mahiyetteki Çalışmalar

İlimlerin mevzularının tanıtımı olabileceği gibi bir konunun veya bir nesnenin sunulması şeklinde de olabilen[7] bu tür eserler, ilimlerle ilgili ansiklopedik mahiyette tanıtıcı bilgiler veren

[4] Ziya Demir, **XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 7-10.

[5] Cüneyt Sapanca, (2007) **Osmanlılarda Tefsir Usûlü Çalışmaları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 8-10.

[6] Bu türe örnek olarak Ebu Said Muhammed Hâdimî'nin (1176/1762) tasavvufla ilgili "*el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye*" adlı şerhi verilebilir. Bkz. şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, I-IV, İstanbul, 1318.

[7] Osmanlı döneminin en meşhur örneklerinden biri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Ahmed Efendi Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin (968/1561) "*Miftahu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde Fî Mevzûâti'l-Ulûm*" adlı çalışmasıdır. Bkz. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-III, Beyrut, Lübnan, 1405/1985.

çalışmalardır. Bunları sayacağımız diğer başlıklardan ayırt eden temel nokta, "mesele" merkezli çalışmalar olmamasıdır. Bu ansiklopedik çalışmalar daha ziyade tanıtmaya ve tasnif etmeye yöneliktir.

2. Enmûzec Türü Çalışmalar

Örnekler, numûneler olarak ifade edebileceğimiz enmûzec, farklı ilimler hakkında -özellikle güncel tartışmaların ele alındığı- bilgiler veren çalışmalar olarak zikredilebilir. Bu tip çalışmalar, ilimlere dair sınıflandırmaları da içeren özellikte olup örnekler üzerinden bir veya birkaç meselenin ele alınmasından oluşmaktadır.[8]

3. Fevâid Türü Çalışmalar

Bir konuda faydalı bilgileri toplayan kitap anlamında ilk olarak hadis ilmi için kullanılan fevâid ifadesi, daha sonra bütün ilimler için kullanılmaya başlanmıştır.[9] Bu tür çalışmalar, Nukât, Letâif gibi nitelemelerle de isimlendirilmiştir. Bir müellifin birkaç ilme veya belli bir ilme tahsis ettiği, bazı noktalara vurgu yaptığı veya birtakım yeni ufuklara işaret ettiği eserlerdir. Müellif, burada; konuyu, kendi zaviyesinden ele almakta ve değerlendirmektedir. Enmûzec ile Fevâid arasında belirleyici farkın kapsam olduğu söylenebilir. Zira Enmûzec, ilimlere dair genel bir tasnifi içerirken Fevâid daha ziyade bir veya birkaç ilimle ilgili mesele üzerine kuruludur. Tefsir ilmi söz konusu olduğunda Fevâid, bir ayetle ilgili olabildiği gibi bir mesele/matlûb da olabilmektedir.[10]

4. Esile-Ecvibe Türü Çalışmalar

Özellikle soru-cevap tarzında oluşturulan ve esile-ecvibe şeklinde isimlendirilen çalışmalarda farklı ilimlerle ilgili çeşitli konular tartışılmaktadır. Bu meyanda Tefsir'e dair meseleleri konu edinen çalışmaların da bulunduğu matbu ve yazma eserlerden tespit edilebilir.[11] Aşağıda da göreceğimiz gibi sorular her zaman nesir şeklinde değil, bazen nazım olarak da ortaya konabilmektedir.

Biz bu makalede yukarıda zikrettiğimiz türler arasında "Esile-Ecvibe" olarak değerlendirebileceğimiz bir çalışmayı ele alacağız.[12] Burada ele alacağımız çalışmayı enmûzec türü içinde mütalaâ edilebilir miyiz sorusu akla gelebilir. Kanaatimizce her ne kadar bu beyitler, farklı ilimleri içerse de temel formunu lugaz şeklinde sorular oluşturur. Zira eser, Molla Fenârî'nin[13] (ö.

---

[8] Enmûzec türü çalışmalar için bkz. Molla Kemal Faruk, "Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı Ve İlim Tasnifi", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, sy. 18, (2005/1), s. 245-273.

[9] Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Fevâid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)**, c. XII, (İstanbul, 1995) s. 500-501.

[10] Bkz. Taşköprüzade, Mehmed b. Ahmed Kemaleddin, (745) **el-Fevâidü'l-Müteferrika fi't-Tefsir ve'l-Fıkıh**, Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no: 407; Yusuf Bali b. Mehmed Efendi, Fenârîzade, 970, **el-Fevâid fi Letaif Kavli'l-Keşşâf Enzele'l-Kur'ân,** Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no: 3253. Hüseyin el-Hisari, **el-Fevâid mine't-Tefsiri ve'l-Hadis,** Süleymaniye Esad Efendi, No: 182. Bunun dışında ayrıca müellifi bilinmeyen Fevâid çalışmaları söz konusudur. Bkz. **El-Fevâidü'l-Muhtelife mine't-Tefsir ve'l-Kavaidi'l-Arabiye,** Süleymaniye Esad Efendi, No:3741/3. **El-Fevâidü'l-Müteallika bi't-Tefsir**, Süleymaniye Esad Efendi, No:3785/15. **El-Fevâidü'l-Müteferrika fi Vakfi Hamza ve Şâtıbî**, Süleymaniye, Ayasofya No: 60. **El-Fevâid Sureti Yasin**, Topkapı Hazine Kitaplığı No: 28.

[11] Cemâleddîn Aksarâyî'nin "el-Esile ve'l-Ecvibe" adlı çalışması burada örnek olarak verilebilir. Ayrıca Muhyiddin Kâfiyeci tarafından ele alınan "et-Teysîr fî Kavâid-i İlmi't-Tefsir" çalışması da bu grup içinde ele alınabilir.

[12] Şerhu'l-Manzûme, Mehmet Şah'ın Enmûzec'den evvel yazdığı bir çalışmadır. Bkz. Hasan Fazlıoğlu, "Ctalaf'tan Enmûzec'e Fetihten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler,** (4-6 Aralık 2009), ed. Tevfik Yücedoğru vd., Bursa, 2010; s. 152.

[13] Molla Fenari'nin hayatı hakkında bkz. Sıtkı Gülle, (1990) **Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri**, (BasılmamışYLT) İstanbul, Zülfikar DurmuŞ, (1992) **Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynu'l-A'yân Adlı Eserinin Tahlili**, (BasılmamışYLT) Kayseri, Mehmet Çiçek, **Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'ân (Molla Fenârî ve Fazlur Rahman Örneği)**, Yedirenk, İstanbul, 2012.

834/1431) Aksaray'daki dönemin ulemasının derinliğini ölçmek amacıyla yirmi farklı ilim/konu hakkında "lugaz/bilmece" mahiyetinde oluşturduğu beyitlere,[14] Mehmet Şah Fenârî'nin[15] (ö. 839/1435 -?-) yine beyitlerle mukabele ettiği ve mesele ile ilgili açıklamalarda bulunduğu "*Şerhu'l-Manzûme*"[16] adlı çalışmasından oluşmaktadır. Molla Fenârî, bu manzum eserini beyitlerin başında söz konusu ilimle ilgili belirleyici olan bir niteleme zikrederek oluşturmuştur. Böylece hangi ilmin/konunun bahis konusu edildiği ve hangi meselenin tartışıldığı da sınanmaktadır.

II. Şerhu'l-Manzûme'nin İçeriği ve Lugaz

Mehmet Şah, *Şerh*'inde söz konusu nitelemelerin hangi ilme tekabül ettiğine işaret ederek, beyitler şeklinde oluşturulan bilmeceleri de açıklamaya çalışır. Bu ilimler/konular sırasıyla şunlardır: Kelam (Mebânî)[17], Tefsir (Ebâne), Hadis (el-Hidâye), Kıraat (el-Mesmû'), Külli delillerden cüzî hükümleri çıkarma (Meşşu'), Ma'kûl-Menkûl (el-Mecmu'), Âhâd haberlerde ortaya çıkan Teâruzun Aslı (Hurûf), Cevâhir/Ulumu Metni'l-Lüğa (Hey'et), Sarf (Sıfâtu'l-Cevâhir), Nahiv (Müeddiyetü'l-Usûl), Meânî (el-Mutâbık), Beyan (el-Îrâd), Bedi' (el-Ârıziyye), Mantık (el-Beyân), Şahiyat (el-Evâil), Meftûh/Aritmetik (el-Hisâbu'l-Meftûh), Usturlab/Matematik (et-Tehayyulât), Fıkıh (el-Havâdis), Misâha/Geometri (es-Siyâha), Hisâbu'l-Cebr ve'l-Mukabele (el-Mecbûr).[18]

Biz bu ilimler/konular içinden sadece tefsirle ilgili olan bölümü inceleyeceğiz. Ele alınan ilimler üzerinden de, tefsir üreten bir zihnin hangi alt yapı üzerinden kendisini oluşturduğu hakkında değerlendirme yapmaya gayret edeceğiz. Bu anlamda bir örnek üzerinden, Osmanlı klasik dönemi olarak da ifade edilen kuruluş dönemindeki Tefsir birikimi ve niteliği hakkında genel yargılara yönelik bir zemin oluşturmaya çalışacağız.

Tefsirle ilgili şerh'te ele alınan açıklamalara girişmeden önce söz konusu eserin yapısını oluşturan "lugaz" hakkında bilgi verelim.

1. Lugaz

Arap edebiyatında ilmu'l-beyan'ın bir şubesi olarak "lugaz" veya "muammeyât" diye isimlendirilen bu türün, ilk olarak Hammad b. Râviye'ye (ö. 155/771) ait bazı beyitlerde görüldüğü kaynaklarda geçmektedir. Tarihsel anlamda Cahiliye ve Emevî dönemleri şairlerinin divanında ilk nüvelerini gördüğümüz bu tür, kaynaklara göre Abbasî dönemiyle birlikte şiirde müstakil bir konu olarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde lugaz'ın yaygınlık kazanmasının sebebi olarak, farklı

[14] Eserin ismi "*Işrune Kıta Manzûme*", "*Işrune Kıt'a Fî Işrîne İlmen*", "er-*Risaletü'l-Manzûme*" şeklinde nakledilmiştir. Bkz. Kadir Gömbeyaz, "Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler**, (4-6 Aralık 2009), ed. Tevfik Yücedoğru vd., Bursa, 2010; s. 489-490. Molla Fenârî'nin söz konusu eseri bize ulaşmamıştır.Bizim değerlendirmelerimizin Mehmet Şah Fenârî'nin eseri üzerinden olacağını vurgulamalıyız.

[15] Mehmet Şah Fenârî'nin hayatı hakkında bkz. Tahsin Deliçay, **Mehmet Şah ve Te'sîsu'l-Kavâ'id Harfen bi Harfin Fî Esâsi's-Sarf**, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1998; Molla Kemal Faruk, "Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı Ve İlim Tasnifi", s. 245-273.

[16] Eserin farklı kayıtları da söz konusudur. "**Şerhul Elğaz**" Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2099/7. **Şerhu Manzumeti'l-Elgaz li'l-Farih,** Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No:3237.

[17] Mehmet Şah Fenârî, Kelam ilminin neden ilk sırada bulunduğu ile ilgili olarak "Haşiye ala Tefsiri'l-Fatiha li'l-Beydavi" adlı eserinde, kendisine "Tefsir ilmi şerefi itibariyle en üstün ilim olması gerekirken Kelam ilminin üstün olmasının sebebi nedir?" diye sorulduğunu ifade eder. Mehmet Şah'ın bu soruya cevabı şu şekildedir: "Kelam ilminin üstün olmasının sebebi, malumatının şer'î olması itibariyle değil, mevzuunun umumiyetine itibarladır." Mehmet Şah Fenârî, **Hâşiye ala Tefsiri'l-Fâtiha li'l-Beydâvî**, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 703. vr. 16[b]. Ayrıca bkz. Mehmet Şah Fenârî, **Hâşiye-i Dibâce-i Beydâvî**, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 596/3, vr. 6[a]. Bu ifadeden de anladığımız üzere üstünlük, mevzusunun genel olması açısındandır. Yoksa Tefsir'in kıymetinin düşüklüğünden değildir.

[18] Şerhu'l-Manzume'nin içeriği için bkz. Ekrem Hasan Fazlıoğlu, "Osmanlı'nın Enmûzec'e Fetihten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler**, s. 152-163.

kültürlerle karşılaşma sonucu entelektüel birikimin oluşmasıyla gün yüzüne çıkan (1) kendi yeteneklerini ortaya koyma ve (2) dost meclislerinde birbirlerini sınama arzusu zikredilir.[19] Lugazla ilgili bir diğer nokta, Abbasî döneminde lugaz türü şiir kullanan kişilerin, tıpkı Osmanlı döneminde de örneğini gördüğümüz gibi, şair değil, farklı meslek erbabı olmasıdır. Bu durum, kişinin, özellikle bilgiyi değil daha çok övgüyü/benliği ortaya koyan yeteneklerini sunmaya çalışması; faydasız, gereksiz ve "hayırsız" işlerle uğraşması olarak kabul edilmiş ve eleştirilmiştir.

Osmanlı döneminde lugazın kullanımına baktığımızda ise, yukarıda zikredilen her iki sebebin burada da geçerli olduğunu görürüz. Mesela kendi yeteneklerini ortaya koyma anlamında Kemalpaşazâde'nin ve İsmail Hakkı Bursevî'nin muhtelif kitaplarında ferağ kaydı olarak lugaz kullanmaları burada örnek olarak verilebilir.[20] Lugaz'ın bir sınama olarak kullanılması ile ilgili olarak da, Mehmet Şah'ın şerh ettiği Molla Fenârî'nin inceleyeceğimiz çalışmasını zikredebiliriz.

Mehmet Şah Fenârî, "Enmûzecu'l-Ulûm"[21] adlı eserinde, "İlmu'l-Lugaz ve'l-Mu'ammayât"[22] başlığı altında lugaz türlerini inceler.[23] Buna göre o, Lugaz ve Muammeyât'ı üç kısma ayırır.[24] Bunlar, (1) Lugavî ve Nahvî, (2) Nesnelerin (şeylerin) ve (3) İsimlerin çıkartıldığı lugazlardır. O, Lugavî ve Nahvî lugazlar kısmını da kendi içinde dört kısma ayırır. Bunlar; (1a) Kelimelerin uzak anlamları, (1b) Bir kelimenin kendi içinde bölümlere ayrılması, (1c) Fıkhî kavramların farklı anlamlarda kullanılması, (1d) Nahvî lugazlardır.[25]

III. Şerhu'l-Manzûme'de Tefsir Bölümünün Ele Alınışı

1. Molla Fenârî'nin Beyti

Molla Fenârî, "el-Ğbâne" olarak isimlendirdiği beyitte şöyle demektedir:

وَمَا انْفِيُ تَعَلُّقَ بِالْمَظِنَّةِ عَلَى تَحْقِيقِكَ لَكِنْ بِالْمَظِنَّةِ

بَلْ لِانْتِفَيِ الِاسْتِحْقَاقُ فَضْلاً وَنِعْمَ الْحَثُّ وَالْأَمْرُ الْهُمَّةِ

Nefiy, ikilikle bunu tahkik etmeye rağmen,

Zan/şüpheyle ilgili değildir.

Aksine nefyedilen, asıl olarak müstahak olmadır.

Konuyla ilgili görüşler olmakla birlikte bu görüş ne güzeldir.

---

[19] M. Faruk Toprak, "Klasik Arap şiirinde Lugaz", **Nüsha**, I/3, Güz 2001, s. 97-98.

[20] Örnek ve açıklamalar için bkz. M. Esad Coşan, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, sy. 2, Ankara 1975, s. 55-65.

[21] Fahreddin Râzî'nin 60 ilmi tanıtan ilimler tasnifi mahiyetinde oluşturduğu "Hadâiku'l-Envar" adlı Farsça eserinin Mehmed Şah Fenârî tarafından 40 ilim daha ilave edilerek meydana getirilen çalışmasıdır.

[22] Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, "Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde Fî Mevzûâti'l-Ulûm" adlı eserinde Elğaz ile Muammayât'ı birbirinden ayırt etmekte ve muammayı isimlere tahsis etmektedir. Bkz. Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, **Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde Fî Mevzûâti'l-Ulûm**, I, 249-253.

[23] Mehmet Şah, eserinde özellikle Harîrî'nin "Makâmât"ından örnekler vermektedir. Bkz. Harîrî el-Basri, Ebi Muhammed Kasım b. Ali b. Muhammed İbn Osman, (516/1122) **Makâmât-ı Edebiyye (Kitabu'l-Makâmâti'l-Edebiyye)**, 1288; Harîrî, **Terceme-i Makâmât,** terc. Ahmed Hamdi, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1290; Harîrî, **Makâmât**, Milli Eğitim Basımevi, çev. Sabri Sevsevil, İstanbul 1952.

[24] Daha sonraki dönemde Lugaz ile Muammeyat arasında ayrıma gidildiği görülmektedir. Bkz. Taşköprüzâde, **Miftâhu's-Seâde**, I, 249-253.

[25] Mehmet Şah, **Enmûzecu'l-Ulûm Tıbâkan li'l-Mefhûm**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 3677, vr. 84[b]-89[a]; **Enmûzecu'l-Ulûm**, Hacı Selim Ağa 897, vr. 95[a]-100[a]; **Enmûzecu'l-Ulûm**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 482, vr. 119[b]-124[b]. Ayrıca Enmûzecu'l-Ulûm için bkz. Kemal Faruk Molla, "**agm**", s. 245-273.

2. Mehmet Şah Fenârî'nin Açıklamaları

Molla Fenârî'nin beyitte ifade ettiği noktaları ele alan Mehmet Şah Fenârî, ilk olarak "el-Ġbâne" ifadesiyle Tefsir ilminin kastedildiğini belirtir.[26] Beyitte ortaya konmaya çalışılan meselenin "onda şüphe yoktur"[27] ayetiyle bağlantılı olduğuna işaret eder. Beyitte tartışılanın da bu ayette söylenilen mefhumun hilafına "Kur'ân'dan birçok kimse (şâkkî) şüphe içinde olmasına rağmen umumi manada şüphenin nefyinin nasıl doğru olacağına" dair "meşhur" soru olduğunu vurgular.[28] Mehmet Şah Fenârî, kendi değerlendirmelerini kendinden önce yaşayan ve konuya dair fikir beyan eden ulemanın görüşleri ışığında ele alarak inceler. Bunu açıklamak için de Sekkâkî'nin (ö. 626/1209) *Miftâhu'l-Ulûm*'u ile Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ı ve onunla bağlantılı kendi dönemine kadarki (bazı) şerhleri dikkate alır. Böylece o, beyitte zikredilen "farklı görüşleri" ortaya koyar ve bu görüşlerden hareketle de kendi değerlendirmeleri için bir zemin olarak kullanır.

2.1. Sekkâkî Üzerinden Bir Tespit

Sekkakî, *Miftahu'l-Ulûm* adlı eserinde; "Onda şüphe yoktur" ayetinin Kur'ân'a muhatap olup da onu inkâr edenler için indirildiği kanaatindedir. Sekkakî'ye göre Kur'ân'ı inkâr edenlerin inkârları, vahyin gelişiyle birlikte ortadan kalkacağından dolayı "yok" hükmünde olacaktır. Böylece ayette ifade edilen şüphenin nefyi ortaya çıkacaktır.[29]

Mehmet Şah Fenârî, Sekkakî'nin bu açıklamasını iki noktadan problemli olarak görür. Birincisi bu yorumda vahyin öncelikli muhatabının peygamber olmasının göz ardı edilmesidir. Bilindiği üzere Peygamberin ayetleri inkâr etmediği açıktır. İkincisi, ayetin şüphe içinde olan veya onu inkâr eden (münkir) hakkında gelmemesidir.[30]

Mehmet Şah, "bu ifadelerden murad, ayetin muhatabı olmasa da inkâr eden şüphe sahibinin nefyedilmesidir" şeklindeki açıklamayı da kabul etmez. Zira muhatapta şüphenin yokluğundan hareketle bu tip bir anlama dönme ancak kinaye yoluyla olur[31] ki, bu da doğru değildir. Çünkü kinayede anlam, hem muhatap (peygamber) hem de muhatap dışı unsurlar (şüphe sahipleri) için sözün doğru kabul edilmesini gerektirir. Hâlbuki böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla kinaye üzerinden bu tip bir anlam çıkartılması da mümkün değildir.

Mehmet Şah, Molla Fenarî'nin beyitte kullandığı "bel" ifadesinin şüphe sahiplerinin nefyedilmesini ifade anlamında kinaye için kullanılmasını da uygun görmez. Zira bu mısra, Kitab'ın özelliğini beyan etmek içindir. Yoksa şüphe iftirası atanların veya onu inkâr edenlerin özelliklerini açıklamak için değildir.[32]

Mehmet Şah, "kîle" (قيل) ifadesiyle "burada asl olan muhatap değil de şüphe sahipleri için ayetin indirilmesidir. Zira bir şeyin varlığının yok olacak olması, onun yok olması anlamındadır" görüşünü nakleder. Bu değerlendirmeye de "onda şüphe yoktur" ayetinde kastedilenin, "şüphe sahipleri (şâkîler) yoktur" anlamında olmadığını belirterek itiraz eder. Böylece ona göre ayetten

[26] Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Şerhu'l-Manzûme**, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, AY, No:4444; vr. 9[b]; **Şerhu'l-Elğaz**, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No: 2099, vr. 254[a]; **Şerhu Manzumeti'l-Elgaz li'l-Farih**, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No:3237; vr. 187[a].
[27] Bakara, 2/2.
[28] Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, AY, No:4444; vr. 10[a].
[29] Sekkâki, Ebu Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebi Bekr (b.) Muhammed b. Ali el-Harizmi, (626/1229) **Miftâhu'l-Ulûm**, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır; s. 93.
[30] Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 10[a].
[31] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 10[a].
[32] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 10[a].

kastedileni, Güphe sahiplerinin nefyedilmesi Gklindeki bir anlama döndürmenin doğru olmadığı ortaya çıkar.[33]

Görüldüğü üzere Mehmet ġah, ayetin hedefinin hiçbir Gkilde Güphe sahiplerinin yokluğunu hedeflemediğini ısrarla vurgular. Ayrıca ayetin Güphe sahipleri hakkında indirildiği Gklindeki genel söylemin, ayetteki ifadelerin Güphe sahiplerinin yokluğuna dair bir bilgi içermediği için dikkate alınmaması gerektiğine iGret eder.

Böylece Molla Fenârî'nin birinci mısraının ilk bölümü olan "nefiy zanla ilgili değildir" ifadesinin anlamı ortaya çıkmıG olur. Yani Mehmet ġah, ayetin hedefinin Güphe sahiplerini nefyetme olmadığını Sekkâkî üzerinden yaptığı tartıGma ile ileri sürmeye çalıGmıGtır. Zira ona göre, bu kimseler ayetin muhatabı değildirler. Sonuçta Mehmet ġah, Sekkâkî'nin sorduğu sorunun ayetle bağlantılı olmadığını belirterek beyte yönelik böyle bir iddiayı dillendirmenin beytin de yanlıG anlaGılması sonucunu doğuracağını vurgulamıG olur.

2.2. Zemahşeri'nin Keşşâf'ında Meselenin Vaz'ı

Mehmet ġah Fenârî'nin yukarıdaki soruyla ilgili ele aldığı diğer bir veri KeGGaf ve Grhleridir. Biz, öncelikle KeGGaf'ta meselenin nasıl ortaya konduğunu ele alacağız.

KeGGaf müellifi ZemahGerî, "Kur'ân'dan (kendisinden) birçok kimse (Gkkî) Güphe içinde olmasına rağmen genel bir söylem olarak onun hakkında Güphenin olmadığını nasıl söyleriz?" sorusuna Göyle cevap verir:

> "*Herhangi bir kimsenin ondan (kitap) şüphe duymaması nefy olunmadı. Nefy olunan, (kitabın) şüpheyle ve şüphe zannıyla ilişkili olmasıdır. Çünkü delaletinin açıklığı ve burhanının kesinliğinden dolayı şüphe içinde olan kişinin o halde bulunmasını gerektirecek bir durum kalmaz. Görmüyor musun Allah Teâlâ "eğer kulumuza indirdiğimiz hakkında şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sure getiriniz"*[34] *buyurmaktadır. Böylece şüphenin, onlardan uzak olmadığı belirtilmiş olmakla birlikte onlara, şüphenin nasıl ortadan kalkacağının yolu da öğretilmiş oldu. Bu da, belağattaki güçlerini test etmeleri ve onu takdir etmeleriyle olur. Onların karşı çıkmaları sona mı eriyor yoksa farklı bir yöne kayarak zayıflıyor mu? Sonuçta kendilerinde şüphenin var olmasıyla ilgili bir güç veya şüpheye dair bir yol olmamasından dolayı acizlikleri ortaya çıkmıştır.*"[35]

Bu ifadelerden de anlaGıldığı üzere ZemahGerî'nin söylemi ile Sekkâkî'nin dillendirdiği fikir, sonuçları açısından birbirini desteklemektedir. Yani vahyin gelmesiyle veya Kur'ân'ın beyanının apaçıklığıyla Güphe ortadan kalkmakta yani "yok" hükmünde olmaktadır. Mehmet ġah açısından ise ayet, hiçbir Gkilde Güphe sahiplerinin yokluğuna dair bir bilgi vermemektedir. Ancak bu konuya dair bir değerlendirme yapmayan Mehmet ġah, meseleyi KeGGaf Grihleri Kutbeddin Râzî,(ö. 766/1365) Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-1389) ve Teftazânî (ö. 792/1390) üzerinden ele almaya devam etmektedir. Zira KeGGaf ve Grhleri, bir taraftan Molla Fenârî'nin beytini anlamamıza yardımcı olurken diğer taraftan Mehmet ġah'ın çekincelerini ve itirazlarını

---

[33] Mehmet ġah Fenârî, **age**, vr. 10[a].

[34] Bakara, 2/23.

[35] Vurgular bize aittir. Bkz. ez-ZemahGerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), **el-Keşşâf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil**; thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998/1418; I, 144-145.

oluşturacağı zemini bize verecektir. Böylece hem Molla Fenârî'nin beyti, hem de Mehmet Şah'ın beyti açıklık kazanacaktır.

2.3. Kutbeddin Râzî'nin Şerhinde Mesele

Kutbeddin Râzî, Keşşâf Şerhinde Zemahşerî'nin görüşüne iki noktadan itiraz eder. İlki, ayette nefyedilenin "şüphe" olmasıdır. Ona göre şüphe var ki şüphenin yok olması ayetle hedeflenmektedir. Yoksa şüphenin yokluğundan bahsedilmemektedir. Kutbeddin Razî kendi görüşünün haklılığını ortaya çıkarmak adına meseleyi Keşşâf'ta belirtilen cümleyi Arapça üzerinden değerlendirmeye çalışır. Başka bir ifadeyle Arapça'nın imkânlarını kullanarak kendi görüşününhaklılığını ortaya koyar. Nitekim Zemahşerî'nin "herhangi bir kimsenin ondan (kitap) *şüphe duymaması* nefy olunmadı" ifadesinin aslında "herhangi bir kimsenin ondan (kitap) *şüphe duyması* nefy olunmadı" şeklinde olması gerektiğini söyler. Bunu delillendirmek için de cümlede geçen ve olumsuzluk anlamı veren "lam" edatının zâid olduğunu iddia eder. Şüphe olması ile kendisinde bu şüphe bulunan kimsenin nefyedilmemesi arasındaki ilişkiye dair de, Zemahşerî'nin "لا يرتاب فيه أحدٌ أصلاً" ifadesindeki "أ" nin başındaki mecrur lam edatının hazfedilmesini gösterir. Buna göre ibare, hazif öncesinde şu şekilde idi: "لا يرتاب فيه (لأ) أحدٌ (لأ) يرتاب فيه" "(şüphe), herhangi bir kimsenin ondan şüphe duyduğundan dolayı nefy olunmadı".[36]

Dikkat edilirse Kutbeddin Râzî'nin Zemahşerî'ye yönelik ilk itirazının iki gerekçesi vardır. İlki olumsuzluk anlamı veren "lam" edatının zâid olmasıdır. İkincisi ise aynı cümlede "enne" ifadesinin önündeki "lam" harf-i cerrinin hazfedilmiş olmasıdır. Mehmet Şah, Kutbeddin Râzî'nin görüşünün Arapçada kullanıldığını kabul edenlerin birtakım örnekler getirdiklerini de zikreder. Mesela "lam"ın zaid oluşuyla ilgili olarak "فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ"[37], "لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ"[38] ayetlerini örnek olarak verir. Dolayısıyla Mehmet Şah'a göre Zemahşerî'nin "لا يرتاب فيه" ifadesinde, zahirin hilafına "lam"ın zaid olması mümkündür. Bunun aksi bir durum, yani "lam"ın hazfedilmesi hususunda da "وَكَانَ لِلَّهِ يُطِيقُهُ"[39], "تَبْيِينًا لِمَا أَشْكَلَ عَلَيْهِ"[40] ayetlerini zikreder.[41]

Mehmet Şah Fenârî, Kutbeddin Râzî'nin görüşünü açıklama sadedinde ise, "en" ifadesinin önünden lam harfi cerrinin hazfedilmesine örnek olarak "يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ"[42] ayetini verir. Ona göre burada "lam" mukadderdir.[43]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mehmet Şah, Kutbeddin Razî'nin Arapça dilinin kullanımı üzerinden yaptığı itirazları imkân dâhilinde görür. Ancak bu tip bir okumanın, Zemahşerî'nin Keşşâf'ındaki bağlamı ortadan kaldırdığının farkında olan Kutbeddin Razî, itirazını cümlenin devamında da sürdürür. Buna göre Zemahşerî'nin, "Nefy olunan, (kitabın) şüpheyle ve şüphe zannıyla ilişkili olmasıdır" ibaresi, Kutbeddin'in kendi cümlesine uygun düşmemektedir. Zira ilk cümlede kitaptan şüphenin nefy olunmadığını söylerken, ikincisinde kitabın şüpheve zanla ilişkili olmasının nefy olunduğunu söylemiş olursunuz. Bu anlamda şüphenefy olunmadı ise nefy olunanın ne olduğu hakkında bilgi verilmesi gerekirdi. Mehmet Şah, bunu ifade etmek adına, onun

---

[36] Ebu Abdillah Kutbüddin Muhammed b. Muhammed er-Râzî et-Tahtani, (766/1365), **Şerhu Müşkilâti'l-Keşşâf**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 621; vr. 19[a]. Ayrıca bkz. Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 10[b].
[37] Vakıa, 56/75.
[38] Hadid, 57/29.
[39] Bakara, 2/184.
[40] Yusuf, 12/85.
[41] Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 10[b].
[42] Araf, 7/12. "Sana emrettiğimizde seni bana secde etmekten engelleyen şey nedir?"
[43] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 10[b].

"başka bir şey için nefy olundu" demesinin gerektiğini[44] hatırlatır. Ona göre bağlam böyle bir anlamı gerektirmektedir. Nitekim Kutbeddin Razî, bunu açıklamak adına da, "şüphe zannını nefy etmek"le, "şüphenin yokluğunu zannetme"nin aynı şey olmadığını vurgular.[45]

Ancak Kutbeddin Râzî'nin söyleminde aslında problem çözümlenmemiştir, sadece tespit edilmiştir. şöyle bir ikilik olduğu meydandadır. Zira bir taraftan (kitap hakkında) şüphenin nefy olunmadığı söylenirken, diğer taraftan nefy olunanın şüpheile kitap arasında ilişki kurma olduğu belirtilmiştir. Böylece Molla Fenârî'nin beyitte ifade ettiği ikilik de ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum, ayette nefy edilen, Kur'ân'la ilişkili şüphenin ortadan kalkmasını değil, bilakis şüpheile Kur'ân arasında ilişki kurmanın imkânını bize vermektedir. Yani şüphe, harici varlıkta ortaya çıktığında, Kur'ân'la ilişkilendirilmesinin mümkün olduğu ortaya çıkar. O zaman da Kur'ân'la ilgili şüphenasıl nefy olunur? Nitekim Kutbeddin Râzî, şüpheduyma nefy olunsaydı, tartıştığımız soruda olduğu gibi şüphe ortaya çıktığında (tahakkuk), şüpheyle ilgili zan nasıl nefy olunurdu? diye sormaktadır. Oysa Kutbeddin Râzî, meseleyi kendince açıkladığını düşünmektedir. şöyle ki o, şüphenin varlığını kabul etmekle birlikte, Zemahşerî'nin işaret ettiği üzere, kitabın delaletinin açıklığından dolayı, şüphe duyan kişinin o halde bulunmasını gerektirecek bir durumun olmadığını söyler.[46]

Kutbeddin Razî'nin cevabında bazı noktaların kapalı olduğu açıktır. Zira şüphenin varlığını nefyedecek bir durum yoksa şüpheile kitap arasında ortaya çıkacak olan fiîlî durumun cevabının kitabın açık olmasıyla ortaya konması fasid dairedir, kanaatindeyiz. Çünkü kitaptan duyulan şüphe, kitabın apaçık olmasıyla çözülmektedir.

2.4. Teftazânî'nin Şerh'inde Mesele

Mehmet şah, Kutbeddin Râzî'nin konuyla ilgili görüşlerini naklettikten sonra, Razî'nin öğrencisi Teftazânî (ö. 792/1390)'nin meseleyle alakalı değerlendirmesini ele alır. Teftazânî, "la raybe" ifadesini, burhanının sağlamlığından dolayı sağlam bir nazardan sonra akıl sahibi kişide ortaya çıkan şey olarak anlar.[47] Mehmet şah Fenârî'ye göre ise bu, âmm olarak zikredilen şüphenin tahsis edilmesidir. Yani şüphenin yokluğu, sağlam bir nazar elde etmekle kayıtlanmıştır. Bu, ayrıca ayetteki istiğrakı ortadan kaldıran bir durumu hissettirir. Hâlbuki ayet, istiğrak ifade eder. Üstelik sürdüğü bu iddialara ilaveten Mehmet şah, Teftazânî'nin söylediğini anlamsızlaştıran bir duruma da değinir. şöyle ki, herhangi bir ayetin anlamı noktasında müfessirlerin önde gelenlerinde ortaya çıkan "şüphe", sağlam bir nazardan sonra oluşmaktadır. Bu takdirde bunu nasıl uzlaştırırız? Yani Teftazânî'nin söylediğine göre sağlam nazar şüpheyi ortadan kaldırırken, müfessirde sağlam nazardan sonra ortaya çıkan şüpheyi/zannı nasıl izah edeceğiz? Sonuç olarak Mehmet şah'a göre Teftazânî'nin açıklaması, meseleyi ortadan kaldıracak bir durum değildir.

Burada şüphe kavramının olumsuz manada "inanmama" anlamını içeren yapısıyla, özellikle müfessirde ortaya çıkan bir konuyla ilgili farklı görüşlerden kaynaklanan ve "şüphe"den ziyade farklı anlam boyutlarını dikkate alarak manayı oluşturma düşüncesini barındıran yapısı iç içe girmiş gözükmektedir. Mehmet şah'ın, Teftazânî'nin değerlendirmesini, umumî manadan kayma olarak nitelemesi tespiti önemlidir. Ancak bunun devamında sahih nazardan sonra

[44] Mehmet şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 10[b]. Bu görüş,Cemâleddîn Aksarâyî tarafından dillendirilmiştir. Mehmet şah, meseleye vakıf olduğundan dolayı, aslında Cemâleddîn Aksarâyî'ye ait olan bu söylemi, sanki Kutbeddin Râzî söylemişgibi kabul etmektedir. Hâlbuki bu ifade, Kutbeddin Râzî tarafından dile getirilmemiştir. Cemâleddîn Aksarâyî mefhum olarak bunu Kutbeddin Râzî'nin söyleminden çıkarmıştır. Bkz. Abdülkerim b. Abdülcebbar, **Muhâkemât fi Ecvibeti'l-İ'tiradat li-Cemaliddini'l-Aksarâyî**, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih no: 642; vr. 44[a].

[45] Kutbeddin Râzî, **Şerhu Müşkilâti'l-Keşşâf**, vr. 19[b].

[46] Kutbeddin Râzî, **age**, vr. 19[a].

[47] Bkz. et-Teftazânî, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillah el-Herevi el-Horasânî eş-şafii (792/1390), **Hâşiyetü'l-Keşşâf**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 589; vr. 24[a].

müfessirde ortaya çıkan farklı görüşler, dikkatli bir şekilde incelendiğinde sadece Teftazânî'ye yönelik bir eleştiri olarak görülmesi bize göre yeterli değildir. Zira aynı durum, Sekkâkî ile başlayan ve Zemahşerî, Kutbeddin Razî ile devam eden düşünürlerin "Kur'ân'ın apaçıklığı" iddialarını da içerir.

2.5. Cemaleddin Aksarayî'nin "İtirâzât"ında Mesele

Kutbeddin Râzî'nin Keşşâf şerhine "İtirazât" yazan Üstad Cemâleddîn Aksarâyî, Zemahşerî'nin "لا يرتاب فيه أحد" ifadesinde "rayb"ın fâil olduğunu kabul etmekle birlikte, "لا يرتاب فيه أحد" ifadesinin "نفي الريب" anlamında mef'ûl-i mutlak olduğunu belirtir. Böylece anlam, "şüphe kesinlikle nefy olunmadı" şeklinde olur. Devamında Aksarâyî, masdarın, eylemin yokluğu sebebiyle mef'ûl manasında kullanılmasının caiz olduğunu söyler.[48] Nitekim Arapçada "ضرب زيد" "هذا مضروب"-dövülmedi- ifadesinde masdar olan "darb", dövme eyleminin olmaması sebebiyle "madrub" manasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla nefyedilmeyen şüphe, masdarın, eylemin yokluğundan dolayı meful manasında kullanılmasında olduğu gibi fiîlî olarak var olan bir şüphe değildir.[49] Buradan çıkartılan anlam da nefy olunan şüphenin yokluğudur. Başka bir ifadeyle, şüphe yok ki nefy olunsun, demektir.

"Şakî'de ortaya çıkan şüphenin nasıl yok olduğunu iddia edebiliriz" sorusuna ise Cemâleddîn Aksarâyî, şüphenin yokluğunun müstehak olma açısından söz konusu olduğunu belirterek Kutbeddin Râzî'deki bu ikiliği aşmaya çalışır. Böylece harici varlıkta şüphenin ortaya çıkması problem oluşturmaz. Zira şüphe, harici varlıkta ortaya çıksa da, Kur'ân buna müstehak bir kitap değildir.[50] Yani ortaya çıkan şüphe ile şüphe duyulan şey arasında bir ilişki yoktur, diyebiliriz. Burada Molla Fenârî'nin, hocası Cemâleddîn Aksarâyî'nin görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mehmet Şah Fenârî, babası Molla Fenârî'nin, Üstad (Cemâleddîn Aksarâyî)'ın "nefyolunan şeyin, mutlak olarak değil de müstehak olmayla ilgili zan olması" ifadesini beyitte söylediğini hatırlatır. şüphenin mutlak olmadığını açıklamak için de şu örneği verir: Doğru olmayan bir yerde söz söyleyen kimse için söylenen, "bu makam, söylenen sözün yeri değildir" ifadesini, mutlak manada alıp "her söylediği söz, doğru makamda değildir", anlamını çıkartmak doğru değildir.[51]

2.6. Mehmet Şah Fenârî'nin Değerlendirmeleri

Mehmet Şah Fenârî, bu açıklamalara rağmen beyitte zikredilenleri dikkate alarak şüphenin, harici varlıkta ortaya çıkmasını engelleyecek bir durumun olmadığını; bu meyanda ortaya çıkan şüphenin, Kur'ân'la ilişkili olma durumunun da söz konusu olacağını; bu durumda da ikilik ortaya çıktığından dolayı, "zann ve şüphèyi nasıl yok edersiniz?" şeklindeki sorunun haklı olarak ortaya çıktığını belirtir. Bu duruma cevap vermek adına Mehmet Şah, Kur'ân'la ilişkili şüphenin, aslında delilinin yokluğundan dolayı yok hükmünde olması gerektiğini düşünür. Çünkü bir şeyle ilişkinin nefyi, ilişki kurma imkanının olmaması sebebiyle ilişki kuramayan gibidir. Yani Kur'ân'a dair bir şüphenin delili yok ki onunla ilişki kurulabilsin. Bu da yok hükmünde olmaktadır. Bu anlamda Mehmet Şah, Zemahşerî'nin kişide ortaya çıkan şüphenin, gelen Kur'ân ayetleriyle zâil olacağından dolayı yok hükmünde olmasını ifade bağlamında "şüphe içinde olan kişinin, o halde bulunmasını gerektirecek bir durum kalmaz" açıklamasını da kabul etmez. Zira bu, şüpheile

[48] Abdülkerim b. Abdülcebbar, **Muhâkemât fi Ecvibeti'l-İ'tiradat li-Cemaliddini'l-Aksarâyî**, vr. 43[b].
[49] Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 11[a].
[50] Abdülkerim b. Abdülcebbar, **Muhâkemât fi Ecvibeti'l-İ'tiradat li-Cemaliddini'l-Aksarâyî**, vr. 44[a].
[51] Mehmet Şah Fenârî, **Şerhu'l-Manzûme**, vr. 11[a].

Kur'ân arasındaki ilişkinin varlığının sonradan ortadan kalkacağına yönelik bir ifadedir. Hâlbuki ona göre ilişki yok ki ortadan kalksın.[52]

Mehmet Şah Fenârî, babasının beyitte ifade ettiğinin aksine, tahkik sonucunda üstadın (Cemâleddîn Aksarâyî) muradının, müstehak olmayı Kutbeddin Râzî'de olduğu gibi kabul ettiği anlamında olmadığını söyler. Bilakis onun muradı, Kur'ân'la ilişkili olması değil, nefyedilen şeyin vucudu/var olmasıdır. Şüphe duyanla ilişkisine bakmaksızın var olmasının (vukuunun) Kitap'la ilişkilendirilmesi ise, nefy olunanın, şüphe sahibiyle ilişkili olması bir yana sadır olmasıyla ilgilidir.[53] Başka bir ifadeyle Mehmet Şah Fenârî'ye göre Molla Fenârî, bu ifadesiyle anlamı, şüphenin meydana gelmesi ile Kur'ân arasında ilişki kurar bir boyuta taşımaktadır.

Şüphe ile Kur'ân arasında ilişki kurmanın mümkün olduğunu vurgulayan Mehmet Şah, şüphe duymanın iki tarafa nisbeti olduğunu belirtir: Şüphe duyan ve şüphe duyulan. İki tarafa nisbeti olan her şeyin, iki taraftan birisiyle ilişkili olumlu veya olumsuz bir ifadenin dayanağı olması ise caizdir. Bu da ya bir eylemin önce veya sonra olmasını ortaya koyan meânî ilmini ya da konunun (özne) (mevzu) konuluğunun, yüklemin (mahmul) yüklemliğinden farklılaşmasında olduğu gibi Mantık ilmini bilmeyle olur.[54] Çünkü Meânî ve Mantık, vücup ve imkan açısından farklı sonuçlar doğurabilir. Ona göre bu durum, zahidin içmesi ve neşelenmesi örneğiyle açıklanabilir. Şöyle ki zahidin önce içip sonra şarkı söylemesi ile önce şarkı söyleyip sonra içmesi arasında sebep sonuç ilişkisi açısından mutlak bir farklılık bulunmaktadır. Nitekim içmeyi, Kur'ân'ın şüpheyi barındırması; şarkı söylemeyi de, bu şüpheyi düşünme olarak alırsak, birinci söylemde yani önce içip sonra şarkı söylemesinde, şüphe içeren bir kitaptan şüphe duyulması anlamı çıkar. Yok, önce şarkı söyleyip sonra içmesi söz konusu ise, şüpheyi düşünmenin, şüpheyi barındıran bir kitabı doğurması gibi bir durum ortaya çıkar. Bu söylemin sebep sonuç açısından birbiriyle irtibatından bahsetmemiz ise mümkün değildir.

Bütün bu söylenenlerden sonra Mehmet Şah Fenârî'nin cevabî beytini vererek meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışalım:

يُرِيبُهُ التَّعَلُّقُ بِالْمَحَلِّ عَلَيْكَ تَنَبُّهِي ذَا الْمَزَلِّ
بِلَا نَظَرٍ لِلَى جِهَةِ الصُّدُورِ لَعَلِّي قَدْ أَمَمْ مَرَامَ عَلِّي

Nefiyle, mahal'le ilgisini kasteder.

Sana düşen, bu yanlışlık hakkında iyi düşünmendir,

Kimden geldiğine bakmaksızın.

Umarım, bunu anlatmışımdır.[55]

Mehmet Şah, bu beyitle meselenin ayetin mahalliyle ilgili olduğunu belirtir. Yani ayetin anlaşılması, mahallin düzgün tespit edilmesiyle mümkün görünmektedir. Dolayısıyla Sekkakî'ye yönelik yaptığı eleştiride olduğu gibi ayetin bağlamı şüphesahibi olan veya inkar eden kişiye bir cevap olmamasıdır. Ancak beyitte vurgulanan nokta, baba Molla Fenârî'nin de dahil olduğu üzere meselenin yanlış bir şekilde vaz edilmesidir. Sanki Mehmet Şah, "yanlışın kimden geldiğine bakmaksızın" ifadesiyle buna da işaret ediyor görünmektedir. Zira amaç, yanlış yapanın "kim" olduğuna bakmaksızın yanlışı ortaya koymaktır. Çünkü mesele, her ne kadar ayetin mahalli değilse de Kur'ânla şüphe arasında bir irtibat'ın varlığını kabul edip etmemeyle ilgili bir tartışmaya dönüşmüştür. Meseleye bu açıdan bakıldığında Sekkâkî, Zemahşerî ve Kutbeddin Râzî, şüpheyle

[52] Mehmet Şah Fenârî, **age,** vr. 11[b].
[53] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 11[a]-11[b].
[54] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 11[b].
[55] Mehmet Şah Fenârî, **age**, vr. 9[b].

Kur'ân arasında irtibatın varlığını kabul ederken, Cemaleddin Aksarayi ve Mehmet Şah, aralarında bir ilişkinin olmaması nedeniyle var olduğu iddia edilen çelişkiyi reddetmektedirler. Molla Fenarî ise beytinin ilk mısraıyla çelişkinin varlığını kabul ederken ikinci mısraıyla Cemaleddin Aksarayî'nin söylemini onaylamaktadır. Böylece Molla Fenârî'nin Aksaray'daki ulemayı denemek amacıyla oluşturduğu beyit, bir açıdan meseleyi yanlış ortaya koyması sebebiyle kendisinin de değerlendirilmesine dönüşmüştür, diyebiliriz.

IV. Sonuç Yerine: Şerhu'l-Manzûme Işığında Bazı Tespitler

Osmanlı medrese geleneğine baktığımızda, eğitim sisteminin önemli bir parçasının, derslerin ve soruların beyitler üzerinden işlenmesi olduğunu görürüz. Bir eğitim yöntemi olarak kullanılan ve bilginin rafine olarak verilmesine imkân sağlayan bu beyitler, hem hedeflenen şeyin öz olarak verilmesine hem de eğitimde sağlam bir zeminin oluşmasına katkı sağlamaktadır. "Ezberci" bir söylemi içermesi sebebiyle eleştirilmesine rağmen bu tavır, kendi dönemindeki bilginin kültürel zenginliğinin de bir delili olarak okunabilir. Ayrıca beyitlerin eğitimde edebî "tür" olarak kullanılmasının, zannedildiği gibi sadece öğrencilerin yetiştirilmesinde değil, bu makalede de ele aldığımız üzere aynı zamanda hocaların değerlendirilmesinde dikkate alınan bir yöntem olduğu görülmektedir. Nitekim ele aldığımız meselede, sadece basit bir beyit ihdas etme veya açıklama söz konusu değildir. Çalışma, aynı zamanda ayet hakkında yapılan tartışmaların değerlendirilmesini de içine almaktadır.

Bu önbilgiler ışığında iki nokta üzerinden bazı tespitler yapabiliriz. İlki Osmanlı kuruluş dönemi müfessir "prototipi" hakkında olacaktır. İkincisi tefsir birikiminin şerhler üzerinden ele alınmasının artı ve eksilerine dairdir.

Burada şu noktaya işaret etmeliyiz ki Osmanlı coğrafyası, mekân olarak kendinden önceki İslam düşünce birikimini oluşturmuş bir yapı değildir. Bu durum ikili bir alanı önümüze sermektedir. Bunların ilki, farklı kültür havzalarında üretilen bilginin, bilgi noktasında "bakir" Osmanlı coğrafyasına taşınmasıdır. Bu, Osmanlı ulemasını, herhangi bir kültürel havzanın uzantısı ve devam ettiricisi olmaktan uzak tutup bir düşünce ekolünün devamını sağlamaktan alıkoymakta, buna karşın farklı düşünce havzalarının kendini ifade edebildiği ve geliştirip serpildiği bir zeminin fertleri haline getirmektedir. Ancak burada başka bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu da mevcut ilmî birikimin "ansiklopedist" bir tarzda mı okunduğu, yoksa bir "sistemleştirme"ye mi tabi tutulduğu meselesidir. Bu durum bir taraftan "toplayıcı" bir yapıyı ortaya koyarken, diğer taraftan düşünce havzalarını bütün olarak bir potada eritebilecek bir sistemleştirme düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Bu manada Osmanlı ulemasının çok boyutlu bir "alim" tipini oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu bağlamda özellikle Osmanlı kuruluş dönemindeki ulemanın "sistem"ci bir yapıyı bünyesinde taşıması gayet anlamlıdır. Kanaatimizce bunun en net göstergesi "mesâil" merkezli çalışmaların ağırlıklı olmasıdır.

Şerhu'l-Manzûme adlı çalışmanın, Osmanlı klasik dönemi olarak nitelendirdiğimiz alana yönelik Tefsir birikiminin nasıl oluştuğuna dair güzel bir örneği bünyesinde taşıdığını söyleyebiliriz. Zira her ikisi de müfessir olan Molla Fenârî'nin ve Mehmet Şah Fenârî'nin oldukça geniş bir alana dair birikimi kendi uhdelerinde taşıdığını görmekteyiz. Her ne kadar bizim örnek olarak incelediğimiz mesele sınırlı bir meseleyi içerse de, bu alanları anlamak ve anlamlandırmak için Tefsir kültürünün yanında Temel İslam bilimleri hakkında vukûfiyet sahibi olmanın bile zaman zaman yeterli olamayabileceği görülmektedir. Zira Mantık ve Arapça gibi alet ilimleri yanında Matematik, Geometri, Astronomi gibi dînî ilimler içinde sayılmayan konularda da konuşabilecek imkâna sahip bir müfessir prototipiyle karşı karşıyayız. Bu zihnin ürettiği bilgiyi anlayabilmek ise ancak bu alanlara dair bilgi sahibi olmaktan geçmektedir. Hâlbuki modern dönemde ilimler, kendi içine kapanık bir yapıya bürünmüş durumdadırlar. Bu da "interdisipliner" ve "iç içe geçmiş" bir

ilimler algısında üretilmiş bilgiyi anlamakta ciddi zorluklarla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Üzülerek ifade etmeliyiz ki aynı zamanda bu durum Osmanlı tefsir birikimiyle niçin tanışamadığımızı veya niçin yüzeysel kaldığımızı ortaya koymaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz müfessir prototipinin konuları nasıl ele aldığına baktığımızda, "şerh" tavrının anlamı daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır kanaatindeyiz. Zira şerh, birikim üzerine anlamlı bir eylemdir. Yoksa temel metinleri oluşmamış bir yapıda şerhten bahsedilmesi mümkün değildir.

Şerhlerde dikkati çeken temel nokta, ayetle ilgili tartışmanın, Kur'ân metninden alınıp, şerh edilen metne doğru kaymasıdır. Yani şerh edilen metin üzerinden görüşler zikredilmekte; ortaya çıka(rıla)n anlam, Kur'ân metnine intikal ettirilmektedir. Bu, olumsuz bir nokta-i nazardan ele alındığında, Kur'ân metninin göz ardı edilmesi gibi bir anlama bizi götürebileceği gibi, özellikle "şerh" metodu açısından Kur'ân metniyle irtibatın derinleştirilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Şerh algısına yönelik genel bir yargı olarak zikredilen şerh edilen eseri yüceltme ve zihnini onun içine hapsetme şeklindeki yargının Molla Fenârî ve Mehmet Şah Fenârî örneğinde doğru olmadığını, bilakis "bilimsel" delillerle "evlad"ın/talebenin, babasını/hocasını rahatlıkla eleştirdiğini görmekteyiz. Bu da bize şerh alanının hâsıl-ı tahsil ya da yeni bir bilgi üretmeme iddiasının ispat edilmemiş bir söylem olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir tefsir yazım türü olarak şerh üzerinde artık önemle durulması gerektiğini ve bu alanın ciddi bir araştırma sahası olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülkerim b. Abdülcebbar; **Muhâkemât fi Ecvibeti'l-İ'tiradat li-Cemaliddini'l-Aksarâyî**, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih no: 642.

COŞAN, M. Esad; "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, sy. 2, Ankara 1975, s. 55-65.

ÇİÇEK, Mehmet, **Geçmiş ve Günümüz Algısında Kur'ân (Molla Fenârî ve Fazlur Rahman Örneği)**, Yedirenk, İstanbul, 2012.

DELİÇAY, Tahsin, **Mehmet Şah ve Te'sîsu'l-Kavâ'id Harfen bi Harfin Fî Esâsi's-Sarf**, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1998.

DEMİR, Ziya; **XIII.-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

DURMUŞ, Zülfikar, **Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynu'l-A''yân Adlı Eserinin Tahlili**, (Basılmamış YLT) Kayseri, 1992.

DURU, Rafiye; **Modern Metin Çözümleme Teknikleri Açısından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.

el-Hisari, Hüseyin; **el-Fevâid mine't-Tefsiri ve'l-Hadis**, Süleymaniye Esad Efendi, No: 182.

er-Râzî et-Tahtani, Ebu Abdillah Kutbüddin Muhammed b. Muhammed (766/1365); **Şerhu Müşkilâti'l-Keşşâf**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 621.

et-Teftazânî el-Horasani eş-Şafii, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillah el-Herevi (792/1390); **Hâşiyetü'l-Keşşâf**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 589.

Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144); **el-Keşşâf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vucühi't-Te'vil**; thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998/1418.

FAZLIOĞLU, Ihsan; "Kâf'tan Enmûzec'e Fetihten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler**, (4-6 Aralık 2009), ed. Tevfik Yücedoğru vd., Bursa, 2010.

FENÂRÎZADE, Yusuf Bali b. Mehmed Efendi (970); **el-Fevâid fi Letaif Kavlü'l-Keşşâf Enzele'l-Kur'ân**, Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no: 3253.

GÖMBEYAZ, Kadir; "Molla Fenârî'ye Nispet Edilen eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu Bildiriler**, (4-6 Aralık 2009), ed. Tevfik Yücedoğru vd., Bursa, 2010.

GÜLLE, Sıtkı, **Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri**, (Basılmamış YLT) Istanbul, 1990.

HÂDIMÎ, Ebu Said Muhammed (1176/1762); **el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye**, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, I-IV, Istanbul, 1318.

HARÎRÎ EL-BASRÎ, Ebi Muhammed Kasım b.Ali b.Muhammed Ibn Osman (516/1122); **Makâmât-ı Edebiyye (Kitabu'l-Makâmâti'l-Edebiyye)**, 1288.

HARÎRÎ EL-BASRÎ, Ebi Muhammed Kasım b.Ali b.Muhammed Ibn Osman (516/1122); **Makâmât**, Milli Eğitim Basımevi, Istanbul 1952.

HARÎRÎ EL-BASRÎ, Ebi Muhammed Kasım b.Ali b.Muhammed Ibn Osman (516/1122); **Terceme-i Makâmât**, terc. Ahmed Hamdi, Yahya Efendi Matbaası, Istanbul 1290.

ISMAIL, Kara; "'Unuttuklarını Hatırla!' Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, sy. 15, (2010/1), s. 1-67.

KANDEMIR, M. Yaşar; "Fevâid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)**, c. XII, (Istanbul, 1995) s. 500-501.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Şerhu'l-Manzûme**, Istanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, AY, No:4444.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Şerhu Manzumeti'l-Elgaz li'l-Farih**, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No:3237.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Şerhu'l-Elğaz**, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No: 2099.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Enmûzecu'l-Ulûm Tıbâkan li'l-Mefhûm**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih no: 3677.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Enmûzecu'l-Ulûm**, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, No: 897.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Enmûzecu'l-Ulûm**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa no: 482.

Mehmed Şah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Hâşiye ala Tefsiri'l-Fâtiha li'l-Beydâvî**, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 703.

Mehmed ġah (Çelebi) b. Mehmed b. Hamza Rumi Fenârî, (839/1435), **Hâşiye-i Dibâce-i Beydâvî**, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 596/3.

MOLLA, Kemal Faruk; "Mehmed ġah Fenârî'nin Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da Ġlim Anlayışı Ve Ġlim Tasnifi", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, sy. 18, (2005/1), s. 245-273.

Müellif kaydı yok, **el-Fevâid Sureti Yasin**, Topkapı Hazine Kit. No: 28.

Müellif kaydı yok, **el-Fevâidü'l-Muhtelife mine't-Tefsir ve'l-Kavaidi'l-Arabiye**, Süleymaniye Esad Efendi, No:3741/3.

Müellif kaydı yok, **el-Fevâidü'l-Müteallika bi't-Tefsir**, Süleymaniye Esad Efendi, No:3785/15.

Müellif kaydı yok, **el-Fevâidü'l-Müteferrika fi Vakfi Hamza ve Şâtıbî**, Süleymaniye, Ayasofya No: 60.

ÖZTÜRK, Mustafa; "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", **Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I** Ġlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, (02-06 Ağustos 2010), Haziran, 2011, Ġstanbul.

SAPANCA, Cüneyt; **Osmanlılarda Tefsir Usûlü Çalışmaları**, BasılmamışYüksek Lisans Tezi, Ġstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ġstanbul, 2007.

SEKKÂKĠ Ebu Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebi Bekr (b.) Muhammed b. Ali el-Harizmi (626/1229); **Miftâhu'l-Ulûm**, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır.

TAġKÖPRÜZÂDE, Ebü'l-Hayr Ġsamüddin Ahmed Efendi (968/1561); **Miftahu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde Fî Mevzûâti'l-Ulûm**, Daru'l-Kütübi'l-Ġlmiyye, I-III, Beyrut, Lübnan, 1405/1985.

TAġKÖPRÜZÂDE, Mehmed b. Ahmed Kemaleddin (745); **el-Fevâidü'l-Müteferrika fi't-Tefsir ve'l-Fıkıh**, Beyazıd Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no: 407.

TOPRAK, M. Faruk; "Klasik Arap şiirinde Lugaz", **Nüsha**, Cilt I sayı 3, Güz 2001, s. 97-110.

TÜRCAN, ZiĠan; **Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri**, YayınlanmamışDoktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1245-1267, ANKARA-TURKEY

TE'SÎR-İ TEBRÎZÎ'NİN KÜLLİYATI VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Mehmet Nuri ÇINARCI[*]

ÖZET

Türk edebiyatının tarihi gelişim süreci içerisinde en çok eser verdiği bölgelerden biri de yaklaşık bin yıl boyunca Türk hanedanları tarafından yönetilen İran'dır. İran'ın tarihsel geçmişi ve edebi kültürü göz önünde bulundurulduğu zaman her ne kadar Türk hanedanlar tarafından yönetilse de Fars dili ile yazılan eserlerin merkezi konumundadır. Buna rağmen İran'da hüküm sürmüş olan başta Akkoyunlular olmak üzere Safeviler, Avşarlar ve Kaçarlar döneminde yetişen şairlerin önemli bir kısmı Farsça şiir yazmalarına rağmen divanlarında bazen az sayıda bazen de ayrı bir divan oluşturacak düzeyde Türkçe şiirlere yer vermiştir. Türkçe şiir yazma geleneği sadece şairler tarafından değil dönemin hükümdarları ve hükümdar ailesine mensup kişilerce de icra edilmiştir. Başta Hakîkî mahlasıyla şiir yazan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah olmak üzere Hatâyî mahlasıyla Şah İsmail, Sânî mahlasıyla Şah II. Abbas ve Câhî mahlasıyla şiir yazan İbrâhim Mirza da bu geleneğin birer takipçisi konumundadır. Ayrıca Sebk-i Hindi akımının önde gelen temsilcileri arasında sayılan Vâ'iz-i Kazvinî'nin cüzi miktarda, Sâ'ib-i Tebrîzî'nin ise küçük bir divan oluşturacak düzeyde divanlarında Türkçe şiirler yer almaktadır. Te'sîr-i Tebrîzî de Safeviler döneminde yaşamış ve dönemin hükümdarları Şah I. Süleyman ve Şah Hüseyin'e Türkçe kasideler yazmış külliyat sahibi şairlerden biridir. Bu çalışmada temel gayemiz bir yandan Te'sir-i Tebrîzî'nin hayatı ve külliyatı ile ilgili bilgi verirken diğer yandan değişik nazım şekilleriyle kaleme alınmış Türkçe şiirlerinden bahsetmektir.

Anahtar Kelimeler: Te'sîr-i Tebrîzî, Azeri edebiyatı, Türkçe şiirler.

TE'SİR-İ TEBRİZİ'S TREATISE AND HIS TURKISH POEMS

ABSTRACT

Within its historical development, one of the most prolific regions of Turkish Literature is Iran that was governed almost one thousand year by Turkish dynasties. Although Iran was governed by Turkish dynasties, in view of its history and literary culture, Iran is the centre of works written in Persian language. Though a great number of poets, grown particularly during the reign of Akkoyunlu, Safavids, Avsars, Kacars, composed their poems in Persian language; they also reserved Turkish poems in their anthologies (Divan) either in a limited number or composed poems as many as that could form a separate anthology in its own right. The tradition of composing poem in Turkish was not only peculiar to poets but it was also fulfilled by the Ruler and those who belonged to his family. Cihan Shah, the Ruler of Karakoyunlu, came

[*] Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: mehmetnuriedb@gmail.com

first with the pen name of Hakiki, Shah Ismail writing under the pen name of Hatayi, Shah Abbas II whose pen name was Sani and Ibrahim Mirza who composed his poems under the pen name of Cahi are all in the position of the followers of this tradition. Furthermore, Turkish poems are included in a small amount in the divans of Vaiz-i Kazvi and in an amount enough to compose a small divan in the divans of Saib-i Tebrizi, both of whom are among the prominent figures of Sebk-i Hindi movement. Te'sir Tebrizi is also one of the poets with a treatise, having lived in the Safavids' era and written Turkish kasides for Shah Süleyman the First and for Shah Huseyin. In this study, our essential aim is to both present information about the life and treatise of Te'sir Tebrizi and to discuss his Turkish poems written in various verses.

Key Words: Te'sir-i Tebrizi, Turkish Poems, Azeri literature.

Giriş

İran coğrafyası, Türk topluluklarının Orta Asya'dan göçleri sırasında hem yurt edindikleri hem de Anadolu topraklarına geçiş için köprü vazifesi görmüş önemli merkezlerden biridir. Tarihsel süreç içerisinde İran'a gelen ilk Türk toplulukları Orta Asya'da edinmiş oldukları devlet geleneği ve teşkilatlanma esasına dayalı egemenlik anlayışı gereği kısa zamanda büyük devletler kurmayı başarmışlardır. İran'da farklı zaman periyodlarında değişik Türk toplulukları tarafından kurulan bu hükümdarlıklar yaklaşık bin yıldan fazla egemenlik sürdürmüştür. Gaznelilerle başlayan Türk egemenliği sırasıyla Büyük Selçuklular (1040-1157), Akkoyunlular (1350-1502), Karakoyunlular (1365-1502), Safeviler (1502-1736), Avşarlar (1736-1795) ve Kaçarlar (1779-1925) şeklinde devam etmiş;1925 yılında Rıza şah'ın tahta geçmesiyle sona ermiştir.

Sasani devletinin yıkılışından sonra İslam inancına geçen İranlılar ile benzer tarihlerde İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında aynı dinin sağlamış olduğu ortak kültür dairesi ve inanç birlikteliği iki millet arasındaki ilişkileri daha da hızlandırmıştır. XVI. asra kadar İran sahasına yeni yeni birçok Türk unsurlarının gelmesi, bu suretle Türk ve Fars unsurlarının İran ve Afgan sahalarında yan yana ve aynı siyasi hakimiyet altında müşterek hayat geçirmeleri, her iki unsurun da aynı kültür çerçevesi içinde yaşamaları gibi etkenler iki dilin birbiri üzerinde karşılıklı etki bırakmasını zaruri kılmıştır (Köprülü 2004: 317). İran'da Gaznelilerin yönetimi ele almasıyla bu bölgeye göç etmiş ve etmekte olan Türk toplulukları, İslam'ın sanat ve estetik ölçüleriyle harmanlanmış Fars edebiyatıyla daha yoğun bir ilişkiye geçtiler.

Özellikle Selçuklular döneminde yetişen Katran Tebrîzî, Hatîb Tebrîzî, Hakânî ve Nizâmî gibi Fars şiirinin önde gelen şairleri Türk asıllı oldukları halde Farsça şiir yazmayı tercih etmişlerdir. Bu dönem İran'da yetişen Türk şairlerinin Türkçe şiir yerine Farsça şiir yazmalarını birkaç nedene bağlayabiliriz. İslamiyet'in kabulüyle İran'da Yeni Farsça X. asrın başlarından XIII. asrın başlarına kadar tedricen İran'daki resmi ve edebi dil özelliğini kazandı. Bu Farsçanın gelişme ve oluşma dönemi XIII. asrın başlarına kadar sürdü (Kartal 2008: 17). Dolayısıyla bu dönemde edebi gelişimini tamamlayarak klasik düzeyde eserler veren Fars dili, bu bölgeye gelen ve şiire istidadı olan Türk şairlerini de etkileyerek Farsça şiir yazmalarına sebebiyet vermiştir.

Yine bu dönemde Orta Asya'dan dalgalar halinde gelen, İran ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine kısmen yerleşen Türk boylarının göç faaliyetleri tam anlamıyla sona ermemiştir. Nitekim Gazneliler devrinde Horasan'a yeni ve kuvvetli Oğuz kabilelerinin geldiği ve bunlardan bir kısmının Kirman, Fars ve Azerbaycan taraflarına yayıldıkları malumdur. İşte bu suretle daha Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşundan evvel bugünkü Afganistan ve İran'ın bazı mıntıkalarında

daha ziyade göçebe ve kısmen yerleşik, oldukça kesif Türk kütlelerinin varlığı görülüyordu (Köprülü 2004: 32). Göçebe hayat şartları sanatsal etkinliklerin icrasını zorlaştırdığından İslamiyet'in kabulüne rağmen Türkçenin klasik anlamda hem şekil hem de muhteva açısından eserler oluşturmak için hala edebi alt yapısını hazırlıyor olması Türk şairlerini hazır buldukları Fars şirine yönlendirmiştir. Kültürel alt yapının edebi eseri oluşturmasındaki gereklilik, Türkçe ile yazılan ilk eserlerin ortaya çıkış sürecinde de gözlenmektedir. Nitekim Türkler, İslamiyet'i VIII. yüzyıldan itibaren kabul etmeye başlamalarına rağmen İslamlaşma sonrası bilinen ilk eser Kutadgu Bilig, 1069 yılında yazılmıştır.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Azeri Türkçesiyle yani bir anlamda İran'da asırlar boyunca edebi eserlerin yazıldığı Türkçeyle şiir yazan ilk şair, şeyh Özzettin İsferayini'dir (Devletşah 1977: 275, Köprülü 2004: 45). Farsça şirlerinde Pür Hasan, Türkçe şirlerinde Hasanoğlu mahlasını kullanan şair, Devletşah'ın ifadesine göre divanı o dönem Azerbaycan'ında meşhur olan bir şairdir. Hasanoğlu ile başlayan Fars coğrafyasında Türkçe şiir yazma geleneği, Türk hanedanlarının iktidarda bulunduğu asra kadar devam etmiştir.

XIV. yüzyılda Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kurulmasıyla İran'daki sanat hayatı tekrar canlanmış ve Türkçe şiir yazan şairlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Çünkü İran'da hüküm süren Türk hanedanları, Fars şirinin gelişimine katkıda bulundukları gibi Türkçe eser yazılmasını da teşvik etmiştir. Dönemin hükümdarlarından Cihanşah ve oğlu Pir Budak hem Türkçe şiir yazmış hem de sanat faaliyetlerini desteklemiştir. Cihanşah Tebriz'e girdiği zaman onun sanata önem verdiğini bilen Tarum, Cerun ve Lor elçileri hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile dergahına gelmişlerdir (Tihrani 2001: 221). Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde yaşayan Dede Ömer Rûşenî, hükümdarın Tebriz'de kendisine sağladığı elverişli ortam neticesinde külliyatını Türkçe kaleme almıştır. Özellikle Azerbaycan'da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hakimiyeti aynı zamanda Oğuz şivesinin burada tam olarak hakim olmasını temin etmiştir (Togan 1981: 381). Ancak bu dönemde yazılan Türkçe eserler Farsça yazılan eserlerle kıyaslandığında oldukça cüzi bir miktar teşkil eder.

XV. yüzyılda Azerbaycan ve İran coğrafyası bütünüyle Timurluların eline geçmiş fakat Timur'un ölümünden sonra halefleri arasında başlayan iktidar kavgası, bu bölgede siyasal istikrarsızlığın başlamasına sebep olmuştur (Macit 2006: 219). Bütün siyasi karışıklıklara rağmen yine de bu döneme ait Türkçe şiir örneklerine rastlanır. XVI. yüzyılın başlarında ise başlangıçta bir tarikat temsilcisi olduğu halde sonraları güçlü bir siyasi oluşum meydana getirmiş Safeviler, İran topraklarında boy göstermeye başlamıştır. Safevi devleti, Timurlulardan sonra İran'da siyasi karışıklıklara sebebiyet veren boyları bir araya getirerek siyasi birliğini kurmuş ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmıştır. Siyasi iktidarın ülkede sağladığı huzur ve güven ortamı ile Türk devlet geleneğinden gelen sanatçının hamiliğini üstlenme anlayışı, sanat ve özellikle edebiyatın hayat bulacağı bir ortamı yeniden sağlamıştır.

Safevi devletinin kuruluşunda etkin rol oynayan şamlu, Ustacalu, Zulkadir, Kaçar, Efşar Türkmen, Rumlu ve Bayat gibi boylar Türk'tü ve bundan dolayı hükümdarların, ordunun ve halkın çoğunluğunun dili Türkçeydi (Safa 1388: 423). O dönem İran'ına seyahat eden Avrupalı seyyahların da Türkçenin bölgede geniş bir sahada konuşulduğuna dair fikirleri ortaktır. İki yıl İstanbul'da ikamet ederek Türkçe öğrenen ünlü İtalyan seyyah Pietro Della Vale Mayıs, 1618 yılında İsfahan'dan arkadaşına yazdığı mektupta şah I. Abbas ile olan görüşmeleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Şah bana oturma emri verdikten sonra, seferim konusunda bu yerlere gelişimin nedeni ile ilgili Türkçe sorular sordu. Ben özetle şahın sorularına yanıt verdim. Şah adeti üzere benden duyduklarını Farsça'ya çevirip etrafındakilere söylüyordu. İstanbul ağzıyla konuştuğumdan dolayı şah benim bazı sözlerimi anlayamamıştı ve aynı cevabımı ben tekrar söylemek zorunda kaldım."* (Gencei 2003: 1-2). Yine Avrupalı seyyah Chardin, XVII. yüzyılda

İran ve civar bölgelere yaptığı seyahatinde şu ifadelere yer vermektedir: *"Ebher'den itibaren şehirlerde ve kırda artık yalnız Farsça'nın konuşulduğu işitilmeye başlanır. Buraya kadar halk dili Türkçe olup bu dil tamamı ile Türkiye'deki konuşulan gibi değil de ondan oldukça farklıdır. Türkçe orduların ve sarayın dilidir. Burada büyüklerin konaklarında gerek erkekler arasında yalnız Türkçe konuşulur."* (Sümer 1957: 446).

Halkın çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği böyle bir ülkede toplumsal tabakanın her katmanında Türkçe şiir yazan şairlere rastlamak da gayet doğaldı. Bu nedenle İran'da hüküm sürmüş Türk hanedanları içerisinde Türkçe şiir yazma geleneği açısından Safeviler'in ayrı bir yeri vardır. En başta devletin kurucusu olan şah İsmail, Fars dilinin etkin olduğu bu bölgede Türkçe şiir yazmayı tercih etmiştir. Her ne kadar şiirlerini Türkçe yazmasının sebebi Anadolu'daki Türkmen boyları arasında şiilik propagandasını yapmak olsa da Türk dilinin Safevi sarayında hükümdar tarafından şiir yazacak derecede temsil edilmesi ayrıca önemlidir. Bununla birlikte şah İsmail, Osmanlı merkezi otoritesinin sarsıldığı dönemlerde Anadolu'da bilhassa Akkoyunlu ve Safevi merkezlerine yönelen Türkmenleri, Türkçe şiir söyleyen Kızılbaş şairleri ve dervişleri sarayında ağırlamıştır (Savory 1987:168). şah İsmail'den sonra da hükümdarlık yapmış ya da hükümdar ailesine mensup kişiler tarafından Türkçe şiirler yazılmıştır. Bunların başında Sânî mahlasıyla şah II Abbas ve Câhî mahlasıyla şiirler yazan şah Tahmasb'ın yeğeni Mirza İbrahim gelmektedir.[1]

Türkçenin İran topraklarında bu denli ilgi görmesi şairlerin salt Farsça şiirler yazmalarının önüne geçmiş ve çoğu divanda Farsça şiirlerle beraber Türkçe şiirler de kaleme alınmıştır. Bu nedenle özellikle Türk kökenli şairler, Farsça şiir yazma modasından vazgeçmedikleri gibi kendi dilleri olan Türkçeyle şiir yazmayı da ihmal etmemişlerdir. Safevi dönemi Türk şairlerinin divanlarına bakıldığında iki dille şiir yazma geleneğinin hakim bir sanat anlayışı olduğu açıkça görülmektedir. Bunun sonucunda Doğu Oğuzca veya daha yaygın ifadeyle Azeri Türkçesi edebi metinlerde Farsça ile birlikte yer almaya başladı (Köprülü 2004: 25-83).

Bu dönemde yaşamış ve Farsçayla birlikte Türkçe şiirler yazmış şair sayısı azımsanmayacak düzeydedir. şairlerden bazıları bir divançe oluşturacak sayıda şiir yazarken bazıları ise Türkçe şiir sayısını sadece 5-10 tane şiirle sınırlandırmıştır. Safeviler döneminde Türkçe yazan bazı şairler ise Sadıkî-i Efşâr, Garîbî-i Menteşâ, Tarzî-i Avşar, Nizâm-ı Tebrîzî, Vâiz-i Kazvînî, Kavsî-i Tebrîzî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Murtaza Kûlihân, Sâfî Kulu şâmlu, Meczûb, Vâhid-i Tebrîzî, Melik Beg ve Cihanşâh'ın torunu Neşe'dir. Te'sîr-i Tebrîzi de yine XVII. ve XVIII. yüzyıl Safevi'sinde yaşamış ve az da olsa Türkçe şiirler yazmış başka bir şairdir.

Te'sîr-i Tebrîzî

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Safeviler döneminde yaşamış olan Teʾsîr, Farsça şiirleri dışında Azeri Türkçesiyle de şiirler kaleme almış önemli şairlerden biridir. Köken itibariyle Tebrizli olan Teʾsîr'in ailesi şah I. Abbas döneminde Tebriz'den İsfahan'a göç ettirilmiştir. Bu nedenle Teʾsîr'in doğum yeri de İsfahan'dır. Nasrâbâdî tezkiresine göre ismi Muhsîn Mîrzâ (Nasrâbâdî 1317: 119), Abdülhüseyin Âyetî'nin Târîh-i Yezd'ine göre ise ismi Mîrzâ Muhammed Hasan'dır (Âyetî 1317: 289). Külliyatındaki rubailerinden birinde doğum tarihini Hicri 1060 (1655) olarak bildirmektedir.

Der-penceh ü penc ʿ ömr der-bâhteni
Yek gevherem üftâd ü ne-şud şâhteni
Târîh be-câ hâli dendân amed
Endâhteni yekî zi-endâhteni

[1] Câhî mahlasıyla şiirler yazan Mirza İbrahim'in Türkçe şiirlerinin de bulunduğu divanı İran'da tarafımızdan tespit edilmiştir.

Aile mensubiyeti bakımından soyu anne tarafından Muhammed Muhsin Çelebi'ye baba tarafından ise Ebu Şihan Zergeri'ye dayanır. Şah I. Süleyman ve Şah Hüseyin döneminde yaşayan Teşsîr, devletin çeşitli kademelerinde çalışmış ve Hüsn-i Şitifâk adlı mesnevisindeki ifadesine göre yaklaşık 53 yıl boyunca devlet hizmetinde çeşitli görevler üstlenmiştir.

Hıdmet-i pencâh ü dû se sâlem
Sâhte-i ser-keşşe çü cevvâlem

Çoğu kaynak onun çok iyi bir hesap uzmanı olduğunu, bu işin erbabı birçok kişinin hesap işleriyle ilgili ona danıştığını ve bu kabiliyetinden dolayı da bir müddet hesap defterlerini tutmak için Irak'a tayin edildiğini söyler (Terbiyet 1391: 144) Teşsîr, bu görevinden sonra Yezd valiliğine tayin edilmiştir. Burada halkın memnuniyetini sağlamış ve bu yüzden Abdülhüseyin Âyetî, Târîh-i Yezd adındaki Yezd tarihini anlatan kitabının son bölümlerinde yer alan Yezd şairlerine Teşsîr'i de dahil etmiştir. Yezd'de bir müddet valilik yapan Teşsîr, Afganların bu bölgeyi ilhak etmesi sonucu Şsfahan'a geri dönmüştür. Yezd valiliğinden ayrılması neticesinde duymuş olduğu memnuniyeti rubailerinin birinde şöyle dile getirmektedir:

Çün halâs ez ʿamel-i Yezd şuden
Keşşem âsûde fütâdem be-bihişşt

Teşsîr, devlet işlerinden ayrılıp Şsfahan'a döndükten sonra dünya işlerinden el çekerek inzivaya çekilmiş, büyük bir izzet ve ikramla ömrünün geri kalan yıllarını burada geçirmiştir. Hoşşgu tezkiresine göre Hicri 1129 (1717) tarihinde vefat etmiştir (Gencei 1948: 118).

Dönemin tarih kitapları ve tezkireler Teşsîr'in şiirlerinden övgü dolu sözlerle bahseder. Sebk-i Hindi'nin önemli şairlerinden Sâşib-i Tebrîzî'nin ömrünün son dönemlerinde şiir iklimine adım atan Teşsîr, onunla mukayese edilmiş ve dönemin ikinci Sâşib'i olarak nitelendirilmiştir. Hatta Sâşib'in ölümünden sonra şairlik koltuğuna Teşsîr aday gösterilmiştir (Terbiyet 1391: 142). Kendisi de şiir ilminde Sâşib'den geri kalmadığını ve her ikisinin de Tebrizli olduklarını şu kıtşasında dile getirmektedir.

Hâzık-ı nabz-ı suhen der-hemeyîʿâlem nîst
Be-cüz ez Sâşib ü Teşsîr ki ez-Tebrîzend

Şeyh Muhammed Ali Hazin, Tezkiretü'l-muʿâsırîn adlı eserinde Teşsîr'in edep ve övgü sahibi, örnek ahlaklı, dostluk ilişkileri bakımından benzersiz, fikirleri ince ve sözlerinin mana yüklü biri olduğunun tüm dostları arasında bilindiğini söyler (Terbiyet 1391: 143). Kendisi ile muasır olan Nasrâbâdî ise Teşsîr ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: *"Zahir ve batında hoş yaradılışlı, beğenide olgunluk düzeyine erişmiş, kutsallık cevherinin tozundan yaratılmış ve Hak arzusuyla şekillenmiş bir bedene sahiptir. Şiiri yaradılış itibariyle güzelliğin zirvesine erişmiş, orijinal fikirli ve Teʿsîr mahlasını kullanan bir şairdir."* (Nasrâbâdî 1317: 119).

Külliyatı

Tahran'da çeşitli yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda Teşsîr'e ait külliyatın iki nüshasını tespit ettik. Külliyatın içeriğine geçmeden önce yazma nüshalarının fiziki özellikleriyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Külliyât-ı Teşsîr: Teşsîr'in külliyatının bu nüshası Medrese-i Ali-i Şehid Mutaharri Kütüphanesi'nde[2] 283 numaraya kayıtlıdır. Şairin Farsça ve Türkçe şiirlerini içerir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, 12 satır ve 455 varaktır. Eser devletabadi kağıt, şikeste nestalik hat ve meşin ciltten oluşup 24x15.5 cm ebadındadır.

[2] Şslam devriminden önce bu kütüphanenin ismi Sipehsalar Medresesi Kütüphanesi'dir.

Külliyât-ı Teʾsîr: Bu nüsha ise Ġslami ġura Meclisi Kütüphanesi'nde 13759 numaraya kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, 12 satır ve 318 varaktan oluĢmaktadır. Eser Ġsfahani kağıt, nestalik hat ve mukavva ciltten oluĢup 23x16,5 cm ebadındadır. ġairin Türkçe Ģiirleri külliyatın bu nüshasında yer almaz.

Teʾsîr'in külliyatı sırasıyla Farsça yazılmıĢ kasideler, tarih kıtaları, mesneviler, gazeller, rubailer ve Türkiyat baĢlığı altında Türkçe Ģiirleri ihtiva eden farklı edebi türlerden oluĢmaktadır. Külliyatın bölümleri ve bu bölümlerin yazıldıkları sayfa aralıkları Ģöyledir[3]:

1. Kasideler: Tevhidle baĢlayan bu bölüm sırasıyla naʿt ve on iki imama yazılan kasidelerden oluĢur. Bu bölümde kimi yerlerde mersiyelere yer verilmiĢtir. (M: 1b-67b, Ġ: 1a-46b)

2. Tarih Kıtaları: Dönemin önde gelen kiĢilerinin vefatlarına ve vezaretlerine düĢülen tarih kıtalarını içerir. Bunların en önemlileri Fevt-i ġâh Süleymân, Vezâret-i Muhammed Müʾmîn Hân Begdîlî, Vezâret-i Mîrzâ Tâhir, Vefât-ı ġeyhʿ Ali Zengene Vezîr, Fevt-i Mîrzâʿ Alaʿ addîn Muhammed Gülistânî, Vefât-ıʿ Allame-iʿ Asr Aka Hüseyin Hânsârî'ye yazılmıĢ tarih kıtalarıdır. (M: 67b-76a, 47a-53b)

3. Mesneviler: Külliyatta farklı muhtevalara sahip toplam 7 mesnevi bulunmaktadır. Bunlar külliyattaki sıralarına göre Ģöyledir:

Mesnevî-i Mihnâcü'l-miʾrâc: Hazreti Peygamber'in miraç hadisesi anlatılır. (M: 77a-96b, Ġ: 54a-74a)

Mesnevî-i Cihân-nümâ Bahr-ı Mahzenü'l-esrâr Der-Taʿrîf-i Bâğ üʿ Ġmârât-ı Ferruh-âbâd[4]: Ġsfahan'da bulunan Ferruh-âbâd adlı semtin bağ ve binalarının güzellikleri anlatılır. (M: 77a-92b, Ġ: 54a-67b)

Mesnevî-i Daʿvetü'l-ʿaĢkîn Der-Bahr-ı Hüsrev ü ġirîn: AĢk, maʾĢuk, bezm, saki ve Ģarabın çeĢitli vasıfları anlatılır. (M: 97a-108b, Ġ: 66a-74b)

Mesnevî-i Gülzâr-ı Saʿâdet Der-Taʿrîf-i Bâğ üʿ Ġmârât-ı Saʿâdet-âbâd: Ġsfahan'da bulunan Saʿâdet-âbâd adlı semtin bağ ve binalarının güzellikleri anlatılır. (M: 108b-123a, Ġ: 75a-84b)

Mesnevî-i Semeretü'l-hicâb Der-Bahr-ı Heft Peyker: Toplum hayatında güzel ahlakın insana kazandırdıkları anlatılır. (M:123a-130b, Ġ: 85a-89b)

Mesnevî-i Hüsn-i Ġttifâk Der-Taʿrîf-i Taft-ı Darü'l-ʿabâd-ı Yezd: Yezd kentinin iklim özellikleri anlatılır. (M: 130b-142b, Ġ: 90a-98a)

Mesnevî-i Meymenet-nâme Der-Bahr-ı ġâh-nâme: Edebin güzelliği ve güzel ahlakın faydaları anlatılır. (M: 142b-151b, Ġ: 98b-104a)

4. Gazeller: Külliyatta diğer nazım Ģekillerine göre en fazla yazılmıĢ türdür. (M: 153a-436a, Ġ: 106a-304a)

5. Rubâ'iler: (M: 437a-444a, Ġ: 305a-311b)

6. Türkçe ġiirler: Külliyatın bu bölümünde ise Türkçe yazılmıĢ kasideler, tarih kıtaları, mesneviler, terc-i bend ve gazeller bulunur. Türkçe Ģiirler sadece Medrese-i Ali-i ġehid Mutaharri Kütüphanesi nüshasında vardır. (M: 445a-455b)

[3] Bu sınıflandırmada külliyatların sayfa numaraları farklı olduğundan Medrese-i Ali-i ġehid Mutaharri Kütüphanesi "M", Ġslami ġura Meclisi Kütüphanesi ise "Ġ" harfiyle gösterilmiĢtir.
[4] Mesnevî-i Cihân-nümâ, her iki nüshada da Mihnâcü'l-miʾrâc mesnevisinin sayfa kenarlarına yazılmıĢtır.

Türkçe Şiirleri[5]

Teʾsîr'in külliyatında Farsça Şiirlerden sonra gelen Türkçe Şiirler, Türkiyyât başlığı altında 445-455 varakları arasında değişik nazım şekilleriyle yazılmış küçük bir divançe niteliği taşır. Türkçe şiirler şu şekilde sıralanmıştır:

i. Kasîde Der-Medh-i Nevvâb-ı Eşref Süleymân şâh Es-Safevi

ii. Târîh-i Cülûs-ı Nevvâb-ı Eşref şâh Sultân Hüseyin Es-Safevi

iii. Tercîʿ-i Türkî ki Beʿ-Arz-ı Nevvâb Hakan Tûba

iv. Mesnevî-iʿ Iydıyye (ʿIyd-ı Mebʿas,ʿ Iyd-ı Gadîr,ʿ Iyd-ı Cumʿa,ʿ Iyd-ı Ramazânü'l-mübârek,ʿ Iyd-ı Kurban,ʿ Iyd-ı Nevrûz)

v. Gazelliyât

vi. Kıtʿa-ı Târîh-i Vezâret-i Azam Nevvâb

Farklı nazım şekilleri kullanarak Türkçe şiirler yazan Teʾsîr, hem Farsça hem de Türkçe şiirlerinde sıkça şâh I. Süleymân'ın faziletlerinden bahsetmektedir. Aynı şekilde tarih kıtalarında dönemin önde gelen devlet adamları ve tasavvuf büyüklerinin vefatlarına ya da vezaretlerine tarih düşmesi onun saray ve çevresinde hükümdarlar ve devlet adamları tarafından itibar gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. şâh Süleyman öldükten sonra bile yerine geçen oğlu şâh Hüseyin'in cülusuna tarih düşürmesi bu ilişkinin niteliğinde sonradan da bir değişiklik olmadığını gösterir.

Türk edebiyatında hem Osmanlı şairleri hem de Azeri şairleri üzerinde Ali şir Nevayi ve Fuzuli'nin önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Azeri sahası Türk edebiyatının gelişmesinde hem Nevayi'nin hem de Fuzuli'nin etkisi olmakla beraber bilhassa ikincisi sadece merkezdeki seçkinler arasında değil bütün edebi muhitlerde sevilerek okunmuş ve etkisi sürekli olmuştur (Macit 2006: 224). Nevayi ve Fuzuli'ye duyulan edebi muhabbet kendisini çoğunlukla nazire şeklinde göstermiştir. Teʾsîr, döneminde büyük bir ihtimalle Azeri coğrafyasında çok iyi bilinen ve okunan Fuzuli'nin şiirini takdir etmiş olacak ki kendisini onun "Yâ Rab" redifli gazeline nazire yazmaktan alıkoyamamıştır.

Menim tek hîç kim zâr ü perîşân olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-iʿ aşk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab

Dem-â-dem cevrlerdür çekdügüm bî-rahm bütlerden
Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yâ Rab

Fuzuli

Benim tek hiç kimün ahvâli derhem olmasun yâ Rab
Garîb ü bî-kes ü bî-yâr ü hem-dem olmasun yâ Rab

Vatan huldından ırağ ayrı düşmiş hûrü rıdvândan
Ger âdem neslidür muhtâc-ı âdem olmasun yâ Rab

Teʾsîr (G 5/1-2)

Teʾsîr, farklı nazım şekilleriyle kaleme aldığı Türkçe şiirlerinin çoğunda yabancı sözcükler ve tamlamalarla dolu ağır bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. şiirlerinin birçoğu günümüz insanının rahatça anlayabileceği sadelikte yazılmıştır.

[5] Teʾsîr'in Türkçe şiirlerini daha önce yayımlayan Turhan Gencei, sadece şairin murabbaları ve bazı gazellerinden bahsetmiştir. Kaside, mesnevi, tarih kıtaları ve külliyatından bahsetmemiştir. İlgili makalenin künyesi kaynakçada verilmiştir.

Dağıtdı ʿaḳlımı bir nâzlu dilber çeşm ʿtek çeşmlu
Yigit atlu sipâhi gün kılıçlu bedr kalhanlu
(G 2/1)

Göstersen eylesen onu yâ ister ol dahi
Gel doğrusunu söyle görim kim ne gûnedür
(G 4/3)

Gül goncası tek kanlu gözüm yaşa gelüpdür
Yâ cevrün elinden üregim başa gelüpdür
(G 6/1)

Safevi devletinin kuruluş dinamiklerinin dayandığı temel noktalardan biri de şüphesiz Şiiliktir. Özellikle Şah İsmail, şiirin kudretinden istifade ederek Anadolu'da Şiiliğin propagandasını yapmış bu yolla birçok taraftar toplamıştır. Ancak sonraki dönemlerde bu propaganda faaliyetleri sadece Şiiliğin anlatılmasıyla sınırlandırılmamış bazen üç halife bazen de o dönem Sünni tebanın temsilcisi olan Osmanlı Devleti için küçültücü ifadeler şeklinde zuhur etmiştir. Nitekim Şah II. İsmail tahta oturduğunda camilerde üç halifenin kötülenmesinin men'ini ve bu maksatla mescitlerin duvarına yazılan yazıların silinmesini istemiştir (Yazıcı 1997: 55). Teʾsîr'de de bu anlayışın hakim olduğu görülür.

ʿAceb kâfir müşelles müddei Teʾşîre tuş gelmiş
Ebâbekr üzlü imânsız ʿÖmer kuyruklu ʿOsmânlu
(G 2/6)

Teʾsîr'in Türkçe şiirlerinde bariz bir şekilde Azeri Türkçesinin özellikleri görülür. Kimi sözcüklerde Osmanlı Türkçesinden farklı olarak k/h, t/d, r/l, m/n, ğ/y, n/y ve y/g seslerinin değişmesi veya benzeşmesi söz konusudur.

Eglendüm üḥ asretiyle **bahdum**
Allahıma işimi **bırahdum**
(T 1/2)

Nigârın kâkül ü zülf ü hatın müşk-i hıtâ söyler
Şahî **dutma** Teʾsîri bu başvurmış hatâlardan
(G 8/7)

Yine Türkçe şiirlerde Osmanlı Türkçesinde bulunan bazı sözcüklerin ilk sessizlerini kaybeden sözcükler görülür.

Gül goncası tek ḳanlu gözüm yaşa gelüpdür
Yâ cevrün elinden **üregim** başa gelüpdür
(G 6/1)

Acılı **üzi** bahış egri sözi acı
Güyâ ki nigârım gine perhâşa gelüpdür
(G 6/2)

Ruḥ sârın olan yerde dahi gül ne içündür
Başı **urdı** hatin sebze vü sünbül ne içündür
(G 7/1)

Çok nadiren de olsa özellikle ek düzeyinde Çağatay Türkçesinin özelliklerini gösteren şiirler de mevcuttur.

Meh gizledi öz çehre-i handânını **görgeç**
Ceyrân seviĞüpnergis-i fettânını **görgeç**

(G 1/1)

KASİDELER

Kasīde-i Der-Medh-i Nevvāb-ı Eşref Süleymān Şāh Es-Safevi

Fā ilātün Fā ilātün Fā ilātün Fā ilün

Ey ĞehinĞāh-ı Süleymān ḥaĞmet-i gerdūn-revāḳ
EylemiĞ TevfīḳherhangiĞ seninlen ittifāḳ

Vāriṣ-i taḫt ü negīn salṭanat ser-be-ser bugün
Bellü señden fer ü şevket avlusıñdan ṭumṭurāḳ

ʿĀrıżınla lāf-ı nisbet vurmak içün āfitāb
ḲarşuAdi ger seḥer ki şām dutdı bir bucaḳ

Tapdı eyyāmıñdaʿ ayş ü inbisāṭ ancaḳ revāc
Kim alup min bāc rūz-ı vaṣlinden şām-ı firāk

ĞiliʿAt-ı imkān mebād egmeye emr-i muḥāl
Eylemez teklīf hergiz himmetiñ mā-lā-yuṭāk

Ol ezelden açluḳ çekmiş sipihr-i nīlgūn
Nîmetinden bes ki duydı berḳden vurdı firāḳ

Rebʿ-i meskūn cümle fermānıñdadur ol cümleden
Sāḫt-ı Tebrīz ü Gīlān ü Ğorāsān üʿIrāḳ

Yolıña her kim virür şāhā dil ü cān ile baş
Olmış āsān ḫalḳa yümn-i himmetiñden cümle şāḳ

ĞāndānAdi-ı salṭanat tapdı saña tā ittiṣāl
ÇekmemiĞ üz medd-i iḥsān bir ḳalem ehl-i siyāḳ

Cümle fermān-revālar içre sen mümtāzsın
Bile kim ḫurşīd-i enverdür kevākıb içre ṭaḳ

Laʿl tā cürʾet idüp oldı negīn-i ḫātemin
Ğacletinden ḳanı çıkmaz ger ona vursan bıçaḳ

Her zamān bir ḳayṣer ü faġfūr mihmāndur saña
Ey şehinşāh-ı cihān senden yaman gözler ıraḳ

Ol saʿādetlü şeh-i Turan-zemīnʿ Abdü'lʿazīz
Hem bu günlerde saña mihmān bezm-i iştiyāḳ

Bu ḳıran tārīḫini Teʿsīrden sordum didi
Ay tek gün bezmiñe geldiʿ azīz oldı ḳonaḳ

Pādşāhā‘ ādilā saḥib-i mürüvvet dāverā
İftiḫār-ı dīn ü devlet ḫüsrev-i gerdūn-revāḳ

TARİH KITALARI
Tārīḫ-i Cülūs-ı Nevvāb-ı Kām-Yāb Sulṭān Ḫüseyn Eş-Safevi
Mefā ʿīlün Mefā ʿīlün Fe‘ ūlün

Ayā ey pādiĢāh dād göster
Saña mes‘ ūd taḫt ü tāc ü tārik

Sen ol nūr-ı Ḫāhīsin ki yüziñ
Eger Yūsuf göre söyler Tebārek

Müsellemdür saña ey Ģāh-ı ‘ alem
ġu‘ ur u‘ aḳl u dāniĢ hüĢ ümüdrik

Seni tā gördi devrān nüsḫasından
Ḫāder fermān-revālar adın ḫak

Elinde dām-ı ṣayd müdde‘ ādur
Felek kim olmıĢ aḫterden meĢk

Saña mānend tapmaz pey-i gerdūn
Eger ḫūrĢīd ü mehden ḳoysa‘ ayenk

Çü Ģāh-ı meẕheb-i iṯna‘ aşersin
Yaḳīn bī-miṯlsin bī-şübhe bī-şek

Eger ḳayṣer ü ger faġfūr-ı Çindür
Sülūkıñdan tapar ayn ü meslek

Saña tā virdi Ḥaḳ fermān-revālık
Ki senden olmasıñ iḳbāl münfek

Didi tārīḫi çün gökde‘ Uṭārid
Cülūsın ey şeh-i şāhān mübārek
(1105)

Ḳıta‘-ı Tārīḫ-i Vezāret-i ‘Azam Nevvāb
Mefā ʿīlün Mefā ʿīlün Fe‘ ūlün

Ayā ey āṣaf-ı mülk-i Süleymān
Ki yer üzre degil mümkün miṯāliñ

Sen ol ḫūrşīd-i gerdūn-ı hünersin
Ki Ḫaḳdan olmasıñ hergiz zevāliñ

Felek her gün dutar devrānı başdan
Ki rūz efzūn ola cāh ü celāliñ

Cihānuñ adı oldı gevher-ābād
Mülāzım itdi tā baḥr-ı nevāliñ

Melek-ḥaṣletsin ey insān-ı kāmil
Öziñ nīk-rū vü nīkūdur ḫiṣāliñ

Bu oldı muttaṣıl ḫalḳuñ duʿāsı
Ki devrān ile olsun ittiṣāliñ

Ki iḥsānıñ ola ḥadsiz ne ḫayret
Kiʿ ilm ü dānişindür mülk ü mālıñ

Cihān eyler daḫi bāġ ü bahārı
Dutupdurʿ ālemi rengin ḫayāliñ

Saña tā oldı tefvīż-i vezāret
Ki geçsiñ maḳṣad ile māh ü sāliñ

TERCĪʿ-İ BEND
Tercīʿ-i Türkī ki Be-ʿArż-ı Nevvāb Ḫaḳan Ṭūba
Mefʿūlü Mefāʿilün Feʿūlün

Sensiz gönlüm bahārı neyler
Seyr-i gül ü lāle-zārı neyler
Her kime sen olmayanda yāri
Öz kāmına rüzigārı neyler
ʿĀŞıḳ maʿşūḳa ger gerekmez
Gel söyle görim hezārı neyler
Pervāne içün ger aġlamaz şemʿ
Ol dīde-i eŞk-bārı neyler
Vaṣlıñ degil imdi ger müyesser
Miḫnet güni ġam-güsārı neyler
MaʿŞūḳı oña çü mihmāndur
ʿĀŞıḳ daḫi iʿtibārı neyler
Çün dün baña söyledi ki Teʿsīr
Ṣabrı ne ider ḳarārı neyler

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Her gāh ki vaṣlıñ eylerim yād
Gönlüm gibi ḫātırım olur şād
Bir yere düşüp yolıñda her kim
Deşte Mecnūn ü daġa Ferhād
Onuñ gibi pāy-best kimdür
Serve ne içün dirler āzād
Ger ṣayd özi düşmez idi dāma
Eglenmez idi kemīnde ṣeyyād
ʿĀşıḳlarını baş üste saḫlar
Bu şīveni servden tutup yād

Ol cevr ü cefā ki sen iderdüñ
Gördüm ki felek de ider imdād

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Sen ḫod bile bī-vefā degildüñ
Bu ḫad ile pür cefā degildüñ
Maḳṣūdımı geh revā iderdüñ
Çoḳ düşmen-i müddeā degildüñ
Benden ġayrı yoḳ idi yāriñ
Devrān birini göç ilen ayırdı
Sen daḫi buña rıżā degildüñ
Ey derd az olmagıñ nedendür
Ger muʿ teḳid-i devā degüldüñ
Bir dem benden cüdā degildüñ
Birʿ ömr yolında żāyiʿ itdüm
Gördüm bana reh-nümā degildüñ

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Bu mihr ü buʿ aşḳ-ı bī-nihāyet
Āḫir saña itmedi sirāyet
Allahı seversen eyle gāhī
Gizlin baña bir baḫşıʿ ināyet
Ġayret çekerim denīde adın
Senden kime itsem hem şikāyet
Dün gece ḥikāyetini bir bir
Hem-ṣoḥbetin eyledi ḥikāyet
Kūyıñda raḳībi ḫˇār iderdüm
Luṭfiñ eylemezdi ger ḥimāyet
ʿ Aşḳıñda sefīhler iderler
Endīşe intihādur ġayet
Miʿ rāc-ı cemālden getürmiş
Cibrīl ruḫuñ ḥaṭṭıñ tek āyet
Ḳūyıñda raḳībi ḫˇār iderdim
Luṭfın eylemezdi ger ḥimāyet
Bir çaḳ idi bende maḥrem idüm
Yaturdı ki men diyem ḥikāyet
Gördüm ki cefānı ḫadden aşdı
Tā Ḥaḳ ide yārimi hidāyet

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Olsaydı yolum yiterdi āsān
Feryādıma şāh-ı dīn Süleymān
Ol ṣāḥib-i tāc ü taḫt ü iḳbāl
Dāīm oña luṭf-ı Ḥaḳ nigehbān

Rāyı ṣā'ib żāmīri rūşen
Ḫulḳı nīkū medārı iḥsān
Zībende-i mesned-i ḫilāfet
Özüñ nişīn-i mülk-i Īrān
Ondan mefrūḳ ḥaḳ ü bāṭıl
Ondan mümtāz küfr ü īmān
Bir bāce serā-yı himmetinden
Ol gökdeki avlu mihr-i tābān
Ḳoymış başa ol ṭavulġa günden
Çār āyine ser-çehār erkān
Dergāhına bir kim o çāḳer
Gök yıldızına ki olsa fermān
Ḳavs-ı İlahī elinde yaydur
Tā ḥaşmına oḳlar ata perrān
Güñdür bir ḥükm defterinden
Ḫurşīd ile ay mihr-i tābān
Ger başına dönmez ise dāīm
Dāīr ne sebebden oldı devrān
Bend-i tercī -i şī r tekdür
Her dem oña bāz-keşt-i şāhān
Emn itdi cihānı bes kiʿ adli
Çekmezʿ āşıḳ cefā-yı cānān
ʿĀlem ışıḳ oldı gölgesinden
Bile gerek adı zıll-ı Raḥman
Ol vāriṣ-i ḫâtem-i Resūldür
Ger ḫātemi var idi Süleymān
Mümkün çü degildi ḳulluğında
ʿArż-ı ḥālim ki itse dermān

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

MURABBALAR
Fā ilātün Fā ilātün Fā ilātün Fā ilün

-1-
Āh meh-veş ġamıñdan tā olım nālān olım
Başıña çevrilmemişʿ aşḳıñda ser-gerdān olım
Muttaṣıl ḳan aġlayım şemʿ -i şeb-i hicrān olım
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Tā gidüpsen meh-veşim ṣabr u ḳarārım ḳalmadı
Gülşenim reng-i ḫazān dutdı bahārım ḳalmadı
Ġıtıżārım ḥadden aşdı iḫtiyārım ḳalmadı
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Tā ḳucagımdan ıraġ düşdün ten-i bī-cān benem
Ayru ḫandan leblerüñden şebnem-i giryān benem
Hem-demim āh ü fiġandur āteş-i sūzān benem
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Ey yüzüñ kākülüñ sünbül ḳadüñ serv-i revān
Ḥadden artuḳ düşmisen bütler-ārā nā-mihribān
Vaḳtdür raḥm idesin hicrān elinden el-amān
Olma ḥālimden ḫabersiz men sañā ḳurban olım

Tā dudaġıñ ikisinden meh-veşim minnet-keşem
El çeküp cām-ı şarāb-ı nābdan ḫaclet keşem
Żaʿf elinden ḫāme-i mū oldum u mihnet keşem
Olma ḥālimden ḫabersiz men sañā ḳurban olım

Yād ol eyyāmlar yaḫşı yaḫşı çaḳlar
Dem-be-dem öpmekler ü muḥkem sıḳmaḳlar
Birbire biz mihribān ḥasret çeken oymaḳlar
Olma ḥālimden ḫabersiz men sañā ḳurban olım

-2-

Mefʿūlü Mefāʿīlü Mefāʿīlü Feʿūlün

Yüz gizleme ey māh-ı felek Ḫāṣı seversen
Raḥm eyle eger bende-i derhgāhı seversen
Saḫla beni gerʿaḲıḳ-ı cān-gāhı seversen
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Tā senden ırağam bozulupdur ḫur u ḫˇābım
Birdür dil-i pür-ḫūnum ile cām-ı şarābım
Hicrānıña Allah da bilür ḳalmadı tābım
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Sāḳī seḥer oldı sañā gül virdi piyāle
Teh-bendligi dāġ ile ger eyledi lāle
Bir saġar ilen n'ola getürsen beni ḥāle
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Ey Ḳıṭ-ı cefā-pīŞgezelīlim siteminden
Dīvāne olup dağ lara düŞmiŞ demiñden
Raḥm eyle ki elden çıḳarım derd ü ġamıñdan
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

MüŞkin gibi mevcūd degil bir ḳadı mevzūn
Gül ġoncası tek laʿli teniñʿarıż-ı gülgūn
Ey leyl-iʿālem çü idüpsen beni Mecnūn
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Hey hey ne güzeldir ḳadiñ ey serv-i ḫırāmān
Zülfin Ŝeb-i maḥŞer gibi yüziñ meh-i tābān
Gözler ıŞıġı nükhet ilen Yūsuf-ı Keʿnān
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

MESNEVĪ-İ ʿIYDIYYE
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Şenā ehlidür ol Ḫudā-yı Celīl
Kim ondan mümeyyiz olup ay ü il

Onuñ vaṣfıdur nüsḫa-i rüzigār
Ki her gün olur bir varaḳ āşikār

İderdi çü on ikki ayı imam
İdüp ayı on ikki aydan tamām

ʿUmūm-ı cihān tapsa tā kāmlar
Taʿyīn itdi illerde bayrāmlar

Egerʿ abde mevlāsı üstād olur
Bu günlerde elbette āzād olur

ʿIyd-ı Mebʿaş
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Neḫust efżalinden beyān eylerim
Nebī biʿsetiniʿ ayān eylerim

Revādur çü Mebʿaṣda ümmīdler
Ol ondan olup eşref-iʿıydlar

Bu günde Nebī itdi tevḫīdi fāş
Müselmān bu günde ider intiʿāş

Ḫalīlull'ah oldı bu günde ḫalāṣ
Çün Nemrūd onu saldı ot içre ḫāṣ

Nebī itdi kāmil bu gün dīn-i Ḥaḳ
Bu gün itdi İslām ü ṣunʿıı nesaḳ

Velī müttefiḳ ekṣer-i ehl-i şerʿ
Kim onlardan oldıʿ ayān aṣl ü ferʿ

Dirler Receb ayı her ki gelür
İgirmi vü yeddide buʿıyddür

ʿAceb yaḫşı birʿilm bezminde şemʿ
İdüpdürʿ ayān bu münāfātı cemʿ

Ki āḫir ki devr geçe biʿṣet güni
Ġirmi beÇolmıĞ beÇāet güni

ʿIyd-ı Ġadīr
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Daḫi eşref-iʿıydlardur Ġadīr
Ki oldı Resūla velī cāy-gīr

Resūla bu gündürʿ Alī cā-nişīn
Ki oldı imām-ı zamān ü zemīn

Bu gündür ki olmuş uḫūvvet güni
Uḫūvvet muḥabbet ṣadāḳat güni

Bu gün bütleri sındırupdur Ḫalīl
Bu gün ehl-i küfr oldı ḫ̌ār ü z̲elīl

Tapup nūr-ı ḫurşīd ondan şuyū
Ki evvel idüpdür bu günde ṭulū

Bu gün ḫalḳdan aldı mīṣāḳ Ḥaḳ
Ki iḳrārından dönmesin ha ḫalḳ

Bu gündür ki her kim beşāşet ider
Özin ġarḳ-ı deryā-yı raḥmet ider

ʿIyd-ı Cumʿa
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Daḫi Cumʿadurʿıyd-ı ḫayrü'l-enām
Resūlu'llah itmiǴ onı iḥtirām

Ol ondan bu bayrām var sebḳat
Ki her hafta baǴndadur ricʿat

Bu gün ṣāḥibü'l-emr eyler z̲uhūr
Bu gündür ki her kimse maġfūrdur

Olup lāzım ondan onuñ ḥürmeti
Ki vardur Resūlu'llah nisbeti

ʿIyd-ı Ramaż̲ānü'l-Mübārek
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Daḫi fıtr bayrāmıdur çoḳʿa̲ẓīm
Ki varʿıyd Ǵehr-i Ḫudā-yı kerīm

Tapuplar buʿıyduñ hilālini ḫalḳ
Diyeller bu günün visālini ḫalḳ

O ḳuflı ki her aġza indi vurup
Kilidi bu güniñ hilāli olup

Bir aydur oña munteẓir ḫāṣ ü ʿam
Çeke intiẓārını ʿālem tamām

Bu gündür ki Ḥaḳ virdi ruḫṣat bu gün
Ki sīm-i ʿayş ola hem ʿibādet bu gün

ʿIyd-ı Ḳurbān
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Daḫi maḫrem-i Ḥevḳ oldı zebān
Ki tāʿıyd-ı ḳurbāndan itsiñ beyān

Bugün ehl-i Ḥac varıʿayān olup
Gidüp Ḥaḳ sarāyında mihmān olup

Bugündür ki her kimse ḥācı olur
Bu dünyā o dünyāda nācī olur

Buʿaẓam güni ben ne taʿrīf idim
Gidim özge bayrāmı tavṣīf idim

ʿIyd-ı Nevrūz
Feʿūlün Feʿūlün Feʿūlün Feʿlün

Daḫiʿıyd-ı ferḫunde nevrūzdur
Ki ondan cihān baḫt-fīrūzdur

Bu gündür ki taḫvīl-i ḫurşīd olur
Bu gün cümleʿalemeʿıyd olur

Bu gün oldı maḫṣūṣʿayş ü sürūr
Bu gündür ki ziynet olupdur żarūr

Hemīn ḫalḳ taḳṭīʿe meftūn degil
Ki taḳṭīʿsiz şiʿir mevzūn degil

Bu gündür kiʿiḤret tapupdur ḳarār
Neşāṭ dutup başdan rüzigār

Daḫiʿıyd-ı āl-ı Nebīʿıyddur
ʿÖmr-i ḳutlu vü vaṣl-ı ümmīddür

Gel ey sāḳī dil-rübāmı getür
Beyʿayıdur mey pey-ā-pey getür

ʿAceb faṣldur gel vir o bādnı
Ki sarḫoş ider cān-ı āzādnı

ʿ Ömr-i ḳutlu çün var idi iḥtimāl
Bu ayı bahār eyledi Żü'l-celāl

Eger itmesen bāver ey dil-rübā
Ḥadīṯ-i Peyāmber idüm ben edā

Rivāyetdür ol Ḥażret-ı kevneynden
Ki yanında imiĠ Ḥüseyn ü Ḥasan

VirürmiĠ ömr-i ḳutludan ol niĠāne
Beyʿ ayınıñ defterindeʿ ayān

Ki bildün neden o muʿ ayyen degil
O gün ḫalḳ yanında rūĠāen degil

ġeb-i ḳadr yanlıġ olup ol nihān
Ki müʾ min mükerrer ola şādmān

GAZELLER

-1-

Mefʿ ūlü Mefāʿ īlü Mefāʿ īlü Feʿ ūlün

Meh gizledi öz çehre-i ḫandānıñı görgeç
Ceyrān seviĠüpnergis-i fettānıñı görgeç

ġimĠāl ki mevzūn elemiĠmışraʿ -ı ḳāmet
Ḳaldı ḳuru ol serv-i ḫırāmanıñı görgeç

Çāk itdi ketān gömlegini ṣubḥ-ı ḳıyāmet
Ey māh-ı felek çāk-ı girībānıñı görgeç

Ger fī'l-meṯel āyine ola sedd-i Sikender
Gözi bulaşur çehre-i tābānıñı görgeç

İlan gibi zinhāre gelüp dil çıḳarupdur
Peykāndan oḳ nāvek-i müjgānıñı görgeç

Her çend vurupdur üzine māh-ı fürūzān
Baġrı ḳısılur mihr-i fürūzānıñı görgeç

Yākūt Fireng āh ile diklendi çırāġı
Bin ḥasretiyle laʿ l-ı Badehşānıñı görgeç

Sünbül ki çıḳarup ḫaṭ-ı menşūr-ı gülistān
Bāṭıl ṣanıyor zülf-i perīşānıñı görgeç

Ṣandı ki gülistānda uçan ḫayli perīdür
Teʾ sīr sevād-ı ḫaṭ-ı reyḥānıñı görgeç

-2-

Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün

Dag ıtdı aḳlımı bir nāzlu dilber Ǧen tek Ǧanlu
Yigit atlu sipāhi gün ḳılıçlu bedr ḳalḫanlu

Ne iller ay gibi tesḫīr-i cānlar çün siyāh itdün
Ḫaṭıñ anberlü ḫāliñ sa dlu ḳaǦıñ Ḳaramanlu

Olurdı bir öpüǦde ḫoǦniǦıñ uǦaḳlar naḳǦı
Eger birazcuḳ la l-ı lebiñ olsaydı meydānlu

Beni yār ile görgeç ḳaçdılar nā-merd naṣiḥler
Tīrini cānsız eyler ger muḳābil olsa bir cānlu

Ta accüb yoḳ eger cānān ilen nisbet dürüst itsem
Ki itdi göñlümi ol āteşin ārıż Dagıstanlu

Besī ḳanlar töküp la liñ gözlerden nihān olmıǦ
Belī ma mūldur ḫūn-ḫ āhdan üz gizledür ḳanlu

Aceb kāfir müṣelleṣ müdde i Teḍ ṣīre tuş gelmiş
Ebābekr üzlü imānsız Ömer ḳuyruḳlu Oṣmānlu

-3-

Mefā ilün Mefā ilün Mefā ilün Mefā ilün

Bitirdüm ḫāceti gördüm getürdüm el du ālardan
Güzel maḳṣūd imiş bī-müdde ālıḳ müdde ālardan

Saña muḥtāc olanlardan ne ḫācet isteyem ḫācet
Gedā hergiz tevaḳḳ ī eylemez maṭlab gedālardan

Eger Ḫaḳ yādı ile āşināsın umma yārilik
Tevekkül dāmenin elden çıḳaran nā-Ḫudālardan

Cihānı görmesen yigrek ki bir memnūn iden görsen
Naẓar nūrından el çek çekme minnet tūtiyālardan

Saña ṣanmazsın olsuñ müttefik közgüde timṣāliñ
Eger men gördügüm görsen vefāsız āşinālardan

Belā maḥbūblar dāmına düşmiş nā-tüvān ṣaydım
Beni ḳurtarma yā Rab ẕevḳlen düşmiş belālardan

ǦǦim elden çıḳupdur tā çıḳupdur dāmeniñ elden
Teḍ essüf su dı olmaz olma ġāfil bī-nevālardan

Nigārıñ kākül ü zülf ü ḫaṭıñ müĢk-i ḫıṭā söyler
İlahī dutma Teʾ sīri bu baş vurmış ḫaṭālardan

-4-

Mef ūlü Fā ilātü Mefā īlü Fā ilün

Hey hey bugün daḫi neʿ izār ü ne günedür
Renginñ neden şikeste vü ḫurşīd-günedür

Güyā esīrsin bir özüñ tek sitemgere
Renginñ Ģikeste olmagı ondan numūnedür

Ġitersen eylesen onu yā ister ol daḫi
Gel doġrusunu söyle görim kim ne günedür

Yaşlu gözinñ ġamın üzinñ āşüfte sözleriñ
ʿ Āşıḳlaruñ ṭarīḳası māyil cünūnedür

Maʿ şūḳidin daḫi saña nisbet degildiʿ aşḳ
Āḫir dimezler ol ne idi imdi bu nedür

Menʿ itme şükr eyle ki yār oldu ḳadr-dān
Teʾ sīr sen hemīşe işin vāj-günedür

-5-

Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün

Benim tek hiç kimün ahvāli derhem olmasun yā Rab
Ġarīb ü bī-kes ü bī-yār ü hem-dem olmasun yā Rab

Vaṭan ḫuldından ırag̱ ayrı düşmiş ḫūr ü rıḍvāndan
Ger ādem neslidür muḥtāc-ı ādem olmasun yā Rab

Olup ḳan zār gönlüme ḳaṭre ḳaṭre damdı gözlerden
Buʿ ālem kimsede eşk-i dem-ā-dem olmasun yā Rab

Dolı mīnā-yı mey tek olmışam aḥbāb elinden red
Ḳarīn-i āh ü efġān çeşm-i pür-nem olmasun yā Rab

Ezelden bīʾ at itmiş lāle tek derdimle dermānım
Ciger dāġına gönlün ḳanı merhem olmasun yā Rab

Meger taġyīr ola Teʾ sīr Ḫaḳdan baḫt ü iḳbālin
Ḫaṭ-ı naḳş-ı cebīnün ḫaṭṭ-ı ḫāṭem olmasun yā Rab

-6-

Mef ūlü Mefā īlü Mefā īlü Feʿ ūlün

Gül ġoncası tek ḳanlı gözüm yaşa gelüpdür
Yā cevrüñ elinden üregim başa gelüpdür

Tā itse eṣer göñline her dem çekerim āh
Bin ḳatle onun başı eger daşa gelüpdür

Acıḫlı üzi baḫışı egri sözi acı
Güyā ki nigārım gine perḫāÇagelüpdür

Bī-derd-i muḥabbet ne bilürsin ne cefālar
Devrān siteminden ben-i ḳallaşa gelüpdür

Teʾ ṣīr revā görmez idün miḫnet-i ḥicrān
Gerʿ ömri bileydün yine yüz yaÇa gelüpdür

-7-

Mef ūlü Mefā īlü Mefā īlü Feʿ ūlün

Ruḫsārıñ olan yerde daḫi gül ne içündür
BaÇurdı ḫaṭıñ sebze vü sünbül ne içündür

Didüm ki seni öldürürem tīġ-i sitemden
Ey Çıḳ-ı cefā-pīÇeteʾ emmül ne içündür

Cürm ü günahımdan ki seni istemegümdür
Iġ maz iledün nāz ü teġ āfül ne içündür

Bir ḫalḳa-i zülf ile cihān oldı esīrin
BaÇḳa dahi min ḫalḳa-i kākül ne içündür

Yumdun gözüñi gizlin ıraḫdan beni görgeç
ʿ UÇāḳı gören yerde tecāhül ne içündür

Ol laʿ l-i leb ile ki sana ḳısmet olupdur
Artuḳı daḫi nuḳl ü gü vü mül ne içündür

-8-

Mef ūlü Fā ilātü Mefā īlü Fā ilün

Ḥüsninden ol perī beni dün eyledi ḫaber
Didüm ki söyle hansısı ondan veche yarar

Evvel didi bilüm didüm onda ne baġ lıdur
Aġ zım didi didüm ki söz ondan daḫi geçer

Didi ki söyle sünbül-i zülfüm neʿ aybı var
Didüm ki kim bilür mi perīÇānı muʿ teber

Sonra nigāh-ı nergis-i Çılālāsıdan didi
Didüm ki ol sitemger-i bed-mestden ḥaẕer

Pes ḥayret üzre söyledi ha serv-i ḳāmetin
Didüm ne sūd servde yoḳdur gül ü ṣemer

Yerden bu ḳatla çıḫdı ve acıḫlı söyledi
Teʾ ṯīr virmedi saña inṣāf Ḥaḳ meger

Sonuç

Ġran, Türk edebiyatının neĢv ü nema bulduğu önemli merkezlerden biridir. Asırlar boyunca bu bölgede egemenlik süren Türk hanedanları döneminde yetiĢen Ģairler sadece Fars diliyle değil kendi dilleri olan Türkçeyle de Ģiir yazmıĢlardır. Bu Ģiirler genellikle Çağatay ve Azeri Türkçesiyle kaleme alınmıĢtır. Ancak Azeri Türkçesiyle yazılanlar çoğunluktadır.

Safeviler döneminde yaĢayan Teʾ sîr'in şiirlerinde de hem kök hem de ek düzeyinde Azeri Türkçesinin genel özellikleri görülür. Bununla birlikte kısmen de olsa bazı şiirlerinde Çağatay Türkçesinin özelliklerini de görmek mümkündür. Uzun süre Safevi sarayında bürokrat olarak çalışan Teʾ sîr, devrin hükümdarları tarafından büyük bir izzet ve ikram görmüĢtür. Ancak hem Farsça hem de Türkçe Ģiirlerinde özellikle Ģah I. Süleyman'ın ismini çeĢitli vesilelerle zikreder. Türkçe Ģiirleri içerisinde kendisine sunduğu kaside dıĢında Hakan Tuba'ya yazdığı tercî'-i bendde dahi onun ismini birkaç kez anar.

Külliyat sahibi olan Teʾ sîr, Farsça Ģiirlerinin giriĢkısmında bulunan kasidelerinin çoğunu Ģii mezhebine tabi olduğu için on iki imama adamıĢtır. Bununla birlikte Teʾ sîr, külliyatının hem Türkçe hem de Farsça kısmında tarih kıtalarına da ağırlık vermiĢ,dönemin önde gelen kiĢilerinin vefatlarına ve vezaretlerine tarih düĢürmüĢtür. Bu tarih kıtalarının bir kısmında Teʾ sîr, bazı dizelerin hemen altına parantez açarak tarihlerin rakamsal değerlerini yazmıĢtır. Türkçe gazellerinde klasik Ģiirimizin çizdiği sınırların dıĢına genellikle çıkmamıĢtır. Gazeller, Farsça Ģiirleri içerisinde en çok kullandığı nazım biçimidir.

Bizde Ġran coğrafyasında Türkçe Ģiirler yazan Ģairlerle ilgili verilen bilgiler -önemli Ģairler hariç- divan nüshaları esas alınmadan Ģairin hayatı ve birkaç beyit Ģiir örneği verilerek sunulur. Bugün Ġran'ın farklı kentlerinde bulunan yazma kütüphanelerde, baĢta Safeviler ve Kaçarlar olmak üzere Ġrandaki Türk hanedanlarının hüküm sürdükleri dönemlere ait birçok Türkçe Ģiir örneği mevcuttur. Nesîmî, Kadı Burhaneddin, Fuzûlî ve Şah Ġsmail gibi Azeri edebiyatının önemli temsilcileri dıĢında bu kütüphanlerde Garîb-i MenteĢa, Nizâm-ı Tebrîzî, Vâhid Tebrîzî, ve CihânĢah'ın torunu olan NeĢe'ye ait Türkçe Ģiirler yer almaktadır. Ġsmini zikrettiğimiz bu Ģairler tabir yerindeyse sadece buz dağının görünen kısmından ibarettir. Çünkü bu kütüphanelerin kataloglarında çoğu Ģairin sadece Farsça Ģiirleri olduğu ifade edilmesine rağmen Türkçe Ģiirleri de vardır. Dolayısıyla göz önünde bulunmadıkları halde Ġran'daki Türk edebiyatının önemli bir kısmını oluĢturan bu Ģairlerin de bir an önce bilim dünyasına kazandırılmaları gerekir.

KAYNAKÇA

ÂYETĠ Abdülhüseyin (1317). **Târîh-i Yezd,** Yezd: Çâphâne-i Gülbahâr-ı Yezd.

DEVLETġAH, **Tezkire-i Devletşâh,** Çev.: Necati Lugal, Kervan Yayın ve Kitapçılık NeĢriyat, Ġstanbul 1977.

EBU BEKR-Ġ Tihrânî, **Kitâb-ı Diyârbakıriyye,** Çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ERGĠN, Muharrem (1992). **Azeri Türkçesi,** Ġstanbul: Ebru Yayınları.

HACALOĞLU, Recep Albayrak (1992). **Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu, Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü,** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GENCEĞ, Turhan, "Safavi Devleti ve Türk Dili", **xa.yimg.com/kq/groups/23110187/1083073262/name/turxan,** Çev.: Güntay CevanĞr, (2003), s.1-5.

GENCEĞ, Turhan, "Tebrizli Te'sir'in Türkçe şiirleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: 3, S: 1-2 (1948), s.117-128.

KARTAL, Ahmet, (2008). **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar,** İstanbul: Kriter Yayınevi.

KÖPRÜLÜ, Fuat (2004). **Edebiyat Araştırmaları II,** Ankara: Akçağ Yayınları.

MACĞT, Muhsin, "Azeri Sahası Türk Edebiyatı (XIII-XIX. Yüzyıl)", **Türk Edebiyatı Tarihi,** C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.217-228.

MĞRZA, Muhammed Tâhir Nasrâbâdî İsfahânî (1317). **Tezkire-i Nasrâbâdî,** Tahrân: Çâphâne-i Armağan.

REDHOUSE, Sir James W. (2006). **Turkısh and English Lexicon**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

SAFA, Zebihullah (1388). **Târîh-i Edebiyyât Der-Îrân,** C./1, Tahrân: Çâphâne-i Nigârhatif.

SAVORY, Roger (1987). **Study On The History of Safawid İran,** London: Variorum Reprints.

STEINGASS, F. (2006). **Persian-English Dictionary**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

SÜMER, Faruk, "Azerbaycan'ın TürkleĞmesi Tarihine Umumi Bir BakıĞ", **Belleten,** C: 21, S: 81-84 (1957), s.446.

TERBİYET, Muhammed Ali (1391), **Dânişmendân-ı Âzerbâycân,** Tebriz: NeĞri Ahter.

Te'sîr-i Tebrîzî, **Külliyât,** İslami şura Meclisi Kütüphanesi, No: 13759.

Te'sîr-i Tebrîzî, **Külliyât,** Medrese-i Ali-i şehid Mutaharri Kütüphanesi, No: 283.

TOGAN, Zeki Velidi (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş,** İstanbul: Enderun Yayınları.

YAZICI, Tahsin (1997). "Safeviler", **İslam Ansiklopedisi,** C. 10 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, EskiĞehir 1997, s.53-59

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1269-1280, ANKARA-TURKEY

İŞGAL YILLARINDA İZMİR İKTİSADİ BÖLGESİNDE FİYAT HAREKETLERİ

Filiz ÇOLAK[*]

ÖZET

İzmir, Milli Mücadelenin başlangıç ve bitiş noktasında yer alan bir şehir olarak daima önemli bir yere sahip olmuştur. 15 Mayıs 1919'da Osmanlı Devleti'nin eski tebaasından olan Yunanistan, arkasında İngiliz İmparatorluğu'nun desteği ile hem ticari hem de Megola İdea emelleri açısından çok önemli bir mevkie sahip olan bu şehri işgal etmiştir. Bu işgal, İzmir ile sınırlı kalmamış, ard bölgesini de içine alarak devam ettirilmiştir. Bu nedenle, İzmir'in işgali, Anadolu'daki ulusal direnişin örgütlenmesini hızlandırmıştır. Milli Mücadele'deki askeri harekâtın en önemli cephe savaşları Batı Anadolu'da, İzmir ve hinterlandında, cereyan etmiş, savaşın bitişini de 9 Eylül 1922'de İzmir'in tekrar Türk askerinin kontrolüne geçmesi sağlamıştır.

Mütareke öncesinde, I. Dünya Savaşı yıllarında, bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan kâğıt paranın devamlı olarak değer kaybetmesi ürün ve eşya fiyatlarının alabildiğince yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, Mütareke ve ardından başlayan işgal sürecinde de devam etmiştir. Fiyatların yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmış ve ortaya çıkan kargaşa ortamına vurgunculuk ve karaborsanın da eklenmesi, Anadolu halkının yiyecek ekmeğini bile bulmakta zorlanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, işgal yıllarında halkın geçim sıkıntısının somut kaynağı olan fiyat artışları ve bunun nedenleri, İzmir ve ard bölgesi esas alınarak, dönemin kaynakları ışığında incelenerek, öncesi ve sonrasıyla karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Yunanistan, Karaborsa, Fiyatlar, İşgal

PRICE MOVEMENTS IN İZMİR FINANCIAL DISTRICT DURING THE OCCUPATION YEARS

ABSTRACT

Izmir has always had an important role because of its involvement both at the beginning and the end of the National Struggle. Greece, which used to be a vassal of the Ottoman State, occupied Izmir on 15 May 1919. Greece was supported by the British Empire and Izmir had a crucial location for their economy and for their Megola Idea ambitions. This occupation did not remain limited to Izmir, but continued further,

[*] Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, colakfiliz@yahoo.com

including its hinterland. Consequently, occupation of Izmir accelerated the organization of the national resistance in Anatolia. The most important front wars of military operation in the National Struggle took place in the Western Anatolia, Izmir and its hinterland and repossession of Izmir by the Turkish army on 9 September 1922 marked the end of the war.

Before the Armistice, during the First World War years, product and commodity prices considerably increased because of commodity shortages and continuous currency depreciation. This situation continued during the Armistice and occupation years after the Armistice. Increase in prices reduced the public purchasing power and with the inclusion of profiteering and black-marketeering to this chaos environment, Anatolian people had difficulty even in finding bread to eat.

In this study, price increases, which were the concrete source of public financial difficulties during the occupation years, and the reasons behind these price increases in Izmir and in its hinterland will be analyzed in the light of period resources and comparisons between the status before and after the occupation years will be made.

Key Words: Turkish education, listening skills, curriculum.

GiriŞ

Savaşlar, gıda, eşya v.b her türlü malların fiyatlarını etkileyen en önemli nedenlerden birisidir. Savaşın doğurduğu olağanüstü durum, ticaretin değişen şartları ve savaşın finansmanı nedeniyle bu süreçte hükümetler, ihtiyatlı ve koruyucu ekonomi politikaları izlemek zorunda kalmışlardır. Bu politikalar ülke halkının yaşam standardını ve alım gücünü derinden etkilemektedir. Yine savaş dönemleri, bu süreci fırsat bilerek haksız kazançların yani karaborsanın da en yüksek seviyeye çıktığı dönemlerdir.

Anadolu'daki Milli Mücadele döneminin ekonomik yapısı sadece savaş sürecinin olağanüstü şartlarından etkilenmemiş aynı zamanda aynı toprak üzerinde yönetim iddiasında bulunan birbirinden farklı iki idarenin (İstanbul-Ankara) çatışan ekonomik politikaları nedeniyle daha da zor bir sınavdan geçmiştir.

Mütarekenin imzalanmasından itibaren İstanbul'daki idarenin ekonomi politikası ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenileyerek halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve fiyat artışlarıyla mücadele etmektir. Ancak bu dönemde alınan bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan İstanbul Hükümetleri'nin serbestçe hareket etme imkânı mümkün değildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ablukayı kaldırması ile ticari ilişkiler tekrar başlamıştır[1]. Gerçi, Mütareke Antlaşması daha imzalanmadan önce, 18 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri önemli bir karar hayata geçirmişlerdi. Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserliğince, adı geçen tarihte 1914'de İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kaldırılan kapitülasyonlar tekrar yürürlüğe sokulmuş[2] ve yayınladıkları bir başka tebliğle de İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romen ve Lehlerin kapitülasyonlardan birinci dereceden

[1] ***"Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken"***, **YENİGÜN, 27 şubat 1919, nr:175**
[2] **BOA, DH.KMS, Dosya no:56/2/31, 4 Ca 1338**

yararlanacak devletler olduğunu belirtmişlerdi. Aynı tebliğde Alman ve Avusturya tebaasından olanların ise kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkların dışında bırakıldığının da altı çizilmektedir[3].

Ablukanın kaldırılmasına rağmen Düvel-i İtilafiye Devletleriyle başlayan ithalat ve ihracat sınırlı kalmıştır. Bu durum yalnız yabancı paraların değerini arttırmakla kalmamış, Osmanlı parasının da fahiş miktarda dışarıya çıkmasına neden olmuştur [4].

Mütarekeyi müteakip işgallerin birbiri ardı sıra başlaması İstanbul Hükümetleri'nin nüfuz sahasını gittikçe daraltmaya başlamıştır. Daralan bu alan içerisinde ticari hayatı canlandırmak için yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek mallara karşılık Osmanlı mamulâtının ihracına izin verilmiştir[5]. Aynı zamanda Hükümet, İstanbul'daki zaruri ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarını önlemek için de Amerika Muavenet Heyeti'nce yapılacak ithalata kolaylık gösterilerek bu mallardan temettü vergisi alınmamasına karar vermiştir[6].

Bu süreçte Ankara'daki hükümet ise elindeki kısıtlı imkânlarla birlikte daha milli bir ekonomi politikası izlemiştir. Öncelikli hedef vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarılması olmakla birlikte TBMM'nin bu I.Döneminde(1920-1923) kabul ettiği 338 kanundan 86'sı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar olmuştur[7].

İstanbul Hükümeti'nin 27 Mayıs 1919'da ihraç mallarında sınırlamalar getirmesinin aksine Ankara Hükümeti, 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın *bilâkaydüşart serbestîsini ve bu serbestîyi icra heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceğini* karar altına almıştır [8].

Bu kararı müteakiben BMM, kendi onayı olmadan İstanbul Hükümeti'nin işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra imzalamış olduğu sözleşmeleri, antlaşmaları, vermiş olduğu maden işletme imtiyazlarını, ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra imzalanmış gizli antlaşmalarla doğrudan doğruya veya bilvasıta yabancılara verilmiş imtiyazat ve maadin bulma ve işletme ruhsatnamelerinin geçersiz olduğunu 7 Haziran 1920 tarihinde çıkardığı kanunla kabul etmiştir [9]. Hükümet içinde bulunulan ekonomik sıkıntıların giderilmesinde kaynak olması amacıyla da Gümrük Vergisi'nin 5 misli yükseltilmesine dair 28 Temmuz 1920 tarihli ve 8 sayılı *"Gümrük Resminin Beş Misline Yükseltilmesine Dair Kanun"*u kabul etmiştir [10]. Bu kanunla mütarekeden sonra yurda gelen bol miktarda yabancı malın Anadolu'ya sokulmasında fazla gümrük resmi alınarak gelir elde edilmesi amaçlanmış, 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı diğer bir kanun ile de gümrüklerdeki ardiye resmi on katına çıkarılmıştır [11].

Milli Hükümet, gayri meşru ticarete bir son vermek ve devlet gelirlerinin zayiatını önlemek amacıyla hariçten gelecek bilumum eşyanın resme tabi tutulmasını isteyen Maliye Vekâleti'nin 22 Temmuz 1920 tarihli tezkeresini aynı gün karara bağlamış[12], fakat İstanbul'da istihlake sunulan bu gibi eşya hakkında hiçbir muamele yapmak mümkün olamamıştır. Diğer taraftan Anadolu'dan yapılacak ihracat için Milli Hükümetin kontrolündeki limanlar sınırlı olduğundan, ihraç maddelerinin daha evvel işgal altındaki limanlara sevki icap etmekte idi ki, bu sevkiyat da Eylül 1920'den sonra gümrük resmine tabi tutulmuştur. Bu suretle bölgeler arasında

[3] **BOA, DH.EUM.AYğ. Dosya No:24/12, 17 M 1338**
[4] **" *Mühim bir Mesele-i İktisadiye* ", TASVĠRĠ EFKAR, 27 Nisan 1919, nr:2807**
[5] **BOA, MV, Dosya no:214/114, 22.C.1337**
[6] **BOA, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338**
[7] **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923,** cilt:I, Ankara, 1994, s.617
[8] **BCA**, **Bakanlar Kurulu Kararları**, Dosya no:172-1 , 10 Mayıs 1336, Karar no:4
[9] **TBMM Zabıt Cerideleri,** c:1, s.266
[10] **TBMM Kavanin Mecmuası**, c:1, Ankara, 1341–1925, s.9; **TBMM Zabıt Ceridesi,** c:2, s.351-352
[11] **Türk Parlamento Tarihi,** c:I, s.617
[12] **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 22 Temmuz 1336, Karar no:96**

serbest tedavülü sona ermiş, giren ve çıkan mallar memleket içi gümrük hudutlarında resme tabi tutulmuştur [13].

TBMM her geçen gün artan ihtiyaçları karşılayabilmek için gelir kaynakları yaratmak amacıyla gümrük rüsumunu arttırmasından sonra 15 Ağustos 1920'de de o güne kadar ihracat resmine tabi bulunmayan maden kömüründen de ihracat resmi almaya karar vermiştir. Bu kömürlerin özellikle İstanbul'un ihtiyacını temin etmesinden dolayı ihracat resmi konulması o güne kadar düşünülmemişti. Bu karar ile maden kömürlerinden yıkanmış cinsinden 3 lira, yıkanmamış cinsinden 2 lira ihracat resmi alınmaya başlanmıştır. Kömür fiyatlarındaki artış veya düşüşe göre bu vergi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50 arttırma veya azaltılabilecektir [14].

20 Eylül 1920 tarihinde TBMM listede yer alan ürünlerden kendi gümrük vergisi miktarını tespit etmiş ve bunun dışında "oktrava" adı altında alınan diğer tüm vergileri kaldırmıştır. Kabul edilen *İhracat Vergisi Kanuna* göre ihraç edilen malların değerleri üzerinden alınmakta olan ihracat vergisi kaldırılarak malın kilo olarak ağırlığı ve adedi üzerinden alınan ve bu şekilde geliri arttıran yeni bir vergi konulmuştur [15]. Adı geçen kanun ile Anadolu'dan yabancı devletlere veya işgal altındaki Osmanlı şehirlerine ihraç edilecek mallardan şimdiye kadar alınan %1 ihracat resminin bundan sonra da alınmaya devam edeceği belirtilmektedir. Ancak tarifede bulunan malların fiyatının artması veya azalması durumunda ihracat resmi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50'ye kadar arttırılabilecektir. Tarifede belirtilmeyen mallar ise % 3 ihracat resmine tabii tutulacaktır [16]. Tarifede adı geçen mallar şunlardır: Arpa, buğday, mısır, kepek, dakik, susam, bulgur, fasulye, nohut, tereyağı, donyağı, kuyruk, zeytin, haşhaş, fındık, susam ve sair yağlar, beyaz peynir, kaşar peyniri, yumurta, sucuk ve pastırma, fındık, fındık içi, ceviz, ceviz içi, yapağı, tiftik, koza, ham ipek, afyon, öküz, manda, koyun, keçi, kaz, hindi, ördek, tavuk, cülud-u hayvaniye, adi av derisi, kıymetli av derisi, sansar derisi, halı ve kilim, tütün, kereste, odun, mamul kömür, haşhaş, cehri, salep, kuru üzüm ve incir, bi'l umum kuru meyveler, badem ve fıstık, acı badem içi, palamut, pamuk, mazı, mahlep, anason, kendir tohumu ve balmumu [17].

Memleketin içinde bulunduğu ekonomik durumu incelemek ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınması için 5 Haziran 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile bir *İktisat Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonda şu isimler bulunmaktadır: Maliye Vekili Hasan Bey, Nafıa Vekili Ömer Lütfü Bey, İktisat Vekili Celal Bey, Hariciye Müsteşarı Suat Bey, İzmir mebusu Mahmut Esat Bey, Eskişehir mebusu Emin Efendi, Konya mebusu Hacı Bekir Efendi, Mersin mebusu Miralay Selahattin Bey, Çorum mebusu İsmet Bey [18].

Anadolu'da ithalat ve ihracatı milli ve ilmi bir şekilde düzenlemek ve istihlak üzerinden kazanılacak fazla sermayeyi istihsal sahasına kaydırmak amacıyla da *Milli Türkiye İthalat ve İhracat Şirketi* kurulmuştur. Bu sayede ticaret bir nebze hareketlenmiştir[19].

İzmir ve Ard Bölgesi'nin Durumu:

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'na daha aktif olarak katılmadan önce 28 Ekim 1914'de İzmir Limanı'nı ticarete kapatmıştır. Bu durum Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam etmiştir[20]. Savaş yıllarında, İtilaf Devletleri'ne ait harp gemilerinin İzmir'e

[13] Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi,** Ankara, 1994, s.141
[14] **TBBM Zabıt Ceridesi,** c:3, 212-217 ; **TBMM Kavanin Mecmuası**, c:1, s.12
[15] **TBMM Zabıt Ceridesi,** c.4, s.143-199
[16] **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları**, **Dosya no:172-3, 19 Ağustos 1336, Karar no:166**
[17] **TBMM Kavanin Mecmuası**, c:1 , s.24-25
[18] **BCA**, **Bakanlar Kurulu Kararları**, **5 Haziran 1337, Karar no:934**
[19] ***" Anadolu'da İktisadi Hareketler ",*** **Türkiye İktisat Mecmuası, Eylül 1922, nr:8, s.220**
[20] M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları,** İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, s.79; ***" Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik ",*** **Türkiye İktisat Mecmuası,** nr:5 Mayıs 1922, s.136

sokulmasını önlemek için körfez ağzına mayınlar dökülmüştür. Bu nedenle dış ticaret dolayısıyla gümrük işlemleri, savaş yıllarında olduğu gibi İzmir Limanı'nda değil, başta Urla'dakiler olmak üzere, civar iskelelerde cereyan etmiştir. İthal ve ihraç mallarına uygulanan % 30'luk gümrük vergisi, Vali İzzet Bey'in girişimleri ile 1919 Nisanı başında ihraç malları için kaldırılmış, sürekli ihraç yasağı kapsamında bulunan buğday, arpa ve benzerleri, un ve undan yapılmış ürünler, patates, pirinç, zeytinyağı, sabun ve özellikle hayvanat ve hayvansal gıdalar, kimyevi ürünler ve odun, kömür gibi yakacak maddeleri için senet şeklinde %100, bunlar dışındaki mallardan %20 teminat alınmasın Rüsumat Başmüdürlüğü'ne emredilmiştir. Ancak, Osmanlı ülkesi dâhilindeki bir iskeleden diğer bir mahalle sevk edilecek hububatın Avrupa'ya kaçırılmasını önlemeyi amaçlayan bu uygulama sonucu, teminat akçesinin nakit olarak tahsili nedeniyle, tüccarın zor durumda kaldığı görüldüğünden teminat akçesi mukabilinde kefalet kabulü kararlaştırılmıştı. Gerçekte, ithalat ve ihracat yapan tüccarın sıkıntıları, bu değişiklikle giderilemeyecek kadar çoktu. Müttefiklerin 1919 Şubatı başlarında kurduğu *Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı*,nın, Osmanlı limanları arasında sefer yapan gemilere yönelik tasarrufları tüccarı hayli sıkıntıya sokmuştur. Edremit Körfezi'ndeki Bababurnu'ndan Antalya'ya uzanan sahil şeridinin kontrolü İtalyan donanması subaylarından Albay C.Grene'ye bırakılmıştı ki, seyrüsefere izin, mal yükleme ve ihraç vesikası verme, vaktiyle vize etmemiş olduğu depolanmış hububatın gümrük muamelatına engel olma yetkisi dâhilinde idi. Albay Grene görevine başlayınca ilk iş olarak gümrüklerde sıkı bir denetim uygulamıştır. Bunu müteakip gümrük tarifesinin kaldırılmasını ve eşya kıymeti üzerinden resim alınması konusunda İngiliz ve Fransız temsilcilerini ikna etmeye çalışmış ve Baş Müdüriyetin itirazına rağmen kabul ettirmiştir. Birkaç gün eşya kıymeti üzerinden % 11 resim alınması usulü uygulanmasına rağmen Başmüdür Agâh Bey'in durumu İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmesi üzerine tekrar tarife usulüne dönülmüştür [21].

Her geçen gün kötüye giden İzmir'in ekonomik hayatını İstanbul'daki İngiliz ticaret firması sekreteri Courthope Munroe'nun 21 Mart 1921'de yazdığı raporda da görmek mümkündür: *" İzmir'in ithal ve ihraç ticareti büsbütün durgundur. Yunan askeri gereksinimleri dışında hiçbir iş yapılmıyor. Kötü Yunan yönetiminden önce İzmir Limanı'na 15-20 gemi gelirken şimdi ancak birkaç gemi geliyor. Bizzat kentin durumu oldukça kötüdür ve Avrupalı ve yerel halk pek ilgisiz görünüyor. Ülkede yasa diye bir şey yok. Yetki ve güç sahibi tek kişi Yunan Yüksek Komiseri Steryiadis'tir. Türk belediyesi iş yapamaz bir duruma gelmiştir… Pazarlar tenha ve boştur. Fakir sınıflar ancak en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyor. "*[22]

Mütareke ve İşgal Döneminde Fiyatlar

Dünya Savaşı yıllarında gıda ve ihtiyaç fiyatlarında karşı gelinmez bir artış yaşanmıştır. Bu artışı gerektiren sebepler arasında üretim düşüklüğü ve ithalat imkânsızlıklarının yarattığı kıtlık başta gelmektedir. Harbin son yıllarında zirai üretim yarı yarıya düşmüş, dışarıyla ticari münasebetler kesilmiş, bu yüzden halkın en zaruri ihtiyaç maddelerine olan talebi karşılanamaz hale gelmiştir.

Harp içinde hükümet ziraatı kalkındırma teşebbüslerinde çeşitli tedbirlere başvurmuş fakat bir fiyat politikasıyla mahsulü kıymetlendirme cihetine gitmemiştir. Bu nedenle üreticiler ürünlerini piyasaya arz etmekten kaçınmış, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını satarak, geri kalanlarını saklamışlardır. Gıda maddeleri talebindeki artış, bunların fiyatlarını görülmedik seviyelere çıkartırken, geleneksel ihraç maddelerine pazar bulunamaması, tütün, üzüm, fındık,

[21] Süleyman Vasfi Bey, ***" Bir Gümrükçünün İşgal Anıları "***, **Üç Gümrük**, İstanbul, 1992, s.243
[22] Selahi Sonyel'den alıntı; Selahi Sonyel, ***"Lozan'da Türk Diplomasisi(Eylül 1922-Ağustos 1923)"***, **Belleten**, c:38, sayı:149-152, Ankara, 1974, s.69

incir, pamuk gibi mahsullerin fiyatlarını genel trendi gerilerinde bırakmış, bunların ziraatını dahi sınırlandırmış ve tehlikeye düşürmüştür [23].

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne göre, geçim endeksinin oluşturulmasında kullanılabilecek bazı temel tüketim maddelerinin savaş öncesi (Temmuz 1914) ve savaşın son iki yılında perakende fiyatları Düyun-ı Umumiye tarafından düzenlenmiştir(Tablo–1). Bu kayıtlara göre, geçim endeksinde yer alan temel tüketim maddelerinin fiyatları, 1916–1917 arasında dört kat artmıştır. 1914 Temmuz ayı taban olarak alındığında tüketim geçim endeksi 1917 Ocak ayında 405 puana, 1918 Ocağında 1945'e ve Aralık 1918'de 2205'e yükselmiştir [24].

Ege'de ve Orta Anadolu'da perakende fiyatlar, harpten öncesine nazaran, 1915'te takriben yüzde 40, 1916'da yüzde 90, 1917'de yüzde 200–250 ve 1918'de yüzde 400–500 nispetinde artmıştır [25]. Bu artışı İzmir piyasasındaki zorunlu tüketim maddelerindeki fiyat hareketlerinde görmek mümkündür(Tablo–2) .

Savaş öncesinde, Temmuz 1914'de, kıyyesi ortalama 24–51 paraya satılan buğday fiyatları iki yıl sonra aynı dönemde 9–10 kuruşa yükselmiştir. Bu yükselişte seferberliğin ilan edilmesi nedeniyle, askeri satın alma işlemlerinin artması etkili olmuştur. Buğday fiyatındaki artış savaşın son yılı olan 1918'e kadar devam etmiştir(17–25 kuruş). Benzer durum arpa fiyatlarında da görülmektedir. Temmuz 1914'de kıyyesi 26–34 paraya satılan arpa, Temmuz 1916'da 8,5-9 kuruşa ve Temmuz 1918'de 8,5-13,5 kuruşa satılmaktadır. Bu durumu diğer zorunlu tüketim mallarında da görmek mümkündür (Tablo -2).

30 Ekim 1918'de Mütareke imzalandıktan sonra gıda maddelerinde yavaş yavaş indirim başlamıştır. Bu indirimin asıl sebebi İaşe Nezareti'nin piyasaya müdahale ederek un satın almasıdır. Üzüm, incir gibi mallar piyasada yeniden itibar görmeye başlamıştır[26].

TABLO -1: Temel Tüketim Maddeleri Fiyatlarının Savaşın Son İki Yılında Gelişimi

(Okka/kuruG)

Temel Tüketim Maddeleri	**Temmuz 1914**	**Ocak 1917**	**Eylül 1917**	**Ocak 1918**	**Eylül 1918**
Şeker	3	62	150	140	250
Kahve	12	160	450	1000	600
Pirinç	3	35	90	95	90
Makarna	3	42	90	110	95
Patates	1	8	20	36	27
Fasulye	4	19	55	65	65
Soğan	0.5	6	11	16	16

[23] Mustafa Balçık, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey,** HÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.138-139

[24] Zafer Toprak, **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi SavaG Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul**,** 2003, s.165

[25] Vedat Eldem, **age**, s.50

[26] **SÖZ, 28 Kanunevvel 1918, nr:46**

Zeytinyağı	8	45	140	200	180
Tuz	1.5	2.5	2.5	2.5	5.5
Süt	2	9	19	40	45
Kaşarpeyniri	12	55	130	250	280
Koyun eti	7	28	65	130	120
Sade yağ	20	100	210	260	400
Yumurta	0.5	1.5	2.5	7.25	4.25
Sabun	7	32	75	140	140
Gazyağı	1.5	50	110	125	160
Odun kömürü	0.5	2.75	5.5	10	13
Odun	45	150	320	380	540

Kaynak A.E.Yalman, **Turkey in the World War**, New Haven Yale University Pres, 1930, s.147-148

TABLO -2: Savaş Yıllarında İzmir Piyasasında Bazı Ürünlerin Fiyatları (1914–1918)

	Temmuz 1914	**Temmuz 1916**	**Temmuz 1918**
Buğday(Kıyye/para)			
---------- Yerli	37-44 pare	10 krş	17-25 krş
---------- Mersin	34-40 pare	9 krş	17-18 krş
-------- Uşak	39-51 pare	9 krş	17-25 krş
Arpa (kıyye/para)			
------ Yerli	26-28 pare	9 krş	8.5-12 krş
------ Uşak	33-34 pare	8.5 krş	9-13.5 krş
Yulaf(kıyye/para)	27,5-28 pare	-	-
Çavdar(kıyye/krş)	25-27	-	-
Burçak(kile/krş)	-	-	6-7
Susam(kıyye/para)	110-120 pare	-	36-40 krş
Darı(kıyye/para)	26-35 pare	-	9-10 krş
Pamuk(kantar/krş)	288-301	-	65-130
Siyah üzüm(kantar/krş)	41-44	13-30	20-18
Ç.Üzüm(kıyye/krş)	3.5-4	12-30	-

İncir(kantar/krş)	-	-	7-8
Afyon(çeki/krş)	245-365	-	600-800
Palamut(kantar/krş)	-	-	-
Z.yağı(kıyye/krş)	-	-	-
Kahve(kıyye/krş)	8-10	-	-
Şeker(kıyye/para)	80-86	-	-

KAYNAK: Bu 1914-1918 yılları arasında İzmir'de yayınlanan Ahenk, Köylü, vb. gazeteler

Savaş öncesi dönemde İzmir piyasasında kıyyesi 34-51 pare arasında satılan buğday[27], Mütareke'nin hemen ertesinde, Kasım ayında 12-15 kuruşa satılıyordu[28]. 1918'in Aralık ayında fiyatlarda kısmi bir düşüş görülmekle beraber bu durum uzun süreli olmamış ve artışlar devam etmiştir.

1919 yılında fiyatların daha da yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu karmaşa ortamında bir de vurgunculuk ve karaborsanın yayılması, halkı yiyeceği ekmeği bile bulmakta sıkıntıya sokmuştur. *"Harp bitti ama buhran-ı maişet(geçim sıkıntısı) bitmedi."* düşüncesi herkesin zihnini meşgul etmektedir [29]. Bu yıl içerisinde İzmir piyasasında işlem gören bazı malların en düşük ve en yüksek satış değerleri Tablo-3'de gösterilmiştir [30]:

TABLO-3: 1919'da İzmir Piyasasında İşlem Gören Bazı Malların Satış Fiyatları

Buğday (yerli)	16-24.5 kuruş	Arpa (Yerli)	7.5-14 kuruş
-------- (Uşak)	14-25 kuruş	------ (Uşak)	7.5- 4 kuruş
-------- (Mersin)	17-18 kuruş	Yulaf	6-8 kuruş
Pamuk	65-105 kuruş	Afyon	600-1100 kş
Burçak	5.5-9.5 kuruş	Haşhaş	29-35 kuruş
Pamuk tohumu	4-7.5 kuruş	Susam	30-51 kuruş
Üzüm	20-25 kuruş	İncir(Hurda)	5-18 kuruş
İncir	15-20 kuruş	Bakla	7-11 kuruş
Nohut	12-20 kuruş		

Fiyatlardaki bu artış 1920 yılından sonra durmuştur. Çünkü Mütareke sonrasında ablukanın kaldırılmasıyla ticaret yolları tekrar faaliyete geçmiş ve ülkenin ihtiyacı olan mallar bol miktarda gelmeye başlamıştır. Hükümet, zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artışı düşürebilmek için bir yandan nakliye ve hamaliye ücreti tarifelerinde indirime giderken[31], diğer

[27] **ANADOLU, 19 Kanunsani 1914, nr:675**
[28] **KÖYLÜ, 18 TeĢrinsani 1334, nr:9137**
[29] **PEYAM, 3 TeĢrinevvel 1919, nr:302**
[30] Buradaki veriler 1919 yılına ait ***İkdam, Anadolu, Tanin, Ahenk*** gazetelerinden alınan verilerle oluşturulmuştur.
[31] **BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337**

yandan ekmek fiyatlarını sabit tutabilmek için Romanya ve Bulgaristan'dan un ithal edebilmek için Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmaya çalışmaktadır [32]. Bu girişimlerin sonucu olarak da piyasalarda nispi bir ferahlık ve fiyat istikrarı sağlanmıştır. Bu durum ülke içinde Türk parasının tedavül kudretinin yükseldiğine işaret ediyorsa da, dış piyasalarda sağlam dövizlere ve altına nazaran kıymeti durmadan düşmeye devam etmiştir[33]. Hükümet, bu gidişatı engellemek için 18 Mart 1338(1922) tarihinde 12 maddelik bir kararname yayınlayarak ciddi bir adım atmıştır. Bu kararname ile Osmanlı parasına değer kazandırabilmek amaçlanmış ve 1338 sene-i maliyesinden (1922) itibaren geçerli olmak üzere Hazine işlemlerinde ve devletin hesap kayıtlarında "Osmanlı Lirası"nın esas alınması ve "kuruş"un onun küsuru olacağı kabul edilmiştir. Aynı zamanda tedavülde olan "pare" kaldırılmıştır [34].

Türk parası kıymetinin devamlı olarak düşmesine rağmen, fiyatlarda istikrara doğru gidiş sezildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu gidişi Mütareke yıllarında bazı maddelerin toptan, ithal ve ihraç fiyatlarına bakarak da takip etmek mümkündür (Tablo–4).

Toptan fiyatlar, 1920 sonlarında patlak veren iktisadi buhran sebebiyle bütün dünyada düşmeye başlamış ve bu hareketin etkileri 1922 ve 1923 senelerinde de devam etmiştir. Dolayısıyla toptan eşya fiyatlarındaki gerileme sadece ülkemize has bir durum değildir. Sadece Anadolu'da fiyatlarla birlikte paranın kıymeti de düşmüş olduğundan, bu gerileme bariz bir şekilde görülmemektedir [35].

TABLO-4: Mütareke Yıllarında Bazı Maddelerin Toptan, İthal Ve İhraç Fiyatları(kg/krş olarak)

SENE	BUĞDAY		ARPA	K.ÜZÜM	TÜTÜN	PAMUK	ÜNGÜR
	Yerli	İthal	(Toptan)	(İhraç)	(İhraç)	(İhraç)	(İhraç)
1919	11.9	11.0	7.5	30	81	51.1	20
1920	12.3	11.2	8.2	32	95	66.3	23
1921	10.1	8.1	6.6	31	77	41.2	21
1922	9.2	8.4	5.9	30	78	59.0	24

Kaynak: Vedat Eldem**,** ***Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*****,** Ankara, 1994, s. 145

Savaş sonu 1922-1923'de Fiyatlar

Milli Mücadele döneminde, ekonomi alanında en fazla kayıp Yunan işgali altındaki Batı Anadolu topraklarında yaşanmıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaşa son verilmiş olmasına rağmen bölgenin ekonomik aktivitesini canlandırmak kolay olmamıştır. Çünkü 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havaliyi terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskâna açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihsal seviyesine getirmek uzun zaman alacaktır.

[32] **BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340**
[33] Vedat Eldem, **age,** s.145–144
[34] **BOA, DH. EUM. MH. , Dosya no:227/89, 26 B 1340**
[35] Vedat Eldem, **age,** s.145–146

Bu güçlükler, aynı zamanda İzmir piyasasındaki mal satış fiyatlarının da doğrudan etkileyen sebeplerdir. 1923 yılında İzmir borsasında işlem gören bazı tüketim maddelerinin fiyatlarına baktığımız zaman önceki yılların etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz (Tablo–5)

1923 yılının başlarında 13–15 kuruş arasında satılan buğday fiyatları sonraki aylarda az farkla da olsa yükselmiştir. Benzer bir durumu arpa, pamuk fiyatlarında da görmekteyiz. İzmir piyasasında en pahalı işlem gören ürün, bölgenin geleneksel ihraç ürünleri arasında bulunan afyon olmuştur. Afyonu bir diğer ihraç ürünü olan palamut takip etmektedir. Bu iki ürünün fiyatları belirgin bir artış içerisindedir.

Bölgenin hem üretim hem de ihraç ürünleri arasında yer alan üzüm ve incir fiyatları ise; 25–27 kuruştan işlem gören incirler yıl içerisinde fiyatını yükseltmesine karşılık üzüm de tersi bir durum görülmektedir. Fiyatı düşen tek ürün üzüm olmuştur. 40–60 kuruş arasında satışı yapılan üzümler yılsonuna doğru 20–30 kuruş arasında gerilemiştir. Yıl içerisinde fiyat istikrarı sağlayan iki ürün susam ve burçak olmuştur.

TABLO–5: 1923 Yılında İzmir Borsası'nda İşlem Gören Bazı Ürünlerin Fiyatları

	Aralık 1922 (kuruş)	**Şubat 1923 (kuruş)**	**Haz.1923 (kuruş)**	**Ekim 1923 (kuruş)**
Buğday(Yerli)	12-13.20	13-15	15-16,25	14,5-15,75
Buğday(Uşak)	-	13-15	-	15,5-16,75
Buğday(Mersin)	-	-	-	-
Arpa(Yerli)	8-8.20	9,5-11	8,5-9,5	11-12
Arpa(Uşak)	-	10-10,5	-	11-12
Burçak	11	7,5-8	7,5-8	-
Pamuk(yerli)	90-95	90-100	97,5-107,5	107,5-117,5
Üzüm	52-58	40-60	20-40	-
Afyon	-	1125-1175	1220-1330	-
Palamut(işlenmiş)	-	240-250	-	260-300
Palamut(tırnak)	-	280-300	-	290-300
İncir	-	25-27	-	37
Susam	28-29	26-28	26-27,5	27-28,5

Kaynak: 1923 yılının muhtelif gazeteleri

Sonuç olarak, Mütareke ve işgal dönemlerinde İzmir piyasasındaki tüketim maddelerinin fiyatları ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum savaşın bitiminden sonrada bir süre daha devam etmiştir. Çünkü bir yandan savaş alanlarının üretim alanlarına çevrilmesi zorunluluğu, diğer yandan da özellikle Batı Anadolu'da etkisini yoğun bir biçimde hissettiren mübadele nedeniyle

yaşanan nüfus değişimi, üretimi ve üreticiyi ve bunların doğal bir sonucu olarak da fiyat istikrarsızlığı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, DH.KMS, Dosya no:56/2/31, 4 Ca 1338

BOA, DH.EUM.AYġ. Dosya No:24/12, 17 M 1338

BOA, MV, Dosya no:214/114, 22.C.1337

BOA, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338

BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337

BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340

BOA, DH. EUM. MH. , Dosya no:227/89, 26 B 1340

BCA, **Bakanlar Kurulu Kararları**, **Dosya no:172-1 , 10 Mayıs 1336, Karar no:4**

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, **Dosya no:172-3, 19 Ağustos 1336, Karar no:166**

BCA, **Bakanlar Kurulu Kararları**, **5 Haziran 1337, Karar no:934**

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 22 Temmuz 1336, Karar no:96

Süreli Yayınlar

Yenigün
Tasvir-i Efkâr
Türkiye İktisat Mecmuası
Söz
Anadolu
Köylü
Peyam
Ahenk
İkdam

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri, c:1, 2, 3, 4

TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, Ankara, 1341–1925

Kitaplar

DURSUN, M. Kamil, **Ġzmir Hatıraları,** İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel,

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ġmparatorluğu'nun Ekonomisi,** Ankara, 1994

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923, cilt:I, Ankara, 1994

YALMAN, A.E., **Turkey in the World War**, New Haven Yale University Pres, 1930

Makaleler

" Anadolu'da İktisadi Hareketler ", **Türkiye İktisat Mecmuası, Eylül 1922, nr:8, s.220**

" Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik ", **Türkiye İktisat Mecmuası,** nr:5 Mayıs 1922, s.136

Süleyman Vasfi Bey, ***" Bir Gümrükçünün İşgal Anıları "***, **Üç İzmir,** İstanbul, 1992, s.243

SONYEL, Selahi, ***"Lozan'da Türk Diplomasisi(Eylül 1922-Ağustos 1923)"***, **Belleten**, c:38, sayı:149-152, Ankara, 1974, s.69

TOPRAK, Zafer, **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul**,** 2003, s.165

"Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken", **YENİGÜN, 27 şubat 1919, nr:175**

" Mühim bir Mesele-i İktisadiye ", **TASVİR-İ EFKAR, 27 Nisan 1919, nr:2807**

Tez

BALÇIK, Mustafa, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey,** HÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.138-139

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1281-1311, ANKARA-TURKEY

GAVSİ HALİD OZANSOY VE EDEBİYATTA KALDIRILAN KAZAN: '1940 TASFİYE HAREKETİ'

Zehra D. EROĞLU[**]

ÖZET

25 Mayıs 1917 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Gavsi Ozansoy, Türk edebiyatının ünlü kalemlerinden Halid Fahri Ozansoy'un oğludur ve aynı zamanda kendisi de bir şair ve yazardır. Babasının yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Servetifünun-Uyanış dergisinde uzun süre şiirlerini ve hikâyelerini yayınlar. 1940 yılında 'Tasfiye Lazım' adlı bir yazı yayınlayarak edebiyatımıza 'Tasfiye Hareketi' adı ile geçen hareketin öncüsü olur. Kendisi gibi edebiyat ve sanatta yenilik iddiasında bulunan arkadaşlarıyla edebiyattan tasfiyesini istedikleri bir isim listesi yaparak eski-yeni tartışmalarını edebiyat tarihinde bir kez daha başlatmış olurlar. Tasfiye hareketi birden yanıp sönen bir hareket olmuş, gençler iddia ettikleri davalarını eserleriyle ispat etmeye çalışsalar da, birkaç isim dışında eskileri geçebilecek eserler ortaya koyamamışlardır. Tasfiye hareketi sebepleri itibariyle çok ses getirecek bir güce sahip olamasa da sonuçları itibariyle edebiyatta yeni oluşumlara kapı aralamıştır. O dönemde tasfiye hareketinde yer alan bazı genç isimlerin yenilik iddialarıyla ortaya koydukları eserler onlara kendilerini ve kabiliyetlerini daha iyi tanıtma imkânı sağlamıştır. Tasfiye hareketi bu yönüyle, kendisinden sonra gelecek olan Garip Akımı'nın hazırlayıcısı olmuştur.

İkinci dünya savaşı ile Avrupa'da hem maddi hem de manevi bunalımlar yaşanmıştır. Savaş insanlar üzerinde ruh ve fikir bozukluklarına sebebiyet vermiştir. Türkiye, her ne kadar savaşın içinde bizzat yer almasa da, ülke gençliği dünyada yaşanan bu bunalım ve kargaşadan paylarına düşeni almıştır. Savaştan yeni çıkmış, yeni kurulmuş ve devrimlerle mevcudiyetini sağlamlaştırmaya çalışan bir ülkede gençlerin yeni bir edebiyat talebi ile ortaya atılmaları o dönem itibariyle, çıkışları çok sert de olsa mazur görülmüştür.

Gavsi Ozansoy, edebiyatımızda şair ve yazar kimliğinden ziyade gazeteci kimliği ile gün yüzüne çıkmıştır. Ozansoy, başta Uyanış dergisinde yayınladığı şiir ve hikâyelerinin yanı sıra, esasında adını edebiyatımızda 1940 yılındaki Tasfiye Hareketi ile ve uzun yıllar sonra ünlü şair ve yazarlarla yapmış olduğu sanat konuşmaları, edebî röportajları ile öne çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasfiye Hareketi, Gavsi Ozansoy, Türk Edebiyatı

[*] ArĢ Gör. Canik BaĢar Üniversitesi / Eğitim Fakültesi, El-mek: donuszehraeroglu@gmail.com

GAVSİ HALİD OZANSOY AND CLEARANCE MOVEMENT İN LİTERATURE: CLEARANCE MOVEMENT OF 1940

ABSTRACT

Born in İstanbul on 25 May 1917, Gavsi Ozansoy is the son of one of the most important figures of Turkish Literature Halid Fahri Ozansoy as well as being a poet and author. He published his poems and stories for a long time in the magazine of "Servetifünun-Uyanış" in which his father worked as the editor in chief. He became the leading figure of the movement, so called as "Tasfiye Hareketi" (Clearance Movement) in literature, by publishing an article titled "Tasfiye Lazım" (Clearance is Required) in 1940. The "Tasfiye Hareketi" (Clearance Movement) became very short-term-movement, despite these young authors proved their ideas with their publishings with only few of them proved to be far better than the old ones. No matter how ineffective it was in terms of its reasons, the "Tasfiye Hareketi" (Clearance Movement) gave way to new approaches in literature with its conclusions. Some of the artworks of the young artists of the term's Tasfiye Hareketi provided them an opportunity to better promote themselves and their ability with the claim of refreshment. In this sense, Tasfiye Hareketi prepared the grounds for the following Garip movement.

Rather than being a poet and author, Gavsi Ozansoy was more known with his journalist charasteristic. In addition to the poems and stories published in the Uyanış (awakening) Magazine, Ozansoy become prominent by hıs speeches and the literary interviews with the famous poets and authors of the Tasfiye Hareketi (Clearance Movement) of 1940 after a long time.

Key Words: Clearance Movement, Gavsi Ozansoy, Turkısh Literature

1. GİRİŞ:

Gavsi Ozansoy, Türk edebiyatında „1940 Tasfiye Hareketi" olarak geçen yenileşme hareketinin öncüsüdür. Hareketi başlatan yazının sahibi olması sebebiyle dönemi içinde dikkatleri üzerine toplayan bir isim olmuştur. Ozansoy, edebiyatta tasfiye isterken yalnız değildir. Onunla aynı fikri, aynı davayı paylaşan, geleceğin ünlü edibleri olmaya namzet yol arkadaşları vardır.

Ozansoy'un başlatmış olduğu bu hareket edebiyatımızda bir saman alevi gibi yanıp sönmüş ve sadece kuru bir gürültüden ibaret olarak algılanmış olsa da, sonuçları itibariyle bakıldığında nice genç kabiliyetlerin kendilerini sanat sahasında göstermelerine vesile olmuştur. Bu hareket aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan Garip Hareketi'nin de hazırlayıcısı olmuştur.

1940 yılı, Avrupa'da ikinci dünya savaşının kıyasıya devam ettiği bir dönem. Türkiye ise, henüz Ata'sını kaybetmenin hüznünü üzerinden atamamış, dünyada yaşanan bu çalkantıya rağmen inkılap ve devrimleriyle doğrulup, küçük adımlarla Cumhuriyet yolunda yeni yürümeye başlamış bir ülke. Yeni bir dünya, yeni bir düzen, yeni bir ülke içinde yeni bir edebiyatın lüzumu hissedilmiş ve her başkaldırışın sonra elde edilen haklar gibi, edebiyatın alışılagelmiş kurallarına, kabullerine karşı bir başkaldırı olmuş, edebiyatta ve sanatta köklü bir „tasfiye" istenmiştir.

Bu çalışmada hem Ozansoy'un hayatı yansıtılmaya çalışılmış hem de Ozansoy'un şahsında edebiyatımızda yer alan "1940 Tasfiye Hareketi" üzerinde ayrıntısı ile durulmaya çalışılmıştır. İlk bölümde Gavsi ozansoy'un hayatı ve aile çevresi anlatılırken, ikinci bölümde edebî hayatı ve ilk tecrübeleri yer alır. "Son Posta Gazetesi ve Yenilerin İsyan Bayrağı" adını taşıyan bölümde tasfiyeyi savunan yenilikçi gençlerin düşüncelerine yer verilir. Tasfiyesi istenen şair ve yazarların düşüncelerine ise "Akşam Gazetesi ve Eskilerin Taarruzu" başlığı altında yer verilmiştir.

Gavsi Ozansoy, 25 Mayıs 1917 yılında, İstanbul'un Bakırköy İlçesi'nde dünyaya gelir. Babası dönemin edebiyat dünyasının tanınmış simalarından Halit Fahri Ozansoy'dur. Halit Fahri, hayatında iki evlilik yapmıştır. Gavsi Ozansoy'un annesi, Halit Fahri'nin ilk eşi olan Nazife Neyyire Hanım'dır. Halit Fahri ile Neyyire Hanım birbirlerini delicesine severler ve bu iki aşık, beraberliklerini 1916 yılında evlenerek resmileştirirler. Fakat evlenmelerinin üzerinden birkaç ay geçmez ki, anlaşamazlar ve boşanırlar. Halit Fahri'nin bu ilk evliğinden 1917 yılında bir erkek evladı, Gavsi Ozansoy dünyaya gelir. [1] Halide Nusret Zorlutuna, Halit Fahri'nin ilk eşini şöyle anlatır:

"Tepeden tırnağa his hayal dolu, asil, kibar, heyecanlı kültürlü bir genç hanımdı ve Halit Fahri Bey'e çılgınca âşıktı. Onları zorla birbirinden ayırmışlardı. Bu ayrılık özellikle Neyyire için başlı başına bir trajedi idi… Halit Fahri ile ayrılmışlardı artık ve zavallı kadını hayata bağlayan bütün bağlar kopmuştu. O gecenin sabahını görmemeğe kararlıydı. Bin bir zorlukla temin ettiği zehiri temsil gecesi (Baykuş)içecekti… ve tam gönlünce romantik bir ölüm olacaktı bu… Neyyire zehir bardağını eline alınca, karnında isyankâr bir çırpınış duymuş, bir feryat koparmıştı, arkasını bilmiyordu. Saatler sonra ayıldığı zaman başucunda doktorlar ve ağlaşan ev halkı vardı… Neyyire'ciğimin hayal ettiği şairane ölüm gerçekleşmemişti."[2]

Halit Fahri Ozansoy, eşi Neyyire Hanım'dan boşandıktan sonra 1921 yılında, ikinci eşi olan Aliye Hanım ile evlenir. Aliye Hanım, Arnavutluk'un Ergene eşrafından Ali Özzet Paşa ailesinden Fazıl Paşa'nın kız kardeşidir. Halit Fahri'nin Aliye Hanım'dan Güzin ve Melahat adında iki üvey kızı olur. Fakat Aliye Hanım fazla yaşamaz ve 26 Ocak 1962 yılında vefat eder. Resmi kayıtlara bakıldığında Halit Fahri'nin üzerine kayıtlı tek çocuk Gavsi Ozansoy'dur.[3] Gavsi, Halit Fahri'nin tek öz evladı olması sebebiyle Ozansoy'un nazarında her zaman farklı ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Gavsi Ozansoy, köken olarak eğitimli bir aileden gelmektedir. Dedesi M. Fahri Paşa, "tıbbî kitapları, fennî yazıları ve manzum harp tarihi ile edebiyat ve irfan âleminde tanınıp adını tarihe yazdırmış" bir şahsiyettir. Fahri Paşa, doktor olmasının yanı sıra, tam bir edebiyat dünyasının adamıdır. Aruz vezninin çeşitli kalıplarıyla şiirler kaleme alan M. Fahri, aynı zamanda Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bilmektedir. Halit Fahri, bir yazısında babasındaki bu edebiyat tutkusunun, kendisi üzerinde büyük tesiri olduğunu, kendisinde var olan şair ruhunun da babasından tevarüs ettiğini belirtir.[4] Bunun yanında Halit Fahri'nin dedesi Süleyman Efendi de edebiyat sevdalısı bir insandır. Halit Fahri, çocukluğuna dair anılarından bahsederken, evlerinde tertip edilen vazgeçilmez edebiyat sohbetlerini anlatır. Buradaki dönemin âlim zatlarından dinlediği sohbetlerin kendisi üzerinde derin tesirleri olduğunu belirtir.

[1] Acehan, Abdullah, Halit Fahri Ozansoy'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya,1998, s.30
[2] Zorlutuna, Halide Nusret, Değerli Şair Halit Fahri Ozansoy, Hisar Dergisi, s.88, Nisan 1971, s.8
[3] Acehan, Abdullah, Halit Fahri Ozansoy'un Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya,1998, s.32
[4] Servetifünun-Uyanış,Halid Fahri Ozansoy, "Şiirde Ne Yapmak İstedim", 27 Ağustos 1942, s.177

Halit Fahri, dedesi ve babasında gördüğü edebiyat sevgisi, heyecanı ile büyümüş;zaten tabiatında var olan sanat ruhunu bu sayede inkişaf ettirme imkânı bulmuştur. Eskiden beri evlerinde tertip edilerek bir gelenek halini alan sohbet gecelerinde, eski edebiyatın deruni lezzeti ve havasını iliklerine kadar hisseden Halit Fahri, bu geleneği sürdürmeyi kendine bir vazife bilmiştir. Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gören ve ilk edebi tecrübelerine burada Rübâb mecmuasında yazılar, şiirler kaleme alarak başlayan Halit Fahri'nin gerek aile çevresinde, gerekse arkadaş çevresinde hep edebiyat dünyasının ünlü tanınmış ve ün kazanmaya namzet insanları bulunmuştur.[5] Şüphe, Gavsi Ozansoy da babasının bu geniş edebiyat çevresinin havasını teneffüs ederek büyümüş ve böyle bir ortamda neşet etmesinin verdiği avantajla, o da etrafında gördüğü edebiyat sevdalısı insanlardan nasibini fazlasıyla almıştır. Dedesi ve babasından tabiatına sirayet eden sanat ruhuna, şiir sevgisine engel olamamış, o da daha çok erken bir yaşta edebiyata merak salmış ve şiir yazmaya başlamıştır. Ozansoy'un ilk şiiri olan „Akşam" adlı şiir, Uyanış dergisinde 1932 yılında yayınlanmıştır.[6]

Evlerinde tertip edilen eski edebiyat geceleri vesilesiyle ilk edebî terbiyesini baba ocağından alan Ozansoy, aynı zamanda dönemin ünlü şair ve yazarlarını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.[7] Halit Fahri, gerek kendi evinde, gerekse arkadaşlarının evinde düzenlenen bu sohbetlere iştirak ederken, Ozansoy'un elinden tutarak onu da gideceği yere götürür ve böylelikle onun içinde gelişecek olan edebiyat sevgisini tetiklemiş olur. Halit Fahri, Ozansoy'un hayatı boyunca onu hep koruyup gözetmiş, her konuda arkasında bir destekçi olarak yer almıştır. Halit Fahri, kendisinden bir yıl evvel vefat eden biricik oğlunun acısına dayanamaz ve 1971'de vefat eder.[8]

2. Edebî Hayatı ve İlk Tecrübeleri

Gavsi Ozansoy, daha lise öğrencisiyken şiirler yazmaya başlamış ve şiir yolculuğundaki ilk denemeleri babasının yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Uyanış dergisinde yayınlanmıştır. İlk şiirini 1932 yılında yayınlayan Ozansoy, „Bir Muharrir Hayatı"[9] adlı ilk hikâyesini de 1934 yılında, daha on yedi yaşındayken kaleme almıştır.

Gavsi Ozansoy, şiirleri ve hikâyelerinde olduğu gibi, muhtelif gazete ve dergilerindeki yazılarında hep „Gavsi Halit Ozansoy" imzasını kullandı. Henüz lise öğrencisiyken „Son Posta" gazetesinde başladığı gazeteciliği Tan, Yeni Sabah, Son Telgraf, Vakit, Gece Postası gibi çeşitli gazetelerde sekreterlik, yazarlık ve muhabirlik yaparak sürdürdü.[10] 1952 yılında, haftalık hadise ve röportajların yer aldığı „Harman" adlı bir gazete çıkardıysa da, sadece iki yıl yayımlanabildi. Uzun yıllar Servetifünun-Uyanış dergisini yöneten babasının yanında çalıştı. Bu arada dergide şiirleri ve hikâyeleri yayımlandı. Böylelikle Servetifünun-Uyanış dergisi, Gavsi Ozansoy'un edebiyat sahasında ilk isminin duyulduğu yer oldu. Uyanış dergisi dâhil olmak üzere, diğer çeşitli dergi ve gazetelerde Ozansoy'a ait 53 şiiri ve beş hikâyesi bulunmaktadır.

'Tasfiye Lazım' Adlı Yazısı ve Etrafında Gelişen Olaylar

Gavsi Ozansoy, şiirlerinin ve hikâyelerinin yanı sıra, Servetifünun-Uyanış dergisinde çeşitli yazı dizileri aracılığıyla fikrî yazılar kaleme aldı. 1940'larda Uyanış dergisi etrafında toplanarak eski kuşağa karşıçıkan genç yazarların başına geçti.[11] Akşam, İstiklâl adlı gazetelerde

[5] Ozansoy, Halit Fahri, Edebiyatçılar Geçiyor, Kanaat Kitabevi, İstanbul,
[6] Servetifünun-Uyanış Dergisi, Akşam, 27 Teşrinievvel 1932, s.341
[7] Ozansoy, Halit Fahri, Edebiyatçılar Çevremde, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1970
[8] Son Havadis, Acı Bir Kayıp: Halit Fahri Ozansoy, 24 şubat, 1971, s.4
[9] Servetifünun-Uyanış Dergisi, Bir Muharrir Hayatı, 19 Nisan 1934, s.332-333
[10] Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, YKY yay. c.2, İstanbul, 2003, s.758
[11] Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh yay. c.7, s.166

ve Uyanış dergisinde yayımladığı „Tasfiye Lâzım"[12] başlıklı yazı, genç neslin hür ve isyankâr hislerini galeyana getirmiş ve edebiyatımızda her daim zuhur eden eski-yeni tartışmalarına bir yenisini eklemiş, aynı zamanda edebiyat tarihine „Tasfiye Hareketi" adıyla geçecek olan isyan hareketinin tetikleyicisi olmuştur.

"İnkılâp Türkiye'sinin 16 yılı siyaset ve iktisat sahasında, sosyal hayatta geniş bir tasfiye hareketi oldu.

Bütün büyük ihtilâllerde, kitle hareketlerinde olduğu gibi, Kemalist ihtilâl de, „eski"nin ve „ibtidaî"nin yerine „yeni"yi koydu. Yıktı ve yaptı. Ayağımızdaki mes, kafamızdaki sarık, cumbamızdaki kafes -cumba henüz bakî ise de- tarihleşti; el tezgâhı yerini fabrikaya, sapan traktöre terk etti. Anadolu haritasından keçi yolları silindi, yerine demiryolu döşendi".[13]

Gavsi Ozansoy, yazısında yeni gelişmekte olan bir ülkenin tasfiye ile nasıl modern ve çağdaş bir görünüme ulaştığından bahsederek başlar. Sosyal ve iktisadî alanda görülen bu umut verici gelişme ne yazık ki sanat ve edebiyatta kendini göstermemiştir. Ozansoy, yazısının devamında kendi kısırdöngüsü içine hapsedilen edebiyat ve sanatın ancak esaslı bir tasfiye ile daha özgür ve çağdaş bir hal alabileceğinden bahseder.

"Fakat sanat hayatımız, daha gerçek anlatışla, sanat anlayışımız, zevkimiz bu geniş tasfiye hareketinde „hudut dışı" oldu. Musikide hâlâ „alaturka" hâkim, resimde kartpostal zevki, şiirde hece vezni ve düzgün kâfiye. Mecmua deyince, hatıra „kapak" geliyor; üç renkli ve tablı kapak. Mecmuacılık „muhtevadan" ayrıldı, „kapak"laştı. Bugün de bir resim sergisinde aradığımız, yemek odamızın duvarına yakışacak güzel bir manzaradır. Şiirde el'an Faruk Nafiz saltanatı aranıyor. Halk çikolata paketlerinden çıkan mânileri, takvim yapraklarına yazılan beyitleri bile, şiir diye okuyor. Diyebilirsiniz ki, ne yapalım?... Mecmua diye önümüze üç renkli kapak sürüyorlar, şiir diye… Devam etmeyin, çünkü haksızsınız. 16. inkılap yılında, önünüze koyduğumuz, sadece bunlar değil. Fakat siz okuyacağınız mecmuayı masraflı gazete ilanlarında arar, seveceğiniz şairi tashihe muhtaç bir edebiyat tarihinden çıkarırsanız, o başka."[14]

Gavsi Ozansoy, evvela mevcut edebî zevkin köklü bir tasfiyeye tutulması lazım geldiğini dile getirir. Edebiyat ve sanat hayatındaki geri kalmışlığın temelinde bu zevki tam duyamayışımız yatmaktadır. Ozansoy, eskilere nispeten bu zevki daha iyi duyabilen ve mısralarına aksettiren yepyeni, dopdolu bir edebiyat güruhunun varlığından bahseder. Ancak bu sanatçı ve edipler, eskilerin sahip oldukları dar zaviyenin yanı sıra, seslerini duyurabilmek için kendilerine yeterli imkânları vermediklerinden ötürü şikâyetçidirler.

" „Vakit" gazetesinin anketi münasebetiyle yazdığım bir yazıda şöyle demiştim: „Merak etmeyin, bizde de beynelmilel ölçüde şöhret olacak adam var. Ama, meydan nerede?... Siz bize onu verin." Meydan maalesef üç renkli kapak basabilen mecmua sahipleriyle; şöhret simsarlarının işgalindedir. Bu iki hududun içerisinde bunalan karî, bir üçüncü hudut daha olduğunu, nereden bilsin? Hikâyede bir Sait Faik'in, nesirde bir Cavit Yamaç'ın, resimde bir Abidin Dino'nun, şiirde bir Melih Cevdet, Ilhami Bekir, Cahid Saffet, Orhan Berk'in mevcudiyetini kimden öğrensin? Türk sanatında programlı, kültürlü ve malzemeli bir „nesil" yetiştiğini, duvar afişleri yapıp, sokaklara mı asalım? Hayır. Bir çare var: tasfiye. Sanat ve zevk ölçülerimiz tasfiyeye muhtaç."[15]

Gavsi Ozansoy, Nazım Hikmet'in on bir yıl önce Abdülhak Hâmit ve Mehmet Emin'e karşı çıkışında olduğu gibi, meseleye edebî nitelik taşımayan sosyal değişimler açısından

[12] İstiklâl Gazetesi, 5 Ocak 1940, s.5
[13] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 18 Ocak 1940, c.87/23, s.130
[14] age
[15] age

yaklaşımıştır. Yazısının başında, Cumhuriyetle birlikte ülkede gerçekleştirilmeye başlanan inkılâpları değerlendirmesi, bu tutumu açıkça ortaya koyar.[16] Fakat Ozansoy, edebiyat dünyasında da bir inkılâbın gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesindedir ve güne ayak uyduramayan sanatçıların açıktan açığa tasfiyesi talebinde bulunur.[17]

Gavsi Ozansoy, „Tasfiye Lazım" adlı bu yazısının altına „Burada, bütün bir eski nesle hücum etmek cüretkârlığını göstermedik. Sadece bugün sanatımızı saran kötü zevke ve bunu devam ettirenlere dokunmak istedik."[18] diye bir not düşmüş olsa da, olaylar sadece bir dokundurmadan ibaret kalmayıp, eski edebiyat ve edebiyatçıları inkâra kadar varmıştır. Nitekim Ozansoy'un 1940'ta yayımladığı „Tasfiye Lazım" başlıklı yazısıyla başlayan tartışmalar yenilik hareketine uyum sağlayamayan önceki nesil sanatçılarına tepkinin yanında[19], şiirde egemenliğini sürdüren Faruk Nafiz ve neslini de hedef alır.[20] Bu yazı vesilesiyle, İstiklâl, Son Posta ve Akşam gazeteleri başta olmak üzere çeşitli gazetelerde edebî anketler oluşturulmuş, eski-yeni tartışmaları bir kez daha alevlenmiştir. Uzun bir aradan sonra edebiyatta yeni arayışlar içine girilmiş ve tasfiye hareketinin de tetiklemesiyle, başta Yeni Edebiyat dergisinde olmak üzere birçok dergi ve gazetede yeni sanatın, yeni edebiyatın nasıl olması gerektiği konusuna dair yazılar kaleme alınmıştır.[21] Hatta eski nesil ve yeni nesil arasında cereyan eden bu sözlü ve yazılı diyalog saygı ve hoşgörü sınırlarını aşarak sert bir çizgide ilerlemeye başlamıştır.

3. Son Posta Gazetesi ve Yenilerin İsyan Bayrağı

Başlatmış olduğu harekette yalnız kalmamak adına Gavsi Ozansoy, o yıllarda çalışmakta olduğu Son Posta gazetesindeki ankette, yeniliklerden yana olan genç edebiyatçıların görüşüne yer vermiştir. Anketi oluşturan kişi Nusret Safa Coşkun'dur. Anketin ilk yayında "Genç şair ve Ediplerin Tasfiye Edilmesini İstedikleri Eskiler" başlıklı bir yazı yer alır. Yazıda tasfiyesi istenen eskiler bir liste halinde verilir. Bu listede bulunan isimler şunlardır: "Yahya Kemal, Reşat Nuri, Fazıl Ahmet, Mahmut Yesari, Mithat Cemal, Peyami Safa, Aka Gündüz, Vâ-Nû, Halit Fahri, Burhan Cahit, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, İbrahim Alâattin, Şükufe Nihal, Behçet Kemal, Esat Mahmut Karakurt."[22] Ankette düşüncelerine yer verilen ve verdikleri cevaplarla Gavsi Ozansoy'u destekleyen genç edebiyatçılar arasında şu isimler vardır: Ziya Osman Saba, Cavit Yamaç, Nail V., Mümtaz Zeki Taşkın, Lûtfi Erişçi, Ragıp Şevki, Cahit Saffet Irgat, Sait Faik, Reşat Enis.

Reşat Enis bir yazısında kendisinin de çok esaslı bir tasfiye taraftarı olduğunu, etraflarında hep birilerinin yardımıyla belli mevkiilere gelmiş Orhan Seyfiler, Yusuf Ziyalar, Faruk Nafizler gibi kof şöhretlerin dolu olduğunu söyler. Tasfiyesini istediği bu isimlere Burhan Cahid, Muhmut Yesari, Reşat Nuri'yi de ekler ve „Çalıkuşu" başta olmak üzere romanlarının çoğunun modern masallar olduğunu belirterek Peyami Safaya yüklenir. Enis, yazında onun „Avrupa romancılarının ve mütefekkirlerinin kötü bir mukallidi" olduğunu belirtir.[23]

Sait Faik Abasıyanık, Gavsi Ozansoy'un başlatmış olduğu bu yenileşme hareketine sonuna kadar destek veren isimlerin başında gelir. Ona göre bugün ya da yarın mutlaka tasfiye

[16] Sazyek Hakan, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde Garip Hareketi, Akçağ Yay. Ankara, 2006, s.45
[17] Fuat Mehmet, Çağdaş Türk şiiri Antolojisi, C.1, Adam Yay. İstanbul, 2006, s.21
[18] Son Posta Gazetesi, 12 Ocak 1940, S.3397, s.1
[19] Oktay Ahmet, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1993, s.103,104
[20] Karaca Alâattin, İkinci Yeni Poetikası, Hece Yay. Ankara, 2005, s.74
[21] İleri Suphi Nuri, Yeni Edebiyat 1940-1941 Sosyalist Gerçekçilik, Scala Yayınları, İstanbul, 1998
[22] Son Posta Gazetesi, 12 Ocak 1940, S.3397, s.1
[23] age, 12 Ocak 1940, S.3397, s.8

yapılacaktır, yapılmalıdır. Değişim maddenin temelinde var ise şayet, kimse yapmasa dahi zamanın kendisi elbette bu tasfiyeyi bir gün yapacaktır.[24]

Tasfiye, yenilik taraftarı olan gençler için olmazsa olmazdır. Onlara göre evvela, eski olan, içi boş olan, niteliksiz olan temizlenmeli ki yerine daha kaliteli, nitelikli ve çağdaş bir edebiyat vücuda getirilebilsin. Tarihte yapılan her yenileşme hareketi gibi, bu tasfiye hareketi de bir yönüyle acımasız bir hal alır ve bu durum kendini, tasfiye taraftarı gençlerin satırlarında açıkça gösterir. Hikâyeci ve romancı kimliği ile bilinen **Ragıp Şevki** de tasfiye taraftarlarından biridir ve ankette verdiği cevapta, bu genç ve asi ruhlu ediplerin edebiyatta nasıl bir reform getirmek istediklerini net ifadelerle ortaya koyar. Ragıp Şevki, anketteki yazısında eskileri ve eskilerin şahsında sahip olunan edebî zevkleri temizlemeye hazırdır. Türk edebiyatının temelleri yeniden ve sağlam bir şekilde atılmalıdır. Eskiden beri süregelen eserleri süsleyip tekrar önümüze sunan edebiyat, yazara göre elbette yıkılmaya ve esaslı bir tasfiyeye muhtaçtır. Anketteki yazısında bu düşüncelerini şöyle dile getirir: "şiirimizin Donkişotları çok söylemekten, çok konuşmaktan öyle bir sukuta uğramış bulunuyorlar ki, hangi birisini sayayım: Yahya Kemal'in „Bin atlı" manzumesi kalıbından çıkamadı, Faruk Nafiz'in şiirleri uyku veriyor, Halit Fahri'yi - eski şiirlerini unutmamak için - rahat bırakmalıyız. Şükûfe Nihal de, Mithat Cemal, şu da bu da bugün devrini, zevkini, şiiriyetini kaybedenlerdendir. Tasfiyeye muhtacız, çünkü Türk edebiyatı binasını boyacılardan ve sıvacılardan kurtarıp, mimarlara bırakmamız lâzım geliyor."[25]

Şair **Cahit Saffet** ise ankete verdiği cevapta, Türk edebiyatında tasfiyenin tam zamanı olduğunu ve artık okunmaz, elle tutulmaz adamcıklar olarak nitelendirdiği Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Halide Nusret, Şükûfe Nihal, Hakkı Süha'nın tasfiyesini ister.Anketteki yazısında, "Çürük çekirdeğini doldurmayacak fikirciği lâf lâf üstüne koyup mektepli kızlara yüzlerce sayfalık roman hazırlayan akşamlık muharrir mi? Yoksa tefrikalı manzume yazan mizahçı mı? Bir Gorki ayarında Sabahattin Ali, bir Duhamel kadar sağlam Said Faik önümde dururken dünkülerden kimi beğenebilirim hikâyeci olarak?.."[26] diyen Cahit Saffet, neslinin garb şairlerini bile geride bırakan örneklerini gördükçe hececilerin kof manzumelerini beğenmediğini ve yeni şiirin dünkü şiirler kıyas edilmesinin, mükemmel bir hatibin bir kekeme ile konuşma müsabakasına çıkarılmasına benzetir.

Ankette yer alan cevaplara bakıldığında bunların genç edipler tarafınca, sanki tarihin bütün kara sayfalarının bedelini eskiye yıkma ve ödetme gibi bir kızgınlıkla, coşkunlukla kaleme alınan ifadeler oldukları kolayca hissedilir. Hızını alamayan bu gençlerden biri olan şair **Mümtaz Zeki**, eskiye karşı olan öfkesini anket münasebetiyle adeta püskürür. Mümtaz Zeki, kökten bir tasfiye taraftarıdır ve edebiyat denen sanat işinin sadece genç nesil ve sanatçıları tarafından yapılabileceği kanaatindedir. "Hem de esaslı bir tasfiye lâzım. Ankara caddesindeki üstad kalabalığını „kıymet" pazarına çıkararak teker teker mezat eylersek bir pul etmeyecekleri görülecektir. Bugüne kadar toplarca kâğıt, tonlarca mürekkep harcadıkları halde elde edilen hasıla kütüphane vitrinlerini süsleyen (!) üç beş klâsik âşık-maşuk hikâyesinden ibarettir."[27] Diyen Mümtaz Zeki, yazısının ilerleyen bölümlerinde daha sert bir üslup takınır. Eskilerin ortaya koydukları eserleri süslü fakat içi boş gören şair, kendilerinin aynı imkânlara sahip oldukları takdirde daha içi dolu ve mükemmel bir edebiyat vücuda getirebilecekleri kanaatindedir. Tasfiye taraftarı diğer genç edipler gibi Mümtaz Zeki de, edebiyat ve sanat sahasının bütün bütün kendilerine bırakıldığı zaman, esas tasfiyenin inkişaf edeceği düşüncesindedir.

[24] age
[25] age
[26] Son Posta Gazetesi, 13 Ocak 1940, S.3398, s.6
[27] age

Bir ressam ve aynı zamanda bir muharrir olan **Abidin Dino** da tasfiye hareketine iştirak eden gençler arasındadır. Sanatın tamamını kapsayan bir tasfiye taraftarıdır. Abidin Dino, ankette yer alan yazısında, fikirdaşlarına nazaran daha alaycı ve kinayeli bir üslup takınarak tasfiyenin devam edebilmesi için tek bir şartın lazım olduğunu ve bunun da eskilerin yazı yazmaya devam etmemeleri olduğunu belritir. Eski neslin kendisinden başka düşmanı olmadığını söyleyen Dino, Yusuf Ziya'nın yeni eserlerinin Erzincan depremiyle mukayese edilemeyecek kadar bir felaket olduğunu ve genç yazarların adeta bir Kızılay gibi yardım faaliyetine geçmeleri gerektiğini söyler.[28]

Muharrir Hüsamettin Bozok, ilerleyen zamana karşın eskinin ardına sığınmanın beyhude bir çaba olduğuna ve tasfiyenin, zamanın beraberinde getirdiği en tabii, karşı konulmaz ihtiyaçlardan biri olduğuna inanır.[29]

Son Posta gazetesinin açmış olduğu anket her gün biraz daha hararetini arttırırken, Gavsi Ozansoy ile aynı gazetede meslektaşı olan **E. Ekrem Talu**, „Kaldırılan Kazan Münasabetiyle" adı altında bir yazı yayımlar. Talu yazısında, "Bizim Nusret Safa'nın işi yok. Allah selâmet versin, iki de bir böyle acayip işlerden anket mevzuları çıkarır." sözleriyle tasfiye hareketine olan tepkisini dile getirir. Aynı zamanda, tasfiye listesinde adının geçecek kadar kıymetli bulmaması hususunda Gavsi'ye çıkışır.[30]

Şair **Nail V. Çakırhan** ise her ne kadar bu hareketin doğrudan içinde olmadığını ve bunun beyhude bir uğraş olduğunu söylese de desteğini genç neslin üzerinden eksik etmez. Tasfiyenin görünürü değiştirerek halledilecek bir çözüm olmadığını ve asıl problemin eskinin köklerinde aranması gerektiğini ifade eder anketteki yazısında.[31]

Gavsi Ozansoy'un eskileri inkâr değil, sadece yeni bir edebî zevk ve anlayış diye nitelendirdiği tasfiye hareketi bu kadarla sınırlı kalmamış, bu harekete iştirak eden gençler tarafından eski nesle adeta savaş açılmıştır. Gazeteci **Cavid Yamaç** da bu savaşta yer alan isimler arasındadır. Gavsi'nin yenilik adına taleplerini yeterli görmeyen bu muharrir, eskiyi batıyı taklit etmekle suçlar.[32] Yedi Meşaleci olan şairlerden **Ziya Osman Saba** ise, asıl tasfiye denen işi zamanın kendisinin yapacağı kanaatindedir. Her yenileşme gibi, bu hareketin de zamana ihtiyacı vardır ve zaman denen mefhum eskiyi, yeniyi, iyiyi, kötüyü ayıklayan tabii bir araçtır şairin düşüncesine göre.[33] Tasfiye edilecekler listesinde adı bulunan **Halit Fahri Ozansoy**, yaşanan olayları sadece gelip geçici bir gürültüden ibaret olarak değerlendirir. Ortaya koydukları başarılı eserler bakımından kazanan tarafın gençlerin aksine eskilerin olduğu ve koparılan bu yaygaranın sanat adına gençlere kredi kaybettirdiği düşüncesindedir.[34]

Tasfiye taraftarı gençler halk evinde bir konferans düzenlerler. Hareketin başını çeken gençler birer birer kürsüye çıkar ve „tasfiye" adı altında edebiyat ve sanat alanında yapmak istedikleri değişimlerden bahsederler. Meselenin bir nesil meselesinden ziyade fikir meselesi olduğu üzerinde durulur. Konferansa iştirak edenlerin çoğunun otuz beşini geçmiş, fakat fikirleri ile yeniliğe açık insanlardan oluşması, onların ortaya koymuş oldukları bu düşünceyi doğrulayan en kuvvetli kanıttır. Konferansta yaşananlar, konuşulanlar ertesi günün gazetesine **İsmet Hulûsi**'nin kalemiyle aktarılır. Konferansta söz alan ilk kişi **Nusret Safa Coşkun**'dur. "Yıllar var ki edebiyat cephesinin garp cephesinden farkı yok. Ne dikkatlerimizi üzerine çeken büyük bir eser görüyoruz,

[28] Son Posta Gazetesi, 14 Ocak 1940, S.3399, s.8
[29] age
[30] age, 15 Ocak 1940, S.3400, s.2
[31] Son Posta Gazetesi,17 Ocak 1940, S.3402, s.8
[32] age
[33] age
[34] age, 26 Ocak 1940, S.3411, s.7

ne de bize bir parça heyecan verecek bir kıpırdanış ve hareket olduğunu gösterecek mini mini bir hâdise ile karşılaşıyoruz."[35] sözleriyle konuşmasına başlayan Nusret Safa Coşkun, konuşmasının devamında Gavsi Ozansoy'un „Tasfiye Lazım" başlıklı yazısını okur. Bu yazının tefriki ile birlikte gelişen olaylardan bahsederek, eskilerin yazdıklarını ve yenilerin hazırladıkları tasfiye listesini sıralar.

Nusret Safa, konuşmasının sürdürürken **Halit Fahri** ve **Şükufe Nihal** kapıda belirir. Bir müddet kapıdan baktıktan sonra içeri geçerler. Onları arkadan takip eden kişi Gavsi Ozansoy'dur. Ismet Hulûsi, gazetedeki yazısında yaşanılan atmosferi adeta resmeder. "Şükûfe Nihal, mütebbessim görünüyordu. Halit Fahri hiddetliydi. Bu sırada Nusret Safa tafsiye listelerini okumakta devam ediyordu. Şükûfe Nihal, ismi okundukça gülüyordu. Halit Fahri ise hiç tavrını değiştirmemişti. Yanındaki büyük çantasını sıkı sıkı yakalamış, gözlerini kürsüden ayırmadan dinliyordu. Bir an için aklıma çantasında bir bomba bulunduğundan şüphelenecek gelmişti. Şükûfe Nihal'i güldürmek için muhakkak isminin tasfiye listesinde okunması lâzımdı ki, tasfiye listeleri bittiği zaman müteessir gibi görünüyordu. Ve hele bütün listeler bitip Nusret Safa, bitaraf bir muhakeme ile edebiyat ve yeni gençlerin kıymetleri hakkında hükümler verdikten sonra kürsüden inince ayağa kalktı. Artık mütebbessim değil, müteessirdi."[36] Konferansta son sözü alan kişi **Gavsi Ozansoy**'dur. Bu hareketin liderliğini kendine çok gören Gavsi, babasıyla arasını kimsenin açamayacağını söyler ve esas davasının şahıslarda değil, zihinlerde tasfiye olduğunu belirtir. Nesli içerisinde en kötü şiir yazan kişinin kendisi olduğunu söyleyen Ozansoy, buna rağmen Uyanış'ın son sayısında yer alacak şiirinin Yusuf Ziya'nın, Orhan Seyfi'nin şiirleriyle mukayese edilemeyecek kadar güzel olduğunu söyler.[37]

Akşam Gazetesi ve Eskilerin Taarruzu

Son Posta gazetesinde genç şair ve yazarlarca açılan bu isyan bayrağının mukabilinde, Akşam gazetesi taarruza geçer ve tasfiyesi istenen isimlerin görüşlerinin yer aldığı bir anket yayımlar. Anketi oluşturan kişi **Şevket Rado**'dur. Tasfiye meselesiyle ilgili sorulan soruları cevaplayanlar arasında Yusuf Ziya Ortaç, Orhon Seyfi Orhon, Mithat Cemal Kuntay, Halit Fahri Ozansoy, Şükufe Nihal Başar, Burhan Cahit Morkaya gibi isimler vardır.

Akşam gazetesinin açmış olduğu ankette yer alan isimlerden biri de **Nurullah Ataç**'tır. Ataç, tartışmalar süresince tasfiye taraftarlarına yakın bir profil çizse de, o hep iki tarafın da sınırları içine dahil olmadığını, güzele ait olduğunu ve hep güzel olanı kanıksadığını ifade eder. Gençlerden beğendiği isimler çoktur. Onların sanat ve edebiyata getirmek istedikleri yenilikleri beğenir ve bu konuda onlara destek verir. Fakat hazırlamış oldukları tasfiye listesini ve bu liste içinde „Yalnız en güzel mısraları söylemiş olan şair değil, bu memlekete yeni şiir telâkkisini getirmiş olan adam." olarak nitelendirdiği Yahya Kemal'in isminin de yer alması hususunda gençleri eleştirir. Yıllardan beri dargın olduğu Necip Fazıl'ın bile kara listede yer alan isimlerden biri olmasına karşıdır. Buna karşın, eskilerin kendisini asi gençleri müdafaa etmekle suçlamaları karşısında sessiz kalamaz ve anketteki yazısında, müdafaasının sadece gerçek sanattan yana olduğunu vurgular. Nurullah Ataç, yazısının ilerleyen kısımlarında kendisini gençleri himaye etmekle suçlayan Halit Fahri'ye çıkışır. Güçlü şairlerin ve güçlü bir sanatın himayeye ihtiyacı olmadığından bahsederek beğenilerinin her zaman eskiye ya da yeniye değil, gerçek ve güzel olan sanata yönelik olduğunu vurgular: "Bırak Allah aşkına şu adamları! Yalnız şiir söylerken değil, öyle düpedüz konuşurken bile ne dediklerini bilmiyorlar. Bir de onları kara listeye koymaya

[35] age, 19 Ocak 1940, S.3404, s.10
[36] age, 19 Ocak 1940, S.3404, s.10
[37] age

kalkmıştır. Listeyi Gavsi'nin yaptığı ne kadar belli! Babasını şair sayıp da kara listeye koymak ondan başka kimsenin aklına gelmezdi."[38]

Akşam Gazetesi'ndeki ankette yer alan bir diğer isim **Mahmut Yesarî**'dir. Yesarî, tasfiye hareketini gereksiz ve içi boş bir hareket olarak kabul eder. "Münakaşacılar hoca ile değil, elifle uğraşsınlar." diyen yazar, genç olduklarını ileri sürüp garip iddialarla ortaya atılanların hepsinin gazete ve mecmualarda çalıştıklarını, fakat o zamana kadar kendilerini gösteremediklerini söyler. O da diğer eski taraftarları gibi, gençleri esersizlikle ve üslupsuzlukla suçlar. Yesarî, sanatta eskilik-yenilik diye bir şeyin olmadığını, sanat eserlerinin antika eşya gibi eskidikçe para etmediğini, fakat yeni oldukları da kıymetli olduklarını göstermediğini belirtir. Ona göre asıl mesele, bir eserin ruhunda taşıdığı tazeliğin muhafaza edilmesidir ki böyle bir sanat eseri için asırların dahi hükmü yoktur.[39]

Şair **Yusuf Ziya Ortaç**, Şevket Rado ile yaptığı röportajda, kalemini bırakmaya taraftar olmadığını ve söylenenin aksine, kendisinin ve akranlarının eski değil yeni, yaşlı değil genç olduklarını ifade eder. Ortaç, Hüseyin Cahit'in, Halit Ziya'nın, Hüseyin Rahmi'nin taptaze yazılar yazdıklarını ve böylelikle hep genç kalmayı başardıklarını vurguladıktan sonra, tasfiye iddiasıyla ortaya atılan gençleri „çocuk nesil" olarak adlandırır. "Bu iddiayı ortaya atan çocuk kendisinin de çalıştığı gazetenin sahibine çıksın „Bundan sonra babama makale yazdırmayın, bana yazdırın!" desin. Reşat Enis Vakit gazetesinde çalışmaktadır, zannediyorum. Hakkı Tarık gençleri himaye eden bir zattır. Kendisine müracaat ederek „Bu gazetede Sadri Erteme, Hakkı Süha'ya makale yazdırmayın, ben yazayım!" desin. Bakalım ne cevap alacaklar. Şüphesiz söylemeyeyim çocukların hepsi bir araya gelsinler kafa kafaya verip kırk gün kırk gece çalışsınlar, eminim Peyami Safa'nın bir fıkrasını yazamazlar."[40] Diyen Ortaç, Tasfiyesi istenen isimler arasında bulunan şairlerin başında gelir ve genç neslin „Bırakın, yazmayın, susun." demelerini ölmeden önce toprağa gömülme olarak algılar ve gençlerin bu sözlerini gazete sahiplerine söylemelerini tavsiye eder. Çünkü hemen hemen her mecmuada yazan ve hâlâ eserler vermeye devam eden kişiler, bu çocuk nesil tarafından tasfiyesi istenen ediplerdir. Yusuf Ziya yazısında „edebiyatın henüz Duglas bıyıklı, sesleri genç horozlarınki gibi çatlak çatlak çıkan çocukların harcı olmadığını" söyler ve asıl meselenin kendilerinin yeniler tarafından hazmedilememesi olduğunu vurgular. Şairin düşüncesine göre sanat bütün dostlukların ve düşmanlıkların üstündedir. Yahya Kemal ile dargın olmalarına karşın her yeni şiirini gördüğünde heyecanlandığını söyleyen şairin, kendisinin tasfiyesini isteyen gençlerden başarılı bulduğu, beğendiği isimler de vardır. Sait Faik, Ahmet Muhip, Celadettin Ezine bu isimlerin başında gelir. Şair için esas olan, eski ve yeniden ziyade hakiki sanatın kendisidir.

Kara listede ismi bulunan bir diğer şair de **Orhan Seyfi Orhon**'dur. Orhan Seyfi edebî mevkiini „ehven şeraitle talibine ihaleye" hazırdır. Eskilerin meydandan çekilince yenilerin neler yapacağını çok merak eder ve tasfiyeyi savunan bu gençlerin, yapmak istedikleri şeyin ne olduğuna, kendisinden ne tür bir şey istediklerine bir türlü akıl erdiremez. Orhan Seyfi, Yahya Kemal'in, Reşat Nuri'nin, Fazıl Ahmet'in, Peyami Safa'nın, Faruk Nafiz'in tasfiyesinin istenmesi karşısında gençleri insafa davet eder. Bu insanların kimseye zararı olmayan, kendi hallerinde başarılı, güzel eserler ortaya koyan insanlar olduklarını vurgular ve kalemlerinin ellerinden alınmak istenmesine bir anlam veremez.[41]

Orhan Seyfi'nin alaylı ve iğneli bir üslupla, gençlere yerini ve şöhretini bırakmak istemesi karşısında karşı cepheden yanıtın gelmesi gecikmez. „Gavsi Ozansoy'a Açık Mektup!" adını taşıyan yazının kime ait olduğuna dair mahfuzdur denilse de, Ozansoy'un şahsında Orhan

[38] Akşam Gazetesi, 24 Ocak 1940, S.7674, s.6
[39] age, 23 Ocak 1940, S.7673, s.5
[40] age, 13 Ocak 1940, S.7663, s.5
[41] Age, 14 Ocak 1940, S.7664, s.5

Seyfi'nin davetine gönderilmiş bir cevap olduğu açıkârdır."Gavsi dostum, söyle Orhan Seyfi'ye, satmak istediği yere gençler arasında bir tek talip bulamaz. Biz, yerimizi müzayede, münakasa gibi türlü ticarî usullerle değil, hak ederek kazanacağız. Müridi kalmamış tekkelerin açılmış, çiğnenmiş postunu Allah hiçbir gence nasip etmesin!"[42]

Mithat Cemal de tasfiyesi istenen bir diğer isimdir. Kara listenin beşinci sırasında yer alır. Şevket Rado, gazetedeki anket münasebetiyle edibi Maçka'daki evinde ziyaret eder. Mithat Cemal'in edebiyat dünyasında kaldırılan kazandan haberi yoktur. Şevket Rado'nun yaşanılan olaylar hakkında verdiği uzunca bir izahattan sonra Mithat Cemal, „Bu bir şaka olsa gerek!" sözüyle karşılık verir. Rado'nun bunun bir şaka olmadığını söylemesi üzerine Mithat Cemal doğrulur ve adeta yaramaz öğrencilerine ders vermeye hazırlanan bir muallim edasıyla konuşmaya başlar. "Sanatta bir yere oturmak, kendinden evvel oturanı kaldırmakla değil, eser yazmakla olur. Biliyorsunuz ki Emile Zola için Victor Hugo'yu beğenmemekle başladı; fakat ona sövdü diye meşhur olmadı, Rugan- Macquart'ları yazdı diye meşhur oldu. Meselâ için Baudelaire… Kendi şöhretini yapmak için başka şöhretlere çatmadı, eser verdi ve bu eserin karşısında Hugo: „Edebiyata yeni bir ürperme getiren şair!" diye hayretini saklayamadı. Kibrin kalın ve kaba heykeli olan Hugo…"[43]

Mithat Cemal, gençlerin boş sözlerle değil, içi dolu yazılarla iddiada bulunmalarını ister. Edibin sözleri, gençlerin yüzlerini hafif sertçe okşayan mahiyetteki ifadelerdir. Evvela okumadan, yazamadan sanat ve edebiyata adım atılamayacağına değinen Mithat Cemal, gençlere kahveyi ve kulübü bırakıp, kitaba ve mektebe tahammül etmelerini tavsiye eder. Mithat Cemal, aynı zamanda iğneleyici bir üslupla Gavsi Ozansoy'u dirayetli bulduğunu, babasının yirmi seneden beri şiir yazarak, tercüme yaparak edinemediği şöhreti nara atarak beş dakikada kazanmasına hayran kaldığını ifade eder. Konuşmasının ilerleyen kısımlarında, başta Gavsi olmakla birlikte, gençlere ikaz ve öğütlerde bulunur. Kıymetli zamanını ak liste ve kara liste hazırlamakla geçiren Gavsi'ye Mithat Cemal'in tavsiyesi, vaktini bu boş işlerle geçirmek yerine, etrafında bulunan Sait Faik gibi arkadaşlarından daha fazla istifade etmesi yönündedir. " İsimlerini eskilere tebliğ etmek isteyen gençlerin yapacakları şey „Söven Gavsi" olmaktan ziyade, „Yazan Faruk" olmaktır. Sövmekle sanata girilseydi, edebiyat tarihinin yarısı mavnacılar, yarısı da arabacılardan ibaret olurdu."[44] Mithat Cemal konuşmasının sonunda Şevket Rado'ya Gavsi'nin gerçekten de Halit Fahri'nin oğlu olup olmadığını sorar. Rado'nun „Evet, oğlu!" demesi üzerine "O halde, oğlu babasını edebiyattan çıkardığı gibi, babası da oğlunu edebiyata sokmasa!" [45] diyerek karşılık verir.

Bu edebî tartışmalar arasında her iki tarafın yani, eski ve yeniyi savunanların hedef noktası haline gelen, her iki tarafın da hücumuna maruz kalan kişi **Halit Fahri Ozansoy**'dur. Oğlu tarafından tasfiye listesinin içine alınan Ozansoy, birçoklarına göre bir babanın yaşayabileceği en talihsiz tecrübeyi yaşamaktadır. Eskilerin düşüncelerini dile getirdikleri ankette yer alan isimlerden biri de Halit Fahri'dir. Şevket Rado'nun sözlerine bakılacak olursa, bu mülakatı yapmak ve söze başlamak onun için çok acı olur. Rado, Halit Fahri'ye Gavsi'nin arkadaşlarıyla bir edebî tasfiye listesi hazırladığını, bu listeye kendi adının da dâhil olduğunu ve bunu nasıl karşıladığını sorar. Halit Fahri, muzdarip bir peder edasıyla "İnsanın başına her şey gelebilir. Bu da oldu. Allah başkasından korusun!"[46] cevabını verir. Şevket Rado'nun izlenimlerine göre Halit Fahri'nin bağrı o kadar yanmış olacak ki, birdenbire doğrulur ve içini boşaltmaya başlar.

[42] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 25 Ocak 1940, S.2266/581, s.155
[43] Akşam gazetesi, 15 Ocak 1940, S.7665, s.5
[44] age
[45] Akşam Gazetesi, 15 Ocak 1940, S.7665, s.5
[46] age, 16 Ocak 1940, S.7666, s.5

Halit Fahri konuşmasında, gençlerin ortaya attıkları iddiaların sadece bir kuru gürültüden ibaret olduğunu ifade eder. Gençleri okumamakla, kültürsüzlükle, kolay yoldan şöhret sahibi olmayı arzu etmekle eleştirir. Ozansoy'a göre, gençlerin en büyük kusurlarından biri de, büyüklere karşıtakınmışoldukları saygısızlık, üslupsuzluk ve sık sık haddi aşan fevri davranışlarıdır. "Yok efendim bu feryatlardan bir şey kazanılmaz, vaktiyle biz de yaptık. "Rübâb" mecmuasında Fecr-i Âticilere çatıyorduk. Bizi şahabettin Süleyman idare ediyordu. Yahya Kemal'i daha o zaman kimse tanımıyordu. Biz de ondan kuvvet almak istiyorduk. "Bir Yahya Kemal vardır, dikkat edin. Namık Kemal değil ha" diye bağırıyor ve bir şey yapıyoruz sanıyorduk. Bugün o zamanlar ulu orta savurduğumuz saçmalara bakmaya bile tahammül edemiyorum."[47]

Halit Fahri, şevket Rado'nun gençlerin eserlerini neşredecek yer bulamadıklarından şikâyet etmelerinden bahsetmesi üzerine sinirlenir. Zamanında kendisinin Servet-i Fünûn'da bir iki satır yayımlatabilmek için iki üç sene beklediğini söyleyen Ozansoy, kimseye göstermediği iltibası, hoşgörüyü, desteği bu gençlere gösterdiğini ve Servetifünun-Uyanış dergisinin kapılarını ardına kadar bu gençler için açtığını dile getirir. Hatta eserlerini neşredecek yer bulamamaktan yakınan gençleri kendisiyle yüzleşmeye çağırır. "Yahu beni oğlum anlamamış! Ne yapayım?" diyen Halit Fahri, oğlu Gavsi'nin ve arkadaşlarının bütün yazdıklarına rağmen sözlerini yine onlara nasihat vermekle tamamlar ve mutlak surette dil öğrenmelerini, yetkin eserler vermelerini salıklar.[48]

Halit Fahri'nin şevket Rado ile yaptığı bu mülakatın gazetede yayımlanmasından iki gün sonra Ozansoy "Anketçiler biraz insaf ve biraz dirayet!" adlı uzun bir yazı yayımlar.[49] şair, bu uzun yazısında söz konusu mülakatın çarpıtıldığını ve söylediği sözlerin başka şekillere büründürerek basıldığını iddia eder. Bu değiştirmedeki maslahat ise Ozansoy'un düşüncesine göre, edebiyat dünyasında yaşanılan son olaylarla kızışan ortamı kasıtlı olarak alevlendirmekten başka bir şey değildir. Halit Fahri, gençlerin halk evinde düzenlemiş oldukları konferansa iştirak eder ve konuşmasında, ankette yer alan yazısının değiştirildiğini, sözlerinin çarpıtıldığını dile getirerek, gençler karşısında kendisinin, asıl anlatmak istediği meselelerin müdafaasını yapar.[50] Fakat şevket Rado Halit Fahri ile aynı görüşte değildir. Anket münasebetiyle yayımlanan sözlerinin tamamen Ozansoy'un kendisine ait olduğunu savunur.[51]

Tasfiye listesinin onuncu sırasında yer alan isim **Burhan Cahit Morkaya**'dır. Morkaya, gençlerin eskiye karşıbir yıldırım harbi kazanmak istediklerini ve çok tecrübesiz olduklarını ifade eder. Anket münasebetiyle yayınlanan yazında "Amma kabahat pek de onlarda değil… Vesika ekmeği ile büyüyen bu gençlerin uzvî gıdaları süpürge tohumu ise manevî gıdaları da yanlış edebiyat kitapları… Bu malzeme, bu harçla yetişenlerden koskoca bir Yahya Kemal çıkmaz ya! Fakat onlar da kendilerine göre bir çete harbi yapmak hevesine düşmüşolabilirler."[52] diyen Burhan Cahit, gençlerin boş sözlerle değil, içi dolu eserlerle kendilerini göstermelerini ister. Morkaya, şayet gençlerin eskilerin sahip oldukları mevkii ve şöhrete sahip olma gibi bir arzuları, istidatları varsa, yerini seve seve kendilerine vermeye hazır olduğunu söyler. Hatta bir yazı nasıl yazılır, gazetecilik ve fıkracılık nasıl yapılır, edebî bir mevkiiye ve şöhrete sahip olmak için nasıl bir çileden geçilir, edebiyat ve sanata dair nasıl tartışılır… vb. konularda yine seve seve gençlere muallimlik yapabileceğini söyler.

Şükûfe Nihal, tasfiyesi istenen bir diğer isimdir. şair, genç yazarlar içerisinde Sait Faik, Sabahattin Ali gibi yetenekleri beğendiğini, eserlerini takip ettiğini söyler. Fakat şükûfe Nihal bu

[47] age
[48] age
[49] Son Posta Gazetesi, 18 Ocak 1940, S.3403, s.7
[50] age, 19 Ocak 1940, S.3404, s.10
[51] Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1940, S.7668, s.5
[52] age

genç yazarların „tasfiye davası" ile istedikleri şeyin tam olarak ne olduğuna bir anlam veremez. Yapılan röportajda "Daha doğrusu ne demek istediklerini anlayamıyorum. Şöhret etsinler, o zaman belki biz de bir şeyler söyleriz… Hiçbir memlekette böyle bir şeye tesadüf edilmiş değildir. Edebiyatta tanınmak bir manevî mevkiiye ulaşmak demektir. İnsan buna ne kendi arzusuyla ulaşır, ne de başkalarının arzusu ile bu mevkiden uzaklaşabilir. Bu, kabiliyet ve liyakatin verdiği bir payedir. Biliyorsunuz ki Neron bütün ihtiras ve arzularına rağmen bir sanatkâr olamadı."[53] diyen şükûfe Nihal, edebiyat ve sanatta bir paye elde edebilmenin çalışarak, emek vererek, okuyarak ve durmadan yazarak mümkün olabileceğini dile getirir. „Siz çekilin, meydan bize kalsın!" naraları atarak bir yere varılamayacağını ve böyle bir davranışın ancak çocukluktan kurtulamayanlar tarafından sergileyebileceğini düşünür. "Sonra bu çocuklar, efendim, bir tuhaf… Ne ise hayra yoralım… İnşallah böyle değillerdir ya… fakat içlerinde öyleleri var ki… Kız lisesinde benim imtihan ettiğim bir kızdan bahsedeyim. Edebiyattan muvaffak olamıyor. Baktık, haline acıdık. Bir beş altalım da kurtarsın kendini dedik, çıktı. Üniversiteye girer girmez yaptığı işe ne oldu biliyor musunuz? Bir gazeteye beni, Yusuf Ziya'yı, Orhan Seyfi'yi edebiyattan çıkarmak lâzım diye yazı yazmak. Edebiyattan beş numara alan hanım başımıza edebiyatçı kesildi. Bizimle uğraşan yazılar yazdı, şimdi ne oldu bilmiyorum."[54]

Gazetelerde yayımlanan anketler vesilesiyle eskiler ve yeniler arasındaki gerginlik gittikçe artmaya başlar. Sözlü ve yazılı atışmaların önü alınamaz hale gelir. Gençlerin pervasızca sarf ettikleri sözler karşısında eskiler, yaşça büyük olmanın gerektirdiği sabır ve hoşgörü sınırlarını muhafaza etmekte zorlanırlar. Her iki taraf da birbirini gerçek bir sanat ve edebiyat adamı olmamakla suçlar. Son Posta gazetesinde çıkan „Edebiyat âlemimizde garip bir hadise" adlı yazı, edebiyat dünyasındaki karışıklığa bir yenisini ekler. Garip olarak nitelendirilen ve bir türlü sırrı çözülemeyen hadise, Servetifünun dergisine „Cemile Konuk" imzasıyla gönderilen bir şiirin Yedigün dergisinde Yusuf Ziya Ortaç imzasıyla çıkmış olmasıdır.

Servetifünun-Uyanış dergisinin yazı işleri müdürünün odasında Halit Fahri Ozansoy, Gavsi Ozansoy ve genç yazarlardan Cavit Yamaç, Suavi, Zahir Sıtkı, Muazzez Kaptanoğlu ile matbaa muhasebecisi Rukiye vardır. Yazı işleri müdürü mecmuaya gelen mektupları açar. Mektuplardan birinde „Sebilci" adlı Cemile Konuk tarafından kaleme alınmış bir şiir çıkar. Şiir çok beğenilir ve odadaki kişilerce elden ele dolaştırılır. Bunun üzerine yazı işleri müdürü kâğıdın bir kenarına „bu hafta girecek „ cümlesini koyar.[55] Fakat söz konusu şiir, yazı işleri müdürünün kararına rağmen her nedense o hafta dergide yayımlanmaz.

Aradan on gün geçer ve aynı şiirin Yedigün dergisinde yayımlandığı görülür. Şiir aynı şiir olsa da, altındaki imza Cemile Konuk yerine Yusuf Ziya Ortaç'a aittir. On gün önce Uyanış dergisinin yazı işleri odasında, şiiri elden ele dolaştıran kişiler, kelimesi kelimesine aynı olan şiirin Yedigün dergisinde yayımlanması karşısında çok şaşırırlar. Onları asıl şaşırtan şiirin başka bir imza ile yayımlanması ve bu imzanın Yusuf Ziya'ya ait olmasıdır. Bu garip hadisenin altında yatan sebebi bulmak üzere değişik ihtimaller üzerinde durulur. Gençler, en kuvvetli ihtimalin Yusuf Ziya'nın kendilerine oynadığı bir şaka olduğu konusunda hemfikirlerdir.

"Yusuf Ziya Ortaç, „Sebilci" ismi ile bir şiir yazıyor ve bunu Cemile Konuk imzasıyla Servetifünun mecmuasına gönderiyor. Maksadı da şu: Kendisini beğenmeyen gençlere ismini gizleyerek şiirini beğendirmek ve mecmualarında bu şiiri neşrettirmek… Ondan sonra da karşılarına geçip: „Demek sizin kastiniz sadece şahıslara hücum imiş, ha! İşte eserlerimi mecmuanıza koyuyorsunuz ve şahsım hakkında da uluorta sözler söylüyorsunuz!" diyebilmek…"[56]

[53] Akşam Gazetesi, 17 Ocak 1940, S.7667, s.5
[54] age
[55] Son Posta Gazetesi, 24 şubat 1940, S.3437, s.1
[56] age, 24 şubat 1940, S.3437, s.8

Fakat Yusuf Ziya cephesinden bu konuda hiçbir açıklama gelmez. Eski nesil taraftarı olan bazı gazete fıkracıları ise olayı, yeninin eskiye olan hücumlarından biri olarak yansıtır. Aynı hadiseden UyanıĞ dergisinde „Yeni Bir Üstadat: Cemile Konuk = Yusuf Ziya Ortaç" adlı yazıda bahsedilir.[57]

Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç'ın gençlere karĢı tutumları ise oldukça serttir. Onlar da Vâ-Nû ve Burhan Cahit Morkaya gibi, gençleri esersizlikle suçlarlar. Aralarında en sert karĢılık Yusuf Ziya Ortaç'tan gelir. **'Yazıklar Olsun'** adlı yazısında tartıĢmanın boyutlarını oldukça sert ifadelerle noktalar.[58] "Vezin gitti, kafiye gitti, mâna gitti… Türk Şiirinin berceste mısrası diye: „Yazık oldu Süleyman Efendiye!" rezaletini alkıĢladılar. Göğüslerinde cehennemler yanan sanat cücelerinin kınalar yakıp, ziller takıp Çıkır Çıkır oynadıklarını gördük! Sanatın darülâcezesiyle tımarhanesi el ele verdi, birkaç mecmuanın sahifesinde saltanat kurdular! Meğer iĢ bununla bitmiyormuĢ… Meğer gözleri yalnız bizde değilmiĢ… Meğer yalnız Orhan Seyfi'nin, Faruk Nafiz'in, Peyami Safa'nın yerlerini istemiyorlarmıĢ…Meğer o bücür boyları, bodur ruhları, paytak zekâları, yerden bitme cüce kabiliyetleriyle dağlara, tepelere, Himalâya'lara tırmanmak istiyorlarmıĢ."[59] Diyerek tepkisini ortaya koyan Yusuf Ziya Ortaç, yazısında gençleri boyundan büyük iĢlere kalkıĢmakla suçlar ve sert bir dille eleĢtirir. Yazısının ilerleyen bölümünde üslubu daha sert ve acımasız bir hal alır. Ortaç, yazısında gençleri Atatürk'e hakaret etmekle suçlar. Yazının, Akbaba dergisinin kapağında verilmiĢ olması eskilerin hadiseler karĢısında duydukları kızgınlığın ne boyutta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ortaç'a göre bu mesele artık bir edebiyat meselesinden ziyade bir memleket meselesidir ve içinde az dahi olsa milli heyecanın kıpırdanıĢlarını duyan her fert, bu mesele karĢısında kayıtsız kalmamalıdır. "Gördünüz mü ey Türk Gençliği?.. Duydunuz mu ey Türk milleti?.. Üstüne gittiniz mi ey on sekiz milyon, ne diyorlar? Hayır… Görseniz, duysanız, iĢitseniz, milli gayzın, milli nefretin suratlarında nasıl Çakladığını duyardık elbet! Öyleyse ben size haber vereyim: „Biz tarihimizin son safhasında en lüzumlu ve en büyük iĢleri görmüĢ ve görmekte devam eden üç büyük sima biliyoruz: Siyasette Atatürk, fikirde Hilmi Ziya ve edebiyatta Nurullah Ataç! Biz Nurullah Ataç'ın dehasına iman ediyoruz." Üstüne bunu diyorlar. Aynen, kelimesi kelimesine, harfi harfine bunu diyorlar…"[60] Yusuf Ziya Ortaç, tasfiye taraftarı genç neslin Atatürk ile Nurullah Ataç'ı aynı kefeye koymaları karĢısında öfkesi Çığ'dan beter bir Çığ'a dönüĢür ve hızını alamayan Ortaç, bütün Türk gençliğini bu hayâsızlığın suratına tükürmeye davet eder.[61] Diğer yandan, Servetifünun-UyanıĞ dergisi, isyan bayraklarını açan yeni nesil gençlerin kalesi konumuna gelmiĢtir adeta. Gavsi Ozansoy'un öncülüğünde baĢlatılan bu hareket kısa zamanda geniĢ kitlelerde yankı uyandırmıĢtır. Gençler, eskileri kadavralaĢmakla, Çatafatla, sahtelikle suçlarken; eskiler de yenileri bayağılık, basitlik, belli ideolojilerin tellallığını yapmakla, hatta yer yer nesepsizlikle suçlamıĢlardır. Her iki cenahın atıĢmaları o kadar kızıĢmıĢtır ki, UyanıĞ dergisi etrafında toplanan bu gençler, derginin kapağında **'Eski Nesle Açık Mektup'** adlı bir yazı yayımlarlar. Bu yazı, eskilik ve yeniliği bir yaĢ meselesi değil, sanatta ve edebiyatta telâkki meselesi olduğunun vurgulaması bakımından önemlidir. Derginin sahibi Ali Ihsan Tokgöz'ün her günkü baĢyazının yerinde, imzasız olarak yayımlanan bu mektup, eskilere yeni sanat anlayıĢına sahip olmaları konusunda yapılan bir davettir adeta.

"Eski nesle mensup bazı edebiyatçılar, yazılarına bir sürü lâf kalabalığıyla baĢlamıĢlardı, Şimdi de son sözlerini küfürle bitiriyorlar. Yeni nesil Göhrete değil kıymete, kıdeme değil olgunluğa, yaĢa değil kafaya ehemmiyet verdiği için, bugünkü cepheyi almak lüzumunu duydu. Sanat eserinde sosyal bir mesele aramak endiĢesi; dar ve ölü Çekil kalıplarına karĢı hür bir isyan;

[57] Servetifünun-UyanıĞ Dergisi, 29 Şubat 1940, S.2271/586, s.230
[58] Sazyek Hakan, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s.47
[59] Akbaba Dergisi, 28 Mart 1940, S.323, s.1
[60] age
[61] age

köydeki, kasabadaki ve büyük şehirlerdeki sosyal kaynaşmanın sanat eserine aksetmesi keyfiyeti, ancak bizim seleflerimizde doğdu ve meyvelerini verdi."[62]

Sanatta sosyal mesele, kalıplara karşı hür bir isyan, sosyal kaynaşma… vb. gibi ifadeler yeniliği savunan gençlerin sosyalist bir düşünceye sahip oldukları yönünde düşünceler uyandırır. Hatta bazıları onların hükümetin bir politikası olarak milli, yeni ve sosyal bir edebiyat talebinde bulunduklarını iddia ederler.[63] Eskilere göre gençler, sanat kisvesi altında belli ideolojileri dillendirirler. Gençler ise tek istedikleri şeyin halktan yana olan, içinde neşet ettiği halkın gerçeklerine muhalif olmayan, tamamıyla rengini, kokusunu, bu ülke topraklarında yaşayan halktan alan bir edebiyat ve sanat vücuda getirmek olduğunu açıklarlar.[64]

Yenilik taraftarı gençler mektuplarının sonunda eski nesle, tasfiyenin yaşa değil fikirde yapılması lazım geldiğini ve haklı oldukları bu davada onları da kendi saflarında, „hakiki Türk sanatkârlarının safında" görmek istediklerini söyleyerek açık bir davette bulunurlar. Bu mektubun kısmen de olsa bir davet özelliği olmasından dolayı gençlerin eskilere karşı üslubu gayet ılımlıdır."Biz yaşa değil, zihniyete ve sanat anlayışına ehemmiyet veriyoruz. Bunun içindir ki, en gencimiz İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur dedik. Arif Dino, bizce on sekizlik bir delikanlıdır. Türk fikir ve sanat hayatının bütün mensuplarına hitabımız şudur Bizden yaşça büyük olan ve kıdemce evvel gelmiş bulunan Türk sanatkârlarını safımıza, gençlerin safına, hakiki Türk sanatkârlarının safına çağırıyoruz."[65] Yeniliği savunan bu gençlerin edebiyat camiasında kaldırdıkları kazan, öyle zannedildiği gibi birdenbire olmaz. Aslında yapılanan tüm bu tartışmalar belli bir sürecin neticesinde patlak veren olaylardır. Başta Gavsi Ozansoy olmak üzere tasfiyeci gençlerin o zamana değin kaleme aldıkları yazılara bakılacak olursa, bu isyankâr hareketin parıltıları görülecektir. Fazla değil, tasfiye bayrağının açılmasından tam bir yıl önce Gavsi Ozansoy, **'Nasıl bir edebiyat?'** başlıklı bir yazı kaleme alır.

"Nasıl bir edebiyat mı?.. Edebiyat istemek, edebiyat yapmak kadar, boş, gülünç şeydir. Benim bildiğim sanat vardır. O, bazen ressamın çizgisinde belirir, bazen şairin mısrasında; fakat ne istenir, ne de istenilen gibi olmak zaruretindedir. Gençlerden sanat gevezeliğinden önce, sanat bekliyoruz. Eser nerde? Yıllardır, ona intizardayız. Gevezeliğe, hiç tahammülümüz yok!"[66]

Ozansoy, bir yıl sonra eskilerin şahsına söyleyecek sözleri bu yazıda adeta önceden tahayyül edip kaleme almış gibidir. Yazıya Ozansoy'un genç arkadaşları büyük tepki gösterirler. Onu neslini inkâr etmekle suçlarlar. Ozansoy, sonraki haftalarda **'Hâşâ! İnkâr değil!'** adlı bir yazı yayımlayarak arkadaşlarına karşı müdafaasını yapar. "Neslimi, inkâr mı? Hâşâ, bu hatırımdan geçmedi. …Demek istedim ki, ne esersiz gevezelik yapalım, ne de, eser diye, üç gece uykusuz kaldıktan sonra "yazık oldu Süleyman Efendi'ye!" mısrasını verelim. Sözün kısası: „eser verelim!" dedim."[67]

Gavsi Ozansoy, yazılarında her daim bize ait, içinde vücut bulduğu halka ait bir edebiyat tasavvur ettiğini söyler. Bu düşüncesini belli bir ideolojinin parçası olarak kabul edip Marksist düşünceyle bağdaştırmaya çalışanlara her zaman karşı çıkmıştır.[68] Aksine, onun amacı, hayali olabildiğince çağdaş olan, yeni olan, bir o kadar da içinde milli unsurları barındıran bir edebiyata sahip olmaktır. "Bize gelince genç kızlarımızın güzel dansetmeleri, iyi otomobil kullanmaları, plâjda çok bir pijama ile gözü almalarını alkışlar, bunu gururla seyrederken, onların kabiliyetli

[62] Servetifunun-Uyanış Dergisi, 18 Ocak 1940, S.2265/580 s.129
[63] Altınkaynak Hikmet, Edebiyatımızda 1940 Kuşağı, Türkiye Yazarlar Sendikası Yayınları, İstanbul, 1977, s.41
[64] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 18 Ocak 1940, S.2265/580, s.129
[65] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 18 Ocak 1940, c. 87/ 23, s.129
[66] age, 16 şubat 1939, S.2219/530, s.198
[67] age, 02 Mart 1939, S.2219/530, s.230
[68] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 06 Ağustos 1936, S.2085/400, s.166

dimağlarına küçük birer milli tohum da atıvermeliyiz. Ve gene Henry Garat gibi olmaya özenen genç lise talebesine her şeyden evvel Mete'nin, Timur'un, Fatih'in ve en yüce olan Mustafa Kemal'in neslinden geldiğini, en önce Türk olduğunu hatırlatmalıyız!"[69] Ozansoy, yazılarında eski olana, yaşanılan zamana hitap edemeyene ve tamamiyle taklitten ibaret olana karşı çıkmıştır. „Tasfiye Lazım!" adlı yazı onun bu düşüncelerinin bir tezahürüdür. Ozansoy'un bu yazısını daha iyi anlayabilmek için onun daha önce eski-yeni mevzusunu içeren yazılarına bakmak gerekir. "Bu mücadelede geriyi kollayanın, şu kadar yıl evvellin „ileri adamı" olduğunu unutmamak lâzım. Karşımdaki „geri" belki benim düşmanım, fakat aynı zamanda basamağımdır. Bugünkü mesafeme, onun yolundan geçerek vardım. İşte, kavgamızın garip cephesi, budur. Bunu, zarurî mücadelemizde miyar olarak kabul edersek, yarın bizi umursamayacak nesilden, biraz saygı bekleyebiliriz."[70]

Kazan Kaldırma" adını taşıyan ve eskiye başkaldırma niteliğinde olan hareketin başlangıcı sayılan „Tasfiye Lazım!" adlı yazıda Ozansoy'un anlatmak istediği meramı daha açıkâr kılan bu yazılar, aynı zamanda eskilere karşı verilen bir yenilik hareketinin sinyalleridir. Tasfiye hareketini hazırlayan saikler öncelikle bu sinyallerde aranmalıdır.

Türk edebiyatında adeta bir saman alevi gibi birden parlayıp sönen bu hareket, etkisini çok uzun süre koruyamasa da, genç nesil yazarlarının hemen her dergi ve gazetede, birkaç dahi olsa eser vermelerine vesile olmuştur. Bu gençler arasında ancak kalemi güçlü isimler ileriki dönemlerde kalıcı izler bırakabilmişlerdir. Hür ve isyankâr düşünceyi savunan yeni nesil, dergi ve gazetelerde edebiyat, sanat ile ilgili düşüncelerini dile getirmişler ve böylelikle, durgun seyri içerisinde ilerleyen edebiyatta farklı seslerin duyulmasını sağlamışlardır. Tabi bu çaba, belli bir dönem gazete ve dergi sayfalarında uzun süre edebiyatın kendisini ağırlıklı hissettirmesine de sebep olmuştur. Yeni nesil genç yazarların, Uyanış dergisinde yayımladıkları **'Davamız'** adlı yazı, hür ve isyankâr neslin zihni yapısını ve bir nebze de olsa yaşanan olayların anatomisini ortaya koyucu mahiyettedir.

Tasfiye taraftarı gençler, „davamız" adlı bu yazıda o zamana değin yaşanan olayları özetlerler ve yapılan münakaşaların sanat ve fikir dünyamızın kabuk bağlamaya yüz tutmuş yebedî yarasını tekrar nüksettirdiğini belirtirler. Edebiyat ve sanat müktesebatımızda her daim varlığını muhafaza eden eski-yeni çekişmesi, kendini bu defa daha sert bir biçimde hissettirir. Çünkü yaşanılan tartışmalar zamanla edep ve saygı çizgisinin sınırlarını zorlamaya başlar, küfür boyutuna ulaşır. Eskiler, yenilerin sözlerini yakışıksız kabul edip, küfürle mukabele ederler. **Necip Fazıl**, gençlere dair sözlerinde „cüce", **Ercüment Ekrem** de „acemi oğlanlar" ifadelerini kullanırlar. Bu durum, gençleri de sözlerinde uygunsuz ifadeler kullanmaya yöneltir. Neticede, gençlerin en ılımlı olanları bile, artık eskileri küfürcülükle suçlarlar.[71]

"Genç nesil ne Necip Fazıl'ın zannetmek bedhahlığına düştüğü cüce, ne Ercüment Ekrem'in yazdığı gibi vaktinden evvel kazan kaldırmaya kalkan „acemi oğlanlar"dır! Yeni nesil, kendinden evvel gelen bazı üdebanın kitleye açıladığı kötü zevkin, yabancı sanat anlayışının her türlü engellerine rağmen bugün sesini duyurabiliyorsa, bu itham edilmek istendiği gibi küfürbazlığından veya küstahlığından ileri gelmiyor. Bu sadece yeni neslin eskilerin her türlü anlayışına rağmen ve yepyeni bir sanat anlayışının özlü numunelerini vermiş iddialarından ileri geliyor. Bugün göğsümüzü kabartarak söyleyebiliriz ki, bir Sabahattin Ali, bir Sait Faik, bir Nail V, bir Abidin Dino Türkiye'nin hudutlarını açabilecek ve başka memleketlerde de bir okuyucu kitlesi yapacak kudrettedir."[72]

[69] age, 06 Eylül 1934, S.1985/300, s.231
[70] age, 23 Mart 1939, S.2222/537, s.278
[71] Birsel Salah, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1983, s.133
[72] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 18 Ocak 1940, c.87/23, s.130

Uyanış dergisinde, bu en kuvvetli eserlerini veren gençlerin başında Abidin Dino, Cahit Saffet, Cavit Yamaç, Gavsi Halit Ozansoy, Hüsamettin Bozok, Orhan Berk, Orhami Bekir, Mümtaz Zeki, Nail V, Sait Faik, Suat Derviş, Ziya Osman gelmektedir. Bu yeni nesil arasında yer alan **Abidin Dino** ve **Sait Faik** tarafından ikinci bir açık mektup daha yayımlanır. **'Gençlerin Müşterek Beyanatı – Yeni Neslin İddiası ve Davası'** adını taşıyan bu mektup, birincisi kadar ılımlı olmaz.[73]

Sait Faik ve Abidin Dino, yeni neslin davasını ortaya koyan gençler namına kaleme aldıkları bu mektupta eskileri hem Doğu'nun hem de Batı'nın devasa şahsiyetlerini taklit etmekle suçlarlar. Yapmış oldukları sanat ve edebiyat taklitçilikten öteye gitmemiş ve hep bir öncekinin tekrarı, uyarlaması olarak kalmıştır. Hatta yazılarında bunu örneklerle ispat yoluna dahi giderler. "Bir tarafta, Leylâ ile Mecnundaki kadın-erkek ukdesi.. Öbür tarafta, Edebiyat-ı Cedide romanındaki sokak zamparalarının o korkunç kafa ve ruh boşluğu. Bir tarafta, Topkapı sarayının soylu Bağdat köşkü.. Öbür tarafta, yine Topkapı sarayının, sonradan eklenmiş piç Mecidiye kasrı…"[74]

Yazıda iddialı çıkışlarda bulunulmuş ve eskiler, ülke savaş halinde iken bile, millilikten ve gerçeklikten yoksun olmakla suçlanmıştır. Söz konusu yazı, kızışan ortamı alevlendirmeye yarasa da etkisi uzun sürmez. Her ne kadar Servetifünun dergisinin 18 Ocak günlü sayısı bu bildiri doğrultusunda hazırlanmış ve kapışılmış olsa da, beklenenin aksine çokça bir yankı uyandırmamıştır. Artık eskiler, susmayı ve sinmeyi kendilerini ifade etme yolunda daha etkili bir yöntem olarak görmeye başlamışlardır.[75]

Bildiride aynı zamanda edebiyatın hem toplumsal hem de işlevsel yönü vurgulanmıştır. Ahmet Oktay, „Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları" adlı eserinde sivri bir dille sert çıkışların yapıldığı bu bildiriden bahsederken Abidin Dino'nun tasfiye hareketinin öncesi ve sonrasında büyük etkinliği olduğunu, örgütleyici bir vazife üstlendiğini belirtir. Oktay aynı zamanda yenilik iddialarıyla ortaya atılan bu gençlerin, öne sürdükleri savları doğrulayabilecek güçten yoksun olduklarını belirtir.[76]

Yazının oluşturulmasında Abidin Dino ve Sait Faik'e en büyük yardımı **Necip Fazıl** göstermiştir. O zamanlarda Necip Fazıl, Abidin Dino ile Fikret Adil'in yakın arkadaşı olduğu için hazırlamayı planladıkları yazıda kendilerine yardım hususunda yaptıkları teklifi kabul eder. Yazıdaki bazı cümlelere bakıldığında, onların Necip Fazıl'in elinden geçtiği kolayca hissedilir. Fakat Necip Fazıl'ın bu yazıda katkısının bulunduğu geniş kitlelere duyurulmaz. Çünkü bu geniş kitleler Necip Fazıl'ı, yeniliği savunan bu gençlerin ve onların bağlatmış oldukları tasfiye hareketinin karşısında bilir.[77]

Söz konusu yazının yayımlandığı aynı gün Son Telgraf gazetesinde Necip Fazıl'ın **'Ha Gayret!!!'** adlı yazısı yayımlanır. Tan gazetesindeki yazı ile bu yazının aynı gün yayımlanması manidardır. Necip Fazıl, okuyuculara Tan'da çıkan bu yazıyı okumalarını öğütler. Bu öğüdü okuyucularına verebilmesi için Necip Fazıl'ın önceden bu yazıyı tetkik etmiş olması lazım. Dolayısıyla bu durum, yeni nesle karşı olarak bilinen Necip Fazıl'ın Sait Faik'e ve Abidin Dino'ya yazıyı oluşturma aşamasında yardım ettiği gerçeğini gözler önüne serer. Necip Fazıl, yazısında gençlerin bu yazısını çok beğendiğini, şaşırdığını dile getirir. Sihirli bir el ile değişmeye başladığını düşündüğü yenilik davasında, gençleri „tezatları içinde tezatsız, dağınıklığı içinde yekpare, çuleleri

[73] Tan Gazetesi, 24 Ocak 1940, S.1608, s.5
[74] age
[75] Birsel Salah, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1983, s.135
[76] Oktay Ahmet, Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları, Tüm zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.423
[77] Birsel Salâh, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara, 1983, s.34

içinde merkezli bir bütün" olmaya davet eder ve bunun için onlardan gayret göstermelerini ister.[78] "Dostum Abidin Dino ve Sait Faik! Yazıya başlarken haber verdiğiniz sürpriz tâbiyesine, umumî alâkayı avlamak için içtenârayla başladığınız ve - gûya başlattığınız – teviline inanacak kadar saf değilim. Siz de içlerinde olmak şartıyla, çapulcu kılığında içtegiriştiğin başboş lar güruhuna, birden bire bir sihirbaz değneğinin uzatıldığını ve bu güruhtan taktika ve ideolocya sahibi bir zümre yontulmaya başlandığını anlıyorum. Kim bu, sizi ihya eden sihirbaz?"[79]

Bu arada gençler, bir yandan iddialarına ilişkin yazıları Uyanış dergisinde yayımlamaya devam ederler. Bu gençler arasında **Suat Derviş** de yer alır. Dergide, Suat Derviş'e ait **'Eskilik ve Yenilik'** adlı bir yazı yayımlanır. Gariptir fakat Suat Derviş, arkadaşı Gavsi Ozansoy ile aynı düşünceleri paylaşmaz ve bunu yazısında açıkça dile getirir. "Biz eskiyi tekaüde sevkedip onlardan boşkalan koltuklara yerleşmek isteyen bir genç edebiyat nesli istemiyoruz. Her halde kıymetli ve genç meslektaşım Gavsi Halit Ozansoy da bunu söylemek istememiştir."[80]

Bununla birlikte Suat Derviş yazısının sonunda, gençlerden de yana çıkmış olmak adına eskilere birkaç gönderme yapar. Vaktinden önce emekli olmalarının istenmesini çağlarından geri kalmaları, ölüme mahkûm olan değerlere bağlı kalmak istemeleri ile ilişkilendirir. Gavsi Ozansoy, arkadaşının kafasının karışık olduğunu düşünürve yazısının altına bir not düşer. Bu notta Ozansoy, meslektaşının genç kuşak davasında bocaladığını, bunun da eskilerin içi bir yaş sorunu haline getirmelerinden kaynaklandığını belirtir. "Sevgili ve dost Suat Derviş bile, davamız üstünde tereddüde düşmüş. Çünkü eskiler içi bir „yaş" davası halinde aksettirdiler. Suat, emin olun, işin aslı bu değil. Meselemiz, Suat Derviş'in yazısının son satırlarında vardığı „izah"ta anlatıldığı gibidir. Bugüne uyamayan sanatkârı tasfiye."[81]

Gavsi Ozansoy, meselenin yanlış anlaşılmasından ve bunun bir yaş sorunu haline getirilmesinden dolayı muzdariptir. Her konuşmasında ve yazısında, olayların başlangıcına sebep olan „Tasfiye lazım!" başlıklı yazısında bahsettiği meselenin kafada, fikirde, özde yapılması gereken bir tasfiye olduğundan bahseder. Fakat durum hiç de onun sandığı gibi ilerlemez. Zira yapılanan tartışmalar esnasında onunla aynı düşünce ve kulvarda yer alan arkadaşları bile bazı fikir ihtilaflarına düşer. Bazıları savundukları meseleyi tam anlayamadıkları gibi, bazıları da hızlarını alamaz ve hem yaşhem de fikir bazında eskiye dair ne varsa yok etme sevdasına kapılır. Gavsi'nin yazısındaki meramını anlayan **Murat Sertel**, yenilik düşüncesinin yanlış anlaşıldığı ve aksettirildiği kanaatindir. Murat Sertel, bu iddianın ve tefsirin yanlış olduğunu vurgulayarak, içtimai hayattaki yeniliklerin edebiyatta da filizlendiğini, cemiyet içinde genç edip ve sanatkârların sayısının gün geçtikçe arttığını belirtir. Bunun yanında Sertel yazısının sonuna, makam ve şöhretin iddialarla değil; ancak gayret, sabır ve çaba ile elde edilebileceğini ekler. "Şöhret mesele budur. Şöhret ve yüksek mevkii ne rica, ne de tehditle elde edilmez. Bunu temin edecek olan şey kültür yüksekliği, devamlı sai ve sabırdır.[82]

Suat Derviş'in tenakuzuna mukabil, Mümtaz Zeki de bir o kadar yenilik davasında kararlı ve iddialıdır. Uyanış dergisinin aynı sayısında **Mümtaz Zeki Taşkın** da **'Üstatlar Ağlaşıyor'** adlı yazısında tartışmalara dair düşüncelerini dile getirir. "Etekleri zil çalanlar mı, tahtlarını tehlikede görenler mi istersiniz? Üstatlar ağlaşıyor."[83] diyen Taşkın yazısında, eski ve yeninin değerini ortaya çıkarmak için eski ve yeni yazarların eserlerinden parçalar alır, bunları karşılaştırır. Neticede, eskilerin yenileri beğenmiyor olmalarını, onları anlayamamalarından kaynaklandığını belirtir.

[78] Son Telgraf Gazetesi, 24 Ocak 1940, S.1034, s.1
[79] age
[80] Servetifünun- Uyanış Dergisi, 18 Ocak1940, S.2265/580, s.131
[81] Servetifünun-Uyanış,18 0cak 1940, S.2265/580, s.131
[82] Yeni Sabah Gazetesi, 04 şubat 1940, S.630, s.3
[83] Servetifünun-Uyanış,18 Ocak 1940, S.2265/580, s.132

Abidin Nesimi de gençlerin savunduğu yenilik hareketine kalemiyle hız veren isimlerden biridir. Nesimi"nin dergide yer alan **'Edebî Gençlik Cephesi'** adlı yazısında eskilere karşı acımasız ifadeler yer alır. Abidin Nesimi, bu gençlik cephesini, bir savaş cephesinden farklı görmez ve sözleriyle eskileri adeta ok yağmuruna tutar. "Çünkü bugün biz, sanat telakkilerimizdeki ayrılıklara rağmen birleşerek; bu sahte edebî şahsiyetleri yıkma imkânlarını temine çalışıyoruz. …Ve biz, duyuşta, düşünüşte, söyleyişte şu veya bunu tatmin için hareket etmeyen, sanat âleminde her insanın temayüllerine cevap veriyoruz. Son günlerini yaşayan dünkü edebî neslin felâket kapılarını çalıyor. Gayri ne göz yaşı dökmek ve ne de sanat dilenmek para etmez!.. Zira felâket geliyorum demez geldim der! Çünkü geldi bile"[84]. Bunun yanında Abidin Nesimî, **'Bir İzah'** adını taşıyan yazısında, sanatın ve edebiyatın cemiyetin içtimaî-iktisadî bünyesiyle irtibatlı olduğu düşüncesini savunur. Bu irtibatı sağlamanın, gözler önüne sermenin Servetifünun"un dünde olduğu gibi gelecekte de sahip olacağı kadim misyonu olarak değerlendirir. Nesimî, birçok yazısında bu misyonun gerçekliğini dillendirerek, tasfiyenin doğruluğunu ispata çalışır. "Yarım asır evvelki Servetifünun sanatın cemiyetin içtimaî-iktisadî bünyesiyle bağlı olduğunu ispat etmişti. Bugünkü Servetifünun"da ise bu bağlılığın kemmi miktarı tayin edilmek isteniyor. Birincisi bir müşahede, bir tespit idi, şimdiki ise bir lâboratuar, bir ilim ve tasfiye meselesidir."[85]

Gavsi Ozansoy, **'Telâkki Meselesi!'** adlı yazısında, realiteler karşısında aciz kalan „yalan"ın, yeniyi önemsemeyen eskinin müdafaaya geçtiği zaman „telâkki meselesi" deyip için içinden kolayca sıyrılmasını ve sesiz kalmasını eleştirir. Ozansoy, bir düşünce bile olmayan ve mantık sınırlarını zorlayan, boş bir zekâ harcanışının karşısında „telâkki" deyip susmanın, sineye çekmenin ne kadar haklı bir davranış olduğunu sorar. "Mütedeyyin bir telâkkisi olandır; fakat softa aynı adam değildir. Hakikatler karşısında tereddüde düşenle, hakikati kabul etmeyen reybî arasında çok fark vardır. Müspet hiçbir ameliyesi olmayan, kof bir zihniyetin herzeleri karşısında da „birer telâkkidir" diyerek, eğilemeyiz ya?"[86]

Eskilerin uygulamış oldukları susma politikalarının yanında, yenilerin sesi daha çok çıkmaya başlamıştır. Fakat tek bir cepheden çıkarılan ses, zamanla etkinliğini yitirir. Uyanış dergisinde gençler tarafından **'Dava Yeni Başlıyor!'**[87] başlıklı ve buna benzer pek çok yazı yayımlanır. Bu yazılarla ortamı kızıştırmak hedeflense de, muvaffak olamazlar. Zira vakit artık dava naraları atma zamanından ziyade, eser verme zamanıdır.

Yusuf Ziya"nın gençlerin başlatmış olduğu yenilik hareketini müdahale edilmesi gerekilen bir milli konu olarak görmesi üzerine, gençler de davalarının milliliğinden ve ululuğundan bahseder olmuşlardır. Yazının altına "Servetifünun"un gelecek sayısında genç neslin en yeni ve seçme yazılarını bulacaksınız!" notu düşülmüş olsa da, derginin ilerleyen sayılarında gençler, eskilerin kendilerinden bekledikleri eserleri veremezler. Hareketi başlatan Gavsi Ozansoy, dergide birkaç hikâye ve bir romanın neşrine başlasa da, bunlar hep yarım kalır.

Kaleme alınan eserler ve şiirler ise, eskilere misilleme şeklinde kendisini gösterir. Okuyucuların eski ile yeni arasındaki farkı daha iyi görebilmeleri için eski milli şiirin yanına yeni milli şiir; eski kadın telâkkisinin yanına yeni kadın telâkkisi konulur. Yusuf Ziya Ortaç"ın „Akından Akına" adlı şiiri ve Orhan Seyfi"nin „Uyan!" adlı şiirinin karşısına Nail V."nin „İstiklâl şarkıları" adını taşıyan şiiri yerleştirilir. Behçet Kemal"in Yedigün dergisinde yayımladığı „Kadın"[88] adlı şiir ile Hüseyin Siret Özsever"in „Bir Yosma" adlı şiirinin karşısına da yine Nail V."nin „Kadın Telâkkisi" adı şiiri yerleştirilerek, mukayeseye tabi tutulur ve böylelikle yeninin

[84] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 25 Ocak 1940, S.2266/581, s.159
[85] age, 15 şubat 1940, S.22697/584, s.205
[86] age, 25 Ocak 1940, S.2266/581, s.147
[87] Servetifünun- Uyanış Dergisi, 08 şubat 1940, S.2268/583, s.179
[88] Yedigün Dergisi, 03 şubat 1937, s.204

eskiye karşı üstünlüğü ispat edilmiş olur.[89] Aslında bu yöntem, eskilerin yenilerden devamlı istedikleri „eser" konusunda verilmiş bir cevaptır. Fakat ne yazık ki, yeniler eser verme hususunda fazla sebat edemez ve yöntemleri de, eserleri de uzun ömürlü olmaz.

Diğer taraftan yeniler, eskilerin eserlerini yerli ve yabancı edebiyatçıların eserleriyle karşılaştırarak, onları intihal ile suçlarlar. Eserlerdeki söyleyiş benzerlerinden, kelime tekrarlarından yola çıkarak eskilerin „hiçbir şahsi mevcudiyetleri"nin olmadığını, durmadan kendilerini ve birbirlerini tekrar ettiklerini, kendi teknikleri içinde başarısız olduklarını iddia ederler.[90] **Mahir Bülent**, **'Vesikalar'** adını verdiği yazı dizisinde Yusuf Ziya ve eserlerini inceler. Bülent yazısında Yusuf Ziya'nın eserlerinde Yahya Kemal'den ve Faruk Nafiz'den, Rıza Tevfik'ten, Tahsin Nahid'ten, Haşim'den, Reşat Nuri'den, Fuzûli'den, Enis Behiç'ten esintiler ve çok ciddi benzerlikler olduğunu savunur. Bu düşüncesini örneklerle kanıtlamaya çalışır.[91] Mahir Bülent, yazı dizisinin ilerleyen bölümlerinde Orhan Seyfi ve eserinde var olan tekrarlardan, intihallerden bahseder.[92]

Eski ve yeni arasındaki tartışmalar gün geçtikçe kızışırken, kalemi kadar dili de sivri olan **Necip Fazıl**'ın susması elbette beklenemez. Necip Fazıl, yaşanan olaylara ilişkin tepkisini Son Telgraf gazetesinde ortaya koyar. Gazetedeki **'Çerçeve'** adlı sütununda **'Dava mı, rezalet mi?'** başlıklı yazı serisi yayımlar. „Tasfiye" adı altında kazan kaldıran gençleri „cüce" olarak nitelendiren Necip Fazıl yazısında, içindeki kızgınlığı sadece gençlere değil; eskilere, gazete sahiplerine, fırsattan istifade eden anketçilere püskürtür. *"*Öğrendim, tiksindim, utandım. Sinek vızıltılarını hoparlöre bağlamak için mahalle mahalle gezip, Beykoz kazasında nalbur ararcasına genç şair arayan gazete anketçisi hesabına iğrendim, tiksindim, utandım. Hücum karşısında, hakikaten mevkileri varmış da bu mevkii tehlikeye düşürmüşgibi hafakanlar geçiren ve hakikaten yokluklarını kendi halleri ve dilleriyle isbat eden „kara liste" azası hesabına iğrendim, tiksindim, utandım.[93] Necip Fazıl, gençleri hayal peşinde koşan silik şahsiyetler olarak görür. Yaşanan olayları da hem bir facia hem de bir rezalet olarak kabul eder.

Necip Fazıl, kendine has üslubuyla gençleri de, onlara mukabelede bulunan eskileri de aynı kefeye koyar. Sanat ve edebiyata dair ne dünde ne de bugünde kayda değer bir kıymetin olmadığı düşüncesindedir. Savunulan bir davada tenkit ve eserin atbaşı gitmesi gerektiğini söyleyen Necip Fazıl, gençlerin yol yöntem bilmeyişlerinden yakınır. Metot eksikliğinin yanında zevk ve istidat sahibi olmayan bu gençlerin edebiyatta bir gün mutlaka zuhur edecek bir davayı yanlış ve kötü idare etmek yüzünden berbat ettiklerini söyler. Necip Fazıl, gençlerin savundukları iddianın edebiyatta muhakkak tahakkuk edecek bir gerçek olduğuna inanır. Bu ulvi davanın yöntem bilmeyen, yetersiz çocuklar tarafından ayaklar altına alınarak değer kaybettiği düşüncesindedir. *"*Tayin ettiğiniz hedeflerden birçoğu üzerinde belki beraber olduğumuz halde, sırf metodunuzdaki başağılık yüzünden birbirinizi kaybediyorsunuz. Zira siz, bugün veya yarın, nasıl olsa akademik bir örgü haysiyetiyle vazedilecek olan aziz bir davayı, yanlış ve kötü idare etmek yüzünden harcanıyor, tüketiyor, batırıyorsunuz. Aranızda Sait Faik ve Abidin Dino gibi, ümidim ve güvenim olan yeni istidadı görmekle bedbahtım."[94] diyen Necip Fazıl, sözlerini gençlere hitaben „İnsan sizi gördükçe dava sahibi olmaktan utanıyor." ifadesiyle noktalar.

„Dava mı, rezalet mi?" adlı yazı serisinin üçüncü ve son bölümünde "Zira biz, 80 yaşında „Gülistan"ı yazan Sadi'ye inandığımız kadar, 18 yaşında „Bateau Ivre"yi yazan Rimbaud'a da

[89] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 52 Kânûnuevvel 1940, S.2266/581, s.152,153
[90] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 01 Şubat 1940, S.2267/582, s.166
[91] age, 01 Şubat 1940, S.2267/582, s.167,175
[92] age, 15 Şubat 1940, S.2269/584, s. 198,199
[93] Son Telgraf Gazetesi, 17 Ocak 1940, S.1030, s.1
[94] Son Telgraf Gazetesi, 18 Ocak 1940, S.1031, s.1

inanıyoruz." Diyen Necip Fazıl, gençleri daha nitelikli, donanımlı olmaya ve olabildiğince yetkin eser vermeye davet eder. Bir davanın ancak bu şekilde kazanılacağını ve hak edileceği vurgular. "Işık, karanlığın karşısında tepinip (tasfiye, tasfiye!) diye bağırmaz. Işık girer ve karanlık çıkar. Karanlığın bile tenezzül etmeyeceği bayalığı, bu dava kılıklı rezalette seyredin!"[95]

Bu gerilen ortamın faturası, eski nesil taraftarlarınca Halit Fahri Ozansoy'a kesilmek istenecektir. Çünkü trajikomik yanı, tasfiyesi istenen isimler arasında o da vardır. Halit Fahri, genç şair ve yazarlar karşısında takınmış olduğu ılımlı tutumuyla ve hatta Servetifünun-Uyanış dergisinin üstünlüğünü bu gençlerin salahiyetine vermiş olmasıyla bilinse de, bu durum onun tasfiye listesine geçmekten alıkoyamaz. Oğlu tarafından tasfiye edilecekler listesinde bulunmasına karşı olsa da, başta listede adı geçen arkadaşı **Vâ-Nû**'nun sert eleştirilerine maruz kalır. "Mekteplerimizdeki, üniversitelerdeki hatta resmi tedrisin dışında kalmış hususî tahsildeki cevherli gençliğin nesildaşlarıma tefevvukunu zarurî görüyorum ve tekrarlıyorum. Başka çare yok! Amma 'Gavsist' cereyanın mensupları?.. O zavallı bedbah dostum Halit Fahri'nin oğlunu kendilerine lider yapan Reşat Enisler ve diğer 35'lik çömezler?.. Asla.. Böyle kılavuzdan Cenabı Hak bütün mozalak edipleri de, hevesli çocuklarımızı da esirgesin."[96]

Halit Fahri, hem genç neslin sesi soluğu haline gelen Uyanış dergisinin yazı işleri müdürü olması hasebiyle, hem de 'Tasfiye Lazım' başlıklı yazının sahibinin babası olmasından ötürü suçlanır ve kınanır. Bu durum karşısında Halit Fahri, **'Hesap veriyorum!'** başlıklı yazısında olaylar karşısındaki duruşunun bir özeleştirisini yapar. Gençleri ılımlı ve ağır başlı olmaya davet ederek, içten içe onların arkasında bulunduğunu hissettirir. "Onların benim neslime bu hücumunu doğru ve zarif mi buluyorum? Buna da bin kere hayır… Fakat kızıyor muyum? Niçin kızayım? Bir zamanlar biz de o yolu Fecriâtiye karşı denemiştik. Yalnız şu farkla: Biz de varız diye haykırmıştık. Mamafih içimizde eserleriyle yaşayanlar yaşayabildi, diğerleri unutuldu gitti. Şimdi de böyle olacak: Bütün gürültü sonucunda bu gençlerin kazanacakları, sadece, bazı isimlerini meraklı kafalara yerleştirmektir. Ötesi, yarın yaratabilecekleri eserlere bağlı! Muvaffak olamazlarsa, yandıkları günüdür. Genç ervah dediğim şimdiki şair ve nâsirler işte bunu böylece bilmelidirler ve bu kopardıkları çirkin patırtıyı bırakıp kendi işlerinin; yani asıl sanatlarının başına geçmelidirler işçetindir zira…"[97]

Halit Fahri bu yazısında kendisine düşen hesabı vermiş olur. Fakat bu hesap, çağdaşları olan eski neslin Halit Fahri hakkında söylenen olumsuz eleştirileri ve ithamları engellemeye yetmeyecektir. Bu durum, adeta ömrünün tamamını edebiyata ve sanata adayan Halit Fahri Ozansoy'un rikkatine çok dokunur. şahsına söylenen sözler ve hakkında bulunulan suçlamalar, onu öylesine rencide etmiş olacak ki, Uyanış dergisinin kapağında **'Dünkülere, Bugünkülere!'** adlı bir yazı yayımlayarak teessürlerini dile getirir.[98]

Halit Fahri'nin bugünkülere mesajı, ortaya attıkları iddialarını ispatlamak için savundukları yeniliğin ilk numunelerini teşkil edecek olan eserlerini kaleme almalarıdır. Çok ses çıkaranın değil, ancak çok yazanın sanat adına asıl kazanan olduğunu söyler. Onlardaki bu edebî heyecanın onu ümitlendirdiğini belirtir. Bunun yanında, bu ümidin bir tarafgirlik olarak anlaşılmamasını, ümidinin ve sevincinin iddiasını gerçekleştiren, sağlam, güçlü eser verebilen gençlerle daim olacağını vurgular. Ozansoy, yazısında gençlere karşı ılımlı bir tavır sergiler. Ozansoy, yazısında asıl kızgınlığının eskilere karşı olduğunu söyler. Eskilerin kendisini gençleri himaye etmekle ve tarihî bir misyona sahip Servetifünun dergisini ne dediğini, ne yaptığını bilmeyen çocukların hizmetine vermekle suçlamasından ötürü kırgınlığını ifade eder. Yenilerin

[95] age, 19 Ocak 1940, S.1032, s.1,5
[96] Son Posta Gazetesi, 14 Ocak 1940, S.3399, s.8
[97] Son Posta Gazetesi,16 Ocak 1940, S.3401, s.7
[98] Servetifünun-Uyanış Dergisi, 25 Ocak 1940, c.87/23, s.146

tecrübesizliklerinden, bilgisizliklerinden tezahür eden asabi ve fevri davranışlarının yanında, eskilerin sahip oldukları tüm bilgi, görgü ve deneyime rağmen onlardan aşağı kalır yanlarının olmadığını dile getirmesi, onun bu suçlamalar karşısında ne denli müteessir olduğunu gözler önüne serer.[99] "Servetifünun'a gelince, benim yazı işleri müdürü oluşumonun tarihi rolüne sahip oluşum demek değildir. Öyle bunu anlamayanlar artık anlamalıdırlar, anlayabilirlerse… Yoksa bu dava döner dolaşır, sadece Halit Fahri-Gavsi davası haline gelebilir ki bundan da ne siz, ne biz, ne onlar, ne ötekiler, ne berikiler bir şey kazanırlar. Hayretteyim: Edebiyatla hiç alakası olamayan bir adam çıkıyor bana küfür ediyor, benim neslimin münekkidi çıkıyor bana küfür ediyor, benim neslimin şairi çıkıyor karikatürümü eliyle gazetesine koyuyor, bense onlara değil, „Son Posta"da edep dairesinde yalnız size çıkışıyorum. Bu, ne garabettir! Hani itiraf ederim, son edebiyat kavgası beni Edebiyattan da, dünkü edebiyat nesillerinden de iğrendirdi, yalnız bir noktada hakkınızı yerden göğe teslim ederim: bizim nesil daha münakaşa etmesini bile bilmiyormuşuz!"[100]

Halit Fahri Ozansoy'u bile edebiyattan iğrenir hale getiren bu eski-yeni kavgası, ilerleyen yıllarda daha sert, kırıcı ve çetrefilli bir hal alır. Hatta kendi his, düşünce ve sanatlarını ifade edebilmekte engellendiklerini söyleyen gençler, bazı çıkışlar ve önü alınmaz tartışmalar neticesinde, kendilerini en rahat ifade edebilme imkânını sunan Servetifünun dergisinin mevcudiyetini tehlikeye sokarlar. Uyanış dergisinin sayısı iki bine yükselmiştir; fakat Ahmet Ihsan işin bu kısmıyla fazla ilgilenmez. Onun zaten daimi aboneleri ve alıcıları vardır. Öncesinde var olan bu daimi okuyucu kitlesini kaybetmemek için gençlerden kimilerini dergiden uzaklaştırma kararı alır.[101] Çünkü işten anlayan çevresindeki arkadaşları bu kararın doğru olacağı yönünde akıl verirler. Dergiden ayrılma işini gerçekleştiren isimlerin başında ise Abidin Dino ve Nail V. gelir. Ahmet Ihsan, derginin yönetimini Gavsi Ozansoy ve Cavit Yamaç'a bırakır. Cavit Yamaç, 30 liralık aylık karşılığında genç yazarlarla dergiyi çıkarmayı sürdürür.[102] 1940 yılından sonra, Suat Taşer, Salah Birsel, Necati Cumalı, Süavi Koçer, Cahit Saffet, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Sıtkı Tarancı, Orhan Berk, Nahit Ulvi Akgün, Rıfat Ilgaz, Ziya Yamaç, Hüsamettin Bozok, Oktay Akbal, Rüştü Onur, Sabahattin Kudret, Samim Kocagöz gibi genç yazarların eserlerine rastlansa da, dergi eski canlılığını ve tadını yitirir. Yılların devasa şahsiyetlerini sinesinde barındırmış olan tarihî Servetifünun dergisi son olarak 2461. sayısının çıkmasıyla birlikte kapatılır. Böylelikle, koca bir tarihe şahitlik eden dergi, edebiyat tarihi rafında kendisine ayrılmış yere tam anlamıyla kavuşur. Bu gençlerin başında yer alan ve hareketin öncülüğünü üstlenmiş konumunda olan Gavsi Ozansoy, yıllar sonra çeşitli gazetelerde yazdığı yazılarda o günlere ve yaşananlara dair pişmanlıklarını dile getirir: "Vâlâ Nurettin ile aramızda başlayan münakaşa o günlerin hadisesizliği içinde diğer gazetelere de sirayet etmiş, anketler açılmış, bir velvele kopmuş; edebiyattan tasfiye edilecek eskilerin isimlerini ihtiva eden mübalağalı kara listeler tanzim edilmişti. Öyle o kadar ileri gitmişti ki, birçok büyük kıymetleri, Yahya Kemal'i bile tasfiyeye kalkışan gençlere rastlanmıştı. Dâvâ, bu maceraya döküldükten sonra, bu cereyanın liderliğinden önce ben kendimi tasfiye ettim. Istiklâl gazetesinde o fıkrayı yazdığıma da, yazacağıma da bin defa pişman olmuştum."[103]

Ozansoy, „önce ben kendimi tasfiye ettim." ifadesiyle pişmanlığının boyutunu ortaya koyar. Aradan geçen yirmi yıl kendisini olgunlaştırmış, oturaklaştırmış ve geçmişte yaşanan olayları daha akıl-ı selim bir şekilde değerlendirmesini sağlamıştır. Yirmi yıl önce tasfiyesi istenen isimlerin birer „edebiyat ustaları" olduğu gerçeğini zaman tasdik etmiş ve herkese ettirmiştir. Bunu, içindeki acı nedametle tasdik edenlerden biri de Gavsi Ozansoy olur. "Ünkâr edenler de kim?... „Beşiktekiler" O zamanın en genç kuşağında olan bizler. Çoğumuzun bıyıkları henüz yeni

[99] age
[100] age
[101] Birsel Salah, Ah Beyoğlu vah Beyoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara, 1983, s.140
[102] Birsel Salah, Ah Beyoğlu Vah Beypğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara, 1983, s.141
[103] Tercüman Gazetesi, „Edebiyatımızda Dünküler mi, Bugünküler mi Daha Kuvvetli" 17 Kasım 1962, s.5

terliyordu. Edebiyatımızda „Tasfiye davası" olarak geçen bu kazan kaldırmaya benim kaleme aldığım „Tasfiye Lâzım" başlıklı yazımız sebep olmuştu. Hareket birden bire gelişti. Başta Son Posta, Akşam olmak üzere, İstanbul'un beş büyük gazetesi anketi açtı. Kimi gençleri konuştu, kimi yaşlıları."[104] O günlere dair savaş alanına hazırlıksız yakalandıklarını söyleyen Ozansoy, birlikte aynı cephede mücadele ettikleri arkadaşlarını anar. Eskilerin defatle ifade ettikleri gibi, edebiyat ve sanat dünyasında sadece yetkin eser verenler kalabilmiş, şöhret ve edebî mevkii sadece kalemini çalıştıranların olmuştur.

Edebiyat dünyasında yaşanan bütün bu kargaşanın ve koparılan yaygaranın sonunda Halit Fahri Ozansoy, **'Genç- İhtiyar meselesinde horoz öttü, dava bitti!'** başlıklı bir yazı yayımlar. Halit Fahri'in bu yazısı, dönemin tartışmalarına son noktayı koyucu mahiyettedir. Ozansoy yazısında, gençlerin haklı olduklarını iddia ettikleri davada haklılıklarını ispat sadedinde, uzun süreden beri onlardan birkaç yazı beklediğini söyler. Neticede bu gençler yazarın ifadesiyle, Servetifünun'u bir magazin dergisi haline getirmekten başka bir şey ortaya koyamazlar.[105]

Yaşanılan olaylar neticesinde gelinen nokta yenilerin mağlubiyeti, eskilerin galibiyeti ile sonuçlanır. Yenilerin eser veremeden büyüklerine „pay" vermeye kalkmaları herkes tarafından çocukça bir hareket olarak karşılanır. Tartışmalar esnasında her iki tarafa da taarruzlarıyla bilinen **Naci Sadullah**, yenilerin kaybettiği düşüncesinden öte, yeniliği savunan gençler arasında geleceği parlak, kalemi keskin olan isimler olduğunu savunur. Sadullah, asıl bu isimlerin yenilik adına, sanat ve edebiyata gelecekte bir kazanç olabilecekleri düşüncesindedir. "Bu bahsin, bir dava halinde ortaya çıkmasına sadece vesile olan Gavsi Ozansoy'la hemen hiçbir hususta hemfikir sayamayacağımız gençler tanıdım ki aralarında, Sait Faik gibi, Abidin Dino gibi, İsmail Kemalettin gibi, Nail V. gibi, Bedri Rahmi gibi, Sabahattin Ali gibi, Nurettin Eşfak gibi ve yaşının kırka çok yaklaşmış bulunmasına rağmen Sadri Ertem gibi, meçhullü meşhurlu hakiki kıymetler ve ümitler vardı."[106]

Tasfiye tartışmasında yenilik iddiasında bulunan gençlerin bir kısmı kırklı yıllarda bir varlık gösteremez. **Sabahattin Kudret Aksal**, **Salah Birsel**, **Cahit Saffet Irgat**, **Sait Faik Abasıyanık**, **Behçet Necatigil** gibi şair ve yazarlar ise gerek şiirleriyle gerekse çıkardıkları dergilerle yeni şiirin öncülüğünü sürdürmeye devam ederler. 1940 kuşağı, yine aynı yıllarda ideolojik çağrışımlara açık bir içeriğe sahip olmasından ve en çok da dönemin sosyo-politik koşullarının çatışmasından ötürü, fazla bir etkinliğe ulaşamaz.[107]

Gavsi Ozansoy, 1944 yılında Uyanış dergisinin kapanmasından sonra, uzun bir süre edebiyatla uğraşmaz. Hatta denilebilir ki Ozansoy, Uyanış dergisindeki sanat hayatından sonra, hemen hemen hiç şiir ya da hikâye kaleme almamıştır. 1947 yılında „Ozansoy Matbaası"nı açar. Fakat bu matbaanın ömrü çok uzun olmaz ve kısa bir zaman sonra kapanır. 1952 yılında „Harman"[108] adlı bir gazete çıkarır. Haftalık olarak çıkan bu gazete, edebi bir yayın organı olmaktan öte, magazin niteliğinde olan haberleri gündeminde tutan bir gazetedir. Aynı zamanda Ozansoy, „Harman" ile soyunduğu gazetecilik mesleğine bir yenisini ekler ve gizli, esrarlı cinayetlerin üstüne giden bir dedektif görevini üstlenir. Bu gazetenin de yayın hayatı da uzun sürmez ve iki yıl sonra kapanır. Nusret Safa Coşkun, arkadaşı Ozansoy'un açmış olduğu gazetenin kısa ömürlü olmasını Bâb-ı Âli'nin yan kuvvetlerinin sillesini yemesine bağlar.

[104] Haber Gazetesi, „Beş Kuşak Konuşuyor.", 08 şubat 1967, s.3
[105] Son Posta Gazetesi, 01 Mart 1940, S.3443, s.6
[106] Tan Gazetesi, 30 Ocak 1940, S.1614, s.8
[107] Sazyek Hakan, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde Garip Hareketi, Akçağ Yay. Ankara, 2006, s.49
[108] Harman Gazetesi, 21 Ekim 1952, S.5, s.1

"Gavsi Ozansoy, iyi bir istihbarat unsuru, yazıları, şiirleri dikkat çeken bir yazardı. Bir ara serbest hayata atıldı. Kendi gazete çıkarmaya başladı „Harman"ı bir zamanların en çok satılan gazetesini kurdu. Fakat hepimiz gibi, o da Bâb-ı Âli"nin yan kuvvetlerinin sillesini yiyerek bin bir emekle kurduğu müesseseyi kapatmak zorunda kaldı. Fakat mesleğini bir gün olsun bırakmadı."[109]

Nusret Safa"nın dediği gibi Ozansoy, gazetesin kapanmasından sonra da gazeteciliği bırakmaz. „Adiye Koridorlarında" adlı röportajlarıyla, hayatta yaşanılan bazı trajik vakaları okuyucu ile paylaşır. Aynı zamanda sırrı çözülmeyen ama gazete sayfalarında gündemi meşgul eden cinayetlerin üzerlerindeki sır perdesini aralamaya çalışır. 1952 yılında, yine böylesi cinayetleri konu alan „Sarıyer Cinayeti"[110] ve „Malatya Suikastı"[111] adını taşıyan iki broşür yayınlar.

Gavsi Ozansoy, uzun bir ara verdiği edebiyata 1962 yılında tekrar dönüş yapar. Çeşitli gazetelerde dönemin ünlü edebiyatçıları ile edebiyata, sanata ve sanatçıya dair röportajlar yapar ve bunları yazı dizileri halinde yayınlar.[112] „Edebiyatımızda Dünküler mi, Bugünküler mi? Kırk Yıl Sonra Diyorlar ki", „Mısralarda Yaşayan Aşklar", „Beş Kuşak Konuşuyor" adlı yazı dizileri ile Ozansoy, içinde eskilerde kaldığını düşündüğü edebiyat heyecanını yeniden bir kez daha duymuştur. Bu yazı dizileri vesilesiyle Ozansoy, uzun aradan sonra tekrar tek dük de olsa şiir yazmaya başlamıştır.

Ozansoy, geçmişte bir gençlik heyecanı ile girişiği tasfiye hareketindeki eski-yeni karşıtlaştırmasını, eskilerin mi yoksa yenilerin mi daha güçlü olduğu meselesini hiç bırakmamış ve aynı zamanda yıllar sonra çaldığı edebiyatın kapısını yine bu mesele ile ikinci defa zorlamıştır. **'Edebiyatımızda Dünküler mi, Bugünküler mi?'**[113] adlı yazı dizisinin ana gündem maddesini, adından da anlaşılacağı gibi eski nesil- yeni nesil tartışmaları oluşturur. Eski nesilden ve yeni nesilden olan şair ve yazarlarla röportaj yapan Ozansoy, bu sefer iddialı çıkışlar ve sorularla ortaya atılmaz. Aksine, Ozansoy"un yapmış olduğu bu röportajlara baktığımızda eskilerden özür diler gibi bir hali vardır. 1940"lı yıllarda tasfiye talebiyle isimlerinin üzerlerine kırmızı bir çizgi çizilen şair ve yazarlara Ozansoy, yıllar sonra da olsa bu yazı dizleri aracılığı ile iade-i itibarda bulunur ve adeta günah çıkarır. Bunun yanında, yenilere karşıda oldukça müsamahakâr ve anlayışlıdır. Her ne kadar Ozansoy"un sorularını yanıtlayan yeniliği savunan gençler, sivri bir dille yanıtlamış ve keskin ifadelerde bulunmuş olsalar da, Ozansoy onlara geçmişten uzanan bir aynaya bakar gibi bakar ve onların bu radikal fikirlerini olgunlukla karşılar. Çünkü en nihayetinde artık o da 45 yaşında bir „eski"dir.

'Mısralarda Yaşayan Aşklar'[114] adlı yazı dizisini Ozansoy, 1964 yılında yine Tercüman Gazetesi"nde yayınlar. Bu yazı dizisinde tanınmış günlü şair ve yazarların eserlerinden yola çıkarak onların hayatlarında gizli kalmış yönlerini, mahrem sevgilerini, aşklarını ortaya çıkarır ve okuyucuya sunar. Türk Edebiyatı için önemli vesikalar niteliğinde olan bu röportajlar, gazete sayfalarında kalmış ne yazık ki, bir eser çatısı altında bir araya getirilememiştir.

Ozansoy, **'Beş Kuşak Konuşuyor'** adlı yazı dizisini ise 1967 yılında Haber Gazetesinde yayınlar. Adından da anlaşılacağı gibi Gavsi, bu yazı dizisinde de beş kuşaktan gelen şair ve yazarlarla sanat, edebiyat ve dil problemi üzerine yaptığı röportajları yayınlar. Ozansoy"un geçmişte yaşanılan tasfiye hareketini, harbini hortlatmamak istemesinden olacak ki, eskiler- yeniler kavramları yerine, dünküler- bugünküler demeyi tercih etmesi, röportajlarda herkesin dikkatini

[109] Güvercin Dergisi, Nusret Safa Coşkun, „Gavsi Ozansoy", Mayıs 1970, s.26
[110] Sarıyer Cinayeti, Milli Ktbh. N.231/42000, 1952 AD 1575
[111] Malatya Suikastının Gösyüzü, Milli Ktbh. N.231/42532, 1952 AD 2185
[112] Işıkgöksan, Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, Elvan Yay. C.2, s..1379, Ankara, 2004
[113] Tercüman Gazetesi, Edebiyatımızda Dünküler mi, Bugünküler mi Daha Kuvvetli? Kırk Yıl Sonra Diyorlar ki, 14 Kasım 1962- 05 Ocak 1963
[114] Tercüman Gazetesi, Mısralarda Yaşayan Aşklar, 10-19 Mart 1964

çeken bir unsur olmuştur. Ozansoy ayrıca, yayınlanan yazı dizilerinin bitimine kendisine ait bir şiir koymayı da ihmal etmez. Edebiyat ikliminde eski üstatlarla ve geleceğin hevesli edebiyat üstatlarıyla hasbıhal edip, edebiyatın ve sanatın derinlerine yolculuk yapmak, Ozansoy'un içinde yok olmaya yüz tutan eski hevesleri, heyecanları uyandırır.

SONUÇ

25 Mayıs 1917 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Gavsi Ozansoy, Türk edebiyatının ünlü kalemlerinden Halid Fahri Ozansoy'un oğludur ve aynı zamanda kendisi de bir şair ve yazardır. Gavsi Ozansoy, Türk edebiyatında „1940 Tasfiye Hareketi" olarak geçen yenileşme hareketinin öncüsüdür. Hareketi başlatan yazının sahibi olması sebebiyle dönemi içinde dikkatleri üzerine toplayan bir isim olmuştur. Ozansoy, edebiyatta tasfiye isterken yalnız değildir. Onunla aynı fikri, aynı davayı paylaşan, geleceğin ünlü Edipleri olmaya namzet yol arkadaşları vardır.

Ozansoy'un başlatmış olduğu bu hareket edebiyatımızda bir saman alevi gibi yanıp sönmüş ve sadece kuru bir gürültüden ibaret olarak algılanmış olsa da, sonuçları itibariyle bakıldığında nice genç kabiliyetlerin kendilerini sanat sahasında göstermelerine vesile olmuştur. Bu hareket aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan Garip Hareketi'nin de hazırlayıcısı olmuştur. Gavsi Ozansoy, 1945 yılından sonra edebiyata uzun bir ara vermiş ve sonrasında 1960'lı yıllarda dönemin ünlü şair ve yazarlarıyla edebiyat ve sanat üzerine edebî röportajlar yaparak tekrar edebiyata dönüş yapmıştır.

KAYNAKÇA

ACEHAN, Abdullah, **Halit Fahri Ozansoy'un Hayatı, Sanatı, Eserleri,** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 1998

AKALIN, Sami L., **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Varlık Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 1984

AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi**, İz Yayınları, İstanbul, 1998

AKKANAT, Cevat, **Gelenek ve ikinci Yeni Şiiri**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2000

AKTAş, şerif- Gündüz Osman, **Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1992

AKTAş, şerif, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1986

AKYÜZ, Kenan, **Modern Edebiyatın Ana Çizgileri *(1860-1923)*,** İnkılap Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1990

ALANGU, Tahir, **Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman 1-3**, İstanbul Matbaası Yay. , İstanbul, 1965

ALKAN, Erdoğan, **Şiir Sanatı / Dünyada ve Türkiye'de Şiir Akımları, Şiirin Temel Sorunları, Kavramları**, Yön yayınları, İstanbul, 1995

ALTINKAYNAK, Hikmet, **Edebiyatımızda 1940 Kuşağı**, Türkiye Yazarlar Sendikası Yayınları, İstanbul,1977

ANDAÇ, Feridun, Romanda ve Öyküde Yeni Açılımlar 1940-1950**, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Sempozyumu, 22 Kasım 1998, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, 1998

AYDIN, Mehmet, **Türk ve Dünya Edebiyatından Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**, Emek Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1992

AYTAÇ, Gürsel, **Genel Edebiyat Bilimi**, Say Yayınları, İstanbul, 2003

BALCI, Olcay, **Halit Fahri Ozansoy'un Makaleleri,** Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2001

BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, Devlet Kitapları, İstanbul, 1987

BATES, H.E, **Kısa Öykü: Yazınsal Bir Tür Olarak**, çev. Gökçen Ezber, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 3. baskı, İstanbul,2005

BAYDAR, Mustafa, **Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar?**, Ahmet Halit Yağcıoğlu Yayınları, İstanbul, 1960

BEHRAMOĞLU, Canan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde 1940 Toplumcu Gerçekçi Kuşağın Yeri**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001

BÖRSEL, Salah, **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, Sonder Yayınları, Sümbül Basımevi, İstanbul, 1976

BOLAT, Salih, **Öykü Yazma Teknikleri: Yaratıcı Yazma Dersleri**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2005

BOYNUKARA, Hasan, **Hikâye ve Hikâye Kavramları**, Hece Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, say. 46-47, Ekim-Kasım 2000

BOZKURT, Nejat, **20. yüzyıl Düşünce Akımları: Yorumlar ve Eleştiriler,** Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

BÜLBÜL, İbrahim, **1923-1940 Romanında Nesil Çatışması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1997

CEVDET, Kudret, **Örneklerle Edebiyat Bilgileri**, İnkılâp ve Aka Yayınları, c.1, 1. baskı, İstanbul, 1980

COĞKUN, Nusret Sefa, **Milli Bir Edebiyat Yaratabilir miyiz?** İnkılâp Kitabevi, 1. baskı, c.1, İstanbul, 1938

ÇEĞİTLİ, İsmail, **Metin Tahlillerine Giriş 2 'Hikâye-Roman-Tiyatro,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2004

ÇETİN, Mehmet, **Tanzimat'tan Sonra Türk Şiiri Antolojisi**, c.1 Birleşik Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1991

ÇINARLI, Mehmet, **Sanatçı Dostlarım**, Ötüken Yayınları Edebi seri:67, İstanbul, 1979

DAMAR, Çağdaş, **Servet-i Fünun ve Resimli Uyanış (64. ve 65. cilt) Dergilerinin İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2003

DEMİR, Yavuz, **İlk Dönem Hikâyecilerinde Anlatıcılar Tipolojisi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 1995

DEMİRCİ, İbrahim, **Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950)**, Hece Türk Roman Özel Sayısı, say. 65-66-67, 2002

DİLÇİN, Cem, **Örnekleriyle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

DÖNMEZ, Süheyla, **İkinci Yeni Hareketinde Dil Problemi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993

ECEVİT, Yıldız, **Kurmaca Bir Dünyadan Yazı İncelemeleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992

ECEVİT, Yıldız, **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İletiŞim Yayınları. 3. baskı, İstanbul, Ankara

EDİBOĞLU, Baki Süha, **Bizim Kuşak ve Ötekiler**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1968

ELİOT, T. S. , **Edebiyat Üzerine Düşünceler** (çev. Sevim Kantarcıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983

ENDER, Muzaffer, **Milli Edebiyat ve Sonrası**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1967

ENGİNÜN, İnci, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001

ENGİNÜN, İnci, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri**, Türk Dili Dergisi Türk şiiri Özel Sayısı, say. 481, 482, Ocak-şubat 1992

ERCİLESUN, Bige, **Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler,** c.1, Akçağ Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1997

ERDOĞAN, Örtülü, **Üç İhtilâlın Hikâyesi**, Ayyıldız Matbaası, 2. baskı, Ankara, 1966

EROĞLU, Ebubekir, **Modern Türk Şiirin Doğası,** Yapı Kredi Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1993

ESEN, Nükhet, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, İletiŞim Yayınları İstanbul, 2006

EşREF, RuŞen, **Diyorlar ki**, Dersaadet Kanaat Matbaası, İstanbul,1918

FERİDUN, Hikmet, **Bugün de Diyorlar ki**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1932

FUAT, Mehmet, **Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi**, Adam Yayınları, c.1, 12.baskı, İstanbul, 2006

GEÇER, İlhan, **Cumhuriyet Döneminde Türk Şiiri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1.baskı, Ankara

GÜMÜş, Hüseyin, **Roman Sanatı ve İncelemesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

GÜMÜş, Semih, **Öykünün Bahçesi**, Adam Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2003

GÜNDÜZ, Sevim, **Öykü ve Roman Yazma Sanatı: Birlikte Yazalım,** Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2003

IşIK, İhsan, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, „Gavsi Ozansoy", Elvan Yayınları, c.2, s.1379, Ankara, 2004

İLERİ, Suphi Nuri, **Yeni Türk Edebiyatında Sosyalist Gerçekçilik**, Scala Yayınları, İstanbul, 1998

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi, c.3, İstanbul, 1932

İNAN, Mehmet Akif, **Ana Hatlarıyla İlk Dönem Şiiri,** Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı, say. 23, 24, Eylül-Aralık 1998

KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Büyük Eserler Dizisi 2, İstanbul, 1994

KAPLAN, Mehmet, ENGİNÜN İnci, KERMAN Zeynep, BÜRÜNÇİ Necat, UÇMAN Abdullah, **Atatürk Devri Türk Edebiyatı 1**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Gazi Üniversitesi İletiŞim Fakültesi Matbaası, 2.baskı, Ankara, 1992

KAPLAN, Mehmet, **Cumhuriyet Devri Türk Şiiri,** Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1.baskı, Ankara, 1973

KAPLAN, Mehmet, **Hikâye Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992

KAPLAN, Mehmet, **Şiir Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992

KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997

KAPLAN, Ramazan, **Şiirimizde İkinci Yeni Hareketi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1981

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, „Gavsi Ozansoy" İnkılap ve Aka Kitapevi, 3.baskı, s.591, İstanbul, 1983

KATOĞLU, Murat, **Türkiye Tarihi**, Cem Yayınları, c.4, İstanbul, 1992

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Milli Edebiyat Hareketi ve Beş Hececiler,** Toker Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1987

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, **Başlangıçtan Bugüne kadar Türk Edebiyatı Tarihi**, Tahlili ve Tenkiti, Edebiyat Yayınevi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, **Yeni Türk Edebiyatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1936

KOÇAK, Cemil, **Türküye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

KOLCU, Ali İhsan, **Öykü Sanatı**, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2005

KORKMAZ, Ramazan, **Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005

KORKUT, Refik, **Türk Edebiyatında Şairler ve Yazarlar, Hayatları, Edebi Kişilikleri, Eserleri**, Öz Matbaacılık, Ankara, 1971

KUDRET, Cevdet, **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman**, c.3, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1987

KURDAKUL, Şükran, **Çağdaş Türk Edebiyatı**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987

KURDAKUL, Şükran, **Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1981

KURŞUNOĞLU, Mehmet Kemal, **Acılı Kuşak**, ÇağdaşYayınları, İstanbul, 1996

KURTULUŞ, Baki, **Şair ve Yazarların Hayatı**, KurtuluşYayınevi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959

KUTLU, Ayla, **'Roman ve Öykünün Konu Alanındaki Genişlemeleri'**, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Sempozyumu, 22 Kasım 1998, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara

MARAŞ, M. Atilla, **Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Genel Bakış**, Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı, say.23, 24, Eylül-Aralık 1998

MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005

MUAMMER, Uygur, **40'ların Cadı Kazanı**, Tekin Yayıncılık, İstanbul, 1996

MUTLUAY, Rauf, **100 Soruda Türk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, 4.baskı, İstanbul, 2004

MUTLUAY, Rauf, **50 Yılın Türk Edebiyatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1973

NAYIR, Yaşar Nabi- ERCAN, Enver, **Tanzimat'tan Günümüze Türk Öykü Antolojisi**, Varlık Yayınları, 1994

NECATİGİL, Behçet, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, „Gavsi Ozansoy", Varlık Yayınları, 15. Basım, s.250, İstanbul, 1993

OKAY, M.Orhan, **Cumhuriyet Devri Edebiyatı Üzerine Bazı Dikkatler**, Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı, Eylül-Aralık 1998, say. 23, 24

OKTAY, Ahmet, **Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı 1923-1950**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

OKTAY, Ahmet, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri 1923- 1950**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.baskı, Ankara, 1993

OKTAY, Ahmet, **Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları**, BFS Yayınları, İstanbul, 1986

OZANSOY, Gavsi Halid, **Harman Sonunda Gelen**, İstanbul Tan Marbaası, 1945

OZANSOY, Gavsi Halid, **Malatya Suikastinin İçyüzü**, Ankara Milli Kütüphane no: 1952 AD 21 185

OZANSOY, Gavsi Halid, **Sarıyer Cinayeti**, Ankara Milli Kütüphane no: 1952 AD 1575

OZANSOY, Gavsi Halid, **Sevmek İçin Sevmek**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. İhtisas Kitaplığı, no:5646-TDE 273 / Beyazıt Genel Kitaplığı, no: 39796 / Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1936

OZANSOY, Gavsi, **Beş Kuşak Konuşuyor**, 46 Röportaj, Haber Gazetesi, 08 şubat- 28 Mart 1967

OZANSOY, Gavsi, **Edebiyatımızda Dünküler mi, Bugünküler mi Daha Kuvvetli, 40 yıl Sonra Diyorlar ki**, Tercüman Gazetesi, 17 Kasım 1962 – 05 Ocak 1963 (Edebi Yazı Dizisi)

OZANSOY, Gavsi, **Mısralarda Yaşayan Aşklar**, 10 Röportaj, Tercüman Gazetesi, 10-19 Mart 1964

OZANSOY, Halit Fahri, **Edebiyatçılar Çevremde**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1970

OZANSOY, Halit Fahri, **Edebiyatçılar Geçiyor**, Kanaat Kitabevi, İstanbul / Ankara Kütüphanesi no: 231/13046

ÖNAL, Mehmet, **En Uzun Asrın Hikâyesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

ÖNER, Sevim, **Halit Fahri Ozansoy'un Şiirleri**, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Edebiyat Enstitüsü, Lisans Tezi, Ankara, 1961

ÖNERTOY, Olcay, **Cumhuriyet önemi Türk Romanı ve Öyküsü,** Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1984

ÖZDEMİR, Emin, **Türk Edebiyatında Dönemler-Yönelimler**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1999

ÖZGÜL, Metin Kayahan, **Halit Fahri Ozansoy**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No:656, Ankara, 1986

ÖZGÜL, Metin Kayahan, **Halit Fahri Ozansoy'un Eski Harfli Türkçe Şiir Kitapları Etrafında**, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, Ankara, 1984

ÖZKIRIMLI, Atilla, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, c.1, 2. baskı, İstanbul, 2003

POSPELOV, Gennadiy, **Edebiyat Bilimi**, çev. Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2005

SAĞLAM, Nuri, **Türk Edebiyatında Edebi Röportaj**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.4, say.8, s.415-478, İstanbul, 2006

SAYIN, Şaro, **Her Kısa Öykü Kısa Öykü Mü?, Çağdaş Eleştiri**, say.5, Mayıs, 1985

SAZYEK, Hakan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi,** Akçağ Yayınları, Ankara, 2006

TANYOLAÇ, Öztokat, **Nedret, 'Çağdaş Türk Yazınında Kısa Kısa Öykü'**, Adam Öykü Kısa Kısa Öykü Özel Sayısı, say. 12, Eylül-Ekim,1997

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, „Gavsi Ozansoy", Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, c.2, s.718, İstanbul, 2003

TUNCER, Hüseyin, **Beş Hececiler**, Akademi Kitabevi, İstanbul, 1994

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, „Gavsi Ozansoy", Dergâh Yayınları, c.7, s.166

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Yayınları, İstanbul, 1983

YILDIRIM, Ercan, **Çağdaş Türk Öykücülüğünde Kısa Kısa Öykü**, Hece Öykü: Öyküde Sözcük Ekonomisi: Kısa Kısa (Küçürek) Öykü, say. 19, Şubat-Mart 2007

YILMAZ, Mustafa, **Ozan Olarak Halit Fahri Ozansoy**,, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara, 1981

YÜZBAŞI, Muammer, **Türk ve Batı Edebiyatından Şairler ve Yazarlar**, Serhat Yayınları, İstanbul, 1990

Dergi ve Gazeteler:

Akbaba Dergisi, 28 Mart 1940, S.323, s.1

Akşam Gazetesi, 18-24 Ocak 1940

Son Posta Gazetesi, 12 Ocak-1 Mart 1940

Son Telgraf Gazetesi, -1924 Ocak 1940

Son Havadis, 24 Şubat, 1971, s.4

Hisar Dergisi, Nisan 1971, S.88, s.8

Harman Gazetesi, 21 Ekim 1952, S.5, s.1

Hisar Dergisi, Mayıs 1970, S.77, c. 10, s.1

İstiklâl Gazetesi, 5 Ocak 1940, s.5

Tan Gazetesi, 24 Ocak 1940, S.1608, s.5

Tan Gazetesi, 30 Ocak 1940, S.1614, s.8

Yeni Sabah Gazetesi, 04 Şubat 1940, S.630, s.3

Yeni Sabah Gazetesi, 04 Şubat 1940, S.630, s.3

Yedigün Dergisi, 03 Şubat 1937, S.204

Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1970, s.11

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 1970, say.16416, s.5

Cumhuriyet Gazetesi,12 Nisan 1970, s.2

Güvercin Dergisi, Mayıs 1970, say.26, s.26

Servetifünun-UyanıĢ Degisi, 1932-1942

Tercüman Gazetesi,1962-1970

Haber Gazetesi, 08 gubat-28 Mart 1967

Haber Gazetesi,11-12 Nisan 1970, s.1

Haber Gazetesi, 11 Nisan 1970, s.1

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1313-1393, ANKARA-TURKEY

TEZKİRE-İ BUĞRA HAN'IN ÇAĞATAYCA YAZILMIŞ BİR NÜSHASI (METİN- DİL İNCELEMESİ- TIPKIBASIM)

B.Erdem DAĞISTANLIOĞLU[*]

ÖZET

Türklerin İslamiyet'e intisaplarının ilk dönemleri hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu dönem hakkındaki bilinmezliklerin benzeri, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında büyük bir yeri bulunan ve efsanevi özellikler taşıyan *Satuk Buğra Han* için de geçerlidir.

Bu makale, Türklerin İslamiyeti kitle hâlinde kabul edişlerini ve ilk Müslüman Türk hükümdarının efsanevi hayatını anlatan *Tezkire-i Buğra Han* kitabının 19. yüzyılda Çağatayca olarak kaleme alınmış bir nüshasının çeviri yazı ve dil incelemesini içermektedir.

Çalışmamıza konu olan eser, *Klasik Çağatayca*nın dil özelliklerini taşımakla beraber, *Özbekçe* ve *Çağdaş Uygurca*nın ses ve şekil bilgisi özelliklerini de barındırmaktadır. *Tezkire-i Buğra Han* kitabı gerek ses gerekse şekil bilgisi bakımından *Çağatayca* öncesi arkaik örnekleri de içermektedir. Eser bu özellikleriyle, hem *Çağatayca*dan çağdaş Türk lehçelerine geçişi yansıtmakta hem de içerdiği arkaik yapılarla dikkat çekmektedir.

Yazmanın *Çağatayca* dışında en çok *Çağdaş Uygurca*nın dil özelliklerini barındırdığı görülmektedir. Kitabın ilk sayfasındaki karışık bir hâlde yazılmış ifadelerin içinden tespit edebildiğimiz *tārīẖ̣a bir ming iki yüz yėtmiş*[1] *….. inal aḳsuluḳ taẖ̣rīri āẖ̣ir boldı* cümlesi eserin *Çağdaş Uygurcayla* olan bağını da açıklar niteliktedir.

Bu makalede söz konusu yazma eserin bütünü hakkında, yazarı, yazıldığı yüzyıl, diğer nüshaları vb. özellikleri bakımından bilgi verilmiş olup yalnızca *Satuk Buğra Han* menkabesinin geçtiği kısmın çeviri yazılı metni sunulmuştur. Ayrıca incelenen kısmın tıpkıbasımı da makalenin sonuna eklenmiştir.

Bu yazıda, British Library'deki Or. 8161 numaralı metnin 83a-102b varakları arasındaki *Satuk Buğra Han* menkabesini esas almakla birlikte, dil incelemesinde gerek duyuldukça yazmanın bütünü göz önünde bulundurularak açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Satuk Buğra Han, Çağatayca, Uveysi, Tezkire.

[*] ArĢ.Gör. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, El-mek: erdemdgstn@gmail.com
[1] Miladi 1853-1854.

A MANUSCRIPT OF TAZKIRA-I BUGHRA KHAN WRITTEN IN CHAGATAY TURKISH (TEXTE- GRAMMAR NOTES-FACSIMILE)

ABSTRACT

The information is quite restricted which is about the first periods of Islamic adoption by Turks. Unknown counterparts about this period are the same with *Satuq Bughra Khan* who is in the huge role of diffusion of Islam between Turks and has legendary singularity.

This article includes the translation and the examination of the language of the transcript of *Tazkira-i Bughra Khan* which is indited in 19th century in Chagatay Turkish and recounts Turkish people's embracing İslam in indiscrete and the legendary lives of the first Muslim Turkish emperor.

The artifact that in our labour not only has the feature of the language of *Classical Chagatay Turkish*, but has the feature of phonetics and grammatical structure of *Uzbek* and *Modern Uigur*. The book of *Tazkira-i Bughra Khan* includes examples of archaic *pre-Chagatay Turkish* either phonetics or grammatical structure. The artifact attracts attention with these features not only represents passage from *Chagatay Turkish* to modern Turk idioms, but also includes archaic structures.

The writing gets the most of language features of *Modern Uigur* apart from *Chagatay Turkish*. The statements are written comlicated and we could spot that are in the first page of the book, *tārīḫḳa bir miṅg iki yüz yėtmiş ….. inal aḳsuluḳ taḥrīri āḫir boldı*, also explain, this sentence is related with the *Modern Uigur*.

The paper gives information about the whole text, writer, the century it is written in, and the other copies of the written work; also the translation of the written text about the legand of *Satuq Bughra Khan* is given. Beside, the facsimile of the part inspected is attached to the end of the article.

Altough grounded on the *Satuq Bughra Khan* narrative which takes place in British Library in the Or. 8161 numbered text between the 83a-102b pages; also, when examination of the language is needed, some explanations are given considering the whole text.

Key Words: Satuq Bughra Khan, Chagatay Turkish, Uveysi, Tazkira.

Giriş

Türklerin İslamiyet ile kitleler hâlinde tanışmaları 8. yüzyıldan itibaren söz konusu olmakla beraber devlet otoritesi tarafından kabul edilişi ve yayılma süreci 10. yüzyılı bulmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabul edişlerini içeren anlatılar ise ilk Müslüman Türk hükümdarı *Sultan Satuk Buğra Han*'ın adı etrafında şekillenmiştir.

Türklerin İslamiyet'e intisabının erken dönemleri ve bu dönemin en önemli karakteri olarak zikredilen *Buğra Han*'ın kimliği hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. *Buğra Han*'ın gerek çocukluğu gerekse İslamiyet'e intisabı ve *kâfirlerle* olan mücadelesi, 14. yüzyılın başında *Cemâleddin Ebu'l-Fazl Muhammed El-Karşî*'nin yazdığı *Mülhakâtü's-Sürâh* adlı eserde yer almaktadır (geçen 2001: 18). *Mülhakâtü's-Sürâh*'ta *Satuk Buğra Han*'ın çocukluğu şu şekilde geçmektedir:

Satuk Buğrahân el-Mücâhid Abdülkerim b. Bezîr Arslân-hân b. Bilge Kadır-hân: Afrâsyâb b. Bişnek b. Rismen neslinden gelir. Ve nesebi Tûr b. Aferîdûn b. Anûyân b. Güştâsif b. Cem b. Fârs b. بورى b. Gürg b. Yâfes b. Nûh'a ulaşır. Kâşgar ve Fergana hudutlarındaki Türk hâkânlarından, Halife el-Mutî-lillâh ve el-Emîr el-Reşîd Abdülmelik b. Nûh el-Sâmânî'nin devleti zamanında [Karahanlılardan] ilk Müslüman olan budur. Ünlü İmâm ... Ebu'l-Fütûh Abdülgaffâr (Abdülgâfir) b. El-Hatîr Ebû Abdullâh el- Hüseyn el- Fazlî Târîhu Kâşgar adlı eserinde böyle söyler (geçen 2001: 208).

Bu alıntıda görüldüğü gibi *El-Karşî*'nin *Mülhakâtü's-Sürâh*'ta bahsettiği *Satuk Buğra Han* ile ilgili bilgileri, *Târîhu Kâşgar* adlı bir başka kaynaktan alıntıdır. Daha sonraki yüzyıllarda yazılan eserlerde ve çağdaş edebiyat tarihi çalışmalarında, *El-Karşî*'nin eserindeki anlatı ve onun varyantları kullanılagelmiştir.

El-Karşî'nin *Mülhakâtü's-Sürâh*'ı, *Satuk Buğra Han* bahsini içeren anlatılar açısından her ne kadar kendisinden sonraki yüzyıllarda yazılan eserlere kaynaklık etse de İslami Türk edebiyatının ilk mesnevi örneği olan *Kutadgu Bilig*'den itibaren *Satuk Buğra Han* adının zikredildiği de görülmektedir (Barthold 1923: 151-158). Bu durum, daha erken dönem örneklerinden itibaren Türkler arasında İslamiyet'in millî kimlikle beraber efsanevi motifler doğrultusunda benimsendiğini göstermektedir.

Menkabenin çeşitli varyantlarla günümüze kadar gelişi ve Türk edebiyatı ve tarihindeki yeri ile kıyaslandığında, *Satuk Buğra Han* üzerine yapılan çalışmalar, beklenilenin aksine, oldukça azdır. Konuyla ilgili ilk çalışmalar 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilmiştir. Yarkent ve Kaşgar bölgesinden elde ettiği verileri sunan *R. B. Shaw*, 1878'de basılan *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan* adlı eserinde menkabenin Arap harfli matbu bir nüshasını yayımlamıştır. Bu çalışma, menkabenin Arap harfli matbu metniyle beraber İngilizce tercümesini de içermektedir (Shaw 1878: 87-109). Ayrıca *R. B. Shaw*, eserindeki matbu metinlerin söz varlığından yola çıkarak *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan II- Turki-English Vocabulary* adıyla bir de sözlük hazırlamıştır (Shaw 1880).

Buğra Han menkabesi üzerine yapılan diğer bir bilimsel yayın *Fernand Grenard*'a aittir. Journal Asiatique'te 1900 yılında yayımlanmış olan çalışmasında *Grenard*, menkabenin tespit ettiği nüshalarını karşılaştırmak ve *Shaw*'ın yayımladığı metni de göz önünde bulundurmak suretiyle Türk- İslam ilişkisi içinde tarihî zemini, Türklerin İslam'la tanışma sürecini ve bunun devletlerarası ilişkiler bakımından nedenselliğini içeren kapsamlı bir değerlendirme gerçekleştirmiştir (Grenard 1900: 5-79). *Grenard*'ın bu çalışması *Osman Turan* tarafından *Ülkü Mecmuası*'nın muhtelif sayılarında tercüme edilmiştir (Turan 1939I-II-III-IV, 1940). *N. Pekolcay*, Grenard'ın incelediği yazmadaki motiflerle *Shaw*'ın ele aldığı yazmadaki motiflerin birbirlerini

tamamladığı tespitini ortaya koymuştur (Pekolcay 1967: 18). *Shaw*'ın eserindeki matbu metnin çeviri yazısı ve Türkiye Türkçesine çevirisini *M. Turgut Berbercan* yapmıştır (Berbercan 2011).

Bu çalışmada, İslami dönem Türk edebiyatının ilk örneklerinden itibaren adı zikredilen *Satuk Buğra Han*'ın menkabesini içeren geç dönem Çağatayca bir *tezkire*nin Türk dili ve Türk kültür tarihi bakımından tetkiki gerçekleştirilecektir.

Makalemizin konusu olan yazma, mürettibi tarafından *Tezkire-i Buğra Han* olarak adlandırılandırılmış olup *Buğra Han*'ın menkabesinin yanı sıra *Uveysi* sufiliğini ve şeyhlerinin menkabelerini de içermektedir. Yazmada kitabın adı şu şekilde geçmektedir: *8b-13 bu kitābnı teẕkire-i (14) buġra ḫan ataldı.*

Çalışmamıza esas aldığımız metin, İngiltere'de British Library'de Or. 8161 numarayla kayıtlıdırdır. 430 varaklık bu metnin 83a-102b varakları arası *Sultan Satuk Buğra Han* menkabesini içermektedir.

Tezkire-i Buğra Han metninin diğer bir nüshası *Berlin Staatsbibliothek*'te Ms. or. oct. 1723 numarayla kayıtlıdır (Götz 1979: 528-529). 76 sayfalık bu nüsha, *Ebu'n-Nasr-ı Sâmânî, Satuk Buğra Han* ve haleflerinin anlatılarını içermektedir. Katalogda verilen giriş kısmını incelendiğimizde söz konusu yazma ile elimizdeki eserin aynı metinin iki farklı nüshası olduğunu tespit ettik. Söz konusu metnin bir kopyasını *Berlin Staatsbibliothek*'ten istedik. Lakin bu yayın tamamlanmadan önce elimize geçmediği için karşılaştırmalı metin yayını yapma imkânımız olmadı[2]. Hâlihazırda, Or. 8161 numaralı nüshanın üç bölümünün çeviri yazısı ve dil incelemesi tarafımızdan yapılmış olmakla beraber *Berlin Staatsbibliothek*'ten istediğimiz nüshayla karşılaştırmalı olarak metin yayınını yapmayı planlıyoruz.

Metnin muhtemel bir nüshasından *Önal Kaya* söz etmiştir (Kaya 2007: 20-21). Kaya, *Tezkire-i Hakim Ata* risalesinin yer aldığı mecmuada 1b-9a varakları arasında *Tezkire-i Hâce Ebu'n-Nasr-ı Sâmânî*, 9a-35a varakları arasında *Tezkire-i Sultan Satuk Buğra Han*'ın bulunduğuna değinmiştir. Bu nüsha, Rusya Bilimler Akademisi, Asya Halkları Enstitüsünde, Uygurca El Yazmaları kısmında yer almaktadır. Söz konusu nüsha 1876 yılında istinsah edilmiştir (Kaya 2007: 21).

Hofman, Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca nüshalarına değinmiş, söz konusu eserin üçü *Taşkent*, biri İngiltere, biri de *Leningrad*'da olmak üzere beş nüshasından söz etmiştir (Hofman 1969: 59-61). *Hofman*, Taşkent nüshalarından ikisinin tarihini ve adlarını da vermiştir. Bunlardan ilki H. 1230 (M. 1814/15) yılında istinsahı tamamlanmış olan *Tercüme-i Tezkire-i Buğra Han*'dır. Diğer Taşkent nüshasının adı ise *Tezkiretü'l-Evliyâ-yı Buğrahanî*'dir ve istinsahı H. 1267 (M. 1851) yılında tamamlanmıştır. İngiltere nüshası 19. yüzyılın başında yazılmıştır. Eserin mütercimi olarak M. Niyâzî Kâşgarî gösterilmiştir. *Hofman* eserin Farsça özgün metninin adının *Tezkire-i Uveysîye* ya da *Tezkire-i Buğrahânî* olduğunu belirtmiştir (Hofman 1969: 59-61). *Hofman*'ın Leningrad nüshası olarak işaret ettiği metin *Petrovskiy* koleksiyonunda yer almaktadır ki bu da *Önal Kaya*'nın çalışmasında değindiği metin olmalıdır (Hofman 1969: 60; Kaya 2007: 21).

Çalışmamızın konusu olan yazma eser, büyük oranda Çağataycanın dil bilgisi ve imla özelliklerini yansıtmakla birlikte, nadiren arkaik yapıları ve yer yer de mahallî özellikler diyebileceğimiz, bugünkü *Özbekçe* ve bilhassa *Çağdaş Uygurca*nın dil özelliklerini taşımaktadır. Bu çok şekillilik, *Klasik Çağatayca*dan çağdaş Türk yazı dillerine geçişi göstermesi açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

[2] British Library'deki metin her ne kadar 2008 yılında yüksek lisans tez aşamasındayken fark ettiğimiz ve 2009 yılında başladığımız doktora sürecinde çalışmak istediğimiz konulardan biri olsa da gerek yazışmalardaki yavaşlık gerekse posta iletiminde yaşanılan aksaklıklardan ötürü hem metnin bütününü tez konusu olarak çalışma fırsatı hem de Almanya ve İngiltere'deki nüshaların karşılaştırılma imkânı bulunamamıştır.

Eserin yazıldığı dile dair mürettibin söylediği *427b-6 türkī kitābıġaça ki müretteb boldı ol kıtābda* sözü, bu kitabın başka kaynaklardan veya sözlü verilerden derlenerek oluşturulmuş olabileceğini, hatta bunların başka dillerde olma ihtimalini de bizlere göstermektedir. Aslında bu hususta sekizinci sayfanın ilk yüzünde Uveysi dervişlerinin hikâyelerini anlatan bu eserin *farsī til birlen* mevcut olup Türkçe ile tertip edildiği anlatılmıştır. *Hofman*'ın verdiği bilgiyle örtüşen bu durum eserin aslının Farsça olup Türkçeye çevrildiğini göstermektedir.

Mürettib, kitabın kısımlarından *8b-14 bu teẕkire-i buġra ḫan bir muḳaddime birlen üç (15) maḳṣad birlen ḳırḳ bāb birlen otuz faṣl birlen bir ḫātime birlen bu [9a]-(1) teẕkire-i buġra ḫan allah taʿālanıng iʿāneti birlen rāhber bolġay* ifadesiyle söz etmiştir.

Kitabın dokuzuncu sayfasının ilk yüzünden itibaren *Uveysiliğin* ne olduğu ve *Uveysi* sufilerin kimler oldukları sırası ile anlatılmıştır.

Eserin yazılma tarihi kitabın sonundaki ibarede şöyle geçmektedir: *tārīḫḳa ming iki yüz on toḳuz saçḳan (12) yılıda rebīʿu'l-āḫir ayınıng yėgirme toḳuzı çehār-şenbe küni namāz-ı pişīn vaḳtıda (13) tamām bolġan.* Hicri olan bu tarihi miladiye çevirdiğimizde karşımıza *7 Ağustos 1804* çıkmaktadır. Kitabın kapağında ise *1785*'ten *1856*'ya kadar uzanan üç ayrı tarih yer almaktadır. Bu tarihlemelerin neyi kastettiği bilinmemekle birlikte, bunlardan ikisinin okuyucuların uyguladıkları tarih koyma âdeti olabileceğini düşünmekteyiz. Öte yandan bu sayfada karalamayı andıran ve silinmeye yüz tutmuş, okunamayan, birbiri içine girmiş yazılar da bulunmaktadır.

Doğumundan yaptığı savaşlara kadar birçok kerameti zikredilen *Sultan Satuk Buğra Han*'ın ölüm tarihi ve defnedildiği yer metinde şu şekilde verilmiştir: *101a-8 ḫażret-i sulṭān düşenbe küni tüş vaḳtide tārīḫḳa (9) tört yüz yėgirme toḳuzıda sünnet-i nebevī ṭarīḳası birlen bu beytlerni oḳıp (10) cān bi-ḥaḳḳın tesellüm ḳılıp dārü'l-fenādın dārü'l-bekāġa rıḥlet ḳıldılar* […] *101b-4 ḫażret-i sulṭān kāşġar şehride astın artuç mevżiʿide meşhed-i muḳaddese (5) dėgen kentide defn ḳılındılar.* Elbette, gerçekle olağanüstülüğün iç içe geçtiği bu metni tarih vesikası ve kesin bir delil olarak değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir.

Eser, düzgün ve süslü bir yazıyla kaleme alınmıştır. Kenarlarında herhangi bir süsleme yahut düzenli bir yazı yazma uygulamasının bulunmadığı kitapta, başlık olarak belirlenen ya da anlatılacak hikâyenin içeriği hakkında bilgi veren kısımlar olağan mürekkebin dışında bir renkle yazılmıştır[3]. Metinde alıntı ibareler, bilhassa Arapça ifadeler, ayet ve hadis parçaları, kişi isimleri ve bazen de sayıların üstü yine bu farklı renkteki mürekkeple çizilmiştir.

Metnin özellikle Türkçe olan kısımlarında, genellikle, hareke kullanılmamıştır[4]. Fakat Arapça ibarelerin neredeyse tamamında hareke kullanıldığını görmekteyiz.

Hz. Muhammet'ten sonra gelen, ya doğrudan ondan ya Hızır aleyhisselamdan ya da diğer bir *Uveysi* şeyhinden terbiye ve ilim alıp şeyhliğe yükselenleri, yani Uveysiliği ve onun şeyhlerini anlatan eserde, *Satuk Buğra Han*'ın menkıbevi hayatı da ele alınmıştır. İslamiyet'e geçişin ve bu yolda *Sultan Satuk Buğra Han*'ın amcası *Harun Buğra Han* ve *kâfirlerle* mücadelesinin yer aldığı bu menkabede gerçek ile olağanüstülükler iç içe geçmiştir. *Sultan Satuk Buğra Han*'ın doğduğunda yağananlar, yaptığı savaşlarda atının ağzından ateş çıkması, kılıcının *kâfirler* arasında gazapla seyreyleyebilecek kadar uzun oluşu ve tesiri, ölümünün ardından defnedilirken mezarında söyledikleri vb. unsurlar bu olağanüstülüğün bazı parçalarıdır.

[3] Yazmanın siyah-beyaz olarak taranmış kopyası elimizde olduğundan bu rengi tespit edemedik. Fakat diğer kısımlardan daha silik olan bu bölümler, bunların farklı bir renkteki mürekkeple yazıldığını bize göstermektedir.
[4] Metinde, az sayıda olmala birlikte, Türkçe kelimeler için hareke kullanılmış örnekler de mevcuttur: 85b-10 ḳattıġ قاتّيغ

Anlatım üslubu olarak bilhassa giriş kısmında süslü bir dil kullanan mürettib, nezaket ve övgü yüklü anlatımlarında Arapça ve Farsça sözcük ve kalıp ifade alıntılarıyla anlatımını güçlendirmiş, bu özelliğini ilahî anlatımın dışında, diyalogların olduğu bölümlerde dilin doğal bir kullanım şekliyle gibi eriterek akıcı bir anlatımı sağlamıştır. Ayrıca eserde *beyt*, *rubāʿī* gibi adlarla manzumelere, *ḳıṣṣa* ve *hikāye*lere de yer verilmiştir.

.....

1. Metin

[83a]-2 yėttençi[5] bāb sulṭān ibn sulṭān ḫaḳan ibn (3) ḫaḳan küfr ve ʿiṣyān eṣerleridin nīst nābūd[6] ḳılġuçı peyġamber-i āḫir-zamānnıng( ) şerʿ ve dīnleriġa revāc bėrgüçi zemīn ve zamānnıng pādiGāhı nūr-ı īmānnıng (5) maẓharı perġamberler ḫātimi ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemning dīn ve milletlerini āGkāre (6) ḳılġuçı ḥabību'l-llāhdın perveriş tapġan dīnlerning beher atını huveydā ḳılġan (7) müşrikler ve kāfirler ve munāfıḳ ve düşmenlerni ḳatl tīġı birlen nābūd ḳılġan (8) andaġ ẕāt-ı bā-berekātī ki körenedür tīġlarının şuʿleleri ehl-i şirk ve (9) ehl-i ṭuġyānnıng arasıda ve reh-nümālar reh-nümāsı ve serverlerning serveri (10) yıḳılġanlarnı yolap ḫālīġa yėtgüçi ve maẓlūmlarnıng feryādıġa yėtgüçi ve bī-çāre-(11)-lerning mūnisi aʿnī evliyālarnıng pādişāhı ve ṣūfīlerning tācı ġāzī-(12)-lerning GėhenGāhı ḥażret-i sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzī ʿaleyhi'r-rahmeti (13) ve'l-ġufrānnıng ẕikrileride[7] ḳaddesa'llāhu rūḥahu ve ṭayyibu'llāhu merḳadehu ifāża (14) ʿalā rüʾūsü'l-sālikīn birrehu ve iḥsānehu yaʿnī pāk ḳılġay allah taʿāla rūḥını anıng (15) ve ḫoGbūy ḳılġay allah taʿāla merḳadini anıng ve yėtgüzgey sāliklerning başıġa [83b]-(1) anıng yaḫşılıḳını ve iḥsānını ki anıng taʿrīfide söz ḳıladuġan zebān yaʿnī (2) ḳuvvet-i nāṭıka-i lāldür ve ʿaḳl-ı kāmil anıng ẕāt-i şerīfini tavṣīf ḳılmaḳda bī-maḳāldür (3) fehmliglerining fehmi [a]nıng cemālini vaṣf ḳılmışda ḥayrān ve ʿāḳillerning ʿaḳlı (4) anıng ẕātının dānişide kemālide ser-gerdān ve anıng kelām-ı muʿcize-beyānı esrār-ı ġayb-(5)-nıng ḫazānelerining açḳusı ve anıng şīrīn sözlüg zebānı kelāmu'l-llāhnı (6) tefsīr[8] ḳılġuçı ve anıng ṭabʿ fehmini imtiḥān ve āzmāyīş ḳıladuġan sözi-(7)-din zamān faṣīḥ-zebānlarının faṣīḥraḳı lāldür ve anıng bülend-faṣl taḫtda (8) devrān fāżıllarının efżalı muṭlaḳ maḥvdur ve aynıng cirmi anıng cemāl-i cihān-(9)-ārāsının āfitābının aldıda ḫacīldür[9] deryā-yı ulūhiyyetning muġ-i ābīleri-(10)-ning ārām-gāhı olarnıng ayaġının astıda ve Gėāfetlig menzil cāydur (11) ve yüz mīng nūrdın ḳandīl ve rūGėn meGāller ol ẕāt vucūdının mülkide (12) rūGėn ḳılıpdur ki anıng Gıżāʿıdın ʿālem münevver bolupdur ve rüstem dāstānnıng (13) ḳuvvet bāzūsı ve şāh-ı merdānnıng himmetlerining emīr ḥamzaġa ʿālī-şān-(14)-nıng cürʾetlerini ol ẕātda kerāmet ḳılıpdurlar ki küffār-ı bed-girdārlarnı islām-(15)-nıng Gėrefige[10] müGėref ḳılıp dergāh-ı ḫaḳġa kėltürüpler cāhil gümrāhlarnı **[84a]-(1)** ḍalāletdin çıḳarıp hidāyetning yolıġa kirgüzdiler ki allāh taʿāla ḳudret-i (2) kāmilesi ve ḥikmet-i Gāmilesi birlen mundaġ ẕāt-ı Gėrīfni yaratıpdur peyġamberning (3) dīnlerining ḳalfasının ėGklerining açḳusı olarnıng girih-küGād (4) ḳollarıdadur ki ḥażret-i ḥaḳ subḥāne ve taʿāla olarnıng pāk rūḥlarını nėççend (5) yıldın ilgeri öz dostı muḥammed muṣṭafa ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemge miʿrāc kėçeside (6) enbiyā ʿaleyhime's-selāmnıng ḳatarıda körsettiler ḥażret-i resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (7) ve sellem sordılar ki yā birāderim

[5] Bu sözcük, metinde *Çağdaş Uygurca*da olduğu gibi *yėtte, alta* olarak yazılmıGtır. Buradan yola çıkarak *yėttinçi* yerine *yėttençi* okunmuGtur.
[6] Nīst [ü] nābūd.
[7] Metinde زكر.
[8] Metinde تفسر.
[9] Metinde خجل.
[10] Metinde شرەفيكا.

cebrāʾil bu rūḥ ḳaysı peyġamberniñ rūḥı ėken (8) bu derece birlen ḫalḳ ḳılınıpdurlar ḥażret-i cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām ḫabar bėrdiler ki yā muḥammed bu rūḥ (9) hīç peyġamberniñ rūḥları ėmes bil ki sizing ümmetleriñgizdin bir ümmetiñgizniñg (10) rūhıdur türkistān iḳlīminiñg islāmı anıñg vucūd-ı şerefige mevḳūfdur aṭları (11) sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzī turur bu ḫabarnı cebrāʾīl ʿaleyhi's-selāmdın ėşitip (12) aydılar ki bu zamān ḫāṭırım türkistān ṭarefidin[11] cemʿ boldı dėdiler derḥāl ḫoşluḳ-(13)-dın fātiḥa oḳıdılar tā ol vaḳtdın tā bu vaḳtġaça olarnıñg ḥaḳḳıda fātiḥa oḳımaḳ-(14)-nı lāzım tuttum dėp aṣḥābıġa beyān ḳıldılar aṣḥāblar hemmeleri ḫoş-ḥāl boldılar (15) olarnıñg ḥaḳḳılarıda her künlüki fātiḥa oḳıdılar ve muʿāẕ-ı cebel raẓiyallahu ʿanhu ḳopup iltimās **[84b]-(1)** ḳıldılar ki yā resūla'allāh ḥażretleri ḫudāy taʿālanıñg ber-ḥaḳ peyġamberi ḫudānıñg (2) dostı müstecāb[12] duʿādurlar ki ḥaḳ subḥāne ve taʿāla ḥażretleri üçün dünyā ve (3) āḫiretni yaratıpdur nėme boladur ki biz āmīn dėsek sizler bir duʿā ḳılsalar (4) tā ol ẕāt peydā bolsalar biz mü ẓāhir közümiz bilen körsek cemāl-i cihān-ārālarıġa (5) müşerref bolsaḳ ve anıñg dīdārıġa vāṣıl bolsaḳ bizing ḫāṭırımız hem şol (6) ṭarefdin cemʿ bolsalar dünyādın āsūde-ḥāl ötsek anıñg üçün ki ol ṭarefdin (7) ḫāṭırımız perīşān ėdi ḥażret-i resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem muʿāẕ-ı cebelniñg ḥāceti-(8)-ni revā ḳılmaḳ üçün ve girye āġāz ḳıldılar duʿāġa ḳavl köterdiler bir sāʿati (9) ötüp ėdi ki cemʿi aṭlıġ āsmān ṭarefidin peydā boldı ṣaḥābe-i rıżvānu'llāhi (10) taʿāla ʿaleyhim ecmaʿīn kördiler hemme ėrenlerdin ḳırḳ berten kişi başlarıġa kėgiz (11) ḳalfaḳ kėyipdürler tört fevti aḳ ḳaraḳaşġa aṛġumaḳġa minipdürlerġ azāt (12) libāsını kėyipdürler yaḳın yėttiler ḥażret-i resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemge (13) selām ḳıldılar ve dü-rudā iberdiler ḫudāy taʿālaġa şenā ayttılar ḥażret-i resūl (14) ṣallallāhu ve sellem cemīʿ ṣaḥābe rıżvānu'llāhi taʿāla ʿaleyhim ecmaʿīn ẓāhir közleri bilen (15) kördiler hemme ayttılar elḥamdulillāh elḥamdulillāh andın kėyin aydılar bu cemāʿat **[85a]-(1)** ḳavlleridin maḳṣūd ḥāṣıl bolur dėp ḫoş-ḥāl boldılar ve mübārek-bādlıḳ ḳıldılar (2) bu cemāʿatnıñg feṭḥ-küşādlıġı ḥaḳḳıda fātiḥa-i ṣaḥīḥ oḳıdılar ve ruḫṣat bėrdiler andın (3) kėyin olarġāyib boldılar uşol meclisde hażret-i resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem aydılar (4) kim bu ḳırk berten kişiniñg īmān ve islām kėltürmekige ḫvāce ebu'n-naṣr sebeb-i (5) bāʿiṣdür ki mėn miʿrācda anıñg bilen hem-rāh körüp ėdim telḳīn-i īmān ve taʿallüm-i (6) ḳur'ān ḳılur ėdi ḥālā hem anıñg birlen hem-rāhdur uşol sāʿatde ḥażret-i (7) sulṭānnıñg rūḥ-ı pākizeleri tārīḫḳa üç yüz otuz yıldın kėyin vucūdġa (8) kėlişlerini on iki yaşda devlet-i īmānġa müşerref boluşlarını ve islām (9) tīġını tartıp hemīşe ġazāt birlen boluşlarını uşol meclisde ḥażret-i (10) resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem aydılar avvalu min esleme mine't-türki satuḳ baʿżıları (11) aydılar bu söz ʿalī kerimu'llāhu vechehudındur vaḳta ki ḥażret-i ebu'n-naṣr-ı sāmānī raḥmetu'llāhi (12) ʿaleyhi ʿadem ṣaḥrāsıdın vucūd meydānı ṣaḥnsige ḳadem kėltürüp şerīʿat-i muṣṭafavīni (13) ārāste ḳılġandın kėyin peyġamber ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemniñg ḥadīşleride kördi ki avvalu min (14) esleme mine't-türki satuḳ şol-zamān ḥażret-i ḫvācening köñgülleride ḥażret-i (15) sulṭān satuḳ ʿaleyhi'r-raḥmanıñg ʿaşḳ ve muḥabbetleriniñg otı ziyāde boldı **[85b]-(1)** ve muḥkem boldı tārīḫḳa baḳtılar kördiler ki vaḳt yaḳınlaşıpdur ḳoptı-(2)-lar ḥażret-i resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemniñg ruḫṣatları bilen olarnıñg (3) cüst ü cūlarıda boldılar ammā şundaġ ki bu yuḳḳarı ötken bābda meẕkūr boldı (4) maʿlūm bolġay ki ḥażret-i sulṭān ḳıdvetü'l-ḥākimīn burhāni'l-muḥaḳḳaḳīn ol (5) küni ki ʿālem-i lāḫūtdın ʿālem-i nāsūtġa nüzūl

[11] Metinde طرەف.
[12] Metinde مستجب.

ḳıldılar āsmān ferişteleri ve ʿarş-(6)-nı kötergüçiler dirler ve efsūs ḳılur ėdiler ki ʿaceb ḥālī ki mundaġ rūḥ-ı laṭīf-i (7) pākizeni kesāfet-ḫāne-i dünyāġa alıp baradurlar olarnıṅ ḥāli nėçük kėçer ėken dėr (8) ėdiler ferişтelerdin biri aydı ki nėmerse ḫᵛāhlasa ḳılur her nermerse ki ḫᵛāhladı (9) ḳıldı el-ḳıṣṣa ol küni ḥażret-i büzürgvār tevellüd taptılar ḫudāy tebārek ve taʿālanıṅ (10) fermānı bilen zemīn andaġ ḳattıġ tepredi ki sular yėrniṅ tahtıdın taşıp (11) çıḳtı ve çeşmeler revān boldı güller açıldı ol-vaḳtda mundaġ ʿacāyib (12) ve ġarāyib vāḳıʿalar vuḳūʿa kėlgen ėmes ėdi ḥükemālar ol-vaḳtnı ʿilm-i (13) ḥikmet ve ʿilm-i ferāset bilen taptılar ki bu ferzend cihāngīr bolur amma muḥammedniṅ dīnіġa (14) revāc bėrgüçi bolur vaḳta ki kāfirler bu sözni ḥükemālardın ėşitip ol büzürgvārnı (15) öltürmekke ḳaṣd ḳıldı olarnıṅ vālideleri rıżā bėrmedi ve aydılar ki [86a]-(1) ėy kāfirler nėme bilesizler ki bunıṅ muḥammed dīnіġa kirişini ber-taḳdīr muḥammedniṅ dīnіġa kirse (2) öz ḳoluṅlardadur vaḳta ki kāfirler bu sözni vālideleridin ėşittiler ayttı-(3)-lar ki ḫūb ayttıṅız ḳaçan ki cūng bolġanda maʿlūm bolur ki biziṅ dīn ve meẕhebimizġa (4) kirmegeni muḥammedniṅ meẕhebini iḫtiyār ḳılġanı ol vaḳtde öltürmekke lāzım dėdiler (5) el-ḳıṣṣa yėtte yıl ötkendin kėyin ataları vefāt boldı ʿamekleri hārūn buġra ḫan (6) aldı yana bėş yıl ötti büzürgvār on iki yaşġa kirdiler tā ol-vaḳtġaça olarnıṅ ṭarīḳıda (7) uşbu bir kem ḳırḳ ten kişi birlen üns ü ülfet alışıp ėrdiler bir kün mübārek (8) ḫāṭırlarıġa yėtti ki bu çemende nėççend yārānlar bilen seyr ḳılsam dėp ḳoptılar (9) yüzlerini ṣaḥrāġa ḳoydılar nāgāh bir yantaḳnıṅ tüpidin bir tavışḳan çıḳtı (10) büzürgvār kėyindin koġlap kėttiler ḫᵛāhladılar ki oḳ birlen atḳaylar ol tavışḳan (11) bir ḳarı kişiniṅ ṣūretide bolup aydı ki ėy-ferzend kėliṅ ki sizni körmeglikniṅ ārzūsıda (12) ėdim el-ḥamdulillāh müyesser boldı be-taḫṣīṣ ol ṭarīḳanı tenhā ḳolumġa kėltürdüm obdan (13) kėlip-siz aṭıṅızdın tüşüṅ nėççend söz aytadur-mėn dėdiler büzürgvār ol ḥālni körüp (14) ḥayrān ḳaldılar derḫāl aṭdın tüşüp edeb birlen ol pīrniṅ aldıda olturdılar (15) ol pīr ayttılar ki ėy-ferzend bu nė kārīdür ki iḫtiyār ḳılıp-siz bu nėçük hezz ve ṣıfatdur ki [86b]-(1) özüṅüzge pīşe ḳılıp-siz bu kār özüṅüzge maʿlūmdur ki siziṅ yaratġan perverdīgār-(2)-ıṅız bar ḫudāṅız buyruġan yolda boluṅ anıṅ ḥabībi kirgen yolġa kiriṅ dėdiler (3) anda büzürgvār ḥayrān boldılar taʿaccüb ḳılıp ayttılar ki bu ne ādemdür ki uşbu sözlerni (4) aytadur bu diyārda bu ḳısmī kişi yoḳ ėdi mundaġ ḥikāyelerni aytmaḳdın peydā bu (5) bolupdur nėmeler dėydür dėp zebān-dirāzlıḳ ḳıldılar ve ayttılar ki ėy baba (6) nėme dėr-siz ġarażıṅız nėme pīr aydı ėy yeṅ baḫt mėniṅ ġarażım oldur ki siz-(7)-niṅ bu nāzik bedeniṅiz bu post gūʇtaṭıṅız āteʇi dūzaḫda köymegey büzürgvār (8) aydılar dūzaḫ dėgen nėmedür pīr aydı dūzaḫ dėgen bir ḳaraṅġu yėridür ki ol (9) öyniṅ içi pür-yılan ve pür-ot ve çıyan kāfirlerni ve günehkārlarnı ve ʿāṣīlerni (10) ʇında taʇlaydurlar rengāreng ʿaẕablarnı aṅa ḳıladurlar bu söz-(11)-din ḥażret-i büzürgvārnıṅ köṅüllerige bir ḳorḳunç tüʇt ve aydılar ki ėy pīr (12) aytadurġanṅızını aytıṅ pīr aydı ki aytıṅ ḫudā birdür muḥammed ber-ḥaḳdur andın (13) kėyin ayttılar ki lā ilahe illā'llāh muḥammed resūlu'llāh eşhedu en lā ilahe illā'llāh (14) ve eşhedü enne muḥammeden ʿabduhū ve resūluhu pādişāh-zāde sordı ki bu nėçük (15) kelāmdur maʿnīsi nėmedür pīr ayttı bu söz andaġ sözdür kim her kişi aytsa müslümān [87a]-(1) boladur ol kişiniṅ cāyıdur ki anda ḫūr-ı ḳuṣūr ve ḫūr-ı ġılmān ve vildān ve aṭʿime (2) ve eşribe bī-ḥadd ve bī-nihāyetdür her kişi

bu sözni aytmaydur ol kişiniñ cāyı dūzaḫ-(3)-da boladur ki anda otdın perïler ve çıyan ve rengāreng ʿaẕābларnı ol kişige (4) ḳıladurlar dėdi vaḳta ki ḥażret-i sulṭān-ı ṣāḥib-ḳırān bu sözlerni ėşitti-(5)-ler ve ayttılar ḳabūl ḳıldım sizinñ sözüñgüzni ammā mevḳūf ḳılınñ tā bālig ve mükellef (6) bolġ ay-mėn pïr aydı ki ėy pādişāh-zāde ol zamānda sizlerni teklïf ḳılġ uçılar kėlür (7) ḳıladuġ an nėmerseler tola büzürgvār ayttılar ėy pïr el-ān aytaduġ anınñgızını aytınñ (8) aytadur-mėn lïkin bir şarṭ birlen şarṭ oldur ki her künlüki mañga mundaġ mulāḳāt (9) bolunñ ve taʿlïm bėrinñ ol pïr aydı ki sizge taʿallüm ḳılmaḳ ol kişige mevḳūfdur (10) ki fāt-ı furṣatda sizinñ ḳaşınñgızġ a kėlip ḫiẕmetinñgizde bolur sizni terbiyet ḳılıp (11) maḳṣūduñguzġ a yėtgürür siz hem şulardın kemāl tafursiz büzürgvār aydılar kim (12) eger şundaġ bolsa toḫtañ tā şol kişiniñ aldıda siz dėgeninñgiz dėk ḳılay (13) pïr āḫir kelime-i şahādetni mevḳūf ḳoydılar ammā bu bābda iki rivāyetdür bir (14) rivāyet uşbudur ki ol pïr ḥażret-i ḫıżr ʿaleyhi's-selām ėdiler yana bir rivāyetde (15) ėrdiler ādem ṣūretide köründi baʿzıları aytıpdurlar ki avval ïmānnı ḥażret-i [87b]-(1) sulṭān satuḳ buġ ra ḫan gāzï ḥażret-i ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānïniñ aldıla-(2)-rıda taʿallüm aldılar ammā avvalḳı söz muʿteberdür ki kelime-i ṭayyibeni ol pïrdin taʿallüm aldılar (3) ḳalġ anını ḥażret-i ḫᵛācedin taʿlïm aldılar egerçi ʿavāmnınñ arasıda meşhūr (4) oldur ki kelime-i ṭayyibeni hem ḥażret-i ebu'n-naṣr-ı sāmānïdin taʿallüm alıpdurlar tā ol (5) vaḳta ki ḥażret-i ḫāce ebu'n-naṣr-ı sāmānï ol büzürgvārnınñ ḫiẕmetige barmaġ unça (6) ol büzürgvārnınñ islāmı āşkārā bolmadı uşbu sebebdin kelime-i şerïfni taʿallüm (7) bėrişni olaġ a taʿayyün ḳıladurlar ammā aṣıl vāḳıʿa ḫalḳ gümān ḳılġ an dėk ėmesdür (8) taḥḳïḳ-i ḳıṣṣa ol ėdi ki meẕkūr boldı ve lïkin kelime-i şahādet ïmān-ı muḥammed (9) ïmān-ı mufaṣṣal-ı faẓïlet kėyip kemālāt ve maḳāmātlar ve bülend-maḳāmlar ve sulūk-ı (10) ṭarïḳleri ve ṭarïḳat yolıġ a kirmeglik ol büzürgvārnınñ aldıda ḥāṣıl boldı (11) ikinçi faṣl ḥażret-i sulṭān ʿaleyhi'r-raḥmatihi ve'l-ġ ufrānnınñ ḥażret-i ḫᵛāce sāmānï bilen (12) mülāḳāt bolġ anlarınınñ beyānıda bu ikilerinïñ devleti dïdārıġ a müşerref (13) bolġ anlarınınñ büzürgvār kelime-i şahādetni örgetmeglikleri islāmıġ a yüz (14) kėltürmeglikleri ḳur'ān örgetmeglikleri müslümānlarnınñ cenkidin (15) kāfirlernïñ ḳaçmaḳı ḥażret-i sulṭānnınñ ʿammeleri hārūn buġ ra ḫandın **[88a]-(1)** feṭḥ ve ẓafer tapmaġ lıḳları kāfirlernïñ maġ lūb ve maḳhūr bolġ anlıḳları-(2)-nınñ beyānıda ḥażret-i sulṭān bir künï olturup ėdiler öz öyleride mülāzım-(3)-ları hemïÇemülāzımlıḳ ḳılur ėdiler şikārnınñ daġ daġ ası cānver endārlıḳ (4) köñgüllerige tüÇit ve ḳoptılar Çolzamān bir kem ḳırḳ kiÇi bilen aṭlanıp (5) yüzlerini ṣaḥrā ṭarefige ḳıldılar nāgāh olarnınñ seyrleri baḳḳuġ a yėtti (6) kördiler ki cemʿï ḫalḳdın ḫoÇṣüret ve pākïze-sïret kiÇiler bir otluḳ (7) yėrge tüÇüpdürler ʿalef-zārlıḳnınñ küÇside nefïs libāslar bilen (8) tüÇüpdürler ḥażret-i sulṭān-ı ṣāḥib-ḳırān yārānlarıġ a aydılar bu (9) nėçük ḫalḳïdür ki bizinñ vilāyetimizġ a kėlipdür kėlinñgler töpesige baralın (10) olarnınñ aḥvālını soralın ve bileli ki nėme kiÇilerdür ḳaydın kėlipdür (11) bizge bir cāydın hediye ve peyġ ām yėtgürdi bolġ ay dėp yaḳınraḳ bardılar (12) ḥażret-i büzürgvār kördiler ki cemʿi aṭlıḳ kėledürler ḥażret-i ḫᵛāce naẕarlarını (13) şol ṭarefge saldılar şol ḳısımda kördiler ki tārïḫde bar ėdi (14) fi'l-ḥāl ḫādimiġ a buyrudılar ki yükni açınñglar ve tuḥfe-i lāyıḳ bolsa pādişāh-(15)-zāde-i devlet-mend üçün ṭayyār ḳılınñglar ki bular dünyā ve āḫiretniñ pādiÇāhı-**[88b]-(1)**-dur Çerāfet ve saʿādetniñ humā-yı bülend-pervāzıdur ḳurbet taġ ınınñ sïmurġ -ı (2) ʿaẓïmü'Çānıdur mėniñ ṭalebim uÇbudur bu

diyārġa kėlmeglikimdin maḳṣūd (3) uşbu saʿādet-menddür dėdiler ḫādimler der-ḥāl yükni açtı tuḥfeni alıp kėlmekge (4) mesġūl ėdi ki kārvāndın biri ezān oḳıdılar hemmeleri ḳoptılar ve namāzġa (5) mesġūl boldılar hemme yükleri şundaġ açuḳ ḳaldı ḥażret-i büzürgvār ḳaddese (6) sırrahu'l-ʿazīz namāzdın fāriġ boldılar öz menzillerige kėldiler tā ol-vaḳt-(7)-ġaça ḥażret-i sulṭān aṭnıṉġ üzeside turup endīĢe ḳıldılar ʿaceb ḥāl-(8)-lıḳ ve ʿacāyib ḫalḳ ėken ki bizge oḫşa bī-gāne ḫalḳdın iḥtiyāṭ ḳılmay (9) bu māl emvāllerni açuḳ ḳoyup başlarını yėrge urmaḳġa mesġūl boldılar (10) ḥikmet nėme aydı ki dėdiler uşbu endīşede ėrdiler ki ḥażret-i büzürgvār revān (11) boldılar yėtte ḳadem ilgerirek yörüp ėdiler ḥażret-i sulṭān ʿaleyhi'r-rahmeti (12) ve'l-rıżvān aṭdın tüştiler yalġuz ḫᵛācenińġ aldılarġa revān boldılar (13) birbirlerġa yaḳın kėlip körüşüp soraşıp muṣāfaha ḳılıştılar (14) ḥażret-i büzürgvār taʿẓīm-i ikrām bilen ḥażret-i sulṭānnı öz menzillerige (15) kėltürdiler münāsib metāʿdın tuḥfe kėltürdiler andın kėyin naṣīḥat ḳıldılar [89a]-(1) ḥażret-i sulṭān rıżā ve raġbet birlen her nėmerse ki dėp ėdiler ḳabūl ḳıldılar (2) anıṉġ üçün uşbu ḳısmī kişi peydā bolur dėp ḥażret-i sulṭānnıṉġ āyine-i ṣıfat (3) köṉġülleride bar aydı mėn gümān ḳılġan kişi şubu bolġay dėp ḥażret-i sulṭān (4) ayttılar kim ėy baba aṭıṉġız nėmedür ḥażret-i ḫᵛāce aṭlarını beyān ḳıldılar (5) ḥażret-i sulṭān bildiler kim ol pīr aytġan kişi şubu maṉġa īmān-ı islāmnı (6) telḳīn-i taʿallüm ḳıladuġan kişi şubu bolġay ėy baba her nėmerse ki dėdiṉġiz cān (7) dil[13] birlen ḳabūl ḳıldım ammā bu fiʿlī ki el-ān ḳıldıṉġız ḥaḳīḳīdin ḫabar bėriṉġ dėdiler (8) ḫᵛāce aydılar mėniṉġ ḳaysı fiʿlimdin ḫabar ṭaleb ḳıla-siz ḥażret-i sulṭān aydılar (9) başıṉġızını yėrge urduṉġuz bizdin perhīz ḳılmadıṉġız aytmadıṉġız ki mėniṉġ māl (10) eşyā'mnı bular alur dėmediṉġiz ḫażret-i ḫᵛāce aydılar ėy pādişāh-zāde bu dünyā biziṉġ (11) boladuġan cāyımız ėmesdür bu mālnıṉġ uluġluḳınıṉġ vefāsı yoḳtur (12) bil ki düşmenlerniṉġ düşmenidür rūz-ı ḳıyāmetde āmennā ve ṣaddaḳnā bolġanda ol mālnıṉġ (13) sebebidin āteş-i dūzaḫġa giriftār bolġay-miz dėdiler ve yana söz ol ki dünyā hemīşe (14) cāy almaḳ ve menzil ḳılmaḳnıṉġ yėri ėmes ve güzergāhīdür ki elbette ötmeglik ve sefer (15) ḳılmaḳlıḳ lāzım-ı vācibdür ve biz müsāfirleġa zād-ı raḥle lāzımdur bizler kim [89b]-(1) biz bu dünyāda uşbu kārnı becā kėltürdük āḫiretniṉġ çapduġını ve istiʿdādını (2) rāst ḳılduḳ ḥażret-i sulṭān sordılar ki āḫiret dėgen nėmedür dėp (3) ḫᵛāce aydılar āḫiret andaġ cāydur ki anda ṣāḥib-cemāl ḳızlar bar rengāreng mīveler (4) bar rengāreng ṭaʿāmlar ve nefs-metāʿlar ve naḳş-ı nigāh ḳılġan sarāylar ṭayyār (5) ḳılġılıḳ ol kişi üçündür ki her künī bu bėş iş ol kişidin vuḳūʿa (6) kėlipdür bihişt digen ol kişiniṉġ cāyıdur dėdiler her kişi bu kārnı (7) ḳılmaydur anıṉġ cāyı özgedür ki anı dūzaḫ ataydurlar ol dūzaḫ pür-yılan (8) ve pür-çıyandın anda taşlaydurlar ʿaẕāb-ı ʿuḳūbetler ḳıladur dėdiler ḥażret-i (9) sulṭān vaḳta ki bu naṣīḥatni ḥażret-i ḫᵛāce ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-ʿazīz-(10)-din yaʿnī mübārek zebānlarıdın ėşittiler olarnıṉġ köṉġüllerige ḳorkunç peydā (11) boldı aydılar ki ėy muḳarrib-i dergāh aytıṉġ aytaduġanıṉġızını ḥażret-i ḫᵛāce (12) aydılar aytıṉġ ki eşhedu en lā ilahe illā'llāhu vaḥdehu lā-şerīke lehu ve eşhedu (13) enne muḥammeden ʿabduhu ve resūluhu ḥażret-i sulṭān ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-ʿazīz (14) ayttılar ve yana andın kėyin sordılar kim muḥammed ne ḳısım kişidür dėp ḫᵛāce (15) aydılar muḥammed resūlu'llāh ḫudānıṉġ dostıdur dünyā ve āḫiretni olar üçün yaratġandur-[90a]-(1) yaratġandur ḳıyāmet küni günehkār

[13] Cān [u] dil.

müslümānlarnı şefāʿat ḳıladurlar olarnıñ (2) aldılarıda özgelerniñ şerīʿatleri mensūḫ yaʿnī bozuḳdur olarnıñ yolı yo-(3)-līdür ki her kişi uşbu yol bile barsa menzilġa yétedür ḥażret-i sulṭān büzürgvārġa (4) aydılar éy hādī-i mużillīn ve yana aytadurġanıñız néme aytıñ dédiler ḥażret-i ḫᵛāce ḥażret-i (5) sulṭāngha īmān-ı mücmel īmān-ı mufaṣṣalnı kelime-i redd-i küfrni duʿā-yı ḳunutü't-taḥiyyātnı (6) fātiḥā ve iḫlāṣnı şol yérde örgettiler ve yād bardılar andın kéyin ḥażret-i sulṭān (7) özge kişilerni bir bir ḳıçḳırdılar ve aydılar éy yārānlar kélińgler müslümān (8) bolunglar ve ḥażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniñ dīnleridin obda-(9)-nraḳ dīn yoḳtur uĢbu dīngha kiriñgler eger bu iĢdet mańga muvāfaḳatlar ḳılsańglar (10) sizler ḫalāṣ bolur-sizler eger unamasańglar méndin āĢinālıḳnı ḳaṭʿ ḳılıñglar (11) dédiler baʿżıları rıżā ve raġbet bilen devlet-i īmānġa müĢerref boldı ḥażret-i (12) ḥaḳ subḥāne ve taʿālaġa īmān kéltürdiler ve baʿżıları cebir bilen ḍarb-ı şimşīr bilen (13) īmān kéltürdiler el-ḳıṣṣa bu bir kem ḳırḳ kişi müslümān boldılar tā namāz-ı dīgerġa aça (14) uşbu taʿallüm alġan kārnıñ tekrārġa mesġūl boldılar andın kéyin ruḫṣat tilediler (15) ve aydılar ki vaḳt bolupdur bizler öyümüzge yansaḳ ḥażret-i ḫᵛāce el-naṣr-ı [90b]-(1) sāmānī aydılar ki ḫūb aydıñızlar anıñ üçün ki eger yanmasańglar (2) sizlerni istep mebādā bu yérde tapsalar fitne-engīz ḳopar kāfirler bizni (3) öltürgeli kélür sizler kāfirlerniñ ʿaẕābıġa giriftār bolur-sizler ruḫṣat (4) bérdim barıñglar ammā sizler pinhān méniñ ṭarefimge kélip taʿallüm alıñglar ve ḳur'ān-(5)-nı ve namāznı ve anıñ ādāblarını sizge örgetey[14]-mén dédiler tā bu cemāʿat ḳabūl (6) ḳıldılar ve öylerige yandılar ve kün kéç boldı ve kéçeniñhem bir ẕerresi[15] ötti (7) ve ötti ḳoptılar üstādları kaĢlarıġa bardılar tā vaḳt-i seḥerġa ḳur'ān (8) tilāvet ḳıldılar ve yana kéttiler ikinçi kéçesi yana kéldiler ve öz kārlarıġa meĢġūl (9) boldılar ve ʿala heẕe'l-ḳıyās yétte kéçe Ģundaġ ḳıldılar sékizinçi kéçesi nıṣf-ı (10) Ģeb bolup édi ki tevfīḳ-i ilāhī ʿināyet-i pādiĢāhī bilen kelāmu'llāhnı ḫatm (11) ḳıldılar ḥażret-i sulṭān-ı ṣāḥib-ḳırān yād aldılar ve namāznıñ ḳāʿidelerini (12) örgendiler ḥażret-i ḥaḳ subḥāne ve taʿālanıñ ṭāʿatler ʿibādetlerige mesġūl (13) boldılar el-ḳıṣṣa alta ay şubu kārnı ḳılıp yorur érdiler bularnıñ ʿamek-(14)-leri hārūn buġra ḫan sebebī ataları érdi ol-vaḳtda küfrde şundaġ érdiler (15) ki ḳara taşdın hem muḥkem ve küfrniñ kārıda bisyār ḳuvvetlig tola leşkerlig [91a]-(1) ʿilm-i ferāsetde bī-nihāyet ṣāḥib-kemāl kişi édi ve ferāset bilen (2) bildi ki bularnıñ aḥvālları özgeçe bolupdur ammā bir néççend vaḳtġa aça bu kārnı kişige (3) iẓhār ḳılmadı cirā ki olarnıñ hemme aḥvāllarıdın imtiḥān ve ḫabar almaḳnıñ peydā (4) érdiler āḫir bu imtiḥān arasıda bir kéçe tüş kördiler ki bir şīrī kélip pençe urup (5) helāk der-ḥāl uyḳudın bīdār boldı özinıñ köçi ki ḥażret-i sulṭānnıñ (6) vālideleri édi aña aydı éy maẓlūm mén bu kéçe bir tüş kördüm munıñ taʿbīri (7) némedür köçi bildi ki bu vāḳıʿa ḥażret-i sulṭānnıñ ḥaḳḳıdadur yaḳın ki bu kāfir-i bed-girdār (8) helāk ḳılġay anıñ ʿilācı némedür dép bu tüşniñ taʿbīride bā-vucūdī teʾvīller (9) ḳıldı anıñ ṭabʿı ḳabūl ḳılmadı āḫir aydı éy ḫatun mén sańga aytmap (10) érdim mü ki balańgnı öltürgil āḫir bu balańg bizinġ öyümizdin bizge peydā bolġan (11) fitnedür ve bizinġ dīnimizġa raḫne salur belki bizni öltürgeli saʿy ḳılur (12) ve ẓāhir oldur ki mén tüşümde körgen ferzend uşbudur mundın özgeniñ iḫtimāli (13) yoḳ bu méni öltürüşdin ilgeri mén munı néçükdin

[14] Metinde اوركايمن.
[15] Metinde زرّه.

öltürmey özümni (14) nėme üçün munıñgdın ḫalāṣ ḳılmay dėp özi büzürgvārnı öltürüşke (15) ḳarār bėrdi ve ḫatunıġa aydı ėy ḫatun özüñgniñg dėgeni uşbu ėmes midi **[91b]-(1)** ki uÇbu beççe sėniñg dīniñgdin yüz ėvürse iḫtiyār ḳoluñgdadur dėp (2) aydıñg ḫatunı aydı ki obdan aydıñg eger dīnimizdin yüz ėvürse uÇbudur ki (3) mėn ilgeri hem istep ėdim ve mėn hem rāżı ėmes-mėn ki bu ferzend bu ʿālemde bolġay (4) el-ḳıṣṣa ėrtesi ʿale'ṣ-ṣabāḥ ol kāfirler emīrlerini yıġıp aydı ėy (5) bizlerniñg cānımızġa fitne peydā bolupdur ḫᵛāhlapdur-mėn ki ol fitneni (6) öçürsem ve aradın yoḳ ḳılsam vālā bizlerniñg hemmemizni yoḳ ḳılġu-(7)-sıdur emīrleri aydı ki eger fitne peydā bolsa bizinġ aramızda nėme iş (8) ḳıladur dėp bu büzürgvārnı öltürüşke ittifāḳ ḳıldılar bu ḫāletde (9) anaları otraġa kėldiler ve aydılar ėy bed-baḫt kāfirler bu mėniñg bī-günāh (10) ferzendimni nėmege öltüre-sėn ve nėççend yıldur ki renc ve meşaḳḳāt birlen (11) cüng ḳılıpdur-mėn ol kāfir aydı ėy ḫatun bīhūde sözlemegil (12) ilgeri anı dėydür-sėn bu kün munı dėydür-sėn hiç günāh mundın artar mu (13) ol bizinġ dīnimizġa taġ ayyür bėrse muḥammedniñg dīniġa dėdi anası mihr ve Çevḳat (14) ve dil-nüvāzlıḳdın yana aydı bu ferzend imtiḥān ḳılıp baḳmaḳ kėrek eger ġarażıñg-(15)-daki-dėk imtiḥānġa kėlmese aytġ anıñgdaki-dėk ḳılġıl iḫtiyār sėniñg ḳoluñgdadur **[92a]-(1)** ḳoluñgdadur līkin sėniñg dīniñgġa taġ ayyür bėrip muḥammedniñg dīniġa kiriÇiġ ayr-ı (2) vāḳıʿa bolġay ḳorḳadur-mėn ki bu ferzend bīhūde ölüp ḫayf boladur ḫatunı-(3)-nıñg bu sözi kāfirġa maʿḳūl boldı ve nedīmleridin biri ki maşlaḥatda (4) yoḳ ėdi ol hem uÇbu maşlaḥatnı aydı bu kāfir aydı obdan aydıñglar (5) bu kārnıñg maşlaḥatını ḳılay dėp ittifāḳ birlen büt-ḫāne ḳılmaḳnı engiz ḳıldı ve (6) büt-ḫānenіñg esbāb ālātını muheyyā ḳılıp andın bir kiÇisini sordı ki (7) sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzīni cebrlep kėlgil dėp cebrlep kėldiler (8) hārūn buġra ḫan aydı ėy ferzendim mėn añglasam mėniñg dīnimdin çıḳıp (9) muḥammedniñg dīniġa kiripdür-sėn dėdi ḫażret-i sulṭān kāfirlerniñg atıdın (10) and içtiler bu kāfirler inanmadılar hārūn buġra ḫan aydı ėy ferzend ḫᵛā-(11)-hlaydur-mėn ki bir büt-ḫāne binā ḳılsam ve ʿimāret salsam bu büt-ḫānege kėrek ki (12) avval sėn ḳadem ḳoysañg dėdiler ḫażret-i sulṭān ẓāhiren ḫoş bolġay dėp (13) ammā bāṭınlarıda nihāyetī müteʾellim boldılar ki nė çāre ḳılay bu belādın nėçük ḫalāṣ bo-(14)-lġay-mėn dėp uÇbu endīÇede ėrdiler ki kėçe ḫażret-i sulṭān-ı ṣāḥib-ḳırān (15) ḳopup öz yārānları bilen üstādları ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānī ḳaÇarıġa **[92b]-(1)** barıp yıġlap aydılar kim ėy üstādım ebu'n-naṣr dedemdin ḳalıp özlerini (2) dedem dėp ėrdim ʿammım hārūn buġra ḫan mėniñg islāmımdın ḫabardār bolupdur (3) mėni imtiḥān ḳılmaḳ üçün küfrniñg ʿalāmātıdın büt-ḫāne ḳıladur ve iltimās (4) ḳıladur ki bu ʿimāretni binā ḳılġucı mėn bolġay-mėn ki munıñg ʿilācı nėmedür (5) eger ḳılmasam öltürgü dėk ve eger ḳılsam dīnimdin çıḳḳu dėkdür-mėn bu bāb-(6)-da maşlaḥat sizlerniñg ḫaḳ-perest ve girih-küşā ḳollarıdadur dėdiler (7) ḫᵛāce aydılar hīç bākī yoḳdur ki cān saḳlamaġlıḳ üçün mundaġ (8) emirlerni fuḳahālardın baʿżılar tecvīz ḳılıpdurlar eger mescid dėp niyyet (9) ḳılsañg ve mescidniñg niyyetide ḳol ḳoysañg ḫudānıñg ḳatıda ḫūb (10) bolġusıdur ġam yėmegin ve endūh-gīn bolmaġıl ḫażret-i sulṭān (11) ḫᵛācenіñg bu sözleridin ḫoş-ḥāl boldılar şol-zamān yanıp öz (12) cāylarıġa kėldiler vaḳta tañg attı āf-tāb-ı cihān-ı tāb-efrūz maşrıḳnıñg (13) maṭlaʿıdın ṭulūʿ ḳıldı ol-vaḳt bu kāfir münādī ḳıldurdı tā hemme siyāh (14) ve leşker cemʿ bolup büt-ḫānenіñg ʿimāretini binā ḳıladuġan

yėrige ḥāżır boldılar (15) hārūn buġra ḫan ḥażret-i sulṭānnı çarlatıp aydı ėy-ferzend satuḳ **[93a]-(1)** buġra ḫan kėlgil eger bizge ittifāḳ ḳılsaṅ anı ḳılġıl ki ḳıladur-miz ve anı (2) perestiş ḳılġıl ki biz ḳıladur-miz bu kün ol künidür ki ʿibādet-ḫānemizni (3) ḳıladur-miz kėrek avval sėn ḳadem ḳoysaṅ tā bu ʿimāretniṅ başı sėn bolġay-(4)-sėn dėp ḥażret-i sulṭān ṭavʿ ve raġbetleri bilen ḳabūl ḳılıp ḫoş (5) bolġay-dėp ėteklerini ḳısturup ve yeṅglerini şamālap ve özleri-(6)-niṅ cemʿī yārānları bilen mescid niyyet ḳılıp üç mertebedin ikidin ḫişt (7) köterip alıp kėlip ʿimāretġa ḳoydılar törtünçi mertebe yana ḳoytılar ki (8) ḫişt alıp kėlgeyler ʿammları hārūn buġra ḫan feryād ḳılıp ėy ferzend (9) nūr-ı dīde satuḳ buġra ḫan yaṅġıl ki mundın ziyāde nāzik ḳollarıṅġa (10) āzār bėrişke ṭāḳatim yoḳdur bu miḳdār teklīfni hem ḳılmaġımda maṣlaḥat üçün (11) ėrdi ḫātırım sėndin cemʿ boldı mundın kėyin ḳaydaġ ḳılsaṅ şundaġ (12) ḳılġıl andaġ bolġıl dėp öz ḫalḳıġa ruḫṣat bėrdi bu büt-ḫānėniṅ bināyı bütmey (13) celā ḳaldı vaḳta ki kün kėç bolup kėçeniṅ bir ḥiṣṣesi ötkendin kėyin (14) ḥażret-i sulṭān yana ḫᵛāceniṅ ḫizmetlerige barıp aydılar ėy büzürgvār (15) özleriniṅ buyrıġanları-dėk ḳılıp kāfirniṅ ḳolıdın ḫalāṣ boldum **[93b]-(1)** ammā ḳaysı kündür ki ol segī-yi cehennemī hemmemizni helāk ḳılur maṣlaḥat nėmedür ḥażret-i (2) ḫᵛāce aydılar munı sėn obdan biledür-sėn hażret-i sulṭān aydılar ki eger (3) kār mėniṅ iḫtiyārım bilen bolsa maṣlaḥat maṅga uşbu körenedür ki ḫurūc ḳılsaḳ (4) şāyed ki ḥaḳ-subḥāne ve taʿāla fetḥ ẓafer bėrgey ḥażret-i ḫᵛāce aydılar obdan (5) aydıṅız eger cürʾet ḳıla alsaṅız ḥażret-i sulṭān aydılar ve huveʾl-ḳāhiru fevka (6) ʿibādehu yaʿnī allah taʿāla ḳāhirdür bendelėriniṅ öz arasıda yaʿnī ġālibdür (7) cemīʿ bendesige şāyed ki ḥaḳ subḥāne ve taʿāla ḳahrını uşbu kāfir-i nā-bekārlarġa (8) musallaṭ ḳılġay tā hemmesi maḳhūr ve maġlūb bolġay ḥażret-i ḫᵛāce aydılar (9) bu maṣlaḥat obdandur līkin islām leşkeri azdur ḥażret-i sulṭān aydılar (10) tevekkeltu ʿalʾllāh ve lā ercūʿun savīʾllāh yaʿnī tevekkül ḳıldım mėn (11) ḥaḳ-subḥāne ve taʿālaġa ve ümīd tutmaydur-mėn anıṅ ġayrıdın āḫir ittifāḳ (12) ḳılıp öz ḫalḳıları bilen ḫurūc ḳıldılar ve ḥāl ol-vaḳtda müslümānlar-(13)-dın baʿżıları bar ėdiler ki kāfirlerdin ḳorḳup ve öylėriniṅ (14) tamıda ʿibādet-ḫāne ḳılıp ṭāʿat ʿibādet ḳılur ėdiler ḥażret-i ḫᵛāce (15) ol cāyda ėrdiler ki ol müslümānlar berīn berīn cemʿ bolup alta ay **[94a]-(1)** içide alta yüzge yaḳın kişi ḥāżır bolup ėdiler vaḳta ol kėçe ötti taṅgla (2) kėçesi avval-ı aḫşām ėdi ki ḥażret-i sulṭān ol otuz toḳuz özleriniṅ (3) yārānları bilen peydā boldılar ve ayttılar ki ėy büzürgvār imdi teʾḫīr ḳılmaḳġa maḥal (4) yoḳtur ḳopsunlar tā bu kāfirġa ḳadem ḳoyalın tā taṅg atḳunça kārnı tamām ḳılalın ḥażret-i (5) ḫᵛāce cemīʿ müslümānlar bilen ḳopup yolġa revān boldılar ol kāfirniṅg cāyıġa (6) barıp duʿāġa ḳol köterip ve aydılar ėy bār ḫudāyā öz kerem ve iḥsānıṅ bilen (7) kāfirlerni uyḳuġa maġlūb ḳılıp müslümānlarnı maḳmūr ḳılġıl müslümānlarġa (8) ẓafer bėrgil vaḳta ḫᵛāce duʿāda ėrdiler ḥaḳ-subḥāne ve taʿāla ḥażret-i ḫᵛāceniṅ duʿā-(9)-larını icābet[16] ḳılıp ve kāfirlerni andaġ uyḳuġalebe ḳıldı ki birbiriniṅ ḳucaġı-(10)-dın tutup tartıp alıp oltursa yana biri tuymadı el-ḳıṣṣā bu kāfirniṅg (11) ordasıda törtmiṅg aṭ ṭabılada arfa yėr ėdi bu aṭlarnı tamām aldılar (12) ve ceng şilāḥını ol miḳdār lāzımlıġını alıp ve bir aylıḳ tüǴealıp ve nedīm-(13)-lerniṅg baʿżısını öltürüp ḫurūc ḳılıp yolġa revān boldılar kėçe taṅg atḳunça yol (14) yörüp ṣubḥ vaḳtide tėve taġḳa yėtip anda tüǴüp muḥkem boldılar ėrtesi nıṣf-ı (15) rūz bolup kāfirlerniṅg serdārı ḳırḳ miṅg leǴker bilen barıp leǴker-

[16] Metinde ا يجابت.

i **[94b]-(1)** islāmġa zūr ḳıldılar ehl-i islāmnıṅg dilāverleri ve pehlevānlar muṣliḥ ve (2) mükemmel bolup deredin çıḳıp meydāngа kirip cengge yüz kėltürdiler ol miḳdār (3) ceng ḳıldılar ki kāfirlerdin bėş miṅg kişi cehennemge kėtti ve müslümānlardın (4) iki kişi zaḫm-dār boldı tā namāz-ı pişīngа aça ceng ḳıldılar ve namāz-ı pişīndin kėyin (5) kāfirler maġlūb boldılar ikinçi küni altmış miṅg kişi yana kėldi tā ol-zamān (6) islām leşkeri alta miṅggа yėttiler ol-küni ṣad çendān avvalḳı kündin kėyin (7) ziyāderek ceng ḳıldılar tā bir hafta bir kün ceng ḳıldılar islām leşkeri (8) ġālib kėldi ve kāfirler maġlūb bolup arḳasıġa yandılar islām kündin künge (9) ziyāde boldı ve şecāʿatlig ve dilīrler boldılar ve leşker-i şerʿīniṅg (10) nihāyeti on iki miṅggа yėtti el-ḳıṣṣa nėççend kün munıṅg birlen ötti (11) müslümānlarnıṅg hemmeleri cemʿ bolup ḫᵛāce ḳaČlarıġa kėldiler ve aydılar (12) ėy ḫᵛāce maṣlaḥat nėmedür ḳaçanġaça bu derede sulaḳıp yatadur-miz semiz (13) aṭlar yügürüşdin ḳaldı ve dilāverler maʿāş-ı tenglikdin dilāverlikdin (14) ḳaldı ḥażret-i ḫᵛāce aydılar sizlerniṅg ḫāṭırıṅgızlarıġa nėme yatadur ġāzīler (15) aydılar ėy ḫᵛāce maṣlaḥat uşbu körenedür ki şebī-ḫūn ursaḳ ve kāfirler **[95a]-(1)** üzesige barsaḳ nėme kėlse şunı körsek ḥażret-i büzürgvār bu maṣlaḥat-(2)-nı maʿḳūl kördiler ve ḳopup yolnıṅg istiʿdādını ḳıldılar ve ceng-i ṣalāḥnı ārāste (3) ḳılıp bu on iki miṅg leşker islām yolıġa revān boldılar baş tavaḫḫūde kāfirlerniṅg töfe-(4)-sige yėttiler kördiler ki kāfirler uyuḳlaydurlar islām leşkeri kāfirlerniṅg töfe-(5)-side turdılar ḥażret-i ḫᵛāce ḳaddesa'llāhu sırrahu yana duʿāġa ḳol açtılar ve duʿā ḳıldılar (6) kāfirlerni andaġ uyḳuġalebe ḳıldılar ki eger aʿżāsıdın bir aʿżāsını cüdā ḳılsalar ḫabar-dār (7) bolmas ėdi ḥażret-i sulṭānü'l-evliyā aṭdın tüştiler ve şimşīrlerini[17] yalaṅgla-(8)-dılar ve ol kāfir-i bed-baḫt hārūn buġra ḫannıṅg ḥarem-ḫānesige kirdiler kördi ki (9) bu kāfir-i bed-baḫt ḫᵛāb-gāhıda uyḳuġa mest-i müsteġraḳ yatıpdur ḫādimlerdin biri ḫiẕmetide (10) öre turadur ve şemʿler eṭrāfıda yandurġuluḳ turadur şimşīrlerini taṅglap (11) ḫᵛāhladılar ki kāfirniṅg başıġa çaġġaylar ḫāṭırlarige kėldi ki bu nāmerdlik ve (12) kemhimmetlikdür ve bī-cürʾetlikdür bu kāfirni uyḳusıda öltürgey-mėn obdanı (13) ve ḫūbraḳı oldur ki uyġatıp ḥaḳ-subḥāne ve taʿālanıṅg yolıġa ḥażret-i muḥammed muṣṭafa (14) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemniṅg dīnlerigа daʿvet ḳılay şāyed ki tevfīḳ tafıp (15) īmān kėltürgey ve īmān kėltürmese tīġnı çaġay ve andın kėyin her-çend kāfir bolsa **[95b]-(1)** mu hem nemek der-miyāndur tuznı saḳlay-dėp şimşīrleriniṅg uçını kāfiriṅg (2) fevtiġa sançıdılar kāfir ıżṭırāb birlen uyḳudın uyġanıp kördi ki ḥażret-i sulṭān (3) ǴimǴir yalaṅglap baǴıda turadurlar kāfir ayttı ėy satuḳ saṅga nėme boldı ki munça (4) taġallüb ḳıladur-sėn bu nėme iǴlerdür ki sėn ḳıladur-sėn ḥażret-i sulṭān aydılar (5) kār mėniṅg ḳılġanımdur ḳopġıl ki vaḳt-i taṅg furṣat-ı ġanīmetdür ve ayġıl lā ilahe (6) illā'llāh muḥammed resūlu'llāh ol bī-saʿādet kāfir ḳabūl ḳılmadı ve her-çend saʿy ḳıldılar (7) ol cehennemni tevfīḳ tapmadı nėççend merātibe ḥamle ḳıldılar ki tīġini sürgeyler özleri (8) bilen endīşe ḳıldılar ki nėçük ḳılay ki ḥaḳḳ-ı nemek aradadur ve pederlik ḥaḳḳı (9) naẓarımdadur niyāz yüzini ol bī-niyāznıṅg dergāhıġa kėltürdiler ve ḥaḳ-perest (10) ḳollarını köterip duʿā ḳıldılar ve aydılar ḫudāyā dānā-sėn ve bīnā-sėn cemīʿ (11) maḫlūḳlarnıṅg aḥvālıġa nėme bolur ki ḳahr ve ġażabıṅgnı bu kāfirġa yüzlendürseṅg (12) tā bu kāfir maḳhūr ve maġlūb bolġay-dėp uşbu ḥīnde ėrdi ḥażret-i sulṭān-(13)-

[17] Metinde شمشر.

nıñg duʿālarınıñg oḳı icābetniñg[18] hedefige tėgdi zemīn-i zamān (14) zelzelege kėldi ve yėr yarıldı bu kāfirni yėr yuttı tā sīnesigė açа ḥażret-i sulṭān (15) aydı kim ėy kāfir kördüñg-mü kim ḥāl nėçükdür īmān kėltürgil tā mėn duʿāḳılay **[96a]-(1)** ki ḥaḳ subḥāne ve taʿāla bu belādın ḫalāṣlıġ bėrgey hārūn aydı ėy satuḳ yėrniñg (2) taḥtıge barġanım bihraḳdur ki sėniñg dīniñgġa[19] kirgenimdin ve sėn aytġannı aytġanımdın ve sañga (3) fermān-ber-dār bolġanımdın mėniñg[20] ḳaysı atam munı ḳılıp ėken ki mėn munı ḳılġay-mėn ḥażret-i (4) sulṭān ikinçi mertebe duʿā ḳıldılar bu kāfir bi'l-külliye yėrniñg astıġa kirip kėtti tā ol-zamān (5) maĢrıḳnıñg ṭarefīdin saʿādetniñg ṣubḥı örledi ḥażret-i sulṭān buyurdılar ki (6) islām kösini satuḳ buġra ḫan aṭıġa çalıñglar ve menārnıñg töfeside bülend (7) āvāz birlen ezān oḳuñglar ve münādī ḳılduruñglar ki devir devir-i satuḳ buġra ḫan (8) dėp şol-zamān ezānnı bülend oḳıdılar ve naḳḳāre çaldılar islāmnıñg kösini (9) ḥażret-i sulṭānnıñg aṭlarıġa çaldılar ol-vaḳt kāfirler ḫabar-dār boldılar ki islām (10) leşkeri zūr[21] ḳıldılar ve ġālib bolupdurlar cengniñg ṣalāḥnı ārāste ḳılıp leşker (11) birlen rū-be-rū bolup tā namāz-ı pişīnigė açа ceng vāḳıʿ boldı baʿżılar aytıpdurlar ki (12) kāfirlerniñg ḳanı aṭnıñg oşuḳıġa çıḳtı ve baʿżılar tuvaḳıġa çıḳtı dėpdürler (13) ve baʿżıları aytıpdurlar ki rū-yı zemīn kāfirlerniñg ḳanıġa ġarḳ boldı uşbu (14) üçünçi ḳavl ṣaḥīḥraḳdur ol-küni ḥaḳ-subḥāne ve taʿālanıñg fermānı bilen ve ḥażret-i (15) muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniñg nuṣretleri bilen yėgirme miñg kişi īmān **[96b]-(1)** devletigė a müşerref bolup müslümān boldılar kāfirler maġlūb boldılar ġāzīler ẓafer (2) taptılar ve ol-künde ḥażret-i sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzīdin nėççend kerāmātlar (3) ẓāhir boldı avvalḳı kerāmetler uşbu ėdi ki zemīn fermān-ber-dārlıḳ ḳılıp ol kāfirni (4) yuttı ikinçi ol ki ol büzürgvārnıñg şimşīrleri ẓāhirīde resmī kişiniñg şimşīr-(5)-i-dėk ėdi vaḳta ki kāfirlerniñg ṭarefige ḥavāle ḳılsalar ḳırḳ kez uzar ėdi ve nėççend kāfir-(6)-ler ol ĢımĢırnıñg tihide öler ėdi üçünçi ol-ki ol büzürgvārnıñg aṭları (7) aṭlarınıñg aġzıdın zamān zamān ot çıḳar ėdi ve her yėrde kāfirġa yėtseler (8) köydürüp yoḳ ḳılur ėdi ve ol kāfirleri ki ḥaḳ-subḥāne ve taʿālanıñg ʿināyeti (9) birlen tevfīḳ tapıpdurlar gürūh gürūh islāmġa yüz kėltürdiler ve müslümān boldılar (10) ol-küni ḥażret-i sulṭān ġazāt ṣıfatı birlen mevṣūf bolup ġāzī atandılar (11) ve olarnıñg yaşları on iki yarım yaşda ėdi ve baʿżılar aytıpdurlar (12) on alta yarım yaşda ėrdiler ammā avvalḳı ḳavl muʿteberdür ėy dervīş ḫoş (13) devlet-i ebedī ve saʿādet-i sermedī ol bendegedür ki kiçig yaş birlen (14) bu devletġa müşerref bolupġāzī nām alġay ve islām anıñg sebebidin āşkārā (15) bolġay ammā maʿlūm boladur ki ḥażret-i sulṭānü's-selāṭīn ve burhāni'l-muḥaḳḳaḳīn **[97a]-(1)** on iki yaşlarıdın ġazāt ḳılmaḳnı pīşe ḳıldılar ol ṭarīḳa birle ki bahār ve tā-(2)-bistānda ġazāt ḳıldılar ve zemistānda ḥaḳ-subḥāne ve taʿālanıñg ʿibādetige (3) meşġūl boldılar ve ḥaḳ celle celāluhuġa tā müddet-i ḥayāt bu emirde ʿahd baġladılar ve ol (4) büzürgvārnıñg müddet-i ḥayātları toḳsan altada ėrdi bu müddetde bu ṭaref-(5)-din tā şehr-i kezek[22] ve şehr-i ḳaraḳurumġa ol büzürgvārnıñg şimşīrleriniñg şuʿle-(6)-sidin rūşen ve muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniñg şerʿleriniñg (7) yolı feṭḥ ve ẓafer taptı ve aḥmed-i

[18] Metinde ايجابت.
[19] Metinde دنيكغه.
[20] Metinde منيك.
[21] Metinde ذور.
[22] Metinde كدك.

muḫtārnıṅg dīn ve milletleri ber-ḳarār bolup revāc (8) taptı bir küni ḥażret-i sulṭān olturup aydılar köṅgüllerige şikārnıṅg daġda-(9)-ġası tüşti cemīʿ yārānlar bile aṭlanıp ṣaḥrāġa revān boldılar ittifāḳā aldılarıġa (10) bir āhū çıḳtı āhūnıṅg arḳasıdın sürdiler tört ferseng yaʿnī iki kem elig (11) ḳadem āhūnıṅg kėynidin bardılar ʿāḳıbet ḥażret-i sulṭān kėyikni ėtip kebāb-(12)-ġa meşġūl boldılar arḳalarıdın islām leşkeri yėtip kėldiler ve kebāb (13) ḳıldılar ve tuz yoḳ ėdi ḥażret-i sulṭān-ı rūhu'l-ʿazīz yüzlerini āsmāṅġa (14) ḳıldılar ve ḥaḳ-perest ėliglerini duʿāġa köterdiler nāgāh bir pāre tuz ʿālem-i (15) ġaybdın yėtti ol tuz birlen kebābnı tuzlap tenāvül ḳıldılar ve aşıp **[97b]-(1)** ḳalġanını ḥażret-i sulṭān mübārek ḳolları bilen ol tuzni taġḳa saḳtılar (2) ḫudā taʿālanıṅg fermānı bilen ol taġ başdın ayaġ tuz boldı tā ḳıyāmetġaça bāḳīdür (3) hergīz kem bolmaydur ʿala heze'l-ḳıyās ol büzürgvārnıṅg lā-yuadd ve lā-yuḥṣa kerāmātlarıdın (4) ḫalḳ arasıda maʿrūf ve meşhūrdur ammā maʿlūm boladur ki ḥażret-i sulṭān reʾīs-(5)-ü'l-evliyā ṣāḥib-i silsileti'r-raḥmetihi ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-ʿazīz bāṭında ḥażret-i ḫātimü'l-(6)-enbiyā ve tāci'l-aṣfiyā ḥażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ve ʿala ālihi ve ṣaḥābihiniṅg (7) rūḥ-ı muḳaddes-i pür-fütūḥ ve pür-nūrlarıdın terbiyyet ėkenler uşbu ṭarīḳa bilen ẕikr ḳılındı (8) kitābnıṅg avvalıda ammā ḥażret-i süleymān peyġamber ṣalavātu'llāhi ʿaleyhiniṅg ẓuhūrlarıda (9) ėdiler ʿālem-i ẓāhirde ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānī ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-ʿazīzdin terbiyyet (10) tapıp ėdiler ammā ḥażret-i sulṭān ʿaleyhi'r-raḥmatihi ve'l-ġufrānıṅg terbiyyetleridin (11) hīç kim behre-mend bolmap ėrdi mürīd almap ėdiler anıṅg üçün-ki ḥażret-i sulṭān (12) özlerige fī sebīli'llāh ġazātnı pīČeḳılıp ėdiler ve hemīČeġazāt ḳılur ėrdiler (13) bir yılı ḫıṭāy memleketini ġazāt ḳılmaḳnı niyyet ḳılıp ėrdiler āḫir ġazāṭġa sefer ḳıldılar (14) ḥaḳ-subḥāne ve taʿālanıṅg ʿināyeti bilen tā ṭurfaṅġaça fetḥ ḳıldılar ol küni ḫıṭāy (15) ṭarefige yörgeli tevfīḳ tapmadılar anıṅg üçün-ki ḥażret-i sulṭān ol-küni kesel boldılar **[98a]-(1)** ol keselleride beşāret taptılar ki imdi öz vaṭan-ı aṣlıṅgızġa yanmaḳ kėrek (2) ḥażret-i sulṭān ḳaddesa'llāhu sırrahu yandılar nėççend künde vaṭanlarıġa yėttiler bir yıl (3) tamām riyāżet-i ıżtırārī iḫtiyār ḳıldılar ve ol keselleride özleriniṅg (4) yaḳın yārānlarıġa ḥikāyet ḳıldılar ki ol-küni ki mėniṅg rūḥumnı ʿālem-i pākdin dünyā-(5)-nıṅg kesāfet-ḫānesige kėltürür ėdiler ve bir āsmāṅġa ki mėniṅg rūḥum yėtti ferişte-(6)-ler aytur ėrdi ki ṣad hezār ḥayf bu rūḥ-ı pākīze ve laṭīfġa dünyā-yı bī-beḳā ve kesfġa ėltedür-(7)-ler ve anda ṣad hezār kesāfetler birlen mübtelā bolup ālūde boladur el-ḥamdi'llāh ol-nevʿ (8) bolmadı ki olar aytıp ėdiler bu meclisde evliyā-yı uveysiyyedin birleri ḥażret-i (9) sulṭānnıṅg tevābiʿleridin ėmes ėdi bu sözdin köṅglige inkār naḳČbaġladı (10) ve ḥażret-i sulṭānġa inkārı maʿlūm boldı fī'l-ḥāl ḥażret-i sulṭān ol dervīş-(11)-niṅg dervīşlik yolını bend ḳılmaḳ üçün ve velāyetni nasḫ ḳılmaḳ üçün mübārek (12) ḳabāları baġaḳını çėkdiler Čol-zamān ol velīniṅg velāyeti muṭlaḳ baġlandı kim (13) hīç vechī bilen fetḥ bolmadı āḫirü'l-emr ol dervīČ niyāz-ı tamām bilen ḥażret-i (14) sulṭānnıṅg ḳaČlarıġa kėlip ḫᵛāce ebu'l-fettāḥ ve Čeyh necmü'd-dīn-i aṭṭār ve ḫᵛāce (15) ʿalemdārnı Čefīʿ kėltürdi ʿöẕr-i taḳṣīrler ḳoydılar ve ḥażret-i sulṭānnıṅg ayaġ **-[98b]-(1)**-larıġa yıḳıldılar ve ḳılġan inkār fiʿlige tevbe ḳıldı ve bular ḳopup ḥażret-i (2) sulṭāndın tilediler ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānīniṅg mübārek rūḥlarını şefīʿ (3) kėltürdiler şol-zamān ḥażret-i sulṭān bu dervīşniṅg günāhını ʿafv ḳıld-(4)-ılar ve günāhdın öttiler fātiḥa-ı fetḥni ol dervīşniṅg ḥaḳḳıda

oḳıdılar (5) fī'l-ḥāl ol dervīşniñ yolı açıldı āḫirü'l-emr ol keselde vaḳt-i (6) nezʿ-i taʿayyün yėtti bir küni olturup ėdiler bir dervīş ṣūretide bir kişi ėşikdin (7) kirip kėldi şey'ullāh dėdi ḥażret-i sulṭān bildiler ki bu kişi kimdür (8) veġ arażı nėmedür dėp ayttılar ki ėy dervīş maṭlūbuñ nėmedür ol dervīş (9) aydı kim el-ʿāḳil yekfiyeti'l-işāret yaʿnī ʿāḳilġa işāret kifāyedür aytmaḳ ḥācet (10) ėmes ėy ʿazīz bilgil ki ḥażret-i sulṭānnıñ ḫalīfeleri ki ḫᵛāce ebu'l-fettāḥ (11) ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānīniñ ferzendleri ėrdiler kerāmet ve velāyetde (12) ḥażret-i sulṭānġa berāber ėdiler veġ azāt ḳılışda ve şecāʿatlikde hem-teñ ol sebebdin (13) her zamān ḥażret-i sulṭān aytur ėrdiler kim ḫalīfim ḫᵛāce ebu'l-fettāḥnı özümdin kem (14) körmeydür-mėn ve nėççend kündin kėyin ḫᵛāce ebu'l-fettāḥġa ceẕbe ġālib kėldi ve (15) mecẕūb boldılar gāhī ceẕbeniñ ġāliblıḳıdın ol büzürgvārnıñ mübārek [99a]-(1) aġızlarıdın köfük peydā bolur ėdi mest tėveniñ aġzıdın peydā boluġan-dėk ol cih-(2)-etdin ḥażret-i sulṭān olarnı buġra dėdiler ve andın kėyin kerāmetde ikileri-(3)-niñ arasıdaki münāsebetniñ cihetidin mübārek isimleriniñ bir cüzvini ol (4) büzürgvārġa iṭlāḳ ḳıldılar şubu isim birlen şuhret taptılar anıñ üçün-ki ol (5) ceẕbe ol büzürgvārġa emīr-i zamān ve ḥabīb-i raḥmān ve şāh-ı merdān emīrü'l-müʾminīn ʿala (6) keremetu'llāh vechniñ rūḥ-ı pür-feyżleridin yėtip ėdi ol cihet-(7)-din ḥażret-i ḫᵛāce ebu'l-fettāḥ şecāʿat ve ḳuvvet-i bāzūda ḥażret-i sulṭān bilen (8) berāber ėdiler ve ḥażret-i sulṭāndın bölek hem-teñleri yoḳ ėdi bir küni ḫᵛāce (9) ebu'l-fettāḥ öz ḫalvet-ḫānerleride olturup ėdiler ḥażret-i ḫᵛāce-i zinde-dilān (10) ʿaleyhi'ṣ-ṣalavāt ve's-selām kirip kėlip ayttılar ėy ʿabdu'l-fettāḥ nėme olturadur-(11)-sėn ḳopġıl ki vaḳt-i tañġdur furṣat-ı ġanīmetdür tā baġay-miz ol kişiniñ (12) ḳaşıġa ki ḥaḳ taʿālanıñ dergāhıġa muḳarribdür bu diyārnıñ islāmı anıñgdın āşkārā (13) bolupdur ḥażret-i ʿazrāʾīl ʿaleyhi's-selāmdın bu zamān ḫabar taptım ki ol dīnġa revāc (14) bėrgüçi ve rū-yı zemīnniñ zīneti ehl-i islāmnıñ āfitābı millet-i dīnniñ çerāġı (15) ve ehl-i taḫḳīḳlerniñ rāhberi ve ʿāriflerniñ pādişāhı ve sāliklerniñ zübdesi [99b]-(1) ḥażret-i sulṭān ʿaleyhi'r-raḥmaġa nezʿ vaḳti bolupdur der-ḥāl olarnıñ ṣoḥbet-(2)-lerini ġanīmet bileli zamānī olar bilen ṣoḥbet tutalı ḥażret-i ḫᵛāce aydılar mėn (3) hem bu vāḳıʿadın ḫabar tapıp ėdim sizlerniñ kėlişlerige mevḳūf ėdi (4) fī'l-ḥāl ikevlen ḥażret-i sulṭānnıñ mulāzemetlerige bardılar yolda ḥażret-i sulṭān-(5)-nıñ ġulāmlarıdın biri aldıġa yoluḳtı ve ayttı ėy ḫᵛāce silerni ḫabarlaġalı barur (6) ėdim ḫᵛāce ıżṭırāb birlen sulṭānnıñ bārgāhıġa yėttiler ḥażret-i sulṭān ḫalvetde (7) olturup ėdiler ol büzürgvār ḫᵛāce-i zinde-dilān bilen kirip kėldiler kördiler (8) ki ḥażret-i sulṭān şād-mān ve ḫandān her ṭarefge baḳıp olturupdurlar (9) vaḳta ki ḥażret-i sulṭān büzürglerni körüp ḫoş-ḥāl boldılar ve ayttılar (10) obdan kėldiñgiz der-maḥal yėttiñgizler ki intiẕārlıġ közi yolda ėdi ġarażları (11) bu sözdin ol ėdi ki şeh-bāz-ı bülend-pervāz rūḥ-ı ḳudsī ġālibā külli şeyʾ merci (12) ila aṣlehunıñ maẕmūnı bilen vaṭan-ı aṣlīsige yanmaġlıḳnı iḫtiyār ḳılıp (13) ėdi ve cānnıñ ṭūṭīsi tenniñ ḳafesini sındurmaġlıḳnı āġāz ḳılıp (14) ėdi anıñ üçün-ki ḳuds ʿāleminiñ ḳuşları ḳanatlarını yayıp rūḥ-ı (15) ḳuds ḳafesiniñ çevreside esīr ḳıladurlar çaġlaydur-mėn ki bu ḫabar ki [100a]-(1) cüzvīdür ol ḫabarlardın aṣlige ḳatılmaḳnı meyl ḳıladurlar bu nevʿ cüdālıḳnıñ (2) daġdaġası dostān cānı ve birāderān-ı dü-cihāndın müşkil körenedür ammā nėçük (3) ḳılmaḳ kėrek ki mertebe-i ʿubūdiyyet ḳażāġa rıżā bėrmeglikdür her vaḳta ki ecel sāḳī-(4)-si küllü nefsin ẕāʾikatü'l-mevt cāmıdın bir curʿa tatursa nā-çār fe iẕā cāʾe ecelühüm (5) sāʿaten ve lā yestaḳdimūn

mażmūnı birlen teʾḫīr[23] ḳılmamaḳ lāzımdur uşbu ḥālet-(6)-de ėrdi ki bir ṭabaḳ ḳızıl gül ve bir tebengde iki renglig alma bir ḳadeḥde şerbet-i şīrīn (7) ol meclisde ḥāżır boldı ervāḥ-ı ḳudsī ve melāʾike-i ʿulvī köründiler ḥażret-i (8) sulṭānġa maʿlūm boldı ki vaḳt-i āḫirigė yėtipdür ḥażret-i sulṭānü'l-evliyā (9) naṣīḥatġa aġız açıp ayttılar ėy ʿabdu'l-fettāḥ mėniñg vaṣiyyetim sañga oldur ki (10) dīn-i nebevī ve şerīʿat-i muṣṭafavīniñg ḫilʿatini sėniñg gerdeniñgė ḳoydum (11) obdan żabṭ ḳılġıl ki mėniñg ferzendlerim kiçigdürler tā ḳıyāmet küni şerm-sār (12) bolmaġay-sėn ve mėn ḫacīl bolmaġay-mėn kim anı ḳılġıl ki mėn ḳıldım ve ol-nevʿ bolġıl (13) ki mėn bolupdur-mėn andaġ kėlgin ki mėn kėlip-mėn tā āḫiretniñg āb-rūyını (14) tapġay-miz ve mundın ziyāde mübālaġa ḳılmaġay-mėn ki ʿāḳil kişi himmetni bülend tutġay (15) ve merdāne bolġay ḥaḳ subḥāne ve taʿāladın yārī ṭaleb ḳılġay server-i kāyināt [100b]-(1) ve mefḫar-ı mevcūdāt ve ḥażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemniñg rūḥ-ı (2) pür-fütūḥlarıdın istiʿānāt tilegey-sėn ve mundın hem ekṣer-i evḳātġ āfil bolmaġay-(3)-sėn bu sözni ayttılar ve yġladılar ḥażret-i ḫᵛāce-i zinde-dilān birlen vedāʿ (4) ḳıldılar ve āḫiret seferige ḥażret-i ḫᵛāce-i zinde-dilāndın ruḫṣat tilediler ve andın (5) kėyin ḫᵛāce ebu'l-fettāḥnı ḳaşlarıġa çarladılar şeyḫ necmü'd-dīn ḫᵛāce ʿalem-dārnı hem (6) ḳıçḳırdılar vaṣiyyet āġāz ḳıldılar ve ayttılar ėy birāderim sėnġ usl ḳılġıl (7) ve āḫiret libāsını mañga necmü'd-dīn tiksün ve ḳabrimni ʿalem-dār ḳazsun ve (8) bu sözni ayttılar andın kėyin ayttılar ḫoş bolunglarġ am yėmeñgler ki ḫudānıñg (9) dostlarınıñg ölümi ölüm ėrmesdür bil ki ʿayn-ı ʿināyetdür (10) nihāyetī ẓāhir ḫalḳnıñg aldıda fersūde ten tofraḳġa kiredür anıñg üçün-ki (11) aṣlı tofraḳdur vāllā ḥaḳīḳatde ṣūret-i menzilini tebdīl tapġandın (12) ziyāde ėrmes birbirimiz bilen körüşür-miz ẕīler andın bir teh gül ṭabaḳ-(13)-dın aldılar ve yıdladılar tebengdin bir alma alıp tenāvül ḳıldılar (14) ḳadeḥdeki şerbetni köterdiler ve anda ki içtiler ve ayttılar el-ḥamdulillah ve yana (15) ayttılar el-ḥamdulillah ve yana ayttılar el-ḥamdulillah ve kelime-i ṭayyibeni ve kelime-i şahādet-[101a]-(1)-ni oḳıdılar ve andın kėyin ḳoptılar üç merātibe pey-der-pey carḫ bardılar ol (2) eṣnāda bu şiʿrni oḳıdılar beyt

yėtürdi ḳaṭre-i özin ki boldı vāṣıl-ı deryā

(3) ki rūḥ-ı ḳuds yaratıp perde-i ḫacletni ser-tā-pā

mėniñg muġ-ı seḥer-ḫīzim tutupdur menzil-i (4) aʿlā

bolup firdevsde sākin[24] tapıpdur mescid-i aḳsa

ḳılıñg köp terbiyet-(5)-ler muġ-ı dil-ārāmnı ėy-dost

ḳaçan sınsa ḳanatı ḳuɢa bolmas uçmaḳı aṣlā

(6) bolupdur maḥrem-i dergeh kişi kim ėyledi iḫlāṣ

ḳılıpdur żāyīʿ evḳāt ol-kim ḳılmadı ferdā

(7) barıp dārü'l-fenāġa ʿāṣıḳ sulṭān satuḳ miskīn

riyāżet iḫtiyārātı (8) ḳılıp ʿazm sefer-i tenhā

[23] Metinde تأخر.
[24] Metinde ساكين. Ükinci hecedeki ünlü muhtemelen vezin için uzun yazılmıɢtır.

ve ḥażret-i sulṭān dü-Ḳa'be küni tüṢvaḳtide tārīḫḳa (9) tört yüz yėgirme toḳuzıda sünnet-i nebevī ṭarīḳası birlen bu beytlerni oḳıp (10) cān bi-ḥaḳḳın tesellüm ḳılıp dārü'l-fenādın dārü'l-bekāġa rıḥlet ḳıldılar der-ḥāl (11) her ṭarefge ḫabar bėrip kiṢiiberdiler ḫalḳ her cānibdin yıġlıp kėldiler (12) büzürgvārnınıṉ mübārek cenāzelerini iki yüz velī-yi kāmil ve sėksen ʿulemā-yı (13) ʿāmil ve yėgirme iki miṉġāzī ve on bėş miṉġ merd-i resmī cemʿ bolup namāz (14) ötediler mübārek ḳabrileride ḳoydılar ve ḥażret-i sulṭān ḳaddes'allāhu sırrahu'l-(15)-ʿazīz ḳabride başlarını köterip bülend āvāz birlen ayttılar ki rabbi enzelni [101b]-(1) mübāreken ve ente ḫayru'l-menzilīn yaʿnī perverdigārā tüşürgil mėni menzil-i (2) mübārekke ve sėn-sėn nuzūl ḳılduıġuçılarnınıṉġ yaḫşısı dėp andın (3) kėyin ölügler resmi bilen yanlarını yėrge ḳoyup yüzlerini ḳıbleġa ḳılıp yattılar (4) ḥażret-i sulṭān kāsġar şehride astın artuç mevżiʿide meşhed-i muḳaddese (5) dėgen kentide defn ḳılındılar allāh taʿāla ol şehrni cemīʿ āfātdın ve żarar-(6)-dın saḳlaġay tārīḫḳa tört yüz yėgirme toḳuz ėdi baʿżıları aytıpdur-(7)-lar ki vaḳta ḥażret-i sulṭānnınıṉġ cenāzelerini köterdiler yüzige niḳāb tartġan (8) tėvege miniglig kişi peydā bolup kėlip cenāze kötergüçilerniṉġ ketfidin (9) alıp ġāyib boldılar ve baʿżıları aytıpdurlar ki ḥażret-i sulṭān özleri (10) ġāyib boldılar ammā avvalḳı ḳavl muʿteberdür aṣḥaḥraḳı oldur ki avvalḳı kėçe ġāzī-(11)-lerdin bir kişi ve dānişmendlerdin üç kişi ve resmī kişilerdin iki (12) kişi tüşleride kördiler ki ḥażret-i sulṭān pādişāhlıḳ salṭanatıda (13) leşker-i ʿaẓīm bilen şikār ḳılıp yöriydürler sordılar kim ėy büzürgvār ḥāl nėçük-(14)-dür ḫudāy taʿāla sizlerge nėçük luṭf kerem ḳıldı dėdiler ḥażret-i sulṭān (15) ayttılar ėy yārānlar ol nerseni ʿaṭā ve kerem ḳıldı ki dünyāda iberip ėdi [102a]-(1) anıṉġça üç ḥişşe ziyāde bėrdi ėy ġāzī mėniṉġ dostlarımġa ḫabar yėtgürgil (2) ki maṉġa āḫiret menzili müyesser boldı mėniṉġ yārānlarımġa ayġıl ol kārnı (3) ḳılġay ki mėn ḳılıp ėdim ol-nevʿ bolġaylar ki mėn bolup ėdim ol-nevʿ kėlgeyler ki (4) mėn kėlip ėdim ve ol nėmerseni tapġaylar ki mėn tapıp ėdim ve aytġıl ḫᵛāce ʿabdu'l-(5)-fettāḥ ḫalīfe ki mėn muntaẓirdür-mėn yatraḳ mėniṉġ ṭarefimge sefer ḳılsun ve (6) ol bilür ėdi ki dünyāda bir sāʿat ārām ḳarār ala almas ėdük āḫiretde (7) hem anıṉġsız bir zamān-ı ārām ve ḳarār yoḳdur egerçi mülk-i ferzendlerniṉġ (8) vaṣiyyetini aṉġa ḳılıp ėdim ammā dostluḳı ḥaḳḳı ol ėrmes ki birbirimizdin (9) cüdā bolġay-miz ġāzī uyḳudın bidār boldı der-ḥāl ḫᵛāceniṉġ aldılarıġa bardı (10) ayttı ėy ḫᵛāce ʿabdu'l-fettāḥ ḫoş ḫabar bizge bu kėçe ḥażret-i sulṭānnı tüşümde (11) kördüm ayttılar ki ḫᵛāce ʿabdu'l-fettāḥġa ayġıl mėniṉġ tarefimge kėlsün dėdiler (12) ḫᵛāce ʿabdu'l-fettāḥ bu ḫabarnı ėşitip ḫoş-ḥāl ve ḫurrem bolup üç mertebe-i carḥ (13) ördiler ve ayttılar bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm hīç māniʿi yoḳdur dėp (14) kėtmeglikke daġdaġa ḳıldılar uşol ḥālde ḥażret-i sulṭānnınıṉġ rūḥ-ı (15) pür-fütūḥları ʿālem-i maʿnada ḫāżır boldılar ve ayttılar ėy ʿabdu'l-fettāḥ [102b]-(1) sėniṉġ iʿtiḳād ve iḫlāṣınıṉġġa raḥmet ammā sėniṉġ kėlmekiṉġniṉġ tevaḳḳufı bardur (2) ol ḫiẓmetlerige mėn buyrup ėrdim yaʿnī memleketniṉġ kārıġa … (3) bėrip ve terbiyyet ḳılıp ve ferzendler ḥālidin ḫabardār bolmaḳġa ḳoyup ėdim tā (4) ol zamāṉġaça ki ferzendler belāġatke yėtkey ve olar öz iḫtiyārı bilen kār (5) ḳılġay ve andın kėyin hīç māniʿi yoḳdur dėdiler ve ḫᵛāce ebu'l-fettāḥ yana üç (6) yıl zinde-kārlıḳ ḳıldılar ve andın kėyin vefāt boldılar ve ḳabrde defn ḳıldılar (7) ve ḥażret-i ḫᵛāce ebu'l-fettāḥ hem ḳabrde başlarını köterip ayttılar rabbi enzelni (8) mübāreken ve ente ḫayru'l-menzilīn ḫalḳdın feryād ve ġirīv çıḳtı ḥażret-i ḫᵛāce ḳabrdin (9) āvāz-ı bülend birlen üskütü erḥamkümü'l-llāh yaʿnī şük turuṉġlar ḫudāy taʿāla silerge (10) raḥmet ḳılġay uşol kėçe ḥażret-i ḫᵛāceni şeyḫ necmü'd-dīn ḳaddesa'llāhu sırrahu'l-(11)-ʿazīz tüşleride kördiler ve ayttılar ḥāl

nėçükdür ve ḥażret-i ḫᵛāce tebessüm (12) ḳılıp ayttılar ervāḥlaġa ḳoşuldı bu dehr-i fānīniñg ġamıdın ḫalāṣ boldı (13) ve mecẕūblaġa hemme cāy ve hemme yėr bir rengdedür baġıl ve her nėmerse ki körüp-(14)-sėn anı aytġıl dėpġāyib boldılar vallāhu'l-aʿlem bi'ṣ-ṣavāb

2. Dil İncelemesi

2. 1. Ses Bilgisi ve Yazım Özellikleri

Tezkire-i Buğra Han gerek ses gerekse yapı bilgisi bakımından Çağatayca özellikler üzerine kurulu bir metindir. Bu anlatının içinde *Çağataycanın* yanı sıra bilhassa *Çağdaş Uygurca* ve *Özbekçenin* tesirini görmekteyiz.

Metinde bazı eklerde ve sözcüklerde ḳ/ġ nöbetleşmesi tespit edilmiştir: *83b-10 olarnıng ayaġınıng astıda; 88a-12 ḥażret-i büzürgvār kördiler ki cemʿi aṭlıḳ kėledürler; 88b-7 ʿaceb ḥāl-(8)-lıḳ ve ʿacāyib ḥalḳ ėken; 89b-4 ṭayyār (5) ḳılıġlıḳ ol kişi üçündür.* Benzer kullanım –mAk eki için de geçerlidir fakat metnin genelinde bu durumun, daha ziyade bir ötüm benzeşmesine bağlı olarak gerçekleştği söylenebilir: *92b-7 cān saḳlamaġlıḳ; 93a-10 bu miḳdār teklīfni hem ḳılmaġımda.*

Metinde iç ve son ses /p/ lerinin /f/ sesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu durum Çağataycada da rastlanılan bir özelliktir: *toprāḳ~100b-10 tofraḳ.* Bu değişim yalnızca isim soylu sözcüklerde değil fiil köklerinde de gerçekleşmiştir: *87a-11 şulardın kemāl tafur-siz; 95a-3 kāfirlerning töfe-(4)-sige yėttiler.*

Metinde sıkça karşılaştığımız diğer bir ses olayı ise göçüşmedir: *86b-2 ḫudāngız buyruġan yolda; 93a-15 ėy büzürgvār (15) özlering buyrıġanları-dėk ḳılıp kāfirning ḳolıdın ḫalāṣ boldum; 101a-14 mübārek ḳabrileride.*

Üç seste yer alan bazı /ḳ/ lar süreklileşerek /ḫ/ olmuştur: 88b-8 *bizge oḫşa bī-gāne ḫalḳdın iḥtiyāṭ ḳılmay.*

Eski Türkçenin iç ve son ses /b/ leri metinde /v/ olmuştur: 86a-9 tüpidin bir tavışḳan çıḳtı.

Eski Türkçenin sözcük başı /t-/ ve /ṭ-/ sesi metinde genel olarak korunmuştur: *83a-6 perveriş tapġan; 85b-10 tepredi.* Bunun yanı sıra Çağataycada da karşılaştığımız sözcük başı t->d- değişimi metinde de tespit edilmiştir: *85b-7 dėr; 86b-8 dūzaḫ dėgen nėmedür.*

Eski Türkçenin iç ve son ses /d/'leri metinde /y/ olarak karşımıza çıkmaktadır: *87a-13 pīr āḫir kelime-i şahādetni mevḳūf ḳoydılar; 93a-7 törtünçi mertebe yana ḳoytılar.* Ancak bazı örnekler eskicil nitelikler taşımaktadır: *100b-13 yıdladılar.*

Düzenli olmamakla beraber, ötümsüz bir sesle bitmiş sözcüğe ulanan ekin ilk sesi ötümlü olanıyla kullanılabilmektedir: *100b-10 tofraḳġa; 102b-3 ḫabar-dār bolmaḳġa.*

Ünsüz ikizleşmesi düzenli olmamakla birlikte bazı sayı adlarında ve sözcüklerde tespit edilmiştir. Bu ses olayı yazıda, iki sesin harfle karşılanmasıyla ya da şedde kullanımıyla gösterilmiştir: *85b-3 yuḳḳarı; 85b-10 zemīn andaġ ḳattıġ tepredi; 88b-11 yėtte ḳadem.*

Uygur yazım geleneğinde olmayan, daha ziyade Anadolu Türkçesinin imlasında karşılaşılan, ön ve art ünlülü hecelerde ط/ت ayrımına dayalı kullanımı metinde düzensiz olarak görmekteyiz: *94a-11 tört ming aṭ; 96a-6 islām kösini satuḳ buġra ḫan atıġa çalınglar; 96b-10 ġāzī atandılar*[25]*.*

Metinde *altı>alta, yėti>yėtte* sayı adlarında *Çağdaş Uygurcada* karşılaştığımız biçimler görülmüştür.

Zamir /n/'si Çağataycanın klasik dönemiyle beraber manzum metinler hariç, umumiyetle kullanılmamıştır. *Satuk Buğra Han* menkabesinde de zamir /n/'sine rastlanmamıştır.

[25] Metinde at "ad" sözcüğü hem ات hem de اط biçiminde yazılmıştır.

Kapalı /ė/ fonemi metinde özel bir işaretle gösterilmemiş, düzenli olarak ې kürsüsüyle karşılanmıştır. /i/ sesi ise, bilhassa iç seste yazılmayabildiği gibi bazı örneklerde noktasız kürsüyle de gösterilmiştir.

Damaksıl /ng/ sesi metinde birkaç örnek dışında, Uygur yazım geleneğinde olduğu gibi ڭ biçiminde gösterilmiştir. Birkaç örnekte ise ڭ yerine ڭ kullanılmıştır: *90a-4 ėy hādī-i muẓillīn ve yana aytadurġanıŋız nėme aytıŋ dėdiler.*

Avval gibi bazı sözcüklerde ünlüler, üzerlerine gelen eklerin ünsüz değerlerine göre yazılmışlardır: *94b-6 avvalḳı*[26] vb. Bu uygulama, düzenli bir kullanımın olduğu sözcüklerde söz konusuyken, ek uyumsuzluğunun hissedildiği sözcükler bunun dışında bırakılmıştır: *88a-9 vilāyetimizġa; 88a-14 ḫādimiġa; 88b-13 birbirleriġa.*

Bazı Arapça ve Farsça alıntı sözcükler, alındıkları dillerdeki imlalarının dışında, kısa ünlüleri de gösterilerek yazılmışlardır: *94a-9 icābet* (Metinde ایجابت); *101a-4 sākin* (Metinde ساكين). Bu durum göz önüne alınarak bazı sözcüklerin okunuşları da yeniden değerlendirilmiştir. Zira ağız özelliklerinin yansıması burada açıkça görülmektedir: *ṭaref*[27].

Uygur imla geleneğinin diğer bir tezahürü ise işletme eklerinin çoğu kez kök ya da gövdeden ayrı yazılmalarıdır: *97b-13 ġazāt-nı; 83a-6 dīn-ler-ning.*

2. 2. Yapı Bilgisi Özellikleri

Metin yapı bilgisi bakımından büyük oranda klasik Çağataycanın niteliklerini taşımakla birlikte *84a-10 aṭları (11) sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzī turur*[28], *343b-11 kėldimiz* vb. eskicil örnekler de barındırmaktadır. Bununla birlikte eserde, ėr-/ė- fiilinin eriyerek eklendiği ve soru unsurunun da düz ünlülü olarak kullanıldığı örnek de mevcuttur: *91a-15 ėy ḫatun özüngning dėgeni uşbu ėmes midi*. Bu çok şekillilik, metinde geçen manzum kısımların koruyucu yapılarından kaynaklanabileceği gibi mürettibin ağız özelliklerinden de doğmuş olabilir. *Tezkire-i Buğra Han* kitabının *Satuk Buğra Han* menkabesini içeren bölümünün yapı bilgisi özellikleri şunlardır:

2. 2. 1. Yapım Ekleri

2. 2. 1. 1. İsimden İsim Yapım Ekleri

+lḳı: *87b-2 avvalḳı söz muʿteberdür; 94b-6 ol-küni ṣad çendān avvalḳı kündin kėyin (7) ziyāderek ceng ḳıldılar; 96b-3 avvalḳı kerāmetler uşbu ėdi; 96b-12 avvalḳı ḳavl muʿteberdür; 101b-10 avvalḳı ḳavl muʿteberdür; 101b-10 avvalḳı kėçe ġāzī-(11)-lerdin bir kişi ve dānişmendlerdin üç kişi ve resmī kişilerdin iki (12) kişi tüşleride körditer ki.*

+lA: *94a-1 tangla*.

+lXg: *83b-5 anıng şīrīn sözlüg zebānı; 84b-9 cemʿi aṭlıġ āsmān ṭarefidin peydā boldı; 83b-3 fehmliglerining fehmi [a]nıng cemālini vaṣf ḳılmışda ḫayrān ve ʿāḳillerning ʿaḳlı (4) anıng ẕātınıng dānişide kemālide ser-gerdān; 83b-9 şerāfetlig menzil cāydur; 90a-15 küfrning kārıda bisyār ḳuvvetlig tola leşkerlig [91a]-(1) ʿilm-i ferāsetde bī-nihāyet ṣāḥib-kemāl kişi ėdi; 94a-12 ceng şilāḥını ol miḳdār lāzımlıġını alıp; 100a-6 iki renglig alma.*

[26] Bu hususta *Tezkire-i Buğra Han* kitabının tamamı göz önünde bulundurulmuştur.

[27] Metinde ya طرف olarak ya da طرهف biçiminde yazılmıştır. Aldığı eklerin ön damak ünsüzlerini taşıması ve ه harfinin kullanılmasını göz önünde bulundurarak sözcüğü *ṭaref* olarak değerlendirdik.

[28] Bu örnekte olduğu gibi metinde, Klasik Çağataycanın yanı sıra hem Klasik Öncesi Çağataya hem de Harezm Türkçesinin yapı bilgisi özellikleri de görülmektedir.

Metinde nöbetleşme sonucu ekin son ses ünsüzünün ötümsüzleşdiği örnekler mevcuttur: *88a-12 ḥażret-i büzürgvār kördiler ki cemʿi atlıḳ kėledürler; 88b-7 ʿaceb ḥāl-(8)-lıḳ ve ʿacāyib ḥalḳ ėken; 89b-4 ṭayyār (5) ḳılıġlıḳ ol kişi üçündür.*

+lXk: Ekin sonundaki ötümsüz /k/-/ḳ/ sesi ile /g/-/ġ / sesleri nöbetleşmekte ve bu durum klasik Çağataycada da gördüğümüz +lXg~+lXk eklerinin birbirleri yerine geçmesini doğurmaktadır: *83a-15 yėtgüzgey sāliklerning başıġa [83b]-(1) anıng yaḫşılıḳını*; *84a-12 derḥāl ḫoşluḳ-(13)-dın fātiḥa oḳıdılar*; *84a-15 olarnıng ḥaḳḳılarıda her künlüki fātiḥa oḳıdılar*; *86a-11 sizni körmeklikning ārzūsıda (12) ėdim*; *86b-5 zebān-dirāzlıḳ ḳıldılar; 87b-10 ṭarīḳat yolıġa kirmeklik ol büzürgvārnıng aldıda ḥāṣıl boldı; 87b-13 büzürgvār kelime-i şahādetni örgetmeklikleri; 88a-2 öz öyleride mülāzım-(3)-ları hemīşe mülāzımlıḳ ḳılur ėdiler; 89a-14 güẕergāhīdür ki elbette ötmeklik ve sefer (15) ḳılmaḳlıḳ lāzım-ı vācibdür; 90a-10 eger unamasanglar mėndin āşinālıḳını ḳaṭʿ ḳılınglar; 94a-12 bir aylıḳ tūşe alıp; 97a-3 ʿahd baġladılar; 101b-12 ḥażret-i sulṭān pādişāhlıḳ salṭanatıda (13) leşker-i ʿaẓīm bilen şikār ḳılıp yöriydürler.*

Üçi ötümlü ses arasında kalan ekin son ses ünsüzünün ötümlüleşdiği örnekler metinde mevcuttur. Bu durum bir nöbetleşmeden ziyade doğrudan bir ötüm benzeşmesi niteliği taşımaktadır ki benzerleri başka eklerde veya sözcük köklerinde de görülmektedir[29]: *85a-2 bu cemāʿatnıng feṯḥ-küşādlıġı ḥaḳḳıda fātiḥa-i ṣaḥīḥ oḳıdılar.*

+(X)nçI: *83a-2 yėttençi bāb; 87b-11 ikinçi faṣl; 90b-8 ikinçi kėçesi; 90b-9 sėkizinçi kėçesi; 93a-7 törtünçi mertebe; 94b-5 ikinçi küni; 96a-3 ḥażret-i (4) sulṭān ikinçi mertebe duʿā ḳıldılar; 96a-4 uşbu (14) üçünçi ḳavl ṣaḥīḥraḳdur; 96b-4 ikinçi ol ki; 96b-6 üçünçi ol-ki.*

+rAk: *83b-7 zamān faṣīḥ-zebānlarınnıng faṣīḥraḳı lāldür; 88a-11 bizge bir cāydın hediye ve peyġām yėtgürdi bolġay dėp yaḳınraḳ bardılar; 88b-11 yėtte ḳadem ilgerirek yörüp ėdiler; 90a-8 ḥażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemning dīnleridin obda-(9)-nraḳ dīn yoḳtur; 94b- 6 ol-küni ṣad çendān avvalḳı kündin kėyin (7) ziyāderek ceng ḳıldılar; 95a-12 bu kāfirni uyḳusıda öltürgey-mėn obdanı (13) ve ḫūbraḳı oldur; 96a-1 ėy satuḳ yėrning (2) taḫtıge barġanım bihraḳdur; 96a-4 uşbu (14) üçünçi ḳavl ṣaḥīḥraḳdur; 101b-10 aṣḥaḥraḳı oldur.*

+sIz: *102a-6 āḫiretde (7) hem anıngsız bir zamān-ı ārām ve ḳarār yoḳdur.*

2. 2. 1. 2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

+A-: *89b-7 anıng cāyı özgedür ki anı dūzaḫ ataydurlar; 90a- 14 ruḫṣat tilediler; 96b-10 ol-küni ḥażret-i sulṭān ġazāt ṣıfatı birlen mevṣūf bolup ġāzī atandılar; 100b-4 āḫiret seferige ḥażret-i ḫᵛāce-i zinde-dilāndın ruḫṣat tilediler.*

+ḳır-: *90a-6 andın kėyin ḥażret-i sulṭān (7) özge kişilerni bir bir ḳıçḳırdılar; 100b-5 ḫᵛāce ebu'l-fettāḥnı ḳaşlarıġa çarladılar şeyḫ necmü'd-dīn ḫᵛāce ʿalem-dārnı hem (6) ḳıçḳırdılar vaṣiyyet āġāz ḳıldılar ve ayttılar.*

+k-: *99b-4 yolda ḥażret-i sulṭān-(5)-nıng ġulāmlarıdın biri aldıġa yoluḳtı.*

+lA-: *85b-1 tārīḫḳa baḳtılar kördiler ki vaḳt yaḳınlaşıpdur; 85b-8 nėmerse ḫᵛāhlasa ḳılur her nermerse ki ḫᵛāhladı (9) ḳıldı; 86a-10 ḫᵛāhladılar ki oḳ birlen atḳaylar; 86b-9 kāfirlerni ve günehkārlarnı ve ʿāṣīlerni (10) şunda taşlaydurlar; 88a-4 şol-zamān bir kem ḳırḳ kişi bilen atlanıp; 91b-5 ḫᵛāhlapdur-mėn ki ol fitneni (6) öçürsem; 91b-11 ėy ḫatun bīhūde sözlemegil; 92a-7 sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzīni cebrlep kėlgil dėp cebrlep kėldiler; 92a-10 ėy ferzend ḫᵛā-(11)-hlaydur-mėn*

[29] *98a-15 ḥażret-i sulṭānnıng ayaġ-[98b]-(1)-larıġa yıḳıldılar; 88a-1 feṯḥ ve ẓafer tapmaġlıḳları; 92b-7 cān saḳlamaġlıḳ; 93a-10 bu miḳdār teklīfni hem ḳılmaġımda vb.*

ki bir büt-ḫāne binā ḳılsam; 92b-15 ḥażret-i sulṭānnı çarlatıp; 93a-5 yėnglerini şamālap; 95b-11 ḳahr ve ġażabıngnı bu kāfirġa yüzlendürseng; 97a-9 cemiʿ yārānlar bile aṭlanıp şaḥrāġa revān boldılar; 97a-15 ol tuz birlen kebābnı tuzlap tenāvül ḳıldılar; 98a-12 şol-zamān ol velīning velāyeti muṭlaḳ bağlandı; 100b-13 yıdladılar.

2. 2. 1. 3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

-ç: Dönüşlü çatılar üzerine getirilerek kullanılan bir ektir: *86b-11 ḥażret-i büzürgvārnıng köngüllerige bir ḳorḳunç tüşti; 89b-10 olarnıng köngüllerige ḳorkunç peydā (11) boldı.*

-g/ -ġ: *85b-9 ḫudāy tebārek ve taʿālanıng (10) fermānı bilen zemīn andaġ ḳattıġ tepredi ki; 100a-11 mėning ferzendlerim kiçigdürler; 101b-2 andın (3) kėyin ölügler resmi bilen yanlarını yėrge ḳoyup yüzlerini ḳıbleġa ḳılıp yattılar.*

-ḳu: *83b-4 anıng kelām-ı muʿcize-beyānı esrār-ı ġayb-(5)-nıng ḫazānelerining açḳusı;84a-2 peyġamberning (3) dīnlerining ḳalfasınıng ėşiklerining açḳusı olarnıng girih-küşād (4) ḳollarıdadur.*

-uḳ: *88b-5 hemme yükleri şundaġ açuḳ ḳaldı; 88b-8 bizge oḫşa bī-gāne ḫalḳdın iḥtiyāṭ ḳılmay (9) bu māl emvāllerni açuḳ ḳoyup.*

2. 2. 1. 4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

-a-: *88b-13 birbirleriġa yaḳın kėlip körüşüp soraşıp muṣāfaha ḳılıştılar.*

-ar-: *83b-15 cāhil gümrāhlarnı [84a]-(1) ḍalāletdin çıḳarıp hidāyetning yolıġa kirgüzdiler.*

-DUr-: *85a-4 īmān ve islām kėltürmekige; 85b-14 ol büzürgvārnı (15) öltürmekke ḳaṣd ḳıldı; 86a-4 ol vaḳtde öltürmekke lāzım dėdiler; 86a-12 ol ṭarīḳanı tenhā ḳulumġa kėltürdüm; 87b-13 islāmġa yüz (14) kėltürmeklikleri; 90a-11 ḥażret-i (12) ḥaḳ subḥāne ve taʿālaġa īmān kėltürdiler ve baʿzıları cebir bilen ḍarb-ı şimşīr bilen (13) īmān kėltürdiler; 90b-2 bizni (3) öltürgeli kėlür; 91a-10 balangnı öltürgil; 92b-13 ol-vaḳt bu kāfir münādī ḳıldurdı; 95b-11 ḳahr ve ġażabıngnı bu kāfirġa yüzlendürseng;96a-7 münādī ḳıldurunglar; 96b-7 her yėrde kāfirġa yėtseler (8) köydürüp yoḳ ḳılur ėdi; 101b-2 sėn-sėn nuzūl ḳıldurġuçılarnıng yaḫşısı.*

-gür-: *87a-10 sizni terbiyet ḳılıp (11) maḳṣūdunguzġa yėtgürür; 88a-11 bizge bir cāydın hediye ve peyġām yėtgürdi bolġay; 102a-1 ėy ġāzī mėning dostlarımġa ḫabar yėtgürgil.*

-güz-: *83a-15 yėtgüzgey sāliklerning başıġa [83b]-(1) anıng yaḫşılıḳını; 83b-15 cāhil gümrāhlarnı [84a]-(1) ḍalāletdin çıḳarıp hidāyetning yolıġa kirgüzdiler.*

-I-: *95b-2 şimşīrlerining uçını kāfirning (2) fevtiġa sançıdılar.*

-(X)l-: *83a- 10 yıḳılġanlarnı; 85b-11 çeşmeler revān boldı güller açıldı; 95b-14 yėr yarıldı; 98a-15 ḥażret-i sulṭānnıng ayaġ-[98b]-(1)-larıġa yıḳıldılar; 98b-5 fī'l-ḥāl ol dervīşning yolı açıldı; 100a-1 ol ḫabarlardın aşlige ḳatılmaḳnı meyl ḳıladurlar; 101a-11 ḫalḳ her cānibdin yıġlıp kėldiler.*

-mA-: *86a-3 bizing dīn ve mezhebimizġa (4) kirmegeni muḥammedning mezhebini iḥtiyār ḳılġanı; 86b-6 siz-(7)-ning bu nāzik bedeningiz bu post güşt aṭıngız āteş-i dūzaḫda köymegey; 87a-2 her kişi bu sözni aytmaydur ol kişining cāyı dūzaḫ-(3)-da boladur; 87b-5 vaḳta ki ḥażret-i ḫāce ebu'n-naṣr-ı sāmānī ol büzürgvārnıng ḫizmetige barmaġunça (6) ol büzürgvārnıng*

islāmı āşkārā bolmadı; 88b-8 bizge oḫşa bī-gāne ḫalḳdın iḥtiyāṭ ḳılmay (9) bu māl emvāllerni açuḳ ḳoyup; 91b-11 ey ḫatun bīhūde sözlemegil.

-(X)n-: *84a-8 bu derece birlen ḫalḳ ḳılınıpdurlar; 87a-15 ādem ṣūretide köründi; 93b-3 maṣlaḥat manga uşbu körenedür; 88a-4 şol-zamān bir kem ḳırḳ kişi bilen aṭlanıp; 100a- 2 müşkil körenedür; 90b-11 namāznıng ḳā'idelerini (12) örgendiler; 95b-11 ḳahr ve ġażabıngnı bu kāfirġa yüzlendürseng; 96b-10 ol-küni ḫażret-i sulṭān ġazāt ṣıfatı birlen mevṣūf bolup ġāzī atandılar; 100a-7 ervāḥ-ı ḳudsī ve melā'ike-i 'ulvī köründiler; 101b-4 ḫażret-i sulṭān kāşġar şehride astın artuç mevżi'ide meşhed-i muḳaddese (5) dėgen kentide defn ḳılındılar.*

-(X)ş-: *85b-1 tārīḫḳa baḳtılar kördiler ki vaḳt yaḳınlaşıpdur; 86a-7 uşbu bir kem ḳırḳ ten kişi birlen üns ü ülfet alışıp ėrdiler; 88b-13 birbirlerigа yaḳın kėlip körüşüp soraşıp muṣāfaha ḳılıştılar; 100b-12 birbirimiz bilen körüşür-miz.*

-(X)t-: *84b-13 ḫudāy ta'ālaġa şenā ayttılar; 86a-2 kāfirler bu sözni vālideleridin ėşittiler ayttı-(3)-lar ki ḫūb ayttıngız; 86b-3 uşbu sözlerni (4) aytadur; 86b-5 zebān-dirāzlıḳ ḳıldılar ve ayttılar ki; 89b-11 ėy muḳarrib-i dergāh aytıng aytadurġanıngızını; 90a-6 fātiḥā ve iḫlāṣnı şol yėrde örgettiler; 92b-15 ḫażret-i sulṭānnı çarlatıp.*

-Ur-: *91b-5 ḫᵛāhlapdur-mėn ki ol fitneni (6) öçürsem; 100a-3 ecel sāḳī-(4)-si küllü nefsin ẕā'ikatü'l-mevt cāmıdın bir cur'a tatursa; 101a-2 yėtürdi ḳaṭre-i özin ki boldı vāṣıl-ı deryā.*

2. 2. 2. İşletme/ Çekim Ekleri

Metnin bütününde olduğu gibi Satuk Buğra Han menkabesinde de işletme ekleri imla özelliği olarak genellikle kök ya da gövdeden ayrı yazılmışlardır. Yazıda tespit edebildiğimiz kadarıyla işletme eklerinin allomorfları, ses olaylarına uygun olarak çeşitlilik arz etmektedir fakat bu düzenli değildir.

2. 2. 2. 1. İsim İşletme/ Çekim Ekleri

2. 2. 2. 1. 1. Çokluk

İsimlerdeki çokluk kavramı bütün kelimeler için *+lAr* eki ile sağlanmıştır[30]*: 83a-7 müşrikler ve kāfirler ve munāfiḳ ve düşmenlerni ḳatl tīġı birlen nābūd ḳılġan; 85a-14 şol-zamān ḫażret-i ḫᵛācening köngülleride ḫażret-i (15) sulṭān satuḳ 'aleyhi'r-raḥmanıng 'aşḳ ve muḥabbetlering otı ziyāde boldı [85b]-(1) ve muḥkem boldı; 92b-6 bu bāb-(6)-da maṣlaḥat sizlerning ḫaḳ-perest ve girih-küşā ḳollarıdadur; 99b-5 silerni*[31]*; 93a-6 cem'ī yārānları.*

2. 2. 2. 1. 2. İyelik Ekleri

Metinde geçen iyelik eklerinin bağlayıcı ünlüleri her zaman dudak uyumunu taşımamaktadır, ek ünlüleri ise uyuma girmektedir. Ayrıca metinde iyelik eklerinin yığılmasına da rastlanmıştır. Bu yığılma, fiil çekiminde rastladığımız nezaket çoğullarını andırır vaziyette olup teklik üçüncü kişi iyelik ekinin üzerine getirilen çokluk üçüncü kişi iyelik ekinden müteşekkildir: *84a-15 olarnıng ḫaḳḳılarıda her künlüki fātiḥa oḳıdılar.*

[30] Yazmanın bütününde alıntı yapıların kullanımının yanı sıra Türkçe çoğul ekiyle oluşturulmuş biçimler de tespit edilmiştir: Metnin genelinde *büzürgvār~ 99b-9 büzürgler*.

[31] *Klasik Öncesi* ve *Klasik dönem Çağatayca* metinlerinde karşılaşılan kişizamirlerinden farklı olarak ikinci çokluk kişi zamiri *siz* ya da *sizler* (Eckmann 2003: 84) yerine *siler* biçiminde kullanılmıştır. Metinde geçen bu yapı *Çağdaş Uygurca*da karşılaşılan bir kullanımdır (Öztürk 2010: 63).

1.t.k. +(X)m: *86a-12 ol ṭarīḳanı tenhā ḳulumġa kėltürdüm; 91a-13 özümni (14) nėme üçün munıñdın ḫalāṣ ḳılmay; 98a-4 mėniñ rūḥumnı ʿālem-i pākdin dünyā-(5)-nıñ kesāfet-ḫānesige kėltürür ėdiler; 98b-13 ḫażret-i sulṭān aytur ėrdiler kim ḫalīfim ḫᵛāce ebu'l-fettāḥnı özümdin kem (14) körmeydür-mėn; 102a-10 bu kėçe ḫażret-i sulṭānnı tüşümde (11) kördüm.*

2.t.k. +(X)ñg: *86a-1 ber-taḳdīr muḥammedniñ dīniġa kirse (2) öz ḳoluñglardadur*[32]*; 100a-9 mėniñ vaṣiyyetim saña oldur ki (10) dīn-i nebevī ve şerīʿat-i muṣṭafavīniñ ḫilʿatini sėniñ gerdeniñġa ḳoydum; 102a-15 ėy ʿabdu'l-fettāḥ [102b]-(1) sėniñ iʿtiḳād ve iḫlāṣıñġa raḥmet ammā sėniñ kėlmekiñgniñ tevaḳḳufi bardur.*

3.t.k. +I/ +sI: *100b-8 ḫudānıñ (9) dostlarınıñ ölümi ölüm ėrmesdür; 101a-8 ḫażret-i sulṭān dü-şenbe küni tüş vaḳtide tārīḫḳa (9) tört yüz yėgirme toḳuzıda sünnet-i nebevī ṭarīḳası birlen bu beytlerni oḳıp (10) cān bi-ḫaḳḳın tesellüm ḳılıp dārü'l-fenādın dārü'l-bekāġa rıḥlet ḳıldılar; 101b-2 sėn-sėn nuzūl ḳıldurġuçılarnıñ yaḫşısı.*

1.ç.k. +(I)mXz/ +(U)mXz: *84b-4 tā ol ẕāt peydā bolsalar biz mü ẓāhir közümiz bilen körsek; 90a-15 bizler öyümüzge yansaḳ; 91a-10 bu balañ biziñ öyümizdin bizge peydā bolġan (11) fitnedür; 91a-11 biziñ dīnimizġa raḫne salur.*

2.ç.k. +(I)ñgXz/ +(U)ñgXz, +(X)ñgXzlAr: *84a-9 siziñ ümmetleriñgizdin bir ümmetiñgiziñ (10) rūḥıdur; 87a-10 sizni terbiyet ḳılıp (11) maḳṣūduñguzġa yėtgürür; 94b-14 sizleriñ ḫāṭırıñgızlarġa nėme yatadur.*

3.ç.k. +lArI: *84a-15 olarnıñ ḫaḳḳılarıda her künlüki fātiḥa oḳıdılar; 84b-4 cemāl-i cihān-ārālarıġa (5) müşerref bolsaḳ.*

2. 2. 2. 1. 3. Durum Ekleri:

Satuk Buğra Han menkabesinde geçen durum ekleri Çöyledir:

2. 2. 2. 1. 3. 1. Tamlayan Durumu:

Üzerine geldiği sözcük ister ünlüyle isterse ünsüzle bitmiÇolsun, tamlayan durumu eki olarak, umumiyetle, *+nIñg* ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Birinci ve ikinci teklik kişi zamirinde ise +Iñg eki kullanılmıştır: *86a-3 maʿlūm bolur ki biziñ dīn ve meẕhebimizġa (4) kirmegeni muḥammedniñ meẕhebini iḫtiyār ḳılġanı; 83b-9 deryā-yı ulūhiyyetniñ muġ-i ābīleri-(10)-niñ ārām-gāhı olarnıñ ayaġınıñ astıda; 86a-14 ol pīrniñ aldıda olturdılar; 86b-1 siziñ yaratġan perverdigār-(2)-ıñgız bar ḫudāñgız buyruġan yolda boluñ anıñ ḥabībi kirgen yolıġa kiriñ dėdiler; 86b-6 mėniñ ġarażım oldur ki; 86b-11 ḫażret-i büzürgvārnıñ köñgüllerige bir*

[32] Bu tanıkta Türkçenin isim çekim/ iÇletme eklerinin diziliÇine aykırı bir kullanım dikkat çekmektedir. Türkçede, genel özellik olarak, *çokluk eki* isim çekim/ iÇletme eklerinin sıralamasında *iyelik eki*nden önce gelmektedir. *Öz ḳoluñglardadur* tanığında ise *iyelik eki*nin *çokluk eki*nden önce geldiği görülmektedir. Söz konusu kullanım bir nezaket ifadesi olabileceği gibi metnin özgün dilinden yapılan çeviriden kaynaklanmıÇda olabilir.

ḳorḳunç tüşti; 88a-10 olarnıñ aḥvālını soralın; 88b-2 mėniñ ṭalebim uşbudur; 91b-1 uşbu beççe sėniñ dīniñdin yüz ėvürse iḫtiyār ḳoluñdadur; 99b-13 cānnıñ ṭūṭīsi tenniñ ḳafesini sındurmaġlıḳnı āġāz ḳılıp (14) ėdi; 101a-3 mėniñ murġ-ı seḥer-ḫīzim tutupdur menzil-i (4) aʿlā.

2. 2. 2. 1. 3. 2. Belirtme Durumu

Metinde belirtme durumu eki olarak *+nI* ve *+n* ekleri kullanılmaktadır. *+nI* eki umumi belirtme durumu ekidir. +n eki iyelik üçüncü kiGi almıGyapılara getirilebilen belirtme durumu ekidir ve metinde yalnız bir yerde- manzum kısımda- kullanılmıGtır: *83a-7 müşrikler ve kāfirler ve munāfıḳ ve düşmenlerni ḳatl tīġı birlen nābūd ḳılġan; 83a-15 yėtgüzgey sāliklerniñ başıġa [83b]-(1) anıñ yaḫşılıḳını; 91a-12 bu mėni öltürüşdin ilgeri mėn munı nėçükdin öltürmey; 101a-2 yėtürdi ḳaṭre-i özin ki boldı vāṣıl-ı deryā.*

2. 2. 2. 1. 3. 3. Yönelme Durumu

Metinde yönelme durumu eki *+kA* / *+gA* olarak karşımıza çıkar. Ek başı ünsüzünde ötüm benzeşmesi düzenli değildir. Ayrıca ek, ulandığı sözcüğe dil uyumuna aykırı olarak da getirilmiştir: *87b-6 uşbu sebebdin kelime-i şerīfni taʿallüm (7) bėrişni olarġa taʿayyün ḳıladurlar; 89a-5 manġa īmān-ı islāmnı (6) telḳīn-i taʿallüm ḳıladurġan kişi şubu bolġay; 91a-6 anġa aydı; 94a-14 ṣubḥ vaḳtide tėve tağḳa yėtip; 94b-5 ol-zamān (6) islām leşkeri alta miñġa yėttiler; 91a-9 ėy ḫatun mėn sanġa aytmap (10) ėrdim mü ki balanġnı öltürgil; 101b-10 ẓāhir ḫalḳnıñ aldıda fersūde ten tofraḳġa kiredür.*

2. 2. 2. 1. 3. 4. Bulunma Durumu

Bulunma durumu metinde *+dA* biçimindedir: *97b-4 ḫalḳ arasıda maʿrūf ve meşhūrdur; 98b-11 kerāmet ve velāyetde (12) ḫażret-i sulṭānġa berāber ėdiler ve ġazāt ḳılışda ve şecāʿatlikde hem-teñ; 99a-2 andın kėyin kerāmetde ikileri-(3)-niñ arasıdaki münāsebetniñ cihetidin; 99b-10 intiẓārlıġ közi yolda ėdi; 101b-10 ẓāhir ḫalḳnıñ aldıda fersūde ten tofraḳġa kiredür.*

2. 2. 2. 1. 3. 5. Çıkma Durumu

Metnin tamamında, sayılı örnekte ötüm benzeGmesine uğramakla birlikte ekin *Satuk Buğra Han* menkabesindeki hâli *+dIn* biçimindedir: *84b-5 şol (6) ṭarefdin cemʿ bolsalar; 89b-14 andın kėyin sordılar kim; 90a-10 eger unamasañlar mėndin āşinālıḳnı ḳaṭʿ ḳılıñlar; 90b-15 ḳara taşdın hem muḥkem; 91a-12 mundın özgeniñ iḫtimāli (13) yoḳ; 91a-13 özümni (14) nėme üçün munıñdın ḫalāṣ ḳılmay; 99a- 12 bu diyārnıñ islāmı anıñdın āşkārā (13) bolupdur.*

2. 2. 2. 1. 3. 6. Eşitlik Durumu

EGitlik durumu eki metinde *+çA* biçimindedir: *91a-2 bularnıñ aḥvālları özgeçe bolupdur; 95b-3 ėy satuḳ sanġa nėme boldı ki munça (4) tağallüb ḳıladur-sėn; 102a-1 anıñġça üç ḫiṣṣe ziyāde bėrdi.*

2. 2. 2. 1. 3. 7. Yön Gösterme Durumu

Metnin bütününde ek baGı ünsüzünün ötüm benzeGmesine uyduğu görülmektedir: *5a-11 taşḳarı* vb. *Satuk Buğra Han* bölümünde ise yalnızca *ilgeri* sözcüğünde saptanmıGtır: *88b-11 yėtte*

ḳadem ilgerirek yörüp ėdiler. Ayrıca *ilgeri* sözcüğü metnin genelinde edat ve zarf olarak sıkça kullanılmıştır: *91a-13 bu mėni öltürüşdin ilgeri mėn munı nėçükdin öltürmey*, *91b-12 ėy ḫatun bīhūde sözlemegil (12) ilgeri anı dėydür-sėn bu kün munı dėydür-sėn*.

2. 2. 2. 1. 3. 8. Sınırlama Durumu

Sınırlama durumu eki olarak metinde *–ġaça* kullanılmıştır: *90b-7 tā vaḳt-i seḥerġaça ḳur'ān (8) tilāvet ḳıldılar; 94b-12 ėy ḫᵛāce maṣlaḥat nėmedür ḳaçanġaça bu derede sulaḳıp yatadur-miz; 95b-14 yėr yarıldı bu kāfirni yėr yuttı tā sīnesiġaça; 97b-2 ol tāġ başdın ayaġ tuz boldı tā ḳıyāmatġaça bāḳīdür; 97b-14 ḫaḳ-subḥāne ve taʿālanıŋ ʿināyeti bilen tā ṭurfanġaça fetḥ ḳıldılar*.

2. 2. 2. 1. 4. Aitlik Eki

Metinde aitlik eki olarak *+ḳı/ +ki* ekleri kullanılmıştır: *91b-14 eger ġaraż-ıŋ-(15)-daki-dėk imtiḥānġa kėlmese aytġanıŋdaki-dėk ḳılġıl; 95a-12 obdanı (13) ve ḫūbraḳı oldur ki*.

2. 2. 2. 1. 5. Soru

Tezkire-i Buğra Han'da soru kavramı *+mX* ekiyle sağlanmıştır[33]: *91a-15 ėy ḫatun özüŋniŋ dėgeni uşbu ėmes midi*.

Bu ek ayrıca anlam pekiştirici olarak da kullanılmıştır. Söz konusu kullanımda yapının dudak uyumuna girmediği görülmektedir: *84b-4 tā ol ẕāt peydā bolsalar biz mü ẓāhir közümiz bilen körsek*.

2. 2. 2. 2. Fiil İşletme/ Çekim Ekleri

2. 2. 2. 2. 1. Soru

Fillerde soru kavramı *–mU* ekiyle sağlanmıştır: *91a-9 ėy ḫatun mėn saŋa aytmap (10) ėrdim mü ki balaŋnı öltürgil*.

2. 2. 2. 2. 2. Haber ve Tasarlama Kipleri

Tezkire-i Buğra Han'da geçen haber ve tasarlama kipleri genellikle klasik Çağataycanın özelliklerini taşımakla birlikte bilhassa manzum kısımlarda eskicil unsurlarla karşılaşılmış, diğer dil bilgisi kategorilerinde olduğu gibi burada da ağız özelliklerinin yansıtıldığı örneklere rastlanmıştır.

2. 2. 2. 2. 2. 1. Haber Kipleri

Gerek haber gerekse tasarlama kiplerinde metin için en dikkat çekici ortak özellik, çoğul kategorilerin genellikle nezaket çoğulu olarak kullanılmasıdır. şüphesiz ki bu durum metnin anlattığı olayların ve kişilerin kutsal sayılmasıyla ilgilidir. Üçüncü kişi anlatıcının hâkim olduğu bölümlerde sıkça karşılan nezaket çoğulu kullanımı, diyaloglar hâlinde ilerleyen bölümlerdeki karşılıklı konuşmalarda da sıklıkla başvurulan bir konuşma/ konuşturma tekniğidir.

2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Belirli Geçmiş Zaman

Ek *-DX* biçimindedir ve iyelik kökenli kişiekleriyle çekime girmektedir. Birinci çokluk kişisinde ek ünlüsü hep yuvarlak, üçüncü kişilerde ise hep düz ünlülüdür.

[33] Metinde soru eki olarak isim işletiminde *+mX* kullanılmıştır. Fiil işletiminde ses uyumuna giren ve dört allomorfu bulunan bu morfemin, fiil işletiminde yalnızca yuvarlak ünlülü allomorfları tespit edilmiştir: *-mU*.

1.t.k. -DXm: *84a-13 olarnıñg ḥaḳḳıda fātiḥa oḳımaḳ-(14)-nı lāzım tuttum; 93b-10 yaʿnī tevekkül ḳıldım mėn; 100a-12 anı ḳılġıl ki mėn ḳıldım.*

2.t.k. -DXñg: *91b-1 uşbu beççe sėniñg dīniñgdin yüz ėvürse iḫtiyār ḳoluñgdadur dėp (2) aydıñg; 91b-2 obdan aydıñg.*

3.t.k. –DI: *86b-15 pīr ayttı bu söz andaġ sözdür; 89b-10 olarnıñg köñgüllerige ḳorkunç peydā (11) boldı; 90a-11 baʿżıları rıżā ve raġbet bilen devlet-i īmānġa müşerref boldı.*

1.ç.k. –DUk: *89b-1 biz bu dünyāda uşbu kārnı becā kėltürdük āḫiretniñg çapduġını ve istiʿdādını (2) rāst ḳılduḳ.*

2.ç.k. -DXñgXz{+lAr}/ -dXñglAr: *90a-15 ḥażret-i ḫᵛāce el-naṣr-ı [90b]-(1) sāmānī aydılar ki ḫūb aydıñgızlar; 92a-4 obdan aydıñglar.*

3.ç.k. –DIlAr: *85b-1 tārīḫḳa baḳtılar kördiler ki; 89b-2 ḥażret-i sulṭān sordılar; 89b-3 ḫᵛāce aydılar āḫiret andaġ cāydur.*

2. 2. 2. 2. 2. 1. 2. Belirsiz Geçmiş Zaman

Tezkire-i Buğra Han'da belirsiz geçmiGzamanı karGılamak için, genellikle, *-p + {-dUr} + kişi zamiri* biçimindeki yapılar kullanılmıGtır. Bununla birlikte *-gAn + -dUr* yapısı da üçüncü kiGilerde nadiren görülmektedir: *89b-15 muḥammed resūlu'llāh ḫudānıñg dostıdur dünyā ve āḫiretni olar üçün yaratġandur.*

1.t.k. –(X)p + {-dUr} + mėn: *91b-5 bizlerniñg cānımızġa fitne peydā bolupdur ḫᵛāhlapdur-mėn ki ol fitneni (6) öçürsem; 100a-12 ol-nevʿ bolġıl (13) ki mėn bolupdur-mėn andaġ kėlgin ki mėn kėlip-mėn.*

2.t.k. –(X)p + {-dUr} + sėn: *92a-9 muḫammedniñg dīniġa kiripdür-sėn; 102b-13 her nėmerse ki körüp-(14)-sėn anı aytġıl.*

3.t.k. –(X)p + {-dUr}: *83b-11 yüz miñg nūrdın ḳandīl ve rūşen meşʿaller ol ẕāt vucūdınıñg mülkide (12) rūşen ḳılıpdur; 83b-12 anıñg şuʿāʿıdın ʿālem münevver bolupdur; 84b-2 ḥaḳ subḥāne ve taʿāla ḥażretleri üçün dünyā ve (3) āḫiretni yaratıpdur; 88a-10 nėme kişilerdür ḳaydın kėlipdür; 92b-8 baʿżılar tecvīz ḳılıpdurlar.*

1.ç.k. ____

2.ç.k. –(X)p + {-dUr} + siz: *86a-12 obdan (13) kėlip-siz aṭıñgızdın tüşüñg; 86a-15 ėy-ferzend bu nė kārīdür ki iḫtiyār ḳılıp-siz bu nėçük hez ve ṣıfatdur ki [86b]-(1) özüñgüzge pīşe ḳılıp-siz.*

3.ç.k. –(X)p + {-dUr} + -lAr: *83b-13 ʿalī-şān-(14)-nıñg cürʾetlerini ol ẕātda kerāmet ḳılıpdurlar; 84b-10 hemme ėrenlerdin ḳırḳ berten kişi başlarıġa kėgiz (11) ḳalfaḳ kėyipdürler tört fevti aḳ ḳaraḳaşġa arġumaḳġa minipdürler ġazāt (12) libāsını kėyipdürler.*

Metnin genelinde ve *Satuk Buğra Han* menkabesinin olduğu bölümde belirsiz geçmiG zamanın olumsuzu ise, genel olarak, *-mAy* yapısıyla oluGturulmuGtur: *93a-12 bu büt-ḫāneniñg*

bināyı bütmey (13) celā ḳaldı. Bununla birlikte metinde, -mA- ekinin kullanılarak olumsuzluğun oluşturulduğu görülmektedir: *91a-9 ėy ḫatun mėn sa͡nga aytmap (10) ėrdim mü.*

2. 2. 2. 2. 2. 1. 3. Geniş Zaman

Metinde gelecek zaman *-r, -Ar ve -Ur* ekleriyle karşılanmaktadır. Bu zamanı gösterir ekler kişizamirleriyle çekimlenmişlerdir.

1.t.k. ____

2.t.k. ____

3.t.k. –r/ -Ar/ –Ur: *84b-15 bu cemāʿat [85a]-(1) ḳavlleridin maḳṣūd ḥāṣıl bolur; 90b-2 bu yėrde tapsalar fitne-engīz ḳopar; 91a-11 bizi͡ng dīnimizġa raḫne salur; 93b-1 hemmemizni helāk ḳılur.*

1.ç.k. –r/ -Ar/ –Ur + miz: *100b-12 birbirimiz bilen körüşür-miz.*

2.ç.k. –r/ -Ar/ –Ur + siz/ sizler: *86b-5 ėy baba (6) nėme dėr-siz ġarażı͡ngız nėme; 87a-11 siz hem şulardın kemāl tafur-siz; 90a-9 eger bu işde ma͡nga muvāfaḳatlar ḳılsa͡nglar (10) sizler ḫalāṣ bolur-sizler; 90b-3 sizler kāfirlerni͡ng ʿaẕābıġa giriftār bolur-sizler.*

3.ç.k. ____

Geniş zamanın olumsuzu *–mAs* ekiyle yapılmaktadır. *Satuk Buğra Han* menkabesinde geniş zamanın basit çekimde olumsuz gövdesi kullanılmayıp birleşik çekimler yer aldığı görülmüştür: *95a-6 eger aʿżāsıdın bir aʿżāsını cüdā ḳılsalar ḫabar-dār (7) bolmas ėdi; 102a-6 dünyāda bir sāʿat ārām ḳarār ala almas ėdük.*

2. 2. 2. 2. 2. 1. 4. Gelecek Zaman

Bu kategoride yer alan ekler aynı zamanda istek, temenni bildirme özelliğini de taşımaktadırlar: *95a-11 ḫvāhladılar ki kāfirni͡ng başıġa çaġġaylar; 99a-11 vaḳt-i ta͡ngdur furṣat-ı ġanīmetdür tā barġay-miz; 100a-11 tā ḳıyāmat küni şerm-sār (12) bolmaġay-sėn ve mėn ḫacīl bolmaġay-mėn; 101b-5 allāh taʿāla ol şehrni cemīʿ āfātdın ve żarar-(6)-dın saḳlaġay.*

I. Şekil: -GAy + Kişizamiri

1.t.k. –GAy + mėn: *87a-5 tā bāliġ ve mükellef (6) bolġay-mėn; 92a-13 bu belādın nėçük ḫalāṣ bo-(14)-lġay-mėn; 92b-4 bu ʿimāretni binā ḳılġuçı mėn bolġay-mėn; 95a-12 bu kāfirni uyḳusıda öltürgey-mėn; 96a-3 mėn munı ḳılġay-mėn; 100a-11 tā ḳıyāmat küni şerm-sār (12) bolmaġay-sėn ve mėn ḫacīl bolmaġay-mėn.*

2.t.k. –GAy + sėn: *93a-3 bu ʿimāretni͡ng başı sėn bolġay-(4)-sėn; 100a-11 tā ḳıyāmat küni şerm-sār (12) bolmaġay-sėn ve mėn ḫacīl bolmaġay-mėn; 100b-1 ḫażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemni͡ng rūḥ-ı (2) pür-fütūḥlarıdın istiʿānāt tilegey-sėn ve mundın hem ekṣer-i evḳāt ġāfil bolmaġay-(3)-sėn.*

3.t.k. –GAy: *83a-14 pāk ḳılġay allah taʿāla rūḥını anı͡ng (15) ve ḫoş-būy ḳılġay allah taʿāla merḳadini anı͡ng ve yėtgüzgey sāliklerni͡ng başıġa; 85b-4 maʿlūm bolġay; 101b-5 allāh taʿāla ol şehrni cemīʿ āfātdın ve żarar-(6)-dın saḳlaġay.*

1.ç.k. –GAy + miz: *89a-12 ol mālnıñg (13) sebebidin āteş-i dūzaḫġa giriftār bolġay-mız; 99a-11 vaḳt-i tañgdur furṣat-ı ġanīmetdür tā barġay-mız.*

2.ç.k. ____

3.ç.k. +GAy + +lAr: *86a-10 ḫᵛāhladılar ki oḳ birlen atḳaylar; 95a-11 ḫᵛāhladılar ki kāfirniñg başıġa çaġġaylar; 102a-3 ol-nevᶜ bolġaylar ki mėn bolup ėdim ol-nevᶜ kėlgeyler ki (4) mėn kėlip ėdim ve ol nėmerseni tapġaylar ki mėn tapıp ėdim.*

Bu yapıların olumsuzu fill kök ya da gövdesine getirilen *–mA-* fiilden fiil yapım ekiyle oluşturulur: *100a-14 mundın ziyāde mübālaġa ḳılmaġay-mėn; 100b-1 ḥażret-i muḥammed muṣṭafa ṣalla'llāhu ᶜaleyhi ve sellemniñg rūḥ-ı (2) pür-fütūḥlarıdın istiᶜānāt tilegey-sėn ve mundın hem ekşer evḳāt ġāfil bolmaġay-(3)-sėn.*

II. Şekil: -GU + (iyelik eki) + {+dUr}

1.t.k. ____

2.t.k. ____

3.t.k. –ġu + (+sı + +dur): *91b-6 bizlerniñg hemmemizni yoḳ ḳılġu-(7)-sıdur; 92b-9 mescidniñg niyyetide ḳol ḳoysañg ḫudānıñg ḳatıda ḫūb (10) bolġusıdur.*

1.ç.k. ____

2.ç.k. ____

3.ç.k. ____

2. 2. 2. 2. 2. 1. 5. Şimdiki Zaman

Tezkire-i Buğra Han'da şimdiki zamanı karşılamak için *–A/ -y + {-dUr} + kişi zamiri* biçimindeki yapılar kullanılmıştır. Bu yapılar yalnızca şimdiki zamanı karşılamayıp genel-geçer durumları ve sürerliği de arz edebilmektedir.

1.t.k. –A/-y + {-dUr} + mėn: *86a-12 obdan (13) kėlip-siz aṭıñgızdın tüşüñg nėççend söz aytadur-mėn dėdiler; 87a-8 aytadur-mėn līkin bir şarṭ birlen; 92a-2 ḳorḳadur-mėn ki bu ferzend bīhūde ölüp ḥayf boladur; 92a-10 ėy ferzend ḫᵛā-(11)-hlaydur-mėn ki bir büt-ḫāne binā ḳılsam.*

2.t.k. –A/-y + {-dUr} + sėn: *91b-9 bu mėniñg bī-günāh (10) ferzendimni nėmege öltüre-sėn; 91b-11 ėy ḫatun bīhūde sözlemegil (12) ilgeri anı dėydür-sėn bu kün munı dėydür-sėn; 93b-2 munı sėn obdan biledür-sėn; 95b-3 ėy satuḳ saña nėme boldı ki munça (4) taġallüb ḳıladur-sėn.*

3.t.k. –A/-y + {-dUr}: *83a-8 körenedür tīğlarınıñg şuᶜleleri ehl-i şirk ve (9) ehl-i ṭuġyānnıñg arasıda; 86b-4 mundaġ ḥikāyelerni aytmaḳdın peydā bu (5) bolupdur nėmeler dėydür; 91b-7 bizinğ aramızda nėme iş (8) ḳıladur; 92b-3 mėni imtiḥān ḳılmaḳ üçün küfrniñg ᶜalāmātıdın büt-ḫāne ḳıladur ve iltimās (4) ḳıladur ki bu ᶜimāretni binā ḳılġuçı mėn bolġay-mėn.*

1.ç.k. –A/-y + {-dUr} + miz: *93a-1 anı ḳılġıl ki ḳıladur-mız ve anı (2) perestiş ḳılġıl ki biz ḳıladur-mız.*

2.ç.k. –A/-y + {-dUr} + siz/ sizler: *86a-1 ėy kāfirler nėme bilesizler ki bunıŋ muḥammed dīnigа kirişini; 89a-8 mėniŋ ḳaysı fī'limdin ḫabar ṭaleb ḳıla-siz.*

3.ç.k. –A/-y + {-dUr} + -lAr: *88a-12 ḫażret-i büzürgvār kördiler ki cem'i aṭlıḳ kėledürler; 86b-9 kāfirlerni ve günehkārlarnı ve 'āṣīlerni (10) şunda taşlaydurlar; 86b-11 rengāreng 'aẕablarnı aŋgа ḳıladurlar; 89b-7 anı dūzaḫ ataydurlar; 101b-12 ḫażret-i sulṭān pādişāhlıḳ salṭanatıda (13) leşker-i 'aẓīm bilen şikār ḳılıp yöriydürler.*

Olumsuz gövdeler, *–mA-* fiilden fiil yapım eki üzerine getirilen *–y* zarf-fiili ile ardı sıra eklenen *–dur* ekiyle oluĢturulmuĢtur: *87a-2 her kişi bu sözni aytmaydur ol kişiniŋ cāyı dūzaḫ-(3)-da boladur; 89b-6 her kişi bu kārnı (7) ḳılmaydur anıŋ cāyı özgedür; 93b-10 ümīd tutmaydur-mėn; 97b-2 tā ḳıyāmatġaça bāḳīdür (3) hergīz kem bolmaydur; 98b-13 ḫᵛāce ebu'l-fettāḥnı özümdin kem (14) körmeydür-mėn.*

2. 2. 2. 2. 2. 2. Tasarlama Kipleri

Metinde tasarlama kipi olarak *emir, şart ve gereklik* kullanılmıĢtır. Bunlardan *emir ve şart* kiplerinin kiĢikategorisine göre müstakil ekleri bulunurken *gereklik* kipinin eki bulunmamakta ve bu kavram sözcük gruplarıyla karĢılanmaktadır.

2. 2. 2. 2. 2. 2. 1. Emir Kipi

Emir birinci teklik kiĢisinde diğer kiĢilerde olmayan kiĢi zamiriyle anlamı kuvvetlendirme örnekleri metinde mevcuttur: *90b-4 ḳur'ān-(5)-nı ve namāznı ve anıŋ ādāblarını sizge örgetey-mėn dėdiler.*

1.t.k. –Ay: *92a-5 bu kārnıŋ maṣlaḥatını ḳılay; 92a-13 nė çāre ḳılay bu belādın nėçük ḫalāṣ bo-(14)-lġay-mėn; 95a-13 uyġatıp ḫaḳ-subḥāne ve ta'ālanıŋ yolıġa ḫażret-i muḥammed muṣṭafa (14) ṣallallāhu 'aleyhi ve sellemniŋ dīnleriġa da'vet ḳılay şāyed ki tevfīḳ tafıp (15) īmān kėltürgey ve īmān kėltürmese tīġnı çaġay.*

2.t.k. *-Ø/ –gIl/ -gIn: 89a-11 bu mālnıŋ uluġluḳınıŋ vefāsı yoḳtur (12) bil ki düşmenleriŋ düşmenidür; 91b-14 eger ġaraẓıŋ-(15)-daki-dėk imtiḥāngа kėlmese aytġanıŋdaki-dėk ḳılġıl; 92b-8 eger mescid dėp niyyet (9) ḳılsaŋ ve mescidniŋ niyyetide ḳol ḳoysaŋ ḫudānıŋ ḳatıda ḫūb (10) bolġusıdur ġam yėmegin.*

3.t.k. –sUn: *100b-7 ḳabrimni 'alem-dār ḳazsun; 102a-5 mėniŋ ṭarefimge sefer ḳılsun.*

1.ç.k. –AlI(n)[34]: *88a-9 töpesige baralın (10) olarnıŋ aḥvālını soralın ve bileli.*

2.ç.k. –ŋ(lAr): *86b-2 ḫudāŋgız buyruġan yolda boluŋ; 88a-9 kėliŋgler töpesige baralın; 90a-7 ėy yārānlar kėliŋgler müslümān (8) boluŋlar; 100b-8 ḫoş boluŋlar ġam yėmeŋgler; 102b-9 ya'nī şük turuŋlar ḫudāy ta'āla silerge (10) raḥmet ḳılġay.*

3.ç.k. –sUnlAr: *94a-3 ėy büzürgvār imdi te'ḫīr ḳılmaḳġa maḥal (4) yoḳtur ḳopsunlar.*

[34] Çağataycadaki ek sonu damaksıl /ŋ/ sesi yerine diĢeti /n/'sinin kullanıldığı saptanmıĢtır.

2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. Şart Kipi

Satuk Buğra Han menkabesinde, Şart kipinin birinci çokluk kişisi için, düzenli olarak *–sAk* morfemi kullanılmıştır. Fakat metnin bütününde, bilhassa manzum kısımlarda *-sAmIz* morfemi karşımıza çıkmaktadır. Bu arkaik yapının varlığı, manzum metnin alıntı olmasından ve özgün metnin korunmasından kaynaklanmış olabileceği gibi kitabı tertip edenin ağız özelliğinin yansıması da olabilir.

Şart eki olan *–sA*, aynı zamanda istek işleviyle de kullanılmıştır: *90a-15 bizler öyümüzge yansaḳ; 92a-8 ėy ferzendim mėn aṅglasam mėniṅ dīnimdin çıḳıp (9) muḥammediṅ dīniġa kiripdür-sėn.*

1.t.k. –sAm: *86a-8 yārānlar bilen sır ḳılsam; 91b-5 ḫᵛāhlapdur-mėn ki ol fitneni (6) öçürsem ve aradın yoḳ ḳılsam; 92b-5 eger ḳılmasam öltürgü dėk ve eger ḳılsam dīnimdin çıḳḳu dėkdür-mėn; 92a-11 bir büt-ḫāne binā ḳılsam ve ʿimāret salsam.*

2.t.k. –sAṅg: *92b-8 eger mescid dėp niyyet (9) ḳılsaṅg ve mescidniṅg niyyetide ḳol ḳoysaṅg ḫudānıṅg ḳatıda ḫūb (10) bolġusıdur; 93a-1 eger bizge ittifāḳ ḳılsaṅg anı ḳılġıl ki ḳıladurmiz.*

3.t.k. –sA: *85b-8 nėmerse ḫᵛāhlasa ḳılur; 86b-15 bu söz andaġ sözdür kim her kişi aytsa müslümān [87a]-(1) boladur; 91b-1 uşbu beççe sėniṅ dīniṅgdin yüz ėvürse iḫtiyār ḳoluṅgdadur dėp (2) aydıṅg ḫatunı aydı ki obdan aydıṅg eger dīnimizdin yüz ėvürse uşbudur ki; 91b-14eger ġarażıṅg-(15)-daki-dėk imtiḥāngа kėlmese aytġanıṅgdaki-dėk ḳılġıl.*

1.ç.k. –sAk: *84b-4 biz mü ẓāhir közümiz bilen körsek cemāl-i cihān-ārālarıġa (5) müşerref bolsaḳ; 84b-6 dünyādın āsūde-ḥāl ötsek; 90a-15 bizler öyümüzge yansaḳ.*

2.ç.k. –sAṅgIz/ -sAṅglAr[35]: *90a-9 eger bu işde maṅga muvāfaḳatlar ḳılsaṅglar (10) sizler ḫalāṣ bolur-sizler eger unamasaṅglar mėndin āşinālıḳnı ḳaṭʿ ḳılıṅglar; 90b-1 eger yanmasaṅglar; 93b-5 eger cürʾet ḳıla alsaṅgız.*

3.ç.k. –sAlAr: *84b-3 bir duʿā ḳılsalar (4) tā ol ẕāt peydā bolsalar; 84b-5 şol (6) ṭarefdin cemʿ bolsalar; 90b-2 bu yėrde tapsalar.*

2. 2. 2. 2. 2. 2. 3. Gereklik Kipi

Metinde *gerekliği* karşılayacak müstakil bir ek olmamakla beraber çeşitli ek-sözcük birliktelikleriyle bu kavram dilde yer bulmuştur:

En sık kullanılan yapı *+mAk* isim fiilinin ardı sıra getirilen *kėrek, lāzım* sözcüklerinden müteşekkildir: *91b-14 bu ferzend imtiḥān ḳılıp baḳmaḳ kėrek; 98a-1 imdi öz vaṭan-ı aşlıṅgızġa yanmaḳ kėrek; 93a-3 kėrek avval sėn ḳadem ḳoysaṅg; 100a-3 nėçük (3) ḳılmaḳ kėrek ki mertebe-i ʿubūdiyyet ḳażāġa rıżā bėrmeklikdür; 100a-5 maẓmūnı birlen teʾhīr ḳılmamaḳ lāzımdur.*

[35] Metinde Şart kipinin ikinci çokluk kişisinde Çağataycada görülen *–sAṅgIz*'ın (Eckmann 2003: 116) yanı sıra *–sAṅglAr* morfeminin kullanılımı da tespit edilmiştir. Bu kategori Özbekçede *–ngiz* (Bodrogligeti 2003a: 645; Coşkun 2000: 149), *Çağdaş Uygurca*da –ŋlAr morfemiyle karşılanmaktadır (Öztürk 2010: 85).

2. 2. 2. 2. 3. Fiilimsiler

Tezkire-i Buğra Han menkabesinde tespit edilen *isim-fiil, sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* ekleri Çunlardır:

2. 2. 2. 2. 3. 1. İsim-Fiiller

Metinde kullanılmıĞ olan isim-fiil ekleri Çunlardır:

-mAk[36]**:** *83b-2 ʿaḳl-ı kāmil anıñ ẕāt-i şerīfini tavṣīf ḳılmaḳda bī-maḳāldür; 84a-13 tā ol vaḳtdın tā bu vaḳtġaça olarnıñ ḥaḳḳıda fātiḥa oḳımaḳ-(14)-nı lāzım tuttum; 86a-11 sizni körmeklikniñ ārzūsıda (12) ėdim; 87b-15 ḥażret-i sulṭānnıñ ʿammeleri hārūn buġra ḫandın [88a]-(1) feṯḥ ve ẓafer tapmaġlıḳları; 92b-7 cān saḳlamaġlıḳ üçün; 93a-10 bu miḳdār teklīfni hem ḳılmaġımda maṣlaḥat üçün (11) ėrdi.*

-(X)ş: *85a-6 uşol sāʿatde ḥażret-i (7) sulṭānnıñ rūḥ-ı pākizeleri tārīḫḳa üç yüz otuz yıldın kėyin vucūdġa (8) kėlişlerini on iki yaşda devlet-i īmānġa müşerref boluşlarını ve islām (9) tīġını tartıp hemīşe ġazāt birlen boluşlarını uşol meclisde ḥażret-i (10) resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem aydılar; 86a-1 ėy kāfirler nėme bilesizler ki bunıñ muḥammed dīnġa kirişini; 87b-6 uşbu sebebdin kelime-i şerīfni taʿallüm (7) bėrişni olarġa taʿayyün ḳıladurlar; 92a-1 sėniñ dīniñgġa taġayyür bėrip muḥammediñ dīniġa kirişi.*

2. 2. 2. 2. 3. 2. Sıfat-fiiller

Metinde tespit edilen sıfat-fiil ekleri Çunlardır:

-dUk: *89b-1 āḫiretniñ çapduġını ve istiʿdādını (2) rāst ḳılduḳ.*

-gUçI: *83b-5 anıñ şīrīn sözlüg zebānı kelāmu'l-llāhnı (6) tefsīr ḳılġuçı; 85b-5 āsmān ferişteleri ve ʿarş-(6)-nı kötergüçiler dirīg ve efsūs ḳılur ėdiler.*

-ġan/ -gen: *83a-7 müşrikler ve kāfirler ve munāfiḳ ve düşmenlerni ḳatl tīġı birlen nābūd ḳılġan; 83b-1 anıñ taʿrīfide söz ḳıladurġan zebān; 86a-3 maʿlūm bolur ki bizing dīn ve meẕhebimizġa (4) kirmegeni muḥammediñ meẕhebini iḫtiyār ḳılġanı.*

-mIş: 8*3b-3 fehmliglerinīñ fehmi [a]nıñ cemālini vaṣf ḳılmışda ḥayrān.*

2. 2. 2. 2. 3. 3. Zarf-fiiller

Metinde yer alan zarf-fiil ekleri Çunlardır:

-gAlI: *90b-2 kāfirler bizni (3) öltürgeli kėlür; 91a-11 bizni öltürgeli saʿy ḳılur; 97b-14 ol künі ḫıṭāy (15) ṭarefige yörgeli tevfīḳ tapmadılar.*

-GUnçA: *87b-4 tā ol (5) vaḳta ki ḥażret-i ḫāce ebu'n-naṣr-ı sāmānī ol büzürgvārnıñ ḫizmetige barmaġunça (6) ol büzürgvārnıñ islāmı āşkārā bolmadı; 94a-4 tā bu kārġa ḳadem ḳoyalın tā taŋ atḳunça kārnı tamām ḳılalın.*

[36] Ötüm benzeĞmesi sonucu bazen *–maġ.*

-(X)p: *83b-14 islām-(15)-nıñ şerefige müşerref ḳılıp dergāh-ı ḫaḳḳa kėltürüpler cāhil gümrāhlarnı [84a]-(1) ḍalāletdin çıḳarıp hidāyetniñ yolıġa kirgüzdiler; 84a-13 tā bu vaḳtġaça olarnıñ ḥaḳḳıda fātiḥa oḳımaḳ-(14)-nı lāzım tuttum dėp aṣḥābıġa beyān ḳıldılar; 86a-10 ol tavışḳan (11) bir ḳarı kişiniñ ṣūretide bolup aydı; 92a-7 sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzīni cebrlep kėlgil; 92a-14 ḫażret-i sulṭān-ı ṣāḥib-ḳırān (15) ḳopup öz yārānları bilen üstādları ḫᵛāce ebu'n-naṣr-ı sāmānī ḳaşlarıġa [92b]-(1) barıp yıġlap aydılar.*

-y: *88b-7 ʿaceb ḥāl-(8)-lıḳ ve ʿacāyib ḫalḳ ėken ki bizge oḫşa bī-gāne ḫalḳdın iḥtiyāṭ ḳılmay (9) bu māl emvāllerni açuḳ ḳoyup başlarını yėrge urmaḳġa meşġūl boldılar.*

2. 2. 2. 3. Bildirme Yapısı

Tezkire-i Buğra Han'da bildirme yapıları Şu Çekilde oluŞturulmuŞtur:

–DUr ekiyle veya *tur-* fiilinin geniŞzamanının üçüncü kiŞiçekimiyle oluŞturulan yapılar: *84a-10 aṭları (11) sulṭān satuḳ buġra ḫan ġāzī turur; 85a-6 anıñ birlen hem-rāhdur; 86b-1 bu kār özüñgüzge maʿlūmdur; 86b-6 mėniñ ġarażım oldur; 86b-14 bu nėçük (15) kelāmdur maʿnīsi nėmedür; 89a-11 bu mālnıñ uluġluḳınıñ vefāsı yoḳtur; 92b-7 hīç bāḳī yoḳdur; 93b-9 bu maṣlaḥat obdandur līkin islām leşkeri azdur; 100b-10 ẓāhir ḫalḳnıñ aldıda fersūde ten tofraḳġa kiredür anıñ üçün-ki (11) aṣlı tofraḳdur.*

ėr-/ ė- fiili ile oluŞturulan yapılar: *84a-7 bu rūḥ ḳaysı peyġamberniñ rūḥı ėken; 87a-13 bir (14) rivāyet uşbudur ki ol pīr ḫażret-i ḫıżr ʿaleyhi's-selām ėdiler yana bir rivāyetde (15) ėrdiler ādem ṣūretide köründi; 88b-10 uşbu endīşede ėrdiler; 90b-14 ol-vaḳtda küfrde şundaġ ėrdiler (15) ki ḳara taşdın hem muḥkem ve küfrniñ kārıda bisyār ḳuvvetlig tola leşkerlig [91a]-(1) ʿilm ferāsetde bī-nihāyet ṣāḥib-kemāl kişi ėdi.*

Yalnızca kiŞi zamirlerinin kullanıldığı yapılar: *95b-10 ḫudāyā dānā-sėn ve bīnā-sėn; 101b-2 sėn-sėn nuzūl ḳıldurġuçılarnıñ yaḫşısı.*

Hiçbir unsur kullanılmaksızın oluŞturulan yapılar: *83b-9 deryā-yı ulūhiyyetniñ muġ-i ābīleri-(10)-niñ ārām-gāhı olarnıñ ayaġınıñ astıda; 86b-5 ėy baba (6) nėme dėr-siz ġarażıñgız nėme; 86b-8 pīr aydı dūzaḫ dėgen bir ḳarañġu yėridür ki ol (9) öyniñ içi pür-yılan ve pür-ot ve çıyan; 87b-11 ikinçi faṣl ḫażret-i sulṭān ʿaleyhi'r-raḥmatihi ve'l-ġufrānnıñ ḫażret-i ḫᵛāce sāmānī bilen (12) mülāḳāt bolġanlarınıñ beyānıda bu ikilerinin devleti dīdārġa müşerref (13) bolġanlarınıñ büzürgvār kelime-i şahādetni örgetmeklikleri islāmġa yüz (14) kėltürmeklikleri ḳur'ān örgetmeklikleri müslümānlarnıñ cenkidin (15) kāfirlerniñ ḳaçmaḳı ḫażret-i sulṭānnıñ ʿammeleri hārūn buġra ḫandın [88a]-(1) feṭḥ ve ẓafer tapmaġlıḳları kāfirlerniñ maġlūb ve maḫhūr bolġanlıḳları-(2)-nıñ beyānıda.*

bol- fiilinin geniŞzaman çekimiyle oluŞturulan yapılar: *85b-13 bu ferzend cihāngīr bolur amma muḥammedniñ dīniġa (14) revāc bėrgüçi bolur.*

Bildirme yapısında olumsuz biçimler *ėmes{-dür}* unsuruyla oluşturulmuştur: *84a-8 yā muḥammed bu rūḥ (9) hīç peyġambernıng rūḥları ėmes; 87b-7 aṣl vāḳı'a ḫalḳ gümān ḳılġan dėk ėmesdür; 89a-10 bu dünyā bizing (11) boladurġan cāyımız ėmesdür; 89a-13 dünyā hemīşe (14) cāy almaḳ ve menzil ḳılmaḳnıng yėri ėmes ve güzergāhīdür; 91a-15 ėy ḫatun özüngning dėgeni uşbu ėmes midi; 91b-3 mėn hem rāżı ėmes-mėn.*

KAYNAKÇA

ATALAY, Besim (1998a). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara: 4. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 521.

ATALAY, Besim (1998b). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: 4. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 522.

ATALAY, Besim (1999a). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, Ankara: 4. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 523.

ATALAY, Besim (1999b). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi IV*, Ankara: 4. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 524.

Baalbaki, Rohi (1995). *Al-Mawrid A Modern Arabic- English Dictionary*, Beirut: 7. Edition.

BARTHOLD, W. (1923). "The Bughra Khan Mentioned in the Qudatqu Bilik", *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London,* Vol. 3, No.1, pp. 151-158.

BARTHOLD, W. (1925). "Ḳudatḳu Bilikiŋ Źikr Ėdigi Buġra Ḫan Kimdir?" (Çev. Ragıb Hulusi Bey), *Türkiyat Mecmuası I,* ss. 221-226.

BARTHOLD, W. (2008). *Tarihte Türk Dünyası* (Çev. M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul: 1. Baskı Özgün Yayınevi.

BERBERCAN, M. Turgut (2011). "Buğra Tezkiresinden Parçalar- Transkripsiyon ve Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar, Tercüme", *Turkish Studies*, Vol. 6/4 Fall, p. 431-455.

BODROGLIGETI, András J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*, Muenchen: Lincom Europa.

BODROGLIGETI, András J. E. (2003a). *An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek I*, Los Angeles: Lincom Europa.

BODROGLIGETI, András J. E. (2003b). *An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek II*, Los Angeles: Lincom Europa.

BREGEL, Yuri (2003). *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden: Handbook of Oriental Studies, Vol: 9.

CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.

COğKUN, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 752.

Çağatay Tilining Ėzahlik Lugiti (2002). ġincang Halk NeŞriyati.

ÇANGA, Mahmut (2007). *Kur'an-ı Kerim Lügati- İlavelerle Mu'cemü'l Müfehres*, İstanbul: TimaŞ Yayınları: 18.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

ECKMANN, János,(1966). *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University Publications: 60.

ECKMANN, János, (2003). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: 1. Baskı Akçağ Yayınları: 456.

ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

FAZILOV, E. (1965). *Özbek Tilining Tarihiy Morfologiyasi*, Taşkent.

GABAIN, A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: 3. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.

GRENARD, Fernand (1900). "La légende de Satok Boghra Khan et l'histoire", *Journal Asiatique*, ser. ix, vol. xv, pp.5-79.

GÖTZ, Manfred (1979). *Verzeichnis Der Orientalischen Handschriften in Deutschland Band XIII,4 Türkische Handschriften*, Wiesbaden.

HOFMAN, H. F. (1969). *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey Section III Part I*, Utrecht: Published by The Library of The University of Utrecht.

JARRING, Gunnar (1964). *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund.

JARRING, Gunnar (1982). *Literary Texts From Kashghar- The Original Texts in Facsimile Edited with a Preface*, Lund: Pablications of the Royal Society of Letters at Lund.

Kaya, Önal (2007). *Teźkire-i Ĥakįm Ata- Bir Yesevî Dervişinin Menkabevî Hayatı*, Ankara: 1. Baskı Köksav Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 2.

кибирова ш.- ю. цунвазо (1961). *уйгурско- русский словарь*, алма ата: академия наук казакской сср.

KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*, Ankara: 3. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1978). "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 270a-323b.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 3. Baskı Ötüken Neşriyat: 157.

KUNOS, Ignaz (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest.

LEVEND, Agâh Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: 3. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları: VIII. Dizi- Sayı 8b.

LI, Yong-Sŏng (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 15.

MAGRUFOVA, Z. M. (1981). *Özbek Tilining İzahli Lügati I-II,* Moskova: Rus Tili Näşriyät.

Muallim Nâci (1995). *Lûgat-i Nâci*, İstanbul: Çağrı Yayınları: 6.

Navoiy Asarlari Uçun Kiskaça Lugat (1993). Toşkent, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Fan Naşriyati.

NECİP, Necipoviç (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çev. İklil Kurban), Ankara: 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 615.

Özbek Tilining Izohli Lugati I.-II. Tom (1981). Moskva: Rus Tili Neşriyati.

ÖZTÜRK, Rıdvan (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 593.

Pavet de Courteille (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*, Paris.

PEKOLCAY, Neclâ (1967). *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul: Cağaloğlu Yayınevi: 19.

PRITSAK, Omelyan (1977). "Kara-hanlılar", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. VI ss. 251-273.

SHAW, Robert Barkley (1878-I). *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan I*, Calcutta.

SHAW, Robert Barkley (1880). *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan II- Turki-English Vocabulary*, Calcutta.

şemseddin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: 3. Baskı Çağrı Yayınlar: 2.

STEINGASS, F. (1884). *The Student's Arabic- English Dictionary*, London.

STEINGASS, F. (1930). *A Comprehensive Persian- English Dictionary*, London: 2. Baskı.

şEşEN, Ramazan (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları: 173.

TANG, Li (2005). "A History of Uighur Religious Conversions (5th - 16th Centuries)", *Asia Research Institute Woking Paper Series* No. 44, Singapore.

TURAN, Osman (1939I). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarihi", *Ülkü Mecmuası*, Nisan-1939 ss. 142-154.

TURAN, Osman (1939II). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü Mecmuası*, Eylül-1939 ss. 47-52.

TURAN, Osman (1939III). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü Mecmuası*, BirinciteÇin-1939 ss. 152-160.

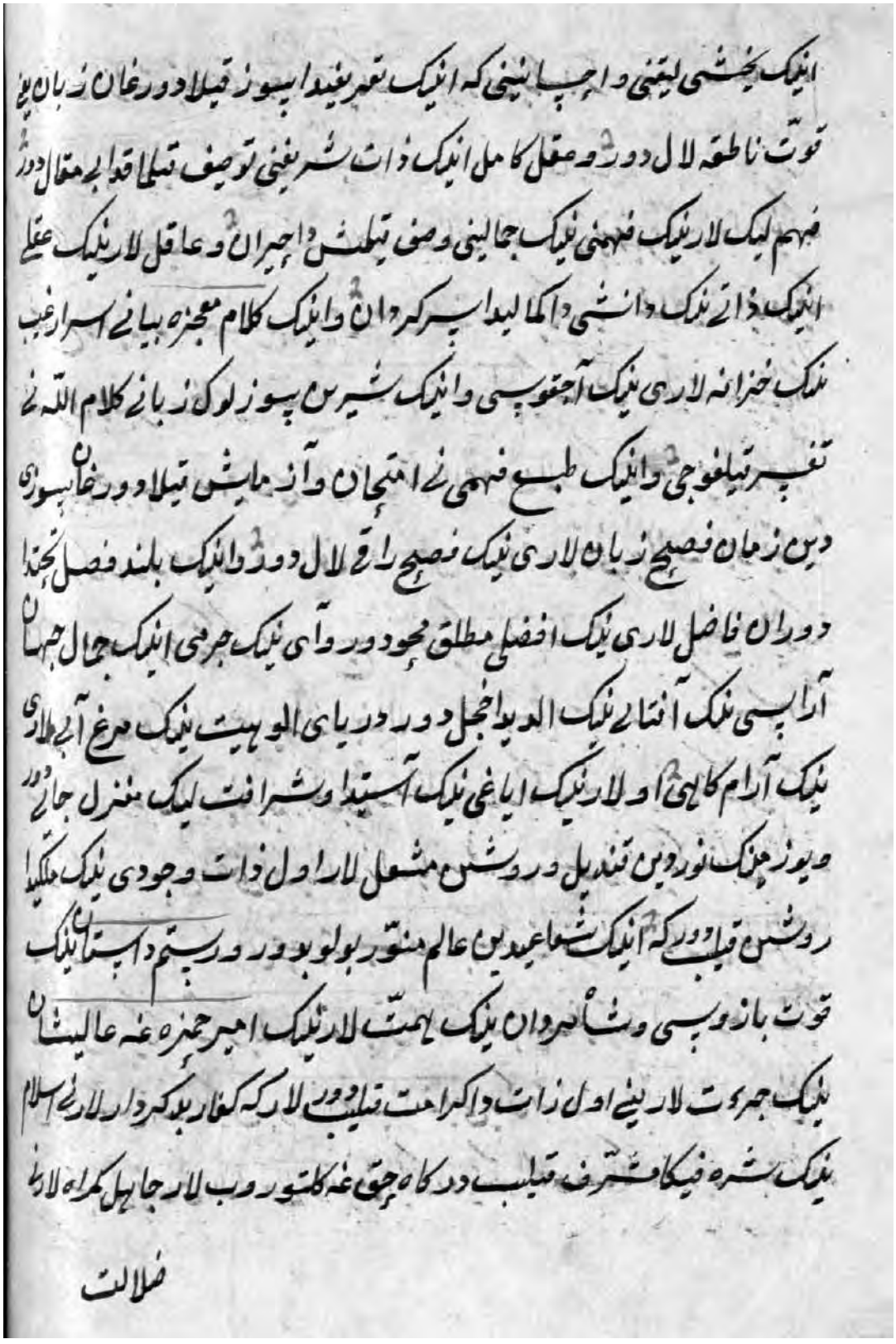
TURAN, Osman (1939IV). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü Mecmuası*, Birincikânun-1939 ss. 343-350.

TURAN, Osman (1940). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü Mecmuası*, İkincikânun-1940 ss. 429-436.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: 10. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

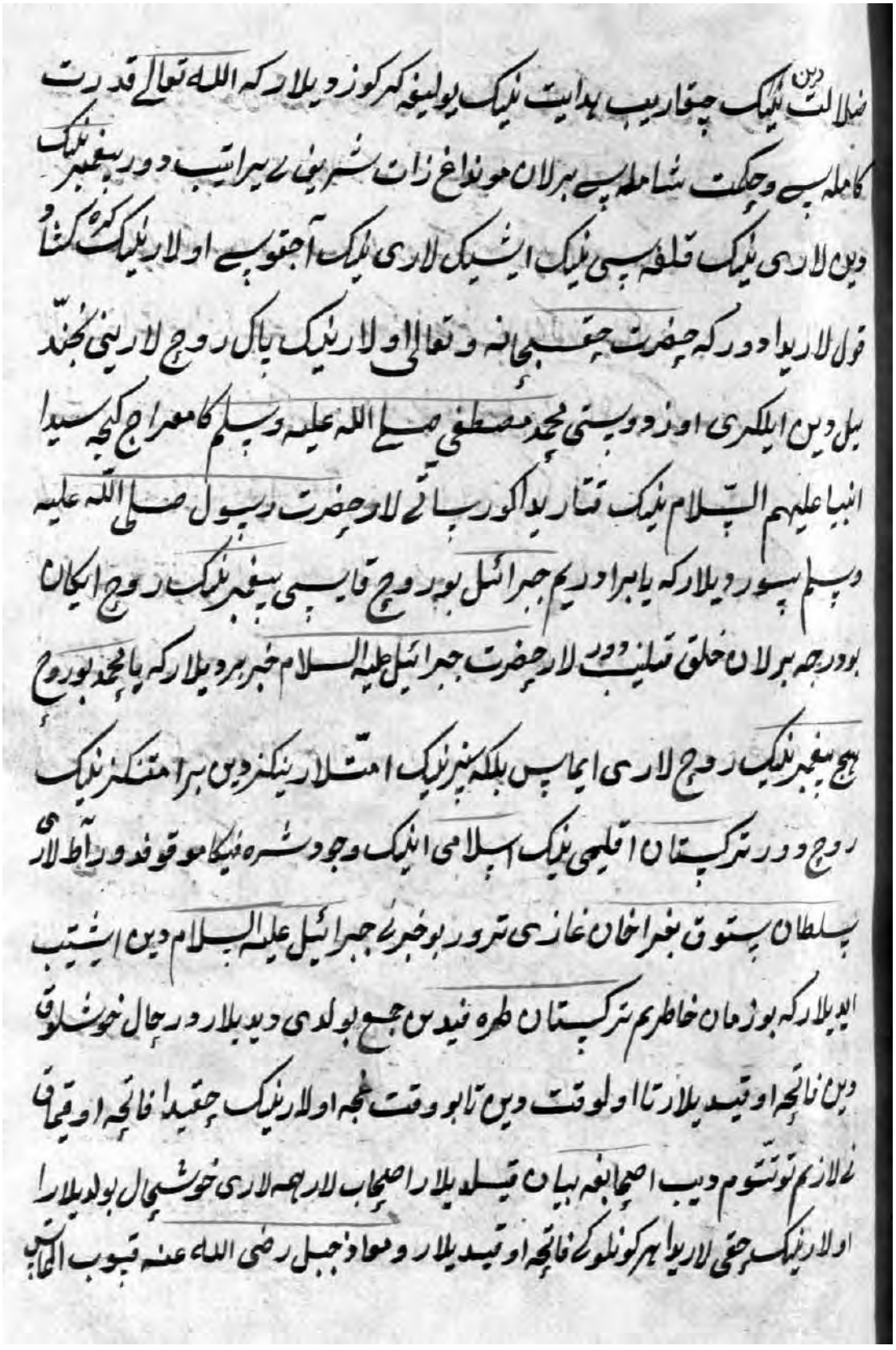
TIPKIBASIM

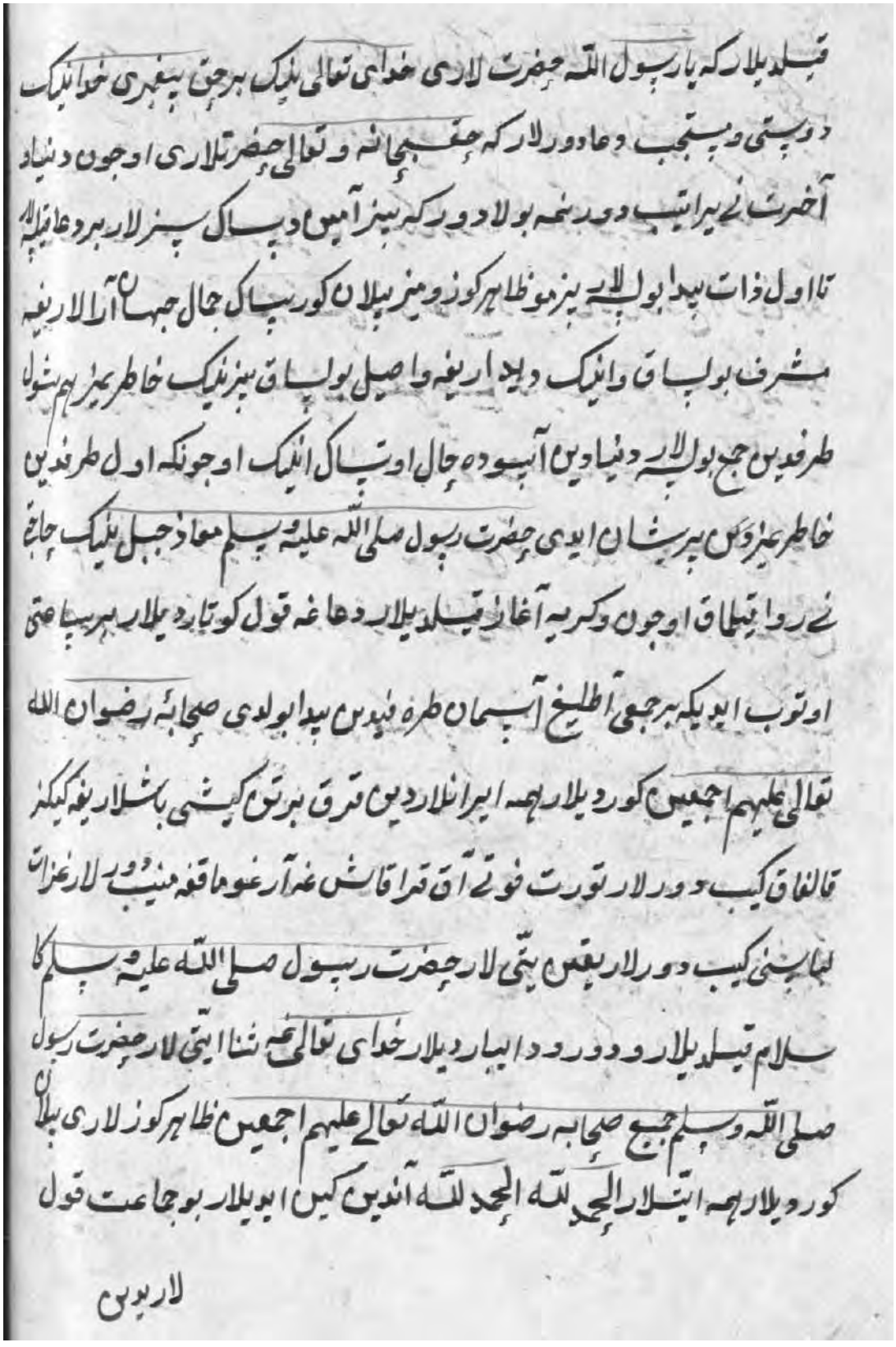

انیک بخشی یعنی دا چپانینی که انیک تعریفیدا یسوز تیلادور غان زبان یوق
توت ناطقه لال دور و عقل کامل انیک ذات شریفنی توصیف تیلماقدا عقل دور
فهم لیک لار نیک فهمی نیک جمالینی وصف تیلمش دا حیران و عاقل لار نیک عقلی
انیک ذاتی نک دانشی دا کمالیدا یسر کردان و انیک کلام معجزه بیانی اسرار غیب
نک خزانه لاری نیک آچقوچی و انیک شیرین یسوز لوک زبانی کلام الله نی
تفسیر تیلغوچی و انیک طبع فهمی نی امتحان و آزمایش تیلادور غان یسوزی
دین زمان فصیح زبان لاری نیک فصیح راق لال دور و انیک بلند فصل تحقیق
دوران فاضل لاری نیک افضلی مطلق محمود ور و آی نیک جرمی انیک جمال جهان
آرایسی نک آفتابی نیک الدیدا جمل دور دریای الوهیت نیک مرغ آبی لاری
نیک آرام گاهی او لار نیک ایاغی نیک آستیدا و شرافت لیک منزل جای دور
و یوز مینک نور دین قندیل دروشن مشعل لار اول ذات وجودی نیک ملکیدا
روشن قیلیب دور که انیک شعاعیدین عالم منور بولوب دور و رستم دا استان انیک
قوت بازوسی و شاهبروان نیک همت لار نیک امیر حمزه غه عالیشان
نیک جرئت لار ینی اول ذات واکرامت قیلیب دور لار که کفار بدکردار لار نی اسلام
نیک شربه سیکا مشرف قیلیب دور کاه حق غه کلتور وب لار جاهل کمراه لار نی

ضلالت

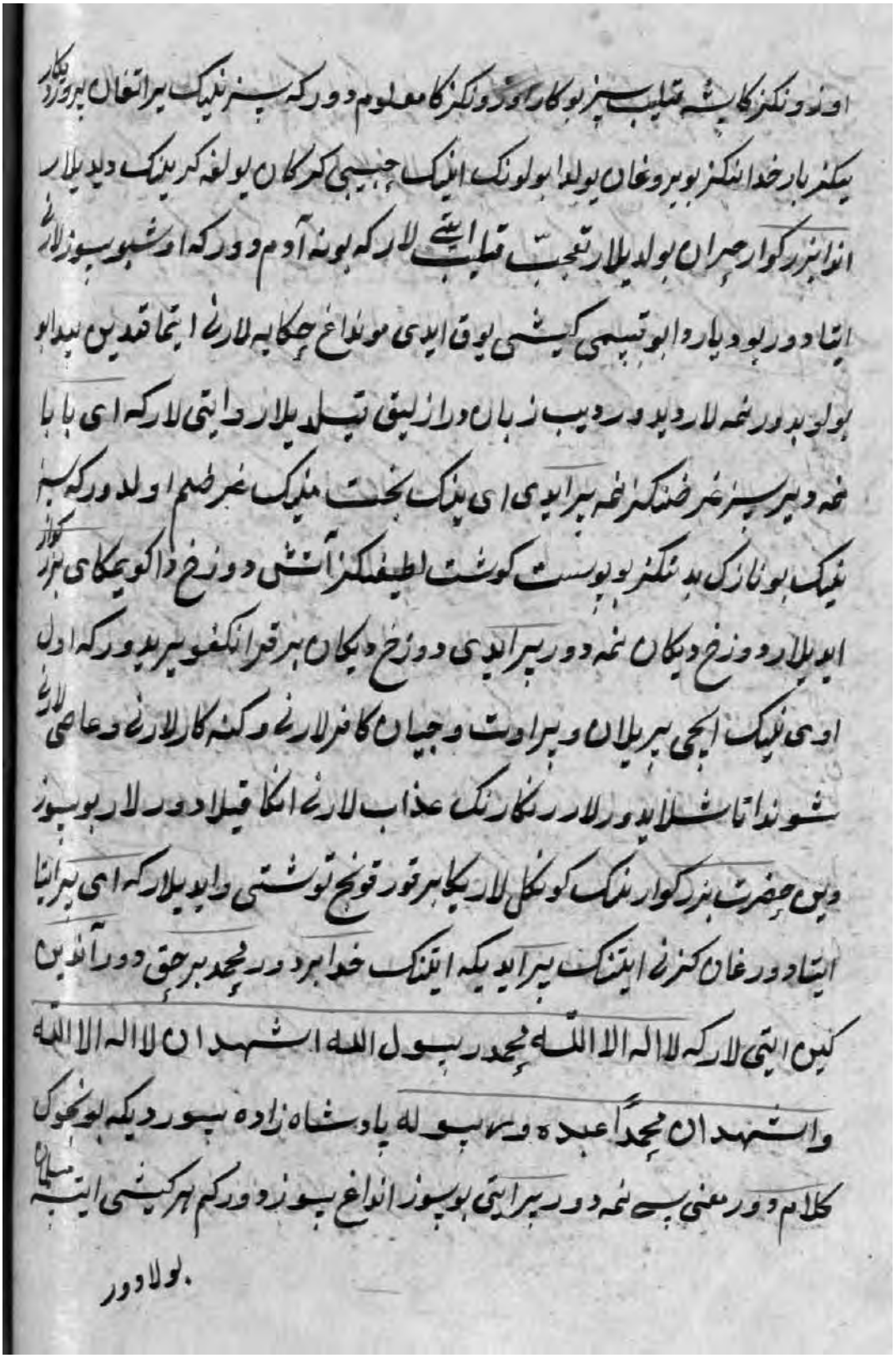
قیلدیلار که یا رسول الله حضرت لاری خدای تعالی یلنک هر حق پیغمبری خوانیلک
دوستی و مستجب دعا دورلار که حضرتلاری اوجون دنیاد
آخرت نی یراتیب دوزدیغه بولادورکه بیز آمین دیسا ک سیزلار بر دعا ایله
تا اول ذات پیدا بولغایه بیز هم ظاهر کوزومیز بیلان کورسا ک جمال جهان آرالاریغه
مشرف بولساق وانیک دیدار یغه واصل بولساق بیزنیک خاطر یمیز هم شول
طرفدین جمع بولغایه دنیادین آسوده حال اوتساک انیک اوچونکه اول طرفدین
خاطر یمیز دوس پریشان ایدی حضرت رسول صلی الله علیه وسلم معاذ جبل یلنک جانغه
نی روانه قیلماق اوچون دکریه آغاز قیلدیلار دعا غه قول کوتاردیلار بر پیاعتی
اوتوب ایدیکه برجمی اطلیغ آسمان طرفدین پیدا بولدی صحابه رضوان الله
تعالی علیهم اجمعین کوردیلار همه ایرانلاردین فرق برتن کیشی باشلاریغه کیکز
قالنماق کیب دورلار تورت فوتی آق قراقاش غه آرغوماقه منیب دورلار عزات
لباسینی کیب دورلار یقین بتی لار حضرت رسول صلی الله علیه وسلم کا
سلام قیلدیلار و درود ایبار دیلار خدای تعالی همه ثنا ایتی لار حضرت رسول
صلی الله وسلم جمع صحابه رضوان الله تعالی علیهم اجمعین ظاهر کوزلاری بیلان
کوردیلار همه ایتلار الحمد لله الحمد لله آندین کین ایدیلار بو جماعت قول

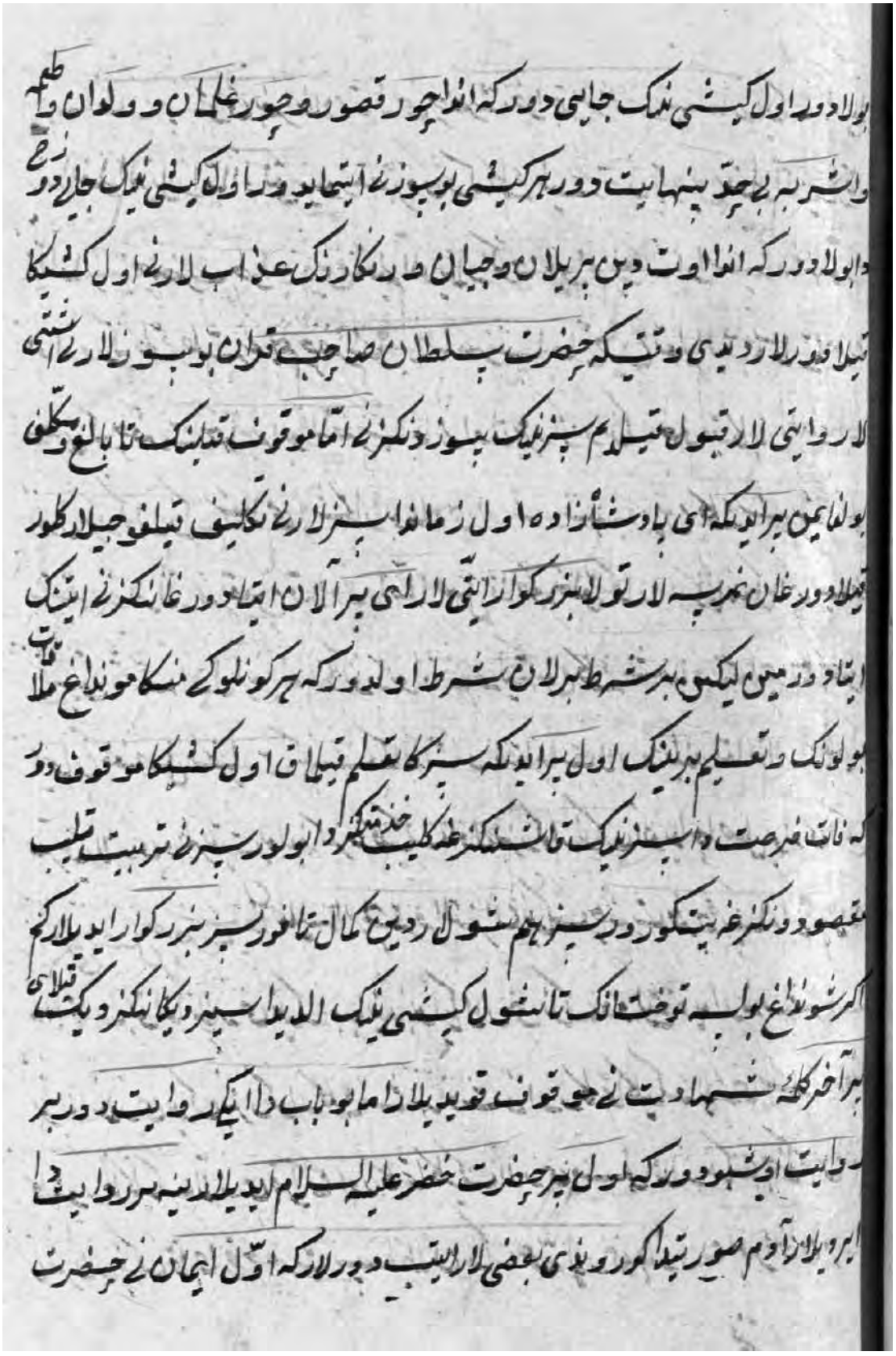
لاریدین

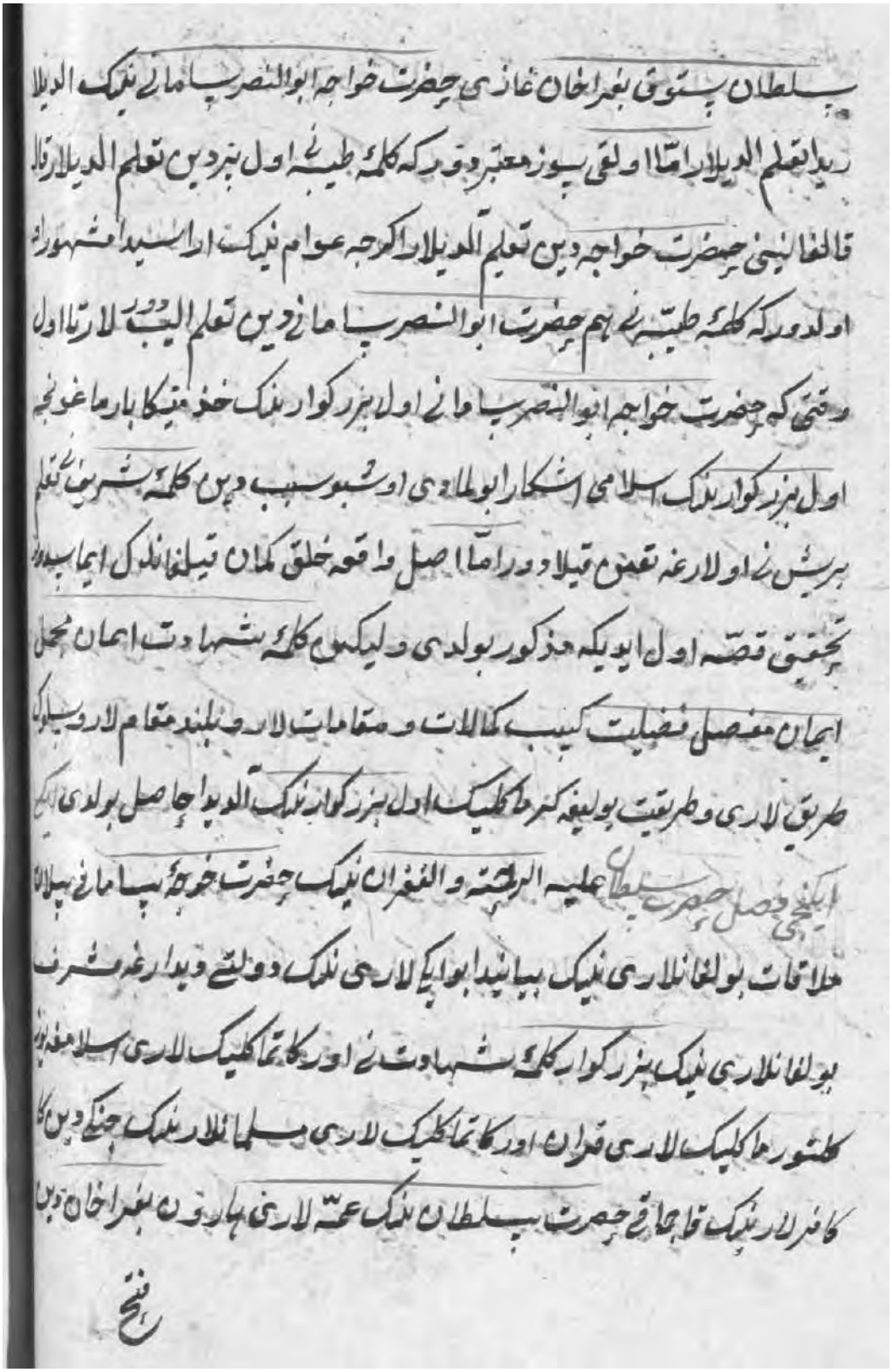

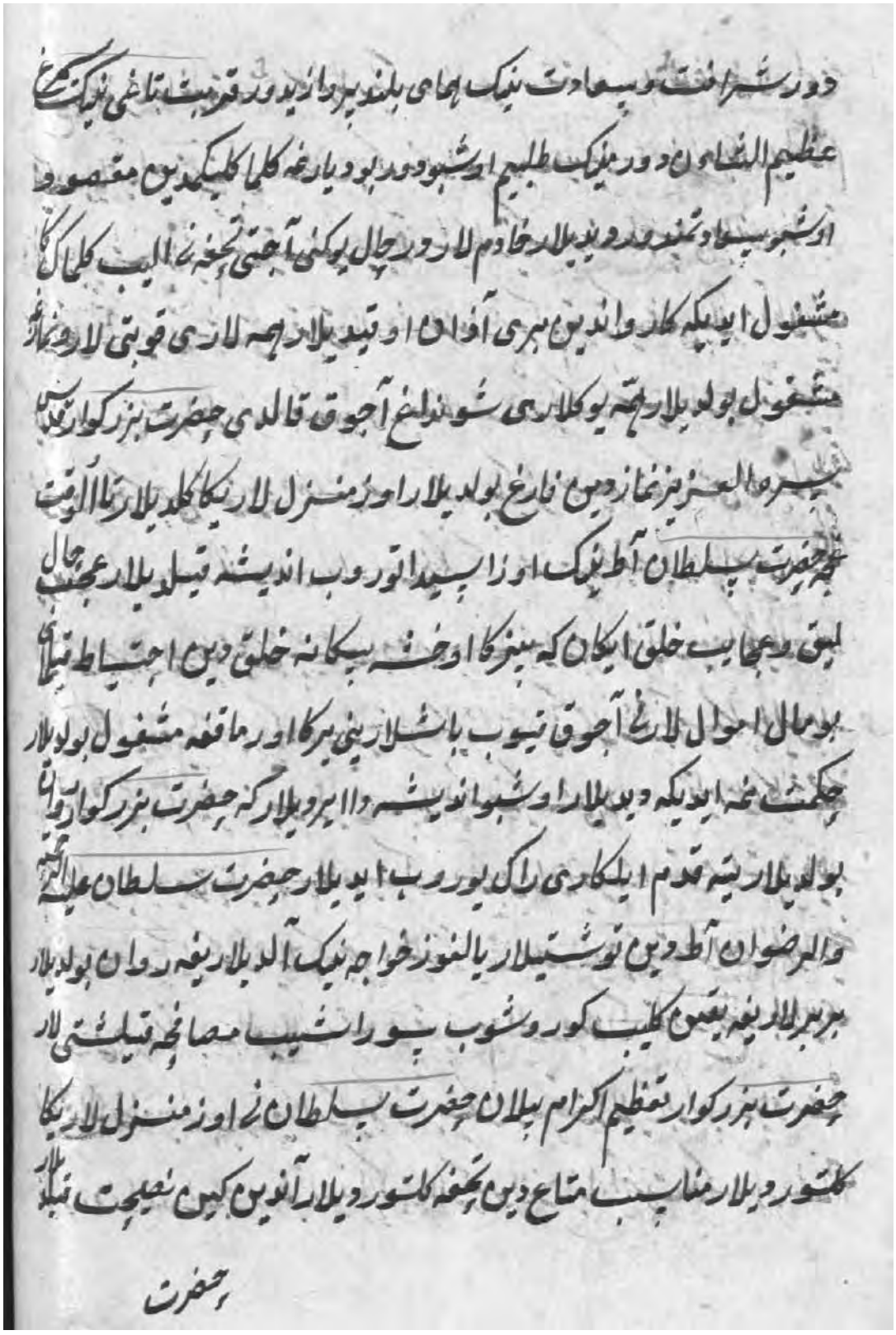

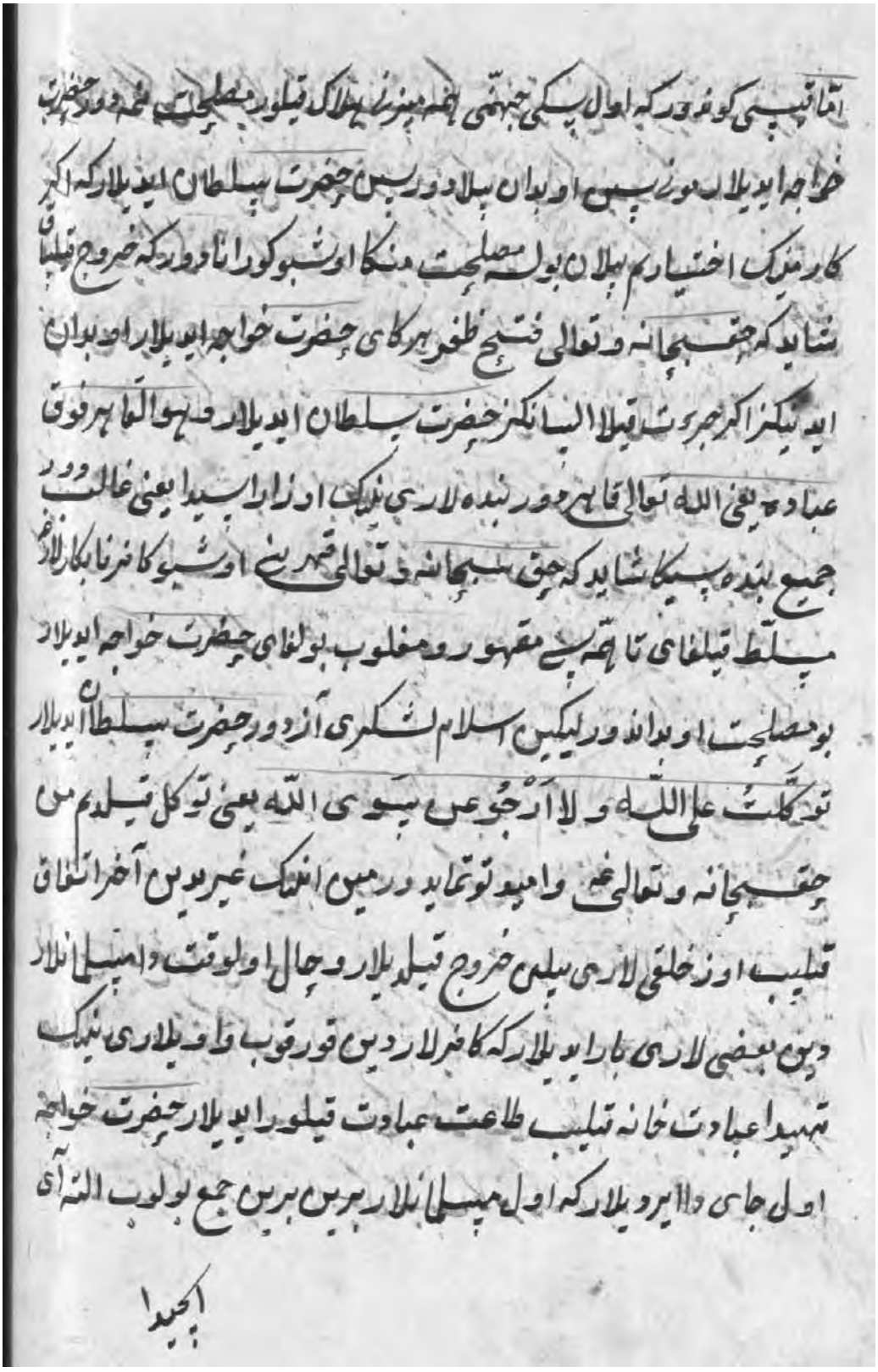

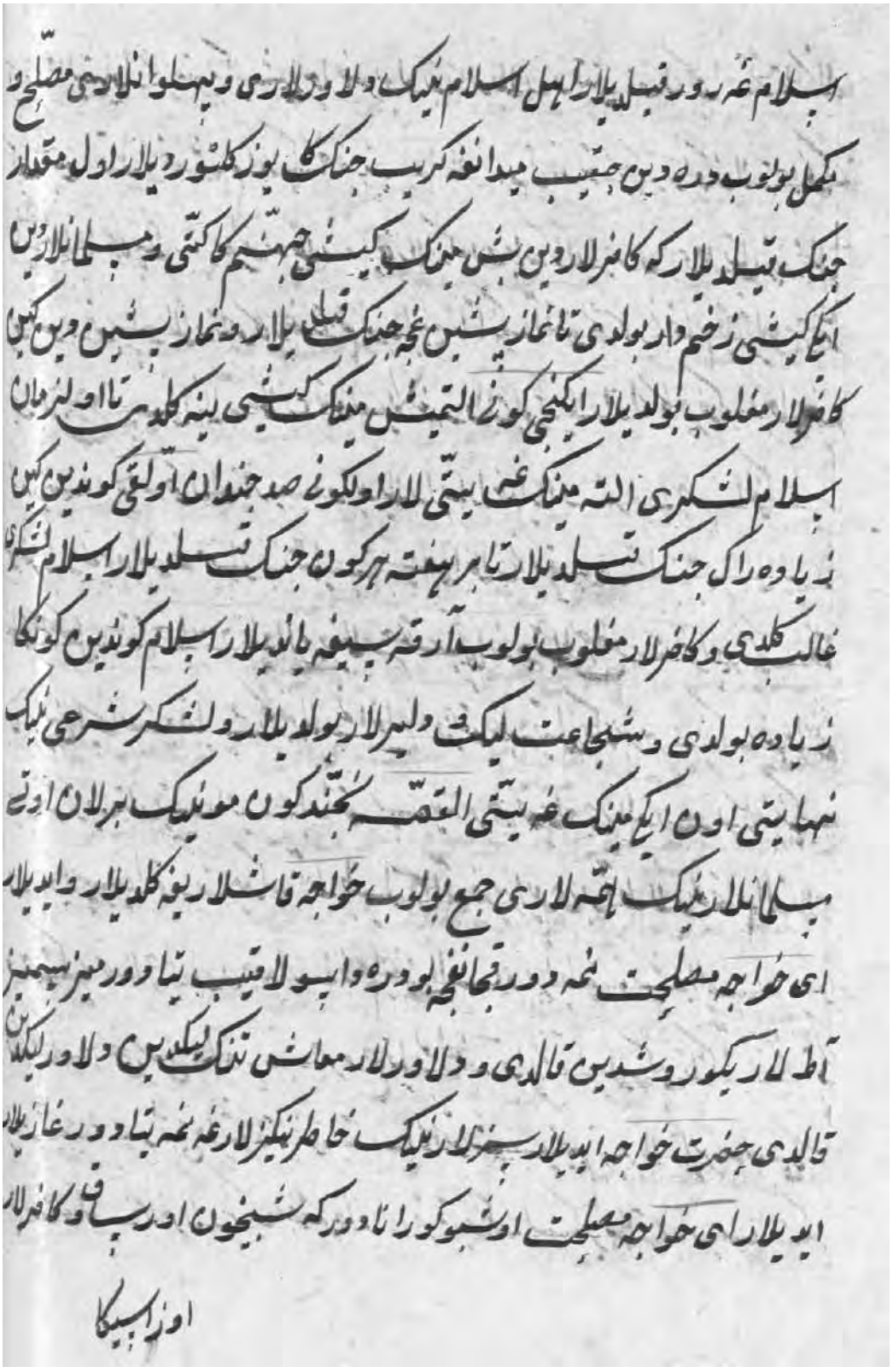

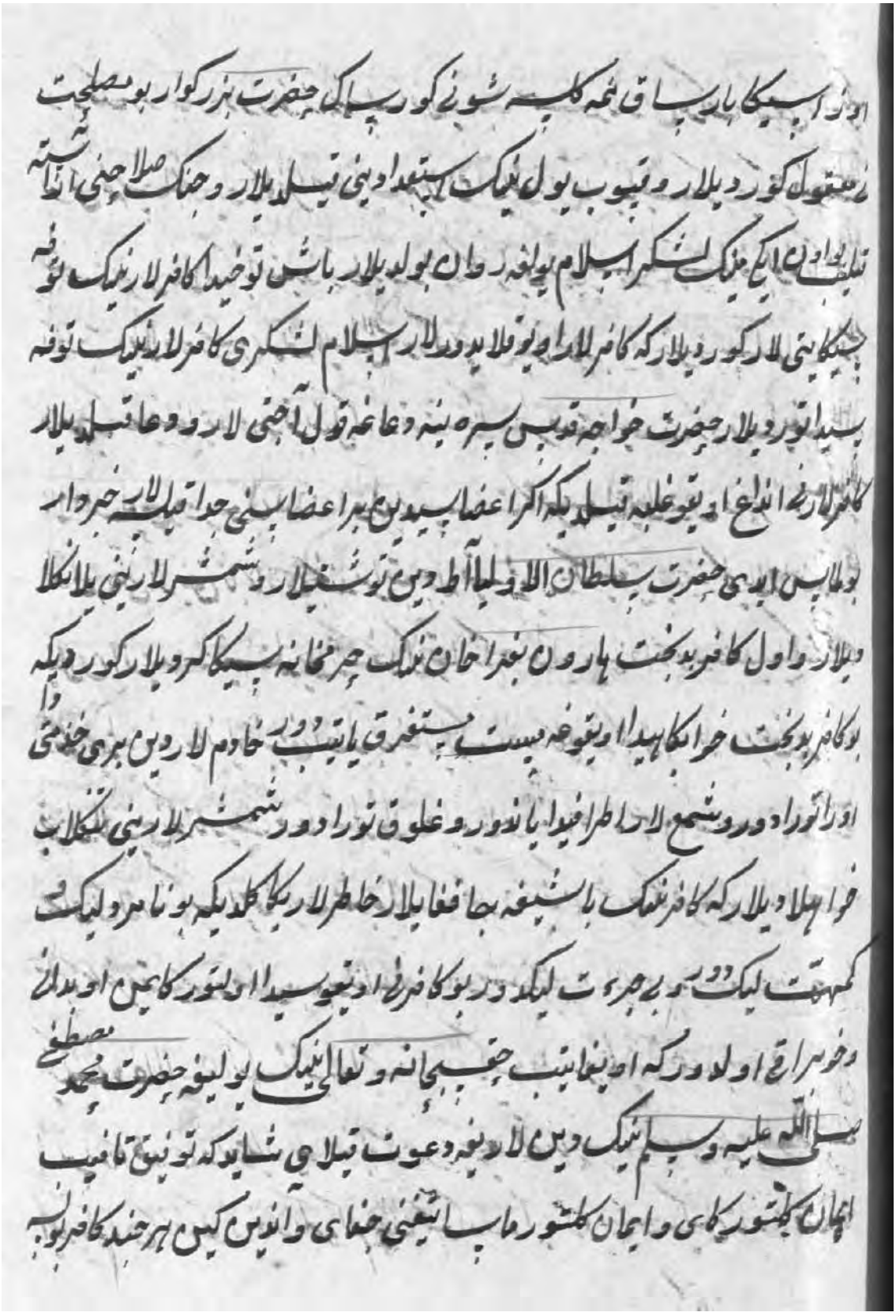
بغراخان

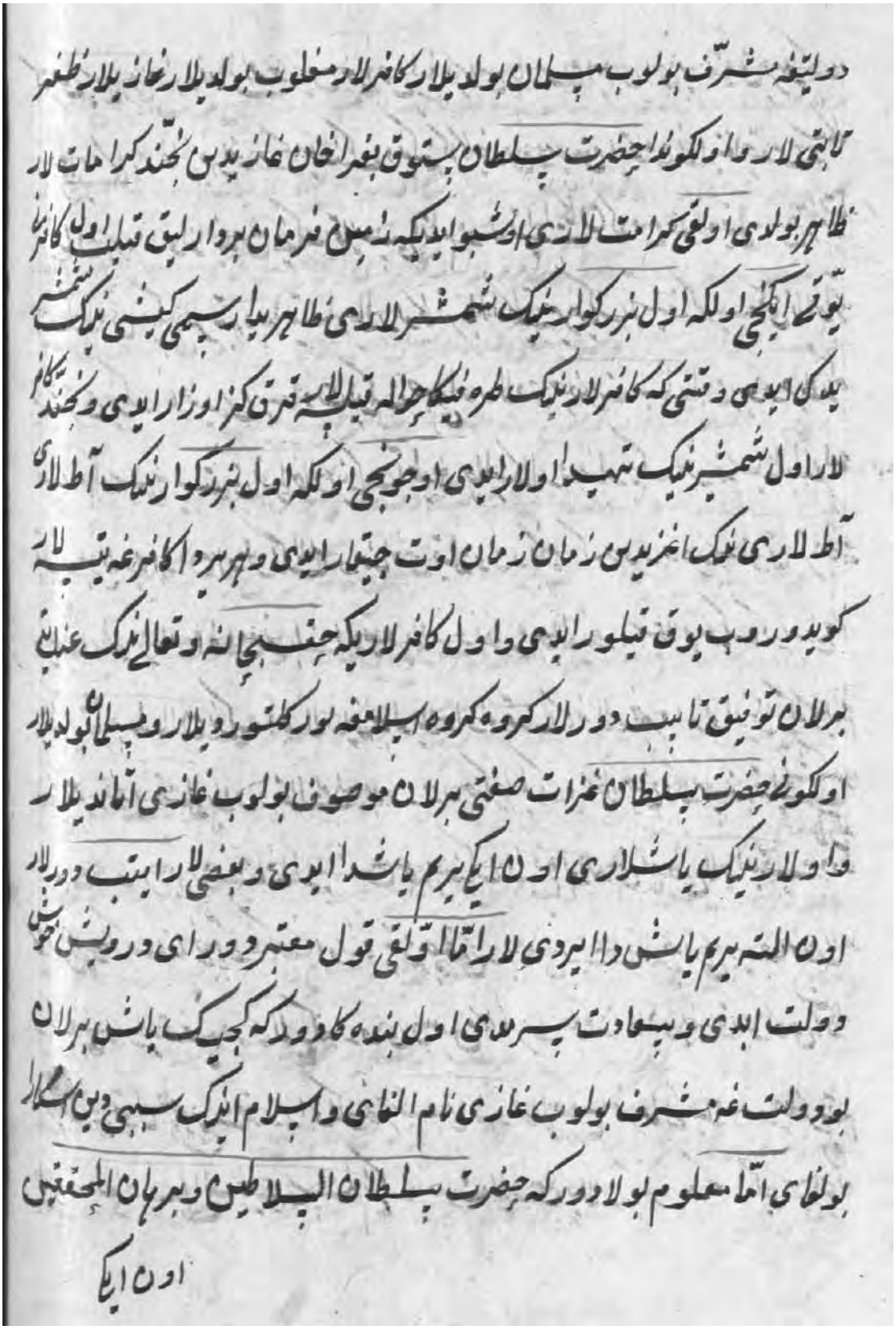

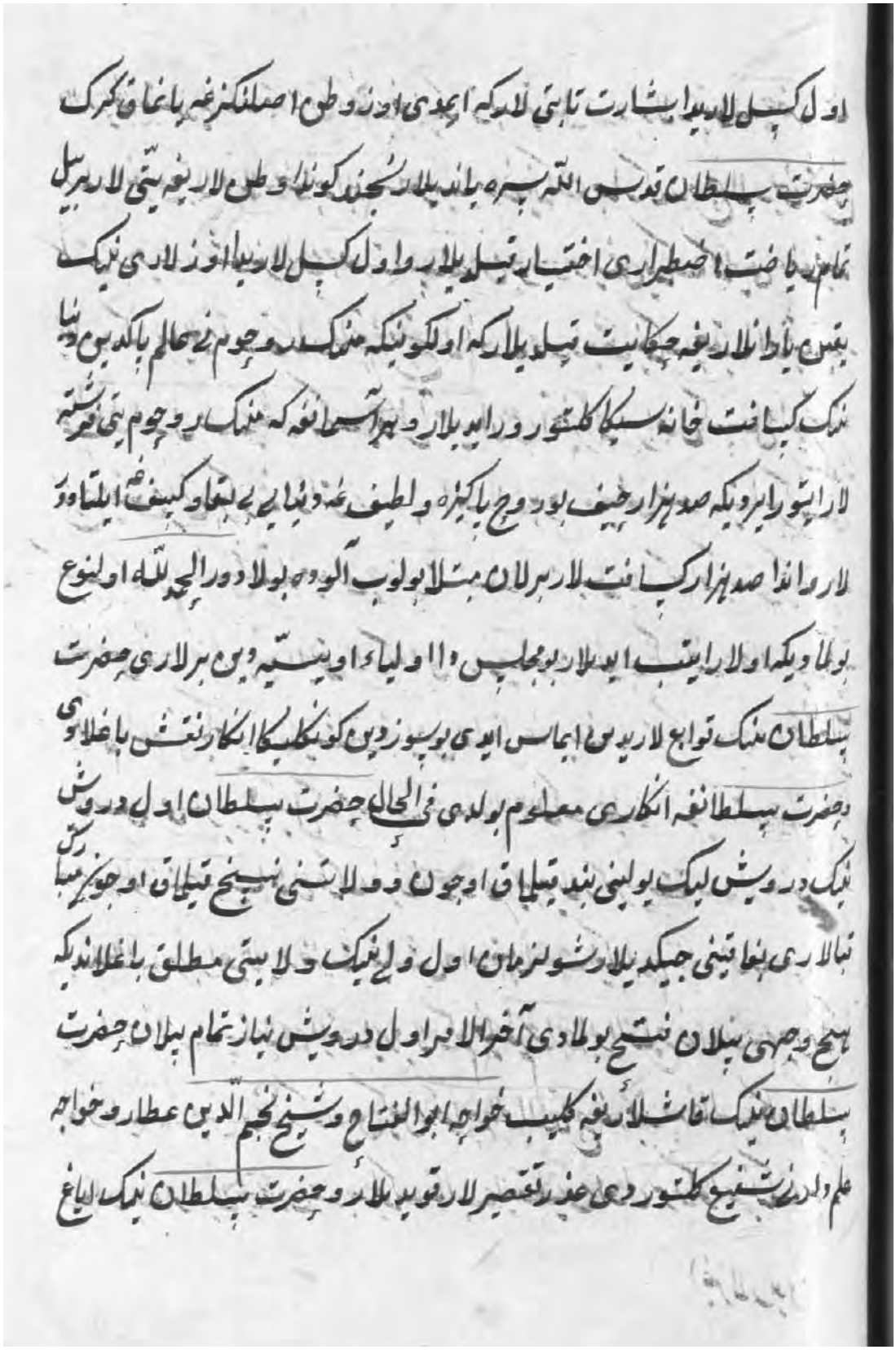

تالفا یعنی حضرت سلطان مبارک قول لاری بیلان اول تورلی تاغقه پیاده لار
خدای تعالی نینگ فرمانی بیلان اول تاغ باشدین ایاغ تورلی بولدی تا قیامت تاغه پیاده در
هر کیم کیم بولماید در علی هذا القیاس اول بزرگوار نینگ لابعد و لایحصی کرامات لاردین
خلق ارا سید امعروف و مشهور در راقما معلوم بولادور که حضرت سلطان
الاولیا صاحب سلسلة الرحمة قدس الله سره العزیز باطن و اخضرت خاتم الا
الانبیا و تاج الاصفیا حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم و علی آله و اصحابه نینگ
روح مقدس بر فتوح و پر نور لاردین تربیت ایکانلار اوشبو طریقه بیلان زکر قیلدی
کتاب نینگ اولیدا اما حضرت سلیمان پیغمبر صلوات الله علیه نینگ ظهور لاریدا
ایدیلار عالم ظاهر و اخواجه ابو النصر پارسا نور قدس الله سره العزیز نینگ دین تربیت
تالیب ایدیلار اما حضرت سلطان علیه الرحمة و الغفران نینگ تربیت لاریدین
هیچکیم بهره مند بولماب ایروی و مرید آلماب ایدیلار انینگ اوچونکه حضرت سلطان
اوزلاری کافی سبیل الله غزات زینت قیلیب ایدیلار و همیشه غزات قیلور ایدیلار
بر سیلی خطای مملکتی نی غزات قیلماق زینت قیلیب ایدیلار آخر غزاتغه پیغمبر قیلدی
حضرت سبحانه و تعالی نینگ عنایتی بیلان تا طورفان غه قتیغ قیلدیلار اولکونی خطای
طرفه فیکایور کاری توفیق تاپماد یلار انینگ اوچونکه حضرت سلطان اولکونی کیل بولماد یلار

تالیب

اول

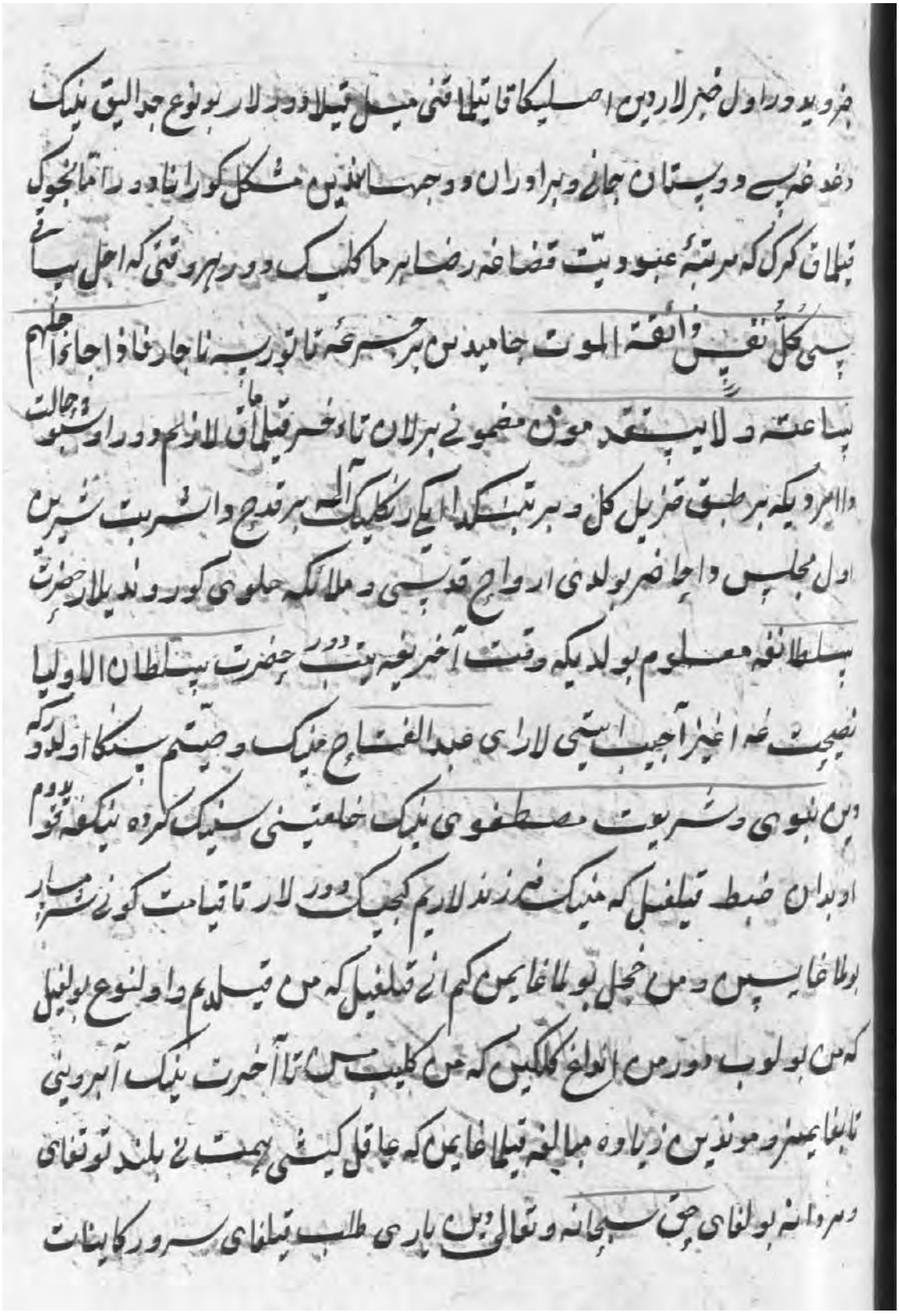

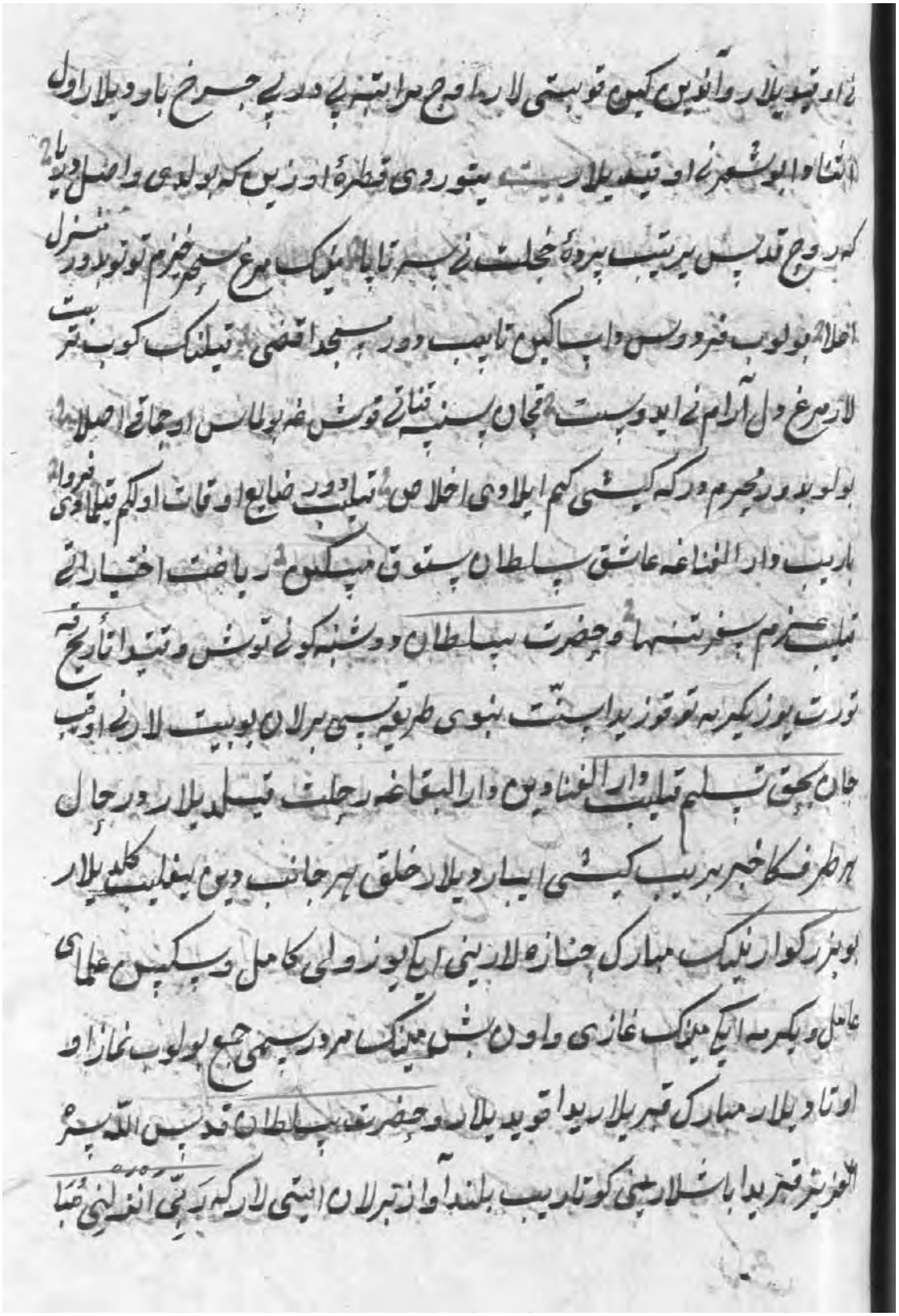

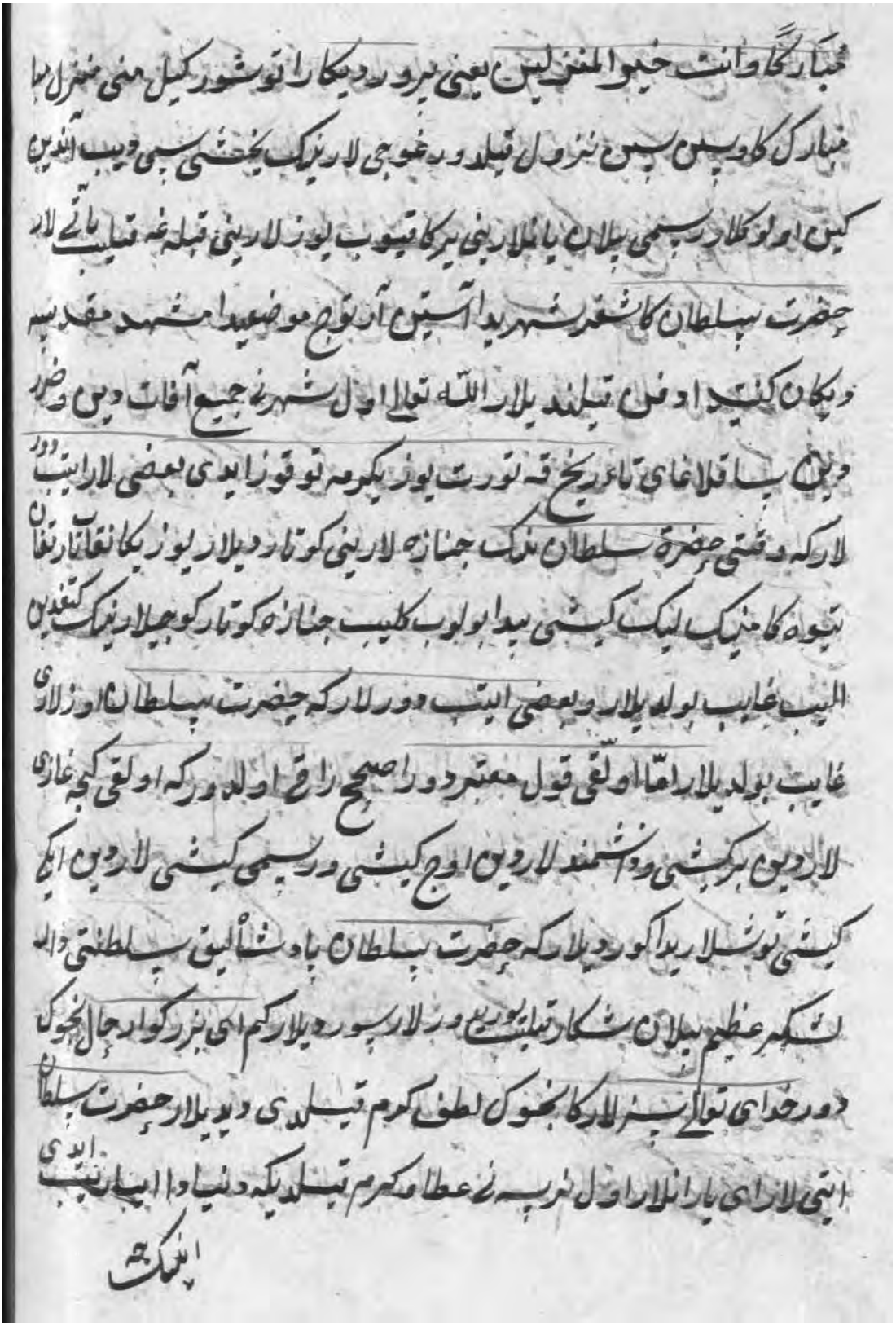

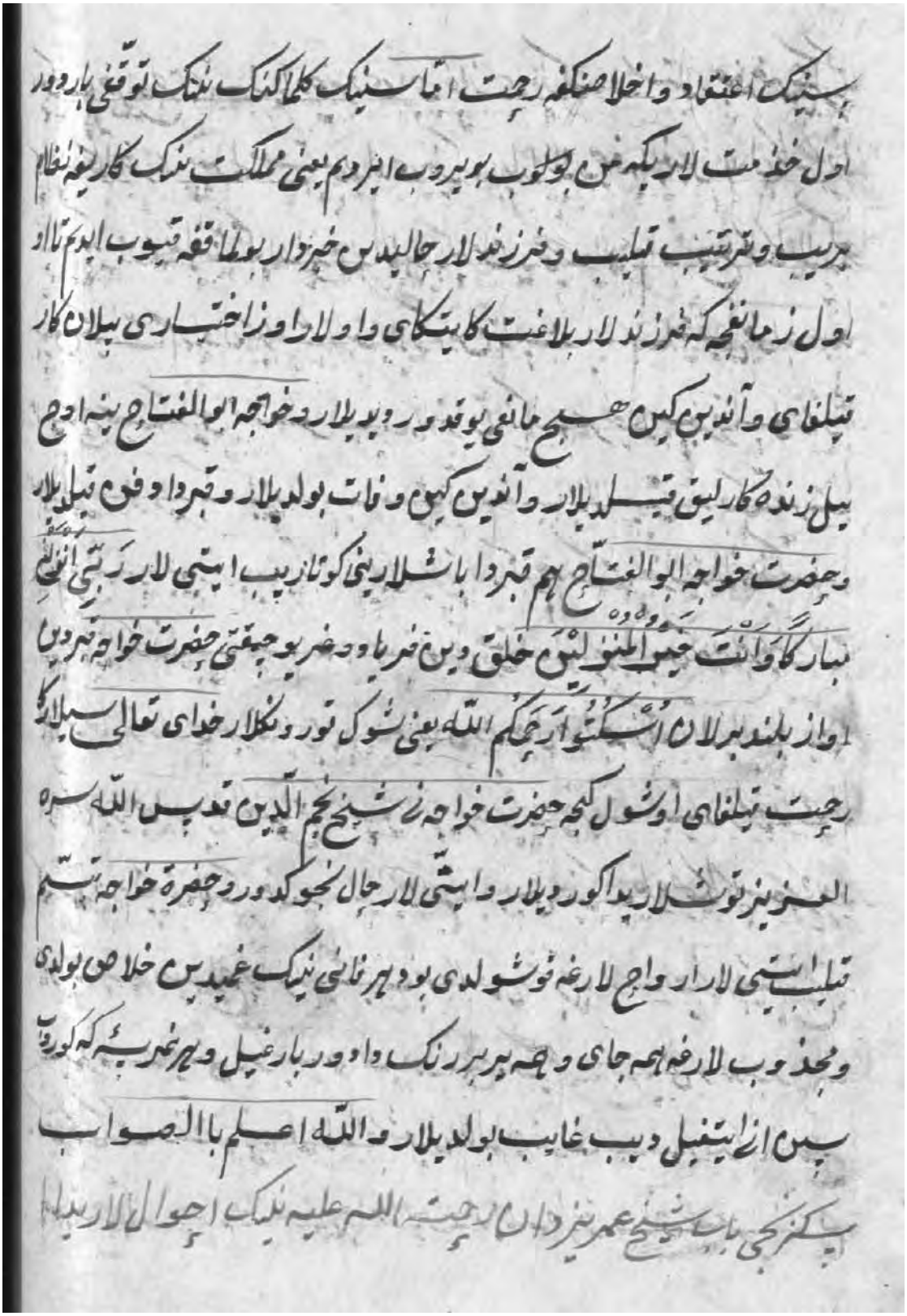

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1395-1403, ANKARA-TURKEY

MİLLÎ KİMLİK İNŞASINDA İLERİ BİR HAMLE: YENİ LİSAN

Ayşe DEMİR[*]

ÖZET

Tanzimat döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık gibi ideolojilerin yetersiz kalması bir anlamda iflası yeni kurtuluş yollarını gündeme getirmiştir. Bunlardan en önemlisi ise Türkçülüktür. Bu düşüncede temel olarak Türk milliyetinin Osmanlı algısından sıyrılıp kendine ait bütün bir kimlik tanımı oluşturması amaçlanır. Dönem yazarlarının Türk kimliğini keşfetmeleri onların aydın sorumluluklarına doğrudan doğruya etki etmiştir. Onlara göre, Türklük hissini sadece duymak değil duyurmak da gereklidir. Millî edebiyat çerçevesinde yapılan çalışmaların, üretilen eserlerin çoğunun amacının bu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yeni Lisan'ın öncüleri olarak nitelendirebileceğimiz Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip harekete sadeleşme çabalarından çok milliyetçi bir kimlik kazandırmışlardır. Buna dayanarak söz konusu oluşumu bir dil hareketinden çok bir milliyetçilik hareketi olarak yorumlamak gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmada, Yeni Lisan'ı 'millî kimlik tesis etme', 'milliyetçilik' ve 'millî edebiyat' kavramları etrafında değerlendirecek ve fikirlerini bir sistematik hâline getirme gayretinde olan iki ismin Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'ın Yeni Lisan hareketi çerçevesindeki görüşleri ele alınacaktır.

Çalışmanın amacı tıpkı gelenekte olduğu gibi yeni bir devletin, millî kimliğin dil aracılığıyla nasıl inşa edildiğini özellikle Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin örneğinde ortaya koymak, bunun yöntemlerini açığa çıkarmaktır. Bu bakımdan ilk bakışta bireysel gayretler gibi görülen çalışmaların aslında ne kadar planlı ve sistematik olduğu ve tüm bu aşamaların tek bir hedef -millî kimlik- üzerinde odaklandığı fark edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Lisan, millî kimlik, milliyetçilik, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp.

AN IMPORTANT BREAKTHROUGH IN CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY: YENİ LİSAN

ABSTRACT

New liberation solutions came to order when the ideas of Tanzimat, Islamism and Ottomanism were deficient and failed. The important one of these is Turkish nationalism. In this thought, the main aim is getting Turkish nation free of Ottoman perception, and constructing a complete identity definition belongs to nation's itself.

[*] Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, El-mek: aysedemir37@gmail.com

Finding out Turkish identity affected writers' intellectual duty. For them it is also necessary to let society know about sense of being Turkish. We frankly can say the main aim of works that written in the period of National literature is this thought.

Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, and Ali Canip who can be called as the pioneers of Yeni Lisan brought a nationalist identity to the movement rather than simplification attempts. For this reason the case in point should be interperted as a nationalist movement instead of a language movement. Ömer Seyfettin and Ziya Gökalp endeavıured to systematize their ideas. In this respect , Yeni Lisan will be evaluated in terms of "foundation of a national identity", "nationalism", and "naotional literature" and the opinions of Ziya Gökalp and Ömer Seyfettin will be discussed in terms of Yeni Lisan movement.

In this paper our topic is to reveal how Turkish national identity was constructed by the mediation of language in the works of Ömer Seyfettin and Ziya Gökalp. Therefore it is surprising to realise how planned and systematic these works which seen individually produced and all these stages focuses on national identity.

Key Words: Yeni Lisan, national identity, nationalism, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp.

Yeni Lisan'a Doğru Dağınık Çabalar

Türk dilinin sadeleşme hareketlerinin temelinde Tatavlalı Mahremi ile Edirneli Nazmi'nin öncülük ettiği Türki-i Basit hareketini görmek yaygın bir eğilim olmuştur.[1] Bu ve benzeri hareketler dönem içerisinde aykırılıkları, geleneğin dışına çıkılmasını teklif edişleriyle önemlidir. Ancak devir içerisinde klasik Türk edebiyatının gücü bunların sürekliliğine set çeker. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise yine Türk diliyle ilgili sadeleşme çabaları başlar. Bu çabaların temelinde sadeleşme kadar dili tanımlama gayreti de bulunur. Bu tanımlama gayreti ilk adımda Osmanlıca Türkçe ayrışmasında belirginleşir. Gramer ve sözlük çalışmalarının iki öncü ismi "Süleyman Paşa olsun, Ahmet Vefik Paşa olsun, Türkçenin Osmanlıca demek olmadığını söylemekle dikkat çekerler. Onlara göre, Türkçe dilin adıdır; Osmanlı ise tabiiyeti bildirir."[2]

Bu dönemden itibaren vurgulanan Türkçe-Osmanlıca ayrımı aslında sadece kaynağını bir dil düzenlemesinden almaz. Bu ayrıştırma daha büyük bir ayrımın Türklük-Osmanlılık ayrışmasının dildeki yansımasıdır. Türkçülük akımının/idealinin ilk savunucusu olan aydınlardan itibaren gerçekleştirilmek istenen ilk önemli hedef Türk kimliğinin Osmanlı kimliğinden ayrı olduğunu geniş kitlelere benimsetebilmektir. Devir düşünüldüğünde her ne kadar Osmanlı devleti parçalanmanın eşiğinde olsa da „Osmanlı milleti" algısı en azından Türkler için tüm gücünü korumaktadır. Türkçü aydınların, Türklük idealini yaygınlaştırma ve bunun kurtuluşa giden tek

[1]Son dönemde yapılan çalışmalar bu adı alan hareketin bir akımdan çok söz konusu şairlerin şahsi yönelişleri olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu bakımdan konu üzerinde çalışan araştırmacılar, Türki-i Basit'in bir akım olduğu görüşünü ilk ortaya koyan Fuad Köprülü'yle birlikte "yüzyıllar süren çizgisel bir sürecin başlangıcı olarak görülmeye başlandığını" (bkz. Hatice Aynur, "Türki-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", **Turkish Studies,** S: 4-5(2009), s. 34-59) savunmaktadırlar. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca; Ziya Avşar, "Gölge Avıyla Boşlaşan Sadak", **Turkish Studies,** S:4-5 (2009), s. 19-33; Ahmet Mermer, "Türki-i Basit'e Yeni Bir Bakış", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 262-278; Erdoğan Uludağ, "Dilde Sadeleşme ve Türki-i Basit Hakkında Düşünceler", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 292-329; Sibel Üst, **Edirneli Nazmi Divanı,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

[2] Necati Mert, **Ömer Seyfettin,** Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 88.

çıkar yol olduğunu halka inandırma sürecinde karşılaştıkları ilk ve en önemli problem budur. Bu algıyı önce sarsmanın sonrasında hükümsüz bırakmanın yolu ona birkaç cepheden yaklaşmayı gerektirir. Dil de bunların başında gelmektedir.

Tanzimat'la başlayan sadeleşme hareketlerinin özellikle şinasi'nin gazete dilinde yapmaya çalıştığı ayıklamaya Türkçülük, milliyetçilik hareketleri dâhilinde yaklaşmak zordur. O, devlet ve millet için öngördüğü kurtuluş yollarına, yenilenme atılımına halk tabakalarında destek bulması gerektiğini açıkça görmüştü. Halkı çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek, ideallerini onların konuştuğu günlük dille ifade etmeyi zorunlu kılıyordu. şinasi'nin dildeki değişime bu derece hassasiyetle eğilmesinin altındaki bir diğer neden dilin, onun iletmek istediği mesajı vermekte yetersiz kaldığına inanmasıydı. şinasi'nin bu kaygıları üzerinde daha önce de durulmuştur. şinasi aktarmak istediği mesajların, yerleştirmek istediği dünya algısının temelini Batı'da, Batı medeniyetinde buluyordu. Yeni Lisan hareketi ise pek çok yönlerden kendisinden önce ortaya konulan bu sadeleşme çabalarından farklıdır. Çünkü hareket noktası Batılılaşma idealinden çok Türkçülüktür. Yeni Lisan'ın öncüleri milliyet bilincinin temellerinden olan dil bilincini zihinlere yerleştirme gayretindedirler. Bu bilince uzanırken ise bu yola hizmet edecek bir millî edebiyat da vücuda getirmek zorunludur.

Yeni Lisan'ın öncüleri olarak nitelendirebileceğimiz Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip harekete sadeleşme çabalarından çok milliyetçi bir kimlik kazandırmışlardır. Buna dayanarak söz konusu oluşumu bir dil hareketinden çok bir milliyetçilik hareketi olarak yorumlamak gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmada, Yeni Lisan'ı „millî kimlik tesis etme", „milliyetçilik" ve „millî edebiyat" kavramları etrafında değerlendirecek ve fikirlerini bir sistematik hâline getirme gayretinde olan iki ismin Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'ın Yeni Lisan hareketi çerçevesindeki görüşlerini ele alınacaktır.

Neden *'Yeni'* Lisan?

Yeni Lisan arayışında olan aydınlar dili yalnızca bir gramer birliği olarak nitelendirmemişlerdir. Dil, kendi sistematiğini inşa eden, insan hayatının her aşamasına nüfuz etmiş bir anlam dünyasıdır aynı zamanda. Bireyin, kişisel ve sosyal hayatiyeti, devamlılığı bu anlam dünyasına sıkı sıkıya bağlıdır. Dilin, toplumsal belleğin ve kültürün taşıyıcısı olma işlevi, onu bu alanda kullanmak için bir araçtır. Bu bakımdan tesis etmeye çalışılan milli yapıyı, içeriği halka uygun, onun ifade tarzına benzer bir anlatımla yine onun ilerlemesine hizmet maksadıyla kullanmakta herhangi bir sakınca yoktur. Tanzimat'tan Milli Edebiyat'a hatta günümüze gelene kadar dile bu denli önem verilmesinin, onun ifade araçlarının ve hitap edeceği kitleye göre şekillenmesinin altında, sahip olduğu anlatım olanakları ve kanaat, sistem oluşturma gücü gelmektedir. Ayrıca "*(b)ir insan topluluğunun ulus oluşturabilmesi için dil birliğine sahip bulunması gerektiği, birçok ulusçu düşünür tarafından savunulmuş ve neredeyse genel bir kanı hâline dönüşmüş bir önermedir*."[3]

Bu düşüncenin yansımalarını Türkiye Cumhuriyeti'nin millî bir devlet oluşu öncesinde başlayan Türkçülük/milliyetçilik hareketleri içerisinde de buluruz. Hatta bu konu dönem milliyetçilerinin önemsedikleri ve yerleştirmeye çalıştıkları düşüncelerin başında gelir. Millî bir dil, milletin yapıtaşlarından biridir. Hareketin öncülerinden ve fikirleriyle Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda katkı sahibi olan Ziya Gökalp da dil ve millî kimlik arasındaki bağlantıya sık sık dikkat çeker. Eserlerinde, yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyayı kaybetmiş, ait olduğunu düşündüğü değerlerden ve dünyadan dışlanmış „milli gururunu" kaybetmiş ulusa, bağ kurabileceği bir geçmiş

[3] Ozan Erözden, **Ulus Devlet,** Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 106. (Bu konuda ayrıca bkz. ParthaChatterjee, **Ulus ve Parçaları,** Çev.: İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2002; Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar?,** Çev.: Alaeddin şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

oluşturma amacı gütmektedir.[4] Gökalp'ın *Peyman* gazetesinde yer alan "Türklük ve Osmanlılık" makalesi bu ilişkinin Osmanlı Devleti tarihinde oynadığı role dairdir. „Osmanlılık" kavramının Türk kimliğinden nasıl farklı oluşturulduğundan söz edilen yazıda bu kimlik tesisinin aşamalarına sırasıyla değinilir. Gökalp, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkışını, üzerinde düşünülmüş ve sistemleşmiş bir programa bağlar. Asıl Türk coğrafyasından uzak kalışını da bu kimlik algısına yöneliş ile bir etken olarak kabul eder. Ona göre millî olmaktan uzak bu kimlik algısının kaynağında şu düşünce yapısı yer edinmiştir: *"Büsbütün yeni bir hayata başlayabilmek için eski rabıtaları kırmak, sevabık-ı tarihiyyeyi tamamen unutmak lazımdı. İlk Osmanlılar, zamanlarının „Genç İnsanlar'ı olmak için maziyi bütün ananatıyla reddederek, nazarlarını yalnız istikbale atfettiler."*[5]

Osmanlı Devleti'nin teşekkülünü bu temele bağlayan Gökalp, kendi yaşadığı süreç ve yeni başlangıç için de bu tespitini hareket noktası olarak görmektedir. Eski olanın üzerine bina edilen yeniliklerin bu şartlar altında başarısı mümkün görünmez. Geniş idealler, büyük coğrafyalara hâkim olma isteği altından kalkılamayacak sorumlulukları da beraberinde getirir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasına yön veren fikirleri bu noktaya kadar haklı bulan Gökalp kimlik ve dil konusundaki uygulamaları/kabulleri ise doğru bulmaz. Oluşturulan Osmanlı milletinde milliyetlerin yeri yoktur. Bunun başında da devletin kurucuları ve çekirdeği oluşturan Türkler gelir. Askerî ve siyasi kadroda yer alabilmek, bu alanlarda yükselebilmek için Osmanlılaşmak mecburiyetinde kalınır. Gökalp'ın kimlik algısıyla birlikte hemen vurguladığı bir diğer husus ise dildir. Bunu kimlikle beraber değerlendirmesi ise dili milliyetin yapıtaşlarından biri olarak kabul ettiğinin temel göstergesidir:

"Bu hâle nazire olmak üzere, Türkçeden ayrı ve Türkçenin fevkinde olarak yeni bir Osmanlı lisanı da tekevvün ediyordu. (...) Osmanlılar, kendilerine Türk demedikleri gibi, lisanlarına da „Türkçe" namını vermediler. Osmanlı milleti, lisanı, Osmanlı edebiyatı, Osmanlı müessesat ve ananatının kâffesi, altı yüz senelik Osmanlı tarihinin mahsulleridir."[6]

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği bu program Osmanlılık algısını, kimliğini altı yüz yıl muhafaza etmeye yaramıştır. Ziya Gökalp'ın dönem için doğru bulduğu bu sistem Türk milliyetçiliğinin de belirli yönlerden hareket noktasıdır: Öncelikle Türk milleti yapısının içerisine nelerin dâhil edilip nelerin öteki olarak dışarıda bırakılacağına karar vermek, sonrasında bu millet mensuplarının bir arada yaşayacağı bir coğrafya belirlemek, bu eylemlerle paralel olarak da üyeler arasında iletişimi, kültürün aktarımını sağlayacak bir dil tesis etmek. Osmanlı tüm bunları bir milliyet fikrinden arındırılmış olarak yapmaya çalıştığı için dönemin güçlü milliyetçilik fikirlerine, milletlerin uyanışına direnememiştir. Bu yüzden temel unsur Türkler de dâhil olmak üzere tüm parçaları(nı) kaybetmiştir. Bu ayrımı adı geçen makalesinin sonunda Gökalp şu şekilde belirtir: "Fakat bu da muhakkaktır ki Osmanlı demek Türk demek değildir."[7]

Bu makalede sadece durum değerlendirmesine giden Gökalp, eleştirilerini ve dilin millî kimlik için önemini *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*'ta daha açık ve sert bir üslupla kaleme alır. Osmanlılık fikrinin yansıması olan Osmanlı milleti ve dilini sadece Türklerin inandığı bir aldatmaca, tuzak olarak yorumlar. Özellikle Tanzimat döneminde millî dil yerine müşterek Osmanlıcanın bulunduğu, tüm unsurların kaynaşmış bir Osmanlı kavmi teşkil ettiği fikirleri gündeme gelmiş, Türklere ve diğer ırklara karşı bu düşünüş savunulmuştur. Gökalp bu programa Türklerden başka hiçbir kavmin inanmadığını her birinin çocuklarını kendi dilleriyle eğittiklerini ifade eder. Tanzimatçılara karşı Türk milleti içerisinde de bir uyanışın başladığını da haber verir.

[4] Bkz. Hülya Argunşah, "Milli Kimlik Oluşturmada Edebiyatın Rolü ve Ziya Gökalp", **Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp,** Kesit Yayınları, İstanbul 2010.
[5] Ziya Gökalp, **Makaleler 1,** Haz.: İsevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 54.
[6] **Age**,, s. 57.
[7] Ziya Gökalp, **Makaleler 1,** s.57.

Buna göre: *"Türk Gençliği, bir taraftan lisan ve edebiyat sadeleşmezse, millî bir mefkûre ruhlarda tencip etmezse, vecd ve fedakârlık uyandırmazsa, millî bir iktisat, hayat mücadelesinde ıstıfayı temin etmezse, Türklüğün ve aynı zamanda Osmanlılık ve İslamlığın mahvolacağını anladı."*[8]

Ziya Gökalp'in burada temas ettiği hususlar, millî kimlik oluşturmada gereken aşamalara karşılık gelmektedir. Millî devletin öncesinde, bunun çekirdeğini oluşturacak milletin doğuşu için gerekli bu ortaklıkların başında bir 'iç unsur' olarak dil gerekmektedir. Bu bakımdan Yeni Lisan şeklinde adlandırılan dil hareketinin Ziya Gökalp açısından yalnızca bir sadeleşme hareketi olarak görülmediğini rahatlıkla söylemek mümkündür.

Gökalp, millî devletin ve kimliğin temellenmesinde gereken şartların farkındadır ve buna göre bilinçli bir plana uyar. Bir aydın ve yazar olarak bu programın üstlerine düşen vazifeleri de bunun 'dil ve edebiyat' yönünü şekillendirmektir. Onlara göre dil, bir iletişim aracı ve kültürel taşıyıcı olmanın ötesine geçmiştir. Dil, millî bir görünüme sahip olmalıdır. Yeni Lisan da bu gayretin yansımasıdır. Ancak belirtildiği gibi temeldeki kaygı Türk millî kimliğini yeniden şekillendirmektir. Bu bilinçli programı Ziya Gökalp aynı eserinde 'Türklerde milliyet hissinin uyanmasının' faydalarından, olumlu yönlerinden bahsederken de vurgular:

"Türkçenin sadeleşmesi, sarfımızın yabancı kaidelerden kurtulması, şiirimizin millî vezinde yazılması, edebiyatımızın Yunan ve İran esatirinden kurtularak millî menkabeler ve üsturelerlesüslenmesi, millî intibahla beraber onun lazım-ı gayr-i müfarıkı olan dinî bir intibahın başlaması, mensup olduğumuz ümmetle beynelmileliyetin tayini, millî iktisat, millî idman ve millî ahlakın inkişafı, gençlerde bir mefkûre uğrunda ölmek hissinin doğması, unsurlarla müşareket hissi dolayısıyla anlaşabilmenin kolaylaşması, her fert tarafından millî bir mesuliyetin his ve deruhde edilmesi."[9]

Bu sayılan faydalar aynı zamanda dil üzerinde yapılacak tasarruflardan temelini alan millîleşme politikasının, hareketlerinin de programını verir. Aynı zamanda da dönem milliyetçilerinin dil hassasiyetlerinin nedenini de açıklığa kavuşturur. Zeminde dil olmadan aydınların hedeflerine doğru ilerleyebilmeleri mümkün görünmez. Çünkü buna halkın da katılması, istenenleri anlayarak benimsemesi lazımdır. Bu da kendilerine ait hissettikleri, üç dilden oluşmuş görüntüsü veren Osmanlı dilinin yerini Türkçenin almasına bağlıdır.

Bu maddeler hâlinde sözü edilen politika dilin sadeleşmesinin sadece pratik kaygılara yönelik bir faaliyetle sınırlı kalmadığının da yine en açık kanıtıdır. Ilk basamakta yer alan sade bir millî dil vücuda getirilmesi tüm sayılan aşamaların ön şartı olduğu için de bu kadar önemsenmiştir. Buna bir de tekrar inşa edilmeye çalışılan millî kimliğin ve bunun kadrosundaki unsurların Osmanlılık kavramı karşısında kendisine yer edinmesi, alan açma çabalarıyla da ilgisi vardır. Ziya Gökalp'in 'yeni bir şey kurarken eskiyle olan tüm rabıtaları kesmek' şeklinde ifade ettiği bu düşünceye göre Türk dili için de Osmanlıcadan ayrı olmak, onun yerine geçmek, kendine yer açarak Osmanlıcayı kullanım dışı bırakmak ana amaç durumundadır.

Sade Dilden Millî Kimliğe

Türk milliyetçiliğinin temelinde çoğunluğunu edebiyatçıların oluşturduğu bir aydın kitlesi ve katılımı yer almaktadır. "*Millet ve milliyetçiliğe ilişkin kavram ve dil geliştirip öneren, düşünceleri ve araştırmaları ile uygun imge, mit ve sembollerle naklettikleri daha geniş emellere ifade kazandıranlar entelektüellerdir -şairler, müzisyenler, oyun yazarları, filologlar, antropologlar ve halk bilimcileri."*[10] Türk edebiyatına hikâye yazarı olarak damgasını vuran Ömer

[8] Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,** Haz.: İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 49.
[9] **Age,** s. 50-51.
[10] Anthony Smith, **Millî Kimlik,** Çev.: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.150.

Seyfettin milliyetçilik hareketlerinin sistemleştiği bir döneme öncülük eder. Onun diğer faaliyetlerin yanı sıra Yeni Lisan'la birlikte hareket noktası, sadeleşmeyle birlikte „millî" vasfına uygun bir dil vücuda getirmektir. Millî dil Türklüğü millî bir edebiyata götürecektir. Millî edebiyat da Türk kimliğinin varlığının en büyük göstergesi ve güvencesi olan millî kültürün inkişafına giden yolu açacaktır. Yani dildeki çabalar „millî" olan her şeyle yeniden buluşma, dille milliyet arasındaki tüm engelleri kaldırma/temizleme çabasıdır.

Ömer Seyfettin bu amaç doğrultusunda dönem içerisinde gücünü koruyan edebiyat anlayışlarına da cephe alır. Yazar, Servet-i Fünuncuları sadece kullandıkları dil yönüyle eleştirmez aynı zamanda bu dille meydana getirdikleri/biçimlendirdikleri „salon edebiyatı" için de tenkit eder. Bu salon edebiyatı yapay olmanın yanında kendisinin de oluşturmak istediği Türk kimliğinin yapısına ve zevklerine pek çok yönden ters düşer. Salon edebiyatı ve dili her şeyden önce bir semboldür ve bir bağlamı işaret etmektedir. Bu edebiyatın, temelinde de dilin şekillendiricileri „estetik" bir amacın peşindeydiler. Bu edebiyat, üreticilerine ve hitap ettiği kitleye göre bir semboller dünyası ve kimlik algısı öngörür. Tüm bunlar da Türk kimliğinin ötesinde Batıyla kaynaşmış, milliyet düşüncesine yer vermeyen bir Avrupalı/dünya vatandaşı kimliğidir. Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının cephe aldığı ve edebiyatla görünür/somut hâle gelen de bu bağlamdır. Yeni Lisan'la teşekkül edecek edebiyat ise bunun zıddına bir bağlam, kimlik algısı teklif eder.

Ömer Seyfettin bu dili ve söylemi en çok ifade eden aydınlar arasında yer alır. O sadece fikir yazılarında bunu ifade etmekle kalmaz hikâye dünyasına da bu söylemi taşır. Yazarın Türklükle ilgili hikâyeleri hep bu söylem üzerine kurgulanmıştır/temellenmiştir. Onun söyleminin, kurgularında şu maddeler altında somutlaştığı görülür:

1) Osmanlı ve Türk olmak arasındaki farkı belirginleştirmek

2) Özellikle, Eski Kahramanlar ve Yeni Kahramanlar serileriyle Türklük gururunu tesis etmek

3) Türkleri kapsayan bir „biz" olgusu şekillendirirken „öteki"ni de resmetmek

4) Türklüğe ait bir coğrafyanın sınırlarını belirlemek

5) Yeni Lisan'a ait fikirlerini yaygınlaştırmak

Ömer Seyfettin bu maddelerin haricinde de millî kimliğe dair farklı hedefler gütmüştür. Ancak en belirginlerinin bunlar olduğunu söyleyebiliriz. Onun dil hakkındaki görüşleri ve uygulamaları bu bakımdan öncelikle edebiyatla ilgili kaygılardan kaynaklanmaz. Onun ana hedefi Türk kimliğidir. Dilin sadeleşmesi ve millî bir görünüm kazanması da ilk önce onun Türkçülük idealiyle ilişkilidir. Halkın dili, bir yazar ve aydın olarak onun halkla buluşmasının öncelikli gereksinimidir.

Edebiyatın Dünyasında Yeni Lisan

Düşünce yazılarının yanı sıra Ömer Seyfettin, dille ilgili meseleleri hikâyelerinde doğrudan veya dolaylı olarak pek çok defa tekrarlar. Her bir değinmede dilin kültür ve kimlikle olan bağlantısının, alışverişinin bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. "Millî bir dil ve bu dille meydana getirilmiş millî bir edebiyatın, millî devlet oluşturmanın temel şartlarından olduğunu düşünen Ömer Seyfettin, kendi sanatını ve yaratma kabiliyetini bu yolda kullanmıştır."[11] Bu, "Yeni Lisan" makalesinden hemen sonra kaleme aldığı "Bahar ve Kelebekler" hikâyesinden itibaren göze çarpan bir durumdur. Yazarın üzerinde durduğu en önemli şey dil ve milliyetin ayrılmaz kavramlar olduğu, Türkçe dendiğinde doğrudan Türk milletinin kastedildiğidir. Zaten dönem içerisinde kullanılan dilin Türk milletini yansıtmadığını ve oluşturmak istedikleri Türk kimliğini ifade

[11] Hülya Argunşah, "Sunuş", **Ömer Seyfettin, Makaleler 1,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 9.

etmekte yetersiz kaldığını düşündüğü için dil üzerinde bu kadar ciddiyetle durmuştur. Yazarın hikâyelerindeki dille ilgili vurguların önemli kısmını dil ve milliyet arasındaki bu bağ meydana getirmektedir. Bu sadece Türk diline has bir özellik değildir. Aynı şey farklı diller için de söz konusudur. Örneğin "Bahar ve Kelebekler"in yaşlı kadın kahramanı torununun torunu genç kızı uyarırken bu mesaj da satırlar arasında yer bulur:

"Şimdi siz Frenk mürebbiyeler elinde büyüyor, kendi lisanınızın güzelliklerini tanımıyor; başka memleketlerin başka şeylerini öğreniyorsunuz. Onlara benzemek istedikçe kendi benliğinizden uzaklaşıyor, etrafınızdan nefret ediyor, hakikaten sevinç ve saadetten mahrum kalıyorsunuz. Ah… at elinden o kitabı."[12]

Bu satırlar yazar açısından, dille başlayan etkileşimin bir nesli etkileyecek, onun hayata bakışını ve yaşamdan beklentilerini değiştirebilecek boyuta/kapsama nasıl varabileceğini düşündüğünü gösterir. Dil sadece kendi grameriyle sınırlı bir anlatım aracı değildir. Dil, kültür ve milliyet arasındaki ilişki döngüsel bir yapı arz eder. Dil kültürün taşıyıcısıdır ama aynı zamanda onun tarafından şekillendirilir. Dil, millî kimliğin parçasıdır ama aynı zamanda onun nitelikleriyle, serüveniyle birlikte (biçimlenir ve yoğrulur. Kabaca ifade etmeye çalışılan bu yapı tüm diller için geçerlidir. Bir insan bir dili öğrenmekle sadece gramer ve konuşma kaidelerini öğrenmez aynı zamanda o dilin taşıdığı kültürle ve temsil ettiği kimlikle de temasa geçer. Yaşlı kadının ifadelerinde yer bulan bu husus dilin, yabancı bir dilin neleri tesis edebileceğinin kurgudaki bir yansımasıdır.

Yazarın yaşadığı ve eser verdiği yıllar parçalanmanın/kopuşun en çalkantılı dönemi olduğu için, Osmanlı Devleti çatısı altındaki milletlerin milliyetçilik hareketleri ve imparatorluktan kopuşları hikâye kurgularına da yansır. Güncel konulara sahip hikâyelerde ana konu/merkez buna göre şekillenmektedir. Burada dil açısından dikkate değer nokta da dil ve kimlik arasındaki ilişkidir. "Ömer Seyfettin'de çok kuvvetli bir Türklük şuuru vardır. Bunu „dil'le birleştirir."[13]

Ömer Seyfettin'in Yeni Lisan ve dil meselesine en çok değindiği/yer verdiği hikâyelerden biri "Küçük Hikâye"dir. Bu hikâyedeki anlatıcı-kahraman Muslihiddin Bey, kültürel, ilmî anlamda bir Osmanlı milleti tesis etmek arzusuyla bir cemiyet kurmaya çalışmaktadır. Bu millet hâlihazırdaki milletlerin hiçbiriyle bağı olmayan, "Amerikalılar gibi yeni ve tarihsiz bir millet (…)"[14] olmak üzere tasarlanmıştır. Bu tasarıyı üyelerle birlikte sistemleştirmek isteyen anlatıcı-kahraman toplantılar da düzenler. Bu cemiyetlerde konuşulan konuların başında da dil meselesi gelir. Hikâye içerisinde yeni millete yeni bir dil arzusu ifade edilirken dil ve millet ilişkisine de çeşitli temaslar vardır:

"*Louis Durant Bey (...),*

-Türkçe pek kaba, pek vahşi, pek lezzetsiz! dedi, sakın böyle söylediğime gücenmeyiniz…

-Asla, bilakis memnun oluyorum.

-SizTürk değil misiniz?

-Hayır Türk değilim.

-Nesiniz?

-Osmanlı…"[15]

[12] Ömer Seyfettin, **Hikâyeler 1,** Haz.: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 168.
[13] Güzin Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s. 101.
[14] Ömer Seyfettin, **Hikâyeler 1,** s. 312.
[15] **Age,** s. 318.

Louis Durant"la anlatıcı-kahraman arasındaki bu diyalog dil bilinciyle millet bilincinin nasıl birleGiğini edebî eser içerisinde göstermektedir. Hatta bu konuGmanın sonunda Louis Durant"ın ifade ettiği, *"Eğer eski Latinceyi Osmanlılara lisan olarak kabul ettirirsek şark o vakit medeniyeti görecekti."*[16] yargısı dilin bir kültürü taGıdığı kadar da değerler dünyasını bina ettiğine olan inancı vurgular. Kahramanların bu ifadeleri edebî dünyada da bunun fark edildiğinin ve yorumlandığının bir kanıtıdır/göstergesidir.

Aynı vurgu yani dilin, milletin temel taGlarından biri olduğu kabulü yazarın "gimeler" hikâyesinde de mevcuttur. „Büyük adam" olarak adlandırılan hikâye kahramanından bahsederken anlatıcı, onun yazı faaliyetine de değinir. EleGirel bir üslupla aktarılan/sunulan bu ifadeler temas noktaları bakımından kayda değerdir:

"Hatta bir mecmua „Yeni Lisan ve Yeni Hayat" hareketinin aleyhinde bulunuyor, millî cereyanı asker bozuntusu iki üç muharrire atfediyordu. Büyük muharrir sabredememişti. Hemen bir mektupla, „Ben de tamamıyla sizin fikrinizdeyim. Türklük cereyanı vatan ve millete (!) çok muzırdır." diye takdirlerini saçıyordu. Onun fikrince felsefenin, ilmin, fennin gayesi fertleri cemaatlerinden ayırmak, onu hür ve müstakil bırakmaktı."[17]

Ömer Seyfettin güncel konuları ele aldığı ve dönemi değerlendirdiği hikâyelerinde dil tartıGmalarını ve sorunlar da kurguya taGımaktadır. Bunda amacı tartıGmaları edebiyatın dünyasına dâhil ederek daha geniG bir çerçeveye taGımak ve gündemde tutmaktır. Ömer Seyfettin"in de içerisinde bulunduğu Türkçü aydınlar "[m]illiyetçi dil ve sembolizm (…)"[1] yanında edebiyatın da yön değiGirmesini temin edecek millî bir dilin peGindedirler.

Sonuç

Yeni Lisan hareketi etrafında toplanan aydınlar, toplumu bulunduğu Gartlardan kurtarmak ve ona yeni bir çehreyle birlikte çağa uygun dinamizmi kazandırmayı isterken, bu sürecin dayanak noktası olarak gördükleri bazı kavramları da gündeme taGırlar. Bunların baGında da dil ve kültür gelmektedir. Onlar bu iki kavramı hem topluma kendine özgü değerleri hatırlatmada ve yeniden kazandırmada bir araç hem de sürecin sonunda kendi kendini, bireylerin de katkılarıyla yenilemesinin beklendiği bir sonuç, amaç olarak görmektedirler.

Onların baGta Ziya Gökalp olmak üzere benimsedikleri bu görüGün kaynağında dil ve kimlik iliGkisinin yadsınamaz gücü bulunur. *"Bir ulusun varlığının kabul edilebilmesi için, ulusu oluşturan bireyler arasında dil birliği bulunması gerektiği düşüncesinin özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ve yine özellikle Almanya ve İtalya gibi iki köklü halkın tek bir devlet çatısı altında birliklerinin sağlanması çabalarıyla birlikte vurgulanmaya başladığı savlanır. Ancak, bu düşünce, Fransız Devrimi'nin hemen ertesinde ortaya çıkan ilk ulus anlayışı içinde de mevcuttur."*[18] Bu bakımdan millîleGme/millî kimlik inGa etme ve kazandırma sürecinin tespitinde dil hakkında yapılan çalıGmalara da geniG yer ayırmak gerekmektedir. Gerek kültürel gerekse fiziksel istilanın dilde baGladığını kabul eden dönem aydınları köklerini keGfeden yeni insanın duygu ve düGünce dünyasını karGılayabilecek, böylelikle onun kendine özgü bir yaGam kurmasına olanak tanıyacak bir dilin peGindedirler. Edebî ve sosyal içerikli eserlerde yansımasını sık sık bulan bu görüGözellikle Yeni Lisan hareketleriyle somut ve sürekli bir yol kazanmıGtır. Buna göre Yeni Lisan hareketini yalnızca dilde sadeleGme çalıGması olarak değerlendirmemek (gerekir.) Aydın ve yazarlar bu harekete öncülük ederek, kurgusal dünyalarını bu dille Gekillendirerek kimliğin inGasına doğrudan katkıda (bulunmuGlardır.

[16] **Age,** s. 318.
[17] **Age,** s. 332.
[18] Ozan Erözden, **age**, s. 106-107.

KAYNAKÇA

AVġAR Ziya, "Gölge Avıyla BoĢalan Sadak", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 19-33.

AYNUR, Hatice "Türki-i Basit Hareketini Yeniden DüĢünmek", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 34-59.

CHATTERJEE, Partha, **Ulus ve Parçaları,** Çev.: Ġsmail Çekem, ĠletiĢim Yayınları, Ġstanbul 2002.

CONNERTON, Paul, **Toplumlar Nasıl Anımsar?,** Çev. :Alaeddin Ģenel, Ayrıntı Yayınları, Ġstanbul 1999.

ENGĠNÜN, Ġnci, **Yeni Türk Edebiyatı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923),** Dergâh Yayınları, Ġstanbul 2006.

ERÖZDEN, Ozan, **Ulus Devlet,** Dost Kitabevi, Ankara 1997.

GÖKALP, Ziya, **Makaleler 1,** . Haz.: Ģevket Beysanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ġstanbul 1976.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Haz.:. Ġbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ġstanbul 1976.

GÜNAY, Ünver - ÇELĠK, Celaleddin, **Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp,** Kesit Yayınları, Ġstanbul 2010.

MERMER, Ahmet, "Türki-i Basit"e Yeni Bir BakıĢ", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 262-278.

MERT, Necati, **Ömer Seyfettin,** Kaknüs Yayınları, Ġstanbul 2004.

Ömer Seyfettin, **Hikâyeler 1,** Haz.: Hülya ArgunĢah, Dergâh Yayınları, Ġstanbul 2007.

Ömer Seyfettin, **Makaleler 1,** Haz.: Hülya ArgunĢah, Dergâh Yayınları, Ġstanbul 2001.

SMITH, Anthony, **Millî Kimlik,** Çev.: Bahadır Sina Şener, ĠletiĢim Yayınları, Ġstanbul 1994.

ULUDAĞ, Erdoğan, "Dilde SadeleĢme ve Türki-i Basit Hakkında DüĢünceler", **Turkish Studies,** S: 4-5 (2009), s. 292-329.

ÜST, Sibel, **Edirneli Nazmi Divanı,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1405-1420, ANKARA-TURKEY

AMERİKAN BOARD BELGELERİNE GÖRE TALAS AMERİKAN KIZ VE ERKEK KOLEJLERİ*

*Cenk DEMİR***

ÖZET

1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Massachusetts Eyaletine bağlı Boston şehrinde kurulan the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) isimli Amerikan Protestan misyonerlik teşkilatı kısa zamanda faaliyet alanlarını genişletip Amerika'nın ve dünyanın önemli misyoner teşkilatları arasına girmiştir. Amerikan Board teşkilatı, 1820 yılından itibaren ise Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamıştır.

Amerikan Board'un 1850 yılında yaptığı yıllık toplantıda, ilgilenilmesi gereken bölgeler arasında yer alan Kayseri bölgesi, 1854 yılında Batı Türkiye Misyonu'na bağlı bir istasyon olarak tesis edilmiştir. Söz konusu teşkilat, diğer misyon bölgelerinde olduğu gibi Kayseri İstasyonunda da öncelikli olarak dinî çalışmalara önem vermiş, ardından misyonerlerin en çok etkili oldukları eğitim çalışmaları en önemli faaliyet alanlarını oluşturmaya başlamıştır.

Bu doğrultuda Kayseri istasyonunda öncelikle Pazar okulları ve ilkokullar açılmıştır. Bunu müteakiben Kayseri İstasyonu içerisinde yer alan Talas Bölgesi'nde bir kız koleji ardından da bir erkek koleji tesis edilmiştir. Söz konusu okullar kısa zamanda içerisinde Talas ve çevresinde bulunan azınlıklar (özellikle Ermeni ve Rumlar)ın dinî, sosyal, kültürel, fikrî, siyasî ve iktisadî yapıları üzerinde geniş etki bırakmışlardır. Bu açıdan eğitim çalışmalarına başlamasından, bu faaliyetlerin sona erdiği döneme kadar yaklaşık yüz yıllık bir eğitim mazisi olan Talas Amerikan Okulları hem Osmanlı hem Cumhuriyet Dönemi eğitim tarihimiz açısından ele alınıp irdelenmesi gereken bir yere sahiptir.

Bu çalışmada ise kısa adı Amerikan Board olan misyonerlik örgütünün, Talas/Kayseri'de açmış olduğu Amerikan kız ve erkek kolejlerinin kuruluşlarından I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına (1914) kadar olan dönem içerisinde verilen eğitim sistemi, ders içerikleri, öğrenci istatistikleri ve kolejlerle ilgili olan diğer bilgiler Amerikan Board belgelerine göre ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Board, Misyonerlik, Eğitim, Kolej, Talas

---

* Bu bildiri, 13-14 Mayıs 2010 tarihli Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuştur.

** Okt. Sinop Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, El-mek: cenkdemir38@hotmail.com

TALAS AMERICAN GIRLS' AND BOYS' COLLEGES ACCORDING TO THE AMERICAN BOARD DOCUMENTS

ABSTRACT

American Protestant missionary society called the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), which was founded in Boston, state of Massachusetts in the United States of America in 1810, became one of the world's most important missionary societies by expanding fields of activity in a very short time. American Board organization had started to spread to the Ottoman lands since 1820.

The Kayseri region that was among the regions needed to be paid attention of in the annual meeting of the American Board in 1850 was established as a station of the Mission of Western Turkey in 1854. This organization also gave priority to religious studies in Kayseri station as well as other regions of the mission, then training activities, in which missionaries was the most effective, started to constitute the most important fields of activity.

Accordingly, Sunday schools and primary schools were established primarily. Following this, a Girls' college, and then a Boys' college were established in the Talas region in Kayseri Station. These schools in question had left an indelible impression on the religious, social, cultural, intellectual, political and economic structures of the minorities in and around Talas in a short time. In this respect, the Talas American Schools that had a history of nearly a hundred years from the beginning of their educational studies to the end of these activities, have a place where they should be dealt and examined from the point of both the Ottoman Period and Republic Period Education History.

As for this study, the training system, course content, student statistics, and other information about colleges in the period from the foundation of the American boys' and girls' colleges which were established in Talas / Kayseri by the missionary organization American Board to the beginning of World War I (1914) will be examined according to American Board documentations.

Key Words: American Board, Education, Missionary, College, Talas.

Giriş

Misyonerlerin etkili oldukları faaliyet alanlarından birisi eğitim çalışmalarıdır. Eğitim sayesinde nüfuz edilen bölge insanı üzerinde derin izler bırakmayı başarabilen misyonerlerin çalışmaları, Osmanlı ülkesinde de yaygın ve uzun süreli olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunmuş misyoner teşkilatları içerisinde etkili olan kuruluşlardan biri de Protestan inanışa sahip olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) veya bir başka ifadeyle Amerikan Board isimli misyonerlik teşkilatıdır. Söz konusu teşkilatın Osmanlı Devleti içerisinde din, eğitim, sağlık vb. alanlarda çalışmaları olmuştur.

Ancak bunların içerisinde en etkili olunan faaliyet alanı olarak eğitim çalışmaları dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti içerisinde kısa zamanda yayılmayı başaran Amerikan Board misyonerleri, çalışma alanlarını misyonlara, misyonları istasyonlara, istasyonları ise dış istasyonlara ayıran bir teşkilatlanma sistemi içinde misyonerlik çalışmalarını yürütmüşlerdir. Söz konusu teşkilat yapısı içerisinde Talas Bölgesi, Kayseri istasyonuna bağlı bir dış istasyon iken Kayseri istasyonu ise Batı Türkiye Misyonu'na bağlı bir istasyon olarak Amerikan Board misyonerlik teşkilatı içindeki yerini almıştır.

Amerikan Board'un önemli çalışma sahalarından biri olan Kayseri, misyonerlik faaliyetlerinde her açıdan önemli bir merkezdir. 1866 yılında Kayseri istasyonuna bağlı bir istasyon olarak kurulan ve Kayseri'nin 5 km güneydoğusunda yer alan Talas ise bölgede açılan Amerikan kız ve erkek kolejleri açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Amerikan Board'un Kayseri İstasyonundaki Eğitim Faaliyetleri

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki eğitim faaliyetleri öncelikle dinî alandaki çalışmalara destek olmak amacıyla başlatılmıştır. Başlatılan bu eğitim çalışmalarının temelini ise Pazar Okulları[1] ve ilkokullar oluşturmuştur. Eğitim faaliyetlerindeki bu sıralama Kayseri İstasyonunda uygulanmış, dolayısıyla Kayseri İstasyonundaki ilk eğitim faaliyetleri Pazar Okulları ve ilkokullar seviyesinde verilmiştir. Ardından rüştiye ve idadi düzeyinde geliştirilen eğitim kurumları, açılan anaokullarında verilen eğitimlerle de desteklenmiştir.

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasında misyonerlik faaliyetlerini etkin hale getirmek adına açtıkları ilkokullardan sonra, eğitim kalitesini artırıp hizmet verilen azınlıkların eğitim ihtiyaçlarını karşılamak ve ilahiyat okulları ile kolejler için ilkokuldan sonra eğitim açığının giderilmesi adına oluşturulan orta dereceli okullar, Kayseri İstasyonunda da yaygın olarak açılmıştır.

Kayseri İstasyonunda ilkokullardan sonra orta dereceli okul olarak önce 1871 yılında Talas'taki *Talas Amerikan Kız Koleji* eğitime başlamış[2], daha sonra 1883 yılında Kayseri'deki *Erciyes Erkek Protestan Lisesi* kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise Kayseri istasyonu içerisinde Yozgat Erkek Protestan Lisesi, Istanos Erkek Protestan Lisesi ve Talas Amerikan Erkek Koleji Amerikan Board misyonerlerinin açtıkları orta dereceli eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kayseri İstasyonunda yer alan bu okullar içerisinde, eğitim açısından öne çıkan üç okul vardır: Talas'taki Amerikan kız ve erkek kolejleri ile Kayseri'deki anaokuludur. Bunların başarılı olmasında da Amerikalı misyonerlerin bu okulları yönetimleri altında tutmaları gösterilmektedir. Söz konusu bu okullara daha çok önem verildiğinden ileri tarihli istasyon raporlarında Kayseri'deki ve Yozgat'taki liselerle ilgili bilgilerin raporlarda fazla yer almamaya başladığı, bu okullarla olan ilişkilerin zayıfladığı gözlemlenmiştir.

[1] İbadet yerlerinin bünyesinde oluşturulan bu okullar vasıtasıyla, Protestan cemaate okuma-yazma öğretiliyor, İncil'in okumaları yapılıp düzenlenen dua toplantıları sayesinde yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin tohumları ekilmiş oluyordur. ABCFM'nin Kayseri İstasyonu ile ilgili arşiv belgeleri içerisinde incelenip tespit edilebilen en erken tarihli Pazar Okulları 1861 yılına ait istasyon çizelgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Kayseri İstasyonunda üç Pazar Okulu bulunup bu okullara yaklaşık 250 kişi katılmıştır. PABCFM, **Reel 582**, No: 9, 12, 13.

[2] PABCFM, **Reel 628**, No: 133.

Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri

Talas Amerikan Kız Koleji ve Talas Amerikan Erkek Koleji diye iki ayrı başlık halinde incelediğimiz okullar, içerisinde iptidai, rüştiye, idadi düzeyinde eğitimlerin verildiği bir eğitim tesisi şeklinde ele alınmıştır. Hatta ileri tarihlerde bu okullara ilave olarak anaokulları da eğitim hizmeti vermiştir.

Talas'ta Amerikan Board misyonerlerinin eğitim faaliyetleri erkek ve kızların bir arada okuduğu bir karma ilkokul düzeyinde 1871 yılında başlamıştır[3]. Bu tarih Amerikan Board belgelerinde ve Osmanlı arşiv vesikalarında Talas Amerikan Kız Kolejinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Talas Amerikan Erkek Kolejinin kuruluş tarihi ise Osmanlı arşiv vesikalarında yine 1871 tarihi olarak kabul edilmekle birlikte Amerikan Board belgelerinde Talas Amerikan Erkek Kolejinin 1871 yılında kurulduğuna dair bir ibareye rastlanmamıştır.

Araştırmamızda özellikle Talas Amerikan Erkek Kolejinin kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememiştir. İlkokul ve orta dereceli eğitim veren bu okulun kuruluş tarihi olarak konuyla ilgili bazı çalışmalarda[4] 1889 tarihi gösterilmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Frank Andrews Stone'un kitabında 1889 yılında Talas'ta bir *Erkek Lisesi* açıldığı belirtilmektedir. Ancak bahsi geçen tarihle ilgili ne W. A. Farnsworth'un ne 26 Haziran 1889 ve 4 Haziran 1890 tarihli istasyon raporlarında ne de 1889 tarihine ait istatistikî bilgilerin yer aldığı yıllık istasyon çizelgesinde Talas'ta orta dereceli bir erkek okulu tespit edilebilmiştir[5]. Amerikan Board belgelerinde Talas'ta yatılı ve orta dereceli bir erkek okulu ilk olarak 50 öğrencisiyle birlikte 1897 yılında faaliyete geçtiği yıllık istasyon çizelgesinde belirtilmiştir[6].

Talas Amerikan okullarıyla ilgili bazı çalışmalarda ve cumhuriyet dönemine ait Talas Amerikan Koleji armasında okulun kuruluş tarihi 1889 yılı olarak belirtilmektedir. Böyle ifade edilmesinin nedeni olarak 1889'da Aşağı Talas bölgesinde yer alan Talas Amerikan Kız Kolejinin Yukarı Talas Bölgesi'ne taşındığı tarih olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Yukarı Talas Bölgesi'nde yer alan söz konusu bu yerleşke ise bugün Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak kullanılmaktadır.

Talas Amerikan Kız Koleji

Talas'taki Amerikan Kız Koleji 1871 yılında[7] Miss Sarah Closson ve Miss Ardele Grisword'un çabalarıyla açılmıştır. İlk zamanlarda çevredeki insanların tepkilerine rağmen öğrencilerden para alınmadan birkaç kızın bu okula gelmeleri için ikna edilmesinden sonra okulda eğitim başlamıştır. Yatılı olarak açılan bu okulda ilk yıl için yatılı bölümüne iki kız öğrenci kayıt olmuştur. Bu yıllarda bölge halkının fakirliği, kızların erken evlendirilme geleneği, Gregorian

[3] PABCFM, **Reel 588**, No: 145, 150; **Reel 628**, No: 133.

[4] Frank Andrews Stone; **Academies For Anatolia**, University Press of America, New York 1984, s.90.; Hasan; **Kayseri'deki Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji**, Talas Belediyesi Kültür Yayınları, No. 2, Kayseri 1996, s.62. ; ve ayrıca Cumhuriyet Döneminde kullanılan Talas Amerikan Okulu ambleminde de okulun kuruluş tarihi olarak 1889 tarihi gösterilmektedir.

[5] PABCFM, **Reel 596**, No: 416, 696–706.; **Reel 606**, No: 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27.

[6] PABCFM, **Reel 607**, No: 410, 411.; Ayrıca aynı tarihte Kayseri Protestan Erkek Lisesinin yönetimini yerel halka bırakan Amerikan Board misyonerlerinin Talas Amerikan Erkek Okulu ile birleştirilip lise düzeyinde eğitim faaliyetlerini yürütmeye başladıklarını ifade eden yıllık istasyon raporunda 1897 yılına ait yıllık istasyon çizelgesinde yer alan bilgiyi destekler niteliktedir. PABCFM, **Reel 606**, No: 757.

[7] Osmanlı arşiv belgelerinde bu okulun 1871 yılında Talas'ın Türaboğlu adındaki Hıristiyan mahallesinde iptidai, rüştiye ve yarı idadi derecesinde, eğitim süresi 7 yıl olan, kızlara yatılı ve gündüzlü eğitim vermek amacıyla Amerikan Board misyonerleri tarafından kurulduğu da ifade edilmektedir. Ayrıca kurulduğu dönemde Ferman-ı Âli alınmamış olan bu okula, kuruluşundan otuz yıl sonra 22 Aralık 1901 tarihinde Vali Tevfik Paşa zamanında ruhsat verilmiştir. Bkz. Gülbadi Alan, **Osmanlı'da Protestan Okulları**, Meydan Yayıncılık, İstanbul 2008.

Kilisesi'nin muhalefeti gibi nedenlerden dolayı okul idarecileri öğrenci bulmakta zorlanmış, hatta tatillerde öğrencilerini kaybetme korkusundan dolayı onları evlerine göndermemişlerdir[8].

1872–1873 yılına ait Kayseri İstasyonun yıllık raporunda, bu dönemde Talas'ta açılan ve ilk zamanlarda hem erkek hem de kızların eğitim aldığı bu okulun yöneticisi olarak Mrs. Bartlett'in görev yaptığı, okulun standartlarının yükselmesinde önemli çalışmalarının olduğu ifade edilmektedir. İlk önce Aşağı Talas Bölgesi'nde kurulan kız okulu, Aralık 1873'te yine Aşağı Talas Bölgesi'nde bulunan başka bir binaya taşınmıştır. Başka bir okul binasına taşınılmasıyla birlikte 1874 yılında Amerikan Kız Kolejinin öğrenci sayısında büyük artış olmuştur. Bu dönemde okula kayıt olan öğrencilerin yarısını Rumlar diğer yarısını Ermeniler oluşturmuştur[9].

Kayseri İstasyonundaki birçok okulda olduğu gibi Amerikan Board misyonerleri yönetiminde olan bu okullardaki Ermeni ve Rum öğrenciler de ortak dil olarak Türkçeyi kullanmışlardır[10]. Okulda eğitim alan kızların barınma sorunları ise okul binasında veya bölgedeki misyoner evlerinde yerler sağlanarak geçici olarak giderilmeye çalışılmıştır[11].

1876–1877 yıllarına ait Kayseri İstasyonu yıllık raporunda Talas Amerikan Kız Kolejinde başarılı olanların Gemerek, Çakmak, Sarıhamzalı, Sungurlu gibi Kayseri İstasyonuna bağlı dış istasyonlara gönderilerek buralardaki öğretmen açıklarının giderilmesinde kullanıldığı belirtilmiştir. Yine 1876-1877 yıllarına ait yıllık raporda Talas Amerikan Kız Kolejinde yatılı olarak eğitim alan kız öğrenciler Kayseri istasyonuna bağlı olan Sungurlu, Yozgat, Sarıhamzalı, İncirli, Çakmak, Eylence, Gemerek, Muncusun (Güneşli), Evkere (Bahçeşehir), Istefana (Reşadiye), Everek (Develi), Niğde, Cücün, Ürgüp ve Ankara gibi farklı dış istasyonlardan gelip eğitimlerini Talas'ta bulunan bu okulda sürdürmüşlerdir[12]. Bu bilgiler bize Amerikan Board misyonerleri tarafından verilen eğitimin etkilerinin ve söz konusu eğitime olan ilginin ne kadar geniş çaplı olduğunu göstermektedir.

Talas Amerikan Kız Kolejinde okuyan öğrenciler ders zamanlarının dışında, kadınlar için yapılan dua toplantılarına katılmakta, düzenli olarak İncil eğitimi almakta ve ev ziyaretlerinde bulunup buralardaki kadınlara İncil öğreterek bölgedeki insanlara nüfuz etmekte ve onların güvenlerini kazanmaktaydılar[13]. Böylece Amerikan Board teşkilatının arzuladığı misyonerlik çalışmaları da icra edilmiş oluyordu.

İlkokuldan sonra yedi yıllık bir eğitim süresi olan Talas Amerikan Kız Kolejinde okutulan dersler: aritmetik, coğrafya, Ermenice gramer ve tercüme, Rumca gramer[14], alfabe, Osmanlıca gramer[15] olup ayrıca psikoloji eğitimi, vokal ve enstrümantal müzik dersleri de okulun ders müfredatında yer aldığı Amerikan Board belgelerinde tespit edilmiştir[16]. 1894 yılından itibaren ise düzenli olarak İngilizce derslerine başlanmıştır. Böylelikle İngilizce yeni sınıflar için zorunlu hale getirilmiştir. Üst sınıflarda okuyan öğrencilere ise mezun olmadan önce hızlandırılmış,

[8] PABCFM, **Reel 628**, No: 133.
[9] PABCFM, **Reel 589**, No: 9.
[10] PABCFM, **Reel 589**, No: 22.
[11] PABCFM, **Reel 589**, No: 28.
[12] PABCFM, **Reel 589**, No: 37., **Reel 606**, No: 523.
[13] PABCFM, **Reel 589**, No: 49, 50.
[14] Talas Amerikan Kız Kolejinde eğitim alan Rum öğrencilere yönelik Rumca derslerde katkısı olması için Atina'da doğan bir İngiliz bayan 1897-1898 eğitim yılında okulda çalışmaya başlamıştır. Böylece okul, bölgedeki Ermenilere ve Rumlara etkin bir şekilde nüfuz ederek misyonerlik çalışmalarında önemli bir yol kat etmiştir. PABCFM, **Reel 606**, No: 758.
[15] Dil alıştırmaları ve kompozisyonlar Türkiye Ermenicesi veya Rumcasıyla yazılıp öğretilirken Kayseri sahasında konuşma dili olarak ortak dilin Türkçe olmasından Türkçe üzerinde de durulmuştur. PABCFM, **Reel 618**, No: 92, 93, 94.
[16] PABCFM, **Reel 588**, No: 340, 341, 342.

İngilizce dersleri verilmeye çalışılmıştır[17]. 1904-1905 eğitim dönemindeki ders içerikleri incelendiğinde aritmetik, coğrafya, psikoloji gibi derslerin yanında botanik, cebir, fizik gibi dersler de verilmeye başladığını görmekteyiz. Ayrıca bütün sınıflarda İngilizce derslerinin devam ettiği belirtilmektedir. Bu derslerin yanı sıra her gün İncil dersleri, haftada bir gün öğleden sonraları dikiş kursları ve güzel konuşma dersleri de verilerek öğrenciler yoğun bir eğitim sürecinden geçirilmiştir. Yine Talas Amerikan Kız Koleji ile bağlantılı olarak yer alan ilkokulda, lisenin üst sınıfındaki öğrencilere pratik eğitim verilerek onların bir nevi staj yapmaları da sağlanmıştır[18].

Talas Amerikan Kız Kolejinde okuyan öğrenciler ağırlıklı olarak Ermeni ve Rum ailelerin çocuklarıydı[19]. Okulda Ermeni öğrenciler ağırlıkta olup Rum öğrencilerin Ermenilere oranı 1/6'dır. Bunun dışında sayıları az olsa da bazı dönemler Türk kızları Talas Amerikan Kız Kolejinde eğitim almıştır. Örneğin 1904-1905 eğitim döneminde Talas'ta yaşayan Ferik Paşa[20] adındaki şahsın iki kızı da bu okulda günübirlik öğrenci olarak eğitim almışlardır[21].

Talas Amerikan Kız Kolejinden mezun olan öğrenciler genelde Kayseri sahasındaki okullarda eğitim verirken bazıları da Merzifon, İzmir gibi bölgelerde yüksek eğitimlerini tamamlamışlardır[22]. Ayrıca Talas Amerikan Kız Kolejinden mezun olan kız öğrencilerin 1889-1890 döneminden sonra başarılı ve istekli olan bazı kızlara ABCFM tarafından Talas Bölgesi'nde kurulan anaokulunda öğretmenlik yapmaları için *Eğitim Sınıfı* adında oluşturulan bölümlerde 1 yıl süreyle eğitim verilerek anaokullarında hizmet vermeleri sağlanmıştır[23]. Buradan da anlaşılacağı üzere Talas Amerikan Kız Koleji bütünüyle kapsamlı bir okul olup ilk ve orta dereceli okullar düzeyinde geniş bir eğitim imkânı sunmaktaydı.

Hepsinin dışında Amerikan Board okullarından mezun olan kız öğrenciler, Amerikan Board misyonerlerinden belli bir dönem eğitim aldıktan sonra ayrılan öğrenciler de dâhil olmak üzere, okullarda edindikleri bilgi ve görgüleri olduğu gibi ailelerine aktarmışlardır. Kızların eğitimleri süresince onlara iyi bir ev hanımının, iyi bir ev idaresinin ve en önemlisi iyi bir annenin nasıl olması gerektiği hususunda özel eğitimler verilerek okullardan mezun olan kızlar, Amerikan Board okullarından mezun erkekler için iyi eğitimli birer eş adayı olarak toplum hayatındaki yerlerini almışlardır. Bunun neticesinde ise kızlara verilen eğitim, Amerikan Board eğitimini sadece toplumda bir bireyin eğitilmesine yönelik bir sistem olmaktan çıkarmış, bir birey ile bir aileye, aile ile de toplumun geneline nüfuz etme kimliği kazandırılmıştır. Yani bireyin eğitim ile toplumun genelinin eğitilmesini hedef haline getiren Amerikan Board okulları, bu politikayı en güzel kızlar arasında yürüttüğü eğitim çalışmalarıyla göstermiştir.

Yaklaşık on sekiz yıl kiralık olan bir binada eğitimini sürdürmek zorunda kalan Talas Amerikan Kız Kolejinin öğrenci ve öğretmenleri 1889 yılında, özellikle WBM'nin (The Women's Board of Mission) büyük maddi desteği ile Yukarı Talas bölgesinde bulunan, 1874 yılında yapılmış olan taştan bir binayı satın almışlardır[24]. 1893 yılında ise iki katlı olan bu bina bir kat daha ilave edilerek üç katlı bir yapıya dönüştürülmüştür[25]. Bugün Erciyes Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak

[17] PABCFM, **Reel 606**, No: 523.
[18] PABCFM, **Reel 618**, No: 74, 92.
[19] PABCFM, **Reel 606**, No: 23.
[20] Amerikan Board belgelerinde Ferik Paşa olarak geçen bu şahıs, 1905 tarihinde Anadolu'yu dolaşırken Kayseri'ye de uğramış olan Hans Hermann Graf Von Schweinitz'in yazdığı seyahatnamede ise Ferit Paşa olarak zikredilmekte ve o tarihlerde kentte bir mutasarrıf bulunmadığından dolayı Ferit Paşa'nın mutasarrıflık vekilliğini yürütmekte olduğunu belirtmiştir. Osman Eravşar; **Seyahatnâmelerde Kayseri**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 2000, s. 259.
[21] PABCFM, **Reel 618**, No: 73.
[22] PABCFM, **Reel 596**, No: 681, 682.
[23] PABCFM, **Reel 606**, No: 24.
[24] Ayrıca bu binaya Paşa'nın Konağı veya Aslanlı Konak denilmektedir. Özsoy, **a.g.e.**, s. 57.
[25] PABCFM, **Reel 606**, No: 325, 448.

kullanılan bu binanın, o tarihlerdeki belgelerde iki küçük bahçesi ve bu bahçelerde birçok meyve ağaçlarının bulunduğu, ayrıca bölgede görevli misyonerlerin barınmaları için iki evin daha inşa edilebileceği bir alanın olduğu şeklinde ifadelerle okulun bulunduğu bölge Amerikan Board belgelerinde anlatılmaya çalışılmıştır[26]. Satın alınan bu binada Talas Amerikan Kız Okulu ilk olarak ise 23 Eylül 1889 yılında öğrencilerine eğitim vermeye başlamıştır[27].

1889 yılında Yukarı Talas Bölgesi'nde eğitimlerini sürdüren Talas Amerikan Kız Kolejinde okuyan öğrencilerden 1889-1890 eğitim yılı sonunda 8 kız öğrenci mezun olmuştur. Söz konusu kızlar içerisinde mezun olanlardan birisi ise Rum'dur. Bu Rum kız Talas Amerikan Kız Kolejinden diploma alan ilk Rum kız olma özelliği ile de Amerikan Board belgelerindeki yerini almıştır[28].

1896–1897 yılından itibaren *yetim* öğrenciler için çalışmalar başlatılmıştır. Öncelikli olarak bu yetimlerin okul taksitleri Amerika'da bulunan bazı Protestan zenginler tarafından karşılanmış, yapılan yardımlar neticesinde 28 yetim kız eğitim almaya başlamıştır[29].

Talas Amerikan Kız Kolejinde sadece Amerikalı öğretmenlerin çalışmalarıyla değil aynı zamanda kurulduğu zamandan beri yerli öğretmenlerinden de eğitim çalışmalarında yararlanılmıştır. Örneğin 1899–1900 eğitim döneminde okulda Merzifon, Adapazarı ve Maraş'taki Amerikan okullarından mezun üç bayan öğretmenle birlikte, Robert Koleji'nden mezun bir erkek öğretmen çalışmıştır. Bu dönemde de eğitim çalışmalarını daha başarılı kılmak adına öğrenci sayısı sınırlı tutulmuştur. 1899–1900 döneminde okulun öğrenci sayısı 51 olup bunların 39'u yatılı, 12'si ise günübirlik öğrencidir.

Talas Amerikan Erkek Koleji

Talas Amerikan Erkek Koleji ilk ve orta derecede eğitim ve öğretimin yapıldığı bir okuldur. Yukarıda da bahsedildiği üzere araştırmamız sırasında okulun kuruluş tarihi ile ilgili kesin bir dönem belirtilememekle birlikte bu konuda yapılan çalışmalarda kuruluş tarihi olarak 1889 yılı alınmıştır[30]. Talas Amerikan Erkek Kolejinin 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim açısından gelişmesinde ve idadi düzeyinde eğitim vermesinde Merzifon'dan Kayseri İstasyonuna gelen ve Talas'ta uzun yıllar misyonerlik çalışmalarını yürüten Henry K. Wingate'nin büyük katkıları olmuştur[31].

İncelenen Amerikan Board belgelerinde okulla ilgili tespit edebildiğimiz ilk bilgilere 1897 yılına ait istasyon raporlarında ulaşmaktayız. Söz konusu raporda Kayseri'deki *Erciyes Protestan Erkek Lisesinde* görevli Amerikan Board misyonerleri, yönetimi Ermenilere devrederek Talas Amerikan Erkek Kolejinin gelişmesine daha çok önem vermeye başladığı ifade edilmektedir.

[26] PABCFM, **Reel 596**, No: 703.
[27] PABCFM, **Reel 606**, No: 22.
[28] PABCFM, **Reel 606**, No: 23.
[29] PABCFM, **Reel 606**, No: 673.
[30] Stone; **a.g.e.**, s.90. ; Özsoy; **a.g.e.**, s.62.
[31] *Henry K. Wingate, 1889 (1893) - 1914:* Merzifon'daki Anadolu Kolejinde asistan olarak hizmet veren Wingate 1889 yılında geçici bir süre ile Kayseri İstasyonuna gelmiş, Talas'ta orta dereceli bir erkek okulunun tesis edilmesinde ön ayak olmuştur. 1893 yılından itibaren ise eşi Jane S. Wingate ile birlikte Kayseri İstasyonuna yerleşmiş, uzun yıllar Amerikan Board misyoneri olarak bölgede faaliyetlerde bulunmuştur. Kayseri ve Talas'taki erkek kolejinde yöneticilik ve öğretmenlik yapan Henry K. Wingate, özellikle Talas Amerikan Erkek Koleji için önemli yere sahip bir misyonerdir. Ayrıca istasyonun mali işlerinden de sorumlu olan Wingate, yılsonlarında hazırladığı finansal raporlarla Kayseri istasyonu hakkında Amerikan Board'a düzenli bilgiler ulaştırmıştır. Derin bir İncil bilgisine sahip olan Wingate, görevli olduğu okuldaki öğrencilere İncil eğitimi vermiş, çeşitli dönemlerde Kayseri sahasında yer alan dış istasyonlara ziyaretlerde bulunmuştur. PABCFM, **Reel 606**, No: 441, 516, 523, 526, 604, 757, 840, 849, 855.; **Reel 618**, No: 31, 44, 47, 51, 56, 77, 81, 128.; **Reel 628**, No: 151.

1898 tarihli Amerikan Board belgelerinde *Talas Academy* olarak ifade edilen Talas Amerikan Erkek Kolejinin yöneticiliğini ise Henry K. Wingate yürütmektedir [32].

1897–1898 eğitim döneminde okulda eğitim gören öğrenci sayısı 77 olup, 23 farklı kasaba ve köyden gelen bu öğrencilerin 57'si yatılı olarak eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Yine bu 77 öğrencinin 63'ü Ermeni, 14'ü Rum'dur[33].

Kendi fikir ve düşüncelerine yakın, Amerikan kültürünün karakteristik yapısı ile Protestan mezhebinin dinî öğretilerini aşılama düşüncesi ile Osmanlı topraklarında yapılanan Amerikan Board misyonerleri, açtıkları eğitim kurumlarında ağrılıklı olarak Ermeni ve Rum öğrencilerine yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Talas Amerikan Erkek Kolejinin öğrencileri ağırlıklı olarak Ermeni öğrencilerden oluşmakta olup sayı bakımından ikinci olarak Rum öğrencilerin fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bunların dışında zaman zaman Amerikalı olan misyonerlerin çocukları ve belgelerde *Circeassian* diye ifade edilen Çerkez çocuklar da eğitim almıştır[34].

Günübirlik ve yatılı olmak üzere iki çeşit eğitim veren okulun, 1900-1901 yılında Osmanlı Devleti'nden alınan izinle *Academy* olarak eğitim vermeye başladığı yine Amerikan Board misyonerlerinin aynı yıla ait olan Kayseri İstasyonu yıllık raporunda belirtilmektedir[35].

Okulun ihtiyaçları genellikle öğrencilerden alınan okul taksitleri, ABCFM'nin ve Amerika'da yer alan bazı kiliseler ile bazı kişilerin maddi destekleri ile sağlanmaktadır. Örneğin 1902-1903 eğitim döneminde Talas Amerikan Erkek Kolejinin gelirleri: Öğrencilerden alınan okul taksitleri (1.182,15 $), ABCFM'den gelen destek fonları (589,60 $) ve Amerika'daki birtakım kilise ve bazı kişilerden gelen yardımlar (270,50 $) ile Haziran 1902 tarihinden devreden bakiyeyle (86,52 $) birlikte toplam 2.128,77 Amerikan dolarıdır. Buna karşılık yine 1902-1903 eğitim döneminde okulun giderlerini oluşturan: öğretmen maaşları (862,40 $), yatılı departman harcamaları (1.014,16 $), posta vb. sabit giderler (34,41 $), kitap ve gazeteler (179,96 $) ve gelecek yıla devreden bakiye (37,84 $) ile birlikte okulun toplam gideri 2128,77 Amerikan dolarıdır[36].

Talas Amerika Erkek Kolejinin orta dereceli kısmında verilen eğitim yedi yıl olup[37] bu yedi yıl süresince öğrencilere verilen dersler şu şekildedir: İngilizce, Ermenice, Rumca, Türkçe[38], Fransızca, aritmetik, temel muhasebe, cebir, geometri, fizik, botanik, zooloji, coğrafya, tarih, psikoloji, müzik, resim ve İncil'dir. Yedinci sınıflara ise fizik dersi yerine seçmeli ders olarak trigonometri, yüksek cebir ve güzel konuşma sanatı dersleri de verilmektedir. Bu seçmeli ders uygulaması liseden sonra yüksekokul düzeyinde eğitimlerini sürdürmek istemeyen öğrenciler için uygulanmıştır[39].

[32] PABCFM, **Reel 606**, No: 757.
[33] PABCFM, **Reel 606**, No: 849.
[34] 1911-1912 eğitim döneminde Talas Amerikan Erkek Kolejinin yatılı bölümüne kayıt yaptıran üç Müslüman-Çerkez öğrenci, Kırşehir Tekel Müdürü'nün çocukları olduğu Amerikan Board belgelerinde ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu bu üç öğrenci okul tarihindeki ilk yatılı Müslüman öğrencilerdir. PABCFM, **Reel 628**, No: 166, 167, 191.
[35] PABCFM, **Reel 618**, No: 10–11.; Kuruluşu sırasında Ferman-ı Âli alınmadan açılan bu okul, 22 Aralık 1901 tarihinde vali Tevfik Paşa zamanında Talas Amerikan Erkek Kolejinin müdürü Mr. Henry K. Wingate adına verilen ruhsatla resmiyet kaşanmıştır. Okulun ruhsat almasıyla birlikte öğretmenlerin hepsinin diplomaları onaylanmış, ancak öğretmenlerin kontratlarının süresinin bitmesinden dolayı okuldan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bkz. Alan; **a.g.e.**
[36] PABCFM, **Reel 618**, No: 44.
[37] Ağustos 1911 tarihli Talas Amerikan Erkek Koleji raporunda kolejdeki eğitim süresi dört yıl ilkokul, beş yıl orta dereceli eğitim olmak üzere toplam dokuz yıl gösterilmekteyken 1911-1912 eğitim dönemi için hazırlanan yıllık raporda toplam eğitim süresi dokuz yıl gösterilmektedir. PABCFM, **Reel 628**, No: 145, 166
[38] 1912-1913 yıllarına ait raporlarda belirtildiği üzere eğitim açısından daha önceleri ortak dil olarak kullanılan Türkçe yerine İngilizce kullanılmaya başlanılmıştır. PABCFM, **Reel 628**, No: 192.
[39] PABCFM, **Reel 618**, No: 47–48.

Ayrıca okuldaki sporsal faaliyetler, kısa adı YMCA (The Young Men's Christian Assosiation) olan kulüp ile yapılan ortak bir çalışma düzeninde yürütülmüştür. Bu faaliyetler çerçevesinde öğrencilere atletizm, futbol, basketbol ve masa tenisi konusunda eğitimler verilip ihtiyaç duyulan malzemeler tedarik edilmiştir[40].

Okulda verilen dersler içerisinde görüldüğü üzere sadece temel eğitim dersleri verilmeyip aynı zamanda dinî öğretiler için yedi yıl boyunca haftada iki saat olmak üzere İncil dersleri de verilmiştir. Böylece bölgeye gelen misyonerler asıl amaçlarını da bu sayede gerçekleştirmişlerdir.

1 Eylül 1903 yılında Henry K. Wingate tarafından hazırlanan, Talas Amerikan Erkek Kolejinde verilen İncil derslerinin içerikleri ve sınıf düzeylerine göre ders programları Amerikan Board belgelerinde belirtilmiştir. Özetle İncil derslerinde öğrencilere, Eski Ahit'ten bölümler[41], Hz. Musa ve Hz. İsa'nın hayatından kesitler veriliyor, İncil'den bölümler okutuluyor ve ezberletiliyor, Yahudilik ile Hıristiyanlık hakkında bilgiler veriliyordu[42].

Okulda verilen İncil dersleri sayesinde öğrencilerin ilmî faaliyetlerde bulunmalarının yanı sıra dinî çalışmalarda da aktif olmalarının sağlandığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede öğrencilerin pazar ayinlerine katılmaları ve *Hıristiyan Yardım Cemiyeti* bünyesinde faaliyette bulunmaları teşvik edilmiştir. Dinî çalışmalar yalnızca kişilerle konuşarak ve dualar ederek olmuyor, aynı zamanda Talas Amerikan Koleji ile ortak hareket eden *Erkek Kulübü*[43] ile de bağlantılı olarak kulüp üyeleri üzerinde nüfuz sahibi olunuyordu[44].

Kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde eğitim gören öğrenciler, ekonomik anlamda sıkıntı çeken bir ülkede refah düzeylerini geliştirip bir meslek sahibi olabilmek amacıyla Amerikan okullarına ilgi göstermiş, dolayısıyla bu okullarda verdikleri eğitimlerden dolayı toplum içerisinde saygın bir yere ulaşmıştır.

Talas Amerika Erkek Kolejinden mezun olan öğrenciler eğitimlerine devam etmek istemeleri ve yeterli donanıma sahip olmaları durumunda bir üst eğitim kurumu olan yüksekokullarda eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Kayseri'ye yakınlığından dolayı Merzifon ve Antep'teki Amerikan Board'a bağlı olan yüksekokullar tercih edilmiştir[45]. Ayrıca

[40] PABCFM, **Reel 628**, No: 193.

[41] Hıristiyanlıkta *Eski Antlaşma* veya *Eski Ahit* olarak adlandırılan dinî kitaptır. Musevilerin *Tanah* isimli kutsal kitabıyla büyük oranda aynıdır. Hıristiyanların metni yorumlayış biçimleri farklı teolojik temellere sahip olduğu için Musevilikle büyük ölçüde farklılık arz eder. Kitapların çoğu İbranice, bir kısmı Aramice olarak yazılmıştır. MÖ 1200 ila MÖ 100 yılları arsında, Yahudi din adamları ve âlimleri tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Eski Ahit, *Kitab-ı Mukaddes*'in ilk bölümünü oluşturan 39 kitaba verilen isimdir. *Tevrat* ve *Zebur*'u da kapsar. Eski Ahit ve Yeni Ahit'in toplamı *Kitab-ı Mukaddes*'i oluşturur. Eski Ahit'i oluşturan bölümler:
- Hz. Musa'nın Beş Kitabı (Tora veya Tevrat): Tekvin (Yakarış), Çıkış, Levililer, Sayılar, Tensiye;
- Yeşu, Hâkimler ve Rut kitapları;
- Samuel'in ve Kralların ikişer kitapları;
- Pralipomenon ismi verilen iki adet Tarihler kitapları;
- Ezra (Eyüp), Nehemya, Ester ve Eyüp kitapları;
- Hz. Davut'un Mezmurları (Zebur);
- Hz. Süleyman'ın üç kitabı: Özdeyişler, Vaiz ve Ezgiler Ezgisi;
- Büyük Peygamberler: İşaya, Yeremya, Ağıtlar Kitabı (Yeremya peygambere ait), Hezekiel, Daniel kitapları;
- On iki küçük peygamber: Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habukkuk, Sefanya, Hagay, Zekeriya, Malaki kitapları. http://**tr.wikipedia.org**/wiki/Eski_Ahit (24.04.2010).

[42] PABCFM, **Reel 618**, No: 46–47.

[43] Bu kulüp 1903 yılında Talas'ta Herbet Irwin ve Heirabed Kalidjian adındaki iki misyonerin yönetiminde çalışmalarına başlamıştır. Kulüp çerçevesinde erkekler için Pazar akşamları toplantılar düzenlenip genel bir programa bağlı kalınarak şarkılar söylenip, hikâyeler anlatılıp ve dualar edilerek bir takım misyonerlik faaliyetleri icra edilmiştir. Bu dönemde ise kulüpteki üye sayısı 45 ile 55 civarında olmuştur. PABCFM, **Reel 628**, No: 140, **Reel 618**, No: 88.; Stone; **a.g.e.**, s.92

[44] PABCFM, **Reel 618**, No: 117.

[45] PABCFM, **Reel 606**, No: 112, 207.

Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejinden mezun olan öğrenciler lise bitiminden sonra geldikleri bölgelerde veya misyon tarafından atandıkları okullarda öğretmenlik yapabiliyorlardı. Bir başka seçenek olarak mezun olan öğrenciler ticaretle uğraşarak hayatlarına yön verebiliyorlardı. Dolayısıyla Öğrencilerin lise eğitimleri süresince ticaretle uğraşmayı tercih edebilecekleri düşünülerek de bu yönde eğitimler verilmiştir[46]. Örneğin Talas Amerikan Erkek Kolejinin 1903–1904 eğitim döneminde beşinci sınıflar için *Türkçe Ticaret Çeşitleri* dersi, altıncı sınıflar için *Türkçe Ticaret Rehberi* dersi, yedinci sınıflar için ise *Türkçe Ticaret Kanunu* dersleri verilmiştir[47]. Bunlara ilave olarak Talas'ta açılan Amerikan Hastanesinde bazı erkek öğrencilerin asistan olarak da çalışabildiklerini söyleyebiliriz[48].

1903-1904 eğitim döneminde okulun öğrenci ve öğretmen ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni bir binaya gereksinim duyulduğu incelenen belgelerde vurgulanmış, ancak yapılabilecek yeni bir binanın maliyetinin yüksek olacağından yöneticileri sıkıntıya sokmuştur. Geçici bir çözüm olarak 1904 yılında Aşağı Talas Bölgesi'nde bakımsız, taş duvarlı, oyun bahçesi olmayan ve yatakhane sıkıntısının yoğun olarak yaşandığı bir yer üç yıllığına kiralanmıştır. Bu bina öğrencileri ve öğretmenleri hayal kırıklığına uğrattığından dolayı ilgili belgede üç yıllığına kiralanmasına rağmen, kısa bir süre sonra buradan da taşınabilecekleri ifade edilmiştir[49].

1906-1907 tarihli Talas Amerikan Erkek Koleji raporlarında yaklaşık altı yıl önce toplanmaya başlayan yardımlar 10.000 $ doları bulmuştur. Toplanan paralar ile Yukarı Talas Bölgesi'nde yeni bir okul binasının yapımı için bir arsa alınması düşünülmüştür. Ancak arsanın alınması ve inşaatın yapılması hususlarında Osmanlı Devleti'nin istediği şartları yerine getirmekte misyonerler zorlanmışlardır. Söz konusu bu bürokratik sorun ise Amerika'nın İstanbul elçisi Hon J.G. Leishman'ın çabaları sonucu aşılmış, neticede 1906 yazında inşaat ruhsatı alınmıştır. Arsa tutarı ve inşaat malzemeleri 8.000 $ tutan yeni okulun dördüncü kattaki yatakhane olarak düşünülen bölümünün tamamlanmamış ve bazı yerlerinin sıvasız olmasına rağmen Talas Amerikan Erkek Koleji 2 Ekim 1907 tarihinde Aşağı Talas Bölgesi'nden Yukarı Talas Bölgesi'ndeki yeni binasına taşınmıştır[50].

Genel itibariyle gelir düzeyi orta dereceli olan Hıristiyan ailelerinin çocuklarına eğitim imkânı sağlayan Amerikan okulları, açıldıkları dönemlerden itibaren her geçen yıl artan öğrenci kitlelerine hizmetler vermişlerdir. Amerikan Board bünyesinde kurulan Talas Amerikan Kolejlerinin de paralı okullar olduklarını ve okul gelirlerinin önemli bir kısmı da öğrencilerden alınan okul taksitlerinden karşılanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Ancak zamanla Talas Amerikan Erkek Kolejinin gelir ve gider tablosunda açıklar verilmeye başlanmış olması, okul idaresini sıkıntıya düşürmüştür. Bu durum ise belgelerde belirtilmiştir. Şöyle ki yıllık olarak her bir öğrenci için kişi başı 10 Osmanlı lirası harcama yapılırken bunun ortalama sadece 6 Osmanlı lirası öğrencilerden tahsil edilebildiğinden dolayı Talas Amerikan Erkek Koleji ekonomik açıdan sıkıntılar çekmeye başlamıştır[51]. Çözüm olarak 1906-1907 eğitim döneminde okul taksitlerinin

[46] Öğrencilerin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaları için öğrencinin becerisi ve tercihine göre kilim dokumacılığı, ayakkabı tamirciliği, çobanlık (besicilik), marangozluk vb. meslek dallarında eğitimler verilmiştir. Verilen eğitimler sayesinde bir meslekte uzmanlaşmaya başlayan öğrenciler, bu alanlarda çalışarak ihtiyaçlarını kendileri karşılamaya çalışmışlardır. PABCFM, **Reel 606**, No: 674.; **Reel 618**, No: 42.

[47] PABCFM, **Reel 618**, No: 47, 48.

[48] PABCFM, **Reel 618**, No: 116.

[49] PABCFM, **Reel 618**, No: 55, 75.

[50] Okulun toplam maliyeti yaklaşık 14.000 $ tutmuş, masraflar Amerika'dan gelen yardımlar, bölgedeki cemaatten toplanan paralar ve ismi açıklanmayan bir Ermeni'nin 500 Osmanlı lirası yani 2200 Amerikan dolarlık yaptığı bağışla karşılanmıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 118, 126, 132.

[51] 1912-1913 eğitim döneminde günübirlik öğrencilerden 3 Osmanlı lirası alınırken, yatılı öğrencilerden ise 10 Osmanlı lirası alınmaya başlanmıştır. Ayrıca Genel olarak Amerikan Board belgelerinde 1 Osmanlı lirası = 4,40 Amerikan doları olarak hesaplanmıştır. PABCFM, **Reel 628**, No: 191.

yükseltilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak bu durum okuldaki öğrenci sayısında düşüşe neden olmuş, özellikle de Rumca bölümde eğitim gören öğrencilerin sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Dolayısıyla bu bölümde yeterli öğrenci olmadığından ve hizmet verecek öğretmene tahsis edilmek üzere gerekli paranın sağlanamaması gerekçesiyle bölümdeki eğitim faaliyetleri durdurulmuş, yeni binaya geçilmesinden kısa bir süre sonra ise Yunanistan'dan gelen bir öğretmenin çalışmaları neticesinde Rumca bölümü tekrar açılmıştır.[52].

Zamanla okulun sıkıntılarının yeniden ortaya çıktığı ve ihtiyaçlarının arttığı Amerikan Board belgelerinde ifade edilmektedir. Özellikle 1910 yılından sonra Talas Amerikan Erkek Kolejinde bulunan yatakhane ve sınıfların yetersiz olduğu gözlenmektedir. Ayrıca okulun özellikle yeni binayla ilgili, tavan ve duvar sıvalarının yapımı, büyük bir su deposu ihtiyacı, su borusu, okul gereçleri, okul bahçesinde istinat duvarı vb. bazı inşaat ve tamir yönünden sıkıntıları sürmüştür[53]. Bunun yanında bir başka sorun ise genelde istasyonda eğitim vermek için gelen öğretmenlerin çalışma sürelerinin ortalama üç yıl olması ve bu öğretmenlerin ev izinleri nedeniyle bölgeden ayrılmaları zaman zaman öğretmen açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur[54]. 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları ve ülkenin siyasi açıdan huzursuzluk içinde olması toplumu da etkilemiştir. Bu huzursuzluk daha önce okula gelen üç Müslüman öğrencinin de artık Talas Amerikan Erkek Kolejine gelmemelerine neden olduğu, ancak Amerikan Board misyonerlerin özellikle Müslüman çocukların da okullarına kayıt ettirilmesi amacıyla yoğun çabalar sarf ettikleri belgelerde ifade edilmektedir[55].

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte diğer Amerikan Board eğitim kurumlarında olduğu gibi bu okulda da eğitim faaliyetleri sekteye uğramıştır.

Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlerinde Eğitim Alan Öğrenci Sayıları Ve Görev Yapan Öğretmenler

Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlerinde yukarıda da bahsedildiği üzere hem günübirlik hem de yatılı olmak üzere iki tip eğitim verilmekteydi. Kolejlerle ilgili incelediğimiz yıllık raporlar ve öğrenci tablolarında öğrenci sayıları hem günübirlik hem de yatılı öğrenciler diye ayrılmamış, toplam olarak verilmiştir. Ayrıca aşağıda oluşturduğumuz Tablo 1'de yıllar içerisinde okulların öğrenci sayıları bazı dönemler için tespit edilemediğinden boş bırakılmıştır.

[52] PABCFM, **Reel 618**, No: 115, 116, 127.
[53] PABCFM, **Reel 628**, No: 192
[54] PABCFM, **Reel 628**, No: 143, 144.
[55] PABCFM, **Reel 628**, No: 193.

Tablo 1. 1871-1913 yılları arasında Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlerinin öğrenci sayıları

Yıllar	Talas Kız Koleji	Talas Erkek Koleji	Yıllar	Talas Kız Koleji	Talas Erkek Koleji
1871	-	-	**1893**	67	-
1872	-	-	**1894**	97	-
1873	20	-	**1895**	50	-
1874	9	-	**1896**	-	-
1875	15	-	**1897**	60	50
1877	24	-	**1898**	48	77
1878	40	-	**1899**	78	62
1879	45	-	**1900**	72	50
1880	46	-	**1901**	71	-
1881	48	-	**1902**	83	83
1882	40	-	**1903**	79	80
1883	58	-	**1904**	98	84
1884	69	-	**1905**	97	75
1885	55	-	**1906**	73	62
1886	37	-	**1907**	82	70
1887	28	-	**1908**	70	76
1888	50	-	**1909**	109	110
1889	70	-	**1910**	115	105
1890	100	-	**1911**	147	126
1891	94	-	**1912**	155	151
1892	90	-	**1913**	162	163

Kayseri istasyonu ve ona bağlı dış istasyonlarda çeşitli dönemlerde gerek Amerikalı öğretmenler gerekse yerli öğretmenler olarak ifade edilen Ermeni ve Rumlardan oluşan birçok öğretmen Amerikan Board'un eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmıştır. Çalıştıkları bölgelerde öğretmenlik hizmetinde bulunan Amerikan Board üyelerinin aynı zamanda bölgedeki dinî işlerin yürütülmesinde de çalışmaları olmuştur.

Kayseri merkezinde ve Talas Bölgesi'nde eğitim vermeye başlayan Amerikan okullarında öğretmenlik yapmış olan ve belgelerde tespit edebildiğimiz Amerikalı öğretmenler ve yerli öğretmenlerin isimleri, görev yerleri ve görev süreleri Tablo 2'de gösterilmiş olup görev yapan öğretmenle ilgi gerekli açıklama dipnotlarda ifade edilmiştir.

Tablo 2. Talas ve Kayseri Bölgesinde Görev Yapan Öğretmenlerin İsimleri, Görev yerleri ve Görev Süreleri

Amerikalı Öğretmenler	Yerli Öğretmenler	Görev Yerleri	Görev Süreleri
Symaun Bartlett[56]		Yozgat, Talas	1872–1874
Miss Sarah Closson[57]		Talas	1871–1902
Miss Ardele Griswold[58]		Talas	1871–1873
	Miss Sema Sarkisian	Talas	1875/1876- ?[59]
	Miss Anna Moorjasoonli	Talas	1875/1876- ?
	Miss Armeria	Talas	1875/1876- ?
	Mr. Basil	Talas	1875/1876- ?
	Mr. Garabet Krikorian	Talas	1875/1876- ?
	Anaia Haralambides[60]	Talas	? –1883
F. E. Burrage[61]		Talas, Kayseri	1885–1914
Miss Johanna Zimmer		Talas	1890- 1892
James L.		Kayseri	1883–1914

[56] Kendisi hakkında ilk bilgilere 1870 yılında ulaşmakla birlikte, 1872 yılında Yozgat'taki okulun bu kişinin denetimi altında olduğunu görmekteyiz. 1873–1874 eğitim döneminde ise Talas'taki Amerikan Kız Okulunda yöneticilik yapmıştır. 1883 yılında ise Talas Kilisesinde dinî lideri olarak misyonerlik hizmetlerinde bulunmuştur. PABCFM, **Reel 582**, No: 679, 685, 686.; **Reel 588**, No: 509, 511, 542.; **Reel 589**, No: 28, 30, 31,32, 37, 53.; **Reel 596**, No: 667.

[57] Talas Amerikan Kız Kolejini kuran iki misyoner bayandan birisidir. Talas Amerikan Kız Kolejine 31 yıl hizmet vermiştir. PABCFM**, Reel 589**, No: 28, 37, 50.; **Reel 596**, No: 693, 701.; **Reel 606**, No: 450, 523, 524, 598, 673, 758, 952.; **Reel 618**, No: 30.; **Reel 628**, No: 133.

[58] Talas Amerikan Kız Kolejini kuran iki misyoner bayandan birisi, 1873 yılında kısa bir süreliğine Amerika'ya gitmiş fakat o tarihten sonra bir daha dönmemiştir. PABCFM, **Reel 582**, No: 679, 686.; **Reel 588**, No: 538.; **Reel 628**, No: 133.

[59] Görev sürelerinin bitiş tarihi belirlenemeyen kişiler için soru işareti (?) kullanılmıştır.

[60] Talas'ta öğretmenlik yapan Anaia Haralambides, 1880 baharından 1883 yılına kadar Robert Kolejinde çalışmalarda bulunmuş, 1883 yılında tekrar Talas'a dönüp öğretmenlik görevini sürdürmüştür. PABCFM, **Reel 596**, No: 661.

[61] Öncelikle Talas'taki Amerikan Kız Kolejinde görev alan Miss Burrage, daha sonra Kayseri İstasyonunda anaokulu çalışmalarının başlaması ve gelişmesi aşamalarında önce öğretmen ardından idarî pozisyonlarda görevler almıştır. PABCFM, **Reel 596**, No: 681, 687, 693, 696.; **Reel 606**, No: 14, 105, 115, 207, 213, 324, 451, 523, 596, 675, 758, 850, 952.; **Reel 618**, No: 35, 53, 72, 104, 128, 143.; **Reel 628**, No: 136, 158, 210.

Fowle[62]			
Henry K. Wingate		Talas, Kayseri	1893–1914
Mrs. Wingate		Talas, Kayseri	1893–1914
Miss C. A. Nason[63]		Talas	1894- 1901
Miss Seelyee[64]		Talas	1897- 1901
Mr. H. H. Riggs[65]		Talas	1902–1903
Miss A. S. Dwight[66]		Talas	1902- 1906
Miss Susan W. Orvis[67]		Talas	1902–1914
Miss S. N. Loughridge[68]		Talas	1902–1914
Miss Hasley[69]		Talas	1904- ?
Miss Rosig[70]		Talas	1904- ?
Miss Clara Richmond[71]		Talas	1909–1914
Mr. Arthur P. Ryan[72]		Talas	1912–1914

1914 Sonrası Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri

Amerikan Board misyonerlerinin Talas Amerikan Kolejlerindeki eğitim faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kesintiye uğramıştır. Amerikan Board belgelerinde Kayseri ve özellikle Talas Bölgesi'nde faaliyette bulunan Amerikan okulları ile ilgili bilgiler 1914 yılına kadar tespit edilmiştir.

[62] Kayseri İstasyonunda çeşitli misyonerlik faaliyetlerinde bulunan James L. Fowle ayrıca eğitim çalışmaları açısından Kayseri'deki Erciyes Erkek Protestan Lisesinde çeşitli dersler vermiştir. Ayrıca bu lisenin dışında haftada üç gün, Kayseri civarındaki kasabalarda bulunan öğrencilerin İngilizce öğrenmelerine yönelik eğitim çalışmaları olmuştur. PABCFM, **Reel 606**, No: 113, 324, 449.; **Reel 618**, No: 35.

[63] Talas Amerikan Kız Kolejinde öğretmenlik yaptığı gibi zaman zamanda okulun yönetimi konusunda hizmetlerde bulunmuştur. PABCFM, **Reel 606**, No: 523, 598, 758.

[64] Atina doğumlu olan bu bayan, 1897 yılında Talas Amerikan Kız Kolejinde öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. PABCFM, **Reel 606**, No: 758, 952.

[65] Henry K. Wingate'nin 1902 yılında Amerika'dan dönüşünde kendisiyle birlikte Kayseri'ye gelen üç misyonerden biri olan Mr. Riggs, Kayseri İstasyonunda sadece üç ay görev yaptıktan sonra Harput'taki Fırat Kolejine idareci olarak gitmiştir. PABCFM, **Reel 618**, No: 31.

[66] Talas'taki Amerikan Kız Kolejinde görev yapmıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 31, 50, 53, 125.

[67] Talas'taki Amerikan Kız Kolejinde görev yapmıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 31, 53, 104.

[68] Miss Sarah Closson'un emekliye ayrılmasından sonra Talas'taki Amerikan Kız Kolejinde çalışmak üzere 1902 yılında Kayseri İstasyonuna gelmiştir. PABCFM, **Reel 618**, No: 35, 53.; **Reel 628**, No: 167.

[69] Sivas'ta anaokulu öğretmenliği konusunda eğitim aldıktan sonra Talas'taki anaokulda göreve başlamıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 72.

[70] Talas'ta bulunan anaokulda öğretmenlik yapmıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 72.

[71] Talas'taki anaokulunda öğretmenlik yapmıştır. PABCFM, **Reel 618**, No: 143.; **Reel 628**, No: 136, 158

[72] Eşi Mrs. Ryan ile birlikte İstanbul'dan gelen Mr. Ryan 1912 yılı itibariyle Talas Amerikan Erkek Kolejinde öğretmenlik hizmetine başlamıştır. PABCFM, **Reel 628**, No: 151, 167.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşması ve bu cephelerde yaralanan askerler hastanelerde tedavi edilmeye çalışılmıştır. Mevcut hastanelerin yeterli olmadığı durumlarda Osmanlı ülkesindeki pek çok cami ve okul hastaneye çevrilmek zorunda kalınmıştır. Bu doğrultuda Talas'ta bulunan Amerikan Hastanesine de pek çok yaralı asker getirilip burada tedavi edilmiştir. Ancak bu hastanenin de ihtiyaca cevap vermemesinden dolayı 1916 yılında[73] Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlerine ait bütün binalar Osmanlı Devleti tarafından askeri hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır[74]. Dolayısıyla bu dönemden sonra Amerikan Board'a ait eğitim kurumları kapatılarak buralardaki eğitim çalışmaları durdurulmuştur[75].

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Talas'ta bulunan Amerikan Kız Koleji bir daha açılmamış, binaları 1930 yılında Amerikan Board'a iade edilmiştir. 1930–1967 yılları arasında söz konusu bu binalar Amerikan Hastanesinin ve Talas Amerikan Erkek Kolejinin ek binaları olarak kullanılmıştır[76].

Savaştan sonra Talas Amerikan Erkek Kolejine ait binalar ise 1919–1923 tarihleri arasında yetimhane olarak kullanılmıştır. 1923 tarihinden sonra yetim çocuklar başka bölgelere gönderilmiş, Board'a ait bu binalar 1925 tarihine kadar boş kalmıştır. 1925 yılında Tarsus Amerikan Kolejinde görevli Poul E. Nilson Talas'a gelerek okul binalarının durumu hakkında incelemeler yaptıktan sonra, Milli Eğitim Bakanlığı'na müracaat ederek orta dereceli bir okul açılmasını arz etmiştir. Bu arz *Ticaret ve Sanat derslerine fazla yer verilmesi* şartıyla kabul edilmiş, 1927 yılında okulun ikinci başlangıç yılı sayılan Talas Amerikan Okulu dönemi başlamıştır. Okul 1928 yılında 25 öğrenci ile ilkokuldan sonra beş yıllık bir ortaokul olmak üzere ikinci defa öğretime açılmış, 1967 yılında ise Talas Amerikan Erkek Okulu da kapanarak eğitim çalışmaları son bulmuştur[77].

Sonuç

Toplumların ve devletlerin geleceklerini tayin eden en önemli kurumlardan biri olan eğitimin, Amerikan Board misyonerleri tarafından da önemi çok iyi kavranarak misyonerlik faaliyetlerinin amaçları doğrultusunda önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Kayseri İstasyonunda dinî faaliyetlerle başlayan misyonerlik çalışmaları daha sonra eğitim alanında da kendini göstermiş ve özellikle Talas Bölgesi'nde yapılan eğitim çalışmaları Amerikan Board'un Kayseri İstasyonundaki en etkili faaliyet alanlarını oluşturmuştur.

Talas'ta kurulan Talas Amerikan Kız Koleji ve ardından açılan Talas Amerikan Erkek Koleji gerek eğitim sistemleri gerek öğrencilere sağladıkları imkânlar bakımından dönemin Osmanlısında hizmet veren birçok yabancı okul içerisinde önemli bir yere sahiptir. Söz konusu eğitim kurumları, hitap ettikleri Ermeni ve Rum azınlıklar içerisinde dinî, sosyal, kültürel, fikrî, iktisadî ve siyasî yapı üzerinde geniş etki bırakmışlardır. Bölgede yaşayan Ermeni ve Rum azınlıkların Protestanlaştırılmaya çalışılmasında, öğrencilerin sosyal ve kültürel açıdan Amerikan eğitim sistemiyle bütünleştirilmesinde, okulların müfredatları kapsamında verilen Ermenice,

[73] Bazı kaynaklarda Talas'ta bulunan kız ve erkek okullarındaki eğitimin 1917'den sonra Osmanlı Devleti tarafından durdurulduğu ifade edilmiştir. Stone; **a.g.e**., s. 91

[74] Bilhassa Çanakkale Savaşı'nda yaralanan pek çok yaralı asker burada tedavi görmüşlerdir. Hastanenin biraz ilerisine yaralı askerlerden ölenlerinin gömüldüğü bir şehitlik oluşturulmuştur. Özsoy, **a.g.e.**, s. 65

[75] Frank Andrews Stone'a ait kitapta 1917 yılında Talas Amerikan Erkek Kolejinin kapanmasından sonra okulda bulunan genç erkek öğrenciler Efkere'deki yetimhaneye gönderilip onların İslam dinini tercih etmelerinden dolayı sünnet ettirildikleri ifade edilmiştir. Daha büyük yaştaki erkek öğrenciler ise Adana'da bulunan Osmanlı ordusuna ait birliklere gönderilmiştir. Talas Amerikan Kız Kolejindeki kız öğrencilerin bir kısmı Kayseri'de bazı işlerde çalışmaya gönderilirken bir kısmı ise Zincidere'deki Kızılay hastanesinde hemşire olarak çalışmışlardır. Stone; **a.g.e**., s. 91

[76] Özsoy, **a.g.e.**, s. 61, 62

[77] Özsoy, **a.g.e.**, s. 62-66

Rumca vb. derslerle bireylerin düşünce yapılarında değişimin yaşanmasında Talas'taki Amerikan okullarının rolü büyük önem arz etmiştir.

1871'den 1914'e kadar yıldan yıla gelişen ve eğitim kalitesini her geçen döneme göre geliştiren Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejlerinin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte eğitim faaliyetleri sekteye uğramıştır. 1914'ten 1967 yılına kadar dönem dönem eğitim çalışmalarında kesintiler yaşayan bu okullar, 1967 yılından sonra eğitim çalışmalarına son vermiş, ancak yaklaşık yüz yıllık bir eğitim mazisi olan Talas Amerikan Okulları Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi eğitim tarihimizdeki yerlerini almışlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

I.I. Papers of the American Board of Comissioners for Foreign Missions (PABCFM), Unit 5, Item : (ABC 16.9.3.)

P.A.B.C.F.M., **Reel 582** Belge No: 9, 12, 13, 679, 685, 686.

P.A.B.C.F.M., **Reel 588** Belge No: 145, 150, 340, 341, 342, 509, 511, 542.

P.A.B.C.F.M., **Reel 589** Belge No: 9, 22, 28, 30, 31, 32, 37, 49, 50, 53.

P.A.B.C.F.M., **Reel 596** Belge No: 416, 661, 667, 681, 682, 687, 693, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706.

P.A.B.C.F.M., **Reel 606** Belge No: 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 105, 112, 113, 115, 207, 213, 324, 352, 441, 448, 449, 450, 451, 516, 523, 524, 526, 596, 598, 604, 673, 674, 675, 757, 758, 840, 849, 850, 855, 952.

P.A.B.C.F.M., **Reel 607** Belge No: 410, 411.

P.A.B.C.F.M., **Reel 618** Belge No: 10, 11, 30, 31, 35, 42, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 55, 56, 72, 73, 74, 75, 77, 81, 88, 92, 93, 94, 104, 115, 116, 117, 118, 125, 126, 127, 128, 132, 143.

P.A.B.C.F.M., **Reel 628** Belge No: 133, 136, 140, 143, 144, 145, 151, 158, 166, 167, 191, 192, 193, 210.

II. Tetkik Eserler

II. I. Kitaplar

ALAN, Gülbadi; **Osmanlı'da Protestan Okulları**, Meydan Yayıncılık, İstanbul 2008

ERAVŞAR, Osman; **Seyahatnamelerde Kayseri**, Kayseri Ticaret Odası Yay., 1. Baskı, Kayseri 2000.

ÖZSOY, Hasan; **Kayseri'deki Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji**, Talas Belediyesi Kültür Yayınları, No. 2, Kayseri 1996.

STONE, Frank Andrews; **Academies For Anatolia**, University Press of America, New York 1984.

III. İnternet Siteleri

http://**tr.wikipedia.org**/wiki/Eski_Ahit (24.04.2010)

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1421-1431, ANKARA-TURKEY

ıd- FİİLİNİN YAPISI ÜZERİNE

Ümit Özgür DEMİRCİ[*]

ÖZET

Bu çalışmada *ïd-* fiilinin yapısı incelenecektir. İlk olarak Orhon Yazıtlarında tespit edilen bu fiilin yapısını Thomsen, Clauson ve M. Erdal gibi Türkologlar *ïd-* şeklinde düşünmüşler; hatta KT G 8 ve BK K 6. satırlardaki *ïs(a)r* şeklinin *ïds(a)r* şeklinden geldiğini *ds/ts > ss* benzeşmesi sonucunda *ïs(a)r* şekline dönüştüğünü ifade etmişlerdir. Buna karşılık Muharrem Ergin ve Talat Tekin gibi Türkologlar da ilgili fiilin *ï-* kökünden *-d-* genişletme eki ile türediğini düşünmüşlerdir. Bu çalışmada Eski Türkçede *ıd-* "göndermek, terk etmek, bırakmak" anlamlarında karşımıza çıkan fiilin yapısı irdelenecek ve bu fiil şeklinin kök mü yoksa tek vokalden ibaret olan fiil köküne gelen */d/* morfeminin köke kaynaşması sonucu oluşmuş bir gövde mi olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. İlgili fiilin yapısı tespit edilmeye çalışılırken özellikle Orhon Türkçesinde (T^1 = T) konsonantının yazılışı ve bu konsonanttan sonra gelen konsonantın seda bakımından konsonant uyumlarına uyup uymadığı konusu aydınlatıldıktan sonra, Eski Türkçeden itibaren *ïd-* fiilinin örnekleri ele alınıp, özellikle bu fiilin daha iyi aydınlatılması için fiilin görülen geçmiş zaman kipi dışındaki çekimleri ile ilgili örnekleri bulunarak, Orta Türkçe ve diğer dönemlerdeki örnekler incelenerek *ï-* fiilinin varlığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Yine *ïd-* şeklinin bir fiil gövdesi olduğu ve bu fiilin *ï-* "göndermek, terk etmek, bırakmak" anlamındaki fiile gelen *-d-* fiilden fiil yapan genişletme ekinin, eklendiği fiil köküne kaynaşarak fiil kökünden ayırt edilmesinin zorluğu *tod-, doy- < to-d-; kod- koy- < ko-d-* gibi örnekler ile gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *ïd-, ïs(a)r, Orhon Yazıtları, ïgay, Anonom Kur'ân Tefsiri.*

ON THE STRUCTURE of ïd- VERB

ABSTRACT

In this work the structure of *ïd-* verb will be examined. This verb was first identified in Orhon Yazıtları and the turcologists Thomsen, Clauson and M. Erdal thought its structure as *ïd-* ; also they thought that *ïs(a)r* shape at the lines KT G 8 and BK K 6 came from *ïds(a)r* shape and it transformed to *ïs(a)r* shape as a result of *ds/ts > ss* change. Where as the turcologists like Muharrem Ergin and Talat Tekin, thought that the concerned verb is derived from *ï-* stem by *-d-* extention annex. In this work,the structure of the old turkish verb *ıd-* which we see in the meaning of "send,leave" will be examined and will be tried to determine if this verb style is a root or a body which is formed by

[*] Yrd. Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: umitdemirci41@gmail.com

merging to the root the /d/ morfem that comes to the verb root which has a single vocal.While working on examining the structure of this verb, after clearing especially the spelling of (T = T¹) consonant in Orhon turkish and if the consonant that comes after this consonant suits to the consonant concordances; *id-* verb samples from the old turkish will be dealed and To clearify especially this verb better,by finding conjugation samples of this verb excluding the known past conjucation form, by analyzing other samples in middle turkish and other periods, the existence of the verb *i-* will be tried to determined. Also *id-* shape is a verb body and it is tried to be shown the hardness of distinguishing this verb from the verb *i-* "send, leave"

Key Words: *ïd-, ïs(a)r, Orhon Inscription, ïgay, Anonymous Kur'ân Translation*

GİRİŞ

Bu çalışmada Eski Türkçede *ıd-* "göndermek, terk etmek, bırakmak" anlamlarında karşımıza çıkan fiilin yapısı irdelenecek ve bu fiil şeklinin kök mü yoksa tek vokalden ibaret olan fiil köküne gelen */d/* morfeminin köke kaynaşması sonucu oluşmuş bir gövde mi olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

ıd- fiili ilk olarak Orhon yazıtlarında karşımıza çıkar, Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında "göndermek, terk etmek, bırakmak" anlamlarında *ıd-* ve *ı-* şekilleri ile tespit edilmiştir. Bu fiil Orhon yazıtlarında *ıd-* şeklinde (*D*[1]) ile yazılmıştır: *türük: bod(u)n: ill(ä)dük: ilin: ıčg(ï)nu: ïdm(ï)š* "Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş" (KT D 6); *(a)rk(ï)š: ïdm(a)z: tiy(i)n: sül(ä)d(i)m* "Kervan göndermiyor diye, ordu sevk ettim" (BK D 25); *tokuz: og(u)z: bod(u)n: y(e)rin: subïn: ïd(ï)p: t(a)bg(a)čg(a)ru: b(a)rdï* "Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin'e gitti" (BK D 35).

Runik harfli yazıtlarda üzerinde durulması gereken başka bir konu da ilgili fiilin (T[1] = 𐰴) ile yazılı şeklidir. Tunyukuk yazıtında 33. satırdaki 𐰾𐰴𐰠, 42. satırdaki 𐰋𐰾𐰴𐰠 ve 52. satırdaki 𐰾𐰴𐰠 yazılışları Tunyukuk yazıtını yayımlayan Türkologlar tarafından farklı şekillerde okunup değerlendirilmiştir. Hüseyin Namık Orkun, ilgili yerleri *ït(ï)m* "gönderdim" (Tuñ 33; Orkun 1994, 112), *ït(ï)m(i)z* "gönderdik" (Tuñ 42; Orkun 1994, 114) ve *ït(i)m* "gönderdim" (Tuñ 52; Orkun 1994, 116) şekillerinde okumuş. Muharrem Ergin, ilgili yazılışları *ïtïm* "gönderdim" (Tuñ 33; Ergin 1970, 74), *ïtïmïz* "gönderdik" (Tuñ 42; Ergin 1970, 76) ve *ïtïm* "gönderdim" (Tuñ 52; Ergin 1970, 80), Talat Tekin, *ï<d>t(ï)m* "gönderdim" (Tuñ 33; Tekin 1994, 15), *ï<d>t(ï)mïz* (Tuñ 42: Tekin 1994, 19) ve *ï<d>t(ï)m* "gönderdim" (Tuñ 52; Tekin 1994, 21); Hatice Şirin User, ilgili yazılışları *ï(d)t(ï)m* "gönderdim" (Tuñ 33; User 2009, 464), *ït(ti)m(ï)z* "gönderdik" (Tuñ 42; User 1994, 465) ve *ït(ti)m* "gönderdim" şeklinde okumuştur (Tuñ 52; User 1994, 465).

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da (T[1] = 𐰴) ile (𐰴𐰠) şeklindeki yazılışlar yazıtların (KT G 12, KT D 7, KT D 40, BK K 14, BK D 7, BK D 40) satırlarında geçmektedir; ilgili satırlardaki yazılışlar V. Thomsen tarafından *ïtï* şeklinde okunmuş; ancak Orhon yazıtlarının imlasının anlatıldığı kısımda görülen geçmiş zaman ekinin *"l, r, n"* konsonantları ile *"d"* ve bazı durumlarda silinerek kaybolan (yazılmayan) *"d"* konsonantından sonra *"-tï, -ti"* yazılışının (*ïd+dï*) şeklinde açıklamıştır. (Thomsen 2002, 44), Hüseyin Namık Orkun ilgili yazılışları *ïtï* okumuştur (Orkun 1994; 28, 32, 46, 58, 66). Ancak Orkun eserin dizin kısmında ilgili fiili *ï(d)-* şeklinde göstermiştir (Orkun 1994, 808). Muharrem Ergin; Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki bu yazılışları *ïtï* şeklinde okumuştur (Ergin 1970, 6, 10, 22, 34, 50). Aynı eserin sözlük kısmında ise *ïd-* "göndermek, sevk etmek, yollamak" (krş. *ï-* ve *ït-*) şeklinde göstererek hem *ïd-* hem de *ït-*

Çeşitli kabul etmiştir. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları* adlı eserinde yazıtlarda yukarıda belirtilen satırlardaki yazılışları *ït(tï)* şeklinde okumuştur. İlgili eserin dizin kısmında *ïd-* "göndermek" (bk. *ït-*) diyerek her iki şekli de kabul etmiştir (Tekin 1988, 141, 142). Hatice Şirin User yukarıda belirtilen satırları *ït(tï)* şeklinde okumuştur (User 2009, 454, 455, 460).

Köktürklerden kalan Küli Çor yazıtının B 11. satırındaki 𐰃𐰆𐰃 yazılışını Hüseyin Namık Orkun *ïtï* şeklinde okumuştur (Orkun 1994, 137). Hatice Şirin User *ï(t)tï* şeklinde okumuştur (User 2009, 470).

Uygur Bozkır Kağanlığından kalan runik harfli metinlerden şine Usu yazıtında (T[1]= 𐰆) ile yazılan ilgili fiil yazıtın K 6, D 4, D 11, G 3 ve B 3. satırlarında geçmektedir. Erhan Aydın, şine Usu yazıtında ilgili yerlerde geçen bu yazılışlarda hem kendi okuyuşunu hem de yazıtı yayımlayan diğer Türkologların okuyuşlarını vermiştir. Yazıtın K 6. satırındaki 𐰃𐰆𐰃 yazılışını Erhan Aydın *ï<d>tï,* G. J. Ramstedt, H. N. Orkun, S. E. Malov ve G. Aydarov *ïtï*, T. Morıyasu *ïdtï*, Á. Berta *ïd(d)ï* şeklinde okumuştur. Yazıtın D 4 ve D 11. satırındaki 𐰋𐰆𐰃 yazılışını Erhan Aydın, *ï<d>tïm*, G. J. Ramstedt *ïtim*, T. Morıyasu *ïdtïm*, Á. Berta *ïd(d)ïm* şeklinde okumuştur (Aydın 2007, 40). Yazıtın G 3. satırındaki …𐰆𐰃 yazılışını Erhan Aydın *ït[tïm],* G. J. Ramstedt *ït[tim]*, T. Morıyasu *ïdtïm*, Á. Berta *ïd(d)ïm* şeklinde okumuştur (Aydın 2007, 47). Şine Usu yazıtının B 3. satırındaki 𐰋𐰆𐰃 yazılışını Erhan Aydın *ï<d>tïm*, G. J. Ramstedt *itim*, S. E. Malov ve G. Aydarov *ïtïm*, Morıyasu *ettim* ve Á. Berta *ïd(d)ïm* şeklinde okumuştur (Aydın 2007, 53).

Yukarıda runik harfli metinlerde 𐰆𐰃 şeklinde yazılan fiilin okunuşu ile ilgili Türkologların okuma önerileri verilmiştir. Bu yazımın aydınlatılması bizim yapısı üzerinde durduğumuz *ïd-* fiilini de yakından ilgilendirmektedir. Kanımca bu okuyuşu aydınlatmak için iki kriter önemlidir. Bunlardan birincisi Eski Türkçede konsonant benzeşmesinin (sedalılaşma) olup olmadığı, diğeri de görülen geçmiş zaman ekinin hangi durumlarda *-dX,* hangi durumlarda *-tX* şeklinde yazıldığıdır. Eski Türkçede konsonant benzeşmesi ile ilgili Talat Tekin *"ilerleyici yakın benzeşme"* başlığı altında */td/ > /tt/* değişimi için *agït(t)ïm* "kaçırttım, sürdüm" (BK D 31) < **agïtdïm, akït(t)ïmïz* "akın ettirdik" (KT K 8) < **akïtdïmïz, bädzät(t)im* "süslettim" (KT G 11; BK GB) < * *bädzätdim, yurt(t)a* "terk edilmiş kamp yerinde" (IBB 13) < * *yūrtda* gibi örnekler vermiştir (Tekin 2000, 73, 74). Yine Tekin gerileyici yakın benzeşme başlığı altında */dt/ > /tt/* değişimine örnek olarak, *eši(t)tim* "içirttim" (Tuñ 24) < * *ešidtim*; ancak IB 54, 60. satırda *ešidti* şeklinin geçtiğini de belirtir. Ayrıca *ï(t)tï* "gönderdi" (KT G 12; BK K 14) < **ītdï, ï(t)tïm* "gönderdim" (BK D 40, MÇ D 11) < **ītdïm, ko(t)tï* "bıraktı" (BK G 12) < **kodtum* gibi örnekler vermiştir (Tekin 2000, 75). Ancak Tekin yine de bazı örneklerde görülen geçmiş zaman ekinin başındaki */d/* sesinin korunduğunu, buna örnek olarak da *kütdüm* "bekledim" (MÇ 15) <* *küdtüm* < **kūd-* örneğini vermiştir (Tekin 2000, 75).

Gabain, konsonant benzeşmesi ile ilgili *"ünsüz yığılması"* başlığı altında şu açıklamayı yapar: *Türkçede bazı ünsüz yığılmaları mümkündür, diğerleri, telaffuzu konuşucuya güç geldiğinden hemen değişikliğe uğrar. Bu durumda bir ünsüz kaybolabilir, göçüşme yahut diğer değişmeler meydana gelir. td/tt/t/d değişiminde /t/ yahut /d/ ile biten fiil tabanlarının görülen geçmiş zamanları bir kaideye bağlı değildir. ït-dï, ïtï ve ïdï'nın yanında ïd-tï "gönderdi" şekli de vardır, üstelik bu durum daha kitabelerde fark edilmiştir* (Gabain 1988, 41).

Yukarıda Tekin ve Gabain'in açıklamaları ve örneklerini de dikkate alırsak, bu konu ile ilgili şu sonuca varabiliriz. İlk olarak Eski Türkçede konsonant benzeşmesi (sedalılaşma) yoktur, sedalılaşma ilk defa Karahanlı Türkçesinde görülmeye başlamıştır.[1] Bunun için fiil tabanı/gövdesi

[1] Bu konuda daha fazla bilgi için bakın: Aylin KOÇ, *Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Sedalılaşma*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 2005. Ayrıca Eski Türkçede tek heceli

/t/ ile bitiyorsa ona gelen görülen geçmiş zaman eki kesinlikle *-dX* olur, *-tX* değil. Bundan dolayı yukarıda 𐰴𐰺𐰴, 𐰾𐰺𐰴, 𐰇𐰾𐰺𐰴 gibi örneklerini verdiğimiz yazılışlarda *ït(ï)m, ï(t)tï, ït(ï)m(ï)z, ït(tï), ït(tï)m(ï)z* gibi okumalar kabul edilemez. V. Thomsen'in haklı olarak görülen geçmiş zaman ekinin runik metinlerde *l, r, n* konsonantları ile */d/* ve bazı durumlarda yazılmayan */d/* konsonantından sonra *-tX* şeklinde yazıldığını, *ïd-* fiilindeki şekli ise (*ïd+Dï > ïd-tï*) açıklaması doğrudur (Thomsen 2002, 44). O halde ilgili yerlerdeki okumalar *ï<d>tï*, *ï<d>tïm, ï<d>tïm(ï)z* şeklinde olmalıdır, yine bazı Türkologlar tarafından okunan *ïd(d)ï* okuyuşu da doğru olamaz; çünkü son derece zengin konsonant sistemine sahip runik harfli metinlerde *"l, r, n"* konsonantları ve */d/* konsonantından sonra gelen görülen geçmiş zaman ekinin *-tX* şeklinde olduğu şüphesiz yer bırakmayacak kadar açıktır. Yukarıda belirttiğimiz kelimelerin Uygur alfabesi ile yazılı metinlerde okunmasında Köktürk Türkçesi dönemi esas alındığı için görülen geçmiş zaman eki *"l, r, n"* konsonantları ve *"d"* konsonantından sonra orada da *-tX* şeklindedir.

Tekrar *ïd-* fiilinin kökenine dönersek, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında iki yerde *"ï-"* şekli geçmektedir; *ötük(ä)n: yir: ol(u)r(u)p: (a)rk(ï)š: tirk(i)š: ïs(a)r n(ä)ŋ buŋ(u)g yok* "Ötüken yerinde oturup (Çin'e ve diğer topraklara) kervanlar gönderse sorun yok" (KT G 8; BK K 6) Burada geçen *ïs(a)r* şeklini V. Thomsen; *ïs(a)r* kelimesi "göndermek" anlamındaki *ïd-* fiilinden (krş. daha sonra yer alan *tosaq* ya da *-sïq*?) *ïds(a)r* yerine kullanılmış olmalıdır. (II D 25 ve daha birçok yerde *ïd-* biçimi daha yaygındır (V. Thomsen 2002, 242). Kitabelerde belirtilen satırlardaki *ïs(a)r* şeklini H. N. Orkun, *ïs(a)r* şeklinde okumasına rağmen, kelimenin *ïds(a)r* şeklinden geldiğini kabul ederek, eserinin dizin kısmında *ïd-* ve *ï(d)-* şekillerini madde başı yaparak *"ï-"* kökünü göstermemiştir (Orkun 1994, 26, 808), Muharrem Ergin ilgili satırlardaki yazılışları *ïs(a)r* şeklinde okumuş ve eserinin sözlük kısmında kelimeyi *ï-sar < ï-* "göndermek, sevk etmek, yollamak" şeklinde vermiştir (Ergin 1970, 4, 58, 94), Talat Tekin, KT G 8 ve BK K 6'daki yazılışı *ïs(a)r* şeklinde okumuş, eserinin açıklamalarında ilgili ibare için, *bu kelimenin "ïdsar" yerine böyle yazıldığını ilk kez V. Thomsen'in 1896, 151, not 29; 1916, 55'te ileri sürdüğünü; ancak bunun kabul edilemeyeceğini belirterek, Orhon Türkçesinde "ds/ts > ss" benzeşmesinin olmadığını, aksine "ds" ünsüz çiftinin korunduğunu gösteren örneklerin olduğunu ve bir sonraki cümlede geçen "tods(a)r" örneğinin bunlardan biri olduğunu,* belirtir. Tekin, *ïd-* fiilinin tıpkı *tod-* (**to-d-*) örneğinde olduğu gibi **ï-* kökünden *"-d-"* pekiştirme ile türemiş gövde olabileceğini belirtmiştir (Tekin 1988, 22, 46, 77), Hatice Şirin User, KT G 8 ve BK K 6'daki ilgili yazılışları *ïs(a)r* şeklinde okumuş, eserinin madde başlarını dizininde *ï-s(a)r < ï-* "göndermek" biçiminde göstererek *ï-* fiilinin varlığını kabul etmiştir (User, 2009, 445, 523). Clauson, *ïd-* fiilini açıklarken Orhon yazıtlarında *ïd-* şeklinin oldukça yaygın olduğunu, *-s-*'den önce gelen genişletme eki *-d-*'nin asimile olduğunu (eridiğini) belirterek, KT G 8 ve BK K 6'daki yazılışları *ïs(s)ar* şeklinde okumuştur (Clauson 1972, 37b), Marcel Erdal de tıpkı V. Thomsen gibi düşünmüş ve ilgili fiil şeklini *ïd-* şeklinde kabul etmiştir, *ïs(a)r* şeklini *ds > ss > s* değişiminin bir sonucu olarak görmüştür (Erdal 1991, 330, 332, 557, 803, 804). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında iki yerdeki yazılışların dışında fiil, runik metinlerde umumiyetle *ïd-* şeklindedir.

Eski Uygur yazmalarına geldiğimizde fiil umumiyetle *ïd-* şeklinde görülmektedir. Ancak *Altun Yaruk*'ta *nandï atl(ï)g.. ïdačï kïzï* "Nandi adlı gönderilecek kızı" (AY 491, 8) örneğindeki *ïdačï* (𐰋𐰃𐰆𐰍) şekli önemlidir. Ceval Kaya, ilgili kelimeyi *Uygurca Altun Yaruk* adlı eserinin dizin kısmında *ï-dačï < ï-* şeklinde göstermiştir (Kaya 1994, 492).

Eski Türkçedeki *ïd-* fiili Karahanlı Türkçesinde *ïð-* şeklindedir (DLT III 438, KB 3907). Ancak, *Atabet'ül-Hakayık*'ta dört yerde */d/ > /ð ~ ż/ > /s/* değişiminin sonucu olarak *ïs-* şeklindedir (AH 31, 36, 79, Bu 135). Karahanlı Türkçesi döneminde yazıldığı ve Türkçe ilk Kur'ân Tercümesi

bazı kelimelerde sondaki sedalı konsonantın sedasızlaştığı görülür; *küt-* "beklemek" <**küd-* krş. CC'de *küy-*, **Kır**. *küt-*, **Tat**. *köt-*, **Az**. *güd-*, **Trk**. *güt-* < **kūt-* (Tekin 2000, 75).

olduğu tahmin edilen (*Rylands* nüshası), Aysu Ata tarafından hazırlanan eserde *ïδ-* şeklinin yanında bir yerde *ïy-* şekli de bulunmaktadır (TİKT 33/33a1). Harezm Türkçesinde *ïδ-* ve *ïy-* şekilleri yan yana bulunmaktadır (*ïδ-* ME 10-8, 114-8, *ïy-* ME 12-1 vb…). Ancak Türkoloji literatüründe *Anonim Kur'ân Tefsiri* ya da *Orta Asya Kur'ân Tefsiri* adıyla bilinen; A. K. Borovkov tarafından eserin söz varlığı hazırlanan, Halil İbrahim Usta tarafından metin ve tıpkıbasımı yayımlanan bu eserde geçen *ïgay* (**ایغای**) "gönderecek" şekli dikkat çekicidir. *ïgay yalïnïn siziŋ üzä otdïn bakïrdïn* "size ateşve bakırdan alev gönderecek" (AKT 66, 5).

Eski Türkçedeki *ïd-* fiili Kıpçak Türkçesinde umumiyetle *ïy-* şeklindedir (Karamanlıoğlu 1958, 15). Ancak Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden olan *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*'ta V3a 17'de *ï-* "göndermek" şekli geçmektedir. Eseri yayımlayan A. Melek Özyetgin, eserin fiil dizini kısmında *ï-* şeklini madde başı olarak göstermiştir (Özyetgin 2001, 790). Eski Türkçedeki *ïd-* fiili Çağatay Türkçesinde *ïy-* şeklindedir (Eckmann 1988, 25).

Eski Türkçedeki *ïd-* fiili Batı Türkçesinde bulunmamaktadır. Çağdaşlehçelerde ilgili fiil **Tkm**. *ïy-*, **Krm**. *iy-*, **Kır**. *iy-*, **KBalk**. *iy-*, **Hak**. *is-*, **Şor**. *is-*, **Oyr**. *iy-*, **Tuv**. *it-*, **Çuv**. *yar-*, **Yak**. *ït-*, **Dolg**. *ït-* şeklindedir (Starostin 2003, 611, 612).

SONUÇ

Yukarıda KT G 8 ve BK K 6'da geçen *ïs(a)r*, AY 491-8'deki *ïdačï*; yine *Anonim Kur'ân Tefsirinde* 66-5'te geçen *ïgay* ve KİT'de V3a 17'deki *ï-* şekilleri *ïd-* fiilinin yapısını aydınlatmada önemli örneklerdir.

Bunları sırasıyla ele alıp değerlendirirsek, KT G 8 ve BK K 6'daki *ïs(a)r* (**ۋسڭ**) şeklini *ï-s(a)r* < *ï-* şeklinde düşünebiliriz. V. Thomsen'in bu şeklin *ïds(a)r* yerine böyle yazıldığı ve *ds~ts* > *ss* > *s* değişiminin sonucu olduğu görüşü(V. Thomsen 1896, 151, not 29; 1916, 55) yine aynı satırlardaki *tods(a)r* örneği tarafından çürütülmektedir; çünkü eğer bu dönemde bir *ds~ts* > *ss* > *s* değişimi olsaydı, *tods(a)r* örneği *tos(a)r* şeklinde görülebilirdi. Ancak böyle bir örnek hiçbir yerde tespit edilemedi.

AY'deki *ïdačï* (**يتاجد**) örneği *ïdačï* < *ï-dačï* < *ï-* şeklinde düşünülebilir. İlgili fiilin kökeni *ïd-* olamaz; çünkü eğer *ïd-* olsaydı ona gelen partisip eki *-dačï* şeklinde değil *-tačï* şeklinde olurdu. Çünkü tıpkı Köktürkçede olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de *"l, n, r, d"* konsonantlarından sonra gelen *-DAčI* partisibi *-tačï* şeklindedir. *-DAčI* partisibi *"l, n, r, d"* konsonantlarının dışındaki konsonantlar ve vokallerden sonra *-dačï* şeklinde olduğuna göre, buradaki *ïdačï* şekli *ïdačï* < *ï-dačï* şeklinde düşünülebilir. *ïd-* fiilindeki *-d-* fiilden fiil yapan yapım eki genişletme fonksiyonunda kullanılmaktadır. Türkçenin yazı dilinin ilk örneklerinden itibaren genişletme fonksiyonundaki *"-d-"* eki fiilin köküne öyle kaynaşmıştır ki bunu fiil kökünden ayırmak zordur. Örneğin Eski Türkçedeki *tod-* "doymak" fiili, Orta Türkçede *toδ-* ve *toy-* şekillerinde, Batı Türkçesinde *doy-* şeklinde görülmektedir. Eğer KT G 8 ve BK K 6'da *tosïq* < *to-sïq* ve Türkiye Türkçesindeki *tok* < *to-k* şekilleri olmazsa bu fiilin kökünü *to-* köküne indirmemiz oldukça zordur.

Türkoloji literatüründe, *Orta Asya Kur'ân Tefsiri* ya da *Anonim Kur'ân Tefsiri* adıyla bilinen bu eserde *ïgay yalïnïn siziŋ üzä otdïn bakïrdïn* "size ateşve bakırdan alev gönderecek" (AKT 66, 5) cümlesinde geçen *ïgay* (**ا یغای**) "gönderecek" şekli önemlidir. Eser üzerinde incelemeler yapan bilim adamları bu eserin kelime kelime çeviri kısmının dilinin Karahanlıca, tefsir ve kıssaların olduğu kısmın dil özelliklerinin umumiyetle Harezm, ayrıca Çağatay ve Oğuzca dil özelliklerinin de görülmesi sebebiyle bu nüshanın 15. yüzyıldan önce yazılmadığını tahmin etmektedirler (Usta 2011, 10-22). Bu eserde geçen *ïgay* "gönderecek" şeklini *ï-* < *gay* < *ï-* şeklinde düşünebiliriz. Tabi burada düşünmemiz gereken bir başka konu da bu kelimenin *ïygay* şeklinde

olabileceğidir. Şimdi metinde kelime başında *"ı, i"* yazılışlarına bakarak, ilgili kelimenin *ïgay* mı yoksa *ïygay* mı olduğunu tespite çalışalım.

Kelime başında *" ï "* örnekleri:

اینانديلار	*ïnandïlar*	(47a 15)
ايراق	*ïrak*	(112a 4)

Yine bu konunun daha iyi anlaşılması için ayrıca *ïð-* örneklerinin de yazılışına bakalım:

ايذونكلار	*ïðuŋlar*	(2a 4)
ايذيب	*ïðïp*	(27a 17)
ايذدى	*ïðdï*	(9b 19)

Yukarıdaki örnekler de göstermektedir ki *Orta Asya Kur'ân Tefsiri* ya da *Anonim Kur'ân Tefsiri* adıyla bilinen bu eserde kelime başında *" ï "* vokalinin yazımı (ای) şeklindedir ve eserin tamamında bu imla istisnasız uygulanmıştır. O halde bu yazım örneklerinden hareketle *ïgay* kelimesinin *ïygay* olma ihtimali yoktur.

Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden olan *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*'ta V3a 17'de *ï-* "göndermek" şeklinde geçmektedir. Ünlü eserin tıpkıbasımını görmedim. Bundan dolayı buradaki örnek, eser üzerinde önemli bir çalışma yapmış olan A. Melek Özyetgin'in çalışmasına dayanmaktadır (bak. Özyetgin 2001, 790).

Böylece Eski Türkçede *ïd-* şeklinde geçen fiilin kökeni ile ilgili verilen örneklere dayanarak, bu fiilin kökeninin *ï-* "göndermek, terk etmek, bırakmak" anlamındaki fiilden geldiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşid Rahmeti, **Atabetü'l-Hakayık,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Eski Türk Şiiri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig (Çeviri)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.

ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig I (Metin**), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ATA, Aysu, **Kıssasü'l-Enbiyā II (Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

ATA, Aysu, **Nehçü'l-Ferādis III,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ATA, Aysu, **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

ATALAY, Besim, **Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi,** c: I, II, III, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

AYDIN, Erhan, **Şine Usu Yazıtı,** Karam Yayınları, Çorum 2007.

AYDIN, Erhan, **Türk Runik Kaynakçası,** Karam Yayınları, Çorum 2008.

BANG, W. und ARAT, R. Rachmati (Rahmeti), **Die Legende von Oghuz Qaghan,** SPAW, 683-724, Berlin 1934.

BANG, W. und GABAIN, A. Von., ARAT (Rahmeti) R. Rachmati, **Türkische Turfan-Texte VI,** SPAW, 93-192, Berlin 1934.

BANG, W., GABAIN, A. Von., **Türkische Turfan-Texte I- V**, I, SPAW 1929, 1-30, II = SPAW 1929, 411-430, III = SPAW 1930, 183-211, IV = SPAW 1930, 432-450, V = SPAW 1931, 323-356 = Berlin 1929- 1931.

BOROVKOV, A. K., **Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. yüzyıllar),** (Rusçadan çevirenler: Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002

BROCKELMANN, C., **Osttürkische Grammatik der İslamischen** Litteratursprachen Mittelasiens, Lieden 1954.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

CLAUSON, Sır Gerard, **Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,** Oxford the Clarendon Press, London 1972.

Derleme Sözlüğü c: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1982.

DOERFER, Gerhard, "Bemerkungen zu Talât Tekins „Orhon Yazıtları"", **Türk Dilleri Araştırmaları**, S: 2, (1992), s. 5-17.

DOERFER, Gerhard, "Proto-Turkic: Reconstruction Problems", **TDAYB**, (1975-1976), s. 1-59.

DOERFER, Gerhard, TEZCAN Semih, **Wörterbuch des Ghaladsch** (Dialekt von Xarrab), Akadémia Kiadó, Budapest 1980.

ECKMANN, János, **Çağatayca El Kitabı**, (çev: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988.

ERASLAN, Kemal - SERTKAYA, Osman Fikri - YÜCE, Nuri; **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1979.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon**, Volume: I, II, Wiesbaden Harrassowitz 1991.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997.

GABAIN, A. Von., **Alttürkische Grammatik**, (Porta Linguarum Orientalium N.S. XV), Berlin: Wiesbaden 1974[3].

GABAIN, A. Von., **Eski Türkçenin Grameri** (çeviren: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

GABAIN, A. Von., **Türkische Turfan-Texte VIII** (Texte in Brāhmī-Schrift), ADAW, Berlin 1954.

GABAIN, A.von und W. Winter, **Türkische Turfan-Texte IX**, ADAW, Berlin 1959.

GABAIN, A.von., **Türkische Turfan-Texte X**, ADAW, Berlin 1959.

GAZİHAN, Sultan Abdülhamid, **Lugati Çağatai ve Türki Osmâni**, Mihran Matbaası, İstanbul 1928.

GRØNBECH, Kaare, **Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus**, E. Munksgaard, Kopenhagen 1942.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Harezm Türkçesi ve Grameri,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Türk Dilinde Fiiller**, Cönk Yayınları, İstanbul 1991.

HAMILTON, James Russel, **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, (çeviren: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

HAN, Muhammad Mehdî, **Sanglax**, (yayınlayan: Sır Gerard CLAUSON), The Trustees of the "E. J. W. GIBB MEMIORAL" and Published by Messrs., London 1960.

HAZAI, G. – ZIEME, Peter, **Fragmente der Uigurischen Version des "Jin'gaŋjiŋ mit den Gāthās des Meister fu"** (Schriften zu Geschichte und Kultur des Alten Orients 3, Berliner Turfantexte I) Berlin 1971.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Gülistan Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1958.

KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

KOÇ, Aylin, **Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Sedalılaşma**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.

LAUT, Jens Peter – RÖHRBORN, Klaus, **Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in Türkischer über lieferung**, Otto Harrassowitz-Wiesbaden, Berlin 1990.

LE COQ, A. Von., **"Dr. Stein's Türkish Khuastuanift from Tun-huang"**, *JRAS,* 1911: 277- 314, Berlin 1911.

LE COQ, A. Von., **Türkische Manichaica aus Chotscho I-III,** *I= APAW* 1911, Anhang Berlin 1912, *II= APAW* 1919, *III=APAW* 1922 (Türkçesi: Fuat Kösearif (1932). **Türkçe Mani Metinler I**, Devlet Basımevi, İstanbul 1932.

MAUE, Dieter, **Alttürkische Handschriften (teil 1)**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1996.

MÜLLER, F. W., **Uigurica I**, APAW, Berlin 1980.

MÜLLER, F. W., **Uigurica II**, APAW, Berlin 1910.

MÜLLER, F. W., **Uigurica III**, APAW, Berlin 1922.

MÜLLER, F. W., **Uigurica IV**, (A. Von. Gabain tarafından yayımlandı), APAW, Berlin 1931.

NADELYAYEV, V. – NASİLOV, M., TENİŞEV, D. M. E. – şÇERBAK, R., **Drevnetyurskiy Slovar**, Izdatel"stvo Nauka, Leningrad 1969.

ORKUN, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1936, 1938, 1940, 1941.

ÖLMEZ, Mehmet, **Altun Yaruk III. Kitap**, (=5. Bölüm) (*Suvarṇaphâsûtra*), Simurg Yayınları, İstanbul 1991.

ÖLMEZ, Mehmet, **Hsüan-Tsang'ın Uygurca Yaşamöyküsü** (VI. bölüm), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YayımlanmamıŞ doktora tezi), Ankara 1994.

ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu, **Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YayımlanmamıŞ doktora tezi), Ankara 1987.

ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu, **Üç İtigsizler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

ÖZYETGİN, A., Melek, **Ebū Hayyān Kitābu'l-idrāk Li Lisāni'l-Etrāk Fiil**: Tarihi ve KarŞılaŞtırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi, Köksav Yayınları, Ankara 2001.

POPPE, N., **Grammar of Written Mongolian**, Wiesbaden 1954.

POPPE, N., **Introductionto Mongolian Comparative Studies**, Helsinki 1955.

POPPE, N., **Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen**, I: Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden 1969.

RADLOFF, W., **Bruchstück des Ârya Rājāvavādaka Genannten Mahāyāna Sūtra**, İmprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg 1911.

RADLOFF, W., **Ein Fragment aus der Prajnāpāramitā**, İmprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg 1911.

RADLOFF, W., **Kuan-şi-im Pusar**, İmprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg 1911.

RADLOFF, W., **Nachtràge zum Chuastvanit**, İmprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg 1911.

RADLOFF, W., **Tişastvustik**, İmprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg 1910.

RADLOFF, W., **Uigurische Sprachdenkmäler**,: Akademic der Wissenschaften, Leningrad 1928.

RAMSTEDT, G. J., **Einführung in Diealtaische Sprachwissenschaft I**, Studia Orientalia, Helsinki 1957.

RAMSTEDT, G. J., **Einführung in Diealtaische Sprachwissenschaft**, II, Studia Orientalia, Helsinki 1952.

RÄSÄNEN, Marttı, **Materialien zurMorphologie der Türkischen Sprachen**, Studia Orientalia Helsinki 1957.

RÄSÄNEN, Marttı, **Versuch eines Etymologıschen Wörterbuchs der Türksprachen**, Studia Orientalia, Helsinki 1969.

RÖHNBORN, Klaus, **Uigurisches Wörterbuch**, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1977.

SHŌGAITO, Masahiro, TUGUSHEVA Lilia, FUJISHIRO Setsu, **Daśakarmapathāvadānamālā**, İn Uighur from the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences, Nakanishi Printing, Kyoto 1998.

SHŌGAITO, Masahiro, **Uighur Abhidharma Texte**, Nakanishi Printing, Kyoto 2008.

STAROSTIN, Sergei – MUDRAK, Anna Dybo-Oleg vd… **Handbook of Oriental Studies**, c: I, II, III, Boston 2003

Tarama Sözlüğü c: I II, III, IV, V, VI, VII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963- 1977.

TEKİN, Şinasi, (1980). **Maitrisimit nom Bitig**, Berliner Turfantexte IX, Berlin 1980.

TEKİN, Şinasi, **"AltunYaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarının Köni Törüsin Aymaq (=Rājaşāstra)"**, *TUBA* 11, 133-199, İstanbul 1987.

TEKİN, Şinasi, **Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit**, Akademiai Kiadó, Budapeşte 1980.

TEKİN, Şinasi, **Kuan-şi-İm Pusar (Ses İşiten İlah)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1960.

TEKİN, Talât, **"Furtherevidence for Zetacism and Sigmatism"**, *Researches in AltaicLanguages*, ed. By L. Ligeti, 1975: 275-284, Budapest 1975.

TEKİN, Talât, **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Ankara 2000.

TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

TEKİN, Talât, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

TEKİN, Talât, **Tunyukuk Yazıtı**, Simurg Yayınları, İstanbul 1994.

TENİŞEV, E. R., **Strojsaryg-ujgurskogojazyka**, Moskau 1976.

TEZCAN, Semih, **Das Uigurische İnsadi Sūtra**, Berliner Turfantexte III, Berlin 1970.

TOPARLI, Recep, **Muʿinü'l- Mürid**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988.

TOPARLI, Recep, VURAL Hanifi, Recep KARAATLI, **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

TOPRAK, Funda, **Harezm Türkçesinde Fiil**, Ankara 2005.

TUGUŞEVA, L. Yu., **Uygurskaya Versiya Biografi Syuantszana**, Akademiya Nauk S.S.C.B., Moskova 1991.

UÇAR, Erdem, **Altun Yaruk Sudur (V. kitap)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009.

USER, Hatice Şirin, **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları**, Kömen Yayınları, Konya 2009.

USTA, Halil İbrahim, **Orta Asya Kur'ân Tefsiri**, Türk Dilinin Tarihi Kaynakları, Ankara 2011.

WAGNER, E – RÖHRBORN, Klaus, **Kaşkūl**, Institutsfür Orientalistik an der Justus-Liebig Üniversität, Giessen 1989.

WILKENS, Jens, **Alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılguluk Nom Bitig**, Berliner Turfantexte XXV, Berlin 2000.

WILKENS, Jens, **Die drei Körper des Buddha (trikāya)**, Berliner Turfantexte XXI, Berlin 2001.

YUDAHIN, K. – TAYMAS, Abdullah, **Kırgız Sözlüğü**, cilt: I, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

YÜCE, Nuri, **Mukaddimetü'l-Edeb**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ZIEME, Peter, **Altun Yaruq Sudur**, Berliner Turfantexte XVIII, Berlin 1996.

ZIEME, Peter, **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren**, Berliner Turfantexte XIII, Berlin 1985.

ZIEME, Peter, **Magische Texte des Uigurischen Buddhismus**, Berliner Turfantexte XXIII, Berlin (?).

ZIEME, Peter, **Manichäisch-türkisch Texte**, Berliner Turfantexte V, Berlin 1975.

ZIEME, Peter, **Vimalakîrtinirdeśa Sūtra**, Berliner Turfantexte XX, Berlin 2000.

ZIEME, Peter, **Zur Buddhistischen Stabreimdichtung der Altan Uiguren**, Acta Orientalia Academie Scientiarum Hungaricae XXIX (2), pp. 187-211, Berlin 1985.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*Volume 7/4, Fall 2012, p. 1433-1440, ANKARA-TURKEY

SALAH BİRSEL'DEN AVANGART BİR POETİKA DENEMESİ: ŞİİRİN İLKELERİ

Fethi DEMİR[*]

ÖZET

Türk edebiyatında şiir geleneği eski ve güçlü olmasına rağmen şiirin teorisi üzerine yapılan çalışmaların tarihi oldukça yeni sayılır. Bu bağlamda ilk örneklerine 1940'lı yıllardan sonra rastlanan bireysel, sistematik, bütünlükçü ve tutarlı poetikalara varmak yaklaşık yüzyıllık bir modernleşme sürecini gerektirir. Çünkü hem tam anlamıyla modern, kentli, bireyselliğinin bilincine varmış toplumsal bir dokunun oluşmaması hem de gelenek-modernlik (eski-yeni, Doğu-Batı) karşıtlığına angaje bir edebiyat ve sanat atmosferinin varlığı, şiir teorisi/poetika tartışmalarının yüzyıl boyunca bireysellikten çok; topluluklar üzerinden yürüyen tepkisel değerlendirmeler biçiminde cereyan etmesine neden olur. Bu sebeple Salah Birsel'in Türk edebiyatındaki ilk poetika denemesi olarak değerlendirilebilecek *Şiirin İlkeleri* adlı çalışması sadece kendi edebi serencamı açısından değil, Türk şiirinin modernleşme tarihi açısından da oldukça önemli bir metindir. Bu avangart metinde şiirin üslup özelliklerine, geleneğe yaklaşımına, güncelle olan ilişkisine, felsefi boyutuna; kısacası içeriğine ve biçimine dair düşüncelerini dile getiren Salah Birsel; bir sorgulama içeren, zekayı önceleyen, yapısal anlamda tam, özgün, derinliği olan, üslubu ve kelime işçiliğini önemseyen bir şiir anlayışını savunur. Bu poetik girişim, aynı zamanda Salah Birsel'in dönemin edebi, sosyal ve kültürel atmosferini iyi gözlemlediğini, Türk şiirindeki modernleşme çabalarını da iyi kavradığını gösterir. Çünkü *Şiirin İlkeleri*, kendisinden yaklaşık 10 yıl sonra ortaya çıkacak ve Türk şiirinde modernleşmenin en önemli aşaması olarak kabul edilecek II. Yeni şiirine dair ipuçları vermesi bakımından da üzerinde ciddiyetle durulmayı hak eden bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Poetika, Şiirin İlkeleri, Salah Birsel, modern şiir

AN AVANT-GARDE POETICS TRIAL OF SALAH BIRSEL: ŞİİRİN İLKELERİ

ABSTRACT

Poetry tradition is however old and influential in Turkish literature, the history of studies on poem theory is quite emergent. In this context, it requires approximately century-long modernization period to get individual, systematic, integrative and consistent poetics

[*] Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi- Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, El-mek: mfethi_demir@yahoo.com

whose first examples after 1940s. Because both there hasn't been a social fabric that comprehended properly modernity, citizen, individuality and also the existence of literature and art atmosphere that engaged contradiction of tradition-modernity (old-new, East-West), they cause arguments on poem theory/poetics occur like reactional assessments that performed on societies rather than individuality through a century. Therefore, Salah Birsel's work, *Principles of Poetry* which can be called as the first poetics trial is very significant text not only from the point of his fate but from the way of modernization process of Turkish poetry. Salah Birsel, who put into words his thoughts about mode features of poem, approach for custom, relation of actual, philosophical aspect; in sum content and form aspects in avant-garde text, defends a poetry perception which consists an interrogation, launches intelligence, structurally complete, original, has a deep, gives attention to mode and word workings. This avant-garde text shows us both his talent about supervision on his time's literal, social and cultural atmosphere and his comprehension on modernization attempts of Turkish poetry. Because *Şiirin İlkeleri* is a significant text that deserves great attention due to giving cues about II. New poetry which is the most important level of modernization of Turkish poetry.

Key Words: Poetics, Principles of Poetry, Salah Birsel, Modern Poetry

Giriş

Türk edebiyatında şiir geleneği eski ve güçlü olmasına rağmen şiirin teorisi üzerine yapılan çalışmaların tarihi oldukça yeni sayılır. Daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan Batılılaşma ve modernleşme çabalarının şiir alanına yansımasının sonucunda ortaya çıkan şiir teorisi çalışmaları, dönem sanatçılarının ve edebiyatçılarının "Batı'nın edebiyatına, düşüncesine, müziğine yönelirken; Doğu kültürünü de geçmiş yüzyıllardaki Osmanlı'dan daha sistematik" (Ortaylı 2007, 18) bir bakış açısıyla değerlendirmeye başlamalarının bir ürünüdür. Çünkü hem Batılı/modern bir şiir anlayışını yerleştirmek hem de eski şiiri yeni bir perspektifle yeniden biçimlendirmek gayreti poetik çalışmaları zorunlu kılar. Fakat Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle "bir medeniyet buhranına" (Tanpınar 2006, 15) tekabül eden bu kaotik atmosferde üretilen çalışmaların bireysel, sistematik, bütünlükçü ve tutarlı poetikalar olduğunu söylemek zordur. Örneğin Tanzimat Edebiyatı'nın öncülerinden Namık Kemal'in "Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir", "Tahrib-i Harabat" ve "Celal Mukaddimesi" başta olmak üzere dile getirdiği edebi fikirleri; eski şiirin ve edebiyatın eleştirilmesi, yeninin ise savunulması üzerine kuruludur. (Korkmaz 2011, 78) Yine dönemin çelişkili ve kaotik atmosferini ruhunda duyumsayan Ziya Paşa da devrin gazetelerinden Hürriyet'te çıkan "Şiir ve İnşa" makalesinde Divan edebiyatını sert bir biçimde eleştirir, onu "gayr-i milli ve sun'î" olmakla suçlar ve asıl Türk edebiyatının Halk edebiyatı olduğunu söyler. Daha sonra *Harabat* adlı eserinin önsözünde bu iddiaların aksini savunur. (Akyüz 1995, 85)

Türk şiirinde bireysel, sistematik, bütünlükçü ve tutarlı poetikalara daha sonraki dönemlerde de rastlanmaz. Hem tam anlamıyla modern, kentli, bireyselliğinin bilincine varmış toplumsal bir dokunun oluşmaması hem de gelenek-modernlik (eski-yeni, Doğu-Batı) karşıtlığına angaje bir edebiyat ve sanat atmosferinin varlığı, şiir teorisi/poetika tartışmalarını bireysellikten çok topluluklar üzerinden yürüyen tepkisel, duygusal, anlık değerlendirmelere dönüştürür. Nitekim Türk edebiyatının/şiirinin Batılılaşma serüveninde önemli bir noktaya denk düşen Servet-i Fünun

şairlerinin şiir teorisi üzerine oluşturdukları dağarcık büyük ölçüde şiir anlayışlarına yapılan sert eleştirilere karşı savunmalarını ve Divan şiiri eleştirisini içerir. Yine şiir anlayışını kamuoyuna bir bildiri biçiminde deklare etmesi sebebiyle sistematik ve bütünlükçü poetikanın ilk örneğini veren Fecr-i Ati topluluğu ise II. Meşrutiyet döneminin çalkantılı siyasi, sosyal ve kültürel atmosferi içerisinde bireyselleşmeyi beceremediği ve tutarlı bir yaklaşım gösteremediği için modern anlamda poetik bir insicam oluşturamaz. Milli Edebiyat'ın şiiri ulusal ve manevi heyecanları harekete geçiren bir araç olarak görmesi, şiir tartışmalarını daha çok dilsel anlamda ulusallaşmaya, sadeleşmeye, yabancı sözcükleri atmaya yani bir "yeni lisan" hareketine indirgemesi, şiirin daha derin içeriksel ve biçimsel yönlerinin irdelenmesine pek imkân vermez. Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki egemen şiir anlayışı da benzer doğrultudadır. Cumhuriyet'in yarattığı ilk coşku, beraberinde Anadolu'ya, halk şiirine, folklora, yerel motiflere yönelimi arttırırken, devrin şairleri, Cumhuriyet'in değerlerini Anadolu'ya taşıma çabası güderler.

Cumhuriyet'in ilk döneminde memleketçi-hececi şiirin dışında yer alan Yahya Kemal, Nazım Hikmet ve Ahmet Haşim'le birlikte Türk şiiri yeni bir boyuta evrilir. Bu dönemde Türk şiiri modernleşme yolunda önemli bir sıçrama yaptığı gibi şiirin teorik, felsefi, yapısal, biçimsel özellikleri üzerine de daha fazla kafa yorulmaya başlanır. Örneğin geleneksel şiirle modern şiirin birleştiği noktada duran Yahya Kemal bir taraftan bu birleşimin ahenkli bir biçimde gerçekleşmesi için çaba sarf ederken; öte yandan özellikle Fransa'da edindiği Batılı şiir birikiminin etkisiyle şiirin felsefi, varoluşsal, tematik ve biçimsel taraflarına eğilir. Müstakil bir poetika kaleme almasa da şiir üzerine değerlendirmelerini çeşitli vesilelerle dile getiren Yahya Kemal, bu yönüyle daha sonraki dönemlerde bireysel poetikalarını ete kemiğe bürüyecek şairlere bir alan açar. Türk şiirinin ufkunu genişleten, yeni yaklaşımların ve poetik yönelimlerin izini süren bir başka şair de hiç kuşkusuz Nazım Hikmet'tir. Toplumcu-gerçekçi şiirin Türk edebiyatındaki en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Nazım Hikmet, sadece tematik anlamda bir yeniliğin değil; etkileri günümüze kadar devam edecek olan bir bakış açısının, bir şiir anlayışının da öncüsüdür. Şiir üzerine poetik değerlendirmelerini çeşitli vesilelerle dile getiren şairin poetikasını kimi zaman manzum biçimde dile getirmesi dikkat çekicidir. Yine Fransız sembolistlerinden özümsediği unsurları, içsel dünyasıyla ve gelenekten devşirdiği birikimle sentezleyen Ahmet Haşim, başlı başına poetik bir metin üretmese de modern şiirin yerleşmesine yaptığı katkı sebebiyle ileriki dönemlerde poetikalarını dile getirecek şairlere zemin hazırlar.

Cumhuriyet'in ilk dönem coşkusunun yerini belirli ilke ve inkılâpların topluma benimsetilmesi çabasının aldığı 1930-40 arası dönem, Türk şiirinde modern yaklaşımların yerleşmeye başladığı bir süreçtir. II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine tekabül eden bu dönemde, sürrealizm ve Dadaizm gibi modern akımların Türkiye'de tanınması, birey olma yolunda ilerleyen kentli-modern orta sınıf bir tabakanın yeni yeni filizlenmesi, savaş atmosferinin yarattığı karamsar hava ile birleşince Garipçiler gibi bir şiir akımının doğması kaçınılmaz olur. Garip hareketi (Orhan Veli Oktay Rıfat ve Melih Cevdet) modern sanat akımlarından haberdar olmalarının, sıradan insanı şiirin merkezine oturtmalarının ve geleneksel şiirden radikal bir kopuşu önermelerinin yanı sıra şiir üzerine fikirlerini de poetik bir bütünlük içerisinde dile getiren ilk topluluktur. 1941 yılında çıkardıkları *Garip* kitabının önsözünde, daha önce kaleme aldıkları poetik değerlendirmeleri birleştiren Garipçiler, bütünlüklü, sistematik, tutarlı ve modern bir poetik metin üretmeyi başarırlar.

Garip hareketinin 1941 yılında bir topluluk adına vücuda getirdiği poetika çalışmasının bireysel anlamdaki öncüleri Necip Fazıl ile çalışmamızın ana mevzunu teşkil eden Salah Birsel'dir. Nitekim Necip Fazıl'ın 1946 yılında *Büyük Doğu*'da "İdeolocya Örgüsü" başlığıyla dile getirdiği şiir üzerine değerlendirmelerini 1955 yılında yayınladığı *Sonsuzluk Kervanı* ile poetikaya dönüştürdüğü düşünülürse; Salah Birsel'in ilk basımı 1952 yılında yapılan *Şiirin İlkeleri*• adlı

• (1994), İstanbul: Broy Yayınları, 4. Baskı. (Makalede verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.)

kitabı Türkiye'deki ilk bireysel, modern, tutarlı ve bütünlüklü poetika denemesi olarak değerlendirilebilir.

1. Salah Birsel'den Avangart Bir Poetika Denemesi

Toplumcu-gerçekçi şiire yakın duran Salah Birsel, ilk şiirlerinde daha çok Nazım Hikmet'in etkisinde kalır. Daha sonra Mallarme, Valery ve Süperville gibi birçok Avrupalı şairi okur. Öykünme döneminden sonra kendisini 1940 kuşağının içinde bulan Birsel, 1955 yılından sonra yazdığı şiirlerde ise II. Yeni'ye kayıtsız kalmaz. Sürekli bir arayış ve yenileme içerisinde olan şair, bu bağlamda zaman zaman kapalılığa varan; fakat anlamsızlığa kaçmayan şiirler yazar. Şairlik serüveni boyunca genel olarak Fransız sembolistlerinin ve devrimcilerinin yanı sıra Mayakovski gibi şairlerin etkisi görülür. (Bahar 1995, 22) Birsel, şiirlerinde ironiyi ve yergiyi ustaca kullanırken kimi şiirlerinde "humor, yergi ve ironi dozunu alabildiğine yükselterek, dilde ve içerikte deneysellik ve mizahı yer yer absurd'e ulaştırır." (Korkmaz 2011, 271) Böylece toplumcu-gerçekçi şiire yakın durmakla birlikte Salah Birsel'in hem tematik zenginliği hem de dilsel ve biçimsel özgünlüğüyle kendine has bir şiir oluşturmayı başardığı söylenebilir. Nitekim yaklaşık 60 yıllık yazı hayatı süresince *Dünya İşleri*, *Hacivat'ın Karısı*, *Kikirikname*, *Haydar Haydar*, *Varduman*, *Yalelli* başta olmak üzere 16 adet şiir kitabı yayımlar. Deneme, eleştiri, roman ve inceleme alanında da önemli çalışmalara imza atar.

Salah Birsel'in oldukça verimli ve çok yönlü eserleri arasında üzerinde önemle durulması gereken yapıtlardan biri –yukarıda da belirtildiği gibi- Türk edebiyatındaki ilk poetika denemesi olarak değerlendirilebilecek *Şiirin İlkeleri* adlı çalışmasıdır. Bu avangart metnin üretilmesinde Birsel'in felsefeci kimliğinin, Fransız şiiri başta olmak üzere Batı edebiyatına vakıf olmasının, şiirin teorik boyutuyla ilgilenmesinin, sanat-edebiyat-şiir bağlamında sürdürülen tartışmaları yakinen takip etmesinin etkisi belirleyicidir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın yarattığı krizin kültürel yansımaları, varoluşçuluk gibi felsefi akımların şiiri etkilemesi, Türkiye'nin yaşadığı kentlileşme, modernleşme süreciyle belirginleşen entelektüel, bireyselleşmiş küçük burjuva tabakanın şiirin kendisi kadar poetikasını da önemsemesi Salah Birsel'in bu girişiminin altyapısını oluşturan başlıca olgulardır. Bu bağlamda 1950'li yılların başında kaleme alınan *Şiirin İlkeleri'*ni şiire ve şaire dair neler söylediği, nasıl bir poetik atmosfer önerdiği üzerinden incelemek elzem hale gelir.

1.1. Şiirin İlkeleri

Salah Birsel 89 alt başlıkla verdiği, fıkra ya da anekdot özelliği gösteren ve çoğu aforizma sayılabilecek ifadeler içeren ilkeleri sıralamadan önce, neden böyle bir çalışma yaptığını açıklayarak işe başlar. "İlkelere Başlarken" adlı prolog bölümünde şiirin ilkelerini nasıl ve neye karşı oluşturduğunu ve bu ilkelerle neyi hedeflediğini dile getirir. Nitekim "(i)lkeler, sanatı „öz" sanıp da şiiri konusuna bakarak değerlendirmek isteyenlerin yanlış görüşlerine karşı çıkmak için düzenlendi" (s.6) diyen şair, aslında dönemin şiir ortamına dair eleştirilerinden yola çıkarak böyle bir poetik çalışmayı kotardığının altını çizer. Öte taraftan şiirin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğine inandığı ve şiirin, şiir dışı kriterlerle değerlendirilmesine karşı çıktığı için poetik bir metin kaleme aldığına dikkat çeker. (s.7) Yine hiçbir poetikanın sanatçıya, sanatın kapılarını açacak yolları gösteremeyeceğine inanan Salah Birsel, saptadığı ilkelerle; şaire, kendini kötü şiirden sakınmayı öğretmesi durumunda amacına ulaşmış olacağını düşünür ve bu ilkeleri kaleme almasındaki en önemli maksatlardan birinin de şiiri sevmeyenlere şiiri sevdirmek olduğunu söyler.

Salah Birsel, herhangi bir düzen izlemeksizin şiirin içeriğine, biçimine, güncelle ve felsefeyle olan ilişkisine dair düşüncelerini sıralarken; şairin ve okurun vasıflarını da saptamaya çalışır. Birsel'in poetikasının hareket noktasını ise içinde yaşadığı dönemin şiir anlayışlarına ve

çalışmalarına dair eleştiriler oluşturur. "Zamanımızın şiir anlayışları, çalışmalarını gördüm de bu iç dökmelerini yayınladım" (s.38) diyen Salah Birsel, şiirin güncelle, modayla olan ilişkisine epeyce değinir. Birsel'e göre bir şair "ancak kendi çağını yaşamakla yeni bir sanata varabilir. Ama kendi çağını yaşamak, zamanının beğenisine, düşünüşüne sıkı sıkıya değil de, eski çağların beğenisine, düşünüşüne aldırmamakla olur." (s.98) Nitekim beğeninin, zevkin insanlara göre bile değiştiğine göre kuşaklara göre hayli hayli değişeceğine dikkat çeken Birsel, "beğenisi başkalaşmış ya da yepyeni bir alana kaymış bir toplumdan, eski beğeniye uyularak yazılmış yapıtları baş tacı etmesini nasıl isteyebiliriz?" (s.110) diye sorar. Bu noktada geleneğe mesafeli duran Birsel, yenilikçi şiirin cesur, kararlı ve çağdaş bir edimin ürünü olmasına dikkat çeker. Çünkü çoğu insan yeni şiire alışmakta zorlandığı gibi önceleri ona tepeden bakar ve yadırgar. Bu yeni şiiri yadırgamayanlar da onun neden eski şiire benzemediğini sorgularlar. (s.43)

Salah Birsel'in yeni şiir bağlamında dikkat çektiği bir diğer nokta da bazı edebi kliklerin şiiri maniple etme uğraşıdır. Bu noktada yeni şiirin sağlam temeller üzerine oturtulmadığını ifade eden Birsel, edebiyat alanının ticarileşmesine, şiirin ticari bir metaya indirgenmesine, bir şiirin kalitesinin belirli gurupların çıkarlarına göre belirlenmesine tepki gösterir. (s.34) Bu bağlamda Salah Birsel'in şiirdeki yeni-eski tartışmalarına, edebiyatın ticarileşmesi üzerinden dile getirdiği eleştiriler, günümüz sanat-edebiyat-şiir ortamı düşünüldüğünde oldukça öngörülü tespitler olarak değerlendirilebilir.

Salah Birsel'in şiir-yenilik-moda ilişkisi çerçevesinde altını çizdiği bir diğer poetik ilke ise şiirin popülist bir söyleme angaje edilmemesidir. Birsel'e göre kendi çağının olaylarına geçmiş dönemlerdeki olaylardan daha fazla ilgi duyan okurun eğilimlerinin şairi etkilemesi kaçınılmazdır. Fakat bu etkileşim şairi popülist bir tutuma yönlendirmemelidir. Çünkü popüler şiir üzerine çoklukla bir konsensüse varılamadığı gibi; "popüler şiir" kavramıyla kimi zaman şiirin yığınlarca benimsenmesinin, kimi zaman da halkın dertlerini, üzüntülerini ele alan sanat kavramının anlaşılması meseleyi daha da karmaşık hale getirir. Üstüne üstlük üçüncü bir yaklaşımın "geniş topluluklarca beğenilen, pohpohlanan kitapların o geniş toplulukların dertlerini deşen yapıtlar olduğunu" (s.75) iddia etmesi hem şiirin atmosferini hem de şairin bilincini bulanıklaştırır ki Salah Birsel'e göre şiiri tam da bu çelişkili, muğlâk ve yüzeysel yaklaşımların güdümüne sokmamak gerekir.

Salah Birsel'in poetikasında dikkati çeken bir diğer önemli nokta, şiirin modern bir sanat olarak algılanmasıdır. Geçmiş yüzyıllardaki sanatın/şiirin kendisi dışındaki birtakım sorulara yanıt vermeye çalıştığını söyleyen Birsel, "bugünkü şiir ise kendi özü üzerine kurulu bir sorudur" (s.11) tespitini yaparak şiire modern bir yorum getirir ve böylece şiire, siyasi, sosyal, kültürel, tarihi vb. şiir dışı misyonlar yükleyen yaklaşımlara mesafeli durduğunu gösterir. Salah Birsel, bir nevi şiirin "kendisi içinde ve sadece kendisi için" incelenmesi gereken bir sanat olduğunu imler ki bu tespit, başta dilbilim olmak üzere sosyal bilimlerin eşzamanlı inceleme yöntemini önceleyen modern dallarını akla getirir. Salah Birsel'in şiiri modern bir bakış açısıyla kavradığını bir diğer göstergesi de şiirin ancak bireysel bir yöntemle yazılabileceğine inanmasıdır. Burada şaire seslenen Salah Birsel, ona her şeyden önce bireyselleşmesini, bireysel bir üslup edinmesini telkin eder. (s.55) Birsel'e göre geçmiş dönemdeki şiir, belirli kalıplara ve mazmunlara bağlı olması ve şairlerin de bu ortak kalıpları seçmesi yani hep aynı yollardan gitmesi nedeniyle pek fazla gelişme ve değişme gösterememiştir.

Şiiri modern bir bakış açısıyla kavrayan Salah Birsel'in bu tavrı, onu şiire daha biçimci, özcü ve üslupçu bir perspektiften yaklaşmaya götürür. Nitekim Birsel'e göre şiir, en olgunu olmamakla birlikte "biçimler içinden bir biçimdir." (s.56) Şiirin anlamı da büyük oranda biçimle ve üslupla ilişkilidir; hatta üslup, bir şiirden çıkan anlamın kendisidir. (s.48) Şiirin anlamını üsluba indirgeyen Salah Birsel, doğal olarak şiirin fikirlerle değil sözcüklerle yazıldığına inanır. Birsel, bu

bağlamda şiirin baştanbaşa bir işçilik sorunu olduğunu belirtir (s.60) ve usta şairlerin her sözcüğü kullanmakla değil, sözcükleri iyi bir biçimde kullanabilme yeteneğiyle diğerlerinden ayrıldığını vurgular. (s.42) Sonuçta şiirin titiz bir kelime işçiliğine dayanmasını ısrarla imleyen Salah Birsel, bir aforizma sayılabilecek "bir şiirin güzelliği kendi dışında bıraktığı sözcüklerin sayısıyla doğru orantılıdır." (s.22) ilkesine ulaşır.

Salah Birsel'in modern, üslupçu ve kelime işçiliğine yaslanan şiir anlayışı, klasik şiir üzerine yaptığı değerlendirmelere de yansır. Örneğin "şiirlerine birtakım çınçınlı düşler sokuşturan ozanlar hayal yoksulu sayılmalıdır" (s.44) diyen Salah Birsel'e göre "dizelerine bir sürü sözcük doldurmağa kalkan şairler, bunu hayallerinin genişliğinden çok, kısırlığından yaparlar." (s.49) Bu bağlamda "Güzel Sözcükler Yapıcılığı" diye nitelediği gösterişli fakat kof ve gereksiz sözcüklere, imajlara dayanan sanat anlayışının, divan şairleri ile hece geleneğinden beslenen şairler tarafından kullanılan boş ve yapay bir eğilim olduğunu söylemekten çekinmez. (s.113) Salah Birsel, şairi de bu tuzağa düşmemesi konusunda uyarır ve düşüncelerinde renk ve canlılık bulunduğunu sezinleyen şairin, bu renk ve canlılığı dizelerine, sözcüklerin sayısına bağlı kalmadan, aktarmasını ister. (s.49)

Salah Birsel'in poetikasındaki en önemli ilkelerden biri de şiiri, bir duygudan çok; akıl ve zekâ işi olarak algılamasıdır. Felsefeci kimliğiyle de örtüşen bu tutum çerçevesinde "insan nasıl olur da, bütün beden parçalarının hesabını kendi bağrında toplayan usu; gönlün, ruhun buyruğunda görür? Nasıl, nasıl?" (s.120) diye sorarak lirik şiire karşı zekâyla, akılla yazılmış şiiri önceledığini açıkça belli eder. Şiirin akılla kavranabileceğine inanan Salah Birsel'e göre şiirin gerçek değeri de ancak "duyuların verilerine kulak veren alışkanlıkların giderilmesi ve zekânın düzen yaratıcı ışığı altında yol alınmasıyla belirebilir." (s.63) Hatta birçokları tarafından lirik, duygulu, coşkulu diye göklere çıkarılan şiirlerin derin bir zekânın ürünü olduğunu savunur ve bu tezi çeşitli örneklerle kanıtlamaya çalışır. (s.31) Yine mecazlar, benzetmeler gibi bir nesneyi bir başka nesneyle anlatma sanatlarının zekânın yüce bir katına denk düştüğünü vurgulayan (s.50) Birsel'e göre neticede sanatlı bir dilin, üslubun ürünü olan şiir zekânın en değerli ürünlerinden biridir.

Salah Birsel, şiir bağlamında sürgit devam eden tartışmalardan taklit-orijinallik konusuna da değinmeyi ihmal etmez. Her dönemde "kötü ve anlayışsız sanatçıların hepten usta şairlerin paçalarına yapıştıklarını, onlara tebelleş olduklarını" (s.72) belirten Birsel'e göre taklit-orijinallik meselesi, kökleri çok eskilere dayanan bir sorundur. Salah Birsel, taklitçilerin en büyük açmazının kendi çaplarının üstündeki şairlerin yaratmalarını, çalışmalarını yinelemeleri olduğuna inanır. (s.71) Taklitçiliğin yaratma yetersizliğinden kaynaklandığına inanan Salah Birsel, "aynı çağ içindeki sanat ürünlerinin gerek konu gerekse yapıtı işleyiş bakımından birbirlerini andırmaları, hele kimilerinin örnek belledikleri yapıtlardan ayırt edilemeyecek bir hale düşmeleri hep bu yaratma yetersizliğine dayanır" (s.71) der. Taklitçiliğin sadece bireysel bir tavır olmadığını, aynı zamanda içinde yaşanılan çağın bazı eğilimlerinin de taklitçiliğe zemin hazırladığını belirten Salah Birsel, böylece meselenin arkasındaki sosyal ve kültürel atmosfere dikkat çeker.

Salah Birsel'in poetikasındaki en önemli belirlemelerden biri de bir şiirin, kendisini oluşturan öğelerin toplamından daha fazla ve farklı bir şey olarak tanımlamasıdır. Nitekim Birsel'e göre şiirin ayakta kalması, "sözcüklerden çok ayrı bir şey olduğunu bilen bir anlayışla" (s.82) yazılmasına bağlıdır. Burada tümevarımcı bir yöntem benimseyen Salah Birsel, şiirin sözcüklerle yazıldığına, gerek izlek gerekse üslup açısından farklı unsurlardan oluştuğuna ve bu unsurların her birinin şiirde bir karşılığı olduğuna inanmakla birlikte; şiirin bütününün daha aşkın bir boyuta denk düştüğünü imler. Bu bağlamda özellikle şiirin en önemli yapı taşını oluşturan dizeler, tüm canlılıkları ve etki güçleri ile şairin bilincinde şekillenen büyük şiir evrenine akar (s.87) ve burada başka bir bütünün oluşmasını sağlar. Salah Birsel'e göre şiirin bir bütün ya da bağımsız ve özel biçimli bir yapı olduğunu göz ardı etmek ise kişiyi, bütünün dışında başka bir nesneyle ilgilenmeye götürür ki bu eğilim şiirin anlamının doğru ve tam anlaşılmasını engeller. (s.90) Salah Birsel bu

konudaki düşüncelerini somutlamak için örneklere de başvurur. Nitekim şiirin bütününü göz ardı eden anlayışları, "bir vazo ya da testinin ortaya koyduğu biçim ya da anlamla değil de vazo ya da testinin çok berisinde kalan ve o biçim ya da anlamla hiç de alışverişi olmayan pişmiş-toprak ya da kille didişmeye" (s.90) benzetir.

Salah Birsel'in poetikasında şiiri nitelemede kullanılan "kolay şiir", "büyük şiir", "küçük şiir" vb. sıfatlara ilişkin de özgün değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Örneğin "düzyazı yapma ise, şiir yapmanın yapmasıdır" (s.47) diyen Salah Birsel şiiri daha sentetik, daha kurmaca, daha soyut ve daha modern bir konuma yerleştirir. Yine sembolistlerin şiiri musikiye yakın görmelerine karşı çıkar ve şiirin ne melodi olduğunu ne de birçoklarının sandığı gibi söylenerek yapıldığını vurgular. Birsel'e göre "şiire ille de bir anayurt aranmak isteniyorsa, şiir düzyazıdan çıkmıştır denilebilir." (s.47) Büyük şiir, küçük şiir polemiklerine de katılan Salah Birsel, ilkellik ve karışıklık gibi büyük şiir-küçük şiir nitelemelerinin de şiire yabancı kavramlar olduğunu belirtir ve bir şiirin büyük olmasının konusundan değil, yapısının sağlamlığından kaynaklandığını söyler. (s.45) Birsel, yapısal bütünlüğüne rağmen iyi bir şiirin bile her zaman bazı eksiklikler taşıyacağının da altını çizer. (s.116) Kolay şiir konusunda da fikirlerini ifade eden Salah Birsel'e göre kolay şiir diye yaftalanan birçok şiir, aslında büyük bir çabanın ve emeğin ürünüdür. (s.104) Birsel bu bağlamda kolay gibi görünen fakat derin anlamlar içeren şiirlerin kolay şiir diye etiketlenmesini doğru bulmaz ve çeşitli örneklerle durumu somutlamaya çalışır.

Bir poetikanın olmazsa olmazlarından olan şairin niteliği üzerine belirlemeler de Salah Birsel'in çalışmasında yer alır. Salah Birsel'e göre şair yeni bir beğenisi olan kişidir. "Buna ise bir yoldan, bir eğitimden, bir öğretimden geçerek varılır." (s.12) Şairin güçlü bir altyapısı olmasını önemseyen Birsel, içinde bulunduğu dönemin şairlerini ise bu ilkeye uymamakla, sıradan ve yüzeysel bir birikimle şiir yazmaya çalışmakla eleştirir. Birikimsiz şairin çok kısa bir süre içerisinde başka şairlere angaje olup taklitçi konumuna düşeceğine inanan Salah Birsel, büyük şairlerin kendi kişiliklerinden süzdükleri şeyleri eserlerine yansıtabildikleri için özgün, güçlü ve büyük şair olabildiklerini belirtir. Salah Birsel'in şairden beklediği bir diğer davranış da şiiri bir sorun olarak benimsemesidir. (s.35) Çünkü şiiri bir sorun olarak benimseyen şair daha varoluşsal daha felsefi ve daha zekâya yakın bir yerden şiirini kurmaya çalışacaktır ki bu tutum onu bir çeşit boşluktan ileri geçmeyen şiirler yazmaktan kurtaracaktır. (s.35) Birsel'e göre şairi, boşluktan ileri gitmeyen şiirler yazmaktan kurtaracak bir diğer nitelik de özgünlüktür. Bir şairin her şeyden önce yolunun değişik olmasına inanan Birsel, çağlar boyunca şiir sanatının hiç değişmemesini ya da çok az değişmesini şairlerin bireysel bir üslup edinememelerine bağlar. (s.55) Sonuçta Salah Birsel'in şaire yüklediği görevler ve onda aradığı nitelikler ile şiire bakış açısı arasında bir uyumdan söz edilebilir. Çünkü şairin altyapısının sağlamlığı, zekâsını kullanması, bireysel üslubunu kurabilmiş olması ve şiire varoluşsal-felsefi bir noktadan bakabilmesi Salah Birsel'in modern, özcü, biçimsel yapısı güçlü ve içeriksel anlamda bir derinlik taşıyan şiir tanımıyla örtüşür.

Modern bir şiir ve şair tanımını önceleyen Salah Birsel'in şiir-okur ilişkisine bakışı da bu doğrultudadır. Nitekim bir şiirin güzelliğine, düzen örgüsüne hemen varılamayacağı için okuyucunun şiire ulaşabilmesi için şiiri tekrar okuması, kendisini günlük etkilerin baskısından kurtarması, ruhunu arıtması, bir düzene sokması gerektiğini dile getirmesi, dönemine göre oldukça önemli bir saptamadır. Çünkü Birsel'in bu saptaması, tembel bir okur istemediklerini sık sık dile getiren II. Yeni şairlerinin, okuru şiiri didiklemeye, şiir üzerine kafa yormaya zorlamalarının (Demir 2012, 23) işaret fişeği olarak değerlendirilebilir. Salah Birsel II. Yeni şairleri gibi büyük sorumluluklar yüklediği okura bazı telkinlerde bulunmayı da ihmal etmez. Örneğin şiirin ruhuna vakıf olmak isteyen okuyucuya, şiire bir değil, birçok yoldan sokulmasını salık verir. (s.15) Yine Salah Birsel'e göre kimi şiirlerin ilk başta kapalı görünmeleri okuru yılgınlığa düşürmemelidir; zira hem her şiirin ruhuna giden bir yol mutlaka vardır hem de böylesi bir zorluğu aşmanın vereceği haz, hazların en tadılmaz olanı yerine geçer.

Sonuç

Toplumcu-gerçekçi şiire yakın durmakla birlikte hem tematik zenginliği hem de dilsel ve biçimsel özgünlüğüyle kendine has bir şiir oluşturmayı başaran Salah Birsel'in en önemli özelliği Türk edebiyatındaki ilk modern, bütünlüklü, bireysel ve tutarlı poetika denemesi olarak değerlendirilebilecek *Şiirin İlkeleri'*ni kaleme almasıdır. Salah Birsel'in değişik türlerde yazdığı ve büyük bir yekûn tutan eserleri arasında pek fazla üzerinde durulmayan bu poetika denemesi sadece Salah Birsel'in edebi serencamı açısından değil, Türk şiirinin modernleşme tarihi açısından da oldukça önemli bir metindir. Bu avangart metinde şirinin üslup özelliklerine, geleneğe yaklaşımına, güncelle olan ilişkisine, felsefi boyutuna; kısacası içeriğine ve biçimine dair düşüncelerini dile getiren Salah Birsel; bir sorgulama içeren, zekayı önceleyen, yapısal anlamda tam, özgün, derinliği olan, üslubu ve kelime işçiliğini önemseyen bir şiir anlayışını savunur. Bu eğilimiyle modern şiir akımlarına daha yakın duran Salah Birsel'in şairde aradığı nitelikler ile okura yüklediği sorumluluklar da aynı doğrultudadır. Şairin birikimli, özgün ve şiirlerinde varoluşsal bir sorgulamayı önceleyen kişi olmasını isteyen Salah Birsel, okurdan da şiirin anlamına vakıf olabilmesi için şiiri tekrar okumasını, kendisini günlük etkilerin baskısından kurtarmasını, ruhunu arıtmasını, bir düzene sokmasını ister. Nihayetinde 1950'li yılların başında kaleme alınan bu avangart poetika denemesinde şiire, şaire ve okura dair ileri sürülen fikirler, Salah Birsel'in dönemin edebi, sosyal ve kültürel atmosferini iyi gözlemlediğini, Türk şiirindeki modernleşme çabalarını iyi kavradığını gösterir. Öte taraftan *Şiirin İlkeleri*, modern Türk şiirinin kalbinde yer aldığı kabul edilen II. Yeni şiirinin ayak seslerini duyurması bakımından da üzerinde ciddiyetle durulmayı hak eden bir metindir ki Salah Birsel'in teorik çerçevesini çizmeye çalıştığı Türk şiirindeki modernleşme çabası, II. Yeni şiiriyle esas hüviyetine kavuşacaktır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Kenan (1995). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

BAHAR, Mahmut (1995). Salah Birsel'in Hayatı, Şiir ve Denemeleri Üstüne Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BİRSEL, Salah (1994). Şiirin İlkeleri, İstanbul: Broy Yayınları.

DEMİR, Fethi (2012). "Edip Cansever Şiirde Anlam Tartışmalarının Neresinde?", Evrensel Kültür Dergisi, Şubat, s.23-25.

ORTAYLI, İlber (2007). Batılılaşma Yolunda, İstanbul: Merkez Kitapları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KORKMAZ, Ramazan (Ed.) (2011). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000, Ankara: Grafiker Yayınları.

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1441-1451, ANKARA-TURKEY

ÖĞRETMEN ADAYLARININ PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ahmet Yaşar DEMİRKOL[*]

ÖZET

Her geçen gün önemi daha iyi anlaşılmakta olan öğretmenlik kişiler arası iletişimin ve ilişkilerin yoğun ve önemli olduğu sosyal bir meslektir. Öğretmen adaylarının kendilerini gerçekleştirmeleri, meslekte doyum ve başarıya ulaşmaları psikolojik özelliklerine ve bu mesleğin onların ihtiyaçlarını ne oranda karşılayacağına bağlıdır. Psikolojik ihtiyaç ve özellikleri incelemede en ayrıntılı ve iyi araştırılmış teorilerden biri öz belirleme (self-determinasyon) teorisidir. Bu teoride psikolojik özellikler yeterlik, ilişki ve özerklik olmak üzere üç temel gruba ayrılmışlardır ve her bir gruptaki psikolojik ihtiyaçların yerine getirilmesinin ve tatmininin psikolojik sağlık ve gelişme, içsel motivasyon ve kendini gerçekleştirme için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Öğretmen adaylarının bu psikolojik özelliklerinin bilinmesi ve ihtiyaçlarının tespiti ve tatmini eğitim fakültesi yönetici ve öğretim elemanlarına daha verimli olmaları ve geleceğin öğretmenlerini daha donanımlı yetiştirmeleri konusunda yol gösterici olacaktır. Bu araştırma, eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik özelliklerini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Samsun'da faaliyet gösteren üniversitelerin eğitim fakültelerinin öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmaya büyük çoğunluğunu kızların oluşturduğu evrendeki öğrencilerin cinsiyet dağılımına paralel olarak 149 kız ve 41 erkek olmak üzere toplam 190 öğrenci katılmıştır. Eğitim fakültesi öğrencilerine öz değerlendirme (self-determinasyon) teorisinde geçen ilişki, yeterlik ve özerklik psikolojik özelliklerini tespite yönelik anket uygulanmış, her bir soruya ait dağılımlar tablolar halinde gösterilmiştir. Araştırma sonunda öğretmen adaylarından psikolojik ihtiyaçları tam olarak karşılananların %50'nin üzerinde olduğu kısmen karşılananlarla oranın %90'lara çıktığı saptanmıştır. Kızların ilişki erkeklerin ise yeterlik ve özerklik ihtiyaçlarını daha yüksek oranda karşılayabildikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik mesleği, öğretmen adayları, psikolojik özellikler.

[*] Yrd. Doç. Dr., Canik Başarı Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, El-mek: demirkol.ay@basari.edu.tr

A RESEARCH ON THE PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CANDIDATE TEACHERS

ABSTRACT

Teaching is a social profession where interpersonal communication and relations are very dense and significant and the importance of teaching is increasing and well understood day by day. The satisfaction, success and self-actualization of candidate teachers depend on their psychological characteristics and on the rate of satisfaction of their needs fulfilled by this profession. For studying psychological needs and characteristics Self-Determination Theory is among the most detailed and well researched ones. By this theory psychological characteristics are divided into three groups as relatedness, competence and autonomy and it is emphasized that the satisfaction of the needs in all groups are necessary for psychological health, development, motivation and self-actualization. The determination and fulfillment of these psychological needs of the candidate teachers will increase the performance of the administrators and lecturers of the faculty of educations. The aim of this research is to find out the psychological characteristics of candidate teachers. The population of the study is the students of faculty of educations of the universities located in Samsun and the sample is 190 students composed of 149 girls and 41 boys parallel to the distribution of sexes of students in the population where majority are girls. A questioner researching the relatedness, competence and autonomy psychological characteristics (as classified by self-determination theory) of students of faculty of educations is used and frequency distributions of items have been shown on tables. The findings of the research are; more than 50% of students satisfy their psychological needs totally. The rate is more than 90% including partial satisfaction. Girls have higher rate with the satisfaction of relatedness where boys have higher rate with the satisfaction of competence and autonomy.

Key Words: Teaching profession, candidate teachers, psychological characteristics.

Giriş

Bir Meslek Olarak Öğretmenlik

Meslek, insanlara yararlı mal ve hizmet üretmek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, belli bir eğitimle kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünü olarak tanımlanabilir (Özcan, 1985; Kuzgun, 2000). Meslek sadece bir hizmet, kazanç ve geçim aracı da değildir, meslek sahibi olma anlamında ferdin ahlâkî, hukukî ve meslekî sorumlulukları da yerine getirmesini gerekli kılar. Yeni yetişen genç nesiller, mesleğe girerek sosyalleşme yönünde ileri adımlar atarlar. Kişinin mesleği, şahsiyetinin en önemli boyutudur. Kişinin kimliği sorulduğunda, mesleği de en az ismi kadar ve hatta bazen isminden de önce öğrenilmek istenmektedir. Kişinin yaptığı iş, onun şahsiyetini, düşüncelerinden ve duygularından daha çok etkilemektedir (Ergün, 1992: 71).

Öğretmenlik, tarih içinde önemi gün geçtikçe artan bir meslek olmuştur. Hem iş bölümünün gelişmesi sonucu başta aile olmak üzere her sosyal kurum kendi ana görevi ile ilgilenmek zorunda kalmış, hem de insanlığın gelecek kuşaklara aktarması gereken bilgi ve kültür birikimi gün geçtikçe artmıştır ve artmaya devam etmektedir (Ergün, 1992: 144). Uygarlaşan toplum, sosyal hayatını sürdürebilmek için çeşitli kurumlar geliştirmiştir. Eğitimin tarihi oluşum içinde sosyal bir kurum olarak gelişmesi, okul sistemi ile görülmektedir. Eğitime sosyal bir hava veren de, aile içindeki sosyalleşme ve eğitimden daha çok öğretmenliğin bir meslek olarak ortaya çıkması ve gelişmesi olmuştur (Ergün, 1992: 144). Sanayi inkılabının gerçekleşmediği, üretim için gerekli bilgilerin de küçük zanaat işletmeleri içinde ustadan çırağa öğretildiği Orta Çağ'ın sosyal ve ekonomik yapısı öğretmeni iktisadi değer yaratıcı bir unsur olmaktan alıkoyuyordu. Çağımızda durum tamamen değişmiştir. Yirminci asrın okulu, üretimin ve iktisadi hayatın belkemiğidir. Bu bakımdan öğretmeni hayatî bir fonksiyon ifa eden bir meslek elemanı olarak kabul etmek gerekir (Bilgiseven, 1992: 97).

Yirminci yüzyıl eğitim alanında büyük adımların atıldığı ve fertlerin eğitim yoluyla yükselebildikleri bir çağ olmuştur. Fertler sosyal statülerini gördükleri eğitime göre kazanır olmuşlar, doğuştan kazanılan statüler önemlerini yitirmişlerdir. Her ne kadar aileden ve sosyal miras yoluyla elde edilen özellikler statüye yardımcı olursa da, eğitim yoluyla meslek kazanmak çağımızın temel özelliklerindendir (Erkal,1991: 89-90). Türkiye'nin modern bir toplum olma yönündeki çabaları incelendiğinde eğitimin, bütün ileri hamlelerin temelini teşkil ettiği görülür. Yaklaşık bir buçuk asırdan beri devam eden batılılaşma hareketleri içerisinde, eğitim kurumları ile öğretmenlerin özel bir yeri olmuş ve eğitim, toplumun yapısını değiştiren ve topluma daha iyi yaşama seviyesi sağlayan dinamik bir kuvvet olarak kabul edilmiştir (MEB, 1970: 1). Gerçekte bugün çağdaş milletlerin birçok eğitimci ve fikir adamlarına göre *okul* demek öğretmen demektir. Öğretmenin yerini ne müfredat programı, ne kitap, ne disiplin ne de herhangi bir araç tutabilir. Bu nedenle öğretmeni hesaba katmayan hiçbir eğitim reform planının başarılı olması mümkün değildir (Turhan, 1964: 103).

Bir milletin en büyük kaynağını oluşturan insan unsurunu yetiştirecek olan eğitim ve öğretim müesseselerinin bu görevlerini iyi yapabilmeleri, her şeyden önce iyi yetişmiş, mesleğini seven bir öğretim kadrosu ile mümkündür. Koçer'e (1975: 210) göre, öğretmeni yenileştirmeden yenilik gerçekleştirememekte ve okullar yeni bir eğitim kurumu olamamaktadırlar.

Günümüzde eğitimi sosyal bir sistem olarak gören bilim adamları bu sistemin üç temel öğesinin öğrenci-öğretmen ve eğitim programları olduğunu kabul etmektedirler. Eğitimin etkili olabilmesi ve amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi ise bu öğeler arasındaki uyuma bağlıdır. Bunlardan birisinin istenen nitelikten yoksun olması eğitim sürecini doğrudan etkilemektedir. Ancak bu üç öğeden birisi olan "öğretmen" öğesinin sistemin başarı ve başarısızlığını etkileme gücü diğerlerinden fazladır (Karagözlü, 1987: 34). Hiçbir eğitim modeli, o modeli işletecek personelin niteliğinin üzerinde hizmet üretemez. Bundan dolayı, bir okul, ancak içindeki öğretmenler kadar iyidir denilebilir (Kavcar, 1987: 39). Eğitim ve öğretim kurumu olan okullar bazı gereksinmelerden doğmuş ve gelişmiştir. Bir ülkenin sosyal değişme ve ekonomik kalkınmasını başarabilmesi ve sürdürebilmesi için, yüksek düzeyde nitelikli insan gücüne ve çeşitli meslek elemanlarına ihtiyacı vardır. Bunlar esas olarak okullarda öğretmenler tarafından yetiştirilir (Akyüz, 1978: 6). Eğitimi sosyolojik ve ekonomik açıdan değerlendirmeye çalışanların ileri sürdüklerine göre eğitimin fertlere kazandırdığı değer yoluyla sosyal tabaka piramidinde hareketlilik ve yükselme meydana gelmektedir. Doğuştan elde edilen statü önemini kaybetmekte, eğitim yoluyla kazanılan statünün değeri artmakta ve eğitim seviyesi ile elde edilen gelir arasında kuvvetli bir ilişki doğmaktadır (Erkal, 1987: 108-109).

Millî Eğitimin amacı toplumun ihtiyaçlarına ve ideallerine göre insan yetiştirmektir. İnsan yetiştirme iki yönlü bir hadisedir. Birinci yönüyle; toplumun inançlarından, örflerinden, tutum ve değerlerinden teşekkül eden kültürünü yeni nesillere intikal ettirmektir. İkinci yönüyle; yetişmekte olan fertlerin zekâ, duygu ve iradelerini dengeli bir şekilde geliştirerek onları birer şahsiyet haline getirmektir. İnsan yetiştirmenin bu iki yönünden birincisi cemiyetin devamlılığını, ikincisi cemiyetin yaratıcılık göstererek değişen şartlara uyumunu sağlar (Özakpınar, 1987: 59). Öğretmenlik mesleği, yetişmekte olan nesli, aile çevresi, milleti, devleti ve vatanı için daima yararlı, yapıcı, yaratıcı iyi bir insan ve iyi bir vatandaş olarak yetiştirme sanatıdır. Öğretmenlerin yetiştirdiği bu insanlar, ailesini ve milletini mutlu kılar, yurdunu kalkındırır, devletini güçlendirir. Bu bakımdan, milletimizin, yurdumuzun ve devletimizin geleceği, ekonomik yönden kalkınması her şeyden önce öğretmenlerin mesleklerinde göstereceği başarıya bağlıdır (Tekışık, 1987: 24).

Psikolojik Özellikler

Öğretmenlerin mesleklerinde başarılı ve verimli olmaları hiç kuşkusuz onların mesleğe aday oldukları andan itibaren biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Rogers'e göre organizma biyolojik ve psikolojik olmak üzere iki boyuttan oluşur ve insanın psikolojik özelliklerini ve benlik algısını geliştirmek için ihtiyaç duyduğu şey koşulsuz saygıdır ve her insan değer verilmeye ve saygı görmeye layıktır. (Karahan ve Sardoğan, 2011, 133)

Öğretmenlik kişiler arası iletişimin ve ilişkilerin yoğun ve önemli olduğu sosyal bir meslektir. Bu yönüyle davranışlar ön plana çıkmaktadır. Davranışlar hem kişinin fizyolojik yapısına, yeteneklerine, kültürüne, inançlarına hem de psikolojik ihtiyaç ve özelliklerine bağlıdır. Psikolojik özellikler insan davranışlarının yönünü belirlemekle kalmaz meslek seçimi kararlarında da önemli rol oynar (Çelikkaleli, 2005, 43,44). Öğretmen adaylarının meslekte doyum ve başarıları psikolojik özelliklerine ve bu mesleğin onların ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağına bağlıdır.

Kişinin ruh sağlığının yerinde olması da psikolojik özelliklerine bağlıdır ve ruh sağlığı yerinde olan insan kendini gerçekleştirmiş olarak kabul edilir. Bu tip insanlar gerçeği daha iyi algılar ve kabullenirler, kendilerini ve başkalarını olduğu gibi kabul ederler, empati kurabilir ve özerk davranabilirler, zaman zaman tek başlarına kalmak isteseler de çevreye karşı duyarlıdırlar. (Maslow 1970). Bu kişiler ayrıca kendilerine güvenirler ve yaşamın her anını dolu dolu yaşamak isterler (Rogers, 1961).

Psikolojik özellikleri geliştirmek, ruh sağlığına ulaşmak ve kendini gerçekleştirmek bir ömür boyu devam edecek bir süreçtir. Bunu kısaca kâmil insan olma yolculuğu olarak da adlandırabiliriz. Kendini gerçekleştirmekte olan birey evrensel insani değerleri benimser, hem kendisi hem de başkaları hakkında iyi düşünceler besler, geleceğe dönüktür ve yeniliklere ve gelişmelere açık yaşar (Kepçeoğlu, 2001, 15).

Kwiatkowska (1988, 11–13) öğretmen yetiştirmede; teknik, işlevsel ve insancıl olmak üzere üç kuramsal yönelime işaret etmektedir. Teknik yönelim davranışçılığın varsayımlarına dayanmaktadır ve becerileri geliştirmeye ve bilgiye odaklanmaktadır. İşlevsel eğitim yaklaşımı ise öğretmenliği uygulamalı bilgi olarak görür ve yavaş yavaş deneme yanılma yoluyla edinileceğini varsayarak aktif eğitime odaklanır (Mizerek, 1999, 37). İnsancıl yönelim ilhamını psikolojinin varsayımlarından alır. Bu modelde eğitim sürecinin merkezinde insan (aday öğretmen) vardır ve odaklanılması gereken şey onun psikolojik özellikleri ve ihtiyaçlarıdır.

Psikolojik ihtiyaç ve özellikleri incelemede en ayrıntılı ve iyi araştırılmış teorilerden biri öz belirleme (self-determinasyon) teorisidir. Teori bireylerin ve toplumların sağlıklı gelişimini belirlemeyi ve bütünleşme ve iyi olma sürecine etki eden faktörleri tanımlamayı amaçlamaktadır. 40 yıldır gelişmekte ve etkisini artırmakta olan teori 1970'li yıllarda Edward Deci tarafından ortaya atılmış daha sonra Richard Ryan'ın katılımıyla yapılan ortak çalışmalarla geliştirilmiştir. Bu teoride

psikolojik özellikler yeterlik, ilişkili ve özerklik olmak üzere üç temel gruba ayrılmıştır ve her bir gruptaki psikolojik ihtiyaçların yerine getirilmesi ve tatmini psikolojik sağlık ve gelişme, içsel motivasyon ve kendini gerçekleştirme için gerekli görülmüştür ve bu ihtiyaçların evrensel olduğu ileri sürülmüştür (Deci ve Ryan, 2000).

Yeterlik ihtiyacı organizmaların çevreye uyum sağlama, çevrelerini etkileme, kontrol etme ve yeterli olma arzu ve içgüdüsüyle doğduğunu anlatır. Yeterlik bireyin çevreyle etkileşiminin, çevreye gösterdiği uyumun ve öğrenmelerinin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu ihtiyacını tatmin eden kişiler çevreleri ile olan sorunlarını kendileri çözebilirler, hayatta başarılı olacaklarına ve bunu kendi yetenek ve çalışmaları ile gerçekleştireceklerine inanırlar (Deci ve Ryan**,** 1985).

İlişki ihtiyacı başkaları ile olumlu ve pozitif ilişki ve bağlar kurma özlemini anlatır. İlişki ihtiyacı ayrıca başkalarını düşünmeyi, önemsemeyi, sevgi ve saygı göstermeyi, onlara güvenmeyi ve onlar tarafından aynı şekilde kabul edilip karşılık görmeyi, aynı zamanda bir gruba veya topluma ait olma duygusunu içerir. Önemsediği kişilerle bağlantılı olma, onlardan onay ve güven görme bireyi psikolojik yönden doyuma ulaştırmaktadır (Baumeister ve Leary,1995; Ryan, 1995; Ryan ve Deci, 2002).

Özerklik ihtiyacı ise kişinin otantik özünü ifade etmesini ve kendisini hareketlerinin kaynağı olarak hissetmesini ve yaşamasını ifade etmektedir. Yaşamını kendi yönlendiren, seçimlerini kendi yapan ve şansı ile ilgili olayları kontrolü altında tutan kişilerin bu ihtiyacı karşılanmış olur. Bu kişiler genelde davranışlarını onaylarlar ve sonuçlarını kabullenirler. Yeterlik ve ilişki ihtiyacı ile karşılaştırıldığında özerklik ihtiyacının bireyler tarafından daha fazla önemsendiği görülmektedir (Ryan, 1995; Ryan ve Deci, 2002).

Öz belirleme teorisi Amerika'da ortaya çıkmıştır ve ilk araştırmaların çoğunluğu Amerikan halkı üzerinde yapılmıştır; bunun yanında teori ortaya koyduğu psikolojik ihtiyaçların evrensel olduğunu ileri sürmektedir. Model farklı kültürlerde sınanmaya devam etmektedir ve Türkiye'de de geçerliliğini ve Türk kültürüne uygunluğunu gösteren çalışmalar yapılmıştır (Çankaya, 2009).

Öğretmen adaylarının yeterlik, ilişki ve özerklik psikolojik özelliklerinin bilinmesi ve ihtiyaçlarının tespiti ve tatmini eğitim fakültesi yönetici ve öğretim elemanlarına daha verimli olmaları ve geleceğin öğretmenlerini daha donanımlı yetiştirmeleri konusunda yol gösterici olacaktır.

Amaç

Öğretmen adaylarının psikolojik özellikler de dâhil ihtiyaçlarını belirlemek, eğitimcilere yetiştirdikleri öğretmen adayları hakkında daha fazla bilgi verecektir. Bu şekilde eğitim fakültelerinde uygulanan eğitim hem adaylara mesleğin daha yetkin bir biçimde yerine getirilebilmesi için gereken bilgi ve becerileri kazandıracak hem de her bir adayının özelliklerinin bilinerek bireye yönelik bir yaklaşımla daha yetkin bir birey ve öğrenciye model olabilecek niteliklere sahip öğretmenler yetiştirmeyi de mümkün hâle getirecektir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının psikolojik özelliklerinin tespit edilip profillerinin çıkarılması, öğretim elemanlarının daha etkin eğitim verebilmeleri için veri sağlayacaktır (Brown, Chance ve ark., 1995).

Bu araştırmanın temel amacı, eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik özelliklerini belirlemektir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin, öğretmen yetiştiren ve istihdam eden kişi ve kuruluşlara yararlar sağlayacağı umulmaktadır.

YÖNTEM

Model, Evren, Örneklem ve Bilgi Toplama Aracı

AraĢtırma tarama modelindedir. Bu modelde geçmiĢte ve halen var olan bir durumu olduğu gibi tespit etmek söz konusudur (Karasar, 1984: 80). Bu araĢtırmada, halen var olan bir durum; öğretmenlik mesleğine yönelen eğitim fakültesi öğrencilerinin psikolojik özellikleri tespit edilmeye çalıĢılmıĢtır.

AraĢtırmanın evrenini Samsun'da eğitim öğretim hizmeti veren On Dokuz Mayıs Üniversitesi ve Canik BaĢarı Üniversitesi'nin eğitim fakülteleri öğrencileri oluĢturmaktadır. Veri elde etmek ve araĢtırmanın amaçlarını gerçekleĢtirmek üzere uygulanan ankete çoğunluğunu kızların oluĢturduğu çalıĢmanın evrenindeki dağılıma paralel olarak 149 kız 41 erkek olmak üzere toplam 190 öğrenci katılmıĢtır. Veri toplama amacıyla öz belirleme (self-determinasyon) teorisinde bahsi geçen özerklik, yeterlik ve iliĢki özelliklerinin kuramcı ve uzmanlarca yapılmıĢ tanımlamalarındaki ifadelerden türetilen dolayısıyla özellikleri doğrudan ölçmeye yarayan bir ölçek geliĢtirilmiĢ ve kullanılmıĢtır. Anketin geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla bu konuda uzmanlaĢmıĢ öğretim elemanlarının görüĢlerinden faydalanılmıĢ ve anket bir gruba ön çalıĢma olarak uygulanmıĢ ve gerekli düzenlemeler yapılarak son Ģekli verilmiĢtir.

Verilerin girdileri kontrol edilmiĢ, frekans ve yüzde çıktıları sağlanmıĢtır. Her bir soruya ait dağılımlar tablolara iĢlenmiĢtir. Tablolar halinde sunulan verilerin değerlendirme ve yorumları yapılmıĢtır.

BULGULAR

Bu bölümde, araĢtırmanın genel amacı çerçevesinde incelenen problemin çözümü için toplanan verilerin istatistiksel çözümlemeleri, elde edilen bulgular ve bunların yorumuna yer verilmiĢtir. Bulgular öğretmen adaylarının psikolojik özelliklerini içermektedir. Söz konusu incelemede, öğrencilerin özerklik, iliĢki ve yeterlik psikolojik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan anket sorularına yer verilmiĢtir. Anket maddelerine deneklerin verdikleri cevaplar ve dağılımları aĢağıda sunulmuĢtur.

Öğrencilerin iliĢki özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı Tablo 1'de sunulmuĢtur.

Tablo 1: Öğrencilerin iliĢki özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı

İlişki Psikolojik Özellikleri	KIZ			ERKEK			GENEL		
	E	K	H	E	K	H	E	K	H
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Aidiyet duygusu hissettiğim sosyal bir çevrem vardır.	80	18	2	71	22	7	78	19	3
Arkadaşlarım ve yakın çevrem tarafından sevilirim.	90	10	-	83	17	-	88	12	-
Sık sık aranan, yokluğunda yeri belli olan birisiyim.	64	35	1	51	39	10	61	36	3
Başkalarını önemserim, saygı ve güven duyarım.	84	15	1	83	15	2	84	15	1
Çevrem tarafından önemsenirim saygı ve güven duyulan birisiyim.	84	16	-	71	29	-	81	19	-

E: Evet, K: Kısmen, H: Hayır

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, ilişki psikolojik özelliğinin tatmin düzeyini ölçmeye çalışan beş soru sorulmuştur. 2. Maddedeki a*rkadaşlarım ve yakın çevrem tarafından sevilirim* (%90 evet) ve ç*evrem tarafından önemsenirim, saygı ve güven duyulan birisiyim* (%84 evet) sorularına verdikleri cevaplar göz önüne alınarak en düşük evet yüzdesi alan 3. soru (s*ık sık aranan, yokluğunda yeri belli olan birisiyim,* %64) hariç tutulacak olursa, kız öğrencilerin ilişki psikolojik ihtiyaçlarının %80 ve üzerinde tam anlamıyla karşılandığını söyleyebiliriz. Kısmen cevabını da dâhil edecek olursak tatmin %98'lere çıkmaktadır ve oldukça yüksek bir orandır. Erkeklerde de durum iyi olmakla beraber oranın biraz düştüğü görülmektedir. Doğrudan evet oranı %71 ve üzeridir ve kısmen cevabı da dâhil edilirse oran %90 'a çıkmaktadır. Geneli değerlendirdiğimiz de doğrudan evet cevabı %78 ve üzeri, kısmen cevabı dâhil edilecek olursa oran %97'yi bulmaktadır. Sonuç olarak öğrencilerin ilişki ihtiyaçlarının yüksek oranda tatmin olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin yeterlik özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Öğrencilerin yeterlik özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı

	KIZ			ERKEK			GENEL		
Yeterlik Psikolojik Özellikleri	E	K	H	E	K	H	E	K	H
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Çevremle uyumluyum.	76	24	-	66	34	-	74	26	-
Çevremi etkilerim.	38	58	4	41	54	5	38	58	4
Aile ve arkadaşlarımla problemim olduğunda kendim çözebiliyorum.	58	40	2	80	20	-	63	35	2
Kendi yetenek ve çalışmalarımla amaçlarıma ulaşabileceğimi düşünüyorum.	66	31	3	73	25	2	67	30	3
Hayatta başarılı olacağıma inanıyorum.	86	13	1	78	22	-	79	20	1

E: Evet, K: Kısmen, H: Hayır

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere, yeterlik psikolojik özelliğinin tatmin düzeyini ölçmeye çalışan beş soru sorulmuştur. 1. Maddedeki ç*evremle uyumluyum* (% 76 evet) sorusuna verdikleri cevap göz önüne alınarak en düşükevet yüzdesi olan 2. soru (*Çevremi etkilerim* %38 evet) hariç tutulacak olursa kız öğrencilerin yeterlik psikolojik ihtiyaçlarının %58 ve üzerinde tam anlamıyla karşılandığını söyleyebiliriz. Kısmen cevabını da dâhil edecek olursak tatmin %96'lara çıkmaktadır ve oldukça yüksek bir orandır. Erkeklerde durumun kızlardan biraz daha iyi olduğu görülmektedir. Doğrudan evet oranı %66 ve üzeridir, kısmen cevabı da dâhil edilirse oran %95 ve üzeridir. Geneli değerlendirdiğimiz de doğrudan evet cevabı %63 ve üzeri, kısmen cevabı dâhil edilecek olursa oran %96'yı bulmaktadır. Sonuç olarak öğrencilerin yeterlik ihtiyaçlarının da oldukça iyi bir oranda tatmin olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin özerklik özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Öğrencilerin özerklik özelliğini ölçen maddelere verdikleri cevapların dağılımı

	KIZ			ERKEK			GENEL		
Özerklik Psikolojik Özellikleri	E	K	H	E	K	H	E	K	H
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Kendimi yeterince ifade edebiliyorum.	51	41	8	56	37	7	52	40	8
Hareket ve davranışlarıma	70	30	-	73	27	-	71	29	-

kendim karar veriyorum, seçimlerimi kendim yapıyorum.									
YaĞamımı kendim yönlendiriyorum.	54	45	1	61	32	7	55	43	2
Şahsımla ilgili olaylar kontrolüm altındadır.	70	30	-	78	22	-	72	28	-
DavranıĞlarımı onaylıyorum, sonuçlarını kabulleniyorum.	82	18	-	75	25	-	80	20	-

E: Evet, K: Kısmen, H: Hayır

Tablo 3 incelendiğinde, özerklik psikolojik özelliğinin tatmin düzeyini ölçmeye çalıĞan beĞ soru sorulduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin özerklik psikolojik ihtiyaçlarının %51 ve üzerinde tam anlamıyla karĞılandığını söyleyebiliriz. Kısmen cevabını da dâhil edecek olursak tatmin %92 ve üzeri olarak görülmektedir ve bu da oldukça yüksek bir orandır. Yine erkeklerde durumun kızlardan biraz daha iyi olduğu görülmektedir. Doğrudan evet oranı %56 ve üzeridir, kısmen cevabı da dâhil edilirse oran %93 ve üzeridir. Geneli ele aldığımızda doğrudan evet cevabı %52 ve üzeri, kısmen cevabı dâhil edilecek olursa oran %92 ve üzeridir. Sonuç olarak öğrencilerin yeterlik ihtiyaçlarının da iyi bir oranda tatmin olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin 'Psikolojik danıĞma ihtiyacı duyduğunuzda kime açılmayı / baĞvurmayı tercih edersiniz?' sorusuna verdikleri cevapların dağılımı tablo 4'de gösterilmiĞtir.

Tablo 4: Öğrencilerin 'Psikolojik danıĞma ihtiyacı duyduğunuzda kime açılmayı / baĞvurmayı tercih edersiniz?' sorusuna verdikleri cevapların dağılımı

	KIZ %	ERKEK %	GENEL %
Aile	35	22	32
ArkadaĞlara	40	34	38
Rehber öğretmen, psikolojik danıĞmana	21	22	22
Hiç kimse	4	22	8

Tablo 4'de görüldüğü gibi kızlar danıĞma veya açılma ihtiyacı duyduklarında %40 ile önce arkadaĞlarını daha sonra %35 ile aileyi %21 ile rehber öğretmen veya psikolojik danıĞmanı tercih etmekteler. Kimseye baĞvurmayanların oranı ise %4 olarak görülmektedir. Erkeklerde de %34 ile arkadaĞlar ilk sırayı almakta. Diğer alternatifler %22 Şeklinde eĞit oranda dağılmıĞ durumda. Burada %22 oranında hiç kimseye baĞvurmam cevabı yüksek bir oran olarak göze çarpmaktadır. Genele bakacak olursak arkadaĞların %38 ile ilk sırayı ailenin %32 ile ikinci sırayı aldığını görüyoruz. Rehber öğretmen veya psikolojik danıĞmana baĞvurma %22, hiç kimse cevabı ise %8 olarak ölçülmüĞ durumda.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yurt içi ve dıĞında öğretmen adaylarının psikolojik özelliklerini araĞtıran ve konuyu farklı yönlerden ele alan araĞtırmalara rastlanmaktadır. Çankaya (2009), Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araĞtırmada bireylerin aile ve arkadaĞçevresinden aldıkları özerklik desteğinin, onların temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu etkilediği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun da öznel iyi olmayı olumlu etkilediğini bulmuĞtur. Çelikkaleli ve Gündoğdu (2005), Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde yaptıkları ve *eğitim fakültesinde okumakta olan öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının araştırıldığı* çalıĞmalarında öğrencilerin özerklik ve iliĞkili psikolojik ihtiyaçlarının cinsiyete, özerklik psikolojik ihtiyacının programlara ve annenin eğitim düzeyine göre değiĞtiğini, psikolojik ihtiyaçların sınıf, yaĞ babanın eğitim düzeyi ve yaĞadığı yere göre değiĞmediğini bulmuĞlardır. Evelein, Korthagen ve Brekelmans (2008), Utrecht Üniversitesi'nde ilk defa derse girecek öğretmen adayları üzerinde yaptıkları *Öğretmen adayların ilk ders anlatma deneyimleri esnasında psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması* adlı

çalışmalarında adayların öz değerlendirme (self-determinasyon) teorisinde bahsedilen yeterlik, ilişki ve özerklik psikolojik özellikleri bakımından maksimum puanın yarısından fazla puan almalarına rağmen tecrübeli öğretmenlere nazaran oldukça düşük seviyede olduklarını gözlemlemişlerdir.

Bu araştırma da hem devlet hem de vakıf üniversitesi çalışmaya dâhil edilmiştir ve çalışma iki üniversitenin eğitim fakültesi öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Psikolojik özellikleri doğrudan tespit edebilmek için öz belirleme (self-determinasyon) teorisinde bahsi geçen özerklik, yeterlik ve ilişki özelliklerinin kuramcı ve uzmanlarca yapılmış tanımlarındaki ifadelerden türetilen bir ölçek geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Çalışmamızda ortaya çıkan sonuca göre eğitim fakültesi öğrencilerinin (öğretmen adaylarının) psikolojik özellikleri hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır:

1.Öğrencilerin ilişki psikolojik ihtiyaçları yüksek oranda (%78) tatmin olmaktadır. Kısmen cevabı dâhil edilirse oran %97 ye çıkmaktadır. İlişki psikolojik ihtiyacının karşılanmasında kızların tatmin durumu erkeklere oranla daha yüksektir.

2.Yeterlik ihtiyacı yönüyle öğrencilerin tatmin düzeyi %63 ve üzeri, kısmen cevabı dâhil edilecek olursa oran %96'dır. Buna göre öğrencilerin yeterlik ihtiyaçlarının da oldukça iyi bir oranda tatmin olduğunu söyleyebiliriz. Yeterlik ihtiyacının tatmininde erkeklerin oranı kızlara göre daha yüksektir. Burada öğrencilerin *Kendi yetenek ve çalışmalarımla amaçlarıma ulaşabileceğimi düşünüyorum* sorusuna %66 evet demeleri iyi bir oran olarak göze çarpmaktadır. Daha önce Demirel'in (1995) yaptığı benzer bir çalışmada öğrencilerden hayatta başarılı olmayı kişinin kendine (*tahsil ve geçerli bir beceriye sahip olmaya)* bağlayanların oranı %54.07 olarak ölçülmüştür.

3. Özerklik ihtiyacı ele alındığında öğrencilerin tatmin düzeyi %52 ve üzeri, kısmen cevabı dâhil edildiğinde oran %92 ve üzeridir. Özerklik ihtiyacının tatmin düzeyinin erkeklerde kızlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir ama aradaki fark beklendiği kadar yüksek değildir.

4.Öğrenciler psikolojik yönden danışma ve açılma ihtiyacı duydukları zaman %38 ile ilk sırada arkadaşlarını daha sonra %32 ile ailelerini tercih etmekteler. Rehber öğretmen veya psikolojik danışmanı tercih edenlerin oranı %22'dir. Demirel'in (1995) yukarıda adı geçen çalışmasında ise benzer bir soruya cevap olarak *uzmanlardan yardım isteyenler* 'in oranı çok düşük (%1.30) bulunmuştur. Bu da zamanla öğrencilerin yavaş yavaş da olsa aile ve arkadaş yerine uzman kişileri tercih etmeye başladıklarını göstermektedir.

Bu sonuçların ışığında eğitim fakültesi yönetici ve öğretim elemanlarına öğrencilerin ilişki, yeterlik ve özerklik ihtiyaçlarının kısmen karşılanma oranının azaltılıp tamamen karşılanma oranının artırılması amacıyla çalışma yapmaları; öğrencileri başarının kendi yetenek ve çalışmalarına bağlı olduğu, ihtiyaç halinde öncelikle uzmanlara açılmaları gerektiği konusunda eğitmeleri ve bu amaçla fakültelerindeki rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerini yaygınlaştırmaları tavsiye edilebilir. Psikolojik ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılamakta olan öğrencilerin şimdiki oranı da düşük olmamakla beraber öğretmen olacak ve kendisine yüzlerce öğrenci emanet edilecek adaylardan bir tanesinin bile ihmal edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya (1978). *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara.

BAUMEİSTER, R. ve LEARY, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachment as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497–529.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan (1992). *Eğitim Sosyolojisi Kavramlar-Teoriler-Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları,* (GeniŞletilmiŞ V. Baskı), Filiz Kitabevi, Đstanbul.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan (1989). *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, Đstanbul.

BROWN, W. E.; CHANCE, L. ve PAYNE, T. (1995). Male and Female Teacher Education Students' Profiles on the Edward's Personal Preference Schedule. Education. Vol, 115, I.3, p. 475.

ÇANKAYA, Z. C. (2009). Özerklik Desteği, Temel Psikolojik Đhtiyaçların Doyumu ve Öznel Đyi Olma: Öz Belirleme Kuramı, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* 4 (31), 23-31

ÇELİKKALELİ Öner ve GÜNDOĞDU, Mehmet (2005). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik Đhtiyaçları, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt: 6 Sayı:9 (43-53)

DECİ, E. L. ve RYAN, R. M. (2000). The ''what'' and ''why'' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.

DEMİREL, O. N. (1995). Öğretmenlik Mesleğine Yönelen Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik, Psikolojik ve Kültürel Özellikleri Üzerine Bir AraŞtırma, *Doktora Tezi*, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü

EVELEİN, Frits; KORTHAGEN, Fred ve BREKELMANS, Micke (2008). Fulfilment of the basic psychological needs of student teachers during their first teaching experiences, *Teaching and Teacher Education 24, 1137-1148,* Elsevier Ltd.

ERGÜN, Mustafa (1992). *Eğitim ve Toplum (Eğitim Sosyolojisine Giriş),* Ocak Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ERKAL, Mustafa E. (1987). *Sosyoloji (Toplum Bilimi),* Filiz Kitabevi, Đstanbul.

ERKAL, Mustafa E. (1991). *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Đstanbul, s.89-90

KARAGÖZOĞLU, Galib (1987). "Yükseköğretime GeçiŞte Öğretmenlik Mesleğine Yönelme", *Gazi Üniversitesi Sempozyumu*, Ankara.

KARAHAN, T. F. ve SARDOĞAN, M. E. (2011). Eğitim Psikolojisi-KiŞilik GeliŞimi, Pegem Akademi, Ankara

KARASAR, Niyazi (1984). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler,* Hacettepe TaŞ Kitapçılık, Ankara.

KAVÇAR, Cahit (1987). "Yüksek Öğretmen Okulunun Öğretmen YetiŞtirmedeki Yeri", *G.Ü. Sempozyumu*, Ankara.

KEPÇEOĞLU, M. (2001). Psikolojik DanıŞma ve Rehberlik, Alkım Yayınevi, Đstanbul.

KOÇER, Hasan Ali (1975). "Eğitim Reformları Açısından Öğretmen YetiŞtirme Problemi", *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1-4.

KUZGUN, Y. (2000). *Meslek Danışmanlığı-Kuramlar Uygulamalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

KWİATKOWSKA, H. (1988).. *Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli*, Warszawa.

MASLOW, A. H. (1970). *Motivation and Personality*, Parper and Row Publishers, 153-174, New York.

MEB (1970). *İmkân ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Milli Eğitiminde Gelişmeler*, s.1, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, Ankara.

MİZEREK, H. (1999). Dyskursy współczesnej edukacji nauczycielskiej. Między tradycjonalizmem a ponowoczesnością, Olsztyn .

ÖZAKPINAR, Yılmaz (1987). "Millî Eğitimin Gayesi ve Öğretmenlik şahsiyeti", *Gazi Üniversitesi Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu*, Ankara.

ÖZCAN, A. Osman (1985). *Ülkemiz İçin İsabetli Olacak Bir Mesleğe Yöneltme,* İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3251, İstanbul.

ROGERS, C. R., (1961). On Becoming a Person, Houghton Mifflin Co., Boston.

RYAN, R. M. (1995). *Psychological needs and the facilitation of integrative processes,* Journal of Personality, 63(3).

RYAN, R. M., ve DECİ, E. L. (2002). *Overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective.* In E. L. Deci, & R. M. Ryan (Eds.), Handbook of selfdetermination research (pp. 3–33). Rochester: The University of Rochester Press.

TEKİŞIK, H. Hüsnü (1987). "Türkiye'de Öğretmenlik Mesleği ve Sorunları", *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:2.

TURHAN, Mümtaz (1964). *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, İstanbul.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1453-1475, ANKARA-TURKEY

ÇOK KÜLTÜRLÜ EĞİTİMİN ERCİYES ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ELEMANLARI İÇİN ÖNEM DERECESİ

Semra DEMİR[*]

ÖZET

Kültürel farklılıklara saygı ve hoşgörü öğretim elemanlarında bulunması gereken önemli özelliklerdendir. Öğretim elemanlarının, konuyla ilgili görüş ve uygulamalarını incelemek çok kültürlü eğitimi değerlendirmek anlamında önemli kabul edilmektedir. Ancak, yükseköğretimde çok kültürlü eğitime ilişkin alanyazın incelendiğinde, bu konuda yapılan çalışmaların oldukça yetersiz (Grant et al, 2004) ve çok kültürlü eğitim stratejilerine karşı direnç olduğu ortaya çıkmaktadır (Asada, Swank, ve Goldey, 2003; Marks ve Smrekar 2003). Bu çalışmanın temel amacı, Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının pedagojik metodoloji ve sınıf atmosferindeki etnik ve kültürel çeşitliliği ve çoğulculuğu önem düzeylerini demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak incelemektir. Araştırma amacına göre bu çalışma betimleyici araştırmalar, yapılış amacına göre uygulamalı araştırmalar arasında yer almaktadır. Evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile örneklem üzerinde tarama düzenlemesi yapıldığından dolayı, model genel tarama modeli türünün kapsamına girmektedir (Karasar, 1999: 79). Araştırmanın çalışma evrenini, Erciyes Üniversitesi Talas kampüsünde bulunan 13 Fakülte ve 4 Meslek Yüksek Okulunda çalışmakta olan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Araştırmada orantılı kota örnekleme tekniği kullanılmış ve örneklem olarak en az % 10 oranı hedeflenmiştir. Veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Normal dağılım gösterdiği belirlenen veri setinin incelenmesinde parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonunda, Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitimi çok önemsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyete göre görüşler, ölçek boyutları açısından farklılık göstermiştir. Unvan'ın görüşleri etkileyen önemli bir değişken olmadığı bulunmuşken, Yabancı diller Meslek Yüksek Okulunda çalışan öğretim elemanlarının puanlarının diğerlerinden anlamlı düzeyde farklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Kültürlü Eğitim, Erciyes Üniversitesi, Öğretim Elemanları

[*] Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: sdemir@erciyes.edu.tr

IMPORTANCE DEGREE OF MULTICULTURAL EDUCATION ACCORDING TO ERCIYES UNIVERSITY FACULTY MEMBERS

ABSTRACT

Tolerance and respect for cultural differences are among important features that faculty members must have. Examining the views and practices of faculty members relevant the topic is considered important in terms of evaluating multi-cultural education. However, when the higher education literature on multicultural education is examined, it appears that studies on the subject are quite inadequate (Grant et al, 2004) and there is resistance to multicultural education strategies (Asada, Swank, and Goldey, 2003; Marks and Smrekar 2003). The main purpose of this study is to statistically analyze the Erciyes University faculty members' levels of valuing ethnic and cultural diversity and pluralism in pedagogical methodology and classroom atmosphere according to their demographic variables.

This study is among descriptive researches as to its research objective, and it's among applied researches as to its purpose of structure. Research model fall within general survey as a survey is done on the sample in order to have an overall judgment about the universe(Karasar, 1999: 79). The universe of the study are faculty members who work at 13 Faculties and 4 Vocational Colleges on Talas campus of Erciyes University. Proportional quota sampling technique was used in this study and the sample rate of at least 10% was targeted. A scale which had been developed by the researcher was used as the data collection tool. Parametric test techniques were used for the analysis of the data set which was determined to show normal distribution. As a result of the study it has been concluded that Erciyes University faculty members value multicultural education very much. Opinions according to gender differed in terms of scale dimensions. While it was found that title is not a significant variable affecting opinions, scores of lecturers at Foreign Languages Vocational College proved to be significantly different from others.

Key Words: Multicultural Education, Erciyes University, Faculty Members.

1. Giriş

Kültür kavramı, ilk olarak 1793 yılında basılan bir Alman sözlüğünde yer almıştır (Moles, 1983: 135). Duverger (2004) kültürü, bir insan topluluğundan beklenilen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş davranışlar, düşünceler ve duyuşlar bütünü; Taylor ise kültürü; Bilgisi, imanı, sanatı, ahlakı, örf-adetleri, ferdin mensubu bulunduğu cemiyetin bir uzvu olması itibariyle kazandığı itiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden gayet iç içe bir bütün" olarak tanımlar. Buradan hareketle Kaya, kültürü "kültür bir inançlar, bilgiler, his ve heyecanlar bütünüdür (Kaya, 2002: 192) şeklinde tanımlamıştır. Guiso, Sapienza ve Zingales (2006) kültürü, etnik, dini ve sosyal grupların nesilden nesile değişmeden ilettiği geleneksel inanç ve değerler olarak tanımlamışlardır. Peterson (1991) ve Valentin (2006) de kültürün geniş perspektiften ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Peterson (1991) kültürü ırk, uyruk, etnik köken, dil ve din gibi etnoğrafik değişkenlerin yanı sıra yaş, cinsiyet ve yaşanan yer gibi demografik değişkenler;

sosyal, eğitim ve ekonomik gibi statüye ilişkin değişkenler; resmi ve gayri resmi ilişkileri de kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Uygur (1984), insanın yaşama üslubunu, var olma programını, benimsediği eylem kalıbını kültürün bir parçası olarak belirtir. Kongar'a göre kültür, bireylerden meydana gelir ve toplumun yapısını oluşturur. Bu haliyle kültür, insanların maddi ve manevi üretiminde gerçekleşen etkin, yaratıcı faaliyetlere dönüşür (Kongar, 1981:398). Ertürk (1998) kültürü, insanların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimlerinin, örgütlenik ve birikik ürünleri olarak tanımlarken, Oğuzkan (1974) usavurma, beğeni ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi olarak tanımlamaktadırlar. Erden ve Akman (2002) ise bir grubun ortak tutumları, davranışları ve değerleri bir bütün olarak kültürü oluşturur görüşünü ileri sürmektedirler. Sözü edilen yazarlara göre her toplumun ortak bir kültürü vardır. Ancak aynı toplum içinde insan toplulukları ortak geçmişleri, yaşadıkları bölge, ekonomik uğraş alanları ve sosyo-ekonomik statülerine göre farklı kültürler geliştirirler (Cırık, 2008). Farklı kültürlerin bir araya gelerek oluşturduğu bu yapı, eğitim alanında çok kültürlülük perspektifi içinde incelenmektedir. Çok kültürlülük deyimi görece yeni bir kavram olmakla beraber çok kültürlülük durumu yeni değildir. Çeşitli kültürlerin aynı zamanda yan yana birlikte var olduklarını gösterir (Çelik, 2008). Çok kültürlülük, ırk, etnik yapı, dil, cinsel yönelim, cinsiyet, yaş, engelli olma, sosyal sınıf, dinsel yönelim, ve diğer kültürel boyutları içeren çok yönlü bir kavramdır (Tiedt ve Tiedt, 2005; APA, 2002).

Çok kültürlülüğün önde gelen kuramcılarından Parker (2002); farklılıkların toplumsal birlik üzerindeki etkilerini "farklılık olmaksızın birlik, kültürel baskı ve kargaşa ile sonuçlanır. Birlik olmaksızın farklılık ise ulus devletin çatlamasına yol açar. Çok kültürlü demokratik bir ulus devletinde farklılık ve birlik, nazik bir dengede birlikte var olmalıdır" şeklindeki görüşleri ile çok kültürlülüğün birleştirici bir unsur olduğuna dikkat çekmiştir (Akt; Yazıcı, Başol ve Toprak, 2009). Çok kültürlülüğün farklılıklar üzerinde bütünleştirici değil, aksine ayrıştırıcı bir etken olduğunu savunanlara göre ise çok kültürlülük; toplumsal yapı içinde farklı olduğunu iddia eden grupları, bir ulus bilinci altında birleştirmek yerine kendi kategorilerinde tanımlayarak bölmektedir. Bu durum bütünleşmeyi olanaksızlaştırmakla kalmayıp, siyaset, kültür ve medeniyetin sonu anlamına da gelmektedir (Altınbaş, 2006). Tekinalp (2005) ise çalışmasında; küreselleşmenin insanlığa getirdiği ekonomik, sosyal, siyasal ve çoğulcu yaklaşımın özünde 'biz' ve 'onlar' farklılığının yer aldığını, onlar'ın biz'den ayrı tutulmasını kabul etmeyi ifade etmiştir.

Çok kültürlülüğün toplumsal birliği ve bütünleşmeyi engellediğine ilişkin eleştirilere karşın Parekh (2000) çok kültürlülüğü, kültürel çeşitliliğe olanak tanıyan ve onu koruyan bir siyasi otoritenin temel unsuru olarak kavramsallaştırmıştır. Çok kültürlülük kavramını toplumlar arası bütünleştirici bir unsur olarak kabul eden Yılmaz (2011), bu görüşünü çok kültürlü toplumu ebru modeline benzeterek ifade etmiştir. Ebru sanatında kullanılan renklerin kendi özelliklerini kaybetmeden birbirleri ile uyum içinde bulunmaları, farklı renklerin her birinin görülebilmesi ve birleşimlerinin güzelliğinden zevk alınması; çok kültürlülüğün bütünleştirici etkisine benzetilmektedir**.** Bu bağlamda çok kültürlülük kavramı ile toplumsal yapı içindeki farklı kültürlerin varlığının tanınması, tüm insanların haklarına saygı ve bunun sonucu olarak toplumsal barış vurgulanmıştır.

Çok kültürlülük olgusunun eğitim boyutunu ifade eden çok kültürlü eğitim; farklı ırk, etnik yapı ve sosyal gruplardan gelen tüm öğrenciler için eşit eğitim fırsatları yaratma, okul ortamını değiştirme ve yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir eğitim yaklaşımıdır. (Banks ve arkadaşları, 2001). Lych (1989), çok kültürlü eğitimi küresel bağlamda insan hakları ve barış eğitimi ile ilişkilendirirken Steele (2002) ise sınıf içinde farklılığı takdir etmeyi, öğretmenin; öğrencilerin kendi deneyimlerinden ve bakış açılarından farklı insanlarla birlikte çalışmanın ortak temelini öğrenmeleri ve öz-saygılarını arttırmaları açısından önemli olduğunu savunmuştur (Akt; Yazıcı, Başol ve Toprak, 2009). Çok kültürlü eğitimin önde gelen kuramcılarından Parekh (2002)

çok kültürlü eğitimi tanımlarken; entelektüel merak, özeleştiri, savları ve kanıtları değerlendirip bağımsız bir karar oluşturabilme, başkalarına saygı, farklı düşünce ve yaşam biçimlerine duyarlı olma ve etnik merkezici bir anlayışın uzaklaşma amacına yönelik yürütülen faaliyetler olduğunu belirtmiştir. (Akt; Başbay ve Bektaş 2009). Hidalgo ve arkadaşlarına (1996) göre, çok kültürlü eğitim, çoğulculuk ve farklılık esası üzerine kurulu olarak demokrasi, eşitlik ve adalet ilkelerine dayanır. Daha özelde, çok kültürlü eğitimin demokratik temeli eğitimde imkân ve fırsat eşitliği düşüncesidir. Bu düşünce, kültürel unsurların tüm öğrencilere eğitim olanaklarından aynı eşitlikte yararlanma fırsatı vermemesi gerçeğinden hareket eder. Bu anlamda çok kültürlü eğitimin amacı, bu eşitsizliği en aza indirgemektir. Sultana (1994) tarafından, çok kültürlü eğitim; çok farklı kültürler barındıran dünyada öğrencileri ortak amaçlar için yaşamaya, öğrenmeye ve birlikte çalışmaya hazırlayan disiplinler arası süreç olarak tanımlanır.

Gay (1994), çok kültürlü eğitimin temel amaçlarını, (1) eğitimde eşitlik ve mükemmellik, (2) değerleri ve tutumları açıklama, (3) çok kültürlü sosyal yeterlik, (4) temel yetenek kazanımı, (5) kültürel ve etnik okur yazarlığı geliştirmek ve (6) kişisel gelişim başlıkları altında ele almaktadır. Gay (1994)'e göre eğitimde eşitlik ve mükemmellik ancak toplumdaki tüm grupların mümkün olan en yüksek kalitedeki eğitime ulaşma şansları aynı olduğunda gerçekleşir. Gay (1994), farklı öğrencilere eşit eğitim imkânları sağlamada *aynılık* yerine *karşılaştırılabilirliği* savunur. Öğretim fırsatlarında *karşılaştırılabilirliğin* neleri kapsadığını belirlemek içinse, kültürün öğrenme stilleri, öğretme davranışları ve eğitimle ilgili kararları nasıl şekillendirdiğini, eğitmenlerin tam olarak anlamaları ve çeşitli grup ve bireylerin öğrenme stil ve tercihlerini yansıtan yaygın öğrenme çıktıları oluşturacak çeşitli araçlar geliştirmeleri gerektiğini belirtir. Tüm öğrencilere nasıl öğrenecekleri konusunda daha fazla seçenek (kendi kültürel stilleri ile uyumlu) sunulduğunda, hiçbirisinin öğrenme sürecinde gereksiz yere avantajlı ya da dezavantajlı duruma düşmeyeceklerine vurgu yaparak, bu seçeneklerin öğrenme fırsatlarında daha yakın bir benzerliğe (eşitlik) ve öğrencilerin zihinsel kapasitelerinin en üst noktasına ulaşmalarında daha fazla karşılaştırılabilirliğe (mükemmellik) yol açacağına inanır. Gay (1994)'e göre farklı kültürlere ait olan bireylerin değerlerini ve tutumlarını açıklamak ve diğer bireylerin bu kültürleri tanımalarını ve bunlara saygı duymalarını sağlamak, değerler ve tutumları açıklamak amacıyla ilgiliyken, bireylerin, kültürler arası iletişimi, farklı kültürlerin yapılarını, alternatif bakış açılarını görmelerini desteklemek, çok kültürlü sosyal yeterlilik kapsamındadır. Bu çerçevede, öğrencilerin kendilerinden farklı olan insanları anlamayı ve onlarla etkileşim içinde olmayı öğrenmeleri gerekmektedir. Farklı öğrencilerin hayatları için daha anlamlı olan içerik ve teknikleri kullanarak, okuma, yazma ve matematik becerileri uzmanlığının, konu içeriği ve problem çözme, kritik düşünme ve çatışma çözme gibi zihinsel becerilerin geliştirilmesi temel yetenek kazanımı amacıyla ilintilidir. Bununla beraber, bireylerin, kendi kültürleri yanında, toplumda var olan kültürel ve etnik farklılıkları fark etmelerini ve bunlara saygı duymalarını sağlamak, kültürel ve etnik okuryazarlığı geliştirmek amacına yönelik unsurlardır. Bunun için öncelikle geleneksel olarak öğretim materyalleri ve programların dışında tutulmuş farklı grupların tarihleri ve katkıları hakkında öğrenciler bilgilendirilmeli, daha sonra söz konusu grupların programlardaki mevcut saptırılmış ve taraflı tasvirleri daha doğru ve önemli bilgilerle değiştirilmelidir. Bireyin kendisini anlamasını, olumlu benlik geliştirmesini ve kimliğiyle barışık olmasını sağlamak, çok kültürlü eğitimin, kişisel gelişime dönük amaçlarındandır.

Gezi (1981), çok kültürlü eğitime ilişkin beş yaklaşım olduğunu belirtir. Bunlar, (1) kültürel olarak farklı öğrencilerin eğitim olanaklarının eşitlenmesine yardım etmeye odaklanan eğitim; (2) kültürel farklılıkları anlamayı amaç edinen eğitim; (3) kültürel çoğulculuğu korumayı amaç edinen eğitim; (4) öğrencilerin farklı kültürlerde işgörmeleri için yardım eden eğitim ve (5) çoklu sistemlerde yeterliliği geliştirmek için eğitimdir. Banks (2004) ise etkili bir çok kültürlü

eğitimin, içerik entegrasyonu, bilginin yapılandırılması süreci, önyargıyı azaltılması, eşitlikçi pedagoji ve güç kazandırma olmak üzere beş farklı boyutu olduğunu belirtir.

Çok kültürlü eğitimin öğrenme ortamlarının düzenlenmesine yön vermesinin, ilkelerinin, öğrenme ortamlarına doğru olarak yansıtılmasıyla olanaklı olacağı düşünülmektedir. Çok kültürlü eğitimde öğrenme ve öğretmenin temel ilkeleri, (1) Irkçılık, ön yargı, cinsiyet ayrımı ve diğer ayrımcılıkların son bulması (2) Öğrenme ortamında farklı kültürlere yer verilmesi. (3). Farklı kültürlerin miraslarının, deneyimlerinin, bakış açılarının birleştirilmesi; kültürel olarak farklı öğrenciler için okulda öğrenilenler ile gerçek yaşam deneyimleri arasında bağlantılar kurulması. (4). Tüm bireyler için eğitimde fırsat ve imkan eşitliği sağlanması. (5) Farklı kültürlerin birleşimi için bilimsel araştırmaların yapılması. (6) Farklı kültürleri anlamak ve değer vermek için hümanistik girişimlerde bulunulması. (7) İçerik ve sürecin, yapı ve özün, eylem ve yansıtmanın, bilgi ve değerlerin, felsefe ve metodolojinin, eğitimsel anlamlar ve sonucun, birlikte ele alınması. (8) Sistematik değişimin, gelişimsel bir süreç olduğunun kabul edilmesi. (9) Farklılıkların eğitimin içeriğini zenginleştirdiğinin farkında olunması. (10) Öğretmenlerin, etnik grupların özelliklerinin, öğrencilerin davranışlarını nasıl etkilediğini anlamalarına yardım eden programların geliştirilmesi. (11). Öğrencilerin akademik başarılarını ve birbirleri ile ilişkilerini etkileyen bilgi, yetenek ve tutum gelişimine katkı sağlayan gizil programlara katılmalarının desteklenmesi. (12) Öğrencilerin ırk ve etnik ilişkiler üzerindeki ön yargıları öğrenmelerinin sağlanması. (13) Öğrencilerin ortak değerleri öğrenmelerinin sağlanması. (14) Eğitim yöneticilerinin, okulları ekonomik olarak eşit oranda desteklemesi.

Çok kültürlü eğitim uygulamaları ile karşılanması mümkün olan gereksinimlerin ortaya çıkması; çok uluslu ülkelerde çok kültürlü eğitim programlarının okul öncesi sınıflardan başlayarak uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Güven, 2005). Bu gelişmelere bağlı olarak bazı ülkelerde çok kültürlü eğitimin üniversitelerde ve kolejlerde ders olarak okutulması gündeme gelmiştir. Farklı kültürel ve etnik yapıdaki grupların birlikte yaşadığı Amerika'daki bazı üniversiteler ise öğrencilerinin çok kültürlü eğitimle ilgili en az bir ders almalarını istemektedirler (Diaz, 1994). Bütün bu gelişmeler, özellikle son 20 yılda dünyadaki çok kültürlü eğitim uygulamalarında artış olduğunu göstermektedir. (Cırık, 2008).

Çok uluslu ve çok kültürlü toplumlardaki çok kültürlü eğitim uygulamalarının artış göstermesi ile bu kavramın bilimsel çalışmalarda da önem kazandığı görülmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Sultana (1994) tarafından yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin, çok kültürlülükle ilgili bilgi ve anlayış düzeylerinin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Pickert ve Chock (1997), öğretmenlerin kültür kavramını, çok kültürlü eğitim içerisinde nasıl gördüklerini irdeledikleri çalışmalarında, eğitimcilerin, kültürü, bireylere ve gruplara ait olmakla sınırladıkları, kültürler arasındaki uyuşmazlıkların kaçınılmaz olduğunu düşündükleri, kültürlerin farklılıklarından öte, ortak yönlerinin vurgulanmasının, gruplar arası çatışmayı azaltacağını düşündüklerini bulgulamışlardır. Çok kültürlülükle ilgili yapılan çalışmaların sayısında özellikle 1997-2001 yılları arasında ciddi bir artış görülmektedir. Arrendo ve arkadaşları (2005), 1990-2001 yıllarını kapsayan ve içerik analizi kullanarak yaptıkları çalışmalarında çok kültürlülük alanında yürütülmüş 102 araştırmayı ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Yapılan çalışmaların yüzde 53'ünü kuramsal makaleler, yüzde 47'sini nitel ve nicel yöntemlerin kullanıldığı araştırma makaleleri oluşturmuştur

Öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitimle ilgili bilgi düzeylerini araştırdıkları çalışmalarının sonucunda Neuharth-Pritchett, Reiff ve Pearson (2001), öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitim, ırk ve etnik köken ile ilgili bilgi ve anlayışlarının yetersiz olduğunu ortaya koymuşlardır. Yöneticilerin çok kültürlü eğitimle ilgili algılarını inceledikleri araştırmalarının sonucunda ise McCray, Wright ve Beachum (2004), yöneticilerin algılarının, okullarının

büyüklüğüne göre farklılaştığını, özellikle kırsal ve sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu bölgelerdeki yöneticilerin, çok kültürlü eğitime karşı negatif algıları olduğunu ifade etmişlerdir.

Türkiye'de çok kültürlülükle ilgili yapılan çalışmalar siyasi, sosyolojik, eğitimsel ve psikolojik çerçevede gerçekleştirilmiştir. DPT (2006) tarafından hazırlanan Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi'ni Uygulamak İçin Eylem Planında, (1) Kültürel çeşitliliğin pozitif değer taşıdığına ilişkin bir farkındalığı eğitim yoluyla destekleme ve bu amaca yönelik olarak müfredat düzenlenmesini ve öğretmen eğitimini geliştirme. (2) Gerekli olan yerde, geleneksel pedagojiyi, kültürel olarak uygun iletişim yöntemlerinin ve bilgi aktarımının korunmasına ve tam bir kullanımının sağlanmasına yönelik bir bakış açısı ile eğitim sürecine eklemleme hedeflerinin uygulanmasının önemine vurgu yapılmaktadır.

Çok kültürlü eğitim konusuyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde, çok kültürlü eğitim çalışmalarının yeterli düzeyde olmadığı ve yakın tarihli olmaları nedeniyle çok kültürlü eğitimin henüz fark edildiği anlaşılmaktadır. Çok kültürlü eğitim konusundaki en önemli önyargı veya bilgi eksikliği onu sadece etnik sorunlarla ilişkili bir konu olarak görmektir. Bu durum Yazıcı ve arkadaşlarının (2009) çalışmasında da ortaya konmuştur. Oysa çok kültürlü eğitimin toplumsal kültür, din, sosyal grup ve cinsiyet farklılığından kaynaklanan boyutları vardır. Ülkemizde çok kültürlü eğitimin bu yönlerine ilişkin çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bunlar arasında Altaş'ın (2003) çok kültürlü din eğitimini amaç, ilke, yaklaşım ve eğitim programlarında yer alma durumu açısından ele aldığı çalışması, Cırık'ın (2008) çok kültürlü eğitim ve yansımalarını irdelediği çalışması, Başbay ve Bektaş'ın (2009) çok kültürlü bir eğitim- öğretim ortamının tasarlanması ve öğretmenlerin sahip olması gereken yeterliklerin ortaya konulması amaçlı çalışmaları, Yazıcı, Başolve Toprak'ın (2009) öğretmenlerin çok kültürlü eğitim tutumlarını belirlemek için ölçek geliştirme çalışmaları ile Başbay ve Kağnıcı'nın (2011) üniversite öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitim algılarının belirlenmesi için ölçek geliştirme çalışmaları sayılabilir.

Dil, din ve inanış, etnik köken, ırk ve toplumsal normlar açısından heterojen yapıya sahip diğer bir ifadeyle çok kültürlü bir toplumun bireylerinde, kültürel farkındalık oluşturma, çoklu bakış açısı geliştirme, demokratik toplum yapısını benimseme, önyargılarına ilişkin eleştirel düşünmeyi sağlama, hümanist bir yaklaşımla her türlü ayrımcılığı reddetme gibi bilgiler, beceriler ve tutumlar; ancak çok kültürlü eğitim uygulamaları ile gerçekleştirilecek hedeflerdir. Bireylerin belirlenen bu hedefleri kazanmalarında, kendi etnik özellikleri ne olursa olsun, eğitim- öğretim süreçlerini içselleştiren öğretim elemanları önemli rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda, çağdaş toplumlardaki hümanist anlayışın eğitim ortamına yansıması ile ön plana çıkan, farklı kültür ve yeteneklere sahip bireylerin, demokratik hak ve özgürlüklerine dayalı eğitim anlayışının bir gereği olarak, kültürel farklılıklara saygı ve hoşgörü öğretim elemanlarında bulunması gereken önemli özelliklerdendir. Bu nedenle, akademisyenlerin, kendi görüş ve uygulamalarını incelemek çok kültürlü eğitimi değerlendirmek anlamında önemli kabul edilmektedir. Bununla beraber, yükseköğretimde çok kültürlü eğitime ilişkin alanyazın incelendiğinde, bu konuda yapılan çalışmaların oldukça yetersiz (Grant et al, 2004) ve çok kültürlü eğitim stratejilerine karşı bir direnç olduğu ortaya çıkmaktadır (Asada, Swank, ve Goldey, 2003; Marks ve Smrekar 2003).

Araştırma sorularının belirlenmesinde, ilgili alanyazının incelenmesi sonucu, çok kültürlü eğitimin üniversite seviyesinde (Grant ve arkadaşları, 2004) irdeleyen araştırmaların sayısının az olması ve bu konuda bu düzeyde bir dirençten söz edilmesi ve yapılan araştırmaların bulgularının tutarsız olması (Asada, Swank ve Goldey, 2003; Marks ve Smrekar, 2003) etkili olmuştur. Bununla beraber, Bennett (2004), Brown ve Kysilka (2002) gibi teorisyenler, öğretim elemanlarının, öğretimde, öğrencilerin çok kültürlü eğitiminden zorunlu olarak sorumlu olması gerektiğini savunurken, William (2005) ve Thompson (2004), yöneticilerin okul kültürü oluşturma noktasında

daha fazla sorumlu olduklarını iddia etmektedirler. Paul (2003), üniversitelerde çok kültürlü eğitim vurgulandığında, samimiyetsizlik sergilendiğini iddia etmekte, çok kültürlü eğitimde farkındalık ve bilgi eksikliğinin, eğitim yöneticilerinin destek yetersizliğinin, yetersiz ya da zayıf eğitim uygulamalarının, isteksizliğin nedenlerin üniversitelerde tartışılması gereken hassas konular olduğunu belirmektedir. Özellikle yükseköğretimde, çok kültürlülük olgusunu inceleyen araştırmaların Türkiye alanyazınında az olması, bu araştırmanın, önemli olduğunu ve çok kültürlü eğitimin yükseköğretime entegrasyonu sürecinde, ilgililere veri sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Erciyes Üniversitesi, 1978 yılında Kayseri Üniversitesi adı altında kurulmuştur. 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ve 1977 yılında açılan Kayseri Öğretmen Fakültesi, Erciyes Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur. Kayseri'deki diğer iki yükseköğretim kurumu olan ve 1967'de kurulan Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nü İlahiyat Fakültesi olarak; 1977'de kurulan Kayseri Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi'ni Mühendislik Fakültesi olarak bünyesine alarak 1982 yılında Erciyes Üniversitesi adını almıştır. Üniversitede hâlen 309 profesör, 189 doçent, 390 yardımcı doçent, 154 öğretim görevlisi, 140 okutman, 49 uzman ve 786 araştırma görevlisi, 2 çevirici ve 1 eğitim öğretim planlamacısından oluşan 2020 akademik ile 1435 idari olmak üzere toplam 3229 personel görev yapmaktadır. Erciyes Üniversitesi; eğitim, araştırma ve sağlık hizmetleri sunarak, çevresiyle bütünleşmiştir. Üniversitede, 2007 - 2008 öğretim yılı itibariyle 26 bini açkın öğrenci lisans ve meslek eğitimi almaktadır. Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Toplulukları ile yabancı ülkelerden 500'e yakın öğrenci öğrenim görmektedir. Bu haliyle sınıflarda kültürel çoğulculuktan tam anlamıyla söz etmek olanaklı olmamakla beraber, öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitimi önem dereceleri ve onların görüşlerini etkileyen demografik değişkenler merak konusu olmuştur. Bu çerçevede, bu çalışmanın temel amacı, Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının pedagojik metodoloji ve sınıf atmosferindeki etnik ve kültürel çeşitliliğe ve çoğulculuk anlayışlarına ilişkin görüşlerini demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak incelemektir. Ayrıca, hangi demografik değişkenlerin, öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitimle ilgili görüşlerini etkilediğini belirlemek de bu araştırmanın amaçları arasında sayılabilir.

Araştırma soruları,

Öğretim Elemanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Nedir?

Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Cinsiyete Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Unvana Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Okullara Göre Farklılaşmakta Mıdır?

2. Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma amacına göre bu çalışma betimleyici araştırmalar kategorisinde yer almaktadır. Betimsel araştırmalar "Nedir?" ve "Ne oluyor?" sorularına cevap arayan, durum saptayıcı, tanımlayıcı araştırmalardır (Ural, Kılıç, 2006: 19). Betimsel araştırma ilk ve temel araştırma eylemidir ve bilginin anlaşılması ile artırılmasında büyük önemi vardır. Eğitim sorunlarının çoğu betimsel niteliktedir. Doğaldır ki betimsel araştırmanın başarısı ölçme ve gözlemin niteliğine bağlıdır, iyi bir betimleme olmadan üst düzey araştırmalara yönelmek mümkün değildir (Balcı, 2004: 18). Yapılış amacına göre uygulamalı araştırmalar arasında yer almaktadır: Uygulamalı araştırmalar, teorik araştırmalardan elde edilen bilgilerin saha, laboratuvar, klinik gibi uygulama alanlarındaki işleyişini yer, zaman, birey farklarına göre elde edilen teori, teorem ve modellerin geçerliğini, güvenirliğini araştıran, gerekiyorsa modifikasyonlar öneren araştırmalardır (Özdamar,

2003: 71). Betimleyici araştırmaların çeşitleri açısından ele alındığı zaman bu çalışmanın modeli tarama (survey) modelidir (Ekiz, 2003: 20). Evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile örneklem üzerinde tarama düzenlemesi yapıldığından dolayı, model genel tarama modeli türünün kapsamına girmektedir (Karasar, 1999: 79).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, Erciyes Üniversitesi Talas kampüsünde bulunan 13 Fakülte ve 4 Meslek Yüksek Okulunda çalışmakta olan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Fakülteler, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, Fen Fakültesi, Mimarlık Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Eğitim Fakültesi, İletişim fakültesi, Eczacılık Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Veteriner Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi'dir. Meslek Yüksek okulları ise, Kayseri Meslek Yüksek Okulu, Yabancı Diller Meslek Yüksek Okulu, Safiye Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksek Okulu, Mustafa Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksek Okulu'dur. Tıp ve Diş Hekimliği Fakülteleri, öğretim elemanlarına ulaşma güçlüğü nedeniyle çalışma evreni kapsamına alınamamıştır.

Çalışma evreninde yer alan, öğretim elemanı sayısının resmî rakamlarla 960 olduğu öğrenilmiştir. Araştırmada orantılı kota örnekleme tekniği kullanılmış ve örneklem olarak en az % 10 oranı hedeflenmiştir. Bu örnekleme tipinde ana kütleden belli kotalar dahilinde gruplar ayrılarak örnek seçilir. Önce ana kütledeki grupların kotaları belirlenir. Orantılı kota örneklemesinde kotalara ayrılmış ana kütlenin % 5, % 10, % 15 gibi belirli bir oranı alınır ve her kotadan araştırıcı kendi takdiri ile örneğe girecek birimleri belirler (Yazıcıoglu, Erdogan, 2004: 44). Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, her örnekleme gibi tam sayıma göre çok daha az harcamayla ve kısa zamanda neticelenmesi, oranlar sağlıklı belirlenip örneklem uygulama sahasında iyi şekilde oluşturulursa gerçeğe yakın sonuçlar vermesidir (Gürtan, 1982, aktaran: Ergin, 1994: 92). Örneklemde bir fakültede % 9 oranına ulaşılmış ve bazı fakültelerde % 20 bazılarında %30'un üzerine çıkılmıştır. Araştırma örneklemine 301 katılımcı dahil olarak alt evrenin % 31,35'ine ulaşılmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla, ölçek formunun ön yüzü, kişisel bilgi formu olarak düzenlenmiştir. Bu formda katılımcılara, cinsiyetleri, hangi okulda görev yaptıkları, unvanları ve yaşları sorulmuştur. Bu bilgilerden bazıları (cinsiyet, unvan, okul) bu araştırmanın bağımsız değişkenleridir. Öğretim elemanlarının demografik bilgileri, aşağıdaki gibidir:

Veri toplama aracına cevap veren öğretim elemanlarının yarısından çoğunu erkek (% 64,5; n=194) öğretim elemanları oluşturmaktadır. Açık bir ifade ile erkek öğretim elemanlarının kadın (% 35,5; n=107) öğretim elemanlarına göre oranı yaklaşık 3'te 2'dir. Bu durumun nedeni, erkek öğretim elemanlarının, kadın öğretim elemanlarına göre, konuya daha duyarlı olmaları olarak düşünülebilir. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarından en kalabalık grubu, mühendislik fakültesinde (n=43) bulunanların oluşturduğu anlaşılmaktadır. İkinci büyük grubu Eğitim Fakültesi, daha sonra da İktisadi İdari Bilimler Fakültesi ile Fen Fakültesinde çalışan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Bu sonuç, bu fakültelerde çalışan öğretim elemanlarının, araştırma esnasında, araştırma konusuna karşı ilgi duymaları ile açıklanabileceği gibi, diğer fakültelerde çalışan öğretim elemanlarının, zaman sorunu, iş yoğunluğu, sınav takvimi, hastalık, izin, il ya da yurt dışında olma veya tahmin edilemeyen çeşitli sebeplerle de açıklanabilir. En düşük katılımın gerçekleştiği fakülte olarak Güzel Sanatlar Fakültesi belirlenmiştir. Bu durum, onların, farklı alanlara ilgili duymaları, konuyu ilginç bulmamaları ya da yeterince önemsememeleri ile açıklanabilir. Veri toplama aracına cevap veren 301 öğretim elemanının çoğunluğu 25 ile 35 yaş dilimi içinde yer almaktadır (%55,8; n=168) . Bu grubu izleyen ikinci kalabalık grup 36 ile 45 yaş dilimi içerisinde yer alan öğretim elemanlarıdır (% 31,6 ın=95). Cevap veren öğretim elemanları sayılarına göre üçüncü büyük grubu

46 ile 55 (9,6; n= 29) ve dördüncü grubu da 56 ve üstü yaşlardaki (% 3,0; n=9) katılımcılar oluşturmaktadır. En az sayıda cevap veren öğretim elemanları 56 yaş ve üzerindeki grupta bulunan öğretim elemanlarıdır. Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının çoğunluğunu araştırma görevlileri oluşturmakta (%34,6; n=104), ikinci kalabalık grubu yardımcı doçentler teşkil etmekte (%24,6; n= 74) ve üçüncü grubu da doçentler (%14,3; n=43) temsil etmektedir. Bu gruptan sonra araştırmaya katılan öğretim elemanlarını sayılara göre sırasıyla öğretim görevlileri, doçentler, doktoralı öğretim görevlileri, okutmanlar ve profesörler ve uzmanlar izlemektedir. Yönetmeliklere uygun olarak, doktorasız araştırma görevlilerinin derse girmedikleri ve öğrencilerle sınıf ortamında karşılaşmadıkları varsayılmaktadır. Dolayısı ile uygulamada ders verip vermedikleri sorulmamıştır. En kalabalık grubu doktorasız araştırma görevlilerinin oluşturması, diğer öğretim elemanlarına göre derse girmedikleri için zaman sorununu daha az yaşıyor olmalarıyla ya da araştırma sürecinde olan kimseler olmaları nedeniyle bu araştırmaya dahil olma konusunda daha güçlü bir empati ile açıklanabilir.

Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Araştırma verilerini toplamak amacıyla kullanılan ölçek, Yukiko Inoue ve Kirk Johnson (2000) tarafından geliştirilmiş ve "Diversity and Multiculturalism in Higher Education" isimli çalışmada kullanılmıştır. Bu ölçek, araştırmacı tarafından Türkçe'ye geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılarak uyarlanmış ve kullanılmıştır. Bu amaçla, ölçek, İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Savaşır (1994)'a göre çeviriyi yapanın her iki dili ve ölçeğin ilgili olduğu konuyu bilmesi gerekmektedir. Çeviri geçerliliğinin sağlanması konusunda bu iki husus göz önünde bulundurularak İngilizce' ye hakim, anadili Türkçe olan, alan uzmanlarına başvurulmuştur. Düzenlenen İngilizce-Türkçe uyumluluk değerlendirme formu Erciyes Üniversitesi'nde görev yapan, doktorasını yurt dışında yapmış, her iki dile de hakim 8 gönüllü öğretim üyesince, lisans eğitimlerini Türkiye' de İngiliz dilinde yapan bir üniversitede tamamlayan 2 kişi ve Erciyes Üniversitesi Yabancı Diller Bölümünde (İngilizce) görev yapan 2 kişi tarafından değerlendirilmiştir. Daha sonra Türkçe formun dil ve anlam geçerliliği yine Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde görev yapan 9 gönüllü öğretim üyesince değerlendirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek için faktör analizi yapılmıştır. Bu amaçla ölçek 2011-2012 öğretim yılı güz döneminde, Erciyes Üniversitesinde, 101 kişilik akademisyen grubuna uygulanmıştır. Yapı geçerliği, sonuçların ne ile bağlantılı olabileceğini açıklar. Yani, bir ölçeğin soyut bir olguyu ne derece doğru ölçebildiğini gösterir (Tavşancıl, 2002). Faktör analizi (FA) ise, birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Daniel, 1988'den Akt: Büyüköztürk: 2002). Yapılan faktör analizinde ölçeğin tek boyutlu olup olmadığı, temel bileşenler analizi ile test edilmiştir. Temel bileşenler analizi sonucunda ölçeğin dört faktörden oluştuğu ve faktörlerin her birinin varyansın % 6.5 ile % 37.7 arasında değişen bölümlerini açıkladığı saptanmıştır. Faktör analizi sonucu ulaşılan değerler ve boyutlarda yer alan soruların anlamsal yakınlığı dikkate alınarak, ölçek maddelerinin iki faktörde toplanmasına karar verilmiştir. Bu sonuçlara göre, *Eşitlikçi Pedagoji* adı verilen ilk faktör 9 maddeden oluşmakta, maddelerin faktör yük değerleri 0.799 ile 0.522 arasında değişmekte ve toplam varyansın % 37.78'sini açıklamaktadır. *Çoğulculuk Anlayışı* adı verilen ve varyansa % 20.9'luk katkı sağlayan ikinci faktörde de 9 madde bulunmakta, maddelerin faktör yükleri 0.898 ile 0.665 arasında değişmektedir. Faktör analizi sonucunda 18 madde ve iki faktörden oluşan ölçeğin tamamının açıkladığı varyans miktarının % 62.31 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışması için, iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır. 9 maddeden oluşan *Eşitlikçi Pedagoji* alt ölçeğinin iç tutarlık katsayısı alfa: 0.79 olarak hesaplanmıştır. 9 maddeden oluşan *Çoğulculuk Anlayışı* alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı ise; alfa: 0.88, bulunmuştur. Ölçeğin her iki alt boyutuna ilişkin yapılan güvenirlik çalışması sonucunda, *Eşitlikçi Pedagoji* alt ölçeğinde

yer alan 2 sorunun güvenirliği düşürdüğü gerekçesi ile çıkarılmasına karar verilmiştir. Tüm ölçek için hesaplanan iç tutarlık katsayısı ise alfa: 0.88 olarak bulunmuştur. Ölçek; geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda 16 maddeye indirilmiştir. Bu özellikleri ile araştırmada kullanılan bu ölçeğin, ölçülmek istenen özelliği ölçmede, geçerliği ve güvenirliği yüksek olan veri toplama araçlarından biri olduğu söylenebilir. Ölçek maddeleri 5'li Likert tipi olup *son derece önemli* seçeneğine 5*, çok önemli* seçeneğine 4*, önemli* seçeneğine *3, çok az önemli* seçeneğine *2, hiç önemli değil* seçeneğine 1 puan verilmiştir.

Ölçekte, çok kültürlü eğitimle ilişkisi olduğu düşünülen, ilişki becerileri (çeşitli öğrenci ve meslektaşlarla çalışma becerisi; 1. ve 9. maddeler), toplum bilgisi (öğrencilerin ve ailelerinin kültürel miraslarının bilgisi; 2, 4, 10, 11. maddeler), empati becerisi (öğrencilerin ve ailelerin, dünyayı anladıkları çekillere derin ve daimi bir duyarlılık ve takdir; 3, 7 ve13. Maddeler), kültürel anlaşmazlıklar (yerel toplumsal grupların, değerleri ve okullarda desteklenen geleneksel Türk değerleri arasındaki farklılıkları anlama; 2, 5 ve 16. Maddeler) öğretim ortamını düzenleme bilgi ve becerileri (6, 8, 12 ve 14, 15. Maddeler) ile ilgili maddeler yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Alt problemlere cevap verilmeden önce betimsel istatistikler (ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık) hesaplanmış ve dağılımın özellikleri ortaya konmuştur. Gözlemlenen istatistikler sonucunda, toplam puanların dağılımının normal olduğu belirlenmiş ve parametrik test teknikleri kullanılmasına karar verilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde *t*- testi ve "Tek Yönlü Varyans Analizi" (ANOVA) modelleri uygulanmış, farklılaşmaların kaynağını test etmek için ANOVA içinde "Tukey testi" kullanılmıştır. Verilerin analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır. Ölçekte yer alan her maddenin aritmetik ortalaması, standart sapması, *t* değeri ve serbestlik düzeyi belirlenerek, elde edilen veriler tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Verilerin analizinde Excel ve SPSS paket programlarından yararlanılmıştır.

Verilerin derecelendirilmesi ve derecelemede esas alınan ortalama aralıkları; Eğitilikçi Pedagoji alt boyutu için; 9-16,2- Hiç Önemli Değil; 16,3-23,4- Çok Az Önemli; 23,5-30,6; Önemli; 23,5-30,6; Çok Önemli; 37,9-45- Son Derece Önemli olarak belirlenmiş iken, Çoğulculuk Anlayışı alt boyutu için; 7-12,6- Hiç Önemli Değil; 12,7-18,2- Çok Az Önemli; 18,3-23,8; Önemli; 23,9-29,4; Çok Önemli; 29,4-35- Son Derece Önemli olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Erciyes Üniversitesinde çalışan öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitime verdikleri önemin, cinsiyet, unvan ve okul değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmeye çalışıldığı bu bölümde, toplanan verilerin istatistiki olarak çözümlenmesiyle elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Bulguların verilmesinde, araştırmanın amacı doğrultusunda yanıtı aranan soruların sırası izlenmiştir.

3.1. Erciyes Üniversitesi Öğretim Elemanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi

Araştırmada yanıtı aranan ilk soru, Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitimi ne derece önemsedikleridir. Öğretim elemanlarının görüşleri Eğitilikçi Pedagoji ve Çoğulculuk Anlayışı boyutları açısından incelenmiştir. Elde edilen verilerin aritmetik ortalamalara göre yorumlanmasında, yöntem bölümünde belirtilen sınırlardan yararlanılmıştır.

Tablo 1. *Öğretim Elemanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesinin Dağılımı (n=301)*

Çok Kültürlü Eğitim Boyutları	Madde sayısı	Puan Aralığı	Arit. Ort.	Std	Hiç Önemli Değil		Çok Az Önemli		Önemli		Çok önemli		Son Derece Önemli	
					f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Eşitlikçi Pedagoji	9	9-45	29,89	4,04	3	1,0	37	12,3	124	41,2	92	30,2	45	15,0
Çoğulculuk Anlayışı	7	7-35	30,37	6,56	-	-	4	1,3	16	5,3	104	34,6	177	58,8

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının ÇKEÖDÖ'nin alt boyut puan ortalamaları sırasıyla, Eşitlikçi Pedagoji için Çok Önemli ($\overline{X}$ = 29,89) ve Çoğulculuk Anlayışı için Son Derece Önemli ($\overline{X}$ = 30,37) olarak belirlenmiştir. Bu değerler Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitimi çok önemsediklerinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum, Kayseri gibi belirgin farlılıkların gözlenmediği bir ilde dahi, öğretim elemanlarının toplumun tüm kesimleri için eşitlik isteyen kapsayıcılığı savunan biri olarak algılanmanın artan önemini fark ettikleri anlamına gelebilir. Bir anlamda sosyal iklimdeki değişkliğin bu çalışmanın bulguları üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülebilir.

3.2. Öğretim Elemanlarının Cinsiyetlerine Göre Çok Kültürlü Eğitimi Önem Derecesi

Eğitsel Pedagoji ve Çoğulculuk anlayışı alt boyutları açısından erkek ve kadın öğretim elemanlarının önem düzeyine yönelik görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşma durumunu ortaya koymak amacıyla bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin Bağımsız Gruplar İçin t- Testi Sonuçları*

Boyutlar	Cinsiyet	N	$\overline{X}$	Std. Sapma	t	p
Çoğulculuk Anlayışı	Kadın	107	30,10	3,68	,665	,506
	Erkek	194	29,77	4,23		
Eşitlikçi Pedagoji	Kadın	107	31,64	6,17	2,501	,013
	Erkek	194	29,67	6,68		

*p< .05

Tablo 2'deki bulgular incelendiğinde, kadın öğretim elemanlarının Eşitlikçi Pedagoji alt boyutuna ait aritmetik ortalamalarının $\overline{X}$ =30,10; öğretim elemanlarının bu boyuta ait aritmetik ortalamalarının ise $\overline{X}$ =29,77 olduğu görülmektedir. Grupların Çoğulculuk Anlayışı alt boyutuna ait puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla hesaplanan t değerinin (t=0,506, p>,05) 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre; öğretim elemanlarının, ölçeğin, Çoğulculuk Anlayışı alt boyutundaki maddelere ilişkin görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kadın ve erkek öğretim elemanlarının,

ölçeğin Çoğulculuk Anlayışı alt boyutundaki maddelere verdikleri önem düzeyleri birbirlerine yakın bulunmuştur. Buradan hareketle, cinsiyet değişkeninin, öğretim elemanlarının, Çoğulculuk Anlayışına verdikleri önemi değiştiren önemli bir faktör olmadığı bulunmuştur.

Tablo 2'de görüldüğü gibi akademisyenlerin Eğitilikçi Pedagoji alt boyutundaki puanları incelendiğinde, kadın öğretim elemanlarının puan ortalamasının $\overline{X}$ = 31,64, erkek öğretim elemanlarının puan ortalamasının ise $\overline{X}$ = 29,67 olduğu görülmektedir. Grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla hesaplanan t değerinin (t=0,013, p<,05) 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; kadın öğretim elemanlarının, ölçeğin, Eğitilikçi Pedagoji alt boyutundaki maddeler ile ölçülen görüşleri erkek öğretim elemanlarının önem düzeylerinden anlamlı biçimde yüksektir.

3.3. Öğretim Elemanlarının Unvanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimi Önem Derecesi

Çoğulculuk Anlayışı ve Eğitilikçi Pedagoji boyutları açısından, unvanları farklı olan bireylerin görüşlerinin farklılaşma durumunu ortaya koymak amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizine (ANOVA) ilişkin bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Öğretim Elemanlarının Unvanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimi Önem Dereceleri Puanlarına İlişkin n, x, ss değerleri

Boyutlar	Akademik unvan	N	$\overline{X}$	Std. Sapma
Çoğulculuk Anlayışı	Prof. Dr	104	29,41	4,10
	Doç. Dr.	24	30,29	4,80
	Yrd. Doç. Dr.	36	29,55	4,09
	Öğretim Gör.	74	30,10	3,99
	Okutman	43	30,79	3,57
	Ar. Gör.	18	29,55	4,00
	Uzman	2	32,00	.00
Eğitilikçi Pedagoji	Prof. Dr	104	29,87	5,80
	Doç. Dr.	24	33,66	7,84
	Yrd. Doç. Dr.	36	30,72	6,44
	Öğretim Gör.	74	30,90	6,48
	Okutman	43	29,39	7,41
	Ar. Gör.	18	28,11	6,72
	Uzman	2	31,00	1,41

Tablo.3'deki bulgular incelendiğinde Çoğulculuk Anlayışı alt boyutunda en yüksek ortalamanın $\overline{X}$ = 32,00 ile uzmanlara ait olduğu görülmektedir. Onları sırasıyla $\overline{X}$ =30,79 ile okutman, $\overline{X}$ = 30,29 ile Doçent Doktor, $\overline{X}$ = 30,10 ile Öğretim Görevlisi, $\overline{X}$ = 29,55 ile Yardımcı Doçent Doktor ve Araştırma Görevlileri, $\overline{X}$ = 29,41 ile Profesör Doktor takip etmektedir.

EĞitlikçi Pedagoji alt boyutunda ise en yüksek ortalamaya $\overline{X}$ = 33,66 ile Doçent Doktor'un sahip olduğu anlaĞılmaktadır. Daha sonra $\overline{X}$ = 31,00 ile Uzman, $\overline{X}$ = 30,90 ile Öğretim Görevlisi, $\overline{X}$ = 30,72 ile Yardımcı Doçent Doktor $\overline{X}$ =29,87 ile Profesör Doktor, $\overline{X}$ = 29,39 ile Okutman ve $\overline{X}$ =28,11 ile AraĞtırma Görevlisi gelmektedir.

Grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 3.1'de verilmiĞtir

Tablo 3.1. Unvana Göre Çok Kültürlü Eğitime Verilen Önem Derecesi ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Unvan	KT	Sd	KO	F	P
Çoğulculuk AnlayıĞı	Gruplar arası	80,834	6	13,472	,820	,555
	Grup içi	4831,764	295	16,435		
	Toplam	4912,598	301			
EĞitlikçi Pedagoji	Gruplar arası	2446,07	6	73,248	1,723	,115
	Grup içi	15255,28	295	42,501		
	Toplam	17701,36	301			

Tablo 3.1 incelendiğinde; Çoğulculuk AnlayıĞı alt boyutunda, akademik unvanlar açısından farklılaĞmayı ortaya koymak amacıyla hesaplanan F değeri (F=,555 p|>.05), .05 düzeyinde gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir. EĞitlikçi Pedagoji alt boyutunda hesaplanan F değeri de (F=,115 p<.05) .05 düzeyinde gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığını ifade etmektedir. Bulgu Ğunu göstermektedir ki; kiĞinin sınıfta harcadığı zaman, meslekteki deneyimi, doktoralı olup olmaması, çoğulculuk anlayıĞı ve eĞitlikçi pedagoji anlayıĞının olumlu ya da olumsuz bir belirleyicisi değildir. Ancak, kongre, sempozyum, proje çalıĞmaları gibi bilimsel etkinliklerin, öğretim üyelerinin çoğulculuk ve eĞitlikçi pedagoji anlayıĞını etkilemeĞi olabileceği düĞünülmektedir. Bu yorum, Pohan'ın (1996) bulgularına uygun olabilir. Pohan (1996), kültürler arası tecrübenin, çoğulculuk anlayıĞı ve eĞitlikçi pedagoji açısından önemli olduğunu saptamıĞtır. Bununla beraber, kiĞinin, unvanı ne olursa olsun, idealist olup olmamasının, -çeĞitliliği bir zorluk olarak değil, doğru kullanıldığında sınıfta olumlu bir güç unsuru olarak görmek- görüĞleri etkilemeĞi olabileceği düĞünülebilir.

3.4. Öğretim Elemanlarının Okullarına Göre Çok Kültürlü Eğitimi Önem Derecesi

Tablo. 4. Öğretim Elemanlarının Okullara Göre Çok Kültürlü Eğitimi Önem Dereceleri Puanlarına ĠliĞkin n, $\overline{X}$, ss değerleri

Boyutlar	Fakülteler	N	$\overline{X}$	Std. Sapma
	Eğitim	34	31,11	3,36
	Ġlahiyat	13	31,92	3,17
	Fen	31	29,38	3,17
	Mühendislik	43	29,16	3,47
	ĠİBF	32	28,53	5,35
	Yabancı dil	10	32,20	4,04

	İletişim	22	29,77	4,09
	Veterinerlik	23	30,04	3,57
	MYO	8	30,25	4,09
Çoğulculuk Anlayışı	Hukuk	16	30,06	3,73
	Eczacılık	4	31,25	2,21
	Mimarlık	6	26,66	5,46
	Güzel sanatlar	3	27,66	9,23
	Sağlık	12	29,58	5,55
	SÇMYO	6	31,66	1,03
	KMYO	10	29,00	2,82
	Edebiyat	28	30,46	4,24
	Eğitim	34	30,85	5,55
	İlahiyat	13	32,38	7,87
	Fen	31	29,90	4,98
	Mühendislik	43	28,41	6,52
	İİBF	32	27,96	6,94
	Yabancı dil	10	36,70	8,01
	İletişim	22	32,50	5,09
	Veterinerlik	23	27,95	7,92
Eğitlikçi Pedagoji	MYO	8	31,50	6,61
	Hukuk	16	32,12	5,04
	Eczacılık	4	27,00	4,16
	Mimarlık	6	27,50	8,75
	Güzel sanatlar	3	25,33	4,16
	Sağlık	12	33,41	6,88
	SÇMYO	6	28,66	5,27
	KYMO	10	28,80	4,87
	Edebiyat	28	33,21	5,92
	Toplam	301	30,39	6,56

Grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 4.1.'de verilmiştir.

Tablo 4.1. Okullara Göre Çok Kültürlü Eğitime Verilen Önem Derecesi ANOVA Testi Sonuçları

Boyutlar	Fakülteler	KT	Sd	KO	F	P
Çoğulculuk Anlayışı	Gruplar arası	372,140	16	23,259	1,455	,116
	Grup içi	4540,458	285	15,988		
	Toplam	4912,598	301			
Eğitlikçi Pedagoji	Gruplar arası	1654,848	16	103,428	2,607	,001
	Grup içi	11223,522	285	39,670		
	Toplam	12881,370	301			

Tablo .4.1. incelendiğinde; önem derecesinin Çoğulculuk Anlayışı ve Eğitlikçi Pedagoji alt boyutlarında, öğretim elemanlarının görev yaptıkları okul açısından farklılaşmalarını ortaya koymak amacıyla hesaplanan F değerleri görülmektedir. Buna göre Çoğulculuk Anlayışı alt boyutuna ilişkin (F=,116 p>.05), değerin .05 düzeyinde anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Eğitlikçi Pedagoji alt boyutunda ise elde edilen değer (F=,001 p<.05), .05 düzeyinde gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir.

Çoğulculuk Anlayışı ve Eğitlikçi Pedagoji alt boyutlarında ortaya çıkan farklılaşmaların kaynağını bulmak amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, Eğitlikçi Pedagoji alt boyutunda; Yabancı Diller Meslek Yüksek Okulundaki öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitime önem verme derecelerinin Mühendislik, GEBF ve Veterinerlik Fakültelerindeki öğretim elemanlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir (p <.05). Bununla birlikte; Çoğulculuk Anlayışı alt boyutunda diğer fakültelerde görev yapan öğretim elemanlarının görüşlerinin, anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir (p > .05). Yabancı diller meslek yüksek okulunda görev yapan öğretim elemanlarının, farklı dil bilmeleri nedeniyle farklı kültürleri tanıma ve anlamada farklı dil bilmeyen öğretim elemanlarına göre avantajlı olmaları, okul programlarında, farklı kültürlerin öğretiminin yer aldığı derslerin olması, onların bu konudaki görüşlerinin bir belirleyicisi olmuş olabilir. Bununla beraber, diğer alt problemde de ifade edildiği gibi, çeşitli bilimsel organizasyonlar aracılığı ile farklı kültürlerle etkileşimde bulunmanın, kişisel yaşam deneyimlerinin, hayata bakış açısının, görüşleri etkileyen önemli göstergeler olduğu düşünülmektedir.

3. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitime verdikleri öneme dair görüşlerini saptamak amacıyla Erciyes Üniversitesinde 301 öğretim elemanının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın birinci alt problemi, Erciyes Üniversitesi Öğretim Elemanlarına Göre Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Nedir? olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucu Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitimi çok önemsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Okojie-Boulder (2010)'un araştırma bulgularıyla örtüşmektedir. Adı geçen araştırmacı, çok kültürlü eğitime yönelik öğretim elemanları ve lisansüstü öğrencilerinin görüşlerini incelediği çalışmasında, öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitime yönelik oldukça pozitif bir algı içinde olduğu bulgusuna yer vermiştir.

Öğretimde kültürel alanla ilgili örnekler kullanma, çok kültürlü bakış açılarını öğretimle bütünleştirme, çok kültürlü öğretim materyalleri sağlama gibi maddelerin yer aldığı Eğitimci Pedagoji, alt boyutundan alınan puanlar, öğretim elemanlarının çok kültürlü eğitim teorisinin sınıfa entegre edilmesinin, temelde ders içeriklerine çok kültürlü ögeler katılmasını ve ön yargının azaltılmasını son derece önemsedikleri anlamına gelmektedir. Bu durum, Banks'ın (2004. a) çok kültürlü eğitim tanımıyla örtüşmektedir. İlgili alanyazındaki bazı bulgular, öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitime ilişkin pozitif algıya sahip olmalarına rağmen bunu derslerine yeterli şekilde entegre edemediklerine de yöneliktir (Okojie-Boulder, 2010; Brown ve Radcliff, 1998).

Milner (2005) 'in durum çalışması "bir İngilizce öğretmeninin sınıfına çok kültürlü eğitim uygulamasını" incelemektedir. Yazar çok kültürlü eğitimin etkili olabilmesi için öğretmenlerin, program ve öğretim stratejilerini, öğrencilerin deneyim ve ailevi geçmişlerini kullanabilecekleri bir şekilde değiştirmesinin gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Genel olarak bu çalışmanın sonuçları, katılımcıların çok kültürlü eğitimin temel prensipleriyle aynı görüşte olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki bazı araştırma bulguları ise öğretim üyelerinin çok kültürlü eğitime yönelik, bilgi ve kavram yetersizliğinden kaynaklanan zayıf algılara sahip olduğunu tartışmışlardır ve bunun sonucunda da kavrama karşı olmuş ve faydalarını fark edememişlerdir (Gayle-Evans ve Michael, 2006; Denevi ve Carter, 2006; Grant ve arkadaşları, 2004; Bhargava, Hawley, Scott, Stein, ve Phelps, 2004; Ervin, 2002). Asada ve arkadaşlarının (2003) araştırması da göstermiştir ki kırsal bölgelerde yaşayan bireyler, çok kültürlü eğitime yönelik daha az olumlu görüşe sahip olma eğilimindedirler. Temelde, bu çalışmanın bulguları anılan çalışmalarda sunulan iddiaların aksine, katılımcıların çok kültürlü eğitimi kabul ettiklerini ve öğrencilerin sınıf içi kültürel farklılıklarını eğitlemek için onları, gerekli bilgi ve beceriyle donatmayı kabul ettiklerini göstermektedir. Bu çalışmanın bulgularının, yukarda sayılan araştırma bulgularından farklılık göstermesinin çeşitli sebepleri olabilir. Sosyal iklim farklılığı bu sebeplerden biri olabileceği gibi farklı kültürel çevrelerde gerçekleştirilmiş olmalarının da etkili olduğu düşünülebilir.

Çok kültürlü eğitimi önemseyen ve sınıflarında bunu öğretimle birleştiren öğretim elemanlarının, öğretim etkinlikleri aracılığı ile toplumda değişime katkıda bulundukları düşünülebilir. Bununla beraber, Fong ve Sheets (2004)'in araştırma bulguları, öğretmenlerin çok kültürlü eğitimin zaman alıcı ve zahmetli olduğuna inandıklarını çünkü kavramı ya da onu sınıf içinde nasıl uygulayacaklarını anlamadıklarını ortaya koymaktadır. Yetersiz zaman ve çok kültürlülüğü sınıf içinde pratik olarak uygulamaktaki zorluklara ilaveten, öğretim üyeleri, kavramı etkili bir şekilde öğretebilecek gerekli bilgiden mahrum olduklarını belirtmişlerdir (Moll ve Gonzàlez, 2004; Marks ve Smrekar, 2002). Ancak, Heard'ın (1999) çalışması öğretmenlerden çok kültürlü eğitim uygulamalarına yardımcı olacak bir projeye katılmalarını istemiştir. Araştırmacı, öğretmenlerin sınıftaki öğrencilerin hepsi beyazsa ya da hepsi zenciyse çok kültürlü eğitime ihtiyaç duymadıklarını ortaya koymuştur. Heard (1999) öğretmenlere çok kültürlü eğitimin tüm öğrencilere uygulanabilir olduğunu fark etmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir.

Grant vd. (2004), öğretim elemanlarının çok kültürlülüğü sınıfta entegre etmek için özellikle teknoloji kullanmadıklarını ancak öğretim etkinliklerini kolaylaştırmak için teknolojiden faydalandıklarını belirtmişlerdir. Bazı araştırma bulguları da öğretim elemanlarının, sınıfta çok kültürlü içeriği entegre etmede ve farklı kültürleri kaynaştırmada teknolojiden nasıl yararlanacaklarını bilmediklerini ortaya koymuştur (Akintunde 2006; Banks, 2004; Bush 2005). Alan taraması sonucu, tıpkı bu araştırmanın sonuçlarında olduğu gibi, öğretim elemanlarının, çok kültürlü eğitimin önemine yüksek düzeyde inandıkları ancak hedeflerinin etkili bir şekilde uygulanamayacak kadar geniş olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır (Brown ve Ratcliff, 1998).

Parekh (2000)'e göre, çok kültürlü eğitim, kişinin kendi kendini analiz etmesine, ön yargılarının ve ayrıcalıklarının farkında olmasına, özgürlük ve eşitlik duygusu kazanmasına olanak sağlamaktadır. Tiedt ve Tiedt (2005) üniversitelerin ırk, dini fanatiklik, başarıda eşitsizlik, dilbilimsel farklılık, cinsel ayrımcılık ve engelliliğe bağlı olabilen farklı çok kültürlü problemlerle karşılaşıklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmanın Çoğulculuk anlayışı bakımından bulguları göstermektedir ki, Erciyes Üniversitesi öğretim elemanlarına göre, kişisel ve mesleki yaşamlarında ön yargıyı yok etmek, fikir ve inançların özgür ve açık bir şekilde ifade edildiği bir ortam oluşturmak, kültürel ve etnik geçmişleri kendilerinden farklı olan öğrencilerin akademik başarılarını desteklemek, eğitimde basmakalıp ifadelerle mücadele etmek son derece önemlidir. Brown ve Kysilka (2002)'ya göre, öğretmenler mesleğe belli peşin hükümlerle girerler ve doğal olarak öğrenciler de bunun sonucunda önyargılara sahip olurlar. Dolayısıyla çok kültürlü bir eğitimci olabilmek, kişinin zihniyetini, davranışlarını ve kendi inanç sistemini değerlendirerek değiştirmesini gerektirmektedir. Bu görüş, araştırma bulgularıyla ilişkilendirildiğinde, öğretim elemanlarının bu değişime inandıkları ve önemli gördükleri sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi ise, çok kültürlü eğitime önem verme derecesi bakımından cinsiyetin önemli bir değişken olup olmadığını sorgulamakta idi. Buna göre, Eşitlikçi Pedagoji açısından, kadın öğretim elemanlarının, erkeklere göre daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına dayalı olarak, kadınların, çok kültürlü bakış açılarını öğretim tekniklerine entegre etmeyi, kültürel olarak ilişkili örnekler kullanmayı, kültürel anlamda daha duyarlı bir öğretmen olmayı, diğer kültürler hakkında farkındalık sahibi olmayı ve öğretme tekniklerinden basma kalıp teknikleri uzak tutmayı önemsedikleri belirlenmiştir. Bu sonuçlar, eşitlilik sorunlarını sınıflara taşımada kadın eğitimcilerin erkek eğitimcilerden daha fazla ilgili olduğunu bulan Endress ve Lueck (1998) tarafından desteklenmektedir. Sınıf içi derse katılımla ilgili algılara dair yapılan bir araştırmada da kadın öğretim elemanlarının erkek öğretim elemanlarına göre sınıf içinde katılımcı bir iklim yaratma konusunda genelde daha etkili olduklarına dair bulgulara rastlanmıştır (Crawford ve MacLeod, 1990, aktaran: Crombie, Pyke, Silverthorn, Jones ve Piccinin, 2003:54). Fisher (2008:34) ise, öğrenme ve öğretim ile ilgili yaptıkları çalışmada, kadınların, erkeklere oranla daha ilgili olduklarını saptamıştır. Ayrıca başka bir araştırmanın sonuçlarına göre erkek öğretim elemanlarının daha çok erkek öğrencilere söz verdikleri fakat kadın öğretim elemanlarının hem erkek hem kız öğrencilere eşit düzeyde söz verdikleri belirlenmiştir (Karp ve Yoels, 1976, aktaran: Crombie, Pyke, Silverthorn, Jones ve Piccinin, 2003: 55). Bu araştırmanın sonuçlarına göre de kadınlar, eşitliliği çevreleyen sorunların önemi konusunda erkeklere göre daha duyarlıdırlar.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde ise, çok kültürlü eğitime verilen önem bakımından, unvan değişkenini incelemeye yöneliktir. Elde edilen bulgulardan hareketle, farklı unvanlardaki öğretim elemanlarının görüşlerinin birbirlerinden anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bir anlamda tüm elemanların benzer görüşler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde de benzer sonuçlara rastlanmıştır. Şöyle ki, Lindholm tarafından yapılan bir araştırmada da unvan değişkenine ilişkin bir farklılığa rastlanmamıştır (Lindholm, 2004: 622). Reetz ve Jacobs (1999:210), değerlerin öğretimiyle ilgili yaptıkları çalışmada, öğretim elemanlarının unvana bakılmaksızın dörtte üçünün sınıflarda en sık vurguladıkları değerin, eşitliliğin kabulü olduğunu öne sürmektedirler.

Araştırmanın dördüncü alt problemi ise Çok Kültürlü Eğitimin Önem Derecesi Okullara Göre Farklılaşmakta Mıdır? şeklinde ifade edilmiştir. Sonuçlar Yabancı Diller Meslek Yüksek Okulunda çalışan elemanların çok kültürlülük konusuna verdikleri önemin diğer okullardan anlamlı düzeyde farklılaştığını ortaya çıkarmıştır. Bu okullarda çalışan öğretim elemanlarının, dili bilme ve kullanma yeteneklerinin diğerlerinden önde olması, programlarında, farklı kültürlere yönelik derslerin olması, yabancı kültürlerden işarkadaşlarının olması gibi faktörler bu sonucun nedenleri olabilir.

Bu çalışmanın bulguları, yükseköğretimde çoğulculuk anlayışı ve çok kültürlülüğün rolü hakkında birkaç soru ortaya çıkarmıştır. Öğretim elemanları çok kültürlü eğitimi neden çok önemsemektedirler? Öğretim elemanları eğitlikçi pedagoji anlayışını neden çok önemsemektedirler? Çok kültürlü eğitimi neden kadın öğretim elamanları, erkek öğretim elemanlarından daha fazla önemsemektedirler? Bu sorular önemlidir ve diğer çalışmalarda söz konusu edilmelidir. Kısacası, eğitim çok kültürlü olabilir ve farklılıkları kabul etme ve anlamayı geliştirmede kullanılabilir. Taylor tarafından da belirtildiği gibi (1999), eğitimciler kültürel çoğulluğu analiz etmeliler ve kendi davranışlarını, inançlarını ve konuyla ilgili bilgilerini değerlendirmeli ve çok kültürlü eğitimi ders programlarında öncelikli hale getirmek için çabalamalıdırlar.

Bu çalışmanın sonraki adımı; öğretim elemanlarının çoğulculuk anlayışı ve pedagojik eğitliğin önem düzeyine ilişkin görüşlerini, sınıf içerisindeki gerçek pedagojik pratikleriyle karşılaştırmaktır. İlk adım, inanmayı istemektir, ikincisi ise kişinin eğitimsel yaklaşımı ve pratiğinde, çok kültürlü kavramları ve stratejileri bir araya getirme adına uygulanabilir adımlar atmasıdır. Erciyes Üniversitesi gibi çoğul kültürün egemen olduğu üniversitelerde, sınıf içerisindeki çok kültürlü pedagojik stratejilerin anlaşılması, Türkiye'deki yükseköğretimin doğasına ışık tutabilir. Bununla beraber, çok kültürlü bakış açısının Türk öğretim elemanlarının, öğretmenlerin ve araştırmacılarının ilgi alanına girmesi çok kültürlülük kavramının daha çok tartışılması umut edilmektedir. Çok belirgin etnik farklılıkların gözlenmemesine rağmen, Türk toplumunda sosyal sınıf farklılıklarına, dini inanışlara, sürdürülen gelenek ve göreneklere, coğrafi konuma ve aile yapılarına göre alt gruplar ve buna bağlı olarak alt kültürler yer almaktadır. Bu noktada, çok kültürlü eğitim anlayışının eğitim uygulamalarını etkileyebileceği ve iyileştireceği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

AGADA, J. (1998). Multicultural Education and the Emerging Paradigm: An Essay in Cultural Epistemology.**The Urban Review**, 30(1), 77-95. 20 Ağustos 2012 tarihinde http://www.springerlink.com/content/g138285392p6186n/. adresinden alınmıştır.

AKINTUNDE, O. (2006). Diversity.com: Teaching an Online Course on White Racism and Multiculturalism. **Multicultural Perspective,** *8,* 35-34.

ALTAğ, N. (2003). **Çokkültürlülük ve Din Eğitimi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

ALTINBAğ, D. (2006). Avrupa ve çok kültürlülük: Fransa örneği. Stratejik analiz, 78: 52-61 [Online]:http://www.asam.org.tr/tr/yazidosyagoster.asp?ID=152 adresinden 19 Temmmuz 2012 tarihinde edinilmiştir.

APA (2002). Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. 20 Ağustos 2012 tarihinde http://www.apa.org/pi/multiculturalguidelines/homepage.html adresinden alınmıştır.

ARRENDO, P., ROSEN, D. C., Rice, T., PEREZ, P. ve TOVAR-GAMERO, Z.G. (2005). Multicultural Counseling: A 10-Year Content Analysis of the Journal of Counseling and Development. **Journal of Counseling and Development**, 83, 2,155-161.

ASADA, H., SWANK, E., ve GOLDEY, G. T. (2003). The Acceptance of a Multicultural Education Among Appalachian College Students. *Research in Higher Education,44,* 99-120.

BALCI, A. (2004). **Sosyal Bilimlerde Araştırma-Yöntem, Teknik ve İlkeler**(4. baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.

BANKS, J.A. (2004). Teaching for Social Justice, Diversity, and Citizenship in a Global World. The Educational Forum, (68), 289-298. 23 Ağustos 2012 tarihinde EBSCOhost veritabanından alınmıştır.

BANKS, J. A. (a.2004). **Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching.** (4th ed.) Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.

BANKS, J.A., Cookson, P., GAY, G., HAWLEY, W.D., IRVINE, J.J., NIETO, S., (2001). "Diversity Within Unity: Essential Principles for Teaching and Learning in a Multicultural Society". 17 Ağustos 2012 tarihinde http://www.educ.washington.edu/coetestwebsite/pdf/DiversityUnity.pdf adresinden alınmıştır.

BAğBAY, A., BEKTAğ, Y. (2009). "Çok Kültürlülük Bağlamında Öğretim Ortamı ve Öğretmen Yeterlikleri". **Eğitim ve Bilim**, 34, 30-43

BAğBAY, A. ve KAĞNICI, Y. (2011). "Çok Kültürlü Yeterlik Algıları Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması" **Eğitim ve Bilim**, Cilt:36 Sayı:161

BENNET, C. (2001). Genres of Research in Multicultural Education. Review of Educational Research, 71(2), 171-217. 20 Ağustos 2012 tarihinde EBSCOhost veritabanından alınmıştır.

BENNET, C. I. (2004). **Research on Racial Issues in American Higher Education**. In J. A.Francisco, CA: John Wiley ve Sons, Inc.

BUSH, M. L. (2005). "Time: An Enigma of Intercultural "Communication". **National Business Education Association "Yearbook**, *43,* 216-230.

BÜYÜKÖZTÜRK, ğ. (2002). **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.** Ankara: PegemA Yayıncılık.

BROWN, S. C., ve KYSILKA, M. L. (2002). **Applying Multicultural and Global Concepts in The Classroom and Beyond**. Boston: Pearson Education, Inc.

BHARGAVA, A., HAWLEY, L. D., SCOTT, C. L., STEğN, M., VE PHELPS A. (2004). "Students" Perceptions of Multicultural Education Experiences in a School of Education. **Multicultural Education**, *11,* 19-22.

BROWN, M. C., VE RATCLğFF, J. L. (1998). "Multiculturalism and Multicultural Curricula in the United States". **Higher Education in Europe,** *23,* 11-21.

ÇELğK, H. (2008). "Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü", U.Ü. **Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** yıl:9 Sayı: 15.

ÇOBAN, A. , KARAMAN, N. VE DOĞAN, T. (2010). "Öğretmen Adaylarının Kültürel Farklılıklara Yönelik Bakış Açılarının Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi". **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi,** *10 (1), Haziran, 2010*

CIRIK, İ (2008). "Çok kültürlü eğitim ve yansımaları". **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 34, 27-40.

CROMBIE, G., PYKE, S. W., SILVERTHORN, N., JONES, A., VE PICCININ, S. (2003). "Students' Perceptions of Their Classroom Participation and Instructor as a Function of

Gender and Context" [Electronic version]. **The Journal of Higher Education,** *74* (1), 51 – 76.

DENEVI, E., VE CARTER, R. (2006). "Multicultural Seminar: A New Model for Professional Development." **Multicultural perspectives***, 8,* 18-24.

DIAZ, C.F. (1994). "Dimensions of Multicultural Education: Implications for Higher Education". **Phi Kappa Phi Journal,** 74(1), 9-13. 18 Temmuz 2012 tarihinde ERIC veri tabanından edinilmiştir.

DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu. http://plan9.dpt.gov.tr/oik48_kultur/48kultur.pdf sitesinden 12-08-2012'de edinilmiştir.

DUVERGER, M. (2004). Siyaset Sosyolojisi. (Çev: Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları

EKİZ, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metotlarına Giriş: Nitel, Nicel ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

ERDEN, M., VE AKMAN, Y. (2002). **Gelişim ve Öğrenme**. Ankara: Arkadaş Yayınevi

ERGİN, D. Y. (1994). "Örnekleme Türleri". **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, *6,* 91 – 102.

ERVIN, K. S. (2002). "Multiculturalism, Diversity, and African American College Students: Receptive, Yet Skeptical". **Journal of Black Studies***, 31*, 764-776.

FISHER, R. (2008). *Faculty Participation in Research at Canadian Colleges: A National Survey Report.* (http://www.ccl-cca.ca/NR/rdonlyres/ AD4CD612-02E7-40AB-B7D2-0468618DD445/0/FisherFinalReport FINAL.pdf. Web adresinden 24 Ağustos 2012 tarihinde edinilmiştir

FONG, A., VE SHEETS, R. H. (2004). "Multicultural Education: Teacher Conceptualization and Approach to implementation". **Multicultural Education,** *1,* 10-45.

GAY, G. (1994). A synthesis of scholarship in multicultural education. 13 Temmuz 2012 tarihinde http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrshp/le0gay.htm adresinden alınmıştır.

GAYLE-EVANS, G., VE MICHAEL, D. (2006). "A Study of Pre-Service Teachers Awareness of Multicultural Issues". **Multicultural Perspectives***, 8,* 44-50.

GEZİK, K. (1981). Issues in Multicultural Education. ERO: **Educaitonal Research Quarterly**, 6, 1-14.

GRANT, C. A., ELSBREE, A. R., VE FONDRIE, S. (2004). **A Decade of Research on the Changing of Multicultural Education Research.** In J. A. Banks, ve C. A. Banks (Eds.), *Handbook of Research on Multicultural Education*. (2nd ed., pp. 184-207). San Francisco, CA: John Wiley ve Sons, Inc.

GUISO, L., PAOLA S., VE LUİGİ Z. (2006). "Does Culture Affect Economic Outcomes?"**Journal of Economic Perspectives**, 20(2): 23–48.

GÜVEN, E. D. (2005). Eğitim Üzerine Yinelenen Eleştiriler, Alternatif Öneriler. Pivolka 4(17), 6-8. 12-08-2012 tarihinde http://www.elyadal.org/pivolka/17/egitim.htm adresinden alınmıştır.

HEARD, D. (1999) "A Developing Model of Teachers Educating Themselves for Multicultural Pedagogy". **Higher Education***, 38,* 461-487

HIDALGO, F., CHÁVEZ CHÁVEZ, R., VE RAMAGE, J. (1996). **Multicultural Education: Landscape for Reform in the Twenty-First Century. Handbook of Teacher Education**, John Sikula (senior ed.). New York: Macmillan

HOHENSEE, B. J, VE DERMAN-SPARKS. L. (1992). Implementing an Anti-Bias Curriculum in Early Childhood Classrooms. *ERIC Diges*t. 17 Aralık 2004, ERIC Database.

PAREKH, B. (2002). **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**. Ankara: Phoenix Yayınları.

PETERSON, P. B. (1991). "Multiculturalism as a Generic Approach to Counseling". **Journal of Counseling and Development**, 70, 6-12.

KALTSOUNIS, T. (1997). Multicultural Education and Citizenship Education at a Crossroads: Searching for Common Ground. Social Studies, 88(1), 18-23. 22-08-2012 tarihinde EBSCO host veri tabanından edinilmiştir.

KARASAR, N. (1999). **Bilimsel Araştırma Yöntemi-Kavramlar, İlkeler, Teknikler** (9. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KAYA, Y. (2002), "Kültür Değişmeleri; Milli Kültüre Karşı Takınılan Tavrın Değişmelere Tesiri" **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S., 6, C., 6.

KONGAR, E.(1981), **Toplumsal Değişme**, Remzi, İstanbul.

LINDHOLM, J. A. (2004). Pathways to the Professoriate: The Role of Self, Others, and Environment in Shaping Academic Career Aspirations. **The Journal of Higher Education**. *75* (6), 603-635.

MARKS, M. J., VE SMREKAR, J. L. (2003). **A Dialogues in Diversity:Taking the First Steps**. Annual Meeting of the Pennsylvania Association of Colleges and Teacher Educator'da sunulan bildiri, Grantville, PA.

MCCRAY, C.R.,WRIGHT, J.V., VEBEACHUM, F.D. (2004). An Analysis of Secondary School Principals'Perceptions of Multicultural Education. *Education*, 125(1), 111-131. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3673/is_1_125/ai_n29134304/ adresinden 12 Nisan 2012 tarihinde alınmıştır.

MILNER, H. R. (2005). Developing a Multicultural Curriculum in a Predominantly White Teaching Context: Lessons From an African American Teacher in a Suburban English Classroom. **Curriculum Inquiry***, 35*, 391–427.

MOLL, L. C., VE GONZÁLEZ, N. (2004). **Engaging Life: a Fund-of Knowledge Approach to Multicultural Education**. In J. A. Banks, ve C. A. Banks (Eds.), *Handbook of Research on Multicultural Education*. (2nd ed., pp.699-715). San Francisco, CA: John Wiley ve Sons, Inc.

MOLES, A. (1983). **Kültürün Toplumla Dinamiği**, (Çev: Nuri Bilgin), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

NEUHARTH-PRİTCHETT, S., REİFF, J.C., VE PEARSON, C.A. (2001). Through the Eyes of Preservice Teachers: Implications for the Multicultural. **Journal of Research in Childhood Education,** 15(2), 256-269. http://www.freepatentsonline.com/article/Journal-Research-in-Childhood-Education/80711103.html adresinden 26 Nisan 2012 tarihinde alınmıştır.

OĞUZKAN, F. (1974). **Eğitim Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OKOJIE-BOULDER, T.C. (2010). **Faculty Members" And Graduate Students" Perceptıons Of Multıcultural Educatıon In The College Of Educatıon,** YayınlanmamıŞ Doktora Tezi, Mississippi State University.

ÖZDAMAR, K. (2003). **Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. EskiŞehir: Kaan Kitabevi

PAREKH, B. (2000). **Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory**. Cambridge, MA: Harvard University Press.

PAUL, M. J. (2003). Double-Loop Diversity: Applying Adult Learning Theory to the Cultivation of Diverse Educational Climates in Higher Education. **Innovative Higher Education**, *28,* 35-47.

PICKERT, S., VE CHOCK, P.P. (1997). The Concept of Culture in Multicultural Education: Views of Teacher Educators in the USA. *Annual Meeting of the American Educational Research Association.* http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED437394.pdf adresinden 18 Ağustos 2012 tarihinde alınmıŞtır.

REETZ, L. J., VE JACOBS, G. M. (1999). Faculty Focus on Moral and Character Education. **Education**, *120* (2), 208 – 212.

SARI, E. (2003). Çok Kültürlülüğü Yeniden DüŞünmek. *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* ,167. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/23/665/8477.pdf adresinden 22 Ağustos 2012 tarihinde edinilmiŞtir.

SAVAŞIR, Ş (1994). Ölçek Uyarlamasındaki Sorunlar ve Bazı Çözüm Yolları, **Türk Psikoloji Dergisi**, Özel Sayı: Psikolojik Testler.(9) 33.

SULTANA, Q. (1994). Evaluation of Multicultural Education's Understanding and Knowledge in Freshman Level Preservice. Annual Meeting of The Mid-South Educational Research Association. ERIC Digest ED 1174138131262.

TEKİNALP, Ş. (2005). KüreselleŞen Dünyanın Bunalımı: Çok Kültürlülük, **Journal of İstanbul Kültür University**, pp. 75-87. 22-08-2012'de http://www.iku.edu.tr/EN/iku_gunce/C3S1Sosyal/75.pdf sitesinden edinilmiŞtir.

TIEDT, P. L. VE TIEDT, I. M. (2005). *Multicultural Teaching: A Handbook of Activities, Information and Resources*. (2nd ed.). Boston, MA: Pearson Education, Inc.

THOMPSON, G. L. (2004***). Through Ebony Eyes: What Teachers Need to Know But are too Afraid to Ask About African American Students.*** San Francisco, CA: John Wiley veSons, Inc.

URAL, A., VE KILIÇ, Ş (2006). **Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi** (2. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

UYGUR, N. (1984). **Kültür Kuramı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s.17.

WILLIAM, D. A. (2005). Seven Recommendations for Highly Effective Senior Diversity Officers. **Black Issues in Higher Education**, *22,* 53-55.

VALENTIIN, S. (2006). Addressing Diversity in Teacher Education Programs. **Education**, 127(2), 196-202.

YAZICIOĞLU, Y., VE ERDOĞAN, S. (2004). **SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Detay Yayıncılık.

YAZICI, S., BAğOL, G., TOPRAK, G. (2009) Öğretmenlerin Çokkültürlü Eğitim Tutumları: Bir Güvenirlik ve Geçerlik ÇalıÇması. **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 37:229-242.

YILMAZ, Ö. (2011). Öğretmen ve Gençlik ÇalıÇanları için BarıÇ Eğitimi Rehberi. http://www.kayadcommunitycenter.com/kayad-life-tr.pdf adresinden 22 şubat 2012 tarihinde alınmıÇtır.

YUKIKO, I. VE JOHNSON, K. (2000). Diversity and Multiculturalism in Higher Education, **Journal of Research in International Education,** Vol, (2) No:3.251-276

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1477-1501, ANKARA-TURKEY

KUTADGU BİLİG'DE "yorı-" FİİLİ ÜZERİNE

Ahmet DEMİRTAŞ[*]

ÖZET

Bir metindeki kelimeler temel anlamı dışında farklı yan anlamlar ile de kullanılabilmektedir. Bir metni doğru anlamak ve anlamlandırmak, metinde kullanılan kelimelerin bu farklı anlamlarını, bağlam anlamlarını bilmekle mümkündür. Kutadgu Bilig'de bulunan "yorı-" fiili de, temel anlamı olan "yürümek" dışında başka anlamlarla da kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden olan Kutadgu Bilig, Türk kültür tarihinin, Türk dili ve edebiyatının önemini hiç kaybetmeyen bir eseridir. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig İndeks'inde yer alan "yorı-" fiilinin bağlam anlamları tespit edilmeye çalışılmıştır. Metinde 253 yerde geçen "yorı-" fiilinin, 234 yerde tek kelime hâlinde, 19 yerde ise birleşik fiil görünümünde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kutadgu Bilig İndeks'inde bulunan "yorı-" fiili, "yürümek, varmak" karşılığı ile gösterilmiştir. Ancak "yorı-" fiili metinde, sadece "yürümek, varmak" anlamında kullanılmamıştır. Metinde "yorı-" fiilinin "yürümek" anlamı yanında, "yaşamak", "hareket etmek", "gezip dolaşmak", "gitmek", "uğraşmak", "devam etmek", "vakit geçirmek", "anılmak", "düşünmek", "geçinmek", "değer verilmek", "yazmak" gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmüştür. Ayrıca Türkiye Türkçesinde de örnekleri görülen, emir kipinin 2. teklik şahsıyla çekimlenmiş biçimde, bir isteklendirme ve çabukluk belirtme amacıyla, "haydi" kelimesinin kullanımına benzer şekilde bir edat gibi kullanımı da söz konusudur.

Metinde "yorı-" fiilinin, yolça yorı- "davranmak", izçe yorı- "davranmak", savı yorı- "nüfuzu artmak", yaguk yorı- "yaklaşmak", umınçka yorı- "beklenti içinde olmak" şeklinde bir isimle birlikte ve buza yorı- "bozmak", kezip yorı- "gezip durmak", yaka yorı- "yaklaşmak", ayıglap yorı- "kötüleyip durmak", şeklinde bir fiile birlikte birleşik fiil görünümünde kullanılanları da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, "yorı-" fiili, bağlam anlamı, Karahanlı Türkçesi.

ON THE VERB OF "yorı-" IN KUTADGU BILIG

ABSTRACT

The basic meaning of the words in a text can also be used with different connotations apart from their basic meanings. It can be possible to understand and to make sense of a text by knowing these different meanings of the words used in the text and the context.The

[*] Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, ahmet_demirta@yahoo.com.

"yorı-" verb, which means "to walk" basically is also used in other meanings in Kutadgu Bilig. As one of the works of Karahanlı Turkish era, The Kutadgu Bilig is a work of Turkish cultural history, Turkish language and literature that has never lost its importance. In this study, the context meanings of the "yorı-" verb found in Kutadgu Bilig's index were tried to determined. It was found that the "yorı-" verb placed in 253 times in the text. Out of these, it was placed 234 times as one word and 19 times as the compound verb form.

The verb "yorı-" is shown with the meanings of "to walk" and "to arrive" in Kutadgu Bilig's index. However, the "yorı-" verb in the text was used not only to mean "to walk" and "to arrive" but also "to live", "to move", "to walk around", "to go", "to deal with", "to continue", "to spend time", "to be mentioned", "to think", "to get along", "to be valued" and "to write." In addition, as it is seen in the examples of modern Turkish, it was used like a preposition to mean "to come on" in order to specify a motivation and quickness in the form of the imperative conjugated with the second person singular.

It was also determined in the text that the "yorı-" verb was used like yolça yorı- "to behave", izçe yorı- "to behave", savı yorı- "to increase the influence", yagu yorı- "to approach" and umınçka yorı- "to be in expectation" with a noun and buza yorı- "to ruin", kezip yorı- "to walk around", yaka yorı- "to approach" and ayıglap yorı- "to decry" with a compound verb.

Key Words: Kutadgu Bilig, the "yorı-" verb, context meaning, Karahanlı Turkish.

1. Giriş

Dili ve içerdiği konusu sebebiyle Türkistan edebî Türkçesi üzerinde uzun zaman etkili olan Kutadgu Bilig, 11. yüzyılın önemli bir edebî ürünü ve Türk edebiyatında çığır açan eserlerden biridir. Kutadgu Bilig, üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, Türk medeniyetinin, Türk kültür tarihinin, Türk dili ve edebiyatının çok önemli eserlerinden biri olmaya devam edecektir. Çeşitli yönleriyle Kutadgu Bilig üzerine bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar,[1] Türklük Bilgisi alanında önemli mesafeler katedilmesini sağlamıştır. Bu alanın öncülerinden biri de, Kutadgu Bilig'in metnini ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimini yayımlayan Reşit Rahmeti Arat'tır. Yayımlandıktan sonra çeşitli açılardan eleştirilen[2] İndeks ise, Arat'ın ölümünden sonra Kemal Eraslan, Nuri Yüce ve Osman Fikri Sertkaya tarafından onun hazırladığı fişlerin kontrolü yapılarak yayımlanmıştır.

Kutadgu Bilig İndeks'inde sadece "yürümek, varmak" karşılığı ile gösterilen "yorı-" fiilinin metinde, "yürümek" anlamı yanında, "yaşamak", "hareket etmek", "gezip dolaşmak", "gitmek", "konuşulmak", "uğraşmak", "devam etmek", "vakit geçirmek", "anılmak", "söylemek", "düşünmek", "geçinmek", "değer verilmek", "yazmak" gibi anlamlarda da kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlar arasında bazen belirli bir anlam farklılığı, bazen de sadece nüanslar bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde de bazı örneklerini gördüğümüz bu tür kullanımlar yanında "yorı-" fiilinin, bazen anlamını kaybederek, yine Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, isteklendirme

[1] bk. (Kaymaz: 2009)
[2] bk. (Tezcan: 1981)

ve çabukluk belirtme amacıyla kullanılan "haydi" kelimesinin kullanımına benzer şekildeki kullanımları da tespit edilmiştir.

Metinde "yorı-" fiilinin, yolça yorı- "davranmak", yolug yorı- "davranmak", izçe yorı- "davranmak", yolug yorı- "çalışmak", savı yorı- "nüfuzu artmak", yaguk yorı- "yaklaşmak", umınçka yorı- "beklenti içinde olmak" şeklinde bir isimle birlikte ve buza yorı- "bozmak", keze yorı- "gezedurmak", kezip yorı- "gezip durmak", yaka yorı- "yaklaşmak", ayıglap yorı- "kötüleyip durmak", avnıp yorı- "avunup durmak" şeklinde bir fiille birlikte birleşik fiil görünümünde kullanılanları da tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken, beyitler arasında bulunan anlam ilişkileri ve anlam bütünlüğü de göz ardı edilmemiştir. Kutadgu Bilig'deki "yorı-" fiilinin "yürümek" asıl anlamı yanında, farklı yan anlamlarla kullanıldığına Clauson[3] ve Tezcan[4] tarafından da dikkat çekildiğini burada belirtmek gerekir.

Yeni ve tek bir anlam ifade etmek üzere, asıl anlamlarından az ya da çok farklı olan, bazen bir tarafı isim bir tarafı fiil ve bazen iki tarafı da fiil olan birleşik fiiller, tek bir kavramı karşılamak için oluşturulurlar. "Hastalanmak" kavramını ifade eden "hasta olmak" birleşik fiili bu tür bir örnektir. Ancak, her birleşik fiilin türemiş fiillerden anlamca bir muadili yoktur (Ercilasun, 1984: 48). Türkiye Türkçesinde yakın yürü-, metinde ise yaguk yorı- "yaklaşmak" biçiminde kullanılan ve Türkiye Türkçesinde sözü yürü-, metinde ise savı yorı- "nüfuzu artmak" biçiminde kullanılan örnekler, bu tür örneklerdir. Türkiye Türkçesiyle kıyaslanamayacak çoklukta ve sıklıkta Kutadgu Bilig'de kullanılan, bir tarafı isim bir tarafı fiil olan ve çoğu mecazlı bir ifade taşıyan birleşik fiiller, Kutadgu Bilig'in kelime kadrosunda çok zengin bir yer tutar. Bu aynı zamanda Kutadgu Bilig'in önemli bir üslup özelliğidir (Ercilasun, 1984: 52).

Metinde, buza yorı- "bozmak" ve keze yorı- "gezedurmak" gibi, iki tarafı da fiil olan örnekler de bulunmaktadır. İki tarafı da fiil olan birleşik fiiller Kutadgu Bilig'de sık ve çeşitli değildir. Bunun sebebi, ünlü zarf-fiil eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerini henüz muhafaza etmeleridir. Ünlü zarf-fiil şekilleri cümlede genellikle zarf görevindedir (Ercilasun, 1984: 83).

Değişik sebeplere ve çeşitli anlam olaylarına bağlı olarak sözcükler, zaman içerisinde yeni kullanımlarla yeni kavramları anlatır duruma gelerek yan anlamlar kazanabilmektedir. Yan anlamlar, temel anlamdan az veya çok farklılık gösterirler. Temel anlamı yanında yan anlamlar da taşıyan ve çokanlamlılık özelliği gösteren her sözcük, birlikte bulunduğu öbür kelimelerle bir bütün oluşturur ve oluşturduğu bu bütün içerisinde anlamını aydınlatan bağlama göre değer kazanır (Aksan, 1999: 75). Kelimelerin bağlam anlamlarını tespit etmek, metni en doğru şekliyle anlamayı ve anlamlandırmayı sağlar. Bir edebî metinde kastedilen anlama ulaşmak zordur. Bu metin, Kutadgu Bilig gibi yüzyıllar ötesinden seslenen Türklüğün muhteşem eserlerinden biri ise, bu daha da zordur.

Yapılan bu çalışmada, Kutadgu Bilig İndeks'inde bulunan "yorı-" fiilinin bağlam anlamları üzerinde durulmuştur. Metinde 253 yerde geçen "yorı-" fiilinin, 234 yerde tek kelime hâlinde, 19 yerde ise birleşik fiil görünümünde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma sırasında, hemen yanında ve numaralarıyla birlikte verilen beyitler "Kutadgu Bilig I (Metin)"den (Arat: 2007) alınmıştır. Beyitler Türkiye Türkçesine aktarılırken "Kutadgu Bilig II (Çeviri)" (Arat: 1994) dikkate alınmış ama, buna bağlı kalınmamıştır. Asıl amaç metni ve bu beyitleri Türkiye Türkçesine aktarmak değil, metinde geçen ve "Kutadgu Bilig III İndeks"te (Arat: 1979) yer alan "yorı-" fiilinin bağlam anlamlarını ortaya koymaya çalışmaktır. Buna çalışılırken, sadece "yorı-" fiilinin içinde

[3] bk. (Clauson, 1972: 957)
[4] bk. (Tezcan: 1981: 76)

geçtiği beyit değil, diğer beyitler de dikkate alınmış, beyitler arasındaki anlam ilişkileri de göz önünde bulundurulmuştur. İçinde "yorı-" fiilinin geçtiği beyitler Türkiye Türkçesine aktarılırken, mümkün olduğu kadar kelime anlamlarına bağlı kalınmaya çalışılmış, metnin edebî özelliğinin kaybedilmemesine de dikkat edilmiştir.

2. Kutadgu Bilig'de "yorı-" Fiilinin Karşıladığı Anlamlar

2.1. "yorı-" Fiilinin Tek Başına Kullanımları

2.1.1. Yaşamak

Metinde her ne kadar *yaşamak* anlamı esas olarak "tiril-" fiili ile sağlanmışsa da, 46 yerde "yorı-" fiili, *yaşamak*, ömür sürmek anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

Bu türlüg fazāyil ukuşlar bile / āraste ol ermiş **yorı**mış küle (B55)
(Bu türlü faziletler ve anlayışlar ile bezenmiş, mutlu bir şekilde **yaşa**mış.)

Negü tir eşitgil kişi edgüsi / **yorı**p tın tokırlı āhır ölgüsi (233)
(İnsanların iyisi ne der, dinle; **yaşa**yıp nefes alan, sonunda ölecektir.)

Ajunda ne yanglıg eren togdı kör / bir ança **yorı**dı yana öldi kör (234)
(Bak, dünyada ne gibi erler doğdu; bak, bir müddet **yaşa**dı, yine öldü.)

Yaşı kısga isiz ökünçün karır / uzun yaşlıg edgü ökünçsüz **yorı**r (348)
(Ömrü kısa olan kötü, pişmanlıkla yaşlanır; uzun ömürlü olan iyi, pişman olmadan **yaşa**r.)

Sevinçin **yorı**glı ay edgü yigit / sözümni yava kılma könglün eşit (359)
(Sevinçle **yaşa**yan ey iyi yiğit; sözümü heder etme, gönlünle dinle.)

Ajunka badı kör tükel kut kurı / kozı birle katlıp **yorı**dı böri (461)
(Bak, dünyaya tam bir kut kuşağı bağladı; kuzu ile kurt birbirine katılıp **yaşa**dı.)

Kamug türlüg erdem tükel ögrenip / **yorı**r erdi erdem eligke alıp (465)
(Her türlü erdemin tamamını öğrenip, erdemi eline alıp **yaşa**rdı.)

Bir edgü bolur kör anadın togup / **yorı**r ol köni çın kör edgü bolup (873)
(Bak, biri anadan doğma iyi olur; gerçekten iyi olup doğru **yaşa**r.)

Kutuldı budun kitti emgekleri / kuzı birle katlıp **yorı**dı böri (1040)
(Halk kurtuldu, zahmetleri ortadan kalktı; kuzu ile kurt birbirine katılıp **yaşa**dı.)

Ne yakşı neng erdi bu beglik işi / ölüm tutmaz erse **yorı**sa kişi (1078)
(Ne güzel şey idi bu beylik işi; ölüm tutmasa, **yaşa**sa insan.)

Ne körklüg kün erdi yigitlik küni / karılık yok erse **yorı**sa köni (1079)
(Ne güzel günler idi gençlik günleri; yaşlılık olmasa, insan hiç değişmeden **yaşa**sa.)

Tözü tın tokırka ölüm bir kapug / kirür bu kapugka **yorı**glı kamug (1134)
(Nefes alan herkes için ölüm bir kapıdır; bütün **yaşa**yanlar bu kapıdan geçer.)

Kezigçe kelir bu ölümnüng kurı / ölümke özüng çın anuklap **yorı** (1476)
(Bu ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme kendini gerçekten hazır bulundurarak **yaşa**.)

İsizke yaguma yırak tur teze / **yorı** edgülük kıl yorık yol tüze (1508)
(Kötüye yaklaşma, ondan kaçarak uzaklaş; iyilik yap, tavır ve davranışını düzelterek **yaşa**.)

Sözüngni küdezgil selamet **yorı** / özüngni küdezgil esenin karı (1509)
(Sözünü gözet, selamet içinde **yaşa**; kendini gözet, esenlikle yaşlan.)

Ata pendi tuttı **yorı**dı köni / kutu künde arttı yarudı küni (1566)
(Baba öğüdünü tuttu, doğru **yaşa**dı; kutu her gün arttı, günü aydınlandı.)

Negü teg keçer bu keçigli kününg / könimü **yorı**r sen ya egri yolung (1583)
(Bu geçen günlerin nasıl geçiyor; doğru mu **yaşı**yorsun, eğri yolda mısın?)

Büte boldı ilig yüzin körmedim / sakınç kadgu birle **yorı**p külmedim (1587)
(Çok oldu, hükümdarın yüzünü görmedim; endişe ve kaygı ile **yaşa**dım, gülmedim.)

Negü tir eşitgil ukuşlug amul / **yorı**glı tınglı küdezçisi ol (1741)
(**Yaşa**yan ve nefes alanları gözeten, anlayışlı ve sakin insan ne der dinle.)

Ağır yük yüdüp bu özüng yalnguzun / yalıng aç **yorı**r sen ne yunçıg özün (3328)
(Tek başına ağır yük yüklenip çıplak ve aç **yaşı**yorsun, ne kadar takatsizsin.)

Yorı yalnguz işsiz ay yalnguk uzı / tuti kıldı yalnguz tili kör sözi (3361)
(Ey insan ustası, tek başına ve arkadaşsız **yaşa**; bak, papağan konuşmayı ve söz söylemeyi tek başına öğrendi.)

Bu yalnguz **yorı**glı kişi kıvçakı / kişike tusulmaz bolur ay akı (3407)
(Ey cömert, bu tek başına **yaşa**yan yabani kişinin insanlara faydası olmaz.)

Bu ol erlik anın eren yük yüdüp / **yorı**r sabrı birle ölümüg küdüp (3436)
(Erlik budur, bunun için erler yük yüklenip sabırla ölümü bekleyip **yaşa**rlar.)

Bayat adlinge tutçı korku **yorı** / umun fazlınga tutçı tegnü yorı (3668)
(Tanrı adaleti için her zaman korku içinde **yaşa**; fazlı için her zaman ümit ederek yaşa.)

Bayat adlinge tutçı korku yorı / umun fazlınga tutçı tegnü **yorı** (3668)
(Tanrı adaleti için her zaman korku içinde yaşa; fazlı için her zaman ümit ederek **yaşa**.)

Yorıglı bu yalnguk bu arzu öze / yorırlar tileyü ajunug keze (3735)
(Bu arzu üzerine **yaşa**yan bu insanlar, bu istekleri için dünyayı gezedururlar.)

Havaka bulun bolma köndür köngül / kişike katılgıl **yorı**gıl amul (3994)
(Nefsine esir olma, gönlünü doğrult; insanlara katıl sakin **yaşa**.)

Kamug nengni kördüm öz ügrün **yorı**r / kişi yılkı kuş kurt öz ügrin bilir (4196)
(Her şeyi gördüm, kendi topluluğuyla **yaşa**r; insan, hayvan, kuş, kurt kendi topluluğunu bilir.)

İsizke katılma selamet **yorı** / kılınçıng köni tut kevel teg küri (4549)
(Kötüye katılma, selamet içinde **yaşa**; işini doğru yap, yürekli bir küheylan gibi.)

Boguzug küdez tutçı igsiz **yorı** / kılur ig kişining yüzini yişin (4675)
(Boğazını gözet, her zaman hasta olmadan **yaşa**; hastalık insanın yüzünü çökmüş gibi yapar.)

Kalı ol ajunluk tilese mini / mini bardı sakınıp **yorı**su köni (4853)
(Eğer beni dünyalık için dilerse; beni vardı kabul edip doğru **yaşa**sın.)

Usanıp **yorı**glı ay arzu kulı / ölümke basıkma kelir algalı (5145)
(Ey gaflet içinde **yaşa**yan arzu kulu; ölüm baskın yapmasın, seni almak için gelecektir.)

Erej edgü kolsa yorı edgü bol / öküş nimet içre **yorı** mengü bol (5237)
(Huzur ve iyilik istersen, haydi iyi ol; çok nimet içinde **yaşa**, ebedi ol.)

Ay boşlag **yorı**glı budun öktemi / bayat aytıgı bar anutgil emi (5275)
(Ey başıboş **yaşa**yan halkın pervasızı; var, Tanrı sorgusuna cevap hazırla.)

Köngülçe **yorı**glı ay teltük müne / ayıtgay seningdin bayat bir küne (5276)
(Gönlünce **yaşa**yan ey günahkâr kusurlu; Tanrı bir gün seni sorgulayacaktır.)

Bu dünya itiglig bu tirki sanı / **yorı**glı bu yalnguk neçe yir anı (5338)
(Hazırlanmış bu sofra gibi sanılan bu dünyayı, bu **yaşa**yan insan ne kadar yer.)

Ayur men **yorı**dım usalın küle / tiriglik yava boldı gaflet bile (5632)
(Söylüyorum, gafillikle gülerek **yaşa**dım; gaflet içinde hayatım boşa geçti.)

Yidim içtim ud teg **yorı**dım yava / açıp suvsatayın munı men ive (5704)
(Sığır gibi yedim, içtim, boş yere **yaşa**dım; acıktırıp susatayım bunu ben hemen.)

Kişig satgayu men **yorı**dım öküş / özüg satgayın men ay erde küsüş (5709)
(Ben insanları inciterek çok **yaşa**dım; ey insanların azizi, artık kendimi incitmeliyim.)

Közüng todtı könglüng yime amrulup / **yoru**r sen ilig birle edgü bolup (5760)
(Gözün doydu, gönlün de huzur içinde, hükümdarla birlikte iyi olup **yaşı**yorsun.)

Anunmış turur bu ölüm tarmakı / usanıp **yorı**rda iler karmakı (6116)
(Bu ölüm pençesi hazırlanmıştır; onun çengeli, gafletle **yaşa**rken ilişir.)

Bu yanglıg **yorı**rlar odunmış kişi / udımış tururmız usayuk başı (6159)
(Uyanmış insanlar bu türlü **yaşa**rlar; gafillerin başı olarak biz uyumuş kalmışız.)

Yime serdi kaç kün bu ögdülmişe / sakınç kadgu birle **yorı**dı tuşa (6275)
(Birkaç gün bu Ögdülmiş yine sabretti; endişe ve kaygı içinde **yaşa**dı.)

Usanıp **yorı**dım avındım öküş / ölüm tuttı bardım kelir uş sanga (6319)
(Gaflet içinde **yaşa**dım, çok avundum; Beni ölüm tuttı, gittim, bu sana da gelir.)

Mengilig turur kör mengi yok çıgay / barın tap kılıp ol **yorı**r köngli bay (6370)
(Bak, yiyeceği olmayan yoksul huzur içindedir; varlığını yeterli görüp gönlü zengin **yaşa**r.)

Biligsizke uçmak turur bu ajun / erej birle avnır **yorı**r mungsuzun (6382)
(Bilgisize bu dünya cennettir; huzurla avunur **yaşa**r sıkıntısız bir şekilde.)

2.1.2. Yürümek

Metinde 42 yerde "yorı-" fiili, temel anlamı olan *yürümek*, adım atmak, adım atarak ilerlemek anlamını karşılayacak biçimde kullanılmıştır:

Yorımaz ne yatmaz udımaz odug / ne mengzeg ne yangzag kötürmez bodug (17)
(**Yürü**mez ve yatmaz, uyumaz, uyanık; ne benzeri ne örneği var, tasavvur edilemez.)

Uçuglı **yorı**glı tınıglı neçe / tirilgü seningdin bulup bir içe (23)
(Uçan, **yürü**yen, nefes alan niceleri, senden bir rızık bularak yaşar.)

Kişenlig küremez kerekçe **yorı**r / tuşaglıg yıramaz tilekçe barır (316)
(Bağlı olan kaçamaz, gerektiği kadar **yürü**r; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenildiği kadar gider.)

Evindin turup çıktı keldi berü / bir ança **yorı**yu bir ança turu (486)
(Kalkıp evinden çıktı, beri geldi; biraz **yürü**yerek, biraz durarak.)

Kapugka tegip tüşti kirdi **yorı**p / körü aldı hacip kişisi kelip (520)
(Kapıya gelip indi, **yürü**yüp içeri girdi; hacibin adamı gelip karşıladı.)

Atın mindi keldi kapugka tüşüp / **yorı**p utru hacip okıdı (576)
(Atına bindi, kapıya geldi, inip; hacip ona doğru **yürü**yüp, içeri davet etti.)

Sanga keldim ograp uzun yol **yorı**p / tilekke bu kün tegdim arzum kanıp (591)
(Uğraşıp uzun yol **yürü**yüp sana geldim; bugün arzuma kanıp dileğime ulaştım.)

Tapınmak üçün keldim evdin turup / uzun yol **yorı**dım sanga yüz urup (599)
(Evden kalkıp, sana hizmet etmek için geldim; sana yönelip uzun yol **yürü**düm.)

Inançsız turur kut vefasız yayıg / **yorı**rda uçar terk adakı tayıg (670)
(Kuta inanılmaz, vefasız ve dönektir; y**ürü**rken çabucak uçar, ayağı kaygandır.)

Mening me özüm bu uzun yol **yorı**p / sanga keldi emgep hem artuk arıp (837)
(Benim kendim de bu uzun yolu **yürü**yüp sana geldi, hem zahmet çekip yorularak.)

İnigli agar ol agıglı iner / yaruglı tunar ol **yorı**glı tınar (1049)
(İnen yükselir, yükselen iner; parlayan söner, **yürü**yen durur.)

Okgçı kelürke anungu kerek / uzun yol **yorı**rka itingü kerek (1473)
(Davetçinin gelmesine hazırlanmak gerek; uzun yol **yürü**mek için hazırlık yapmak gerek.)

Yorıp kirdi ögdülmiş utru turup / iligke köründi sevinçlig bolup (1581)
(**Yürü**yüp girdi Ögdülmiş, huzura varıp; hükümdara sevinç içinde göründü.)

Turup çıktı akru kapugka kelip / bir ança **yorı**p bardı evke tegip (1604)
(Kalkıp kapıya gelip yavaşça çıktı; biraz **yürü**yüp eve ulaştı.)

Yorıglı uçuglı kamug nengni kör / tutar özke iş tuş özi tengni kör (2254)
(**Yürü**yen, uçan her şeyi gör; bak, her biri başka arkadaş tutar, kendine benzer dengini.)

Usal bolsa er kör **yorı**rda ölür / usal bolmasa er tilekin bulur (2393)
(İnsan gafil olursa, **yürü**rken ölür; gafil olmasa insan, dileğini bulur.)

Yaşıl kök sarıg al agı ton kedip / aşagu kötürse yaraşur **yorı**p (2916)
(Yeşil, mavi, sarı, kırmızı ipek elbise giyip **yürü**yüp yemek götürse uygun gelir.)

Yakın tegdi erse kadaşka barıp / atındın kodı tüşti tegdi **yorı**p (3290)
(Akrabasına gidip yakınlaşınca; atından indi, **yürü**yüp yaklaştı.)

Adak birdi iki **yorı**gu üçün / berü mangsa biri naru mang küçün (3659)
(**Yürü**mek için iki ayak verdi; biri bir adım atsa beri tarafa, öbür yana da bir adım at, zorlukla da olsa.)

Yorıp tegmegü yirke barma yadag / kalı bardıng erse öz emger küçün (3831)
(**Yürü**yerek ulaşamayacağın yere yaya gitme; eğer gidersen, zorlukla sıkıntı çekersin.)

İlel tip turup çıktı ögdülmişe / **yorı**p keldi evke ol edgü işe (3946)
(Başüstüne deyip kalkıp çıktı Ögdülmiş; y**ürü**yüp geldi eve, o iyi iş için.)

Yorıp bardı akru tokıdı kapug / kadaşı örü turdı kodtı tapug (3957)
(**Yürü**yüp vardı, yavaşça kapıyı çaldı; akrabası, ibadetini bırakıp ayağa kalktı.)

Özüng karşıka kirse bakınu **yorı** / sini kim agırlar agırla anı (4110)
(Saraya girdiğin zaman etrafına bakınarak **yürü**; sana kim itibar ederse sen de ona itibar et.)

Kamug teprenigli tözü yir öngi / **yorı**glı aşı ol uçuglı mengi (4417)
(Bütün yaşayanların hepsi önündeki nasibini yer; **yürü**yen yemeğini uçan yemini.)

Kanı ol tayakı yılan bolguçı / tengiz yarlıp ötrü **yorı**p keçgüçi (4715)
(Hani o asası yılan olan; deniz yarılınca karşıya **yürü**yerek geçen.)

Yorıyu turuglı bu barkın kişi / ulug yolda itmez bu ev bark işi (4727)
(**Yürü**rken duraklayan bu yolcu kişi; bu büyük yolda ev bark işi yapmaz.)

Yakın tegdi erse anıng üskinge / tüşüp bardı akru **yorı**p kapginga (4971)
(Onun bulunduğu yere yaklaşınca, inip yavaşça **yürü**yüp kapısına vardı.)

İkigü turup bardı ilig tapa / körü aldı ilig **yorı**dı kopa (5035)
(İkisi kalkıp hükümdara doğru gittiler, hükümdar yerinden kalkarak **yürü**dü, onları karşıladı.)

Adakın **yorı**glıka emgek tegir / köngül birle mangsa ol emgek barır (5047)
(Yaya olarak **yürü**yen için zahmet vardır, gönlüyle adım atsa o zahmet gider.)

Uçuglı **yorı**glı suv içre balık / kutulmaz seningdin aya sarp kılık (5366)
(Ey çetin huylu, uçan, **yürü**yen ve su içindeki balık kurtulamaz senden.)

Uçarıg uçurmaz sening kuşlarıng / **yorı**rıg yorıtmaz kör esring iting (5379)
(Senin kuşların uçanı uçurmaz; bak, kaplanın, köpeğin, **yürü**yeni yürütmez.)

Turup çıktı odgurmış andın **yorı**p / udu çıktı ilig uzatu barıp (5444)
(Odgurmış kalkıp **yürü**yüp çıktı; hükümdar, uğurlamak için ona uyarak çıktı.)

Tüşüp kirdi karşı içinge **yorı**p / okıdı ilig bu köründi kirip (5454)
(İnip, sarayın içine doğru **yürü**yerek girdi; hükümdar davet etti, bu da huzura girdi.)

Yorıp kirdi ilig tapa yol kolup / orun birdi ilig agırlap körüp (5662)
(Hükümdarın huzuruna, izin isteyip **yürü**yüp girdi; hükümdar ona iltifat edip yer gösterdi.)

Evinge kelip tüşti kirdi **yorı**p / aş içgü yidi tındı ança serip (5823)
(Evine gelip indi, **yürü**yerek içeri girdi; yemeğini yedi, sabredip dinlendi.)

Tüşüp kirdi karşıka terkin **yorı**p / okıdı ilig kirdi könglin tirip (6225)
(İnip, çabucak **yürü**yerek saraya girdi; hükümdar davet etti, kendini toparlayıp huzura girdi.)

Sözin kesti ilig özi amrulup / **yorı**p çıktı ögdülmiş andın turup (6274)
(Hükümdar durup sözünü bitirdi, sonra ögdülmiş kalkıp **yürü**yüp çıktı.)

Turup bardı ilig taparu **yorı**p / okıdı ilig bu köründi kirip (6278)
(Kalkıp, hükümdarı görmek için **yürü**yüp gitti; hükümdar davet etti, bu da huzura girdi.)

Yakın tegdi tüşti **yorı**p bardı ol / kapugka tegip ündedi koldı yol (6285)
(Yaklaştığında indi, **yürü**yerek gitti; kapıya ulaşıp seslendi, izin istedi.)

Yorıp keldi utru ayur ay kadaş / muyan birsü tengri köngül kılma baş (6287)
(Ona doğru **yürü**yerek geldi, ey kardeş, Tanrı sevabını versin, gönlün yaralanmasın, dedi.)

Toguglı ölür ol agıglı ilür / **yorı**glı tınur ol birigli alur (6313)
(Doğan ölür, yükselen iner; **yürü**yen durur, veren alır.)

Kelip tüşti kirdi evinge **yorı**p / yidi içti yattı bir ança serip (6421)
(Gelip indi, **yürü**yüp evine girdi; bir müddet sabredip, yedi, içti, yattı.)

2.1.3. Hareket Etmek

"yorı-" fiili metinde 34 yerde, *hareket etmek*, belirli bir tavır ve davranış sergilemek anlamını ifade eder tarzda kullanılmıştır:

Bu yanglığ beg erdi bu bilgi öze / tirildi **yorı**dı kılınçın tüze (410)
(Bu böyle bir bey idi, bu bilgi üzerine davranışlarını düzelterek **hareket et**ti, yaşadı.)

Arıg bolsa özi **yorı**sa köni / munıng bagı mundag bilingü munı (727)
(Kendisi temiz olsa, doğru **hareket et**se; bunun bağının böyle olduğu bilinmelidir.)

Kelir men barır men **yorı**r men burun / ajunug kezer men manga yok orun (747)
(Gelirim, giderim, ileriye doğru **hareket ed**erim; dünyayı gezerim, bana mekân yoktur.)

Sanga men ayayın yarags ızlarıg / yarags ızka yakma **yorı**gıl arıg (847)
(Sana ben yararsız olanları söyleyeyim; yararsız olana yaklaşma, temiz bir şekilde **hareket et**.)

Kapugda tirildi kalın aç böri / ay ilig koyug ked küdezip **yorı** (1413)
(Kapıda kalabalık bir aç kurt sürüsü toplandı; ey hükümdar, koyunları iyi muhafaza ederek **hareket et**.)

Saray ol ajun kör bu kazganç yiri / negü bulsa munda naru ıd **yorı** (1444)
(Bak, bu kazanç yeri olan dünya bir saraydır; burda ne bulursan, öbür tarafa ulaştıracak şekilde **hareket et**.)

Kişide kereki yaraglısı ol / yarap hem tusulup **yorı**glısı ol (1619)
(Gerekli olan insan yararlı olandır; hem uygun bir şekilde yararlı olup **hareket ed**endir.)

Kelir kut kişike agırlar anı / singer ol agırlık **yorı**sa köni (1714)
(Kut insana gelir, ona itibar kazandırır; doğru **hareket ed**erse, o itibar hazmedilir.)

Ay ilig körü bar kişiler küni / ne körklüg keçer ol **yorı**sa köni (1749)
(Ey hükümdar görüver, insanlar doğru **hareket ed**erlerse günleri ne güzel geçer.)

Aya beg işig iş biliglike bir / yaraglıg köni tüz **yorı**glıka bir (1759)
(Ey bey, işi iş bilene ver; yararlı olana doğru düzgün **hareket ed**ene ver.)

Begi edgü bolsa yorıkı köni / takı artuk edgü **yorı**gay kulı (2114)
(Beyi iyi ve tavrı doğru olsa, kulu da artık iyi **hareket ed**ecektir.)

Kalı basguka bulmasa sen yarı / yalavaç ıdıp sen bar illeş **yorı** (2362)
(Eğer baskın yapmak için fırsat bulamazsan; elçi gönderip barış yap, git bu şekilde **hareket et**.)

Yagı teprese sen udu tepregil / ite ud adakın **yorı** turmagil (2387)
(Düşman kımıldanırsa, sen de ona uygun bir şekilde davran; durma, onlara ayağını uydur, hazırlıklı bir şekilde **hareket et**.)

Köni kayda bolsa kutadur küni / tünermez küni er **yorı**sa köni (2864)
(Doğru nerede olsa, gününü kutlu hâle getirir; insan doğru **hareket et**se, günü kararmaz.)

Törüçe **yorı**sa tapug kılsa öz / kirürde çıkarda köni tutsa köz (2869)
(Kendisi kurallara göre **hareket et**se, hizmet etse; girerken çıkarken gözünü doğru tutsa.)

Tirildi bir ança **yorı**dı bu yang / böri toklı birle kozı boldı teng (3096)
(Bir müddet bu tarzda **hareket et**ti, yaşadı; kurt ile toklu kuzu eşit oldu.)

Yaraşık **yorı**sa kadaş ya adaş / olardın bolur ka kadaşka bile (3213)
(Akraba veya arkadaşlar birbirlerine uygun **hareket et**se; onlardan da akrabalıklar olur.)

Negü teg yaraşur sanga ya manga / törü bilmese öz **yorı**sa anga (4008)
(Kendimiz töre bilmesek, **hareket et**sek; o şekilde, nasıl yakışır sana veya bana.)

Neçe me yakın tutsa begler sini / özüngni unıtma **yorı**gıl köni (4094)
(Beyler seni ne kadar yakın tutsa da; özünü unutma, doğru **hareket et**.)

Agılıkka kılsa agıçı sini / bütün çın bolup sen **yorı**gıl köni (4145)
(Hazineye seni hazinedar yapsa; gerçekten doğru olup, sen doğru **hareket et**.)

Munı ma sanga emdi ögretgü ol / negü teg **yorı**gu anı bilgü ol (4166)
(Şimdi bunu da sana öğretmeliyim; nasıl **hareket et**men gerektiğini bilmelisin.)

Katıglan sen emdi ay könglüm küni / kişig tepsemegil **yorı**gıl köni (4252)
(Ey gönlümün güneşi, sen şimdi insanları kıskanma, doğru **hareket et**, bunun için çabala.)

İdi yakşı aymış biliglig karı / biligligke aytıp işing kıl **yorı** (4387)
(Bilgili ihtiyar çok güzel söylemiş; bilgiliye sorup yap işini, öyle **hareket et**.)

Asıg yasta yinçke bolur kılkları / katılsa munı ked küdezip **yorı** (4433)
(Kâr ve zarar konusunda hassas olur tavırları; onlara katılırsan, bunu gözeterek **hareket et**.)

At edgü tilese özüng ay urı / ümeg arkışıg edgü tutgıl **yorı** (4437)
(Ey yiğit, iyi ad kazanmak istersen; yolculara ve kervanlara iyi davran, öyle **hareket et**.)

Törüsüzlük ol bu törüçe **yorı** / törüsüz kişiler kişike korı (4603)
(Bu töre bilmezliktir, töreye göre **hareket et**; töre bilmez kişiler insana zarar verir.)

Bu kün keldi devlet tilekçe **yorı**r / ınanma angar sen yana terk barır (4825)
(Bu gün sana devlet geldi, senin dilediğin gibi **hareket ed**er; sen ona inanma, o yine çabucak gider.)

Sanga tegdi emdi bu beglik kurı / uzun kalgu ermez iş itnip **yorı** (5139)
(Şimdi bu beylik sırası sana geldi; uzun kalmayacaktır, işlerini ona göre düzenleyip **hareket et**.)

Özüng yüdti munça budun yükleri / odugtur usal bolma saknu **yorı** (5163)
(Bunca halkın yüklerini yüklendin; uyanık ol, gafil olma, düşünerek **hareket et**.)

Bagırsak bolun barça yalnguk öze / kişi yası kolma **yorı**ma aza (5262)
(Bütün insanlara merhametli ol, insanların zararını isteme, şaşırmış biçimde **hareket et**me.)

Bu künke yarın bar ayıtgu küni / yarınka sakınsa **yorı**gıl köni (5309)
(Bugün için yarın bir sorgu günü var; yarını düşünerek doğru **hareket et**.)

İsizke katılma **yorı**gıl köni / köni egri birle küni tar küni (5510)
(Kötüye katılma, doğru **hareket et**; eğri ile birlikte olan doğrunun günü, darlık günüdür.)

Yana aydı ilig ay ögdilmişe / sakınç kadgu birle **yorı**ma buşa (6252)
(Hükümdar yine söyledi: Ey Ögdülmiş, endişe ve kaygıyla öfkelenerek **hareket et**me.)

Olar bardı kaldım bularnı bile men / negü teg **yorı**yı ne kılkın yarayı (6597)
(Onlar gitti, ben bunlarla birlikte kaldım; nasıl **hareket ed**eyim, onlara uygun bir şekilde nasıl davranayım.)

2.1.4. Haydi

Metinde 24 yerde tespit edilen "yorı-" fiili ise, emir kipinin 2. teklik şahsıyla çekimlenmiş biçimde, bir isteklendirme ve çabukluk belirtme amacıyla Türkiye Türkçesinde kullanılan *haydi* kelimesinin kullanımına benzer şekilde kullanılmıştır. Bir edat gibi kullanılan bu "yorı" fiili ile bazen "git" anlamındaki "bar" kelimesinin "yorı bar", "haydi git" şeklinde ve "dön" anlamındaki "yangıl" kelimesinin "yorı yangıl", "haydi dön" şeklinde kullanıldığı da görülür:

Yorı ay biligsiz igingni ota / biligsiz otın sen ay bilge kuta (158)
(**Haydi** ey bilgisiz, hastalığını tedavi et; ey kutlu bilge, bilgisizliğin ilacını sen söyle.)

Biligsiz karagu turur belgülüg / **yorı** ay biligsiz bilig al ülüg (179)
(Bilgisiz kördür, kesinlikle; **haydi** ey bilgisiz, bilgiden hisseni al.)

Kalı edgü bolmak tilese özüng / **yorı** edgülük kıl kesildi sözüng (227)
(Eğer kendin iyi olmak istersen; **haydi** iyilik yap, söz bitti.)

Kişi körkü söz ol bu söz ök telim / **yorı** edgü sözlüg kişig ög tilim (272)
(İnsanın güzelliği sözündedir, bu söz de türlü türlüdür; **haydi** dilim, iyi sözlü kişiyi öv.)

Yorı edgülük kıl ay edgü kişi / itiglig bolur tutçı edgü işi (345)
(Ey iyi insan, **haydi** iyilik yap; iyinin işi her zaman düzgün olur.)

Yorı bar biliş emdi hacip bile / tileking negü erse andın tile (512)
(**Haydi** şimdi git, hacip ile tanış; dileğin neyse ondan dile.)

Yorı bar okıgıl anı sen manga / tapugka köründür ay ersig tonga (573)
(Ey mert yiğit, **haydi** git, sen onu bana çağır, huzuruma getir.)

Kalı bu tü nimet kalırka yime / özüng yıglar erse **yorı** yıglama (1235)
(Eğer bu çeşitli nimetler hep geride kalacağı için sen ağlıyorsan, **haydi** ağlama.)

Yorı ud atanma kişilik kıla / kişike kişi bol kişilik bile (1599)
(**Haydi** sığır diye adlandırılma, insanlara insanlık yaparak insanlıkla insan ol.)

Yorı yılkı bolma bilig bil ukuş / bilig birle sözle yorık tut tilig (1846)
(**Haydi** hayvan olma bilgi bil, akıl ve bilgi ile söz söyle, dilini akıcı tut.)

İsiz kayda bolsa isizler bile / ay edgü **yorı** sen iş edgü tile (2248)
(Kötülük nerede olsa, kötüler birliktedir; **haydi** ey iyi, sen iyi arkadaş dile.)

Örüng kuş kutı teg bu erdem kutı / **yorı** kuş atagıl sen erdem atı (3011)
(Bu erdem kutu, ak kuş kutu gibidir; **haydi**, sen erdem adını kuş adıyla adlandır.)

Sini algalı keldim andın turup / kingeş bu **yorı** bargıl emdi kopup (3498)
(Oradan kalkıp seni almak için geldim; görüşüm şudur, **haydi** şimdi kalkıp gidelim.)

Yorı iki ajun idisin tile / nerek dünya ukbi ikigün bile (4742)
(**Haydi** iki dünya sahibini dile; dünya ve ahiret, ikisine de ne gerek var.)

Yorı kel kirelim manga ay sözüng / nelük evre keldi yana bu özüng (4975)
(**Haydi** gel girelim benim olduğu yere, söyle sözünü; sen niçin tekrar dönüp geldin.)

Yorı yangıl emdi iligke sözüm / tegürgil kelür tip munu bu özüm (5002)
(**Haydi** şimdi dön, kendisi gelir deyip hükümdara bunu, sözümü ulaştır.)

Yorı bargıl emdi sen evde küdez / sanga kelge men anda yatma sen az (5005)
(**Haydi** sen şimdi git, evde bekle; ben sana geleceğim, o zaman sen biraz yatma.)

Erej edgü kolsa **yorı** edgü bol / öküş nimet içre yorı mengü bol (5237)
(Huzur ve iyilik istersen, **haydi** iyi ol; çok nimet içinde yaşa, ebedi ol.)

Yorı edgülük kıl ekin edgülüg / sanga edgü bolgay açu mengülük (5249)
(**Haydi** iyilik yap, kendin için iyilik ek; sana ebedî olarak iyilik gelecek.)

Ay kaznak uruglı ajun begleri / özüngde kidin kodma kaznak **yorı** (5294)
(Ey hazine toplayan dünya beyleri; **haydi**, kendinizden sonra hazine bırakmayın.)

Kalıkta uçuglı kara kuş[5] **yorı** / seningdin keçümez aya kök böri (5378)
(Havada uçan kara kuş, **haydi**; ey boz kurt senden kurtulamazlar.)

Yorı yangıl emdi yana evke bar / sakınç kadgu birle köngül kılma tar (6183)
(**Haydi** şimdi dön, tekrar evine git; endişe ve kaygıyla gönlünü dar kılma.)

Sözin kesti odgurmış aydı kadaş / **yorı** bar esen tur közün tökme yaş (6195)
(**Haydi** git, sağ ol, gözünden yaş dökme dedi, Odgurmış sözünü bitirdi.)

Yorı bar meningdin yime ök ayıt / negü ol igin kör me könglin avıt (6282)
(**Haydi** git, benden de bahset; hastalığı nasıldır, gör, gönlünü avut.)

2.1.5. Gezip Dolaşmak

Metnin 20 yerinde "yorı-" fiilinin, içinde geçtiği beyitin diğer beyitlerle ilişkisi de dikkate alındığında, *gezip dolaşmak*, belirli bir amaç olmaksızın yürümek, ortada dolanmak anlamını karşılayacak biçimde kullanıldığı görülmüştür:

Köngülin çıkarsa ayada urup / **yorı**sa uyadmasa yalnguk körüp (864)
(Gönlünü çıkarıp avucuna koyup, insanların görmesinden mahcup olmadan **gezip dolaş**sa.)

Yorıglı bu yalnguk idi ök öküş / köni çın bütün er manga kedi küsüş (868)
(**Gezip dolaş**an insan pek çoktur; benim için gerçekten çok değerli olan, doğru dürüst bir insandır.)

Ne munglug turur körse yalnguk özi / **yorı**rda yatar eti keslür sözi (1528)
(İnsan kendini görse, ne acizdir; g**ezip dolaş**ırken bedeni yere serilir, sözü kesilir.)

Kayudın kelür erki kança barır / kayuda turur erki kayda **yorı**r (1529)
(Nereden gelir, nereye gider ki; nerede durur, nerede **gezip dolaş**ır ki.)

Ara bir ıçar kör **yorı**r belgüsüz / ara köz körürde bolur belgüsüz (1532)
(Arada bir belirtisiz bir şekilde **gezip dolaş**ır; bazen göz önündeyken kaybolur.)

Bu bodısın **yorı**glı kara baş kalın / kişi tip ınangu kişi yok bilin (1618)
(Bu boylu boslu **gezip dolaş**an hizmetçiler kalabalıktır; insan deyip güvenilebilecek birisi yoktur, anla.)

Yorıglı körür men yaraglısı yok / yaraglı bulunsa yorıglısı yok (1621)
(**Gezip dolaş**anları görürüm yararlısı yok, yararlısı olsa gezip dolaştığı yok.)

[5] Tezcan, "kara kuş"un "kuzukapan kartal" anlamında kullanıldığını belirtir. Bunun için bk. (Tezcan: 1981: 76).

Yorıglı körür men yaraglısı yok / yaraglı bulunsa **yorı**glısı yok (1621)
(Gezip dolaşanları görürüm yararlısı yok, yararlısı olsa **gezip dolaş**tığı yok.)

Kalın bodı kara baş **yorı**glı telim / telimde tilese tusuglısı yok (1622)
(Boylu boslu hizmetçi olarak **gezip dolaş**an kalabalık çoktur; bu çokluk içinde, dilediğimde bir yararlısı bulunmaz.)

İrig tapnurı kim bagırsak seve / tapınmaz kayusı **yorı**glı yava (2543)
(Kim sadakatle, severek gayretli bir şekilde hizmet ediyor; boş yere **gezip dolaş**anların kimisi hizmet etmez.)

Süçig içme boşlag **yorı**ma yava / yaragsız yavuz işte kaçgıl ive (4061)
(İçki içme, amaçsızca boş yere **gezip dolaş**ma; yararsız ve kötü işten hemen uzaklaş.)

Adakın **yorı**glı ay kılkı tüzün / ödi bolmagınça körünme özün (4124)
(Ayağıyla **gezip dolaş**an ey düzgün yaratılışlı, zamanı gelmeyince görünme.)

Tükel zengi yüzi urundı kalık / uçar tındı kodtı **yorı**glı yorık (4886)
(Gökyüzü tam bir zenci yüzüne döndü; uçanlar kondu, **gezip dolaş**anlar durdu.)

Kapugda kalın baş yumıttı **yorı**r / tusulur kişi yok manga ay bilir (5097)
(Kapıda çok insan toplandı, **gezip dolaş**ır; ey bilir, bana faydası dokunur bir kişi yoktur.)

Kişi tip **yorı**glı telim bar sanı / kişike tusulgu tilese kanı (5099)
(İnsan diye **gezip dolaş**an çok var; insana faydalı olacak birisini dilesen, hani.)

Yazı tag yirig tut **yorı**r koy sürüg / ya kul küng tapugçı ay kılkı örüg (5371)
(Ey sakin yaratılışlı, koyun sürüsü ova ve dağlık yerleri kaplamış olarak **gezip dolaş**ır, ya kul, cariye ve hizmetkârlar.)

Ya kuzda **yorı**glı kalın köp kutuz / ya tüzde yorıglı udıngek öküz (5372)
(Ya kuzeyde **gezip dolaş**an kalabalık sığırlar; ya düzde gezip dolaşan sığır, inek, öküz.)

Ya kuzda yorıglı kalın köp kutuz / ya tüzde **yorı**glı udıngek öküz (5372)
(Ya kuzeyde gezip dolaşan kalabalık sığırlar; ya düzde **gezip dolaş**an sığır, inek, öküz.)

Kayada **yorı**glı bu ımga teke / kutulmaz seningdin ay ersig böke (5373)
(Kayada **gezip dolaş**an dağ keçisi geyik; kurtulamaz senden, ey yiğit pehlivan.)

Bu bodsın **yorı**glı kişi erse barça / firişte mü erdi olar ne bileyi (6596)
(Bu boylu boslu **gezip dolaş**anlar hep insan ise, melek miydi onlar ne bileyim.)

2.1.6. Gitmek

"yorı-" fiili metinde 16 yerde, *gitmek* anlamını verir durumdadır. Aslında "git-" kavramını metinde daha çok "bar-" fiili karşılasa da, "yorı-" fiilinin de bu anlamı verecek tarzda kullanımları söz konusudur:

Yana aydı ḫacip sen emdi **yorı** / sevinçin tirilgil badıng ḳut ḳurı (553)
(Hacip tekrar, sen şimdi **git**, sevinçle yaşa, kut kuşağını bağladın, dedi.)

Akar suv yorıḳ til bu ḳut turmadı / ajun tezginürler **yorı**p tınmadı (669)
(Akar su, akıcı dil, bu kut, durmadan dinlenmeden **gid**ip dünyayı dolanırlar.)

Ḳadaşıng yoḳ erse **yorı** tut adaş / adaş eḍgü bolsa bu boldı ḳadaş (3174)
(Akraban yoksa, **git** arkadaş bul; arkadaş iyi olsa, akraba gibi olur.)

Ḳayuda tilese **yorı** eḍgü bol / tüpi aslı ḳolma özüng eḍgü ḳol (3507)
(Nereye dilersen **git**, iyi ol; soyluluğu ve asaleti isteme, kendin için iyilik iste.)

Kişi eḍgüsü kör unıtmaz özin / ḳayuda **yorı**sa tiler eḍgü yol (3508)
(İnsanın iyisi özünü unutmaz; nereye **git**se, iyi yol ister.)

Sen eḍgü ḳılınç tut isiz bolmagıl / ḳayuda tilese **yorı** ḳorḳmagıl (3511)
(Sen iyi davranışlı ol, kötü olma; nereye dilersen **git**, korkma.)

Yorıḡlı kişi yolda itmez evin / köçügli kişi evde ḳodmaz nengin (3560)
(**Gid**ecek kişi evini yolda yapmaz; göçecek kişi evde eşyasını bırakmaz.)

Yana aydı oḍgurmış emdi **yorı** / yana evre kelme ay ersig urı (3832)
(Tekrar söyledi Odgurmış, şimdi **git**, tekrar eve gelme, ey mert yiğit.)

Toḡardın batarḳa **yorı**p tezginür / tilemiş tileking sanga keldürür (4423)
(Doğudan batıya **gid**ip, dönerler; istediklerini sana getirirler.)

Sanga ma öküş tegdi emgek **yorı**p / tilin sözleding hem yügürdüng arıp (4923)
(Sana da çok zahmet oldu, **gid**ip dilinle söyledin, hem koşturup yoruldun.)

Ajun tezginür ilde arḳış **yorı**p / aḡı çuz tiying kiş alır sen tirip (5367)
(Memleketteki kervan **gid**ip dünyayı dolanır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar, sincap ve samur kürkleri toplayıp alırsın.)

Köçügli kişi itmez ordu saray / **yorı**ḡlı kişi yolda ḳalmaz yıl ay (6113)
(Göçecek kişi saraylar kurmaz, **gid**ecek kişi yolda aylar yıllarca durmaz.)

Yana aydı oḍgurmış emdi **yorı** / mening ḳadgumı sen yime ay urı (6188)
(Tekrar söyledi Odgurmış, şimdi **git**; benim kaygım seni üzmesin, ey yiğit.)

Yorıḡlı bulıt teg yigitlikni ıḍtım / tüpi yil keçer teg tiriglik tükettim (6521)
(**Gid**en bulut gibi gençliğimi geçirdim; fırtına geçer gibi ömrümü tükettim.)

Biliglik kişeldi turup yügrümez / biligsiz **yorı**r kör tilekin süre (6614)
(Bilgili kösteklendi, kalkıp koşamaz; bak, bilgisiz dileğinin peşinde **gid**er.)

Ay bilge kişelding biligsiz **yorı**r / Biligsiz kişelse kişenin bura (6615)
(Ey bilge, sen kösteklendin, bilgisiz **gid**er; bilgisiz kösteklense, sen onun kösteğini sıkılaştır.)

2.1.7. Konuşulmak

Metinde "yorı-" fiili 7 yerde, iki kişi arasında karşılıklı söz söylemek veya ikiden fazla kişinin kendi aralarında söz söylemesi, *konuşulmak* anlamında kullanılmıştır:

İlig aydı uktum bu sözler ögün / idi edgü sözler **yorı**dı bu kün (2265)
(Bu sözleri iyice anladım, dedi hükümdar; çok iyi sözler **konuşul**du bu gün.)

Budun tillerinde negü söz **yorı**r / söküşmü telimrek ya ögdi kelir (3100)
(Halkın dilinde ne gibi sözler **konuşul**ur; sövenler mi daha çoktur yoksa övenler mi.)

Takı ma negü söz **yorı**mış alın / kadaşım eşitti ötüngey tilin (3810)
(Başka ne gibi söz **konuşul**muşsa, kardeşim işitti ve diliyle arz edecektir.)

Negü söz **yorı**dı ne boldı işing / tileking ne boldı kelürmü işing (3843)
(Ne gibi söz **konuşul**du, ne oldu işin; dileğin ne oldu, arkadaşın gelir mi?)

Ayur söz **yorı**dı neçe türlügün / ol aydı men aydım uguşun ögün (3850)
(Kaç türlü söz **konuşul**du, anlattı; akıllıca ve anlayış içerisinde o söyledi, ben söyledim.

Yanut birdi ögdülmiş aydı sözi / negü teg **yorı**mış sözi tüp tözi (4900)
(Ögdülmiş cevap verdi, sözünü söyledi; asıl konu üzerine neler **konuşul**muş.)

İkigün arala **yorı**mış sözüg / ötündi iligke kamug tüp tözüg (4901)
(İkisi arasında **konuşul**muş sözleri, asıl şekliyle hükümdara arz etti.)

2.1.8. Uğraşmak

Kutadgu Bilig metninin 5 yerinde "yorı-" fiili, çalışıp çabalamak, *uğraşmak* anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Kamug teprenigli asıgka **yorı**r / asıg bolmasa avçı evde karır (3004)
(Bütün çabalayanlar kazanç için **uğraşı**r; kazanç olmasa avcı evde yaşlanır.)

Tilekke barur erse yalnguk **yorı**p / bulur ol tilekin bu kalmaz arıp (3703)
(İnsan **uğraşı**p dileği için giderse, yorulup kalmaz, o dileğini bulur.)

Kişi öz tilekin **yorı**sa barıp / tegir terk tilekke bu kalmaz arıp (5042)
(İnsan kendi isteğiyle gidip **uğraş**sa, yorulup kalmaz, çabucak dileğine ulaşır.)

Tapugda **yorıglı** umınçka yorır / tapugçı umınç kesse turmaz barır (5514)
(Hizmette **uğraş**an beklenti içinde olur; hizmetkâr ümidini kesse, durmaz gider.)

Kanı bir könilik kılıglı kanı / kanı tengrilik iş **yorı**glı kanı (6479)
(Hani bir doğrulukla davranan hani; hani Allah rızası için bir işle **uğraş**an hani?)

2.1.9. Dönmek (Yörüngesinde)

Metinde 4 yerde geçen "yorı-" fiili ise, gezegenlerin hareketini ifade etmek için kullanılmıştır. Her gezegenin hareketi bir yörünge dâhilinde olduğu için bu kullanımlardaki "yorı-" fiili, *dönmek (yörüngesinde)* anlamına gelmektedir:

Bularda eng üstün sekentir **yorı**r / iki yıl sekiz ay bir evde kalır (131)
(Bunlardan en üstte zuhal (satürn) **dön**er; bir burçta iki yıl sekiz ay kalır.)

Üçünçi kürüd keldi köksün **yorı**r / kayuka bu baksa yaşarmış kurır (133)
(Üçüncü olarak merih (mars) geldi, gazapla **dön**er; bu nereye baksa, yeşermiş olan kurur.)

Bularda eng altın bu yalçık **yorı**r / yaşık birle utru bakışsa tolır (137)
(Bunlardan en altta bu ay **dön**er; güneş ile karşı karşıya gelse, dolunay olur.)

Kozı yazkı yulduz basa udkelir / erentir küçük birle sançu **yorı**r (139)
(Hamel (koç burcu) bahar yıldızıdır, sonra sevr (boğa burcu) gelir; cevzâ (ikizler burcu), seretân (yengeç burcu) ile dürtüşerek **dön**er.)

2.1.10. Bulunmak

"yorı-" fiilinin 4 yerdeki kullanımı, *bulunmak*, var olmak anlamını karşılamaktadır:

Erej kolsa emgek tutaşı barır / sevinç kolsa kadgu tutaşı **yorı**r (434)
(Huzur istersen zahmet her zaman onunla gelir; sevinç istersen kaygı her zaman onunla **bulun**ur.)

Kiçig kur ulug̈lar ara kirmese / yırak taş **yorı**g̈lı yakın yortmasa (2587)
(Küçük derecede olanlar büyükler arasına girmese; uzakta ve dışarda **bulun**anlar yakınlaşmasalar.)

Manga tegse emgek erej me tegir / erej birle emgek yanaşu **yorı**r (3140)
(Bana zahmet ulaşsa huzur da ulaşır; huzur ile zahmet yanyana **bulun**ur.)

Yanut birdi ögdülmiş aydı ay can / tirig bolsa yalnguk **yorı**r ig togan (5978)
(Ögdülmiş cevap verdi, ey can dedi, insan yaşadığı müddetçe hastalıklar **bulun**ur.)

2.1.11. Devam Etmek

Metinde 3 yerde "yorı-" fiilinin, beyitler arası ilişkiler ve anlam bütünlüğüne bağlı olarak, belirli bir şekilde bir durumu sürdürmek, *devam etmek*, anlamına gelecek biçimde kullanıldığı görülmüştür:

Bir ança **yorı**dı sınadı ilig / kamugdın tükel buldı bulmış erig (764)
(Hükümdar bir müddet **devam et**ti, sınadı; bulduğu kişiyi herkesten daha mükemmel buldu.)

Yorıdı bir ança bu ögdülmişe / irildi sakınç kadgu birle bışa (5629)
(Bu Ögdülmiş bir müddet böyle **devam et**ti; endişe ve kaygı içinde olgunlaşarak kendi kendini yordu.)

Namaz ruza birle **yorı**glı kişi / münafik atandı ay ilçi başı (6456)
(Namaz ve oruca **devam ed**en kişi, münafık diye adlandırıldı, ey devlet adamı.)

2.1.12. Vakit Geçirmek

"yorı-" fiilinin metinde 3 yerde kullanılan şekli ise, bir amaç olmaksızın zaman harcamak, *vakit geçirmek* anlamındadır:

Negüke **yorı**r men bu yirde kurug / iligke barayın kılayın tapug (467)
(Bu yerde boş bir şekilde niçin **vakit geçir**iyorum; hükümdara varayım, hizmet kılayım.)

Bu ay toldı ança **yorı**dı bu yang / gariblık sakınçı sarıg kıldı eng (498)
(Bu Aytoldı bir müddet bu şekilde **vakit geçir**di; gariplik düşüncesi benzini sararttı.)

Bilig bil ukuş uk **yorı**ma yava / ödi kelse edgü birür ol küni (3014)
(Bilgi edin, anlayışlı ol, boş yere **vakit geçir**me; zamanı geldiğinde o sana iyilik verir.)

2.1.13. Gerçekleşmek

Metnin 3 yerinde geçen "yorı-" fiili ise, *gerçekleşmek* anlamıyla ifade edilebilecek şekilde kullanılmıştır:

Yükümni yüder sen tilek iş **yorı**r / mini tındurur sen sanga yük tegir (1876)
(Yükümü yükleniyorsun dilek ve işler **gerçekleş**iyor; sana yük biniyor beni rahat ettiriyorsun.)

Yülüg bolsa kaşıg bolur ol vezir / vezir bolsa kaşıg işi ked **yorı**r (2217)
(Saçı sakalı düzgün olsa, heybetli olur o vezir; vezir heybetli olsa işleri daha kolay **gerçekleş**ir.)

İl itgü budun süzgü aşnu turup / bu iç taş **yorı**glı yaragın körüp (5495)
(İlk önce memleket düzene girmeli, fesat temizlenmeli; içte ve dışta **gerçekleş**en olayların durumu dikkate alınıp.)

2.1.14. Anılmak

Kutadgu Bilig metninde 3 yerde bulunan "yorı-" fiili, *anılmak*, herkes tarafından duyulup bilinip söylenmek, hatırlanmak anlamına gelmektedir:

İki türlüg at ol bu tilde **yorı**r / bir edgü bir isiz ajunda kalır (238)
(İki türlü ad bu dilde **anıl**ır; bir iyi, bir kötü dünyada kalır.)

Kiming erdemi bolsa atı **yorı**r / kalı bolmasa erdem atsız karır (2645)
(Kimin erdemi olsa adı **anıl**ır; eğer erdemi olmasa adı duyulmadan yaşlanır.)

Ölügli kişike negü bar adın / meger edgü atı **yorı**sa kidin (3026)
(Ölen insan için ne var başka; kendisinden sonra iyi adı **anıl**masa.)

2.1.15. Söylenmek

Metinde yine 3 yerde geçen "yorı-" fiili, *söylenmek*, ifade edilmek, dile getirilmek anlamını karşılamaktadır. Bu anlam "karşılıklı bir konuşma" anlamı değil, üçüncü bir şahıs tarafından "ifade etme" anlamı içermektedir. Bu yüzden bunlarda, "yorı-" fiilinin kullanımından kaynaklanan bir edilgenlik söz konusudur:

Nelük tilde körksüz **yorı**r bu sözüng / nelük könglüngi artatur sen özüng (1082)
(Niçin dilinde bu sözün, güzel olmayan şekilde **söylen**ir; niçin iç huzurunu bozuyorsun?)

Tilingde **yorı**masu begler sözi / meger eḏgülükte aḏın ay ḵozı (1314)
(Beyler sözü dilinde **söylen**mesin; meğerki iyilikten başka, ey kuzu.)

Singimlig bolur ol tili uz kişi / sözi uz **yorı**sa yarar er işi (2661)
(Dili usta kişinin sözü ustaca **söylen**se, her işi başarır ve kabul görür.)

Kimi sev̵se ermiş köngül arzulap / tilin sözde atı **yorı**r söz ulap (3478)
(Gönül arzulayıp kimi sevmişse; diliyle her sözde adı **söylen**ir, söz bağlanıp.)

2.1.16. Girmek

2 yerde kullanılan "yorı-" fiili metinde, *girmek*, içine dâhil olmak anlamını ifade etmektedir:

Er ol er turur kör kişiler ara / **yorı**p til küḏezse bu bulsa töre (3425)
(Bak, yiğit o insandır ki, insanlar arasına **gir**ip dilini gözetse ve başköşeye geçse.)

Bu kün bu özüm kend uluşḵa kirip / ḵatılḡu ḵarılḡu buḏunḵa **yorı**p (4316)
(Bugün kasaba ve şehre gidip, halkın içine **gir**ip onlara katılıp, karışmalıyım.)

2.1.17. Yönelmek

Sadece bir yerde metinde geçen "yorı-" fiili ise, *yönelmek* anlamını verecek durumdadır:

Kayu işke arzu **yorı**sa tilek / adaḵ ursa buldı ol arzu yülek (3324)
(Hangi işe arzu ve dilek **yönel**se, adım atsa, o arzu bir destektir bulur.)

2.1.18. Düşünmek

Yine sadece bir yerde metinde "yorı-" fiili, *düşünmek* anlamına gelmektedir:

Eng aşnu sanga men tuşayın barıp / neteg ḵılḡu andın ḵılalım **yorı**p (5006)
(İlk önce ben sana geleyim, buluşalım; ne yapılacağını **düşün**üp, sonra yapalım.)

2.1.19. Zaman Geçmek

Metinde bir yerde de "yorı-" fiili, *zaman geçmek* anlamıyla kullanılmıştır:

Yorıdı bir ança bu yanglıḡ ḵutun / tüzüldi ili buḏnı barça bütün (1042)
(Bu tarzda kutlulukla bir müddet **zaman geç**ti; bütün memleketi ve halkı tam olarak düzeldi.)

2.1.20. Geçinmek

Bir yerde kullanılan "yorı-" fiili de, *geçinmek*, uzlaşıp anlaşıp uyum içinde bulunmak anlamındadır:

Uluglukı tapayın tise sen özün / er at birle yakşı **yorı** ay tüzün (4172)
(Büyüklüğüne göre davranılmasını istersen; hizmetkârlar ile iyi **geçin**, ey asil insan.)

2.1.21. Yayılmak

Sadece metinde bir yerde bulunan "yorı-" fiilinin bir kullanımı ise, *yayılmak*, herkesi kapsamak, teşmil etmek anlamındadır:

Ne kutlug bolur öd budunka küni / begi edgü bolsa **yorı**sa köni (455)
(Ne kutlu olur zaman ve halkın günleri; beyi iyi olsa, adalet **yayıl**sa.)

2.1.22. Saldırmak

"yorı-" fiilinin metinde, *saldırmak*, üzerine yürümek ya da galebe çalmak şeklinde anlamlandırılabilecek bir kullanımı da vardır:

Bu satgag basınçak üçün edgüni / isizler **yorı**p kör yarutmaz küni (911)
(İyiler karşısında düşkün ve zayıf oldukları için; kötüler **saldırı**p iyilerin güneş aydınlığını engellemeye çalışırlar.)

2.1.23. Sefer Yapmak

Metinde "yorı-" fiilinin bir kullanımı da, *sefer yapmak* veya asker sevketmek anlamına gelebilecek şekildedir:

Kanı ol togardın batarka tegi / **yorı**p il tutuglı bu dünya begi (4714)
(Hani o doğudan batıya kadar **sefer yap**ıp memleketler ele geçiren bu dünya beyi.)

2.1.24. İlişki Kurmak

Bir ilgiyi, karşılıklı bir münasebeti ifade edecek tarzda *ilişki kurmak* anlamıyla da "yorı-" fiili metinde bir yerde kullanılmıştır:

Negü teg **yorı**gu olarnıng bile / munı ma ayu bir manga söz ula (4317)
(Onlarla nasıl **ilişki kur**malıyım, bunu da bana söyleyiver, sözüne ekleyerek.)

2.1.25. Yer Bulmak

Metinde yine sadece bir yerde kullanılan "yorı-" fiili, *yer bulmak*, bir şekilde bir yere yerleşmek anlamını ifade edecek tarzdadır:

Tanıglı kişike tanuk ol bitig / tanuk bolsa hile **yorı**maz itig (3892)
(İnanmayan insan için mektup tanıktır; tanık olsa hile ve düzen **yer bul**amaz.)

2.1.26. Değer Verilmek

"yorı-" fiilinin metindeki bir kullanımı da, *değer verilmek*, itibar edilmek, dikkate alınmak, etki etmek anlamına gelmektedir:

Tilep bulmagu neng tilese yavuz / **yorı**magu söz sözlese sen uçuz (3828)
(İsteyip elde edemeyeceğin şeyi istemek kötüdür; **değer veril**meyecek söz söylesen kıymetsizdir.)

2.1.27. Yazmak

Metinde *yazmak* anlamıyla da bir yerde geçen "yorı-" fiili bulunmaktadır:

Kiçig oğlanığ kör uḳuşḳa ulam / yaşı yetmegünçe yorımaz ḳılam. (293)

(Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır; yaşı gelmeyince kalemler onun hakkında bir şey yazmaz.)

2.1.28. Gelmek

Metnin bir beyitinde geçen "yorı-" fiili, *gelmek* anlamıyla ifade edilebilecek tarzda kullanılmıştır:

Bu himmet mürüvvet bile barsa çav / bolur beg tileki **yorı**r ötrü av (2125)

(Bu himmet ve mürüvvet ile ünü yayılsa; beyin her dileği olur, bundan dolayı her av kendi isteğiyle **gel**ir.)

2.1.29. Kaynaklanmak

Metinde bir yerde kullanılan "yorı-" fiili de, *kaynaklanmak* şeklinde anlamlandırılabilir:

Bu tengi turuglağ ḳuz ordu ili / tüp aslı nesebdin **yorı**mış tili (B57)

(Yaşadığı yer Kuz Ordu memleketi imiş, asil bir soydan **kaynaklan**mış, dili de buna denktir.)

2.2. "yorı-" Fiilinin Birleşik Fiil Görünümünde Kullanımları

Birleşik Fiil kavramı üzerine çok farklı görüşler, çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Ercilasun, 1984: 45-48). Yapılan bu çalışmada amaç, birleşik fiil kavramını yeniden tanımlamak ya da yeni bir zemine oturtmak değil, içinde "yorı-" fiilinin bulunduğu kelime öbeklerinin karşıladığı anlamları tespit etmeye çalışmaktır.

2.2.1. "İsim+yorı-" Biçiminde Olanlar

Kutadgu Bilig'de tespit edilen "isim+yorı-" biçiminde bulunanlar içerisinde "yaguḳ yorı-: yaklaşmak" örneği dışında diğerlerinin kullanımında, bir anlamca kaynaşma ya da deyimleşme diyebileceğimiz bir durum da söz konusudur. Bunlar şekil kaynaşması dışında anlamca da değişik yönde bir kayma ve kalıplaşmaya uğrayarak deyim niteliği kazanmışlardır. Buna bağlı olarak geniş anlatım biçimleri ile birleşmenin ötesinde yeni ve değişik bir anlam ifade etmektedirler (Korkmaz, 2003: 153). Anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğramış birleşik fiiller şekilce, bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu hâlinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir. Böyle bir birleşme şeklinin verdiği esneklik, bu dil birliğini benzetmeler, mecazlı kullanılışlar veya somutlaştırma yolu ile anlam kaymasına elverişli duruma getirmiştir (Korkmaz, 2003: 838). Kutadgu Bilig'de bu türden kullanımlar için, "yorı-" fiilinin aşağıdaki beyitlerde geçen şekilleri gösterilebilir:

yolça yorı-: davranmak

Bu begler ne **yolça yorı**sa ḳalı / uş ol beg yorıḳı bu ḳulnung yolı (2113)

(Bu beyler nasıl **davran**ırsa; beyin bu davranışı, kulun da yoludur.)

Seningdin yaramaz bu yanglığ ḳılıḳ / uḳuşluğ **yorı**maz bu **yolça** yorıḳ (6309)

(Bu türlü bir tavır sana uygun değildir; akıllı birisi, bu tarzda **davran**maz.)

Bu ol din yolı hem bu dünya yolı / bu **yolça yorı** yolda azma ulı (6498)

(Bu din yoludur hem dünya yoludur; bu esaslı yoldan şaşma, buna göre **davran**.)

yolug yorı-: davranmak
Bu yanglıg kerek beg **yorı**sa **yolug**/ ra iyyet uş andag kerek ay ulug (5584)
(Bey bu tarzda **davran**malı; ey ulu, tebaa da böyle olmalıdır.)

Ne edgü bilig birdi bilgi ulug/ bu söz işke tutnup **yorı** bu **yolıg** (5171)
(Bilgi ulusu ne iyi bilgi verdi; bu söze göre işine tutunup, **davran**.)

Küvezlik bayattın yıratur kulug/ ukuşlug **yorı**maz bu yanglıg **yolug** (6373)
(Kibir, kulu Tanrıdan uzaklaştırır; akıllı birisi bu tarzda **davran**maz.)

izçe yorı-: davranmak
Yorık buzmagıl sen bu **izçe yorı** / bu erdi seningde ozakı kurı (5908)
(Sen tavrını bozma, böyle **davran**; senden öncekilerin mertebesi de bu idi.)

yolug yorı-: çalışmak
Kişi öz tilekin **yorı**sa **yolug**/ angar tegmez emgek ay bilgi ulug (3322)
(İnsan kendi isteğiyle **çalış**sa**;** ona zahmet değmez, ey bilgi ulusu.)

savı yorı-: nüfuzu artmak
Takı bir tiler neng yime yüz suvı / hem at ton tiler kör **yorı**sa **savı** (5518)
(Birisi hem mal hem şeref ister; hem at ve elbise hem de **nüfuzunun art**masını ister.)

yagıluk yorı-: yaklaşmak
Fesad tegre turma **yorı**ma **yagıluk**/ fesad kayda bolsa uçuzluk anuk (4414)
(Fesadın etrafında durma, **yaklaş**ma; nerede fesat olsa, değersizlik orada hazırdır.)

umınçka yorı-: beklenti içinde olmak
Tapugda yorıglı **umınçka yorı**r / tapugçı umınç kesse turmaz barır (5514)
(Hizmette uğraşan **beklenti içinde ol**ur; hizmetkâr ümidini kesse, durmaz gider.)

2.2.2. "Fiil+yorı-" Biçiminde Olanlar

Kutadgu Bilig'de tespit edilen "fiil+yorı-" biçimindekilerde, belirli bir durumda devam etme ve bir süreklilik söz konusudur. Tasvir fiilleri veya tasvirî fiiller diye de adlandırılan bu fiiller, yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlam inceliği ve iki ayrı fiil şeklinin birleşme biçimine göre, bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapıladurma, bir zamandan beri yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma gibi işlevlerle kullanılmıştır. Süreklilik fiilleri şeklinde de adlandırılan bu birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde, "-(y)a" veya "-(y)ıp" zarf-fiil ekleri eklenmiş bir esas fiil üzerine genellikle hareket ve durum gösteren "dur-" fiilinin eklenmesiyle oluşturulur (Korkmaz, 2003: 820-821). Eski Türkçe gibi Eski Anadolu Türkçesinde de daha işlek ve çeşitli olan tasvir fiillerinin bazı türleri, Türkiye Türkçesine uzanan gelişme süreci içinde, gittikçe işlekliğini kaybederek daha değişik bir biçimde süregelmiş, bir sürekliliği gösteren "yürü-" ve "yat-" tasvir fiilleri ise belirli bazı anlatımlarda kalmıştır (Korkmaz, 2003: 833). Kutadgu Bilig'de "yorı-" fiilinin bu tür kullanımları için aşağıdaki beyitlerde geçen şekiller gösterilebilir:

buza yorı-: bozmak
Bor içme fesaddın yırak tur teze / bu kaç neng **yorı**r tutçı beglik **buza** (1434)
(Şarap içme fesattan kaçarak uzaklaş; bu birkaç şey her zaman beyliği **boza**r.)

Fesad kayda bolsa kaçar kut teze / fesad çın **yorı**r tutçı beglik **buza** (2104)
(Fesat nerede olsa, kut kaçıp gider; fesat gerçekten her zaman beyliği **boz**ar.)

keze yorı-: gezedurmak
Elik külmiz oynar çiçekler öze / sıgun muygak agnar **yorı**r tip **keze** (79)
(Dağ keçisi, karaca çiçekler üzerinde oynar; yaban sığırı, geyik debelenir **gezedur**ur.

Yorıglı bu yalnguk bu arzu öze / **yorı**rlar tileyü ajunug **keze** (3735)
(Bu arzu üzerine yaşayan bu insanlar, bu istekleri için dünyayı **gezedur**urlar.)

kezip yorı-: gezip durmak
Satıgçı **yorı**madı erse **kezip** / közün kim körür erdi yinçü tizip (4427)
(Satıcılar **gezip dur**masaydılar; kim bu incileri dizip seyredebilirdi.)

yaka yorı-: yaklaşmak
Yaragsız kişike **yorı**ma **yaka** / yaragsız sanga kelge tutga yaka (4243)
(Faydasız insanlara **yaklaş**ma; yoksa, bu faydasız insanlar sana gelecek, yakanı tutacaktır.)

ayıglap yorı-: kötüleyip durmak
Münüm bu mini yalnguk irsel tiyü / **ayıglap yorı**rlar kişike ayu (685)
(Kusurum budur, beni insanlar dönek diye diğer insanlara sürekli **kötüleyip dur**urlar.)

avınıp yorı-: avunup durmak
Sanga emdi **avınıp yorı**r erdi öz / manga titgü teg sen adın boldı söz (1083)
(Ben seninle **avunup dur**urdum, şimdi sözün değişti, bana karşı koyar gibisin.)

3. SONUÇ

Dil, tek tek kelimelerden oluşan bir yığın değildir. Bu yüzden, kelimeleri tek başına birer iletişim aracı olarak düşünmemek gerekir. Düzenli bir bütünün parçası olarak kelimeler, cümleler içerisinde bulunduğu konuma ve yaptığı göreve göre değerlendirilmelidir. Her kelimeyi, başka kelimelerle arasında bulunun ilişkiler ağı içerisinde değer kazanan bir birim olarak kabul etmek gerekir.

Kutadgu Bilig'de 234 yerde tek başına, 19 yerde de başka kelimelerle birlikte olmak üzere 253 yerde geçen "yorı-" fiilinin, bulunduğu konuma ve yaptığı göreve göre metinde farklı değerler kazanarak farklı anlamlar ifade etttiği görülmüştür. yorı-" fiili tek başına, "yürümek" temel anlamı yanında, metinde geçen sayılarıyla birlikte şu anlamlarda kullanılmıştır: Yaşamak (46), yürümek (42), hareket etmek (34), haydi (24), gezip dolaşmak (20), gitmek (16), konuşulmak (7), uğraşmak (5), dönmek (yörüngesinde) (4), bulunmak (4), devam etmek (3), vakit geçirmek (3), gerçekleşmek (3), anılmak (3), söylenmek (3), girmek (2), söylemek (1), yönelmek (1), düşünmek (1), zaman geçmek (1), geçinmek (1), yayılmak (1), saldırmak (üzerine yürümek) (1), sefer yapmak (asker sevketmek) (1), ilişki kurmak (1), yer bulmak (1), değer verilmek (1), yazmak (1), gelmek (1), kaynaklanmak (1).

Bunlar içerisinde "yorı-" fiili en çok, yaşamak, yürümek, hareket etmek, haydi, gezip dolaşmak ve gitmek anlamlarıyla kullanılmıştır. Dikkat çekici noktalardan birisi, "yorı-" fiilinin "yaşamak" anlamıyla kullanımlarının "yürümek" temel anlamıyla kullanımlarından fazla olmasıdır. Diğer bir nokta ise, emir kipinin 2. teklik şahsıyla çekimlenmiş biçimde metinde geçen "yorı"

fiilinin, Türkiye Türkçesindeki kullanımına benzer şekilde "haydi" kelimesinin görevini ve anlamını üstlenecek tarzda kullanılmasıdır.

"yorı-" fiilinin "isim+yorı-" biçiminde metinde geçen kullanımları, sayılarıyla ve karşıladıkları anlamlarıyla şu şekildedir: yolça yorı-: davranmak (3), yolug yorı-: davranmak (3), izçe yorı-: davranmak (1), yolug yorı-: çalışmak (1), savı yorı-: nüfuzu artmak (1), yagukı yorı-: yaklaşmak (1), umınçka yorı-: beklenti içinde olmak (1).

"yorı-" fiilinin "fiil+yorı-" biçiminde metinde geçen kullanımları, sayılarıyla ve karşıladıkları anlamlarıyla şu şekildedir: buza yorı-: bozmak (2), keze yorı-: gezedurmak (2), kezip yorı-: gezip durmak (1), yaka yorı-: yaklaşmak (1), ayıglap yorı-: kötüleyip durmak (1), avnıp yorı-: avunup durmak (1).

"yorı-" fiili, başka kelimelerle bir araya gelerek en çok "davranmak" anlamını karşılamak amacıyla kullanılmıştır.

Yapılan bu çalışma ve bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar dikkate alınarak, Kutadgu Bilig Dizin'i tekrar hazırlanabilir. Buna bağlı olarak, metnin en doğru şekilde anlaşılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1999). **Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)**, Engin Yayınevi, Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ARAT, Reşit Rahmeti (1994). **Kutadgu Bilig II (Çeviri)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (2007). **Kutadgu Bilig I (Metin)**, TDK Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, At The Clarendon Press, Oxford.

ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). **Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Zeki (2009). "Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme", Turkish Studies (Hamza Zülfikar Armağanı), Volume 4 Issue 3, s. 1408-1422. (http://www.turkishstudies.net/Makaleler/551165580_kaymazzeki1394.pdf)

KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yayınları, Ankara.

TEZCAN, Semih (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", **TTK Belleten**, C. XLV/2, Nisan, S. 178, s. 23-78.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1503-1518, ANKARA-TURKEY

TEKERLEMELERİN EĞİTİM-ÖĞRETİM SÜRECİNDE KULLANIMINA YÖNELİK İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİ SİVAS İLİ ÖRNEĞİ

Tuncay DİLCİ[*]
Tahir GÜR[**]

ÖZET

Söz varlığımızın önemli araçlarından olan tekerlemeler eğitimsel hayattan giderek soyutlanmaktadır. Toplumsal genetiğimizle örtüşen şiirsel anlatı formunda sunulan, duyuşsal öğrenmelerimize anlam veren tekerlemelerin; sözellik adına bireysel dil becerilerinin yanı sıra, melodik ve ritmik gelişimleri olumlu yönde etkileyeceği aşikârdır. İşte bu çalışmayla eğitim kurumlarımızda uygulanmakta olan resmi eğitim programlarının dışında kalan, ancak geçmişten günümüze Türk kültür coğrafyası içerisinde önemli bir yere sahip olan tekerlemelerin eğitimsel uygulamalara yansıyan yönünün öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmayla, ilköğretim öğrencilerinin öğrenim hayatında karşılaştıkları tekerlemelere ilişkin görüşlerinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma yöntemi olarak betimsel nitelikli tarama modelinde bir araştırma olup, 2011-2012 eğitim öğretim yılında Sivas ili evrenininden random yöntemiyle belirlenmiş üç ilköğretim Okulu'na devam eden 216 yedinci sınıf öğrencisi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Öğrencilerin görüşlerini belirlemek üzere araştırmacı tarafından geliştirilen 20 maddelik anket veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öğrencilerin çoğunluğu tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına yönelik olumlu görüş bildirmişlerdir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre tekerlemelerin Türkçe dil becerisine etkisine ilişkin daha olumlu görüş bildirdikleri saptanmıştır. Ayrıca anne ve baba eğitim düzeyi ile öğrencilerin görüşleri arasında pozitif korelasyon olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan günlük hayatta tekerlemelerin kullanımına ilişkin aile içerisinde yeterli eğilimin olmadığı ve giderek unutulmaya yüz tutuğu bilinmektedir. Araştırma bulgularına dayanarak, tekerleme kültürünün eğitimsel ortama kazandırılması ile ilgili projeler yapılması, eğitim programındaki ders içeriklerinin tekerlemelerle ilişkilendirilerek işlenmesi gibi öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür. Tekerleme, Eğitim

[*] Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: tuncaydilci@gmail.com
[**] Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü,

THE VIEWS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE USAGE OF NURSERY RHYMES IN EDUCATIONAL PERIOD: SAMPLE of SIVAS

ABSTRACT

Nursery rhymes that are one of the most important instruments in vocabulary are getting abstracted from the educational process day by day. It is explicit that nursery rhymes presented in the poetic narrative form jibing with our society and make sense of our affective learning influence positively melodic and rhythmic progress in addition to individual language skills on the behalf of linguistic. The study aims to find out the views of the primary school students on the nursery rhymes that are faced in their educational period. The study is based on the descriptive survey method and the sample consists of 216 seventh grade students selected randomly from three primary schools in 2010-2011 educational periods in Sivas. The instrument to collect the data is a 20 question survey that is developed by the researcher. At the end of the research, it is found out that most of the students have positive views towards the usage of nursery rhymes in educational period. It is determined that girls have more positive views towards the effects of nursery rhymes in Turkish language skills than boys. Also, it is determined that there is a positive correlation between parents' education and the views of the students. Depending on the research findings, some suggestions to bring into prominence of the nursery rhymes in educational area are made.

Key Words: Culture, Nursery rhyme, Education

Giriş

Toplum ve çocuğun kişiliğinin temel yapı taşlarının en önemlilerinden birinin kültür olduğunu biliyoruz. Günümüzde kültürel geçmişin ve birikimin yeni kuşaklara aktarılmasına hayal gözüyle bakılabilmektedir. Kültürünü git gide unutmakta olan çocuk, yabancılaşmakta olduğu kültürüne yeni kılıf ve alıntılarla şekil vermektedir. Dolayısıyla çocuk kendi kültürünü bilmez ya da yorumlayamaz ise karşılaştığı farklı kültürlerin oyuncağı olabilmektedir. Bu nedenle çatışma ve yok oluşlar yaşanabilmektedir.

Kültürleme, "eğitimin her boyutuyla içeko şuarak, bireylerin yaşam deneyimlerini, yeni nesle aktarmak için toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen insana özgü yaşam deneyimlerinin paylaşılmasıdır. Bu süreç her ne kadar formallenmiş eğitim aracılığı ile olsa da informal şekillerde de sürmektedir. Örgün eğitim kurumlarında çeşitli dersler aracılığıyla, belirlenen amaçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Eğitimin işlevlerinden biri kültür aktarımını sağlamasıdır. Kavcar'a göre eğitimin işlevi topluma sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabilmeleri için insanları etkilemektir. Bu etkileme, geçmişteki sosyal ve ulusal değerleri tanıtıp benimsetme, bugünün gerçeklerini gösterme ve geleceğe dönük değerler, hünerler kazandırma yoluyla olur. Çağdaş eğitimin amacı, dünü koruyarak yarını güven altına almaktır. Kısacası eğitimden beklenen üç esas, dünü tanıtma, bugünü kavratma ve yarına hazırlamadır (Küçükbasmacı-Öztürk 2011: 672).

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı günümüz toplumsal yaşamından hızla uzaklaşan ve giderek unutulan güzel dilimizin gelişmesine ve pratik yaşama katkı dinamiklerimizden birini oluşturan tekerleme kültürünün dil-zeka birlikteliğinin eğitim ve öğretim hayatındaki yerine dikkat çekerek, bu anlamda eğitsel içerikli tüm uygulamalarda öğretimin bir parçası olarak tekerlemelerin yer almasının önemine dönük farkındalık kazandırmaktır.

ÖNEM

Milletlerin hafızalarındaki söz varlığının zenginliği onun düşünce yapısının zenginliğine katkı yapar. Tekerlemeler eğlenceli olduğu kadar bilişi sistemi üzerinde etki eden öğretisel oyunlardır. Eğitim sisteminin bir parçası olarak okul içi ve dışında tekerlemelerin öğrenme sürecine katılabileceği yadsınamaz. "Öğrenme sürecinin başlayabilmesi için, birey ile bireyin karşılaşıp karşıya bulunacağı bir durumun bulunmasına gereklilik vardır. Durum, bireyin amacını engelleyen bir sorun, güdülerini doyurabileceği bir işlev ya da karşılık vermek zorunda olduğu bir uyaran olabilir. Bireyin karşılaştığı böyle bir duruma gereken çözümü bulabilmesi ya da karşılığı verebilmesi, onun kişilik özelliklerinin oluşturduğu, hazır bulunuşluk düzeyine dayanır. Öğrencinin daha önce geliştirdiği kavramlar, alışkanlıklar, dil öğrenim görevlerinin temelini oluşturur (Başaran 1988)".

Bir insanın hayat felsefesinde çocukluk hayatı büyük rol oynamakta olup sağlıklı bir çocukluk dönemi geçiren insanlar toplumda daha dengeli, ruh sağlığı yerinde bireyler hâline gelmektedir (Ersoy 2005: 67). Bu bağlamda aile ve akran grupları içerisinde varlık bulan amaçlanmamış tutum ve davranışlar gelişmektedir. Göre bu noktada mekân fark etmeksizin, Okul dışındaki ortamda eğitim-öğretime katkı sağlamak için kullanılan öğelerin arasında etkin bir yer alan tekerlemeler gibi halk edebiyatı ürünleri de bulunmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir milleti diğer milletlerden ayıran yaşam biçimi olarak ifade edebileceğimiz kültür, literatürde şöyle tanımlanır : "Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumî atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, kültür bir toplumun sahip olduğu her türlü maddî ve manevî kıymeti içinde barındırır (Küçükbasmacı-Öztürk 2011: 672). Toplumsal değişimin önemli aracı olan kültür elbette zaman içerisinde değişime uğramaktadır. Gerek popiler dayatmalarla gerekse kasıtlı ve istendik yönde gerçekleşen kültür erozyonu son zamanlarda hızlı bir ivmeyle değişim basıncı altındadır.

Yukarıda ifade edildiği şekliyle bizim ülkemizde kültürel değişmeler çok ani olmuştur. Tanzimat ile başlayıp Cumhuriyet döneminde de sürdürülen „Türk kültüründe tepeden yapılan değişiklikler bu ülkeyi ve bireyi tepkiler ülkesi ya da bireyi yapmıştır. Oysa kültürler ve kültürlerin simgeleştiği kurumlar, yani sosyal değişme tepeden değil, doğal yapı içinde, kendi geleneği içinde olmalıdır. 1940'lı ve 1950'li yıllarda eğitim, sanki eskiye karşı bir tepkiymiş gibi gelişti. Bu gelişme çoğu kez de gerçek dışı bir gelişme idi. Orta öğretimdeki programlar bile eskiye karşıydı, bu kültürle ilgisi olmayanın talimi yapıldı (Turgut 1992:133).

Kültürel değişmelerin diğer bir boyutuna bakıldığında: kültürün değişim serüveni öncelikle *şehirleşme* süreci ile başlamıştır. Bu bağlamda fiziksel ve sözel iletişimdeki kopmalarla kendisini göstermiştir. Bu durum; sosyal bir varlık olan insanın doğasında bozukluklara yol açarken ve yaşamı yorumlamasında da etkili olmaktadır. Buna paralel olarak; insani ve evrensel nitelikli bakış açılarının ortak paydasında sapmalarla birlikte, güven ve etik davranışların artan kısırlığı içerisinde değerlerin fakirliğiyle bezenmiş, bunalım ve buhranların kol gezdiği,

kalabalıklar içerisinde yalnızlaşan insanları, yalnız insanlar ordusu şekline dönüştürdüğü bilinen bir gerçektir. Bu olumsuzlukların hüküm sürdüğü bir atmosferde gelişimini sürdüren çocuk, psiko-sosyal bozukluklar yaşayan, sağlıksız bir birey olarak toplumun defolu bir parçası olarak yerini almaktadır. Çocuk suçluluğu, sosyal bir uyumsuzluğun belirgin bir görünümüdür. Bu itibarla sorun hukuki olmaktan öte, psiko- pedagojik ve sosyal niteliktedir (Gürsoy 1995:16).

Örgün eğitimin bir parçası olan anadili derslerinde kültür aktarımı eğitimin önemli yapı taşlarından biridir. Bu bağlamda önemli olan çağdaş bir anlayışla nesiller arasında kültürel bağı korumak, geçmişle gelecek çizgisinde onları ulusal ve evrensel değerlerle bütünleştirmektir (Küçük 2011:248). Öte yandan Çevirme(2004) çocukluk döneminin, dil becerilerinin kazanılarak anlam evrenlerine dönük kritik bir süreç olduğunu şöyle vurgulamıştır:

"Çocukların, ilk çocukluk döneminden başlayarak anlam evrenlerine uygun olarak görsel, işitsel ve dilsel iletilerle beslenmeleri gereklidir. Çocuklara anlatılan söylenen; türkü, ninni, mani, bilmece, tekerleme ve halk şarkıları, çocukları anadilinin söz varlığıyla tanıştırır. Bir dilin sözcüklerini, deyimlerini, söz kalıplarını, özdeyiş ve atasözlerini, dil musikisini çocuklara halk edebiyatı ürünleri kazandırır. Bir dilin bütün kuralları, anlatım olanakları önce sözlü edebiyat ürünü dediğimiz halk anlatılarından konuşma dilinden hareketle günlük yaşam içerisinde çocuklar tarafından doğal bir süreç içerisinde fark edilir. Daha sonra bu halk edebiyatı ürünlerinin yazılı dile geçmesiyle devam eden dil eğitimi yazılı edebiyat ürünleriyle varlığını sürdürür ".

Bireyin yaşamını sürdürebilmesi için birtakım yeterliliklere, özelliklere sahip olması gerekmektedir. İnsanların yaşamında, bireysel ve sosyal gelişiminde ana dilin önemli görevlerinin olduğu bilinmektedir. İnsanların başkalarıyla sağlıklı iletişim kurabilmeleri, eğitim hayatlarında her türlü öğrenmeyi gerçekleştirilebilmeleri, büyük oranda ana dillerini etkili kullanmalarıyla gerçekleştirilebilir (Arslan 2009:144). Gereken olgunluğa ulaşmış bir birey kendinde var olan güçleri çıkarabilmek için elverişli çevre şartlarına gereksinim duyar. Çevresiyle etkileşim içerisine girerek birtakım kazanımlar elde eder.

Öğrenme bir çevrede oluşur. Çevre ise bir öğrenci için yalnız okul değildir. Öğrenci okula gelmeden önce ve geldikten sonra okul dışında, kendisini saran çevre içerisinde, okulda öğrendiklerinden daha çoğunu öğrenir. Öğrenci bu öğrendikleriyle birlikte okula gelir (Başaran 1988). Önemli olan bu öğrenmelerin olumlu etkilerinden yararlanabilmektir.

Çocukluk döneminin en kritik evresi olan 0-6 yaş grubu dönem, henüz somut işlemler dönemidir. Bu dönemde başta okuma yazma olmak üzere çevreyle yeni tanışma dönemidir. Okul öncesi, masal çağındaki çocuklar için genellikle oyun ve sözlü anlatım çevresinde yoğunlaşan bir faaliyet söz konusudur (Toygar 1976:339). Söz konusu bu dönem çocuğun çevresiyle tanışma ve keşfetme faaliyetlerin gerçekleştiği dönemdir. Bu süreçte çocuk aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel çevrenin değerleriyle ilk temasının gerçekleştiği ve zihinsel yazılımının başladığı dönemdir. Söz konusu bu dönem, çocuğa kimlik ve kişilik kazandırma noktasında son derece önemli bir dönem olarak görülüp, çocuğun doyasıya bu dönemi yaşaması sağlanmalıdır. Fakat günümüz şehir hayatında bu durum pek mümkün olmayıp çocuklara "sözellik" aşamasını doyasıya yaşama şansı, maalesef pek çok nedenden dolayı verilememektedir. Oysa sözellik okuryazarlığın temelini oluşturur. Sözellik aşamasını sağlıklı bir biçimde yaşayamamış çocukların iç yaşamlarının gelişmesi ve benlik duygularının biçimlenmesi de gerçekleşemez. Öte yandan okuryazarlık da ancak sözlü kültür temeli üzerine bina edilebilir (Ersoy 2005: 67).

Tekerlemeler aynı zamanda çocuğun öğrenmeye karşı güdülenmesini de sağlamaktadır. Bilindiği gibi öğrenme oyunla ilişkilendirildiği zaman sıkıcı ve zor olmaktan çıkar. Güdüleme(isteklendirme) diye bildiğimiz isteklerini harekete geçirme süreci başarıyla tamamlanmış olacaktır. Güdülenme bireyin güdülerini (gereksinmelerini) doyurmak amacıyla,

öğrenmek eyleme geçmek isteği içinde bulunmasıdır. Bu isteğin, bireyi devime geçirebilecek yeğinlikte olması gerekir (Başaran 1988).

Bilgilerin anlatım yolu dildir. Bilgilerin anlatımı bireyin dili kullanmada ki becerilerine bağlıdır. Dil becerilerindeki yeterlilik bireyin yaşamını her yönüyle olumlu etkiler. Dilini etkin bir biçimde kullanabilen bireyler genellikle daha sağlıklı ilişkiler kurarlar ve birçok alanda daha başarılı olurlar (Anılan ve Genç 2011: 112) Bu yüzden bireyin dilini iyi bir şekilde öğrenmesi eğitim-öğretim etkinlikleri için çok büyük bir önem oluşturmaktadır.

Dil dinleme, okuma, konuşma ve yazmadan oluşur Bu dört alanda elde edilen yetenekler bir bütünlük içinde bireyin dilini oluşturur. Birey dili öğrenirken, önce dinlediklerini anlamakta, sonra konuşmaktadır. Başka bir deyişle konuşulanları anlama, konuşmaktan önce gelmektedir. Dil gelişimine, öğrencinin yalnız sınıf çevresi değil sınıf dışı çevresi de etkide bulunur (Başaran 1988). Anadilin doğru ve etkili bir biçimde kullanımını sağlama, Türkçe öğretiminin temel amaçlarından biridir. Bu nedenle dinleme, okuma, konumsa ve yazmadan oluşan temel dil becerilerinin geliştirilmesine önem verilir (Çetinkaya 2007:107) Bu alanda tekerlemelerin çocuk üzerinde birçok olumlu etkisi olmaktadır. Çünkü, çocuk çevresinden duyduğu, öğrendiği tekerlemelerin anlamları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu şekilde çocukta dil öğrenme alanında ilk ve en önemli adımlar atılmış olmaktadır. Çocukların anlama kapasitelerini geliştirmek için bilmece ve tekerlemelerden yararlanmak bu açıdan doğru bir seçim olacaktır.

Öğrencilerin bazı sözcükleri anladığı halde kullanamamasının nedenleri;

1) Sözcükleri kullanma fırsatı bulamaması yüzünden yeterli alışkanlığı geliştirememesi

2) Konuşma sırasında, gerilim içinde bulunması ve konuşmanın hızı yüzünden bunları hatırlayamaması

3) Hem konuşma da hem de düşüncelerini düzene sokmada yeterli gelişim düzeyine ulaşamamasıdır (Başaran 1988).

Tekerlemelerden yararlanarak çocukların hem yeni kelimeler öğrenmesini sağlayabiliriz, hem de öğrendikleri bu kelimeleri yine tekerlemeler yardımıyla kullanmalarını sağlayabiliriz. Bu şekilde çocuk yeni öğrendiği kelimeleri eğlenceli bir şekilde pekiştirerek tekrarlama olanağı bulacaktır.

Eğer öğrenci, az konuşulan bir çevrede büyümüş ya da öğrenciye konuşma fırsatları verilmemişse, öğrencinin anladığı sorulara bile çoğu kez bir mimik ya da sözcük ile cevap verdiği görülebilir (Başaran 1988). Tekerlemeleri kullanarak çocuklara konuşma fırsatı da sunabiliriz. Ders içi etkinliklerde bu türlerden yararlanarak hem dersi eğlenceli bir şekilde işleyebiliriz hem de çocukların bu şekilde konuşma yeteneklerini geliştirebiliriz. Bu şekilde temel dil becerileri denilen konuşma, dinleme, okuma, yazma ve görsel dil becerileri alanlarına uygun olarak seçilen tekerlemeler ile dilin geneline olumlu tutum geliştirir(Balaghizadeh ve Dargahi, 2010). Bu tutumla birlikte çocuklarda fonolojik farkındalık (Gromko, 2005) ve kelime hazinesi zenginliği ve doğru sesletim oranı artar (Atta-Alla, 2012; Bolduc, 2009 ; Galacia, Gomez, ve Flores, 2006; Pullen ve Justice, 2003).

Tekerlemelerin ilginç söz oyunları olduğunu göz ardı edemeyiz. Tekerlemeler içinde taşıdıkları mizah unsurlarıyla insanları güldürerek asıl konuya dikkat çeker. Bu komik sözler, aslında insan belleğinde bıraktıkları izle dil becerilerinin zenginleşmesine sebep olmaktadır. Çocuk edebiyatı açısından tekerlemeler çocukların dinleme ve konuşma becerilerini etkiler. Türkçenin dil özelliklerinin, sık sık yapılan tekrarla ezber alışkanlığı kazandırılarak çocuğun psikomotor

becerilerinin geliGimine katkısı yanında, Türkçeyi telaffuz ve boğumlaması ile bir bütün halinde öğrenmesine büyük katkılar yaptığı unutulmamalıdır. Tekerlemelerin çocukların hazırlıksız konuGma becerilerinin geliGmesinde ve psikomotor dil becerilerinin ileri düzeylere çıkarılmasında büyük etkisi olduğunu bir kere daha belirtmeliyiz. Bu tekerlemelerin daha ilginç hale getirilmesi, öğrencilerin benzerlerini üretmeleri konusunda yapılacak destek ve eğitim konuGma, dinleme becerilerinin arttırılmasına katkıda bulunacaktır. Öğrencinin bunu eğlenceli bir oyun olarak algılaması ile etkinin daha çok artacağı düGünülmelidir. Dinleme becerisinin geliGmesi için verilen eğitimde, ses ve hece benzerliği olan söz gruplarının yan yana getirilmesi ve ayrıGtırılmasının algılamayı geliGtirdiği bilinmektedir. Çocukların birbirine yakın seslerden oluGan kelimeleri ve onların taGıdıkları anlamları birbirinden tam ve eksiksiz ayırmalarında bu tekerlemeleri diğer tekerlemelerle birlikte eğitim içinde kullanmamız gerekir. Tekerlemelerin bir baGka özelliği bütün masalı da içine alacak bir biçimde cümle yapısında zaman geçiGlerini, geçmiG zamanın birleGik basit türlerinin kavranmasında ve kullanılmasında çocuğa büyük katkılarda bulunmasıdır (Yalçın-AytaG 2003).

Tekerleme Örnekleri:

Al Gu takatukaları, takatukacıya götür. Takatukacı takatukaları takatukalamazsa, takatukaları taka tukalatmadan geri getir.

Eller pekmezlenmiG debiz pekmezlenmemiGiz.

Bir berber bir berbere bre berber gel beraber bir berber dükkanı açalım demiG.

Hakkı hakkının hakkını yemiG.Hakkı Hakkı'dan hakkını istemiG.Hakkı Hakkı"ya hakkını vermeyince Haklı da Hakkı'nın hakkından gelmiG.

Gidin dereye silindim silkindim çıktım.

Iramazan
Irgatları ıramazan irgadamadan al da gel.

Yağmur yağarsa raylar ıslanır, yağmur yağar saraylar ulanır.

Değirmene girdi köpek

Değirmenci vurdu kötek

Geldi yedi köpek

Hem kötek

Hem yedi köpek

Bir ikidir bir iki

BeGaltındır, beG, altı

Gnanmazsan say da bak

On altı, on altı…(Oğuzkan 2006:267)

Tekerlemelerde ahenk birbirine yakın seslerle sağlanır. Zaman zaman kafiyeli kelimelere yer verilir. Bu arada ilgisiz kelimelerle mantık dıGı sonuçlara ulaGılır. Tekerlemenin asıl öğesini oluGturan bir baGka husus da güldürmeyi amaçlayan tuhaf sözler ve sürrealist hayallerdir. Tekerlemelerde diğer türlerde görülen teknik özellikler (redif, kafiye, durak…) görülmemektedir. Gerek mısra gerekse hece sayılarında bir bütünlük yoktur. Genellikle 4-6 mısra arasında değiGen bir Gekle sahiptirler. Bir takım ses tekrarlarına, kelime oyunlarına, mısra sonu ve mısra baGlarında ses benzerliklerine ve kafiyelere dayanır (Kaya 1999: 553)

Örneklerdeki tekerlemeler çocukların kelime dağarcığını geliştirmek için ders içi ve ders dışı etkinliklerde kullanılabilir. Örnekler incelendiğinde benzer seslerin tekerlemelerde yer alması çocukların bu tekerlemeleri öğrenmeleri açısından kolaylık sağlamaktadır. Bu şekilde çocukların dil becerilerinin eğlenceli bir şekilde gelişmesi sağlanabilir. Farklı yörelerimizi ait çeşitli tekerlemeler bulunmaktadır. Ülkemiz bu açıdan çok zengin bir birikimi bünyesinde barındırmaktadır. Bu halk edebiyatı ürünleri derlenip, onlardan eğitimde faydalanılması çocuklarımız için oldukça yararlı olacaktır.

Çocukların kendi kültüründen kopmaması adına, onun milli değerlerine ve kültürüne sahip çıkması için, bu yönde bir eğitim politikası benimsenmeli ve çocuğun çevresinde kendi kültürünü yansıtan düzenlemeler yapılmalıdır. Diğer bir açılımla: Çocukların bilişsel, duyuşsal ve motor becerilerinin gelişmesine katkıda bulunacak, kültür ve teknoloji öğelerinin birlikte harmanlandığı, kaynağını tarihsel derinliklerdeki zenginliklerden alan etik değerlerle bezenmiş yaşam alanlarının oluşturulması esas olmalıdır. Kökünü reddetmeyen ağaçların yaşam kalitesinden esinlenerek, kültürümüzün inceliklerini teknolojik olanaklarla paylaşıma açmalıyız. Öte yandan varolan her türlü küresel gelişmeleri toplumsal genlerimize uyarlama adına bilim kurullarının tanımladığı sınırlar içerisinde sunmalıyız.

Sonuç olarak; insanlık tarihi medeniyetler savaşımı eşiğinde şekillenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Böyle bir savaşımın neferleri olan çocuklarımızın; en iyi şartlarda yetişmesi kaçınılmazdır. Psikolojik özelliklerini sağlıklı bir çevre kültüründe kazanılacağından hareketle, sınırsız interneti ve teknoloji (bilgide dâhil) kullanımını başta kendisi olmak üzere, toplumsal kimlik ölçeğinde değerler süzgecinden geçirerek, yaşamsal faaliyetler ağını inşa etmesi gerekmektedir. Elbetteki böyle bir binanın mimarları olan aile, okul,

Problem Cümlesi

İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına yönelik görüşleri nelerdir?

Alt problemler

a. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile cinsiyet arasında ilişki var mıdır?

b. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile anne eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

c. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile baba eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

İlköğretim öğrencilerin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşlerini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, var olan durumu olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma türüdür. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2003).

Evren Örneklem

Bu çalışmanın araştırma grubu Sivas İli Selçuk İlköğretim Okulu'na giden 6.7 ve 8.sınıfa devam etmekte olan toplam 192 öğrenciden oluşmaktadır.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Selçuk İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

Kız		Erkek		Toplam	
N	%	N	%	N	%
102	47,2	114	52,8	216	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere öğrencilerin %47,2'si (f=102) kız, %52,8'i (f= 114) erkek öğrencidir. Bu bağlamda araştırma örnekleminin cinsiyet yönünden dengeli dağıldığı söylenebilir.

Veri Toplama Aracı

İlgili alan yazında öğrencilerin tekerlemelerin eğitim sürecinde kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilmiş bir ölçme aracı bulunmadığı için, araştırmada kullanılmak üzere bir anket geliştirilmiştir.

Anketin geliştirilmesinde anket geliştirme süreci takip edilmiştir. İlk olarak anketin kapsamı belirlenmiş ve bu kapsam doğrultusunda ilgili alan yazın taranmıştır. Taramalar sonucunda konu ile ilgili 25 ifade yazılmıştır. Bazı ifadeler tekrar gözden geçirilip, uzman görüşü (Özkan Aydoğdu, Hikmet Yılmaz) alınıp gerekli düzeltmeler yapılıp bazı ifadeler ise anketten çıkarılarak 20 maddelik anketin son hali oluşturulmuştur.

Anketin 20 maddelik son hali araştırma grubundaki öğrencilere uygulanmıştır. Anket kişisel bilgiler ve tekerlemelerin eğitim-öğretimde kullanımına ilişkin görüşler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğrencilerin demografik özelliklerinden, cinsiyet, anne-baba eğitim durumu, anne-baba meslek bilgileri toplanmıştır. İkinci bölümde öğrenciler tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşlerini her bir maddeye "Tamamen Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum" seçeneklerinden oluşan beşli likert tipi araç geliştirilmiş ve öğrencilerden kendi görüşlerine uygun sadece bir kutucuğu işaretlemeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Anket maddelerinden elde edilen veriler sınıflama düzeyindedir. Anket maddelerinde toplam puan alınamadığı için bu veriler madde düzeyinde değerlendirilir. Aiken (1997)'e göre, anketlere verilen tepkilerin puanlanması basit bir kodlama ve sınıflandırma konusudur. Bu tür kodlamalar, anketlere verilen yanıtları matematiksel işlemlere (toplama, çıkarma, çarpma, bölme) uygun kılmaz.

Bu çalışma kapsamında anket uygulamasından elde edilen verilerin çözümlenmesi SPSS 17,0 (Statistical Package for Social Sciencies) paket programı kullanılarak yapılmıştır. Anket maddelerine verilen tepkilere ait frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Araştırma soruları çerçevesinde öğrencilerin cinsiyet ve anne-baba eğitim ve meslek bilgileri anket maddelerine verdikleri tepkiler arasındaki ilişkinin saptanması amacıyla Cramer's V uygulanmıştır. Elde edilen istatistiklerin manidarlık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma sorularına ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

1. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?

Öğrencilerin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşlerine ait frekans ve yüzde değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: İlköğretim Öğrencilerinin Tekerlemelerin Eğitim-Öğretim Sürecinde Kullanımına İlişkin Görüşlerine Ait Frekans ve Yüzde Değerleri

İfadeler	5		4		3		2		1		0	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Soru3	41	19,0	49	22,7	45	20,8	46	21,3	35	16,2	-	-
Soru4	35	16,2	28	13,0	50	23,1	54	25,0	45	20,8	4	1,9
Soru5	10	4,6	19	8,8	27	12,5	73	33,8	83	38,4	4	1,9
Soru6	60	27,8	52	24,1	31	14,4	35	16,2	37	17,1	1	,5
Soru7	41	19,0	45	20,8	44	20,4	42	19,4	41	19,0	3	1,4
Soru8	42	19,4	44	20,4	35	16,2	50	23,1	42	19,4	3	1,4
Soru9	42	19,4	41	19,0	41	19,0	49	22,7	40	18,5	3	1,4
Soru10	40	18,5	36	16,7	36	16,7	57	26,4	46	21,3	1	,5
Soru11	35	16,2	36	16,7	60	27,8	41	19,0	42	19,4	2	,9
Soru12	27	12,5	19	8,8	26	12,0	68	31,5	73	33,8	3	1,4
Soru13	32	14,8	20	9,3	35	16,2	42	19,4	79	36,6	8	3,7
Soru14	31	14,4	23	10,6	28	13,0	53	24,5	67	31,0	14	6,5
Soru15	31	14,4	30	13,9	49	22,7	51	23,6	46	21,3	9	4,2
Soru16	28	13,0	23	10,6	39	18,1	45	20,8	79	36,6	2	,9
Soru17	29	13,4	23	10,6	27	12,5	56	25,9	77	35,6	4	1,9
Soru18	32	14,8	26	12,0	45	20,8	56	25,9	51	23,6	6	2,8
Soru19	27	12,5	23	10,6	36	16,7	59	27,3	71	32,9	-	-
Soru20	27	12,5	17	7,9	36	16,7	58	26,9	78	36,1	-	-

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin sorulara vermiş oldukları yanıtların genellikle dereceler arasında yaklaşık olarak dağıldığı görülmektedir. Ancak öğrencilerin katılım düzeyi bakımından en az katıldıkları sorunun 5. soru olduğu görülmektedir. Bununla birlikte öğrenciler tüm sorular için "0" derecelendirmesine yönelmemiştirdir.

2. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile cinsiyet arasında ilişki var mıdır?

Bu araştırma sorusunu yanıtlamak için, ilgili değişkenlere ilişkin Cramer V değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: İlköğretim Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Tekerlemelerin Eğitim-Öğretim Sürecinde Kullanımına İlişkin Görüşlerine Ait Cramer V Değerleri

Madde No	Cramer V	p	Madde No	Cramer V	p
3	,163	,219	12	,116	,714
4	,194	,147	**13**	,258	**,013**
5	,250	,019	14	,173	,265
6	,280	**,005**	**15**	,262	**,011**
7	,344	**,000**	16	,132	,582
8	,190	,168	17	,200	,123
9	,199	,129	18	,225	,053
10	,307	**,001**	19	,098	,725
11	,104	,804	20	,170	,182

*p<.05

Tablo 3 incelendiğinde 5 maddede cinsiyet ile anket maddeleri arasında düşük ve orta düzeyde manidar ilişkiler bulunmuştur, p<.05. Bu maddeler incelendiğinde cinsiyet ile en çok ilişkili olan anket maddesinin 7. madde (r=.34) olduğu en düşük ilişki gösteren maddenin ise 13. madde (r=.26) olduğu görülmektedir. Diğer yandan 13 anket maddesinin ise cinsiyet ile aralarında manidar bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 4'te cinsiyet ile ilişkili olan anket maddelerinin frekans dağılımları görülmektedir.

Tablo 4: İlköğretim Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Tekerlemelerin Eğitim-Öğretim Sürecinde Kullanımına İlişkin Görüşlerine Ait Frekans ve Yüzde Değerleri

İfadeler		5		4		3		2		1		0	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Soru 6	Kız	32		31		15		17		7		0	
	Erkek	28		21		16		18		30		1	

Soru7	Kız	24		29		23		19		7	0
	Erkek	17		16		21		23		34	3
Soru 10	Kız	22		18		12		37		12	1
	Erkek	18		18		24		20		34	0
Soru 13	Kız	17		7		18		28		27	5
	Erkek	15		13		17		14		52	3
Soru 15	Kız	16		15		31		21		19	0
	Erkek	15		15		18		30		27	9

3. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile anne eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

Bu araştırma sorusunu yanıtlamak için, ilgili değişkenlere ilişkin Cramer V değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: İlköğretim Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Tekerlemelerin Eğitim-Öğretim Sürecinde Kullanımına İlişkin Görüşlerine Ait Cramer V Değerleri

Madde No	**Cramer V**	**p**	**Madde No**	**Cramer V**	**p**
3	,171	,189	12	,112	,971
4	,149	,516	13	,143	,639
5	,171	,166	14	,130	,836
6	,144	,617	15	,161	,304
7	,138	,720	16	,117	,947
8	,131	,821	17	,137	,732
9	,161	,313	18	,128	,855
10	,142	,647	19	,152	,462
11	,181	,083	20	,168	,221

*p<.05

Tablo 5 incelendiğinde anne eğitim düzeyi ile tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımı ile ilgili olarak katılımcılara yöneltilen anket maddeleri arasında manidar bir ilişki bulunamamıştır, p>.05.

4. İlköğretim öğrencilerinin tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin görüşleri ile baba eğitim düzeyi arasında ilişki var mıdır?

Bu araştırma sorusunu yanıtlamak için, ilgili değişkenlere ilişkin Cramer V değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: İlköğretim Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Tekerlemelerin Eğitim-Öğretim Sürecinde Kullanımına İlişkin Görüşlerine Ait Cramer V Değerleri

Madde No	Cramer V	p	Madde No	Cramer V	p
3	,165	,485	12	,131	,951
4	,129	,958	13	,150	,764
5	,186	,167	14	,162	,560
6	,179	,252	15	,155	,675
7	,150	,756	16	,130	,956
8	,172	,373	17	,149	,768
9	,181	,234	18	,132	,941
10	151	,745	19	,172	,369
11	,163	,533	20	,159	,591

*p<.05

Tablo 6 incelendiğinde baba eğitim düzeyi ile tekerlemelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımı ile ilgili olarak katılımcılara yöneltilen anket maddeleri arasında manidar bir ilişki bulunamamıştır, p>.05.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğu bilmecelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına olumlu yönde görüş bildirmişlerdir. Cinsiyet arasında manidar bir farklılık olup olmadığı sorgulandığında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha olumlu görüşe sahip oldukları saptanmıştır. Ayrıca anne-baba eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerde daha olumlu görüş bildirme eğilimi olduğu da saptanmıştır.

Bilmecelerin eğitim ve öğretim hayatında kullanıldığı öğrencilerin büyük bir çoğunluğu tarafından ifade edilmiştir. Bilmecelerin ders kitaplarında kullanılması ile etkinliklerin daha çekici hale gelmesine ve yeni kelimeler öğrenmelerine olumlu katkı sağladığı görülmüştür. Modeller kadar çocuklara sunulmuş, zenginleştirilmiş dil çevreleri de onların dili kazanmalarında ve yaratıcı şekilde kullanmalarında, destekleyici etkenlerdir (Güven, Bal 2000, s.13).

Bilmecelerin eğitim hayatında kullanılmasıyla öğrenci cinsiyetine ilişkin bazı maddelerde anlamlı farklılaşmaların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre bilmecelerin eğitime olumlu etkilerinin olduğu görüşü yansımıştır.

Anne eğitim düzeyi ve bilmecelerin eğitime etkisine ilişkin araştırma sonucuna ilişkin verilerde sorulara verilen bazı yanıtlarda anlamlı ilişkiler olduğu bazı maddeler için çalışmaya yansımıştır. Bu sonuca göre anne eğitim düzeyi ortaokul ve lise olanlar bilmecelerin eğitim ve öğretim sürecinde kullanımına ilişkin daha olumlu görüş bildirdikleri görülmüştür. Buna göre anne eğitim düzeyi ile günlük hayata ya da eğitsel bir yaşam biçimine dönüşen bilmecelerin öğretisel yönü paralellik göstermektedir. Ayrıca baba eğitim düzeyi arasında manidar ilişkinin saptandığı sonucuna ulaşılırken, bu sonuca göre baba eğitim düzeyi arttıkça bilmecelerin eğitim-öğretim sürecinde kullanımına ilişkin olumlu görüşte de artış olduğu görülmektedir. Güven ve arkadaşlarının da ifade ettikleri gibi dil tüm kurallarıyla birlikte, geçirilen yaşantılar sırasında doğal olarak öğrenilmektedir. Çocuklar dil modelini dinleyerek, bu modelleri öykünerek, geri-iletimi

algılayarak, deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşarak öğrenmektedirler. Çocuk dili kazanırken ilk modelleri anne-babaları, diğeri aile bireyleri, daha sonra toplumsal çevrede ve okul ortamında, etkileşimde bulundukları diğer bireylerdir.

Çocuk gelişiminde etkili olan aile okul ve çevre(akran, arkadaş vb.) bu üç boyut sürekli tartışılan, üzerinde durulan noktalardan en önemlilerini teşkil etmektedir. Çünkü çocuğun gelişiminde çevresinden, isteyerek ya da istemeyerek, aldığı informal eğitim ya da modellemeler, okulda aldığı formal eğitimden daha büyük bir alanı kaplamaktadır. Bu bağlamda; kişilik gelişiminde kültürel öğrenmenin yaşam alanı bulduğu bu üç öğeyi, bir birilerini olumlu yönde tamamlayacak şekilde eşgüdüm sağlayarak, okul aile işbirliği içerisinde hareket edilmelidir.

Öneriler

- Oyunlaştırarak çocuğun dünyasına renkli yaşam sunan bilmecelerin ders kitaplarının içeriğinde daha çok yer alması sağlanmalıdır.
- Erkek öğrencilerinde oyunlaştırılmış öğretim hayatına ilişkin bakış açılarını olumlu etkileyecek önlemler alınmalıdır.
- Eğitim düzeyinin konuya bakış açısı bağlamında anne eğitimine önem verilerek özellikle bilmece kültürünün aile içerisinde yaşatılmasına destek olacak tedbirler alınmalıdır.
- Baba eğitiminin düzeyini artırarak bu doğrultuda anne ile işbirliği yapması sağlanmalıdır.
- Bilmecelerle ilgili kaynak sıklığı sağlanmalıdır.
- Ders içerisindeki etkinliklerde espri ve motivasyon aracı olarak kullanılmalıdır.
- Ailelerle de bu konuda eğitsel paylaşım sağlanmalıdır.
- Dil gelişimi ve bilişsel süreci kullanma, mantık ve muhakeme yetisi kazandırmak için çağdaş ders metaforu haline getirilmelidir.

KAYNAKÇA

AKSOY H. Hüseyin,"Teknolojik Gelişmelerin Öğrenci Gelişimine Etkisi"" **Eğitim Bilim Dergisi**, Ankara. 2003

AÇIKALIN Aytaç, **Kundaktan Okula Çocuklarımız**, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2003

ANILAN Hüseyin ve GENÇ Berrin, "Türkçe Dersinde Öğrenilen Yeni Sözcüklerin Yazılı Anlatımlarda Kullanım Durumu"**, Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 2011, S. 12(1), s.111-132.

ARSLAN Akif**,** "Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve Türkçe Öğretimi" **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 2009, S.13 (1), s. 143-154.

ATTA-ALLA, Monir Nazir, "Developing Adult English Language Learners" Vocabulary Skills through Children"s Rhymes and Songs" **English Language Teaching**; Vol. 5, No. 11; 20122012

BALAGHIZADEH Sasan ve DARGAHİ Zeinab "The effect of nursery rhymes on EFL children's reading ability" **The NERA Journal** (2010), Volume 46(1)

BAŞARAN Ethem İbrahim, "**Eğitim Psikolojisi**", Gül Yayınevi, Ankara 1988

BEYAZTAş Mehmet, "Televizyon ve Eğitim", **B.V.A.A.E.D**. MEB, Ankara 2001

BOLDUC, J. (2009). "Effects of a music programme on kindergartners' phonological awareness skills." **International Journal of Music Education**, 27, 37- 47. doi:10.1177/0255761408099063

ÇETİNKAYA, Zeynep, "Öğretmenlerin Masallara ve Bunların Türkçe Öğretiminde Kullanımına İlişkin Görüşleri Ölçeğinin Geliştirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** 2007, S.9(2).

ÇEVİRME Hülya, "Şiirsel Halk Edebiyatı Ürünlerinin Çocuğun Dil Eğitimine Katkıları", **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2004, S.5(7).

DİLCİ Tuncay, **"**Şehirleşme, Teknoloji ve Kültür Üçgeninde Çocuk Gelişimi" **Akademi Günlüğü**. Ankara 2005

DOĞRU Adil, "**Değişen Toplumun Bunalımı**", Timaş Yayınları, İstanbul 1991

ERSOY Ruhi. "Şehirleşme "Elektronik Kültür Ortamı Sürecinde Çocuk Oyunları", **Türk Edebiyatı**, İstanbul 2005

GALİCİA, I. X., GOMEZ, I., & FLORES, M. T. (2006). Implementing a mu- sical program to promote preschool children's vocabulary develop-ment**. Early Childhood Research and Practice**, 8. www. (indirme tarihi 6.1. 2012). http://ecrp.uiuc.edu/ v8n1/ galicia.html

GATES Bill, "**Dijital Sinir Sistemiyle Düşünce Hızında Çalışmak**", Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999

GÜRSOY Hayrettin, "**Suçlu ve Suça Yönelmiş Çocuklar**", ÇED, Ankara 1995

GÜVEN Nergis ve BAL Servet, **Dil Gelişimi ve Eğitim: 0-6 Dönemindeki Çocuklar için Destekleyici Etkinlikler,** Epsilon Yayınları, İstanbul 2000

GROMKO, J.E. (2005). "The effect of music instruction on phonemic awareness in beginning readers." **Journal of Research in Music Education**, 53, 199-209.

KAYA Doğan, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999

KÜÇÜK Salim, "Kültürler Arası Öğrenme Üzerinde Bir Kavram-Model Denemesi ve Türkçe Ders Kitapları"**, TÜBAR-**XXIX, Bahar, 201,s.228-260.

KÜÇÜKBASMACI Gülten. Ve Öztürk Burcu., "İlköğretim 6., 7., 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Masal Metinlerinin Kültür Aktarımındaki Rolü"**, Kastamonu Eğitim Dergisi**, 2011,S.19 (2), s. 671-688.

OĞUZKAN Ferhan, "**Çocuk Edebiyatı**"**,** Anı Yayıncılık, Ankara 2006

ÖNDER F & Akça M. T, "**Orta Dereceli Askeri Okullarda B.D.Ö. Uygulamaları**", Ankara 2000

ÖZDEMİR Nebi. "**Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Çocuk Oyunlarının Halkbilimi Açısından İncelenmesi**", Hacettepe Yayınları, Ankara 1997

PULLEN, P. C., ve JUSTİCE, L. M. (2003). "Enhancing phonological awareness, print awareness, and oral language skills in preschool children". **Intervention in School and Clinic**, 39, 87-98.

SEVER Sedat, "**Çocuk ve Edebiyatı**". Kök Yayıncılık, Ankara 2003

SEZAL İhsan. "**Şehirleşme",** Ağaç Yayınları, İstanbul 1992

TES, "**21. Yüzyılda Türk Milli Eğitimi***"*, Ankara 2001

TOYGAR Kâmil, **Çocuk Edebiyatının Kaynağı Folklor***,* M.F.A. Yayınları, Ankara 1976

TURGUT Ünsan, "**Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme***",* İzmir 1992

ÜLKER Mehmet, Bilgisayarlar Laboratuarlardan Sınıflara Taşınıyor*,* **B.V.A.A.E.D**. MEB, Ankara 2000"**Orta Dereceli Askeri Okullarda B.D.Ö. Uygulamaları***"*, Ankara 2000

YALÇIN Alemdar; AYTAş, Gıyasettin, **Çocuk Edebiyatı***,* Akçağ Yayınları, Ankara 2003

EK-1 Çalışma Anketi:

Sevgili Öğrenci,
Bu araştırma, genel olarak tekerlemelere yönelik fikirlerinizi belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Birinci bölümde kendinizle ilgili kişisel sorular, ikinci bölümde ise tekerleme kültürünüze ilişkin sorular yer almaktadır. Ölçeklerdeki cümlelere doğru ya da yanlış cevap verme gibi bir durum söz konusu değildir. Burada sizden istenen ve önemli olan, bu cümlelerle ilgili görüşünüzdür. Yanıtlarınız hiçbir kişiye ya da kuruma gösterilmeyecektir. Bu nedenle gerçek ve samimi duygu ile düşüncelerinizi yansıtmanız son derece önemlidir. Ölçeklerdeki yönergeleri dikkatle okuyarak lütfen her maddeyi yanıtlayınız.
İlgi ve yardımlarınız için teşekkür ederiz.

I. BÖLÜM

1. Cinsiyetiniz: ( ) Bayan ( ) Erkek
2.Yaşınız ……
3. Anne ve babanızın eğitim durumu:

	Anne	Baba
• Okur-yazar	( )	( )
• İlkokul	( )	( )
• Ortaokul	( )	( )
• Lise	( )	( )
• Fakülte / Yüksek okul	( )	( )
• Lisansüstü	( )	( )

4. Anne ve babanızın mesleği:

	Anne	Baba
• Ev Kadını	( )	( )
• Memur	( )	( )
• Mimar / Mühendis	( )	( )
• Doktor / Diş Hekimi / Eczacı	( )	( )
• İşçi	( )	( )
• Serbest Meslek	( )	( )
• Emekli	( )	( )
• Diğer (Lütfen belirtiniz)……		

II. BÖLÜM

1. Tekerleme İle ilgili bilginiz hangi düzeyde? Hiç ( ) Az ( ) Çok ( )
2. Tekerlemeyi daha çok hangi kaynaktan öğrendiniz?
Ailemden ( ) Kitaplardan ( ) Arkadaşlarımdan ( ) Televizyondan ( )
İnternetten ( ) Diğer (Lütfen Belirtiniz)……

İFADELER *Lütfen boş soru bırakmayınız.*	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
3. Tekerleme öğrenmek için çaba sarf etmekteyim.	( )	( )	( )	( )	( )
4. Bildiğim tekerlemeler günlük hayatta işime yaramaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
5. Çevremde genellikle tekerleme bilenler mevcuttur.	( )	( )	( )	( )	( )
6.Tekerleme bilmek daha fazla arkadaş edinmemi sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
7. Tekerlemeler sayesinde arkadaşlarımla daha rahat iletişim kurmaktayım.	( )	( )	( )	( )	( )
8. Tekerlemeler sayesinde okuduğumu daha rahat anlamaktayım.	( )	( )	( )	( )	( )
9. Tekerlemeler bilmek bana özgüven vermektedir.	( )	( )	( )	( )	( )
10. Tekerlemeler bilmek sorunlar karşısında daha rahat çözüm üretmeme katkı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
11. Tekerlemeler bilmek olayları daha ayrıntılı sorgulamama katkı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
12. Derslerde Tekerlemelerin kullanılması hoşuma gitmektedir.	( )	( )	( )	( )	( )
13. Tekerlemeler bilmek yeni kelimeler öğrenmeme katkı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
14. Tekerlemeler yeni öğrendiğim kelimelerin akılımda kalmasına katkı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
15. Tekerlemeler bilmek akıcı konuşmamı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
16. Derslerde Tekerlemeler kullanılması derslere karşı daha istekli olmamı sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
17. Kitapların konu içeriklerinde Tekerlemeler yer verilmesi ilgimi arttırır.	( )	( )	( )	( )	( )
18. Tekerlemeler kültürümü öğrenmemi sağlamaktadır.	( )	( )	( )	( )	( )
19. Tekerlemeler ile ilgili kaynaklara rahatlıkla ulaşmaktayım.	( )	( )	( )	( )	( )
20. Tekerlemeler hem eğlenmekteyim hem de öğrenmekteyim.	( )	( )	( )	( )	( )

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1519-1540, ANKARA-TURKEY

AKDENİZ'DE YAŞANAN GÜVENLİK SORUNU VE BÜYÜK GÜÇLERİN POLİTİKASI (1936-1939)

Mehmet Sait DİLEK[*]

ÖZET

İngiltere ve Fransa sahip oldukları sömürgeler açısından en geniş sınırlara iki savaş arası dönemde ulaşmışlardı. Öyle ki adı geçen devletler özellikle Avrupa'daki güç mücadelesinde Almanya ve İtalya'ya karşı büyük bir avantaj sağlamışlar ve bununla da yetinmeyip muhtemel rövanşizm ve revizyonizm hareketlerine karşı statükoyu koruma stratejisini politikalarının temeline yerleştirmişlerdi.

İki savaş arası dönemde İspanya'da sağ-sol çatışmasının başlaması bazı devletlerin konuya müdahil olmasına sebep olmuş dolayısıyla Akdeniz'de tansiyon artmıştır. Bu müdahaleci anlayış, İtalyan donanmasına ait bazı denizaltıların kimliklerini gizleyip yabancı bandıralı gemilere saldırmaya başlamasıyla birlikte daha gergin hale bürünmüştür. Bu sebeple İngiltere, Fransa, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Mısır, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya'nın katılımlarıyla 10-14 Eylül 1937 tarihleri arasında Nyon'da konferans düzenlenmiştir. İtalya, Almanya ve Arnavutluk ise davet çağrısına olumsuz cevap vermişlerdir.

Statükocu devletler, Versay Antlaşması sonrası oluşturdukları yeni düzende güç ve çıkar ilişkisini kendi lehlerine kurmayı başarmışlardı. Bu nedenle adı geçen devletler, sisteme yönelik ilk saldırılar gerçekleştiğinde diplomasi metodunu kullanmışlar hatta yatıştırma politikası gereğince revizyonist devletlerin saldırgan hareketlerine de yeterince ses çıkarmamışlardı. Revizyonist devletler ise güçlendikçe mevcut durumdan rahatsızlıklarını beyan etmişler ve sistemi adalet üzerine inşa etmeleri gerekirken kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardı. Bu makalede İspanya'da yaşanan ulusal bir sorunun zincirleme olayların etkisiyle Akdeniz'de nasıl bir güvenlik sorununa dönüştüğü; devletlerin yeni oluşan krize karşı ne gibi politikalar belirlediği değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Müdahale Etmeme Politikası, Yatıştırma Politikası, Statükocu Devletler, Revizyonist Devletler

[*] Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Arası İlişkiler Bölümü, El-mek: mehmetsaitdilek@gmail.com

SECURITY ISSUE IN THE MEDITERRANEAN AND THE POLICY OF GREAT POWERS (1936-1939)

ABSTRACT

England and France had reached the broadest borders of their history during interwar period, in terms of their colonies. Such that the mentioned states gained a great advantage against Germany and Italy especially during the power struggle in Europe and on top of that, their policy was grounded on the strategy of protecting the status quo against the possible revanchism and revisionism movements.

Since the breakout of left-right conflicts in Spain during interwar period caused some states to be included in the issue, the tension increased in the Mediterranean. This interventionist understanding became even tenser when some submarines of the Italian navy started to attack ships with foreign flags by hiding their identities. Therefore, a conference was held in Nyon between 10-14 September 1937 with the participation of England, France, Turkey, Yugoslavia, Greece, Egypt, the Soviet Union, Bulgaria and Romania. Italy, Germany and Albania, on the other hand, responded to the invitation negatively.

Status-quo states achieved to establish the power and interest relationship in their favor in the new order, created after the Treaty of Versailles. Therefore, the aforementioned states used the method of diplomacy when the first attacks against the system were executed and even, they could not sufficiently object to the aggressive acts of revisionist states, as required by the appeasement policy. Revisionist states, on the other hand, declared their discomfort with the status quo as they gained power and started to act in accordance with their own interests rather than building the system on justice. This study assesses how a national issue that occurred in Spain turned into a security problem in the Mediterranean with the effect of successive events; and what kind of politics were determined by said states against the emerging crisis.

Key Words: Mediterranean, Non-Intervention Policy, Appeasement Policy, Status-quo States, Revisionist States

1-İspanya'da Gerginlik Artıyor

Moskova'da 25 Temmuz 1935'te düzenlenen VII. Komintern Kongresi'nde "Halk Cephesi" politikası resmi hale getirilerek komünistlerce halk cephesi hükümetlerinin desteklenmesi karara bağlanmıştır.[1] Kararın bir yansıması olarak da İspanya'da 16 şubat 1936'da yapılan genel seçimlerde[2] köylüler, işçiler, komünistler, sosyalistler, sendikalistler ve anarşistlerin birleşmesiyle

[1] Mustafa şener, **Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961–1971,** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.26; VII. Komintern Kongresi hakkında geniş bilgi için Bkz. E.H. Carr, **Komintern'in Alacakaranlığı 1930-1935,** (Çevr.Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.471-498.

[2] E.H. Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** (Çevr.Ali Selman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.44-45; Frances Lannon, **Essential Histories The Spanish Civil War 1936-1939,** Osprey Publishing, 2002, s.24.

kurulan "Halk Cephesi Koalisyonu"[3] iktidara geçmiştir. Bu arada seçim öncesi Halk Cephesi hareketi tarafından toprak reformu sözü alan kimi köylüler, Endülüs ve Kastilya'da büyük toprak sahiplerinin topraklarına yerleşip tarlalarına el koyarak kendi hesaplarına ekip biçmeye başlamışlardı. Bu sahiplenmenin sonucunda yaşanan çatışmalarda, askeri güç ile köylüler karşı karşıya gelmişti. Kırsal kesimde bu olaylar yaşanırken şehirlerde de şiddet hüküm sürmekteydi. Ülkede karmaşa ortamının giderek artması ve Mussolini'nin yakın dostu olan sağcı lider Calvo Sotelo'nun 13 Temmuz 1936'da solcu militanlarca öldürülmesi sonucunda zincirleme gelişen olaylar, General Francisco Franco'nun 17 Temmuz'da yönetime el koymasına sebep olmuştur.[4] Dolayısıyla da İspanya İç Savaşı'nın başlaması kaçınılmaz hale gelmiştir. İkiye bölünen ülkede "Falanjist"lerin de[5] içinde bulunduğu sağ kesim General Franco'nun etrafında birleşerek cumhuriyetçilere karşı mücadeleye başlamışlardır.

Egemen güç olma arzusuyla hareket eden General Franco, kendi görüşüne yakın hissettiği devletlerden yardım isteyip akabinde de 18 Temmuz 1936 tarihinde Las Palmas Manifestosu'nu dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu tarz yaklaşımlar ideolojiye dayalı rekabeti körükleyerek devletlerin başka ülkelerin iç meselesine karışmasına sebep olduğundan İspanya'da yaşananlar da uluslararası sorun haline gelmiştir.[6]

2-İspanya İç Savaşı'na Yönelik Büyük Güçlerin Tutumu

İç Savaşın başlamasından kısa bir süre önce VII. Komintern Kongresi'nde "Sınıf sınıfa karşı" stratejisinin yerine "Faşizme karşı ortak cephede demokratik savaş" ilkesi de[7] kabul edilmişti. Bu karar gereğince Stalin liderliğindeki Sovyetler Birliği'nin cumhuriyetçileri büyük ölçüde destekleyeceği öngörülmüştü. Öyle ki Sovyet elçilik ve konsolosluk memurları cumhuriyetçilere akıl hocalığına girişirken Moskova'da ise cumhuriyetçiler lehine gösteriler yapılarak yardım kampanyaları düzenlenmişti. Ancak Sovyetler Birliği'nin İspanya'ya uzaklığı ve deniz gücünün de istenilen düzeyde olmaması aktif katkıda bulunmayı güçleştirmişti.[8] Bununla birlikte parti içinde söz sahibi kimi çevrelerin baskısına rağmen Rus dış politika aktörleri ulusal çıkarlar çerçevesinde hareket ederek muhtemel İtalyan-Alman saldırısına karşı İngiliz-Fransız ikilisiyle aynı çizgide durmayı benimsemek zorunda kalmışlardı. Bu yaklaşım Rus makamlarının gerektiğinde devrime yönelik ilkeleri kenara bırakarak ülke güvenliğine öncelik verebileceklerini göstermekteydi.[9]

İtalyan ve Alman dış politika aktörleri ise General Franco hareketinin yardım çağrısına uçak, askeri teçhizat, teknik personel ve gönüllü birlikler göndererek olumlu cevap vermişlerdi. Bu kapsamda İtalyan yardımları nicel ve nitel olarak Alman yardımlarından daha fazlaydı. Çünkü İtalya Başbakanı Mussolini, Habeşistan başarısının da etkisiyle Akdeniz'i İtalyan denizi haline

[3] Julian Casanova, **The Spanish Republic and Civil War,** Cambridge University Press, 2010, s.125-126.

[4] Şebnem Atakan, "André Malraux, İspanyol İç Savaşı ve Umut", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:46, Sayı:1, 2006, s.18.

[5] Falanjist Hareket: 1933 yılında Falanjizmi temsil edecek olan Falanj Partisi, José Antonio Primo de Rivera'nın liderliğinde şekillenip Alman ve İtalyan faşizmini İspanya'ya taşımaya yönelik sağcı bir harekettir. Bu oluşum Franco'nun etkisi altında kalmıştır. Bkz. **Uluslararası İlişkiler Tarihi –Diplomasi Tarihi-** IV, (Çevr.) Attila Tokatlı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s.262.

[6] Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** s.56.

[7] Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** s.41; Özge Unsur, **Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s.140.

[8] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Alkım Yayınevi, İstanbul, s.265-266.

[9] Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** s.60-65.

getirme (Mare Nostrum) projesini geliştirme fırsatı bulduğuna inanmıştı.[10] Almanya ise İspanya'da faşistlerin muhtemel egemenliğini Fransa'nın zayıflaması şeklinde değerlendirmekteydi.[11]

İspanya İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan sağ-sol çatışması büyük güçlerin iç siyasal dinamiklerini de göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsemelerine yol açmıştı. Örneğin sosyalist lider Léon Blum, Fransa'da Halk Cephesi Hükümeti'ni 4 Haziran 1936'da kurmayı başarmıştı.[12] İspanya'daki cumhuriyetçiler, 20 Temmuz 1936'da Blum ile yaptıkları telefon görüşmesinde uçak ve silah talebinde bulunmuşlardı. Fransız Hükümeti ise İspanya'daki cumhuriyetçilerin hem sosyalist ideolojiyi savunması hem de yasal hükümet olmasından dolayı onlara yakın durmak istemişti. Ancak Hitler Almanya'sının olası tepkisinden çekinildiğinden kapsamlı yardım gönderilememişti. Bununla birlikte, Fransa Başbakanı Léon Blum, Fransa'da da sağ-sol çatışması yaşanabileceğini düşünerek[13] İspanya İç Savaşı konusunda "Karışmaktan kaçınma politikasını"[14] uygulama kararı almıştır.

İngiltere'de ise 7 Haziran 1935'te iktidara gelen Stanley Baldwin Hükümeti[15] Fransa'nın izlediği karışmaktan kaçınma politikasına destek vererek hem iç siyasal dinamikleri dengede tutma hem de olası dünya savaşını engelleme çabası içindeydi. Ayrıca her iki devlet de Habeşistan tecrübesinden sonra, Milletler Cemiyeti'ni[16] bu tehlikeli sorunun dışında tutarak kurumun yeniden yıpranmamasını da öngörmekteydiler. 28 Mayıs 1937'de iktidara gelen Neville Chamberlain Hükümeti[17] ise giderek gerginleşen bu ortamda, dışpolitikada bir saldırının oluşması ya da saldırı tehdidinin ortaya çıkması durumunda, saldırgan devlete karşıuygulanan "Yatıştırma politikasını"[18] uygulama kararı alarak statükoyu korumayı amaçlamaktaydı.

Fransız ve İngiliz Hükümetleri çıkarları gereği ortak hareket edip İspanya'nın içişlerine doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir biçimde karışmayacaklarını 15 Ağustos 1936'da bir demeç yayınlayarak bildirdiler. Kısa bir süre sonra İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği ve Portekiz de Karışmaktan Kaçınma Komitesi'ne katılmayı kabul ettiklerini açıklamaktaydılar. Akabinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu devletler Karışmaktan Kaçınma Komitesi'nin ilk toplantısını 9

[10] Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923–36", **International Journal of Middle East Studies,** 36 (2004), s.233; Yücel Güçlü, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", **Belleten,** LXIII/238, (Aralık 1999), s.813.

[11] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), TTK, Ankara, 2000, s.527; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s.266-267; Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** s.57.

[12] Julian Jackson, **The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38,** Cambridge University Press, 1988, s.303.

[13] Carr, **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** s.57-60; Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), 527.

[14] Başka devletlerin içişlerine karışmama, müdahalede bulunmama manasını da içermektedir. Bkz. Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,** Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.329.

[15] **http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/cabinet-gov/stanley-baldwin-1935.htm**

[16] Milletler Cemiyeti'nin İspanya İç Savaşı'na bakışıhakkında geniş bilgi için Bkz. Francis O. Wilcox, "The League of Nations and the Spanish Civil War", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol.198, Present International Tensions (Jul., 1938), s.65-72.

[17] **http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/cabinet-gov/neville-chamberlain-1937.htm**

[18] Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, s.37; Raymond J. Sontag, "Appeasement, 1937", **The Catholic Historical Review,** Vol.38, No.4 (Jan., 1953), s.385-396; William C. Mills, The Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, and the Appeasement of Italy in 1937, **The International History Review,** Vol.15, No.1 (Feb., 1993), s.1-22.

Eylül'de Londra'da gerçekleştirmiştirdir.[19] İngiltere ve Fransa bu diplomatik hamle ile "Pasif yatırtırmacılık politikası" uygulayarak rakip devletlerin İspanya'da statükoyu değiştirme girişimlerine açıktan karşı çıkmamakla birlikte, zımni olarak onaylamama (dolaylı engelleme) amacı gütmekteydiler.[20]

İngiltere ve Fransa, adı geçen komiteyi kurarak "Önleyici diplomasiye" benzer şekilde hareket etmiş olup savaşın kendileri de dahil olmak üzere birçok ülkeye sıçrama ihtimalini engellemeyi amaçlamışlardı. Ancak bu tarz politikalar, soruna çözüm bulunmasını kolaylaştıracağı gibi, saldırgan tarafı cesaretlendiren bir sonuca da yol açabilme riski taşımaktaydı. Öyle ki önce İtalya ve Almanya, General Franco hareketine; daha sonra da Sovyetler Birliği, Cumhuriyetçilere yardımda bulunmaya başlayarak bu konuyla ilgili atılmış ilk adımı başarısız hale getirmişlerdi.[21]

Statükocu devletler, kriz anında İtalya ve Almanya'ya karşı askeri kuvvet yığınakları yapıp büyük manevralar düzenleyebilir; komutanlarını yoğun teftiş gezilerinde bulundurup silahlı kuvvetlerini alarma geçirebilir; olağan dışı uçak hareketleri ve donanmanın denize açılması gibi çeşitli tutumlar sergileyerek "Güç gösterisi politikası" da ortaya koyabilirlerdi. Ancak böyle bir tutum izlendiği takdirde de, karşı taraf geri adım atmayabilir aksine gerginlik kaçınılmaz hale gelebilirdi.[22]

Türk dış politika aktörleri ise giderek gerginleşen ortamda özellikle İtalya'nın Akdeniz'de büyük güç olma arzusuyla hareket etmesini hoş karşılamamıştır. Türkiye, yayılmacı politikaların giderek belirginleşmesi nedeniyle uluslararası arenada İngiliz Hükümeti ile işbirliği yapmaya karar vermiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'nin açılış oturumunda; Boğazlar rejimi konusunda Türk tezine verilen İngiliz desteğinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek iki taraf arasında siyasi ilişkilerin giderek geliştiğini bildirmekteydi. Montreux Boğazlar Konferansı'nda iki tarafın ortak hareket edebilme becerisi, İspanya İç Savaşı konusunda da benzer politik tavır almalarına yardımcı olmuştur.[23]

3-Nyon Konferansı (10 Eylül-14 Eylül 1937)

İspanya'da İç Savaş tüm şiddetiyle devam ederken Karışmaktan Kaçınma Komitesi'nin etkinliği ve geçerliliği gün geçtikçe azalmakta dolayısıyla bazı devletler karışmaktan kaçınacağı yerde konuya müdahil olmakta ısrar etmekteydiler. Bu müdahaleci anlayışla İtalyan donanmasına ait bazı denizaltıların kimliklerini gizleyip yabancı bandıralı gemilere saldırmaya başlamasına dolayısıyla Akdeniz'de güvenlik problemlerinin yaşanmasına neden olmuştur.[24]

Seha Meray'ın tespitleri kapsamında Akdeniz'de yaşanan olayların hangi kavramla ifade edilmesi gerektiği hususunu da göz ardı etmemek gerekir. Korsanlık (corsair, privateering) ve deniz

[19] Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), s.527; Francis O. Wilcox, "The Localization of the Spanish War", **The American Political Science Review,** Vol.32, No.2 (Apr., 1938), s.242.

[20] Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, s.353.

[21] Sovyet gemilerinin Türk boğazlarından geçip İspanya'ya yardım ettiğine dair Bkz. D. C. Watt, "Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War 1936-1938", **The Slavonic and East European Review",** Vol.38, No.91 (Jun., 1960), s.536-541; Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), s.527; Hasan Duran, "Birleşmiş Milletler ve Müdahale", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 2001, C.6, S.2, s.134.

[22] Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, s.141.

[23] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:V, Cilt:13, İçtima:2, s.6.

[24] Peter Gretton, "The Nyon Conference-The Naval Aspect", **The English Historical Review,** Vol.90, No.354, (Jan.1975), s.104; Yücel Güçlü, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey", **Belleten,** LXXVI/246, (Ağustos 2002), s.533.

haydutluğu (piracy), hukuki açıdan farklı müesseselerdir. *"Korsanlık, harpte, özel kişilere ait bir geminin, harbe taraf olan devletinden müsaade belgesi alarak, diğer muharip devlete karşı harp hareketlerine katılması ve bu hareketlerinde harp hukuku kurallarına bağlı olmasıydı. Korsan gemi, özel bir gemi olması ve özel kişilerin idaresinde bulunmasıyla harp gemilerinden; muharip devletin resmî müsaade belgesiyle harp hareketlerine katılmasıyla da deniz haydudundan ayrılırdı. Korsan, bu hizmetlerine karşılık, belgesini taşıdığı devletten bir ücret alma yerine, ele geçirdiği ganimetten büyük bir hisse ile yetinirdi."* Bu anlamda korsanlık 16 Nisan 1856'da Osmanlı Devleti de dahil, Paris Kongresi'ne katılan devletlerce kabul edilen beyanname ile yasaklanmıştır. Bu tarihten sonra da, devletler arasındaki savaşların büyük bir kısmında korsan gemiler kullanılmamıştır.[25]

Korsanlıktan farklı olarak, devletler hukukunda deniz haydutluğu kavramının da özelliği vardır. Deniz haydutluğu, devletler hukukuna göre, *"Özel kişilere ait gemilerle özel kişilerin, harp ya da barış zamanında, açık denizde gemilere, bu gemilerdeki insanlara ya da yüke karşı bir devlet yararına değil, kendi çıkarları için yaptıkları haydutluk fiilleridir. Deniz haydutluğu terimi gemiyi ele geçirmeyi, batırmayı, gemiye zarar vermeyi, gemi adamlarını ve yolcuları öldürmeyi ve yaralamayı, kaçırmayı, köle etmeyi, yüke el koymayı, yükü tahrip etmeyi, her çeşit zarar vermeyi kapsamaktadır"* Bu kapsamda Meray'a göre; barış esnasında Akdeniz'de ticaret gemilerine karşı kimliğini açıklamadan saldırılarda bulunan denizaltılarından dolayı Nyon Konferansı ve akabinde imzalanan ek antlaşmalar deniz haydutluğu kavramıyla açıklanabilmektedir. Öyle ki "piracy" kelimesinin antlaşma metinlerinin İngilizce orijinallerinde kullanılmış olması yazarın yorumunu güçlü kılmaktadır. Resmi Gazete ve Zabıt Cerideleri de dahil olmak üzere Türk kaynakların büyük bir kısmında ise deniz haydutluğu yerine korsanlık ifadesi kullanılmıştır. Bu durum söz konusu kavramların büyük bir ihtimalle birbiriyle karıştırıldığı görüntüsünü vermektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Akdeniz'de gerçekleşen hukuk dışı fiilleri başlangıçta hiçbir devletin üstlenmemesi yaşanan ları deniz haydutluğu çerçevesinde değerlendirmeyi zaruri hale getirmiştir. Ancak daha sonraki süreçte, bu tarz olayların özel kişiler tarafından değil de İtalyan güçlerine bağlı gemiler ve denizaltıları tarafından yapıldığının tespit edilmesi bu olayın kendine özgü şekilde istisnai bir durum taşıdığı kanaatini uyandırmaktadır.[26]

Akdeniz'de yaşanan olaylara tekrar dönersek Fransa ve İngiltere güvenlik endişesiyle hemen harekete geçme refleksi gösterdi. Batı Akdeniz'den Çanakkale Boğazı'nın ağzına kadar, muhtelif noktalarda, muhtelif bayrakları taşıyan ticaret gemilerinin gayri insani bir şekilde torpillenmesini barışı bozucu eylemler kabul eden adı geçen devletler denizaltı saldırılarına karşı müşterek tedbirler alınmasına karar vermişlerdi. İlgili devlet temsilcileri, ticaret gemilerine yönelik olarak denizaltı gemilerinin gerçekleştirdiği saldırıların 22 Nisan 1930 günlü Londra Antlaşması'nın 4. Kesimi ile 6 Kasım 1936 tarihli protokolde yazılı devletler hukuku kurallarına uygun düşmediğini de ifade etmekteydiler.[27]

Akdeniz'de meçhul denizaltı gemilerinin saldırıları nedeniyle sigorta ve nakil ücretleri de artmış hatta Karadeniz limanlarında birçok gemi emniyetsizlikten dolayı sefere çıkamamıştır. Bu nedenle Akdeniz'de yaşanan güvenlik problemi, devletlerin siyasi çıkarlarının yanında ekonomik çıkarlarını da tehdit edecek bir yapıya bürünmüştü. Bundan dolayı uluslararası sisteme hakim olan devletler, yeni oluşan duruma karşı bilinen reflekslerini göstererek statükonun korunması

[25] Seha Meray, "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.18, Sayı:3, 1963, s.106-107.

[26] Meray, "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", **A.Ü. SBFD,** 185-186; Deniz haydutluğu hakkında bilgi için Bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.201.

[27] **http://www.msb.gov.tr/asad/AskeriMevzuat/Uluslararasi_Antlasmalar/Silahli_Catisma_Hukuku/SCH25.html#_ftn1; TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:V, Cild:19, İçtima:2, s.5; **Resmi Gazete,** 20 Eylül 1937, Sayı:3713, s.8729.

çalışmalarına derhal başlamış ve çözüm bulma adına Nyon'da uluslararası bir konferans toplamaya karar vermişlerdi.[28]

Akdeniz'de güvenliğin yeniden sağlanması amacıyla "Konferans diplomasisi" metodu benimsenmiş ve bu kapsamda Akdeniz ülkelerinden Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Mısır; Karadeniz ülkelerinden ise Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya 5 Eylül 1937 tarihli davet[29] üzerine konferansa katılmayı kabul etmişlerdi. İtalya, Almanya ve Arnavutluk ise davet çağrısına olumsuz cevap vermişlerdi.[30] Konferansın gündemindeki sorunlarla doğrudan doğruya ilgili olan İspanya'daki Cumhuriyetçiler karışmaktan kaçınma politikası gerekçe gösterilerek davet edilmemişti.[31]

İngiltere ve Fransa, Akdeniz'de güvenliğin sağlanması için ilgili devletlerin tamamının katılımına önem vermekteydiler. Ancak İtalya, Sovyetler Birliği'nin kendisine yönelik suçlamalarını gerekçe göstererek konferansa katılmayacağını bildirme ihtiyacı hissetti. Roma Hükümeti, mevcut Karışmaktan Kaçınma Komitesi'nin Akdeniz'de güvenlik sorunlarını gündeme alması durumunda görüşmelere katılabileceği mesajını vermekten de çekinmemekteydi. Halbuki İtalya'nın konferansa katılmayışının gerçek sebebi Akdeniz'in kontrolünün büyük ölçüde İngiliz-Fransız donanmalarına verilmek istenmesinden kaynaklanmıştı.[32] Gazeteci Yunus Nadi'ye göre, İtalya'nın bu hamlesi çözümü geciktirmeyi amaçlayan siyasi bir manevraydı. Öyle ki İtalya, Karışmaktan Kaçınma Komitesi'ne katıldığı takdirde de Sovyet delegasyonuyla muhatap olmak zorunda kalacaktı.[33]

Alman Hükümeti de Sovyetler Birliği'nin tutumundan rahatsızlık duymuş olup konferansa katılmama kararı almıştı. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere Akdeniz'de İngiliz-Fransız donanmalarının nüfuzunun artmasından duydukları rahatsızlık revizyonist devletlerin konferansa katılmama kararına neden olmuştu. Bu yaklaşım iki devletin siyasal manada ortak hareket ettiğini bir kez daha kanıtlamaktaydı. Ayrıca Almanya, kendi savaş gemilerine yönelik saldırılar karşısında İngiliz ve Fransız hükümetlerinin gerekli tepkiyi göstermediğini iddia ederek bir başka gerekçe de sunmuştu.[34] Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu ise 19 Mart 1936'da imzaladığı antlaşmalarla siyasi, askeri ve iktisadi açılardan gittikçe İtalya'nın nüfuzuna girmiş olayısıyla Roma Hükümeti'nin katılmadığı konferansta yer alması mümkün olmamıştı.[35]

Türkiye ise ilkin uluslararası bir sorunun çözümünde aktif görev alıp genel manada dünya barışı, özel manada ise kendi güvenliğini sağlamak isteğiyle konferansa katılma kararı almıştı. İkinci olarak, Ağustos ayı içerisinde İspanyol bandıralı Ciudad de Cadiz ve Armura ticaret gemilerinin Bozcaada açıklarında saldırıya uğramış olması Türk kamuoyunda tehdit algısını

---

[28] **Ayın Tarihi,** Sayı:46, 1-30 Eylül 1937, s.204-206.

[29] **Documents on British Foreign Policy 1919-1939,** (Ed.W.N.Medlicott-Douglas Dakin), XIX, London, 1982, s.234-235; Fransa Büyük Elçisi Ponsot-Büyük Britanya Maslahatgüzarı Morgan tarafından Ankara Hükümeti 6 Eylül 1937 tarihinde konferansa davet edilmiştir.Bkz. **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.175; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Cenevre'de bulunduğundan ona vekalet eden Numan Menemencioğlu daveti kabul etmiştir. Bkz. **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.185-186.

[30] Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), s.528.

[31] **Uluslararası İlişkiler Tarihi –Diplomasi Tarihi-** IV, s.269-270.

[32] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.184; Zafer Çakmak, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.47.

[33] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.204.

[34] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.175-177; 186-187; Tevfik RüştüAras, **Atatürk'ün Dış Politikası,** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.165-166.

[35] 19 Mart 1936 tarihli İtalya-Arnavutluk antlaşması için Bkz. Alessandro Roselli, **Financial Relations in the Fascist Period,** New York, 2006, s.XXIV.

güçlendirmişti. Öyle ki yabancı bandıralı ticaret gemilerinin Türk sularında saldırıya uğrayarak batırılması Türkiye'nin prestijini sarsabilecek bir durumdu.[36] Üçüncü olarak, sahillerde bulunan yerleşim yerlerinin de bombalanabileceği göz ardı edilemeyeceğinden soruna güvenlik kaygısıyla bakılmaktaydı.[37] Dördüncü olarak, kimliği belirsiz bir denizaltının Çanakkale Boğazı'ndan gizlice Marmara'ya geçme cüretinde bulunması da Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'nin ihlal edilmesi manasına geldiğinden devletler hukuku boyutunda kazanılmış hakların korunması gerekliliği ortaya çıkmıştı.[38] Beşinci olarak, İtalya'nın Akdeniz politikasından kaygı duyan Türkiye ve İngiltere'nin yakınlaşması, 1936 yılında Akdeniz Paktı çerçevesinde, iki tarafın işbirliğinde bulunmalarına ve karşılıklı güvenceler sistemine dayalı politikalar izlemelerine yol açmıştı.[39] Altıncı olarak, Sovyetler Birliği ile başlıca Balkan Devletlerinin Nyon Konferansı'na katılma kararı alması Türkiye'nin sürece dahil olmasını kolaylaştırmıştı.[40]

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere ilgili devletlerin temsilcileri 10 Eylül 1937 tarihinde Nyon Konferansı'nda görüşmelere başlamışlardı.[41] 14 Eylül'e kadar süren görüşmeler neticesinde alınan bir kısım karara göre: *"1-Batı Akdeniz'de ve Malta Kanalında, -gözetleme işi ayrı hükümlere bağlı tutulacak Tirenyen bölgesi kapsam dışı kalmak üzere- işbu harekât, açık denizde ve konferansa katılan devletlerin karasularında, İngiliz ve Fransız donanmalarının, iki hükümet arasında kararlaştırılacak kesimlere göre görevi olacaktır.*

2-Doğu Akdeniz'de: a-Bu uygulama karasularında, kendisine ilintili kesimlerde, ilgili hükümetçe yapılacaktır b-Açık denizde, Adriyatik Denizi kapsam dışı olmak üzere, işbu uygulama Çanakkale Boğazı'nın girişine dek İngiliz ve Fransız donanmalarınca, gidiş gelişin tehlikeli olduğu sanılan bölgelerde iki hükümet arasında kararlaştırılacak kesimlere göre üstlenilecektir. Öteki katılan devletlerden Akdeniz'e kıyısı bulunanlar, bu donanmalar için istenecek yardımları, kendi olanakları ölçüsünde, yapmayı yükümlenirler; bu donanmaların harekâtını kendi karasularında sürdürmelerine, ayrıca gösterecekleri limanlardan bu donanmaların yararlanmalarına izin vereceklerdir."[42]

Nyon Anlaşması'ndaki maddelere göre, Adriyatik Denizi ve Tirenyen hariç Akdeniz'in kontrolü İngiliz ve Fransız donanmalarına bırakılmıştı. Doğu Akdeniz'in Sovyetler Birliği ile Balkan Devletleri donanmaları tarafından korunması düşünülmesinden Balkan Devletlerinin şiddetli itirazı ve Rus-İtalyan sıcak çatışma ihtimalinin artmasından duyulan endişe nedeniyle vazgeçilmişti.[43] Konferanstan ulaşan ilk bilgiler Sovyet gemilerinin Akdeniz'de görev alacağı

[36] Akdeniz'de saldırıya uğrayan gemiler hakkında geniş bilgi için Bkz. Çakmak, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi,** s.23-27; Bakanlar Kurulu, Dolmabahçe Sarayı'nda toplanarak batırılan İspanyol gemisi nedeniyle alınması gereken tedbirleri 24 Ağustos 1937'de istişare etti. Yabancı misyonların temsilcileri aynı gün bilgilendirildi. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** 030/18/1/2/78/77/14**; United States Department of State Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers,** 1937, General Volume I, U.S. Government Printing Office, 1937, s.377; 9 Eylül 1937'de alınan kararla düşünülen denizaltılarının batırılacağı ifade edilmiştir. **BCA,** 030/18/1/2/78/77/15.

[37] **BCA**, 030/10/63/424/18; Türk Ordusu, konferanstan kısa bir süre sonra askeri tatbikatlar gerçekleştirerek caydırıcılık mekanizmasını devreye koymuştur. Bkz. **The Times,** "The Army Manoeuvres in Turkey", October 18 1937, s.18.

[38] **http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf**

[39] Türkiye, Akdeniz Paktı konusunda istekliydi. Bkz. **Documents on British Foreign Policy 1919-1939,** XIX, s.203.

[40] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.186-187.

[41] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.187-189.

[42] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:V, Cild:19, İçtima:2, s.5; **Resmi Gazete,** 20 Eylül 1937, Sayı:3713, s.8729; **Documents on British Foreign Policy 1919-1939,** XIX, s.299-301; "The Nyon Arrangement", **The American Journal of International Law,** Vol.31, No.4, Supplement: Official Documents (Oct., 1937), s.179-182; **The Times,** "Text of Nyon Measures", September 15 1937, s.12.

[43] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.188-190; **Documents on British Foreign Policy 1919-1939,** XIX, s.243-245.

çıkmıştır. Bu durumda Mustafa Kemal Atatürk bu durumdan rahatsızlık duyduğunu İsmet İnönü Hükümeti'ne iletmiştir. Akabinde Sovyet gemilerinin Akdeniz'de görev almayacağına karar verilmesi Türk dış politika aktörleri açısından olumlu bir gelişme olarak algılanmıştır. Çünkü tarihsel süreçte Rus makamları Boğazlar üzerinde egemen güç olmaya çalışmıştır. Bu durum Türk dış politikasının hedefleri açısından Montrö'de elde edilmiş hakları korumayı zaruri hale getirmiştir. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte Boğazlar hususunda Moskova-Ankara gerginliği yeniden başladığından daha önceki endişelerin yersiz olmadığı da ortaya çıkmıştır.[44]

Nyon'da gerçekleşen toplantılar sonucunda 14 Eylül 1937 tarihli Nyon Anlaşması, Akdeniz'de ticaret gemilerini denizaltıların saldırılarına; 17 Eylül 1937 tarihli Cenevre anlaşması ise ek bir anlaşma olarak deniz üstü gemilerin ve uçakların saldırılarına karşı alınacak önlemleri düzenlemiştir. Türkiye'nin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz'de denizaltı gemilerinin talimine tahsis edilmek üzere üç mıntıka isteği de anlaşma hükümleri çerçevesinde kayıt altına alınmıştır. TBMM'de 18 Eylül 1937 tarihinde harekete geçerek Nyon ve Cenevre Anlaşmalarını 3266 sayılı bir yasa ile onaylamıştır.[45]

Bu kapsamda İngiliz yetkililerinin talebi üzerine Bakanlar Kurulu 18 Eylül'de harekete geçerek Nyon Anlaşması gereğince Ildır (Eritre) Limanı'nı barınma limanı olarak İngiliz donanmasına tahsis etmeye karar vermiştir.[46] Bu kararnameye ek olarak 7 Ekim'de İngiliz filosuna uçak uçurmamak şartıyla Alaçatı (Eriler) Limanı barınma limanı olarak gösterilmiş ve Alaçatı üzerinden umumi yolu takip ederek İzmir'e gitmelerine müsaade edilmiştir.[47]

4-Nyon Anlaşması'na Yönelik Tepkiler

Ulus gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer, Nyon Anlaşması'nı 1930 Londra Antlaşması ile 1936 Londra Protokolü'nde kayda alınmış kararların bir kez daha teyit edilmesi şeklinde değerlendirmekteydi. Esmer'e göre; Balkan Devletleri, denizlerde mesuliyet alabilmek için yeterli kuvvete sahip olmadıklarını ileri sürdüklerinden en önemli yük İngiltere ve Fransa'nın üzerine düşmüştü. Ancak alınan kararlar tatbik edilemediği takdirde büyük güçlerin prestijinin sarsılması kaçınılmaz olacaktı.[48]

Ulus Gazetesi yazarı Burhan Belge ise "Konferansın Ehemmiyeti" başlıklı yazısında son yaşanan olaylar nedeniyle iki güçlü ülke donanmasının Akdeniz sularının emniyetini sağlamaya karar verdiğini bildirmekteydi. Belge'ye göre; Sovyet donanması Karadeniz'de bırakılarak, yeni gerginliklerden de uzak durulmuştu.[49]

Cumhuriyet Gazetesi yazarı Yunus Nadi, İtalya ve Almanya'nın muhalif tavırlarına rağmen konferansın hızlı şekilde kararlar almasını olumlu bulmaktaydı. Konferansa katılmadığı halde İtalya'ya açık kapı bırakılmış ve konferans kararlarını kabul ettiği takdirde Adriyatik Denizi'ni koruma görevi İtalyan donanmasına verilmişti. Nadi'ye göre; bu aşamada artık olumlu adımlar atması gereken İtalya olmalıydı.[50] Ulus gazetesi yazarı Falih Rıfkı Atay ise ulusal çıkarlar gereği TBMM'nin Nyon Anlaşması'nı en kısa sürede onaylaması gerektiği düşüncesindeydi.[51]

---

[44] **BCA**, 030/10/45/290/52.

[45] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre:V, Cild:19, İçtima:2, s.5-7; **Resmi Gazete,** 20 Eylül 1937, Sayı:3713, s.8729-8730;

[46] **BCA,** 030.18.1.2.79.81.4.

[47] **BCA,** 030.18.1.2.79.85.9.

[48] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.202-203.

[49] **Ayın Tarihi**, Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s. 203-204.

[50] **Ayın Tarihi**, Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.204-206.

[51] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.206.

Pravda Gazetesi'nde yayımlanan "Sovyetler Birliğinin Nyon Anlaşmasına İtirazı" başlıklı başmakalede faşist saldırıların kargaşa ve kanunsuzluk tohumları saçmakta olduğu ve bu olayların arka planında yeni bir dünya harbi çıkarma amaçlandığı iddia edilmekteydi. Rus basınına göre Alman ve İtalyan muhalefetine rağmen konferansın gerçekleşmesi ve akabinde kolektif güvenliği öngören ortak bir metine imza atılması, saldırgan devletlerin nüfuzuna darbe vurmuş dolayısıyla İngiliz-Fransız ortaklığı da güçlenmişti. Buna karşın sadece 1930 Londra Anlaşması ve 1936 Londra Protokolü hükümleri ihlal edildiği takdirde denizaltı gemilerinin batırılacağına dair karar alınması yetersiz görülmüştü. İspanya'daki cumhuriyetçi hükümetin, Nyon'a çağrılmaması da bir başka eksiklik olarak algılanmaktaydı.[52]

İtalyan basını ise genel olarak Sovyetler Birliği'nin tavrını eleştiren bir dil kullanırken kendilerine yalnız Adriyatik ve Tireniyen denizlerinin kontrolünün verilmesini yetersiz bulmaktaydı. 15 Eylül 1937 tarihli La Stampa gazetesinde çıkan bir yazıda; Nyon Konferansı neticesinde alınmış olan kararların kendileri açısından hiçbir kıymeti olmadığı bildirilmekteydi.[53] 16 Eylül 1937 tarihli Il Giornale d'Italia gazetesinde ise Akdeniz'in gerek doğu gerekse batısındaki mıntıkalarının İngiliz-Fransız iktisadi çıkarları kadar İtalya'yı da ilgilendirmekte olduğu vurgulanarak Akdeniz'de yeni oluşan durumdan duyulan rahatsızlık ifade edilmişti.[54]

Frankfurter Zeitung, Hamburger Fremdenblatt ve Nachtausgabe gibi Almanya'nın önde gelen gazeteleri ise İtalya'yı gösterdiği tepkide haklı bulmuşlardı. Öyle ki hem karada hem de denizde güçlü bir devlet olarak nitelendirdikleri İtalya'nın ulusal çıkarları göz ardı edilmişti. Sovyetler Birliği'nin nota göndererek İtalya ve Almanya gibi devletler üzerinde baskı yapması da ağır bir dille eleştirilmekteydi.[55]

Fransa'nın yarı resmi gazeteleri, konferansın az bir zamanda önemli işler görmüş olmasından memnuniyet duymakta ve Alman basınının konferans dolayısıyla sürdüğü fikirleri tenkit etmekteydiler. Sağ eksenli gazetelerden bazıları ise konferansın İngiliz-Fransız dostluğunu daha da güçlendirdiğini; alınan kararlara İtalya ve Almanya'nın da katılmasını temenni ettiklerini açıklama ihtiyacı hissetmekteydiler. La République gazetesi ilginç bir yorumda bulunarak Ankara ve Atina Hükümetlerinin Sovyet filosu ile birlikte ortak hareket etmekten kaçındığını hatta stratejik olarak İngiltere'ye daha yakın olmak istediklerini okuyucusuna duyurmaktaydı. Journal'de çıkan bir makalede ise Sovyet filosunun Akdeniz'e girmesine izin verilmesi durumunda Boğazlar rejiminin tehlikeye düşebileceği yorumuna yer verilmişti. Sol eksenli gazetelere bakıldığında ise İtalya ve Almanya'nın Akdeniz olayları hususunda ortaya koyduğu yaklaşımların ciddi bir şekilde eleştirildiği göze çarpmaktaydı.[56]

İngiliz gazetelerinin manşetlerinde ise Akdeniz'de yaşanan güvenlik sorunu ve muhtemel çözüm önerileri ön plana çıkmıştı. Gazeteler, Akdeniz'de yaşanan bu tehlikeli duruma son verilebilmesi için İngiliz Hükümeti'nin derhal harekete geçip diğer devletlerle birlikte ortak kararlar alması gerektiğini ifade etmekteydiler. Times, Daily Telegraph ve Daily Mail gazeteleri başta olmak üzere bir kısım basın Sovyetler Birliği'nin İtalya'ya sert notalar göndermesini hoş karşılamamışlardı. Konferans kararlarının açıklanmasından kısa bir süre sonra ise Manchester Guardian ve Times gibi önde gelen gazeteler kararların hızlı ve kararlı bir şekilde uygulanması gerektiği hususunun altını çizdikleri gibi İngiliz-Fransız ortaklığının ön plana çıktığı yorumunu da köşelerine taşımaktaydılar.[57]

[52] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.208-210.
[53] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.210-211.
[54] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.211-212.
[55] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.212-215.
[56] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.215-221.
[57] **Ayın Tarihi,** Sayı 46, 1-30 Eylül 1937, s.221-228.

5-Türk Dış Politika Aktörleri Arasında Yaşanan Siyasal Gerilim

Nyon Konferansı ve akabinde Türkiye'de yaşanan iç siyasal gerilimlerden hareketle dış politika ve iç politika arasındaki etkileşimlerden de bahsetmek gerekmektedir. Öyle ki Ekim 1937 tarihli birkaç İngiliz belgesindeki iddiaya göre Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün arasını açan dış gelişmelerden biri de Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanlığına Tevfik Rüştü Bey'in seçilememesi olup Mustafa Kemal Atatürk bu durumdan hükümeti sorumlu tutmuştur.[58] İddia konusu olan olaya bakıldığında Tevfik Rüştü Bey, Mısır'ın Milletler Cemiyetine üyeliğinin kabul edildiği özel oturumlarda (26-27 Mayıs 1937) başkanlık makamına layık görülmüştür.[59] Ancak 13 Eylül-6 Ekim 1937 tarihleri arasında yapılan Milletler Cemiyeti'nin 18. oturumlarında Tevfik Rüştü Bey değil de Hindistan temsilcisi Ağa Han başkanlık makamına seçilmiştir.[60]

Nyon Konferansı ile ilgili Türk kaynakları incelendiğinde de Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün farklı dış politik yaklaşımları savunduğu görülmekte dolayısıyla taraflar arasında gerginlik yaşandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Bakanlar Kurulu, 12 Eylül 1937 tarihli toplantıda Nyon Anlaşması'nın imzası için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e yetki verilmesini onamış ve *"Türk karasuları haricinde silahlı kuvvetlerin kullanılması mukavele hükümleri haricinde olduğundan İngiltere ve Fransa'nın bu tarz bir teklifte bulunması durumunda müzakereye girişilmemesi"* talimatı verilmiştir. Ancak Nyon Anlaşması'nın 2. maddesinin b fıkrasında yer alan Adriyatik Denizi müstesna olmak üzere açık denizde kontrolün İngiliz ve Fransız donanmalarına ait olduğunu belirten cümlenin akabinde "*İşbu konferansa iştirak eden devletlerden Akdeniz'e sahildar olanlar, kendi vasıtaları nispetinde, bu donanmalara istenecek müzaherette bulunmayı taahhüt ederler"* ifadesi kullanılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, hükümetin hazırladığı kararnameyi dikkatlice incelediğinden adı geçen madde ile hükümetin kararnamesi arasında tezat olduğunu fark ederek İsmet İnönü'yü bu konuda uyarmıştır.[61]

Tevfik Rüştü Bey, İngiliz ve Fransızların Akdeniz'e kıyısı olan devletlerden gemi isteme hakkına sahip olduğunu 14 Eylül 1937 günlü telgraflarda Ankara'ya bildirmesi üzerine Atatürk'ün uyarısında haklı olduğu ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü, Türkiye'nin karasuları dışında askeri harekâta katılmaması gerektiğini Tevfik Rüştü Bey'e bildirmiş ve bu nedenle kendisinden İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlarından bu konuda yazılı güvence almasını istemiştir. Mustafa Kemal Atatürk ise Türkiye'nin prestijini zedeleyeceğini düşündüğü bu talimata tepki göstermiştir.[62] İki taraf arasında yaşanan görüş ayrılıklarının artması[63] üzerine İsmet İnönü başkanlığındaki VIII. Hükümet 25 Ekim 1937'de istifa etmiş olup Mahmut Celal Bayar başkanlığında IX. Hükümet aynı gün kurulmuştur.[64]

---

[58] Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939),** VIII, (1934-1939), TTK, Ankara, 2006, s.383,386; Dönemin diğer İngiliz belgeleri de incelendiğinde bu duyum haricinde de çeşitli iddialara yer verilmiş ve İsmet İnönü'nün önce izne ayrılıp daha sonra da istifa edeceği ve akabinde Kasım ayı başı itibariyle Celal Bayar'ın yeni kabineyi kuracağı bilgisi Londra'ya iletilmişti Bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, VIII, (1934-1939), s.377-378.

[59] **http://www.indiana.edu/~league/1937specialassemb.htm**

[60] **http://www.indiana.edu/~league/18thordinaryassemb.htm**

[61] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** YKY, İstanbul, 2005, s.636-637.

[62] Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** s.640-647.

[63] Yaşanan diğer sorunlar hakkında bilgi için Bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** Yurt Yayınevi, Ankara, 1986, s.31; Gültekin Kamil Birlik, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010, s.255-293.

[64] **http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx;** Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939),** VIII, s.388.

Sonuç

İki savaş arası dönemin sonlarına doğru Sovyetler Birliği, güvenlik endişesiyle statükocu devletler çizgisinde hareket etmeyi benimserken Almanya ve İtalya da siyasal birlikteliklerini 25 Ekim 1936 tarihli Berlin-Roma Mihveri Antlaşmasıyla daha somut bir hale getirmişlerdi.[65] Akabinde Almanya ve Japonya arasında Sovyetler Birliği'ne karşı 25 Kasım 1936'da Anti-Komintern Pakt kuruldu. Nyon Konferansının hemen sonrasında (6 Kasım 1937) bu pakta İtalya da katılarak Berlin-Roma-Tokyo Mihveri faaliyetlerine başlamış oldu. Her ne kadar bu siyasal birlikteliklerin temelinde Sovyet karşıtlığı ön plana getirilmişse de asıl hedef uluslararası sistemi ele geçirerek yeniden inşa etmekti. Bu durum büyük bir savaşın başlamasını kaçınılmaz kılmaktaydı.[66]

Akdeniz gibi jeopolitik ve jeostratejik değeri büyük bir sahada yaşanan gerilimi azaltma amacıyla hareket eden devletler, İtalya ile diyalog kurma çalışmalarına devam etmiş ve akabinde Nyon Anlaşması'nın şartlarını kabul eden devletler arasına Roma Hükümeti de eklenmiştir.[67] Ancak Nyon Anlaşması'nın imzalanmasını gerektiren şartların sona erdiğini gerekçe gösteren devletler, anlaşmanın feshedildiğini nota yoluyla duyurmaya başlamışlardır. Öyle ki 6 Mayıs 1939'da İngiltere, Fransa ve Bulgaristan; 8 Nisan 1939'da Türkiye ve İtalya; 12 Nisan 1939'da Yunanistan; 15 Nisan 1939'da Romanya anlaşmadan çekildiklerini duyurma ihtiyacı hissetmişlerdir.[68]

Sonuç olarak; statükocu devletler, Versay sonrası oluşturdukları yeni düzende güç ve çıkar ilişkisini kendi lehlerine kurmayı başarmışlardı. İngiltere ve Fransa büyük kazanımların etkisinden olsa gerek kimi zaman uluslararası antlaşmalar imzalayarak/imzalatarak kimi zaman ise ittifaklar kurarak/kurdurarak uluslararası sistemi korumayı amaçlamışlardı. Ayrıca silahsızlanma, savaşı yasa dışı hale getirme ve Milletler Cemiyeti gibi barışçı eksenli girişimlerle hem sistemi korumayı hem de kamuoyundaki algıyı kendi lehlerine çevirebilmeyi düşünmüşlerdi. Bu nedenle adı geçen devletler, sisteme yönelik ilk saldırılar gerçekleştiğinde diplomasi metodunu kullanmışlar hatta yatıştırma politikası gereğince revizyonist devletlerin kimi saldırgan girişimlerine de yeterince ses çıkarmamışlardı. Revizyonist devletler ise güçlendikçe mevcut durumdan rahatsızlıklarını beyan etmişler ve sistemi adalet üzerine inşa etmeleri gerekirken kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardı. Bu durum, çeşitli teorilerle beslenerek, bitmek bilmeyen yeni hamlelere neden olduğundan büyük bir harbin geliş sadece geçici bir süre ertelenebilmiş ve dünya halkları ikinci büyük felaketle baş başa kalmışlardı.[69]

---

[65] Elihu Lauterpach, **International Law Reports,** Cambridge University Press, 1972, s.335.

[66] Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** s.262; Japonya, 27 Mart 1933'te; Almanya, 21 Ekim I933'te; İtalya ise 11 Aralık 1937'de Milletler Cemiyeti üyeliklerinden ayrıldıklarını açıklamışlardır. **International Organization and Integration,** (Ed.Louis B. Sohn), Martinus Nijhoff Publishers, 1986, s.6.

[67] **Documents on British Foreign Policy 1919-1939,** XIX, s.356-358.

[68] **BCA,** 030/10/219/476/10.

[69] Donald N. Lammers, "The Nyon Arrangements of 1937: A Success sui generis", **Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies**, Vol.3, No.4 (Winter, 1971), s.173; Willard C. Frank, "The Spanish Civil War and the Coming of the Second World War", **The International History Review,** Vol.9, No.3 (Aug., 1987), s.408; Brian R. Sullivan, "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War", **The Journal of Military History,** Vol.59, No.4 (Oct., 1995), s.717; Geniş bilgi için Bkz. Edward Hallett Carr, **Yirmi Yıl Krizi 1919–1939, (**Çevr.Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, William C. Mills, "Sir Joseph Ball, Adrian Dingli, and Neville Chamberlain's 'Secret Channel' to Italy, 1937-1940", **The International History Review,** Vol.24, No.2 (Jun., 2002), s.278-317.

KAYNAKÇA

A-Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

The League of Nations Photo Archive

B-Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, Sayı:46, 1-30 Eylül 1937.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, (Ed.W.N.Medlicott-Douglas Dakin), XIX, London, 1982.

Resmi Gazete, 20 Eylül 1937, Sayı:3713

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:V, İçtima:2, Cilt:13.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:V, İçtima:2, Cild:19.

United States Department of State Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1937, General Volume I, U.S. Government Printing Office, 1937.

C-Dergiler ve Gazeteler

Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies

American Political Science Review

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Annals of the American Academy of Political and Social Science

Belleten

International Journal of Middle East Studies

The American Journal of International Law

The Catholic Historical Review

The Journal of Military History

The International History Review

The Slavonic and East European Review

The Times

The Life

D-Kitaplar

ARAS, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Alkım Yayınevi, İstanbul.

CARR, E.H., **Komintern'in Alacakaranlığı 1930-1935,** (Çevr.Uygur KocabaşoğluIletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

CARR, E.H., **Komintern ve İspanya İç Savaşı,** (Çevr.Ali Selman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

CARR, E.H., **Yirmi Yıl Krizi 1919–1939, (**Çevr.Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

CASANOVA, Julian, **The Spanish Republic and Civil War,** Cambridge University Press, 2010.

ÇAKMAK, Zafer, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

DAĞ, Ahmet Emin, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,** Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

International Organization and Integration, (Ed.Louis B. Sohn), Martinus Nijhoff Publishers, 1986.

JACKSON, Julian, **The Popular Front in France: Defending Democracy, 1934-38,** Cambridge University Press, 1988.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** Yurt Yayınevi, Ankara, 1986.

LANNON, Frances, **Essential Histories The Spanish Civil War 1936-1939,** Osprey Publishing, 2002.

LAUTERPACH, Elihu, **International Law Reports,** Cambridge University Press, 1972.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

ROSELLI, Alessandro, **Financial Relations in the Fascist Period,** New York, 2006.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar,** YKY, İstanbul, 2005.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** 1. Cilt (1920-1945), TTK, Ankara, 2000.

şENER, Mustafa, **Türkiye Sol Hareketinde İktidar Stratejisi Tartışmaları: 1961–1971, (**Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

şİMşİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939),** VIII, (1934-1939), TTK, Ankara, 2006.

Uluslararası İlişkiler Tarihi –Diplomasi Tarihi- , IV, (Çevr. Attila Tokatlı), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.

UNSUR, Özge, **Şefik Hüsnü Değmer: Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.

E-Makaleler

ATAKAN, şebnem, "André Malraux, İspanyol İç Savaşı ve Umut", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:46, Sayı:1, 2006, s.17-23.

BARLAS, Dilek, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923–36", **International Journal of Middle East Studies,** 36 (2004), s.231-252.

BİRLİK, Gültekin Kamil, "Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** S.46, Güz 2010, s.255-293.

DURAN, Hasan, "Birleşmiş Milletler ve Müdahale", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 2001, C.6, S.2, s.131-142.

FRANK, Willard C., "The Spanish Civil War and the Coming of the Second World War", **The International History Review,** Vol. 9, No. 3 (Aug., 1987), s.368-409.

GRETTON, Peter, "The Nyon Conference-The Naval Aspect", **The English Historical Review,** Vol.90, No.354, (Jan.1975), s.103-112.

GÜÇLÜ, Yücel, "Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey", **Belleten,** LXIII/238, (Aralık 1999), s.813-845.

GÜÇLÜ, Yücel, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Mediterranean and Turkey", **Belleten,** LXXVI/246, (Ağustos 2002), s.531-547.

LAMMERS, Donald N., "The Nyon Arrangements of 1937: A Success sui generis", **Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies,** Vol.3, No.4 (Winter, 1971), s.163-176.

MERAY, Seha, "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** C.18, Sayı:3, 1963, s.105-188.

MILLS, William C., "Sir Joseph Ball, Adrian Dingli, and Neville Chamberlain's 'Secret Channel' to Italy, 1937-1940", **The International History Review,** Vol.24, No.2 (Jun., 2002), s.278-317.

MILLS, William C., The Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, and the Appeasement of Italy in 1937, **The International History Review,** Vol.15, No.1 (Feb., 1993), s.1-22.

SONTAG, Raymond J., "Appeasement, 1937", **The Catholic Historical Review,** Vol.38, No.4 (Jan., 1953), s.385-396.

SULLIVAN, Brian R., "Fascist Italy's Military Involvement in the Spanish Civil War", **The Journal of Military History,** Vol.59, No.4 (Oct., 1995), s.697-727.

"The Nyon Arrangement", **The American Journal of International Law,** Vol.31, No.4, Supplement: Official Documents (Oct., 1937), s.179-182.

WATT, D. C., "Soviet Military Aid to the Spanish Republic in the Civil War 1936-1938", **The Slavonic and East European Review",** Vol.38, No.91 (Jun., 1960), s.536-541.

WILCOX, Francis O., "The League of Nations and the Spanish Civil War", **Annals of the American Academy of Political and Social Science,** Vol.198, Present International Tensions (Jul., 1938), s.65-72.

WILCOX, Francis O., "The Localization of the Spanish War", **The American Political Science Review,** Vol.32, No.2 (Apr.,1938), s.237-260.

F-İnternet Kaynakları (Son Erişim Tarihi 13 Aralık 2012)

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx

http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montro_TR.pdf

http://www.indiana.edu/~league/1937specialassemb.htm

http://www.indiana.edu/~league/18thordinaryassemb.htm

http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/cabinet-gov/neville-chamberlain-1937.htm

http://www.msb.gov.tr/asad/AskeriMevzuat/Uluslararasi_Antlasmalar/Silahli_Catisma_Hukuku/SCH25.html#_ftn1

http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/cabinet-gov/stanley-baldwin-1935.htm

EK I

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Bey
The League of Nations Photo Archive

EK II

Milletler Cemiyeti'nin 26-27 Mayıs 1937 tarihli Cenevre toplantısı
The League of Nations Photo Archive

EK III

Milletler Cemiyeti'nin 26-27 Mayıs 1937 tarihli Cenevre toplantısı
The League of Nations Photo Archive

EK IV

18 Ekim 1937 tarihli The Times Gazetesi
(Türkiye'deki Askeri Tatbikatlar)

EK V

past week, although based on no special statement, that the weight of opinion inclines to the view that Italian submarines are responsible for recent attacks on shipping in the Mediterranean. This view is strengthening [*strengthened by*] information which the Naval Attaché received in confidence at the Admiralty this afternoon. Admiralty officials as well as those of the Foreign Office would not make any direct statement as to responsibility of Italy for submarine outrages but they mentioned to the Naval Attaché, as a matter of fact, that their naval radio interception service had obtained detailed information as to the amount and location of Italian naval radio activity in the Mediterranean which has convinced them that this radio activity is far greater than the normal movements of the Italian fleet would justify. It is also of interest that Admiralty officials stated their experts are convinced that a submarine torpedo was actually fired at the *Havoc* although they have no reliable evidence that the submarine had been damaged by depth charges from the *Havoc*.

JOHNSON

852.00/6428 : Telegram

The Chargé in Italy (Reed) to the Secretary of State

ROME, September 10, 1937—5 p. m.
[Received 6:16 p. m.]

407. My 404, September 8, 1 p. m. A high official of the Foreign Office told me today that Italy has no intention of replying to the second Soviet note and that consideration might eventually have to be given to severance of diplomatic relations with that country.

REED

852.00/6429 : Telegram

The Consul at Geneva (Bucknell) to the Secretary of State

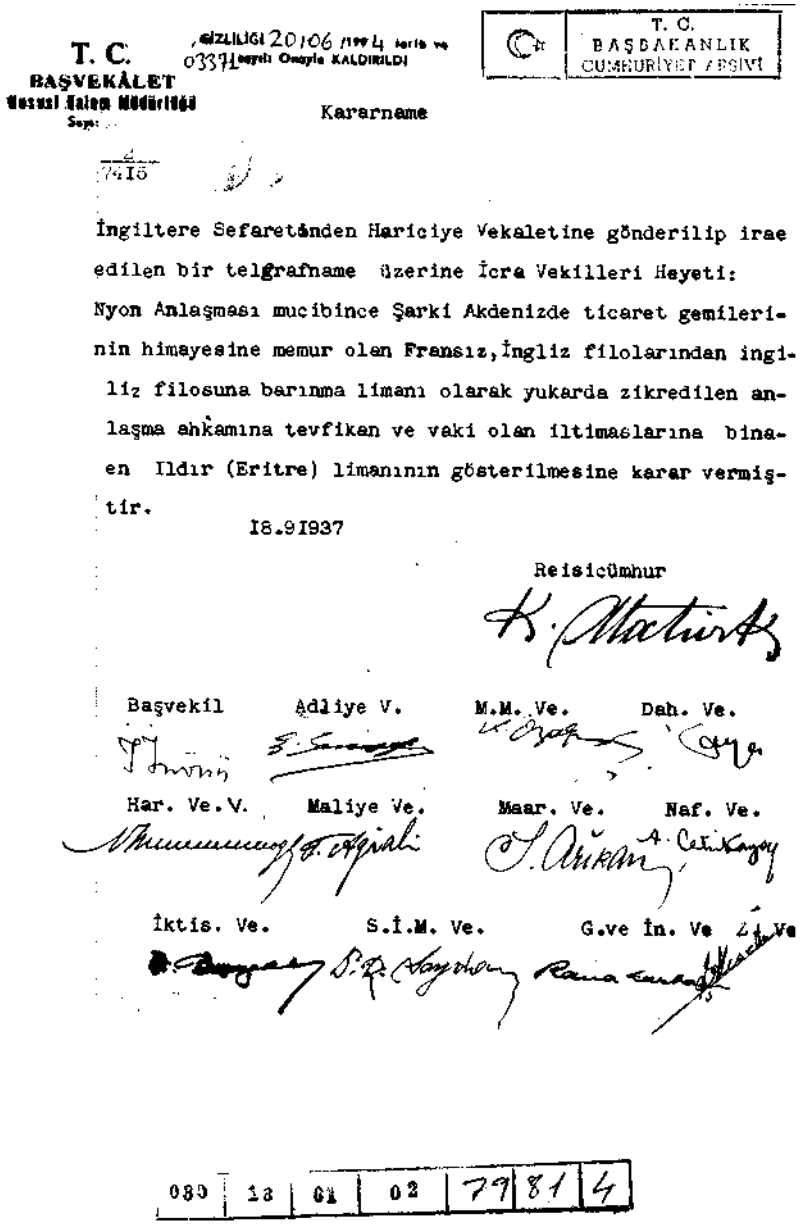
GENEVA, September 10, 1937—11 p. m.
[Received September 10—9:50 p. m.]

277. The Mediterranean Conference opened at Nyon this afternoon in public session. Upon the proposal of Eden, Delbos was made President.

1. Delbos said that the object of the Conference was to find a method of forestalling those acts which are interfering with shipping in the Mediterranean. He said they were not proposing anything new but that during the present emergency it was necessary to take some steps which would secure respect for the rules and conventions already in existence. He hoped for a speedy success of the Conference which he thought would do much to clear the present grave political atmosphere.

Amerikan Resmi Belgelerinde Nyon Konferansı

EK VI

T. C.
BAŞVEKÂLET
Umumi Kâtip Müdürlüğü
Sayı:

Gizliliği 20/06/1994 tarih ve 03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

7415

İngiltere Sefaretinden Hariciye Vekaletine gönderilip irae edilen bir telgrafname üzerine İcra Vekilleri Heyeti: Nyon Anlaşması mucibince Şarki Akdenizde ticaret gemilerinin himayesine memur olan Fransız, İngiliz filolarından İngiliz filosuna barınma limanı olarak yukarda zikredilen anlaşma ahkamına tevfikan ve vaki olan iltimaslarına binaen Ildır (Eritre) limanının gösterilmesine karar vermiştir.

18.9.1937

Reisicümhur

Başvekil Adliye V. M.M. Ve. Dah. Ve.

Har. Ve. V. Maliye Ve. Maar. Ve. Naf. Ve.

İktis. Ve. S.İ.M. Ve. G.ve İn. Ve. Ç. Ve

030 | 18 | 01 | 02 | 79 | 81 | 4

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgesi

EK VII

İngiliz Amirali Ernle Montacute Chatfield ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Bey El Sıkışırken Life Dergisi, October 4 1937, s.98.

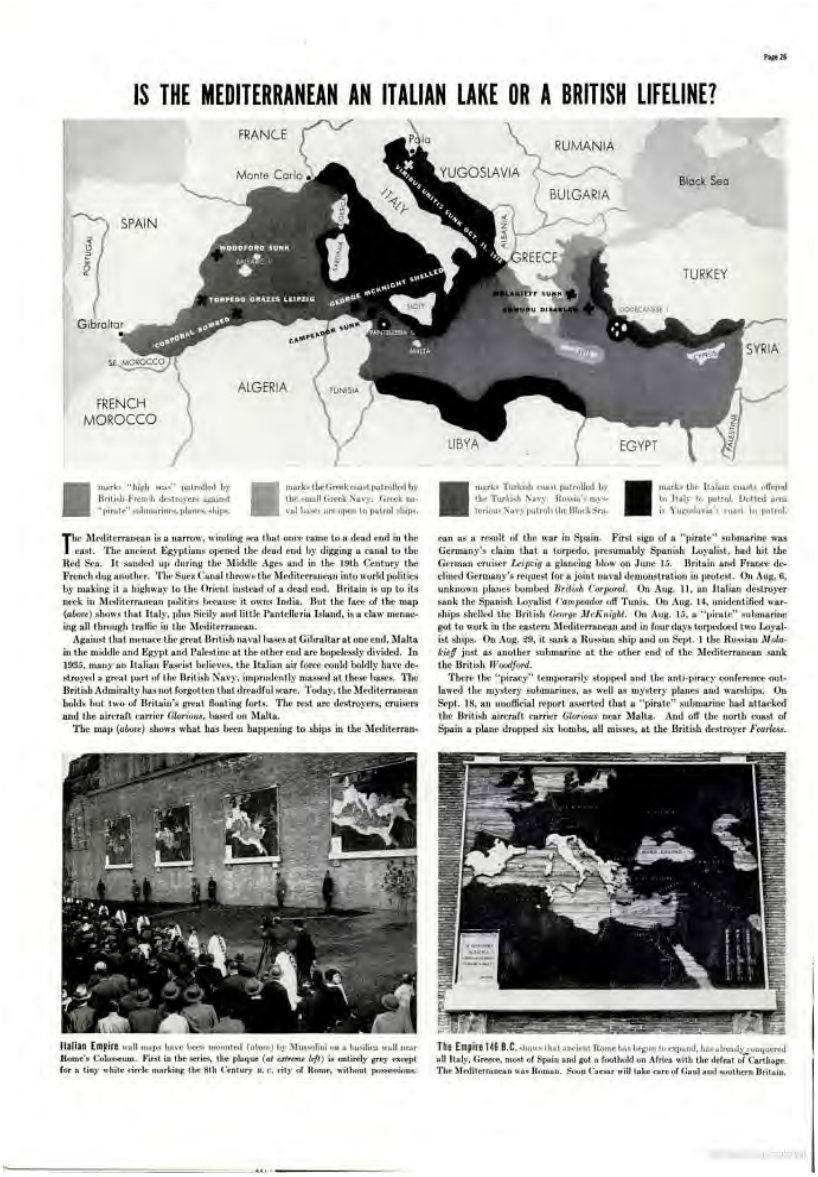
EK VIII

Nyon Konferansı Toplantıları

Life Dergisi, October 4 1937, s.99.

EK IX

Page 26

IS THE MEDITERRANEAN AN ITALIAN LAKE OR A BRITISH LIFELINE?

marks "high seas" patrolled by British-French destroyers against "pirate" submarines, planes, ships.

marks the Greek coast patrolled by the small Greek Navy. Greek naval bases are open to patrol ships.

marks Turkish coast patrolled by the Turkish Navy. Russia's mysterious Navy patrols the Black Sea.

marks the Italian coasts offered to Italy to patrol. Dotted area is Yugoslavia's coast to patrol.

The Mediterranean is a narrow, winding sea that once came to a dead end in the east. The ancient Egyptians opened the dead end by digging a canal to the Red Sea. It sanded up during the Middle Ages and in the 19th Century the French dug another. The Suez Canal throws the Mediterranean into world politics by making it a highway to the Orient instead of a dead end. Britain is up to its neck in Mediterranean politics because it owns India. But the face of the map (*above*) shows that Italy, plus Sicily and little Pantelleria Island, is a claw menacing all through traffic in the Mediterranean.

Against that menace the great British naval bases at Gibraltar at one end, Malta in the middle and Egypt and Palestine at the other end are hopelessly divided. In 1935, many an Italian Fascist believes, the Italian air force could boldly have destroyed a great part of the British Navy, imprudently massed at these bases. The British Admiralty has not forgotten that dreadful scare. Today, the Mediterranean holds but two of Britain's great floating forts. The rest are destroyers, cruisers and the aircraft carrier *Glorious*, based on Malta.

The map (*above*) shows what has been happening to ships in the Mediterranean as a result of the war in Spain. First sign of a "pirate" submarine was Germany's claim that a torpedo, presumably Spanish Loyalist, had hit the German cruiser *Leipzig* a glancing blow on June 15. Britain and France declined Germany's request for a joint naval demonstration in protest. On Aug. 6, unknown planes bombed *British Corporal*. On Aug. 11, an Italian destroyer sank the Spanish Loyalist *Campeador* off Tunis. On Aug. 14, unidentified warships shelled the British *George McKnight*. On Aug. 15, a "pirate" submarine got to work in the eastern Mediterranean and in four days torpedoed two Loyalist ships. On Aug. 29, it sank a Russian ship and on Sept. 1 the Russian *Molotoff* just as another submarine at the other end of the Mediterranean sank the British *Woodford*.

There the "piracy" temporarily stopped and the anti-piracy conference outlawed the mystery submarines, as well as mystery planes and warships. On Sept. 18, an unofficial report asserted that a "pirate" submarine had attacked the British aircraft carrier *Glorious* near Malta. And off the north coast of Spain a plane dropped six bombs, all misses, at the British destroyer *Fearless*.

Italian Empire wall maps have been mounted (*above*) by Mussolini on a basilica wall near Rome's Colosseum. First in the series, the plaque (*at extreme left*) is entirely grey except for a tiny white circle marking the 8th Century B. C. city of Rome, without possessions.

The Empire 146 B.C. shows that ancient Rome has begun to expand, has already conquered all Italy, Greece, most of Spain and got a foothold on Africa with the defeat of Carthage. The Mediterranean was Roman. Soon Caesar will take care of Gaul and southern Britain.

Life Dergisi, September 27, 1937, s.26

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1541-1546, ANKARA-TURKEY

TIBB-I CEDÎD YAZMALARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Talat DİNAR[*]

ÖZET

Türkçenin bilim dili olarak kullanılmasında ve Türkçe bilim dilinin gelişmesinde Osmanlılar döneminde kaleme alınan ilmî eserlerin önemli bir yeri vardır. Osmanlılar döneminde, başlangıçta kaleme alınan ilmî eserlerin önemli bir kısmının Arapçadan Türkçeye çeviri niteliğinde olduğu bilinmektedir. Pek çok alanda yapılan bu çeviriler içerisinde tıbbi eserlerin hem içerik hem de dil malzemesi olarak ayrı bir önemi vardır. Bu çeviri geleneği zaman içerisinde Türkçenin bilim dili olarak gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Osmanlılarda geleneksel tıp anlayışının farklılaşması hekimbaşılık da yapmış olan Salih b. Nasrullah'ın Rönesans'ın ünlü hekimi Parecelsus'un Latince olarak kaleme aldığı bir eserini kendi deneyimlerini de ilave ederek Arapçaya tercümesi ile başlar. Salih b. Nasrullah'ın bu tercümesi o dönem hekimleri arasında bir hayli rağbet görmüş ve zaman içerisinde "Tıbb-ı Cedîd" adıyla anılır olmuştur. Pek çok hekimimiz eserin Arapçadan Türkçeye aktarılması konusunda tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Esere olan bu ilgi ve değişik kişiler tarafından yapılan tercümelerin de zaman içerisinde "Tıbb-ı Cedîd" olarak anılması mütercimlerin ve eserlerin nüshalarının da karışmasını beraberinde getirmiştir. Bu gün pek çok kaynakta ve yazma eser kütüphanelerinde "Tıbb-ı Cedîd" adı altında kayıtlı eserlerin bilgileri maalesef yanlış veya eksik yer almaktadır. Bu makalede Osmanlılardaki "Tıbb-ı Cedîd" anlayışının yansımaları ayrıntılı bir şekilde ortaya konulacak, kaynak eserlerdeki ve yazma eser kütüphanelerindeki nüshalarla ilgili yanlış bilgilerin doğruları ifade edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Tıbb-ı Cedid, Müderris Hasan Efendi, Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi.

SOME DETERMINATIONS ABOUT TIBB-I JADID MANUSCRIPTS

ABSTRACT

It is important scholarly works which written in the Ottoman period for the use of Turkish as the language of science and Turkish language of science in the development. Initially, an important part of scholarly works which written in the Ottoman period is known as the works translated from Arabic to Turkish. In the translations made in

[*] Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Ebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: talatdinar@mynet.com

many areas and medical works both content and language material has a particular importance. The tradition of translation will contribute to development of Turkish as the language of science over time.

Beginning of differences in Ottoman traditional medicine was start with Salih b. Nasrallah's-who was also head of phsicians- translation of Renaissance's popular phsician Paracelsus's work which was written in Latin and in this translation Salih b. Nasrullah also added his own experiences. This translation of Salih b. Nasrallah's is approved of physicians at the time and this translation is named "Tıbb-ı Jadid" over time. Many physicians tried to translate Salih b. Nasrallah's book from Arabic to Turkish. Both interest to this work and calling a lot of translation trials as "Tıbb-ı Jadid" couse to confusing translators and copies of this book. Today unfortunately there are mistakes and missing pieces in "Tıbb-ı Jadid" records in a lot of sources and manuscript libraries. In this article, effects of Ottoman's "Tıbb-ı Jadid" conception will be elaborated, and try to give true knowledge about wrong passages in sources and manuscript libraries.

Key Words: Turkish language, Tıbb-ı Jadid, Müderris Hasan Efendi, Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi.

Giriş

Osmanlılar dönemindeki tıp anlayışı için "İslam ve Selçuk tıbbının bir devamı olan Osmanlı tıbbı, Tanzimat'tan önce tam anlamıyla doğulu, İslamî ve klasik bir karakter taşır." (Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Cantay Güreşsever 1984, 108) cümleleri Osmanlı tıbbının genel hatlarını çizer. Klasik ve Doğulu Osmanlı tıbbının Osmanlıdaki pek çok değişim gibi Tanzimat ile birlikte değişmeye başladığı kabul edilir. Ancak köklü değişimlerin olduğu Tanzimat sonrası dönemden önce de Osmanlı hekimleri arasında yeni anlayışlar oluşmaya başlamıştır. Yeniliğin başlangıcı ise 17. yüzyıl olarak kabul edilir. "On yedinci yüzyılda tıp bilimi diğer bilim dallarında da görüldüğü gibi ilk Batı etkisinin görüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde hekimler Batı'da yazılmış çeşitli eserlerle temas etmişler; onlardan etkilenmişler; onlardan kısmen alıntılar yapmışlar ya da kendi görüşlerini de katarak yazdıkları eserlerinde onlardan yararlanmışlardır" (Kâhya, D. Erdemir 2000, 173).

Osmanlı tıbbında, Batı ile temas konusunda ilk zikredilmesi gereken isimlerden birisi hiç şüphesiz Salih bin Nasrullah'tır. "Aslen Katolik dönmesi olan ve İbn Sellum-Sellum oğlu diye tanınan devrinin bu ünlü hekimi şakayık Zeyline göre medrese okuduktan, yani şer'î ilimleri öğrendikten sonra Halep Darüşşifasında tıp öğrenimine başlamıştır" (Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Cantay Güreşsever 1984, 95). "O, IV. Mehmet (1648-1687) zamanında İstanbul'a gelmiş ve saray hekimi olarak görev almıştır" (Kâhya, D. Erdemir 2000, 179). "Temmuz 1656 tarihinde Hamalzâde Mehmet Efendi'nin ölümü üzerine hekimbaşı atanmış ve yaklaşık on üç yıl süren hekimbaşılığı sırasında Mekke pâyesi, İstanbul pâyesi ve daha sonra Anadolu sadâreti ile taltif edilmiştir" (Bayat 1999, 69). Latince de bildiği kaynaklarda kayıtlı olan Salih bin Nasrullah'ın Batılı hekimlerin eserlerini Arapçaya tercüme etmesi ve Batılı hekimlerden faydalanarak yazdığı eserleri Osmanlı tıbbında yeniliğin başlangıcı yolunda ilk adımlar olacaktır. Salih bin Nasrullah'ın Gâyetü'l-Beyân fî Tedbîr-i Bedeni'l-İnsan, (Elbir, 2000) Gâyetü'l-İtkân fî Tedbîr-i Bedeni'l-İnsan, Gâye fi't-Tıbb ve Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya adlı eserleri kendinden sonra gelen Osmanlı hekimlerine yol gösterici olacaktır. Özellikle onun Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya adlı eseri Osmanlı tıbbında yeni bir çığır açacaktır. Daha sonraları „Tıbb-ı Cedîd" olarak anılacak olan bu eser aynı adla bir akımı doğuracak ve Tıbb-ı Cedid anlayışı Osmanlı hekimleri arasında yaygınlaşacaktır.

Bazı kaynaklarda Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya adlı eserle ilgili "Rönesans'ın ünlü bağlarından hekim ve kimyacı Th. B. Paracelsus'un Iatroçimiye ait eserini Latince aslından o devrin ilim dili olan Arapçaya çevirmiş ve Tıbb-ı Cedîd al-Kimyaî adını vermiştir." (Şehsuvaroğlu 1970, 296) bilgisine rastlanıyorsa da eserin Paracelsus'un eserinin doğrudan çevirisi olmadığı görüşü daha yaygındır. Bu konuda Osmanlı Türklerinde Şimi adlı eserde, "Bu eserin çeviri olmadığını ilk defa 1913'te Richter tarafından ileri sürülmüş ve bu hususa daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda da işaret edilmiştir. K. S. Kolta tarafından yapılan incelemelerden anlaşılacağı üzere Şöhn Sallam kitabı Paracelsus'un eserinden çevirmemiş bilakis tıbbî kimyadan bahseden bu bölümün ondan ve diğer Avrupalı hekimlerin görüşlerinden yararlanarak ve buna kendi bilgi ve tecrübelerini de ekleyerek bizzat yazmıştır. Bu suretle yazar basit bir çeviri yapmamış Paracelsus'un teorilerini şerh etmiştir." bilgisine yer verilmiştir (Adıvar 1991, 132). Salih bin Nasrullah'ın Paracelsus başta olmak üzere Avrupalı hekimlerin görüşlerini ve kendi tecrübelerini de kattığı, Arapça kaleme aldığı bu eseri zamanında Osmanlı hekimleri arasında kabul görmüş ve bu eseri Türkçeye kazandırmak için pek çok hekim tercüme faaliyetinde bulunmuştur. Esere olan bu ilgi ve değişik kişiler tarafından yapılan tercümelerin de zaman içerisinde "Tıbb-ı Cedîd" olarak anılması mütercimlerin ve eserlerin nüshalarının da karışmasını beraberinde getirmiştir.

Salih bin Nasrullah'ın Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya adlı eserinin Türkçeye tercümeleri konusunda ilk dikkati çeken eser, saray hekimlerinden Hayatizâde Mustafa Feyzi'nin damadı Süleyman Efendi tarafından Tercüme-i Akrabadin-i Cedid adıyla kaleme alınmıştır (Bayat 1999, 71; Kazancıgil 1999, 192; Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Cantay Güreşsever 1984, 99). Ancak bu eserin tamamen Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya'nın çevirisi olmadığı "Salih b. Nasrullah'ın kitabını kullandım, ancak tamamını almadım; onun bazı kısımlarını çevirmek suretiyle kitabımı tamamladım" (Kâhya, D. Erdemir 2000, 200) cümleleriyle ifade edilmektedir. Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya'nın çevirisi üzerine bir diğer çalışma 18. yüzyıl hekimlerinden Ömer Şifaî'ye ait Minhacü'ş-şifaî fi Tıbb-ı Kimyaî adlı eserdir. "Eserin aslı Hekimbaşı Salih bin Nasrullah'ın geçen yüzyılda Th. Paracelsus'tan yaptığı Arapça çeviridir" (Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Cantay Güreşsever 1984, 115). Ancak esere eklemeler olduğu da "Bu eser Salih Nasrullah'ın Arapça Paracelsus çevirisinden alınıp bazı lüzumsuz ve yanlış bilgiler eklenerek meydana getirilmiştir." (Adıvar 1991, 162) cümleleriyle ifade edilmektedir.

Salih bin Nasrullah'ın Tıbb-ı Cedîdü'l-Kimya'sını tercüme eden iki önemli hekim daha mevcuttur. Birisi, "Vezir İbrahim Paşa zamanında Tabîb-i Hassa Medresesinde başmüderris" (Bursalı Mehmet Tahir 1342, 213) olan Hasan Efendi, diğeri "İslam tıbbının son temsilcisi olarak kabul edilen" (Bayat 1999, 128) hekimbaşılık da yapmış olan Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi'dir.[1] Muhtemelen her iki hekimin de isminin Hasan olması, bunların yaptıkları Tıbb-ı Cedid tercümelerinin karıştırılmasına neden olmuştur. Bazı kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında Müderris Hasan Efendi ve Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi bilgileri birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır.

Lale Devri saray hekimi olan Müderris Hasan Efendi hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. "18. yüzyılın değerli hekimbaşılarından ve Davulcu lakabıyla tanınan Hekimbaşı Hasan Efendi (?- 1734) aslen Eskişehir'in Mihalıç Kazasının Ömer Bucağındandır" (Şehsuvaroğlu 1970, 297; Şehsuvaroğlu, Erdemir Demirhan, Cantay Güreşsever 1984, 113). "Sultan II. Ahmed döneminde hekimbaşılık, Fatih külliyesinde salon müderrisliği yapan Hasan Efendi, Ahmed-i Sânî lakabıyla da anılmıştır." (Şevki 1991, 182) bilgilerine karşılık Ali Haydar Bayat, Davulcu lakabıyla

[1] Gevrekzâde ismi, muhtemelen harekesiz metinlerden okunması sebebiyle, kütüphane kayıtlarında genellikle Kürek-zâde şeklinde kayıtlıdır. Ancak doğrusu Gevrekzâde'dir. Bursalı Mehmet Tahir de muhtemelen bu karışıklığa mahal vermemek için (گوره ك زاده - گورك زاده) ünlüleri göstererek yazar. (Bursalı Mehmet Tahir, 1342, 214.); ayrıca Ahmet Hakkı Turabi "Bazı yazmalarda kelimenin Gevrekzâde olarak harekelendiğini" ifade eder. (Turabi, 2005, 28.)

tanınan Hasan Efendi'nin 18. yüzyıl saray hekimlerinden bir başka Hasan Efendi ile karıştırıldığını ve Tıbb-ı Cedid tercümesinin Davulcu Hasan Efendi'ye ait olmadığını ifade eder (Bayat 1999, 80). Müderris Hasan Efendi, kaleme aldığı Tıbb-ı Cedid tercümesine Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ[2] ismini vermiştir. "Tedbîrleri cümle tedbîrlerden eşref ve ġâyetü'l-ġâye alâ olub ve tedbîr-i merżâda tevfîki nice olduġundan ötüri bu tercemeye Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ ismiyle tesmiye itdim" (Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No. 3588, 3b-10-12). Eserin kaynağını ve tercüme etme sebebini ise şöyle açıklar: "Parasulse nâm hekîm tıbb-ı cedîdde lisân-ı Latinde birkaç meseleyi müştemil bir iki asl istihrâc idüb yazmışanı dahı bazı kimesneler lisân-ı Latinden lisân-ı Arabîye terceme itmişler lâkin sebtinde müsâmaha olunub nevan ihtilâf vâki olmaġla bir niçe mahallini bazı rumūz sebebi ile tıbb-ı şerîf erbâbınıñ mübtedîleri alâ-vukūa her birini fehm ve idrâk eylemeyüb müntefi ve fâyide-mend olmadıkları ecelden ol muhtell ve mücmel olan mahallerini hall ve şerh ve tenbîh muhtâc olmuşdur" (Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No. 3588, 2b-5-12). Eserde doğrudan Salih bin Nasrullah ismi geçmez ancak eseri lisân-ı Latin'den lisân-ı Arabî'ye tercüme eden Salih bin Nasrullah'tır. Hasan Efendi eseri Arapçadan tercüme ettiğini ve açıklanmaya muhtaç olan yerleri de açıkladığını ifade eder. Tercümenin ismi ve kaynağı ile ilgili bu açıklamalara rağmen eser, bazı kayıtlarda ve kaynaklarda Müderris Hasan Efendi'den yıllar sonra yine Salih bin Nasrullah'ın Tıbb-ı Cedîd'ini tercüme edecek olan Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi'ye mal edilir.[3] Gevrekzade de Salih bin Nasrullah'ın Tıbb-ı Cedîd'ini tercüme etmiştir ancak o, tercümesine "Mürşidü'l-Libâs Fî-Terceme-i Şipaġorya"[4] ismini vermiştir. Yazar ismini zikretmeden önce bu kitabın daha önce pek çok kimse tarafından tercüme edildiğini ifade eder ve kendini "lakin bu fakîr-i pür-taksîr ki Gevrekzade dimekle meşhur Hafız Hasandır" (Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No: Ali Emîrî Efendi 249, 1b-11) şeklinde tanıtır. Müderris Hasan Efendi'nin tercümesini Gevrekzâde'nin tercümesinde ayırmakta kullanılabilecek bir başka somut veri de Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ adlı eserin nüshalarının sonunda yer alan tarih bilgisidir. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no : 3588'de kayıtlı nüshanın sonunda ferağ kaydı hicri 1111, (miladi 1699-1700) yılının, Ramazan ayının perşembe gününe işaret eder (Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No. 3588, 95b-5). Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no : 4960'da kayıtlı nüshada da hicri 1150, (miladi 1737-1738) tarihi mevcuttur (Süleymaniye Kütüphanesi No : 4960, 125a-5). Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi'nin doğum tarihi kendi verdiği bilgilerden 1727 olarak tahmin edilmektedir (Turabi 2005, 27; Bayat 1999, 126). Dolayısıyla Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ adlı eserin Gevrekzâde'ye ait olması tarih olarak da mümkün gözükmemektedir.

Müderris Hasan Efendi'nin çevirisinin karıştırıldığı bir başka eser Gayet al-Müterakkî fî Tedbîr-i Kül al-Maraz ismiyle zikredilen bir eserdir ki şehsuvaroğlu eserin Biritish Museum Kütüphanesi'nde Or. 5815/1 numarasıyla kayıtlı olduğunu ifade eder (şehsuvaroğlu 1970, 297). 1974 yılında Biritish Library'e aynı arşiv numarası ile aktarılmış olan bu yazmanın kopyasını bizzat görüp incelmemize rağmen eserin hiçbir yerinde şehsuvaroğlu'nun verdiği Gayet al-Müterakkî fî Tedbîr-i Kül al-Maraz ismine rastlayamadık. Başında 5 varaklık kimyasal alet

[2] Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ ismi müellif nüshası olarak düşündüğümüz Fatih (Süleymaniye Ktb.) No. 3588'de geçen isimdir. Ancak zaman içerisinde eserin ismi bazı nüshalarda Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ'ya dönmüştür (bk. Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendi, No: 21/6225, 2b-7).

[3] bk. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 2915/1 numara ile kayıtlı olan nüsha için Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî (öl. 1216/1801), **Gâyetul-Menni fî Tedbiril-Marza**; aynı eser Fatih (Süleymaniye Ktb) No. 3588'de, Gevrekzâde'nin farklı bir eseri ile karıştırılarak Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî (öl. 1216/1801), **ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye** şeklinde kayıtlıdır. Ahmet Hakkı Turabi, Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Musiki Risalesi adlı çalışmasında Gâyetü'l-müntehâ fî-tedbîri'l-merzâ terceme-i Parâklisûs şeklinde verdiği eseri Gevrekzâde'nin eserleri içerisinde değerlendirir. (Turabi, 2005, 48.); İslam Ansiklopedisi'nde de Gâyetü'l-müntehâ fî tedbîri'l-merdâ ismiye verilen eser Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi'nin olarak değerlendirilir. (Uslu, 1997, 317.)

[4] Gevrekzâde Hafız Hasan'ın bu eseri de kayıtlara yanlışlıkla Gevrekzâde'nin bir başka çevirisi olan ed-Durretu'l-Mensûrîye fî Tercemeti'l-Mansûrîye olarak geçirilmiştir (Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No : Cerrahpaşa1/161, 2b-11; Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî No : Ali Emîrî Efendi 249, 2a-21).

resimleri ve açıklamaları bulunan nüshanın 3a varağının yedinci satırında çok net bir şekilde "bu tercümeyi Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbîri'l-Merżâ ismiyle tesmiye itdim" yazmaktadır (British Library No: Or. 5815/1, 3a-7). Dolayısıyla Biritish Library'de Or. 5815/1 numaralı kayıtlı eser Müderris Hasan Efendi'nin farklı bir eseri değil Gâyetü'l-Müntehâ Fî-Tedbîri'l-Merżâ adlı eserinin bir nüshasıdır.

Türkiye kütüphanelerinde bulunan yanlış kayıtları da şu şekilde listeleyebiliriz;

Sonuç

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No.: 3588'de kayıtlı nüsha: Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendi, ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye adıyla kayıtlıdır. Bu yanlış kaydın doğrusu Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Bölümü, No.: 395'te kayıtlı nüsha: Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendi, ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye adıyla kayıtlıdır. Bu yanlış kaydın doğrusu Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, No.: 21/6225'te kayıtlı nüsha: Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendi, ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye adıyla kayıtlıdır. Bu yanlış kaydın doğrusu Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, No.: 2751'de kayıtlı nüsha: Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Serez Bölümü, No.: 2752'de kayıtlı nüsha: Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No.: 4960'ta kayıtlı nüsha: Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Ankara Millî Kütüphane, No.: 8522/2'de yazar ismi verilmeden Terceme-i Perâsülse Tıbb-ı Cedîd-i Kîmâvî olarak verilmiştir. Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Ankara Millî Kütüphane, No.: 112'de yazar ismi verilmeden Terceme-i Tıbb-ı Cedîd olarak verilmiştir. Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No.: 2915/1'de kayıtlı nüsha : Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî, Gâyetul-Menni fî Tedbiril-Marza adıyla kayıtlıdır. Bu yanlış kaydın doğrusu Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, No.: 5337'de yazar ismi verilmeden el-Cevherül-ferîd fil-Tıbbil-cedîd olarak verilmiştir. Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Münâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi No.: BY00008174/1'de kayıtlı nüsha: Hasan Çelebi, Gayetül mürteha Ar tedbirri'l-marazi adıyla kayıtlıdır. Bu yanlış kaydın doğrusu Müderris Hasan Efendi, Gâyetü'l-Müntehâ fî-Tedbîri'l-Merżâ olmalıdır.

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde verilen hatalı kayıtların düzeltilmesi bundan sonra bu alanda çalışma yapacaklar için ufak da olsa bir katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

ADIVAR Adnan (1991). **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

BAYAT Ali Haydar (1999). **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Bursalı Mehmet Tahir (1342). **Osmanlı Müellifleri,** C. III.**,** İstanbul : Matbaa-i Amire.

ELBİR Zekiye Gül (2000). **Gayetü'l-Beyân fî Tedbîri Bedeni'l-İnsan (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

KAHYA Esin, D. ERDEMİR AyÇegül (2000). **Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları,** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KAZANCIGİL Aykut (1999). **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.

Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî, **Gâyetul-Menni fî Tedbiril-Marza,** Çorum Hasan PaÇaİ Halk Kütüphanesi, No: 2915/1.

Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî, **ed-Durrul-Mensûr fî Terceme-i Tıbb-ı Cedîd-i Kimyâvi li Peraklesûsul-Hakîm,** İstanbul Üniversitesi, Tıp Tarihi Enstitüsü, No: CerrahpaÇa 1/161.

Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî, **ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye**, Fatih (Süleymaniye Ktb.) No: 3588.

Kürek-zâde Hâfız Hasan Efendî, **ed-Durretul-Mensûrîye fî Tercemetil-Mansûrîye**, Millet Kütüphanesi, No: Ali Emîrî Efendi 249.

İEHSUVAROĞLU Bedi N. (1970). **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

İEHSUVAROĞLU Bedi N., ERDEMİR DEMİRHAN AyÇegül, CANTAY GÜRİEŞSEVER Gönül (1984). **Türk Tıp Tarihi,** Bursa.

İEVKİOsman (1991). **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, SadeleÇtiren İsmet Uzel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TURABİAhmet Hakkı (2005). **Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Musiki Risalesi**, İstanbul: Rağbet Yayınları.

USLU Recep (1997). Hasan Efendi Gevrekzâde, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XVI., İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 317.

-, -, British Library, Türkçe Yazmalar Bölümü, Or. 5815/1.

-, -, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma BağışÇalar, No: 4960,

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1547-1584, ANKARA-TURKEY

18. YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HAYATININ HAŞMET DİVANI'NDAKİ AKİSLERİ*

*Hasan DOĞAN***

ÖZET

Edebi metinlere tarihi belge gözüyle bakmak son derece yanlıştır. Zira edebi eserler, birer tarihi vesika değildirler. Bu sanatsal gerçek bir yana, bu eserlerin oluşturuldukları toplumdan ve bu eserleri oluşturanların ruh dünyalarından izler taşımaları da tabii bir neticedir. Çünkü hemen hemen bütün edebi eserlerin temelinde, toplumsal bir varlık olan insan vardır.

Klasik Türk edebiyatı ve özellikle şiiri, uzun süre insanî olmadığı, yüksek zümreye hitap ettiği, sosyal yaşayış ve düşünüşten uzak olduğu düşünülerek eleştirilmiş ve yıllarca "üvey evlat" muamelesine maruz bırakılmış; hatta tahribatın boyutu, bu edebiyata ait ürünlerin ders kitaplarından çıkarılmasının düşünülmesine varmıştır. Ancak daha sonra objektif ve dikkatli incelemelerle Klasik edebiyata ait metinlerin toplumdan mücerret ürünler olmadığı, Osmanlı şiirinin tabii ve insanî bir edebi gelenek olduğu gün yüzüne çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en şaşaalı dönemi olan 16. ve 17. yüzyıllarda edebiyat da zirvede olmuştur. Fakat 18. yüzyıl gerek edebi anlamda gerekse sosyal ve iktisadi anlamda Osmanlı'nın düşüşe geçtiği bir dönemi kapsamaktadır. Edebi anlamda "hazan vakti" olarak nitelendirilen bu asırda Osmanlı toplumunun eğlence hayatına düşkünlüğü, sanat ve edebiyatta etkisini fazlasıyla hissettirmiştir.

Bu çalışmada, merhum Mehmed Çavuşoğlu'nun "edebi bir metnin tarihle bağlantısının açıklanması için; şairin dış âleme bakışı, psikolojisi, estetiği, kültür ve kültürün kaynakları, dili ve tesiri belirlenmelidir." şeklindeki tespitleri düstur edinilerek; 18. yüzyıl Divan şairlerinden Haşmet'in Divanı incelenecek ve Divan şiirinin gayri insani olduğu yönündeki mesnetsiz suçlamalar çürütülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, sosyal hayat, Haşmet Divanı

18. CENTURY TRACES OF OTTOMAN SOCIAL LIFE IN THE HAŞMET'S DİVAN

ABSTRACT

Literary texts are not a historical document. This texts examine as a history document is extremely wrong. In addition this is a real artistic,

* Bu çalışma, Ordu Üniversitesi'nin 10–12 Mayıs 2012 tarihlerinde *Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına* düzenlediği "*Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*"nda sunulan "*18. Yüzyıl Sosyal Hayatının Haşmet Divanı'ndaki Akisleri*" isimli yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Öğrenci [Yüksek Lisans], Ordu Üniversitesi, El-mek: hsn_d@hotmail.com

this texts are consist of them mood tracks transports. There are being social existence people on the basis of all literary works.

Classical Turkish literature and especially poetry, is not humane for a long time, high eveyone is appeal, and social life and thinking criticized away from and treatment of exposed "stepchild" for years; even the size of the damage, our products of the classical literature were removal from textbooks. But, texts of classical literature when investigations objective and carefuly the society is not independent products, natural and human a literary tradition was revealed the light of day.

The most glamorous period of the Ottoman Empire the 16th and 17th centuries and the this period was summit the literature. But, covers a period of downturn of Ottoman Empire's literary, social and economic sense the 18th century. This century is described literary sense as "cantor time" and this century Ottoman community's devotion nightlives felt on art and literature.

This study, the decedent Mehmed Çavuşoğlu's "A literary text to explain of connection with history; be determined as follows, view of the outer realm of the poet, psychology, aesthetics, culture and cultural resources, language and influence." taking into account the shape determinations; 18th century Divan poets Haşmet Divan's will examine and will show that the social aspect of Divan poetry.

Key Words: Divan poem, social life, Haşmet's Divan.

GİRİŞ

Edebi eserler kutsal metinler değildir. Bu eserleri oluşturanlar, toplumun içinde yaşamış her insan gibi toplumsal gereksinimleri kadar insanlarla ilişki içerisinde bulunmuş, onlarla birlikte yemiş içmiş ve yaşamıştır. Bundan dolayı edebi eserler sosyal çevreden tecrit edilemezler. Doğal olarak o sosyal ve kültürel çevrenin izlerini taşıyacakları muhakkaktır.[1]

Bu tabii gerçekler bir yana Tanzimat'la başlamak üzere günümüze değin eski Türk edebiyatı metinlerine yapılan en büyük eleştiri; bu metinlerin gerçekleri, beşeri duygu ve düşünceleri yansıtmadığı, hayal dünyasının dar ve gerçekle ilgisiz olması, sosyal hayattan kopuk, kuralcı ve mazmuncu olması noktasındadır.[2] Sanatın bilhassa edebiyatın toplumun bir aynası olması gerektiğini savunan Tanzimatçılar ile başlayan edebiyat anlayışı nedeniyle edebiyatta topluma hizmet etme amacı güdülmüştür. Bu düşünceyi savunanların büyük çoğunluğu da eski Türk edebiyatının toplumla, sosyal hayatla hemen hemen hiç ilgisi olmadığı iddiasında bulunmuşlardır.[3] Öyle ki Hamdullah Suphi, Divan edebiyatını değerlendirmeye bile layık bulmaz.[4] Bu tartışmalar, eleştiriler ve suçlamalar o denli ileri gitmiştir ki bir dönem eski Türk edebiyatına ait

[1] Yakup Poyraz, "18. Yüzyıl Divan Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2 / 8, Summer 2009, s. 346 – 374.
[2] Muhsin Macit, "Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu", **Eğitim**, Temmuz – Ağustos 2006, s. 20 – 32.
[3] Tanzimat ile başlayan bu tartışmaları ve suçlamaları toplu şekilde incelemek için bk.: Mehmet Kahraman, **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, Beyan Yay., İstanbul 1996.
[4] Bahir Selçuk, "Diyorlar ki"nin Işığında Yenilerin Divan Edebiyatına Bakışı", **Turkish Studies**, Volume 4 / 2, Kış 2009, s. 938 – 954.

metinlerin lise ders müfredatından çıkarılması dahi düşünülmüştür.[5] Bu noktada asıl dikkatleri çeken ise Ahmet Hamdi ve Mustafa Nihat Özön gibi Türk edebiyatının önde gelen isimlerinin bazı dönemlerde, eski Türk edebiyatı metinlerine ağır ithamlarda bulunmalarıdır. Özellikle de Gölpınarlı gibi daha çok Osmanlı edebiyatı ve şiiri üzerinde çalışmalarını yürüten ve bahsi geçen tartışmalar sırasında Divan edebiyatını koruyan bir araştırmacının 1945 yılında kaleme aldığı *Divan Edebiyatı Beyanındadır* isimli eser[6], bu yaklaşımın kuvvetini gösteren bir etkendir. Gölpınarlı bu eserinde eski Türk edebiyatına Tanzimat'tan itibaren devam eden suçlamaların en temel noktası olan bu metinlerin sosyal hayattan kopuk olduğu üzerinde durmuştur. Diğer eleştiriciler gibi o da bu edebiyatı; "kelimeler üzerine kurulmuş mecaz saltanatı", "hakiki hayatın ötesindeki edebiyat", "dünyadan habersiz; müspet düşünceye yanaşmayan ferdiyetçi sarhoş edebiyatı", "akıl sınırına yanaşmamıştır" şeklinde birçok ağır iddialar ile suçlamaktadır[7].

Günümüzde *Divan Edebiyatı, Klasik Edebiyat, Osmanlı Edebiyatı, İslâmî Edebiyat, vb.* gibi birçok şekilde adlandırılan eski Türk edebiyatına ait metinlerin konusu da temel olarak insandır[8]. Buna binaen yaklaşık beş yüzyıl boyunca süregelen Osmanlı kültürüne ait birçok karanlık devri ve kavramı aydınlatacak bilgiler barındıran eski metinler, üzerinde yapılacak yeni incelemeler, yeni çalışmalar, unutulmuş birçok değeri ortaya çıkarmaya devam edecektir. Son yıllarda Türk edebiyatı üzerinde yapılan tahlil, tetkik, şerh çalışmaları ile bu değerler artık ortaya çıkarılmaktadır. Bu çalışmalar ile özellikle Cumhuriyet döneminde yoğunlaşan suçlamaların yersizliği ve temelsizliği ortaya konulmaktadır. Mustafa N. Sefercioğlu'ndan nakledilen aşağıdaki şu paragraftan Divan edebiyatına yaklaşımın nasıl olması gerektiğini görmek mümkündür:

> *"...Divan şairlerimiz de her sanatkâr gibi bu tabii kurala uymuş ve eserlerini meydana getirmişlerdir. Onlar da insandır, onlar da bütün sanatkârlar gibi bir tabii ve sosyal çevre içinde yaşamış, yaşadıkları bu tabii ve sosyal çevrenin havasını teneffüs etmiş, kıymet değerleriyle yetişmişlerdir. Bütün bu unsurlara, aldıkları eğitimleri ve inançlarını da ilave edersek, meydana getirecekleri sanat eserlerinde bütün bu sahip oldukları değer ve izlenimlerin yer almayacağını söylemek eşyanın tabiatına aykırı olur. O zaman Divan şiirine, bizce haksız olarak isnat edilen* ***"hayattan kopuk"****,* ***"kendi içinde kapalı"****,* ***"hayali"*** *bir şiirdir ifadeleri daima münakaşaya açık bir konu olarak kalacaktır."*[9]

"Gerçekleri şiir diliyle anlatan"[10] Divan şairleri içerisinde değerlendirilebilecek olan 18. yüzyıl şairlerinden Haşmet'in Divanı'nın incelendiği bu çalışmada yukarıda verilen hususlar dikkate alınarak Divan şiiri – gerçek hayat bağlantısı ortaya konulacak ve bu suçlamaların temelsizliği bir kez daha gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

---

[5] Bahsi geçen tartışma 1930 yılında Ankara'da düzenlenen "Türkçe Muallimleri Kongresi"dir, bk: Necati Tonga, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma", **Turkish Studies**, Volume 2 / 4, Sonbahar – 2007, s. 772 – 782.

[6] Abdülbaki Gölpınarlı, **Divan Edebiyatı Beyanındadır**, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.

[7] Cevdet Kudret, "Divan şiirine Uzaktan Merhaba", **Bir Bakıma**, İnkılap ve Aka Kitabevleri İstanbul 1977, s. 56 – 86.

[8] A. Atillâ şentürk, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı ışığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mart 1993, C.: 1993 / I, S.: 495, s. 178 – 188.

[9] Mustafa Nejat Sefercioğlu, "Divan şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı", **Türkler Ansiklopedisi**., Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara 2002, s.664-681, e-kaynak: http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindegercekhayat.htm (19.03.2012).

[10] Cem Dilçin, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan şiiri", **Türk Dili**, S.: 571, Temmuz 1999, ss. 618 – 626.

1. DEVLET ERKÂNI (PADİŞÂH VE ÇEVRESİ)

1.1 Padişah

Osmanlı Devleti'nde devletin en üst kademesinde hükümdar (padişah) bulunur. Hükümdar, devrin ve devletin tartışmasız tek lideridir. Divan şairleri divanlarda, bazen caize kaygısıyla bazen de sanat gayesiyle dönemin padişahını öven kasidelere yer vermişlerdir. Beyitlerde padişah, cihanın tek hâkimi, insanların en cömerdi ve en akıllısı, cihan güneşi, vb. olarak tasvir edilmiştir.

Yaʿnî Sultân Mustafâ sâhib-kırân-ı ʿasr kim

Oldu gâlib pertevi mihr-i cihân-efrûza da

T.2/2[11]

Padişah, tüm mevcudatın bir süsüdür. O, huy bakımından Hz. Peygambere benzer ve devrin İskender'idir.[12] Ayrıca padişah; hidayet güneşi, fetanet ve belagat sahibi, zorlukları ve kötü işleri giderici, belirsiz gizli şeyleri bilici, ışık saçan, muhitinin en bilgilisi, heybetli ve saltanatlı, hazinelerdeki incilere benzeyen yüce insan ve ilim hazinesinin sahibi gibi sıfatlarla da anlatılmıştır. Hâşmet'in, son beyitinde Fatih Sultan Mehmed Camii Kütüphanesi'nin inşâsına düşürüldüğü tarihte bu sıfatları bir arada görmek mümkündür. Bu şiirde asıl dikkat çekici nokta ise, Sultan Mehmed Han'ın övgüsü için seçilen kelimelerin aynı zamanda bu kütüphanede yer alan bazı eser isimleri olmasıdır:

şâhen-şeh-i mülk-i cihân İskender-i devr-i zamân

Ârâyiş-i kevn ü mekân sultân-ı mahmûdü'ş-şiyem

şems-i **Hidâyet**'dir yüzü bedr-i **Dirâyet**'dir özü

Lübb-i Belâgat'dır sözü hâkân-ı İskender-şiyem

Hallu'r-Rumûz-ı müşkilât **Keşşâf**-ı râz-ı **Mübhemât**

Kenzü'l-Künûz-ı mülhemât **Muhtâr**-ı şâhân-ı ümem

Miftâh-ı hıfzında her an **Misbâh**-ı adliyle hemân

Tenvîr-i Ebsâr-ı cihân eyler o **Kenz**-i pür-himem

Alsa ele tîg u sinân hûn ile reʾs-i düşmenân

Olup şakâyık veşayân **Bostân**-ı rezm içre o dem

[11] Buradaki harflerden T.: Tarihleri, K.: Kasideleri, G.: Gazelleri, Kt.: Kıtaları, M.: Matla'ları, L.: Lugazları, TT.: Tesdis ve Tahmisleri; rakamlar ise şiirve beyit numaralarını temsil etmektedir. Sözkonusu bu harf ve rakamlar tam künyesi verilen esere mutabık kalınarak verilmiştir. Divan için bk.: Mehmet Arslan – Ş. Hakkı Aksoyak, **Hâşmet Külliyatı (Divân – Senedü'ş-şü'arâ – Vilâdet-nâme, Sûr-nâme – Münşisâbü'l-Mülük, Hâb-nâme)**, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

[12] M.Ö. 356 – 323 yılları arasında yaşamış olan Makedonyalı ünlü hükümdar. Dursun Ali Tökel, **Divan şiirinde Mitolojik Unsurlar – şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 187.

Ol **Ravza**-i bahr-i ʿ**Atâ** vüsatde böyle vâkıâ
Bahr-ı Muhît olsa sezâ gül-gonce-i fazlında nem

Sarf-ı nukûd-ı himmeti yapdı **Binâ**-yı devleti
Muhkem-**Esâs-ı ġevketi** kıldı o Ḫân-ı muhteşem

Neşr-i ulûma say edip hakkâ kütüb-hâne yapıp
Vaz eyledi bî-had kütüb etdi cihânı **Mugtenem**

Âsâr-ı Ḫân-ı kâm-kâr verdi ulûma iʿtibâr
Her nüshanın sadrında var bin **Me'haz-ı Kasdü'l-Ümem**

Ḫubâh ve Ḫâli adîm **Gencîne-i Dürr-i Nazîm**
Nüzhet-geh-i tab-ı selîm **Kenzü'l-Le'âlî**-i hikem

Ḥaşmet dedim bir bî-bedel târîh-i garrâ tarhına
Tullâba bir **Kenzü'l-**ʿ**Ulûm** yapdı Ḫân-ı mülk-i kerem (1159)

T.10/1-11

Cihan, muzaffer padişâh sayesinde düzene girmiştir ve padişâhın emri, her yöne aşikâr olduğu için saraydaki eskimiş yapıları yeniden inşâ eder:

ġehen-şâhı muzaffer Hazret-i Sultân Mahmûd kim
Cihân devrinde buldu intizâm-ı bâg-ı meʿvâyı

T.11/1

ʿİmâr-ı şöyle cihâta emri der-kâr oldugu demde
Ne zîbâ resm-i vâlâ-tarha koydu Bâb-ı Agaʿyı

T.11/9

Ḥaşmet, padişâh övgülerinin yer aldığı ve yukarıda verilen şiirlerin dışında padişâhların tahta geçişlerini tarih olarak düşümüştür:

Demeden bir ahad dedim bu târîhi duʿâ-gûne
Mübârek ola Sultân Mustafâʿya efser ü evreng (1171)

K.5/26

Bir başka tarih kasidesinde de, Osmanlı şehzadelerinden en yaşlısı olması sıfatıyla III. Osman'ın tahta geçmesinden sonra Hayâlî "müjdeler olsun" diyerek yeni padişahın cülusuna şu tarihi düşürmüştür[13]:

Buldugum âdeme böyle diyeyim târîhin

"'Âleme müjde cülûs eyledi Sultân 'Osmân" (1168)

T.1/16

Kudsiyân söyledi târîhiñi "Sultân Gâzî"

Ben de sebt eyledim ey şâh-ı kerîm-i devrân

Fâl-i hayr olduguna şübhe mi var hünkârım

Ya'nî târîh-i cülûsuñ ola "Gâzî Sultân" (1168)

T.1/30-31

Söyledim târîhini çıkdı dü-şâkk-ı hâmeden

Sûr-ı şâh Sultân ile 'îd oldu mâh-ı rûzede (1174)

T.2/10

1.2 Diğer Devlet Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde hükümdardan sonra en yetkili kişiler sadrazam ve vezirlerdir. Bu görevliler, hükümdara devlet işlerinde yardım eden, idari ve askeri yetkileri olan en büyük görevlilerdir. Beyitlerde, sadrazam ve veziri ifade ederken sadr, âsaf, hıdîv, destûr, vezîr-i a'zam, vekîl-i saltanat kavramları seçilmiştir.[14] Bunların yanında kerîm, kerrâr, kâm-rân, atâ-yı tevfîk gibi sıfatlar da kullanılmıştır. 18. yüzyılın önemli vezir ve sadrazamları arasında Râgıp Paşa, Ali Paşa, Abdullah Paşa, Mustafa Paşa gibi isimler sayılabilir*.

'Alî Paşa-yı esed-savlet ü Kerrâr-sıfat

Hayder-i devr-i zamân Âsaf-ı sâhib-'irfân

T.3/12

Bu garrâ mısra'ı gûş etmedin mi ey perî sen kim

Kerîm ü kâm-rân var ise 'Abdullâh Paşâ'dır

K.10/16

Sa'd tâli'le gelip Hazret-i Râgıb Paşa

Mühr-i devlet yedine oldu 'atâ-yı tevfîk

K.14/44

[13] Özge Öztekin, **Divanlardan Yansıyan Görüntüler**, Ürün Yay., Ankara 2006, s.37.
[14] Leyla Karataş, **Nedîm Divânı'nda Lale Devri Sosyal Hayatının Yansıtılması**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 47.
* Burada sadece Hayâlî Divanı'nda geçen isimler zikredilmiştir.

Hükümdarların tahta geçişlerinde olduğu gibi bazı devlet görevlilerinin göreve başlama yıllarına da yer yer tarih düşürüldüğü görülmektedir. Kaynaklarda, vezir ve aynı zamanda iyi bir şair olan Râgıp Paşa ile Haşmet arasında sıkı bir dostluk olduğu aktarılmaktadır. Haşmet dostu Râgıp Paşa'nın sadârete gelişine *„Mevlâ makamını muvafık kılsın"* şeklinde bir dua ile tarih düşümüştür.

Masdar-ı hayr ü saʿâdet ola zâtı dâ'im

Sadr-ı ikbâlini Mevlâ ede cây-ı tevfîk (1167)

K.14/46

Sadrazam Mustafa için düşürülen tarihte de insanlara, "müjdeler olsun âleme ki devletin sahibi geldi" şeklinde haber verilmiştir:

Söyledim ʿâleme tebşîr ile bu târîhi

Müjdeler dehre yine sâhib-i devlet geldi (1170)

K.15/32

Haşmet Divanı'nda ismi zikredilen bir diğer önemli sadrazam da Ali Paşa'dır. Padişah III. Ahmed'in silahtarı ve damadı olan Ali Paşa, sert ve dürüst bir insan olup 1713 yılında göreve getirilmiştir.[15] Ali Paşa ile ilgili beyitlerde genellikle bu şahsiyetin savaşçı kimliğine atıfta bulunularak övgüler yapılmıştır.

Yine ikbâl ile Kerrâr-ı celâdet geldi

Diyerek birbirine oldu cihân müjde-resân (1168)

T.3/18

Etdi Kerrâr-ı sadâret Hakʿ Alî Paşa'yı kim

Verdi üç kez mühre ol vefk-i müselles gibi nâm

T.4/1

Sadr-ı vâlâyı üçüncü kerre teşrîf edicek

Nass-ı "ʿAzzeznâ bi-sâlis" oldu bir târîh-i tâm (1168)

T.4/2

18. yüzyılda göreve gelen bazı sadrazam veya vezirler Osmanlı ordusunda görevli asker ya da komutan iken padişahın güvenini kazanıp başarma kat ederek vezir – sadrazam olabilmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devlet teşkilatında üst düzey devlet yöneticileri makamlarına göre yüzükler takmakta idiler. Divan'da Abdullah Paşa için yer alan övgüde bu duruma telmih yapılmıştır.

Düşürdü şâstına Yaycıbaşı-zâde vezîr oldu

Müderris kahveci köpürdü .....[16]

K.8/38

[15] Hasibe Mazıoğlu, **Nedim'in Divan şiirine Getirdiği Yenilik**, Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 13.
[16] Bu kısım referans kaynakta da boş bırakılmıştır.

Dönemin önemli devlet adamlarından olan Ahmed Paşa'nın oğlunun doğumuna düşürülen aşağıdaki tarihte Hâşmet, çocuğun sıhhat beşiğinde ikbal ve izzet ile salınması için hayır duada bulunmuştur:

Vilâdet gûşuma geldikde Hâşmet söyledim târîh

Begim ikbâl ü ʿizz ile salınsın mehd-i sıhhatde (1161)

T.8/8

Defterdar, Osmanlı Devleti'nde mali işlerden sorumlu görevlidir. Hâşmet Divanı'nda Defter-dâr Halîmî Paşa hakkında yazılmış iki kaside ve bir tarih vardır. Otuz yedi beyitlik ilk kasidenin yedinci beyitinde Hâşmet, Halîmi Paşa'ya olan itimadını şu şekilde aktarmıştır:

Gam yemem levh-i dilim olsa siyeh-kâr-ı kusûr

Anı tebyîz edecek Hazret-i Defter-dâr'dır

K.13/7

Şairin Halîmî Paşa'nın defterdar olmasına düşürdüğü tarih de şu şekildedir:

Dedi o çâr-ebrû bana tebrîk-i câhın Hâşmetâ

Oldu efendim hâliyâ zîb-i makâm-ı defterî (1164)

T.7/10

Şeyhülislam, Osmanlı Devleti'nde dini meselelere, dini mahkemelere bakan ve Divân-ı Hümayûn'da alınan kararlar hakkında fetva çıkaran en yüksek din âlimidir. Hâşmet Divanı'nda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ikinci kez göreve getirilişine de tarih düşürülmüştür:

Düşürdüm böyle bir târîh-i zîbâ ʿâleme müjde

Yine giydi efendim câme-i raʿnâ-yı fetvâyı (1176)

T.5/19

Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere, Müslümanlar, dolayısıyla da Osmanlılar için önemli kutsal şehirlerden olup bu iki şehre; *„Haremeyn"* denmektedir.[17] Bu şehirler kutsal olduğu için bu bölgeleri teftişle sorumlu müfettişler de önem arz etmektedir. Hâşmet Divanı'nda bu bölgeyi teftişle sorumlu Nimet Efendi'nin görevden alınıp yerine Mustafa Efendi'nin getirilmesinden duyulan hoşnutsuzluk; "Nimet Efendiden Sonra Laz Rizevî Yırtlaz Mustafa Efendi Müfettiş'ül-Haremeyn Oldukda Söylenmişdir" başlığı ile kaleme alınan iki beyitlik şiirde açık bir şekilde aktarılmıştır.

Hilʿat-i zîbâ-yı teftîş felek

Kim dedi bir Rize'li yırtlaza ver

Câme-i nimet iken lâyık mıdır

Rîze rîze bez gibi yırt laza ver

Kt.15/1-2

[17] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, (24. Baskı) Ankara 2007, s. 329.

Tarih düşürmede büyük bir kabiliyet gösteren Haşmet, sadece üst düzey devlet adamları için tarihler yazmamış;yer yer bazı ordu mensuplarının önemli görevlere getirilmelerine de tarih düşürmüştür. Uzun Beg Efendi'nin çavuşbaşılıklarına düşürülen aşağıdaki tarihte Uzun Beg Efendi'nin bu yeni görevinin mübarek olması aktarılmaktadır:

Gören âdem zarûrî ser-fürû eyler bu târîhe

Bu dem ikbâl ile oldu ÇavuşBaşı mübârek bâd (1164)

T.9/9

2. EĞLENCE HAYATI

2.1 İçki Meclisleri

Divan şiirinde eğlence deyince akla bezm ve işret gibi eğlence meclisleri gelmektedir. Bu meclisler, toplu sohbet mekânı olmalarının yanında eğlenilen, içki içilen yerlerdir. Bu eğlence mekânlarının unsurları; sevgili, sâki, mutrib (çengi), mey (bâde), kadeh (câm) gibi kavramlardır.[18] Bu meclisler zamanına göre evlerde, meyhanelerde (mecazen tekkelerde) de yapılabilir.[19]

şiirlerde meclislerin düzenlendiği meyhanelerin isminin veya bu meyhanelerin bulunduğu semtlerin zikredildiği görülmektedir. Örneğin Haşmet Divanı'nda ismi geçen Çizmeci Meyhanesi çok ünlü bir meyhane olup bu meyhaneye gelenlerin buradan kolay kolay ayrılamayacağı anlatılır.

Çizmecide mest olan çeksin ayagı sâkıyâ

Bir ayak dîvânı eyle zümre-i mestâneye

G.206/4

Çizmeci mey-hânesinden çekmez ayagı o şûh

Bir ayagı bizde ise bir ayagı çizmede

M.10

Akbaba'daki meyhane ise Turna gözü şarabı[20] ile meşhur bir eğlence mekânıdır. Sevgili ile gidilen bu meyhanede zikredilen şarap çeşidi ile zevk ve safâya varıldığı anlatılır.

Bir şâh-bâz-ı hüsn ile biz Akbaba'dayız

Turna gözü şarâb ile zevk u safâdayız

G.97/1

Bu eğlencelerin merkezi bazen de Boğaziçi'dir. Haşmet, Boğaziçi kıyılarında yapılan, içkili "âlem-i âb" eğlenceleri ve "Boğaz seyri"nden de bahseder[21]. Burada mey (şarap) eşliğinde boğaz manzarası izlenerek mest olmaya davet vardır.

[18] Divan edebiyatında eğlence unsurları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rıdvan Canım, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve Şerbetnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998; Günay Kut, "Divan şiirinde Bezm, Âlât-ı Bezm, ve Âdâb-ı Sohbet", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara,1999, s. 616 – 629.

[19] İskender Pala, **Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009, s. 71.

[20] "Turna Gözü, berrak demektir. Halk, ipince ve berrak akan sular için "Turna gözü gibi akıyor" derler." Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan şiiri Sözlüğü / Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve Şiir**, (Haz.: Prof. Dr. Cemal Kurnaz) H Yay., İstanbul 2009, s. 465; bu bilgiden hareketle Turna gözü şarabın; berrak, açık, saf bir şarap türü olduğu söylenebilir.

[21] Öztekin, a.g.e, s.76.

Gel zevrak-ı mey ile bogaz seyrin edelim

Çöz gerdeniñ Ğucâm-ı meyi âĞkâra çek

G.150/5

Boğaziçi'nde deniz manzarası ile sevgiliyle içki içip yakınlaĞmak arzulanmaktadır. Hatta içkiden sarhoĞ olan sevgilinin koynuna girme dahi tahayyül edilmektedir.

Bogaziçi'nde zâhirdir safâsı âlem-i âbın

YanaĞdım zevrak-ı meyle kenâr-ı vasl-ı cânâna

G.207/3

DevĞir Bogaziçi'nde o Ğûhuñ yakasını

Mey-nûĞ olunca gerdeniniñ sür safâsını

G.257/1

Eğlence hayatından izler taĞıyan bazı Ğiirlerde bu eğlencelerin nasıl tertip edildiği, eğlencelerde ne tür insanların bulunduğu, bu eğlencelerde neler içildiği ve neler dinlenildiği hakkında bilgiler bulmak mümkündür.

Ğçki meclisini içki içenler tertip eder ve saki eline kadehi alarak bütün misafirlere içki sunar.

Bâde-nûĞân eyledi tertîb bezm-i ʿiĞreti

Destine sâkî-i gül-ruhsâr aldı sâgarı

K.11/4

Mecliste içki dıĞında micmer adı verilen, içinde tütsü yakılan bakır yahut bronzdan küçük Ğamdan Ğeklinde bir alet de bulunur.

Micmer-âsâ tütünü tâ Ğu yanımdan çıkaran

Serde sevdâ-yı siyeh turre-i ʿanber-bûdur

G.60/3

Divan'da içki yasağı üzerine yazılmıĞ "Tesdîs-i Dîger Der-Yasag-ı Mey Mî-Fermûde Bûd" isimli bir tesdis vardır ki; bu Ğiir baĞtan sona bir iĞret – bezm – eğlence meclisinin nasıl tertip edildiği ve bu meclislerde neler yapıldığı hakkında adeta toplu bilgiler sunmaktadır.

Eğlencelerde ney, dey gibi çalgıların bulunduğu ve bu çalgılar eĞliğinde içkiler içildiği görülür. Ğiirin tekrar beyitinde ise içki yasağından duyulan üzüntü ve bunun bir sonucu olarak da insanların kahveye müptela oldukları belirtilir.

Girmez sımâh-ı cânıma meysiz sadâ-yı ney

Geçdi harîm-i sîneye serdî-i fasl-ı dey

Bu renciĞi humâr u bu hamyâze tâ-be-key

Pîr-i mugâna vermiĞken nakd-i cân-ı pey

Humlar Ğikeste câm tehî yok vücûd-ı mey

Etdiñ esîr-i kahve bizi hey zamâne hey TT.4/1

İkinci kıtʿada ise yine içki yasağı sonucu içki içenlerin ayağını meyhaneden çektiği anlatılır ve artık dünyada neş'e ateşinin sönmesinden dolayı zaman eleştirilir.

Çekdi ayagı mey-kededen cümle mey-keşân

Sahbâ-yı şevki dökdü bütün rind-meşrebân

Söndü çerâg-ı şûle-ver-i neş'e-i cihân

Bu tîre rûzu bizlere gösterdi mi zamân

TT.4/2

Şiirin açığında verilen üçüncü beyitinde yine bir eleştiri yapılarak dolaylı olarak sakilere atıf yapılır ve böyle giderse âşık olunamayacağı aktarılır.

Mest-i şarâb-ı nahvetim olmazsa bâde-hâr

Etmez dil-i fütâdeyi laʿliyle neşʾe-dâr

Lutf etmeyip de böyle kalır ise rûzigâr

Bilmem ne gûne sayd olur ol şûh-ı şîve-kâr

TT.4/3

Ele şarabın girmemesi içkicileri çok üzmüştür ve ümitsizlik şarabına kapılmaları onları derinden etkilemiştir. Meyhanelerin kapalı olması sebebiyle artık dert ve gamın unutulacağı bir yer kalmadığı ve insanların mezesiz kaldığı anlatılır.

Hırmânî-i şarâba göñül eyle velvele

Çokdan gelû-yı şîşe-i mey girmedi ele

Hâşâk u hâr-ı derd ü gamı vermedik sele

Bilmem bu rütbe ʿâlemi ben bî-meze hele

TT.4/4

Içki ve uyuşturucu müptelaları artık bu duruma katlanamaz duruma gelmişlerdir ve adeta yalvarırcasına sâkiden uyuşturucu ve içki istemektedirler.

Afyon u berş-i keyfine dil oldu âşinâ

Çekdirmede yubûsetini çerh-i bî-nevâ

Dil şerha-dâr-ı hasret-i mey oldu sâkiyâ

Defʿ-i harâret etmege bir çâre bul bana

TT.4/5

Içki yasağının kalkması ve meyhanelerin tekrar açılmasıyla eğlence düşkünleri büyük bir sevince boğulmuşlardır. Bu haberi herkese yaymaya çalışırlar. Bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini anlatırlar.

Var müjde eyle ey dil-i pür-derd zâhide

Gelsin ısınsın ol gidi bu bezm-i bâride

Fursat düşer mi bûse-i sîmîn-sâʿide

Hem-dem olursam o büte Hażmet çi fâʾide

TT.4/6

Eğlence düşkünleri artık arzularına kavuşmuşlardır ve işret meclisinde diledikleri kadar içerler. Onlara göre zamanın keyfiyeti budur. Bu insanlar bazen neşeyle bazen de içki ile dolarlar.

Bu nev-zemîni eyledim ahbâba ber-güzâr

ʿİşret yerinde okuya erbâb-ı iʿtizâr

Gâh neşʾe-yâb-ı şevk oluruz gâh pür-humâr

Keyfiyyet-i zamâneyi gördüñ mü ber-karâr

TT.4/7

Eğlence meclislerinde veya meyhanelerde misafirleri eğlendirmek için kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınlar bazen içki dağıtır bazen de çeşitli müzik aletleriyle şarkı söylerler. Bunlara çengi ya da delle denildiği görülür.

Şerer-teʾsîr olur her nagmesi çıkdıkça târında

Kemend-i âh-ı dilden eyledik biz rişte-i çengi

G.252/2

Bintüʾl-ʿineb ol Delle-i muhtale-i bezmiñ

Elbetde varan ayagına bî-beze gelmez

G.104/6

2.2 Hamamlar / Kaplıcalar

Geçmişten bu yana hamamlar, Türk toplumunda hem temizlik hem de eğlence mekânı görevi görmüştür.[22] Bundan dolayıdır ki Divan şairleri zamanla hamam eğlencelerini anlatan ve bu mekânları tasvir eden ve Hammâmiye / Hammâm-nâme adı verilen yeni bir edebî tür bulmuşlardır. Bu türde yazılan eserlerin dışında da hamam sahnelerini tasvir eden, gazel veyahut kasideler içerisine serpiştirilmiş beyitler bulmak da mümkündür. Bu tür şiirlerde kalıplaşmış olarak genellikle hamamın sıcaklığı, hamam ocağı, hamamın insanları terletmesi gibi kavramlar üzerinden benzetmeler ve tasvirler yapılmıştır.

"Külhan, nasıl ki hamamı ısıtıyorsa bezm meclisindeki şarap da insanın içini özellikle gönlünü ısıtır." şeklinde bir ifadenin yer aldığı aşağıdaki beyitte, hamam kültürüne ait külhan kavramı yer almaktadır:

Olur encâm-ı bezm müntic-i hammâm ekser

Edicek dilleri külhan gibi pür-tâb şarâb

G.18/4

Hemen hemen aynı ifadelerin yer aldığı bir diğer beyitte de bezmʾi – içki meclisini – ısıtan nesne ile hamamı ısıtan nesne arasında bir ilgi kurulmuştur.

[22] Ahmet Mermer, Vd., **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., 3. Baskı, Ankara 2008, s.318.

Bezmiñ tamâmı mûcib-i hammâmdır kuzum

K"eyler bu bezmi âteGi ter külhan-ı neGât

G.130/2

Bu anlatıma yakın aGağıdaki beyitte de külhanın hamamı ısıtmasına bir telmih vardır. Fakat külhan bu kez ayrılık ateGiile karGılaGtırılır:

Külhan-âsâ dili pür-âteGi hicrân etdik

Gayrı ey Gûh bizi koyma mısın hammâma

G.227/4

Hamam ile ilgili beyitlerin hemen hemen tamamında hamamın sıcaklığına bir atıf söz konusudur. Bazı beyitlerde hamamın sıcaklığı ile vuslat sıcaklığı;

SûziGi dildir veren germiyyet-i vasla nizâm

HaGmetâ cânân ısınmaz ʿâGika hammâmsız

G.112/6

Etdi germiyyet-i vuslat o perî tenhâda

Yâr ile halvet imiG âzımesi hammâmıñ

G.159/4

Germâbe-i vuslat ısınır âteGi terle

Sen tarh-ı esâs-ı heves-i ʿâlem-i âb et

G.26/3

Bazı beyitlerde hamamın sıcaklığı ile âGığın sıcaklığı;

Hammâm ola tâ Göyle ısıñ HaGmet-i zâra

Serd oldı hevâ çıkma koyundan kuzucagım

G.176/5

Bazı beyitlerde de meyhane ile hamam, gam ateGi ile hamam ateGi arasında ilgi kurulur:

Furûg-ı âteGi terle giren hamâm-veGderler

ʿArak-rîz-i gama germâbe-i eGvâk mey-hâne

G.207/5

Bilindiği gibi hamama girmek için soyunmak gerekmektedir. Bu durumu gözden kaçırmayan Gair / âGık sevgiliyi hamama çağırarak, bu sayede onun vücudunu görmeyi arzular:

Soyalım ol büt-i simîn-bedeni hammâma

Cism-i cân neydügin ʿâlemde nümâyân görelim

G.174/6

Divan"da yukarıda verilen ve hamam ile ilgili olan beyitlerin dışında kaplıca isminin geçtiği bir beyit de bulunmaktadır. Beyitte kaplıcanın havuzunun verdiği zevkin hiçbir şeyin veremeyeceği anlatılır:

Sen kaplıcanıñ zevkıne bak var mı nazîri

Küngâh temâşâsına gel havz-ı kebîri

M.12

2.3 Kış Eğlenceleri / Helva Sohbetleri

Uzun kışgecelerinde hem eğlenmek hem de vakit geçirmek amacıyla bir araya gelinerek ve toplantıya gelenlerin aralarında para toplayarak tertip ettikleri sohbetlere „helva sohbeti" denilmektedir. Ahmet Talât Onay"ın "Türklerde helva sohbeti eskidir. Fakat en zevklisi, en tatlısı Lale Devri"nde yapılandır"[23] şeklindeki tespitinden hareketle, Hayret"in de Lale Devri şairlerinden olması hasebiyle Hayret Divanı"nda helva sohbetleri ile ilgili kullanımlara rastlamak mümkündür.

Bu sohbetlerde insanlar tatlı yiyerek tatlıca söyleşmektedirler.

Tatlıca söyleşiriz hattı zuhûr etdikde

Telh-kâm olma göñül sohbet-i halvâ gicedir

G.81/2

Helva sohbetlerinin kendine özgü bir sıcaklığı bulunmaktadır.

Var ocaklıyla anıñ germiyyeti

Münhasır zâtına halvâ sohbeti

L.2/5

2.4 Diğer Eğlence Mekânları

Zaman zaman sahillerin, bayram yerlerinin (îd-gâh) veyahut mesire yerlerinin de bu meclislere ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Bazı beyitlerde mesire şenliklerinin hangi semtlerde olduğuna ve bu mesirelerin nasıl tertip edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda verilen beyitte Kâğıthane"de kurulan mesirede yapılan su kanalları anlatılmaktadır.

Cedvel-i levha olup Cedvel-i Kagıd-hâne

Cûş-ı enhâra sahâyifde cedâvil tev"em

K.17/7

Eğlence mekânları yalnızca şarap içilen mekânlar değildir. Buralarda güzel hanımlar süzülerek bu güzellerin gönülleri alınmaya çalışılır. Bu mekânlar bazen mesire yerleri bazen de bayram yerleridir.

'Îd-gâhda ben de cân atdım güzel seyrânına

Nâz ile reftâr eder gördüm o yerde bir perî

K.11/7

[23] Onay, a.g.e, s. 231.

Almış o şûhu ortaya ceyşi fütâdegân

Vardım o mest-i ʿişveyi gördüm Hisârʾda

G.204/4

2.5 Eğlencelerdeki Mûsiki ve Oyunlar

Eğlence mekânlarının ilgi çekici diğer bir yönü de devrin mûsiki hayatının icra edildiği yerlerden olmasıdır. Bazı beyitlerde eğlence mekânlarında hangi mûsiki aletlerinin nasıl çalındığına dair bilgiler bulmak mümkündür. Ney ve zurna bu eğlencelerde bulunan mûsiki aletlerindendir:

Sît-i âvâze-i âh ile derende oldu

Nây u sûrnâ ile bir çâker-i mehter sünbül

K.21/28

Ol mehüñ laʿl-i lebi olsa hem-âvâze-i sâz

Nagme-i kâse-i tanbûr eder işrâb şarâb

G.18/2

Tanbur da eğlence meclislerinin önemli mûsiki aletlerindendir. Tanbur, her ne kadar güzel nağme çıkarsa da kadehin verdiği hazzı veremez ve o makamı bulamaz. Ayrıca tanburun dize konularak çalınması ile dizde uyumak deyimi arasında benzetme kurularak sevgilinin tanbur gibi kucaktan kucağa dolaşmaması için sevgiliye ihtar verilmektedir.

Tutamaz kâse-i tanbûr makâm-ı câmı

Nagme-i râhatüʾl-ervâh-ı bezm kulkul olur

G.73/5

Gûşmâl ile tokunmazdık o şûhuñ teline

Âheriñ yatmasa zânûsuna tanbûr gibi

G.239/2

Oyunlar da bu meclislerin vazgeçilmezlerindendir.

Düşdüde bir düşeşe beste matlabımda hele

Bu zâr-ı zûr-ı kader oynamaz bu zâr gibi

G.249/4

3. YEME İÇME KÜLTÜRÜ

Halk kültürünün şiirin kaynakları arasında yer alması hasebiyle; Divan şiirinde, doğrudan olmasa da yer yer Osmanlı toplumunun yeme içme kültürüne ait bilgi kırıntıları bulmak da mümkündür. Bir beyit içerisinde bazen halkın sofra kültürüyle ilgili bilgiler, yemek ve içecek isimleri bulunabilir. Bu tür beyitlerde asıl anlatılmak istenen belki de bu yemek ve içecek isimleri değildir fakat bu kavramlar aracılığıyla murad olunan mana daha somut ifadelerle anlatılır.

Haşmet Divanıʾnda da halkın yeme ve içme kültürü ile ilgili ıstılahlar, kavramlar görmek mümkündür. Fakat Haşmetʾin bir Lale Devri şairi olması ve bu devirde eğlence hayatının ağırlık

kazanması sebebiyle daha çok eğlence meclislerinde sunulan yemek ve içecek isimlerinin zikredildiği görülür.

Aşağıda verilen beyitte günümüzde de rağbet edilen bir yiyecek olan kebaba dair bilgiler bulunmaktadır. Beyitte kebabın pişirilmesinde kullanılan çöpe (sîh) atıf yapılarak ayrılık ateşinin ve halkın dedikodusunun âşığı düşürdüğü hâle vurgu yapılmıştır:

Nâr-ı fürkatden zebân-ı halkdan nâlendeyim

Zahm-ı sîh u tâb-ı âteşden enîn eyler kebâb

G.14/4

Kebap ile ilgili bir başka beyitte de eğlence meclislerinde kebap ve şarabın sıkça tüketilen yiyecek ve içeceklerden olduğuna işaret edilir:

Furûg-ı âteşi terdir zemîn-i ʿâlem-i âb

Bu âb u tâbı anuñçün bulur kebâb şarâb

G.15/4

İslamiyet'e göre eğer deve şer'î şerife mutabık olarak kesilmişse etinin yenilmesine mani yoktur. Bu cevaz, halk arasında deve etinin tüketilmesine vesile olmuştur. Devenin kazanda pişirilmesi olayına atıf yapılan aşağıdaki beyitte enzâr-ı hased'in (kötü bakış) bir insana neler yapabileceği anlatılmıştır:

Pek de cemmâze-keşi bâr-ı nümâyiş olma

Seni kabre cemeli kıdre kor enzâr-ı hased

G.46/3

Hişmet Divanı'nda, Osmanlı toplumunun yeme ve içme kültürüne ait unsurlardan olan şeker ve tatlılar, en çok zikredilen yiyecekler arasındadır. Divan'daki bazı beyitlerden hareketle; halk arasında *„Şâm Şekeri"* adı verilen şekerin, en muteber şeker olduğu anlaşılmaktadır. Zira günümüz zirai çalışmalarından da görüleceği gibi Suriye, şeker pancarı üretiminde önemli bir yere sahiptir. Şeker pancarının şekerin ham maddesi olması sebebiyle de Suriye (Şam), şeker üretiminde önemli noktalara gelmiştir. Aşağıda verilen beyitte bu duruma atıf yapılarak sevgilinin busesi yüceltilmektedir:

Nev-hatânıñ pür-halâvet bûse-i cân-perveri

Cümleden şîrîndir şâm'ıñ nebât-ı sükkeri

K.11/9

Bir başka beyitte de aynı duruma atıf ile sevgilinin dilinin tatlılığı yüceltilmektedir:

Olunmaz hattı inkâr ol büti şîrîn-zebân eyler

Toyulmaz zevkıne şâm'ıñ hele sükker husûsunda

G.215/3

Sevgilinin dilinin tatlılığı ile ilgili bir başka beyitte ise bal ve şekerin sevgilinin tatlılığı yanında önemsiz şeyler olduğu vurgulanmaktadır:

Olamaz çend ü çuker çirînî-i kâle muʿîn

Gûş kıl var mı halâvet nâle-i zenbûrda

G.208/4

Aşağıda verilen beyitte ise kaymak adı verilen yiyeceğin İstanbul'da nerede bulunabileceği anlatılmaktadır. Bu vesileyle İstanbul'un hangi semtlerinin hangi özellikleri ile öne çıktıkları öğrenilmektedir. Beyitte *Südlice (Sütlüce)* semtinin kaymağı ile bilindiği anlaşılır. Beyitte aynı zamanda rakının halk arasında yaygın olan "arslan sütü" şeklindeki adlandırmasına da yer verilmiştir:

Var mı arslan südüne hâhiş yavrum nicedir

Kaymak isterse kuzum zevke mahal Südlice'dir

G.81/1

Tatlı ile ilgili aşağıda verilen beyitte ise çok ince nükteler ile şair / âşık kendi canını tatlıya, sevgilinin onun üzerindeki gözlerini ise tatlı üzerine serpiştirilmiş bademlere benzetmektedir. Bu beyitten hareketle halk kültürüne ait tatlı ve tatlı üzerine badem koyma geleneği ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

Tatlı cânımda yer eyler şûriş-i çeşm-i mân-ı yâr

Zîver-i âgûş-ı sükker olmada bâdâmlar

G.83/2

Divan şiirinde badem ve fıstık gibi kuruyemişler sevgilinin tasvirinde önem arz eden benzetme unsurlarındandır. Divan şairlerinin sevgilinin dudaklarını fıstığa, gözlerini de bademe benzettiğine sık sık şahit oluruz. Aşağıda verilen beyitte de böyle bir durum söz konusudur. Fakat beyitte şarap meclislerinde badem ve fıstık gibi kuruyemişlerin çok tüketilmesi olayına atıf yapılarak sevgilin dudakları ve gözleri arzu edilmektedir:

Bize aç çeşm-i lutfuñ sâkıyâ sun piste-i laʿlin

Nukul bâdâm ile fıstık gerekdir nûş-ı sahbâda

G.220/3

Aşağıda verilen bir diğer beyitte de göz – badem, dudak – fıstık ilişkisini görmek mümkündür. Ayrıca fıstığın çıtlatılması ile dudağın çatlaması arasında ince bir benzetme kurulmuştur:

Çerez-i çeşme yeter dîde-i bâdâmıñ çün

Piste-leb olduguñ ey gonce femim çıtlatma

G.232/4

Sevgilinin tasvirinde kullanılan bir diğer yiyecek ise şeftalidir. şeftali rengi ve üzerindeki tüyleri sebebiyle sevgilinin yüzüne benzetilmektedir. şeftalinin geçtiği beyitlerde, sevgiliden şeftali istenirken tevriyeli ifadeler göze çarpmaktadır. şair bu istek ile hem karnını hem de gönlünü doyurma arzusundadır:

Bâri Çeşmâlû ile dil-sîr-i vasl et Hażmet'i

Kalmasın hân-ı cemâlinde dil-i bî-çâre aç

G.33/6

Neşe-i bâdeyle Çeşmâlû-yı vuslat olmada

Tâbiş-i hûrşîd ile bulur kemâlin hâmlar

G.83/3

4. GİYİM – KUŞAM (SÜSLENME) KÜLTÜRÜ

Toplumun yeme içme kültürü, eğlence hayatı ve yaşayış şekli gibi kavramlar şiirin konusu olduğu gibi giyim kuşam kültürü de şiire konu veya bazı düşünceleri anlatmak için vasıta olmuştur.

Giysiler genel olarak rengârenktir ve sevgili bu renkli elbiseler içerisinde salınarak yürür.

Sevgili bazen yeşil kabası ile bazen de al kabası ile âşığın gönlünü çalmıştır:

Seyr et o gonce-i teri zîbâ-reviş-i dildir

Gâhî yeşil kabâlı gehî al biniş-idir

G.70/1

Güzellerin bazen peşhamal ile görüldükleri ve âşıklarını bu elbiselerle de etkiledikleri görülür:

Gönül o gül-bedene peşhemâli halvetde

Sarıldı mûy-miyâna kuşandırıncaya dak

G.142/3

Âşık bazen sevgilinin peşhemali altındaki gümüş bedenini arzu eder:

Mihekke urdum ol sîmîn beden dellâki halvetde

Gümüşgibi neler gördüm o zîr-i peşhemâlinde

G.224/3

Lale Devri, her özelliği ve yeniliği ile Osmanlı toplum hayatını derinden etkilemiş önemli dönemlerdendir. Zira bu dönemde batı medeniyetlerinden yeni yeni şeyler öğreniliyor ve bu yenilikler toplum hayatına aksediyordu. Bu tip yeniliklerden biri de Osmanlı toplumunun giyim ve kuşamındaki değişikliklerdir. Örneğin bu devirde önceki devirlerde görülmeyecek kadar bir kürk sevdası başlamıştır. Osmanlılarda bu kürkleri yılın muayyen mevsimlerinde giyip çıkarmak bir moda meselesi değil bir görgü işidir.[24]

Sevgilinin bazen *semmur* adı verilen kürk ile dolaştığı görülür. Sevgilinin ay gibi güzel yüzü ve beyaz teni bu kürklerin arasından temaşa edilir:

Sabâh-ı vaslı gösterdi fürûg-ı neyyir-i âhıñ

Hüveydâ leyle-i fürkatde hengâm-ı sehergâhıñ

[24] Zeki Tekin, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.10, Ankara 2002, s. 644 – 649.

Ziyâ-sâz-ı zuhûr oldu beyâz-ı subh-ı dil-hâhıñ

Göründü gerden-i kâfûr *semmûr*undan ol mâhıñ

ġeb içre subh-ı pür-envârı gördük dîdeler rûşen

TT.13/3

Sevgilinin kaş anlatılırken *ebrû* kelimesinin dalgalı kumaş türü ve kaş anlamları düşünülmüş ve tevriyeli bir anlatımla hem sevgili tasvir edilmiş hem de dönemin giyim kültürü hakkında bilgiler sunulmuştur:

Cünbiş-i nev-tarz ile îmâ-yı vaslında bana

Sanki kürk giydirdiñ ol semmûr ebrûlarla sen

G.184/4

Yine bu dönemde insanların Boğaz kürkü, Kakum Kürkü, Nafe Kürkü ve Semmur Kürkü gibi çeşitli kürklerle dolaştıkları görülür. Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere bu kürklerin yalnızca kadınlara mahsus elbiseler olmadığı bazen erkeklerin de bu kürkleri giydikleri görülür[25]:

Baʿd-ez-în çâk et *bogaz kürkün* yakasın HaŞmetâ

Gerden-i *kâkum* günün gör siyeh *semmûr*da

G.208/6

İnsanlar bazen Nafe adı verilen kürklerle dolaşırlar ve kürklerini boyunlarına kadar çekerler.

Nîzesi peyveste çerha şöyle bîm-i hâkden

Nâfesin bâlâya çekdi kubbe-i nîlûferî

K.11/28

Sevgilinin çeşitli kürklerle gezmesi âşığın ona bakakalmasına sebep olur ve âşık bu durumu ile sevgiliye yakalanır:

Bu ferve-i zîbâ ile ol şûhu görünce

Geh kendine geh kürküne bakdım oyalandım

Kâkum gibi gerden-i kâfûruna HaŞmet

Sırtında *bogaz kürkü* görünce yakalandım

Kt.13

Sevgili bazen gömlek (pîrehen) ile dolaşırken şair onu görür ve güzelliğine bir kez daha şahit olur. Gömlek sevgilinin mum gibi parlak vücudunu kapatan adeta bir sırça cam gibidir:

Pîrehenle gördüm anı şemʿ-der-fânûsveş

Cismi rûh-ı pür-fütûh u pîrehen mînâ-yı rûh

G.38/5

[25] Osmanlı toplumunda kürk kullanımı, kürklerin kullanım alanları, makam ve mevkilere göre değişen farklı kürk çeşitleri ve farklı kullanım şekilleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Tekin, a.g.m.

Bu devirdeki bir diğer giysi de şâldır. Özellikle *Keşmir Şalı* en muteber şâl olarak bilinir:

Fikr-i sevdâ-yı hakîkat bî-dile bîgânedir

şâl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lâhûr'da

G.208/3

İmamlık makamının resmi giysisi olarak bilinen sarık ve cübbe, onu giyen insanları fazilet erbabı olarak gösterir:

Bu cübbe vü destâr u bu esvâb-ı merâsim

Etdi bizi 'uryân-ten-i etvâr-ı fazîlet

K.12/37

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer şey ise insanların süslenme gereği duyması ve bu doğrultuda küpe ve yüzük takma, sürme çekme, süslü yelpazeler kullanma ve tıraş olma gibi eylemlerde bulunmalarıdır.

Bugün, İran'ın sınırları içerisinde yer alan Isfahan (Sıfahan) sürmesi ile meşhur ve maruf kenttir. Divan şairleri bazı şirlerde bu duruma atıf yapmışlardır. 18. yüzyılda bu sürmenin artık kıymetinin düştüğünü Hacı Şükrü şu şekilde aktarır:

Nazardan düşdü ey dil kıymet-i kuhl-ı Sıfâhânî

Gubâr-ı makdem-i hâkânı gördük dîdeler rûşen

K.19/4

Erkeklerin tıraş olmaları ile ilgili beyitlerde genellikle onların tıraş olduktan sonraki pürüzsüz yüzleri ile ilgilidir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair yüzünü yeni tıraş ettiği için sevgilinin onu öpmesini istemektedir:

Hat-ı ruh tâze-terâş olmuş iken bûs-ı leb et

İstedir kâm-ı dile 'âlem-i mehtâb şarâb

G.18/3

Mehtap nasıl ki için için gece gören siyah köylü hırsızı ortaya çıkarıyorsa tıraş da aşığın temiz yüzünü ortaya çıkarır:

'Izâr-ı nev-tırâş eyler dili sevdâ-yı hatdan dûr

Siyeh-kârî-i düzd-i şeb-revi teşhîr eder mehtâb

G.16/6

Bilindiği gibi Osmanlı devlet yönetiminde görevli bazı yetkililer rütbelerine göre yüzükler takmakta idiler. Hacı Şükrü bu duruma yer yer atıflarda bulunmuştur. Sultan Mahmud'un övgüsü için yazdığı tahmisinde padişahın saltanat yüzüğünün aydınlık olmasını Allah'tan isterken yüzük kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Felâtûn-ı zamândır re'y-i pâki olsa feyz-âver

Habâb-ı bahri fânûs-ı çerâg-ı şûle-dâr eyler

Nigîn-i zâtı fass-ı tahta yâ Rab vere dâ'im fer

Görüp müşkil-pesendân-ı cihân tedbîr ü re'yiñ der

Bu derk ü fehm ile cem'iyyet-i ezdâd kâbildir

TT.11/8

Haşmet Divanı'nda süslenme kültürüyle ilgili karşılaşılan en ilginç kullanım ise bu devirde artık yelpazenin de kullanıldığına dair bir vesika arz eden aşağıdaki beyittir. Beyte göre; güzeller ellerindeki süslü yelpazeler ile sokaklara çıkar ve âşıklarının gönüllerini çelerler:

Tâb-âver-i efzâyiş olan âteş-i 'ışka

Destindeki âyîneli yelpâze degil mi

G.247/2

Sarık sarma geleneği de bu Osmanlı toplumunda önemli bir ritüeldir. Sarığın başa sarılması durumu ile sevgilinin kâkülü arasında şu şekilde ilişki kurulur:

Ser-i sevdâ-zedemiñ kaydı ne dem kâkül olur

Zîb-i destâr-ı mübâhât heves-i sünbül olur

G.73/1

5. SOSYAL HAYATTA KULLANILAN BAZI ARAÇ–GEREÇLER

Yaşadıkları çevreye duyarsız ve ilgisiz kalmayan Divan şairleri, sosyal hayatta kullanılan yüzlerce hatta binlerce âlet ve edevatı, yer yer gerçek anlamlarını kullanarak, yer yer de benzetme unsuru olarak şiirlerine yansıtmışlardır.

"Bir ah zamanında feleğe ulaşsa (ulaşmış olsa), felek kubbesinin kâsesi sümbül çiçeği olur" şeklinde nesre çevrilebilecek aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi sümbül çiçeğinin cam kavanozlarda yani şişelerde saklandığı bilgisine ulaşılmaktadır:

Olsa bir âh zamânında resîde felege

şîşe-i sünbül olur kâse-i çerh-i târem

K.6/23

Eğer mürekkebin söz bahçesini icra ederse kaleminin ağacı eserinin meyvelerini saçar:

Cârî-yı riyâz-ı sühan eylerse midâdın

Nahl-i kalemin mîve-feşân-ı eser eyler

K.7/34

Sevgilinin vücudu bazen bir fânûsa benzetilir; âşık sevgilinin o süslü fener gibi olan parlak, ziyalı vücudunu denize girerken görür ve kendinden geçer[26]:

Seyr et habâbı bahre girince o sîm-ten

Fânûs-ı şem'-i şûle-ver-i hüsn ü ân olur

K.9/12

[26] Fânûs ile ilgili benzer beyitler: K.9/21, K.10/19, TT.11/8, G.38/5.

İnsanların zaman zaman balık ağlarıyla balık avına çıktıkları da görülür. Bu balık ağı örümceğe benzemektedir:

Ger ʿankebûta himmet ederse Çeşmâhîkesi

Sayyâd-ı bahre dâmgâh-ı mâhiyân olur

K.9/23

Yine bu dönemde süslü hançerlerin sık kullanıldığı görülür. Hançer bazen Şevval ayının parlak ayının yüz görümlülüğü, bayram talihinin süsüne benzetilir:

Rû-nümâ oldukda Şevvâliñ meh-i rûşen-geri

Çerh-i ʿîdiyye takındı bir müzerkeş hançeri

K.11/1

Aşkateşine düşen kalp bazen içinde tütsü yakılan micmere benzetilir[27]:

Hâl-i ʿanber-bârı da bir başka dâg oldu dile

Nâr-ı ʿışkıñ micmer-i kalbimde yakdı ʿanberi

K.11/11

Yazı hayatında firuze taşından yapılan ve içerisine mürekkep konulan hokkalar da kullanılmaktadır.

Ol rakam-senc-i mekârim ki devât-ı kadriniñ

Hokka-i fîrûzesi gerdûn-ı encüm-zîveri

K.11/23

Üzerinde oturulan divan, sedir ve taht anlamındaki *serir*in de Osmanlı toplumunda kullanıldığına rastlanmaktadır.

Padişâh, devlet görevlilerinin meclislerde makamlarına göre, hiyerarşik olarak adaletli bir şekilde oturmalarını sağladığı için çok âdil bir insan olarak görülür:

Zîver-i sadrâ cihân-kadrâ müşîrâ âsafâ

Ey serîr-i mülket-i lutfuñ şehi dâd-âveri

K.11/35

Bu dönemde kullanılan bir diğer alet ise ekin biçme aracı olan oraktır. Bir kusurundan veya isyanından dolayı kölenin atılması için belli bir *gurre*nin verilmesi gerekmektedir. Bu genel olarak tarladan elde edilen üründür. Aşağıdaki beyitte de bu duruma bir telmih vardır:

Pertevi sâʿika-i hırmen-i ʿisyân u kusûr

Gurresi mincel-i sad-mezraʿa-i birr ü nevâl

K.16/6

Eğer gönül ehli (sevgililer), dilden başka birine güller gibi gülerse ümitsizlik dağının fetîli[28] ile bir lalezar olsun:

[27] Micmer ile ilgili benzer beyitler: G.258/1.

Edince ehl-i dil güller gibi hande dil-i aʿdâ

Fetîle-dâr-ı dâg-ı yeʾs ile bir lâle-zâr olsun

K.18/8

Sümbül, gülşende şarap tiryakilerini davet etmek için dünyaya mavi fincanlarını bağışlar:

Daʿvet-i keyf-i şarâb eylemege gülşende

Mâʾî fincânların dehre bagışlar sünbül

K.21/9

Divan şairlerinin gemicilik terimlerini kullanmalarına sık sık şahit oluruz. Bu kullanımlar daha çok benzetme amaçlıdır. Aşağıda verilen beyitte de benzer bir kullanım söz konusu olup, sümbül çiçeğinin bahar mevsiminde çıkması; adeta geminin demir atması şeklinde tasvir edilmiştir:

Yemyeşil mevc-i yem-i ahzara döndükçe çemen

Atdı lîmân-ı bahâr evine lenger sünbül

K.21/10

Vatan sevgisinin bağı gönlümden çıktı zira ayrılık karmaşasının tarzı bu bağı / ipi kopardı, kırdı:

Ber-taraf râbıta-i meyl-i vatan göñlümden

şîve-i keşmekeş-i hecr ile kırdık reseni

K.22/14

Eğlence meclislerindeki taslar, kâseler, şarap küpleri ve kadehler şairler tarafından uzun uzun tasvir edilen unsurlardandır[29].

Feyz kaynağı olan bu yüce meclise altın tas, akkâsesi ve birbiri ardınca dönen şarap küpleri layıktır:

Olsa şâyeste bu vâlâ menbaʿ-ı feyze tamâm

Tâs-ı zerrîn kâse-i mihr ü hum-ı gerdûn sebû

T.14/4

Dönemin padişahının Hazînet'e altın kesesi yollaması üzerine şairin yazdığı aşağıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere, bu devirde toplumda paraların veya altınların saklanması için yapılan ve *surre* adı verilen keseler kullanılmaktadır:

Cenâb-ı devletiñden surre-i zer geldi sultânım

Vücûd-ı nâtüvâna kuvvet ü fer geldi sultânım

TT.6/1

İçki meclislerinde kadehlerin içki doldurulması için sürahiler kullanılmaktadır. Bu sürahiler ile kadehe içki dökülürken sürahinin üst kısmının eğilmesi onun kadehe baş eğmesi şeklinde tasvir edilmiştir[30]:

[28] Fetîl(e): Yaralara konulan tiftik; Devellioğlu, a.g.e, s. 263.
[29] Kadeh, tas ve kâse ile ilgili beyitler: K.21/7, G.37/1–5, G.168/4, G.183/5, G.196/3, G.220/2.
[30] Sürahi ile ilgili beyitler: G.2/4, G.37/2, G.120/4, G.130/1, G.165/3, G.225/1, G.245/2.

Peymâneye baĞ egmede meclisde surâhî

Rindân anı görmeyle olurlar mütevâzi‘

G.133/2

ÂĞığın gözlerinden akan yaĞlar suya benzetilerek bazen deriden yapılan bir su kabı olan *kırba* ile göz arasında teĞbih kurulur:

Tolunca dîde-i ter çeĞme-sâr-ı eĞkimden

Misâl-i kırba-ı sakka tolar taĞar boĞalır

G.50/3

Su benzetmesi ile ilgili bir baĞka beyitte ise makam sevgisinin insanı nehirden çıkarılan kovaya çevirdiği anlatılmıĞtır:

Oldum vesîle-cûy-ı rutûbet delv gibi

Üftâde etdi çâha beni hubb-ı câh âh

G.233/2

6. DİNİ VE SOSYAL HAYATA AKSİ

Toplumdan bağımsız olarak yaĞayamayan Divan Ğairleri, toplumun inanç ve ibadet ile ilgili birçok davranıĞ ve amellerini Ğiirlerine aksettirmiĞlerdir.

İslami inançların ibadetlerinden olan ramazanın ne zaman geldiği ve ne zaman biteceği hilalin yani ayın durumuna göre belirlenmektedir. Klasik edebiyatda zamanla sırf oruç ayı ile ilgili kasideler yazılmıĞ ve bunlar da "Ramazaniyye" olarak adlandırılmıĞtır.[31] Ayrıca Ramazan ayının akabinde gelen bayram için de ""îdiyye" adı verilen müstakil kasideler kaleme alınmıĞtır.

Ramazan ayının geliĞini ilan etmek için hilalin görülmesi Ğarttır. Havanın kapalı olduğu günlerde Şaban ayı otuz gün olarak hesaplanır. Ğöyle bu güne "*yevm-i şek"* yani Ğüpheli gün adı verilir. Bu günde eğlence hayatı ile yeme ve içmeye meraklı kiĞiler son bir eğlence düzenlerler. Klasik edebiyatta bu gün ve bu meclis ile ilgili birçok ibareler bulmak mümkündür.

HaĞmet Divanı"nda da oruç ve hilale dair bilgi barındıran birçok beyit bulunur. Bu beyitlerde daha çok hilalin açıkça görülmesi için dua edilir. Bu sayede Ramazan ayının bir an önce gelmesi istenir.

Hilâl-i ‘îd-i ikbâliñ dem-â-dem âĞikâr olsun

Hasûduñ sîne-i nâ-sâfına hançer-güzâr olsun

K.18/1

[31] Divan edebiyatı ve Ramazan ayı iliĞkisi ile ilgili müstakil çalıĞmalar: Necip Fazıl Duru, "Rindlerin Rûzesi –Osmanlıda Şairlerin Oruç Ayı–" , **Ayla Demiroğlu Kitabı**, (Haz.: Doç. Dr. Adem Ceyhan) Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2006, s. 291 – 322; Dr. Halit Dursunoğlu, "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler", **A. Ü. Türkiyat AraĞtırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 22, Erzurum 2003, s. 9 – 29; Dr. H. Ömer Özden, "Türk Ramazan Kültürü", **A. Ü. Türkiyat AraĞtırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 30, Erzurum 2006, s. 83 – 109; Sedit Yüksel, "Eski Edebiyatımızda Ramazan", **Türkoloji Dergisi**, c. 7, 1977, s. 35 – 39; Sedit Yüksel, "Koca Ragıp PaĞa'nın Ramazaniyye"si" **Türkoloji Dergisi**, c. 7, 1977, s. 41 – 46.

Verdi bir sultân-ı vâlâ-şân ile dünyâya fer

Oldu bedrâsâ tulûʿ-ı saʿdı şehr-i rûzede

T.2/6

Togdu mâh-ı rûzeniñ on dördü gibi âleme

Verdi tâbiş pertevi hûrşid-i ʿalem-sûza da

T.2/7

Hilalin görülmesi, Ramazan ayının geldiğine işarettir. Hilal şekil olarak oruçlu insana benzetilir:

Gurre-i şehr-i sıyâm etdi yine ʿarz-ı cemâl

Rûze-dârânıñ eder kaddini hem-şekl-i hilâl

K.16/1

Mübarek Ramazan ayının gelmesi oruç tutanlara başdanbaşa süslü bir elbise giydirmektedir:

Makdem-i ferruh-dem-i teşrîfi ilbâs eyledi

Rûze-dârâna ser-â-ser sevb-i zîb ü zîveri

K.11/2

Bu ayda oruç tutanlar, Allah'ın Gufran sıfatına mazhar olurlar ve üzerlerine nur yağar:

Pertev-endâz olıcak gurre-i şehr-i Ramazân

Yakdı kandîl-i dili şûle-i şemʿ-i Gufrân

K.20/1

Ramazan ayında İstanbul bir başka güzeldir. Çünkü padişahın emriyle her taraf süslenmiştir. Mahyalar, kandiller ve insanın göz zevkine hitap eden daha nice şeyler vardır. Haşmet de bu durumu sık sık dile getirmektedir:

Rûşen etdikde meh-i rûze şeb-i eyyâmı

Yakamaz oldu kanâdîl-i neşâ-ı mestân

K.20/15

Şehir o kadar güzeldir ki oruçlular sabahtan beri aç ve susuz olmalarına rağmen şehri seyretmekten yeme ve içme akıllarına gelmez.

Ekl ü şürbü unudur şehri temâşâsından

Toyamaz zevkine câmiʿleriniñ sâʾim olan

K.20/11

Afyon vb. gibi uyuşturucu müptelaları da ilginç halleri ile tasvir edilirler. Bu bağımlılar açlık hissinin geç saatlere kadar uyanmaması ve gün içinde hâsıl olacak uyuşturucu arzusunu gidermek için sahurda berş denilen uyuşturucuyu keten yaprağına sarıp yutarlarmış. "Haşmet,

elindeki tespihle saati sayan, afyon danesini diline vird eden, gurub vakti tekbiri çağıran rindlerden istihza ile bahseder"[32]:

Elde tesbîh ile sâʿati sayar tiryâkî

Dâne-i habbe-i afyonu eder vird-i zebân

Ehl-i keyfiñ çağırır vakt-i gurûb tekbîrin

Sûre-i ġemsʿî tilâvet ile ahçamı kılan

Seng-i tevbeyle kırıp çöçe-i sahbâyı bütün

ġimdi tesbîh çeker câma bedel hep rindân

K.20/17-18-20

Sokaklarda sevgililer (güzeller) dolaşmasa halk oruç yemeye bir şey demez ama…

Yokdur ikbâli oruç yemede halkıñ ammâ

Bir göz ile bakarak geçü güzâr etse bütân

K.20/12

Ramazan ayında eğlence müptelalarının mesken tuttuğu en önemli yer Ayasofya'dır. "Bunun sebebi, III. Murad tarafından Bergama'dan getirtilerek mabede vakfedilen, mabedin iç ve orta kapısının sağında ve solunda bulunan, her biri 1250 litre su alabilen ve içme suyunu soğuk tutmaya yarayan mermer küpler olsa gerekir."[33] Hayâlî'nin aşağıda verilen beyitinden de anlaşılacağı üzere; rindler ibadet bahanesiyle bu mabede gelip bu küpün dibini mesken tutarlarmış:

Bekleriz biz de Ayasofya'da küp dibini

Pây-ı humdan geçemez câmiʿe varsa rindân

K.20/16

Divan şairleri Ramazan ayına mahsus halleri anlatmakla yetinmemişler, Ramazanın akabinde gelen bayrama ait gelenek ve görenekleri şiirlerine aksettirmişlerdir. Bazen mecazi bir anlatım kullanılıp sevgiliden ayrılık, oruç tutmaya; vuslat da bayrama benzetilir. Bu benzetmeler yapılırken toplumun anʿaneleri göz önünde tutulur.

Sevgiliye kavuşma, bayrama; bayramda konu komşuya şeker dağıtma geleneği ise sevgilinin dudağı ve busesine benzetilir.

Sâye-i vaslıñda bir ʿîd edelim bâri seniñ

Bûse-i laʿliñ ola ʿuşşâka bayram sükkeri

K.11/14

Bayramın nevruza denk gelmesiyle iki bayram birden coşkuyla kutlanır. Adeta bayram içinde bayram yaşanmıştır.

[32] Duru, a.g.e, s. 309.
[33] Duru, a.g.e, s. 308.

ʿÎd-ber-bâlâ-yı ʿîd etmez mi ʿâlem hak bu kim

ʿÎd çün oldu müsâdif böyle bir nev-rûzede

T.2/8

Şslami esaslara göre her Müslümanın üzerine vacip olan emirlerden birisi de yılda bir defaya mahsus olmak üzere kurban kesmektir. Bu, kulun Allah'a olan sadakatinin ve yakınlaşmasının en büyük göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzde dahi sıklıkla kullanılan ve her şeyini feda etmek, canı pahasına sevmek anlamlarında kullanılan *kurban olmak* ve *başını vermek* deyimleri de bu hüküm neticesinde oluşmuşkavramlardandır. Divan şiirinde kurban bayramı ibaresi çerçevesinde oluşturulmuş benzetmelerin çoğu bu düşüncenin ürünüdür.

Beni tenhâ koduñ ey âfet-i hûnî-meşreb

şimdi kimler ile sohbet edeyim leb-bâ-leb

Var mıdır sevdigim âgûşuma senden enseb

Sarılıp yatar iken sîne-be-sîne her şeb

şimdi kurbânıñ olam söyle bana noldu sebeb

Âşinâ-yı ezelîye bu tegâfül bu gazab

TT.5/1

Divan şiirinde kurban bayramıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler ise sevgili tipi çevresinde oluşturulan benzetmelerdir. Fakat Haşmet Divanı'nda rastlanılan ve bir kısmı aşağıda verilen şiir, Divan şiirinin bu hususa da kayıtsız kalmadığının en büyük göstergelerindendir. Beyitte, Kurban bayramının şevketli, mübarek günlerinin geldiği, bu mübarek günlerin değerlendirilmesi gerektiği aktarılır:

Gelen eyyâm-ı şevk-encâm-ı devr-i ʿîd-i adhâdır

Zihî hengâm-ı ferhunde zihî vakt-i ferah-zâdır

Cihân teşrîfine kurbân keser ikbâl ü hâhişte

Bu bir ʿîd-i gıñâ-bahşâ-yı kalb-i halk-ı dünyâdır

K.10/1-2

Namaz ile ilgili aşağıda verilen beyitte ise bazı insanların hızlı hızlı eğilip kalkmaları hicvedilirken bu kişiler dalkavuk olarak nitelendirilir:

Tekâpûy-ı ʿubûdiyyetde lâzım istikâmetde

Namâz içre olur etvâr gâhî râst gâhî kec

G.32/3

Zahidin namazına ağlakabdesti el vermezken; âşıklar, gözyaşı çeşmesinden abdest alırlar:

Âb-dest-i ʿışkel vermez namâz-ı zâhide

Çeşme-sâr-ı giryeden ʿuşşâk-ı zâr eyler vuzuʿ

G.201/2

HaÇmet Divanı"nda din ile ilgili genel hususların yanı sıra bazı tarikatlara mahsus hal ve hareketlerin zikredildiği de görülür. Bu tarikatların baÇında Mevlevilik gelmektedir. Divan"da Mevlevilik ile ilgili "*Mevlevileriz*" redifli müstakil bir Çiir bulunmaktadır. Bu Çiirde Mevleviliğin bazı inanç ve ibadetlerin yapılıÇ Çekli ile ilgili bilgiler bulunur.

Ser-der-hevâ-yı vuslat olan Mevlevîleriz

Raks-âver-i hakîkat olan Mevlevîleriz

Sâgar külâh u hırka hum u bâde ʿıÇku Çevk

Mey-hâne-zîb-i vahdet olan Mevlevîleriz

Ser-geÇte-i semâʿ-ı safâ-yı visâl olup

Zerrât-ı Çems-i kurbet olan Mevlevîleriz

Dem-beste-i hamûÇî-i âdâb iken velî

Zevk-âÇinâ-yı sohbet olan Mevlevîleriz

Erbâb-ı câha tâc u kabâsın bırakdıran

CünbiÇnümâ-yı HaÇmet olan Mevlevîleriz

G.96/ 1-5

Mevleviliğin sema âyini ile mehtabın dönüÇü arasında benzetme kurulduğu da görülür:

Miyân-ı çerhe hûrÇîdi edince pâlehengâsâ

Semâda Mevlevî devrânını tanzîr eder mehtâb

G.16/3

Divan Çairleri sadece Ġslamiyet ile ilgili kuralları yansıtmakla yetinmemiÇler zaman zaman farklı dinlerden de bahsetmiÇlerdir. Bu kullanımlar da sevgili tipi çerçevesinde oluÇturulan benzetmelerde yer alır. Ġslamiyet"e göre tek din Ġslam"dır; bunun dıÇındakilere bağlananlar kâfir olarak nitelendirilir.

Sevgili kan dökücü kâfir gibidir:

HurûÇ-ı eÇk-i tahassürle reng-i hûnîne

Beni o kâfir-i tersâ-reviÇ boyar gibi

G.249/5

7. EKONOMİK FAALİYETLER–MESLEKLER VE SOSYAL YAPILANMA

Bazen bir redif vasıtasıyla[34] bazen bir şiirde zikredilen bir kelime vasıtasıyla bazen de şiirin yazılma sebebi ile eski Türk edebiyatına ait edebi metinlerin edebiliklerinin yanı sıra dönemin iktisadi hayatını yansıttığına da şahit oluruz. Bu bakımdan, 18. yüzyıl şairlerinden Haşmet'in Divanı'nda da söz konusu olunan hayata ilişkin bilgiler görmekteyiz.

17. ve 18. yüzyıl metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yüzyıllarda toplum artık bozulmaya başlamış, sosyal ve iktisadi alanda bir çözülme olmuştur. Haşmet'in aşağıdaki beyitinde bu durumu görmek şaşırtıcıdır. Zira beyitte meyve satıcılarının hileli terazi kullandığı halde, malını satmak için büyük bir pişkinlikle "gel efendim benden al" dedikleri görülmektedir.

Sû-be-sû mîve-fürûşân terâzû der-dest

Yalvarıp derler efendim be-meded benden al

K.16/12

İktisadi ve ahlaki çözülmede etkili olan hususlardan birisi de esnafa borç senedi imzalatarak esnafı dolandırmaktır. Döneminin iyi bir münekkidi olan Haşmet, aşağıdaki beyitinde "kişinin Hâtem-i Tâi gibi cömertlikte nam salabilmesi için borç senetleri imzalatıp esnafı dolandırması gerekmektedir" şeklinde iğneleyici bir anlatım sergilemiştir.

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda

Bas mührü temessüklere esnâfı dolandır

K.23/47

Sevgilinin dudağının tatlılığı ile şeker arasında bir benzetme kurularak sevgili bazen bir şekerciye benzetilir. Bu sayede Osmanlı toplumundaki şeker esnafı zikredilir:

Tahayyül eylesem kand-ı nebât-ı leblerin Haşmet

Döner çûb-ı müjemle dîdeler mînâ-yı kannâda

G.220/7

Bu yüzyılda dikkati çeken bir husus da saç tıraşı geleneğidir. Bu durumu aşağıdaki şekilde dile getiren Haşmet, aynı zamanda bu alışkanlığa şiddetle karşı çıkar ve bütün dünyanın berber olması halinde bile tıraş olmayacağını söyler. Şiirden hareketle günümüzde erkeklerin saç ve sakal kesimiyle ilgilenen berberlik mesleğinin 18. yüzyıldaki varlığı görülebilir.

Şöyle başa düşdü kayd-ı ser oldı bana terâş

Kesdi dilin o berber bâ-ser berâberi

Nûş-ı şarâba beste müdâvât-ı derd-i ser

Sersâmların gerdişi peymâne çenberi

[34] Bu hususta bk: Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Belge Redifler", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 265 – 276.

BaÇegmezem terâÇa cihân berber olsa da

Çalsın baÇına pîr-i felek mülk-i Berberî

G.251/2-3-4

HaÇmet‘in Mustafa PaÇa‘nın sadrazamlığa getirilmesi vesilesiyle kaleme aldığı kasidede Mustafa PaÇa‘dan önce bu makamda bulunan Düztaban Muhammed PaÇa‘dan bir Çikâyet söz konusudur. Zira bu Çahsın devrinde sarayda Çairler için meclis kurulması ve bu dönemde demircilik sanatının Çiire galip gelmesinden yakınılır.

ġâirân eñser keserdi sahn-ı dîvân-hânede

ġi‘re gâlib idi ol dem san‘at-ı âhengerî

K.11/46

Aynı kasidede göze çarpan diğer bir ifade ise *bakkal defteri* kavramıdır. Bilindiği gibi bakkal defteri daha çok olumsuz bir Çeyi anlatmakta kullanılır ve bu daha çok defterdeki yazıların dağınıklığı ve düzensizliği ile ilgilidir. AÇağıdaki beyitte de benzer bir durum söz konusu olup yine Düztaban Muhammed PaÇa‘dan Çikâyet edilir. ġairin tabirine göre bu Çahsın döneminde bakkal defterleri dahi beğenilmiÇ yazılar olarak kabul edilmektedir:

Bir varak-pâre dahi girmezdi dest-i ragbete

Nüsha-i mergûbeler olmuÇdu bakkal defteri

K.11/45

Vergi ile ilgili olarak da “kiÇidünyada fazilet cihanı olsa da vergiler silsilesinin bağlarına bu kâr nedir ki” anlamında aÇağıdaki gibi bir beyit söylenmiÇtir. HaÇmet‘in ġeyhülislam Çelebizâde Asım Efendi‘nin kendisine yazdığı takrize teÇekkür için söylediği kasidede yer alan beyitten de anlaÇılacağı gibi halktan ağır vergilerin alındığı görülür.

Bu silsile-bendân-ı rüsûm içre nedir sûd

Olsa kiÇi ‘âlemde cihân-dâr-ı fazîlet

K.12/39

AÇık ve sevgili temeli üzerine inÇa olunan Divan edebiyatında Çairler, sevgilinin bazı uzuvlarını bazen sosyal hayatta kullanılan birtakım araçlara benzetmiÇlerdir. Örneğin sevgilinin kirpikleri o kadar kan dökücüdür ki adeta hekimlikte kullanılan bir neÇter gibidir. AÇağıdaki beyitte de böyle bir durum söz konusu olup “dilim gam kanıyla doludur, inleyiÇlerimin gürültüsü çoktur; imdat! Gönlümü sevgilinin neÇter kirpikleri üzerine düÇürdüm” Çeklinde bir anlatım yer almaktadır.

Dilim pür-hûn-ı gamdır sît-i nâlem el-amân üzre

DüÇürdüm gönlü nîÇter-zâr-ı müjgân-ı bütân üzre

K.8/26

Osmanlı Devleti‘nde de her toplumda görüldüğü gibi bir sosyal yapılanma ile karÇılaÇmaktayız. Bu yapılanma her ne kadar keskin çizgiler ve yasalar ile olmamıÇsa da insanlar arasında bir ayrım söz konusudur.

Çinsanlar vergi toplayan görevlilerden o derece bıkmıÇlardır ki; bu kiÇileri *bela* olarak görmektedirler:

Hele kaldım tehî-dest-i emel Çimdi belâ bunda

Vekîl-harç-zâdeler etmeklerin aldı yedân üzre

K.8/37

Bu devirde halkın yakındığı bir sorun da rüşvet konusudur. Osmanlı Devleti'nin zayıflama hatta yıkılma sebepleri arasında gösterilen, devlet yapısının bozulmasındaki dikkati çeken en önemli husus; adam kayırma ve rüşvettir. Aşağıdaki beyitte bu durumdan yakınılmakta ve rüşvet alan kişi bir kadına benzetilmektedir.

ʿAfîf-i bî-tamaʿ perhîz-kâr-ı tuʿme-i rüşvet

Gınâ-yı tabʿına sermâye etmiş lutf-ı Mevlâ'yı

T.5/11

Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle fukara zümresi rahata ermiş ve bu zümre, Mustafa Paşa'nın şefkat ve teveccühlerine mazhar olmuştur.

Fukarâ zümresine eyledigi yollarda

Nev-be-nev ol haber-i ʿiffet ü şefkat geldi

K.15/20

Paşalar ve mollaların haksızlık yaptıklarını her fırsatta dile getiren Haşmet, haksızlık yapan paşa ve mollaların hallerinin Allah katında yaman olduğunu belirtir.

Hem-cinsimiz Allâh bilir söylemem ammâ

Paşalar u mollâlarıñ ahvâli yamandır

K.23/48

Bu yüzyılda *aga* (ağa) ve bunlar gibi zengin insanların hizmetleriyle sorumlu *çuhadar* (çukadar) adı verilen toplumsal tabakalar da görülmektedir.

ʿÂrif çekemez tavrını nev-reste kibârıñ

Ġılâ ki aga sadrına geçmiş çukadârıñ

K.23/51

İslam dininin erkeklere yönelik cevazlarından olan, *cariye* satın alma geleneği, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın olarak göze çarpmaktadır. Cariyeler genellikle ülke dışından ve özellikle de Kafkas ülkelerinden getirilmektedir. Haşmet aşağıdaki beytinde Çerkez cariye ile bu durumu açıkça ortaya koyar:

Bintü'l-ʿinebden oldu füyûzât-ı câriye

Mey-nûş gayri câriye-i Çerkes istemez

G.112/3

Divan'daki bazı beyitlerde aile hayatı ile ilgili kavramlar da yer almaktadır. Osmanlı toplumunda anne ve babaya aşırı bir bağlılık ve saygı vardır. Zira İslam dini de bunu emretmektedir. Aşağıda verilen beyitte de böyle bir durum söz konusu olup, kişinin dünyaya gelişine vesile oldukları için anne ve babanın nur içinde kalmalarına dua edilir.

Dürr-i zâtıñ sadef ü mâyesi olduklariçün

Cilvegâh-ı ebeveyniñ dahi pür-nûr olsun

K.22/38

Çocukların anneleriyle veyahut lalalarıyla meydanlarda gezdiğine de şahit oluruz:

Husûsâ ney-süvârân-ı sabâvet aldı meydânı

Gezerken dâyesiyle lalasıyla dûş-ı cân üzre

K.8/39

8. YERLEŞİM MERKEZLERİ

Hayâlî, İstanbul'un doğal ve mimari yapılarını her fırsatta överken çeşitli dönemlerde sürgün edildiği yerleri de tasvir etmeyi ihmal etmemiştir. Sürgüne gittiği bu yerlerde İstanbul özlemini her fırsatta dile getirirken; bazen sürgün edilme sebepleri, bazen de bu yerlerin mimari ve doğal güzelliklerine ait ipuçları da vermiştir. Onun şiirlerinde mekân olarak sadece sürgün edildiği yerler ve İstanbul yoktur; Mora, Roma, Necef ve Haleb gibi Osmanlı Devleti'nin doğrudan veyahut dolaylı yollardan etkin olduğu yerler de zikredilmiştir.

Mustafa Paşa'nın sadrazam olması üzerine kaleme aldığı kasidede Mustafa Paşa'nın gelişiyle İstanbul'a nimet getirdiği vurgular.[35]

Sîr-çeşm oldu cihân feyz-i kudûmünden anıñ

Hân-ı yagma gibi İstânbûl'a niʿmet geldi

K.15/16

Kasidenin devamında Mustafa Paşa'nın geldiği yere de işaret edilir:

ʿAzm edip tâ Mora'dan cânib-i İstânbûl'a

Kimseyi yakmadan ol şems-i ʿadâlet geldi

K.15/18

Baharın gelişi üzerine kaleme aldığı 23 beyitlik *bahariyye*'sinde de bazı yerleşim merkezlerinin zikredildiğine şahit olmaktayız. Baharın Necef gibi bir çölü bile yeşillendireceğini belirten şair, bu mevsimde *Çırağan Sarayı*'nda düzenlenen eğlencelere de atıfta bulunur.

Âb-ı huşketmede vâdî-i rutûbetde hurûş

Oldu deryâ-yı Necef taʿna-zen-i cûş-i yem

K.17/8

Dikseler sahn-ı Çerâgân'a nihâl-i şemʿi

Gonce-i şûle olur verd-i ter-âsâ hurrem

K.17/13

[35] Eğlence Hayatı başlığı altında incelenen İstanbul'daki eğlence mekanları dışındaki İstanbul veya İstanbul'da bulunan bazı semtlerin geçtiği beyitler için bk: K.23/107, K.23/115, G.59/5, G.104/4, G.147/4, G.250/4, Kt.14/2, M.5.

Haşmet, belirli dönemlerde İzmir, Bursa, gibi şehirlerde sürgün hayatı yaşamıştır. Bu şehirlerdeki özlem dolu ve çilekeş hayatını zaman zaman manzum olarak dile getirmiştir. Şiirlerinden ulaştığımız kadarıyla yaklaşık beş yıl Bursa'da kaldıktan sonra İzmir'e geçmiştir:

Altmış yedi ay etmiş iken Bursa'da ârâm

Saldım yine İzmîr'e dahı nefy ile sâye

K.23/104

Bu şehirlerde çok keşmekeşli ve çilekeş bir hayat sürmüştür[36]:

Biz keşmekeşi çilleyi gurbetde çıkardık

Geh belde-i İzmîr'de geh Bursa'da halvet

K.23/100

Osmanlı Devleti'nin doğrudan olmasa da dolaylı yoldan etkin olduğu şehirler arasında Venedik ve Roma gibi İtalyan şehirleri bulunmaktadır. Osmanlı Türkleri Roma'ya *„Kızıl Elma"* ismini[37] vermiştirdir. Haşmet, bir kasidesinde padişahtan Roma'yı yani Kızıl Elma'yı ele geçirmesini isterken *muhammer* kelimesi ile sanatlı bir söyleyiş yapmıştır:

Zîver-i dest-i zafer ede Kızıl Elma'yı

Hûn-ı aʿdâ ile bu arzı muhammer etsin

K.22/70

Venedik ile ilgili aşağıdaki beyitten anlaşılıyor ki Venedik altın ve altın tartıcılığında önemli şehirlerdendir. Şair, bu şehrin bu yöndeki gelişmişliğini "rızk" kavramıyla açıklamaktadır:

Hâline göre rızkı olaydı bed ü nîkiñ

Olmazdı zer-i tâm-ʿ âyârı Venedik'in

K.23/44

Günümüzde Sırbistan'ın sınırları içerisinde bulunan Niş, Haşmet'in şiirlerinden anladığımız kadarıyla güzel kızları ile meşhur bir yerdir. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin gamzesi gelenek gereği kan dökücü bir kılıca benzetilirken asıl ilginç olan kısım ise ikinci mısra'daki *Nişli* ifadesidir[38]:

Oynar cigerde hançer-i hûn-rîz-i gamzesi

Ol bî-âmân âfetimiñ aslı Nîşlidir

G.70/2

9. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Divan'da, dönemin eğitim hayatında ders kitabı olarak okutulan eserlerdeki örneklerde ve özellikle fetva kitaplarında ismi sıklıkla geçen *Zeyd* ve *„Amr* isimlerine atıf yapıldığı görülür. Bu sayede Osmanlı eğitim hayatı ile ilgili bir nebze de olsa bilgi sahibi olunabilmektedir.

[36] Ayrıca bk: Kt.20/1, K.21/1-2, M.3.
[37] Pala, a.g. e, s. 275.
[38] Ayrıca bk: G.238/3.

Bilmem bu zuhûr-ı sitemi Zeyd ü ʿAmr"dan

Billâh kusûrumdur efendim baña reh-zen

K.23/101

Ayrıca daha önce „Devlet Erkânı" başlığı altında da incelenilen ve Fatih Camii Kütüphanesi"nin açılışımünasebetiyle kaleme alınan şiirde bu kütüphanede yer alan kitap isimleri de zikredilmektedir. Bu bilgiden hareketle Osmanlı toplumunun okuma alışkanlığı ve halk arasında hangi kitapların muteber olduğu konusunda fikir sahibi olmak mümkündür. Şiirde, **Hidâyet, Dirâyet, Lübb-i Belâgât, Hallu'r-Rumûz, Keşşâf, Muhtâr, Kenzü'l-Künûz, Miftâh, Misbâh, Tenvîr-i Ebsâr, Kenz, Şakâyık, Bostân, Ravza, Atâ, Bahr-ı Muhît, Sarf, Binâ, Esâs-ı Şevketi, Neşr, Mugtenem, Me'haz-ı Kasdü'l-Ümem, Gencîne-i Dürr-i Nazîm, Kenzü'l-Le'âlî** ve **Kenzü'l-Şiir** gibi zamanın önde gelen ilim, fıkıh ve edebiyat kitaplarına atıf yapılır.[39]

Divan şiirinde yukarıda ismi verilenler dışında daha birçok eser şiirlerde zikredilmiştir. Bunlar birer özel isim olmalarının yanında, aynı zamanda sözlük anlamlarını da kastedecek şekilde tenâsüp, tevriye, cinas, ihâm-ı tenâsüp gibi edebi sanatlar ile birer edebi hususiyet içinde kullanılırlar.[40] Ayrıca bu eserlerin yazarlarına ve içeriklerine de atıf yapılarak *„metinlerarasılık"* kavramının sağladığı imkânlardan yararlanılmıştır.

10. DİĞER MUHTELİF KONULARDAKİ AKİSLER

Hâşmet Divanı"nda yukarıdaki başlıklar altında incelenen konuların dışında, muhtelif konularda sosyal hayatın akislerini barındıran şiirler bulmak mümkündür.

Yeni inşaedilen binalara, çeşmelere, camilere vb. gibi yapılara tarih düşürme geleneği bu yüzyılda hat safhaya ulaşmıştır. Bu tip şiirlerden bazıları yukarıda *Devlet Erkânı, Eğlence Hayatı* ve *Dinin Sosyal Hayata Aksi* başlıkları altında incelenmiştir. Fakat mimari yapılar ile ilgili bilgiler barındıran şiirler, bunlarla sınırlı değildir. Öyle ki aşağıda verilen beyitlerde de mimari yapılar ile ilgili tarihler veyahut tasvirler yer almaktadır.

Dönemin padişahının yaptırdığı şadırvan için düşürülen aşağıdaki tarihte şadırvanın[41], insanların kâh hararetlerini söndürmeleri kâh abdest almaları için inşaedildiği söylenmektedir.

Eyledi inşâbu şadırvân-ı dil-cû tarhı kim

Gâh teskîn-i harâret eylesinler geh vuzû

T.14/3

Gemilerin sığınağı durumundaki Anadolu veya Rumeli Hisarı"na atıf yapılan beyitlerde ise, daha çok savaşgemilerinin bu limanlarda demirlediğine değinilir. Ayrıca limanda bu gemilerin haricinde muhtelif yükler taşıyan kayıkların bulunduğu da görülür. Aşağıdaki beyitte şair, şarap kayığının savaşgemilerinin altında kalmaması için kenara çekilmesini istemektedir.

Keşfî-süvâr-ı nâzımı ey dil Hisâr"a çek

Var zevrak-ı şarâb ile durma kenâra çek

G.150/1

[39] Şiir için bk.: *Padişah ve Çevresi (Devlet Erkânı)* başlığı, ayrıca Divan; T.10.
[40] Cemal Kurnaz, "Divan şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine", **Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 125 – 137.
[41] Şadırvan ve çeşmeler için düşürülen tarihler için ayrıca bk.: T.14/7, T.15/10, T.16/2.

Haşmet Divanı'nda gemicilik ile ilgili terimlere sık sık rastlamaktayız. Bunun en büyük nedeni; artan savaşlarla birlikte devletin donanma ihtiyacının da artmasıdır. Ayrıca gemilerin, insanların ulaşım aracı olarak başvurduğu önemli vasıtalardan olması ve bazen eğlence mekânı yahut vasıtası olarak kullanılması nedeniyle, gemi ve gemiciliğe ait kavramlar, şairlere çokça konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte, padişahın emir fermanı ile çok büyük bir gemi yapılması istendiği aktarılır.

Emr ü fermânı sudûr etdi şeh-i muʿciz-demiñ

Yapıla bir keşfî kim hâli ola rûy-ı yemiñ

T.13/19

Her denizde icra gemilerinin bulunduğu ve bu gemilerin tatil günlerinin dışındaki günlerde çalışıklarına da değinilir.[42]

Vermedi eyyâm-ı aʿdâya kapatdı yelkeniñ

Çâr-mevc-i satvetin her sûda icrâ eyledi

T.13/17

Yer yer Osmanlı toplumunun bazı inanışları ile ilgili kullanımlara rastlanıldığı da olur. Bu inanışların başında falcılık gelmektedir. Aşağıdaki beyitte *reml* yani kum falı olarak bilinen bir takım nokta ve çizgilerle fala bakma oyununa atıf yapılarak, sevgiliyi bu şekilde büyülemek arzulanmaktadır.

Tahta-i remmâle döndük igbirâr-ı hecr ile

Kurʿa-i teshîri Haşmet daʿvet-i cânâna at

G.27/6

Bu yüzyılda dikkatleri çeken bir husus da hediyeleşmek mefhumudur. Öyle ki; Haşmet Divanı'nda, bir hediyeleşme merasimi üzerine kaleme alınmış müstakil bir şiir (şemdân Hediyesini Mutazammındır) bulunmaktır. şiirde hediye edilen nesnenin (şamdanın) faydalarına değinilmektedir.

Ey pertev-i ser-tâc-ı çerâgân-ı ʿinâyet

şemʿ-i harem-i lutfuna pervâne-hücûmuz

Budur garazım ʿarz-ı şemʿdân ile ez-dil

Her hidmetine yaʿni şemʿdân ile mûmuz

Kt.11

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı, kaynağını büyük ölçüde Arap ve Fars kültür ve edebiyatlarından almanın yanında zamanla millî unsurlara da kayıtsız kalmamış ve Türk kültürünün yaşayış, düşünüş ve söyleyişini yansıtan bir edebi miras haline gelmiştir. Türk kültürüne ait bu maddi ve manevi öğeleri barındırmasıyla Klasik edebiyat; zamanla, Türk kültürünü yansıtan muazzam milli bir edebiyat halini almıştır.

[42] Gemicilikle ilgili kavramlar için ayrıca bk.: T.13.

Bunca milli öğeler taşımasına ve yaklaşık son on asırdaki Türk kültürünü yansıtmasına rağmen, Tanzimat'la başlamak üzere içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla değin, Klasik Türk edebiyatına yöneltilen suçlamalarda çoğu zaman aşırılığa gidilmiştir[43]. Zira, bu suçlamaların en büyük temelini oluşturan, Klasik edebiyatın „halktan kopuk, soyut ve hamasi bir edebiyat" olduğu şeklindeki ifadelerin hiçbir dayanağının olmadığını son yıllarda yapılan birçok çalışmayla görmek mümkündür. Bu tarz suçlamaların yersizliğini ortaya koyan bilimsel çalışmaların sayısında son yarım asırda büyük bir artış görülmüştür. Bu alanda çalışmalar yürüten, özellikle tahlil ve tetkik çalışmaları yapan A. Nihat Tarlan başta olmak üzere; Mehmed Çavuşoğlu, Cem Dilçin, Cemal Kurnaz, Atilla Şentürk, M. Nejat Sefercioğlu gibi önemli bilim insanlarını burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu çalışmalara katkı sağlamak gayesiyle kaleme alınan bu çalışmada da görüldüğü ve daha önce de birçok özgün çalışma ile ortaya konduğu üzere; Klasik Türk edebiyatına ait metinler beşeri ürünlerdir. Öyle ki Divan şairleri de birer insandı ve toplumsal hayat içerisinde yer alan fertlerdi. Hâşimet Divanı'nın incelendiği bu çalışmada, Osmanlı toplum hayatına dair birçok öğeye rastlanmıştır. Böylelikle, daha önce birçok araştırmacı tarafından da teşhir edildiği gibi, hem Türk kültürünün zenginliğini ortaya çıkarılmış hem de Klasik Türk şiiri - toplum hayatı ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın çerçevesi olan Hâşimet Divanı'nda da her Divan şairinde olduğu gibi şahsi ve duygusal düşüncelere sıkça rastlanmaktadır. Görüldüğü üzere bu duygu ve düşünceler aktarılırken Osmanlı toplum hayatına kayıtsız kalınmamış ve özellikle 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşayış, giyiniş ve düşünüşü ile ilgili maddi ve manevi unsurlardan da yararlanılmıştır. Halk kültürüne ait bu öğeleri doğrudan görmek ve aramak tabiî ki de zor ve yersizdir.

Divan'da 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun en önemli özelliği olan eğlence hayatı düşkünlüğü ile ilgili eğlence mekânları, bu mekânların özellikleri ve mimari yapıları, eğlence mekânlarında rastlanan yiyecek ve içecekler ile bu mekânlarda tercih edilen giysiler gibi hususlara dair ipuçları bulunmaktadır. Divan'da yer alan bu maddi unsurlar elbette sadece eğlence hayatıyla sınırlı değildir. Divan'da yeri geldiğinde Ramazan ayındaki maddi öğelerden bahsedilmiş, yeri geldiğinde normal seyrinde devam eden günlük hayata ilişkin unsurlar ele alınmış, yeri geldiğinde ise meslekler, ekonomik hayat gibi topluma dair doğrudan veya dolaylı pek çok öğeye değinilmiştir. Böylelikle bu dönem Osmanlı'sının aksaklıkları, savaşları ve yöneticileri hakkında fikir sahibi olmak da mümkündür.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Mehmet – Ş. Hakkı Aksoyak, **Hâşimet Külliyâtı (Divân, Senedü'ş-şu'arâ, Vilâdet-nâme–Sûr-nâme, Şi'rü'l-Mülûk–Hâb-nâme)**, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

CANIM, Rıdvan, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve Şâretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, (24. Baskı) Ankara 2007.

DİLÇİN, Cem , "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan şiiri", **Türk Dili**, S.: 571, Temmuz 1999,

DURSUNOĞLU, Halit, "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu şiirler", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 22, Erzurum 2003.

DURU, Necip Fazıl, "Rindlerin Rûzesi –Osmanlıda şairlerin Oruç Ayı–", **Ayla Demiroğlu Kitabı**, (Haz.: Doç. Dr. Adem Ceyhan) Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2006.

[43] Bu tartışmaları topluca incelemek için bk.: Kahraman, a.g.e.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Divan Edebiyatı Beyanındadır**, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.

KAHRAMAN, Mehmet, **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, Beyan Yay., İstanbul 1996.

KARATAş, Leyla, **Nedîm Divânı'nda Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

KUDRET, Cevdet, "Divan şiirine Uzaktan Merhaba", **Bir Bakıma**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.

KURNAZ, Cemal, "Divan şiirinde Belge Redifler", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yay., Ankara 1997.

KURNAZ, Cemal, "Divan şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine", **Halk ve Divan şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yay., Ankara 1990.

KUT, Günay, "Divan şiirinde Bezm, Âlât-ı Bezm, ve Âdâb-ı Sohbet", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara 1999.

MACİT, Muhsin, "Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu", **Eğitim**, Temmuz – Ağustos 2006.

MAZIOĞLU, Hasibe, **Nedim'in Divan şiirine Getirdiği Yenilik**, Akçağ Yay., Ankara 1992.

MERMER, Ahmet, vd., **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., (3. Baskı) Ankara 2008.

ONAY, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan şiiri Sözlüğü / Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve Sanatlı**, (Haz.: Prof. Dr. Cemal Kurnaz) H Yay., İstanbul 2009.

ÖZDEN, H. Ömer, "Türk Ramazan Kültürü", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 12, S. 30, Erzurum 2006.

ÖZTEKİN, Özge, **Divanlardan Yansıyan Görüntüler**, Ürün Yay., Ankara 2006.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009.

POYRAZ, Yakup, "18. Yüzyıl Divan şairi Hâkim'in şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2 / 8, Summer 2009.

SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, "Divan şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara 2002, e-kaynak:

http://www.geocities.com/mseferciogluu/makaleler/divansiirindegercekhayat.htm (19.03.2012).

SELÇUK, Bahir, "Diyorlar ki"nin Işığında Yenilerin Divan Edebiyatına Bakışı", **Turkish Studies**, Volume 4 / 2, Kış 2009

şENTÜRK, A. Atillâ, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mart 1993, C.: 1993 / I, S.: 495.

TEKİN, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", **Tükler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.10, Ankara 2002.

TONGA, Necati, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma", **Turkish Studies**, Volume 2 / 4, Sonbahar 2007.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan şiirinde Mitolojik Unsurlar – şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

YÜKSEL, ġedit, “Eski Edebiyatımızda Ramazan”, **Türkoloji Dergisi**, C. 7, S. 1, 1977.

YÜKSEL, ġedit, “Koca Ragıp PaÇâ'nın Ramazaniyye'si”, **Türkoloji Dergisi**, C. 7, S. 1, 1977.

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1585-1598, ANKARA-TURKEY

HALİT FAHRİ OZANSOY'UN GÜLİSTANLAR VE HARABELER ADLI ESERİNDE BAHÇE İMAJLARI VE RENKLER

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU[*]

ÖZET

Halit Fahri Ozansoy'un Gülistanlar ve Harabeler adlı şiir kitabı eski harflerle basılmış ancak günümüze kadar Latin harflerine aktarılmamıştır. Bu eserde şairin bahçe imajları ve renklere yüklediği anlamlar saklı inciler gibi gizli kalmış ve günümüze kadar üzerinde inceleme yapılmamıştır. Şiirdeki bahçe imajları bazen renkli, ışıklı ve bazen de donuk ve karanlıktır. Şairin değişen ruh dünyası ile birlikte bu imajlar da değişir. Bahçe imajları tıpkı bir yağlı boya resim gibi gözümüzde canlanır. Şairin kelimelerle çizdiği bu imajlar onun ruh halini gösteren birer ayna gibidir. Şiirde kullanılan renkler de bahçe imajlarıyla beraber değişir. Bu değişim şairin ruhsal durumunun değişmesiyle de ortaya çıkar. Böylece şair renkleri, ruh haline ve farklı tablolara uygun olarak kullanır. İyimser tablolarda canlı ve sıcak renkler varken karamsar tablolarda karanlık ve donuk renkler seçilmiştir. Şairin renk seçimi tesadüfi değildir. Bu seçicilik şiire farklı duygulanmalarla birlikte girmiştir. Ozansoy bu eserinde çeşitli renkleri muhtelif bahçeler içerisinde tasvir etmiştir. Bu tasvirlerinde hayal gücü, imgelem ve çeşitli duygular bir arada düşünülmüştür. Şairin hayal dünyasını renkler ve bahçe tasvirleri oluşturur. Bu bahçede sevgili ile olan hatıraların renklerle süslenen şekilleri şairin hayal dünyasından şiirin mısralarına taşınır. Hayal ve renkler bahçe ile birleşerek sevgili ile birlikte tasavvur edilir. Bu tasavvurlar bahçe imajlarını ve renklerin bahçelerde anlam kazanışlarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Halit Fahri Ozansoy, Bahçe imajı, mekân, hayaller ve renkler.

GARDEN IMAGES AND COLORS IN HALİT FAHRİ OZANSOY'S WORK OF GÜLİSTANLAR VE HARABELER

ABSTRACT

Halit Fahri Ozansoy's poetry books of Gülistanlar ve Harabeler printed with old letters but not transformed to the Latin alphabet until now. In his work, garden images and colors which loaded special meaning of poet was known as hidden pearls and no research have been made on this work till now. Garden images in poetry are sometimes colorful, light and sometimes dull and dark. These images change with the with the poet's spirit world. We can visualize the garden images like an oil painting. These images drawn by the poet's words, show poet's mood like a mirror. The colors used in the poem vary with garden images. This change appears with the change of the

[*] Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: hdogramacioglu@mynet.com

mental status of the poet. Thus, the poet uses the colors in accordance with the different tables and his mood. When there are a lively and warm colors in optimistic tables, dark and dull colors chosen in pessimistic tables. The poet's choice of the colors is not a coincidence. This selectivity included to poetry with different sensations. In his work, Ozansoy has described variety of colors in different gardens. Imagination, imagery and various emotions had been made with one accord in his depictions. The colors and portraits of garden form the poet's imagination. Colorful memories in the garden which experienced in a darling moves from poet's imagination to the verses of the poem. Imagination, colors and gardens are described with darling. These imageries compose the garden images and semantic change of the colors.

Key Words: Halit Fahri Ozansoy, garden image, place, dreams and colors.

Giriş

Halit Fahri Ozansoy'un günümüze kadar Latin harflerine çevrilmemiş şiir kitabı olan Gülistanlar ve Harabeler adlı eserinde tasvir ettiği bahçe imajları ve daha sonra bu bahçelerle birlikte resmettiği renkler, şairin bahçe ve renklere bakışını göstermesi ve onun şiiriyetinin bilinmeyen yönlerini gün ışığına çıkarması açısından önem taşımaktadır. Mekânın şiirsel düzlemde tanımlanması, tasviri ve mekâna ait hususiyetler şiiri oluşturan parçalar içerisinde ayrıntılı olarak üzerinde durulması gereken unsurlardandır. Mekânın doğru çözümlenmesi ve anlaşılması mekânı oluşturan şairin hayal dünyasını, mekâna bakışını ve şiiriyetini göstermesi bakımından değer taşır. Günümüzde mekân insan ilişkisi üzerinde yapılan çalışmalar mekânın poetik açıdan irdelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.[1] Ozansoy, bir mekân olarak bahçe imajını tesadüfi değil şiirin anlam derinliğine ve işlevine uygun olarak şekillendirmiştir. Ayrıca bahçe imajına duygularını, psikolojisini ve belki de bir imaj olarak sevgilisini dâhil etmiştir. Şairin duygulanmaları değiştikçe bahçe tasvirleri de değişmektedir. Bu değişim olumludan olumsuza, kavuşma duygusundan ayrılık psikolojisine doğru ilerleyerek ele alınmıştır.

Ayrıca şairin renklere kattığı anlamlar tesadüfi değil, şiirdeki anlam değişmelerine paralel olarak seçilmiştir. Şair, mutluyken ve sevgilisi ile beraberken yeşil ve mavi renkleri tercih ederken ayrılık ve hüzün duyguları ile dolu olduğunda sarı ve solgun renkleri tercih eder. Renklerle bahçe tasvirleri de uyumlu yapılmıştır. Şairin hüzün ve ayrılık tasvirleri yaptığı mısralarda, bahçedeki dallar kırılmış ve çiçeklerin yaprakları sararmıştır. Mutluluk tablolarını canlandırdığı bahçe imajlarında ise renkler canlı ve çiçekler rengârenktir.

Gülistanlar ve Harabeler

Halit Fahri Ozansoy'un bu kitabı 1922 yılında eski harflerle basılmıştır. Ancak günümüze kadar Latin harflerine çevrilmemiş olan bu kitap Ozansoy'un pek bilinmeyen şiirlerini ihtiva etmektedir.

Şiirlerin hece vezni ile yazılması ve akıcı bir üslûpla okunması Ozansoy'un mensubu bulunduğu Beş Hececiler'in sanat anlayışına uygundur. Aşağıda eserden alınmış bir bölüm yer almaktadır:

[1] Bu konuda bkz. Bachelard, Gaston, *Mekânın Poetikası*. Çev. Aykut Derman, Kesit Yay. İstanbul 1996

گلستانلر ، خرابه‌لر

ملیکه‌لر صوروپور افق سوسله‌ین‌جه هلال :
ـ « بو شعله هانکی دیار ، هانکی بر گلستانده ؟ »
ملیکه‌لر باقیور افقه بر چیچك کبی لال ،
باباتیالر یاقارق بر گوموش بخوردانده .

ملیکه‌لر نه دیپور شیمدی ، دیکله ، أی روزکار !
ـ « دومانلی داغلرك اوستندن آسمان آشالم ؛
« اوموزده شاللرمز ، آلنمزده پیلدیزلر ،
« صباح اولونجه گلستانه دوغرو یافلاشالم ! »

باباتیالر کبی خوالیلی ، صاف اولان قیزلر !..

Şairin bu şiirlerinde kullandığı dil oldukça sade ve anlaşılırdır. Ayrıca mısra seçiminde ve oluşturduğu imajlarda gayet titiz bir yaklaşımla şiirlerini oluşturduğu anlaşılan şairin kullandığı sözcükler ve bu sözcüklerle oluşturduğu tamlamalar oldukça renkli ve ışıltılıdır. Çeşitli bahçe imajlarının farklı renklerle tasvir edildiği eserde bahçe imajları, renkler ve görsel imajlar şiirleri ilgi çekici kılmaktadır. Aşağıda bunlar sırasıyla incelenecektir.

Bahçe imajları

Ozansoy'un şiirlerinde bahçe, bir imaj olarak renkli ve canlı bir dekor içerisinde yerini alır. Bununla birlikte bahçe, sadece imaj olarak değil şairin ruh haline ve içerisinde bulunduğu duygu atmosferine göre şekillenen bir vasıta olma görevini üstlenir. Şairin bahçeye bakışı ve mısralarında onu tasvir edişi rastgele değildir. Şair mutluluk dolu duygularını anlatıyorsa tasvir ettiği bahçe de mutlulukların kaynağı oluverir. Ayrılıklardan ve hüzünlü anlardan bahsediyorsa tasvir ettiği bahçe de bu hüzünlü tabloya uygun bir yapıda şekillenmektedir. Şair, bahçeye zihin kristallerinin arkasından bakmakta ve bakış şekline göre mekânı zihin süzgecinden geçirerek yansıtmaktadır.

Ozansoy'un şiirlerinde bahçeler ve bu bahçelerin tasviri şairin içerisinde bulunduğu ruh haline göre çeşitlilik arz eder. Şair bahçeyi ruh aynasından seyreder. Bu ruh aynasının içinde sevgilisi ve şairin psikolojik yansımaları vardır. Bazı mısralarında ruhen mutlu olduğunu gördüğümüz şairin çizdiği bahçe imajları bu mutluluğun şiirsel tasviri olarak ortaya çıkmaktadır. Çizilen bu renkli bahçede kuşlar, meyveler, bal, şarap ve yakutlu kadehler vardır:

Ötüyor bahçelerde çapkın kuşlar.

Meyveler, hepsi havanın olmuşlar,

Sarkıyor her köşeden, her daldan.

Taştı, ey yolcu, kovanlar baldan.

(...)

Git, baharın sana olsun kutlu!

Git de iç, ortası bir yakutlu

Kadehinin neşe sunan kevserini.. (Ozansoy 1922: 69)

Bu bahçe Ozansoy'un hayal ettiği mutluluk tablosudur. Bu tablonun içerisinde şair ve hayalini kurduğu sevgilisi vardır. Burada bahçe imajı mutluluk veren bir mekân olarak tasvir edilir. Şairin bu bahçe imajına kuşlar, bal ve yakut kadehleri eklemesi bahçe imajını renkli bir tabloya dönüştürmek istediğini gösterir. Çizilen bu bahçede en tatlı rüzgârlar eser ve sevgilinin etrafında yapraklar serilir.

Belki en tatlısı bahçende eser,

Git de etrafına yapraklar ser..! (Ozansoy 1922: 69)

Şair mutluluğunu bahçe imajına yansıtmayı sürdürür. Şairin tasvir ettiği tabloda ıhlamurlar tüter ve pembe güller açar:

Ihlamurlar tütüyor bahçende.

Güllerin pembe açarken, sende

Haydi, git kalbini bülbüllere aç! (Ozansoy 1922: 68)

Güllerin içerisinde dolaşan sevgili kalbini bülbüllere açacaktır. Burada aklımıza Divan şiirindeki gül bülbül ilişkisi gelmektedir. Bilindiği gibi eski şiirimizde sevgili güle; âşık da bülbüle teşbih edilir. Bu sanatta heyecan vardır:

> *"Teşbih heyecana bağlı bir sanattır. Sanatkâr kendisini etkileyen bir olay veya varlık karşısında heyecanlanır, bu heyecanını daha kuvvetli ve tesirli anlatabilmek için, o ruh halini okuyucuda daha iyi canlandırabilecek benzetmeler yapma yoluna gider."* (Kocakaplan 2011: 162)

Bu şiirde de Ozansoy'un kalbî bir heyecan yaşadığını söylemek mümkündür. Şair, sevgiliye kalbini aşkın timsali olan bülbüle açmasını tavsiye etmektedir. Böylece şair, Divan

şiirindeki gül-bülbül mazmununu yeni Türk şiirine taşımaktadır. Ancak Divan şiirindeki bahçe tasvirleri donuk ve renksiz iken Ozansoy'un hayal ettiği bahçe imajı son derece renkli ve ahenklidir. Bu bahçede yalnız şair ve sevgili değil rakkaseler ve zevar (ziyaretçiler) vardır. Şair klasik Türk edebiyatındaki âşık maşuk ikilisinin yalnız tasavvur edilişinin dışına çıkarak kalabalık bir bahçe ve şenlik hayali kurar:

Erken yola düşmüş akıyor şenliğe zevar.

Kabil'de bugün raks ile cümbüşlü düğün var…

Gül bahçesi ahenk ile dönmüş de behişte,

Rakkaselerin zilleri aks eyliyor işte! (Ozansoy 1922: 159)

Şair bu şenlik bahçesini Kabil'de hayal eder. Bilindiği gibi Kabil Afganistan'dadır ve bahçeleri ile meşhurdur: *"Kabil'de çok sayıda tarihsel yapı ve Babür'ün mezarı bulunur. Keza onun adını taşıyan bahçeden başka birçok park ve bahçe kenti süsler ki 1978 işgalinden önce de günümüzde de şehrin büyük turizm potansiyeli vardır*" [2] Kabil'in süslü bahçeleri Ozansoy için hayallerinin çıkış noktasını oluşturur. Şairin hayal ettiği bu bahçelerde menekşeler uyur ve periler raks eder:

Menekşeler uyuyor. Bahçenin açık mai

Derinliğinde periler yavaşça raks ediyor,

Bu raksa fıskiyenin musikisi ,aks ediyor. (Ozansoy 1922: 94)

Menekşe, periler ve bu manzaraya eşlik eden fıskiyenin musikisi Ozansoy'un bahçe imajını renklendiren unsurlardır. Bahçe tasvirinde sıralanan bu ayrıntılar şairin bahçeleri son derece renkli ve ışıltılı gördüğünün işaretleridir. Ancak Ozansoy'un iyimser bakışı zamanla hayal kırıklığına dönüşür. Hayal ettiği renkli ve ışıltılı manzaralar kaybolur. Kaybolan sadece renkli bahçe ve beyaz fıskiyeler değil yıldızlı gecelerde şaire ilham veren gül bûseli içki sunan sakiyelerdir:

Hani mazideki rengin bahçe,

Suyu tılsımlı, beyaz fıskiyeler?

Hani kalbimdeki yıldızlı gece,

Hani gül-buse sunan sakiyeler? (Ozansoy 1922: 81)

Şairin iyimserliğinin birden karamsarlığa dönüşmesinin sebebi eski ziyaret yerlerinden olan bahçelerin artık eskisi gibi ziyaret edilmemesi ve terk edilmesi varır. Metruk bahçelerde bülbüller de ötmemektedirler.

Eski, metruk bir ziyaretgâh.

Sarı parmaklığında birkaç gül.

Kim bilir hangi bir veliye penah?

Ötmüyor bahçesinde hiç bülbül! (Ozansoy 1922: 17)

Şairin bahçeye bakışı daha çok karamsardır. Ozansoy, bahçeye kendi ruh aynasından bakmaktadır. Onun baktığı bahçe belki de aynı bahçedir ancak gördüğü bahçe farklıdır. Şairin

[2] http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2bil Siteye erişim tarihi: 21.06.2012

bahçe imajı ruhsal değişimine paralel olarak değişmektedir. Şairin daha önce çizdiği bahçe tasviri daha sonra olumsuz yönde bu şekilde değişmiştir. Şair tasvir ettiği bahçelerin aslında sembolik oluğunu ve bahçe ile şiir bahçemizi kast ettiğini söyler:

Şiirimin asmanı yıldızsız;

Bülbül ötmez, mesafeler ıssız,

Gül değil, bahçesinde zakkum var? (Ozansoy 1922: 21)

Bilindiği gibi zakkum halk arasında cehennem ağacı olarak tanınır. Şairin bu şiirde zakkumu şiir bahçemizde hayal etmesi Türk şiirinin kötü bir mecrada olduğunu belirtmek için düşünülmüştür. Ozansoy'un bahçe tasvirlerinde bazen de gerçek bahçeler mekân olarak düşünülür. Özellikle karamsar tablo çizdiği bahçe şiirlerinde akşam olmuş, bahçeler ıssız kalmış ve kâinat hastalanmıştır:

Ay doğdu bir akşam ki henüz bahçeler ıssız..

Bir hasta beyazlık kırağı düşmüş, sürünürdü.

Parlardı bütün kubbede bir tek sarı yıldız;

Rüzgârlar uzak fulyaların ıtırını devirdi. (Ozansoy 1922: 103)

Şair karanlık manzaraya kara kış dekorunu da ekleyerek bahçeye karamsarlık havası yükler. Şair karamsarlık tablosuna kış manzarası ekleyerek karamsarlığın dozunu arttırır:

Şimdi kudurmasın kara kış.

Dondu pınar, çay ve dere.

Kalmadı vadiye çıkış,

Kurt iniyor bahçelere. (Ozansoy 1922: 38)

Bahçelere kurt inmesi dağ köylüsünü ve bu insanların yaşadıkları bahçeleri anımsatmaktadır. Zira kurtlar şehirlere değil köylere iner. Bahçe denilince akla gül, bülbül ve çeşitli çiçekler gelir. Bu bahçe dekorunun içerisinde sevgili dolaşır. Ancak yukarıdaki mısralarda kış gelmiş, sular donmuş ve bahçelerde kurtlar dolaşmaktadır. Yazar kışın gelişini sonbaharla başlatır. Eylül gelince turnalar uzak iklimlerden göç ederek gelir ve çiçekler sararır:

Turnalar geldi, başlıyor eylül!

Yaseminler sarardı bahçemde.

Gölgeler sanki ağlayan bir dul.

Musikisi söndü meclis-i cemde:

Turnalar geldi, başlıyor eylül. (Ozansoy 1922: 40)

Mısralarını hüzünlü bir musikinin nağmeleri gibi tekrarlarken ruh aynasının kararadığını hisseder. Eylül sonbahar ayıdır, ayrılık mevsimidir. Artık eylül gelmiş ve sevgili de gitmeye hazırlanıyordur. Şair ona *"Gitme!"* der:

Gitme, göğsümde böyle sessiz dur!

Sevgilim, dinle, başlıyor yağmur:

Akıyor dalga dalga bahçeye su,

Tarumar oldu güllerin kokusu… (Ozansoy 1922: 110)

Sonbahar yağmurları yağmış ve bahçeye sular dolmuştur. Güller tarumar olmuş ve kokuları da kaybolmuştur. Artık sevgilisiz geçecek günler başlamıştır:

Yine sensiz geçecek

Bir bahar oldu, kadın. (Ozansoy 1922: 43)

Şairin sevgilisine kadın diye seslenmesi dikkat çekmektedir. *Kadın,* şeklinde seslenmede bir soğukluk ve samimiyetsizlik vardır. *Kadınım,* denilse bir sıcaklık ve samimiyet olabilirdi. Şair sonbaharın gelmesi ve günlerin soğumasıyla birlikte sevgisindeki soğumayı bu ifadeye yansıtmaktadır. Bahçeler tarumar olmuş, güller solmuş ve sevgili gitmeye hazırlanmaktadır. Şairin bahçe tasvirlerinde duygusallık ve şahsî bakış söz konusudur. Bu duygusallık Fecr-i Ati'deki maraziliği hatırlatmaktadır:

> *"Birçok tiyatro oyunu da yazmış olan Halit Fahri Ozansoy, bir bakıma Fecr-i Ati'nin duyuş tarzını devam ettirir. Eserlerinde marazî bir hassasiyet hâkimdir"* (Enginün 1992: 575).

Ozansoy, bahçe imajını içinde bulunduğu psikolojik maraziliğe göre şekillendirmektedir. Ayrıca mevsimlerin ruhunda oluşturduğu duygulanmaları da bu tasvirlerinde kullanmaktadır. Bu mevsimlerden sonbaharda yapraklar sararıp güller solmaya başlayınca şair hüzünlü duygulara kapılır. Eylül ayının hüzün mevsimi şeklinde algılanması ve bahçelerin eski renkli ve neşeli görünümünü kaybetmesi şairin karamsarlığını ve hüznünü arttırır. Bu hüzünlü ve karamsar duygularla şairin çizdiği bahçe imajları da ayrılıkların habercisi ve mutsuzluk tablosu görünümünde şekillenir. Şairin mutsuzluğuna yön veren sonbaharın gelmesi ve kışın yaklaşmasıdır. Böylece şair mevsimler, kâinat ve mekân üçlemi içerisinde duygularına yön vermektedir.

Eserdeki renkler ve düşündürdükleri

Gülistanlar ve Harabeler adlı eserde yeşil, beyaz, mavi, kırmızı, sarı ve siyah renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Şair bu renklerle mekân tasvirlerini oluşturmuş ve her bir renge farklı anlamlar katmıştır. Yeşil ve beyaz gibi kimi renklere iyimserlik anlamı katarken kara ve sarı gibi renklerle karamsar tablolar çizmiştir. Ancak bazen aynı renge hem iyimserlik hem de karamsarlık anlamı kattığı da olmuştur.

1. Yeşil

Eserde yeşil renk aşk ve sevgili kavramları ile beraber kullanılmıştır. Şair, yeşil bakışlı sevgili ile birlikte yeşil çamlarda dolaşmaktadır:

Ey bahardan yeşil bakışlı kadın.

Sana bir tüy yatak çiçekliyorum. (Ozansoy 1922: 43)

Şair, bahardan daha yeşil bakışlı olan kadın yani sevgili ile yeşil çamlarda dolaşmıştır. Bu çamlar iki sevgilinin aşklarına şahit olmuştur:

Bir zaman şiirimizdi akşamlar.

Aşka hemraz olan yeşil çamlar! (Ozansoy 1922: 7)

Şairi duygulandıran yeşil çamlarda yeşil gözlü sevgili ile dolaşmasıdır. Bu duygulanmalar bazen ağlama derecesine yükselir:

Bazen siyah nazarlara, bazen yeşillere

Çılgın bir iştiyak ile baktıkça ağlarım. (Ozansoy 1922: 22)

Ozansoy, yeşil gözlü sevgiliye olan kırgınlığını kine dönüştürür. Sevgilisi onu çok hırpalamış ve ağlatmıştır:

Beni, çok hırpaladın,

Ağladım yıllardır.

Sana kinim vardır,

Ey yeşil gözlü kadın! (Ozansoy 1922: 44)

Yeşile şairin yüklediği anlam sevgilinin hayaliyle birleşerek yeni bir anlam kazanmıştır. Yeşil gözlü sevgili şairi terk edince şair bu rengi olumsuz hatırların bir çıkış noktası olarak algılar. Ancak yeşil renk sadece sevgiliyi değil meyhanelerde içki dağıtan ve *muğbeçe* denilen meyhane çıraklarını şaire hatırlatır. Bu içki sunan *muğbeçeler* gül dudaklı ve yeşil gözlüdürler:

Yüzlerce gül dudaklı, yeşil gözlü muğbeçe

Baygın sunar mı ağzına bir bu-yı ateşin? (Ozansoy 1922: 100)

Ozansoy, yeşil rengini daha önce belirttiğimiz gibi sevgilisinin hayaliyle birleştirerek vermekteydi. Onun bu renge olan düşkünlüğü sevgilisinin yeşil gözlü oluşudur. Ayrıca şair bu sevgili ile yeşil bayırlarda ve ışıklı kırlarda dolaşmıştır:

Nasıl çocuk gibi koştuk ziyalı kırlarda,

Nasıl gelincik aradık yeşil bayırlarda! (Ozansoy 1922: 61)

Şair, yeşil rengiyle geçmişe hayalen bir yolculuk yapmaktadır. Yeşil, onun için geçmişe sığınacağı bir çıkış noktasıdır. Böylece bu renk şairin sevgilisine olan güçlü bir bağ olma özelliği gösterir. Şair bu bağı yeşil renkle özdeşleştirmektedir.

Yeşil, Ozansoy için muhayyel bir mekânın rengi olma özelliği gösterir. Bu mekân sığınılan, içerisinde mutlu olunan *gidilecek bir* yerdir

Yolcu, in, kırda yeşil bir köye git !

Gölge vermez sana hiçbir granit (Ozansoy 1922: 68)

Yeşil, sadece bahçe rengi değil, aynı zamanda suyun da rengi oluverir. Dalgaları yeşil olan deniz sevgiliyle birlikte vakit geçirilen bir mekândır:

Sahil kucaklıyordu yeşil dalgacıkları,

Yelkenliler geçerdi bu akşam açıkları.

Titrerdi ellerimde beyaz, nazlı ellerin,

Yâdıyla baş başaydık ilahi emellerin. (Ozansoy 1922: 90)

Şaire ilham veren sevgili ve yeşil denizdir. Türk şiirine mai denizden sonra yeşil deniz imajı kazandıran Ozansoy'un bu ifadesi Türk şiiri için yenidir. Sevgilisini yeşil gözlü hayal eden şairin sevgili ile dolaştığı mekân da yeşil eniz ve yeşil bahçelerdir. Şair yeşil rengi görmeye ve mısralarında terennüme devam eder:

Şu yanda bazı hazin bir nesimin öksürüşü

Sükûtu besteliyor bir küçük, yeşil çamda. (Ozansoy 1922: 96)

Sessizliği yeşil çamda bulan Ozansoy'un tabiata bakışı Servet-i Fünuncuların özellikle de *Cenap'*in *hasta tabiat* anlayışına yaklaşmaktadır. Bilindiği gibi *Cenap* tabiatı hasta görmekteydi. Şairin hasta tabiat anlayışı bu şiirde şiddetli bir marazilik hissettirmektedir:

Gece pek fırtınalı!...

Soldu alnımda yeşil defne dalı.

İşte benzim de mumya renginde… (Ozansoy 1922: 27)

Şairin maraziliği yeşil defne dalının solmasıyla daha da artar. Sevgilinin gidişiyle benzi solmuş ve mumya rengine dönmüştür. Böylece şair yeşil rengi mutlulukla bağdaştırırken yeşilin solmasını bunun zıddıyla açıklamaktadır.

2. Mavi

Ozansoy'un şiirlerinde mavi mutluluğun simgesi olarak karşımıza çıkar. Şair mavi rengini her zaman sevgilisi ile beraber düşünmektedir. Sevgili, mavi renkli elbiseler giymektedir. Mutludur ve melekler gibi kanatlıdır:

Mavi bir gölde sen kanat yıkadın,

Ben bataklıkta mevti bekliyorum. (Ozansoy 1922: 41)

Oysa şair ölümü beklemektedir, mutsuzdur. Şairin bataklık dediği mekân kendi yaşadığı sosyal muhittir. Başlangıçta gül bahçeleri içerisinde sevgilisiyle mutlu yaşayan şair, şimdi bataklıkta yalnız başına ölümü beklemektedir. Sevdiği kadın öylesine mutludur ki mutluluktan melekler gibi uçup bulutlara yükselip çıkmaktadır:

Şahane yükselip çıkıyorken bulutlara,

Anlat nedir, nedir bu « beyaz- mavi » hareler? (Ozansoy 1922: 11)

Bulutlar mavi beyaz renklerden oluşmaktadır. Şair parlak çizgiler anlamına gelen harelerin ne olduğunu melek gibi olan sevgilisine sormaktadır. Sevgili öylesine çok mavi renkli elbiseler giymektedir ki şair bundan rahatsız olur. Ahu bakışlı dediği kıza artık beyaz giymesini salık verir:

Artık soyun, şu maviyi at, bir beyaz takın

Ey kalbimin nişanlısı, ahu bakışlı kız! (Ozansoy 1922: 107)

Beyaz takınmak, beyazlar giymek evlilik olayını hatırlatmaktadır. Şair, beyazlar giyip benim olsan demek istemekte ve sevgilisiyle evlenmek istemektedir. *Kalbimin nişanlısı* diyerek evlilik meselesine atıfta bulunmaktadır. Denilebilir ki mavi renk Ozansoy için mutluluk ve sevgiliyi hatırlatan bir imge olma görevini üstlenmektedir. Mavi aynı zamanda hayali temsil eder. Hayaller mavi boşlukta uçuşur ancak kalbe mutluluk vermek yerine hüzün verir:

Mavi boşluğa hayalin uçuşu

Kırılır dalsa derinliklerine.

Gam döker kalbe teselli yerine… (Ozansoy 1922: 68)

Şair, maviyi mitolojik çiçek lotusla birleştirir. Bir gölün üzerinde yüzen Lotus'lar şaire yeni ilham kaynakları verir:

Bir ufak gölde yüzer mavi Lotuslar bîtâb

Suya gölgen karışır sessiz erirken mehtâb (Ozansoy 1922: 171)

Bilindiği gibi Lotus çiçeği gölde açar ve beyaz yaprakları vardır. Mavide sonsuzluğu bulan şair Lotus'ta saflığı ve tutkuyu bulur:

"Lotus çiçekleri; çamur içinde büyümelerine rağmen saflıklarını korur ve kirlenmeden açar. Lotus Çiçeği; eski Mısır, Hint ve Yunan mitolojisinde çok önemli yeri olan bir çiçektir. Tarih boyunca; bereket, doğum, saf tutku, cinsellik ve yeniden doğuşun simgesi olarak görülmüştür"[3]

Şiirlerine mitolojik terimlere yer veren Ozansoy, aşkını maviyle beyazın birleşiminde bulur. Mavi sevgili beyaz da kendisidir.

3. Beyaz

Şair beyazlığı saflık, su, muhabbet, ufuklar ve beyaz güller kelimeleriyle beraber kullanmaktadır.

Bembeyaz fıskiyelerden dökülür çılgın su (Ozansoy 1922: 10)

Sular fıskiyelerden dökülmektedir. Bununla birlikte fıskiyelerin rengi beyazdır. Beyazlık bazen de muhabbet olur. Bu muhabbet lekesizdir:

Senin bembeyaz lekesiz kalbinin muhabbeti

Reva mı oynasa en gizli, kanlı hâleyi? (Ozansoy 1922: 127)

Beyaz renk şaire çiçekler, tarh (çiçek ekilen yer), menekşeler, tüller ve perileri hatırlatmaktadır. Böylece şiirde renkler çağrışım yapan unsurlar olarak yer alırlar. Şiire renklerin anlam katması ve çeşitli kavramları çağrıştırarak kullanılması Ozansoy'un şiirlerini renkli ve ışıltılı kılmaktadır. Özellikle de bahçe ve bahçede bulunan çiçek, yaprak ve dallarla renklerin beraber kullanılması şiire görsellik kazandırmaktadır. Böylece Ozansoy'un şiirleri hayalî ve soyut değil; gerçekçi ve somut imajlarla biçimlenmiş olmaktadır:

Çiçekli dallara girdikçe ay beyaz bir tül.

Şu yanda gölgeli bir tarh içinde hercai

Menekşeler uyuyor. Bahçenin açık mai

Derinliğinde periler yavaşça raks ediyor (Ozansoy 1922: 94)

Şiirde perilerin raks etmesi, çiçekli dalların ve menekşelerin uyuması gibi imajlar beyaz ve mavi renklerle birlikte düşünülerek bu renklere hayal anlamı yüklenmiştir. Şairin yer yer dua kavramına ve ellerin semaya açılmasına değindiği görülmektedir. Şair dua ederken ellerini beyaz hayal etmektedir.

Yazılmayan ne büyük şiir olurdu, ya rabbi,

Beyaz bir ufka açılmış beyaz ellerimiz… (Ozansoy 1922: 96)

Şairin beyaz el ve semaya bu ellerle dua etmek gibi kavramları kullanması yed-i beyza olarak bilinen dinî bir kavramı hatırlatmaktadır:

"Arapça, beyaz el demektir. Hz. Musa'nın beyaz el mucizesi. Hz. Musa sağ elini cebine sokup çıkardığında lekesiz (min gayri-sû) süt gibi bembeyaz bir halde parlıyordu"[4]

[3] http://www.lotussanat.com/site/hakkinda/ (Siteye erişim tarihi: 27.06.2012)
[4] http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yaziNo=215 (Siteye erişim tarihi: 27.06.2012)

Şair şiirini oluştururken dinî ve kültürel birikimlerimizi de kullanmaktadır. Bu durum onun şiirlerine az da olsa manevî bir hava katmaktadır. Ancak şair bu durumda fazla kalmaz ve tabiat temini bir dekor olarak kullanır. Bu dekor içerisinde kuru bir dalın suya düşmesi ve Boğaz'da gezen beyaz bir sandal vardır:

Suya sessizce düşer bir kuru dal.

Boğazın cilveli sultanlarını

Gezdirir şimdi beyaz bir sandal… (Ozansoy 1922: 102)

Şiirde beyaz renk çeşitli tabiat dekorlarına ait olarak kullanılır. Ayrıca hayalî kavramları çağrıştıran bir fonksiyon üstlenir:

Ay çiçek serpiyor semalardan

Bembeyaz oldu akşamın rengi. (Ozansoy 1922: 106)

Ayın çiçek serpmesi hayalî bir görüntüdür. Ay ışığının beyazlığı şaire çiçekleri hayal ettirmektedir. Akşamın renginin beyazlaşması Türk şiirine kazandırılan yeni bir renk imajı olarak düşünülebilir.

Eserde beyaz bir renk olarak değil bazen sevgiliyi hatırlatan bir unsur olarak kullanılır. Bu sevgili şairin hayalinde farklı renklerle beraber yer alır. Bu farklı renklerden biri de beyazdır. Sevgili beyaz tenli ve sıcacıktır:

Çıplak, beyaz omuzlara nermin bir atlas al,

Yalnız sıcacık vücudun ısıtsın bu örtüyü!

Titrer dudaklarımda hazin, eski bir masal,

Rüyanda serpilince güvercinlerin tüyü… (Ozansoy 1922: 108)

Beyazlık hem sevgiliye ait bir kavram hem de güvercin tüyü olarak hatırlanır. Bu hatırlama süreci bir rüyayı anımsatmaktadır. Şair, beyaz güvercin tüylerinin havada uçuştuğu bir anda beyaz omuzlu sevgilisini seyretmektedir. Böylece beyaz rüyaya ve hayale ait bir renk olma özelliği kazanır.

4. Kırmızı

Şair hemen her rengi sevgilisiyle birlikte düşünmektedir. Ancak o, renklere anlam ve hayalî imajlar yüklemektedir. Kırmızı rengi de Ozansoy'un şiirlerinde gül, ateş, bûse, karanfil, şamdan, çehre ve kadeh gibi kelimelerle birlikte kullanılarak şiire çeşitli anlamlar katılmıştır.

Eserde çizilen sevgili portresine mutlaka renkler hakimdir. Bu renkler sevgilinin ruh haline ve şairin içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstermektedir. Yine bu tasvirlerin birinde sevgili kırmızı bir gülle beraber hayal edilmektedir:

Göğsünde kırılmış, ölüyor kırmızı bir gül…

Tavus tüyünden iri yelpazesi ruşen,

Kumral ve uzun saçları omzunda perişan (Ozansoy 1922: 158)

Görüldüğü gibi şair kırmızı renge hüzünlü bir anlam katmaktadır. Sevgilinin saçları perişan, elinde iri bir yelpaze ve göğsünde kırılmış kırmızı bir gül takılı olan bu sevgili ile şair bir zamanlar aynı bahçede kırmızı karanfiller arasında dolaşmışlardır:

Bütün bu kuşak o zaman neşemize dalmıştı,

Şu tozlu pencereler bir çiçeklik olmuştu.

Açardı kırmızı, fağfur kâselerde birer

Ateşli buseyi tanzir eden karanfiller. (Ozansoy 1922: 61)

Kırmızı karanfiller şairin aşkını seyretmektedirler. Ancak şair bu rengi kandillerle beraber düşündüğünde hastalık ve ölüm duygularına kapılır:

Uzakta kırmızı kandiller artık üflendi

Hastalar dinliyor ölüm çanını. (Ozansoy 1922: 26)

Ölüm çanı dinlemek Batı kültürü ile alakalı bir durumdur. Zira kiliselerde ölen kişi için çan çalınması geleneği bize ait bir kültür kavramı değildir. Şair böylece başka inanç sistemlerinin değerlerini de şiire taşımaktadır. Şairin kırmızı rengini genelde olumsuz durumlar için kullandığını söyleyebiliriz. Daha önce yeşil ve mavi renkleri mutluluk tablolarında kullanan şair kırmızı ile kan ve şehveti bir arada mısralaştırır:

Billur kadehlerde erir bade- i şehvet…

Parlar çini bir kâsede kan kırmızı şerbet. (Ozansoy 1922: 164)

Ozansoy'un kırmızı ile ilgili hatırladığı bir başka manzara da Brahmanizm ile ilgilidir. Brahmanların kırmızı şamdanlarla ibadet etmeleri şairi uzak memleketlerin tablolarına götürür:

Sessiz sürünürler sarı, yüksek kapılardan.

Raflarda yanar bir kocaman, kırmızı şamdan.

Brahman indi; uzaktan geçerdi üç dört fil.

Harim mabede saf saf dizildi şanlı alay,

Ve Bambu ormanı üstünden aktı kırmızı ay!

Bu anda mabede girmişti bir zavallı sefil (Ozansoy 1922: 167)

Bambu ormanlarının üzerinde kırmızı ayın dolaşması ve Brahmanların kırmızı şamdanları şiire egzotizm katmaktadır. Ozansoy, şiirlerinde sadece kendi kültürel değerlerimizi değil farklı din ve kültürlere ait değerleri de işleyerek şiirine farklı bir boyut katmaktadır. Böylece kırmızı renk farklı bir dinin sembolü gibi kullanılmaktadır.

5. Sarı

Eserde sarı renk olumsuz durumları tasvir ederken kullanılmıştır. Ayrılık, üzüntü, terk edilmişlik gibi duygular sarı renkle anlatılmıştır.

Sarı renk şaire terk edilmiş bir ziyaretgâhın sarı parmaklıklarını hatırlatmaktadır:

Eski, metruk bir ziyaretgâh.

Sarı parmaklığında birkaç gül. (Ozansoy 1922: 17)

Sarı parmaklıklar arkasından seyredilen bu yerde sararmış çiçekler ve sönmüş mumlar vardır. Sarı rengin ağırlıklı olarak kullanıldığı bu mekâna matem duygusu hâkimdir:

Bir sararmış çiçek kadar mağmum

Ay doğar cephesinde bazı gece

Paslı şamdanlarında sönmüş mum,

Çöküyor matemiyle gittikçe. (Ozansoy 1922: 18)

Şairin çizdiği tabloda matem ve paslı şamdanlar vardır. Bu manzara şaire hüzün vermektedir:

Bir sararmış çiçek kadar mağmum

Ay doğar cephesinde bazı gece (Ozansoy 1922: 18)

Sararmış çiçek şaire hüzün verirken sevgilisinin ağlamasını da ona hissettirir. Sevgili ağladıkça yüzü sarı bir renge bürünür:

Hıçkırıklarla sesin dalgındı,

İçin ağladı yüzün güldükçe.

Lamba altında saçın solgundu,

Sarı bir renk ile örtüldükçe. (Ozansoy 1922: 114)

Sarı, sonbaharın habercisidir. Çiçekler sararınca eylül gelir ve ağlama mevsimi başlar:

Turnalar geldi, başlıyor eylül!

Yaseminler sarardı bahçemde.

Gölgeler sanki ağlayan bir dul.

Musikisi söndü meclis-i cemde:

Turnalar geldi, başlıyor eylül. (Ozansoy 1922: 38)

Turnalar göç mevsiminde gelirler ve artık sonbahar başlamıştır. Ağlamaklı duygulara kapılan şairin içini bir burukluk kaplar. Sarı, bu nedenle hüzün, ağlamak, eylül ve çiçeklerin solması kelimeleri etrafında anlam kazanan bir renk olur.

SONUÇ

Eserde tasvir edilen bahçeler tesadüfi değil şairin ruhunu ve hayal dünyasını yansıtan birer imaj olarak kullanılmıştır. Bahçelerin son derece renkli, yemyeşil ve içerisinde sular akan tasvirlerinde şair mutludur ve sevgilisiyle beraberdir. Ancak solmuş, yaprakları dökülmüş, perişan kalmış bahçeler şairin mutsuzluğunu yansıtan bahçe imajları şeklinde tasavvur edilmiştir. Şairin ruh halindeki değişmelere paralel olarak bahçe imajları da değişmektedir. Şair sevgilisinden ayrıldığında sararan yaprakların, solan menekşelerin olduğu sarı bir bahçe eylül ayında tasavvur edilir. Şair mutluysa ve yanında sevdiği varsa bu bahçe diğer manzaranın aksine bir mutluluk mekânı olarak tasvir edilir.

Ozansoy, renkleri tesadüfen değil belirli anlamları karşılayan, ruhundaki hislere tercüman olan birer kavram olarak kullanmıştır. Bu renkler özellikle tasvir ettiği bahçe imajları ile beraber düşünülmüş ve kullanılmıştır. Yeşil ve mavi renkler genelde mutluluk tablolarının bir fonu olarak kullanılırken kırmızı ve sarı renkler hüzün tablolarında tercih edilmiştir. Özellikle sararan bahçelerin üzerine eylül ayının kırmızı ay ışığı düşünce şair tam bir hüzün atmosferi içinde kendini yalnız hisseder.

Gülistanlar ve Harabeler adlı şiir kitabında kullanılan renkler ve bahçe imajları Halit Fahri Ozansoy'un şiirsel yönünü ve kullandığı imajları göstermesi yönüyle önem kazanmaktadır. Bu şiir kitabının bugüne kadar Latin harflerine aktarılmaması şairin kullandığı şiirsel imajların

eksik bilinmesine yol açmıştır. Şair, bu eserinde bahçe imajlarını renklerle süsleyerek canlı tablolar halinde şiirler kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

BACHELARD, Gaston (1996), **Mekânın Poetikası**. Çev. Aykut Derman, Kesit Yay. İstanbul.

ENGİNÜN, İnci (1992), **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı IV (Çağdaş Türk Şiiri)**, TDK Yayınları, Ankara.

KOCAKAPLAN, İsa (2011), **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

OZANSOY, Halit Fahri (1922), **Gülistanlar ve Harabeler**, Orhaniye Matbaası, İstanbul.

http://www.tasavvufalemi.com/sayfa.php?yaziNo=215 (Siteye erişim tarihi: 27.06.2012)

http://www.lotussanat.com/site/hakkinda/ (Siteye erişim tarihi: 27.06.2012)

http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2bil Siteye erişim tarihi: 21.06.2012

Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1599-1629, ANKARA-TURKEY

ŞERH-İ DU'Â-YI KADEH VE KADEH DUASI MAZMUNU

Suat DONUK[*]

ÖZET

Divan edebiyatının temel unsurlarından biri mazmundur. Mazmunun tanımı hakkında cumhuriyetten günümüze kadar değişik fikirler ileri sürülmüştür. Genel kanı, mazmunun; bir olay, olgu veya durumun doğrudan değil de bazı ilgili kelimelerle şiire yerleştirilip, bu kelimelerin anlam katmanları yardımıyla sezdirilmesi, buldurulmaya çalışılmasıdır. Divan şiirinde geçen mazmunları sezmek, bulmak için Osmanlı toplumundaki bir aydının sahip olduğu bilimsel ve kültürel bilgilere vakıf olmak gerekir. Osmanlıların kültürel hayatlarındaki bilgilerden hareketle divan şiirinde geçen mazmunları açıklamak amacıyla Ahmet Talat Onay tarafından "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı" isimli bir eser kaleme alınmıştır. Bu eserde yazar, "Kadeh Duası" maddesinde, *Şiirlerimizde geçen "kadeh duası" tabirinin delalet ettiği mazmun tamamıyla anlaşılamamıştır.* demektedir. Mazmunların izahı, divan şiirinin anlaşılması bakımından hayati önem arz ettiği için, bu çalışmada A. Talat Onay'ın "Anlaşılamamıştır." dediği kadeh duası mazmununun açıklanması amaçlanmıştır. Osmanlı kültür hayatından kalma el yazması eserler içerisinde "Şerh-i Du'â-yı Kadeh" isimli bir risalenin çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Bu risalenin farklı nüshalarındaki değişik anlatımlar kadeh duası mazmununu ihtiva eden beyitlerin çoğunu genel itibarla anlaşılır kılmaktadır. "Kadeh Duası" ifadesinin geçtiği başkaca beyitlerin izahını Osmanlı dini-sosyal hayatındaki geniş dua yelpazesinde ve divan şiirinin temel çatışmalarından "rind-zâhid" tiplerinde aramak gerekmektedir. Çalışmanın başında mazmun kavramı üzerinde durulmuş, Şerh-i Du'â-yı Kadeh isimli konuyla alakalı eserin nüshalarının içeriği ve tahlili verilmiş, 142 divanın taranması neticesinde tespit edilen kadeh duası mazmununu içeren beyitler izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Mazmun, Kadeh Duası.

ŞERH-İ DU'Â-YI KADEH AND THE MAZMUN OF CUP PRAYER

ABSTRACT

One of the factors of Divan Literature is "mazmun". There are lots of different ideas about the meaning of "mazmun" from the baginning of the Republic to today. The comon idea is that "mazmun" is placing the events or statements in a poem not directly, but by using related words and making these words evident to the readers by using their different meanings and trying to be found their meanings. You need to know all the scientific and cultural knowledge of a educated person in Ottoman society to find the "mazmun"s in the Divan poems. A book named "The

[*] Celal Bayar Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Manisa, El-mek: suatdonuk@hotmail.com

Mazmuns and Their Explanations in The Old Turkish Literature" was published to explain the mazmuns in Divan poems by using the information about the Ottomans' cultural lives by Ahmet Talat Onay. In this work, the writer says "The mazmun related to 'cup prayer' was not explained completely" in the article of 'Cup Prayer'. People can see various copies of a small book in the name of "Şerh-i Du'â-yı Kadeh" in the remaining parts of Ottoman Culturel life manuscript Works. Different explanations in the copies of this little book helps general understanding fot most of cup prayer mazmun couplets. In order to find the meaning of the other couplets that contain "Cup Prayer" people should look for one of the different types of basic studies "rind-zâhid" in divan poems and the wide range of cup prayer in Ottoman religion-social life. In this work, it is aimed to explain the mazmun in Cup Prayer that Ahmet Talat Onay said 'can't be explained', because it is very important to clarify the mazmuns to understand the Divan poems. At the beginning of the work, the definition of mazmun is clarified, the meanings are given about the subject of Şerh-i Du'a-yı Kadeh and the staves related to the Cup Prayer are explained after analysing the 142 Divan poems.

Key Words: Divan Poems, Mazmun, Cup Prayer.

Giriş

Divan edebiyatı; kendisine mahsus sanat felsefesi, estetik kabulleri, metin formları ve bu çerçeveler içerisinde eser meydana getirecek edebi icra malzemelerine sahip bir edebiyattır. Bu edebiyata göre "Sanat nedir?", "Güzel nasıldır?" veya "Eser hangi çerçevelerle meydana getirilir?" gibi soruların cevapları bellidir. Hatta bu biçimlerin içerisine yerleştirilecek malzemeler olan kelimeler, remizler, mefhumlar ve mazmunlar dahi bellidir. Her yeni divan şiiri demek, çerçevesi ve parçaları aynı olan bir puzzledan her defasında eşsiz güzellikte farklı bir görüntü çıkarmak demektir. Bu yapbozun en önemli parçalarından biri olan mazmunun tam olarak ne olduğuna dair farklı görüşler ortaya konmuştur. Osmanlı devletinin son dönemlerinin edebiyat nazariyecileri arasında mazmun tanımında temel anlam-terim anlam karışıklığından dolayı küçük fikir ayrılıkları görülüyordu. Harf devrimi sonucunda bir gecede tedavülden kalkan Arap harfli metinlerle aralarına mesafe koyan cumhuriyetin ilk yıllarının yazarlarının eski metinleri okumadan, tabiri caizse sahaya inmeden yaptıkları yorumlarla mazmunun ne olduğu iyice müphem bir hal almıştır. Bu müphemliği aydınlatmak amacıyla özellikle son dönemde eski edebiyat uzmanları çok sayıda araştırmaya imza atmışlardır. Yazımızın esas konusu mazmun olmadığından dolayı mazmuna dair ayrıntıya girmeyeceğiz. Bu çalışmanın ana odağı olan kadeh duası mazmunu mevzuunun anlaşılabilmesi için bilinmesi gerekenlerden biri mazmundur. Bu nedenle öncelikle, mazmun konusunda yapılan çalışmaları sıralamayı yararlı görmekteyiz.

Mazmuna Genel Bir Bakış

Ansiklopedi ve lügatler dışında, cumhuriyet tarihinde mazmun ile ilgili ilk bilgilerin bulunduğu kaynakların bu konuda müstakil olarak hazırlanan metinler olmadığını görmekteyiz. Mazmun, akademik anlamda ilkin, eski edebiyata dair kaleme alınmış bilimsel metinlerde[1], divan

[1] Buna örnek olarak şu eseri verebiliriz: **Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990.

Şairlerinin divanlarının ya da bazı şiirlerinin neşredildiği eserlerde[2] veya edebiyata dair genel bilgilerin sunulduğu kitaplarda[3] bölüm ya da paragraf çapında kendine yer buluyordu. Mazmuna dair bilgi parçacıklarının konunun anlaşılmasında eksik kalmasından sonra başlıkan sona mazmuna ayrılan çalışmalar peşi sıra yayınlanmaya başlamıştır. Bunların ilki, hocası Ali Nihat Tarlan'ın "Mazmun, bir şeyi o şeyin vasıflarını veya o şeyi tedaî ettirecek kelime ve kavramları zikrederek bir ibarenin içinde gizlemektir." tanımının ileticisi olan Mehmed Çavuşoğlu'nun 1984 yılında Türk Dili dergisinde[4] çıkan makalesidir. Bu makalede Çavuşoğlu, çeşitli şiir örneklerinden hareketle mazmunun ne olduğunu, ne olmadığını irdelemeye çalışır. Yaptığı şiir tahlillerinden sonra "Mazmûn sözlüklerde de belirtildiği gibi bir cümlenin, bir mısranın, bir deyimin içerdiği ve onlardan herkesin anladığı hakikî ve mecazi mana demektir. Bir edebiyat terimi olarak da asıl mananın yanında bir isme, bir atasözüne, bir olaya telmihtir." sonucuna ulaşır.

Mazmunun anlama dair bir mefhum olması ve anlamın nesnel hatlarının olmaması eski edebiyat uzmanlarının konu üzerinde fikir birliğine varamamasının önemli bir nedeni olmuştur. Üstelik daha mazmunun ne olduğu konusunda ortak bir kanıya ulaşılmadan "mana, bikr-i mana ve nükte" kavramlarının mazmunla anlam bağları olduğu ve bunların da hatlarının çizilip tasnif edilmesi gerektiği, ondan sonra neticeye ulaşmanın doğru olacağı dillendirilmiştir. Konuya bu açıdan bakan Mine Mengi, "Divan şiiri ve Bikr-i Mana"[5], "Divan şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme"[6] isimli çalışmalarıyla söz konusu kavramlar üzerinde durur. Divan şairlerinden alıntıladığı örnek beyitlerle mazmun, bikr-i mana, mana ve nükte kavramlarının sınırlarını çizmeye çalışır. Bikr-i mananın şairlerin hayal dünyası içerisinde yeni duygu ve düşünce üretmek ve bunları özgün bir şekilde iletmek olduğunu[7], mananın şiir estetiğinin dayanak noktası olduğunu, mazmun ve nüktenin, şiirin derinliğine gizlenmesiyle önem kazanacağını belirtir.[8]

Mazmuna dair küçük birer adım mesabesindeki bu ilk incelemelerden sonra en büyük çalışma adımının gene Mine Mengi tarafından atıldığını görmekteyiz. "Mazmun Üzerine Düşünceler"[9] isimli bu çalışmanın girişinde Mengi; Fuzuli, Nef'î, Nedim gibi divan şiiri üstatlarının şiirlerinde "mazmun" kelimesini hangi anlam katmanlarıyla kullandıklarını irdeler. Sonrasında neredeyse Türk edebiyatının konuyla alakalı tüm kaynaklarındaki mazmun görünümünü sergiler. Bunların aynı görüşleri savunanlarını kategorize eder. Bu kategorilere göre dört çeşit mazmun tanımını ortaya çıkarır:

1- Edebi metinlerde geçen anlamları artık bilinmediği için anlaşılmasında zorluk çekilen kelime veya ibaredir.

2- Divan edebiyatının kendi sanat dünyası içerisinde bilinen hayal, inanış, bilgi ve düşüncelerin şiirdeki dolaylı anlatımıdır.

3- şiirde ustaca söylenmiş söz; ince, zarif anlatımdır.

---

[2] Bunlara örnek olarak şu eserleri verebiliriz: Halûk İPEKTEN, **Fuzûlî, Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Ankara, 1973. – A. g. m., **Nâilî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1984. – **Fuzûlî Divanı,** (hzl.) Kenan AKYÜZ ve Diğerleri, Akçağ Yay., Ankara, 1990. – **Nef'î Divanı**, (hzl.) Metin AkkuŞ, Akçağ Yay., Ankara, 1993.

[3] Buna örnek olarak şu eseri verebiliriz: Ahmed Hamdi TANPINAR, **XIX. Asır Türk Edebiyatı**, İstanbul, 1976. – Cem DİLÇİN, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1984.

[4] Mehmet ÇAVUşOĞLU, Mazmun, **Türk Dili**, S.388-389, Ankara, 1984.

[5] Mine Mengi, "Divan şiiri ve Bikr-i Mana", **Divan Şiiri Yazıları,** Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 22-29.

[6] Mine Mengi, "Divan şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Divan Şiiri Yazıları,** Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 22-44.

[7] Mengi, **a.g.e**. s.29.

[8] Mengi, **a.g.e**. s.43-44.

[9] Mine Mengi, "Mazmun Üzerine Düşünceler", **Divan Şiiri Yazıları,** Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 45-61.

4- Kalıp benzetme, klişe mecazlardır.[10]

Mazmunun ne olduğu hakkında farklı görüşleri bu şekilde ortaya koyan Mengi, konuya kendi bakış açısıyla farklı bir boyut getirir. Mazmunun benzetme ve mecaz ile ilişkisinden hareketle mazmunun edebi sanatlarla iç içe olduğunu hatta mazmun olarak gösterilen bazı örneklerde mürsel mecaz, teşbih, telmih, iham-ı tenasüp gibi edebi sanatlar bulunduğunu belirtir ve "Bu örneklere mazmun demek doğru mudur?" diye sorar.

Sayın Mengi'nin bu sorusuna "Mazmunun Mazmunu"[11] makalesiyle İskender Pala cevap verir. Mine Mengi'nin görüşlerine katılmakla beraber mazmunun edebi sanatlarla mukayyetliği konusuna bazı eklemelerde bulunur. Mazmunun edebi sanatlardan destek aldığını ama edebi sanat olmaksızın da mazmunun olabileceğini belirtir. Mazmuna, "Bir manayı ya da bir mefhumu özelliklerini çağrıştırarak şiir içerisinde gizlemektir." tanımını getirir. Bunun hem bir oyun, hem bir hüner, hem de bir sanat olduğunu ekler.[12]

Tamamen mazmuna hasredilmiş bir çalışma olmamakla beraber Ömer Faruk Akün'ün Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için kaleme aldığı "Divan Edebiyatı" maddesinde[13] konuya derinlemesine temas edilmiştir. Adı geçen maddede sayın Akün'ün "mazmunu tek ve umumi bir çerçevede görmekten ziyade, mazmunun iki sınıfa ayrılıp basit ve karmaşık diye nitelendirilmesi önerisi" özgün bir fikir durumundandır. Nitekim böyle bir tasnif, "Mazmun, yenilerin deyimiyle kalıplaşmış benzetme midir, yoksa eskilerin ifadesi ile şiirin içerisine gizlenmiş sanatlı ifade midir?" sorusuna, "Kalıplaşmış benzetme basit mazmun, şiirin içerisine gizlenmiş sanatlı ifade ise karmaşık mazmundur." cevabını vermemizi sağlar.

Mazmun konusunda, Mine Mengi'nin "Mazmun Üzerine Düşünceler" makalesiyle birlikte, en geniş kaynakçaya sahip çalışmayı şener Demirel "Mazmun Üzerine Bir değerlendirme"[14] isimli yazısıyla yapmıştır. Bilim adamı veya sanatçı kimlikli pek çok kişinin mazmuna dair fikirlerinin derlendiği bu çalışmanın en dikkat çeken yönü, mazmunun; Arapçada "hamile devenin henüz doğmamış yavrusu" anlamını taşımasından hareketle, bir dizede gizli bulunan fikrin, şairin ilhamının eseri olan kelimelerin görünüşteki manasına ek olarak, sözün içinde gizli kalan manası olarak tanımlanmasıdır, diyebiliriz.

Divan edebiyatı üzerine emek sarf eden değerli insanların görüşlerini ve şiirin esas sahibi olan divan şairlerinin konuyla alakalı şiirlerini okuduktan sonra mazmuna dair anladıklarımızı şöyle izah edebiliriz: Bir fikri, hissi ya da hâli olduğu gibi ifade etmek şiir değildir. Çünkü şiir bir sanattır ve sanatta sıradanlığın yeri yoktur. Yürümenin dans olmadığı, konuşmanın müzik olmadığı gibi duygu ve düşüncenin rutin bir şekilde dillendirilmesi de şiir ve sanat olamaz. Sunulmak istenen şey basitlikten uzak ve farklı olmalıdır ki cazip hale gelsin. Farklı hale getirmek bazen süslemekle, bazen şaşırtmakla, bazen de merak ettirmekle sağlanabilir. İşte mazmun, ifrat ve tefrite düşkün divan şairlerinin şiirlerini aşırı etkili sanatsal boyutlara çıkartmak için başvurdukları pek çok yöntemden sadece biri olarak merak duygusunu şiire yerleştirmeye dayanmaktadır denilebilir. şiirlerini farklı hale getirmek için söze veya anlama dayalı onlarca edebi sanatla, mecazlarla süsleyen divan şairi bunlarla yetinmeyip okurunun merak ve ilgisini çekmek için bu şiirleri bir bulmacaya dönüştürür. Bulmacalarda sorulan sorulara, harf sayısına ve diğer cevaplarla uyumlarına

[10] Mengi, **a.g.e**. s.48-49.
[11] İskender Pala, "Mazmunun Mazmunu", (hzl.) Mehmet Kalpaklı, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 399-402.
[12] Pala, **a.g.e**. s. 399-400.
[13] Ömer Faruk AKÜN, Divan Edebiyatı Mad. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, *C.9*, İstanbul, 1994, s. 389-424.
[14] şener DEMİREL, "Mazmun Üzerine Bir Değerlendirme" **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** S.21, Ankara, 2002.

göre kutucuklara uygun şekilde yerleşecek cevaplar aranır. Bazı kutucuklara şifre oluşturması için rakam verilir. Bu rakamlara gelen şifre harflerinin yan yana getirilmesiyle anahtar sözcük bulunur. Divan şairlerinin mazmun ile yaptığının da bir nevi bulmaca tertip etmek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda mazmun; divan edebiyatı zihniyeti (bu edebiyatın yaşandığı dönemin sosyal, siyasal, dini, askeri, ekonomik hayatın duygu, anlayış ve zevk bütünlüğü) içerisinde birbiriyle anlam bağı bulunan kelimelerin bir mısra ya da beyite yerleştirilip bunların çağrışımlarından, anlamsal boyutlarından hareketle yoğun bir duygu ve geniş bir anlam dünyası oluşturma sürecidir. Bu süreçte beyitteki tüm kelimeler bulmaca sorularının cevapları, anlam bağı taşıyan sözcükler şifre harfleri, mazmun da anahtar sözcük olacaktır. Belki de Osmanlı okuru okuduğu şiirdeki mazmunu çözerken, günümüz insanının bir çengel bulmacadaki anahtar sözcüğü bulduğunda duyduğu zevki tadıyordu.

Eğer divan şiirinin bir manifestosu olsaydı orada kendine yer bulacak maddelerden biri şüphesiz ki "şiir, en az kelime ile en çok şey ifade etmektir." olacaktı. Çünkü divan şiiri beyit esasına dayalıdır. Divan şairi ne kadar çok fikri ve ne kadar yoğun hissi, ne kadar az kelimeyle ifade edebiliyor idiyse o kadar çok başarılı bir şair kabul ediliyordu. Bu bağlamda, bir anlam dünyasını tek bir beyite sığdırma çabasında olan şair, uzun uzadıya anlatamadığı bu dünyayı tabii ki sezdirecek birkaç kelimeyle ortaya koymaya çalışacaktır. şiirde oluşan gizemli havada boşlukları doldurmak okuyucuya kalacak, merak unsurunun tatminiyle okuyucu bedii bir keyif yaşayacaktır. Divan şiirinde görülen bu süreç, bazı kaynaklarda "Bir objenin arka planda bağlı bulunduğu unsurlarda mevcut vasıflardan birini veya daha fazlasını bulmaya yarayacak ipuçlarını vererek dolaylı bir şekilde ifade edilmesi" şeklinde tanımlanan mazmunun ortaya çıkış mantığını göstermektedir.

Daha önce mazmunun divan edebiyatının yaşandığı yılların sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, ilmi, dini vb. yaşam unsurlarının şiirde, kelimelerin anlam katmanlarının içine gizlenerek gizemli bir halle sunulması olduğunu belirtmiştik. Divan edebiyatının hayattan kopukluğu galat-ı meşhur iddiasının aksine divan şiiri gerçek hayatı tam anlamıyla muhteva olarak kullanır ki mazmun da bunun bir ispatıdır. Nitekim mazmun denen şey de bir nevi kelimelerin arkasına saklanan bu gerçek hayattır.

Nitekim şiddet ya da kontrolsüz güç kullanımı konusundaki tartışmalarla şimdilerin sosyal problemlerinden biri olan kolluk kuvvetlerinin Osmanlı sosyal hayatındaki portresini, ramazan mazmununu ihtiva eden,

Şöyle bir gaflet ile bastı ki ta'rîf edemem

Gûyiyâ bezmi basan şahne gibi bî-hengâm[15]

RÂGIP

NESRE ÇEVİRİ: Eğlence meclisini zamansız basan şahne (Osmanlı polisi) gibi, (Ramazan) öylesine (bizi) gafletteyken bastı ki anlatamam.

beytinde görmekteyiz. Aşağıdaki beyitte ise şair, Anadolu'nun siyasi tarihinde mühim bir yer edinen beylikler döneminin başlıca figürleri olan Aydınoğulları, Germiyanoğulları ve Karesioğulları'nı şirinin mazmunu yapmıştır.

[15] Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahi**, (hzl.) Cemal Kurnaz, Birleşik Yay., Ankara, 2007, s. 361.

Aydın içinde Tire dürür hâl-i ârızın

Ruhsâr Germiyân hat-ı müşgîn Karasî'dür[16]

NECÂTÎ BEG

NESRE ÇEVİRİ: Yanağındaki benin karanlık/Tire içindeki aydınlıktır./Aydın'dır. Yanağın Germiyan, misk kokulu ayvatüylerin Karesi'dir.

Kitaplar her devirde kültür hayatının demirbaş materyalleri olmuştur. Günümüzde bestseller adıyla listelenen güncel en başarılı kitaplardan birinin isminin modern bir şiirde geçtiğine şimdiye kadar şahit olmadık ama Osmanlı ve hatta İslam kültür sahasının meşhur kitaplarının isimleri divan şairlerince şiirlerde sıkça kullanılmışlardır. Neredeyse her divan şairi İbni Sina'nın şifa ile Kanun'u, Sa'dî'nin Gülistan ile Bostan'ı, Genceli Nizamî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ı, Hüsrev-i Dihlevî'nin Matlau'l-Envâr'ı, Mahmûd-ı şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı gibi pek çok rüştünü ispatlamış kitaplardan biri ya da bir kaçını mazmuna dönüştürüp divanına almıştır. Öyle ki Sümbülzâde Vehbi'nin Telmîhât-ı Esâmî-i Kütüb isimli her mısrasında bir kitap ismi bulunan bir kasidesi vardır. Döneminin kültürünün enmüzeci halindeki kitapların mazmun olduğu yüzlerce beyitten bir örnek olarak,

Her ruhun vasf edeni sanma söze kâdir olur

Hep Gülistân okuyanlar deme kim şâ,ir olur[17]

DÂNİŞÎ

NESRE ÇEVİRİ: Yanaklarından bahseden herkesin söz söylemekte kudretinin olduğunu zannetme. Gülistan'ı sürekli okuyanın şair olduğunu zannetme.

beytini verebiliriz. Hâlihazırdaki hayatın önemli bir alanı da ekonomidir. Divan şiirinde ekonomi ile ilgili pek çok olgunun, objenin, durumun mazmuna dönüştüğüne şahit olmaktayız. Ekonomi denince ilk akla gelen şey para olduğu için gümüş para mazmununu hâvî şu beyti örnek verelim:

N'ola ey sîm-beden gönlüne eşk etse eser

Ki gümüş akça durur taşa vurursan da geçer[18]

EMRÎ

NESRE ÇEVİRİ: Ey gümüş bedenli (sevgili), gönlüne gözyaşlarım işlerse buna şaşılmasın çünkü gümüş paradır, taşa vursan da geçer.

Divan şiirinin tam bir bağlantı içerisinde olduğu gerçek hayat sahalarından olan ilim; tarih, coğrafya, kimya/simya, biyoloji, felsefe, hukuk, tıp, astronomiye ayrılan alt dallarıyla divan şairlerince kullanılmıştır. Söz konusu bu ilim dalları; terimleri, kuralları, malzemeleri ile hemen hemen tüm şairler tarafından çeşitli şekillerde mazmuna dönüştürülmüşlerdir. Misale geçmeden önce şunu kaydedelim: Osmanlı ilim alanındaki kabuller ile günümüzdeki bilimsel veriler arasında dağlar kadar fark vardır. Kâinatın nasıl yaratıldığından, gökyüzünün kaç kat olduğuna, maddelerin yapısından tedavi yöntemlerine kadar bütün eski ilmi veriler günümüzde kullanılmaz hale gelmiştir. Divan şiirinin günümüz insanlarınca anlaşılmadığı ithamını bu çerçevede ele alırsak, bu anlaşılmazlığın nedenlerinden birinin bu şiirlerde o zamanların ilmî kavram, terim ve kabullerinin

[16] **Necâtî Beg Divanı**, (hzl.) Ali Nihat Tarlan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963, s. 251.
[17] **Mecmû'a-i Eş'âr**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Bölümü, nr. 59, vr. 15b.
[18] A. T. Onay, **a.g.e**., s. 171.

içilmesi, modern çağda ise bunların bütünüyle geçerliliğini yitirip yaşam sahnesinden çekilmesini söyleyebiliriz. Simya ilminin mazmun olarak kullanıldığı misal ise şu şekildedir:

Sîmyâgerdir meğer sâkî habâb-ı bâdeden

Câmda kasr-ı Cem'in tâk-ı kıbâbın gösterir[19]

FÂZIL

NESRE ÇEVİRİ: Saki galiba simyagerdir (kumdan altın üreten kişi) ki kadehte şarap üzerindeki kabarcıktan Cem'in kemerlerini ve kubbelerini gösteriyor.

Kadeh Duası ve Şerh-i Du'â-yı Kadeh

şekil özellikleri ve estetik kabullerini genel hatlarıyla İran kültüründen alan Divan edebiyatı, muhteviyatını ise İslam kültüründen almıştır. Divan şairleri, İslam'ın anayasası sayılan Kur'ân-ı Kerim'in çoğu zaman ayetlerinden alıntılar, sûre isimlerinden tevriyeler yapmışlar; yüce kitapta geçen peygamber kıssalarına telmihte bulunmuşlardır. şairler İslam binasının mimarı olan Hz. Muhammed'in hadislerinden istifade etmiş, onun hayatındaki önemli anlara telmihte bulunmuşlardır. Allah nezdinde hak din olan İslam[20]; Kur'ân, hadis, kelam, fıkıh gibi alt kategorileri ile insanoğlunu tümüyle kuşatan, onun yaşamının her alanını yöneten bir dindir. Hükümdarı aynı zamanda İslam'ın halifesi olan, şeriat ile yönetilen, dini bilinci yüksek vatandaş portresine sahip bir ülkede elbetteki yaşantının her alanına İslami kurallar hâkim olacaktır. İslami yöntemlerle düğün dernek kurulacak, yas törenleri düzenlenecektir. Çocuklar İslami eğitim alacak, gençler cihada gidecektir. Derde düşüldüğünde Kur'ân-ı Kerim okunacak, Allah'a dualar edilecektir. Kısacası Osmanlı insanı İslami bir çerçevede ilk nefesini alacak, son nefesini verecektir.

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı divan şairleri hayatın her milimini fethetmiş olan İslamî yaşamı şiirlerinde mazmun olarak kullanmışlardır. Mazmuna dönüştürülen İslamî remizlerden biri de dualardır. Özellikle قل مايعبؤ بكم ربي لولا دعاؤكم[21] ayet-i kerimesi ile duanın adeta insanoğlunun en önemli kulluk vazifesi olduğunun ihtarı nedeniyle Osmanlılar zamanında halk arasında geniş bir dua kültürü gelişmiştir. Taşrada yaşayan, okuma yazma bilen Osmanlı vatandaşlarının oluşturdukları cönkler ya da medrese eğitimli münevver Osmanlı yurttaşlarının kaleme aldıkları mecmualar gözden geçirildiğinde inanılmaz derecede zengin bir dua mozaiğinin olduğu görülecektir. Kur'ân, hadis, siyer gibi meşru kaynaklara dayalı, İslamî sıhhate sahip dualarla beraber, dönemin mental ve teknolojik eksikliklerinden dolayı bilgilerin süzgeçten geçirilememesi nedeniyle İslamî kaynaklara dayanmayan dualar bu mozaiğin içerisinde kendine yer bulmuştur. Yazma eser kütüphanelerindeki dua mecmualarına bakıldığında "Du'â-yı Seyfü'l-Mübâreketü"[22], "Hizbü'n-Nûru'şşâzelî"[23], "Surhubât-ı Kebîr"[24], "Du'â-yı Çihl Nâm"[25], "Kenzü'l-Arş"[26], "Du'â-yı Devlet"[27]gibi pek çok tazarru-nâme tarzında dua görmek mümkündür. Bunlarla birlikte daha çok "muska yazma" kültürüne dâhil edebileceğimiz tarzdaki duaların da eskilerden kalma metinlerde yer aldığını söyleyebiliriz. "Sevgi bağı oluşturmak" amacına matuf (Ikdu'l-muhabbet) dualar, hafızayı kuvvetlendirici dualar ve başağrısı (derd-i pişânî), kulak ağrısı (derd-i

[19] A.T. Onay, **a.g.e**., s. 242.
[20] **Kur'ân,** 03. Âli İmrân Sûresi, Ayet 19.
[21] **Kur'ân**, 25. Furkân Sûresi, Ayet 77. MEÂLİ: Deki: "Duanız olmasa Rabbim size ne kıymet verir?"
[22] **Duâu's-Seyf**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 2935, vr. 1b.
[23] **A.g.y.** vr. 1b.
[24] **Du'âu'l-Kebîr**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 1454, vr. 2a.
[25] **Risâletü'l-Ed'iye**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 1567/3, vr. 2b-19a.
[26] **A.g.y.**, vr. 40b.
[27] **A.g.y**. vr. 51a.

gûÇ) diÇağrısı (derd-i dendân) için okunan dualar gibi kaynağı belirsiz pek çok duayı bunlara misal olarak verebiliriz. Üstelik bu duaların bazılarında;

Şu ʻarż-ı ḥāli

Herhangi bir murāduñ ḥuṣūlı veyāḫūd neʻūẕubi'llāh giriftārı bulundıġı bir beliyyenüñ defʻi içün üç gün güneşden uzaḳ deñize veyāḫūd aḳan bir nehre yazup birer dāne atsun bi'iẕnihi Ḫudā nā'il-i murād olur Haẕā Duʻā…[28]

Haẕā duʻāyı ḳamış içine mumlayup meyyitiñ alnına ḳoyalar … ḳamış içine mumlayup sağ eline ḳoyalar … ḳamış içine mumlayup göbegine ḳoyalar…[29]

Çıkılında İslami kaidelere uygun olmayan tarzda uygulama yöntemi izahlarının dualara eklendiği dikkati çekmektedir. Yazma eserlerimizin ulusal elektronik veritabanında dua içerikli eserleri buldurması muhtemel "Duʻa", "Edʻiye", "Ahzâb", "Evrâd", "Ezkâr", "Enʻâm" gibi kelimeleri tarattığımızda karşılaştığımız uzun listeler bu mozaiğin büyüklüğünün başka bir göstergesidir. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 4849 numarada kayıtlı H. 972 / M. 1564 istinsah tarihli yazma Kurʻân-ı Kerimʻin sonuna münciye, nur, devlet, kadeh dualarının eklenmesi o dönem insanların söz konusu dualara verdiği kıymeti göstermesi açısından önemlidir. Bugün tedavülde olan dua kitaplarında geçen "Yemekten önce/sonra okunacak dua", "Uykudan uyanınca okunacak dua", "Helâya girerken okunacak dua", "HoÇagiden/gitmeyen bir Çey görülünce okunacak dua", "Pazara giderken okunacak dua"[30] gibi duaların kökleri de bu zengin kültüre dayanmaktadır.

Osmanlı kültür dünyasının zenginliklerinden olan dualardan biri de kadeh duasıdır. ÇeÇitli duaları ihtiva eden günümüz dua kitaplarına da sirayet eden bu duanın, Kuʻân-ı Kerim ve hadis-i Çerif kaynaklı, sahih diyebileceğimiz dualar içerisinde yer almadığını söyleyebiliriz. İslamî kaynaklara uygun en geniÇ dua mecmualarından biri olarak bilinen Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i GümüÇhanevî'nin Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabîʻden, NakÇibendiye ve Şazeliye tarikatleri mensuplarından derlediği duaları havi üç ciltlik Mecmuʻatüʻl-Ahzab[31] isimli eserde bulunmayan kadeh duası, yukarıda künyesini verdiğimiz M. 1564 istinsah tarihli yazma Kurʻân-ı Kerimʻin sonunda ve pek çok yazma eserde kendine yer edinmiÇtir. Kadeh duasının kaynağı ve sıhhatinin derecesi esas konumuz olmadığı için bunu ilahiyatçı akademisyenlere bırakıp bu duanın mevzumuzla ilgisine bir göz atalım:

YaÇadıkları çağın siyasi, sosyal, kültürel, dini, askeri, ekonomik Çartlarını Çiirlerinin muhtevası yapan divan Çairleri, seyf duası, mercan duası, nur duası, surhubad duası gibi meÇhur evradları mazmuna dönüÇtürdükleri gibi kadeh duasını da mazmunlarına malzeme yapmıÇlardır. Divanlar tarandığında kılıç duası (duʻâ-yı seyf) ile birlikte en çok kadeh duasının beyitlerde yer aldığı görülmektedir. Bunda sanıyoruz ki divan Çairlerinin kelimelerin farklı anlam değerleriyle oyunlar yapmayı sevmesinin etkisi vardır. Birer dini terim olan bu dualarda geçen kılıç ile kadeh aynı zamanda gündelik yaÇantının önemli birer objesidir. "Kadeh duası" ifadesinde, "dua" kelimesi cihetiyle dini-manevi bir imaj çiziliyorken "kadeh" kelimesi ile Çarap meclisi ve dünyevi zevklerin sezdirilmesi söz konusudur. Nitekim "zahid" tipinde dini-manevi hayatın, "rind" tipinde dünyevî-maddi hayatın sembolleÇtirilmesi ve bunların arasındaki mücadele divan Çiirinin klasik metaforlarından biridir. Kadeh duası bu metaforu sezdiren, anlam ile ilgili edebi sanatlara yatkın bir isme sahip olduğu için zannediyoruz ki Çairler arasında revaç kazanmıÇ bir mazmun konusu olmuÇtur.

[28] **Kur'ân-ı Kerim**, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, No:4899, vr. 306b.
[29] **Duʻâu's-Seyf**, vr. 78b.
[30] Yusuf Tavaslı, **Tam Dua Kitabı**, Tavaslı Yayınları, İstanbul, 2000.
[31] Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i GümüÇhanevi, **Mecmuatü'l-Ahzab**, Çelebioğlu Yay., İstanbul, ty.

Divan Şiirinde geçen mazmunları alfabetik sırayla ihtiva eden, alanındaki en geniş kaynak olan Ahmet Talat Onay'ın "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve Şerhi" isimli eserde örneklerle açıklama getirilen mazmunlardan biri kadeh duasıdır. Divan Şiiri ile ilgilenen günümüz insanlarının başucu kitaplarından olan bu özgün eserde kadeh duası maddesinde şunlar yazılıdır:

> *En'âm kitaplarında, dua mecmualarında bir kadeh duası vardır. Hatta eskiden tas ve çanak içinde dua yazarak bununla hastaya su içirmek suretiyle bir tedavi tarzı vardı. Şiirlerimizde geçen "kadeh duası" tabirinin delalet ettiği mazmun tamamıyla anlaşılamamıştır. Teessüre şayandır ki divan edebiyatı âlimlerinden bir bilene henüz tesadüf edilmemiştir. Kadeh duası tabirine Ahmed Paşa'dan Memduh Paşa'ya kadar geçen şairlerimizden birçoğunun şiirlerinde tesadüf edilmektedir. Bu tabiri hâvî beyitler dikkatle tahlil ve tetkik edilince şu manayı ifade ettiğini söylemek zaruridir: müskirat, boğazı dar şişeden, sürahiden kadehe dökülürken duyulan kulkul sesini ayyaşlar duaya benzetmişlerdir. Harabat âlemlerinde kadehler doldurulurken rindânın aldıkları ihtimam ve haz, adeta duayı dinlemek ve duaya iştirak etmek manzarası arz etmektedir.*[32]

Mecmualarda geçen bir kadeh duasının bulunduğunun, hastalara eskiden dua yazılı kadehlerde su verildiğinin, şiirlerin anlamlarından hareketle sürahiden kadehe dökülen şarabın çıkarttığı sesin rintler tarafından bir duaya benzetilmesinin bu mazmunun teması olabileceğinin, ancak divan şiirinde geçen kadeh duası mazmununun tam olarak anlaşılamadığının, bunu bilen birine rastlanmadığının belirtildiği açıklamanın bizde yarattığı "Acaba geniş çaplı bir divanların taranması işlemi neticesinde kadeh duası mazmununun izahına ulaşılabilir mi?" düşüncesinden yola çıkarak gözden geçirdiğimiz divanlarda[33] bu mazmunun kullanımının sıklık arz ettiğini gördük. Sadece beyitlerin anlamlarından hareketle tatminkâr bir sonuca ulaşamayınca yöneldiğimiz yazma eserler ulusal elektronik veri tabanında el yazması bir Kuran-ı Kerim'in sonuna ilâve edilmiş bir kadeh duası metnine ve "Şerh-i Du'â-yı Kadeh" isimli, söz konusu duanın şerh edildiği bir esere rast geldik. İsminden hareketle; bu duanın menşeini, varsa râvîsini, kullanım amacı ve yöntemini, etkilerini ve dua metnini içereceğini düşündüğümüz bu eserin kayıtlara geçen nüshalarının[34] listesi şu şekildeydi:

1- Şerh-i Du'â-i Kadeh, Yazarı Belli Değil, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu - Ankara, No: 06 Mil Yz 5727/5

2- Şerh-i Du'â-i Kadeh, Yazarı Belli Değil, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu - Ankara, No: 06 Mil Yz A 4466/8

3- Şerh-i Du'â-i Kadeh, Yazarı Belli Değil, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: 1464/2

4- Mecmû'atü'r-Resâ'il, Yazarı Belli Değil, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 2811

5- Cifir ve Dua Mecmuası, Yazarı Belli Değil, Tunus Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu - No: 9599

Kadeh duası mazmununun izahını bulacağımızı muhtemel gördüğümüz bu eserleri temin ettikten sonra konu ile ilgili ilmi bir çalışma yapılıp yapılmadığını araştırdığımızda Ömür Ceylan'ın

[32] A.T. Onay, **a.g.e**., s. 215-216.
[33] Tarama yaptığımız söz konusu divanların listesi "kaynakça" bölümünün sonunda verilmiştir.
[34] Çoğu yazma eser birden çok risalenin (kitapçık) bir araya getirilip mecmua adı altında birleştirilmesiyle oluşturulan toplama kitaplardır. Bu kitaplar genelde kütüphane kataloglarına, mündericinde bulunan risalelerin isimleri olmaksızın, kapaklarında bulunan genel isimleriyle kaydedilirler. Şerh-i Du'â-yı Kadeh çok küçük çapta bir risale hüviyetinde olduğu için, mecmualar tarandığında bu şerhin çok daha fazla nüshasına rastlanılacağını düşünmekteyiz.

"Kadeh Duası ve şerhine Dair"[35] isimli bir makale kaleme aldığını gördük. Tasavvufi şiir şerhleri alanındaki çalışmalarıyla bilinen Sayın Ceylan, muhtemelen şiir şerhleri araştırmaları yaparken karşılaştığı, yukarıda verdiğimiz listede dördüncü sırada bulunan şerh-i Du'a-i Kadeh'i inceledikten sonra, bizim de tahmin ettiğimiz şekilde, kadeh duası mazmununu ihtiva eden beyitlerin çoğunun izahının bu şerh metnine dayandığı sonucuna ulaşmıştır. Duanın İslam âlemi için öneminden söz edilerek başlanan makalede Ceylan, şerh-i Du'a-i Kadeh'in tahlilini yaptıktan sonra şerh metninin günümüz alfabesine transkribe edilmiş halini vermiş, kadeh duası mazmununun geçtiği örnek beyitler sunarak bunlarda geçen mazmunların açıklamasını vermiştir. Araştırmacımız, şerh-i dua-i kadeh sayesinde yakalanılan bakış açısının kadeh duası mazmununu büyük ölçüde anlaşılır kıldığını belirterek çalışmasını sonlandırmıştır.

Muhtevasını özetlediğimiz çalışma hakikaten bu mazmunun izahını büyük ölçüde vermekle birlikte, tespit ettiğimiz, konuyla ilgili beyitlerin çokluğu, ortaya çıkan yeni şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshaları ve özellikle bunlardan Ankara Milli Kütüphane 5727/5 numaralı nüshanın, adı geçen makalenin mesnedi olan tek dua şerhinden daha farklı ve ayrıntılı anlatımlar içermesi nedenleriyle -Sayın Ceylan'ın ördüğü duvarın üzerine birkaç taş daha koyabilmek ümidiyle- elde ettiğimiz verileri bu çalışmada toplamaya karar verdik. şerh-i Du'â-yı Kadeh'in Türkiye'de bulunan üç nüshadaki metinlerini ve bunların tahlilini verip bunlardan hareketle, divanlardan topladığımız beyitlerde geçen kadeh duası mazmunlarının izahına ulaşmaya çalışacağız. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'nda bulunan nüshaya, "Kadeh Duası ve şerhine Dair" isimli makalede bulunduğu için, bu çalışmada yer verilmeyecektir.

Şerh-i Du'â-yı Kadeh Nüshaları

Yazma eser kataloglarına şimdiye kadar geçen kadeh duası şerhlerinden en hacimlisi, Ankara Milli Kütüphane 5727/5 numarada kayıtlıdır. Müellifi ve telif tarihi belli olmayan bu eserin; yazı çeşidi, kağıt durumu ve dil özelliklerinden hareketle 16 veya 17. Yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Söz konusu bu nüshanın içeriği şöyledir:

Hażā şerḥ-i du'ā-yı ḳadeḥ[*]

Enes ibni Mâlik (r.a.) rivāyet ider ol ṣadr-ı bedr-i 'ālem seyyid-i veled-i Ādem ḥazret-i Muṣṭafā'dan (s.a.v.): - Bir gün ālemler ḫuccestinüñ ḥażretinde ḥāżır idüm buyurdu kim "Beşāret vireyüm yigrekdür dünyādan daḫı dünyānuñ içinde ve ne kim dünyāda var anda." didüm ki buyurdı yā Resūlullāh eydür: - Ol gice kim vaḥy geldi, Ḥaḳḳ Te'ālā ḥażretinden ki - Ey Cebrā'il bu gice dosta irişecek gicedür, dost ḫücresine benden selām vir ve zikr it ki bu gice ḳadem ḳābe ḳavseyne uraydı gögi ḳademüñ bile düş eyleye. Taňrı Te'ālā Cebrā'il ve Mikā'il ve İsrāfil (a.s.) virdi, her yer bile yüz biñ firişteh bile ve daḫı Buraḳ bile virdi ki yedi gökden geçerek gökden göge perdeden perdeye nūrdan nūra bin perde geçdi …[126a] arası ḳadar anda bir ḳadeḥ gördüm, yeşil zincīr-i nūr Taňrı'nun ḳudreti birle mu'allaḳ aşılmışdurur. Yeşil ḫaṭla bu du'ā anda yazılmış ṭururdı. Ol ḳadeḥüñ nūrı cümle gökleri ve yirleri dutup dururdı. Her ne ki ben gördüm andan yigrek bana nesne gelmedi. Ol ḳadeḥe 'āşıḳ oldum. Çün ḥażrete irişdüm, Ḥaḳḳ Te'ālā 'azze ve celle ḥażretinüñ kelāmuñ işitdüm mest [ü] ḥayrān oldum. Çün münācātdan fārig̈ oldum. Ḥażret-i 'izzetinden nidā geldi kim - Ey Ḥabībüm, bu perdelerden ve göklerden ki geçdüñ ne nesne ḫoş geldi? Eyitdüm - Pādişāhā ve Perverdigārā, her ne ki gördüm daḫı göňlüme geldi ol ḳadeḥden yeg göňlüme nesne gelmedi. Nidā geldi ḥażret-i 'izzetinden ki – Ol yeşil ḳadeḥ senüñ nūrundan ol du'āyı ki anda yazılıdur ve ḳudretümle yazdım yiri gögi yaratmazdan beş yüz yıl evvel bu du'āyı yaratdum. Bu du'ānuñ nūrı olmasaydı [126b] gökler āşikār olmaya idi. Bu du'ānuñ ḳuvvetiyledür gökler ve yirler ve daḫı Cebrā'īl bu du'ā ḳuvvetiyle iner çıḳar ve daḫı melekü'l-mevt ḥalāyıḳuñ cānlarını bu du'ā ḳuvvetiyle alur ve daḫı İsrāfīl ṣūrını bu du'ā ḳuvvetiyle urur ve daḫı balıḳlar deñiz dibinde bu du'ā ile ḳarār dutar. Çün ḥażretiñ mesti oldum girü döndüm. Maḳām-ı ma'lūmede Cebrā'īl (a.s.) benden su'āl itdi: - Ey güzīde-i cümle-i ḫalāyıḳ, bu nesneler ki Taňrı Te'ālā saňa

[35] Ömür Ceylan, "Kadeh Duası ve şerhine Dair", **Böyle Buyurdu Sûfî**, Kapı Yay., İstanbul, 2010, s. 182-193.
[*] Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara, nr. 06 Mil Yz. A 5727/5, vr. 125b-135b.

müyesser ḳıldı gösterdi, saña ne nesne ḫoş geldi. Ben eyitdüm: - Ey Cebrā'īl, ol ḳadeḥden ḫoş baña nesne ḫoş gelmedi, didüm. Eydür: - Yā Muḥammed, ol ḳadeḥüñ sırrı çoḳdur hīç kesüñ ḫāṭırına ṣıġmaz ve daḫı ol ḳadeḥün şerḥini muḫtaṣar dimek yaramaz. Ḥaḳḳ Teʻālā ʻazze ve celle yılduzları yaradupdur. Ol yılduzlar **[127a]** otuz biñ yılda bir kez ṭoġar. Ben ki Cebrā'īl'üm anı otuz bin kez gördüm ṭoġdı. Eger otuz biñ kez daḫı göricek olursam anuñ vaṣfıñ ve şerḥiñ idemem. Muḫtaṣar şerḥ-i faẕīlet-i duʻāyı diyem. Çünki münācātdan geldüm günlerde muntaẓır idüm. Tā bir gün Cebrā'īl geldi, beşāret virdi. Eyitdi: - Yā Muḥammed ol ḳadeḥüñ duʻāsın getirdüm saña ve senüñ ümmetiñe ki hīç bir peyġambere getürmedüm. Ḥaḳ Teʻālā azze ve celle eger dükeli enbiyāyı diri ḳılursa ki ṭoḳuz biñ yıl diri olalar bu duʻāyı henüz biñde birin yazmayalar. Yā Muḥammed eger kişi bu duʻāyı ṣıdḳ u iḫlāṣ birle oḳusa ya getürse ya meḳābirden geçerken oḳusa Ḥaḳ Teʻālā andañ ʻaẕābıñ götüre. Eger bir kimse bu ḳadeḥ duʻāsın ḫaste üzerine oḳusa şifā bula bu duʻā berekātında ve daḫı her kim bu duʻāya şek getürse kāfir olur neʻūẕubi'llāh. Yā Muḥammed, eger bu ḳadeḥ duʻāsın tamām-ı **[127b]** iʻtiḳādla timüre oḳusa süñüp aḳa, ṣıza ve eger oda oḳusa söyine. Eger ḳul bu duʻāyı oḳıya ḳāfdan ḳāfa ḳuş gibi uçaydı. Yā Muḥammed, eger bu duʻāyı oḳuyasun, kendüziñe urasun, oda urasun, bir ḳılıñ yaḳdırmaya. Yā Muḥammed, Ḥaḳ Teʻālā ḫażretinden bundan ulu duʻā yoḳdur. Eger ḳul şol ḳadar günāh işlese ki ḳāfdan ḳāfa ṭolu ola, Ḥaḳ Teʻālā ʻazze ve celle bu duʻānuñ ḥürmetinde gülşen-i ʻafv ḳıla. Yā Muḥammed, eger bu duʻāyı ölünüñ kefenine yaza ḳabre ḳoyduḳları vaḳīt bir firişte bir deste güli uçmaḳ içinden getüre, ḳabrine bıraḳa. Ol bir deste gül şöyle ola ki ne ḳadar ki dünyā varsa nūr duta. Peygamber (a.s.) eydür: - Bu ḳadeḥüñ duʻāsın biraz ṣuya oḳuyalar, ol ḳuluñ üstine sepeler. Bu dua ḥürmetine Ḥaḳ Teʻālā **[128a]** ol ḳuluñ cenābetini baġışlaya. Ol ḳuluñ ḳabrinde ʻaẕāb olmaya bu duʻā berekātında ve daḫı Ḥażret-i Resūl eydür: - Her kim bu duʻāyı ʻömründe bir kez oḳuya çün baş ṭarīḳden götüre, biñ firişte anuñ sini başında ola. Her bir firişte bir ṭabaḳ duta nūrdan. Her ṭabaḳda yetmiş dürlü ṭaʻām dola. Her bir dürlü ṭaʻāmuñ bir dürlü leẕẕeti ola ve daḫı her dürlü ṭabaḳuñ üstinde bir hāle ola nūrdan ve daḫı yetmiş biñ firişte ṭurmuş ola. Her bir firişte ki elinde bir cām ṭolu ola şarāb. Her cāmuñ içinde yetmiş biñ dürlü şarāb ola ve daḫı yetmiş biñ firişte ṭura. Her birinüñ elinde bir ṭabaḳ ola. İçinde ṭolu cevher ola, ol ḳuluñ başına saçalar. Şarābları ol ḳuluñ boġazına dökeler. Daḫı uçmaġın ḥullelerinden **[128b]** giydüreler. Ol cümle ʻaraṣāt rūşen eyleye. Bu evliyā diyeler kim bu kerāmeti neden buldı diyeler. Nidā gele ki bu ol ḳuldur ḳullarumdan dünyāda bir kez bu duʻā-yı ḳadeḥi oḳudıydı ve ḥürmet eyledi, dost dutdı ve anuñ mükāfātıdur. Çün ol kişi baş ṭopraḳdan ḳaldura. Ḥaḳ Teʻālā bir taḫt-ı behişt anuñ ḳabri üzerine virür. Yüz firişte bu ḳulı ol taḫtuñ üstine otururlar ve bu cümle firişteler anuñ ardınca ve öñünce yürürler. Ḥaḳ Teʻālā ol ḳula yetmiş kez naẓar ḳıla bu duʻā berekātına. Enes bin Mâlik eydür: - Ey iki cihān seyyidi, Teʻālā ḳatunda eger biñ ḥātem varısa senüñ naʻlinün ṭoprağına fedā olsun. Bu ḳadeḥüñ sözi bī-bahādür ve daḫı ʻaẓīm duʻādur. Ḥażret-i Resūl eydür ki bu duʻā-yı ḳadeḥ Ādem oġlanları müddetince rāst gelmeye. Cebrā'īl (a.s.): - Yā Muḥammed, bu duʻānuñ ululuġı güçdür. Taňrı **[129a]** Teʻālā adlarından ulu adı bu duʻānuñ içindedür. Dükeli duʻālaruñ ulusıdur. Şöyle muʻallaḳ aşıludur Ādem rūzgārından. Çün Ādem uçmaḳdan ṭaşra çıḳdı ol seyyi'e ile ki andan vücūda geldi. İki yüz yıl yürüdi yalun ayaḳ, aġladı daḫı. Eydürdi *Rabbenā ẓalemnā enfüsenā*[36] dirdi. Hīç āşī olmadı. Ḥaḳ Teʻālā buyurdı Cebrā'īle ki var iʻlām it ki eger iki yüz yıl daḫı aġlayasın ve yüriyesün tevbeñi şol vaḳtın ḳabūl ḳılurum ki bu duʻā-yı ḳadeḥ[i] baña şefīʻ getüresin. Çün bunı Ādem işitdi, el götürdi, eyitdi: - Ya ilāhe'l-ʻālemīn, duʻā-yı ḳadeḥ ḥürmetine bu ḫorlığı benden götür. Beni ʻafv ḳıl. Andan Taňrı Teʻālā Ādemüñ tevbesin ḳabūl eyledi, günāhuñ ʻafv ḳıldı. Nūḥ peyġamber ṭoḳuz yüz elli yıl peyġamberlıḳ eyledi ḫalḳa daʻvet. Yetmiş kişiden artuḳ aňa kimse īmān getürmedi ve Nebī Nūḥ duʻā eyledi: - *Rabbi lā teẕer ʻale'l-arżi mine'l-kāfirīne deyyāren*[37]. Ṭūfān oldı. Gökden **[129b]** ve yirden şu çıḳdı. Dükeli ḳāfdan ḳāfa dutdı, kāfirleri helāk eyledi. Nūḥ ol yetmiş kişiyle ki īmān getürüp dururlardı ḳaldılar. Nūḥ başın yire ḳoydı eyitdi: - İlāhī, du ʻā-yı ḳadeḥ ḥürmeti[y]çün, diyü şefīʻ getürdi. Ḥaḳ Teʻālā ol düşmenleri helāk eyledi. Taňrıdan nidā geldi, didi: - Yā Nūḥ, ḳullarımı sen mi yaratduñ ya ben, anlaruñ rızḳın sen mi virürsün? Nūḥ eyitdi: - Bize daḫı rızıḳ virici sensün didi. Ḥaḳ Teʻālā buyurdı kim egerçi bunlar kāfirlerdi cemīʻ-i ḳulım degül miydi? Niçün duʻā eyledüñ helāk oldılar? … Nūḥ eyitdi: - *Rabbenā ẓallemnā*[38] Ḳırḳ yıl yüridi, feryād eyledi, günāhına tevbe eyledi. Tevbesin ḳabūl eyledi Taňrı Teʻālā. Cebrā'īle buyurdı: - Var Nūḥa selām it. Eger ḳırḳ yıl daḫı iňleyesin, tevbe idesin, tevbeñi vaḳtā ki ḳabūl idem, baña duʻā-yı ḳadeḥi şefīʻ getüresin. Nūḥ eyitdi: - Yā Rab, ḳadeḥ duʻāsı ḥaḳḳı içün tevbem[i] ḳabūl eyle. Baña **[130a]** raḥmet eyle. Eyyüb peyġamberiñ gevdesinde on iki biñ delük oldı. Her delük içinde iki ḳurd var idi. Taňrı Teʻālā Cebrā'īle didi: - Var Eyyübe eyit ki duʻā-yı ḳadeḥ[i] baña şefīʻ getürsin. Eyyüb eyitdi: - İlāhī bu duʻā-yı

[36]**Kur'ân**, 07. Aʺraf Sûresi, Ayet 23.
[37]**Kur'ân**, 71. Nûh Sûresi, Ayet 26.
[38]**Kur'ân**, 07. Aʺraf Sûresi, Ayet 23.

ḳadeḥ ḥürmetine bu belāyı benden gider didi. Henüz du‘āyı tamām oḳuyup dururdı ki ḫalāṣ oldı. İbrāhīm (a.s.) Nemrūd-ı la‘īn elinde dermānde olup İbrāhīm (a.s.) mancınıġa ḳoydılar, oda atdılar. İbrāhīm (a.s.) hevādan naẓar eyledi, oddan ḳorḳdı. Eyitdi: - Yā İlāhe'l-‘ālemīn, bu odı baña sovuḳ eyle. Didi Ḥaḳ Te‘ālā Cebrā'īle: - Var İbrāhīme eyit ki bu odı saña ḳatı sovuḳ eyleyem ki ḳadeḥ du‘āsını baña şefī‘ getüresün. İbrāhīm eyitdi ki ḳadeḥ du‘āsı ḥürmeti[y]çün bu odı baña sovuḳ eyle didi. Nidā geldi kim Taňrı Te‘ālā ḥażretinden ḳulına. Eydür: - *Yā nāru kūnī berden ve selāmen āle'l-İbrāhīme*[39] Ey od sovuḳ ol İbrāhīme fi'l-ḥāl. **[130b]** Od ortasında bir buňar revāne oldı. Aġaçlar yeşerdi bu du‘ānuň berekātında. Ya‘ḳūb (a.s.) oġlı kendüden ayru oldı. Ḳırḳ yıl anuň arzūsunda idi. Şol ḳadar iňledi ki iki gözi görmez oldı. Bir gün seḥer vaḳtinde iňledi. Ḥaḳ Te‘ālādan nidā geldi ki: - Cebrā'īl var Ya‘ḳūba di ki eger ḳırḳ yıl daḫı iňleyesün vaḳtā ḳabūl idem Yūsufı saňa irişdürem ki ḳadeḥ du‘āsın baña şefī‘ getüresün. Ya‘ḳūb eyitdi: - Yā İlāhe'l-‘ālemīn, ḳadeḥ du‘āsı ḥürmetine benüm gözümi rūşen eyle. Yūsufı baña göster didi. Derḥāl Yūsufı gösterdi. Muştıladılar hem gözi daḫı gördi bu du‘ā berekātına. Mūsā (a.s.) Fir‘avn elinde ser-gerdān oldı. Yetmiş urġanları güneşde buraḳup dürerlerdi. Cādūlar şöyle yılanlar alup Mūsādan yaňa dönüp dururlardı. Mūsā diledi kim ḳaça. Nidā geldi: - Yā Cebrā'īl, Mūsāya eyitki ḳadeḥ du‘āsın baňa şefī‘ getürsün. **[131a]** Aňa ḫalāṣ virem didi andan. Du‘ā-yı ḳadeḥi şefī‘ getürdi. Andan ṣoňra ol ipler geldiler, feṣīḥ diller ile eyitdiler: - Lā ilāhe illallāh Mūsā Kelīmullāh didiler. Tā hātifden nidā geldi: - Yā Muḥammed Muṣṭafā, bu du‘āyı saňa virdüm, hīç münāfıḳa ögretme. Eger bu du‘āyı münāfık cemī‘-i ‘ömründe bir kez okusa ben ki Allāhım ḳıyāmet[te] utanurum aňa ‘aẕāb eylemege. Ḥażret-i Resūlüň vefāt vaḳtinde kendü aṣḥābına vaṣiyet eyledi: - Sizüň üzeriňizde olsun kim hīç kimseye bu du‘āyı ögretmeyesiz didi. Tā ḫor dutarlar ve daḫı her kişi ki bu du‘āyı gül ṣuyıyla misk ve za‘ferānla birlikte ki taşa yaza ṣuyla yuya bir ṣīşeye ḳoya geyik derisine ṣara ḳoya her kişiniň ki başı aġrıya ya şaḳaḳ[ı] aġrıya ol ṣudan biraz duta. Ya ḳarın aġrıya ya bir ‘illet ola ki hīç dārū aňa kār ḳılmaya ol ṣudan içe. Ḥaḳ Te‘ālā fermānıyla ḫoş ola. Eger aġrısı ḳulaġunda **[131b]** ola, ṣudan bir ḳaṭre ḳadar ḳoya, işidür ola. Eger kişi ẓālim pādişāhdan ḳorḳa, bir ḳaṭre ol ṣudan içe emīn ola. Eger bir ‘avret ṣarplansa ol ṣudan bir ḳaṭre içüreler, derḥāl ṭoġıra ve eger bir kişinüň oġlan ḫāceti ola daḫı. Her ne kim dünyāda ḫācet[i] ola ṣubḥ vaḳtinde ṭura, öňe ḳoya eyite: - Yā İlāh'el-‘ālemīn, bu du‘ā-yı ḳadeḥ ḥürmeti içün benüm ḫācetümi revā ḳıl diye, Ḥaḳ Te‘ālā revā eyleye. Eger bostān ya aġaç yemiş virmeye bu du‘āyı ṭopraġa oḳuya, ol bostāna şaça ya ol aġaca şaça, yemiş vire. Eger bir kişi ḳorḳar ola ki kendüni zindāna ḳoyalar, öldüreler diyü, ol kişi eyite: - Yā İlāhe'l-‘ālemīn, du‘ā-yı ḳadeḥ ḥürmetine baña ḫalāṣ vir diye, ḫalāṣ bula. Eger bir kişi bu du‘āyı oḳuya yāḫūd kendüde götüre, eger biň ḳılıç uralar kesmeye. Ya Muḥammed bu du‘ānuň ṣevābı ḥadden geçedür. Faẕīleti ol ḳadardur ki şerḥ [ü] beyānun diller taḳrīr idemezler lakin biz muḫtaṣar eyledük. **[132a]** *v'allāhü a'lem bi'ṣ-ṣevāb ve ileyhi merci'ü'l-me'āb*[40].

Listelediğimiz tüm Şerh metinlerindeki neredeyse bütün anlatımları kapsayan ve diğer nüshalarda bulunmayan ayrıntılar içeren, müellifin inandırıcılık sağlamak için -dua ve evrâd mecmualarının birçok yerinde olduğu gibi-[41] anlattıklarını en çok hadis rivayet eden sahabelerden biri olan Enes bin Malik'e dayandırdığı bu Şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshasının günümüz Türkçesine çevirisi Şu Şekildedir: Enes bin Malik, "Âlemlerin kutlusu Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in huzurundaydım. Peygamberimiz „Dünyadaki her Şeyden daha üstün (bir Şey hakkında) müjde vereyim." dedi." (Miraç gecesi) vahiy geldi. Allah Teâlâ Cebrail'e "Bu gece dosta kavuşma gecesidir, git ona bizden selam söyle." dedi. Cebrail, Mikail, İsrafil ve Burak'ı gönderdi. Hz. Muhammed bunlarla beraber gökten göğe, perdeden perdeye geçerken yeşil nurdan bir zincire bağlı, gökte asılı duran bir kadeh gördü. Yeşil yazı ile üzerinde bir dua yazılıdır. O kadehin nuru tüm yerleri ve göğü tutmuştur. Hazret-i Peygamber ondan daha güzel/üstün bir şey görmemiştir. Ona âşık olmuştur. Peygamber efendimiz Allah'ın huzuruna erişince, onun kelamını işitince kendisinden geçti; ona yakarma kuvvetini yitirdi. Rabbimiz ona "Yolculuğunda gördüklerinden en çok ne hoşuna gitti?" diye sordu. Peygamberimiz "O kadehten daha güzelini görmedim." dedi. Allah (c.c.), "O yeşil kadeh senin nurundandır, ondaki yazıyı kudretimle yazdım. Yeri göğü yaratmadan beşyüz yıl önce onu yarattım. Bu duanın nuru olmasa gökler görünmezdi. Cebrail bu dua kuvvetiyle iner, çıkar. Azrail bu dua kuvvetiyle canlar alır. İsrafil bu dua gücüyle surunu üfler.

[39] **Kur'ân**, 21. Enbiyâ Sûresi, Ayet 69.
[40] Doğrusunu Allah bilir. O, sığınılacak mercidir.
[41] Örnek olarak Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü No: MHK2105, Vr. 74a'ya bakılabilir.

Balıklar bu dua kudretiyle denizde karar kılarlar." karşılığını verdi. Hz. Muhammed hayran olarak geri döndü. Cebrail (a.s.) makam-ı ma'lûmede Hz. Peygamber'e "Gördüklerin içerisinde en çok ne hoşunagitti?" diye sordu. Resûlullâh cevaben "O kadehten daha güzelini görmedim." dedi. Haber meleği "O kadehin sırrı kimsenin düşüncesine sığamayacak kadar çoktur. Onun sırrını kısaca söylemek olmaz. Otuz bin yılda bir kez doğan yıldızlar vardır. Onları otuz bin defa doğarken gördüm. Eğer otuz bin defa daha görecek olsam bu duanın vasfını ve şerhini yapamam." karşılığını verdi. Hz. Muhammed Miraç'tan geldikten sonra bekleyişteyken Cebrail (a.s.) gelip (şöyle) müjdeyi verdi: "Ey Muhammed, hiçbir peygambere getirmediğim o kadehin duasını sana ve ümmetine getirdim. Allah Teâlâ bütün peygamberleri diriltse, dokuz bin yıl diri kalsalar bu duanın binde birini yazamazlar. Bu duayı bir kişi samimiyetle okusa ya da üzerinde taşısa veya mezarlıktan geçerken okusa Allah ondan azabı kaldırır. Bir kişibu duayı hastanın üzerinde okusa, hasta şifa bulur. Bu duadan şüphe duyan, kâfir olur. Bu dua inanarak demire okunsa demir yumuşar, akar sızar. Ateşeokunsa söner. Kul bu duayı okusaydı kuşolup kaftan kafa uçardı. Ey Muhammed, bu duayı okusan, kendine sürsen, kendini ateşe atsan bir kılın bile yanmaz. Allah katında bundan daha yücesi yoktur. Bir kul Kafdağı kadar çok günah işlese Allah Teâlâ bu dua hürmetine onu affeder. Eğer bir ölüyü, bu duayı kefenine yazarak kabre koysalar bir melek cennetten bir deste gül getirip kabre bırakır. Bu bir deste gül öyledir ki nuru tüm dünyayı tutar." der. Hz. Muhammed der ki bu kadehin duasını biraz suya okusalar, o kişinin üzerine serpseler bu dua hürmetine Allah (c.c.) o kulun cünüplüğünü bağışlar, o kişinin kabrinde azap olmaz. Kim ki bu duayı bir kez okusa, bin melek onun mezarı başında olur. Her bir melek nurdan bir tabak tutar. Her tabakta yetmişçeşit yemişolur. Her çeşit yemişin bir türlü lezzeti olur. Her çeşit tabağın üstünde bir ışık halesi olur ve yetmişbin melek durmuşolur. Her meleğin elinde şarap dolu bir kadeh olur. Her birinin elinde inci dolu bir tabak olur. O kişinin başına saçarlar. şarapları onun boğazına dökerler. Ona cennet elbisesi giydirirler. Tüm Arasat'ı aydınlık kılar. Arasat ehli, "Bu evliya bu kerameti nasıl buldu?" derler. Gaipten bir ses şöyle der: "Bu, dünyada kadeh duasını bir kez okuyan ve ona hürmet eden kulumdur. Bu onun mükâfatıdır.". O kişitopraktan başını kaldırır. Allah Teâlâ onun kabrinin başına bir cennet tahtı verir. Yüz melek bu kişiyi taht üzerine oturturlar. Tüm melekler onun önünden arkasından yürürler. Rabbülâlemîn o kula yüz defa nazar kılar. Enes bin Malik der ki bu kadehin sözü eşsizdir ve büyük bir duadır. Hz. Muhammed der ki tüm insanoğulları müddeti boyunca bunun gibi bir duaya rastlanmaz. Cebrail der ki bu duanın yüceliği sağlamdır. Allah'ın yüce adı bu dua içindedir. Bütün duaların yücesidir. Âdem (a.s.) zamanından beridir asılıdır. Âdem peygamber günah işleyip cennetten çıktı. İki yüz yıl yalın ayak yürüdü, ağladı. "Ya rabbi, nefsime zulmettim." diyordu. Allah (c.c.) Cebrail'e "Âdem'e git, bildir ki iki yüz yıl da ağlasan ve yürüsen ancak bana kadeh duasını şefaatçi olarak getirirsen tövbeni kabul ederim." dedi. Hz. Âdem bunu duydu, elini göğe açtı. "Ey Allah'ım, kadeh duası hürmetine benden bu hakirliği götür, beni affet." dedi. Allah onun tövbesini kabul etti, günahını affetti. Nuh peygamber dokuz yüz elli yıl peygamberlik yaptı. Yetmişkişiden fazlası ona inanmadı. Nuh (a.s.) "Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişibırakma." dedi. Başını yere koydu, kadeh duası hürmeti için diye şefaatçi getirdi. Tufan oldu. Kâfirler helak oldu. Sadece Nuh ve iman eden yetmiş kişikaldı. Allah'tan nida geldi: "Ey Nuh, kullarımı sen mi yarattın, onların rızkını sen mi verirsin? Bunlar gerçi kâfir idi ancak hepsi benim kulum değil miydi? Niçin dua ettin de helak oldular?". Nuh "Rabbim, nefsime zulmettim." dedi. Kırk yıl yürüdü, feryat etti, günahı için tövbe etti. Allah Teâlâ Cebrail'e "Git, Nuh'a selam söyle, kırk yıl daha inlese, tövbe etse ancak kadeh duasını şefaatçi getirirse tövbesini kabul ederim." dedi. Nuh da "Ya Rabbi, kadeh duası hakkı için tövbemi kabul et." dedi. Eyüp peygamberin bedeninde on iki bin delik açıldı. Her delik içinde iki kurtçuk vardı. Allah (c.c.) Cebrail'e "Eyüp'e kadeh duasını bana şefaatçi getirmesini söyle." dedi. Eyüp "Ey Allah'ım, kadeh duası hürmetine bu belayı benden gider." dedi. Henüz duayı okurken kurtuldu. Hz. İbrahim Nemrut elinde aciz kalmıştı. Onu mancınığa koydular, ateşe attılar. İbrahim (a.s.) havada iken ateşigördü, korktu. "Ey âlemlerin Rabb'i, bu ateşi bana soğuk eyle." dedi. Tanrı

Teâlâ Cebrail'e "Git İbrahim'e, kadeh duasını bana Çeşaatçi getirirse ateşi ona soğuk edeceğimi söyle." dedi. İbrahim de "Bu dua hürmeti için ateşi bana soğuk eyle." dedi. Allah'tan "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol!" nidası geldi. Ateş ortasında bir pınar akmaya başladı. Bu duanın bereketiyle orada ağaçlar yeşerdi. Yakup (a.s.) oğlundan ayrıldı, kırk yıl onun isteğiyle kaldı. O kadar inledi ki iki gözü görmez oldu. Bir gün seher vaktinde inledi. Allah (c.c.) Cebrail'e "Git Yakup'a de ki kırk yıl daha inlese ancak kadeh duasını bana Çeşaatçi getirdiğinde onu Yusuf'a kavuştururum." dedi. Yakup "Ey Allah'ım, kadeh duası hürmetine gözümü aç, bana Yusuf'u göster." dedi. Allah derhal Yusuf'u gösterdi. Bu dua hürmetiyle gözü de gördü. Musa, Firavun elinde perişan oldu. Cadılar yetmiş ipi güneşte bırakıp dürerler, yılan yapıp Musa'dan yana dönerlerdi. Musa oradan kaçmak istedi. Allah, Cebrail'e "Musa'ya kadeh duasını Çeşaatçi getirmesini söyle. Onu kurtarayım." dedi. O da kadeh duasını Çeşaatçi getirdi. Ondan sonra ipler gelip apaçık bir dille "Allah'tan başka ilah yoktur, Musa Kelimullah'tır." dediler. Gaipten bir ses geldi: "Ey Muhammed, bu duayı sana verdim. Asla münafıklara öğretme. Bir münafık bu duayı bütün hayatında bir kez okusa kıyamet gününde ona azap etmeye utanırım.". Hz. Muhammed vefat zamanında ashabına şöyle vasiyet etti: "Bu duayı hor tutacak kişilere öğretmeyin. Kim ki bu duayı gül suyu, misk ve safranla taşa yazsa, bu yazıyı su ile yıkasa bir şişeye koysa, geyik derisi ile sarsa, başı veya şakağı ağrıyana bu sudan biraz sürse, karnı ağrıyan veya ilaçların etki etmediği hastalığı olan bu suyu içse Allah'ın emriyle iyileşir. Kulağı ağrıyanın kulağına bu sudan bir damla konsa şifa bulur. Bir kişi padişahtan korksa o sudan bir damla içse korkusu geçer. Bir kadın doğum sancısı çekiyorsa bu sudan bir damla içirilse derhal doğurur. Oğlu olsun isteyenin de isteği olur. Dünyada herhangi bir isteği olan, sabah vaktinde kalksa bu duayı önüne koyup "Ya Rabbi, bu kadeh duası hürmeti için isteğimi yerine getir." derse, yerine gelir. Bostan veya ağaç yemiş vermiyorsa bu duayı toprağa okusa, bostana ya da ağaca saçsa yemiş verir. Bir kişi zindana atılacak, öldürülecek diye korkuyorsa "Ey Allah'ım, kadeh duası hürmeti için beni kurtar." dese kurtulur. Bir kişi bu duayı okusa ya da üzerinde taşısa ona bin kılıç vursalar onu kesmez. Ey Muhammed, bu duanın sevabı haddinden fazladır. Fazileti o kadardır ki diller açıklamasını yapamaz. Fakat biz kısaca açıkladık.

Muhtevasını bu şekilde sunabileceğimiz, en hacimli şerh-i Du'â-yı Kadeh olan bu nüsha, "Kadeh Duası ve şerhine Dair" isimli makaleye dayanak olan, oluşturduğumuz listede 4. sırada bulunan Şerh nüshası gibi "Enes bin Malik rivayet eder ki …" şeklinde başlamaktadır. Tüm nüshalarla aynı kaynağa dayandığı sezilen ancak bunların en geniş kapsamlısı olan bu nüshada 4. Nüshaya ek olarak yer alan kısımları şöyle sıralayabiliriz:

1- Cebrail, Mikail, İsrafil Burak'ı getiriyorlar. Hz. Muhammed gökten göğe, perdeden perdeye geçerken yeşil nurdan bir zincire bağlı gökte asılı duran yeşil yazıyla dua yazılı kadehi görüyor.

2- Hz. Peygamber o kadehten daha güzel bir şey görmemiştir.

3- Allah (c.c.) yeri göğü yaratmadan beş yüz yıl önce kadeh duasını yaratmıştır.

4- Bu duanın nuru olmasa gökler görünmezdi.

5- İsrafil bu dua gücü ile sura üfler.

6- Balıklar bu dua kudretiyle denizde karar kılarlar.

7- Cebrail "Otuz bin yılda doğan yıldızlar vardır. Onları otuz bin defa doğarken gördüm. Otuz bin defa daha görecek olsam bu duanın şerhini yapamam. Allah Teâlâ tüm peygamberleri diriltse, dokuz bin yıl diri kalsalar bu duanın binde birini yazamazlar. Bu duadan şüpheduyan, kâfir olur. Bu dua demire okunsa demir yumuşar, akar. Ateşe okunsa söner. Kul bu duayı okusaydı kuş olup kaftan kafa uçardı. Bu duayı okusan, kendini ateşe atsan bir kılın bile yanmaz. Allah katında bundan daha yücesi yoktur. Bir kul Kafdağı kadar çok günah işlese Allah

Teâlâ bu dua hürmetine onu affeder. Bir ölüyü, bu duayı kefenine yazarak kabre koysalar bir melek cennetten bir deste gül getirip kabre bırakır. Bu deste gül öyledir ki nuru tüm dünyayı tutar." diyor.

8- H. Muhammed "Kadeh duasını suya okusalar, bir kişinin üzerine serpseler Allah (c.c.) o kulun cünüplüğünü bağışlar. Bu duayı bir kez okuyanın, bin melek mezarı başında olur. Her melek nurdan bir tabak tutar. Her tabakta yetmiş çeşit yemiş olur. Her çeşit yemişin türlü lezzeti olur. Her çeşit tabağın üstünde ışık halesi olur ve yetmiş bin melek durmuş olur. Meleklerin elinde şarap dolu kadeh olur. Her birinde inci dolu bir tabak olur. O kişinin başına saçarlar. şarapları boğazına dökerler. Ona cennet elbisesi giydirirler. O kişi topraktan başını kaldırır. Allah Teâlâ onun kabrinin başına bir cennet tahtı verir. Yüz melek bu kişiyi taht üzerine oturturlar. Tüm melekler önünden arkasından yürürler. Allah ona yüz defa nazar kılar." diyor.

9- Cebrail "Bu duanın yüceliği kesindir çünkü Allah'ın yüce adı bu dua içindedir. Âdem (a.s.) zamanından beridir asılıdır." diyor.

10- Günah işleyip cennetten kovulan Hz. Âdem, Allah'ın vahyiyle kadeh duasını şefaatçi getirerek Allah (c.c.) tarafından affediliyor. Nuh peygamber kadeh duası ile dua edince tufan oluyor. Tufan ile insanların helakine sebep olan Hz. Nuh, kadeh duası hürmetine Allah tarafından affediliyor. Bedeninde on iki bin delik açılan Eyüp peygamber, kadeh duası ile illetinden kurtuluyor. Hz. İbrahim kadeh duasını okuduğu için içine atıldığı ateş pınara dönüşüyor. Oğlu Yusuf'tan ayrılınca ağlamaktan gözleri görmez hale gelen Yakup, kadeh duasını okuyunca Yusuf'a kavuşuyor, gözleri açılıyor. Firavun elinde perişan olan Musa, kadeh duasını şefaatçi getirince kurtuluyor.

11- Hz. Peygamber vefat zamanında ashabına bu duayı hor tutacak kişilere öğretmemelerini vasiyet ediyor.

12- Kadeh duası okunmuşsudan, kulağı ağrıyanın kulağına damlatılsa, karnı ağrıyana içirilse iyileşir.

13- Oğlu olmasını isteyen kadın bu sudan içse oğlu olur.

14- Zindana atılmaktan, öldürülmekten korkan kişi bu duayı okusa kurtulur.

15- Bu duayı okuyan veya üzerinde taşıyanı kılıç kesmez.

Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü'nde yer alan ikinci şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshasının içeriği ise şu şekildedir:

Şerḥ-i du'ā-yı ḳadeḥ[**]

Ḥażret-i Resūl (s.a.v. buyurır bir gice mi'rācda bir yeşil ḳadeḥ gördüm, Allāh Te'ālānuñ ḳudretiyle hevāda mu'allaḳ ṭurur. Ol ḳadeḥde bir du'āyı gördüm yeşil ḥaṭla yazılmış ve ānuñ nūrı cemī'-i gökleri ṭutmuş. Ol du'āya 'āşıḳ oldum, semavātuñ **[40b]** cümlesin seyr eyledüm hīç bundan yigrek nesne görmedüm. Çün ḥażrete irişdüm, ḥażret-i 'izzetden bir nidā geldi: - yā Muḥammed bunca mu'cizātı gördün gözüne ḳanġısı ḫoş geldi didi. Ḥażret-i Resūl (a.s.) eyitdi: - Yā İlāhī ve Seyyidī ve Mevlāyī bir ḳadeḥ gördüm andan laṭīf bir nesne görmedüm didi. Ḥaḳ Te'ālā ḥażretinden yine bir nidā **[41a]** geldi. Yā Muḥammed ol yeşil ḳadeḥ kim gördüñ ol senüñ pāk nūrundan ol du'ā kim anda yazılmış gördüñ anı ben kendi ḳudret elimle yazdum. Beş yüz yıl göklerden yazdum. Yā Muḥammed eger bu ḳadeḥ olmayaydı yirler ve gökler ḳā'im ṭurmaya idi ve daḫı Cebrā'īl (a.s.) bu du'ā ḳuvvetiyle iner ve çıḳar ve melekü'l-mevt bu du'ā ḳuvvetiyle ādemlerüñ **[41b]** cānun alur ve İsrāfīl bu du'ā ḳuvvetiyle ḳarār ḳılur. Çün Ḥaḳ Te'ālā

[**] Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara, nr. 06 Mil Yz. A 4466/8, vr. 40a-44b.

ḥażretinden bunı işitdüm bu du'āya āşıḳ oldum. Çün Cebrā'īl (a.s.) maḳāmına geldi, Cebrā'īle (a.s.) su'āl eyledüm. Eyitdi: - Yā Muḥammed bunca 'acāyibler gördüñ ḳanḳı nesne ḫoş geldi? didi eyitdi. - Yā ḳarındaşım Cebrā'īl, benüm gözüme şol yeşil ḳadeḥden **[42a]** yigrek ḫoş gelmedi didi. Andan Cebrā'īl (a.s.) eyitdi: - Yā Muḥāmmed bu ḳadeḥ du'āsınuñ şevābı çoḳdur vaṣf olunmaz. Ḥaḳ Te'ālā bir yıldız yaratmışdur otuz yılda bir ṭoġar. O yıldızı ben otuz kez gördüm. Eger Ḥaḳ Te'ālā baña ol ḳadar 'ömr virse ol ḳadeḥ du'āsınıñ otuz biñ bölükden bir bölügini şerḥ idemem, didi. Resūl **[42b]** ḥażret-i 'aleyhi's-selām eyitdi: - Münācātdan geldim Cebrā'īl (a.s.) şāẕẕ geldi. Eyitdi: - Yā Muḥammed beşāret olsun saña senüñ ümmetiñe her kim bu du'āyı bir murād üzerine oḳusa murādı müyesser ola ve eger bu du'āyı dimür üstüne oḳusalar dimür eriye ve eger od üzerine oḳusalar söyüne ve eger bir kişi belāya giriftār olsa **[43a]** bu du'āyı oḳuyup veyāḫūd getüre Ḥaḳ Te'ālā ol kişiyi ḫalāṣ eyleye bu du'ā berekātında ve daḫı her kim bu du'āyı götürse, sefere gitse eger ḳāfdan ḳāfa seyr iderse ol kişiye hīç ziyān irmeye ve her kim götürse ṣuya ġarḳ olmaya ve daḫı yā Muḥammed her kim bu du'āyı i'tiḳād ile oḳusa Ḥaḳ Te'ālā günāhların 'afv **[43b]** eyleye didi. Her kim bu du'āya i'tiḳād itmese muṭlaḳ kāfir olur ne'ūẕubillāh ve daḫı her kim bu du'āyı kefenine yazdırsa Ḥaḳ Te'ālā bir firişte vire ve bir deste gül getüre. Ol gülüñ nūrı cemī'-i ḳabirleri nūrlandıra ve daḫı Resūl ḥażret-i 'aleyhi's-selām eydür: - Bu du'āyı ṣuya oḳusalar ol ṣuyı ḳabir üzerine ṣaçsalar Ḥaḳ Te'ālā **[44a]** ol ḳubūr ehliniñ 'aẕābın götüre raḥmet ḳıla ve daḫı Resūl ḥażret-i 'aleyhi's-selām eydür: - Her kişi kim bu du'āyı 'ömrinde bir kez oḳusa veyāḫūd getürse ḳıyāmet güninde ḳabirlerinden ḳobduġı vaḳit Ḥaḳ Te'ālā biñ firişte vire. Her birinüñ elinde birer nūrdan ṭabaḳ ola içinde yetmiş biñ dürlü ṭa'ām ola her birinüñ leẕẕeti birbirine beñzemeye **[44b]** ve daḫı bu du'ānun ḫaṣıyyeti çoḳdur ammā biz muḫtaṣar ḳılduḳ, oḳuyanlara zaḥmet olmasun içün. 1293 [1876-77].

Ulaşabildiğimiz kadeh duası çeşitleri içerisinde en hacimsizi olan bu nüsha; kompozisyon, anlatım, imla ve üslup açısından en başarılısı olarak dikkat çekmektedir. 1. ve 4. nüshalardan farklı olarak anlatımın Enes bin Malik'e dayandırılmadığı, hicri 1293 istinsah tarihli bu metinde anlatılanlar 1. nüshada anlatılanların bir özetini andırmaktadır. 1. ve 4. nüshada bulunmayıp bu nüshada bulunan iki ifade ise şu şekildedir:

1- Bir kişi bu duayı yanında taşırsa, Kafdağından Kafdağına kadar yolculuk etse yolda başına bir bela gelmez.

2- Bir kişi bu duayı yanında bulundurursa suya gark olmaz.

Metnine ulaşabildiğimiz diğer bir şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshasının içeriği ise şu şekildedir:

Haẕa şerḥ-i du'ā-yı ḳadeḥ[***]

Rivāyetdür Resūl ḥażret-i 'aleyhi's-selām eydür: - Mi'rācda bir yeşil ḳadeḥ gördüm Ḥaḳ Te'ālā ḳudretinden hevāda şöyle mu'allaḳ durmuş ve ol ḳadeḥde bu du 'āyı gördüm yeşil ḫaṭıla yazılmış ve anuñ nūrı cümle gögi ṭutmuş. Şöyle kim var ol ḳadeḥe 'āşıḳ oldum. Hergiz mi'rācda andan laṭīf aḳ nesne görmedüm. Ḥażret-i 'izzete irdüm kelāmıñ işitdüm, mest oldum ve ḥayrān oldum. Çün münācātdan fāriġ oldum. Ḥaḳ Te'ālā ḥażretinden nidā geldi: **[14b]** -Yā Muḥammed bunca ḥicāblar kim geçdüñ gözüñe ne nesne ḫoş geldi? Eyitdüm: -Ey pādişāhum her ne kim gördüm ḫoşıdı ammā senüñ yaratduġın nesnelerde ol ḳadeḥden ḫoş gelmedi. Şöyle kim ol ḳadeḥ senüñ arı nūrundandur. Ḥaḳ Te'ālā 'azze ve celle eyitdi: - Yā Muḥammed ol du'ā kim anuñ üzerinde yazılıdur anı kendi ḳudretimden yazup dürerem ve daḫı gökleri yaratmazdan evvel beş yüz biñ yıl öñdin yaratdum. Yā Muḥammed eger bu ḳadeḥ du'āsı nūrı olmayaydı gökler ve yirler ḳılmayalardı ve daḫı bu du'ā **[15a]** ḳuvvetiyle Cebrā'īl gökden yire iner ve göge aġar ve daḫı bu du'ā berekātında İsrāfīl ṣurun urıser ve daḫı bu du'ā berekātında deñiz içinde balıḳlar ḳarār iderler ve daḫı dünyānun ve āḫiretüñ müşerrefligi bu du'ā berekātındadur ve çünkim mest-i ḥażret oldum ve girü maḳāmıma geldüm irişdüm Cebrā'īl (a.s.) baña şol eyitdi kim: -Ey cümle maḫlūḳun üründisi Muḥammed, Ḥaḳ celle ve 'alā saña bunca nesneler gösterdi ve ayaġınuñ altına getürdi, ne nesne ḫoş geldi? Didüm baña ḳadeḥden ḫoş nesne gelmedi. **[15b]** Cebrā'īl (a.s.) eyitdi: - Yā Muḥammed ol ḳadeḥüñ vaṣfı iñen çoḳdur, hīç kimsenüñ vehmine ve ḫāṭırına ṣığmaz ol ḳadeḥüñ şerḥini beyān itmek ve daḫı Allāh Te'ālā bir yılduz

[***] Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, İzmir, nr. 35 Mil Yz. 1464, vr. 14a-19b.

yaratmışdur kim o yılduz otuz biň yılda bir kez ṭoġardı. Ben kim Cebrā'īlim otuz biň kez ol yılduzı görüpdürirem ve daḫı otuz biň yıl bu ḳadar 'ömrle daḫı görsem du'ā-yı ḳadeḥüň şerḥinüň nūrını kim bir yıl vaṣf itsem olmaz ve daḫı yā Muḥammed bu du'ā-yı ḳadeḥüň faẓlını ve berekātını bir miḳdār ve bir ḳaç nesne ḫizmetiňüze **[16a]** vireyim şol şarṭıla kim pādişāh-ı 'ālemden destūr diliyesün. Peyġamber ḥażret-i 'aleyhi's-selām Allāh Te'ālā ḥażretine niyāz ḳıldı ve ḫācet revā oldı ve daḫı ḳaçan kim münācātdan girü döndüm bunca günler intiẓār oldum. Bir gün gördüm Cebrā'īl (a.s.) şādīlıġıla girü geldi eyitdi: - Yā Muḥammed beşāret olsun saňa kim du'ā-yı ḳadeḥi getürdüm saňa ve senüň ümmetiňe hediyedür cebbār-ı 'ālemden kim hīç senden evvel gelen peyġāmberlere virmedi illā size virdi ve daḫı yā Muḥammed **[16b]** Allāh Te'ālā dünyā ve āḫiret belālarından emīn ḳıla ve daḫı dünyāda ve āḫiretde bu du'āleyin 'azīz ḳıla ve daḫı her kim ki bu du'āyı maḳberelerden geçerken oḳusa üflese ol sinlelerden 'aẕāb götüre ve daḫı her kim bu du'āyı ḫor duta ve şekk götürse kāfir olur ne'ūẕubillāh ve daḫı Cebrā'īl (a.s.) eyitdi: - Yā Muḥammed her kim du'ā-yı ḳadeḥi helāl loḳma ile ve ḫāliş niyyetle ve bu i'tiḳādıla oḳusa eger demür üzerine oḳursa ṣu gibi eriye revān ola ve eger od üzerine **[17a]** ḳosalar od yaḳmaġa ve eger bir kimse gövdesine sürse yorulmaya, yürümekden uṣanmaya ve elem irişmeye ve Ḥaḳ Te'ālā ḥażretiden bu du'āleyin 'azīz ḥürmetlü nesne yoḳdur. Ḳaçan kim bir ḫasta üzerine oḳusalar üfleseler şifā bula ve her kim bu du'āyı ṣu üzerine oḳusa üfürse ol ṣuyı ḳanḳı sinle üzere ṣaçsa ol ḳabrüň 'aẕābı ḳıyāmete degin götürüle bi emri'llāhi te'ālā ve daḫı peyġamber ḥażreti buyurur her kişi kim bu du'āyı cemī '-i 'ömründe bir kez oḳusa gerek kim ḳıyāmet gününde çünki **[17b]** başın ṭopraḳdan ḳaldura biň firişte anuň ḳabri üzerine ṭurmış ola her bir firişte elinde bir ṭabaḳ ola nūrdan içi ṭolu nūr ola ol ḳuluň üzerine ṣaçalar ve ol şarābları ol ḳula içireler ve daḫı uçmaḳ ḥullelerin giydüreler şöyle kim ol ḳuluň yüzinde nūrı tamāmen 'arżānī münevver ve rūşen ḳıla ve ḳıyāmet ḫalāyıḳları eyiteler bu ne ḳuldur kim Ḥaḳ Te'ālā bugün bunuň gibi kerāmeti buňa virdi diyeler. Ḥaḳ Te'ālā ḥażretinden nidā geldi kim bu bir ḳuldur kim benüm ḳullarumdan **[18a]** dünyāda bir kez bu du'āyı oḳuyup ḥürmet eylemişdür anuň içün bunuň gibi günde bu kerāmeti bu ḳula virdük 'ömrinde bir kez bu du'āyı oḳudıġı içün ve daḫı ol ḳul başını ṭopraḳdan ḳaldıra. Ḥaḳ te'ālā ḥażretinden bir taḫt ol ḳuluň ḳabri üzerine vireler. Yüz biň firişte bile gele. Ol ḳul ol taḫt üzerine otura. Ol firişteler mecmū'īsi ol ḳuluň öňince ve ardınca yüriyeler. Ḳıyāmet güninde bu ḳula ḥisāb ve 'aẕāb olmaya ol ḳuluň kabrinden cennete degin Ḥaḳ Te'ālā 'azze ve celle yetmiş biň kez ol ḳula naẓar ḳıla ümīddür ki **[18b]** ḥażret-i 'izzet bu du'ānuň berekātından ve fażīletinden ve raḥmetinden nevmīd itmeye. Āmīn yā Rabbel'ālemīn bi ḥaḳḳi Muḥammed (s.a.v.) ve ālihi ecme'īn et-ṭayyibīn et-ṭāhirīn. Enes ibni Mālik (r.a.) bu kelāmları işidicek eyitdi kim: - Yā Resūlullāh bu du'ānuň şerḥi ve fā'idesi ve fażīleti bī-ḳıyāṣ ve bī-nihāyet imiş. Peyġamber (a.s.) eyitdi: - Yā Enes ibn Mālik eger bu du'ā-yı ḳadeḥüň şerḥini eyitsem ümmetim ṭā'atı ve 'ibādeti ḳoyalardı bu du'āyıla 'amel eyleyelerdi ve daḫı 'ömürleri müddetince rāst gelmeyelerdi. Cebrā'īl (a.s.) **[19a]** eyitdi: - Yā Muḥammed bu du'ā-yı ḳadeḥüň ululuġı ve kerāmeti oldur kim Ḥaḳ Te'ālā adlarından biri bu du'ā içindedür. Cümle adlaruň ulusıdur ve daḫı bu du'āyı bir ketan üzerine veyā bir pāre altun üzerine veyā bir pāre gümüş üzerine yaza ve eze. Ṣuyı bir şīşe içine ḳoya. Bir geyik derisiyle ol şīşenüň aġzını ṭuta. Her kişinün kim başı ve yüregi zaḥmet virse ya bir 'illeti olsa kim hīç otıla çāre olmasa ol ṣudan bir mikdār içirseleler Ḥaḳ Te'ālā ḳudretiyle ol zaḥmetden ḳurtıla, şifā bula **[19b]** ve sözi muḫtaṣar ḳılalum kim yetmiş dürlü rence keffāretdür ṣuyuň fāidesi. İ'tiḳād üzere ola tā kim nef'i ẓāhir ola ve andan ṣoňra bunuň şerḥi ḳalem birle taḥrīr ve dil birle ta'bīr olmaz. Her ne içün inse netīcesi ṭahir ola 'ulemā-yı müteḳaddimīn ḳatında tecrübe olınmışdur. Bu du'ā müteḳaddimīn ḳatında tecrübe olınmışdur. Bu du'āya şek ve şübhe ṣıġmaz taḥḳīḳdür. Ol 'azīz haẓa du'ā-yı ḳadeḥ-i mübāreketü du'ā budur:

Diğer şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshalarıyla hemen hemen aynı ifadelere sahip bu nüshanın diğer metinlerde bulunmayan kısımları şu şekildedir:

1- Cebrail'in kadeh duasını, Hz. Muhammed'in Allah'tan izin istemesi şartıyla hizmetine vereceğini söylemesi ve Hz. Peygamber'in duası üzerine Allah'tan izin çıkması.

2- Bu duayı bir kimse gövdesine sürse yorulmaz, yürümekten usanmaz.

3- Hz. Muhammed ile Enes bin Malik arasındaki konuşmanın metnin sonunda olması ve Hz. Peygamber'in "Bu duanın şerhini söylesem ümmetim ibadeti bırakır, bu dua ile amel eylerlerdi." demesi.

Kadeh Duası Mazmununu Hâvî Beyitler ve Şerh-i Du'â-yı Kadeh Işığında İzahları

Yukarıya alıntıladığımız mazmuna dair tüm söylenilenlerden ve pek çok şiir örneğinden hareketle mazmunu en iyi tavsif eden tanımın, *divan şiiri estetiğinde bir objenin, bir hâlin kendisini açıkça söylemek yerine onun, arka planda bağlı bulunduğu unsurlarda mevcut vasıflarından birini veya daha fazlasını bulmaya yarayacak ipuçlarını vererek dolaylı fakat ince, zarif ve orijinal bir şekilde ifade edilmesi*[42] olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanımda olduğu gibi pek çok divan şiirinde kadeh duası tüm özellikleriyle açıkça söylenmemiş, bu duanın vasıflarını bulmaya yarayacak şekilde ipuçları verilerek mazmuna dönüştürülmüştür. Kadeh duasına dair tüm bilgiler, bu duanın tüm vasıfları, zamanın erozyonuyla kültür dünyamızdan silindiği içindir ki bizler belli bir süre kadeh duasının izahını yapamıyorduk. şimdi ise kadeh duasının ortaya çıkış hikâyesi, içeriği, kullanılış amaçları gibi vasıfları hakkında bilgi veren şerh-i Du'â-yı Kadeh isimli, müellifi belli olmayan küçük çaplı mensur eser sayesinde bunu gerçekleştirme imkânına sahibiz. şerh-i Du'â-yı Kadeh'in ulaşabildiğimiz nüshalarının transkripsiyon alfabeli metinlerini verip, nüshalar arasındaki anlatım farklarını gösterdikten sonra divanlarda tespit ettiğimiz kadeh duası mazmununu içeren beyitleri bu şerh metinlerindeki anlatımlar ışığında şöyle ce izah edebiliriz:

Zikr ider vasf-ı du'â-yı kadehi pîr-i mugân[*]

Varalum biz de du'âsın alalum ol pîrün[43]

ENVERÎ

NESRE ÇEVİRİ: Yaşlı meyhaneci kadeh duasının özelliklerinden bahsetmektedir. Biz de gidip o yaşlının duasını alalım.

Klasik lügatlerde "şerh" kelimesinin karşılığı olarak verilen anlamların ortak noktası kapalılığın giderilip bilinmeyenin anlaşılır kılınmasıdır. Anlaşılır kılma çoğu zaman; tanım getirme, tarif etme, açma ve açıklama ile yapılır. Kadeh duasını anlaşılır hale getirmek için yazılan şerh-i Du'â-yı Kadeh, bu duayı tarif etmekte, özelliklerinden, niteliklerinden, kısaca vasıflarından söz etmektedir. Bu yüzden bu esere aynı zamanda vasf-ı du'â-yı kadeh de diyebiliriz. Yukarıdaki şiirde Enverî, "Yaşlı meyhaneci kadeh duasının özelliklerinden söz eder." derken kültür seviyesi yüksek çağdaşlarının, kadeh duasının vasıflarını anlatan kadeh duası şerhini bildiğini/okuduğunu kastetmektedir. Bu nedenle bu beyitin mazmunu bizatihi şerh-i Du'â-yı Kadeh'tir.

Gör du'â-yı kadehi nice mücerrebdür kim

Ne kadar serd ise dilberlere eyler te'sîr[44]

şÂHÎ

NESRE ÇEVİRİ: Kadeh duasının ne kadar denendiğini gör ki dilberler ne kadar sert/soğuk olsalar da onlara etki eder.

Okçuzâde Mehmed Paşa'nın oğlu şâhî'ye ait bu beytin ilk mısrasında şair 3. şerh-i Du'â-yı Kadeh nüshası varak 19b'de "…'ulemā-yı müteḳaddimīn ḳatında tecrübe olunmuşdur bu du'ā…" ifadesiyle vurgulandığı gibi, kadeh duasının tecrübe edilmiş etkili bir dua olduğunu söylüyor ve yine 3. nüsha varak 16b'de "…her kim du'ā-yı ḳadeḥi helāl loḳma ile ve ḫāliṣ niyyetle ve bu i'tiḳādıla oḳusa eger demür üzerine oḳursa ṣu gibi eriye revān ola…" şeklinde geçen, diğer nüshalarda benzer

[42] Ömer Faruk AKÜN, a.g.md., s.421.

[*] Taradığımız divanlardan bazıları basılı kitap, bazıları e-kitap, bazıları tez, bazıları da elektronik ortama aktarılmış, sayfa numarası olmayan dosyalar olduğu için şiirlerin ve nazım birimlerinin divandaki sıra sayısı eser künyeleri dipnotlarında verilmiştir.

[43] Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Ümmî Divan Şâirleri ve Enverî Divanı**, MEB Yay., Ankara, 2001, Gazel 147/Beyit 4.

[44] Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, (hzl.) İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 515

çeşitlerde dillendirilen kadeh duasının demiri yumuşatması, eritmesi hadisesine telmihte bulunarak "Sevgililer ne kadar (demir gibi) sert olsalar da bu dua onlara etki eder, onları yumuşatır, eritir." diyerek beytini sonlandırıyor. Görüldüğü gibi şerh-i Du'â-yı Kadeh'te geçen bu iki ibare sayesinde şairin kurguladığı mazmun bilmecesi çözülmüş oluyor. Azmizâde Hâletî ve Zâtî'ye ait aşağıdaki beyitler de 3. şerh metninde yer alan kadeh duasının bilginler tarafından tecrübe edilmiş bilgine atıfta bulunmaktadır. Hâletî'nin şiirinde; şerh metninde yer alan, kadeh duasını inkâr edenlerin kâfir olacağı iddasını ima eden "münkir", şerhte doğrudan geçen "mücerreb", "dua" ve "kadeh" kelimeleri tüm beyite serpiştirilmiş, kadeh duası örtülenmiştir. Bu şekliyle bu beytin "şiirde bir olguyu gizleyerek bazı ipuçlarıyla o olguyu buldurmaya çalışmak" şeklindeki mazmun tanımına tam olarak uyması dikkat çekmektedir.

İsterse bir kadehle niçe münkiri yakar

Pîr-i mugân meger ki mücerreb du,â bilür[45]

AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ

NESRE ÇEVİRİ: Yağlımeyhaneci tecrübe edilmiş dua bilir, bu yüzden isterse bir kadehle birçok kâfiri yakar.

Ey sâkî du'â-yı kadeh olmasa mücerreb

Sögdükce safâ virmez idi agzuma ol leb[46]

ZÂTÎ

NESRE ÇEVİRİ: Ey içki sunan, kadeh duası tecrübe edilmiş (etkili) bir dua olmasaydı (sevgilinin) o dudağı sövdükçe bana zevk vermezdi.

"Her ne kim dünyāda ḥācet[i] ola ṣubḥ vaḳtinde ṭura, öñe ḳoya eyite: - Yā İlāh'el-'ālemīn, bu du'ā-yı ḳadeḥ ḥürmeti içün benüm ḥācetümi revā ḳıl diye, Ḥaḳ Te'ālā revā eyleye."[47] cümlelerinin belirttiğine göre sabah vakti kadeh duası okuyarak Allah'a yakaranların istekleri kabul olacaktır. Kadeh duasının okunma zamanı olan sabah ile divan şiiri "rind" tipinin mahmurluk sökmek için içtiği bir çeşit şarap olan sabûhun[48] aynı kelime köküne dayanması şairler tarafından mazmuna dönüştürülmüştür. Aşağıdaki iki beyit bu mazmunu ihtiva etmektedir:

Bir du,âdur kim kadeh anı virür pîr-i mugân

Hâletî çokdan o vird-i subh-gâhumdur benüm[49]

HÂLETÎ

NESRE ÇEVİRİ: Kadeh yaşlı meyhanecinin verdiği bir duadır. Uzun zamandır o dua, sabah vakti okuduğum zikirdir.

Mey-i sabûhı getür âşık-ı seher-hîzem

Kadeh du'âsın o şevk ile okıyam bârî[50]

ZÂTÎ

[45] **Azmi-zâde Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, (hzl.) Bayram Ali Kaya, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Edirne, 1996. Gazel 227/Beyit 4.
[46] Vildan Serdaroğlu, **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, TDAM Yay., İstanbul, 2006, s. 243.
[47] 1. Nüsha, vr. 131b.
[48] Söz konusu divan şiiri terimi "Sabûhî" için bkn. A.T.Onay, **a.g.e.** s. 333.
[49] Bayram Ali Kaya, **a.g.t.**, Gazel 519/Beyit 5.
[50] **Mostarlı Ziyâ'î Divanı**, (hzl.) Müberra Gürgendereli, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay., s. 277, Gazel 433/Beyit 4.

NESRE ÇEVİRİ: Seher vaktinde uyanan bir âşığım, sabahları içilen şarabı getir. Kadeh duasını o şevk ile okuyayım bari.

Şahını şerh-i Du'â-yı Kadeh metinlerinde bulduğumuz başka bir beyit de şudur:

Mey-hârenin du'âsı n'ola olsa müstecâb

Her dem kadeh du'âsın okur pîr-i meykede[51]

ŞEVKÎ

NESRE ÇEVİRİ: şarap içenlerin duasının kabul olmasına şaşmamak lazım çünkü yaşlı meyhaneci durmadan kadeh duası okumaktadır.

1. nüsha varak 129a'da geçen "…Ḥaḳ Teʿālā buyurdı Cebrāʾīle ki var (Âdemʾe) iʿlām it ki eger iki yüz yıl daḫı aġlayasun ve yüriyesün tevbeñi şol vaḳtın ḳabūl ḳılurum ki bu duʿā-yı ḳadeḥ[i] baña şefīʿ getüresün. Çün bunı Ādem işitdi, el götürdi, eyitdi: - Ya ilāheʾl-ʿālemīn, duʿā-yı ḳadeḥ ḥürmetine bu ḫorlığı benden götür. Beni ʿafv ḳıl. Andan Taňrı Teʿālā Ādemüň tevbesin ḳabūl eyledi, günāhuň ʿafv ḳıldı…" ibarelerinde ve devamında münacatta bulunan diğer peygamberler ile ilgili ifadelerde kadeh duası okunduktan sonra edilecek duaların kabul edileceği görüşü belirtilmektedir. Yukarıdaki şiirin şairi bunu hatırlatırcasına, "Meyhaneci sürekli olarak kadeh duası okuduğu için şarap içenlerin duası kabul oluyor." demektedir. Divan şairleri bir beyite sadece mazmun yerleştirmezler. Kelimelerin anlam, yazım ve ses değerlerini göz önünde bulundurarak olabildiğince çok çeşit edebi sanatı şiirlerine yerleştirme gayretinde olurlar. Şevkî'nin beyitinde kadeh duasındaki kadeh kelimesinin "mey-hâre", "mey-kede", "dem" kelimeleriyle birlikte kullanılması müraat-ı nazir sanatının ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Nitekim temel konularından biri (mecazi veya hakiki) şarap olan divan şairlerinin kadeh duasını şiirlerinin malzemesi olarak sıkça kullanmalarında bu imkanın önemli payı bulunmaktadır.

Elinde subha-i mercânı erguvân çıkmış

Kadeh du'âsın okur yârı etmekle teshîr[52]

ŞEYH GÂLİB

NESRE ÇEVİRİ: Erguvan, elinde mercan tespihi le çıkmış sevgiliyi büyülemek için kadeh duasını okumaktadır.

Şerh-i Du'â-yı Kadeh metinlerinde geçen "Bu ḳadeḥüň duʿāsın biraz ṣuya oḳuyalar, ol ḳuluň üstine sepeler… eger bu duʿāyı ölünüň kefenine yaza, ḳabre ḳoyduḳları vaḳīt…"[53], "her kişi ki bu duʿāyı gül ṣuyıyla misk ve zaʿferānla birlikte ki taşa yaza, ṣuyla yuya bir şīşeye ḳoya[54]… bir ʿavret şarplansa ol ṣudan bir ḳaṭre içüreler, derḥāl ṭoġıra ve eger bir kişinüň oġlan ḥāceti ola daḫı[55]…", "…her kim bu duʿāyı bir murād üzerine oḳusa murādı müyesser ola…"[56], "…her kim bu duʿāyı şu üzerine oḳusa üfürse ol ṣuyı ḳanḳı sinle üzere ṣaçsa ol ḳabrüň ʿaẕābı ḳıyāmete degin götürüle…"[57] ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla kadeh duası tedavülde olduğu zamanlarda bazı insanlar tarafından sihir/büyü yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bu tarihi sosyolojik bilgi yukarıdaki beytin mazmununu oluşturmaktadır. Şair bu beyitte erguvan çiçeğini kişileştirerek, elinde mercan tespih ile kadeh duası okuyup sevgilisini büyülemeye çalışan bir büyücü olarak portreleştirmiştir.

[51] Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **a.g.e.** s. 537.
[52] **Şeyh Gâlib Divanı**, (hzl.) Naci Okçu, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay., Kaside 32/Beyit 23.
[53] 1. Nüsha, vr. 127b.
[54] 1. Nüsha, vr. 131a.
[55] 1. Nüsha, vr. 131b.
[56] 2. Nüsha, vr. 42b.
[57] 3. Nüsha, vr. 17a.

Divanlardan tespit ettiğimiz, kadeh duasının sihir amacıyla kullanıldığı bilgisini barındıran diğer beyitler şunlardır:

N'ola nergis gibi mest ola dü çeşm-i bülbül

Gülü teshîre çeker vird-i kadeh tâ be-seher[58]

HAFÎD

NESRE ÇEVİRİ: Bülbülün iki gözü nergis gibi mest olsa buna şaşılmamalı. Gülü büyülemek için seher vaktine kadar kadeh duası okur.

Cânâ kadeh du'âsını teshîr dilleri

Çeşm-i siyâh mestüne gelmez kelâl okur[59]

HÂLET EFENDİ

NESRE ÇEVİRİ: Ey sevgili, gönülleri büyülen kadeh duası siyah gözlerine etki etmez, bıkkınlık verir.

Hırz-ı bâzû idelim cümle du'â-yı kadehi

Basmasun yâd ayagı bu gice bezm-i meye tâ[60]

NEVRES-İ KADÎM

NESRE ÇEVİRİ: Tüm kadeh duasını kolumuza sardığımız bir muska yapalım. Böylelikle şarap meclisimize yabancı ayağı basmasın.

Kadeh duasının sihir amacıyla kullanılması bilgisini hâvî diğer bir beyit olan aşağıdaki beyitte şair, "Geceleri bizim yalnız olduğumuzu mu zannettin?" ifadesiyle geceleri sevgili ile beraber olduğunu ima etmektedir. Şairin geceyi sevgiliyle geçirmenin yolunu belirtmeyerek bulmacaya dönüştürdüğü mazmunun izahı şerh metninde geçen "…her kim bu du'āyı bir murād üzerine okusa murādı müyesser ola…"[61] cümlesinde mevcuttur. Şairin muradı geceyi sevgiliyle geçirmektir. Kadeh duası okuduğu için muradı müyesser olmakta, geceyi sevgiliyle geçirmektedir.

Her gice hâlî mi sanduñ subha dek yohsa bizi

Okıyup üfürmeden kadeh du'âsın yatmayuz[62]

REZMÎ

NESRE ÇEVİRİ: Geceleri sabaha kadar bizim yalnız olduğumuzu mu zannettin? Kadeh duasını okuyup üflemeden uyumayız.

[58] **Hafîd Divanı**, (hzl.) Gülmedine Koç Acar, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006, s. 143.
[59] **Hâlet Efendi Divanı**, (hzl.) Ş. Çetin Derdiyok, Karahan Yay., Adana, 2005. Gazel 8/Beyit 4.
[60] **Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı**, (hzl.) Hüseyin Akkaya, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994. Tarih 13/Beyit 8.
[61] 2. Nüsha, vr. 42b.
[62] **Rezmî Divanı**, (hzl.) Mehmet Gürbüz, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005. Gazel 199/Beyit 2.

Kadeh duası şerhlerinde yer verilen "…Eger ḳul şol ḳadar günāh işlese ki ḳāfdan ḳāfa ṭolu ola, Ḥaḳ Teʻālā ʻazze ve celle bu duʻānuñ ḥürmetinde gülşen-i ʻafv ḳıla…"[63], "…eger bu duʻā-yı ḳadeḥüñ şerḥini eyitsem ümmetüm ṭāʻatı ve ʻibādeti ḳoyalardı bu duʻāyıla ʻamel eyleyelerdi …"[64]ve"…her kim bu duʻāyı iʻtiḳād ile oḳusa Ḥaḳ Teʻālā günāhların ʻafv eyleye…"[65]ifadelerine bakılırsa şerh metinlerine göre, kadeh duasını okuyan kişi dinin gereklerini hiç yerine getirmemiş,sonsuz sayıda günah işlemiş biri de olsa Allah Teâlâ onun tüm günahlarını hemen affedecektir. Dinin bu kolaylığını elde etmenin yolu kadeh duası okumaktır. Aşağıdaki beyitte şair, şerh-i Duʻâ-yı Kadehin bu vasfına telmihte bulunmaktadır:

Evrâdumuz du,â-yı kadehdür hemân bizüm

Yoluñ kolayın alucı pârsâlaruz[66]

BEHİŞTÎ

NESRE ÇEVİRİ: Sürekli okuduğumuz zikir kadeh duasıdır. İşin kolayına kaçan sofularız.

Kadeh duası şerhlerinde öne sürülen iddialar arasında bu duanın çeşitli hastalıkları iyileştirmesi, dert, bela ve sıkıntıları gidermesi bulunmaktadır. "…Eger bir kimse bu ḳadeḥ duʻāsın ḫaste üzerine oḳusa şifā bula…"[67], "…ya bir ʻillet ola ki hīç dārū aña kār ḳılmaya ol şudan içe. Ḥaḳ Teʻālā fermānıyla ḫoş ola…"[68], "…eger bir kimse gövdesine sürse …elem irişmeye…"[69] ve "…her kişinün kim başı ve yüregi zaḥmet virse ya bir ʻilleti olsa kim hīç otıla çāre olmasa … Ḥaḳ Teʻālā ḳudretiyle ol zaḥmetden ḳurtıla şifā bula… yetmiş dürlü rence keffāretdür…"[70]cümleleri bu iddiaları yansıtmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Atâyî, gam hastasının şifası için üzerinde ayvatüyleri ile kadeh duası yazılan sevgilinin dudaklarını işaret etmektedir. Sehâbî, ikiyüzlülük ve kaba sofuluk belasından kurtuluş için kadeh duasının dilimize vird edinmemizi önermektedir. şerîfî ise gamın, derdin giderilmesi için kadeh duasının okunmasını tavsiye ediyor. şerîfî'nin, kadeh duasının çok "yönlü", "özellikli" bir dua olduğunu ifade etmek için kullandığı "havâs" kelimesinin, "bazı hastalıklara manevi etkide bulunması için kullanılan dualar"[71] anlamını da sezdirmesi başarılı bir edebi sanat olarak dikkat çekmektedir.

Virse şifâ lebün nola dil-i hasta-ı gama

Yazdı kadeh du,âsın ana ey nigâr hat[72]

NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ

NESRE ÇEVİRİ: Ey sevgili, dudakların dert hastası olan gönle şifa verirse buna şaşılmamalı çünkü ayvatüyleri ona kadeh duası yazdı.

[63] 1. Nüsha, vr. 127b.
[64] 3. Nüsha, vr. 18b.
[65] 2. Nüsha, vr. 43ab.
[66]**Behiştî (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni)**, (hzl.) Yaşar Aydemir, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999. Gazel 209/Beyit 3.
[67] 1. Nüsha, vr. 127a.
[68] 1. Nüsha, vr. 131a.
[69] 3. Nüsha, vr. 17a.
[70] 3. Nüsha, vr. 19ab.
[71] Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yay., İstanbul, 2009, s. 1274.
[72]**Nev'î-zâde Atâyî Divanı**, (hzl.) Saadet Karaköse, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1994. Gazel 116/Beyit 4.

Belâ-yı zühd ü riyâdan şu kim dilerse halâs

Kadeh du,âsını vird eylesün ma,a'l-ihlâs[73]

SEHÂBÎ

NESRE ÇEVİRİ: Çiyüzlülük ve ham sofuluk belasından kurtulmak isteyen samimi bir şekilde kadeh duasını okusun.

Zâhidâ okı du'â-yı kadehi def'-i gama

Gördi erbâb-ı safâ anda nice dürlü havâs[74]

şERÎFÎ

NESRE ÇEVİRİ: Ey ham sofu, gamdan kurtulmak için kadeh duası oku. (Gönlü) temiz insanlar onda nice türlü (manevi etkisi olan) özellikler gördü.

Kadeh duasının dert, keder ve sıkıntıları giderdiği inancına atıfta bulunulan diğer beyitler şunlardır:

Cânlara leblerün du'â-yı kadeh

Dillere vird anunçün oldı havâs[75]

AYNÎ (Karamanlı)

NESRE ÇEVİRİ: Dudakların canlara kadeh duası (etkisinde bulunduğu için) dillerde (manevi etkisinden dolayı) zikir oldu.

Hem-kadeh olma tururken Hâletî agyâr ile

Olmasun rencîde-hâtır ol du'â-gûyun senün[76]

HÂLETÎ

NESRE ÇEVİRİ: (Ey sevgili), yabancılar ile içki içme ki senin duacının gönlü kırılmasın.

N'ola hûn-i dili hem-keyf-i mey -i nâb olsa

Ki du'â-yı kadehi eyledi ezber lâle[77]

şEYHÜLİSLAM ES'AD

NESRE ÇEVİRİ: Lalenin gönül kanı saf şarapla aynı keyfi verse buna şaşılmamalı çünkü o, kadeh duasını ezberledi.

şerh-i Du'â-yı Kadeh metinlerinde "…Ḥaḳ Teʻālā ḥażretinden bundan ulu duʻā yoḳdur…"[78], "…bu duʻānuñ ululuġı güçdür. Taňrı Teʻālā adlarından ulu adı bu duʻānuñ içindedür. Dükeli duʻālaruñ ulusıdur…"[79], "...Ḥaḳ Teʻālā ḥażretiden bu duʻāleyin ʻazīz ḥürmetlü nesne yoḳdur…"[80], "…bu duʻānuñ şerḥi ve fāʾidesi ve faẕīleti bī-ḳıyāṣ ve bī-nihāyet imiş…"[81] ve "…duʻā-yı ḳadeḥüñ ululuġı ve kerāmeti oldur

[73] **Sehâbî Divanı**, (hzl.) Cemal Bayak , Kültür Bakanlığı e-kitap Yay., s. 87, Gazel 180/Beyit 1.
[74] **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi**, (hzl.) Sadık Yazar, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006. Gazel 159/Beyit 4.
[75] **Karamanlı Aynî ve Divanı**, (hzl.) Ahmet Mermer, Akçağ Yay., Ankara, 1997, Gazel 238/Beyit 2.
[76] Bayram Ali Kaya, **a.g.t**., Gazel 431/Beyit 7.
[77] **Şeyhülislam Es'ad Divanı**, (hzl.) Muhammet Nur Doğan, MEB Yay., Ankara, 1997, Kaside 12/Beyit 4.
[78] 1. Nüsha, vr. 127b.
[79] 1. Nüsha, vr. 128b-129a.
[80] 3. Nüsha, vr. 17a.
[81] 3. Nüsha, vr. 18b.

kim Ḥaḳ Te'ālā adlarından biri bu du'ā içindedür cümle adlaruñ ulusıdur…"[82], gibi ifadelerle kadeh duasının güvenilir, saygın, nitelikli, yüce bir dua olduğu belirtilmektedir. Kadeh duası şerhinin bu iddiası halk tarafından kabul görmüş olmalıdır ki bu kabulü aşağıda vereceğimiz beyitlerin anlamlarında okumaktayız:

Kadeh du'âsını gör de mukayyed olma

Nedîm Hikâyet-î Key ü Cemşîde Cem fesânesine[83]

NEDİM

NESRE ÇEVİRİ: Ey Nedim, kadeh duasını gör de Key ile Cemşîd'in hikâyesine, Cem'in efsanesine inanma.

Gâfil olma kadeh du,âsından

Öyle makbûl olur du,â yokdur[84]

GELİBOLULU ÂLÎ

NESRE ÇEVİRİ: Kadeh duasından habersiz olma, onun gibi makbul dua yoktur.

"…her kim bu du'āyı götürse sefere gitse eger ḳāfdan ḳāfa seyr iderse ol kişiye hīç ziyān irmeye…"[85], "…eger bu du'āyı oḳuyasun, kendüziñe urasun, oda urasun, bir ḳılıñ yaḳdırmaya…"[86] ve "…bir kişi bu du'āyı oḳuya yāḫūd kendüde götüre, eger biñ ḳılıç uralar kesmeye…"[87] cümlelerine bakılırsa şerh metninde kadeh duasının cevşen işlevi gördüğünün, yani insanı bir zırh gibi koruduğunun iddia edildiği görülür. Aşağıdaki beyitte sâkînin kadeh duası okuyarak âşıklarından korunduğunu söyleyen şair, bu bilgi üzerine mazmununu tesis etmiştir.

Kadeh du,âsını okur savarmış ,uşşâkı

Hele bizi de du,âdan unutmasun sâkî[88]

KÂMÎ

NESRE ÇEVİRİ: Sâkî, kadeh duası okuyarak âşıklarını savarmış bizi de o duadan unutmasın.

Yukarıdaki örneklerden hareketle divan şairlerinin beyitlerine konu olan pek çok kadeh duası mazmununun izahının şerh-i Du'â-yı Kadeh metinlerinde bulunduğunu söylemek doğru olacaktır ancak bu mazmunun olduğu her beyitin şerh metniyle açıklanabileceği sonucuna ulaşmak doğru değildir. Divanlar arasında tespit ettiğimiz kadeh duasını içeren bazı beyitler ile şerh metni arasında herhangi bir anlam ilintisi kurulamayacağı görülmektedir. Asıl mazmunu kadeh duası ile bağlantılı başka bir olgu olan söz konusu bu beyitlerin anlamlarını, kelime kadrolarını göz önünde bulundurduğumuzda bunların iki grupta toplandıkları dikkat çekmektedir.

İlk grubu oluşturan beyitlerin esas mazmunu Osmanlı dini-sosyal yaşantısının temel unsurlarından olan dualardır. Zengin bir İslamî yaşam kültürüne sahip Osmanlı vatandaşlarının gündelik hayatında nur duası, seyf duası, sürhübad duası, ism-i a'zam duası, devlet duası gibi dualar önemli yer edinmekteydi. Üstelik bu duaların isimlerinde geçen nur kelimesi aydınlık,

[82] 3. Nüsha, vr. 19a.
[83] **Nedim Divanı**, (hzl.) Abdulbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1951. s. 336.
[84] **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanı - Vâridatül-Enîka,** (hzl.)Kudret Altun, Özlem Kitabevi, Niğde 1999, Musammat 3/Bend 5/Beyit 3. s. 159.
[85] 2. Nüsha, vr. 43a.
[86] 1. Nüsha, vr. 127b.
[87] 1. Nüsha, vr. 131b.
[88] **Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni**, (hzl.) Gülgün Erişen Yazıcı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998. Müfredat 160.

(mecazen) sevgilinin aydınlık yüzü; seyf kelimesi kılıç, (mec.) sevgilinin kaşları; sürh kelimesi kırmızı, (mec.) sevgilinin kırmızı dudağı/yanağı; bâd kelimesi olmak, rüzgar, nefes, şarap; sürhbad kelimesi (farsça) kırmızı olsun; a'zam kelimesi en büyük gibi geniş anlam değerlerine sahiptir. En az kelimeye en çok anlamı yüklemeyi sanatsal başarı olarak gören divan şairleri dua isimlerinin onlara sağladığı zengin malzemeyi şiirlerinin mazmunu yaparak değerlendirmişlerdir. Dini-sosyal yaşamın önemli bir unsuru olan ve ismi şairlere anlam oyunları oynama imkânı tanıyan kadeh duası da çoğu kez mazmunu dualar olan beyitlerde kendine yer bulmuştur. Bu beyitler şunlardır:

Şarâb-ı âl derdinden habab-ı mey hevâsından

Du'âmuz lâzım oldı geh kadeh geh surh-bâd olmak[89]

GELİBOLULU ÂLÎ

NESRE ÇEVİRİ: Kırmızı şarap derdinden, şarabın kabarcığından bazen kadeh, bazen sürhübad duası okumamız lazım geldi.

Nizâmî gamzen ile leblerüni yâd ideli

Du'â-yı seyfî okur gâh geh du'â-yı kadeh[90]

KARAMANLI NİZÂMÎ

NESRE ÇEVİRİ: Nizâmî yan bakışın ile dudaklarını analı bazen kılıç bazen kadeh duası okur.

Kadeh du'âsı şikest-i humara kâfîdir

Mu'âşirân-ı çemen kâr-ı seyf bilmezler[91]

NÂ'İLÎ-İ KADİM

NESRE ÇEVİRİ: Kadeh duası başağrısını kırmaya yeter. Bahçede yaşayanlar kılıç işi bilmezler.

Kadeh âyetlerini nûr ile tefsîr eyler

Girse şeyhiñ eline gâh girîbân-ı kadeh [92]

NEVRES-İ KADİM

NESRE ÇEVİRİ: Şeyhin eline kadehin yakası girdiği zaman kadeh ayetlerini nur ile tefsir eder.

Kadeh du'âsını vâ'iz işitmesün yohsa

Anın da hükmini te'sîr-i sürh-bâde virür[93]

NEVRES-İ KADİM

NESRE ÇEVİRİ: Vaaz veren hoca kadeh duasını işitmesin yoksa onun da hükmünü sürhübad duasının etkisine verir.

Kadeh duasının yer aldığı, izahı şerh-i Du'â-yı Kadeh'e dayanmayan ikinci gruptaki beyitlerin ise açıklaması sanıyoruz ki divan edebiyatının temel çatışmalarından olan rind ile zâhide dayanmaktadır. Rind ile zâhid hemen hemen her divan şairinin kalemine konu olan birbirine zıt iki

[89] Kudret Altun, **a.g.e**., Gazel 273/Beyit 4, s. 343.
[90] **Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı**, (hzl.) Haluk İpekten, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No. 208, Ankara, 1974.Gazel 7/Beyit 7.
[91] **Nâ'ilî Divanı**, (hzl.) Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ankara, 1990. Gazel 52/Beyit 4, s. 178.
[92] Hüseyin Akkaya, **a.g.t.**, Gazel 16/Beyit 2.
[93] **A.g.t.**, Gazel-i Nâkıs 31/Beyit 2.

tiptir. Rind; dünyevi kaygılardan sıyrılmış,gösterişten uzak duran, maddeye kıymet vermeyen bir hüviyet sergiler. Divan şairleri kendilerini bu tip içerisinde kategorize ederler. Şarap, meyhane, sâkî, câm gibi içki meclisiyle ilgili imajların sıkça kullanımının meşruiyetinin dayanağı da rind tipinde mevcuttur. Zâhid ise duygudan yoksun olarak körü körüne ibadet eden, her mübahı haram sayan, çatık kaşlı, ham ve kaba sofu karakteridir. Kadeh duası; ismindeki "kadeh" kelimesinin meyhanede derbeder bir hayat yaşayan rindin elinden düşürmediği içki kabı anlamını taşıması, "dua" kelimesinin ise iş gücü yasaklamak ve körü körüne ibadet etmek olan dindar zâhidi anımsatması nedeniyle asıl mazmunun rind ile zâhit veya bunlardan sadece birinin olduğu beyitlerde bazen muhteva olarak kullanılmıştır. Bu şekilde teşekkül etmiş beyitler aşağıda verilmiştir:

Hemîşe zikrüm olupdur benüm şarâb-ı zâhid

„Aceb mi virdün olursa senün du'â-yı kadeh[94]

AYNÎ (Karamanlı)

NESRE ÇEVİRİ: Ham sofunun şarabı devamlı olarak söz ettiğim (şey) olmuştur. Kadeh duası senin dilindeki zikir olursa buna şaşılmaz.

Riyâsına ne nazar şimdi bir zamân var idi

Kadeh du„âsını zâhid okurdı ez-berden[95]

KÂTİP-ZÂDE SÂKIB

NESRE ÇEVİRİ: Ham sofunun ikiyüzlülüğüne bakmayın şimdi. Bir zamanlar kadeh duasını ezberden okurdu.

Tolar ehl-i bezmün sadâsıyla dehr

Okırlar meger kim du'â-yı kadeh[96]

MOSTARLI ZİYÂ'Î

NESRE ÇEVİRİ: Dünya, içki meclisindekilerin sesiyle dolar. Çünkü onlar kadeh duası okurlar.

Eyle kadeh du'âsını evrâd-ı subh u şâm

Devr it semâ'-ı şevkile peymâneler gibi[97]

NECCÂR-ZÂDE RIZA

NESRE ÇEVİRİ: Kadeh duasını sabah akşam okuduğun dua eyle. Şevk semâ'ıyla kadeh gibi dön.

Câm-ı mey böyle şikest olacagı bellü idi

Halk çokdan okumuşlardı du'âsın kadehüñ[98]

BÂKÎ

NESRE ÇEVİRİ: Şarap bardağının böyle kırılacağı belli idi. Halk çokdan kadehin duasını okumuştu.

[94] Ahmet Mermer, **a.g.e.**, Gazel 98/Beyit 2.
[95] **Kâtip-zâde Sâkıb Mustafa Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, (hzl.) Mehmet Kırbıyık, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999. Gazel 473/Beyit 4.
[96] Müberra Gürgendereli, **a.g.t.**, Gazel 48/Beyit 2.
[97] **Neccâr-zâde Rıza Divanı'nın Edisyon Kritiği**, (hzl.) Mehmet Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1999. Gazel 273/Beyit 5.
[98] **Bâkî Divanı**, (hzl.) Sabahattin Küçük , Kültür Bakanlığı e-kitap Yay., s. 195, Gazel 270/Beyit 3.

SONUÇ

Saiki Ahmet Talat Onay'ın "şiirlerimizde geçen 'kadeh duası' tabirinin delalet ettiği mazmun tamamıyla anlaşılamamıştır."[99] sözleri olan bu çalışmamızın sonunda şu neticelere ulaşmak mümkündür:

- Mazmun; divan edebiyatının yaşandığı dönemin sosyal, siyasal, dini, askeri, ekonomik hayatın bilgi, duygu ve zevk bütünlüğü içerisinde, birbiriyle anlam bağı bulunan kelimelerin bir mısra ya da beyite yerleştirilip bunların çağrışımlarından, anlamsal boyutlarından hareketle yoğun bir duygu ve geniş bir anlam dünyası oluşturma sürecidir.

- İslami yaşamın hâkim olduğu Osmanlı toplumunda oldukça zengin bir dua kültürü bulunmaktaydı. Bu zengin kültürün önemli dualarından biri kadeh duasıydı. Söz konusu bu dua, yaşadıkları dönemin yaşam unsurlarını sanatlarının muhtevasına dönüştüren divan şairlerince mazmun olarak kullanılmıştır.

- 142 divanın taranması sonucunda kadeh duasının doğrudan yer aldığı 32 beyitin tespit edilmesi bu duanın divan şairlerince rağbet gösterilen bir mazmun konusu olduğunu göstermektedir.

- Yazma eser kütüphanelerinde; şimdiye kadar tespit edilmiş 5 nüshası bulunan, kadeh duasının ortaya çıkış hikâyesini, kullanım sahasını, etkilerini ve dua metnini içeren şerh-i Du'â-yı Kadeh isimli kısa bir mensur metin bulunmaktadır. Divanlarda yer alan kadeh duası mazmunlarının çoğunun izahı bu şerh metnindeki bilgilere dayanmaktadır. Nitekim kadeh duasının geçtiği 32 beyitten 22'sinin anlamı, ancak şerh metnindeki cümlelerin yardımıyla anlaşılır hale gelmektedir.

- Osmanlı dini-folklorik yaşantısının önemli unsurları olan seyf duası, nur duası, sürhübad duası, ism-i a'zam duası gibi meşhur duaların asıl mazmun olduğu bazı beyitlerde, kadeh duası ikincil rolde kullanılmıştır. Genelde isimlerinin yan anlamlarıyla şairlere sanat yapma imkânı tanıyan bu duaların varlığından haberdar olmak, "kadeh duası" ifadesini barındıran bazı beyitlerin izahını mümkün kılmaktadır.

- Kadeh duası isminde bulunan "kadeh" ve "dua" kelimeleri divan edebiyatının temel tiplemelerinden "rind" ile "zahidi" sembolize edecek anlamlara sahiptir. Bu nedenle bu tiplerin birlikte ya da tek başlarına esas mazmun oldukları, özellikle divan şairinin hüviyeti olan "rind"i yansıtan şarap, meyhane, sâkî, bezm, peymâne gibi kelimelerle örülen beyitlerde kadeh duasının doldurma unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı bu temel çatışmayı göz önünde bulundurmak kadeh duası imajının geçtiği beyitlerin anlaşılmasına yardım edecek başka bir yaklaşım tarzı olacaktır.

- Divan şairlerinin esas mazmun veya doldurma unsur olarak kadeh duasına rağbet etmelerinin nedenleri olarak Osmanlı toplumunda dua kültürünün zengin olması, kadeh duası şerhlerinin gizemli anlatımlar içermesi, bu duanın isminin şairin anlam sanatları yapmasına imkân tanımasını sayabiliriz.

[99] A.T.Onay, **a.g.e**., s. 216.

- Ahmet Talat Onay'ın bir bilene rastlanmadığını söylediği kadeh duası mazmunu; şerh-i Du'â-yı Kadeh isimli risale, rind – zâhid çatışması ve Osmanlı toplumunun zengin dua kültürü bağlamlarıyla düşünüldüğünde neredeyse tamamen izah edilecek hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk, Divan Edebiyatı Mad.,Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1994.

Azmi-zâde Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, (hzl.) Bayram Ali Kaya, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Edirne, 1996.

Bâkî Divanı, (hzl.) Sabahattin Küçük, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75644/baki-divani.html (ET: 09.11.2012)

Behiçî (Hayatı, şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni), (hzl.) Yaşar Aydemir, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

CEYLAN, Ömür, Böyle Buyurdu Sûfî, Kapı Yay., İstanbul, 2010.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, Mazmun, Türk Dili, S.388-389, Ankara, 1984.

DEMİREL, şener, "Mazmun Üzerine Bir Değerlendirme" Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.21, Ankara, 2002.

DİLÇİN, Cem, Örneklerle Türk şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1984.

Duâu'l-Kebîr, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 1454.

Duâu's-Seyf, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 2935.

Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni, (hzl.) Gülgün Erişen Yazıcı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.

Fuzûlî Divanı, (hzl.) Kenan AKYÜZ ve Diğerleri, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

Hafîd Divanı, (hzl.) Gülmedine Koç Acar, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2006.

Hâlet Efendi Divanı, (hzl.) İ.Çetin Derdiyok, Karahan Yay., Adana, 2005.

İPEKTEN, Haluk, Fuzûlî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı şiirlerinin Açıklamaları, Ankara, 1973.

İPEKTEN, Halûk, Nâilî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı şiirlerinin Açıklamaları, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1984.

KALPAKLI, Mehmet, Osmanlı Divan şiiri Üzerine Metinler, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.

KANAR, Mehmet, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Say Yay., İstanbul, 2009.

Karamanlı Aynî ve Divanı, (hzl.) Ahmet Mermer, Akçağ Yay., Ankara, 1997.

Karamanlı Nizami Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı, (hzl.) Haluk İpekten, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1974.

Kâtip-zâde Sakıb Mustafa Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni, (hzl.) Mehmet Kırbıyık, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1999.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şu'arâ, (hzl.) İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara, 1989.

KURNAZ, Cemal ve TATÇI Mustafa, Ümmi Divan Şairleri ve Enveri Divanı, MEB Yay., Ankara, 2001.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Bölümü, nr. 59.

MENGİ, Mine, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Mostarlı Ziyâ'î Divanı, (hzl.) Müberra Gürgendereli, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83435/mostarli-ziyai-divani.html(ET: 09.11.2012)

Nâ'ili Divanı, (hzl.) Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

Necâtî Beg Divanı, (hzl.) Ali Nihat Tarlan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

Neccâr-zâde Rıza Divanı'nın Edisyon Kritiği, (hzl.) Mehmet Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1999.

Nedim Divanı, (hzl.) Abdulbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1951.

Nef-î Divanı, (hzl.) Metin AKKUŞ, Akçağ Yay., Ankara, 1993.

Nev'i-zade Atayi Divanı, (hzl.) Saadet Karaköse, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1994.

Nevres-i Kadim ve Türkçe Divanı, (hzl.) Hüseyin Akkaya, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

ONAY, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahi, (hzl.) Cemal Kurnaz, Birleşik Yay., Ankara, 2007.

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990.

Rezmî Divanı, (hzl.) Mehmet Gürbüz, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Risâletü'l-Edâ'iye, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 1567/3.

Sehâbî Divanı, (hzl.) Cemal Bayak, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83437/sehabi-divani.html (ET: 09.11.2012)

SERDAROĞLU, Vildan, Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı, İSAM Yay., İstanbul, 2006.

Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi, (hzl.) Sadık Yazar, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhanevi, Mecmuatü'l-Ahzab, İslamoğlu Yay., İstanbul, ty.

Şeyh Galib Divanı, (hzl.) Naci Okçu, Kültür Bakanlığı e-kitap Yay.http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75682/seyh-galib-divani.html (ET: 09.11.2012)

Şeyhülislam Es'ad Divanı, (hzl.) Muhammet Nur Doğan, MEB Yay., Ankara, 1997.

TANPINAR, Ahmed Hamdi, XIX. Asır Türk Edebiyatı, İstanbul, 1976.

TAVASLI, Yusuf, Tam Dua Kitabı, Tavaslı Yayınları, İstanbul, 2000.

TARAMA YAPILAN DİVANLAR LİSTESİ

1- Adlî Divanı – (hzl.) Yavuz Bayram, 2- Adnî Divanı – (hzl.) Osman Kufacı, 3- Âhî Divanı – (hzl.) Mustafa Kaçalin, 4- Ahmed Paşa Divanı – (hzl.) Ali Nihat Tarlan, 5- Ahmedî Divanı – (hzl.) Yaşar Akdoğan, 6- Ahmet Müsellem Efendi Divanı – (hzl.) Zafer Toprak, 7- Amrî Divanı – (hzl.) Mehmed Çavuşoğlu, 8- Antepli Aynî Divanı – (hzl.) Mehmet Arslan, 9- Âsâf Divanı – (hzl.) Ömür Ceylan, 10- Âşık Çelebi Divanı – (hzl.) Filiz Kılıç, 11- Avnî Divanı – (hzl.) Muhammet Nur Doğan, 12- Ayntablı Hâfız Divanı – (hzl.) Derya Tuyan, 13- Ayntablı Hâfız Abdülmecid-zâde Divanı – (hzl.) M. Beşir Ataç, 14- (Karamanlı) Aynî Divanı – (hzl.) Ahmet Mermer, 15- Azmî-zâde Hâletî Divanı – (hzl.) B. Ali Kaya, 16- Bâkî Divanı – (hzl.) Sabahattin Küçük, 17- Bâlî Divanı – (hzl.) Betül Sinan, 18- Behiştî Divanı – (hzl.) Yaşar Aydemir, 19- Beyânî Divanı – (hzl.) Fatih Başpınar, 20- Bî-nokta Tecellî Divançesi – (hzl.) Atabey Kılıç, 21- Çâkerî Divanı – (hzl.) Hatice Aynur, 22- Dede Ömer Rûşenî Divanı – (hzl.) O. Kemal Tavukçu, 23- Dimetokalı Vahdetî Divanı – (hzl.) Yılmaz Öztürk, 24- Fânî Divanı – (hzl.) Abdulkadir Kayhan, 25- Eğridirli Şeyhî Mehmed Divanı – (hzl.) Betül Dönmez Parlak, 26- Emrî Divanı – (hzl.) Yekta Saraç, 27- Enderunlu Halîm Divanı – (hzl.) Mehmet Turgutlu, 28- Erbilli Yusuf Garibî Divanı – (hzl.) Erhan Tosun, 29- Erzurumlu Zihnî Divanı – (hzl.) Muhsin Macit, 30- Esʿad Divanı – (hzl.) Muhammet Nur Doğan, 31- Fâik Mahmud Divanı – (hzl.) Fatma Koçak, 32- Fasîhî Divanı – (hzl.) Haluk Gökalp, 33- Fatin Divanı – (hzl.) Mehtap Erdoğan, 34- Feyzî Divanı – (hzl.) Yunus Kaplan, 35- Feyzî Halîl Divanı – (hzl.) M. Nurullah Yurttaş, 36- Figânî Divanı – (hzl.) Abdulkadir Karahan, 37- Fuzûlî Divanı – (hzl.) Kenan Akyüz v.d., 38- Gelibolulu Âlî Divanı – (hzl.) Kudret Altun, 39- Gelibolulu Sunʿî Divanı – (hzl.) H. İbrahim Yakar, 40- Hafîd Divanı – (hzl.) Hacer Ünal, 41- Hakîkî Divanı – (hzl.) Erdoğan Boz, 42- Hakkı (Üsküdarlı) Divanı – (hzl.) Arzu Yıldırım, 43- Hâlet Efendi Divanı – (hzl.) Ş.Çetin Derdiyok, 44- Hamdullah Hamdî Divanı – (hzl.) A. Emre Özyıldırım, 45- Hâmî Divanı – (hzl.) Adem Altay, 46- Handî Divanı – (hzl.) Ömer Özkan, 47- Harputlu Rahmî Divanı – (hzl.) Naci Onur, 48- Haşmet Divanı – (hzl.) M. Arslan-Ş.Hakkı Aksoyak, 49- Hayâlî Bey Divanı – (hzl.) Ali Nihat Tarlan, 50- Hayretî Divanı – (hzl.) M.Çavuşoğlu-M.A.Tanyeri, 51- Hâzık Divanı – (hzl.) Hüseyin Güfta, 52- Hecrî Divanı – (hzl.) Ömer Zülfe, 53- Helâkî Divanı – (hzl.) Mehmed Çavuşoğlu, 54- İshak Çelebi Divanı – (hzl.) Ali Yıldırım, 55- Kadı Burhaneddin Divanı – (hzl.) Muharrem Ergin, 56- Kâimî Divanı – (hzl.) M. Uğur Aydın, 57- Kâmî (Edirneli) Divanı – (hzl.) G. Eriş-en Yazıcı, 58- Karamanlı Nizâmî Divanı – (hzl.) Haluk Şipekten, 59- Kâtip-zâde Sâkıb Divanı – (hzl.) Mehmet Kırbıyık, 60- Lâmekânî Hüseyin Divanı – (hzl.) Ş.Halil Tuğluk, 61- Lebîb Divanı – (hzl.) Orhan Kurtoğlu, 62- Leylâ Hanım Divanı – (hzl.) Mehmet Arslan, 63- Muhammed Hilmî Divanı – (hzl.) Ekrem Bektaş, 64- Meʿâlî Divanı – (hzl.) Gülçin Ambros, 65- Mecdî Mehmed Gazelleri – (hzl.) Ayşe-Derya Eskimen, 66- Mekkî Divanı – (hzl.) Gürcan Karapanlı, 67- Mesîhî Divanı – (hzl.) Mine Mengi, 68- Meşhûr Divanı – (hzl.) Y. Aydemir-H. Çeltik, 69- Mezâkî Divanı – (hzl.) Ahmet Mermer, 70- Mihrî Divanı – (hzl.) Mehmet Arslan, 71- Mirza-zâde Sâlim Divanı – (hzl.) Adnan Gürce, 72- Mostarlı Ziyâʿî Divanı – (hzl.) Müberra Gürgendereli, 73- Münîrî Divanı – (hzl.) Ersen Ersoy, 74- Mustafa Maʿnevî Divanı – (hzl.) Mustafa Tatçı, 75- Mustafa Refîk Divanı – (hzl.) Hasan Kaplan, 76- Mütevelli-zâde Ömer Ziyâ Divanı – (hzl.) Nazım H. Polat, 77- Muvakkit-zâde Pertev Divanı – (hzl.) Ekrem Bektaş, 78- Enverî Divanı – (hzl.) C.Kurnaz-M.Tatçı, 79- Nâʿilî-i Kadîm Divanı – (hzl.) Haluk Şipekten, 80- Nakşî Divanı – (hzl.) Emrah Ayhan, 81- Nâmî Divanı – (hzl.) Ahmet Yenikale, 82- Nâşid Divanı – (hzl.) Ömer Zülfe, 83- Nazîf Divanı – (hzl.) Mehmet Elaldı, 84- Necâtî Beg Divanı – (hzl.) Ali Nihat Tarlan, 85-Neccâr-zâde Rızâ Divanı – (hzl.) Mehmet

Özdemir, 86- Nedim Divanı – Abdulbaki Gölpınarlı, 87- Nedim-i Kadîm Divanı – (hzl.) Halil N. Boztepe, 88- Nef'î Divanı – (hzl.) Metin AkkuÇ, 89- Nehcî Divanı – (hzl.) Neslihan Koç, 90- Nesîmî Divanı – (hzl.) Hüseyin Ayan, 91- NeÇâtî Divanı – (hzl.) Mahmut Kaplan, 92- Nev'î Divanı – (hzl.) M.Tulum-M.A.Tanyeri, 93- Nev'î-zâde Atâyî Divanı – (hzl.) Saadet Karaköse, 94- Nevres-i Kadîm Divanı – (hzl.) Hüseyin Akkaya, 95- Nigârî Divanı – (hzl.) Azmi Bilgin, 96- Ni'metî Divanı – (hzl.) G. Esra Ersöz, 97- Osman-zâde Tâ'ib Divanı – (hzl.) ?, 98- Rahîmî Divanı – (hzl.) Ahmet Mermer, 99- Ravzî Divanı – (hzl.) YaÇar Aydemir, 100- Refî'-i Kâlâyi Divanı – (hzl.) Bilal Alpaydın, 101- Revânî Divanı – (hzl.) Ziya AvÇar, 102- Rezmî Divanı – (hzl.) Mehmet Gürbüz, 103- Ruznâmeci-zâde ġinâsî Divanı – (hzl.) Esat Harmancı, 104- Sa'îd Giray Divanı – (hzl.) Saadet Karaköse, 105- Sâmî Divanı – (hzl.) F. Sabiha Kutlar, 106- Sehâbî Divanı – (hzl.) Cemal Bayak, 107- Selîkî Divanı – (hzl.) Ömer Zülfe, 108- Sevdâyî Divanı – (hzl.) Zübeyde YaÇar, 108- Câzim Divanı – (hzl.) Ahmet Özbek, 109- Üsküdarlı Sırrî Divanı – (hzl.) ġevkiye Kazan, 110- Sırrî Hanım Divanı – (hzl.) Berat Acil, 111- Eğribozlu Sırrî Divanı – (hzl.) Sıddık Cansever, 112- Süheylî Divanı – (hzl.) M. Esat Harmancı, 113- Sutûrî Divanı – (hzl.) Emine AdaÇ, 114- ġehdî Divanı – (hzl.) ġeyda Bayındır, 115- ġehrî Divanı – (hzl.) ġener Demirel, 116- ġem'î Divanı – (hzl.) Murat Karavelioğlu, 117- ġeref Hanım Divanı – (hzl.) Mehmet Arslan, 118- ġerîfî Divanı – (hzl.) Sadık Yazar, 119- ġevkî Ġbrahim Divanı – (hzl.) Esma Tezcan, 120- ġeyh Gâlib Divanı – (hzl.) Naci Okçu, 121- ġeyh Hüsameddin UÇkî Divanı – (hzl.) Yavuz Özenç, 122- ġeyhî Mehmed Divanı – (hzl.) Oktay Nar, 123- ġeyhülislam Yahyâ Divanı – (hzl.) Hasan Kavruk, 124- ġuhûdî Divançesi – (hzl.) Ertuğrul Can, 125- Tâci-zâde Ca'fer Divanı – (hzl.) Ġsmail Erünsal, 126- Tecellî Divanı – (hzl.) Sebahat Deniz, 127- Tırsî Divanı – (hzl.) Kadriye Yılmaz Orak, 128- Tokatlı Kânî Divanı – (hzl.) Ġlyas Yazar, 129- Trabzonlu Avnî Divanı – (hzl.) Selma Ülker, 130- Usûlî Divanı – (hzl.) Mustafa Ġsen, 131- Ümmî Sinan Divanı – (hzl.) A.Azmi Bilgin, 132- Üsküdarlı KâÇif Divançesi – (hzl.) Mustafa Erdoğan, 133- Vahyî Divanı – (hzl.) Hakan TaÇ, 134- Vasfî Divanı – (hzl.) Mehmed ÇavuÇoğlu, 135- Vecdî Divanı – (hzl.) Ahmet Mermer, 136- Vusûli Divanı – (hzl.) Hakan TaÇ, 137- Yahyâ Bey Divanı – (hzl.) Mehmed ÇavuÇoğlu, 138- Yakînî Divanı – (hzl.) Ömer Zülfe, 139- YeniÇehirli Avnî Divanı – (hzl.) Lokman Turan, 140- Yunus Emre Divanı – (hzl.) Mustafa Tatçı, 141- Zâ'ik Divanı – (hzl.) Engin Karakoyun, 142- Zâtî Divanı (C. II) – (hzl.) Ali Nihat Tarlan

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1631-1648, ANKARA-TURKEY

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İLK VATANDAŞLIK KİTAPLARINDAN BİRİ OLAN "REHBER-İ İTTİHAD"IN İÇERİK ANALİZİ

Doğan DUMAN[*]
Erhan TUNA[**]

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile yeni bir dönem başlamıştır. Yeni bir insan profilinin yetiştirilmesi bu dönemin hedefidir. Bu hedefi gerçekleştirmek için hürriyetin ilanından hemen ardından "Malumat-ı Medeniye" dersi müfredata konmuştur. Bu ders Cumhuriyet dönemi boyunca yurt bilgisi, vatandaşlık bilgileri, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi gibi isimler altında okutulan derslerin ilk dayanak noktasıdır.

Çocuğun sadece ailesine ait olmadığı, yarının geleceği olarak görüldüğü bu dönemde okul bir toplumsallaştırma aracı olarak daha fazla önem kazanmıştır. Meşrutiyet değerleri ile donatılmış bir nesil yetiştirmek için de adı geçen ders müfredattaki yerini almıştır. Büyük beklentilerle okutulan bu dersin, ders kitaplarının ivedi olarak hazırlanması dikkat çekicidir. Ders kitabı yazarlarının bu konuda batıdan, özellikle Fransa'dan etkilenerek bir altyapıya sahip oldukları görülmektedir. Araştırmada "Malumat-ı Medeniye" dersi ile ilgili ilk kitaplardan birisi olan Rehber-i İttihad' incelenmiştir.

İlkokul çocukları için yazılan bu kitabın satır aralarında orijinal bilgilere ulaşmak mümkündür. Sadece bugün aynı şekliyle kullanılan "Millet Meclisi" tabirinin ilk kez kullanılması bile eserin incelenmesi için yeterli bir sebeptir. Bunun yanında o günlerin resmi ideolojisi olan Osmanlıcılığı işlemesi iktidara ve meşrutiyet değerlerine ilişkin bakış açısı oluşturması, satır aralarında II. Abdulhamid dönemini yermesi ve gerçeklerden kopmayarak ziraat ile ilgili konulara geniş bir yer ayırması kitabın diğer özellikleri arasındadır. Kitabın dilinin övgüyü hak edecek derecede olması, "uhrevi" konulara neredeyse hiç değinmemesi ve siyasi olaylarda yazarın dünya görüşü ile yazıldığı dönemin atmosferini yansıtması yukarıdaki özelliklere eklenebilir.

Sonuç olarak günümüzden tam bir asır önce bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanan "malumat-ı medeniye" dersi için yazılan ilk kitaplardan birisi Rehber-i İttihad'dır. Bu eser Osmanlıcılık ideolojisinin, 31 Mart Olayı'nın izlerinin ve yazarının özellikle siyasi konularda ortaya çıkan dünya görüşünün etkisi ile yazılmıştır. İktidarın meşrutiyet değerlerini okul aracılığı ile çocuğa ulaştırmasına cevap veren bir özelliktedir.

Anahtar Kelimeler: Rehber-i İttihad, Müstecabizade İsmet, Vatandaşlık eğitimi.

[*] Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, El-mek: dogan.duman@deu.edu.tr
[**] Öğretmen, MEB, Hatice Hanım İlköğretim Okulu, El-mek: er.tuna@hotmail.com

CONTENT ANALYSIS OF "REHBER-İ İTTİHAD", ONE OF THE FIRST CITIZENSHIP BOOKS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY ERA

ABSTRACT

With the declaration of the second constitutional period (II. Meşrutiyet 1908), a new period has begun, to create a new kind of human profile was the goal of this period. In order to realize his goal real, soon after the declaration of the Meşrutiyet 2nd, a new course called "Malumat-ı Medeniye" was added to the curriculum. This course was the first base of the other courses like "Yurt Bilgisi","Vatandaşlık Bilgileri", "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" that were taught during the Republican Period.

In this period which a child not only belonged to his/her family but also was seen as the future of the tomorrow, schools have gain much more importance as a socializing agent. So as to create a new generation filled with the values of the Meşrutiyet, all the courses mentioned above took their place in the curriculum. However, hastily preparing the books of the courses taught with the great expectations is somewhat interesting. It is observed that course book writers were affected by the West especially France. In our research, we examined "Rehber-i İttihad" which was one of the first books related with the course "Malumat-ı Medeniye."

To get information between the lines of this book written for primary school children is possible. The first use of the expression "Nation Assembly (Millet Meclisi)" is solely a good reason to examine this work. The other features of the book are dealing with "Ottomanism," the official ideology of that period, to create a new viewpoint regarding to the values of the government and Meşrutiyet, to criticize Abdülhamit 2nd period and lastly to include extensive and true information about agriculture. Also, its effective language, almost no mentioning of "other world" topics and for political events the writer's common idea reflecting the atmosphere of the period its written in, can all be added to the features of the book mentioned above.

To sum up, "Rehber-i İttihad" is the first book written for "Malumat-ı Medeniye" course which was begun to be taught as a separate course a century ago. This book was written with the effects of the ideology of "Ottomanism," traces of the 31 March Incident and the writer's common view of especially political topics. This book is an answer to government's transmitting the values of the Meşrutiyet to school children through school.

Key Words: Rehber-i İttihad, Müstecabizade İsmet, Citizenship education.

Giriş

Araştırmanın temel konusu olan Rehber-i İttihad başlıklı kitap 1909 yılında Müstecabizade İsmet tarafından yazılmıştır. Kapak, fihrist ve ifade bölümleri dahil olmak üzere kırk sayfadan oluşmaktadır.

Analizi yapılan eser, kitabın ikinci baskısı olma özelliğini taşımaktadır. İzmir-Foça'da Keçiyan Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın ilk baskısı aynı yıl Köylü Matbaası'nda basılmıştır(Serçe, 1996: 123).

II. Meşrutiyet dönemi vatandaşlık eğitimi üzerine kapsamlı bir araştırması olan Üstel, Rehber-i İttihad'a özel bir anlam yükleyerek onun "ilk" olma özelliğine vurgu yapar: "Çocukları geleceğin vatandaşları olarak bilgilendirme ve bilinçlendirmeye yönelik ilk kitap Müstecabizade İsmet tarafından ilkokul çocukları için yazılan Rehber-i İttihad'dır"(Üstel, 2005: 32).

Bu "ilk" olma özelliği kronolojik anlam taşımamaktadır. Çünkü Üstel, Selanikli Faik isimli ders kitabı yazarına da yer vermekte ve adı geçen kişinin kendisinin ulaşabildiği en erken tarihli Malumat-ı Medeniye kitabı yazarı olduğunu söylemektedir (Üstel, 2005: 34).

Doğan tarafından yapılan bir araştırmada da 1908 tarihli bir başka Malumat-ı Medeniye kitabına daha yer verilmiştir.[1]

Kronolojik açıdan Rehber-i İttihad'dan önce yazılan birkaç vatandaşlık bilgisi olarak kabul edilebilecek kitap bulunmasına rağmen Müstecabizade İsmet tarafından ilkokul çocukları için yazılan Rehber-i İttihad birçok açıdan ilk olma özelliğini taşımaktadır. Örneğin, çocuklara görev duygusu aşılayan ve yaşamlarını biçimleme çabasındaki ilk kitaptır. Vatan, vatanseverlik, insaniyet, hürriyet, musavat, Meclis-i Mebusan ya da Millet Meclisi, askerlik gibi kavramlar ilk kez çocukların anlayabileceği bir dil ile, bir ders kitabında yer almaktadır. Ayrıca Millet Meclisi terimi ilk kez bu kitapta yer almıştır (Toprak, 1988: 158).

Görüldüğü gibi kimi araştırmacılar bu kitap için "ilk" derken, kitabın kronolojik önceliğine değil, içeriğindeki ve dilindeki özelliklerine vurgu yapmaktadırlar. Toprak'ın tespitlerine göre bu kitabın "uhrevi" bölümleri hemen hemen yok gibidir. Diğer bir deyişle kitap, "rasyonel" bilgi kaynağıdır (Toprak, 1988: 158).

Sadaka, temizlik gibi inancın da kapsamına giren konularda en küçük bir dinsel yaklaşım sergilenmemesi; askerlik ve askerlerin savaşlarda yaralanmaları ve ölmeleri üzerinde önemle durulmuşolmasına rağmen, şehitlik, gazilik kavramlarına hiç değinilmemesi Toprak'ın görüşlerini desteklemektedir.

Rehber-i İttihad'ın dönemin iptidai mekteplerinde yaygın biçimde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir (Özsarı, 2007: 242). Ancak dönemin ideolojik girdisi olan Osmanlıcılık ideolojisini esas alması[2], çocukların anlayabileceği sadelikte bir dil kullanması ve aynı yıl içinde iki baskı yapması gibi nedenlerden dolayı önemli bir eserdir. Ancak İttihat ve Terakki'nin yaşanan siyasal gelişmeler sonrasında Osmanlıcılık ideolojisini terk edip, Türkçülüğü devletin resmi politikasına dönüştürmesiyle Osmanlıcılık kaybeden değer durumuna gelince Rehber-i İttihad da unutulmaya yüz tutmuştur.

[1] Söz konusu kitap Doktor Hazık tarafından 1908 yılında İstanbul'da yazılmıştır. Bkz. Nuri Doğan (1993). *İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Ankara: Bağlam Yayınları, s.171.

[2] Huyugüzel, kitabın Osmanlıcılık ideolojisine yakınlığına dikkat çeker: "…İsmet Bey 1909 Ekim'inde İzmir'de Rehber-i İttihad adıyla ilkokullar için "ihtilaf-ı anasır"ı yok etmeyi amaçlayan bir ders kitabı da yayınlamış,bu kitap iki baskı yapmıştır." Ö. Faruk Huyugüzel, (2004). *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Kültür Yayınları, s.206.

1-Rehber-i İttihad'ın Analizi

1.1. Rehber-i İttihad ve Osmanlıcılık

Eser genel anlamda Osmanlıcılık ideolojisi üzerine kurulmuştur. Bunu ayrı başlıklar altında irdelenen Osmanlıcılık fikir örgüsüne ait hürriyet, adalet, uhuvvet, müsavat gibi kavramlar aracılığı ile daha net bir şekilde görmek mümkündür.

İmparatorluğun farklı renklerini bir arada yaşatmak için tutkal etkisi sağlaması beklenen Osmanlıcılık, Hürriyetin İlanı'ndan Balkan Savaşı'na kadar geçen dönemde özellikle de eserin yazıldığı 1909 tarihinde resmi ideoloji konumundadır. Esere verilen Rehber-i İttihad isminin de bu ideolojiyi anımsatır şekilde özellikle seçildiği düşünülmektedir. İttihad-ı anasırı sağlama rehberi şeklinde algılanabilecek bu isim bir yandan da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni çağrıştırmaktadır. Bu yönüyle sadece kitabın adının, yazıldığı tarihte hangi dinamiklerin ön planda olduğunu göstermesi açısından her şeyi anlattığı ve ustaca seçildiği söylenebilir.

Eser incelendiğinde yalnızca bir yerde ifade bölümünde ideolojinin adı olan Osmanlılık tabirinin geçtiği ve önsöz niteliğindeki bölümde kitabın bu ideoloji çerçevesinde yazıldığının açıkça belirtildiği göze çarpmaktadır.

"Filhakika başka zaman için yaratılmış olan etfal-i vatanın bir gün gelip de aile riyasetlerine geçecekleri, Osmanlılığın nesl-i müstakbelini teşkil edecekleri nazar-ı dikkate alınırsa çocukların ne kadar metin usul-ı terbiyeye tabi olmaları lazım geleceği tasdik olunur." (Müstecabizade İsmet, 1909: 3).

1.2. Rehberi-i İttihad ve Eşitlik Kavramı

Osmanlıcılık ideolojisinin payandalarından biri olan eşitlik kavramı kitapta açık ya da örtülü olarak karşımıza çıkmaktadır.

O günkü yaygın kullanım şekliyle müsavat olarak kitapta bir defa geçen eşitlik, "devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir" (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cümlesi ile tanımlanır. Mutlak eşitliği dışlayan, modern bir yaklaşım ile yapılan kanun önünde eşitlik vurgusu görülür.

Eşitliğin kaynağının ne olduğu sorusunu yönelttiğimizde "bu bize Allah'ın verdiği en büyük haktır"(Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cevabını alırız. İlahi menşeli bir eşitlik çıkarır yazar karşımıza. "Dünyaya gelirken birbirimizden farkımız yoktur" (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) diyerek de doğum ile eşitlenen haklara bir referans çıkarılır.

Eşitliğin ceza verilirken ortaya çıkacağı teması baskındır "…kanun bu efendi bu bey bu paşa tanımaz. Kim yolsuzluk ederse ona ceza verir" (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cümleleri ile cezanın verilmesi için "yolsuzluk" suçunun işlenmesi manidardır. Bir önceki cümlede "Eskiden bazı insanlar yanlışolarak başka türlü düşünürlerdi." (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) denilerek önceden eşitliğe inanılmadığını ama şimdi temiz bir sayfa açıldığı vurgusu yapılır.

Bu temiz sayfada örtülü olarak eskisi gibi yolsuzluklara -kim yaparsa yapsın- yer verilmeyeceği anlamı ön plana çıkarılır. Bu yönüyle "vatandaşların eşitliği mutlakçı rejimin tarihe karıştığının en önemli göstergesidir." (Üstel, 2005: 59).

Eşitlik vurgusu askerlik konusunda da kendini gösterir. Yalnız burada gayrimüslimlerin askerlik yapması ile ilgili olarak özel bir işaret gösterilmemiştir. II. Meşrutiyet ile değişen pek çok şey için "böyle değildi" denilerek ısrarla bir devr-i sabık oluşturulurken askerlik konusunda bir suskunluk tercih edilir. Hatta "askerlik bize atalarımızdan miras kaldı." (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek gayrimüslim unsur örtülü olarak ötekileştirilir. Böylece ittihad-ı anasırın "müsavat" payandasındaki çelişki sergilenmiş olur.

Fırsat eşitliği, eşitliğin alt başlığı olarak düşünülebilecek bir kavramdır. Kitapta mesleklere ulaşabilme ile ilgili olarak bu alanda bir vurgu yapılmıştır:

"Kimimiz bu mağazaya kiminiz bir sanata girersiniz, kiminiz çiftçi, kiminiz memur olursunuz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 19).

Burada memurluktan yola çıkarak kamusal görevlere ulaşabilmede de bir eşitlik olduğunun varlığı söylenilebilir.

Kitapta kadın erkek eşitliğine yönelik herhangi bir iz yoktur. Erkek öğrenciler göz önünde bulundurularak yazılmış bir kitap izlenimi edinilmektedir. Satır aralarında verilen örneklerde aşağıda görüleceği üzere hep erkek cinsiyeti kullanılmıştır.

"Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon hep bir mektebe gidiyorlardı." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

"Ahmet siz altı aylık iken vefat etmiş olan ninenizi sever misiniz? Gördünüz mü Ahmet, ninenizi nasıl seviyorsunuz, size ondan bahs olduğu zaman nasıl gözleriniz yaşarıyor." (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

"Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin Kasım isminde bir oğlu vefat etmişti." (Müstecabizade İsmet, 1909: 38).

"Çocukların hepsi bu zavallının haline çok acıdılar, içlerinden en zengin olanı Dimitri bir kuruş, Mehmet'le Karabet ve Salamon birer ikişer metelik verdiler." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

Kadın-erkek eşitliği gibi toplumsal ve ekonomik eşitliğe yönelik de herhangi bir işaret yer almamaktadır.

1.3. Rehberi-i İttihad ve Hürriyet Kavramı

Osmanlıcılık ideolojisinin bir diğer payandası olan özgürlük kavramına "hürriyet" şeklinde kitapta pek çok yerde değinilmiştir.

" …hürriyet demek başkalarına zararı dokunmayan her şeyi yapabilmek demektir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) denilerek bu kavram tanımlanır. Yazar tanımı daha da kuvvetlendirmek için onu bir de zıddı ile anlatma tarzını dener. "Fakat yapılan şeyin başkalarına zararı dokunursa o zaman hürriyet olmaz. Ona zulm, tecavüz denir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

Kavramın tanımının hemen ardından aynı eşitlik de olduğu gibi hürriyetin menşeine yönelir. "…Allah'ın verdiği en mukaddes en büyük bir haktır ve hepimiz anamızdan hür olarak doğarız öyle yaşarız." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) cümleleri ile hürriyetin de tıpkı eşitlik gibi ilahi bir kaynağa dayandığı ve doğum ile başladığı belirtilir. Müsavat ile bir tür ikiz kardeş gibi anlatılan hürriyet için kimsenin elimizden alamayacağı eklenir (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

"Bu hakkımız sayesinde düşündüklerimizi açıkça söyler, öylece yazarız, istediğimiz gibi çalışırız." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) cümlesi ile sırasıyla düşünce ve kanaat özgürlüğüne, ifade ve basın özgürlüğüne değinilir. Düşüncelerin açıkça söylenip açıkça yazılmasına işaret edilmesi, II. Abdulhamid dönemindeki sansür uygulamasına yönelik bir eleştiriyi akla getirmektedir.

10 Temmuz 1324 ve 14 Nisan 1325 hürriyete kavuşma tarihleri olarak veriliyor. Bunlardan ilki, II. Meşrutiyet'in gerçekleştiği 23 Temmuz 1908'e, diğeri 31 Mart Olayı'nın sona erdirildiği II. Abdulhamid'in tahttan indirilip yerine Beşinci Mehmet Reşat'ın tahta geçtiği 27

Nisan 1909 tarihine denk gelmektedir. Yazar, "bu iki gün biz Osmanlılar'ın en mübarek günleridir. Dünyada gün yüzünü bu günlerde gördük." (Müstecabizade İsmet, 1909: 14) diyerek her iki tarihe de özel bir vurgu yapmaktadır. Bunun nedeni meşrutiyetin ilanı ile oluşturulan "Altın Çağ" düşüncesidir. Önceki dönem yani "devr-ihamidiye", "karanlık çağ" haline getirilir. 31 Mart Olayı'ndan sonra II. Abdülhamit'in tahttan indirilip sürgüne gönderilmesi de bu "altın çağ"ın parlaklığını daha da artıracaktır.

Bu "altın çağ"a büyük bedeller ödeyerek geçildiği de anlatılmadan edilemez. "Hürriyet bize bedava verilmedi, alıncaya kadar senelerce ne sıkıntılar çektik. Ne belalar gördük, ne kanlar döktük. Vatanımızın en büyük, en değerli adamları hep bu yolda canlarını feda edip gittiler. Allan cümlesine rahmet eylesin. Onlar sayesindedir ki bugün rahat yaşıyoruz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 14). Burada isim vermeden Mithat Paşa, Namık Kemal gibi ön plana çıkan kişilere gönderme yapılmaktadır.

"Bu kadar bedel ödenerek kazanılan hürriyeti canımızdan aziz bilip muhafazasına çalışalım." (Müstecabizade İsmet, 1909: 14) denilerek sahiplenme bilinci aşılanır. Bu bilinç "hür olmayan insanın gördüğünüz hayvanlardan hiç farkı yoktur. Öyle hayvanca yaşamaktan ölüm çok hayırlıdır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 13) cümleleri ile pekiştiriliyor.

Kitapta hürriyetin keyfilik olmadığı da ısrarla vurgulanmaktadır. Bunda 31 Mart Olayı'nın ya da 1908 Devrimi'nin hemen ardından gelen kontrolsüz coşkunun rolü olabilir. Bu nedenle kanunlara uymanın hürriyetin teminatı olduğu farklı anlatımlarla öğrenciye sunulmuştur.

"Çünkü sen, ben hürüm diye aklına geleni yapmaya kalkacak olursan başkalarına zararın dokunur." (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

"Kanun bir şey için bu şey (yapılmasın) demediyse kimse onu yapmayacaksın diyemez. Fakat kanun bu şey (yapılmasın) demiş de onu dinlemeyerek yapacak olursak hükümet yakalayarak cezalandırır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

"Bazı cahil adamlar vardır ki hürriyetin manasını bilmediklerinden ben hürüm diye çok terbiyesizlik, kabalık ederler." (Müstecabizade İsmet, 1909: 39).

Hürriyetin içinde yer olan, din ve vicdan hürriyetine yönelik herhangi bir işaret yer olmamaktadır.

1.4. Rehberi-i İttihad ve Uhuvvet Kavramı

Kardeşlik anlamına gelen o günkü yaygın kullanımı ile "uhuvvet" Osmanlıcılık fikrinin bir diğer payandasıdır. Uhuvvet olarak dört, kardeşlik olarak üç kez kitapta yer almıştır.

Müsavat ve hürriyette olduğu gibi ayrı bir başlık ile ele alınmamıştır. Vatan ve İnsaniyet maddesinin alt başlığı olarak "Uhuvvet-i Beşeriye" şeklinde kaleme alınmıştır. Bu kavramın öğrencilere sunumunda tanım ve menşe sıralaması görülmemektedir.

"İslam, Rum, Ermeni, Musevi her kim olursa olsun vatanımızın cümle evlatlarına ayrı ayrı -Osmanlı- hepsine birden -Osmanlı Milleti- denir. Bunların hepsi vatan kardeşidir."(Müstecabizade İsmet, 1909: 7) denilerek devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesin vatan kardeşi olduğu vurgulanmıştır. Dini ya da etnik aidiyetlerin vatan kardeşi olmaya engel olmadığı, kimliği ne olursa olsun Osmanlı olarak adlandırılacağı belirtilmiştir. Bu ifadeler kitapta Osmanlıcılık ideolojisinin en fazla kristalleştiği ifadelerdir.

"Devletimizin kanunun yanında birinin öbüründen hiçbir farkı yoktur. Hepsi birdir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 7) denilerek müsavat ile iç içe olan bir kardeşlik anlayışı satır aralarına yedirilmiştir.

Bu başka yerde "Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon hep bir mektebe gidiyorlardı. Birbirleriyle kardeşgibi geçinirlerdi. Çünkü hepsi bir vatanın evladı olduklarını, hepsi de Osmanlı bulunduklarını hocalarından iyice öğrenmişlerdi." (Müstecabizade Ġsmet, 1909: 11) Ġsimler bir etnik/dini cins-ı manevi olarak kurgulanmıştır. Müslüman'ın Mehmet'e, Rum'un Dimitri'ye, Ermeni'nin Karabet'e, Yahudi'nin Salamon'a indirgenmesi, çocuğu soyut ağırlıklı olan bu düşünce sistemine yakınlaştırmıştır.

"Hocalarından iyice öğrenmişlerdi" denilerek yazar tarafından her ne kadar realite gibi sunulsa da bir ideal olan Osmanlıcılık fikrinin gerçekleşmesinde öğretmenlerden neler beklendiğinin anlaşılmasına dair ipuçları verir. Zaten kitabın "ifade" bölümünde yazar muallimin-i kiram" için "risalenin müştemil bulunduğu mebahisi çocuklara etrafıyla izah edip anlatmak kendilerine aittir" diyerek öğretmenlere bu konuda bir görev yüklemektedir (Müstecabizade Ġsmet, 1909: 3)

Kitabın içerisinde pek çok kez serpiştirilen ve daha çok müsavat ve uhuvvet kavramlarına delil gibi sunulan etnik/dini sıralamanın her seferinde aynı şekilde yazılması (Ġslam-Rum-Ermeni-Yahudi) dikkat çekicidir. Bu durum hala Osmanlı toplum düzenindeki geleneksel anlayışın izlerinin devam ettiğini göstermektedir.

Kitabın yazıldığı 1909 yılında hala 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlükte olduğu da unutulmaması gereken bir gerçektir. Bu nizamnameye göre Müslim ve gayrimüslim çocukları ayrı sıbyan ve rüşdiye okullarına gitmektedir (Üstel, 2005: 179). Bu durumda Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon'un aynı mektebe gitmesi temenniden öteye geçememektedir.

Eşitliğe eklemlenen bir kardeşlik vurgusunun hakim olduğu kitapta yazar önce Osmanlı sınırları içindeki kardeşliği ve eşitliği gerçekleştirir. Daha sonra da diğer insanların kardeşliğine ve eşitliğine yönelir. "Bütün insanlar, insan oldukları için kardeştir.", "Ahali milletin azası olduğu gibi milletler de insaniyet azasıdır." (Müstecabizade Ġsmet, 1909: 15) cümleleri ile söz konusu üniversal bakış açısı yansıtılır.

Uhuvvet-i Beşeriye bağı altında aile içinde ebeveynden başlayıp komşular ile devam eden bir sevgi ince ince işlenerek köylülere, şehir halkına ve sonra da tüm Osmanlı vatandaşlarına yönlendirilmiştir. Oradan da "Osmanlı olmayan diğer bütün insanlar" da bu sevgiye dahil edilmiştir. Suya atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi sürekli genişleyen bir kardeşlik teması kitapta kendini hissettirmektedir.

1.5. Rehber-i İttihad ve Adalet Kavramı

Osmanlıcılık fikrinin dördüncü ayağı adalete dayanır. Kitapta bu kelime hiç geçmemektedir. Bu nedenle herhangi bir tanım ya da menşe bilgisi yer olmaz.

Adalet kavramının yerine, adaleti sağlama aracı olan kanunlara çok fazla vurgu yapılması karşımıza çıkmaktadır. Bu vurgu daha çok tehdit merkezli ve ceza içeriklidir.

"...sen, ben hürüm diye aklına geleni yapmaya kalkacak olursan başkalarına zararın dokunur. Onlar senin yüzünden hürriyetlerini kaybetmiş olacakları için şikayet ederler. O zaman kanun sana ceza verir. Kanun bir şey için bu şey yapılmasın demediyse kimse onu yapmayacaksın diyemez. Fakat kanun bu şey yapılması demiş ise onu dinlemiyerek yapacak olursak hakaret yakalayarak cezalandırılır." (Müstecabizade Ġsmet, 1909: 13).

Kanunlara itaate giden yol ebeveyne itaatten geçer şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımın kitapta yer yer işlendiği göze çarpar. Dolaylı olarak kanunlara itaate götürecek bu yola da teşvik merkezli vurgu yapılmıştır.

"En terbiyeli en namuslu adamlar devletin kanununa en ziyade itaat edenlerdir. Kanunlara en ziyade itaat eden çocuklar hangi çocuklar olacaktır bilir misiniz? Durunuz ben size söyleyeyim. Bugün kendi peder ve validelerinin emirlerine en ziyade itaat eden çocuklar ileride de kanunlara en ziyade itaat eden ahalinden olacaklardır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

Adaletin kanunlar aracılığıyla sağlanacağı ve bu başarılamazsa hürriyetin tehlikeye gireceği arkaplanı ile "kanun"a çok fazla referans yapılmıştır. Kanunlar aracılığı ile her sorunun çözülebileceği anlayışının doruğa ulaştığı bu dönemde bu durumu olağan karşılamak gerekir.

1.6. Rehber-i İttihad ve Çalışma Kavramı

"Say-ı Amel" başlığı ile ayrı bir bölüm açılan çalışma konusuna eserde önemli bir yer ayrılmıştır.

"Dünyada ondan daha büyük bir şey yoktur.", "Bu dünyada en iyi şey çalışarak geçinmektir.", "şanı tebcil edilecek en büyük saadettir." Sözleriyle çalışmaya övülür. Beraberinde çalışmanın yapılmadığı durum hakkında da bilgilendirme yapılarak zıddı ile konu pekiştirilir. "Eğer insan çalışmazsa bu alemde yaşamağa muktedir olamaz", "yiyecek ekmek bulamaz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 19-20).

Kitapta çalışma konusu önce derslere çalışmak, sonra bir işte/meslekte çalışmak şeklinde ele alınmış.Bu noktada "çocukların çalışıp bilgili adamlar olmasının hem millet ve vatana hem de rahat yaşamalarına katkıda bulunacağı" belirtilmiştir. Dört Osmanlı'nın (Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon) "arkadaşlarından ziyade çalışkanları" (Müstecabizade İsmet, 1909: 11) vurgusu da verilmek istenen düşünceyi tamamlamaktadır.

Dört Osmanlı ile ilgili verilen bilgilerden satır aralarına yansıyan ve dikkat çeken bir ayrıntı vardır. Rum Dimitri'nin zenginliği vurgulanarak diğer üç Osmanlı'dan farklılaştırılmıştır.

"Çocukların hepsi bu zavallının haline acıdılar, içlerinden en zengin olan Dimitri bir kuruş,Mehmet'le Karabet ve Salamon birer ikişer metelik verdiler." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

Eserin bütününde Ermenilere ve Yahudilere yönelik herhangi bir ötekileştirme tutumunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Bunda kitabın yazıldığı tarihte Yunanistan'ın siyasi olarak bağımsız olmasının, diğer halkların ise Osmanlı Devleti'nde yer almasının etkili olduğunu düşünüyoruz.

Okul bitip çalışma zamanı gelince "kiminiz bir mağazaya, kiminiz bir sanata girersiniz, kiminiz çiftçi, kiminiz memur olursunuz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 19) denilerek mesleklerle ilgili bir bilgi verilir. Buradaki sıralamada ticaretin en önde memurluğun en arkada verilmesinden bilinçli bir tercih olduğu, II. Meşrutiyet ile birlikte ön plana çıkan, I. Dünya Savaşı yıllarına ise damgasını vuran "teşebbüs-i şahsi" fikrinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

"... devrimin ilk yıllarında İttihatçılar kapıkulu geleneğini yadsıyor, bireyciliğin çağdaş toplumun temel felsefesi olduğunu, devlete karşı bireyin savunulması gerektiğini düşünüyorlardı. Bundan böyle birey girişimci kılınacak "teşebbüs-i şahsi" Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturacaktı." (Toprak, 1988: 19).

"... teşebbüs-ı şahsiyi güçlendirme düşüncesi İttihatçıların 1908 Devrimi sonrasında ortaya koydukları milli iktisat politikasının eğitimciler tarafından ‚okul'a taşınmasını yansıtır." (Üstel, 2005: 93).

Osmanlıcılık ideolojisi Balkan Savaşı sonrasında iflas edince teşebbüs-ı şahsi düşüncesi özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman-Türk eğrafı ön plana çıkaran bir evrim yaşayacaktır.

"... İttihat Terakki savaş yıllarında ,orta sınıf' dediği Müslüman-Türk eşrafı oluştururken sorunun etnik boyutunu sürekli vurgulamış, Müslümanı gayrimüslime karşı kayırmıştı. Ticaret ve zanaat gibi uğraşlarda gayrimüslimlerin gerisinde bulunan Müslüman unsura, devlete kapılanma özlemini bir kenara bırakarak ticarete atılması zanaatla uğraşması, girişimci olması önerilmişti." (Toprak, 1988: 21).

Yazar çocukların okul çağlarından itibaren meslek seçimi konusunda kafa yormasına zemin hazırlar.

"Her Osmanlı kendine bir sanat intihab etmek için insan kendi kabiliyetini, istidadını yoklamalı, arzusunu daha ziyade ne tarafta olduğunu anlamalıdır" (Müstecabizade İsmet, 1909: 20).

Çalışmayı "akıl ve fikir ile" ve "eli ile" olmak üzere iki türe ayıran yazar, ilkini daha üstün tutar. El ile çalışmanın insan onurunu kıracak bir yönü olmadığını da yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için ekler. Bununla beraber "hangi iş olursa olsun sahibini namusuyla geçindirmeli ve en kolay şekilde yapılmalıdır" vurgusuyla meslekleri bir anlamda eşitler (Müstecabizade İsmet, 1909: 20).

Çalışma konusunda göze çarpan diğer bir konu yazarın zenginlik ile hürriyet arasında kurmuş olduğu doğru orantılı ilişkidir. Yazar, hürriyetin olmadığı yerde zenginliğin de olmayacağını belirtir.

"Çocuklar, dünyada hürriyetle yaşayan insanlar için zenginlik, iyilik kapıları daima açıktır" (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

Benzer bir ilişki, çalışmanın zıddı olan tembellik ile cehalet arasında da kurulmuştur. Cahil ve tembel adamlar için "yiyecek ekmeğin olmadığı" özellikle belirtilmiştir. Hürriyetin çalışma sonucu ortaya çıkacak zenginlikle, cehaletin ise tembellik ile eşdeğer kılınıp birbirine bağlandığı kitapta, hür olmayan ve cahil olan adamların "hayvandan bir farkı olmadığı" vurgusu yapılmıştır.

"II. Meşrutiyet'in önemle vurguladığı kamusal bir görev de ,çalışmak'tır. II. Meşrutiyet tıpkı III. Cumhuriyet Fransa'sı ders kitapları gibi bir varoluş biçimi olarak çalışkanlığı yüceltir. Zira terakki yani ilerleme ancak çalışmakla mümkündür" (Üstel, 2005: 88).

"Çalışmadan ne bir şey kazanılabilir, ne ileri gidilir, ne iyilik yüzü görülür, ne de medeniyet vücuda gelir. Çalışmanın kadri pek büyüktür." (Müstecabizade İsmet, 1909: 19).

1.7. Rehberi-i İttihad ve Köylülük-Şehirlilik

Eserde bu konuya ilişkin müstakil bir bölüm olmamakla birlikte sağlıkla ilgili bölümde (hıfzısıhha) satır aralarına serpiştirilmiş bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgilerde köylülerin lehine bir kıyaslamanın olduğu söylenebilir.

"Tarlalarda çalışan ahali ekseriya şehirlerde yaşayanlardan kuvvetli oldukları gibi sıhhatleri de daha mükemmeldir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 24).

Köylülüğe ilişkin bu pozitif ayrımcılık çiftçilik mesleğinde de kendini gösterir. "Dünyada çiftçilik gibi eğlenceli ve faydalı bir meslek yoktur." (Müstecabizade İsmet, 1909: 24) denilerek yüceltilir. Eserin yer yer bir ziraat kitabını andıran ayrıntılı bilgiler vermesi ve köyü şehre tercih etmesi yazıldığı dönemin nüfus dağılışının bir yansımasıdır.

"Nüfusun yüzde sekseninden fazlası köylüydü. En azından on beşmilyonu ilkel bir ziraat ekonomisi içinde geri kalmışlığın mahkumlarıydılar." (Tunaya, 2003: 127).

Eserde yazdığı şekliyle "Otuz milyon Osmanlı vardır" demografik bilgisi Tunaya'nın ifadelerince de doğrulanır.

"İkinci Meşrutiyet parlamentosunda Osmanlı ülkesinin ,,İşkodra'dan Basra'ya kadar 3.272.000 km2'lik" bir yüzölçümüne sahip olduğu belirtilmiştir. Afrika-ı Osmani, Rumeli, Ege Denizi, Anadolu ve Arap vilayetlerini içeren bu geniş ülkede 30 milyon insan yaşıyordu." (Tunaya, 2003: 127).

Söz konusu bilgilerden yuvarlak rakamlarla yirmi beş milyon civarında insanın köylü olduğunu ve bunların da on beş milyonunun ilkel şartlarda bir ziraat ekonomisi ile iç içe bulunduğu söylenebilir. Buradan yola çıkılarak yazarın çalışma konusunda yazdıklarıyla da birlikte düşünüldüğünde, eserin gerçeklerden kopuk bir şekilde yazılmadığı ortaya çıkar. Her ne kadar satır aralarına "tecrübüs-ı şahsi" düşüncesini olumlayan ifadeler sızdırılsa da tarım ve hayvancılık ile ilgili yer yer ayrıntılı bilgiler verilmesi günün şartlarına uygun bir yaklaşımdır.

Kitapta şehir ve şehirciliğe ilişkin olarak aşağıda görüldüğü üzere sağlık perspektifinden bir bakış sergilenmiştir.

"Büyük şehirlerde evler çok sık olduğu gibi ekseriya da insanın sıhhatini bozacak surette yapılmıştır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 22).

"şehirlerde gayet büyük caddeler, muntazam lağımlar, umumi bağçeler bulunursa inanların sıhhati daha ziyade iyileşir, ömürleri de o nispette uzun olur." (Müstecabizade İsmet, 1909: 22).

1.8. Rehberi-i İttihad ve Askerlik

Eserde askerlik ile ilgili müstakil bir başlık ve okuma parçası niteliğinde "Bir şanlı Asker" adıyla bir de alt başlık bulunmaktadır.

Askerlik "dünyadaki pek şerefli, pek mukaddes bir şey" olarak tanımlanır. Askerden beklenen "vatanımızı düşmanlardan koruması, vatanı yolunda ateşler içine atılması, canını feda etmesi"dir (Müstecabizade İsmet, 1909: 21).

Askerlerin olmadığı bir vatanda "hepimiz düşmanların ayakları altında kalırdık. O mübarek sayede memleketimizde rahat rahat yaşarız." (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek askerlerin varlığı ve yokluğu durumlarına yönelik yorumlar yapılmıştır.

Buradan asker kaçaklığına bir geçiş yapılarak kaçaklık, "alçaklık" olarak adlandırılmıştır.

"Böylelerin dünyada da ahrette de yüzleri karadır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek kitapta karşımıza çok az çıkan uhrevi bir göndermeye yer verilir.

Askerlik konusunun Osmanlıcılık ideolojisi ile paradoksal bir birliktelik içinde olması satır aralarına aksetmiştir. "Askerlik bize atalarımızdan miras kaldı." (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek gayrı müslimlere yönelik bir sorunsal su yüzeyine çıkarılmıştır.

Müslim, gayri müslim eşitliğinin sağlanmasına yönelik adımlardan biri olan Tanzimat Fermanı ile askerlik görevi Osmanlı sınırlarında yaşayan herkes için zorunlu kılındı.

"... asker maddesi dahi berminval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfusu mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilerek hem nizamsızlığa ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafiasının ihlalini mucip olduğu misullû askerliğe gelenlerin ilanihayetül ömür istihdamları dahi füturu ve kat-ı tenasülü müstelzim olmakta olmasıyla her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak

neferat-ı askeriye için bazı usul-ı hasene ve dört beş sene istihdam zımnında dahi bir tarik-ı münavebe vaz" ve tesis olunması icab-ı haldendir." (Kili-Gözübüyük, 2000: 22).

Adı geçen yeni durum hem müslim cephesinde hem de gayrı müslim cephesinde bir takım tereddütler oluşturmuştur. "Eskinin gazilik ve şehitlik rütbeleriyle değerlendirildiği savaşçılık yerine ‚asker millet" kavramı" bu ortamda müslim cephesinde belirmeye başlarken (Koloğlu, 1999: 24) gayrimüslim cephesinde ise mecburi hizmetten kaçınma arayışları görülecektir. Bu arayışlar 1856 Islahat Fermanı ile sonuç verecek ve bedel vermek suretiyle gayri Müslimlerin askerlikten muafiyetinin önü açılacaktır.

"...Hıristiyan vasir tebaa-ı gayrimüslime dahi ehal-ı İslam misullû hisse-i askeriye itası hakkında muahharan verilen karara inkıyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakten akçe itasıyle hizmet-i fi'liyeden muaf olmak usulunun icra olunması" (Kili-Gözübüyük, 2000: 27).

Kitabın yazıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda -19 Mayıs 1325 (1Haziran 1909)- halen Islahat Fermanı"nda gayrimüslimler için getirilen bedelli askerlik uygulamasının yürürlükte olduğu görülecektir. Bununla beraber aynı günlerde "Kanun-ı Esasi"nin eşitlik talebini karşılamak üzere", "Müslüman Olmayan Vatandaşların Askere Alınmaları ile İlgili Kanun"un (Anasırı Gayrı Müslimenin Kur"aları Hakkında Kanun)" çıkarılması için mecliste çalışmalara başlanmıştır (Ahmad, 1999: 103). Adı geçen kanunun çıkarılarak 11 Ağustos 1909"da yayımlanmıştır (Ahmad, 1995: 85).

Yazarın askerlik konusu ile öğrencileri bilgilendirirken temkinli bir dil kullanmasının aynı günlerde sürecin görüşülmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Osmanlıcılık ideolojisinin uygulanmasına yönelik önemi büyük olan bu kanun ancak dört buçuk yıl yürürlükte kalabilecek ve 15 şubat 1915"te yayımlanan yeni bir kanun ile bedelli askerlik yeniden kabul edilecektir (Ahmad, 1999: 104).

Eserde askerlik ile iç içe olan şehit ve gazi terimlerinin bir kez dahi kullanılmaması ölüm, yaralanma terimlerinin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu tercihte Osmanlıcılık ideolojisi çerçevesinde yazarın bir tutarlılık sergileme çabasının yattığı düşünülmektedir. Böylelikle İslam ile iç içe geçmiş terimler yerine daha genel tabirler kullanılmıştır.

"Bir şanlı Asker" alt başlığı ile verilen okuma parçası niteliğindeki bölümde 31 Mart Olayı"nı bastıran ordu içinde yaralanan bir askerin canından önce vatanını ve hürriyetini düşünmesi vurgulanmıştır. Savaşlarla dolu Osmanlı tarihinde, 31 Mart Olayı"nın bastırılması ile ilgili bir örneğin seçilmesi ve bu olay için "hürriyet muhaberesi" tabirinin kullanılması oldukça manidardır. Eserin tam da o günlerde yazılmış olması, söz konusu olayın hafızalarda bıraktığı derin iz, askerlik ile ilintilendirilmesine zemin hazırlamıştır.

Askerlik ile ilişkilendirilen bir başka konu da jimnastik sporudur. Bu ilişki "jimnastik yapmayan iyi bir asker olamaz" cümlesiyle özetlenmektedir. Kitabın fihrist kısmında hıfzısıhhanın yan başlığı olarak verilen jimnastik hakkında önemli bir yer ayrıldığı söylenebilir. Uzun uzun ne olduğu, nasıl yapılacağı, çeşitleri anlatıldıktan sonra en son yukarıdaki cümle ile ne için yapılacağı sorusu da yanıtlanmıştır. Adeta o kadar ayrıntı bu bağlantıyı kurmak için dolgu malzemesi haline getirilmiştir. Askerlik ile o günlerin gözde sporu jimnastik, madalyonun iki yüzü gibi ortaya konulmuş,sağlıklı askerlerin yetişmesi için jimnastik fon olarak kullanılmıştır. Bu durum Üstel"in, "çocuk askerliğe hazır olmasını sağlayacak bir disiplin altında bulunmalıdır" (Üstel, 2005: 86) cümlesi ile uyum içindedir. 19. yy milliyetçiliğinin ana temalarından biri olan bu durumun Osmanlı Devleti"ne transfer edildiği söylenebilir. Eserde anne babaya, büyüklere, yaşlılara itaatin çok fazla vurgulanması da yine askerliğe hazırlanış hali ile birlikte düşünülebilir.

1.9. Rehberi-i İttihad ve Meclis Kavramı

Meclis kelimesi eserde toplam dokuz kez geçerek "Meclis-i Mebusan Yahud Millet Meclisi" adıyla müstakil bir başlık şeklinde öğrencilere sunulmuştur.

Adı geçen bölümde meclis ile ilgili bazı sayısal verilere yer ayrılmıştır. "Üç yüze yakın" aza olduğu; bu azaların millet tarafından "dört yılda bir kendi içinden" seçildiği; her sene "dört ay" bir yere toplanarak millet işlerine baktıkları belirtilir (Ahmad, 1999: 104).

II. Meşrutiyet dönemine yönelik çalışmaları ile önemli bir otorite olan Z. Toprak'ın ifadesi ile "Millet Meclisi terimi ilk kez bu kitapta yer alır." (Toprak, 1988: 158) 1876 yılındaki açılışından itibaren Mebusan Meclisi ya da Meclis-i Mebusan adının kullanıldığı bilinmektedir. Yazar tarafından bilinen adının yanında günümüzde de kullanımı aynen devam eden "Millet Meclisi" tabirinin tercih edilmesi ve bu yönde "ilk" olması esere bugünden bakınca ayrı bir orijinallik katmıştır. Kitapta "Meclis-i Mebusan" terimi iki kez geçerken "Millet Meclisi" teriminin üç kez geçtiği görülmektedir.

Kitapta padişahın meclis kıyaslamasına özel bir vurgu yapılmıştır. "Padişahımız, Millet Meclisi karar vermedikçe kendi kendine bir şey yapamaz" (Toprak, 1988: 158) cümlesi ile sivrilen bu mukayese meclisin üzerinde herhangi bir güç yoktur izlenimini sergilemektedir. Bu satırların yazıldığı günlerde padişah, Sultan Reşad'tır ve 31 mart Olayı'nın bastırılmasından sonra tahttan indirilen II. Abdulhamid sürgüne gönderilmiştir. Aynı dönemde "1909 Tadili" adı verilen kapsamlı bir anayasa değişikliği hazırlıkları yapılmaktadır. Yapılan değişiklikler 4 Eylül 1909'da yayımlanacaktır. "3,7,27,77 ve 113. maddelerde yapılan değişiklikler padişahın gücünün ve ona tanınan yetkilerin kesin olarak sona erdiğini göstermektedir. "İmparatorluk içinde en yüksek merciin kim olacağı sorusu "Mebusan Meclisi" olarak yanıtlanmıştır (Ahmad, 1995: 81-82; Kili-Gözübüyük, 2000: 84-88).

Osmanlı Meclisi'nin Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi olarak iki bölümden oluştuğuna yönelik herhangi bir bilgi verilmemesi hitap edilen yaş seviyesinin de göz önünde bulundurularak konunun ayrıntıdan uzak bir şekilde aktarılma kaygısının sonucu olduğu düşünülmektedir.

1.10. Rehberi-i İttihad ve Seçim Kavramı

"Seçim" terimi, vatandaşlığın ayırt edici yönlerinden birini oluşturan özellik taşımaktadır. Eserde bu terim meclisin anlatıldığı bölümde sadece bir kez geçmektedir.

"Bu Mecliste Müslümandan, Rumdan, Ermeniden, Yahudiden hasılı cümle Osmanlılar'dan üç yüze yakın aza vardır. Bu azaları Millet dört senede bir kere kendi içinden seçerek meclise gönderir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 17).

Araştırmanın sınırları içinde yer alan 1908-1912 döneminde iki genel seçim (1908-1912) ve bir ara seçim (1911) olmak üzere toplam üç seçim yapılmıştır. Kitabın yazıldığı tarih göz önüne alındığında ise sadece 1908 seçimlerinin tamamlandığı görülmektedir.

"1908 seçimi, 1878'de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın (ikinci dönem) hazırladığı yasaya göre yapılmıştır. Bu yasanın ilkelerine göre seçimler iki dereceliydi. Oy hakkı erkeklere tanınmıştı. Seçimler aynı gün yapılmamaktaydı. Gerek ikinci seçmenlerin seçimi gerekse milletvekillerinin seçimi her vilayette hatta bazen her sancakta ayrı tarihlere rastlıyordu. Seçim bölgesi olarak sancak kabul edildiği için 50 bin erkek Osmanlı vatandaşı için bir milletvekili seçme ilkesine karşın, bu nüfusun altındaki sancaklar 25 bin erkek nüfusu için bir milletvekili seçebiliyorlardı." (Çavdar, 1987: 5).

Seçim ile iç içe olan diğer bir kavram "seçilme"dir. Eserde "seçilen" konumundaki milletvekilleri "aza" olarak adlandırılmakta ve onlar hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Kaç tane

milletvekili olduğu, kaç yıl arayla milletin içinden seçildikleri, milletvekili olabilmek için dini/etnik bir kısıtlama olmadığı belirtildikten sonra şu özellikleri ilave edilir.

"Bunlar millerin en akıllı, en fikirli adamları olmak lazımdır. Her sene dört ay millet işlerine bakarlar. Bizim iyiliğimiz için kanunları, nizamları düzeltirler, haksız işlerin önünü alırlar. Milletin, vatanın ileri gitmesi, rahat ve iyilik içinde yaşaması için ne lazımsa hepsi onları düşünerek yapmaya çalışırlar." (Müstecabizade İsmet, 1909: 18).

1.11. Rehberi-i İttihad ve Padişah

Eserde toplam sekiz kez padişah kelimesi geçmektedir. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey için, diğerleri ise sondan bir önceki padişah Beşinci Mehmet Reşat içindir. Örtük ifadelerle pek çok kez değinilen II. Abdülhamid'in adı ise hiç kullanılmaz.

Kitapta padişah başlığı ile geçen bölümde padişahlık kurumu hakkında genel bir tanıtımdan çok, kitabın yazıldığı tarihte görevde olan Sultan Reşat hakkında bir bilgilendirme vardır. Bu bilgilendirme hemen her seferinde ikinci çoğul şahıs iyelik eki ile kullanılarak "padişahımız" şeklinde yer verilmiştir.

Padişaha karşı bu muhabbetli dilin kullanılması padişahlık müessesine karşı olan saygıdan ya da Sultan Reşat'ın olağanüstü özellikte bir yönetici olduğundan ileri gelmemektedir. Bunun temel nedeni selefi II. Abdülhamid'in kitabın yazıldığı günlerden sadece bir süre önce tahttan indirilerek sürgüne gönderilmesidir. Ondan kurtulmanın ve pasif birinin sultan olmasının sevinci cümlelere fazlasıyla aksetmiştir (Ahmad, 1995: 217). Bu durum II. Meşrutiyetin ilanını perçinleyen bir olay gibi algılanır. Çünkü hürriyet ilan edilse de sürekli eleştirilen II. Abdülhamid tahtta kalmaya devam etmiştir. Bu durum 1878 yılında Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması gibi bir tecrübenin yaşanmış olması nedeniyle sürekli bir tereddüt oluşturuyordu.

Yazarın Sultan Reşat ile ilgili "Beşinci Sultan Mehmet Han" ismini tercih etmesi, onun daha çok bilinen adı Reşat'ı kullanmaması basit bir ayrıntı gibi görülebilir. Ancak bu ayrıntının ardında yazarın da bizzat yaşadığı 31 Mart Olayı'nın izleri ve II. Abdülhamid'e karşı duyulan olumsuz düşüncelerin etkisi vardır. Adeta bu olaydan sonra İstanbul yeniden fethedilmiş, bu fethin sembolü olarak veliaht Mehmet Reşat, sadece Mehmet adıyla anılır olmuştu. "… padişahın İstanbul'u ilk kez fethetmiş olan II. Mehmet'e telmihen V. Mehmet olarak tahta geçmesi önerildi ve kabul edildi. Hatta bir mebusa göre bu ikinci fetih bütün Osmanlı halklarının kalp birliği ile yapıldığı için birincisinden daha değerliydi (Akşin, 1987: 134).

Padişahın yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi olduğu bilgisinin verilmesi bu kurumun gücünün önemsendiğini göstermektedir.

"Padişahımız vatanımızda ne kadar Osmanlı varsa hepsinin padişahı ve yeryüzündeki Müslümanların da halifesidir" (Akşin, 1987: 134).

Padişaha hürmet ve emrine itaat etme olumlanırken, onun yetkilerinin sınırlandığına özellikle dikkat çekilir. "Padişahımız millet meclisi karar vermedikçe kendi kendine bir şey yapamaz." (Akşin, 1987: 134). Böylelikle artık padişaha itaat meclis kararlarına itaat haline gelmiştir.

"Allah padişahımızı millete bağışlasın. Amin." (Akşin, 1987: 134) cümlesi de geleneksel "padişahım çok yaşa" sözünün neredeyse aynısı olması bakımından dikkat çekicidir.

1.12.Rehber-i İttihad ve Vatandaş Kavramı

Eserde vatandaş kavramına yönelik herhangi bir bölüm ya da tanım yoktur. Üç yerde çoğul bir şekilde ya da "vatandaşları sevmek" kalıbı ile cümle içlerinde kullanılmıştır.

"Yine böylece bütün köylüleri, şehirler ahalisini, hülasa Osmanlı ülkesindeki memleketlerde yaşayan bütün vatandaşlarınızı seversiniz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

"Pekâlâ, işte tıpkı bunun gibi görmeden siz bütün vatandaşlarınızı, Osmanlı toprağındaki bütün çocukları seversiniz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 10).

"Demek ki vatandaşlarınızı seversiniz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 10).

Yer verilen her üç cümle de eserin "Vatan ve İnsaniyet Uhuvvet-i Beşeriye" başlığının içinde yer almaktadır.

Rehber-i İttihad ile aynı on yıl içinde yayımlanan Kamus-ı Türki'de (1901) vatandaş "bir memleket içerisinde yaşayan insanlardan her biri" şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere çok yüzeysel, genel bir açıklama ile yetinilmiştir.

Osmanlı Devleti için yeni bir kavram olan vatandaş, "resmi bir belgede herhalde ilk kez 1856 Islahat Fermanı'nda" kullanılmıştır (Somel, 2005: 116).

Eserde yüzyıllardır kullanılagelen "tebaa" ya da "raiyet" kavramları bir kez bile geçmemektedir. Kamus-ı Türki'de "tebaa" için "bir devletin taht-ı hükmünde olan ahali" denirken "raiyet" için, "bir hükümdarın hükm ve idaresine tabi olup tekalif-i emriye veren halk" açıklaması yapılır. Her iki tanımda da "hükm" edilen ortak paydasının vurgusu dikkat çekicidir.

Raiyyet ve tebaa kavramlarının kitapta bir kez bile geçmemesinin bilinçli bir tercih olduğu düşünülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nde yaşayanların artık "hükm" edilen özelliğini kaybetmesinin kitaba aksettirilmiş olduğu söylenebilir. Ancak bir zihin dünyasından kopuşun gerçekleştiği ama diğer zihin dünyasına geçişin tamamlanmadığı da ortadadır. Hakların ve sorumlulukların tam vurgulanmadığı ve tanımlanmadığı yeni yetme bir vatandaş vardır karşımızda. Bu vatandaşın adının bile dil ucuyla söylenmesinin daha çok kanuna vurgunun hakim olmasının nedeni belki de en önemli altın çağını yaşayan Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi altında yazılmasında aranmalıdır. Çünkü aşağıda görüleceği üzere Osmanlı olmak, vatandaş olmaktan önce gelmiş; pekâlâ pek çok yerde vatandaş ya da Osmanlı vatandaşı tabiri de kullanılması yerinde olacakken sadece "Osmanlı" kavramı tercih edilmiştir.

"Vatanımızda otuz milyon Osmanlı vardır. En iyi Osmanlı kimdir? En iyi Osmanlı vatanına nen çok hizmet eden, vatanının i'la-ı şan ve şerefine çalışandır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 7).

"Çünkü hepsi bir vatanın evladı olduklarını, hepsi de Osmanlı bulunduklarını hocalarından iyice öğrenmişlerdi." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

"… bu iki gün biz Osmanlıların en mübarek günlerimizdendir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 8).

"şimdi ne kadar Osmanlı varsa hepsi hürdür." (Müstecabizade İsmet, 1909: 17).

"Devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

"Çocuklar, biz Osmanlıların en büyük bir meclisimiz vardır ki adına Meclisi Mebusan – yahut- Millet Meclisi denir. Bu mecliste Müslümandan, Rumdan, Ermeniden, Yahudiden hasıl cümle Osmanlılardan üç yüze yakın aza vardır." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

"Bugün Osmanlılar için pek mübarek bir gündür. Padişahımız vatanımızda yaşayan ne kadar Osmanlı varsa hepsinin padişahı ve yeryüzündeki Müslümanların da halifesidir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

"Çünkü padişahımız ne kadar Osmanlı varsa hepsinin en büyüğüdür." (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

Sonuç

Eğitim ve okul, toplumu dönüştürme aracı olarak II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında daha fazla önem kazanmıştır. "Yeni toplum-yeni insan" projesi kapsamında müfredata devrimin hemen ertesinde "Malumat-ı Medeniye" adında bir ders konulmuştur. Bu ders cumhuriyet dönemi boyunca yurt bilgisi, vatandaşlık bilgileri, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi gibi farklı adlarla okutulan dersin temelini oluşturmaktadır.

Bir dersin hedeflerine ulaşmasında kullandığı en önemli enstrümanlardan biri ders kitabıdır. Ders kitabına bakılarak o dersin iktidar sahiplerince nelere hizmet etmesinin beklendiği belirli ölçülerde ortaya çıkarılabilir. Bu gerekçeyle bu çalışma bağlamında Malumat-ı Medeniye dersine yönelik olarak yazılan ilk kitaplardan biri olan "Rehber-i İttihad", büyüteç altına alındı.

Bu kitap o günlerin resmi ideolojisi olan Osmanlıcılık fikrini benimsetmek amacıyla ilkokul çocukları için Müstecabizade İsmet tarafından yazılmıştır.

Üstel ve Toprak tarafından "ilk" olma özelliğine vurgu yapılsa da bunun kronolojik anlamda değil içeriğindeki bazı özelliklerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Toprak tarafından dile getirilen "Millet Meclisi" tabirinin ilk kez kullanıldığı eser olması Rehber-i İttihad'ın belki de en ayırdedici yönüdür.

II. Abdulhamid dönemine yönelik takınılan olumsuz tavır ve meşrutiyet değerlerinin ön plana çıkarılması Malumat-ı Medeniye dersinin genel beklentisi olarak kitapta yer almıştır.

Yazar ile eseri özellikle siyasi bölümlerde birbirinden ayırmak neredeyse mümkün değildir. Daha çok şairliği ile bilinen ve Jöntürkler'e de yakınlığı olan ve bu nedenle II. Abdulhamid tarafından sürgüne gönderilen Müstecabizade İsmet, II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra İstanbul'a gelmiştir. Oradaki atmosferi ve özellikle 31 Mart Olayı'nı yerinde izleme olanağını yakalamıştır. O günlerin halet-i ruhiyesi ile de Rehber-i İttihad'ı yazmıştır. Bu yüzden eserde onun İstanbul ve sürgün tecrübelerinin izlerini görmek mümkündür.

Dilinin övgüyü hakedecek kadar sade olması Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı ekonomisini göz ardı etmeden yer yer ayrıntılı ziraat bilgileri vermesi ve İslam dini ile ilişkilendirilebilecek temizlik, sadaka şahitlik gibi konularda seküler bir jargon kullanması eserin dikkat çeken yönleridir.

Eserin en dikkat çeken özelliği aslında adında saklanmıştır. Hem iktidarın en önemli sahibi olan İttihad Terakki'ye hem de resmi ideoloji olan Osmanlıcılığın o günlerdeki kullanımıyla İttihad-ı anasıra bilinçli bir gönderme yaparak Rehber-i İttihad isminin seçilmesi pek çok soruyu cevaplar niteliktedir.

Vatandaşın ödevleri arasında yer alan ve zamanla bir şablon haline gelen askerlik yapma, vergi verme, kanun ve kurallara uyma, seçimlerde oy kullanma dörtlüsünden vergi konusu ile ilgili en ufak bir bilginin kitapta yer almaması dikkat çekicidir. Bu durum oldukça düşündürücüdür.

Bağımsız bir ders olarak müfredata günümüzden yüzyıl önce dahil edilen Malumat-ı Medeniye dersi 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'ndan sonra önemini daha da pekiştirmiştir. Ancak özellikle Balkan Savaşı ile birlikte Türkçülüğün yükselen değer olması ve Üç Tarzı Siyaset'in ilki olan Osmanlıcılığın iflas etmesi ders kitaplarına da yansıyacaktır. Yeni Malumat-ı Medeniye kitapları yeni resmi ideoloji ile yazılacağından ve Rehber-i İttihad yazıldığı sene (1909) ve sonrasındaki bir-iki yılın ardından önemini kaybedecektir.

KAYNAKÇA

AHMAD Feroz (1999). **İttihatçılıktan Kemalizme,** 4. Basım, Çev. Fatmagül Berktay (Baltalı), İstanbul: Kaynak Yayınları.

AHMAD Feroz (1995). **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, 4. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

AKGÜN Sina (1987). **Jöntürkler ve İttihat Terakki**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇAVDAR Tevfik (1987). **Müntehib-i Saniden Seçmene**, Ankara: V Yayınları.

DOĞAN Nuri (1993). **İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)**, Ankara: Bağlam Yayınları.

HUYUGÜZEL Ö. Faruk (2004). **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir: İzmir BüyükŞehir Belediyesi Kent Kitaplığı Kültür Yayınları.

KÖLÜ Suna–GÖZÜBÜYÜK, A.şeref (2000). **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İtifaktan Günümüze)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOLOĞLU Orhan (1999). "Osmanlı Devletinde "Asker Millet" Anlayışının Oluşması", **Tarih ve Toplum**, C.32, S.192, s. 24-26.

MÜSTECABİZADE İsmet (1909). **Rehber-i İttihad**, İkinci Tab', İzmir: Keşişyan Matbaası.

ÖZSARI Mustafa (2007). **Müstecabizade İsmet-Hayatı ve Eserleri**, İstanbul: 3F Yayınları.

SERÇE Erkan (1996). **İzmir'de Kitapçılık (1839-1928)**, İzmir: Akademi Kitabevi.

SOMEL S. Akşin (2005). "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.88-97.

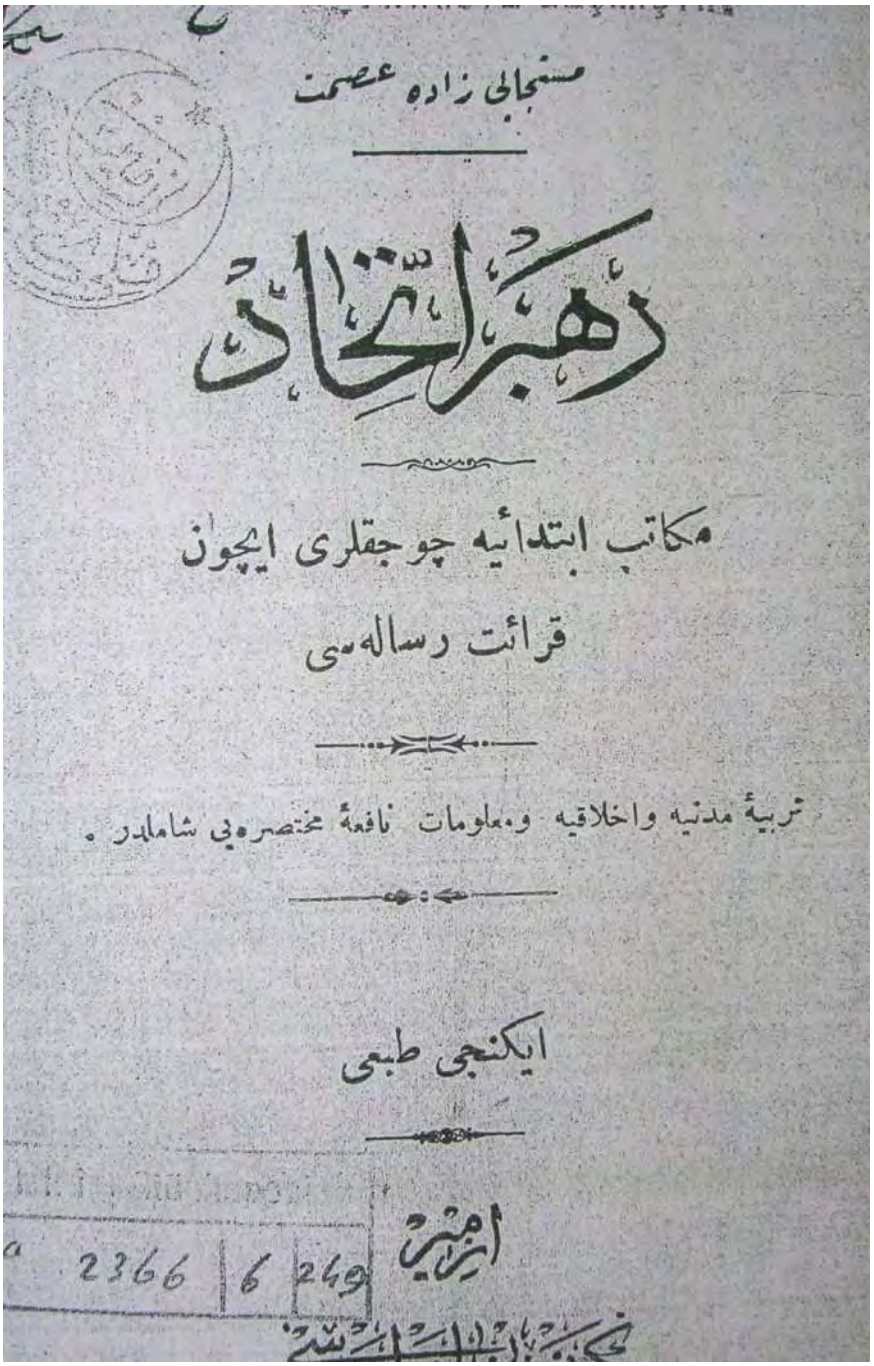
TOPRAK Zafer (1988). "80. Yıldönümünde „Hürriyetin Kanı" (1908) ve „Rehber-i İttihad" ", **Toplum ve Bilim**, S.42, s.157-173.

TUNAYA T. Zafer (2003). **Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÜSTEL Füsun (2004). **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde-II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÜSTEL Füsun (2005). "II. Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.166-179.

EK:1- REHBER-İ İTTİHAD

مستنجالی زاده عصمت

رهبر اتحاد

مکاتب ابتدائیه چوجقلری ایچون

قرائت رساله سی

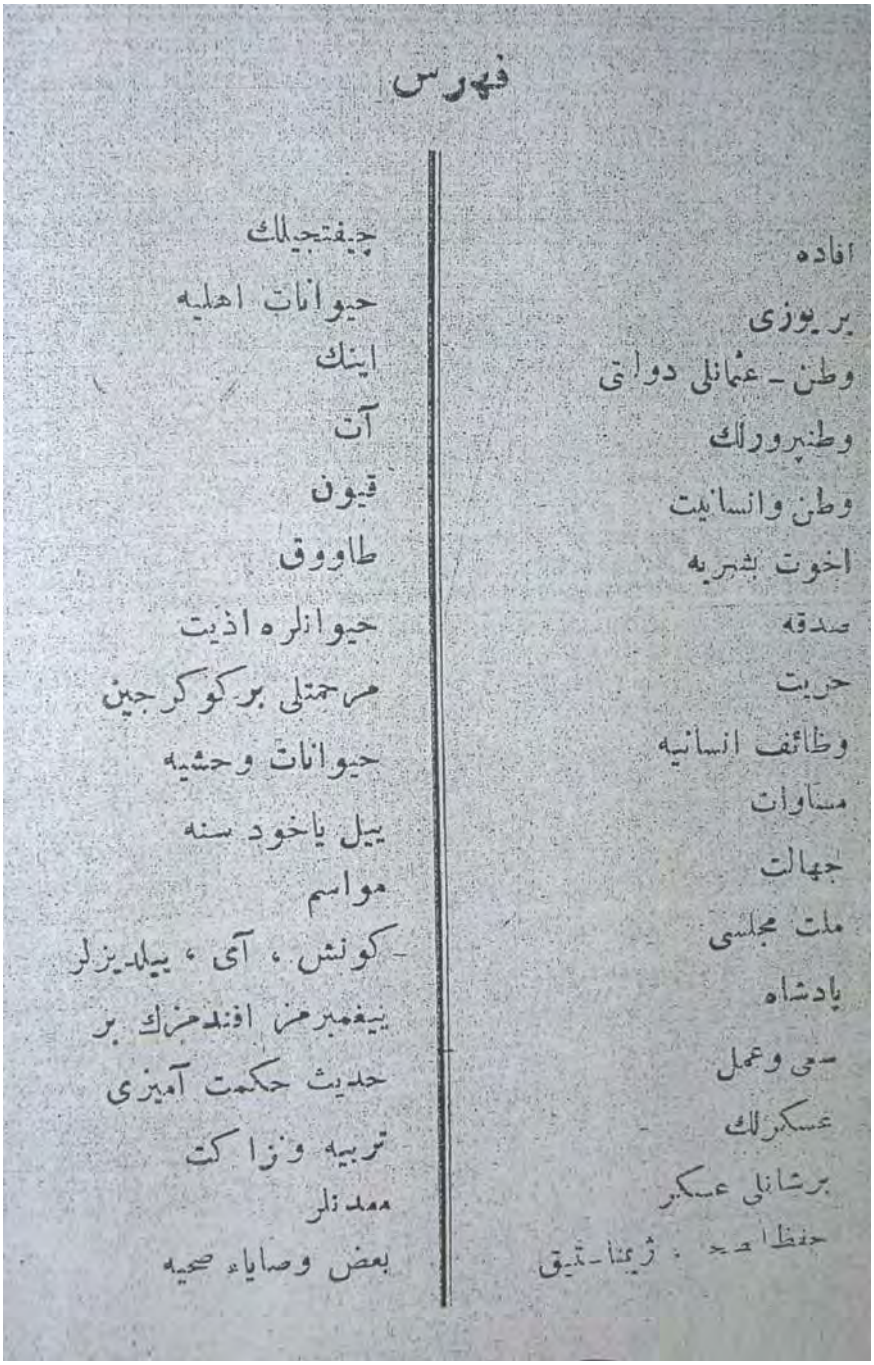
تربیهٔ مدنیه واخلاقیه ومعلومات نافعهٔ مختصره یی شاملدر .

ایکنجی طبعی

ازمیر

2366 | 6 | 249

EK:2

فهرس

افاده	چيفتجيلك
بريوزى	حيوانات اهليه
وطن ـ عثمانلى دواتى	اينك
وطنپرورلك	آت
وطن وانسانيت	قيون
اخوت بشريه	طاووق
صدقه	حيوانلره اذيت
حريت	مرحمتلى بركوكرجين
وظائف انسانيه	حيوانات وحشيه
مساوات	يبل ياخود سنه
جهالت	مواسم
ملت مجلسى	ـ كونش ، آى ، يبلديزلر
پادشاه	پيغمبرمز افندمزك بر
سعى وعمل	حديث حكمت آميزى
عسكرلك	تربيه وزاكت
برشانلى عسكر	معدنلر
حفظ الصحه . ژيمناستيق	بعض وصايا صحيه

Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1649-1662, ANKARA-TURKEY

İLKÖĞRETİM 4 VE 5. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA ALIŞKANLIKLARININ VE İLGİLERİNİN BELİRLENMESİ*

*Erol DURAN***
*Betül SEZGİN****

ÖZET

Öğrencilerin okuma kültürü kazanmalarında, onların ne tür alışkanlıklara sahip olduklarının ve ne tür kitapları okumaya ilgi duyduklarının belirlenmesi önemlidir. Bu çalışma, ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını ve okuma ilgilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple Uşak ilindeki 300 öğrenciye, "İlköğretim Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları ve Okuma İlgileri" adlı ölçme aracı uygulanmıştır. Ölme aracında, öğrencilerin okuma alışkanlıklarının belirlenmesine yönelik altı; okuma ilgilerinin belirlenmesine yönelik olarak da üç adet soru sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun okuma alışkanlığına sahip değildirler. Öğrenciler, orta ve alt düzey okuyucudurlar. Bu öğrencilerin tamamına yakını, gün içerisinde okumaktan ziyade, TV seyretmeyi veya internette oyun oynamayı tercih etmektedirler. Ayrıca bu öğrencilerin önemli bir bölümü bir kitaplığa sahip bile değildir. Öğrencilerin, masal ve hikâye türünde, konuları hayvan ve kahramanlık konulu olan kitapları okumaktan hoşlanmaktadırlar. Ancak öğrenciler, 100 Temel Eser listesindeki kitapları okumaktan hoşlanmamaktadırlar. Öğrencilerin okuma alışkanlığına sahip olmama sebeplerini: Toplumda kitabın yaşamsal bir gereksinim olarak kabul edilmemesi, ailelerinin, öğretmenlerinin ve çevrelerindeki büyüklerinin model olmamaları, okuma kaynaklarındaki nitelik eksikliği ve öğrencinin ilgisini çekmemesi, eğitim sistemimizde okuma alışkanlığı kazandıracak proje ve programların yetersiz oluşu, kitle iletişim araçlarının okuma eyleminden daha cazip olması ve okuma eyleminin en kolay, en ucuz ve en uygun ortamı kabul edilen kütüphanelerin çeşitli nedenlerle bu işlevini yerine getiremeyişi olarak sıralayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Okuma, çocuk edebiyatı, okuma ilgisi, okuma alışkanlığı, 100 Temel Eser

DETERMINATION OF HABITS AND INTERETS IN READING OF ELEMENTARY 4-5. GRADERS

ABSTRACT

It is important to determine in acquire reading culture that what students habits, what kind of books that they have read and what kind

* Bu çalışma, 8-10 Eylül 2011 tarihleri arasında, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde düzenlenen 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi, erolduran@gmail.com
*** Sınıf Öğretmeni, Uşak İl Millî Eğitim Müdürlüğü, btl_szgn@hotmail.com

of interest is important for them. This study aims to determine of elementary 4 and 5 students' reading habits and reading interests. For this reason, to 300 students in the province of Uşak, "Elementary School Students' Reading Habits and Reading Interests" was applied. In the survey, students' reading habits for the determination of six, reading interest in order to determine the three questions are asked. The survey data was interpreted using descriptive analysis technique. The majority of the students who participated in survey do not have the habit of reading. They are middle and lower level readers. Almost all of these students prefer watching TV or playing games on the internet rather than reading, during the day. In addition, important part of the students didn't hane library. Students, topics want reading type of fairy tales and stories and the books on animals and heroism. However, students don't want reading the list of 100 Basic Works. The reasons of students' not having the habit of reading are a vital need in the community of the book should not be regarded as their parents, teachers and elders around them are not models, a lack of quality resources and the student's interest in reading withdraws, projects and programs will save the habit of reading the inadequacy of our education system, mass media, the act of reading to be more attractive than the act of reading and the easiest, cheapest and most convenient environment to fulfill this function for various reasons accepted as the listed libraries.

Key Words: Reading, children's literature, reading interest, reading habit, 100 fundemental books.

Giriş

Toplum ve dünyadaki gelişmelerle ilgili bilgi edinmek, bu yolla fikir üretmek ve yaşama ait olumlu katkılarda bulunabilmek için gerekli olan okuma eylemi, insanın var olduğundan beri bilgiyi elde etmenin en önemli yollarından biri olmuştur. Sürekli değişen dünyada değişmeyen iki temel şey vardır: Birincisi bilginin yazılı ve görsel olarak sunulma zorunluluğu, ikincisi bilginin okunması, anlaşılması ve değerlendirilmesi durumudur (Temizkan, 2007).

Okuma, toplumsal yaşamın gerekliliklerinden biri durumundadır. Bireyin entelektüel gelişiminin temelini oluşturan, anlama gücünü geliştiren, bilgi dağarcığını zenginleştiren ve bir anlamda toplumsal bir güç niteliği taşıyan okuma, öğrenmenin de temel aracıdır (Gönen, Öncü ve Istıtan, 2004). Kelimeleri, cümleleri, noktalama işaretleriyle bir yazıyı bir bütün olarak görme, algılama, kavrama ve anlam kurma süreci (Akyol, 2006; Savaş, 2006; Sever, 1997; TDK, 2011; Ünalan, 2006; Yavuzer, 2000) olan okuma, öğrencinin zihinsel gelişimine en büyük katkıyı sağlayan öğrenme alanıdır. Okuma sürecinde duygu, düşünce ve bilgiler zihinsel kavramlara çevrilmekte, anlam kazandırılmakta ve zihinde yapılandırılmaktadır (Güneş, 2010; MEB, 2009). Okuma becerisi bir birey olarak insanoğluna kendi farkındalığını duyumsatan ve kendini gerçekleştirme adına yapabileceklerini hissettiren (Ayyıldız, Bozkurt ve Canlı, 2006), kişiliğini sistematik olarak geliştiren en etkili araçlardan biridir (Bamberger, 1990).

Okumak, buluştur, eğlencedir, kendini keşiftir (Eyre, 2005; Panigrahi & Panda, 1996). Okuma aynı zamanda yaşamı zenginleştiren, insanın bilgi ve kültür kazanmasında anahtar rol oynayan, sürekli geliştirilmesi gereken bir beceridir (Coşkun, 2003). Okuma, bir alışkanlık olarak edinilen okuma uğraşını da kapsamaktadır. Alışkanlık, bir şeye alışmış olma durumu, iç ve dış etkilerle davranışların tekrarlanmasıdır (TDK, 2011). Bir durumun alışkanlık hâline gelmesi için

davranışın sıklıkla tekrar edilmesi ve bireye zevk vermesi gerekmektedir (Gürcan, 1996). Okuma alışkanlığı ise, bireyin okumayı bir gereksinim olarak algılaması sonucu, okuma eylemini yaşam boyu sürekli, düzenli ve eleştirel bir biçimde gerçekleştirmesi (Makotsi, 2005) ve okumanın otomatikleşmiş bir davranışa dönüştürülmesidir (Aksaçlıoğlu ve Yılmaz, 2007). İlgi, "Dikkati öncelikle belirli bir şey üzerinde toplama eğilimi" olarak tanımlanmaktadır (TDK 2011). Okuma ilgisi ise, okuma materyallerinin konusu ve türünün seçimine ilişkindir.

Okuma alışkanlığı, temelde örgün eğitim sistemi içinde kazanılan bir beceridir. Öğrenciler okul çağında iken bu beceriyi edinmemişlerse yetişkinlik döneminde kazanmaları oldukça güçtür. Bu nedenle eğitim sistemi, öğrencilerine doğru okuma ve okuduğunu anlama gibi becerileri kazandırabileceği gibi, öğrencilerini ders kitabı dışı bilgi kaynaklarına da yöneltebilir. Öğrencilerine araştırıcı bir özellik, bir başka anlatımla kendi kendine öğrenmeyi öğreten bir sistem yetişkinlik dönemindeki okuma alışkanlığının temellerini atmış demektir (Bircan ve Tekin, 1989). Yalçın (2006), çocuklarda okuma eğitiminin 15 yaşının sonuna kadar planlı ve sürekli bir biçimde yapılması sonucunda okuma alışkanlığının oluştuğunu ifade etmektedir. Dökmen'e (1994) göre ise okuma alışkanlığını tanımlamada kullanılabilecek bazı ölçütler şunlardır: Okuyucunun ne tür yayınlar okuduğu, ne sıklıkla okuduğu, hangi türleri ne oranda okuduğu, bir seferde aralıksız ne kadar okuyabildiği, yılın, haftanın ya da günün hangi zamanlarında okumayı tercih ettiği, ne zaman, neleri okumaktan hoşlandığı, okuduğu eserleri hangi yollarla elde ettiği.

Öğrencilerin okuma alışkanlığı edinmelerinde birçok etken vardır: Aile, eğitim hayatı, bireysel faktörler, toplum ve okuma kaynaklarının niteliği. Bu etkenlerden biri olan okuma kitaplarının niteliği, bu çalışmanın bir boyutunu oluşturmaktadır.

Çocuk Kitaplarının Niteliği

Öğrencilerin okuma alışkanlıklarının ve okuma ilgilerinin şekillenmesinde çocuk kitaplarının niteliği büyük önem taşımaktadır. Kitabın fiziksel görünüşünden, kullanılan dile, içeriğine, anlaşılırlığına kadar her şey okuyucuyu etkilemektedir (Dökmen, 1994). Çocuklar özellikle fiziksel görünüşü iyi ve uygun görsellerle zenginleştirilmiş kitapları tercih etmektedirler. Özensiz hazırlanan, kalitesiz kâğıtlar kullanılan, mat ve soluk renkli kitaplar çocukların ilgisini çekmemektedir. Bu nedenle okuyacakları kitapların seçiminde çocuklara uygunluğuna özen gösterilmelidir. Çocukların okuma ilgisinin oluşumunda etkili olan diğer bir etmen ise kitabın sahip olduğu içeriktir. İçeriğin çocuğun seviyesine, ilgisine ve ihtiyacına uygunluğu, okunabilirliğine etki etmektedir (Dilidüzgün, 2006).

Günümüzde çocuk kitaplarının çok kolay yazılacağı inancının hâkim olması ile birlikte pek çok çocuk kitabı yazarı ortaya çıkmıştır. Oysa çocuk edebiyatı ürünlerini kaleme alan kişilerin belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Çocuk kitabı yazmak için hem iyi bir yazar olmak hem de çocuğun dünyasını çok iyi bilmek gerekir. Çocuğa uygun eserler vermek isteyen her sanatçı, öncelikle çocuk gerçekliğine inmeli, böyle bir gerçeklik adına yazmanın büyük sorumluluğu olduğunu fark etmelidir. Çocuk, okuma esnasında yazarın kendisine yukarıdan baktığını düşünmemeli, böylece yazar ile çocuk arasında bir iletişim kurulmalıdır (Sever, 2003).

Çocuklar okurken aynı zamanda eğlenmek isterler. Özellikle mizahi gücü yüksek kitaplar çocukların ilgisini daha çok çekmektedir. Çocukların okumaya ilgilerini artırmak için mizahi yayınlardan faydalanılmalıdır. Çocukların zevk alarak okudukları kitaplar zaman içerisinde onların ihtiyaçlarına cevap verir. Böylece okuma ilgileri de şekillenmeye başlar. Arbuthnot (1964; Akt. Kocabaş,1999), çocuk kitaplarının çocukların, başarma, fiziksel rahatlama, bilgi edinme, sevme ve sevilme, bir yere veya bir şeye ait olma, değişme ve güzellik ihtiyacını karşıladığını belirtmiştir. Bu

sebeple öğrencilerin okuyacakları kitapların seçiminde sıralanan bu ihtiyaçların bazılarını giderilmelidir.

Okullarımızdaki sınıf kitaplıkları da çocukların okuma ilgilerinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Sınıf seviyelerine uygun olmayan, sayıca yetersiz, eski ve niteliksiz kitaplar sınıf kitaplıklarında yer almamalı ve öğretmen, öğrenci ve veli işbirliği ile gerekli niteliklere sahip hâle getirilmelidir.

Millî Eğitim Bakanlığı, ilköğretim öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını geliştirmek amacıyla onları nitelikli kitaplarla buluşturmayı hedefleyen projeler yapmaktadır. Bu projelerden birisi 100 Temel Eser Projesidir. Bu proje hâli hazırda ilköğretim okullarında uygulanmakta olan bir projedir.

100 Temel Eser Projesi

Millî Eğitim Bakanlığının çocuklarının okuma kültürünü geliştirmek ve boşzamanlarını değerlendirmek amacı ile uygulamaya koyduğu "100 Temel Eser Projesi" 15 Temmuz 2005'te kamuoyuna, tüm valiliklere gönderilen bir genelge ile liste hâlinde açıklanmıştır. 100 Temel Eser Listesi "Türk Edebiyatı", "Hazırlatılacak Eserler" ve "Dünya Edebiyatı" başlıklarında hazırlanmıştır. Tartışmalara yer vermemek amacı ile ilköğretim için hazırlanan listede yaşayan yazarlara yer verilmemiştir. Yaklaşık bir yıl süren çalışmalar sonrasında, listenin hazırlanma sürecinde çocuk edebiyatı yazar ve uzmanları ile birlikte 4000 kadar öğretmenin görüşü alınmış ve listeye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından son biçimi verilmiştir (MEB, 2005).

Millî Eğitim Bakanlığı, 2005 yılında yayınladığı 2005/70 no'lu genelgeyle ilköğretim okullarında okutulacak "100 Temel Eser Listesi"nin amacının, "öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak, onları düşünen, düşündüğünü açık ve doğru bir şekilde ifade edebilen, güzellik ve estetik anlayışı gelişmiş, kültürlü, millî ve manevî değere sahip, yüksek karakterli bireyler yetiştirmek" olduğunu kamuoyuna duyurmuştur (MEB, 2005). Yayınlanan genelgede ayrıca, 100 Temel Eser Listesi'nde bulunan kitapların öğrencilere kaynak eserler olarak tavsiye edilmesi; tavsiyelerin öğrencilerin sınıf seviyelerine göre zümre öğretmenler kurulunca yapılması; eserlerin Türkçe Dersi Öğretim Programlarıyla ilişkilendirilerek okutulması; çoğunu okuyan öğrencilerin mükâfatlandırılması ve son olarak bu eserlerin tanıtımı için konularını içeren münazara, dinleti programlarının düzenlenmesi, dramaların hazırlanması hususunda özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığının, öğrencilerin okuma alışkanlıkları ile ilgili uygulamaları günden güne artmaktadır. Bu uygulamalar önemlidir ve arttırılarak devam etmelidir. Ancak, bu uygulamaların hedefe ulaşabilmesi için yapılması gereken ilk adım, öğrencilerin yaş ve seviyelerine göre okuma alışkanlıklarını ve okuma ilgilerini belirlemek olmalıdır. Çünkü okuma alışkanlıklarına ve okuma ilgilerine vakıf olunmayan öğrencilere, okuma kültürünü kazandırabilmek mümkün olmayabilir. Bu sebeple bu araştırma, ilköğretim 4. ve 5. Sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını ve ilgilerini belirlemeye çalışması ve bu yönüyle alana katkı sağlayabilecek olması açısından önem arz etmektedir.

Amaç

Bu çalışma, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını ve ilgilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorular araştırılmaya çalışılmıştır:

- İlköğretim 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları nasıldır?
- İlköğretim 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma ilgileri nasıldır?

Yöntem

Çalışmanın yukarıda belirtilen amacı ve araştırma soruları çerçevesinde, sosyal bir olguyu derinlemesine anlamlandırmak ve irdelemek ihtiyacından hareketle nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemin bir tekniği olan betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmada, konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2010). Yıldırım ve şimşek'e (1999) göre nitel araştırma, bir olguyu ilgili bireylerin bakış açılarından görebilmeye ve bu bakış açılarını oluşturan sosyal yapıyı ve süreçleri ortaya koymaya olanak vermektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Uşak ili merkez ilköğretim okullarına devam eden 4. ve 5. sınıf öğrencileri (10.085) oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 315'ine ölçme aracı uygulanmıştır. Toplanan ölçme araçlarından 15'i eksik ve yanlış veri sebebiyle dikkate alınmamıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 46'sı (n=138) erkek ve % 54'ü (n=162) ise kızdır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 55.7'si (n=167) 4. sınıf, % 44.3'ü (n=133) ise 5. sınıfa devam etmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Çalışmanın amaçları ışığında nitel veri toplama aracı olarak "İlköğretim Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları ve Okuma İlgileri" adlı bir ölçme aracı kullanılmıştır. Bu bağlamda, kavramsal çerçeveyi oluşturmak ve ölçme aracı sorularını nitelikli hazırlamak amacıyla kapsamlı bir alanyazın taraması yapılmış, iki genel tema belirlenmiştir: Okuma alışkanlığı, okuma ilgisi. Araştırmacı tarafından hazırlanan dokuz soruluk ölçme aracı, alan uzmanı ve öğretmenlerle görüşülerek pilot uygulamaya hazır hâle getirilmiştir. Öğrencilerin okuma alışkanlıklarının belirlenmesine yönelik altı; okuma ilgilerinin belirlenmesi amacıyla üç adet soru sorulmuştur. Ölçme aracının 30 kişilik bir gruba pilot uygulamasından sonra bazı soruların içerik ve biçimlerinde değişiklikler yapılmış ve veri toplama sürecine geçilmiştir.

Araştırma hem birinci hem de ikinci alt problemine ait verilerin analizi için betimsel analiz (yüzde ve frekans) tekniği kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırma sonuçlarına ait bulgular alt problem sırası dikkate alınarak sıralanmıştır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

"İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları nasıldır?" sorusunun cevabını almak amacıyla beş farklı soru sorulmuştur. Öğrencilerin bu sorulara verdikleri cevaplar Tablo 1-8'de verilmiştir.

Öğrencilerin "*Gün içerisinde en çok ne yaparsınız*? Alışkanlıklarınız nelerdir?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Öğrencilerin Gün İçerisinde Yaptıkları Faaliyetleri Gösteren Dağılım*

Faaliyet	f	%
TV seyrederim	295	98.3
İnternette oyun oynarım.	187	62.3
Kitap okurum.	44	14.7
Arkadaşlarımla oyun oynarım.	19	6.3

Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamına yakınının *(n=295, % 98.3)* TV seyretme alışkanlığı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu öğrencilerin önemli bir bölümünün *(n=187, % 62.3)* internette oyun oynamayı sevdiğini ve öğrencilerin çok az kısmının *(n=44, % 14.7)* kitap okuma alışkanlığına sahip olduğu ve arkadaşları ile oyun oynadıkları *(n=19, % 6.3)* görülmektedir (Tablo 1). Bu araştırma sonuçlarına benzer olarak Keleş (2006) ve Aksaçlıoğlu ve Yılmaz'ın (2007) yaptığı araştırmalar sonucunda da, öğrencilerin boş zamanlarında kitap okumayı, bilgisayar kullanma ve televizyon izleme etkinliğinden daha sonra tercih ettiği, yine bilgisayar kullanma süresi ve televizyon izleme süresi ile kitap okuma sıklığı arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır.

Öğrencilerin "*Kendi isteğinizle bir ayda kaç kitap okuyorsunuz*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Öğrencilerin Kendi İstekleriyle Bir Ayda Okudukları Kitap Sayılarını Gösteren Dağılım*

Kendi İsteğinizle Bir Ayda Okuduğunuz Kitap Sayısı	f	%
Hiç	123	41.0
Bir	148	49.3
İki ve fazlası	29	9.7
Toplam	300	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin önemli bir bölümünün *(n=123, % 41.0),* kendi isteğiyle ayda hiç kitap okumadıkları görülmektedir. Ayda bir kitap okuyanların oranı ise *% 49.3'tür (n=56).* Öğrencilerin çok az kısmı ise *(n=29, % 9.7)* ayda iki ve daha fazla kitap okumaktadır (Tablo 2).

UNESCO okuma alışkanlığı ölçütlerini şu şekilde ifade etmektedir (Staiger, 1979):

Üst Düzey Okuyucu: Ayda 2 veya daha fazla kitap okuyan okuyucu,

Orta Düzey Okuyucu: Ayda 1 kitap okuyan okuyucu,

Zayıf Düzey Okuyucu: 2 ayda 1 veya daha az kitap okuyan okuyucudur.

UNESCO ve Tablo 2'deki veriler dikkate alındığında, araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun orta ve alt düzey okuyucu oldukları görülmektedir.

Mavişehir (2000), kitap okuma alışkanlığı gelişmemesinin nedenlerini şu şekilde sıralamıştır:

Okuma Materyallerinden Kaynaklanan Sorunlar: Yayınların ticari kaygılarla hazırlanması, nitelikli yayınların olmayışı, yayın tanıtımlarının yeterince olmayışı, yeterli ve cazip kütüphane olmayışı, kütüphanelere ulaşım zorluğu, yeterli kitap dağıtım kanallarının olmayışı ve okuma malzemelerindeki dil zorluğu.

Okuyucudan Kaynaklanan Sorunlar: Kişiler okumaktan hoşlanmamaktadırlar, okumanın yeterince fayda sağlamayacağına inanılmaktadır ve okuma önceliğini ve ne okuması gerektiğini bilinmemektedir.

Öğrencilerin "*Kitap okumakla ilgili aşağıdaki cümlelerden hangisi sana daha uygun*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.*Öğrencilerin Kitap Okumakla İlgili Düşüncelerini Gösteren Dağılım*

Öğrencilerin Kitap Okumakla İlgili Düşünceleri	f	%
Kitap okumak çok gereklidir.	129	43.0
Kitap okumak çok yararlıdır.	108	36.0
Kitap okurken genellikle sıkılırım.	63	21.0
Toplam	300	100

"Kitap okumakla ilgili aşağıdaki cümlelerden hangisi sana daha uygun?" sorusuna, araştırmaya katılan öğrencilerin yarıya yakını "*Kitap okumak çok gereklidir." (n=129, % 43.0)* ve *Kitap okumak çok yararlıdır." (n=108, % 36,0)* cevaplarını vermişlerdir. Öğrencilerin bir kısmı ise *"Kitap okurken genellikle sıkılırım (n=63, % 21.0), dedikleri* görülmektedir (Tablo 3).

Öğrencilerin "*Ders kitabı dışındaki kitapları niçin okuyorsunuz*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.*Öğrencilerin Ders Kitabı Dışındaki Kitapları Okuma Nedenlerini Gösteren Dağılım*

Ders Kitabı Dışındaki Kitapları Okuma Nedenleri	F	%
Yeni bilgiler öğrenmek için	97	32.3
Kitap okumayı sevdiğim için	83	27.7
Öğretmenim istediği için	79	26.3
Annem babam istediği için	41	13.7
Toplam	300	100

Araştırmaya katılan öğrenciler, "*Ders kitabı dışındaki kitapları niçin okuyorsunuz?*" sorusuna genellikle "*Yeni bilgiler öğrenmek için" (n=97, % 32.3)*, "*Hoşlandığı için" (n=83, % 27.7)*. "*Öğretmeni istediği için (n=79, % 26.3)* cevabını vermişlerdir. *"Anne ve babası istediği için* okuyanların oranı *(n=41, % 13.7)* ise düşüktür. Veriler incelendiğinde kitap okuma alışkanlığında merak duygusu, hoşlanma ve öğretmenin etkisinin yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Öğrencilerin "*Tatilde yanınıza kitap almayı tercih eder misiniz*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *Öğrencilerin Tatilde Yanlarına Kitap Alma Tercihlerini Gösteren Dağılım*

Tatilde yanınıza kitap almayı tercih eder misiniz?	f	%
Evet	210	70.0
Bazen	78	26.0
Hayır	12	4.0
Toplam	300	100

Tablo 5'deki veriler incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun *(n=210, % 70.0)* tatilde yanlarına kitap almayı tercih ettikleri görülmektedir. Öğrencilerin bir kısmı bazı tatillerde yanlarına kitap alırken çok az kısmı ise tatilde yanlarına kitap almamaktadır (*n=12, % 4.0*).

Öğrencilerin *"Kitaplığınızda kaç adet kitabınız var? Bu kitapların kaç tanesini okudunuz"* sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 6-8'de verilmiştir.

Tablo 6. *Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kitaplıklarının Var Olup Olmadığını Gösteren Dağılım*

Kitaplığın Var mı?	f	%
Evet	161	53.7
Hayır	139	42.7
Toplam	300	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun *(n=161, % 53.7)* bir kitaplığa sahip olduğu görülmektedir. Öğrencilerin bir kısmı ise *(n= 139, % 42.7)* bir kitaplığa sahip değildir (Tablo 6). Bu araştırmanın sonuçlarına benzer olarak Gönen, Öncü ve Iştan (2004) ve Keleş (2006) yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun evlerinde bir kitaplığa sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7. *Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Kitaplıklarında Kaç Adet Kitap Olduğunu Gösteren Dağılım*

Kitaplığında kaç adet kitabın var?	f	%
1-10	57	27.4
11-20	71	34.1
20 ve üzeri	80	38.5
Toplam	208	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin *57*'sinin *(% 27,4)* "*1-10 adet"*, *71*'i *(% 34,1)* "*11-20 adet"*, *80*'i *(% 38,5)* ise "*20* adet ve üzerinde" kitabı olduğu görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 8.*Öğrencilerin Kitaplıklarındaki Kitapların Ne Kadarını Okuduklarını Gösteren Dağılım*

Kitaplığındaki kitapların ne kadarını okudun?	f	%
Bir Kısmını	83	39.9
Büyük Çoğunluğunu	76	36.5
Tamamını	48	23.1
Toplam	208	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin, kitaplıklarındaki kitapları okumaya istekli oldukları görülmektedir. Öğrencilerin *48'i (% 23.1)* "kitaplıklardaki kitapların "t*amamını"*, *83'ü (% 39.9)* "*büyük çoğunluğunu"*, *76'sı (% 36.5)* "*bir kısmını"* okumuşlardır (Tablo 8).

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorumlar

"İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma ilgileri nasıldır?" sorusunun cevabını almak amacıyla üç farklı soru sorulmuştur. Öğrencilerin bu sorulara verdikleri cevaplar Tablo 9-11'de verilmiştir.

Öğrencilerin "*En çok hangi türü okumaktan zevk alırsınız*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9.*Öğrencilerin Okudukları Kitap Türlerini Gösteren Dağılım*

Kitap türleri	f	%
Masal	106	35.3
Hikâye	92	30.7
Şiir	38	12.7
Çizgi roman	37	12.3
Dergi	16	5.3
Gazete	2	0.7
Diğer	9	3.0
Toplam	300	100

Araştırmaya katılan öğrenciler, en çok masal (*n=106, % 35.3*) ve hikâye (*n=92, % 30.7*) okumaktan hoşlanmaktadırlar. Bunları sırasıyla şiir, çizgi roman, dergi, gazete ve diğer yayınlar izlemektedir (Tablo 9).

Öğrencilerin "*Okuduğunuz kitapların konularının ne olmasını isterdiniz*?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. *Öğrencilerin Okudukları Kitapların Konularını Gösteren Dağılım*

Öğrencilerin Okudukları Kitap Konuları	f	%
Kahramanları Hayvanlar Olan Konular	172	57.3
Kahramanlık Konulu	144	48.0
Arkadaş İlişkileri Konulu	139	46.3
Korku Konulu	90	30.0
Diğer	15	5.0

Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısından fazlasının *(n=172, % 57.3)* kahramanları hayvanlar olan kitapları okumaktan hoşlandıkları görülmektedir. Öğrenciler ayrıca "kahramanlık konulu" *(n=144, % 48.0), "*arkadaş ilişkileri konulu*" (n=139, % 46.3*) ve "Korku konulu" *(n=90, % 30.0),* kitapları okumak istemektedirler (Tablo 10).

Öğrencilerin "*100 Temel Eser'den hangilerini beğeniyorsunuz?"* sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. *İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğrencilerinin 100 Temel Eser Listesindeki Beğendikleri Kitapları Gösteren Dağılım*

100 Temel Eserden Beğenilen Kitaplar	f	%
Keloğlan Masalları	67	22.3
Nasrettin Hoca Fıkraları	53	17.7
Alice Harikalar Diyarında	51	17.0
Karagöz ile Hacivat	49	16.3
Polyanna	42	14.0
Peter Pan	38	12.7
Pinokyo	33	11.0
Robin Hood	32	10.7
Heidi	20	6.7
Diğer	5-19	1.6-6.3

Araştırmaya katılan öğrencilerin çok azı Keloğlan (*n=67, % 22.3*), Nasreddin Hoca Fıkraları (*n=53, % 17.7*), Alice harikalar diyarında *(n=51, % 17.0)* ve Karagöz ile Hacivat (*n=49, % 16.3)* kitaplarını beğendiklerini belirtmiştir. Bu kitapları beğenenlerin oranları *% 16.3-% 22.3* aralığında kalmaktadır. 100 Temel Eser listesindeki diğer kitapları beğenenlerin oranı ise oldukça düşüktür *(% 1.6 - % 14.0)* (Tablo 11). Arıcan ve Yılmaz'ın (2010) yaptığı araştırmada öğretmenler, 100 Temel Eserin öğrenciler için "çok uygun" olduğunu düşünmemekte, 100 Temel Eserin okutulmasının zorunlu tutulmasını genelde yanlış bulmakta ve bunun öğrencilerde bu eserlere karşı soğukluk yarattığını belirtmektedirler. Araştırmada öğretmenler, öğrencilerin 100 Temel Eseri zevkle ve isteyerek okumadığını ve okul kütüphaneleri ve sınıf kitaplıklarının 100 Temel Eser Uygulaması için uygun olmadığını belirtmiştir.

100 Temel Eser Projesi, olumlu yönde destek gördüğü gibi olumsuz eleştirilere de maruz kalmaktadır. Özbay (2009), "100 Temel Eser" serisinin öğrencilerde okuma sevgi ve alışkanlığı kazandırmanın yanı sıra değerlerin aktarımında, edebî zevk ve estetiğin oluşmasında, kelime dağarcığının zenginleşmesinde, vb. olumlu gelişmelere sebep olacağını ancak yapılan bu girişimde gerek yazar ve eser seçiminde gerekse basım ve dağıtımında pek çok eksikliklerin, aksaklıkların olduğunu ve giderilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dilidüzgün (2006), 100 Temel Eser Projesinin tartışmalara neden olan özelliklerini: Seçilen kitapların niteliği, liste oluşturma anlayışı, seçilen kitapların ticari bir anlayışla metalaşması, bu kitapların eğitim sürecinde yanlış kullanımı şeklinde sıralamıştır. Listedeki eserlerin birçoğunun ilköğretim öğrencilerinin okuma kültürüne katkı sağlayacak; kurgu, dil, baskı ve içerik açısından yeterliğe sahip kitaplar olmadığı ifade edilmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun okuma alışkanlığına sahip olmayışları ve orta ve alt düzey okuyucu olmaları dikkat çekicidir. Bu öğrencilerin tamamına yakını, gün içerisinde okumaktan ziyade, TV seyretme veya internette oyun oynamayı tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca bu öğrencilerin önemli bir bölümü bir kitaplığa sahip bile değildir. Öğrencilerin, masal ve hikâye türünde ve konuları hayvan ve kahramanlık konulu olan kitapları okumaktan hoşlandıkları görülmektedir. Bu sonuç, öğrencilerin yaş özellikleri gereği doğal olarak kabul edilebilir. Bu sebeple bu öğrencilerin, 100 Temel Eser listesindeki kitapları okumaktan hoşlanmamaktadırlar.

Araştırmaya katılan öğrencilerin okuma alışkanlığına sahip olmama sebeplerini: Toplumda kitabın yaşamsal bir gereksinim olarak kabul edilmeyişi, öğrencilerin ailelerinin, öğretmenlerinin ve çevrelerindeki büyüklerinin kitap okuma konusunda doğru model olmayışları, okuma kaynaklarındaki nitelik eksikliği ve öğrencinin ilgisini çekmeyişi, eğitim sistemimizde okuma alışkanlığı kazandıracak proje ve programların yetersiz oluşu, kitle iletişim araçlarının okuma eyleminden daha cazip olması ve okuma eyleminin en kolay, en ucuz ve en uygun ortamı kabul edilen kütüphanelerin çeşitli nedenlerle bu işlevini yerine getiremeyişi olarak sıralayabiliriz. Toplumların özellikleri, bireylerin okuma alışkanlıkları ve ilgilerinin şekillenmesinde etkilidir. Bu sebeple, çocukların içinde bulundukları toplumların özellikleri yadsınamaz. Toplumda kitap, bir ihtiyaç hâline gelmediği, yaşamsal bir gerekliliği olduğu algısı hâkim olmadığı ve değer yargılarında birinci sırada yer almadığı sürece bu sorun ortadan kalkmayacaktır.

Okuma alışkanlığının kazanılmasında ailenin rolü son derece önemlidir. Anne ve baba çocuğun okuma alışkanlığını kazanması ve bunu bir zevk hatta yaşam biçimi hâline getirmesinde öncü ve rehber olmalıdır. Anne ve babaların çocuklarının okuma alışkanlıkları kazanması ile ilgili sorumlulukları vardır: Model olma, öğrencinin içsel denetiminin sağlanması, evde bir kitaplık oluşturma, çocuklarını nitelikli kitaplarla buluşturma, bu sorumluluklardan bazılarıdır. Aileler çocuklarıyla birlikte okuma etkinlikleri yapmalıdırlar. Örneğin, evde birlikte kitap okuma saatleri, çocukları kitap fuarlarına, imza günlerine götürüp yazarları görmeleri ve konuşmalarını sağlamak

okuma kültürünün gelişmesine katkı sağlayabilir. Çocuk, yazarını bildiği veya tanıdığı bir kitabı daha heyecanla okuyabilir. Aileler, çocuğa her fırsatta kitap hediye etmelidir. Çünkü hediye almak sevindirici bir olaydır. Bu olay ile kitap fikri üst üstte geldiğinde çocukta kitabın sevindirici ve değerli bir şey olduğu izlenimi uyanacaktır. Araştırmanı önemli sonuçlarından birisi, öğrencilerin önemli bir oranının kitaplığa sahip olmayışıdır. Ailelerde geleneksel olarak kitaplık oluşturma geleneği olmaması bunun en önemli nedenlerden biri olarak sayılabilir.

Çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında aileden sonra öğretmenlerin de çok önemli rolleri vardır. Öğretmenler öğrencilerine, temel okuryazarlığın okuma alışkanlığına dönüşmemesi hâlinde bir anlam ifade etmediğini, kitap okumanın öğrenim sürecinin bir parçası olduğunu ve yaşam boyu sürmesi gerektiğini sürekli anlatmalıdırlar. İlköğretim sınıf öğretmenleri, öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve okuma ilgileri üzerinde etkilidirler. Bamberger'e göre (1990) özellikle öğretmen kişiliği, çocukların okuma alışkanlığını ve okuma ilgilerini geliştirmede son derece önemlidir. Öğretmenin öğrenciye her konuda olduğu gibi öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmasında ve okuma ilgilerinin gelişiminde iyi bir model ve rehber olması gerekmektedir. Okumaya alışkanlığının gelişmesi öğrencilerin başarılı okuyucular olmasına bağlıdır (Karabay ve Kuşdemir Kayıran, 2010). İlköğretim 1-3. Sınıf öğretmenlerine çok iş düşmektedir. Çünkü bu sınıflar okuma eğitiminin temelinin atıldığı sınıflardır.

Öğretmenlerin öğrencileri kitap okumaya teşvik etmesi ve seviyesine uygun kitaplara yönlendirebilmesi için önce kendisinin kitapları okuması, yayınları takip etmesi gerekmektedir (Şişoğlu, 1997). Bu da düzenli bir okuma alışkanlığına sahip olmakla ve okumaya yönelik olumlu tutumlarla mümkündür. Diğer bir ifade ile öğretmenlerin okuma alışkanlığını kazandırmaları her şeyden önce kendilerinin bu tür bir alışkanlık sahibi olmalarına bağlıdır. Ancak, ilköğretim okullarında görevli öğretmenlerin ve eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının okuma alışkanlıklarının var olup olmadığı da bir tartışma konusudur. Yılmaz Aydın'ın (2006) yaptığı araştırmada, sınıf öğretmenliğinde öğrenim gören öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarının gelişmediği ve okuma düzeylerinin düşükolduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gömleksiz ve Telo (2003) tarafından Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin üniversite kütüphanesini düzenli kullanmadıkları ortaya konmuştur. Öğrenciler kitap okumama alışkanlığının nedeni olarak yönlendirme eksikliği ve okuma bilincinin olmamasını gerekçe olarak göstermektedirler. Saracaloğlu, Bozkurt ve Serin (2003)'in Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırmada, öğretmen adaylarının okuma ilgisi açısından "orta" düzeyde olduklarını ve öğrencilere model olacak öğretmen adaylarının büyük bir bölümünün okuma alışkanlığına yeterince sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Odabaşı, Odabaşı ve Polat (2008) "Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı: Ankara Üniversitesi Örneği" adlı çalışmasında öğrencilerin önemli bir bölümü düşükbir okuma kültürüne sahip olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca üniversite öğrencisi için beklenmedik bir durum olan bir yıl içinde hiç kitap okumayan öğrencilerin varlığının olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir. Sağlam, Suna ve Çengelci'nin (2007), 2005-2006 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesine devam eden 1-4. sınıf öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmalarında, sınıf öğretmenliği programına devam eden öğrencilerin okuma alışkanlıklarının "orta" düzeyde olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmada, sınıf öğretmenliği programı öğrencileri ile diğer öğretmenlik programlarına devam eden öğrencilerin okuma alışkanlığı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Ülkemizde yayınlanan okuma kaynaklarının, özellikle de MEB tavsiyeli 100 Temel Eser içerisinde bulunan kitapların, öğrencinin okuma ilgisine hitap edip etmediği ve nitelikleri tartışmaya açıktır. *"Öğrencilerimiz niçin okumuyor*?" sorusuna cevap ararken bu noktaya dikkat çekmek sorunun çözümü açısından yararlı olacaktır. Okuyan toplum yolunda ilerleyebilmek için

okuma kaynaklarının niteliklerinin arttırılması; bireylerin yaşlarına, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun eserler ortaya konulması, bu amaçla ortaya konulan projelerin daha dikkatli hazırlanmasına ve amacına ulaşması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Türk Millî Eğitim sisteminde ve ülke genelinde okuma kültürünü geliştirmek amacıyla birçok proje ve çalışma yapılmaktadır. 100 Temel Eser Projesi, Türkiye Okuyor Kampanyası, Kamu kurumlarının (genel müdürlüklerin, valiliklerin, kaymakamların, vb) ve sivil toplum örgütlerinin yaptıkları okuma kampanyaları, okulların kendi içlerinde ve aralarında yaptıkları okuma yarışmaları, bu projelerden ve çalışmalardan bazılarıdır. Bu tür çalışmalar, kamu kurumlarının ve sivil toplum örgütlerinin görevleri arasındadır ve bu kurum ve örgütler bu tür proje ve kampanyaları yapmaktan hiçbir zaman vazgeçmemelidir (Savaş, 2006). Ancak, okuma proje ve kampanyalarının bir plan dâhilinde yapılıp yapılmadığı ve proje uygulayıcılarının proje ile ilgili yeterli derecede bilgilendirilemediği ve sonuçlarının denetlenmediğini söyleyebiliriz. Eğitim sistemi içerisinde bu tür projeler ve çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü bu tür projeler ve çalışmalar doğru yönetilirse ve öğrencilerin okumaya ilişkin olumlu tutum geliştirmelerini sağlayabilir. Okumaya yönelik olumlu tutum geliştirmiş olan kişileri kolaylıkla okuma alışkanlığı kazanabilirler (Arıcı, 2008; Ghaith ve Bouzeineddine, 2003; Gül, 2008).

Televizyon ve internet bireylerin okuma alışkanlığının gelişimine katkı sağlaması gereken teknolojik gelişmelerdir. TV ve internet siteleri, kitap okumayı teşvik edici yayınlar yapması gerekirken bunları yapmak yerine, sundukları yayınlar ile kişileri okuma kültüründen uzaklaştırmışlardır. TV seyretme, bilgisayar oyunları ve internet çocukları okuma eyleminden uzaklaştıran teknolojik gelişmelere dönüşmüştür. Bu gelişmeler ile birlikte bireylerin gündelik alışkanlıkları da değişime uğramıştır. Dergi, gazete ve kitapların yerini, televizyon ve internet almaktadır. Okuma, televizyonun ve internetin cazip ve birden çok duyuya hitap eden unsurlarıyla başetmek durumundadır.

Kütüphaneler okuma alışkanlığının gelişiminde çok önemli bir faktördür. Yeni bir okul yapımı planlanırken yapılması gereken ilk iş kütüphanenin okul içindeki yerinin belirlenmesi gerekir. Bu anlayış eğitim sistemimiz de hâkim olmadığı sürece öğrencilerde okuma kültürünün gelişmesini beklemek çok doğru olmayacaktır. Ayrıca kütüphaneye sahip okulların çoğunda, kütüphane görevlisinin öğrencilerden seçilmesi yanlışından vazgeçilmelidir. Kütüphaneye gitme alışkanlığının kazanılabilmesi için çocuklar erken yaşlarda kütüphanelerle tanıştırılmalıdırlar. Diğer bir zorunluluk ise, nicel olarak yeterli olmayan çocuk kütüphaneleri sayısının arttırılmasıdır. Nicelik sorunu çözülürken bununla birlikte nitelik sorunu da çözülmelidir. Çocuklar rengârenk ve hareketli ortamları severler. Ülkemiz kütüphanelerinin bu tür mekânlar olduğunu söyleyemeyiz. Kütüphanelerin ivedilikle soğuk yüzlerinden arındırılarak daha neşeli, cazip ve sıcak mekânlara dönüştürülmelidir. Çocukların kütüphanelerde karşılaşacağı kitapların çok çeşitli ve güncel okuma kaynakları olmaları ve ilgi alanlarına hitap etmesi, onların ve okuma alışkanlığı kazanmalarına ve okuma ilgilerinin gelişimine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

AKSAÇLIOĞLU, A. G. ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin Televizyon Özlemeleri ve Bilgisayar Kullanmalarının Okuma Alışkanlıkları Üzerine Etkisi. *Türk Kütüphaneciliği. 21*(1), 3-28.

AKYOL, H. (2006). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök.

ARICAN, S. ve YILMAZ, B. (2010). 100 Temel Eser Uygulamasının Öğrencilerin Okuma Alışkanlıklarına Etkisi Ve Bu Uygulamada Kütüphanelerin Rolü Konusunda Öğretmen Görüşleri. *Türk Kütüphaneciliği. 24* (3), 495-518.

ARICI, A. F. (2008). Okumayı Niye Sevmiyoruz? Üniversite Öğrencileri Üzerine Mülakatlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. *5*(10), 91-100.

AYYILDIZ, M., BOZKURT, Ü. ve CANLI, S. (2006). Okuma Kültürü Üzerine Bir Araştırma. *Millî Eğitim Dergisi, sayı,169.*

BAMBERGER, R. (1990). *Okuma Alışkanlığını Geliştirme* (Çeviren: Bengü Çapar). Ankara: Kültür Bakanlığı.

BÜRCAN, İ. ve Tekin, M. (1989). Türkiye'de Okuma Alışkanlığının Azalma Sorunu ve Çözüm Yolları. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi, 22*(1), 393-410.

COğKUN, E. (2003). Çeşitli Değişkenlere Göre Lise Öğrencilerinin Etkili Okuma Becerileri ve Bazı Öneriler. *Türklük Bilimi Araştırmaları, 13. 101-130.*

DİLİDÜZGÜN, S.(2006). Çocuk Edebiyatı Eleştirisinin Temelleri Ve Türkiye'de Çocuk Edebiyatı Eleştirisi. *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*. *Ankara. s.159-164*.

DÖKMEN, Ü. (1994). *Okuma Becerisi, İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psiko–Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: MEB.

EYRE, G. (2005). The Development and Practice of Literacy: A Voyage of Discovery. *International Federation of Library Associations and Institutions Section on Reading Newsletter,* 20.

GHAITH, G. M. & Bouzeineddine. A. R. (2003). Relationship Between Reading Attitudes, Achievement, And Learners' Perceptions of Their Jigsaw II Cooperative Learning Experience. *Reading Psychology*, 24, 105-121.

GÖMLEKSİZ, M. N. ve Telo, A. (2003). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi.* 15-17 Mayıs. Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi. s.356-364

GÖNEN, M., ÖNCÜ, E. Ç. ve IşITAN, S. (2004). İlköğretim 5, 6 Ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarının İncelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi,* 164.

GÜNEş, F. (2010). Öğrencilerde Ekran Okuma ve Ekranik Düşünme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 1-20.

GÜL, V. (2008). *Boş Zaman Etkinliklerinin Okuduğunu Anlama Ve Okumaya Yönelik Tutumlar Üzerindeki Etkililiği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).* Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

GÜRCAN, H. İ. (1996). *Okuma Alışkanlığı İle Kitap Yayıncılığının Kültürel İletişim Ve Teknolojiye Bağlı Sorunları Karşısında Türkiye Koşulların Temsilinde Bir Araştırma (Yayınlanmamış doktora tezi).* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir.

İPEğİROğLU, Z. (1997). *Eğitimde Yeni Arayışlar Sorunlar, Seçenekler, Öneriler.* İstanbul: Adam.

KARABAY, A. ve KUğDEMİR KAYIRAN, B. (2010). "İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerileri Ve Okumaya İlişkin Tutumları Arasındaki İlişki". *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 3*(38), 110-117.

KARASAR, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* İstanbul: Nobel.

KELEş, Ö. (2006). *İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğrencilerinde Kitap Okuma Alışkanlığının İncelenmesi (Yüksek lisans tezi).* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

KOCABAş, Ş. (1999). *Çocuk Kitabı Seçim Kriterleri ve 1997 Yılını Kapsayan Bir Değerlendirme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MAKOTSI, R. (2005). *How Library Networks Can Help Reach Education Goals*. London: Book Aid.

MAVİş, A. (2000). *Okuyarak Hızlı Okuma Ve Öğrenme Teknikleri*. İstanbul: Hayat.

MEB (2005). İlköğretim 100 Temel Eser Genelgesi.*http://iogm.meb.gov.tr/files/mevzuat/45.pdf*

MEB (2009). *Türkçe 1-5. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu. http://ttkb.meb.gov.tr/program*

ODABAş, H., ODABAş, Z. Y. ve POLAT, C. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı: Ankara Üniversitesi Örneği. *Bilgi Dünyası. 9*(2), 431-465.

ÖZBAY, M. (2009). *Anlama Teknikleri I: Okuma Eğitimi*. Ankara: Öncü.

PANIGRAHI, C. ve PANDA, K. C. (1996). "Reading Interests And Information Sources of School Going Children: A Case Study of Two English Medium Schools of Rourkela", Indian *Malaysia Journal of Library and Information Sciene. 1*(1)57- 65.

SAĞLAM, M., SUNA, Ç. ve ÇENGELCİ, T. (2007). "Sınıf Öğretmenliği ile Diğer Öğretmenlik Programları Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı Düzeylerinin Karşılaştırılması". *VI. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu*, 27–29 Nisan, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 325–328.

SARACALOĞLU, A. S., BOZKURT, N. ve SERİN, O. (2003). Üniversite Öğrencilerinin Okuma İlgileri ve Okuma Alışkanlıklarını Etkileyen Faktörler. *Eğitim Araştırmaları*. *4*(12), 149-157.

SAVAş, B. (2006). *Okuma Eğitimi Ve Çocuklarda Dil Gelişimi*. İstanbul: Alfa.

SEVER, S. (1997). *Türkçe Öğretimi Ve Tam Öğrenme*. Ankara: Anı.

SEVER, S. (2003). *Çocuk Edebiyatı.* Ankara*: Kök.*

STAIGER, R. C. (1979). *Roads to Reading.* Paris: UNESCO.

TEMİZKAN, M. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Derslerinde Okuma Stratejilerinin Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi (Yayınlanmamış doktora tezi).* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK .

ÜNALAN, ş. (2006). *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Nobel.

YALÇIN, A. (2006). *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: Akçağ.

YAVUZER, H. (2000). *Eğitim Ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu.* İstanbul: Remzi.

YILDIRIM, A. ve şİMşEK, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin.

YILMAZ AYDIN, Z. (2006). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Okuma Alışkanlığı". *İlköğretim Online, 5*(1), 1-6, [online]: http://ilkogretim-online.org.tr